Українська дипломатична енциклопедія

Том І

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У ДВОХ ТОМАХ

Том 1

Київ

Знання України
2004

ББК 66.49я2

У 45

Редакційна колегія:

Л.В. Губерський *(голова),* В.А. Вергун, В.І. Головченко, В.П. Гондюл, К.І. Грищенко, О.В. Задорожній *(заступник голови),* В.Г. Кремень, В.П. Крижанівський, І.Ф. Курас, В.М. Литвин, Є.А. Макаренко, ВА Манжола, В.М. Матвієнко *(відповідальний секретар),* О.С. Онищенко, В.А. Смолій, Д.В. Табачник *(заступник голови),* А.С. Філіпенко, Ю.С. Шемшученко.

У 45 Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. —
Т. 1. - 760 с. – ISBN 966-316-039-X

ББК 66.49я2

966-316-039-X
© Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004

Амалян Н.Д. Анісімова О.Ю. Батрименко В.В.

Березовенко С.М.
Білоусов М.М.
Борділовська О.А.
Бруз В.С.
Будкін В.С.
Бур'ян М.С.
Буткевич О.В.
Валевська І.А.
Вдовенко В.М.
Вербовський В.В.
Вергун В.А.
Весела Н.М.
Віднянський С.В.
Волкова О.О.
Волошин О.А.
Гайдуков Л.Ф.
Галаган С.О.
Галака С.П.
Гнатовський М.М.
Головченко В.І.
Гондюл В.П.
Гончар Б.М.
Григоров О.М.
Гринько С.В.
Грищенко Т.А.
Грушова А.Т.
Губерський Л.В.
Гуменюк А.Г.
Гуменюк Б.І.
Гуцал А.Ф.
Даниленко СІ.
Дерев'янко А. Г.
Дорошко М.С.
Дудченко М.А.
Єременко О.К.
Забара І.М.
Заблоцька Р.О.
Задорожній О.В.
Запорожець О.М.
Зернецька О.В.
Знахоренко О.М.
Івлєва І.В.
Ігнатьєв П.М.
Каменецький М.С.
Камінський Є.Є.
Капітоненко М.Г.
Клочко В.П.
Кобзаренко А.М.
Ковтун О.Ю.
Коломієць В.Ф.
Коміренко І.Д.
Константинов В.Ю.
Копистира А.М.
Копійка В.В.
Коппель О.А.
Котляр М.Ф.
Кравченко І.С.
Кривонос Р.А
Крижанівський В.І
Крушинський В.Ю
КулебаД.І.
Куліинич М.А.
Кулініч Т.О.
Кучмій О.П.
Кушерець Д.В.
Литвиненко О.І
Лобода К.С.
Луцишин З.О.
Мазуренко В.
Мазуренко В.І
Макаренко Є.А
Маковський С.(
Манжола В.А.
Матвєєв В.В.
Матвієнко В.М.
Медведєва М.О.
Мережко О.О.
Миронова М.А.
Мінгазутдінов І.О.
Музика Г.О.
Недбаєвський С.Л.
Ноговіцина Ю.О.
Ожеван М.А.
Пархомчук О.С.
Перепелиця Г.М.
Піскорська Г.А.
Плахонін А.Г.
Покровська Т.С.
Поліщук Л.С.
Полторацький О.С.
Расшивалов Д.П.
Резнікова Н.В.
Резніченко В.І.
Репецький В.М.
Ржевська В.С.
Рижков М.М.
Рогач О.І.
Романенко Ю.В.
Рубель В.А.
Рубцова М.Ю.
Рудяков П.М.
Румянцев А.П.
Рябчун Н.В.
Серажим В.І.
Сербіна Н.Ф.
Сергійчук В. І.
Серьогін О.Ю.
Склепова А.В.
Скороход Ю.С.
Скринька Д. В.

Солдатенко В.Ф.
Ступницький О.І.
Субботін А.А.
Табачник Д.В.
Трубайчук А.Ф.
Філіпенко В.І.
Філіпенко Д.О.
Флюр О.М.
Хоменко Г.Д.
Циганов С.А.
Чугаєв О.А.
Шевченко О.В.
Швець О.В.
Шинкаренко Т.І.
Шнирков О.І.
Шпакова Н.В.
Яковенко Н.Л.
Яковець А.В.

170 -й річниці

Київського

національного університету імені Тараса Шевченка та

60 -річчю

Інституту міжнародних відносин

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ...

Віктор СКОПЕНКО — ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, Герой України

Вихід у світ цього видання приурочено до 170-ї річниці від дня заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка та 60-річчя одного з його добре відомих підрозділів — Інституту міжнародних відносин.

Інститут займає певною мірою окреме місце не лише серед інших факультетів та інститутів центрального університету нашої держави, але й у цілому в історії й сьогоденні української дипломатії. Створений у воєнному 1944 році, факультет міжнародних відносин став біля витоків підготовки національних кадрів для роботи у сфері міжнародних відносин України. Йому належить непересічна роль у підготовці кількох поколінь фахівців-міжнародників, які утворили основу дипломатичного корпусу України, створили визнані українські наукові школи в галузі міжнародних відносин і міжнародного права. Чисельні випускники інституту (а їх вийшло зі стін цього навчально-методичного центру понад 10 тисяч), працюючи на відповідальних державних посадах в Україні й десятках країн зарубіжжя, власною працею, знаннями та професійною майстерністю прославляли і прославляють ім'я нашого університету, ім'я України.

60-літня історія інституту — це історія його розвитку від кількісно невеликого факультету до сьогоднішнього головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для сфери зовнішніх зносин нашої держави, авторитетне ім'я якого відоме далеко за межами України. Особливо динамічно інститут розвивається з моменту проголошення незалежності Української держави. За цей час радикально вдосконалено всю навчально-методичну та навчально-виховну роботу, саму систему підготовки фахівців-міжнародників. Налагоджено систему підготовки й перепідготовки резерву науково-педагогічних кадрів, завдяки чому науково-педагогічний корпус інституту поповнила ціла група перспективних молодих викладачів, головним чином його випускників. Активно розширюються міжнародні зв'язки інституту, що дедалі більше визначає його як авторитетного учасника міжуніверситетського співробітництва в галузі навчально-методичної та науково-дослідницької діяльності. Вражаюче змінилася й матеріально-технічна база, особливо з точки зору комп'ютерного забезпечення навчального процесу та наукових досліджень. Вона дає змогу організувати навчальний процес на рівні кращих світових зразків.

Завдяки такій високій динаміці розвитку інститут, як підрозділ університету, заслужив в Україні та

за її межами авторитет престижного сучасного центру наукової думки, де готують і виховують перспективних професіоналів, здатних діяти кваліфіковано і творчо. Він став центром проведення чисельних національних та міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, «круглих столів» із широкого кола проблем міжнародних відносин. У його стінах видаються фахові монографічні праці та наукові збірники, функціонують спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Наочним свідченням наукового потенціалу інституту є вихід у світ цієї фундаментальної двотомної праці, основу авторського колективу якої склали його наукові та науково-педагогічні працівники. Переконаний, книга як спеціалізоване енциклопедичне видання, буде помітним явищем у науковому житті й стане в добрій нагоді як студентам і викладачам спеціальностей, пов'язаних з міжнародними відносинами, міжнародним правом і дипломатією, науковцям з інших спеціальностей гуманітарного спрямування, так і дипломатам, працівникам відповідних підрозділів державних і комерційних установ, усім, хто працює у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави або цікавиться нею. Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що поява такого видання є певною мірою подією державного звучання.

Щиро вітаю редакційну колегію, авторський колектив і всіх, хто причетний до підготовки праці, з її виходом у світ. Зичу колективові інституту всіляких успіхів і процвітання на благо рідного університету, вітчизняної освіти та нашої держави.

ПЕРЕДМОВА

Незалежна Українська держава нині впевнено торує власний шлях у світовій політиці, виступає вагомим геопо-літичним фактором міжнародного життя. її поява на політичній карті світу в серпні 1991 року правомірно визначається багатьма суспільствознавцями як одна з найбільших геополітичних і по-літико-філософських подій XX ст.

Багатогранна, активна й наполеглива діяльність України на міжнародній арені протягом останніх років, її ініціативна участь у євроатлантичних структурах, загальноєвропейському та регіональних процесах засвідчили чітко окреслений курс нашої Батьківщини до цивілізованого світового співтовариства. Але щоб зробити таку перспективу реальною, потрібна глибока віра в майбутнє України, терпіння, самовіддана й наполеглива праця кожного її громадянина. Особлива відповідальність при цьому випадає на вітчизняну дипломатичну службу.

Високий професіоналізм дипломата в сучасному світі — найважливіша умова реалізації національних інтересів країни, прогнозованості її зовнішньої політики, забезпечення міжнародної стабільності. Розроблення та здійснення того чи іншого курсу у світових справах вимагає врахування множинності факторів, тенденцій, фундаментальних процесів розвитку сучасної цивілізації, коли зростаючими темпами відбувається акумуляція обсягів інформації, радикальне оновлення всієї сукупності знань про оточуючий світ та усвідомлення в ньому місця й ролі своєї держави. Нинішнім дипломатам не варто забувати, що запорука їхніх майбутніх фахових успіхів полягає в критичному й творчому врахуванні практичного досвіду попередників, що дає можливість уникнення помилкових рішень і дій, знаходження найоптимальніших варіантів поведінки та вирішення питань у складних міжнародних ситуаціях.

Першорядну роль у процесі ознайомлення як майбутніх фахівців із числа студентської молоді й початківців-дипломатів, так і широкого загалу зі складними переплетіннями сучасної світової дипломатії та дипломатичної минувшини різних держав і народів відіграють енциклопедичні видання. Але з часу виходу в світ останньої вагомої в означеному контексті праці — «Дипломатичного словника» під редакцією міністра закордонних справ СРСР А.А. Громико (1984 — 1986) — минуло два десятиліття; багато в чому вона з наукового погляду застаріла й безповоротно втратила актуальність.

Виникла нагальна потреба підготовки довідково-аналітичного видання, у якому в доступній формі, але на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій, були б викладені ключові питання історії зовнішньої політики й дипломатії України, теорії та історії міжнародних відносин, дипломатичної й консульської служби, найважливіших проблем сучасності, міжнародного права, міжнародної інформації та міжнародних економічних відносин. Таке видання мало б познайомити зацікавленого читача з міжнародними конгресами, конференціями й нарадами, змістом двосторонніх і багатосторонніх договорів, декларацій, заяв та інших дипломатичних актів; дати уявлення про міжнародні організації, воєнно-політичні й економічні угруповання, зовнішньополітичні доктрини, теорії й концепції, функції зовнішньополітичних відомств і їхніх установ за кордоном; розповісти про відомих дипломатів і державних та громадсько-політичних діячів Нового часу й сучасності та їхній внесок у формування політичної карти світу й вирішення кардинальних проблем міжнародного життя.

Запропонована читачеві «Українська дипломатична енциклопедія», підготована професорсько-викладацьким колективом Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка із залученням провідних фахівців інших підрозділів Університету й інститутів НАН України, є першим виданням такого типу не лише на теренах України, а й СНД. Відповідно до характеру видання, зазначеного у його назві, з майже 3,7 тис. статей енциклопедії третина стосується сучасного стану й історії української дипломатії, зовнішньополітичної діяльності держав і державних утворень, які існували на території України в

різні періоди її історії, місця українського питання та способів його розв'язання в політиці провідних держав регіону. Енциклопедія містить біографічні довідки практично про всіх вітчизняних керманичів і дипломатів, що залишили свій слід у буремних подіях двох національних революцій — 1648-1676 і 1917-1920 років, глав держави та урядів, керівників зовнішньополітичного відомства та інших державних інституцій, відповідальних за сферу зовнішніх зносин, послів незалежної України станом на 1.01.2004 року.

Значна увага у виданні приділена висвітленню глобальних і міждержавних процесів, кризових явищ і шляхів їх подолання впродовж останніх двох десятиліть, що були позначені кардинальними змінами в розстановці сил на світовій арені, демонтажем біполярної Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, переходом планети до монополярності з перспективою переростання її у багатополюсний світоустрій. Енциклопедія містить політичні біографії лідерів країн «великої вісімки», держав-учасниць СНД і суміжних з Україною держав, її стратегічних партнерів, а також провідних діячів країн «третього світу», що розвивають і мають намір поглиблювати взаємовигідну співпрацю з нашою державою. Зазначено голів дипломатичних місій та послів іноземних держав, які направлялись до України, часів Київської Русі, Козацької держави середини XVII — кінця XVIII ст., Національно-демократичної революції 1917-1920 років та сьогодення.

При підготовці «Української дипломатичної енциклопедії» авторський колектив опирався на новітні досягнення сучасних історичних, політичних, філософських, юридичних та економічних наук, частково були використані окремі матеріали, опубліковані в наступних виданнях: «Радянська енциклопедія історії України» (у 4-х т., К., 1969-1972), «Довідник з історії України» (у 3-х т., К., 1993-1999), «Нариси з історії дипломатії України» (К., 2001), «Юридична енциклопедія» (у 1-5 т., К., 1998-2003), «Дипломатичний словник» (у 3-хт., М., 1984-1986), «Латинська Америка: енциклопедичний довідник» (у 2-х т., М., 1979-1982), «Африка: енциклопедичний довідник» (у 2-хт., М., 1986-1987).

Редакційна колегія «Української дипломатичної енциклопедії» буде вдячна всім, хто висловить свої думки, рекомендації й побажання щодо змісту та оформлення видання, що можуть стати в нагоді для подальшої роботи над проектом. Зауваження просимо надсилати письмово на адресу: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1, редакційна колегія «Української дипломатичної енциклопедії».

Директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
академік НАН України А.В. Губерський

ЯК КОРИСТУВАТИСЬ ЕНЦИКЛОПЕДІЄЮ

Згідно з усталеною традицією вітчизняних і зарубіжних енциклопедично-довідкових видань, в «Українській дипломатичній енциклопедії» статті розташовані за алфавітом, їхні назви подані як в однині («Автаркія»), так й у множині, коли є необхідність висвітлити в одній статті кілька схожих подій, процесів і явищ («Антиассирійські коаліції») чи поняття й терміни міжнародного права («Внутрішні води») та дипломатичної служби («Дипломатичні картки»). Якщо назви статей складаються зі сполучення іменника та прикметника, на перше місце може ставитись іменник («Аналітика міжнародна»), але в більшості випадків, з огляду на специфіку видання, виноситься прикметник («Амазонський пакт»).

Прикметник стоїть у препозиції в наступних випадках: 1) коли він разом з іменником складає єдине усталене словосполучення («Камбоджійська проблема»); 2) коли на прикметник падає логічний наголос, що підкреслює специфічний зміст статті («Валютний кошик»); 3) коли прикметник вказує на місце здійснення дипломатичної акції («Аданська конференція 1943»); 4) у разі укладення двосторонньої (багатосторонньої) угоди на початковому місці значиться прикметник, похідний від найменування першого за алфавітом учасника («Австрійсько-англійсько-французька таємна угода 1815»). У назвах деяких статей, що складаються з кількох слів, їхній звичайний порядок змінено для того, щоб на початку стояли слова, перші за найменуванням держав, які брали участь у розглянутих міжнародних колізіях («Австрійсько-німецько-румунський оборонний союз 1883»).

Назви статей набираються напівжирним прописним шрифтом, у біографічних довідках після прізвища зазначається його іншомовне написання, а також у круглих дужках вказуються дати народження та смерті особи. Усі дати, що стосуються дореволюційних дипломатичних історій України й Росії до 16 лютого 1918 року, подаються за старим стилем; наступні події з міжнародної історії датуються за новим стилем; датування за двома стилями здійснено в тих випадках, коли подія, що відноситься до історії України чи Росії, відбулася за кордоном. Щоб допомогти читачеві повніше ознайомитися з питанням, яке його цікавить, а також запобігти зайвому повторенню матеріалу в споріднених статтях, в енциклопедії застосовується система посилань. Назва статті, на яку робиться посилання, набирається курсивом. Етимологічні довідки даються до слів, що входять до назви статті та є безсумнівними запозиченнями з іноземних мов.

Умовні позначення і скорочення застосовані, щоб заощадити місце; поряд із загальноприйнятими подані скорочення, встановлені для «Української дипломатичної енциклопедії». Для уніфікації та полегшення користування енциклопедією вся нумерація подається арабськими цифрами.

Аахенський конгрес 1818 — другий дип. конгрес, проведений державами *Священного союзу* та Францією 30.09-21.11.1818. Сторони на А. к. були представлені *Олександром 1, К. Меттерніхом,* лордом *Каслрі,* Гарденбергом і герцогом *А. Ришельє.* На відміну від першого у Відні, до участі не були запрошені інші д-ви Європи. Як поступку Франції було прийнято 20.10.1818 конвенцію щодо виведення до 30.11.1818 окуп. військ союзників з її території. Франція наполягала на поверненні статусу *великої держави* й перетворенні Четверного союзу на рівноправний союз 5 д-ав, але було підписано таємний протокол 1.11.1818, який підтверджував збереження Четверного союзу, створеного для гарантії встановленого у Франції порядку в незмінній формі. Лише після цього *Людовікові XVIII бупо* запропоновано приєднатись до чотирьох імператорів задля підтримки непорушності кордонів і політ, системи в Європі, визначених у Відні. Учасники конгресу розповсюдили 15.11.1818 декларацію, в якій зазначалося, що союз дбатиме «про додержання принципів міжнародного права». На конгресі не торкалися проблем внутр. політики держав-учасниць і засобів, які уряди використовували для їх вирішення. Фактично А. к. встановив систему розв'язання міждерж. протиріч заради збереження стабільності в Європі та можливості використання сил урядів для контролю над внутр. ситуацією та збереження монархічного ладу. На А. к. було прийнято *Аахенський протокол про ранг міністра-резидента.*

ВА. Манжола

Аахенський мирний договір 1668 завершив фрац.-іспан. війну (1667-68) за Іспанські Нідерланди. Був укладений 2.05.1668. Франц. король Людовік XIV, зять іспан. короля Філіпа IV, висунув претензії на всю територію Іспанських Нідерландів. Із початком вторгнення франц. військ до Бельгії з ініціативи Голландії було утворено антифранц. коаліцію, до якої увійшли також Англія та Швеція. Англія і Голландія виступили посередниками між Іспанією та Францією, остання обмежилася незначними територ. здобутками. За умовами А. м. д. Франція отримала Ліль, Шарлеруа, Куртре та повернула Іспанії Франш-Конте *Л.Ф. Гайдуков*

Аахенський мирний договір 1748 між

Великою Британією та Голландією з одного боку та Францією — з іншого, підписаний 18.10.1748. Завершив *війну за австрійську спадщину 1740-48.* Пізніше А. м. д. підписали Австрія, Іспанія та Сардинія. Договір підтверджував *Прагматичну санкцію* 1713 австр. імператора Карла VI, згідно з якою за його донькою Марією Терезією визнавались права на престол. Пруссія отримувала Сілезію, Іспанія та Сардинія — території в Італії, частково за рахунок австр. володінь. Франція повинна була відмовитися від земель, захоплених у Нідерландах, а також повернути Великій Британії Мадрас і деякі території в Америці. Велика Британія, крім того, домоглася пролонгації на 4 роки договору про «асієнто» (права англ. компаній на ввезення рабів до іспан. колоній в Америці), чим завершила *англійсько-іспанську війну 1739-48,* та рішення про зруйнування укріплень Дюнкерка. Договір ще більше загострив суперництво Австрії та Пруссії й не вирішив протиріч між європ. д-вами, що згодом призвели до *Семилітньої війни 1756-63.*

В А. Манжола

Аахенський протокол про ранг міністра-резидента від 21.11.1818 був прийнятий під час *Аахенського конгресу 1818.* Додав до переліку класів глав *дипломатичних представництв (посли,* легати або *нунції, посланники* або *інтернунції, повірені у справах),* визначеного *Віденським регламентом 1815,* клас міністрів-резидентів, встановивши, що вони займають проміжне положення між посланниками та повіреними у справах й акредитуються при главі д-ви. Ця угода стала заг. нормою дип. протоколу та *міжнародного права.*

Встановлена Віденським регламентом 1815 класифікація глав дип. представництв збереглася й понині. Дип. представники перших двох класів вважаються акредитованими при главах д-ав. Повірені у справах акредитуються при міністрах закорд. справ. Щодо міністрів-рези-дентів, то їх призначення вже на поч. XX ст. стало досить рідкісним явищем, а згодом цей клас дип. представників фактично вийшов з ужитку. Законодавством України він не передбачений і не використовується в її дип. практиці.

В.М. Матвієнко

Абдул Разак бін Хусейн Тун Хаджі (Abdul Razak bin Hussein Tun Haji) (11.03.1922, Пекан, шт. Паханг, Малайя — 14.01.1976, Лондон) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. У роки *Другої світової війни* у складі партиз. загону брав участь у бойових діях проти японців. 1947-50 здобував юрид. освіту у Великій Британії. 1955 вступив у велику політику і після повернення до Малайї очолив молодіжну Об'єднану малайську нац. орг-цію (ОМНО), обіймав низку регіональних управлінських посад. У 1957 його призначено віце-прем'єр-міністром Малайї та міністром оборони, обрано до вищого законодавчого органу (1959). Поєднував ці дві посади до 1970, коли став Прем'єр-міністром Малайзії, мін. зак. справ та мін. оборони, сконцентрувавши у своїх руках прямий контроль над силовими мін-вами. 1966 очолив представницьку делегацію, мета якої — нормалізація відносин з Індонезією після напружених років протистояння. За його активної участі Малайзія відновила дип. відносини з КНР (1974). Перебуваючи при владі в часи етнічних бунтів, зробив першу спробу перерозподілити нац. багатство заможної китайської меншини на користь малайської більшості, вираженням якої стала «нова економічна політика», розпочата В 1971. *ПМ.Ігнатьєв*

Абдул Рахман Путра (Abdul Rahman Putra) (8.02.1903, Алор Сетат, шт. Кедах, Малайя — 6.12.1990, Куала-Лумпур) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. 12-й син султана Абдул Хамід Шаха. Вищу освіту здобув у Кембриджі (1925), бакалавр права та історії. Під час навчання заснував Малайську студ. асоціацію. Після повернення до колоніальної Малайї працював на дрібних управлінських посадах до *Другої світової війни,* під час якої займався анти-япон. діяльністю. Один із батьків-засновників ОМНО у 1945, з 1951 — її керівник. Саме за його пропозицією до ОМНО було введено політ, структури — Малайську китайську асоціацію (1952) та Малайський інд. конгрес (1955), у результаті чого партія здобула вражаючу перемогу на виборах (1955), після яких він став головним міністром та міністром внутр. справ. 1956 очолив представницьку делегацію до Лондона з метою проведення переговорів щодо надання Малайї незалежності, в ході яких брит. сторона погодилась надати колонії незалежність (1957). 28.08.1957-15.04.1959 і 21.08.1959-22.09.1970 -Прем'єр-міністр Малайї та Малайзії. У 1963 створив Малайзійську федерацію з Малайї, Брунею, Сінгапуру, Сабаху та Сараваку. У 1970 залишив посаду Прем'єр-міністра. 1970-73 — на посаді першого Ген. секретаря *Організації ісламської конференції (ОІК).* Вважається батьком Сучас. МалаЙЗІЇ. *П.М.Ігнатьєв*

Абоїмов Іван Павлович(1936)—рос. дипломат. Закінчив Лієпайський держ. пед. ін-т (1959) і Вищудипл. школу МЗС СРСР (1972). 1972-84 —працівник МЗС СРСР, 1984-86 — радник-посланник Посольства СРСР в Угорській Народній Республіці, 1986-88 — нач. Управління кадрів Головного управління кадрів і навч. Закладів МЗС СРСР, 1988-90 — заст. мін. зак. Справ СРСР.1990-96 — посол СРСР, РФ в Угорській Республіці, 1996-99 —посол РФ у Фінляндії. 1999-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол РФ в Україні. З 2001 в апараті МЗС РФ. *н.Ф. Сербіна*

Абсолютного імунітету держави теорія - теорія, відповідно до якої позови проти іноземної держави за відсутності її згоди на це вважаються неприйнятними та забороняються процесуальним законодавством незалежно від того, стосується предмет позову приватної чи публічної (суверенної) діяльності держави. Принцип абс. юрисдикційного імунітету іноземної д-ви склався в XIX ст. у судовій практиці переважної більшості країн Європи та Півн. Америки (за винятком Нідерландів і сканд. д-ав). Основою А. і. д. т. є принцип суверенної рівності д-ав, що виражається у лат. вислові «раг іп рагет поі НаЬеі ітрегіит» («рівний над рівним влади не має»). У 11-й пол. XX ст. спостерігався відхід багатьох країн від А. і. д. т.; значної популярності набула теорія обмеженого (функціонального) імунітету д-ви, закріплена в законодавстві США, Великої Британії та інших д-ав сім'ї заг. права в 70-х XX ст.

Чинне цивільне та госп. процесуальне законодавство України продовжує дотримуватися А. і. д. т. На міжнар. рівні, зокрема в ході кодифікаційної роботи Комісії міжнар. права ООН, після зникнення «соціалістичного табору» на А. і. д. т. продовжують наполягати лише КНР, а також деякі країни, що розвиваються.

М.М. Гнатовський

Австрійська спадщина — спадкові землі дому Габсбургів (Австрія, Чехія, Угорщина, Півд. Нідерланди, землі в Італії), навколо яких виникла суперечка щодо успадкування після смерті австр. імператора Карла VI (1740). Права старшої доньки Карла VI Марії Терезії, закріплені в *Прагматичній санкції* 1713, заперечувались королями Баварії, Саксонії та Іспанії, що також були в родинних стосунках із Габсбур-гами. Незгода призвела до *війни за австрійську спадщину 1740-48,* у якій Австрію підтримували Велика Британія та Голландія, а до складу анти-австр. коаліції увійшли Франція, Баварія, Пруссія,

Саксонія, Іспанія, королі Неаполітанський, Сардинський і Шведський та дрібні нім. князівства. У 1747 на боці Австрії у війну вступила Росія. Війна за А. с. велась також у колоніях і завершилась підписанням *Аахенського мирного договору 1748.* *В.М. Вдовенко*

Австрійсько-англійсько-французька таємна угода 1815 — сепаратна угода трьох учасників переговорів на *Віденському конгресі 1814-15* проти Росії та Пруссії; підписана 3.01.1815. Причиною укладення цієї угоди було прагнення перешкодити приєднанню Польщі до Росії, а Саксонії до Пруссії. Мін. зак. справ Франції *Ш. Талейран,* скориставшись протиріччями між державами-переможницями над наполеонівською Францією щодо територ. переділення Європи, зумів роз'єднати колишніх союзників — Австрію, Пруссію та Росію. Австр. канцлер *К. Меттерніхі* мін. зак. справ Великої Британії лорд *Каслрі,* спираючись на рішення *Паризького мирного договору 1814,* намагались урізати надмірні територ. зазіхання Росії та Пруссії. Таємна угода передбачала, що у випадку, коли одна зі сторін наразиться на небезпеку, інші зобов'язувалися запобігти нападу на неї, а в безуспішному випадку мирного врегулювання — надати їй допомогу 150-тис. армією кожної д-ви; сторони зобов'язувалися не укладати сепаратний мир. Таємна угода між Францією, Великою Британією та Австрією про їхню спільну поліцію щодо територ. змін змусила Росію та Пруссію бути більш поступливими. До Росії відходила лише частина колишнього герцогства Варшавського, а до Пруссії була приєднана тільки півн. частина Саксонії. Пізніше до таємної угоди приєдналися Баварія, Ганновер, Нідерланди, Гессен-Дармштадт. Утеча *Наполеона* /зо. Ельба й висадка його 1.03.1815 у Франції сприяли зближенню учасників Віденського конгресу. Спроба Наполеона I використати у своїх інтересах виявлений ним примірник таємної угоди між Францією, Великою Британією та Австрією, який він переслав імп. *Олександру I,* не мала успіху. Незважаючи на невдоволення Олександра I сепаратною змовою, Росія взяла участь у 7-й *анти-французькій коаліції,* яка була створена у Відні 13.03.1815. *БМ. Гончар*

Австрійсько-іспанський договір 1725

мав урегулювати відносини між державами, що залишалися напруженими з часу *війни за іспанську спадщину 1701-14.* Підписаний 30.04.1725 у Відні. Австр. імператор Карл VI Габсбург не визнавав Філіпа V іспан. королем, а Філіп V не погоджувався зі статтею *Раштаттського мирного договору 1714* щодо передавання Австрії іспан. володінь в Італії. Зближення супротивників почалося після того, як Карл VI не зміг добитись від європ. д-ав гарантій *Прагматичної санкції* 1713. Угода закріплювала відмову Карла VI від претензій на іспан. корону, а Іспанії — на італ. володіння імператора. Між країнами було укладено оборонний союз. Іспанія гарантувала Прагматичну санкцію, Карл VI визнавав інфанта Дон Карлоса спадкоємцем герцогів Парми й Тоскани. У таємні статті А.-і. д. була включена обіцянка імператора допомогти Іспанії повернути Гібралтар і Порт-Магон (нині о. Мальорка).
В.М. Вдовенко

Австрійсько-німецький союз 1879 —

договір про військ, союз між Австро-Угорщиною та Німеччиною, підписаний 7.10.1879 у Відні терміном на 5 років із можливістю його подовження. Спрямований проти Росії та Франції, мав на меті не допустити укладення союзу між ними. Країни зобов'язувались у разі нападу Росії на одну з них вступити у війну та не укладати з нею сепаратного миру поодинці. У разі війни одного з учасників договору з третьою країною інша мала дотримуватись сприятливого

нейтралітету. Якщо союзником цієї д-ви виступала Росія, автоматично набувало чинності перше його положення. Ініціатором укладання дог-ру з Австро-Угорщиною був *О. Бісмарк.* Його підписання погіршило відносини між нім. країнами і Росією, які до того мали приязний характер. Даний союз став першим із числа дво- та багатосторонніх дог-рів, які були укладені в рамках створення *Троїстого союзу.*
С.О. Маковський

Австрійсько-німецько-румунський оборонний СОЮЗ 1883 укладений 30.10.1883 у Відні шляхом підписання між Австро-Угорщиною та Румунією таємної угоди терміном на 5 років із можливістю подовження на 3-річні періоди за згодою сторін. Румунія зобов'язалася у випадку нападу на сусідні з нею області Австро-Угорщини надати військ, допомогу; Австро-Угорщина взяла аналогічне зобов'язання в разі нападу на Румунію. Згодом до угоди приєдналася Німеччина. У 1892 була замінена аналогічною угодою, яку сторони подовжували в 1896 та 1902. У 1901 під час переговорів з Австро-Угорщиною про поновлення угоди Румунії не вдалося домогтись формальної рівності прав із союзниками, що призвело до зниження зацікавленості Румунії в союзі. 5.11.1913 була укладена нова

союзна угода, однак Румунія не виконала свої союзницькі зобов'язання за нею та не вступила в Першу світову війну на стороні *Троїстого союзу.* У серпні 1916 Румунія вступила у війну на боці д-ав *Антанти.*

В.В. Копійка

Австрійсько-прусська війна 1866 між Пруссією та Італією з одного боку й Австрією в союзі із Саксонією, Баварією та кількома іншими невеликими нім. країнами — з іншого. Стала результатом б-би Пруссії й Австрії за переважаючий вплив серед нім. держав, зокрема в Німецькому Союзі, а також політики голови уряду Пруссії кн. *О. Бісмарка,* спрямованої на об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю». Пруссія й Австрія, незважаючи на *Гаштейнську конвенцію* /565 щодо спільного управління анексованими в Данії герцогствами Шлезвіг і Гольштейн, продовжували конфліктувати через адмін. реформування цих територій. У б-бі за гегемонію Пруссії в Німеччині Бісмарк розпочав підготовку до війни з Австрією. Він уклав таємний союз із Італією 8.04.1866, пообіцявши їй Венецію за допомогу проти Австрійської імп.; щоб забезпечити нейтралітет Франції, пообіцяв її імп. *Наполеону III не,* чинити перешкод приєднанню до Франції частини Бельгії та іншої території на лівому березі Рейну. Навесні 1866 Бісмарк висунув до Австрії вимогу погодитись на докорінну реформу Німецького Союзу. Не отримавши позитивної відповіді, Пруссія в червні 1866 ввела війська в Гольштейн, який перебував під її управлінням. Одночасно Бісмарк розіслав усім нім. країнам проект нової конституції Німецького Союзу, що передбачав виключення з нього Австрії. Остання запропонувала союзному сеймові оголосити мобілізацію військ Німецького Союзу проти Пруссії. Союзний сейм став на бік Австрії. Тоді Пруссія оголосила, що вона виходить із Союзу. Пруссія, а потім Італія 15.06.1866, розпочали воєнні дії проти Австрії та її союзників. На італ.-австр. фронті австрійці досягли успіхів, але в б-бі з прус, військами змушені були відступати. Три відмінно підготовані прус, армії, вперше використовуючи з військ, цілями залізниці й телеграф, озброєні новими голчатими рушницями, завдали нищівної поразки Австрії та її союзнику Саксонії. У вирішальній битві біля богемського селища Кьоніггрец 3.07.1866 прус, війська здобули перемогу. В Нікольсбурзі, поблизу Відня, за франц. посередництва було підписано *перемир'я* 26.07.1866, а остаточний мир укладено 23.08.1866 в Празі. Згідно з умовами цього миру Німецький Союз розпускався й Австрія втрачала право вступати в нове держ. об'єднання — Півн.-нім. Союз, на чолі якого ставала Пруссія. Австрія змушена була погодитись на приєднання до Пруссії герцогств Шлезвіг і Гольштейн та інших територій, поступитись Італії Венецією, зобов'язувалася заплатити Пруссії воєнну контрибуцію. Перемога над Австрією стала вирішальним кроком політики Бісмарка в об'єднанні Німеччини під проводом Пруссії.

Б.М. Гончар

Австрійсько-прусько-данський конфлікт 1864 — міждерж. суперечка через статус герцогств Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург, які були заселені гол. ч. німцями. Шлезвіг-Гольштейн був зв'язаний із Данією персональною унією, але з 1848 мав окрему конституцію; Лауенбург увійшов до складу Данії за рішенням *Віденського конгресу 1814-15.* У листопаді 1863 король Данії Фредерік VII поширив дію данської Конституції на Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург, а невдовзі помер, не залишивши прямого спадкоємця. Королем Данії та Шлезвіг-Гольштейну став Крістіан IX, чиї формальні права на престол було оскаржено, що спонукало висунення в Шлезвіг-Гольштейні вимог про самовизначення. У Німеччині у відповідь на дії Копенгагена розгорнувся рух за визволення герцогств від данської залежності. Голова прус, уряду *О. Бісмарк* скористався ситуацією, щоб відірвати герцогства від Данії військ, шляхом. Попри напругу у відносинах між Пруссією та Австрією, 1.02.1864 вони спільно виступили проти Данії; коротка, але кровопролитна, війна закінчилась поразкою останньої. За мирним дог-ром, підписаним 30.10.1864 у Відні, Австрія та Пруссія отримали в спільне володіння Шлезвіг, Гольштейн і Лауенбург. Порядок управління захопленими територіями був визначений *Гаштейнською конвенцією 1865.* *Б.М.Гончар*

Австрійсько-сербський союз 1881 — таємний договір, укладений між Австро-Угорщиною та Сербією 28.06.1881 в Белграді. Згідно з умовами А.-с. с. Сербія відмовлялась від претензій на Боснію та Герцеговину, зобов'язувалась не укладати політ, угод з іншими д-вами без попередньої згоди Австро-Угорщини, а також не пускати на власну територію війська інших д-ав. Австро-Угорщина визнавала королівство Сербію, погоджувалася сприяти такому визнанню з боку інших європ. д-ав, а також визнавала легітимність правлячої династії Обрено-вичів. Австро-Угорщина також брала зобов'язання не перешкоджати територ. розширенню Сербії на півдні, за винятком території Нові-Пазарського санджаку; Сербія — не здійснювати будь-яких акцій, ворожих до Австро-Угорщини. Договір заклав підвалини політ, та екон. залежності Сербії від Австро-Угорщини. Його наслідками стало загострення політ, ситуації на Балканах на поч. XX ст., а також екон. та торг, суперництво між Австро-Угорщиною та Сербією, яке вилилось у т. зв. «Свинячу війну» (1906-11). Разом із *Союзом трьох імператорів* та австр.-румун, дог-ром (1883) А.-с. с. заклав основу австр. політики на Балканах та зміцнив позиції Австро-Угорщини в регіональному протистоянні з Росією.

М.Г. Капітоненко

Автаркія (з грец. сштархєш — самовдоволеність) — 1. Гіпотетично можливий стан самоізоляції *актора міжнародного* від його міжнар. середовища, що, разом із незначною інтенсивністю взаємодії з іншими акторами, характеризується низьким рівнем чутливості до міжнар. процесів. А. міжнар. актора може бути результатом його суб'єктивної політики або наслідком об'єктивних обставин, і є транзитивною ситуацією, винятковою для міжнар. відносин. У теорет. науці про міжнар. відносини найближче до обгрунтування практ. доцільності А. підійшла класична нім. геополітика в інтерпретації К. Хаусхофера, який своєю концепцією «пан-регіону» обстоював необхідність для великої д-ви мати регіонально окреслену сферу політ, впливу, геогр. рамки якої встановлювались на основі екон. самодостатності.

2. Екон. політика відокремлення країни від економіки інших країн із метою створення самодостатнього, замкнутого госп. комплексу в межах Окремої Д-ВИ. *АЛ.Субботін*

Автентичний текст (з грец. справжній) — текст документа, офіц. визнаний рівнозначним іншому, складеному, як правило, іноземною мовою, та такий, що має однакову з ним юрид. чинність; вироблений та узгоджений сторонами остаточний текст *договору міжнародного.* Зазвичай текст двостороннього дог-ру складається мовами обох сторін, а багатостороннього — мовами, прийнятими як офіційні або тими, про які домовляться сторони. Договір може бути вироблений і прийнятий однією мовою, але його автентичність встановлено двома чи більше мовами. Якщо договір складено двома чи більше мовами, то його текст кожною з цих мов вважається рівно автентичним, якщо в дог-рі не передбачено, що в разі розбіжностей при тлумаченні переважаючу силу матиме текст мовою (або мовами), що спеціально вказані в дог-рі. Процедура встановлення А. т. передбачається в самому дог-рі або подальшою згодою сторін. її наслідком є презумпція закріплення однакового прав, змісту в текстах різними мовами. Раніше в доктрині вона не виділялась як окрема стадія укладання міжнар. дог-ру, бо в часі, як правило, співпадає з його підписанням. Форми встановлення А. т.: підписання, парафування, включення тексту дог-ру в документ міжнар. орг-ції, на якій його було прийнято тощо. А. т. при тлумаченні та застосуванні міжнар. дог-ру має переважаючу силу перед офіційним, «оригінальним» текстами й перекладом. *О.В. Буткевич*

Автономістсько-федералістський курс Центральної Ради — політ, лінія проведення *Української революції 1917-20 в* процесі нац. державотворення в березні — грудні 1917. ЇЇтеорет. підґрунтям стали: програмні док-ти УСДРП, УПСР, УПСФ, інших партій та орг-цій, рішення Українського Національного з'їзду (конгресу), інших представницьких форумів, праці Голови Центральної Ради *М. Грушевського,* його однодумців. Сутність курсу полягала у спробах легітимного переустрою Росії з «тюрми народів» на федерацію нац.-держ. утворень із широкими авт. правами. Торжество демокр. порядків у масштабах федерації мало забезпечити її суб'єктам можливість розпоряджатись власною долею, розв'язувати нагальні проблеми розвитку в інтересах більшості населення нац.-територ. одиниці. Кожен народ, у т. ч. український, повинен був зробити макс. внесок у процес поглиблення демокр. перетворень у Росії в цілому, закріплення на всіх її колишніх теренах респ. ладу. Належність до федерат, об'єднання зумовлювалась не лише браком гарантів самостійного нац.-держ. розвитку — війська, адмін. апарату, фінанс. системи тощо, складностями їх швидкого створення, а й бажанням скористатись із переваг великої д-ви на міжнар. арені (особливе значення це мало в умовах *Першої світової війни)* і в екон. відношенні: доступ до природ, ресурсів усієї країни, гігантська концентрація продуктивних сил, зокрема — людських, використання госп. механізмів, систем, що складалися протягом тривалого часу й довели свою ефективність — фінанси, митна служба, сполучення, зв'язок тощо.

Реалізація Центральною Радою А.-ф. к. наштовхнулася на жорстку протидію Тимчасового уряду. Однак створення нац. представницьких органів та їх визнання офіц. Петроградом, проведення нац. форумів, оголошення держ. актів-універсалів, формування структур виконавчої влади стали реальними надбаннями укр. нац.-визв. руху, державотворчого процесу.

Після ліквідації Тимчасового уряду Центральна Рада своїм 3-м Універсалом (7(20). 11.1917) підтвердила прагнення новопроголошеної Української Народної Республіки бути складовою частиною демокр. федерат, респ. Росії. Не визнавши правомочною владу Ради народних комісарів, українська Центральна Рада взяла на себе роль ініціатора створення федерації вільних народів (нац.-держ. утворень колишньої імперії) на основі визнання принципу однорідно-со-ціал. влади. Це стало однією з головних причин конфлікту Центральної Ради з РНК і разом із невдачею спроб консолідації антибільшовицьких сил у всерос. масштабі привело лідерів Української рев-ції до усвідомлення необхідності переходу на самостійницькі держ. позиції, оформлення відп. держ. статусу УНР.

В.Ф. Солдатенко

Автономія (з грец. оштоуощ'а — самоуправління, незалежність) — 1. Характеристика *актора міжнародного,* що визначає рівень його суб'єкт-ності в системі міжнар. відносин. Ступінь автономності зовн.-політ, діяльності є одним із критеріїв класифікації міжнар. акторів.

2. Самостійне здійснення держ. влади або широке самоуправління, що надається окремим адмін. утворенням усередині д-ви. Такі авт. утворення можуть отримувати право на здійснення певної зовн.-екон. і зовн.-політ, діяльності.

АЛ. Субботін

Агент дипломатичний — узагальнене найменування глав та членів дип. персоналу *дипломатичних представництв* інозем. держав на території країни перебування.

У *Віденському регламенті 1815* найменування А. д. стосувалось лише глав дип. представництв. У ході того, як у дип. практиці формувався погляд, що члени дип. персоналу *посольств* і *місій* — це співробітники держ. установ, а не почет *посла* або *посланника* (як на них дивились ще в XIX ст.), зазначене коло осіб також почало розглядатись як А. д. *{Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928* визнала А. д. не тільки глав і дип. персонал посольств і місій, а й офіц. представників д-ав на міжнар. конференціях, а також глав і членів делегацій, які відряджаються однією д-вою до іншої зі *спеціальною місією).*

У сучас. практиці статус А. д. регулюється *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961.* Згідно з Конвенцією, «агент дипломатичний» — це глава дип. представництва або член дип. персоналу представництва. А. д. входять до *дипломатичного корпусу в* країні перебування, мають однаковий міжнар.-прав, статус і розрізняються лише за протокольним старшинством. Усі вони мають відп. *дипломатичні ранги* та, як правило, *дипломатичні паспорти,* а після процедури акредитації отримують у відомстві закорд. справ країни перебування спец, *дипломатичні картки,* що посвідчують їхнє право користуватись *дипломатичними привілеями та імунітетами.*

В.М. Матвієнко

Агреман (з франц. а§гетепі — згода) — згода *приймаючої держави* на призначення певної особи главою *дипломатичного представництва* іншої держави. Запит на А. робиться зазвичай через *відомство закордонних справ* приймаючої д-ви в письмовій формі, але згідно з практикою ряду країн А. може запитуватись усно, таким самим чином (письмово у вигляді вербальної ноти чи усно) може надаватися відповідь. За будь-якої форми запиту А. до МЗС приймаючої д-ви передається довідка з деякими біогр. відомостями про особу, яка передбачається для призначення (рік народження, освіта, службова діяльність, знання інозем. мов, сімейний стан тощо). Міжнар. дип. практикою передбачено, що листування про А. і насамперед, можлива відмова в ньому не розголошуються.

Після отримання А. кандидат на посаду глави дип. представництва стає *персоною грата;* у разі відмови дана особа вважається *персоною нон грата.* На запит А. не прийнято давати негативну відповідь у вигляді офіц. відмови. Сама затримка з відповіддю, що зазвичай дається в макс. короткий термін, розцінюється як свідчення небажання д-ви перебування приймати дану особу як главу дип. представництва іншої д-ви. У такому випадку пропонована кандидатура, як правило, знімається. Відмова в наданні А. не потребує мотивування. *В.М. Матвієнко*

Агресивний намір за сучас. *міжнародним правом* — допоміжний критерій, який може враховувати *Рада Безпеки ООНпри* визначенні, чи мав місце *агресії акт* у конкретному випадку. А. н. може полягати у прагненні застосувати силу проти *суверенітету,* територ. цілісності або політ, незалежності іншої д-ви, здійснити військ, окупацію її території, анексувати із застосуванням сили територію інозем. країни або її частину. Він може включати також підготовку до *блокади* портів або берегів д-ви, нападу на збройні сили іншої д-ви або намір здійснити інші дії, які відповідно до сучас. міжнар. права вважаються актом агресії. Токійський військ, трибунал, напр., встановив свідчення А. н. Японії в її військ, цілях, ухвалених на Імперській конференції 5.11.1941. Тому Трибунал виправдав проголошення Нідерландами війни Японії у грудні 1941, оскільки території на Дал. Сході, на той час належні Нідерландам, були визначені як об'єкт військ, зазіхань Японії. *в.с. Ржевська*

Агресії акт за сучас. *міжнародним правом* — найнебезпечніший вид порушення миру, який полягає в застосуванні збройної сили державою проти *суверенітету,* територ. недоторканності або політ, незалежності іншої держави або ін. ч., несумісним зі *Статутом ООН.* Документ «Визначення агресії» (рез. №3314 *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974) містить примірний перелік дій, кожна з яких становить А. а., із цілями переслідування за такі дії за *міжнародним правом.* Утім, *Рада Безпеки ООН* не зв'язана «Визначенням агресії». Вона має право вказати, що інші, не перелічені у «Визначенні» акти, становлять агресію згідно з положеннями Статуту ООН, або навпаки, може відмовитись вважати застосування сили д-вою А. а. в даному конкретному випадку, зважаючи на недостатньо серйозний характер цих дій або їхніх наслідків. Визнання дій д-ви А. а. є підставою для застосування РБ ООН

колективних примусових заходів відновлення міжнар. миру на підставі гл. VII Статуту ООН. Юрисдикцію щодо відповідальності індивідів за вчинення злочину агресії здійснює *Міжнародний кримінальний суд* (п. 2 ст. 5 Римського Статуту).

В.С. Ржевська

Агресія — застосування державою військ, сили проти *суверенітету,* територ. недоторканності або політ, незалежності іншої держави. Агресивна війна є злочином проти міжнар. миру й тягне міжнар. відповідальність. А. не може бути виправдана будь-якими міркуваннями політ., екон., військ, чи іншого характеру. Ніяке територ. надбання чи особлива вигода, одержані внаслідок А., не є і не можуть бути визнані законними. Відповідно до гл. VII Статуту ООН, кваліфікувати дії д-ви як А. уповноважується *Рада Безпеки ООН.* Як А. може визначатись: вторгнення або напад збройних сил д-ви на територію іншої д-ви; військ, окупація; анексія із застосуванням сили; *блокада* портів або узбережжя д-ви збройними силами іншої д-ви; напад збройних сил д-ви на повітр., мор. або суход. сили іншої д-ви; надання д-вою своєї території іншій д-ві для здійснення акту А. проти третьої д-ви; надсилання д-вою збройних формувань для здійснення насильства проти іншої д-ви. При визначенні А. за основу береться принцип ініціативи здіснення *агресії акту.* Відповідальність за А. включає примусові заходи щодо її припинення та відновлення миру, а також заходи щодо ліквідації наслідків А. та попередження її повторного виникнення. *Міжнародне право* передбачає політ, та матеріал, відповідальність за А. Особи, винні в плануванні, підготовці та здійсненні А., несуть кримінальну відповідальність. Визначення А. у сфері *міжнародних відносин* вперше було включено в *Лондонські конвенції про визначення агресії 1933* на пропозицію СРСР. Резолюцію №3314 *Генеральної Асамблеї ООН,* що містить визначення А., було ПРИЙНЯТО 14.12.1974. *В.А.Манжола*

Агресія непряма — заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або *найманців,* які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює *агресії актам,* вчиненим регулярними збройними силами держави, або істотна участь держави у таких діях озброєних угруповань на території іншої держави; таке визначення міститься в рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3314 від 14.12.1974. Д-ва несе міжнар. відповідальність за такі дії, як за злочин проти міжнар. миру, і не може ухилитись від відповідальності, посилаючись нате, що подібні озброєні угруповання не є її органом. *Міжнародний Суд ООНу* рішенні в справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) підтвердив, шо заслання д-вою на територію іншої д-ви озброєних угруповань чи підтримка нею діяльності антиурядових збройних загонів у іншій д-ві становить А. н. не завжди, а лише тоді, коли така операція за своїми масштабами та наслідками може бути прирівняна до збройного нападу, який здійснюють регулярні війська. Так, на погляд Суду, не можуть розглядатись як акт А. н. постачання зброї воєнізованим формуванням та їх матеріал.-техн. забезпечення. Не можуть бути визнані актом А. н. також прикордонні інциденти. Якщо ж співпраця д-ви з антиурядовими військ, загонами, які діють на території іншої д-ви, є настільки інтенсивною, що може бути за масштабом та наслідками прирівняна до дій регулярного війська, спрямованих проти політ, незалежності й територ. цілісності іншої д-ви, тоді такі дії можуть розглядатись цією останньою як підстава для застосування збройної сили в порядку самооборони. У таких випадках велике юрид. значення має встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями збройних загонів і політикою конкретної інозем. д-ви. Проблема юрид. кваліфікації дій д-ав як А. н. набуває особливої гостроти в контексті відповідальності д-ав за співпрацю з терористичними орг-ціями та можливості застосування збройної сили проти д-ав, які здійснюють таку співпрацю. Згідно з рез. №3314, вирішальна роль у кваліфікації дій д-ав як акту агресії належить *Раді Безпеки ООН.*

В.С. Ржевська

Агресія пряма — застосування державою регулярних збройних сил проти суверенітету, територ. недоторканності або політ, незалежності іншої держави або ін. ч., несумісним зі *Статутом ООН.* Відповідно до рез. *Генеральної Асамблеї ООН*№3314 від 14.12.1974, А. п., незалежно від оголошення війни, є: а) вторгнення чи напад збройних сил д-ви на території іншої д-ви або будь-яка військ, *окупація,* який би тимчасовий характер вона не мала, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка *анексія* із застосуванням сили на території іншої д-ви чи її частини; б) бомбардування збройними силами д-ви території іншої д-ви або застосування будь-якої зброї д-вою проти території іншої д-ви; в) *блокада* портів чи берегів д-ви збройними силами іншої д-ви; г) напад збройними силами д-ви на суход., мор. чи повітр. сили або мор. чи повітр. флоти іншої д-ви; г) застосування збройних сил однієї д-ви, що знаходяться на території іншої відповідно до угоди з д-вою, яка їх приймає, на порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди. Окрім цього, *Рада Безпеки ООН може* кваліфікувати інші дії д-ви як такі, що відповідно до положень Статуту ООН становлять агресію, або навпаки, може відмовитись вважати названі

дії д-ви агресією, зважаючи на недостатньо серйозний характер цих дій або їхніх наслідків.
В.С. *Ржевська*

Агресор — держава, яка вчинила міжнар. злочин проти миру й безпеки людства, здійснила *агресії акт.* Міжнар.-прав. засади відповідальності за розв'язання *війни* почали формуватися в період між *Першою* та *Другою світовими війнами,* під час становлення *незастосування сили або загрози силою принципу* в формі міжнар.-прав. звичаю. Асамблея *Ліги Націй* 24.09.1937 ухвалила резолюцію, яка забороняла й оголошувала міжнар. злочином агресивну війну, проте не привернула значної уваги. Подальші кроки, спрямовані на закріплення міжнар.-прав. відповідальності А., пов'язані з Всезагальним пактом про заборону війни як засобу нац. політики *(Бріана — Келлога пакт 1928),* який, проте, не передбачав санкцій за його порушення, а також із *Лондонськими конвенціями про визначення агресії 1933.* У вказаний період домінувало уявлення, за яким Рада Ліги Націй володіла повноваженнями, не спираючись на будь-які міжнар.-прав. норми, вирішувати питання про те, хто з держав-учасниць збройного конфлікту повинен нести відповідальність як А., залежно від фактичних обставин у кожному конкретному випадку. Заходом відповідальності А. вважалось виключення з Ліги. Хоча Статут Ліги Націй проголошував війну або загрозу війни, спрямовану проти когось із членів Ліги, справою заг. занепокоєння всіх членів Ліги (ст. 10, 11 Статуту) не передбалось обов'язку застосування щодо А. колективних заходів примусу до миру, включаючи воєнні дії. Рада Ліги уповноважувалася надавати пораду щодо заходів, які слід ужити для захисту територ. цілісності та політ, незалежності членів Ліги. Напередодні Другої світової війни Рада Ліги двічі приймала рішення про визнання д-ви А. і виключення її з членів Ліги: у 1935 щодо Італії (див. *Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36)* та в 1939 щодо СРСР (див. *Радянсько-фінляндська війна 1939-40).* Обидва ці рішення не мали впливу ані на перебіг конфліктів, якими були спричинені, ані на подальший розвиток *міжнародних відносин,* що вів до нової світової війни. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військ, злочинців європ. країн осі (Нюрнберзького трибуналу) в 1945 визначив як злочини проти миру «планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни або війни на порушення *договорів міжнародних,* угод чи запевнень, або участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з названих вище дій» (ст. 6 Статуту) і вперше встановив у міжнар. праві принцип відповідальності за *агресію* не лише д-ав, але й індивідів, безпосередньо винних у її вчиненні. У такому випадку відповідальність держави-агресора виражається в обмеженні її *суверенітету,* що полягає в позбавленні *імунітету* від юрисдикції міжнар. судових установ, створених інозем. д-вами без її згоди, її вищих посадових осіб, які несуть індивід, відповідальність за акт агресії. У системі міжнар. права, яка сформувалася після 1945, *Рада Безпеки ООН* виступає як орган, повноважний кваліфікувати дії д-ви як акт агресії та визначати заходи міжнар.-прав. відповідальності А. Резолюція *Генеральної Асамблеї ООН №3314* від 14.12.1974 визначає перелік вчинків, які створюють підстави для відповідальності д-ви як А. Однак Рада Безпеки має право незалежно від цього переліку вирішити, чи слід вважати д-ву А. у конкретному випадку, керуючись власним розсудом та критерієм серйозності наслідків її вчинків. До 2003 РБ ООН, хоча й констатувала чисельні порушення миру, не проголосила жодного А. Відповідальність індивідів за вчинення злочину агресії належить до юрисдикції *Міжнародного кримінального суду* (п. 2 ст. 5 Римського Статуту).
В.С. Ржевська

Адальберт Магдебурзький (? — до червня 981) — єпископ-місіонер; перший архієпископ Магдебурзької єпархії (968-81); хроніст, автор «Продовження хроніки Регінона Прюмського», з якої, а також незалежних від неї «Хільдесхаймських анналів» відомо про посольство великої київ, княгині *Ольги* до германського короля Оттона I з проханням надіслати місіонерів для хрещення (сучас. дослідники пояснюють цей крок Ольги напругою в переговорах з імп. Візантії Романом II). На прохання Ольги і для поширення католицизму місійним єпископом до Київської Русі було призначено А. М., проте його місія виявилась невдалою. У дип. б-бі з Римом Візантії вдалось утримати Київську державу у сфері
СВОГО ВПЛИВу. *А.Г. Плахонін*

Адамкус (Adamkus, справжнє прізвище — Адамкявічус) Вальдас (Вольдемар) (3.11.1926, Каунас, Литва) — литовський громад.-політ, і держ. діяч. Під час *Другої світової війни* — учасник руху за незалежність Литви, видавав нелегальну газету «Яунім, будек» («Молодь, будь на варті»). У 1944 емігрував до Німеччини, 1949 разом із родиною — до США. 1950-60 займався активною політ, діяльністю серед литовської еміграції, захищаючи право литовського народу на держ. незалежність і культ, спадщину. Обіймав провідні посади в таких орг-ціях, як лібе ральне об'єднання «Сантара-Свієса» («Останнє світло»), Литовська громада в Америці, Американська литовська рада. Розпочав кар'єру в Агентстві захисту, де працював до 1970, а в 1971 призначений заст. регіонального адміністратора

регіону 5-го на Сер. Заході. 1981 — регіональний адміністратор. Повернув собі литовське громадянство (1992), але продовжував перебувати в США. 1997 отримав право балотуватися на литовських президент. виборах. Президент Литви (26.02.1998-25.02.2003). Забезпечив внутр.-політ. І дип. підготовку вступу країни до *Європейського Союзу* і *НЛТО.* 5-6.11.1998 відвідав із держ. візитом Україну. 12.07.2004 вдруге обраний президентом. *РА. Кривонос*

Адамс (Асіапгз) Джон (19.10.1735, Брейнтрі, шт. Массачусетс — 4.07.1826, Квінсі, шт. Масса-чусетс) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, 2-й Президент США. Після закінчення Гарвардського ун-ту (1755) займався адвокатською практикою, політ, діяльністю, активний противник брит. колоніального правління. У 1774-77 — учасник роботи *Континентального конгресу;* 1777-79 і 1782-85 — спец, посланник у Франції, чл. делегації на переговорах з укладання Паризького мирного дог-ру з Великою Британією (1783); 1780-82 — посланнику Нідерландах; 1785-88— 1-й посланник США у Великій Британії. Дип. діяльність А. відіграла велику роль у зміцненні амер. державності: зробив важливий внесок у підготовку мирного дог-ру США з колишньою метрополією, добився дип. визнання, союзного дог-ру й позики США з боку Нідерландів (1782). Його служба в Лондоні не увінчалась, однак, вагомими здобутками через небажання брит. сторони реально втілювати в життя англ.-амер. угоди. Віце-президент в адміністрації *Дж. Вашингтона* (1789-97), Президент США від Федералістської партії (4.03.1797-4.03.1801). Центр, зовн.-політ, проблемою його президентства було погіршання стосунків із Францією: у відповідь на визнання американцями за угодою з Великою Британією всіх нейтральних суден, які прямували з вантажами в порти Франції, перевізниками контрабанди французи почали так само розглядати амер. кораблі, які рухалися до брит. портів, і знищили бл. 300 з них. Спроба адміністрації А. владнати конфлікти на амер.-франц. переговорах у Парижі зазнала невдачі та спричинила різку критику з боку респ. опозиції вдома. США розпочали у відповідь дії проти франц. суден, що призвело до неоголошеної війни на морі (1798-1800) і фактично поклало кінець франц.-амер. союзу (1778).
ТА. Грищенко

Адамс Джон Квінсі (11.07.1767, Брейнтрі, шт. Массачусетс — 23.02.1848, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, 6-й Президент США, син *Дж. Адамса.* Навчався в Європі, закінчив Гарвардський ун-т. Після адвокатської практики (1794) — на дип. службі; перебував на посадах посланника в Нідерландах (1794-97), Пруссії (1797-1801), Росії (1809-11), Великої Британії (1815-17); працював у складі делегації з підготовки *Гентського миру 1814,* який підбив підсумки англ.-амер. війни (1812). Призначений держсекретарем (1817). Упродовж 8 років очолював дип. відомство. Серед найзначніших його досягнень на цій посаді були: придбання Флориди (1819), узгодження лінії амер.-канад. кордону за конвенцією (1818) і вироблення засад *Монро доктрини (1823).* Після президент. терміну (1825-29), який не був позначений помітними зовн.-політ, здобутками, неодноразово обирався до Конгресу; займав негативну позицію щодо *Техасу анексії та* війни з Мексикою (1845-48). Політ, та дип. здібності, а також дар зовн.-політ, стратега дозволили А. посісти місце одного з найзначніших лідерів амер. зовн. політики 1-ої пол. XIX ст. *ТА. Грищенко*

Адамс Чарльз Френсіс (18.05.1807, Бостон, шт. Массачусетс — 21.11.1886, Бостон, шт. Массачусетс) — амер. громад.-політ, діяч і дипломат, син *Дж.К. Адамса.* Закінчив Гарвардський ун-т (1825). 1829 розпочав юрид. практику. Обирався до штатної магістратури Масса-чусетсу (1841), висував свою кандидатуру на посаду віце-президента (1848), був членом палати представників Конгресу США (1858-61). Президент *А. Лінкольн* призначив А. посланником до Великої Британії (1861). За час перебування на цій провідній дип. посаді (до 1868) виявив себе як ефективний і виважений представник своєї д-ви в період, коли вирішувалась її доля. Успішно опротестував визнання Лондоном Конфедерації півд. штатів воюючою стороною (що могло створити підставу для її міжнар.-прав. легітимізації), перешкодив продовженню переговорів брит. міністрів закорд. справ й емісарів Півдня, сприяв поліпшенню іміджу амер. дипломатії у Великій Британії. З 1872 відійшов від активної участі в публічному політ, житті, хоча висував свою кандидатуру на посаду губернатора Массачусетсу від Демократичної партії (1876). В останні роки життя займався вивченням родинного архіву сім'ї Адамсів.
ТА, Грищенко

Аданська конференція 1943 відбулася за участю Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* та Президента Туреччини /. *Іненю* 30.01.1943 в Адані (Туреччина). Черчілль прибув до Туреччини одразу після Касабланкської конференції 1943, тому фактично представляв узгоджену англ.-амер. позицію. Іненю підтвердив відданість своєї країни *англійсько-французько-турецькому договору про взаємну допомогу 1939* і запевнив Черчілля, що вона не буде вдаватися до будь-яких ворожих щодо Великої Британії дій. Під час А. к. сторони домовились про постачання Великою Британією та США сучас. зброї для тур. армії, щоб переозброїти її та підготувати до вступу у війну на боці *антигітлерівської коаліції.* Конкретні строки не обговорювались. Після А. к. до країни прибула брит. військ, місія, яка мала наглядати за постачанням озброєнь та сприяти тур. військ, у їх впровадженні. Під час *Московської зустрічі*

1943 та *Тегеранської конференції 1943* союзники закликали Туреччину вступити у війну якнайшвидше. У грудні 1943 Іненю був запрошений на *Каїрську американсько-англійсько-турецьку конференцію 1943,* де Черчілль та Президент США Ф. Рузвельт знову підняли питання про початок тур. військами бойових дій на Балканах. Але Туреччина продовжувала зберігати нейтралітет, відтак у березні 1944 брит. військ, місія була відкликана з Анкари. Туреччина оголосила війну Німеччині та Японії лише 23.02.1945, внаслідок чого стала учасником *Сан-Франциської конференції 1945.*

В.Ю. Константинов

Адаптація — пристосування діючих най. прав, норм до нових міжнар. зобов'язань держави. Згідно з «Концепцією адаптації законодавства України до законодавства *Європейського Союзу (ЄС)»,* схваленою постановою КМ України від 16.08.1999, А. законодавства України до зако нодавства ЄС є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у від- І повідність із законодавством ЄС. А. проводиться з цілями: забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з *Угоди про партнерство і співробіт ництво між Україною і Європейськими співто вариствами та їх державами-членами 1994,* інших *договорів міжнародних,* що стосуються співробітництва України з ЄС; розвитку нац. законодавства в напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підго товки в Україні проектів актів законодавства; створення прав, бази для інтеграції України до ЄС. У «Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС», затвердженій Законом України від 21.11.2002, А. законодавства України до за конодавства ЄС визначається як поетапне прийняття та впровадження нормативно-прав.актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС. *О.В. Задорожній*

Адашев Олексій Федорович (? - 1561, Юр'єв (Тарту)) — рос. держ. діяч і дипломат. Походив із костромських дворян — «роду не знатного, але доброго». Один із керівників Вибраної ради — неофіц. уряду *Івана* /^Грозного з «радників, мужів розумних і досконалих» (1549-60). Проводив політику реформ, що відображали інтереси широких кіл феодалів і сприяли централізації влади. Здійснив перетворення в армії: обмежив місництво, поклав початок стрілецькому війську. Брав участь у створенні Судебника (1550). Продовжив розпочате за *Івана III* створення органів управління галузями держ. життя — приказів. Особисто керував вищим контрольним органом — Чолобитним лриказом. Серед важливих його титулів і посад: окольничий, керівник Чолобитного приказу, постільничий і хранитель особистого архіву царя разом із печаткою «для скорих і таємних справ». Керував роботами з укладення офіц. розрядної книги «государева родословця» та редагував матеріали офіц. літо-пясу «Літописця початку царства». Бл. 1550 — скарбник (казначей), очолив фінанс. відомство, постійно брав участь у переговорах з інозем. послами. У1553-60 керував дип. зносинами Московської держави, вів переговори зі Швецією, Данією, Литвою, Польщею, Лівонією, Казанню. Прихильник підкорення ординських ханств. Займався дип. підготовкою приєднання Казанського та Астраханського ханств, інженерними роботами під час облоги Казані (1552). Після приєднання Казані (1552) та Астрахані (1556) виступив з ініціативою розпочати похід на Крим. Керував дип. підготовкою Лівонської війни 1558-83 разом із дяком /. *Висковатим.* У 1560 потрапив у немилість до Івана IV Грозного, який запідозрив А. в отруєнні цариці Анастасії. Був усунутий царем від влади та відправлений третім воєводою на службу в Лівонію, у Вільянді, після облоги і взяття якого залишений там першим воєводою, незабаром помер від «вогняної хвороби». Формально уряд А. було усунуто внаслідок розбіжностей з Іваном IV у проведенні зовн. політики, насправді ж було підведено риску під давнім суперництвом царя й реформаторів, які не хотіли прискореної централізації д-ви в поєднанні з обов'язковим терором.

Н.Ф. Сербіна

Ад гок (з лат. асі Нос — для даного випадку, для певної мети, спеціальний) у дип. практиці — форма представництва держави *спеціальними місіями.* Спец, місії (місії А. г.) — різновид закорд. *зовнішніх зносин органів тимчасових,* що складаються з представників, які направляються однією д-вою до іншої для виконання конкретних завдань, обумовлених за згодою між цими д-вами. Раніше така форма зовн. зносин називалась дипломатією А. г. (створення дип. органів у кожному конкретному випадку чи з певного приводу). Розповсюдженою нині є практика участі д-ав, у т. ч. України, у багатосторонніх міжнар. конференціях, що скликаються з певного приводу, сесійних засіданнях у рамках міжнар. форумів чи об'єднань д-ав, які не мають статусу міжнар. орг-цій, різних консультаціях або переговорах, де нараховується три й більше учасників. Така *дипломатія багатостороння* (кон-ференційна) також має характер А. г. У міжнар. орг-ціях *(Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи* та ін.) набула поширення практика створення комітетів А. г. (спец, комітетів) для розробки, обговорення або вирішення конкретних

Проблем. *В.М. Матвієнко*

Аддис-Абебська конференція 1963 відбулася 22-25.05.1963 в столиці Ефіопії за участю глав держав та урядів 31 з 32 суверенних на той час африк. держав і завершила процес створення заг.-африк. міждерж. орг-ції, започаткований під час конференцій незалежних держав Африки в Аккрі (Гана) (1958) та Аддис-Абебі (1960). Головним пунктом порядку денного А.-А. к. стало заснування *Організації африканської єдності (ОАЄ)* та підписання її Хартії — статуту орг-ції, в якому визначались її цілі, принципи та структура. Основними принципами політики ОАЄ на міжнар. арені проголошувались «неприєднання до будь-яких блоків» та дотримання принципу суверенітету кожної країни й невтручання у внутр. справи одна одної. Хартія також наголошувала на тісному взаємозв'язку між розвитком Африк. континенту та зміцненням міжнар. миру й безпеки.

Конференція розглянула нагальні питання розвитку континенту. Прийнято відп. резолюції: щодо роззброєння, у якій великі д-ви, перш за все СРСР та США, закликались до підписання дог-ру про загальне та повне роззброєння під суворим та ефективним міжнар. контролем; щодо наміру досягти шляхом переговорів завершення військ, окупації Африки, ліквідувати інозем. військ, бази на її території та перетворити континент на *зону, вільну від ядерної зброї.* Резолюція щодо деколонізації містила звернення до колоніальних д-ав — виконати *Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960,* а до їхніх союзників — не допомогати придушенню нац.-визв. рухів. Голови африк. країн та урядів оголосили про своє колективне рішення розірвати дип. відносини з ПАР та Португалією і встановити торг, бойкот цим країнам. На конференції ухвалене рішення про заснування Комітету з координації допомоги незалежних африк. д-ав нац.-визв. рухам на залежних територіях, який розташувався в Дар-ес-Саламі (Танзанія). День створення ОАЄ проголошено Днем Африки, який відзначається щорічно.

С.В. Гринько

Аддис-Абебський мирний договір 1896

завершив *італійсько-ефіопську війну 1895-96*\ підписаний 26.10.1896 в столиці Ефіопії. Після поразки 1.03.1896 в битві біля м. Адуа Італія була змушена підписати мирний договір та беззастережне визнання незалежності Ефіопії. *Уччіалійсь-кий договір 1889* проголошувався анульованим, Італія зобов'язувалася сплачувати Ефіопії контрибуцію. Протягом року з дня підписання А.-а. м. д. сторони мали визначити кордони між Ефіопією та Еритреєю. До того часу тимчасовий кордон між Ефіопією та італ. володіннями
встановлювався по лінії річок Мареб, Белеса та Муна. Італ.-ефіопська конвенція 10.07.1900 визнала цей кордон як остаточний. Підписання А.-а. м. д. розцінювалося як дип. успіх Італії, якій, незважаючи на військ, поразку, вдалося зберегти свою колонію на узбережжі Червоного моря. *МЛ.Миронова*

Аденауер (Асіепаиег) Конрад (05.01.1876, Кельн - 19.04.1967, Рьондорф) — нім. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дрібного службовця. Отримав юрид. освіту в ун-тах Фрайбурга, Мюнхена та Бонна. У 1906 — заст. міського голови Кельна, 1-й заст. міського голови Кельна (1909-17), міський голова Кельна (1917-33), голова Державної ради Прусії (1921-33). У 1933 позбавлений усіх посад нацистами, попри відмову від активної політ, та громад, діяльності. Тричі заарештовувався гестапо в 1934 та 1944. Призначений міським головою Кельна амер. окуп. властями (1945). Обраний головою Християнсько-демократичного союзу (ХДС) брит. окуп. зони та головою фракції ХДС у ланд-тазі землі Півн. Рейн-Вестфалія (1946). У 1948-49 — президент Парламентарної ради в Бонні, один з авторів Основного закону (конституції) ФРН. У 1949-63 — Федер. канцлер ФРН, водночас у 1951-55 — мін. зак. справ ФРН, 1950-66 — голова ХДС. Брав безпосередню участь в опрацюванні та підписанні Петерсберзької угоди (1949), Договору про створення *Європейського співтовариства вугілля і сталі* (1951), *Боннського договору 1952* та Паризьких договорів (1954), які забезпечили початок відновлення суверенітету ФРН у зовн.-політ, справах. Заклав концептуальні засади зовн. політики ФРН, що грунтувалися на розбудові союзницьких відносин зі США та встановленні інтеграційних відносин із зах.-європ. сусідами, передусім із Францією, з якою було укладено договір про дружбу та співпрацю (1963). Брав безпосередню участь у підписанні Римських договорів про створення *Європейського економічного співтовариства* (1957). Домігся прийняття ФРН до *НАТО* на рівноправних засадах (1955). Відмовився від запропонованого Сталіним об'єднання Німеччини на засаді її нейтральності (1952). Під час візиту до Москви (1955) домігся повернення до ФРН останніх 10 тис. військовополонених й 30 тис. цивільних осіб, ув'язнених у СРСР, та встановлення дип. відносин між ФРН і Радянським
Союзом. Урядові А. вдалось налагодити дружні стосунки з Ізраїлем (1952), уклавши договір про відшкодування кривд, завданих Німеччиною євр. народові під час панування нацистського режиму. З 1963 — у відставці.

Р.Л. Кривонос

Ад Інтерім (з лат. ad interim — тимчасово, поки що) — термін, який вживається перед назвою посади дип. особи, яка уповноважена здійснювати необхідні дип. акти чи підписувати документи, та означає, що така особа лише тимчасово перебуває на цій посаді. У практиці роботи *посольств* та *місій* у

випадку, коли глава *дипломатичного представництва* не може виконувати свої функції (відпустка, хвороба тощо), його обов'язки покладаються зазвичай на одного з радників чи іншого старшого за посадою та рангом дипломата, який іменується *тимчасово повіреним у справах.* Відповідно до порядку нотифікації його прізвище повідомляється *відомству закордонних справ* країни перебування. Тимчасово повірені у справах не становлять якогось особливого класу глав дип. представництв, а лише заступають останніх на період відсутності.

В.М. Матвієнко

Адміністративні союзи міжнародні — орг. форма міжнар. багатостороннього спілкування держав у спец, галузях, які пов'язані з розвитком екон., наук.-техн., інформ. та інших зв'язків. Виникли у 11-й пол. XIX ст.: Міжнародний союз для виміру Землі (1864), Всесвітній телеграфний союз (1865), *Всесвітній поштовий союз* (1874), Міжнародне бюро мір і ваг (1875). Союзи мали у своїй основі багатосторонні дог-ри, як правило безстрокового характеру, а також постійні органи (бюро або комісії), що виконували здебільшого інформ. та посередницькі функції. Після створення *Організації Об'єднаних Націй* деякі А. с. м. набули статусу спец, установ ООН, деякі функціонують як міжурядові орг-ції зі спец, проблем.

О.В. Задорожній

Адомайтіс Валентин Володимирович (23.02.1953, Київ) — укр. дипломат, перекладач. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-туім. Т.Г. Шевченка (1978). 1974-77 — перекладач Київ, об'єднання Держ. к-ту СРСР з питань інозем. туризму; 1979-81 — старший інструктор відділу проведення міжнар. спортивних заходів і прийому інозем. делегацій Комітету по фізичній культурі та спорту УРСР; 1982-85 — перекладач у Нігерії; 1985-92 — референт, старший референт, спеціаліст, заст. зав. відділом країн Азії, Африки та Лат. Америки Українського товариства дружби та культ, зв'язків з інозем. країнами. 1992-93 — 1-й секр., радник, в. о. зав. відділу країн Азії і Тихоокеанського регіону Першого територ. управління МЗС України; 1993-94 — радник Посольства України в Індії;1994-98 — заст. зав. відділу, зав. відділу країн АТР, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. 2.07.1998-1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія, водночас 20.10.1998-1.08.2000 —Надзвичайний і Повноважний Посол України в Народній Республіці Бангладеш та Королівстві Непал за суміс ництвом, 23.02.1999-1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі-Ланка за суміс ництвом. *В.М. Матвієнко*

Ад референдум (з лат. асі гегегепсішп — для доповіді, для подальшого розгляду) — за умови схвалення вищою інстанцією. Таке застереження іноді робиться особою, яка веде переговори, при підписанні нею угоди, акта, проекту або пропозиції на знак того, що її підпис має умовний характер та потребує схвалення керівництвом. *А.Т. Грушова*

Адріанопольський мирний договір 1713

між Московським царством та Османською імп., підписаний 13(24).О6.**1713** на основі *Прутсь-кого мирного договору 1711.* Оскільки виконання умов останнього розтягнулось на 2 роки, Стамбул затримував висилку шведського короля Карла XII, а *Петро I,* продовжуючи *Північну війну 1700-21* зі Швецією, тримав війська в Польщі й не поспішав віддавати Азов та руйнувати Таганрог, наприкінці грудня 1711 Туреччина пригрозила знову розпочати воєнні дії. Лише після цього Петро І віддав наказ про передачу Стамбулу Азова та зруйнування Таганрога. Умови Прутського договору 1711 покладено в основу нової моск.-тур. угоди 12(23).04.1712, за якою Московське царство зобов'язувалось вивести війська з Польщі не пізніше, ніж через місяць, але з правом вести війну на території Польщі, якщо туди вступлять шведські війська. Петро І втрачав владу над укр. козаками (що жили на зах. березі Дніпра) і Січчю, тільки Київ із прилеглими територіями залишався за Росією. Сторони зобов'язалися не будувати фортеці між Азовом і Черкаськом. Туреччина знову оголосила війну Петру І 29.11(10.12).1712, розраховуючи, що він негайно проситиме миру. Однак ці розрахунки не виправдались, і наприкінці березня 1713 Туреччина пішла на переговори, які закінчилися підписанням А. м. д. 13(24).О6.1713, що в головних положеннях повторював умови Прутського мирного дог-ру 1711. Змінювався лише рос.-тур. кордон, він проводився між річками Самарою й Ореллю. *н.Ф. Сербіна*

Адріанопольський мирний договір 1829

між Російською й Османською імперіями в Адріанополі (Едірне), який увінчав рос.-тур. війну (1828-29). Підписанню дог-ру 2(14).О9.1829 передувала активна дип. б-ба. За угодою гирло Дунаю з островами, усе Кавказьке узбережжя Чорного моря від гирла р. Кубані до півн. кордону Аджарії, фортеці Ахалкалакі й Ахалцихіз прилеглими територіями переходили до Росії. Туреччина визнавала приєднання до Російської імп. Грузії, Імеретії, Мінгрелії та Гурії, а також ханств Еріванського та Нахічеванського, які перейшли від Ірану за Туркманчайським мирним дог-ром (1828). А. м. д. також забезпечував автономію Дунайських князівств (Молдови і Валахії); підтверджувались отримані раніше Росією права вільної торгівлі в усіх

областях Османської імп.; султан зобов'язався здійснити всі розпорядження Аккерманської конвенції (1826) стосовно самоврядування Сербії; Туреччина відкривала прохід через Босфор і Дарданелли іноземн. тарос. торг, суднам; Греція здобула широку автономію. *Н.Ф.Сербіна*

Ад'юдикація — спосіб набуття території через рішення *арбітражу міжнародного* чи суду у випадку мирного вирішення територ. спору. У сучас. *міжнародному праві* А. розглядають як правомірний спосіб набуття території, оскільки сам факт розгляду спору міжиар. арбітражною чи судовою установою передбачає наявність у сторін прав, підстав для претензій на володіння ПеВНОЮ Територією. *О.В. Задорожний*

Аеропорт міжнародний — держ. аеропорт для приймання, відпускання та обслуговування повітр. суден, що здійснюють польоти до інших держав. Для виконання цих функцій А. м. повинен мати належний аеровокзал із постами прикордонного, мигного та карантинного контролю, аеродром із наземними спорудами та необхідним аеронавігаційним обладнанням, а також відповідати вимогам стандартів та нормативів *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО).* Основні завдання А. м.: забезпечення міжнар. пасажирських, вантажних та поштових перевезень; міжнар. польотів іноземн. та нац. повітр. суден; обслуговування пасажирів, що прибувають до країни або відлітають із неї; прийом, зберігання та видача вантажів і пошти; обслуговування екіпажів іноземн. повітр. суден тощо. *М.М, Гнатовський*

Азарі (Агагі) Анна (1959) — ізраїльський дипломат. Нар. в СРСР. Закінчила Ун-т Хайфи (бакалавр із заг. історії та англ. мови) і Коледж із підготовки дипломатів при МЗС Ізраїлю (1983). Працівник Фонду ім. Ротшильда (1984-86); службовець Департаменту у справах країн Схід. Європи МЗС Ізраїлю (1986-89); консул у Сан-Франциско (1989-92); 1-й секр. першого міжнар. відділу, 1-й секр. Департаменту політ, планування МЗС (1992-93); радникпосланник у Москві (1995-98); заст. начальника першого відділу Департаменту у справах країн Схід. Європи МЗС (1998-99). У 1999-2003 - Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль В Україні. *В.І.Головченко*

Азередо да Сильвейра Антоніо Франсиско (1917 — 1990) — бразильський дипломат. Із 1945 — працівник посольств і консульств на Кубі, в Аргентині, Італії, Іспанії, ген. консул Бразилії в Парижі (1961-63); постійний представник Бразилії при Європейському відділенні ООН в Женеві (1966-68); посол Бразилії в Аргентині (1968-74). У 1974-79 —мін. зак. справ в уряді президента Е. Гайзела. Активно відстоював перетворення Бразилії на регіональний центр сили, автономний від СІЛА, сприяв зміцненню її позицій серед азіатсько-африк. країн завдяки засудженню *расизму* та нерівноправних екон. відносин у системі Північ — Південь, забезпечив стабільний імпорт бл.-схід. нафти в обмін на поставки зброї й техн. допомогу Іраку та Лівії. У 1979-85 — посол Бразилії у США. *В.І. Головченко*

Азійський банк розвитку — один із регіональних банків розвитку, складова частина міжнар. системи фінансування розвитку. Створений 19.12.1966 за безпосередньої участі *Економічної комісії ООН для країн Азії та Далекого Сходу.* Членами банку є 57 країн (41 — регіональні країни, 16 — нерегіональні країни-члени). Статутний капітал, який спершу було визначено в розмірі 1,1 млрд. дол., на кінець 2001 становив 43,8 млрд. дол., поділяється на сплачену та гарантійну частини. Внески здійснюються наполовину золотом чи вільноконвертованою валютою, наполовину нац. валютою країни-чле-на. Заг. кількість ресурсів, отриманих на міжнар. ринках позичкового капіталу, не повинна перевищувати гарантійну частину статутного капіталу. Найбільшими регіональними акціонерами є Японія (13,053%), КНР (5,588%), Індія (5,497%) та Австралія (5,053%); найбільшими нерегіональними — США (13,053%), Канада (4,600%), Німеччина (3,863%) і Франція (2,235%). Відповідно до Статуту, А. б. р. застосовує систему «зваженого голосування», а саме 20% голосів (т. зв. базисних) розподіляються порівно між пайовиками незалежно від їхньої участі в статутному капіталі, 80% — пропорційно внескам у статутний капітал. До системи банку входять кілька спец, фондів — Фонд азійського розвитку (ФАР), Спец, фонд техн. допомоги (СФТД), Япон. спец, фонд (ЯСФ). Фінанс. ресурси А. б. р. складаються з Фонду звичайних ресурсів (відсоткова ставка за кредитами відповідає рівню відсоткових ставок світового грошового ринку) і ресурсів спец, та інших фондів, які фінансуються переважно за рахунок внесків нерегіональних країн-членів і створені з метою пільгового кредитування та надання техн. допомоги (ресурси спец, фондів містяться на окремих рахунках, відсоткові ставки є нижчими за ринкові).

Звичайні ресурси включають передплатну частину статутного капіталу; прибутки від кредитної діяльності А. б. р.; кошти, запозичені на міжнар. ринках капіталу. Бл. 75% кредитних операцій А. б. р. здійснюється за рахунок звичайних ресурсів банку. Кредити із звичайних ресурсш банку надаються терміном від 10 до 30 років залежно від періоду окупності об'єкта, який фінансується, включаючи пільговий

період від 2 до 7 років. Ці кредити базуються на 6-міс. ставці *ЛІБОР* і можуть надаватись як із використанням фіксованої, так і плаваючої базисної ставки, що в будь-який час може бути змінена на фіксовану за бажанням клієнта або через інші причини. Ставка позичкового відсотка за кредитами з плаваючою ставкою переглядається кожні 6 місяців й обчислюється як базисна ставка ЛІБОР плюс спред, який фіксується в кредитній угоді. Кредити надаються як державному, так і приватному секторам і дають можливість позичальникам вибирати валюту кредиту, змінювати першочергові умови кредиту протягом дії кредитної угоди. Подібно до інших регіональних банків розвитку, основні цілі діяльності А. б. р. — подолання бідності, скорочення відсталості від розвинених країн, забезпечення сталого розвитку в регіоні, а основними видами його операцій є кредитування, вкладення в акціонерні капітали, надання гарантій, техн. допомоги. Пріоритетне значення надається розвиткові таких галузей народного госп-ва регіональних країн-членів: с. г-во (у т. ч. іригація, розвиток сільських районів, рибальство, тваринництво, лісництво); енергетика (у т. ч. створення нафтопереробних підприємств і мереж газопроводів); транспорті зв'язок (порти й судноплавство, дороги, залізниці, аеропорти, телекомунікації); інфраструктура (муніц. інфраструктура, проекти у сфері освіти й охорони здоров'я). За період 1968-2001А. б. р. надав кредити на заг. суму 93,2 млрд. дол., профінансувавши понад 1500 проектів у 40 державах-членах.

О.О.Волкова

Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво (Азіа-РасіЯс Есопотіс Соорега-хіоп), **АТЕС** (АРЕС) — міжнар. міжурядова екон. орг-ція. Засновниками цього інтеграційного утворення стали 12 країн: Японія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Сінгапур, Бруней та Півд. Корея. Згодом до них приєдналися ще 9 країн: 1991 — Гонконг, Тайвань і Китай, 1993 — Мексика та Папуа — Нова Гвінея, 1994 — Чилі, 1997 — Росія, Перу та В'єтнам.

Як свідчить склад учасників АТЕС, воно є потужним інтеграційним об'єднанням, і мало хто має сумнів, що саме країни й території, що входять у нього, визначатимуть картину світового госп-ва в новому столітті. На країни АТЕС припадає 38,2% населення світу та 55,7% його ВНП. У той же час на *Європейський Союз* — відповідно 6,7% і 31,1%. АТЕС належить 43,9% обсягу світової торгівлі товарами, 32,9% послугами й 64,1% експорту технологій, 8% світових золотовалютних резервів. За своїми характером, цілями, концепцією, навіть за складом учасників АТЕС виглядає як нетипове для сучасності регіональне угруповання. Вперше екон. об'єднання створюють д-ви, дуже відмінні за умовами та рівнями екон. розвитку, за структурою економіки, культурою, релігією, нац. психологією, істор. й політ, традиціями. До того ж, промислово розвинуті д-ви та країни, що розвиваються, виступають тут як партнери.

Спочатку конференції АТЕС були місцем консультацій із питань екон. співробітництва, які становлять спільний інтерес для її учасників. Однак із часом вони перетворилися на провідну структуру сприяння вільній торгівлі, інвестиціям та екон. співробітництву в АТР, а їхній статус піднявся з міністерського рівня до зустрічей на вищому рівні. Всього відбулось 9 конференцій АТЕС, але найбільше значення мають рішення 5 останніх. Саме на них були визначені два головні напрями роботи АТЕС, конкретизовані у Програмі спільних дій щодо лібералізації торгівлі та інвестицій, прийнятій 1995 в Осаці.

Перший напрям — співробітництво у сфері міжнар. торгівлі з метою її лібералізації та розширення масштабів. Ще на конференції 1990 країни АТЕС заявили про свою підтримку переговорів у рамках Уругвайського раунду *ГАТТ* і намір затвердити головним завданням АТЕС — розвиток відкритої системи торгівлі. Стосовно призначення АТЕС, між країнами-учасницями існують значні розбіжності. В азійських політ, та ділових колах панує думка, що США за допомогою цієї орг-ції прагнуть відкрити ринки Азії, щоб досягти розширення свого експорту в азійські країни й тим самим створити нові робочі місця на своїй території. Крім того, США розглядають АТЕС як засіб одержання торг, поступок від ЄС і перешкоджання створенню Східноазійського екон. союзу — майбутнього екон. угруповання, яке виключатиме участь США та інших «білих» країн. Азійські д-ви вбачають в АТЕС гол. ч. рушійну силу своїх економік, що зумовлює їхню зацікавленість не тільки в лібералізації ринків товарів і послуг (амер. ринок є головним для товарів з азійських країн), а й у наук.-техн. співробітництві. Має значення і те, що США залишаються гарантом військ.-політ. стабільності в АТР.

Другий напрям роботи АТЕС — співробітництво в галузі технологій і створення високо-розвинутої технол. інфраструктури в широкому розумінні, яка охоплює індустрію інформації та зв'язку, транспорт, підготовку кадрів. Нетрадиційність АТЕС проявляється і в її орг. структурі. На конференціях 1990-91 було створено 10 робочих груп, які займаються питаннями торг.-екон. співробітництва. На конференції в Бангкоку 1992 сформовано Постійний секретаріат, затверджено бюджет для забезпечення функціонування робочих груп. Групі видатних осіб доручено розробити програму розвитку торгівлі в регіоні до 2000 (ця група була розпущена на конференції в Осаці, бо не змогла визначити концепцію Тихоокеанського об'єднання, яка б задовольняла всіх його членів). Сформовано спец, комітет із торгівлі та інвестицій. Але АТЕС залишається виключно консультативним

угрупованням, яке генерує пропозиції для розгляду на офіц. рівні й не має у своїй структурі механізму прийняття рішень. Концепція створення АТЕС ще не визначена до кінця: існують значні розбіжності в поглядах учасників об'єднання щодо трьох основних принципів його розбудови.

Центр, місце в концепції посідає принцип «відкритого регіоналізму», згідно з яким заходи з лібералізації внутр.-регіональних екон. зв'язків мають поширюватись і на д-ви, що не належать до об'єднання. Зрозуміло, реалізація цього принципу передбачає проведення аналогічних дій іншими регіональними угрупованнями, напр. ЄС, інакше АТЕС буде змушене перетворитись на закритий блок.

Другий принцип — «сітьова організація співробітництва», тобто орієнтація на його гнучкі форми: кожен з учасників АТЕС має право взяти на себе реалізацію того чи іншого напряму роботи згідно з Програмою активних дій. При цьому зв'язки між учасниками можуть виникати, розвиватися, посилюватися або слабшати залежно від ситуації та попиту. Цей принцип викликає найбільші суперечки між учасниками, і донині не зрозуміло, яку структуру матиме АТЕС: жорстку блокового типу з чіткими інституцій-ними характеристиками, які потребують обов'язкового виконання рішень (зах. підхід), чи «м'яку» — консультаційного характеру, яка допускає свободу трактування рішень і добровільність їх виконання (азійський підхід).

Третій принцип — орієнтація на співробітництво, передусім на приватнопідприємницькому рівні. При цьому система міжурядових зв'язків залишатиметься слабкою. Держ. органи не повинні надмірно втручатись у процес екон. взаємодії та мають уникати введення будь-яких загальних для об'єднання регламентацій, які можуть обмежувати свободу госп. діяльності фірм.

А.М. Копистира

Азнар Лопес (Агпаг Еорег) Хосе Марія (25.02.1953, Мадрид) — іспан. громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав право, потім став податковим інспектором. У 1978 вступив до Народного альянсу — попередника консервативної Народної партії. Попри свою замкнутість, вдало почав політ, кар'єру. Був обраний депутатом (1982-87) та президентом Кастиль-Леона (1989). У 1990 очолив Народну партію й відтоді твердо веде її до більш центристських позицій. У 1995 ледь не загинув від бомби, підкладеної в автомобіль баксь-кими сепаратистами. Програвши вибори 1989 і 1993, став Прем'єр-міністром Іспанії після парл. виборів (1996). Пообіцяв запровадити екон. аскетизм для зменшення держ. боргу, зниження інфляції та рівня безробіття, а також політику на подолання корупції, підтримку приватного підприємництва, розвиток самоврядування в регіонах Іспанії. Після вступу на посаду запропонував скоротити річний бюджет і розпочав приватизацію держ. підприємств. Стан іспан. економіки покращився, що забезпечило Народній партії незаперечну перемогу на виборах 2000, але А. заявив, що не буде виставляти свою кандидатуру втретє. Має дружні стосунки з прем'єр-міністрами Великої Британії та Італії — *Т. Бле-ром* та *С. Берлусконі.* Твердо підтримував Президента США Дж.В. Буша у війні проти іракського режиму (2003), хоча більшість громадян Іспанії виступала проти цього. З 17.04.2004 —

У ВІДСТаВЦІ. *РА.Кривонос*

Азхар (Агпаг) Мохамед (1945) — марокканський дипломат. Закінчив Паризький ун-т за спеціальністю «економічна статистика» (1968). У 1968-82 — працівник мін-ва з питань планування. Із 1982 — радник з екон. питань посольства Марокко в Москві. У 1985-88 — 1-й радник посольства в Бельгії, 1988-91 — гол. інженер, уповноважений з питань співробітництва з країнами Європи посольства Марокко в Бель-гії. Із 1991 — нач. відділу співробітництва з країнами Європи МЗС Марокко. Із 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Марокко

В Україні. *В.І. Головченко*

Айгунський Договір 1858 між Росією та Китаєм про торгівлю й кордони, підписаний 16(28).05.1858 в м. Айгун (правий берег Амуру) генерал-губернатором М. Муравйовим і вповноваженим Цинської імп. Хейлунцзянським головнокомандувачем І Шанем. Із часів *Нерчин-ського договору 1698* Росія досліджувала й заселяла нові землі в Приамур'ї та Примор'ї, імп. *Микола І* повелів вважати їх російськими, у зв'язку з чим необхідним стало уточнення кордонів. Згідно з А. д. Росії повертались території, відібрані китайцями за Нерчинським договором; юридично встановлювалась належність Росії лівого берега Амур від р. Аргуні до гирла; правий берег Амуру до р. Уссурі закріплювався за Китаєм. Район між Уссурі й Тихим океаном до остаточного визначення кордону між двома д-вами залишався у спільному володінні Росії та Китаю. Плавання по Амуру, Сунгарі й Уссурі дозволялось тільки рос. і китайським суднам. Була санкціонована взаємна торгівля рос. і китайського населення, яке проживало по цих ріках. Договір був затверджений указом богдихана 2.06.1858 і ратифікований Росією 8.06.1858. Остаточно кордон між Росією та Китаєм на Дал. Сході був визначений *Пекінським російсько-китайським додатковим договором 1860,* який підтвердив положення А. д. і *Тяньцзиньського російсько-китайського договору 1858.*

С.О. Маковський

Айїті (АісНі) Кігті (10.10.1907, Токіо - 23.11.1973, Токіо) — япон. держ. діяч і дипломат. У 1931 -50 — урядовець мін-ва фінансів, 1950-54 — депутат Палати радників. Із 1954 — міністр зовн. торгівлі та промисловості, 1955 — депутат Палати представників япон. парламенту від правлячої Ліберально-демократичної партії. У 1957-58 і 1966-68 — ген. секретар кабінету міністрів, 1958-59 — міністр юстиції, 1964-66 — міністр освіти, 1968-71 — міністр зак. справ, 1972-73 — міністр фінансів. Був активним прибічником здійснення політики зовн.-екон. експансії на ринки США і країн Півд.-Схід. Азії. *в.і.Головченко*

Айюб Хан (АуиЬ КЬап) Мухамед (14.05.1907, с. Рехана поблизу Хріпура, провінція Хазара Британської Індії — 19.04.1974, Ісламабад) — пакистанський військ, і держ. діяч. Закінчив Алі-гархський мусульм. ун-т і Військову академію в Сандхерсті (Велика Британія). Офіцер брит. колоніальної армії (1927-47), учасник *Другої світової війни,* генерал-майор (1948). У 1951 призначений головнокомандувачем пакистанської армії. Із 1954 — міністр оборони. Здійснив військ, переворот (7-8.10.1958). 8-28.10.1958 — Прем'єр-міністр, 27.10.1958-25.03.1969 — Президент Пакистану. У 1960 запровадив у внутр. політиці систему «низової демократії» — мережу виборних органів самоврядування; розпочав агр. реформу; сприяв розвиткові нац. промисловості. У *зовнішній політиці* на поч. 1960-х встановив тісні військ.-політ, зв'язки з КНР. Пішов у відставку внаслідок поразки у військ, конфлікті з Індією (1965) і студ. антиурядових виступів.

В.І. Головченко

Акаєв Аскар Акаєвич (10.11.1944, с. Кизил-Байрак, Кемінського р-ну Киргизької РСР) — киргизький держ. і громад.-політ, діяч, науковець. Закінчив Ленінградський ін-т точної механіки та оптики; захистив кандидатську й докторську дисертації з методів розрахунку голографічних систем, зберігання й перетворення числової інформації. У 1986-87 — зав. відділу ЦК Компартії Киргизької РСР, 1987-89 — віце-президент, 1989-90 — президент АН Киргизької РСР. 27.10.1990 Верховною Радою Киргизії обраний Президентом Киргизької РСР. На заг.-народних виборах 12.10.1991 став першим президентом незалежного Киргизстану. Президент. повноваження А. було підтверджено на референдумі 30.01.1994. У грудні 1995 переобраний президентом на другий, а 2000 — на третій строк. А. вдалося створити позитивний імідж Киргизстану, насамперед серед пострад. д-ав Сер. Азії, що дозволило заручитись підтримкою міжнар. фінанс. інституцій із метою досягнення макро-екон. стабільності й екон. зростання. У зовн. політиці орієнтується на поглиблення інтеграції в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД),* одночасно намагаючись підтримувати добрі стосунки з країнами Заходу.

Л.В. Губерськиіі

Акіно (Аяиіпо) Корасон (25.01.1933, Маніла) — філіппінський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного цукрового плантатора й конгресмена, її дід був сенатором сенату країни. Здобувала освіту в приватних католицьких школах на Філіппінах. У 1946 продовжила освіту в Нью-Йорку та Філадельфії. Вивчала право в Далекосхідному ун-ті в Манілі (1953-54), але в 1956 пожертвувала кар'єрою юриста, одружившись із журналістом і політиком Ніноєм Акіно. Після його арешту (1972) за звинувачсн-

ням у вбивстві та підривній діяльності очолила опозиційні до *Ф. Маркоса* сили. У 1980-83 мешкала з чоловіком у США, де він проходив курс лікування. Після вбивства Н. Акіно (1983) в між-нар. аеропорту Маніли стала головним опозиційним лідером у країні. Зіштовхнувшись із масовими порушеннями в ході виборної б-би з Маркосом (1985), закликала населення міст до публічної кампанії непокори, яка в кінцевому підсумку змусила диктатора залишити Філіппіни й утекти на один із гавайських островів. Президент Філіппін (25.02.1986-30.06.1992). Серед її гол. досягнень — повернення країни до демократії, поновлення свободи преси та зібрань, конституційно закріплене обмеження перебувати на посаді президента один термін, інтенсифікація дип. і фінанс.-екон. стосунків із країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*

та КНР. *ПМ.Ігнатьєв*

Акіхіто (АкіНПо) (23.12.1933, Токіо) — 125-й імператор Японії, син імператора *Хірохіто* й імператриці Нагако. Закінчив привілейовану середню школу Гакусюїн і ф-т політики й економіки Ун-ту Гакусюїн (1956). Був оголошений спадковим принцем (10.11.1952). Відтоді з офіц. візитами відвідав більше 40 д-ав. Порушивши 1500-літню традицію, одружився з особою неаристократичного походження (10.04.1959) — донькою борошняного магната, випускницею римо-католицького Токійського ун-ту Міті-ко Сіодою. Із 19.09.1988 — фактичний регент, із 7.01.1989 — імператор. Офіційно зійшов на трон 12.11.1990. Веде світське життя, захоплюється зах. класич. музикою, іхтіологією та ботанікою. У 1980 обраний почесним членом Лондонського товариства К. Ліннея.

В.І. Головченко

Акламація (з лат. ассіатаііо — вигук) — метод прийняття або відхилення рішень без проведення голосування, на основі реакції учасників, що виражається вигуками, репліками, оплесками тощо. Цей метод зустрічається у практиці міжнар.
Орг-ЦІЙ Та Конференцій. *А.Т. Грушова*

Акредитування (з лат. ассгесіеге — довіряти) — процес призначення глави *дипломатичного представництва.* А. включає: внутр. акт д-ви, що виражається у призначенні даної особи компетентним органом як дип. представника цієї д-ви; запит *агреману* (згоди приймаючої д-ви на це призначення); вручення *вірчих грамот* дип. представником *главі держави* перебування. В Україні, як і в більшості країн світу, дип. представник вважається таким, що офіційно розпочав виконання своїх обов'язків та є акредитованим при главі іноозем. д-ви або її мін. зак. справ із моменту вручення вірчих грамот (для послів та посланників) чи листів від міністрів закорд. справ акредитуючої д-ви (для повірених у справах); у деяких д-вах — із моменту *нотифікації* відомству закорд. справ про прибуття та представлення завіреної копії вірчих грамот.

Призначення інших дип. працівників представництва акредитуюча д-ва здійснює на свій розсуд, без запиту агреману, але за умови необхідної нотифікації країни перебування про прибуття цих осіб у присвоєному їм *дипломатичному ранзі.* Певні особливості існують для *військових аташе* (військ.-мор., військ.-повітр.): вони призначаються міністром оборони за погодженням із *відомством закордонних справ* своєї країни. Розповсюдженою є практика попереднього узгодження кандидатури військ, представника іноозем. д-ви з приймаючою країною (її військ, відомством). Згідно із *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001* глави представництв України в іноозем. д-вах та при міжнар. орг-ціях (Надзвичайний і Повноважний Посол України та Постійний представник України при міжнар. орг-ції) призначаються на посади Президентом України за поданням мін. зак. справ після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах* щодо кандидатур на ці посади; укази Президента України щодо цих питань скріплюються підписами Прем'єр-міністра України та мін. зак. справ. Відповідно до діючих нормативних актів керівники торг.-екон. місій при дип. представництвах в іноозем. д-вах та їхні заступники призначаються на посади КМ України за поданням Міністерства економіки та з питань європ. інтеграції України за погодженням із МЗС України; глави *консульських установ* усіх рангів призначаються МЗС України.

У більшості країн, у т. ч. й Україні, практикується посвідчення док-тами, що видаються МЗС д-ви перебування (див. *Картки акредитаційні),* належності співробітників дип. і коне, установ іноозем. д-ав та їхніх представництв, інших іноозем. орг-цій до осіб, які користуються привілеями та імунітетами згідно із законодавством приймаючої д-ви та її міжнар. дог-рами. У МЗС України акредитуються іноозем. співробітники та члени їхніх сімей таких установ:посольств; консульств; представництв міжнар. орг-цій; міжнар. орг-цій; іноозем. орг-цій, що забезпечують реалізацію програм і проектів міжнар. техн. допомоги; інших міжнар. орг-цій, якщо це передбачено міжнар. дог-рами України. Існує також практика А. журналістів (призначення представників ЗМІ при нац. Органах держ. влади, керівних органах політ, партій або інших об'єднань громадян тощо), які висвітлюють роботу міжнар. або внутр.-держ. форумів, установ та ін. Представництва зарубіжних друкованих ЗМІ в Україні створюються за по годженням із МЗС, якщо інше не передбачено міжнар. дог-ром. А. зарубіж. кореспондентів проводить МЗС України. *В.М. Матвієнко*

Акреція (з лат. ассгеііо — зростаю, збільшуюсь) — природ, набуття території державою завдяки знов утвореним суход. ділянкам. Територія збільшується за рахунок утворення у витоку річки дельти, що вважається набутою суход. територією тієї країни, якій належить річка. До А. можна віднести й утворення нових островів у межах територ. вод. Обидва згадані способи набуття суход. території можуть впливати на переміщення зовн. кордону територ. вод, якщо змінюється лінія їхнього відліку. *О.В. Задорожній*

Акт дипломатичний — дія чи заява органів зовн. зносин держави, які тягнуть за собою політ, чи міжнар.-прав. наслідки. А. д. може виражатись у різних формах встановлення дип. відносин, вручення *вірчих грамот.* Під А. д. розуміються також письмові дип. док-ти *(договір міжнародний, нота дипломатична, меморандум).*
О.В. Задорожній

Акт злуки УНР і ЗУНР 1919 (Акт соборності України 22 січня 1919) — об'єднання в одне держ. утворення Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), які виникли на руїнах Російської та Австро-Угорської імперій у результаті нац.-визв. б-би й рев. процесів.

Упродовж віків етнічні укр. землі, починаючи із занепаду Київської Русі, були роз'єднаними та входили до складу сусідніх д-ав — Литви, Польщі, Туреччини, Молдови, Угорщини, Мос-ковії. На поч. XX ст. вони знаходились у складі двох тогочасних найбільших материкових імперій — Російської та Австро-

Угорської. Відновлення цілості нації, здобуття незалежності були можливі лише за умови істотних геополіт. зрушень, створення та зміцнення власної державності. Після повалення рос. самодержавства процеси нац. відродження призвели до утворення УНР у листопаді 1917. її лідери прагнули, не зазіхаючи на сусідні території, не заселені укр. людністю, на основі ґрунтовних наук, (етнографічних, статистичних) даних у ряді док-тів (3-й Універсал Центральної Ради тощо) чітко окреслити кордони своєї д-ви. Під час *Брестських мирних переговорів 1917-18* делегація УНР домоглась ухвалення таємних протоколів, згідно з якими Холмщина й Підляшшя, окуповані на той час австр.-угорськими та нім. військами (на них претендувала Польща), мали бути включені до складу УНР. Уряд Австро-Угорщини взяв на себе зобов'язання до 20.07.1918 ухвалити закон про об'єднання в адмін. одиницю (коронний край) Схід. Галичини та Півн. Буковини як гарантію протидії польським зазіханням.

Однак австр.-нім. окуп. влада пішла на держ. переворот 29.04.1918 і відмовила режиму *П. Скоропадського* у виконанні брестських домовленостей із Центральною Радою. Тому опозиційний гетьманату Український національний союз виступив з ініціативою скликання 17.11.1918 у Києві Всеукраїнського нац. конгресу (із представництвом і від зах.-укр. теренів) для розв'язання найнагальніших питань заг.-нац. розвитку. Скликання Конгресу було властями заборонено, а створена УНС Директорія очолила антигеть-манське повстання за відновлення УНР. У цей момент соборницький рух одержав новий імпульс, набувши двостороннього, зустрічного характеру. У процесі розпаду Австро-Угорщини восени 1918 на зах. землях була проголошена ЗУНР, яка відразу ж стала об'єктом польської *агресії.* Тому провід ЗУНР (Українська національна рада), опинившись у скрутному становищі (під натиском поляків одразу ж довелось відступати з власної території), змушений був форсувати кроки щодо об'єднання з відроджуваною УНР.

Проте повалення режиму П. Скоропадського затяглось і 1.01.1918 повноважні представники Державного секретаріату ЗУНР *Л. Цегельський, Д. Левицький* і члени Директорії *В. Винниченко, С. Петлюра,* П. Андрієвський, Ф. Швець підписали у Фастові Передвступний договір про майбутнє об'єднання двох республік. У док-ті висловлювався «непохитний намір Західно-Ук-раїнської Народної Республіки злитись у най-коротшім часі в одну Велику державу з Українською Народною Республікою» — «намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина держ. цілости, в Українську Народну Республіку». Про зустрічний намір заявила й УНР У док-ті зазначалось, щодо практ. реалізації обопільного наміру ЗУНР одержує територ. автономію, межі якої мала виробити спец, комісія.

Усупереч прагненням керівництва ЗУНР, якнайшвидшій ратифікації Передвступного дог-ру перешкодив несприятливий хід воєнних дій. Зах.-укр. уряд змушений був невдовзі залишити Львів і переїхати спочатку до Тернополя, а згодом — до Станіслава. Саме там 3.01.1919 на першому ж засіданні УНРади була одностайно затверджена Ухвала про Злуку ЗУНР з УНР. «Українська Національна Рада, — зазначалось у ній, — виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єдиненє з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку». Затвердивши Передвступ-ний договір, документ визначав, що до моменту скликання спільних Установчих зборів законодавчу владу на території колишньої ЗУН Р має виконувати УНРада, а цивільну та військ, владу — Державний секретаріат. Із цілями урочистого нотифікування Ухвали УНРади, завершення оформлення злуки двох республік, а також участі в роботі Трудового конгресу України до Києва була направлена представницька делегація ЗУНР на чолі з віце-президентом УНРади Л. Бачинським. До її складу ввійшли О. Бура-чинський, *Д. Вітебський,* С. Вітик, *С. Витвиць-кии, І.* Мирон, Я. Олесневич, І. Сандуляк, Т. Старух, В. Стефаник, Л. Цегельський та ін. — усього 36 чоловік. Делегація прибула до столиці УНР 18.01.1919, а наступного дня відбулась урочиста нарада Директорії та Ради народних міністрів УНР з приводу об'єднання республік за участі президії делегації ЗУНР. Члени делегації вручили Директорії вірчу грамоту УНРади про об'єднання ЗУНР з Великою Україною. Були заслухані й, після обговорення, затверджені всі акти соборності, у т. ч. текст Універсалу Директорії.

Тим часом прагнення до соборності зростало, захоплюючи найвіддаленіші укр. землі, у т. ч. Закарпаття, що в той час стало об'єктом б-би відразу кількох д-ав за володіння краєм. Всенародні збори закарпатських українців, які відбулись у Хусті (21.01.1919) за участю 420 делегатів від 175 міських та сільських громад і понад 1,5 тис. чол. без мандатів, висловились за приєднання краю до соборної України. Представники ЗУНР (Л. Бачинський) і УНР (В. Винни-ченко) 22.01.1919 в урочистій обстановці вручили один одному соборні док-ти. В Універсалі Директорії зазначалось: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини Єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо й щастя всього її трудового люду». Наступного дня Трудовий конгрес України, заслухавши й обговоривши Акти соборності, схвалив їх, надавши їм законної юрид. чинності. ЗУНР

офіційно оголошувалась Західною областю Української Народної Республіки (ЗОУНР). Президент УНРади *Є. Петрушевич* незабаром був обраний до складу Директорії.

Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну д-ву через ряд обставин не було доведено до кінця. Головна з них — скрутне становище, у якому незабаром опинились Директорія та її уряд, що були змушені під натиском рад. військ залишити майже всю територію України. Не в кращій ситуації була й ЗОУНР. Півн. Буковину загарбала Румунія, Закарпаття окупувала Чехословач-чина, Схід. Галичина вела важку й нерівну б-бу проти агресії польських мілітаристів. Практично Ухвала УНРади від 3.01.1919 та Універсал Директорії від 22.01.1919 лише декларували проведення держ. об'єднання в майбутньому, що мали закріпити Всеукраїнські установчі збори, скликати які в тих умовах виявилось неможливим. До того часу встановлювався держ. зв'язок між двома укр. держ. орг-ціями, близький до конфедеративного, з окремими урядами, системами держ. адміністрації та збройними силами. Ця орг. окремішність збереглася навіть тоді, коли територію ЗОУНР було повністю окуповано польськими військами, а її уряд разом з армією опинились на теренах, підконтрольних безпосередньо Директорії. Усе зазначене негативно позначилось на заг.-укр. державотворчому процесі. Особливо ж згубними для долі соборної д-ви виявились протилежні зовн.-політ, орієнтації лідерів українства. Провід ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем прагнув будь-що завоювати прихильність *Антанти,* у волі якої було обмежити польські зазіхання. Зусилля в цьому напрямку врешті вилились у зрив єдиного фронту й перехід головної укр. формації — УГА — у табір союзника Антанти А. Денікіна — ворога будь-якої укр. державності, що стало справжньою катастрофою. А Директорія УНР під зверхністю С. Петлюри, не знаходячи міжнар. підтримки, дедалі зближалася з Польщею, яка не допускала перспективи будь-якої непольської влади на зах.-укр. землях. Безпосередньою реакцією на переговорний процес, що відбувався наприкінці 1919 у Варшаві між С. Петлюрою та *Ю. Пілсудським* і наочно виявляв тенденцію до відмови від укр. суверенітету над Схід. Галичиною, іншими зах. теренами на користь Польщі, стало одностороннє скасування зібранням членів УН Ради та уряду ЗОУНР Акту злуки від 22.01.1919, відновлення старої назви практ. неіснуючого держ. утворення — Західно-Ук-раїнської Народної Республіки, яке відбулось 20.12.1919 У ВІДНІ.

В.Ф.Солдатенко

Актор міжнародний (з англ. асїог — учасник) — учасник *міжнародних відносин.* Найчастіше це поняття вживається в працях зах. дослідників міжнар. відносин. У *міжнародних відносин теорії* застосовується для означення будь-якої сусп. одиниці, що бере участь у взаємодіях з іншими. У цій ролі можуть виступати різні сусп. одиниці, але серед А. м. завжди визначаються д-ви, а також міждерж. орг-ції та коаліції. Відповідно до характеру *системи міжнародних відносин середовища* та етапу розвитку міжнар. відносин змінюються ієрархії А. м. У рамках класич. підходів до вивчення міжнар. відносин, зокрема політ, реалізму, головним А. м. виступає д-ва. Водночас сучас. етап розвитку міжнар. системи підкреслює зростання ролі недерж. акторів (міжурядових та неурядових орг-цій, *транснаціональних корпорацій* тощо), на чому наголошують представники *лібералізму* політ, та неолібералізму. А. м. можуть бути державними та недержавними; національними (суверенні д-ви), транснаціональними (регіон, міждерж. об'єднання) та універсальними.

ОА. Коппель

Аламан-і-Ескалада (Аіатап у Езсаіасіа) Лукас Ігнасіо (1792 — 1853) — мексиканський держ. діяч, дипломат й історик. Нар. в аристократичній сім'ї. Виховувався в дух. семінарії. Закінчив гірниче уч-ще. У 1823-25, 1830, 1837 і 1853 — міністр закорд. і внутр. справ, 1829-32 і 1853 — гол. міністр, водночас один із лідерів консервативної партії. Добився *визнання де-юре* Мексики з боку Великої Британії, США, Пруссії, Данії, Нідерландів, Франції, Іспанії й Вати-кану. Був прибічником держ. *протекціонізму* для екон. розвитку країни, активно виступав за збереження цілісності мексиканської території та протидіяв спробам США здійснити *Техасу анексію*. У своїх наук, працях («Історія Мексики» у 5 т.) з консервативно-клерикальних позицій висвітлював історію б-би за визволення Мексики від іспан. колоніального панування.

В.І. Головченко

Аландська конвенція 1921 підписана 20.10.1921 в Женеві представниками Великої Британії, Німеччини, Данії, Італії, Латвії, Польщі, Фінляндії, Франції, Швеції та Естонії. Визначила статус Аландських о-вів, що з 1809 належали Російській імп. і були демілітаризованою зоною згідно з Паризькою конвенцією (1856). Після визнання 31.12.1917 рад. Росією незалежності Фінляндії Аландські о-ви увійшли до складу останньої. Рада *Ліги Націй,* розглянувши спір між Швецією та Фінляндією, визнала 24.06.1921 фінський суверенітет над Аландськими о-вами за умови надання їм прав автономії. А. к. передбачала їх демілітаризацію та нейтралізацію, поклавши на Фінляндію відповідно всі попередні зобов'язання Росії щодо островів. Уряд РСФРР не визнав конвенцію, оскільки вона була підписана без участі рос. делегації. Демілітаризований статус Аландських о-вів підтверджувався *радянсько-фінляндською угодою про Аландські острови 1940та* ст. 5 мирного дог-ру з Фінляндією 10.02.1947 (див. *Мирні договори із союзниками*

Німеччини в Європі 1947).
ОА. Волошин

Александру Іоан I (справжнє ім'я — Алек-сандру Іоан Куза Воєвода) (20.03.1820, Гузі, Молдавія – 15.05.1873, Гайдельберг, Німеччина) — румун, громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного молдовського дворянина. Брав участь у рев. подіях 1848. Коли підтриманий революціонерами Григоре Гіка став молдовським господарем (квітень 1849), Кузу було залучено до роботи в уряді. У 1857 обраний до Молдовської асамблеї (парл. установи при господарі з дорадчими правами). Попри вимоги великих д-ав, щоб румун, князівства були відокремлені одне від одного, обраний господарем Молдавії в січні 1859 та Валахії в лютому 1859, чим було здійснено спочатку фактичне, а з 1861 —офіц. об'єднання Румунії. Прагнув правити в популістській манері франц. імп. *Наполеона III*. .У 1863 секуляризував зем. володіння монастирів, у серпні 1864 розпочав широкомасштабну зем. реформу, збираючись не лише наділити селян землею, але й звільнити їх від усіх податків та повинностей на користь поміщиків. Із метою запровадження заг. вільної та обов'язкової освіти побудував школи всіх рівнів, а також запровадив фінанс. підтримку бідних студентів з боку д-ви. Провів виборчу, судову та адмін. реформи з метою посилення особистої влади. Реформи викликали опір великих зем. власників та частини середнього класу, і в 1866 група військ, змовників змусила його зректись престолу Й емігрувати.
Р.А. Кривонос

АЛЕКСЕНКО Борис Григорович (10.07.1941, Лебедин Сумської обл.) — азербайджанський та укр. громад.-політ. та держ. діяч, дипломат. Закінчив Азербайджанський політехн. ін-т (1970) та Бакинську вищу парт, школу (1982). У 1965-73 — технолог, голова профкому, секр. парт-кому Бакинського машинобудівельного заводу ім. С.М. Кірова; 1973-78 — голова Ленінського районного к-ту народного контролю Баку; 1978-81 — інструктор відділу планових і фінанс. органів ЦК Компартії Азербайджану (КПА); 1981-83 — голова Комітету профспілок місцевої промисловості та комунально-побутових підприємств АзРСР; 1983-86 — заст. зав. відділу торгівлі, планових і фінанс. органів ЦК КПА; 1986-89 — міністр побутового обслуговування населення АзРСР; 1989-92 — заст. керуючого справами Ради Міністрів, помічник Прем'єр-міністра Азербайджану; 1992-96 — гол. спеціаліст відділу по зв'язках із СНД КМ України, керівник служби віце-прем'єр-міністра України; 1996-97 — радник, тимчасовий повірений у спра-Республіці. Указом Президента України від 23.06.1997 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Азербайджанській Республіці. Нагороджений Почесною грамотою КМ України.
В.М. Матвієнко

Алеппський Павло (арабською Булос аль-Халабі) (бл. 1627, Алеппо, Сирія — 1669) — арабський мандрівник і письменник. Упродовж свого життя супроводив батька — антіохійського патріарха Макарія в його подорожах. У 1654 і 1656 відвідав козацьку Україну. У записках про цю подорож залишив цікаві відомості щодо міжнар. становища, історії, економіки, географії, культури, освіти, побуту, мистецтва й реліг. життя тогочасної України. Позитивно характеризував діяльність *Б. Хмельницького,* із яким зустрічався в Богуславі (21.04.1654). *в.і. Сергійчук*

Алієв Гейдар (Алі Рза огли) (10.05.1923, Нахічевань — 12.12.2003, Клівленд, США) — азербайджанський держ. й громад.-політ. діяч. У 1939 закінчив пед. технікум, 1957 — істор. ф-т Азербайджанського держ. ун-ту ім. С.М. Кірова. 1941-44 працював у органах НКВС Нахічеванської АРСР, згодом — у Раднаркомі цієї авт. республіки. Із травня 1944 — в органах держ. безпеки Азербайджанської РСР. 1949-50 навчався у Школі перепідготовки керівного оперативного складу МДБ СРСР. Із 1964 — заст. голови Комітету держбезпеки СРСР (КДБ), а з 1967 — голова КДБ Азербайджанської РСР. 1969-82 — 1-й секр. ЦК Компартії Азербайджану. Проводив політику підтримки нац. кадрів серед азербайджанської номенклатури. 1971-87 — чл. ЦК КПРС; 1976-82 — кандидат у чл. Політбюро ЦК КПРС; 1982-87 - чл. Політбюро ЦК КПРС. 1982-87 — 1-й заст. голови Ради Міністрів СРСР, одночасно з 1986 — голова Бюро Ради Міністрів СРСР із соц. розвитку; у 1983 очолював комісію з шкільної реформи СРСР; обирався депутатом ВР СРСР 8-11-го скликань; двічі удостоєний звання героя соціал. праці. Під час березневого пленуму ЦК КПРС 1985 кандидатура А., за спогадами А.А. Громика, поряд із кандидатурою М.С. Горбачова розглядалась як одна з можливих на посаду Ген. секретаря ЦК КПРС. 1987-90 перебував на пенсії та, фактично, 1987-89 — під домашнім арештом (відправлений на пенсію М.С. Горбачовим як потенційний конкурент та через звинувачення в корупції, що набули широкого розголосу завдяки західним радіоголосам). У січні 1990, коли відбулись криваві події в Баку, А. у представництві Азербайджанської РСР у Москві виступив із різкою антигорбачовською промовою, яка була схвально сприйнята в Баку, в т. ч. прибічниками Народного фронту Азербайджану. 1991 обраний головою Верховного меджлісу Нахічеванської Автономної Республіки, що, відповідно до Конституції Азербайджану, визначало його статус як заст. голови ВР

Азербайджану. Влітку 1993, під час заколоту проти Президента Азербайджану А. Ельчибея, А. прибув до Баку, де населення сприйняло його як єдину сильну особистість, що здатна навести порядок у період нестабільності. А. було обрано Головою Верховної Ради, а в жовтні 1993 — Президентом Азербайджану. А. проводив політику налагодження насамперед двостороннього співробітництва в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* при розбудові відносин із країнами Заходу та Туреччиною. Прагнув активізувати відносини з Росією, заохотивши її до активнішого розв'язання проблеми Нагірного Карабаху. Брав активну участь у створенні *«Кавказької четвірки»* — конференції лідерів 3-х д-ав Закавказзя та Росії, що регулярно скликались напередодні самітів СНД із метою обговорення й вирішення складних проблем регіону. Добився укладення Азербайджаном т. зв. «Контракту століття» з провідними нафтовими компаніями світу — угоди про розвідку, розробку й частковий розподіл видобутку нафти на родовищах «Азері», «Гюне-шли», «Чіраг» в азербайджанському секторі Каспійського моря. У квітні 1999 за його сприяння було введено в дію новий альтернативний нафто-транспортний маршрут Баку — Супса, яким нині експортується на світові ринки більша частина азербайджанської нафти. За ініціативи А. у листопаді 1999 у ході *Стамбульського саміту ОБСЄ 1999* було підписано пакет угод стосовно будівництва через територію Грузії й Туреччини Основного експортного трубопроводу (ОЕТ) Баку — Тбілісі — Джейхан (обидва проекти здійснювались за широкої підтримки зах. країн, передусім із боку США). Окрім того, Азербайджаном було укладено угоду про партнерство та співробітництво з ЄС й угоду про співпрацю з *НАТО* в рамках Ради євроатлантичного партнерства за програмою *«Партнерство заради миру»*. А. був одним із найпалкіших прибічників ідеї створення субрегіональної орг-ції для співробітництва пострад. д-ав — *ГУУАМ(*\997). Активно розбудовував двосторонні відносини з Україною, прагнучи, насамперед, створення міжнар.-політ, противаги впливу Росії в межах
СНД. *Л.В. Губерський*

Алієв Ільхам (Гейдар Огли) (24.12.1961, Баку, Азербайджан) — азербайджанський держ. і гро-мад.-політ. діяч. 1982 закінчив Московський держ. ін-т міжнар. відносин, де захистив кандидатську дисертацію та працював викладачем у 1985-90. 1991-94 займався комерційною діяльністю в Москві та Стамбулі. З травня 1994 — 1-й віце-президент Держ. нафтової компанії Азербайджану. У 1995 обраний до парламенту Азербайджану. 1997-2003 — голова Нац. олімпійського к-ту Азербайджану. У грудні 1999 — заступник, 2001 — 1-й заст. голови партії «Ені Азербайджан» («Новий Азербайджан») — провідної політ, сили країни. У серпні 2003 призначений Прем'єр-міністром, а в жовтні 2003 обраний Президентом Азербайджану. У зовн. політиці загалом продовжує курс попереднього Президента Азербайджану — свого батька *Г. АлІєва.*

Л.В. Губерський

Алієв Талят Мусеїб оглу (1942, м. Нахічевань) —азербайджанський громад.-політ, діяч, дипломат. Закінчив Ін-т нафти та хімії Азербайджану (1977). На дійсній військ, службі в Збройних силах СРСР (1964-67); співробітник тресту «Азнафткашфіят» (1967-70); співробітник заводу «Геофізприлад» (1970-81); заст. директора Ін-ту ВНДІхімпроект (1981-95). Із 1996— ген. директор «БАМ-Київ Лтд». Ген. директор «МЕСА Лтд» (1997-2000). Із 2000 - керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану В Україні. *П.М. Ігнатьєв*

Алматинська зустріч країн-учасниць СНД 1991 відбулась 21.12.1991 у столиці Казахстану за участю керівників 11 колишніх рад. республік. Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Туркменістан, Таджикистан й Узбекистан підписали Декларацію про *Співдружність Незалежних Держав (СНД)* і приєдналися до *Біловезької угоди про створення Співдружності Незалежних Держав 1991.* У ході зустрічі РФ, Україна, Казахстан та Білорусь, на території яких залишилася стратегічна ядерна зброя колишнього СРСР, підписали Угоду про спільні заходи щодо ядерної зброї. Сторони підтвердили, що забезпечуватимуть режим нерозповсюдження ядерної зброї. Республіка Білорусь та Україна зобов'язалися приєднатися до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968.* Відповідно до ст. 4 до повної ліквідації ядерної зброї на територіях Республіки Білорусь та України рішення щодо необхідності її застосування мало прийматись після узгодження з Президентом РРФСР. Фактично, згідно з угодою, Росія отримувала контроль над усією ядерною зброєю на території колишнього СРСР. Було вирішено, що Білорусь, Україна та Казахстан забезпечать вивезення тактичної ядерної зброї на територію РРФСР до 1.06.1992 для подальшого розукомплектування під спільним контролем (ст. 6), а також подадуть *американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* на ратифікацію до парламентів своїх д-ав (ст. 7). Угода поклала початок процесу ядерного роззброєння України, Білорусі та Казахстану. *с.в. Гринько*

Аловов Недірмамед (21.05.1938, с. Мехінли Каахинського р-ну Ашгабатської обл.) — туркменський громад.-політ, діяч, дипломат. Закінчив заочно Туркменський держ. ун-т (1964), за освітою бухгалтер-економіст. У 1955-56 — старший товарознавець Куня-Ургенчського сільського споживчого товариства; 1957-62 — бухгалтер середньої школи Каахинського району; 1962-76 — на виборчих посадах у парт, органах; 1976-88 — голова Держкомпраці Туркменської РСР; 1988-91 — голова Держкомсоцпраці Туркменської РСР; 1991-94 — міністр соц. забезпечення Туркменістану; 1994-95 — голова Держ. акціонерного об'єднання «Туркменши-на». У 1995-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Україні.
П.М. Ігнатьєв

АЛЬ-АДЖМІ Хафіз Мохамед (1960) — кувейт-ський дипломат. Закінчив Кувейтський ун-т за спеціальністю «торг.-екон. відносини». Із 1980 працює в МЗС Держави Кувейт, 1984 — аташе Управління екон. співробітництва МЗС, 1985 — співробітник посольства Держави Кувейт у Бангладеш, 1988 — 3-й секр. посольства Держави Кувейт в Іраку, 1991 — 3-й секр. Управління міжнар. орг-цій МЗС, 1992 — 2-й секр. посольства Держави Кувейт в Сирії, 1996 — 1-й секр., радник посольства Держави Кувейт у Саудівській Аравії. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні.
ОЛ. Коппі'ль

Аль-Айні Мохсен Ахмед (1932) — півн.-ємен-ський держ. діяч і дипломат, активний учасник підпільної військ, орг-ції «Вільні офіцери» та респ. перевороту (27.09.1962). 5.11-21.12.1967, 29.07-2.09.1969, 5.02.1970-26.02.1971, 18.09.1971-30.12.1972 і 22.06.1974-16.01.1975 - Прем'єр-міністр Єменської Арабської Республіки (ЄАР). Належав до поміркованого угруповання в керівництві, що виступало за примирення зі збройною реліг.-племінною опозицією. У 1962, 1965, 1970-72 і 1974 — мін. зак. справ ЄАР. Намагався досягти порозуміння з консервативними аравійськими монархіями задля припинення громадян, війни. 1962-65, 1965-66, 1967-69 і 1979-81 - постійний представник ЄАР при ООН і водночас 1962-65 - посол у США, 1968-69 - посол у СРСР, у серпні - вересні 1971 та 1975-76 — посол у Франції, 1973-74 — посол у Великій Британії. 1981 -90 —
ПОСОЛ у ФРН. *В.І. Головченко*

Альберт I (АІЬегі, повне ім'я — Альберт Лео-польд Клемент Марі) Мейнрад (8.04.1875, Брюссель - 17.02.1934, Марш-ле-Дам біля На-мура) — король Бельгії (1909-34), племінник короля *Леопольда II.* Став кронпринцем після того, як син останнього помер у віці 10 років. Старший брат А. — принц Болдуїн — загинув за загадкових обставин, а його батько Філіпп — граф Фландрії та молодший брат короля — від-мовився від претензій на престол. Видавши себе за бельгійського робітника, А. інкогніто поїхав до США, де працював газетним репортером у Брукліні. 1900 одружився з баварською принцесою Елізабет. Ставши королем, прагнув покращити соц. умови в Бельгії та Бельгійському Конго. 2.08.1914 підтвердив нейтралітет Бельгії щодо Франції та Німеччини й відкинув ультиматум Берліна, який вимагав вільного проходу нім. військ через бельгійську територію. Узяв на себе командування бельгійською армією, проте більша частина країни, за винятком півд.-зах. районів Фландрії, була окупована нім. військами. У вільних районах королівська штаб-квартира знаходилась до кінця війни. У вересні 1918 очолив командування франц.-бельгійською півн. армійською групою, яка відвоювала в нім. військ бельгійське узбережжя. Після завершення *Пертої світової війни* повернувся до Брюсселя та звернувся до союзників із вимогою відмінити бельгійський нейтралітет. Спрямовував зусилля на відбудову госп-ва. Виступив «фінансовим диктатором» Бельгії впродовж 6 місяців після 15.07.1926, коли відбувалась стабілізація франц. франка. Загинув під час прогулянки в горах.
РА. Кривонос

Альберт II (повне ім'я — Альберт Фе-лікс Гумберт Теодор Христіан Ежен Марі) Сакс-Кобург-Готський (6.06.1934, Брюссель) — король Бельгії з 1993, другий син короля Леопольда 111 й королеви Астрід. 1953-58 — на військ, службі на бельгійському флоті. З 1958 — президент Червоного Хреста країни. 2.07.1959 одружився з Пао-лою Руффо ді Калабрія — італ. принцесою. 1982-99 — почесний голова бельгійського відомства зовн. торгівлі. Після смерті старшого брата короля Болдуїна, що помер бездітним, успадкував
беЛЬГІЙСЬКИЙ ТрОН. *РА. Кривонос*

Альварес дель Вайо Хуліо (1891 — 1975) — іспан. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Із 1931-33 — посол Іспанії в Мексиці. У 1933 призначений послом у СРСР, але правий уряд, шо прийшов до влади відразу по тому, анулював призначення. 1933-34 — голова комісії *Ліги Націй* з урегулювання територ. суперечки між Болівією й Парагваєм. 1936-37 та 1938-39 — мін. зак. справ респ. Іспанії, одночасно 1936-37 очолював Головний військ, комісаріат. Із 1939 перебував у Мексиці як мін. зак. справ уряду респ. Іспанії у вигнанні, потім мешкав у США. Залишався переконаним прибічником відновлення демократії в Іспанії.
РА. Кривонос

Аль-Гуейрі Ас-Садик Мухаммад Аш-Шібані (1954, м. Місурата, Лівія) лівійський дипломат. Закінчив Каїрський ун-т, Ін-т Гаруджет (Лідс, Велика Британія, 1982); має диплом спеціаліста з англ. мови (Кембриджський ун-т, 1982), д-р юрид. наук. 1974-79 — спеціаліст по контрактах компанії ЕССО Стандарт (м. Сірт, Лівія); 1980-84 — асистент, 1984-88 — чл. навч. ради юрид. ф-ту Ун-ту Гар'юніс. Із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії в Україні. *Твори:* «Криза сучасної західної дипломатії», «Історія політичної та конституційної думки в Лівії». *В.І. Головченко*

Аль-Дуейлах Халет Мутлак Заєд (5.11.1946) — кувейтський дипломат. Закінчив Пенджабський ун-т (Пакистан, 1974) зі ступенем бакалавра політології й економіки та Ун-т шт. Півн.Кароліна (США, 1983) зі ступенем бакалавра міжнар. відносин. 1975 працював у МЗС Держави Кувейт. У 1984 — 2-й секр. Управління держ. протоколу МЗС. 1987 працював у посольстві Держави Кувейт в Єменській Арабській Республіці. У 1988 — 1-й секр. Управління держ. протоколу МЗС Держави Кувейт, 1991 — в Управлінні країн Європи, Півн. та Півд. Америки МЗС. У 1992 призначений радником, 1993 — співробітник посольства Держави Кувейт у Лівії. У 1997 переведений на роботу до МЗС. 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні. *о А. Коппель*

Алькаковаська угода 1479 завершила війну Арагону й Кастилії проти Португалії, яку підтримувала Франція, за «кастильську спадщину» (1474-79); підписана 4.09.1479 в Алька-ковасі (Португалія). За умовами угоди Арагон та Кастилія зберегли недоторканними власні території та вибороли право на політико-динас-тичне об'єднання шляхом шлюбної унії «католицьких королів» Фердинанда II Арагонського та Ізабелли I Кастильської. За Португалією визнавались володіння у Гвінеї, Азорські о-ви, о-ви Кабо Верде та Мадейра, а також усі майбутні завоювання в зоні на південь від Канар-ських о-вів; водночас Португалія відмовлялась від претензій на Канарські о-ви та визнавала їх приналежність Кастилії. Після укладення угоди було утворено єдину д-ву — Іспанію — при збереженні елементів авт. структур Арагону й Кастилії на перехідний період спільного правління Фердинанда й Ізабелли. Після смерті Ізабелли й Фердинанда «арагонська» династія іспан. королів припинилась, оскільки її фундатори не лишили після себе спадкоємця престолу. Остаточне злиття Арагону й Кастилії в єдину іспан. д-ву сталось за правління наступного іспан. короля з дому Габсбургів Карла **I.**
В А. Рубель

Альмейда Медіна (Аітеусіа Месііпа) Клодо-миро (1923, Сантьяго — 25.08.1997, Сантьяго) — чилійський громад.-політ. і держ. діяч, один із лідерів Соціалістичної партії. З 1960 — депутат конгресу. 1970-73 — мін. зак. справ в уряді блоку «Народна єдність». Здійснив нормалізацію дип. відносин із Кубою; встановив дип. відносини з НДР, МНР, ДРВ, КНДР та низкою країн, що розвиваються (Гайана, Гана, Лівія, Нігерія та ін.); активізував участь Чилі в *Русі неприєднання* й *Андській групі.* Після військ, перевороту 11.09.1973 на кілька місяців був ув'язнений у концентраційному таборі й висланий до НДР. У 1987 повернувся до Чилі й був засланий військ, владою до віддаленого гірського селища та позбавлений на 10 років політ, прав, але Верховний суд скасував це рішення. У 1990-93 — посол Чилійської Республіки в Москві. Забезпечив надання політ, притулку колишньому схід.-нім.
ЛІДерОВІ *Е. ХоННекеру.* *В.І. Головченко*

Аль-МубаракI Ахмед Абдулла (1942) — кувейт-ський дипломат. Закінчив ф-т журналістики Каїрського ун-ту за спеціальністю «література». Із 1967 працює в МЗС Держави Кувейт. Перебував на різних дип. посадах у посольствах Держави Кувейт в Пакистані та Марокко. Із 1981 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Єменській Арабській Республіці, 1983-88 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт у Бахрейні. Потім працював на керівних посадах у МЗС Держави Кувейт. Із 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні.
О А. Коппель

Альтернат (з франц. аііегпаі, лат. аііегпаге — чергуватись, змінюватись) — сукупність правил, що регулюють порядок підписання *договорів міжнародних* (черговість зазначення сторін договору, місце розташування підписів, печаток тощо), за яким підписи представників держав під двостороннім договором розташовуються навпроти або один під іншим. У текстах обома мовами перше місце (ліве або верхнє) займає підпис представника та печатка тієї д-ви, у якої буде зберігатись даний екземпляр дог-ру, текст дог-ру на мові д-ви цієї сторони розміщується на першому місці, а в назві дог-ру її найменування в заг. переліку сторін ставиться на перше місце. У текстах дог-рів на мовах, у яких текст пишеться справа наліво, першим місцем вважається місце підпису на правій стороні. А. є втіленням принципу суверенної рівності д-ав. Як правило, А. застосовується при укладанні двосторонніх дог-рів, які можуть бути як двомовними, так і багатомовними, і не застосовується при підписанні дог-рів за участі міжнар. орг-цій. У сучас. доктрині *міжнародного права]* наголошується на тенденції зменшення ролі А.і і на

поширенні звичаю ставити підписи в алфа-і вітному порядку, користуючись англ. чи франц.і алфавітом, або взагалі без визначеного порядку.

О.В.Буткевич

Альхесіраська конференція 1906 — зустріч представників 13 держав, скликана 15.01.1906 за ініціативою Німеччини в Альхесірасі (Іспанія) для врегулювання конфлікту, що виник навесні 1905 між Німеччиною та Францією через Марокко (див. *Марокканська криза 1905).* Нім. дипломати розраховували, що міжнар. конференція засудить спроби Франції встановити протекторат над Марокко та зробить марною англ.-франц. *«Сердечну згоду» 190*[i]. і забезпечить для нім. капіталу сприятливіш умови для проникнення в Марокко. Проте Німеччина на конференції опинилась майже в повній ізоляції (її підтримувала лише Австро-Угорщина) та зазнала дип. поразки. Конферен ція закінчила роботу підписанням трактат; 7.04.1906, що визнавав Марокко незалежною суверенною д-вою. Це визнання, однак, зводи лось нанівець іншими постановами, що скла дались із 123 статей. Так, орг-ція мароккан ської поліції віддавалась у руки Франції т; Іспанії (кожній — у зоні її впливу). Це давалі їм, перш за все Франції, можливість здійс нювати контроль над Марокко під приводом підтримки внутр. порядку в країні. Виняткові важливою для Франції стала остання стаття яка зберігала чинними всі попередні угоди мі) Марокко та європ. д-вами, а відповідно — ус кабальні дог-ри, нав'язані франц. урядом марок канському султанові. На користь Німеччин були зроблені лише незначні й переважно декла ративні поступки: проголошено «свободу і повн рівність» у Марокко для всіх націй в екон. віл ношенні; створено Марокканський держ. бан під контролем Великої Британії, Франції, Н меччини та Іспанії; встановлено міжнар. коні роль над марокканськими митницями. Нім. диг ломатія на А. к. не змогла ані посилити позии Німеччини в Марокко, ні витіснити Францію цієї країни, ні зруйнувати англ.-франц. *Антант*

Б.М. Гонче

Амае (Атае) Кішіро (26.12.1943) — япої дипломат. Закінчив Ун-т Хітотсубаші (1967 Із 1982-84 — нач. відділу інозем. преси Упраїління культ, зв язків та зв язків із громадськістю МЗС Японії; 1984-85 — нач. відділу преси Секретаріату МЗС Японії; 1985-87 — нач. відділу ООН Управління ООН МЗС; 1987-90 — радник посольства Японії в Республіці Корея; 1990-94 — радник посольства Японії в СРСР і РФ; 1994-95 — заст. ген. директора з питань преси та зв'язків із громадськістю Секретаріату мін. зак. справ; 1995-98 — ген. консул Японії в Гонолулу (США); 1998-2000 — ген. директор Управління країн Бл. і Сер. Свдгу та Африки; 2000-02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Сирії; із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні.

В.І. Головченко

Амазонський пакт (Расіо Атагопісо) — субрегіональне екон. угруповання в Лат. Америці, до складу якого входять Болівія, Бразилія, Еквадор, Венесуела, Гайяна, Колумбія, Перу і Сурінам. Створене з ініціативи Бразилії, якій належить більша частина басейну р. Амазонка. Юрид. фундаментом пакту є Договір про амазонське співробітництво, що був підписаний 3.07.1978 в Бразиліа (Бразилія) і складається з 28 статей. Мета А. п. — прискорене та раціональніше використання спільної (7 млн. км^2) і недостатньо освоєної території бас. Амазонки. Пактом передбачено: проведення членами об'єднання спільних заходів щодо раціонального використання природ, ресурсів зони (ст. 1); забезпечення свободи торг, навігації по Амазонці та її притоках для всіх країн-членів А. п. за умов дотримання місцевого законодавства (ст. 3); співробітництво в освоєнні гідроресурсів і будівництві ГЕС заг. користування (ст. 5); раціональне використання та дослідження амазонської флори й фауни з метою підтримки екологічної рівноваги (ст. 7); співробітництво у сфері наук, досліджень і технології із залученням міжнар. структур (ст. 9); створення інфраструктури, особливо в трансп. сфері (наземної, річкової та повітряної) та зв'язку (ст. 10); розвиток роздрібної торгівлі товарами споживчого призначення в прикордонних областях країн-учасниць (ст. 12); розширення туризму, в т. ч. з третіх країн (ст. 13). Дія дог-ру поширюється не тільки на бас. р. Амазонка, але також і на будь-яку територію учасника пакту, яка за своїми геогр. характеристиками тісно пов'язана з амазонською зоною (ст. 2). Пакт не порушує вже існуючі у країн-членів дог-ри, не торкається прикордонних питань. Разом із тим нові дво- або багатосторонні угоди країн-учасниць не повинні суперечити цілям А. п. Вищим політ, органом А. п. є нарада міністрів закорд. справ країн-членів, що проводиться в разі необхідності для визначення спрямованості спільної політики та оцінки процесів амазонського співробітництва (ст. 20). Виконавчий орган — Рада амазонського співробітництва — скликається не рідше одного разу на рік. Рада відслідковує хід виконання дог-ру та рішень, ухвалених на зустрічах міністрів закорд. справ (ст. 21). Усі рішення в рамках пакту приймаються країнами-учасницями угруповання одноголосно. Договір є безстроковим і закритим для приєднання інших країн (ст. 27). Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Бразиліа (Бразилія). *гд.Хоменко*

Аманулла-хан (Атапиіап Кііап) (1.06.1892, Пагман, Афганістан — 25.04.1960, Цюрих, Швейцарія) — афган. держ. діяч, третій син еміра Хабібули-хана. Завдяки зв'язкам із молодоафганським рухом та підтримці армії прийшов до влади після загибелі батька з наміром добитись незалежності країни та її модернізації. 28.02.1919-9.06.1926 — емір, 9.06.1926-14.01.1929 — король Афганістану. Здобув перемогу в третій англ.-афган. війні (1919). Згідно з Равалпіндським попереднім мирним дог-ром 8.08.1919 отримав право самостійних зовн. зносин і відмовився від брит. фінанс. субсидій. Уклав *афгансько-російський договір 1921* й остаточну мирну угоду з Великою Британією, а також рівноправні дог-ри з Іраном, Італією, Німеччиною, Туреччиною і Францією та встановив із ними дип. відносини. У внутр. політиці здійснив низку прогрес, ліберальних реформ, у т. ч. запровадження «Основного закону» (конституції) Афганістану (10.04.1923). Однак ініційована ним після 7-міс. зарубіжної подорожі (1928) чергова серія нововведень, спрямованих на встановлення парл. устрою й техн. прогрес країни, спричинила реакційно-клерикальне повстання. Після втрати столиці у травні 1929 емігрував до Італії, згодом — до Швейцарії, де залишався

ДО СМерТІ. *В.І. Головченко*

Амарнська система дипломатії — дипломатія Стародавнього Єгипту 1-ої пол. епохи Нового царства, відомості про яку дійшли до нашого часу завдяки текстам Тель-ель-Амарнського архіву. Майже 400 глиняних табличок, що містять дип. кореспонденцію аккадською мовою, датуються XIV ст. до н. є., коли в період царювання фараонів Аменхотепа III та Амен-хотепа IV Єгипет ще залишався політ, гегемоном на Бл. Сході, але його вплив поступово зменшувався. Архів містить інформацію про відносини Єгипту з великими самостійними д-вами Стародавнього Сходу (Вавилоном, Сирією, Палестиною, Фінікією) та залежними від нього містами-державами Передньої Азії. Основну частку дип. кореспонденції складають листи від правителів Азії, які визнавали верховну владу Єгипту. У них відображено складну політ, ситуацію того періоду: поступове зростання могутності хеттів, постійні повстання проти влади Єгипту у віддалених азійських володіннях. Док-ти архіву свідчать, що в період А. с. д. існували чіткі правила звертання між рівними за статусом правителями (такими для фараонів Єгипту були царі Міттанні, касситського Ва-вилону, пізніше — Ассирії та хети) та між фараоном і царями підлеглих йому д-ав. Відповідно до належності самостійній або васальній д-ві визначались статус і функції посланців, які прибували до Єгипту. При дворі фараонів існував інститут посланців, що забезпечували відносини з країнами Азії, мали значні повноваження й були особами, наближеними до фараона. В А. с. д., яка охоплювала чималу частину стародавнього світу, значного поширення набув династичний шлюб як дип. засіб. Звичайною для міждерж. зносин була практика обміну подарунками та сплати данини.

ОЛ. Борділовська

Американська зона вільної торгівлі —

див. *Панамериканська зона вільної торгівлі.*

Американсько-англійська війна 1812-14 —

збройний конфлікт між СІЛА й Великою Британією, приводом до якого стали систематичні порушення прав амер. торг, нейтрального судноплавства з боку Англії, насильницьке захоплення кораблів США з їхніми екіпажами. Велика Британія, яка брала участь у війні проти Франції, запровадила суворі торг, обмеження у відповідь на встановлення *Наполеоном* /континентальної блокади. Розв'язанню війни сприяли також експансіоністські настрої в Конгресі США, де «військові яструби» на чолі зі спікером Г. Клеєм обґрунтовували необхідність загарбання Канади й „витіснення" Британії з Півн. –амер. Континенту. Їх підтримувала адміністрація Президента Дж. *Медісона.* 18.06.1812 Конгрес офіційно оголосив війну Великій Британії. Головним театром бойових дій став кордон між США й англ. колонією — Канадою. Але вже перші битви для американців були невдалими. Хоча в липні їхні війська вступили на територію Канади, уже в серпні вони відступили до Детройта та здали його англійцям без бою. У квітні 1813 американці захопили Йорк (зараз Торонто), де пограбували й спалили будівлю законодавчих зборів Канади, але потім англійці блокували їх на канад. боці Ніагари. Амер. флот здобув перемоги в битвах на оз. Ері у вересні 1813 та на оз. Шамплейн у вересні 1814, а також у кількох мор. сутичках, але не зміг прорвати англ. мор. блокаду, що завдало економіці США значної шкоди. У серпні 1814 брит. експедиційні сили висадилися в Чесапікській затоці у Вірджинії і, рухаючись на північ, захопили Вашингтон. На відплату за спалений Йорк англійці підпалили Капітолій, Білий дім, інші урядові установи. Але у вересні 1814 спроба англ. десанту захопити Балтимор була невдалою. Із серпня 1814 в м. Гент (зараз Бельгія) розпочались мирні переговори між США й Великою Британією, що увінчались підписанням *Гентського договору 1814,* який відновив довоєнний стан *Б.М. Гончар*

Американсько-англійська конвенція 1818

підписана в Лондоні 20.10.1818, визначала питання рибальства, кордонів і повернення рабів, забраних англійцями в роки *американсько-англійської війни 1812-14.* Кордоном між англ. володіннями та США від оз. Лісне до Скелястих гір визначався 49° півн. широти (ст. 2). Велике значення мала ст. 3, яка проголошувала вільною та відкритою для освоєння громадянами США й підданими Великої Британії величезну територію півн.-зах. Америки — від Скелястих гір до узбережжя Тихого океану (Орегону) — протягом 10 років, незалежно від претензій будь-якої іншої країни (Іспанії чи Росії). Статті конвенції про правила рибальства біля Атлантичного узбережжя Півн. Америки стали прав, базою для наступних угод із цього ПИТаННЯ ДО 1912. *Б.М. Гончар*

Американсько-англійський договір 1794

про дружбу, торгівлю та мореплавство (Джея договір) підписаний 19.11.1794 в Лондоні брит. мін. зак. справ Гренвілем і спец, уповноваженим амер. уряду *Дж. Джеєм.* Потреба у врегулюванні спірних питань виникла з початком англ.-франц. війни, яка супроводжувалась запровадженням жорстких заходів репресивного характеру з боку брит. флоту щодо амер. торг, суден. Згідно з дог-ром брит. кораблі отримували право вільного заходу в усі порти США, у той час як американські такого права щодо брит. портів не мали; обмежувався тоннаж суден, що вели торгівлю з Великою Британією та її колоніями. Кораблям США дозволялось вивезення товарів виключно для внутр. споживання. Із території Вест-Індії заборонялось вивезення товарів стратегічного характеру (патока, какао, кава, бавовна). Встановлювався режим вільного судноплавства по Міссісіпі. Договір також врегульовував питання відшкодування збитків англійцям від конфіскації майна під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83.* Створювалися спільні комісії для визначення амер.-канад. кордону. Договір ратифікований Сенатом 24.06.1795 із застереженням щодо неприйнятності пунктів про правила торгівлі з Вест-Індією. Остаточно це питання врегулювали на користь США 1830, а питання про уточнення амер.-канад. кордону — 1842.

С.О. Маковський

Американсько-англійський договір про Панамський канал 1850 (Клейтона — Бул-вера договір) підписаний 19.04.1850 у Вашингтоні держсекретарем США Дж. Клейтоном та брит. посланником Г. Булвер-Літтоном. Став компромісною угодою між США й Великою Британією щодо майбутнього каналу між Тихим та Атлантичним океанами. Британія, занепокоєна зростанням амер. присутності в Панамі, під приводом підтримки зазіхань маріонеткового короля Москітного берега в Нікарагуа окупувала гирло р. Сан-Хуан з м. Грейтаун (1848) на одній із можливих трас каналу. Різке посилення брит. присутності в Центр. Америці спричинило загострення англ.-амер. відносин. У Вашингтон прибув брит. уповноважений Булвер-Літтон, який узгодив із Клейтоном умови дог-ру. Дві д-ви домовились про спільне використання майбутніх міжокеанських комунікацій (каналів і залізниць), гарантували їхній нейтралітет і доступ до них дружніх країн. США й Британія зобов'язались не скуповувати та не підпорядковувати своїй владі будь-яку частину Центр. Америки. Практ. це означало, що Лондон втрачав Москітний берег і послабив свої позиції в Нікарагуа та Коста-Риці. Хоча США нічого не придбали, співвідношення сил у б-бі за Карибські країни змінилось на їхню користь, що полегшило проникнення в цей регіон. Новий англ.-амер. договір (1901) (договір Хея — Паунсфота) передавав право на спорудження каналу та його управління США. *Б.М. Гончар*

Американсько-англійський договір про поділ Орегону 1846 (Орегонський договір) — про розмежування території США та Великої Британії в півн.-зах. Америці, підписаний 15.06.1846 у Вашингтоні держсекретарем *Дж. Б'ю-кененом* і брит. посланником Р. Пекенхемом. За *американсько-англійською конвенцією 1818* дві д-ви спільно володіли цією спірною територією, але зі збільшенням кількості переселенців на Захід Орегонським трактом (через Скелясті гори до Тихого океану) посилились вимоги включити до складу США район на захід від Скелястих гір, що спускався в долину Колумбія й був відомий якорегонські землі. Амер. колоністи створили органи самоуправління та прийняли конституцію т. зв. «території Орегон». Прагнення США до ствердження на берегах Тихого океану надало вимогам приєднання Орегону до США заг.-нац. характер. Переселенці хотіли, щоб кордон з англ. володіннями проходив на північ від о. Ванкувер по паралелі 5440'. 1844 Президент США Дж. Полк використав гасло «54-40 або війна» у своїй передвиборній кампанії, яка принесла йому перемогу. У б-бі за Орегон була сформульована також «визначення долі» доктрина, що обґрунтовувала право США на всю Півн. Америку. 27.04.1846 Конгрес США прийняв рішення про відмову від режиму спільного з Великою Британією освоєння оре-гонських земель. Переговори з англійцями, які наполягали, щоб кордон проходив по р. Колумбія, завершились у 1846 підписанням компромісної угоди, за якою кордон був проведений по 49-й паралелі до Тихого океану, але без о. Ванкувер, що залишався в складі брит.

володінь. Англійці отримали право вільної навігації на р. Колумбія. *БМ. Гончар*

Американсько-англійські «особливі відносини» — термін, шо використовується для характеристики двосторонніх амер.-брит. відносин; набув ужитку в 1946 після промови *В. Чер-чілля* у Фултоні та свідчить про неординарність і певну специфіку відносин між двома країнами. А.-а. «о. в.» є довготривалим та неоднозначним процесом, що мав певні особливості на різних етапах розвитку й відіграв важливу роль у формуванні новітньої системи *міжнародних відносин.* А.-а. «о. в.» є істор. феноменом XX ст., що був започаткований упродовж *Другої світової війни.* На *Квебекській конференції 1943* брит. Прем'єр-міністр В. Черчілль і Президент США *Ф. Рузвельт* досягли домовленості про створення атомної бомби й узгодили свої зобов'язання щодо нової зброї (див. *Квебекська угода 1943).* Ф. Рузвельт, який прагнув використати Велику Британію для реалізації власних стратегічних імператив, надав значного розвитку ідеї про тісний зв'язок обох д-ав, а володіння ядерною зброєю й технологіями її виготовлення могло призвести до англ.-амер. домінування в повоєнному світі, що задовольняло імперські амбіції офіц. Лондона. Щоправда, англ.-амер. угоди 1946 та 1948 закріпили за Британією статус молодшого партнера в ядерній співпраці, і все ж, офіц. запровадження в 1958 англ.-амер. співробітництва в ядерній галузі ставило Велику Британію щодо її відносин зі США в особливе становище з погляду третіх д-ав. Для Великої Британії рівень А.-а. «о. в.» мав неабияке значення в політ, сенсі, з огляду на втрачену можливість самостійно впливати на вирішення міжнар. проблем. Певний час таке становище задовольняло брит. інтереси та підтримувало проімперські настрої д-ви, але офіц. Лондон добре уявляв, що опинився в безпосередній військ,-політ. залежності від Вашингтона.

У розвиткові А.-а. «о. в.» вирішальним був чинник зовн. загрози — він визначав головний зміст співробітництва обох країн. Нім. загроза спричинила виникнення, а рад. обумовила кон-тинуїтет А.-а. «о. в.» за часів протистояння Схід — Захід.

Збереження А.-а. «о. в.» стало в 60-х XX ст. суттєвою перепоною вступу Лондона до *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС),* у чому були зацікавлені США для посилення свого впливу в Європі, надаючи Великій Британії роль «будівельника мосту» між Зах. Європою та США. Позитивне ставлення США щодо вступу Великої Британії до «Спільного ринку» було також зумовлене їхнім бажанням переорієнтації брит. зовн. політики на Європу, де Лондон мав відіграти провідну роль у зміцненні «європейської опори» *НАТО.* Тому Президент Франції *Ш. де Голль* небезпідставно вважав Велику Британію амер. «троянським конем» і двічі (1963 і 1967) накладав вето на її вступ до ЄЕС. Із приходом до влади в 1979 консервативного уряду на чолі з *М. Тетчер* спостерігалось швидке пожвавлення А.-а. «о. в.». Прем'єр-міністр всіляко підтримувала амер. ініціативи у військ, сфері, зокрема заходи щодо розташування нового покоління амер. ядерної зброї на європ. континенті та власне на території Великої Британії, здійснення натовської стратегії модернізації та контролю над озброєнням (саме з брит. військових баз амер. літаки здійснювали каральні операції проти Лівії в 1986). М. Тетчер виконала також своєрідну посередницьку місію в налагодженні амер.-рад. порозуміння та закінченні *«Холодної війни».* У свою чергу США надали суттєвої підтримки Великій Британії під час *англійсько-аргентинського конфлікту 1982.*

Водночас у процесі еволюції А.-а. «о. в.» відомими є випадки неузгодження й непорозуміння між партнерами. Йдеться, напр., про припинення американцями дії угоди з *лend-лізу* в 1945, розходження в поглядах щодо офіц. визнання КНР в 1950 і встановлення з нею дип. стосунків, непорозуміння щодо вирішення Палестинської проблеми впродовж 1945-48. А.-а. «о. в.» зазнали серйозного удару під час *Суецької кризи 1956,* коли США не підтримали свого брит. партнера. Це призвело до натягнутості відносин між двома д-вами, і Велика Британія відчула ненадійність заокеанського союзника. Взагалі на 60 — 70-і XX ст. припадає чи не найгірший період розвитку А.-а. «о. в.». Велика Британія відмовилась воювати разом зі США у В'єтнамі, хоча й не засудила амер. *агресію.* У 1983 мала місце неузгоджена зі Сполученим Королівством *висадка військ США на о. Гренада,* члена брит. *Співдружності Націй,* без попереднього повідомлення Лондона. Водночас *біполярність* у системі міжнар. відносин була вагомим чинником для подолання тих непорозумінь, шо виникали. В умовах постбіполяр-ності А.-а. «о. в.» відігравали якісно іншу роль. А.-а. «о. в.» набувають для офіц. Вашингтона вагомого значення для дип. впливу на подальший розвиток НАТО. Велика Британія стала не лише своєрідним «мостом» США до Європи, а й найважливішим форпостом на континенті для підтримки та подальшого впровадження свого впливу, а також виправдання амер. агресивних акцій і надання їм «союзницького» характеру. Після трагічних подій 11.09.2002 значно посилено не лише взаємодію обох д-ав, а й безпосередній вплив Сполученого Королівства на США, що стали переважно «англосаксонським» єдиним цілим у військ, галузі та сфері безпеки. У ході операції «Шок і тремтіння» (2003) було продемонстровано повну синхронізацію дій Вашингтона й Лондона. На сучас. етапі А.-а. «о. в.» залишаються одним із виняткова важливих зовн.-політ, напрямків для обох країн і відіграють домінантну роль у світовій політиці загалом. *нл.Яковенко*

Американсько-іспанська війна 1898 —

збройний конфлікт між США та Іспанією, викликаний експансіоністськими устремліннями США щодо іспан. колоніальних володінь. Зовн. приводом до війни стало невдоволення амер. громадськості становищем на Кубі, де Іспанія вдалася до надзвичайно жорстоких засобів придушення повстання кубинців, які з 1895 розпочали новий етап б-би за свою незалежність. Із 1896 повстання проти іспанців спалахнуло й на Філіппінах. Безпосереднім поштовхом до початку війни став вибух амер. броненосця «Мен» 15.02.1898 на рейді Гавани. 11.04.1898 Президент США *В. Мак-Кінлі* звернувся до Конгресу із закликом здійснити «силове замирення Куби». Право США на втручання в іспано-кубинський конфлікт він обґрунтував комерційними інтересами американців та необхідністю встановити на Кубі порядок. 20.04.1898 Конгрес визнав незалежність Куби і висунув вимогу до Іспанії, щоб та вивела війська й мор. сили з острова та кубинських територ. вод. Проголошувалась також відмова США від намірів анексувати Кубу. У відповідь на блокаду Куби американцями Іспанія 23.04.1898 оголосила війну США. 25.04.1898 Конгрес США прийняв резолюцію про оголошення стану війни з Іспанією.

Війна, що тривала бл. 3 місяців, закінчилася поразкою Іспанії. За франц. посередництва 12.08.1898 було укладено угоду про перемир'я. 10.12.1898 Паризький мирний договір завершив війну, він передбачав відмову Іспанії від прав на Кубу, передачу США Пуерто-Рико та інших островів у Вест-Індії, а також тихоокеанського о. Гуам. США отримали й Філіппінські о-ви, сплативши Іспанії як компенсацію за них 20 млн. дол. Іспанія відмовилась поступитися США Каролінськими о-вами, які разом із Маріанськими (окрім о. Гуам) 1899 були продані Німеччині. Куба, хоч і стала республікою, була окупована військами США, які фактично встановили на острові свій *протекторат.* А.-і. в. означала перетворення США в колоніальну д-ву, зміцнення їхніх позицій у бас. Карибського моря та на підступах до Схід. Азії. Ця війна завершила витіснення Іспанії з Лат. Америки і стала важливою віхою в практичному здійсненні *Монро доктрини. Б.М. Гончар*

Американсько-іспанський договір 1819 —

див. *Трансконтинентальний договір 1819.*

Американсько-китайські комюніке 1972-

82. Загострення китайсько-рад, конфронтації в 11-й пол. 1960-х (див. *Китайсько-радянський прикордонний конфлікт 1969)* та посилення впливу КНР у країнах «третього світу» призвели до значних структурних змін в азіатсько-тихоокеанській регіональній системі й фактичного руйнування регіональної біполярності. Пошук керівництвом КНР зовн. підтримки для реформ у д-ві, а також зміни, яких зазнав стратегічний курс США у світовому протистоянні з СРСР (див. *Ніксона доктрина),* створили сприятливі умови для нормалізації амер.-китайських відносин. У липні 1971 помічник Президента США з питань нац. безпеки *Г. Кіссінджер* здійснив таємний візит до Пекіна з метою узгодження з китайським керівництвом умов нормалізації амер.-китайських відносин. У серпні 1971 США виступили з ініціативою передати КНР місце постійного члена *Ради Безпеки ООН,* яке належало Тайваню (див. *Тайванська проблема),* за умови збереження за останнім статусу члена *Організації Об'єднаних Націй.* Ця пропозиція не була схвалена Пекіном, і в жовтні 1971, коли КНР було прийнято до ООН, Тайвань добровільно вийшов із цієї орг-ції, щоб уникнути виключення.

Умови нормалізації амер.-китайських відносин було закріплено в Спільному комюніке (Шанхайське комюніке), підписаному 27.02.1972 у Шанхаї під час візиту Президента США *Р. Ніксона* до КНР (21-28.02.1972). Сторони погодились, що основою для розвитку відносин між ними мають стати принципи взаємної поваги *суверенітету* й територ. цілісності, невтручання в справи інших д-ав, мирне співіснування та взаємовигідне співробітництво. КНР і США підтвердили необхідність нормалізації двосторонніх відносин. Водночас встановлення *дипломатичних відносин* між двома д-вами не відбулось. У Спільному комюніке 1972 наголошувалось на відмові сторін від спроб запровадити свою гегемонію в АТР, а також на недопущенні встановлення такої гегемонії будь-якою третьою д-вою. Фактично США відмовились від по-літики подвійного стримування СРСР та КНР у регіоні на користь стримування лише СРСР, у т. ч. й завдяки узгодженим із КНР діям. Але в док-ті не було вирішене центр, протиріччя, що залишалось між США та КНР — питання щодо амер. підтримки Тайваню. КНР підкреслила, що дотримується принципу «одного Китаю», вважає Тайвань невід'ємною частиною власної території та наполягає на негайному виведенні амер. військ. США зобов'язались евакуювати з острова свої війська, об'єкти, розірвати в майбутньому дип. відносини з Тайванем та денонсувати амер.-тайванський договір 1954.

Під час візиту до КНР помічника Президента США з питань нац. безпеки Г. Кіссінджера (15-19.02.1973) сторони домовились про обмін місіями зв'язку, на які до встановлення дип. відносин покладалось завдання здійснення офіц. амер.-китайських контактів. Із приходом у КНР до влади *Ден Сяопіна* та проголошенням у грудні 1978 курсу на інтенсифікацію госп. реформ було закріплено зовн.-політ, орієнтацію країни на співробітництво зі США та Японією (12.08.1978 підписано китайсько-япон. Договір про мир та дружбу), які могли надати необхідну КНР екон. допомогу. У свою чергу, протягом 1978 США

усунули всі формальні перешкоди для встановлення дип. відносин із КНР: із Тайваню було виведено амер. війська, офіц. відносини з Тайбеєм перетворено на неофіційні, денонсовано амер.-тайванський Договір про спільну оборону 1954. У травні 1978 Президент США *Дж. Картер* заявив, що США не заперечуватимуть проти продажу КНР зах.-європ. д-вами озброєнь. 1.01.1979 у Вашингтоні під час візиту Ден Сяопіна до США було підписано Спільне комюніке (його текст оприлюднений у КНР та США 15.12.1978), яким сторони проголошували встановлення дип. відносин між КНР та США, підтверджували принципи, закладені в Шанхайському комюніке, а також погоджувались укласти двосторонні угоди про співробітництво в торг., пром., наук, та інших сферах (перша така угода — про торг, відносини — була підписана 7.07.1979 в Пекіні).Але навіть після встановлення дип. Відносин між КНР та США й формального розриву останніми дип. відносин із Тайванем питання про амер. підтримку Тайваню залишалось най гострішим у стосунках між двома країнами. На тлі їх погіршення, через застосування КНР збройних сил проти В'єтнаму в лютому-березні 1979, яке США засудили, а також у зв'язку приходом до влади адміністрації Президента США *Р. Рей-гана* (1980), яка не поділяла прокитайської політики своїх попередників, віддаючи перевагу посиленню існуючих в АТР військ, союзів, передусім із Японією, Вашингтон відмовлявся повністю розірвати відносини з Тайбеєм. У 1979 конгресом США було прийнято закон про відносини з Тайванем, який дозволяв зберегти їх фактично в попередньому обсязі й продовжувати продаж Тайбею зброї. Збереженню активності амер.-китайських відносин певною мірою сприяла міжнар. обстановка, що склалася внаслідок введення рад. військ в Афганістан. Щоб послабити негативні наслідки амер.-тайванського співробітництва для відносин США з КНР, Вашингтон пішов на прийняття нового Спільного комюніке (підписане 17.08.1982) під час візиту держсекретаря США*Дж. Шульцажо* КНР. США зобов'язались утримувати обсяги постачання зброї на Тайвань на рівні, що склався в попередні роки, та поступово скорочувати ці обсяги. Однак, погоджуючись із дотриманням принципу «одного Китаю», США не відмовились від політики підтримки фактичної незалежності Тайваню. Водночас КНР підтвердила намір вирішувати тайваньську проблему мирним шляхом. Підписанням трьох китайсько-амер. комюніке було оформлено взаємне визнання д-ав та закріплено нормалізацію їхніх відносин, створено підґрунтя для розвитку екон. співробітництва та стабілізації міжнар. ситуації в АТР. Водночас протиріччя, що виникли між д-вами після проголошення КНР, залишались невирішеними та продовжували значною мірою визначати характер амер.-китайських відносин.

В.Ю. Константинов

Американсько-корейський договір 1882

про мир, дружбу, торгівлю та мореплавання підписаний 22.05.1882 у м. Чемульпо (сучасний Інчхон, Республіка Корея). Договір обмежував держ. суверенітет Кореї та надавав великі привілеї амер. капіталу, передбачав встановлення дип. і коне, відносин, надання американцям права екстериторіальності та свободи торгівлі на умовах найбільшого сприяння в трьох корейських портах, уже відкритих для Японії згідно з корейсько-япон. дог-ром 1876. США брали на себе зобов'язання надавати «послуги з метою мирного врегулювання» ускладнень у відносинах Кореї з третьою д-вою. Порушуючи це зобов'язання, США сприяли япон. експансії, а за таємною угодою Тафта-Кацура 27.07.1905 санкціонували загарбання Кореї Японією. Комодор (старший офіцер) амер. військ.-мор. з'єднання Р.У. Шуфельд, який уклав А.-к. д.,не мав необхідних повноважень, але Сенат США дав згоду на його ратифікацію, лише висловивши надію, що цей випадок не стане прецедентом. *Б.М. Гончар*

Американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953 підписаний 1.10.1953 у Вашингтоні (США) на необмежений термін; набув чинності 17.П.1954. Його укладення невдовзі після завершення *Корейської війни 1950-53* було зумовлено необхідністю закріпити позиції США на Корейському піво-ві, здобуті впродовж бойових дій, та забезпечити існування проголошеної за амер. підтримки Республіки Корея, що займала півд. частину піво-ва. За дог-ром сторони зобов'язувались проводити двосторонні консультації в разі виникнення загрози їхній політ, незалежності, безпеці з боку третьої сторони, спільно та самостійно розвивати й підтримувати засоби стримування збройній *агресії.* Сторони визнавали будь який збройний напад на території в Тихоокеанському регіоні, що належить одній із сторін або перейде у їхню юрисдикцію відповідно до *норм міжнародного права* після набуття чинності А.-к. д., загрозою безпеці обом сторонам та зобов'язувались протидіяти спільній загрозі. Республіка Корея надавала Збройним силам США право розпоряджатись власною територією та повітр. простором згідно з двосторонніми домовленостями. У процесі ратифікації угоди амер. Сенатом було зроблено роз'яснення, що вона не передбачає зобов'язання жодної зі сторін надавати військ, допомогу іншій за винятком прямого збройного нападу на неї з боку третьої сторони, і США нададуть військ, допомогу лише в разі вторгнення іншої д-ви на територію, що перебуває під адмін. контролем Республіки Корея. Це роз'яснення згодом стало невід'ємною частиною дог-ру (його текст було передано корейській стороні нотою від 28.01.1954, Сеул погодився включити роз'яснення до тексту дог-ру нотою від 1.02.1954). На підставі угоди на території Республіки Корея розташовані амер. бази та війська (станом на 2004 — бл. 37 тис. вояків). Військ, союз, фактично створений за дог-ром,

розглядається США як засіб стримування потенційної агресії КНДР проти Республіки Корея.
В.Ю. Константинов

Американсько-мексиканська війна 1846-48

виникла внаслідок експансіоністських прагнень Вашингтона. Мексика категорично відмовлялась визнати приєднання Техасу до США й у відповідь на рішення Конгресу та уряду США від 28.03.1845 про *Техасу анексію* розірвала дип. відносини. Подальша експансія США була спрямована на розширення кордонів Техасу дор. Ріо-Гранде (див. *Ріо-Гранде конфлікт)* і приєднання мексиканських територій Каліфорнії та Нової Мексики. Спочатку США вдалися до дип. засобів (див. *Слайдела місія 1845),* а згодом до застосування військ, сили. Наприкінці квітня — на поч. травня 1846 амер. солдати спровокували на Ріо-Гранде сутички з мексиканськими військами. США формально оголосили Мексиці війну. 13.05.1846 амер. війська здійснювали наступ проти Мексики з трьох напрямів, а військ.-мор. флот блокував східне й тихоокеанське узбережжя країни. У червні 1846 амер. поселенці долини Сакраменто зчинили заколот і проголосили створення «республіки Каліфорнії». Амер. війська практично без бою анексували Каліфорнію, а згодом окупували Нову Мексику, яка була проголошена територією США. 22.08.1846 у Півн. Мексиці нападники перетнули Ріо-Гранде та встановили контроль над цим регіоном. Однак план амер. командування, розрахований на захоплення мексиканської столиці ударом із півночі, здійснити не вдалось, і головний удар було вирішено завдати зі сходу, через портове м. Веракрус. Експедиційна амер. армія оволоділа Веракрусом, а 14.09.1847 — Мехіко, після чого Мексика капітулювала. Військ, дії припинились із підписанням *Гвадалупе — Гідальго договору 1848.* Евакуація амер. військ із Мексики завершилась 1.08.1848. У результаті А.-м. в. територія США значно збільшилась. На приєднаних землях були створені штати Нью-Мексико, Арізона,
Каліфорнія. *Б.М. Гончар*

Американсько-мексиканський договір про мир, дружбу і кордон 1848 —

див. *Гвадалупе — Гідальго договір.*

Американсько-німецький договір 1921

підписаний 25.08.1921 в Берліні комісаром США в Німеччині Лорінгом Дрезелем і мін. зак. справ Німеччини Ф. Розеном (набув чинності 11.11.1921). 19.03.1919 Конгрес США під тиском «ізоляціоністів» відмовився ратифікувати *Версальський мирний договір 1919* і вступ до *Ліги Націй,* обмежившись статусом *«спостерігача»* в цій міжнар. орг-ції. У 1921 США уклали з Німеччиною та її колишніми союзниками сепаратні дог-ри без статей щодо Ліги Націй, а також територ. змін та колоній. А.-н. д. підтвердив права та привілеї США й амер. громадян, які вони отримали згідно з умовами капітуляції Німеччини 11.11.1918 та Версальського мирного договору, а також згідно з рішеннями Конгресу США. Підтверджувалось, що США не зв'язані Статутом Ліги Націй та її діями, за винятком випадків, коли вони самі дадуть на це згоду. На поч. 1923 розпочалось виведення амер. окуп.
ВІЙСЬК ІЗ території НІМеЧЧИНИ. *О.С. Пархомчук*

Американсько-радянська угода 1933

про встановлення *дипломатичних відносин* укладена 16.11.1933 у Вашингтоні шляхом обміну *нотами.* СРСР і США погодились встановити дип. відносини та обмінятись *посольствами.* Сторони визначали засади політ, взаємовідносин і брали на себе зобов'язання поважати право одне одного «будувати своє життя в межах своєї юрисдикції на власний розсуд», утримуватись від втручання у внутр. справи одна одної, взаємно поважати територ. цілісність, не дозволяти створення, перебування та діяльності, а також не створювати, не субсидувати й не підтримувати на своїй території орг-цій, що займаються діяльністю, спрямованою проти іншої сторони. *Г.О. Музика*

Американсько-радянська угода 1942

про принципи, що стосуються взаємної допомоги у веденні війни проти нім. агресії, підписана 11.06.1942 у Вашингтоні; набула чинності з часу підписання. Сторони визначили засади союзницьких відносин в умовах *Другої світової війни,* підтверджували принцип взаємної допомоги в б-бі проти гітлерівської Німеччини й відданість спільним принципам створення справедливого та тривалого заг. миру, сторони зооов давати одна одній необхідну матеріал., техн. та інформ. підтримки. США підтверджували поширення на СРСР положень закону про *лend-ліз* 1941, СРСР заявляв про намір сприяти зміцненню оборони США, здійснюючи домовленості про зворотній ленд-ліз. Угода завершила формування ядра *антигітлерівської коаліції.*
Г.О. Музика

Американсько-радянська угода про запобігання ядерної ВІЙНИ 1973 підписана 22.06.1973 у Вашингтоні; набула чинності з моменту підписання. Термін дії не обмежений. Сторони наголошували, що метою їхньої політики є усунення небезпеки ядерної війни та застосування ядерної зброї; погоджувались діяти таким чином, щоб запобігати виникненню ситуацій, які можуть спричинити небезпечне загострення двосторонніх відносин, запобігати військовій конфронтації й т. ч. виключити саму можливість виникнення ядерної війни між сторонами або між однією зі сторін і *третіми державами.* Для досягнення вказаних цілей сторони зголошувались утримуватись від погроз силою або застосування сили проти союзників іншої сторони та інших країн в обставинах, які можуть поставити під загрозу міжнародний мир та безпеку. Сторони зобов'язувались розвивати двосторонні відносини та відносини з третіми країнами відповідно до завдань угоди та погоджувались, що в ситуації, коли відносини між сторонами або між однією зі сторін і третіми країнами спричинятимуть потенційну загрозу виникнення конфлікту із застосуванням ядерної зброї або в разі, коли відносини між третіми країнами, що не є учасниками угоди, виглядатимуть як такі, що можуть призвести до виникнення ядерної війни між СРСР та США або між однією зі сторін і третіми країнами, одразу вдадуться до термінових двосторонніх консультацій одна з одною та до всіх необхідних заходів для попередження ризику,щовиник. *С.П. Галака*

Американсько-радянська угода про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни 1971 підписана 30.09.1971 у Вашингтоні; набула чинності з моменту підписання. Термін її дії не обмежений. Угода спрямована на попередження випадкового або несанкціонованого застосування сторонами ядерної зброї. Сторони зобов'язались терміново повідомляти одна одну у випадку несанкціонованого, випадкового або іншого нез'ясованого інциденту, пов'язаного з можливим вибухом ядерної зброї, а також при виявленні невпізнаних об'єктів системами попередження про ракетний напад або при появі перешкод цим системам чи відп. засобам зв'язку, якщо такі явища можуть створити небезпеку виникнення ядерної війни між сторонами. У випадку інциденту з ядерною зброєю відп. сторона терміново вдасться до здійснення необхідних заходів щодо запобігання небезпеки, щоб вона не завдала шкоди іншій стороні. Сторони зобов'язались заздалегідь попереджати одна одну про заплановані пуски ракет за межі власної нац. території в напрямі іншої сторони. Угода передбачала, що для передачі термінової інформації сторони використовуватимуть гол. ч. лінію прямого зв'язку між урядами СРСР та США. Для сприяння її реалізації було створено рад.-амер. постійну консультативну комісію.
С.П. Галака

Американсько-радянський договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987 підписаний 8.12.1987 у Вашингтоні; набув чинності 1.06.1988 і є безстроковим. Окрім самого договору, сторони підписали Меморандум про домовленість щодо встановлення вихідних даних, Протокол про процедури, які регулюють ліквідацію ракетних засобів та Протокол про інспекції. Згідно з положеннями дог-ру, сторони зобов'язувалися ліквідувати свої ракети середньої (радіус дії — більше 1000 км, але не перевищує 5500 км) та меншої (радіус дії — від 500 до 1000 км) дальності, пускові установки для обох типів ракет, а також пов'язані з такими ракетами й установками допоміжні споруди, обладнання та інфраструктуру, визначені Меморандумом. Сторони також зобов'язалися не виробляти нових ракет середнього та меншого радіуса дії, не проводити їх випробувань і не продукувати складників і пускових установок для таких ракет. СРСР мав знищити 826 одиниць ракет середнього та 926 одиниць меншого радіуса дії; США відповідно — 689 і 170 одиниць. Для контролю за виконанням положень договору кожна із сторін мала право проводити інспекції на місцях, як на нац. території іншої сторони, так і в межах інших країн, де розміщувалися ракети середньої та меншої дальності сторін. Для сприяння виконанню цілей і положень договору була створена Спеціальна контрольна комісія (СКК). Ліквідація ракет, пускових установок для таких ракет, а також пов'язаного з ними обладнання була завершена 1.06.1991, інспекційна діяльність за виконанням положень договору тривала до 31.05.2001. У жовтні 1992 до договору приєдналися Україна, Білорусь та Казахстан; у сесіях СКК та інспекціях також брали участь Туркменістан й Узбекистан. Договір став першим міжнар. актом, що передбачав повну ліквідацію двох класів стратегічних
Озброєнь. *С.П. Галака*

Американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних Озброєнь 1991 СНО-1 (5ТАКТ-1) підписаний 31.07.1991 в Москві Президентом СРСР *М. Горбачовим* і Президентом США *Дж.Г.В. Бушем.* Сторони домовились про скорочення кількості ядерних боєзарядів і їхніх носіїв — міжконтинентальних балістичних ракет, балістичних ракет на підводних човнах, важких бомбардувальників тощо. На час підписання дог-ру СРСР мав 2500 носіїв із 10271 боєзарядами, США — 2246 носіїв із 10563 боєзарядами. За його умовами сторони скорочували свої стратегічні озброєння до 1600 розгорнутих носіїв, 6000 боєзарядів, у т. ч. 4900 — на балістичних ракетах. Були запроваджені обмеження на засоби, що зберігались в арсеналах сторін, встановлено межу

на сумарну вагу балістичних ракет, що мала не перевищувати 3600 т. Сторони зобов'язались виконати скорочення поетапно, протягом 7 років із часу набуття дог-ром чинності. Скорочення озброєнь здійснювалось шляхом їх ліквідації чи переобладнання, відповідно до детально розроблених процедур. Контроль за дотриманням зобов'язань за дог-ром включав використання нац. техн. засобів контролю, різних видів інспекцій, спостереження на об'єктах із вир-ва мобільних МБР, забезпечення доступу до телеметричної інформації, переданої з борту балістичних ракет під час пусків тощо. Для сприяння реалізації положень дог-ру було створено Спільну комісію з дотримання та інспекцій. Розпад СРСР, унаслідок якого частина стратегічних озброєнь рад. армії опинилась на території незалежних України, Білорусі та Казахстану, відбувся до ратифікації дог-ру; питання про приєднання до нього України, Білорусі та Казахстану було вирішено за *Лісабонським Протоколом 1992.* *СП.Галака*

Американсько-російський договір про Купівлю російської Америки 1867 (Аляски купівля) підписаний 18(30).03.1867 у Вашингтоні держсекретарем США У. Сьюардом і рос. посланником Е. Стеклем. Російська Америка (збірна назва володінь рос.-амер. компанії на півн.-зах. узбережжі Америки та прилеглих островах) почала освоюватись росіянами із сер. XVIII ст. Питання про продаж цієї території США піднімалось під час *Кримської війни 1853-56 і* Громадян, війни в США в 1861-65. За цим дог-ром США придбали територію площею 1,519 млн. км^2 за 7,2 млн. дол. Причинами продажу російської Америки стали: нездатність Росії повнокровно освоїти цю територію, ефективно управляти нею та забезпечувати її оборону; бажання усунути потенційне джерело протиріч між Росією та США, дружні відносини між якими досягли свого апогею, а також можливе сприяння загостренню англ.-амер. протиріч (оскільки Велика Британія також мала інтереси в цьому районі), що могло створити сприятливі умови для континентальної експансії Росії на Сер. і Дал. Сході; певний інтерес для збіднілої рос. скарбниці мали й виручені кошти. Офіц. передача території під юрисдикцію США відбулась 11(23).11.1867. На придбаній США території був створений особливий адмін. округ Аляска, який із 1959 став 49-м штатом США.

Б.М. Гончар

Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993 (СНО-2 (5ТАКТ-2) підписаний 3.01.1993 в Москві Президентом РФ *Б. Єльциним* та Президентом США *Дж.Г.В. Бушем;* ратифікований Конгресом США 26.01.1996, Державною Думою РФ 14.04.2000. Сторони скорочували кількість ядерних боєзарядів до рівня 3000-3500, у т. ч. 1700-1750 на балістичних ракетах підводних човнів. Ліквідовувалися важкі міжконтинентальні балістичні ракети та міжконтинентальні балістичні ракети з кількома боєза-рядами, до заг. кількості зараховувались ядерні боєзаряди, розгорнуті на важких бомбардувальниках, частина важких стратегічних бомбардувальників перепрофільовувалась на виконання завдань, не пов'язаних із розгортанням ядерних озброєнь. Договір визначав порядок ліквідації або перепрофілювання озброєнь та об'єктів, що підпадали під скорочення, а також механізми контролю за його виконанням. Протоколом до дог-ру, підписаним 26.09.1997 у Нью-Йорку, було подовжено кінцевий термін виконання зобов'язань щодо скорочення озброєнь з 1.01.2003 ДО 31.12.2007. *С.П. Гамака*

Американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002 (Московський договір 2002) підписаний 24.05.2002 в Москві Президентом РФ *В. Путіним* та Президентом США *Дж.В. Бушем;* набув чинності 1.06.2003. Сторони зобов'язалися скоротити й обмежити свої стратегічні ядерні боєзаряди таким чином, щоб до 31.12.2012 їхня сумарна кількість не перевищувала в кожної зі сторін 1700-2200 одиниць. Визначення складу та структури стратегічних наступальних озброєнь у межах, дозволених дог-ром, здійснюється кожною стороною на власний розсуд. Договір діє до 31.12.2012 і може бути подовжений за узгодженням сторін або замінений раніше цього терміну наступною угодою; кожна зі сторін може вийти з дог-ру, повідомивши про це письмово іншу сторону за 3 місяці. Договір не визначає процедуру знищення боєзарядів і верифікацію процесу виконання зобов'язань, узятих сторонами на себе. Не визначені основні по няття дог-ру (напр., «стратегічний наступальний потенціал», «стратегічний ядерний боєзаряд»). Така форма договору, коли його виконання залежить значною мірою від доброї волі сторін, свідчить про відносно високий рівень взаємної довіри МІЖ РФ та США. *С.П. Галака*

Американсько-французька конвенція 1800 підписана 30.09.1800 у Морфонтені (Франція). Завершила конфлікт між двома країнами, який виник через порушення нейтрального судноплавства США. У війнах з *анти-французькими коаліціями* французи постійно захоплювали амер. торг, судна, особливо після англ.-амер. дог-ру 1794 (див. *Джея місія),* тому відносини між США та Францією різко погіршились. Франція вважала *американсько-французькі договори* /77<?якгакі, що втратили чинність і фактично припинила *дипломатичні відносини* зі США. Відряджена в Париж восени 1797 спец, амер. місія завершилась інцидентом: мін. зак. справ Франції Ш. Талейран вимагав від амер.

представників хабара, обіцяючи схилити Директорію та Законодавчі збори республіки до угоди зі США. Повідомлення про це в США викликало різке посилення антифранц. настроїв. США вдались до заходів зміцнення своєї обороноздатності. Конгрес США відмінив дог-ри 1778, а неодноразові зіткнення кораблів двох країн призвели до неоголошеної війни з Францією, яка тривала майже два роки. Прихід до влади 9.11.1799 *Наполеона I,* який прагнув врегулювати відносини зі США, сприяв успіху переговорів, які розпочала нова амер. дип. місія. А.-ф. к. підтвердила відміну дог-рів 1778, проголосила мир і дружбу між двома країнами, нормалізувала торг, відносини й визнала права нейтрального судноплавства. Обидві сторони погодились повернути захоплені, але ще не продані судна, обмежити застосування блокади одна проти одної та визначили поняття «військова контрабанда». Питання про відшкодування збитків від дій франц. флоту було частково задоволено в 1803, коли Наполеон I погодився виплатити США 3,750 МЛН. ДОЛ. *Б.М. Гончар*

Американсько-французькі договори 1778 — перші міжнар. угоди, укладені США з іноземн. державами. У *війні за незалежність у Північній Америці 1775-83* союзником повсталих колоній стала Франція — давній суперник Великої Британії в б-бі за світове домінування. Спочатку Франція надавала повсталим колоніям таємну допомогу грошима та зброєю. Із кінця 1776 в Парижі знаходились амер. представники *Б. Франклін,* А. Лі й С. Дін, які мали повноваження на укладення дог-рів із деякими європ. д-вами. Після вирішальної перемоги американців над англійцями біля Саратоги французи підписали 6.02.1778 два дог-ри. Договір про дружбу і торгівлю надавав обом країнам режим найбільшого сприяння. За дог-ром про союз Франція зобов'язувалась захищати свободу, незалежність і *суверенітет* США. Сторони домовились не укладати перемир'я з Великою Британією без взаємної згоди до визнання нею незалежності США. Франція підтримувала зазіхання США на Канаду, а США — франц. плани захоплення брит. володінь у Вест-Індії. Окремий секретний акт передбачав можливість приєднання Іспанії до франц.-амер. союзу. США та Франція обмінялись дип. представниками. Підписання дог-рів призвело до початку воєнних дій між Великою Британією та Францією. У США були відряджені франц. військ, кораблі та експедиційний корпус, які брали участь у бойових діях проти англійців. А.-ф. д. 1778 втратили чинність після підписання *американсько-французької конвенції 1800.* *Б.М. Гончар*

Ам'єнський мир 1802 — мирний договір, підписаний Францією та її союзниками Іспанією й Нідерландами з Великою Британією 27.03.1802; завершив розпад другої *антифран-цузькоїкоаліції.* Умови дог-ру переважно стосувались колоніальних територій: Британія повертала супротивникам усі захоплені колонії, крім о-вів Цейлон і Тринідад, зобов'язувалась вивести війська з Мальти й передати її під контроль ордена Святого Іоанна Єрусалимського. Нейтралітет Мальти гарантували Франція, Велика Британія, Росія, Австрія, Іспанія та Пруссія. Франція зобов'язувалась вивести війська з Рима, Неаполя і Єгипту, повернувши останній Туреччині. У квітні 1802 договір було ратифіковано. 13.05.1802 до нього приєдналася Туреччина. Підписання А. м. було схвалено фінанс. і торг, колами Британії, представники яких сподівались, скориставшись встановленим миром, активно просунутися на ринки супротивників, зокрема Франції. Остання ж використала А. м. для підготовки до наступних військ, кампаній у Європі. Приводом до поновлення протистояння стало приєднання до Франції о. Ельба. 22.05.1802 Британія знову проголосила Франції війну.

С.О. Маковський

АМІН (Атіп) Хафізулла (1.08.1929, Пагман, Афганістан - 27.12.1979, Кабул) — афган. громад.-політ, і держ. діяч. Походив з «опального» пуштунського клану Гільзаїв. Закінчив Кабульський пед. ін-т і Педагогічний коледж Колумбійського ун-ту (США). Під час навчання вступив до таємної реформістської орг-ції «Пробуджена молодь». Потім працював викладачем у кабульських вузах. Із 1965 — чл. новоствореної маркс. Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА), очолив її радикальну фракцію «Хальк» («Народ»). Відповідав за створення підпільної парт, мережі у Збройних силах Афганістану. 1969 обраний до парламенту. Відіграв ключову роль в орг-ції військ, перевороту (27.04.1978) і ліквідації режиму президента *М. Дауд-хана.* Із 30.04.1978 — перший віце-прем'єр і мін. зак. справ Демократичної Республіки Афганістан (ДРА), 27.03.1979 — Прем'єр-міністр ДРА. 14.09.1979 у результаті двірцевого перевороту усунув від влади Президента ДРА Н.М. Таракі й запровадив жорстокий терористичний режим, для порятунку якого від по-встанців-моджахедів ініціював введення до країни рад. військ. Загинув під час штурму президент. палацу підрозділом спецназу рад.армії.
В.І. Головченко

Амін Дада (Атіп Оасіа) їді (1.01.1925, Кобоко, Уганда — 16.08.2003, Джидда, Саудівська Аравія) — угандійський держ. і військ, діяч. Нар. в сім'ї скотаря. Закінчив Уїлтширське піхотне уч-ще (Велика Британія, 1963). Із 1943 — у брит. колоніальних військах у Бірмі й Кенії. Брав участь у придушенні антиколоніального повстання Мау-Мау (1952-56). Із 1964 — заст. головнокомандувача, із 1966 —

головнокомандувач Збройних сил Уганди. 1968 отримав звання генерал-майора. 25.01.1971-13.04.1979 — військ, диктатор Уганди, 1975-76 — голова ОАЄ. 1975 проголосив себе фельдмаршалом, 1976 — довічним Президентом Уганди. У внутр. політиці широко застосовував репресивно-каральні методи (насильницька масова депортація громадян азійського походження (1972), примусова ісламізація населення, етнічні гоніння та ін.). У зовнішній — використовував антиімперіалістичну риторику; розірвав дип. відносини з Ізраїлем; зблизився з лівійським лідером *М. Каддафі;* визнав ОВП і відкрив її представництво в Кампалі; підтримував палестинських терористів, що спричинило рейд ізраїльських командос в Ентеббе (3.07.1976). Територ. претензії до Кенії, Судану й Танзанії призвели до розпаду Схід.-африк. екон. співтовариства (1977), у жовтні 1978 — до війни з Танзанією. Після втрати влади та втечі за кордон (1979) (Лівія, Ірак) дістав політ, притулок у Саудівській Аравії (Джидда), де займався комерцією.
В.І. Головченко

АмО декларація 1934 — заява Японії про політику в Китаї, зроблена представником МЗС Е. Амо 17.04.1934 у відповідь на оприлюднення інформації щодо надання Китаю техн. допомоги та постачання військ, матеріалів іноземними, переважно американськими, компаніями. Декларація наголошувала, що япон. уряд не погодиться, щоб допомогу Китаю надавала будь-яка інша д-ва, крім самої Японії, яка несе «особливу відповідальність за підтримання миру в Східній Азії». А. д. викликала протест із боку Великої Британії, Китаю та США, що спонукало мін. зак. справ Японії *К. Хірота* зробити заяву 25.04.1934, у якій він чітко визначив япон. позицію щодо Китаю: поважаючи принцип «відкритих дверей» і незалежність Китаю, Японія, однак, не може залишатись осторонь дій третіх д-ав у безпосередній близькості від своїх кордонів. У відповідь уряд США надіслав япон. урядові ноту, в якій попереджав про неприпустимість узурпації вирішального голосу в питаннях, що стосуються інтересів, прав та обов'язків інших суверенних д-ав. Дії япон. уряду були також засуджені Великою Британією та Францією. А. д. демонструвала експансіоністський характер політики Японії в Схід. Азії та стала свідченням погіршання амер.-япон. й англ.-япон. відносин.
В.Ю. Константинов

Аморитських (аморейських) царств Система дипломати склалась у результаті міждерж. зовн.-політ, активності захоплених зах.-семітськими племенами амореїв (аморитів) месопотамських міст-держав номового типу, що відродилися на теренах Дворіччя як суверенні політ, утворення після політ.-екон. краху тотально-централізованої Шумеро-Аккадської держави часів 3-ї династії Ура. Розпад заг.-месопотамської державності 3-ї династії Ура тоталітарно-комуніст. типу, що стався на межі XXI — XX ст. до н. є., створив сприятливі умови для швидкої територ. експансії пастуших племен амореїв. Останні спочатку осідали в Межиріччі як військ, найманці або екон. мігранти (рятувались від посухи, що вразила їхні корінні землі в межах Сирійської пустелі), а з часом спромоглись насадити владу своїх племінних вождів у більшості месопотамських міст-держав. Упродовж XX — XIX ст. до н. є. суверенні царства, очолені аморейськими династіями, склались у містах-державах Сіппар, Кіш, Кісура, Шуруп-пак, Урук, Вавилон, Казаллу, Марад, Малгіум, Тутуб, Ларса, Ешнунна та ін. Довше від усіх тримався Іссін, володарі якого продовжували іменувати себе «царями Шумеру та Аккаду», але наприкінці XIX ст. до н. є. Іссін остаточно занепав і потрапив під владу аморейських царів Ларси.
Тотальна політ, роздробленість, що її легітимізували аморейські вожді, утверджуючись на престолах окремих месопотамських міст-держав, категорично суперечила госп. потребам Дворіччя, економіка якого базувалась на експлуатації надзвичайно розгалуженої централізованої іригаційної системи. її ефективне використання вкрай ускладнилось в умовах відсутності політ, єдності Межиріччя. Саме тому А. ц. с. д. віддзеркалювала перманентну б-бу карликових міст-держав, керованих аморейськими правителями, за всемесопотамське домінування. Проте початкові умови, у яких перебували месопотамські д-ви, виявились дуже різними, що й зумовило неоднакову результативність їхніх військ.-дип. зусиль у б-бі «за землі та води». Спершу успіх у справі поглинання сусідів мали аморейські царі міст-держав, розташованих у Нижній Месопотамії — регіоні з найдавнішими традиціями іригаційного землеробства, найщільніше розвиненою системою каналів та гребель, а відповідно — найпотужнішими госп. та людськими ресурсами. Особливих успіхів у захопленні сусідніх територій протягом 11-ї пол. XIX ст. до н. є. досягли царі Ларси, що походили з аморейського племені ямутбала. Ними були завойовані Ур, Казаллу, Ніппур, а за правління царя Рім-Сіна I (1822 — 1763 до н. є.) Ларса поставила під свій контроль Кісуру, Урук, Лагаш та Іссін. Відтоді Рім-Сін I додав до свого титулу «батька амореїв» титул «царя Шумеру й Аккаду», але перерости на нового заг.-месопотамського гегемона Ларсі завадили природ.-геогр. особливості регіону. Проблема полягала в тому, що Тигр та Євфрат несуть свої води з півн. заходу на півд. схід (до Перської затоки), а отже, потрапляння води в іригаційну систему Нижньої Месопотамії значною мірою

залежало від «водопропускної» політики аморейських царів, які володарювали в містах-державах Сер. Месопотамії. І хоча щільність місцевих іригаційних комплексів істотно поступалась аналогічним показникам Нижньої Месопотамії, що робило міста-держави Середньої Месопотамії менш потужними як за обсягом вир-ва, так і за кількістю мешканців, проте можливості стратегічного обмеження обсягів водопостачання Нижньої Месопотамії поставили сер.-месопотамські номи у більш виграшну ситуацію. Найрезультативніше свої геостратегічні переваги використав Вавилон, розташований у сер. течії Тигру та Євфрату (в оточенні каналів Арахт та Ірнін), у якому правили аморейські царі — вожді племені амнанум. За правління 6-го царя означеної династії на ім'я Хаммурапі (Аммурапі, 1792 — 1750 до н. є.) вавилоняни спочатку в союзі з царствами Марі та Ашшур силою зброї розгромили та поневолили кількох сусідів по Середній та Верхній Месопотамії (Малгіум, Ешнунна), після чого настала черга нижньо-месопотамської Ларси. 1763 до н. є. за наказом Хаммурапі вавилоняни спочатку перегородили потужною греблею канал Ітурунгаль, який постачав воду Ларсі. А коли царство Рім-Сіна І було цілковито знекровлене відсутністю води, вавилоняни раптово відкрили свою греблю на повний отвір, чим спричинили в Ларсі спустошливу повінь. За кілька місяців облоги знесилена Ларса капітулювала, а Хаммурапі прийняв на себе титули «царя Шумеру й Аккаду» та «батька амореїв». Доля Рім-Сіна І точно не відома, але скоріше за все він був убитий. Після захоплення Ларси останніми незалежними від Ва-вилону елементами А. ц. с. д. залишались колишні союзники Хаммурапі — міста-держави Ашшур (із підлеглою йому Ніневією) та Марі, а також перманентно бунтуюча проти вавилонського панування Ешнунна, але вистояти поодинці проти грандіозної військ, потуги Хаммурапі, на яку працювали відтоді екон. та людські ресурси всіх захоплених ним територій, вони вже не могли. Протягом 1750-х до н. є. вавилонські армії знищили останні рештки непідвладних царю Хаммурапі месопотамських міст-держав. У результаті політ, об'єднання Дворіччя було завершено, а на зміну сукупності суверенних аморитських царств, пов'язаних відп. системою дип. відносин, прийшло потужне централізоване Старовавилонське царство, що охопило
ВСЮ МеСОПОТаМІЮ. *ВЛ. Рубель*

Амстердамський договір 1717 про взаємну допомогу підписаний 4(15).08.1717 в Амстердамі повноважними представниками Росії (канцлер *Г.І. Головкін,* посол Б.І. Куракін), Франції (посол П.А. Шатонеф) та Пруссії (уповноважений Г. Кніпгаузен) із метою захисту своїх нац. інтересів в умовах всеєвроп. перерозподілу сфер впливу та змін держ. кордонів унаслідок *війни за іспанську спадщину 1701-14* та *Північної війни 1700-21.* Згідно з А. д. Росія та Пруссія визнавали умови *Утрехтського миру 1713 та Раш-таттського миру 1714,* що завершили війну за іспан. спадщину, а Франція заздалегідь погоджувалась визнати умови майбутнього мирного дог-ру Росії та Швеції за підсумками Північної війни, у якій Росія вже явно перемагала. Це означало, що Франція відмовлялась від пролонгації франц.-шведського союзу, дія якого завершувалась 1718, та визнавала всі територ. здобутки Росії в Північній війні, за що Росія та Пруссія погоджувались на посередництво Франції для укладання миру зі Швецією. Згідно з А. д. Росія, Пруссія та Франція зобов'язувались надавати взаємну допомогу в тому разі, якщо одна зі сторін «буде атакована». А. д. дозволив Росії та Пруссії спиратися на підтримку Франції для успішного завершення Північної війни. Франція, позиції якої в Європі за результатами війни за іспан. спадщину істотно послабшали, а із союзників лишилась тільки слабка Іспанія, отримала в результаті А. д. двох потужних союзників (Росію та Пруссію), що сприяло швидкому відновленню її впливу на міжнар. відносини.
В А. Рубель

Амстердамський договір 1997 підписаний 2.10.1997 міністрами закорд. справ країн *Європейського Союзу (ЄС)* за результатами Міжурядової конференції ЄС 29.03.1996-17.06.1997. А. д. став черговим етапом розбудови ЄС. Була запроваджена реформа структур та інститутів ЄС із метою зміцнення позицій Євро-парламенту та Єврокомісії, удосконалення правил прийняття рішень, у т. ч. був розширений перелік питань, з яких рішення ухвалюються більшістю голосів. А. д. передбачив розширення компетенції ЄС у сфері внутр. політики, поглиблення співробітництва поліцейських та митних відомств, органів правосуддя країн-членів ЄС. Протягом 5 років після набуття А. д. чинності члени ЄС мали зняти контроль на кордонах між собою (за винятком Великої Британії та Ірландії), встановити заг. стандарти контролю зовн. кордонів. Було вдосконалено процедури прийняття рішень у рамках спільної оборонної та безпекової політики (СОБП), де т. зв. «виконавчі» рішення стало можливо приймати більшістю голосів. Започатковувалась посада ген. секретаря Європ. Ради з питань вироблення та здійснення СОБП. До компетенції ЄС було віднесено здійснення гуманітарних акцій у ході міжнар. конфліктів, а також операцій зі встановлення та підтримання миру. Відтепер ЄС міг приймати на основі консенсусу політ, рішення, які вповноважували на проведення таких операцій. Розширювалась компетенція ЄС щодо питань надання політ, притулку, імміграції та біженців. За А. д. розширювалась

компетенція ЄС у протидії проявам дискримінації, обов'язковим для всіх країн Союзу ставав принцип рівноправності чоловіка й жінки. У А. д. було включено главу про координацію політики зайнятості. Велика Британія погодилась визнати в повному обсязі зобов'язання за спільною соц. політикою ЄС. А. д. також встановлював мінім, стандарти у сфері охорони здоров'я та єдині екологічні критерії. Набув чинності 1.05.1999.

І.О. Мінгазутдінов

АмфІКТІОНІЇ — у Стародавній Греції союзи племен або міст-держав для охорони спільних святилищ, захисту храмових скарбів та орг-ції реліг. свят. А. є одним із найдавніших міжнар. інститутів. Під час проведення свят заборонялось вести війни й проголошувався «божий мир» (ієроменія); уразі необхідності обговорювались інші нагальні проблеми членів союзу. А., т. ч., поступово перетворювались із суто реліг. на реліг.-політ. об'єднання зі спільними святилищами, скарбницею та узгодженими правилами ведення війни. Найбільш значущою й авторитетною А. була Дельфійсько-Фермопільська, що об'єднувала 12 общин Сер. Греції та Фес-салії. Верховним її органом були заг. збори, які скликались навесні та восени у Фермопілах при храмі богині Деметри й у Дельфах при храмі Аполлона. Кожна община була репрезентована на зборах двома уповноваженими особами — ієромнемонами, — які фактично керували всіма справами. Рішення зборів мали обов'язковий характер для всіх членів союзу. На думку дослідників Дельфійсько-Фермопільська А. була значною політ, силою та мала великий вплив на міжнар. політику Стародавньої Греції, оскільки їй належала світська й дух. влада. Дельфійські жерці могли оголошувати священні війни проти тих, хто якимось чином зашкоджував святилищу Аполлона. У таких війнах брали участь усі члени А., пов'язані спільною присягою. Жерці призначали спільних правителів А., затверджували політ, дог-ри, вирішували суперечки між членами Дельфійсько-ФЕРМОПІЛЬСЬКОЇ А.

Л.Ф. Гайдуков

Аналітика Міжнародна (від англ. апаіуііск — засіб вирішення проблеми від наслідків до початків, від дії до наслідків) — сукупність дій, які відбуваються в інтересах підвищення ефективності управління різними напрямами міжнар. діяльності й мають на меті пізнання суті, причин, тенденцій розвитку подій на світовій арені, розгляд та оцінку ситуацій, вироблення на основі аналізу та обробки міжнар. інформації висновків, рекомендацій, коментарів.

Важливість А. м. зумовлюється зростаючими потребами в прогнозуванні *міжнародних відносин,* пов'язаних із швидкоплинним прогресом продуктивних сил, тісним взаємозв'язком економіки, науки й технологій, ускладненням ієрархічної структури світового госп-ва. Ефективне управління такими складними процесами, як міжнар. відносини, світова економіка, наук.-технол. прогрес, неможливе без включення в систему управління функції А. м. та прогнозування, яке визначає результати прийняття того або іншого рішення, а також чинників, які можуть вплинути на об'єкт управління. А. м. повинна випереджати події, щоб урядові структури, відповідальні за прийняття керівних рішень, могли врахувати аналітичні прогнози та пристосуватись до майбутньої трансформації своєї зовн. та внутр. політики.

До функцій А. м. відносять дослідження діяльності людства, політ, та екон. процесів, виявлення основних закономірностей еволюції світової спільноти та визначення зв'язків сучасного й майбутнього. Виділяють такі функції міжнар. аналітичної діяльності, як пізнавальну (гносеологічну) та перетворювальну. Пізнавальна діяльність (нерозривна єдність емпіричного та теоретичного) об'єднує такі складові: спостереження, опис, відчуття, сприйняття, уявлення, судження, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, моделювання, гіпотезу, теорію.

Перетворювальна діяльність полягає в тому, що людина, яка пізнає світ, — не ізольований індивід, пасивно пристосований до дійсності, а індивідуум, який активно впливає на світ.

Методологія міжнар. аналітичної діяльності спирається на використання різних методів дослідження, зокрема: філософський — забезпечує основну функцію — пізнавальну; заг.-нау-ковий — забезпечує використання заг. законів і теорій; конкретно-науковий — забезпечує використання законів і положень конкретних наук, теорій; міждисциплінарний — забезпечує використання заг. положень для низки дисциплін; дисциплінарний — забезпечує використання положень конкретних дисциплін.

У міжнар. аналітичній діяльності виділяють два рівні: інформаційний, який полягає в пошуку, збиранні, збереженні та розповсюдженні інформації, та аналітичний, на якому систематизується, класифікується та аналізується інформація, узагальнюються висновки й виробляються рекомендації та прогнози.

Етапи процесу аналітичної діяльності охоплюють: заг. знайомство з проблемою (завданням); формування значень та їх визначення; збір фактів, створення емпіричної бази; тлумачення фактів; формування гіпотез; перевірку гіпотез (верифікацію); формування висновків; узагальнення результатів.

Формами аналітичної діяльності в міжнар. відносинах є: моніторинг, що передбачає інформ. зведення та огляди; аналіз зовн.-політ, діяльності, який передбачає оцінку ефективності прийняття рішень;

дослідження актуальних проблем, шо включає інформ. розробки, оперативні дослідження, аналітичні дослідження.
Основним результатом аналітичної діяльності є підсумкова (аналітична) інформація, підготована для ухвалення керівних рішень на всіх рівнях міжнар. діяльності суб'єктів міжнар. відносин. А. м. зумовлює: пошук в інформ. потоці фактів, які викликають інтерес у зазначеній сфері; виокремлення в сукупності виділених фактів проблемної ситуації, що потребує вирішення; узагальнення на основі проведеного аналізу висновків; подання пропозицій, які є основою для прийняття зовн.-політ, рішень, що призводять до змін політ, ситуації
У СВІТІ. *М.М. Рижков*

Аналітичні документи — матеріали (звіти), які містять результати аналітичних досліджень і розробок у сфері зовнішньої політики. Форма викладу зумовлюється глибиною проведеного аналізу, рівнем структурованості викладу та характером питання, що розглядається, з урахуванням встановлених відомчих вимог. Вирізняють такі А. д.: аналітичні огляди (систематизація та узагальнення явищ і подій, які мають враховуватись при прийнятті рішень), довідки (структурований виклад конкретного питання з його оцінкою), доповіді (структурований виклад матеріалу щодо конкретної актуальної події з прогнозом розвитку та пропозиціями заходів, які мають бути запроваджені), записки (систематизований виклад узагальнень високого рівня з проблематики досліджень із подальшою їх деталізацією, оцінкою даних, що покладені в основу висновків, іншими поясненнями; при необхідності містить прогноз розвитку подій; потребує обов'язкового відпрацювання пропозиції щодо шляхів вирішення проблем, у випадку невизначеності — пропозиції щодо альтернатив вирішення з оцінкою ризиків, позитивних та негативних наслідків їх упровадження; готується по кожному конкретному узагальненню найвищого рівня, що вимагає запровадження цілісного
КОМПЛеКСу ЗаХОДІВ). *А.Ф. Гуцал*

Анархія міжнародна (грец. ауар/іа — безвладдя) — стан *системи міжнародної,* коли в ній відсутня міжнар. політ, влада й немає централізованих інститутів, здатних забезпечити збереження миру, врегульовувати протиріччя між суверенними д-вами, запобігати *агресії* одних д-ав проти інших, захищати права всіх *акторів міжнародних.* Теза про анархічну природу *міжнародних відносин* є одним із центр, елементів теорет. концепції *політичного реалізму.* Для класич. політ, реалізму в анархічному міжнар. середовищі нац. безпека була абс. пріоритетом у системі зовн.-політ, завдань д-ви, а механізм балансу сил виступав головним регулюючим фактором світової політики. Неореалізм диференціював стан анархії в міжнар. системі за інтенсивністю, визначаючи, зокрема, т. зв. «зрілу анархію», для якої характерна наявність колективних норм і принципів поведінки, високого ступеня взаємозалежності. *АА. Субботш*

АнгарІЯ — використання або захоплення воюючою державою трансп. засобів (включаючи також рухомий склад залізниць) нейтральних країн для їх подальшого застосування у військ, цілях. На практиці найчастіше має місце захоплення й використання воюючою д-вою торг, суден нейтральних країн, що перебувають у її портах і водах. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права* 1907 кваліфікують А. як грубе порушення нейтралітету й допускають її винятково у випадках крайньої необхідності з обов'язковою наступною компенсацією.
О.В. Задорожній

Англійсько-аргентинський конфлікт

1982 через Фолклендські (Мальвінські) о-ви. 2.04.1982 аргентинські війська зайняли Фолклендські (Мальвінські) о-ви, які були відібрані в Аргентини й утримувались Великою Британією з 1833, а також о-ви Півд. Джорджія та Півд. Сандвічеві на півдні Атлантичного океану.
Уряд, очолюваний генералом Л. Гальтієрі, оголосив про встановлення над ними аргентинського суверенітету. У відповідь брит. уряд *М. Тетчер* прийняв 5.04.1982 рішення про відрядження до Півд. Атлантики великої військ.-мор. ескадри для відновлення статус-кво. Аргентина сподівалась розв'язати конфлікт із Великою Британією шляхом досягнення компромісу, проте остання зайняла непримиренну позицію та вдалася до повномасштабних бойових дій у регіоні. У травні 1982 брит. війська висадилися на Фолклендських (Мальвінських) о-вах і 14.06.1982 примусили аргентинський гарнізон капітулювати. США, що були союзниками як Аргентини (за *Ріо-де-Жанейро договором 1947),* так і Великої Британії (в рамках *НАТО),* фактично підтримали останню, зокрема, надавши їй базу амер. ВПС на о. Вознесіння, виділивши необхідну кількість пального для брит. літаків, надавши ракети та інші види озброєння та спорядження. Велику Британію підтримали також європ. члени НАТО, а в сер. квітня 1982 ЄЕС ввело екон.

санкції проти Аргентини. А.-а. к. викликав політ, кризу в Аргентині, де військ, режим змушений був передати в 1983 владу цивільному УРЯДОВІ. *І.О. Мінгазупгдінов*

Англійсько-бельгійська угода 1894 про

колонії підписана 12.05.1894 в Брюсселі. Закріплювала за королем Бельгії *Леопольдом II,* сувереном Незалежної держави Конго, в довічній оренді лівий берег Білого Нілу від оз. Альберта до Фашоди (Схід. Судан) та частину бас. Бахр-ель-Газаля до 10° півн. широти. Особливість угоди полягала в тому, що об'єктом оренди були непідконтрольні Лондону території, оскільки зі Схід. Судану англійців витіснили повстанці-махдисти. Бельгія отримувала також багату на природ, ресурси Катангу — район, що довгий час був об'єктом англ.-бельг. б-би. Територ. поступки зумовлювались прагненням Великої Британії створити бельгійський буфер проти франц. проникнення в долину Нілу, особливо після відмови Німеччини укласти нову анти-франц. угоду. У відповідь Леопольд II передавав в оренду Британії смугу землі завширшки 25 км (16 миль) уздовж схід, кордонів Конго від оз. Альберта до оз. Танганьїка з можливістю проведення через територію Конго лінії транс-африк. телеграфу. Проте фактично йшлося не про оренду (розмір ренти та строки її сплати не обговорювались), а про відчуження землі.

Коридор від Уганди до Півд. Африки зробив Велику Британію власником наскрізного шляху уздовж Африканського континенту від Каїра до Кейптауна та створив бар'єр для франц. просування на схід. А.-б. у. мала серйозні наслідки для інтересів інших д-ав у регіоні, зокрема нім. володіння у Схід. Африці зі всіх боків були оточені брит. територіями. Франція та Німеччина виступили з протестом проти угоди, посилаючись на статті Берлінського Генерального акта (1885), згідно з якими д-ва Конго не мала права ні віддавати, ні здобувати території. Велика Британія та Бельгія були змушені 28.05.1894 ліквідувати угоду в її вирішальній частині. Втрачали чинність статті, що стосувались оренди областей у Судані та брит. коридору в Конго. Чинними залишились лише пункти, що визначали півд. кордон Незалежної держави КОНГО. *М.Л.Миронова*

Англійсько-голландські війни XVII ст. —

війни найрозвиненіших свого часу в торг.-екон. відношенні держав — Англії та Об'єднаних провінцій Нідерландів — через торг.-екон. та колоніальне суперництво. їхні інтереси зіткнулись у Півд.-Схід. Азії, Америці, Африці, а також наєвроп. ринку. Перша А.-г. в. (1652-54) розпочалась з ініціативи Голландської республіки у відповідь на прийняття англ. парламентом Навігаційного акта (1651), згідно з яким ввозити іноземт. товари в країну дозволялось лише англ. суднами. Військ, операції охоплювали те-ритор. води Англії та Голландії, Середземне море, протоки, що з'єднують Балтійське та Північне моря, Індій^ький океан. Війна йшла з перемінним успіхом, але поступово співвідношення сил схилялось на користь Англії, яка встановила блокаду голландського узбережжя. Перевага англ. флоту й поразки на останньому етапі війни примусили Голландію піти на поступки та фактично примиритися з Навігаційним актом за умовами підписаного 14.04.1654 Вестмінстерського мирного дог-ру. Друга А.-г. в. 1665-67 фактично розпочалась після захоплення англ. мор. експедицією голландської колонії в Півн. Америці — Нового Амстердаму (1664). Голландія оголосила війну Англії 24.01.1665. У лютому 1666 на боці першої виступили Франція й Данія. Після того, як у червні 1667 голландська ескадра блокувала гирло Темзи, Лондон був вимушений піти на мирні переговори. За умовами Бредського договору 31.07.1667 Новий Амстердам перейшов до Англії, яка натомість повернула Голландії захоплений ще в 1630 Сурінам. Остання також домоглася скасування деяких статей Навігаційного акта. Третя А.-г. в. 1672-74 стала складовою частиною т. зв. Голландської війни 1672-78, у якій противником Голландії була Франція. Карл II Англійський вступив у кампанію, оскільки був зв'язаний із *Людовіком XIV* таємною угодою. На боці Голландії в конфлікті брали участь Іспанія, Німецька імперія, Данія, Бранденбург, деякі інші нім. князівства. Союзниками Лондона були, не рахуючи Франції, Швеція та нім. князівства. 23.03.1672 англ. флот атакував голландські судна, а у квітні франц. армія вступила в Голландію й наблизилась до Амстердама. Відкривши шлюзи, голландці затопили частину території та зупинили просування противника. Перемога їхнього флоту над англ.-франц. при о. Текселі в серпні 1673 сприяла розриву союзу Британії з Францією. Непопулярність війни серед англ. буржуазії та загострення протиріч із Францією змусили уряд країни вийти з війни й підписати Вестмінстерський мирний трактат 19.02.1674. За його умовами було залишено чинним Бредський мирний договір 1667. У результаті А.-г. в. Голландії (могутність якої базувалась на торгівлі) вдалося зберегти статус великої мор. д-ви та підтримувати міцний зв'язок зі своїми колоніями. Однак подальше зміцнення військ.-мор. флоту Англії та її прискорений пром. розвиток швидко перетворили останню на провідну мор. д-ву світу.

М.Г. Капітоненко

Англійсько-єгипетський договір про СОЮЗ 1936 підписаний 26.08.1936 в Лондоні терміном на 20 років. Договір замінив собою односторонню брит. декларацію про проголошення формальної незалежності Єгипту 28.02.1922. Він передбачав проведення взаємних консультацій у разі конфліктів з іншими д-вами; взаємну допомогу «у випадку війни, загрози війни і надзвичайної міжнар. ситуації». Сторони зобов'язалися не займати позицій, несумісних з їхнім союзом, і обмінятись послами. Брит. верховний комісар перейменовувався в посла, хоча й зберігав значно більші привілеї, ніж дип. представники інших д-ав. Лондон брав на себе зобов'язання сприяти вступові Єгипту до *Ліги Націй,* а також визнав, що режим капітуляцій «не перебуває більше у відповідності з духом часу і теперішнім положенням Єгипту», і взяв на себе зобов'язання підтримати Каїр у справі скликання конференції зацікавлених сторін для відміни цього режиму. Договір забороняв Єгипту укладати з іншими д-вами політ, союзи чи угоди. Суттєвим моментом угоди було фактичне збереження окупації Єгипту брит. військами попри проголошення її скасування в док-ті. Під прикриттям військ, союзу Велика Британія не тільки зберегла війська в ряді районів Єгипту, але й розширила свої військ.-стратегічні позиції в країні. Зокрема, згідно зі ст. 8 дог-ру, її суход. війська (10 тис. осіб) і повітр. сили мали залишатися в зоні *Суецького каналу по* того часу, коли обидві сторони погодяться в тому, що єгипетська армія у змозі власними силами забезпечити «свободу і повну безпеку судноплавства по каналу». Брит. війська залишалися також в Каїрі та в Олександрії, де, крім того, зберігалась військ.-мор. база Лондона. Водночас Єгипет брав на себе будівництво військ, казарм, низки стратегічних доріг, мостів, а також інших необхідних Великій Британії об'єктів. У випадку війни, безпосередньої загрози війни чи надзвичайної міжнар. ситуації Єгипет зобов'язувався надавати в розпорядження Лондона свою територію та всі ресурси. Договір визначав, що коли через 20 років після його підписання проблема присутності брит. військ не буде вирішена, то це питання слід передати на арбітраж Ліги Націй. Велика Британія погодилась на відновлення єгипетсько-брит. кондомініуму на території Судану, примусивши Єгипет визнати її права на цю країну. Фактично влада в Судані, як і раніше, була сконцентрована в руках брит. генерал-губернатора, який правив від імені двох д-ав. Єгипет знову одержав можливість надсилати свої війська до Судану, проте кількість цих військ та їхнє місцезнаходження визначав генерал-губернатор. Після повалення королівського режиму в Єгипті Велика Британія змушена була підписати в липні 1954 угоду про виведення військ, на основі якої вони залишили територію Єгипту до червня 1956. Проте Лондон зберіг за собою право впродовж 7 років знову ввести їх у Єгипет «у випадку війни». У січні 1957 Єгипет денонсував цю угоду.

І.Д. Коміренко

Англійсько-іспанська війна 1739-48 велася за колоніальне домінування на Панамському перешийку, де Велика *иушапія* иршпула захопити іспан. володіння. Обмеження Іспанією англ. торг, привілеїв, наданих *Утрехтським миром 1713,* призвело до зіткнень екіпажів англ. суден із представниками іспан. влади в колоніях. Під час однієї із сутичок капітан брит. судна Дженкінс втратив вухо (з цього інциденту походить друга назва англ.-іспан. війни — «війна за вухо Дженкінса»), що було використано на його Батьківщині певними зацікавленими колами для виступів у парламенті та громад, агітації на користь війни з Іспанією. Велика Британія сформувала дві спец, ескадри: одну — для нападу з боку Мексиканської затоки, другу — з тихоокеанського узбережжя на Панамський перешийок. Однак ці дії на морі 1740-41 великого успіху не мали. Зі вступом Іспанії у *війну за австрійську спадщину 1740-48*бойові дії між Британією та Іспанією, а також їхніми союзниками розгорнулись і в Європі. 22.03.1744 поблизу Тулона відбулась битва між брит. та франц.-іспан. флотами, у якій перший зазнав поразки. А.-і. в. завершилася разом із війною за австр. спадщину підписанням *Аахвнського мирного договору 1748,* який не привніс істотних змін до розподілу колоніальних володінь і не розв'язав основних протиріч між Великою Британією та Іспанією.

Н.Л. Яковенко

Англійсько-італійська угода 1891 про сфери впливу в Схід. Африці оформлена у вигляді двох протоколів від 24.03.1891 та 15.04.1891. Згідно з першим протоколом встановлювались півд.-зах. кордони від р. Джуба до Голубого Нілу, згідно з другим — півн.-зах. кордони від мису Гвардафуй (Рас-Асир) до Голубого Нілу між англ. та італ. володіннями. У сфері впливу Італії опинились територія Сомалі від мису Гвардафуй до р. Джуба, Ефіопія, Еритрея та частина Судану. Кассала та прилеглі до Атбари землі залишались поза межами італ. зони, проте в разі військ, необхідності дозволялась їх тимчасова окупація. Італія, зі свого боку, визнавала особливі інтереси Великої Британії в Єгипті та більшій частині Судану. Поступки англ. дипломатії на користь Італії були спричинені важливістю підтримки цієї країни в б-бі з Францією за панування в Єгипті та зміцненням франц. позицій у Півн.-Схід. Африці. З іншого боку, підписання угоди дало можливість Великій Британії зупинити просування Італії в Занзібар та Судан, в області ВерХНЬОГО НІЛу.

МА.Миронови

Англійсько-італійська угода 1894 підписана 5.05.1894 в Римі, доповнила англ.-італ. угоду (1891) про сфери впливу в Схід. Африці. Згідно з угодою розмежовувались володіння Великої Британії та Італії в півн. частині Сомалійського узбережжя та Аденській затоці (по 8° півн. широти із заходу на схід до перетину з 48° півн. довготи та вздовж меридіана на північ до Аденської затоки). До італ. сфери впливу відійшов майже весь Харер, що суперечило положенням англ.-франц. угоди (1888), відповідно до якої сторони зобов'язувались не анексувати Харер та не встановлювати над ним протекторат, а також не надавати такої можливості третім країнам. Велика Британія зберігала за собою право вступати в разі необхідності в прямі контакти з владою Хареру, проте це не повинно було впливати на статус Італії «як держави-покровителя Ефіопії та залежних від неї територій». Були частково враховані її претензії на район Зейла: порт залишався в англ. зоні, але італ. громадянам надавались рівні з англійцями права й у промисловості. Угоди 1891 і 1894 відкрили шлях до розширення італ. експансії в Ефіопії та призвели до Італо-ефіопської війни 1895-96.
МЛ. Миронова

Англійсько-німецька декларація 1938 —

спільна декларація *А. Чемберлена* й *А. Гітлера* від 30.09.1938, яка була узгоджена за ініціативою брит. прем'єр-міністра після закінчення Мюнхенської конференції. В її основу покладено підтвердження щойно підписаної *Мюнхенської угоди 1938* та англ.-нім. мор. угоди 1935. Наголошувалось, що ці акти символізують бажання двох народів «більш ніколи не воювати один проти одного», та висловлювався намір сторін вирішувати всі англ.-нім. суперечності спільно й виключно мирним шляхом. А.-н. д. разом з аналогічною *німецько-французькою декларацією 1938* давала підстави А. Гітлеру сподіватись на відсутність опору з боку європ. д-ав і сприяла розв'язанню Німеччиною *Другої світової війни. Н.Л. Яковенко*

Англійсько-німецька угода про Китай 1900 укладена 16.10.1900 в Лондоні шляхом обміну листами між мін. зак. справ Великої Британії *Р. Солсбері* та нім. послом у Лондоні. Цією угодою Велика Британія намагалася обмежити експансію Росії в Китаї, а Німеччина
прагнула отримати доступ в англ. сферу впливу в бас. р. Янцзи. Т. зв. «боксерське» повстання в. Китаї 1900, яке було придушене 60-тис. міжнар. корпусом 8 д-ав світу, стало приводом до розширення «присутності» великих д-ав у Китаї: Росія окупувала частину Маньчжурії, англ. війська зайняли головний торг.-фінанс. центр Китаю — Шанхай. Конфлікт між Росією та Великою Британією розгорівся з новою силою. Намагаючись витіснити Росію з Маньчжурії та одночасно не бажаючи доводити справу до прямого зіткнення, Лондон звернувся до доктрини «відкритих дверей». Звинувативши Росію в порушенні «загальноприйнятих» принципів «відкритості дверей» і «рівних можливостей», він намагався за допомогою Німеччини змусити Росію поважати ці принципи, тобто піти з Півн. Китаю. За А.-н. у. обидві д-ви зобов'язалися зберігати територ. цілісність Китаю й не створювати перешкод «вільній торгівлі» та будь-якій екон. діяльності зарубіжних країн у Китаї. Для Німеччини ця угода була вигідною, оскільки відкривала дорогу в англ. сферу впливу в Китаї. Британія ж хотіла втягнути Німеччину в б-бу проти Росії за Маньчжурію. Але в дог-рі Німеччина зробила застереження, що угода поширюється на територію Китаю такою мірою, «наскільки вони (Німеччина й Велика Британія) можуть здійснювати там вплив». Саме спираючись на це застереження, Німеччина утрималась від протидії Росії в Маньчжурії, коли та відмовилась вивести звідти свої війська. Це свідчило про збереження англ.-нім. протиріч. Німеччина пильнувала на Дал. Сході лише свої інтереси й не бажала йти на конфлікт із Росією заради інтересів Британії. Японія, яка також хотіла включити Німеччину в антирос. фронт, наприкінці жовтня 1900 приєдналась до англ.-нім. угоди. Саме на Японію в подальшому покладалась Велика Британія в б-бі з Росією в Китаї, наслідком чого став *англійсько-японський союз 1902.*
Б.М. Гончар

Англійсько-радянський договір 1942

(Договір про союз і війну проти гітлерівської Німеччини та її спільників у Європі й про співпрацю і обопільну допомогу після війни) підписаний 26.05.1942 в Лондоні наркомом зак. справ СРСР *В. Молотовим* та мін. зак. справ Великої Британії *Е. Іденом.* У першій частині дог-ру сторони зобов'язувались надавати одна одній військ, та іншу допомогу у війні проти Німеччини та її союзників і не вести з ними сепаратних переговорів та не укладати сепаратних дог-рів. Друга частина дог-ру встановлювала основні принципи післявоєнної співпраці СРСР та Великої Британії: сторони заявляли про готовність співробітничати в запобіганні повторення війни, збереженні миру та протидії агресії в післявоєнний час. Сторони зобов'язувались надати одна одній необхідну екон. та військ, допомоги, якщо одна з країн почне війну проти Німеччини та її союзників; співпрацювати в повоєнній Європі задля

забезпечення безпеки та екон. процвітання; не проводити наступальні війни; не укладати союзів і не брати участі в коаліціях, спрямованих проти іншої сторони. Термін дії другої частини складав 12 років. Після підписання Великою Британією 23.10.1954 Паризьких угод про ремілітаризацію ФРН і включення її до *Західноєвропейського союзу* й *НАТО* рад. уряд заявив про несумісність їхніх положень із зобов'язаннями за дог-ром. 7.05.1955 СРСР Денонсував ДОГОВІр. *М.С. Бур'ян*

Англійсько-радянсько-іранський союзний ДОГОВІР 1942 підписаний 29.01.1942 в Тегерані мін. зак. справ Ірану А. Сохейлі, послом Великої Британії Р. Буллардом і послом СРСР А.А. Смирновим. Після початку *Другої світової війни* на території Ірану агентура гітлерівської Німеччини провадила активну розвідувальну та диверсійну діяльність, що спонукало СРСР увести війська на територію Ірану 25.08.1941 відповідно до ст. 6 *ірансько-російського договору 1921.* Одночасно до такого ж кроку вдалася Велика Британія. 8.09.1941 вона та СРСР підписали з іранським урядом угоду, що визначала дислокацію рад. і брит. військ та зобов'язувала іранську сторону розпочати переговори про союзний договір із Лондоном і Москвою. За А.-р.-і. с. д. Велика Британія та СРСР зобов'язувались поважати територ. цілісність, суверенітет і політ, незалежність Ірану, «захищати Іран усіма засобами проти будь-якої агресії з боку Німеччини чи будь-якої іншої держави» (ст. 3). Для здійснення цього завдання союзним д-вам надавалось право тримати на іранській території «сухопутні війська, військові морські та повітряні сили в такій кількості, яку вони вважають за необхідне» (ст. 4). Допомога союзникам із боку іранських збройних сил мала обмежуватись забезпеченням внутр.
порядку на своїй території. Іран повинен був підтримувати союзників усіма засобами, що мав у своєму розпорядженні, а також зобов'язувався не укладати дог-рів та не вступати у зносини з іншими країнами, якщо такі не відповідали положенням А.-р.-і. с. д. Укладення цього дог-ру забезпечило співробітництво Ірану з д-вами *антигітлерівської коаліції.* Після завершення Другої світової війни брит. та рад. війська було виведено з іранської території до травня 1946.
В.Ю. Константинов

Англійсько-російська торговельна угода 1921 — двостороння угода, підписана 16.03.1921 в Лондоні; стала першою угодою РСФРР з *великою державою,* що фактично прорвала дип. блокаду рад. Росії. За умовами угоди піддані обох д-ав отримували право вільного повернення на Батьківщину, Велика Британія та Росія відновлювали торг, відносини та взаємно обмінювались торг, представництвами, яким надавався ряд *дипломатичних привілеїв* (дип. імунітет, право шифру, право *дипломатичного листування).* Брит. уряд зобов'язувався не здійснювати жодних дій для оволодіння золотом та власністю, що належали уряду РСФРР. Угода означала для Росії *визнання де-факто* Великою Британією. Угода діяла до розриву брит.-рад. ВІДНОСИН 27.05.1927. *Г.О. Музика*

Англійсько-російська угода 1907 (Англ. рос. конвенція про розподіл сфер впливу в Персії, Афганістані й Тибеті) підписана 18(31).08.1907 в Петербурзі. Мала вирішити останні територ. протиріччя, що залишались між Великою Британією та Росією після укладення угод про розмежування на Памірі 27.02(11.03). 1895 і про розподіл сфер впливу в Китаї 16(28).04.1899, і відкрити шлях приєднанню останньої до англ.-франц. *Антанти.* Персія була поділена на три зони: британську (із півн.-схід. кордоном по лінії Бендер-Аббас — Бірджент — Гезік), російську (на півн. від лінії Касре — Ширін — Ісфахан — Іезд — Зульфагар) і нейтральну. Сторони домовились не здійснювати ніякої екон. діяльності в чужій зоні, а нейтральна залишалась відкритою для конкуренції. Британія та Росія отримували право встановлювати контроль над прибутками перського уряду в своїх зонах у разі невиконання останнім зобов'язань щодо сплати позик. Афганістан визнавався Петербургом як такий, що знаходився «поза зоною російського впливу», Росія погоджувалась підтримувати політ, відносини з ним за посередництва брит. уряду. Британія та Росія зобов'язувались не втручатися у внутр. справи Тибету, не порушувати його територ. цілісності, а всі зносини з Тибетом здійснювати за посередництва китайського уряду. Велика Британія мала припинити окупацію долини Чумбі в Тибеті після врегулювання з урядом Китаю питання про відкриття для англ. товарів тибетського ринку. Угода фактично завершила створення Антанти у складі Великої Британії, РОСІЇ Та Франції. *В.Ю. Константинов*

Англійсько-російсько-французька угода 1915 (таємна) про чорноморські та середземноморські протоки укладена 19.02(4.03)-28.03(10.04). 1915 в Петербурзі шляхом обміну промеморіями та *нотами вербальними* між мін. зак. справ Росії *С.Д. Сазоновим* і послами в Росії: британським — *Дж. Б'юкененом* та французьким — *Ж.М. Палеологом.* Угода передбачала передачу Константинополя й чорноморських проток Росії після перемоги над Німеччиною за умови, що Росія братиме участь у війні до перемоги. А.-р.-ф. у. стала першою угодою д-ав *Антанти* про повоєнний розподіл Туреччини.
В.Ю. Константинов

Англійсько-французька угода 1890 встановлювала кордони між англ. та франц. володіннями в Африці. Підписана 5.08.1890 в Лондоні. Угода мала компромісний характер: Франція визнавала брит. *протекторат* над Занзібаром, Велика Британія — французький над Мадагаскаром. Головним об'єктом англ.-франц. протиріч виступав бас. р. Нігер, тому за угодою розмежовувались брит. та франц. сфери впливу по лінії Сай (на р. Нігер) — Баруа (оз. Чад), що співпадає з півн. кордоном сучасної Нігерії. Територія на північ від лінії (від півд. кордонів Алжиру до Верхнього Нігеру, вкл. з Тімбукту, та півн. частина оз. Чад) була визнана франц. зоною. До Франції відходила територія в 5 разів більша, ніж до Британії, проте значну її частину займала пустеля Сахара. До сфери впливу Великої Британії потрапили території на південь від оз. Чад та судноплавна частина Нижнього Нігеру й Бенуе.
МА.. Миронова

Англійсько-французько-турецький договір про взаємну допомогу 1939 підписаний 19.10.1939 в Анкарі строком на 15 років на основі англ.-тур. 12.05.1939 і франц.-тур. 23.06.1939 декларацій. Договір оформив військ, союз між трьома країнами й передбачав допомогу Туреччині з боку Великої Британії та Франції у випадку агресії проти неї, а також допомогу з боку Туреччини у випадку агресії європ. д-ви, наслідком чого стане війна в зоні Середземного моря, у яку будуть втягнуті Британія та Франція. Згідно з договором Туреччина зобов'язувалась надати підтримку Греції та Румунії, якщо Британія та Франція будуть втягнуті у війну у зв'язку з тими гарантіями, які вони дали цим країнам відповідно до декларацій 13.04.1939. Статті цього дог-ру мали чинність і як двосторонні зобов'язання між Туреччиною та кожною з двох інших країн. Анкара наполягла на включені до А.-ф.-т. д. положень, у яких підкреслювалось, що зобов'язання, взяті на себе Туреччиною, «не можуть примусити Туреччину до дії, результатом або наслідком якої буде втягнення її у збройний конфлікт з СРСР» (протокол 2). Упродовж 1939 на переговорах із СРСР про підписання двостороннього дог-ру про взаємодопомогу Туреччина наполягала на укладенні такого дог-ру, який мав взаємодіяти з А.-ф.-т. д., т. ч. втягуючи СРСР у нерівноправний військ, союз із Британією та Францією, що не мали б ніяких зобов'язань щодо СРСР.
І.Д. Коміренко

Англійсько-японський договір про торгівлю І мореплавство 1894 скасовував систему брит. екстериторіальності та коне, юрисдикції, що існували згідно з Ансейським договором 1855. Підписаний 16.07.1894 у Лондоні. Укладений терміном на 12 років, договір набув чинності в 1899. Після цього всі брит. екстериторіальні сетльменти переходили під заг. япон. юрисдикцію. Брит. піддані в Японії та японські — у Великій Британії зберігали право займатися торгівлею та іншою екон. діяльністю, але втрачали право купувати землю. За брит. кораблями залишилось право заходити до всіх япон. портів, відкритих для торгівлі. Одночасно з набуттям чинності А.-я. д. була скасована система екстериторіальності інших д-ав. Договір став важливим кроком на шляху зміцнення суверенітету ЯПОНІЇ.
В.Ю. Константинов

Англійсько-японський союз 1902-21 —
військ.-політ. союз Великої Британії та Японії на Дал. Сході. На межі XIX — XX ст. загострились протиріччя між великими д-вами за розподіл сфер впливу на Дал. Сході. Перемога Токіо в *китайсько-японській війні 1894-95* прискорила її перетворення у велику колоніальну д-ву. Головними об'єктами зовн.-політ, активності Японії стали Корея та Півн.-Схід. Китай. Зміцнення позицій Росії в Кореї та Китаї, особливо в Маньчжурії, після підписання рос.-китайського союзного дог-ру 1896 заважало здійсненню япон. планів у регіоні. Велика Британія, у свою чергу, намагалась використати рос.-япон. протиріччя для послаблення Росії та зміцнення власних позицій на Дал. Сході. У Лондоні 30.01.1902 було підписано перший англ.-япон. договір про союз терміном на 5 років, що передбачав взаємне визнання незалежності Китаю і Кореї та принципів рівних можливостей для торгівлі й промисловості. У той же час підкреслювались «особливі інтереси» Великої Британії в Китаї, Японії — в Китаї та Кореї й можливість застосування заходів для захисту таких інтересів у випадку «внутрішнього безладдя» чи агресивних дій із боку третьої сторони. Згідно з дог-ром сторони мали зберігати суворий нейтралітет у разі війни одного з учасників із третьою д-вою, а у випадку вступу у війну проти одного із союзників двох чи більше д-ав інший союзник зобов'язувався надати йому військ, допомогу. Створення А.-я. с. було значною дип. перемогою Японії, оскільки гарантувало невтручання великих д-ав у разі війни з Росією. Спроби Росії опротестувати договір не знайшли підтримки з боку інших д-ав. Росія була змушена обмежитися заг. рос.-франц. декларацією від 3(16).03.1902 про забезпечення статус-кво та заг. миру на Дал. Сході.
У 1902-05 відбулися зміни у співвідношенні сил на Дал. Сході. Перемога Японії у війні проти Росії посилила її позиції в Китаї, що призвело до погіршення англ.-япон. відносин. Проте Велика Британія погодилася на підписання 12.08.1905 в Лондоні другого англ.-япон. дог-ру про союз терміном на 10 років.

Цей договір був вигідний Британії: в умовах загострення англ.-нім. протиріч він заважав переходу Японії на бік Німеччини. Зі свого боку, Японія була зацікавлена у збереженні союзу з Лондоном через посилення напруги в амер.-япон. стосунках. На відміну від попереднього дог-ру, сторони забов'язувались надати одна одній військ, допомогу навіть у разі нападу однієї д-ви. У сферу дії дог-ру, крім Китаю та Кореї, були включені брит. володіння в Індії. Лондон визнавав інтереси Японії в Кореї та право застосовувати необхідні заходи для контро;:- та опіки над нею, шо фактично було згодою на можливу анексію Кореї. Вже 17.11.1905, згідно з япон.-корейським дог-ром, було встановлено япон. *протекторат* над країною, а 20.08.1910 відбулась *анексія* Кореї та її перетворення на япон. генерал-губернаторство. Розвиток подій на Тихому океані об'єктивно послаблював союз. Зіткнення інтересів Японії зі США викликало занепокоєння Великої Британії, що у випадку амер.-япон. війни вона буде змушена виступити на боці Японії. Лондон, у свою чергу, був зацікавлений в амер. допомозі в разі війни з Німеччиною й тому домігся від Японії перегляду союзного дог-ру. Згідно з третім англ.-япон. дог-ром від 13.07.1911, укладеним у Лондоні на 10 років, сторона не надавала військ, допомогу союзникові проти тієї д-ви, з якою вона мала ген. арбітражний договір (у той час проводились англ.-амер. переговори про укладання такого дог-ру). Нормалізація відносин Росії з Великою Британією та Японією зменшила антирос. спрямованість союзу. В умовах загострення б-би з австр.-нім. А.-я. с. перетворився на союз проти Німеччини, що зумовило вступ Японії у *Першу світову війну* на боці *Антанти.* Під час роботи *Вашингтонської конференції 1921-22*двосторонній англ.-япон. договір був замінений на договір 4-х д-ав (Великої Британії, США, Франції та Японії) від 13.12.1921.
МА. Миронова

АндрашІ (Апсігаззу) Дьюла Старший (1823-1890) — угорський держ. й політ, діяч, дипломат, граф. Учасник рев-ції 1848-49 в Угорщині. У 1849 — посланник нац. уряду Угорщини в Туреччині. Після поразки рев-ції емігрував до Франції. 1851 заочно засуджений австр. імпер.-королівським судом до смертної кари. Після амністії 1857 повернувся до Угорщини. 1861 обраний до Державних зборів. Брав участь у підготовці австро-угорської угоди 1867, наслідком якої стало перетворення монархії Габсбургів на «дуалістичну» монархію — Австро-Угорщину. 1867-71 — голова Ради міністрів й міністр оборони Угорщини, 1871-79 — мін. зак. справ Австро-Угорщини. Активно виступав за зближення з Німеччиною. Під час *франко-прусської війни 1870-71* відстоював політику *нейтралітету* Австро-Угорщини, вигідну для Пруссії. Брав участь у створенні *Союзу трьох імператорів,* підтримував загарбницькі дії Габсбургів на Балканах, сприяв оформленню *австрійсько-німецького СОЮЗУ 1879.* *РЛ. Кривонос*

АндрашІ НОТа — див. *Віденський ультиматум 1876.*

Андреотті (АпдгеоШ) Джуліо (14.01.1919, Рим) — італ. громад.-політ, ідерж. діяч. Із 1948 — депутат парламенту всіх скликань від Християнсько-демократичної партії (ХДП); 1968-72 — голова фракції ХДП у палаті депутатів; 1954 — міністр внутр. справ; 1955-58 — міністр фінансів, 1958-59 — казначейства; 1959-66 та 1974 — міністр оборони; 1966-68 — міністр промисловості, торгівлі й ремесел; 1972-73, 1976-79, 1989-92 -Голова Ради міністрів (очолював уряд 7 разів). 1974-76 — міністр бюджету, екон. планування, був на чолі фонду розвитку півдня Італії; 1973-74, 1979-83 — голова комісії у зак. справах палати депутатів; 1983-89 — мін. зак. справ Італії. Після виходу у відставку 1993 звинувачений у тісних зв'язках із мафією. У 1995 судовий процес довів його причетність до орг-ції вбивства журналіста в 1979, який загрожував йому викриттям. Визнаний винним за обома звинуваченнями. У 2002 засуджений на 24 роки ув'язнення за співучасть у вбивстві журналіста, проте покарання не відбував, внаслідок скасування цього вироку апеляційним судом. *РЛ. Кривонос*

АндрІЄВСЬКИЙ Дмитро (27.09.1892-30.08.1976, Дорнштадт, ФРН) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. на Полтавщині. За фахом інженер. За доби Директорії УНР — секретар дип. місії у Швейцарії, консул УНР у Швейцарії. Із 1922 — в еміграції в Бельгії, Австрії, ФРН. 1923-26 співпрацював у часописі «Національна думка», очолював Укр. нац. раду в Брюсселі. На 1 -й Конференції укр. націоналістів 3-7.11.1927 у Берліні обраний до складу Проводу. Учасник Установчого конгресу ОУН у Відні 28.01-3.02.1929. Член Проводу ОУН, референт зовн. політики, активний прибічник орієнтації на внутр. сили опору. Із 1940 — політ, та ідеолог, референт ОУН(м). У 1944 ув'язнений нацистами в концтаборі Брец. Із 1948 — чл. Виконавчого к-ту Укр. Нац. Ради, керівник ресорту зак. справ екзильного уряду УНР. Автор чисельних статей з ідеології й міжнар. політики укр. націоналізму.
В.І. Голоеченко

АндрІЄВСЬКІ (Апсігіеузку) Олексій (1950) — молдовський громад.-політ, діяч, дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т культури (1972) та Вищу парт, школу в Ленінграді (1984). У 1973-77 — зав. відділу ЦК ЛКСМ Молдавії, 1977-79 — 1-й секр. Ленінського райкому ЛКСМ Кишинева, 1979-82 — заст. голови виконкому Ленінського р-ну Кишинева, 1984-85 — співробітник орг. управління ЦК КПРС, 1985-88 — дир. Національного театру опери і балету в Кишиневі. 1988-91 — 1-й заст. міністра культури Молдавської РСР, 1991-93 — міністр-радник постійного представництва Республіки Молдова в Москві, 1993-95 — міністр-радник посольства Республіки Молдова в Україні. У 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республки Молдова в Угорській Республіці, у 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Україні.
Н.В. Шпакова

Андропов Юрій Володимирович (15.06.1906, Рибінськ - 9.03.1984, Москва) — рад. держ.-політ. діяч. Закінчив Рибінський технікум річкового транспорту. Із 1936 працював у керівних органах ВЛКСМ, 1944 — ВКП(б), 1951 — у центр, апараті ВКП(б) (КПРС). Із 1953 — на дип. роботі. У 1954-57 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР в Угорщині, ініціатор придушення рад. військами народного повстання (1956). 1957-67 - чл. ЦК КПРС. Із 1967 — голова Комітету держ. безпеки СРСР, згодом — чл. вищого керівництва КПРС. Посилив б-бу з «дисиденством», «інакомисленням», «буржуазним націоналізмом», зокрема в Україні; розширив присутність представників розвідки й контррозвідки в дип. установах; разом з іншими керував збройним придушенням *«Празької весни» 1968.* Входив у вузьке коло осіб, які розробили рішення про вторгнення рад. армії в Афганістан. 1982 — Ген. секретар ЦК КПРС, а згодом — Голова Президії Верховної Ради СРСР. Узяв курс на початок реформування економіки СРСР та відносин із країнами *Варшавського договору 1955.* *М.М. Білоусов*

Андрусівський договір 1667 — перемир'я, укладене 20(30).01.1667 в с. Андрусово між Московською державою та Річчю Посполитою на 13,5 років, починаючи з 1.06.1667, що завершило війну 1654-67. Переговори з боку Московського царства вів намісник *А.Л. Ордін-Нащо-кін,* із польського боку — ген. староста Ю. Глебович. За умовами дог-ру під владою Московської держави залишалась півн. частина Лівобережної України, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ. Правобережна Україна та Білорусія з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом — у складі Речі Посполитої. Київ на 2 роки передавався Московській державі для устрою справ православної общини, а в кінці 1669 повертався під польський контроль. Лівобережна Україна на південь від лінії Київ — Прилуки — Ромни проголошувалась зоною, що контролювалась Запорізькою Січчю, над якою Польща та Москва здійснювали *кондомініум.* Умови перемир'я викликали велике незадоволення серед укр. суспільства, що переросло в повстання, яке очолив гетьман /. *Брюховецький.* Порушивши умови *Переяславсько-Московської угоди 1654,* договір закріпив насильницький поділ укр. етнічної території на дві частини — Правобережну й Лівобережну Україну, — остаточно затверджений *Вічним миром 1686.*
М.Г. Капітоненко

Андська група (Сшро АпсНпо) — регіональне міждерж. об'єднання в Лат. Америці. Заснована 26.05.1969 після підписання Болівією, Еквадором, Колумбією, Перу та Чилі Картахенського договору в Боготі (Колумбія). 1973 до складу А. г. увійшла Венесуела. Ген. секретаріат орг-ції знаходиться в Лімі (Перу). Країни угруповання ставили за мету створення співтовариства націй на зразок ЄЕС шляхом запровадження *митного союзу ти* торг, лібералізації. Основними завданнями інтеграції проголошені індустріалізація, підвищення рівня незалежності від пром. центрів, заміна значної частки торгівлі зі США товарообміном усередині зони. Однотипність господарства та експортних структур, нерозви-нутість трансп. зв'язків, що ускладнюється особливостями гірського рельєфу, наявність прикордонних суперечок між країнами субрегіону гальмують процес інтеграції. Вищі політ, органи — Андська президи. рада та Андська рада міністрів зак. справ. У вересні 1995 в Кіто (Еквадор) прийнято рішення про реорганізацію А. г. в Андське співтовариство (АС) та перебудову орг. структури шляхом створення Андської системи інтеграції (АСІ), до складу якої ввійшли вищі політ, органи, а також спец, органи — Андська корпорація розвитку, Лат.-амер. резервний фонд, Консультативна підприємницька рада і Консультативна рада праці. Андський парламент й Андський трибунал правосуддя 1979 не зазнали змін.
Процес інтеграції в А. г. пройшов 3 основних етапи. На 1-му (1969 — поч. 80-х) країни субрегіону намагались реалізувати етатистську модель інтеграції, в основу якої покладені ідеї опори на власні сили та прискореного розвитку. Учасникам вдалося досягти прогресу в лібералізації взаємної торгівлі, координації екон. політики, регулюванні діяльності іноземн. капіталу, спільному плануванні розвитку промисловості. Важливу роль відіграв прийнятий спільний режим стосовно іноземн. капіталу 1970, який був покликаний встановити контроль над діяльністю іноземн. компаній. Після виходу Чилі з А. г. 1976 об'єднання пройшло кризу в своєму розвитку, яка стримувала такі політ, фактори, як неврегульовані

прикордонні суперечки між Колумбією й Венесуелою, Перу та Еквадором. На 2-му етапі (1982-88) нова глибока криза А. г., спричинила зменшення зональної торгівлі, змусила учасників змінити модель екон. розвитку та стиль інтеграції, перейти до лібералізації внутр.-екон. політики. Із 1989 — 3-й етап, на якому розроблена та схвалена нова програма інтеграції, що передбачала створення до 1991 *зони вільної торгівлі* та митного союзу. Поглиблення інтеграції ускладнилось політ, кризою в Перу (1992). Погіршення політ, відносин між Перу та іншими учасниками об'єднання спричинило відміну режиму *преференцій* у торгівлі з партнерами. Далі Перу розвивала свої торг, відносини з іншими членами об'єднання на двосторонній основі й призупинила членство в орг-ції. Однак у серпні 1997 Перу заявила про повернення до складу А. г, що ознаменувало завершення кризи тривалістю 5 років. На початку нового століття взаємна торгівля учасників АС розвивається високими темпами та сприяє розвиткові пром. експорту в межах зони. Створена розгалужена система органів інтеграції, що має великий запас міцності, розширюється співробітництво з *Спільним ринком країн Південного конуса,* особливо після підписання у квітні 1998 в Буенос-Айресі (Аргентина) відп. рамкової угоди. Збереженню АС сприяє наявність у його членів спільних завдань, традицій інтеграції, конкретних проектів у галузі економіки, освіти, наук.-ТЄХН. РОЗВИТКУ Й Культури. *Г.Д. Хаменко*

АНДСЬКИЙ СПІЛЬНИЙ РИНОК — субрегіональне інтеграційне угруповання, до складу якого входять Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія та Перу. Рішення про формування А. с. р. прийнято 27.05.1999 у Картахені (Колумбія) XI нарадою президи. ради Андського співтовариства. У прийнятому Картахенському акті проголошувалось створення А. с. р. у 2005; визначались напрями субрегіональної інтеграції: спільна зовн. політика, програма соц. і демокр. розвитку, спільна с.-г. політика, охорона навколишнього середовища, транскордонне співробітництво тощо. А. с. р. має стати наступним щаблем інтеграції, розпочатої зі створення *Андської групи,* яка згодом перетворилася на Андське співтовариство. *Н.М. Весела*

Анексія (з лат. аппехіо — приєдную) — насильницьке приєднання, загарбання однією держ. території або частини території, що належить іншій державі чи народові, або будь-якого простору, що перебуває під контролем чи у спільному користуванні міжнар. співтовариства *(відкрите море, Антарктика* тощо); насильницьке утримання народу в кордонах чужої держави. А., як правило, здійснюється всупереч волі населення приєднаної чи загарбаної території. Найчастіше А. здійснювалась як спосіб колоніальної експансії та переділу територій, кордонів, сфер впливу у війнах між окремими д-вами та у світових війнах. Приклади А.: загарбання США частини території Мексики в результаті *американсько-мексиканської війни 1846-48,* Пуерто-Рико й Філіппін після *американсько-іспанської війни 1898;* приєднання Німеччиною франц. провінцій Ельзас і Схід. Лота-рінгія; *франко-прусська війна 1870-71; аншлюс* Австрії 1938. А. є грубим порушенням *міжнародного права.* Статут *Ліги Націй* зобов'язував д-ви поважати територ. цілісність її членів (ст. 10). У грудні 1939 за порушення територ. цілісності Фінляндії, під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40,* СРСР було виключено зі складу Ліги Націй. А. суперечить нормам і принципам сучас. міжнар. права, яке допускає територ. зміни лише при здійсненні права націй на самовизначення або на основі дог-ру між зацікавленими д-вами за умови добровільності, рівноправності та поваги до інтересів сторін. А., як правило, є силовим одностороннім актом. У *доктрині міжнародного права* висловлювались погляди, що вона має два способи реалізації: односторонній та договірний (нав'язування укладання дог-ру про А. стороною, що її проводить). Проте, з огляду на недійсність *договорів міжнародних,* укладених під примусом (ст. 52 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969), А. прийнято вважати одностороннім актом. Протиправність її закріплено в Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між д-вами відповідно до *Статуту ООН* (1970), Декларації ООН про неприпустимість втручання у внутр. справи д-ав, про захист їхньої незалежності й суверенітету (1965), *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* Протиріччя А. *міжнародному праву* закріплене в рез. РБ ООН №662/1990 від 9.08.1990, що засуджує А. Іраком Кувейту та закликає д-ви й міжнар. орг-ції не визнавати акти А. правомірними та утримуватись від дій, які могли б свідчити про таке визнання.
О.В. Буткевич, Б.М. Гончар

АНЗЮК (АМ21Ж) — п'ятистороння угода про оборону між Великою Британією, Австралією, Новою Зеландією, Малайзією та Сінгапуром, укладена у вигляді спільного комюніке, прийнятого міністрами оборони на нараді в Лондоні 15-16.04.1971. Угода набула чинності 1.11.1971 (назва пакту складається з перших літер провідних країн-учасниць: Аикігаііа, №\у 2еа1апсІ, Упііесі Кіп§с1от). Угодою передбачалось проведення спільних консультацій у разі агресії проти будь-якої з країн-учасниць. Головна мета АНЗЮК — забезпечити гарантії безпеки Малайзії та Сінгапуру (який до 1965 входив до складу

Малайзійської федерації) проти зазіхань Індонезії. Планувалося створення об'єднаних збройних сил АНЗЮК із підрозділів суход. військ, ВПС та ВМС Австралії, Нової Зеландії та Великої Британії, що базувалися в районі Малайзії та Сінгапуру; створення єдиної протипо-вітр. системи Малайзії та Сінгапуру; проведення спільних військ, навчань. Для координації дій було утворено Постійну консультативну раду. Британія відкликала підрозділи своїх ВПС та ВМС із Сінгапуру (1976), після чого співробітництво в рамках АНЗЮК фактично припинилось. Формально п'ятистороння угода залишається чинною. *В.Ю.Константинов*

АНЗЮС (АМ2У5) — військ.-політ, орг-ція, до складу якої війшли Австралія, Нова Зеландія та США (назва пакту складається з перших літер країн-учасниць: Ашїгаііа, Ие\у 2еа1ашІ,ІМіесі 5Ше8). Утворена за Тристороннім договором безпеки, який підписано 1.09.1951 у Сан-Франциско на необмежений термін. Договір набув чинності 22.04.1952. АНЗЮС створено за ініціативою США з метою захисту інтересів сторін у Тихоокеанському регіоні в разі відродження япон. мілітаризму. Австралія та Нова Зеландія отримували від США гарантії безпеки у випадку військ, конфлікту, водночас США одержали право розташовувати на території союзників військ, бази. Членство в АНЗЮС сприяло подальшому вивільненню Австралії та Нової Зеландії з-під впливу Великої Британії. Під час *Корейської війни 1950-53* австралійській уряд підтримав США й передав у їхнє розпорядження кілька авіаційних частин. Австралія та Нова Зеландія надавали підтримку США під час війни у В'єтнамі, антитерористичної операції в Афганістані. Після перемоги Делі 1976 в *індійсько-пакистанському конфлікті 1971* (результатом чого стало утворення незалежної д-ви Бангладеш) Австралія та Нова Зеландія схвалили пропозицію США про включення Індійського океану в зону відповідальності АНЗЮС і зобов'язалися виділяти сили й засоби зі складу нац. ВПС і ВМС для спільного зі США патрулювання цього району. Керівним органом АНЗЮС є Рада, яка проводить свої засідання щорічно на рівні міністрів закорд. справ або їхніх заступників. Окрім цього було створено постійний координаційний комітет на рівні заступників міністрів закорд. справ і військ, комітет із представників військ, штабів. Постійної штаб-квартири АНЗЮС не має. У рамках орг-ції проводились маневри збройних сил країн-учасниць, але влітку 1984 уряд Нової Зеландії заборонив вхід у порти своєї країни кораблів із ядерною зброєю. Австралія та Нова Зеландія підписали *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985.* У 1986 членство Нової Зеландії в АНЗЮС було припинено.
В.Ю. Крушипський

Анклав (з франц. епсіауе, лат. іпкіауо — зачиняю на КЛЮЧ) — держ. утворення або частина території держави, оточена територією іншої держави (напр., Республіка Сан-Марино, оточена територією Італії; Ватикан — держава-місто, резиденція глави католицької церкви, розташована на території столиці Італії Рима). А. з мор. берегом називають напіванклавом (напр., Князівство Монако у Франції; Гібралтар — брит. територія в Іспанії; Калінінград-ська обл. РФ, оточена територіями Литви та Польщі). У прав, відношенні територія А. є невід'ємною частиною д-ви, якій вона належить. Зв'язок між територією А. та метрополією регулюється відп. угодами між зацікавленими Д-ВаМИ. *Б.М. Гончар*

Аннан (Аппап) Кофі Атта (8.04.1938, Кумасі, Золотий Берег) — ганський дипломат. Нар. в сім'ї губернатора провінції Ашанті й верховного вождя племені фанте. Закінчив ф-т науки і техніки ун-ту в Кумасі, магістр економіки Маклестер-коледжу; навчався в Женевському ін-ті міжнар. відносин і в Массачусетському екон. ін-ті (США), де здобув ступінь магістра в галузі управління. Роботу в системі ООН розпочав у 1962. Працював співробітником *Всесвітньої організації охорони здоров'я* (Женева), адміністратором *Економічної і соціальної комісії ООН для Африки* (Аддис-Абеба), нач. управління кадрів при Верховному комісарі у справах біженців (Женева), помічником Ген. секретаря ООН з трудових ресурсів і координатором проблем безпеки (Нью-Йорк), помічником Ген. секретаря ООН з питань планування і фінансування програм. Після іракского вторгнення в Кувейт (1990) направлений в Багдад із гуманітарною місією, а потім очолював групу ООН, яка вела переговори з Іраком про можливості пом'якшення санкцій і продажу нафти для закупівель медикаментів і продовольства. У березні 1993 — помічник, заст. Ген. секретаря ООН з операцій щодо підтримання миру. Після підписання *Дейтонських угод 1995,* які поклали край війні в Боснії та Герцеговині, виконував функції спец, представника Генерального секретаря ООН в колишній Югославії та був спец, посланником при *НАТО.* 1.01.1997-29.06.2001 - 7-й *Генеральний секретар ООН.* Переобраний на другий п'ятирічний термін до 3.12.2006. Доклав багато зусиль для реформування ООН, її адаптації до вимог сучасності, підвищеня ефективності миротворчої діяльності й розвитку міжнар. співробітництва. Доповідь «Оновлення Організації Об'єднаних Націй» (14.06.1997) стала основою перебудови Секретаріату. У зв'язку з проведенням *Саміту тисячоліття* А. представив доповідь «Ми, народи: роль ООН у XXI ст.» (квітень 2000), де викладені думки щодо підвищення ефективності ООН, запропонована концепція *гуманітарних інтервенцій* для

подолання гуманітарних катастроф. 10.12.2001 Генеральний секретар й ООН удостоєні *Нобелівської премії миру.* Норвезький Нобелівський комітет зазначав, що А. «більш, ніж будь-хто, сприяв оновленню Організації». *В.С.Бруз*

Ансарі (справжнє прізвище — Мошавер-оль-Мемалек) Алі Голі-хан (1869 - 1940) — іранський держ. діяч і дипломат. 1902-15 — працівник посольства Персії в Росії, повірений у справах Персії в Росії; 1915-19 — мін. зак. справ Персії, учасник *Паризької мирної конференції 1919-20.* Виступав проти укладення капітулянської для Тегерана угоди з Великою Британією 9.08.1919. 1920 — посол Персії в Туреччині; 1920-26 — посол Персії в РСФРР і СРСР, вів переговори щодо укладення рівноправного *ірансько-російського договору 1921.* 1926-28 — вдруге мін. зак. справ Персії, брав участь у розробці дог-ру із СРСР (1927) про гарантії й нейтралітет, а також угоди про експлуатацію рибних промислів Півд. Каспію. 1928-31 — вдруге посол Персії в СРСР, 1931-33 — посол Персії у Великій Британії.
В.І. Головченко

Анталл Йозеф (8.04.1932, Будапешт — 12.12.1993, Будапешт) — угорський громад.-політ, і держ. діяч. Голова гімназійного рев. комітету під час народного антикомуніст. повстання (1956). Після його придушення рад. військами до 1963 перебував під суворим наглядом поліції із забороною викладати та публікуватись. Пізніше, коли реформістським комуніст, урядом Угорщини було дозволено політ, плюралізм, — засновник правоцентристського Угорського демократичного форуму (УДФ). Був обраний його головою в 1989 й продемонстрував свої здібності в проведенні переговорів з урядом у рамках «круглого столу», які увінчались багатопарт. виборами в березні 1990. Після перемоги на виборах його партії обраний Прем'єр-міністром Угорщини. Його заслугою став перехід УДФ із початкових популістських позицій на більш консервативні, що мають христ.-демокр. спрямування, а також ринкове реформування економіки країни, залучення іноозем. інвестицій та поступове наближення до *НАТО.*
РА. Кривонос

Антанта — військ.-політ. союз Великої Британії, Франції та Росії, що сформувався впродовж 1904-14 для б-би з *Троїстим союзом* (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). 8.04.1904 Англія та Франція підписали в Лондоні угоду, що врегулювала колоніальні суперечності між ними й започаткувала дип. союз — англ.-франц. Антанту або *«Сердечну згоду» 1904.* Угода завершила довгий період англ.-франц. колоніальних суперечок. Підписана 18(31).О8.1907 в Петербурзі англ.-рос. угода чітко розмежовувала сфери впливу двохд-ав на Бл. і Сер. Сході. Угода, вирішивши головні й найбільші суперечливі питання у відносинах між Британією та Росією, зробила можливим співробітництво двох д-ав у б-бі з Німецькою імп. Спираючись на рос.-франц. союз 1891-93 й англ.-франц. угоду 1904, після підписання англ.-рос. угоди 1907 великі д-ви завершили створення військ.-політ. блоку. Перетворення А. у формальний союз відбулось на початку *Першої світової війни.* 23.08(5.09). 1914 між Британією, Росією та Францією в Лондоні була підписана угода за якою всі три д-ви брали на себе зобов'язання спільно вести війну й не виходити з неї інакше, ніж за взаємною згодою. У ході війни до А. приєдналося ще понад 20 д-ав, у т. ч. Італія та США. Після більшовицького перевороту в жовтні 1917 Росія вийшла з А. У роки громадян, війни в Росії 1918-20 країни А. зайняли антибільшовицьку позицію, надаючи військ, допомогу білогвардійським військам. Здобувши перемогу над Німеччиною та її союзниками, представники країн А. у січні 1919 зібралися на *Паризьку мирну конференцію 1919* для вироблення умов мирного дог-ру.
Б.М. Гончар

Антанта балканська — військ.-політ. союз Греції, Румунії, Туреччини та Югославії, зацікавлених у збереженні встановленого за підсумками *Першої світової війни* статус-кво в регіоні та стурбованих посиленням експансіоністської політики Італії й Німеччини. Ініціатива створення на Балканах нового союзу належала Франції та була підтримана Великою Британією. На конференції в Афінах 9.02.1934 представники 4 д-ав підписали безстроковий Бал-канський пакт, погодившись співпрацювати задля збереження миру на Балканах та узгоджувати свою зовн. політику. Додатковий секретний протокол передбачав надання допомоги у випадку нападу на одну з країн-учасниць пакту. Утім, це положення не розповсюджувалось на той випадок, якби нападу зазнали азійські кордони Туреччини. У пакті передбачалась можливість приєднання до нього, за згодою усіх сторін, Болгарії та Албанії, проте останні відмовились від такої пропозиції. Після початку *Другої світової війни* частина учасників пакту стала союзниками Німеччини, інші були окуповані, що призвело до припинення існування А. б.
ОЛ. Волошин

Антанта близькосхідна (Саадабадський акт) — політ, об'єднання держав, розташованих поблизу півд. кордонів СРСР, створене за активної участі Великої Британії, метою якої було зміцнення впливу на Бл. і Сер. Сході та запобігання поширенню комуніст, ідей у регіоні. Пакт підписано 8.07.1937 в

Саадабадському палаці іранського шаха в Тегерані представниками Афганістану, Ірану, Іраку й Туреччини терміном на 5 років із подовженням на такі ж періоди в разі відсутності денонсації з боку однієї зі сторін. Набув чинності 25.06.1938. Одночасно був підписаний протокол про створення Ради бл.-схід. Антанти — постійного органу у складі міністрів закорд. справ 4-х д-ав. Учасники А. б. зобов'язались: проводити політику невтручання у внутр. справи один одного; поважати недоторканність спільних кордонів; взаємно відмовитись від актів агресії; проводити консультації в разі виникнення міжнар. конфліктів, що зачіпали їхні спільні інтереси; не допускати створення й діяльності на своїй території орг-цій або військ, формувань, що переслідують ворожі цілі однієї зі сторін. А. б. не відіграла помітної ролі в розвитку міжнар. відносин у регіоні. Під час *Другої світової війни* вона розпалась, оскільки її учасники займали різні позиції ЩОДО ВОЮЮЧИХ Д-ав. *І.С.Покровська*

Антанта мала — військ.-політ. союз Чехосло-ваччини, Румунії та Югославії, створений 1920-21 за ініціативою Франції. Став складовою частиною системи блоків у Півд.-Схід. Європі в 20 — 30-х XX ст., яку Франція формувала для збереження Версальського статус-кво. Договірні акти, якими утворено А. м. (чехословацько-югославський договір 1920 про «оборонний союз», румуно-чехословацький та румуно-югославський союзні угоди 1921), були зареєстровані в *Лізі Націй* 30.08.1921. Після Локарнської конференції 1925, наслідком якої стало послаблення позицій Франції та її союзників у Схід. Європі, Францією були підписані дог-ри про дружбу з Румунією 10.06.1926 та
Югославією 11.11.1927. За активної франц. участі 26.03.1926 в Бухаресті укладені союзний договір та секретна військ, конвенція між Польщею та Румунією про надання військ, допомоги у випадку нападу на одну зі сторін, що, на думку Франції, мало зв'язати А. м. з Польщею. Після приходу до влади в Німеччині Гітлера країни А. м. підписали 16.02.1933 вЖе-неві Організаційний пакт, що подовжив на необмежений час усі угоди, які становили основу цього союзу. Для координації зовн. політики було створено Постійну раду в складі міністрів закорд. справ і виконавчий орган — Секретаріат — із місцем перебування в Женеві, а також Координаційну екон. раду. Країни А. м. висловились проти укладення *«Пакту чотирьох»* 1933, підписали запропоновану СРСР конвенцію про визначення *агресії.* У січні 1934 сесія Постійної ради А. м. прийняла рішення про нормалізацію відносин із СРСР. У вересні 1934 ці країни підтримали пропозицію Франції щодо вступу СРСР до Ліги Націй, а також франц.-рад. ініціативи створення системи *колективної безпеки* в Європі. Однак створення А. м., як і *Антанти балканської,* не призвело до політ, стабілізації на Балканах і створення механізму колективного захисту від агресії небалканських д-ав. Проіснувала А. м. до кінця 1938, коли внаслідок *Мюнхенської угоди 1938* Чехословач-чина була спочатку розчленована, а в березні 1939 остаточно анексована гітлерівською Німеччиною. *І.С.Покровська*

Антанта середземноморська 1887 —
союз Австро-Угорщини, Великої Британії та Італії, спрямований на збереження статус-кво у Схід. Середземномор'ї та проти Росії та Франції. Суперництво Великої Британії з Росією на Бл. Сході та загострення англ.-франц. колоніальних відносин призвели до зближення Лондона з д-вами *Троїстого союзу.* Розпочавши в 1886 переговори з Австро-Угорщиною та Італією, брит. Прем'єр-міністр *Р. Солсбері* не хотів зв'язувати себе формальним союзом, але під тиском нім. канцлера *О. Бісмарка,* який погрожував відмовити Великій Британії в підтримці у вирішенні єгипетського питання, пішов на підписання з Австро-Угорщиною та Італією угод. 12.02.1887 шляхом обміну нотами була оформлена угода між Великою Британією та Італією, за якою сторони зобов'язувалися спільно підтримувати статус-кво в Середземному, Чорному, Адріатичному, Егейському морях і на узбережжі Півн. Африки. Велика Британія зробила застереження, що характер спільних дій залежить від обставин кожного окремого випадку; це застереження надавало брит. урядові свободу у вирішенні питання про надання Італії воєнної допомоги. 24.03.1887 до угоди приєдналася Австро-Угорщина. 12.12.1887 в Лондоні було укладено австр.-брит. угоду, до якої 16.12.1887 приєдналася Італія. Нова угода уточнювала заг. політ, лінію трьох д-ав щодо Туреччини, спрямовану на те, щоб запобігти встановленню в ній переважаючого впливу Росії. А. С. втратила своє значення в кінці XIX ст. після провалу спроб англ.-нім. зближення та внаслідок зближення Великої Британії з Францією, а пізніше — із Росією, і створення *Антанти.*
Б.М. Гончар

Антарктика (грец. аутархпхбі; — антарктичний, від ауті — проти і архті^бі; — північний) — півд. полярна територія, що охоплює материк Антарктиду та прилеглі до неї ділянки Атлантичного, Індійського й Тихого океану, вкл. з розташованими там островами. Площа А. становить приблизно 10% від усієї площі Землі. А. відкрита 1820 рос. експедицією. Проблема встановлення її прав, режиму виникла на поч. XX ст. У різні часи Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія, Франція, Норвегія, Чилі й

Аргентина заявляли щодо поширення свого *суверенітету* на окремі частини — сектори А., однак це не набуло міжнар. визнання. 15.10.1959 у Вашингтоні було скликано конференцію за участі СРСР, США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Норвегії, ПАР, Аргентини, Чилі та Японії; за результатами конференції 1.12.1959 було підписано *договір міжнародний* (набув чинності в 1961), відповідно до якого *претензії територіальні* на антарктичні райони були не ліквідовані, а лише «заморожені». Участь у цьому дог-рі не означає ані відмову від раніше заявлених претензій на територ. суверенітет в А., ані визнання цих претензій із боку інших договірних сторін. Закріплено, що жодна нова претензія або розширення існуючих претензій на територ. суверенітет в Антарктиці не можуть бути заявлені під час його дії. Договір не вирішує питання законності територ. претензій країн в А., але дозволяє уникнути спорів між ними шляхом унеможливлення реалізації прав, що випливають із нац. приналежності земель.

У будь-якому випадку здійснення юрисдикції на території А. не повинно завдавати шкоди інтересам інших країн. Вони повинні здійснювати свою юрисдикцію згідно з принципами, закріпленими в дог-рі, головним із яких є використання А. в мирних цілях. Уся її територія проголошена нейтральною і демілітаризованою зоною, у межах якої заборонена будь-яка військ, діяльність як у мирний, так й у воєнний час. Зокрема, забороняються будь-які заходи військ, характеру (напр., створення військ, баз, проведення військ, маневрів, випробування будь-яких видів зброї). Згідно зі ст. 5 Договору про А. «будь-які ядерні вибухи в Антарктиці і захоронення в цьому районі радіоактивних матеріалів забороняються». Договір 1959 проголошував принцип свободи наук, досліджень і встановлював обов'язок д-ав здійснювати обмін інформацією щодо планів наук, досліджень в А., обмін наук, персоналом між експедиціями та станціями, а також обмін даними й результатами наук, досліджень. Договором також передбачено регулярні Консультативні наради його учасників, завданнями яких є обмін інформацією, взаємні консультації, розробка, розгляд і представлення рекомендацій урядам держав-учасниць щодо необхідних заходів зі здійснення його принципів і цілей. У них беруть участь представники 12 д-ав — первинних учасників Договору, а також д-ав, що приєдналися до нього пізніше. Усі райони А. мають бути відкриті в будь-який час для інспекції спостерігачами, призначеними з дотриманням положень дог-ру. Умови використання мор. живих та мінеральних ресурсів А. регулюються окремими угодами між учасниками Договору 1959.

М.М. Гнатовськиіл

Антиассирійські коаліціїУІІ ст. до н. є. —

об'єднання країн Стародавнього Сходу у спробі протистояти могутності Ассирійської держави, яка за часів правління царів із династії Сарго-нідів досягла піку свого політ, та військ, розвитку. Саргоніди проводили активну завойовницьку політику, намагаючись розширити власну територію та взяти під контроль важливі торг, шляхи. Активність Ассирії викликала стурбованість сусідніх д-ав, що призвело до утворення трьох А. к. Першу, півд.-зах., очолив Єгипет, другу, на півд. сході, — Елам, і третю, на півночі, — Урарту. Коаліції не були міцними, оскільки мали неоднорідний склад, що дозволило ассирійцям перемогти їх. У VIII ст. до н. є. цар Саргон спочатку розбив у Палестині війська єгипетського фараона, а потім виступив проти еламо-халдейської коаліції на Сході й навіть оголосив себе вавилонським царем. Проте його син Сіннахеріб мав справу вже з потужнішою коаліцією, до складу якої увійшли сирійські та палестинські міста на чолі з Тіром, єгипетський фараон та іудейський цар. Водночас на Сході поновлювалась еламо-вавилонська коаліція. Вміло граючи на протиріччях між союзниками, Сіннахеріб спромігся послабити їхню могутність, взяв у облогу Єрусалим, уклав мирний договір із Єгиптом і в 689 до н. є. завоював Вавилон. Боротьба з третьою, півн. коаліцією, на чолі якої стояло Урарту (Ванське царство), тривала кілька століть і вимагала від Ассирії значних зусиль, але їй так і не вдалося підкорити Урарту. *ОЛ. Ворділовська*

Антигітлерівська коаліція — військ.-політ, союз д-ав і народів, які під час *Другої світової війни* вели б-бу проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх союзників. Створення А. к., головними учасниками якої були Велика Британія, СРСР і США, відбувалось поступово і, в основному, завершилось у 1-й пол. 1942. Протягом війни до неї приєдналося понад 50 д-ав. Капітуляція Франції, встановлення контролю гітлерівської Німеччини над Зах. Європою, за винятком Великої Британії, призначення 10.05.1940 англ. Прем'єр-міністром *В. Черчілля* та кінець *«дивної війни»* прискорили процедуру формування англ.-амер. союзу, було оформлено угоду 2.09.1940, згідно з якою Британія в обмін на здачу США в оренду на 99 років 8 важливих англ. територій в Атлантиці з правом створення на них військ.-мор. та військ.-повітр. баз (Ньюфаундленд, Ба-гамські та Бермудські о-ви, Ямайка, Антигуа, Санта-Лючия, Тринідад, Британська Гвіана) отримала 50 есмінців; Конгрес США, враховуючи важке екон. і військ.-політ, становище Великої Британії, прийняв закон про *лend-ліз* 11.03.1941; у січні — березні 1941 у Вашингтоні відбулись секретні англ.-амер. штабні переговори, на яких був схвалений план

АВС-1, що визначив основи спільної стратегії, у якій війні з Німеччиною віддавалась перевага перед війною з Японією. Ці дії означали фактичну відмову США від політики нейтралітету (див. *Закон про нейтралітет США),* вступ з осені 1940 у фазу «неоголошеної війни» і початок створення А. к.

Після нападу фаш. Німеччини на СРСР і тіяв Прем'єр-міністра Великої Британії 22.06.1941 та Президента США *Ф. Рузвельта* 24.06.1941 про підтримку СРСР у війні проти д-ав нім. блоку розпочалось юрид. оформлення А. к. за участі СРСР. 12.07.1941 у Москві було підписано угоду між Британією та СРСР про спільні дії у війні проти нацистської Німеччини, яка містила зобов'язання сторін про надання взаємної допомоги. Візит наприкінці липня 1941 до Москви *Г. Гопкінса* — радника Президента США (див. *Гопкінса місія)* — прискорив проведення конференції представників СРСР, США та Великої Британії з питань надання взаємної військ.-екон. допомоги (Москва, 29.09-1.10.1941), на якій було підписано протокол про англ.-амер. військ, поставки Радянському Союзу та поставки сировини із СРСР (див. *Московські конференції 1941, 1943).* Наприкінці вересня на міжсоюзній конференції в Лондоні рад. уряд приєднався до *Атлантичноїхартії,* зробивши 24.09.1941 заяву про свою згоду з її основними принципами. 7.11.1941 уряд США поширив на СРСР дію закону про ленд-ліз. Напад Японії на амер. військ.-мор. базу Перл-Харбор 7.12.1942 і вступ США у війну прискорили завершення процесу створення А. к. в 1942. Основними док-тами, що склали її прав, основу, були: Декларація Об'єднаних Націй, підписана 1.01.1942 у Вашингтоні 26 д-вами (див. *Вашингтонська декларація 1942);* англ.-амер. угода про принципи щодо взаємної допомоги у веденні війни проти агресії (Вашингтон, 23.02.1942); *англійсько-радянський договір 1942* про союз у війні проти Німеччини та її союзників у Європі, про співробітництво і взаємодопомогу після війни; *американсько-радянська угода 1942* про принципи щодо взаємної допомоги у веденні війни проти агресії.

Одночасно зі зміцненням англ.-амер.-рад. відносин відбувалось розширення відносин СРСР з іншими антифаш. країнами й рухами: 18.07.1941 у Лондоні було підписано рад.-чехословацьку угоду про відновлення дип. відносин, взаємну допомогу та підтримку у війні проти Німеччини та військ, угоду про формування на території СРСР чехословацьких військ, частин; 30.07.1941 — ідентичну угоду з урядом Польщі; 26.09.1941 уряд СРСР зробив заяву про визнання Національного комітету руху *«Вільна Франція»* і про готовність надати допомогу франц. Народу в б-бі з нацистською Німеччиною; у січні 1942 підписано *англійсько-радянсько-іранський союзний договір 1942;* 12.12.1943 у Москві — Договір про дружбу, взаємодопомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР та Чехословацькою Республікою, 10.12.1944 — *радянсько-французький договір 1944* про союз і взаємодопомогу.

Найважливіші конференції міністрів і керівників СРСР, США та Великої Британії, на яких вони як засновники А. к. вирішували питання ведення війни, розгрому Німеччини та її союзників, а також — післявоєнного врегулювання: Московська конференція 1943, *Тегеранська конференція 1943, Кримська (Ялтинська) конференція 1945, Потсдамська (Берлінська) конференція 1945.* Одним із найскладніших питань у взаємовідносинах країн-союзниць А. к. була *Другого фронту проблема,* у підході до вирішення якої виявились цілі кожної з великих д-ав та їхні суперечності. За ініціативою провідних учасників А. к. — США, СРСР та Великої Британії — із метою підтримання та зміцнення міжнар. миру й безпеки було створено *Організацію Об'єднаних Націй (ООН),* членами-засновниками якої з правом підписання *Статуту ООН* стала 51 д-ва, що брали участь у війні на боці коаліції або надавали союзникам допомогу Наслідком успішної взаємодії учасників А. к. в роки Другої світової війни стала їхня повна перемога над країнами фаш. блоку, звільнення народів окупованих д-ав, забезпечення умов для створення нової, життєздатної системи міжнар. відносин і подальшого взаємовигідного співробітництва в мирний час, що не було реалізовано через початок *«Холодної війни».* *і.с. Покровська*

«Антикомінтернівський пакт» 1936 (Угода між урядом Рейху та імпер. урядом Японії про спільну б-бу проти *Комуністичного Інтернаціоналу)* — нім.-япон. договір, підписаний 25.11.1936 в Берліні /. *Ріббентропом* і віконтом К. Муся-кодзі терміном на 5 років. Він складався з трьох статей та Протоколу підписання. Визначив підвалини стратегічних союзницьких відносин двох країн. Сторони вбачали в діяльності Комінтерну прагнення до «знищення та здійснення насильства над існуючими державами» і погоджувалися співробітничати «для оборони проти комуністичної руйнації». Протоколом підписання передбачалась співпраця сторін на обмін інформацією в розвідувальній діяльності та оборонна співпраця з метою б-би проти прихильників Комінтерну всередині країн та за кордоном, а також передбачалось створення постійно діючої комісії, у рамках якої сторони мали координувати зусилля в б-бі проти Комінтерну. Секретний протокол, підписаний одночасно з «А. п.», прямо вказував на антирад. спрямованість союзу Німеччини та Японії. Його ключовим положенням стало зобов'язання сторін без взаємної згоди не укладати із СРСР будь-яких політ, договорів, що суперечили б духові угоди. Договір був відкритим для підписання всіма д-вами, які бажали співпрацювати на антикомуніст. основі. 6.11.1937 до «А. п.» приєдналася Італія. На його базі почав оформлюватись військ.-політ. союз д-ав осі Берлін — Рим —

Токіо. 24.02.1939 до «А. п.» приєдналися хортистська Угорщина та створена японцями в півн.-схід. Китаї маріонеткова д-ва *Маньчжоу-Го.* 27.03.1939 договір підписала франкістська Іспанія. 25.11.1941 строк його дії подовжено на 5 років. Тоді ж до нього приєдналися Болгарія, Фінляндія, Румунія, Данія й маріонеткові уряди Словаччини, Хорватії та Нанкіна — ще однієї креатури Японії на території континентального Китаю. *ІД. Коміренко*

Антитерористична коаліція — широке міждерж. об'єднання, сформоване з ініціативи США у відповідь на терористичні акти 11.09.2001, вчинені на їхній території, внаслідок яких були повністю зруйновані будівлі Всесвітнього торг, центру в Нью-Йорку, а також частина бідівлі Пентагону. Жодна терористична орг-ція у світі офіційно не взяла на себе відповідальності за здійснену акцію, проте США звинуватили в цій агресії радикальну ісламістську орг-цію «Аль-Каїда» та її лідера Усаму Бін-Ла-дена. Удар у відповідь США вирішили завдати в Афганістані, який перебував під владою партії «Талібан» (представників ортодоксально-войовничого мусульм. крила) і де були розташовані основні бази «Аль-Каїди». До дій проти міжнар. терористів в Афганістані були закликані амер. союзники, а також будь-які країни, готові приєднатися до б-би проти *тероризму міжнародного.* Оскільки згаданий терористичний акт був однозначно розцінений як *агресія* проти США, Рада *НАТО* на своїй позачерговій сесії одностайно проголосувала щодо застосування ст. 5 Вашингтонського договору, де йдеться про колективну відповідь членів НАТО в разі нападу на одного з них. Резолюція щодо консолідації зусиль країн світу в антитерористичній б-бі була прийнята також РБ ООН.

Учасниками А. к. проголосили себе понад 100 країн світу, хоча вона не була іср::д. оформленою орг-цією з чітко окресленими структурою, цілями, завданнями, функціями. Безпосередню участь у збройних діях в Афганістані взяли США, Велика Британія та ще деякі їхні найближчі союзники. Значну роль в успішному проведенні бойових операцій відіграли збройні сили т. зв. «Північного альянсу» (внутр. афган. антиталібівської опозиції). Переважна більшість д-ав обмежилася наданням усебічної матеріальної, а також моральної підтримки силам А. к., унаслідок чого режим талібів було повалено, хоча її учасникам не вдалось ані повністю знищити всі бойові осередки «Аль Каїди», ані захопити в полон Бін-Ладена. Після формальної перемоги в Афганістані 2002 та початку амер.-брит. дій в Іраку 2003, які засудили багато країн світу, активність міжнар. співробітництва в рамках А. К. ЗНИЗИЛаСЬ. *І.О. Мінгазутдінов*

Антифранцузькі коаліції — військ.-політ, союзи д-ав Європи, спрямовані на відновлення влади монархічної династії Бурбонів у період Великої франц. рев-ції, а згодом на протидію завоюванням наполеонівської Франції. Існувало 7 коаліцій, кількість її держав-учасниць постійно змінювалась.

1-а коаліція 1792-97 фактично започаткована з підписанням *Пільницької декларації 1791* між Австрією та Пруссією, якою стверджувалась готовність обох д-ав розпочати війну з Францією задля відновлення монархії. Обидві д-ви не поспішали до активних дій. Австрія побоювалась бути обійденою при другому *поділі Речі Посполитої,* спрямувавши всі свої сили на б-бу з Францією. Росія підтримала коаліцію й дип. шляхами сприяла її зміцненню, але війська проти Франції не надсилала й участі в бойових діях не брала. Після страти Людовика XVI коаліція згуртувалась і розширилась. Формальним її початком стало утворення австр.-прус. союзу 7.02.1792 проти Франції та проголошення 20.04.1792 Францією війни Австрії. На березень 1793 до 1-ї А. к. входили Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія, Іспанія, Голландія, Неаполь, Сардинія, Тоскана й деякі нім. князівства. Основна проблема коаліції — суперечки між її членами щодо планів розподілу Франції для задоволення власних територ. претензій.

Військ, перемоги Франції 1794 посилили внутр. протиріччя в коаліції та прискорили її розпад. 2.04.1795 *Базельський мир 1795* із Францією підписала Пруссія, а 22.07.1795 — Іспанія. Із підписанням *Кампоформійського миру 1797* між Францією та Австрією й початком англ.-франц. переговорів 1-а А. к. припинила своє існування.

2-у коаліцію 1799-1802 створено для обмеження франц. впливу в Швейцарії, Голландії, Півн. Італії та Єгипті. Основні її учасники — Австрія, Велика Британія, Неаполітанське королівство, Росія й Туреччина. Розпад коаліції почався після поразок Австрії при Маренго та Гогенліндені 1800. Активну дип. роботу проводила Франція для виведення Росії з війни. Сепаратний Паризький мирний договір між Францією та Росією підписано 26.09.1801, за яким остання вийшла зі складу 2-ї А. к. і вона розпалась після підписання Францією *Люне-вільського миру 1801* з Австрією та *Ам 'енського миру 1802* з Великою Британією.

Незадоволення Лондона умовами останнього, торг, блокада з боку Франції, а також побоювання щодо можливості десантування армії *Наполеона 1* на Британські о-ви спонукали брит. уряд до активної дип. роботи щодо створення **3-ї коаліції 1803-05.** Вона складалася з Австрії, Великої Британії, Неаполітанського королівства, Пруссії, Росії та Швеції. 21.10.1805 англ. флот завдав поразки об'єднаному франц.-іспан. у Трафальгарській битві. 20.10.1805 австр. армія була оточена та знищена під Ульмом.

2.12.1805 під Аустерліцом були розгромлені об'єднані австр.-рос. війська. 3-я А. к. припинила існування з підписанням *Пресбурзького миру 1805.*

До **4-ї коаліції 1806-07** увійшли Пруссія, Росія, Ганновер, Саксонія, Брауншвейг і Саксен-Вей-мар. Велика Британія, за ініціативи якої була створена коаліція, та Швеція входили до неї, але не брали участі в бойових діях. Прус, війська були розбиті в битвах при Єні та Ауерштеді 14.10.1806. Після входу Наполеона I в Берлін 27.10.1806 нім. союзники Пруссії увійшли до Рейнського союзу, який підтримував Францію. Рос. армія зазнала поразки під Фрідландом 14.06.1807. Офіційно завершенням існування 4-ї А. к. стало підписання *Тільштського миру 1807.* Військ, кампанії 3-ї й 4-ї коаліцій були вкрай невдалими для її учасників. Унаслідок перемог Наполеона I суттєво змінилося становище в Європі, фактичним правителем якої він став.

З усіх континентальних європ. д-ав Наполеон I не мав контролю лише над Росією. Франц I мусив відмовитись від титулу імператора Священної Римської імп. і почати іменувати себе імператором Австрійським. Пруссія втратила половину своїх територій і населення. Британія почала сепаратні переговори з Францією. Для Росії наслідки поразок не були катастрофічними, але її економіка потерпала від нав'язаної Тільзитським миром *Континентальної блокади.*

5-а коаліція березень — жовтень 1809 складалася з Австрії та Великої Британії. Із початком антифранц. повстання в Іспанії 1808 Австрія вирішила використати ситуацію, щоб повернути втрачені території. Але австр. війська в битві при Ваграмі 6.06.1809 були знову розбиті, і за умовами *Шенбрунського миру 1809 вона* втратила велику частину своїх територій. Після знищення Великої армії Наполеона I під час рос-фран. війни 1812 виникли умови для створення нової коаліції європ. д-ав.

6-а коаліція 1813-14 створювалась у лютому — серпні 1813 (див. *Теплицькі союзні договори 1813).* До її складу увійшли Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія, Голландія, Іспанія, Португалія, Швеція та Мекленбург. Остаточний перелом на користь коаліції відбувся після поразки Франції в битві під Лейпцігом 16-19.10.1813. Австрія та Пруссія не бажали повного розгрому Наполеона I, побоюючись надзвичайного підсилення Росії. За їхньою ініціативою в червні 1813 і в лютому 1814 Франції пропонували укласти мир, але ці пропозиції були відхилені. 30.03.1814 союзні війська зайняли Париж. Наполеон I зрікся престолу й був засланий на о. Ельба. Існування 6-ї А. к. припинилось із повним розгромом Франції, поваленням влади Наполеона Бона-парта й підписанням *Паризького мирного договору 1814.*

У 1815 країни-учасниці *Віденського конгресу 1814-15* вимушені були створити **7-му коаліцію** для війни проти Наполеона I, який висадився на півд. березі Франції, швидко дійшов до Парижа й відновив свою владу. Війська коаліції завдали остаточного удару в битві при Ватерлоо 18.06.1815. Після перемоги коаліція підписала *Паризький мирний договір 1815* із Францією та ПрИПИНИЛа СВОЄ Існування. *В.В. Копійка*

АНТОНОВИЧ Дмитро Володимирович (2.11.1877, Київ — 12.10.1945, Прага) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, історик культури. Нар. в сім'ї відомого професора-історика і громадів-ського діяча В. Антоновича. Навчався на істор.-філол. ф-тах Київського й Харківського ун-тів. Активний учасник укр. студ. руху, співзаснов-ник і керівник РУП (1899) та УСДРП (1905), редактор їхніх друкованих органів. Із 1912 — викладач історії мистецтв у приватних школах Києва. Під час *Першої світової війни* — упов-новажений Всеросійського земського союзу. 7.03.-6.04.1917 — товариш голови Центральної Ради й голова її маніфестаційної комісії. У вересні обраний товаришем голови Київ, міської думи, у жовтні за дорученням Центральної Ради вів переговори з командуванням Чорноморського флоту про його українізацію. 21.11.1917-29.04.1918 — ген. секретар (народний міністр) мор. справ УНР. У липні 1918 призначений ген. консулом Української Держави до Стокгольма (не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з антигетьманським повстанням), у листопаді входив до складу делегації на переговорах із представниками Антанти в Яссах. 26.12.1918-9.02.1919 — народний міністр мистецтв в уряді *В. Чехівського.* Виступив ініціатором заснування Держ. драматичного і Народного театрів. Потім — голова Надзвичайної дип. місії УНР в Італії, опікувався долею укр. військовополонених. У 1921 виступив одним із засновників, а в 1928-30 і 1937-38 — ректор Укр. вільного ун-ту в Празі. 1923-45 — президент Укр. істор.-філол. товариства, 1925-45 — дир. Музею визв. б-би України у Празі.

Твори: «Українське мистецтво» (1923), «Триста років українського театру 1619-1919» (1925), «Українська культура» (1940). *В.І. Головченко*

АНТОНОВ-ОВСІЄНКО (справжнє прізвище — Овсієнко) Володимир Олександрович (9.03.1883, Чернігів — 10.02.1938) — рад. громад.-політ., військ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї офіцера. Закінчив Воронезький кадетський корпус (1901), Володимирське піхотне уч-ще (Петербург, 1904). Із 1901 — у рев. русі. 1902 вступив до РСДРП. 1905-06 — один із керівників збройних повстань у Польщі й Севастополі. Засуджений до смертної кари, яку замінено 20 роками каторги. Після втечі 1910 в еміграції

примкнув до меншовиків. Із травня 1917 — чл. РСДРП(б). У жовтні 1917 — чл. Військової орг-ції при ЦК РСДРП(б), секр. Петроградського ВРК, один із керівників жовтневого перевороту 1917, нарком у першому складі РНК РСФРР — чл. Комітету у військ. і мор. справах. Із кінця 1917 — до травня 1918 — командував рад. військами, що діяли проти укр. Центральної Ради, чл. першого укр. рад. уряду — Народного секретаріату. У серпні — вересні 1918 очолив делегацію РНК на переговорах у Берліні з представниками імпер. уряду щодо можливості участі нім. військ у б-бі з десантом *Антанти* на півночі Європ. частини Росії. 1919 командував Українським фронтом, чл. Ради оборони УСРР. У вересні 1918 — травні 1919 — чл. Реввійськради (РВР) Республіки. Після громадян, війни — на військ, і дип. роботі: 1922-24 — нач. Політуправління РВР СРСР, 1924 очолював комісію з укладення угоди з Китайською Республікою про КСЗ, 1924-28 — повпред СРСР у ЧСР, 1928-30 - у Литві, 1930-34 —у Польщі, 1936-37 — генконсул СРСР у Барселоні. 13.02.1937 заарештований за звинуваченням у належності до керівництва «троць-кістської терористичної й шпигунської організації». 8.02.1938 засуджений до розстрілу, 1956 реабілітований. *м.с.Дорошко*

АНШЛЮС (з нім. ап5СПШ88 — приєднання) — *анексія* Австрії, здійснена фаш. Німеччиною 11-12.03.1938 на виконання гітлерівського плану розширення нім. «життєвого простору» під гаслом об'єднання територій проживання німецькомовного населення в єдиному Третьому Рейху. Ідея об'єднання Австрії з Німеччиною виникла в середовищі німецькомовних австр. монархістів після падіння Габсбургської монархії та розпаду Австро-Угорщини 1918 унаслідок її поразки в *Першій світовій війні.* А. був заборонений *Версальським 1919* і *Сен-Жер-менським 1919 мирними договорами.* Однак, оскільки заборона суперечила принципу самовизначення народів, що був наріжним каменем *« Чотирнадцяти пунктів» В. Вільсона* і *Паризької мирної конференції 1919,* А. став метою багатьох політиків як у Німеччині, так і в Австрії, які продовжували агітацію на його користь упродовж 1920-х, особливо в Зальцбурзі та Тіролі. В умовах світової екон. кризи 1931 виникла ідея створення *митного союзу* між Австрією та Німеччиною, проект якого був представлений на розгляд Ради Ліги Націй, де Франція та її союзники-члени *Антанти малої* розцінили його як перший крок до політ. А. і висловились проти проекту. Міжнародний Суд в Гаазі визнав митний союз несумісним із *Женевським протоколом про Австрію 1922.* Після приходу *А. Гітлера* до влади 1933 в Німеччині посилились вимоги щодо А. Австрії, особливо після нацистського заколоту у Відні 25.07.1934, у ході якого було вбито австр. канцлера *Дольфуса.* Але заколот завершився поразкою нацистів. Франція, Велика Британія та Італія на сесії *Ліги Націй* 27.09.1934 підтвердили Декларацію про незалежність Австрії 17.02.1934. Примирення і зближення Італії та Німеччини 1936 під час громадян, війни в Іспанії залишило австр. уряд в ізоляції перед загрозою анексії з боку Німеччини. У лютому 1938 на зустрічі з Гітлером у Берхтесгадені новий Канцлер Австрії К. Шушніг отримав ультиматум, у якому нім. диктатор вимагав амністії австр. нацистам, включення представників нацистської партії до уряду, призначення нім. ставленика Зейсс-Інкварта на посаду міністра внутр. справ та добровільного приєднання Австрії до Третього Рейху. Оголошення Шушнігом дати проведення плебісциту 13.03.1938 з питання незалежності Австрії призвело до негайної мобілізації нім. армії, ультимативної вимоги Гітлера щодо скасування плебісциту, відставки Шушніга 11.03.1938 і призначення на його місце Зейсс-Інкварта, який після виконання цих вимог звернувся з проханням про введення нім. армії на територію Австрії. 13.03.1938 Австрія була проголошена частиною гітлерівського Рейху. 10.04.1938 під нім. контролем було проведено плебісцит, на якому 99% населення висловилось на користь А. Повторно А. був заборонений після *Другої світової війни* згідно з *Державним договором про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955.* *І.С. Покровська*

Ань Хен Вон (1.04.1936) — півд.-корейський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Сеульського нац. ун-ту (1960). Із 1961 — в апараті МЗС Республіки Корея. Із березня 1966 — працівник посольства у ФРН; із лютого 1977 — дир. міжнар. торг, відділу Міжнар. торг, бюро МЗС; із березня 1980 — консул ген. консульства в Сан-Франциско; із січня 1982 — радник посольства у ФРН, заст. ген. директора Договірного бюро МЗС, ген. інспектор МЗС, ген. директор Бюро коне, установ і закорд. об'єктів МЗС; із листопада 1988 — ген. консул у Майямі; із вересня 1990 — радник-посланник посольства в Бельгії. 1993-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

В.І. Го.човченко

Апартеїд або «теорія окремого розвитку» (з африк. арагіпеШ — окремість, стан розмежо-ваності) — ідеологія та держ. політика режиму білої меншості в Півд.-Африк. Республіці (до 1961 — Півд.-Африк. Союзі), що передбачала дискримінацію населення Півд. Африки за расовою та етнокульт. ознакою, збереження беззаперечного домінування європейців у політиці та економіці країни. В основі А. лежить постулат про наявність расової «ієрархії». В умовах колоніальної Півд. Африки, де перед меншиною європ. переселенців постала потреба в обгрунтуванні монопольних прав на експлуатацію ресурсів країни

й утримання політ, влади, А. було покладено в основу держ. ідеології, проголошеної після приходу до влади Національної партії 1948, яка виступала за збереження расової чистоти білого населення країни. А. передбачав реалізацію політики сегрегації, тобто впровадження расових бар'єрів у всіх сферах життя країни. Проявом А. стала політика «бан-тустанізації» — орг-ція авт. територ. утворень для чорного населення ПАР, у які впродовж 60 — 70-х XX ст. примусово виселялися корінні африканці з інших районів країни. На території ПАР було утворено 10 бантустанів, 4 з них (Тран-скей, Бопутатсвана, Венда, Сіскей) отримали формальну незалежність, невизнану за межами ПАР. Світове співтовариство вперше звернуло увагу на прояви А. 1946, коли відп. питання було включено до порядку денного *Генеральної Асамблеї ООН.* Із 1962 почав працювати Спец, комітет ООН проти А. Прийнятою 1973 ГА ООН міжнар. Конвенцією про припинення злочину А. та покарання за нього, А. було офіційно визнано злочином проти людяності та джерелом загрози міжнар. миру й безпеці. У 1977 *Рада Безпеки ООН,* засудивши А., ввела обов'язкові санкції щодо ПАР. Офіційно А. як держ. політику ПАР Скасовано 30.06.1991.
Г.О. Музика

Апатриди (від грец. бигатрк; — особа без батьківщини) — особи, що не мають громадянства або підданства жодної з держав світу і не володіють доказами, які могли б встановити їхню приналежність до громадянства чи підданства будь-якої держави. Причина появи А. — негативні колізії законодавств д-ав про громадянство. Сучас. *доктрина міжнародного права* розрізняє А. де-факто (тяжіє до поняття біженців) та А. де-юре. Відрізняються А. абсолютні (за народженням) та відносні (особи, що втратили громадянство). Прав, положення А. визначається за законодавством д-ви постійного проживання *(ефективного громадянства принцип)* та, з винятками, прирівнюється до прав, статусу місцевого населення. За внутр.-держ. правом А. володіють переважно статусом іноземців, проте, на відміну від останніх, позбавлені права на дип. захист. Становище А. є прав, аномалією та суперечить правам людини, оскільки не дає можливості користуватись правами, що випливають зі статусу громадянства. Сучас. *міжнародне право* спрямоване на стимулювання зменшення випадків апатризму: Конвенція про статус А. 1954 встановлює для них статус іноземців; Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 передбачає, що укладення чи розірвання шлюбу з іноземцем або зміна громадянства чоловіком не повинні автоматично впливати на громадянство жінки (призводити до його втрати); Конвенція про скорочення випадків безгрома-дянства 1961 визначає сприятливий порядок набуття А. громадянства д-ви постійного проживання, орієнтує на переважання «права грунту» при визначенні громадянства особи, встановлює заборону позбавлення особи громадянства, якщо внаслідок цього вона стане А. (крім випадків неправомірно набутого громадянства).
О.В. Буткевич

АпОСТИЛЬ: 1. Спец, штамп на нац. док-ті для його визнання за кордоном, що засвідчує дійсність підпису, статус особи, яка його підписала, та дійсність печатки або штампа, якими скріплено документ; не вимагає подальшого завірення. Застосування А. на заміну дип. або коне, легалізації офіц. док-тів передбачено Гаазькою конвенцією 1961. Дія Конвенції не поширюється на док-ти, вчинені *агентами дипломатичними* або консулами, та на адмін. док-ти, що мають пряме відношення до комерційних або митних операцій.
2. Штамп на довіреності, який дозволяє довіреній особі вчиняти всі дії з купівлі та оформлення за кордоном автомобіля на ім'я довірителя.
3. Дозвіл, що видається іноземцям при вступі в шлюб із громадянином або громадянкою д-ви реєстрації, який засвідчує дотримання всіх необхідних формальностей, які висуває їхня д-ва.
О.В. Буткевич

АПОСТОЛ Данило Павлович (4.12.1654, с. Сорочинці Миргородського полку — 17.01.1734, с. Сорочинці) — укр. військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї козацького старшини, вихідця з Молдови. У 1682-1727 — миргородський полковник. Як талановитий військ, керівник відзначився в Азовських походах 1695-96 і *Північній війні 1700-21,* зокрема в боях під Ерестфером 1701 і Варшавою 1705. Прихильник самостійницької політики гетьмана /. *Мазепи,* активний учасник вироблення умов *українсько-шведського союзу.* 28.10.1708 разом із гетьманом приєднався до армії шведського короля Карла XII, але внаслідок перших військ.-політ. невдач союзників 21.11.1708 залишив шведський табір із таємним дорученням І. Мазепи досягти порозуміння з *Петром І.* Попри невдачу своєї місії отримав амністію та взяв участь у Прутському 1711 і Перському 1722 походах рос. армії. Спільно з наказним гетьманом *П. Полуботком* виступав проти обмеження держ. прав Гетьманщини *Малоросійською колегією,* ініціював вироблення автономістських *Коломацьких петицій 1723,* за що був ув'язнений у Петропавловській фортеці. Після звільнення та принесення присяги новому імп. Петру II повернувся на Батьківщину, де з дозволу Петербурга на ген. козацькій раді у Глухові 1.10.1727 обраний гетьманом. 27.07.1728 звернувся до Петра

II з «Нуждами малоросійськими» про відновлення положень *Переяславсько-Московської угоди 1654,* але змушений був задовольнитися т. зв. «Рішитель-ними пунктами», які значно обмежували гетьманську екон. й судову владу. За таких обставин зосередився на проведенні низки адмін. і фінанс. реформ (ген. слідство про маєтності, запровадження фіксованого бюджету, введення «Інструкції українським судам», кодифікація законодавства та ін.), які значно впорядкували та зміцнили внутр. становище Гетьманщини; домігся переводу Києва з-під влади генерал-губернатора під юрисдикцію гетьмана й амністії для запорожців-союзників І. Мазепи (Олешківська Січ на території Кримського ханату) та дозволу на заснування ними Нової Січі на р. Підпільній.

В.І. Головченко

Арабо-ізраїльська війна 1948-49 — *війна* арабських держав проти Ізраїлю за визначення кордонів арабської та євр. держав на території Палестини. Починаючи з кінця *Другої світової війни,* сіоністські збройні формування вели бойові дії проти брит. військ й арабського населення з метою проголошення незалежної євр.

д-ви. Збройні виступи не припинились і після прийняття 29.П.1947 *Генеральною Асамблеєю ООН* рез. №181 про поділ Палестини, оскільки сіоністські збройні формування здійснювали чисельні терористичні операції проти арабського населення з метою добитися контролю над районами, що мали відійти євр. д-ві. У грудні 1947 арабське населення створило Армію визволення Палестини, яка з поч. 1948 розпочала збройну б-бу проти поділу Палестини. За підтримки арабських д-ав. Арабо-євр. конфлікт у Палестині переріс у війну нещодавно проголошеного Ізраїлю із сусідніми арабськими д-вами, яка розпочалася 15.05.1948, після припинення чинності брит. мандату на Палестину та проголошення д-ви Ізраїль, із вступом на територію Палестини регулярних військ Єгипту, Сирії, Лівану, Іраку та Йорданії, а також Саудівської Аравії та Ємену.

На початковому етапі війни успіху досягли арабські країни: об'єднані арабські збройні сили завоювали центр, частину Палестини, включаючи старий Єрусалим, низку великих і малих палестинських міст. Згодом, завдяки військ, допомозі, наданій Ізраїлю рядом країн, у т. ч. СІЛА, СРСР, Болгарією, Польщею, Румунією, Угорщиною, Чехословаччиною та ін., йому вдалося переломити хід воєнних дій на свою користь. *Рада Безпеки ООН* прийняла резолюцію 28.05.1948: протягом 36 годин усім учасникам палестинської війни припинити бойові дії. Згодом Рада Безпеки оголосила рішення про тимчасове *перемир'я терміном* на 4 тижні. Невиконання вимог передбачало застосування екон. санкцій проти воюючих сторін, після чого бойові дії припинилися. 11.06.1948 Ізраїль, чия армія переважала за кількісними та якісними показниками супротивника, ігноруючи чисельні вимоги РБ ООН про припинення вогню, продовжив бойові дії до повної реалізації власних стратегічних планів. У результаті війни Ізраїль захопив частину палестинських територій, відведених ООН арабській д-ві, й частину Єрусалима, внаслідок чого під його контролем опинилося 80% усієї території Палестини. Територ. надбання здійснили й деякі арабські країни-учасниці, зокрема Йорданія анексувала Зах. берег р. Йордан і схід, частину Єрусалима, Єгипет, за яким стояла Велика Британія, взяв під свій контроль сектор Газа, а Сирія — район аль-Хімма.

Перша А.-і. в. завершилась 1949, після укладення Ізраїлем окремих тимчасових угод про перемир'я з арабськими країнами. Переговори відбувались на грец. о. Родос за посередництвом представників ООН. 24.02.1949 тимчасову угоду про перемир'я з Ізраїлем уклав Єгипет, 23.03.1949 — Ліван, 3.04.1949 — Йорданія і 20.07.1949 — Сирія. Ірак, Саудівська Аравія та Ємен, які не межують із Палестиною, угод про перемир'я не укладали. Згідно з цими угодами між сторонами встановлювались тимчасові лінії перемир'я та припинення вогню, а не держ. кордони. Уздовж сирійсько-ізраїльської демаркаційної лінії утворювалось кілька *демілітаризованих зон.* Контроль за додержанням перемир'я покладався на змішані арабо-ізраїльські комісії під головуванням представника штабу *спостерігачів ООН.* Угоди не вирішували тери-тор. питань, залишалась проблема палестинських *біженців* (за даними Близькосхідного агентства ООН на червень 1967 їхня чисельність складала 1 344 576 осіб). Зберігався воєнний стан, що супроводжувався постійними прикордонними інцидентами, не був забезпечений міжнар. статус Єрусалима. Головним наслідком 1-ої А.-і. в. стало виникнення проблеми Близькосхідного врегулювання, та її серцевини — *Палестинської проблеми.*

ІД. Коміренко

Арабо-ізраїльська війна 1956 — див. *Суецька криза 1956.*

Арабо-ізраїльська війна 1967 — («Шестиденна війна», третя арабо-ізраїльська війна) розпочалась 5.06.1967 раптовим нападом Ізраїлю на Єгипет, Йорданію та Сирію. їй передували збройні провокації Ізраїлю на встановлених дог-рами 1949 тимчасових лініях припинення вогню (див. *Арабо-ізраїльска війна*

1948-49), що розпочались у 1965 і загострились навесні 1967. 7.04.1967 стався великомасштабний інцидент на ізраїльсько-сирійському кордоні, у ході якого ізраїльські війська використовували танки й бойові літаки. 16.04.1967 ізраїльські військ, літаки порушили повітр. простір Єгипту; ескалація конфлікту продовжувалась і в травні. На поч. травня 1967 Президент Єгипту Г. Насер висунув розташованим на єгипетській території силам *Організації Об'єднаних Націй* вимогу перебазування на територію сектора Гази. Керівництво ООН не погодилось із цією вимогою та прийняло рішення про повну евакуацію військ ООН із території Єгипту. 22.05.1967 Насер оголосив про відновлення блокади Тиранської про-
токи, знятої в 1957 (див. *Суецька криза 1956):* жодне ізраїльське судно не мало права проходу протокою, Єгипет також заборонив доставку через протоку в Ізраїль стратегічних товарів на суднах третіх країн. 26.05.1967 на з'їзді арабських профспілок Насер заявив, що настав час знищити Ізраїль; Алжир і Кувейт направили експедиційні корпуси на підтримку Єгипту. 30.05.1967 був підписаний єгипетсько-йорданський військ, договір, а 4.06.1967 — єгипетсько-іракський договір про взаємну оборону, після чого іракські військ, частини увійшли на йорданську територію. Розуміючи неминучість війни, очолюваний Л. Ешколем уряд Ізраїлю вирішив завдати превентивного удару по арабських країнах 5.06.1967. Після бомбових ударів по єгипетських аеродромах ізраїльська армія розпочала наступ на Синайський півострів. Прорвавши єгипетську оборону на трьох ділянках фронту, вона створила собі плацдарми для подальшого наступу. На ранок 8.06.1967 ізраїльські війська дійшли до берегів *Суецького каналу,* ще 7.06.1967 ізраїльський мор. десант зайняв Шарм-аль-Шейх. Того ж дня перемогою ізраїльських військ завершились запеклі бої в секторі Гази, який захищали палестинська дивізія та мешканці розташованих там таборів палестинських біженців. 8.06.1967 була розбита йорданська армія, яка втратила контроль над Схід. Єрусалимом і всією територією до р. Йордан включно. Уранці 9.06.1967 ізраїльські війська розпочали наступ на сирійські укріплення на Голанських висотах, звідки вівся обстріл ізраїльської території. *Рада Безпеки ООН* 6.06.1967, 7.06.1967 і 9.06.1967 приймала резолюції про негайне припинення воєнних дій, але ізраїльські війська продовжували наступ і завершили його лише 10.06.1967 о 19.30, вийшовши до міста Кунейтри. Цей момент вважається офіц. закінченням А.-і. в. 1967.

Питання про становище на Бл. Сході багаторазово розглядалось на засіданнях РБ ООН у жовтні 1967. СРСР наполягав на негайному виведенні ізраїльських військ з окупованих територій без укладання мирного дог-ру з Ізраїлем, із яким він розірвав *дипломатичні відносини* ще 10.06.1967. Зах. країни, зокрема США, наполягали на укладанні миру як попередній умові звільнення арабських територій від ізраїльської окупації. Лише 22.11.1967 РБ ООН ухвалила компромісний проект резолюції. Резолюція №242 визначила принципи політ, врегулювання Бл.-схід. конфлікту. У ній йшлось про «неприпустимість набуття територій шляхом війни», а також визначались основні принципи врегулювання ситуації на Бл. Сході: виведення ізраїльських військ з усіх окупованих арабських територій; припинення стану війни між арабськими країнами й Ізраїлем; забезпечення свободи *судноплавства міжнародного торговельного;* досягнення справедливого врегулювання проблеми *біженців;* забезпечення територ. недоторканності й політ, незалежності кожної д-ви в регіоні. Але позитивного результату переговорний процес наприкінці 1967 — на поч. 1968 не дав. А.-і. в. 1967 закінчилася серйозною військ, поразкою арабських країн. Ізраїльським військам вдалося захопити обширні арабські території: єгипетський Синайський півострів, сирійські Голанські висоти, Західний берег р. Йордан, сектор Гази та схід, частину Єрусалима. Під ізраїльською окупацією опинилось бл. 70 тис. км^2 арабських територій із населенням понад 1 млн. осіб. Перемозі Ізраїлю, поряд із раптовістю нападу, оснащеністю ізраїльської армії сучас. озброєнням, її кращою підготованістю до ведення бойових дій, сприяла й неузгодженість дій Єгипту, Сирії та Йорданії.

І.Д. Коміренко

Арабо-ІзраїЛЬСЬКа війна 1973 («Судного дня» війна, четверта арабо-ізраїльська війна) розпочалася 6.10.1973 о 13.50 форсуванням значними контингентами єгипетських збройних сил *Суецького каналу.* Того ж дня сирійська армія, підтримана іракськими з'єднаннями, вступила в ізраїльську окуп. зону на Голанських висотах. Як і дві попередні арабо-ізраїльські війни (див. *Суецька криза 1956; Арабо-ізраїльська війна 1967),* вона була короткочасна та продовжувалася менше 3 тижнів. В умовах колонізації Ізраїлем окупованих у 1967 арабських територій, його відмови від переговорів про всебічне бл.-схід. врегулювання та подальшого посилення агресивності Ізраїлю в регіоні вірогідність відновлення воєнних дій між арабами й ізраїльтянами зростала. Розпочаті арабами воєнні дії проти Ізраїлю продемонстрували значне зростання боєздатності арабських армій, солідарності арабських країн у б-бі з Ізраїлем. Разом з арміями Єгипту й Сирії проти Ізраїлю воювали військ, частини та підрозділи Іраку, Алжиру, Марокко, Тунісу, Судану, Саудівської Аравії, Кувейту і Йорданії. Лівія направила на арабо-
ізраїльський фронт мед. персонал. Велику допомогу єгипетським і сирійським збройним силам надав СРСР, який постачав цим країнам повітрям і морем новітні види озброєнь. Ізраїльська армія вперше зазнала значних втрат у живій силі й техніці. Наслідки перших днів війни розвіяли міф про непереможність ізраїльських збройних сил, продемонструвавши втрату Ізраїлем абс. воєнної переваги в

регіоні. Воєнні успіхи Єгипту й Сирії на початковому етапі війни (6-14.10.1973), військ.-техн. і політ, допомога СРСР, активна підтримка Єгипту й Сирії всім арабським світом і міжнар. громадськістю призвели до того, що на Бл. Сході відбулась «неочікувана переміна політичних реалій». Ізраїль виявлявся дедалі більше ізольованим, із ним розрившій *дипломатичні відносини* африк. країни (за винятком Кот-д'Івуару, Заїру й Ефіопії). Проте з 15.10.1973 розвиток бойових дій на єгипетсько-ізраїльському фронті зазнав корінних змін. Уже з 8.10.1973 ізраїльська ударна дивізія під командуванням генерал-майора *А. Шарона* уклинювалася між другою (на півночі) й третьою (на півдні) єгипетськими арміями, що наступали. За допомогою значного підкріплення ізраїльські війська вдерлися в цей пролом і до-сягли Суецького каналу, а вночі з 14.10.1973 на 15.10.1973 форсували його. Переміни, що відбулися в становищі воюючих сторін, значною мірою зумовлювались великою військ, допомогою Ізраїлю з боку США й тим політ, курсом, яким слідував єгипетський Президент *А. Садат* у довоєнний період. Приймаючи рішення щодо відновлення воєнних дій проти Ізраїлю, він прагнув добитись на полі бою таких результатів, яких не зміг добитись у позалаш-тункових торгах із Вашингтоном на передвоєнній стадії та які дозволили б йому зміцнити своє становище в країні.

Занепокоєні можливістю поширення воєнного конфлікту на Бл. Сході, СРСР і США доклали зусиль, щоб уникнути його. У той же час Кремль прагнув не допустити повної військ, катастрофи для арабських країн, а США бажали зберегти рівновагу в регіоні. Унаслідок рад.-амер. переговорів, що відбулися в Москві 20.10.1973, був вироблений проект резолюції №338, прийнятої *Радою Безпеки ООН* 14-ма голосами з 15-ти (утримався Китай) уночі з 21.10 на 22.10.1973. Резолюція передбачала припинення протягом 12 годин вогню та всіх воєнних дій із залишенням військ на позиціях, що вони займали на 22.10.1973, і проведення переговорів з остаточного врегулювання. Єгипет прийняв цю резолюцію 22.10.1973. Ізраїльтяни також погодилися, проте під приводом інцидентів продовжували бойові операції. Не пройшло і трьох годин із моменту набуття чинності рішення про припинення вогню, як ізраїльські війська розгорнули новий наступ уздовж зах. берега на Суец. Продовження Ізраїлем воєнних дій примусило РБ ООН 23.10.1973 розглянути питання про невиконання резолюції №338 і прийняти резолюцію №339, у якій вона підтверджувала своє рішення щодо негайного припинення всякого вогню й усіх бойових дій і ставила вимогу, щоб війська були повернуті на ті позиції, які вони займали на момент, коли рішення про припинення вогню набувало чинності. РБ ООН також запропонувала *Генеральному секретареві ООН* «здійснити заходи для негайного направлення представників ООН для спостереження за дотриманням припинення вогню між військами Ізраїлю і Єгипту». Проте Ізраїль продовжував воєнні дії, намагаючись шляхом застосування сили добитись зміцнення своїх політ, позицій під час майбутніх переговорів з арабською стороною. РБ ООН 24.10.1973 попередила Ізраїль про найтяжчі наслідки продовження агресивних дій у порушення прийнятих резолюцій. Вона прийняла нову резолюцію №340 про відведення військ на позиції 22.10.1973 і створення під її керівництвом Надзвичайних сил ООН для Бл. Сходу, які у складі 800 осіб були направлені на єгипетсько-ізраїльський фронт із метою забезпечення припинення вогню. Згодом вони були збільшені до 2300 осіб. Бойові дії було остаточно припинено 26.10.1973 на сирійському фронті. А.-і. в. 1973, що стала найбільшим воєнним зіткненням між арабами та ізраїльтянами з часу створення в 1948 Держави Ізраїль, наочно продемонструвала неможливість вирішення воєнним шляхом проблем, що лежать в основі арабо-ізраїльського конфлікту, підтвердила нагальну необхідність усебічного політ, врегулювання бл.-СХІД. КРИЗИ.

І.Д. Коміренко

Аралов Семен Іванович (17.12.1880, Москва — 22.05.1969, Москва) — рад. громад.-політ, діяч, дипломат. Нар. в сім'ї купця. Закінчив Моск. комерційний ін-т у 1914. Учасник *Першої світової війни,* штабс-капітан. 1917 — делегат 2-го Всеросійського з'їзду рад. Із 1918 — чл. РКЛ(б).

У вересні 1918 — липні 1919 — чл. РВР Республіки; чл. рад. рос.-укр. делегації на *Ризькій мирній конференції 1920-21;* у січні — березні 1921 — чл. РВР Київ, військ, округу. 1921 — повпред РСФРР у Литві, 1921-23 — повпред РСФРР і СРСР у Туреччині (Анкара), 1923-25 — у Латвії. 1925-27 — чл. колегії НКЗС СРСР. Із 1927 — надерж. і наук, роботі. Учасник *Другої світової війни,* полковник. 1946-57 — на парт, роботі. *Твори:* «Спогади радянського дипломата» (рос, 1960).

Н.В. Шпакова

Аранда І ВІЙЄН (Агапсіа у Уііеп) Луїс Гомес де (1946, Руте, провінція Кордоба) — іспан. дипломат. У 1974 — співробітник МЗС Іспанії, чл. підготовчої комісії з питання участі Іспанії в Міжнародному Суді ООН; 1975-79 — співробітник посольства Іспанії у ФРН; 1979-82 — співробітник Управління міжнар. екон. зв'язків та Управління Африки й континентальної Азії МЗС Іспанії; 1982-84 — радник-посланник посольства Іспанії в СРСР; 1984-1990 — радник-посланник посольства Іспанії в Аргентині; 1990-92 — зав. відділу інформатики ген. секретаріату країн ЄС, зав. відділу Серед. Сходу МЗС Іспанії; 1992-97 —

ген. консул Іспанії в Мюнхені. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Об'єднаній Республіці Танзанії, за сумісництвом — у Республіці Руанда та в Республіці Бурунді. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Україні.
Р.Л. Кривонос

Арас (Атак) Тевфік Рюштю (1883 - 1972) — тур. громад.-політ, діяч і дипломат, активний учасник патріотичного руху «Спілок захисту прав». У 1920-23 — депутат Великих нац. зборів Туреччини, доповідач із закорд. справ, 1925-38 — мін. зак. справ Турецької Республіки. Сприяв її зближенню із СРСР, підписав рад.-тур. договір 1925 про взаємний нейтралітет та низку док-тів, які його доповнювали й розвивали. Узяв участь у виробленні *Лондонських конвенцій про визначення агресії 1933,* водночас забезпечив укладання угоди 1928 про оттоманський борг, позитивно поставився до створення *Антанти балканської* й *Антанти близькосхідної,* що уможливило порозуміння Анкари з демокр. д-вами Заходу. На *Монтрьо конференції 1936* по суті підтримав позицію Великої Британії про рівність усіх д-ав щодо проходження їхніх військ, суден через Босфор і Дарданелли. У 1939-42 — посол Туреччини у Великій Британії. Згодом відійшов від активної політ, діяльності.
В.І. Головченко

Арафат (АгаГаї, справжнє ім'я — Мухаммад Абдель Рахман Абдель Рауф Арафат аль-Кудва аль-Хусейні, парт, псевдонім — Абу Омар «будівельник») Ясир (4.08.1929, Єрусалим) — палестинський держ.-політ. діяч. Нар. в заможній купецькій сім'ї, що за материнською лінією генеалогії походить від пророка Мухаммеда. Закінчив інженерний ф-т Каїрського ун-ту в 1953, де очолював Союз палестинських студентів, і єгипетський військ, коледж. Брав участь у бойових діях у складі єгипетської армії під час *Суецької кризи 1956,* потім працював інженером у Кувейті. 1.01.1965 заснував Фронт нац. визволення Палестини (ФАТХ), який невдовзі став одним із найпотужніших угруповань в ОВП. У лютому 1969 очолив Виконком ОВП, ініціював створення штурмового угруповання «Аль-асіфа» («Буря»), яке здійснювало терористичні акти проти Держави Ізраїль. У вересні 1970 став головнокомандувачем Збройних сил Палестинського руху опору. Невдало виступив проти монархічного режиму в Йорданії 1971. Отримавши призначення керівником політ, департаменту ОВП 1973, перейшов від військ.-терористичної діяльності до міжнар.-дип. переконання. Із листопада 1974 — 1-й представник неурядової орг-ції, що звернулася до пленарної сесії *Генеральної Асамблеї ООН.* Безперспективність збройної б-би з Ізраїлем призвела А. до прийняття 12-15.11.1988 в Алжирі «Політичної декларації» та «Декларації незалежності», у яких містилися визнання права Ізраїлю на держ. існування та ідея паралельного створення самостійної Палестинської держави у визначених ООН кордонах, а також до підписання його представником Махмудом Аббасом Рамкової угоди про поетапне введення Палестинської автономії 13.09.1993. Затверджений Центральною радою ОВП 2.04.1989 на посаді Президента Держави Палестина згідно з Декларацією про запровадження палестинського самоврядування в секторі Газа і районі Єрихона 4.05.1994. Очолив Раду Палестинської автономії 5.07.1994. Після заг. виборів 20.01.1996 — голова Палестинської нац. адміністрації, верховний головнокомандувач Збройних сил Палестини. Рішенням ГА ООН 1998 його повноваження у статусі спостерігача значно розширені, але останніми роками з'явились неспростовані дані щодо причетності А. до регіонального й між-нар. тероризму. Лауреат Золотої медалі миру 1975 і *Нобелівської премії миру* 1994.
В.І. Головченко

Арбітраж міжнародний — третейський суд
для розгляду міжнар. спорів, сторонами яких виступають держави та міжнар. орг-ції. В окремих випадках доступ до А. м. можуть мати приватні особи (Ірано-амер. претензійний трибунал, Міжнар. центр для врегулювання інвестиційних спорів). Склад та порядок діяльності А. м. визначається угодою сторін, що має назву «арбітражний компроміс». А. м. складається, як правило, з арбітрів, що призначаються сторонами, та узгодженого між ними (або призначеного міжнар. посадовою особою, напр., *Генеральним секретарем ООН)* суперарбітра. Переважна більшість А. м. створюється *ад гок,* для розгляду конкретного спору. Світова практика знає кілька спроб створення постійно діючого А. м. Найбільш вдала з них мала результатом створення Постійної палати третейського суду в Гаазі на підставі Конвенції про мирне вирішення міжнар. сутичок 1907, яка нині існує як список арбітрів, із числа яких можна формувати арбітраж для вирішення конкретного СПОру. *М.М. Гнатовський*

Арбітражне рішення міжнародне — акт
тлумачення та застосування *міжнародного права,* здійснений *арбітражем міжнародним* щодо того чи іншого *спору міжнародного,* переданого сторонами на його розгляд. Це рішення є обов'язковим для

виконання сторонами спору та не підлягає оскарженню. Як і *судове рішення міжнародне,* може використовуватись як допоміжний засіб для визначення прав. норм. А. р. м. може сприяти підтвердженню існуючих або створенню нових *норм міжнародного права.*
М.М. Гнатовський

Ардагаст (II-а пол. VI ст.) — вождь територ.-політ. союзу дакійських слов'ян. Воював спільно з іншим таким союзом на чолі з Мусокієм проти Візантії. Відомості про нього містяться в працях візантійських істориків VII — VIII ст. Феофілакта Сімокатти й Феофана Сповідника. Лінгвісти вважають написання імені А. викривленим слов'янським Радогаст або Радогость. У 583 здійснив вдалий похід у Візантію, під час якого дійшов майже до Константинополя. Імп. Маврикію доводилося особисто очолювати відсіч. На зворотному шляху війська А. були розбиті візантійським полководцем Коментіолою під Адріанополем. Протягом 592-93 продовжував вести бойові дії, але зазнав поразки від візантійського
ПОЛКОВОДЦЯ ПрІСКа. *М.Ф. Котляр*

Аріта (Агіга) Хатіро (1884 - 1965) — япон. держ. діяч і дипломат. На дип. службі з 1910. Працював у МЗС Японії, очолював Азійський департамент. 1932-33 — віце-міністр зак. справ; 1934-36 — *посланник* Японії в Бельгії, 1936 — посланник у Китайській Республіці. 1936-37, 1938-39 і січень — червень 1940 — мін. зак. справ Японії. Відіграв активну роль у підготовці *«Анти-комінтернівського пакту» 1936,* у розробленні та здійсненні принципів «нового порядку у Схід. Азії», в укладанні англ.-япон. угоди про мор. митниці Китаю 3.05.1938, що дозволила різко знизити митні збори на япон. товари, а також забезпечив *Аріти — Крейгі угоду 1939.* 1943-45 — дип. радник МЗС Японії, згодом — депутат палати перів. Очолював Япон. зовн.-політ, асоціацію, виступав за нормалізацію япон.-рад.
ВІДНОСИН. *В.І.Головченко*

АрІТИ — КреЙГІ угода 1939 щодо врегулювання англ.-япон. конфлікту, що виник в окупованій японцями частині Китаю, підписана 22.07.1939 в Токіо мін. зак. справ Японії *Х. Арітою* та послом Великої Британії в Токіо Р. Крейгі. Загострення відносин між двома країнами відбулось унаслідок дій япон. військ, властей, які арештували брит. військ, аташе та оголосили блокаду брит. концесії в Тяньцзіні, звинувативши її владу в переховуванні «підривних елементів». Лондон, стурбований спробами Німеччини ізолювати її на Дал. Сході, пішов на підписання угоди, якою визнавав встановлення прояпон. «нового порядку» в Схід. Азії, погоджувався з перебуванням япон. військ на території Китаю протягом невизначеного часу, зобов'язувався не надавати допомогу урядові *Чан Кайші* й дотримуватись нейтралітету стосовно япон.-рад. суперечностей, що було важливим для Японії, яка вела військ, дії проти СРСР і МНР у районі р. Халхін-Гол (див. *Халхін-Гольський конфлікт 1939).* Японія, у свою чергу, давала Великій Британії гарантії нейтралітету щодо англ.-нім. суперечностей. Угода, з одного боку, послаблювала брит. позиції на Дал. Сході, з іншого — вносила напруженість у япон.-нім. стосунки, оскільки, на думку Німеччини, Японія віддала перевагу своїм регіональним інтересам на шкоду глобальній взаємодії союзникш, чим звільнила Німеччину від зобов'язань перед Токіо щодо СРСР. США відповіли на укладення А.-К. у. денонсацією япон.-амер. торг, договору 1911 та жорсткішою політикою щодо Японії, намагаючись запобігти її пануванню в Азіатсько-Тихоокеан-
СЬКОМу реГІОНІ. *І.С. Покровська*

Арктика (від грец. архтіхбі; — північний) — півн. полярна область Землі, що включає окраїни материків Євразії та Півн. Америки й майже весь Півн. Льодовитий океан (крім схід, і півд. частин Норвезького моря) з усіма його островами (крім прибережних о-вів Норвегії), а також прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів. Розділена на 5 секторів, які належать 5 приарктичним д-вам — РФ, США, Канаді, Данії та Норвегії. Фінляндія після передачі СРСР району Печенги (Петсамо) була позбавлена виходу в Півн. Льодовитий океан. Ісландія визначає всю свою територію як вхідну до арктичної зони, але претензій на власний арктичний сектор не подає. Секторний розподіл Півн. Льодовитого океану не здобув належного міжнар.-прав. закріплення й повного між-нар. визнання. Проблеми прав, режиму Півн. Льодовитого океану грунтуються на різниці підходів до визначення цієї частини земної кулі, що може розглядатись або як відкрите море, або як особливий вид держ. території 5 прилеглих країн. Зазначені точки зору породжують колізії між нормами *міжнародного права* та нормами внутр.-держ. права прилеглих країн. У міжнародному праві існує точка зору, що в 20-ті XX ст. склалася звичаєва норма, яка передбачає розподіл арктичних територій на сектори, що знаходяться під юрисдикцією приарктичної д-ви, а на острови та землі в цьому секторі поширюється *суверенітет* відповідної д-ви. При цьому арктичним сектором кожної з д-ав є простір, основою якого є узбережжя цієї д-ви, а боковою лінією — меридіани від Півн. полюса до схід, і зах. кордону цієї д-ви. *Конвенція ООН з морського права 1982* прямо не скасовує секторальний принцип визначення статусу територій в А., але й не підтверджує його. Вона встановлює кордон д-ви по зовн. межі *територіальних вод та* 200-мильну *виключну*

економічну зону. Дно морів та океанів і надра під ними, які не знаходяться під держ. юрисдикцією, відповідно до Конвенції є заг. спадщиною людства. Отже, лінії, що позначають бокові межі полярних секторів, не визнаються держ. кордонами. Вони проходять по зовн. межі територ. вод приполярних д-ав: для Росії, Канади й Данії ця межа визначена в 12 миль, для США — 3 милі. Ряд д-ав, що володіють технологіями дослідження та використання мор. дна, заявили про необхідність застосування до Півн. Льодовитого океану заг. принципів і підходів Конвенції, у т. ч. прав на пром. освоєння природ. ресурсів. *М.М. Гнатовськии*

Армель (Нагтеї) П'єр Шарль (16.03.1911, Укль, Бельгія) — бельг. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. У 1950-54 — міністр освіти, 1958 — міністр юстиції, 1959-60 — міністр культури, 1960-61 — міністр держ. установ, 1965-66 — Прем'єр-міністр, 1966-72 — міністр зак. справ, 1973 — держ. міністр. Із 1971 — сенатор. 1973-77 — голова Сенату Бельгії. Наприкінці 1960-х висунув план, що відомий як «план Армеля», основні напрями якого зводилися до підвищення ролі політ, й екон. співробітництва Країн *НАТО.* *Р.Л.Кривонос*

Арно (Агпо) Александр (4.01.1931, Фрайбург, Німеччина) — нім. дипломат. Вивчав юриспруденцію в Гамбурзі, Фрайбурзі й Гайдельберзі, д-р права. У 1962 розпочав працю в МЗС ФРН. 1962-67 працював у посольстві ФРН в Республіці Дагомея (нині — Республіка Бенін). 1967-70 — у центр, апараті МЗС ФРН; 1970-72 — посол ФРН у Нігерії; 1972-75 — у центр, апараті МЗС ФРН; 1975-79 — нач. політ, відділу посольства ФРН у СРСР; 1979-84 — нач. референтури в МЗС ФРН; 1984-89 — посланник у посольстві ФРН у СРСР; 1989-92 — посол ФРН в Угорщині. 1993-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН В Україні. *Р.Л. Кривонос*

Аррaська унія — об'єднання півд.-зах. провінцій Нідерландів (Артуа, Гєнєгау, Дує, Ено, Фландрія), яке оформлено 6.01.1579 вм. Аррасі (Аггаз). Ініціатор союзу — намісник іспан. короля в Нідерландах кн. Олександр із Парми, який використав протиріччя між півд. католицькими та півн. протестантськими провінціями. Унія була спрямована проти Нідерландської бурж. рев-ції та відокремлення Нідерландів від Іспанії, і ставила за мету «домогтися спільної угоди з католицьким королем». У відповідь на створення А. у. півн. провінції Нідерландів укладено *УтреХТПСЬКу унІЮ.* *ОЛ. Борділовська*

АрХІВИ ДИПЛОМаТИЧНІ (від грец. архшті — присутнє місце) є підрозділами відомства закорд. справ та його закорд. представництв. Це сукупність докум. матеріалів, які відклалися в результаті їх діяльності.
Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* архіви й док-ти *дипломатичних представництв* є недоторканними в будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження.
Із дня відновлення відомства закорд. справ України 1944 всі його док-ти та матеріали накопичувалися в Політвідділі МЗС УРСР 1944-51. На цій базі було створено Архів МЗС УРСР 1951, який, у свою чергу, став основою сучас. Істор.-архів. управління МЗС України (із 1993 функціонує у складі: відділу архіву зовн. політики України, архіву *ООН та* інших міжнар. орг-цій, відділу наук.-бібліограф. досліджень і публікацій; із грудня 2001 опікується новостворсним Музеєм МЗС України). Власне, 56 архів, фондів поєднані в основному фонді, фонді особових справ працівників міністерства, фотодокументів, фонді міжнар. дог-рів, зареєстрованих в ООН, із заг. кількістю одиниць зберігання бл. 500 тис. екз. Зберігаються док-ти, які висвітлюють історію зовн.-політ, діяльності України, функціонування міністерства з 1944, зак. дип. та коне, установ із 1992, док-ти органів та спец. установ ООН, а також док-ти й матеріали інших міжнар. орг-цій. Істор.-архів, управління МЗС здійснює функцію депозитарію міжнар. дог-рів та угод України. Положення про архів дип. служби України затверджується КМ України.

Істор. зібрання дип. док-тів (листування, дог-ри, інші міжнар. акти) займають особливе місце в дослідженнях історії дипломатії та між-держ. відносин. Найдавніші архіви, що зберіг-лися, відносяться до часів Давнього Сходу. Одним із найбільших за кількістю док-тів є архів у Тель-ель-Амарні, відкритий наприкінці XIX ст, де знаходиться листування єгипетських фараонів 18-ї династії з правителями Ассирії, кассит-ського Вавилону, Сирії, Палестини, Кіпру, малоазійських хеттів, міттанійців. Більшу його частину складають листи царів-васалів єгипетських фараонів. Серед док-тів — текст давньосхідної дипломатії — *Єгипетсько-хеттського договору 1295до н. є.* Значні зібрання дип. док-тів знаходяться в архіві хеттської д-ви, знайденому під час археол. розкопок на місці її стародавньої столиці Богаз-Кьой (неподалік від сучас. Анкари) у бібліотеці Саргонідів, ассирійських царів, що був знайдений неподалік від Ніневії, колишньої столиці Ассирії. Істор. А. д. є свідченням існування системи міждерж. відносин, дип. практики і дип. протоколу в Стародавньому світі (див. *Амарнська система дипломатії).*
В.М. Матвієнко, Л.Ф. Гайдуков

АрхІпелажниЙ прохід відповідно до ст. 53 *Конвенції ООН з морського права 1982* є здійсненням права нормального судноплавства та прольоту через *архіпелажні води* з метою безперервного, швидкого й безперешкодного транзиту з однієї частини *відкритого моря* або *виключної економічної зони* до іншої. Для зручності здійснення права А. п. держава-архіпелаг може встановлювати мор. й повітр. коридори завширшки 50 мор. миль. Якщо коридори не встановлено, прохід здійснюється шляхами, що зазвичай використовуються для міжнар. судноплавства. До А. п. ігшіаіік тиіапсііз (з необхідними змінами) застосовуються норми про транзитний прохід через протоки, які використовуються для міжнар. судноплавства. Держава-архіпелаг зобов'язана не перешкоджати здійсненню А. п., але має право приймати закони і правила щодо проходу (прольоту), які не можуть припускати дискримінації інозем. суден або літальних апаратів при здійсненні проходу (прольоту). У свою чергу, судна та літальні апарати інозем. д-ав зобов'язані дотримуватися законів і правил, встановлених державою-архіпе-лагом, і не мають права під час проходу (прольоту) здійснювати будь-яку діяльність, яка не властива безперервному та швидкому транзиту крізь води держави-архіпелагу. *в.с. Ржевська*

Архіпелажні ВОДИ згідно з *Конвенцією ООН з морського права 1982* (ст. 47, 49, 52, 53) — водна складова території держави-архіпелагу; мор. простір, що міститься між островами, які належать державі-архіпелагу, обмежений т. зв. архіпелажними вихідними лініями. Інститут А. в. так само, як й інститут держави-архіпелагу та інші споріднені з ним — архіпелажних вихідних ліній, *архіпелажного проходу* — вперше запроваджений у міжнар. мор. право Конвенцією ООН з морського права 1982. Відповідно до ст. 47 цієї Конвенції, архіпелажні вихідні лінії — це прямі вихідні лінії, за допомогою яких держава-архіпелаг формує свою територію; вони з'єднують найбільш висунені в море точки найбільш віддалених островів архіпелагу та його рифів, які обсихають. Необхідно, щоб утворений архіпелажними вихідними лініями периметр включав головні острови архіпелагу, і скільки-небудь помітні відхилення від заг. конфігурації архіпелагу при проведенні таких вихідних ліній неприпустимі. У межах простору, окресленого архіпелажними вихідними лініями, співвідношення між площею водної поверхні та суходолу, включаючи атоли, повинно складати від 1:1 до 9:1. За заг. правилом довжина архіпелажних вихідних ліній не може перевищувати 100 мор. миль. Допускається, щоб до 3% заг. числа вихідних ліній архіпелагу мали макс. довжину 125 мор. миль. Водний простір, обмежений архіпелажними вихідними лініями, визначається як А. в. Від архіпелажних вихідних ліній відміряється ширина територ. моря, прилеглої зони, виключної екон. зони та континентального шельфу держави-архіпелагу. На А. в., повітр. простір над ними, їхнє дно й надра поширюється суверенітет держави-архіпелагу, який вона здійснює з урахуванням відп. положень *міжнародного морського права,* а саме: в А. в. діє специфічне право архіпелажного проходу (прольоту), а також право мирного проходу, подібно до *територіальних вод* д-ви. У межах А. в. можуть бути й делімітовані внутр. води
ДерЖаВИ-арХІПелагу. В.С. *Ржевська*

Асад (Ак§ас1, справжнє прізвище — Вахш) Хафез (6.10.1930, Кардаха провінції Латакія, Сирія — 10.06.2000, Дамаск) — сирійський військ., громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в багатодітній сім'ї бідного селянина-алавіта. Навчався у військ, уч-щі в Хомсі, закінчив військ.-повітр. уч-ще в Алеппо (1955) і курси підвищення кваліфікації в СРСР (1958). У 1947 вступив до сирійського відділення націоналістичної Партії арабського відродження (Баас) і взяв нове прізвище (арабською — «лев»). 1957 призначений командиром ланки літаків, 1958 — ескадрильї. Під час проходження військ, служби в Єгипетському р-ні ОАР захопився ідеєю панарабізму і став прибічником зовн.-політ, курсу *Г.А. Насера.* Після баасистського військ, перевороту в Сирії (8.03.1963) в чині підполковника призначений командиром з'єднання ВПС, 1964 — командувачем ВПС. 23.02.1966 — один із керівників лідерів лівого крила Баас, яке прийшло до влади, міністр оборони у званні генерал-майора; очолив групу прагматиків-військ. і відмовився надати дієву допомогу *Я. Арафату* під час Палестино-йорданського збройного конфлікту «чорного вересня» (1970). 13.11.1970 заарештував вище керівництво країни. 21.11.1970-3.04.1971 — Прем'єр-міністр Сирійської Арабської Республіки (САР). Із 22.02.1971 — беззмінний Президент САР і ген. секретар Баас. У зовн. політиці намагався посісти провідне становище серед арабських лідерів у вирішенні регіональних проблем. Прагнув реалізувати ідею створення «Великої Сирії» в складі САР, Лівану, Палестини та Галілеї. Із цією метою фінансував опозиційні Арафату угруповання й відкидав можливість проголошення незалежної Держави Палестина. 1976 за мандатом *Лігі арабських держав* ввів сирійські війська в охоплений громадян, війною Ліван і відмовився піти на укладення мирного дог-ру з Ізраїлем. Водночас підтримав США під час *війни у Перській затоці 1990-91* і жорстоко розправився з фундамен-талістською опозицією всередині країни. Забезпечив передачу президентської влади середньому синові Башару аль-Асаду. *в.і. Головченко*

АСКОЛЬД — київ, князь, за походженням з династії Кия; засновник першого східн.-слов. держ. утворення в Наддніпрянщині (Київського князівства). У науці побутує версія сканд. родоводу А., оскільки наприкінці VIII - на поч. IX ст. вихідці зі Скандинавії, купці й воїни почали спускатися Дніпром й осідати у Серед. Наддніпрянщині. Поряд із Києвом, варяги отаборилися тоді в Полоцьку й Турові. У літописах А. діє завжди поруч із Діром, проте історики встановили, що А. княжив у Києві в 50 — 60-х IX ст., а Дір — у 70-х — на поч. 80-х IX ст. А. проводив активну зовн. політику. 18.06.860 — 200 руських човнів під проводом А. вдерлися до бухти Золотий Ріг, що омивала столицю Візантії Константинополь. Із них висадились воїни та розпочали облогу міста. Імп. Михаїлу довелось вступити в переговори з А. і підписати з ним мирну угоду, яка, якщо виходити зі змісту наступних русько-візантійських дог-рів, забезпечувала привілеї руських купців у Візантії. У 867, згідно зі свідченнями візантійських джерел, А., можливо з купкою дружинників, охрестився. Однак то не було хрещення Русі, країна ще не досягла необхідного рівня в розвитку держ. свідомості.

Пізні літописні ізводи (Никонівський та ін.) сповіщають, що А. воював із волзькими болгарами, перемагав печенігів, прагнув розширити територію свого князівства, здійснивши похід на полочан. Час та обставини смерті А. невідомі.

М.Ф. Котляр

Асоціації виробників товарів міжнародні — орг. форми реалізації міжурядових товарних угод, розроблених та існуючих під егідою *Конференції ООН з торгівлі і розвитку* (ЮНКТАД). Класифікуються на Міжнар. товарні орг-ції з какао (МОКК), з кави (МОК), з натурального каучуку (МОНК), з цукру (МОЦ), з тропічної деревини (МОТД), Міжнар. консультативні к-ти (з бавовни, комітет ЮНКТАД з вольфраму, міжурядові робочі групи з бананів, цитрусових, риби, зерна, шкіри, м'яса, рису, чаю, жирів) і Міжнар. дослідницькі групи з каучуку, зі свинцю і цинку (МДГСЦ), з нікелю (МДГН), з міді (МДГМ). Мета створення міжнар. товарних орг-цій — спостереження за виконанням *угод міжнародних товарних,* вивчення стану світових товарних ринків і вироблення рекомендацій урядам країн-учасниць. Міжнар. товарні орг-ції створені на основі міжнар. товарних угод, володіють правосуб'єктністю, мають конкретні цілі й орг. структуру. Залежно від виду відп. товарної угоди кожна міжнар. орг-ція використовує спеціально створені механізми. Орг. структура міжнар. товарних орг-цій однотипна та включає Міжнародну раду, Виконавчий комітет і Виконавчого директора. Міжнародна рада (вищий орган) складається з представників усіх учасників угоди. Вона проводить регулярні чергові й позачергові сесії, на яких приймаються рішення, пов'язані з реалізацією угоди. Розподіл голосів під час прийняття рішень базується на формальній рівності сторін — країн-експортерів та імпортерів. Виконавчий комітет — це вищий виконавчий орган, який здійснює поточне спостереження за станом кон'юнктури світового ринку й розробляє рекомендації з механізму його регулювання. Міжнародні ради створені в межах міжнародних товарних угод із метою сприяння їх реалізації через регулювання відносин між учасниками угод, надання їм інформації про стан і тенденції розвитку світового товарного ринку та вживання заходів з його регулювання. Вони не володіють правосуб'єктністю. Робочими органами міжнар. рад є пленарні сесії, комітети й секретаріат. Міжнар. консультативні орг-ції створюються у вигляді комітетів, мета яких — сприяння розвиткові міжнар. торгівлі відп. товаром шляхом надання учасникам інформації про стан кон'юнктури світових товарних ринків, обговорення проблем, пов'язаних із розвитком вир-ва й міжнар. торгівлі даним товаром, регулюванням ринкових цін. Міжнар. дослідницькі групи із сировинних товарів (МДГ) — міжурядові багатосторонні орг-ції, які діють під егідою ЮНКТАД і створюються для обговорення актуальних проблем розвитку світових товарних ринків і прийняття щодо них необхідних рекомендацій країнам-

учасНИЦЯМ. *А.М. Копистира*

Асоціація держав Південно-Східної Азії

(Айосіагіоп *ої* 8оиіп Еай А$іап №ііоп$), **АСЕАН** (А8ЕАМ) — регіональна політ.-екон. орг-ція до складу якої входять Бруней (1984), В'єтнам (1995), Індонезія, Камбоджа (1999), Лаос (1997), Малайзія, М'янма (1997), Сінгапур, Таїланд та Філіппіни. Статус спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. АСЕАН утворена на конференції міністрів закорд. справ Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду та Філіппін, що відбувалась 7-8.08.1967 в Бангкоку (Таїланд). У підписаних 1976 на о. Балі Договорі про дружбу та співробітництво в Півд.-Схід. Азії та Декларації згоди АСЕАН проголошувались завдання орг-ції: поглиблювати політ., екон., соц., культ, співробітництво; розвивати торгівлю між країнами АСЕАН та з іншими країнами; сприяти встановленню миру й стабільності в Півд.-Схід. Азії. Співпраця в рамках АСЕАН побудована на принципах невтручання у справи один одного та вирішенні проблем, що являють взаємний інтерес, шляхом консенсусу. Керівний орган АСЕАН — щорічні Наради міністрів закорд. справ (сесії АСЕАН), які проводяться почергово у столицях країн-членів. Між сесіями діє Постійний комітет, головою якого є

мін. зак. справ тієї країни, у якій провадитимуть чергову сесію. Із 1976 періодично проводяться наради голів д-ав та урядів країн-членів, організовуються зустрічі на міністерському рівні.
Співробітництво членів АСЕАН відбувалось у вирішенні проблем безпеки й забезпечення миру в Півд.-Схід. Азії. У листопаді 1971 Нарада міністрів закорд. справ АСЕАН у Куала-Лам-пурі прийняла декларацію про створення в Півд.-Схід. Азії «зони миру, свободи і нейтралітету» (ЗОПФАН). У 1984 країни АСЕАН оголосили про свій намір створити в Півд.-Схід. Азії без'ядерну зону. На 3-й нараді глав д-ав та урядів країн-членів АСЕАН у Манілі (у грудні 1987) прийнято рішення розвивати співробітництво не лише всередині АСЕАН, але й з іншими країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Зростанню ролі АСЕАН у системі міжнар. відносин в АТР сприяло запровадження в рамках щорічних конференцій міністрів закорд. справ механізму регулярних політ, консультацій між членами АСЕАН з одного боку та США, Японією, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Республікою Корея й об'єднаною делегацією ЄС — з іншого. У липні 1993 на 26-й конференції міністрів закорд. справ країн АСЕАН у Сінгапурі було прийняте рішення про створення Регіонального форуму АСЕАН (АРФ) для проведення багатосторонніх консультацій із проблем безпеки в АТР. Окрім традиційних учасників розширених конференцій міністрів закорд. справ АСЕАН, на Регіональний форум було запрошено Китай, Росію та В'єтнам. Перше засідання Форуму, на якому представлені 18 країн, відбулось у 1994 в Бангкоку. Згодом до АРФ приєдналися Індія, Республіка Корея, КНДР, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Монголія, Папуа-Нова Гвінея.

Сфера екон. співробітництва охоплює: торгівлю й інвестиції; промисловість; продовольчі товари; с. г-во та лісництво; фінанси й банківські послуги; транспорт і комунікації; мінеральні ресурси й електроенергію; приватний сектор. АСЕАН приєдналася до Системи заг. діючого преференційного тарифу для вільної торг, зони АСЕАН (1992), яка прагнула знизити тарифні ставки до 0-5% до 2000 і цілком зняти тарифи до 2003. Усі пром. товари, у т. ч. засоби вир-ва, перероблені та неперероблені с.-г. продукти, входять у Систему заг. діючого преференційного тарифу. АСЕАН також домагається створення сприятливих умов для торгівлі за допомогою зняття нетарифних обмежень, узгодження тарифної номенклатури, митних процедур і визначення вартості. До інших сфер діяльності АСЕАН входять співробітництво в науці й технологіях, захист навколишнього середовища, культура й інформ. забезпечення, соц. розвиток, контроль над наркотиками. На сучас. етапі члени АСЕАН ще не прийшли до створення зони вільної торгівлі, але вони вже співпрацюють по різних напрямах у галузі зниження тарифів. Заслуга АСЕАН — утворення Корпорації розвитку бас. р. Меконг (1995) із метою забезпечення допомоги країнам басейну, зокрема Камбоджі, Лаосу, М'янмі. Сфера співробітництва охоплює: інфраструктуру, торгівлю та залучення інвестицій, с. г-во, лісове госп-во, мінеральні ресурси, промисловість, туризм, трудові ресурси, науку й технології. Створені експертні робочі групи — на вибір напрямку фінанс. розвитку, техн. сприянню, проведенню аналізу екон. ефективності, статутному капіталу й боргам, група по залізниці (у процесі розгляду) між Сінгапуром і Кунмінгом у Китаї.
І.Д. Коміренко, А.М. Копистира

Асоціація Карибських держав (A$ociaciоп сіє Езіасіоз деі СагіЬе), **АКД** (АЕ5) створена 24.06.1994 на зустрічі в Картахені (Колумбія). Є найбільшим досягненням у діяльності *Карибського співтовариства (КАРІКОМ)* у 1-й пол. 90-х XX ст. У числі 25 країн, які підписали договір, окрім членів КАРІКОМ, були: Мексика, Колумбія, Венесуела, Гватемала, Сальвадор, Гондурас, Нікарагуа, Коста-Рика, Панама, Домініканська Республіка та Гаїті. Після тривалих дискусій засновники одноголосно підтримали вступ Куби до АКД. Залежні території інших д-ав у субрегіоні стали асоційованими членами нового об'єднання. До складу АКД увійшли володіння Великої Британії: Ангілья, Бермуди, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, Монтсеррат, о-ви Теркс і Кайкос, а також Віргінські о-ви, що належать США. Від імені о. Ару-ба та Нідерландських Ангельських о-вів договір підписали Нідерланди, а від Франц. заморських департаментів Мартініки, Гваделупи та Французької Гвіани — Франція. На відміну від повноправних учасників АКД, асоційовані члени беруть участь в обговоренні й голосуванні переважно щодо питань, які безпосередньо їх стосуються.
АКД стала другим за розмірами інтеграційним об'єднанням Лат. Америки: до нього входять 37 країн із населенням бл. 200 млн. чол. Керівними органами АКД є Рада міністрів країн-учасниць і Секретаріат, який скликає конференції орг-ції. Головна мета АКД — створення до 2005 *зони вільної торгівлі* в межах об'єднання. 1.01.1995 почала працювати штаб-квартира орг-ції на Тринідаді. Велике значення мав перший саміт АКД, що відбувся 17-18.08.1995 в Порт-оф-Спейні (Тринідад і Тобаго). Окрім країн-засновниць були присутні делегати 21 регіональних і міжнар. орг-цій. Основна увага
приділялась розвитку в АКД торгівлі, туризму й транспорту. Учасники саміту схвалили Декларацію принципів і План дій для встановлю'ня нового етапу співробітництва між країнами КАРІКОМ, Центр. Америки, Мексики, Колумбії та Венесуели. Було дано доручення Секретаріату орг-ції здійснити ряд заходів для лібералізації торгівлі між членами об'єднання. Туризм був визначений у Плані дій як

стратегічна галузь для субрегіону. Для розвитку туризму в АКД, на думку учасників саміту, необхідно посилення співробітництва між держ. і приватним секторами та поліпшення трансп. зв'язків. Регулярна робота АКД відповідно до розробленого плану проходить за участі Куби. У вересні 1996 в Гавані відбулась нарада спец, комітету АКД з науки, технології, охорони здоров'я, освіти, культури та спорту, яка затвердила програму діяльності орг-ації. У грудні 1996 в Гавані було проведено друге засідання Ради міністрів, яке розробило рішення з розвитку інтеграції з метою подолання слабкої розвину-тості та створення інтеграційного фонду АКД. Техн. комітету дано доручення провести роботу з розробки угоди про вільну торгівлю. Серед наступних зустрічей керівників цієї орг-ції — нарада в березні 1997 в Санто-Домінго (Домініканська Республіка) з проблем розвитку інозем. туризму в регіоні. На початку нового століття, зіткнувшись із труднощами в зональній торгівлі та на зовн. ринках, орг-ція намагається розвивати зв'язки з іншими інтеграційними об'єднаннями Зах. півкулі. У цілому поглиблення співробітництва АКД з Канадою, *ЄС* і лат.-амер. інтеграційними об'єднаннями розглядається як важливий результат діяльності орг-ції. Створення АКД та її успішна діяльність спричинили нові дискусії в країнах Лат. Америки й Карибського басейну навколо двох протилежних підходів до проблем інтеграції: «автономної інтеграції» та «залежної інтеграції». У політ, і наук, колах країн регіону намагаються визначити, яка з цих двох течій найбільше узгоджується із сучас. тенденціями глобалізації та сприяє прискореному розвиткові, подоланню бідності й маргіналізації Населення. *ГД. Хоменко*

Асоціація міжнародного права (АМП) —

міжнар. неурядова орг-ція, створена в Брюсселі (1873). Згідно зі Статутом її діяльність спрямовується на прогрес, розвиток *міжнародного права,* добросовісне застосування, уніфікацію права, усунення колізій законів, а також зміцнення міжнар. взаєморозуміння та доброї волі. Завдання АМП — вивчення та роз'яснення міжнар. права, розробка пропозицій щодо вирішення міжнар.-прав, проблем тощо. Відповідно до Статуту членами АМП є провідні спеціалісти в царині міжнар. права (публічного та приватного), а також представники інших галузей права, політ, діячі, дипломати, викладачі вузів, адвокати тощо (понад 4 500 осіб). Статут передбачає можливість колективного членства в АМП. Зокрема, це нац. асоціації, яких нараховується понад 50. Вищим органом АМП є Конференція, яка скликається двічі на рік. Між конференціями керівним органом є Виконавчий комітет на чолі з президентом, який обирається Конференцією на 2 роки. Поточні справи знаходяться у віданні ген. секретаря. При АМП діє понад 10 постійних к-тів. Місцезнаходження — Лондон. Основне джерело фінансування — щорічні членські внески, а також добровільні пожертвування.
О.В. Задорожній

Асоціація регіонального співробітництва Південної АЗІЇ (Тпе 5ошп Азіап Акзосіаііоп &г Ке§іопа1 Соорегаііоп), **СААРК** (8ААЯС) — між-дер. регіональна орг-ція, до якої входять Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівська Республіка, Непал, Пакистан та Шрі-Ланка. Створена 8.12.1985 на зустрічі глав д-ав та урядів країн -учасниць в м. Дакка (Бангладеш). Вищим органом СААРК є саміт глав д-ав; за формулювання поточної політики та координацію співробітництва відповідає Рада міністрів закорд. справ. Секретаріат розташовано в Катманду (Непал). Вперше ідея започаткування орг-ції регіонального співробітництва в Півд. Азії була запропонована Президентом Бангладеш генералом З. Рахманом у 1979. Після попередніх консультацій у квітні 1981 в Коломбо зібрались представники МЗС семи країн для обговорення конкретних планів створення такої орг-ції. У серпні 1983 в Нью-Делі зібрались міністри закорд. справ країн Півд. Азії. Вони ухвалили Декларацію регіонального співробітництва Півд. Азії (САРК) та формально запустили проекти співпраці в 5-й попередньо погоджених сферах: с. г-ві, розвитку сільської місцевості, телекому-нікаціях, метеорології та охороні здоров'я. Зустріч глав д-ав та урядів країн-учасниць 7-8.12.1985 ухвалила Статут СААРК, що стало формальним початком існування орг-ції. Основним завданням СААРК є сприяння екон. та культ, розвитку, соц. прогресу народів Півд. Азії шляхом багатостороннього співробітництва та кооперації її д-ав на основі рівноправності та невтручання в справи один одного. СААРК також ставить завдання розвитку співробітництва з іншими країнами, що розвиваються, міжнар. орг-ціями та регіональними форумами з метою досягнення цілей країн-учасниць. Рішення в СААРК з усіх питань приймаються консенсусом, орг-ція не приймає до обговорення та розгляду питання двосторонніх відносин між країнами-учасницями та суперечки між ними.

Значно впливає на результативність співробітництва в СААРК протистояння 2-х провідних д-ав регіону — Індії та Пакистану. Обидві д-ви поставилися до створення СААРК з обережністю, побоюючись, що інша сторона зможе використати асоціацію для ізоляції суперника в регіоні. Небажання цих двох провідних д-ав Півд. Азії брати активну участь у роботі СААРК у перші роки її існування значною мірою обмежувало ефективність асоціації. Наприкінці 80-х — на поч. 90-х, після загострення протистояння в Кашмірі та спричиненого цим охолодження відносин між Індією й Пакистаном і ускладнення внутр.-

політ, ситуації в Індії, саміти СААРК не проводились, активність регіонального співробітництва значно знизилась. Ця ситуація повторилась напр. 1990-х, коли нове загострення протистояння Індії та Пакистану було спричинено зіткненнями в Кашмірі та проведенням обома д-вами випробувань ядерних пристроїв.

Із поч. 90-х важливе місце в співробітництві в рамках СААРК обіймають екон. проблеми. 11.04.1993 на саміті в Даккі було підписано Угоду про преференційну торгівлю в Півд. Азії (набула чинності 7.12.1995), яка стала важливим політ, актом на шляху до поглиблення регіональної екон. співпраці. На саміті СААРК в Коломбо в 1998 було ухвалено рішення про підготовку проекту дог-ру про створення *зони вільної торгівлі* Півд. Азії, а на саміті в Катманду в 2002 було визначено мету регіональної екон. інтеграції — створення до 2020 Економічного союзу Півд. Азії. Водночас країни-учасниці СААРК активно співпрацюють у рамках субрегіональ-них ініціатив екон. співробітництва, зокрема в т. зв. «Чотирикутнику зростання», до якого входять Індія, Бангладеш, Бутан та Непал. Масштаб самітів СААРК, що виключає обговорення гострих політ, питань, надає лідерам д-ав можливість встановити нормальний діалог навіть в умовах протистояння інтересів їхніх д-ав. Так, у травні 1997 під час саміту СААРК в Мале прямий контакт між прем'єр-міністрами Індії /. *Гуджралом* та Пакистану *Н. Шаріфом* фактично дозволив відновити інд.-пакистанський діалог із широкого кола питань двосторонніх відносин. Цей дип. успіх регіонального форуму визначив важливість СААРК як засобу укріплення взаємної довіри між д-вами регіону. Важливим напрямом співробітництва в СААРК є координація б-би з *тероризмом міжнародним* (у 1987 було підписано конвенцію СААРК про заходи з б-би проти тероризму, що зобов'язує всі держави-учасниці СААРК співпрацювати в переслідуванні та видачі терористів), з неза-конним обігом наркотичних речовин (Конвенція СААРК про наркотичні та психотропні речовини 1990). *В.Ю.Константинов*

АстаматІЙ (Остаматенко) Остафій (? - 1678) — укр. держ. діяч і дипломат. У 1654 за наказом гетьмана *Б. Хмельницького* організував митну службу Війська Запорозького. 1675-78 — посол гетьманів *П. Дорошенка* і *Ю. Хмельницького* у Стамбулі. 1678 призначений наказним гетьманом. Після поразки тур. війська під Чигирином запідозрений у зраді й за наказом Ю. Хмельницького СТрачеНИЙ. *В.І. Сергійчук*

АТА КНИЖКа («Асіпизкіоп Тетрогаіге — Тетро-гагу АйтІ88Іоп») — міжнар. супровідний документ, який використовується для тимчасового ввезення деяких товарів (зразки, що мають ринкову собівартість; товари, призначені для використання на виставках чи торгових ярмарках; професійне обладнання тощо). АТА к. дозволяє тимчасово ввезти товар на територію тієї чи іншої д-ви без надання застави для за-безпечення митних та інших зборів, пов'язаних із митним очищенням. Строк дії АТА к. не перевищує один рік із дня її видачі. АТА к. видаються торг, палатами держав-учасниць Конвенції, які працюють під егідою Міжнародного бюро торгових палат (МБТП). Вимоги до оформлення АТА к. містяться в додатку до Митної конвенції про АТА к. для тимчасового ввезення товарів 1961. АТА к. складається з двох зелених обкладинок, між якими вставлені два жовтих, два білих та два синіх аркуші. Зелені обкладинки містять заг. відомості про АТА к. й заг. перелік вантажів; жовті аркуші призначені для тимчасового вивезення та зворотного ввезення вантажу (реімпорт); білі — для тимчасового ввезення й зворотного вивезення вантажу (реекспорт); сині — для контролю за транзитними перевезеннями Вантажу. *ОМ. Григоров*

Ататюрк (АіаШгк) Мустафа Кемаль (12.03.1881, Салоніки— 10.11.1938,Анкара)— тур. громад.-політ, і військ, діяч. Нар. в сім'ї митника. Закінчив Вище військ, уч-ще Генерального штабу (1904), де створив патріотичне таємне товариство «Ва-тан» («Вітчизна»). Згодом приєднався до молодотурецького комітету «Єднання і прогрес». Під час *Першої світової війни* у званні полковника врятував Стамбул від брит.-франц. десанту на Галліполійському піво-ві (у квітні 1915 — січні 1916), за що отримав звання генерал-майора. 1917 зупинив рос. наступ у Закавказзі, 1918 — британський у Півд. Сирії. Як нац. герой і без-перечний військ, авторитет очолив у Анатолії (наприкінці травня 1919) патріотичний рух «Спілок захисту прав». У квітні 1920 скликав у Анкарі Великі нац. збори Туреччини та проголосив респ. мету нац.-визв. рев-ції. Після її перемоги 29.10.1923-10.11.1938 - Президент Турецької Республіки. Спираючись на створе-ну ним же у вересні 1923 Народно-республіканську партію, здійснив серію фундам. політ, і соц.-екон. реформ, які мали перетворити Туреччину на європеїзовану світську д-ву. У зовн. політиці, з огляду на обструкцію зах. д-ав, до кінця 20-х XX ст. орієнтувався на більшовицьку Росію, потім — СРСР. 7.10.1920 у Трапезунді комісаром у закорд. справах кемалістського уряду А. Мух-тар-беєм й уповноваженим Раднаркомом РСФРР у бл.-схід. справах К. Радеком був укладений договір про взаємодію тур. націоналістичної та Червоної армії щодо операцій у Закавказзі. 16.03.1921 підписаний рад.-тур. договір про дружбу і братерство, 21.01.1922 — аналогічний *українсько-турецький договір про дружбу і*

братерство 1922. Із поч. 30-х XX ст. ініціював зближення із зах. д-вами: вступ Туреччини до *Ліги Націй* у 1932, приєднання до *Антанти балканськоїу* 1934 й *Антанти близькосхідної)/*1937.
В.І. Головченко

Аташе (з франи. аіїасііе — прикріплений) — посада або ранг дип. працівника. У міжнар. дип. практиці існують кілька категорій А.: 1) дипломатичні — дипломати-початківці, молодші дип. працівники центр, апарату *відомства закордонних справ* або *дипломатичного представництва;* 2) військові, військ.-мор., військ.-повітр. (див. *Військові аташе)* — представники військ, відомства акредитуючої д-ви (є одними із старших дип. агентів у дип. представництві); 3) спеціальні — представники різних відомств своєї д-ви (з питань культури, техніки, науки тощо), яким у країні перебування доручається вивчати питання за їхнім фахом та підтримувати й розвивати зв'язки між відп. відомствами направляючої та приймаючої д-ав; 4) з питань преси (прес-аташе) — відповідальні працівники, які займаються в дип. представництвах питаннями преси та інформації. У практиці ряду країн є А. почесні — особи, які обрали дип. кар'єру, але ще не зараховані до штату й не отримують платню. Усі категорії А. входять до складу *дипломатичного корпусу,* мають заг.-визнаний міжнар.-прав. статус і користуються однаковими *дипломатичними привілеями та імунітетами.*
Законом України «Про дипломатичні ранги України» 2002 {сі. 1) А. визнано молодшим дип. рангом укр. дип. служби, а згідно зі ст. 12. *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001* посада А. є первинною для дип. працівників у закорд. дип. установах України. *в.м. Матвієнко*

Атлантизм — ідеологізована форма наук, концепції про наявність широкого кола фундам. спільних інтересів, єдиної системи соц. норм, цінностей та інститутів, що об'єднують СІЛА та країни Зах. Європи в єдиний цивілізаційний простір. Після *Другої світової війни* концепція А. використовувалась переважно в зах.-європ. краї-нах-членах НАТО для обгрунтування практ. необхідності підтримання тісних союзницьких відносин зі США та визнання лідерства цієї країни
В СИСТеМІ Зах. СОЮЗІВ. *АЛ. Субботін*

Атлантична Рада США (Ш Аііапііс Соипсіі) — неурядова орг-ція, яка ставить за мету поглиблення трансатлантичних зв'язків та розвиток Євроатлантичної спільноти. Створена в 1961 за ініціативи колишніх Держсекретарів США *Д. Ачесона* та К. Гертера. Основними завданнями А. Р. є стимулювання політ, та сусп. діалогу між США й Зах. Європою, проведення наук, досліджень та розробка рекомендацій держ. і приватним орг-ціям, орг-ція освітніх програм. До скла-
ду А. Р. входять представники політ, та наук.
еЛІТИ, ВеЛИКОГО бізнесу. *СП.Галака*

Атлантична хартія — англ.-амер. декларація, підписана Президентом США *Ф. Рузвельтом* і Прем'єр-міністром Великої Британії *В. Черчіллем* на першій двосторонній нараді періоду *Другої світової війни.* Відбулась у бухті Арджентія (о. Ньюфаундленд), й оголошена для преси 14.08.1941.
У декларації сформульовані основні принципи зовн. політики цих д-ав під час війни та бачення ними післявоєнного світу. Зокрема, йшлося про відмову від територ. загарбань, остаточне знищення нацистської тиранії, визнання права народів обирати собі форму правління, рівні можливості в торгівлі й доступу до сировини, післявоєнне екон. співробітництво, відмову від застосування сили в міжнар. відносинах, роззброєння та створення системи заг. безпеки. А. х., підписана США за умов їхнього формального нейтралітету, демонструвала готовність сторін до зміцнення співробітництва, хоча США відмовились від пропозиції Великої Британії зафіксувати в док-ті будь-які міжнар. зобов'язання сторін у майбутньому. А. х. схвалено на міжсоюзній конференції в Лондоні (вересень 1941), де до неї приєдналися СРСР і 14 інших країн, що знаходилися у стані війни з фаш. блоком. 24.09.1941 посол СРСР у Великій Британії оголосив декларацію рад. уряду, в якій було висловлено згоду з основними принципами А. х., що носила політ, характер і не мала юрид. чинності, однак відіграла значну роль у створенні *антигітлерівської коаліції під,* час Другої СВІТОВОЇ ВІЙНИ. *І.С.Покровська*

Атомна дипломатія: 1. Сукупність методів *зовнішньої політики* США, що використовували атомну зброю як засіб тиску на інші держави. А. д. породила монополія США на атомну зброю, які продемонстрували її руйнівні можливості, використавши в серпні 1945 проти Японії. Після створення ядерної зброї СРСР (1949) роль А. д. у зовнішній політиці США поступово знижується. А. д. стала однією з основ *стримування доктрини.*
2. Використання окремими д-вами або коаліціями д-ав атомної та ядерної зброї як фактору *міжнародної політики* для здійснення тиску задля досягнення зовн.-політ, цілей.
С.П. Гамака

Аттіла (Аиііа) (? - 453) — вождь гунів (434-53; до 445 правив спільно з братом Бледою, а вбивши його — самостійно). За часів правління А. гунський союз племен із центром у Паннонії (сучасна Зах. Угорщина, столиця — поблизу м. Токая) поширив свою владу на схід — до Кавказу, на захід — до Рейну, на північ — до о-ів Данського архіпелагу, на південь — за Дунай, і досяг найбільшої могутності. 443, 447-48 здійснив ряд походів на територію Східної Римської імп. та Ірану, примусивши імператора до сплати щорічної данини в розмірі 21 тис. фунтів золота. 451 розпочав похід у Галію, але, як вважає істор. традиція, у битві на Каталаунських полях (тепер Шампань) був розбитий об'єднаною армією римлян, вестготів, франків, бургундів під командуванням рим. полководця Ф. Аеція. У 452 гун-ські війська спустошили Швн. Італію, захопивши Аквілею, Падую, Мілан, і підійшли до Рима, але після переговорів із Папою римським Левом I А. не став захоплювати місто й обмежився викупом. 453 повернувся до Паннонії, де незабаром помер, після чого гунська д-ва розпалась.
М.Ф. Котляр

Аугсбурзька ліга — коаліція європ. д-ав, створена в 1686 для спільної протидії експансіоністській політиці Франції часів короля Людо-віка XIV Бурбона («Короля Сонця»). Протягом серії війн 1667-84 Франція здобула цілковиту перемогу над Іспанією та Голландією (яких підтримували Британія та Швеція), і за умовами Регенсбурзького миру 1684 отримала ряд зах.-нім. земель (включаючи Страсбург), частину Фландрії (Лілль) та Франш-Конте, після чого почала претендувати на Півн. Італію, а сам Людовік XIV — на корону імп. *Священної Римської імперії.* У цих умовах більшість європ. монархів почали шукати шляхів для обмеження претензій Людовіка XIV. Із цією метою в Аугсбурзі (Баварія) за ініціативою штатгальтера Голландії Вільгельма Оранського була створена А. л. 1686 — антифранц. коаліція у складі Священної Римської імп., Іспанії, Голландії, Швеції та ряду дрібних нім. князівств. У 1688 до неї приєдналася Англія, оскільки в цей час Вільгельм Оран-ський став англ. королем Вільгельмом III. Члени А. л. домовились спільно виступити проти Франції в разі її нової *агресії,* що й сталося, коли Франція вдерлася у Пфальц 1688. Війна Франції проти А. л. тривала до 1697 і завершилась без переможців Рісвікським миром, ставши своєрідною прелюдією до всеєвропейської *війни за іспанську спадщину 1701-14,* яка завершилась для виснаженої Франції поразкою. Після иітгм-сання *Утрехтського миру 1713 та Раштаттського миру 1714* А. л. фактично припинила існування.
ВЛ. Рубель

Аугсбурзький релігійний мир 1555 укладений 25.09.1555 у Аугсбурзі на засіданні нім. рейхстагу. Завершував війни католиків і протестантів у Німеччині доби Реформації. Він визнавав рівноправними християнами католиків і лютеран, але залишав поза законом цвінгліан-ців, кальвіністів й анабаптистів. За умовами миру право визначати релігію своїх підданих на підвладних їм територіях отримали провідники політ, влади, озвучивши даний принцип лат. прав, формулою «Сиіиз ге§іо, еіш ге1і§іо» («Чия влада, того й віра»). У результаті в Німеччині утворилися два угруповання князівств. Перше складали князівства, де владу зберегли католики (Баварія, Франконія, Прирейнські князівства, Ельзас тощо), а тому продовжували функціонувати всі органи католицької церкви, підпорядковані папському Святому престолу. Друге — князівства, правителі яких прийняли протестантизм лютеранського типу (Пруссія, Бранденбург, Саксонія, Гессен, Брауншвейг, Пфальц, Вюртемберг тощо), і де всі місцеві лютеранські консисторії були підпорядковані князівській владі та фактично перетворилися на складову частину управлінських органів князівської адміністрації. А. р. м. оформив фактичний розпад *«Священної Римської імперії* германської нації» та повний крах великодерж. політики імп. Карла V, спрямованої на створення світової католицької імперії Габсбургів. У результаті Карл V зрікся престолу, рештки його імперії були поділені між його братом австр. імператором Фердинандом I та сином Карла V — іспан. королем Філіппом II. Для Німеччини наслідком А. р. м. стала поразка централізаторських тенденцій та посилення
ПОЛІТ. рОЗДроблеНОСТІ. *ВА. Рубель*

Аудієнція дипломатична (з лат. аидіепііа — слухання) — прийом главою д-ви, главою уряду, мін. зак. справ або іншим членом уряду дип. представника. Залежно від місцевих протокольних правил, класу дип. представника й характеру аудієнції, без протокольних церемоній або в урочистій обстановці відбувається прийом

главою д-ви іноземн. дип. представника, який вручає СВОЇ *вірчі грамоти.* *ТІ. Шинкаренко*

Ауссем Володимир Християнович (14.07.1879, м. Орел — 1936, м. Ленінград) — рад. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї фламандського емігранта, що дослужився до дворянського титулу

дійсного статського радника. Закінчив Орловський кадетський корпус. Із 1899 —чл. РСДРП. 1917 вступив до РСДРП(б). У грудні 1917 — квітні 1918 — чл. Народного Секретаріату, народний секр. фінансів; делегат 1-го з'їзду КП(б)У. Із вересня 1918 — чл. Всеукраїнського ВРК, командир 2-ї Укр. рад. дивізії, із грудня 1918 одночасно — нач. штабу РВР Червоної армії України. 1921 — чл. дип. місії УСРР при уряді РСФРР, тоді ж відряджений політбюро ЦК КП(б)У повноважним представником УСРР до Німеччини. Завдяки його зусиллям повпредство УСРР зайняло будинок місії УНР, куплений за часів *П. Скоропадського* Українською Державою. У травні 1922 брав участь у переговорах, які вів представник НКЗС РФСРР *М. Литвинов* із мін. зак. справ Німеччини щодо поширення дії *Раппальського договору 1922* на Україну й закавказькі республіки. Висунув вимогу, щоб Німеччина заплатила 400 млн. марок, які вона заборгувала Українській Державі. Нім. сторона заявила, що ця вимога не відповідає Раппальському договору, який скасував взаємні фінанс. претензії обох сторін, повпреда УСРР за надто «самостійницьку» позицію було відкликано. У 1923 повернувся до Берліна й після злиття в серпні 1923 консулатів і дип. служб УСРР з апаратом союзного НКЗС очолив укр. місію в Берліні. 1924-25 — повпред УСРР в Австрії. Після повернення отримав призначення на посаду голови ВРНГ УСРР, але невдовзі став у непримиренну опозицію до сталінського курсу на згортання внутр. парт, демократії. Був виключений із ВКП(б), засланий до м. Армавір. 1929 заарештований і засланий до Казахстану на 3 роки. 1933 вдруге заарештований і засланий на 3 роки до Астрахані. Після звільнення виїхав до Ленінграда, покінчив із собою. Реабілітований згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989.

М.С. Дорошко

Афанасьєв Георгій Омелянович (1848 - 1925, Белград) — укр. держ. діяч. До *Першої світової війни* — приват-доцент кафедри всесвітньої історії Новоросійського ун-ту (Одеса). Звільнений за опозиційну ліберальну діяльність. За політ, переконаннями був близьким до правого крила Конституційно-демократичної партії. Після Лютневої рев-ції 1917 — дир. Товариства взаємного кредиту, керуючий київ, відділенням Державного банку. У березні 1918 зблизився з опозиційною Центральній Раді Українською народною громадою 77. *Скоропадського* та взяв участь у її фінансуванні. 3.05.1918 увійшов до складу гетьманського уряду як держ. контролер, наглядові якого підлягала вся госп. діяльність держ. установ і кредитові операції банків. 14.11-14.12.1918 — мін. зак. справ Української Держави, виступав за федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією та зближення з *Антантою.* 16.11.1918 надіслав телеграму головкому Добровольчої армії генералу А. Денікіну, в якій заявив, що «українські сили в порозумінні з Доном і паралельно з Добровольчою армією направляються на боротьбу з більшовиками і на відновлення єдності Росії». Одночасно повідомив країни Антанти про склад нового гетьманського уряду С. Гербеля та його мету — відновлення єдиної Росії на федерат, засадах зі збереженням за Україною всіх прав, гарантій її держ. й нац.-культ, самобутності і, гол. ч., зі збереженням і зміцненням держ. правопорядку в Україні. Проте військ, успіхи Директорії звели нанівець усі його спроби врятувати режим П. Скоропадського шляхом отримання допомоги від Антанти та білої Росії. Після складання повноважень Радою міністрів Української Держави зі вступом військ УНР до Києва 14.12.1918 виїхав на еміграцію. *В.М. Матвієнко*

Афгансько-російський договір 1921

підписаний 28.02.1921 в Москві між РСФРР та Афганістаном (набув чинності 14.09.1921). Сторони взаємно визнавали незалежність одна одної, зобов'язувалися її поважати, підтверджували встановлення в 1919 *дипломатичних відносин*. Сторони зобов'язалися не укладати з третіми д-вами військ, чи політ, угоди, які могли б спричинити шкоду одній зі сторін дог-ру. Росія надала Афганістану право на вільний і необмежений транзит через свою територію товарів, закуплених як у Росії, так і в третіх країнах; погодилась надати Афганістану грошову та іншу матеріал, допомогу, зокрема поставити Афганістану літаки та створити там авіаційну школу, передати 5 тис. гвинтівок із необхідним запасом патронів, побудувати завод з вир-ва бездимного пороху, поставити обладнання для телеграфної лінії Куш-ка — Герат —Кандагар — Кабул, відрядити до Афганістану фахівців у різних галузях, а також надати безоплатну позику в розмірі 1 млн. руб. золотом. А.-р. д. був першим рівноправним дог-ром, що Афганістан уклав із *великою державою,* і тому мав велике значення для всіх країн Сходу, запроваджуючи в їхню дип. практику принципи рівноправності у відносинах із розвиненими країнами. Взяті на себе зобов'язання російський, а згодом, рад., уряд повністю виконав до кінця 1923, що відіграло суттєву роль у захисті Афганістаном
СВОЄЇ Незалежності. *І.Д. Коміренко*

АфіНСЬКИЙ самІТ ЄС 2003 — зустріч Європейської ради 16-17.04.2003 в столиці Греції. На саміті обговорювались проблеми реформування владних інститутів *Європейського Союзу (ЄС),* проект

Конституції ЄС, участі ЄС в повоєнному врегулюванні в Іраку. У рамках саміту підписано договір про приєднання 10 країн (Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Республіки Кіпр та Мальти) до ЄС. Договір має набути чинності після ратифікації його як у країнах-членах, так і в краї-нах-кандидатах. Датою офіц. приєднання нових членів до ЄС визначено 1.05.2004. Під час саміту відбувалась Європейська конференція за участю представників країн Балканського піво-ва, України, Росії, Молдови, Туреччини, Болгарії та Румунії з метою обговорення подальших напрямів співпраці ЄС із цими країнами.

В.В. Копійка

АфІНСЬКІ СОЮЗИ — військ.-політ, об'єднання міст-держав у Стародавній Греції. Існувало два А. с. 1-й Афінський мор. союз — 477-04 до н. є. (див. *Делоський союз).* 2-й Афінський мор. союз створений 378 до н. є. з метою об'єднання грец. міст та поновлення гегемонії Афін після завершення *Пелопоннеської війни 431-04 дон. є.* Війна мала спустошливі наслідки та призвела до екон. занепаду еллінських міст і їхньої політ, дезінтеграції, що ускладнювало спробу Афін відновити військ.-політ, об'єднання. Створення Афін-ського мор. союзу не було підтримано Спар-тою, яка у свою чергу очолила *Пелопоннеський союз.* Одночасно претензії на гегемонію висунули й Фіви, які утворили Беотійську федерат, д-ву. У ході Беотійської війни (378-62 до н. є.) Афіни підтримали Беотійську державу в її б-бі проти Спарти й Пелопоннеського союзу. Флот Афінського мор. союзу завдав спартанському флотові кілька поразок, але слабкість фінанс. положення Афін спонукала союз піти на сепаратні мирні переговори зі Спартою. За посередництва Персії (371 до н. є.) у Спарті було укладено мирний договір між Афінським мор. союзом і Пелопоннеським союзом, що припиняв війну між ними. За умовами миру майже всі грец. міста отримали права обмеженого самоуправління, що означало фактичний розпуск 2-го Афінського мор. союзу. Після перемоги фіванського війська над військами Спарти при Левктрах (371 до н. є.) і розпаду Пелопоннеського союзу Афіни утворили новий союз разом зі Спартою та Мантінеєю проти Беотійської держави, внаслідок чого Афінський мор. союз формально припинив існування. Конфлікт між Афінами, Фіва-ми та Спартою, що продовжувався, призвів до остаточного занепаду Спарти й Фів і спричинив глибоку кризу в Греції в сер. IV ст. до н. є., якою скористалася Македонія для підкорення грец.

МІСТ-ДержаВ. *ОА. Ворділовська*

Африканський банк розвитку (АфБР) —

один із регіональних банків розвитку, складова частина міжнар. системи фінансування розвитку, створений 4.08.1963 на основі резолюції Конференції народів Африки в Тунісі 1960. Членами АфБР є 78 країн: 53 — регіональні країни, 25 — нерегіональні країни-члени. Статутний капітал АфБР поділяється на сплачену та гарантійну частини й на кінець 2001 становив 27,5 млрд. дол. Найбільшими регіональними акціонерами є Нігерія (9,266%) та Єгипет (5,351%). Найбільшими нерегіональними акціонерами є США (6,847%), Японія (5,650%) і Німеччина (4,261%). Як і в інших регіональних банках розвитку, в АфБР застосовується система «зваженого голосування». Кожна країна-член має 625 базисних голосів плюс додаткові голоси з розрахунку один за кожну акцію в капіталі АфБР. Країни-члени регіону мають 59,35% від заг. кількості голосів, нерегіональні члени — 40,65%. Кожна країна-член АфБР має свою квоту, первісний розмір якої визначається рішенням Адміністративної ради банку. Обов'язковою умовою при будь-яких змінах розміру капіталу АфБР є збереження незмінної пропорції між сукупним капіталом африк. і неафрик. країн. Ресурси АфБР поділяються на звичайні ресурси та спец, фонди. Звичайні ресурси включають: передплатну частину статутного капіталу; прибутки від кредитної діяльності АфБР; кошти, запозичені на міжнар. ринках капіталу. Основні цілі діяльності АфБР — подолання бідності, скорочення відсталості від розвинених країн, забезпечення сталого розвитку на континенті. Основні види операцій АфБР — надання кредитів, інвестиції в акціонерні капітали підприємств, надання гарантій, техн. допомога. АфБР здійснює кредитування за наступними напрямами: кредити держ. сектору терміном до 20 років із пільговим періодом не більше 5 років; кредитні лінії, забезпечені держ. гарантіями, строком до 14 років із пільговим періодом не більше 4 років; кредити приватному сектору від 5 до 15 років із пільговим періодом 1-3 роки. АфБР застосовує плаваючу ставку позичкового відсотка, що базується на 6-міс. ставці *ЛІБОР,* із фіксованим спредом. Ці кредити переважно надаються держ. сектору.

Основними напрямами діяльності АфБР є: фінансування регіональних транскордонних проектів розвитку й безприбуткових проектів у соц. сфері (забезпечення розвитку людських ресурсів, охорони здоров'я, включаючи питання планування сім'ї, контролю над різного роду захворюваннями); участь в угодах, що реалізуються за схемою «будівництво — експлуатація — передача іншому власникові», зокрема при спорудженні платних автодоріг й електростанцій; надання допомоги с. г-ву (включаючи будування місцевих доріг, зрошувальних систем, розвиток с.-г. підприємств). Окрім того, до сфер діяльності АфБР належать: розробка стратегії розвитку економіки африк. країн, надання фінанс. і техн. допомоги при виборі об'єктів для фінансування та підготовці проектно-кошторисної документації з даних проектів,

надання на пільгових умовах ноу-хау, здійснення операцій зі зниження боргових зобов'язань африк. країн. За період 1967-2001 АфБР здійснив фінансування на заг. суму 19098,26 млн. розрахункових одиниць, що не відповідає потребам континенту та свідчить про нерозкритий потенціал цього банку.
О.О. Валкова

Африканський Союз (АГгісап Шіоп), АС (АІІ) — найбільша міждерж. орг-ція в Африці, створена на саміті *Організації африканської єдності (ОАЄ)* (8.07.2002), що відбувався в півд.-африк. м. Дурбан, де офіційно оголошено про припинення існування ОАЄ та створення натомість АС. На надзвичайній сесії ОАЄ (9.09.1999) в Сірті (Лівія) глави д-ав та урядів країн-членів
схвалили декларацію, яка закликала до заснування АС задля поглиблення процесу інтеграції на континенті та знаходження адекватних відповідей регіону на виклики всеохоплюючого процесу глобалізації (посилення здатності континенту відігравати повноправну роль у глобальній економіці). На Ломейському саміті ОАЄ (Того, 2000) було прийнято Конституційний Акт АС. На саміті ОАЄ в Лусаці (Замбія, 2001) накреслено шляхи імплементації домовленостей про створення АС та прийнято як головну програму Союзу план соц.-екон. розвитку континенту «Нове партнерство для розвитку Африки». Саміт ОАЄ в Дурбані започаткував діяльність АС, скликав першу асамблею голів д-ав та урядів АС.

У ході підготовки та реалізації плану створення АС загалом було визначено, що він повинен будуватися за зразком *Європейського Союзу* й не мати вад свого попередника — ОАЄ. Перед АС ставиться завдання створення умов для соц.-екон. розвитку Африки, розв'язання існуючих конфліктів та зміцнення миру й безпеки на континенті. До нової орг-ції мають входити ті ж самі 53 д-ви — члени колишньої ОАЄ. На засіданні в липні 2002 Асамблея ОАЄ розглянула рекомендації, підготовані міністрами закорд. справ щодо структури АС й практ. аспектів реалізації плану соц.-екон. відродження Африки. Вищим органом АС визначено Асамблею глав д-ав і урядів із періодичністю зустрічей не рідше одного разу на рік. Першим її головою став Президент ПАР *Т. Мбекі.* Міністри закорд. справ входять до складу Виконавчої ради, підзвітної Асамблеї. Основними органами АС також є: Комітет постійних представників країн-членів союзу (відповідальний за підготовку роботи Виконавчої ради) і Комісія, що виконує роль секретаріату та складається з голови (з вересня 2003 обраний колишній Президент Малі Альфа Омар Конаре), його заступника та восьми комісарів. Важливу роль покликана відігравати Рада миру і безпеки, що складається з обраних представників 15 країн. У рамках Ради, яку порівнюють з *Радою Безпеки ООН,* передбачено механізм раннього запобігання загрозам безпеці континенту. Цей орган, у свою чергу, повинен сприяти створенню власних африк. миротворчих сил — Африк. сил допомоги та Військово-штабного комітету. Передбачається, що АС матиме право втручатися в розв'язання конфліктів, особливо в разі геноциду, тоді як ОАЄ наполягала на суверенітеті д-ав, які входили до неї.
Найближчими роками мають бути засновані Панафриканський парламент, Африканський суд, Екон., соц. і культ, ради. Фінанс. органами АС визначено Африканський центральний банк, Африканський валютний фонд і Африканський інвестиційний банк. Розглядається можливість переходу членів союзу на єдину африк. валюту. Бюджет АС на 2003 затверджений у розмірі 35,6 млн. дол. Перед АС наразі стоять надзвичайно складні завдання. Ця орг-ція, за задумом творців, має відразу об'єднати 53 д-ви зі слабкою економікою (в екон. плані країни континенту є конкурентами), різними культурами та часто протилежними інтересами. Штаб-квартира АС залишається в Аддис-Абебі (Федеративна Демократична Республіка Ефіопія), де розміщувалася ОАЄ. *В.М. Матвієнко*

Ахалтекінська експедиція 1880-81 —

похід рос. військ у Закаспій із метою закріпити за Російською імп. Ахалтекінську оазу (Туркменія) та перешкодити просуванню англійців на північ з Афганістану. Рос. війська генерала М.Д. Скобєлєва 12.01.1881 взяли укріплення Геок-Тепе (45 км на півн. захід від Ашгабата). У травні 1881 Росія встановила контроль над Ахелтекінською оазою. Остаточне приєднання Туркменії до Росії оформлене 6.03.1884, коли рос. війська зайняли Мерв та підійшли до кордонів Афганістану. Ці дії Росії призвели до рос-англ. збройного конфлікту в Туркменії (березень 1885) й укладення (серпень 1885) 2-ої рос.-англ. угоди про Серед. Азію, яка вперше визначила рос.-афган. кордон (див. *Російсько-афганського Кордону проблема).* *М.Г. Капітоненко*

АхеЙСЬКИЙ СОЮЗ — об'єднання давньогрецьких міст-держав Пелопоннесу, створене бл. 280 до н. є. Був новим типом міждерж. утворень, що став характерним для Стародавньої Греції епохи еллінізму. На відміну від союзів класич. доби, *симахій,* А. с. був рівноправним, фактично федерат, об'єднанням. Верховна влада належала заг. зборам громадян, що проводились двічі на рік, і раді союзників. Союз охоплював більшу частину Пелопоннесу, а також великі міста Коринф та Мегару. Період його розквіту

припав на II-у пол. III ст. до н. є., коли його вплив поширився практично на весь Пелопоннес, було встановлено тісні зв'язки з Єгиптом та Македонією. Головним супротивником у б-бі за вплив на грец. міста-держави була Спарта. У 230-ті до н. є. Спарта вела проти А. с. війну за вплив на Пелопоннесі, але не досягла успіху та згодом приєдналася до нього. У 147 до н. є. між Спартою та А. с. розпочалася нова війна. Спарта звернулася за посередництвом до Риму, але спроба врегулювати конфлікт дип. шляхом на Коринфському конгресі провалилася. Рим виступив проти А. с, і в битві на Істмі в 146 до н. є. розгромив його війська. Перемогою над А. с. Рим фактично завершив ПІДКОреННЯ Греції. *ОЛ. Борділовська*

АЧЄСОН (АсЬекоп) Дін Гудерхем (11.04.1893, Міддлтаун, шт. Коннектикут — 12.10.1971, Сенді Спрингс, шт. Меріленд) — амер. держ. діяч і дипломат. Після закінчення Єльского ун-ту в 1915 та Гарвардської школи права в 1918 працював особистим секретарем члена Верховного суду Л. Брендейса. 1921-41 займався юрид. практикою, перериваючи її в 1933 на 6 місяців для роботи на посаді заст. мін. фінансів. Спеціалізувався з корпоративного та міжнар. права. 1941 приступив до роботи в держдепартаменті, займаючи посади помічника держсекретаря (1941-45), заст. держ-секретаря (1945-47) і керівника цього відомства (1949-53). Відіграв одну з ключових ролей у спрямуванні амер. зовн. політики в доленосні роки *Другої світової війни,* період пошуків повоєнного світоустрою та на початковому етапі реалізації стримування політики. Спільно з держсекрета-рем *Дж. Маршаллом* виступив з ініціативою допомоги Греції й Туреччині, яка лягла в основу *Трумена доктрини 1947.* Відіграв важливу роль в опрацюванні *Маршалла плану 1948,* провідну роль у підготовці *Сан-Франциського мирного договору 1951* з Японією. Наполегливо просував ідею створення *НАТО,* спрямовував дип. зусилля Заходу в період *Корейської війни 1950-53.* Один з ініціаторів залучення ФРН до НАТО. А., переконаний антикомуніст і прибічник твердої політики щодо СРСР, зазнав, однак, критики з боку представників Республіканської партії після приходу до влади в материковому Китаї комуністів. Виступав як принциповий критик *«масованої відплати» доктрини* його респ. наступника в держдепартаменті Дж.Ф. Даллеса. Після відставки — радник Президентів США *Дж.Ф. Кеннеді, Л. Джонсона* й *Р. Ніксона* та працював над книжками й статтями з проблем зовн. політики. Його мемуари (1969) були визначені одним із найкращих амер. творів у цьому жанрі й удостоєні Пулітцерівської премії в галузі історії (1970).

Твори: «Сила і дипломатія» (1958), «Приватні думки і публічні справи» (1967), «Свідок творення» (1969).

ТА. Грищенко

«АВС» — договір про арбітраж між Аргентиною, Бразилією та Чилі, підписаний 25.05.1915 в Буенос-Айресі (назву утворено з перших літер назв країн — Аг§епііпа, Вгазії, Спііе, — які об'єднують під назвою д-ви «АВС»). Країни прагнули створити ефективний спільний механізм для вирішення регіональних проблем та мирного врегулювання спорів між собою. Підписанню Договору сприяв досвід співробітництва, якого Аргентина, Бразилія і Чилі набули під час колективного посередництва в конфлікті між США та Мексикою (1914). Угода передбачала утворення міжнар. арбітражної комісії, до якої мали входити по одному представнику від кожної країни, повинна була вирішувати конфлікти, що виникали між сторонами. Договір був ратифікований лише Бразилією (10.11.1915).

В.Ю. Константинов

Б

Багатогромадянство — юрид. стан особи, яка має більше, аніж одне *громадянство* чи підданство. Причина Б. — позитивні колізії законодавств про громадянство (зокрема, *права крові* та *права грунту)*. Найефективнішими засобами зменшення Б. є укладання дог-рів про ліквідацію подвійного громадянства (шо поділяються на ті, які усувають наслідки Б., та ті, що зменшують можливість його виникнення), й *оптація,* яка закріплюється в більшості дог-рів про громадянство. За заг. правилом, д-ви, громадяни яких є водночас громадянами інших д-ав, розглядають їх як власних громадян, особливо якщо вони знаходяться на території їх юрисдикції. Поширення Б. стимулюється переміщенням *біженців.* Сучас. *міжнародне право* спрямоване на скорочення Б. як такого, що суперечить правам людини (принцип невизнання подвійного громадянства закріплено у ст. 3 Конвенції з деяких питань колізії законів про громадянство 1930). Основними проблемами, які випливають зі статусу Б., є служба такої особи в збройних силах країн своїх громадянств та її дип. захист, що поділяється на захист від третьої д-ви та захист від д-ви другого громадянства особи (в останньому випадку він здійснюється за *ефективного громадянства принципом).* Серед внутр.-держ. засобів скорочення (запобігання) Б.: надання біпатридам права відмови від одного зі своїх громадянств; негативна оптація (після досягнення повноліття особа має право відмови від одного зі своїх громадянств); встановлення кількості поколінь осіб, що постійно проживають за кор-
доном і можуть передати дітям своє громадянство за правом крові; лояльність особи щодо своєї країни (критеріями порушення лояльності є вступ на держ. або військ, службу іноз. країни, натуралізація в іноз. д-ві з власної волі та ін.); наділення дітей від змішаного шлюбу громадянством за правом крові батька; принцип, згідно з яким вступ у шлюб з іноземцем не впливає на громадянство жінки. Міжнар.-прав. засобами скорочення біпатризму є застосування таких прав, принципів: втрата первинного громадянства у випадку набуття іншого; отримання дозволу на вихід із первинного громадянства перед натуралізацією; дитина втрачає первинне громадянство при усиновленні; критерієм визначення громадянства біпатридів є доміцилій; дія права грунту не поширюється на дітей іноз. дип. представників; діти, народжені в змішаному шлюбі, отримують громадянство батька, а при роздільному проживанні батьків — матері. Поширеним засобом вирішення прав, проблем, що витікають зі статусу особи з Б., є встановлення її ефективного громадянства (справа Каневаро, справа Ноттебома). Законодавство України забороняє подвійне громадянство, окрім випадків укладання відп. двостороннього МІЖДерЖ. ДОГ-ру. *О.В. Буткевич*

Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили НАТО (БООТС) — військ, сили, спроможні виконувати повний спектр військ, місій *НАТО,* застосування яких передбачає запровадження багатонац. командування та управління всіма родами військ із боку штабів БООТС. До таких сил можуть входити підрозділи, що надані країнами-партнерами НАТО. Концепція БООТС була запропонована в 1993 і прийнята на Брюссельському саміті НАТО у 1994. Зміна характеру загроз безпеці в Європі, їх диверсифікація вимагала застосування відп. інструмента регіональної *безпеки міжнародної:* мобільних сил, здатних виконувати специфічні військ, завдання — такі, як надання гуманітарної допомоги, здійснення миротворчих операцій та операцій з підтримання миру — і, водночас, відповідаючих головному завданню НАТО з колективної оборони. Основою реалізації концепції БООТС є створення штабів БООТС, навколо яких на модульній основі формуються, в разі потреби, з'єднання для виконання конкретних завдань. Впровадження концепції БООТС розпочато в 1999. Створення штабної структури сил та її оснащення системами управління, командування та зв'язку завершується наприкінці 2004.
І.О. Мінгазутдінов

БагатОПОЛЯрнІСТЬ — структурна характеристика *системи міжнародної,* що визначається наявністю кількох *акторів міжнародних,* які переважають решту за своїми статусними характеристиками та, водночас, є одноранговими один відносно іншого. Самоорганізація мультиполяр-ної системи зазвичай

здійснюється за рахунок встановлення балансу сил між провідними акторами (центрами сили). Як атрибут міжнар. системи Б. протиставляється іншим конфігураціям співвідношення сил у міжнар. системі, таким як *біполярність* та *монополярність,* що змінюють одна одну впродовж певного істор. періоду. Дихотомія багатополярність-біполярність пов'язана з проблемою *стабільності та* конфліктогенності міжнар. системи, які виступають одними з основних характеристик ступенів міжнар. стратифікації.
АА. Субботін

Багатостороннє агентство з гарантій іноземних Інвестицій (МиШіагегаі Іпуекітепі Сиагашеек А§епсу), **БАПІ** (МІОА) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена в 1988 як філія Світового банку; у фінанс. відношенні виступає незалежною міжнар. інституцією. Спеціалізована установа в системі *Організації Об'єднаних Націй.* Членами БАПІ є 134д-ви. Вищий керівний орган — Рада керуючих. Управління поточною, оперативною діяльністю здійснює Директорат, який складається з 20 членів; головою директорату є президент *Міжнародного банку реконструкції та розвитку.* Джерелом фінансування БАПІ виступає його основний капітал, що формується за рахунок внесків країн-членів. Мета і завдання діяльності БАПІ: надання гарантій на інвестиції, що спрямовуються на виробничі цілі, гол. ч. в країни, що розвиваються; страхування та перестрахування від неко-мерційних ризиків; сприяння розробці проектів, їх обгрунтування з погляду потреб конкретної країни; надання техн. допомоги з метою стимулювання припливу іноzем. інвестицій до країн, що розвиваються; ведення інформ. діяльності. Діяльність БАПІ здійснюється відповідно до визначеної мети й охоплює достатньо широке коло питань. Одним із визначальних напрямів діяльності БАПІ є надання гарантій захисту від втрат, що викликані неконвертованістю місцевої валюти, експропріацією власності в країні перебування, війною та громад, заворушеннями, порушенням контракту з боку контрагента країни перебування. БАПІ надає вибраним ним інвесторам гарантії на інвестиції в країнах-членах (гол. ч. — країнах, що розвиваються) і д-вах із перехідною економікою від некомерцій-них ризиків, що фактично означає страхування від політ, ризиків. Крім того, БАПІ здійснює операції щодо спільного страхування чи перестрахування інвестицій у країнах, що не підпадають у сферу дій інших страховиків згідно з тією політикою, яку вони проводять, а також обслуговування інвесторів, що не мають доступу до інших офіційно визнаних страховиків, надання гарантій міжнар. консорціумам. БАПІ допомагає країнам, що розвиваються, в розробці проектів і підготовці заявок на надання гарантій, забезпеченні заявок техн.-екон. обгрунтуваннями, поширенні інформації про нові інвестиційні проекти, в розробці маркетингових програм, наданні консультативних послуг зі створення сприятливого інвестиційного клімату для іноzем.
Інвесторів. *ВА. Вергун*

Багге (Ва§§е) Джон Піктон (1867 - ?) — брит. дипломат. З 1905 — консул у Санкт-Петербурзі, з 1914 - в Одесі, 5.12.1917-25.01.1918 - представник Великої Британії при уряді УНР.
В.І. Головченко

Бадауї (Васіа\¥І) Абдула Ахмад (26.11.1939, Кепала Батас, шт. Пенанг) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. З 1964 — парл. секретар у мін-ві федер. територій. 1978 обраний до Палати представників парламенту. З 1980 — заст. міністра федер. територій; з 1981 — керуючий Департаментом прем'єр-міністра *М. Махат-хіра;* з травня 1984 — віце-президент правлячої ОМ НО; з липня 1984 — міністр освіти; 1986-87 — міністр оборони; 1991-99 — міністр зак. справ. 8.01.1999 призначений заст. прем'єр-міністра, з 31.10.2003 — Прем'єр-міністр Малайзії. Здобув визнання як «містер чистий» за чесність у проведенні політики постіндустріального розвитку Країни. *В.І. Головченко*

Бадахоський мир 1801 укладений 6.06.1801 в Бадахосі (Іспанія); завершив війну Франції та Іспанії проти Португалії, причиною якої було невдоволення *Наполеона І* союзницькими відносинами між Португалією та Великою Британією. Угода складалася з двох дог-рів про мир та дружбу: іспан.-португальського та франц. -португальського. За дог-ром із Францією Португалія поступалася їй частиною Гвіани, надавала ті ж торг, привілеї, що й Британії, і зобов'язалась сплатити контрибуцію. Згідно з іспан.-португальським дог-ром Португалія зобов'язалася закрити свої порти для брит. військ, і торг, флотів та відкрити їх для суден своїх нових союзників. Іспанія повертала Португалії провінції Алентежу та Альгарві, за винятком фортеці Олівенси та земель на лівому березі р. Гвадіани. Іспанія також гарантувала Португалії недоторканність всіх інших територій та володінь. Після поразки франц.-іспан. флоту в Трафальгарській битві 1805 Португалія порушила умови Б. м., відкривши свої порти для брит. кораблів. Остаточно умови Б. м. були анульовані з прийняттям *Паризького мирного договору 1814.*
С.О. Маковський

БазельСЬКИЙ мир 1795 — договори, укладені між Францією з одного боку і Пруссією та Іспанією — з іншого. Спричинив розпад 1 -ї *анти-французької коаліції та.* остаточний розпад *Священної Римської імперії.* Франц.-прус, договір, підписаний 5.04.1795, обумовлював евакуацію франц. військ із правого берега Рейну, тимчасову окупацію франц. військами лівого берега, зняття облоги Майнца. Секретні статті передбачали відмову Пруссії від ворожих дій проти Голландії та д-ав, окупованих франц. армією. У разі остаточного приєднання лівобережних територій Рейну до Франції остання зобов'язалась виплатити Пруссії відшкодування. Пруссія виходила з 1-ї антифранц. коаліції, прус, король гарантував у майбутньому *нейтралітет* півн.-нім. д-ав. Підтверджувалося зобов'язання Пруссії окупувати Ганновер у випадку, якщо його володар відмовиться підтримувати нейтралітет. Франц.-іспан. договір було підписано 22.07.1795. За його умовами до Франції відійшла іспан. частина о. Гаїті, Іспанії поверталися зайняті франц. військами території в Каталонії, Наваррі та в Баскських провінціях. Іспанія зобов'язалась укласти союз із Францією та розпочати мирні переговори З Голландією. *С.О. Маковський*

БаЙрамОВ (Ваугатоу) Аман-гельди (1942, Ат-хабад, Туркменська РСР) — туркменський держ. діяч, дипломат. Закінчив Моск. ін-т народного госп-ва за спеціальністю «економіст» (1969).
1969-79 — економіст, нач. відділу Держплану Туркменської РСР; 1979-86 — робота в парт, органах Туркменської РСР; 1986-91 — голова міського виконавчого комітету Ашхабада; 1991-92 — міністр фінансів Туркменістану; 1992-93 — заст. міністра економіки і фінансів; 1993 — заст. директора Ін-ту економіки при КМ Туркменістану. 1993-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Ісламській Республіці Іран; з 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Україні.
П.М. Ігнатьєв

Бакеріза (Вакегіга) Луїс (5.09.1948) — аргентинський дипломат, юрист. 1974-81 — 3-й, 2-й і 1-й секр. посольства Аргентини в СРСР; 1981-82 — урядовець МЗС Аргентини; 1982-88 -працівник посольства Аргентини у Великій Британії; 1988-90 — урядовець МЗС; 1990-92 — працівник посольств Аргентини в США й Італії. 1992-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол
Аргентини В Україні. *В.І. Головнеико*

Баланс зовнішньоторговельний — складова *балансу платіжного,* співвідношення між вартістю *експорту* й *імпорту* д-ви та її торгівлі з іншою країною чи групою країн за певний період часу (місяць, квартал, рік). Складається за даними митної статистики й показує не лише товари, які перетнули кордон, а й платежі та надходження від експорту й імпорту, що у часі можуть не збігатися з рухом товарів. Баланс вважається активним, якщо вартість експорту перевищує вартість імпорту, і пасивним, якщо сума експорту менша від суми імпорту. Б. з. охоплює й угоди, що здійснюються в кредит. У тій частині, в якій Б. з. містить оплачені операції, він відповідає аналогічній частині платіжного балансу д-ви. У Б. з. переважної більшості країн вартість експорту відображається в цінах ФОБ, або франко-державний кордон, тобто без урахування трансп. витрат за кордоном та страхування товарів у дорозі, а вартість імпорту — в цінах СІФ, тобто в ціну товару включено витрати з його транспортування та страхування. Б. з. справляє значний вплив на стан платіжного балансу країни. Платежі по імпорту і надходження від експорту та їхнє сальдо є основною статтею платіжного балансу. Б. з. виступає одним із показників екон. стану країни, її участі в системі сучас. міжнар. поділу праці, конкурентоспроможності її товарів на світовому ринку.
Динаміка цього показника багато в чому залежить від змін у світовій екон. кон'юнктурі, від руху світових цін. У випадку дефіцитності Б. з. країна змушена його покривати за рахунок інших статей платіжного балансу, використання резерву іноземн. валют та золота, або ж за рахунок отримання міжнар. кредитів і позик. Дефіцитний Б. з. — явище, притаманне більшості країн, що розвиваються. Це зумовлено складнощами в реалізації на світовому ринку основних експортних товарів, з одного боку, й необхідністю закупівлі машин, обладнання, медикаментів та продовольства за кордоном — з іншого. Постіндустріальні країни, зокрема США, впродовж тривалого часу мають дефіцит Б. з. На поч. 80-х XX ст. він становив 123 млрд. дол., у сер. 90-х — 105 млрд. дол., на поч. XXI ст., зокрема у зв'язку з військ, діями в Іраку, він знову зріс.
ВЛ. Вергун

Баланс платіжний — балансовий рахунок міжнар. операцій як вартісний, узагальнений вираз усього комплексу світогосп. зв'язків країни у формі платежів та надходжень, як кількісне і якісне віддзеркалення масштабів, структури й характеру її зовн.-екон. операцій за певний період часу (місяць, квартал, рік). Б. п. відображає лише платежі, що фактично відбулися, за операції між суб'єктами (громадянами, підприємствами, держ. органами) країни й іноземн. суб'єктами. Вартість операцій, здійснених у кредит, тобто реально не оплачених у даному періоді, Б. п. не фіксує. Він містить баланс поточний і руху

капіталів. Поточний Б. п. відображає платежі, зумовлені поточними зовн.-екон. операціями й містить такі статті: *зовнішня торгівля* товарами (охоплює весь спектр зовн. товарообороту); зовнішня торгівля послугами (відображає рух зустрічних валютних потоків від розрахунків за надані послуги: *фрахт,* страхування, туризм, брокерські та інші послуги); виплати по інвестиціях (розкриває надходження *валюти* в країну від капіталовкладень її суб'єктів за кордоном і відплив валюти з країни, пов'язаний із виплатою відсотків і дивідендів інозем. інвесторам); грошові перекази приватних осіб, громад, орг-цій, держ. установ (перекази грошей родичам за кордон, пенсії громадян, що проживають в інших країнах, доброчинні перекази, міждерж. допомога тощо). Особливістю цього виду платежів є нетоварний, некомерційний їхній характер, що зумовлює чистий (неоплачу-
ваний товарами, послугами, прибутками) приплив або відплив валюти з країни. Сума сальдо цих статей становить сальдо поточного Б. п., яке може бути позитивним (баланс активний), або негативним (баланс пасивний або дефіцитний). Активний поточний Б. п. означає перевищення валютних надходжень від *експорту* над витратами валюти від *імпорту.* Дефіцит поточного Б. п. засвідчує, що країна споживає більше, ніж виробляє, і не має можливості продати на суму, еквівалентну її закупівлям за кордоном. Сучас. розвинені країни не обмежуються лише імпортом капіталу, але водночас здійснюють і його експорт. Рух капіталу в країну та за її межі відображає баланс руху капіталів, сальдо якого показує величину чистого припливу капіталу (активне сальдо) або його чистого відпливу (пасивне СаЛЬДО) За КОРДОН. *ВЛ. Вергун*

Балансу сил концепція характеризує такий стан відносин між державами, за якого жодна з них не може дістати або використовувати таку потугу, що загрожуватиме незалежності будь-якої іншої держави. Термін «баланс сил» також вживається в інших значеннях, а саме: політика, що реалізується з метою досягнення певного стану відносин; приблизно рівний розподіл сил між д-вами; будь-який розподіл сил між д-вами. Методами політики балансу сил є ведення *гонки озброєнь,* здобуття нових територій та створення союзів д-ав. Термін «баланс сил» вперше вжито для позначення силових стосунків у системі міждерж. політ, відносин в Європі від закінчення Наполеонівських війн до початку *Першої світової війни.* У цей період Британська імп. відігравала роль «арбітра» і «держави-балансира» в міжнар. справах, підтримуючи то одну, то іншу д-ву або групу д-ав. Причому Велика Британія не перебувала в постійному союзі з якоюсь однією стороною і керувалась лише своїми інтересами. Після *Другої світової війни* сформувалась біполярна структура *міжнародних відносин* і світовий баланс сил забезпечувався двома наддержавами — СРСР та США. Розрізняють біполярний баланс сил (дві д-ви з відносно рівними силами) та багатополярний баланс сил (три або більше д-ав, що «балансують»
МІЖ Собою). *ВЛ. Манжола*

«Балансування на межі війни» 1956 —
зовн.-політ, концепція США періоду *«Холодної війни»,* автором якої був держсекретар США *Дж. Ф. Даллес.* Базові положення концепції викладено в інтерв'ю, яке він дав журналу «Лайф» (у лютому 1956), і в статті «Як Даллес відвернув війну», підготовленій за матеріалами цього інтерв'ю журналістом Дж. Шеплі. Публікація розповідала, як у трьох окремих випадках США перебували на межі *війни* і зберегли мир тільки завдяки своїй готовності перейти цю межу. В інтерв'ю Даллес зробив власні припущення стосовно суті протистояння США та СРСР. На його думку, під час *кризи міжнародної* лідери д-ав не можуть дозволити собі показувати заздалегідь свою здатність піти на поступки, бо в такому разі опонент може підвищити ставки, значно збільшить свою перевагу і т. ч. створить навіть ще небезпечнішу ситуацію. Тому, на погляд Даллеса, США мали завжди бути готовими балансувати на
Межі ВІЙНИ. *ВА.Манжола*

Балканізація — стан постійного конфлікту в певному регіоні світу з приводу територій і положення нац. меншин, його безперервна атомізація з можливістю зовн. втручання. Внаслідок складної історії Балканського регіону, б-би балканських народів упродовж тривалого періоду за збереження власної релігії, мови й культури, за нац. ідентичність, у їхній колективній підсвідомості укоренилися непевність та острах до подій і явищ, що несуть потенційну загрозу для нац. самобутності, неподільності території або незалежності д-ви. Тому часто поведінка цих народів є конфліктною й важко передбачуваною. Непоодинокі в історії випадки використання *великими державами* суперечностей між балканськими народами лише поглиблювали недовіру з боку останніх. У Європі Бал-канський регіон незмінно сприймався як деструктивний елемент. Сам термін «Балкани» найчастіше супроводжувався характеристиками цього регіону як «порохового льоху» або «уразливого підчерев'я» Європи. Чисельні конфлікти в колишній Югославії в 90-ті XX ст., які спричинили втручання багатьох д-ав, міжнар. орг-цій,

за активного використання ними силових — військ, і поліцейських — методів, зумовили поширення поняття «балканізація» і його закріплення в міжнар. політ, лексиконі. У період міжетнічної війни в Боснії з'явився також антонім поняттю «балканізація» — скандинавізація — як приклад вирішення застарілих політ, проблем цивілізованими методами.

М.С. Каменецький

Балканська криза 1991-2002 — події, процеси та явища, на сутнісному та формальному рівнях пов'язані з розпадом СФРЮ та виникненням на її території кількох незалежних держав, а також міжнар. контекст цих подій. За своїми основними ознаками ця криза належить до феноменів сучас. політ, моменту, залишаючись, однак, ще й специфічним результатом певних діахронних у своїй основі тенденцій, які ведуть початок з істор. минулого, зокрема, з таких подій, як *Балканські війни 1912-13, анексія* Боснії та Герцеговини (Б. і Г.) 1908, *Берлінський конгрес 1878, Перша світова війна, Друга світова війна,* а також із деяких інших, ще віддаленіших у часі. Б. к. є, насамперед, кризою трансформаційною і становить одну з важливих складових заг. процесу зміни системи управління і перерозподілу сфер компетенції та впливу між держ.-політ. елітами всередині СФРЮ та її формальних або фактичних правонаступників. її стрижневою подією є дезінтеграція держ. простору й розпад федерат, об'єднання півд. слов'ян. Причинами виникнення Б. к. є: екон. стагнація, етнічна ненависть між півд.-слов. народами, націоналізм, культ.-цивілізаційні відмінності між безпосередніми учасниками подій на Балканах, зміни в міжнар. політиці, морально застарілий своєю наближеністю до «імперсько-авторитарного» тип федерат, югославської д-ви, специфічне виявлення фактору особистості, структурно-інсти-туціональні та ідеолог, обставини, а також реліг. нетерпимість, фанатизм, інтереси політ, еліт та лідерів кожного з суб'єктів югославської федерації, вплив зовн.-політ, чинників.

На кожному з етапів Б. к. існували різні варіанти розвитку подій, у т. ч. й такі, які б гарантували збереження країни; СФРЮ «розвалили» правлячі еліти (республіканські, регіональні, локальні), які в ході реалізації власних політ, та екон. інтересів відмовилися від будь-яких компромісів задля досягнення макс. результату. Події в колишній Югославії спричинені передусім обставинами внутр. характеру, але разом із тим цілком вписуються в заг. контекст кризи перехідного етапу від одного до іншого періоду світової історії, так само як і в контекст процесів континентального (європейського) і глобального змісту, зумовлених *глобалізацією,* розпадом біполярного світу й початком формування нового світового устрою.

Основним змістом початкового етапу кризи є протистояння нових еліт, які сформувались у кожному з суб'єктів югославської федерації та вийшли на сцену як активні «гравці» невдовзі після смерті *Й.Б. Тіто* (1980), з одного боку зі «старими» нац. елітами, а з іншого — з федер. центром. Після завершення громад, війни в Б. і Г. 1992-95 і підписання *Дейтонськюс угод 1995* Б. к. на деякий час перетворилася на конфлікт між двома основними учасниками: югославським режимом *С. Милошевича* та міжнар. коаліцією на чолі зі США.

Активна фаза Б. к. розпочинається з моменту проголошення держ. незалежності Словенією та Хорватією (червень 1991) і їх наступного виходу зі складу СФРЮ. Після цього остаточно знімається з порядку денного основне політ, питання попереднього етапу кризи, яке полягало у виборі шляхів подальшого вдосконалення держ. устрою Югославії (зокрема, в напрямку посилення конфедеративних елементів). Найбільш тривалою і трагічною виявилася фаза Б. к., пов'язана з громад, війною на території Б. і Г, після завершення якої ця криза тимчасово перейшла в латентну стадію розвитку. Наступне різке загострення ситуації на Балканах відбувається восени 1998 у зв'язку з сербсько-албанським протистоянням в авт. краї Косово і Мето-хія під час *Косовської кризи* та військ, втручанням *НАТО* (березень — червень 1999).

Б. к. призвела до: дезінтеграції СФРЮ; розпаду попередньої держ.-політ. системи; зниження рівня екон. розвитку в усьому балканському регіоні; падіння життєвого рівня населення; екологічної та гуманітарної катастроф; фактичної ізоляції частини території піво-ва від решти Європи та світу, а також від інтеграційних процесів у міжрегіональному та континентальному масштабі. Відбулася істотна зміна держ.-політ. та геополіт. конфігурації в субре-гіоні: замість традиційної для нього в рамках попереднього істор. періоду формули «6+1» за наявності двох представників НАТО, двох — *Варшавського договору 1955,* двох — нейтральних та Кіпру з'явилася зовсім інша модель — «11+2» з підвищеним ступенем динаміки у виборі більшістю з країн свого місця в системі інститутів міжнар. військ, безпеки. Одним із найважливіших наслідків кризи стала поява принципово нового для нинішнього істор. моменту феномена — існування д-ав і територій під юрид. оформленим або фактично встановленим міжнар. управлінням та присутністю інтернац. військ, контингентів із мандатами *Організації Об'єднаних Націй* і домінуючою роллю НАТО (Б. і Г., Косово і Метохія, Македонія). Заг. рівень конфліктності в межах Балканського регіону продовжує бути ВИСОКИМ.

П.М. Рудяков

Балканські війни 1912-13.1-а Б. **в.** (9.10.1912-30.05.1913) вели Сербія, Болгарія, Греція, Чорногорія, які входили в Балканський союз (див. *Болгарсько-сербський союзний договір 1912)* проти Туреччини. Метою союзу балканських д-ав було звільнення з-під османського гноблення тих балканських територій, які ще перебували під пануванням Туреччини. Разом із тим, крім визв. завдань, уряди країн-учасниць Балканського союзу переслідували і власні зовн.-політ. цілі. Болгарія шляхом приєднання Са-лонік і Зах. Фракії розраховувала отримати вихід до Егейського моря, а також, виступаючи разом із Сербією, оволодіти більшою частиною Македонії. Греція сподівалася на територ. придбання в Півд. Македонії та Зах. Фракії, а також на Кріт та інші острови в Егейському морі. Сербія, окрім претензій на Македонію, прагнула разом із Грецією здійснити поділ Албанії й тим самим забезпечити собі вихід до Адріатичного моря. Стратегічна мета Сербії — створення під своїм головуванням єдиної півд.-слов. д-ви. Різні інтереси учасників ускладнювали б-бу проти османського панування, але на першому етапі переважали спільні нац.-визв. цілі й устремління, що визначило успіх Балканського союзу. Скориставшись з того, що Туреччина була втягнута у війну з Італією (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12),* Сербія, Болгарія і Греція оголосили їй війну (17.10.1912); Чорногорія розпочала воєнні дії проти Туреччини 9.10.1912. Війська Балканського союзу захопили всі європ. володіння Туреччини, крім Константинополя (Стамбула). Туреччина, зазнавши поразки, звернулася 3.11.1912 до великих д-ав за посередництвом. У результаті їхнього втручання воєнні дії були призупинені й 3.12.1912 укладено *перемир'я.* 16.12.1912 в Лондоні відкрилася конференція представників воюючих країн і 6 великих д-ав. Непоступливість Туреччини на переговорах призвела до поновлення воєннихдій на поч. лютого 1913, але тур. війська знову зазнали поразки й переговори в Лондоні продовжилися. 30.05.1913 було підписано мирний договір між Туреччиною та балканськими країнами, за яким майже всі європ. володіння султана відходили до союзників (див. *Лондонський мир 1913).* Кордони і внутр. устрій Албанії, яка проголосила себе незалежною д-вою 28.11.1912, якідоляо. Кріт та інших тур. островів у Егейському морі, що були окуповані Італією в результаті італ.-тур. війни 1912-13, передавалися на вирішення великих д-ав. На переговорах у Лондоні країни *Антанти* підтримували балканські союзні д-ви, Австро-Угорщина і Німеччина, сприяючи Туреччині, намагалися урізати здобутки країн Балканського союзу, особливо Сербії. Так, Австро-Угорщина, вимагаючи виведення сербських військ із території Албанії (самостійний вихід до Адріатичного моря посилив би Сербію і зробив її більш незалежною від імперії Габсбургів), ще в листопаді 1912 провела мобілізацію значної частини своєї армії. Вона зосередила великі військові сили на сербському кордоні, а також у Галичині проти Росії на випадок, якщо та заступиться за Сербію. Австро-Угорщина спиралася на підтримку Німеччини. Росія, підтримуючи Сербію, також здійснила деякі воєнні приготування, але, відчуваючи свою непідготовленість до війни, змушена була порадити Сербії вивести війська з Албанії. Однак, незважаючи на те, що країни Балканського союзу не завершили усі свої задуми, 1-а Б. в. мала велике міжнар. значення. Перемога балканських д-ав означала падіння тур. панування майже на всій території Балканського піво-ва і послаблення Туреччини та позицій австр.-нім. угруповання.

2-а Б. в. (29.06-10.08.1913) велася між Болгарією з одного боку й Сербією, Грецією, Румунією, Туреччиною та Чорногорією — з іншого з метою перегляду умов Лондонського миру 1913. Австро-Угорщина прагнула послабити Сербію, різко загострились також протиріччя між союзними балканськими д-вами. Сербія та Греція, невдоволені розподілом тур. земель, намагались компенсувати себе за рахунок території Македонії, яка мала відійти Болгарії за умовами мирного дог-ру, тому 1.06.1913 був оформлений греко-сербський союз, спрямований проти Болгарії. До нього фактично приєдналася Румунія, яка була незадоволена територ. компенсацією за її нейтралітет у 1-й Б. в. Австро-Угорщина, підтримувана Німеччиною, намагаючись остаточно зруйнувати Балканський союз, спровокувала 2-у Б. в. 29.06.1913 болг. війська розпочали воєнні дії проти сербів і греків. 10.07.1913 у війну проти Болгарії вступила Румунія. Туреччина 16.07.1913 також напала на Болгарію та
відібрала в неї Адріанополь. Наприкінці липня розгромлена Болгарія стала просити миру. 30.07.1913 в Бухаресті розпочала роботу мирна конференція (див. *Бухарестський мир 1913).* За ним Болгарія втратила майже всі придбані нею території в Македонії. Румунія отримала Півд. Добруджу й Сілістрію, а Туреччина повертала собі частину Схід. Фракії з Адріанополем. 2-а Б. в. змінила розстановку сил у цьому регіоні, вона сприяла зближенню Румунії, Греції та Сербії з Антантою і переходу Болгарії на бік австр.-нім. блоку. За переважаючий вплив у незалежній Албанії розгорнулась б-ба між двома членами *Троїстого союзу* — Австро-Угорщиною та Італією. Б. в., які завершили визволення балканських слов'ян і греків від тур. гноблення, стали важливим чинником впливу на піднесення нац.-визв. руху слов. народів, що входили в Австро-Угорську імп., і створення під егідою Сербії єдиної півд.-слов. д-ви. Це загрожувало самому існуванню Габсбургської монархії, відтак зумовлювало гострий австр.-сербський конфлікт. Але цей конфлікт не міг бути локальним, оскільки Сербію підтримувала Росія, а отже й Антанта. Австро-Угорщину, в свою чергу, підтримувала Німеччина. Після Б. в. міжнар. ситуація склалася т. ч., що будь-який інцидент на Балканах міг стати приводом до війни заг.-європ. масштабу.

Б.М. Гончар

Балтійські конференції 1919-20 — між урядові форуми балт. д-ав (Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Польща) за участі представників УНР та Білоруської Народної Республіки (неофіційно), що збиралися для вирішення питань політ., екон. й культ, співробітництва та укладення військ.-політ, й екон. союзу. 1-а конференція балт. д-ав (Естонія, Латвія, Литва) за неформальної участі представників УНР (посол у Фінляндії *М. Залізняк),* Білорусі й Польщі відбулася 9.11.1919 в естонському Тарту (Дерпті). На ній посланці Білорусі, Естонії, Латвії й УНР попередньо порозумілися щодо створення між-держ. союзу, але оскільки вони не мали відп. повноважень від своїх урядів, домовленість залишилась неофіційною. Не мала формально-юрид. наслідків і 2-га Б. к. у Ризі наприкінці грудня 1919. Представники Естонії, Латвії, Литви та Польщі лише дійшли згоди щодо скликання наступної конференції у фінській столиці та ухвалили, шо на неї можуть бути запрошені д-ви тільки за згодою всіх учасників ризького зібрання. Але участь УНР у 3-й конференції балт. д-ав була визнана «безумовно бажаною». 3-я конференція балт. д-ав відбулася 16.01.1920 у Гельсінкі (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Фінляндія, представник УНР був запрошений лише з інформ. метою). Згідно з ухвалами конференції для вирішення конкретних проблем було обрано міжнац. комісію у справі проходження міждерж. кордонів, комісії у справах оборони та в екон. справах. У ході роботи був підготований проект резолюції про створення оборонно-наступального військ, антибільшовицького союзу, який був переданий на розгляд урядів країн-учасниць. Вироблення ж спільного підходу балт. д-ав до проблеми війни і миру з РСФРР було перенесено на чергову, 4-у конференцію, що мала відбутися 15.05.1920 у Ризі. Згодом латвійський уряд переніс скликання конференції на 20.07.1920. Делегація УНР, яка змогла прибути до Латвії лише 12.08.1920, взяла участь у роботі 4-ї Б. к. як повноправний учасник (голова делегації — міністр внутр. справ УНР *О. Саліковський,* заст. — глава дип. місії УНР у Латвії *В. Кедровський,* члени делегації — проф. С. Франкфурт, укр. дипломати В. Якубовський, О. Лагутенко, М. Доб-риловський та Л. Задорожний).

Організаційно робота Ризької конференції проходила в комісіях і підкомісіях, причому першорядне значення мали наради політ.-юрид. комісії. Незважаючи на розбіжності, делегаціям вдалося протягом 5-денних нарад конференції (21 -25.08.1920) розробити низку важливих постанов, пропозицій і конвенцій, що мали на меті зблизити держави-учасниці (Естонія, Латвія, Литва, Польща, УНР, Фінляндія) в політ., екон., військ., комунікаційному та культ.-наук. відношеннях. Найголовнішою підсумковою угодою 4-ї Б. к. стала Політична конвенція, підписана членами делегацій у ризькому палаці Булдур (31.08.1920). Вона складалася з 10 параграфів і констатувала взаємне юрид. визнання держав-учасниць (п. 1), зобов'язувала їх до мирного врегулювання територ. конфліктів, а в разі неможливості такого — вдатися до посередництва третьої сторони, зокрема *Ліги Націй* (п. 2). Принципове значення мали параграфи Політичної конвенції, що забороняли підтримку, орг-цію й розташування на території країни-учасниці сил, спрямованих проти іншої договірної сторони, а також їхній транзит через нац. територію (п. 3). Окремо держави-учасниці застерігалися щодо укладення з третьою стороною" дог-рів, спрямованих проти будь-якої країни, представленої на конференції (п. 4). Держави-учасниці конференції мали негайно виробити оборонну військ, конвенцію (п. 5), а також взаємно гарантувати нац.-культ, права етнічних меншин (п. 6). Конвенція передбачала відкриття вільного безмитного торг, шляху з Балтики до Чорного моря. Політична конвенція та інші угоди, що були вироблені в ході конференції, мали бути ратифіковані не пізніше 15.12.1920 й набути чинності навіть у тому випадку, коли б якась із договірних сторін відмовила в ратифікації. З 7.09.1920 до 15.12.1920, коли мало відбутися представлення ратифікаційних грамот Політичної конвенції, пройшло сім засідань Ради уповноважених представників держав-учасниць — найважливішої інституції, створеної Ризькою конференцією (саме їй підлягали Економічна рада, військ, і військ.-мор. комісії, а також бюро для справ культури та мистецтва, санітарне і закорд. пропаганди). Але робота комісій і Ради уповноважених представників надзвичайно ускладнилася з початком польсько-литовського збройного конфлікту (22.09.1920). Більше того, на останньому засіданні Ради уповноважених 15.12.1920 з'ясувалося, що представники Естонії, Латвії, Литви і Фінляндії не мають від своїх урядів жодних вказівок у справі ратифікації постанов Ризької конференції, передусім Політичної конвенції, а польський посол у Латвії В. Каменецький виступив із декларацією, спрямованою проти Литви й УНР. У результаті питання ратифікації постанов Ризької конференції офіційно було відкладене до сприятливіших часів. Т. ч., процес формування політ, й екон. об'єднання Балтійських держав і УНР наприкінці 1920 зайшов у глухий кут. Натомість окреслилась перспектива створення військ.-політ, союзу таких країн регіону Балтійського моря, як Естонія, Латвія, Польща й Фінляндія. Угода про нього була підписана міністрами закорд. справ цих д-ав у Варшаві В березні 1922. *В.М. Матвієнко*

Балтійські протоки — Великий Бельт, Малий Бельтта Зунд, з'єднують Балтійське та Північне моря. Протоки Великий і Малий Бельт перекриті *територіальними водами* Данії, Зунд — Данії та Швеції. Прав, режим проток визначений переважно Копенгагенським трактатом про скасування мита, що стягується з суден

та вантажів при проході крізь протоки Зунда та обох Бельтів від 14.03.1857. Деякі особливості режиму проток встановлює відп. нац. законодавство Данії та Швеції. Копенгагенський трактат проголошує принцип свободи торг, мореплавства в Б. п.: «Жодне судно не може бути віднині, з будь-якого приводу, під час проходу через Зунд та Бельти, піддане затриманню чи будь-якій зупинці». Право вільного проходу військ, кораблів через Б. п. та право вільного прольоту літаків над протоками є чинними на підставі міжнар.-прав. звичаю. Окрім цього, відповідно до частини III *Конвенції ООН з морського права 1982,* у протоках діє право транзитного проходу. Данія утримує маяки та забезпечує лоцманську проводку без дискримінації за рівні кошти для вітчизняних та інозем. суден. Обов'язок утримувати маяки при вході до протоки Зунд лежить на Швеції. У Данії в 1951 був схвалений закон, який визначає правила допуску інозем. військ, кораблів та літаків до данських районів проток в умовах миру. Згідно з цим законом, якщо запланований термін перебування інозем. військ, судна на ділянці проток, що належить до територ. вод Данії, перевищує 2 доби, *держава прапора* має надіслати попереднє повідомлення дип. каналами не пізніше, ніж за 8 діб до запланованого проходження або перебування її судна на території проток. Військ, літаки допускаються на данські ділянки проток тільки за попереднім дозволом цієї країни. Військ, кораблям, окрім тих, які терплять біду, повністю заборонений доступ до т. зв. «внутрішніх територіальних вод» Данії (включають гавані, вхідні портові фарватери, рейди, бухти та фіорди, а також частину данських територ. вод у межах і між данськими островами, обмілинами та рифами, які не весь
Час ЗаТОПЛеНІ ВОДОЮ). *В.С. Ржееська*

Балто-ЧорнОМОрськиЙ СОЮЗ — проектоване в 1919-21 регіональне об'єднання «окраїнних держав», що виникли на теренах колишньої Російської імп. Формування нової системи міжнар. відносин у Центр.-Схід. Європі після завершення *Першої світової війни* поставило питання про координацію зусиль «окраїнних держав» на дип. ниві в обороні своїх нац.-держ. інтересів. Це знайшло вияв у розвитку ідеї регіональних дип. і військ.-політ, союзів. Одним з ініціаторів ідеї такого союзу від Балтики до Чорного моря (1919) був глава зовн.-політ, відомства Фінляндської Республіки Р. Гольсті,
плани якого підтримувало МЗС Естонії. Великої ваги створенню Б.-Ч. с. надавав *С. Петлюра.* В інструктивному листі до *А. Лівицького* (від 30.10.1919) він окреслив розуміння системи коаліції балтійсько-чорноморських д-ав через комбінацію Польща — Україна — Латвія — Литва — Естонія з наступним приєднанням до них Кубані та кавказьких д-ав. У грудні 1919 МЗС УНР розіслало з Варшави укр. послам і головам дип. місій «обіжник», у якому наголошувалося, що задля досягнення формально-юрид. визнання з боку *Антанти* слід забезпечити солідарність держав-правонаступниць Російської імп., що мало стати основою Б.-Ч. с. (військовою і економічною) в складі прибалтійських д-ав, України, Польщі, Румунії, Кубані й кавказьких д-ав. Серед укр. політ, керівництва та дипломатів (С. Петлюра, *К. Мацієвич, М. Порш, А. Ніковський, М. Славинський, В. Кедровсь-кий* та ін.) склалося переконання, що саме УНР повинна стати ключовою ланкою проектованого союзу. Амбітні федералістські плани виношував і *Ю. Пілсудський,* який розраховував зробити Польщу осередком і патроном Б.-Ч. с., що неоднозначно сприймалося рядом «окраїнних держав», насамперед Литвою. Реальна спроба втілення ідеї Б.-Ч. с. (у складі Естонії, Латвії, Литви, Польщі, УНР та Фінляндії) була здійснена в ході *Балтійських конференцій 1919-20,* насамперед із підписанням Політичної конвенції та низки угод на 4-й Балтійській конференції у Ризі 31.08.1920. Однак конференції балт. д-ав та УНР водночас виявили і глибокі політ, розбіжності між «окраїнними державами», які стали нездоланною перешкодою на шляху оформлення Б.-Ч. С. *ВМ.Матвієнко*

Бальфур (Baiгоиг) Артур Джеймс (25.07.1848, Вітгінгехейм, Схід. Лотіан, Шотландія — 19.03.1930, Вокінг, Сюррей, Англія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. Чл. палати громад у 1874-1922.З 1922 - чл. палати лордів; 1878-80 -особистий секр. мін. зак. справ лорда *Солсбері.* Брав участь у поїздці Солсбері й *Дізраелі* на *Берлінський конгрес 1878.* З 1885 — чл. Таємної ради. 1885-86 — міністр у справах місцевого самоврядування, 1886-87 — міністр у справах Шотландії, 1887-91 — міністр у справах Ірландії. 1891-92 та 1895-1906 — міністр фінансів і лідер палати громад; 1892-95 — лідер парл. фракції Консервативної партії; 1902-05 — прем'єр-міністр, один з ініціаторів *англійсько-японського союзу 1902-21* й англ.-франц. угоди (1904), що стала основою *Антанти.* 1915-16 — військ.-мор. міністр, 1915-19 — мін. зак. справ, 1919-22 і 1925-29 — лорд-голова Таємної ради. Автор проекту, що передбачав створення євр. «національного осередку» в Палестині й отримав назву *Бальфура декларації 1917.* Заст. глави брит. делегації *Д. Ллойд Джорджа* на *Паризькій мирній конференції 1919-20;* очолював делегацію Великої Британії в *Лізі Націй* та на *Вашингтонській конференції 1921-22.* *РА. Кривонос*

Бальфура декларація 1917 про створення
євр. «національного осередку» на Бл. Сході — документ, важливий для розуміння *Палестинської проблеми.* Був оприлюднений 2.11.1917 у вигляді листа мін. зак. справ Великої Британії *А. Бальфура* лідеру англ. сіоністського руху лорду Ротшільду, в якому висловлювалась підтримка брит. урядом ідеї створення євр. осередку в Палестині за умов захисту «громадських та релігійних прав існуючих у Палестині неєврейських громад, а також політичного статусу, яким користуються євреї в будь-якій іншій країні». Б. д. надавала можливість Великій Британії ухилитися не лише від виконання *Мак-Магона — Хусейна угоди 1915,* згідно з якою зацікавлений у залученні арабських країн до війни проти Туреччини Лондон давав згоду на включення Палестини після завершення *Першої світової війни* до складу майбутньої незалежної арабської д-ви, але й від *Сайкса-Піко угоди 1916 з* Росією та Францією. У 1918 Б. д. була визнана Францією, США та іншими союзними урядами, включена до *Севрського мирного договору 1920* з Османською імп., а також до мандата на Палестину, отриманого Великою Британією на *Сан-Ремо конференції 1920,* що надало їй характеру між-нар. зобов'язання. У 1921-22 англійці відлучили від Палестини землі на схід від Йордану, де утворили д-ву Трансйорданію, виключену з переліку територій, на яких мав утворюватися євр. нац. осередок. Б. д. зберігала свою юрид. чинність упродовж усього періоду дії брит. мандата на Палестину (офіційно до 14.05.1948).
І.С. Покровська

БангкОКСЬКИЙ ДОГОВІР 1893 підписаний З.Ю. 1893 в Бангкоку між Францією та Сіамом. Захоплення В'єтнаму й Камбоджі та створення Індокитайського союзу (1887) посилило проникнення Франції в Сіам. Через відмову тайців пропустити франц. торг, судна на р. Меконг у липні 1893, уряд Франції відправив військ, флот до Сіамської затоки. В умовах *блокади воєнної* король Сіаму був змушений прийняти вимоги франц. *ультиматуму* та укласти нерівноправний договір, згідно з яким визнавались права Франції на всі о-ви та території на лівому березі р. Меконг (територія сучасного Лаосу). Сіам зобов'язувався знищити всі військ, об'єкти на правому березі, де створювалася 25-кілометрова *демілітаризована зона,* та вивести війська з провінцій Баттамбанг та Сіємреап (частина території сучасної Камбоджі). Сіамському військ, флоту заборонялося судноплавство по р. Меконг. Б. д. надавав Франції додаткові привілеї в торгівлі з Сіамом. Активізація франц. політики в Індокитаї викликала занепокоєння Великої Британії, на пропозицію якої було підписано англ.-франц. угоду 15.01.1896 про розподіл сфер впливу в регіоні. Сторони гарантували формальну незалежність Сіаму в межах бас. р. Менам. Сіам перетворювався на буферну зону між англ. та франц. сферами ВПЛИВу.
МА. Миро нова

Бангкокський договір 1995 підписаний 15.12.1995 державами-учасницями *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН),* а також М'янмою, Камбоджею та Лаосом. Передбачає створення в Півд.-Схід. Азії *зони, вільної від ядерної зброї.* Набув чинності 27.03.1997. Договір відповідає цілям, проголошеним країнами регіону ще в Декларації про зону миру, свободи та нейтралітету 1971 (Куала-Лумпурська декларація АСЕАН), але їх реалізація в повному обсязі стала можливою лише після того, як на поч. 90-х XX ст. США закрили свої військ, бази на Філіппінах. Б. д. забороняє на території країн-учасниць вир-во, зберігання та випробування ядерної зброї. Згідно з Б. д., держави-учасниці, що бажають розпочати власні мирні ядерні програми, погоджуються реалізовувати їх відповідно до норм та стандартів, рекомендованих *Міжнародним агенством з атомної енергії (МАГАТЕ),* а також приєднатися до Конвенції про оперативне оповіщення про ядерні аварії 1986. Забороняється утилізація радіоактивних відходів або матеріалів не тільки в морі, але й на суходолі, однак дозволяється захоронення таких відходів або матеріалів у рамках програм мирного використання атомної енергії, у суворій відповідності до вимог МАГАТЕ. Б. д. прирівнює до ядерної зброї будь-які ядерні вибухові пристрої, у т. ч. й т. зв. «мирні ядерні вибухові пристрої».
Для нагляду за здійсненням Б. д. були створені Комісія з без'ядерної зони Півд.-Схід. Азії та Виконавчий комітет. Для посилення системи контролю в Б. д. внесено положення про можливість проведення «місій з метою встановлення фактів» інспекторами МАГАТЕ заради прояснення та вирішення ситуацій, коли існують сумніви щодо виконання однією зі сторін положень дог-ру. АСЕАН також запропонувала п'ятьом ядерним д-вам підписати протокол до Б. д., згідно з яким останні зобов'язуються не застосовувати та не погрожувати застосуванням ядерної зброї проти будь-якої держави-учасниці дог-ру, а також в межах зони, вільної від ядерної зброї, в Півд.-Схід. Азії. Протокол не підписано через застереження деяких ядерних д-ав, зокрема США та Китаю, проти сфери застосування Б. д. у межах 200-мильної екон. зони, а не 12-мильних територ. вод, що істотно ускладнює транзит військ, кораблів з ядерною зброєю на борту через води Півд.-Схід. Азії.
С.П. Галака

Бандаранаїке (Вагкіагапаіке, уроджена Рат-ватте)Сірімаво(17.04.1916, Ратнапура, Цейлон — 10.10.2000, Коломбо, Шрі Ланка) — ланкійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчила елітний коледж Святої Бріджит у Коломбо. Згодом одружилася з відомим націоналістичним політиком Соло-моном Бандаранаїке — першим Прем'єр-міністром незалежного Цейлону. Після вбивства чоловіка буддійським монахом (1959), очолила його Партію свободи Шрі-Ланки й стала першою в історії країни жінкою прем'єр-міністром (1960-65,1970-77,1994-2000); водночас була міністром зак. справ і міністром оборони. Зробила великий внесок у розробку нової конституції країни (1972), положення якої передбачали, зокрема, зміну назви д-ви з Цейлону на Шрі-Ланку та проголошення республіки. Була сингалезькою націоналісткою і прихильницею «жорсткої» держ. політики щодо тамілів. У зовн. політиці твердо дотримувалася *нейтралітету політики.* У 1980 її було позбавлено парл. місця. Спроба Б. виставити свою кандидатуру на посаду президента (1988) закінчилась провалом. 1994 її доньку Чандріку Кумаратунгу було обрано президентом країни, а вона, у свою чергу, призначила на посаду Прем'єр-міністра Шрі-Ланки свою матір. Через поганий стан здоров'я Б. була змушена піти у відставку незадовго до смерті.

П.М. Ігнатьєв

Бандунзька конференція 1955 скликана з ініціативи Індонезії, Бірми, Індії, Пакистану та Цейлону (Шрі-Ланки) 18-24.04.1955 в Бандунгу (Індонезія); відбувалась в умовах початку розпаду колоніальної системи в Азії. Учасники — 29 незалежних д-ав і колоніальних територій Азії та Африки. Азію представляли 23 делегації, Африку — 6. Серед них були представники як соціал. країн (ДРВ і КНР), так і військ.-політ, блоків Заходу — Туреччина, Пакистан, Ірак. Конференція гол. ч. займалась розробкою практ. програми мирного співіснування та незалежного розвитку країн Азії й Африки, подальшої б-би проти *колоніалізму.* Заключне комюніке мало в собі узгоджену платформу конференції — антиколоніалізм й антиімперіалізм. Воно містило також Декларацію сприяння заг. миру й співробітництву, яка у своїй основі мала принципи *«Панна шила»,* запозичені з преамбули угоди між КНР та Індією про торгівлю і зв'язки Тибетського району КНР з Індією. Окрім цього, комюніке перелічувало 10 принципів мирного співіснування: повага до основних *прав людини,* а також цілей та принципів *Статуту ООН;* повага до *суверенітету* та територ. цілісності всіх країн; визнання рівноправності всіх рас і націй, великих і малих; утримання від *інтервенції* й втручання у внутр. справи інших країн; повага до права кожної країни на індивід, чи колективну оборону згідно зі Статутом ООН; утримання від використання угод щодо колективної оборони в інтересах якоїсь із великих д-ав і від тиску на інші країни; утримання від агресії проти територ. цілісності або політ, незалежності будь-якої країни; врегулювання всіх *спорів міжнародних* мирним шляхом; сприяння взаємним інтересам і співробітництву; повага до справедливості й дотримання міжнар. зобов'язань. Рішення конференції сприяли подальшому розвиткові нац.-визв. руху й утвердженню в міжнар. відносинах *мирного співіснування принципу.* Конференція заклала основи *Руху неприєднання.* За висловом *Дж. Неру,* «Бан-дунська конференція знаменувала собою вихід на політичну арену з міжнародними цілями більше половини населення Земної кулі».

В.Ю. Крушинськиіі

Банк міжнародних розрахунків (БМР) —
міжурядова фінанс. орг-ція, створена 1930 на основі міжурядової домовленості, т. зв. Гаазької угоди, підписаної 6 д-вами — Бельгією, Великою Британією, Німеччиною, Італією, Францією та Японією, і Конвенції цих д-ав із Швейцарією. Штаб-квартира БМР знаходиться у м. Базель (Швейцарія). Фактично БМР створено центр, банками цих країн. 1931-32 до нього приєдналися 19 центр, банків країн Європи. Членів БМР станом на 1.01.2004 є 33 — всі д-ви Зах. Європи, 6 д-ав Схід. Європи, які вступили до нього в довоєнний період і залишились його членами внаслідок спадковості, а також США, Японія, Австралія та ПАР. Центр, банки виступають засновниками, керівниками і водночас клієнтами БМР. За сврїм цільовим статусом БМР є акціонерним товариством з капіталом розміром 1,5 млрд. золотих франків (оплачено бл. 20%), яким гарантується його незалежність і який формується за рахунок продажу акцій центр, банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Водночас БМР є міжнар. орг-цією, діяльність якої, згідно з Гаазькою угодою, регулюється нормами *міжнародного права* і яка користується відп. привілеями та імунітетами. Керівництво БМР здійснює Рада директорів у складі керуючих 13 центр, банків, у т. ч. 5 країн-засновниць, кожен із яких делегує до Ради одного представника фінанс, пром. або торг. кіл своєї країни. Посади членів Ради не можуть обіймати члени урядів, законодавчих органів або держ. службовці. Голова Ради та його заступник і президент БМР обираються з числа членів Ради не більш ніж на 3-річний термін. Апарат БМР складається також з банківського (операційного) управління, валютно-екон. управління та секретаріату. Фактично БМР є міжнар. центром координації та співробітництва центр, банків. З моменту його заснування головні завдання БМР: полегшення розрахунків по репараційних платежах

Німеччини та військ, боргах, сприяння співробітництву центр, банків і розрахунків між ними, забезпечення сприятливих умов для міжнар. фінанс. операцій, здійснення статусу довіреної особи в проведенні міжнар. розрахунків своїх членів. Ці функції БМР успішно виконує і сьогодні. Він проводить, зокрема, розрахунки між країнами-членами *Європейського Союзу,* виконує функції депозитарію *Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС),* здійснює операції за дорученням *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).*

Окрім суто банківської діяльності, БМР відіграє роль потужного міжнар. координаційного та інформ.-дослідного центру аналізу сучас. проблем розвитку міжурядових валютно-фі-нанс. відносин. Збори Адміністративної Ради БМР дають можливість обмінюватися думками з приводу актуальної міжнар. валютно-фінанс. ситуації та приймати конкретні рішення у сфері координації валютної політики чи інтервенцій центр, банків на валютних ринках (хоч такі рішення і тримаються в секреті). Центр, банки уповноважені БМР здійснювати нагляд за міжнар. банківською діяльністю та єврорінками, які за принципами свого утворення не підпадають під жодну нац. регламентацію.

БМР не є наднаціональним органом: розроблені під його егідою рекомендації можуть бути втілені в життя лише власними рішеннями кожної країни, чиї інтереси вони зачіпають. Досвід і практика, однак, свідчать, що згадані рекомендації нерідко більш вагомі, аніж будь-які наднац. рішення. БМР відіграє значну роль в орг-ції міжнар. валютного співробітництва, оскільки бере участь у роботі органів *Міжнародного валютного фонду* та інших міжнар. і регіональних інституцій з питань функціонування світової валютної СИСТеМИ. *ВЛ. Вергун*

Бантиш-Каменський Микола Миколайович (16.12.1737, Ніжин - 20.01.1814, Москва) — укр. і рос,, істерик та археограф. Нар. в сім'ї молдавського дворянина, племінника *Д. Кантеміра.* Навчався в Київ, та Моск. дух. академіях і Моск. унті. Працював у Моск. архіві *Іноземних справ колегії* Російської імп. (1762), пройшовши службовий шлях від архіваріуса до управляючого архівом (з 1783 керував цим архівом). Систематизував, упорядкував та підготував видання величезної кількості матеріалів XV —XVIII ст, зокрема й тих, що стосуються історії України, відносин між Росією, Україною та Польщею: «Реєстр і опис малоросійських і татарських справ...», «Огляд зовнішніх зносин Росії до 1800 р.» в 4-х частинах (виданий упродовж 1894-1902), «Листування між Росією та Польщею по 1700 рік...» (видане 1862) та ін. Один із видавців «Слова о полку Ігоревім».

М.С. Дорошко

Бар (Вааг) Єжи (1944, Краків) — польський дипломат. Закінчив філос.-істор. ф-т Ягеллонського ун-ту (Краків, 1967), магістр соціології. 1967-69 — асистент Ін-ту сусп. наук Академії вугільної промисловості і металургії в Кракові. 1973 закінчив аспірантуру при Ін-ті політ, наук Ягеллонського ун-ту. 1973-74 — старший асистент Сілезького ін-ту в Ополе; 1974-76 — урядовець МЗС Польщі; 1976-80 — 1-й секр. з питань преси в посольстві Польщі в Румунії; 1980-82 працював у Департаменті Європи МЗС. Із січня 1982, відмовившись від роботи в МЗС, асистент Ягеллонського ун-ту. 1983 — стипендіат курсу іноземн. мови у Віденському ун-ті; 1984-85 — стипендіат ін-ту Гете та Укр. вільного ун-ту в Мюнхені; 1986-91 — наук, працівник Швейцарського Східного Ін-ту в Берні; 1991-92 — радник з політ, питань посольства Польщі в Росії; 1992-94 — ген. консул Республіки Польща в Ка-лінінграді; жовтень 1994 — травень 1996 — дир. 2-го Європейського департаменту МЗС Польщі. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

ОМ. Знахоренко

Барак (Вагак, справжнє прізвище — Брог) Єгуд (12.02.1942, кібуц Мішмар Хашарон, Центр. Палестина) — ізраїльський громад.-політ, і держ. діяч. Отримав бакалаврський ступінь з фізики й математики в Єврейському ун-ті Єрусалима (1976) і магістерський із менеджменту екон. систем у Стенфордському унті США (1978). З 1959 — на дійсній військ, службі в частинах командос. У квітні 1983 у званні генерал-майора очолив розвідувальний відділ Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ). У квітні 1991 призначений нач. генштабу із присвоєнням найвищого в ізраїльській армії військ, звання генерал-лейтенанта; єдиний у країні удостоєний 5 нагород за хоробрість на полі бою. Після підписання Каїрської угоди 4.05.1994 щодо обмеженої палестинської автономії в секторі Гази — Єрихона контролював передислокацію урядових військ і відіграв ключову роль у завершенні підготовки ізраїльсько-йорданської мирної угоди 1994. 1995 вступив до с.-д. Партії праці й невдовзі очолив її. Як мін. зак. справ (листопад 1995 — червень 1996) сприяв налагодженню ізраїльсько-сирійського переговорного процесу. У березні 1996 обраний депутатом кнесету, де працював у к-ті з закорд. справ і оборони. За результатами парл. виборів (17.05.1999) сформував лівоцентристський коаліційний уряд (6.07.1999-7.03.2001) і водночас обійняв посаду
міністра оборони. За його активної участі ізраїль-сько-палестинський переговорний процес наблизився до компромісного вирішення проблеми статусу Єрусалима, окреслилися перспективи повного виведення

ізраїльських військ із Лівану. Однак у зв'язку з поновленням *інтифади* зазнав поразки на дострокових парл. виборах (лютий 2001) від партії Лікуд *А. Шарона;* відмовився обійняти посаду міністра оборони в його уряді й залишив керівництво Партією праці (листопад 2002), зосередившись на парл. діяльності.
В.І. Головченко

Барановський Анатолій Максимович (11.02.1906, Київ — 1.02.1987, Київ) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив 1933 Харківський плановий ін-т Держплану УРСР, за спеціальністю «економіст-плановик комплексного планування промисловості». Трудову діяльність розпочав у сер. 20-х ХХ ст. у податковій інспекції Волинської губернії. Перебував на комсомольській роботі, у рад. структурах Житомирщини, служив політруком у конвойному полку військ ОДПУ в Харкові. У 1932-41 — старший економіст, нач. сектора, відділу, заст. головм, голова Держплану УРСР, згодом — заст. голови Рад-наркому УРСР. 1941-42 — нач. оперативної групи пром. військ, ради Півд. фронту. Займався орг-цією вир-ва озброєння, боєприпасів і військ, спорядження на території Ворошиловградської, Ростовської, Сталінградської областей, Краснодарського та Ставропольського країв. У 1942-44 працював експертом з екон. питань МЗС СРСР, був учасником міжнар. конференції ООН із надання післявоєнної допомоги країнам, потерпілим від нім.-фаш. окупації, заст. голови міжнар. комітету з репарацій. У 1944-52 — заст. голови Раднаркому (Ради міністрів) УРСР; 18.12.1945 від імені УРСР підписав Угоду про надання безвідплатної допомоги Україні з боку Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), а в березні 1946 взяв участь у сесії Ради ЮНРРА в Атлантик-Сіті (США), де привернув увагу її учасників на надто повільне виконання програми допомоги республіці. До 1.04.1948 УРСР одержала від 15 країн, переважно від США та Великої Британії, товарів майже на 207 млн. дол. На *Паризькій мирній конференції 1946* був обраний головою комісії щодо Румунії; рішуче виступав проти поправки делегації Південно-Африканського Союзу щодо встановлення завищених цін для колишніх союзників Німеччини за товари, придбані у країн-членів ООН у рахунок *репарацій.* Як голова підкомісії цієї конференції з проблеми угорсько-чеського кордону в районі Братислави сприяв її розв'язанню: наполіг задовольнити вимогу чехословацької сторони про перенесення кордону на 12 миль у півд. напрямку. Із посиланням на сталінський укр.-польський досвід було вирішено здійснити обмін населенням між обома д-вами. 30.07-18.08.1948 очолював делегацію УРСР на *Дунайській (Белградській) конференції 1948* з перегляду конвенції 1921 щодо судноплавства Дунаєм. Укр. дипломат виступив проти амер.-брит. проекту конвенції, що передбачав поширення міжнар. режиму на притоки Дунаю та надання зацікавленим д-вам прав не лише на судноплавство, а й торг.-пром. діяльність у придунайському регіоні. Делегація УРСР забезпечила прийняття рад. проекту, який обмежував компетенцію нової Дунайської комісії судноплавною частиною річки від баварського Ульма до Чорного моря, забороняв військ, суднам недунайських д-ав плавання Дунаєм. Прохід військ, суден країн регіону дозволявся лише з санкції регіональних сторін. Б. керував делегацією УРСР на 5-8-й сесіях *Генеральної Асамблеї ООН.* Вніс на розгляд 5-ї сесії ГА ООН проект резолюції щодо негайного припинення *Корейської війни 1950-53,* спільну з представниками СРСР, БРСР, Польщі й Чехословаччини пропозицію визнати несумісним із совістю і честю народів та членством в ООН застосування ядерної зброї. 10.06.1952 був призначений мін. зак. справ УРСР. Враховуючи, що представник СРСР при ООН *Я. Малик* із січня 1950 не брав участі в роботі *Ради Безпеки ООН* на знак протесту щодо присутності в ній представника режиму *Чан Кайші,* річне перебування на цій посаді не було позначене серйозною роботою. 17.06.1953 його звільнено з посади міністра. У 1954-57 — знову голова Держплану УРСР і заст. голови Ради Міністрів УРСР; у 1957-61 — 1-й заст. голови Держплану — міністр УРСР; у 1961-79 — міністр фінансів УРСР. У 1946-80 обирався депутатом Верховної Ради УРСР,
У 1952-81 — ЧЛ. ЦККПУ. *Д.В. Табачник*

Барбаросса план (нім. Раїї ВагЬаго§8а) — кодова назва плану агресивної війни нацистської Німеччини проти СРСР, що походить від імені імператора Священної Римської імп. Фрідріха І Барбаросси. Почав розроблятися в липні 1940
під керівництвом генерала Е. Маркса, якого замінив генерал Ф. Паулюс. У листопаді отримав умовну назву «план Отто», а після доробки й конкретизації стратегічних завдань був затверджений 18.12.1940 у директиві Верховного головнокомандування №21 за підписом *А. Гітлера,* якою було передбачено також участь у війні Румунії та Фінляндії. Відповідно до цієї директиви, що була основою для стратегічного розгортання і проведення перших операцій на рад.-нім. фронті, збройні сили Рейху мали бути готові ще до завершення війни з Великою Британією завдати поразки СРСР шляхом здійснення швидкоплинної військ, операції й до осені оволодіти всією європ. територією СРСР до лінії Астрахань — Волга — Архангельськ з наступним захопленням пром. областей Уралу, Півн. Кавказу і Закавказзя. Нім. командуванням передбачалось завершити підготовку до вторгнення на територію СРСРдо 15.05.1941. Однак югославська кампанія примусила перенести початок реалізації Б. п. на 22.06.1941.
і.с.Покроеська

БардОСЬКИЙ ДОГОВІР 1881 підписаний 12.05.1881 в палаці Бардо (поблизу Туніса) представниками Франції — генералом Брєаром та агентом франц. уряду Рустаном — і туніським беєм; встановив фактичний *протекторат* Франції над Тунісом. Після загарбання Алжиру Франція активізувала колоніальну експансію проти сусіднього з ним Тунісу, чиє узбережжя гарантувало стратегічні переваги в контролі над Середземним морем. Головним колоніальним суперником Франції в Тунісі була Італія. Маючи підтримку нім. канцлера *О. Бісмарка,* який намагався відволікти увагу Парижа від підготовки до реваншу за поразку у *франко-прусській війні 1870- 71* і зіштовхнути її з іншими колоніальними д-вами, Франція вирішила захопити Туніс. Приводом для початку активних дій стали зіткнення франц. військ із кочовими племенами на туніcько-алжирському кордоні. Франц. уряд заявив про рішучість надати допомогу туніському бею в наведенні порядку в його володіннях, після чого франц. експедиційний корпус окупував найважливіші центри Тунісу. Перебуваючи в оточенні франц. військ, туніський бей був змушений підписати наданий Брєаром готовий текст Б. д., який складався з 10 статей. За його умовами бей погоджувався на окупацію франц. військами вказаних ними центрів Тунісу, на встановлення у своїй країні влади франц. міністрарезидента, зобов'язувався не укладати ніяких *договорів міжнародних* без попереднього узгодження з Францією і доручав захист інтересів Тунісу та його підданих за кордоном франц. *дипломатичним представництвам.* Франція, зі свого боку, гарантувала бею та його династії підтримку в разі виникнення небезпеки і зобов'язувалася дотримуватися договорів, що раніше були укладені з Тунісом. За конвенцією 1883, яка була підписана в Ла Марса, над Тунісом був формально встановлений протекторат Франції. Італія, зазнавши поразки в б-бі з Францією за Туніс, пішла на приєднання до австр.-нім. союзу (див.
Троїстий СОЮЗ). *Б.М. Гончар*

«Бар'єрний договір») 1715 укладений 15.11.1715 в Антверпені між Австрією, Нідерландами і Великою Британією, поновлював аналогічний договір між ними, підписаний 29.10.1709 в Гаазі. Підтвердив право Голландії тримати гарнізони в ряді міст й укріплених пунктів (Турн, Іпр, Менен та ін.) Іспан. Нідерландів, що відійшли до Австрії згідно з *Раштат-тським мирним договором 1714.* Цей «бар'єр» призначався для захисту Нідерландів від можливого вторгнення Франції. «Б. д.» діяв до кінця XVIII СТ. *В.М. Вдовенко*

Барре (Вагге) Мохаммед Сіад (1919, Ганане, Італ. Сомалі — 2.01.1995, Лагос, Нігерія) — сомалійський військ, і держ.-політ. діяч. Нар. у сім'ї кочівника. Закінчив військ, академію в Італії (1952). Під час *Другої світової війни* вступив на службу до брит. поліції. З 1960 — нач. ген. штабу, з 1966 — командувач Збройними силами Сомалійської Республіки в ранзі генерал-майора. 21.10.1969 унаслідок безкровного військ, перевороту прийшов до влади й очолив Верховну рев. раду Сомалійської Демократичної Республіки (СДР). 1.07.1976-27.01.1991 - Президент СДР, водночас ген. секретар Сомалійської рев. соціал. партії. До сер. 70-х XX ст. у рамках «соціалістичної орієнтації» у зовн. політиці здійснював прорад. курс, кульмінацією якого стало надання рад. ВМФ низки військ, об'єктів у порту Бербера і підписання 11.07.1974 повномасштабного дог-ру про дружбу і співробітництво між СДР та СРСР. 1974-75 — голова *Організації африканської єдності.* На регіональному рівні виношував плани створення «Великого Сомалі» за рахунок приєднання ефіопської провінції Харерге (плато Огаден), Півн.-Схід. провінції Кенії та Джібуті.
20.07.1977 здійснив збройну *агресію* проти Соціалістичної Ефіопії, шо, зрештою, призвело до денонсації 13.11.1977 союзної угоди з СРС[Р] та евакуації з Сомалі рад. і кубинських військ, радників. Після поразки у війні з Ефіопією уклав угоду зі США(1980) щодо використання ними як військ, баз сомалійських портів й аеродромів, зблизився з Саудівською Аравією, але в січні 1991 втратив владу в результаті громад, війни й емігрував до Нігерії. *ВЛ.Головченко*

Барселонський процес — механізм співробітництва країн *Європейського Союзу (ЄС)* із середземноморськими д-вами, започаткований у листопаді 1995 на Барселонській конференції, яка зібрала міністрів закорд. справ 15 держав-членів ЄС та 12 країн Середземномор'я (Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет, Йорданія, Ізраїль, Сирія, Ліван, Палестинська Автономія, Туреччина, Республіка Кіпр та Мальта). Ухвалена учасниками конференції Барселонська декларація передбачала встановлення Євро-Серед-земноморського партнерства (ЄСП) у трьох головних сферах: постійний політ, діалог та діалог з питань безпеки; розвиток екон. та фінанс. співробітництва; зближення між народами через соц. та культ, партнерство, спрямоване на досягнення взаємопорозуміння між культурами. Політ, діалог спрямований на встановлення політ, партнерства в питаннях безпеки і формування спільної зони миру та безпеки. Учасники Б. п. погодилися врегульовувати суперечки між собою виключно мирним шляхом, співпрацювати в б-бі з *тероризмом міжнародним* та організованою злочинністю, утримуватися від нарощування військ, потенціалів, що перевищують потреби нац. оборони. Цілями політ, діалогу ЄСП визначались укладення Євро-Середземно-морського пакту стабільності та створення вільної від хім.,

ядерної й бактеріологічної зброї зони на Бл. Сході. Другим напрямком співробітництва в рамках Б. п. є розбудова «зони процвітання», що передбачає стимулювання соц.-екон. прогресу, підвищення життєвого рівня, створення нових робочих місць, зменшення розриву в рівні розвитку країн Півночі та Півдня в регіоні, сприяння внутр.-регіональному співробітництву та інтеграції. Для цього планується створити до 2010 Середземноморську зону вільної торгівлі, активізувати екон. зв'язки в регіоні по лінії Південь — Південь та збільшити обсяги допомоги ЄС півд. партнерам.

Реалізація ЄСП здійснюється на двосторонньому та заг.-регіональному рівнях. Двосторонній підхід передбачає підписання ЄС угод про співробітництво з кожною із країн-партнерів (Євро-Середземноморських угод — ЄСУ). Подібні угоди укладені впродовж 1997-2000 з Ізраїлем, Єгиптом, Йорданією, Алжиром, Ліваном. Для забезпечення співробітництва в рамках Б. п. у 1996 був створений фінанс. механізм — програма МЕОА, яка встановила правила фінанс. пректів і сформувала прав, основу для угод про співробітництво між ЄС та країнами-партне-рами Середземномор'я. На регіональному рівні головною метою є розвиток діалогу за участі всіх 27 країн за формулою «15+12», спрямованого на визначення спільних інтересів та шляхів їх реалізації. Обговорення спільних питань відбувається в рамках зустрічей на рівні міністрів закорд. справ та в рамках міжвідомчих зустрічей. Найбільший інтерес для співробітництва становлять туризм, управління водними ресурсами, промисловість, енергетика, рибальство та інформ. суспільство. Висока активність діалогу з цих питань призвела до його формалізації в таких структурах, як Євро-Середземно-морський енергетичний форум, Євро-Серед-земноморський форум із транспорту та ін. Б. п. є першою комплексною зовн.-політ, ініціативою ЄС, яка спрямована на стабілізацію цілого
регіону.

СВ.Гринько

«Бартелемі ЛІНІЯ» — демаркаційна лінія між Галицькою армією ЗО УНР і польськими військами, запропонована 28.02.1919 спец, місією *Антанти* (голова — франц. генерал-майор Ж. Бартелемі, члени — брит. полковник, лорд Картон де Варт, амер. проф. Лорд, італ. майор Стабіле) зах.-укр. делегації (голова — *С. Вит-вицький,* О. Бурачинський, *М. Лозинський)* підчас переговорів у Ходорові (Львівська обл.). Вона мала пройти від півн. межі Галичини уздовж Зах. Бугу до Кам'янки Струмилової, далі вздовж схід, межі Жовківського, Львівського, Перемиш-лянського і Бібрського повітів до с. Солової, потім по лінії Бібрка — Потік Білий — Соко-лівка — Вибранівка, півд. межею Львівського повіту та схід, межею Рудківського, Дрогобицького й Турківського повітів. Т. ч., за Польщею залишалась третина Схід. Галичини зі Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. Заст. голів повітових адміністрацій на схід від зазначеної лінії мали бути поляки, на захід —
українці. Питання остаточного визначення укр.-польського держ. кордону покладалося на *Паризьку мирну конференцію 1919-20,* а доти ЗО УНР зберігала право використовувати для своїх потреб певну кількість бориславської нафти. її уряд мав дістати повну допомогу від Антанти у справі реорганізації, підготовки, спорядження та озброєння Галицької армії, що спільно з польськими військами створила б антибільшовицький фронт; зах.-укр. д-ва (до р. Збруч на сході) мала бути визнана Антантою де-факто. Під тиском вищого командування Галицької армії керівництво ЗО УНР відмовилось від послуг місії Ж. Бартелемі, зах.-укр. делегація припинила переговори. 2.03.1919 бойові дії на укр.-польському фронті поновились.

В.І. Головченко

БартошевСБКИЙ (ВагЇ082е\текі, псевдонім Людвік) Владислав (19.02.1922, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч. 1940-41 — в'язень концентраційного табору Освєнцим, жовнір Армії Крайової. З 1942 — працівник Бюро інформації та пропаганди й делегатури Лондонського емігрантського уряду, в якому разом із В. Беньковським керував євр. сектором, спів-засновник Ради допомоги євреям «Жегота». 1942-44 — редактор місячника «Правда молодих». Учасник Варшавського повстання 1944. 1944-45 — секр. редакції «Інформаційного бюлетеня», чл. «Незалежності», а пізніше — представник екзильного уряду в Польщі. З 1946 — у Польському народному угрупованні, редактор «Народної газети», двічі ув'язнений (1946-48, 1949-54). З 1982 — у редакції «Загального тижневика», викладач Католицького Любельсь-кого ун-ту і нім. ун-тів в Аусбурзі, Айхштаті та Мюнхені. Неодноразово виступав проти проти-правних дій комуніст, влади, підписуючи листи протесту інтелектуалів до уряду і сеймів ПНР. 1990-95 — посол Польщі в Австрії, 1995 і 2000-01 — мін. зак. справ Польщі. У 2001 нагороджений великим хрестом ордена за заслуги ФРН за великий внесок у примирення між німцями, поляками і євреями.

Твори: «Варшавський перстень смерті 1939-1944 рр.» (1967), «1859 днів Варшави» (1974), «Польська підпільна держава» (1979), «На шляху до незалежності» (1987).

ОМ. Знахоренко

Барту (ВаПЬои) Жан Луї (25.08.1862, Олорон-Сен-Марі, Атлантичні Піренеї — 9.10.1934, Марсель) — франц. держ. діяч і дипломат. Депутат парламенту 1889-1922. З 1922 — сенатор. 1894-95 і 1906-09 — міністр громад, робіт, 1896-98 — міністр внутр. справ, у травні — грудні 1913 — Прем'єр-міністр; 1917 — держ. міністр. Брав участь у роботі *Паризької мирної конференції 1919-20.* 1921-22 — військ, міністр; 1922-24 і 1926-29 — міністр юстиції, очолював франц. делегацію на *Генуезькій конференції 1922,* чл. комісії з репарацій. 1934 — мін. зак. справ Франції. Висунув ідею «Східного пакту», був одним з ініціаторів запрошення СРСР до *Ліги Націй.* Вбитий членами хорватського нац.-визв. руху (усташами) в Марселі разом з югославським королем Олександром І. *РА.Кривонос*

Барух (Вагасп) Бернард Маннес (19.08.1870, Кемден, шт. Півд. Кароліна — 20.06.1965, Нью-Йорк) — амер. громад.-політ, діяч, фінансист і дипломат. Закінчив Міський коледж Нью-Йорка (1889). 1891 — брокер нью-йоркської фондової біржі, успішний комерсант; прибічник Президента *В. Вільсона,* який призначив його головою управління з військ, вир-ва (1918) і чл. амер. делегації на *Паризький мирній конференції 1919-20.* У міжвоєнний період Б. виступав як урядовий консультант; фінансував ряд сенаторів-демократів; за допомогою спонсорованих журналістів домігся створення про нього громад, образу одного з неофіц. політ, авторитетів країни; виступав проти дип. визнання СРСР, хоч і був прибічником розвитку амер.-рад. торгівлі. «Новий курс» *Ф.Д. Рузвельта* підтримував з істотними застереженнями, залишаючись, проте, одним із важливих фінанс. донорів Демократичної партії. У роки *Другої світової війни* консультував військ, відомство з екон. питань, виступав за визнання рад. сфери впливу у Схід. Європі за умови її відкритості для амер. товарів. 1946 держсекретар *Дж.Ф. Бірнс* призначив Б. представником США в Комісії ООН з атомної енергії. Його завданням були розробка та втілення в життя плану з міжнар. контролю над атомною енергією. У 50-х XX ст. політ, вплив Б. мінімізувався, хоч рад. пропаганда продовжувала зображати його одним з архітипо-вих «американських імперіалістів».
Твори: «Історія мого власного життя» (1957), «Роки громадського життя» (1960). *ТА.Грищенко*

Баруха план — ініціатива амер. дипломатії після закінчення *Другої світової війни.* Висунутий амер. представником у Комісії ООН з ядерної енергії *Б. Барухом* 14.06.1946. Первісний амер. проект містився у спец, доповіді *Аче-сона* — Лілієнталя, проте був змінений Б. Барухом у бік ширшого за обсягом пропонованих заходів та норм варіанта. Б. п. мав своєю головною метою повний міжнар. контроль над атомною енергію. Він передбачав створення спец, органу *Організації Об'єднаних Націй* — Адміністрації з розвитку атомної енергії, яка була б наділена значними повноваженнями з контролю над родовищами ядерної сировини, атомною промисловістю й наук.-конструкторськими розробками в цій галузі. США отримували право зберігати під власним контролем свій ядерний арсенал доти, доки було б встановлено глобальний контроль Адміністрації ООН над атомною енергією. Найголовнішою складовою амер. проекту була пропозиція надати Адміністрації каральних повноважень, які б не підлягали скасуванню через вето постійних членів Ради Безпеки. СРСР категорично відкинув Б. п. як такий, що, на його думку, призвів би до увічнення монополії США на ядерну зброю. Рад. представник у Комісії ООН з ядерної енергії *А.А. Громико* висунув альтернативний проект, згідно з яким атомна енергія й надалі перебувала б під нац. контролем, а підзвітний *Раді Безпеки ООН* міжнар. орган лише стежив би за винятково мирним характером її використання. Під час голосування в РБ ООН щодо Б. п. СРСР наклав вето на його схвалення. Незважаючи на те, що пізніше СРСР намагався досягти компромісу зі США, зокрема пропонуючи опрацювати конкретні механізми контролю за характером ядерних розробок, Вашингтон залишився непохитним у своєму баченні проблеми. Б. п. в разі його схвалення і ретельної імплементації ймовірно міг би відвернути гонитву ядерних озброєнь, проте реалії міжнар. політики не залишили йому шансів на ПРИЙНЯТТЯ. *ТА. Грищенко*

БассевІТЦ Хеннеке Граф фон (1934, Росток) — нім. дипломат. За освітою юрист і журналіст. З 1963 — в МЗС ФРН, працював у центр, апараті, посольствах ФРН в Іраку, Малайзії, Сінгапурі, США, С'єрра-Леоне, прес-секретар при федеральному президентові. У серпні 1989 очолив консульство ФРН у Києві. 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН
В Україні. *В.І. Головченко*

Батуринські статті 1663 — договір, підписаний в Батурині гетьманом Лівобережної України /. *Брюховецьким* і представниками моск. уряду. Підтверджуючи умови *Переяславсько-московської угоди 1654,* доповнювали їх трьома додатковими пунктами, за якими гетьманський уряд зобов'язувався: повернути моск. поміщикам селян-втікачів; забезпечувати продовольством моск. військо в Україні; заборонити укр. купцям вивозити до Росії й продавати там горілку й тютюн, щоб зберегти царську монополію на їхню реалізацію. Б. с. були замінені *Московськими статтями 1665.*
В.Ю. Крушинський

Батюк Віктор Гаврилович (15.03.1939, с. Мо-стовка Верхньо-Тавдинського р-ну Свердлов-ської обл. — 2.12.1996, Київ) — укр. дипломат. Член Спілки письменників України (1992). Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин МЗС СРСР (1962). У 1962-68 - 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1968-73 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1973-74 — помічник мін. зак. справ УРСР; 1974-78 - ген. секретар МЗС УРСР; 1978-84 -Постійний представник УРСР у Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві; 1985-92 — чл. Колегії, нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС України. У 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол, Постійний представник України при ООН; у грудні 1993 — січні 1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, потім — Надзвичайний і Повноважний Посол з особливих доручень. Опублікував кілька книжок перекладів поетичних і прозових творів авторів із Бангладеш, Індії та США, зокрема Р Тагора, К. Енн Портер,
М.П'ю3ОТаІН. *В.І.Головченко*

Бахчисарайський мирний договір 1681

перемир'я, укладене 13(23).01.1681 у Бахчисараї між Московським царством, Османською імп. та Кримським ханатом терміном на 20 років. За Б. м. д. між Московською державою і Туреччиною встановлювалися кордони по Дніпру; Півд. Київщина, Брацлавщина й Поділля залишались під номінальною владою Стамбула. Усі сторони визнавали умови *Андрусівського перемир'я 1667.* На Правобережжі Московське царство утримувало Київ, Васильків, Стайки, Трипілля, Дідовщину, Радомишль; територія між Дніпром і Півд. Бугом залишалась нейтральною і незаселеною, але водночас запорозькі козаки зберігали право вільного плавання по Дніпру до Чорного моря та рибальства, а татари кочування й полювання в півд. степах. Хоча Московське царство повинне було щорічно сплачувати кримському ханові «казну», в цілому Б. м. д. зміцнив його міжнар. становище і змусив Річ Посполиту укласти з Москвою *Вічний мир 1686.* *В.Ю. Крушинський*

БачинськиЙ Євген Васильович (24.08.1878, Катеринослав — 1978, Бюль, Швейцарія) — укр. громад.-політ, і церк. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї військового. Закінчив Орловський кадетський корпус, 1905 — Михайлівську артилерійську школу, 1929 — теологічний ф-т Женевського ун-ту. Під час проходження військ, служби у фортеці Осовець увійшов до підпільного «Всеросійського союзу офіцерів», який планував примусити *Миколу* //запровадити в Росії конституцію й федерат, устрій. 1908 за участь в антиурядовому повстанні заарештований і ув'язнений. Після втечі емігрував до Франції, заснував Український клуб у Парижі. У 1913-14 працював у Версальській вищій садівничій школі. З початком *Першої світової війни* перебрався до Женеви, де виконував обов'язки представника СВУ й редагував місячник «Ьа Кеуие ІЛ<гаіпа». У травні 1917-19 — редактор тижневика «Ь'ІЛ<-гаіпа» і заст. директора Українського пресового бюро в Лозанні, водночас із грудня 1918 — консул УНР. З 1922 — офіц. уповноважений від Київської УАПЦ у Зах. Європі. У 1939 призначений Державним Центром УНР в екзилі дир. Центрального допомогового комітету Укр. Червоного Хреста на чужині. У 1955 висвячений на єпископа УАПЦ.
Спогади: «Рік 1917. Початок другої революції в Росії, як вона відбилася серед українців у Швейцарії» («Визвольний шлях», 1958). *В.І.Головченко*

БачИНСЬКИЙ Юліан Олександрович (28.03.1870, с. Новосілки, Схід. Галичина — 6.06.1940, Біломоро-Балтійський виправний табір) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї священика. Закінчив юрид. ф-т Берлінського ун-ту. 1890 — співзасновник Русько-укр. радикальної партії, очолював ліве угруповання «молодих радикалів», яке започаткувало Укр. с.-д. партію (1899). У 1895 видав книжку «Україна іггесіепта» з маркс. обгрунтуванням ідеї політ, незалежності й соборності України. У 1905 виїжджав до США й Канади для дослідження життя укр. еміграції. У 1915-18 — на службі в тилових частинах австро-угорської армії. 18.10.1918 обраний від УСДП до складу Укр. нац. ради у Львові. У січні 1919 радник Надзвичайної дип. місії УНР до США, у квітні 1919 очолив її. Під час *Паризької мирної конференції 1919-20* займався вирішенням проблеми амер. військ, майна, закупленого Надзвичайною дип. місією УНР, але не зміг добитися дип. визнання України урядом США. Після відкликання місії в грудні 1920 мешкав у Відні, з 1923 — в Берліні. Займався журналістикою, видав збірки статей «Більшовицька революція і українці» (1925, 1928). Перейшовши на радяно-фільські позиції, 26.11.1933 переїхав до УРСР. Працював у Харкові наук, співробітником і чл. редколегії «Української радянської енциклопедії». 6.11.1934 заарештований за безпідставним звинуваченням у належності до «Об'єднання українських націоналістів». 28.03.1935 засуджений до позбавлення волі на 10 років. Реабілітований посмертно (ЖОВТЄНЬ 1957). *В.І. Головченко*

Башир (ВакЬір) Омар Хасан Ахмед (1.01.1944, поблизу Шенді, провінція Ніл, Судан) — суданський військ, і держ. діяч. Нар. у сім'ї селянина. Закінчив військ, уч-ще у Ваді Саїдна (1966) й Академію ім. Г.А. Насера в Каїрі. Стажувався в штабному коледжі в Малайзії та на військ, курсах у Пакистані та США. Дійсну військ, службу проходив у повітр.-десантних частинах, учасник *арабо-ізраїльської війни 1973.* 1975-78 — військ, радник в ОАЕ, потім — командир мотопіхотної бригади на півдні Судану, бригадний генерал. 30.06.1989 організував держ. військ, переворот й очолив Раду командування «Революції національного порятунку», водночас призначений прем'єр-міністром, міністром оборони та головнокомандувачем із присвоєнням звання генерал-лейтенанта. З 16.10.1993 — Президент Республіки Судан зі збереженням посади прем'єр-міністра. У зовн. політиці виступає з позицій панарабізму
Й *націоналізму.* *В.І. Головченко*

БеатрІКС (Веаігіх) Вільгельміна Армгард (31.01.1938, Сьостдійк, Нідерланди) — королева Нідерландів, найстарша з 4 дочок принцеси Юліани й Бернарда Ліппе-Бістерфелдського. Після нападу Німеччини на Нідерланди королівська родина в травні 1940 знайшла притулок у Великій Британії, пізніше принцеса Юліана та її доньки виїхали до Оттави. Після поразки Німеччини родина повернулася до Нідерландів (серпень 1945). Коли Юліана посіла престол (1948), принцеса Б. отримала титул спадкоємиці
трону. У 1956-61 відвідувала Лейденський ун-т, вивчаючи соц. науки, право й історію. 10.03.1966 одружилася із зах.-нім. дипломатом Клаусом фон Амсбергом. Має трьох дітей, які є першими спадкоємцями чоловічої статі в домі Оранських з 1890. Зійшла на нідерландський трон (1980) після зречення королеви Юліани.
РА. Кривонос

Бевін (ВЄУІП) Ернест, (9.03.1881, Вінсфорд, Со-мерсет, Англія — 14.04.1951, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. У 1910-40 обіймав керівні посади в брит. профспілковому русі, був лідером поміркованого крила Лейбористської партії. 1940-45 — міністр праці й військ, повинності, 1945-51 — мін. зак. справ, 1951 — лорд-хранитель печатки. Брав участь у роботі *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945.* Глава делегації Великої Британії на 1-й сесії ГА ООН (1946), Лондонській (1945), Паризькій (1946) і Московській (1947) сесіях *Ради міністрів закордонних справ, Паризькій мирній конференції 1946.* Сприяв здійсненню *Маршалла плану,* укладенню *Брюссельського договору 1948* і створенню *НАТО.* У той же час, попри спротив США, сприяв дип. визнанню Великою Британією КНР.
РА. Кривонос

БЄГІН (Ве§іп) Менахем (16.08.1913, Брест-Ли-товськ — 9.03.1992, Тель-Авів) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у бідній ремісничій сім'ї. Отримав магістерський ступінь з юриспруденції у Варшавському ун-ті (1935). З 16 років брав активну участь у воєнізованому молодіжному сіоністському русі «Бейтар». У червні 1941 заарештований НКВС СРСР і засланий до Сибіру. Наступного року звільнений як польський громадянин, вступив до армії генерала Ан-дерса, з якою перебрався до Палестини. З 1943 — командувач євр. підпільної Нац. військ, орг-ції й організатор терористичних операцій проти брит. колоніальної адміністрації та арабського населення, з 1948 — лідер правого Руху «Свобода» і парл. опозиції с.-д. урядам. Виступав за створення «Великого Ізраїлю», проти укладення репараційної угоди з ФРН та виведення ізраїльських військ із Синайського піво-ва після *Суецької кризи 1956.* У 1967-70 — міністр без портфеля в уряді нац. єдності Л. Ешкола, з якого вийшов на знак незгоди з прийняттям амер. мирної ініціативи — «плану Роджерса». Очоливши правоцентристський рух «Лікуд» (1973), здобув перемогу на парл. виборах 1977 і став 6-м Прем'єр-міністром Ізраїлю (21.06.1977-10.10.1983). З огляду на нові політ, реалії, спричинені *арабо-ізраїльською війною 1973,* пішов на переговори з Президентом АРЄ *А. Садатом,* які увінчалися підписанням рамкових Кемп-Девідських угод 17.09.1978, *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979 {за* це керівники обох д-ав удостоїлися *Нобелівської премії миру)* та поверненням АРЄ Синайського піво-ва. Водночас відмовився від запровадження обмеженої Палестинської автономії й ініціював військ, операції 1978 («Літані») та 1982 (див. *Ліванська криза 1982)* проти мережі ОВП у Лівані, а також знищення ядерного реактора поблизу Багдада (1981). Засудження цих акцій світовою громадськістю й лівими колами Ізраїлю та погіршення стану здоров'я зумовили відставку й усамітнення Б.
Твори: «Революція» (1951), «Життєвий погляд і національний погляд» (1952), «Білі ночі» (1953), «У підпіллі» (1961).
В.І. Головченко

БезборОДЬКО Олександр Андрійович (14.03.1747,
Глухів — 6.04.1799, Петербург) — укр. і рос. військ, та держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї *генерального писаря* Війська Запорозького. Закінчив Київ, академію (1765). Служив у канцелярії генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева, був її управителем. Командував полком у рос.-тур. війні 1768-74. Редагував текст *Кючук-Кайнар-джійського мирного договору 1774.* З 1774 — останній київ, козацький полковник.

1775 викликаний до Петербурга, де став особистим секр. *Катерини II* (до 1792), взяв участь у її переговорах з Йосипом II щодо укладення таємного союзного дог-ру. З 1780 — чл. *Іноземних справ колегії,* активний учасник створення системи *Збройного нейтралітету,* підписав *конвенції міжнародні* з Нідерландами, Пруссією, Португалією й Неаполітанським королівством. 1783 добився визнання Туреччиною приєднання Криму Росією. 1784 призначений другим членом Колегії й фактично приступив до виконання обов'язків мін. зак. справ. Сприяв укладенню таємної угоди з Австрією 1787, підписав договір про дружбу з Францією 1787, виробив умови Ве-рельського мирного дог-ру 1790 зі Швецією, виступив гол. автором *Ясського мирного договору 1791,* вів переговори з польського питання з Австрією та Пруссією. 1795 підписав конвенцію про 3-й *поділ Речі Посполитої.* З квітня 1797 — держ. канцлер і найсвітлійший князь Російської імп., дотримувався мирної зовн. політики. Маючи великий вплив на імп. Павла I, домігся відновлення Генерального Суду й деяких інших установ Гетьманщини, скасованих Катериною II. Підписав 9651 держ. акт Російської імп., 864 з яких увійшли до Повного зібрання рос. законів. Збирав і досліджував укр. істор. док-ти. Імовірний автор «Історії Русів», написав «Вияв справжнього образу правління Малою Росією», «Список бувших в Малій Росії гетьманів, ген. старшин і полковників, з часу приєднання тої землі до імперії Всеросійської, тобто з 1654 року» та працю «Картина или краткое извещение о российских с татарами войнах и делах, начи-навшихся в половине десятого века и почти беспрерьівно через 800 лет продолжающихся». Допоміг В. Рубану видати «Краткую летопись Мальїя Россиі» (1777). Помер від паралічу по дорозі в Зах. Європу. Усе своє майно заповів брату Іллі — генералу рос. армії, аби той заснував у Ніжині ліцей. 1820 брат Іван відкрив Гімназію вищих наук ім. кн. О. Безбородька (нині — Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя).

М.С.Дорошко

Безвізовий В'ЇЗД — в'їзд до країни без необхідності отримання від її компетентної влади візи. Безвізовий порядок в'їзду встановлюється зазвичай на підставі угоди між д-вами. Він може поширюватися лише на певні категорії осіб чи на всіх громадян договірної сторони. Безвізовий порядок в'їзду не скасовує, в принципі, дозвільної системи в'їзду та виїзду і не виключає необхідності пред'явлення виїзних док-тів (за-корд. паспорта, посвідчення тощо) на кордоні. Практиці відомі випадки, коли д-ва на підставі угоди відкриває свої кордони. Найчастіше такі угоди поширюються лише на громадян країн, що домовляються. Таке відкриття кордонів не скасовує необхідності здійснення митного, санітарного та інших видів контролю. Законодавством України, що регулює порядок в'їзду в країну та виїзду з неї інозем. громадян й осіб без громадянства, передбачено, що громадяни д-ав, з якими Україною укладено міжнар. угоди про безвізові поїздки громадян, в'їжджають до неї з дійсним нац. паспортом, у разі наявності страхового поліса та належним чином оформленого запрошення (в оригіналі) від юрид. чи фізич. осіб в Україні, якщо інше не передбачено міжнар. дог-ром. Україна має безвізовий режим в'їзду з країнами *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* відповідно до Угоди про безвізове пересування громадян д-ав СНД по території його учасників від 9.10.1992, а також із деякими іншими д-вами на підставі двосторонніх угод.

О.В. Задорожній

Безпа/ИЙ Іван (? - 1718) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із козацької старшини Уманського полку. 1658 — посланець до Москви від полтавського полк. Мартина Пушкаря, який підняв заколот проти гетьмана /. *Виговського.* Без відома останнього мав зносини з моск. воєводою Олексієм Трубецьким, який сприяв поширенню заколоту на Лівобережній Україні. У листопаді 1658 — вересні 1659 як наказний гетьман очолював промоск. партію лівобережної козацької старшини. Після приходу до влади *Ю. Хмельницького* був ген. суддею. На поч. XVIII ст.

ПрИЙНЯВ СХИМу. *В.І. Сергійчук*

Безпека держави міжнародна економічна (БДМЕ) — сукупність чинників зовн. впливу на нац. екон. безпеку. Сумарним показником такого впливу є *баланс платіжний:* його активне сальдо свідчить про позитивні наслідки участі в *міжнародних економічних відносинах,* пасивне — про загрозу від такої участі для нац. економіки. БДМЕ забезпечується тоді, коли країна має стабільні позиції на світових ринках товарів, капіталу, послуг. Заходи щодо забезпечення БДМЕ мають особливе значення тоді, коли країна має високий рівень залежності від «критичного імпорту» (енергоносіїв, сировини, продукції «високих технологій») тощо. Компенсаційним фактором у цьому випадку виступає використання конкурентних переваг даної д-ви в *експорті* (напр., Швейцарії у вивезенні капіталу, України — в наданні транзитних послуг, Японії — в експорті високотехнол. продукції).

В.С. Будкін

Безпека міжнародна — стан міжнар. відносин, що характеризується співробітництвом *акторів міжнародних* з метою підтримання миру й наявністю умови для існування та функціонування держав при забезпеченні їхнього суверенітету, політ, та екон. незалежності, можливості опору воєнно-політ. тиску та агресії, рівноправних відносин з іншими державами. Безпека якісно характеризує систему міжнар. відносин, у якій загрози існуванню індивід, чи колективних акторів або відсутні, або функціонує ефективний захист від них. Безпека може розглядатись у різних сферах міжнар. відносин: військ., екон., соц., екологічній, інформ. тощо.

Проблема безпеки в міжнар. відносинах виступає в двох взаємозалежних вимірах: індивід, безпеки акторів та безпеки функціонування всієї системи міжнар. відносин. Відповідно розрізняють забезпечення безпеки в державному (нац. безпека), регіональному (регіональна безпека) і глобальному (заг. безпека) масштабах.

У сучас. міжнар. практиці є такі способи забезпечення Б. м.: стримування потенційної агресії або інших небажаних дій за допомогою різноманітних засобів тиску; покарання агресора або порушника Б. м. застосуванням проти нього тих чи інших практичних засобів впливу або комплексного їх поєднання; забезпечення *стабільності* та запобігання виникненню конфліктів за допомогою політ, зусиль, дій або переговорів, здійснення д-вами політики безпеки. Політика безпеки — це напрямок індивід, діяльності д-ви щодо існуючих та потенційних загроз із метою їх запобігання або зниження негативних наслідків для суспільства та своїх ГрОМаДЯН Д-ВИ. *С.В. Гринько*

Безпека міжнародна інформаційна —

система підтримання миру та безпеки на основі захисту міжнар. інфосфери, глобальної інфраструктури та сусп. свідомості світової спільноти від реальних і потенційних інформ. загроз. Основними категоріями у сфері Б. м. і. є: інфо-сфера як міжнар. інформ. простір, що охоплює інформ. потоки, інформ. ресурси та всі сфери життєдіяльності цивілізації; міжнар. інформ. операції як форма інформ. впливу для досягнення переваги в інформ. сфері; *війна інформаційна* як інформ. протиборство з метою зруйнування критично важливих структур управління, політ, та соц. систем, а також для дестабілізації суспільства й державності противної сторони; інформ. зброя як комплекс техн. та інших засобів, спрямованих на встановлення контролю та несанкціоноване втручання в системи інформ. мереж та комунікацій; *тероризм міжнародний інформаційний* як використання телекомунікаційних та інформ. систем і ресурсів для впливу в міжнар. інформ. просторі з протиправною метою.

Теорет. базою концепції глобальної безпеки в інформ. добу є врахування всіх конструктивних ініціатив, філос. і політ, принципів, морально-етичних цінностей, реліг. і сусп. Норм різних цивілізацій у забезпеченні та життєдіяльності людства.

Використання нових інформ. технологій і засобів впливу високорозвинутих країн на менш технол. країни світу призвело до зміни глобального й регіонального балансів сили, обумовило нові сфери конфронтації між традиційними та новими центрами глобального протистояння, уможливило досягнення переваг в інформ. технологіях і засобах маніпулювання сусп. свідомістю для широкомасштабної експансії із застосуванням не обмежених міжнар. правом видів озброєнь. До нових інформ. видів зброї проявляють інтерес як політ, угруповання, так і терористичні та кримінальні орг-ції, що загрожує новим витком гонки озброєнь, втратою міжнар. ресурсів для вирішення глобальних проблем бідності, стихійних лих, техногенних катастроф, голоду, епідемій тощо.

Визнання проблеми інформ. безпеки на міжнар. рівні обумовлюється тим, що в більшості індустріально розвинутих країнах проводяться дослідження та розробки нової інформ. зброї, яка дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформ. ресурсами потенційного противника, а в необхідних випадках прямо впливати на них. Розробки інформ. озброєнь ведуться в 120 країнах світу, в галузі ядерної зброї — не більше, як у 20; у деяких країнах завершено розробку засобів інформ. війни з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях із метою захисту нац. інфосфери від агресії та несанкціонованого втручання. У розвинутих країнах концепція інформ. війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спец, підготовку особового складу й окремих підрозділів для проведення інформ. операцій. Практика міжнар., регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформ. зброї для впливу на міжнар. співтовариство та для б-би за геополіт. інтереси.

Женевська зустріч під егідою *Організації Об'єднаних Націй* (1999) виявила стратегічну проблему Б. м. і. як проблему домінування в глобальній інфосфері із застосуванням інформ. озброєнь, тобто прагнення до контролю значних територій та соціумів, проблему інформ. дисбалансу сил міжнар. світопорядку.

Феномен Б. м. і. зумовлюється стратегічною спрямованістю інформ. озброєнь проти критично важливих структур життєдіяльності та функціонування міжнар. співтовариства, визнання інформ. зброї як нового глобального виду зброї масового ураження, катастрофічного за наслідками свого застосування

(деякі дослідники називають інформ. озброєння «інформаційним апокаліпсисом»), необхідністю створення міжнар. механізму протидії та попередження глобальних інформ. війн у рамках міжнар. компетенції 00 Н, *міжнародних організацій регіональних* з проблем безпеки та оборони, нац. безпекових ІНСТИТУЦІЙ. *ЄЛ. Макаренко*

Без'ядерна зона — див. *Зона, вільна від ядерної зброї.*

Бейкер (Вакег) Джеймс (28.04.1930, Х'юстон, шт. Техас) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Політ, кар'єру розпочав у лавах Демократичної партії США, але 1970 перейшов до республіканців і взяв участь у виборчій кампанії *Дж.Г.В. Буша* до Сенату США. 1975 — заст. міністра торгівлі; 1976 — нац. голова презид. кампанії *Дж. Форда.* 1978 невдало балотувався на ген. прокурора Техасу. 1980 — старший радник презид. кампанії *Р. Рейгана.* У січні 1981 — січні 1985 — глава його адміністрації, у лютому 1985 — серпні 1988 — держ. скарбник. У листопаді 1988 забезпечив успіх презид. кампанії Дж.Г.В. Буша і був призначений ним *державним секретарем США.* Затверджений на посаді Сенатом США 25.01.1989. Активно сприяв досягненню амер.-рад. домовленості щодо *Німеччини об'єднання 1989-90* та створенню міжнар. коаліції під час *війни в Перській затоці 1990-91.* 18.10.1991 відвідав Київ у справі підготовки до *визнання де-юре* США України. 1992 пішов у відставку, щоб очолити адміністрацію Білого Дому й другу презид. кампанію Дж.Г.В. Буша.
В.І. Головченко

Бек (Веск) Юзеф **(4.10.1**894, Варшава - 6.06.1944, Станешті, Румунія) — польський держ. діяч і дипломат. Один із керівників т. зв. «санаційних урядів» Польщі (1926-39), полковник. 1922-25 — військ, аташе Польщі у Франції; 1926-30 — голова канцелярії військ, міністра; 1930 — заст. прем'єр-міністра, 1930-32 — заст. мін. зак. справ; 1932-39 — мін. зак. справ, представник Польщі в *Лізі Націй.* Проводив політику балансування між Німеччиною, СРСР та зах. д-вами. У період *Московських переговорів Великої Британії, СРСР*

та Франції 1939 відхилив рад. пропозицію щодо укладення пакту про взаємодопомогу на випадок нападу на Польщу нацистської Німеччини, справедливо вбачаючи в цій пропозиції спробу перетворення його д-ви в майбутньому на сателіта СРСР. Вдався до анексії Тешинської обл. Чехословаччини після *Мюнхенської угоди 1938,* водночас уклавши 6.04.1939 союзний договір із Великою Британією на випадок нападу на Польщу інших д-ав. Після нападу нацистської Німеччини на Польщу 1.09.1939 емігрував ДО Румунії. *РЛ. Кривонос*

Белградський МИР 1739 — *договори мирні,* підписані в Белграді за посередництва Франції, завершили війну Росії та Австрії проти Туреччини 1735-39. Австрія, всупереч союзницьким домовленостям із Росією, підписала 1(12).09.1739 сепаратний мир із Туреччиною, повернувши Османській імп. Сербію та Малу Валахію. Залишившись без союзника, Росія також підписала мирний договір з Туреччиною 18(29).О9.1739. За його умовами мали бути зруйновані всі укріплення Азова, а сам він, як і визнана нейтральною Кабарда, проголошувався «між двома імперіями барієрою». Б. м. забороняв Росії мати військ, флот на Азовському та Чорному морях, але рос. купці в Туреччині (як і турецькі в Росії) отримували право вільної торгівлі (щоправда, торгувати з Туреччиною росіяни могли лише використовуючи тур. кораблі), а рос. прочанам гарантувалось право на вільне паломництво до Єрусалима. Росія здобувала також право збудувати фортецю в районі о. Черкаського, що на Дону, а Туреччина — в гирлі р. Кубань. Усі умови Б. м. були анульовані лише *Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774.*
ВЛ. Рубель

Белфастська угода про врегулювання В ПІВНІЧНІЙ Ірландії 1998 (Угода «Великодньої п'ятниці») — підписана 10.04.1998 в Белфасті (Півн. Ірландія) в результаті переговорів між провідними політ, силами — представниками учасників півн.-ірландського конфлікту: Юніоністською партією Ольстера, з боку британ-ців-протестантів, та «Шинн Фейн» («Ми самі»), з боку ірландців-католиків. Угода проголошувала формальне припинення півн.-ірландського конфлікту, скасування в Півн. Ірландії прямого правління з Лондона, запровадженого в 1974, відновлення діяльності місцевого парламенту (Північноірландської асамблеї), який складався з 108 депутатів, створення міжурядової Ради Півн. Ірландії та Ірландської Респуб. <'<и. Сторони визнавали, що майбутня приналежність Півн. Ірландії до Великої Британії або до Ірландії має визначатися лише волевиявленням народу Півн. Ірландії на референдумі. Частиною врегулювання півн.-ірландського конфлікту стала укладена в той самий день домовленість між урядами Великої Британії та Ірландської Республіки, в якій сторони підтверджували положення зазначеної угоди, визнавали легітимність майбутнього вибору народом Півн. Ірландії статусу провінції, погоджувались створити брит.-ірландську Раду та скликати брит.-ірландську міжурядову

конференцію для вирішення питань остаточного врегулювання конфлікту в Півн. Ірландії. Після схвалення угоди на півн.-ірландському референдумі в травні 1998 вибори в парламент відбулися 25.06.1998. Провінція відновила свій авт. статус у складі Великої Британії. Проте, через відмову частини екстремістських сил у Півн. Ірландії виконувати усі положення угоди і продовження ними збройного протистояння з силами безпеки, пряме правління Лондона неодноразово вводилося на території Півн. Ірландії й після 1998.
І.О. Мінгазутдінов

Бен-ГурІОН (Веп-Сигіоп, справжнє прізвище — Грін) Давид (16.10.1886, Плоцьк, Королівство Польське — 1.12.1973, кібуц Сде-Бокер, Ізраїль) — перший Прем'єр-міністр Держави Ізраїль. Нар. у сім'ї судового урядовця. Середню освіту здобув у заснованій батьком євр. школі. З 1903 — чл. лівої партії «Робітники Сіону». У 1906 як с.-г. робітник емігрував до Палестини, редагував єрусалимський щотижневик «Єдність» (використовував псевдонім Бен-Гуріон — «молодий лев») і займався створенням євр. самооборони. У 1915 депортований османським урядом, перебрався до США і взяв участь у формуванні Єврейського легіону. Після повернення до Палестини (1921-35) — ген. секретар Загальної федерації праці. З 1930 — лідер новоствореної Партії робітників Ізраїлю (МАПАЙ), з 1935 — голова Виконкому Єврейського агентства. Активно сприяв ухваленню 10-м конгресом Всесвітньої сіоністської орг-ції (серпень 1937) рішення про поділ Палестини на арабську та євр. д-ви, підтвердженого ініційованою ним же «Білтморською програмою» сіоністських орг-цій США і Європи у травні 1942. Після *Другої світової війни* організував масову нелегальну євр. імміграцію до Палестини і шляхом створення мережі поселень фактично окреслив майбутні кордони Держави Ізраїль. 14.05.1948 на таємному зібранні Тимчасової держ. ради в тель-авівському музеї оприлюднив Декларацію незалежності Ізраїлю. 17.05.1948-7.12.1953 і 2.11.1955-21.06.1963 - Прем'єр-міністр Ізраїлю. У зовн. політиці наполегливо впроваджував прозах, орієнтацію шляхом укладення репараційної угоди з ФРН і формування стратегічного партнерства з Францією та Великою Британією, кульмінацією якого стали започаткування ядерної програми 1952 й успішна Синайська військ, кампанія під час *Суецької кризи 1956.* Після відставки, спричиненої моральними аспектами роботи ізраїльських спец-служб, зосередився на парл. діяльності, підтримав проведення виборчої реформи та заснував партію «Робітничий список Ізраїлю». У 1970 повністю відійшов від політ, життя.
В.І. Головченко

БензарТІ (Вепгалі) Ламін (15.07.1946, Туніс) — туніський дипломат. Закінчив Паризьку школу політ, наук. 1975-76 — нач. відділу екон., торг., фінанс. співробітництва з країнами Центр, та Схід. Європи й Азії в Управлінні співробітництва МЗС Тунісу; 1976-81 — 1-й секр., радник з екон. питань, тимчасовий повірений у справах Тунісу в КНР; 1981-82 — нач. відділу, заст. начальника Управління екон., торг., фінанс. і технол. співробітництва з країнами *Європейського економічного співтовариства;* 1983-86 — радник з екон. питань, тимчасовий повірений у справах Тунісу в Індії; 1990-93 — тимчасовий повірений у справах Тунісу в Бельгії. 1993-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Тунісу в Україні.
В.І. Головченко

Бенеш (ВепеП) Едуард (28.05.1884, Козляни, Богемія, Австро-Угорщина - 3.09.1948, Сезі-мово Усті, Чехословаччина) — чехословацький держ. діяч і дипломат. Освіту здобув у Сорбонні та Школі політ, наук (Париж). 1915-18 перебував в еміграції у Франції. 14.10.1918 разом із *Т. Масариком* та словацьким лідером М. Сте-фаніком сформував тимчасовий уряд Чехословацької Республіки. 1918-35 — мін. зак. справ, очолював чехословацьку делегацію на *Паризькій мирній конференції 1919-20,* підтримував ідею створення *Ліги Націй.* 1921-22 — Прем'єр-
міністр, після відставки Т. Масарика 1935-38 — 2-й Президент Чехословаччини. Відіграв провідну роль в орг-ції *Антанти малої.* Під тиском зах. д-ав мусив укласти *Мюнхенську угоду 1938* з нацистською Німеччиною, вийшов у відставку й емігрував до США. 1939 сформував Чеський нац. комітет, 1940 очолив створену чехословацькими емігрантами в Лондоні Національну Раду, яка була визнана країнами *антигітлерівської коаліції* як легітимне держ. представництво чеського та словацького народів. Підписав рад.-чехословацький договір про дружбу, взаємодопомогу та післявоєнне співробітництво 1943. Після визволення Чехословаччини рад. і амер. військами з червня 1946 — Президент, прагнув зберегти в країні парл. демократію. Після захоплення комуністами влади в країні 25.02.1948 відмовився підписати нову Конституцію ЧСР. 7.06.1948 був змушений піти у відставку.
РА. Кривонос

Бенілюкс (Вепеіих Есопотіс ІЛпіоп) — екон. союз Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Однією з перших спроб впровадження в життя ідеї *інтеграції міжнародної* між країнами був створений 1921 екон. союз між Бельгією та Люксембургом. Формування Б. було розпочато укладанням тристоронньої валютної

угоди (1943), митної конвенції (1944) та дог-ру про *митний союз* 1947. Угода про перехідний період 1949 передбачала скасування квот у торгівлі пром. товарами й координацію торг, та фінанс. політики відносно третіх країн. Серія угод, підписаних 1953-56, встановлювала спільне регулювання заробітної плати, лібералізацію руху товарів та робочої сили, уніфікацію торг, угод із третіми країнами та розробку єдиної с.-г. політики. Формалізація Б. була завершена з підписанням в Гаазі дог-ру про екон. союз 3.02.1958 строком на 50 років із можливим подальшим продовженням на 10-річні періоди. Договір передбачав реалізацію «принципу чотирьох свобод» — вільного руху товарів, капіталів, робочої сили та послуг, координацію екон., фінанс. та соц. політики, проведення спільної *зовнішньоторговельної політики.* Країни Б. були серед засновників *Європейського співтовариства вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства* та *Євроатому.* Створення Б. через рік після підписання Римських угод 1957 було спричинено прагненням його учасників захистити власні інтереси в ЄЕС та протидіяти франц.-нім. домінуванню. Країни Б. традиційно проводять лінію на федерат, будівництво в ЄС. Органи союзу — Комітет міністрів, Міжпарламентська консультативна рада, Рада екон. союзу, ряд заг. та спец, комітетів, Ген. секретаріат, Арбітражна колегія, Судова палата і Консультативна рада з екон. та соц. питань. їх місцезнаходження — Брюссель. Екон. інтеграція країн Б. доповнюється розвитком політ, співпраці й співробітництвом у сфері юстиції та правопорядку.
МЛ. Миронова

Берара — Хордани угода 1939 підписана
25.02.1939 в Бургосі (Іспанія) між сенатором Національних зборів Франції Л. Бераром та мін. зак. справ уряду *Франко* генералом Ф. Хорданою. Стала *визнанням де-факто* Францією франкіст-ського уряду в Іспанії. Б. — Х. у. встановлювала зобов'язання Франції повернути урядові Франко золотий фонд, транспорт, судна та інше майно, вивезене респ. іспан. урядом до Франції; заборонити на території Франції ведення пропаганди проти режиму Франко; поновити на пільгових для Іспанії умовах пасажирський, поштово-те-леграфний та інші види зв'язку. 28.02.1939 франц. уряд одночасно з брит. оголосив про *визнання де-юре* уряду Франко як законного уряду Іспанії.
О А. Волошин

Берестейська унія 1596 — добровільний перехід Київської православної митрополії в підпорядкування Римського престолу й визнання Папи римського главою церкви. її причинами послужили послаблення Вселенського патріархату після падіння Візантійської імп. 1453, протестантські впливи на частину укр. шляхти, її масова полонізація, створення за силової підтримки царського самодержавства Московського патріархату (1589), який намагався охопити своїм впливом усі землі Київської Русі, моральна криза в укр. церкві. План унії з Римським престолом вперше обговорений на зібранні єпископів у Белзі (1590). У червні 1595 всі ієрархи Київ, митрополії підписали листа до Папи римського Климентія VIII про готовність перейти в його підпорядкування. Єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький провели в Римі (наприкінці 1595) тривалі переговори про умови переходу. Після їх повернення в Україну (жовтень 1596) у Бересті було скликано собор для затвердження умов унії. Оскільки за цей час з'явилась опозиція такій акції, то собор розділився на прихильників і противників унії з Римом. Відтак, кожна група засідала окремо. За перехід під омофор Папи римського висловилися київ, митрополит Михайло Рогоза і 5 єпископів з ігуменами, архімандритами, частиною духовенства і шляхти. Отже, рішення саме цього собору знаменувало визнання главою церкви Папи римського зі збереженням за Київ, митрополією як адмін., обрядової, дисциплінарної, так і взагалі церк.-культ. автономії. У результаті Б. у. укр. суспільство розкололося на два табори, між якими виникла ворожнеча, що нерідко закінчувалася трагічно, тим паче, що козацтво як збройна сила підтримало православ'я. Однак пізніше унія поширилась на Закарпаття, Надсяння (1692) і Галичину (1700). Після встановлення рос. самодержавної влади на укр. землях колишньої Речі Посполитої унію було насильно ліквідовано на Правобережжі, Волині, Берестейщині, Холмщині й Підляшші у XVIII - XIX ст. У Галичині та на Закарпатті вона протрималася до закінчення *Другої світової війни,* коли була брутально знищена більшовицькою владою, і Українська греко-католицька церква перейшла в підпілля. Відкрито могла функціонувати лише в зах. діаспорі. З 1990 в Україні відновилася її діяльність. В умовах держ. незалежності вона поширилася і на Лівобережжя України, а також на РФ, країни Балтії та Сер. Азії.
В.І. Сергійчук

БерзІН (Берзіньш-Зіємеліс) Ян Антонович (1881 — 1938) — рад. парт, діяч і дипломат. Нар. у селянській сім'ї. За фахом учитель. З 1902 — чл. РСДРП, 1917 — чл. ЦК соціал-демократії Латвії. На 6-у з'їзді РСДРП(б) обраний чл. ЦК. Учасник жовтневого перевороту в Петрограді, делегат 2-го Всеросійського з'їзду Рад, обраний чл. ВЦВК. У травні — листопаді 1918 — повпред РРФСР у Швейцарії, потім — нарком освіти рад. Латвії. У червні 1919 — червні 1920 — секр. Виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу,*

потім — голова делегації РРФСР на мирних переговорах із Фінляндією, що увінчались підписанням *Тартуського мирного договору 1920.* У лютому — липні 1921 — повпред РРФСР у Фінляндії. 1921-25 — заст. офіц. рад. представника в Лондоні; 1925-27 — повпред СРСР в Австрії; 1927-32 — уповноважений НКЗС СРСР при РНК УСРР 3 1932 -керуючий Центр, архівним управлінням.

М.С.Дорошко

Берлінгема ДОГОВІР — амер.-китайська угода, підписана 28.07.1868 у Вашингтоні у формі 8 додаткових статей до *Тяньцзінських угод 1858* головою спец, китайської місії в країни Заходу, колишнім амер. посланником у Китаї Е. Берлін-гемом і *державним секретарем США* У.Г. С'юар-том. Гарантував *суверенітет* Китаю, надавав йому право найбільш сприятливої нації та право призначати *консулів* у США на таких самих підставах, що надавалися Великій Британії та Росії. Допускав залучення амер. фахівців до залізничного й телеграфного будівництва в Китаї, дозволяв необмежену китайську імміграцію в США з правом постійного поселення й вільного пересування. Берлінгем домігся також заяви Британії про відмову від застосування сили для отримання торг, привілеїв. У зв'язку з піднесенням у США руху проти китайської імміграції відп. статті Б. д. були переглянуті в бік її обмеження в китайсько-амер. ДОГ-рІ 1880. *БМ. Гончар*

Берлінська конференція 1884-85 відбувалась із 3(15). **11.1**884 до 14(26).О2.1885 за участю представників 14д-ав (у т. ч. Німеччини, Франції, Великої Британії, Росії, Бельгії, Португалії та США); розглянула низку колоніальних питань. На Б. к. *визнання міжнародно-правове* отримала т. зв. «Вільна держава Конго» на чолі з королем Бельгії *Леопольдом II.* У ген. акті конференції, що складався з 6 декларацій, було оголошено про свободу торгівлі, судноплавства й руху в бас. р. Конго та прилеглих до Індійського океану областях, про *нейтралізацію* територій, включених до договірного бас. р. Конго. Була заснована Міжнародна комісія із судноплавства на р. Конго, врегульовані питання судноплавства, у т. ч. і по р. Нігер та її притоках; проголошено міжнар. принципи б-би проти работоргівлі, за знищення рабства. Д-ви погодилися щодо необхідності допомоги населенню Африки, сприяння просвітницькій діяльності та забезпеченню мед. допомоги. Було встановлено прав, норми, що визначали порядок захоплення нових територій на берегах Африки. Висувалась вимога про забезпечення колоніальними д-вами «достатньо сильної влади» на зайнятих ними територіях, що відіграло важливу роль під час наступних колоніальних Захоплень. *В.В. Копійка*

Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954 відбулася 25.01-18.02.1954.

На ній було прийнято рішення про скликання 26.04.1954 конференції за участю представників СРСР, США, КНР, Великої Британії, Франції, а також інших зацікавлених д-ав, для мирного врегулювання корейської проблеми та припинення війни в Індокитаї (див. *Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954).* Інше важливе рішення Б. н. передбачало започаткуван-ня багатостороннього обговорення проблеми скорочення озброєнь та роззброєння. Особливу увагу було приділено обговоренню «німецького питання». СРСР висунув пропозицію про створення тимчасового заг.-нім. уряду на основі домовленості між ФРН та НДР і підписання з цим урядом єдиного *договору мирного.* Крім того, рад. представники запропонували проект «Загальноєвропейського договору про колективну безпеку», який передбачав ліквідацію існуючих військ, угруповань в Європі та прийняття всіма європ. д-вами зобов'язань про ненапад і взаємну допомогу в разі *агресії.* Натомість зах. д-ви виступили з «планом *їдена»,* який передбачав проведення «вільних загальнонімецьких виборів», що, природно, вело до поглинання меншої за чисельністю населення НДР. Проект «Загальноєвропейського договору» був відкинутий як нереальний. Через непримиренність позицій СРСР та великих д-ав Заходу дійових рішень з найпринциповіших питань європ. безпеки досягнути не вдалося. Не було вирішено й питання щодо *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955,* підписати який США, Велика Британія та Франція відмовились, значною мірою через вимогу СРСР щодо гарантій невключення Австрії до будь-яких військ, чи військ.-політ, блоків.

І.О. Мінгазутдінов

Берлінський договір 1732 укладено 13(24). 12.1732 між Росією, Австрією та Пруссією з метою узгодження позицій д-ав щодо наслідування польського престолу в разі смерті короля Речі Посполитої Августа II та щодо майбутнього Курляндського герцогства. Складався з 9 відкритих та 2 таємних статей (в останніх називалися імена узгоджених д-вами кандидатів на польський та курляндський престоли). Договір містив домовленість Росії, Пруссії та Австрії про спільну готовність не допустити на польський престол сина Августа II Фрідріха Августа та франц. протеже С. Лещинського. Кандидатом на польський

престол визначили португальського інфанта дона Емануеля з роду Габсбургів, невпливового політика, що, на сподівання д-ав, мало сприяти перетворенню Речі Посполитої на другорядну політ, потугу. Курляндія, згідно з умовами Б. д., мала залишитись окремим герцогством за умови зведення на її престол Августа Вільгельма — сина прус, короля Фрідріха Віль-гельма І. Б. д. був першою спробою Росії, Пруссії та Австрії підійти до питання ліквідації послабленої внутр. політ, нестабільністю Речі Посполитої та її поступового поглинання. Проте Б. д. не був ратифікований Австрією й не набув
ЧИННОСТІ. *ВА. Рубель*

Берлінський ДОГОВІР 1742 — підписаний 28.07.1742 сепаратний договір між Пруссією й Австрією в ході *війни за австрійську спадщину 1740-48.* Підписанню Б. д. передувало укладення 11.06.1742 в Бреславлі (сучасний Вроцлав) прелімінарного мирного дог-ру. Згідно з умовами Б. д. Австрія поступалась Пруссії Нижньою та Верхньою Сілезією (за винятком Тешена і м. Троппау з прилеглими землями), а також графством Глац. Прус, король зобов'язувався дотримуватись у Сілезії раніше встановлених прав і привілеїв католицької церкви. Одночасно було підписано *договір мирний* між Австрією та курфюрством Саксонським. Б. д. укладено за посередництва Великої Британії. Слідом за нею як гарант до нього приєдналася в листопаді 1743 Росія. *В.М. Вдовенко*

Берлінський конгрес 1878 відбувався за ініціативи Австро-Угорщини, підтриманої Великою Британією, з 1(13).06.1978 до 1(13).07.1878. Мав на меті перегляд умов *Сан-Стефанського мирного договору 1878,* що надав великі переваги Росії на Балканах. У роботі Б. к. взяли участь представники Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії, Туреччини та Франції. Представники балканських д-ав були присутні на конгресі як *спостерігачі.* Розстановка сил на Б. к. була не на користь Росії. Ще в травні Велика Британія та Австро-Угорщина уклали спец, угоду про спільну лінію поведінки під час конгресу. Велика Британія підписала з Туреччиною *Кіпрську конвенцію 1878,* за якою зобов'язувалась захищати інтереси останньої в обмін на право окупації о. Кіпр. Берлінський трактат, підписаний 1(13).07.1878, змінював положення Сан-Стефанського договору. Визнавалась незалежність Чорногорії, Сербії та Румунії від Туреччини; Австро-Угорщина отримувала право окупувати Боснію та Герцеговину; Румунія одержала дельту Дунаю і Півн. Добруджу, а також о. Зміїний в Чорному морі, натомість повертала Росії придунайську частину Бессарабії на схід від р. Прут, яку та втратила за *Паризьким мирним договором 1856.*

Болгарія була розділена навпіл по Балкань-кому хребту; півн. частина визнавалась авт. князівством із православним урядом та власною народною міліцією; були підтверджені статті Сан-Стефанского договору про право населення Болгарії обирати князя, якого потім затверджував султан за погодженням із *великими державами.* Але півд. частина (Схід. Румелія) залишались під владою султана на правах адмін. *автономії.* Для її управління Туреччина мала кожних 5 років призначати за згодою великих д-ав генерал-губернатора. Македонія, що за умовами Сан-Стефанського договору відходила до Болгарії, згідно з Берлінським трактатом залишалась під владою Туреччини. Тимчасове управління Болгарією, до прийняття конституції, зберігалося за рос. військ, командуванням, але строк перебування рос. військ в Болгарії та у Схід. Румелії скорочувався з 2 років до 9 місяців. Туреччина виводила свої війська з території Болгарії, але могла утримувати їх на кордоні Схід. Румелії, створюючи тим самим постійну загрозу й самій Болгарії. У Закавказзі за Росією залишалися Каре, Ардаган та Батум (оголошений порто-франко). Алашкертську долину з м. Баязет Росія мала повернути Туреччині, яка у свою чергу зобов'язувалась провести реформи місцевого самоуправління в областях, де мешкало вірменське населення. Б. к. спричинив загострення австр.-рос. та болг.-сербських суперечностей, не вирішив питань нац. визволення та визначення держ. кордонів на Балканах і створив передумови для майбутніх конфліктів у регіоні (див. *Балканські війни 1912-13).*
В.Ю. Константинов

Берлінський меморандум 1876 — спільний виступ європ. держав у зв'язку з повстанням у Герцеговині та в Боснії проти влади Османської імп. Розроблений на нараді міністрів закорд. справ Росії *О.М. Горчакова* та Австро-Угорщини *Д. Андраші* і канцлера Німеччини *О. Бісмарка* в травні 1876 в Берліні. Початок повстання христ. населення Герцеговини та Боснії влітку 1875 загострив питання збереження тур. панування на Балканах і спричинив початок *Східної кризи 1875-78.* Росія й Австро-Угорщина були зацікавленні в послабленні Туреччини, оскільки сподівались поширити на її балканські землі власний вплив, але побоювались посилення на Балканах позицій одна одної. Це спонукало дві імперії діяти спільно. У серпні 1875 Горчаков звернувся до австр.-угорського уряду з пропозицією спільно виступити на захист повстання й вимагати від Туреччини надання широкої *автономії* Боснії та Герцеговині, що призвело до виступу Росії, Австро-Угорщини і Німеччини з метою посередництва між Туреччиною та повстанцями. Після невдачі цієї місії та поширення повстання на територію Болгарії

Горчаков запропонував обговорити становище, що склалося, на зустрічі трьох міністрів. Результатом зустрічі стало ухвалення тексту Б. м. 1(13).О5.1876. Він передбачав збереження Османської імп., але за умови створення «покращеного *статус-кво»,* тобто розширення прав христ. населення, припинення насильства з боку регулярної армії та іррегулярних збройних формувань Туреччини й запровадження на балканських землях Османської імп. адмін. реформи. Сторони конфлікту мали негайно укласти перемир'я для початку мирних переговорів. До Б. м. приєдналися Франція та Італія 2(14).О5.1876; Велика Британія висловилася проти вчинення тиску на Туреччину. Передача меморандуму була запланована на 30.05.1876, але того дня в Стамбулі було скинуто султана Абдул-Азіза. Нове загострення на Балканах та початок *сербсько-турецької війни 1876* остаточно змінили ситуацію. Б. м. не було передано Туреччині, оскільки він втратив значення.

В.Ю. Константинов

Берлусконі (Вег1ii8соні) Сильвіо (29.09.1936, Мілан) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, підприємець. У січні 1994 заснував правоцентрист-ську партію «Вперед, Італія» та виставив свою кандидатуру на парл. виборах, виступаючи за свободу підприємництва й приватної ініціативи, проти бюрократичного втручання в приватний бізнес. Його партія уклала виборчий альянс із правою Лігою Півночі, яка вимагала більшої автономії для промислово розвинутого півн. регіону Італії, та Національним Альянсом. На виборах 28.03.1994 ця коаліція, відома як «Альянс Свободи», здобула більшість у палаті депутатів. 11.05.1994 Б. став Прем'єр-міністром Італії. Проте після початку розслідування судовими
органами щодо незаконних бізнесових операцій та втрати більшості в парламенті у зв'язку з виходом Ліги Півночі з коаліції змушений був подати у відставку 22.12.1994. За результатами виборів 13.05.2001 Б. вдруге став Прем'єр-міністром Італії, очолюючи 5-партійну право-центристську коаліцію «Вільний дім». У внутр. політиці проводить курс на зниження бюджетного дефіциту шляхом зменшення соц. витрат. У зовн. політиці активно підтримує розширення *Європейського Союзу* і *НАТО* на Схід, бере дійову участь у міжнар. *антитерористич-ніп коаліції.* Під час головування Італії 2003 в Євросоюзі задекларував підтримку євроін-теграційних намірів України.

Л.В. Губерський

Бернадотт (Вегпасіоїіе) Шарль Жан Батист (26.01.1763, По, Півд. Франція —8.03.1844, Стокгольм) — франц. військ, і держ. діяч, король Швеції та Норвегії (Карл XIV Юхан, 1818-44). Нар. у сім'ї дрібного службовця. 1780 вступив рядовим до королівської армії. Зробив кар'єру під час Великої франц. рев-ції. 1794 — генерал; 1798 — посланник Французької Республіки в Австрії; у липні — вересні 1799 — військ, міністр. Під час перевороту 18 брюмера відмовився сприяти *Наполеону I,* але не підтримав і режим Директорії. 1800-02 — держ. радник; 1803 — посланник Франції у США, однак затримав свій від'їзд. Після проголошення Французької імп. 1804 отримав звання маршала. 1804-05 — військ, і цивільний губернатор Ганновера. 1805-09 брав активну участь у бойових діях проти Австрії. 1810 зі згоди Наполеона І на прохання стокгольмських військ, кіл був обраний спадкоємцем шведського престолу, потім усиновлений королем Швеції Курдом XIII. 1810-18 виконував функції регента. Щоб полегшити приєднання Норвегії до Швеції підписав *російсько-шведський союзний договір 1812,* у 1813 — союзні дог-ри з Великою Британією та Пруссією й виступив проти Наполеона І; спричинив військ, поразку Данії та в 1814 нав'язав Норвегії Мосську конвенцію. Під час *Віденського конгресу 1814-15* завдяки підтримці Великої Британії та Росії зміг зберегти свій статус, і після смерті Карла XIII став королем Швеції та Норвегії. Після невдалих спроб залучити Велику Британію до б-би з Росією через Фінляндію уклав союзну конвенцію з Росією (1834), долучившись до д-ав *Священного союзу.*

Р.А. Кривонос

БертІнеіТО (ВеПіпеПо) Джан Лука (3.01.1941) — італ. дипломат. Закінчив ф-т права Пізанського ун-ту(1964).З 1967 —на дип. роботі. 1967-68 — працівник Управління кадрів МЗС Італії; 1968-69 — службовець канцелярії заст. мін. зак. справ; 1969-72 — чл. постійного представництва Італії в *Організації економічного співробітництва та розвитку;* 1972-75 — працівник посольства в КНР; 1975-79 — працівник посольства у СІЛА; 1979-83 — службовець Управління еміграції МЗС; 1983-89 — у постійному представництві Італії в *Європейському економічному співтоваристві* (Брюссель); 1989-92 — працівник Управління співробітництва та розвитку МЗС; 1992-96 — посол у Республіці Білорусь. 1996-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Бершеда Євген Романович (3.09.1945, Київ) — укр. держ. діяч, науковець, дипломат. Закінчив Київ, ін-т народного госп-ва (1967), д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України. З 1967 працював інженером. 1969-72 — навчався в аспірантурі. 1972-85 — молодший наук., наук., старший наук, співробітник Ін-ту

економіки АН УРСР. 1985-93 — заст. голови Ради з вивчення продуктивних сил України АН УРСР (НАН України); 1993-94 — помічник Президента України з питань науки; 1994-96 — зав. відділу стратегічного планування та координації політики нац. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України (РНБО України); 1996-98 — 1-й помічник секр. РНБО України, керівник групи помічників, консультантів та референтів секр. РНБО України. У листопаді 1998 — червні 2000 — 1-й заст. мін. зак. справ України; у червні 2000 — травні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Швейцарській Конфедерації, водночас, у серпні 2000 — травні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом. Указом Президента України від 5.01.2004 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.
В.М. Матеіенко

Бессмертних Олександр Олександрович (10.11.1933, Бійськ Красноярського краю) — рад. держ. діяч і дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин (1957) й одразу почав працювати в МЗС СРСР. З 1960-66 — співробіт-
ник *Секретаріату ООНц* Нью-Йорку; 1966-70 — в МЗС СРСР; 1970-83 — у посольстві СРСР у США. 1983 призначений зав. відділу США в МЗС СРСР. 1990 повернувся до США послом СРСР у цій д-ві. У січні 1991 — мін. зак. справ СРСР. На цій посаді здійснював зовн. політику *«нового політичного мислення»,* сформульовану *М. Горбачовим,* націлену на припинення клас, протистояння, на партнерство зі США та іншими зах. країнами. У серпні 1991, після провалу т. зв. «путчу ДКНС», був звільнений М. Горбачовим з роботи «за пасивність» під час путчу й почав працювати в зовн.-політ, асоціації, яку очолив після від'їзду *Е. Шеварднадзе* в Грузію.
М.М. Білоусов

Бестужев-Рюмін Олексій Петрович (22.05.1693, Москва — 10.04.1766, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф, генерал-фельдмаршал (1762), сенатор, кабінет-міністр (1740-41), канцлер (1744-58). Нар. у сім'ї відомого моск. дипломата. 1708 за наказом *Петра* /відряджений навчатись у Копенгаген, потім у Берлін. Після повернення до Росії 1712 — на дип. службі: чиновник рос. посольства в Голландії. Опинився в центрі гострих *дипломатичних переговорів,* що велися європ. д-вами, був присутній при підписанні *Утрехтського миру 1713.* З дозволу Петра І вступив на службу до курфюрста ганноверського (що через рік став англ. королем Георгом І), який відрядив Б.-Р своїм послом у Петербург (1714). З 1717 знову на рос. службі: 1720-31 — резидент (представник) у Копенгагені, де з успіхом вирішував завдання нейтралізації ворожого Росії брит. впливу в Данії; 1731-34 — резиденту Гамбурзі; 1734-40 — посол у Данії. Завдяки протегуванню фаворита рос. імперіатриці Бірона був акредитований посланником при нижньосаксонському дворі, отримав титул таємного, а 1740 — дійсного таємного радника та кабінет-міністра. Того ж року внаслідок перевороту й повалення регента Бірона був заарештований та ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці. У результаті чергового палацового перевороту 25.11.1741, що привів до влади молодшу доньку Петра І Єлизавету, повернувся до двору, був призначений сенатором, віце-канцлером (1742-44), з 13.06.1744 — держ. канцлером. Фактично керував *зовнішньою політикою* Росії, прагнув зміцнити союз із Великою Британією й Австрією проти Франції, Пруссії й Туреччини. Виступив ініціатором розв'язання *Семилітньої війни 1756-63,* що мала припинити прус, агресію в Європі, але увійшов у конфлікт із великим князем і спадкоємцем Петром Федоровичем, для якого прус, король *Фрідріх-Віль-гельм ії* був кумиром. З огляду на погіршення здоров'я імперіатриці став учасником палацової змови (1757), що мала призвести до повалення Петра **III** та воцаріння великої кн. Катерини Олексіївни (доньки О. Розумовеького). Заарештований і засланий у свій підмосковний маєток. 1762 реабілітований *Катериною II,* але помітної
РОЛІ бІЛЬШе НЄ ВІДІГраваВ. *Н.Ф. Сербіна*

Бетман-Гольвег (Веітпапп Но11те§) Теобальд (29.11.1856, Гоенфінов, Пруссія- 1.01.1921, Гоен-фінов, Німеччина) — нім. держ. діяч, депутат рейхстагу від 1890. 1905-07 — міністр внутр. справ Пруссії; 1907-09 — держ. секретар внутр. справ; 1907-17 — Рейхсканцлер Німецької імп. Відіграв активну роль у підготовці Німеччини до *Першої світової війни.* Безуспішно намагався розколоти *Антанту* шляхом сепаратних переговорів із Росією та Великою Британією 1910-14. У липні 1917 на вимогу військ, командування змушений ПОДаТИ у Відставку. *Р.Л. Кривонос*

БжезІНСЬКИЙ (Вгге2іп8кі) Збігнєв Казімеж (28.03.1928, Варшава) — амер. громад.-політ. діяч і дослідник міжнар. політики. Рід Б. походить із Зах. України, де на території сучас. Львівської області його предки володіли землями. Батько Б., професійний польський дипломат, 1938 прибув разом із родиною до Канади, щоб зайняти посаду ген. консула в Монреалі. 1945 родина Б. з політ, міркувань вирішила обрати еміграцію й не повертатись до Польщі, а сам він після закінчення католицької середньої школи отримав ступені бакалавра (1949) та магістра (1950) в ун-ті Мак Гілл, закінчив департамент державознавства

Гарвардського ун-ту, який 1953 присудив йому ступінь д-ра філософії за дисертацію, присвячену ролі механізму чисток у політ, системі СРСР. 1958 став громадянином США. Працював викладачем департаменту державознавства Гарвардського ун-ту (1953-60) і дослідником в його наук, підрозділах (Рос. дослідний центр, Центр з вивчення міжнар. відносин, 1956-60), асоційованим проф. Колумбійського ун-ту (1960-62), проф. публічного права та державознавства, дир. Дослідного ін-ту міжнар. змін (1962-77); 1961 — експертом групи з прийняття владних повноважень новообраного Президента *Дж.Ф. Кеннеді.* 1966-68 — чл. Ради з планування зовн. політики держдепартаменту, яку залишає, не погодившись із в'єтнамською політикою адміністрації *Л. Джонсона;* 1973-76 — один з організаторів і єдиний за її історію дир. (координатор) Тристоронньої комісії, одного з найважливіших зах. міжнар. консультативних форумів. На початку політ, діяльності встановив близький інтелектуальний контакт з її членом *Дж. Картером* і став його гол. зовн.-політ, радником. Після перемоги останнього на виборах 1976 зайняв посаду радника Президента з питань нац. безпеки і керівника апарату *Ради національної безпеки США* зі статусом члена кабінету (1977-81). Почавши урядову діяльність із рішучістю надати йому глобалістського транснаціоналістського характеру, відмінного від реа-лістських настанов часу *«Холодної війни»,* змушений був пізніше утвердитись у необхідності жорсткішого протистояння СРСР як пріоритетного завдання США на міжнар. арені. Після завершення урядової діяльності зайнявся наук, роботою та публічною аналітикою: 1981-89 — проф. публічного права й державознавства та дир. Дослідного ін-ту міжнар. змін Колумбійського ун-ту; з 1989 — проф. амер. зовн. політики Школи поглиблених міжнар. студій ун-ту ім. Дж. Гопкінса; радник Центру міжнар. і стратегічних студій у Вашингтоні з 1981. Призначався до Ради директорів низки впливових громад, орг-цій (Емнесті Інтернешнл, Рада із закорд. політики в Нью-Йорку, Атлантична рада).

Має усталену репутацію одного з найпослідовніших зах. симпатиків України. На обгрунтування об'єктивної корисності укр. держ. незалежності висунув 1992 принципову міжнар.-політ, формулу, згідно з якою поява незалежної України — одна з трьох найзначніших геополіт. подій XX ст. (дві інші — розвал Австро-Угорсь-кої імп. 1918 і поділ Європи на два ворожих блоки 1945). Головним її міжнар. аспектом був розпад Російської імп. «Українська незалежність, — зазначав Б., — таким чином, корисна для Росії... Тому що коли б Росія збереглася як імперія, її народ мусив би й далі жити в державі злиденній і диктаторській. Поява незалежної України є, таким чином, не лише важливим гео-політичним явищем, а й явищем політико-філо-софським». Б. неодноразово відвідував Україну. У 1992 разом із *Г. Кіссінджером* став засновником і співголовою Амер.-укр. Консультативної ради. Кавалер укр. ордена «За заслуги» 1-го ступеня (1996).

Твори: «Перманентна чистка. Політика в радянській тоталітарній системі» (1956), «Радянський блок. Єдність і конфлікт» (1960), «Між двох епох. Роль Америки у технотронну еру» (1970), «Могутність і принципи. Мемуари радника з питань національної безпеки 1977-81» (1983), «Великий провал. Народження і смерть комунізму в XX ст.» (1989), «Поза контролем. Глобальна веремія напередодні XXI ст.» (1992), «Велика Шахівниця. Американська першість та її геостра-тегічні імперативи» (1997), «Геостратегічна тріада. Співжиття з Китаєм, Європою і Росією» (2001).

ТА. Грищенко

Біафра (Віаіга, від назви внутр. частини Гвінейської затоки біля узбережжя Нігерії, Камеруну й Екваторіальної Гвінеї) — самопрого-лошена незалежна республіка на нафтоносній частині території Федеративної Республіки Нігерія. Спроба її відокремлення спричинила громадян, війну 1967-70. У січні 1966 в країні стався військ, переворот, в результаті якого до влади прийшов генерал-майор Дж. Агійї-Іронсі. Новим урядом було прийнято рішення про перетворення Нігерії на унітарну д-ву. У липні 1966 в результаті нового перевороту до влади прийшов підполковник *Я. Говон,* який почав переслідування прихильників попереднього режиму, переважно християн-ібо. В умовах політ, кризи в країні, послаблення центр, влади та активізації міжетнічного протистояння, військ, губернатор Східної області полковник О. Оджукву заявив 27.05.1967 про вихід області зі складу Нігерії та створення самостійної д-ви Б. Відмова Оджукву почати переговори про врегулювання питання статусу Східної області призвели до військ, дій федер. армії проти сепаратистів. У січні 1970 останні капітулювали, *війна* завершилася перемогою центр, уряду, підтриманого СРСР, США і Великою Британією, та збереженням цілісності Федеративної Республіки Нігерія. Завдяки значним інвестиціям зах. д-ав у нафтову промисловість, схід, частина залишається найрозвиненішою частиною сучасної Нігерії. Разом із політ, нестабільністю в Нігерії це сприяє збереженню сепаратистських тенденцій на сході
Країни. *СВ.Гринько*

БІДО (Вісіаиії) Жорж Огюстен (5.10.1899, Мулін, Аллє - 27.01.1983, Камбо-ле-Бен біля Ба-йона) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. 1943-44 — голова Нац. ради опору; 1944-48 і 1953-54 - мін. зак. справ; 1946 і 1949-50 — Прем'єр-міністр Франції; 1950-52 — заст. прем'єр-міністра; 1951-52 —міністр оборони; 1945-62 — депутат Національних зборів Франції. Підписав *радянсько-французький договір про союз і взаємодопомогу 1944 та* англ.-франц. договір про союз і взаємодопомогу 1947. Брав участь у роботі *Ради*

міністрів закордонних справ 1945, 1946, 1947. Очолював делегацію Франції на *Паризькій мирній конференції 1946.* 1959-61 — президент виконавчого бюро «Об'єднання за французький Алжир», перейшов у підпілля і закликав до терористичної б-би з режимом *Ш. де Голля,* щоб не допустити незалежності Алжиру. Звинувачений у «змові проти безпеки держави» (1962). Утік за кордон, повернувся до Франції після амністії (1968). Був почесним головою ХДП з 1977.
РА. Кривонос

БІЖЕНЦІ — особи, що залишили країну свого постійного проживання (як правило, країну громадянства) внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соц. групи або політ, переконань, та не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни через такі побоювання. Проблема Б. врегульована цілою низкою *договорів міжнародних,* серед яких головне значення належить багатосторонній Конвенції про статус Б. 1951 та протоколу до неї 1967. У рамках *Організації Об'єднаних Націй* функціонує Управління Верховного комісару у справах Б., статут якого було затверджено *Генеральною Асамблеєю ООН* (рез. №428 від 14.12.1950). Б. не може бути вислано або примусово повернуто до країни, де життю чи свободі загрожує небезпека через расову приналежність, віросповідання (релігію), національність, *громадянство* (підданство), належність до певної соц. групи чи політ, переконання, або де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, або з якої їх може бути вислано чи примусово повернуто до країн, де їх життю чи свободі загрожує небезпека через зазначені обставини.

Згідно із Законом України «Про біженців» особи, які мають намір набути статусу Б. і перетнули держ. кордон України в порядку, встановленому її законодавством, повинні протягом 5 робочих днів звернутися до відп. органу міграційної служби (Державний комітет України у справах національностей та міграції) із заявами про надання їм статусу Б. Статус Б. не надається особам, які вчинили *злочин проти миру, злочин воєнний* або *злочин проти людства;* тяжкий злочин неполіт. характеру за межами України до прибуття в Україну з метою набуття статусу Б., якщо такий вчинок віднесено Кримінальним кодексом України до тяжких злочинів; які винні у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам ООН; які до прибуття в Україну були визнані Б. або отримали притулок в іншій країні або які до прибуття в Україну з наміром набути статусу Б. перебували в третій безпечній країні. Особи, яким надано статус Б. в Україні, прирівнюються у статусі до іноземців та осіб без громадянства, що перебувають у країні на законних підставах, і користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України — за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнар. дог-рами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Б. мають рівні з громадянами України права на пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення її території, за винятком обмежень, які встановлюються законом; на працю; на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; на охорону здоров'я, мед. допомогу та мед. страхування; на відпочинок; на освіту; на свободу світогляду і віросповідання; на направлення індивід, чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів; на володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого ВР України з прав людини; на прав, допомогу; на одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соц. забезпечення в порядку, встановленому законодавством України, та користування житлом, наданим у місці проживання, а також у шлюбних та сімейних відносинах. Особи, яким надано статус Б. в Україні, зобов'язані повідомляти протягом 10 робочих днів органу міграційної служби за місцем проживання про зміни прізвища, складу сім'ї, місця проживання, набуття громадянства України або іншої д-ви, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій д-ві; проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені органом міграційної служби за місцем проживання. Міжнар. співробітництво України у розв'язанні проблем Б. здійснюється на основі *договорів міжнародних України,* згода на обов'язковість яких надана ВР України. Україна співпрацює з іншими д-вами, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, міжнар. орг-ціями з метою усунення причин виникнення проблеми Б., поліпшення їхнього матеріал, становища і вдосконалення прав, статусу, а також повернення Б. у країну їхньої громадян, належності (підданства) або попереднього постійного проживання.
О.В. Заворожиш

БІЛІНСЬКИЙ Михайло Іванович (4.11.1882, с. Драбово-Барятинське Золотоніського повіту Полтавської губернії — 17.11.1921, с. Малі Мин-ки Народицького повіту Волинської губернії) — укр. військ, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї поміщика. Закінчив Лазаревський ін-т схід, мов і Петербурзьку мор. школу. З початком *Першої світової війни* — на дійсній військ, службі, капітан **III** рангу. Після Лютневої рев-ції 1917 — чл. Укр. військ.-мор. штабу Балтійського флоту, один з організаторів ген. секретаріату мор. справ

УНР, чл. Укр. партії соціалістів-самостійників, учасник вироблення укр. вимог на *Брестських мирних переговорах 1917-18.* За гетьманату 77. *Скоропадського* — заст. начальника Головної мор. управи, входив до складу укр. делегації на *українсько-російських мирних переговорах 1918.* 26.12.1918-9.04.1919 -мор. міністр у званні контр-адмірала в урядах В. Чехівського і С. Остапенка, згодом — командир сформованої ним же 1-ї дивізії мор. піхоти армії УНР, учасник кам'янець-подільської Всеукраїнської нац. ради (1920), заст. голови урядової комісії з вироблення проекту Конституції УНР. З 24.03.1921 — міністр внутр. справ в екзильному уряді *А. Лівицького,* учасник Другого зимового походу армії УНР. Застрелився, щоб не потрапити в більшовицький полон. *В.І.Головченко*

БІЛОблоцькИЙ Микола Петрович (1943, с. Де-м'янівка Нижньосирогоського р-ну Херсонської обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч. Закінчив Харківський с.-г. ін-т (1967), кандидат екон. наук. 1964-79 — на комсомольській роботі: інструктор Миколаївського обкому ЛКСМ України; 1-й секр. Жовтневого райкому ЛСКМ України м. Миколаєва; 1-й секр. Миколаївського обкому ЛКСМУ; 2-й секр. ЦК ЛКСМ України. 1979-86 — інспектор ЦК КПУ; 1986-90 — 2-й секр. Черкаського обкому КПУ. 1990-94 — народний депутат України, чл. Президії ВР України, голова Комісії ВР України з питань сой. політики та праці. 1994-96 — ген. директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота» (м. Київ). 1996-97 — міністр праці України; 1997-98 — віце-прем'єр-міністр України з питань соц. політики, міністр праці та соц. політики України; листопад 1998 — листопад 1999 — глава Адміністрації Президента України. Указом Президента України від 1.12.1999 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в РФ. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», «За заслуги» **III, II,** I ступенів, Почесною грамотою КМ України.
В.М. Матвієнко

Біловезька угода про створення Співдружності Незалежних Держав 1991

підписана 8.12.1991 Республікою Білорусь, РФ та Україною. Згідно з угодою СРСР як *суб'єкт міжнародного права* припиняв своє існування, натомість утворювалась *Співдружність Незалежних Держав (СНД).* Сторони визнавали тери-тор. цілісність та недоторканність кордонів одна одної. До сфери спільної діяльності в СНД було віднесено координацію *зовнішньої політики,* співробітництво у формуванні та розвитку спільного екон. простору, заг.-європ. та євразійського ринків, співробітництво у сфері транспорту і зв'язку, охорони навколишнього середовища тощо. Б. у. була відкрита для приєднання всіх держав-членів колишнього СРСР. Білорусь, Росія та Україна брали на себе зобов'язання зберігати й підтримувати під єдиним контролем рад. ядерну зброю. ВР України ратифікувала Б. у. про створення СНД 10.12.1991 із застереженнями, більшість яких стосується узгодження пунктів Б. у. з між-нар. нормами. 20.12.1991 ВР України прийняла заяву «З приводу укладення Угоди про Співдружність Незалежних Держав», в якій зазначалося, що Б. у. забезпечує незалежність України як д-ви, в той же час Україна заперечує проти перетворення СНД на держ. утворення зі своїми владними органами й надання Співдружності статусу суб'єкта міжнар. права. У результаті зустрічі в Алмати 21.12.1991 кількість учасників СНД збільшилась до 11 країн — колишніх республік СРСР, окрім Грузії (приєдналася до СНД у 1993) та країн Балтії.
С.В. Гринько

БІЛОДІД Ростислав Митрофанович (4.03.1932, Київ) — укр. науковець та дипломат. Закінчив радіофізичний ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1961), кандидат фізико-математичних наук. Трудову діяльність розпочав 1948 юнгою-учнем 84-ї школи радіометристів ВМФ СРСР (м. Ленінград). 1950-51 — навчався в Київському політехнікумі зв'язку. 1951-54 — служба в Збройних силах СРСР. 1954-56 — інструктор вищої кваліфікації спортклубу Міністерства оборони СРСР (м. Москва). 1956-61 — навчався в Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка. 1961-67 — наук, співробітник-консультант Президії АН УРСР; 1967-72 — співробітник *Секретаріату ООН* у Нью-Йорку; 1972-79 — помічник президента АН УРСР; 1979-93 — нач. Управління міжнар. зв'язків Президії АН України. 1993-94 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Литовській Республіці. У 1994 — березні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. У березні 1999 — квітні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Соціалістичній Республіці В'єтнам; водночас у червні 2000 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малайзії за сумісництвом, червні 2000 — вересні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур за сумісництвом; у липні 2000 — вересні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Таїланд за сумісництвом; у червні 2000 — квітні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Камбоджа, Лаоській Народно-Демократичній Республіці, Республіці Філіппіни і Союзі М'янма за сумісництвом. *В.М. Матвієнко*

БІЛОКОЛОС Дмитро Захарович (5.02.1912, с. Єго-рівка Маріупольського повіту Катеринославської губернії (тепер Волноваський р-н Донецької обл.) — 2.04.1993, Київ) — укр. рад. гром.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив 1931 Бердянський пед. технікум, 1948 —Донецький пед. ін-т, 1955 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС. Кандидат філос. наук. У 1931-41 — учитель у школах Донецької області, дир. середньої школи м. Донецька. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941-45; воював на Волховському і Карельському фронтах; командував взводом, ротою, батальйоном, обіймав посаду нач. штабу полку. 1947-52 — зав. відділу пропаганди й агітації, секр. Донецького міському КП(б)У, 1955-56 — зав. відділу науки і культури Донецького обкому КПУ. 1957-66 — секр. Донецького обкому КПУ. 16.03.1966-11.06.1970 - мін. зак. справ УРСР. Очолював делегації УРСР на 21-24-й сесіях *Генеральної Асамблеї ООН,* кількох сесіях *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО),* міжнар. нарадах і конференціях, активно виступав за дорученням керівництва СРСР з низки актуальних міжнар. проблем, ут. ч. півд.-родезійського та *Намібії проголошення незалежності,* держ. суверенності інших колишніх колоніальних територій. На Міжнародній конференції з прав людини 1968 у Тегерані делегація УРСР запропонувала 4 проекти резолюцій (у співавторстві з Болгарією, Польщею та Угорщиною) про здійснення екон., соц. і культ, прав, про заходи, які необхідно застосувати проти нацизму й расової нетерпимості (у співавторстві з Польщею та Чехословаччиною), про підвищення ефективності методів роботи органів ООН у сфері *прав людини,* про відповідальність за *злочини воєнніта злочини проти людства* (у співавторстві з Польщею). Того самого року Постійний представник УРСР у Комісії ООН з прав людини професор П. Недбайло став першим лауреатом премії ООН «За видатні досягнення в сфері прав людини». Делегація УРСР внесла низку істотних пропозицій, ставши співавтором проекту Декларації про заг. участь у *Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969.* УРСР приєдналася до: Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965); міжнар. пактів про права людини (1966); Договору про принцип діяльності держав з дослідження та використання косм. простору включно з Місяцем та іншими небесними тілами (1967); Конвенції про незастосування строку давності до військ, злочинів і злочинів проти людства (1968); Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітр. суден (1970) та ін. У 1970-76 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР у Замбії та в Ботсвані (за сумісництвом), вважався одним із найдосвідченіших африканістів у МЗС СРСР, зробив значний внесок щодо захисту стратегічних інтересів та зміцнення політ, позицій СРСР на півдні африк. континенту. Неодноразово обирався депутатом Верховної Ради УРСР, нагороджений бойовими і трудовими орденами та медалями СРСР. *Д.В. Табачник*

Білорус Олег Григорович (14.10.1939, с. Червона Фастівського р-ну Київської обл.) — укр. економіст, науковець, дипломат. Закінчив Київ, ін-т народного госп-ва (1960), д-р екон. наук (1980), член-кореспондент НАН України (1990). 1960-62 — інженер-економіст, заст. начальника, нач. планово-екон. відділу НВО ім. Т.Г. Шевченка (Харків); 1962-66 — аспірант кафедри економіки промисловості (водночас, 1964-65 — наук, стажування в Белградському ун-ті); 1966-79 — асистент, старший наук, співробітник, старший викладач, доцент, заст. декана, декан, проректор, 1 -й проректор Київ, ін-ту народного госп-ва (з травня 1970). 1979-86 — дир. Департаменту промисловості, науки і техніки секретаріату Європ. екон. комісії ООН (Женева). 1986-89 — заст. директора Ін-ту економіки Держплану СРСР, заст. директора Ін-ту економіки АН УРСР; 1989-92 — ген. директор Міжнар. ін-ту менеджменту (Київ), водночас 1991 -92 — дир. Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин НАН України. Березень 1992 — вересень 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США. Вересень 1996 — січень 1997 — чл. Експертної ради при Прем'єр-міністрові України — радник Прем'єр-міністра. Народний депутат України 3-го і 4-го скликання; з 2000 — віце-президент екон. к-ту Парламентської асамблеї *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).* Автор, співавтор понад 300 наук, праць, зокрема 27 індивід, і колективних монографій.
В.М. Матвієнко

Білорусько-російська угода про митний СОЮЗ 1995 підписана 2.01.1995 в Мінську (Білорусь) між РФ та Білоруссю; разом з утвореним у січні 1994 екон. і монетарним союзом двох держав, *митний союз* став початковим етапом їх екон. інтеграції. Б.-р. у. набула чинності 30.11.1995. Завданнями Митного союзу стали: забезпечення спільними зусиллями соц.-екон. прогресу країн шляхом усунення перешкод для вільної екон. взаємодії між суб'єктами господарювання; гарантування сталого розвитку економіки, вільного товарообміну та чесної конкуренції; координація екон. політики своїх країн та забезпечення всебічного розвитку народного госп-ва і створення умов для формування спільного екон. простору. Митний союз передбачав започаткування єдиної митної території держав-учасниць (відміна торг, зборів, податків і тарифів, а також встановлення однакового торг, режиму щодо третіх країн) і наявність подібних механізмів регулювання економіки, що базуються на ринкових принципах господарювання та уніфікованому законодавстві. Б.-р. у. була відкрита для приєднання будь-якої дер-жави-учасника

Співдружності Незалежних Держав. 20.01.1995 до Б.-р. у. приєднався Казахстан. Із приєднанням Киргизії (1996) і Таджикистану (1999) сформувалася т. зв. «інтеграційна п'ятірка», яка утворила *Євразійське економічне співтовариство.* *С.В. Гринько*

Білоцерківський ДОГОВІР 1651 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою укладений 18(28).09.1651 після невдалої для козацько-селянської армії *Б. Хмельницького* Берестецької битви 18(28).06-Ю(20).07.1651. Унаслідок роботи переговорної комісії, очоленої з козацького боку ген. писарем /. *Виговським,* а з польського — сенатором і київ, воєводою *А. Киселем,* було досягнуто домовленості щодо скорочення козацького реєстру з 40 до 20 тис. Виключені з реєстру повертались під владу шляхти, а реєстрові козаки виселялись з Брацлавського та Чернігівського воєводств у королівські маєтності Київського воєводства. Шляхта Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств поверталась до своїх маєтків і поновлювала володіння кріпаками. Чигирин залишався за Б. Хмельницьким, який зоставався гетьманом Війська Запорозького, але підпорядковувався владі польського коронного гетьмана. Після смерті Б. Хмельницького король Речі Посполитої діставав право призначати та звільняти козацьких гетьманів. Б. Хмельницький позбавлявся права на *дипломатичні відносини* з іноозем. д-вами і зобов'язувався розірвати *українсько-кримський союзний договір 1648* (якщо не приведе хана *Іслам Герея III* «до послуг королю»). Водночас передбачалося збереження прав і свобод православної церкви та надання амністії учасникам повстання. Але відмова Сейму Речі Посполитої в лютому 1652 ратифікувати договір (вперше в історії польського парламентаризму депутат-шляхтич використав своє право «вето») і перемога війська Б. Хмельницького в Батозькій битві 22-23.05(1-2.06). 1652 анулювали Б. Д. *В.І. Головченко*

БІПОЛЯРНІСТЬ — конфігурація співвідношення сил у *системі міжнародній,* яка відображає наявність двох домінуючих «центрів сили». Біполярна система *міжнародних відносин* існувала під час *«Холодної війни».* В умовах Б. більшість країн групується навколо двох *наддержав,* чиї сили значно переважають сили інших; решта д-ав, навіть об'єднавшись, неспроможні врівноважити одну з них. Лише «центри» біполярної системи можуть врівноважувати один одного. Принцип рівноваги застосовується до відносин між двома коаліціями, що утворюються навколо кожного з двох центрів. Вплив двох наддержав ділить міжнар. систему на відносно відмежовані підсистеми. Притаманною рисою Б. є конфрон-таційність. У біполярній системі вирізняють такі види *акторів міжнародних* — дві наддержави, які очолюють коаліції, учасники коаліцій і д-ви, що можуть і прагнуть залишитись поза *конфліктом міжнародним.* *о А. Коппель*

БІОЦИД — навмисне та масове знищення людей і живої природи з застосуванням зброї масового знищення з метою досягнення воєнної переваги над супротивником та перемоги в збройному конфлікті. Сучас. *міжнародне право* кваліфікує Б. як міжнар. *злочин проти людства,* що полягає у протиправному руйнуванні навколишнього природ, середовища, пов'язаному з порушенням *безпеки міжнародної* та завданням шкоди життю і здоров'ю не тільки сучасного, але й прийдешніх поколінь людства. Б. є наслідком агресивної війни або підготовки до неї, пов'язаний із цілеспрямованим застосуванням нейтронної, бактеріологічної, токсичної та хім. зброї, а також отруйних речовин, що призначені для виведення з ладу лише особового складу супротивника без завдання шкоди бойовій техніці, зброї та іншим матеріал, цінностям.
М.М. Гнатовськип

БІрнС (Вугпез) Джеймс Френсіс (1879 - 1972) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. 1911-25 — чл. Палати представників США; 1930-41 — сенатор від Демократичної партії; 1941 -42 — чл. Верховного суду США; 1942-43 — дир. Управління екон. стабілізації; 1943-45 — дир. Управління військ, мобілізації. Брав участь у *Кримській (Ялтинській) конференції 1945.* 1945-47 *— державний секретар США,* учасник *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945,* Лондонської (1945) і Паризької (1946) сесій *Ради міністрів закордонних справ,* Московської наради 1945 мін. зак. справ СРСР, США і Великої Британії, *Паризької мирної конференції 1946.* 1951-55 — губернатор Півд. Каліфорнії, потім відійшов від активної ПОЛІТ. ДІЯЛЬНОСТІ. *В.І. Головченко*

Бісмарк (Віктагск) Отто Едуард Леопольд фон Шьонгаузен (1.04.1815, Шьонгаузен, Пруссія — 30.07.1898 Фрідріхсруе біля Гамбурга, Німеччина) — нім. держ. діяч і дипломат, князь. 1851-59 — представник Пруссії в бундестазі Німецького Союзу у Франкфурті-на-Майні; 1859-62 — посол Пруссії в Росії; 1862 — посол у Франції; 1862-67 — Прем'єр-міністр і мін. зак. справ Пруссії, завершив *Німеччини об'єднання 1848-71* під її проводом. Після створення Пів-нічно-Німецького Союзу 1867 — бундесканцлер, а після перемоги у *франко-прусській війні 1870- 71* та проголошення Німецької імп. — рейхсканцлер (до

1890). Прагнучи не допустити реваншу з боку Франції та утворення антинім. коаліції, був ініціатором створення *Союзу трьох імператорів,* укладення договору про союз з Австро-Угорщиною (1879), а 1882 — *Троїстого союзу,* що поклав початок поділу Європи на дві ворожі коаліції. Уклав *Договір «перестрахування» 1887* з Росією. Виступав проти намірів нім. військ, кіл розпочати превентивну війну з Росією, вважаючи, що вона була б небезпечною для його країни. Відправлений у відставку (1890) *Вільгельмом II.* *РА. Кривонос*

БІСТреану Іон (11.12.1942, Брашов, Румунія) — румун, дипломат. Закінчив Бухарестський ун-т. З 1968 — працівник МЗС Румунії. 1970-78 — 3-й, 2-й, 1-й секр. посольства Соціалістичної Республіки Румунії в СРСР; 1978-81 — урядовець МЗС СРР; 1981-86 — працівник посольства в Греції; 1986-90 — на Кіпрі; 1990-91 — радник МЗС; 1991-92 — радник, тимчасовий повірений у справах Румунії в Молдові. 1993-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії В Україні. *В.І. Головченко*

Біхевіоризм (від англ. Ьепауоиг — поведінка) у *міжнародних відносин теорії* — методол. підхід, що полягає в аналізі поведінки *акторів міжнародних;* надає великого значення емпіричним дослідженням. Б. у дослідженнях міжнар. відносин з'явився в 40-х і набув значного поширення в 60-70-і XX ст. Рев. зміни, започатковані Б. у методах досліджень у соц. науках, вплинули на розвиток досліджень міжнар. відносин і призвели до утворення т. зв. «наукового підходу» в їх теорії, але не спричинили радикальної зміни у співвідношенні теорет. та емпіричних методів. Б. спонукав до масштабного залучення для аналізу міжнар. відносин теорет. концепції та окремих категорій з інших соц. дисциплін, передусім соціології, психології', кібернетики, математики, екон. науки тощо, а також сприяв утворенню т. зв. «теорій середнього рівня», які досліджували міжнар. відносини лише в їх окремих аспектах — *конфлікт міжнародний, інтеграція міжнародна,* процес прийняття зовн.-політ. рішень тощо, що в цілому сприяло заг. розвитку теорії міжнар. відносин.
А А. Суботін

БІШОП (Ві8Іюр) Моріс (29.05.1944, о. Аруба -19.10.1983, Сент-Джорджес, Гренада) — гре-надський громад.-політ, і держ. діяч. За фахом лікар. У 1972 створив маркс. Об'єднаний похід за добробут, освіту і визволення (Рух «Новий Джуел»). 1976 обраний до парламенту. Унаслідок організованого ним повстання 13.03.1979 очолив Народний рев. уряд, водночас — мін. зак. справ. Встановив дип. відносини з Кубою (квітень 1979) і СРСР (вересень 1979), залучив їхніх військ, спеціалістів для навчання 1,5-тис. армії Гренади, зберіг приязні стосунки з адміністрацією Президента СІЛА *Дж. Картера.* Будівництво кубинськими фахівцями міжнар. аеропорту, що мав військ.-стратегічне значення, спричинило оголошення *Р. Рейганом* бойкоту Гренади (березень 1983) і проведення навчань ВМС США поблизу острова. Прагнучи не допустити ескалації конфлікту, у липні 1983 відвідав Вашингтон і під час зустрічі з помічником Президента США з нац. безпеки В. Кларком пообіцяв переглянути союзницькі стосунки з Кубою, що викликало роздратування ультралівого військ, угруповання, яке 14.10.1983 усунуло Б. від влади. Загинув у перестрілці під час масової демонстрації прибічників. 25.10.1983 відбулася *висадка військ США на О. Гренада.* *В.І. Головченко*

Блажевскі (В1а2Ітеу§кі) Владо (1944) — македонський дипломат. Закінчив Військову академію в м. Новий Сад (1966) та Ін-т політ, наук у Загребі (1975), кандидат політ, наук. 1976-77 — радник Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1977-80 — консул ген. консульства СФРЮ в Києві; 1980-85 — радник Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1985-89 — 1-й секр. посольства СФРЮ в КНДР; 1989-92 — спец, радник Управління Азії та Дал. Сходу Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1992-93 — спец, радник, нач. Управління Азії та Дал. Сходу МЗС Македонії; 1993-96 — спец, радник, нач. Управління СНД МЗС Македонії; 1996-97 — тимчасовий повірений у справах Республіки Македонія в Києві. У 1997-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Македонія В Україні. *РЛ. Кривонос*

Блер (Віаіг) Ентоні (Тоні) Чарлз Лінтон (6.05.1953, Единбург, Шотландія) — брит. громад.-політ, й держ. діяч. Нар. у сім'ї адвоката. Закінчив Коледж Св. Іоанна Оксфордського ун-ту (1975). 1976-83 займався адвокатською практикою в Парижі, спеціалізувався з трудового законодавства. 1983 за підтримки Лейбористської партії став членом палати громад від шахтарського округу Сіджфілд. Як прихильник європ. інтеграції та зміцнення *НАТО* активно підтримував плани модернізації партії та зменшення в ній впливу профспілок. 1989-92 — секр. «тіньового кабінету» лейбористів і член виконкому Лейбористської партії, 1992-94 — міністр внутр. справ «тіньового уряду». 21.07.1994 очолив Лейбористську партію, зробивши наголос у своїй програмі на визнанні важливості ринкової конкуренції й окремих положень екон. неолібералізму, на відмові від націоналізації засобів вир-ва, поєднанні засад індивідуалізму й

колективізму. На заг. виборах 1.05.1997 Лейбористська партія здобула перемогу й Б. став наймолодшим Прем'єр-міністром Великої Британії за останні 185 років (дістав підтримку електорату в 43,1% голосів, переобраний з аналогічними результатами 2001). Започаткував процес конституційної реформи, розширивши 1997-98 автономію Шотландії й Уельсу та ліквідувавши 1999 інститут спадкового перства. У вересні 1997 налагодив результативний процес мирного врегулювання в Півн. Ірландії (див. *Белфастська угода про врегулювання в Північній Ірландії 1998).* У зовн. політиці продовжив курс консерваторів на зміцнення *американсько-англійських «особливих відносин»,* водночас намагався забезпечити провідні позиції Великої Британії в *Європейському Союзі,* активно підтримав використання Збройних сил НАТО під час *Косовської кризи* й виступив головним союзником США в *антитерорисгпичній коаліції* та проведенні її операцій в Афганістані 2001-02 й Іраку 2003. У відносинах з Україною ініціював надання їй статусу «сусіда» розширеного ЄС.
Л.В. Губерськиіі

«Блискучої ІЗОЛЯЦІЇ» курс — брит. *доктрина зовнішньополітична* II пол. XIX ст., що передбачала відмову Лондона від входження в союзні відносини в мирний час та на тривалий період. Спираючись на екон., колоніальне та мор. домінування, які не зазнавали загрози з боку континентальних д-ав, брит. зовн. політика віддавала перевагу утворенню ситуативних коаліцій для захисту власних нац. інтересів, не беручи на себе довгострокових зобов'язань у протиріччях між ін. європ. д-вами. Зовн.-політ, практикою Великої Британії «Б. і.» к. став від часів прем'єрства *Г. Пальмерстона,* його активними провідниками були *Р. Солсбері* та *Б. Дізраелі.* Поступове послаблення позицій Великої Британії у світі призвело до відмови від «Б. і.» к. з утворенням *англійсько-японського союзу 1902-21* та англ.-
фраНЦ. *Антанти.* *В.Ю. Константинов*

Блокада — ізоляція д-ви з боку іншої держави чи групи держав, щоб примусити до змін в її поведінці. *Статут ООН* передбачає Б. як можливий колективний захід, здійснюваний краї-нами-членами *Організації Об'єднаних Націй* для відновлення й підтримки миру за рішенням *Ради Безпеки ООН* (ст. 39, 41). У всіх інших випадках здійснення будь-якою д-вою збройної Б. іншої д-ви розглядається як збройної *агресії акт.* Розрізняють *блокаду воєнну, блокаду морську* та економічну. Б. економічна є порушенням економіки країни через позбавлення сировини, ринків збуту товарів, її ізоляцію. Здійснюється шляхом припинення (заборони) зовн.-торп, фінанс, кредитних та інших екон. зв'язків із д-вою. Може поширюватись одночасно на всі або на окремі форми екон. зв'язків (напр., припинення лише кредитних зв'язків). Звичайно екон. Б. пов'язана з політ, заходами, інколи також із воєнною блокадою.
М.С. Каменецькиіі

Блокада валютна — односторонні валютні заходи, яких вживає держава (або група держав) для обмеження обігу на її території *валюти* та валютних цінностей інших країн із метою спонукання цих країн виконувати певні вимоги. Сутність Б. в. полягає в намаганні здійснити негативний вплив на екон. стан блокованої країни шляхом застосуваня дискримінаційних валютних обмежень, а також у заморожуванні депонованих в інозем. банках валютних цінностей цієї д-ви та/або її спільників. До арсеналу най-

уживаніших інструментів Б. в. входять такі заходи, як блокування (заморожування) рахунків, валютні обмеження (у т. ч. й на конвертацію депонованих коштів у валюти третіх країн), запровадження золотої чи кредитної блокади тощо. Ці заходи можуть здійснюватись окремими країнами одноосібно (США проти Чилі за правління уряду Народної єдності С. Аль-єнде 1970-73) або скоординовано з іншими (бойкот *Лігою арабських держав* Ізраїлю); вони можуть запроваджуватись як законодавчим шляхом, так і в адмін. порядку.
У XX ст. найчастіше Б. в. оголошували краї-ни-емітенти резервних валют, у банках яких акумулювались авуари нерезидентів. У період *Другої світової війни* та деякий час після її завершення Велика Британія блокувала відкриті в її банках рахунки, на яких зберігалась інозем. валюта країн стерлінгової зони. Кошти з цих рахунків, що належали гол. ч. Індії та Єгипту, під час дії Б. в. могли використовуватись лише для розрахунків між учасниками даного валютного угруповання (див. *Валютні зони).* Після націоналізації 1951 Іраном Англо-іранської нафтової компанії Банк Англії припинив конвертацію фунта стерлінгів для Ірану й рекомендував Італії та Японії не вести розрахунків з Іраном у фунтах. 1956 у відповідь на на-ціоналізацію Суецького каналу США. Велика Британія та Франція організували Б. в. Єгипту, заморозивши його валютні рахунки у своїх банках.
Починаючи з 90-х XX ст. Б. в. стала важливою складовою комплексу екон. санкцій, які вживаються вже не окремими країнами чи угрупованнями, а всією світовою спільнотою за рішеннями *Ради Безпеки ООН.* Згідно зі ст. 41 гл. **VII** *Статуту ООН* Рада Безпеки уповноважена за необхідності запроваджувати проти

певних країн у числі інших й екон. санкції, найважливішу роль серед яких останнім часом стали відігравати фінанс. санкції, що визначаються як цільові та виважені. Такі санкції оголошувались проти Югославії, Лівії та Іраку. Вони передбачали повну заборону фінанс. транзакцій з певною д-вою та тимчасове заморожування активів резидентів її країни. При цьому заморожування не мало конфіскаційного характеру: на заморожені активи нараховувалися відсотки. На межі XX — XXI ст. головним координатором встановлення та проведення Б. в. стала Міжнар. група з розробки фінанс. Засобів б-би з відмиванням грошей — ФАТФ. Першою країною, проти якої в 2001 були введені санкції за рекомендацією ФАТФ, стала Науру, другою — Нігерія, третьою — Україна, по відношенню до якої (19.12.2002) ФАТФ порадила країнам-членам орг-ції ввести санкції (були чинними ДО 14.02.2003). *НД.Амалян*

Блокада ВОЄННа — спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції (тобто порушенні зовн. зв'язків) ворожого об'єкта — держави, міста, порту, протоки, затоки, великого військ, угруповання, військ, бази тощо (див. *Блокада).* Залежно від масштабів, розрізняють повну або часткову Б. в.; залежно від того, якому роду військ належить вирішальна роль в її веденні — суход., мор., повітр. чи змішану. Залежно від військ, завдання Б. в. може бути стратегічною або оперативною. Тактична Б. в. — ізоляція невеликого опорного пункту, аеродрому або ізоляція ворожих гарнізонів партизанами — як правило позначається особливим терміном «блокування». Блокада фортець була розповсюдженим засобом ведення воєнних дій у давнину (напр., в історії України та Речі Посполитої відома блокада Кам'янець-Подільської фортеці військами тур. султана Мохаммеда IV та гетьмана *П. Дорошенка* в серпні 1672). У практиці *міжнародних відносин* XIX ст. окремо використовувалася як різновид репресалій т. зв. «мирна блокада» — за відсутності стану *війни* між д-вами. У новітній історії Б. в. застосовувались ворожими сторонами під час *Першої* та *Другої світових воєн.* Один із най-трагічніших епізодів Другої світової війни — блокада Ленінграда нім.-фаш. військами (вересень 1941 — січень 1944), що забрала життя майже 700 тис. мешканців та захисників міста. Сучас. *міжнародне право* розглядає Б. в. як злочин проти миру і «мирної блокади» не відрізняє. *Статут ООН* серед заходів щодо загрози миру, порушень миру та *агресії актів,* які можуть бути призначені *Радою Безпеки ООН,* називає «демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських або суходільних сил членів Організації» (ст. 42 гл. **VII).** Отже, за сучас. міжнар. правом Б. в. може бути правомірною тільки у випадку, якщо вона викликана попереднім порушенням принципу незастосу-вання сили або загрози силою з боку д-ви, проти якої вона застосовується.

М.С. Каменецький, В.С. Ржевська

Блокада морська: 1. Різновид *блокади воєнної,* спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції супротивника від мор. узбережжя та перериванні його мор. комунікацій. Внаслідок Б. м. нейтральні д-ви втрачають можливість вільно торгувати з д-вою, узбережжя якої блоковане. Остання, будучи вимушена відмовитись від використання узбережжя, яке належить їй або зайняте нею під час воєнних дій, виявляється послабленою як у стратегічному, так і в екон. відношенні. У *міжнародному праві* воєнна Б. м. регламентується нормами Паризької декларації про мор. війну 1856, Лондонської декларації про право мор. війни 1909 (не набула чинності) та міжнар.-прав. звичаями. Згідно з Лондонською декларацією при оголошенні воєнної Б. м. мають бути зазначені дата її початку, геогр. кордони блокованого узбережжя й термін, який надається нейтральним суднам для виходу з блокованих портів. Нейтральним д-вам має бути повідомлено дип. каналами про початок воєнної Б. м. Допускається лише блокада портів і берегів, які належать супротивникові або зайняті ним; нейтральне узбережжя не може бути блоковане. За сучас. міжнар. правом (пункт (с), рез. №3314 «Визначення агресії» *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974) блокада портів чи берегів д-ви збройними силами іншої д-ви, якщо ця д-ва встановлює блокаду першою, незалежно від оголошення війни, вважається *агресії актом.* За звичаєвим міжнародним правом такі дії розглядаються як збройний напад на блоковану д-ву і є підставою для реалізації права на індивід, або колективну самооборону. Відомий в історії XX ст. приклад воєнної Б. м., яка становила порушення принципу незастосування сили або загрози силою, хоча не була формально засуджена більшістю світового співтовариства — «захисний карантин» узбережжя Куби, здійснений США в жовтні 1962, аби перешкодити розміщенню на території острова ядерних ракет СРСР (див. *Карибська криза 1962).*

2. На підставі рішення *Ради Безпеки ООН* — один із колективних примусових заходів для підтримки або відновлення міжнар. миру, передбачений *Статутом ООН* (ст.ст. 41, 42 гл. VII)**.** Може бути застосований членами ООН на підставі рез. РБ ООН до д-ви, яка порушила *незастосування сили або загрози силою принцип,* порушення миру чи агресії акту. У цьому випадку Б. м. є типом санкцій, що застосовуються д-вами

з допомогою міжнар. орг-цій. Вона може мати як воєнний, так й екон. характер, може проводитись незалежно від того, чи оголосила РБ ООН агресором д-ву, проти якої спрямована блокада, але обов'язково

повинна відбуватись на підставі рез. РБ ООН. Так, 1990 внаслідок агресії Іраку проти Кувейту РБ ООН визнала факт порушення миру з боку Іраку, але не оголосила цю д-ву агресором (рез. №660 від 2.08.1990). Уряд США висловив готовність розпочати Б. м. Іраку на підставі реалізації права на колективну самооборону відп. до ст. 51 Статуту ООН. Однак Ген. секретар ООН *Х. Перес де Куельяр* наполіг на тому, щоб рішення про оголошення блокади приймалось виключно в рамках ООН. У результаті, Б. м. Іраку була застосована на підставі рез. №665 від 25.08.1990 РБ ООН, яка уповноважувала держави-члени ООН «зупиняти вхідні й вихідні морські перевезення з метою огляду й перевірки вантажів і напрямів...». Оголошення Б. м. Іраку передувало повномасштабним воєнним діям проти нього, які розпочались у січні 1991 на підставі рез. №678 РБ ООН. *в.с. Ржевська*

БЛЮМ (Війт) Леон (9.04.1872, Париж- 30.03.1950, Жуї-ан-Жоза, Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в євр. сім'ї середнього достатку. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни 1894, д-р права. 1902 вступив до Французької соціалістичної партії (ФСП), 1919 очолив її виконком і був обраний до палати депутатів. У сер. 30-х перед лицем фаш. загрози ініціював створення лівої коаліції за участю комуністів і лівих радикалів — «Народного фронту», що перемогла на парл. виборах (1936). 4.06.1936-22.06.1937, 13.03.-10.04.1938 - Прем'єр-міністр, 23.06.1937-12.03.1938 — віце-прем'єр Франції. Запровадив прогрес, трудове законодавство. Побоюючись розколу франц. суспільства, зайняв політику невтручання в громад, війну в Іспанії, але водночас рішуче виступив проти політики умиротворення нацистської Німеччини й гостро засудив *Мюнхенську угоду 1938.* У вересні 1940 заарештований маріонетковим *Віші урядом.* У квітні 1943 ув'язнений у нім. концтаборі, звідки звільнений у травні 1945 амер. військами. У січні 1946 — надзвичайний посол на переговорах щодо іно-зем. боргів, 16.12.1946-16.01.1947 — Прем'єр-міністр перехідного уряду Франції, 1948 — віце-прем'єр-міністр і голова франц. делегації в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).* *в.і. Головченко*

ференції є припинення існування *Панамериканського союзу* і створення *Організації американських держав (ОАД).* Б. к. фактично створила засади нової системи міждерж. відносин у Зах. півкулі: були прийняті Статут ОАД, Американська декларація прав та обов'язків людини, Боготський пакт про мирне вирішення суперечок, Боготська екон. угода та низка інших док-тів. Статут визначив головними завданнями ОАД зміцнення миру й безпеки, запобігання конфліктам у відносинах між країнами-учасницями та мирне врегулювання суперечок, спільні дії в разі агресії проти членів ОАД тощо. Орг-ція базувалась на принципах дотримання *міжнародного права,* поваги *суверенітету* й незалежності. Лат.-амер. д-вам вдалось, попри протидію США, домогтись включення в Статут ряду важливих положень, зокрема про юрид. рівність членів ОАД. Боготський пакт про мирне вирішення суперечок передбачав, що перш ніж виносити спірні питання на розгляд *Ради Безпеки ООН,* держави-члени ОАД мають використати всі наявні засоби врегулювання на регіональному рівні. Це положення відповідало позиції США, які т. ч. уникали можливого вето постійних членів РБ ООН у вирішенні амер. питань. Вперше в міжнар. практиці в Боготський пакт була включена стаття про визнання обов'язковою юрисдикції *Міжнародного Суду ООН* в разі виникнення суперечок юрид. характеру між д-вами. Лат.-амер. країни покладали великі надії на Боготську екон. угоду, яка була покликана вирішити проблему екон. розвитку та сприяти розвитку екон. відносин зі США на засадах співробітництва. В угоді були закріплені положення про шляхи зменшення залежності лат.-амер. д-ав від продажу сировини. Проте угода не була ратифікована через кардинальні розбіжності в підходах до вирішення екон. проблем регіону, шо існували між США і лат.-амер. країнами.
Н.М. Весела

БОЙКОТ економічний (з англ. — Ьоусоіі, від імені англ. керуючого Ч.К. Бойкота, стосовно якого вперше в 1880 ірландськими орендарями був застосований такий захід): 1. Форма політ, й екон. б-би, що припускає повне чи часткове припинення відносин з окремою особою, орг-цією, підприємством (напр., відмова наймати на роботу, купувати продукцію певного підприємства). 2. У *міжнародних відносинах,* за *Статутом ООН,* — один із примусових заходів (без застосування збройних сил) для підтримання миру. Полягає у відмові д-ви підтримувати відносини з якою-небудь д-вою чи групою д-ав.
В.І. Серажим

Бож (? — 375) — вождь племінного союзу антів. Готський історик Іордан повідомляє у своєму творі «Про походження і діяння гетів» (550), що 375 король остроготів Вінітарій увійшов із військом у межі антів й у першій битві був ними переможений, та надалі став діяти рішучіше і «розіп'яв короля їхнього Божа з синами його і з 70 старійшинами для настрахання, щоб трупи розіп'ятих подвоїли страх підкорених». Ця розповідь свідчить про те, що анти, противники Вінітарія, були численними і сильними.
М.Ф. Котляр

БОЖКО Олександр Іванович (25.02.1946, с. Нові Безрадичі Обухівського р-ну Київської обл.) — укр. літературний критик, перекладач, дипломат. Закінчив філол. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1973), стажувався в Єреванському ун-ті (1973-75), навчався в аспірантурі Ін-ту літератури АН Вірменії. 1976-79 — співробітник газети «Літературна Україна»; 1979-90 — співробітник журналу «Всесвіт»; 1990-93 — відповідальний секр. Київ, орг-ції Спілки письменників України; 1993-96 — радник відділу двосторонніх відносин із країнами СНД і Грузією 1-го територ. управління, нач. Управління країн СНД МЗС України. У липні 1996 — грудні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Вірменія. З грудня 2001 — нач. Управління країн СНД МЗС України. Член Спілки письменників України (1985), автор понад 70 культурологічних і літературознавчих статей, перекладів з вірменської, зокрема книг В. Вартаняна, З. Ха-лаф'яна, Г. Матевосяна, К. Симоняна та ін.
В.М. Матвієнко

Бойко Віталій Федорович (30.09.1937, с. Кра-пивна Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) — укр. юрист, держ. діяч. Закінчив Харківський юрид. ін-т (1963). 1964-73 працював народним суддею, головою Амуро-Нижньодніпровського районного народного суду м. Дніпропетровська. 1973-76 — заст. голови Дніпропетровського обласного суду; 1976-85 — голова Донецького обласного суду. 1986-90 — 1-й заст. міністра юстиції УРСР; серпень 1990 — квітень 1992 — міністр юстиції України; з квітня 1992 — зав. відділом нац. безпеки, оборони, правопорядку та надзвичайних ситуацій Кабінету Міністрів України, виконував обов'язки голови ЦВК щодо виборів депутатів у ВР України (1988-92). У 1992-94 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова. Від грудня 1994 — голова Верховного Суду України. 1997-2000 — заст. голови Координаційної ради з питань судово-прав. реформи при Президентові України; один з організаторів Спілки юристів України, заслужений юрист України (1997). Нагороджений Почесною грамотою Президії ВР УРСР, орденом князя Ярослава Мудрого V ст.
Твори: автор бл. 30 публікацій з питань становлення та розвитку в Україні судової влади, серед яких — «Актуальні проблеми судової реформи» (1996); «Інститут справедливості» (1996); «Нова конституція і судова влада» (1997).
В.М. Матвієнко

Бокасса (Воказза) Жан Бедель (22.02.1921, Бобангуї, провінція Убангі-Шарі Французької Екваторіальної Африки — 3.11.1996, Банті, ЦАР) — центр.-африк. держ. і військ, діяч. Закінчив середню школу в Браззавілі й офіцерську школу у Франції (1949). Учасник *Другої світової війни* та Індокитайської війни (1946-54), капітан. 1960-64 — голова військ, кабінету при канцелярії Президента ЦАР, потім — нач. ген. штабу збройних сил. Унаслідок військ, перевороту 1.01.1966 - Президент ЦАР (з 1972 — довічний), водночас — голова і ген. секр. правлячої партії Рух соц. еволюції Чорної Африки. 1974 присвоїв собі звання маршала. 4.12.1976 проголосив себе імператором. Внутр. політика, попри декларо-ване будівництво «африканського» (чи «тропі-калізованого») соціалізму, була спрямована на досягнення абс. особистої влади й придушення будь-яких проявів громад.-політ, діяльності. На міжнар. арені спершу орієнтувався на Москву, 4 рази відвідав СРСР з офіц. і робочими візитами, але, не отримавши очікуваної матеріал.-фінанс. допомоги, поновив тісні зв'язки з Францією. У сер. 70-х зблизився з *М. Каддафі* (навіть прийняв іслам і змінив ім'я на Салах Єддін Ахмед). Остання обставина й масові антиурядові виступи призвели до збройного втручання Франції 20.09.1979 і повалення диктаторського режиму. Водночас Париж надав політ, притулок екс-імператору, який 1980 заочно засуджений до смертної кари в ЦАР. 1986 таємно повернувся на Батьківщину для орг-ції держ. перевороту. Був заарештований і вдруге засуджений до смертної кари, заміненої довічною каторгою. 1993 амністований. *В.І. Головченко*

Болгарсько-сербський союз 1912 — політ, і воєнний союз Сербії і Болгарії, оформлений договором про дружбу і союз 13.03.1912, військ, конвенцією 12.05.1912 та двома угодами між ген. штабами держав; став основою Балкансь-кого союзу, до якого увійшли Сербія, Болгарія, Греція, Чорногорія. Сербсько-болг. союз був укладений за сприяння Росії та інших д-ав *Антанти.* Його головною метою було звільнення з-під тур. панування тих балканських територій, які ще залишилися у складі Османської імп. Зближення балканських країн було прискорено *італійсько-турецькою війною 1911-12*, яка послабила Стамбул. За умовами союзного дог-ру Болгарія і Сербія взаємно гарантували держ. незалежність і цілісність територій, а також зобов'язувалися допомагати одна одній усіма силами в разі нападу на одну з них, або якщо будь-яка *велика держава* спробує захопити тур. балканські території. Таємний додаток до дог-ру визначав умови спільного виступу проти Туреччини і розподілу результатів майбутньої війни, зокрема територій в Македонії. Сербія і Болгарія могли виступити проти Туреччини в разі внутр. політ, заворушень в останній, що могло загрожувати нац. інтересам сторін або збереженню статус-кво на Ватіканському піво-ві. Згідно з військ, конвенції в разі війни проти Туреччини чи Австро-

Угорщини Сербія мала виставити від 100 тис. до 150 тис, а Болгарія — 200 тис. військових. Протистояння Б.-с. с. і Туреччини спричинило війну між ними (див. *Балканські війни 1912-13).*
Б.М. Гончар

Болгарсько-югославський пакт 1937

укладено 24.01.1937 у Белграді в ході дип. б-би за вплив на Балканах. У ньому зазначалось, що між Болгарією та Югославією «будуть існувати непорушний мир і щира та вічна дружба». Пакт містив відмову болг. сторони від територ. претензій до Югославії, а також гарантію *нейтралітету* першої у випадку італ.-югославського конфлікту. Для Болгарії пакт мав істотне значення як свідчення розриву кільця вороже налаштованих країн *Антанти балканської* та можливість перегляду інших її кордонів, визначених *Нейїським мирним договором 1919.* Укладанню пакту також активно сприяла нім. дипломатія, зацікавлена у відході Югославії від Антанти балканської й послабленні впливу Франції на Белград. Пакт фактично припинив своє існування після вступу Болгарії у війну проти Югославії разом із Німеччиною, Італією та Угорщиною (квІТЄНЬ 1941). *О А. Волошин*

БолІвар-І-ГІОНТЄ (Воііуаг у Ропіе) Симон Хосе Антоніо (24.07.1783, Каракас — 17.12.1830, Сан-Педро-Алехандрино, Колумбія) — лат.-амер. військ, і держ. діяч. Нар. у сім'ї креольського аристократа. Здобув хорошу домашню освіту. Роки юності (1799-1806) провів у охопленій рев. рухами Франції й Півд. Європі, де перейнявся демокр.-респ. ідеями. 15.08.1805 — на рим. горі Монте-Сакро поклявся присвятити життя справі визволення Батьківщини від іспан. колоніального гноблення. З 1810 — активний учасник і керівник війни за незалежність іспан. колоній в Америці, творець 2-ї Венесуельської республіки (6.08.1813), за що від муніципалітету Каракаса отримав почесне звання «Визволитель». Після тимчасової поразки від переважаючих сил іспан. армії емігрував на Ямайку 1814, де 6.09.1815 оприлюднив програмного листа з викладом цілей визв. б-би (повний розрив держ. зв'язків з Іспанією, заснування нових незалежних країн у Лат. Америці та їх об'єднання) і закликом про допомогу до США, Великої Британії та Франції. 15.02.1819 Ангостурським нац. конгресом призначений тимчасовим Президентом Венесуели (з грудня — республіки Велика Колумбія) і головнокомандувачем Визвольної армії. У червні 1821 завершив визволення Венесуели, у липні 1822 — Еквадору, у грудні 1824 — Перу. 1825 очолив створену у Верхньому Перу республіку Болівія (названа на честь «Визволителя»). 1826 розробив для неї респ.-демокр. конституцію, що стала зразком для інших півд.-амер. д-ав. Прагнучи сформувати «Священний союз народів» на противагу *Священному союзу* монархів, ініціював скликання *Панамського конгресу 1826,* але не добився реалізації своїх конфедералістських планів. Сепаратистські виступи призвели до повалення його влади в Перу й Болівії та виходу зі складу Великої Колумбії Венесуели й Еквадору. Не бажаючи встановлювати бонапартистську диктатуру, 27.04.1830 остаточно відмовився від держ. діяльності. Помер від хвороби на шляху до еміграції в Європу.
В.І. Головченко

Бомбоко (ВотЬоко) Лукумба (до 1971 - Жюс-тен Марі) (1928) — конголезький (заїрський) держ. і політ, діяч, дипломат. У 1960-63 і 1965 [ад] — мін. зак. справ Конго (Леопольдвіль), з 196ь — Конго (Кіншаса), з 1971 — Заїру. Брав активну участь у виробленні бельгійсько-конголезьких угод (20.01-20.02.1960) щодо проголошення незалежності колишнього Бельгійського Конго як єдиної д-ви з наданням широкої автономії провінціям. У 1963-65 — мін. юстиції, 1967-69 — мін. зовн. торгівлі, 1969-70 — посол Конго (Кіншаса) у США. З 1977 — чл. політбюро правлячої та єдиної партії Народний рух революції (НРР), з 1980 — чл. ЦК НРР. У 1981 - заст. першого держ. комісара, держ. комісар закорд. справ і міжнар. співпраці Заїру, потім у відставці.
В.І. Головченко

Бони (від лат. Ьопиз — добрий, зручний, від франц. Ьоп — талон, чек): 1. Короткотермінові боргові зобов'язання у формі цінних паперів (кредитних док-тів), за якими їхній власник може отримати певну суму грошей чи інших цінності.
2. Паперові грошові знаки малого номіналу, які тимчасово випускаються в обіг для забезпечення потреби в розмінних грошах.

Випускаються д-вою (держ. казначейством), окремими приватними підприємствами, муніц. грошовими інституціями й використовуються їхніми власниками як купівельний і платіжний засіб. Б. обертаються і котируються на біржі. Характерною рисою Б. є нарахування відсотків на основну суму. Найбільшого поширення цей різновид грошових сурогатів (замінників) набув у Франції, де термін «бони» застосовується до різних кредитних док-тів: короткострокових зобов'язань казначейства, банківських чеків, поштових та інших подібного роду док-тів. Б. мають кілька різновидів. Б. держ. казначейства Франції приносять їхнім власникам відсотки й підлягають оплаті у визначені терміни. Перевагою Б. є

легкість їх розміщення серед населення. Особливе значення вони мають як засіб покриття касового дефіциту. Б. грошові — це сурогати (замінники) грошей кредитного характеру. Б. комунальні — свідоцтва на право користування комунальними послугами. Випускаються вони з метою дострокового збору майбутніх платежів за комунальні послуги. Б. монетні — зобов'язання, які видавались монетними дворами замість отриманого ними золота та срібла з зазначенням кількості одержаних металів та суми, що належить продавцеві золота й срібла. Б. поштові — свідоцтва, які видаються поштовими бюро замість внесених незначних грошових сум, і дають право негайно отримати таку ж суму в будь-якому поштовому відділенні. Б. поштові обертаються й котируються на біржі, використовуються для оформлення незначних поштових переказів. Б. передоручені — зобов'язання, видані підрядником на особу чи установу, що його підрядили, в рахунок тих сум, які будуть йому виплачені після закінчення підряду. Б. трамвайні — свідоцтва на право користування трамваєм та іншими видами транспорту, що видаються після попередньої оплати. Випускаються для полегшення оплати пасажирами проїзду. Б. казначейські — вид середньо- і довгострокових держ. зобов'язань. Випускаються на строк 5-25 років зазвичай на пред'явника. Б. казначейські є ринковими держ. цінними паперами.

В.Л. Вергун

Бонне (Воппеї) Жорж Етьєнн (1889 - 1973) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. З 1925 — на різних міністерських посадах: міністр фінансів (1925, 1933-34), соц. забезпечення (1926), торгівлі й промисловості (1930), пошт (1930-31), громад, робіт (1932-33), торгівлі (1935-36). 1936-37 — посол Франції у США. 1937 — міністр фінансів і нац. економіки, 1938 — держ. міністр, пізніше — мін. зак. справ, 1939-40 — юстиції. Очолював делегацію Франції на Лондонській екон. конференції 1933-34. Один із найбільших прибічників політики умиротворення держав-агресорів. З його ім'ям пов'язані: відмова від допомоги респ. урядові Іспанії; систематичний тиск на Чехословаччину, аби схилити її уряд без б-би віддати Судетську область нацистській Німеччині, що було реалізовано з укладенням *Мюнхенської угоди 1938;* згода з окупацією Німеччиною решти чеської території; зволікання переговорів із СРСР (1939). У 1941 — чл. Національної ради та маріонеткового *Віші уряду.* 1956-68 — депутат Національних зборів. У наступні роки відійшов від активної політ. ДІЯЛЬНОСТІ.

Р.Л. Криеонос

БОННСЬКИЙ ДОГОВІР («Загальний договір») підписаний 26.05.1952 між США, Великою Британією, Францією з однієї сторони та ФРН — з іншої. Декларував формальне скасування окуп. режиму у ФРН, надання їй *суверенітету* у внутр. та зовн. справах. Водночас США, Велика Британія та Франція зберігали за собою особливі права та обов'язки щодо статусу Берліна та питань можливого возз'єднання Німеччини, а також право розміщувати на території Зах. Німеччини свої війська, які могли б бути введені на територію ФРН без згоди останньої в разі нападу або виникнення загрози нападу на неї. Задля гарантування безпеки своїх збройних сил на зах.-нім. території США, Велика Британія та Франція залишали за собою право «протидіяти серйозним зазіханням на громадську безпеку і прядок». Одночасно з Б. д. було укладено ще кілька спеціалізованих угод, які регулювали прав, статус іноземз. збройних сил на зах.-нім. території, а також деякі фінанс. питання. Б. д. із змінами та доповненнями увійшов до Паризьких угод (1954) про *Західноєвропейський союз,* за якими ФРН було включено до складу *ВАТО.* Згідно з «17-м законом про доповнення конституції ФРН» (від 27.06.1968), США, Велика Британія та Франція формально втратили визначені в Б. д. «надзвичайні права» щодо ФРН.

І.О. Мінгазутдінов

Боршевич Іон Гаврил (21.03.1929, с. Дунеуець) — молдовський дипломат. Закінчив учительський ін-т у м. Белці й Кишинівський пед. ін-т, кандидат філос. наук. 1951-61 — вчитель, дир. середньої школи; 1961-63 — викладач кафедри філософії та економіки Кишинівського пед. ін-ту; 1963-66 — аспірант Кишинівського й Моск. ун-тів; 1966-67 — старший викладач кафедри філософії та економіки Кишинівського пед. ін-ту; 1967-75 — ректор пед. ін-ту в м. Белці; 1975-91 — ректор Кишинівського пед. ін-ту, водночас 1990-91 — чл. Президентської ради Республіки Молдова. 1991-93 — гол. держ. радник, дир. кабінету Президента Молдови. 1993-94 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Україні.

В.І. Головченко

Борщак Ілько Костянтинович (справжнє ім'я Баршак Ілля Львович) (19.07.1892, колонія Нагортав Березнегуватського посаду Херсонської губернії — 11.10.1959, Париж) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат та історик. Нар. у сім'ї дир. початкової школи. Навчався на істор.-філол. ф-тах Петербурзького, Київського й Одеського ун-тів. Під час *Першої світової війни* — офіцер рос. армії, чл. Української ради Румунського фронту. За доби Директорії — старшина Республіканської армії. У січні 1919 призначений

до складу дип. місії УНР до США. З грудня 1919 — секр. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20.* У складі т. зв. Комітету дій протестував проти військ.-політ. союзу УНР і Речі Посполитої та підписання *Варшавського договору між УНР і Річчю Посполитою 1920.* Залишившись у Франції як політ, емігрант, від імені Комітету дій у листопаді 1922 задекларував підтримку УСРР як єдиного гаранта соборності укр. земель. 1923 виступив співза-сновником радянофільського Союзу укр. громадян у Франції. 1926-29 видавав щотижневик «Українські вісті», досліджував політ, історію і зовн. політику України XVII — поч. XX ст. Під час *Другої світової війни* двічі заарештовувався окупантами, перебував на нелегальному становищі. З 1949 — дир. Архіву укр. еміграції у Франції й видавець наук, журналу-збірника «Україна» (до 1953), проф. Держ. школи схід, мов у Парижі.

Твори: «Пилип Орлик. Вивід прав України» (1924), «Воль-тер і Україна» (1926), «Український мир у Брест-Литовсь-кому» (1929), «Григор Орлик — великий мазепинець» (1930), «Мазепа — людина і історичний діяч» (1932), «Наполеон і Україна» (1937), «Україна на мирній конференції» (франц. мовою, 1938), «Карпатська Україна у міжнародній грі» (1938), «Як була зорганізована Мирова Конференція 1919р.» (1939).

М.С. Дорошко

Боснійська криза 1908-09 — *криза міжнародна,* що виникла внаслідок загострення б-би Австро-Угорщини та Росії на Балканах. Приводом стало проголошення Австро-Угорщиною *анексії* Боснії та Герцеговини (Б. і Г). Поштовхом для австр. експансії стала молодотурецька рев-ція в Османській імп. (липень 1908) і введення там конституційного ладу. Б. і Г. мали направити своїх депутатів у тур. парламент, що суперечило планам Австро-Угорщини, і вона прийняла рішення про анексію слов. територій. На зустрічі мін. зак. справ Австро-Угорщини Еренталя та Росії *О. Ізвольського* в замку Бухлау (Чехія) була досягнута усна таємна угода, за якою Австро-Угорщина не перешкоджатиме встановленню Росією контролю над протоками Босфор і Дарданелли, а та у відповідь погоджувалась на приєднання до Австро-Угорської імп. Б. і Г. У той же час О. Ізвольський наполягав на скликанні заг.-європ. конференції для остаточного вирішення балканських проблем, а також на територ. компенсаціях Сербії. Болг. князь Фердінанд Кобургський за домовленістю з Австро-Угорщиною проголосив повну незалежність Болгарії (5.10.1908), а 7.10.1908 Австро-Угорщина в односторонньому порядку оголосила про анексію Б. і Г. Це викликало погіршення австр.-рос. відносин. Уряд Росії офіційно розірвав усну угоду, досягнуту в Бухлау. Туреччина висловила протест, але через внутр. політ, заворушення підписала з Австро-Угорщиною угоду, за якою визнала анексію у вигляді купівлі земель за 2,5 млн. ф. ст. Ситуація ускладнювалася непоступливою позицією Сербії, яка розглядала Б. і Г. як частину майбутньої півд.-слов. д-ви і тому сприйняла їх анексію як безпосереднє порушення її нац. інтересів. Сербія зажадала *автономії* для Б. і Г, а також розділу Ново-Па-зарського санджака між Сербією та Чорногорією з метою встановлення між ними спільного кордону й запобігання подальшому просуванню Австро-Угорщини на південь. Одночасно Сербія звернулася за допомогою до Росії, яка підтримала сербські вимоги й запропонувала розглянути питання про австр. анексію на конференції дср-жав-учасниць *Берлінського конгресу 1878.* Втручання Росії сприяло загостренню кризи.

У лютому- березні 1909 криза досягла найбільшого напруження. Австро-Угорщина зосередила на кордоні із Сербією великі армійські з'єднання, її підтримала Німеччина, яка вдалася до дип. *демаршу.* 14.03.1909 нім. канцлер *Б. Бюлов* у посланні до Петербурга запропонував Росії санкціонувати анексію Австро-Угорщиною Б. і Г, а також домогтись визнання цієї анексії від Сербії. 21.03.1909 майже в ультимативному тоні Берлін вимагав негайної відповіді, давши зрозуміти, що коли вона буде негативною, то це спричинить напад Австро-Угорщини на Сербію за підтримки Німеччини. Позиція останнього вплинула на характер завершення Б. к. Росія, а потім інші держави-учасниці Берлінського конгресу 1878, погодились на нім. пропозицію. Країни *Антанти* відмовились від активної протидії *Троїстому союзу* через непідготованість Росії до війни. Б. к., яка призвела до різкого погіршення відносин між Росією з одного боку, Австро-Угорщиною та Німеччиною — з іншого, стала важливим етапом на шляху до *Першої світової війни.*

ВМ. Гончар

Бота (Воїна) Луїс (27.09.1862, Наталь -27.08.1919, Растхоф, Трансвааль, ПАС) — півд.-африк. бурський військ, і держ.-політ, діяч. Працював у законодавчій асамблеї незалежного Трансваалю. 1899-1902 — головнокомандувач військ країни в ранзі генерала й організатор партиз. руху в англ.-бурській війні; очолював бурську делегацію на переговорах, які увінчались Ферініхінгським мирним дог-ром 31.05.1902. 4.02.190[7]-31.05.1910 — глава провінційного уряду Трансваалю. Здійснював політику примирення між бурами та британцями заради формування єдиної півд.-африк. білої нації. Був одним з ініціаторів створення *домініону* Південно-Африканський Союз (ПАС), із 31.05.1910 — його перший Прем'єр-міністр. Підчас *Першої світової війни* активно підтримав *Антанту* й придушив інспіроване Німеччиною антибрит. повстання бурів під проводом генерала Х. Девета. У 1915 керував нім. окупацією Півд.-Зах. Африки (ПЗА). Взяв активну участь у *Паризькій мирній конференції 1919-20,* де домігся передачі ПАС мандата *Ліги Націй* на управління ПЗА. 2.04.1919 на пропозицію *В. Вільсона* очолив спец, міжнар.

комісію для підготовки перемир'я між ЗО УНР і Польщею. Запропонований нею проект угоди передбачав, у цілому, вигідну для українців демаркаційну лінію, що залишала під їхнім контролем Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, а полякам — Львів і території на захід від залізниці Львів — Сокаль; ворогуючі сторони мали обмежити свою військ, присутність у Схід. Галичині 20 тис. військовослужбовців кожна. 13.05.1919 представники ЗО УНР з окремими застереженнями погодились з умовами комісії, але варшавські делегати відхилили їх, натомість польський уряд спрямував на укр. фронт частини 80-тис. армії генерала Ю. Галлера, що була сформована і озброєна у Франції на кошти Антанти й призначалась виключно для б-би проти більшовицької загрози.
В.І.Головченко

Бота (ВоіНа) Пітер Віллєм (12.01.1916, Пол-Роукс, Південно-Африканський Союз) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї фермера. Закінчив ун-т Вільної Оранжевої д-ви. З 20-річного віку штатний функціонер Націоналістичної партії, 1948-58 — її гол. секретар, 1958-61 — заст. міністра внутр. справ, 1961-66 — міністр у справах «кольорового» населення, 1966-80 — міністр оборони. 29.09.1978-14.09.1984 — Прем'єр-міністр, 3.09.1984-15.08.1989 — Президент ПАР. Відзначався авторитарним стилем урядування, але з огляду на складне міжнар. становище країни й загострення міжрасових стосунків у внутр. політиці ліквідував практику «малого апартеїду» й проголосив «незалежність» 4 бан-тустанів (Транскей, Бопутатсвана, Венда, Сіскей, усі не визнані світовим співтовариством), а в зовнішній — поряд із каральними акціями щодо *«прифронтових держав»* (Ангола, Ботсвана, Замбія, Зімбабве, Мозамбік) висунув ідею створення «сузір'я країн» півдня Африки на чолі з ПАР (Лесото, Малаві, Свазіленд); пішов на укладання *Лусакської мирної угоди 1984 і* дог-ру «Про ненапад і добросусідство» з Мозамбіком 16.03.1984, виведення півд.-африк. військ з Анголи (1985) й підписання тристоронньої угоди між ПАР, Анголою та Кубою про надання незалежності Намібії (див. *Намібії проголошення незалежності)* та виведення півд.-африк. військ з її території під контролем *Організації Об'єднаних Націй* 22.12.1988.
В.І. Головченко

БОЧКОВСЬКИЙ Ольгерд Іполитович (14.03.1884, Долинський Херсонської губернії — 9.11.1939, Прага) — укр. політолог, соціолог і дипломат. 1905 закінчив Лісовий ін-т у Петербурзі та філос. ф-т Кардового ун-ту в Празі (1909). З 1905 мешкав у Празі. 1918-23 — чл., відповідальний секр. Дип. місії УНР у Чехословаччині, активний пропагандист укр. справи і визв. змагань, співробітничав у чехословацьких та укр. часописах, що виходили в міжвоєнний період в ЧСР. 1922-36 — викладав соціологію й націологію в Укр. госп. академії в Подєбрадах. 1936-39 — проф. Укр. техн.-госп. ін-ту в Празі. 1933 очолив т. зв. «Голодовий комітет» і написав відомого «Одвер-того листа» до президента франц. сенату *Е. Еррio,* який заперечував існування голодомору в Україні. Б. є одним із фундаторів укр. націології, автором багатьох праць з проблем теорії та історії націй, б-би пригноблених народів, зокрема українців, за нац. визволення й нац.-держ. самовизначення.
Твори: «Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування» (1916), «До проблеми української нації» (1923), «Націологія і націографія» (1927), «Т.Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та ітерпретації») (1930), «Боротьба народів за національне визволення» (1932), «Вступ до націології» (1932).
С.В. Віднянськип

Брандт (Вгапсіг) Віллі, справжнє ім'я Фрам Герберт Ернст Карл (18.12.1913, Любек, Німеччина — 8.10.1992, Ункель біля Бонна) — нім. громад.-політ. і держ. діяч. 1933-45 перебував в еміграції в Норвегії. 1940-45 брав участь у Русі опору. 1955-57 — голова палати депутатів, 1957-66 — бургомістр Зах. Берліна. З 1964 — голова Соціал-демократичної партії Німеччини. 1966-69 — віце-канцлер та мін. зак. справ ФРН; 1969-74 — Федер. канцлер ФРН, подав у відставку внаслідок викритя в найближчому оточенні агента схід.-нім. спецслужби «Штазі» Гюнтера Гійома. Брав участь в укладанні низки міжнар. дог-рів, що означали визнання з боку ФРН кордонів у Центр.-Схід. Європі, які склалися після *Другої світової війни,* зокрема дог-ру міжФРНтаСРСР(1970),міжФРНтаПНР(1970), ФРН - НДР (1972), ФРН - ЧССР (1973). Політ, курс уряду Б. отримав назву *«Нової східної політики»,* що сприяла подоланню протиріч між ФРН та її схід, сусідами і розрядці в Європі. Отримав *Нобелівську премію миру* (1971). Після відставки до 1987 продовжував залишатись головою СДПН. 1976-92 — голова Соціал. Інтернаціоналу. У 1979-84 — чл. Європ. парламенту.
Р.Л. Кривонос

Брежнєв Леонід Ілліч (6.12.1906, с. Камінське, нині — Дніпродзержинськ — 10.11.1982, Москва) — рад. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Курський землевпорядний та меліоративний технікум (1927) і Дніпродзержинський металургійний ін-т (1935). З 1937 працював в органах ВКП(б). 1941-46 — на політ, роботі в Рад. Армії; очолював орг-ції ВКП(б)-КПРС у Запоріжжі, Дніпропетровську, Молдавській і Казахській РСР. 1960-64 — Голова Президії ВР СРСР. З 1964, після виходу на пенсію *М. Хрущова,* —

Перший (згодом Генеральний) секр. ЦК КПРС, а також із 1977 - голова Президії ВР СРСР. З 1964 у зовн. політиці СРСР почав робити акцент на «принципові пролетарського (соціалістичного) інтернаціоналізму», тобто на сприянні «прогресивним силам», на відміну від часів М. Хрущова, коли ген. лінією політики вважався *мирного співіснування принцип.* 1968 у зв'язку з початком реформ у Чехословаччині зробив кілька заяв відносно права соціал. країн на порушення суверенітету інших д-ав *Варшавського договору 1955,* якщо в одній з них виникне загроза «соціалістичним завоюванням» (див. *«Обмеженого суверенітету» доктрина),* що було підтверджено вторгненням, гол. ч., рад. військ у Чехословаччину. На поч. 70-х провідною лінією зовн. політики СРСР стала «розрядка міжнародної напруженості», з просуванням якої пов'язав свій політ, авторитет Б. Відбулись Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (1975), підписання угод про обмеження стратегічної зброї (1972, 1979), іншої *зброї масового знищення.* Водночас продовжувались спроби зрівнятися зі США в озброєнні й розширенні сфери впливу СРСР у країнах «третього світу». Здійснене під керівництвом Б. вторгнення рад. військ в Афганістан 1979 остаточно відновило *«Холодну війну».* Тягар гонки озброєнь, витрати на «інтернаціональну» політику поглибили «застій» в екон. розвитку СРСР. В останні роки життя Б. хворів і тільки формально виконував свої обов'язки.

М.М. Білоусов

Брежнєва доктрина — див. *«Обмеженого суверенітету» доктрина.*

БрендІНГ державний (від англ. Ьгапсі — торговельна марка) — репутаційно-іміджева стратегія суб'єктів *міжнародних відносин,* спрямована на формування позитивного іміджу держави на світовій арені. Б. д. як складова *зовнішньої політики* зумовлюється міжнар. конкуренцією та забезпеченням геостратегічних, геополіт. та нац. інтересів у сфері міжнар. відносин.

Держ. бренд позначає сукупність знаково-символьних складових за оригінальними позитивними характеристиками, які кореспондуються з відносно усталеними стереотипними іміджами певної країни та сприяють її ідентифікації серед інших суб'єктів міжнар. відносин.

Прикладом ефективного Б. д. на міжнар. арені є стратегії цілого ряду розвинутих країн, зокрема Австралії, Ірландії, Канади, ПАР, Великої Британії (Шотландії), Японії, СІЛА, Швеції, Фінляндії, Франції тощо, результатом якого стало залучення інвестицій, оптимізація туристичного іміджу, покращання добробуту населення.

Програма реалізації Б. д. пов'язана з поняттями «ребрендінгу» (відновлення доброчесного іміджу країни, її позитивного образу в міжнар. співтоваристві) та «антибрендінгу» (дискредитація іміджу країни) — репутаційними кризовими стратегіями, що вимагають скоординованих дій держ. управління з мас-медіа, комерційними корпоративними структурами, культ., аналітичними й академічними центрами та іміджевими інституціями.

Стратегія Б. д. України полягає у визначенні ексклюзивних нац. показників, які виокремлюють та ідентифікують країну на міжнар. арені. Зокрема, Урядова стратегія нац. брендингу України викладена в «Державній програмі забезпечення позитивного *іміджу України міжнародного* на 2003-06 роки» (затверджена постановою КМ України №1609 від 15 жовтня 2003 р.), визначає заходи, спрямовані на: здійснення внутр.-політ, та соц.-екон. перетворень; адаптацію нац. законодавства відповідно до європ. та заг.-світових стандартів; посилення координації діяльності органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення нац. інтересів; ефективну інформ. підтримку зовн.-політ, курсу д-ви на європ. та євроатлантичну інтеграцію; створення умов для підвищення репутації України у сфері міжнар. ВІДНОСИН.

МА. Ожеван, О.В.Шевченко

Брентано (Вгепіапо) Генріх фон (20.06.1904, Оффенбах, Німеччина — 14.11.1964, Дармштадт, ФРН) — нім. громад.-політ, діяч і дипломат. 1945-49 — чл. виконкому ХДС землі Гессен, 1948-49 — лідер фракції ХДС у Раді землі Гессен. З 1946 — чл. виконкому ХДС. 1948-49 — чл. Парламентської ради, брав участь у підготовці конституції ФРН. З 1949 — депутат бундестагу. У 1949-55 та 1961-64 — лідер фракції ХДС/Християнського соціального союзу (ХСС) у бундестазі; 1950-55 — віце-президент Консультативної асамблеї Європейської ради. 1955-61 — мін. зак. справ ФРН в уряді *К. Аденауера.*

Р.Л. Кривонос

Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918 підписаний 3.03.1918. Один із перших документів рад. влади — *Декрет про мир 19ії* — пропонував усім країнам, що брали участь у *Першій світовій війні,* закінчити її заг.-демокр. миром, миром без анексій і контрибуцій. Однак ініціативи РНК більшістю д-ав, у першу чергу *Антанти,* були проігноровані. Першою на сепаратні переговори згодилась у 3(14). 11.1917 Німеччина. Вони відкрились 9(20). 11.1917 у Брест-Литовському. Рад. делегацію очолював *А. Йоф-фе,* німецьку — генерал *М. Гофман.* Спочатку між

сторонами було укладено *перемир'я* на 10 днів (24.11(7.12)-4(17).12.1917). 2(15). 12.1917 між РСФРР з одного боку й Німеччиною та її союзниками — Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною перемир'я встановлювалося на 28 днів (до поч. 1918). 9(22).12.1917 в Брест-Ли-товську розпочалась мирна конференція між делегаціями РСФРР (голова А. Йоффе), Німеччини *(Р. Кюльман),* Австро-Угорщини (граф *О. Чер-нін),* Болгарії (Попов), Туреччини (Талаатбей). Склади делегацій, їх керівництво у процесі переговорів змінювались. З 28.12.1917(9.01.1918) у конференції брала участь і делегація УНР, направлена до Бреста Центральною Радою, а в січні 1918 до складу делегації РСФРР було включено представників уряду рад. України. Переговори позначились складністю, відбувались у нервовій обстановці, кілька разів переривались. Користуючись практично безвихідним становищем рад. Росії, яка елементарно не мала змоги продовжувати війну, потребувала перепочинку для налагодження нормального життя в д-ві, де йшли бурхливі процеси рев. б-би й паралельно наростав опір повалених політ, сил, Німеччина та її союзники вдалися до тактики неприкритого тиску, ультиматумів, підкріплених відновленням воєнних дій на фронті. При цьому постійно збільшувався рівень вимог до рос. сторони. Змушена зрештою змиритись із нав'язаним Центральними державами варіантом (ключову роль у переговорному процесі перебрала на себе Німеччина) рад. Росія підписала 3.03.1918 Б. м. д. з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною.

З рад. боку договір підписали /. *Сокольников* (голова делегації, він змінив на цьому посту *Л. Троцького,* який наприкінці лютого 1918 був відкликаний з Бреста через невиконання даних йому інструкцій та змушений був піти з посади наркома інозем. справ через авантюристичні дії, які мало не призвели до зриву всієї роботи Брестської конференції і поставили рад. владу на край загибелі), *Г. Чичерін,* Г Петровський, *М. Ка-рахан;* від Німеччини — Р Кюльман і М. Гофман; від Австро-Угорщини — О. Чернін; від Болгарії — А. Тошев; від Туреччини — І. Хаккі-паша. Договір складався з 14 статей і низки додатків. Док-ти встановлювали припинення війни між рад. Росією та країнами Четверного союзу. Росія згодилась на величезні територ. втрати: з її складу вилучались Литва, Курляндія, Ліфляндія, Ест-ляндія, частина Білорусії; на Кавказі до Туреччини відходили Каре, Ардаган і Батум. Україна й Фінляндія визнавались самостійними д-вами. За Німеччиною залишались Моонзундські о-ви. Разом рад. Росія втрачала бл. 1 млн. км^2 колишньої території Російської імп. РСФРР зобов'язувалась демобілізувати армію та флот, включаючи частини Червоної Армії. За спец, статтею рад. Росія мала визнати *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918,* визнати уряд УНР, не вести проти нього агітації, вивести з України всі рад. війська. Брестські домовленості відновлювали вкрай невигідні для рад. влади митні тарифи 1904. У їх розвиток 27.08.1918 в Берліні була підписана рос.-нім. фінанс. угода, за якою рад. Росія брала на себе зобов'язання виплатити Німеччині контрибуцію розміром 6 млн. марок. Брестський мир був ратифікований 4-м Всеросійським з'їздом Рад 15.03.1918, схвалений нім. рейхстагом і ратифікований 26.03.1918 імп. *Вільгельмом II.* Він став надзвичайно важким тягарем для Росії. *В. Ленін,* РНК вважали його вкрай несправедливим, грабіжницьким, вимушеним крайніми обставинами. Країна воювати не могла й конче потребувала мирного перепочинку. Розрахунки рад. керівництва базувались на неминучості зміни політ, ситуації в Європі, невідворотності рев. виступів в Німеччині та Австро-Угорщині, на використанні паузи у воєнних діях для нагромадження військ, й екон. потенціалу РСФРР, що дозволило б урешті денонсувати досягнуті угоди. Передбачення виправдались повною мірою, й уже через 8 місяців, 13.11.1918, рад. уряд офіц. анулював Б. м. д.

Література: Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999; Солдатенко В.Ф. Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР // Україна дипломатична. Наук, щорічник. — Вип. III. — К., 2002.

В.Ф. Солдатенко

Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918 підписаний 27.01(9.02). 1918 у результаті переговорів, які велись між делегацією Центральної Ради і країнами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною) з 28.12.1917(9.01.1918). Складався з власне *договору мирного* (основного док-та), 4 додаткових дог-рів до нього — укр.-нім., укр.-болг., укр.-тур., укр.-австр.-угорського і ряду таємних додатків (протоколів). Головний документ засвідчував завершення стану війни між УНР з одного боку й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Османською імп. — з іншого, а також їхнє бажання жити в мирі та дружбі. Сторони відмовились від взаємних *територіальних претензій* та матеріальних, обмінювались *військовополоненими,* зобов'язувались налагодити екон. взаємовідносини. Це був акт геополіт. масштабу, перший договір *Першої світової війни,* що поклав край кривавій різанині на велетенських просторах із десятками мільйонів населення. На дип. фронті досягалося одне із стратегічних завдань *Української революції 1917-20,* яке було цілком співзвучним жаданням народів воюючих країн, всього людства. Водночас патріо-тично-демокр. сили одержували ще один шанс продовжити, вже за вирішальної підтримки зовн.-політ, чинника, процес укр. державотворення, нац. відродження. Підписані док-ти не вповні однозначно розв'язували територ. та нац.-політ, проблеми. Кордон між Австро-Угорщиною й УНР мав залишатись таким самими, як до війни з Російською імп. Кордон між Польщею та УНР мав пролягати приблизно по лінії Тарноград — Білгорай і далі вздовж зах.

межі Холмської губернії. Заг. орієнтир зводився до того, що зах. частина Холмщи-ни, яку заселяли переважно поляки, мала відійти до Польщі, а східна, де переважали етнічні українці, — до України. Однак остаточне вирішення питання про лінію розмежування мала вирішити спец, змішана комісія «згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення», тобто за принципом нац. самовизначення. При цьому евакуація окуп. територій, передусім Волині й Холмщини, мала проводитись пізніше та поступово (взагалі без зазначення термінів), а це позбавляло укр. сторону впевненості в тому, що обіцяне буде реалізовано. В іншому таємному документі, на який погодилися делегації У Н Р й Австро-Угорщини, мова йшла про те, що майбутні приязні міжнац. відносини будуть скріплені наданням польській, євр. і нім. меншинам в Україні та укр. населенню в Австрії можливостей для повноцінного розвитку. В УНР відп. закони почасти були вже схвалені (про нац.-персональну автономію). Укр. делегати взяли до відома обіцянку австр. уряду не пізніше 20.07.1918 внести до парламенту (рейхсрату) законопроект, згідно з яким «частини східної Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і залучені з Буковиною в один коронний край» та «австрійське правительство всіма способами, які стоять до його розпоряди-мости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону». Дана таємна декларація мала втратити чинність, якби Україна не виконала якоїсь з умов договору. Т. ч., створення коронного краю передусім було «зв'язане» на умову, що до 31.07.1918 Україна надасть у розпорядження Центральних держав 1 млн. т збіжжя. Зрештою, цей пункт перетворився на центральний, у звязку з чим Брестський мир одержав назву «хлібного миру». Про наявність в Україні лишків хліба, що перевищують 1 млн. т, і готовність надати їх партнерам за еквівалентну масу пром. товарів, а також допомогу в налагодженні роботи транспорту було зроблено протокольну заяву укр. сторони ще за 2 дні до підписання основного договору. Документ, т. ч., передував усім іншим, виявився висхідним, увійшов як визначальний до «пакету» брестських домовленостей.

Добре розуміючи, що згадані обсяги продовольства Центральній Раді та Раді Народних Міністрів зібрати й відправити союзникам буде не під силу, Центральні держави домоглися, щоб у спец, таємному протоколі було передбачено надсилку в Україну військ, і техн. персоналу. Це на ділі означало передачу вирішення питання в неукр. руки. Ще одне застереження протоколу зводилось до того, що сумніви в можливості здійснення екон. статей в обумовлений термін — до 31.07.1918 — стануть достатньою підставою для відмови Австро-Угорщини від ратифікації мирного дог-ру в цілому. Отже, Україна мала сплатити неадекватну ціну за обіцяну допомогу, і при цьому її ще й брутально ошукували, формулюючи заздалегідь нереальні шляхи вирішення питань про Холмшину, Підляшшя, коронний край, закладаючи нееквівалентний обмін товарами. Однак навіть підписані в Бресті док-ти зах. політики суттєво й однобічно скоригували вже в перші дні після офіц. укладання миру.

Австр.-нім. сторона під надуманим приводом відібрала в укр. дипломатів єдиний примірник таємного договору про Галичину, передала його на зберігання до МЗС Німеччини, обопільно домовившись, що в разі недотримання Україною умов постачання хліба (а в те, що їх можна взагалі виконати, міг вірити лише абсолютно позбавлений реалізму політик) *протокол* буде знищено. Шляхом відвертого, цинічного шантажу австрійці домоглися істотного перегляду таємної угоди про Холмщину на користь поляків, не особливо переймаючись грубою зрадою наук.-етногр. принципу, й не полишаючи настійних спроб взагалі «законно похоронити» всю угоду в частині взятих перед укр. зобов'язань. Далеко не в усьому коректною виявилась конкретизація положень екон. дог-ру: вони йшли незмінно на межі зриву, оскільки зах. делегації неприкрито прагнули односторонніх вигод. Усіляко ухиляючись від точної фіксації своїх зобов'язань, істотно зменшуючи обсяги можливого *імпорту* в УНР пром. товарів, техніки, вони домагалися від укр. сторони підписання, а потім і здійснення таких умов, які були заздалегідь непропорційними, програшними, у кінцевому рахунку — навіть згубними для укр. економіки, а в принципі — часто просто нереальними. Для досягнення мети австр.-нім. сторона не зупинялась перед безпардонною ревізією та фальсифікацією «великого договору». Ще в ході конференції уряди Центральних держав відповіли, по суті, відмовою на прохання Центральної Ради про примноження укр. збройних сил за рахунок формувань з військовополонених, що потрапили до нім. та австр.-угорських таборів. Посилаючись на техн. труднощі передислокації укр. військ, вони натомість вимагали походу в Україну власних регулярних збройних сил. Делегація УНР намагалась після відп. консультацій з урядом, який вже перебував у Житомирі, домовитись, щоб нім. війська розташувались лише вздовж лінії півн. кордону України. Проте маючи реальну силу, австр.-нім. сторона не стільки домовлялася, скільки диктувала свої умови. Скориставшись з безпорадності Центральної Ради, вона добилася таких рішень (військ, конвенція від 18.02.1918), згідно з якими збройні сили Австро-Угорщини й Німеччини мали просунутись углиб України як гарант дотримання інших положень дог-ру. Власне, навіть відп. документ — звернення Центральної Ради до урядів Німеччини й Австро-Угорщини — розробили німці, а укр. представникові *М. Любинському* нічого не залишалось, як підписати готовий текст. Мала рада ратифікувала Б. м. д. 17.03.1918. Німеччина, Болгарія й Туреччина зробили це влітку 1918, а Австро-

Угорщина, посилаючись на різні причини, передусім невиконання Україною взятих на себе екон. зобов'язань, взагалі відмовилася ратифікувати ухвалені док-ти.

Здійснене на підставі брестських домовленостей введення в Україну австр.-нім. військ, попри відновлення влади Центральної Ради, додало нових суперечностей у розвитку Української рев-ції, що призвели до держ. перевороту 29.04.1918, ліквідації УНР і приходу до влади гетьмана *П. Скоропадського,* Отже, перша широ-комасшабна зовн.-політ, акція УНР — участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* — ознаменувалась перетворенням тільки-но відродженої нац. д-ви на повноправного *суб'єкта міжнародних відносин* і практично миттєвим європ. визнанням. Однак досягнутий на конференції успіх — укладення мирного дог-ру — надав такої зловісної ролі зовн.-політ, чиннику, що саме він став вирішальним у загибелі тієї ж д-ави, перервав респ.-демокр. етап Української рев-ції, поставив народ, націю перед необхідністю подолання нових складних випробувань.

В.Ф. Солдатенко

Брестські мирні переговори 1917-18.

З часу приходу до влади в Росії більшовиків до поч. березня 1918 вони 6 разів зверталися до всіх країн, що воювали, з пропозиціями про мирні переговори. Однак уряди англ.-франц. коаліції незмінно відхиляли всі ініціативи. Країни ж Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина) погодились спочатку на *перемир'я* на фронті, а потім і на переговори про укладення миру, які розпочались 9(22).12.1917 у Брест-Литовському. Рад. делегацію очолював спочатку *А. Йоффе,* якого невдовзі змінив нарком зак. справ *Л. Троцькш,* німецьку — *М. Гофман* (згодом *Р. Кюльман),* австро-угорську — граф *О. Чернін.* Змушені піти на сепаратні переговори з рад. Росією через критичне внутр. і воєнне становище, країни Четверного союзу, однак, не поспішали здійснювати рішучі кроки, сподіваючись на зміну ситуації в Росії, принаймні послаблення позицій останньої. Особливо пильно вони стежили за розвитком подій у нац. регіонах свого партнера. Протидія встановленню там влади Рад, факти кофронтації з петроградським урядом послужили підставою для того, щоб спробувати обмежити прерогативи рос. делегації, змусити її погодитись представляти не країну в колишніх імпер. рамках, а виключивши з неї Польщу, Україну, Білорусію та Прибалтику. Почасти це випливало з давніх стратегічних задумів, почасти з оцінки ситуації в Росії, яка уявлялася сприятливою для тиску на РНК. Однак представники рад. Росії на переговорах, рахуючись із реальним фактом відроджуваної польської державності як рівнодіючої цілого клубка міжнар. чинників, згоджувались на вилучення зі свого впливу і, відп., меж відстоюваних інтересів лише однієї Польщі. Тоді уряди Центральних держав звернулися безпосередньо до керівництва нових нац.-держ. і адмін.-територ. утворень на теренах Росії, у т. ч. й УНР, з пропозицією надіслати своїх представників для участі в Брестській конференції. Центральна Рада й Генеральний Секретаріат на той час не раз уже заявляли про намір брати самостійну участь у міжнар. житті, а не через посередництво рад. Росії; сигналізували про готовність прилучитися і до мирної конференції, позитивно відреагували на ініціативи, що виходили з Бреста та спричинили укладання 28.11(11.12).1917 у Фокшанах перемир'я між командуванням Румунського фронту та урядом Румунії і нім.-австр. блоком (акція була узгоджена з країнами *Антанти).* Та остаточне рішення довго не приймалось. Хоча дедалі ясніше усвідомлювалось, що для повноцінної участі в переговорах треба мати не лише формальну, а й юрид. держ. самостійність, її досягненню заважали інерція політ, мислення, віра у федералістичні ідеали, надія на замирення з більшовиками. Негативно сприймався й відвертий тиск Центральних держав щодо форсування Україною усамостійнення — у цьому вбачалась перспектива австр.-нім. окупації України в разі війни з потенційно могутнішою Росією.

Об'єктивних можливостей для маневрів, сприятливого перебігу переговорів у представників України було небагато. За повної відсутності укр. дипломатів бодай із якимось фаховим досвідом, необхідною освітою, делагація виявилась дуже молодою за віковим цензом: *В. Голубович* (голова), *М. Левитський, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк.* Певною мірою це компенсувалось тим, що новопризначених дипломатів двічі консультував М. Грушевський, який не лише досить чітко науково прогнозував поведінку всіх суб'єктів переговорного процесу, але й найбільш грунтовно й тонко розумівся на суто укр. проблемах, нац. інтересах, імовірних шляхах їх реалізації.

З першого ж дня участі посланців УНР у Брестських переговорах виникли ускладнення. Якщо Л. Троцький одразу ж, 28.12.1917(9.01.1918), заявив, що рос. представництво «не бачить жодної перешкоди до участі української делегації» в мирних переговорах, то зах. дипломати розпочали дискусію щодо статусу репрезентантів Києва — чи вони є самостійною делегацією, чи складовою радянської. Невдовзі й Л. Троцький, дізнавшись про таємні контакти українців і з німцями, що на ділі вело до розколу конференції на офіц. й неофіц. переговори, після консультацій з Петроградом вдався до кореляції заявленої позиції. До цього спонукало й рішення Народного Секретаріату про направлення до Бреста *Ю. Медведєва, В. Затонського* і *В. Шахрая,* які мали представляти Україну на переговорах у складі єдиної

рос. делегації. З іншого боку, дедалі жорсткіше виявлялася «протокольна» позиція країн Четверного союзу: вони не погоджувались укладати договір з утворенням, яке мало дуже розмитий статус і неясні перспективи. Окрім дотримання формальностей *міжнародного права,* дип. традицій, Німеччина й Австро-Угорщина прагматично намагались створити найсприятливіші умови для досягнення власних інтересів, передусім матеріальних, на «законних підставах». Дивилися вони й у майбутнє, прагнучи забезпечити наперед вигоди свого міжнар. становища в післявоєнній розстановці сил в Європі. Разом з іншими чинниками це зумовило проголошення УНР 4-м Універсалом Центральної Ради «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу», що стало надзвичайно важливою віхою нац. державотворення, відкрило перед нацією якісно нові можливості на міжнар. арені.

Однак закріплення в найвищому держ. акті нового статусу УНР сталося в надзвичайно скрутний момент. На Київ наступали спільні війська рад. України і рад. Росії і, як з'ясувалось, чинити їм опір було нікому. Тому паралельно з подіями в Києві під час перебування Л. Троцького у Петрограді (у Бресті за заг. згодою було зроблено перерву) там спланували домогтись усунення делегації Центральної Ради від переговорів у Бресті, а натомість домовитись із зах. партнерами про участь у конференції делегації рад. України. Розрахунок базувався на тому, що Центральні держави, поставлені перед реаліями — повсюдним поширенням влади Рад і звуженням до мінімуму впливу Центральної Ради з явною перспективою її зникнення з політ, арени взагалі — змушені будуть погодитися з пропозиціями рад. сторони. Однак молоді посланці УНР виявили неабияку стійкість, відкидаючи всілякі домагання делегації РСФРР, спростовуючи її аргументи, різні хитрощі тощо.

Не менші витримка, принциповість і послідовність знадобились і в стосунках з нім. та австр.-угорською делегаціями. їхнє прагнення укласти мир з Україною зумовлювалось не лише неможливістю подальшого ведення війни (практично всі ресурси на той час було вичерпано), а й пекучою потребою одержати продовольство, без якого вибухонебезпечна ситуація, що склалась, обіцяла досить швидко досягти критичної межі. Однак досвідчені дипломати центр.-європ. д-ав наполегливо шукали можливості досягнення таких угод, за яких відверто слабка у військ.-політ. відношенні УНР «заплатила» б за мир своїми сировинно-продовольчими ресурсами. Українці навпаки прагнули якомога скористатись вигодами свого становища (наявність ресурсів, зокрема, лишків товарного хліба) і скрутою урядів Німеччини та, особливо, Австро-Угорщини для досягнення давніх укр. територ. домагань: з'єднання з матірною Україною її зах. теренів.

За конкретно-істор. розкладу сил на поч. 1918 можна було сподіватись, що укр. домагання підтримають німці, щоб ще раз довести свою першість у союзі з австрійцями. А останні перед загрозою страшного голоду, що насувався, можуть відступитись від своїх симпатій та обіцянок полякам, сторгувавшись з українцями. Проте з перших же контактів (як офіційних, так і приватних) австр.-нім. сторона з обуренням і глумом відкидала укр. пропозиції, високо-мірно заявляючи, що не допустить втручання у «свої внутрішні справи», нізащо не згодиться на «територіальні аспекти». Ніяких розмов про Карпатську (Угорську) Русь (Закарпаття) й чути не хотіли, категорично протестували проти пропозицій референдуму в Галичині й Буковині для з'ясування настроїв населення про самовизначення цих регіонів. Визнання незалежності УНР ставилось у пряму залежність від згоди України на кордон, який існував між Росією й Австро-Угорщиною на початок *Першої світової війни.*

Однак віденський і берлінський уряди дедалі настійніше вимагали від дипломатів без хліба з конференції не повертатись. Укр. ж делегати, хоч і самі представляли країну, що потрапила у вкрай критичний стан, отримували інформацію про ситуацію в Центральних державах і непохитно стояли на своєму. Тоді, підтвердивши 18(31).01.1918 спец, заявою повноваження делегації Центральної Ради і офіційно визнавши УНР як незалежну д-аву, що має права на самостійне укладання міжнар. договорів, австр.-нім. сторона на сепаратній нараді з укр. представниками вчинила на них безпрецедентний тиск. Мін. зак. справ Австро-Угорщини О. Чернін від імені обох д-ав наголосив, що уряд УНР перебуває в безнадійному стані, а тому слід негайно підписати підготований проект дог-ру. У ньому пропонувались лише три позиції: заг. констатація завершення стану війни; намір встановлення *дипломатичних відносин* і *консульських відносин* між Центральними д-вами й УНР; зобов'язання УНР доставити Центральним державам 1 млн. т збіжжя та інших харчових продуктів. Усі інші питання відкладались до пізнішого спец, погодження між урядами.

Наступного дня укр. дипломати запропонували свій контрпроект. У ньому було теж три пункти: кордон у Холмщині пролягає за етногр. принципом; зобов'язання УНР надати Центральним державам збіжжя й сировину має бути зафіксоване окремою додатковою умовою; Австро-Угорщина зобов'язується провести на етногр. підставі поділ Галичини на Західну і Східну і створити зі Схід. Галичини й Буковини коронний край (щодо цього мала бути ухвалена окрема таємна угода). Значних зусиль до того, щоб не розірвати контакту з автр.-нім. стороною, доклав чл. СВУ *М. Залізняк,* який не мав на конференції офіц. статусу й діяв як приватна особа, однак зміг запропонувати формулювання док-тів, що влаштовували обидві сторони, а на практиці врешті виявились значно вигіднішими Центральним державам. Виконуючи

категоричні інструкції урядів, австр. і нім. делегації змушені були врешті-решт погодитись на запропонований варіант, проте домоглися, щоб таємні протоколи були поставлені в абс. залежність від виконання всіх домовленостей у цілому. Оскільки основна екон. вимога — поставка 1 млн. т збіжжя до Центральних держав була дуже проблематичною, апріорі під загрозу нездійсненності потрапляли основні нац. вимоги укр. сторони. У ніч на 27.01 (9.02). 1918 договірні док-ти між УНР і Німеччиною, Угорщиною, Болгарією та Туреччиною були підписані. Позиція рад. сторони була проігнорована. Відчувши себе впевненіше, Німеччина й Австро-Угорщина 27-28.01(9-10.02).1918 вели переговори з делегацією РСФРР в ультимативному тоні, хоча формально ультиматуму не висували. Вони домагались відторгнення від Росії території понад 150 тис. км^2. Польща, Литва, частина Латвії та частина Білорусії мали перейти під контроль Німеччини. Південніше Бреста кордон мали визначити уряди Німеччини, Австро-Угорщини й Генеральний Секретаріат УНР. В.І. Ленін вважав за необхідне підписати мир на будь-яких умовах заради збереження рад. влади, вів наполегливу б-бу з «лівими комуністами» — прихильниками «революційної війни». Однак нарком іноземних справ Л. Троцький, знехтувавши одержаними в Москві інструкціями про затягування переговорів і негайне прийняття умов
у разі ультимативної вимоги, 28.01 (10.02). 1918 виступив на конференції з декларацією, за якою рад. Росія війну припиняє, армію демобілізує, а миру не підписує. У відповідь Р. Кюльман заявив, що непідписання Росією мирного дог-ру автоматично тягне за собою припинення перемир'я. Рад. делегація залишила Брест. Австр.-нім. війська розпочали наступ 18.02.1918 (н. ст.) по всьому фронту, який вдалося зупинити лише ціною неймовірних зусиль. Незважаючи на телеграму В.Леніна 19.02.1918 про готовність підписати мир, воєнні дії точились до 23.02.1918. У надісланій нім. урядом телеграмі містились значно тяжчі умови миру: негайне звільнення від рос. військ Ліфляндії, Естляндії, України та Фінляндії, демобілізація рос. армії, відновлення рос.-нім. торг, дог-ру (1904). На прийняття ультиматуму давалось 48 годин.

У критичній ситуації В. Леніну вдалося схилити на свій бік більшість чл. ЦК РСДРП(б), ВЦВК. У ніч на 24.02.1918 ВЦВК і РНК РСФРР прийняли нім. умови й негайно повідомили про це нім. уряд. 3.03.1918 рад. делегація, яку було доручено очолювати *Г. Сокольникову,* підписала *Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918* (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина). Виконавши свою місію, конференція на цьому завершила
роботу. *В.Ф. Солдатенко*

Бреттон-Вудська валютна система —

третя після Паризької та Генуезької світова система валютних розрахунків, що базувалась на золотовалютному й золотодоларовому стандартах та функціонувала за допомогою міждерж. регулювання через *Міжнародний валютний фонд (МВФ).* Заснована на міжнар. валютно-фінанс. конференції *Організації Об'єднаних Націй* у липні 1944 у Бреттон-Вудсі (США). Представники 44 країн світу підписали на ній «Заключний акт», складовими елементами якого були статути МВФ, *Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР),* що визначили основні риси нової світової валютної системи. Вона прийшла на зміну системі золотого стандарту, який остаточно вичерпав себе під час кризи 1929-33. Створення Б.-В. в. с. було зумовлене крахом системи міжнар. торгівлі та валютних відносин і необхідністю побудови нової системи міжнар. розрахунків для відновлення й розвитку міжнар. екон. і насамперед торг, відносин. Б.-В. в. с. мала забезпечити стабільність обмінних курсів валют країн-учасниць МВФ (щоб запобігти несподіваним і значним коливанням цін у зовн. торгівлі через рух *валютних курсів* і знизити рівень ризику й невизначеності в міжнар. торг, операціях), не допустити самочинних і неузгоджених девальвацій нац. *валют,* обмежити рівень інфляції, значний спад ділової активності, зростання безробіття в тих країнах, де виникатиме затяжний і значний дефіцит *балансу платіжного.* Основою Б.-В. в. с. була ідея пристосування валют окремих країн до нац. валютних систем США та Великої Британії як провідних країн світу. Головними інструментами міжнар. розрахунків стали золото й т. зв. резервні валюти, статус яких отримали долар США та англ. фунт стерлінгів. Країни-учасниці Бреттон-Вудських угод мали право через систему своїх центр, емісійних банків вільно обмінювати наявні в них резервні валюти за офіц. ціною на золото й навпаки. Через незначний на той час золотий запас Великої Британії фунт стерлінгів із самого початку функціонування цієї системи виконував роль резервної валюти лише частково та використовувався як остання переважно колоніями та *домініонами* Британської імп. Фактично Б.-В. в. с. успадкувала, з одного боку, рештки грошової системи «золотого стандарту», а з іншого — принципи нац. валюти США. Основними принципами функціонування цієї системи були: а) збереження ролі золота як платіжного засобу та розрахункової одиниці в міжнар. обігу. Однак, на відміну від системи золотого стандарту, зв'язок нац. валют країн-учасниць здійснювався опосередковано, через долар США, що єдиний зберігав зовн. конвертованість у золото. Міністерство фінансів США гарантувало іноземному центр, банкам або урядам вільний обмін доларів на золото; б) фіксація ринкових курсів валют у межах не більше 1% в обидва боки (± 1) від золотих або доларових паритетів; в) долар прирівнювався до золота на основі фіксованої ринкової ціни за золото

(офіц. ціна однієї унції золота становила 35 дол., а вміст долара дорівнював 0,888 г золота), але вільна (приватна) купівля-продаж золота заборонялись; г) взаємна конвертованість усіх валют, зобов'язання країн домагатися її. Якщо країна втрачала можливість утримувати курс своєї нац. валюти до долара у встановлених межах коливань, то вона могла використати частку свого золотовалютного резерву для проведення стабілізаційних операцій на валютному ринку, вдатися до цільових позик, що надавались зі спец, фонду МВФ, здійснити девальвацію власної грошової одиниці понад 10%, що було можливо лише за відп. санкцією МВФ, який ставав, т. ч., органом валютного регулювання. До сер. XX ст. Б.-В. в. с. працювала ефективно. Конвертованість долара, штучно занижена ціна золота забезпечували і стимулювали у США накопичення в 1949 до 22 тис. т золота (майже 70% офіц. запасів золота пром. розвинутих країн). У 1950 золотий запас США в 7 разів перевищував доларові активи. Більшість країн у 50-ті не бажали й не могли пред'явити значних сум доларових активів для обміну на золото. Ситуація почала змінюватись наприкінці 50-х - на поч. 60-х із посиленням екон. могутності Японії, ФРН та інших країн Зах. Європи, а також внаслідок нереальності офіц. ціни золота (офіц. ціна золота в 1973 — 42,22 дол. за унцію, а ринкова — 112), наростання дефіциту держ. бюджету США та платіжного балансу тощо. 1971 — золоті запаси США скоротились до 10,5 млрд. дол. і становили лише 22% доларових активів. Інші країни-учасниці почали відмовлятись від долара (ним був наповнений міжнар. платіжний обіг), вимагаючи його обміну на золото. США відмінили обмін доларів на золото для інозем. урядів і центр, банків, що призвело в кінцевому рахунку до краху золото-доларового стандарту. У 1969 країни-учасниці МВФ домовились про створення міжнар. платіжних засобів СПЗ (див. *Спеціальні права запозичення),* 1970-72 їх було емітовано, розподілено на суму 9,3 млрд. дол. і зараховано країнами у свої резерви. 1979-81 СПЗ випущено ще на 12 млрд. дол. і розподілено пропорційно квотам країн у МВФ, а 21,4 млрд. одиниць із заг. суми 54 млрд. залишилися в МВФ. Співвідношення СПЗ із валютами інших країн визначалось на основі взаємних курсів валют 5 країн (США, Японії, ФРН, Великої Британії та Франції), співвідношення попиту і пропозиції (тобто «плаваючих курсів») й отримало назву «кошик валют». 1976 в Кінгстоні (на Ямайці) члени МВФ оголосили про перехід до *Ямайської валютної системи. ВЛ. Вергун*

Брифінг (від англ. Ьгіегїіп§ — інструктаж) — зустрічі, бесіди представників зовн.-політ, відомств та інших держ. органів, міжнар. та інших орг-цій з представниками ЗМІ з метою їхнього інформування про важливі події, хід міжнар. переговорів, конференцій, симпозіумів, засідань, про позиції та погляди учасників і про досягнуті домовленості. Б. відрізняються від *прес-конференцій* своєю коротко плинністю, вони менш офіційні й мають характер інформування
Журналістів. *Т.І. Шинкаренко*

Бріан (Вгіапсі) Аристид (28.03.1862 Нант, Франція — 7.03.1932, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. З 1902 — депутат парламенту. 1909-11, січень-лютий 1913, 1915-17, 1921-22, 1927-29 — Прем'єр-міністр Французької Республіки; 1915-17, 1921-22, квітень — листопад 1925, 1925-26, 1926-32 — мін. зак. справ, 1908-09, 1912-13, 1914-15 — міністр юстиції, 1909-11 і 1913 — мін. внутр. справ, 1906-08 — міністр освіти, 1906-11 — міністр культів. Прагнув активно використати поразку Німеччини в *Першій світовій війні* для встановлення гегемонії Франції в Європі, був одним з ініціаторів укладення *Локарнських договорів 1925, Бріана — Кел-лога пакту 1928,* виступив з проектом створення «Пан-Європи». Лауреат *Нобелівської премії миру* (1926). *РЛ. Кривонос*

Бріана — Келлога пакт 1928 (Договір про відмову від війни як засобу національної політики) — багатостороння угода, підписана 27.08.1928 в Парижі представниками США, Франції, Великої Британії, Німеччини, Італії, Бельгії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Півд.-африк. Союзу, Ірландії, Індії, Польщі, Чехословаччини та Японії. К.-Б. п. набув чинності 24.07.1929 після того, як був ратифікований усіма сторонами. У квітні 1927 мін. зак. справ Франції *А. Бріан* звернувся до США з пропозицією укласти амер.-франц. договір про дружбу та заборону *війни* як засобу нац. політики. У грудні 1927 держсекретар США *Ф. Келлог* підтримав її, але, у свою чергу, запропонував укласти багатосторонній договір. Після отримання згоди Франції на участь у ньому США звернулися з відп. пропозиціями до Великої Британії, Німеччини, Італії та Японії. Усі д-ви погодились з амер. пропозицією, але зробили низку зауважень щодо використання збройної сили для самоза-хисту та захисту життєво важливих нац. інтересів. Б.-К. п. засуджував використання війни для розв'язання *спорів міжнародних* та проголошував відмову сторін від використання війни як інструменту нац. політики у відносинах з іншими сторонами. Усі сторони погоджувались врегульовувати суперечки між собою лише мирними засобами. Угода була відкритою для приєднання інших д-ав; згодом до неї приєдналось ще бл. 50 д-ав.
МА. Миронова

Брінклі (Вгіпкіеу) Роберт (21.01.1954) — брит. дипломат. 1977-78 працював в Управлінні контролю над озброєннями МЗС Великої Британії. 1979-82 — 2-й секр. посольства Великої Британії в СРСР; 1982-83 — нач. відділу Управління інформації МЗС Великої Британії; 1985-88 — нач. відділу Управління республік СРСР; 1988-92 — 1-й секр. посольства Великої Британії у ФРН; 1992-95 — помічник нач. Фінанс. управління МЗС Великої Британії; 1995-96 — нач. відділу контролю матеріал, забезпечення МЗС Великої Британії; 1996-99 — радник із політ, питань посольства Великої Британії в РФ; 2000-01 — нач. спільного візового відділу МЗС і МВС Великої Британії. З 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії та Півн. Ірландії в Україні.
Р.А. *Кривонос*

БрозІО (Вго8іо) Манліо (10.07.1897, Турин — 14.03.1980, Турин) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Туринського ун-ту (1920). Виступав одним із лідерів руху «ліберальної революції», але після приходу до влади фашистів змушений був у сер. 20-х залишити політ, діяльність внаслідок гострого неприйняття курсу *Б. Муссоліні.* Під час *Другої світової війни* перебував у підпіллі. 1943-44 входив до антифаш. Італ. комітету нац. визволення. 1944-45 — віце-прем'єр-міністр, 1945-46 — міністр оборони Італії, водночас ген. секретар Ліберальної партії. У січні 1947 — грудні 1951 — посол Італійської Республіки в СРСР. Брав активну участь у підготовці мирного дог-ру країн *антигітлерівської коаліції ?,* Італією, забезпечив укладення в Москві 11.12.1948 Договору про торгівлю і мореплавство й Торговельної угоди. 1952-55 — посол Італійської Республіки у Великій Британії, 1955-61 — у США, 1961-64 -у Франції. 1964-71 — Ген. секретар *НАШ* З 1972 —
Сенатор ВІД ТурИНа. *В.І. Головченко*

Бруннов Філіпп Іванович (1797-1875) —
рос. дипломат, граф. Надип. роботі з 1818. Брав участь у *Лайбахському конгресі 1821* і *Веронському конгресі 1822.* 1839 відряджений *Миколою 1* до Великої Британії з дорученням владнати англ.-рос. суперечності, що виникли у зв'язку з *Ункіяр-Іскелесійським договором 1833.* 1840-54 — посланник у Великій Британії. Брав участь у розробці Лондонської конвенції по Єгипту 1840 і Лондонських угод про Чорноморські протоки 1841, у роботі Лондонської конференції у справах Греції (1843). Підписав комерційний трактат між Росією й Англією 1849 і Лондонський протокол 1852. 1856 — представляв інтереси Російської імп. на *Паризькому конгресі 1856*— 2-й уповноважений Росії. У 1858-60 — вдруге посланник, 1860-74 — посол у Великій Британії. Був уповноваженим Росії на *Лондонській конференції 1871,* що скасувала статті *Паризького мирного договору 1856* про «нейтралізацію» Чорного моря. 1874 пішов у відставку. *Н.Ф. Сербіна*

Бруно КверфурТСЬКИЙ (974 - 9.03.1009) — капелан германського імп. Оттона III, з 1002 — місійний архієпископ. Походив із родини графів Кверфуртських (Тюрингія). Очолював місії до «чорних угрів» (Трансільванія), печенігів, пруссів. У землях останніх («на кордоні Русі і Литви») загинув. Автор «Життя Св. Адальберта-Войтеха, єпископа Празького» і послання до нім. короля Генріха II, де описує своє перебування при дворі великого київ, князя *Володимира Святославича* і невдалу спробу християнізації ПеченІГІВ. *А.Г. Плахонін*

Брюссельський договір 1948 про екон., соц. та культ, співробітництво й колективну самооборону підписаний 17.03.1948 представниками Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу терміном на 50 років; набув чинності після ратифікації усіма держа-вами-учасницями 25.09.1948. За Б. д. створювався перший у повоєнній Європі військ, блок — Західний союз. Б. д. став підготовчим етапом до створення *НАТО,* З появою НАТО Західний союз на деякий час втратив самостійне значення, оскільки фактично був поглинутий цією військ.-політ, структурою. Але у 1954, після невдалої спроби створення *Європейської оборонної спільноти (ЄОС),* йому було надано другого дихання. 23.10.1954 у рамках Паризьких угод були підписані протоколи про зміни й доповнення до Б. д., згідно з якими до складу його учасників долучались Італія та ФРН; утворений військ, блок отримав назву *Західноєвропейський союз (ЗЄС).*
І.О. Мінгазутдінов

БрюховецькиЙ Іван Мартинович (?, поблизу с. Диканьки, тепер Полтавської обл. - 8.06.1668, поблизу с. Опішня, тепер Полтавської обл.) — укр. військ, і держ. діяч. Уперше згадується 1650 в реєстрі козаків Чигиринської сотні. Був старшим слугою (конюшим) *Б. Хмельницького,* виконував деякі його дип. доручення, зокрема в 1656 їздив послом до Трансільванії. Під час гетьманських виборів (1659) відряджений на Запорозьку Січ схилити козаків на бік *Ю. Хмельницького.* Виконавши доручення, залишився на Січі й був обраний кошовим отаманом, а 1662 — «кошовим гетьманом». Завдяки вміло

організованій соц. демагогії (обіцянки зменшення податків, обмеження старшинського землеволодіння і гніту) та підтримці запорожців і моск. війська кн. Д. Великогагіна на Чорній раді 17-18.06.1663 під Ніжином був обраний першим гетьманом Лівобережної України, що закріпило розкол Козацької України. Здійснював відверто про-моск. політику, уклав *Батуринські статті 1663,* а під час відвідин Москви — капітулянтські *Московські статті 1665,* що суттєво посилювали військ.-політ, й фінанс. позиції царату в Гетьманщині. З огляду на заг. обурення проведенням у 1666 майнового перепису населення і укладенням *Андрусівського перемир'я 1667*між Річчю Посполитою та Московським царством у січні 1668 на старшинській раді в Гадячі висловився за ліквідацію влади царських воєвод і перехід Гетьманщини під тур. протекцію. Із цією метою ініціював переговори з правобережним гетьманом *П. Дорошенком* і відрядив до Стамбула посольство полковника *Г. Гамалії.* Очолив переможне антимоск. повстання в травні 1668, але був убитий козаками з наближенням полків П. Дорошенка. Похований у Гадячі.
В.І. Головченко

Будапештська конвенція 1877 — таємна угода між Росією та Австро-Угорщиною на тлі загострення рос.-тур. взаємин, підписана 3(15).01.1877. Восени 1876 після поразки Сербії у війні проти Туреччини виникла загроза рос-тур. та рос.-австр. конфліктів. Росія прагнула запобігти конфлікту з Австро-Угорщиною та забезпечити *нейтралітет* останньої в разі війни з Османською імп. Австро-Угорщина, яка була впевнена у підтримці власних вимог з боку Німеччини, вимагала як компенсацію за нейтралітет всю Боснію та Герцеговину. У Б. к. рос. уряд змушений був погодитись з австр. умовами, визнавши за Віднем свободу вибору моменту і способу зайняття його військами Боснії та Герцеговини. Натомість Австро-Угорщина зобов'язалась дотримуватись доброзичливого нейтралітету відносно Росії. Обидві д-ви погодились не поширювати воєнні дії: Австро-Угорщина — на Румунію, Сербію, Болгарію та Чорногорію; Росія — на Боснію, Герцеговину, Сербію та Чорногорію. Можливі наслідки війни й територ. надбання сторін регулювались додатковою конвенцією, підписаною 6(18).03.1877, але датованою також 3(15).01.1877. Австро-Угорщині були віддані Боснія та Герцеговина, за винятком Ново-Пазарського санджаку — території, розташованої між Сербією та Чорногорією. Росія повертала собі частину Бессарабії в кордонах ДО 1856. *В.В. Копійка*

Будапештський саміт НБСЄ 1994 відбувався 5-6.12.1994. Його головним результатом стало рішення про надання нового політ, та орг. імпульсу діяльності НБСЄ, що знайшло відображення в перетворенні з 1.01.1995 НБСЄ на *Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).* Це рішення мало зміцнити започаткований у 70-і XX ст. «Гельсінський процес», перетворивши НБСЄ з консультативного форуму на ефективну міжнар. орг-цію, яка реально впливала б на розвиток ситуації в Європі, передовсім у галузі безпеки. Лідери країн-учасниць НБСЄ погодились, що в XXI ст. нова орг-ція повинна відігравати провідну роль у забезпеченні стабільності та гарантуванні безпеки на континенті. Було підтверджено, що демокр. прин-ципи ОБСЄ є визначальними в розбудові спільності націй «без нових чи старих поділів, з повною повагою до суверенної рівності та незалежності всіх країн, без сфер впливу». У Підсумковому док-ті *саміту* надавалась оцінка окремих регіональних проблем в Європі (у Нагірному Карабаху, Грузії, Молдові), а також окреслювалось коло колективних заходів, необхідних для врегулювання кризових ситуацій. Через відсутність консенсусу не вдалося прийняти дійових рішень стосовно конфліктів на теренах колишньої Югославії. Велику увагу було приділено питанням підвищення ефективності превентивного потенціалу ОБСЄ, передусім використання її місій для запобігання *конфліктам міжнародним* і кризового моніторингу. Було ухвалено «Кодекс поведінки з політично-військових аспектів безпеки», яким, зокрема, визначались місце і роль збройних сил у демокр. суспільствах. На Б. с. також були прийняті рішення щодо зміцнення структур ОБСЄ, її взаємодії з іншими міжнар. орг-ціями, зокрема *Організації Об'єднаних Націй;* визначені основоположні принципи ОБСЄ в галузі нерозповсюдження, у реалізації її екон. та людського вимірів.
І.О. Мінгазутдінов

БуллІТ (Вііііій) Вільям Крістіан (25.01.1891, Філадельфія, шт. Пенсільванія — 15.02.1967, Нейлі, Франція) — амер. дипломат і політ, експерт. Закінчив Єльський ун-т (1913). Навчався в Школі права Гарвардського ун-ту, займався журналістикою. 1917 очолив Центр.-європ. інформ. бюро держдепартаменту і став провідним інтерпретатором рев. подій у Росії для Президента США *В. Вільсона.* 1919 увійшов до складу амер. делегації на Паризькій мирній конференції 9.03-16.03.1919 за дорученням В. Вільсона, ініційованим, у свою чергу, його зовн.-політ, радником *Е. Хаузом* і держсекретарем *Р. Лансінгом,* перебував у Москві та Петрограді з метою здійснення дип. завдання (див. *Булліта місія 1919).* Його супроводжував відомий радикальний журналіст Л. Стеффенс, який офіційно не належав до амер. делегації, але також мав завдання здійснити інформ. зондування. Але відрядження Б. не привело до

жодних змін у настановах Заходу, який з одного боку зосередився на перспективах створення *Ліги Націй* та нім. *репараціях,* а з іншого — сповнився оптимістичних очікувань у зв'язку з початком наступу армії адмірала О. Колчака. Об'єктивно підсумки діяльності місії Б. ще більше антагонізували уряд *В. Леніна* і Захід, оскільки невдовзі після її завершення В. Вільсон і *Д. Ллойд-Джордж* дезавуювали Б. (заперечили наявність у нього повноважень), а більшовики наполягали на власному серйозному підході до узгоджених із ним позицій. Сам Б. (за відгуками сучасників — людина складної вдачі) болісно сприйняв свій невдалий рад. дебют. Б. виступив на слуханнях у Сенаті США проти ратифікації *Версальського мирного договору 1919,* подав у відставку і, будучи 1919-33 приватною особою, став активним прибічником зближення з СРСРта його дип. визнання. Після неодноразового залучення до неофіц. переговорів з рад. представниками і візитів до Москви 1933-36 був призначений 1-м послом США в СРСР. Перебуваючи на дип. посту, істотно переглянув свої уявлення про країну перебування, перетворився на безкомпромісного критика рад. тоталітаризму, що призвело до його відкликання та призначення послом у Франції (1936). Працюючи в Парижі, зайняв тверду антифаш. позицію, а після поразки Франції (1940) виступив як енергійний прибічник *«Вільної Франції».* Перебував у близьких стосунках із Президентом США *Ф.Д. Рузвельтом,* якого консультував із питань європ. політики, а в роки *Другої світової війни* був його спец, представником у Півн. Африці і на Бл. Сході. Після 1945 відійшов від зовн.-політ, діяльності, займався журналістикою й аналітикою.

Твори: «Місія Булліта до Москви» (1919), «Томас Вудро Віль-сон — двадцять восьмий Президент Сполучених Штатів. Психологічне дослідження» (спільно з З. Фрейдом, 1967).

ТА. Грищенко

Булліта МІСІЯ 1919 — дип. акція, здійснена *аташе* амер. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20 В. Буллітом* за ініціативою Президента США *В. Вільсона,* яку підтримав Прем'єр-міністр Великої Британії *Д. Ллойд Джордж,* з метою проведення неофіц. переговорів із рад. керівництвом про умови припинення воєнних дій в Росії та укладення *договору мирного.* В. Бул-літ отримав спец, повноваження, підписані держсекретарем США. До складу місії входили також капітан армії США К. Пітіт та журналіст Л. Стеффенс. Під час переговорів Булліта з *В. Леніним* 11.03.1919 було погоджено проект дог-ру, який передбачав: *перемир'я* на всіх фронтах і скликання впродовж тижня-двох після цього конференції з мирного врегулювання на засадах визнання існуючих де-факто на території колишньої Російської імп. урядів; припинення *блокади* економічної та відновлення торг, стосунків із Радянською Росією; проголошення заг. амністії; виведення військ *Антанти* з Росії та припинення надання військ, допомоги антирад. силам, початок скорочення рад. військ та військ інших урядів на території колишньої Російської імп. Офіц. відповіді на свої пропозиції рад. сторона не отримала. Уряди Великої Британії та США переглянули свої позиції під впливом поширення комуніст, ідей в європ. країнах, наслідком чого стало проголошення в березні Угорської Радянської Республіки, створення *Комуністичного Інтернаціоналу,* який у своєму маніфесті оголосив початок «нової революційної ери», та завершення підготовки за допомогою країн Антанти нового наступу в Росії антибільшовицьких сил під проводом Кол-чака і Денікіна. *і.с. Покровська*

Бургіба (Воиг§иіЬа) Хабіб Бен Алі (3.08.1903, Монастир, Туніс — 6.04.2000, Монастир, Туніс) — туніський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни і Вищу школу політ, наук (Париж, 1927). Після повернення на Батьківщину взяв активну участь у нац.-визв. русі. 1933 створив й очолив радикальну партію «Новий дустур» («Нова конституція»). Упродовж 1934-55 неодноразово заарештовувався і провів більше 10 років у засланні та ув'язненні. 3.06.1955 підписав із Францією угоду про надання протекторату Туніс широкої внутр. автономії, 20.03.1956 — повної незалежності. 14.04.1956-25.07.1957 — Прем'єр-міністр і мін. зак. справ Тунісу. 25.07.1957-7.11.1987 — Президент (з 1985 — довічний) Туніської Республіки, водночас із 1974 — довічний голова правлячої Соціалістичної дустурівської партії. З 1981 — почесний президент Африк. соціал. Інтернаціоналу. У зовн. політиці твердо дотримувався принципів *Руху неприєднання.* 1987 усунений від влади й взятий під домашній арешт унаслідок гострої внутр.-політ, б-би, прикритої висновком лікарів про втрату здатності виконувати функції ГЛаВИ Д-ВИ. *В.І. Головченко*

Бурляй Кіндрат Дмитрович (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. у козацькій сім'ї. Брав активну участь у мор. походах проти Туреччини, зокрема у взятті Сінопа (1624). 1648-49 — гадяцький полковник, один із найближчих сподвижників *Б. Хмельницького.* Виконував його важливі дип. доручення, разом із гетьманом вів переговори з кримським ханом *Іслам Гереєм III* (березень 1648) щодо укладення *українсько-кримського союзного договору 1648* для б-би проти Речі Посполитої. У березні — травні 1653 спільно з полковником *С. Мужиловським* вів дип. переговори в Москві, аби прискорити прийняття царським урядом рішення про війну з Польщею. У 1655 вдруге відвідав Москву, щоб дістати дозвіл на

спільний виступ із Швецією проти Речі Посполитої, але невдало. Того ж року разом із С. Мужиловським та *Д. Греком* очолював посольство до Стокгольма, де провів переговори з королем Карлом X Густавом щодо вироблення союзної угоди. Док-тів про подальшу його діяльність НЄ ВИЯВЛенО.
В.І. Головченко

Бурмаков Анатолій Іванович (19.04.1940, Канськ Красноярського краю, РФ) — укр. науковець, дипломат. Закінчив хім.-технол. ф-т Одеського політехн. ін-ту (1963), д-р хім. наук. 1963-93 — перебував на наук.-пед. роботі в Одеському політехн. ін-ті, водночас 1975-91 — виконував обов'язки заст. голови Одеського відділення Українського товариства дружби з Італією. 1993-97 — радник Посольства України в Італійській Республіці; червень 1997 — липень 1998 — в. о. завідувача, зав. відділом аналізу внутр.-екон. та соц.-політ, проблем України Управління політ, аналізу і планування МЗС України. У липні — вересні 1998 за направленням МЗС України працював в Іраку у складі Спеціальної комісії ООН. З жовтня 1998 — зав. відділом аналізу процесів світового розвитку Управління політ, аналізу і планування МЗС України; 1999 — 2002 — радник Місії України в Королівстві Нідерланди. Указом Президента України від 14.11.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Кувейт.
В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Бустаманте-І-Сірвен (Викїатапіе у Зіп/еп) Антоніо Санчес де (1865 — 1951) — кубинський політ, діяч, дипломат і юрист-міжнародник, проф. міжнар. права 1890. У 1902-18 — сенатор, представник Куби на 2-й Гаазькій конференції миру 1907. З 1908 — чл. Третейського суду постійної палати, представник Куби на *Паризькій мирній конференції 1919-20.* У 1921-39 — чл. Постійної палати міжнар. правосуддя, голова *Гаванської конференції 1928,* на якій була прийнята укладена ним кодифікація міжнар. приватного права (кодекс Бустаманте), що містить 437 статей, зведених у 4 книги (набула чинності 25.11.1928).
Твори: «Про публічний порядок у міжнародному приватному праві» (1893), «Про Панамський канал і міжнародне право» (1895), «Про Постійну палату міжнародного правосуддя» (1923, 1925), «Про міжнародне повітряне право» (1945).
В.І. Головченко

БутеЙКО Антон Денисович (6.04.1947, с. Старий Чарторийськ Маневицького р-ну Волинської обл.) — укр. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1974). 1974-78 — аташе, 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1978-80 — помічник мін. зак. справ УРСР. 1980-86 — співробітник *Секретаріату ООН* (м. Нью-Йорк); 1986-92 — радник відділу міжнар. орг-цій, нач. договірно-прав. відділу МЗС України. 1992-94 — радник Президента України, керівник Служби Президента України з міжнар.
питань; 1994-95 — народний депутат України. 1995-98 — 1-й заст. мін. зак. справ України; листопад 1998 — грудень 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в США, згодом — посол з особливих доручень МЗС України. Грудень 2000 — жовтень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. З грудня 2003 — віце-президент Асоціації укр. банків. Нагороджений орденом «За заслуги» **III**
I II СТупеНЯ. *В.М. Матвієнко*

Бутефліка (Воиіепіса) Абдельазіз (1937) — алжирський громад.-політ. і держ. діяч. Активний учасник *війни за незалежність Алжиру 1954-62,* згодом — міністр у справах молоді, спорту і туризму. У 1963-79 — мін. зак. справ і чл. Революційної ради АНДР (представник поміркованого угруповання). Наполегливо здійснював курс позитивного нейтралітету й неприєднання до військ.-політ. блоків, одночасно надаючи суггєву допомогу ОВП та іншим нац.-визв. рухам Азії й Африки. Під час головування на 29-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* виступив одним з ініціаторів проголошення країнами, що розвиваються, б-би за справедливий *новий міжнародний економічний порядок.* З лютого 1979 — радник Президента Ш. Бенджедіда, але звільнений і відправлений у вигнання 1980. На поч. 1999, в умовах загострення громад, війни між ісламістами й урядом, повернувся на Батьківщину і був висунутий кандидатом у президенти від Фронту нац. визволення і Демокр. нац. об'єднання, підтриманих ветеранами визв. б-би. З 27.04.1999 — Президент АНДР, переобраний на 2-й термін 8.04.2004. Започаткував курс на нац. примирення, внаслідок чого у червні 1999 Армія ісламського порятунку припинила збройну б-бу, що уможливило проведення в Алжирі в липні 1999 35-ї сесії *Організації африканської єдності.* На міжнар. арені сприяє зближенню АНДР зі США й нормалізації відносин з Ізраїлем.
В.І. Головченко

Бутрос (Воипте) Бутрос-Галі (14.11.1922, Каїр) — єгипетський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Каїрського ун-ту, магістр політ, наук, економіки й публічного права Паризького ун-ту. 1949-77 — проф. міжнар. права та міжнар. відносин у Каїрському ун-ті. Читав авторські курси лекцій у Паризькому ун-ті, в ун-тах Африки, Азії, Лат. Америки і Півн. Америки. Був президентом Єгипетського

товариства з міжнар.права, президентом Центру політ, і стратегічних досліджень, чл. Адміністративної ради Гаазької Академії міжнар. права, чл. Колегії з міжнар. права і Міжнар. колегії юристів, чл. Ін-ту міжнар. права, Міжнар. ін-ту з прав людини, Африк. співробітництва політ, досліджень та ін. 1977-91 — держ. мін. зак. справ Єгипту. З 1987 — депутат парламенту від правлячої Національно-демократичної партії. У травні 1991 — призначений віце-прем'єром. Відіграв провідну роль у наданні АРЄ підтримки США на завершальному етапі операції «Буря в пустелі». 1.01.1992-31.12.1996 — 6-й *Генеральний секретар ООН.* За роки своєї дип. діяльності був удостоєний нагород і почесних звань 24-х країн. Як Ген. секретар ООН багато уваги надавав реформуванню *Секретаріату ООН* з метою підвищення його ефективності. Зробив істотний особистий внесок у розробку нової стратегії миротворчої діяльності *Організації Об'єднаних Націй,* особливо в доповідях «Порядок денний для миру» (1992) та «Доповнення до порядку денного для миру» (1995). Вживав активних дій щодо врегулювання міжнар. конфліктів на Бл. Сході, в Африці, в Югославії, Камбоджі, Афганістані та ін. 1994 була оприлюднена його ґрунтовна доповідь «Порядок денний для розвитку», в якій зроблені рекомендації щодо зміцнення ролі ООН у міжнар. співробітництві у сфері
РОЗВИТКУ. *В.С. Бруз*

БутурлІН Василь (? — 1656) — моск. держ. діяч і дипломат. До 1650 — на придворній службі в чині стольника, потім — окольничий, суддя в приказі Великого Палацу. 1651 завідував Розбійним приказом, 1652 отримав чин боярина і посаду дворецького. У жовтні 1653 дістав доручення «прийняти під свою государеву високу руку і привести до віри» Військо Запорозьке. 31.12.1653 на чолі великого посольства прибув до Переяслава, де на козацькій раді 8.01.1654 вирішувалася справа щодо переходу Війська Запорозького під юрисдикцію *Олексія Михайловича.* Відмовився присягнути від імені царя, що той збереже давні права та звичаї укр. народу. Після Переяславської ради брав участь у нарадах козацької старшини щодо тексту «Статей Богдана Хмельницького». За успішне для Кремля укладення *Переяславсько-Московської угоди 1654* був щедро нагороджений царем. Учасник моск.-ко-зацьких походів 1654-55 у Білорусь і Галичину. Увійшов у конфлікт з *Б. Хмельницьким* щодо приведення місцевого населення до присяги царю. У грудні 1655 відкликаний до Москви, але помер ПО ДОрОЗІ.
В.І. Сергійчук

Бутяга Володимир Іванович (9.05.1949, с. Велика Багачка Великобагачанського р-ну Полтавської обл.) — укр. дипломат. Закінчив істор. ф-т Харківського держ. ун-ту (1971) та Дип. академію МЗС СРСР (1983). 1971-73 - служба в Збройних силах СРСР; 1973-81 — на комсомольській роботі (працював у Херсонському обкомі Л КСМ України); 1981-83 — слухач Дип. академії МЗС СРСР; 1983-87 — радник у Демократичній Республіці Афганістан. 1986-93 — старший викладач Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1993-97 — 1-й секр., радник, тимчасовий повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран; травень 1997 — квітень 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран. Червень 2001 — серпень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Нігерія, водночас у вересні 2001 — серпні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гамбія за сумісництвом. Указом Президента України від 26.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ісламській Республіці Іран. Нагороджений орденами Червоної Зірки, «За хоробрість» (Афганістан), «Орденом Богдана Хмельницького»
III Ступеня. *ВМ.Матвієнко*

Бухарестський мир 1913 підписаний 10.08.1913 між Сербією, Румунією, Грецією, Чорногорією з одного боку, і Болгарією — з іншого; завершив 2-у Балканську війну, яка закінчилась поразкою Болгарії (див. *Балканські війни 1912-13).* Умови Б. м. були надзвичайно невигідні для Болгарії. До Румунії відійшла Півд. Добруджа й Сілістрія. Упродовж 2 років Болгарія зобов'язувалась роззброїти існуючі фортеці й не будувати нові на кордоні з Румунією. Звільнена від панування Туреччини в результаті 1 -ї Бал-канської війни, Македонія була поділена між Грецією, яка отримала Егейську Македонію з портами Салоніки та Кавала, Сербією, яка отримала Вардарську Македонію, і Болгарією, за якою залишився Пірінський край. За умовами мирного договору між Туреччиною та Болгарією, що був підписаний у Константинополі 29.09.1913, Туреччина повертала собі Схід. Фракію з Адріанополем. Т. ч., Болгарія втратила не тільки більшу частину своїх завоювань у 1 -й Бал-канській війні, але й деякі давні свої володіння. Греція отримала майже всі острови Егейського моря. Низка питань регулювалась додатками до Б. м. Була розроблена угода про права й повноваження муфтіїв у Болгарії та їхні взаємовідносини з шейх-уль-ісламом. Прийнята декларація про права приватних осіб на територіях, якими Туреччина поступалась на користь Болгарії. Б. м. засвідчив нову розстановку сил на Балканах. Замість єдиного Балканського союзу утворилось два угрупування: Сербія, Греція та Румунія, які орієнтувались на *Антанту,* і Болгарія, яка зблизилась із *Троїстим союзом.* Зі вступом Болгарії у *Першу світову війну* Б. м. був нею анульований. *Б.М. Гончар*

Бухарестський мирний договір 1812

між Російською й Османською імперіями підписаний 16(28).05.1812; завершив рос.-тур. війну (1806-12). Ратифікований *Олександром I* у Вільно 11(23).06.1812, за день до вторгнення *Наполеона* /у Росію. Договір складався з 18 статей, дві з яких були таємними. Рос.-тур. кордон встановлювався по Пруту (замість попереднього по Дністру) до з'єднання його з Дунаєм, а потім по Кілійському руслу Дунаю до Чорного моря. До Росії відходили півд.-укр. й молдовські землі — межиріччя Пруту і Дністра (Бессарабія) з фортецями Хотин, Бендери, Аккерман, Кілія й Ізмаїл з населенням 200 тис. чоловік. Росія повинна була повернути Туреччині всі землі й фортеці, захоплені її військами під час воєнних операцій на Кавказі (Анапу, Поті, Ахалкалакі), а також Зах. Молдову та Волощину. Росія утримувала за собою як добровільно до неї приєднані всі обл. Закавказзя до Арпачаю, Аджарських гір і Чорного моря; Зах. Грузія залишилася у складі Російської імп. Секретною статтею в користування Росії передавалася ділянка мор. узбережжя Кавказу протяжністю 30-40 верст, а також право торг, судноплавства по всій течії Дунаю та військ. — до гирла р. Прут. Османська імп. зобов'язалась надати автономію Сербії у справах внутр. управління. Договір забезпечував привілеї Дунайських князівств, що були їм надані згідно з *Ясським мирним договором 1791*. Угода також дозволила Росії в кампанії проти Наполеона I використати 52-тис. Молдовську армію, тим самим полегшивши їй орг-цію оборони проти французів. *Н.Ф. Сербіна*

Бучацький мирний договір 1672 укладений між Османською імп. і Річчю Посполитою 18(28). 10.1672 в Бучачі (тепер Тернопільської обл.). Засвідчив невдалий для Варшави початок польсько-тур. війни (1672-76), коли тур.-укр. армія на чолі із султаном Магометом IV і гетьманом *П. Дорошенком* здобула фортецю Кам'янець-Подільський і взяла в облогу Львів. Згідно з угодою Річ Посполита віддавала Туреччині Поділля; Брацлавшина і Півд. Київщина переходили під управління П. Дорошенка, який визнавав себе васалом Туреччини; землі Війська Запорозького залишались володіннями козаків. Польща зобов'язувалася вивести свої залоги з Білої Церкви й інших фортець Правобережжя, виплатити Туреччині контрибуцію в сумі 80 тис. талерів за зняття облоги Львова, і сплачувати щороку данину (харач) — 22 тис. злотих. Однак сейм у квітні 1673 не ратифікував мирний договір, і польсько-тур. війна тривала до укладення *Журавненського мирного договору 1676.* *м.с.Дорошко*

Буш (Ви§Ь)ДжорджВокер (6.07.1946, Нью-Гей-вен, шт. Коннектикут) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 43-й Президент США. 1968 закінчив Єльский ун-т (бакалавр історії). 1968-73 — пілот Нац. гвардії, підприємець, керівник громад, виховної орг-ції для підлітків. 1973-75 — студент Школи бізнесу Гарвардського ун-ту (диплом магістра з управління бізнесом). 1975-88 займався підприємництвом у нафтовій промисловості. 1988-94 — менеджер бейсбольної команди «Техас Рейнджерс». 1995-2000 — губернатор шт. Техас. Президент США з 2001. Зовн. політика адміністрації Б., яка спочатку сприймалася як більш реалістичне і помірковане продовження курсу попередників-демократів, набула окреслених характеристик після терористичних нападів на США 11.09.2001. її центр, завданням було проголошено глобальну й безкомпромісну війну з *тероризмом міжнародним,* який загрожував демокр. і сталому розвитку світу. У рамках цієї політики, зокрема, здійснено антитерорис-тичну операцію в Афганістані (2001) та військ, операцію проти Іраку (2003), які призвели до ліквідації існуючих у них авторитарних режимів, проте не забезпечили швидкого й переконливого переходу цих країн до стабільних представницьких демократій. За умов, коли ФРН, Франція, Росія й Китай зокрема, виходячи з внутр.-політ, міркувань, відмовилися схвалити рішучі дії США проти Іраку й вимагали визнання з боку Вашингтона їхнього права на затвердження остаточних рішень, адміністрація Б., підтримана Великою Британією, Італією та деякими іншими амер. союзниками й партнерами на міжнар. арені, обрала більш одноосібний і рішучий стиль зовн. політики. Унаслідок цього постали нові реалії в міжнар. відносинах та зовн. політиці США, у Бл.-схід. регіоні Вашингтон від інтенсивної політ, присутності перейшов до силового втручання з метою ефективнішого впливу на його розвиток. Незважаючи на риторичну опозицію ряду провідних світових д-ав, США швидко стабілізували двосторонні стосунки з ними й фактично ше більше посилили свою виняткову позицію на міжнар. арені. Розширення членства в Зах. інтеграційних орг-ціях інтенсифікувалось всупереч застереженням Росії та деяких політ, сил на Заході. Амер.-укр. стосунки в перші роки президентства Б. не відзначалися поступом. Незважаючи на те, що Б. завжди відзначав важливість розвитку цих відносин із причин внутр.-укр. характеру, а також через суб'єктивну ієрархію міжнар. інтересів Вашингтона, його діалог з Києвом ІШОВ СКЛаДНО. *ТА. Грищенко*

Буш (Вілзгі) Джордж Герберт Вокер (12.06.1924, Мілтон, шт. Массачусетс) — амер. громад.-політ. держ. діяч, 41-й Президент США (1989-93), батько *Дж.В. Буша.* Після служби пілотом авіації ВМС США в роки *Другої світової війни* закінчив Єльский ун-т (1948) зі ступенем бакалавра економіки. Займався бізнесом у нафтовій промисловості Техасу 1948-66. Обирався 1966-70 чл. палати представників Конгресу США. Пра-

цював на посаді представника США в ООН, голови Нац. комітету Республіканської партії 1973-74. Керівник представництва США в КНР, 1976-77 — дир. ЦРУ, віце-президент США в двох адміністраціях президента *Р. Рейгана* 1981-89. Зовн. політика адміністрації Б. грунтувалась на проголошеній ним тезі, згідно з якою за умов завершення *«Холодної війни»* і постання нової структури міжнар. відносин лідерству США у світі немає альтернативи. Найзначнішими досягненнями Б. на міжнар. арені були здійснені за активної співпраці з рад. керівництвом та союзниками *Німеччини об'єднання 1989-90* й *війна у Перській затоці 1990-91*. У період *СРСРрозпаду* Б. займав обережну позицію і виявив прихильність до спроб М. Горбачова несиловими методами запобігти дезінтеграції країни. Під час візиту до СРСР у 1.08.1991 виступив у Києві перед депутатами ВР УРСР і фактично закликав нац.-незалежницькі сили до вияву поміркованості в стосунках з Москвою та застеріг від проявів «самовбивчого націоналізму». Критично налаштовані зах. оглядачі охрестили цей прагма-тично-дип. виступ Б. «промовою в стилі котлета по-київськи». Після визнання адміністрацією Б. незалежності України двосторонні відносини не відзначались швидким поступом через пріоритетність амер.-рос. відносин, а також у зв'язку з позицією керівництва України з приводу вивезення з її території ядерних озброєнь колишнього СРСР. У роки після завершення президентського терміну Б. прихильно ставився до України й підтримував розбудову амер.-укр. відносин.

Твори: «Світ, що змінився» (у співав., 1998).

ТА. Грищенко

Бхутто (ВпіШо) Беназір (21.6.1953, Карачі, Пакистан) — пакистанський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. у сім'ї великого землевласника і політ, діяча *З.А. Бхутто.* Отримала класич. освіту у Великій Британії та США, закінчивши Оксфорд та Гарвард. З 1979 бере участь в політ, житті Пакистану, очоливши після страти батька Пакистанську народну партію (ПНП) й опозицію диктатору *М. Зія-уль-Хаку.* 1984-86 перебувала в політ, еміграції в Лондоні. У грудні 1988 -серпні 1990 та листопаді 1993 — листопаді 1996 — перша в мусульм. світі жінка на посаді прем'єр-міністра. Найголовніші її здобутки: повернення Пакистану до демократії, відміна надзвичайного стану, дозвіл діяльності опозиційних партій та орг-цій, звільнення політ, в'язнів. У 1997, після звинувачень у корупції, емігрувала за кордон (Лондон, Дубай), звідки веде політ, діяльність ЩОДО Пакистану.

П.М. Ігнатьев

Бхутто (ВпіШо) Зульфікар Алі (5.01.1928, Ларкана, Сінд, Брит. Індія — 4.04.1979, Равалпінді, Пакистан). Нар. у сім'ї великого землевласника. Класич. освіту здобув у США та Великій Британії, закінчивши Каліфорнійський ун-т 1950 та Оксфорд за спеціальністю «Правознавство». 1953 розпочав адвокатську практику в Сінді, водночас викладав право. На держ. службі з 1958, займав пости: міністра торгівлі, нац. реконструкції та інформації, паливно-енергетичного комплексу та низку інших; 1963-66 — мін. зак. справ Пакистану. 1967 заснував лівоцентрист-ську ПНП. 20.12.1971 в умовах поразки пакистанської армії в *індійсько-пакистанській війні 1971* перебрав функції президента (до 1973) від *Ях'я Хана.* 1973-77 — Прем'єр-міністр Пакистану. Здійснив низку важливих реформ, що стосувались прийняття нової Конституції країни, трудового законодавства та освіти. У зовн. політиці здійснював курс на примирення з Індією й активізацію участі країни в *Русі неприєднання.* Був заарештований після військ, перевороту, організованого 5.07.1977 генералом *Зія-уль-Ха-ком,* і звинувачений в політ, вбивстві. Страчений За ВИРОКОМ Суду.

П.М. Ігнатьєв

Бьоркський договір 1905 — двостороння нім.-рос. угода, укладена 11(24).07.1905 під час зустрічі *Вільгельма II* та *Миколи II* на яхті «Полярна зірка» поблизу о. Бьорк у Балтійському морі. Посилення ізоляції Німеччини в Європі й загострення її протистояння з Великою Британією та Францією спонукало Вільгельма 11 до пошуку нових союзників. Він мав намір використати невдоволеність Петербурга позицією, яку зайняла Велика Британія в рос-япон. війні 1904-05, для початку переговорів про створення союзу. Така пропозиція фактично демонструвала прагнення Німеччини приєднатись до рос.-франц. союзу 1891-93 і перетворити його на тристоронній нім.-рос.-французький, спрямований, перш за все, проти Великої Британії. Перша спроба Вільгельма II (жовтень — листопад 1904) досягти з Росією домовленості з цього питання була невдалою, оскільки Петербург відмовлявся підписувати союзний договір без попередньої згоди Франції приєднатися до нового союзу. Лише після ряду поразок у рос.-япон. війні та початку рев-ції в Росії склалась ситуація, сприятлива для поновлення переговорів. Під час особистої зустрічі двох монархів Вільгельму II вдалося переконати Миколу 11 підписати Б. д., який містив забов'язання обох д-ав про взаємну допомогу в Європі в разі нападу на одну зі сторін будь-якої європ. д-ви (ст. 1); обидві сторони забов'язувались не укладати сепаратного миру зі спільними супротивниками (ст. 2). Б.

д. мав набути чинності одразу після укладення *договору мирного* між Росією та Японією. Після цього Росія мала ознайомити Францію з Б. д. та схилити останню приєднатись до нього як третій союзник.
Б. д. було укладено без участі рос. МЗС та всупереч позиції керівників рос. уряду. Б. д. забезпечував східні кордони Німеччини й фактично розв'язував їй руки для подальшої колоніальної експансії. Але він не був вигідним для Росії, оскільки в разі зіткнення з Великою Британією воєнні дії розгорталися б гол. ч. в Азії, де, згідно Б. д., Німеччина не була зобов'язана допомагати Росії. Крім того, невисокою була вірогідність приєднання Франції до Б. д., отже створення нім.-рос. союзу ставило під загрозу подальше існування рос.-франц. союзу, який розглядався російським урядом як основа безпе-кової політики д-ви. Під тиском з боку прем'єр-міністра С. Вітте та мін. зак. справ *В. Ламз-дорфа* Микола II був змушений у листі від 13(26). 11.1905 повідомити Вільгельмові II, що передумовою набула чинності Б. д. є згода з ним Франції. Цей крок фактично означав розрив Б. д., який так і не набув чинності.
В.Ю. Константинов

Бюджет державний — офіц. розпис доходів і витрат держави, план формування і використання фінанс. ресурсів, які знаходяться в розпорядженні виконавчої влади держави і забезпечують виконання заходів екон. та соц. розвитку країни та її безпеки. Через Б. д. концентрується певна частина нац. доходу і централізовано розподіляється на розвиток економіки, соц. сфери, утримання органів держ. влади й управління, оборону країни. Б. д. може бути бездефіцитним, коли надходження до нього перевищують видатки чи дорівнюють їм, або дефіцитним, коли видатки перевищують надходження. В Україні Б. д. розглядається і затверджується Верховною Радою на кожен фінанс. рік (в Україні він збігається з кален-дарним РОКОМ). *О.К. Єременко*

Б'кжЄНЄН (Виспапап) Джордж Вільям (1854 -1924) — брит. дипломат. У 1876-1904 займав різні дип. посади в посольствах Великої Британії, Італії, Японії, Австро-Угорщини та Німеччини. 1904-08 — посланник Великої Британії в Болгарії, 1910-18 — посол Великої Британії в Росії. Після більшовицького жовтневого перевороту 1917 відмовився від стосунків із ленінським урядом, вважаючи його нелегітимним. Підтримував зв'язки з контррев. колами, намагався організувати антирад. заколот. 1919-21 — посол Великої Британії в Італії. З 1921 у відставці. *РА. кривонос*

БЮЛОВ (Ви11о\у) Бернхард Генрих Мартин (3.05.1849, Кляйн-Флоттбек поблизу Альтони, Німеччина — 29.10. 1929, Рим) — нім. держ. діяч ідипломат, князь. Надип.службіз 1874. Працював у нім. дип. представництвах в Італії, Росії, Австро-Угорщині, Греції, Франції. Брав участь у роботі *Берлінського конгресу 1878.* 1884-88 — радник посольства Німеччини в Росії; 1888-93 — посланник Німеччини в Румунії; 1893 — посол Німеччини в Італії; 1897-1900 — імпер. статс-секр. закорд. справ; 1900-09 — Рейхсканцлер Німеччини й мі-ністр-президент Пруссії. Досяг зміцнення позицій Німеччини на Тихому океані та в Китаї, однак своєю бл.-схід. політикою налаштував проти Берліна як брит. так і рос. уряди (див. *Марокканська криза 1905).* Беззастережною підтримкою Австро-Угорщини під час *Боснійської кризи 1908-09сприяв* різкому загостренню рос.-нім. відносин, тому був змушений піти у відставку 1909. У1914-15 — посол Німеччини в Італії. Безуспішно намагався втримати Італію від вступу в *Першу світову війну* на боці *Антанти.* *РА. Кривонос*

БЮЛОВСЬКИЙ блок — консервативно-ліберальне угруповання, що утворилось у Німеччині після позачергових виборів у рейхстаг (січень 1907). Складався з консерваторів, націонал-
лібералів і «вільномислячих». Попередній рейхстаг був розпущений після того як Католицька партія Центру і соціал-демократи проголосували проти надання нових кредитів на придушення повстання племен гереро і готтентотів у Півд.-Зах. Африці проти нім. панування. Консервативно-ліберальний блок став опорою уряду *Б. Бюлова,* який займав посаду імпер. канцлера в 1900-09. Б. б. не був згуртованим і стабільним, але мав єдину позицію щодо зовн.-політ. питань. Б. б. відразу схвалив законопроект про кредити на придушення повстань у колоніях. У квітні 1908 прийнято закон щодо розбудови військ.-мор. флоту Німеччини, введення до його складу дредноутів. Це було прямим викликом мор. гегемонії Великої Британії. Відповідно до мор. закону 1908 скорочувався термін служби лінійних кораблів, тому 1908-17 необхідно було ввести 23 лінійних кораблі, ут. ч. бдредноутів. Унаслідок незгоди між консерваторами й лібералами та з приводу введення податку на успадкування нерухомої власності Б. б. розпався, а сам
БЮЛОВ ПІШОВ у Відставку. *БМ. Гон нар*

В

Ваджпаї (Уаіраует) Атал Біхарі (1926, Гваліор, шт. Мадх'я-Прадеш) — інд. громад.-політ, і держ. діяч. Депутат парламенту Індії з 1957, брав участь у роботі парламенту 8-ми скликань, єдиний в історії Індії депутат, якого обирали до Народної палати від чотирьох різних штатів країни, голова багатьох парл. к-тів; лідер націоналістичної «Бхаратія джаната парті» (Індійська народна партія); відомий літературний редактор, письменник і оратор. 1977-79, 1996 і 1998 — мін. зак. справ, 16.05-1.06.1996 і 19.03.1998-13.05.2004 — Прем'єр-міністр Республіки Індія. З його ініціативи було здійснено ядерні випробовування на полігоні в Покхрані 1998, а згодом — спроби примирення з Пакистаном за допомогою «автобусної дипломатії» в Лахорі. Найбільшою зовн.-політ, перемогою В. вважають його вирішальну роль у видворенні моджахедів з Кар-гільських висот у шт. Джамму і Кашмір 1999.
П.М. Ігнатьєв

Вазен (Уагеп) П'єр Жан Марі Антуан (5.1949, Брюссель) — бельгійський дипломат. Закінчив ф-ти права і міжнар. права Брюссельського ун-ту. З 1.09.1976 на дип. службі. 1977 — віце-консул при ген. консульстві країни в Барселоні, працівник секр. бельгійського головування в ЄС; 1978-80 — 2-й секр. посольства в Польщі; 1980-83 — 1-й секр. посольства в Сенегалі; 1983-88 — радник посольства у Великій Британії та заст. постійного представника при ЗЄС. 1988-90 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії в Того і Гані. 1990-92 — радник-посланник посольства в Японії; 1992-95 — ген. консул у Касабланці;
1996-98 — керівник дип. курсів МЗС. 1998-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгії в Україні. *в.і. Головченко*

Вайварс Петеріс (5.09.1948, Талс, Латвія) — латвійський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Латвійського ун-ту (1990). 1971-90 працював в енергобудівній компанії в Валдемарпілсі. 1990-92 — голова обл. Ради народних депутатів у Талсі; 1992-93 — депутат Верховної Ради Латвії, голова комісії з питань оборони та внутр. справ, чл. зем. комісії та комісії з питань розслідування злочинів тоталітарних режимів. 1997-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Україні.
Р.Л. Кривонос

Валенса (\Уа1е.яа) Лех (29.09.1943, с. Попово, Польща) — польський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив профтехучилище. 1961-63 і 1965-67 — електротехнік у Державних машинних центрах у Лохочині, потім у Ленях. З 1967 — електрик на Гданській верфі ім. Леніна. З грудня 1970 — чл. страйкового комітету верфі. У квітні 1976 був звільнений за критику діяльності профспілок. 1976-78 працював у ремонтно-будівних закладах, пізніше — в Ґданському електромонтажі (1979). 1978 виступив співзасновником Вільних профспілок Узбережжя, у січні 1980 організував робітничу комісію в Електромонтажі, а в серпні 1980 став на чолі страйку на Ґданській верфі, від імені Міжзакладового страйкового комітету підписав т. зв. «Серпневе порозуміння» з урядовою комісією. 1980-81 — керівник Міжзакладового засновницького комітету і Крайової узгоджу-вальної комісії Незалежної самоврядної профспілки «Солідарність». На 1-у Крайовому з'їзді делегатів «Солідарності» (5.09-7.10.1981) обраний головою Крайової комісії «Солідарність». 13.12.1981-11.11.1982 висланий до Арлямова; після повернення до роботи на Ґданській верфі, продовжував підпільну профспілкову діяльність. 1986 утворив Тимчасову раду «Солідарності». З 1987 керував Крайовою виконавчою комісією «Солідарності». У травні й серпні 1988 підняв робітничі страйки на Ґданській верфі. З 1988 брав участь у переговорах з комуніст, владою. Сприяв утворенню коаліції ґромадянського парламентарного клубу, Об'єднаного народного угруповання і Демократичного угруповання в Сеймі 20-го скликання (1989-91), а також створенню уряду *Т. Мазовецького.* 1990 —на 2-у з'їзді «Солідарності» обраний головою профспілки. 22.12.1990-23.12.1995 — Президент Польської Республіки. Активно сприяв інтеграції країни в *НА ТО* і *Європейський Союз,* участі в миротвор-чих операціях *Організації Об'єднаних Націй.* 24-26.05.1993 відвідав з офіц. візитом Україну. Після поразки на презид. виборах (1995) повернувся до професії електрика. У 1993 удостоєний *Нобелівської премії миру.* В. — офіцер Французького почесного легіону, почесний д-р багатьох ун-тів, зокрема Колумбійського та Гарвардського в США.
Твори: «Шлях надії» (1987), «Шлях до свободи» (1991), «Все, що роблю, роблю для Польщі» (1995).
О.М. Знахоренко

Валіза дипломатична (з франц. уаііze — валіза, чемодан) — закрите й позначене сургучевою печаткою або опломбоване у встановленому порядку вмістилище (мішок, сумка, пакет, конверт тощо) для документів, що має зовн. ознаки, які вказують на його характер. У ході підготовки *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* було розширено перелік предметів, що позначаються як В. д. (виходили з того, що спільним для перерахованих предметів є відносно невеликі розміри й те, що вони є зовн. оболонкою док-тів, які перевозяться). Кожна валіза є окремим місцем *дипломатичної пошти* й може доставлятись як у супроводі спец, уповноважених на це осіб, так і без супроводу, за допомогою звичайних каналів зв'язку. В. д. не підлягає перевірці (розпакуванню) чи затриманню та не обкладається митом.
В.М. Матвієнко

Валюта — грошова одиниця, яка слугує для вимірювання величини вартості й для здійснення платежів. В. використовується як записи на рахунках, банкноти, монети, платіжні засоби та кредитні інструменти. Розрізняють такі види В.: нац. В. (встановлена д-вою грошова одиниця, яка є в обігу на її території для розрахунків і встановлення цін); іноземна В. (платіжні засоби в грошових одиницях іноземн. д-ав та окремих міжнар. орг-цій, що використовуються в міжнар. розрахунках); складена В. (В., сформована на основі кошика валют). За ступенем конверто-ваності В. поділяються на вільноконвертовані, частково конвертовані й неконвертовані. Вільно-конвертована В. вільно обмінюється на В. інших країн. Обмін частково конвертованої В. обмежений для певних категорій фізич. або юрид. осіб чи для певних видів операцій. Обмін некон-вертованої В. заборонений д-вою й дозволяється лише за умови погодження з уповноваженими валютними органами. Неконвертована В. може використовуватись лише в одній країні. Залежно від стійкості та динаміки *валютного курсу* В. поділяються на сильні та слабкі. Сильна В. — В. зі стабільним або зростаючим курсом. Слабка В. характеризуються зниженням її курсу. За сферою та метою використання виділяють В. платежу, ціни, кредиту тощо. Резервна В. — грошові одиниці провідних країн світу, в яких центр, банки інших країн зберігають валютні резерви та проводять *інтервенції валютні,* якими послуговуються при *міжнародних розрахунках* по зовн.-торг. операціях, при міжнар. русі капіталу, для визначення цін на *світовому ринку* і є основою для визначення валютних курсів. Паралельна В. — В., що використовується поряд із нац. для здійснення розрахунків і встановлення цін у даній д-ві. Тимчасова В. — нац. В., дія якої встановлена на обмежений термін. Окупаційна В. — грошові знаки, випущені в обіг під час *війни* однією д-вою на території іншої для фінансування своїх військ, та окуп. витрат.
О.І. Рогач, О А. Чугаєв

«Валютна ЗМІЯ» («Європейська валютна змія») — система узгоджених коливань зах.-європ. *валют* у доволі вузьких межах щодо амер. долара. Існувало два варіанти В. з.: «змія в тунелі» та «змія без тунелю». Базельська угода 1972 закріпила основні принципи функціонування «змії в тунелі». Ця угода передбачала подвійну прив'язку: «змія» — визначені межі коливань європ. валют одна до одної (2,25%); «тунель» — визначені межі коливань європ. валют щодо долара. Це означало, що кожного дня курси європ. валют мали залишатись усередині «змії» завширшки 2,25%; у свою чергу «змія» повинна була повністю знаходитись усередині «тунелю» — 4,5%, де долар був віссю симетрії. До цієї угоди приєдналися Бельгія, Франція, ФРН, Італія, Люксембург, Нідерланди, Велика Британія, Данія, Ірландія та Норвегія. Але, враховуючи заг. екон. ситуацію в світі та неможливість підтримувати згадані межі коливань, у 1973 була впроваджена система «змії без тунелю», тобто було закріплено відмову від забезпечення меж коливань європ. валют щодо долара.

Для дотримання меж коливань європ. центр, банки були зобов'язані проводити узгоджені інтервенції, банк, що випускав сильну валюту, мав купувати на своєму ринку найслабшу валюту, а банк, що випускає найслабшу валюту, — продавати найсильнішу валюту, коли є ризик розходження між курсами більше, ніж на 2,25%. Була домовленість, що всередині змії інтервенції повинні здійснюватись у європ. валютах. У рамках функціонування В. з. передбачалося використання трьох механізмів взаємного кредитування: дуже короткострокові кредити, з відстрочкою до 45 днів на погашення сальдо по інтервенціях; короткострокові валютні кредити (до 3 місяців); середньострокові фінансові кредити (від 2 до 5 років). Європ. В. з. функціонувала до 1979, коли її замінила *Європейська валютна Система.*
О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Валютна ЛІКВІДНІСТЬ (міжнародна ліквідність) — здатність країни або групи країн забезпечувати своєчасне погашення своїх міжнар. зобов'язань платіжними засобами, що задовольняють кредиторів. При аналізі В. л. розглядається запас усіх резервних активів, які можуть використовуватись для здійснення міжнар. розрахунків, погашення боргових зобов'язань перед офіц. та приватними інвесторами. Сучас. резерви міжнар. ліквідних платіжних засобів складаються з 4-х основних компонентів: золотого запасу, запасу іноземн. вільноконвертованих валют, резервної позиції в *Міжнародному валютному фонді (МВФ)* та *спеціальних прав запозичення.* На сучас. етапі розвитку міжнар. *системи валютної* золото

використовується виключно як засіб збереження вартості й на нього поширюються ринкові ціни. Резервна позиція в МВФ — це право країни-члена на автоматичне отримання безумовного кредиту в іноземн. валюті в обсязі, що не перевищує 25% її квоти.

Основним призначенням централізованих міжнар. ліквідних резервів є покриття дефіциту платіжного балансу країни. Д-ва використовує ці резерви для проведення валютних інтервенцій з метою стабілізації валютного курсу. Ще одним напрямом використання резервів є здійснення безпосередніх платежів за держ. імпорт та обслуговування зовн. боргу. При цьому поповнення резервів здійснюється за рахунок надходжень від держ. експорту або за рахунок зовн. позик. Перед кожною країною постає проблема управління ліквідними резервами, яка полягає у забезпеченні макс. ефективності їх використання. Для досягнення цієї мети органи *валютного регулювання* здійснюють аналіз та приймають управлінські рішення за такими основними напрямами: визначення оптимального для даних умов заг. обсягу міжнар. засобів платежу; вибір між окремими компонентами резервів та встановлення оптимального співвідношення між ними; диверсифікація валютного запасу, тобто вибір конкретних валют і встановлення їхніх часток у складі цього запасу; вибір фінанс. інструментів, що використовуються для інвестування резервних валютних коштів; прийняття рішення про доцільність використання офіц. резервів для фінансування витрат *бюджету державного* й розв'язання інших макроекон. завдань. При цьому основними цілями при управлінні міжнар. В. л. залишаються сприяння зовн.-екон. діяльності, ефективне регулювання *валютного курсу,* надійне гарантування нац. екон. і валютної безпеки.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Валютна ліквідність міжнародна — забезпеченість міжнар. торг.-екон. та кредитно-фінанс. відносин адекватними міжнар. платіжними засобами, яка характеризує поточну платоспроможність країн. У сучас. умовах заг.-визнаним показником стану В. л. м. є співвідношення міжнар. резервів д-ав (валютні резерви, *спеціальні права запозичення* на рахунку д-ав у *Міжнародному валютному фонді (МВФ)* та резервна позиція д-ви у МВФ) і вартості річного товар, *імпорту.*

О.К. Єременко

Валютна ПОЗИЦІЯ: 1. Стан кон'юнктури на біржі, коли існує невідповідність заявок на купівлю обсягам продаж біржового товару, фондових цінностей, а також коли спостерігається перевищення пропозиції над попитом.

2. Співвідношення вимог (активів) і зобов'язань (пасивів) банку в іноземн. *валюті.* Якщо вони рівні за сумою, то В. п. вважається закритою. Якщо ж сума активів та позабалансових вимог у певній іноземн. валюті не збігається з сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті, тоді позиція відкрита — зумовлює появу в її власника ризику втрат (прибутків) у результаті зміни *валютного курсу* і відп. знецінення (поцінування) наявної в нього валюти. Відкрита В. п. банку може бути двох видів: а) В. п. відкрита коротка — виникає у разі перевищення сумою балансових та позабалансових зобов'язань суми активів і позабалансових вимог у кожній іноземн. валюті; банк із такою позицією може зазнати додаткових втрат у разі підвищення курсу іноземн. валюти щодо нац. валюти; б) В. п. відкрита довга — коли сума активів та позабалансових вимог перевищує суму балансових і позабалансових зобов'язань у кожній іноземн. валюті; банк із такою позицією може зазнати втрат у разі підвищення курсу нац. валюти щодо іноземн. валюти.

На біржі В. п. є одним із засобів використання операцій купівлі-продажу валюти й номінованих у валюті цінних паперів із метою одержання прибутку. Напр., якщо продавці на біржі розраховують на зниження цін (курсу), то вони відкривають коротку позицію, тобто посилено продають валюту, цінні папери, щоб одержати можливість надалі придбати їх дешевше. Коли ж очікується підвищення цін (курсу), вони відкривають довгу позицію, тобто посилено скуповують валюту й цінні папери для подальшого вигідного продажу з урахуванням змін кон'юнктури ринку. Зайнявши певну позицію в іноземн. валюті (довгу чи коротку), банк розраховує на отримання прибутків від конвертації валют за зміненим курсом.

Стан В. п. є основним вимірником рівня валютного ризику банку. З метою його скорочення центр, банки чи інші органи банківського нагляду різних країн встановлюють певні нормативи (показники), спрямовані на збалансування вимог і зобов'язань підконтрольних їм банків. Нац. банк України, зокрема, встановлює ліміти відкритої В. п. стосовно розміру власного капіталу кожного банку. У той же час «Лондонський кодекс поведінки», узгоджений (1990) спільно Банком Англії й Асоціацією брит. банкірів, не встановлює для банків, що здійснюють операції з валютою, ніяких лімітів відкритої В. п. Замість цього він орієнтує банки на розрахунок показника заг. суми коштів банку (достатність його капіталу для проведення валютних операцій), яку необхідно зарезервувати для покриття можливих ризиків під час проведення усіх видів валютних операцій. Цей показник складається з: коштів на покриття можливих збитків від валютних операцій, виходячи з макс. суми фактичних збитків за 10-денний період упродовж останніх 5

років; сум, розрахованих за нормативом 8% від вартості відкритої В. п. банку; всіх опціонів, проданих банком; відкритої В. п. стосовно банківських металів. Як виконання нормативів англ. банками, так і дотримування лімітів українськими має сприяти зниженню валютних ризиків комерційних банків.
О.І. Рогач, Н.Д. Амалян

Валютна політика — сукупність екон., політ., прав, й орг. заходів центр, банку та інших держ. органів і міжнар. валютно-фінанс. орг-цій у сфері валютних відносин. Цілями В. п. є забезпечення стійкості екон. зростання, стримування росту безробіття та інфляції, підтримка рівноваги платіжного балансу. Юридично В. п. оформлюється валютним законодавством — сукупністю прав, норм, які регулюють порядок здійснення валютних операцій — і двосторонніми та багатосторонніми валютними угодами. Розрізняють поточну і довгострокову (структурну) В. п. Поточна передбачає повсякденне оперативне регулювання *валютного курсу,* валютних операцій і діяльності *валютного ринку* та ринку золота з метою забезпечення нормального функціонування *системи валютної* підтримки рівноваги *балансу платіжного.* Поточна В. п. включає облікову (дисконтну) й девізну політику. Перша здійснюється шляхом зміни облікової ставки центр, банку з метою оптимізації притоку валютних коштів. Підвищення відсоткової ставки стимулює приплив іноземн. капіталу і, отже, сприяє підвищенню курсу нац. *валюти,* і навпаки. Девізна В. п. проводиться за допомогою: *інтервенцій валютних;* зміни складу валютних резервів центр, банку в напрямку купівлі більш стійких валют і валют, необхідних для міжнар. розрахунків; посилення або послаблення валютних обмежень та валютного субсидування. Довгострокова політика передбачає зміну валютного механізму, що означає зміни в порядку проведення міжнар. розрахунків, використанні золота, резервних валют та платіжних засобів, у режимі валютних курсів і паритетів, структурі та функціях міжнар. валютно-фінанс. орг-цій. Довгострокова В. п. потребує переговорів та угод у рамках міжнар. валютно-фінанс. орг-цій.
О.І. Рогач, О.Л. Чугаев

Валютне застереження — форма запобігання та/або обмеження валютного ризику в зовн.-екон. контрактах. Використовується при укладанні торг, (як правило, довгострокових), кредитних, платіжних та інших угод у зв'язку з можливими коливаннями *валютних курсів.* Доцільність включення до зовн.-екон. угод В. з. пояснюється тим фактом, що розрахунки по них здійснюються в нац. *валюті* одного з партнерів, або, що трапляється в більшості випадків, у вільно конвертованій валюті (доларах США, євро, англ. фунтах стерлінгів тощо). При цьому в будь-якому випадку валюта розрахунку хоча б для одного партнера є іноземною. За час, що минає від моменту укладання контракту до моменту розрахунків по ньому, значні зрушення в обмінних валютних курсах можуть спричинити такі ж значні збитки (прибутки) партнерів при конвертуванні ними валюти розрахунку в їхню над. валюту. Для запобігання цим можливим збиткам до контракту (конкретно — до двох його статей — «ціна товару» та «умови платежу») вносяться такі умови, які зводили б до мінімуму можливі валютні втрати. Найуживанішою на сучас. етапі є вимога перегляду і стягнення з платника суми платежу по контракту з врахуванням зміни курсу валюти платежу щодо валюти застереження. У результаті всіх цих перерахунків отримувач платежу одержує заздалегідь встановлену суму нац. валюти. Захист від ризиків за допомогою В. з. належить до т. зв. нестрахового захисту, оскільки не передбачає розміщення цих ризиків на страхування у страхових компаніях. *О.І. Рогач, Н.Д.Амалян*

Валютне регулювання — регламентація державою міжнар. розрахунків і порядку проведення валютних операцій на нац., міждерж. та регіональному рівнях. Пряме В. р. є результатом законодавчих актів і дій виконавчої влади; непряме — екон. методів впливу на поведінку екон. агентів. На нац. рівні основними цілями В. р. є забезпечення стабільного екон. зростання, стримання росту безробіття й інфляції, підтримка рівноваги *балансу платіжного.* Нац. В. р. реалізується в рамках *валютної політики,* основними формами якої є дисконтна й девізна політика та валютні обмеження. Валютні обмеження — це законодавча або адмін. заборона, лімітування і регламентація операцій резидентів та нерезидентів із *валютою* й іншими валютними цінностями. Розрізняють такі основні форми валютних обмежень: блокування виручки іноземн. експортерів від продажу товарів у даній країні; обов'язковий продаж валютної виручки експортерів повністю або частково центр, банку; обмежений продаж іноземн. валюти імпортерам (лише за наявності дозволу); обмеження на укладання форвардних контрактів на валюту; регулювання строків платежів по *експорту* й *імпорту;* множинність *валютних курсів* (диференційовані курсові співвідношення валют по різних видах операцій, товарних групах і регіонах); інші обмеження.
Провідними цілями міждерж. В. р. є регламентація структурних принципів міжнар. *системи валютної,* координація валютної політики окремих країн, спільні заходи з подолання *кризи валютної.* Розвиток міждерж. рівня регулювання зумовлений посиленням взаємозалежності нац. економік, лібералізацією госп. відносин та нестабільністю світових валютних і фінанс. ринків. Основними органами В. р. є

Міжнародний валютний фонд та регулярні наради на вищому рівні в рамках «закритих клубів» (напр., *Велика сімка).* Регіональне В. р. здійснюється в рамках екон. інтеграційних об'єднань, особливо при переході їх на вищі стадії інтеграції (екон. та валютний союз). *О.І. Рогач. О.Ю.Анісімова*

Валютний КОШИК — умовна облікова одиниця, що включає певний набір нац. *валют,* який використовується при котируванні (визначенні середньозваженого курсу) будь-якої нац. або міжнар. (регіональної) валюти. В. к., нівелюючи курсові різноспрямованих коливань всіх включених до нього валют, дає змогу з більшою точністю враховувати вплив заг.-екон. умов обміну та визначати купівельну спроможність нац. валют, що порівнюються з ним. Найуспішнішим було використання В. к. при запровадженні *спеціальних прав запозичення* (*СДР)* та *Європейської валютної одиниці (ЕКЮ).* Першим етапом розрахунку В. к. є вибір валют, що мають ввійти до нього. Цей вибір може бути довільним (яку випадку із СДР) або базуватись на тих валютах, які входять до складу розраховуваної одиниці (напр., ЕКЮ). Частку валюти певної країни у В. к. визначають за питомою вагою ВНП (або зовн.-торг. обороту) цієї країни у сукупному ВНП (відповідно — зовн.-торг. обороту) усіх країн, що беруть участь у розрахунках цього показника. В. к. СДР під впливом змін у розташуванні сил на зовн.-екон. арені неодноразово змінювався. При підписанні у вересні 1967 угоди про створення цього першого у світі засобу міжнар. розрахунків, емітованого за рішенням міжнар. орг-ції, вартість СДР прирівнювали до 1 дол., і лише з липня 1974 основою для визначення вартості СДР став В. к. Спершу до нього входили валюти 16 країн, які відчутно вирізнялись з-поміж іншого своєю великою питомою вагою в заг.-світовому обсязі *експорту* товарів і послуг; при виборі валют до уваги брались також і наявні у кожної з них запаси золотовалютних резервів. У 1981 тивів включає ринки опціонів та свопів. Опціон за певну платню дає покупцеві право, яке не є зобов'язанням, на купівлю або продаж на основі стандартного контракту валюти в певний день по зафіксованій ціні. Своп — це угода, що передбачає обмін певною кількістю двох валют і зворотний обмін такою ж кількістю валют на узгоджену дату в майбутньому.
О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Вальдес Суберкасо (УаШез ЗиЬегсазеаих) Габ-ріель (1919) — чилійський громад.-політ, діяч і дипломат, христ. демократ. 1964-70 — мін. зак. справ. Брав активну участь у виробленні та прийнятті 17.05.1969 «Латиноамериканської згоди у Вінья-дель-Мар» — колективної регіональної платформи міжамер. відносин, головними принципами якої були суверенне право кожної країни розпоряджатися своїми природ, багатствами, екон. й політ, незалежність та сувора заборона будь-якого втручання ззовні у внутр. справи д-ав. 1971-81 — заст. адміністратора *Програми розвитку ООН,* дир. її Регіонального бюро для Лат. Америки. 1982-87 — голова ХДП, водночас 1983-87 — лідер лівоцентристського Демократичного альянсу Чилі. *ВЛ.Головченко*

ВальдхаЙМ (ХУакіЬеіт) Курт (21.12.1918, Санкт-Андре-Вордене, поблизу Відня) — австр. держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1944) і Віденську коне, академію. На дип. службі з 1945. Працював у МЗС Австрії (1945-47), потім — 1-й секр. посольства Австрії у Франції (1948-51). Брав участь у підготовці *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955.* 1951-55 очолював відділ кадрів МЗС Австрії. 1955-56 — постійний спостерігач Австрії при ООН, 1956-58 — посланник, 1958-60 — посол у Канаді, 1960-64 — нач. Політ, управління МЗС Австрії. 1964-68 — постійний представник Австрії при ООН, голова (1965-68) комітету з використання косм. простору в мирних цілях. Брав участь у розробці Договору про принципи діяльності д-ав у дослідженні й використанні косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967). 1968-70 — мін. зак. справ Австрії, 1971 — кандидат у президенти Австрії. 1972-81 — 4-й *Генеральний секретар ООН.* Відвідав ряд країн і регіонів, які викликали особливе занепокоєння ООН: Півд. Африка й Намібія (1972), Кіпр (1972, 1973 і 1974), Сирія, Ізраїль, Єгипет і Йорданія (1974), Індія, Пакистан (1973), Бангладеш (1973). Активно сприяв розв'язанню конфлікту у В'єтнамі. 1982 із завершенням другого 5-річ-ного терміну сподівався залишитися на посаді Ген. секретаря, але 16 турів голосування в *Раді Безпеки ООН* показали безперспективність такого наміру. 1986-92 — Президент Австрійської Республіки від консервативної Народної партії. Зазнав чималих ускладнень у дип. спілкуванні (Ізраїль навіть відкликав свого посла з Відня) у зв'язку з оприлюдненням док-тів про причетність В. до депортацій євреїв і репресій проти югославських партизан під час служби у вермахті в роки *Другої світової війни.*
В.С. Бру.і

Ван-Дунем (Уап Оипет) Афонсу (Мбін-да) (1941) — ангельський громад.-політ, і держ. діяч, активний учасник нац.-визв. б-би 1961-74. Після проголошення 11.11.1975 Народної Республіки Ангола — дир. кабінету першого президента *А. Нето,* комісар Луанди, голова Нац. комісії з реорганізації молодіжного руху, на 1-у з'їзді МПЛА — ПП (1977) обраний членом її ЦК, очолював відділ рев. орієнтації (агітації й

пропаганди). З 1978 — секр. ЦК МПЛА-ПП з міжнар. зв'язків, депутат і чл. Президії Народної асамблеї НРА, голова комісії з закорд. справ. 1985-89 — мін. зак. справ НРА, учасник чотиристоронніх переговорів із мирного урегулювання в Півд.-Зах. Африці, що увінчались підписанням 22.12.1988 у Нью-Йорку тристоронньої (НРА, Куба, ПАР) угоди про надання незалежності Намібії та двосторонньої (НРА, Куба) — про відведення кубинських військ на північ Анголи й поступову їхню евакуацію на Батьківщину (див. *Намібії проголошення незалежності).*
В.І. Головченко

Ванавербек Андре (1936) — нідерландський дипломат. 1975-76 — працівник Ген. директорату Єврокомісії з розвитку; 1976-80 — голова представництва Єврокомісії в Гвінеї; 1980-81 — працівник ген. директорату Єврокомісії з розвитку; 1981-83 — голова представництва Єврокомісії в Зімбабве; 1986-89 — керівник спец, підрозділу Єврокомісії «Секторальна політика»; 1989-92 — голова представництва Єврокомісії в Малі; 1992 — голова представництва Єврокомісії в Сенегалі. 1998-2001 голова представництва ЄС в Україні.
РА. Кривонос

Ванденберга резолюція 1948 прийнята 11.06.1948 Сенатом США. Ініційована сенато-ром-республіканцем А. Ванденбергом. Визначала основні завдання зовн.-політ, курсу США після *Другої світової війни.* В. р. підтримала курс пре-зид. адміністрації /. *Трушена* на активну міжнар. роль США й поклала край традиції США утримуватися від участі в постійних військ, і політ, союзах з європ. д-вами. Санкціонувала участь США в «регіональних та інших колективних угодах про індивідуальну і колективну взаємодопомогу», зокрема відкрила шлях створенню *НАТО.*
С.П. Галака

Вандервельде (УапсіегуеШе) Еміль (25.01.1866, Іксель, Бельгія — 27.12.1938, Брюссель) — бельгійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Один із лідерів Соц. партії Бельгії та Другого Інтернаціоналу, депутат парламенту з 1894. 1914 — держ. міністр; 1916-17 — міністр постачання, 1918-19 — міністр юстиції; 1925-27 — мін. зак. справ Бельгії; 1935-36 — міністр без портфеля, 1936-37 — міністр охорони здоров'я. Навесні 1917 на чолі делегації бельгійських соціалістів відвідав Росію, закликав Тимчасовий уряд продовжити війну проти Німеччини. Вороже ставився до захоплення влади в Росії більшовиками, виступав проти міжнар. визнання СРСР. Брав активну участь у підготовці *Версальського мирного договору 1919* та *Ло-карнських договорів 1925.* *РА. Кривонос*

Ваньбаошанський інцидент 1931 — низка організованих Японією заходів, які мали на меті загострення китайсько-корейського протистояння в Маньчжурії задля створення приводу до її окупації япон. військами. Після *анексії* Кореї в 1910 япон. окуп. влада перебрала на себе функції коне, представництва та захисту прав корейців за кордоном, а також домоглася від Китаю поширення на корейських поселенців япон.-китайських домовленостей 1915 (див. *«Двадцять одна вимога» до Китаю),* що передбачали особливі права япон. підданих на вільне переміщення та оренду с.-г. земель у Півн.-Схід. Китаї. Проблема правового статусу корейських поселенців становила т. зв. «корейське питання» в Маньчжурії, яке активно використовувалось Японією для здійснення тиску на Китай. Його загострення відбулось у 1927-28, зі спробою останнього змусити корейських поселенців у Маньчжурії прийняти китайське громадянство. Токіо заявив офіц. протест і розгорнув антикитайську пропа-
ганду в япон. та корейських газетах. Ці протиріччя япон. сторона продовжувала використовувати напередодні вторгнення в Маньчжурію. Найбільшою подією цього конфлікту став В. і.: зіткнення між корейськими поселенцями та китайськими селянами біля с. Ваньбаошань (поблизу м. Чанчунь, Півн.-Схід. Китай). Корейці, які уклали договір про довгострокову оренду земель навесні 1931, намагались прокласти іригаційний канал від р. Ітунхе, але місцеве китайське населення чинило їм активний опір. Протистояння перетворилось на збройне на початку липня, коли «для захисту прав корейського населення» в селище було введено загін япон. поліції. У результаті зіткнення загинуло кілька десятків китайців. Прояпон. газети в Кореї розгорнули після цього антикитайську кампанію, яка спричинила масові китайські погроми на території Кореї. Бл. 40 тис. китайців (майже половина від усієї їхньої громади) були вимушені залишити Корею. Японії вдалось не лише зіткнути між собою китайців та корейців, але й звільнити напередодні вторгнення в Маньчжурію свій ближній тил від можливого опору.
В.Ю. Константинов

ВаньсяНСЬКИЙ ДОГОВІР підписаний 3.07.1844 в китайському с. Ванься (поблизу Макао) між США та Китаєм. Амер. дип. місія прибула на 4 військ, кораблях до Китаю з метою отримання таких самих торг,

пільг, які були надані англійцям за *Нанкінськими угодами 1842*. В. д., що був першою амер.-китайською угодою, передбачав відкриття 5 портів, зокрема Шанхая і Кантона, для торгівлі, призначення в них *консулів* США, права *екстериторіальності* для амер. громадян, їхній захист місцевою владою, надання американцям привілеїв у тарифній сфері. Гарантувались права амер. нейтрального судноплавства у випадку війни Китаю з третьою д-вою. Військ, кораблі США отримали право заходити в китайські порти. Зі свого боку США відмовились від підтримки амер. торгівців опіумом. В. д. означав офіц. відкриття Китаю Америкою. Він, разом із Нанкінськими угодами 1842, продовжив руйнування бар'єру китайської самоізоляції.

В.М. Гончар

Варгас (Уащак) Жетуліу Дорнеліс (10.04.1882, м. Сан-Борха, шт. Ріу-Гранді-ду-Сул — 24.08.1954, Ріо-де-Жанейро) — бразильський громад.-політ. і держ. діяч. Навчався у військ, уч-щі, за фахом —юрист, 1923-26 — депутат Нац. конгресу Бразилії, 1926-27 — міністр фінансів, 1928-30 — губернатор шт. Ріу-Гранді-ду-Сул. Маючи видатні адміністраторські здібності, головну увагу приділяв соц.-екон. реформам в інтересах трудящих та орг-ції профспілок. Висунув свою кандидатуру на презид. виборах 1930, не визнав поразки й очолив збройний виступ опозиції («Ліберальна революція»). 3.11.1930-20.07.1934 — тимчасовий Президент і глава Тимчасового уряду Бразилії. 20.07.1934-29.10.1945 і 31.01.1951-24.08.1954 — Президент Бразилії і глава уряду. Спираючись на антиімперіалістичні та націоналістичні гасла, залучив на свій бік більшість робітничого класу і селянства, заклав основи соц. законодавства й у листопаді 1937 оприлюднив корпоративну конституцію, що проголосила Бразилію «Новою державою». Головною метою своєї діяльності вважав стимулювання розвитку нац. промисловості (передусім держ. сектора), здійснення «імпортзамінюючої індустріалізації», обмежував привілеї іноозем. компаній, націоналізував низку підприємств нафтової промисловості. У *зовнішній політиці* дотримувався самостійного від США курсу. 22.08.1942 оголосив війну д-вам «Осі», надав Вашингтону в користування військ.-повітр. і військ.-мор. бази на півночі країни та відрядив 50-тис. експедиційний корпус на італ. фронт. У лютому 1945 відмовився від диктаторських методів правління, запровадив демокр. свободи та 26.03.1945 заснував реформістську Трабальїстську (Робітничу) партію. У квітні встановив *дипломатичні відносини* з СРСР. Під час держ. військ, перевороту 1954, організованого великою проімперіалістичною буржуазією, покінчив собою, звинувативши в передсмертній записці міжнар. імперіалізм та місцеві олігархічні фінанс.-екон. групи.

В.І. Головченко

Варшавський договір 1955 (Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу) підписаний 14.05.1955 у Варшаві між Албанією, Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, СРСР, Угорщиною і Чехословаччиною. Утворював військ.-політ. союз країн-учасниць — Організацію Варшавського договору (ОВД). Набув чинності 5.06.1955 після передачі ратифікаційних грамот всіма країнами-учасницями на зберігання уряду Польщі. Термін його дії визначався на 20 років. 1975 подовжений на 10 років, 1985 — ще на 20 років. Албанія 1962 припинила брати участь у роботі ОВД, а у вересні 1968 в односторонньому порядку денонсувала В. д.

Після *Другої світової війни* СРСР здійснював контроль над збройними силами схід.-європ. д-ав перш за все за допомогою офіцерів їхніх нац. армій, які отримували підготовку в СРСР, або направлення власних генералів та офіцерів для проходження служби в арміях д-ав Схід. Європи (так, поляк за національністю, рад. маршал К. Рокоссовський був міністром оборони Польщі). 1952 створено міждерж. військ, координаційний комітет, який очолив рад. маршал М. Булганін, того ж року — об'єднаний ген. штаб на чолі з рад. генералами, що розташовувався у Кракові. Формальним приводом для створення ОВД стала ратифікація зах. д-вами Паризьких угод 1954, які передбачали утворення *Західноєвропейського союзу,* ремілітаризацію ФРН і включення її до *НАТО.* 11.05.1955 у Варшаві була скликана нарада представників 8 схід.-європ. д-ав та КНР, на якій визнано за необхідне укласти багатосторонній договір військ, спрямованості. Укладення В. д. доповнювало двосторонні угоди про політ, і військ, співпрацю між д-вами соціал. табору. Крім того, договір містив положення, відсутні в двосторонніх угодах: про політ, консультативні органи, про створення об'єднаних збройних сил і об'єднаного командування тощо. В. д. також регламентував перебування рад. військ в Румунії та Угорщині після закінчення терміну дії окуп. прав.

Створена згідно з В. д. ОВД мала оборонний характер, була відкритою для приєднання інших д-ав. Організаційно структура ОВД складалась із політ, та військ, частин. Політичний консультативний комітет (ПКК) — вищий політ, орган для здійснення консультацій, розгляду питань, що виникають у процесі виконання В. д. У ПКК були представлені всі учасники дог-ру, в його нарадах брали участь керівники комуніст, партій та урядів країн-учасниць. Наради ПКК проводив у разі потреби. Політ, структура співробітництва ОВД виступала з пропозиціями заг.-європ. масштабу. Вже на першому засіданні ПКК 1956 була прийнята Декларація про необхідність створення заг.-європ. системи колективної безпеки, яка б замінила існуючі в Європі військ, угруповання. На Бухарестському 1966 і Будапештському 1969

засіданнях ПКК були висунуті пропозиції про скликання заг.-європ. наради з питань безпеки та співпраці в Європі. Військ, орг-ція учасників В. д. складалась із Комітету міністрів оборони, Об'єднаного командування та Об'єднаних збройних сил (ОЗС). Для керівництва діяльністю ОЗС були також створені Військова рада ОЗС, Штаб Об'єднаних збройних сил, Технічний комітет та інші органи управління. До ОЗС входили сили й засоби, призначені для спільних дій, і спільні військ, органи, місцем перебування Штабу ОЗС стала Москва, збройними силами блоку командував представник СРСР.
Із початком процесів демократизації в країнах соціал. табору та зниженням рівня протистояння між Заходом та Сходом наприкінці 80-х співпраця в ОВД майже припинилася. 1990 деякі члени ОВД, зокрема Угорщина та Чехословач-чина, заявили про намір вийти з орг-ції. Того ж року було розпущено військ, структури ОВД. 1.07.1991 ОВД офіційно припинила своє існування. *М.С.Каменецький*

Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920 — пакет документів, що складався з: І) Політичної конвенції між Польщею і УНР, підписаної 21.04.1920 у Варшаві міністром юстиції та керуючим МЗС УНР *А. Лівиць-ким* і керуючим МЗС Польщі Я. Домбським і 2) Військової конвенції, підписаної 24.04.1920 у Варшаві генерал-хорунжим Ген. штабу Армії УНР *В. Сінклером,* підполковником М. Дідковсь-ким і майором Війська Польського В. Славеком та капітаном В. Єндржевичем.
З геополіт. і військ.-стратегічного погляду УНР і 2-а Річ Посполита об'єктивно були зацікавлені у встановленні союзницьких відносин. Варшава у разі віднайдення Директорією УНР компромісного та прийнятного для обох сторін варіанта вирішення проблеми кордонів стала б не лише могутнім спільником України в б-бі зі спробами відродження «єдиної й неділимої» Росії (під керівництвом більшовиків чи лідерів білого руху) та ще одним ключовим осередком *Балто- Чорноморського союзу,* а й виступила б у ролі дип. «вікна в Європу» для УНР. «Начальник» відродженої Польської д-ви *Ю. Пілсуд-ський* і його прибічники — представники демокр. лівиці у Сеймі, зі свого боку, обстоювали ідею створення федерації з визволеними від рос. панування Україною, Білоруссю та Литвою, що призвело б до утворення «коридору», який мав оберігати 2-у Річ Посполиту від безпосередньої агресії з боку Кремля чи «білої» Росії, коли б остання перемогла в громадян, війні.
При цьому, на їхню думку, до Польщі мала відійти Холмщина, Зах. Волинь до р. Стир і Львівщина. Але впливова Національно-демократична партія Р. Дмовського, якій належала відносна більшість у Сеймі, вважала українців нездатними до самостійного держ. існування та прагнула інкорпорувати, крім Холмщини та Зах. Волині (до річок Случі й Горині), всю Схід. Галичину та Зах. Поділля (до річок Збруч і Смотрич), віддаючи перевагу на Сході безпосередньому кордонові Польщі з Росією. У Директорії УНР також не було єдності в питаннях польської політики, лише *С. Петлюра* чітко усвідомлював потребу зближення з Варшавою, навіть коштом поступок їй окремих зах.-укр. територій, що наприкінці 1918 — навесні 1919 вже були окуповані польськими військами. *Є. Петрушевич,* навколо якого гуртувалась абс. більшість галицьких політ, діячів, виступав проти будь-яких територ. поступок Польщі у Схід. Галичині. Його активно підтримувала значна частина наддніпрянського керівництва, що вважала відхід від етнічних кордонів зрадою укр. нац. ідеї й *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919.* Усе це постійно зривало спроби С. Петлюри і посередницькі зусилля *Антанти* щодо припинення *українсько-польської війни 1918-19* та переведення польсько-укр. суперечки в дип. площину.
Але з огляду на загальне погіршення військ.-політ. становища УНР і неминуче зіткнення з Добровольчою армією В. Май-Маєвського, 22.09.1919 на спільному засіданні Директорії УНР і Ради народних міністрів було схвалено рішення про відрядження до Польщі дип. місії на чолі з А. Лівицьким. Вона мала забезпечити *визнання де-юре* УНР Варшавою шляхом підписання коне, конвенції, що гарантувала б нац.-політ. та культ, права українців у Польщі та поляків в Україні; врегулювання спірних фінанс. питань, курсів нац. *валют,* проходження міждерж. кордонів. До складу місії увійшли й представ-ники уряду ЗО УНР: *С. Витвицький, А. Горба-чевський* та М. Новаковський. За найгіршої ситуації дип. місія УНР могла піти на визнання втрати Холмщини й Підляшшя, і то умовно — до скликання укр. парламенту, що мав остаточно вирішити цю проблему; делегація А. Лівицького принципово не повинна була погоджуватись на належність Схід. Галичини Польщі з огляду на виключну компетенцію в цій справі *Паризької мирної конференції 1919-20.* Однак укладення командуванням Галицької Армії 5.11.1919 сепаратної угоди з білогвардійцями та її перехід у повне розпорядження А. Денікіна спричинило воєнну катастрофу УНР і змусило уряд останньої 15.11.1919 дати згоду на встановлення укр.-польського кордону по *«Бартелемі лінії»* й далі по р. Стир через Волинську губернію. Проте польська делегація на варшавських переговорах (28.10-22.12.1919, 11.03-21.04.1920) домагалася значно більших територ. поступок і забезпечення прав польських землевласників на Правобережжі. Після консультацій у Львові й Тернополі з провідними діячами УНР (члени Директорії А. Макаренко і Ф. Швець, а також *В. Кедровський,* М. Ковалевський, *В. Старосоль-ськийта* ін.) А. Лівицький змушений був 2.12.1919 подати декларацію зі згодою на проходження укр.-польського кордону по р. Збруч і далі через півн.-зах. Волинь.

Східногалицькі представники на знак протесту вийшли зі спільної місії. Дізнавшись про зміст декларації, Ю. Пілсудсь-кий того ж дня дав згоду на прийняття на контрольованій польськими військами територіях решток розгромленої денікінцями Армії УНР і її урядових установ, а також створення бази для їхньої реорганізації. УНР отримувала можливість транзиту будь-яких товарів через територію Польщі.

У ході подальших переговорів щодо п. 1 Політичної конвенції (лише він підлягав публікації) виявилися певні розбіжності в запропонованих сторонами формулах визнання УНР: делегація А. Л івицького наполягала на тому, що «Польща визнає УНР незалежною суверенною державою, з якою вступає в заприязні і добросусідські зносини, як з рівною стороною», а польським проектом передбачалось лише *визнання де-факто.* В остаточному варіанті делегації зійшлися на компромісній формулі: «Річ Посполита Польська визнає Директорію незалежної УНР, на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну владу УНР». Вдалося досягти компромісу й щодо визначення складу місцевої адміністрації на укр. території, зайнятих польським військом. Було вирішено, що «влада на дотепер занятих теренах, які, на підставі політичної умови, признаються УНР, полишається тимчасово в руках Польської влади, а Український уряд організує свій адміністративний апарат, і по мірі того організування, влада на тих теренах, по порозумінню з Польським урядом, переходить до рук Українського уряду» (п. 8 Військової конвенції). Але укр. сторона принципово відмовилась від запропонованої поляками в п. 2 проекту Політичної конвенції лінії міждерж. кордону, що прилучала до Польщі 7 із 12 волинських повітів. Лише під загрозою остаточного зриву варшавських переговорів 20.04.1920 нарада місії УНР ухвалила рішення підписати угоду в польській редакції п. 2 про міждерж. кордони. Проблема польського землеволодіння відносилась до компетенції майбутніх Українських установчих зборів (п. 6). Згідно з п. 3 Політичної конвенції польський уряд визнавав за УНР «територію на схід від кордону, зазначеного в артикулі 2-м», тобто від лінії р. Збруч — Вишегру-док — Кремінецькі узгір'я — Здолбунов — схід, адмін. межа Рівненського повіту — схід, адмін. межа Мінської губернії — р. Прип'ять «до кордонів Польщі 1772 (передрозборових), які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним». У разі військ, поразки УНР саме окреслені в п. 3 терени Правобережжя стали б осередком укр. державності. За даними МЗС УНР вона охоплювала б усю Подільську губернію й більшу частину Волинської та Київської, окремі повіти Мінської, Могильовської та Херсонської губерній, її площа перевищила б 160 тис. км^2, а населення — 12 млн. чол. Цілком відповідав нормам *міжнародного права* і п. 4 Політичної конвенції, що зобов'язував обидві сторони «не заключати жадних міжнародних умов», спрямованих проти кожної з них. УНР зберігала повну суверенність у своїх зовн.-політ, справах, як на регіональному, так і заг.-європ. рівнях. Але польська сторона дістала суттєві переваги у Військової конвенції, зокрема бойові операції на Правобережжі мали відбуватись «по взаємному порозумінню начальної команди Польських військ і головної команди Українських військ», але «під загальним керуванням начальної команди Польських військ» (п. 3). Передбачались польський військ, контроль над укр. залізницями, участь польсь-ких офіцерів в орг-ції й становленні владних структур тощо. Уряд УНР мав забезпечувати польські війська продуктами харчування та гужовим транспортом (п. 6-8).

В. д. фактично так і залишився «персональним союзом» двох глав д-ав — С. Петлюри і Ю. Пілсудського — та грунтувався на їхніх довірчих особистих відносинах і приватних домовленостях (як таємна угода він не потребував ратифікації парламентами). Не став він і консолідуючим фактором, адже обидва лідери зіткнулись із потужною опозицією своїм планам усередині власних країн. Польські ендеки та центристські партії, які мали більшість у Сеймі, були стурбовані тим, що проукр. політика «начальника держави» лише антагонізує Москву, вважали наддніпрянських українців потенційними союзниками Німеччини та конкурентами в б-бі за Схід. Галичину й тому рішуче виступали проти підтримки укр. державності в будь-якій її формі. С. Петлюра, у свою чергу, потрапив під вогонь нищівної критики майже всіх відомих із дорев. часів діячів укр. руху *(В. Винниченко, М. Грушев-ський, М. Шаповал* та ін.), які вважали варшавські домовленості зрадою інтересів соборної України.

Ризький мирний договір 1921, на укладення якого укр. дипломатія вже не мала ані найменшого впливу, фактично скасував Варшавську союзну угоду, хоча Польща офіційно заявила про це лише 1923. Укр.-польський військ.-політ, союз виявився нетривким і під тиском непереборних зовн.-політ, і внутр.-політ, факторів протягом жовтня 1920-21 спершу формально, а потім і фактично розпався. Він був запізнілим принаймні на рік і самотужки не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії. Але водночас В. д. 1920 мав велике значення не лише для укр. народу, який завдяки допомозі з боку Польщі продовжував збройну б-бу за незалежну УНР до кінця 1921. Коли б не спільний укр.-польський опір улітку — восени 1920, то запланований Кремлем під гаслом «світової революції» похід на Польщу, Румунію та Німеччину виявився б цілком успішним і неминуче обернувся б трагедією для усіх цих країн та Європи в ЦІЛОМУ.

В.М. Матвієнко

Варшавські угоди 1733 (Варшавський концерт трьох держав) — домовленості між Австрією, Саксонією та Росією про введення військ у Польщу й узгоджені дії під час *війни за польську спадщину 1733-38.* Складались із двох угод, підписаних у Варшаві: австр.-саксонської 7(18).07.1733 і рос.-австр.-саксонської8(19).08.1733. Спроба франц. ставленика С. Лещинського утвердитися на польському престолі прискорила формальне закріплення союзу Росії та Австрії, які побоювались посилення позицій Франції, і зміну ставлення до кандидатури саксонського курфюрста, сина Августа II — Фрідріха Августа як нового польського короля. Росія, Австрія та Саксонія зобов'язувались надати війська для забезпечення коронування Фрідріха Августа, який за В. у. відмовлявся від претензій на австр. спадщину, визнавав *Прагматичну санкцію* 1713 і зобов'язувався у вирішенні курляндського питання дослуховуватись вказівок Росії, т. ч. — сприяти передачі курляндського престолу Бірону, фавориту рос. імператриці Анни Іоанівни. Згідно з В. у. рос. війська взяли участь у бойових діях на боці Австрії в Польщі, де 11(22).09.1733 зайняли передмістя Варшави та забезпечили скликання сейму, що обрав Фрідріха Августа королем, і в Німеччині з метою тиску на Францію для скорішого укладення миру з Австрією.
В.М. Вдовенко

Василенко Володимир Андрійович (16.01.1937, Київ) — укр. юрист, науковець, дипломат. У 1959 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р юрид. наук (1976), професор. З 1961 — в Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: 1969-92 — доцент, проф. кафедри міжнар. права ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права (з 1.11.1990 — Ін-ту міжнар. відносин). Водночас у 1978-91 — консультант з прав, питань МЗС УРСР, 1991-92 — гол. наук, консультант Комісії в закорд. справах ВР України. У квітні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія з представництвом України в Королівстві Нідерланди й Великому Герцогстві Люксембург, а також в *Європейських співтовариствах* та *Раді північноатлантичного співробітництва* за сумісництвом. 1995-97 — посол з особливих доручень МЗС України, відповідальний за переговорний процес із Румунією щодо укладення базового політ, дог-ру, представник України в Комісії ООН з прав людини. У грудні 1997 — квітні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританії та Півн. Ірландії, одночасно в липні 1998 — квітні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії за сумісництвом та Постійний представник України при Міжнар. мор. орг-ції. Згодом — суддя *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії.* Заслужений юрист України (1995). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.
В.М. Матвієнко

Василенко Микола Прокопович (1.04.1867, с. Єсмань Глухівського повіту (тепер с. Червоне Сумської обл.) — 3.10.1935, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, історик. Нар. в сім'ї дрібного службовця. Закінчив Полтавську гімназію (1885). Навчався на мед. й істор.-філол. ф-тах Дерпт-ського ун-ту. 1907 екстерном склав іспити на юрид. ф-ті Новоросійського ун-ту (Одеса). 1890 переїхав до Києва, де працював педагогом і журналістом. Став чл. «Старої громади», а напередодні рев-ції 1905-07 вступив до ліволіберал-ної групи «Союзу звільнення» — попередника Конституційно-демократичної партії. 1910 склав іспит на магістра історії й був обраний приват-доц. Київ, ун-ту, але владні структури заборонили В. викладати у вузі за «українську прихильність». Виступив одним із фундаторів Українського наукового товариства в Києві (1907) і редагував його «Записки». Активно співпрацював у Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка у Львові (з 1911 — дійсний член). Із перемогою Лютневої рев-ції 1917 був призначений куратором Київ, шкільної округи, невдовзі став товаришем (заст.) міністра освіти Тимчасового уряду. Після більшовицького перевороту в Петрограді повернувся до Києва, був обраний проф. Укр. нар. ун-ту і в січні 1918 увійшов до складу колегії Ген. Суду, ставши в опозицію до соціал. курсу Центральної Ради.
30.04-8.05.1918 — тимчасово виконуючий обов'язки Голови Ради Міністрів Української Держави. 2.05-18.10.1918 — міністр народної освіти й водночас (3.05-20.05.1918) т. в. о. міністра закорд. справ і віровизнань, займався підготовкою проведення мирних укр.-рос. переговорів, як це передбачалося ст. 6 *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918.* Безперечно корисним для справи виявилося залучення ним до роботи в МЗС високо-професійних дипломатів із зовн.-політ, відомства колишньої Російської імп. Після 20.05.1918 повністю зосередився на керівництві мін-вом народної освіти, а з 8.07.1918 очолював ще й Державний сенат — найвищий судовий орган Української Держави. У поданому *П. Скоропадському* плані роботи мін-ва освіти передбачав запровадження предметів українознавства в системі початкової, середньої та вищої освіти, заснування укр. ун-тів, Української Академії наук, Національної бібліотеки тощо. У політ, плані, як і більшість тогочасної укр. інтелігенції, дотримувався ідеї федерат, устрою рос. д-ви, парл. ладу, з наданням Україні широкого простору для її самостійного життя.
Після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії відійшов від політ.

діяльності й повернувся до науки. У липні 1920 обраний заг. зборами УАН академіком, а через рік — президентом ВУАН, але наркомат освіти УСРР відмовив у затвердженні всього складу Президії ВУАН. 27.02.1922 склав із себе обов'язки президента ВУАН, залишившись головою її соц.-екон. відділу. У липні 1923 разом із великою групою інтелігенції був заарештований і відданий до суду за участь у київ, орг-ції кадетського емігрантського «Центру дій». 8.04.1924 засуджений до 10-річного позбавлення волі, але під тиском широких кіл наук, та культ.-освітньої громадськості й внаслідок міжнар. розголосу справи в листопаді 1924 був помилуваний і вийшов на волю. До 1929 очолював соц.-екон. відділ ВУАН і керував Комісією для вивчення історії зах.-руського та укр. права.

Твори: «Генеральні слідства про маєтності українських полків 1729-1730 рр.» (1892-1908), «До історії малоросійської історіографії та малоросійського суспільного устрою» (1894), «Матеріали до історії економічного, юридичного та суспільного побуту старої Малоросії» (1901-1908), «Начерки з історії Західної Русі та України» (1916), «Павло Полуботок» (1925), «Пам'ятка української правничої літератури XVIII ст.» (1925), «Як скасовано Литовського Статуту» (1926), «Територія України у XVII ст.» (1927), «Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII-XVIII ст.» (1927), «Правне положення Чернігівщини за польської доби» (1928), «Матеріали до історії українського права» (1929). *В.М. Матвієнко*

Василько Микола Миколайович (24.03.1868, с. Слободзія-Комарівці Вижницького повіту, Буковина — 2.08.1924, Райхенгаль, Німеччина) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат, барон. Нар. в сім'ї землевласника. Закінчив Академію Марії Терезії (1887, Відень) і юрид. ф-т Чернівецького ун-ту. Член УНДП. 1897, 1899, 1907 і 1911 обирався сенатором австрійського рейхсрату (був заст. голови Укр. парл. клубу Ю. Романчика і головою Буковинського парл. клубу) та Буковинського крайового сейму, ініціював створення Вільнодумного союзу послів для вирішення нац.-культ. проблем укр. населення. З поч. *Першої світової війни* увійшов до складу *Головної Української Ради,* потім — *Загальної Української Ради* (заст. голови президії *К. Левицького).* 1915-16 — один з організаторів Гуцульсько-Буковинського легіону. Виступав за відновлення авт. Галицько-Волинської д-ви в складі Габсбурзької монархії. Взяв активну участь у підготовці й проведенні *Брестських мирних переговорів 1917-18* між УНР і Четверним союзом та виробленні вигідних для Центральної Ради умов мирного дог-ру. Співавтор Таємного дог-ру між Австро-Угорщиною й УНР у справі Схід. Галичини та Буковини від 26.01.1918 (про створення до 31.07.1918 авт. укр. коронного краю в складі Австро-Угорщини). 18.10.1918 виступив спів-засновником Української Національної Ради у Львові. З грудня 1918 — керівник дип. представництва ЗУНР у Відні, з липня 1919 — голова Надзвичайної дип. місії УНР у Швейцарії в ранзі міністра, 1923-24 — у Німеччині. Доклав зусиль щодо отримання УНР фінанс.-матеріал, допомоги від європ. д-ав. Активно підтримував лінію *А. Лівицького — А. Ніковського* на порозуміння та встановлення стратегічних союзницьких відносин УНР із Польщею та Румунією.

В.І. Головченко

Василько (Василій) **Романович** (1203, Галич — 1269, Володимир-Волинський) — князь володимиро-волинський; другий син *Романа Мстиславича* від його другої дружини Анни. Перед 1229 одружився з дочкою володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодича Дубрав-кою, а після її смерті (1248) — з донькою польського князя Лешка Білого Єленою (пом. 1265). Завжди діяв разом і заодно зі старшим братом *Данилом Романовичем.* Повстання бояр проти князівської влади, що спалахнуло одразу після смерті Романа Мстиславича (1205), спричинило розпад створеного ним (1199) Галицько-Волин-ського князівства. Кн. Анна докладала зусиль до повернення дітям батьківського спадку. 1209 віче волинського м. Берестя запросило В. Р. у князі, а далі (1211) він одержав Белз. Разом із братом княжив на півдні Волині, в Тихомлі й Перемилі, звідки Романовичі почали збирання волинської «напівотчини». Упродовж 20-30-х разом із Данилом Романовичем відновлювали Галицько-Волинське князівство: у 1227-28 Романовичі заволоділи Луцьком, Пересопницею та Чорторийським, які Данило разом із Берестям передав В. Р, що став волинським князем; у 30-і ліквідували останнє на Волині Белзьке удільне князівство, а 1238 відновили свою владу в Галичі. Навала Батия послабила князівську владу й підбадьорила боярську опозицію, однак у 1245 Данило та Василько її остаточно придушили. Наступні 20 років Данило вважався галицьким, а В. Р. — волинським князем, главою Галицько-Волинського князівства був старший брат. Після його смерті (1264) В. Р. формально називався великим князем, але фактично княжив у Володимирі, володіючи лише частиною Волинської землі. Був визначним *дипломатом* свого часу, зосередився на справах свого невеликого князівства, уникав воєн із сусідами, миром улаштовуючи конфлікти з Польщею, Литвою та ятвягами.

М.Ф. Котляр

Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання (ХУакзепааг Аггап§етепі оп Ехрогі СопїгоІ8 Гог Сопуепііопаі Агт§ апсі Оцаі-І^е Сооск апсі Тесппо1о§іе§) — багатосторонній між-держ. механізм експортного контролю поширення звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного

призначення; укладена 19.12.1995 на зустрічі представників 28 країн у Вассенаарі (Нідерланди) шляхом підписання Декларації про започаткування механізму контролю. Учасниками В. д. є 33 країни (2002). Україна приєдналась до В. д. 12.07.1996.

У листопаді 1993 на зустрічі представників 17 держав-учасниць Координаційного комітету з контролю над експортом (КОКОМ) ухвалено рішення про започаткування після його розпуску нового багатостороннього механізму експортного контролю. Остаточне рішення про його створення ухвалене державами-учасницями КОКОМ 29-30.03.1994 у Вассенаарі. 11-12.09.1995 проведено першу зустріч на високому рівні за участі представників колишніх членів і партнерів КОКОМ, Росії й д-ав *Вишеградської групи,* на якій було в цілому ухвалено пакет док-тів, що мали скласти основу майбутньої угоди. Упродовж 1996 держави-учасниці затвердили базові інструменти нового механізму, який почав функціонувати в грудні 1996.

Метою В. д. є сприяння регіональній та між-нар. безпеці й стабільності через підвищення транспарентності та відповідальності в передачах звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання, уникаючи т. ч. дестабілізуючих накопичень озброєнь. У рамках В. д. кожна країна-учасниця цього режиму має повідомляти інших учасників про здійснені передачі товарів відп. контрольних переліків та відмови в наданні дозволу на *експорт* товарів подвійного використання. Ця вимога застосовується також у випадку експорту товарів подвійного використання до будь-якої країни, яка не бере участі у В. д. Держави-учасниці також зобов'язані обмінюватись заг. інформацією про ризики, пов'язані з передачею товарів контрольних переліків В. д., з метою розгляду в разі необхідності шляхів координації нац. політики для запобігання цим ризикам. Держави-учасниці здійснюють кожні півроку обмін інформацією про передачу до третіх країн звичайних озброєнь, перелік яких був складений на основі відп. категорій Реєстру звичайних озброєнь *Організації Об'єднаних Націй,* згодом розширеного, відповідно до ухвали Наглядового пленуму ВД 1999 (до списку входять танки, бойові броньовані машини, артсистеми, військ, літаки, військ, гелікоптери, бойові кораблі, ракети та ракетні системи). Пленарні засідання країн-учасниць В. д. проводяться один раз на рік у Відні.

Постановами КМ України №1005(1996), №1320 (1998), №1358 (1999) встановлено порядок контролю за експортом, *імпортом* і транзитом окремих виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення й технологій, що можуть використовуватися для створення озброєння, військ, чи спец, техніки, який відповідає перелікам товарів подвійного використання в рамках В. д.

В.Ю. Константинов, В.І. Резніченко

Вашингтон Джордж (22.02.1732, Вейфілд, Вірджинія — 14.12.1799, Маунт-Вернон, Вірджинія) — амер. громад.-політ., держ. і військ, діяч, 1-й Президент США (1789-98). Нар. в заможній сім'ї плантаторів. 1751 отримав чин майора міліції та призначений генерал-ад'ютантом військ, округу Вірджинія. 1753-58 брав участь в англ.-франц. колоніальній війні. Демобілізувався в чині полковника 1759, одружився й зайнявся с. г-вом. В. критикував колоніальну політику Великої Британії з поміркованих позицій, брав участь в орг-ції бойкоту брит. товарів. Представляв Вірджинію на *Континентальному конгресі.* За пропозицією *Дж. Адамса* 15.06.1775 обраний головнокомандувачем збройних сил Континентального конгресу, створив боєздатне формування з 16 тис. добровольців і впродовж 7 років очолював їх під час *війни за незалежність Північній Америці 1775-83.* За визволення Бостона Конгрес США нагородив В. пам'ятною золотою медаллю. 23.12.1783 пішов у відставку, поселившись у Маунт-Вернон і, але продовжував впливати на громад.-політ, життя США. Розуміючи небезпеку повоєнного політ, безвладдя, наполягав на скликанні Континентального конвенту (1787), був обраний його президентом, взяв участь у виробленні та прийнятті Конституції США. Був одноголосно обраний першим Президентом США. У 1792 переобраний на другий термін. На посаді президента В. керував формуванням органів федер. влади і збройних сил, здійснював політику *нейтралітету* в міжнар. справах. Придушення спиртного заколоту в Пенсільванії, викликаного введенням акцизного податку на виготовлення й продаж віскі, відмова підтримати рев. Францію та схвалення амер.-англ. дог-ру *Дж. Джея* викликало сильну опозицію в конгресі з боку республіканців на чолі з *Т. Джефферсоном.* Покидаючи Білий дім, В. у «Прощальному зверненні» виклав своє політ, кредо і рекомендації в здійсненні зовн. та внутр. політики. Останні роки життя займався госп-вом у своєму маєтку. Вважається першим серед батьків-засновників США.

Б.М. Гончар

Вашингтонська декларація 1942 (Декларація Об'єднаних Націй) підписана 1.01.1942 у Вашингтоні під час англ.-амер. конференції 22.12.1941-14.01.1942 щодо розробки спільної стратегії ведення війни після нападу Японії на амер. військ.-мор. базу Перл-Харбор. За рс-зультами обговорення політ, питань Президент США *Ф.Д. Рузвельт* ініціював підготовку док-та, що отримав назву Декларації про створення Союзу Об'єднаних Націй. В. д. підписали представники 26 д-ав, що боролись проти країн «Осі»: СРСР,

США, Велика Британія, Китай, Австралія, Бельгія, Індія, Канада, Коста-Рика, Куба, Чехословаччина, Домініканська Республіка, Сальвадор, Греція, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Голландія, Люксембург, Нова Зеландія, Нікарагуа, Норвегія, Панама, Польща, Південно-Афри-канський Союз, Югославія. їхні уряди зобов'язались: використовувати всі свої військ, та екон. ресурси в б-бі проти д-ав Потрійного пакту 1940 і країн, щодо нього приєднались, з якими ці уряди перебувають у стані війни; не підписувати з ними *перемир'я* та сепаратного миру. В. д. стала одним із найважливіших док-тів, що сприяли зміцненню *антигітлерівської коаліції.*

І.С. Покровеьки

Вашингтонська конференція 1921-22

з питань обмеження мор. озброєнь та проблем Дал. Сходу й Тихоокеанського регіону відбувалась 12.11.1921-6.02.1922 за участі США, Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Китаю, Голландії, Бельгії та Португалії. Скликана за ініціативою США. її мета — встановлення нової міжнар.-політ. рівноваги в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) відповідно до наслідків *Першої світової війни.* На ній були підписані такі дог-ри:

1) Договір 4 д-ав (13.12.1921) між США, Великою Британією, Францією та Японією щодо взаємних гарантій недоторканності острівних володінь кожної з них у зоні Тихого океану укладено терміном на 10 років. Згідно з дог-ром суперечки між країнами-членами мали вирішуватись через їх арбітражне врегулювання на чотиристоронній конференції, а в разі виникнення загрози цим володінням з боку третьої д-ви, після проведення відп. консультацій, учасники дог-ру вдавались до необхідних заходів. Фактично це був договір про ненапад для зони Тихого океану. Він одночасно ліквідував *англіпсько-японський союз 1902-21,* який США після закінчення Першої світової війни, поразки Німеччини та рев-ції в Росії розглядали як антиамериканський, а також усував напруженість у япон.-амер. відносинах, що існувала через мандат (див. *Мандатна система),* отриманий Японією в *Лізі Націй* на Мікронезію (раніше США відмовлялись визнати япон. права на цю острівну територію). Договір юридично оформив партнерство *великих держав* в АТР на засадах колективних гарантій безпеки як основи нової регіональної Вашингтонської системи *міжнародних відносин.*

2) Договір 5 д-ав (6.02.1922) між США, Великою Британією, Японією, Францією та Італією про обмеження мор. озброєнь, терміном на 15 років. Встановлено граничний тоннаж лінійних флотів у такому співвідношенні: 5 (США), 5 (Британія), 3 (Японія), 1,75 (Франція), 1,75 (Італія); затверджено граничний тоннаж для одного лінкора (35 тис. т) і калібр корабельної артилерії (не більше 16 дюймів). Т. ч., Велика Британія, внаслідок уразливості післявоєнного фінанс. становища порівняно зі США, була змушена юридично оформити відмову від основного принципу своєї мор. могутності — мати флот, рівний флотам двох найсильніших у світі мор. д-ав, і погодитись на однаковість заг. тоннажу лінкорів з США. Затвердження граничного тоннажу лінкора забезпечило США збереження стратегічного значення *Панамського каналу,* шлюзи якого не були розраховані на прохід кораблів із більшою водотоннажністю. Питання про обмеження для крейсерського та підводного флотів не було вирішене. Японія погодилась на обмеження тоннажу свого лінійного флоту лише за умови визнання Британією та США *статус-кво* в Тихому океані, що означало заборону спорудження там нових мор. баз на схід від 110-го меридіана. США та Велика Британія не могли мати військ.-мор. бази на відстані менш ніж 5000 км від території Японії. Значення дог-ру не обмежувалось регіональними рамками, оскільки він затверджував глобальне співвідношення військ.-мор. сил, яке, в цілому, відповідало інтересам усіх його учасників.

3) Договір 9 д-ав (6.02.1922) між США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією, Голландією, Португалією та Китаєм про принципи політики щодо Китаю. В його основу було покладено ідею США про застосування щодо Китаю *«відкритих дверей» доктрини,* на противагу япон. політиці «сфер впливу», яка в 1920-і в умовах втрати пекінським урядом контролю над територією Китаю закріплювала дезінтеграцію країни та сприяла проникненню комуніст, ідей, що використовувалось Радянською Росією для підготовки китайської рев-ції. Формально д-ви, що підписали договір, зобов'язувались «поважати *суверенітет,* незалежність і територіторіальну та адміністративну цілісність Китаю», сприяти створенню там стабільного уряду, підтримувати принцип рівності в торгівлі й підприємництві для всіх країн на всій китайській території, не домагатись переваг на шкоду громадянам інших країн. Фактично договір декларував заг.-політ. принципи, для практичного втілення в життя яких слід було привести в дію механізм досягнутих упродовж конференції двосторонніх домовленостей із Китаєм. Найважливішими з них були япон.-китайська угода про врегулювання питання про Шаньдун, англ.-китайська — про повернення Китаю орендованої території Вей-хайвей та ін., що усунули лише деякі з багатьох міжнар. обмежень китайського суверенітету.

РСФРР та *Далекосхідна Республіка (ДСР)* на конференцію не запрошувались, хоча делегація ДСР перебувала у Вашингтоні й намагалась вести переговори поза рамками офіц. порядку денного

конференції. Уряд РСФРР виступив із заявою про невизнання рішень конференції, схвалених без його участі, перш за все, маючи на увазі договір щодо Китаю, оскільки скорочення мор. озброєнь, передбачених дог-ром 5 д-ав, скасування англ.-япон. союзу 1902-21 та демілітаризація Курильських о-вів, згідно з дог-ром 4 д-ав, його влаштовували. Заява Японії, зроблена під тиском США, про готовність вивести свої війська з рос. території, резолюція конференції з питання про Китайську Східну залізницю стали свідченням наміру США використати Росію як можливу противагу Японії на Дал. Сході. Головним наслідком конференції стало створення Вашингтонської системи міжнар. відносин, яка закріпила дог-рами 4, 5 та 9 д-ав нове співвідношення сил, що склалось після Першої світової війни в АТР. Разом із системою дог-рів, які завершили Першу світову війну в Європі, ці док-ти склали основу для *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*. Але Вашингтонська система дог-рів не стала універсальною, її ефективність була значною мірою знижена через відсутність надійних гарантій її внутр. стабільності та дійових механізмів виконання зобов'язань, які на себе взяли учасники конференції.
І.С. Покровська

Вашингтонський ДОГОВІР 1949 (Північноатлантичний договір) — багатостороння угода, підписана 4.04.1949 у Вашингтоні представниками 12 країн: Бельгією, Великою Британією, Данією, Ісландією, Італією, Канадою, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Португалією, США та Францією; засновувала *НАТО*. Набув чинності 24.09.1949. У 1952 Півн.-атлантичний договір підписали Греція та Туреччина, 1955 — ФРН, 1982 — Іспанія, 1999 — Польща, Угорщина та Чеська Республіка, 2004 — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія. Відповідно до В. д., збройний напад на одного чи декількох його учасників розглядається усіма як напад на всіх учасників угоди. Кожна із сторін зобов'язана надати учасникам В. д., що стали жертвою *агресії,* негайну допомогу шляхом прийняття індивідуально або за узгодженням з іншими сторонами таких заходів, які сторона визнає за необхідні, вкл. і застосування збройної сили задля «відновлення та підтримання безпеки північноатлантичного району». Зоною відповідальності В. д. були визначені території учасників угоди в Європі та в Півн. Америці, територія Туреччини та острови, що знаходяться під юрисдикцією учасників В. д. в півн.-атлантичному районі, на північ від тропіку Рака; агресією проти учасників угоди також визнавався напад на її збройні сили, судна або літальні апарати, які
знаходяться над згаданими територіями або у Середземному морі. Договір передбачав створення Північноатлантичної Ради (або Ради НАТО) як найвищого політ, органу НАТО, на який покладається розгляд всього комплексу питань, пов'язаних із застосуванням угоди.
І.О. Мінгазутдінов

Вашингтонський договір 1871 («Алабама» інцидент) — угода про врегулювання претензій США до Великої Британії за збитки, завдані амер. торгівлі крейсерами Конфедерації Півдня, що були закуплені чи побудовані в Британії під час громадян, війни 1861-65 в США. «Алабама», побудований на замовлення конфедератів в Англії парусно-паровий крейсер, упродовж війни потопив кілька десятків торг, суден із півн. штатів. Заг. шкода від дій «Алабами» та 12 інших крейсерів конфедератів становила понад 19 млн. дол. Вимога США до Британії відшкодувати завдані збитки призвела до одного з найгостріших конфліктів в історії англ.-амер. відносин. В. д. був підготований двосторонньою комісією під керівництвом англ. графа Грея та держсекретаря США Г. Фіша, яка засідала з лютого по травень 1871. Сторони погодились передати справу на рішення *арбітражу міжнародного* в Женеві. За рішенням арбітражного суду США отримали 15,5 млн. дол. на сплату безпосередніх збитків. США та Британія врегулювали також низку питань з рибальства та судноплавства. В. д. став першим випадком застосування методу міжнар. арбітражу не лише в англ.-амер. відносинах, але також між *великими державами.* Надалі арбітраж став головним засобом вирішення спірних питань між США та Великою Британією.
Б.М. Гончар

Вашингтонський консенсус — низка заходів у галузі екон. політики, які грунтуються на монетаристській теорії. Термін «вашингтонський консенсус» був запропонований Дж. Уіль-ямсоном 1990 як один із напрямів реформування екон. політики, перш за все в країнах Лат. Америки. Виникнення даного терміну пов'язане з фактом існування в 11-й пол. 1990-х відносної згоди щодо заходів, необхідних для досягнення екон. стабілізації, між Світовим Банком, *Міжнародним валютним фондом* та іншими орг-ціями, що базуються у Вашингтоні. В. к. містить 10 принципів, або напрямів реформування екон. політики, які стосуються ролі д-ви в економіці: фінанс. дисципліна, що призводить до скорочення дефіциту; формування пріоритетів держ. видатків; податкова реформа, принцип відкритості нац. економіки для діяльності з боку іноземців; фінанс. лібералізація; єдиний обмінний курс; лібералізація торгівлі; заохочення прямих інозем. інвестицій, питання щодо ринку та вільної конкуренції; приватизація держ. підприємств; дерегулювання (мається на увазі ліквідація бар'єрів для конкуренції); забезпечення

прав власності. Головна ідея В. к. полягає в усуненні бар'єрів на шляху ринкових сил і забезпеченні фінанс. стабілізації завдяки здійсненню дерегулювання, лібералізації та приватизації. Термін «вашингтонський консенсус» також почали використовувати як заміну іншим синонімічним поняттям, таким, як «загальна конвергенція» і «консенсус про єдність світу», і розуміли під ним, по суті, аналогічні політ, принципи. З часом публічне використання терміну «вашингтонський консенсус» призвело до розширення сфери його застосування, перетворивши його зі стратегії екон. стабілізації на, по суті, стратегію розвитку, або навіть, можна сказати, стратегію *глобалізації.* Однак положення В. к. викликали хвилю критики з боку деяких міжнар. орг-цій, провідних економістів в країнах, де дана стратегія застосовувалася. Це призвело до часткового перегляду принципів В. к. і формування нової стратегії, яка отримала назву пост-Вашингтон-
СЬКОГО Консенсусу. *О.І. Рогач*

Вашингтонський саміт НАТО 1999 відбувся 23-25.04.1999. Під час нього керівники країн-членів *НАТО* прийняли низку ключових рішень, спрямованих на адаптацію союзу до вирішення нових проблем у сфері безпеки, з якими орг-ція та її члени зіштовхуватимуться в XXI ст. Було схвалено нову Стратегічну концепцію НАТО, принципово важливим елементом якої стала декларація готовності НАТО вдаватись до практ. дій із врегулювання конфліктів, вкл. з миротворчими операціями, на власний розсуд, навіть за відсутності відп. рішення *Ради Безпеки ООН.* Саміт проводився на тлі операції військ НАТО в Косово (див. *Косовська криза),* в якій НАТО, не отримавши мандату ООН, в односторонньому порядку взяла на себе функції миротворця та вдалася до силових дій на території суверенної д-ви. Учасниками саміту прийнята спец. Заява щодо становища у Косові стосовно шляхів та перспектив розв'язання Косовської кризи.

На В. с. до складу НАТО було прийнято Польщу, Угорщину та Чеську Республіку, перші країни з числа колишніх членів ОВД (див. *Варшавський договір 1955).* Було підтверджено прагнення НАТО до подальшого розширення, і схвалено План дій з розширення членства НАТО, яким передбачалися порядок дій та конкретні заходи. їх виконання було передумовою вступу до НАТО для майбутніх членів. Крім того, були прийняті рішення щодо зміцнення обороноздатності НАТО, удосконалення структури управління та командування об'єднаними силами, подальшого розвитку діалогу з країнами-учасницями програми *«Партнерство заради миру»* та поглиблення *Середземноморського діалогу НА ТО. І.О. Мінгазутдінов*

Вашингтонський саміт СРСР та США

1987 — офіц. зустріч між Ген. секретарем КПРС *М. Горбачовим* та Президентом США *Р. Рейганом* (7-10.12.1987). Глави двох країн погодились, що в подальших двосторонніх переговорах про скорочення стратегічних наступальних озброєнь сторони виходитимуть з домовленостей, досягнутих у розробленому представниками СРСР та США в Женеві проекті дог-ру про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Ці домовленості передбачали скорочення на 50% таких озброєнь СРСР та США, скорочення заг. кількості носіїв стратегічної зброї для кожної зі сторін до 1600 одиниць, а кількості ядерних боєзарядів для кожної зі сторін — до 6000 одиниць. Було також узгоджено, що кількість боєголовок міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) та балістичних ракет на підводних човнах становитиме 4900 одиниць для кожної сторони, а кількість боєголовок на 154 важких МБР не перевищуватиме 1540 одиниць. З урахуванням підготовки дог-ру щодо скорочення наступальних озброєнь керівники двох країн доручили відповідно рад. та амер. делегації в Женеві виробити домовленість, яка б закріпила зобов'язання сторін дотримуватись умов Договору про протиракетну оборону щодо процесу проведення досліджень, розробок і, у разі потреби, випробувань, та не переглядати їх, а також не виходити з Договору до кінця узгодженого строку. На В. с. головами двох д-ав підписано *американсько-радянський договір про ліквідацію РСМД 1987;* Меморандум про домовленість щодо встановлення вихідних даних у зв'язку з дог-ром; Протокол про процедури, які регулюють ліквідацію ракетних засобів, що підпадають під дію дог-ру; Протокол про інспекції
У ЗВ'ЯЗКУ З ДОГ-рОМ. *В.Л. Манжола*

Вашингтонські наради міністрів закорд. справ США, Великої Британії та Франції. 1-а В. н. 10-15.09.1951 схвалила план створення *Європейської оборонної спільноти,* згідно з яким зах.-нім. контингенти мали ввійти до «Європейської армії», що, у свою чергу, повинна була стати частиною збройних сил *НАТО.* Було підготовано проект Загальної угоди про врегулювання відносин трьох країн із ФРН після скасування окуп. статусу. Він передбачав спец, права зах. д-ав у питаннях, пов'язаних із Берліном і Німеччиною в цілому. Утримання окуп. військ на території ФРН планувалось до моменту, «коли стане можливим мирне врегулювання з об'єднаною Німеччиною». Проект Загальної угоди було схвалено нарадою міністрів закорд. справ трьох д-ав за участю канцлера ФРН *К. Аденауера* в листопаді

1951 в Парижі, а саму Загальну угоду підписано 26.05.1952 в Бонні. 2-а В. н. відбулась 10-14.07.1953 й ухвалила ноту урядів трьох д-ав від 15.07.1953, у якій вони погоджувалися скликати нараду міністрів закорд. справ за участі Радянського Союзу, однак обмеживши коло питань порядку денного: об'єднання Німеччини на основі вільних виборів, умови створення вільного заг.-нім. уряду й підписання *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955.* Пропонувалось також призначити комісію з перевірки умов майбутніх виборів у Німеччині. На запропоновані умови проведення зустрічі СРСР не погодився. Учасники наради домовились прискорити ратифікацію дог-ру про Європейську оборонну спільноту. Обговорювались питання відносин із КНР, перемир'я в Кореї та війни в Індокитаї.
В.Ю. Крушинський

Вашконселуш-і-Каштру Педру Мануел Сарменту де (1940, Лісабон) — португальський дипломат. Закінчив істор. ф-т Лісабонського ун-ту. На дип. службі з 1970. 1970-72 — аташе; 1973 — 1-й секр. посольства в Державному секретаріаті; 1974-78 — 2-й секр. посольства Португальської Республіки в ПАР; 1978-79 — 1-й секр. посольства в Норвегії; 1979-84 — 1 -й секр. посольства в Арабській Республіці Єгипет; 1984-85 — радник посольства в Державному секретаріаті; 1985-88 — нач. відділів заг. управління зовн. зносин, заг. управління політ, та екон. справ, церемоніалу та поїздок; т. в. о. заст. начальника Державного протоколу МЗС; 1988-93 — співробітник посольства Португальської Республіки при Святому Престолі; 1993-94 — повноважний міністр у Державному секретаріаті; 1994-95 — повірений у справах посольства Португальської Республіки в Норвегії; 1995-99 — посол у Саудівській Аравії, за сумісництвом — посол-нерезидент у Бахрейні, Кувейті, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Султанаті Оман, Арабській Республіці Ємен; 1999-2001 — заст. начальника Державного протоколу МЗС. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки В Україні. *РА. Кривонпс*

Ввічливість міжнародна — акти добросу-сідства, дружелюбності, гостинності, підкресленої поваги, а також скасування формальностей, надання пільг, привілеїв та послуг іноземн. державам та їхнім громадянам не через вимоги міжнар.-прав. норм, а з доброї волі країни, яка здійснює такі акти. Акти В. м. не передбачають в обов'язковому порядку аналогічні відп. дії та не супроводжуються прямими вимогами взаємності, проте часто така взаємність очікується і є бажаною. Недотримання актів В. м. може розцінюватись як недружня дія, але не вважається порушенням міжнар. зобов'язань і не передбачає ВІДПОВІДаЛЬНОСТІ Д-аВ. *Т.І. Шинкиреп ко*

Веб-сайт Міністерства закордонних справ України — урядовий інформ. ресурс всесвітньої мережі Інтернет за адресою пир://\у\у\\ип{а.§оу.иа. На ньому розміщується офіц. інформація МЗС, хроніка міжнар. подій. Сайт МЗС складається з таких частин:
«Запрошуємо до України» — описуються геогр. дані України, її природ.-кліматичні характеристики, адмін.-територ. устрій, інформація про населення д-ви, демографічний стан, заг. засади держ. устрою, інститути держ. влади, також наводяться скон. дані, зокрема про найбільших торг, партнерів України.
«Дипломатичні традиції на українських землях» — висвітлюються міжнар. зв'язки Київської Русі, *дипломатія Війська Запорозького;* наведено інформацію з Кодексу законів про працю в Україні (ст. 73) про встановлені святкові та неробочі дні; подається опис та зображення держ. символіки (існує посилання, за допомогою якого користувач має змогу прослухати державний гімн України). У цьому ж розділі описується візовий режим, подається інформація про страхування іноземн. громадян, матеріали, присвячені навчанню іноземців у навч. закладах України. Наведено інформацію про укр. сегмент мережі Інтернет. Існує список посилань на інтернет-ресурси держ. органів влади та засобів масової інформації. Значну частину сайту відведено інформації про МЗС, де наводяться дані щодо керівного складу, представництв МЗС у регіонах, *Дипломатичну академію при МЗС України, посольства* й консульства (містяться посилання на інтернет-ресурси посольств і консульств України у світі), наведено інформацію про *консулів нештатних* України (подані їхні адреси, телефони й адреси електронної пошти). Також цей розділ містить довідку про історію та традиції зовн.-політ, служби України.
«Дипломатичні відносини» містить інформацію про зовн.-політ, пріоритети України; перелік д-ав, які визнали Україну як незалежну д-ву і встановили з нею *дипломатичні відносини* з вказівкою дат; участь України в міжнар. орг-ціях — наведено єдиний держ. реєстр міжнар. орг-цій, членом яких є Україна. Подається інформація щодо інтеграції України до *Європейського Союзу.* Є перелік посольств іноземн. д-ав в Україні та представництв міжнар. структур і орг-цій в Україні.
Спеціальний розділ присвячено коне, питанням, наведено інформацію про порядок роботи Департаменту коне, служби, відомості про її діяльність та склад. Подано перелік двосторонніх коне, конвенцій між Україною та іноземн. д-вами, а також інформацію про правила виїзду (в'їзду) громадян України за кордон

та відп. нормативні док-ти. Є інформація для іноземців, присвячена правилам в'їзду (виїзду) в Україну. Подається перелік країн, з якими Україна встановила дипломатичні відносини, та існуючий режим в'їзду до них. Описується порядок розгляду клопотань громадян України про залишення на постійне проживання за кордоном. Є відомості про діяльність *консульських установ,* які надають допомогу укр. громадянам за кордоном. Наведено Закон України «Про громадянство України».
«Інформаційні матеріали» — повідомлення для ЗМІ, прес-клуб МЗС, прес-релізи, заяви МЗС,
виступи та публікації з питань *зовнішньої політики,* інформацію для журналістів, а також відомості про конкурс на заміщення вакантних посад в МЗС.
В окремий розділ винесено інформацію про екон. та інвестиційне співробітництво України, в якому розміщено відомості про світові торг.-екон., фінанс. та галузеві орг-ції. Також подаються матеріали законодавчої бази міжнар. екон. співробітництва, розглядаються міжнар. і зовн.-екон. зв'язки України, наводяться пропозиції регіонів, інформація про тендери, оголошені як в Україні, так і за її межами. Також представлені інвестиційні паспорти та інвестиційні проекти й програми областей України. Наведено розклад проведення міжнар. форумів, виставок і ярмарок як в Україні, так й у світі.
В.-с. МЗС України представлено як укр., так й аНГЛ. МОВаМИ. *В.В. Матвєєв*

Вебстер Деніел (18.01.1782, Нью-Гемпшир — 24.02.1852, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, юрист. Нар. в сім'ї фермера. Закінчив Дартмутський коледж. Був учителем, судовим клерком. З 1805 допущений до юрид. практики. 1813-17 — чл. Палати представників Конгресу США від Нью-Гемпшира. Уславився 1819, вигравши як позивач у Верховному суді США дві складні й важливі судові справи. 1823-28 — чл. Палати представників від Массачусетсу; 1821-41 — сенатор. 1841-43 — *державний секретар США.* 1842 підписав англ.-амер. конвенцію про кордони, припинення работоргівлі та взаємну видачу злочинців. *Версальсь-кий мирний договір 1783* і *Гентський договір 1814* лише приблизно встановили кордон між США й брит. колоніями в Канаді, що призвело до прикордонних інцидентів 1837-39. Ситуація ускладнювалась тим, що в Канаді переховувалися негри-раби, що втекли з Півдня США, а в США — учасники канад. рев-ції 1837-38. Англ.-амер. конвенція встановила сучас. кордон між штатом Мен (США) й Канадою. США зобов'язались брати участь у спільному з Британією патрулюванні берегів Африки для припинення работоргівлі. Сторони також домовились про взаємну видачу лише карних злочинців. 1845-50 В. — знову сенатор. Виступав проти *американсько-мексиканської війни 1845-48* та експансії рабства на захід США. 1850-52 — вдруге держсекретар США.
Б.М. Гончар

Ведрін (Уесігіпе) Юбер (31.07.1947, Париж) — франц. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї керівника секретаріату прем'єр-міністра *А. Петена.* Закінчив Академію держ. управління, працював у мін-вах культури і закорд. справ. З 1981 — у службі дип. радника президента *Ф. Міттерана;* з 1986 — дип. радник, прес-секретар, керівник особистого секретаріату президента, 1994-95 під час хвороби останнього фактично виконував функції глави д-ви. 1996-97 — займався адвокатською діяльністю; 1997-2002 — мін. зак. справ у правоцент-ристському урядові *Ж. Ширака.* Є одним із співзасновників укр.-франц. «привілейованого партнерства»; 23-24.07.1998 з офіц. візитом
ВІДВІдаВ КИЇВ. *В.І. Головченко*

ВеЙмарСЬКИЙ Трикутник — система консультативних зустрічей на високому рівні між Німеччиною, Францією та Польщею. 1-а зустріч відбулась за ініціативи мін. зак. справ Німеччини *Г.Д. Геншера* в серпні 1991 у Веймарі (Німеччина) між міністрами закорд. справ трьох д-ав. Завдання тристороннього співробітництва були сформульовані в спільній заяві трьох міністрів за результатами 2-ї зустрічі в квітні 1992 у Франції: забезпечити сталий механізм тристоронніх консультацій із метою сприяння розбудові вільної та безпечної Європи, виконання положень *Заключного акта* та *Паризької хартії для нової Європи,* зміцнення інститутів зах.-європ. й трансатлантичної інтеграції. В. т. мав сприяти врегулюванню нім.-польських суперечностей до підписання двостороннього дог-ру про дружбу. Починаючи з 1992, у рамках В. т. регулярно проводяться зустрічі на рівні міністрів та консультації експертів у сферах оборони, економіки, культури. Згодом були запроваджені регулярні *саміти* учасників В. т. їхня співпраця сприяла поширенню впливу Німеччини та Франції в Центр.-Схід. Європі, а також зростанню міжнар. авторитету Польщі.
В.Ю. Константинов

Велаяті (Уеіауаіі) Алі Акбар (1945) — іранський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї представників середнього класу; здобув мед. освіту в Тегеранському ун-ті. 1976-79 вивчав медицину в США, де брав участь у діяльності Ісламської асоціації іранських студентів, що навчаються за кордоном,

яка виступала з антимонархічних позицій. По поверненні працював у Тегеранському ун-ті; будучи ортодоксальним мусульманином і маючи політ, зв'язки, отримав посаду заст. міністра охорони здоров'я після перемоги в країні ісламської рев-ції 1979; 1980-81 — депутат меджлісу. У 1981-97 — мін. зак. справ Ісламської Республіки Іран, намагався пом'якшити окремі аспекти *зовнішньої політики* країни, зокрема, ініціював виведення зі складу МЗС секції Руху ісламського визволення і перетворення її на неурядову орг-цію. Під час *іракsько-іранської війни 1980-88* робив спроби, хоч і без особливого успіху, утримати країни Перської затоки від допомоги Багдаду; взяв безпосередню участь у мирному урегулюванні міждерж. конфлікту. У роки президентства *А. Хашемі-Рафсанджані* доклав зусиль для нормалізації відносин із країнами Перської затоки. Після приходу до влади *А. Хатамі* був звільнений з посади і став радником із питань зовн. політики дух. лідера Ірану аятоли Хаменеї.

П.М. Ігнатьєв

Велика держава в *міжнародних відносин теорії* — визначення міжнар.-політ. статусу держави, що відіграє в них провідну роль. Кожна д-ва в принципі розвивається як рівноправний елемент *системи міжнародної,* але на практиці вони є неспівставимими за матеріал, потенціалом, комплексом військ, можливостей, людськими ресурсами, ступенем участі в регіональних та глобальних міжнар. відносинах. Наслідком такої нерівності д-ав є міжнар. стратифікація з фактичною ієрархією д-ав. В. д. — це д-ва, матеріал, та політ, потенціал якої дає змогу здійснювати формуючий вплив на всю систему міждержавних відносин або на значну її частину на одному або кількох напрямах, на глобальному та регіональному рівнях, який значно перевищує за обсягами аналогічний вплив інших груп *акторів міжнародних.* В. д. може розглядатись не тільки як елемент міжнар. системи, але як її самостійна підсистема. Найчастіше для визначення В. д. використовуються такі критерії: сукупна могутність, під якою розуміється заг. сума можливостей, що можуть бути використані для реалізації держ. інтересів у сфері міжнар. відносин; особливе місце і роль у системі міжнар. відносин; масштаби довгострокових та середньо-строкових нац. інтересів. У міжнар.-політ. науці не існує чіткої дефініції В. д. Так само відсутнє формально-прав. визначення терміну для міжнар.

ДИП. ПраКТИКИ. *ОА. Коппель*

Велика сімка — група найрозвиненіших економічно д-ав світу, до складу яких входять США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія та Канада. Частка цих країн у світовому ВНП та пром. вир-ві становить понад 50%, с. г-ві — понад 25%. Регулярні зустрічі на найвищому рівні керівників В. с. проводяться для вироблення спільних політ, та екон. рішень стратегічного характеру. Вперше зустріч В. с. відбулась 1978 в Бонні (ФРН). Із сер. 90-х розпочалось перетворення В. с. на Велику вісімку завдяки долученню Росії до співробітництва. Росія є повноправним учасником форуму в обговоренні політ, питань та питань *безпеки міжнародної.* Наприкінці 90-х форум лідерів д-ав став офіційно наз. Великою вісімкою. Утім, при обговоренні екон. питань Президент РФ запрошується, як правило, лише для неформальних переговорів під час засідань.

І.О. Мінгазутдінов

Велике посольство 1697-98 — рос. дип. місія, відправлена *Петром* /9(19).03.1697 у Зах. Європу. Мало на меті розширення та зміцнення союзу Московської держави з низкою європ. країн для б-би з Туреччиною за півн. узбережжя Чорного моря. Повинно було ознайомитись із військ., мор. й інженерною справою, підшукати досвідчених моряків й артилеристів, закупити спорядження та матеріали для судно-будування тощо. Великими послами були призначені Ф. Лефорт, *Ф. Головін* і *П. Возніцин.* їхній почет складався з 200 дворян. До посольства були прикріплені 35 волонтерів, що їхали для навчання ремеслам і військ, наукам, серед яких під ім'ям Петра Михайлова знаходився і сам Петро І. У Курляндії він вів переговори з герцогом Фрідріхом Казимиром, потім у Кенігсберзі уклав союз із бранденбурзьким курфюрстом. У серпні 1697 В. п. прибуло в Голландію, де після марних спроб одержати субсидії закупило спорядження та найняло фахівців. Із Голландії Петро І з частиною посольства на 3 місяці виїжджав до Англії, зустрічався там з Вільгельмом III, знайомився із суднобудуванням. З червня 1698 В. п. вело переговори у Відні з колишніми союзниками по антитур. коаліції, але запобігти укладенню сепаратного миру Австрії з Туреччиною не вдалося. Поїздка у Венецію, що передбачалась, не відбулась у зв'язку зі звістками про стрілецький бунт і квапливим поверненням до Москви (25.08.1698). По дорозі в Росію 31.07.1698 у Раві-Руській Петро І зустрівся з польським королем Августом II і вів з ним переговори, що стали основою для майбутнього союзу проти Швеції. В. п. не досягло поставленої мети (Росії довелось відмовитись від б-би з Туреччиною), але воно підготувало грунт для б-би за Прибалтику. П. Возніцин, залишений Петром І у Відні, брав участь у переговорах на Карловицькому конгресі 1698-99 (див. *Карловицькі мирні договори 1699).* *Н.Ф. Сербіна*

Великий альянс 1688-1713 — коаліція європ. держав, провідну роль в якій відігравали Велика Британія та Голландія, спрямована проти утвердження франц. гегемонії на континенті й на збереження рівноваги сил в Європі. Основними етапами існування В. а. були війни *Аугсбурзької ліги* та *війна за іспанську спадщину 1701-14.* Упродовж 1688-97 б-ба між франц. королем Людовіком XIV та англійським Вільгельмом III Оранським тривала в різних регіонах Європи, у т. ч. в Ірландії, де Яків II намагався за підтримки франц. військ повернути собі англ. трон. Пошук союзників для протистояння Франції підштовхнув Англію приєднатись до Аугсбурзької ліги, внаслідок чого остаточно сформувався В. а. Незважаючи на ряд поразок Вільгельма III (3.08.1692 при Стенкеркені та 29.07.1693 при Нервіндені), В. а. вдалося утримати *статус-кво* завдяки перемозі англ.-голландського флоту над французьким при Ла-Уг 29.05.1692. Після краху франц. планів вторгнення в Англію, сторони розпочали мирні переговори, що завершились підписанням *Ріксвікського миру 1697,* але його положення були порушені в результаті б-би за іспан. спадщину. Зближення між Францією та Іспанією створило небезпеку виникнення в Європі гегемона, під впливом якої 1701 за ініціативи Вільгельма III було утворено Великий Гаазький альянс, в якому об'єдналися Англія, Голландія, імператор *Священної Римської імперії та* ряд дрібніших європ. д-ав. В. а. проіснував упродовж майже всієї війни за іспан. спадщину, до того часу, коли після смерті 1711 імп. Йосифа не виникла загроза об'єднання нім. володінь Габсбургів з іспан. територіями, що суперечило принципам рівноваги сил у Європі. 1713 імп. Карл Габсбург відкликав свої війська з Іспанії, вийшовши т. ч. з В. а. Останній припинив своє існування з підписанням *Утрехтського Миру 1713.* *МХ.Капітоненко*

«Великої палиці» політика — визначення, яке закріпилось за зовн. політикою респ. адміністрацій США на поч. XX ст., переважно на центр. -амер. та карибському напрямах. Запозичене з улюбленої приказки Президента США *Т. Рузвельта:* «Говори лагідно, але не розлучайся з великою палицею — і далеко підеш». Найактивніше здійснювалась у 1903-12, коли США зміцнювали свої позиції в Зах. півкулі, застосовуючи збройну інтервенцію та *окупацію воєнну* країн для отримання зовн.-політ, переваг у регіоні. Так, для придушення виступів кубинців, невдоволе-них політикою США, які перетворили острів на свій протекторат, амер. президенти Т. Рузвельт і *В. Тафт* здійснювали інтервенцію на Кубу в 1906-09. У 1903 США організували в Колумбії заколот, внаслідок якого було створено незалежну Республіку Панама, а США отримали від уряду нової д-ви виключне право на будівництво *Панамського каналу.* США здійснювали збройну інтервенцію проти Домініканської республіки (1904-07, 1912), Нікарагуа (1909), Гондурасу (1907, 1911). Період «В. п.» п. став черговим етапом У РОЗВИТКУ *МонрО доктрини.*
Б.М. Гончар

ВЄЛИЧКО Валентин (1944, Мінська обл., Білорусь) — білоруський громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. Закінчив Ленінградський технол. ін-т холодильної промисловості (1972). 1968-79 — 1-й секр. Новобілицького райкому комсомолу Гомеля, 2-й секр. Гомельського міськкому комсомолу, 2-й, 1-й секр. Гомельського обкому комсомолу. 1979-82 — аспірант Академії сусп. наук при ЦК КПРС; 1982-83 — секр. Гомельської облпрофради; 1983-85 — голова Радянського райвиконкому м. Гомеля; 1985-89 — 1-й секр. Радянського райкому КПРС м. Гомеля; 1989 — заст. голови Гомельського облвиконкому; 1990-93 — голова об'єднання профспілок Гомельської обл. 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці. 1997-98 — міністр Республіки Білорусь у справах СНД; 1999-2001 — 1-й заст. мін. зак. справ. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь В Україні. *Н.В. Шпакова*

Веллінгтон (\¥е11іп§1оп) Артур Уелсли (1.05.1769, Дублін — 14.09.1852, Уолмор, графство Кент) — брит. держ. діяч, полководець і дипломат. Закінчив Ітонський коледж і Військ, академію в Анже (Франція). Член ірландської палати гро-
мад у 1790-97. 1797-1805 у складі колоніальних військ знаходився в Індії, де командував дивізією та забезпечив підкорення маратхських князівств. 1806-09 — чл. палати громад, 1807-09 — міністр у справах Ірландії. З 1809 — чл. палати лордів. 1809-13 командував брит. експедиційними військами в Португалії та в Іспанії, 1813-14 — у Франції. Отримав звання маршала (1813) і титул герцога (1814). 1814-15 — посол Великої Британії у Франції, учасник *Віденського конгресу 1814-15.* Командував об'єднаними військами союзників у битві при Ватерлоо (1815). 1815-18 очолював союзні окуп. війська у Франції, представляв Велику Британію на *Аахенському конгресі 1818.* 1821-27 — чл. кабінету, брав участь у *Веронському конгресі 1822.* 1826-27 здійснив поїздку до Петербурга, де вів переговори з *Миколою 1* з грец. питання. 1827 та 1842-52 — головнокомандувач брит. армії. 1828-30 — Прем'єр-міністр. 1834-35 — мін. зак. справ,

1841-46 — міністр без портфеля. З 1846 відійшов від активної політ. ДІЯЛЬНОСТІ. *Р.Л. Кривонос*

ВеллІНГТОНа МІСІЯ 1826-27 була відряджена брит. урядом для проведення з рос. імператором *Миколою* /переговорів про конфліктну ситуацію між Росією й Туреччиною, а також про врегулювання грец. питання. Очолював місію міністр брит. кабінету А *Веллінгтон,* якого в лютому 1826 призначили послом у Петербурзі. 1825 Росія пред'явила Стамбулові ультиматум, за яким у разі початку війни між Туреччиною та Грецією автоматично виступала на боці останньої. Основне завдання В. м. полягало в забезпеченні невтручання Росії у вирішення грец. питання. До відома Миколи I були доведені виняткова зацікавленість Великої Британії в грец. питанні та запевнення, що її *нейтралітет* у конфлікті між Росією та Туреччиною буде забезпечений виключно в разі невтручання Росії в Греції. За рсзультами переговорів був підписаний *Петербурзький протокол 1826.* *С.О. Маковський*

Венеціансько-флорентійськй союз —

оформлений двостороннім договором у 1425; був створений з метою спільної б-би Венеції та Флоренції проти Мілана в Першій Ломбардській війні (1422-28). Переговори про створення В.-ф. с. було розпочато Флоренцією в 1424 зусиллями флорентійського посла у Венеції Ринальдо Альбіцці. У 1425 переговори були продовжені під керівництвом Джованні Медічі. Флорентійці добре усвідомлювали, що без допомоги союзників вони не зможуть здолати герцога Міланського Філіппа Марію. Франческо Карманьйола, головний кондотьєр Венеції, який до того певний час знаходився на службі в Міланського герцога, переконував венеціанців у необхідності укласти угоду з Флоренцією. В.-ф. с, до якого пізніше приєднались Мантуя, Феррара, Савойя та Неаполь, передбачав, що обидві сторони вестимуть війну проти Мілана спільними силами. Землі, відвойовані в Ломбардії, мали відійти до Венеції, а в Тоскані та Романьї — до Флоренції. Карманьйола був призначений головнокомандуючим союзним військом, а воєнні дії перенесено до Ломбардії, де впродовж декількох місяців було захоплено кілька міст, що належали герцогу. Війна з Міланом припинилась після укладення 30.12.1426 у Феррарі мирного дог-ру. Проте герцог Міланський порушив його умови та розпочав новий наступ проти союзників. Після перемоги венеціанців у жовтні 1427 в битві при Маклодіо, 19.04.1428 у Феррарі було підписано новий мирний договір. За цим дог-ром Флоренція повернула собі всі землі, втрачені в Романьї, а до Венеції відійшли Брешіа та Бергамо з прилеглими територіями. Війна сприяла збагаченню та посиленню Венеції, водночас Флоренція значно збідніла. Воєнні дії проти Мілана призвели до загострення протиріч між союзниками й тому союз фактично розпався ще до завершення бойових дій.
О А. Борділовська

Венс (Уапсе) Сайрус Робертс (1917, Кларксбург, шт. Зах. Вірджинія — 12.01.2003, Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Школу права Єльського ун-ту (1939), після чого займався адвокатською практикою. 1960 — чл. команди кандидата в президенти *Дж. Кеннеді.* 1961-62 — гол. юрид. радник мін-ва оборони США; 1962-63 — міністр армії США; 1964-67 — заст. міністра оборони. 1967 — спец, посланник Президента США у зв'язку зі становищем на Кіпрі, 1968 — у Кореї. 1968-69 — заст. голови делегації США на Паризькій конференції з В'єтнаму. 1969-76 відновив заняття адвокатською практикою, став чл. Тристоронньої комісії — впливового амер.-япон.-зах.-європ. консультативного форуму. 1977-80 — держ. секретар в адміністрації Президента США *Дж. Картера.* 1992-93 очолював спец, місію для пошуків врегулювання конфлікту на території колишньої Югославії, співавтор *Венса — Оуена плану 1993.* В. є одним із показових представників ліберального реалістського крила політикофор-муючої еліти США періоду завершення *«Холодної війни».* Виступав прибічником широких угод із СРСР (зокрема, у військ, галузі), надання дипломатії ролі пріоритетного інструменту в зовн. політиці США, утвердження позитивного лідерства Америки у світі як *наддержави,* чутливої до потреб країн на шляху розвитку й занепокоєної станом *прав людини* у світі. Відіграв одну з провідних ролей у зовн. політиці США кінця 70-х, зокрема у таких її досягненнях, як угода про передачу США *Панамського каналу* Панамі (1977), Кемп-Девідські угоди 1978 між Ізраїлем і Єгиптом, амер.-рад. договір ОСО-2 (1979). Проте у сприйнятті заг. стратегічних орієнтирів амер. зовн.-політ. курсу й настанов щодо окремих міжнар. проблем В. нерідко розходився з іншими членами адміністрації, зокрема З. *Бжезінським.* З останнім В. мав, насамперед, розбіжності в поглядах на політику стосовно СРСР, яку він вважав пріоритетним напрямком вашингтонської дипломатії. Натомість З. Бжезінський спочатку закликав надати їй підпорядкованого характеру, порівняно зі стосунками із союзниками й Китаєм, а пізніше ініціював жорсткішу лінію щодо Москви. Усвідомлюючи відсутність підтримки своєї зовн.-політ, концепції та використавши як привід власну незгоду з силовою операцією щодо звільнення амер. дипломатів-заручників в Ірані, В. подав у відставку 21.04.1979. Потім займався громад, діяльністю, виступив як міжнар. посередник, входив до

Незалежної комісії з питань роззброєння і безпеки («комісія Пальме»). Останні роки життя страждав на хворобу Альцгеймера.
Твори: «Важкі рішення. Критичні роки в американській зовнішній політиці» (1983). *ТА. Грищенко*

Венса — Оуена план 1993 з урегулювання ситуації в Боснії та Герцеговині, де 1992-95 точилась міжетнічна війна між сербами, боснійськими мусульманами та хорватами. План мирного врегулювання, розроблений експертами Міжнар. конференції з колишньої Югославії, отримав назву за прізвищами тодішніх співголів цієї конференції — *С. Венса* та Д. Оуена. З-поміж 6 найвідоміших проектів врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині, В.-О. п. був другим, після плану Х. Кутільєро (травень 1992). В.-О. п. був підписаний 30.01.1993 у Женеві лідерами трьох етнічних груп: мусульманином *А. Ізетбеговичем,* сербом *Р. Караджичем,* хорватом М. Бобаном у присутності Венса та Оуена. План передбачав створення кантональної держ. системи, надання переважних прав управління місцевим кантональним адміністраціям, а деяких централізованих — спільній владі в столиці Боснії та Герцеговини Сараєві. План складався з трьох частин: конституційних засад Боснії та Герцоговини, угоди з військ, питань та про співробітництво між сторонами в галузі реалізації прав людини та плану територ. поділу країни на 10 кантонів-провінцій зі столицями у Біхачі, Банья Луці, Босанському Броді, Бієліні, Тузлі, Невесінє, Сараєві (місто мало особливий статус), Мостарі, Зениці, Травніку. Боснійські хорвати підписали усі три док-ти, боснійські серби — конституційні засади та військ, угоду, а мусульмани — тільки конституційні засади. Посилаючись на те, що сербська громада не прийняла план у повному обсязі, США в *Раді Безпеки ООН* запропонували зняти ембарго на постачання зброї боснійським мусульманам та застосувати повітр. удари проти сил боснійських сербів. Ця пропозиція не знайшла підтримки всіх членів РБ ООН, вкл. з Великою Британією
Та ФраНЦІЄЮ. *М.С.Каменецький*

ВерденСЬКИЙ ДОГОВІР підписаний 843 р. у Вердені (нині півн.-схід. Франція); визначав умови поділу *Священної Римської імперії* Карла І Великого. Згідно з В. д. імперія була поділена між трьома онуками Карла. Старший, Лотар, отримав Італію та вузьку, але довгу смугу землі, обмежену зі сходу Альпами та Рейном, на заході — Роною, Соною, Маасом і Шельдою, а також область Фрісландію на півночі. Людовік отримав землі на схід від Рейну — «Королівство східних франків», яке пізніше стало наз. Німеччиною. Карл здобув зах. частину імперії — «Королівство західних франків», майбутня Франція. Імпер. титул зберігався за Лотаром, проте він не давав спец, привілеїв; фактично Франкська імп. перестала існувати. Розподіл земель був суто механічним, не враховував особливостей екон. взаємозв'язків земель та їхнього етнічного складу, що заклало підгрунтя для загострення протиріч між сусідніми королівствами в майбутньому. В. д. закріпив існування Франції та Німеччини як
ОКреМИХ Д-ав. *ОЛ. Борділовська*

Вердера МІСІЯ — важливий елемент дип. підготовки Росії до майбутньої війни з Туреччиною під час *Східної кризи 1875-78.* Загострення ситуації в Балканських володіннях Османської імп. і загроза одночасного втручання в кризу Росії та Австро-Угорщини відкривали можливість для прямого зіткнення інтересів цих двох *великих держав* на Балканах. Такий конфлікт міг перерости в пряме військ, зіткнення і зумовив необхідність для обох сторін дізнатись про позицію Німеччини щодо конфронтації. Тому у вересні 1876 рос. імператор *Олександр II* звернувся до нім. кайзера *Вільгельма* /з листом, в якому запитував про позицію Німеччини в разі сепаратного виступу Росії проти Туреччини, якщо остання не прийме пропозиції д-ав щодо вирішення кризи у своїх балканських володіннях. Враховуючи опозицію Австро-Угорщини одноосібному виступові Росії проти Туреччини, фактичний сенс запитання полягав у з'ясуванні позиції Німеччини в можливій австр.-рос. війні. Не отримавши відповіді на свій лист, Олександр II звернувся до нім. військ, аташе в Петербурзі генерала А. фон Вердера з проханням прискорити офіц. відповідь на питання щодо позиції Німеччини в австр.-рос. конфлікті. 23.10.1876 офіц. відповідь Німеччини було передано рос. урядові нім. послом у Росії Л. фон Швейніцем. Німеччина наполягала на необхідності досягнення компромісу між Австро-Угорщиною та Росією, можливого в разі надання Австро-Угорщині права окупувати Боснію. У разі війни між двома д-вами Німеччина відійшла б від позиції нейтралітету, якщо Австро-Угорщині загрожувала б поразка. Результати В. м. переконали рос. уряд піти на поступки Австро-Угорщині й заручитися згодою останньої на дії проти Туреччини.
В.Ю. Константинов

Вернер (Шгпег) Манфред (24.09.1934, Штут-гарт, Німеччина— 13.08.1994, Брюссель) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Навчався в ун-тах Гайдельберга й Парижа, закінчив юрид. ф-т Мюнхенського ун-ту, д-р міжнар. права (1958). Працював в адміністрації землі Баден-Вюртемберг. 1962-65 — радник парламенту землі Баден-Вюртемберг; 1965-88 — депутат бундестагу ФРН; 1965-76 — голова робочої групи з оборони ХДС/ХСС; 1976-80 — голова комітету у справах оборони бундестагу; 1980-82 — заст. голови ХДС/ХСС з

питань зовн. політики, оборони і внутр.-нім. відносин, чл. федерального виконкому ХДС і віце-голова Фонду Аденауера. Жовтень 1982 — травень 1988 — міністр оборони ФРН. 1.07.1988 призначений Ген. секретарем НАТО. Активно сприяв розробленню й реалізації програми *«Партнерство заради миру».* Помер у службовому кабінеті. *В.І. Головченко*

Веронський конгрес 1822 відбувався 20.10-14.12.1822. 4-й і останній дип. конгрес *Священного союзу.* Крім рос. імператора *Олександра* /та австрійського Франца I, прус, короля Фрідріха Вільгельма III, на конгресі були присутні представники інших д-ав Європи. Обговорювались умови спільного виступу проти Іспанії задля придушення рев-ції та відновлення монархічної влади, проблеми, пов'язані з грец. повстанням, рос.-тур. конфліктом і майбутнім іспан. колоній у Центр, і Півд. Америці. Інтервенція Франції, Австрії, Пруссії та Росії проти Іспанії мала поширитись на її колоніальні володіння, що викликало незадоволення Великої Британії. Уряд останньої звернувся до США з пропозицією координувати свої дії в цьому питанні (див. *Монро доктрина).* Також було прийнято рішення продовжити інтервенцію Австрії в Сардинії й Неаполі. Вперше в дип. практиці на такому високому рівні обговорювалось питання міжнар. торгівлі рабами. За результатами проведення конгресу Росія, Велика Британія та Пруссія опублікували циркуляр, в якому підтверджували право Священного союзу втручатись у внутр. справи будь-якої д-ви, якщо в ній відбувалися події, що загрожували монархічному ладу. Спільними зусиллями *великих держав* іспан. рев-ція восени 1823
була Придушена. *С.О. Маковський*

Версальський мирний договір 1783 підписаний 3.09.1783 у Версалі (Франція). Завершив *війну за незалежність у Північній Америці 1775-83.* Переговори, які вели в Парижі уповноважені США *(Б. Франклін, Дж. Адамс, Дж. Джей,* Г. Лоуренс) і Великої Британії (Р. Освальд), закінчились підписанням 30.11.1782 попередньої англ.-амер. угоди. Союзники США — Франція, Італія, Голландія — вели окремі переговори з Лондоном. В. м. д. офіційно визнавав суверенітет і незалежність США, а також їхнє право на рибальство у водах Ньюфаундленду та свободу рибальства в прибережних районах англ. володінь. Договір визначав кордон США на заході по р. Міссісіпі, що означало збільшення території США вдвічі порівняно з колоніальним періодом. На півдні він проходив північніше Флориди, яку Британія повертала Іспанії. На півночі кордон США з Канадою не був чітко визначений, що стало причиною постійних конфліктів і зрештою призвело до *американсько-англійської війни 1812-14.* Договір передбачав взаємне врегулювання боргових зобов'язань приватних осіб, укладених до 1775. Конгрес мав рекомендувати штатам повернути вартість конфіскованого майна лоялістам і не вдаватись до репресивних дій щодо таких осіб. Прикінцеві статті В. м. д. проголошували встановлення миру, припинення воєнних дій та зобов'язання Великої Британії вивести війська з усієї території США, взаємну свободу судноплавства р. Міссісіпі. Одночасно у Версалі були підписані англ.-франц. і англ.-
ІСПаН. МИРНІ ДОГ-рИ. *В.М. Гончар*

ВерСаЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1919 підписаний 28.06.1919 на *Паризькій мирній конференції 1919-20.* Завершив *Першу світову війну* й вирішив повоєнну долю Німеччини. Договір підписали США, Велика Британія, Франція, Італія та Японія як головні союзні д-ви, а також Бельгія, Болівія, Бразилія, Куба, Еквадор, Греція, Гватемала, Гаїті, Хіджаз, Гондурас, Ліберія, Нікарагуа, Панама, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словен-ців, Сіам, Чехословаччина й Уругвай з однієї сторони, і Німеччина, переможена у війні — з іншої. Китай як учасник Першої світової війни на боці союзних д-ав відмовився підписати цей договір на знак протесту проти передачі Японії нім. володінь, прав і власності в Китаї, у т. ч. провінції Шаньдун. Договір містив 440 статей і 15 частин. Частина I (Статут *Ліги Націй)* і частина VIII *(Міжнародна організація праці)* без змін увійшли в усі мирні дог-ри, розроблені й підписані з іншими д-вами Четверного союзу: *Сен-Жер-менський мирний договір 1919, Нейїський мирний договір 1919, Тріанонський мирний договір 1920 і Севрський мирний договір 1920.* В. м. д. набув чинності 10.01.1920 після ратифікації його Національними зборами Німеччини (9.07.1919) і чотирма головними союзними д-вами (Великою Британією, Францією, Італією і Японією). Сенат США не ратифікував договір через небажання вступати до Ліги Націй, і США підписали сепаратну мирну угоду (див. *Американсько-німецький договір 1921),* який не містив статей про Лігу Націй. Не ратифікували В. м. д. Хіджаз і Еквадор. Загалом його підписали й ратифікували 23 д-ви. В. м. д. визначав кордони Німеччини з Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією, Австрією, Чехословаччиною, Польщею й Данією, врегульовував питання політ, устрою Європи. Німеччина зобов'язалась беззастережно поважати незалежність Австрії в кордонах, які мали бути встановлені її дог-ром з державами-пере-можницями, визнавала повну незалежність Люксембургу, який з 1.01.1919 виходив зі складу Німецького митного союзу, повну незалежність Чехословаччини, держ. кордон якої встановлювався по лінії старого кордону між Австро-Угорською та Німецькою імп. станом на 3.08.1914. До складу Чехословаччини увійшла

частина сілезького р-ну Цеглина з головними шахтами Остравського вугільного бас. і залізницею, що з'єднувала Богемію та Словаччину. Договір зобов'язував Німеччину визнати повну незалежність Польщі, поступитись на її користь значними територіями, зокрема р-ном Познані та частиною Зах. Пруссії, що були коридором, який забезпечував Польщі вихід до моря. Німеччина відмовлялась від прав на м. Данциг (Ґданськ) з довколишнім районом, які проголошувалися *вільним містом* під контролем Ліги Націй. Згідно з Паризькою конвенцією 9.11.1920, прийнятою на конференції послів, м. Данциг було включено в польські митні кордони, отримувало свою конституцію, схвалену Лігою Націй, і двопалатний орган врядування — Фолькстаг (Народні збори) та Сенат, який був одночасно верхньою палатою й інститутом виконавчої влади. Лігу Націй представляв верховний комісар. Право здійснення зовн. зносин Данцига й захисту інтересів його громадян передавалось Польщі. Ця країна отримала також півд. частину Верхньої Сілезії, півн. і зах. частина якої відійшли до Німеччини. У Схід. Пруссії Німеччина втратила Мемельську (Клайпедську) область на правому березі р. Німан, тимчасове управління якою здійснювала міжнар. адміністрація на чолі з комісаром. 16.02.1923 Ліга Націй передала цю територію Литві на умовах надання їй особливого статусу. Такий статус був запроваджений 8.05.1924 і передбачав міжнар. режим порту Мемель (Клайпеда) й широку адмін. автономію для області.

Зазнали значних змін зах. кордони Німеччини. Вона визнавала перехід до Бельгії округів Ейпен і Мальмеді, а також т. зв. нейтральної та прус, частини території Морене. Німеччина зобов'язалась визнавати й дотримуватись усіх угод, які будуть укладені союзними д-вами з урядами Бельгії чи Нідерландів з метою заміни Лондонських договорів (19.04.1839), які встановлювали бельгійський *нейтралітет,* але 22.11.1918 король цієї країни *Альберт I* проголосив його скасування. Остаточно бельгійський нейтралітет було скасовано Локарнськими договорами 1925. Втрачений Францією після підписання *Версальсь-кого прелімінарного миру 1871* і *Франкфуртського миру 1871* суверенітет над обл. Ельзас і Схід. Лотарингія був відновлений з дати підписання перемир'я 11.11.1918. У березні 1919 Франція висунула територ. вимогу до Німеччини щодо півд. частини Саарської області, для півн. частини Саару мав бути встановлений особливий політ, режим, а його вугільні шахти переходили в повну власність Франції. 9.04.1919 Паризька мирна конференція ухвалила особливий статус для Саару, в рамках якого управління областю передавалось Лізі Націй в особі комісії з 5 членів, строком на 15 років з дати введення в дію В. м. д. Передбачалась передача у власність Франції шахт Саарського вугільного бас. як компенсація за зруйнування нім. військами шахт на північ від Па-де-Кале. Після закінчення цього терміну питання майбутнього Саарської області мав вирішити плебісцит. Встановлювався новий кордон між Німеччиною і Данією. Доля відібраних у Данії внаслідок *австрійсько-прусько-данського конфлікту 1864* територій вирішувалась шляхом плебісциту, який було проведено в березні 1920. 2/3 виборців півн. частини Шлезвігу висловилися за приєднання до Данії, тоді як у центр, його частині 3/4 виборців висловились на користь Німеччини. Німеччина зобов'язувалась також знести всі укріплення на о-вах Гельголанд і Дюне. Загалом ця країна втратила 1/7 території та 1/10 населення.

Німеччина визнавала незалежність усіх територій, що входили до складу колишньої Російської імп. на 1.08.1914, а також денонсовувала *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918* й усі інші дог-ри, укладені нею з урядом Радянської Росії. Вона зобов'язалась визнати всі дог-ри й угоди, підписані союзними д-вами з країнами, які утворились й утворяться в майбутньому на території колишньої Російської імп. За В. м. д. Німеччина відмовлялась від усіх своїх колоній, щодо яких встановлювалась *мандатна система.* Відносно колишніх нім. колоній у Центр. Африці застосовувався «мандат В». Вони передавались під безпосереднє управління країни-мандатарія при збереженні деякого ступеня самоврядування. Щодо колишніх нім. володінь у Півд.-Зах. Африці й о-вів Тихого океану застосовувався «мандат С», який означав фактично повну *анексію* цих територій державами-мандатаріями. Німеччина відмовилась: на користь Китаю — від усіх привілеїв і переваг, що випливали з попередніх нім.-китайських дог-рів, а також від власності на тер. нім. концесій у Китаї; на користь Великої Британії — від нім. власності на території брит. концесії в Кантоні (Гуанчжоу); на користь Японії — від усіх прав і привілеїв на території Цзяочжоу, від залізниць, шахт і підводних кабелів, придбних у рамках нерівноправного китайсько-нім. дог-ру від 6.03.1898. У Сіамі (Таїланд) Німеччина відмовлялась від права коне, юрисдикції та від усієї нім. власності в цій країні; визнавала такими, що втратили чинність, усі дог-ри й угоди, укладені раніше з Ліберією; відмовлялася від прав і привілеїв, що випливали з рішень *Альхесіраської конференції 1906* і з франц.-нім. угод 9.02.1909 та 4.11.1911. Німеччина визнавала франц. *протекторат* над Марокко і британський — над Єгіптом та відмовлялась від режиму капітуляцій.

В. м. д. зобов'язував Німеччину здійснити *демілітаризацію* Рейнської зони. їй заборонялося зберігати чи будувати в майбутньому на лівобережжі Рейну та в 50-км зоні на правому березі військ, спорудження, тримати в зазначеній зоні збройні сили, а також проводити військ, маневри. Нім. армія мала бути професійною, чисельністю в 96 тис. солдатів і 4 тис. офіцерів, та призначалась виключно для підтримання порядку всередині країни. Ген. штаб і всі вищі військ, навч. заклади ліквідовувались і не підлягали відновленню в майбутньому. Володіння важкою артилерією, танками й авіацією було заборонено. Німеччина

отримала право мати лише 288 польових гармат. Заборонялось виробництво військ, техніки, за винятком випадків, що спеціально дозволялися б союзниками. Заборонялись також будь-які мобілізаційні заходи в країні. Нім. військ.-мор. флот мав бути поділений між союзниками (він був потоплений своїми командами на рейді брит. затоки Скапа-Флоу влітку 1919), надалі Німеччина повинна була обмежити його склад 6 броненосцями, 6 легкими крейсерами, 12 міноносцями і 12 контрміноносцями зі встановленням тоннажу для кожного типу кораблів і заг. чисельністю особового складу 15 тис. чол.

Будівництво та придбання підводних човнів, так само як наявність військ.-мор. авіації, заборонялись. Більшість укріплень і фортець на кордонах Німеччини мали бути знесені. Договір передбачав, що повне роззброєння Німеччини мало стати передумовою заг. обмеження озброєнь усіх д-ав. Врегульовувалось питання про нім. військовополонених і могили нім. солдатів й офіцерів, була прийнята постанова щодо спец. суду над *Вільгельмом 11,* а також про судове переслідування осіб, звинувачених у діях, що суперечили законам і звичаям війни (вимога союзників від 7.02.1920 про видачу 895 нім. підданих, у т. ч. Гінденбурга, Людендорфа, фон Тір-піца, *Бетман-Гольвега* та ін.). Встановлювалась провина Німеччини та її союзників у розв'язанні Першої світової війни. Хоча згідно з мирним дог-ром створювалась міжнар. репараційна комісія, розмір нім. репарацій не визначався, а був розроблений тільки неповний репараційний план, який і включено до дог-ру. Передбачалось зобов'язання Німеччини передати союзникам золото й інші коштовності, одержані нею під час війни від Туреччини та Австро-Угорщини (як забезпечення позик), а також від Росії (за Брестським мирним дог-ром) та Румунії.

В. м. д. врегульовував також екон. відносини сторін. Німеччина зобов'язувалась не встановлювати будь-яких заборон чи обмежень на ввезення будь-яких товарів із союзних д-ав і поширити на торгівлю та судноплавство (у т. ч. риболовне й каботажне) союзних д-ав принцип найбільшого сприяння. Вона мала скасувати всі дог-ри та угоди екон. характеру, які уклала під час війни з Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Румунією та Росією. Стосовно трансп. питань дог-ром встановлювалось, що повітр. судна, які належать союзним д-вам, матимуть повну свободу польоту й посадки на території та в *територіальних водах* Німеччини. Німеччина зобов'язувалась надати свободу транзиту через свою територію для товарів, кораблів, суден, вагонів й осіб, що слідують із союзних д-ав, і забезпечити їм такий самий режим, яким користувались нім. громадяни, судна й кораблі. Вільними для іноземного судноплавства оголошувалися річки: Ельба від впадіння Влтави і Влтава від Праги, Одер від впадіння Опти, Німан від Гродно й Дунай від Ульма. *Кільськии канал* і доступи до нього ставали вільними та відкритими для військ, і торг, кораблів усіх країн, що перебувають у стані миру з Німеччиною.

В. м. д. передбачав гарантії його виконання з боку Німеччини. Територія цієї країни на лівому березі Рейну та плацдармами на правому березі підлягали тимчасовій окупації впродовж 15 років з дати вступу в дію В. м. д. Окуп. війська союзних д-ав мали бути виведені з півн. зони окупації (Кельн) через 5 років (січень 1925), з центр, зони (Кобленц) — через 10 років (січень 1930) і півд. зони (Майнц) — через 15 років (січень 1935). У випадку загрози агресії з боку Німеччини виведення окуп. військ могло бути припинене, а в разі порушення нею своїх зобов'язань після виведення військ окупація могла бути відновлена (ст. 429). її можна було припинити до закінчення визначеного терміну за згодою зацікавлених сторін. Витрати на окупацію покладались на Німеччину, вони не мали перевищувати 240 млн. марок золотом на рік. Німеччина була зобов'язана вивести свої війська з прибалтійських провінцій і Литви, коли уряди головних союзних д-ав розцінять момент як відповідний, виходячи з внутр. становища цих територій. Вона мала визнати повну чинність мирних дог-рів і конвенцій, що будуть укладені союзними д-вами з країнами-союзницями Німеччини у Першій світовій війні, а також погодитись на постанови, які будуть прийняті щодо території колишньої Австро-Угорської монархії, Болгарського королівства й Оттоманської імп., і визнати нові д-ви в кордонах, визначених для них цими постановами.

В. м. д. і мирні дог-ри з державами-союзницями Німеччини в Першій світовій війні склали Вер-сальську систему дог-рів, одну з основ *Версаль-сько-Вашингтонської системи міжнародних відносин,* яка, не усунувши корінних імперіалістичних протиріч, породила низку нових протиріч між переможцями й переможеними, а також між самими країнами-переможницями. До того ж, Версаль-сько-Вашингтонська система міжнар. відносин створювалась без участі радянської Росії й урахування її законних інтересів. На поч. *Другої світової війни* більшість основних постанов В. м. д. були Порушені.

ІД.Коміренко

Версальський прелімінарний договір 1871 підписаний 26.03.1871 у Версалі (Франція) між Рейхсканцлером Німецької імп. *О. Бісмарком* та головою франц. уряду *А. Тьєром;* попередньо завершав переможну для Німеччини *франко-прусську війну 1870-71.* За цим дог-ром від Франції відчужувались на користь Німеччини провінції

Ельзас і Схід. Лотарингія. Франція повина була також виплатити контрибуцію розміром 5 млрд. франків, а до її виплати за власний кошт утримувати на значній частині своєї території нім. окуп. війська. До

ратифікації мирного дог-ру Національними зборами німці отримали право ввести свої війська в Париж. Остаточний мирний договір був підписаний 10.05.1871 уФранкфурті-на-Майні (див. *Франкфуртський мир 1871).*

Б.М. Гончар

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних ВІДНОСИН — глобальна система міждерж. відносин, встановлена після закінчення *Першої світової війни* державами-переможни-цями; спиралася на систему міжнар. дог-рів, створену на *Паризькій мирній конференції 1919-20* та *Вашингтонській міжнародній конференції 1921-22.* Версальська система мирних дог-рів *(Версальський мирний договір 1919 з* Німеччиною, *Сен-Жер-менський мирний договір 1919* з Австрією, *Нейїсь-кий мирний договір 1919* з Болгарією, *Тріанонський мирний договір 1920* з Угорщиною та *Севрський мирний договір 1920* з Туреччиною) закріплювала територ. зміни, які відбулись унаслідок Першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій. Вашингтонська система дог-рів (Договір 4 д-ав 1921, Договір 5 д-ав 1922, Договір 9 д-ав 1922) визначала співвідношення сил на Тихому океані та в Схід. Азії, а також завершувала визначення співвідношення сил між провідними *акторами міжнародними* у світі. В.-В. с. стабілізувала повоєнний устрій в Європі, закріпила *статус-кво* в колоніях. Один із найбільших здобутків В.-В. с. — створення *Ліги Націй,* постійно діючої міждерж. орг-ції, яка ставила завдання збереження миру, гарантії *безпеки міжнародної* та врегулювання суперечок між своїми членами виключно мирним шляхом. Водночас при створенні основних міжнар. інституцій В.-В. с. поза ними залишались країни, що програли в Першій світовій війні, а також Радянська Росія та США. В.-В. с. мала нерівноправний характер: не були розв'язані протиріччя між державами-переможницями й д-вами, що зазнали поразки, не ліквідовані протиріччя між великими й малими країнами. Т. ч., у самій цій системі були закладені підвалини реваншизму, які збільшувались унаслідок відсутності дійового контролю за виконанням укладених угод та значних територ. перерозподілів в Європі (друге «велике переселення народів»), що створили основу для міжетнічних конфліктів. В.-В. с. м. в. не була стійкою, і після короткого періоду відносної стабільності зазнала спершу кризи Вашингтонського порядку в 1929-33 внаслідок поширення япон. експансіонізму, а згодом і Версальського порядку в 1933-37 через односторонні дії Німеччини та Італії. Після *аншлюсу* Австрії та *Мюнхенської угоди 1938* В.-В. с. м. в. остаточно поступилась нім. гегемонії

В ЄврОПІ. *О.С.Пархомчук*

Верховний (ВИСОКИЙ) комісар: 1. Звання, що присвоюється вищим посадовим особам із функціями частково адмін., частково дип. характеру. В. к. зазвичай призначались у залежні або окуповані країни. *Версальським мирним договором 1919був* установлений пост В. к. *Ліги Націй* у Данцигу (Ґданьськ) з наданням йому великих повноважень. До Союзницької ради (орган Союзницької комісії по Австрії) в ролі В. к. були призначені представники СРСР, США, Великої Британії та Франції.

2. Посада В. к. існує в системі *Організації Об'єднаних Націй* (напр., В. к. ООН у справах біженців, *Верховний комісар ООН з прав людини).*

3. *Дипломатичні відносини* між країнами-членами *Співдружності Націй* здійснюються особливим корпусом дипломатів — В. к., офіц. представниками *(посол,* глава *дипломатичного представництва)* однієї країни Співдружності В ІНШІЙ. *В.М. Матвієнко*

Верховний комісар ООН з прав людини —

головна посадова особа *Організації Об'єднаних Націй* у сфері *прав людини,* що підпорядкована безпосередньо *Генеральному секретареві ООН* і відповідає за сприяння, захист і здійснення всіма людьми громадян., екон., соц., політ, та культ, прав. Посада В. к. запроваджена резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* 23.12.1994. Його обов'язки полягають у зміцненні та оптимізації існуючих механізмів захисту *прав людини,* підтриманні діалогу з урядами всіх країн з метою забезпечення прав людини, координації діяльності із захисту прав людини в рамках всієї системи ООН (у т. ч. у сфері освіти й сусп. інформації) та заг. керівництві діяльності Центру ООН з прав людини. В. к. обирається ГА ООН строком на 4 роки і за посадою є заступником Генерального секретаря ООН. Вимоги до кандидата на цю посаду є дуже високими: він повинен бути особистістю, що характеризується високими моральними чеснотами та чесністю, має досвід у сфері захисту прав людини тощо. Він готує щорічну доповідь Комісії з прав людини, яка через *Економічну і Соціальну Раду ООН* направляється до ГА ООН. Штаб-квартира В. к. знаходиться у Женеві. Цю посаду обіймали: 1994-97 Хосе Айала-Ласссо (Еквадор), 1997-2002 Мері Робінсон (Ірландія). 12.09.2002 на цю посаду було призначено бразильського дипломата Сержіу Віейра де Мелу, який 19.08.2003 трагічно загинув у Багдаді від рук терористів під час виконання обов'язків спец, представника Ген. Секретаря ООН В Іраку. *М.М. Гнатовський*

ВеселОВСЬКИЙ Андрій Іванович (28.07.1951, Львів) — укр. професійний дипломат. У 1974 закінчив ф-т іноземн. мов Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1986-92 — 1-й секр., радник відділу інформації МЗС України; 1992-96 — радник-посланник Посольства України в Канаді; 1997-2001 — в. о. начальника, нач. Управління політ, аналізу і планування МЗС. Із січня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет, одночасно в березні 2002 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кенія за сумісництвом, а також з квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Судан За СУМІСНИЦТВОМ. *В.М. Матвієнко*

Вестмінстерський статут 1931 прийнятий 31.12.1931 акт брит. парламенту, що визначив принципи прав, взаємовідносин між Великою Британією й *домініонами* — Австралійським Союзом, Ірландською Вільною Державою, Канадою, Новою Зеландією, Ньюфаундлендом та Південноафриканським Союзом. В. с. юридично підтвердив рішення імперських конференцій 1926 і 1930 про повну самостійність домініонів у внутр. і *зовнішній політиці,* скасував принцип примату імперських законів над законами домініонів. Було також підтверджено визначення домініонів як «автономних співтовариств Британської імперії, рівних за статусом, ніяким чином не підлеглих один одному в жодному з аспектів своєї внутр. або зовн. політики, але при цьому об'єднані спільною прихильністю короні» (т. зв. «формула *Бальфура»).* Брит. парламент позбавлявся права видавати закони для домініонів без згоди урядів останніх. Разом із метрополією домініони увійшли до створеної Британської *Співдружності Націй.*

в.ю. Крушинський

Вестфальська система міжнародних відносин — система міждерж. відносин у Європі, встановлена після закінчення *Тридцятилітньої війни 1618-48.* її формування розпочалось на Мюнстерському 1645-48 та Оснабрюцькому 1645-48 міжнар. конгресах і завершилось укладенням *Вестфальського миру 1648.* Ними було зафіксовано нове співвідношення сил у Європі, у якому провідну роль відігравали *великі держави:* Франція, Англія, Швеція, Австрія та Річ Посполита; на другий план відійшли Іспанія та Португалія. Вестфальський мир фактично затвердив розпад *Священної Римської імперії* нім. нації на 355 самостійних д-ав. Послаблені були також позиції Османської імп. в європ. балансі сил, не враховувались повною мірою інтереси Московського царства. У В. с. м. в. основною формою політ, орг-ції суспільства стала «держава-нація», а головним принципом міждерж. відносин — засади нац. *суверенітету.* Встановлювались чіткі й стабільні кордони між європ. країнами, у відносинах між собою вони керувались принципом політ, рівноваги. Принципи В. с. м. в. сприяли формуванню політ, націй, *націоналізму* як ідеолог, підґрунтя державотворення. Остаточне утвердження системи нац. д-ав відбулось після Французької рев-ції 1789-94. В. с. м. в. спочатку не мала глобального характеру й охоплювала лише Зах. та Центр. Європу. Згодом вона інтегрувала Схід. Європу, Росію, Середземномор'я, Півн. Америку. Упродовж існування В. с. м. в. сформувався євроцентричний світ, провідні європ. *актори міжнародні* розгорнули б-бу за поділ світу, поклавши кінець глобальній ізольованості цивілізацій та культур. В. с. м. в. стала першим досвідом систематизації міждерж. відносин, яка базувалась на універсальних принципах та мала заг. характер. Деякі засади В. с. м. в. залишились й у *Віденській системі міжнародних відносин, Версальсько-Ва-шингтонській системі міжнародних відносин* та *Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин.* *О.С. Пархомчук*

Вестфальський мир 1648 — два мирні договори, підписані 24.10.1648 в Мюнстері (Вестфалія). Завершували *Тридцятилітню війну 1618-48.* Перший договір між імператором *Священної Римської імперії* та його союзниками з одного боку й королем Швеції та його союзниками — з іншого було підготовано на Оснабркж-ському конгресі 1645-48; другий — між імператором Священної Римської імп. та союзниками з одного боку й королем Франції та союзниками — з іншого — на Мюнстерському конгресі 1645-48. За В. м. Швеція отримала всю Зах. і частину Схід. Померанії з містами Штеттин, Дамм, Гольнау, о-ви Рюгента Волін, м. Вісмар із гаванню, а також єпископства Бременське та Верденське (гирло р. Везеа), які перетворювались на світські князівства. Було домовлено, що старі ганзейські міста — Вісмар, Бремен, Щтральзунд, Верден та ін. — збережуть свої привілеї. Як суверен цих володінь Швеція вступила до складу імперії та отримала право посилати своїх депутатів на імперські сейми. Швеції також було виплачено 5 млн. талерів на покриття воєнних витрат. Оскільки тери-тор. поступки на користь Швеції було зроблено за рахунок Бранденбурга та Мекленбурга, останніх компенсували за рахунок секуляризованих єпископств та монастирів. Бранденбург отримав єпископства Гальберштадт, Камін, Мінден та право на приєднання архієпископства Магдебург після смерті архієпископа. До Мекленбурга відійшли єпископство Шверин і Ратцебург, а також інші церк. території. Франція приєднала 3 лотаринзьких єпископства — Мец, Туль та Верден — й одержала весь Ельзас, крім Страсбурга. Баварія зберегла Верхній Пфальц та пов'язане з ним кур-фюрство. Були визнані самостійними та вийшли зі складу

імперії Швейцарія і Республіка Об'єднаних Провінцій (Нідерланди). Головними гарантами виконання В. м. стали Франція та Швеція — країни-переможниці.
В. м. зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини; узаконив секуляризацію церк. земель, проведену до 1624. За нім. князями залишилось право визначати реліг. приналежність підданих, але останнім дозволялось молитись таким чином, як вони це робили до 1624. В. м. визнав за князями право укладати дог-ри між собою та з іншими д-вами, закріпивши в цілому політ, роздробленість Німеччини. Принципи міждерж. відносин, закріплені повоєнним врегулюванням, становили основу *Вестфальської системи міжнародних відносин.* *МТ. Капітопенко*

ВЄШНЯК Федір Якубович (? - 1650, Чигирин) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із Полтавщини. Навчався в Києво-Могилянській колегії. 1636-37 обіймав у реєстровому козацькому війську посаду писаря. У квітні 1648 спільно з *Ф. Джеджалієм* очолив повстання реєстровиків у Кам'яному Затоні й перейшов із ними на бік *Б. Хмельницького.* Ставши одним із найближчих сподвижників гетьмана, виконував найвідповідальніші дип. доручення. Зокрема, після переможних Жовтоводської та Корсунської битв у травні-червні 1648 очолив перше офіц. посольство до Варшави, яке з-під Білої Церкви повезло вимоги до польської влади: збільшення козацького реєстру до 12 тис, дотримання віль-ностей православної віри, поновлення давніх прав запорозького козацтва тощо. У травні 1649 був відправлений на чолі козацького посольства до моск. царя *Олексія Михайловича,* двічі був у нього на аудієнції та привіз грамоту про готовність останнього прийняти Військо Запорозьке під протекторат. Під час облоги Збаража та Зборівської битви 1649 призначався наказним ГеТЬМаНОМ. *В.І. Сергійчук*

В'єтнамсько-французький договір про

мир І СОЮЗ 1874 підписаний 15.03.1874 в м. Хюе (Аннам) між Францією та Королівством Аннам; набув чинності 26.08.1875. Аннам займав центр, частину В'єтнаму, але під владою його короля перебував також і Тонкій (півн. частина В'єтнаму), тобто вся на той час незалежна від Франції територія В'єтнаму. Аннам визнав право власності Франції на всю територію Півд. В'єтнаму, провінції якого були захоплені в результаті в'єтнамо-франц. війни 1858-62 та *анексії* 1867. Аннам зобов'язувався узгоджувати із Францією свою *зовнішню політику* та укладати торг, угоди з третіми д-вами лише за її схвалення. Франц. уряд визнавав незалежність і *суверенітет* короля Аннаму, що завдавало удару по правах Китаю, у васальній залежності від якого перебував Аннам. Франція обіцяла надати королю на його прохання допомогу й підтримку для збереження порядку та спокою в його д-ві, захисту від зовн. нападу й б-би з піратами біля узбережжя королівства. Франція постачала Аннаму зброю, а також надсилала до країни військ, інструкторів, інженерів, експертів із фінанс. питань для орг-ції податкової та митної служби.
Для торгівлі відкривались 3 порти, в яких допускались вільне поселення, комерційна й пром. діяльність франц. громадян та інших іноземців, і призначались франц. *консули.* Дозволялося судноплавство по Червоній річці від гирла до кордону Китаю. Врегульовувались коне, питання, для вирішення суперечок між в'єтнамцями й іноземцями в Аннамі було створено спільну франц.-аннамську систему юстиції.
До виключної компетенції франц. резидента належало вирішення спорів, де стороною виступали франц. громадяни, а також прийняття рішень по кримінальних справах французів та іноземців. Договір відкрив В'єтнам для проникнення франц. капіталу та створював привілейоване положення для громадян Франції, а також затвердив її попередні анексії у В'єтнамі. Договір не був визнаний Китаєм. Унаслідок чисельних порушень суверенних прав Аннаму останній звернувся до Китаю по військ, допомогу. Розпочалась 2-а в'єтнамо-франц. війна 1883-84, у результаті якої франц. війська встановили контроль над більшістю території В'єтнаму (див. *В'єт-намсько-франиузький договір про протекторат 1884).*
В.М. Вдовенко

В'єтнамсько-французький договір про протекторат 1884 підписаний 6.06.1884 в м. Хюе (Аннам) між Францією та Королівством Аннам; набув чинності 23.02.1886. У ході 2-ї в'єтнамо-франц. війни було захоплено значну частину Центр, та Півн. В'єтнаму (див. *В'єтнамсько-французький договір про мир і союз 1874).* За дог-ром визнавався *протекторат* Франції над Аннамом і Тонкіном, сюзеренітет Китаю над В'єтнамом скасовувався. Франції надавалось право у випадку нападу третьої д-ви на В'єтнам перешкоджати будь-якими засобами спробам окупації його території; франц. війська могли розташовуватися в будь-якому пункті В'єтнаму. У Тонкіні збір податків переходив під контроль франц. влади. Договір фактично утвердив встановлення повного контролю Франції над територією всього В'єтнаму. *В.М. Вдовенко*

Взаємність — заг.-визнаний принцип міждерж. відносин, відповідно до якого держави повинні будувати відносини між собою на взаємовигідній, рівноправній основі, з урахуванням законних інтересів іншої

сторони. На основі В. д-ва може вживати належні заходи у відповідь на будь-яку акцію з боку іншої д-ви (залежно від характеру цих акцій). Однак застосування принципу В. неприпустиме, коли відп. дії супроводжуються порушенням міжнар.-прав. норм або заг.-прийнятих норм людяності та моралі.
Т.І. Шинкаренко

Взаємності принцип — один з принципів *міжнародного права,* відповідно до якого *договори міжнародні* повинні укладатись на засадах рівноправності та взаємності переваг, обов'язків і відповідальності держав. Взаємність також розглядається як основа відносин між двома або більше д-вами, що полягає в еквівалентному ставленні та аналогічному поводженні д-ав між собою з урахуванням правомірних інтересів усіх сторін та міркувань забезпечення міжнар. миру й співробітництва. В. п. є необхідною умовою ефективного функціонування міжнар. права: як координаційна за своєю сутністю система, за відсутності універсальних міжнар. наддерж. інституцій, міжнар. право володіє механізмом саморегуляції, ключовим елементом якого і є В. п. Цим останній відповідає принципу суверенної рівності суб'єктів міжнар. права. Історично є одним із перших принципів *міжнародних відносин.* Походить із принципу яиісі рго *ц\хо* — аналогічної дії у відповідь. Взаємність полягає у відп. реакції суб'єктів міжнар. права як щодо ПОЗИТИВНИХ ДІЙ, так і щодо негативних. Виділяють взаємність у вузькому та широкому значенні. Першою («очікуваною») є взаємність, що пре-зумується та засновується, як правило, на дог-рі чи іншої згоді сторін. Взаємність у заг. значенні полягає в можливості еквівалентних дій у відповідь на розсуд сторін. В. п. є важливим фактором дотримання та ефективного розвитку міжнар. права. За часів *«Холодної війни»* низкою дослідників (Г. Шварценбергер, С. Хоффман) висувалась теорія формування «міжнародного права взаємності» або «міжнародного права співіснування», що мала загалом соціол.-прав. характер. Багато міжнар. правочинів відбуваються під умовою взаємності. В. п. особливо проявляється у сферах *права міжнародних договорів, дипломатичного* та *консульського права, міжнародного економічного права, міжнародного приватного права* та міжнар.-прав, врегулювання статусу фізич. осіб. *Міжнародний Суд ООН* застосовує В. п. для встановлення наявності та обсягу своєї юрисдикції при вирішенні конкретного спору. У міжнар. приватному праві В. п. полягає в наданні інозем. громадянам сукупності прав та пільг у даній д-ві за умови надання її громадянам аналогічних прав та пільг на основі взаємності у відп. д-ві. Така взаємність встановлюється міжнар. дог-ром або нац. законодавством. Виділяють взаємність матеріальну (перелічення у прав, акті конкретних прав та пільг, що надаються на умовах взаємності) та формальну (заг. вказівка в прав, акті про надання всіх прав, що витікають із нац. закону). Взаємність втілює принцип рівноправності д-ав, що визнають нац.
ЗаКОНИ ОДНа ОДНОЇ. *О.В. Буткевич*

Взаємозалежність міжнародна — стан

системи міжнародної, який характеризується такими зв'язками між державами, що роблять їхній розвиток і майбутнє взаємно залежними. Взаємні впливи д-ав є наслідком міжнар. взаємодій: транскордонних потоків грошей, товарів, людей та інформації тощо. Категорія взаємозалежності в міждерж. відносинах вперше була введена нім. філософом І. Кантом, який визначав передумовою для вічного миру між д-вами створення конституційних республік, розвиток між ними міжнар. комерції та формування федерації взаємозалежних республік; взаємозалежність за Кантом проявлялася в тому, що добробут і мирний розвиток однієї д-ви в умовах сталого балансу сил безпосередньо залежали від характеру відносин з іншими учасниками міжнар. системи; міждерж. залежність у торг.-екон. і політ, відносинах розглядалась у комплексному вимірі, але винятково крізь призму впливу на збереження миру. Згодом поняття «взаємозалежність» було поширене на дослідження торг.-екон., міжнар.-політ., екологічних, енергетичних, культ, та інших відносин між д-вами. Після створення *Організації Об'єднаних Націй* та мережі інших міжнар. орг-цій ключові елементи взаємозалежності — дво- і багатосторонні торг.-екон. відносини — піддаються формалізації, оскільки міжнар. орг-ції ведуть ретельну статистику.

У сучас. світі взаємозалежність переважно проявляється як асиметрична, коли один партнер у *міжнародних відносинах* залежить від іншого більше, але менш залежний актор також здійснює суттєвий вплив на іншого партнера. Тотальна одностороння залежність, якою характеризувалися попередні міжнар. системи, зокрема, епохи балансу сил, зустрічається дедалі рідше. Виокремлюється комплексна взаємозалежність, що реалізується через багатоканальні зв'язки, включаючи неформальні відносини міжурядовими елітами та формалізовані погодження шляхів розв'язання певних проблем на рівні держ. відомств, а також через неформальні зв'язки між неурядовими елітами, *транснаціональні корпорації* й орг-ції. Відсутність чітко визначеної ієрархії сфер взаємозалежності означає, що питання воєнної безпеки сьогодні вже не домінують у порядку денному міждерж. відносин, а численні проблеми міжнар. відносин мають внутр.-політ. походження. Якщо домінує комплексна взаємозалежність, то військ, сила втрачає роль вирішального чинника у захисті нац. інтересів. Безпека кожного стає запорукою безпеки всіх.
Є.Є. Камінський

Вивідачі (військові шпигуни) — відповідно до ст. 29 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права)* є особами, які, діючи таємно або під обманними приводами, збирають або намагаються зібрати дані в районі дії однієї з воюючих сторін із наміром повідомити їх супротивній стороні (ст. 29 Додатку). Статус військ, шпигуна уточнено в ст. 46 1-го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права,* згідно з якою «будь-яка особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, підпадає під владу противної сторони у той час, коли вона займається шпигунством, не має права на статус військовополоненого і з нею можуть поводитися як зі шпигуном» (ст. 46). Ст. 30 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї суход. війни 1907 забороняє покарання В., затриманого на місці, без попереднього суду. В., який повернувся до своєї армії та в подальшому взятий у полон, не підлягає відповідальності за свої попередні дії як В. Слід відрізняти В. від *військових розвідників.*
О.В. Задорожній

ВИГОВСЬКИЙ Іван Остапович (? - 16.03.1664, поблизу Лисянки, нині Черкаська обл.) — укр. держ. і військ, діяч, дипломат. Походив із православної шляхти Овруцького повіту Київ, воєводства. Закінчив Києво-Могилянську колегію. Служив у міському суді Луцька, був намісником старости і чл. Луцького братства. Перебуваючи на службі в реєстровому козацькому війську, потрапив на Жовтих Водах до татарського полону, з якого його викупив *Б. Хмельницький.* Призначивши В. своїм писарем, гетьман доручив йому керувати *Генеральною військовою канцелярією,* на яку покладались і функції щодо орг-ції та забезпечення міжнар. зв'язків Війська Запорозького. Виявивши блискучі дип. здібності, виконував найважливіші доручення гетьмана та вів безпосередні переговори з послами Речі Посполитої, Московського царства, Швеції, Венеціанської республіки, Кримського ханату
та ін. Після смерті Б. Хмельницького до повноліття його сина *Ю. Хмельницького* В. було доручено виконувати обов'язки керівника д-ви, але вже 15.10.1657 на Корсунській раді він був обраний повноправним гетьманом. У цій ролі продовжив зовн.-політ, курс Б. Хмельницького на зміцнення Української козацької д-ви, зокрема відразу ж уклав союзний договір із шведським королем Карлом X Густавом і відновив стосунки з кримським ханом Мехмедом Гереєм IV, що викликало занепокоєння в Москві. З огляду на те, що В. відмовився присягнути цареві на нових статтях, які значною мірою обмежували права України порівняно з *Переяславсько-Московським договором 1654,* Кремль підтримав полтавського полковника М. Пушкаря й кошового отамана Запорозької Січі Я. Барабаша, які вчинили заколот проти законно обраного гетьмана. Не зумівши власними силами приборкати заколотників, В. у травні-червні 1658 розгромив їх за допомогою кримських татар.

У маніфесті до європ. монархів В. так пояснював наслідки втручання Москви у внутр. справи України: «Без ніякої нашої провини насамперед нашою домашньою і громадянською війною, а потім одверто вже власною зброєю приготовляли нам ярмо неволі. Для належного зрозуміння цього наводимо нашу невинність і з молитвою про Божу поміч заявляємо, що ми були і тепер змушені далі твердо стояти при нашій законній обороні та просити сусідів про допомогу в обороні нашої свободи. Тож не наша вина ані за ту війну, що тепер розгорілася, ані не ми є причиною того, що, хоч ми були і хотіли бути вірними Великому Князеві, були змушені вхопитися за зброю». Враховуючи позицію Москви, яка відкрито підтримала анти-держ. заколот, В. схилився до розриву з царем і пішов на переговори з Річчю Посполитою, підписавши *Гадяцький договір 1658,* згідно з яким Україна як Велике Князівство Руське із власними парламентом, адміністрацією та військом поряд із Великим Князівством Литовським мала увійти до складу Речі Посполитої на федерат, правах. У Конотопській битві 1659 В. вдалося за допомогою кримських татар розбити моск. армію на чолі з О. Трубецьким. Однак гетьман не зміг скористатись цією перемогою, оскільки, через заздалегідь скоординований з моск. воєводами похід кошового отамана І. Сірка на Крим, змусив хана повернутись до своїх володінь, і водночас підняла голови опозиція, яка за підтримки моск. воєвод знову виступила проти гетьмана. На скликаній 11.09.1659 козацькій раді в Германівці В. намагався пояснити ситуацію, але його аргументів не сприймали, бо стало ьідомо, що польський сейм не затвердив у повному обсязі Гадяцький договір 1658, суттєво обмеживши права укр. народу; щоб уникнути братовбивчого кровопролиття, поклав гетьманську булаву; згодом був призначений королем Яном II Казимиром сенатором і київ, воєводою. На певний період В. відійшов від політ, життя, але коли пересвідчився, що обраний на його місце Ю. Хмельницький не може впоратись із покладеними на нього обов'язками, повернувся до активної діяльності, намагаючись впливати на перебіг подій в Україні. Небезпідставно запідозрений гетьманом *П. Тетерею* в підготовці козацького повстання, В. був схоплений і розстріляний без Суду. *В.І. Сергійчук*

Видача ЗЛОЧИНЦІВ (екстрадиція) — видавання однією державою особи, яка вчинила злочин або підозрюється у вчиненні злочину й перебуває на її території, іншій державі на прохання або вимогу останньої, з метою здійснення кримінального переслідування або виконання вироку щодо цієї особи; один

з видів міжнар. прав, допомоги. Сучас. *міжнародне право* розглядає право видачі як суверенне право кожної д-ви, а обов'язок видачі виникає лише в разі наявності відп. дог-ру між д-вами (спец, дог-ру або дог-ру про прав, допомогу). У випадку відсутності відп. договірних зобов'язань д-ва вирішує питання В. з. відповідно до свого внутр. законодавства. За заг. звичаєм це відбувається у випадку, коли особа, яку видають, вчинила злочин на території, є громадянином д-ви, що вимагає видачі, або ця д-ва є найбільш постраждалою внаслідок вчиненого злочину. Згідно із законодавством більшості д-ав (у т. ч., України — ст. 25 Конституції України) і міжнар. практикою забороняється видавати власних громадян та осіб, що переслідуються з політ, мотивів. Особа може бути видана іншій д-ві лише в тому випадку, якщо вчинене нею діяння визнається злочином в обох відп. д-вах. Питання про видачу, згідно з Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод людини 1950, повинно вирішуватись судовими органами. Сучас. міжнар. право забороняє видачу особи д-ві, в якій вона може бути піддана смертній карі або тортурам (ст. 11 *Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957,* набула чинності 1991). Видача також не здійснюється, якщо запрошувана сторона має серйозні підстави вважати, що вимога про неї представлена з метою переслідування або покарання особи за ознаками раси, релігії, національності, політ, переконань тощо. У деяких д-вах діє законодавство, згідно з яким не забороняється видавати особу, якщо в країні, яка вимагає видачі, їй загрожуватиме суворіше покарання, аніж вданій д-ві, а також тих осіб, які в даній д-ві на законному порядку отримали притулок. Від поняття «видача» (екстрадиція) необхідно відрізняти поняття «передача», що використовується в міжнар.-прав, док-тах та спец, літературі для позначення процедури доставки особи до міжнар. судової установи, створеної відповідно до міжнар. права за участі та згодою зацікавлених д-ав (ст. 102 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду).* *О.В.Бут кеви ч*

Визнання ад ГОК — одна з форм визнання, яка зводиться до одноразового акту держави. Має місце, коли *суб'єкти міжнародного права* не визнають одне одного офіційно, але змушені проводити переговори чи здійснювати між собою певні контакти. Ця форма визнання застосовується для здійснення конкретних необхідних дій, встановлення контактів між дипломатами чи політиками, проведення мирних переговорів, підготовки мирних угод (напр., неодноразові переговори в Женеві щодо врегулювання тери-тор. проблем між Організацією визволення Палестини та Ізраїлем, переговори про укладення мирної угоди між Армією визволення Косово та урядом Сербії в Рамбуйє в лютому — березні 1999). *О.В. Задорожніи*

Визнання де-факто — одна з традиційних форм офіц. визнання новоутворених держав або урядів уже існуючими державами. Застосування даної форми передбачає, що визнання є або тимчасовим, або обмеженим лише деякими правовідносинами. Як правило, використовується у випадках, коли д-ва, що здійснює визнання, не повною мірою впевнена в життєздатності та стабільності нового уряду чи д-ви або ж не має реального наміру (принаймні до настання певних умов) на офіц. рівні й остаточно визнати нового *суб'єкта міжнародного права* чи його уряд. У рамках В. д.-ф. можливе налагодження *консульських відносин,* що, втім, не є обов'язковим. Таке визнання є поштовхом для розгортання співробітництва у різних сферах і формах. Разом із тим, воно іноді має характер дискримінаційного ставлення до новоутворених д-ав або урядів. У будь-якому разі конкретний обсяг міждерж. відносин у рамках В. д.-ф. є індивідуально Диференційованим. *О.В. Задорожній*

Визнання де-юре — найпоширеніша традиційна форма офіц. визнання новоутворених держав або урядів, яке вважається повним й остаточним. Здійснюється шляхом видання внутр. акта д-ви, яка вже існує, в якому вона виражає свою волю встановити певні взаємовідносини з новою д-вою як *суб'єктом міжнародного права.* Інколи в практиці трапляються випадки В. д.-ю. з застереженнями д-ви, яка здійснює визнання. В. д.-ю. застосовується у випадках, коли д-ва не має сумнівів щодо законності походження чи становлення д-ви (уряду), що визнається, або ж міжнар.-прав. реалії з усією невідворотністю стверджують факт виникнення нових д-ав (урядів), а також зумовлюють необхідність налагодження нормальних стабільних взаємовідносин. Наслідком В. д.-ю. є встановлення повноцінних ДИП. ВІДНОСИН МІЖД-ВаМИ. *О.В. Задорожній*

Визнання міжнародно-правове — визнання існуючими державами нових держав чи урядів на основі *норм міжнародного права* з метою встановлення офіц. або неофіц., повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Різними видами В. м.-п. є визнання: д-ав, урядів, сторони, яка повстала; органів нац. визволення; органів опору тощо. Найпоширенішою практикою В. м.-п. є встановлення або домовленість про встановлення існуючою д-вою *дипломатичних відносин* із новою д-вою. Формами В. м.-п. є *визнання де-юре, визнання де-факто* та *визнання ад гок.* Офіц. В. м.-п. є заяви про офіц. визнання без будь-яких застережень; про визнання де-юре; про визнання де-факто, а також про встановлення або домовленість

про встановлення дип. відносин. Неофіц. В. м.-п. означає вступ уряду певної країни у відносини з невизнаним офіційно урядом іншої д-ви; співробітництво на міжнар. конференціях або в рамках міжнар. Орг-ЦІЙ. *О.В. Задорожній*

Визнання України дипломатичне - це акти дер
жав світу, якими вони визнали за доцільне вступити у дип. відносини з Україною; ствердження міжнар. співтовариством незалежності України. Міжнар. визнання України як суверенної неза-
лежної д-ви розпочалось одразу після референдуму 1.12.1991. Першими, вже наступного дня, незалежність України визнали Польща й Канада. 4.12.1991 Україну визнали Литва і Латвія, 5.12.1991 — Росія та Болгарія. За 1 місяць Україну було визнано 68-ма д-вами світу, у т. ч. Великою Британією, Ізраїлем, Італією, Німеччиною, Францією, США, КНР, Японією. Міжнар. спільнота стала розглядати незалежну Україну як запоруку стабільності та гарантію незворотності демокр. процесів на теренах колишнього СРСР. 30.01.1992 Україна стала членом Н БСЄ *(ОБСЄ),* приєдналася до *Ради північноатлантичного співробітництва.*

Упродовж перших років після проголошення незалежності основні зусилля *зовнішньої політики* України спрямовувались на: забезпечення В. У. д., утвердження міжнар. правосуб'єктності України, встановлення рівноправних відносин з іншими д-вами світу, створення зовн. умов безпеки д-ви, забезпечення присутності на світовій арені шляхом розгортання мережі *дипломатичних представництв.* Важливе місце відводилось створенню внутр.-держ. прав, основ зовн. політики та відп. міжнар.-прав. бази. До кінця 1992 Україну визнали 132 д-ви світу, ПО з них встановили з нею дип. відносини; в Україні було відкрито 38 інозем. *посольств,* 1 повноважне представництво й 8 ген. консульств. Станом на 1.01.2004 Україну визнали 173 д-ви (див. табл. 1).

На поч. 1992 Україна мала лише 3 постійні представництва при міжнар. орг-ціях. Упродовж 1992 було відкрито 8 закорд. представництв і 18 посольств України: у Великій Британії, Італії, Канаді, Німеччині, США, Польщі, Росії, Австрії, Бельгії, Білорусі, Греції, Грузії, Ізраїлі, Ірані, Румунії, Угорщині, Фінляндії, Чехії. Станом на 1.01.2004 у системі *Міністерства закордонних справ України* налічувалось 115 закорд. дип. установ (див. табл. 2, 3). Повноцінне функціонування закорд. дип. інфраструктури ставало можливим за умови забезпечення достатності кадрового корпусу, створення системи підготовки працівників *дипломатичної служби.* Принципово важливим кроком на шляху становлення України як повноважного суб'єкта міжнар. відносин стало запровадження атрибутів державності, зокрема: встановлення громадянства України, нац. символіки, введення власної грошової одиниці. Особливе місце в цьому процесі належало фіксації та визначенню прав, статусу держ. кордону: 4.12.1991 ВР України ухвалила Закон «Про державний кордон України» та створення Збройних сил України.

№ з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
1	Канада	2 грудня 1991	27 січня 1992
2	Рроп\/бяікя Польгпя	2 грудня 1991	4 січня 1992
3	У'гппгькгя Республіка	3 грудня 1991	3 грудня 1991
4	Латвійська Республіка	4 грудня 1991	12 лютого 1992
5.	Литовська Республіка	4 грудня 1991	21 листопада 1992
6.	Аргентинська Республіка	5 грудня 1991	6 січня 1992
7.	'еспубліка Болгарія	5 грудня 1991	13 грудня 1991
8.	Республіка Болівія	5 грудня 1991	8 лютого 1992
9.	Російська Федерація	5 грудня 1991	14 лютого 1992
10.	Республіка Хорватія	5 грудня 1991	18 лютого 1992
11.	Естонська Республіка	6 грудня 1991	3 січня 1992
12.	Республіка Куба	6 грудня 1991	12 березня 1992
13.	Словацька Республіка	8 грудня 1991	30 січня 1993
14.	Чеська Республіка	8 грудня 1991	30 січня 1992
15.	Республіка Словенія	11 грудня 1991	10 березня 1992
16.	Грузія	12 грудня 1991	21 липня 1992
17.	Турецька Республіка	16 грудня 1991	3 лютого 1992
18.	Королівство Швеція	19 грудня 1991	13 січня 1992
19.	Киргизька Республіка	20 грудня 1991	19 вересня 1992
20.	Туркменистан	20 грудня 1991	10 жовтня 1992
21.	Республіка Сьєрра-Леоне	21 грудня 1991	20 травня 1999
22.	Республіка Казахстан	23 грудня 1991	23 липня 1992
23.	Республіка Коста-Рика	23 грудня 1991	9 червня 1992
24.	Князівство Ліхтенштейн	23 грудня 1991	6 лютого 1992
25.	Швейцарська Конфедерація	23 грудня 1991	6 лютого 1992
26.	Перехідна Ісламська Держава Афганістан	24 грудня 1991	17 квітня 1995
27.	Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія	24 грудня 1991	17 березня 1992
28.	Королівство Норвегія	24 грудня 1991	5 лютого 1992
29.	Республіка Вірменія	25 грудня 1991	25 грудня 1991
30.	Держава Ізраїль	25 грудня 1991	26 грудня 1991
31.	Ісламська Республіка Іран	25 грудня 1991	22 січня 1992
32.	Мексиканські Сполучені Штати	25 грудня 1991	14 січня 1992
33.	Сполучені Штати Америки	25 грудня 1991	3 січня 1992
34.	Республіка Таджикистан	25 грудня 1991	24 квітня 1992
35.	Туніська Республіка	25 грудня 1991	24 червня 1992
36.	Австралія	26 грудня 1991	26 грудня 1991
37.	Федеративна Республіка Бразилія	26 грудня 1991	11 лютого 1992
38.	Республіка Індія	26 грудня 1991	17 січня 1992
39.	Корейська Народно-Демократична Республіка	26 грудня 1991	9 січня 1992
40.	Федеративна Республіка Німеччина	26 грудня 1991	17 січня 1992
41.	Республіка Перу	26 грудня 1991	7 травня 1992
42.	Королівство Таїланд	26 грудня 1991	6 травня 1992
43.	Східна Республіка Уругвай	26 грудня 1991	18 травня 1992

Продовження табл. 1

№з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
44.	Алжирська Народна Демократична Республіка	27 грудня 1991	20 серпня 1992
45.	Республіка Білорусь	27 грудня 1991	27 грудня 1991
46.	Соціалістична Республіка В'єтнам	27 грудня 1991	23 січня 1992
47.	Королівство Камбоджа	27 грудня 1991	23 квітня 1992
48.	Китайська Народна Республіка	27 грудня 1991	4 січня 1992
49.	Республіка Кіпр	27 грудня 1991	19 лютого 1992
50.	Республіка Молдова	27 грудня 1991	10 березня 1992
51.	Французька Республіка	27 грудня 1991	24 січня 1992
52.	Республіка Індонезія	28 грудня 1991	11 червня 1992
53.	Італійська Республіка	28 грудня 1991	29 січня 1992
54.	Хашимітське Королівство Йорданія	28 грудня 1991	19 квітня 1992
55.	Султанат Оман	28 грудня 1991	19 травня 1992
56.	Сирійська Арабська Республіка	28 грудня 1991	31 березня 1992
57.	Японія	28 грудня 1991	26 січня 1992
58.	Народна Республіка Бангладеш	29 грудня 1991	24 лютого 1992
59.	Республіка Замбія	30 грудня 1991	22 квітня 1993
60.	Республіка Корея	30 грудня 1991	10 лютого 1992
61.	Ліванська Республіка	30 грудня 1991	14 грудня 1992
62.	Королівство Марокко	30 грудня 1991	23 червня 1992
63.	Республіка Намібія	ЗО грудня 1991	5 лютого 1992
64.	Фінляндська Республіка	ЗО грудня 1991	26 лютого 1992
65.	Королівство Бельгія	31 грудня 1991	10 березня 1992
66.	Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії	31 грудня 1991	10 січня 1992
67.	Грецька Республіка	31 грудня 1991	15 січня 1992
68.	Королівство Данія	31 грудня 1991	12 лютого 1992
69.	Ірландія	31 грудня 1991	1 квітня 1992
70.	Королівство Іспанія	31 грудня 1991	ЗО січня 1992
71.	Велике Герцогство Люксембург	31 грудня 1991	1 липня 1992
72.	Королівство Нідерланди	31 грудня 1991	1 квітня 1992
73.	Ісламська Республіка Пакистан	31 грудня 1991	16 березня 1992
74.	Республіка Ірак	1 січня 1992	16 грудня 1992
75.	Республіка Панама	1 січня 1992	21 травня 1993
76.	Республіка Еквадор	2 січня 1992	27 квітня 1993
77.	Федеративна Демократична Республіка Ефіопія	2 січня 1992	1 квітня 1993
78	Лаоська Народно-Демократична Республіка	2 січня 1992	17 вересня 1992
79	Об'єднані Арабські Емірати	2 січня 1992	15 жовтня 1992
80	Палестинська Національна Автономія	2 січня 1992	
81	Республіка Сінгапур	2 січня 1992	31 березня 1992
82.	Арабська Республіка Єгипет	3 січня 1992	25 січня 1992
83.	Малайзія	3 січня 1992	3 березня 1992
84.	Королівство Непал	3 січня 1992	15 січня 1993
85.	Республіка Албанія	4 січня 1992	18 січня 1993
86.	Республіка Узбекистан	4 січня 1992	14 серпня 1992

Продовження табл. 1

№ з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
87.	Держава Бахрейн	5 січня 1992	20 липня 1992
88.	Єменська Республіка	5 січня 1992	21 квітня 1992
89.	Республіка Малі	5 січня 1992	5 листопада 1992
90.	Республіка Бурунді	6 січня 1992	22 лютого 1993
91.	Республіка Джибуті	6 січня 1992	
92.	Португальська Республіка	7 січня 1992	27 січня 1992
93.	Кооперативна Республіка Гайана	8 січня 1992	15 листопада 2001
94.	Румунія	8 січня 1992	1 лютого 1992
95.	Республіка Бенін	9 січня 1992	10 квітня 1992
96.	Республіка Венесуела	9 січня 1992	29 вересня 1993
97.	Республіка Чилі	9 січня 1992	28 січня 1992
98.	Габонська Республіка	10 січня 1992	1 вересня 1993
99.	Гвінейська Республіка	10 січня 1992	4 квітня 1992
100.	Австрійська Республіка	15 січня 1992	24 січня 1992
101.	Ямайка	15 січня 1992	7 липня 1992
102.	Буркіна-Фасо	16 січня 1992	6 лютого 1992
103.	Республіка Кабо-Верде	16 січня 1992	25 березня 1992
104.	Республіка Екваторіальна Гвінея	17 січня 1992	18 травня 1992
105.	Монголія	17 січня 1992	21 січня 1992
106.	Республіка Ісландія	19 січня 1992	30 березня 1992
107.	Республіка Філіппіни	22 січня 1992	12 березня 1992
108.	Королівство Лесото	24 січня 1992	1 червня 2000
109.	Азербайджанська Республіка	6 лютого 1992	6 лютого 1992
ПО.	Руандійська Республіка	7 лютого 1992	8 вересня 1993
111.	Ватикан	8 лютого 1992	8 лютого 1992
112.	Республіка Ботсвана	11 лютого 1992	3 березня 2004
113.	Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка	12 лютого 1992	12 лютого 1992
114.	Республіка Уганда	13 лютого 1992	7 вересня 1994
115	Південно-Африканська Республіка	14 лютого 1992	16 березня 1992
116.	Нова Зеландія	27 лютого 1992	3 березня 1992
117.	Демократична Республіка Мадагаскар	4 березня 1992	10 червня 1993
118.	Республіка Мальта	5 березня 1992	5 березня 1992
119.	Республіка Зімбабве	9 березня 1992	25 квітня 1992
120.	Федеративна Республіка Нігерія	11 березня 1992	10 грудня 1992
121.	Республіка Мозамбік	17 березня 1992	19 серпня 1993
122.	Республіка Конго	25 березня 1992	3 червня 1999
123.	Республіка Парагвай	1 квітня 1992	26 лютого 1993
124.	Боснія і Герцеговина	20 квітня 1992	20 грудня 1995
125.	Республіка Піна	22 квітня 1992	17 червня 1992
126.	Республіка Судан	25 квітня 1992	4 червня 1992
127.	Республіка Колумбія	27 травня 1992	18 серпня 1992
128.	Республіка Сенегал	2 червня 1992	25 листопада 1992
129.	Республіка Маврикій	8 червня 1992	1 жовтня 1992
1 ЗО.	Об'єднана Республіка Танзанія	8 червня 1992	3 липня 1992
131.	Камерун	17 червня 1992	14 жовтня 1993

Продовження табл. 1

№з/п	Держава	Дата визнання	**Дата встановлення дип. відносин**
132	Ісламська Республіка Мавританія	31 вересня 1992	30 вересня 1992
133.	Республіка Кот-д'Івуар	20 жовтня 1992	20 жовтня 1992
134.	Республіка Ель-Сальвадор	25 жовтня 1992	14 квітня 1999
135.	Республіка Гватемала	26 жовтня 1992	12 січня 1993
136.	Республіка Нікарагуа	30 листопада 1992	30 листопада 1992
137.	Республіка Чад	10 січня 1993	27 липня 1993
138	Антигуа і Барбуда	27 січня 1993	17 березня 1993
139	Держава Катар	13 квітня 1993	13 квітня 1993
140	Королівство Саудівська Аравія	15 квітня 1993	15 квітня 1993
141	Держава Кувейт	18 квітня 1993	18 квітня 1993
142	Барбадос	31 квітня 1993	14 квітня 1993
143.	Кенія	6 травня 1993	6 травня 1993
144.	Мальдівська Республіка	24 травня 1993	17 серпня 1993
145.	Коморські Острови	7 червня 1993	23 липня 1993
146.	Республіка Македонія	23 липня 1993	20 квітня 1995
147.	Того	10 листопада 1993	1 вересня 1999
148.	Держава Еритрея	20 грудня 1993	20 грудня 1993
149.	Сербія і Чорногорія	15 квітня 1994	15 квітня 1994
150.	Республіка Ангола	30 вересня 1994	30 вересня 1994
151.	Сейшельські Острови	ЗО вересня 1994	30 вересня 1994
152.	Центральноафриканська Республіка	14 червня 1995	14 червня 1995
153.	Республіка Сан-Марино	ЗО жовтня 1995	30 жовтня 1995
154.	Республіка Маршаллові Острови	22 грудня 1995	22 грудня 1995
155.	Князівство Андорра	19 квітня 1996	19 квітня 1996
156.	Султанат Бруней-Даруссалам	3 жовтня 1997	3 жовтня 1997
157.	Сан-Томе і Принсіпі	16 квітня 1998	16 квітня 1998
158.	Свазіленд	13 травня 1998	13 травня 1998
159.	Ліберія	24 вересня 1998	24 вересня 1998
160.	Республіка Малаві	22 грудня 1998	22 грудня 1998
161.	М'янма	19 січня 1999	21 січня 1999
162.	Демократична Республіка Конго	13 квітня 1999	13 квітня 1999
163.	Гамбія	2липня 1999	2 липня 1999
164.	Федеративні Штати Мікронезії	17 вересня 1999	17 вересня 1999
165.	Республіка Вануату	29 вересня 1999	29 вересня 1999
166.	Тринідад і Тобаго	29 вересня 1999	29 вересня 1999
167.	Беліз	1 жовтня 1999	1 жовтня 1999
168.	Нігер	1 жовтня 1999	1 жовтня 1999
169.	Домініканська Республіка	21 вересня 2000	21 вересня 2000
170.	Республіка Гондурас	17 вересня 2002	17 вересня 2002
171.	Гвінея-Бісау	3 лютого 2003	
172.	Співдружність Багамських островів	27 вересня 2003	27 вересня 2003
173.	Демократична Республіка Тимор-Лешті (колишній Східний Тимор)		27 вересня 2003

№з/п	Держава	Дата відкриття
1.	Чехія	березень 1992
2.	Німеччина	квітень 1992
3.	Угорщина	квітень 1992
4.	Австрія	травень 1992
5.	Греція	травень 1992
6.	Білорусь	червень 1992
7.	Польща	червень 1992
8.	Грузія	липень 1992
9.	Італія	липень 1992
10	Канапа	вересень 1992
11	Румунія	вепесень 1992
12.	Велика Британія	жовтень 1992
13	Ізраїль	жовтень 1992
14.	Іран	жовтень 1992
15.	Росія	жовтень 1992
16.	Бельгія	листопад 1992
17.	США	грудень 1992
18.	Фінляндія	грудень 1992
19.	Індія	лютий 1993
20.	Швейцарія	лютий 1993
21.	Китай	березень 1993
22.	Молдова	березень 1993
23.	ОАЕ	березень 1993
24.	Аргентина	квітень 1993
25.	Єгипет	квітень 1993
26.	Болгарія	травень 1993
27.	Франція	травень 1993
28.	Словаччина	липень 1993
29.	Литва	серпень 1993
30.	Гвінея	вересень 1993
31.	Естонія	жовтень 1993
32.	Узбекистан	жовтень 1993
33.	Куба	лютий 1994
34.	Казахстан	квітень 1994
35.	Туреччина	червень 1994
36	Японія	березень 1995
37.	Іспанія	травень 1995
38.	Латвія	травень 1995
39.	Туркменистан	травень 1995

№ з/п	Держава	Дата відкриття
40.	Ліван	червень 1995
41.	Бразилія	липень 1995
42.	Данія	липень 1995
43.	Саудівська Аравія	липень 1995
44.	Сербія і Чорногорія (СРЮ)	серпень 1995
45.	ПАР	вересень 1995
46.	Індонезія	квітень 1996
47.	Азербайджан	травень 1996
48	Віпменія	вепесень 1996
49	Туніс	вепесень 1996
50.	Хорватія	жовтень 1997
51	Корея	листопад 1997
52.	Пакистан	січень 1998
53.	В'єтнам	квітень 1998
54.	Мексика	листопад 1998
55.	Норвегія	1998
56.	Швеція	січень 1999
57.	Лівія	жовтень 1999
58.	Алжир	грудень 1999
59.	Сирія	лютий 2000
60.	Португалія	березень 2000
61.	Ватикан	червень 2000
62.	Киргизія	липень 2000
63.	Македонія	серпень 2000
64.	Марокко	жовтень 2000
65.	Ірак	листопад 2000
66.	Нігерія	червень 2001
67.	Малайзія	травень 2002
68.	Таїланд	липень 2002
69.	Сінгапур	листопад 2002
70.	Нідерланди	2002
71.	Кувейт	лютий 2003
72.	Австралія	травень 2003
73.	Йорданія	травень — чеовснь 2003
74.	Ірландія	серпень 2003
75.	Кіпр	серпень 2003
76.	Перу	жовтень 2003

Постійні представництва України при міжнародних організаціях
Таблиця 3

№ з/п	Організація	Дата відкриття	№з/п	Організація	Дата відкриття
1.	ООН (Нью-Йорк, США)	березень 1958	5.	ЄС (Брюссель, Бельгія)	грудень 1995
2.	ЮНЕСКО (Париж, Франція)	січень 1970	6.	СНД (Мінськ, Білорусь)	1996
3.	Міжнар. орг-ції у Відні (Австрія)	1985	7.	НАТО (Бельгія, Брюссель)	жовтень 1997
4.	РЄ (Страсбург, Франція)	листопад 1995	8.	Відділеня ООН в Женеві (Швейцарія)	січень 1997

Консульські установи України за кордоном
Таблиця 4

№ з/п	Коне, установа	Дата відкриття	№ з/п	Коне, установа	Дата відкриття
1.	**ГК** в Чикаго, США	жовтень 1992	17.	**ГК** в Единбурзі, Велика Британія	лютий 2002
2.	ГК в Мюнхені, ФРН	листопад 1992			
3.	ГК в Нью-Йорку, США	грудень 1992	18.	ГК у Ростові-на-Дону, РФ	листопад 2002
4.	ГК в Торонто, Канада	березень 1993	19.	ГК у Гамбурзі, ФРН	2002
5.	ГК в Гданську, Польща	серпень 1994	20.	КА в Поті, Грузія	2002
6.	ГК в Стамбулі, Туреччина	серпень 1994	21.	ГК в Мілані, Італія	2002
7.	ГК в Тюмені, РФ	липень 1995	22.	ГК у Ніредьгазі, Угорщина	квітень 2003
8.	ГК в Куритибі, Бразилія	серпень 1996			
9.	ГК в Кракові, Польща	жовтень 1997	23.	ГК у Любліні, Польща	липень 2003
10.	ГК в Санкт-Петербурзі, РФ	жовтень 1998	24.	ГК у Сан-Франциско, США	серпень 2003
11.	ВК в Бонні, **ФРН**	вересень 1999	25.	ГК у Пряшеві, Словаччина	жовтень 2003
12.	ГК в Алмати, Казахстан	грудень 1999			
13.	ГК в Шанхаї, КНР	квітень 2001	26.	ГК в Бресті, Білорусь	грудень 2003
14.	ГК в Сучаві, Румунія	вересень 2001	27.	ГКу Барселоні, Іспанія	2003
15.	ГК у Варні, Болгарія	грудень 2001	28.	ГК в Салоніках, Греція	2003
16.	ГК у Франкфурті, **ФРН**	лютий 2002	29.	ГК в Ріо-де-Жанейро, Бразилія	2004

У 1992 було затверджено «Положення про дипломатичне представництво України за кордоном», розроблено головні критерії, за якими визначалась доцільність відкриття закорд. дип. установ: територ. наближеність країн до України (країни-сусіди); ступінь впливу країни на міжнар. арені; наявність у країні перебування представництв потужної укр. діаспори; країни-центри багатосторонньої дип. діяльності; країни, що утворились на території колишнього СРСР. Функціонування згаданих док-тів, їхня наук.-прав. чіткість дає можливість д-ві розвивати різні за обсягом і формами міжнар. правовідносини. Протягом 2004 планується відкриття таких закорд. установ України: Посольства України в Анголі, Боснії і Герцеговині
й коне, пункту в Неаполі (Італія). Передбачається перетворення існуючих дип. представництв України в Данії, Норвегії та Словенії на посольства.

На поч. 1990-х основна увага приділялась відносинам із найвпливовішими д-вами світу, країна-ми-сусідами та країнами пострад. простору як на двосторонній основі, так і в рамках новостворе-ної *Співдружності Незалежних Держав.* Такі пріоритетні напрями випливали, передусім, із необхідності гарантування нац. безпеки, цілісності та недоторканності території, створення сприятливого для України оточення. Основи політики України щодо розвитку відносин у межах СНД, яка й далі послідовно проводилась нею фактично впродовж усіх років, були закладені відразу ж після утворення цього об'єднання. Підписавши угоди щодо виконання *Договору про звичайні збройні сили в Європі,* Україна зробила крок до зміцнення статусу країни, яка дотримується миролюбного курсу. Приєднання до дог-рів щодо статусу ядерної зброї 1992 стало кроком у напрямку до зміцнення режиму нерозповсюд-ження ядерної зброї, а також до повної «денуклеа-ризації» укр. д-ви. У червні 1996 зазначене рішення України отримало високу оцінку з боку світового співтовариства та заклало передумови для позитивних зрушень у поглибленні двосторонніх відносин із його провідними членами. Іншим важливим напрямком зовн.-політ, діяльності України стали заходи, спрямовані на її вступ до міжнар. орг-цій тафінанс. інституцій — Всесвітнього банку, *Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку.* Ставши членом НБСЄ, укр. д-ва активно включилась до процесу формування заг.-європ. системи безпеки та зміцнення стабільності в Європі, зокрема, обстоюючи ідею поглиблення взаємодії НБСЄ з *Організацією Об'єднаних Націй, НАТО, Західноєвропейським союзом, Європейським Союзом, Радою Європи.* Важливим напрямком було також набуття Україною членства в РЄ. 1992-93 проводилась діяльність, спрямована на здобуття укр. д-вою належного місця на регіональному рівні. За ініціативи України підписано Декларацію про створення Парламентської асамблеї *Чорноморського економічного співробітництва.* Було ухвалено рішення про створення Координаційно-консультативного к-ту СНД. 1993 започатковано принципово нову форму регіональної багатосторонньої взаємодії для України — участь у транскордонному співробітництві: 3 області України (Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька) увійшли до створеного Польщею, Угорщиною та Україною *Єврорегіону «Карпати».* Визначеність та послідовність позиції України в підходах до кризових і конфліктних ситуацій, які мали місце в перші роки її незалежного існування *(Придністровський конфлікт,* ситуації навколо Криму й Севастополя, Чорноморського флоту), сприяли зміцненню статусу д-ви, яка чітко дотримується своїх міжнар. зобов'язань, принципу врегулювання існуючих конфліктів винятково мирним політ, шляхом. Участь у врегулюванні кризових ситуацій сприяла набуттю досвіду «кризової дипломатії», що стало важливим чинником для подальшої діяльності України як контрибутора безпеки на світовому, європ. та регіональному рівнях. Одним із найпомітніших прикладів ефективного забезпечення зовн.-політ, засобами нац. інтересів України в галузі безпеки стало ухвалення в липні 1993 консенсусом Заяви Голови *Ради Безпеки ООН* (у якій підтверджувалась територ. цілісність України) після звернення МЗС України до РБ ООН у зв'язку з рішенням колишньої Верховної Ради РФ щодо статусу Севастополя.

1993 позначився процесом поглиблення відносин із ключовими країнами Європи, насамперед із **ФРН** та Великою Британією. США та Росія погодились надати Україні гарантії безпеки й допомогу в ліквідації ядерної зброї. Активізувалось співробітництво з НАТО в рамках програми *«Партнерство заради миру».* 1994-95 у зовн.-політ, діяльності України відбулась певна еволюція акцентів: екон. аспект набув такого ж значення, як і питання захисту політ, та безпекових інтересів д-ви. Дедалі більшого значення почали набувати такі напрями зовн.-політ, діяльності, як забезпечення сприятливих зовн. умов для соц.-екон. перетворень у країні та становлення України як впливової регіональної д-ви Центр, та Схід. Європи, а також активізація зусиль, спрямованих на залучення до заг.-європ. процесів. Прагматизм, екон. й політ, доцільність були оголошені основою зовн.-політ, курсу д-ви.

Із 1994 через механізм «Трійки» ЄС було встановлено регулярний політ, діалог між Україною та ЄС. Підписання Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, яка стала основоположним політ, док-том нового етапу укр.-амер. відносин, стало одним із перших кроків до формування належної прав, бази міждерж. співробітництва між США та Україною. Проголошення Спільної заяви «Україна — НАТО» засвідчило перехід відносин між Сторонами на рівень «розширеного і поглибленого партнерства», що стало вагомим досягненням у розвитку відносин із НАТО. 1996 ознаменувався досягненнями в залученні України до міжнар. механізмів у галузі нерозповсюдження зброї

масового знищення та експортного контролю. У квітні 1996 Україна стала повноправним учасником *Групи ядерних постачальників* — міжнар. режиму контролю за експортом ядерних матеріалів, обладнання й технологій. У липні того ж року укр. д-ва приєдналась як країна-засновниця до *Вассе-нарських домовленостей* — авторитетного клубу технологічно розвинутих країн та найбільших експортерів зброї, що стало визнанням наук.-техн. та пром. потенціалу України, її впливової ролі у формуванні міжнар. політики, спрямованої на зміцнення глобальної безпеки та запобігання неконтрольованих передач озброєнь і товарів «чутливого» характеру. Завдяки дип. зусиллям попередніх років у 1995 Україна стала повноправним членом Ради Європи, зробивши т. ч. важливий крок у сфері залучення до заг.-європ. процесів. Одна з особливостей, що вплинула на зміст тенденцій розвитку визнання — *ініціативи міжнародні України.* Найважливіші з них були висунуті 22.10.1995 Президентом України *Л. Кучмою* на урочистому засіданні *ГенеральноїАсамблеїООНз* нагоди 50-річчя ООН. Ними започатковано програму ООН «Світ XXI ст. — без ядерної зброї», один з елементів якої — встановлення статусу з міжнар. гарантіями безпеки для країн, що відмовляються від ядерної зброї. Подібні ініціативи працюють на авторитет України у СВІТІ. *Д.В. Табачник*

Визнання уряду — визнання державами нового уряду будь-якої країни, який здобув владу неконституційним, насильницьким шляхом (напр., *А. Піночет* у вересні 1973) або урядів у вигнанні (екзилі) чи в еміграції (діяльність у Лондоні урядів Польщі та Норвегії). У практиці розрізняють *визнання де-факто* (коли д-ва, що здійснює його, рахується з фактом існування нового уряду й може вступити з ним у відносини з приводу будь-якого питання) і *визнання де-юре* (що є свідченням готовності д-ви вступити з новоутвореним урядом у повноцінні *дипломатичні відносини).* Визнання де-факто, разом із тим, може служити проявом наявності сумнівів у д-ви, яка визнає, щодо ефективності та стабільності новоутвореного уряду. Визнання уряду де-факто не означає визнання компетенції його судової та адмін. влади за кордоном: зокрема, такий уряд не має права висувати вимоги стосовно власності, розташованої в країні, яка здійснює визнання, щодо держ. коштів в її банках, будинків місій і представництв, держ. архівів ТОЩО. *О.В. Задорожній*

«Визначення долі» доктрина — політ, доктрина США в XIX ст, що проголошувала пріоритет територ. експансії. Вперше була сформульована 1845 редактором журналу «Демократичний огляд» Дж. О'Салліваном, який виправдовував *Техасу анексію:* «Визначення долі для нас полягає в заповненні всього континенту, що визначено Провидінням для вільного розвитку мільйонів нашого населення, яке щорічно збільшується». Доктрина проголошувала перевагу держ. і політ. інститутів США, винятковість американців перед іншими народами. Вона стала розширеним тлумаченням *Монро доктрини,* за яким ділові та правлячі кола США, спираючись на зростаючу екон. могутність, переходили до широкої експансії за межами держ. кордонів. З'явившись як елемент ідеології Демократичної партії, доктрина отримала підтримку вігів, а пізніше Республіканської партії та відіграла велику роль як офіц. доктрина в забезпеченні громадян, підтримки експансіоністської політики США: анексії Техасу, розв'язання *американсько-мексиканської війни 1846-48,* придбання Аляски, Гавайських о-вів, іспан. колоніальних територій після *американсько-іспанської війни 1898ТОЩО.* *Б.М. Гончар*

Виключна економічна зона — мор. простір, який перебуває за межами територ. моря та прилягає до нього (частина V *Конвенції ООН з морського права 1982).* На зону не поширюється територ. верховенство будь-якої д-ви, але прибережна д-ва володіє тут низкою окремих функціональних прав і юрисдикцією на підставі *міжнародного права* й у межах, ним визначених. Макс. ширина В. є. з. може сягати до 200 мор. миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територ. моря. Інститут В. є. з. був запроваджений у міжнар. праві з прийняттям Конвенції ООН змор, права 1982 як результат компромісу між групою д-ав (переважно лат.-американських), які бажали, щоб їхній *суверенітет* поширювався на мор. простори до 200 миль від вихідних ліній включно, і рештою світу. За своїм правовим статусом зона є *територією міжнародною* та частиною *відкритого моря.* Свободи відкритого моря здійснюються в межах В. є. з. з урахуванням особливостей її режиму, який зумовлений особливими правами й обов'язками прибережної д-ви, а також деякими правами д-ав, які не мають виходу до моря чи знаходяться в географічно несприятливому становищі. Це дає підстави характеризувати в юрид. науці прав, режим В. є. з. як своєрідний (§иі §епегІ8). Відповідно до Конвенції 1982, до особливих прав і юрисдикцій прибережної д-ви в цій зоні належать: суверенні права з метою розвідки, розробки, збереження будь-яких природ, ресурсів та управління ними, а також щодо інших видів діяльності, пов'язаної з екон. розвідкою та розробкою зони; право встановлювати межі допустимого вилову живих ресурсів у зоні; юрисдикція щодо створення та використання штучних островів, установок і споруд у зоні;

юрисдикція щодо мор. наук, досліджень; юрисдикція щодо захисту та збереження мор. середовища зони; право створювати закони й правила щодо діяльності в зоні, обов'язкові для інших д-ав та їхніх осіб, і право забезпечувати додержання цих законів і правил шляхом примусових заходів (догляду, інспекції, арешту та судового розгляду). Конвенція передбачає також деякі інші, додаткові, права та обов'язки прибережної д-ви у В. є. з., як-от: право встановлювати 500-метрові зони безпеки навколо штучних островів; обов'язок забезпечувати збереження біологічних видів, які далеко мігрують, та сприяти їхньому оптимальному використанню як у В. є. з., так і за її межами; обов'язок складати карти й переліки геогр. координат зони, публікувати їх належним чином і передавати копії на зберігання *Генеральному секретареві ООН;* право припиняти порушення статусу зони іншими д-вами тощо. Усі права та юрисдикції прибережної д-ви у В. є. з. повинні здійснюватись з урахуванням свобод відкритого моря, уникаючи створення перешкод для використання визнаних мор. шляхів, які мають суттєве значення для міжнар. судноплавства, та враховуючи належним чином права д-ав, які не мають виходу до моря (ст. 69 Конвенції) або знаходяться в географічно несприятливому становищі (ст. 70 Конвенції). Останні мають право брати участь на справедливій основі в експлуатації відп. частини залишку допустимого вилову живих ресурсів у В. є. з. д-ав того ж регіону або субрегіону. Практ. здійснення цього права згаданих д-ав регулюється спец, угодами. Делімітація В. є. з. між д-вами з протилежними або суміжними узбережжями повинна відбуватись шляхом угоди, укладеної «на основі міжнар. права з метою досягнення справедливого рішення». За відсутності такої угоди застосовується процедура вирішення спорів, передбачена частиною XV Конвенції ООН з мор. права 1982. Мор. дно, покрите водами В. є. з., та його надра мають статус *континентального шельфу*
Та ВІДП. реЖИМ. *В.С. Ржевська*

Вина в міжнародному праві — неправомірно реалізована воля держави-правопорушниці, яка знаходить вираження в протиправній поведінці її органів. На відміну від цивільного та кримінального права, в *міжнародному праві* питання про виникнення В. не пов'язане з психічним ставленням суб'єкта до вчиненого. На думку деяких фахівців із теорії міжнар. права наявність В. є однією з підстав виникнення міжнар.-прав. відповідальності. Відсутність сукупності обставин, які тягнуть міжнар.-прав. відповідальність, означає відсутність В. У ряді випадків В. потерпілого суб'єкта є підставою для звільнення від відповідальності суб'єкта, який завдав шкоди. В. може проявлятися у формі умислу або необережності. У разі умислу д-ва упереджено навмисно порушує свої міжнар. зобов'язання (здійснює *агресії акт,* передає ядерну зброю іншій д-ві, застосовує хім., бактеріологічну зброю, забороняє постачання сировини до іншої д-ви тощо). У разі необережності міжнар. зобов'язання д-ви порушуються через їхню неналежну реалізацію відп. органами (незабезпечення надійної охорони *дипломатичного представництва,* невжиття належних заходів з орг-ції вир-ва експортної продукції тощо). Тягар доведення В. в міжнар. праві покладено на потерпілого суб'єкта. *О.В.Задорожний*

ВинничЄНКО Володимир Кирилович (16.07.1880, м. Єлисаветград, Херсонської губ. — 6.03.1951, с. Мужен, департамент Приморські Альпи, Франція) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, письменник, один із керівників *Української революції 1917-20* і нац.-держ. відродження. Походив із селян-бід-няків. Навчався в Єлисаветградській гімназії. За рев. діяльність був виключений, склав випускні екзамени екстерном у Златопольській гімназії. Навчався на юрид. ф-ті Київ, ун-ту, однак був виключений через участь у нелегальному політ, житті. З молодих років брав участь у нац.-визв. русі, чл. РУП, УСДРП. З поч. Української революції — лідер УСДРП, заст. голови Центральної Ради (з квітня 1917), перший голова Генерального Секретаріату України (з 16.06.1917), автор перших трьох Універсалів Центральної Ради. У травні й липні 1917 очолював делегації Центральної Ради до Петрограда для вирішення питання про запровадження авт. статусу України. У червні 1917 був учасником (разом із *М. Грушев-ськимта С. Петлюрою)* переговорів із представниками Тимчасового уряду в Києві. Поділяючи погляди М. Грушевського, до середини грудня 1917 послідовно відстоював *автономістсько-федералістський курс Центральної Ради.* Одним із перших зрозумів обмеженість статусу УНР як авт. одиниці неіснуючої федерат. Росії та запропонував проголосити Україну самостійною, незалежною д-вою. У конфлікті з РНК радянської Росії займав тверду позицію. Разом із С. Петлюрою 5.12.1917 підписав відповідь на ультиматум Петрограда, відкинувши домагання рад. уряду, шо офіційно означало оголошення стану війни між Україною та радянською Росією. В. мав контакти, вів переговори, приймав вірчі грамоти від офіц. посланників Франції (генерал *Ж. Табуї),* Великої Британії *(її. Багге)* та інших країн *Антанти.* Був прибічником направлення делегації Центральної Ради на мирну конференцію до Брест-Литовська, хоча великого впливу на хід переговорів не мав. 18.01.1918, внаслідок чергової урядової кризи, пішов із посади голови Ради Народних Міністрів (так після 4-го Універсалу іменувався Генеральний Секретаріат). Критично поставився до *Брестського мирного договору між: УНР і Центральними державами 1918,* особливо до офіц. запрошення в Україну австр.-нім. окупантів.

Обраний 13.11.1918 головою Директорії, під проводом якої було повалено гетьманський режим, В. багато зробив для обгрунтування платформи відновленої УНР, у т. ч. й визначення її зовн.-політ. орієнтацій. Запропонувавши створити республіку трудового народу, основою якої стали б трудові ради, а вищим держ. органом — Трудовий конгрес, керівник Директорії вважав, що в такий спосіб можна буде зняти суперечності й досягти замирення з РСФРР як надзвичайно важливої передумови збереження та зміцнення УНР. Однак відряджена з його ініціативи до Москви місія С. *Мазуренка,* незважаючи на зацікавлене ставлення РНК РСФРР до перспектив виключення України з ланцюга ворожих д-ав, що 1918 створювали навколо радянської Росії щільне кільце, закінчилась безрезультатно. Головні причини цього полягали як у небажанні офіц. Москви відмовитись від допомоги робітничо-селянському урядові України, що очолював б-бу проти Директорії за відновлення на теренах України рад. влади, тобто фактичного втручання у внутр. справи сусідньої д-ви, участі у військ, діях проти неї, так і в блокуванні моск. переговорів С. Петлюрою, який, маючи реальну військ, владу, обрав інший зовн.-політ. вектор — орієнтацію на Антанту. В. змушений був 16.01.1919 офіційно проголосити війну України РСФРР, асам, підтиском представників франц. командування, які вели переговори з посланцями УНР, 10.02.1919 пішов у відставку й емігрував.

Навесні 1919, коли практично на всій території України було встановлено владу рад, а провід і військо УНР відходили на територію ЗУНР, коли в Баварії та Угорщині було проголошено рад. республіки, В. на пропозицію лідера угорських комуністів *Б. Куна* приїхав до Будапешта для
переговорів, метою яких було створення своєрідного союзного ланцюга рад. республік на чолі з РСФРР (тут на заваді територіально стояли саме соборні сили УНР і ЗУНР, які не давали можливості вибудувати єдину лінію фронту рад. республік). Для реалізації задуму необхідно було вплинути на керівництво Української революції. Однак першим від можливого компромісу відмовилось керівництво РСФРР і переговори результату не дали. Із наближенням польської агресії проти УСРР В. пропонував рад. керівництву співдію в міжнар. колах, але не зустрів розуміння. Коли 1920 колишній голова Директорії спробував повернутись в Україну, його було прийнято у члени КП(б)У, призначено заст. голови РНК і наркомом закорд. справ УСРР. Відразу ж було надано й повноваження представляти радянську Україну на переговорах із Польщею в Мінську. Однак через принципові розбіжності на грунті нац. питання В. відмовився від усіх посад й емігрував.

Створивши Закордонну орг-цію Комуністичної партії України та користуючись значним авторитетом, В. прагнув згуртувати укр. ліві елементи с-д. спрямування, розкидані по світу, на спільній комуніст, платформі, та великих успіхів не мав. Не один раз надсилав до керівництва СРСР та УСРР прохання про дозвіл на повернення в Україну однак наражався на неодмінні відмови. Із загостренням ситуації в Європі наприкінці 1930-х пропонував власні плани колективної протидії фаш. агресії, висував, зокрема, ідею європ. протекторату над Україною як спроби убезпечити вітчизну від війни. У роки фаш. окупації Франції був кинутий до концтабору. Під кінець життя працював над філос.-етичними проблемами світоуст-рою, в основі яких лежала ідея конкордизму. У сфері міжнар. відносин, що вступили в етап *«Холодної війни»,* це означало пошук шляхів досягнення взаємної згоди та налагодження ефективного взаємовигідного співробітництва РІЗНИХ СОЦ. СИСТем. *В.Ф.Солдатешсо*

Висадка військ США на Гренаді (Операція «Спалах люті») здійснена 25.10.1983 силами мор. піхоти США під приводом усунення нестабільності в країні, спричиненої вбивством Прем'єр-міністра Гренади *М. Бішопа,* що становило загрозу безпеці громадян США та сусідніх країн. Офіційно операція «Спалах люті» була багатонаціональною, оскільки в ній, окрім американських, брали участь підрозділи збройних сил Ямайки, Барбадосу та членів Організації східнокарибських д-ав (Домініки, Антигуа і Барбуди, Сент-Люсії та Сент-Вінсента і Гренадін), яка 21.10.1983 виступила з закликом до США відновити порядок на Гренаді. Причиною вторгнення було незадоволення адміністрації *Р. Рейгана* зовн.-політ, курсом уряду Бішопа на зближення з Кубою та іншими країнами соціал. табору. На Гренаді знаходились кубинські військ, фахівці, частина яких разом із цивільними спеціалістами з різних країн Лат. Америки, Зах. Європи, Африки та однієї амер. компанії працювала на будівництві міжнар. аеропорту. Участь кубинських військ, посилювала занепокоєння США тим, що після введення в дію аеродром може бути використаний у військ, цілях для базування кубинських ВПС, що ставило під загрозу мор. комунікації США. Підрозділи Народно-революційної армії Гренади й кубинські військ, спеціалісти чинили сильний опір військам США, але бойові дії завершились вже через 2-3 доби. Більшість кубинців загинула, гренадські військові були взяті в полон. Десант США був виведений з острова 15.12.1983, але військ, присутність інших країн зберігалась. Під контролем окуп. сил 3.12.1984 було проведено вибори, в результаті яких перемогла правоцентристська коаліція Нової нац. партії, Прем'єр-міністром Гренади став лояльний до США Герберт Блейз. *Генеральна Асамблея ООН* висловила своє неприйняття *інтервенції США* на Гренаді, *Організація американських держав* також їх не схвалила. Серед іншого події на Гренаді мали стати уроком для урядів країн Лат. Америки й Карибського басейну, що проводили небажану для США політику. Перш за все це стосувалось Нікарагуа. *Н.М. Весела*

ВИТВИЦЬКИЙ Степан (13.03.1884, с. Угорники Станіславського повіту — 19.10.1965, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї управителя народної школи. Навчався на юрид. ф-ті Львівського ун-ту, де очолював «Академічну Громаду». Завершив здобуття вищої освіти на юрид. ф-ті Віденського ун-ту, д-р права (1910). У 1913-18 займався адвокатською практикою, був членом редакції щоденної газети «Діло» й редактором газети «Свобода» (Львів), належав до Української національно-демократичної партії. З 18.10.1918 — депутат Української Національної Ради та чл. її політ, комітету. З 1.11.1918 —секр.ічл. президії Ради. 26-28.02.1919 очолював зах.-укр. делегацію на переговорах у Львові й Ходорові зі спец, місією *Антанти* під керівництвом генерала Ж. Бартелемі, наполягав на встановленні укр.-польського перемир'я зі смугою по р. Сян і відкинув *«Бартелемі лінію»,* що призвело до припинення переговорного процесу й відмови Антанти від дип. визнання ЗУНР. Після від'їзду 17.04.1919 *М. Лозинського* на *Паризьку мирну конференцію 1919-20був* призначений заст. держ. секретаря зак. справ ЗО УНР і керуючим справами держ. секретаріату закорд. справ, очолював зах.-укр. делегацію на переговорах із міжнар. комісією під керівництвом півд.-африк. генерала *Л. Боти* щодо припинення *українсько-польської війни 1918-19.* 13.05.1919 від імені уряду прийняв пропозиції комісії, але польська сторона відкинула їх і наступного дня перейшла в наступ по всьому фронту. 9.06.1919 призначений до складу Ради уповноважених Диктатора *Є. Петрушевича* в Галичині та за Збручем, відповідав за закорд. справи. З жовтня 1919 — заст. голови Надзвичайної дип. місії Директорії УНР/4. *Лівицькогоу* Варшаві. Протестуючи проти проекту умов *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920,* залишив переговори та вийшов зі складу місії. 1.08.1920 як уповноважений із закорд. справ увійшов до екзильного уряду ЗУНР у Відні. У лютому 1921 — березні 1923 очолював місії ЗУНР у Парижі й Лондоні, домагався визнання Францією та Великою Британією факту *анексії* Польщею території Схід. Галичини та відновлення її незалежності. Після повернення до Дрогобича у 1924-39 — один із провідних діячів Українського нац.-демокр. об'єднання. З 1938 — заст. його голови. 1935-39 — депутат польського Сейму і чл. Української парл. репрезентації. З 1945 — в еміграції у Зах. Німеччині, брав участь у створенні Центрального представництва укр. еміграції. У липні 1948 став одним з ініціаторів орг-ції Української Національної Ради в Аугсбурзі (Баварія). З 1949 — заст. голови Виконавчого органу Ради й керівник відділу закорд. справ, одночасно з 1951 — представник Виконавчого органу в США. У березні 1954, після смерті А. Лівицького, обраний головою Виконавчого органу Української Національної Ради — Президентом УНР в екзилі. Похований на православному цвинтарі Св. Андрія Первозванного в Баунд-Бруці (США).

В.І. Галовченко

Вишеградська група (Вишеградська четвірка) — регіональна політ.-екон. орг-ція країн Центр.-Схід. Європи. Створена 15.02.1991 на *саміті* президентів Польщі, Чехословаччини та Угорщини у Вишеграді (Угорщина). У січні 1993, після розпаду Чехословаччини, до В. г. увійшла Словаччина. Основними її завданнями були утворення *зони вільної торгівлі* в Центр. Європі, ліквідація до 2000 усіх митних обмежень у торгівлі між учасниками, а також сприяння здійсненню курсу учасників В. г. на європ. та євроатлантичну інтеграцію. Усі члени В. г. декларували бажання вступити в *Європейський Союз* і *ВАТО.* У 1999 Польща, Угорщина й Чехія стали членами Північноатлантичного альянсу. У 2004 всі учасники В. г. поповнили ЄС, а Словаччина, крім того, ВСТуПИЛа В НАТО. *М.С. Каменецький*

ВИШИНСЬКИЙ Андрій Януарович (28.11.1883, Одеса — 22.11.1954, Нью-Йорк) — рад. держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Київ, ун-ту. 1933-39 — заст. прокурора, прокурор СРСР. Став відомим звинувачувальними промовами на політ, процесах 1930-х проти т. зв. «ворогів народу та шпигунів» — колишніх керівників ВКП(б), уряду, дипломатів. 1940-44 — заст. голови уряду СРСР, водночас із 1940 — на керівних посадах в НКЗС — заст., 1-й заст. наркома. 1940 брав безпосередню участь у примусовому приєднанні Латвії до СРСР. Учасник *Кримської (Ялтинської) 1945 м Потсдамської (Берлінської) конференцій 1945* антигітлерівської коаліції, церемонії підписання капітуляції Німеччини в Берліні. Брав участь у конференціях повоєнного врегулювання, у т. ч. разом із представниками УРСР у *Дунайській конференції 1948* в Белграді. Перед її завершенням, попри прецеденти, створені в *Організації Об'єднаних Націй,* заявив, що УРСР не буде представленою разом із СРСР у Дунайській комісії поряд з іншими придунайськими д-вами. Таке становище тривало бл. 40 років. 1949, в розпалі *«Холодноївійни»,* був призначений мін. зак. справ СРСР. «Прославився» своїми тривалими виступами в ООН із грубими нападками на зах. дипломатів. Проводив конфронтаційний курс під час *Західного Берліна блокади 1948-49,* створення *НАТО, Корейської війни 1950-53.* 1954 став постійним представником СРСР в ООН, зберігши посаду заст. міністра. Раптово помер у Нью-Йорку в робочому Кабінеті. *М.М. Білоусов*

ВишневецькиЙ Дмитро Іванович (Байда) (після 1516, Вишнівець на Волині — 1563, Стамбул) — укр. військ, і держ. діяч, князь. Походив із старокнязівського роду турово-пинських Рюриковичів. Батько В. — Іван Михайлович — був старостою на Поліссі, мати — Анастасія Семенівна — з роду Олізаровичів, внучка князя К. Острозького. Уперше згадується в джерелах 1545. Починаючи з кінця 40-х XVI ст. брав активну участь у б-бі з ординськими нападами на укр. землі. Одержав у 1550 призначення на посаду прикордонного старости канівського та черкаського, на якого литовським урядом покладався обов'язок оборони півд. пограниччя. Усвідомивши грізну небезпеку, що крилась для укр. народу в сусідстві з військ, потугою Кримського ханату, якому протегувала наймогутніша тоді Османська Порта, вирішив шукати підтримки щодо припинення грабіжницьких набігів орди в тур. султана. Цілком можливо, що В., згрупувавши на той час у пониззі Дніпра запорозьке козацтво, вважав себе самодостатньою постаттю, мав власні політ, амбіції та намагався в хитрому сплетінні різних міжнар. комбінацій використати силу інших д-ав для здійснення своїх планів. Так, 1553 у Стамбулі В. міг не тільки домовлятись від свого імені, як староста литовського уряду, про врегулювання прикордонних конфліктів, але й добиватись від правителів Туреччини припинення набігів кримської орди на укр. землі. В., як вважає *М. Гру-шевський,* мав задум створити союз на два фронти: спираючись на Литовсько-польську д-ву й підтримуючи добрі відносини з Туреччиною, тримати в руках Крим. Знаючи про великий вплив укр. князя на запорожців, уряд Туреччини, зі свого боку, сподівався схилити останнього до убезпечення своїх володінь у Півн. Причорномор'ї від тієї шарпанини, яку дедалі частіше практикували запорозькі козаки, пускаючись у погоню за ордою. Поїздку В. до столиці Блискучої Порти можна вважати чи не першим офіц. посольством запорозького козацтва до чужих монархів. Цією акцією укр. козацтво було виведено на арену міжнар. відносин.

Після повернення з Туреччини 1554-55 В. побудував на о. Мала Хортиця укріплений замок, який став базою для творення організованої збройної сили укр. народу. Саме звідси 1556 відбувся перший спільний похід запорожців і моск. стрільців на тур.-татарські володіння в пониззі Дніпра. Успішні дії В. дали підставу моск. цареві *Івану IV* запросити укр. князя на свою службу. 1558-61 В. за дорученням Івана Грозного здійснив ряд походів у пониззя Дніпра та Дону, пробував узяти штурмом тур. фортецю Азов та форсувати Керченську протоку. Завдяки його авторитетові окремі племена Півн. Кавказу прийняли христ. віру й перейшли в підданство моск. царя. Організовуючи з уходників на дніпровські о-ви та степових хліборобів збройну силу укр. народу, яка закладала підвалини відродження укр. державності, спричинився до те-ритор. поширення вольностей Війська Запорозького на схід і південь, тобто в басейні річок Орілі, Берестової, Конки, Кальміусу, Сіверс-кого Дінця. А на тому місці, звідки наприкінці 50-х В. штурмував тур. фортецю Азов, 1570 укр. козаки, повертаючись із походу на Астрахань, заснували свій новий осередок під назвою Чер-каськ. Це поселення згодом перетворилось на орг. центр фомування донського козацтва, яке витворилось в окремий військ, стан, підпорядкований моск. цареві. Після поч. Лівонської війни, що привернула головну увагу Івана Грозного, який відтак втратив інтерес до продов-ження активної антиординськоїб-би, В. вирішив повернутись до польського короля. 1563 його підмовили на похід у Молдавію, де місцеві бояри пообіцяли підтримку в б-бі за престол господаря. Неподалік р. Сучави В. був підступно схоплений і відвезений до Стамбула, де його стратили, скинувши з Галатської вежі на гаки. Ця мученицька смерть В. оспівана в істор. думі про козака Байду.

в.і. Сергійчук

Віденська зустріч представників країн-учасниць НБСЄ 1986-89 відбувалась 4.11.1986-19.01.1989. Визначила перспективи та шляхи розширення заг.-європ. співробітництва в умовах завершення *«Холодної війни».* У ході В. з. вдалось відновити баланс між трьома «кошиками» Гельсінського процесу. СРСР, який прийняв принцип «розумної достатності» у сфері оборони, продемонстрував гнучкий підхід до вирішення питань безпеки та роззброєння й готовність розглядати проблему *прав людини* як невід'ємну складову Гельсінського процесу. Основні протиріччя між д-вами під час В. з. вперше не базувались на блоковій основі. Так, найбільші суперечки щодо включення переговорів про звичайні збройні сили в Європі до Гельсінського процесу виникли між США та Францією. Болгарія, яка звинувачувалась у порушенні прав тур. меншини, не знайшла підтримки з боку своїх союзників, а Угорщина піддала жорсткій критиці Румунію

за порушення прав угорської етнічної меншини. Прикінцевий документ зустрічі започаткував, уперше в історії НБСЄ, структуру взаємодоповнюючих і тісно пов'язаних між собою переговорних процесів заг.-європ. формату у сфері вирішення військ, питань: переговорів про подальший розвиток заходів довіри та безпеки (на базі результатів *Стокгольмської конференції з заходів укріплення довіри, безпеки та роззброєння в Європі 1984-86)* та переговорів 23 країн-учасниць НАТО й ОВД про звичайні збройні сили в Європі. В. з. надала суттєвого імпульсу розвиткові «людського виміру» Гельсінського процесу. У Прикінцевому документі вперше було чітко наголошено на необхідності приведення нац. законодавств і практики держав-учасниць НБСЄ в галузі прав людини у відповідність із *міжнародним правом* та міжнар.

політ, зобов'язаннями. Було досягнуто важливих домовленостей щодо розширення реліг. свобод, сприяння всебічному розвитку нац. меншин тощо. Принципово нову ситуацію створювала домовленість про налагодження постійно діючого механізму «людського виміру» НБСЄ, який передбачав обмін інформацією та спільні двосторонні й багатосторонні консультації з усього комплексу питань прав людини, контактів між людьми та інших гуманітарних проблем. Було прийняте рішення про проведення трьох нарад у рамках *Конференції НБСЄ з людського виміру* (1989 в Парижі, 1990 в Копенгагені та 1991 в Москві). Значна увага була приділена питанням екон. і наук.-техн. співробітництва. Було заплановано проведення Конференції з екон. співробітництва в Європі (Бонн, 1990) та наради з охорони довкілля (Софія, 1989). Розширюючи регіональні рамки роботи НБСЄ, було вирішено скликати спец, нараду з питань безпеки та співробітництва в Середземноморському регіоні.

І.О. Мінга.іутдінов

Віденська конвенція про дипломатичні ЗНОСИНИ 1961 — універсальний міжнар. договір, що є основним джерелом сучас. *дипломатичного права.* До сер. XX ст. дип. практика регулювалась переважно міжнар.-прав, звичаями, які В. к. значною мірою кодифікувала. До змісту В. к. включено більшість положень *Віденського регламенту 1815* про ранги дип. представників. Конвенція прийнята 14.04.1961 і підписана 18.04.1961 у Відні на Конференції ООН з дип. зносин та імунітетів, скликаній згідно з рішенням *Генеральної Асамблеї ООН* (15-а сесія, 1959), у якій взяли участь представники 81 д-ви. Конвенція набула чинності 24.04.1964. У ній закріплені результати першої офіц. кодифікації *норм міжнародного права* у сфері *дипломатичних привілеїв та імунітетів.* В основу тексту В. к. 1961 було покладено проект, підготований Комісією міжнар. права **ООН** у ході робіт із кодифікації дип. права, розпочатих 1955. Під час обговорення та прийняття положень В. к. були відкинуті спроби внести в її текст застереження, нечіткі визначення, спрямовані на обмеження привілеїв та імунітетів як самих *дипломатичних представництв,* так і дип. персоналу *посольств* і *місій.* У преамбулі В. к. зазначається, що питання, безпосередньо не передбачені В. к., і надалі регулюватимуться нормами міжнар. звичаєвого права. Учасниками В. к. є бл. 150 д-ав, у т. ч., Україна (з 1964).

В. к. охоплює всі основні прав, питання *дипломатичних відносин* (порядок встановлення та припинення дип. зносин, створення дип. представництв та їхніх функції, призначення і відкликання глави, членів дип. персоналу представництва); встановлює дип. класи, порядок акредитування глави дип. представництва та його персоналу, обсяг дип. імунітетів та привілеїв тощо. Заключні статті присвячені підписанню, ратифікації, депозитарію, набуттю Конвенцією чинності, приєднанню до неї. Значення В. к. сягає далеко за межі юрид. систематизації норм дип. права. У результаті її прийняття відбулось не просто вдосконалення прав, регулювання дип. діяльності, а зміна прав, природи відп. норм внаслідок перетворення їх зі звичаєвих на конвенційні норми, а в деяких випадках (зокрема, в питанні про митні привілеї) норми *ввічливості міжнародної* перетворились на юридично обов'язкові норми міжнар. права. Значно зміцнивши відомий міжнар. праву зі стародавніх часів інститут дип. привілеїв та імунітетів, Конвенція позначила новий етап його розвитку. Зокрема, відбулось відокремлення привілеїв та імунітетів дип. представництва як органу д-ви від привілеїв та імунітетів її дип. працівників, з'явились нові суб'єкти, які користуються привілеями та імунітетами (вищі посадові особи міжнар. орг-цій). Разом із тим, перелік дип. привілеїв та імунітетів не зазнав істотних змін із часу виникнення постійних дип. представництв. Конвенція систематизує норми міжнар. дип. права та змінює прав, природу цих норм, вперше повною мірою кодифікуючи існуючі міжнар.-прав. звичаї в цій сфері. На конференції 1961 прийнято ряд резолюцій, норми яких мали загалом рекомендаційний характер і стосувались окремих питань, що можуть виникати під час здійснення дип. зносин, а також факультативні протоколи до В. к.: про обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду ООН та про незастосування законів про громадянство д-ви перебування до співробітників дип. представництва.

О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конвенція про консульські ЗНОСИНИ 1963 — основне джерело сучас. *консульського права,* що регулює сучас. коне, практику держав. В. к. прийнята на дипломатичній конференції *Організації Об'єднаних Націй* у Відні 24.04.1963; набула чинності 19.03.1967 (для України — з 1989). Проект док-та розроблено *Комісією міжнародного права ООН,* у порядку денному якої питання про кодифікацію права коне, зносин було з 1955. В. к. складається з 5 глав (79 статей) та кодифікує відп. *норми міжнародного права,* регулює встановлення і здійснення коне, зносин, припинення коне, функцій, переваги, привілеї та імунітети *консульських установ,* штатних коне, посадових осіб й інших працівників цих установ. Окремо закріплюються: режим, що застосовується до почесних коне, посадових осіб та коне, установ, очолюваних такими посадовими особами; правила, що стосуються коне, агентів, які не є главами коне, установ, виконання коне, функцій *дипломатичними представництвами,* громадянами д-ви перебування й особами, які постійно проживають у ній як працівники коне, установи тощо. В. к. кодифікувала існуючі принципи та норми звичаєвого права, закріплені в двосторонніх коне, конвенціях,

що виступали головним джерелом консульського права. Було конкретизовано та розширено зміст коне, функцій і привілеїв, передбачених нормами міжнар. звичаєвого права. Характерною особливістю В. к. є, зокрема, те, що її норми визначають лише класи глав коне, установ, не обмежуючи при цьому право будь-якої з договірних сторін визначати найменування решти коне, службових осіб. Ні Комісія міжнар. права **ООН,** ні Віденська дип. конференція 1963 не ставили собі за мету провести всеохоплюючу кодифікацію прав, аспектів коне, зносин. В. к. (ст. 73) передбачає можливість урегулювання нових питань на двосторонній основі з метою повнішого врахування нац. інтересів кожної з зацікавлених д-ав. При цьому двосторонні коне, конвенції можуть лише підтверджувати, доповнювати й розширювати зміст В. к., розширюючи обсяг привілеїв та імунітетів консульських установ і їхнього персоналу Отже, В. к. визначила мінім, стандарт, яким мають керуватись д-ви при встановленні та підтриманні коне, зносин.
О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 — універсальний міжнар. договір, що регулює питання реалізації договірної правоздатності міжнар. міжурядових орг-цій. Під час Конференції ООН з права міжнар. дог-рів 1969 були відхилені пропозиції про поширення дії *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* на дог-ри за участі міжнар. орг-цій та прийнято резолюцію, в якій рекомендувалось *Генеральній Асамблеї ООН* доручити *Комісії міжнародного права ООН* вивчити зазначену проблему. Вона розпочала опрацювання проекту статей 1970. В основу роботи було покладено концепцію тісного взаємозв'язку з Віденською конвенцією про право міжнар. дог-рів 1969, завдяки чому ці два док-ти мають ідентичну структуру, частково співпадаючу нумерацію статей. В. к. була прийнята 21.03.1986 на Конференції ООН про право дог-рів між д-вами та міжнар. орг-ціями або між міжнар. орг-ціями, що була скликана у Відні відповідно до рез. ГА ООН №3886 від 13.12.1984. В. к., на відміну від Віденської конвенції 1969, що застосовується тільки між д-вами, діє в дог-рах між д-вами й міжнар. орг-ціями, а також між орг-ціями. В. к. застосовується також до дог-рів, що є установчими актами міжнар. орг-цій, і до будь-якого дог-ру, прийнятого в рамках міжнар. орг-ції. Одним із найважливіших положень В. к. є ст. 6, згідно з якою правоздатність міжнар. орг-ції укладати дог-ри регулюється правилами цієї орг-ції (установчими актами орг-ції, прийнятими згідно з ними рішеннями та резолюціями, а також встановленою практикою орг-ції). У такий спосіб В. к. підтвердила, що міжнар. орг-ції як похідні *суб'єкти міжнародного права* володіють лише спец, правоздатністю. В. к. не набула чинності, проте більшість норм, що в ній містяться, в міжнар. практиці розглядаються як авторитетне зібрання звичаєвого права й тому підлягають універсальному застосуванню.
О.В. Буткевич, М.М. Гнатовський

Віденська конвенція про право міжнародних ДОГОВОРІВ 1969 - основний коди фікаційний акт у галузі *права міжнародних договорів.* Прийнята 22.05.1969 та відрита для підписання 23.05.1969 на Конференції ООН з права міжнар. дог-рів, у якій брало участь понад 100 д-ав і яка була скликана згідно з рез. ГА ООН №2166 від 5.12.1966 та №2287 від 6.12.1967. Конференція також прийняла Декларацію про заборону застосування військ., політ, або екон. примусу при укладанні *договорів міжнародних* і Декларацію про універсальність, які увійшли до Заключного акта Конференції. *Кодифікація та прогресивний розвиток міжнародного права* в галузі права міжнар. дог-рів були визнані *Комісією міжнародного права ООН* як пріоритетні та першочергові сфери діяльності ще на її першій сесії 1949. Робота з кодифікації права міжнар. дог-рів була розпочата Комісією міжнар. права ООН 1950. Спец, доповідачами з проекту були призначені видатні брит. вчені — Дж. Брайєрлі, Г. Лаутерпахт, Дж. Фіцморіс, Г. Вол-док. Основні положення розробленого проекту статей при прийнятті конвенції збережені, а в деяких випадках удосконалені. У ході роботи над проектом проявлялись часом гострі протиріччя між представниками різних міжнар.-прав, шкіл та напрямів. Зокрема, це стосувалося положення щодо клаузули геЬиз §іс зіапііЬиз (застереження про докорінну зміну обставин): доповідачі — представники англ. школи *міжнародного права,* яка не визнає можливості припинення міжнар. дог-ру внаслідок докорінної зміни обставин, сприяли тому, що Конвенція за заг. правилом не припускає посилання на зміну обставин як підставу припинення міжнар. дог-ру, а також накладає обмеження на природу цих обставин (ст. 62). Особливо прискіпливо обговорювались положення щодо права д-ав на участь у міжнар. дог-рах універсального характеру, застережень до міжнар. дог-рів, підстав та процедури визнання недійсності міжнар. дог-рів тощо.
В. к. нерідко піддається критиці в *доктрині міжнародного права.* Зокрема, її положення про застереження до міжнар. дог-рів (ст. 19-22) неодноразово ставали предметом дискусій юристів-міжнародників. Це питання залишається в порядку денному Комісії міжнародного права ООН.

Відповідно до ст. 4 В. к. вона застосовується тільки до дог-рів, укладених д-вами після набуття нею чинності щодо цих д-ав. Разом із тим, у В. к. кодифіковані норми міжнар. звичаєвого права та узгоджені погляди д-ав практично з усіх питань, що стосуються міжнар. дог-рів: укладення й набуття чинності, тлумачення та застосування, дія в часі та просторі, підстави для недійсності, припинення, зупинення дії тощо. Знайшли своє відображення й такі підходи, як недійсність нерівноправних дог-рів, акцентування значення згоди як підстави виникнення міжнар. зобов'язань, поняття *імперативних норм загального міжнародного права* та значення, що їм надається, право на односторонні застереження до дог-рів тощо. В. к. є справжнім кодексом права міжнар. дог-рів (містить 85 статей і додаток). У доктрині міжнар. права інколи згадується під назвою «договір про договори». В. к. не регулює процедуру укладання та дію дог-рів, сторонами яких є не д-ви, а інші *суб'єкти міжнародного права,* а також угоди, укладені не в письмовій формі. У В. к. зазначено, що це не позбавляє такі угоди юрид. чинності, а також не виключає можливості застосування до них тих норм конвенції, що для них обов'язкові відповідно до міжнар. права (ст. 3). У випадку, якщо в угоді поряд із д-вами беруть участь й інші суб'єкти міжнар. права, Конвенція застосовується до відносин д-ав між собою (п. (с) ст. 3). В. к. набула чинності 27.01.1980, для України — 29.05.1986. *О.В. Вуткевич, ММ. Гнатовський*

Віденська конвенція про правонаступ-ництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 — багатосторонній міжнар. договір, підготований *Комісією міжнародного права ООН* та прийнятий на Конференції ООН 8.04.1983. Складається з преамбули, 51 статті й додатка. Незважаючи на те, що робота з кодифікації норм інституту правонаступництва розпочалася ще 1967, Конвенція була прийнята 16 роками пізніше та станом на 1.01.2004 не набула чинності, не набравши 15 ратифікацій. Утримання д-ав від ратифікації В. к. зумовлене її зосередженням на проблемах постколоніальних д-ав і нехтуванням іншими випадками правонаступництва. Повільна ратифікація В. к. не дозволяє зробити висновок, що вона повністю адекватно закріплює звичаєві *норми міжнародного права.* Проте це не заперечує того факту, що основні принципи й норми В. к. є
заг.-визнаними. Зокрема, це принцип справедливого результату правонаступництва, досягнутий на підставі угоди між зацікавленими д-вами. Більшість норм В. к. є диспозитивними, які залишають на розсуд зацікавлених д-ав вирішення питань правонаступництва щодо держ. власності, архівів і боргів. У В. к. надано визначення термінів «державна власність», «державні архіви», *«державний борг».* Сфера дії В. к. не поширюється на права й обов'язки фізич. та юрид. осіб. Держ. власність визначена в В. к. як майно, права та інтереси, які на момент правонаступництва д-ав належали державі-попередниці відповідно до її внутр. права. За заг. правилом перехід держ. власності відбувається без компенсації. У той же час при поділі д-ви чи відокремленні частини її території допускається справедлива компенсація між державою-попередницею та державою-наступницею або між державами-наступницями. Правонаступництво д-ав не зачіпає майно, права та інтереси третіх д-ав на території, що є об'єктом правонаступництва.

При передачі частини території д-ви до дер-жави-наступниці переходить розташована на території, що передається, нерухома власність і пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо цієї території рухома власність. До нової незалежної д-ви переходить також нерухома власність, що знаходиться за її межами, і рухома власність, які стали власністю держави-попередниці в період залежності; частка нерухомої власності, що знаходиться за її межами, і частка рухомої власності, які були створені в т. ч. за рахунок внеску залежної території. При об'єднанні д-ав власність держав-попередниць переходить до держави-наступниці. При відокремленні частини території д-ви й утворенні держави-наступниці до неї переходить розташована на її території нерухома власність; пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо неї рухома власність, а також справедлива частка іншої рухомої власності. При поділі д-ви до держави-наступниці також переходить справедлива частка нерухомої власності, що знаходиться за межами держави-попередниці. Усі ці правила, за винятком випадку нової незалежної д-ви, можуть бути змінені угодою між відп. д-вами. Основними принципами правонаступництва щодо держ. архівів є їхній перехід без компенсації, відсутність наслідків правонаступництва для архівів третіх д-ав, збереження цілісності архівних фондів держави-попередниці. Правила, встановлені для переходу архівів, можуть бути змінені за згодою д-ав. При передачі частини території д-ви, відокремленні частини території д-ви та поділі д-ви до держави-наступниці переходить частина архівів, необхідних для нормального управління територією, що є об'єктом правонаступництва, а також частина архівів, що стосується виключно або переважно цієї території. Державі-наступниці забезпечується на її прохання та за її рахунок відтворення архівів держави-попередниці. До нової незалежної д-ви переходять також архіви, що стали в період незалежності архівами держави-попередниці. При об'єднанні д-ав усі архіви дер-жав-попередниць переходять до держави-наступниці. Державний борг визначено в Конвенції як будь-яке фінанс. зобов'язання держави-попередниці щодо іншої д-ви, міжнар. орг-ції чи будь-якого іншого *суб'єкта міжнародного права,* яке виникло

відповідно до міжнар. права. Т. ч., конвенційне визначення держ. боргу не включає в себе борг перед фізич. та юрид. особами. Але нещодавня практика правонаступництва показала, що держави-наступниці поширюють правила правонаступництва щодо боргів у т. ч. і на борги особам, які не є суб'єктами міжнар. права (напр., Лондонський та Паризький клуби кредиторів).

За заг. правилом, правонаступництво д-ав не зачіпає прав і обов'язків кредиторів. При передачі частини території д-ви перехід держ. боргу регулюється угодою між державою-попередни-цею і державою-наступницею. За відсутності такої угоди держ. борг переходить до держави-наступниці у справедливій частці з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-наступниці у зв'язку зданим боргом. До нової незалежної д-ви держ. борг держави-попередниці не переходить, якщо інше не передбачене угодою між ними. Така угода не повинна завдавати шкоду принципу *суверенітету* кожного народу над його природ, ресурсами і підривати екон. добробут нової незалежної д-ви. При об'єднанні д-ав держ. борг держав-попередниць переходить до держави-наступниці. При відокремленні частини території д-ви та поділі д-ви до держави-наступниці переходить справедлива частка держ. боргу держави-попередниці з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-наступниці. Норми В. к. використовувались при пра-вонаступництві д-ав внаслідок розпаду СРСР, проте основні питання вирішувались на підставі угод між державами-наступницями з урахуванням інтересів кредиторів. Україна приєдналась

ДО В. К. 17.11.1992. *Ю.О. Ноговіцина*

Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978

прийнята 22.08.1978 Конференцією *Організації Об'єднаних Націй,* що була скликана згідно з рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3496 від 15.12.1975. В. к. була відкрита для підписання у Відні з 23.08.1978 до 28.02.1979 та у штаб-квартирі ООН до 31.08.1979. Складається з преамбули, 50 статей і додатку; кодифікує *норми міжнародного права,* які стосуються правонаступництва д-ав щодо міжнар. дог-рів; визначає наслідки правонаступництва щодо дії двосторонніх та багатосторонніх дог-рів на території держави-попередниці та держави-наступниці. В. к. містить не лише кодифіковані норми міжнар. звичаєвого права, а й норми, що до цього не набули заг. визнання в *міжнародному праві,* зокрема положення, які стосуються нових незалежних д-ав. Введення цих норм було зумовлене процесами деколонізації та підвищеною увагою до проблем колишніх колоній, які, з одного боку, мали бути звільнені від нерівноправних догрів, а з іншого — отримати право на участь у багатосторонніх конвенціях. Зосередження на наслідках утворення нових незалежних д-ав спричинило повільну ратифікацію Конвенції, яка набула чинності лише 1996.

В. к. надає визначення ряду термінів: «правонаступництво держав», «держава-попередниця», «дер-жава-наступниця», «нова незалежна держава». Сфера застосування конвенції обмежується письмовими дог-рами, укладеними між д-вами, у т. ч. тими, що засновують міжнар. орг-цію або укладаються в її межах. В. к. закріпила те, що права та обов'язки держави-попередниці за дог-ром не стають автоматично правами й обов'язками держави-наступниці лише через один факт укладення дог-ру між ними або односторонньої заяви держави-наступниці. У будь-якому випадку наслідки правонаступництва регулюються В. к., тобто її норми є імперативними, якщо в них не вказано інше (на відміну від підходу, відображеного у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983).* Правонаступництво не зачіпає кордонів, встановлених дог-рами, їхніх режимів та режимів територій. Вони залишаються чинними щодо держав-наступниць у будь-якому випадку і незалежно від волі цих д-ав. Винятком є зобов'язання щодо розташування інозем. військ, баз на території, що є об'єктом правонас-тупництва. При переході частини території д-ви від однієї д-ви до іншої діє принцип рухомості договірних кордонів: дог-ри держави-попер-ниці втрачають чинність щодо даної частини території, а дог-ри держави-наступниці набувають чинності щодо неї. При об'єднанні д-ав дог-ри зберігають чинність, але лише відносно тієї частини території, щодо якої вони діяли на момент правонаступництва. При відокремленні частини території д-ви, яка утворює державу-наступницю, щодо неї зберігають чинність дог-ри, які діяли стосовно всієї території держави-попередниці, а також щодо тієї частини території держави-попередниці, яка відокремилась. Якщо держава-попередниця продовжує існувати, всі дог-ри зберігають чинність щодо неї, окрім випадків, коли вони стосувались частини території, яка відокремилась. Ці правила не застосовуються, якщо зацікавлені д-ви домовились про інше або якщо це суперечитиме об'єкту й цілям дог-ру чи докорінним чином змінить умови його дії.

Нова незалежна д-ва визначається Конвенцією як держава-наступниця, територія якої безпосередньо до моменту правонаступництва д-ав була залежною територією й за *міжнародні відносини* якої була відповідальна держава-попередниця. Особливістю правонаступництва нової незалежної д-ви є те, що вона не зобов'язана зберігати чинним будь-який договір лише тому, що він був чинний відносно її території на момент правонаступництва. Частково це положення є закріпленням у В. к. доктрини «чистого аркуша» (гаЬиіа гака). Нова незалежна д-ва може встановити свій статус як учасниця багатостороннього дог-ру шляхом повідомлення про правонаступництво, крім випадків, коли це суперечитиме об'єкту й цілям дог-

ру, змінить умови його дії або коли на це потрібна згода всіх учасників дог-ру. Двосторонні дог-ри зберігають чинність щодо нової незалежної д-ви та іншої держави-учасниці дог-ру, якщо вони про це домовились або це випливає з їхньої поведінки. Норми В. к. були застосовані у випадках правонаступництва внаслідок *СРСР розпаду,* СФРЮ і Чехословаччини та *Німеччини об'єднання 1989-90.* Україна приєдналася до В. к.
17.11.1992. *Ю.О. Ноговіцина*

Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 — основний міжнар.-прав. документ, що визначає статус постійних представництв д-ав при міжнародних організаціях, делегацій та спостерігачів в органах та на конференціях, які скликаються міжнар. орг-цією чи під її егідою. Прийнята на основі проекту, підготованого *Комісією міжнародного права ООН,* надип. конференції 4.02-14.03.1975 у Відні. Складається з 92 статей. Під час роботи над кодифікацією питань представництва д-ав при міжнар. орг-ціях Комісія міжнародного права визначила, що відносини між д-вами та міжнар. орг-ціями мають дип. характер і підлягають регулюванню дип. правом, та зосередила свої зусилля на проведенні кодифікаційних робіт із питань статусу, привілеїв та імунітетів постійних представництв д-ав при міжнар. орг-ціях, а також делегацій, які направляються до їхніх органів або на конференції, що проводяться цими орг-ціями. Встановлений В. к. обсяг привілеїв та імунітетів представників є близьким до обсягу привілеїв та імунітетів *агентів дипломатичних,* передбаченого *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961.* В. к. декларує: особисту недоторканність глав та членів делегацій, які направляються д-вами в органи міжнар. орг-цій та на скликані ними конференції; недоторканність приміщень, які вони займають; імунітет від юрисдикції д-ви перебування; звільнення їх від податків, зборів тощо. В. к. передбачає право д-ви призначати співробітників своїх представництв на власний розсуд, не запитуючи дозволу *приймаючої дер.жави.*
О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конференція 1855 — з'їзд послів Росії, Великої Британії, Франції, Австрії й Туреччини під час *Кримської війни 1853-56.* Відкрилась 28.12.1854 (9.01.1855) і була останньої спробою Росії уникнути військ, поразки. Росія прийняла пункти попередніх умов укладення миру, що коаліція висунула їй 18(30).07.1854, за якими Дунайські князівства мали перейти під спільний *протекторат* 5 великих д-ав та бути окупованими Австрією. *Великі держави* проголошувались покровителями всіх християн. підданих Османської імп., отримували право колективного контролю над гирлом Дунаю. Росія погоджувалась переглянути умови *Лондонських угод про чорноморські протоки 1841.* Але Петербург категорично відмовився роззброювати Севастополь й обмежувати свій військ.-мор. флот на Чорному морі, одночасно погодившись «поважати» територ. цілісність Туреччини. Австрія запропонувала застосувати принцип противаги, постійно тримаючи в Чорному морі кораблі інших великих д-ав і збільшуючи їхню кількість пропорційно до збільшення кількості російських, але Велика Британія та Франція відкинули цю пропозицію. Вони виступали за продовження війни та не виявляли прагнення укласти мирний договір. Конференція була безрезультатною й на поч. червня 1855 її закрили. Водночас В. к. була використана Великою Британією та Францією для подальшого втягування Австрії в орбіту аНТИрОС. Коаліції.
С.О. Маковський

Віденська система міжнародних відносин — система *міжнародних відносин,* встановлена після завершення наполеонівських воєн на *Віденському конгресі 1814-15,* заключний акт якого закріпив результати перерозподілу Європи й колоній між країнами-переможницями. Віденський конгрес уперше розробив систему дог-рів, що регулювали міжнар. відносини й оформили кордони в масштабах всієї Європи, єдина система міжнар. угод вперше в історії охопила усі європ. д-ви. В основу В. с. покладено імперський принцип контролю геогр. простору в межах колоніальних *імперій.* У період існування В. с. остаточно сформувались Британська (1876), Німецька (1871), Французька (сер. XIX ст.) імперії. 1877 тур. султан узяв собі титул «Імператор осма-нів». Росія стала імперією раніше, ще 1721. В. с. надала широкого тлумачення поняттю «політична рівновага» і встановила новий баланс сил *великих держав* — Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції. Розпочалась епоха «європейського концерту» — балансу сил між європ. д-вами, основою якого було співробітництво між великими державами (див. *Балансу сил концепція).* Для закріплення В. с. було утворено *Священний союз* і Четверний союз Австрії, Великої Британії, Пруссії та Росії. Завдяки встановленому В. с. балансу сил, *війни* й затяжні збройні конфлікти між великими д-вами на певний час припинились. У рамках дотримання балансу сил д-ви могли змінювати склад союзників для забезпечення власних інтересів, не змінюючи при цьому заг. структури союзів і характеру міжнар. відносин. Особливості В. с. полягали не тільки у спільній зацікавленості збереження *статус-кво,* а й у різниці цивіл ізацій-ного та модернізаційного рівня його провідних учасників. Велика

Британія і Франція вже вступили у фазу наук.-техн. прогресу, Австрія та Пруссія в цьому відношенні відставали, а Росія ще перебувала на периферії тенденцій модернізації економіки та суспільства.
У 1850-х В. с. зазнала істотних змін. *Кримська війна 1853-56* стала однією з перших її значних криз. Було порушено принципи балансу сил, проти Росії фактично виступила вся Європа. Після поразки Росії розпався *Священний союз,* закінчилась епоха домінування Росії в Європі. Росія відійшла на другий план, продемонструвавши свою техн. і соц. відсталість. У11-й пол. XIX ст. зростав міжнар. авторитет Пруссії як потужної у військ.-екон. плані д-ви. її перемога у *франко-прусській війні 1870-71* і проголошення Німецької імп. стали ще однією кризою В. с, а проблема Ельзасу і Лотарингії — каменем спотикання на європ. континенті, що мало негативні наслідки для збереження системи балансу сил. Виникнення в Європі двох нових потужних *акторів міжнародних,* Німеччини та Італії (див. *Німеччини об'єднання 1848-71, Італії об'єднання 1858-70)* спонукало великі д-ви до нарощування своєї військ., екон. і політ, могутності, активізації колоніальної експансії, внаслідок чого загострились міждерж. суперечності у В. с. Німеччина, яка перетворилась на провідну континентальну д-ву, була найбільшою мірою зацікавлена в перегляді статус-кво. За її ініціативою був створений *Троїстий союз,* що став першим військ, союзом мирного часу у В. с. На противагу Троїстому союзу Великою Британією, Францією та Росією був створений інший військ, союз — *Антанта.* Із утворенням двох протиборчих союзів була остаточно порушена система балансу сил в Європі, супротивники поставили перед собою завдання переділу сфер впливу на свою користь. В. с. фактично перестала Існувати. *О.С. Пархомчук*

Віденський документ із заходів зміцнення ДОВІрИ І безпеки В ЄВРОПІ розроблений на *Віденській зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ 1986-89* і прийнятий 17.11.1990. Розвивав положення прикінцевого док-та *Стокгольмської конференції із заходів зміцнення довіри, безпеки та роззброєння в Європі 1984-86,* а також містив низку принципово нових положень. Країни-учасниці НБСЄ погоджувались надавати інформацію про свої військ, бюджети, військ, діяльність збройних сил, що відбувалась поза місцями розташування в мирний час, повідомляти про небезпечні інциденти воєнного характеру, запрошувати один раз на 5 років спостерігачів на одну з авіабаз. Передбачалось проведення інспекцій з оцінки інформації в з'єднаннях та частинах збройних сил у місцях розташування в мирний час. На *Гельсінському саміті НБСЄ 1992* було прийнято нову редакцію В. д.: розширено та кодифіковано інформацію про озброєння, яка повинна надаватись країна-ми-учасницями; рекомендовано організовувати на добровільній основі візити спостерігачів «для усунення сумнівів щодо характеру військової діяльності», демонструвати нові типи систем озброєнь і техніки. Передбачалось проводити не більше одних великих навчань (за участі понад 40 тис. чол. або 900 танків) що 2 роки. *Будапештський саміт ОБСЄ 1994* схвалив чергову редакцію В. д., яка передбачала надання розширеної інформації про збройні сили, планування в галузі оборони та оборонні витрати на основі категорій, визначених у В. д. для стандартизованої звітності про військ, витрати *Організації Об'єднаних Націй* від 12.12.1980. На *Стамбульському саміті ОБСЄ 1999* було схвалено нову редакцію В. д., яка ще більше розширила сферу його дії щодо зміцнення «взаємної довіри та транспарентності у військовій галузі», хоча якісно нових параметрів В. д. НЄ Набув. *І.О. Мінгазутдінов*

Віденський конгрес 1814-15 — міжнар. конференція, організована з ініціативи Росії, Великої Британії, Австрії, Пруссії після звершення воєн *антифранцузьких коаліцій* проти наполеонівської Франції. Скликання конгресу передбачалось *Паризьким мирним договором 1814.* В. к. розпочав роботу 1.09.1814, продовжувався в період «ста днів» — повернення *Наполеона I* до влади в березні — червні 1815, і завершився 9.06.1815 підписанням Заключного ген. акта. У ньому взяли участь 216 представників усіх європ. д-ав (окрім Туреччини), серед яких були: рос. та австр. імператори; королі прусський, данський, вюртемберзький і баварський; міністри, канцлери, провідні політ, діячі. Найважливіша роль на В. к. належала *Олександру I,* австр. канцлерові *К. Меттерніху,* брит. мін. зак. справ лорду *Касирі.* Переможену Францію представляв мін. зак. справ *Ш. Талейран.* Заг. засідання учасників В. к. не проводились і всі головні питання обговорювались на нарадах ініціаторів В. к. і Франції, під час неофіц. зустрічей і прийомів, а також у чисельних комітетах і комісіях. Декларації та постанови, прийняті під час роботи конгресу, ввійшли в Заключний ген. акт В. к. і в додатки до нього.
Головними завданнями країн-переможниць були: реставрація повалених монархічних династій у країнах, завойованих Наполеоном І; послаблення Франції й створення гарантій проти відновлення наполеонівської імперії та спроб нових завоювань; задоволення територ. домагань країн-переможниць шляхом переділу Європи й колоній. Найбільші розбіжності виникли між позиціями учасників В. к. з територ. питань. Велика Британія прагнула зберегти захоплені нею під час війн франц. та голландські колонії, створити біля кордонів Франції бар'єр із сусідніх д-ав, зміцнити Пруссію на противагу Франції та Росії. Австрія намагалась не допустити посилення Росії та Пруссії, а також забезпечити свою гегемонію в Німеччині. Пруссія бажала приєднати Саксонію, а це не відповідало інтересам Австрії та Франції, які хотіли зберегти

самостійну Саксонію як буферну д-ву між ними. Росія прагнула загарбати майже всі польські землі, що викликало заперечення Великої Британії, Австрії та Франції. З метою перешкодити приєднанню Саксонії до Пруссії, а Польщі до Росії 3.01.1815 була укладена таємна угода між Францією, Великою Британією та Австрією. Росія та Пруссія змушені були піти на поступки. Як наслідок, остання змогла отримати лише півн. частину Саксонії. Півд. частина залишилася самостійним королівством. За дог-ром про розподіл Польщі, який був підписаний 21.04.1815 (увійшов як додаток в Заключний ген. акт), до Росії відійшла частина колишнього герцогства Варшавського. Познань залишилась за Пруссією, Схід. Галичина відійшла Австрії, а Краків став *вільним містом.*

Заключний ген. акт складався зі 121 статті й включав усі найважливіші угоди, укладені під час роботи В. к. Спочатку був підписаний Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією, Францією та Швейцарією. Всі інші д-ви приєдналися до нього (протягом наступних 5 років — 33 д-ви). Акт передбачав позбавлення Франції завоювань і створення біля її кордонів держав-бар'єрів. Швейцарія посилювалась за рахунок розширення кордонів і включення стратегічно важливих гірських перевалів. Більш розвинена і і багатша Бельгія була об'єднана із слабшою Голландією, створивши Нідерландське королівство. На півн. заході Італії відновлювалося Сар- І динське королівство, якому повертались відіб- І рані у Франції Савоя і Ніцца, а також приєдну- І валася Генуя. Австрія відновила свою владу у Венеції та Ломбардії, а герцогства Пармське, Тосканське й Моденське ставали власністю різних представників австр. дому Габсбургів. В Італії була відновлена влада папи Римського над Ватиканом і Папською областю. Папі як світському правителеві Риму повертались Болонья, Равенна та Феррара. Роздробленість Італії, т. ч., була відновлена й узаконена. З нім. д-ав був створений Німецький союз, у якому Австрія отримала переважаючі позиції. До Пруссії приєднувалися важливі в пром. і стратегічному відношенні Вестфалія та Рейнська область, а також Померанія, що раніше належала Швеції. У союзниці Наполеона Данії була відібрана Норвегія й приєднана до Швеції. За Росією залишились Фінляндія та Бессарабія. В. к. узаконив колоніальні загарбання Великої Британії, які вона відібрала у Франції та Голландії. Найважливіші з них: Капська земля на півдні Африки, о-ви Мальта й Цейлон, а також Британська Гвіана, Тринідад, Тобаго. У Заключному акті, крім статей, містяться 17 додатків, зокрема: декларація про припинення работоргівлі, правила збору мита і судноплавства на прикордонних і міжнар. річках (Рейн, Майн-Маас, Мозель, Шельда), положення стосовно дип. актів *(Віденський регламент 1815),* акт про конституцію Німецького союзу. Внаслідок В. к. була вперше створена система дог-рів, шо регулювали відносини між єврогд. д-вами, перш за все — встановлювали на тривалий період кордони між ними (див. *Віденська система міжнародних відносин).*

Б.М. Гончар

Віденські переговори НАТО і ОВД про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЄ)

від Атлантики до Уралу відбувались 9.05.1989-19.11.1990 і були спрямовані на створення міжнар. механізмів підтримання балансу сили між двома військ.-політ. блоками для забезпечення *стабільності міжнародної* й гарантій *безпеки міжнародної* на європ. континенті. Основним дестабілізуючим чинником в Європі залишався дисбаланс у співвідношенні звичайних наступальних озброєнь. Новий механізм мав запобігати отриманню однією зі сторін переваг у військ, силі завдяки нарощуванню озброєнь. Переговори завершились підписанням *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990.*

Г.М. Перепелиця

Віденський регламент 1815 — перший багатосторонній міжнар.-прав, акт, яким було запроваджено єдину класифікацію *агентів дипломатичних* (глав *дипломатичних представництв),* покладено край непорозумінню щодо їхнього старшинства. В. р. прийнятий як додаток №17 «Положення стосовно дипломатичних агентів» до заключного акта *Віденського конгресу 1814-15,* підписаний представниками Австрії, Великої Британії, Іспанії, Португалії, Пруссії, Росії, Франції та Швеції 19.03.1815. В. р. встановлювались три класи дипломатичних агентів: *посли* (до них прирівнювались представники Ватикану — папські легати або *нунції),* які представляли своїх монархів; *посланники< (інтернунції*Ватикану), повноважні міністри та «інші уповноважені при государях»; *повірені у справах,* що були уповноважені при мін. зак. справ. *Аахенський протокол 1818* додав до цього переліку клас міністрів-резиден-тів, встановивши, що вони займають проміжне положення між посланниками та повіреними у справах. Відповідно до В. р. запроваджувався єдиний для всіх країн порядок прийому дип. агентів кожного класу. Встановлена В. р. класифікація глав дип. представництв тривалий час розглядалась у дип. практиці переважної більшості країн як норма *міжнародного права.* Наступним кроком у класифікації дип. представників стала *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961,* яка в ст. 14, подібно до В. р., зафіксувала три класи глав дип. представництв: клас послів і нунціїв, клас посланників та інтернунціїв (акредитуються при главах д-ав), а також клас повірених у справах (акредитуються при мін. зак. справ). Краї-ни-учасниці Конвенції

погодились, що «інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитися ніякого розрізнення поміж главами представництв внаслідок їх належності до того чи ІНШОГО Класу». *В.М.Матвієнко*

Віденський ультиматум 1876 пред'явлений 31.01.1876 Османській імп. від імені Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції у зв'язку з повстанням у Герцеговині та Боснії. Влітку 1875 у Герцеговині та Боснії розпочалося повстання христ. населення проти тур. панування. Загострення питання про збереження цілісності Османської імп. (див. *Східна криза 1875-78)* викликало втручання *великих держав,* перш за все Росії й Австро-Угорщини. У серпні 1875 *О. Горчаков* звернувся доавстр.-угорського уряду з пропозицією спільно виступити на захист населення Боснії та Герцеговини й домогтись для нього від Туреччини автономії. У результаті обговорення Австро-Угорщина та Росія узгодили вимоги до Туреччини, які 30.12.1875 *Д. Андраші* довів до відома всіх великих європ. д-ав у ноті, що містила проект реформ у Боснії та Герцеговині («Нота Андраші»). Від Туреччини вимагали проведення адмін. реформ, запровадження повної свободи віросповідання, надання христ. населенню земель. Османська імп. прийняла умови великих держав, але повстанці відмовлялися скласти зброю, доки тур. війська не будуть виведені з територій, які повстали, а реформи не гарантуватимуться великими державами. Османська імп. відкинула ці додаткові умови, ультиматум Не Мав результату.
В.Ю. Константинов

Віденські арбітражі 1938 і 1940 — механізм для вирішення міждерж. спорів, що був утворений у результаті змови нацистської Німеччини та фаш. Італії з гортистською Угорщиною проти демокр. Чехословаччини й авторитарної Румунії про відторгнення від них значних частин території на користь Угорщини. На них проживало й угорське населення, тому Будапешт вимагав найшвидшого розв'язання цього питання шляхом плебісциту або через *арбітраж міжнародний* провідних європ. д-ав. Спір між урядами зацікавлених країн закінчився згодою на арбітраж: арбітрами стали Німеччина та Італія. За рішенням першого В. а. від__2.11.1938 до Угорщини відійшли півд. р-ни Словаччини та Карпатської України (бл. 12 тис. км^2 території та 1 млн. населення), що дістали на той час автономію в складі ЧСР. Зокрема, Карпатська Україна втратила понад 12% своєї території (1 523 км^2), на якій знаходилось 97 населених пунктів, у т. ч. найбільші міста краю — Ужгород, Мукачеве й Берегове, проживало бл. 175 тис. чоловік, у т. ч. понад 33 тис. українців. Наслідками цього рішення були створення нового угорсько-чехословацького кордону, поглиблення політ, кризи та загострення міжнар. становища Чехословаччини, яка опинилась перед держ. катастрофою, а також все виразніша пронім. орієнтація авт. уряду Карпатської України на чолі з *А. Волоши-ним,* який вимушений був перебратися до м. Хуст. За рішенням другого В. а. 30.08.1940 від Румунії до Угорщини відійшла територія Півн. Трансильванії площею 43 492 км^2 з населенням 2,6 млн. чол., де теж проживала значна кількість неугорців — понад 60%, у т. ч. бл. 28 тис. українців. На підставі мирного дог-ру переможних д-ав антигітлерівської коаліції з Угорщиною в Парижі 10.02.1947 рішення обох В. а. оголошено недійсним (див. *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947).* *с.в. вШнянський*

Віденські переговори про взаємне скорочення Збройних СИЛ та озброєнь у Центр. Європі розпочались 30.10.1973 у Відні за участі 19 д-ав, 11 з яких (Бельгія, Велика Британія, Канада, Люксембург, НДР, Нідерланди, Польща, СРСР, США, ФРН та Чехословаччина) мали стати учасниками прикінцевих угод. Передбачалося, що район скорочення збройних сил має охоплювати території ФРН, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, НДР, Польщі та Чехословаччини, причому скорочення поширювалося не лише на збройні сили названих країн, але й контингенти СРСР, США, Великої Британії та Канади, розташовані на їхніх територіях. 8 країн, на які не поширювалася дія майбутніх угод (Болгарія, Данія, Греція, Італія, Норвегія, Румунія, Угорщина та Туреччина) не мали на переговорах права «прийняття суттєвих рішень». Франція, посилаючись на неучасть у військ, орг-ції *НАТО,* не ввійшла до складу учасників переговорів. Майже від самого початку переговори виявились малоефективними внаслідок непримиренності позицій СРСР та США. Рад. сторона наполягала на принципі взаємності та рівності зобов'язань сторін при скороченні озброєнь, американська — обстоювала концепцію «асиметричного скорочення» та врахування геогр. фактору. У 1976 СРСР погодився з зах. пропозиціями про двофазне скорочення військ, але категорично відкинув принцип асиметричності. Переговори остаточно зайшли в глухий кут і фактично втратили сенс, коли сесія Ради НАТО в Брюсселі в грудні 1979 прийняла рішення про розміщення на території кількох країн Зах. Європи нової амер. ракетно-ядерної зброї (див. *НАТО подвійне рішення).* *І.О. Мінгсиутдінов*

Відкликання дипломатичного представника здійснюється: за ініціативою свого уряду у зв'язку з призначенням його на нову посаду, виходом у відставку, через хворобу або з будь-якої іншої причини; за ініціативою уряду країни перебування у випадку оголошення дип. представника *персоною нон грата,* у випадку *розірвання дипломатичних відносин* або їх призупинення. В. д. п. за ініціативою свого уряду оформлюється шляхом вручення *відкличних грамот,* таким же чином, як і *вірчі грамоти* вручаються новопризначеним представником разом з останніми й дуже рідко — самим дипломатом, ЯКОГО ВІДКЛИКаЮТЬ. *Т.Т. Шинкаренко*

Відкличні грамоти (франц. — Іейгезсіе гарреї) — документ про *відкликання дипломатичного представника (посла, посланника).* Так само, як і *вірчі грамоти,* В. г. підписуються главою акредитуючої д-ви й скріплюються підписом мін. зак. справ. Подібно до вірчих, В. г. адресуються главі д-ви акредитації. У них повідомляється про рішення влади акредитуючої д-ви відкликати дип. представника, у заг. формі вказується причина відкликання, висловлюється надія, що він своєю діяльністю сприяв підтриманню й розвитку дружніх взаємин між двома країнами. Зазвичай В. г. на свого попередника вручаються новопризначеним дип. представником разом зі своїми вірчими грамотами. Інколи В. г. посол, який відбуває, вручає безпосередньо при від'їзді.
В.М. Матвієнко

Відкрите МІСТО — місто, оголошене неукріпле-ним і беззахисним на випадок *війни* та виключене з театру воєнних дій із метою запобігання загибелі мешканців міста й руйнування культ.-істор. цінностей та інших цивільних об'єктів, що розташовані в ньому. Відкритим може бути оголошено місто, яке не має військ, засобів оборони, а також військ, об'єктів у сенсі, визначеному у п. 2 ст. 52 1 -го Додаткового протоколу 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Будь-який напад на В. м. є забороненим згідно зі ст. 25 4-ї Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907. На В. м. поширюється дія ст. 59, 60 1 -го Додаткового протоколу 1977 стосовно безборонних місцевостей та демілітаризованих зон, що перебувають під особливим захистом. Під час *Другої світової війни* В. м. були проголошені Париж І Рим. *ММ.Гнатовський*

Відкрите МОре — водні *простори Світового океану* за межами *суверенітету* будь-якої держави. Із давніх-давен відома концепція прав, статусу мор. просторів, яка розглядає Світовий океан як річ, що належить усім (лат. гез соттипік) *або нікому (лат. гез пиіиш) і, отже, всі д-ви мають* користуватись ним на рівних засадах. Разом із тим, наймогутніші в екон. та військ, плані д-ви, які розбудували міцний флот і прагнули монополізувати мор. торг, шляхи, всю історію намагались «привласнити море», тобто поширити свій суверенітет на якомога більшу частину мор. просторів. У різні часи за владу над морем змагались Велика Британія, Іспанія, Португалія, італ. міста-республіки Венеція, Генуя, Піза
та ін. Особливо запеклою ця б-ба була в епоху Великих геогр. відкриттів (ХУ-ХУІ ст.) та наступну за нею епоху створення колоніальних імперій. На противагу амбіціям *великих держав,* вчені, що стоять біля витоків міжнар.-прав. науки — Ф. Вітторіа, А. Джентілі, *Г. Гроцій* — обґрунтовували принцип свободи В. м., згідно з яким всі д-ви вільні в судноплавстві та іншому використанні моря, а створення перешкод у торгівлі й мореплавстві суперечить природ, праву. Зокрема, великий внесок в утвердження цього принципу зробила робота Г. Гроція «Про свободу морів» (Бе таге ПЬешт, 1604-05). Наслідок цієї б-би концепцій і нац. інтересів — виникнення двох інститутів міжнар. права: *територіальних вод* та В. м. У сучас. міжнар. праві принципи, що визначають статус та режим В. м., вперше одержали договірне закріплення в Женевській конвенції про відкрите море 1958. Ряд новацій у режим В. м. внесла *Конвенція ООН з морського права 1982.* За своїм статусом В. м. є міжнар. територією, яка не підлягає нац. привласненню. Сучас. міжнар. право підтверджує, що В. м. є відкритим для всіх д-ав, як прибережних, так і внутрішньоконтинентальних. Жодна д-ва не має права претендувати на підкорення своєму суверенітету жодної частини В. м. (ст. 87 Конвенції 1982). В основі прав, режиму В. м. покладений принцип свободи В. м., згідно з яким право на безперешкодне його використання, а також повітр. простору над ним належить усім д-вам без будь-якої дискримінації. Принцип свободи В. м. включає в себе: свободу судноплавства, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства (закріплені вперше Конвенцією 1958), свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наук, досліджень (додані Конвенцією 1982). Усі названі свободи слід здійснювати з додержанням норм міжнар. права, повагою до відп. прав інших д-ав, а також — враховуючи права д-ав щодо діяльності в Районі. Особливості *визначення меж В. м. та йото прав, режиму пов'язані* з тим, що до В. м. входить мор. простір зі специфічним прав, режимом (лат. <ші депегіз) — *виключна економічна зона,* де прибережна д-ва має окремі права та юрисдикції на підставі міжнар. права. За своїм статусом виключна екон. зона є частиною В. м., але режим В. м. у ній обмежений у частині двох свобод — рибальства й наук, досліджень. До всіх частин моря, які не входять ані до виключної екон. зони, ані до територ. Моря

чи внутр. вод будь-якої д-ви, ані до *архіпелажних вод* держави-архіпелага, режим В. м. застосовується в повному обсязі, як він визначений частиною III Конвенції 1982. Судна у В. м. перебувають під виключною юрисдикцією *держави прапора,* за встановленими міжнар. правом винятками, до яких належать: заборона перевезення рабів, б-ба з *піратством,* заборона несанкціонованого віщання з В. м., право військ, суден на огляд торг, суден та право переслідування «по гарячих слідах». На військ, кораблі ці винятки не поширюються.
В.С. Ржевська

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ (франц. 1aI88Є2-pa58er — пропуск, дозвіл на в'їзд, виїзд) — документ, що видається *відомством закордонних справ* або *дипломатичним представництвом* іноземцеві, який користується *дипломатичними привілеями та імунітетами,* або особі, яка є гостем країни; містить прохання до митної та прикордонної влади своєї країни надавати власникові В. л. усіляке сприяння при його переїзді через кордон. Зазвичай особа, якій виданий В. л., звільнюється від митного огляду. Оскільки привілеї, передбачені В. л., забезпечуються відповідно до наявності в його власника *паспорта дипломатичного* з *візою дипломатичною* відп. д-ви, більшість країн припинила практику
ВИДаЧІ В. Л. *Т.І. Шинкаренко*

ВІДКРИТИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПрОСТІр у доктрині *міжнародного права* — позначення повітр. простору, який знаходиться за межами дії держ. *суверенітету* (над *відкритим морем* й *Антарктикою).* Прав, режим В. п. п. базується на принципі його свободи, який реалізується відповідно до міжнар.-прав. норм. Так, у повітр. просторі Антарктики забороняється використання держ. літальних апаратів у військ, цілях; у повітр. просторі *виключної економічної зони* діють суверенні права та виключна юрисдикція прибережної д-ви в тій мірі, наскільки це необхідно для використання ресурсів зони в акваторії, штучних островів, установок і споруджень, енергії вітру та води. Поняття «відкритий повітряний простір» слід відрізняти від поняття «відкрите небо», режим якого встановлюється згідно з *Договором про відкрите небо 1992* для проведення спостережних польотів державами-учасниця-ми Договору над територіями інших держав-учасниць, а також визначає права й обов'язки держав-учасниць у рамках цього режиму.
О.В. Задорожніи

«Відкритих дверей» доктрина («Доктрина Хея») — політ.-практ. принцип екон. панування США в Китаї, проголошений держсекретарем *Дж. Хеєм* 1899. До кінця XIX ст. Китай вже був поділений на сфери впливу між великими європ. д-вами і Японією. США, спираючись на зростаючу екон. потугу, прагнули за допомогою цієї доктрини та принципу «рівних можливостей» підірвати екон. позиції інших д-ав і витіснити їх із Китаю. У вересні 1899 Хей звернувся до урядів з нотами, у яких були сформовані головні принципи доктрини. Кожна з країн, до яких зверталися США, мала дати запевнення, що США отримають принципи найсприятливішої нації у відп. «сфері впливу», а китайський договірний тариф за межами «сфери інтересів» для всіх країн буде однаковим. На залізницях у межах «сфери впливу» інших країн на території Китаю США пла-титимуть рівні з ними тарифи. «Рівні можливості» повинні були стати для США перевагою.
Ноти у відповідь не містили чітких зобов'язань, всі д-ви не заперечували доктрину, але робили певні застереження відносно можливостей застосування її у своїх «сферах впливу». Проте 20.03.1900 Хей заявив про фактичну згоду цих д-ав з викладеними ним пропозиціями. 3.07.1900 він звернувся до д-ав із новою нотою у зв'язку з міжнар. інтервенцією в Китаї, яка була здійснена для придушення т. зв. «боксерського повстання». У ноті підкреслювалась необхідність зберігати територ. й адмін. цілісність Китаю й дотримуватись «принципу рівної й справедл ивоїторгівлі в усіх частинах Китайської імперії». США намагалися підірвати «сфери впливу» конкурентів і зберегти можливість експансії в усіх регіонах Китаю. Це призвело до загострення амер.-рос. суперництва, зокрема в Маньчжурії. Загроза з боку Росії реалізації доктрини стала однією з важливих причин того, що США фактично підтримали Японію в рос-япон. війні 1904-05. Японія, зміцнивши свої позиції в Китаї, визнала «В. д.» д., що було підтверджено *Рута-Такахіри* і *Дансінга-Ісіїугодами.* Формального визнання «В. д.» д. США досягли на *Вашингтонській конференції 1921-22,* хоч міжнар. суперництво США, Японії та Великої Британії в Китаї не було усунуто. Япон. агресія в Китаї в 30-ті підірвала «В. д.» д. Після *Другої світової війни,* скориставшись поразкою свого головного суперника на Дал. Сході — Японії, США перейшли від «В. д.» д. до екон. і політ, закабалення Китаю. Перемога Китайської рев-ції 1949 поклала
Край «В. Д.» Д. у Китаї. *В.М. Гончар*

ВІДКРИТОГО МОрЯ свобода — один із галузевих принципів сучас. *міжнародного морського права,* визначає міжнар.-прав. режим *відкритого моря.* Формувався протягом століть як звичаєва норма міжнар. права. Дістав теорет. обгрунтування в працях таких видатних вчених як Ф. Вітторіа, А. Джентілі, *Г. Гроцій* (робота *«Ое* таге ПЬегит», 1604-05) та інших. У договірній формі закріплений у Женевській конвенції про відкрите море 1958 та в *Конвенції 00Н з морського права 1982.* Згідно з цим принципом, всім д-вам, як прибережним, так і тим, що не мають виходу до моря, належить право на безперешкодне використання відкритого моря і повітр. простору над ним без будь-якої дискримінації. Принцип В. м. с. включає в себе: свободу судноплавства, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства, свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наук, досліджень (додані Конвенцією 1982, ч. VII, ст. 87). Відповідно до принципу свободи судноплавства у відкритому морі кожна д-ва, прибережна, або така що не має виходу до моря, має право на те, щоб судна під її прапором ходили у відкритому морі. Цьому праву відповідає обов'язок всіх інших д-ав утримуватися від втручання в діяльність іноземн. суден у відкритому морі. Принцип свободи судноплавства діє у відношенні як цивільного, так і військ, мореплавства. Конвенція ООН з морського права не забороняє судноплавство під прапором міжнар. орг-цій. Інтенсифікація та практ. питання судноплавства регулюються численною кількістю міжнар. угод, які регламентують різні сторони судноплавної діяльності, зокрема прав, статус різних категорій мор. судів; безпеку мореплавства; надання допомоги, рятування на морі; умови та порядок заходу суден в іноземн. порти тощо. З метою забезпечення свободи судноплавства забороняється встановлювати і споруджувати штучні острови та будови в районах відкритого моря, в яких проходять шляхи інтенсивного міжнар. судноплавства. Військовий корабель не може проводити догляд іноземн. суден у відкритому морі, крім випадків, коли є розумні підстави підозрювати, що судно використовується з метою *піратства, работоргівлі,* несанкціонованого теле- та радіомовлення, існує випадок незазначення національності судна або підняття ним прапора, що не відповідає його дійсній належності. Здійсненням свободи судноплавства є транзитний прохід через протоки, що використовуються для міжнар. судноплавства, а також *архіпелажний прохід* через *архіпелажні води.*

Свободою польотів у повітр. просторі над відкритим морем користуються як прибережні держави, так і держави, що не мають виходу до моря; вона здійснюється з розумним урахуванням зацікавленості інших д-ав у користуванні свободою відкритого моря. Принцип свободи польотів (відповідно до ст. 2 Женевської конвенції про відкрите море 1958) знайшов підтвердження й у Конвенції ООН з морського права 1982 (ст. 87). Перебуваючи в повітр. просторі над відкритим морем, повітр. судна підпорядковуються винятковій юрисдикції д-ви їхньої реєстрації. Стосовно цього простору діють додатки до Конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 та регламенти щодо правил польоту повітр. суден, які приймаються *Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО),* а також міжнар. конвенції, спрямовані на забезпечення безпеки міжнар. цивільної авіації. Згідно з Конвенцією 1944, держави-учасниці зобов'язані забезпечувати караність усіх осіб, які порушують правила щодо повітр. простору над відкритим морем. Особливий режим міжнар. польотів встановлений у повітр. просторі над *протоками міжнародними.* Відповідно до заг.-визнаного принципу міжнар. права, цивільні повітр. судна безперешкодно здійснюють міжнар. польоти транзитом через повітр. коридор, розташований над протоками, що є основними повітр. шляхами (Гібралтарська, Ла-Манш, Дуврська тощо). При цьому слід дотримуватися правил, встановлених Радою ІКАО, і положень Додатку 2 до Конвенції 1944. Прав, режим може також включати і правила прибережної д-ви. Деякі особливості міжнар.-прав. режиму міжнар. польотів у районі південніше 60-ї паралелі відображені в Договорі про Антарктику 1959.

Свобода рибальства у відкритому морі обмежується межами 200-мильної *економічної зони,* де прибережними державами здійснюються суверенні права у відношенні рибних ресурсів. Положеннями Конвенції ООН з морського права 1982 підтверджено дію свободи рибальства у відношенні тієї частини відкритого моря, яка знаходиться за межами *виключної економічної зони* д-ав. Мор. живі ресурси цієї частини відкритого моря знаходяться в заг. рівному користуванні всіх д-ав світу, які можуть здійснювати дослідження та використання зазначених ресурсів за умов дотримання *норм міжнародного права.* Свобода рибальства передбачає здійснення кожною д-вою при її реалізації самостійно або на основі співробітництва заходів щодо збереження та управління живими ресурсами, які ні за формою, ні за змістом не повинні бути дискримінаційними щодо рибалок інших д-ав. При здійсненні промислу у відкритому морі повинні дотримуватися зобов'язання д-ав за міжнар. угодами, вт. ч. встановлені такими угодами обмеження промислу окремих видів мор. живих ресурсів, і передбачатися можливість проведення міжнар. контролю за дотриманням погоджених правил вилову риби. Притягнення до адмін. або кримінальної відповідальності за порушення правил рибальства здійснюється виключно *державою прапору.* При визначені розміру вилову та встановленні інших заходів щодо збереження живих ресурсів відкритого моря д-ви повинні вжити на підставі достовірних наук, даних заходи з метою підтримання та поновлення популяцій виловлених видів на рівнях, на яких може бути забезпечено максимально стійкий

вилов. Необхідність раціонального використання мор. біологічних ресурсів з урахуванням їхньої просторової та видової обмеженості в природі сприяла появі міжнар.-прав, норм, спрямованих на виникнення та визнання нового принципу міжнар. мор. права — принципу раціонального використання і збереження живих мор. ресурсів. Останній передбачає широке міжнар. співробітництво д-ав на двосторонній та багатосторонній основі, в т. ч. і у рамках міжнар. орг-цій, щодо погодження умов промислу за видами, районами, сезонами; заборону промислу окремих видів; обмін наук, даними, статистичною інформацією щодо рівня вилову тощо.
Всі названі свободи слід здійснювати з урахуванням норм міжнар. права, повагою до відп. прав інших д-ав, а також — враховуючи права д-ав щодо діяльності в районі.
О.В. Задорожній, В.С. Ржевська

Відмарович (Уісітагоуіс) Джуро (1.04.1947, с. Піль'єніце, Хорватія) — хорватський громад, -політ. діяч і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив філос. ф-т Загребського ун-ту (1970). Працював у школі викладачем марксизму та теорії самоврядного соціалізму. У 1989 вступив до Хорватського демократичного союзу (ХДС) і за парт, списком на виборах 1990 був обраний до Сабору (парламенту) Хорватії (до 1995), входив до складу к-ту з проблем нац. меншин;
у 1990-91 очолював групу представників від Хорватії у Палаті республік та країв Скупщини (верхній палаті парламенту) СФРЮ; 1992-93 — очолював загребську міську орг-цію ХДС, належав до найбільш радикального крила ХДС, беззастережно підтримував лінію Президента Хорватії *Ф. Туджмана.* Займався істор. дослідженнями в галузі хорватської діаспори в Австрії та Угорщині. Деякі публікації В. щодо становища градищанських хорватів в Австрії викликали протест з боку Відня. У 1995-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні. У 1999-2002 працював у МЗС Хорватії,
З 2002 — на пенсії. *М.С. Каменецький*

Відмова у правосудді — відмова або небажання компетентних органів держави перебування відповідно до свого законодавства відновити порушені права іноземця, відшкодувати завдані йому збитки або притягнути до відповідальності осіб, винних у порушенні його прав. У широкому розумінні відмова розглядається як недотримання д-вою встановленого у внутр. законодавстві прав, режиму перебування іноземців, а отже не обмежується виключно відмовою власне органів правосуддя забезпечити виконання передбаченого нац. законодавством обсягу гарантій, встановленого для іноземців. Ухвалення нац. судом несприятливого для іноземця рішення не може розглядатись як В. у п. Остаточно не вирішеним залишається питання про можливість кваліфікувати дії або бездіяльність компетентних держ. органів як В. у п., якщо не вичерпано нац. засобів прав, захисту. Загальновизнано, що В. у п. є підставою
ДЛЯ НадаННЯ ДИП. ЗаХИСТу. *О.В. Задорожній*

Відновлення у громадянстві (реінтеграція) — один із способів набуття *громадянства,* що полягає в його наданні особі, яка раніше мала громадянство даної держави, а потім через якісь причини його втратила. Від інших способів набуття громадянства (зокрема, натуралізації) відрізняється спрощеною процедурою. Для реінтеграції особі необхідно подати заяву про В. у г. до компетентних держ. органів, причому, за заг. правилом, постійне проживання на території даної д-ви не є для цього обов'язковою умовою. У деяких випадках д-ва може приймати спец, законодавчі акти про особливий порядок В. у г, але, як правило, ця можливість передбачена в загальному, а не в спец, законодавстві про громадянство. У більшості прав, систем В. у г. є не самостійним способом набуття громадянства, а являє собою *натуралізацію* в спрощеному порядку. Проте д-ва може законодавчо встановити обмеження для В. у п: як правило, щодо осіб, які набули громадянство внаслідок подачі завідомо неправдивих свідчень або фальшивих док-тів (ст. 19 Закону України «Про громадянство України») та за наявності інших передбачених законодавством перешкод для набуття громадянства. Д-ви, які законодавчо не визнають подвійного громадянства, можуть встановлювати вимогу особі вийти з інозем. громадянства як
УМОВУ ДЛЯ реінтеграції. *О.В. Буткевич*

Відомство закордонних справ — внутр-держ. орган зовн. зносин, шо здійснює повсякденну оперативну зовн.-політ, діяльність, спираючись на *дипломатичну службу,* її центр, апарат та закордонні установи. Є найважливішою ланкою заг.-держ. механізму для орг-ції на практиці діяльності, пов'язаної з зовн. зносинами д-ви. Заг. назва цього держ. органу — МЗС, хоча в різних країнах він називається ло-різному: у Великій Британії — Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності *(Форін оффіс);* у Франції, Бельгії — Міністерство зовнішніх зносин; у США — *Державний департамент США;* у Швейцарії — Федеральний департамент закордонних справ тощо.
В. з. с. систематично готує інформацію для уряду з питань *зовнішньої політики,* вносить пропозиції та реалізує рішення, прийняті в цій галузі. У переважній більшості країн зовн.-політ, відомство здійснює

систематичне спостереження за діяльністю всіх відомств, які у своїй практ. роботі стикаються з питаннями зовн. політики та зовн. зносин з іншими країнами, надає їм усіляку допомогу у виконанні завдань, покладених на них урядом. Зовн.-політ, відомство представляє та захищає права й інтереси своєї д-ви у сфері *міжнародних відносин,* здійснює дип. й коне, зносини з інозем. д-вами, повсякденне керівництво *дипломатичними представництвами* за кордоном, як постійними, так і тимчасовими, забезпечує участь у міжнар. міжурядових орг-ціях, веде підготовку зовн.-політ, кадрів, підтримує постійний зв'язок із засобами масової інформації (як національними, так і міжнародними), забезпечує розробку та видання архівних матеріалів і док-тів з питань зовн. політики. В. з. с. підтримує зв'язок і веде переговори з інозем. дип. представництвами та делегаціями, готує проекти угод тощо.

МЗС кожної країни поділяється, як правило, на центр, апарат та закорд. органи, які, у свою чергу, бувають постійні й тимчасові. Орг-ція та структура центр, апарату В. з. с. зумовлюється завданнями зовн. політики д-ви. Зазвичай в його складі є оперативні дип. (територіальні й функціональні) та адмін.-госп. відділи й управління (департаменти). Територ. підрозділи здійснюють оперативну дип. роботу з д-вами певного регіону, насамперед через дип. представництва акредитуючої д-ви, підтримують контакти з посольствами країн регіону; функціональні (коне, міжнар. орг-цій, протокольний, наук.-техн., екон., культ, співробітництва тощо) — виконують роботу в межах певних напрямків зовн. зносин; адмін.-госп. — займаються госп., фінанс. та іншими питаннями. У центр, апараті можуть бути створені інші специфічні підрозділи, нанр., управління *послів з особливих доручень,* ірупа координації зв'язків із центр, органами влади тощо. Голова В. з. с. входить до складу уряду. За посадою (як і глава д-ви та голова уряду) він може вести переговори і, зазвичай, підписувати *договори міжнародні*без спец, повноважень.

Відомо про існування прототипів В. з. с. у стародавньому Єгипті, Візантії, Японії. У європ. д-вах започаткування особливих установ, які займалися зовн. зносинами, відбулось у XV-XVI ст., шо значною мірою пов'язано з практикою орг-ції постійних дип. представництв (напр., у Московському царстві 1549 був створений *Посольський приказ).* До ХУПІ-ХІХ ст. у більшості країн В. з. с. сформувались як спец, міністерства чи подібні їм органи. В Україні перше В. з. с. було створено за доби Центральної ради (22.12.1917) під назвою «Генеральне секретарство з міжнародних справ». Ряд важливих кроків для розбудови відомства було здійснено за доби гетьманату П. Скоропадського *(Міністерство закордонних справ Української Держави),* складні зовн.-політ. завдання в умовах частої зміни місця перебування вирішувало *Міністерство закордонних справ УНР періоду Директорії.* У дип. історії України 1917-23 відомі також В. з. с. ЗУНР-ЗО УНР (Державний секретаріат закордонних справ) та радянської України (Секретарство закорд. справ, *Народний комісаріат закордонних справ УСРР).* 1944 в Україні було створено союзно-респ. відомство закорд. справ УРСР. Новий етап у розвитку *Міністерства закордонних справ України* розпочався 16.07.1990, коли Верховна Рала прийняла Декларацію про держ. суверенітет України.

В.М. Матвїсшсо

Відомство закордонних справ УНР доби Центральної Ради. Створення і становлення відомства закорд. справ України як повноцінної держ. структури пов'язане з проголошенням 10.06.1917 1-го Універсалу української Центральної Ради, згодом — утворенням УНР та проголошенням її незалежності. З перших днів існування Ген. Секретаріату (створений 15.06.1917, визнаний Тимчасовим урядом вищим виконавчим органом України 4.08.1917) в його складі розпочало діяльність Ген. секретарство міжнац. справ, що стало прообразом першого зовн.-політ, відомства України в XX ст. Його головним завданням було врегулювання міжнац. відносин поміж етнічними групами- населення України (очолював відомство С. Єфремов, з 15.07.1917 — *О. Шульгин).* Усвідомлення вищими урядовцями УНР окре-мішності інтересів народу України на міжнар. арені у зв'язку з майбутнім процесом повоєнного світоустрою, у т. ч. проблема виходу з *Першої світової війни,* стимулювали створення центр, установи дип. служби УНР — Ген. секретарства міжнар. справ. Завдання захисту інтересів укр. народу не тільки в Україні, але й за її межами переростало рамки функцій Ген. секретарства міжнац. справ (напр., уже 13.12.1917 представники УНР від імені уповноважених делегацій країн Четверного союзу були запрошені взяти участь у мирних переговорах у Бресті). У зв'язку з цим 22.12.1917 голова Ген. секретаріату *В. Винниченко* і ген. секретар з міжнац. справ О. Шульгин підписали «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ», який цього ж дня був схвалений на засіданні укр. уряду й поданий на розгляд Центральної Ради. Згідно зі схваленим док-том було визначено основні завдання діяльності Ген. секретарства міжнар. справ, а саме: «здійснення міжнародних зносин держави, охорона інтересів українських громадян поза межами УНР, тимчасово — загальне влаштування національних непорозумінь в межах УНР».

Першою школою для дип. кадрів України стали *Брестські мирні переговори 1917-18* з представниками Центральних д-ав. Потужного імпульсу розбудові дип. служби України надав 4-й Універсал Центральної

Ради, який проголосив повну самостійність УНР (11.01.1918). Згідно з положеннями цього док-та виший виконавчий орган України став іменуватись Радою Народних Міністрів, відповідно Ген. секретарство міжнар. справ було перетворено в *Міністерство закордонних справ.* Саме в цей час розпочалась активна робота зовн.-політ, відомства над створенням мережі дип.-конс. установ, формуванням відп. прав, бази дип. діяльності та підготовкою дип. кадрів, відбувалося становлення в орг. відношенні центр, апарату зовн.-політ, служби. На поч. січня 1918 Ген. секретарство міжнар. справ УНР виробило «Проект організації Народного Міністерства Справ закордонних». Цей документ визначав головні функції МЗС УНР: вести політ, зносини з іноземн. д-вами та їхніми представництвами, охороняти інтереси укр. громадян за кордоном та іноземців в Україні, виробляти проекти законів щодо компетенції МЗС, зберігати міжнар.-прав, акти УНР тощо. Керівництво відомством мали здійснювати міністр та його заступник, які призначались урядом. Центр, підрозділом при керівництві (своєрідним «мозковим центром») визначалась Політична секція, яка мала готувати проекти угод, ноти та інші акти, виконувати особливі доручення уряду за кордоном, представляти МЗС перед іншими відомствами УНР зі службових питань. Штат секції складався з 5 старших та 7 молодших урядовців для особливих доручень, які особисто призначались міністром і відповідно йому безпосередньо підпорядковувались. Основним робочим органом мін-ва визначався Департамент МЗС, до якого долучалася Канцелярія мін-ва. Департамент очолювали директор *(К. Лоський)* та два віце-директори, один з яких мав бути за фахом юристом і контролювати роботу відп. підрозділів. При директорові несли службу 3 урядовці для особливих доручень. До Департаменту входили відділи, які до квітня 1918 були загалом сформовані й розпочали роботу: загальний (очолював В. Дяконенко), консульський (О. Су-ховерський), юридичний *(В. Оренчук),* літературно-архівний (Ф. Слюсаренко), бухгалтерсько-господарський (П. Рибко), які у свою чергу поділялись на діловодства. У відділах встановлювались посади завідувачів відділів і діловодств, діловодів, помічників, канцелярських співробітників. Усі вони заміщувалися наказами директора департаменту. Заг. проектний штат центр, установи відомства становив спочатку 88 осіб, а у процесі подальшої розробки зріс до 126 осіб. Варто зазначити, що формування та становлення центр, апарату відомства закорд. справ УНР відбувалось за функціональним принципом, шляхом виокремлення певних підрозділів, які відповідали за конкретні напрямки роботи.

Певну специфіку орг. структурі МЗС надавала та обставина, що вона створювалася за умов відсутності розгалуженої мережі закорд. *дипломатичних представництв.* Так, за відсутності консульств за кордоном (фактично за доби Центральної Ради їх не встигли запровадити), функції коне, підрозділу МЗС зводились лише до виконання коне, функцій на території України. У зв'язку з тим, що перші дип. представництва України були сформовані та відряджені за кордон лише в березні — квітні 1918 (16.03.1918 главою дип. місії УНР до Німеччини було призначено *О. Севрюка,* 17.03.1918 до Туреччини — *М. Левитського,* 5.04.1918 до Румунії — *М. Гала-гана,* 15.04.1918 до Австро-Угорщини — *А. Яков-лєва),* за доби Центральної Ради, в укр. МЗС ще не було створено відп. підрозділу, хоча, ймовірно, що його функції мав виконувати інститут урядовців для особливих доручень при МЗС. До 1.04.1918 у складі МЗС існував міжфедерат. відділ, що свого часу був створений для облаштування федерат, зв'язків України з Росією.

За доби Центральної Ради відомство закорд. справ УНР очолювали: 22.12.1917-18.01.1918-О. Шульгин (15.01.1918 разом із більшістю колег з уряду В. Винниченка подав у відставку, яка була затверджена Малою радою 18.01.1918); 29.01-29.04.1918 — *В. Голубович,* який одночасно (з 18.01.1918) був головою Ради Народних Міністрів. За урядування В. Голубовича функції керуючого МЗС 24.03-29.04.1918 виконував

М. ЛюбиНСЬКий. *В.М. Матвієнко*

Відповідальність держави за діяльність

ЇЇ органів — проблемне питання інституту між-нар. відповідальності, підставою для виникнення якого є той факт, що на практиці дії *держави* є діями її органів або офіц. осіб. У літературі висловлювались окремі думки (Н. Захаров, Ю. Петровський, В. Менжинський), що суб'єктом міжнар.-прав. відповідальності можуть бути держ. органи. Сучас. *міжнародне право* визнає принцип єдності суверенної держ. влади, відповідно до чого д-ва несе безпосередню відповідальність за дії своїх органів законодавчої, судової та виконавчої влади. Комісія міжнар. права виходить з того, що відповідальність д-ви за діяльність її органів є міжнар.-прав. відповідальністю д-ви як такої, оскільки д-ва не виступає на міжнар. арені інакше, як через свої органи, що здійснюють суверенну волю д-ви. Т ч., будь-яка поведінка д-ви, що порушує її міжнар.- прав. зобов'язання, може виражатись лише в діях чи бездіяльності держ. органів. Тому згідно зі ст. 4 Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-протиправні діяння (2001) поведінка будь-якого органу д-ви, що має такий статус відповідно до внутр. права цієї д-ви, розглядається згідно з міжнар. правом як діяння такої д-ви за умови, що вказаний орган діяв у такій ролі. Відповідальність д-ви не залежить від ієрархічного положення органу в системі держ. орг-ції та від його

характеру (стосовно законодавчої, виконавчої, судової чи іншої влади). Як діяння д-ви розглядається також і поведінка органів її адмін.-територ. підрозділу, а також орг-цій, уповноважених за внутр. правом д-ви здійснювати певні прерогативи держ. влади, за умови, що вони діяли в ролі таких. Перевищення органом своїх повноважень, встановлених внутр. законодавством, не звільняє д-ву від міжнар.-прав. відповідальності. *М.М. Гнатовський*

Відповідальність держави за поведінку

Окремих ОСІб — проблемне питання інституту міжнар. відповідальності, підставою для виникнення якого є той факт, що на практиці дії держави є діями її органів або офіц. осіб. Відповідно до ст. 5 Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-протиправні діяння (2001) поведінка особи або утворення, що не є органом д-ви, проте уповноваженого правом цієї д-ви здійснювати елементи держ. влади, розглядається як діяння цієї д-ви за *міжнародним правом,* за умови що в даному випадку ця особа або утворення діють у такій ролі. У міжнар. практиці відомі випадки звернення д-ав до послуг приватних осіб або груп осіб. При цьому д-ва може уникати відкритих дій своїх органів, даючи приватним особам доручення щодо виконання на території іноозем. д-ви певних доручень держ. органів. Відповідно до ст. 8 проекту статей поведінка особи або групи осіб розглядаються як діяння д-ви за міжнар. правом, якщо ця особа чи група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом чи контролем цієї д-ви при здійсненні такої поведінки. Ст. 9 проекту також передбачає, що поведінка особи або групи осіб розглядаються як діяння д-ви за міжнар. правом, якщо ця особа чи група осіб фактично здійснює елементи держ. влади за відсутності або при неспроможності офіц. влади та в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади.
М.М. Гнатовський

Відповідальність матеріальна — форма

відповідальності міжнародно-правової суб'єктів міжнар. права, яка настає у випадку порушення міжнар. зобов'язань із завданням при цьому матеріал, збитків. В. м. може виражатись у формі *репарації, реституції* або *субституції.*
М.М. Гнатовськии

Відповідальність міжнародних організацій настає внаслідок порушення ними зобов'язань, які випливають з *договорів міжнародних* та інших джерел *міжнародного права.* Специфіка В. м. о. випливає з особливостей їхньої право-суб'єктності (див. *Міжнародних організацій право-суб'єктність).* Межі та обсяг В. м. о. визначаються їхніми статутами, а також деякими універсальними міжнар. дог-рами (Договір про принципи діяльності д-ав з дослідження й використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967, Конвенція про міжнар. відповідальність за збитки, завдані косм. об'єктами 1972 тощо). Ст. 57 *Статуту ООН* передбачає відповідальність спеціалізованих установ ООН у відп. галузях. Сучасне міжнар. право визнає міжнар. орг-ції суб'єктами міжнар.-прав. відповідальності, яка наступає незалежно від того, порушено її органами статутні зобов'язання, чинні норми заг. міжнародного права чи норми внутр. права орг-ції. Міжнар. орг-ції можуть нести як політ., так і матеріал, відповідальність. Політ, відповідальність можлива у випадку прийняття орг-цією дискримінаційного рішення, порушення положень угоди про штаб-квартиру, неправомірного застосування збройних сил тощо. Матер. В. м. о. може настати внаслідок: недбалого здійснення нею власних функцій, у результаті чого було завдано шкоди іншим суб'єктам; невиконання міжнар. зобов'язань за угодами, стороною яких є орг-ція; нанесення збитку джерелом підвищеної небезпеки (від косм. апарату до автомашини чи судна орг-ції); недотримання санітарних норм, техн. регламентів тощо. Матер. відповідальність може мати наслідком безпосередню В. м. о. або солідарну В. м. о. і держав-членів. Міжнар. орг-ція несе відповідальність за протиправну поведінку своїх виконавчих органів і персоналу. Так, 1957-65 ООН уклала угоди з Бельгією, Грецією, Італією, Люксембургом і Швейцарією про відшкодування збитків, завданих громадянам цих д-ав і їхньому майну *Збройними силами ООН* в Конго. Залежно від визнання правоздатності міжнар. орг-ції на території д-ви, на підставі установчого акта або
угоди з д-вою про її штаб-квартиру або представництво, вона може нести відповідальність за *міжнародним приватним правом* або правом країни
перебування. *ММ. Гнатовськии*

Відповідальність міжнародно-правова за визначенням *Комісії міжнародного права ООН* — всі види правовідносин, що виникають у рамках *міжнародного права* в результаті міжнар.-проти-правного діяння держави, незалежно від того, чи йдеться лише про правовідносини між державою, яка здійснила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнар. права й незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної

держави відновити в правах державу, яка постраждала, і відшкодувати завдані їй збитки (шкоду), або охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнар. права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму за міжнар. правом. Відповідальність д-ав охоплює ті наслідки, які те чи інше міжнар.-протиправне діяння може мати згідно з нормами міжнар. права в різних випадках. В. м.-п. реалізується в міжнар. правоохоронних відносинах між державою-порушницею і постраждалою д-вою; виникає внаслідок вчинення міжнар. правопорушення; пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; має за мету забезпечення міжнар. законності й міжнар. правопорядку. Норми міжнар. права, які регулюють підстави, зміст і реалізацію В. м.-п. складають окремий заг.-системний інститут (на думку деяких дослідників — галузь) сучас. міжнар. права, що досі складається переважно із звичаєвих норм. Його кодифікацію було розпочато наприкінці 50-х XX ст.; остання редакція проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-про-типравні діяння було прийнято 2001 на 53-й сесії Комісії міжнародного права ООН. Виділяють нормативно-прав. та фактичні підстави В. м.-п. До перших відносять юридично обов'язкові міжнар.-прав. акти, на підставі яких певне діяння кваліфікується як міжнар. правопорушення і відповідно до яких суб'єкт міжнар. права повинен нести В. м.-п. Діяння д-ви може бути кваліфіковане як міжнар.-протиправне лише на підставі міжнар. права. На таку кваліфікацію не може вплинути кваліфікація цього ж діяння як правомірного згідно з внутр.-держ. правом. Фактичною підставою виникнення В. м.-п. є міжнар. правопорушення. *М.М. Гнатовськии*

Відповідальність політична (нематеріальна) — форма *відповідальності міжнародно-правової*суб'єктів міжнар. права, яка настає у випадку порушення міжнар. зобов'язань. Чіткої межі між В. п. (нематеріальною) і *відповідальністю матеріальною* не існує. Матеріал, збиток може спричинити лише політ, відповідальність і, навпаки, нематеріал. збиток (напр., порушення прав людини) може призводити до матеріал, відповідальності за моральну шкоду. В. п. може проявлятись у таких формах, як сатисфакція, ресторація, обмеження *суверенітету,* обмеження *держави юрисдикції* тощо. Сатисфакція — це задоволення нематеріал. вимог для відшкодування збитку, завданого, серед іншого, честі й гідності д-ви. Сатисфакція може бути простою (висловлення офіц. співчуття, жалю; принесення вибачення; запевнення в тому, що подібні акції не матимуть місця в майбутньому; визнання неправомірності вчинених дій; дезавуювання дій представника д-ви; вияв пошани й почестей до прапора потерпілої д-ви й виконання її гімну в урочистій обстановці; видання спец, законодавчого чи іншого нормативного акта для забезпечення виконання зобов'язань тощо) і надзвичайною (тимчасове обмеження суверенітету та правоздатності д-ви, призупинення діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів д-ви, здійснення влади органами іншої д-ви, реорганізація політ, системи, заборона діяльності певних політ, партій, демілітаризація і скорочення збройних сил, контроль за використанням наук, потенціалу тощо). При ресторації держава-порушниця зобов'язується відновити попередній стан певного матеріал, об'єкта (відновлення якості питної води, що погіршилась унаслідок прикордонної діяльності держави-порушниці тощо). Як форма В. п. застосовується призупинення прав і привілеїв, що випливають із членства в міжнар. орг-ціях або, як крайній захід, виключення з міжнар. орг-ції (напр., виключення СРСР з *Ліги Націй* 1940 за розв'язання війни проти Фінляндії). Застосування тих чи інших форм В. п. залежить від характеру та ступеня важкості правопорушення. *М.М.Гнатовський*

ВІДПУСКНІ грамОТИ. У дип. практиці деяких країн зберігся порядок направлення В. г. на *послів* іноземн. держав, які від'їжджають. Після від'їзду дип. представника, відкликаного за ініціативою свого уряду, глава д-ви перебування надсилає главі д-ви, який призначив дип. представника,
В. г. У них зазвичай зазначається позитивна роль дип. представника в розвитку відносин між двома д-вами та робиться комплімент на його адресу. Іноді В. г. закінчуються фразою про те, що глава д-ви перебування «відпускає» дип. представника. В. г. пересилаються дип. каналами, відповіді на них давати не прийнято. У сучас. дип. практиці направлення В. г. зустрічається дуже зрідка.
В.М. Матвієнко

ВІДРЯДЖЄННЯ довготермінове — перебування працівників *дипломатичної служби* держави, зазвичай за принципом *ротації,* в її закорд. дип. установах. Згідно зі ст. 21 *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001,* В. д. дип. працівників триває, як правило, до 4 років у д-вах з нормальними кліматичними умовами та стабільною політ, ситуацією і до 3 років у д-вах з важкими кліматичними умовами або складною політ, ситуацією. Для адмін.-техн. працівників термін В. д., з урахуванням вищезгаданих умов, становить відповідно — 2-3 роки. Після закінчення В. д. працівникам дип. служби надається попередня посада, а в разі неможливості цього — рівноцінна їй посада в системі органів
ДИП. Служби. *В.М. Матвієнко*

Віза дипломатична — особлива позначка, яку проставляє *відомство закордонних справ, дипломатичне представництво* або *консульська установа.* Означає визнання дип. статусу особи, в паспорті якої вона ставиться: членів уряду та вищих посадових осіб д-ви, делегатів на міжнар. конференції, осіб, які направляються з надзвичайними дип. місіями, дип. співробітників відомства закордонних справ, відряджених з офіц. цілями, дип. кур'єрів тощо. В. д. прийнято надавати й тоді, коли особи, що мають на них право, їдуть у приватних справах. В. д. може видаватись у порядку люб'язності й особі, яка не має *дипломатичного*
Паспорта. *Т.І. Шинкарснко*

Візантійська дипломатія — дипломатія Візантії чи Візантійської імп. (умовна, введена істориками XVIII ст., назва середньовічної д-ви, що утворена від назви стародавнього грец. м. Візантія на Босфорі, на місці якого імп. Конс-тантин 326 заснував Константинополь і 330 переніс туди з Рима столицю Римської імп.). 396 Римська імп. була розділена на Західну зі столицею в Римі, й Східну зі столицею в Константинополі. 476 Зах. Римську імп. знищили варвари, а Східна збереглась. Держ. продовженням останньої стала Візантія, імператори й верхівка якої наполягали на держ. і культ, спадкоємності від Римської імп., наз. Візантію Романією, а себе ромеями (римлянами). На Русі Візантію іменували Грецькою країною, її жителів — греками, бо вони розмовляли грец. (середньовічною) мовою.
Візантія впродовж майже тисячоліття була найсильнішою д-вою у світі, її політ., дип. й ідеолог, впливу зазнали всі країни й народи Європи та багато — Бл. і Сер. Сходу. Цей вплив грунтувався не тільки й не стільки на військ, силі імперії, що в окремі роки поширювала свою владу на величезні території, скільки на вміло проведеній у різні часи зовн. політиці. В. д. була найдосконалішою у світі: в д-ві існувала спец. дип. служба, а в чисельних учбових закладах вищого типу імперії виховувались вправні дипломати, що володіли багатьма мовами близьких і далеких сусідів та навичками вести тривалі й важкі переговори. Д-ва провадила активну й гнучку зовн. політику, користувалась для досягнення політ, мети засобами дип., екон., ідеолог, (церк.) і культ, тиску. Навколишні, близькі й далекі, країни втягнулись (або були втягнені) до орбіти Візантії. Завдяки відносинам, що встановились у народів Схід, й Півд. Європи з імперією в середньовіччі, їхні панівні й освічені класи та прошарки стали сприймати різні сторони візантійської цивілізації, а з перебігом часу зробились носіями візантійської культ, традиції, у т. ч. — дип. практики. У сучас. науці поширений термін «Візантійське співтовариство народів», оскільки візантійська політика, дипломатія, культура та її спадщина справляла настільки сильний вплив на країни Схід, й Півд. Європи, що цілком виправданим буде вважати їх єдиною міжнар. спільнотою. Помітне місце в ній посідала Давньоруська держава.
Упродовж тисячоліття Візантії доводилось суперничати з багатьма країнами, найперше — із Зах. Римською імп. (спадкоємницею якої стала *Священна Римська імперія),* вона вступала в мирні й військ, стосунки з арабськими, тур., кавказькими, численними півд.-європ. і зах.-європ. д-вами та держ. утвореннями, досягаючи успіху переважно методами гнучкої й умілої дипломатії. Протягом останніх століть свого існування (X- XV) Візантія суперничала з папством і Священною Римською імп. за панування в Італії та кількох інших країнах Європи, поставила під свій вплив болгар та інших півд. слов'ян. Головні зусилля В. д. у слов. світі були спрямовані на Київську Русь. Великою мірою могутність і вплив Візантії у всі часи стояли на витонченій та ефективній міжнар. політиці.
Вміло служила В. д. візантійська церква. Вплив В. д. особливо чітко виявився у сприйманні від імперії християнства народами Схід, та Півд. Європи, що встали і4а шлях держ. розвитку. 865 прийняла хрещення Болгарія, у 870-х — сербські князівства, 989-90 — Київська Русь, що в II пол. IX — на поч. X ст. встановила з Візантією та її володіннями в Криму багатосторонні політ., дип., культ, й екон. зв'язки. Створена в сер. IX ст. візантійськими церк. і культ, діячами Кирилом (Константином Філософом) і Мефодієм слов. писемність стала проникати на Русь ще до запровадження там християнства, але поширилась у тамтешньому суспільстві після хрещення, оскільки христ. богослужіння неможливе без церк.-літургічних книг і широкого кола освіченого духівництва. Першими церковнослужителями на Русі були греки й, мабуть, болгари. Руська церква (у ранзі метрополії) підкорялась Візантійському патріархату. За невеликими виключеннями (Іларіон, Климент Смолятич) митрополитами в Києві були греки, яких надсилали з Константинополя. Церк. служителі грец. походження були провідниками візантійської зовн. політики в країнах перебування, часто виконували дип. доручення імперії.
Візантія залишалась головним дип. й екон. партнером Київської Русі аж до часів *Ярослава Мудрого.* Ще в додерж, період схід, слов'яни вступали в торг., політ., дип. й воєнні контакти з імперією. Починаючи з VI ст., вони справляли тиск на півн. рубежі Візантії по Дунаю, їхні човни проходили до Егейського і Середземного морів, й імперським дипломатам часто доводилось укладати з слов'янами мирні угоди. Виникнення першого держ. об'єднання на схід.-слов. землях, Київського князівства *Аскольда,* ознаменувало вихід Русі на міжнар. сцену. 18.06.860 руський флот на чолі з Аскольдом удерся до бухти Золотий

Ріг і обложив Константинополь. Імп. Миха'шу довелося вступити в перетрактації з Аскольдом, укласти мирну угоду (першу серед відомих за джерелами дип. актів схід, слов'ян), сплатити контрибуцію й надати привілеї руським купцям на землях Візантії.

Створення Давньоруської держави (Київської Русі) й утвердження князя *Олега* в Києві 882 ознаменувало появу сильної країни, з якою довелось рахуватись урядові Візантії. 907 Олег на чолі величезного флоту та суход. війська напав на Константинополь і змусив імператорів-співпра-вителів Лева й Александра просити миру Після тривалих і важких переговорів візантійський уряд відновив привілеї для руських купців, які вони одержали завдяки миру Аскольда з імператором 860 і згодом втратили, сплатив чималу контрибуцію. Попередня угода 907 і мирний договір 911 між Візантією та князем Олегом були першими (що збереглися) текстами дип. актів Давньоруської держави, вони вписані до «Повісті временних літ». Ці й наступні походи Русі на Візантію, як можна судити з текстів угод між ними, диктувались, насамперед, екон. інтересами схід.-слов. д-ви: Візантія була головним і до сер. XI ст., по суті, єдиним ринком збуту надлишкового продукту, що його здобували князі з дружинниками у вигляді данин (насамперед, «полюддя») із залежного населення країни. Продаючи на візантійських торгах хутра, мед, віск, зерно, продукти харчування й лісових промислів, руські князі й бояри купували предмети розкоші (коштовні тканини, дорогоцінну зброю, прикраси, вино, фрукти та ін.). Тому в текстах дог-рів Русі з греками основна увага приділена торгівлі руських людей у Візантії, умовам перебування в містах імперії руських купців і дипломатів. Менш вдалими виявились походи на Візантію наступника Олега *Ігоря* 941 і 944, після яких, згідно з текстом *русько-візантійського договору 944,* руське купецтво втратило частину привілеїв на візантійських ринках. Наступниця й дружина Ігоря *Ольга* (944-64) зав'язала мирні стосунки з імперією та відвідала Константинополь на чолі посольства, вела переговори з імп. Константаном Багрянородним. «Повість временних літ» стверджує, що між Ольгою й імператором велись тривалі перетрактації, унаслідок яких княгиня надала Візантії військ, допомогу. Зате спроби *Святослава Ігоревича* (964-72) закріпитись у Нижньому Подунав'ї внаслідок кампаній 968 і 969-71 закінчились невдачею. Задог-ром Святослава з імп. Іоанном Цимісхієм Київська Русь була змушена зректись володінь у Криму (за винятком Східного, де напр. X ст. утворилось Тмутороканське намісництво *Володимира Святославича),* її витіснили з Подунав'я та відтіснили від Чорного моря.

Новий етап міждерж., зокрема дип., стосунків Київської Русі з Візантією настав за князювання Володимира Святославича (978-1015).

Він одружився з сестрою імп. Василія Анною, потіснив Візантію в Криму. Це сталося завдяки вмілому проведенню переговорів великого князя київського з імп. Василієм, підкріплених воєнною операцією в Криму та здобуттям руським військом головного візантійського міста на піво-ві Херсонес. Наступник і син Володимира Ярослав Мудрий (1019-54) волів провадити мирну політику щодо Візантії, незважаючи на невдалу для нього війну з імперією 1043 (спровоковану імп. Константином Мономахом). Згідно з підписаним наприкінці 1040-х — на поч. 1050-х русько-візантійським дог-ром імператор відшкодував Русі збитки, заподіяні перед 1043 її купцям і монастиреві на Афоні, видав свою доньку за сина Ярослава Всеволода. Від того шлюбу народився *Володимир Мономах.* Вступ Київської Русі в добу удільної роздробленості в сер. XII ст. порушив її цілісну раніше зовн. політику. Відтоді князівства, що складали федерат. Давньоруську державу, проводять самостійні зносини з інозем. д-вами. Дип. стосунки з Візантією перебирають гол. ч. Галицьке й Волинське князівства. їхні князі спираються на Візантію в зовн.-політ. діяльності, втручаються у внутр. візантійські справи. 1164 *Ярослав Осмомисл* проти волі імп. Мануїла надав притулок майбутньому імп. Візантії Андроніку Комніну. Руські государі часом допомагали імперії захищатись від кочовиків: 1197 чи 1198 *Роман Мстиславич* волинський розгромив половців, що підступали до Костантинополя. Однак наростаючий розпад Давньоруської держави, підкорення її монголо-татарами 1237-41 унеможливили подальші дип. й політ, стосунки Русі з Візантією. Досконала В. д. не змогла врятувати імперію від занепаду і розпаду, унаслідок чого 1453 вона була завойована турками-османами і припинила існування.

Література: Успенский Ф.И. История Византийской империи.
— Т. 1-3. — С.-Пб., 1913-1948; Васильєв А.А. История Визан-тии. — Л., 1925; Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — М., 1956; История Византии,
— Т. 1-3. — М., 1967.

М.Ф. Котляр

Візантійсько-перські війни вели між собою Імперія ромеїв (Візантія) та Перська імп. Са-санідів. Основною причиною В.-п. в. була б-ба за контроль над Великим Шовковим шляхом, значна частина якого проходила через іранські землі, підвладні Сасанідам, і постачанням шовку та прянощів до Європи. Загалом сталось 5 повно-масштабних В.-п. в. 1-а 502(503)-505(506) почалась успіхами персів, які захопили Месопотамію та Сирію, однак удар візантійських союзників ефталітів у тил Сасанідам зі сходу примусив Персію припинити бойові дії у Схід. Середземномор'ї та підписати з Візантією мир на умовах збереження довоєнного *статус-кво.* 2-у війну 527-32 розв'язала Візантія, що прагнула «визволити» від володарювання зороастрійської імперії персів «братню» христ. Іберію (Грузію). Війна завершилась унічию підписанням «вічного миру», що тривав лише 8 років. 540, скориставшись тим, що кращі

візантійські армії воювали на той час в Італії за політ.-геогр. відновлення Великої Римської імп., перси спромоглись знову завоювати Сирію та захопити Антіохію та Лазику (Абхазію). Уклавши з Персією недовге перемир'я, 545 Візантія швидко перекинула війська з Італії, відбила Лазику, а з часом відвоювала всі свої колишні землі. Мир 562 знову повернув Візантію та Персію в кордони 502. Причиною 4-ї В.-п. в. стало захоплення персами Півд. Ємену (завершилось у 575), внаслідок чого Візантія втратила останній шанс отримувати шовк і прянощі в обхід сасанідських володінь. У війну 572-91 Візантії вдалось втягнути тюрків, однак сасанідська армія на чолі з полководцем Бахра-мом Чубіном відбила тюркську навалу. Спроби Бахрама Чубіна захопити шахський престол спричинили внутр. заворушення в Персії, які використала Візантія: імп. Маврикій допоміг шахіншаху Хосрову II зберегти престол, за що за миром 591 Візантія отримала частину Закавказзя. Остання, 5-та В.-п. в. 602-29 розпочалась нападом на Візантію перських армій Хосрова II, який намагався «помститись» за вбивство свого «друга й благодійника» Маврикія «імператору-узурпатору» Фоці. Протягом перших 10 років війни перси захопили все Закавказзя, Сирію, Палестину, Єгипет, Лівію, Кілікію, Каппадо-кію, Галатію, Віфінію та спільно з аварами тричі брали в облогу Константинополь, хоча й без вирішального успіху. Однак, зміцнивши династичними шлюбами й дарунками союз із хозарами й тюрками, наступному візантійському імп. Ірак-лію вдалось розбити персів у Малій Азії. Скориставшись ситуацією, в тил персам вдарили зі сходу тюрки, а з півночі — хозари, що завершилось для Сасанідів цілковитим розгромом. Візантійці взяли в облогу сасанідську столицю Тісфон (Ктесифон). Хосров II був убитий царедворцями, а за результатами миру 629 Іран змушений був відмовитись від усіх попередніх
територ. придбань. Глобальним результатом 5-ти В.-п. в. стало військ.-екон. виснаження і взаємне послаблення Візантії та Персії, внаслідок чого вони не змогли встояти перед арабськими завоюваннями, які розпочались у 630-х.
В.Л. Рубель

ВІЗИТ державний — найвища категорія візитів, що здійснюються главами інозем. держав (див. *Візити офіційних діячів держави та іноземних делегацій).* Відповідно до *протоколу дипломатичного* В. д. мають класифікацію, порядок проведення та відп. церемоніал. В. д. вирізняється своїм політ, значенням, насиченістю програми, тривалістю та урочистістю; вважається важливим етапом у взаєминах двох країн. В. д. реалізується з проведенням макс. кількості церемоніальних почестей; передбачає підписання заключних, як правило, широкомасштабних та довготривалих угод, де фіксується оцінка стану двосторонніх відносин, намічаються шляхи та заходи щодо подальшого розширення та поглиблення співробітництва між країнами, іноді може даватись оцінка окремих міжнар. проблем. Особлива роль В. д. зумовлює надзвичайну урочистість усіх церемоніальних почестей. Програма візиту передбачає двосторонні зустрічі, бесіди, переговори у вузькому та розширеному колах, церемонію підписання угод, вручення держ. нагород, відвідання нац. святинь, прийом як з боку приймаючої сторони, так і прийом у відповідь. За бажанням гостя до програми візиту можуть бути включені зустрічі з громадськістю країни, представниками ділових кіл, поїздка по країні та офіц. культ, програма. Відповідно до міжнар. практики В. д. може бути здійснений до однієї і тієї ж країни лише один раз за весь час перебування особи на відп. посаді
(ОКРІМ Монархів). *В.І.Резніченко*

ВІЗИТИ дипломатичні — важливий засіб встановлення, підтримки та розвитку зв'язків із представниками офіц., ділових, громад, кіл країни перебування, а також з дип. корпусом. Відповідно до свого призначення та протокольних характеристик В. д. поділяються на: протокольні (ввічливості або представлення), ділові, приватні. До ві- і зитів, що мають офіц. характер і є обов'язковими, відносяться візити, які дип. представник наносить після вручення *вірчих грамот* (і як припустимий виняток — до вручення). Під час візиту І до керівника протокольного підрозділу *відомства* І *закордонних справ* країни перебування дип. представник з'ясовує питання порядку своєї акредитації, а також особливості місцевої протокольної практики. Під час візиту до мін. зак. справ дип. представник вручає копії своїх вірчих грамот, копії *відкличних грамот* сворб попередника й текст промови, яку має намір проголосити під час *церемонії вручення вірчих грамот.* Одночасно дип. представник звертається з проханням про *аудієнцію дипломатичну* у глави д-ви для вручення вірчих грамот. Під час можливого візиту до *дуаєна дипломатичного корпусу* дип. представник з'ясовує місцеву протокольну практику.
Загальноприйнято починати нанесення візитів, які мають протокольний характер, з дуаєна дип. корпусу (після вручення вірчих грамот і відп. інформування дип. корпусу про цю подію). Дип. представник, згідно з рекомендаціями місцевого *протоколу,* наносить візити представникам влади країни перебування та главам дип. представництв, провідним громад, і політ, діячам, особам, які обіймають провідне положення в країні. *Посланники* та *повірені у справах* першими наносять візит новоприбулому *послу,* який у свою чергу наносить їм візит у відповідь. Одночасно з візитами офіц. особам та колегам по дип. корпусу або після них, дип. представник наносить візити провідним громад, діячам, представникам ділових кіл, преси,

науки та культури. У всіх випадках (за винятком громад, діячів, представників ділових кіл, преси, науки та культури) передбачені візити у відповідь. Затримка або нехтуванням візитом у відповідь є грубим порушенням норм протоколу та може призвести до серйозних ускладнень у відносинах між д-вами. Дружина дип. представника наносить візити дружинам офіц. осіб і дружинам глав дип. представництв, яким наніс візити її чоловік. Дружина дип. представника починає наносити візити з дружини дуаєна дип. корпусу. Після завершення своєї місії дип. представник наносить візит керівникові протокольного підрозділу відомства закорд. справ країни перебування, з'ясовує порядок нанесення протокольних візитів і знайомиться з заходами у зв'язку з його від'їздом з країни, наносить протокольні (прощальні) візити представникам влади країни перебування. Візити, які наносить дип. представник, або візити, які наносять йому з метою вирішення нагальних питань у різних галузях (політичній, економічній, культурній тощо) відносяться до категорії ділових візитів. Діловий візит може бути ініційований будь-якою зі сторін. Візити, які дип. представники наносять із метою підтримки контактів, що непередбачені місцевими протокольними правилами, вважаються приватними.

Візити наносяться в точно обумовлений час. Ініціатива завершення візиту належить гостеві, за виключенням візитів до глави д-ви, який першим ініціює закінчення візиту. Візити наносяться також дип. співробітниками представництва та їхніми дружинами. Динамізм сучас. життя визначає необхідність будь-який візит наповнювати діловими, конструктивними елементами.

В.І.Рстіченко

Візити офіційних діячів держави та іноземних делегацій (візити на високому та найвищому рівнях) — одна з основних форм дво- та багатосторонніх *міжнародних відносин.* В. сприяють розвиткові міжнар. зв'язків, швидкому й авторитетному вирішенню гострих та складних питань міжнар. життя. Водночас вони є засобом реалізації багатьох інших форм дип. діяльності — участі в міжнар. конгресах, конференціях, нарадах, у роботі міжнар. орг-цій та ін. В. віддзеркалюють стан політ., екон. та інших взаємовідносин держав-учасниць зустрічі. Кожна д-ва дотримується своїх правил прийому іноземц. гостей різного рівня, керуючись чинною міжнар. практикою, взаємністю, нац. традиціями та звичаями народу, а також має власну класифікацію візитів на високому та найвищому рівнях. Для європ. практики та для практики країн *Співдружності Незалежних Держав* характерні такі критерії класифікації." за статусом особи, яка очолює іноземц. делегацію (за складом учасників); за метою, значенням та особливостями проведення візитів. За статусом особи, яка очолює іноземц. делегацію, розрізняють візити на високому та найвищому рівнях. Візити на найвищому рівні — це візити глав іноземц. д-ав та візити голів урядів країн, у яких відсутній інститут президента (д-ви з монархічним устроєм, парл. формою правління . тощо). Під візитами на високому рівні розуміють візити голів парламентів, голів урядів, їхніх заступників, візити фахових міністрів, візити делегацій на чолі з вищезгаданими особами, візити спец, представників глав д-ав та урядів.

Згідно з Положенням «Про Державний Протокол і Церемоніал України», затвердженим Указом Президента України №746/2002 від 22.08.2002, візити держ. діячів за метою, значенням та особливостями їх здійснення поділяються на наступні категорії: *візит державний,* офіц. візит, робочий візит, візит проїздом, неофіц. візит, візити високих посадових осіб, представників іноземц. д-ав у статусі особистого гостя Президента, Голови Верховної Ради або Прем'єр-міністра України. Держ. візит, який здійснюється главою іноземц. д-ви (президентом, монархом), належить до найвищої категорії візитів. Офіц. візит — одна з вищих категорій візитів офіц. діячів та іноземц. делегацій. Офіц. візит, як і держ., має велике політ, значення і передбачає як центр, елемент програми проведення політ, переговорів. Ділова частина офіц. візиту (глави д-ви) не відрізняється від ділової часини держ. візиту. Основні відмінності спостерігаються в протоколі проведення офіц. церемонії зустрічі (проводів). До категорії робочих візитів належать такі, що мають конкретну цільову спрямованість, у т. ч. проведення переговорів, консультацій, робочих зустрічей, укладання міжнар. дог-рів, підписання спільних док-тів, а також участь у міжнар. форумах, святкуванні ювілейних дат. При робочому візиті церемоніальний елемент, характерний для офіц. та держ. візитів, займає значно менше місця. Візит проїздом — відносно коротке перебування офіц. делегації або високого гостя в країні, через територію якої він прямує. Церемоніальний елемент таких візитів зведено до мінімуму. Неофіц. візитом вважається прибуття іноземц. держ. діячів в особистих або приватних справах, для участі в конференціях чи нарадах громад, характеру, відкритті нац. виставок та днів культури, для присутності на спортивних змаганнях, конкурсах, із туристичною метою тощо. Протокольні заходи під час таких візитів, як правило, не передбачаються або зведені до мінімуму.

Візит завжди є подією в зовн.-політ, житті д-ви. Служба держ. *протоколу* докладає макс. зусиль для того, щоб заг. атмосфера візиту сприяла підвищенню інтересу до країни, поглибленню міждерж. зв'язків, зміцненню позитивного іміджу країни на міжнар. арені. Орг-ція таких візитів (особливо державних і офіційних) є тривалим

Війна — організована збройна б-ба держав або інших політ, груп. Причинами В., як правило, є глибокі протиріччя територ., екон., політ., ідеолог, та іншого характеру. Головною специфічною ознакою В. є досягнення цілей організованими діями збройних сил. Використання для цього
способів і засобів екон., соц.-політ., наук.-техн. та дух. б-би може знаходитись у різному співвідношенні до збройної б-би, дій збройних сил. В. поділяють на локальні та світові (залежно від того, скільки і які країни беруть участь: тільки деякі або всі найбільші країни світу); звичайні (з використанням звичайної зброї) та ядерні (з використанням ядерної зброї); справедливі (нац.-визв. б-ба, індивід, або колективна самооборона) і несправедливі (агресія, колоніальні В.); міждержавні та внутрідержавні (залежно від сторін, що беруть участь у В.); оголошені та неоголошені (за наявністю формального акту оголошення В.). Зазвичай розрізняють поняття «війна» і «збройний конфлікт». Будь-яка В. є збройним конфліктом, але не кожен збройний конфлікт можна назвати В. Збройний конфлікт є обмеженим за масштабом, тривалістю та кількістю учасників. На відміну від збройного конфлікту В. призводить до якісної зміни стану суспільства. Багато держ. інститутів починають виконувати специфічні функції, породжені В. Усе життя суспільства, економіка д-ви пристосовуються для виконання завдання перемоги над ворогом; посилюється концентрація матеріал, і дух. сил країни з метою забезпечення перемоги; підвищується централізація влади, змінюється її соц. склад і соц.-психологічний настрій. В умовах В. еліта змушена діяти більш жорстко, тому демокр. характер лідерства часто замінюється автократичним, вводиться більш жорстка ієрархія в керівництві. У політ, еліту включається все більше людей, які налаштовані на продовження рішучих дій. Під час збройного конфлікту зазвичай переслідуються більш обмежені, ніж у В., політ, цілі, які не вимагають кардинальної перебудови всього держ. механізму на воєнні рейки. Відмінність В. від міжнар. збройного конфлікту полягає ще в тому, що при оголошені стану В. відразу ж повинні вступати в дію норми права, яке застосовується в збройних конфліктах, у той час як під час збройного конфлікту це буває не завжди (напр., не відбувається розрив *дипломатичних відносин).*
З юрид. погляду В. притаманні такі ознаки: формальний акт її оголошення, як цього вимагає 3-я Гаазька конвенція 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права);* розрив дип. відносин між воюючими д-вами, який зазвичай є наслідком оголошення війни; анулювання двосторонніх дог-рів, особливо політичних. Сучас. *міжнародне право* забороняє д-вам звертатись до В. для врегулювання спорів. Агресивна В. заборонена міжнар. правом, а її підготовка, розв'язання й ведення є *злочином міжнародним.* Сам факт оголошення В. розглядається як *агресія* (ст. 2-а Конвенції про визначення агресії від 3.07.1933). Розв'язання агресивної В. тягне за собою *відповідальність міжнародно-правову.*
У XIX ст. більшість вчених розглядали В. як раціональний інструмент держ. політики. Руйнівний характер двох світових В. XX ст. спонукав деяких вчених розглядати В. не як раціональний інструмент держ. політики, а як лихо і соц. катастрофу, що потребує викоренення. З розробкою *зброї масового знищення* питання про інструментарій В. повстало ще гостріше. В епоху ядерного протистояння, коли існує небезпека взаємного знищення, В. не може бути засобом політики, бо стає ірраціональною. XX ст. всупереч прогнозам столітньої давності було найбільш войовничим. В. за це століття зазнала глибоких змін за соц.-політ, змістом, військ.-техн. характеристиками, масштабами, руйнівною та знищувальною силою. У XX ст. В. у своєму розвитку досягли ступеня світових, охоплюючи більшість д-ав і населення планети, величезні сухопутні, мор. й повітр. простори. Ракетно-ядерна В., можливість якої зменшилась після завершення *«Холодної війни»,* однак не зникла повністю, мала б глобальні масштаби та, напевно, означала загибель людства. Розширився зміст В., який не вичерпується лише збройною б-бою, а доповнюється дип., екон., інформ.-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною й іншими формами б-би, які відповідають єдиній меті та розгортаються не тільки на території воюючих сторін, але й у глобальному гео-політ. просторі. Деякі дослідники вважають, що події в Перській затоці на поч. 1990-х (див. *Війна в Перській затоці 1990-91)* означали кінець кла-сич. В. і початок нової ери електронних, інформ., комп'ютерних, косм., екологічних та інших В., що мають виключно наук.-техн. основу.
Література: Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженныїй конфликт: право, политика, дипломатия. — М., 1989; Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. — К., 2001; Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Учеб. пособие. — М., 1999.
ВЛ. Манжола

Війна в Індокитаї 1945-54 — військ, зіткнення між франц. колоніальною владою та в'єтнамським політ, рухом В'єтмінь (Ліга незалежності В'єтнаму, створена 1941), який
боровся за незалежність В'єтнаму. Згідно з планами франц. уряду, оприлюдненими 24.03.1945 у заяві міністра колоній, передбачалося створення Індокитайської Федерації у складі В'єтнаму, Камбоджі й Лаосу. Федерація, як і решта франц. колоніальних володінь, мала утворити разом із метрополією Французький Союз. Натомість В'єтмінь наполягав на втраті Францією прав на Індокитай внаслідок

співробітництва франц. колоніальної адміністрації з японцями в роки *Другої світової війни* та згідно з фактом проголошення незалежності В'єтнаму 9.03.1945. Конфлікт розпочався після проголошення 2.09.1945 Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) у результаті Серпневої рев-ції 1945. У жовтні 1945 в Ханої розпочались переговори щодо майбутнього В'єтнаму між Тимчасовим урядом ДРВ на чолі з *Хо Ши Міном* та комісаром Французької Республіки в Тонкі ні й Півн. Аннамі Жаном Сентені. Позиція ДРВ полягала в необхідності визнання В'єтнаму єдиною, суверенною та незалежною д-вою, яка погоджувалась поважати особливі інтереси Парижа в Індокитаї. Франція наполягала на збереженні істор. поділу В'єтнаму на три частини (Тонкій, Аннам, Кохінхіна), що мали стати окремими частинами Індокитайської Федерації.

За підсумками переговорів 6.03.1946 було підписано Угоду про незалежність В'єтнаму, згідно з якою Франція визнавала Республіку В'єтнам «вільною державою», представники ДРВ погоджувались на входження до федерації та заміну китайських військ у Півн. В'єтнамі, введених за рішенням *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945,* на французькі. Воєнні дії припинялися. Питання об'єднання В'єтнаму мало вирішуватись шляхом референдуму. Аналогічні угоди було підписано з Лаосом (27.08.1946) та Камбоджею (7.01.1946). Але, проголосивши 1.06.1946 створення Автономної республіки Кохінхіни та автономій нац. меншин В'єтнаму, Франція в односторонньому порядку пішла на порушення угоди, що суттєво ускладнило подальші переговори між представниками ДРВ та Франції про статус В'єтнаму в складі федерації (розпочались у Фонтенбло в червні 1946). 14.09.1946 перемир'я було продовжено, переговори з питання Кохінхіни, що лишилось відкритим, було вирішено продовжити в січні 1947. 19.12.1946 в ході спроб франц. військ у Ханої роззброїти Визвольну Армію В'єтнаму бойові дії між ними було поновлено. Незабаром війна поширилась на всю територію країни. Суттєвого успіху не вдалось досягти жодній зі сторін: Франція не змогла захопити основну базу опору Тонкій, В'єтмінь встановив контроль лише над віддаленими райони країни. Індокитайську Федерацію було розпущено, і в 1949 на контрольованій французами території було проголошено створення Держави В'єтнам на чолі з імп. Бао Даєм. В'єтмінь поширив бойові дії на території Лаосу, де був створений рух Патет-Лао, та Камбоджі (рух Кхмер-Іссарак) і в 1951 оголосив про створення Єдиного фронту народів Індокитаю.

Ситуація почала змінюватись після перемоги КПК в Китаї: інтерес наддержав до проблеми Індокитаю зріс, наслідком чого стало визнання ДРВ з боку СРСР (30.01.1950) та режиму Бао Дая з боку США (7.02.1950). У 1950-54 СІЛА надавали допомогу Франції (у грудні 1950 між ними було підписано Угоду про взаємну допомогу в забезпеченні оборони), КНР та СРСР підтримували ДРВ. У рамках *Берлінської наради міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954* було прийнято рішення про скликання *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї.* У зв'язку з негативним ставленням світового співтовариства до дій Франції в Індокитаї у жовтні 1953 франц. уряд погодився на переговори з ДРВ. 20.07.1954 в рамках конференції було підписано Женевські угоди щодо Індокитаю, згідно з якими Франція визнавала незалежність В'єтнаму, Лаосу й Камбоджі. *ІД. Коміренко*

Війна в Перській затоці 1990-91 — війна міжнар. коаліції на чолі із США проти Іраку за відновлення незалежності Кувейту. 2.08.1990 іракські війська захопили Кувейт, окупували країну та згодом проголосили її 19-ю іракською провінцією. Це призвело до кризи існуючої в регіоні Перської затоки системи *міжнародних відносин.* Кувейт із 1899 знаходився під *протекторатом* Великої Британії; остання лише 1961 була вимушена погодитись на проголошення незалежності Кувейту. Проте Ірак висунув претензії на володіння Кувейтом на підставі «історичних» та «спадкоємних» прав, що спричинило кувейт-ську кризу 1961. Демарш Іраку викликав засудження з боку інших арабських країн, а кризу врегульовано арабською дипломатією. Кувейт було прийнято до *Ліги арабських держав,* а 1963 — до *Організації Об'єднаних Націй.* У жовтні 1963 в Багдаді було укладено Договір між Державою Кувейт та Республікою Ірак, за яким сторони домовились про визнання Іраком Кувейту як незалежної д-ви та визначили кордони. Під час *ірансько-іранської війни 1980-88* Кувейт, як інші члени *Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ),* надавав Іраку значну фінанс. допомогу. Останній, отримавши значні прибутки від нафти в 70-80-х, визначається як регіональний «центр сили», претендуючи на домінуючі позиції в арабському світі. Президент Іраку *С. Хусеин* планував активно використовувати «нафтовий фактор» для досягнення лідерства в арабському світі. Армія Іраку напередодні захоплення Кувейту посідала 5-те місце у світі за своєю чисельністю, до того ж мала досвід бойових дій, якого вона набула під час ірано-іракської війни. Серед інших регіональних конфліктів кувейтська криза відрізнялась і кількістю залучених до неї країн, тобто ступенем її інтернаціоналізації. Іраку протидіяла створена за короткий час коаліція. Свої війська до Перської затоки направили 32 країни, заг. чисельність багатонац. сил становила бл. 742 тис. чол., з них амер. контингент — 430 тис, турецький

— бл. 100 тис, Саудівський — 118 тис, британський — 35 тис, французький — 10,5 тис, єгипетський — 19 тис, сирійський — 15 тис, ОАЕ — 40 тис, оманський — 25,5 тис, марокканський і пакистанський — по 5 тис. чол.

Суттєве значення мала позиція СРСР. На 1-му етапі, з початку іракської агресії 2.08.1990 до прийняття *Радою Безпеки ООН* у листопаді 1990 резолюції №678 і початку воєнних дій, СРСР робив усе можливе, щоб урегулювати кризу політ, засобами. СРСР на постійній основі здійснював взаємодію з керівництвом США, іншими постійними членами РБ ООН, арабськими та іншими мусульм. країнами, підтримував тісні контакти з іракською стороною. 2-й етап у рад. політиці розпочався після початку операції «Буря в пустелі» та повітр. ударів 17.01.1991 і тривав до наступу США та їхніх союзників на землі 24.02.1991. Він включав план урегулювання, так званий «план Горбачова», місію *Є.М. Примакова,* рад.-іракські переговори в Багдаді та Москві. Цей етап продемонстрував відсутність можливостей у рад. дипломатії впливати на традиційних партнерів. Ірак опинився в міжнар. ізоляції. З початку іракської агресії й до операції «Буря в пустелі» РБ ООН ухвалила 12 резолюцій з цього питання. Вже 2.08.1990 резолюція №660 засудила агресію й поставила Іракові вимогу негайно вивести війська з Кувейту. 6.08.1990 було затверджено резолюція №661 щодо екон. санкцій проти Іраку. Рішення Іраку анексувати Кувейт 8.08.1990, а 28.08.1990 — проголосити його своєю 19-ою провінцією призвели до прийняття РБ ООН резолюції №662, яка проголосила *анексію* незаконною та недійсною. 29.11.1990 РБ ООН 12-ма голосами при 2-х «проти» (Куба, Ємен) й одному «такому, що утримався» (Китай) ухвалила резолюцію №678, що передбачала використання сили в разі, якщо Ірак до 15.01.1991 не виконає попередні резолюції.

17.01.1991, після закінчення терміну дії ультиматуму ООН, розпочались воєнні дії союзників проти Іраку. Командувачем операції «Буря в пустелі» було призначено амер. генерала Н. Шварц-копфа. Операція почалась із повітр. ударів, а 24.02.1991 США та їхні союзники розпочали наступ на суходолі. Людські втрати Іраку становили: більш ніж 9000 осіб вбитими, 17000 пораненими, 63 000 полоненими, бл. 150000 чол. дезер-тувало з іракської армії під час наземного наступу. Ірак втратив 4000 танків, 2140 гармат, 240 літаків, 143 пароплави. Втрати коаліції становили більш ніж 1500 осіб убитими та пораненими. Заг. вартість операції «Буря в пустелі» становила бл. 80 млрд. дол., більшу частину якої сплатили союзники США по коаліції. Військ, операція офіційно закінчилась *капітуляцією* Іраку 28.02.1991 та проголошенням 1.03.1991 *перемир'я* членами антиіракської коаліції після згоди Іраку визнати резолюції РБ ООН.

Після агресії Іраку проти Кувейту склалась якісно нова ситуація, стартував процес формування нової системи регіональних відносин. Країни РСАДПЗ продовжували політику військ, співробітництва в межах цієї орг-ції перш за все з метою забезпечення внутр.-політ. стабільності. Для гарантії регіональної безпеки на поч. 90-х робилися спроби консолідації сил на міжарабському рівні шляхом утворення міжарабських сил безпеки за участі Єгипту та Сирії. Але головною опорою в запобіганні загроз стає амер. військ, присутність. Країни РСАДПЗ укладають угоди в галузі безпеки з постійними членами РБ ООН — США, Великою Британією, Францією, Росією. Проблема безпеки Перської затоки, разом із проблемою бл.-схід. врегулювання, стала центр, проблемою міжарабських відносин, розглядалась арабськими країнами як невід'ємна складова частина заг.-арабської безпеки. Проблема безпеки Затоки продовжує залишатися важливим негативним чинником як на регіональному, так і на глобальному рівні системи

МІЖНар. ВІДНОСИН. *ОА-Коппель*

Війна за австрійську спадщину 1740-48 —

війна між європ. д-вами за вирішення питання престолонаслідування в Австрії та за території Імперії Габсбургів в Європі й у колоніях. Наслідування престолу в Австрії відбувалось лише за чоловічою лінією, а титул «Імператора *Священної Римської імперії»,* який мали австр. правителі, формально закріплювався голосуванням 9-ти імперських виборців — правителів малих нім. д-ав. Імп. Карл VI видав указ (див. *Прагматична санкція* 1713), за яким усі спадкові землі австр. Габсбургів (Австрія, Чехія, Угорщина, Півд. Нідерланди, землі в Італії) були неподільними, а престол у випадку відсутності в нього синів мав перейти до його старшої доньки Марії-Терезії; намагався отримати його затвердження від імперських виборців та великих європ. д-ав. Коли Карл VI помер (1740), права спадкоємиці були оскаржені королями Баварії, Саксонії та Іспанії, яких підтримала Франція, що призвело до початку В. за а. с. У ній зіткнулись дві коаліції — франко-прусько-баварсько-іспанська та австро-англо-голландська. Франко-прусько-баварсько-іспанська коаліція, до якої приєдналися також Саксонія та П'ємонт, прагнула розподілу австр. володінь і послаблення Габсбургської імп. Поряд з австр.-франц. й англ.-франц. протиріччями, що продовжували загострюватись після *війни за іспанську спадщину 1701-14,* на перший план вийшло австр.-прус. суперництво за домінування в Центр. Європі. Британія та Об'єднані провінції (Голландська республіка) підтримали Австрію через побоювання посилення Франції, їхнього суперника в колоніях та у світовій торгівлі. Вступ у війну 1746 Росії був зумовлений її занепокоєнням швидким посиленням Пруссії. Бойові дії розпочались 16.02.1740, коли прус, війська вторглись у Сілезію, яка належала Габс-бургам. Основними театрами воєнних дій стали: Центр. Європа (Чехія, Баварія, Саксонія), Австр. Нідерланди,

Півн. Італія. Крім того, між Великою Британією з одного боку та Францією й Іспанією — з іншого йшла війна на морі, а також у колоніях (Англ.-іспан. торг, війна велась уже з 1739). Початок війни був невдалим для Австрії. Прус, війська зайняли майже всю Сілезію, 10.04.1741 завдали поразки австр. військам біля Мольвіцу. Влітку 1741 франц. армія разом із баварськими й саксонськими військами зайняла значну частину Верхньої Австрії та Чехії. Баварський курфюрст Карл Альбрехт, ставленик Франції, був проголошений королем Чехії (грудень 1741) та обраний імператором Священної Римської імп. під іменем Карла VII (січень 1742). Інша франц. армія вторглася в Австр. Нідерланди, іспанці почали бойові дії проти австрійців в Півн. Італії. 9.10.1741 Австрія уклала перемир'я з Пруссією, пообіцявши віддати тій Нижню Сілезію, що дозволило австр. військам перейти в наступ проти баварських військ і зайняти Мюнхен. Однак Пруссія в грудні 1741 порушила перемир'я, вторглась у Чехію та біля Часлава розбили австр. армію, що змусило Австрію укласти з Пруссією *Берлінський договір 1742*.

Із сер. 1742 військ, ініціатива перейшла до Австрії та її союзників. Австр. війська до кінця 1742 витіснили з Чехії франц.-баварські війська, досягли успіхів в Італії проти іспанців, а англ.-голландська армія 27.06.1*743 одержала* перемогу над французами біля Деттингену (на р. Майн). До 1744 правий берег Рейну був очищений від французів, австр.-англ. війська вступили в Ельзас. Влітку 1744 прус, король Фрідріх II без оголошення війни вдерся в Саксонію (яка уклала в 1743 оборонний союз із Австрією) і в Чехію та зайняв Прагу (вересень 1744) і столицю Саксонії Дрезден (грудень 1744). Лише під загрозою вступу у війну Росії, яка зібрала війська в Курляндії, Фрідріх II уклав 25.12.1745 Дрезденський мир з Австрією та Саксонією, за яким Австрія погодилась залишити Сілезію Пруссії в обмін на визнання Франца Стефана Лотаринзького, чоловіка Марії Терезії, імператором Священної Римської імп.

Головним театром воєнних дій в останні роки війни стали Австр. Нідерланди, де франц. армія одержала 1745-47 кілька перемог над австр.-англ. військами й захопила ряд фортець (Антверпен, Монс та ін.). У 1746 до австр.-англ. коаліції приєдналася Росія, і в січні 1748 рос. корпус вступив в Німеччину. Побоюючись виходу рос. військ на Рейн, Франція погодилась на мирні переговори. За *Аахенським мирним договором 1748* Габс-бурги зберегли більшу частину своїх володінь, права Марії Терезії були визнані, але також були підтверджені умови Дрезденського миру про перехід більшої частини Сілезії до Пруссії. Мирний договір не вирішив протиріч між європ. д-вами, що згодом призвело до *Семилітньої війни 1756-63*. Внаслідок завоювань у війні за австр. спадщину Пруссія перетворилась на велику

ЄВрОП. Д-Ву. *В.М. Вдовенко*

Війна за іспанську спадщину 1701-14 —

війна між Францією та Іспанією з одного боку й коаліцією, на чолі з австр. Габсбургами та Великою Британією — з іншого. її було розпочато як династичну, але фактично вона стала першим масштабним зіткнення між Францією та Великою Британією за панування на морі й у колоніях. Приводом для В. за і. с. стала смерть останнього Габсбурга на іспан. троні — бездітного короля Карла II. Претендентами на іспан. престол були Франція, Австрія *(Священна Римська імперія)* та Пруссія. У родинному зв'язку з померлим іспан. королем Карлом II Габсбургом були франц. король Людовик XIV та імператор Священної Римської імп. австр. ерцгерцог Леопольд 1 Габсбург. Іспанії в той час належала більша частина Італії та Півд. Нідерланди в Європі, території в Півд., Центр, та Півн. *Америці,* Африці, а також Канарські, Антильські, Філіппінські о-ви. Вибір нового іспан. короля значною мірою мав визначити розстановку сил в Європі. На боці Франції виступили Іспанія, Баварія, Кьольн-ське курфюрство, Савойя (що потім перейшла на бік супротивника), Парма і Мантуя. Разом з Австрією, Великою Британією та Голландією виступили також Данія, Португалія, Пруссія та інші нім. д-ви Священної Римської імп.

У листопаді 1700 Людовик XIV проголосив королем Іспанії свого онука Філіппа V, герцога Анжуйського. Європ. д-ви виступили проти дій ЛюдовикаXіу спрямованих на об'єднання Франції та Іспанії під одною короною. 7.09.1701 було створено *Великий альянс* проти Франції. Навесні 1701 розпочались воєнні дії, які були невдалими для Франції, оскільки вона була вимушена воювати одразу на чотирьох фронтах: в Італії, Іспанії, Нідерландах і в рейнській Німеччині. Після поразки під Мальплаке 11.09.1709 становище Франції здавалось безнадійним. Але анти-франц. коаліція почала розпадатись. Змінився зовн.-політ, курс Великої Британії під впливом успіхів Росії в *Північній війні 1700-21*. 1710 у Британії до влади прийшли торі, які ставили за мету зближення з Францією та б-бу з Росією. Крім того, у Лондоні стало відомо про переговори між *Петром I,* Людовиком XIV і королем Іспанії Філіпом V про можливість укладення союзного дог-ру. За цих умов Велика Британія припинила воєнні дії та розпочала мирні переговори з Францією; їй наслідували Голландія, Пруссія, Савойя, Португалія (див. *Утрехтський мир 1713).*

Лишившись наодинці, Австрія намагалась продовжити б-бу, але після поразки в липні 1712 біля Денену (північ Франції) також припинила війну й уклала мирний договір із Францією (див. *Раштаттськиймирний договір 1714).* У результаті В. за і. с. Велика Британія стала провідною колоніальною д-вою та значно зміцнила своє мор. лідерство: їй вдалося захопити Гібралтар (1704), встановити екон. контроль над Португалією за Метуенським торг, дог-ром 1703, відібрати більшість

франц. колоній у Півн. Америці. На іспан. троні утвердився Філіпп V, підвищився міжнар. статус Пруссії, яка була визнана королівством. *ВМ. Вдовенко*

Війна за незалежність Алжиру (Алжирська рев-ція) — нац.-визв. б-ба алжирського народу за держ. *суверенітет* Алжиру проти франц. колоніального правління. Розпочалась 31.10.1954 антиколоніальним повстанням у департаменті Орес. Політ, активність Фронту нац. визволення (ФНВ) — керівної сили алжирської війни за незалежність, — а також військова — створеної ФНВ Армії нац. визволення (АНВ) Алжиру — швидко призвели до переростання окремих повстань у повномасштабну *війну,* в якій алжирські нац.-визв. сили досягли значних успіхів. Підтримку нац.-визв. б-бі, у вигляді фінанс. та військ.-техн. допомоги, надавали СРСР, країни соціал. табору, арабські д-ви. *Ліга арабських держав* заснувала спец, фонд підтримки алжирської визв. б-би. У вересні 1955 СРСР зробив першу спробу винести алжирське питання на обговорення *Генеральної Асамблеї ООН,* яка була заблокована Францією та деякими іншими зах. країнами, але вже 1956 це питання потрапило до порядку денного ГА ООН. Франція отримувала фінанс. та військ.-техн. допомогу від союзників по *НАТО,* перш за все США та ФРН. У вересні 1958 був утворений Тимчасовий уряд Алжирської Республіки (ТУАР), який став де-факто центр, урядом Алжиру. У вересні 1959 Франція визнала право алжирців на самовизначення, а в червні 1960 Президент Франції *Ш. де Голль* погодився на проведення переговорів із ТУАР. Переговори що, розпочались у Мелені (Франція) провалились, оскільки франц. сторона як передумову обговорення статусу Алжиру вимагала від АНВ в односторонньому порядку скласти зброю та припинити збройну б-бу. У листопаді 1960 у Франції та в Алжирі було проведено референдум з питання орг-ції влади в Алжирі, який дав позитивні для франц. уряду результати. Але на заг.-нац. референдумі з алжирського питання 8.01.1961 за незалежність висловились понад 65% учасників в Алжирі й 75% — у самій Франції. Тому після придушення заколоту 21.04.1961 створеної противниками алжирської самостійності Організації секретної армії переговори між франц. урядом та ТУАР були відновлені. Спершу вони відбувались 20.05-12.06.1961 в Евіані (Франція) та були перервані 13.06.1961 у зв'язку з незгодою алжирської сторони з де-факто, висуненим Францією ультиматумом. Париж прагнув зберегти свій політ, й екон. контроль над Алжиром, утримати у своїх руках військ, бази на його території, відторгнути від Алжиру та залишити під франц. управлінням 4/5 алжирської території, включаючи Сахару з її нафтовими й іншими багатствами. Перервані переговори були продовжені в Люгрені 20-30.07.1961, але цей раунд також був безрезультатним. Наступний був відновлений 7.03.1962 і завершився підписанням 18.03.1962 *Евіанських угод 1962.* Згідно з угодами в Алжирі 1.07.1962 було проведено референдум, на якому 91% алжирців, що взяли участь у референдумі, висловились за незалежність країни. Франц. уряд визнав результати референдуму 3.07.1962. Офіц. днем незалежності Алжиру було вирішено вважати 5.07.1962. *І.Д. Коміренко*

Війна за незалежність у Північній Америці 1775-83 (Амер. рев-ція 1775-83) — війна 13-ти англ. колоній у Півн. Америці проти володарювання Великої Британії. Причиною В. стала соц.-екон. політика метрополії, яка суперечила інтересам розвитку колоній. Англ. парламент й уряд гальмували розвиток у колоніях промисловості та торгівлі, намагаючись зберегти їх як джерело дешевої сировини й ринок збуту брит. пром. товарів. Торгівля колоній із метрополією жорстко регламентувалася, оподаткування колоній зростало. Приводом до війни стало невдоволення населення колоній «репресивними актами», які англ. парламент прийняв у відповідь на захоплення групою колоністів у 1773 вантажу англ. чаю в гавані м. Бостон («бостонське чаювання»). Орг. центром протидії англ. диктату став *Континентальний конгрес.* Заворушення колоністів переросли 1775 у збройні зіткнення з англ. військами біля Лексінгтона й Конкорда; розпочався збройний етап визв. руху. У Філадельфії 10.05.1775 відновив роботу Континентальний конгрес, який взяв на себе функції центр, уряду колоній. Серед його перших рішень було створення постійної армії та обрання *Док. Вашингтона* її головнокомандуючим. 15.05.1776 Континентальний конгрес прийняв рішення перетворити колонії в незалежні республіки-штати, а 4.06.1776 — Декларацію незалежності, яка проголошувала створення Сполучених Штатів Америки та незалежність амер. штатів від Великої Британії.

Воєнні дії велись із перемінним успіхом. Після перших перемог 1775 над англійцями настав тривалий період поразок. Лише наприкінці 1777 — на поч. 1778 амер. війська повернули собі ініціативу, а 1778 рік став переломним у війні. Цьому сприяв союз США з Францією (1778), а також вступ у війну проти Британії Іспанії (1779) та Голландії (1780). Британія, однак, продовжувала війну і 1780 досягла успіхів на півдні США. її війська оволоділи м. Чарлстон і розгромили амер. сили в Півд. Каролініі. Англійці вирушили на Віргінію, але зустріли сильний опір місцевої міліції, коли до берегів Америки підійшов франц. флот із десантними частинами. Американці та французи оточили 8-тис. корпус англійців під Йорк-

тауном (Віргінія) та змусили його капітулювати 19.10.1781. Війна закінчилась, за *Версальським мирним договором 1783* Велика Британія визнала незалеЖНІСТЬ США. *Б.М. Гончар*

Війна за польську спадщину 1733-38 —

війна Росії й Австрії за підтримки Пруссії проти Франції, Іспанії, Сардинії та Баварії через обрання нового короля Польщі після смерті Августа II. Інтереси Росії, Австрії та Франції зіткнулись через бажання кожної підпорядкувати собі Польщу. За правління польського короля Августа II, союзника Росії в *Північній війні 1700-21,* саме рос. вплив став переважаючим. Після смерті Августа II Росія й Австрія підтримали кандидатуру його сина — Августа III — на польський престол (див. *Варшавські угоди 1733),* тоді як Франція виставила свого кандидата — Станіслава Лещинського (франц. король Людовик XV був одружений із донькою Лещинського), обрання якого істотно послабило б вплив Росії в Польщі й у Схід. Європі. Для підтримання свого кандидата Росія ввела у Схід. Польщу війська, але 12.09.1733 сейм у Варшаві обрав королем С. Лещинського. Рос. війська успішно просувались углиб Польщі та 5.10.1733 зайняли передмістя Варшави — Прагу, де знову зібрався польський сейм, який цього разу обрав королем Августа III (коронувався 25.12.1734).

Франція намагалась залучити до війни проти Росії Швецію і Туреччину, але марно. Тому Франція була вимушена підтримати Лещинського власними силами. Лещинський утік до Данцига (нині Ґданськ), йому на підтримку був направлений франц. десант. Рос. війська взяли Данциг в облогу, а 7.07.1734 взяли його штурмом. Із початку війни до сер. 1735 франц. війська зберігали за собою ініціативу на іншому театрі бойових дій — австрійському. Влітку 1735 до Сілезії увійшов рос. корпус, що змінило співвідношення сил в Австрії на користь рос.-австр. коаліції. Бойові дії були припинені, розпочались *мирні* переговори. 8.11.1738 у Відні був підписаний австр.-франц. мирний договір, до якого 8.02.1739 приєдналася Сардинія, 21.04.1739 — Іспанія, 26.05.1739 -Росія. Франція визнавала Августа III польським королем, за Лещинським пожиттєво закріплювався королівський титул, Францією йому передавалися Лотарингія та графство Бар (після його смерті ці землі знову відійшли до Франції). Австрія відмовилась від Королівства обох Сици-лій, а Сардинія отримала частину Міланського герцогства. Росія не зробила територ. надбань, але в результаті В. за п. с. ще більше посилились її ПОЗИЦІЇ В ЄврОПІ. *В.М. Вдовенко*

Війна інформаційна — конфлікт, у якому кри тично важливим стратегічним ресурсом є інформація. У суто військ, розумінні В. і. характеризується як дії, спрямовані на досягнення інформ. переваги в забезпеченні нац. військ, стратегії шляхом впливів на інформацію й інформ. системи супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації й інформ. систем; націлена на всі можливості й чинники вразливості, що неминуче виникають за умов зростаючого узалеж-нення від інформації, а також на використання інформації в різноманітних конфліктах.

Розрізняють такі різновиди В. і.: військ, б-ба за опанування командно-контрольними функціями; протиборство розвідок і контррозвідок; протиборство в електронній сфері; психологічні операції; організовані та стихійні хакерські атаки на інформ. системи; інформ.-екон. війни за контроль над торгівлею інформ. продуктами ' й оволодіння інформацією, потрібною для подолання конкурентів; кібернетичні війни у віртуальному просторі.

Проблема В. і. дедалі актуалізується, оскільки нормальна життєдіяльність сучас. суспільства визначається рівнем розвитку, якістю функціонування та безпекою інформ. середовища. Інформ. інфраструктура є головною мішенню під час В. і. Специфічним різновидом В. і. є інформ.-психологічна війна, в якій здійснюється маніпулювання інформацією, що дозволяє приховано керувати людьми й примушувати їх виконувати чужу волю, діючи усупереч власним інтересам; маніпулювання здійснюється за допомогою масово-комунікативних каналів мас-медіа, тому інформ.-психологічні ще називають медіа-вій-нами. До типових маніпулятивних прийомів відносяться: приховування реальних подій, реального стану справ тощо; виривання фраз із контексту з наступним акцентуванням уваги саме на них; ототожнювання негативних аспектів певного явища з самим явищем та його сутністю; навішування ярликів (антибрендинг); дифамація — образа або висміювання людини й навіть цілого народу; акцентування на особистісних рисах опонента; розповсюджування пліток, чуток; навіювання опонентові відчуття тривоги, депресії, іноді з доведенням до повного відчаю й самогубства. До маніпулювання суспільною свідомістю вдаються не лише держ. інститути, але й інші *актори міжнародні* й транснаціональні, зокрема, міжнар. терористичні угрупування (див. *Тероризм інформаційний).*

Література: Волковский Н.Л. История информационньїх войн: В 2 частях. — С.-Пб. 2003; Грачев Г.В. Информа-ционно-психологическая безопасность личности: состоя-ние и возможности психологической защитьі. — М., 1998; Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії. — К., 2000; Почепцов Г.Г. Инфор-мационньїе войньї. — М., 2000.

МА. Ожеван, О.В. Шевченко

Війна повітряна — ведення воєнних дій у по-вітр. просторі за допомогою будь-яких літальних апаратів. Театр повітр. війни включає повітр. простір воюючих д-ав і повітр. простір над *відкритим морем. Комбатантами* у В. п. є екіпажі всіх літальних апаратів, що входять до складу військ, авіації воюючих сторін, а також екіпажі повітр. суден цивільної авіації, переобладнаних для виконання військ, завдань. *Некомбатан-тами* у В. п. є екіпажі санітарних літаків, госпітальних повітр. суден воюючих д-ав і нац. товариств Червоного Хреста. На В. п. поширюються всі *війни закони та звичаї,* що встановлюють заг. правила ведення бойових дій на будь-якому з воєнних театрів. Див. також: *Війни повітряної правила ведення.* *м.о. Медведєва*

Війна торговельна — ситуація в *міжнародній торгівлі,* коли одна країна вводить обмежувальні заходи проти товарів та послуг, імпортованих з іншої країни у відповідь на відп. обмежувальні заходи з боку другої щодо товарів та послуг першої. Обмежувальні заходи можуть бути тарифні, нетарифні, приховані та відкриті. Яскравими прикладами В. т. є протистояння між *Європейським Союзом* та США (коли ЄС запровадив додаткові обмежувальні заходи щодо *імпорту* зі США у відповідь на встановлення ними 40% мита на імпортовану сталь), а також між США та Україною (коли Україна зробила жорсткішими санітарні норми щодо імпортованої птиці, що унеможливило імпорт курятини зі США (т. зв. «ніжок Буша»), у відповідь на антидемпінгові розслідування, ініційовані США щодо укр.
Сталі). *А.М. Копистира*

Війни ведення заборонені методи —

визначені в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 та Додаткових протоколах до них 1977 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права)* і Гаазьких конвенціях про право війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права)* заборонені *міжнародним правом* методи ведення воєнних дій. До таких методів належать віроломство (дії, спрямовані на те, щоб викликати в противника довіру та змусити його повірити, що він має право на захист або зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнар. права в період збройного конфлікту з метою обману такої довіри) і як його різновид — зрадницьке вбивство або поранення осіб, що належать до військ ворога. Прикладом віроломства є напад під прикриттям білого прапора або симулювання виходу з ладу з метою знищення противника, коли той намагатиметься надати допомогу, а також незаконне використання нац. і міжнар. емблем, сигналів і прапорів (особливо емблем Червоного хреста та Червоного півмісяця, а також емблеми *Організації Об'єднаних Націй),* як тому, що це є актом віроломного введення противника в оману, так і тому, що такі дії підривають авторитет цих емблем (зокрема, віроломне застосування таких емблем може розглядатися як *злочин воєнний* за І Додатковим протоколом до Женевських конвенцій). Серед інших В. в. з. м.: застосування тортур з метою отримання відомостей про противника; вбивство парламентаря і супроводжуючих його осіб; напади на санітарні об'єкти, на осіб, які вийшли з ладу, здалися в полон, покинули літак, що зазнав аварії, або інший літальний апарат (крім військових-десантників, на яких можна нападати і тоді, коли вони знаходяться у повітрі — спускаються на парашутах); *геноцид, апартеїд,* терор щодо цивільного населення, видача наказу не залишати нікого в живих; примушування *військовополонених* та інших осіб супротивної сторони служити у збройних силах і брати участь у воєнних діях проти своєїд-ви чи власних військ, сил, знищення культ, цінностей, *екоцид,* жорстоке поводження, нелюдське поводження, включаючи біол. експерименти, навмисне застосування важких страждань або серйозного каліцтва й інші подібні дії, що мають систематичний і масовий характер; депортація, переміщення і арешт цивільних осіб як прояв жорстокого поводження з ними; грабіж, розкрадання або руйнування нац. майна, що не викликається воєнною необхідністю, тощо. Застосування В. в. з. м., за певних обставин може розглядатися як воєнний злочин або *злочин міжнародного характеру.* Такі В. в. з. м., як геноцид, екоцид, *тероризм міжнародний,* апартеїд, являють собою *злочини проти людства.* Процес формування цих правил проходив на етапах від ІІ-Ї пол. ХІХ ст. до Нюрнберзького і Токійського трибуналів та ухвалення Додаткових протоколів 1977 до Женевських конвенцій 1949. До заборонених методів війни не належать звичайні воєнні тактичні або стратегічні хитрощі, як-от: маскування, обманні операції і дезінформація, що розраховані на введення противника в оману. Заборона окремих методів ведення війни має на меті гуманізацію війни та є додатковою гарантією дотримання прав людини під час військ. КОНфлІКТІВ. *О.В. Буткевич*

ВІЙНИ жертви у *міжнародному гуманітарному праві* — поранені та хворі в діючих арміях (військовослужбовці або цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби, інших фізич. чи психічних розладів або інвалідності потребують мед. допомоги та догляду й утримуються від будь-яких ворожих дій; особи, що потерпіли від корабельної аварії, вагітні жінки, породіллі, новонароджені тощо), особи зі складу *збройних сил* на морі, що зазнали корабельної аварії, *військовополонені* та цивільне населення *(некомбатанти)* на території військ, конфлікту. Права В. ж. регулюються і захищаються *Женевськими конвенціями з*

міжнародного гуманітарного права та двома Додатковими протоколами до них 1977. Напр., ст. 12 Конвенції про покращення стану поранених та хворих у діючих арміях; ст. 12 Конвенції про покращення стану поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі; ст. 13 Конвенції про ставлення до військовополонених та ст. 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни містять вимогу покровитель-ства та захисту таких осіб за будь-яких обставин та гуманного ставлення і догляду без дискримінації. Положення всіх чотирьох Женевських конвенцій містять основну вимогу: досягнення гуманного поводження з «беззахисними особами» під час збройного конфлікту за будь-яких обставин. Поняття «беззахисні особи» в даному випадку охоплює осіб, що є *громадянами* або постійними жителями воюючих сторін і припинили б-бу у зв'язку з пораненням, хворобою, корабельною аварією тощо або добровільно склали зброю; це визначення також поширюється на полонених з числа військовослужбовців та цивільних осіб, а також на цивільних осіб, які перебувають під владою сторони противника, особливо під його *окупацією воєнною.* Винятковою повагою на війні повинен користуватись мед. і дух. персонал. Сучас. *міжнародне право* встановлює особливо жорсткі вимоги щодо дотримання прав та гуманного поводження з В. ж. (так, дог-ри про захист В. ж. забороняють їхню денонсацію), а більшість норм щодо гарантування прав В. ж. мають характер імперативних норм міжнар. права. Суворо забороняється посягання на життя, здоров'я В. ж., застосування щодо них тортур, ненадання їм необхідної мед. допомоги тощо.

Міжнар. гуманітарне право забороняє стосовно поранених, хворих, осіб, які стали жертвами корабельних аварій на морі, цивільного населення і військовополонених, такі дії: посягання на життя і фізичну недоторканність, включаючи вбивства, каліцтво, жорстоке поводження, катування, мордування,колективні покарання;посягання на людську гідність, зокрема, принизливе поводження; проведення мед. або наук, експериментів; застосування покарань без попереднього судового рішення; перетворення цивільного населення на об'єкт військ, нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, який торкається цивільних об'єктів і населення; напад на установи чи споруди, які містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад виявиться причиною надмірних втрат і пошкоджень.

О.В. Буткевич, О.В. Задорожніх

ВІЙНИ заборонені засоби — засоби, застосування яких забороняється *міжнародним правом* і розглядається як *злочин воєнний* або *злочин проти людства* та тягне за собою відповідальність. Зокрема, сучас. *міжнародним гуманітарним правом* забороняється застосування зброї та боєприпасів невибіркового характеру, тобто тих, які, внаслідок того, що їх неможливо точно направити на військ, об'єкт, можуть уразити водночас як військові, так і цивільні об'єкти або цивільних осіб (напр., ракети без механізму точного наведення). Заг. норма міжнар. гуманітарного права імперативного характеру забороняє застосування зброї або снарядів, здатних заподіяти надмірні пошкодження або надмірні страждання. Тобто, міжнар. гуманітарним правом дозволяється застосовувати зброю лише з метою виведення *комбатантів* іншої сторони з ладу, а не задля завдання їм несумісних або невідповідних цій меті пошкоджень чи страждань. На універсальному міжнар.-прав, рівні кодифікація цих правил розпочалася з 11-ї пол. XIX ст.: Санкт-Петербурзька декларація 1868 заборонила застосування вибухових або запальних боєприпасів; Гаазька мирна конференція 1899 — застосування отруєної зброї та певного виду набоїв; 2-а Гаазька мирна конференція 1907 — установку мін, що вільно плавають та не самоліквідуються, або таких, шо автоматично вибухають, при веденні *війни* на морі (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права).* У XX ст. зі зростанням иаук.-техн. прогресу і відп. зміною в засобах ведення війни було прийнято ряд *договорів міжнародних* для заборони окремих засобів ведення війни, зокрема певних видів звичайних озброєнь, що розширюють перелік таких заборонених за-собів, а також засобів, які можуть завдати шкоди природ, середовищу: *Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайних озброєнь, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію 1980* та три Протоколи до неї; *Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963; Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968;* Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в їхніх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971; Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993* тощо. Особлива увага останнім часом приділяється міжнар.-прав, засобам запобігання створенню нових видів забороненої зброї, зокрема при її вивченні, розробці та виготовленні. Заборона окремих засобів ведення війни як основоположний принцип міжнар. гуманітарного права має на меті досягнення розумного балансу між воєнною необхідністю та

міркуваннями гуманності. Тут є важливим правило пропорційності завданих військ, засобами пошкоджень воєнній НеобхІДНОСТІ. *О.В.Буткевич*

Війни закони і звичаї — сукупність принципів і *норм міжнародного права,* що регулюють питання, пов'язані з веденням війни, та застосовуються в період збройних конфліктів. На сьогодні в практиці Організації Об'єднаних Націй та інших міжнар. орг-цій найбільш вживаним є поняття *«міжнародне гуманітарне право»;* вживаються також терміни «право війни», «право збройних конфліктів». В. з. і з. спрямовані на заборону або обмеження окремих засобів і методів ведення війни, її гуманізацію та забезпечують права індивіда під час війни. В. з. і з. застосовуються в період військ, конфліктів як міжнар., так і неміжнар. характеру. У сучас. *міжнародному праві* В. з. і з. кодифіковані в ряді конвенцій: *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права* від 12.08.1949 та Додаткові протоколи до них від 8.06.1977; Конвенція про захист культ, цінностей у випадку військ, конфлікту від 14.05.1954; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972;* Конвенція про заборону деяких видів стратегічних озброєнь 1980; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993.*

Предметом регулювання В. з. і з. є міждсрж. відносини з процедури формального початку бойових дій, оголошення війни, процедури припинення збройних конфліктів та інших питань, пов'язаних із статусом третіх д-ав, незалежних д-ав, нейтральних д-ав, що не беруть участі в збройному конфлікті; обмеження воюючих у виборі засобів ведення війни (заборона застосовувати *зброю масового знищення,* невиправдані за своєю дією засоби озброєння); обмеження воюючих у методах ведення війни; захист *війни жертв (військовополонених,* поранених, *біженців,* вимушених переселенців, мігрантів, інших категорій, які так чи інакше виявилися залученими в збройний конфлікт); *захист культурних цінностей під нас війни;* режим *окупації воєнної;* закінчення воєнних дій, процедура підписання мирних угод, обмін військовополоненими, вирішення та врегулювання спірних питань, питання про виплату *репарацій,* контрибуцій тощо; закінчення війни (процедура, яка регламентує порядок примирення сторін, повернення сторін до нормального, мирного режиму); відповідальність д-ав за порушення В. з. і з.; кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення В. з. і з.

Важлива роль у проведенні в життя В. з. і з. та забезпеченні їхнього дотримання належить *Міжнародному комітету Червоного Хреста.* Крім нього, в зоні озброєного конфлікту працюють і інші міжнар. неурядові орг-ції («Лікарі без кордонів», «Міжнародна амністія», «Репортери без кордонів» тощо). За порушення В. з. і з. встановлюється відповідальність як на внутр.-держ., так і на міжнарод. рівні. За кримінальним законодавством України (ст. 438 Кримінального кодексу України) передбачається відповідальність за порушення В. з. і з., в т. ч. за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування нац. цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнар. правом, інші порушення В. з. і з., що передбачені міжнар. дог-рами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. На міжнар. рівні кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни передбачена Женевськими конвенціями 1949, *Римським Статутом Міжнародного кримінального суду* 1998 тощо. *О.В. Задорожній*

Війни морські правила ведення — сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права,* які містяться в таких міжнар.-прав, актах, як Паризька декларація про мор. війну 1856, *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права,* Лондонська декларація про право мор. війни 1909, Лондонський протокол про правила підводної війни 1936 тощо. Названі акти, окрім Гаазьких конвенцій, застосовуються як норми звичаєвого права. Нормативні обмеження, що містяться в цих міжнар.-прав, док-тах, стосуються методів *(блокада морська,* захоплення торг, суден, бомбардування мор. силами), а також засобів ведення воєнних дій на морі (підводні човни, мор. міни тощо). Театр мор. війни може включати *територіальні* й *внутрішні води* воюючих д-ав, *відкрите море* та повітр. простір над ним. Однак ведення війни у відкритому морі не повинно порушувати свободу судноплавства тих д-ав, що не беруть участь у війні. *Комбатантами* в мор. війні є екіпажі військ, кораблів всіх класів і типів, допоміжні судна, екіпажі військ, літальних апаратів військ, флоту, а також торг, судна, переобладнані у військ, кораблі (див. *Судно морське військове).* Правомірним методом ведення війни на морі є військ.-мор. блокада — незаборонена сучас. міжнар. правом система силових дій військ.-мор. сил воюючої д-ви, спрямованих на те, щоб перешкодити противнику використовувати свої порти, бази та узбережжя для зв'язку через море. Відповідно до заг.-прийнятих *норм міжнародного права* блокада повинна відповідати критеріям законності, ефективності й гласності. Блокада вважається правомірною, якщо вона розпочинається у зв'язку з реалізацією права на індивід, чи *колективну оборону* відповідно до *Статуту ООН* або вживанням заходів *Радою Безпеки ООН*

задля підтримання чи відновлення міжнар. миру й безпеки. Навмисне порушення блокади (ворожим і або нейтральним судном) спричиняє конфіскацію такого судна та його вантажу. У мор. війні і захопленню також може підлягати держ. й приватна власність (торг, судна та вантажі) ворожої і сторони й нейтральна власність, якщо вона є І військ, *контрабандою* або якщо нейтральне судно порушує правила нейтралітету (все це складає зміст поняття «приз»). XI Гаазька конвенція щодо деяких обмежень у користуванні правом захоплення в мор. війні 1907 передбачає абс. недоторканність госпітальних суден, які перевозять поранених і хворих, і позначених спец, емблемою, та суден-картелів, що перевозять *парламентерів.* Не можуть бути захопленими (крім випадків порушення правил мор. блокади) поштові судна, прибережні рибальські судна, а також судна, що виконують наук., реліг. та філантропічні функції. Гаазька конвенція про захист культ, цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 передбачає імунітет від конфіскації чи взяття як призу культ. цінностей і трансп. засобів, що їх перевозять.

Питання бомбардування в мор. війні регулюється положеннями Гаазької конвенції про бомбардування мор. силами під час війни 1907, яка за будь-яких умов забороняє бомбардування мор. силами відкритих і незахищених портів, міст, селищ, житлових помешкань та інших невійськ. об'єктів. Підводні човни, які визнаються законним засобом ведення мор. війни, керуються правилами, що стосуються кораблів, а також спец, правилами про дії підводних човнів щодо торг, суден у воєнний час, закріпленими в Додатку до Лондонського протоколу 1936. Підводний човен може потопити торг, судно чи позбавити його можливості плавати лише за умови гарантування безпеки пасажирів, екіпажу й док-тів. Міжнар. право не забороняє використання мінної зброї. Однак Гаазька конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від зіткнення, 1907 подає деякі винятки з цього правила. Воюючі сторони повинні гарантувати безпеку *судноплавства міжнародного торговельного.* Окрім обмеження методів і засобів ведення мор. війни, міжнар. гуманітарне право передбачає захист жертв такої війни згідно з положеннями Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих та осіб, що потерпіли корабельну аварію зі складу збройних сил на морі 1949 та Додатковими протоколами до Женевських конвенцій 1977. Норми інших трьох Женевських конвенцій застосовуються у випадках, визначених 1-ю Женевською конвенцією. Усім пораненим і хворим, особам, що зазнали корабельної аварії, у мор. війні надається захист і заступництво та забезпечується гуманне поводження й догляд без будь-якої дискримінації. Військ, госпітальні судна воюючих сторін, госпітальні судна, що використовуються нац. товариствами Червоного Хреста, офіційно визнаними благодійними товариствами чи приватними особами, а також їхні екіпажі користуються заступництвом і не можуть бути захоплені. Всі ці судна повинні мати чітко ВИДИМІ ВІДМІТНІ ЗНаКИ. *М.О.Медведева*

ВІЙНИ оголошення у *міжнародному праві* до 1945 — юрид. факт, з яким пов'язувалось виникнення стану *війни* у відносинах між двома чи кількома д-вами. Норма про те, що умовою законності війни є додержання певного порядку її оголошення, відома у феціальному праві Стародавнього Риму приблизно з VI ст. до н. є.; її також обстоювали деякі прибічники т. зв. *«справедливої війни» теорії.* Договірне закріплення у міжнар. праві ця норма отримала на поч. XX ст. Відповідно до 3-ї Гаазької конвенції 1907, воєнні дії не повинні були розпочинатись без недвозначного попередження заздалегідь, яке має форму мотивованого В. о. або ультиматуму з умовним В. о. Становлення *незастосування сили чи загрози силою принципу* сприяло певним модифікаціям юрид. значення В. о. в тому розумінні, що додержання вимоги про В. о. більше не могло вважатись умовою міжнар. правомірності застосування сили. Так, згідно з Лондонськими конвенціями про визначення агресії, укладеними в липні 1933 за рад. ініціативою міжСРСРтайого найближчими сусідами, д-ва, яка першою оголосить війну іншій д-ві, мала визнаватись агресором у *конфлікті міжнародному.* За текстом ст. З «Визначення агресії», ухваленої *Генеральною Асамблеєю ООН* (рез. ГА **ООН** №3314 від 14.12.1974), будь-яка здій, визначених цією статтею, кваліфікуватиметься як акт агресії «незалежно від оголошення війни». З ухваленням у 1945 *Статуту ООН* інститут «стану війни» в міжнар. праві було формально скасовано (на відміну від інституту воєнного стану в нац. праві д-ав) і замінено інститутом *збройного конфлікту міжнародного.* У сучас. науці міжнар. права існує думка, за якою початок агресивних воєнних дій без оголошення може розглядатись як кваліфікуюча або обтяжлива обставина при визначенні відповідальності за них. Видозмінений зазначеним вище застереженням інститут В. о. зберігається як у сучас. міжнар. праві, так і в конституційному праві д-ав. У міжнар. праві з В. о. пов'язується ряд юрид. наслідків, серед яких: переривання *дипломатичних і консульських відносин* між д-вами; виїзд з території противника персоналу *дипломатичних представництв* і коне, установ та членів їхніх сімей незалежно від *громадянства;* початок застосування у взаємних відносинах д-ав, що воюють, *війни законів і звичаїв,* зокрема *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права* (1949) та *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* (1907) виникнення в д-ав, що воюють, права застосувати особливий режим перебування громадян держави-супро-тивника на її території (нагляд, обмеження права вибору місця

проживання, інтернування) та права конфіскувати майно, яке є власністю держави-супротивника, за винятком майна дип. представництв і коне, установ та ін. У конституційному праві д-ви інститут В. о. пов'язаний із розподілом повноважень гілок держ. влади та правом вищих органів держ. влади оголошувати воєнний стан як особливий нац.-прав. режим у самій д-ві.
В.С. Ржевська

Війни повітряної правила ведення —

сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права,* які містяться в таких міжнар.-прав. актах, як Декларація про заборону метання снарядів і вибухових речовин із повітр. куль 1899 та Проект Правил ведення повітр. війни 1922. Положення цих актів не є юридично обов'язковими й застосовуються як норми звичаєвого права. Спец, конвенції щодо В. п. п. в. на сьогодні не існує. Ведення *війни повітряної* регламентується діючими заг. нормами міжнар. гуманітарного права, зокрема нормами 1 -го Додаткового протоколу до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права.* Правомірним методом ведення війни в повітрі є повітр. бомбардування; вони вважаються законними, якщо ведуться виключно проти військ, об'єктів, до яких належать збройні сили, військ, установи, склади зброї, заводи з вир-ва зброї, боєприпасів, військ, обладнання, засоби зв'язку, транспорт, що використовуються з військ, цілями. Забороняється бомбардувати з повітря невійськ. об'єкти й цивільне населення. Заборонено також бомбардування з метою залякування цивільного населення. При здійсненні бомбардування воюючі сторони зобов'язані вжити заходів зі збереження будівель, призначених для мистецтва, науки чи благодійних цілей (лікарень, госпіталів тощо). Такі споруди повинні бути позначені спец, видимими з повітря знаками. Споруди, «які містять небезпечні сили» (греблі, дамби, атомні електростанції), не повинні ставати об'єктом нападу з повітря в тих випадках, коли такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і спричинити тяжкі втрати серед цивільного населення. Під час ведення воєнних дій у повітрі слід вживати заходів для мінімізації шкоди цивільним особам й об'єктам та попереджати про напади, що можуть зачіпати цивільне населення. Міжнар. гуманітарне право передбачає захист жертв повітр. війни згідно з положеннями Женевських конвенцій та Додатковими протоколами до них. Усім пораненим та хворим у повітр. війні надається захист і заступництво та забезпечується гуманне поводження і догляд без будь-якої дискримінації. Військ, госпітальні судна воюючих сторін, госпітальні судна, що використовуються нац. товариствами Червоного Хреста, офіційно визнаними благодійними товариствами чи приватними особами, а також їхній екіпаж користуються заступництвом і не можуть бути захоплені. 1-й Додатковий протокол проголошує принцип поваги й захисту санітарних літальних апаратів, які повинні мати чітко видимі відмітні знаки. Політ санітарних повітр. апаратів сторони, що знаходяться в конфлікті, над територією, що перебуває під контролем ворожої сторони, здійснюється за умови попереднього отримання згоди від компетентної влади цієї протилежної сторони. Сторони в конфлікті не мають права використовувати санітарну авіацію для одержання військ, переваги над супротивником, напр., для збирання чи передавання відомостей розвідки. Присутність санітарних літальних апаратів не повинна використовуватись із метою забезпечення недоторканності військ, об'єктів від нападу. Жодна особа, що залишає на парашуті літальний апарат, який терпить лихо, не піддається нападу впродовж спускання на землю. Після приземлення на територію, яка знаходиться під контролем противника, їй надається право здатись у полон до того, як вона стане об'єктом нападу. Це правило не поширюється на ПОВІТряНОДесаНТНІ ВІЙСЬКа. *М.О.Медведєва*

ВІЙНИ припинення — юридично оформляється різними способами. Основним є укладення *договору мирного,* в якому відновлюються мирні відносини, вирішуються територ. питання, визначається доля *військовополонених,* визначаються зобов'язання щодо покарання *злочинців воєнних,* регламентуються питання обмеження збройних сил і військ, промисловості, встановлюється обсяг *репарацій, реституцій* тощо. Проте існують й інші способи оформлення В. п. Напр., у 1955 Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про припинення стану війни між Радянським Союзом і Німеччиною», відповідно до якого припинявся стан війни, встановлювалися мирні відносини, втрачали юрид. силу обмеження відносно громадян Німеччини. Це форма припинення війни у вигляді односторонньої декларації. У 1956 СРСР і Японія підписали двосторонньою Спільну декларацію, згідно з якою між ними припинявся стан війни, відновлювалися *дипломатичні* і *консульські відносини,* звільнялися і репатріювалися япон. військовополонені і громадяни,
Засуджені В СРСР. *О.В. Задорожни*

ВІЙНИ пропаганда — є *злочином міжнародного характеру,* що полягає в поширенні в засобах масової інформації і публічних виступах окремих осіб всякого роду відкритих закликів до нападу за допомогою

збройних сил на інші держави. В. п. заборонена спец, резолюцією *Генеральної Асамблеї 00Н у* 1947 під страхом кримінального покарання. В. п. У КК України міститься спец, ст. 436 «Пропаганда війни». *о.в. Задорожни*

Війни сухопутної правила ведення —
сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права,* які містяться в Гаазькій конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907, 4-х Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 та Додаткових протоколах 1977 до них, Гаазькій конвенції про захист культ, цінностей у період збройного конфлікту 1954 з Виконавчим Регламентом і Протоколом, Конвенції про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природ, середовище 1977 тощо. Першою спробою кодифікувати В. с. п. в. став Кодекс професора Ф. Лібера. У міжнар. гуманітарному праві немає вичерпного переліку В. с. п. в. Ведення сухопутної війни регламентується діючими заг. нормами міжнар. гуманітарного права. Театр сухопутної війни включає сухопутну територію воюючих д-ав. *Комбатантами* в сухопутній війні є особи, що входять до складу сухопутних збройних сил; особовий склад ополчення й добровольчих загонів; населення неокупованої території, яке при наближенні ворога добровільно візьметься за зброю для б-би й дотримуватиметься законів та звичаїв війни. Воюючі д-ви не користуються необмеженим правом у виборі засобів і методів ведення війни. Тому вони не повинні використовувати зброю, яка спричиняє надмірні страждання людям, непомірні пошкодження або має невибіркову дію. Забороняється застосування збройних заходів до цивільного населення та інших жертв війни. У всіх випадках слід розрізняти учасників, що беруть участь у збройному конфлікті, та цивільне населення, щоб надавати останньому якомога більшу пощаду. Забороняється застосовувати методи й засоби ведення війни, які завдають великої, довготривалої та серйозної шкоди природ, середовищу. Цивільні об'єкти не повинні ставати об'єктами нападу чи репресалій. Міжнародне право передбачає захист жертв сухопутної війни згідно з положеннями *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права. Війни жертви* (поранені та хворі, *військовополонені* й цивільне населення) мають право на повагу, захист і гуманне поводження без будь-якої дискримінації. У сухопутній війні приватна власність не може бути захоплена, крім випадків *реквізиції.* Забороняється захоплення, знищення або пошкодження церк., благодійних, освітніх, художніх, наук, установ, істор. і культ.
Пам'яток ТОЩО. *М.О. Медведєва*

ВІЙНИ театр — просторова сфера ведення *війни:* сухопутна, повітр. і мор. територія держав, а також *відкрите море* і повітр. простір над ним, в межах яких відбувається збройний конфлікт. Не повинні бути В. т. території нейтральних д-ав, у т. ч. постійно нейтральних, і нейтралізовані зони. З В. т. може бути виключена частина держ. території з метою створення спец, (напр., санітарних) зон і місцевостей, передбачених нормами *міжнародного гуманітарного права.* Сучас. *міжнародне право* встановлює також інші винятки з В. т.: *відкриті міста,* центри зосередження культ, цінностей, що мають дуже велике значення (ст. 8 Гаазької конвенції про захист культ, цінностей під час озброєного конфлікту 1954), інші цивільні об'єкти. У міжнар. праві простежується тенденція
ДО ЗВужеННЯ В. Т. *О.В. Задорожни*

Військова конвенція між УНР і Російським ПОЛІТИЧНИМ КоМІТЄТОМ — двостороння угода, підписана після переговорів, що тривали протягом місяця у Варшаві 18.11.1920, міністром народного здоров'я УНР С. Стемпковським, головнокеруючим справами мистецтва та нац. культури УНР *П. Зайцевим,* заст. голови Дипломатичної місії УНР у Речі Посполитій Л. Ми-хайловим, товаришем мін. зак. справ УНР *О. Ей-хельманом,* міністром землеробства УНР О. Ко-валевським і головою Військової місії УНР у Речі Посполитій генерал-поручиком В. Зе-лінським та членами РПК у Польщі М. Була-новим, В. Гершельманом, Д. Одинцем, генерал-майором Б. Перемикіним і В. Уляницьким. У п. 1, який єдиний підлягав публікації, містилось визнання РПК у Польщі держ. незалежності УНР і її уряду на чолі з *С. Петлюрою* та суверенності Українських Установчих зборів, скликаних на підставі загального, рівного, прямого й таємного голосування, у наступних пунктах Конвенції РПК на чолі з Б. Савінковим визнавався дружньою й союзною стороною, а створювана ним Окрема Російська армія в оперативному відношенні на укр. території мала підлягати Головному командуванню військ УНР і місцевій юрисдикції, дип. представництва УНР і РПК повинні були налагодити конструктивну співпрацю і сформувати спільну делегацію до *Ліги Націй* (п. 5). *У* примітці до п. 4 докладно окреслювались кордони самостійної УНР: на заході й півн. заході підтверджувалась лінія розмежування згідно з *Варшавським договором УНР з Річчю Посполитою 1920,* на півночі, півн. сході та сході до укладення відп. угод між УНР і Білоруссю, Росією, Доном та Кубанню кордон згідно з етнічним принципом визначався від впадіння р. Ствіги у р. Прип'ять — по Прип'яті на схід до перетину з адмін. межею Київської губернії — нею до Дніпра — Дніпром і р. Сожем до півн. адмін. межі Городянського повіту Чернігівської губернії, потім — півн. межами

Городянського, Сосниць-кого і Новгород-Сіверського повітів до р. Десни, далі — межею між Чернігівською й Орловською губерніями до стику з Курською губернією — на схід через с. Амон-Софроніївку до р. Свапа — нею до р. Сейма і на південь до м. Глушкова, охоплюючи Касторну і Медвінку, потім — на схід від р. Сейм через Гучево — Лук'янівку — Старий Ос-кол до с. Петропавлівки, далі — через межу Воронізької губернії — Шеталівку — Репіївку — Колбіно — до Дону вище м. Коротяка — Доном до с. Лісок — через Масловку — Шестакове — Нижню Кислу — Козловку — Буторлинівку — Ва-силівку — Банну, потім — на південь по зах. межі Області Війська Донського до Азовського моря. Півд. кордони УНР становили береги Азовського й Чорного морів, тобто з безумовним включенням Криму до її складу. Військова конвенція була затверджена 2.04.1921 на підставі відп. постанови Уряду УНР мін. зак. справ *А. Ніковським* і 6.04.1921 Б. Савінковим.
в.і. Головченко

Військовий розвідник — особа, яка збирає відомості в районі дій супротивника та виконує своє завдання у формі своєї армії, тобто не приховує своєї приналежності до збройних сил д-ви, яка є воюючою стороною. У випадку, якщо ця особа потрапить до рук супротивника, на неї розповсюджується режим військ, полону. В. р. треба відрізняти від *вивідача* (військ, шпигуна), який
ПРИХОВУЄ СВОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ. *О.В. Задорожній*

ВІЙСЬКОВИЙ аташе (з франц. aiiacЬe — прикріплений) (аташе з питань оборони, військ., військ.-мор., військ.-повітр. аташе) — представ-
ник військ, відомства країни, *яка* його *призначила* при військ, відомстві держави перебування; одночасно — радник глави *дипломатичного представництва* акредитуючої держави з військ, питань. В. *а. призначається міністром оборони* за погодженням із *відомством закордонних справ* своєї країни. Розповсюдженою є практика попереднього узгодження кандидатури військ, представника інозем. д-ви з приймаючою країною (її військ, відомством), однак вказана процедура не є заг.-обов'язковою і рядом д-ав не застосовується. Зазвичай В. а. має допоміжний апарат (помічників та інших співробітників), що входить до дип. представництва акредитуючої д-ви за кордоном; у дип. практиці більшості країн В. а. та його помічники є членами дип. персоналу, інші співробітники апарату В. а. — членами адмін.-техн. та обслуговуючого персоналу дип. представництва. Основними функціями В. а. є: представництво військ, відомства акредитуючої д-ви у військ, відомстві країни перебування; консультування глави дип. представництва з військ, питань; з'ясування усіма законними засобами умов і подій у військ, сфері д-ви перебування та своєчасного інформування про них главу дип. представництва та військ, відомство своєї країни.
Відрядження В. а. за кордон (до союзних д-ав) було започатковано в Зах. Європі за часів Людовика XIII. У 11-й пол. XVIII ст. набуває розповсюдження практика відрядження військ, представників не лише до союзних, але й до більшості європ. країн. Перший законодавчий акт, що регулював положення В. а. був прийнятий в Іспанії 1846. У законі були визначені порядок і термін призначення, привілеї та імунітети військ, представників. У1883 з'явились військ.-мор. аташе (вперше в Іспанії та у Франції). З 1920-21 у США, Великій Британії, Італії, Франції, а згодом в інших країнах з'явились військ.-повітр. аташе. Прав, статус та повноваження В. а. України визначається Положенням «Про військових аташе», затвердженим Указом Президента України ВІД 7.05.1993. *В.М. Матвієнко*

Військовополонені — *комбатанти,* а також інші особи, на яких поширюється режим військ, полону, що були захоплені під час війни супротивником і перебувають під його владою. Режим військ, полону регулюється Положенням про закони і звичаї сухопутної війни, яке є додатком до 4-ї Гаазької конвенції 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права),*
Женевською конвенцією 1949 про поводження з В., Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 та Додатковими протоколами до них 1977 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права),* а також іншими міжнар. актами. Відповідно до зазначених конвенцій з В. необхідно дотримуватись гуманного поводження без жодної дискримінації за расовими, етнічними, реліг., нац., політ., соц. та іншими ознакам. В. мають право на повагу до їхньої особистості й честі; до них заборонено застосовувати акти насильства, погроз або приниження. Сторона, що утримує в полоні В., зобов'язана безкоштовно забезпечити їх утримання, достатнє нормальне харчування, мед. допомогу, розташування в приміщеннях, що дають гарантію стосовно гігієни, а також шанобливе ставлення до жінок. Працездатні В. можуть залучатись до праці на умовах справедливої оплати й не ворожої щодо їхньої країни (як правило, з управління, обладнання та утримання свого табору). В. зобов'язані коритись нормам, які діють в армії д-ви, у полоні якої вони утримуються. Статус В. не поширюється на найманців. У воюючих д-вах повинні створюватися спец, бюро для передачі відомостей про В., а також для направлення їм посилок. Після закінчення воєнних дій та мирного врегулювання В. повинні бути повернуті на Батьківщину. Ст. 434

Кримінального кодексу України встановлює, що погане поводження з В., яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину караються позбавленням волі на строк ДО 3 рОКІВ. *О.В. Задорожній*

Військово-промисловий комплекс —

сукупність соц.-екон., політ, та ідеолог, структур, пов'язаних між собою участю у вир-ві військ, продукції та проведенні політики мілітаризму. Першим термін «військово-промисловий комплекс» використав 1961 Президент США *Д. Ейзен-хауер.* Функціонування військово-промисловий комплекс (ВПК) передбачає тісну взаємозалежність між виробниками озброєнь, верхівкою збройних сил, держ. та ідеолог, апаратів, мілітаризованої науки, які займаються військ.-політ, проблематикою і є зацікавленими в отриманні військ, замовлень, посиленні військ, могутності.

ВПК у внутр.-політ, житті призводить до мілітаризації економіки й держ. бюджету, у зовн. політиці — ДО *гОНКи озброєнь. О.С. Пархомчук*

Віке-Фрейберга Вайра (Уі1$.е-РгеіЬег§а Уаіга) (1.12.1937, м. Рига, Латвія) — латвійський науковець і держ. діяч. Закінчила Ун-т Торонто (Канада), де здобула ступені бакалавра (1958) та магістра (1960) з психології. У 1965 здобула ступінь д-ра з експериментальної психології в Ун-ті Макгіла (Монреаль, Канада). 1965-98 — проф. психології в Монреальському ун-ті, водночас 1984-89 — чл., віце-голова Наукової ради Канади. 1998-99 — дир. Латвійського ін-ту (м. Рига). 17.06.1999 обрана Президентом Латвійської Республіки. Як глава д-ви у вересні 1999 брала участь у міжнар. конференції «Балтійсько-Чор-номорське співробітництво: інтегрована Європа в XXI ст», що відбувалась у Ялті; неодноразово зустрічалась із Президентом України *Л. Кучмою.* 20.06.2003 повторно обрана Президентом Латвійської Республіки. За її урядування країна стала повноправним членом *НАТО* (29.03.2004) та *Європейського Союзу* (1.05.2004).

Твори: «Лінгвістика та поетика латвійських народних пісень» (1989), «На бурштиновій горі» (1989), «Проти течії» (1993), «Космологічне сонце» (1997), «Хронологічне сонце» (1999). *Л.В. Губерськип*

Віктор-Емануїл II (УІПогіо Етагшеіе II) (14.03.1820, Турін-9.01.1878, Рим) — король Сардинського (П'ємонтського) з 1849 й Італійського з 1861 королівств із Савойської династії. Отримав військ, і реліг. освіту. Виявив неабиякі дип. здібності, уклавши після відречення внаслідок поразки від австр. армії батька Карла Аль-берта мирну угоду з Віднем 6.08.1849, що забезпечила збереження незалежності Сардинського королівства й дозволила в подальшому запровадити в ньому парл. демократію та повернути провідні позиції в нац.-визв. б-бі. Особисто підтримував внутр. й зовн. політику Прем'єр-міністра *К. Кавура,* спрямовану на приєднання до П'ємонту самостійних д-ав Центр. Італії в ході визв. війни проти австр. панування. Надав підтримку Гарібальді під час приєднання Півдня 1859-60 і забезпечив тріумф монархії внаслідок завершення процесу *Італії об'єднання 1858-70.* Після смерті К. Кавура 1861 час від часу намагався проводити незалежну від уряду зовн. політику, зокрема підтримки *Наполеона III* у *франко-пруській війні 1870- 71. В.І. Голоаченко*

ВІленська унія 1401 підписана 18.01.1401 у м. Вільно (нині Вільнюс) королем польським і великим князем литовським Владиславом 11 *(Ягайло)* та його кузеном, «пожиттєвим правителем» Литви *Вітовтом.* В. у. проголошувала Вітовта великим князем литовським. Він зобов'язувався зберігати вірність Польській короні та обіцяв, що після його смерті престол великого князя литовського мав знову перейти до Ягайла та його нащадків. У разі, коли б той помер, не залишивши законних спадкоємців, обрання нового польського короля мало відбуватись виключно за участю Вітовта та литовсько-руських князів і бояр. Врегулювавши спірні аспекти *Крвв-ської унії 1385,* В. у. сприяла зміцненню військ.-політ. союзу Литви та Польщі, наслідком якого став розгром військ Тевтонського ордену об'єднаними польсько-литовськими силами у битві при Грюнвальді 1410. Після переможного для Польщі Торуньського миру 1411 з Тевтонським орденом умови В. у. були уточнені новою угодою — ***ГородеЛЬСЬКОЮ уНІЄЮ 1413. В А. Рубель***

ВІленСЬКе перемир'я 1656 укладене 24.10(3.11). 1656 у Вільно (тепер Вільнюс) угода про припинення війни між Московською державою і Річчю Посполитою терміном на один рік. Обидві д-ви брали на себе зобов'язання не підписувати мир зі Швецією, але питання про встановлення держ. кордонів й обрання царя *Олексія Михайловича* польським королем після смерті Яна II Казиміра не було вирішене, оскільки польська сторона наполягала в такому випадку на повернення під владу Речі Посполитої

Білорусі й козацької України. Делегація Війська Запорозького, в порушення *Переяславсько-Московського договору 1654,* не була запрошена Москвою для Переговорів. *В.Ю. Крушинський*

ВІЛЦанс Андріс (1957, Рига) — латвійський дипломат. За освітою мікробіолог. 1990-91 — голова з міжнар. зв'язків підкомітету молодіжної політики ВР СРСР. На дип. службі з 1991. 1991-92 — співробітник політ, департаменту МЗС Латвії; 1992-94 - зав. відділом МЗС; 1994-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Республіці Узбекистан; 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Киргизькій Республіці; 1999-2000 — ген. інспектор МЗС Латвії; 2000-01 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Арабській Республіці Єгипет. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки В Україні. *РА. Кривопос*

Вільгельм I (\M11ie1т I) (22.03.1797, Берлін -9.03.1888, Берлін) — прус, король з 1861, нім. імператор з 1871 з династії Гогенцоллернів. Отримав військ, освіту в Кенігсберзі й Мемелі. З 1807 перебував на військ, службі. 1814 брав участь у кампанії проти *Наполеона I,* нагороджений «Залізним хрестом» за хоробрість. З 1840 — спадкоємець прус, корони при бездітному Фрідріху Вільгельму IV, виступив активним прибічником рішучих заходів щодо придушення рев-ції 1848-49. Солідаризувався з канцлером *О. Бісмарком* у визнанні божественного походження права королів і потреби завершення *Німеччини об'єднання 1848-71.* Проголошений імператором 18.01.1871 у Версаль-ському палаці, після перемоги у *франко-прусській війні 1871.* У 1878 двічі зазнав замахів на ЖИТТЯ. *В.І. Головченко*

Вільгельм II ОУіІНеіт) Фридрих Вільгельм Альберт Гогенцоллерн (Нопепгоііегп) (27.01.1859, Берлін — 4.06.1941, Дорн, Нідерланди) — нім. імператор і король Пруссії (1888-1918). Закінчив юрид. ф-т Боннського ун-ту. Через деякий час після вступу на престол відправив у відставку *О. Бісмарка* (1890). Взятий ним «новий курс» включав у себе розірвання *Договору «перестрахування» 1887* та певне зближення з Великою Британією. У сер. 1890-х спробував порозумітися з Росією; проводив активну експансіоністську політику в інтересах нім. імперіалістичних кіл; відіграв значну роль у підготовці та розв'язанні *Першої світової війни* (визнаний винним у цьому окремою статтею *Версальського мирного договору 1919).* Скинутий Листопадовою рев-цією 1918 в Німеччині. Утік до Нідерландів. Вітав встановлення в Німеччині нац. диктатури (1933) і початок *Другої світової війни.* ***Твори:*** **«Мемуари. Події і люди» (1923).** ***РА. Кривонос***

Вільна (спеціальна) економічна зона (ВЕЗ) — спеціально виділена територія країни з пільговими екон. умовами для нац. та/або інозем. підприємців. Укр. законодавством ВЕЗ визначається як частина території України, на якій встановлюються і діють спец. прав, режим екон. діяльності та порядок застосування й дії законодавства України. Порядок створення та ліквідації, а також механізм функціонування ВЕЗ зон на території України, заг. прав, й екон. основи їхнього статусу, а також заг. правила регулювання відносин суб'єктів екон. діяльності цих зон із місцевими радами народних депутатів, органами держ. виконавчої влади та іншими органами визначаються Законом України від 13.10.1992 №2673 «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». Статус і територія конкретної ВЕЗ, а також строк, на який вона створюється, визначаються ВР України шляхом прийняття окремого закону для кожної з них.

ВЕЗ діють за «шлюзовим» принципом, завдяки якому нац. товари та послуги безперешкодно поступають на *світовий ринок,* а інозем. ресурси вливаються до нац. економік, відіграючи важливу роль як у розвитку госп-ва країни-реци-пієнта, так і світової економіки в цілому. Вони мають особливий юрид. статус щодо решти території. У ВЕЗ створюються сприятливі митні умови та режим митного оподаткування: пільговий режим та рівень оподаткування, специфічні валютно-фінанс. умови, банківсько-кредитна система, система кредитування і страхування, умови окремих видів платежів та система держ. інвестування. На всі об'єкти та суб'єкти екон. діяльності ВЕЗ поширюється система держ. гарантій захисту інвестицій, передбачена чинними законами про інвестиційну діяльність та інозем. інвестиції. Суб'єктами є не всі підприємства, які розташовані на території ВЕЗ, а тільки ті розташовані на території ВЕЗ юрид. особи, які реалізують на цій території затверджені держ. адміністрацією та зареєстровані органом госп. розвитку ВЕЗ інвестиційні проекти. Мінім, вартість зазначених інвестиційних проектів визначається конкретним законом України про створення тієї чи іншої ВЕЗ. Д-ва гарантує суб'єктам госп. діяльності ВЕЗ право на вивезення прибутків і капіталу, інвестованого у ВЕЗ, за її межі.

Метою створення ВЕЗ є залучення інозем. інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з інозем. інвесторами підприємницької діяльності для нарощування *експорту* товарів і послуг, поставок на внутр. ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природ, і трудових ресурсів.

Законодавством України передбачається створення на її території ВЕЗ таких функціональних типів: вільні митні зони й порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технол. парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Наразі у світі нараховується більше тисячі ВЕЗ, з яких вивозиться продукція на суму, що перевищує 15% світового торг, обороту. В Україні станом на поч. 2003 зареєстровано 11 ВЕЗ (7 з яких діють), а на розгляд до Кабінету Міністрів України вже надійшло бл. 100 пропозицій щодо заснування нових ВЕЗ.

О.І. Рогач, Н.Д. Амаляп

Вільна Франція (Ргапсе іііьге) — франц. антигітлерівський рух на чолі з генералом *Ш. де Голлем,* що виник під час *Другої світової війни* поза межами Франції з метою її визволення від фаш. окупації та для протидії *Віші уряду.* Початком діяльності В. Ф. вважається 18.06.1940, коли генерал Ш. де Голль виступив по лондонському радіо зі зверненням до франц. військовослужбовців, що знаходились на брит. території та у франц. колоніях, продовжити війну проти гітлерівської Німеччини. Спроба Ш. де Голля створити у вересні 1940 базу В. Ф. у Дакарі закінчилась невдачею, оскільки керівництво франц. колоніальних військ, що знаходилось під контролем вішіст-ського уряду, не підтримало його. Організаційно рух оформився 24.09.1941, коли було створено Французький нац. комітет руху з штаб-квартирою в Лондоні. 19.07.1942 В. Ф. отримала назву «Франція, що бореться». У листопаді 1942 була створена франц. авіаескадрилья, яка під назвою «Нормандія-Неман» брала участь у бойових діях на рад.-нім. фронті. 3.06.1943 в Алжирі було оприлюднено декларацію про створення Французького комітету нац. визволення (ФКНО) на чолі з генералами Ш. де Голлем та Жіро. СРСР безумовно визнав ФКНО як представника держ. інтересів Французької Республіки в той час, як США і Велика Британія визнавали його з застереженнями, що підсилило існуючі розбіжності між цими країнами та ФКНО. 2.06.1944 в Алжирі ФКНО оприлюднив указ про створення Тимчасового уряду Французької Республіки на чолі з Ш. де Голлем, який союзники після визволення Франції визнали одночасно нотами від 23.10.1944.

І.С. Покроиська

Вільне МІСТО — особливе політ, утворення, яке складається з одного незалежного міста, статус якого визначається угодою зацікавлених держав.

Основними рисами цього статусу є незалежність і недоторканність В. м., його *демілітаризація* чи

■ нейтралізація. В. м. здійснювали функції д-ви, володіли правами свого самоврядування, заг. юрид. правами та несли обов'язки, характерні для *суб'єкта міжнародного права.* Статусом В. м. користувалися: Краків 1815-46, Данциг (сучас. Ґданськ) 1920-39, Трієст 1947-54. *о.в. Задорожни*

ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ПОЛІТИКа — політика невтручання держави в *міжнародну торгівлю,* за якої відсутні штучні бар'єри в торгівлі між окремими суб'єктами чи фірмами різних країн, а *зовнішня торгівля* здійснюється відповідно до міжнар. поділу праці й теорії порівняльних переваг. Така політика сприяє найефективнішому розподілу ресурсів у світовому госп-ві та максимі-зації світового прибутку. На практиці В. т. п. швидше виняток, аніж правило, бо д-ва може втручатись в міжнар. торгівлю з екон., соц., адмін. причин, захищаючи інтереси окремих виробників, галузей вир-ва або нац. безпеку країни в цілому. У ІІ-й пол. XX ст. почали активно розвиватись інтеграційні процеси у світовому госп-ві, що сприяли створенню в Європі, Півн. і Півд. Америці, Півд.-Схід. Азії, Африці *зон вільної торгівлі* й *митних союзів,* усередині яких торгівля здійснюється без мит і кількісних

Обмежень. *В.І. Філіпенко*

ВІЛЬСОН (\УіІ8оп) (Джеймс) Гарольд (11.03.1916, Гуддерсфільд, графство Йоркшир - 24.05.1995, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Оксфордський ун-т (1937). Член палати громад від Лейбористської партії з 1945. 1945-47 — парл. секретар мін-ва громад, робіт; 1947 — міністр торгівлі з заморськими територіями, 1947-51 — міністр торгівлі. 1961-62 — голова виконкому, 1963-76 — лідер Лейбористської партії. У 1964-70 і 1974-76 — Прем'єр-міністр Великої Британії, виступав за посилення *американсько-англійських «особливих відносин»* і блоку *НА ТО,* обстоював вступ Британії в *Європейське економічне співтовариство,* запровадив обмеження на імміграцію з афро-азіатських країн. 1983 отримав титул барона Вільсона Ріво.

РА. Кривонос

ВІЛЬСОН (Шзоп) Томас Вудро (28.12.1856, Стон-тон, шт. Вірджинія — 3.02.1924, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, науковець, 28-й Президент США (4.03.1913-4.03.1921).

оио

Нар. в сім'ї пресвітеріанського проповідника. Закінчив Прінстонський ун-т (1879), вивчав право у Вірджинському ун-ті. 1882-83 займався юрид. практикою. 1883 розпочав наук, кар'єру. 1886 отримав ступінь д-ра філософії за книгу «Правління Конгресу». З 1890 — проф. юриспруденції, політекономії та

політ, наук Прістон-ського ун-ту, 1.08.1902-20.10.1910 — його президент. 17.01.1911 -1.03.1913 — губернатор шт. Нью-Джерсі, де здійснив низку прогресивних реформ і набув популярності. Його кандидатура була висунута Демократичною партією на президент. виборах 1912. Отримавши перемогу, В. рішуче розпочав втілювати в життя свою програму, відому під назвою «Нова свобода», яка була спрямована на сприяння «справедливої» конкуренції, забезпечення рівних можливостей для всіх усередині країни й б-бу проти корупції. Пізніше втілив у життя додаткову програму соц. перетворень в інтересах фермерів, робітників найманої праці та з метою часткового перерозподілу нац. багатства на користь менш забезпечених прошарків населення. Після початку *Першої світової війни* проголосив *нейтралітет* США. 1916 під гаслом «Він утримав нас від війни» був переобраний Президентом США на другий термін. Із наближенням закінчення світової війни обгрунтував необхідність вступу в неї США на боці союзників проти Німеччини, щоб мати вирішальний голос у визначенні повоєнної долі миру. Скориставшись як приводом необмеженою підводною війною, яку здійснювала Німеччина, 6.04.1917 США оголосили війну. Найважливішою метою у війні й обов'язковою умовою відновлення миру Вашингтон вважав відновлення *відкритого моря свободи.* Він виступив із планом повоєнного мирного врегулювання (див. *«Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона).* Був одним із головних авторів *Версальського мирного договору 1919* та Статуту *Ліги Націй,* нагороджений *Нобелівською премією миру і*& 1919. Ізоляціоністи в Конгресі США відмовились ратифікувати Версальський мирний договір із пунктом про участь США в Лізі Націй, у якій вони вбачали знаряддя брит. та франц. дипломатії. Внаслідок перевтоми восени 1919 В. був частково паралізований і в подальшому справляв менш помітний
ВПЛИВ На ПОЛІТ. ЖИТТЯ. *Б.М. Гончар*

ВІЛЬШанСЬКа угода 1617укладена 18(28).10.1617 в урочищі Суха Вільшанка на Київщині поблизу м. Таращі між гетьманом реєстрового козацтва *П. Сагайдачним* і великим коронним гетьманом Речі Посполитої С. Жолкевським про заборону козакам робити походи на Крим і Туреччину та обмеження територ. перебування реєстрових козаків Запоріжжям. Козацький реєстр встановлювався в розмірі 1 тис. чол., проте на прохання старшини остаточну кількість реєстрових козаків мав визначити польський сейм. Козаки могли обирати гетьмана, якого затверджував польський король. За службу реєстровим козакам уряд зобов'язувався виплачувати винагороду. З козацького війська виключались ті міщани, які вступили в козаки за останні 5 років, нереєстрові козаки повертались під владу старост і шляхти. Через фактичне підпорядкування укр. козацтва шляхетській Польщі нереєстрові козаки не визнали угоди, тому вона не була здійснена.
В.Ю. Крушинський

Вірменське питання — питання про становище вірмен в Османській імп. Розглядалось на переговорах у Сан-Стефано 1878 (див. *Сан-Сте-фанський мирний договір 1878)* та на *Берлінському конгресі 1878.* За Берлінським трактатом 1878 Туреччина брала на себе зобов'язання розпочати у вірменських вілайєтах (Зах. Вірменія) реформи. Ініціатором вирішення В. п. наприкінці XIX ст. виступила Росія, яка намагалась використати його для посилення власного впливу в Османські імп. Спричинена рішеннями Берлінського конгресу активізація вірменського нац. руху була придушена тур. владою 1895. Жертвами масових вбивств у Зах. Вірменії стали 300 тис. вірмен. Активізація англ.-рос. протистояння на Сер. Сході та в Центр. Азії, а також проникнення нім. капіталу в Малу Азію наприкінці XIX — на поч. XX ст. сприяли відновленню уваги міжнар. спільноти до В. п. За ініціативою уряду Великої Британії 30.08.1904 в Лондоні було скликано міжнар. конференцію, в якій взяли участь парламентарії Великої Британії, Італії та Франції; було ухвалено рішення про необхідність вплинути на тур. уряд із метою проведення реформ у Зах. Вірменії, передбачених Берлінським трактатом.
Під час *Першої світової війни* В. п. стало важливим елементом дипломатії країн *Антанти;* Велика Британія, Росія та Франція обіцяли вірменам створити незалежну вірменську д-ву, завдяки чому залучали їх як союзників у війні. Дискредитація Німеччини та її союзника Османської імп.,
як країн причетних до масового вбивства вірмен в Османській імп. в 1915-16, сприяла залученню до війни, зокрема, й США. Після Першої світової війни В. п. вичерпало себе як інструмент впливу
На Туреччину. *В.В. Вербовський*

Вірт (\УіПп) Карл Йозеф (6.09.1879, Фрейбург, Німеччина — 3.01.1956) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. 1914-33 — депутат рейхстагу. 1918-20 — міністр фінансів землі Баден. 1920-21 — рейхсміністр фінансів. 1921-22 — Рейхсканцлер Німеччини. Проголосив принцип лояльного виконання *Версальського мирного договору 1919,* підписав *Рапалльський договір 1922* з РСФРР. 1929-30 — міністр справ територій, окупованих союзниками, 1930-31 — внутр. справ. Після приходу *А. Гітлера* до влади — в еміграції у Франції, потім у Швейцарії (1933-48). 1953 заснував у ФРН партію німців, що бореться за єдність, мир і свободу; виступав проти ремілітаризації ФРН і її приєднання до *НАТО,* за встановлення дружніх відносин

із країнами «східного блоку». З 1952 — чл. Всесвітньої ради миру, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1955). *РА. Кривошк*

Вірчі грамоти (франц. — Ieiigek де сгеапсе) — документ, який офіційно засвідчує статус дип. представника як представника акредитуючої держави в державі *акредитування.* В. г. адресовані главі приймаючої д-ви, підписуються главою д-ви, що призначає дип. представника, скріплюються підписом мін. зак. справ. В. г. видаються *послам* та *посланникам* (повноваження постійного *повіреного у справах* видаються мін. зак. справ акредитуючої країни та вручаються мін. зак. справ країни акредитування). За часів абсолютистських монархій мова В. г. була надзвичайно вітієватою та колоритною. У сучасній дип. практиці мова В. г. набагато лаконічніша. Склалась приблизно однакова структура В. г.: вони починаються з офіц., конституційного найменування глави д-ви, який направляє посла; після чого вказується повний титул глави приймаючої д-ви; виражається побажання призначенням нового посла сприяти подальшому розвитку й поглибленню дружніх відносин між двома країнами. Далі повідомляється ім'я, по батькові (якщо є), прізвище посла й виражається прохання вірити всьому тому, що буде висловлювати посол від імені глави своєї д-ви та уряду. Звідси й пішла назва док-та — «вірчі грамоти». В. г. (як і *відкличні)* виготовляються на спец, бланках із держ. гербом, печатка на них не ставиться. В. г. мають характер заг. повноважень дип. представника. Для підписання дог-ру чи угоди йому видаються спец, повноваження.
В.М. Матвієнко

ВІСКОВатиЙ Іван Михайлович (? - 1570, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат. 1542-49 служив піддячим «посольського столу». З вересня 1549 — посольський дяк, керував *Посольським приказом* разом з *О. Адашевим.* З 1553 — дяк думний. З 1561 — «печатник», тобто хранитель держ. печатки, за що іноземці називали його канцлером. Брав участь майже у всіх переговорах з інозем. послами в 50-60-х XVI ст., відігравав значну роль у *зовнішній політиці* Московського царства, був одним із прихильників Лівонської війни 1558-83. По суті на В. були покладені всі справи, що стосувалися зовн. зносин Московського царства. Він був посередником між інозем. послами й царем з Боярською думою. 1562-63 — посол у Данії. На Земському соборі 1566 рекомендував укласти перемир'я з Польщею, не вимагаючи поступок щодо спірних лівонських міст, але з умовою виведення звідтіля польських військ і нейтралітету Польщі в рос.-лівонській війні. Коли 1569-70 Туреччина і Крим вступили у війну, В. був звинувачений у зрадницьких зносинах зі Стамбулом, Бахчисараєм і Краковом, усунутий з посади й у жовтні 1570 страчений за єресь на Лобному МІСЦІ В МОСКВІ. *Н.Ф. Сербіна*

«ВІСЬ Зла» — поняття, запроваджене на поч. 2002 амер. Президентом *СШАДж.В. Бушемадя* визначення удаваного Інтернаціоналу головних осередків *тероризму міжнародного* — Іраку, Ірану та Півн. Кореї. Набуло поширення в міжнар. політ. -дип. лексиці. Ідею необхідності знищення «В. з.» було закладено в основу амер. політики ведення війни проти міжнар. тероризму, розпочатої у відповідь на терористичні акти в США 11.09.2001. Першим об'єктом з-поміж д-ав, які належать до «В. з.», для застосування військ, сили США обрали Ірак, військ, компанію 2003 проти якого вели з формальною метою припинення допомоги міжнар. тероризму з боку іракської влади й для знищення зброї масового знищення. Незважаючи на те, що *зброю масового знищення* виявити в Іраку не вдалося, зв'язки іракського керівництва з міжнар. терористичними угрупованнями не були доведені, і війна США проти Іраку втратила своє моральне виправдання, Сполучені Штати не відмовились від планів знищення «В. з.». Наступною мішенню стала КНДР, масований тиск на яку США розгорнули в II-й пол. 2003. Цей тиск спричинив дії у відповідь з боку КНДР, яка скасувала проголошений у 1994 мораторій на ядерні випробування та заявила про нарощування військ, арсеналів, у т. ч. ядерних, для створення потуги на відсіч можливої амер. агресії. У регіоні Схід. Азії зросла міжнар. напруга й виникла реальна небезпека збройного конфлікту з застосуванням ядерної зброї. Дії США проти третього складника «В. з.», Ірану, носили переважно декларативний характер, проявляючись утиску з метою внутр. демократизації та дотримання режиму *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968.*
І.О. Мінгазутдінов

ВІТОВСЬКИЙ Дмитро Дмитрович (8.11.1887, с. Медуха Галицького повіту — 4.08.1919, Рати-бор, Сілезія) — укр. військ, і громад.-політ. діяч. Нар. у сім'ї збіднілого шляхтича. Під час навчання на юрид. ф-ті Львівського ун-ту вступив до Русько-української радикальної партії, був одним з організаторів товариства «Січ» та читалень «Просвіти» на Покутті, активним учасником масових антиурядових виступів укр. студентства. У листопаді 1908 підготував втечу зі Станіславської в'язниці М. Січинського, засудженого за вбивство австр. намісника Галичини А. Потоцького. У 1910 був заарештований і виключений з ун-ту. Вищу освіту закінчив на юрид. ф-ті Краківського ун-ту. З початком *Першої світової*

війни вступив до Легіону Українських січових стрільців (УСС), командував сотнею і куренем. У 1916-17 як комісар УСС займався орг-цією укр. шкільництва в Ковельському повіті. За гетьманату *П. Скоропадського* був військ, комендантом Жмеринки. 30.10.1918 очолив Український військ, комітет у Львові, який забезпечив перемогу Листопадового повстання та проголошення ЗУНР. З 11.11.1918 — держ. секретар військ, справ ЗУНР і ЗО УНР, організатор і перший командувач Галицької армії. У сер. квітня 1919 на вимогу «Ради чотирьох» разом із *М. Лозинським* і О. Кульчицьким відбув на *Паризьку мирну конференцію 1919-20* для проведення подальших переговорів із польськими представниками, домагався засудження польської агресії й визнання держ. суверенітету ЗО УНР. На знак протесту проти санкціонування 25.06.1919 Радою міністрів закорд. справ Паризької мирної конференції польської «тимчасової військової окупації» Схід. Галичини залишив Париж і, повертаючись нім. літаком до уряду *Є. Петрушевича* в Кам'янці-Подільському, загинув за нез'ясованих обставин в авіакатастрофі.
В.І. Головченко

ВІТОВТ (Вітаутас, правосл. хресне ім'я Олександр) (1350 - 27.10.1430, Вільнюс) — син Кейс-тута, онук *Гедиміна;* князь городенський (1370-82, 1383-1430), великий князь литовський (1392-1430). Змагався з двоюрідним братом — великим князем литовським *Ягайлом Ольгердовичем* за батьківські землі, а після *Кревської унії 1385* — за престол Великого князівства Литовського, правителем якого він став 1392 за Островською угодою. Спирався на боярство в централізаторській політиці всередині князівства, протегував купецтву й ремісникам, намагався посилити залежність від великокнязівської влади укр. і білоруських земель. Послідовно боровся з Тевтонським орденом, над яким литовсько-руське військо під його командуванням у союзі з польськими рицарями Владислава II *(Ягайла)* здобуло вирішальну перемогу в битві під Грюнваль-дом (1410). Історики вважають В. здібним дипломатом, який вміло відстоював інтереси свого князівства у стосунках з Московським князівством і Золотою Ордою. В. захопив Смоленськ (1404), прагнув поширити свій вплив на Рязань, Новгород Великий і Псков. Разом із золотоор-динським ханом Тохтамишем завоював частину Півн. Причорномор'я, але 1399 обидва вони зазнали нищівної поразки від татар Адигея — союзника Ти мура. Прагнув відділитись від Польщі й коронуватися короною Литви, але смерть завадила ЙОГО Планам. *М.Ф. Котляр*

ВІТТЄ Сергій Юлійович (17.06.1849, Тифліс -25.02.1915, Петроград) — рос, держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї члена ради намісника Кавказу. Закінчив Новоросійський ун-т, кандидат фізико-математичних наук. У лютому — серпні 1892 — міністр шляхів сполучення. 1892-1903 — міністр фінансів, перебуваючи на цій посаді, впливав на зовн. політику Росії. Був прихильником екон. освоєння Дал. Сходу, намагався протидіяти агресивній політиці Японії в регіоні. У той же час виступав проти загострення відносин із цією країною та проти військ, окупації Маньчжурії й захоплення Порт-Артура. Проводив курс на зближення з Китаєм. Став одним з ініціаторів під-
писання *китайсько-російського договору 1896,* спрямованого проти Японії, й угоди про будівництво Китайсько-Східної залізниці на території Маньчжурії. Через розбіжності з *Миколою 11* у серпні 1903 пішов у відставку. Перебуваючи 1903-04 в опалі, займав посаду голови Комітету міністрів, що не давала реальної влади, однак потім домігся прихильності царя й великих князів. Вважав передчасною військ, конфронтацію з Японією, що визначило різке розходження його курсу з офіц. політикою царського уряду. Очолив делегацію Росії, що підписала *Порт-смутський мир 1905* з Японією, за що отримав титул графа, а в широких громад, колах — прізвисько «граф Напівсахалінський». Підписання миру з Японією і те, що Вітте домігся іноземн. інвестицій, зміцнили позиції самодержавства в б-бі з рос. рев-цією. З жовтня 1905 по квітень 1906 очолював Раду Міністрів, сприяв відмові Росії від *Бьоркського договору 1905* з Німеччиною. 16.04.1906 подав у відставку. В останні роки життя залишався членом Державної ради і головою Комітету фінансів, однак активною політ, діяльністю НЄ ЗаЙМаВСЯ. *Н.Ф. Сербіна*

ВІЧНИЙ мир 1686 підписаний 6(16).05.1686 у Москві між Московським царством та Річчю Посполитою на безстроковий термін після 7-тиж-невих переговорів, у яких із польської сторони брали участь посли К. Гжимултовський і М. Огін-ський, а з московської — *В. Голіцин.* Складався з преамбули і 33-х статей. Підтвердив територ. зміни, визначені *Андрусівським перемир'ям 1667.* Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну від м. Лоєв до гирла р. Тясьмин (Гетьманщина), на Правобережжі — Київ (заякий Варшава отримувала 146 тис. рублів компенсації) і Печерський монастир, Смоленські землі по зах. кордону Бєльського та Крас-ненського повітів. Москва поступалась на користь Польщі містами Невель, Себежта Веліж. Українська територія на південь від гирла р.Тясь-мин по лівому берегу Дніпра формально належала Запорізькій Січі, яка ставилась у васальну залежність від Московського царства. Півд. Київщина та Брацлавщина, спустошені бойовими діями, мали стати незаселеною нейтральною зоною між двома д-вами. В. м. вперше вирішив одне з найгостріших політ, питань рос.-польських відносин: про титули польського короля та моск. царя. Сторони домовились для

внутр. вжитку використовувати скороченні титули («Його Королівська Величність король Польщі» і «Його Царська Величність цар всієї Русі»), відмовившись від принципу титулування за тери-тор. принципом. Для зовн.-політ. цілей зберігалось традиційне титулування. Ці положення В. м. остаточно вирішили питання про взаємне визнання легітимності верховної влади двох д-ав. Московське царство анулювало попередні мирні дог-ри з Туреччиною та Кримським ханством, вступило до антитур. *Священної Ліги 1684-98* (Польща, *Священна Римська імперія,* Венеція) і зобов'язувалось організувати військ, похід проти Кримського ханства вже 1687. Сторони домовились не укладати сепаратних мирних або союзних дог-рів із Туреччиною. В. м. встановлював норми віротерпимості щодо православного населення Польщі та Литви, яке отримувало з боку Московського царства гарантії захисту від спроб навернення в католицтво. Ці умови мали бути включені в сеймівську конституцію Речі Посполитої. В. м. завершив 32-річний період збройного протиборства між Москвою з одного боку та Польщею і Литвою — з іншого, і встановив між двома д-вами легітимні та взаємно визнані кордони, створивши умови для мирного співіснування. Набував чинності відразу після підписання, але пройшов ратифікацію польським сеймом ЛИШе 1710. *М.Г. Капітоненко*

ВІШІ уряд — франц. колабораціоністський уряд, сформований 1.07.1940 у містечку Віші після капітуляції Франції у війні з Німеччиною. Створений із частини колишніх членів Національної асамблеї Франції, В. у, всупереч конституції, оголосив про припинення існування Третьої республіки та прийняв новий основний закон, який встановлював автократичну владу маршала *А. Петена.* Відповідно до умов мирного дог-ру з Німеччиною, В. у. здійснював юрисдикцію над неокупованими центр, і півд. частинами Франції, а також над франц. колоніями. 1942, після окупації нім. військами території всієї Франції, на чолі В. у. став *П. Лаваль,* і в самому уряді значно посилився вплив профаш. груп. Після висадки союзницьких військ у Нормандії та на півдні Франції уряд Петена перебрався в нім. місто Зігмарінген, де припинив своє існування навесні 1945. Створення В. у. пояснювалось бажанням Німеччини забезпечити контроль над франц. флотом та запобігти поширенню Опору на колоніальні володіння Франції, можливого в разі повної окупації метрополії (А. Петен проголосив вихід франц. колоній із війни проти Німеччини та Італії 24.06.1940). *ол.волошин*

Влади — СИЛИ КОНЦепцІЯ. У теорії *політичного реалізму* категорія влади відіграє важливу інтегруючу функцію, зв'язуючи всі інші елементи в єдину теорет. конструкцію. Конфліктний характер *міжнародних відносин* зумовлює реалізацію зовн.-політ. інтересів *акторів міжнародних* у б-бі за владу, яка у формі т. зв. «балансу сил» здатна забезпечити відносну міжнар. стабільність. Для класич. політ, реалізму було характерно розглядати феномен влади як похідну від комплексу матеріал, факторів, серед яких провідну роль відігравав військ, компонент силового потенціалу д-ви. Абсолютизація феномена влади як суто політ, явища, що існує відокремлено і, навіть, є первинним по відношенню до екон. процесів, та ідентифікація цього феномена виключно з негативними санкціями та насильницькими діями, поряд з абсолютизацією аналітичного значення самої категорії, призвели до набуття цією категорією імперативного характеру, ревізія якого лише частково відбулась у рамках неореалістичного напрямку сучас. Теорії МІЖНар. ВІДНОСИН. *АА.Субботін*

Внутрішні ВОДИ — водна територія держави, за винятком територ. моря *(територіальних вод).* Відповідно до Закону України «Про державний кордон України» від 4.11.1991 (ст. 6) до В. в. України належать: мор. води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територ. моря України; води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 мор. миль; води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні; обмежена лінією держ. кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні. На частину В. в. України й розташовані в ній острови поширюється прикордонний режим України, який виражається, зокрема, в тому, що вони перебувають під контролем Прикордонних військ України, і пересування по берегу і льоду прикордонних річок, озер та інших водойм поза встановленими для цього шляхами, стежками або з порушенням правил пересування забороняється. У цілому прав, режим В. в. визначається нац. законодавством д-ви, а режим прикордонних вод — також угодами з сусідніми д-вами. Прав, режим міжнар. рік, що використовуються для міжнар. судноплавства, регулюється як нац. законодавством д-ав, через територію яких вони протікають, так і багатосторонніми міжнар. угодами (напр., прав, режим р. Дунай регулюється міжнар.
КОНВеНЦІЄЮ 1948). *В.С. Ржевська*

Внутрішні морські води — мор. простір, який є частиною території прибережної д-ви. За сучас. *міжнародним морським правом* до них належать: мор. води, які знаходяться між берегом та вихідними лініями, від яких відміряється ширина територ. моря (за заг. правилом, нормальною вихідною лінією вважається лінія найбільшого відливу від берега; *міжнародне право* передбачає й інші способи накреслення вихідних ліній залежно від особливостей берегової смуги); акваторія мор. портів у межах, позначених лініями, які проходять через портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, береги яких належать одній д-ві й ширина входу не перевищує 24 мор. милі; *історичні води;* моря, повністю оточені суходолом однієї д-ви (т. зв. «замкнені моря»), а також ті моря, які з'єднані з іншим морем (океаном), але все узбережжя яких та обидва береги належать одній д-ві (т. зв. «напівзамкнені моря»). В. м. в. є складовою *внутрішніх вод* д-ви. Вони перебувають під повним нац. *суверенітетом* прибережної д-ви, їхній прав, режим визначається нац. законодавством прибережної д-ви без будь-яких обмежень. Прибережна д-ва реалізує у своїх В. м. в. цивільну, кримінальну та адмін. юрисдикцію в повному обсязі. Вона може, в інтересах міжнар. судноплавства, надати деяким своїм портам статус міжнародних, тобто відкрити їх для заходу іноземн. торг, суден. Військ, кораблі можуть заходити до іноземн. портів лише за попереднім дозволом прибережної д-ви, окрім спеціально обумовлених міжнар. правом випадків. Військ, кораблі та держ. судна на некомерційній службі, знаходячись в іноземн. В. м. в., користуються імунітетом від юрисдикції прибережної д-ви. Усі інші судна підпадають під юрисдикцію прибережної д-ви, однак їхній внутр. розпорядок, як показує міжнар. практика, зазвичай регулюється правилами, встановленими *державою прапора.* Практика міжнар. мореплавства показує також, що прибережна д-ва, як правило, утримується від здійснення своєї кримінальної юрисдикції на борту іноземн. торг, судна, якщо вчинений злочин не має відношення до прибережної д-ви. *В.С. Ржевська*

«Внутрішня дипломатія» Риму — система відносин між центром та адмін. одиницями Римської держави; самостійний розділ античної системи *дипломатії.* Провінції Риму мали складний і неоднотипний внутр. устрій. Найскладнішою була політ.-адмін. структура схід, провінцій, оскільки майже всі вони утворились на територіях колись незалежних д-ав. Такі особливості внутр. устрою Римської держави зумовили важкість встановлення точної межі між внутр. і *зовнішньою політикою.* Основною адмін. одиницею Римської імп. були міста, які мали юрид. статус муніципій, тобто авт. міського центру з приписаною до нього сільською місцевістю. Рим періоду Принципату (сер. I ст. до н. є. — I ст. н. є.) фактично був своєрідною *федерацією* політично авт. д-ав, які були пов'язані з центром договірними відносинами, мали право надсилати до Риму посольства, а також укладати угоди між собою та з сусідніми д-вами. Посольства за часів імперії (ЗО до н. є. — 476 н. є.) стали відігравати ще більшу роль, ніж у період республіки (509 — 30 до н. є.). Вони поєднували Рим із провінціями, провінції та муніципіїодну з одною та із зовн. світом.

«В. д.» Р. пройшла у своєму розвитку кілька етапів. У період республіки та ранньої імперії посольства були рідкісним явищем, їхні функції та *протокол* не були чітко визначені; витрати на утримування посольств брала на себе Римська держава. Із зростанням кількості посольств із провінцій та їхньої чисельності почали з'являтись норми для дип. зносин провінцій із Римом, започатковані едиктом Флавія Веспа-сіана (69-79), який обмежував кількість членів посольства трьома особами. Феодосій I (379-395) започаткував процес бюрократизації посольств, включивши пов'язані з їхнім формуванням питання до компетенції префектів провінцій. Згодом доступ до обох столиць — Рима та Константинополя був значно ускладнений. У період Домінату (III — IV ст.) кількість посольств порівняно з періодом Принципату суттєво зменшилась, участь у них перестала бути почесною представницькою функцією. Посольства почали формуватись на професійній основі, ускладнились функції *посла,* зросли вимоги до його кваліфікації — знання законів та дип. практики. Усі витрати, пов'язані з відправленням та перебуванням посольств у Римі, Константинополі, а також за кордоном, покладались не на д-ву, а на місцеві органи влади — муніципалітети й Корпорації. *Л.Ф. Гайдуков*

Внутрішня компетенція держави —

сукупність питань, що входять до компетенції органів д-ви та не є предметом міжнар.-прав. регулювання. Згідно з п. 7 ст. *2 Статуту ООН,* члени цієї орг-ції не зобов'язані представляти на її розгляд подібні питання. Сфера В. к. д. не є постійною і може змінюватись залежно від участі д-ви в міжнар.-прав. регулюванні тих чи інших питань. Разом із тим, є питання, які за будь-яких умов входять до виключної внутр. юрисдикції д-ви (напр., засади сусп. та політ.Ладу). *О.В.Буткевич*

ВОЄННИХ ДІЙ припинення — здійснюється у формі *перемир'я* або капітуляції. Перемир'я може бути місцевим (на обмеженому театрі воєнних дій для підбору і транспортування поранених, хворих, загиблих,

евакуації цивільного населення, ведення переговорів тощо) або загальним, яке укладається вищим командуванням збройних сил від імені д-ви і є важливим кроком до припинення *війни.* Порушення заг. перемир'я розглядається як *агресії акт.* Капітуляція — це припинення озброєного опору внаслідок втрати рівності з переможцем. Вона може бути трьох видів: а) проста (звичайна) зі здачею зброї, бойової техніки і полоненням особистого складу; б) загальна — повсюдне заг. припинення воєнних дій з визнанням капітулюючою д-вою своєї поразки у війні (при цьому роззброюються всі збройні сили капітулюючої д-ви); в) беззастережна — здійснюється без будь-яких умов, переможена д-ва втрачає суверенітет, її території окупуються, а верховна влада переходить до військ, адміністрації переможців. В. д. п. не припиняє стан війни між Д-ваМИ. *О.В. Задорожніи*

ВОЗНІЦИН Прокопій Богданович — рос. дипломат 11-ї пол. XVII ст. Нар. в сім'ї володимир-ського дворянина. 1668 відвідав з дип. дорученнями Австрію, Польщу, Венецію, запросивши *г\г- л*імперських представників на моск.-польську конференцію з приводу укладення *Андрусівсь-кого договору 1667.* 1681 входив до складу посольства окольничого Чиркова в Стамбулі спочатку в чині дяка, а після смерті глави місії — як посол. Переконав султана відмовитись від домагань на Україну й затвердити *Бахчисарайський мирний договір 1681.* Від *Петра* /отримав чин думного дяка. 1697 як третій посол *Великого посольства 1697-98*брав активну участь у переговорах у Бранденбурзі й Голландії щодо укладення союзних угод. Представляв Московське царство на Карловицькому конгресі 1698-99, де підписав 14(24).01.1699 перемир'я з Туреччиною на умовах *уті посідетіс* зі збереженням Азова за Москвою. Потрапив в опалу. *Н.Ф. Сербіна*

ВоЙнаровськиЙ Андрій (бл. 1681, Володимир-Волинський — 1740, Якутськ) — укр. політ, діяч і дипломат. Доводився племінником гетьманові /. *Мазепі,* який ним опікувався після смерті матері. Закінчив Києво-Могилянську академію та навчався в Дрезденському ун-ті, перебуваючи 1700 при дворі саксонського курфюрста Августа II. Маючи намір передати В. гетьманську булаву, І. Мазепа готував його до цього заздалегідь, доручаючи відповідальні дип. місії. Зокрема, перебуваючи 1706 в штабі рос. воєначальника О. Меншикова, довідався про плани останнього щодо знищення автономії України, про що зумів негайно повідомити дядька. Після поразки під Полтавою 1709 пішов за І. Мазепою в еміграцію, де був при ньому до кінця його життя. Відмовився від гетьманської булави на користь *П. Орлика,* з яким намагався створити із зах.-європ. країн, Туреччини та Кримського ханства антирос. коаліцію (провідна роль у ній відводилась Швеції й Великій Британії). 1710їздив із дип. дорученням П. Орлика в Крим, 1711-12 — до Стамбула з місією від шведського короля Карла XII. *Петро I* наказав рос. консулові в Гамбурзі, де В. був проїздом до Швеції, викрасти його. За сприяння місцевого магістрату вдалось переконати захопленого 12.10.1716 тодішніми рос. спецелужбами В., аби він добровільно віддався в руки цареві. 1716-23 — в'язень Петропавловської фортеці, потім засланий до Сибіру. *в.і. Сергіійчук*

Войшелк Міндовгович (? - 1268/1269, Воло димир-Волинський) — великий князь литовський з 1263. За правління свого батька *Міндовга* з метою б-би проти Тевтонського ордену 1255 уклав угоду з *Данилом Галицьким* про передачу т. зв. Чорної Русі (Новгородок, Волковиськ, Слонім та ін.) його синові Роману. Після смерті Міндовга 1263 почались чвари між його спадкоємцями. Литва знемагала в нерівній б-бі з могутнім Тевтонським орденом. Єдиний вихід з такого становища окремі литовські та укр. можновладці вбачали в об'єднанні сил для б-би за незалежність нац. д-ав. У Литві їх очолював *Войшвлк,* а в Галицько-Волинському королівстві — Шварно Данилович (бл. 1230 — бл. 1269). Спочатку укр. князь допоміг посісти батьківський престол Войшелку, який 1267 добровільно передав великокнязівський престол Шварну на тій підставі, що він був зятем великого князя Міндовга. Однак укр.-литовський союз тривав недовго, Войшелк прийняв православ'я і пішов у монастир. 1268 (за іншими даними 1269) убитий під час перебування в гостях у галицько-волинського кн. *Василька Романовича* претендентом на литовський престол *Левом Даниловичем,* після чого до влади в Литві прийшло антиукр. угруповання феодалів-язичників на чолі КН. ТрОЙдеНОМ. *Н.Ф.Сербіна*

ВолкОВЄЦЬКИЙ Степан Васильович (30.01.1947, с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1969 закінчив фізичний, а у 1995 і юрид. ф-ти Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка; кандидат техн. наук, доцент. 1990-92— секр. мандатної комісії ВР України; 1993-97 — голова Івано-Франківської ради народних депутатів, голова Івано-Франківської обласної держ. адміністрації; 1997-98 — чл. Комітету ВР України в закорд. справах і зв'язках із СНД. У березні 1998 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії. *в.м. Матвієнко*

Володимир Васильковим (1249/1250, Воло-димир-Волинський — 10.12.1288, Володимир-Волинський) — князь володимиро-волинський, єдиний син *Василька Романовича* й дочки польського кн. Лєшка Білого Єлени. Був одружений із донькою брянського кн. Романа Єленою (бл. 1263). Став княжити у Володимирі-Волинсь-кому після смерті батька 1269. Володів невеликою частиною Волині, північно-західною. Його життя і діяння добре відомі з його Літописця, що зберігся у складі Галицько-Волинського літопису. Розбудував і зміцнив економічно й політично своє Володимирське князівство, був освіченою людиною, власноручно переписував книжки. Літописець називає його «книжником і філософом», якого ще не було серед князів. Проводив загалом мирну *зовнішню політику:* брав активну участь у політ, житті Польщі; перебував у союзних відносинах із мазовецьким кн. Конрадом II, допомігши тому всидіти на престолі в б-бі з молодшим братом Болеславом (Конрад II визнав себе васалом В. В.). *М.Ф. Котляр*

ВОЛОДИМИР Мономах (Володимир-Василій Всеволодович) (1053, Київ - 1125, Київ) — держ. і політ, діяч Київської Русі. Син Всеволода Ярославича і дочки візантійського імп. Костянтина Мономаха. 1078 його батько став великим князем київським, а він отримав у володіння Чернігів. З 1093 вів б-бу проти половців та їхнього союзника Олега Святославича, якому змушений був віддати Чернігів (1094) і перебратись до Переяслава, що зазнав найбільш спустошливих набігів кочівників. Виступав за припинення князівських усобиць і згуртування сил для відсічі половцям. Ініціював Любецький 1097, Витичівський 1100 і Долобський 1103 князівські з'їзди. 1103, 1107, 1111 організував спільні походи князів проти половців, завдав їм ряду поразок, після яких вони надовго припинили напади на руські землі. Запрошений на князювання в Київ під час повстання 1113. Придушивши його, видав закони (відомі під назвою «Статут Володимира Всеволодовича»), в яких скасовувалось холопство за борги та обмежувались відсотки на позики. Зумів тимчасово об'єднати під своєю владою більшу частину території Київської держави, припинити князівські усобиці. Відомий як високоосвічена людина, автор уміщеного в «Лаврентіївському літописі» «Повчання», адресованого його дітям і чернігівському кн. Олегу Святославичу, в якому різко засуджував князівські усобиці, закликав до єдності всіх князівських земель. У літописі є легенда про те, що Володимир Мономах отримав від свого діда по матері, візантійського імп. Костянтина Мономаха, бармі й корону — символи влади правителів Московського царства та Російської імп. Похований у Софійському соборі
В КИЄВІ. *Н.Ф. Сербіна*

Володимир Святославич (бл. 960, Київ -15.07.1015, Київ) — великий князь київський і новгородський; позашлюбний син великого київ. кн. *Святослава Ігоревича* й ключниці його матері кн. *Ольги* Малуші (здогадно доньки древлянського кн. Мала). Був багато разів одружений: 1-а дружина — донька полоцького кн. Рогволода Рогнеда (шлюб бл. 978, померла 1000); друга — чеська княжна Малфріда (шлюб — 980, померла бл. 1000); третя — грекиня, вдова його брата Ярополка (шлюб — 978, рік смерті невідомий); четверта — грец. принцеса Анна, донька імп. Романа II (шлюб 989, померла 1011); інші дружини не названі в літописі на ім'я. Згідно з Повістю минулих літ мав від них 12 синів і 9 дочок. Перед тим, як вирушити в останній похід до Болгарії 969 Святослав посадив синів намісниками в трьох центрах Руської держави: старшого Ярополка в Києві, молодшого Олега в центрі недавно приєднаної Древ-лянської землі Овручі й Володимира в Новгороді. Правителем при малолітньому В. С. був його дядько по матері Добриня. Після смерті Святослава (весна 972) його сини почувались незалежними один від одного у своїх землях, адже верховної влади на Русі не було. 977 Яро-полк вирішив підкорити Олега древлянського. У битві біля валів Овруча Олег загинув. Не чекаючи, коли Ярополк піде на нього, В. С. по-прямував «за море», до Скандинавії, де набрав дружину з варягів. Потім повернувся до Новгорода, вигнав посадника, якого встиг посадити там Ярополк, й оголосив йому війну. Перш ніж рушити на Київ, В. С. вирішив поставити під свою владу союзне Ярополку Полоцьке князівство, усунув полоцького кн. Рогволода і силоміць одружився з його донькою Рогнедою. Далі В. С. рішуче пішов на Київ. Ярополк не зважився дати бій В. С, вибіг із Києва і зачинився в невеликій фортеці Родні в гирлі р. Росі. В. С. обложив Ярополка. Коли в Родні почався голод, Ярополк прибув до В. С. на переговори і був забитий двома варягами, що служили В. С. 11.06.978 він вокняжився в Києві, ставши єдиновладним государем Русі.
У роки князювання В. С. завершилось у заг. рисах складання Давньоруської держави. Він належав до числа найвизначніших дипломатів Європи свого часу, відмовившись від однобічної *зовнішньої політики* попередників, які зосередили її на стосунках із Візантією, зав'язав договірні стосунки з Германією, Болгарією, Угорщиною та Польщею, країнами Скандинавії. Своє князювання в Києві розпочав із реформ. Спочатку реформував ідеолог, систему Русі — язичництво. На зміну чисельним культам слов. і неслов. божеств прийшов влаштований за наказом В. С. пантеон з 6 богів на чолі з громовержцем Перуном, про що «Повість временних літ» оповідає під 980. Утім, дехто з істориків (напр., Х. Ловм'янський) вважає, що насправді В. С. увів культ єдиного язичницького бога Перуна, чим виявив потяг до монотеїзму. Далі князь

приєднав (чи повернув до складу д-ви) схід.-слов. союзи племен і племінні княжіння: хорватів і дулібів (981), в'ятичів (982), радимичів (984) та ін. Після того провів адмін. реформу, замінивши в центрах основних руських земель племінних вождів, що здавна сиділи там і постійно прагнули до автономії, на посадників: своїх синів і довірених бояр, після чого територ. єдність д-ви була забезпечена. В. С. реформував законодавство, доповнивши й розвинувши відповідно до вимог часу старий «Закон Руський». Новий, також усний, прав, кодекс одержав назву «Закону Земляного». Далі князеві довелось повернутись до реліг. справ. Язичницька релігія не забезпечувала підтримки держ. владі, а її служителі-жерці змагались із князем за вплив на населення й накопичували багатства, загрожуючи перетворитись у могутню й не залежну від влади касту. Тому В. С. в сер. 980-х почав схилятись до вселенської релігії — християнства, служителі якого були вірними слугами государів і провідниками їхньої політики. 986 у Візантії спалахнув заколот земельних магнатів проти імп. Василія II, той звернувся за допомогою до В. С. Князь пообіцяв допомогти, але зажадав за це руку сестри імператора Анни. Спочатку Василій II відмовив, та коли заколот став загрожувати існуванню династії, погодився і зажадав, щоб київ, государ охрестився, що В. С. виконав. Надіслане руським князем військо допомогло імператорові здолати заколотників, після чого той підступно порушив головну умову русько-візантійської угоди: відмовив В. С. у шлюбові із сестрою. Щоб примусити Василія II вико- ; нати угоду, В. С. влітку 989 обложив візантійське і місто Херсонес у Криму і восени здобув його. І Імператореві довелось прислати сестру до Хер-] сонеса, де переможець узяв із нею шлюб, а місто повернув Візантії як викуп за наречену. Навесні 990 В. С. із дружиною повернувся до Києва й почав енергійно насаджувати християнство, що спра- 1 вило великий позитивний вплив на всі боки жит- І тя давньоруського суспільства. В останні роки І життя проти нього піднялись сини: 1012 Свято- і полк турівський (був кинутий батьком до київ. І в'язниці) і 1014 Ярослав, що був його посадником 1 у Новгороді. У розпалі підготовки походу на Новго- РОД В. С. раПТОВО ПОМер. *М.Ф. Котляр* І

Володимирко (Володимир) **Володаревич**
(? — 1152, Галич) — князь Звенигородський, перемишльський, галицький; другий син перемишльського кн. Володаря (Володимира) Рос-тиславича і (здогадно) поморської княжни. Після смерті Володаря (1124) його старший син Ростислав одержав Перемишль, а В. В. — Зве-нигород. Бл. 1117 В. В. одружився з дочкою угорського короля Коломана. Після смерті Ростислава (між 1128 і 1140) В. В. успадкував його князівство. 1141, після кончини братів у перших Григорія та Івана Васильковичів, успадкував Теребовльську й Галицьку волості, зробивши Галич столицею створеного ним Галицького князівства. В. В. суперничав із київ, і волинськими князями, був умілим політиком і дипломатом. Підтримав Всеволода Ольговича, коли той, сівши в Києві (1139), пішов на Ізяслава Мстиславича волинського. Та коли Всеволод посадив у Володимирі свого сина Святослава, В. В. розірвав із ним стосунки, Всеволоду не вдалось підкорити В. В. Коли в Києві вокняжився Ізяслав Мстиславич (1146), що княжив одночасно й на Волині, В. В. уклав проти нього союз із візантійським імп. Мануїлом І, а бл. 1149 — Юрієм Долгоруким, одруживши сина Ярослава з його донькою Ольгою. Ізяслав сперся на допомогу угорського короля Тези II і 1152 примусив В. В. Капітулювати. *М.Ф. Котляр*

ВОЛОШИН Августин Іванович (17.03.1874, с. Келечин Волівського округу (нині Межигірсь-кого р-ну), Закарпаття — 19.07.1945, Москва) — укр. громад.-політ, і церк.-реліг. діяч, педагог. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Ужгородську гімназію (1892), теолог, ліцей (1896) і Будапештський пед. ін-т (1900). 1897 висвячений на священика і став капеланом церкви в Ужго-роді-Цегельні. Працював проф. Ужгородської вчительської семінарії (1900-17), а згодом її директором (1917-38). Зарекомендував себе як професійний журналіст і видавець. Редагував єдину на той час руську газету «Наука» (1903-18), перший укр. щоденник «Нова свобода» (1938-39). Виступив співзасновником і співпрацівником тижневика «Русин» (1920-21), щоденної газети «Русин» (1923), «Українського слова» (1932-38), журналів «Підкарпатська Русь» (1923-38), «Ко-оператива» (1921-24); «Учительський голос» (1929-39), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922-38), «Благовісник» (1922-38), «Місяцеслов» (1902-24). Виступив одним з основоположників Товариства «Просвіта» (1920-39), яке відіграло провідну роль у нац.-культ. відродженні закарпатських українців, засновником Педагогічного товариства (1924), «Учительської громади» (1930-38). Протягом міжвоєнного періоду чітко притримувався прочехо-словацької орієнтації, був організатором і керівником Народно-християнської партії (1922-39). Обирався від неї послом чехословацького парламенту (1925-29), займав посаду держ. секретаря в уряді А. Бродія (11-26.10.1938). 26.10.1938 призначений чехословацьким урядом прем'єр-міністром авт. уряду Підкарпатської Русі. Під час виборів до Сойму 12.02.1939 вибраний послом. 14.03.1939 проголосив незалежність Карпатської України, яка була ратифікована Соймом 15.03.1939. На одному із засідань був обраний президентом. В умовах угорської агресії разом з окремим членами свого уряду змушений був

залишити Хуст і 16.03.1939 перейшов кордон Румунії. Відвідавши Югославію, Австрію, Німеччину, обрав місцем свого осідку Прагу та присвятив себе наук, та пед. діяльності. В Українському вільному ун-ті пройшов шлях від зав. кафедрою педагогіки до продекана філос. ф-ту й ректора (1945). 21.05.1945 був заарештований співробітниками «Смершу», вивезений в Москву й поміщений у Лефортівську в'язницю, де й помер після чисельних допитів, тюремних фізичних і моральних тортур.
Твори: «О письменном язиці Подкапартських Русинов» (1920), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1931), «Педагогічна психологія» (1935), «Коротка історія психології» (1937). *С.В. Віднянськаи*

Вормський договір 1521 —едикт, прийнятий у м. Вормс (Пфальц) католицько налаштованими депутатами нім. рейхстагу після офіц. завершення роботи Вормського рейхстагу 1521, спрямований проти реформаційних ідей Мар-тіна Лютера. Виданню едикту передувало засідання Вормського рейхстагу в присутності імператора *«Священної Римської імперії* німецької нації» Карла V Габсбурга. На рейхстаг був викликаний Лютер і від нього вимагали зректися своїх ідей, але він відповів категоричною відмовою. Зіткнувшись з опором частини пророформаційно налаштованих депутатів, католицька партія не змогла домогтись засудження Лютера на рейхстазі, тому лише після завершення його офіц. роботи був прийнятий едикт, що оголошував ідеї Лютера єресєю, а його самого піддав офіц. «імперській опалі». Однак реалізувати В. д. на практиці не вдалось, оскільки Лютера взяв під своє покровительство курфюрст Фрідріх Саксонський, прихильник Реформації, та сховав від переслідувань у власному замку Вартбург. *вл. Рубель*

ВоробЙОВ Олександр Костянтинович (25.08.1934, с. Ново-Василівка Бердянського р-ну Запорізької обл.) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат. У 1958 закінчив Бердянський пед. ін-т, 1967 — Запорізький машинобудівний ін-т, 1974 — Вищу дип. школу МЗС СРСР. У 1974 — 1-й секр. п'ятого європ. відділу МЗС СРСР; 1974-76 — консул ген. консульства СРСР у Пловдиві (Болгарія); 1976-79 — 1-й секр. посольства СРСР у Болгарії. 1979-80 — інструктор ЦК КПРС; 1980-91 — секр. Запорізького обкому КПУ, голова ревізійної комісії цього ж обкому. 1991-92 — чл. Комісії ВР України в закорд. справах. У січні 1993 - травні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія. *В.М. Матвієнко*

ВоронІН (Уогопіп) Володимир Миколайович (25.05.1941, с. Коржова Молдавська РСР) — молдовський громад.-політ, та держ. діяч. У 1961 закінчив Кишинівський технікум споживчої кооперації, у 1971 — Всесоюзний заочний ін-т харчової промисловості (Кишинівську філію), у 1983 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС, у 1991 — Академію міністерства внутр. справ СРСР; за освітою — інженер харчової промисловості, економіст, юрист. У 1961-66 — дир. хлібопекарні у с. Кріулені; у 1966-71 — дир. хлібозаводу в Дубосарах. У 1971-83 — перебував на парт, роботі в Дубосарському та Унгенійсь-кому райкомах Компартії Молдавії, очолював Унгенійський міськвиконком, згодом — Унге-нійський райвиконком; у 1983 — інспектор, заст. завідуючого оргвідділом ЦК Компартії Молдавії; у 1985 — зав. відділом Ради Міністрів Молдавської РСР, згодом, до 1989 — 1-й секр. Бендерського міськкому Компартії Молдавії. У 1989-90 — міністр внутр. справ Молдавської РСР; до вересня 1993 перебував у резерві МВС Росії. У 1980-90 обирався депутатом Верховної Ради Молдавської РСР. У 1993 — співголова *орг. к-ту (Гартіікомуністів Республік Молдова* (ПКРМ), з 1994 - 1-й секр. ЦКПКРМ. У 1997 ініціював збір підписів за проведення заг.-нац. референдуму щодо купівлі-продажу землі. У 1998 обраний до парламенту Республіки Молдова, став головою комуніст, фракції та чл. президії парламенту; у лютому 2001 переобраний до парламенту. 4.04.2001 обраний парламентом (71 голос із наявних 89) на посаду Президента Республіки Молдова. У *зовнішній політиці* жорстко виступає проти об'єднання Молдови і Румунії; виражає прагнення брати більш активну участь у СНД, тісніше співпрацювати з РФ; пріори-тетними визначені відносини з Україною й іншими пострад. д-вами. Проте, у 2003 відмовився від підписання підтримуваної Росією угоди щодо врегулювання *Придністровського конфлікту,* яка передбачала надання Придністров'ю авт. статусу у складі Молдови; 22.04.2001 в односторонньому порядку відкликав «миротворчі пости» з адмін. кордону між Молдовою і Придністров'ям. Неодноразово висловлював зацікавленість у розбудові відносин з ЄС з перспективою вступу Молдови до цього інтеграційного об'єднання в майбутньому; досяг повноправного членства Молдови в *Пакті стабільності для Південно-Східної Європи.* За керівництва В. Молдова виконала в повному обсязі умови вступу до *Світової організації торгівлі* і увійшла до її складу. *л.в. Губерсьши*

ВорОНЦОВ Михайло Іларіонович (12.07.1714-15.02.1767) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (1744). У 30-і XVIII ст. — секретар царівни Єлизавети Петрівни, активний учасник заколоту, що привів останню на престол 25.11.1741 (схилив на її бік Преображенський полк); камергер (1741). У січні 1752 одружився на двоюрідній сестрі імператриці — А.К. Скаврогіній. 1744-58 — віце-канцлер, прихильник профранц.

орієнтації зовнішньої політики Росії; 1756-62 — чл. Конференції при Височайшому дворі; 1758-63 — Канцлер Російської імп. Дотримувався політики союзу з Австрією проти Туреччини. З 1759 — сенатор. Зі вступом на престол Петра III (1761) користувався його протекцією, проводив курс на зближення з Пруссією. Після двірцевого перевороту 1762 відмовився присягнути *Катерині II,* доки живий Петро III, але, незважаючи на це, зберіг пост канцлера до 1763. Був другом і покрови гелем
М.В. ЛоМОНОСОВа. *Н.Ф.Сербіна*

£i7p£Я¥4&& *<9у7С*АСС?ЛХР /ЬЛ/і?і¥(?&//'/ (4.0Р.174/,* Петербург — 2.12.1805, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф. Закінчив Страсбурзьку військ, школу. 1761-62 — повірений у справах в Австрії, 1762-64 — повноважний міністр в Англії, 1764-68 — Голландії. Згодом посідав ряд держ. посад, не пов'язаних із зовнішньою політикою (1773-94 — президент Комерц-колегії та ін.). Як член Державної ради з 1787 став одним із керівників зовнішньої політики Росії, проводив протекціоністський курс щодо рос. зовн. торгівлі, брав участь у підписанні дог-ру про дружбу, торгівлю та мореплавство із Францією (1786), Неаполітанським королівством (1787), Португалією (1787), Верельського зі Швецією (1790) та *Ясського мирного договору 1791* з Туреччиною. 1792-1801 — у відставці. З 1802 — Держ. канцлер Російської імп. і водночас 8.09.1802-16.01.1804 — мін. зак. справ. Головним дип. завданням вважав забезпечення зовн.-політ, незалежності Росії та протидію спробам Франції встановити гегемонію в Європі. Був прихильником зближення з Австрією та Великою Британією, сприяв створенню *антифранцузькоїкоаліції.* Напоч. 1804 пішов у відставку За СТаНОМ ЗДОРОВ'Я. *Н.Ф. Сербіна*

Воююча Сторона — учасник міжнар.-прав. відносин, які регулюються *війни законами і звичаями* і виникають у зв'язку з початком *війни.* Термін «воююча сторона» охоплює д-ви та недерж. утворення. Прав, статус В. с. не впливає на її обов'язок дотримуватися законів і звичаїв війни, порушення яких є *злочином міжнародним.* Якщо одна воююча сторона не є стороною між-нар. конвенцій з гуманітарного права *(Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права, Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права),* інша воююча сторона не звільняється від дотримання їхніх положень, що особливо важливо у внутр.-держ. військ, конфліктах. В. с. зобов'язані погоджуватись на проведення операцій з надання допомоги цивільному населенню. *О.В.Буткевич*

Врабець Йозеф (1959) — чеський дипломат. Навчався на філос. ф-ті Кардового ун-ту в Празі (1978-79), закінчив Ін-т Африки і Азії Моск. держ. ун-ту (1985), фахівець з китайської історії. 1985-90 — наук, дослідник МЗС ЧСР, вивчав рад. *зовнішню політику* та процеси дезінтеграції в СРСР. 1990-91 — 3-й секр. посольства Чеської та Словацької Республіки в СРСР; 1995-96 — референт з питань СНД у МЗС Чехії; 1996-97 — заст. директора Департаменту СНД та балкан-ських країн МЗС Чехії. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні. *РА.Кривонос*

Вселенські собори — збори найвищого духовенства христ. церкви, покликані вирішувати церк.-політ. справи. Найбільший вплив на дипломатію В. с. справляли в епоху середньовіччя, коли в ході б-би за домінування в Європі їх використовували як церк. ієрархи, так і світські правителі. Перші В. с. скликались рим. та візантійськими імператорами задля посилення впливу христ. церкви, яка фактично стала держ. релігією обох рим. імперій. 2-й (Константинопольський) В. с. 381 постановив, що єпископській столиці в Константинополі належить друге місце в християнстві («Другий Рим»), чим послабив позиції Папи римського в схід, землях Римської імп. Рішенням 4-го (Халкідонського) Вселенського собору 451 єпископу «імперського міста» Константинополя надавались така сама пошана та привілеї, які до того мав тільки єпископ «старого Риму», що формально зрівнювало Константинопольский і Римський церк. престоли і створювало інституційне підґрунтя для розколу церкви на Східну та Західну.
Після розпаду Зах. Римської імп. порядок денний В. с. значною мірою залежав від завдань зовн. та внутр. політики Візантії. Рішення 5-го (553) і 6-го (680-681) Константинопольских та т. зв. «п'ятошостого» (Трульського) 692 В. с. були спрямовані на б-бу з єресєю в церкві та утвердження іконоборства, яке поширилось у Константинополі, внаслідок чого розкол між Римом та Константинополем поглибився. Охолодженню відносин із Константинополем також сприяли політ, ситуація на Аппенинському піво-ві, де протистояння Святого Престолу з сусідніми італ. д-вами призвело до зближення Пап із Франкським королівством (див. *Папська дипломатія середньовіччя).* На 7-му (Нікейському) В. с. 787 було засуджено іконоборство, а папські легати підписали усі його рішення. Значно покращились відносини між Святим престолом та Схід, церквою. Це зближення викликало занепокоєння франкського короля Карла Великого, який скликав 794 у Франкфурті синод зах. духовенства і змусив папу підписати рішення, що засуджували Нікейский собор 787. Нікейський собор був останнім, рішення якого визнаються православною церквою. Після розколу християнства (II пол. IX — XI ст.) Папи римські проводили найвищі збори католицької церкви, продовжуючи назвати їх В. с. На хід і порядок денний наступних В. с. вплинув розкол

християнства. 8-й (Константинопольський) В. с. 869-870 засудив Константинопольського патріарха Фотія, який визнавав першість Риму, але відкидав примат папської юрисдикції на землях Східної церкви. Основним територ. предметом суперечки стала сфера впливу схід, християнства в Болгарії і на території зах. слов. племен, де монахи Кирило та Мефодій здійснювали інтенсивну місіонерську діяльність за ініціативи Фотія. Константинополь-ський собор ніколи не був визнаний Східною церквою, а у 879 його рішення були скасовані на зібранні 383 схід, єпископів в присутності папських легатів. 9-й В. с. (Латеранський — за назвою рим. резиденції Пап, Латеранського палацу) 1123 затвердив Вормський конкордат, який поклав край б-бі за інвеституру. 1215 було скликано 12-й (4-й Латеранський) В. с, який встановив засади церк. законодавства та здійснив ряд церк. реформ, спрямованих на централізацію та зміцнення папської влади в Західній церкві.

Наступні В. с. використовувались в політ, б-бі пап з імператорами *Священної Римської імперії.* 13-й (Ліонський) В. с. 1245 мав за мету вирішення суперечки між папством та імператором. Спроба посередництва франц. короля Людо-вика IX не принесла успіху. Рішенням собору імп. Фрідріха II Штауфена було відлучено від церкви. Ліонський собор також укріпив владу інквізиції в католицькому світі. 14-й (Ліонський) В. с. 1274 зібрався на тлі поглиблення політ, роздробленості в Європі, невдач хрестових походів та посилення тур. загрози Східній Римській імп. (Візантії). Собор ухвалив унію з православною церквою, яка залишилась формальною. Собор також розглянув кілька важливих політ, питань європ. устрою, перш за все — щодо легітимізації королівської влади в Німеччині (собор офіційно визнав Рудольфа Габсбурга нім. королем). На соборі була присутня делегація Золотої орди, яка представила план створення спільної з європ. д-вами ліги проти турок. 17-й В. с, що відбувався на тлі загострення внутр. протиріч у католицькій церкві та міжнар. становища в цілому, розпочався в Базелі 1431, і з перервами відбувався до 1445 в Лозанні, Фер-рарі та Римі. У роботі Ферраро-Флорентійсь-кого періоду В. с. (1438-43) в ньому взяли участь чисельні делегати православної церкви — візантійський імп. Іоанн VIII Палеолог, патріарх Константинополя Йосип II, рос. митрополит Ісідор та ін. Головною метою В. с. було укладення унії між Західною та Східною церквами.

Під тиском тур. загрози грец. церква уклала Флорентійську унію (6.07.1439) на умовах визнання верховенства Папи, прийняття католицьких догматів при збереженні обрядів Схід, христ. церкви. Унія не набула чинності ані у Візантії, ані в Московській державі.

19-й (Тридентський) 1545-63 В. с. було скликано на вимогу імператора Священної Римської імп. Карла V у зв'язку з успіхами Реформації. Постанови собору закріпили традиційні догмати католицизму, засудили вчення Лютера та Кальвіна; також були введенні церк. цензура та розширена діяльність інквізиції. Постанови собору були офіційно прийняті в Савойї, Португалії, Венеції, Польщі, Іспанії (із застереженнями). 20-й (Ватиканський, 1869-70) В. с. було скликано Папою Пієм IX для визначення подальшої долі Папської області після *Італії об'єднання 1858-70.* Цілями собору були: зміцнення влади католицької церкви та вплив самого Папи в ній. Собор припинив роботу внаслідок зайняття Риму італ. військами й ліквідації Папської держави. 21-й (Ватиканський, 1962-65) В. с. було скликано Папою Іоанном XXIII для «оновлення» католицької церкви. Рішення, що були прийняті, стосувались як відносин усередині католицької церкви, так і між різними церквами та релігіями, а також ставлення католицької церкви до найважливіших проблем сучасності. Під час роботи В. с. Папа проголосив 11.04.1963 енцикліку «Расет іпіеггІ8», у якій звертався до «всіх людей доброї волі» із закликом про збереження миру

МІЖ Народами. *М.Г.Капітоненко*

Всесвітній ПОШТОВИЙ СОЮЗ (Шіуегеаі Ровіаі ипіоп), **ВПС** (ІПРЬ)) — одна з найстаріших міжнар. міжурядових орг-цій; спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй.* Членами ВПС є 189 країн та самоврядних територій, що з'єднані єдиною поштовою територією для безперешкодного обміну поштою. Нараховується бл. 6,1 млн. поштових служб та 700 тис. поштових відділень, які переробляють щороку 430 млн. домашньої кореспонденції та 10 млн. іноземної. ВПС керується положеннями Всесвітньої поштової конвенції, яка була підписана представниками 22-х д-ав 9.10.1874 (відзначається як Міжнародний день пошти) і визначає типи кореспонденції міжнар. пересилки. Вона забороняє пересилку деяких речей (напр., наркотиків), встановлює правила для направлення І пошти або її повернення в разі недоставки, регулює тарифи проходження пошти через територію кількох членів ВПС та гарантує свободу транзиту по території всього поштового союзу. Назва «Всесвітній поштовий союз» була прийнята 1878; 15.11.1947 він об'єднався з ООН; З 1.07.1948 діє як спеціалізована утанова ООН, що відповідає за міжнар. поштову діяльність. Структура: Всесвітній поштовий конгрес — законодавчий орган орг-ції, який збирається кожні 5 років; Виконавчий комітет, який складається з 40 країн-представниць, обраних на конгресі, і забезпечує роботу ВПС та зустрічається щорічно; Міжнародне бюро — знаходиться у Берні та діє як секретаріат, що виконує повсякденні функції ВПС. Україна є членом ВПС з 1948 як член-засновник ООН. Штаб-квартира знаходиться в Берні (Швейцарія).

А.Г. Гуменюк

Всесвітня метеорологічна організація ВМО (\¥МО) — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй.* Створена 11.10.1947 на основі Міжнародної метеорологічної орг-ції, яка існувала з 1878. Мета діяльності: сприяння співробітництву у сфері метеорологічних, гідрологічних і геогр. мереж спостереження, систем обміну інформацією, застосуванню метеорології в авіації, судноплавстві, с. г-ві; створення єдиних норм мстеоспостережень та їхнього видавничого стандарту; підтримка метеорологічних центрів та служб; заохочення досліджень і фахового навчання. Членами ВМО є 185 країн і самоврядних територій (2003), у т. ч. Україна. Структура ВМО: Всесвітній метеорологічний конгрес, на якому представлені керівники метеорологічних служб країн-членів, скликається кожних 4 роки і визначає напрями діяльності, затверджує бюджет і програму, обирає президента і віце-президента. Виконавчий комітет, до складу якого входять 36 директорів і засідання якого відбуваються щорічно, відповідає за координацію програм і виконання бюджету, забезпечення техн. інформацією та надання консультативної допомоги. 6 регіональних асоціацій — в Африці, Азії, Півн. і Центр. Америці, Європі та в півд.-зах. частині Тихого океану і 3 регіональні бюро. Техн. комісії." метеорологія аеронавтики, с.-г. метеорологія, основні системи атмосферних наук, кліматологія, гідрологія, засоби та методи нагляду, мор. метеорологія. Секретаріат ВМО має розвинуту орг. структуру: ген. секретар, заст. ген. секретаря, наук.-техн. департаменти (техн. співробітництва, адміністративний, лінгвістичного обслуговування, публікацій, конференцій) — і виконує постійні адмін. та інформ. функції. ВМО створені: Всесвітня служба погоди (постачання метеорологічної інформації країнам-членам ВМО) та Глобальна система спостереження за атмосферою (завчасне виявлення концентрації в атмосфері газів, що сприяють парниковому ефекту, змінам в озоновому просторі й кислотним дощам). Місцезнаходження штаб-квартири ВМО — Женева (Швейцарія). *Ю.С. Скороход*

Всесвітня митна організація (\Уогісі *Си$*-їоптз Ог§апігаііоп), **ВМО** ОУСО) — міжнар. міжурядова орг-ція. Історія створення ВМО розпочинається 1947, коли 13 європ. країн, представлених у Комітеті європ. екон. співробітництва, домовились про утворення Групи експертів. Зазначена Група вивчала можливість заснування на принципах *Генеральної'угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)* Європейського митного союзу. Результатом роботи Групи експертів стало утворення 1948 двох к-тів — економічного та митного. Економічний комітет став основою для заснування *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).* Митний комітет після набуття чинності відповідної Конвенції 1952 перетворився в Раду митного співробітництва (РМС). Станом на 1953 членами Ради були 17 європ. країн. Поступове збільшення кількості членів у Раді призвело 1994 до перетворення цього органу у Всесвітню митну орг-цію (ВМО). Станом на 1.01.2004 членами ВМО були 161 країна, ними обслуговується більш ніж 95% *міжнародної торгівлі.* За своєю природою ВМО є форумом для країн-членів орг-ції, у рамках якого обговорюються на рівносторонній основі питання митного регулювання міжнар. торгівлі. Кожна країна-член ВМО має одного представника й один голос у Раді ВМО — керівному органі орг-ції. Рішення, прийняті під час засідань Ради ВМО (сесії Ради ВМО проводяться раз на рік наприкінці червня в Брюсселі або в одній із держав-членів орг-ції), ухвалюються у формі конвенцій та інших міжнар.-прав. актів. Основні завдання діяльності ВМО визначаються Радою ВМО та Комісією з питань політики (24 країни-члени) спільно з Комітетом із фінанс. питань (17 країн-членів) у Стратегічному плані ВМО, який щорічно ухвалюється під час засідань Ради ВМО.

У структурі ВМО функціонують 5 основних к-тів, які забезпечують виконання завдань орг-ції. За роки свого існування ВМО докладала зусиль щодо гармонізації міжнар. митних правил шляхом укладення багатосторонніх міжнар.-прав, актів, серед яких Універсальний реєстр та система кодування товарів, Міжнародна конвенція щодо спрощення та гармонізації митних правил та процедур та ін. ВМО також співпрацює з низкою міжнар. екон. орг-цій: *Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Міжнародна торгова палата.* Україна є повноправним членом ВМО з 10.11.1992. Штаб-квартира ВМО розташована В Брюсселі (БеЛЬГІя). *В.І.Резніченко*

Всесвітня організація інтелектуальної власності (\¥огИ ІпіеііесШаі РгореЛу Ог§апі-гап'оп), **ВОІВ** (УУІРО) — міжнар. міжурядова орг-ція, яка почала функціонувати 26.04.1970 внаслідок реалізації Конвенції про створення ВОІВ (14.07.1967) на основі міжнар. орг-ції (Об'єднані міжнар. бюро з охорони інтелектуальної власності — Берн, Швейцарія), яка існувала з 1893 з метою виконання адмін. завдань у рамках Паризької конвенції з охорони пром. власності (1884) та Бернської конвенції з охорони літературних та художніх творів (1886). З 1974 ВОІВ — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй* з визнаним державами-членами ООН мандатом на здійснення адмін. управління питаннями інтелектуальної власності. Метою діяльності ВОІВ є охорона прав інтелектуальної власності у всьому світі та розвиток міжнар. співробітництва в цій сфері. Станом на 1.01.2004 членами ВОІВ були 179 д-в, ут. ч. Україна.

Керівні органи." Генеральна асамблея, Конференція, Координаційний комітет; допоміжні органи; Постійний комітет з інформації про пром. власність і функціональні к-ти (бюджетний комітет, комітет з оренди, постійний комітет 3 розвитку співробітництва в галузі пром. власності, постійний комітет з розвитку співробітництва в галузі авторського права й суміжних прав). До складу секретаріату ВОІВ (Міжнародного бюро), який з 1978 знаходиться в Женеві, входить 4 служби: дог-ру про патентну кооперацію, міжнар. реєстрації товарних знаків, міжнар. депонування пром. зразків і моделей, міжнар. реєстрації позначень походжень товарів. Міжнародне бюро очолює ген. директор (станом на 1.01.2004 — Каміл Ідріс). З 1994 Арбітражний центр ВОІВ, у якому представлено більше 800 посередників й арбітрів, виконує функції судового розгляду в будь-якій країні та будь-якою мовою згідно з місцевим законодавством та правилами ВОІВ. Упорядкуванню процедури врегулювання питань інтелектуальної власності сприяє забезпечення Арбітражним центром розгляду суперечок у режимі он-лайн.

Діяльність ВОІВ спрямована на: адміністрування *договорів міжнародних* (15 у сфері пром. власності та 6 у сфері авторських прав); здійснення контрольних функцій; погодження нац. законів і процедур у сфері інтелектуальної власності; надання послуг міжнар. заявникам з отримання прав пром. власності; обмін інформацією у сфері інтелектуальної власності; надання юрид.-техн. допомоги країнам, що розвиваються, та іншим країнам; сприяння врегулюванню суперечок у сфері інтелектуальної власності між суб'єктами приватного права; методичне опанування інформ. технологій та мережі Інтернет як інструментом збереження, отримання та використання інформації у сфері інтелектуальної власності. ВОІВ також здійснює навч. програми (Всесвітня Академія ВОІВ, курси, семінари), призначені як для підготовки кадрів керівників і консультантів, так і для розширення доступу до інформації про інтелектуальну власність для РІЗНИХ Груп слухачів. *Ю.С. Скороход*

Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ (\УНО) -

міжнар. міжурядова орг-ція; спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй.* Створена 22.07.1946 на міжнар. конференції з питань охорони здоров'я, скликаній *Економічною і Соціальною Радою ООН* у Нью-Йорку, в роботі якої взяли участь делегати 51 країни (у т. ч. й УРСР). Почала функціонувати 7.04.1948. Згідно зі Статутом, головною метою ВООЗ є «досягнення всіма народами якомога вищого рівня здоров'я». При цьому сам термін «здоров'я» визначається як «стан повного фізичного, духовного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб та фізичних дефектів». Наголошується, що «уряди несуть відповідальність за здоров'я своїх народів, і ця відповідальність потребує вживання відповідних заходів соціального характеру, а також в галузі охорони здоров'я», «здоров'я усіх народів є головним фактором у досягненні миру та безпеки і залежить від повного співробітництва окремих осіб та держав».

До функцій ВООЗ входить: координація міжнар. системи охорони здоров'я; збирання та узагальнення статистичних даних (у світі в цілому і по окремих країнах) стосовно народжуваності, хвороб, епідемій, травматизму; консультування урядів з питань планування системи охорони здоров'я; підготовка та підвищення кваліфікації мед. кадрів (направлення в місцеві мед. заклади спеціалістів, орг-ція мед. шкіл, училищ і курсів, надання стипендій, орг-ція семінарів та симпозіумів); розробка та реалізація програм досліджень хвороби серця, залежності від наркотичних речовин, онкологічних захворювань; сприяння проведенню досліджень, необхідних для розробки відп. технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я, включаючи харчування, охорону здоров'я матері й дитини, екологічну безпеку, психічне здоров'я, б-бу зі специфічними хворобами, попередження нещасних випадків, мед. обслуговування та реабілітацію; надання допомоги окремим д-вам в б-бі з найбільш гострими хворобами — туберкульозом, віспою, холерою, малярією, венеричними захворюваннями; допомога краї-нам-членам у зміцненні нац. систем охорони здоров'я; налагодження співробітництва в розробці та впровадженні міжнар. стандартів з діагностики, якості продуктів харчування, біол. і фармацевтичних препаратів тощо. У 1980-х ВООЗ стала провідною орг-цією по б-бі зі СНІД, яка 1986 була проголошена пріоритетним напрямом охорони здоров'я у всесвітньому масштабі.

Станом на 1.01.2004 членами ВООЗ були 192 д-ви. Структура ВООЗ: Всесвітня асамблея охорони здоров'я — керівний орган ВООЗ, у якому представлені всі держави-члени орг-ції, скликається

1 раз на рік для розгляду роботи орг-ції та прийняття рішень відносно політики, програми та бюджету; Виконавча рада, до складу якої обираються представники 32-х країн, скликається

2 рази на рік; Секретаріат і 6 регіональних орг-цій 3 регіональним к-том і регіональним бюро в складі кожної (Браззавілі, Вашингтоні, Каїрі, Копенгагені, Манілі та Нью Делі). Із Секретаріатом ВООЗ співпрацює Міжнародне агентство з протиракових досліджень, яке знаходиться у франц. місті Ліоні. Тісний зв'язок із державами-членами та підтримку програмної діяльності орг-ції забезпечують сотні експертів, об'єднаних у більш ніж 50 проблемних експертних рад, бл. 1000 центрів, які співробітничають з ВООЗ, чисельні неурядові орг-ції.

Україна 1992 поновила припинене 1949 членство у ВООЗ. ВООЗ здійснила в Україні низку

програм, спрямованих на лікування потерпілих від Чорнобильської катастрофи; реалізує 5 експериментальних проектів у галузях гематології, впливу на щитовидну залозу, гігієни порожнини рота та ін. Було надано допомогу Україні, Росії та Білорусі медикаментами, комп'ютерним і допоміжним устаткуванням та в галузі підготовки кадрів. 2001 Україна звернулась до ВООЗ із проханням надати допомогу у вирішенні проблем запобігання епідеміям у районах Закарпаття, які
ПОСТраЖДаЛИ ВІД ПОВеНеЙ. *Ю.С. Скороход*

Всесвітня туристична організація ВТуО (\\ТоО) — міжнар. міжурядова орг-ція спадкоємниця заснованих 1925 міжурядових «Офіційних організацій по пропаганді туризму», перейменованих 1947 у Міжнародний союз офіц. туристичних орг-цій (ІСОТО). Статут ВТуО набув чинності 1975. ВТуО є авт. орг-цією, що діє на основі Угоди про співробітництво і взаємини між ВТуО та *Організацією Об'єднаних Націй,* ухваленої *Економічною і Соціальною Радою ООН*1977. Відповідно до цієї угоди на ВТуО покладаються відповідальність і функції центр, керівного органу в галузі туризму. ВТуО є єдиною міжурядовою орг-цією, що охоплює своєю діяльністю всі аспекти туризму по всьому світу. До складу ВТуО входять (станом на 1.01.2004): 140держав-членів, 7 асоційованих членів та 2 спостерігача; у ВТуО також співпрацюють більше 300 урядових й міжурядових орг-цій, шо займаються туризмом, а також комерційні орг-ції та асоціації у сфері туризму: готелі, турагентства, ресторани, фінанс. інститути, авіакомпанії тощо. Україна має статус повноправного члена ВТуО з 1997.
Структура ВТуО: Генеральна асамблея, регіональні комісії; Виконавча рада, комітети; Секретаріат, регіональні представники, регіональні опорні відділення. Вищим органом ВТуО є Генеральна асамблея. Рішення приймаються простою більшістю голосів, якщо інші процедури не передбачені статутом. Чергові сесії Асамблеї проходять раз у 2 роки. Виконавча рада виконує функції, що покладаються на неї Генеральною асамблеєю: надає їй свої пропозиції, аналізує заг. програму роботи, що готується ген. секретарем, до її представлення на розгляд Генеральної асамблеї. У складі Ради 5 к-тів: техн. комітет з програм та координації; бюджетно-фінанс. комітет; комітет сприяння; статистичний комітет; комітет експертів із питань безпеки й охорони туристів. Виконавча рада складається з 25 членів (24 обираються на основі геогр. розподілу на 4 роки — по одному на кожних 5 дійсних членів) і представника Іспанії як країни перебування. Секретаріат, який очолює ген. секретар (призначається Генеральною асамблеєю на 4 роки за рекомендацією Виконавчої ради), забезпечує роботу щодо виконання резолюцій та рішень, що приймаються керівними органами. Бюджет ВТуО формується за рахунок внесків дійсних, асоційованих членів та держав-членів, що приєднались відповідно до шкали внесків, встановленої Асамблеєю.
Діяльність ВТуО охоплює наступні галузі (визначається Генеральною асамблею, що приймає робочу програму на дворічний період): співробітництво і розвиток — консультації і допомога урядам з широкого кола питань туризму; підбір і підготовка кадрів — курси підвищення кваліфікації для викладачів та інструкторів, короткострокові заочні курси, розширення мережі центрів підбору та підготовки кадрів ВТуО; навколишнє середовище і планування — екологічно стійкий розвиток туризму, втілення екологічних проблем у площину їх практ. рішення, участь у форумах та семінарах; якість послуг у сфері туризму — сприяння вирішенню комплексу взаємозалежних питань (лібералізація, охорона здоров'я і безпека), що стосуються послуг у сфері туризму, усунення бар'єрів, лібералізація торгівлі послугами у сфері туризму; статистика і вивчення ринку — ВТуО як центр зі збирання, аналізування й поширення інформації про туризм із більш ніж 180 країн і територій, моніторинг та аналіз тенденцій. ВТуО прийняла низку декларацій з питань туризму: Манільську декларацію про туризм у світі (1980); Документ Акапулько (1982); Хартію по туризму і Кодекс поведінки туриста (Софія, 1985); Гаазьку декларацію з питань туризму (1989); Заяву про б-бу з організованим сексом (1995); Декларацію Балі з питань туризму (1996). Штаб-квартира ВТуО знаходиться В Мадриді (Іспанія). *А.Т. Грушова*

Всесвітньої перемоги комунізму доктрина — теорія в комуніст, ідеології, яка доводила невідворотність перемоги комуніст, режимів у світовому масштабі. В основі В. п. к. д. знаходились ранні положення марксизму-ленінізму про рушійні сили світової політики. Маркс, розуміння проблем світової політики й *міжнародних відносин* базувалось на ідеях соц.-екон. детермінізму. Сама світова політика, за марксизмом, могла з'явитись тільки після формування світового ринку. Буржуазія окремих країн за допомогою контролю над цим ринком перетворюється на космополітичну силу, стає пануючим класом у світовому масштабі. Одночасно і соц. антипод буржуазії — пролетаріат — перетворюється на інтернац. спільність, що не має Батьківщини, але має спільні класові інтереси у всіх країнах. Пролетарська рев-ція, що покликана покласти край пануванню капіталу, набуває, т. ч., всесвітнього характеру. Світова рев-ція покликана покінчити не тільки з соціальними, але й з нац. антагонізмами, перетворити все людство на єдину спільність, що не знає ні клас, відмінностей, нідерж. кордонів. Клас, б-ба, за марксизмом, є рушійною силою політ, процесу не лише на рівні окремих країн, але й у сфері міжнар. відносин; нац.

суверенітет і держ. інтереси є другорядними, скороминущими чинниками. Доктрина була ідеологією діяльності *Комуністичного Інтернаціоналу.* Вважалось, що вслід за Росією в країнах Європи, а потім й Америки почнеться антикапі-талістична рев-ція, яку поведе пролетаріат і най-бідніше селянство. Положення В. п. к. д. стали переглядатися відразу після поразки ліворадикальних рев-цій у Німеччині, Угорщині та Словаччині 1918-19. Із сер. 1920-х вони втратили хронологічну прив'язку до рев-ції в Росії, натомість асоціюючись із імперіалістичною війною, яка мала перерости в пролетарську рев-цію. Після *Другоїсвітової війни* доктрина втратила практичну спрямованість й набула вигляду ідеологічної концепції мирної й поступової перемоги комунізму в усьому світі шляхом доведення ним своїх переваг Перед Капіталізмом. *М.С.Каменецький*

Ву ЗИОНГ Хуан (1942, Хай Зионг, В'єтнам) -в'єтнамський дипломат. Закінчив Інститут міжнар. відносин (Ханой), д-р міжнар. відносин. 1973-75 — експерт Управління іноземн. досліджень та архівів МЗС СРВ; 1975-81 — лектор з історії міжнар. відносин Ін-ту міжнар. відносин СРВ. 1986-92 — заст. начальника, нач. Управління міжнар. відносин і зовн. політики СРВ, заст. начальника Управління освіти і науки Ін-ту міжнар. відносин СРВ. 1992-95 — проректор Ін-ту міжнар. відносин. 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРВ у Польщі. 1998-2002 -гол. редактор журналу «Міжнародні дослідження», заст. голови Наукового к-ту МЗС СРВ, голова Комітету зі співробітництва в галузі безпеки АТР. 2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом СРВ в Україні.
П.М. Ігнатьєв

Г

Гаазька конференція 1922 — міжнар. фінанс.-екон. конференція, яка відбувалась 15.06-29.07.1922 в Гаазі (Голландія); скликана згідно з рішенням *Генуезької конференції 1922* і відбувалась за участі делегацій 28 країн (тих, шо були представлені в Генуї, за винятком Німеччини). Г. к. зібралася для обговорення питань про борги, приватну власність і кредити; за пропозицією Франції країни-учасниці були представлені на рівні експертів. Спец, комісія, якій за резолюцією Генуезької конференції була доручена розробка невирішених там питань, зібралась у Гаазі 15.06.1922 без участі рад. делегації і на закритих засіданнях тривала до 26.06.1922. Рішеннями спец, комісії на Г. к. були створені «неросійська» (у якій делегація РСФРР не брала участі) та «російська» комісії; в останній створено 3 підкомісії: перша — з приватної власності, на чолі з Ллойд-Грімом (Велика Британія), друга — з боргів, на чолі з Альфаном (Франція) і третя — кредитна, на чолі з бароном Авеццано (Італія).
Рос. делегація на чолі з *М. Литвиновим* вирішила брати участь у засіданнях усіх підкомісій у повному складі, а не виділяти окремі групи, як було запропоновано організаторами конференції. Спільні засідання на Г. к. розпочались 27.06.1922. Провідну роль у роботі Г. к. відігравала підкомісія з приватної власності; на її розгляд 7.07.1922 рос. делегація передала список підприємств із колишньої власності іноземців, які рос. уряд міг здати в оренду або концесію. У відповідь останній прагнув отримати кредит від союзних д-ав, скасування воєнних боргів в обмін на відмову від відшкодування втрат часів воєнної інтервенції. У ході дискусії зі спірних питань сторони не дійшли згоди. Коли окремі делегації виявили зацікавленість до рос. пропозицій, було вирішено припинити роботу Г. к., щоб запобігти укладенню сепаратних домовленостей. Г. к. засвідчила бажання ряду країн встановити з РСФРР екон. відносини, а участь Москви в Г. к. означала її *визнання де-факто* з боку зах. д-ав.
О.С. Пархомчук

Гаазький ДОГОВІР 1794 про активізацію військ, дій Пруссії проти Франції укладений 19.04.1794 між Великою Британією та Голландією з одного боку та Пруссією — з іншого. За дог-ром Пруссія зобов'язувалася збільшити кількість військ, що брали участь у бойових діях проти Франції, до 62,4 тис. чол. Право рішення щодо того, де і як їх використовувати, залишалось за Британією та Голландією; зі свого боку, ці д-ви зобов'язались виплачувати Пруссії субсидії до кінця 1794. Фактично Велика Британія та Голландія отримали право користуватись прус, армією як найманим військом та розпоряджатись усіма його здобутками. Початок польського повстання під проводом Тадеуша Кос-тюшка змусив Пруссію порушити зобов'язання та спрямувати війська не до Бельгії на допомогу австрійцям, як того вимагала Велика Британія, а до Польщі. Після розгрому французами влітку 1794 австр. військ у Бельгії брит. уряд припинив подальше субсидування Пруссії та оголосив про денонсацію Г. д.
С.О. Маковський

Гаазький конгрес 1790 — дип. зібрання представників Австрії, Великої Британії, Пруссії та Голландії; відбувся після підписання *Рей-хенбахськоїугоди 1790і* був присвячений остаточному врегулюванню протиріч між Австрією та Пруссією. Завдяки дип. діяльності Великої Британії вдалось відвернути австр.-прус, війну, переконавши Пруссію, перед лицем загрози воювати з Австрією без союзників, відмовитись від планів вторгнення до охопленої рев-цією Бельгії. Конгрес остаточно оформив відновлення влади Австрії над Бельгією. Велика Британія робила спроби домогтись якнайшвидшого завершення всіх воєн у Європі, щоб забезпечити спільний виступ європ. д-ав проти рев. Франції. Після Г. к. Лондон сприяв оформленню співпраці Австрії та Пруссії у придушенні бельгійської рев-ції. Г. к. був першим дип. зібранням провідних д-ав для створення потужної контрреволюції в Європі та забезпечив взаємопорозу-міння, необхідне для орг-ції майбутніх *антифран-*
ЦуЗЬКиХ Коаліцій. *С.О. Маковський*

Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права — спільна назва багатосторонніх міжнар. договорів про *війни закони і звичаї,* які були прийняті в ході роботи двох мирних конференцій у Гаазі 1899 та 1906-07, відомих як Гаазькі конференції миру (Г. к. м.). Ці конвенції як джерело *міжнародного гуманітарного права* становлять основу т. зв. «права Гааги». 1-а Г. к. м. відкрилась 18(6).О5.1899 з ініціативи Росії; результатом її роботи стало прийняття трьох конвенцій: про мирне розв'язання міжнар. зіткнень; про закони і звичаї сухопутної війни; про застосування Женевської конвенції про поранених і хворих (1864) до мор. війни. Із метою продовження кодифікації та розвитку законів і звичаїв війни з ініціативи США протягом 1906-07 проведено 2-у Г. к. м., підсумок роботи якої — прийняття 13 конвенцій, які увійшли в наук, літературу з міжнар. права під своїми номерами: 1-а — про мирне розв'язання міжнар. зіткнень; 2-а — щодо обмеження випадків звернення до сили для стягнення боргів, які випливають із дог-рів; 3-я — про початок воєнних дій; 4-а — про закони та звичаї сухопутної війни; 5-а — про права та обов'язки нейтральних д-ав й осіб у сухопутній війні; 6-а — щодо становища торг, суден супротивника під час або на початку воєнних дій; 7-а — стосовно переобладнання торг, суден на військові; 8-а — про встановлення автоматичних контактних підводних мін; 9-а — про бомбардування під час війни мор. силами; 10-а — про застосування до мор. війни засад Женевської конвенції 1864; 11-а — щодо деяких обмежень у користуванні правом захоплення в мор. війні; 12-а — про заснування міжнар. призового суду; 13-а — про права та обов'язки нейтральних д-ав й осіб у мор. війні. 1-а, 4-а та 10-а конвенціїлише уточнювали конвенції, прийняті 1899. Попри безсумнівне прогрес, значення, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 мали суттєвий недолік, що полягав у застереженні про загальність (с1аіі8іі1а 8І отпе8), згідно з яким положення конвенцій обов'язкові «лише для держав, що домовляються, і тільки у тому випадку, коли воюючі сторони беруть в ній участь» (ст. 2 4-ої Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907). Застереження значною мірою знижувало ефективність норм цих конвенцій.
О.В. Задорожній

Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928 — див. *Притулок дипломатичний.*

Гаванська конвенція про дипломатичних ЧИНОВНИКІВ 1928 — багатосторонній договір, прийнятий на 6-й Міжамериканській конференції (16.01-20.02.1928, Гавана) 20 д-вами Лат. Америки та США. Г. к. мала регіональний характер та врегульовувала передусім ті аспекти дип. зносин, що були актуальними на час її прийняття. Велику увагу приділено питанню *дипломатичних привілеїв та імунітетів* для дип. чиновників. Закріплювався принцип недоторканності дип. представників, у т. ч. недоторканність їхньої особи, помешкання, майна. На відміну від практики минулого, коли визнавались привілеї та імунітети лише самого посла, конвенція закріплювала поширення привілеїв та імунітетів уже на весь дип. персонал та, хоч і в обмеженому обсязі, на адмін.-техн. й обслуговуючий персонал. У Г. к. визначено право д-ав бути представленими в інших д-вах *агентами дипломатичними,* які поділяються на звичайних (глави *дипломатичних представництв)* та надзвичайних (глави спец, місій та представники на міжнар. конференціях як тимчасових міжнар. орг-ціях); встановлювалось положення про те, що право визначати чисельність та склад дип. представництва належить лише акредитуючій д-ві. У док-ті разом із заг.-визнаними нормами універсального характеру містяться деякі положення суто регіонального застосування. Ратифікували конвенцію 14 лат.-амер. д-ав (США
НЄ ратифікували). *В.М.Матвієнко*

Гаванська конвенція про консульських ЧИНОВНИКІВ 1928 — багатосторонній договір регіонального характеру, прийнятий д-вами Лат. Америки та США на 6-й *Міжамериканській конференції,* шо відбувалась у Гавані (Куба) 16.01-20.02.1928. Г. к. містить 25 статей, які врегульовували прав, положення коне, представників. Встановлювала порядок направлення д-вою консула в іншу країну та визнання консула д-вою перебування (видача *екзекватури).* Регулювала внутр.-держ. процедуру

призначення консула, а також права та обов'язки, статус коне, агентів, порядок встановлення, здійснення та припинення коне, відносин. Г. к. ратифікували 12 амер. д-ав разом із Каракаською конвенцією про коне, функції 1911 (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу з метою врегулювання статусу та обов'язків консулів) Г. к. є однією з перших спроб офіц. кодифікації коне, права на міждерж. рівні в регіональному масштабі; охопила значне коло актуальних питань коне, зносин, що не втратили свого значення й у СучаС. КОНС. Практиці. *В.М. Матвієнко*

Гаванська конференція 1928 (6-а *Міжамериканська конференція)* відбувалась 16.01-20.02.1928 за участю представників США та всіх лат.-амер. держав; стала етапною в розвитку міжамер. системи *міжнародних відносин.* Г. к. проголосила формальне створення Союзу амер. держав, органами якого стали Міжамериканські конференції, Панамериканський союз та міжнар. регіональні конференції, рішення про скликання яких приймали перші два інститути. Метою запо-чаткування Союзу американських держав було створення постійно діючої орг-ції міжамер. співробітництва. Учасники Г. к. також прийняли Конвенцію про обов'язки та права д-ав у разі громадян, війни в одній з амер. республік, яка передбачала повний *нейтралітет* усіх інших амер. д-ав щодо внутр. подій; допомога уряду дозволялась лише в тому разі, якщо інша сторона внутр. конфлікту не визнавалась офіційно стороною, що воює. Г. к. також були прийняті кодекс *міжнародного приватного права* («Кодекс *Бустаманте»), Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928, Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928* і *Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928.*
В.Ю. Константинов

Гаванські декларації 1940 — документи, прийняті на 2-й консультативній нараді міністрів закорд. справ США та країн Лат. Америки, яка відбувалась 21-30.07.1940 в Гавані в умовах зміни стратегічної обстановки в Європі після окупації нац. Німеччиною Бельгії, Нідерландів і капітуляції Франції. 1-а Г. д. про статус європ. володінь у Зах. півкулі (схвалена 29.07.1940) — амер. країни розглядали перехід будь-яких залежних територій у Зах. півкулі від однієї європ. д-ви до іншої як загрозу миру та безпеки в регіоні. Декларація передбачала можливість введення амер. країнами тимчасового управління цими територіями, яке мала здійснювати надзвичайна Панамериканська комісія. Спираючись на положення Декларації, США окупували Гренландію (квітень 1941) та, разом із Бразилією, Голландську Гвіану (з 1975 — Суринам, листопад 1941). 2-а Г. д. про взаємодопомогу й співробітництво в обороні амер. д-ав (схвалена 30.07.1940) — згідно з нею будь-який замах на територ. цілісність, недоторканність або незалежність амер. д-ви з боку будь-якої неамер. д-ви розглядався як «акт агресії проти всіх країн, що підписали цю декларацію». Г. д. відобразили занепокоєння США можливими територ. загарбаннями Німеччини в Зах. півкулі та стали амер. спробою посилити власні позиції в регіоні.
І.С. Покровська

Гавел (Науеі) Вацлав (5.10.1936, Прага) — чеський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в заможній родині відомого архітектора, яка 1948 втратила свою власність. 1951 залишив середню школу, працював помічником лаборанта й навчався у вечірній гімназії. 1953-55 — студент екон. ф-ту Чеської вищої техн. школи; 1955-57 — студент театрального ф-ту Академії культури; 1957-59 — на строковій військ, службі. Після демобілізації пов'язав своє життя з театром, 1967 заочно закінчив театральний ф-т празької Академії музичного і театрального мистецтва.
1968 — активний учасник *«Празькоївесни»,* голова об'єднання «Коло незалежних письменників». Із 1977 — один з ініціаторів громад, опозиційного руху «Хартія — 77». За опозиційну діяльність неодноразово заарештовувався, майже 5 років провів у в'язниці. У цей період нелегально видав низку літературних есе: «Влада безвладних» (1977, став причиною арешту), «Листи до Ольги» (1983). У листопаді 1989 — лідер «Громадянського форуму»; 1989-92 — Президент ЧСФР; 1993-2003 — Президент Чеської Республіки.
Твори: «Вечірка в саду» (1963), «Меморандум» (1965), «Велике спустошення» (1985). *РЛ.Кривонос*

ГаджІ ГереЙ (? - 1466, с. Салачик поблизу Чуфут-Кале, Крим) — кримськотатарський держ. діяч, засновник Кримського ханату. Нар. у давній литовській столиці Тракаї, де його сім'я перебувала в еміграції внаслідок міжусобиць у Кримському улусі Золотої Орди (за істор. традицією був нащадком Чингіз-хана). Супроводжував *Вітовта* на Луцькому конгресі монархів 1429, присвяченому обороні Європи від ос-манів. За допомогою литовського загону 1428 вперше утвердився при владі в Криму. 1433-34, 1443 і 1449 поновлював її за підтримки золото-ординського клану Ширінів, який перекочував із Поволжя до Криму. 1445 уклав союзну угоду з великим князем литовським Казимиром IV. У серпні 1449 формально проголосив себе правителем кримськотатарської д-ви. Дотримуючись союзу з Литвою проти Золотої Орди, 1452 завдав удару з тилу монгольським військам хана Сейїд-Ахмеда, що вдерлися на Поділля. 1465 розгромив їх на Дону, дип. шляхом забезпечив домінування над князівством Феодоро й

генуезькою Кафою (Феодосією). Переніс столицю ханату з Кирима до Чуфут-Кале, запровадив нову держ. символіку — тризуб тамгу; за держ. здібності отримав у народі прізвисько МЄЛЄК (АнГЄЛ).
ВІ.Головченко

ГадяцькиЙ ДОГОВІР 1658 — угода між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою щодо умов федерат, об'єднання, укладений гетьманом /. *Вшовським* за ініціативою авторитетного козацького політика *Ю. Немирича* 6(16).09.1658 в полковому Гадячі на Полтавщині. У підготовці цієї угоди брали участь представники усіх полків Гетьманщини, які скріпили своїми підписами кожен пункт. Згідно з дог-ром укр. землі в межах Київського, Чернігівського та Брац-лавського воєводств входили як суверенне Руське князівство на рівних правах у федерат, союз із Польщею та Литвою. На чолі Руського князівства мав стояти пожиттєвий гетьман, призначений королем з-поміж 4 претендентів, обраних законодавчим органом — радою, яка складалась із представників козацтва, міщанства, селянства та духовенства. Одночасно він повинен був виконувати обов'язки київ, воєводи. Г. д. передбачав створення окремих урядів, зокрема власної скарбниці, обрання укр. послів до федерат, сейму, свій судовий трибунал і військо з 60 тис. реєстровиків та 10 тис. найманців. Польські й литовські війська не мали права перебувати на території України без дозволу гетьмана, а якщо б у цьому виникла потреба, то вони мали підлягати йому. Православна віра визнавалась у рівних правах з католицькою, зокрема ієрархи першої одержували право засідати в спільному сенаті, діяльність греко-католицької обмежувалась. В Україні скасовувались обмеження на відкриття навч. закладів, унаслідок чого було б започатковано низку колегіумів, семінарій, засновані два університети, мало активно розвиватися книгодрукування. Усім козакам гарантувались традиційні соц. права, за поданням гетьмана по сто заслужених із кожного полку одержували шляхетство. Водночас гетьман із Військом Запорозьким зобов'язувалися «ніяких послів від сторонніх держав не приймати, а коли такі трапляться, їх до королівської милості мають відсилати; <...> Також ані військ чужих не впроваджувати і не мати жодного із сторонніми порозуміння на шкоду Речі Посполитій, хіба доповівши його королівській милості». У ході подальших переговорів у Варшаві в квітні — травні 1659 козацького посольства Т. Носача, що представило для ратифікації сеймом «Нові пункти» (передбачали приєднання до Руського князівства Волинського, Руського й Подільського воєводств, запровадження спадкоємного гетьманства, скасування унії та ін.), польській стороні вдалось суттєво обмежити права й прерогативи Руського князівства. Ратифікований сеймом 22(12).05.1659 текст дог-ру передбачав скорочення реєстру до 30 тис. козаків, збереження унії й вилучення застереження про необов'язковість для Руського князівства брати участь у майбутній війні Речі Посполитої проти Москви. Утратив чинність з укладенням *Переяславських статей 1659.*
В.І. Сергійчук

Галицько-папські переговори сер. XIII ст.
розпочались восени 1245. Із Ліона, де тоді мав резиденцію Папа римський Інокентій IV, на схід 16.04.1245 виїхав його посол *Карпіні Джованні да Плано* із завданням встановити приязні стосунки з монгольським великим ханом. Папський престол також доручив йому зав'язати відносини з князями Галицько-Волинської Русі й навернути «схизматиків» у католицтво. Наприкінці 1245 він зустрівся у Кракові з *Васиіьком,* братом *Данила Галицького,* далі дістався Галича й прочитав перед руськими єпископами та Васильком папську буллу із закликом перейти до католицької церкви, але відповіді не одержав, бо рішення залежало від Данила, що перебував тоді в Орді. На шляху до Монголії Карпіні зустрівся з Данилом і запропонував тому встановити стосунки з курією, після чого, по поверненні до Холма, Данило відрядив ігумена монастиря Святої Гори Григорія до Ліона. Зав'язалось тривале листування між ним і Данилом. 3.05.1246 курія надіслала князеві аж 7 листів. Той намагався спертися на Папу й католицький Захід у прийдешній б-бі проти татар, тому продовжив стосунки. Однак Інокен-тій IV не поспішав із допомогою, зате намагався насадити католицизм на Русі, надіславши архієпископа Альберта на руські землі із завданням оголосити в них акт про унію галицької церкви з католицькою. Обурений цим Данило 1248 перервав переговори, вони відновились 1252, коли до рубежів Галицько-Волинського князівства наближалась татарська орда Куремси, що мала завдання приборкати князя. Восени 1252 Папа за підтримки угорського короля Бели IV зав'язав стосунки з Данилом. Через рік до Холма прибуло посольство на чолі з легатом Опізо, який оголосив папську буллу про заклик володарів країн Центр. Європи до хрестового походу проти татар. Опізо обіцяв Данилові дійову допомогу папського престолу.
Мабуть, під впливом таких обіцянок і з намови союзних польських князів Данило прийняв королівський вінець у Дорогичині в жовтні — листопаді 1253. Галицько-Волинський літопис свідчить, що князь пішов на коронацію з великою нехіттю й невірою в папські обіцянки. Так воно й сталось: хрестовий похід не відбувся, продовжувались наполягання на окатоличенні Русі. Данило не впустив до свого князівства папських місіонерів і ченців, після чого, 1257, стосунки між Галичем і Ліоном остаточно перервались.
М.Ф. Котляр

Га/ІІП Артем (1887 — ?) — укр. дипломат. Родом із Буковини. За фахом юрист. 1917 виступав зв'язковим між Центральною Радою і генералом *Ж. Табуї.* За гетьманату *П. Скоропадського* — радник при мін. зак. справ і товариш міністра, останню посаду зберіг у перших урядах Директорії УНР. У вересні — жовтні 1918 брав участь у переговорах у Києві з місією віце-міністра закорд. справ Румунії Концеску у січні — лютому 1919 — в Одесі в *українсько-антаншівсь-ких переговорах* був призначений чл. основного складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20,* з огляду на позицію *Антанти* в укр. питанні наполягав на порозумінні з делегаціями Румунії та Чехословаччини й обстоював ідею федералізації колишньої Російської імп. «знизу». В еміграції дотримувався прорад. Орієнтації. *В.І. Головченко*

ГалІфакС (Наііґах) Едуард Фредерик Лінд-лей Вуд, барон Ірвін (16.04.1881, Паудерем, граф. Девоншир — 23.12.1959, Йорк) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. У 1910-25 — чл. палати громад від Консервативної партії. Із 1925 — лорд, лідер палати лордів 1935-38 і 1940. 1921-22 — парл. заст. міністра колоній; 1922-24 та 1932-35 — міністр освіти, 1924-25 — міністр с. г-ва; 1926-31 — віце-король Індії; 1935 — військ, міністр; 1935-37 — лорд-хранитель печатки; 1937-38 — лорд-голова Ради. 1938-40 — мін. зак. справ, один з активних прибічників політики «умиротворення» нац. Німеччини; 1941-46 — посол Великої Британії у США, брав участь у роботі *Сан-Франциськоїконференції 1945. РА. Кривонос*

Гальчинський Анатолій Степанович (3.11.1935, Богуслав Київ, обл.) — укр. науковець та гро-мад.-політ. діяч. Закінчив екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1964), аспірантуру Академії сусп. наук при ЦК КПРС у Москві (1970); д-р екон. наук (1980), професор. 1975-88 — зав. кафедри політекономії Київ. пед. ін-ту іноземн. мов; 1988-91 — проф. кафедри політекономії Ін-ту політології та соц. управління; 1991-92 — зав. кафедри грошових та валютних відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Із 1992 — зав. відділу міжнар. валютно-фінанс. проблем, гол. наук, співробітник Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин НАН України. Серпень 1994 — січень 1996 — радник Президента України з питань макроекон. політики. Грудень 1996 - липень 1997 — заст. глави Адміністрації Президента України з екон. політики. Із січня 1997 — радник Президента України з макроекон. політики. Із червня 2002 — дир. Нац. ін-ту стратегічних досліджень. Входив до складу Соц.-екон. ради Президента України (1992-93); Ради з питань екон. реформи при Президентові України; Конституційної комісії (1994-96); Державної комісії з грошової реформи; Комісії з розробки Національної програми розвитку с.-г. вир-ва на 1996-2005 (з вересня 1995); Комісії з питань агр. та земельної реформи при Президентові України (1997-99); Вищої екон. ради Президента України (1997-2001). Очолював робочу групу з підготовки екон. програми Президента України «Шляхом радикальних економічних реформ», стратегії екон. й соц. розвитку України на 2000-04. Член політвиконкомуТКУ (1993-96); чл. політ-ради НДП (із лютого 1996). Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1995), орденом «За заслуги» II ст. (1999), I ст. (2003). Заслужений діяч науки і техніки України (1992).

Твори: автор та співавтор понад 150 наук, праць, зокрема: «Світова валютна система» (1993), «Становлення суспільства постформаційної цивілізації» (1993), «Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі?» (1997), «Обраним шляхом» (1999), «Україна: поступ у майбутнє» (1999), «Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору» (2003).

Л.В. Губерськап

ГальштеЙН (НаШіеіп) Вальтер (17.11.1901, Майнц, Німеччина - 29.03.1982, Штуттгарт, ФРН) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав право та держ. управління в Бонні, Мюнхені, Берліні. Працював проф. цивільного, торг, й екон. права спочатку в ун-ті Ростока (1930-41), потім — Франкфурта-на-Майні (1941-44). 1944 призваний до вермахту, потрапив у полон і до 1946 перебував у таборах для військовополонених у США; після повернення — ректор ун-ту Франк-фурта-на-Майні (1946-48); 1948-49 викладав у Джорджтаунському ун-ті (США). Засновник і 1-й президент нім. комісії ЮНЕСКО (1950); 1950-51 — статс-секретар у відомстві федер. канцлера ФРН; 1951-58 — статс-секретар МЗС ФРН. Значну увагу приділяв розбудові нім.-франц. відносин; очолював зах.-нім. делегації при підписанні дог-ру щодо створення *Європейського співтовариства вугілля й сталі* (1951) та на Мес-сінській конференції 1955, яка стала важливим кроком на шляху формування *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС);* був одним з організаторів дип. забезпечення входження Саару до ФРН (1957). 1958-67 — 1-й президент комісії ЄЕС. 1959 висунув план створення спільного ринку (т. зв. «план Гальштейна»). 1961 за заслуги в розвитку європ. співробітництва відзначений нагородою Карла Великого. Мусив залишити посаду через незгоду з концепцією «Європи батьківщин» *Ш. де Голля.* Член бундестагу 1969-72; 1968-74 — голова Міжнародного європейського руху. Ім'я Г. носить Інститут європ. конституційного права Університету ім. братів Гумбольтів у Берліні. Його ім'я асоціюється також із т. зв. *Гальштейна доктриною* (1955), яка

передбачала різноманітні форми дип. санкцій аж до розриву відносин із будь-якою країною, окрім СРСР, яка визнає НДР чи буде активно співробітничати з останньою. *Твори:* «Європейські промови» (1979).
Р.Л. Кривонос

Гальштейна доктрина — зовн.-політ, доктрина ФРН; спрямована на обмеження суверенних прав НДР шляхом встановлення її дип. *блокади.* Прийнята в грудні 1955 за ініціативою статс-секретаря МЗС ФРН *В. Гальштейна;* розроблена та доведена до громадськості керівником політ, відділу МЗС ФРН В. Греве. Висловлюючи претензії уряду ФРН на роль «єдиного представника німецького народу», доктрина передбачала підтримку *дипломатичних відносин* лише з тими д-вами, які їх не мають із НДР (за винятком СРСР). Встановлення дип. відносин із НДР будь-якою д-вою оголошувалось недружнім актом стосовно ФРН і було приводом для їх розриву. Подібні заходи були застосовані до Куби, Занзібару та Югославії. Несумісність таких дій із *нормами міжнародного права* спричинила засудження доктрини світовою спільнотою. Тому 1967 уряд ФРН змушений був відмовитись від її застосування до соціал. країн, а 1970 заявити про припинення дії доктрини. Після відмови від неї ФРН взяла курс на встановлення дип. відносин із НДР, який призвів до підписання 1972 дог-ру про основи відносин між двома нім. д-вами.
В.Ю. Крушинський

Гамалія Григорій Михайлович (? - 1702) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в козацькій родині. Брав активну участь у Визвольній війні під проводом *Б. Хмельницького.* Прихильник зовн.-політ, курсу /. *Виговського,* у 1659 був його послом до Туреччини. По поверненні на Батьківщину став на бік /. *Брюховецького,* входив до складу його посольства до Москви, де були підписані *Московські статті 1665,* що значною мірою обмежували права Війська Запорозького. 1668 разом із ген. обозним І. Безпалим був посланий до Стамбула з пропозицією від /. *Брюховецького* та його прибічників про перехід під протекторат султана. По поверненні підтримував політику *П. Дорошенка;* амністований царським урядом 1676 і дістав маєтності поблизу Лохвиці на Полтавщині. Призначався полковником лубенським (1665-69, 1687-88), паволоцьким, ген. осавулом, наказним гетьманом. *в.і.Сергійчук*

Гамбетта (СатЬеПа) Леон (Мішель) (2.04.1838, Каор, Лот, Франція — 31.12.1882, Віль-Д'Аврей, О-де-Сен) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. Із 1868 у політ, справі, відомій як «справа Бодена», виголосив надзвичайно сильну промову, у якій звинуватив імперський режим. Відгуки преси на цей виступ забезпечили його політ, долю й наступного дня він став визнаним лідером Республіканської партії. 1869 обраний до Законодавчих зборів; не погоджувався з кроками, які вели до розв'язання *франко-прусської війни 1870-71,* проте після її початку наполягав на прискоренні можливої перемоги над німцями. Відіграв ключову роль у проголошенні республіки й формуванні тимчасового уряду нац. оборони, у якому став міністром внутр. справ. Почав піднімати неокуповану частину Франції на захист усієї країни, одночасно став військ, міністром, що мав насправді необмежену владу. Був обраний депутатом Національної асамблеї Франції від Страсбурга (Ельзас), проте після ратифікації миру, у результаті чого більша частина цієї землі відійшла до Німеччини, втратив своє крісло й на короткий час вийшов на пенсію, відбувши до Іспанії. У ході довиборів у липні 1871 обраний до Національної асамблеї департаментом Сени, із великим умінням зміг провести ратифікацію республіки. Парл. інтриги не дозволили Г. стати президентом, але він очолив Палату депутатів. Став прем'єром у листопаді 1881, проте був змушений подати у відставку в січні 1882.
Р.Л. Кривонос

Ганді (Сапсіпі) Індіра (19.11.1917, Аллахабад, сучасний шт. Уттар-Прадеш, Індія - 31.10.1984, Нью-Делі) — інд. громад.-політ, і держ. діяч. Донька *Дж. Неру.* Закінчила Сомервільський коледж Оксфордського ун-ту. Супроводжувала батька в усіх його міжнар. подорожах. 1959-60 — голова Індійського нац. конгресу (ІНК), 1978-84— президент ІНК(І); 1960-64 — чл. виконавчої ради ЮНЕСКО. 1964 вперше обрана до парламенту, призначена міністром інформації, теле- та радіомовлення в уряді *Л.Б. Шастрі.* Після його несподіваної смерті 19.01.1966-24.03.1977 і 14.01.1980-31.10.1984 - Прем'єр-міністр Республіки Індія (водночас 1967-69 — мін. зак. справ, 1975 і 1980-81 — міністр оборони), її кандидатура була вибрана як компромісна, але Г. зарекомендувала себе як самостійна політ, постать. Найбільші зовн.-політ, здобутки: перемога *індійсько-пакистанській війні 1971,* у результаті якої Схід. Пакистан став незалежною Народною Республікою Бангладеш; успішне проведення ядерного випробовування 1974; створення *Делійської шістки.* Прагнула налагодити тісну військ.-політ, співпрацю із СРСР, щоб нейтралізувати можливий альянс США, Пакистану й КНР; один із лідерів *Руху неприєднання.* Під час 2-го терміну перебування при владі не змогла мирно вирішити проблему сикхського сепаратизму, за що була вбита своїми охоронцями сикхами. Почесний д-р Київ. нац. ун-ту ім.
Т. Шевченка (1982). *П.М. Ігнатьев*

Ганді (Сапсіпі) Раджів (20.08.1944, Бомбей -21.05.1991, Шріперумбудур поблизу Мадра-са) — інд. громад.-політ. і держ. діяч. Син /. *Ганді.* Навчався в Імперському коледжі (Лондон), вищу освіту здобув у Кембриджі. 1981 призначений політ, радником своєї матері, через 2 роки став ген. секретарем ІНК(І). Після вбивства І. Ганді 31.10.1984 обраний наймолодшим в історії Індії прем'єр-міністром (до 2.10.1989) найбільшою в історії країни кількістю голосів парламентарів (415 із 543). У 1986 відмовився від протекціоністської політики в міжнар. торгівлі й ініціював низку законів, що заохочують прямі іноземн. інвестиції. Доклав зусиль для мирного врегулювання *Кашмірської проблеми* й *Пенджабської проблеми;* погодився відрядити інд. миротворців до Шрі-Ланки з місією нагляду за роззброєнням «Тигрів визволення Таміл Ілама», у результаті чого інд. війська опинились втягнутими в громадян, війну в цій країні. Вбитий жінками-смертницями з орг-ції «Тигри визволення Таміл Ілама» під час передвиборного МІТИНГУ. *П.М. Ігнатьєв*

Ганев (Оапеу) Ангел Ніколаєв (5.08.1953, Софія) — болг. дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин за спеціальністю «міжнародні відносини» (1980). 1980-83 працював у МЗС Народної Республіки Болгарії. 1983-87 — 3-й секр. ген. консульства в Сиктивкарі (СРСР); 1987-89 — 3-й секр. відділу інформації МЗС НРБ; 1989-92 — 2-й секр. посольства Болгарії в Москві; 1992-94 — 2-й секр., гол. спеціаліст Управління Східної Європи та СНД МЗС Болгарії; 1994-97 — 1 -й секр. посольства Болгарії в РФ; 1997-98 — 1-й секр., гол. спеціаліст Управління СНД МЗС Болгарії. 1998 — міжнар. спостерігач на парл. виборах у Боснії та Герцеговині по лінії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі;* 2000-02 — дир. дирекції «Канцелярія мера, зв'язки з громадськістю й міжнародне співробітництво» територ. громади Варни. Із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія В Україні. *РЛ. Кривонос*

Ганзейський СОЮЗ МІСТ («Велика німецька ганза») — торг, і військ.-політ. об'єднання понад 90 *вільних міст* півн. Німеччини. Створення Г. с. м. відбувалось поступово, шляхом індивід, приєднання півн.-нім. міст та закорд. представництв купецьких громад, яке оформлювалось підписанням двосторонніх угод із кожним з учасників союзу. Г. с. м. остаточно сформувався 1367 між Любеком, Гамбургом, Бременом і деякими іншими містами, що уклали між собою низку угод із метою спільного захисту інтересів на Балтиці й у Центр. Європі та взаємної підтримки у внутр. справах. Пізніше до союзу приєдналися міста балт. узбережжя, учасники союзу почали координувати дії проти мор. розбійників. Г. с. м. не обмежувався півн. нім. містами — ганзейські контори були в Брюгге, Лондоні, Новгороді, в інших містах Півн. Європи. «Велика німецька ганза» складалась із кількох менших союзів, серед яких найважливішими були Вендсько-Саксонська, Вестфальська та Лівонська групи. Завдання захисту торг, інтересів спонукало учасників союзу до проведення узгодженої зовн. політики. Ганза не мала офіц. конституції та центр, уряду, але спільне законодавство де-факто створювалось, коли члени союзу узгоджували торг, законодавство, а також завдяки розширенню бази угод між членами союзу. У вільному імперському м. Любеку розташувався апеляційний суд Ганзейського союзу, там найчастіше скликались трирічні заг. збори. Любекське право перейняло чимало членів союзу. Гамбург, Любек та Бремен становили ядро Гем.

Розквіту Г. с. м. досяг у XIV ст., коли він не лише контролював торгівлю на Балтиці та в Півн. Європі, але й був впливовим політ, *актором міжнародним.* Для захисту спільних інтересів союз створив військ.-мор. сили, для ведення воєнних дій використовувались найманці та власні пара-мілітарні формування. Г. с. м. успішно протистояв не тільки владі місцевих князів та лицарів, але й королів Данії, Швеції, з якими переможно вів численні війни. Посилення скандинавських д-ав та Нідерландів у XV ст. підірвало могутність Г. с. м., а перенесення основних європ. торг, шляхів в Атлантику в XVI ст. остаточно позбавило ганзейські міста позицій центрів європ. торгівлі. Г. с. м. поступово занепадав, його останній з'їзд ВІДбуВСЯ 1669. *ОЛ. Борділовська*

Гаранти Міжнародні (у *міжнародному публічному праві)* — закріплені в міжнар.-прав. актах зобов'язання, запевнення або поручительство однієї чи кількох держав щодо інших учасників міжнар. спілкування при певних діях, які забезпечують дотримання встановленого статусу якої-небудь держави (групи держав), стану *міжнародних відносин* або виконання міжнар. зобов'язання. Г. м. можуть бути взаємні та колективні. Актами встановлення Г. м. у сучас. *міжнародному правіє* багатосторонні *договори міжнародні.* Предметом Г. м. можуть бути виконання договірних зобов'язань, дотримання *нейтралітету* д-ви (напр., Швейцарії — за *Паризьким мирним договором 1815* між Австрією, Великою Британією, Францією, Росією, Пруссією та Португалією; Люксембургу — за Лондонським договором (11.05.1867) між Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією та Францією), недоторканність території, кордонів, захист держав-учас-ниць від можливої *агресії (сі.* 5 *Вашингтонського договору 1949).* У стародавньому та

середньовічному міжнар. праві як Г м. широко застосовувалися клятва, присяга, взяття заручників, застава цінностей або частини території тошо. У XX ст. як спосіб Г. м. використовувалась *окупація воєнна* території (напр., чотиристороння окупація території Німеччини після *Другої світової війни* військами союзників по *антигітлерівській коаліції*'для забезпечення виконання цією країною Потсдамських угод 1945). Г. м. можуть бути заявою учасників дог-ру про готовність гарантувати права чи статус д-ви або геогр. району, встановлені міжнар. чи держ. актом (напр., Кракова як *вільного міста* в період 1815-46 за Віденським трактатом 1815, нейтралізації та демілітаризації Антарктики за Договором про Антарктику 1959, статусу *зони, вільної від ядерної зброї в* Лат. Америці за 2-м Додатковим протоколом *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967).*

Суб'єктами здійснення Г. м. можуть виступати держави-учасниці відп. дог-ру, *треті держави,* на які спрямовані вимоги про дотримання встановлених дог-ром Г. м., а також міжнар. орг-ції (див. *МАГАТЕ гарантії).* Відповідно до Будапештського меморандуму від 5.12.1994 РФ, Великою Британією та США Україні було надано гарантії безпеки та поваги до незалежності, *суверенітету* та існуючих кордонів України у зв'язку з її приєднанням до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як д-ви, яка не володіє ядерною Зброєю. *О.В. Задорожній*

ГардІНГ (Нагсііп§) Воррен (2.11.1865, Блумінг Гроув, шт. Огайо - 2.08.1923, Сан-Франциско) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 29-й Президент США (4.03.1921-2.08.1923). Нар. в сім'ї фермера. Навчався в Центр, коледжі шт. Огайо (Айбі-рія). Займався видавничою діяльністю. 1899 за підтримки Республіканської партії обраний до сенату Огайо, 1903 — віце-губернатором штату, 1915 — сенатором Конгресу США; з питань повоєнного мирного врегулювання дотримувався політики *ізоляціонізму* й відкидав ідею світового уряду, виступав проти схвалення статуту *Ліги Націй.* 1920 висунутий консервативним крилом Республіканської партії як компромісний кандидат у президенти й переміг із більшістю в 7 млн. голосів. У *зовнішній політиці* здійснював прагматичний курс і зосередився на досягненні стабілізації міжнар. становища: підписаний *американсько-німецький договір 1921,* проведена *Вашингтонська конференція 1921-22,* рішення якої тимчасово закріпили нову рівновагу сил в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Улітку 1923 здійснив політ, агітаційну поїздку на Аляску та в зах. штати, щоб заспокоїти громадськість, стурбовану розростанням урядової корупції. Повертаючись із поїздки захворів і помер.

В.І. Головченко

Гаренчар (Сагепспаг) Роберт (10.02.1931) — словацький дипломат. Закінчив Моск. екон. ін-т за спеціальністю «політична економія» (1955). 1955-62 — викладач Вищої екон. школи в Братиславі; 1962-63 — викладач Вищої екон. школи у Празі; 1966-69 — голова ЦК Спілки молоді Словаччини. 1970-71 працював асистентом з питань наук.-техн. співробітництва з країнами РЕВ у канцелярії уряду Чехословаччини. 1970 через незгоду з окупацією ЧССР військ, країн-учасниць *Варшавського договору 1955* був звільнений з роботи в канцелярії уряду й 20 років працював економістом на різних підприємствах. У 1989 реабілітований і кооптований у депутати Федеральних зборів. 1990 обіймав посаду 1-го заст. мін. зак. справ Чехословацької Федеративної Республіки (ЧСФР). Із травня 1991 — ген. консул ЧСФР у Києві, із травня 1992 — тимчасовий повірений у справах Чехословаччини в Україні. 1993-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чехії В Україні. *РА. Криеонос*

Гарріман (Наггітап) Вільям Аверелл (15.11.1891, Нью-Йорк - 26.07.1986, Йорктаун, шт. Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. 1933-40 обіймав низку відповідальних посад в адміністрації *Ф.Д. Рузвельта,* у т. ч. радника Президента з пром. й екон. питань. 1941 — спец, представник Президента у Великій Британії в ранзі посланника, у серпні 1941 в ранзі посла очолив спец, місію до СРСР у справі поставок по ленд-лізу, керував делегацією США на *Московській конференції 1941.* 1942-43 займався в Лондоні орг-цією трансатлантичних конвоїв зі зброєю та спорядженням для союзників. 1943-46 — посол США в СРСР, брав активну участь у роботі *Тегеранської конференції 1943, Кримської (Ялтинської) конференції 1945* і *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945,* сприяв налагодженню порозуміння між *В. Черчіллем* і *Й. Сталіним.* 1946 — посол США у Великій Британії; 1947-48 — міністр торгівлі США; 1948-50 — спец, представник *Г. Трумена* в Європі зі здійснення *Мар-шалла плану;* 1950-51 — спец, помічник Президента, представник США в Комісії з планування оборони НАТО; 1951-53 — дир. управління зі здійснення програми «взаємного забезпечення безпеки» (безвідплатної військ.-екон. допомоги США іноземн. д-вам); 1955-58 — губернатор шт. Нью-Йорк; 1961 і 1965-68 — посол з особливих доручень; 1961-63 — помічник держ. секретаря США у справах Дал. Сходу, очолював делегацію США на *Женевській нараді з урегулювання Лаоського питання 1961-62;* 1963-65 — заст. держ. секретаря з політ, питань, глава делегації США на переговорах з укладення *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в*

атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963; 1968-69 — особистий представник Президента США *Л. Джон-сона* на *Паризьких переговорах про врегулювання у В'єтнамі.* Із 1974 — голова зовн.-політ, групи нац. к-ту Демократичної партії, 1977 за дорученням *Дж. Картера* відвідав Москву у справі зміцнення контролю над *гонкою озброєнь,* 1983 відвідав СРСР на запрошення *Ю. Андропова.*
В.І. Головченко

ГарсІЯ Роблес (Сагсіа КоЬ1е$) Альфонсо (20.03.1911, Самара, Мексика - 2.09.1991, Мехіко) - мексиканський громад.-політ. діяч і дипломат. На дип. службі з 1939, працював у мексиканському посольстві в Швеції (1939-41). У 1941-46 — нач. відділу міжнар. орг-цій, ген. директор Управління політ, питань і дип. служби МЗС Мексики; 1946-57 — дир. політ, департаменту *Секретаріату ОО Н.* 1957-61 — нач. відділу у справах Європи, Азіїй Африки МЗС; 1962-64 — посол Мексики у Бразилії; 1964-71 — заст. мін. зак. справ, голова Підготовчої комісії з розробки *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967;* 1971-75 — постійний представник Мексики при ООН, голова *Групи 77 в* ООН; 1975-76 — мін. зак. справ; 1977-91 — представник Мексики в Комітеті із роззброєння, лауреат *Нобелівської премії миру* 1983.
В.І. Головченко

Гаштейнська конвенція підписана 14.08.1865 між Австрією та Пруссією; врегульовувала питання про Шлезвіг і Гольштейн, відвойовані в Данії під час *австрійсько-прусського-данського конфлікту 1864.* За Г. к. право власності на всю територію обох герцогств належало Австрії та Пруссії, але управління ними здійснювалось нарізно. У Гольштейні створювалась австр. адміністрація, а в Шлезвігу — прусська. Маленьке герцогство Лауенбург було приєднано до Пруссії, охорона Київської гавані доручалась її військам. Фортеця Рендебург ставала союзною з австр.-прус, гарнізоном. Пруссія набувала право на будівництво *Кіль-ського каналу,* що повинен був з'єднати Балтійське й Північне моря, а також будівництво залізниці й телеграфу в Гольштейні. Розв'язавши шлезвіг-гольштейнську проблему в сприятливому для себе дусі, глава прус, уряду *О. Бісмарк* зробив наступний крок на шляху витіснення Австрії з Німецького союзу й об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» під егідою Пруссії. Із цією метою він скористався невирішеними Г. к. спірними питаннями для провокування *австрійсько-прусської війни 1866.* *БМ. Гончар*

Гвадалупе-ГІдальго ДОГОВІР (Договір про мир, дружбу і кордон між США та Мексикою) підписаний 2.02.1848 в Гвадалупе-ГІдальго (поблизу Мехіко) амер. уповноваженим Н. Тріс-том і тимчасовим Президентом Мексики М. де ла Пеньї-і-Пеньї; завершив *американсько-мексиканську війну 1846-48.*
За дог-ром Мексика поступалася США 55% своєї території (Техас, Нова Мексика, Каліфорнія — бл. 2,3 млн. км^2). США виплачували Мексиці за «відступлені» території 15 млн. дол., а своїм громадянам, які мали претензії до уряду Мексики — 3,25 млн. дол. США отримали право вільного судноплавства на р. Колорадо та в Каліфорнійській затоці. Півн. кордоном Мексики в районі Техасу визнавалась р. Ріо-Гранде. Встановлювався кордон на каліфорнійській діль-
ниці, але *демаркація кордону* на центр, дільниці виявилась неможливою через неточності в картах і була проведена після того, коли в грудні 1853 США у зв'язку з будівництвом Тихоокеанської залізниці придбали за 10 млн. дол. 120 тис. км^2 мексиканської території. Договір був ратифікований Сенатом і набув чинності 30.05.1848.
Б.М. Гончар

Гегемонія міжнародна (грец. їїєуцоуіа — гос-подство, головування) — статусна характеристика *актора міжнародного,* який відіграє домінуючу роль в системі *міжнародних відносин.* Поява гегемона у системі міжнар. відносин є наслідком нерівності розподілу влади між міжнар. акторами, який спонукає найпотужніших із них до встановлення, підтримання та захисту свого політ, домінування в системі. Теорет. обгрунтування феномен Г. м. знайшов у концепції гегемоніч-ної стабільності (див. *Стабільність міжнародна),* відповідно до якої оптимальну відкриту модель світової економіки, яка була б вільна від протекціонізму, здатна забезпечити лише держава-ге-гемон, встановлюючи формальні та неформальні норми й процедури та дбаючи про їх виконання рештою д-ав світу. Т. ч., ця д-ва, суб'єктивно пере-слідуючи власні інтереси, об'єктивно створює засади глобального соц.-екон. устрою, що відповідає базисним інтересам усіх міжнар. акторів — мати стабільність та впорядкованість у міжнар. відносинах. Окремим випадком гегемонії є таке домінування, що здійснюється не однією д-вою, а групою провідних д-ав, які разом створюють колективного гегемона та перетворюються на Центр СВІТОВОЇ СИСТеМИ.
АА. Субботін

ГегечкорІ Євген Петрович (20.01.1881 - 1954) -грузинський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив курс юрид. ф-ту Моск. ун-ту. Працював помічником присяжного повіреного; 1907 вибраний від Кутаїської губернії в 3-ю Державну думу, де посів одне з провідних місць у с.-д. фракції; виступав з питань, що стосувалися суду, тюрем, мін-ва народної освіти. 1912 обраний у вибор-щики, але внаслідок адмін. роз'яснення не зміг балотуватися в 4-у Думу. Під час *Першої світової війни* — соціал-патріот; після перемоги Лютневої 1917 демокр. рев-ції — чл. Особливого Закавказького к-ту Тимчасового уряду та чл. президії Тифліської ради. Із листопада 1917 — голова Закавказького комісаріату; із травня 1918 — мін. зак. справ Грузинської Демократичної Республіки, активно обстоював ідею створення *Балто-Чорноморського союзу* з провідною роллю УНР, діяльно співпрацював з Українською дип. місією на Кавказі /. *Красковського.* Після окупації Грузії рос. Червоною армією в березні 1921 емігрував за кордон.
Н.Ф.Сербіна

Гедимін (Сесііпак) (? - 1341, Баєрбург) — великий князь литовський (1316-41), засновник князівського роду та династії Гедиміновичів. Вів непримиренну б-бу з нім. рицарями, яким завдав низку поразок; 1325 уклав союз із польським королем Владиславом Локетком для спільної б-би проти хрестоносців; 1331 розбив війська Лівонського ордену під Пловцями (Польща). Активно проводив політику приєднання укр. і білоруських земель: 1319-20 захопив у Галицько-Волинської д-ви Берестейську землю й Дорогочин, а згодом Кам'янець та інші міста; поставив у васальну залежність Мінське, Вітебське, Друцьке й Турово-Пінське князівства; завершив підкорення Полоцького князівства. Після смерті Юрія І Болеслава 1340 поставив свого сина Любарта князем Волині; був суперником моск. князя Івана І Калити, уклав союз із Тверським князівством. Г. почав титулувати себе «королем литовців і руських». Вважається засновником столиці Литви Вільно (Вільнюса), яка вперше згадується в 1322-23. Смертельно поранений під час облоги нім. фортеці Баєрбург на р. Німан.
Н.Ф. Сербіна

Гельсінський акт 1975 — див. *Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.*
Гельсінський саміт НБСЄ 1992 відбувся 9-10.07.1992 за участю глав держав та урядів 52 країн. Оскільки установчий саміт НБСЄ 1975 також відбувався в Гельсінкі, саміт 1992 отримав неформальну назву «Гельсінкі - 2». На ньому був прийнятий пакет док-тів, що визначили головні напрями, стратегію й тактику діяльності НБСЄ, конкретні механізми вирішення нагальних міжнар. проблем; пріоритетними напрямами діяльності НБСЄ визначались допомога політ, та екон. реформам у Центр, і Схід. Європі, подолання регіональних конфліктів, практ. забезпечення прав людини та прав нац. меншин. У заключному док-ті Г. с. «Виклик часу змін» лідери країн-членів НБСЄ висловили свою відданість заг. цінностям: повазі прав людини та основних громадян, свобод, соц. справедливості, зміцненню тісного взаємозв'язку між політ, плюралізмом і ринковою економікою, відповідальному ставленню до довкілля. Було підтверджено, що керівні принципи та заг. цінності, викладені в *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 гг. Хартії для нової Європи 1990,* є дійсними й у нових міжнар. умовах; водночас було визнано підвищення ролі європ. і трансатлантичних орг-цій, таких, як *НАТО, Європейський Союз, Західноєвропейський союз* тощо.
У Декларації Г. с. було особливо підкреслено значення для забезпечення європ. безпеки *Віденського документа із заходів зміцнення довіри і безпеки 1992* та *Договору про відкрите небо 1992,* а також скорішої реалізації положень *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990* та Прикінцевого акта переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил 1991. Г. с. затвердив орг. зміни, а саме: розширив повноваження Ради міністрів та Комітету старших посадових осіб (КСПО), встановив посаду Верховного комісара НБСЄ у справах нац. меншин. У заключному док-ті Г. с. містились положення про діяльність НБСЄ з підтримання миру, визначався механізм миротворчих операцій, які відтепер могли проводитись під мандатом НБСЄ.
І.О. Мінгазутдінов

Гендерсон (Непсіегзоп) Артур (13.09.1863, Глазго — 20.10.1935, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Чл. палати громад 1903-31 і 1933-35 від Лейбористської партії; лідер опозиції (1908-10 і 1914-17); голова (1908-10, 1914-17), парл. організатор (1914, 1921-24, 1925-27) і секретар (1911 -34) Лейбористської партії. 1915-16 — міністр освіти, 1916 — міністр фінансів і радник з питань праці уряду Великої Британії; 1917 — голова урядової місії до Росії, потім — міністр без портфеля у воєнному кабінеті. 1924 — міністр внутр. справ; 1929-31 — мін. зак. справ, сприяв відновленню дип. відносин із СРСР (3.10.1929). У подальшому працював у *Лізі Націй,* 1932-33 — голова Загальної конференції з роззброєння. 1934 отримав *Нобелівську премію миру.*
Р.Л. Кршіоноє

ГенералІЗМ — кадрова концепція сучас. дип. служб, що передбачає підготовку фахівців-дипломатів, спроможних працювати відразу на кількох напрямках. Незаперечно, що сучас. *відомство закордонних справ* потребує досвідчених фахівців, обізнаних із такими питаннями, як роззброєння, економіка та фінанси, торгівля та комерція, культурні зв'язки тощо; щоб зберегти свою пріоритетну роль у *міжнародних відносинах* і стримати тиск із боку скептиків, які вважають *дипломатію* архаїзмом, вони не зможуть обійтись без залучення певної кількості співробітників із високим рівнем спеціалізації. Але одночасно посилюється значення підготовки компетентних дипломатів-генераліс-тів. Сучас. практика підтверджує той факт, що зростання ролі *дипломатії багатосторонньої,* у рамках якої потреба в спеціалістах є чи не найбільш відчутною, не ставить під сумнів існування традиційної двосторонньої дипломатії, яка здійснюється переважно Г. — дипломатами з широким баченням, ґрунтовною підготовкою в різних сферах, здатними одночасно виконувати весь спектр завдань, що стоять перед *дипломатичними представництвами* за кордоном.
В.М. Матвієнко

Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН) —
один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй,* центр, місце якого обумовлюється як складом, так і функціями; найбільш представницький орган ООН, у якому представлені всі її члени (станом на 1.01.2004 - 191 країна). ГА ООН уповноважена обговорювати будь-які питання або справи в межах *Статуту ООН і* робити рекомендації як членам ООН, так і *Раді Безпеки ООН;* ГА ООН не може робити такі рекомендації лише в тих випадках, коли це стосується питань, які знаходяться на розгляді в РБ ООН. Особливе значення ГА ООН визначається тим, що вона одержує та розглядає щорічні й спец, доповіді РБ ООН та інших органів ООН, обговорює та затверджує бюджет орг-ції. Визначальна роль ГА ООН проявляється в розробці програм та основних напрямків діяльності ООН, у сприянні міжнар. співробітництву в політ., екон., соц. та інших сферах, сприянні здійсненню *прав людини* й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Кожен член ГА ООН має один голос; рішення щодо важливих питань (рекомендації стосовно підтримання миру, вибори непостійних членів РБ ООН, членів *Економічної і Соціальної Ради ООН,* прийняття нових членів, виключення з ООН, бюджетні питання) приймається більшістю в 2/3 тих, хто присутні
й беруть участь у голосуванні. Рішення щодо інших питань ухвалюється простою більшістю. У разі необхідності ГА ООН простою більшістю може визнати важливими й інші питання, які не оговорені у Статуті. Після закінчення *«Холодної війни»* та оздоровлення політ, клімату в світі дедалі більшого поширення набуло ухвалення рішень консенсусом, тобто шляхом узгодження, без проведення формального голосування.
У переважній більшості рішення ГА ООН мають характер рекомендацій, тобто не є обов'язковими. Однак, з ряду питань, гол. ч. «внутрішнього життя» ООН, рішення ГА ООН мають обов'язковий характер (прийняття та виключення з членів ООН, вибори непостійних членів РБ ООН, членів ЕКОСОР, Ради з опіки, *Міжнародного Суду ООН,* призначення *Генерального секретаря ООН,* затвердження бюджету орг-ції та ін.). Хоча резолюції ГА ООН з міжнар. проблем мають рекомендаційний характер, їх не можна кваліфікувати лише як заклики та побажання; вони становлять велику морально-політ. силу, із якою не можуть не рахуватись уряди всіх країн. Роль ГА ООН як інструменту підтримання миру та врегулювання конфліктів істотно зміцнилась після ухвалення в листопаді 1950 резолюції «Єдність на користь миру», яка передбачає, що у випадку неспроможності РБ ООН діяти через відсутність єдності серед її постійних членів в умовах порушення миру або *агресії акту,* ГА ООН уповноважена негайно розглянути конфлікт, щоб зробити рекомендації щодо колективних заходів для підтримання миру.
ГА ООН збирається щорічно на регулярні сесії, як правило у третій вівторок вересня, і триває до середини грудня. У разі необхідності скликаються також спец, сесії (упродовж 15 днів) і надзвичайні сесії (протягом 24 годин). Структура ГА ООН: 6 головних к-тів (1-й комітет — питання політичні, безпеки та роззброєння; 2-й — екон. та фі-нанс. питання; 3-й — соц., гуманітарні й питання культури; 4-й — спец, політ, питання й деколонізація; 5-й — адмін. та бюджетні питання; 6-й — прав, питання). Функціонують 2 орг. (процедурні) к-ти: Ген. комітет і Мандатний комітет, а також 2 постійні к-ти: Консультативний комітет з адмін. і бюджетних питань та Комітет із внесків. Існує також розгалужена низка різних комітетів, спецкомітетів, комісій, програм
І робоЧИХ Груп. *В.С. Бруз*

Генеральна військова канцелярія (ГВК) —
центр, адмін. установа Гетьманщини XVII — XVIII ст., через яку здійснювалось управління всіма військ, та цивільними справами держ. характеру. Поряд із цим, у її віданні перебували питання зовн. зв'язків Війська Запорозького. Створена на початку Визвольної війни під проводом *Б. Хмельницького,* на її чолі стояв *генеральний писар,* який поєднував функції канцлера й мін. зак. справ та зберігав держ. печатку. До

складу ГВК, яка перебувала при гетьманській резиденції, входила вся ген. старшина, крім ген. судді; безпосереднє справочинство велося військ, канцеляристами (здебільшого синами вищих козацьких урядовців). Указом *Петра I* від 28.11.1720 зазнала реорганізації й була позбавлена фінанс. та судових функцій, остаточно ліквідована 10.11.1764. *вл.Сергшчук*

Генеральна дирекція Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв (ГДІП) — держ. комунальне підприємство; створена 29.04.1992 з метою орг-ції виробничо-комерційної діяльності із забезпечення необхідних умов для функціонування іноземн. дип. та інших представництв у Києві відповідно до міжнар. зобов'язань України. Вона є правонаступником колишнього виробничо-комерційного Управління з обслуговування коне, корпусу виконкому Київ, міської Ради народних депутатів, яке діяло 1972-92. Напрямки діяльності ГДІП: забезпечення на орендній основі дип. та інших іноземн. представництв службовими, житловими й нежитло-вими приміщеннями та їх експлуатація; виконання функцій замовника з будівництва, реконструкції та капітального ремонту об'єктів; посередництво між іноземн. та укр. орг-ціями при спорудженні на території Києва службових, житлових та нежитлових будівель за участі іноземн. фірм; працевлаштування громадян України в іноземн. представництвах, захист трудових і громадян, прав цих осіб відповідно до законів України; побутове, торг, комунальне, мед., трансп. та інше обслуговування іноземн. представництв та їхніх співробітників; виконання координаційних та посередницьких функцій при обслуговуванні іноземн. представництв держ., спільними, кооперативними, приватними й іншими підприємствами та окремими особами на договірній основі тощо. До складу ГДІП входять такі структурні підрозділи — дирекції: «Дип-
сервіс», «Інпредбуд», «Інпредкадри», «Авто-центр», «Ремексплуатація», «Інпредінвестиція», «Маркетингу, матеріально-технічного постачання та комплектації», «Торговий центр»; відділи: нерухомості та договорів, юридичний, протокольний, виробничо-технічний та ін. У Ялті ГДІП має свою філію. Обслуговування *консульських установ* та представництв міжнар. орг-цій в інших містах України покладено на місцеві держ. адміністрації. *ВМ.Матвієнко*

Генеральна угода з тарифів і торгівлі
(Оепегаї А§геетеп1 оп ТагіШ апсі Тгасіе), **ГАТТ** (ОАТТ) підписана на Женевській конференції 30.10.1947 і введена в дію 1.01.1948. Угода є багатостороннім дог-ром, що встановлює правила міжнар. торг, відносин та організує форум для багатосторонніх переговорів із метою вирішення проблем *міжнародної торгівлі* й поступового зняття тарифів та інших торг, бар'єрів. Угода грунтувалася на принципах недискримінаціїта взаємності для забезпечення лібералізації світової торгівлі. За винятком *митних союзів* і *зон вільної торгівлі,* усі договірні сторони прийняли зобов'язання про надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі. *Протекціонізм* щодо нац. промисловості допускався тільки у вигляді *митних тарифів,* заборонялись імпортні квоти та інші торг, обмеження. Угода також встановила межі тарифів між країнами-учасницями й запровадила систему розгляду скарг тих країн, які стверджують, що їхні, встановлені угодою, права порушуються або ставляться під загрозу іншими членами ГАТТ.
Під егідою ГАТТ відбулось кілька раундів важливих торг, переговорів, у результаті яких значно знижено середній рівень митних тарифів. 30.10.1947 у рамках 2-ої сесії Підготовчого к-ту Конференції ООН з торгівлі та зайнятості представники 23 країн підписали Протокол про тимчасове заснування Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, що мала діяти, починаючи з 1.01.1948, до набуття чинності Статуту *Світової організації торгівлі (СОТ).* Угода охопила 45 тис. тарифних поступок, які поширювались на торгівлю обсягом 10 млрд. дол., або бл. 1/5 світової торгівлі. У березні 1948 у Гавані (Куба) на Конференції ООН з питань торгівлі та зайнятості відбулась перша офіц. зустріч 23 країн-заснов-ниць ГАТТ. Це було першою, невдалою, спробою створити СОТ, після нератифікації її Статуту чинною залишилась ГАТТ. Протягом 1949-94 проведено 8 раундів переговорів із розв'язання питань про зниження митних тарифів. Узгоджені певні взаємні поступки учасників з цього питання та розглянуті заходи, що стосувалися скорочення й регулювання нетарифних бар'єрів у торгівлі. Протягом 1986-94 відбувся 8-й і заключний у рамках ГАТТ Уругвайський раунд переговорів. Його головним результатом стало прийняття 15.04.1994 Марракешської угоди (Марракеш, Марокко) про заснування СОТ, яка набула чинності з 1.01.1995.
СОТ не тільки інкорпорувала в себе всю систему угод ГАТТ, а й істотно її розвиває, дедалі прокладаючи шлях до лібералізації торгівлі та формування справді глобальної системи екон. регулювання. Зі 128 учасників ГАТТ 76 ратифікували Угоду про заснування СОТ до 1.01.1995 і 36 — протягом 1995. Решта 16 учасників ГАТТ приєдналися пізніше без додаткових процедур вступу, ще 16 країн набули членства в СОТ за заг.-прийнятим механізмом. Т. ч., на червень 2002 СОТ налічує 144 країни, на які припадає понад 95% світової торгівлі, майже 85% світового ВВГТ та понад 85% населення світу.
А.В. Склепова

Генеральний КОНСУЛ — див. *Консульські ранги.*

Генеральний ПИСар — вища службова особа гетьманської адміністрації в Україні, яка керувала *Генеральною військовою канцелярією,* вела дип. листування, приймала послів, брала участь у виробленні умов міжнар. дог-рів. Г. п. належав до найвищого щабля ген. старшини та зберігав держ. печатку; іноземці називали його канцлером.

В.Ю. Крушинський

Генеральний резидент — посада, встановлена 30.07.1707 царським урядом із метою обмеження влади гетьмана й ген. старшини, контролю за зовн. зносинами України. Без згоди Г. р. гетьман не мав права проводити переміщення та карати на смерть ген. старшину й полковників, стягувати та витрачати податки. Крім того, Г. р. таємно сповіщав про зв'язки гетьмана і старшини, їхню відданість цареві тощо. Посаду було скасовано 1750. *В.Ю. Крушинський*

Генеральний секретар ООН — головна адмін. посадова особа *Організації Об'єднаних Націй* (ст. 97 *Статуту ООН),* на яку покладається особлива відповідальність за діяльність Організації. Функції Г. с. не обмежуються лише керуванням *Секретаріатом ООН.* Він бере участь в усіх засіданнях *Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН, Економічної і Соціальної Ради ООН* і виконує всі доручення, які йому надаються цими головними органами. Уповноважений представляти ООН на міжнар. арені, вести переговори з представниками д-ав, орг-цій та окремими діячами, здійснювати координацію діяльності ООН. Що особливо важливо, Статут ООН наділяє його правом активної ініціативи. Відповідно до ст. 99 Г. с. має право доводити до відома РБ ООН будь-які питання, що, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнар. миру й безпеки. Т. ч., Г. с. уповноважений відігравати визначну політ, роль у діяльності ООН і в *міжнародних відносинах.* Ефективним засобом підтримання миру зарекомендували себе «добрі послуги» Г. с. Посередництво, здійснене ним або спец, представником, сприяло налагодженню переговорів між конфліктуючими сторонами, запобіганню розширення кризи та її врегулюванню. Г. с. представляє ГА ООН щорічний звіт про роботу Організації, у якому аналізуються підсумки діяльності та формулюються назрілі завдання. Важливе теорет. і практ. значення мають також спец, доповіді Г. с. з найактуальніших питань. Цінним внеском у розробку теорії миротворчої діяльності ООН на сучас. етапі була доповідь *Б. Бутроса* /^/«Порядок денний для миру» (1992), у якій наголошено на першорядному значенні превентивної дипломатії. Шляхи перебудови Секретаріату ООН з метою адаптації до умов і викликів XXI ст. висвітлювала доповідь *К. Аннана,* присвячена програмі реформування ООН (1997). Г. с. покликаний постійно спостерігати за розвитком подій у світі, генерувати ідеї та стратегії ООН. Призначення Г. с. базується на Статуті ООН, Тимчасових правилах процедури РБ ООН і Правилах процедури ГА ООН. 22.01.1946 ГА ООН ухвалила резолюцію про порядок призначення Г. с. Ст. 97 Статуту передбачає, що Г. с. призначається ГА ООН за рекомендацією РБ ООН. Кандидатури на посаду Г. с, як правило, висувають уряди держав-членів ООН. Для одержання рекомендації РБ ООН проводиться голосування та вимагається не менше 9 голосів із 15, включаючи співпадаючі голоси постійних членів. Це означає, що хоча б один негативний голос постійного члена не дозволяє ухвалення рекомендації. Правило 141 Процедури ГА ООН передбачає, що «після того, як Рада Безпеки представить свою рекомендацію про призначення Генерального секретаря, Генеральна Асамблея розглядає рекомендацію і проводить по ній таємне голосування на закритому засіданні». Про термін перебування Г с. на своїй посаді в Статуті не йдеться, та на практиці він обирається на 5 років, хоча можливе переобрання на новий термін. Г. с. та персонал Секретаріату ООН призначається згідно з правилами, що встановлені ГА ООН. Статут зобов'язує Г. с. і персонал додержуватись нейтральності у своїй діяльності, суворо поважати міжнар. характер покладених на них обов'язків, керуватись рішеннями ГА ООН, РБ ООН та інших головних органів ООН, бути відповідальними тільки перед орг-цією, не одержувати вказівок від будь-яких урядів.

На посаді Г. с. перебували: *Т. Лі* (Норвегія) — лютий 1946 — квітень 1953; *Д. Хаммаршельд* (Швеція) — квітень 1953 — вересень 1961; *У Тан* (Бірма) — листопад 1961 —листопад 1971; *К. Вальд-хайм* (Австрія) — грудень 1971 — грудень 1981; *Х. Перес де Куєльяр* (Перу) — січень 1982 — грудень 1991; Б. Бутрос-Галі (Єгипет) — січень 1992 — грудень 1996; К. Аннан (Гана) — січень 1997 -червень 2001, із 29.06.2001 обраний на другий 5-річний період (до 3.12.2006). *в.с. Бруз*

Генеральної Асамблеї ООН резолюції приймаються в письмовому вигляді і мають, як це передбачено ст. 10 Статуту ООН, силу рекомендацій. Із метою забезпечення дотримання положень, які містяться в таких резолюціях, не можуть застосовуватись будь-які примусові заходи. Вони самі по собі не створюють *норм міжнародного права* і не є його джерелом. Проте це не виключає того, що резолюції з питань підтримки міжнар. миру та безпеки,

розвитку міжнар. співробітництва тощо можуть мати велике морально-політ. значення. Більш того, резолюції, за які голосували д-ви основних груп країн, відіграють важливу роль у формуванні, розвитку та закріпленні норм і *міжнародного права принципів.* Поряд із резолюціями, які мають рекомендаційний характер, ГА ООН приймає резолюції (постанови, як вони названі в п. 2 ст. 4 Статуту ООН), що є обов'язковими для держав-членів ООН. Такими резолюціями є рішення, які стосуються внутр. життя ООН (затвердження бюджету й правил процедури, розподіл витрат тощо). Подібні резолюції створюють міжнар.-прав, норми та є джерелами міжнар. права (див. *Міжнародних організацій внутрішнє право). О.В. Задорожній*

ГЄНОЦИД (від грец. υєуо<; — рід, плем'я та лат. сісіе — вбивство) — *злочин міжнародний,* що полягає в діях, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь певну нац., етнічну, расову або реліг. групу як таку. Прикладами Г. є винищення вірменської меншини в Туреччині під час *Першої світової війни* (див. *Вірменське питання),* політика правлячих кіл США щодо корінного населення Америки — індіанців. Г. органічно пов'язаний із націонал-соціалізмом та аналогічними людоненависниць-кими теоріями. Політика Г. притаманна тоталітарним режимам — гітлерівському в Німеччині, під час якого було знищено мільйони євреїв і слов'ян в окупованих країнах, правлінню «червоних кхмерів» у Камбоджі, сталінській диктатурі в СРСР (нищення дух. еліти країни в 20 — 30-і XX ст., штучний голодомор 1932-33 в Україні) та іншим. 9.12.1948 *Генеральна Асамблея ООН* ухвалила Конвенцію про запобігання злочину Г. і покарання за нього, що набула чинності 12.01.1951. З урахуванням досвіду *Другої світової війни,* у ній розкривається поняття Г. як злочину, якому учасники Конвенції зобов'язуються запобігати чи карати за його вчинення. Відповідно до ст. 2 Конвенції під Г. розуміють такі дії, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку нац., етнічну, расову або реліг. групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) зумисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; г) насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої. Це визначення увійшло також до статутів міжнар. кримінальних трибуналів *ад гок* для покарання винних у воєнних злочинах на території колишньої Югославії та в Руанді, а також до *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.* Нац. законодавство д-ав може містити аналогічні або дещо відмінні визначення Г. Так, ст. 442 Кримінального кодексу України від 5.04.2001 майже буквально повторює конвенційне визначення Г, встановлюючи за його вчинення покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі. Ст. З Конвенції 1948 визначає також, що повинен каратись не тільки злочин Г, а й змова з метою його вчинення, пряме та публічне підбурювання до вчинення Г, замах на вчинення Г. та співучасть у ньому.

Конвенція передбачає, що особи, звинувачені у злочині Г, повинні бути судимими або в д-ві, у якій вчинено цей злочин, або «таким міжнародним кримінальним трибуналом, що має юрисдикцію щодо тих Договірних Сторін, які визнали юрисдикцію цього суду» (ст. 6). У сучас. *міжнародному праві* також визнано, що будь-яка д-ва може претендувати на юрисдикцію стосовно злочину Г. незалежно від того, де він вчинений, і незалежно від національності злочинців та їхніх жертв. Окрім індивід, кримінальної відповідальності за Г, Конвенція встановлює також міжнар.-прав. відповідальність д-ви за порушення зобов'язань, узятих нею на себе в рамках Конвенції (ст. 9). Сторона Конвенції може порушувати справу в *Міжнародному Суді ООН,* заявляючи, що інша д-ва винна в Г. перша така справа була порушена 1993 Боснією та Герцеговиною проти Югославії. Ст. 8 Конвенції передбачає заходи, спрямовані на перешкоджання вчиненню Г. Відповідно до неї, зокрема, держава-учасниця Конвенції може просити в *Ради Безпеки ООН* санкціонувати застосування військ, сили для того, щоб припинити вчинення злочину Г. в іншій країні. У консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 28.05.1951 про застереження до Конвенції про запобігання злочину Г. і покарання за нього зазначається, що принципи, які лежать в основі Конвенції, є частиною між-нар. звичаєвого права, дотримання якого є обов'язковим для всіх д-ав.

Б.М. Гончар, М.М. Гнатовськип

ГентськиЙ ДОГОВІР 1814 — мирна угода, підписана 24.12.1814 в Ренті (сучасна Бельгія) між США й Великою Британією; завершила *американсько-англійську війну 1812-14.* Договір укладений на умовах відновлення довоєнного стану й не торкався питання про права нейтрального мореплавства, порушення яких було офіц. причиною війни. Знову підтверджувалась незалежність США в кордонах, установлених *Версаль-ським мирним договором 1783.* Г. д. не розв'язав усі спірні питання між США та Великою Британією й став лише підґрунтям для подальших переговорів. Обидві сторони погодились на обмін полоненими, взаємну відмову від захоплення територій і створення комісії для уточнення півн.-схід. кордонів США з Канадою. Питання про склад військ.-мор. сил на Великих озерах, права рибальства й

повернення американцям рабів були відкладені для вирішення в майбутньому. *Б.М. Гончар*

Генуезька конференція 1922 — міжнар. конференція з урегулювання екон. та фінанс. проблем післявоєнної Європи після *Першої світової війни,* цілі якої — екон. відновлення країн, особливо Центр, та Схід. Європи, усунення перешкод для *міжнародної торгівлі;* відбувалась 10.04-19.05.1922 за участі 29 д-ав і 5 домініонів Великої Британії; США були представлені спостерігачем. Уперше в міжнар. конференції брала участь офіц. делегація РСФРР, також були запрошені вперше після своєї поразки у війні Німеччина, Угорщина, Австрія та Болгарія. Згідно з рішеннями *Каннської конференції 1922,* англ.-франц. зустрічі в Булоні 25.02.1922, а також відповідно до меморандуму лондонських експертів (березень 1922), який вимагав від рад. Росії замість за *визнання де-юре* виплати боргів царського та тимчасового урядів, реституції націоналізованої власності або відшкодування її вартості, встановлення пільгового режиму для іноземців, країни *Антанти* запропонували рад. Росії повернути заборгованість, яка становила за їхніми підрахунками 18,4 млрд. крб. Рад. делегація пред'явила зустрічні претензії на суму 39 млрд. крб. за втрати, яких зазнала Росія під час збройної інтервенції д-ав Антанти. У перерві в засіданнях Г. к. глава рад. делегації, народний комісар закорд. справ РСФРР *Г. Чиче-рін* і мін. зак. справ Німеччини *В. Ратенау* підписали *Рапалльський договір 1922,* який рад. делегація використала як прецедент для врегулювання спірних проблем із зах. країнами, відмовившись виконати вимоги меморандуму лондонських експертів. Конференція, що розглядалась як перша спроба включення РСФРР до Версальської системи на умовах Заходу, зазнала поразки. Рад.-нім. альянс, який виник завдяки підписанню Рапалльського договору, поклав початок не лише широкому економічному, але й військ, співробітництву цих д-ав. Оскільки інтереси рад. Росії та Німеччини не були враховані у *Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин,* їхній союз будувався на антиверсальських засадах і став одним із перших
КРОКІВ ДО ІІ ревізії. *І.С. Покровська*

Геншер (СешсНег) Ганс-Дітріх (21.03.1927, Рай-дебург поблизу Галле, Німеччина) — нім. громад. -політ. і держ. діяч. Наприкінці *Другої світової війни* був призваний до підліткових збройних формувань і захоплений у полон союзниками; після звільнення повернувся до Галле (тоді — у рад. зоні окупації); у 1952 йому вдалось перебратись до Зах. Німеччини. Здобув вищу юрид. освіту та займався адвокатською практикою; був одним із керівників молодіжної орг-ції Вільної демокр. партії (ВДП), 1959 — відповідальним секр. фракції ВДП у бундестазі. Із 1965 — чл. бундестагу від землі Півн. Рейн-Вестфалія. 1968 обраний заст. голови бундестагу. 1974-85 — голова ВДП; 1969-74 — міністр внутр. справ коаліційного уряду Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) та ВДП, очолюваного *В. Брандтом.* 1974-82 — віце-канцлер і мін. зак. справ ФРН у коаліційному уряді СДПН та ВДП *Г. Шмідта.* 1982 ВДП під проводом Г. відмовилась від коаліції із СДПН і вступила в коаліцію з блоком ХДП Німеччини та Християнського соціального союзу (ХДС/ХСС). У новому коаліційному уряді *Г. Коля,* що складався з христ. та вільних демократів, зберіг посаду віце-канцлера й мін. зак. справ. У питаннях *зовнішньої політики* відрізнявся обережністю, гнучкістю, здатністю пристосовуватися до зміни політ, ситуації. Не ставлячи під сумнів тісний союз ФРН зі США, прагнув активно заохочувати гельсінський процес та політику розрядки, справедливо вбачаючи в них засіб підтримки антитоталітарних сил у країнах рад. блоку. Був одним з авторів політики стабільної розбудови особливих відносин між ФРН та НДР, незалежно від стану стосунків між Сходом та Заходом, та поступового екон. прив'язування НДР до ФРН. Після падіння Берлінської стіни 9.11.1989 активно підтримав політику Г. Коля, спрямовану на входження НДР до ФРН. Саме дип. хист Г, його добрі відносини з *М. Горбачовим,* уміле використання т. зв. «дипломатії чекової книжки» у стосунках із СРСР (за приблизними підрахунками в процесі об'єднання й виведення Зах. групи рад. військ Німеччина в різних формах виплатила Кремлю 35 млрд. нім. марок) сприяли швидкому врегулюванню зовн.-політ, аспектів нім. об'єднання, зокрема підписанню *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990.*
В уряді, сформованому після перших заг.-нім. виборів 2.12.1990, зберіг посади віце-канцлера й мін. зак. справ. У відставці з 1992, продовжує займатись активною громад, діяльністю.
Твори: «На шляху до свободи. Промови і документи з мінливого часу» (1991); «Спогади» (1995).
РА. Кривонос

Геополітика — наука, що вивчає тенденції та принципи орг-ції політ, простору під комплексним впливом геогр., істор., політ., соц.-екон. чинників, які визначають стратегічний потенціал д-ви на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Термін «геополітика» уперше ввів в обіг шведський вчений Р. Челлен у 1899 для визначення «вчення про державу як географічний організм у просторі». Основним об'єктом Г. виступає геополіт. структура світу, яка утворюється внаслідок взаємодії геогр. зон впливу та контролю окремих *акторів міжнародних.* Ця структура представлена численними просторовими моделями: протистояння континентальної (теллурократія) та мор. могутності (талассократія); модель

Серцевинної землі *(Хартленд);* концепція континентального блоку; модель «хартленд-римленд»; концепція «Росії-Євразії» (див. *Євразійство)* тощо. Геополіт. моделі планетарного рівня спрямовані на обгрунтування уявлень про світовий порядок. Г. виявляє об'єктивно існуючі просторові цілісності, які мають політ, зміст, пояснює та прогнозує геополіт. розстановку сил у світовій політиці, досліджує фактори впливу на потенціал міжнар. акторів і можливість реалізовувати власні геополіт. інтереси, механізми та форми контролю над простором. На розробку механізмів реалізації геополіт. інтересів міжнар. акторів на локальному, регіональному та глобальному рівнях спрямована *геостратегія. с.в. Гринько*

Георг I (Сеог§е I), Георг Людвиг (7.06.1660, Ганновер - 22.06.1727, Оснабрюк) — курфюрст Ганноверський, аз 1714 — король Великої Бри-тании й Ірландії, 1-й король з Ганноверської (Віндзорської) династії. Син герцога Брауншвейг-Каленберг-Ганноверського (із 1692 — 1-го курфюрста Ганноверського) Ернста Августа й Софії Пфальцської. Здобув військ, освіту. В ухваленому англ. парламентом 1701 Акті про заселення був проголошений третім після Анни (майбутньої королеви) й своєї матері Софії спадкоємцем англ. престолу. Після смерті королеви Анни зійшов на трон (1714), поклавши початок брит. королівській родині, що царює донині. Правління Г. мало важливе значення для формування у Великій Британії парл. монархії, коли утвердився принцип єдності позиції кабінету та його відповідальності перед палатою громад. Нехтуючи внутр.-брит. справами, відігравав провідну роль у зовн. політиці країни; був чудово ознайомлений щодо стану справ у Європі й продемонстрував як вміння, так і здоровий глузд при розв'язанні складних військ, й дип. проблем, пов'язаних із *Північною війною 1700-21.* *РЛ.Кривонос*

Георг IV (Оеог§е IV, повне ім'я Георг Август Фридрих) (12.08.1762, Лондон - 26.06.1830, Лондон) — король Великої Британії й Ірландії, а також король Ганноверу (з 1820). Із 1811 — принц-регент у зв'язку з невиліковною хворобою батька Георга III. Правління Г. мало важливе значення у формуванні парл. монархії у Великій Британії, оскільки саме в цей час закріпився неписаний конституційний принцип, згідно з яким король призначає прем'єр-міністром політика, який репрезентує більшість у палаті ГрОМаД. *РЛ. Кривонос*

ГеостратегІЯ — розробка механізму реалізації геополіт. інтересів *акторів міжнародних* на глобальному, регіональному, локальному рівні в існуючій геополіт. структурі світу. Г. ставить своєю метою розробку механізмів стратегічного управління геополіт. та геоекон. інтересами. Г. визначає вектори геополіт. інтересів д-ав, оцінює їхнє геогр. оточення на локальному, регіональному та світовому рівнях з точки зору його стратегічної важливості, а також з огляду на потенційні загрози, які воно несе. На локальному рівні оцінюються сусідні д-ви та аналізуються їхні геополіт. інтереси. Регіональний рівень оцінки геополіт. середовища реалізують регіональні д-ави, глобальний — д-ви світового рівня. Усім д-вам притаманні геополіт. інтереси локального рівня, але на регіональному та глобальному рівнях присутні лише деякі з акторів, чиї геополіт. інтереси поширюються за межі безпосереднього ГеОГр. ОТОЧеННЯ. *СВ.Гринько*

ГерберШТеЙН (НегЬегеіеіп) Зігмунд (1486 — 1566) — нім. дипломат, барон. Дип. діяльність розпочав 1514 як радник імператора *Священої Римської імперії* нім. нації Максиміліана I.
У складі імперських посольств їздив до Данії, Чехії, Нідерландів, Іспанії, італ. д-ав, до двору тур. султана, неодноразово бував у Польщі та Угорщині. Двічі відвідав Велике князівство Московське. Метою першого посольства до Москви 1517 було схилити Василія III до миру з Польщею для спільної б-би з Туреччиною, але успіху вона не зазнала. Результатом другої поїздки Г. до Москви 1526 стало продовження 5-річного перемир'я між Московщиною та Польщею на 6 років. 1549 Г. опублікував книгу «Записки про Московські справи», у якій навів, зокрема, опис моск. посольського звичаю, а також відвіданих ним укр. міст, шляхів і річок. На основі переважно руських джерел (літописів, картографічних матеріалів тощо) намагався дати заг. нарис історії Русі та її міжнар. зв'язків із давніх
часів. *РЛ. Кривонос*

Геремек (Сегетек) Броніслав (6.03.1932, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч, історик. Закінчив істор. ф-т Варшавського ун-ту (1954), спеціалізувався на історії Середньовіччя. 1956-58 навчався в докторантурі ун-ту Сорбонни, 1960 захистив дисертацію в Польській академії наук (ПАН). 1950-68 — чл. Польської об'єднаної робітничої партії. 1955-85 — наук, працівник (звільнений з політ, причин), із 1989 — проф. Ін-ту історії ПАН; водночас 1962-65 — дир. Центру польської культури в Парижі, 1978-80 — викладач Товариства наук, курсів. У серпні 1980 — радник Міжзакладового страйкового комітету верфі в Гданську, входив до складу Крайової узгоджувальної комісії «Солідарності»; 1981-82 інтернований, 1983 ув'язнений. 1989 взяв участь у засіданнях «Круглого столу», був обраний депутатом

Сейму, керівником сеймової комісії закорд. справ і Сеймової конституційної комісії, а також 1989-90 — головою Громадянського парл. клубу. Із 1990 — чл. Демократичної унії, з 1994 — керівник Унії вольності; 1994 — голова Центральноєвропейського форуму. 1997-2000 — мін. зак. справ Польщі й голова *Організації з безпеки та співробітництва в Європі,* організував дип. забезпечення вступу країни до *НАТОга* підготовку до інтеграції в *Європейський Союз.* Г. є чл. польського ПЕН-клубу та почесним д-ром ряду навч. закладів, лауреатом багатьох нагород, серед яких нагорода ім. *Ф.Д. Рузвельта* (2001), Великий хрест із зіркою ордена за заслуги Німеччини; є офіцером Французького почесного легіону.
Твори: «Люди маргінезу в середньовічному Парижі XIV -XV ст.» (1971); «Світ «жебрачої опери». Образ волоцюг і жебраків у європейській літературі XV - XVII ст.» (1989); «Милосердя і шибениця. Історія убогості і милосердя» (1989).
ОМ. Знахоренко

Гермен (Сегтеп) Аджар (23.06.1937, Стамбул) — тур. дипломат. Закінчив ф-т політ, наук (1959); 1961-63 — 3-й, 2-й секр. Економічного департаменту МЗС Туреччини; 1963-64 — 2-й секр. посольства Туреччини в Будапешті; 1964-67 — віце-консул Туреччини в Мілані; 1967-70 — 2-й, 1-й секр. Департаменту Сер. Сходу і Африки МЗС Туреччини; 1970-73 — 1-й секр. — радник посольства Туреччини в Тель-Авіві; 1973-74 — ген. консул Туреччини в Дюссельдорфі; 1974-76 — помічник нач. Інформ. департаменту МЗС Туреччини; 1976-78 — радник посольства в Тегерані, 1978-80 — в Алжирі; 1980-83 — нач. відділу Управління з екон. і техн. співробітництва МЗС; 1983-87 — ген. консул Туреччини в Ганновері; 1987-88 — урядовець відділу кадрів МЗС; 1988-90 - нач. коне, відділу МЗС; 1990-92 — помічник ген. директора, ген. директор Управління коне, юрид. і соц. справ МЗС Туреччини. 1992-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол ТуреЧЧИНИ В Україні. *ВІ.Головченко*

Герцик Григорій (? — ?) — укр. військ, діяч. Із 1705 — полтавський полковник, підтримав укладення *українсько-шведського союзу 1708* і виступ гетьмана /. *Мазепи* проти рос. царя *Петра І,* після поразки під Полтавою опинився в еміграції. Після смерті І. Мазепи став ген. осавулом у новообраного гетьмана *П. Орлика,* виконував різні дип. доручення. Зокрема, із Стокгольма у грудні 1719 їздив із листом П. Орлика до запорожців, у якому йшлося про підготовку гетьманом в екзилі великої антирос. коаліції зах. д-ав, яка, за словами автора, вже «навесні вирушить з усіма своїми силами на Москву — морем і сушею». Із 1720 перебував у Варшаві, де його схопили агенти рос. посла С. Долгорукого й вивезли до Петербурга. Був ув'язнений у Петро-павлівській фортеці, із 1728 жив у Москві.
В.І. Сергійчук

Гетц (Соеіг) Йоланда Брунетті (1940, Рим) — італ. дипломат. Закінчила ф-т політ, наук Римського ун-ту (1962). На дип. службі в МЗС Італії з 1967. 1969-72 — 2-й секр. посольства Італії в Малайзії; 1972-76 — віце-консул, консул *ген.* консульства Італії в Нью-Йорку; 1976-77 — працівник Ген. дирекції з екон. питань МЗС Італії; 1977-80 — дип. радник МЗС; 1980-84 — посол Італії в Бірмі; 1984-88 — заст. представника Італії в *Організації з безпеки та співробітництва в Європі;* 1988-89 — керівник відділу Азії та Тихоокеанського регіону Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1989-91 — координатор відділу багатосторонніх стосунків і надзвичайних ситуацій Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1991-93 — керівник центр, техн. групи апарату Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1993-95 — керівник відділу досліджень, вивчення та планування Ген. дирекції з екон. питань МЗС Італії; 1995-96 — посол Італії в Республіці Узбекистан; 1996-2000 — посол Італії в Республіці Таджикистан. У 2000-04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки В Україні. *РА. Кривонос*

Гешов (СЄКГЮУ) Іван (20.02.1849, Пловдів -11.03.1924, Софія, Болгарія) — болг. громад.-політ, діяч і дипломат. Брав активну участь у нац.-визв. б-бі проти Османської імп., за що був засуджений тур. судом до страти, заміненої засланням до Алеппо (Сирія). Після підписання *Сан-Стефанського мирного договору 1878* амністований і повернений на Батьківщину. 1878-81 — голова провінційного парламенту Схід. Румелії; 1881-83 — міністр фінансів Схід. Румелії; 1883-87 — управляючий Банком Болгарії. У лютому 1886 підписав мирний договір із Сербією. Підтиском проавстр. угруповання в серпні 1887 змушений піти у відставку й відійти від політ, життя до 21.12.1894, коли був удруге призначений міністром фінансів. У січні 1901 обраний главою Національних зборів і невдовзі лідером Народної партії. 29.03.1911-14.06.1913 - Прем'єр-міністр Болгарії, ініціатор 1-ої *Волконської війни;* не погоджувався з ворожою політикою царя щодо СОЮЗНИКІВ. *В.І.Головченко*

ГІЗО (Сиігої) Франсуа П'єр Пйом (4.10.1787, Ном— 12.09.1874, Вал-Рішар) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Після страти батька за вироком якобінського Конвенту 1794 до 1805 перебував в еміграції, по поверненні вивчав право й симпатизував антинаполеонівським колам. Після реставрації

Бурбонів 1814 активно пропагував ідею запровадження конституційної монархії. 1830-48 — депутат парламенту; у серпні — листопаді 1830 — міністр внутр. справ, 1832-39 (із перервою у 1836) — освіти, ініціював запровадження заг. світської початкової освіти; 1840 — посол Франції у Великій Британії, 1840-48 — мін. зак. справ, 1847-48 — Прем'єр-міністр Франції. Прагнув уникати ускладнень у відносинах із Великою Британією, підтримував Австрію в її б-бі з італ. нац.-визв. рухом. У перші дні Лютневої рев-ції 1848 втік до Бельгії, потім переїхав до Британії. 1849 повернувся до Франції, але активної участі в політ, житті не брав.

Р.Л. Кривонос

ГІМН державний — урочиста пісня, символ суверенітету д-ви. В Україні — нац. гімн на музику М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського. Текст, музика, редакція Г. д. України затверджені Законом України №602-ІУ від 6.03.2003. Урочисті заходи заг.-держ. значення розпочинаються та закінчуються виконанням Г. д. Музичне виконання Г. д. України здійснюється під час проведення офіц. держ. церемоній та інших протокольних заходів. У ході церемонії зустрічі високої інозем. особи оркестром або в записі виконується спочатку Г. д. країни гостя, а потім приймаючої сторони. Наруга над Г. д. тягне за собою відповідальність, що передбачається ЗаКОНОМ.

В.І. Резніченко

Пренго (Сиігіп§аисі) Луї де (12.10.1911, Лімож -15.04.1982, Каслсаррасен, департамент Верхня Гаронна) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. На дип. службі з 1936, працював у канцелярії мін. зак. справ (1936-38), посольстві Франції в Туреччині (1938-40), апараті Верховного комісара Франції в Сирії (1940-42), у МЗС «Франції, шо бореться» (1942-43), активний учасник Руху Опору. 1943-44 — нач. кабінету комісара в закорд. справах Французького к-ту нац. визволення. 1944-45 брав участь у військ, діях. Працював у посольстві Франції у Великій Британії (1946-49), апараті франц. Верховного комісара в Німеччині (1949-52). 1952-55 — ген. консул Франції в Сан-Франциско (США); 1955-57 — заст. постійного представника Франції в ООН; 1957-60 — посол Франції в Гані; 1960-62 — зав. відділу Марокко й Тунісу МЗС Франції; 1962-63 — міністр-делегат, заст. Високого представника Франції в Алжирі; 1963-66 — ген. інспектор закорд. закладів МЗС Франції;
1966-72 — посол Франції в Японії; 1972-76 — постійний представник Франції при ООН і в Раді безпеки. 1976-78 — мін. зак. справ Франції; із 1979 — у відставці.

Р.Л. Кривонос

Пре Микола Карлович (9.05.1820, Радзивилів Кременецького повіту Волинської губернії -14.01.1895, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат. Закінчив Царськосельський ліцей (1838). 1838 розпочав службу в Азійському департаменті МЗС Російської імп.; 1856-58 — ген. консул в Єгипті, 1858-63 — ген. консул у Молдові й Валахії (Румунії); із 1863 — посланник в Ірані, з 1869 — у Швейцарії, з 1872 — у Швеції. 1875 призначений сенатором, товаришем мін. зак. справ *О. Горчакова* й керуючим Азійським департаментом на правах директора. Із 1878 через хворобу О. Горчакова фактично керував МЗС; 28.03.1882-14.01.1895 - мін. зак. справ Російської імп. Виступав прихильником зближення Росії з Німеччиною й Австро-Угорщиною та збереження *Союзу трьох імператорів,* що викликало невдоволення тієї частини правлячої верхівки, яка була носієм антинім. настроїв; водночас намагався запобігти зіткненню з Великою Британією. Антирос. спрямованість нім. зовн. політики змусила Г. піти на зближення з Францією та укласти *російсько-франиузьку воєнну конвенцію 1893.*

Н.Ф.Сербіна

Птлер (НШег, справжнє прізвище — Шикль-грубер) Адольф (20.04.1889, Браунау-ам-Інн, Австро-Угорщина — 30.04.1945, Берлін) — нім. держ.-політ, діяч. Мав незакінчену середню освіту. У складі нім. армії брав участь у *Першій світовій війні,* нагороджений Залізним хрестом 1-го і 2-го класу. 12.09.1919 вступив до Німецької робітничої партії, перейменованої за його ініціативою 20.02.1920 у Націонал-соціалістич-ну німецьку робітничу партію (НСДАП), що сповідувала войовничий расизм, антисемітизм, несприйняття ліберальної демократії й «вож-дізм». На парл. виборах 31.07.1932 і 6.11.1932 НСДАП одержала відносну більшість голосів, яка дозволила Г. 30.01.1933 стати канцлером, а за результатами референдуму 19.08.1934 — президентом — «фюрером Німецької імперії». Гол. змістом *зовнішньої політики* нацизму була ліквідація наслідків поразки в Першій світовій війні, а потім нав'язування світові «нового порядку» під головуванням нацистів. Вважав германців «вищою расою», інших — «недолюдками», а євреїв прирік на повне знищення (див. *Геноцид).* 1.09.1939 Німеччина розпочала *Другу світову війну* нападом на Польщу, попередньо уклавши 24.08.1939 договір про ненапад із СРСР. У тому ж році розпочалась війна з Францією та Великою Британією, а 22.06.1941 — із СРСР, Німеччина окупувала значну частину його території на заході, у т. ч. Україну. Українців, як і решту слов'ян, вважав «нижчою расою», здатною лише бути «робочою силою» для рейху. За планами Г, Україна та Крим мали бути заселені нім. колоністами, як «Індія — англійцями». Стримано ставився до спроб його поплічників

залучити українців до бойових дій проти рад. армії в лавах СС, побоюючись висунення укр. орг-ціями неза-лежницьких вимог, хоча б під нім. *протекторатом.* Коли таке сталося 30.06.1941, багато керівників цих орг-цій, а також учасників націоналістичного опору німцям, було ув'язнено або розстріляно. Дипломатія нацистської Німеччини була грубою, професійним дипломатам нацисти не довіряли. Напередодні остаточної поразки від сил об'єднаної *антигітлерівської коаліції* покінчив із собою в оточеному рад. військами Берліні. На Нюрнберзькому процесі 1946 визнаний головним *&1ОЧинЦЄМ вОЄННиМ.* *М.М. Білоусов*

Глава держави — посадова особа або спец, держ. орган, що здійснює верховне представництво д-ви у внутр.-політ. житті країни та у відносинах з іншими державами. Відповідно до внутр. законодавства Г. д. може бути одноосібним (в Україні, США, Франції та інших д-вах із респ. формою правління — Президент, у Швеції — король, у Люксембурзі — великий герцог тощо) чи колегіальним (Президія Верховної Ради в колишньому СРСР). Його повноваження у сфері зовн. зносин визначаються насамперед конституцією країни. Г. д., зазвичай, призначає та звільняє з посади *послівта посланників* своєї країни, приймає *вірчі грамоти та відкличні грамоти* акредитованих при ньому послів та посланників іноземн. д-ав. Г. д. може без спец, повноважень безпосередньо зустрічатись, вести переговори та листування з главами інших д-ав; відповідно до норм *міжнародного права* Г. д. (глава уряду та мін. зак. справ) представляє свою країну з усіх питань зовн. зносин ех оШсіо (за посадою). На час повноважень Г. д. користується правом недоторканності, а також привілеями та імунітетами, необхідними для виконання своїх функцій, у т. ч. *дипломатичними привілеями та імунітетами* для здійснення своїх зовн.-політ, повноважень; при перебуванні на території іноземн. д-ви в офіц. статусі йому, як правило, надаються спец, почесті.

Президент України як Г. д. відповідно до Конституції (ст. 106) безпосередньо представляє країну в міжнар. відносинах; здійснює керівництво зовн.-політ, діяльністю д-ви; веде переговори та укладає *договори міжнародні України;* приймає рішення про визнання іноземн. д-ав; призначає та звільняє глав *дипломатичних представництв* України в інших д-вах та при міжнар. орг-ціях; приймає вірчі грамоти дип. представників іноземн. д-ав; присвоює вищі *дипломатичні ранги.* *В.М. Матвієнко*

Глава уряду — особа, яка очолює й керує діяльністю вищого органу в системі органів виконавчої влади держави у сфері внутр. й *зовнішньої політики.* У різних країнах Г. у. офіційно називаються по-різному: в Україні, Великій Британії, Індії, Ізраїлі та ін. — прем'єр-міністр; у ФРН й Австрії — федеральний канцлер, в Італії — голова Ради міністрів; у США, Мексиці та ряді інших президентських республік посада Г. у. об'єднана з посадою *глави держави,* тому фактичним Г. у. в цих країнах є глава д-ви. Г. у. представляє д-ву в зовн. зносинах за посадою та в рамках своїх повноважень здійснює повсякденну оперативну діяльність у цій сфері. Г. у. й уряд у цілому намічають основні напрями *зовнішньої політики* та вносять відп. пропозиції на розгляд і затвердження парламенту й глави д-ви, організовують виконання прийнятих зовн.-політ, рішень тощо. Відповідно до Конституції України, Кабінет Міністрів України (уряд) забезпечує здійснення зовн. політики й зовн.-екон. діяльності д-ви; реалізує заходи щодо забезпечення обороноздатності та нац. безпеки України; спрямовує й координує роботу МЗС. Прем'єр-міністр України має право вести переговори та підписувати міжнар. дог-ри України без спец, повноважень. Під час перебування на території іноземн. д-ви Г. у. користується *дипломатичними привілеями та імунітетами.* *в.м. матвієнко*

Гладстон (Сіасійопе) Вільям Еварт (29.12.1809, Ліверпуль — 19.05.1898, Гаварден, Флінтшир, Уельс) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Чл. палати громад із 1832, із 1834 займав різні держ. посади: 1843-45 — міністр торгівлі, 1845-46 — міністр колоній, 1852-55, 1859-66, 1868-74 та 1880-82 — міністр фінансів; 1858-59 — Верховний комісар Великої Британії на Іонічних о-вах. Із 1866 — лідер Ліберальної партії; 1868-74, 1880-85, 1886 і 1892-94 — Прем'єр-міністр Великої Британії, провадив експансіоністську зовн. політику, нав'язав Афганістану брит. *протекторат* (1880), у 1882 направив війська для окупації та захоплення Єгипту, продовжував колоніальну політику в Півд. Африці. Водночас безуспішно намагався добитись самоврядування для Ірландії й засуджував консервативний уряд Б. Ді-зраелі за пасивність щодо тур. репресій під час *Східної кризи 1875-78.* *Р.Л.Кривонос*

ГлІГОров (Глигоров) Кіро (3.05.1917, Штіп, Болгарія, сучасна Македонія) — македонський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. у патріотично налаштованій родині дрібного торговця фарбами, члени якої брали участь у початковому етапі македонського нац.-визв. руху. Освіту здобув у чоловічій гімназії Скоп'є (1932-36) і на юрид. ф-ті Белградського ун-ту (1936-40), активіст студ. руху. Працював адвокатом-стажистом у Белграді, юристом у «Вардар-банку», мав приватну адвокатську контору в Скоп'є (1941-43). Під час *Другої світової війни* брав участь у нац.-визв. б-бі проти іноземн. окупації, 1944 приєднався до пар-

тизанів; чл., секр. Ініціативного к-ту з формування Антифашистських зборів народного визволення Македонії; представник Македонії в Антифашистському вічі народного визволення Югославії. Після проголошення Федеративної Народної Республіки Югославія (ФНРЮ) представляв Македонію у федерат, органах, де з 1945 до поч. 60-х обіймав відповідальні посади в уряді, спеціалізуючись на економіці та фінансах. Із 1962 — чл. ЦК Союзу комуністів Югославії (СКЮ), 1962-67 — міністр фінансів Югославії; відіграв помітну роль у плануванні й здійсненні в 60-ті комплексу ринкових екон. реформ. Протягом 70 — 80-х обіймав керівні посади в СКЮ (чл. Президії та Виконавчого бюро, чл. ЦК), органах федер. виконавчої (чл. Президії СФРЮ 1971-72) та законодавчої влади (голова Скупщини СФРЮ 1974-78; чл. Ради федерації 1978-87); входив до складу останнього югославського уряду А. Маркевича (1990-91). На початковому етапі *Балканськоїкризи 1991-2002*Запропонував план мирного врегулювання («платформа Глігорова-Ізетбеговича», червень 1991). Наприкінці 80-х повернувся до Скоп'є, включився у політ, життя Македонії; сприяв впровадженню в республіці
багатопарт. системи. 27.01.1991 обраний Президентом Республіки Македонія, обіймав цю посаду до листопада 1999 (повторне обрання — жовтень 1994). За час президентства Г. Македонія єдина з колишніх республік СФРЮ вийшла з її складу без надмірного загострення політ, ситуації й застосування зброї, була визнана як суверенна д-ва світовим співтовариством (окрім Греції), прийнята до основних міжнар. орг-цій *(Організації Об'єднаних Націй* в 1993; *Ради Європи* в 1995; *Організації з безпеки та співробітництва в Європі в* 1995). З його ініціативи розпочато співпрацю з *НА ТО* (1993) і *Європейським Союзом* (1996). 3.10.1995 на його життя було здійснено замах, який виявився невдалим і досі залишається НЄРОЗКРИТИМ. *П.М. Рудяков*

Глобалізація (англ. §1оЬа1І2аііоп) — процес інтенсифікації взаємозв'язків між різними формами орг-ції сусп. життя, унаслідок якого посилюється взаємозалежність *акторів міжнародних.* Поняття «глобалізація» характеризує виникнення нової системи екон. та політ, відносин. Термін «глобалізація» був уперше використаний 1983 в статті економіста Т. Левіта, який говорив про екон. Г. 1985 соціолог Р. Робертсон розширив зміст поняття «глобалізація», розглянувши його як соц. процес, унаслідок якого зникають геогр. кордони соц. та культ, систем. В умовах активізації та поширення глобальних політ, процесів поняття «глобалізація» використовується для визначення характеру, напрямку й інтенсивності взаємопов'язаних процесів і явищ на глобальному рівні, а також їхніх наслідків для світової системи та її окремих акторів. В основі явища Г. лежить феномен зростання взаємозалежності, зокрема між міжнар. акторами.

Г. є багатовимірною, торкається екон., політ., культ, та інших сфер сусп. життя. Екон. складники Г. проявляються в активізації процесів формування *єдиного економічного простору* на регіональному та глобальному рівнях світової екон. системи, політичному та соціальному — у поступовому розмиванні межнац. компетенції, унаслідок чого більш прозорими стають кордони нац. д-ав у різних галузях — економіці, соц. взаємодії тощо. Г. не проявляється однаково в усіх регіонах та країнах світу; вона сприяє посиленню поляризації як серед окремих країн, так і по лінії «Північ — Південь» (див. *Північні — Півдня проблема).* Інколи під Г. розуміють розповсюдження зах., або амер., моделі розвитку на решту регіонів світу. Геогр. нерівномірність її розвитку сприяє активізації, консолідації та посиленню руху опонентів і супротивників Г. («антиглобалістів»).

Поняття «глобалізація» використовується представниками всіх основних підходів до досліджень *міжнародних відносин.* Для реалістичної парадигми Г. виступає сучас. фазою розвитку *системи міжнародної.* У межах ліберальної та неоліберальної парадигми вона розглядається як якісно новий етап розвитку світової політ, структури, людства в цілому. Неомарксисти визначають Г. як заключну фазу розвитку капіталізму та імперіалізму, яка призводить до подальшої екон. поляризації світу та політ, дестабілізації світової системи. Г. проявляється в системі між-нар. відносин: у становленні екон. системи, яка функціонує за єдиними правилами в межах усієї планети; *інтеграції міжнародної в* екон. та політ, сферах; ерозії держ. *суверенітету* внаслідок послаблення традиційних функцій д-ви, затирання межі між внутр. та *зовнішньою політикою* через посилення їх взаємозалежності та взаємовпливу, розмивання меж між внутр. та міжнар. політ., екон., інформ. та іншими процесами, глобальної та галузевої асиметричності у відносинах між акторами міжнар. відносин, яка виникає внаслідок різної щільності структур взаємозв'язків міжнар. акторів та неоднорідності рівня взаємозалежності між акторами, демократизації міжнар. відносин і внутр.-політ. процесів у більшості країн світу, розширення складу та диверсифікації типів міжнар. акторів, ускладнення структури міжнар. безпеки через збільшення кількості учасників у системі міжнар. відносин і зниження рівня передбачуваності їхньої поведінки, формування ідеології Г. як обгрунтування невідворотності цих змін та їхнього позитивного характеру. *ол.Коппель*

Глобалізація економічна — високодина-мічний процес виходу нац. економік за політ, кордони держав та утворення на цій основі якісно нової екон. системи світу, функціонування й ефективність якої пов'язані з використанням глобалізованих потоків ресурсів і технологій, формуванням інтегрованих виробничих та інфраструктурних мереж. Глобалізаційні процеси мають об'єктивний характер і є важливою ознакою постіндустріальної цивілізації, а також стають визначальним фактором як нац.,
так і міжнар. розвитку, перетворюються на домінуючу тенденцію світогосподарських процесів. Г. є. охоплює практично всі фактори та умови виробництва, усі його галузі та територ. утворення. Такі форми й прояви Г. є., як глобальні високомобільні ринки факторів вир-ва, збільшення обсягів і диверсифікація структури *міжнародної торгівлі,* міжнар. прямі та портфельні інвестиції, переміщення робочої сили у світовому просторі, виникнення *транснаціональних корпорацій* та стратегічних альянсів, уніфікація норм і правил господарювання й обміну, розширення обміну технологіями, ідеями й інформацією тощо значною мірою визначають напрями, характер і динамічні параметри розвитку практично всіх країн. Проте вплив Г. є. є досить суперечливим та різновекторним, оскільки залежить від рівня соц.-екон. розвитку країни та її здатності ефективно опанувати нові форми й методи розвитку. Найбільший вплив від Г є. відчувають розвинені країни світу. Водночас для значної частини світу Г. є. несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соц.-екон. РОЗВИТКУ. *І.С. Кравченко*

Глобалізація комунікацій — глобальна політ., екон. і соц.-культ, інтеграція з пріоритетом заг.-цивілізаційних цінностей на основі цифрових технологій. Глобалізація *міжнародних відносин,* формування глобальної інформ. інфраструктури та спільної інформ. спадщини людства, міжнар. інформ. політика, спрямована на політ., екон. й культ, інтеграцію світових спільнот на основі використання нових перспективних технологій, створення ефективної системи забезпечення прав людини та соц. інститутів на вільний доступ й обмін інформацією як умову демокр. розвитку, виступають характерними ознаками інформ. суспільства, нового етапу існування цивілізації. Необхідність переходу до інформ. суспільства зумовлюється становленням і домінуванням у світовій економіці нових тех-нол. укладів, перетворенням інформ. ресурсів у реальні ресурси соц.-екон. розвитку, задоволенням потреб суспільства в інформ. продуктах і послугах, зростанням ролі інформ.-комунікаційної інфраструктури в системі сусп. вир-ва, вдосконаленням освітньої, наук.-техн. і культ, сфер на основі міжнар. інформ. обмінів, рівноправного використання «глобального інформаційного блага». Інформ. чинник здійснив у житті цивілізації за XX ст. найбільш глибокі зміни за всю її історію: об'єднав світ у єдину систему, яка функціонує в режимі реального часу. Ця єдність міжнар. спільноти має, до деякої міри, формальний характер, але засоби глобальної комунікації здатні до подальшої концентрації міжнар. співробітництва. Важливою ознакою глобальної ролі комунікації є стрімке підвищення сусп. цінності інформації. Хоч інформація завжди мала високу вартість у суспільстві, але тільки у XX ст. вона перетворилася на стратегічний ресурс людства. У цій ролі інформація відзначається унікальними властивостями: на відміну від фізичних ресурсів, вона при споживанні не скорочується, а значно зростає. Невичерпність інформ. ресурсів створює можливості використання їх в інтересах міжнар. співтовариства й визначає інформацію як глобальну проблему цивілізації.
Феномен Г. к. відносять до останньої чверті XX ст. і пов'язують з упорядкуванням міжнар. потоків інформації та комунікації на глобальному рівні. Дослідження глобальної комунікації здійснюються за такими основними темами: транснац. комунікаційні конгломерати як основні діючі актори в глобальній системі комунікації, у сфері поширення інформ. продуктів та інформ. послуг на світових ринках; соц. вплив нових технологій, зокрема супутникових комунікацій, на міжнар. відносини; асиметричний потік інформ. та комунікаційних продуктів у глобальній системі; дисбаланс у міжнар. інформ. потоках.
У системі сучас. продуктивних сил інформація та інформ. технології набули відносно самостійного значення як один із найдинамічніших чинників розвитку. Інформ. ресурси як стратегічна категорія міжнар. відносин визначають роль і місце кожної д-ви у світовій ієрархії, тому проблема міжнар. співробітництва в інформ. сфері набуває глобального значення. Високі технології в галузі інформації та комунікації сприяли тому, що за короткий істор. період глобальні проблеми стали головними для світової громадськості, справді заг.-цивілізаційними. Інформ. процеси мають ознаки глобальності також в інших складових міжнар. проблем, таких, як: безпека світу й народонаселення, захист довкілля, природні ресурси, освоєння космосу, новітні біотехнології, інформатизація економіки, світова торгівля тощо.
Література: Тоффлер А. Футурошок. — СПб., 1997; Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001. *ЄЛ. Макаренко*

ГлобалІСТИКа ПОЛІТИЧНа — система знань про політ, аспекти *глобальних проблем* людства. Глобалістика почала виділятися в окрему наук, дисципліну в 60-і XX ст, із накопиченням у глобальній системі серйозних проблем та протиріч, які несли загрозу існуванню людства. Предметом дослідження глобалістики є походження, форми та засоби розв'язання глобальних проблем людства,

макросоціоприродні системи та їх динаміка. Глобалістика виступає як сукупність теорет. підходів (політологічних, соціологічних, культурологічних і соціально-філософських), що формуються відповідно до глобалізму як принципу. У Г. п. виокремлюються: філос.-метод. напрям (базується на системі знань філос. науки, що узагальнила та звела докупи досягнення інших наук про суспільство та людину) й транснац. напрям (дослідження кризових явищ і протиріч заг.-планетарного масштабу). Г. п. притаманні планетарні масштаби об'єкта дослідження. Вона використовує чотири основні підходи до пізнання глобальних політ, проблем: дослідження політ, аспектів заг.-людських проблем у цілому; політологічний аналіз окремих планетарних проблем та їхніх взаємозв'язків як із системою *міжнародних відносин,* так і з конкретними напрямами світової політики; дослідження вияву глобальних проблем у конкретних регіонах і їх впливу на розвиток там політ, ситуації та формування теорет.-методол. засад політ.-глобальних ДОСЛІДЖеНЬ. *О А. Коппель*

Глобальна інформаційна мережа (Інтер-нет) об'єднує комп'ютерні мережі для сумісного використання ресурсів й обміну інформацією. Мережа Інтернет виникла на поч. 70-х XX ст. для допомоги дослідникам і викладачам, щоб забезпечити їх швидкими та ефективними засобами обміну даними. 1969 Міністерство оборони США створило Бюро передових досліджень (АРПА), яке розробило комунікаційну мережу, що не постраждала б унаслідок бойових дій і зберігала б здатність забезпечувати обмін інформацією навіть у разі її часткового руйнування. Ця мережа, що отримала назву АРПАНЕТ, фактично стала предтечею Інтернет.

В Інтернет об'єднано комп'ютери різних типів, які можуть використовувати різні операційні системи, але всі вони підтримують прийнятий для обміну інформацією в Інтернеті протокол TCP/IP (Протокол Управління Передачею/ Протокол Інтернету). Г. і. м. включає в себе:

«всесвітнє павутиння» (ЛУогісі \¥ісіе ШеЬ), у якому здійснюється пошук та читання гіпертекстових док-тів; електронну пошту, що використовується для обміну повідомленнями в мережі; телеконференції, що дозволяють вести дискусії з різноманітних тем (у телеконференціях усі повідомлення згруповані по темах і відправляються не індивід, користувачам, а розміщуються в групах новин); обмін файлами (РТР) та ін. Із часу виникнення мережі Інтернет перелік послуг неухильно зростає. Для доступу до послуг Гнтернету використовується спец, програмне забезпечення: напр., для пошуку інформації використовують спец, інформ. -пошукові програми, які здійснюють пошук за ключовими словами.

Інтернет відіграє значну роль у розвитку глобальної інформ. інфраструктури. Він змістив фокус комп'ютерної індустрії та прискорює конвергенцію у сфері комунікацій. Комп'ютеризація спонукає до розвитку цифрових технологій у телебаченні та в галузі телекомунікаційних послуг, підвищення швидкості доступу до Ін-тернету; довкола нього розгорається багато дискусій в урядових колах. Причинами цього є егалітарність його структури й суперечності щодо цензури, захисту конфіденційності та безпеки інформації. Жодна д-ва не контролює Інтернет. Цією мережею керує структура, яка виросла разом із нею — Товариство Інтернет. Інтернет перетворився з мережі, що об'єднувала вчених, на потужний ринковий механізм, який визначає екон. ефективність та конкуренто-спрможність тисяч компаній у всьому світі.

Завдяки Г. і. м. збільшується міжнар. співпраця з обміну інформацією, розширення міжнар. бізнесу, інтенсифікація освітньої діяльності. В умовах глобалізації світогосподарських процесів мережа Інтернет активно використовується в системі зовн.-політ, та зовн.-екон. діяльності д-ви, у т. ч. в сучас. дип. службі. Через цю мережу *відомства закордонних справ* та їхні *дипломатичні представництва* здійснюють інформ.-аналітичне забезпечення зовн.-політ, інтересів своєї д-ви, проводять моніторинг найважливіших політ., екон. та інших подій у світі, регіонах та країнах

Перебування. *В.В. Матвєєв*

Глобальна інформаційна спадщина — міжнар. програма *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* «Пам'ять світу», яка реалізується з 1992 за підтримки міжнар. орг-цій і держав-членів за-значеної спеціалізованої установи. Спрямована на виявлення, охорону та збереження за допомогою новітніх інформ.-комунікаційних технологій унікального культ., мистецького, наук, і документального здобутку людства з одночасним забезпеченням універсального доступу до нього дослідників та широкої громадськості. У рамках програми створено регістр фондів, які визнано сусп. надбанням і які підлягають збереженню для передачі майбутнім поколінням. До нього включено, зокрема: клинописні таблиці шумерів; древні вірменські манускрипти; фонди слов. рукописів; редонський картулярій (середньовічний кодекс — унікальний зразок виготовлення книг VIII — XII ст.); рукописи видатних науковців, лауреатів Нобелівської премії; музейні літературні колекції країн Європи, Америки, Азії, Африки та Бл. Сходу; рукописи світової музичної класики та сучасності; археол. й архітектурні пам'ятки; архівні док-ти

«Джерела національної історії»; фонди, присвячені глобальним та видатним подіям в історії цивілізації. Для всебічного представлення Г. і. с. в рамках програми створено регіональні та нац. комітети «Пам'яті світу», завданням яких є підготовка реєстру нац. номінацій для включення в регістр. Міжнар. консультативний комітет затвердив, напр., нац. реєстр Польщі за такими номінаціями: рукописи М. Коперника; роботи Ф. Шопена, архів Рінгельблюма (про варшавське гетто), істор. архіви Кракова, фонд слов. рукописів Національної бібліотеки, королівські архіви, рукописи польських лауреатів Нобелівської премії, док-ти про зруйнування та відновлення Варшави. Україна співпрацює з ЮНЕСКО за програмою «Пам'ять світу», представляючи номінації, визнані істор. і культ, надбанням укр. народу, докум. фонди та досьє про видатні персоналії.

Є.А. Макаренко

Глобальне інформаційне суспільство

(Тпе СіоЬаі ІпГогтаїіоп 5оСіеіу), ПС (СІ5) — суспільство, обумовлене *глобалізацією комунікацій,* нормальна життєдіяльність і структура якого визначаються рівнем розвитку та якістю функціонування й безпеки інформ. довкілля; визначається також як постмодерне або пост-індустріальне. Одним із провісників ПС був канадський дослідник М. Маклюен, який підкреслював, що в новому суспільстві політ, й екон. зв'язки та відносини набудуть характеру комунікативних; домінуватиме обмін знаннями, а не товарами; ІКТ стануть новітніми «природними ресурсами», завдяки яким приростатиме сусп. багатство. Тобто б-ба за оволодіння капіталами й інвестиціями, ринками збуту (принаймні, у традиційному їх розумінні) відійде на другий план, а головним стане доступ до інформ. ресурсів. Тому війни вестимуться переважно в інформ. просторі та за допомогою інформ. озброєнь. На передній план у такому суспільстві, відповідно, вийдуть проблеми інформ. безпеки — розвитку й захисту інформ. простору — різноманітних інформ.-комунікативних процесів у певних д-вах або групах д-ав (наддерж. і міжнар. утвореннях), які так чи інакше співвіднесені з механізмами здійснення влади (включно зі здійсненням владних впливів на інші д-ви, групи д-ав тощо). За умов формування ГІС країна, яка має розвиненіший інформ. простір, потужніші інформ. ресурси та засоби комунікації, має й більше шансів на успішне здійснення «м'яких» владних впливів. Інформатизація політики є вирішальним чинником її модернізації, пристосування до вимог сьогодення, запорукою успішної інтеграції країни у світове співтовариство.

Проблеми формування ГІС на рівні окремих країн, регіонів світу або на глобальному рівні дедалі частіше стають предметом обговорення в наддерж. і міжнар. інституціях, на міжнар. зустрічах і самітах тощо (див. *Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2002).* Проблемам розбудови ГІС присвячено Світовий саміт з інформ. суспільства, перший етап якого відбувся 10-12.12.2003 в Женеві й ухвалив Декларацію принципів і План дій щодо побудови ГІС. У 1999 *Рада Європи* ухвалила «Декларацію стосовно європейської політики у сфері новітніх інформаційних технологій», у якій намічені конкретні інструменти пришвидшення руху всіх її країн-учасниць (включно з Україною) до ГІС. Іншим важливим док-том Ради Європи є спрямована на гармонізацію кримінального законодавства країн-учасниць «Конвенція про кіберзлочинність» 2001. Із метою покращення доступу країн-учасниць до кіберінформації й кіберпослуг, Рада Європи рекомендувала нац. урядам до реалізації низку заходів, спрямованих на інтенсифікацію інформ. обміну, посилення Інтернет-грамотності громадян та їх виховання в дусі культ, толерантності, інформ. відкритості органів держ. влади, доступу громадян до публічної інформації тощо. У зазначених док-тах йдеться також про необхідність передачі інформ. технологій з планетарної Півночі на Південь. У рамах Єврокомісії діє спец, підрозділ, який не лише відстежує хід реалізації програм і планів, що стосуються побудови ГІС у межах *Європейського Союзу* та країн-членів, але й напрацьовує «глобальний контекст», спрямований на подолання «інформаційного провалля» та «цифрової нерівності», що утворилося між найрозвиненішими країнами й країнами «третього світу». *Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)* також реалізує міжнар. проекти, які стосуються електронної комерції, інформ. економіки, її податкових, митних та інших аспектів, електронного урядування й навчання тощо. Предметом обговорення міжнар. форумів, організованих спільно ОЕСР, *Організацією Об'єднаних Націй* та Світовим банком стали «цифрові аспекти подолання глобальної бідності». У межах Світового банку діє Програма «Інформація заради розвитку», а Інститут Світового банку відкрив спец, освітню мережу «Знання заради розвитку». У ГІС якісно нові системи вир-ва потребуватимуть якісно нового влаштування міжлюдських і міждерж. відносин. Це модель сусп. устрою, пов'язана з інформ. обміном, яка потребує також значного переосмислення уявлень щодо характеру й рушійних факторів розвитку людської цивілізації під кутом зору пошуків якомога ефективніших засобів комунікації.

МЛ. Ожеван, ГЛ. Піскорська

Глоба/ІЬНІ медіа — транснац. утворення, що мають техн., технол., екон. та політ, потужності для забезпечення ефективного й безперервного процесу швидкого розповсюдження в масштабах усієї планети механічно або електронно продукованих дублікатів носіїв інформації для великої кількості споживачів. Найчастіше поняття «глобальні медіа» пов'язують з екон. та техн.-технол. процесами у сфері мас-медіа; використовується щодо компаній, концернів, конгломератів, груп, до власності яких входить більш ніж один засіб масової інформації: телебачення, преса, радіо, відео, кіно чи новітні мультимедіа. На поч. 80-х XX ст. сформувалися комплексні умови для виникнення такого явища, як Г. м. Від самого початку свого існування вони акумулюють концентровану екон. владу, демонструють вплив на соц. й політ, життя окремих країн і регіонів, на міжнар. політику. Процеси глобалізації міжнар. інформ. ринку і, як наслідок, утворення потужних медіа-конгломератів впливають на здійснення *зовнішньої політики* окремих країн та стан *міжнародних відносин* у цілому. Г. м. виступають суб'єктами міжнар. відносин і відіграють провідну роль у прийнятті зовн.-політ. рішень.

СІ. Даниленко

Глобальні проблеми — сучас. проблеми існування та розвитку людства в цілому. Виникнення Г. п. пов'язане як із конкретною сферою життєдіяльності суспільства, так і з конкретним соц.-екон. середовищем, де реалізується та чи інша сфера діяльності людей. До Г. п. відносять: перенаселення планети, порушення екологічної рівноваги, виснаження ресурсів, екон. відсталість країн, що розвиваються тощо.

За сферою дії Г. п. поділяють на: проблеми, які виникають у взаємодії природи й суспільства (надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо, збереження довкілля, освоєння ресурсів Світового океану, оволодіння косм. простором тощо); проблеми сусп. взаємовідносини (відносини між д-вами різних екон. устроїв, подолання екон. відсталості багатьох країн світу, локальні, регіональні та міжнар. кризи тощо); розвиток людини, забезпечення її майбутнього. Ця сфера охоплює передусім проблеми пристосування сучас. людини до умов природ, і соц. середовища, що змінюються під впливом наук.-техн. прогресу, питання сучас. урбанізації, б-би з епідеміями й тяжкими захворюваннями (серцево-судинними, онкологічними, СНІДом).

На зламі тисячоліть людство зіткнулось із складними та принципово новими проблемами забезпеченості ресурсами, їх використання та наслідків обробки в процесі екон. діяльності. Обмеженість глобальних ресурсних запасів і руйнівні наслідки їх використання потребують радикальної реформи характеру та структури, зменшення абс. фізичних обсягів споживання ресурсів і зменшення ресурсоємності кожної одиниці вироблюваної продукції, радикальної зміни самого світового екон. устрою з метою створення більш керованого глобального процесу вир-ва та підпорядкованого не тільки логіці ендогенних екон. чинників, а й широким і перспективним міркуванням щодо виживання людства, забезпечення прийнятних умов життя прийдешніх поколінь. *А.В. Склепова*

Глобального врядування концепція —

поєднання зусиль *акторів міжнародних* на глобальному рівні для того, щоб не допустити руйнівного наслідку втрати контролю та балансу сил для *системи міжнародної;* її поява пов'язана з відносною втратою суверенними д-вами контролю за деякими сферами внутр. та міжнар. життя, які традиційно належали до виняткових прерогатив д-ви. Г. в. к. розглядає відп. дії та інституції, що мають за мету встановлення поза межами компетенції д-ав контролю за глобальними процесами. Феномен глобального врядування належить до регулятивних норм та інститутів, які не мають стійкого структурного забезпечення. Але спільними діями вони фактично забезпечують чи сприяють конструктивній взаємодії між д-вами та їх об'єднаннями задля поступового переведення міжнар. правил співіснування між д-вами у сферу міждерж. кооперації: йдеться про розробку та ствердження міжнар. режимів, у рамках яких має здійснюватись глобальне врядування. Частково така функція реалізується *Організацією Об'єднаних Націй,* однак в умовах невизначеності сучас. системи міжнар. відносин та наростання ролі транснац. акторів ООН де-факто поступово втрачає свої колишні повноваження й можливості впливу. Крім того, складні процеси *глобалізації* спричиняють дихо-томну опозицію між глобальним врядуванням і силами, які прагнуть зберегти вирішальну управлінську роль нац. д-ав у системі міжнар. відносин. Г. в. к. закріплена в програмних док-тах і проявляється в діяльності низки міжнар. орг-цій та інституцій глобального рівня *(Велика сімка,* Тристороння комісія тощо). Ці міжнар. актори у своїй діяльності обговорюють та приймають рішення, що стосуються інтересів значної частини людства, але не мають універсального легітимного характеру. Виразним є екон. прагматизм у підходах прихильників глобального врядування. Так, 1995 кілька представників урядів країн-членів *Організації економічного співробітництва та розвитку на* таємній нараді прийняли й затвердили Багатосторонню угоду про інвестиції. Вона була значною мірою ініційована великими ТНК та встановила інвестиційні правила, керівні для найбільш розвинутих д-ав

Заходу. Угода була підтримана на кількох таємних нарадах *Світової організації торгівлі* й цілком таємному засіданні керівництва *Міжнародного валютного фонду.*
Є.Є. Камінсьісиіі

Глухівські статті 1669 — договірні умови між царським урядом і гетьманом *Д. Многогрішним* про політ, і правове становище Лівобережної України у складі Московської держави, підписані в м. Глухові 3.03.1669, складалися з 27 пунктів. З огляду на минулорічне антимоск. повстання на Лівобережжі й незалежницьку політику правобережного гетьмана *П. Дорошенка,* царський уряд скасував умови *Московських статей 1665* і підтвердив умови *Переяславсько-Московського договору 1654,* доповнивши їх новими пунктами: гетьманський уряд зобов'язувався встановити 30-тис. козацький реєстр, але гетьман мав право утримувати наймане військо (1 тис. чол.). Гетьманові заборонялись безпосередні дип. зв'язки з інозем. д-вами; водночас царський уряд зменшив кількість моск. воєвод, залишивши їх у Києві, Ніжині, Переяславі, Острі та Чернігові й обмеживши функції воєвод військ, справами. Податки збирались виключно козацькою старшиною. Гетьманський уряд зобов'язувався повернути в Московію всіх кріпаків-утікачів, які оселилися в Україні, й обмежити перехід укр. селян
У КОЗацТВО. *В.Ю. Крушинський*

ГнатиіїІИН Іван Миколайович (20.06.1951, Вашківці Вижницького р-ну Чернівецької обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. У 1980 закінчив екон. ф-т Чернівецького держ. ун-ту. 1991-92 — голова Чернівецької обласної ради народних депутатів та її виконавчого комітету; 1992-94 — представник Президента України в Чернівецькій області; 1994-96 — голова Чернівецької обласної державної адміністрації. У березні 1996 — грудні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова, згодом — керівник Департаменту адмін.-фінанс. питань, документації та архіву МЗС України.
В.М. Матвієнко

Гнатишин (НпагузЬуп) Рамон (Джон) (16.03.1934, Саскатун, провінція Саскачеван, Канада — 18.12.2002, Оттава) — канад. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї іммігрантів із Зах. України. 1974 обраний до палати громад за підтримки Прогресивно- консервативної партії; 1979 — держ. міністр технологій і міністр енергетики, копалень і ресурсів; 1984-85 — лідер урядової більшості в парламенті, ініціював процедуру обрання спікера таємним голосуванням; 1985 — голова Таємної ради Канади; 1986-88 — міністр юстиції та ген. прокурор Канади, виступив проти підписання *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю* і зазнав поразки на парл. виборах 1988. 29.01.1990-8.02.1995 - 24-й генерал-губернатор Канади, активно сприяв дип. визнанню незалежної України та налагодженню двостороннього співробітництва.
В.І. Головченко

«Гнучкого реагування» стратегія (англ. Яе-хіЬіе гекроше) — воєнно-політ. концепція США та *НАТО* часів *«Холодної війни»;* стала офіц. доктриною НАТО 1967. США мали готуватися до розширення діапазону воєн і розвивати відп. військ, потенціал, необхідний для успішного ведення обмежених воєн — ядерних і звичайних, великомасштабних і локальних, між-держ. і контрпартизанських. «Г. р.» с. передбачала в разі рад. *агресії* в Європі адекватність дій США та їхніх союзників у відповідь засобам, до яких вдаватиметься СРСР: якщо війна розпочнеться з використанням ядерної зброї НАТО також має використати ядерну зброю; у разі обмеження звичайними озброєннями НАТО також не застосує ядерної зброї у відповідь до моменту, коли б виникла реальна загроза поразки союзників. Т. ч., ядерна зброя залишалась останнім засобом оборони Зах. Європи. Гнучкий підхід до використання військ, сили залежно від характеру конфлікту, розроблений у рамках стратегії, зумовив формування на її базі нових воєнно-стратегічних концепцій, розрахованих на конкретні типи воєн і варіанти їх перебігу (концепції ядерної війни: «гарантованого знищення», «другого удару», «обмеження шкоди» та «контрсили»). Підвищення ролі звичайних й «обмежених» ядерних воєн спричинило розробку концепції «двох з половиною воєн», що передбачала підготовку сил заг. призначення до ведення одночасно двох «великих» воєн — у Європі та Азії — й однієї «малої» — у якому-небудь іншому регіоні світу. Складовою частиною «Г. р.» с. стала також концепція «контрінсур-генції» (бойових операцій проти повстанських
Та ПарТИЗ. СИЛ). *ВЛ. Манжола*

ГОВОН (Со\уоп) Я кубу (1934) — нігерійський військ, і держ.-політ. діяч. Нар. в сім'ї християнського священика на півночі країни. Із 1954 — на військ, службі, закінчив Королівську військ, академію в Сандхерсті, коледж сухопутних військ у Кам-берлі й Нац. коледж оборони в Латимері, двічі брав участь у *Конголезькій кризі 1960-65.* Після приходу до влади в Нігерії першого військ, уряду в січні 1966 очолив штаб армії, 1.08.1966-29.07.1975 — голова Федерального військ, уряду, забезпечив перемогу федер. військ

над сепаратистами *Біафри* в громадян, війні 1967-70. У внутр. політиці сприяв розвиткові держ. сектора, обмеженню позицій іноземн. капіталу, передусім у нафтовій промисловості, у зовнішній — здійснював курс на диверсифікацію зв'язків країни. У жовтні 1970 оприлюднив програму повернення Нігерії до цивільного правління до 1976; дотримувався політики нац. примирення. Усунений від влади армійською верхівкою, невдо-воленою особистою популярністю та прозахід-ним лібералізмом Г, отримав політ, притулокУ ВеЛИКІЙ Британії. *В.І.Головченко*

ГогЄНЛОЄ-ШиЛЛПНГСфЮрСТ Хлодвіг Карл Віктор (31.03.1819, Ротенбург-на-Ельбі - 6.07.1901, Рагац, Швейцарія) — нім. держ. діяч і дипломат, князь. 1866-70 — міністр-президент і мін. зак. справ Баварії, змушений подати у відставку через пропрус. орієнтацію. 1871 активно підтримав входження Баварії до Німецької імп., був обраний віце-президентом 1-го заг.-імперського рейхстагу й представником Баварії в бундесраті. У 1874-85 — посол Німеччини у Франції; брав участь у роботі *Берлінського конгресу 1878;* 1885-94 — намісник Ельзас-Лотарингії; 1894-1900 — Рейхсканцлер Німеччини та міністр-президент Пруссії. *РА. Кривонос*

ГодунОВ Борис Федорович (1552, Москва — 13.04.1605, Москва) — рос. цар. Нар. в дворянській сім'ї. Після одруження 1580 його сестри Ірини зі спадкоємцем царського престолу Федором Івановичем отримав чин боярина. За царювання Федора Івановича (1584-98) — фактичний правитель Московської держави у званні «конюшого і ближнього великого боярина», відповідно до офіц. постанов боярської Думи 1588 і 1589 одержав право самостійних зносин з іноземн. д-вами. 21.02.1598 обраний Земським собором царем. Зовн. політика відрізнялась продуманістю й обережністю: 1587 уклав перемир'я з Річчю Посполитою на 15 років; у січні 1590 відновив б-бу зі Швецією за Балтійське узбережжя та змусив її за Тявзинським мирним дог-ром 1595 повернути Московському царству захоплену під час Лівонської війни територію від р. Нарви до Корели включно з Ямом, Копор'єм й Івангородом; відстоював принцип недоторканності рос. території; відновив дружні зв'язки з англ. урядом, сприяв розвитку рос.-англ. торгівлі, вів особисте листування з королевою *Єлизаветою І;* зміцнились зв'язки Московського царства із Закавказзям і Півн. Кавказом, 1587 цар Кахетії Олександр з огляду на османську й перську загрозу визнав себе васалом Москви.
Н.Ф. Сербіна

ГолЩИН Василь Васильович (1643, Москва — 1714, с. Кологори Пінезького повіту) — моск. держ. діяч і дипломат, князь. Перебував при дворі царя *Олексія Михайловича* з 1658; висунувся в роки правління Федора Олексійовича (1676-82);
1675 відряджений нач. війська в Україну «для береженія городов» від набігів турків і татар;
1676 отримав чин боярина; 1676-77 та 1680-81 брав участь в обороні півд. рубежів Московського царства, здійснював зв'язок царя з укр. воєводами. 1682-89 — голова *Посольського при-казу.* 1683 став «Царствєнния большия печаті і державних великих посольських справ храни-телем», першим міністром уряду царівни Софії Олексіївни, її фаворитом; приділяв велику увагу зміцненню зв'язків з усіма європ. дворами, а також із Китаєм. 1683 добився підтвердження Кардіського мирного дог-ру зі Швецією без змін, що на кілька десятиліть віддалив вихід Росії до берегів Балтики, але дав можливість Московській державі зосередити сили для б-би з Річчю Посполитою й успішного вирішення питання щодо України та Білорусі. Успіхом зовн. політики Г. було підписання *Вічного миру 1686,* що закріпив, зокрема, де-юре приєднання Лівобережної України й Києва до Московського царства. На виконання антитур. статей угоди організував два походи проти Кримського ха-нату (1687,1689), які, хоча й закінчились невдало, надали побічну допомогу союзникам Росії — Речі Посполитій та Австрійській імп. й перешкодили хану виступити проти них. 1689, із приходом до влади *Петра І,* був позбавлений усіх чинів і відправлений у заслання, де й помер.
Н.Ф. Сербіна

ГолЩИНСЬКИЙ Євген Михайлович (1878, Кишинів — 1932, Прага) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. у сім'ї військового. Закінчив Київ, кадетський корпус (1898), навчався в Моск. вищому техн. училищі й нахім. ф-ті Київ, політехн. ін-ту, закінчив Празький технікум (1907). У грудні 1902 - січні 1903 — чл. ЦК РУП, водночас до квітня 1905 — чл. редакції парт, часописів «Гасло» (Чернівці), «Селянин» (Чернівці-Львів) і «Праця» (Львів). Під час *Першої світової війни* забезпечував зв'язок між *Союзом Визволення України (СВУ)* й нелегальними укр. осередками Наддніпрянщини. Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 — комісар Центральної Ради у Звенигородському повіті Київ, губернії, взимку 1918 — голова делегації УНР до Німеччини для друку грошей. 6.01.1919 постановою Ради міністрів УНР призначений головою Надзвичайної дип. місії до США, але не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з відмовою в *акредитуванні,* потім — радник МЗС УНР, голова дип. місії УНР до

Естонії. Із 1921 — в еміграції у Львові та Подєбрадах (Українська сільськогосподарська академія, ЧСР). *в.і. Головченко*

Голль (Сайіе) Шарль Андре Жозеф Марі де (22.11.1890, Лілль - 9.11.1970, Коломбе) — франц. держ., політ, і військ, діяч. Закінчив Військове уч-ше Сен-Сір (1912). Брав участь у *Першій світовій війні,* потім служив у франц. армії, у т. ч. у Варшаві при штабі військ, місії генерала Рейгана під час війни з більшовицькою Росією (1920-21). Викладаючи військ, історію в Сен-Сірі, розробив теорію механізації сухопутних військ і широкомасштабного використання танків у взаємодії з піхотою та авіацією («За професійну армію», 1934). У червні 1940 — заст. міністра нац. оборони, після окупації Франції нац. Німеччиною виїхав до Великої Британії, став ініціатором створення й керівником Французького нац. к-ту й головнокомандувачем збройних сил *«Вільної Франції».* 1943-44 — голова Французького к-ту нац. визволення й головуючий Комітету нац. оборони; 1944-46 — голова Тимчасового уряду Французької Республіки; сприяв підписанню *радянсько-французького договору 1944* про союз і взаємну допомогу. У червні - грудні 1958 — голова франц. уряду, 21.12.1958-28.04.1969 — Президент Франції. Провадив курс на забезпечення автономності позиції Франції з найважливіших проблем європ. й світової політики, на розрядку міжнар. напруженості й розвиток відносин із СРСР та його союзниками; блокував вступ Великої Британії до *Європейських співтовариств* (1963) і спробу США надати *НА ТО* ракетно-ядерну зброю; ініціював виведення Франції з Об'єднаної військ, структури НАТО (1966); здійснив демонтаж Французької колоніальної імп. (1958-62) і намагався закріпити за Францією роль лідера країн «третього світу». *РА.Кривонос*

ГолОВІн Федір Олексійович (1650, Москва -1706, Глухів, за іншими даними Ніжин) — рос. держ. діяч і дипломат, граф. 1686 відряджений до Китаю, де уклав *Перчинський договір 1689;* 1691 призначений намісником сибірським і нач. ряду приказів. Перебував у складі *Великого посольства 1697-98* як другий посол; 1699 вів секретні переговори про укладення союзних дог-рів із Саксонією й Данією. Із 1699 — генерал-адмірал і нач. Військ.-морськ. приказу; 1700-06 очолював *Посольський приказ* у званні Президента посольських справ, брав участь у переговорах із польським королем Августом II, литовськими та прус, послами про союз у *Північній війні 1700-21.* *Н.Ф. Сербіна*

ГОЛОВКІН Гаврило Іванович (1660, Москва -1734, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (з 1710). Близький помічник *Петра I,* 1706-09 — нач. *Посольського приказу,* із 1709 — перший рос. держ. канцлер, із 1717 — президент *Іноземних справ колегії.* Брав активну участь у багатьох зовн.-політ, заходах Росії, вів від імені царя листування з рос. дип. представництвами. 1726-30 —чл. Верховної таємної ради, із 1731 — чл. Кабінету міністрів, поступово відійшов від
Держ. Справ. *Н.Ф. Сербіна*

Головне управління з питань зовнішньої ПОЛІТИКИ — структурний підрозділ Адміністрації Президента України. Основні завдання: забезпечення здійснення Президентом України керівництва зовн.-політ, діяльністю д-ви; сприяння в межах своїх повноважень забезпеченню цілісності та узгодженості зовн.-політ, курсу України; орг-ція й координація заходів органів виконавчої влади України щодо забезпечення реалізації Президентом України конституційних повноважень у зовн.-політ. сфері, включаючи закорд. візити Президента України та прийоми іноземн. делегацій; аналіз діяльності органів виконавчої влади, пов'язаної із здійсненням *зовнішньої політики* України, та підготовка рекомендацій Президентові України щодо підвищення її ефективності; підготовка та опрацювання проектів указів, розпоряджень і доручень Президента України з питань зовн. політики України.

Управління, відповідно до покладених на нього завдань, бере участь у підготовці пропозицій щодо основних напрямів здійснення зовн. політики України, ініціатив міжнар. характеру та заходів, спрямованих на підвищення ефективності співробітництва України з іноземн. д-вами й міжнар. орг-ціями; відслідковує основні тенденції розвитку політ, процесів у світі та аналізує їх з точки зору можливих наслідків для міжнар. становища України; вносить на основі цього відп. пропозиції Президентові України, координує плани закорд. візитів Президента України та візитів на вищому рівні в Україну іноземн. держ. діячів; спільно з МЗС України планує та готує змістовну частину закорд. візитів та зустрічей Президента України; бере участь у підготовці проектів законів із зовн.-політ. питань, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради, а також готує обгрунтовані висновки стосовно відп. законопроектів, що надходять до Адміністрації Президента України; розглядає внесені в установленому законодавством порядку пропозиції про укладення міжнар. дог-рів України, готує і подає на розгляд Президентові України висновки шодо доцільності їх укладання; готує пропозиції щодо офіц. тлумачення актів Президента України з питань зовн. політики; бере участь у підготовці послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань до ВР України в частині, що стосується зовн.-політ, діяльності

України; за поданням МЗС готує на розгляд Президента України висновки та проекти відп. рішень щодо призначення та звільнення *дипломатичних представників* України в іноземн. д-вах та при міжнар. орг-ціях, а також щодо присвоєння вищих *дипломатичних рангів* України; опрацьовує пропозиції МЗС України щодо складу делегацій на міжнар. переговори та директиви для них, подає їх на затвердження Президентові України; координує діяльність виконавчих або допоміжних апаратів укр. частин міждерж. органів, співголовою яких є Президент України або які створені при Президентові України. Управління очолює заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовн. політики, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України за поданням глави Адміністрації Президента України. Відповідальні працівники управління повинні бути фахівцями в галузі *міжнародних відносин* та *міжнародного*
права, вільно володіти іноземн. мовами та мати досвід дип. або наук, роботи. Відповідальним працівникам управління — дип. працівникам — відповідно до того, які посади вони займають, присвоюються *дипломатичні ранги* України. Положення про Головне управління з питань зовн. політики було затверджене розпорядженням глави Адміністрації Президента України від 28.04.2000. *в.і. Резшяенко*

Голубович Всеволод Олександрович (02.1885, с. Молдавка Балтського повіту Подільської губернії- 16.05.1939, Ярославль, РРФСР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї священика. Закінчив дух. семінарію й Київ, політехн. ін-т (1915). За фахом — інженер-залізничник, працював помічником нач. дистанції станції Куп'янськ і нач. відділення водних, шосейних і ґрунтових шляхів Румунського фронту. Політ, діяльність розпочав 1903 членом РУП, 1912 приєднався до Київської групи укр. есерів. У березні 1917 обраний головою Одеського к-ту УПСР, водночас належав до Одеської укр. громади, від імені якої у квітні 1917 звернувся до Тимчасового уряду з вимогою територ. автономії України. На 2-ому Всеукраїнському з'їзді УПСР (15-19.07.1917) обраний до складу ЦК партії та кооптований до Центральної та Малої рад. 15.07.1917 затверджений на посаді ген. секретаря шляхів, а 30.10.1917 очолив ген. секретарство торгівлі та промисловості України; від Херсонської губернії був обраний делегатом Всеросійських та Українських Установчих зборів. У грудні 1917 — січні 1918 очолював укр. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з представниками д-ав Четверного союзу; передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії й Туреччини ноту Генерального Секретаріату УНР із заявою про незалежність України в міжнар. справах.
18(31).01.1918 Г. очолив Раду Народних Міністрів УНР, до якої входили здебільшого представники УПСР, а також керував МЗС (29.01-29.04.1918). Напередодні вступу більшовиків до Києва, у ніч з 25 на 26.01.1918, разом з урядом переїхав до Житомира. Після запрошення Центральною Радою в Україну нім. військ підписав відозву до народу України з поясненням необхідності цього політ, кроку. Але непослідовна політика уряду, очолюваного Г, призвела до втрати впливу укр. влади в селянському середовищі, різкого звуження її соц. бази, загострення відносин із нім. військ, командуванням, яке висловлювало невдоволення браком оперативності у виконанні екон. умов *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* і врешті пішло на держ. переворот та усунення Центральної Ради й уряду. Після встановлення гетьманського правління був заарештований нім. військ, владою, до 16.12.1918 перебував у Лук'я-нівській в'язниці. Протягом 1919 двічі заарештовувався владою більшовиків, а 24.03.1919 засуджений до ув'язнення судовою владою Директорії УНР. 31.05.1919 призначений головою спец. дип. місії в Італії, цілями якої були репатріація військовополонених українців і налагодження поставок військ, спорядження для армії УНР, але через неможливість вчасно вирішити питання про перетин кордонів поїздка не відбулась. У серпні 1920 заарештований більшовицькою владою в Кам'янці-Подільському; співробітники Особливого відділу 14-ї армії вилучили в нього величезну кількість різноманітних док-тівУПСР. У травні 1921 Надзвичайний трибунал УСРР, який розслідував «справу ЦК УПСР», засудив Г. до 5 років примусової праці в таборах. Після амністії ВУЦВК наприкінці 1921 деякий час працював інженером-буді-вельником в Українському РНГ; 1931 засуджений у справі «Українського національного центру». Загинув у В'ЯЗНИЦІ. *В.Ф.Солдатенко*

Гондра договір про запобігання конфліктам між амер. державами, підписаний 3.05.1923 у Сантьяго (Чилі) на 5-й конференції *Панамериканського союзу* (25.03-3.05.1923). Проект дог-ру був внесений М. Гондра, мін. зак. справ Парагваю; передбачав передачу тих конфліктів між амер. д-вами, що не вдавалось вирішити самим конфліктуючим сторонам, на розгляд спец, *арбітражу міжнародного* в складі 5 представників держав-учасниць Панамериканського союзу. Техн. забезпечення діяльності арбітражу покладалось на дві постійні комісії з місцеперебуванням у Вашингтоні йМонтевідео, кожна з яких складалась із трьох дип. представників амер. країн, найдовший час акредитованих у відп. столиці. США та 15 лат.-амер. д-ав підписали договір на конференції, а також Мексика, Болівія й Перу, які не брали

участі в її роботі, Сальвадор та Коста-Рика приєдналися до дог-ру пізніше. Аргентина, яка орієнтувалася у своїй зовн. політиці на Велику Британію та намагалась використовувати авторитет *Ліги Націй* для протидії політиці США, не ратифікувала договір. Угода цілком відповідала політиці США по створенню ізольованих регіональних механізмів співпраці в Зах. півкулі на противагу Лізі Націй; провідна роль у діяльності міжамер. арбітражу відводилась США, до того ж, регіональний характер арбітражу виключав можливість участі в ньому Неамер. Д-аВ. *О.С. Пархомчук*

Гонка Озброєнь — процес прискореного накопичення запасів зброї та військ, техніки, їх удосконалення на базі мілітаризованої економіки й широкого використання у військ, цілях досягнень наук.-техн. рев-ції; якісне та кількісне суперництво у військ, силі між країнами, які протистоять одна одній (див. *Балансу сил концепція).* Динаміка Г. о. — це сукупність її кількісних та якісних параметрів, які розглядаються в розвитку протягом певного періоду часу.
О.С. Пархомчук

Гонсалес (Сопгаїег) Філіпе Маркес (5.03.1942, Севілья, Іспанія) — іспан. громад.-політ. і держ. діяч. Здобув вищу юрид. освіту. 1964 вступив до забороненої Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП); 1974 обраний її ген. секретарем. На виборах у жовтні 1982 ІСРП отримала абс. більшість голосів виборців, завдяки чому Г. у віці 40 років став наймолодшим главою уряду в Європі. У 1982 його уряд відмовився від участі Іспанії в *НАТО,* але в 1986 Г. вдалося переконати виборців висловитися за приєднання країни до альянсу. Домігся прийняття країни до *Європейського економічного співтовариства* (1986), що сприяло суттєвій модернізації економіки; зберіг посаду після перемоги ІСРП на виборах 1986 й 1989, проте поступово популярність іспан. соціалістів пішла на спад. Г. залишався прем'єр-міністром і після парл. виборів 1993, але його партія втратила абс. більшість депутатських мандатів. Через скандали й викриття, пов'язані з корупцією, замовними вбивствами політ, противників тощо, ІСРП остаточно втратила підтримку виборців й опинилася в опозиції 1996. У червні 1997 змушений подати у відставку з посади ген. секретар партії.
Р.А. Кривонос

ГопкІНС (Норкіпк) Гаррі Ллойд (17.08.1890, Сіу-Сіті, Айова - 29.01.1946, Вашингтон) — амер. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї ремісника. Закінчив Гріннелльський коледж. Під час *Першої світової війни* очолював орг-ції Червоного Хреста півд.-схід. штатів, потім працював у благодійних товариствах, де зблизився з *Ф.Д. Рузвельтом* і став його найближчим помічником та довіреною особою. 1933 призначений дир. Федерального управління допомоги безробітним; 1938-40 — міністр торгівлі; 1940-45 — спец, радник і помічник президента, керівник адміністрації *лend-лізу.* Як особистий представник Президента США в січні 1941 відвідав Лондон, у липні — серпні — Москву (див. *Гопкінса місія 1941);* узяв активну участь в орг-ції й проведенні *Квебекс-кої конференції 1943, Каїрської конференції 1943* й *Тегеранської конференції 1943, Кримської (Ялтинської) конференції 1945;* у травні — червні 1945 провів у Москві переговори щодо проблем повоєнного врегулювання в Європі та скликання *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945.* У дип. діяльності виходив із першорядності амер.-брит. стратегічної співпраці в *Другій світовій війні* та по її завершенні поряд із збереженням союзницьких відносин із СРСР.
В.І. Головченко

ГопкІНСа МІСІЯ 1941 — перший візит до СРСР (29.07-1.08.1941) *Г. Гопкінса,* особистого представника Президента США *Ф.Д. Рузвельта,* адміністратора програми зі здійснення *лend-лізу.* Офіц. цілі поїздки — ознайомлення із ситуацією на рад.-нім. фронті та вивчення питання щодо амер. військ, поставок до СРСР. Запропонував провести нараду представників урядів СРСР, США та Великої Британії для спільного з'ясування стратегічних інтересів фронтів, а також потреб і можливостей кожної з цих країн. Г. м. сприяла поліпшенню амер.-рад. відносин, поширенню на СРСР дії закону про ленд-ліз (7.11.1941), підготувала умови для проведення в Москві у жовтні 1941 конференції представників СРСР, США та Великої Британії (див. *Московські конференції 1941, 1943),* відіграла позитивну роль у прискоренні процесу створення *антигітлерівської коаліції.* *І.С.Покровська*

ГорбачевСЬКИЙ Антін (1856 - 1944, Львів) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. За фахом адвокат. Співзасновник Української нац.-демокр. партії. У 1883-84 — голова редакції львівського «Діла», із 1912 — чл. австр. Державного трибуналу, 1913-18 — депутат Галицького сейму. Із 18.10.1918 — депутат УН Р, чл. її президії (виділу). 3.10.1919 призначений до складу Надзвичайної дип. місії УНР до Речі Посполитої під керівництвом *А. Лівицького,* 30.11.1919 вийшов з її складу на знак протесту щодо визнання польської юрисдикції над Схід. Галичиною. У липні 1925 виступив співорганізатором УНДО. 1928-39 — сенатор польського Сейму, активно домагався виконання 2-ю Річчю

Посполитою її міжнародних (згідно з *Версальським мирним договором 1919)* і конституційних зобов'язань щодо підвладних зах.-укр. земель.
В.І. Головченко

Горбачов Михайло Сергійович (2.03.1931, с. Привольне Красногвардійського р-ну Ставропольського краю РСФРР) — рад. держ.-політ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова (1955) й агрономічний ф-т Ставропольського с.-г. ін-ту (1967). Працював в органах ВЛКСМ та КП РС у Ставропольському краї, із 1978 — у центр, апараті в Москві. 1984-85 — голова комісії ВР СРСР із закорд. справ. Із 11.03.1985 - Ген. секретар ЦК КПРС, згодом — Голова Президії ВР СРСР (1989-90), Президент СРСР (1990-91). Діяв з позицій ним же проголошеного *«нового політичного мислення»,* яке спочатку означало реформування соціалізму, подолання «застою», а згодом перейшло в демонтування соціал. системи як неефективної, перехід до ринкової економіки. У *зовнішній політиці* «нове мислення» зводилось до відмови від «класового протистояння» з капіталізмом, подолання розколу світу на дві системи, вирішення найважливіших міжнар. проблем, що загрожували світові ядерною війною. Серед них: підписання *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987, Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990, американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* та ін. Безпрецедентне значення мала згода СРСР на інспектування своєї території в контексті угод про роззброєння. Почався курс на демократизацію суспільства, країни-учасниці *Варшавського договору 1955* одержали запевнення, що СРСР буде поважати волю народів та не втручатиметься в їхні внутр. справи, внаслідок чого там відбулись докорінні переміни й до влади прийшли некомуніст. партії, а в НДР — зруйнована «берлінська стіна» та в результаті *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*здійснилось її возз'єднання. Згодом Варшавський договір і *Рада економічної взаємодопомоги* припинили існування. Демократизація в СРСР викликала до життя нові суспільні рухи в Україні, які виступили за зміцнення *суверенітету* республіки. 1990 делегація УРСР на *Генеральній Асамблеї ООН* вперше діяла за власними, а не за союзними, інструкціями. Перехід до ринкової економіки водночас здійснився суперечливо й непослідовно. Спроба підписати новий Союзний договір із республіками викликала змову консервативних сил у керівництві СРСР проти Г. Подолавши її за допомогою рос. керівника *Б. Єльцина,* Г. не зміг утримати владу та 25.12.1991 пішов у відставку, коли республіки почали проголошувати незалежність, а представники РФ, України й Білорусі створили *Співдружність Незалежних Держав.* Після виходу у відставку очолив зовн.-політ. «Горбачов — Фонд»; 1993 заснував «Міжнародний зелений хрест» із метою сприяння вирішенню конфліктів шляхом мирних переговорів; у червні 1996 невдало балотувався на посаду Президента Росії (0,51% голосів); у березні 2000 на установчому з'їзді Російської об'єднаної соціал.-демокр. партії обраний її керівником. Лауреат *Нобелівської премії миру* (1990).
м.м. Білоусов

Горизонтальне ЗЛИТТЯ — злиття підприємств, які випускають однотипну продукцію, надають однотипні послуги, у єдину фірму, концерн. Злиття — об'єднання виробників та отримувачів зовн. ефектів (екстерналій) в одне ціле (напр., фірму). У процесі злиття зовн. ефекти перетворюються на внутрішні, коригуються обсяги технологій вир-ва відп. благ. Злиття має місце тоді, коли одна компанія купує акції іншої компанії. У результаті злиття друга компанія або розпускається, або стає складовою частиною першої. Даний процес посилився наприкінці 80-х ХХ ст. Так, у США 1987 було поглинено більше 2 тис. незалежних фірм.
А.В. Склепова

ГорІН Олександр Олегович (11.11.1956, Донецьк) — укр. професійний дипломат, науковець. У 1978 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат істор. наук. 1978-88 — аспірант, асистент, старший викладач кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР ф-ту міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1988-93 — доцент, докторант цього ун-ту; 1993-97 — 1-й секр., радник *Постійного представництва України при ООН.* 1997-99 працював в Адміністрації Президента України. 1999-2002 — радник-посланник Посольства України в Канаді. Із 1.10.2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур, одночасно з 06.11.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї-Даруссаламі за сумісництвом.
В.М. Матвієнко

Горкуша Филон (?, Бихов, нині Могильовської обл. Білорусі — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. Служив у реєстровому козацькому війську. Навесні 1648 перейшов на бік *Б. Хмельницького* й невдовзі за наказом гетьмана очолив козацький загін для б-би з литовськими військами в Білорусі, 1649 здобув Мозир, Гомель і Пінськ; 1651 брав участь в оборонних боях проти війська Я. Радзівілла під Димером і Києвом. 21.03.1654

відряджений Б. Хмельницьким до Москви з наказом гетьмана С. *Богдановичу-Зарудному* і *П. Тетері* домагатись від царського уряду підтвердження прав Війська Запорозького; 12.04.1654 отримав від *Олексія Михайловича* грамоту для гетьмана із запевненнями, що «опричь нашей государевой милости и вольностей» козакам «тягости никакие ни в чем отнюдь не будет, и они б в то на нашу госуда-реву милость бьіли надежньї безо всякого сум-нения». 1656 очолював посольство Війська Запорозького до Варшави; 1657 командував козацькими військами на Півд. Волині, активно підтримав політику /. *Виговського;* 1658-70 — полтавський полковник (із перервами).
В.І. Головченко

Городельська унія 1413 (Городельський привілей) — договір, підписаний 2.10.1413 у Городлі (на р. Зах. Буг) між «королем польським і зверхнім принцепсом Литовським і Руським» Владиславом II *(Ягайлом)* та «великим князем литовським і руським» *Вітовтом. Унія* передбачала визнання «на вічні часи» зверхності королівської влади над великокнязівською та впровадження в Литві адмін. устрою польського типу, за що литовська князівсько-боярська аристократія отримувала в разі прийняття нею католицтва всі права польської шляхти. Зі свого боку литовські «шляхтичі, бояри і вся людність земель великого князівства Литовського» обіцяли бути «завжди послушними та до служби королю й великому князю готовими», «ворогів корони Польської мати за своїх ворогів», а по смерті Вітовта обрати великим князем того, кого порекомендує їм Ягайло. Г. у. впроваджувала також легітимний механізм розв'язання всіх майбутніх конфліктів між шляхтою Литви та Польщі на спец, з'їздах, що мали скликатись у разі потреби в містах неподалік литовсько-польського кордону. *ВЛ. Рубель*

ГортІ Міклош (18.06.1868, Кендереш, Австро-Угорщина - 9.02.1957, Ешторіл, Португалія) — угорський держ. і військ, діяч. Був п'ятою дитиною в старовинній дворянській кальвіністській родині. Навчався в Реформатському коледжі Дебрецена, потім — у нім. чоловічій гімназії вСопроні, 1882 вступив до військ.-мор. академії у Фіуме (Рієка). Після завершення навчання обіймав різноманітні командні посади на флоті. 1909-14 — мор. флігель-ад'ютант австр.-угорського імп. Франца Йосифа, якого глибоко шанував; під час *Першої світової війни* зумів кілька разів прорвати блокаду Адріатичного узбережжя, встановлену та поновлювану *Антантою,* у січні 1918 призначений головнокомандувачем військ.-мор. сил Австро-Угорщини в чині контр-адмірала; після розпаду імперії взяв на себе відповідальність за передачу 31.10.1918 австр.-угорського флоту югославській Національній раді. У червні 1919 призначений на посаду міністра оборони в уряді, утвореному в Сегеді на противагу урядові Угорської Радянської Республіки; один із організаторів угорської нац. армії, яка 16.11.1919 зайняла Будапешт. 1.03.1920 обраний Національними зборами регентом-правителем країни до визначення долі угорської корони; змушений був укласти *Тріа-нонськип мирний договір 1920,* за яким 72% території Королівства Угорщина й 64% його населення переходили у володіння сусідніх д-ав. Ставши главою д-ви, зберіг за собою посаду головнокомандувача армії, не допустив повернення на угорський престол короля Карла IV (останнього австр.-угорського імператора) й до 30-х майже не брав участі у внутр.-політ. житті, щоб не виходити за рамки конституційних повноважень. У зовн. політиці спочатку орієнтувався на фаш. Італію, а після 1933 — на нацистську Німеччину; не був прихильником внутр. політики нацистів, але вважав, що лише Німеччина зможе допомогти Угорщині в перегляді Тріанонського договору. Усупереч *нормам міжнародного права,* за *Віденським арбітражем 1938* домігся передачі Угорщині частини Півд. Словаччини й Карпатської України з населенням майже 1 млн. чол. Навесні 1940 дав згоду для перекидання нім. бронетанкових військ у Румунію, а незабаром заявив і про свої територ. претензії до неї. За 2-м Віденським арбітражем (30.08.1940) отримав півн. частину Трансільванії з населенням 2,5 млн. чол. У листопаді 1940 підписав *Потрійний пакт* із Німеччиною й Італією. 24.06.1941 розірвав дип. відносини із СРСР, а 27.06.1941 офіційно оголосив йому війну. У 1944 Г, зважаючи на поразки Німеччини на фронтах та вихід Італії з війни, спробував розпочати переговори про перемир'я спершу із зах. учасниками *антигітлерівської коаліції,* а потім із СРСР; у відповідь 18.03.1944 Угорщина була окупована нацистською Німеччиною. 15.10.1944 оголосив про вихід Угорщини з війни, але під тиском нацистів та угорських пронацистських сил був змушений зректись влади. Інтернований у Німеччині. Визволений у 1945 амер. військами, виїхав до Португалії, де й мешкав до кінця життя. У 1993 останки Г. перепоховані в сімейному склепі В КендереШІ. *Р.Л. Кривонос*

Горчаков Олександр Михайлович (4.07.1798, Хаапсалу — 27.02.1883, Ніцца) — рос. держ. діяч і дипломат, князь. На дип. службі з 1817. 1820-22 брав участь у роботі *Троппауського 1820, Лайбахського 1821* і *Веронського 1822* конгресів *Священного союзу;* 1824-41 працював у рос. дип. представництвах у Лондоні, Римі, Берліні, Флоренції, Відні. 1841-50 — посланник у Штут-тгарті; 1850-54 — надзвичайний посланник при Німецькому Союзі у Франкфурті-на-Майні (намагався зміцнити вплив Росії на справи другорядних нім. д-ав); 1854-56 — керівник посольства, посланник у Відні, брав участь у *Віденській*

конференції 1855, на якій в умовах військ, поразки Росії в *Кримській війні 1853-56* зробив ставку на розвал англ.-франц. альянсу. Із цією метою розпочав сепаратні переговори з Францією, за що критикувався канцлером *К. Нес-сельроде.* 1856-82 — мін. зак. справ Російської імп. Широко відомий його вислів із директиви рос. послам за кордоном: «Говорять, Росія сердиться. Ні, Росія не сердиться, вона збирається з силами». Під час *австрійсько-прусько-данського конфлікту 1864, австрійсько-прусської війни 1866* і *франко-прусської війни 1870- 71* проводив політику доброзичливого нейтралітету стосовно Берліна; зумів вбити клин у єдину антирос. коаліцію європ. д-ав. Наслідком цього курсу стала відмова від кабальних статей *Паризького мирного договору 1856* після поразки *Наполеона III* 1870. Завжди виступав проти рев. потрясінь (рев-цій 1848-49, Паризької Комуни тощо); із створенням Німецької імп. 1871 став більш обережним у стосунках із нею. Відіграв значну роль при створенні *Союзу трьох імператорів,* хоча й не співчував його ідеям. Коли 1875 Німеччина почала загрожувати Франції новою війною, підтримав Францію й тим самим змусив Берлін відступити. Забезпечив дип. підготовку рос.-тур. війни 1877-78, організувавши *Рейхштадтське побачення 1876* і взявши участь у підготовці *Будапештської конвенції 1877.* Однак протиріччя між Г. та керівництвом мін. оборони під час рос.-тур. війни призвели до поступового відсторонення міністра від активної діяльності, у 1879 управління МЗС Російської імп. фактично перейшло до *М. Гірса.* 1882 пішов у відставку за станом здоров'я.
Н.Ф. Сербіна

Граб'янка Григорій Іванович (? - 1738) — укр. військ, діяч і літописець. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії, володів польською, лат. і нім. мовами. На військ, службі з 1686, учасник Кримських 1687 і 1689 та Азовських походів 1695-96, *Північної війни 1700-21;* пройшов усі щаблі старшинської ієрархії в Гадяць-кому полку (1717-28 — полковий суддя, 1728-29 — обозний, 1729-38 — полковник). Був одним із найрішучіших поборників прав і воль-ностей України — його підпис стояв першим серед інших підписів Гадяцького полку під чолобитними до *Петра I* щодо відновлення козацьких інституцій. У складі старшинської депутації до царя на чолі з наказним гетьманом *II. Полуботком,* яка 1723 привезла до Петербурга *Коломацькі петиції 1723,* проявив мужність і стійкість, за шо був ув'язнений у Петро-павлівській фортеці. Звільнений після смерті Петра I; під час рос.-тур. війни 1735-39 загинув у поході на Крим. Автор великого істор. твору літописного характеру «Действия презельной и от начала поляков кровавой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запо-рожского, с поляки... року 1710», оригінал твору не зберігся.
В.І. Сергійчук

ГреЙ (Огеу) Едуард (25.04.1862, Лондон -7.09.1933, Фаллодон, Нортумберленд, Англія) — брит. держ. діяч і дипломат. Чл. палати громад 1885-1916 від Ліберальної партії; із 1916 — чл. палати лордів. 1982-95 — заст. мін. зак. справ; 1905-16 — мін. зак. справ; 1919 — тимчасовий посол Великої Британії у США. Провадячи курс на співробітництво із союзниками по *Антанті (англійсько-російська угода 1907,* Грея-Камбона угода 1912), у той же час вів переговори з Німеччиною щодо Багдадської залізниці, про переділ португальських колоній; у балканських справах маневрував між Росією та Австро-Угорщиною, вважав за можливе уникнути *Першої світової війни* шляхом надання Відню права окупувати Белград як сатисфакцію за вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда; ініціював укладення таємного *Лондонського договору 1915* про приєднання Італії до Антанти. 1919 очолював спец, місію до США з метою забезпечити їх вступ до *Ліги Націй;* 1923-24 — лідер ліберальної опозиції в палаті лордів.
РА. Кривонос

Грейфсвальдський договір 1715 — під
писана 10(21).11.1715 у Грейфсвальді (Німеччина) союзна угода між рос. царем *Петром 1* та курфюрстом Ганноверським Георгом-Людві-гом. За умовами угоди Ганновер зобов'язувався в разі поразки Швеції в *Північній війні 1700-21* сприяти Росії в отриманні нею колишніх шведських володінь в Інгрії, Карелії та Естляндії, включаючи Ревель (сучасний Таллінн), за що Росія обіцяла підтримку Ганноверу при розподілі шведських володінь у Німеччині між ним та Пруссією й Данією. Г. д. був спробою Росії в ході Північної війни 1700-21 втягнути в анти шведську коаліцію не стільки сам Ганновер, скільки Велику Британію, пов'язану на той момент із Ганновером особистою унією (1714 курфюрст ганно-верський Георг-Людвіг став водночас брит. королем Георгом I). Пояснювалось це тим, що після підписання *Утрехтського миру 1713* англ. збройні сили успішно для себе завершили *війну за іспанську спадщину 1701-14* і певний час не брали участі в масштабних військ, акціях, а Росія потребувала союзників із могутніми військ.-мор. силами (якими вже тоді володіла Велика Британія) для розгрому шведського флоту на Балтиці. Проте брит. політики не допустили втягування Лондона в Північну війну заради рос. інтересів, зосередившись на власній колоніальній експансії, що зробило для Росії наслідки Грейфсвальдського союзу несуттєвими.
ВЛ. Рубель

Грек (Калугер, Оліверберг де Грекані) Данило (? — ?) — укр. і шведський дипломат. Грек за походженням. Був ієромонахом в Афінах; за одними даними прибув у козацьку Україну з антіохійським патріархом Макарієм (див. *Алеп-пський Павло),* за іншими — як посол шведської королеви Христини (1632-54). 28.03.1654 прийнятий під Білою Церквою *Б. Хмельницьким* і відряджений ним 28.06.1654 до Стокгольма для підготовки антипольської укр.-шведської військ, конвенції; усно мав подякувати за те, що Христина не допомагала Варшаві у війні проти козаків, запевнити, що Військо Запорозьке ніколи не помириться із шляхтою, а із Швецією підтримуватиме добрі стосунки; водночас у Чигирині хотіли б бачити аналогічні відносини між Швецією і Московською державою. 30.10.1654 прийнятий новим королем Швеції Карлом X. Незважаючи на наказ польського короля за будь-яку ціну вбити Г. під час повернення його із Стокгольма, навесні 1655 благополучно дістався до Чигирина та взяв участь у поході Б. Хмельницького в Галичину. У травні 1655 разом із *К. Бурляєм* вдруге відбув до Стокгольма, аби, як пояснював гетьман моск. цареві, «більше приятелів було, ніж неприятелів, і коли там наші посли будуть, то ніякої допомоги шведи ляхам не дадуть і ні в чому вірити не будуть». У Стокгольмі мав цього разу викласти шведам козацький план військ, операцій проти турків: Військо Запорозьке з Венецією й Англією повинно було вести проти Османської Порти мор. операції, а Швеція й Московська держава за участю козаків — сухопутні. Наприкінці жовтня 1655 під охороною 3 тис. козаків прибув у похідний табір короля Карла X з метою підписати укр.-шведський союзний договір. Однак, оскільки після здобуття Варшави та Кракова Карл X вважав себе переможцем, всіляко зволікав з відповіддю; коли ж його становище похитнулось, у березні 1656 король доручив Г. провести нові переговори з укр. гетьманом, прохаючи водночас допомоги збройною козацькою силою. Б. Хмельницький погодився, але, дізнавшись про нові плани короля віддати Поділля й Надсяння угорцям, а Підляшшя й Холмщину приєднати до Швеції, листовно повідомив про свою незгоду й пообіцяв відновити переговори лише з настан-
ням літа. Відправляючи в серпні 1656 Г. до Карла X, гетьман доручив йому пропонувати козацьку збройну допомогу, а також поставити в ультимативній формі вимогу про вислання до Чигирина протягом 10 тижнів шведського посольства для укладення союзного дог-ру. Крім цього, Г. добивався від шведів того, аби Краків відійшов до України, а також переконував Карла X в тому, що гетьман відступиться від Москви, хоч інструкцій від нього говорити про це не мав. Перевищення Г. своїх повноважень викликало невдоволення в козацької старшини, відтак вона відмовилась від його послуг, і він перейшов на службу до Карла X, який у червні 1657 використав його у зносинах із Військом Запорозьким як Данила Оліверберга де Грекані. Після цього був шведським резидентом у Молдові, де відстоював укр. інтереси. За гетьманування /. *Ви-говського* обіймав відповідальні посади в козацькій адміністрації. Подальша доля невідома.

В.І. Сергійчук

Греції Стародавньої дипломатія — принципи та практика міждерж. відносин давньогрецьких держав; пройшла у своєму розвитку кілька етапів. Перші відомості про зносини між д-вами та зародження дип. практики у Стародавній Греції датуються легендарними часами т. зв. Гомерівської Греції та пов'язані з дип. підготовкою *Троянської війни:* утворення міжплемінних об'єднань, практика укладання угод та ведення переговорів. Поступово закладалась система заг.-вживаних серед усіх греків звичаїв міжплемінних та міждерж. зносин. Початок утворення давньогрец. полісів (міст-держав), які підпорядковували також навколишні села, сприяв закріпленню сталих форм міждерж. відносин, найдавнішими з яких були *проксенія* та *амфіктіонія,* а також появі інституту представництва в міжплемінних, а згодом і міждерж. зносинах (про-ксенів). Амфіктіонії згодом розвилися в політ, міждерж. союзи. Найвідомішою давньогрец. амфіктіонією була Дельфійсько-Фермопіль-ська, у спільних інститутах якої було об'єднано дух. і світську владу, в т. ч. й у формуванні *зовнішньої політики* членів союзу. Із розвитком давньогрец. д-ав ускладнювались і форми відносин між ними. Із появою нового типу військ.-політ. союзів давньогрец. д-ав — *симахій* — фактично сформувалась система дипломатії, яка охоплювала переважу більшість д-ав Давньої Греції. Формування двох найбільших симахій —Лакедемонської та Делоської — та їхня б-ба між собою в *Пелопоннеській війні* визначали міждер. відносини в Давній Греції протягом тривалого часу. У цей період зароджувалась система політ, дуалізму (Афіни — Спарта), передвісник *біполярності,* а всередині симахій зміцнювався гегемо-ністський тип системи міждерж. відносин. Нормою дип. практики цього періоду стали обмін *посольствами,* проведення конференцій та укладання міждерж. угод.

Із **III** ст. до н. є. провідну роль відігравали Ахейська та Етолійська симахії, що відрізнялись від попередніх більшим внутр. демократизмом; наявність централізованих наддерж. органів управління в цих симахіях перетворювало їх на фактичні конфедеративні об'єднання. Давньо-грец. д-ви активно здійснювали відносини з іншими країнами світу. Вперше це відбулося під час греко-перських війн 500-449 до н. є.; загроза з боку спільного ворога не лише спонукала міста-держави до утворення коаліцій між собою, шіе й змушувала їх шукати шляхи дип. врегулювання із супротивниками. Під час походів Александра Македонського до Азії поєднання еллінського та схід, світів сприяло подальшому

розширенню арсеналу дип. практики давньогрец. д-ав. У період після розпаду імперії Александра Македонського (323 до н. є.) давньогрец. д-ви переважно будували відносини на основі мирного співіснування; союзи та угоди укладались для налагодження взаємовигідних рівноправних стосунків. Було розроблено детальний дип. *етикет,* розвивались норми *міжнародного права,* поширився інститут третейських судів у міждерж. суперечках, виник інститут професійних посланців. Дип. практика давньогрец. д-ав вплинула на формування *Риму Стародавнього дипломатії і* навіть *дипломатії у* європ. д-вах Середньовіччя.

Л.Ф. Гайдуков

Григоренко Петро Григорович (1907 - 21.02.1987, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ, діяч, правозахисник, генерал-майор. Учасник *Халхін-гол-ського конфлікту 1939* і Великої Вітчизняної війни 1941-45. Із 1945 — викладач Військ, академії ім. М. Фрунзе (Москва), нач. відділу Управління кадрів Міністерства оборони СРСР. 1961 виступив із критикою сталінізму і підготував дослідження «Сокрытие истории» про невідомі сторінки *Другої світової війни,* за що був достроково звільнений у запас. У 1963 створив Спілку б-би за відродження ленінізму, за що 1964 по-

збавлений звання й нагород. 1964-65 і 1969-74 репресований (примусове психіатричне лікування здорової людини, арешти, відмова у будь-якому працевлаштуванні). У травні 1976 виступив співзасновником Московської групи сприяння виконанню Гельсінських угод у СРСР, після створення 9.11.1976 Української Гельсінської групи (УГГ) став її представником у Москві, працював над ознайомленням урядів держав-учасниць *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975* і громадськості Заходу з фактами порушення його гуманітарних статей і норм *Загальної Декларації прав людини 1948.* Наприкінці листопада 1977 у зв'язку із захворюванням на запрошення амер. лікарів вилетів до Нью-Йорка. 10.03.1978 позбавлений рад. громадянства, представляв УГГ у США. У грудні 1980 прибув на Мадридську конференцію з питань виконання Гельсінських угод і передав делегаціям держав-учасниць «Декларацію про право контролю за виконанням Гельсінського акта та про недопустимість карного й адмін. переслідування за участь у такому контролі», що мала певний міжнар. резонанс.

Твори: «В підпіллі можна зустріти тільки щурів» (1984); «Наши будни, или рассказ о том, как фабрикуются уголов-ные дела на советских граждан, вьютупающих в защиту прав человека» (1978). *В.І. Головченко*

Грищенко Костянтин Іванович (28.10.1953, Київ) — укр. держ. діяч і дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин за спеціальністю «юрист-міжнародник» (1975) і курси перекладачів ООН (1976). 1976-81 — співробітник *Секретаріату ООН;* 1981-85 — старший референт, аташе, 3-й секр. Консульського управління МЗС СРСР; 1985-90 — віце-консул, консул ген. консульства СРСР у Монреалі; 1990-92 — 1-й секр. Управління з проблем обмеження озброєнь і роззброєння МЗС СРСР, РФ. По поверненні до Києва 1992-93 — радник з резерву зав. сектора, заст. начальника відділу, нач. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України; 1993-95 — чл. Колегії МЗС, нач. Управління контролю над озброєнням та роззброєння МЗС України, водночас — представник України у Спільній комісії з виконання та інспекцій у зв'язку з *американсько-радянським договором про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991,* голова делегації України на сесіях Спеціальної контрольної комісії, створеної за *американсько-радянським договором про ліквідацію ракет середнього та меншого радіуса дії 1987,* Постійної консультативної комісії, створеної за рад.-амер. Договором про обмеження систем ПРО 1972. 1995-98 — заст. мін. зак. справ України, безпосередньо відповідав за питання контролю над озброєнням і роззброєння, європ. безпеки, співпраці в *Співдружності Незалежних Держав* і розвиток двосторонніх відносин із Росією, країнами Бл. і Сер. Сходу, Азії, Африки й Тихоокеанського регіону; голова Національного комітету з питань роззброєння, заст. голови Урядової комісії з політики експортного контролю, співзаснов-ник Женевського центру політики в галузі безпеки; із державницьких позицій брав активну участь у підготовці *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* та *українсько-російських угод про поділ Чорноморського флоту* 1997, очолював укр. делегацію на переговорах з питань *делімітації кордонів* з Росією, Білоруссю та Молдовою. 10.08.1998 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Бельгії та головою Місії України при НАТО й постійним представником України в Організації із заборони хім. зброї; водночас 30.09.1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди та Великому Герцогстві Люксембург за сумісництвом; 28.01.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США, за сумісництвом із 2001 — посол України в Антигуа і Барбуда; діяльно сприяв подоланню політ. -дип. блокади Києва з боку Вашингтона під час «касетного» і «кольчужного» скандалів, представляв інтереси України в *Організації американських держав* як постійний спостерігач. Із 1999 — чл. Дорадчої ради з питань роззброєння при *Генеральному секретареві ООН,* 2003 — голова Ради; 2000 увійшов до складу Колегії уповноважених при Комісії ООН зі спостережень, контролю та інспекції в Іраку. Із 2.09.2003 — мін. зак. справ України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (1998).

В.І. Головченко

Грівна (Сгіупа) Василь (1958, Прага) — словацький дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка за спеціальністю «міжнародні економічні відносини» (1982). 1982-84 — референт із комерційних питань фірми EXICO; 1984-90 — працівник МЗС Чехословаччини; 1990-92 — 3-й секр. посольства Чехословаччини в СРСР; 1992 — чл. місії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* в Україні з питань моніторингу; 1992-94 — 3-й секр. посольства Словацької Республіки в СРСР; 1995 — нач. відділу МЗС Словацької Республіки з питань розвитку відносин із країнами СНД, країнами колишньої Югославії й Албанії, чл. міжурядових комісій з торг.-екон. та наук.-техн. співробітництва Словацької Республіки з РФ, Хорватією та Союзною Республікою Югославією. Із 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки В Україні. *РА.Кривонос*

Гродненські договори 1793 укладені Польщею з Росією та Пруссією про визнання нею умов другого поділу Речі Посполитої (див. *Поділи Речі Посполитої),* викладених у Петербурзькій конвенції 1793. 11(22).О7.1793 у Гродно підписано договір Польщі з Росією про санкції польського короля й польських депутатів сейму на 2-й події Польщі. Аналогічний договір із Пруссією підписано 25.09.1793, за яким Польща відмовлялась «на вічні часи» від усіх земель, що відходили до Росії та Пруссії, та обговорювала *демаркацію Кордонів. С.О. Маковськип*

Громадяни Іноземні — особи, що перебувають на території певної держави, не є її *громадянами* та мають докази своєї приналежності до *громадянства* іншої держави. Прав, положення Г. і. визначається нац. законодавством країни місцезнаходження й укладеними *договорами міжнародними.* Нац. законодавство здебільшого розрізняє кілька категорій Г. і., прав, положення кожної з яких має свої особливості (ті, що постійно проживають на території д-ви; ті, що тимчасово перебувають на території д-ви; ті, що володіють *дипломатичними привілеями та імунітетами; біженці).* Особливістю прав, статусу Г. і. є їхнє підпорядкування одразу двом право-порядкам: країни перебування та д-ви громадянства. Д-ва громадянства, вимагаючи лояльності від своїх громадян, зобов'язана забезпечити їм встановлені законом права й захист як на власній території, так і за кордоном. У цьому проявляється відмінність між Г. і. та особами без громадянства, які не мають відп. прав й обов'язків щодо іноземн. д-ви. їхнє прав, положення може визначатись законами д-ви постійного перебування (за *ефективного громадянства принципом).*

В Україні прав, статус Г. і. врегульовано Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». За заг. правилом, док-том, що підтверджує громадянство, є паспорт, а до його отримання — свідоцтво про народження. Доказом належності до громадянства може слугувати й інший документ, що містить вказівку на громадянство особи. У разі відсутності док-тів, які підтверджують громадянство, або наявності сумнівів у правильності їх видачі, д-ва перебування може встановити адмін. процедуру з'ясування приналежності особи до громадянства. Сучас. *міжнародне право* вимагає, щоб д-ви надавали Г. і., які перебувають на їхній території, відп. мінімум прав та свобод. Зокрема, в Україні законодавчо гарантуються такі права Г. і.: на інвестиційну та підприємницьку діяльність, на трудову діяльність (за винятком права займати певні посади та займатися такими видами діяльності, для яких умовою є статус громадянина України), на соц. захист, на житло, на освіту, на участь в об'єднаннях громадян (за винятком членства в політ, партіях України), на свободу совісті, відп. права у шлюбних й сімейних відносинах, гарантії особистих прав, зокрема недоторканність особи, житла, невтручання в особисте й сімейне життя, таємниця листування, телефонних розмов тощо, повага гідності Г. і. нарівні з громадянами України. Згідно зі ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства мають ті ж права і свободи та виконують ті ж обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією та законодавством України. Іноземці та особи без громадянства в Україні є рівними перед законом незалежно від походження, соц. і майнового стану, расової та нац. приналежності, статі, мови, ставлення до релігії, роду й характеру занять тощо. У той же час міжнар. право передбачає можливість обмеження прав і свобод Г. і. на основі *взаємності принципу.* Якщо іноземн. д-вою встановлено обмеження щодо реалізації прав і свобод громадян певної д-ви, уряд останньої може прийняти рішення про встановлення на власній території відп. порядку реалізації прав і свобод громадянами цієї д-ви. Як правило, це положення реалізується у сфері міжнар. приватноправових відносин.

Сучас. міжнар. право та прав, системи д-ав вимагають дотримання й поваги Г. і. конституції та законів д-ви перебування (ст. 2 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»). Прав, системи більшості д-ав передбачають обмеження політ, прав Г. і. на їхній території. Прав, режим Г. і. залежить від ступеня їхньої підлеглості юрисдикції країни перебування. Основною відмінністю такого статусу є володіння або відсутність в Г. і. імунітету від юрисдикції д-ви перебування або певних привілеїв у прав, сфері. Певний імунітет від юрисдикції д-ви перебування або привілеї мають іноземці, що володіють дип. або коне, статусом; Г. і. — військовослужбовці військ, частин, екіпажів

військ, кораблів, літаків ВПС; члени міжурядових і держ. делегацій, місій; працівники міжнар. орг-цій; інші особи, відп. статус яких визначений міжнар. дог-рами. Г. і., що не володіють імунітетом від юрисдикції даної д-ви, поділяються на осіб, які постійно проживають у даній д-ві й таких, які тимчасово в ній перебувають. Незалежно від ступеня стійкості прав, зв'язку іноземця з д-вою перебування, практика д-ав виробила кілька видів прав, режимів перебування Г. і.: національний режим, найбільшого сприяння, спеціальний (надання спец. прав).
О.В. Буткевич

Громадянин — фізич. особа, що володіє стійким і тривалим прав, зв'язком із відп. державою. Підстави набуття та втрати *громадянства,* а також обсягу прав та обов'язків, що випливають зі статусу громадянства, визначаються нац. законодавством. Д-ва може поділяти своїх громадян на категорії, але з міжнар.-прав. точки зору вони мають однаковий статус громадян даної країни. Д-ви, як правило, у рамках існуючих міжнар.-прав. зобов'язань надають своїм громадянам більший обсяг правоздатності, аніж іноземцям. Особа може бути Г. більш ніж однієї д-ви (див. *багатогромадянство).*
О.В. Буткевич

Громадянства визнання — один із видів набуття *громадянства.* Відбувається за нац. законодавством д-ав і полягає в юрид. закріпленні фактично існуючого стану (як правило, підстави Г. в. закріплюються у спец, законодавчих актах про
ГрОМаДЯНСТВО). *О.В. Буткевич*

Громадянства реєстрація — у деяких
державах спрощений порядок прийому до *громадянства,* встановлений для осіб, які історично,
територіально або кровно пов'язані з відп. державою. Г. р. є внесенням запису про набуття особою громадянства спеціально уповноваженим на те органом у відп. облікові док-ти. Як правило, датою набуття громадянства відп. д-ви є дата реєстрації набуття особою громадянства цієї д-ви. Згідно із законодавством України, яке забороняє подвійне громадянство, особи, які мають інше громадянство та реєструються громадянами України, повинні припинити інозем. громадянство й подати документ про це, виданий уповноваженим органом відп. д-ви, до органу, що здійснив реєстрацію, протягом року з моменту реєстрації громадянином України. Згідно із законодавством України, спрощений порядок набуття громадянства (шляхом реєстрації громадянства України) надається таким категоріям осіб: а) особа, яка сама або хоча б один з її близьких родичів народилися чи постійно проживали до 16.07.1990 на території, яка стала територією України відповідно до ст. 5 Закону України «Про правонаступництво України», а також на інших територіях, що входили до складу УНР, ЗУНР, Української Держави, УСРР, Карпатської України, УРСР, і є особою без громадянства або іноземцем, що взяв зобов'язання припинити інозем. громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України; б) дитина, яка народилася чи постійно проживала на території УРСР (або хоча б один з її близьких родичів народилися чи постійно проживали на території України) і є особою без громадянства; в) дитина, яка народилася на території України від батьків, які є іноземцями, і набула за народженням громадянство іншої д-ви або д-ав, яке було припинене; г) особа, яка після припинення громадянства України не набула інозем. громадянства і подала заяву про поновлення в громадянстві України; г) особа, яка після припинення громадянства України, набула інозем. громадянство, повернулася в Україну на постійне проживання, подала заяву про поновлення в громадянстві України, за умови припинення інозем. громадянства; д) дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства, батьки якої перебувають у громадянстві України, або один з батьків якої є громадянином України, а другий — іноземцем або особою без громадянства.
О.В. Буткевич

Громадянство (у державах із монархічною формою правління — підданство) — стійкий
прав, зв'язок фізич. особи з д-вою, що виражається в сукупності їхніх взаємних прав та обов'язків; приналежність особи до д-ви в юрид. сенсі. Г. є передумовою та основою прав, статусу *громадянина.* Г. означає, з одного боку, суверенну владу д-ви над своїми громадянами незалежно від місця їх знаходження, право д-ви на їх покрови-тельство та захист (персональна юрисдикція). З іншого боку, Г. — це сукупність прав та обов'язків особи щодо д-ви свого Г. згідно з нац. законодавством цієї д-ви, що зберігаються для громадянина не лише на території д-ви його Г, а й у будь-якому місці його перебування. Г. передбачає поширення на особу юрисдикції д-ви та прийняття особою всіх обов'язків, передбачених для неї конституцією та законами її д-ви. *Загальна Декларація прав людини 1948* проголошує право кожної людини на Г. (ст. 15). Особливості Г. *{багатогромадянство* або *апатриди),* як правило, не тягнуть за собою обмеження прав та основних свобод, оскільки останні, згідно з *міжнародним правом,* належать особі незалежно від її громадянства. У більшості д-ав існує єдине Г; у деяких федерат, д-вах — Г. члена

федерації та федерації в цілому (США, Швейцарська конфедерація). З точки зору міжнар. права, визначальними є права та обов'язки особи лише як громадянина федерації в цілому. Умови набуття та припинення, а також прав, наповнення інституту Г. встановлюються внутр. законодавством д-ви з урахуванням міжнар.-прав. зобов'язань, зокрема в галузі захисту прав людини. В Україні питання Г. регулюються Конституцією та Законом України «Про громадянство України». Зах. наука міжнар. права поділяє поняття Г. у нац.-прав, та міжнар.-прав. значенні. У *доктрині міжнародного права* визначення співвідношення інституту Г. у нац. праві д-ав та в міжнар. праві залежить від ставлення до співвідношення цих прав, систем (так, моністи вважають, що міжнар. право безпосередньо регулює статус індивідів; дуалісти — що це відбувається опосередковано через законодавство їхніх д-ав). За теорією міжнар.-прав. індигенату (Г. Штьорк), особа, не будучи *суб'єктом міжнародного права,* користується правами та обов'язками, що ним передбачені (сучас. концепція непрямої дії міжнар. права на індивіда). Загальний (опосередкований) вплив міжнар. права на Г. полягає в тому, що *норми міжнародного права* не адресовані певній групі населення, але зобов'язують д-ви до певної поведінки, чим може змінюватись статус Г. Конкретний вплив міжнар. права на інститут Г. полягає в тому, що його норми спрямовані на встановлення або зміну статусу певних категорій осіб — громадян д-ви. У сучас. міжнар. праві існує тенденція до посилення його впливу на інститут Г. (збільшення дог-рів щодо Г, поява нових галузей — зокрема міжнар. права *прав людини,* участь індивіда в певних міжнар.-прав, відносинах та ін.).

Література: Тодика Ю.М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект. — Х., 2002; Мещеряков А.В. Институт гражданства: возникновение, содержание, типы // Право и политика. — 2003. — №4. — С. 24-29.

О.В. Буткевич

Громадянство України — прав, зв'язок фізич. особи з державою Україна, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. В Україні існує єдине громадянство (ст. 4 Конституції України). Законодавство України про *громадянство* складається з Конституції України, Закону України «Про громадянство України», інших законодавчих актів, указів Президента України, міжнар. дог-рів України (ст. 4 Закону України «Про громадянство України») тощо. Г. У. базується на принципах рівності перед законом, недискримінації, добровільності осіб у вирішенні питань громадянства; турботи про єдність сім'ї, єдиного громадянства; законодавчого невизнання подвійного громадянства; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливості позбавлення громадянина України Г. У; визнання права громадянина України на зміну громадянства; збереження Г. У. тощо. У законодавстві України Г. У. розглядається як правовий, а не політ, інститут. Г. У. є публічним суб'єктивним правом людини — громадянина України. Набуття Г. У. відбувається за принципом *права грунту* О'и§ коїі) з домінуванням принципу постійного проживання на території України. Набуття Г. У. шляхом *натуралізації* відбувається за принципом «5 — так, 2 — ні» (ст. 9 Закону України «Про громадянство України»). Умови, яким повинен відповідати кандидат: а) відмова від інозем. громадянства; б) 5 років постійного проживання в Україні; в) наявність законних джерел існування; г) визнання й дотримання Конституції України; г) володіння укр. мовою (в обсязі, необхідному для спілкування). Фактори, що виключають можливість натуралізації: а) претендент вчинив *злочин проти людства;* б) претендента засуджено до позбавлення волі за тяжкі злочини. Підставами припинення Г. У. є вихід з Г. У; втрата Г. У; та підстави, передбачені міжнар. дог-рами України (ст. 17 Закону України «Про громадянство України»). У чинному законодавстві України відсутній інститут примусового позбавлення громадянства (денаціоналізації). Можливе скасування надання Г. У. особам, які набули його внаслідок подачі завідомо неправдивих свідчень або фальшивих док-тів (ст. 19 Закону України «Про громадянство України»). Вихід з Г У. базується на принципі вільного волевиявлення особи, проте може бути обмежений у разі наявності в громадянина України невиконаних зобов'язань на її території та в разі притягнення особи до кримінальної відповідальності в Україні. Питання набуття, поновлення, втрати, виходу з Г. У. вирішуються Президентом України у формі його указів.

О.В. Буткевич

Громадянська війна в Руанді спалахнула в результаті загострення істор. міжетнічного конфлікту народностей хуту й тутсі. 1987 на території Уганди сформовано Руандійський патріотичний фронт (РПФ), переважно з представників тутсі, який розробив власну політ, програму *репатріації* біженців на Батьківщину. 1989-90 сформована Руандійська патріотична армія (РПА), військ, крило РПФ, підрозділи якої 30.09.1990 перейшли угандійсько-руандійський кордон у півн.-схід. частині Руанди. Екстремісти хуту вимагали від режиму Президента Руанди Ж. Хаб'ярімани (хуту) рішучих дій і не визнавали мирних ініціатив; у країні розпочалась громадян, війна. Після втручання Франції, Бельгії та Заїру в липні 1992 вдалося укласти домовленість про припинення вогню, яку на поч. 1993 було порушено. 22.06.1993 *Рада Безпеки ООН* ухвалила рішення про направлення в Руанду місії військ, спостерігачів. За посередництва *Організації Об'єднаних Націй* після переговорів у серпні 1993 в Аруші (Танзанія) було підписано угоду

про припинення вогню. 5.10.1993 РБ ООН прийняла рішення про створення місії ООН з надання допомоги Руанді (рез. №872), яка мала наглядати за виконанням умов угоди.
Але 6.04.1994 в авіакатастрофі загинули президенти Руанди Ж. Хаб'ярімана та Бурунді — С. Нтар'яміра (обидва — хуту). Лідери племені хуту звинуватили тутсі в їхньому вбивстві, що призвело до акцій терору та масових репресій проти тутсі. Члени загонів міліції хуту здійснили масову різанину в країні, що поклала початок *етнічним чищенням* у Руанді. Голова місії ООН у Руанді генерал Делларе (Канада) неодноразово попереджав Департамент операцій з підтримання миру ООН про плани загонів хугу й накопичення зброї; він просив санкції на вилучення цієї зброї, але це прохання було відхилено, оскільки мандат ООН в Руанді не передбачав проведення подібних операцій. 12.01.1994 Делларе передав послам Бельгії, Франції та США інформацію про різанину, що готувалась. Т. ч., країни, які могли запобігти катастрофі, були попереджені заздалегідь представниками ООН про плани хугу.
Однак у квітні 1994 РБ ООН прийняла рішення про скорочення місії ООН та обмеження її функцій наданням гуманітарної допомоги. У травні Президент США *В. Клінтон* схвалив «Документ №25», який поставив під сумнів саму ідею багатосторонніх дій з підтримки миру й безпеки та участі амер. військових у регіонах, які для США не мають жодного стратегічного інтересу. США відмовились надіслати свої війська в Руанду, збільшення чисельності місії ООН (за рез. РБ ООН №918 від 17.05.1994) було здійснено лише до 5500 осіб. У Руанді та сусідніх країнах фактично розгорталась гуманітарна криза, пов'язана з численними *біженцями* до цих країн. У липні 1994 загони РПА захопили столицю Руанди Кігалі та створили Уряд нац. єдності, в якому 10 із 19 посад було віддано представникам хугу. 4.09.1994 РПФ та колишній руандійський уряд підписали Арушські угоди, за якими припинялось збройне протистояння та встановлювались пропорції представництва тутсі й хугу в органах держ. влади. Із 1998 РПФ узяв курс на формалізацію керівної ролі в системі влади країни. У січні 1999 створено блок 8 політ, партій, у якому РПФ отримав керівну роль, а 17.04.2000 П. Кагаме (тутсі) був обраний Президентом Республіки Руанда.
Восени 1994 за рішенням ООН було створено Міжнародний трибунал для суду над тими, хто здійснював *геноцид* у Руанді. За міжнар. оцінками жертвами етнічних чисток лише в 1994 стали 800 тис. тутсі. А найбільшим уроком цієї громадян, війни стала нездатність світової спільноти запобігти гуманітарній катастрофі подібного масштабу. 1999 незалежна комісія під керівництвом колишнього Прем'єр-міністра Швеції /. *Карлссона,* шо займалась аналізом миротворчої діяльності в Руанді, прийшла до висновку, що ООН не запобігла й не зупинила геноцид у цій країні «через брак волі та бажання». *с.в. Гринько*

Громадянська війна в Таджикистані —
внутр. конфлікт за владу в країні між політ, силами після набуття нею держ. незалежності. Після розпаду СРСР у Таджикистані б-ба за владу набула характеру протистояння трьох регіональних угруповань: ленінабадської групи (знаходилось при владі за рад. часів), кулябського клану та Ісламської партії відродження, яку підтримували мешканці Курган-Тюбе. У квітні 1992 в країні було сформовано коаліційний уряд, що поставило під загрозу панування ленінабадської групи. Спочатку б-ба за визначення складу уряду, кандидатури президента й домінування у Верховній раді мала мирний характер, але після того, як ісламській опозиції вдалось відсторонити від влади президента Р. Набієва, лідера ленінабадської групи, розпочалась громадян, війна, у яку фактично втрутилися дислоковані на території країни рос. війська, підтримавши правлячу групу, і — з боку опозиції — афган. збройні формування. На боці правлячої групи також виступили кулябські збройні формування Народного фронту Таджикистану. За рік громадян, війни загинуло до 25 тис. і понад 350 тис. жителів країни були змушені тікати за кордон, переважно до Афганістану. Втручання рос. військ мало вирішальне значення, опозиція зазнала військ, поразки. Перемога правлячого режиму призвела до деескалації конфлікту.
5-19.04.1994 у Москві відбувся перший раунд міжтаджицьких переговорів з нац. примирення під егідою *Організації Об'єднаних Націй* і за участю спостерігачів з Афганістану, Казахстану, Киргизстану, Ірану, Пакистану, Росії та Узбекистану. У переговорах брали участь спец, представники *Генерального секретаря ООН.* Обидві сторони виявили зацікавленість у вирішенні складного комплексу політ., військ., гуманітарних і соц.-екон. проблем, викликаних політ, протистоянням і громадян, війною в Таджикистані. Учасниками переговорів був розроблений і затверджений порядок денний, який охоплював три основні блоки проблем нац. примирення: заходи, спрямовані на політ, врегулювання ситуації в Таджикистані; вирішення проблеми *біженців* і вимушених переселенців; фундаментальні питання конституційного устрою та консолідації державності Республіки Таджикистан. 6.11.1994 у Таджикистані відбулись вибори президента й був проведений референдум про затвердження нової конституції країни. У цих заходах взяли участь понад 90% громадян, що мали право голосу. Проект конституції підтримали 95% виборців, перемогу здобув *Е. Рахмо-нов,* який дістав бл. 60% голосів.
19-26.04.1995 у Москві відбулись консультації повноважних делегацій уряду Республіки Таджикистан і таджицької опозиції на високому рівні, під егідою ООН, за участю спостерігачів з Афганістану, Ірану,

Казахстану, Киргизії, Пакистану. 10.12.1996 в Афганістані були проведені переговори Е. Рахмонова та лідера Об'єднаної таджицької опозиції (ОТО) А. Нурі, під час яких досягнута домовленість підписати на наступній зустрічі в Москві наприкінці грудня відп. док-ти. 23.12.1996 підписані мирна Угода і Протокол про основні функції та повноваження комісії з нац. примирення. Відповідно до док-тів, остаточне врегулювання конфлікту відбулося протягом наступного півтора року.
Г.М. Перепелиця

Громико Андрій Андрійович (18.07.1909, с. Старі Громики, Білорусь - 2.07.1989, Москва) — рад. держ.-політ, діяч, дипломат і науковець. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Економічний ін-т у Мінську, д-р екон. наук (1956). Із 1936 — старший наук, співробітник, вчений секр. в Ін-ті економіки АН СРСР. На поч. 1939 поступив на роботу в НКЗС СРСР, й очолив відділ амер. країн, а в жовтні переведений на роботу радником посольства СРСР у Вашингтоні; 1943-46 — посол СРСР у США й водночас посланнику Республіці Куба. Брав участь у *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* і *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* воєнного часу в Ялті й Потсдамі, представляв СРСР на *Думбар-тон-Окс конференції 1944*, де були закладені основи майбутньої *Організації Об'єднаних Націй.* Під час неї вперше порушив питання про участь в ООН усіх союзних республік, у Ялті ця пропозиція була схвалена лише стосовно двох — УРСРта БРСР, підтверджена на *Сан-Франциськ-кій конференції 1945.* 1946-49 — заст. мін. зак. справ СРСР, водночас представник СРСР в ООН. У ці роки в РБ ООН СРСР неодноразово застосовував «право вето», не допускаючи схвалення резолюцій. У зв'яку з цим і за впертість на переговорах Г. одержав назву «пана Ні». 1949-52 і 1953-57 — 1-й заст. мін. зак. справ СРСР, 1952-53 — посол СРСР у Великій Британії, 1957-85 — мін. зак. справ СРСР. Стилем дип. роботи Г. були стриманість, терпляче очікування поступок з боку партнерів на переговорах. Разом із тим, \ відповідно до зовн.-політ, курсу СРСР, пере- і ходив від реалізації політики компромісів до вживання заходів конфронтації. У зв'язку : з *Карибською кризою 1962* був публічно звинувачений Президентом США *Д. Кеннеді* в брехні, але продовжував працювати як на американському, так і на європ. напрямах, фактично нехтуючи іншими регіонами. Як учасник заснування ООН, Г. вважав її полем важливої дип. діяльності, від імені СРСР регулярно виносив на розгляд ООН «історичні ініціативи», які часто-густо мали пропагандистський характер. У ці роки дипломатії УРСР вдалось внести й домогтись схвалення в ООН кількох резолюцій із соц.-екон. питань. Активно підтримував вторгнення рад. військ в Угорщину 1956, Чехословаччину 1968, а в 1979 входив у вузьке коло керівників КПРС, яке розробило рішення про введення рад. військ в Афганістан. 2.07.1985 на пропозицію *М. Горбачова* залишив МЗС і був обраний Головою Президії ВР СРСР. У жовтні 1988 вийшов на пенсію. В останні роки життя був незгодний із політикою «нового мислення» М. Горбачова й *Е. Шевард-Надзе.* *М.М. Білоусов*

ГроцІЙ (Сгоіїш, справжнє ім'я НищК ^*е* Сгооі) Гуго (10.04.1583, Дельфт, Об'єднані Провінції -28.08.1645, поблизу Ростока) — нідерландський юрист і філософ, дипломат, основоположник науки *міжнародного права.* Нар. в сім'ї професійних юристів. Закінчив Лейденський ун-т. Працював дип. і політ, радником провідного голландського держ. діяча Жана ван Ольденбар-невельта; 1598 очолював посольство до франц. короля Генріха IV; 1601 призначений офіц. історіографом Об'єднаних Провінцій; 1604 запрошений для врегулювання спору між голландською Ост-Індською компанією й Португалією; 1612 обраний мером Роттердама. Унаслідок реліг. б-би в країні в 1619 засуджений до довічного ув'язнення, але 1621 утік і решту свого життя прожив у Франції, переважно в Парижі. 1634 шведська королева Христина доручила йому виконувати обов'язки посла Швеції у Франції, але 1645, виїхавши із Швеції, поблизу Ростока він потрапив у корабельну катастрофу й помер. 1605 написав ґрунтовну працю «Ое Іп-СІІ8» (1864, коли її було віднайдено, стала відомою під назвою «Ое іиге ргаесіае»), основна частина якої не була опублікована, де виправдовував голландську агресію в Ост-Індії проти іспанців.
У 1609 був оприлюднений один із її розділів під назвою «Маге ііЬешт» («Вільне море»), у якому розглядалась проблема свободи *відкритого моря.* У книзі «Ое іиге Ьеііі ас расіз» («Про право ВІЙНИ і миру», 1625), що містила перший систематичний виклад міжнар. права, досліджував основну проблему Європи поч. XVII ст. — як упоратись із корінним моральним конфліктом і його похідною — збройною сутичкою; стверджував, що повинні існувати заг. моральні принципи, які можна було б застосувати для розв'язання *конфлікту міжнародного.* *м.с.Дорошко*

ГруЗИНО-абхаЗЬКИЙ КОНфЛІКТ — внутр. протистояння між грузинською й абхазькою сторонами з приводу політ, статусу Абхазії в новій системі політ.-прав., геополіт. та інституційних координат Грузії як незалежної д-ви. Головними у виникненні Г.-а. к. були політ, та етнічний чинники; для абхазької сторони мета полягала у створенні моноетнічної автономії, для грузинської — у відновленні політ, влади над нею. Початком війни з Абхазією стало введення грузинських збройних формувань на територію автономії 14.08.1992. Місцева гвардія Абхазії та нечисленні підрозділи міліції не змогли зчинити опір просуванню

грузинських збройних формувань, які досить легко заволоділи більшою частиною території Абхазії. 19.08.1992 грузинські війська взяли під повний контроль столицю автономії Сухумі, а згодом блокували Гудауту, де після падіння Сухумі знаходився абхазький уряд. Останні вогнища опору залишалися в районі Очимчири, становище абхазької сторони було критичним. Лідер Абхазії В. Ардзим-ба звернувся до уряду РФ із проханням виступити в ролі посередника, а також закликав рос. військових, дислокованих на території Абхазії, та Конфедерацію гірських народів надати військ, допомогу. У Москві розпочались консультації сторін конфлікту, 3.09.1992 керівники Грузії, Росії та Абхазії підписали підсумковий документ, у якому сторони зобов'язувалися зберігати територ. цілісність Грузії; усі збройні формування, що брали участь у конфлікті, повинні були припинити вогонь, грузинські війська мали бути виведені з районів бойових дій і з усієї території Абхазії. Із 15.09.1992 в Абхазії мала бути відновлена діяльність законних органів влади. Виконуючи умови Угоди, Грузія вивела важкі озброєння та переважну більшість військ із Гагри. Після цього 1.10.1992 абхазькі збройні формування, порушивши угоду про перемир'я, розпочали наступ на місто й 6.10.1992 оволоділи ним. До літа 1993 вони захопили всю півн. частину території Абхазії та вийшли на рос.-абхазький кордон. Після цього бойові дії було сконцентровано навколо найбільш важливих позицій: Сухумі, стратегічних комунікацій, рубежів на р. Гуміста в Очамчирському та Ткварчель-ському районах. Бойові дії набули позиційного характеру, жодна зі сторін не досягала вирішального успіху. 27.07.1993 сторони конфлікту за посередництвом Росії підписали в Сочі Угоду про припинення вогню в Абхазії та механізми контролю за її виконанням. Згідно з Угодою, сторони з 12.00 28.07.1993 відновлювали дотримання режиму припинення вогню; із 29.07.1993 почали функціонувати грузино-абхазько-росій-ські тимчасові контрольні групи з дотримання режиму припинення вогню. Була сформована об'єднана комісія з врегулювання конфлікту в Абхазії, до зони вводились міжнар. спостерігачі. Почалась поетапна демілітаризація зони конфлікту: грузинська сторона зобов'язалась вивести важку техніку та переважну частину своїх військ із Сухумі, абхазька сторона здавала свої важкі озброєння рос. військам.

Але коли грузинські війська були фактично роззброєні, почалась стрімка ескалація збройного протистояння, у якому грузинська сторона втрачала свої позиції. Частина важких озброєнь абхазької сторони, які мали бути здані на зберігання, залишились у розпорядженні її збройних формувань. 16.09.1993 вони розгорнули наступ на Сухумі із застосуванням бронетехніки й артилерії, зламали опір грузинських військ й оволоділи містом. Абхазькі сили розгорнули широкий наступ по всьому схід, фронту й 17-21.09.1993 вийшли на рубіж р. Гуміста. Відступ грузинських військ супроводжувався масовою втечею етнічного грузинського населення; заг. кількість біженців з Абхазії склала понад 200 тис. чол. Конфлікт увінчався військ, перемогою абхазької сторони, його результати були закріплені в переговорному процесі, який розпочався в Женеві 30.11.1993 під егідою *Організації Об'єднаних Націй.* 31.01.1994 *Рада Безпеки ООН* ухвалила рішення про розташування в зоні конфлікту місії спостерігачів ООН. Конфлікт завершився підписанням Московської угоди від 14.05.1994, якою, зокрема, підтверджувалось рішення Ради глав д-ав країн *Співдружності Незалежних Держав* розташувати вздовж р. Інгурі в Абхазії контингент миротворчих сил СНД, які складались із рос. військовослужбовців.

Г.М. Перепелиця

Група 77 (Сгоир ог77) заснована 15.06.1964 77 країнами «третього світу», що підписали відп. «Спільну декларацію». Хоча вона з часом збільшилась до 133 країн, але вирішено зберегти її істор. назву. Як найбільше угруповання країн, що розвиваються, представлене в *Організації Об'єднаних Націй,* Г. 77 ставить собі за мету просування колективних екон. інтересів слаборозви-нених країн, виступаючи зі спільною позицією в переговорах із розвиненими країнами. До 2000 — головним її органом вважались щорічні міністерські зустрічі, що відбувались напередодні засідань спец, установ системи ООН. Із 2000 вищі посадові особи країн-членів Г. 77 збираються перед новими сесіями *Генеральної Асамблеї ООН для* узгодження своїх позицій.

П.М. Ігнатьєв

Група РІО — регіональний механізм політ, діалогу країн Лат. Америки та Карибського басейну; створений 18.12.1986. Основу Г. Р. складають члени *Контадорської групи* та Групи підтримки Контадори — Аргентина, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Панама, Перу, Уругвай; у 1990 до них приєдналися Болівія, Еквадор, Парагвай, Чилі та по одному представнику від країн Центр. Америки й Карибського басейну, а в 2000 — Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Сальвадор. Головними напрямами діяльності Г. Р. було проголошено: сприяння встановленню демокр. держ. устрою на основі принципу поваги *суверенітету* д-ав, розширення співробітництва й політ, діалогу, узгодження позицій відносно міжнар. проблем, що становлять інтерес для всіх членів, покращення функціонування інтеграційних угруповань і процесів, дотримання власних підходів до регіональних проблем і конфліктів, заохочення ініціатив з покращення міжамер. відносин. В ухваленому 24.05.2003 Консенсусі Куско, док-ті,

який містить стратегічну програму діяльності Г. Р, її першорядними завданнями визначені: подолання бідності та відсталості, підтримка миру й безпеки в нових міжнар. умовах, захист і зміцнення демократії, створення системи вільної міжнар. торгівлі з рівними правами для всіх учасників, збереження культ, ідентичності в зовн. зв'язках.

Г. Р. не інституціоналізована; її орг-цією й координацією роботи та нарад займається Тимчасовий секретаріат, функціонування якого забезпечує країна, на території якої відбувається щорічна Нарада голів д-ав та урядів. Ця д-ва разом зі своєю попередницею й наступницею складають Трійку Г. Р., яка на високому рівні сприяє діяльності Тимчасового секретаріату. Актуальні питання обговорюють на щорічних нарадах мін. зак. справ. Декларації, ухвалені членами Г. Р, роблять особливий наголос на регіональних інтересах д-ав, що свідчить про прагнення членів Г. Р. обмежити вплив США в регіоні.

Н.М. Весела

Група трьох — субрегіональне інтеграційне угруповання; утворене 28.02.1989 на 5-й міжурядовій конференції країн Центр. Америки, *Європейського економічного співтовариства* й *Контадорської групи* в Сан-Педро-Сула (Гондурас), у ході якої президенти Венесуели, Колумбії та Мексики заявили про необхідність поглиблення екон. співробітництва, розпочатого в рамках Контадорської групи. 13.06.1994 у Картахені (Колумбія) було укладено Угоду про створення *зони вільної торгівлі,* головним елементом якої є положення про автоматичне щорічне зниження *митних тарифів* у торгівлі між трьома країнами з метою створення зони вільної торгівлі до 2005. Функції координуючого роботу Г. т. Тимчасового секретаріату протягом 2 років по черзі здійснюють представники кожної з країн-учасниць. За виконання конкретних інтеграційних завдань відповідають Групи високого рівня в різних галузях екон. співробітництва між трьома країнами (торгівлі, сфері науки й технології, енергетиці, телекомунікаціях, транспорті, фінанс. сфері тощо). Взаємозалежність країн Г. т. має асиметричний характер; незважаючи на зростання торг, потоків між країнами угруповання, суттєвим недоліком є нерівномірний їх розподіл, особливо помітним є відставання в розвитку торгівлі між Венесуелою та Колумбією. В офіц. заявах керівників трьох країн підкреслюється, що Г. т. є наступницею Контадорської групи, тобто механізмом політ, консультацій і координації; у Каракаській декларації 8.04.2001 наголошувалось на бажанні сторін активізувати роль Г. т. у вирішенні політ, питань в Центр, та Півд. Америці. Але на практиці політ, співробітництво має обмежений характер. Країни Центр. Америки, Карибського басейну й Андського співтовариства проявляють особливу зацікавленість до співробітництва з Г. т., вбачаючи в ній потенційний місток до ринку *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю,* членом якої є Мексика.

Н.М. Весела

Група ядерних постачальників («Лондонський клуб») — міждерж. механізм експортного контролю в ядерній сфері держав-постачаль-ниць ядерних технологій, обладнання та матеріалів, започаткований 1975. До Г. я. п. входять 34 д-ви (2003); Україна — з квітня 1996. Група здійснює контроль над експортом за двома списками — ядерних матеріалів та обладнання, матеріалів і технологій подвійного призначення. Формально Г. я. п. не входить до структури, що забезпечує виконання *Договору про нероз-повсюдження ядерної зброї 1968,* але її практ. діяльність тісно пов'язана з виконанням ДНЯЗ. Створення Групи спричинила обмеженість режиму експортного контролю в рамках ДНЯ З, зокрема неучасть у ньому Франції та проведення 1974 Індією вибуху ядерного пристрою, а також зростання привабливості ядерної енергетики, відтак, прогнозоване поширення формально мирних ядерних технологій. 1976 Г. я. п. опублікувала «Керівні принципи ядерного експорту», а держави-учасниці офіц. листами інформували Ген. директора *МАГАТЕпро* свої зобов'язання з дотримання узгоджених принципів експорту ядерних матеріалів, устаткування й технологій (т. зв. Лондонські керівні принципи ядерних трансфертів). 1992 Група поширила контроль на експорт устаткування й матеріалів подвійного призначення та відп. технологій, що застосовуються в ядерних програмах, і прийняла принцип всеосяжних міжнар. гарантій (уся ядерна діяльність д-ви має контролюватись МАТАТЕ) за основу режиму експортного контролю в ядерній сфері.

СП.Галака

Груша Іван (? - ?) — укр. військ, діяч і дипломат. За походженням православний шляхтич. Виконував важливі дип. доручення *Б. Хмельницького.* 2.09.1656 на аудієнції в трансільванського кн. Юрія II Ракоці задекларував вимогу про входження до Війська Запорозького зах.-укр. земель по Віслу, на що Ракоці погодився в разі виділення йому шведським королем Карлом X після розгрому Речі Посполитої Підляшшя, Побужжя та Кракова. 07.09.1656 разом із ген. осавулом /. *Ковалевським* підписав укладений на цих засадах *українсько-трансільванський союзний договір 1656* (ратифікований старшинською радою в жовтні того ж року). У липні 1657 на прохання шляхти й міщан Пінського повіту їздив до Пінська для приведення місцевого населення до присяги на вірність Б. Хмельницькому. За гетьманування /. *Виговського* — ген. ПИСар.

В.І.Головченко

ГрушевСБКИЙ Михайло Сергійович (17.09.1866, Холм — 25.11.1934, Кисловодськ, похований у Києві) — укр. вчений, громад.-політ. і держ. діяч. Походив з учительської родини. Закінчив Тифліську гімназію та істор.-філол. ф-т Київ, ун-ту, проф., академік. У дореволюційний час плідно займався наук, дослідженнями, усебічно обгрунтував істор. концепцію про особність розвитку, традицій, звичаїв, культури, мови укр. народу, про тисячолітній досвід нац. державотворення, що лягло в основу програмних побудов укр. політ, партій поч. XX ст., стало висхідними аргументами в розумінні сутності укр. питання та пошуку шляхів його розв'язання. У громад.-політ. житті займав помірковані позиції, належав до Товариства українських поступовців. Обраний у березні 1918 головою Центральної Ради, залишався на цьому посту до останнього дня її існування. Обгрунтував концепцію *Української революції 1917-20,* керував її втіленням у життя, відродженням нац. державності, у т. ч. й вибором її зовн.-політ, орієнтацій, першими дип. акціями. Визначаючи курс нац.-визв. рев-ції, Г. вважав, що українство має взяти якнайактивнішу участь у демокр. перетвореннях, розпочатих у Росії з поваленням самодержавства. У закріпленні респ.-демокр. ладу він вбачав гарантію повномасштабного розв'язання нац. питання, створення укр. державності. Тому сутність платформи Центральної Ради її голова оформив у вимогу широкої нац.-територ. автономії України у федерат, демокр. республіці Росія. Підтримана Українським нац. конгресом у квітні 1917, ця лінія послідовно втілювалась у трьох універсалах Центральної Ради, у вибу-дові стосунків із Росією. Цю лінію Г. відстоював на переговорах із делегацією Тимчасового уряду в червні 1917, на З'їзді народів у Києві у вересні 1917.

Проголошена 3-м Універсалом УНР виступила з ініціативою створення з нац.-держ. утворень, що виникли на теренах колишньої імперії, федерат, д-ви. Однак ці плани не були реалізовані, украй загострившись відносини з петроградським Раднаркомом. Вичерпати конфлікт мирними засобами не вдалось і в січні 1918 він переріс у війну між УНР і Радянською Росією. Хоча остання стверджувала, що це не втручання у внутр. справи УНР, а допомога трудящим регіону у встановленні влади Рад. Керівництво Центральної Ради дедалі більше переконувалось у необхідності зміни державницького статусу України — проголошення самостійності. Спонукали до того й інші міжнар. чинники: намагання країн *Антанти* встановити дип. відносини з УНР, хоча остання формально залишалась авт. складовою неіснуючої федерації, а також події в Брест-Литовському, де Німеччина й Австро-Угорщина, які вели вже переговори з РСФРР, вимагали, щоб Україна також набула повноцінного державницького статусу. Проголошення 4-м Універсалом України самостійною, ні від кого не залежною, суверенною д-вою відкрило можливості для підписання першого за всю історію світової війни мирного дог-ру. Г. був єдиним тогочасним політ, діячем, який зустрічався з членами укр. делегації, давав їм інструкції та поради, одержував регулярні звіти й інформацію. *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918* включав, саме за наполяганням Г, таємні протоколи про Холмщину та Під-ляшшя та про коронний край (Схід. Галичину, Півн. Буковину й Закарпаття). Разом із тим нові союзники відповіли відмовою на пропозиції голови Центральної Ради сформувати з військовополонених українців кілька дивізій для б-би з більшовиками, а натомість наполягли на введенні в Україну 20 нім. й австр. дивізій, що формально було зроблено на прохання уряду УНР.

Унаслідок конфлікту, що виник між Центральною Радою (яка не могла виконати екон. положень мирного дог-ру, зокрема збору та відправки хліба до Центральних держав) й окуп. властями (які почали діяти на власний розсуд), останні розігнали Центральну Раду, фактично здійснили військ, переворот і санкціонували прихід до влади гетьмана 77. *Скоропадського.* Надалі Г. значної ролі в політ, житті не відігравав. В еміграції користувався авторитетом серед керівників європ. д-ав, що допомогло у створенні ряду зарубіжних укр. наук, центрів, розгортанні дослідницької роботи. Повернувшись 1924 до УСРР, Г. був обраний академіком ВУАН і до смерті займався виключно наук. діяльністю.

В.Ф.Солдатежо

Грушко Ігор Олегович (19.10.1952, с. Кучиця Но-воград-Волинського р-ну Житомирської обл.) -укр. дипломат, перекладач, журналіст. У 1975 закінчив ф-т романо-германської філології Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; у 1998 — міжнар. дип. курси при Дип. академії МЗС РФ. 1975-77 і 1980-83 — військ, перекладач у Республіці Куба. 1977-80 — старший редактор; 1983-91 -редактор, старший редактор Держтелерадіо УРСР; 1991-94 — оглядач, зав. відділу газети «Голос України». 1994-99 — 1-й секр., радник Посольства України в РФ; 1999-2001 — в. о. начальника Управління інформації, нач. прес-служби, речник МЗС України; 2001-03 — радник-посланник посольства України в Аргентинській Республіці. Із 18.08.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Перу.

В.М. Матвієнко

ГуберСЬКИЙ Леонід Васильович (4.10.1941, Миргород, Полтавської обл.) — укр. науковець, філософ, громад.-політ, діяч. У 1961 закінчив Миргородський керамічний технікум, у 1969-філос. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р філос. наук (1992), професор (1989), академік НАН України (2003), чл.-кор. АПН України (1995). У1961 — інженер ТЕЦ цукрокомбінату в Харківській області. 1961-64 — служба у

Збройних силах СРСР. Із 1969 — у Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка (див. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка):* аспірант, асистент, ст. викладач, доцент, професор, зав. кафедри. 1976-78 — радник Центрального унту Республіки Куба. Із 1978 — заст. декана філос. ф-ту; із 1982 — проректор з міжнар. зв'язків; із 1988 — проректор з навч. роботи Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; із 1994 — проректор й одночасно дир. *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Г. — один із провідних вчених та організаторів науки й освіти в Україні (під його керівництвом захищено 7 докторських та 15 кандидатських дисертацій). Г. очолює наук.-метод, роботу в Україні з проблем підготовки фахівців для інозем. д-ав: під його керівництвом в Україні створено систему підготовки фахівців з міжнар. відносин для країн, що розвиваються, а також розроблено заг. Концепцію підготовки фахівців у сфері міжнар. Відносин для зарубіж. країн. Г. — чл. Громадської ради експертів із внутр.-політ. питань при Президентові України, Комітету з Державних премій України в галузі науки й техніки, Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, експертної ради Комітету ВР України у закорд. справах, наук, ради при МЗС України; віце-президент Товариства «Знання» України; заст. академіка-секретаря відділення історії, філософії та права НАН України; голова навч.-метод, комісії Міністерства освіти й науки України зі спеціальності «міжнародні відносини». Гол. редактор наук, вісників «Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин», чл. редакційних колегій журналів «Політика і час», «Пам'ять століть», «Трибуна», наук, збірників «Українсь-кий часопис міжнародного права», «Проблеми філософії» та ін. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999), IV ст. (2004), держ. нагородами Італії, Португалії, Болгарії; удостоєний звання «Заслужений працівник народної освіти України» (1997). Має дип. ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України.

Твори: автор понад 200 наук, праць з філос. питань між-нар. відносин та вищої школи, філософії політики та соц. філософії, у т. ч. 50 особистих та колективних монографій, підручників і навч. посібників, зокрема: «Духовне оновлення суспільства» (1980), «Матеріальне і духовне в соціальному розвитку» (1986), «Людина в сфері гуманітарного пізнання» (1998), «Філософія» (2000), «Людина і світ» (2001), «Культура. Ідеологія. Особистість» (2002), «Політологія» (2003), «Філософія політики» (у 6-ти т., 2002-03).

В.М. Матвієнко

ГубертусбурЗЬКИЙ ДОГОВІР 1763 підписаний 15.02.1763 в замку Губертусбург (Саксонія) між Пруссією з одного боку й Австрією та Саксонією — з іншого; один із договорів, що завершували *Семилітню війну 1756-63.* Згідно з дог-ром, Австрія відмовлялась від претензій на землі прус, короля, Сілезія остаточно була закріплена за Пруссією, Саксонії повертались володіння, окуповані на початку війни прус, королем Фрідріхом-Вільгельмом II. Сторони мали повернути одна одній захоплене майно та обмінятись військовополоненими, прус, король зобов'язався дотримуватись свободи віросповідання для католиків у Сілезії. У таємній статті дог-ру він обіцяв підтримку австр. ерцгерцогу Йосипу на виборах імператора. *в.м. Вдовенко*

Гувер (НООУЄГ) Герберт (10.08.1874, Вест-Бранч, шт. Айова - 20.10.1964, Нью-Йорк) — амер. гро-мад.-політ. і держ. діяч, 31-й Президент США (4.03.1929-4.03.1933). Нар. в сім'ї коваля-квакера, втративши батьків у 8-річному віці, виховувався родичами. Поєднуючи роботу з навчанням, закінчив геологічний ф-т Стенфордського ун-ту (1895). Працював гірничим інженером в Азії й Африці. Під час *Першої світової війни* очолював комісію з надання допомоги Бельгії й адміністрацію з продовольства; підтримував *В. Вільсона* щодо вступу США до *Ліги Націй;* 1921-28 — міністр торгівлі; переміг як кандидат Республіканської партії на президент. виборах 6.11.1928 з перевагою в 6 млн. голосів. Але «Велика депресія», що почалась з краху нью-йоркськ-кої біржі в жовтні 1929, спричинила крах курсу на адмін. оновлення політ, системи США й ускладнила їхнє міжнар. становище. У *зовнішній політиці* прагнув убезпечити свою країну від війни та згубної *гонки озброєнь,* поліпшити відносини з д-вами Лат. Америки й зруйнувати їхню недовіру до «колоса на Півночі» (до кінця його президентства було завершено виведення амер. військ із Нікарагуа та підготовлено евакуацію з Гаїті); на *Лондонській конференції 1930сп\льно* з Великою Британією й Францією досяг компромісу щодо верхньої межі тоннажу для крейсерів, есмінців і підводних човнів, але широкомасштабна ініціатива на Женевській конференції 1932 щодо повної заборони наступальної зброї та скорочення на третину нац. збройних сил залишилась без відповіді; 7.01.1932 підтвердив невизнання США япон. завоювань чи угод у Китаї, досягнутих насиллям. Гостро засуджував ядерне бомбардування Японії 1945, не схвалював *втручання США в Корейську війну 1950-53* і *війну в Індокитаї 1945-54.* 1946 за дорученням *Г. Трушена* об'їздив 25 країн Європи й Азії для вивчення продовольчої проблеми та можливості надання їм амер. допомоги, 1947 відвідав д-ви Лат. Америки; 1947-49 і 1953 очолював федер. комісії з реорганізації урядового апарату. *В.І.Головченко*

Гуджрал (СисУгаі) Індер Кумар (4.12.1919, Дже-лум, сучасний Пакистан) — інд. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Активний учасник нац.-визв. б-би, за що 1931 і 1942 був ув'язнений брит. колоніальною владою. 1964 обраний до парламенту від ІНК, близький соратник /. *Ганді* й посол у СРСР наприкінці 70-х

XX ст. У 80-і вийшов з ШК(І) і вступив до соціал. Джаната дал, на основі якої постав Національний (пізніше — Об'єднаний) фронт. 21.04.1997-19.03.1998 - прем'єр-міністр, 1989-90 і 1996-98 — мін. зак. справ Республіки Індія. Автор відомої доктрини Гуджрала, суть якої полягала в тому, що Індія є значно сильнішою за всіх своїх сусідів по піво-ву Індостан, а отже — може робити їм першою значні поступки для нормалізації відносин. Наслідками впровадження доктрини стали вигідне для Бангладеш розв'язання питання спірних водних ресурсів, а також надання Індією в односторонньому порядку торг, привілеїв усім країнам регіону. Ініціював політику «Погляду на Схід», зблизившись із країнами Півд.-Схід. Азії та здобувши для Індії статус партнера по діалогу країн *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).* *ПМ.Ігнатьєв*

Гудима Борис Миколайович (29.12.1941, с. Со-сновка Яковлевського р-ну Усурійської обл., РФ) — укр. професійний дипломат. У 1969 закінчив ф-т романо-германської філології, а в 1982 — юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; у 1983 — курси вдосконалення керівних дип. кадрів при Дип. академії МЗС СРСР. 1975-80 — співробітник *Міжнародної організації праці;* 1980-82 — 2-й секр. Ген. секретаріату МЗС України; 1984-89 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1989-93 — 1-й секр., радник відділу міжнар. екон. орг-цій МЗС України; 1993-94 — нач. Управління міжнар. орг-цій, чл. Колегії МЗС України; 1994-96 — заст. Постійного представника України при ООН. 1996-98 — заст. мін. зак. справ України. 1998 — березень 2000 — представник України при *Європейських співтовариствах.* У березні 2000 — квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в листопаді 2000 — квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом, у вересні 2000 - квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сан-Марино за сумісництвом, а також у січні — квітні 2004 — Постійний представник України при *Продовольчій і сільськогосподарській організації ООН (ФАО).*
В.М. Матвієнко

ГуляниЦЬКИЙ Григорій (? - 1675) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із волинської шляхти. 1649 і в серпні 1654 був у посольствах до моск. царя, якому відмовився присягнути на вірність; 1656-59 — полковник ніжинський, рішуче обстоював самостійницьку позицію /. *Виговського,*
взявши активну участь 1657-58 у придушенні антидерж. заколоту Я. Барабаша й М. Пушкаря. 1659 як наказний гетьман на Сіверщині протягом 3 місяців обороняв Конотоп від переважаючих сил моск. війська. Після усунення І. Виговського від влади був позбавлений полковництва, згодом перейшов на службу до *Ю. Хмельницького;* разом із *С. Богдановичем-За-рудним* був ініціатором укладення *Слободищен-ського трактату 1660.* За гетьманування *П. Тетері* кілька разів призначався в посольство до Варшави, 1663-64 у складі укр.-польського війська взяв участь у поході на Лівобережну Україну з метою її звільнення від моск. окупації, але в 1664 заарештований поляками й без суду ув'язнений у фортецю Мальборк, у якій просидів 3 роки. Звільнившись у 1667, приєднався до гетьмана *П. Дорошенка,* із 1675 — у реєстровому козацтві Речі Посполитої в Білій ЦерКВІ. *В.І.Сергійчук*

Гуманітарна інтервенція — збройне втручання д-ви або групи д-ав у внутр. справи іншої д-ви з метою зупинити або відвернути великомасштабні, серйозні порушення основних прав людини й *міжнародного гуманітарного права,* що провадиться без мандата *Ради Безпеки ООН* та без дозволу законного уряду країни, на території якої здійснюється інтервенція. Концепція Г. і. містить колізію між принципом захисту прав людини та принципом невтручання у внутр. справи суверенних д-ав. Сучас. міжнародне право визнає можливість надання гуманітарної допомоги, але не вважає застосування сили відп. способом контролю або забезпечення дотримання прав людини. Згідно зі *Статутом ООН,* за відсутності санкції РБ ООН, д-ва або група д-ав можуть використовувати силу, лише реалізуючи право на індивід, або колективну оборону (ст. 51). Водночас, згідно з Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949, існує індивід, і колективне зобов'язання «дотримуватися самим і примушувати дотримуватися інших» норм міжнар. гуманітарного права щодо захисту основних прав людини (ст. 1); але конвенції не визначають, якими мають бути заходи, спрямовані на запобігання порушенням міжнар. гуманітарного права. Заг.-прийнятого визнання терміна «гуманітарна інтервенція» не вироблено; окремі д-ви виходять із того, що він одержав досить широке визнання та склався як звичай у міжнар. праві.
М.С. Каменецький

Гумас (Соитаз) Панайотіс (1942, Афіни) — грец. дипломат. 1973-75 закінчив ф-ти економіки й права Мюнхенського ун-ту та школу поглибленого вивчення міжнар. відносин Ун-ту Дж. Гоп-кінса у Вашингтоні, магістр з міжнар. відносин. 1975-77 — працівник МЗС Грецької Республіки; 1977-81 — урядовець посольства Греції в Ірландії й на Кіпрі; 1988-93 — заст. глави представництва Грецької

Республіки в Бонні; 1993-96 — заст. начальника Управління міжнар. орг-цій МЗС Грецької Республіки; 1996-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Республіці Білорусь. 2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки
В Україні. *Р.Л. Кривонос*

ГуменЮК Борис Іванович (18.06.1953, смт. Муровані Курилівці Вінницької обл.) — укр. професійний дипломат, науковець. У 1976 закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р істор. наук (1994), професор (1995). 1979-94 — асистент, доцент, заст. декана ф-ту міжнар. відносин та міжнар. права, заст. директора, проф. Ін-ту міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Із лютого 1995 — зав. кафедри міжнар. орг-цій та дип. служби Ін-ту міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Із 1996 — ректор Дип. академії України при МЗС України, чл. Колегії МЗС України. Указом Президента України від 29.09.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр.
Твори: «Горизонти «третього світу» (1990); «Між минулим і майбутнім» (1991); «Основи дипломатичної і консульської служби» (1998); «Сучасна дипломатична служба» (у співавторстві, 2001). *В.М. Матвієнко*

Гуммерус (Оиштепв) Герман Грегоріус (24.12.1877, Петербург - 18.07.1948, Гельсінкі) — фінський громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї інженера. Закінчив істор.-філол. ф-т Гельсінського ун-ту (1900). 1900-10 — викладач історії (досліджував давньоримську економіку та соц. структуру), 1910-18 — доцент римської історії в Гельсінському ун-ті (1910 здобув наук, ступінь д-ра філософії). Свою політ, кар'єру розпочав як поміркований соціал-демократ, був чл. правління Шведського робітничого союзу Фінляндії, але після 1907 перейшов до Партії активного опору («активістів»), що боролась за політ, незалежність Фінляндії. 1904 відбував 5-міс. ув'язнення в Петропавлівській фортеці; 1905-07
редагував і видавав журнал «Фрамтид» («Майбутнє»). Під час *Першої світової війни* перебував у Стокгольмі, де представляв рух фінських добровольців-єгерів. 1916-18 — чл. делегації за звільнення Фінляндії в «Союзі поневолених Росією народів», де активно сприяв встановленню укр.-фінських контактів на рівні визв. рухів; наприкінці листопада 1917 ініціював перед щойнообраним головою фінського уряду П.Е. Свінхувудом та відповідальним за зовн. політику К. Енкелем постановку питання про налагодження дип. відносин з УНР. Після здобуття Фінляндією незалежності перебував на дип. службі: у 1-й пол. 1918 — радник дип. місії Фінляндії у Швеції; у липні 1918 — лютому 1919 — голова (повірений у справах) фінського посольства в Києві; 1919-25 — повірений у справах, згодом посланник Фінляндії в Італії. Після 1925 повернувся на викладацьку роботу: працював доцентом, згодом проф. всесвітньої історії Гельсінського ун-ту.
Твори: «Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві» (1934). *В.М. Матвієнко*

Гун Циньван (1835 - 1898) — китайський держ. діяч, дипломат, принц. Здійснював політику сприяння проникненню європ. д-ав у Цінську імп., підписав кабальні для Китаю *Пекінські угоди 1860.* У 1861 здійснив держ. переворот і став фактичним главою д-ви, а також керівником Цзунліяміню (канцелярії з іноозем. справ). Узяв активну участь в укладенні торг, дог-ру 1871 з Японією, *Чифуської конвенції 1876, Петербурзького договору 1881.* У 1884 у зв'язку з поразкою китайських військ у Півн. В'єтнамі у війні з Францією був позбавлений усіх посад. 1894-98 — голова канцелярії з іноозем. справ й адміралтейства, керував бойовими операціями в *китайсько-японській війні 1894-95;* після поразки в ній знову був
ПОЗбаВЛеНИЙ ВЛаДИ. *В.І.Головченко*

Гур'ЯНОВ Леонід Миколайович (20.05.1945, с. Ключищі Верхньо-Услонського р-ну Татарської АРСР, РФ) — укр. дипломат, перекладач. У 1969 закінчив ф-т іноозем. мов Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, у 1988 — курси вдосконалення керівних дип. кадрів при Дип. академії МЗС СРСР. 1967-68 — перекладач групи спеціалістів уДургапурі (Індія); 1969-71 — військ, перекладач у Нігерії. 1972-77 — аташе, 3-й, 2-й секр. коне, відділу, 2-й секр. протокольного відділу МЗС УРСР; 1978-82 — співробітник Секретаріату ООН; 1982-92 — 1-й секр., радник, в. о. начальника відділу кадрів МЗС України; 1993-95 — нач. Управління кадрів, чл. Колегії МЗС України. У листопаді 1995 — листопаді 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Пів-денно-Африканській Республіці, одночасно в жовтні 1998 — листопаді 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мозамбік за сумісництвом. У 2000 — березні 2002 — посол з особливих доручень, нач. 6-го територ. управління (Бл., Сер. Схід та Африка) МЗС України. Із квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, одночасно з жовтня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Султанаті Оман та Єменській Республіці за сумісництвом.
В.М. Матвієнко

Гусак (Никак) Густав (10.01.1913, с. Дубравка поблизу Братислави - 18.11.1991, Братислава) — чехословацький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї робітника. Закінчив юрид. ф-т Братиславського ун-ту (1937). Із 1933 — чл. Компартії Чехословаччини (КПЧ). За участь у нелегальній комуніст, діяльності 1938 був уперше заарештований, вдруге перебував в ув'язненні за режиму *Й. Tico* 1940-43. Із 1943 — заст. голови компартії Словаччини; у серпні-жовтні 1944 — один із керівників Словацького нац. повстання. Із 1945 — чл. ЦК КПЧ, депутат Національних зборів і водночас голова Корпусу уповноважених (уряду) Словаччини, 1950-51 — зав. відділу Компартії Словаччини (КПС). У лютому 1951 був утретє заарештований та ув'язнений за обвинуваченням удерж, зраді та бурж. націоналізмі, амністований у травні 1960. У 1963 політично реабілітований і поновлений у КПЧ, працював наук, співробітником Ін-ту держави і права Словацької академії наук, захистив кандидатську дисертацію з історії «Словацьке національне повстання». Із квітня 1968 — заст. Прем'єр-міністра ЧССР, належав до поміркованого крила реформаторів *«Празької весни»,* тому після рад. вторгнення в Чехословаччину став 1-м секр. ЦК КПС, а 17.04.1969 обраний 1-м секр. ЦК КПЧ (з 1971 до 1987 — генеральним), водночас 1975-89 — Президент ЧССР. Наполегливо здійснював програму «нормалізації», що передбачала повернення до неосталі-ністських методів управління; не сприйняв гор-бачовської «перебудови». У лютому 1990 виключений З КПЧ. *ВЛ.Головченко*

ГУУАМ — регіональне об'єднання України, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова та Республіки Узбекистан. В основі утворення цієї форми співробітництва лежить збіг позицій країн з багатьох питань сучас. *міжнародних відносин.* Заснування консультативного форуму ГУАМ у складі 4 країн (Грузії, України, Азербайджану, Молдови) відбулось 10.10.1997 в Страсбурзі в ході саміту *Ради Європи,* під час якого було схвалено Спільне комюніке глав д-ав України, Грузії, Азербайджану й Молдови. У ньому була підкреслена необхідність розвитку чотиристороннього співробітництва для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на основі принципів поваги *суверенітету,* територ. цілісності, непорушності кордонів д-ав, демократії, верховенства закону й поваги прав людини. Страсбурзьке комюніке формально закріпило поступове політ, зближення та практ. поглиблення співробітництва між країнами в багатьох галузях як на міжнар. арені, так й у двосторонніх відносинах.

Найвищим органом об'єднання ГУУАМ є щорічна зустріч глав д-ав країн-учасниць; виконавчим — Рада міністрів закорд. справ країн ГУУАМ. Робочим органом є Комітет нац. координаторів (КНК ГУУАМ), до складу якого входять координатори — по одному від кожної країни-учасниці. Інформ. офіс ГУУАМ розташований у Києві. Координацію співробітництва між країнами ГУУАМ на галузевому рівні покладено на 8 робочих груп — з питань енергетики, транспорту, з торг.-екон. питань, з питань інформатики й телекомунікацій, культури, науки та освіти, туризму, б-би з тероризмом, організованою злочинністю й розповсюдженням наркотиків.

Пріоритетні напрями співробітництва в ГУУАМ визначені Ялтинською хартією ГУУАМ: поглиблення торг.-екон. зв'язків між д-вами ГУУАМ; розвиток інфраструктури трансп. коридорів з відп. гармонізацією прав, та інституційних засад цієї сфери, уніфікацією митних і тарифних норм із наближенням їх до світових стандартів; енергетична безпека; б-ба з *тероризмом міжнародним,* організованою злочинністю, нелегальною міграцією та незаконним обігом наркотиків.

Міжнар.-прав, док-ти, прийняті в рамках ГУУАМ: Ялтинська хартія ГУУАМ (7.06.2001); Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з коне, питань (7.06.2001); Положення про Раду міністрів закорд. Справ країн ГУУАМ; Угода про створення зони вільної торгівлі між країнами-учасницями ГУУАМ; Тимчасове положення про Інформ. офіс ГУУАМ в Києві; Рішення глав держав-учасниць про статус спостерігачів у діяльності ГУУАМ; Угода про співробітництво між урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері б-би з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів; док-ти про співробітництво в окремих галуЗЯХ. *А.Г. Гуменюк*

Гюнтер (СііпіНег) Христіан Ернст(1885 - 1966) — шведський дипломат. На дип. службі з 1925. 1930 — радник МЗС Швеції; 1931-34 — посланник Швеції в Аргентині й одночасно — в Чилі, Уругваї та Парагваї; 1934-37 — постійний секр. МЗС; 1938-39 і 1945-49 — посланник Швеції в Норвегії. 1939-45 — мін. зак. справ Швеції, мав значний вплив на формування нейтралістського зовн.-політ, курсу країни під час *Другої світової війни;* 1949-51 — посланник Швеції Віталії. *РЛ.Кривонос*

Ґ

Ґалаґан Микола Михайлович (1882, с. Требу-хів Остерського повіту Чернігівської губернії — бл. 1945, Київ) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Походив із відомого козацько-старшинського роду. Закінчив природничий ф-т Київ, ун-ту ім. Св. Володимира (1908). 1903-04 — пропагандист і чл. Київської громади РУП, активіст і секретар Головного к-ту Української с.-д. «Спілки». Із березня 1917 — активіст УСДРП, чл. Центральної Ради, Малої ради і Всеукраїнської ради військ, делегатів. У грудні 1917 — січні 1918 — голова делегації Генерального секретаріату УНР на Дон і Кубань, представник Центральної Ради при урядах Півд.-Схід. Союзу, Дону й Закавказзя. 5.04.1918 призначений послом УНР у Румунії (не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з гетьманським переворотом). У травні — листопаді 1918 — дир. Департаменту Мін-ва народного здоров'я Української Держави, взяв активну участь у підготовці антигетьмансь-кого повстання. 14.12-26.12.1918 — комісар Рев.-військ. к-ту відновленої УНР, із січня 1919 — голова Надзвичайної дип. місії УНР в Угорщині. Із серпня 1920 — в еміграції у Відні, потім — у Празі, де був чл. управи Укр. громад, к-ту, організатором і головою Укр. громад, видавничого фонду, викладав в Укр. вільному ун-ті. На поч. травня 1945 заарештований органами Смерш і вивезений до Києва, помер у Лук'янівській в'язниці.

Твори: «З моїх споминів» (1930).

В.М. Матвієнко

Ґібралтарська протока між півд. частиною Піренейського піво-ва та півн.-зах. узбережжям Африки; відділяє Європу від Африки та, відповідно, Іспанію від Марокко. Це єдиний мор. шлях, який з'єднує Середземне море з Атлантичним океаном. Довжина Ґ. п. становить 58 км (36 мор. миль), ширина в найвужчому місці — 13 км (8 мор. миль). Ширина зах. частини протоки сягає 43 км (27 мор. миль), а східної — до 23 км (14 мор. миль). Відповідно значні ділянки протоки перекриті *територіальними водами* Іспанії та Марокко. Глибина на фарватері — 53-1181 м. Міжнар.-прав. режим Ґ. п. визначається на основі частини ПІ «Протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства» *Конвенції ООН з морського права 1982*. Згідно з нею, Ґ. п. належить до категорії проток, які використовуються для між-нар. судноплавства між одним районом *відкритого моря* або *виключної економічної зони* та іншим районом відкритого моря або виключної екон. зони. Протока відкрита для цивільних суден, військ, кораблів, цивільних і держ. літальних апаратів усіх д-ав без будь-якої дискримінації; у ній діє право транзитного проходу, який повинен здійснюватись із додержанням *норм міжнародного права* (ст. 38-43 Конвенції 1982) та законів і правил д-ав, які межують із протокою. Останні зобов'язані не перешкоджати транзитному проходові, відп. чином повідомляти про будь-яку відому їм небезпеку для судноплавства у протоці або прольоту над нею; вони мають право визначати мор. коридори та схеми розподілу руху для судноплавства в протоці, коли це необхідно для сприяння безпечному проходу суден. Ґ. п. поділяється на три розмежувальні зони — Північну (при виході із Середземного моря), Середню (зону безпеки) та Південну (при виході до Атлантичного океану). Щорічно протокою проходить до 150 тис. суден.

В.С. Ржевська

Б

Даладьє (Оаіасііег) Едуард (18.06.1884, Кар-пантра, департамент Воклюз, Франція — 10.10.1970, Париж) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. 1919-40 — депутат парламенту від Партії радикалів і радикал-соціалістів; 1924-25 — міністр колоній; 1930-31 — міністр громад, робіт; 1933 і 1934 — Прем'єр-міністр Франції, одночасно 1932-32 — військ, міністр, 1934 — мін. зак. справ. 1935 уклав із комуністами й соціалістами пакт про створення Народного фронту, 1938-40 — нац. оборони. У 1936-37 — заст. прем'єр-міністра й міністра нац. оборони *Л. Блюма;* 1938-40 — Прем'єр-міністр і військ, міністр Франції, водночас 1939-40 — мін. зак. справ. Провадив політику «умиротворення» нацистської Німеччини; брав активну участь у підготовці й підписанні *Мюнхенської угоди 1938.* Прибічник затягування *Московських*

переговорів Великої Британії, СРСР і Франції 1939, прагнув зіштовхнути Радянський Союз із нацистською Німеччиною. Оголосивши 3.09.1939 війну Німеччині, провадив т. зв. *«дивну війну»,* що закінчилась окупацією більшої частини франц. території та ганебною капітуляцією Франції 22.06.1940. Зробив спробу формування у франц. Півн. Африці антигітлерівського «уряду у вигнанні», але був заарештований за наказом *Віші уряду,* 1943 депортований до Німеччини. Визволений військами союзників 1945. 1946 — чл. Установчих зборів, 1946-58 — депутат Національних зборів, 1947-54 очолював Об'єднання лівих республіканців, 1956-58 — лідер фракції радикалів й радикал-соціалістів у Нац. зборах, 1957-58 — голова партії радикалів. Виступав проти колоніальних воєн Франції й створення Європ. оборонного співтовариства; протестував проти запровадження *ПІ. де Голлем* конституції 5-ї Республіки. У 1958 відійшов від ПОЛІТ. ДІЯЛЬНОСТІ. *Р.А. Кривонос*

Далекосхідна республіка (ДСР) — буферне держ. утворення в Схід. Сибіру та на Дал. Сході в 1920-22; створене з метою запобігти збройному конфлікту між РСФРР та Японією під час япон. окупації рос. Дал. Сходу. Радянська Росія фактично перебувала в стані *війни* з країнами *Антанти,* США та Японією через розпочату останніми влітку 1918 військ, інтервенцію. Після відмови япон. уряду в лютому 1920 розпочати мирні переговори рос. уряд прийняв рішення про створення буферної бурж.-демокр. республіки, у якій керівну роль відігравала б більшовицька партія. ДСР проголошена 6.04.1920 у Верхньоудинську (сучасний Улан-Уде) на Установчому з'їзді Забайкалля, який оголосив амністію офіцерам та солдатам білих армій на Дал. Сході, скасував смертну кару та ввів демокр. свободи. Формально до території ДСР (із столицею у Верхньоудинську) входили Прибайкалля, Забайкалля, Амурська області, Примор'я, Камчатка, Півн. Сахалін. З'їзд також закликав інозем. д-ви визнати ДСР, 14.05.1920 це зробив Раднарком РСФРР. Було утворено уряд ДСР на чолі з О.М. Краснощоковим, але реальним керівним центром стало створене в березні 1920 Далекосхідне бюро ЦК РКП(б). У травні 1920 розпочались переговори про *перемир'я* між Японією та ДСР, які завершились підписанням угоди 15.07.1920. Японія де-факто визнавала ДСР та розпочинала виведення своїх військ із Забайкалля; ДСР зобов'язувалась не запроваджувати комуніст, режим і не допускати війська РСФРР на свою територію. Після виведення в жовтні 1920 япон. військ із Забайкалля на цій території було встановлено контроль з боку уряду ДСР, а 25.10.1921 в Читу було перенесено столицю республіки. 26.08.1921 вДайрені (сучасний Далянь, КНР) відкрилась конференція представників Японії та ДСР для врегулювання спірних питань по всьому комплексу двосторонніх відносин; одночасно уряд ДСР вдався до ряду кроків для встановлення відносин із Китаєм та врегулювання прикордонних питань, зокрема щодо Китайської Східної залізниці (КСЗ). Напередодні скликання *Вашингтонської конференції 1921-22* уряд ДСР виступив із вимогою про участь у ній своїх представників. ДСР активно включилася в дип. б-бу для врегулювання міждерж. відносин у Тихоокеанському регіоні. Делегація ДСР прибула до Вашингтона 3.12.1921; формально вона не брала участі в конференції, але її представники були прийняті держсекретарем США *Ч. Юзом* та керівництвом сенатського комітету закорд. справ. Обговорення «російського питання» відбувалось 21-24.01.1922 без участі рос. представників. США бажали використати ДСР для стримування япон. експансіонізму й тому виступили за підтримку рос. прав у регіоні. Окупація япон. військами рос. Дал. Сходу була засуджена іншими *великими державами,* і Японія була змушена зобов'язатися вивести війська. Стосовно КСЗ конференція прийняла рішення про збереження прав власності Росії та необхідність її повернення під рос. юрисдикцію. 24.06.1922 Японія заявила, що виведе війська з Примор'я до 25.10.1922; це рішення було виконане у встановлений термін. Того ж дня армія ДСР вступила до Владивостока. Япон. окупація завершилась, т. ч. була виконана й функція буферної д-ви. 14.11.1922 Народні збори ДСР звернулись до Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) із проханням про возз'єднання з РСФРР, і 15.11.1922 ВЦВК проголосив територію ДСР невід'ємною частиною РСФРР. *В.Ю. Константинов*

Даллес (Оаііев) Джон Фостер (25.02.1888, Вашингтон - 24.05.1959, Вашингтон) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Прінстонський ун-т, стипендіат Сорбонни (1908-09). 1907 — секр. делегації США на 2-й Гаазькій конференції миру; 1917 — спец, представник держдепартаменту США в Центр. Америці; 1919-20 — юрид. радник делегації США на *Паризькій мирній конференції 1919-20,* чл. Комісії з репарацій і Верховної екон. ради; 1924 брав участь у складанні *Дауеса плану;* 1927 — голова екон. місії США в Польщі; 1933 — спостерігач від США на *Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34* та Лондонській екон. конференції; 1938 — спец, представник Президента США на Дал. Сході. 1944-50 — головний зовн.-політ, експерт Республіканської партії США, чл. делегацій США на *Сан-Франциськіп конференції 1945,* сесіях *Генеральної Асамблеї* 007/(1946-48, 1950); радник держсекретаря США на сесіях *Ради міністрів закордонних справ* (1945, 1947, 1949). Брав участь у розробці *Маршалла плану* та створенні *НАТО;* 1950 і 1952 — консультант держсекретаря США, водночас 1950-51 —спец. представник Президента США в ранзі посла, вів переговори про укладення *Сан-Франциського мирного договору 1951* й військ, угод з Австралією, Новою Зеландією, Філіппінами та Японією. 1953-59 — *державний секретар*

США; у січні — квітні 1959 — спец, консультант при Президентові США. Відомий як один із прибічників політики *«Холодної війни»* в уряді *Д. Ей-зенхауера;* та співавтор *Ейзенхауера — Даллеса доктрини.* РА. *Кривонос*

Данило Галицький (1201, Галич - 1264, Холм) — князь волинський і галицький, старший син *Романа Мстиславина* та його 2-ї дружини Анни. 1-й раз одружений (1219) із дочкою Мстислава Мстиславича Удатного Анною, 2-й — із литовською княжною, сестрою Товти-віла. По смерті *Романа* (1205) проти його вдови й синів — Д. Г. і *Василька (Василія) Романовича* -повстало галицьке боярство, що чинило опір об'єднавчим, державотворчим заходам влади. Рюрик Ростиславич київський разом із чернігівськими Ольговичами пішов на Галицьку землю (1205), та біля валів Галича був розбитий народним ополченням. Улітку 1206 галицькі бояри закликали на княжіння чернігівських князів Ігоревичів: Володимира, Романа та Святослава. Анна із синами подалась до Володимира-Волинського, далі до краківського кн. Лешека Білого, який відіслав Д. Г. до угорського короля Андрія II з приводу виконання умов угоди між ними про розподіл сфер впливу в Галицько-Волинській Русі. 1211 галицькі бояри повстали проти Ігоревичів і з угорською допомогою скинули їх. У вересні 1211 бояри посадили Д. Г. на княжіння в Галичі, проте незабаром вигнали його. Д. Г. змушений був повернутися до Угорщини. 1214 Андрій II і Лешек уклали в Спіші угоду про розподіл Галицької землі: Угорщині дісталась більша частина з Галичем, Польщі -менша з Перемишлем; тоді ж Андрій II заволодів Галичем. Король посадив у Галичі свого сина Ко-ломана, а Лешек захопив ще й частину Волині. Із допомогою матері Д. Г. добився від Лешека для себе з братом волинських міст Тихомля й Перемишля, 1214 або 1215 Д. Г. і Василько сіли у Володимирі-Волинському. 1219 в Галичі, вигнавши звідти угрів, вокняжився Мстислав Мстиславич Удатний; поріднившись із ним, Д. Г. розпочав об'єднання Волині. Він вигнав поляків із Зах. Волині (1222 уклав мир із Лешеком), допоміг Мстиславу відстояти Галицьке князівство від угрів і поляків. Д. Г. взяв участь у битві з монголами на Калці в 1223, показавши себе хоробрим воїном і вмілим полководцем; був там поранений. 1227-28 Д. Г. і Василько оволоділи Луцьком, Пересопницею та Чорто-рийськом; їх разом із Берестям Д. Г. віддав братові Василько. По смерті Мстислава (1228) Д. Г. почав відновлювати свою владу в Галицькій землі. 1230 — галицьке віче закликало його зійти на стіл і він вигнав із міста угорського королевича Андрія, якому Мстислав перед смертю за намовою бояр передав Галич. Боярство продовжувало протистояти Д. Г, спираючись на допомогу Угорщини та протиставляючи йому спочатку Олександра Всеволодича белзького, далі Ростислава Михайловича чернігівського. 1234 Д. Г. переміг Олександра, але 1235 разом із союзником Володимиром Рюриковичем київським був розбитий біля Торческа найнятими Михайлом Всеволодичем половцями. 1238, вигнавши Ростислава, Д. Г. вокняжився в Галичі й відновив на час Галицько-Волинське князівство свого батька Романа. Навесні 1238 відібрав у добжиньських рицарів волинське місто Дорогичин. Цілісність відновленого Д. Г. князівства порушилась після навали орд Батия (1241), бояри знову збунтувались і закликали в князі Ростислава Михайловича. У битві поблизу Ярослава влітку 1245 Д. Г. завдав вирішальної поразки Ростиславу, підтримуваному галицьким боярством, угорським і польським військами. Остаточно зломивши опір боярства, налагодивши стосунки з Угорщиною та Польщею, Д. Г. зробив Галицько-Волинське князівство сильним і багатим. Він відновив зруйновані монголами міста, звів нові могутні фортеці, серед яких Кременець і Холм, поставив перед собою завдання об'єднати Русь для відсічі Орді й уклав союз із володимиро-суздальським кн. Андрієм Ярославичем. Але 1252 Андрій був змушений тікати до Швеції від навали посланої із Сараю «Неврюєвої раті». Позбавившись єдиного союзника на Русі, Д. Г. сам виступив проти Орди, 1252-58 неодноразово воював із монгольським воєначальником Курем-сою та перемагав його. Із метою одержання допомоги від Заходу, Д. Г. вступив у переговори з папською курією (див. *Галицько-папські переговори сер. XIII ст.)* і 1253 прийняв королівську корону в Дорогичині від посла папи Інокентія IV, який декларував хрестовий похід проти монголів. Але похід не відбувся, і Д. Г. не впустив
до свого князівства католицьких місіонерів, після чого відносини з курією обірвались. Д. Г. мав великий авторитет на Русі та в Європі, брав участь у війні за австр. престол 1252-53; посадивши у Відні свого сина Романа, здійснював успішні походи на Чехію та Польщу, Литву й землю ятвягів, неодноразово виступав арбітром у міжусобицях польських і литовських князів. Проте 1258 з Орди на місце Куремси прислали Бурундая з величезним військом, Д. Г. довелось підкоритися та зруйнувати укріплення майже всіх галицьких і ВОЛИНСЬКИХ МІСТ. *М.Ф. Котляр*

Дансько-ІСЛандська унія — об'єднання Данії та Ісландії 1918-44; створена як особиста *унія.* За дансько-ісландським дог-ром про унію та союз, підписаним 30.11.1918 в Амалієнборзі терміном на 25 років, Данія визнавала незалежність Ісландії (яка перебувала під владою данської корони з 1380). Зовн.-політ. діяльність Ісландії здійснювалась виключно через МЗС Данії, дія міжнар. угод, підписаних Данією, поширювалась і на Ісландію після їх ухвалення ісландським парламентом. Договір зафіксував постійний *нейтралітет* Ісландії. Згідно з додатковими протоколами дог-ру, унія встановлювалась до 1940; у разі, якщо протягом наступних 3-х років не буде досягнуто згоди щодо її подовження, питання про розірвання унії виносилось на плебісцит в Ісландії, результати якого мало затвердити парламенти обох д-ав. Після

окупації Данії нацистською Німеччиною 13.04.1940 Ісландія заявила про самостійне ведення зовн. політики, а в травні 1941 її парламент прийняв рішення про відмову подовжити унію після того, як 1.01.1944 дансько-ісландський договір припинив дію. 20-23.05.1944 в Ісландії було проведено референдум, на якому 97,35% тих, хто взяли участь, висловились за розірвання унії. 17.06.1944 рішення референдуму було затверджено ісландським парламентом, а країну проголошено республікою.
В.Ю. Константинов

Дансько-НОрвезька унія — об'єднання Данії та Норвегії під владою данських королів. Оформилось 1380 як тимчасова династична *унія,* що була перетворена на постійну *Кальмарською унією 1397.* Після поразки, якої Данія, що перебувала в союзі з наполеонівською Францією, зазнала у війні 1814 від Швеції, учасниці *анти-французької коаліції,* унію було ліквідовано. За дансько-шведським Кільським мирним дог-ром (14.01.1814) Норвегія переходила під владу Швеції (див. *Шведсько-норвезька унія).*
В.Ю. Константинов

Дауд-хан (Оаікі-кпап) Мохаммад (18.07.1909, Кабул — 27.04.1978, Кабул) — афган. держ. діяч, двоюрідний брат короля М. Захір-шаха. 1932 призначений «головним генералом», 1939-47 — військ, командиром кількох провінцій, столичного гарнізону, водночас 1946-48 — міністр оборони Афганістану. 1948-49 — посол Афганістану у Франції; 1949-53 — міністр внутр. справ, водночас відповідав за міжплемінні відносини; не визнавав лінії проходження афгано-пакистанського кордону *(«Дюранда лінії»)* та наполягав на наданні права на самовизначення пакистанським територіям, населеним пуштунськими племенами. 7.09.1953-10.03.1963 — Прем'єр-міністр Афганістану, у рамках політики «керованої економіки» здійснив низку модернізаційних реформ, спрямованих на утвердження держ. капіталізму; на міжнар. арені проводив *неприєднання політику;* в умовах екон. *блокади* з боку Пакистану 1955 уклав із СРСР угоду про транзит; 1961 розірвав дип. відносини з Пакистаном і був змушений піти у відставку під тиском консервативних сил. 17.07.1973 за допомогою армійських офіцерів, що пройшли навчання в СРСР, здійснив безкровний держ. переворот і скасував монархію. 17.07.1973-27.04.1978 — Президент Республіки Афганістан. Дещо поліпшив становище дрібних підприємців, службовців і робітників; сприяв розвиткові освіти; проголосив проведення агр. реформи (поміщицьке землеволодіння обмежувалося 20 га поливних угідь); намагався диверсифікувати зовн. політику країни шляхом налагодження тіснішого співробітництва з Іраном, Туреччиною, Саудівською Аравією, Югославією й КНР; на Лоя Джиргі в січні 1977 дістав підтвердження президентських повноважень і нову конституцію країни з широкими повноваженнями глави д-ви. Загинув під час військ, перевороту, здійсненого офіцерами-прихильниками марксистської Народно-демократичної Партії. *В.І. Головченко*

Дауеса План — пропозиція щодо забезпечення платоспроможності Німеччини по репараційних виплатах (див. *Версальський мирний договір 1919)* шляхом відновлення її економіки, посилення її експортних можливостей та стабілізації валюти. Підготований міжнар. комітетом експертів на
чолі з директором чиказького банку Ч. Дауесом план був реакцією на першу кризу *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* в 1923, коли у відповідь на відмову Німеччини через екон. спад у країні сплатити черговий репараційний внесок франц.-бельгійські війська окупували пром. Рурську область, чим викликали погіршання соц.-екон. ситуації та піднесення нац. рухів у Німеччині. План, затверджений 16.08.1924 на Лондонській конференції, мав тимчасовий характер (термін дії -5 років), передбачав встановлення щорічних нім. репараційних виплат за фіксованою шкалою з частковим 4-річним мораторієм, протягом якого річні обсяги репарацій збільшувалися з 1 до 2,5 млрд. марок. Заг. сума *репарацій* не встановлювалась; вводились індекс добробуту, пропорційно до зростання якого мали підвищуватися репараційні виплати, та фінанс. контроль; Німеччині надавалась міжнар. позика розміром 200 млн. дол. для стабілізації марки. Були визначені джерела репараційних виплат: прибутки держбюджету (вводились непрямі податки на товари широкого вжитку), а також прибутки залізниць і пром. компаній (встановлювалась спец, система облігацій, випущених акціонерним товариством залізниць на суму 11 млрд. марок та пром. компаніями — на суму 5 млрд. марок). Д. п. затверджував керівну роль США як головного кредитора Німеччини у вирішенні репараційного питання, відкривав широкі можливості для *експорту* амер.-англ. капіталу до Німеччини у вигляді скуповування монополіями цих країн акцій нім. підприємств, зобов'язував Францію через рік вивести свої війська з Руру. План зміцнив позиції нім. буржуазії, стабілізував екон. та політ, ситуацію в країні, запобіг новому рев. піднесенню в країні. Фактично Д. п. означав перемогу амер.-англ. підходу до повоєнного врегулювання в Європі над французьким.
І.С. Покровська

ДауНІНГ СтрІТ (англ. Оо\УПІП§ кігееі) — вулиця в центрі Лондона, названа за ім'ям англ. дипломата й держ. діяча періоду Реставрації (1660-88) Дж. Даунінга. На Д. с. розташовані міністерство закорд. справ й у справах Співдружності *(Форін офіс),* офіц. резиденція Прем'єр-міністра Великої Британії (Д. с. №10) й міністра фінансів Великої Британії. На Д. с. в резиденції прем'єр-міністра збирається Кабінет міністрів.
У переносному значенні під Д. с. розуміється брИТ. УРЯД у ЦІЛОМУ. *А.Т. Грушова*

Дашкевич Михайло Павлович (22.02.1940, с. Ве-ресач Куликовського р-ну Чернігівської обл.) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. пед. ін-т іноземн. мов (1963). У 1965-69 — перекладач у Республіці Конго (Браззавіль), 1969-73 — інструктор Чернігівського обкому ЛКСМ України, референт Комітету молодіжних орг-цій УРСР. 1973-77 — 2-й, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій, 1-й секр. відділу кадрів МЗС УРСР. 1977-82 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР при Відділенні ООН у Женеві, 1982-88 — нач. Фінанс.-госп. управління МЗС УРСР. 1988-92 — 1-й секр., зав. політ, відділом посольства СРСР (згодом РФ) у Республіці Бенін. У 1992-93 — заст. начальника, нач. Управління двосторонніх відносин МЗС України. 1993-94 — нач. Управління країн АТР, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. 3.01.1995-21.10.1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії, 21.10.1999-5.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.
В.М. Матвієнко

Дашкевич-Горбацький Володислав Володимирович (16.08.1879, Кременчук Полтавської губернії — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. Закінчив 3-є Олександрівське військ, уч-ще (1899) і Миколаївську академію Ген. штабу (1905). Дійсну військ, службу проходив у лейб-гвардії Литовському полку. 1905-07 — викладач тактики в Пажеському корпусі, 1907-13 — старший офіцер штабу Гвардійського корпусу, 1913-14 — штаб-офіцер для особливих доручень штабу 1-го армійського корпусу. Під час *Першої світової війни* — нач. штабів 50-ї та 28-ї піхотних дивізій, командир 96-го піхотного полку та 24-ї піхотної дивізії Півд.-Зах. фронту, генерал-майор Ген. штабу. Був нагороджений орденами й Золотою Георгіївською зброєю. Із 1917 — в укр. армії, активний учасник і військ, керівник гетьманського перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918. До липня 1918 — нач. особистого Штабу гетьмана, у травні 1918 тимчасово виконував обов'язки військ, міністра Української Держави, у липні -жовтні 1918 — нач. відділу мор. піхоти Морського мін-ва, із жовтня 1918 — голова Надзвичайної дип. місії Української Держави в Румунії (Ясси). За доби Директорії УНР — військ, аташе в Австрійській Республіці.
В.І. Головченко

Даян (Рауап) Моше (20.05.1915, Деганья Алеф, Палестина — 16.10.1981, Тель-Авів) — ізраїльський військ, і держ.-політ. діяч. Із 1938 — командир підрозділу самооборони євр. переселенців. 1939 ув'язнений брит. колоніальною адміністрацією, 1941 звільнений для служби в брит. армії. В *арабо-ізраїльській війні 1948-49* — командувач єрусалимським фронтом, 1949 — учасник Родоських переговорів з укладення *перемир'я* з арабськими д-вами, потім почергово очолював Півд. і Півн. командування, оперативний відділ і генштаб ЦАХАЛ (1953-58); розробив план військ, вторгнення на Синайський півострів, успішно реалізований під час *Суецької кризи 1956.* 1959 обраний до кнесету від МАПАЙ (Робітничої партії Ізраїлю). У 1959-64 — міністр с. г-ва. 1965 виступив співзасновником партії «Рафі». 1.06.1967 призначений міністром оборони (до 1974), на урядовому й командному рівнях забезпечив успіх ізраїльських військ в *арабо-ізраїльській війні 1967т& арабо-ізраїльській війні 1973,* наполягав на *анексії* окупованих арабських територій. 1977-79 — мін. зак. справ уряду *М. Бегі-на;* суттєво переглянув власну позицію щодо перспектив бл.-схід. урегулювання й виступив одним з організаторів ізраїльсько-єгипетських мирних переговорів. Після виходу у відставку створив партію «Телем» (1981), яка виступала за однобічне звільнення Ізраїлем окупованих 1967
арабських Територій. *В.І. Головченко*

«Двадцять одна вимога» Японії до Китаю — нота, пред'явлена 18.01.1915 япон. послом китайському урядові; складалась із 21 вимоги щодо надання Японії особливих екон. і політ, прав у Китаї, складених в ультимативній формі. На початку *Першої світової війни* уряд Китаю, очолюваний Юань Шикаєм, проголосив *нейтралітет* (6.09.1914) і звернувся до держав-учас-ниць із проханням не поширювати воєнні дії на китайську територію. Японія, яка оголосила війну Німеччині 23.08.1914, незабаром висадила десант на узбережжі китайської провінції Шаньдун і згодом захопила нім. військ.-мор. базу Ціндао, залізницю Ціндао-Цзінань та встановила контроль над Шаньдунським піво-вом, багатим на корисні копалини, з портами, що мали важливе торг, й стратегічне значення. Уряд Китаю не чинив Японії жодного опору, що заохочувало останню до розширення *агресії.*
«Двадцять одна вимога» складалась із 5 груп вимог. Перша була спрямована на забезпечення панування Японії над Шаньдунем. Друга стосувалась Півн.-Схід. Китаю (Маньчжурії) та Внутр. Монголії.

Посилаючись на своє «особливе положення» в цих районах Китаю, Японія наполягала на встановленні нових термінів оренди Квантунської області строком до 99 років, включаючи Порт-Артур (Люйшунь) і порт Дальній (Далянь), Півд.-Маньчжурської та Мукден-Аньдунської залізниці, а також наданні виключних прав на придбанні в оренду земель, дозволу торгівлі й пром. діяльності япон. підданим тощо. У третій групі вимог Японія прагнула перетворити у змішане японо-китайське підприємство єдиний на той час у Китаї Хань-єпінський вугільно-металургійний комбінат. Задоволення цієї вимоги означало б перехід до рук Японії стратегічного підприємства нац. промисловості Китаю. Четверта група була спрямована на запобігання передачі в оренду третім д-вам будь-яких портів, гаваней, островів і території на китайському узбережжі. П'ята передбачала призначення япон. радників з політ., фінанс. і військ, питань в урядові органи Китаю, створення в ряді місцевостей змішаної япон.-китайської поліції, будівництво спільних япон.-китайських військ, заводів й обов'язкову закупівлю Китаєм не менше 50% боєприпасів у Японії. Крім того, Японія вимагала дозволу на будівництво залізниць у Центр. Китаї та подальшого розширення своїх привілеїв. Намагаючись залякати китайський уряд, Японія направила додаткові військ, сили в Шаньдун і на Ляодунський півострів, а також вдалася до провокацій, підкупів тощо. Таємні переговори між урядами Японії та Китаю велись у Пекіні понад 4 місяці. Масовий антияпон. рух, що розпочався в Китаї, і негативне ставлення Великої Британії, Росії та США до п'ятої групи вимог змусили Японію відмовитись від більшої їх частини та оголосити їх «побажаннями». Але 27.04.1915 япон. вимоги були ультимативно вручені китайському урядові й 9.05.1915 Президент Китаю Юань Шикай заявив про прийняття перших чотирьох груп. 25.05.1915 був підписаний таємний япон.-китайський договір, яким задовольнялись основні япон. вимоги. Нав'язавши Китаю кабальні умови, Японія значно посилила свої позиції, що, у свою чергу, викликало загострення протиріч між нею та іншими д-вами, передусім США. *ІД. Коміренко*

«Двох Китаїв» концепція — зовн.-політ, концепція США стосовно Китаю, тісно пов'язана з *Тайванською проблемою;* проявилася в політиці *визнання де-факто* одночасно двох незалежних китайських держав — КНР і Тайваню («Китайської Республіки»). Важливою проблемою амер. зовн. політики стало визначення курсу щодо Китаю після завершення там громадян, війни («Визвольної війни» 1946-49) та проголошення КНР 1.10.1949. США формально визнавали представником Китаю лише гоміданівський уряд на о. Тайвань, який продовжував виступати від імені китайської д-ви та в *Організації Об'єднаних Націй* (до 25.10.1971), посідаючи там місце постійного члена *Ради Безпеки ООН.* Із червня 1950 на острові перебували амер. війська; США надавали військ.-техн. допомогу Тайваню, а 1954 між США та «Китайською Республікою» (Тайванем) було укладено договір про взаємну оборону. Основою формування «Д. К.» к. стало встановлення політ, відносин між США та КНР де-факто в ході *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954,* де обидві д-ви брали участь. Але США продовжували здійснювати стосовно КНР політику невизнання, сподіваючись, що її ізоляція з боку країн Заходу, причиною якої стали комуніст, характер режиму та його прорад. зовн.-політ, орієнтація, призведе до загострення екон. та соц. проблем у країні й, т. ч., послабить рад,-китайський союз. Визнанню КНР заважала й внутр.-політ. ситуація в США, де проти цього виступало потужне прогоміданівське лобі в Конгресі США та адміністрації президента *Д. Ейзенхауера.*
Невдача політики, спрямованої на відрив КНР від СРСР, а також встановлення країнами Зах. Європи та Японією торг, відносин із Пекіном фактично позбавили сенсу продовження політики жорсткої ізоляції та сприяли формуванню наприкінці 50-х - на поч. 60-х «Д. К.» к. й поступовому виробленню відп. зовн.-політ. курсу США. 1972-79 дана концепція фактично стала основою амер. політики стосовно Китаю. Після початку амер.-китайського зближення та встановлення торг, відносин 1971-72 США взяли курс на визнання КНР, водночас продовжуючи підтримувати офіц. відносини з Тайванем. Вашингтон формально відійшов від використання «Д. К.» к. із встановленням дип. відносин із КНР 1.01.1979; в амер.-китайському Спільному комюніке 15.12.1978 США визнали уряд КНР єдиним законним урядом Китаю та розірвали дип. відносини з «Китайською Республікою» (Тайванем). Відтоді США офіційно підтримують принцип одного Китаю, що означає обмеження відносин із Тайванем лише культ., екон. та іншими неофіц. зв'язками. Але водночас «Д. К.» к. фактично продовжує реалізовуватися в зовн. політиці США. За Актом про відносини з Тайванем, прийнятим Конгресом США 10.04.1979, Вашингтон залишив за собою право продавати Тайбею зброю оборонного характеру та протидіяти спробам за допомогою сили змінити існуючий статус острова. Продовження військ. -техн. співробітництва США з Тайванем розглядається КНР як порушення принципу одного Китаю, відтак «тайванське питання» залишається однією з гострих проблем амер.-китайських ВІДНОСИН. *В.Ю. Константинов*

Девальвація — зниження курсу нац. *валюти* по відношенню до іноземн. валют, міжнар. рахункових грошових одиниць; зменшення (в минулому) золотого вмісту грошової одиниці. Д. здійснюють в умовах,

коли курс нац. валюти виявляється завищеним (через високі темпи інфляції, несприятливого для країни *балансу зовнішньоторговельного* та з інших причин). Д. має зробити експортні товари дешевшими, а імпортні — дорожчими, що сприяє вирівнюванню зовн.-торг, балансу і, зрештою, *балансу платіжного* д-ви. Однак невиправдане пониження курсу нац. валюти (валютний *демпінг)* з метою підвищення конкурентоздатності нац. товарів на зовн. ринках у міжнар. практиці розглядається як метод нечесної конкуренції: *Міжнародний валютний фонд,* згідно з його статутом, має підтримувати «стабільний та упорядкований валютний режим держав-членів, а також запобігати конкурентного знецінення валюти». Офіц. Д. здійснюється в країнах із фіксованим обмінним курсом нац. валюти; у країнах із «плаваючою валютою» Д. або ревальвація (підвищення курсу) відбуваються автоматично й майже постійно. Д. — захід вимушений, може сприяти вирішенню проблем зовн.-торг, та платіжного балансів країни, однак водночас призводить до втрати довіри до д-ви з боку зарубіжних партнерів.
О.К. Єременко

Деваре (Реуаге) Судхір Тукарам (5.06.1941) — інд. дипломат. На дип. службі з 1964. Працював у дип. місіях у Москві, Вашингтоні та Рангуні; радником та нач. відділу в постійному представництві Індії при ООН у Женеві; 1982-85 — нач. відділу з питань сусідніх країн у МЗС Індії; 1985-89 — посол Індії в Сеулі; 1989-92 — ген. консул Індії у Франкфурті (ФРН). 1992-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки ІНДІЯ В Україні. *ПМ. Ігнатьєв*

ДЄВЛЄТ ГерЕЙ II (1648, Бахчисарай - 1718, Візе, Туреччина) — кримськотатарський держ.-політ. діяч. Правитель Кримського ханату 1699-1702 і 1709-13, виступав проти укладення *Константинопольського мирного договору 1700* між Московським царством й Османською імп., попереджуючи султана Мустафу II Газі щодо планів Петра I продовжити б-бу за вихід до Чорного моря, і зібрав військо для орг-ції попереджувального походу проти нього, за що був позбавлений влади. Під час другого терміну правління підтримав спробу гетьмана /. *Мазепи* та Запорозької Січі звільнитися від рос. залежності за допомогою шведського короля Карла XII, прихильно прийняв дип. місію чигиринського полковника *К. Мо-кієвського* взимку 1709, але через заборону султана Ахмеда III не зміг вчасно прибути на допомогу союзникам. Після Полтавської битви 27.06.1709 дозволив запорожцям оселитися на території ханату, у пониззях Дніпра (Олешківська Січ). Уклав *українсько-кримський союзний договір 1711,* але зазнав невдачі під час спільного з козаками походу на Правобережжя та Слобожанщину. Вдруге позбавлений престолу за формальним звинуваченням у неналежному поводженні з Карлом XII, який шукав притулку в Османській імп. Був засланий на о. Родос, потім — до Візе, де й ПОХОВаНИЙ. *В.І. Головченко*

Дезавуювання (від франц. сіезауоиег — зрікатися, відмовлятися) — спростування урядом або іншим компетентним органом держави висловлювань чи дій свого дип. представника або іншої офіційно уповноваженої особи. Цим актом повідомляється, що дип. або інший офіційно уповноважений представник, здійснюючи той чи інший крок, діяв без належного доручення або перевищив свої повноваження; д-ва тим самим знімає із себе відповідальність за такі дії та їхні політ, й міжнар.-прав, наслідки. Зазвичай Д. призводить до відкликання своїм урядом чи іншим компетентним органом дезавуйованого дип. або іншого офіц. уповноваженого представника. *В.М. Матвієнко*

ДеЙТОНСЬКІ УГОДИ 1995 — пакет документів, підписаних 14.12.1995 у Парижі Республікою Боснія і Герцеговина, Республікою Хорватією та Союзною Республікою Югославія (СРЮ) визначали процес мирного врегулювання після закінчення міжетнічної війни в Хорватії та Боснії і Герцеговині (Б. і Г). Отримали назву за місцем проведення переговорів з урегулювання ситуації на території колишньої Югославії — база військ.-повітр. сил США Райт Патерсон поблизу Дейтона (шт. Огайо, США). Переговори велись 20.10-21.11.1995 представниками сторін за посередництвом членів Контактної групи — США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії та *Європейського Союзу.* Д. у. складались із Загальної угоди по Б. і Г, 11 доповнень та окремої Угоди з підписання Загальної угоди. За умовами угод Б. і Г, Хорватія та Союзна Республіка Югославія погоджувались повністю поважати суверенну рівність одна одної та вирішити суперечки між собою мирними засобами; СРЮ та Б. і Г. визнавали одна одну; сторони зобов'язувалися поважати *права людини,* права *біженців* і *переміщених осіб,* всіляко співробітничати з усіма *акторами міжнародними,* включаючи *Раду Безпеки ООН,* у здійсненні мирного врегулювання, розслідування й судового переслідування військ, злочинців та інших порушників міжнар. гуманітарних законів. Доповнення до Д. у. стосувались конкретних сфер врегулювання. У доповненні 1 йшлося про те, що за угодою до Б. і Г. запрошуються багато-нац. сили під командуванням *НАТО,* із наданням повноважень від ООН. Доповнення 4 визначило, що Б. і Г. залишиться єдиною д-вою з повним визнанням

її *суверенітету* й територ. недоторканності в міжнародно визнаних кордонах. Д-ва мала складатись із двох рівноправних частин: Федерації Боснії і Герцеговини (мусульмани й хорвати) та сербської частини, які разом утворюють єдину спільноту. Сферами компетенції центр, керівних органів єдиної д-ви стали *зовнішня політика, зовнішня торгівля,* митна й грошова політика, питання міграції населення, комунікації та трансп. сполучення. Решта питань залишилась у компетенції кожної з двох частин д-ви. Створювались спільні держ. органи: Президія з трьох членів (по одному представнику від мусульм., сербської та хорватської громад,
які на ротаційній основі займали посаду Голови Президії), двопалатний Парламент, Рада міністрів, яка несе відповідальність за сфери спільної компетенції. Конституційний суд складався з 9 членів, із яких трьох призначав *Європейський суд з прав людини,* 4-ох — Федерація Боснії і Герцеговини, і 2-ох — сербська сторона; Центр, банк здійснював управління єдиною грошово-фінанс. системою. На всій території Б. і Г. в обіг вводилась єдина валюта. Угодами також було передбачено провести низку заходів щодо відновлення хорватсько-сербського діалогу, взаємного визнання між Республікою Хорватія та СРЮ й на цьому тлі вирішити питання про реінтеграцію території Схід. Славонії до складу Хорватії.

М.С. Каменецькиі

Декларативна теорія визнання — обгрунтована в науці *міжнародного права* концепція, згідно з якою міжнар. визнання не створює нового *суб'єкта міжнародного права,* а лише означає констатацію факту його появи та висловлення готовності певної держави вступити з ним у нормальні дип. та інші відносини згідно з міжнар. правом. На противагу положенням конститутивної теорії визнання, відповідно до Д. т. в. прав, наслідки визнання мають обмежений характер, бо визнання — це лише декларація або підтвердження існуючого прав, і фактичного становища. *Держава* стає суб'єктом міжнар. права внаслідок самого факту свого утворення, незалежно від факту визнання. Нова д-ва набуває міжнар. правосуб'єктності не на підставі схвалення чи згоди інших д-ав, а на підставі юрид. факту свого утворення. Д. т. в. була висунута лат.-амер. д-вами у відповідь на практику окремих країн, які розглядали визнання зі свого боку як акт, що конституює появу нового суб'єкта міжнар. права, без якого даний суб'єкт нібито не існує та не може вступати в міжнар.-прав. відносини. Принципи Д. т. в. знайшли відображення в резолюції 40-ї сесії Інституту міжнародного права (Бельгія) від 23.04.1936 «Про визнання нових держав і урядів»: «На існування нової держави і всі правові наслідки, пов'язані з таким існуванням, не впливає відмова у визнанні з боку однієї або більше держав». Згідно зі ст. 3 Міжамер. конвенції про права та обов'язки д-ав, укладеної 19 країнами континенту 26.12.1933, «політичне існування держави не залежить від її визнання іншими державами. Навіть ще не визнана, держава має право захищати

свою цілісність і свою незалежність, піклуватися про свою безпеку і процвітання і, як наслідок цього, організовуватися, на свій розсуд створювати закони щодо своїх інтересів, управляти своїми відомствами і визначати юрисдикцію та компетенцію своїх судів. Здійснення цих прав обмежене тільки реалізацією прав інших держав відповідно до міжнародного права». На підтримку Д. т. в. в останні десятиліття схиляються все більше авторитетних вчених, практика д-ав і міжнар. інституцій. Зокрема, Арбітражна комісія, створена Міжнародною конференцією щодо Югославії 1991, у своєму висновку проголосила, що «існування або зникнення держави є питанням факту» і що «результати визнання іншими державами є винятково декларативними».

О.В. Задорожній

Декларація (з лат. сіесіагаііо — проголошую) — одно-, дво- або багатостороння заява, у якій держави проголошують принципи своєї зовн. і внутр. політики або заявляють про свою позицію щодо конкретних питань. Дво- й багатосторонні Д. у більшості випадків підписуються, але можуть за бажанням учасників прийматись ними без підписання. Д. за участі двох або більше д-ав, якщо вони створюють для сторін взаємні права й обов'язки, є *договорами міжнародними,* у яких сторони декларують, заявляють про спільні принципи, цілі та наміри, взаємні права й обов'язки. У формі Д. може здійснюватись визнання д-ав та урядів. Д. використовують також як допоміжні стосовно основного дог-ру акти. За їхньою допомогою сторони роз'яснюють зміст дог-ру, тлумачать, доповнюють або змінюють його. Д. може бути офіц. додатком до дог-ру.

Т.І. Шинкаренко

Декларація Об'єднаних Націй — див. *Вашингтонська декларація 1942.*

Декларація прав народів Роси прийнята 2(15).11.1917 РНК рад. Росії; проголошувала право націй на самовизначення та визначала основні принципи нац. політики держави. У декларації зазначалось, що рад. д-ва ставить своїми цілями досягнення «добровільного і чесного союзу народів Росії» та забезпечення повної довіри між ними. Основними принципами діяльності в нац. питанні проголошувались: рівність і суверенність народів Росії; право народів Росії на вільне самовизначення аж до від-
ділення й утворення самостійної д-ви; скасування нац. і нац.-реліг. привілеїв та обмежень; вільний розвиток нац. меншин й етнографічних груп, які проживають на території Росії.

О.С. Пархомчук

Декларація принципів американської солідарності 1938 — див. *Лімська декларація 1938.*

Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку — резолюція *Генеральної Асамблеї ООН* №3201 від 1.05.1974, ухвалена на 6-й спец, сесії, скликаній у квітні 1974 на вимогу країн, що розвиваються. У Декларації проголошується рішучість «негайно докласти зусиль для встановлення *нового міжнародного економічного порядку,* заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів і співробітництва всіх д-ав, незалежно від їх соціально-економічних систем, який повинен усунути нерівність і покінчити з існуючою нині несправедливістю, дозволити ліквідувати всезростаю-чий розрив між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, та забезпечити все більш швидкий економічний і соціальний розвиток у світі...». У програмі встановлення нового міжнар. екон. порядку, яка міститься в Декларації, знайшли своє вираження прагнення країн, що розвиваються, поширити процес ліквідації *колоніалізму* на екон. сферу, створити сприятливі умови для подолання цими країнами своєї екон. відсталості. Одночасно з Декларацією була ухвалена Програма дій із встановлення нового міжнар. екон. порядку. Включення в Декларацію та Програму дій прогресивних принципів *міжнародних економічних відносин* сприяло в подальшому розробці та ухваленню в рамках ООН нових важливих док-тів, у т. ч. таких, як «Хартія економічних прав та обов'язків держав» та ін., покликаних сприяти розвиткові міжнар. екон. співробітництва в інтересах усіх країн. Декларація та Програма дій були ухвалені консенсусом, однак зах. д-ви зробили численні застереження, у яких висловили свою незгоду з низкою важливих положень Програми, що ускладнювало подальшу реалізацію цих положень.

О.К. Єременко

Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам прийнята 14.12.1960 на 15-й сесії *Генеральної Асамб-*

леї 00Нза ініціативи СРСР; проголосила необхідність негайно й без застережень покінчити з *колоніалізмом* у всіх його формах і проявах. Наголошувала, що підкорення народів інозем. пануванню та їх експлуатація є порушенням основних прав людини, суперечить *Статуту ООН* і перешкоджає розвитку рівноправного співробітництва та встановленню миру в усьому світі. Визнаючи право всіх народів на самовизначення, вільне встановлення свого політ, статусу та здійснення екон., соц. та культ, розвитку, декларація проголошувала необхідність припинення збройних дій і репресивних заходів, спрямованих проти залежних народів, поважати територ. цілісність їхніх нац. територій і надати їм умов, необхідних для здійснення права на повну незалежність. У Декларації зазначалось, що недостатній рівень розвитку залежних народів ніколи не повинен використовуватись як привід для затримки надання їм незалежності. До всіх територій, які ще не здобули незалежність, мають бути негайно вжиті заходи для передачі всієї влади народам, відповідно до їхньої волі й бажання без будь-яких застережень і незалежно від їхньої расової та реліг. належності. Декларація стала док-том, який уперше в історії *міжнародних відносин* чітко й однозначно, у розгорнутій формі засудив колоніалізм, оголосив його протиправним, пропонував конкретну програму ліквідації колоніалізму. Прийняття Декларації сприяло зміцненню міжнар. політ, і прав, основи нац.-визв. руху, започаткувало новий етап б-би колоніальних народів за визволення та сприяло ліквідації колоніальної системи. Багато рішень ООН, прийнятих з питань деколонізації після 1960, базувались на основних положеннях Декларації. 1970 ГА ООН прийняла Програму дій із метою повного здійснення декларації (рез. №2621/ХХУ), а в 1981 — План дій із метою повного здійснення декларації (рез. №35/1 18).

О.С. Пархомчук

Декларація про поразку Німеччини і про прийняття на себе верховної влади у Німеччині урядами СРСР, Великої Британії, США і Тимчасовим урядом Франції підписана 5.06.1945 у Берліні; констатувала повну поразку й беззастережну капітуляцію нім. сухопутних, мор. і повітр. *збройних сил.* Уряди 4-х д-ав заявили, що беруть на себе всю верховну владу в Німеччині, але це не означало *анексії* цієї країни. Пізніше планувалось встановити кордони Німеччини або будь-якої її частини та визначити статус країни в цілому чи будь-якого її району. Декларація містила в собі вимоги союзників до Німеччини: про негайне припинення військ, дій; про роззброєння всіх нім. збройних сил, включаючи органи безпеки, і завдання в полон їхнього особового складу; про передачу союзникам усієї зброї, військ, матеріалів, військ, кораблів, літаків, обладнання, пром. підприємств, наук.-дослідних установ, документації, які мають відношення до ведення *війни;* про визволення й передачу союзникам усіх *військовополонених,* інтернованих і в'язнів — громадян Об'єднаних Націй. Союзники вимагали арешту нацистських злочинців і громадян інших країн, звинувачених у *злочинах проти людства* й порушенні нац. законодавства їхніх країн. Декларація оголошувала про розміщення в Німеччині збройних сил і цивільних органів союзників. Уряди 4-х д-ав

заявили про повне роззброєння й демілітаризацію Німеччини заради забезпечення миру та безпеки. Одночасно з Декларацією 6.06.1945 були опубліковані угоди про контрольний механізм в Німеччині та про зони її окупації.

В.Ю. Крушинський

Декрет про державну незалежність Фінляндії— постанова РНК РСФРР про визнання держ. незалежності Фінляндії, прийнята 18(31). 12.1917. Після повалення Тимчасового уряду в Росії парламент Фінляндії 2(15). 11.1917 оголосив себе носієм верховної влади, що означало розрив держ. зв'язку Фінляндії та Росії. Наступного дня були затверджені нові закони про комунальне самоврядування та вибори, а також про 8-годинний робочий день. За нових політ, умов зміна уряду стала неминучою. У парламенті на обговорення були поставлені два альтернативні списки. Бурж. фракції пропонували сформувати уряд під проводом П. Свін-хувуда, соціалісти — О. Токоя. 14(27). 11.1917 парламент призначив уряд (т. зв. «сенат незалежності» Свінхувуда), до якого увійшли представники лише бурж. фракцій. Постало завдання відокремлення Фінляндії від Росії та забезпечення міжнар. визнання незалежності. Однак фінський уряд не хотів звертатися до РНК, оскільки прохання про визнання нею незалежності означало б фактичне визнання нової влади в Росії. 21.11(4.12). 1917 Свінхувуд подав до парламенту заяву уряду, згодом названу Декларацією неза-

лежності Фінляндії. Щодо врегулювання відносин між Фінляндією та Росією в ній ішлося: «Народ Фінляндії вірить, що народ вільної Росії та її Установчі збори не схочуть перешкоджати прагненню Фінляндії увійти до сім'ї вільних і незалежних народів».

23.11(6.12).1917 парламент зібрався для розгляду питання про незалежність. Було представлено два проекти: від 5 бурж. фракцій — такого ж змісту, як й ухвалена Декларація; від соціал-демократів, які пропонували створити фінсько-рос. дорадчу комісію для розробки пропозицій про врегулювання відносин між Фінляндією та Росією. Незначною більшістю було схвалено проект бурж. фракцій, і заява Свінхувуда була прийнята як офіц. Декларація незалежності. Поступово керівництво Фінляндії схилилося до думки, що визнання незалежності потрібно шукати в рад. уряду. Уряд Фінляндії пішов на переговори з РСФРР. 18(31). 12.1917 РНК визнала держ. незалежність Фінляндії; того ж дня *В. Ленін* вручив Декрет П. Свінхувуду. 4.02.1918 ВЦВКйого затвердив.

Б.М. Гончар

Декрет про мир прийнятий 26.10(8.11). 1917 в Петрограді 2-м Загальноросійським з'їздом Рад робочих і солдатських депутатів — перший зовн.-політ. акт рад. держави. Декрет містив пропозицію РНК усім воюючим у *Першій світовій війні* народам і їхнім урядам почати переговори про припинення *війни* та справедливий демокр. мир для всіх; війна засуджувалась як *злочин проти людства.* Декрет визначав справедливим і демокр. мир без *анексій* і без *контрибуцій.* Рад. уряд відмовлявся від практики таємної дипломатії та оголошував про негайне опублікування таємних дог-рів, укладених попередніми урядами Росії в період з лютого до 25.10(7.11). 1917.

О.С. Пархомчук

Делійська ШІСТКа — форум 6 держав (Індії, Греції, Мексики, Аргентини, Швеції і Танзанії), які в травні 1984 підписали звернення до ядерних д-ав із закликом заборонити випробування, вир-во та розгортання ядерних озброєнь і засобів їх доставки. На нараді 28.01.1985 в столиці Індії було прийнято Делійську декларацію, що закликала ядерні д-ви негайно припинити випробування всіх видів ядерної зброї та укласти договір про заборону її випробувань, розпочати скорочення ядерних сил до повного їх знищення, яке має закінчитись повним та все-охоплюючим роззброєнням. Держави-члени Д. ш. закликали заборонити розробку, випробування, вир-во, розміщення та застосування всіх косм. озброєнь; спрямувати ресурси, що використовуються у воєнних цілях, на соц.-екон. розвиток, у т. ч. для фінансування гуманітарних програм під егідою *Організації Об'єднаних Націй.* 6-7.08.1986 відбулась друга зустріч лідерів країн Д. ш. в Істапі (Мексика), на якій була прийнята Мексиканська декларація з черговим закликом до ядерних д-ав про припинення ядерних випробувань. У подальшому діяльність Д. ш. зводилась до підготовки нових звернень до ядерних д-ав, у першу чергу до керівників СРСР і СІЛА *(М. Горбачова* та *Р. Рей-гана)* із закликом домовитись про необхідні заходи для послаблення міжнар. напруженості в ході двосторонніх переговорів, за рахунок припинення ядерних випробувань і скорочення ЯДерНИХ арсеналів.

С.В. Гринько

ДелІКТ Міжнародний (з англ. сіеііісі —правопорушення, порушення закону) — умисне порушення міжнар.-прав. норм і принципів, що вчиняється *суб'єктом міжнародного права* й має наслідком настання міжнар. відповідальності. Суб'єкт міжнар. права, який вчинив Д. м., називається делінквентом. Комісія *міжнародного права* в опрацьованому нею Проекті статей про відповідальність держав 2001 не використовує поняття «делікт міжнародний», віддаючи перевагу поняттю «міжнародно-протиправне діяння». У теорії міжнар. права висловлюється точка зору, що Д. м. — це обов'язково умисне міжнар. противоправне діяння, на відміну від правопорушення, яке здійснюється без наміру завдати шкоду

іншому суб'єктові міжнар. права. За таким підходом дії, які становлять міжнар. злочини, завжди є деліктами. У випадку відсутності явного умислу чи наміру в діях (бездіяльності) суб'єкта, правопорушення може й не мати наслідком настання міжнар. відповідальності (див. *Вина в міжнародному праві)*. Особливо небезпечними Д. м. вважаються міжнар. злочини. Д. м. визнається також вчинення д-вою *злочинів міжнародного характеру.* *о.в. Задорожни*

Делімітація кордону — договірне визначення лінії кордону між державами. Положення про Д. к. звичайно є складовою частиною мирних дог-рів чи спец, угод про встановлення чи зміну держ.

кордонів. Під час Д. к. д-ви, що домовляються, складають (як правило, за великомасштабною картою, без проведення робіт на місцевості) опис проходження лінії кордону, який може бути самостійною статтею в самому дог-рі чи в додатку до нього. Встановлена в такий спосіб лінія кордону наноситься на карту, яка підписується (парафується), скріплюється гербовими печатками сторін і є невід'ємною частиною дог-ру про делімітацію. Д. к. є підставою для наступного етапу визначення кордону — *демаркації кордону.* Д-ва має право самостійно, на підставі внутр. законодавства, встановлювати свої мор. кордони й межі свого територ. моря, якщо вони дотикаються *відкритого моря.* Якщо мор. кордони д-ви дотикаються територ. або внутр. моря іншої д-ви, їхня Д. к. здійснюється на підставі домовленості між відп. д-вами.

О.В. Задорожній

Делор (Оеіогв) Жак (20.07.1925, Париж) — франц. громад.-політ. та держ. діяч. Не має вищої освіти. 1950 розпочав діяльність екон. радником у Конфедерації християнських професійних спілок (1964 перейменована у Федерацію демократичних профспілок), згодом працював на керівних посадах у Банк де Франс. 1962 очолив відділ соц. справ держ. Комісії із заг. планування. 1969-72 — гол. радник із соц. справ у програмі «Нове суспільство» прем'єр-міністра Ж. Шабан-Дельмаса. 1974 вступив до Соціалістичної партії, із 1976 — відповідальний у керівництві партії за міжнар. екон. відносини; 1979 обраний до Європарламенту, де очолював екон. і фінанс. комітет; 1981-84 — міністр економіки й фінансів. У липні 1984 обраний президентом Єврокомісії. На цій посаді перебував із січня 1985 до січня 1995. Виступав активним прихильником євроінтеграції, очолював групу з розробки *Маастрихтського договору 1992.*

РА. Кривонос

ДелоСЬКИЙ СОЮЗ (1-й Афінський морський союз, Делоська симахія) створений 477 до н. є. під час греко-перського протистояння з метою посилення позицій грец. міст-держав на морі; розпався 404 до н. є. Д. с. був, поряд із Лакеде-монською симахією (див. *Пелопонеська ліга),* одним із найпотужніших військ.-політ, об'єднань Стародавньої Греції (див. *Симахії).* До Д. с. увійшли всі приморські міста від Евсеї та Фракії до малоазійської Іонії. Безпека мор. сполучення

та острівних володінь були питанням подальшого розвитку та зміцнення грец. міст-держав. На чолі Д. с. стала Рада, до якої входили представники усіх міст, що розташовувалась на о. Де-лос, де знаходились святині Аполлона. Кожен член Д. с. мав надавати в розпорядження союзного флоту визначену кількість кораблів або сплачувати певну суму («форос») до союзної каси, яку згодом було перенесено з Делоса до Афін. Великі грец. д-ви, такі, як Лесбос, Хаос, Нак-сос, надавали свої кораблі, але більшість членів Д. с. обмежувались сплатою внесків у союзну касу. За рахунок отриманих грошей афіняни будували нові кораблі та прилучали їх до свого флоту, відтак, мор. могутність Афін зростала. За рахунок грошових внесків союзників в Афінах було споруджено Пропілеї та Парфенон. Роль Афін у Д. с. поступово зростала. Деякі з колишніх рівноправних членів союзу ставали де-факто залежними від Афін, які перебирали на себе функції їх оборони. Афіни отримували в союзній Раді все більше голосів завдяки підтримці політично залежних малих міст. Т. ч., Д. с. з об'єднання рівноправних д-ав із часом перетворився на утворення під гегемонією Афін.

ОЛ. Борділовська

ДельвІГ Сергій (1866 - 1944) — укр. військ, діяч, історик і дипломат, активний учасник *Першої світової війни,* генерал-лейтенант рос. армії. Із листопада 1917 — нач. інспекторату артилерії Укр. ген. військ, штабу, у січні — лютому 1918 — нач. артилерії Гайдамацького коша Слобідської України під командуванням С. *Петлюри,* із січня 1919 — інспектор артилерії Дійової Армії УНР. На поч. червня 1919 очолив військ, делегацію УНР, що після переговорів із польською стороною підписала 16.06.1919 у Львові тимчасовий договір про припинення бойових дій. Згідно з ним із 21.06.1919 між Галицькою армією та польськими військами встановлювалась демаркаційна «лінія Дельвіга» (з півночі на південь) Залізці — р. Серет — Тернопіль — Острів — Литятин — р. Золота Липа — р. Дністер — Назviська. В умовах успішного розвитку Чортківської наступальної операції Галицькою армією її Начальна Команда розцінила укладення *перемир 'я як* спробу польського командування виграти час, щоб перекинути підкріплення, тому умови тимчасового дог-ру не були визнані диктатором ЗО УНР *Є. Петру-шевичем,* хоча 28.06.1919 почався заг. Відступ

галицьких військ на польсько-укр. фронті. У 1919-21 — голова військ, місії УНР у Румунії (Бухарест), виступав активним прибічником створення військ.-політ. і дип. союзу УНР із Румунією Та ПОЛЬЩЄЮ. *В.І. Головченко*

Делькассе (Ое1са§5е) Теофіль (1.03.1852, Там'є, Франція - 22.02.1923, Ніцца) — франц. держ. діяч і дипломат. Із 1889 — депутат парламенту; 1893 — заст. міністра, 1894-95 — міністр колоній; 1898-1905 — мін. зак. справ Франції. Брав активну участь у створенні *Антанти,* вважав Німеччину гол. противником Франції, виступав за зміцнення союзу з Росією, був одним із гол. ініціаторів зближення Франції з Італією, Великою Британією й Іспанією, провадив експансіоністську колоніальну політику. 1911-13 — мор. міністр, сприяв посиленню міці франц. флоту. 1912 підписав рос.-франц. мор. конвенцію. 1913-14 — посол Франції в Росії, 1914 — військ, міністр, 1914-15 — мін. зак. справ. 1916 відійшов від активного політ, життя.

РА. Кривонос

Демаркація КОРДОНУ — точне визначення на місцевості лінії держ. кордону згідно з договором про *делімітацію кордону* й доданими до нього картами й описами. Лінія держ. кордону на місцевості позначається прикордонними знаками. Робота з визначення лінії кордону на місцевості здійснюється спеціально створеними змішаними комісіями д-ав, які мають спільний кордон. Іноді такі функції здійснюються спец, міжнар. органом, який створюється на підставі мирного дог-ру. Змішані комісії точно визначають положення лінії кордону на місцевості та складають протокол-опис цього кордону, карти з його позначенням, а також протоколи на кожен прикордонний знак і схеми-кроки кожного знака. Демаркаційні док-ти підлягають затвердженню обома сторонами відповідно до діючого внутр. законодавства в кожній із цих д-ав і набувають чинності після обміну док-тами, що свідчать про таке затвердження.

О.В. Задорожній

Демарш (з франц. йетагспе — виступ) — дип. виступ уряду або дип. установ одної держави перед урядом іншої держави. Д. може містити прохання, застереження, протест тощо й бути виражений в різних формах *(нота, меморандум, заява* тощо)
ПИСЬМОВО або УСНО. *В.М. Вдовенко*

Демілітаризація — повне або часткове роззброєння, скорочення чи ліквідація озброєнь і збройних сил, фортифікаційних споруд, воєнної промисловості, мобілізаційних ресурсів, військ.-навч. закладів і системи військ, підготовки населення. У сучас. *міжнародних відносинах* Д. також можна розуміти як універсальний процес, який має в кінцевому результаті привести людство до життя без воєн, армій та озброєнь. Структура процесу Д. включає такі складові: роззброєння (скорочення й ліквідація озброєнь та армій), конверсія воєнної економіки, згортання військ.-мобілізаційних систем і підготованого резерву, припинення наук.-дослідницьких та конструкторських робіт у воєнній сфері, формування антимілітаристської культури. Типологія Д. може здійснюватись за різними ознаками. За просторово-часовими характеристикам вона буває глобальною, регіональною або нац. рівня; швидкою (розпуск армій і припинення воєнно-екон., наук.-техн. діяльності), динамічною поетапною або затяжною. За глибиною здійснення Д. буває повною, частковою або символічно-закличною (демонстрація як заклик до адекватних дій у відповідь); за засобами реалізації — примусовою, змушеною, добровільною, односторонньо-ініціативною, колективно-договірною або синхронною в рамках світового співтовариства. Заг. Д. є одним із завдань світового співтовариства, проголошених *Організацією Об'єднаних Націй,* яке може бути виконане в повному обсязі лише за умови колективних зусиль усіх д-ав світу. Керівництво України також оголосило Д. суспільства одним із головних напрямків своєї політики.

О.С. Пархомчук

Демілітаризація кордонів — термін, який використовується для позначення відведення на підставі *договору міжнародного* збройних сил із території, яка суміжна з кордоном держави; ліквідація там військ, укріплень. Д. к. може бути повною або ЧаСТКОВОЮ. *О.В. Задорожній*

Демілітаризація території — міжнар.-прав, режим певної території, який забороняє використовувати її у військ, цілях у мирний час; ліквідація військ, укріплень і споруд на певній території, а також заборона тримати на ній збройні сили. Д. т. нерідко застосовується разом із *нейтралізацією території,* що виключає її використання як театру воєнних дій чи бази

для таких дій. Д. т. може бути повною або частковою. За повної Д. т. на цій території ліквідуються військ, укріплення та споруди чи не допускається їх будівництво, забороняється утримувати збройні сили або проводити маневри, вдаватися до іншої військ, діяльності. За часткової Д. т. заборона поширюється тільки на певні види оборонної діяльності або встановлюється обмежений рівень озброєння, перевищення якого є неприпустимим. Д. т. поширюється на прикордонну зону, тимчасову демаркаційну лінію та райони вздовж неї. Найбільшого розповсюдження набули прикордонні *демілітаризовані зони,* які створюються з метою роз'єднання потенційно ворогуючих сторін і запобігання збройному конфлікту між ними. Д. т.

здійснюється на підставі дог-ру між зацікавленими д-вами. У практиці *міжнародних відносин* Д. т. підлягали зони вздовж держ. кордонів, тимчасових демаркаційних ліній, а також деякі міжнар. протоки, канали та острови. Повністю демілітаризованим континентом є *Антарктика.* Демілітаризованими також є Місяць та інші небесні тіла, Аландський та Шпіцбергенський архіпелаги. Частково демілітаризованими є *зони,*

вІЛЬНІ від ядерної Зброї. *О.В. Задорожній*

Демілітаризована зона — частина території держави, на якій за *договором міжнародним* ліквідовані військ, споруди та інші об'єкти, заборонено утримання збройних сил. Д. з., як правило, встановлюється для розмежування ворогуючих сторін (напр., Рейнська демілітаризована зона створена за *Версальським мирним договором 1919).*

О.В. Задорожній

Демірель (Оетігеї) Сулейман (16.05.1924, с. Ісламкой провінції Іспарта, Туреччина) — тур. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив інженерний ф-т Стамбульського техн. ун-ту (1949), вивчав іригацію та електричні технології в США (1949-50, 1954-55). 1954-64 очолював Департамент дамб і Департамент держ. гідравлічних робіт, викладав у Бл.-схід. техн. ун-ті (Анкара). 1964 очолив правоцентристську Партію справедливості, 1987 — Партію правильного шляху. 27.10.1965-26.03.1971, 31.03.1975-21.06.1977, 11.07.1977-5.01.1978, 12.11.1979-12.09.1980 і 20.11.1991-16.05.1993 — Прем'єр-міністр, 16.05.1993-16.05.2000 — Президент Турецької Республіки. У зовн. політиці дотримувався принципів пантюркізму, ініціював зближення з пострад. д-вами Центр. Азії й Закавказзя, поліпшив відноси-

ни із союзниками по *НАТО.* 30.05-1.06.1994 і 21-22.05.1998 відвідав з офіц. візитами Україну, започаткувавши з нею «конструктивне партнерство». *В.І. Головченко*

Демократія в системі міжнародних відносин (грец. бгщохратіа — влада народу). За умов відсутності універсальних владних інститутів у *системі міжнародній.* Д. як специфічна форма політ, режиму та соц. устрою суспільства присутня у сфері *міжнародних відносин* як предмет академічного дискурсу в рамках *міжнародних відносин теорії,* як ідеолог, феномен у підвалинах практ. *зовнішньої політики* або як певна форма прояву реальних процесів функціонування та розвитку самої міжнар. системи. У наук, аспекті проблема Д. як головної передумови універсального миру є центральною для т. зв. «ідеалістичної», або ліберальної, традиції (див. *Лібералізм).* Поряд із підтвердженням кантіанської тези про іманентно мирний характер демокр. д-ав, сучас. теорія пропонує й більш критичну перспективу, що уникає однозначних відповідей на питання про співвідношення між демокр. устроєм та характером зовн. політики. Історія зовн. політики багатьох країн світу демонструє численні приклади використання похідних демокр. ідеї *(права людини, гуманітарна інтервенція)* як засобів легітимізації прагматично обраного зовн.-політ, курсу. Нарешті, періодичні цикли еволюції міжнар. системи, що характеризуються домінуванням трансформаційних тенденцій, супроводжуються феноменами регіональних демокр. рев-цій, як це відбувалось в епоху *Французької буржуазної революції 1789-99* або наприкінці 80-х XX ст. в Лат. Америці та Схід.

ЄврОПІ. *АА. Субботін*

Демонетизація — втрата благородними металами, перш за все золотом і сріблом, грошових функцій, скорочення та припинення їх використання як грошових засобів, що відбувається внаслідок розширення застосування кредитних грошей, банківських білетів (банкнот), безготівкових грошей, чеків. У 70-ті XX ст. відбулась формальна Д. золота в результаті закріплення в статуті *Міжнародного валютного фонду* пе-

реходу від золотодевізного стандарту до стандарту *спеціальних прав запозичення.*

О.К. Єременко

Демонстрація СИЛИ — загрозливі дії держави чи групи держав щодо іншої держави чи групи

держав, які не полягають у безпосередньому застосуванні військ, сили, проте вказують на готовність її застосувати (підвищення рівня готовності збройних сил, наближення війська чи флоту до держ. кордонів, маневри, навчання тощо) і здебільшого мають на меті політ, тиск. Від Д. с. слід відрізняти т. зв. демонстративні дії військ під час збройного конфлікту, які мають на меті ввести супротивника в оману стосовно характеру наступних бойових дій і спрямування головного удару, відволікти його основні сили. Рішенням Нюрнберзького воєнного трибуналу (процес проти Ген. штабу Німеччини) було визнано, що саме по собі зосередження на держ. кордоні великої кількості війська, яке не переходить у наступ, не може розцінюватись як підстава для збройної відповіді. Але у світлі *міжнародного права* після 1945 правопорушенням вважається як застосування сили, так і загроза силою. Відповідно до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* (ст. 52), договір, укладений унаслідок загрози силою або її застосування в порушення *міжнародного права принципів,* втілених у *Статуті ООН,* є нікчемним. Констатація загрози силою залежить від рішення *Ради Безпеки ООН,* яка не завжди схильна розглядати акт Д. с. д-вою як загрозу силою. На практиці д-ви досить часто вдаються до Д. с. із політ, цілями.

Відповідно до Статуту ООН (гл. VII, ст. 42) демонстрація збройних сил держав-членів ООН може бути одним із заходів у разі загрози миру, порушень миру та *агресії актів;* у такому випадку Д. с. застосовується за
рішенням РБ ООН. *В.С. Ржевська*

Демпінг (з англ. с!итріп§ — скидання) — продаж товарів на *зовнішньому ринку* за штучно заниженими цінами, нижчими, ніж на внутр. ринку, а то й нижчими за собівартість продукції; один із засобів конкурентної б-би на зовн. ринках. Розрізняють: спорадичний Д. (разовий продаж надлишкових запасів товарів на зовн. ринок за заниженими цінами); навмисний Д. (тимчасове навмисне зниження експортних цін із метою витіснення іноземн. конкурентів і завоювання монополії); постійний Д. (постійний *експорт* товарів за ціною, нижчою від справедливої, що дорівнює внутр. вартості виробника товару); зворотний Д. (підвищення цін на експорт порівняно зі справедливою ціною); взаємний Д. (зустрічна торгівля двох країн одними й тими ж товарами за заниженими ціна-
ми). Країни, які стають об'єктом торг, експансії із застосуванням Д., вживають антидемпінгові заходи (антидемпінгові розслідування, встановлення антидемпінгових мит тощо). Правилами *ГА ТТ* та *Світової організації торгівлі* Д. кваліфікується як метод нечесної конкуренції. Поширилась практика антидемпінгових розслідувань у низці країн Зах. Європи та Півн. Америки; об'єктом такого розслідування неодноразово ставав *експорт* у ці країни укр. товарів. Різновидом Д. є валютний Д., який полягає в експорті товарів за зниженими цінами з країн зі знеціненою валютою до країн із стабільнішою
ВаЛЮТОЮ. *О.К. Єременко, В.І. Серажим*

ДЄМЧЄНКО Руслан Михайлович (15.07.1965, Київ) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка (1989), спеціаліст з міжнар. відносин, референт-перекладач англ. мови. 1989-90 — економіст 2-ї категорії відділу міжнар. співробітництва Мін-ва будівництва УРСР; 1990-92 — 3-й, 2-й секр. візового відділу Консульського управління МЗС України; 1992-96 — 2-й секр. Посольства України в США; 1996-2000 — зав. відділу, заст. керівника Служби протоколу Президента України. Із березня 2000 — Ген. консул України в Стамбулі. Указом Президента України від 18.08.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сербії та Чорногорії. Нагороджений Почесною грамотою КМ України (2002).
В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Ден СЯОПІН *(Оещ* Хіаоріщ) (22.08.1904, повіт Гуаньань, провінція Сичуань — 19.02.1997, Пекін) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного селянина. Закінчив Паризький техн. ліцей (1924), навчався в Ун-ті трудящих Китаю ім. Сунь Ятсена (Москва, 1926). Із 1922 — чл. Соціал. союзу молоді Франції, із 1924 — чл. КПК, активний учасник Аграрної рев. війни 1927-37 (політкомісар 7-го та 8-го корпусів Робітничо-селянської Червоної армії Китаю), «Великого північно-західного походу» Китайської Червоної армії 1934-35 (зав. секретаріату ЦК КПК), Опору япон. загарбникам 1937-45 (політкомісар 129-ї дивізії) та «Визвольної війни» 1946-49 (політкомісар 2-ї польової армії, секр. Об'єднаного фронтового к-ту КПК). Із 1945 — чл. ЦК КПК, відповідальний за пропаганду. Із 1.10.1949 — заст. голови Півд.-Зах. адмін. к-ту, політкомісар Півд.-Зах. військ, окру-

гу. Із 1952 — заст. прем'єра Держ. адмін. ради, міністр фінансів КНР, із 1955 — чл. політбюро ЦК КПК. 1954-66 — заст. голови Держ. військ, к-ту оборони; 1956-66 — ген. секретар ЦК КПК. На відміну від багатьох інших керівників КНР, неодноразово критикував, хоча й обережно, авантюризм політики «великого стрибка» 1958-59 і «культурної революції» 1966-76 *Мао Цзедуна.* Із початком останньої був названий «другою особою, що йде капіталістичним шляхом» (перша — Голова КНР Лю Шаоці), і надовго зник із політ, арени. Від загибелі був врятований командувачем Гуандунським військ, округу, який вивіз опального Д. зі столиці. Коли в результаті «культурної революції» КНР опинилась на межі політ, й екон. катастрофи, прем'єру Держради *Чжоу Еньлаю* вдалося переконати Мао Цзедуна повернути 1973 Д. С. із заслання. 1975-76 — заст. голови ЦК КПК і перший віце-прем'єр КНР, заст. голови Центр, військ, ради ЦК КПК; у квітні 1976 вдруге був позбавлений держ.-парт. посад і довічно виключений із КПК, але після смерті Мао Цзедуна в липні 1977 реабілітований, знову увійшов до Постійного к-ту політбюро ЦК КПК. 1977-82 - заст. голови ЦК КПК, 1978-83 -голова Всекитайського к-ту Народної політ, консультативної ради, 1981-89 — голова Військ, ради ЦК КПК, 1982-87 — голова Центр, комісії радників ЦК КПК, 1983-90 — голова Центр, військ, ради КНР. У грудні 1978 на 3-му пленумі ЦК КПК 11-го скликання ініціював ухвалення стратегії «чотирьох модернізацій» (с. г-ва, промисловості, науки й техніки та нац. оборони) для побудови «соціалізму з китайською специфікою» за збереження провідної ролі компартії. До кінця життя Д. С. мав великий вплив на визначення курсу внутр. й зовн. політики КНР. Наполегливо проводив політику «відкритих дверей», зорієнтовану на всебічне розширення зв'язків з іноземн. д-вами, залучення іноземн. капіталу в економіку країни, створення спец, екон. зон і відкритих екон. районів, формування «відкритої приморської смуги» КН Р. До сер. 80-х XX ст. продовжував започатковане Мао Цзе-дуном і *Р. Ніксоном* зближення КНР та США. Забезпечив встановлення 1.01.1979 повномасш-табних

дипломатичних відносин двох д-ав; підписання 12.08.1978 Договору про мир і дружбу з Японією, *Пекінської угоди про майбутнє Гонконгу 1984,* угоди 1987 про повернення Португалією Макао до складу КНР 20.12.1999; повну нормалізацію відносин із СРСР 1989. У жовтні 1974 на 6-й спец, сесії *Генеральної Асамблеї ООН* оприлюднив теорію «трьох світів», згідно з якою КНР мала очолити країни, що розвиваються, Азії, Африки й Лат. Америки для протистояння *гегемонії*двох *наддержав* — СРСР і США. На поч. 80-х XX ст. вона трансформувалась у концепцію «рівновіддаленості від наддержав». Із сер. 80-х XX ст. активно працював над виробленням концепції багатополюсного світу, у якому КНР мала посісти гідне її місце одного з нових «центрів сили» не лише в АТР, айв цілому світі.

В.І. Головченко

Денонсація міжнар. договору — спосіб припинення дії двостороннього договору або вихід із багатостороннього згідно з процедурою, передбаченою *нормами міжнародного права,* у порядку і в строки, передбачені в самому договорі; різновид односторонньої відмови учасника дог-ру від укладеного *договору міжнародного.* Формальною умовою Д., за заг. правилом, є завчасне попередження про це сторін дог-ру. Стосовно найбільш важливих міжнар. дог-рів може встановлюватись правило завчасного попередження *Ради Безпеки ООН* про їхню Д. Заява про Д. може бути зроблена за визначений в дог-рі строк або в будь-який час. Згідно із заг. доктринальними постулатами сучас. міжнар. права, заява про Д. повинна містити вмотивовану її причину з метою зменшення випадків необгрунтованої Д. Порушення порядку Д. може тягнути за собою можливість оскарження її правомірності. Деякі дог-ри забороняють їхню Д. (дог-ри про захист *війни жертв,* про встановлення кордонів, дог-ри, об'єктом яких є захист *прав людини).* У деяких дог-рах положення про Д. не зазначається окремо, остання проводиться за подальшою згодою сторін або на основі звичаю. Д. багатосторонніх дог-рів має чинність лише для д-ви, яка заявила про Д. Припинення дії міжнар. дог-ру шляхом Д. відбувається в результаті взаємодії двох факторів: заява про Д. та закінчення постденонсаційного періоду. Д. міжнар. дог-ру є досить рідкісним і винятковим явищем у сучас. *міжнародних відносинах,* що пояснюється існуванням *добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань принципу;* практика сучас. міжнар. відносин заперечує існування презюмованого права на денонсацію. Д. можна розуміти в широкому значенні, включаючи Д., передбачену самим міжнар. дог-ром (яку на поч. XXI ст. передбачають бл. 40% міжнар. дог-рів), й у вузькому — передбачувана Д., тобто та, що може бути виведена з намірів учасників дог-ру або його характеру. У *доктрині міжнародного права* існує презумпція неприпустимості передбачуваної Д. Стосовно багатосторонніх міжнар. дог-рів частіше вживається термін «вихід з договору», що є рівнозначним терміну «денонсація».

О.В. Буткевич

Депозитарій — орган, якому здають на зберігання оригінал *договору міжнародного* та всі документи, що його стосуються. Д. можуть виступати органи д-ви (або д-ав), міжнар. орг-ції або головна виконавча посадова особа міжнар. орг-ції. Один із найдавніших інститутів *міжнародного права,* відомий ще в Стародавньому світі, інститут Д. виступає додатковим засобом гарантування чинності та ефективності міжнар. дог-рів. Д. визначається д-вами, що беруть участь у переговорах, у самому дог-рі або в інший спосіб. Із метою забезпечення участі д-ав в універсальних дог-рах, у них може бути призначено кілька Д. Головні функції Д.: зберігання оригінального тексту дог-ру, підготовка завірених копій, перевірка належного стану й форми підписів і док-тів, що стосуються міжнар. дог-ру, *договору міжнародного реєстрація* в *Організації Об'єднаних Націй,* інформування учасників дог-ру в разі надходження грамот про його ратифікацію та іншої документації, що стосується дог-ру. Однією з найважливіших функцій Д. є інформування учасників про набуття міжнар. дог-ром чинності. За часів *«Холодної війни»* для досягнення балансу сил між учасниками міжнар. дог-ру існувала практика призначення кількох Д. одного багатостороннього дог-ру, проте вона не набула поширення. Функції Д. є міжнар. за своїм характером, адмін. та виконавчими, а не судовими чи політичними, і при їх виконанні він повинен діяти безсторонньо. За межі суто «механічних» функцій Д. виходять наглядова та контрольна функції: перевірка правильності складання всіх док-тів, що стосуються міжнар. дог-ру, їхньої форми, зокрема, контроль за їхньою відповідністю основним *міжнародного права принципам.* У той же час Д. не вправі тлумачити по суті док-ти, що йому надходять стосовно міжнар. дог-ру. Той факт, що договір не набув чинності, наявність певних розбіжностей між сторонами та Д. не впливають на виконання останнім своїх функцій.

О.В. Буткевич

Депонування — здача на зберігання *депозитарію* оригіналу *договору міжнародного, ратифікаційних грамот,* документів про приєднання до договору або документів про його *денонсацію.* Проводиться через дип. чи іншого спец, представника та оформлюється протоколом, який підписується особою, що депонує акт, та представником д-ви.

О.В. Буткевич

Депортація (від лат. сіерогто — засилаю, виселяю) — вигнання, заслання, вислання з країни іноземц.

громадянина у випадку втрати або припинення законних підстав для його подальшого перебування (проживання) в даній державі; примусове переселення окремих осіб, груп, народів з місця постійного проживання, як правило — під конвоєм. Сучас. *міжнародне право* забороняє Д. як вид репресій проти осіб або груп осіб, що базується, як правило, на основі расової, етнічної, ідеолог, *дискримінації* чи подібних, заборонених міжнар. правом, ознак. Д. нерідко використовується щодо інозем. громадян або осіб без громадянства, які незаконно в'їхали на територію певної д-ви. Виселення окремих національностей практикували ще в дорев. Росії, однак вони ніколи не мали масового характеру. Так, у XIX ст. з Литви було вивезено 20 тис. чол. Ці виселення не були настільки жорстокими, як у наступний, сталінський період (зокрема, чоловіки не відокремлювались від жінок і дітей). У СРСР Д. застосовувалась як репресивний захід щодо цілих народів. 1944 була здійснена поголовна Д. до Сер. Азії та Казахстану чеченців, інгушів, карачаївців, балкарців, калмиків, кримських татар за обвинуваченням у масовому співробітництві з гітлерівськими окупантами. Кількома роками раніше були депортовані в Сер. Азію поволзькі німці й рад. корейці. Для більшості цих народів вислання продовжувалось до 1957, коли парт, керівництво СРСР на чолі з *М. Хрущовим* визнало Д. незаконною, дозволило повернутися в місця істор. проживання чеченцям, інгушам, калмикам, балкарцям, карачаївцям. Проте реабілітація фактично не торкнулась кримських татар, месхів, німців Поволжя, корейців, яким було заборонено повернення на малу Батьківщину (до кінця 80-х XX ст.). До Д. цілих етнічних груп вдавались і зах. д-ви. 1942 уряд США депортував понад 100 тис. американців япон. походження до «пересильних центрів»,

де вони пробули майже до кінця *Другої світової війни.*

Д. може бути актом репресії або заходом держ. безпеки. Зокрема, Д. застосовується до іноземців, які порушили законодавство держави-перебуван-ня: в'їзд у д-ву, що супроводжувався будь-якими порушеннями імміграційного законодавства, перебування в д-ві довше дозволеного терміну; вчинення злочинів, зокрема таких, що загрожують нац. безпеці держави-перебування, тощо. Д. як примусове переміщення населення з території внаслідок реальних або передбачуваних причин може відбуватись у результаті загрози воєнних дій, природ, катастроф, ядерних випробувань або терористичних актів. Д. нерідко здійснювалась державою-окупантом проти цивільного населення під приводом того, що їхня діяльність шкодить країні, або що їм загрожує небезпека з яких-небудь причин, або що їхня праця потрібна в іншій країні. Масова Д. під час Другої світової війни на окупованих Німеччиною територіях була засуджена Нюрнберзьким трибуналом як *злочин воєнний.* У законодавствах демокр. д-ав, як правило, забороняється Д. власних громадян (ст. 25 Конституції України).

О.В. Задорожній

Дербі (ОегЬу) Едвард Генрі Стенлі (1826 — 1893) — брит. держ. діяч і дипломат, граф. Чл. палати громад у 1848-69, із 1869 — чл. палати лордів, 1852 — заст. мін. зак. справ. 1858 — міністр колоній, згодом головуючий Контрольною радою, міністру справах Індії. 1866-68 і 1874-78 — мін. зак. справ Великої Британії. Вів переговори щодо вироблення *Вашингтонського договору 1871.* У 1875-78 намагався виступити в ролі посередника в конфлікті між Росією й Туреччиною. У 1882-85 — міністр колоній, 1886-91 — лідер ліберал-юніоністів у палаті лордів.

Р.Л. Кривонос

ДерегуЛЮВанняЯ — форма екон. політики, метою якої є скорочення або усунення адмін. обмежень для діяльності суб'єктів госп. відносин — підприємств і споживачів, — що є важливим фактором підвищення ефективності економіки країни. Цей принцип випливає з існування автоматичних механізмів утворення екон. циклів. Політика Д. також включає в себе завдання зменшення частки держ. витрат у споживанні ВНП та скорочення держ. сектора шляхом приватизації. Необхідність політики Д. обґрунтовується класичним та неокласичним напрямами екон. теорії та кількісною теорією еквіліб-риуму (рівноваги) в економіці, які обстоюють ідею про те, що екон. зростання забезпечується внутр. автоматичними регуляторами циклу, а держ. регулювання економіки шкодить формуванню гармонічних пропорцій та високих темпів економ, зростання. Протилежні погляди обстоюють неокейнсіанська теорія та теорія дисекві-лібриуму (нерівноваги). Сучас. практика регулювання економіки промислово розвинутих країн базується на принципах теорії *монетаризму,* яка випливає з *неокласичної економічної теорії,* але використовує кейнсіанську термінологічну базу. Політика монетаризму передбачає Д. та розширення екон. свободи для суб'єктів ділової активності, але водночас встановлює жорсткі обмеження у фінанс.-кредитному та бюджетному секторах і на ринку грошей. Д. стало складовою частиною структурних реформ у макро-економіці, які були започатковані президентом *Р. Рейганом* на поч. 1980-х у США, а потім проводились в усіх пром. розвинутих країнах Європи та Канаді. Результатом реформ стали екон. стабільність та високі темпи зростання в цій групі країн у наступні за реформами десятиріччя.

С.М. Березовенко

Держав внутрішньоконтинентальних право на ДОСТуп ДО МОря — один із галузевих принципів сучас. *міжнародного морського права,* закріплений у ст. 3 Женевської конвенції про відкрите море 1958, Конвенції про транзитну торгівлю внутр.-континентальних країн 1965, ч. X *Конвенції ООН з морського*

права 1982. Відповідно до ст. 125 Конвенції 1982 д-ви, які не мають виходу до моря, мають право на доступ до моря і від нього з метою здійснення прав, передбачених цією Конвенцією, у т. ч. прав, які стосуються свободи відкритого моря й заг. спадщини людства. Тому д-ви, що не мають виходу до моря, користуються свободою транзиту всіма трансп. засобами через території д-ав транзиту (тобто д-ав із мор. узбережжям чи без нього, розташованих між д-вою, що не має виходу до моря, та морем, через територію яких проходить транзитний рух). Умови й порядок здійснення свободи транзиту узгоджуються між зацікавленими внутр.-континентальними д-вами та д-вами транзиту через двосторонні, субрегіо-нальні або регіональні угоди. До того ж ці угоди можуть надавати внутр.-континентальним д-вам

ширші можливості транзиту, ніж передбачені Конвенцією 1982. Водночас д-ви транзиту мають право вживати всіх заходів, необхідних для того, щоб права й можливості внутр.-континентальних д-ав ніяк не обмежували законних інтересів д-ви транзиту. Транзитний рух не підлягає обкладенню ніяким митом та податками або іншими зборами, за винятком зборів за конкретні послуги, пов'язані з таким рухом. Трансп. засоби, які здійснюють транзит, та інші засоби, що надаються в користування внутр.-континентальним д-вам, не підлягають обкладенню податками чи зборами, які перевищують ті, що стягуються за користування трансп. засобами д-ви транзиту. Д-ви транзиту та *держави внутрішньоконтинентальні* можуть співпрацювати в будівництві чи вдосконаленні трансп. засобів для здійснення свободи транзиту. Д-ви транзиту вживають усіх належних заходів для запобігання затримок й інших труднощів техн. характеру в транзитному русі та співпрацюють із зацікавленими внутр.-континентальними д-вами з метою швидкого усунення таких затримок чи труднощів. Для зручності транзитного руху за угодою можуть бути передбачені безмитні зони або інші митні пільги в портах входу й виходу в д-вах транзиту. Судна під прапором д-ав, що не мають виходу до моря, користуються в мор. портах таким самим режимом, що й режим, який надається іншим ІНОЗЄМ. Суднам. *В.С. Ржевська*

Держава — основний учасник *міжнародних відносин;* первинний, основний, типовий, головний і заг.-визнаний *суб'єкт міжнародного права.* Д. є способом територ.-політ, орг-ції суспільства, соц. інститутом, що утворюється в результаті виникнення й діяльності публічної влади, керує основними сферами громад, життя. До заг. ознак Д. відносять: політ, орг-цію суспільства, що забезпечує вирішення його «загальних справ»; наявність публічної влади; обмеження дії влади визначеною територією; перетворення індивідів у громадян (підданих); збирання податків. Відповідно до *Договору Монтевідео 1933Д.* визначається як суб'єкт міжнар. права, що має населення, територію, уряд і можливість вступати у відносини з іншими д-вами. Д. створюють *норми міжнародного права,* встановлюють відповідальність за їх порушення, визначають міжнар. правопорядок і функціонування міжнар. орг-цій. Д. можуть створювати інших суб'єктів міжнар. права (зокрема, міжнар. орг-ції) через
укладення міжнар. дог-рів. Д. потенційно може бути суб'єктом будь-яких міжнар. правовідносин. Міжнар. правосуб'єктність Д. визначається її незалежністю, самостійністю та наявністю *суверенітету,* що визначається як верховенство в межах власної території та незалежність у міжнар. відносинах. Із ІІ-Ї пол. ХХ ст. верховенство Д. на власній території все частіше обмежується в інтересах *прав людини,* зміцнення безпеки тощо. У сучас. *міжнародному праві* переважає думка, що не можна говорити про наявність абсолютного суверенітету д-ав. Взаємозалежність, взаємозв'язок Д. поглиблюються залежно від інтенсивності міжнар. співробітництва. Сучас. практика міжнар.-прав. співробітництва однозначно підтверджує юрид. рівність Д. як суб'єктів міжнар. права, незалежно від розмірів території чи кількості населення. При цьому фактичний обсяг прав та обов'язків Д. суттєво відрізняється. Так, у галузі забезпечення міжнар. миру й безпеки прав, статус Д. — постійних членів *Ради Безпеки ООН* — суттєво відрізняється від статусу інших Д.

У сучас. міжнар. праві використовуються класифікації Д. на: високорозвинені Д. і країни, що розвиваються (від місця в класифікації залежать рівень отримуваної допомоги, розміри членських внесків у міжнар. орг-ціях тощо), ядерні й без'ядерні Д., нейтральні й такі, які не приєдналися до блоків, тощо. Певне значення також має поділ держав на унітарні (прості) та федеративні (складні). Д. як суб'єкту міжнар. права притаманне володіння основними правами та кореспондуючими ним обов'язками. У *доктрині міжнародного права* до основних прав Д. відносять право Д. на здійснення юрисдикції на своїй території й над усіма особами та речами, які знаходяться в її межах, із дотриманням визнаних міжнар. правом імунітетів; право Д. на незалежне й вільне здійснення всіх своїх законних прав; право на індивід, і колективну самооборону проти збройного нападу; право на рівні з іншими Д. права; право на участь у вирішенні спільних проблем; на участь у міжнар. дог-рах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами тощо. До основних обов'язків Д. відносять: обов'язок мирного вирішення *спорів міжнародних,* утримання від втручання у внутр. і зовн. справи інших Д. та від надання допомоги Д., яка загрожує силою або її застосування проти територ. недоторканності чи політ, незалежності іншої Д., або ін. ч., несумісним із міжнар.

правом, якщо проти цієї Д. ООН застосовує заходи попередження чи примусу; повага до прав людини; утримання від визнання територ. захоплень; сумлінне виконання своїх міжнар. зобов'язань; утримання від ініціювання міжусобиць на території іншої Д. тощо.

О.В. Задорожній

Держава асоційована — статус держ. утворення, яке входить до складу іншої держави, але разом із тим продовжує зберігати самостійність у вирішенні внутр. питань. Такий статус має, напр., Пуерто-Рико по відношенню до США («держава, що вільно приєдналася»). Поняття «держава асоційована» необхідно відрізняти від асоціації д-ви з міжнар. наддерж. утворенням, зокрема *Європейського Союзу.*

О.В. Задорожній

Держава внутрішньоконтинентальна — держава, яка не має мор. узбережжя. Зараз у світі таких д-ав найбільше в Африці — 15; в Азії їх — 8, у Європі — 11, в Лат. Америці — 2. Сучас. *міжнародне право* вирізняє також категорію д-ав, які перебувають у географічно несприятливому становищі, — мають вихід до моря, але не можуть претендувати на власні *виключні економічні зони* або їхнє геогр. становище робить їх залежними від експлуатації живих ресурсів виключних екон. зон інших д-ав цього субре-гіону або регіону. Права Д. в. і д-ав, які перебувають у географічно несприятливому становищі, за сучас. міжнар. правом переважно співпадають. Вони мають право на: а) участь в експлуатації залишку допустимого вилову живих ресурсів виключних екон. зон прибережних д-ав того ж регіону або субрегіону в порядку, встановленому угодами зацікавлених д-ав; б) безмитний транзит через територію прибережних д-ав із метою доступу до моря й від нього, не перешкоджаючи законним інтересам д-ви транзиту; на підставі відп. угод оплата може стягуватись тільки за конкретні послуги; в) участь у роботі Міжнародного органу з мор. дна та експлуатації ресурсів району на визначених міжнар. правом засадах. У *відкритому морі* судна всіх д-ав рівноправні. Принципи свободи відкритого моря та юрисдикції *держави прапора* діють без будь-якої дискримінації для всіх д-ав — як тих, що мають вихід до моря, так і тих, що перебувають у географічно несприятливому становищі, та Д. В. *В.С. Ржевська*

Держава прапора — держава, національність якої має судно й під прапором якої воно ходить на законних засадах. Відповідно до *Конвенції ООН з морського права 1982,* судна мають національність тієї д-ви, під прапором якої вони мають право ходити. Кожна д-ва визначає умови надання своєї нац. суднам, реєстрації суден на її території та права ходити під її прапором, видає їм відп. док-ти. Між д-вою та судном її прапора має існувати реальний зв'язок: Д. п. мусить ефективно здійснювати свій контроль над суднами, які ходять під її прапором, щодо адмін., техн. та соц. питань, а також вживати необхідні заходи для безпеки на морі з урахуванням заг.-прийнятих міжнар. правил. Судно може ходити під прапором тільки однієї д-ви -тієї, де воно зареєстроване, і не може змінити прапор під час плавання чи стоянки в порту, окрім випадків дійсного переходу права власності або зміни реєстрації судна. Відповідно практика ходити в плавання під «зручним прапором», тобто під прапорами двох або більше д-ав, користуючись ними за обставинами, суперечить *міжнародному праву.* Судно, що вдається до такої практики, може бути прирівняне до суден, які не мають національності, і не може вимагати від інших д-ав визнання жодної з національностей, на які вказують його прапори. Знаходячись в інозем. *внутрішніх водах* чи *територіальних водах,* судно перебуває водночас під юрисдикцією прибережної д-ви та під юрисдикцією Д. п. У *відкритому морі* юрисдикція Д. п. над судном є виключною, окрім передбачених міжнар. правом випадків. Юрисдикція Д. п. щодо військ, кораблів та держ. суден некомерційного призначення є виключною в усіх випадках. Кодекс торг, мореплавства України (гл. 2) встановлює правила реєстрації суден й умови права на прапор України. Право ходити в плавання під Державним прапором України має судно, яке є держ. власністю або перебуває у власності фізич. особи — громадянина України, а також юрид. особи в Україні, яка заснована виключно укр. власниками. Судна, техн. нагляд за якими здійснюють класифікаційні спілки, підлягають реєстрації в Державному судновому реєстрі України, і їхня реєстрація засвідчується судновим патентом; інші судна реєструються в Судновій книзі України, а їхня реєстрація засвідчується судновим білетом. Із моменту реєстрації та одержання відп. посвідчення (суднового патенту, суднового білета), судно набуває права

ходити в плавання під Державним прапором України й на нього поширюється юрисдикція України. *В.С. Ржевська*

Держава реєстрації — держава, до офіц. реєстру якої внесені повітр., мор. й річкові судна, косм. об'єкти. На підставі реєстрації згадані судна та косм. об'єкти набувають нац. приналежності незалежно від того, до якої д-ви належить юрид. чи фізич. особа, що ними фактично володіє. На такі судна та косм. об'єкти поширюється юрисдикція Д. р.

О.В. Задорожнш

Держави територія повітряна — частина держ. території, яка є частиною повітр. сфери, розташованої над суходолом і водною територією держави, у т. ч. над її *територіальними водами,* до межі косм. простору. На Д. т. п. як частину держ. території поширюється повний і виключний *суверенітет.* Згідно з

міжнародним правом повітр. простір поділяється на національний, тобто т. зв. «держави територію повітряну», і міжнар. *повітряний простір.* Прав, режим повітр. держ. простору України регламентується Конституцією України, Повітр. кодексом України і низкою спец, законодавчих актів. Умовна межа повітр. й косм. простору відповідно до міжнар.-прав. звичаю на висоті 100-110 км над рівнем Світового океану в останній час викликає цілу низку критичних зауважень з боку спеціалістів у галузі *міжнародного повітряного права* й *міжнародного КОСМІЧНОго Права.* *ОМ. Григоров*

Держави ЮРИСДИКЦІЯ — права судових й адмін. органів держави щодо розгляду та вирішення справ відповідно до їхньої компетенції. У *міжнародному праві* розрізняють територ. й особисту (національну) юрисдикцію. Під територ. розуміється така Д. ю., яка здійснюється в межах певної території. У межах своєї території д-ва здійснює повну юрисдикцію, за винятком тих випадків, коли відп. міжнар. угодами передбачається інше. Обмежена цільова Д. ю. здійснюється д-вою в межах її *континентального шельфу* й *економічноїзони.* Особиста (національна) юрисдикція здійснюється д-вою стосовно своїх громадян, що знаходяться за межами її території, напр., у *відкритому морі,* в *Антарктиці* тощо. У випадках, передбачених нац. законодавством, Д. ю. може поширюватись на громадян цієї д-ви й тоді, коли вони знаходяться на іноземі.

території, але здійснюватись ця юрисдикція може тільки на території своєї д-ви, якщо інше не було передбачено міжнар. угодою. У випадках існування конкуруючої юрисдикції питання про юрисдикцію тієї або іншої д-ви вирішується на підставі відп. *договорів міжнародних* або міжнар.-прав, звичаїв. (Див. *Територіальне верховенство, Екстра-*

територІОЛЬНІСть) *О.В. Задорожнш*

Державний борг — сукупність фінанс. зобов'язань держави, які підлягають погашенню у встановлені строки; складається із заборгованості як внутр., так і зовн. кредиторам. Відповідно розрізняють Д. б. внутрішній і зовнішній. До внутрішнього відносять заборгованість за кредитними зобов'язаннями д-ви на внутр. фінанс. ринку, яка складається із суми отриманих позик та відсоткових платежів за ними; доД. б. включають заборгованість, що виникає внаслідок несвоєчасного фінанс. держ. видатків, пов'язаних із виплатами й перерахуваннями фізич. і юрид. особам. Д. б. зовнішній є наслідком держ. запозичень на зовн. фінанс. ринках, надання держ. гарантій, інших заходів, передбачених законами країни в кожному конкретному випадку. В Україні порядок утворення та погашення Д. б. встановлюється законами. Граничний розмір Д. б. встановлюється щороку законом про *бюджет державний.*

О.К. Єременко

Державний департамент США — *відомство закордонних справ* США. Створений 1789, коли відповідно до прийнятої Конституції США, департамент з іноземі. справ, створений 1781, був перетворений у Д. д. з відповідним підпорядкуванням президентові країни. Керує роботою Д. д. *державний секретар США,* який призначається президентом. До керівної ланки Д. д. також входять перший заст. держ. секретаря із заг.-відомчих справ (здійснює заг. керівництво Д. д. за відсутності держсекретаря і контроль за вирішенням адмін.-кадрових питань), 5 перших заступників (відповідають за найважливіші напрямки роботи, напр., глобальні проблеми тощо), 16 заступників й більше 10 директорів (відповідають за окремі ділянки роботи та за відносини з регіонами). Оперативна робота ведеться в управліннях, кожне з яких очолюється заступником чи директором. Штат Д. д. США налічує бл. 14 тис. співробітників (2000), із них лише близько третини — кар'єрні дипломати; за кордоном США утримували 260 *диплома-*

шинних представництв і *консульських установ* у 160 країнах (у закорд. представництвах США залишається досить велика заг. чисельність персоналу посольств порівняно з практикою інших країн; у ряді д-ав у посольствах США — 100-150 рангованих *дипломатів,* і це при тому, що їхня частка не перевищує 20-25% усіх працюючих). Особливістю положення Д. д. в системі органів зовн. зносин США є те, що він поділяє низку зовн.-політ, повноважень з іншими установами — Міністерством оборони, *Радою національної безпеки США,* ЦРУ, Конгресом США, апаратом Білого дому та великою кількістю галузевих міністерств. Усі ці органи влади й управління не тільки здатні ефективно впливати на прийняття зовн.-політ, рішень Президентом США, а й визначати розстановку кадрів у самому Д. д. та його закорд. представництвах.

В.М. Матвієнко

Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955 підписаний 15.05.1955 у Відні міністрами закорд. справ Великої Британії, США, СРСР, Франції та Австрії. Вперше питання про укладення держ. угоди з Австрією було порушене на паризькій сесії *Ради міністрів закордонних справ* у квітні 1946; на її сесії 1949 прийняті рішення про незмінність кордонів Австрії за станом на 1.01.1938, звільнення від *репарацій,* гарантії прав нац. меншин в окремих землях Австрії. 1952 відновились переговори з розгляду «скороченого варіанта» Д. д., у якому не було пунктів про *суверенітет* Австрії. До загострення австр. проблеми призвели вступ ФРН до *НАТО* та побоювання з боку

СРСР нового *аншлюсу* Австрії. Після рад.-австр. переговорів у Москві у квітні 1955 СРСР погодився підписати Д. д. і вивести до 31.12.1955 свої війська. 2.05.1955 у Відні посли окуп. д-ав обговорили остаточні зміни до Д. д., які були затверджені 14.05.1955 міністрами закорд. справ 4 д-ав за участю мін. зак. справ Австрії *Л. Фігля.* Договір затверджував Австрію як «суверенну, незалежну й демократичну державу» в кордонах, що існували на 1.01.1938; політ, гарантії незалежності країни забезпечувались заявою *великих держав* і забороною будь-якого союзу з Німеччиною. Передбачалась передача австр. д-ві колишніх нім. активів, у т. ч. й тих, що вже належали СРСР. Як компенсацію Австрія зобов'язувалася поставити Радянському Союзу товарів на суму 150 млн. дол. її уряд брав на себе
зобов'язання не допускати діяльності фаш. та мілітаристських орг-цій на території країни; договір гарантував демокр. права австр. громадянам. Договір набув чинності 27.07.1955, того ж дня було розпущено Союзницьку раду у Відні. 25.10.1955 завершено виведення окуп. військ із території Австрії. 26.10.1955 австр. Національна рада ухвалила конституційний закон про *нейтралітет постійний.* *В.Ю. Крушинський*

Державний секретар США — посадова особа, що за аналогією відповідає посаді міністра закордонних справ; керує діяльністю центр, дип. відомства США — *Державного департаменту СІЛА.* Д. с. призначається президентом за згодою сенату; несе відповідальність лише перед президентом за розробку та здійснення *зовнішньої політики* США; офіційно є його головним радником із зовн.-політ, питань; входить до складу *Ради національної безпеки США.* Д. с. за «табелем про ранги» є першим серед членів уряду, першим серед них складає присягу під час інавгурації уряду; за законами про спадкоємність президи. влади 1792, 1886 і 1947 очолює список міністрів, на яких за виняткових обставин (одночасній смерті президента, віце-президента, спікера Палати представників і голови Сенату) можуть бути покладені обов'язки президента. Зазвичай після чергових президи. виборів новообраний Президент США замінює Д. с, майже всіх його заступників, керівників провідних оперативних підрозділів та значну кількість послів.
В.М. Матвієнко, Б.М. Гончар

Державного боргу величина гранична -

верхня межа *державного боргу,* перевищення якої несе в собі загрозу екон. безпеці країни та підвищену ймовірність дефолту. Зазвичай вимірюється як відношення фактичних держ. боргів до ВНП відп. країни. У законодавчому порядку Д. б. в. г. була вперше зафіксована в *Маастрихтському договорі 1992,* що встановлює критерії валютно-фінанс. конвергенції для країн-пре-тенденток на вступ до *Європейського валютного союзу.* Межа була встановлена на рівні 60% від ВНП. Ця умова, згідно з Маастрихтським договором, могла вважатись виконаною і тоді, коли рівень заборгованості перевищував встановлену референтну величину, але впродовж останніх років невпинно наближався до неї й на час перевірки досяг величини, що була поруч із позначкою 60%.

На момент запровадження євро в 1999 Маастрихтським критеріям щодо фіскальної конвергенції відповідали лише Франція (у якої співвідношення валового боргу до ВНП становило 59,2%), Фінляндія (57,9%) та Люксембург (5,5%). Найближче до виконання цього критерію підійшли Португалія (61,7%), Німеччина (62,7%) та Данія (63,2%); досить близькими були Ірландія (65%), Австрія (67,6%) та Іспанія (68,2%). Але до ЄВС були прийняті й такі країни, державний борг яких перевищував їхній ВНП, у т. ч. Італія (121%), Бельгія (122%) та Греція (104%).
Держ. борг України за своїми абс. і відносними показниками значно поступається величині держ. заборгованості провідних розвинених країн, але його обслуговування обходиться значно дорожче. *О.І. Рогач, НД.Амалян*

Державоподібні утворення — різновид *суб'єктів міжнародного права.* До Д. у. відносять Мальтійський лицарський орден, *вільні міста* та Ватикан. У 1889 суб'єктом міжнар. права було визнано орден Іоаннітів (Мальтійський лицарський орден). Він не здійснює владних функцій, не має власної території та населення, але володіє активним і пасивним правом посольства. Посли Мальтійського ордену були акредитовані в Іспанії, Франції, Італії, Сан-Марино, Гаїті та належали до *дипломатичного корпусу* цих країн. У свою чергу, посли вказаних країн були акредитовані при Мальтійському ордені. Орден мав своїх представників у Червоному Хресті, Міжнар. орг-ції в справах біженців. Міжнар. право-суб'єктність Ордену підтверджувалась також судами 1935 та 1945. Місцеперебування Ордену — Рим, офіц. мета — благодійність.
Вільні міста в теорії та практиці *міжнародного права* визнавались як особливі суб'єкти міжнар. права; вони здійснювали функції д-ви, володіли правами самоврядування, заг. юрид. правами й виконували обов'язки, характерні для суб'єкта міжнар. права. В історії відомо понад 100 вільних міст, яким були властиві права суб'єкта міжнар. права. Це Великий Новгород, Амстердам, Бремен, Гамбург, Дерпт, Кенігсберг, Кіль, Любек, Регенсбург, Рига, Франкфурт-на-Майні тощо. Міжнар.-прав, статус цих міст, як

правило, визначався міжнар. угодами. За Віденським трактатом 1815 «вільним незалежним і зовсім нейтралізованим містом» визнано Краків з територією навколо нього. За *Версальським мирним договором 1919* Німеччина відмовлялась від
прав на Гданськ (Данциг) й останній проголошувався вільним містом під протегуванням *Ліги Націй.* За мирним дог-ром з Італією 1947 було утворено Вільну Територію Трієст, її цілісність і незалежність забезпечувалась *Радою Безпеки ООН.* До дог-ру додавався Постійний статут Вільної Території Трієст, який закріплював район Трієста, його цілісність і незалежність, демілітаризований і нейтральний статус, *права людини* й основні свободи, питання громадянства, офіц. мов, прапора, герба, органів правління, конституції, призначення губернатора, його відповідальності перед РБ ООН, прав і повноважень; законодавчої влади, видання законів, здійснення судової влади, бюджету, зовн. зносин тощо. Окремими додатками до дог-ру включались Положення про тимчасовий режим Вільної Території Трієст і Положення про Вільний порт Трієст. 5.10.1954 у Лондоні підписано Угоду стосовно поділу Вільної Території Трієст між Італією і Югославією.
Держава-місто Ватикан (територія 0,44 км^2, населення 840 чол.) — адмін. центр Римської католицької церкви та резиденція її голови (з 1977). 751 франкський король Пипін Короткий за допомогу, надану йому папою Заха-рієм (741-52), передав останньому Римську провінцію. Так була створена папська церк. д-ва, яка проіснувала до 20.09.1870, коли Рим був зайнятий італ. військами. Італія запропонувала європ. д-вам укласти угоду про міжнар.-прав, статус Ватикану, але через *франко-прусську війну 1870-71* ця пропозиція не знайшла підтримки. 13.05.1871 Італія в односторонньому порядку прийняла «закон про гарантії», який надавав главі католицької церкви особисту незалежність та свободу зовн. зносин з інозем. д-вами. Згідно з *Латеранськими договорами 1929* було затверджено безперечний *суверенітет* Ватикану на міжнар. арені, повна власність і юрисдикція в м. Ватикан (ст. 3), зобов'язання Італії не втручатись у внутр. справи Ватикану (ст. 4); зобов'язання Італії забезпечити зносини з інозем. д-вами (з транзитом і використанням італ. комунікацій включно); визнання за Ватиканом активного і пасивного права посольства тощо. Договір встановлював, що папський *нунцій* в Італії стане *дуаєном дипломатичного корпусу* (ст. 12). Папі належить уся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади (основний закон від 7.06.1929), представництво Ватикану в зовн. зносинах (ст. 3 Договору). Певні зовн. Функції

має губернатор Ватикану, який призначається папою, керує адмін. службами та представляє Ватикан в адмін. відносинах з Італією. *Зовнішньою політикою* Ватикану керує держ. секретар. Дип. представники Ватикану поділяються на нунціїв, *інтернунцпв,* надзвичайних *посланників* і *повірених у справах.* Вони виконують дві функції: дипломатичну (підтримання стосунків з урядом країни перебування) і релігійну (спостереження за діяльністю католицької церкви в країні перебування). Уже в перші роки після укладення Латеранських угод апостольська столиця підписала бл. 50 *конкордатів* і міжнар. дог-рів, створила церк. дип. академію. Ватикан підтримує дип. стосунки майже із 100 країнами світу, має представництва в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ), Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН (ФАО), Міжнародному союзі електрозв'язку (МСЕ), Всесвітньому поштовому союзі (ВПС), Європейському Союзі, Організації Об'єднаних Націй* (спостерігача) та ін. 18.02.1984 Латеранські договори було замінено новим конкордатом.
О.В. Задорожній
Деркач Микола Іванович (25.06.1949, Краснодарський край, РФ) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Дніпропетровський металургійний ін-т (1975), економіст. 1975-76 працював економістом по держ. доходах Червоногвардійсь-кого районного фінанс. відділу Дніпропетровська; 1976-79 — старший економіст відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника відділу держ. доходів Дніпропетровського міського фінанс. відділу; 1979-83 — заст. начальника відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника, нач. відділу держ. доходів Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1983-85 — зав. Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1985-92 — нач. Дніпропетровського обласного фінанс. управління. 1992-94 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань бюджету — нач. фінанс. управління; 1995-97 — в. о. голови, голова Дніпропетровської обласної держ. адміністрації. 1997-2001 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань екон. політики. 27.12.2001-19.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. Указом Президента України від
11.01.2004 призначений міністром економіки та з питань європ. інтеграції України.
В.М. Матвієнко
Д'ЕСКОТО Брокман (сі'Езсоїо Вгосктап) Мі-гель (5.02.1933, Голівуд, шт. Каліфорнія, США) — нікарагуанський громад.-політ, і держ. діяч, католицький священик, активний учасник партиз. б-би проти диктатури А. Сомоси. У 60 — 70-і XX ст. здійснював діяльну пропагандистську роботу в комітетах солідарності з Нікарагуа в зах.-європ. країнах, співзасновник прогресивного опозиційного

інтелігентського об'єднання «Групи 12-ти». Із вересня 1980 — чл. Сандиністської асамблеї (консультативного органу Нац. керівництва Сандиністського фронту нац. визволення). 19.07.1979-25.02.1990 - мін. зак. справ, активно сприяв популяризації Сандиністської рев-ції й подоланню військ.-екон. *блокади* з боку США, каналами католицької церкви та Соцінтернаціоналу, співпрацював із *Контадорською групою* у справі *Центральноамериканського мирного врегулювання.*

В.І. Головченко

ДЄСЯТИЛІТТЯ розвитку ООН — практика встановлення в рамках *Організації Об'єднаних Націй* певних цілей та завдань на десятиліття з проблем *міжнародних економічних відносин* із наступним обговоренням досягнутого прогресу. Першим Д. р. ООН були проголошені 60-і XX ст., Спец, резолюція *Генеральної Асамблеї ООН* передбачила конкретні завдання в галузі міжнар. екон. співробітництва з метою забезпечити прискорення екон. розвитку молодих нац. д-ав — країн, що розвиваються, допомогти їм якнайшвидше подолати екон. відсталість. Проте основні цілі першого Д. р. ООН не були досягнуті. Одну з причин цього вбачали, поряд з іншими, у відсутності відп. міжнар. стратегії розвитку. Така стратегія була розроблена й ухвалена ГА ООН для 2-го Д. р. ООН (1971-80), проте і його результати виявились невтішними. Не були досягнуті також основні цілі в стратегіях розвитку на 3-є Десятиліття (1981-90), як і на 4-е (1991-2000). Суть проблеми полягає в тому, що кількісні показники, закладені в стратегії розвитку, виявились необгрунтованими, а з іншого боку (і це головне) — у них не знайшли належного відображення конкретні шляхи та джерела забезпечення екон. зростання, не враховувались реалії розвитку *світового господарства* (циклічні спади,

має губернатор Ватикану, який призначається папою, керує адмін. службами та представляє Ватикан в адмін. відносинах з Італією. *Зовнішньою політикою* Ватикану керує держ. секретар. Дип. представники Ватикану поділяються на нунціїв, *інтернунціїв,* надзвичайних *посланників* і *повірених у справах.* Вони виконують дві функції: дипломатичну (підтримання стосунків з урядом країни перебування) і релігійну (спостереження за діяльністю католицької церкви в країні перебування). Уже в перші роки після укладення Латеранських угод апостольська столиця підписала бл. 50 *конкордатів* і міжнар. дог-рів, створила церк. дип. академію. Ватикан підтримує дип. стосунки майже із 100 країнами світу, має представництва в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ), Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН (ФАО), Міжнародному союзі електрозв 'язку (МСЕ), Всесвітньому поштовому союзі (ВПС), Європейському Союзі, Організації Об'єднаних Націй* (спостерігача) та ін. 18.02.1984 Латеранські договори було замінено новим конкордатом.

О.В. Задорожній

Деркач Микола Іванович (25.06.1949, Краснодарський край, РФ) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Дніпропетровський металургійний ін-т (1975), економіст. 1975-76 працював економістом по держ. доходах Червоногвардійсь-кого районного фінанс. відділу Дніпропетровська; 1976-79 — старший економіст відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника відділу держ. доходів Дніпропетровського міського фінанс. відділу; 1979-83 — заст. начальника відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника, нач. відділу держ. доходів Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1983-85 — зав. Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1985-92 — нач. Дніпропетровського обласного фінанс. управління. 1992-94 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань бюджету — нач. фінанс. управління; 1995-97 — в. о. голови, голова Дніпропетровської обласної держ. адміністрації. 1997-2001 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань екон. політики. 27.12.2001-19.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. Указом Президента України від
11.01.2004 призначений міністром економіки та з питань європ. інтеграції України.

В.М. Матвієнко

Д'ЕСКОТО Брокман (сі'Езсоіо Вгосктап) Мі-гель (5.02.1933, Голівуд, шт. Каліфорнія, США) — нікарагуанський громад.-політ, і держ. діяч, католицький священик, активний учасник партиз. б-би проти диктатури А. Сомоси. У 60 — 70-і XX ст. здійснював діяльну пропагандистську роботу в комітетах солідарності з Нікарагуа в зах.-європ. країнах, співзасновник прогресивного опозиційного інтелігентського об'єднання «Групи 12-ти». Із вересня 1980 — чл. Сандиністської асамблеї (консультативного органу Нац. керівництва Сандиністського фронту нац. визволення). 19.07.1979-25.02.1990 - мін. зак. справ, активно сприяв популяризації Сандиністської рев-ції й подоланню військ.-екон. *блокади* з боку США, каналами католицької церкви та Соцінтернаціоналу, співпрацював із *Контадорською групою* у справі *Центральноамериканського мирного врегулювання.*

В.І. Головченко

Десятиліття розвитку ООН — практика встановлення в рамках *Організації Об'єднаних Націй* певних цілей та завдань на десятиліття з проблем *міжнародних економічних відносин* із наступним обговоренням

досягнутого прогресу. Першим Д. р. ООН були проголошені 60-і XX ст., Спец, резолюція *Генеральної Асамблеї ООН* передбачила конкретні завдання в галузі міжнар. екон. співробітництва з метою забезпечити прискорення екон. розвитку молодих нац. д-ав — країн, що розвиваються, допомогти їм якнайшвидше подолати екон. відсталість. Проте основні цілі першого Д. р. ООН не були досягнуті. Одну з причин цього вбачали, поряд з іншими, у відсутності відп. міжнар. стратегії розвитку. Така стратегія була розроблена й ухвалена ГА ООН для 2-го Д. р. ООН (1971 -80), проте і його результати виявились невтішними. Не були досягнуті також основні цілі в стратегіях розвитку на 3-є Десятиліття (1981-90), як і на 4-е (1991-2000). Суть проблеми полягає в тому, що кількісні показники, закладені в стратегії розвитку, виявились необгрунтованими, а з іншого боку (і це головне) — у них не знайшли належного відображення конкретні шляхи та джерела забезпечення екон. зростання, не враховувались реалії розвитку *світового господарства* (циклічні спади,

інфляція, негаразди у світовій *валютній системі).* Свою роль відіграло небажання розвинутих країн Заходу йти на серйозні поступки країнам, що розвиваються, особливо в галузі *міжнародної торгівлі.* Наприкінці 90-х XX ст. постало питання про розробку стратегії розвитку для 1-го Десятиліття нового тисячоліття (2001-10). ГА ООН рекомендувала *Генеральному секретареві ООН* вжити необхідних заходів для розробки проекту тексту Міжнародної стратегії розвитку та представити його ГА ООН на її 55-й сесії (рез. №54/ 206 від 22.12.1999). Наголошувалось, що цей захід передбачається «для подальшої активізації міжнародного співробітництва в цілях розвитку і спостереження за довгостроковими тенденціями у світовій економіці, а також для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цільових показників». Голові ГА ООН на її 54-й сесії доручалось розпочати консультації з усіма державами-членами для визначення процедур розгляду цього питання на 55-й сесії ГА ООН. Однак згадані консультації не були проведені вчасно і ГА ООН на її 55-й сесії ухвалила перенести розгляд цього питання на 56-ту сесію (рез. №55/190 від 20.12.2000), а потім і на 57-ту сесію (рез. №56/191 від 21.12.2001). 57-ма сесія ГА ООН відзначила завершення консультацій із державами-членами й ухвалила, що «остаточне рішення про необхідність розробки Міжнародної стратегії розвитку на перше Десятиліття нового тисячоліття буде прийнято Генеральною Асамблеєю на її 58-й сесії на основі результатів роботи спеціальної робочої групи з комплексного і скоординованого виконання рішень та наступної діяльності за підсумками важливих конференцій і зустрічей на вищому рівні ООН в економічній, соціальній і суміжній галузях» (рез. №57/246 від 20.12.2002). До порядку денного 58-ї сесії ГА ООН внесено також питання огляду проблем та перешкод, як і прогресу, на шляху вирішення основних завдань і досягнення основних цілей, затверджених для минулого Д. р. ООН. *О.К. Єременко*

Деулінське перемир'я 1618 підписане 1(11).12.1618 у с. Деуліно (сучасний Загорськ Московської обл.) між Московським царством і Річчю Посполитою за результатами війни 1616-18. Угода набувала чинності з 25.12.1618 (3.01.1619) строком на 14,5 років. За умовами Д. п. Річ Посполита отримувала Новгород-Сі-верщину, Чернігівщину та Смоленщину. Польський король відмовлявся від титулу «Великого

князя руського», але польська сторона не погоджувалась визнати царський титул за моск. царем Михайлом Федоровичем Романовим (на моск. престол продовжував претендувати Владислав Польський); у зв'язку з обміном полоненими польська сторона видавала росіянам батька Михайла Федоровича митрополита (а невдовзі — патріарха Московського і всея Русі) Філарета, якого з титулом «великого государя» визнала фактичним правителем Московської держави. Визнання свого царського титулу Михайло Романов домігся від поляків тільки після Смоленської війни 1632-34 за *Поляновськиммирним договором 1634*(в обмін на Смоленськ і Сіверщину та 20 тис. рублів відкупного), проте повністю статті Д. п. втратили актуальність лише після *Андрусівського перемир'я 1'667га Вічного миру 1686* між Московською державою Та РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ. *В А. Рубель*

Джанг Шин (Ошп§ ЗЬіп) (11.09.1943) — півд.-корейський дипломат. Закінчив філос. ф-т Сеульського Нац. Ун-ту (1966). 1970-74 — службовець МЗС Республіки Корея, 1974-80 — 2-й секр. посольства в Ямайці, 1980-81 — 1-й секр. посольства в Катарі, 1981-85 — 1-й секр. посольства в Данії, 1985-86 — керівник відділу торгівлі Ін-ту з питань закорд. справ і нац. безпеки МЗС, 1986-87 — керівник відділу Бл. Сходу, бюро у справах Сер. Сходу МЗС, 1987-90 — радник посольства в Індонезії, 1990-93 — радник посольства в Новій Зеландії, 1993-94 — старший координатор планування й менеджменту МЗС, 1994-96 — виконавчий дир. 1-го регіонального підрозділу Корейського агентства з питань міжнар. співпраці. 1996-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол в Ефіопії, 1999-2000 — ген. директор Бюро у справах закорд. резидентів і коне, справах МЗС. У 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

В.І. Голоеченко

Джанкорель (Напсогеї) Алі Більге (1.01.1946, Стамбул) — тур. дипломат. Закінчив ф-т політології

Анкарського ун-ту за спеціальністю «міжнародні відносини» й Ун-т Огайо (США). 1971-73 — 3-й, 2-й секр. Департаменту протоколу МЗС Туреччини; 1973-76 — 2-й, 1-й секр. посольства Туреччини в Канаді; 1976-78 — 1-й секр. посольства Туреччини в КНР; 1978-80 — керівник відділу Ген. дирекції Кіпру та Греції МЗС Туреччини; 1980-84 — радник постійної місії Туреччини при ООН (Женева); 1984-87 —

керівник відділу Департаменту міжнар. соц. та техн. установ МЗС; 1987-91 — керівник відділу ЄЕС; 1991-95 — радник-посланник, заст. постійного представника місії Туреччини при ООН (Женева); 1995-97 — радник-посланник, Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Афганістані; 1997-2001 — урядовець Ген. дирекції протоколу МЗС, посол, радник МЗС. У листопаді 2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Турецької Республіки В Україні. *В.І. Головченко*

ДжеджалІЙ (Джалалій) Филон (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Служив сотником реєстрового Переяславського полку. 24.04.1648 очолив повстання реєстрових козаків у Кам'яному Затоні та їх перехід на бік *Б. Хмельницького.* Узяв активну участь у битвах із військами Речі Посполитої, був призначений кропивнянським (ічнянським) полковником. Як один із найближчих сподвижників Б. Хмельницького у жовтні — листопаді 1648 очолив перше козацьке посольство до Туреччини, де уклав *українсько-турецьку угоду про вільне мореплавство й торгівлю* з Османською імп. Вона, зокрема, передбачала обмін постійними *посольствами* між двома д-вами, захист майнових інтересів українців, пільги для козацьких купців на 100 років, взаємне право викупу невільників із полону тощо. У вересні 1650 відправлений з посольством до молдовського господаря Василя Лупула, який не дотримав слова щодо одруження своєї дочки Розанди з Ти-мошем Хмельницьким. Мав доручення від гетьмана передати Лупулу, що «він сам на себе накликав ту війну: забувши Бога і православну віру, зложився з поляками, і всяке лихо замишляв на нього, гетьмана, і Запорозьке військо, коли він далі так чинитиме, то гетьман із Запорозьким військом його вижене геть з Волоської землі, і він там більше господарем не буде». Під час невдалої для козацько-селянської армії Берестецької битви 1651 був обраний наказним гетьманом. Після 1654 доля невідома. *в.і. Сергійчук*

ДЖЄЙ (Іау) Джон (12.12.1745, Нью-Йорк -17.05.1829, Бедфорд, шт. Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Кінгз коледж, пізніше Колумбійський ун-т (1764), вивчав право. 1774-79, 1784 — учасник *Континентального конгресу,* 1778-79 — його президент. 1787 — голова комітету, що розробляв конституцію Нью-Йорка. 1780-82 — посланник США в Іспанії.

1783 брав участь в англ.-амер. переговорах у Парижі (див. *Версальський мирний договір 1783).* 1784-90 — секр. Континентального конгресу з іно-зем. справ; прихильник сильно централізованої влади, активно підтримав Конституцію 1787; 1789-95 — 1-й голова Верховного суду США. Як особливий уповноважений США підписав 1794 у Лондоні договір, що врегулював спірні питання між Британією та США, які виникли після *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83* (див. *Джея місія).* 1795-1801 - губернатор Нью-Йорка. Після перемоги *Т. Джеф-ферсона* на президентських виборах 1800 відійшов від ПОЛІТ. ДІЯЛЬНОСТІ. *Б.М. Гончар*

Джем (Сет) Ізмаїл (15.02.1940, Стамбул) -тур. громад.-політ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Лозаннського ун-ту (1963). 1963-71 — кореспондент низки центр, газет; 1971-74 — голова стамбульського відділення Спілки журналістів Туреччини. 1974-75 — голова Держ. теле-радіокомпанії Туреччини. 1978, 1991 і 1995 обирався депутатом Великих нац. зборів, чл. Демокр. лівої партії. 1987-97 очолював тур. делегацію в Парл. Асамблеї Ради Європи та Асамблеї Західноєвропейського Союзу. 1995 — міністр культури; 30.06.1997-18.11.2002 - мін. зак. справ, активно відстоював євроінтеграційний курс Туреччини; 10-12.06.2002 відвідав з офіц. ВІЗИТОМ Україну. *В.І. Головченко*

Джентльменська угода — неформальна міжнар. домовленість, гарантією виконання якої є, як правило, особиста репутація представників д-ав, що її укладають. На відміну від *договору міжнародного,* недотримання Д. у. має лише моральні наслідки. У зах. літературі також висловлюється думка, що Д. у. слід відрізняти від міжнар. позадоговірних (політ.) домовленостей, оскільки Д. у. укладається не від імені д-ви, а від імені її представника й автоматично не зобов'язує наступника певної особи на її посаді (напр., наступного мін. зак. справ). У рад. доктрині *міжнародного права,* навпаки, стверджувалось, що незалежно від форми (усної чи письмової) Д. у. підпадає під дію *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу.* Міжнар. практиці відомі також випадки затвердження Д. у. *Генеральною Асамблеєю ООН* (Д. у. про правила процедури 3-ї Конференції ООН з мор. права, затверджена ГА ООН на її 2169-му засіданні 16.11.1973). *М.М. Гнашовський*

Джефферсон (Іепегеоп) Томас (13.04.1743, Ша-дуелл, Гучленд, Вірджинія — 4.07.1826, Монті-челло, бл. Шарлотсвілля, Вірджинія) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, 3-й Президент США (4.03.1801-4.03.1809). Нар. в сім'ї багатого землевласника. Вивчав право у Коледжі ВільямаіМері. 1767 допущений

до юрид. практики. 1769-75 — депутат законодавчих зборів Вірджинії. 1774 написав памфлет «Загальний огляд прав Британської Америки», що набув великого поширення й висунув автора в перші ряди амер. патріотів. 1774, 1775-76 був чл. *Континентального конгресу;* один з авторів Декларації незалежності США. Під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83* діяльність Д. була тісно пов'язана зі шт. Вірджинія, губернатором якого він був 1779-81. Бувши рабовласником, Д. виступив за поетапне звільнення рабів, проте не зумів утілити свої ідеї в життя. 1785-89 — посланник США у Франції, успішно сприяв розвитку двосторонніх відносин, свідок початкового етапу *Французької буржуазної революції 1789-99.* Із березня 1790 до грудня 1793 — 1-й *державний секретар США* при президентові *Дж. Вашингтоні,* зробив значний внесок у становлення *Державного департаменту США* й амер. дип. служби. Пішов у відставку на знак протесту проти оголошення Вашингтоном *нейтралітету* у війні Франції з її противниками; став лідером демократичних (або джефферсонівських) республіканців, які згодом сформували Демократичну партію. 1797-1801 — віце-президент при *Дж. Адамсі.* Під час свого президентства реформував і скоротив адмін. апарат, закінчив війну з Тріполітанією, поклавши край виплатам піратам Середземномор'я. 1803 підписав договір із Францією про *Луїзіани купівлю,* завдяки чому тодішня територія США збільшилась удвічі; організував сухопутну експедицію Льюіса та Кларка до тихоокеанського узбережжя Америки. Намагаючись уникнути втягнення в європ. конфлікт, підписав закон про ембарго, що забороняв вивезення товарів зі США. Останні 17 років життя Д. пройшли в маєтку Монтічелло, побудованому за авторським проектом, де він приймав численних гостей, вів широке листування з багатьма амер. і європ. політиками, вченими, громад, діячами. 1797-1815 — президент Амер. філос. товариства, створив університет Вірджинії. Його бібліотека (більше 6,5 тис. томів), поклала початок Бібліотеки Конгресу. Пам'ять про Д. увічнена в меморіалі,
відкритому у Вашингтоні до 200-річчя з дня
ЙОГО НарОДЖеННЯ. *Б.М. Гончар*

ДЖЄЯ ДОГОВІР — див. *Американсько-англійський договір про дружбу, торгівлю та мореплавство 1794.*

Джея МІСІЯ — надзвичайна місія голови Верховного суду США *Дж. Джея* в Лондоні (червень — листопад 1794) для врегулювання гострих протиріч між США й Великою Британією, викликаних взаємним невиконанням деяких статей *Версальського мирного договору 1783,* а також діями Британії проти *судноплавства міжнародного торговельного* під час мор. блокади Французької республіки. Переговори Джея з брит. мін. зак. справ лордом Гренвіллом завершились 19.11.1794 підписанням дог-ру про дружбу, торгівлю й судноплавство. Цей документ мав компромісний характер: він підтвердив умови Версальського мирного дог-ру 1783, Велика Британія зобов'язалась вивести свої війська з півн.-зах. фортів на амер. кордоні до 1796. Сторони домовились про створення двосторонніх арбітражних комісій для врегулювання спірних територ. питань, проблем довоєнних боргів, а також претензій, пов'язаних із захопленням англійцями амер. торг, суден. У прикордонних районах США й Канади була узаконена торгівля хутром. Із решти питань Джей недосяг суттєвого прогресу: питання про захоплення суден під амер. прапором і їхніх екіпажів залишилось відкритим; торгівля з Вест-Індією дозволялась тільки товарами, виробленими в США, і лише на невеликих суднах; брит. сторона не прийняла пропозицію про заборону - використовувати індіанські племена у випадку військ, дій між США й Британією. При всій обмеженості Д. м., договір 1794 став важливою подією у відносинах США з колишньою метрополією. Мирне врегулювання суперечок було необхідним молодій республіці й не заперечувало здійснювану нею політику *нейтралітету.*

Б.М. Гончар

Джиддинський договір 1927 про дружбу і добрі наміри укладений 20.05.1927 у Джидді (Хіджаз) між Великою Британією й арабською державою Хіджаз-Неджд (із 1932 — Саудівська Аравія); підписаний брит. повноважним представником генералом Клейтоном та еміром *Фей-салом* (сином короля Абдельазіза Ібн-Сауда) терміном на 7 років. Д. д. став результатом успі-

хів Ібн-Сауда в б-бі за об'єднання Аравії, що змусили Велику Британію визнати «абсолютну і повну незалежність» утвореної ним д-ви Хіджаз-Неджд. З іншого боку, договір мав компромісний характер, оскільки Лондону, який намагався зберегти свою гегемонію на Аравійському піво-ві, вдалось отримати від Ібн-Сауда ряд поступок, що забезпечували брит. вплив на його політику й можливість втручання у внутр. справи його д-ви. Ібн-Сауд визнавав «особливі відносини» Великої Британії з шейхами Кувейту, Бахрейну, Катару та Договірного Оману (де-факто брит. *протекторати)* та зобов'язувався підтримувати з ними мир і дружбу; це зобов'язання виключало можливість приєднання князівств Перської затоки до д-ви Ібн-Сауда. Крім того, Ібн-Сауд погоджувався надавати можливість брит. підда-ним-мусульманам здійснювати хадж до Мекки й Медіни, гарантувати безпеку їхнього життя та майна, передавати англ. консулові майно померлих прочан, співробітничати з Великою Британією в б-бі з работоргівлею. До дог-ру додавалось листування генерала Клейтона та Ібн-Сауда з неврегульованих питань: щодо кордонів між

Хіджазом і Трансйорданією (нота Клейтона однобічним актом визначала ці кордони, у відп. ноті Ібн-Сауд відмовлявся визнати лінію Клейтона й погодитись на включення округу Акаби — Маана до складу Трансйорданії, але заради збереження добрих відносин із Великою Британією висловлював готовність підтримувати *статус-кво* до остаточного врегулювання цього питання); щодо долі рабів (Клейтон у своїй ноті наполягав на праві брит. консулів звільняти та репатріювати рабів, додаючи, що це право не є втручанням у внутр. справи Хіджазу й порушенням його суверенітету; у відповідній ноті Ібн-Сауд висловлював надію, що брит. консул не допустить дій, «які можуть мати небажані наслідки») і щодо торгівлі зброєю (Клейтон повідомляв, шо Велика Британія скасовує *ембарго* на вивіз зброї в Аравію і не перешкоджатиме торгівлі зброєю, однак відмовлявся включити це зобов'язання в текст дог-ру, на чому наполягав Ібн-Сауд). По закінченні терміну дії дог-ру сторони поновлювали його ще в 1934, 1936 І 1943. *О.С.Пархомчук*

Джилас (Ьилас) Мілован (12.06.1911, с. Під-бишче побл. Колашина, Чорногорія — 20.04.1995, Белград) — югославський громад.-політ, і держ. діяч, публіцист. Походить із відомого чорногорського роду. Освіту здобував у середніх та вищих навч. закладах у Колашині та Белграді. 1933 заарештований на 3 роки за участь устуд. русі, після зустрічі 1937 з *Й.Б. Тіто* активно включився в діяльність КПЮ. 1938 обраний чл. ЦК КПЮ, 1940 — політбюро. Під час *Другої світової війни* був організатором й одним із керівників партиз. руху в Югославії, найближчим соратником Тіто. Після 1945 входив до вузького кола югославського парт, і держ. керівництва, відповідав за ідеолог, питання. 1948 одним із перших підтримав Тіто в його протистоянні з *Й. Сталіним,* очолював кампанію «чистки», спрямовану проти тих в Югославії, хто не сприйняв різке дистанціювання від Москви, відзначався жорстокістю й нещадністю. На поч. 50-х займав високі держ. та парт, посади, проте у квітні 1954 вийшов із СКЮ, висловивши незгоду з ген. лінією партії. 1956 опублікував в амер. журналі статтю на підтримку антирад. повстання в Угорщині, що було використано як формальний привід для його ув'язнення (перебував у тюрмі до січня 1961, амністований 1966). Відтоді почався дисидентський період життя й діяльності Д. Після того, як 1957 його книга «Новий клас», що містила критику «тітовсь-кого» комунізму, була опублікована на Заході (переклад здійснено з рукопису, нелегально вивезеного з Югославії), здобув всесвітню відомість як найбільший опонент і гострий критик Тіто та його режиму. У книзі «Розмови зі Сталіним» (1962) приділив значну увагу Україні та «українському питанню» як формі виявлення нац. самосвідомості українців у СРСР.

Твори: «Країна без права» (1958), «Недосконале суспільство» (1969), «Розповідь зі сторони» (1980), «Про тюрми та ідеї» (1986). *П.М. Рудяков*

ДЖОЛІТТІ (Оіоііпі) Джованні (27.10.1842, Мон-дові — 17.07.1928, Кавур, Італія) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. 1882-1924 кілька разів обирався до палати депутатів й неодноразово займав посаду прем'єр-міністра (1892-93, 1903-05, 1906-09 та 1911-14). Добиваючись підтримки з боку реформістського крила робітничого руху, вводив до уряду соціалістів, здійснив ліберальні реформи, легалізував робітничі орг-ції, визнав право робітників на страйки (1901), впровадив заг. виборче право для чоловіків (1912). Був чудовим майстром інтриг, тиску, маніпулювання голосами виборців, залишаючись при цьому лідером демокр. орієнтації. У зовн. політиці ввів Італію в *Троїстий союз* із Німеччиною та Австро-Угорщиною, але одночасно налагодив відносини з Францією, здійснив захоплення Лівії. Намагався попередити вступ Італії в *Першу світову війну,* очолював табір прибічників *нейтралітету.* Як більшість італ. політиків, спочатку загравав із фашистами, але після вбивства Маттеотті перейшов до лав опозиції й виступав проти тоталітаризму. *РА. Кривонос*

ДЖОНСОН (.ІоЬіпзоп) Ліндон Бейнс (27.08.1908, побл. Стоунуолла, шт. Техас — 22.01.1973, Сан-Антоніо, шт. Техас) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 36-й Президент США (22.11.1963-20.01.1969). Нар. в сім'ї фермера. Закінчив Півд.-зах. пед. коледж шт. Техас (Сан-Маркос). 1935-37 — дир. Нац. молодіжної адміністрації в Техасі й переконаний прибічник «нового курсу» *Ф. Рузвельта.* 1937 обраний депутатом Палати представників за підтримки Демократичної партії, увійшов до складу парл. комітету збройних сил. 1941-42 брав участь у бойових діях на Тихому океані; 1948 обраний до Сенату США, займався питаннями військ, будівництва й зовн. торгівлі, активно підтримав *Маршалла план* і створення *НАТО.* 1955-61 — лідер демокр. більшості в Сенаті, виступив проти «полювання на відьом», сприяв прийняттю законів про громадян, права (1957) і про космонавтику (1958) та створенню Нац. управління з аеронавтики й дослідження косм. простору (НАСА). 05.07.1960 виставив свою кандидатуру на посаду президента від Демократичної партії, але зазнав поразки та змушений був погодитись на пропозицію *Дж. Кеннеді* балотуватись віце-президентом. 20.01.1961 -22.11.1963 — віце-президент США. Через 2 години після вбивства Дж. Кеннеді був приведений до присяги на борту військ, літака. 3.11.1964 обраний президентом більшістю в 15,95 млн. голосів. У внутр. політиці проголосив «беззастережну боротьбу з бідністю» та побудову «великого суспільства», надав афро-американцям півд. штатів виборче право,

запровадив рівноправ'я чоловіків та жінок і страхування по хворобі для людей похилого віку та бідняків. У зовн. політиці орієнтувався на курс, започаткований попередником: обережно виступав за поліпшення відносин із СРСР, надав Кремлю великі кредити для закупівлі амер. хліба, підписав *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968,* планував відвідати Москву для проведення переговорів щодо обмеження протиракетних озброєнь. Але інтервенцією
амер. військ 1965 у Домініканську Республіку зарекомендував себе традиційним прибічником *стримування доктрини,* що було підтверджено *Джонсона доктриною* і *Джонсона доктриною тихоокеанською* та активною підтримкою Ізраїлю в *арабо-ізраїльській війні 1967.* Хоча як віце-президент виступав проти участі США в наземних бойових діях у В'єтнамі, після *Тонкінського інциденту 1964* збільшив чисельність амер. військ у регіоні до 550 тис. (1968) і санкціонував бомбардування стратегічних об'єктів Д РВ, що спричинило масштабні акції протесту всередині США. У зверненні до нації 31.03.1968 змушений був заявити про відмову від балотування на другий президент. термін, припинення бомбардування 90% території ДРВ (повністю нанесення ударів було зупинене 31.10.1968) і погодитись на початок *Паризьких переговорів про врегулювання у В'єтнамі.* Відразу ж після інаугурації *Р. Ніксона* 20.01.1969 повернувся на своє ранчо в Техасі, де писав мемуари та зрідка виступав із лекціями в Університеті штату.
В.І. Головченко

Джонсона доктрина сформульована Президентом США *Л. Джонсоном* у виступі по радіо 2.05.1965 у зв'язку з висадкою 28-29.04.1965 мор. піхоти та 82-ї повітр.-десантної дивізії США в околицях столиці Домініканської Республіки Санто-Домінго, де спалахнуло народне повстання проти олігархічної хунти. Повсталі «конституціоналісти» під командуванням полковника Ф. Кааманьо Деньо вимагали поновлення демокр. конституції 1963 і повернення до влади законного президента-реформіста Х. Боша, скиненого заколотниками 25.09.1963. Рада *Організації американських держав* під тиском США 29.04.1966 ухвалила рішення про виділення частини Санто-Домінго під «міжнародну зону для *біженців»,* санкціонувавши т. ч. неспровоко-вану *агресію* Вашингтона. Оскільки «конституціоналісти» завдали поразки військам хунти, Л. Джонсон заявив, що амер. країни «не допустять створення в Західній півкулі ще одного комуністичного уряду» (поряд із Кубою), а США повинні скрізь захищати своїх громадян. У ніч на 3.05.1965 війська США розсікли оборону «конституціоналістів» і блокували їхні основні сили в півд.-схід, частині Санто-Домінго, а 6.05.1965 10-а Консультативна нарада міністрів закорд. справ країн-членів ОАД прийняла рішення (14 голосів «за», 5 — «проти» (Болівія,

Еквадор, Мексика, Перу, Чилі), 1 — «утримався») про створення міжамериканських збройних сил (МЗС) і відрядження в Домініканську Республіку підрозділів із Бразилії, Гондурасу, Коста-Рики, Нікарагуа й Парагваю (1700 чол.)- Інтервенція 30,5-тис. корпусу США й МЗС змусила «конституціоналістів» припинити б-бу, погодившись на роззброєння, і підписати 31.08.1965 «Домініканський акт примирення». 20.09.1965 палата представників Конгресу США ухвалила резолюцію, що містила основні положення президент. промови й ознаменувала відмову Білого Дому від *«доброго сусіда» політики* та повернення до методів *«великої палиці» політики.* На президент. виборах 1.06.1966, які відбувались під ретельним контролем США й МЗС, був обраний ставленик Вашингтона Х. Балагер. Лише після цього до 21.09.1966 окуп. війська залишили Домініканську Республіку. *В.І.Головченко*

Джонсона доктрина тихоокеанська оприлюднена Президентом США *Л. Джонсоном* у виступі по нац. радіо й телебаченню 12.07.1966. У ній були сформульовані головні принципи політики Білого дому в АТР: рішучість США як тихоокеанської д-ви виконувати свої обов'язки щодо «стримування комунізму» в Азії; намір воювати з комуніст, рухом у Півд. В'єтнамі «скільки б не знадобилось для цього часу»; створення «нової Азії під заборолом США» за участі як «старих» союзників (Японія, Республіка Корея, Тайвань, Філіппіни), так і країн Півд.-Схід. Азії; пропозиція «співробітництва» урядові КНР у справі врегулювання регіональних конфліктів (мала суто формальний характер). Діяла до проголошення *Ніксона доктрини.*
В.І. Головченко

Джуканович СБукановиЙ) Мілo (15.02.1962, Никшич, Чорногорія) — чорногорський громад.-політ, і держ. діяч. Походить з одного з найвідоміших і найвпливовіших чорногорських родів. Закінчив гімназію екон. профілю й екон. ф-т Тітоградського ун-ту (нині — Ун-т у Подгориці). Під час навчання почав займатись політ, діяльністю в Спілці студентів і Спілці соціал. молоді; входив до вузького кола вищого молодіжного керівництва Чорногорії й СФРЮ, був наймолодшим за віком чл. ЦК Союзу комуністів Югославії (СКЮ). У лютому 1991 за підтримки *С. Милошевича* призначений прем'єр-міністром Чорногорії, обіймав цю посаду три
терміни, до жовтня 1997. Із жовтня 1997 — голова Демократичної партії соціалістів (ДПС) Чорногорії; із 15.01.1998 до грудня 2002 — Президент Чорногорії, яка в той час продовжувала перебувати у складі СРЮ як один із двох суб'єктів федерації. На позачергових парл. виборах у Чорногорії в травні 1998 очолював виборчий список коаліції «Щоб жили краще», яка здобула перемогу й одержала більшість депутатських

мандатів у Скупщині (парламенті) Чорногорії. Докорінно змінив політ, програму, внутр.-політ. та зовн.-політ, орієнтири й пішов на повний розрив із Милошевичем; розпочавши б-бу проти нього та його режиму, здійснив кроки задля зближення зі США, *Європейським Союзом, НАТО,* висунув на порядок денний питання держ. незалежності Чорногорії. На чергових парл. виборах у березні 2002 очолював виборчий список блоку «Демократична коаліція за європейську Чорногорію — Міло Джуканович» і здобув перемогу з незначною перевагою над суперниками. Із січня 2003 — вчетверте виконує функції Прем'єр-міністра Чорногорії.

П.М.Рудяков

Дивна війна — поширена назва подій на Зах. фронті *Другої світової війни* періоду з вересня 1939 по травень 1940, що характеризувались практ. відсутністю значних військ, операцій як з боку Німеччини, так і з боку союзників — Великої Британії та Франції. Оголосивши війну Німеччині після її *агресії* проти Польщі, Франція та Британія тримали на кордоні 110 дивізій, яким протистояли лише 23 нім. дивізії. Однак Париж і Лондон уникали рішучих дій, сподіваючись на укладення миру з Німеччиною, обмежуючись війною на морі та заходами псих, тиску на супротивника. Період Д. в. завершився з початком масованого наступу нім. армії проти військ союзників 10.05.1940, який призвів до капітуляції Франції 22.06.1940. Сам термін «Дивна війна» був уперше вжитий франц. журналістом Доржелесом у жовтні 1939.

О А. Волошин

Димитров(Вітіігоу)Александр (1959, Софія)-болг. дипломат. Закінчив Техн. ун-т у Софії. 1984-89 — наук, співробітник Центр, ін-ту обчислювальної техніки в Софії; 1990-91 — консультант нім. фірми «Мандауш» ООД у Франкфур-ті-на-Майні (ФРН); 1992-97 — ген. представник «СОМ-РАЯЕХ-ВА8Р» у Софії; 1997-98 –

голова Ради директорів готелю «Самоков-Боровец», експерт Комісії з питань екон. політики в Народному зібранні Республіки Болгарія. 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Династичний шлюб — офіц. одруження представників різних правлячих родин як спосіб орг-ції *міжнародних відносин* та метод ведення *зовнішньої політики,* особливо поширений у суспільствах доіндустріальної доби. Формально Д. ш. серед членів правлячих династій був звичаєм одружуватись лише з «рівними за статусом» представниками інших правлячих династій. Використовувався в системі міжнар. відносин як один із регуляторів міждерж. стосунків, із метою отримання гарантій виконання умов укладених угод. Сприяв створенню або зміцненню існуючих міжнар. союзів чи коаліцій, стабільність яких через Д. ш. підкріплювалася кровно-родинними зв'язками їхніх лідерів. Поширеність Д. ш. у суспільствах доіндустріальної доби пояснюється відсутністю налагодженого міжнар.-прав, механізму виконання укладених політ, лідерами дог-рів, що робило Д. ш. між правлячими родинами д-ав своєрідною «кревною» гарантією дотримання ними всіх умов підписаних угод. Дієвість Д. ш. в регулюванні міжнар. відносин істотно зменшилась після краху більшості абсолютистсько-монархічних режимів та заміни їх респ. або конституційно-обмеже-ними монархічними формами політ, орг-ції д-ав світу. Періодична виборно-демокр. ротація керівників таких д-ав звела до мінімуму можливості династичної спадковості владних органів. У сучас. світі, де відносини між д-вами, а також права та обов'язки всіх *суб'єктів міжнародного права* регулюються системою заг.-визнаних юрид. принципів і норм міжнар. права, роль Д. ш. в орг-ції міжнар. відносин та підтримці їхньої стабільності

Є НеЗНаЧНОЮ. *В А. Рубель*

Дипломат — посадова особа, що виконує функції здійснення офіц. зовн.-політ. зносин своєї країни з іноземн. д-вами. Ведення міжнар. зносин покладається в кожній д-ві на *відомство закордонних справ* та *дипломатичні представництва* за кордоном, які вкомплектовані спеціально підібраними дип. працівниками — Д. Вони знаходяться на *дипломатичній службі* своєї д-ви, мають відп. *дипломатичні ранги*

й виконують роботу з ведення міжнар. переговорів, укладання *договорів міжнародних,* вивчення стану *міжнародних відносин* тощо; при виконанні своїх функцій за кордоном користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами.* Професія Д. є однією з найстаріших. Професійних Д., які перебувають на дип. службі та проходять низку її ієрархічних ступенів, що передбачає досягнення вищих *дипломатичних посад,* часто називають кар'єрними Д.

Слово «дипломат» походить від грец. «диплома» (аркуш, документ, складений удвоє) — так у Стародавній Греції називались здвоєні навосковані дощечки з нанесеним на них усередині, шляхом вдавлювання гострою паличкою, текстом. Вони видавалися посланцям як док-ти (у сучас. розумінні *вірчі грамоти),* що підтверджували їхні повноваження.

Розвиток теорії та практики *дипломатії*'спричинив еволюцію її методів і призвів до значної зміни професійних вимог до сучас. Д. Протягом століть відбувався перехід від дишюмата-вісника, дипломата-оратора до дипломата-спостерігача й аналітика, дипломата-захисника. Необхідність пристосування до нових політ., екон. умов, до мінливої міжнар. обстановки вимагала й вимагає від Д. поступової зміни та збагачення методів, поєднання одних прийомів дипломатії з іншими. У XVI ст. вважалось, що *посол* і взагалі Д. повинен бути вче-ним-теологом, добре знати праці Аристотеля та Платона, вміти відповідати на будь-яке абстрактне запитання, а також розумітись у математиці, архітектурі, музиці, фізиці, цивільному та церк. праві, вільно розмовляти й писати лат., грец., іспан., франц. та тур. мовами, знати історію й географію, бути спеціалістом військ, справи, а також знавцем поезії. Із плином часу заг. обсяг вимог до Д. зменшився, однак високий рівень заг. освіченості й культури, широкий політ, кругозір, здатність оцінювати будь-яку проблему крізь призму нац. інтересів залишається основною вимогою до сучас. дип. працівника.

У рамках повсякденної службової діяльності Д. постійно зв'язані з політикою та займаються нею. Вони є активними учасниками міжнар. і міждерж. відносин, але сучас. Д., на відміну від Д. минулого, не можна вважати політиком у повному розумінні цього поняття. Це швидше професіонал-менеджер у сфері дипломатії

та міжнар. відносин. Він до тонкощів має знати принципи й особливості *зовнішньої політики* своєї д-ви, бути професіоналом у міжнар. справах, володіти мовою країни перебування, вміти виступати на конференціях і прийомах, знаходити спільну мову з артистами, письменниками, вчителями та ін. Але робота сучас. Д. полягає не тільки в участі в міждерж. переговорах, проведенні зустрічей, бесід і прийомів, а, насамперед, в аналітичній та організаторській роботі, пошуку інформації та її обробці, підготовці пропозицій і здійсненні оперативного контролю. Дип. працівник представляє й відстоює інтереси свого уряду, а не власні погляди та уподобання; це його головний обов'язок, сутність його роботи. Він є учасником конкретного процесу вироблення та реалізації держ. рішення; виконує обов'язки в межах чинного законодавства й зовн.-політ, доктрини д-ви, отриманих рекомендацій, діючих правил та інструкцій; діє в рамках системи строгого адмін. підпорядкування.

Формування професіонала у сфері дипломатії відбувається в процесі навчання й практ. роботи. Особливість професії Д. у тому, що дип. робота є однією з найбільш складних, подвиж-них і відповідальних сфер сусп. відносин, завжди перебуває в центрі громад.-політ, уваги. Як і раніше, вона інтегрує в собі багато видів людської діяльності, є предметом багатьох спец, наук — історії та економіки, міжнар. відносин і культури, права й інформатики, демографії та соціології, логістики й екології, країнознавства та мовознавства. А це означає, що зовн.-політ, справами не можуть займатись недостатньо підготовані працівники чи дилетанти. Дип. служба — це справа компетентних і грамотних спеціалістів, людей із глибокою наук, підготовкою, значним життєвим досвідом, готових достойно й авторитетно представляти інтереси своєї країни на міжнар. арені. В Україні класичною школою підготовки фахівців-міжнародників та Д. є *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка* та *Дипломатична академія України при МЗС України.* Прав, засади та порядок орг-ції дип. служби України, а також особливості прав, статусу укр. дипломатів регулюються *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001.* Професійне свято дип. працівників України — День ук-

раїнської дипломатії — щорічно відзначається 22 грудня.

Література: Федоров Л. Дипломат и консул. — М., 1965; Ковалев А. Азбука дипломатии. — М.,1993; Камбон Жюль. Дипломат. — К., 1997; Попов В.И. Современная дипло-матия: теория и практика. — М., 2000; Дипломатическая служба. — М., 2002.
В.М. Матвієнко

Дипломатична академія України при МЗС України є головним відомчим держ. вищим навч. закладом IV рівня акредитації у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників *дипломатичної служби* й держ. службовців, що займаються питаннями зовн. зносин України; готує керівні дип. кадри й веде підготовку магістрів *зовнішньої політики.* Утворена Указом Президента України №379/95 від 30.05.1995 як відгук на гостру потребу в кадрах для дип. та коне, служби України. Проф,-викладацький склад — 69 висококваліфікованих фахівців: професори, доценти, відомі дипломати, юристи-міжнародники. Навчання в Академії проводиться за денною формою та передбачає дворічну навч. програму (заг. конкурс) та однорічну навчання (для співробітників МЗС України з досконалим знанням однієї іноземн. мови). Основними завданнями ДАУ є: підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації працівників дип. служби та держ. службовців, що займаються питаннями зовн. зносин України, інших органів держ. влади; проведення фундаментальних і прикладних наук, досліджень у галузі *міжнародних відносин,* зовн. політики та *дипломатії;* вивчення й узагальнення досвіду зовн. політики й дипломатії України та іноземн. д-ав, міжнар.-прав, проблем, дип. протоколу, коне, служби та інших галузевих проблем; орг-ація та розвиток міжнар. співробітництва з професійного навчання працівників

дип. служби та наук, досліджень у галузі міжнар. відносин, зовн. політики й дипломатії. Із 2000 в Академії діють курси підвищення кваліфікації працівників дип. служби, у т. ч. для керівних працівників МЗС України, а також — призначених на посади *послів,* радників-посланників і ген. консулів. За період їхньої діяльності кваліфікацію підвищили понад 300 працівників дип. служби. Загалом за 9 років існування Академія підготувала 396 висококваліфікованих спеціалістів.

Одним із важливих завдань діяльності Академії є підготовка фахівців для дип. служб зарубіжних країн. Із початку своєї діяльності ДАУ стала відкритим міжнар. навч. закладом, у стінах

якого набувають професійної підготовки громадяни зарубіжних країн — Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Монголії, Туркменистану та ін. Головною метою діяльності Академії у сфері міжнар. зв'язків є встановлення та розвиток взаємовигідного співробітництва з профільними навч. закладами й наук, центрами зарубіжних країн. У галузі підготовки кадрів укладено двосторонні довгострокові угоди про співробітництво з дип. академіями МЗС Греції, Казахстану, Росії, Хорватії та Дипломатичним ін-том МЗС Єгипту, які передбачають взаємний обмін навч. планами, наук, літературою, проведення спільних наук.-практ. конференцій, обмін викладачами та слухачами. Академія є активним учасником мережі дип. освітніх закладів країн *Центральноєвропейської ініціативи* та членом Міжнародної асоціації ректорів дип. академій. ДАУ бере участь у багатьох міжнар. програмах, має творчі зв'язки з провідними вищими навч. закладами США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Іспанії, Бельгії, Словаччини, Польщі, Австрії, Бразилії, країн *Співдружності Незалежних Держав* та ін. Наук, робота ведеться в Академії у двох напрямах: наук.-методол. та наук.-дослідницькому. Навч.-метод, робота скерована на теорет. і метод, обгрунтування змісту, форм і методів навч. процесу в ДАУ, його збагачення новими знаннями в галузі зовн. політики й дипломатії. Наук, та навч. дослідження проводяться за програмами, тематичними планами, затвердженими вченою радою ДАУ, й охоплюють актуальні проблеми сучас. системи міжнар. відносин. *Б.І.Гуменюк*

Дипломатична бесіда — поняття, яке охоплює різні за рівнем, змістом, формою проведення дип. контакти між представниками різних країн. Серед різновидів Д. б. можна умовно виділити бесіди за офіц. дорученням глав д-ав та урядів, МЗС своєї країни; бесіди за офіц. запрошенням держ. керівництва й МЗС країни перебування; бесіди з представниками країни перебування за власною ініціативою дипломата або на їхню пропозицію; кулуарні бесіди (під час дип. прийомів, офіц. заходів тощо). Бесіди з впливовими людьми країни перебування, *дипломатами,* акредитованими в цій країні — одне з найважливіших джерел інформації дипломатів. Д. б. — один із способів роз'яснення дипломатами політики власної країни, захисту її інтересів, розвитку всіх аспектів двосторон-

ніх відносин. Коло співрозмовників залежить від рангу дипломата, службового становища, протоколу країни перебування. Д. б. — вершина практ. діяльності дипломата, у якій виявляються його ерудиція, політ, й професійні знання та підготованість. Ведення Д. б. вимагає досконального вивчення питання, усіх обставин і док-тів, із ним пов'язаних. Доцільно заздалегідь опрацювати тактику ведення бесіди, підготувати вагому аргументацію для захисту своїх думок, поглядів щодо тієї чи іншої події, одночасно готуючись до можливого спростування аргументів свого співрозмовника.

Документ, підготований за результатами бесіди (звіт у вигляді запису бесіди або її щоден-никовий запис), повинен містити докладну інформацію про суть розмови, розкривати зміст основних питань, що обговорювались, показати досягнуті результати та існуючі розбіжності. Закорд. представництва на регулярній основі (зазвичай з черговою *дипломатичною поштою)* направляють індивід, звіти співробітників про контакти з інозем. представниками з коротким описом тематики бесід, викладенням суттєвих висловлювань, які становлять інтерес для керівництва. У супровідному листі до запису бесіди або у службовій записці робляться висновки та вносяться пропозиції щодо результатів розмови.

Т.І. Шинкаренко

Дипломатична мова — вислів, який використовується в дип. практиці для визначення мови офіц. *дипломатичних відносин,* розробки текстів дип. док-тів, у т. ч. *договорів міжнародних,* для використання в міжнар. орг-ціяхтощо. ПідД. м. також розуміють сукупність спец, термінів, фраз, що складають заг.-прийнятий дип. словник *(агреман, вірчі грамоти, дуайєн* тощо), і стриманість, обережність під час розмови, які дозволяють дипломатам і політикам говорити один одному різкі речі у ввічливій, м'якій формі. У добу середньовіччя в Європі заг. мовою дипломатії була латина; протягом XVIII — І пол. XX ст. як Д. м. широко використовувалась французька; після *Другої світової війни,* коли в дип. практиці утвердились два нових демокр. принципи — принцип рівноправності мов на основі принципу суверенної рівності д-ав та принцип взаємності, — франц. мова остаточно втратила статус універсальної дип. мови. Не існує обов'язкової єдиної мови для ведення офіц. дип. відносин й укладання міжнар. дог-рів. Нею вважається

будь-яка мова (англійська, французька, російська, українська тощо), яка використовується в усних або письмових формах *міжнародних відносин.* Формально *дипломатичні представництва* можуть вести кореспонденцію мовою своєї д-ви. Однак найчастіше вони ведуть листування мовою країни перебування або додають до оригіналів переклади док-тів на цю мову. За домовленістю сторін *дипломатичне листування* може вестись на третій мові. При складанні дип. док-тів слід враховувати, що в таких країнах, як Канада, Бельгія, Швейцарія, Індія, Нігерія, ПАР та ін., існує кілька офіц. мов. У міжнар. орг-ціях, на конференціях і нарадах питання вживання мов визначається правилами процедури. Існують поняття «офіційна мова» (нею видаються всі док-ти, що отримують статус офіційних) та «робоча мова» (нею ведуться дебати, готуються доповіді, проекти док-тів). В *Організації Об'єднаних Націй* використовується 6 офіц. мов (англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька), які в *Раді Безпеки ООН*\ на *Генеральній Асамблеї ООНціє'і* орг-ції є і
робоЧИМИ МОВаМИ. *Т.І. Шинкаренко*

Дипломатична посада — структурна одиниця системи органів *дипломатичної служби* з відп. службовими повноваженнями та обов'язками. Перелік Д. п. визначається внутр. законодавством д-ви; як правило, найвищою Д. п. є посада керівника *відомства закордонних справ.* На Д. п. проходять дип. службу дип. працівники у відомстві закорд. справ та в закорд. дип. установах. У ряді д-ав, у т. ч. і в Україні, до Д. п. прирівнюються посади органів держ. служби, фахова діяльність на яких відповідає принципам, завданням та функціям дип. служби. Згідно з Д. п., яку займає дип. працівник, здійснюється присвоєння *дипломатичного рангу.* Відповідність Д. п. дип. рангам визначається Переліком посад, приписаних до дип. рангів України, затвердженим указом Президента України 26.03.2002. Д. п. більшості сучас. закорд. дип. представництв є універсальними: *аташе,* 3-й, 2-й та 1-й секретарі, радник, радник-посланник, *посол. Законом України «Про дипіоматичну службу» 2001* для дип. працівників, які працюють у закорд. дип. установах України, встановлені такі Д. п.: Надзвичайний і Повноважний Посол України; Постійний представник України при міжнародній організації; Генеральний консул України; Радник-посланник; радник; консул України; 1-й секретар; віце-консул; 2-й секретар; 3-й секретар; аташе.
Президентом України призначаються та звільняються з Д. п.: міністр закордонних справ України (призначається за поданням Прем'єр-міністра України), Надзвичайний і Повноважний Посол України, Постійний представник України при міжнар. орг-ції (призначаються за поданням Мін. зак. справ України після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах щоцо* кандидатур на ці посади). Згідно з Положенням про МЗС України, затвердженим указом Президента України 3.04.1999, призначення на інші Д. п. та звільнення з цих посад здійснюється МЗС України відповідно до чинного законодавства; міністр також затверджує структуру та штатний розпис Міністерства. *В.М. Матвієжо*

Дипломатична пошта — один із видів зв'язку
між державою (зазвичай в особі *відомства закор-доннихсправ)* та її дип., коне, та іншими представництвами за кордоном, а також між самими представництвами. Для Д. п. встановлено спец, режим, що регулює доставку офіц. кореспонденції, док-тів і предметів для службового користування. Вони запаковуються в *дипломатичну валізу* (закрите та опечатане сургучевою печаткою чи опломбоване вмістилище, що має зовн. ознаки дип. призначення). Кожна валіза займає окреме місце Д. п. і може доставлятись як у супроводі спеціально уповноважених осіб (професійних *кур'єрів дипломатичних,* що працюють на регулярній основі, або тимчасових дип. кур'єрів (кур'єрів *ад гок),* призначених тільки для даного випадку), так і без супроводу, звичайними каналами зв'язку. Д. п. може бути довірена для доставки командирові цивільного повітр. або мор. судна, який не вважається дип. кур'єром, але забезпечується офіц. док-том із зазначенням кількості місць, що складають пошту. Якщо Д. п. відправляється звичайними каналами поштового зв'язку, то в цих випадках має фіксуватись кількість місць, призначених для відправки, і протягом кожного місяця зазначатись норма її ваги.
У сучас. дип. практиці закріпився принцип абсолютної недоторканості Д. п., яка відповідно до п. 3 ст. 27 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 не* підлягає ні розкриванню, ні затриманню органами влади країни перебування. Митні органи здійснюють контроль, обмежуючись тільки зовн. оглядом Д. п. і перевіркою кількості місць за *кур'єрським листом,* що має бути в особи, яка супроводжує Д. п. Згідно з Положенням про порядок доставки

Д. п. України, затвердженим розпорядженням Президента України від 27.07.1992, формування, оформлення, доставка Д. п. здійснюються Державною фельд'єгерською службою України, яка за погодженням із МЗС України призначає дип. кур'єрів, розробляє розклад і маршрути її доставки (п. 4). Д. п. мають право користуватись ВР України, Президент України, КМ України, міністерства та інші центр, органи виконавчої влади України в порядку, що встановлюється МЗС України (П. 3). *В.М. Матвієнко*

Дипломатична служба — складова частина держ. служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію *зовнішньої політики* держави, захист її нац. інтересів у сфері *міжнародних відносин,* а також прав та інтересів її громадян і юрид. осіб за кордоном. Д. с. досить давно виділилась в особливий вид професійної діяльності. У Європі в системі держ. управління вона сформувалась в епоху Відродження, насамперед в італ. містах-державах. Саме тут у XIV — XV ст. з'явились перші постійні *дипломатичні представництва,* згодом подібна практика набула широкого розповсюдження в інших країнах.

Д. с. є важливим інструментом держ. влади. Це діяльність, що спрямована на вирішення не тільки власне політичних, але й багатьох завдань адмін.-управлінського характеру з професійного забезпечення високоефективного функціонування зовн.-політ. відомства в цілому; включає також інформ.-аналітичну, орг. -управлінську, кадрову роботу, правове, протокольне, докумен-таційне, адмін.-техн., фінанс.-екон. забезпечення закорд. органів зовн. зносин д-ви. Сучас. Д. с. регулюється відп. нормативними актами міжнар. права, насамперед *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* і *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963,* та внутр. норма-тивно-прав. актами д-ви. Прав, засади й порядок орг-ції діяльності Д. с. України визначаються *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001* та передбаченими ним відп. нормативно-прав. актами («Порядок проведення конкурсу для прийняття на дипломатичну службу», затверджений постановою КМ України від 16.11.2002 та ін.). Відповідно до Закону України «Про дипломатичну службу», основними функціями Д. с. визначено: здійснення зовн.-політ. діяльності д-ви; забезпечення підтримання двосторонніх та багатосторонніх зносин з іншими д-вами й міжнар. орг-ціями; орг-ція проведення перего-

ворів і підготовка укладання *договорів міжнародних України;* сприяння взаємодії органів законодавчої, виконавчої та судової влади в частині здійснення ними зовн. зносин та дотримання міжнар. зобов'язань України; здійснення інформ. забезпечення Президента, ВР України та КМ України з питань зовн.-політ. діяльності; розповсюдження інформації про Україну за кордоном; сприяння діяльності іноземн. дип. представництв і *консульських установ,* представництв міжнар. орг-цій в Україні; орг-ція на території України та за кордоном коне, роботи; забезпечення візової політики України та ін. (ст. 5).

Систему органів Д. с. України складають: *Міністерство закордонних справ України, Представництва МЗС України на території України,* закорд. дип. установи України. Кадри Д. с. — працівники, які займають штатні дип. або адмін.-техн. посади на постійній основі чи на визначений термін (строковий трудовий договір). Д. с. має обслуговуючий персонал, прав, статус якого визначається законодавством України. Приймаються на Д. с. України, у т. ч. для роботи в закорд. дип. установах, на конкурсній основі громадяни України, які мають відп. фахову освіту (обов'язкова вимога при зарахуванні на дип. посади), необхідні професійні та ділові якості, володіють держ. та іноземн. мовами й за станом здоров'я можуть бути направлені у *відрядження довготермінове* за кордон. Закон передбачає випадки прийняття на Д. с. без конкурсу, коли призначення на *дипломатичні посади* здійснює Президент України. При прийнятті на Д. с. для претендентів може встановлюватись випробувальний термін до 6-ти місяців. Дип. працівникам системи органів Д. с. присвоюються *дипломатичні ранги,* адмін.-техн. — відп. ранги держ. службовців у порядку, передбаченому Законом України «Про державну службу». В органах Д. с. здійснюється *ротація* працівників. Проходити Д. с. можуть також працівники інших органів держ. влади (зазвичай тимчасово відряджені), а особливості її проходження регулюються окремими нормативно-прав. актами. Д. с. України має самостійний зв'язок й архів, використовує власну мережу телекомунікацій і кур'єрську службу. Фінанс. та матеріал.-техн. забезпечення Д. с. здійснюється з Державного бюджету України.

В.М. Матвієнко

Дипломатичне агентство: 1. Найменування *дипломатичного представництва,* характер-

не для практики міжнар. відносин XVIII — XIX ст.

2. Найменування представництва *відомства закордонних справ* на території своєї країни, у пунктах розташування іноземн. *консульств* та представництв міжнар. орг-цій, транзиту великої кількості іноземців, характерне для дип. практики СРСР у XX ст. У дип. практиці сучас. України для подібних за завданнями та функціями представництв закріпилась назва — *Представництво МЗС України на території України.*

В.М. Матвієнко

Дипломатичне листування — сукупність

різного роду офіц. кореспонденції та документації дип. характеру, за допомогою якої здійснюються письмові офіц. зносини між державами, висловлюється позиція країни з того чи іншого питання міжнар. життя; одна з основних форм зовн.-політ, діяльності держави. Частина док-тів Д. л. через певні конкретні обставини має конфіденційний характер (у практиці зустрічаються навіть «усні послання» та «усні заяви», текст яких зачитується, але не передається адресатові офіційно). Більшість дип. док-тів не публікується через малозначимість питань, що в них розглядаються (напр., ноти з проханням про видачу віз тощо). Але значна їх частина, особливо якщо вони стосуються важливих питань міжнар. життя, оприлюднюється.

Спілкування між д-вами в письмовій формі здійснюється від імені глави д-ви, уряду, *відомства закордонних справ,* різних держ. установ та орг-цій чи їхніх голів, уповноважених на представлення своєї країни за кордоном, *дипломатичних представництв* й окремих дипломатів. Відповідно дип. док-ти різняться між собою за змістом, значенням, формальними (протокольними) ознаками, призначенням і техн. оформленням. До традиційних видів Д. л. належать *ноти вербальні* та особисті, *пам'ятні записки, меморандуми,* приватні листи напівофіц. характеру. Щодо дипломатії на вищому рівні, то видами Д. л. є: заяви, послання, *декларації* глав д-ав, урядів, міністрів закордонних справ, законодавчих органів д-ви з питань *зовнішньої політики,* листи МЗС, телеграми тощо.

Д. л. — досить консервативна сфера дип. практики, тому зазвичай воно передбачає дотримання традиційних правил *дипломатично протоколу.* Вироблені протягом тривалого істор. часу, ці правила є заг.-прийнятими в міжнар. дип. діяльності, їх слід розглядати як обов'язкові
для використання. У Д. л. неприпустимі неточності, викривлення фактів. Відомо чимало випадків, коли через випадкові або свідомі неточності в док-ті виникали неприємні казуси та інциденти в *міжнародних відносинах.* Мова дип. док-тів повинна бути простою та лаконічною, думки повинні викладатись чітко, логічно. Дип. док-ти не можуть бути двозначними, безперечно, їхня мова має бути тактовною та ввічливою. Необхідно уникати різких випадів, особливо персоніфікованих, дотримуватись принципів міжнар. ввічливості. Обов'язковим складовим елементом багатьох дип. док-тів є формули ввічливості, компліменти — т. зв. протокольні формули, які задають тональність усьому док-тові. Порушення правил ведення Д. л. може призвести до загострення стосунків між сторонами. Відповідне оформлення дип. док-тів — це не лише формальність, але й питання політики, які зачіпають гідність д-ви. Зазвичай контроль за дотриманням усталеної практики листування покладається на протокольну службу зовн.-політ.
ВІДОМСТВ Країн. *Т.І. Шинкаренко*

Дипломатичне право — система договірних і звичаєвих норм, що визначають основи представництва держав у *міжнародних відносинах,* закріплюють статус, орг-цію, а також діяльність держ. органів і певного кола осіб, уповноважених від імені держави здійснювати дип. функції. Норми Д. п. є необхідним регулятором діяльності д-ав щодо встановлення, підтримання та зміцнення політ., екон. і культ, відносин між д-вами, незалежно від їхнього держ. та сусп. ладу, існуючих відносин, що грунтуються на повазі суверенної рівності, невтручання у внутр. справи та взаємній вигоді. Вказані норми регулюють основні функції *дипломатичних представництв,* привілеї та імунітети представництв і їхнього персоналу, визначають класи та ранги голів місії, порядок призначення й відкликання голів та членів дип. представництв. За допомогою норм Д. п. встановлюються форми *дипломатичних відносин,* дип. переговорів, а також принципи орг-ції та проведення *конференцій міжнародних* з питань, які охоплюють інтереси значної кількості д-ав. Предмет Д. п. охоплює цілу низку питань, що стосуються офіц. діяльності д-ав та інших *суб'єктів міжнародного права* у сфері зовн. відносин. Д. п. можна розглядати у двох аспектах: як активне і як пасивне.

Активне Д. п. — це право д-ави та інших суб'єктів міжнар. права призначати своїх представників при іноземн. д-вах та міжнар. орг-ціях з наданням їм відп. прав і переваг, які визнані за такими особами в нормах сучас. міжнар. права, та відповідно приймати їх у себе. Норми сучас. міжнар. права насправді не містять положень, які зобов'язували б приймати іноземн. дип. представництва та відповідно направляти своїх представників до іноземних д-ав. Однак повна відмова від обміну дип. представниками вважається проявом недоброзичливості щодо інших д-ав. Окрім того, вона значно ускладнює можливість захищати в інших д-вах на офіц. рівні свої інтереси, зокрема своїх юрид. та фізич. осіб. Реалізація активного Д. п. значною мірою залежить від особливостей суб'єкта міжнар. права (від форми правління, держ. ладу, політ, режиму). Федеративні д-ви дотримуються правила, за яким правом представництва володіє лише федерат, влада, що наділена суверенними правами та виступає на міжнар. арені від імені всіх членів федерації. Нетрадиційним суб'єктом Д. п. необхідно вважати уряд у вигнанні (в екзилі). Згідно з теорією міжнар. права «уряд у вигнанні» має право на існування як суб'єкт Д. п. лише в тому випадку, якщо територія д-ви захоплена іноземн. д-вою й уряд унаслідок таких дій вимушений був покинути територію. У післявоєнний період активізувалось активне Д. п. міжнар. орг-цій. Під пасивним Д. п. необхідно розуміти можливість приймати дип. представників, яких призначають до інших д-ав чи міжнар. орг-цій. Але не завжди д-ви однаковою мірою користуються активним і пасивним Д. п. В історії дипломатії відомі випадки, коли д-ви тривалий час приймали в себе посланців іноземн. д-ав, але своїх представників не відряджали (Китай, Японія).

До сер. XX ст. Д. п. значною мірою базувалось на нормах звичаєвого права, хоча перша офіц. кодифікація Д. п. відбулась на Віденському конгресі, який 19.03.1815 прийняв регламент з питань рангів глав дип. місій (див. *Віденський регламент 1815).* Але вона лише частково зачепила офіц. кодифікацію, тому що низка питань у сфері дип. зносин не знайшла міжнар.-прав, закріплення. *Віденська конвенція про диплома-*

тичні зносини 1961 стала ядром у процесі кодифікації Д. п. Значно розширили сферу Д. п. наступні конвенції: *Конвенція про спеціальні місії 1969, Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975,* Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947. Серед джерел Д. п. потрібно виділити також акти міжнар. орг-цій і конференцій, що стосуються статусу представників д-ав, які беруть участь у них, місця перебування орг-цій та проведення конференції в конкретній д-ві,

ІНШІ аКТИ. *В.М. Репецький*

Дипломатичне представництво — постійний закорд. орган зовн. зносин держави, що очолюється залежно від виду представництва дип. представником відп. *дипломатичного класу. Посольство* — Д. п., яке очолюється *послом; місія* — Д. п., яке очолюється *посланником* чи *повіреним у справах.* Цим двом видам Д. п. відповідають представництва Ватикану — нунціа-тура та інтернунціатура, які очолюються відп. папськими представниками — *нунцієм* та *інтер-нунцієм.* У практиці низки д-ав зустрічаються й інші назви Д. п. Ряд наук, концепцій різновидом Д. п. вважає *постійне представництво* при міжнар. орг-ціях, у т. ч. місії спостерігачів, однак на практиці між ними існує чітка відмінність у сферах відносин, порядку акредитування тощо.

Обмін Д. п. відбувається за домовленістю між д-вами про встановлення між ними *дипломатичних відносин* як між рівноправними суверенними суб'єктами міжнар. права. Порядок призначення глави Д. п. має свої особливості (див. *Агреман, вірчі грамоти).* Під керівництвом глави Д. п. працює *дипломатичного представництва персонал* (дип., адмін.-техн., обслуговуючий).

Прав, положення та діяльність Д. п. регламентується *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961,* двосторонніми угодами та внутр. законодавством країни перебування. Згідно зі ст. З Віденської конвенції, функціями Д. п. є: а) представництво акредитуючої д-ви в д-ві перебування; б) захист в д-ві перебування інтересів акредитуючої д-ви та її громадян у межах, що допускаються *міжнародним правом;* в) ведення переговорів з урядом д-ви перебування; г) з'ясування всіма законними засобами умов і подій в д-ві перебування та повідомлення про них уряду акредитуючої д-ви; г) заохочення дружніх відносин між акредитуючою д-вою й д-вою перебування та розвиток їхніх взаємовідносин у сфері економіки, культури й науки. Конвенція допускає виконання Д. п. коне, функцій. Положення Віденської конвенції про функції Д. п.

мають в основному рамковий характер. їх конкретизація належить до компетенції учасників Конвенції, серед яких є й Україна. Це завдання виконують затверджені відп. указами Президента України Положення про дип. представництво України за кордоном 22.10.1992, Положення про торг.-екон. місію у складі дип. представництва України за кордоном 30.04.1994 та ін.; рішення про заснування Д. п. приймає ВР України. Станом на 1.01.2004 Україна мала Д. п. (посольства) в 73 країнах світу.

В.М. Матвієнко

Дипломатичний корпус — сукупність усіх членів дип. персоналу іноземн. *дипломатичних представництв* (посольств та місій), акредитованих у країні перебування, та членів їхніх сімей. У вузькому розумінні Д. к. включає лише глав іноземних посольств та місій *(послів (нунціїв), посланників (інтернунціїв),* а також постійних й *тимчасових повірених у справах),* акредитованих у країні перебування. Д. к. не має статусу політ, орг-ції чи юрид. особи; ніяких міжнар.-прав. норм, що регулюють його повноваження й функції не існує. Д. к. є своєрідним громад, об'єднанням іноземн. дипломатів у країні перебування за професійною ознакою, що сприяє оперативному вирішенню багатьох протокольних і церемоніальних питань, своєчасному інформуванню про різні аспекти політич. життя країни перебування, підтриманню контактів з її офіц. колами та поміж самими дип. представництвами. Д. к. виконує лише функції церемоніального (протокольного) характеру, а тому політ, виступи з боку Д. к. є недопустимими. Зазвичай колективна дія та думка Д. к. мають місце при поздоровленні, вираженні співчуття уряду країни перебування, висловленні подяки за спільну працю главі дип. представництва, який від'їжджає, тощо; у таких випадках від імені дип корпусу виступає його

дуаЄН. *В.М. Матвієнко*

Дипломатичних відносин розірвання —

припинення *дипломатичних відносин* з іншою державою, що запроваджується з ініціативи будь-якої держави й офіційно оголошується нею. Така ініціатива супроводжується відкликанням *дипломатичних представництв.* Д. в. р. може бути результатом стану *війни,* ворожою політикою однієї д-ви стосовно іншої, здійсненням будь-яких заходів, що виключають нормальну роботу дип. представництв та з інших причин. Сам

по собі факт відкликання дип. представництв ще не означає Д. в. р., якщо про це прямо не зазначено в заяві д-ви, яка відкликає. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961,* держава перебування повинна у випадку Д. в. р. надати сприяння виїзду співробітників дип. представництва, які користуються привілеями та імунітетами, а також членів їхніх родин і, зокрема, надати в разі необхідності

в їхнє розпорядження транспортні засоби, що потрібні для них самих та їхнього майна. Д-ва, яка відкликає, може довірити *третій державі,* прийнятній для д-ви перебування, захист своїх інтересів та інтересів своїх громадян, а також охорону приміщень свого представництва разом із майном та архівами. З іншого боку, д-ва перебування зобов'язана навіть у випадку збройного конфлікту поважати й охороняти приміщення, майно та архіви відкликаного представництва. У *Віденській конвенції про консульські зносини 1963* зазначається, що Д. в. р. не тягне за собою розірвання *консульських відносин* лише через цей факт. Д. в. р. також не зачіпає сам по собі дію дог-рів між зацікавленими д-вами. Д. в. р. може використовуватися як один із примусових заходів згідно зі *Статутом ООН.*

МЛ. Куліпич, О.С. Полторацький

Дипломатичні ВІДНОСИНИ — основна форма підтримання офіц. відносин між державами відповідно до норм та дип. практики *міжнародного права,* найпоширеніша форма участі держав у міжнар. спілкуванні. Д. в. дають змогу в повному обсязі реалізувати міжнар.-прав, суб'єктність д-ав через обопільне визнання існуючих у них політ, та соц.-екон. систем, повну нормалізацію та офіц. визнання врегульованості у відносинах між собою, що має велике значення як для самих заінтересованих д-ав, так і для міжнар. спільноти в цілому. Д. в. у сучас. світі — це основа всієї системи міждерж. відносин; насамперед вони покликані сприяти розвитку ділового партнерства та дружніх відносин між країнами, підтриманню міжнар. миру й безпеки. Відкриття *дипломатичних представництв* є можливим лише за наявності Д. в. між д-вами.

Згідно зі ст. 2 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961,* встановлення Д. в. та заснування постійних дип. представництв здійснюється за взаємною згодою між д-вами. Попередньою й обов'язковою умовою до їх встановлення є обопільне *визнання де-юре* однією д-вою іншої

як повноцінного суб'єкта *міжнародних відносин.* У наук, літературі та міжнар. практиці часто визнання де-юре має назву «дипломатичне визнання». Однак слід зазначити, що саме визнання не породжує Д. в. як такі — воно лише створює всі необхідні передумови для їх встановлення. Тому між фактом визнання й фактом встановлення Д. в. може бути розрив у часі, нерідко досить суттєвий. Встановлення Д. в. відбувається в результаті переговорів між представниками зацікавлених д-ав безпосередньо або через дип. представників третіх д-ав та оформляється зазвичай у вигляді будь-якої міжнар.-прав. угоди (обміну посланнями, телеграмами, листами, *нотами дипломатичними* між главами д-ав та урядів, міністрами закорд. справ або спеціально уповноваженими особами та ін.). Сторони домовляються про сам факт встановлення Д. в., рівень дип. представництв *{посольство* чи місія), дату набуття угодою чинності, термін та порядок її опублікування. Питання щодо відкриття дип. представництв погоджується окремо.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні картки — акредитаційні картки, що отримують члени інозем. *дипломатичного корпусу* при акредитації в ряді країн; засвідчують належність до осіб, які користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами* в країні перебування. В Україні Д. к. (серія «Д») оформляються *Управлінням державного протоколу МЗС України* на підставі нац. дип. паспортів, запису, що підтверджує акредитаційний статус, і відп. *нотифікації:* членам дип. персоналу посольств інозем. д-ав з резиденцією в Україні; послам інозем. д-ав в Україні за сумісництвом; військ, аташе інозем. д-ав в Україні за сумісництвом; представникам торг.-екон. місій інозем. д-ав за сумісництвом; співробітникам представництв міжнар. орг-цій та їхніх представництв, із якими укладено міжнар. угоди, що передбачають надання цій категорії осіб дип. привілеїв та імунітетів; працівникам інших інозем. орг-цій, якщо це передбачено міжнар. дог-рами України. Д. к. видаються також на підставі нац. дип., службових, звичайних паспортів, запису, що підтверджує акредитаційний статус, відп. нотифікації та незалежно від *громадянства* осіб, яким вони належать, за винятком громадян України: членам родин співробітників посольств, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій із резиденцією в Україні, а саме — дружини (чоловікові); неповнолітнім дітям віком від 7 до 18 років, які проживають разом із ними; повнолітнім неодруженим дочкам, які проживають разом із дип. співробітниками й перебувають на їхньому утриманні; синам за умови надання ними підтвердження про очну форму їх навчання в Україні; неодруженим повнолітнім дітям, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку; дружинам (чоловікам) послів інозем. д-ав в Україні за сумісництвом. Термін дії Д. к. не може перевищувати терміну дійсності паспорта особи, якій вона належить, а також терміну перебування цієї особи в Україні й оформлюється зазвичай на 4 роки.

В.М. Матвієнко, Т.І. Шинкаренко

Дипломатичні класи — категорії глав *дипломатичних представництв.* Уперше були визначені та введені в дип. практику *Віденським регламентом 1815* з відп. доповненням *Аахенсь-ким протоколом 1818.* У новітній час одержали закріплення у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961,* яка

чітко регламентує встановлений на практиці поділ глав дип. представництв на 3 класи: 1) *посли* і *нунції; 2) посланники* й *інтернунції;* 3) *повірені у справах.* Стосовно прав, статусу представників різних класів, Віденською конвенцією визначено, що «інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитись ніякого розрізнення між главами представництв унаслідок їхньої належності до того чи іншого класу». Це положення відповідає принципу рівності д-ав, і той чи інший клас дип. представника може слугувати лише показником ступеня розвиненості відносин між д-вами. Крім суто протокольного (церемоніального) характеру, різниця між класами глав дип. представництв існує лише в порядку *акредитування:* посли й нунції, посланники й інтер-нунції акредитуються при главах д-ав, а повірені у справах — при міністрах закорд. справ. Установлено, що клас, до якого повинні належати глави представництв, визначається за погодженням між д-вами; порядок, якого дотримуються в кожній д-ві при прийомі глав представництв, повинен бути однаковий стосовно кожного класу.

Зазвичай д-ви обмінюються дип. представниками однакового класу. До кінця минулого століття два нижчі Д. к. (посланники й інтернунції; повірені у справах) поступово вийшли із використання, сучас. д-ви обмінюються дип. пред-

ставництвами, фактично, лише на чолі з послами чи главами представництв в еквівалентному класі, що відносяться Конвенцією до 1-го класу (напр., Верховні Комісари країн *Співдружності Націй* та ін.). Усі дип. представництва сучас. України, як і дип. представництва іноземн. д-ав в Україні, очолюються послами.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні контакти: 1. Особисті контакти між керівними діячами держав або особами, які наділені спец, повноваженнями.

2. Контакти членів дип. персоналу представництва з представниками органів держ. влади країни перебування, зовн.-політ. та інших відомств, представниками *дипломатичного корпусу* країни перебування та ін. Д. к. підтримуються главами д-ав та урядів, мін. зак. справ, дип. та іншими офіц. представниками д-ав шляхом періодичних зустрічей, під час візитів, переговорів, дип. конференцій та прийомів тощо. Для вирішення складних проблем сучас. двосторонніх та багатосторонніх відносин велику роль відіграють зустрічі на найвищому та високому рівнях. У практ. роботі дипломатів перетворення їхніх знайомств та зв'язків із представниками країни перебування в Д. к. вимагає, насамперед, встановлення довірчого характеру взаємовідносин між сторонами. Друга важлива вимога до Д. к., що стоїть перед дипломатами, — корисність. По-третє, зв'язки дипломатів у країні перебування тільки тоді виконують свою функцію та можуть називатись контактами, коли вони мають стабільний, стійкий характер. Для Д. к. характерна систематичність, постійність зустрічей (це можуть бути й обмін листами та листівками, телефонна розмова, зустріч на прийомах тощо). Для встановлення Д. к. дипломат повинен добре знати свою країну, особливо те, що може викликати інтерес співбесідника, бути проінформованим про найостанніші події; добре знати країну перебування (її історію, політику, економіку) та поважати її традиції й звичаї; як правило, добре володіти мовою країни перебування.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні переговори — офіц. обговорення представниками держав політ., екон. та інших питань двосторонніх і багатосторонніх відносин із цілями погодження зовн.-політ. стратегії, тактики й відп. дип. акцій, обміну думками, взаємного обміну інформацією, підго-

товки до підписання договорів, врегулювання спірних питань тощо. Д. п. — основний спосіб мирного розв'язання спорів і конфліктів, які виникають між д-вами, один із найпоширеніших у дип. практиці та *міжнародному праві* методів розвитку й поглиблення відносин між д-вами. Сучас. *дипломатія* все частіше звертається до переговорів для розробки й координації заг. політ., екон. або гуманітарних акцій, що мають міжнар. або регіональний характер. Рівень учасників Д. п. (глави д-ав, глави урядів, мін. зак. справ та ін.) визначається значенням проблем, що обговорюються. Офіц. учасники переговорів, за винятком глав д-ав та урядів і мін. зак. справ, які відповідно до заг.-визнаного звичаю не потребують спец, повноважень, повинні мати належним чином оформлені повноваження своїх урядів або інших керівних органів, що направили їх, на ведення переговорів та підписання підсумкових док-тів. Якщо переговори від імені своєї д-ви ведуть глави *дипломатичних представництв,* то вони теж не потребують спец, повноважень, оскільки ведення переговорів з урядом країни перебування є прямою функцією дип. представника згідно зі ст. 3 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини /961.* Проте, якщо в результаті переговорів *посол* повинен підписати певний міжнар.-прав, акт, то він повинен мати повноваження свого уряду.

Розрізняють двосторонні й багатосторонні Д. п. Двосторонні відбуваються віч-на-віч під час *візитів офіційних діячів держави та іноземних делегацій* або міжнар. форумів. Формою двосторонніх переговорів є політ, консультації. Переговори ведуться яку формі безпосередніх бесід на зустрічах, нарадах, різних

міжнар. форумах, так і в письмовому вигляді шляхом обміну відп. дип. док-тами *(нотами, меморандумами, пам'ятними записками).* У багатосторонніх Д. п. беруть участь від трьох до кількох десятків учасників, і присвячені вони, як правило, розглядові глобальних проблем *міжнародних відносин* або врегулюванню суперечок та конфліктів. Д. п. зазвичай передує велика підготовча робота, яка включає розробку позицій делегації, підготовку проектів заключних док-тів тощо. Результати міжнар. переговорів, як правило, фіксуються взаг.-прий-нятих у міжнар. практиці док-тах: *договорах міжнародних,* угодах, протоколах, *деклараціях,* заявах тощо. Для інформування громадськості після переговорів публікується комюніке або повідомлення ДЛЯ ЗМІ. *Т.І. Шинкаренко*

Дипломатичні привілеї та імунітети —

особливі права та переваги, які надаються іноземним *дипломатичним представництвам,* спец, місіям, представництвам держав при міжнар. міжурядових орг-ціях, делегаціям на міжнар. міжурядових конференціях, їхнім главам та співробітникам. Такими правами та перевагами користується й дип. персонал органів зовн. зносин д-ав. Привілеї та імунітети надаються закорд. органам зовн. зносин та їхнім співробітникам для ефективного здійснення дип. представництва своєї д-ви та інших функцій, що передбачені *міжнародним правом,* без контролю з боку влади країни перебування. Д. п. та і. складають єдине поняття, однак між його основними складовими існують суттєві відмінності. Під дип. імунітетом розуміють нерозповсюдження дії юрисдикції країни перебування на іноземне дип. представництва та їхній персонал, насамперед вилучення їх зі сфери дії засобів примусу (санкцій), шо зазвичай застосовуються в разі порушення законів і правил. Дип. привілеї — особливі пільги та переваги, що надаються дип. представництвам та їхнім співробітникам для полегшення їхньої роботи на території країни перебування. У сучас. дип. практиці утвердились функціональний принцип надання Д. п. та і. й норма, що імунітет від місцевої юрисдикції не звільняє дип. агентів від юрисдикції акредитуючої д-ви. До сер. XX ст. Д. п. та і. регулювались переважно нормами міжнар. ввічливості та певною мірою *Віденським регламентом 1815* (із доповненнями, внесеними на *Аахенському конгресі 1818).* Сучас. Д. п. та і. знайшли своє закріплення в низці багатосторонніх дог-рів: Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947, *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1969, Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973, Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975.* Окремі аспекти прав, положення та статусу дип. представництв та їхнього персоналу регулюються також двосторонніми угодами. У низці країн видаються внутр. законодавчі акти з питань Д. п. та і., напр., «Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні», затверджене Указом Президента України від 10.06.1993 та ін.

Д. п. та і. підрозділяються на дві основні групи: привілеї та імунітети дип. представництва як органу д-ви й особисті привілеї та імунітети членів дип. персоналу представництва. Перша група норм включає такі привілеї та імунітети: недоторканність приміщень дип. представництва; недоторканність його архівів та док-тів; фіскальний імунітет (звільнення від оподаткування в країні перебування); митні привілеї; право використовувати на будинку представництва та засобах пересування його глави прапора й герба своєї д-ви. До особистих привілеїв та імунітетів дипломатів належать: особиста недоторканність; недоторканність приватної резиденції, кореспонденції, паперів і, за деяким винятком, майна; імунітет від юрисдикції д-ви перебування (імунітет від кримінальної юрисдикції є повним й абсолютним, а щодо цивільної та адмін. юрисдикції є винятки, коли дипломат не може посилатись на свій імунітет: майнові позови, що стосуються приватного нерухомого майна; позови, що стосуються успадкування; позови, що стосуються будь-якої професійної або комерційної діяльності, яка здійснюється дипломатом у країні перебування за межами своїх офіц. повноважень); податкові привілеї; митні привілеї. У дип. практиці може бути відмова від імунітету, але за згоди на це лише акредитуючої д-ви, а не *агента дипломатичного.*

Д. п. та і. в повному обсязі користуються глави й члени дип. персоналу представництв, члени їхніх родин, якщо останні проживають разом із дипломатом та не є громадянами д-ви перебування. Адмін.-техн. персонал дип. представництва та члени їхніх сімей (за умови, що живуть разом із ними, не є громадянами країни перебування і не проживають у ній постійно) користується Д. п. та і. за тим виключенням, що імунітет від адмін. та цивільної юрисдикції д-ви перебування не поширюється на дії, які виходять за межі їхніх службових обов'язків, а їхній особистий багажне звільняється від митного огляду. Обслуговуючий персонал (за умови, що не є громадянами країни перебування й не проживають у ній постійно) користується імунітетом лише в межах виконання посадових обов'язків та звільняється від податків, зборів і нарахувань на заробіток. Д-ви можуть укласти між собою угоди про розширення обсягів Д. п.

та і. для адмін.-техн. та обслуговуючого персоналу на основі взаємності.
Відповідно до міжнар. права Д. п. та і. надаються в повному обсязі главам д-ав та урядів, мін. зак. справ та іншим вищим керівникам д-ви під час їх перебування на іноземн. території. Треті країни мають надавати Д. п. та і. при проїзді дипломата й членів його сім'ї через їхню територію.
Література: Сандровский К.К. Право внешних сношений. — К., 1986; Демин Ю.Г. Статус дип. представительств и их персонала. — М., 1995; Гуменюк Б.І. Основи дип. та коне, служби. — К., 1998; Право зовнішніх зносин: Зб. док. — К., 2003.
В.М. Матвієнко

Дипломатичні ранги — спец, звання, що присвоюються дип. працівникам *відомств закордонних справ* та закорд. *дипломатичних представництв.* У низці країн Д. р. присвоюються також держ. службовцям, фахова діяльність яких відповідає принципам, завданням та функціям *дипломатичної служби.* Кожна д-ва має власну систему Д. р., що регулюється внутр. законодавством; у багатьох дип. службах (США, Велика Британія та ін.) діє складна літерно-цифрова система рангів, яка встановлює залежність посад і посадових окладів від багатьох компонентів (вислуга, умови праці тощо).
В Україні, згідно із *Законом України «Про дипломатичні ранги України» 2002,* встановлені такі Д. р.: Надзвичайний і Повноважний Посол, Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу; Надзвичайний і Повноважний Посланник 2-го класу, радник 1-го класу; радник 2-го класу; 1-й секретар 1-го класу; 1-й секретар 2-го класу; 2-й секретар 1-го класу; 2-й секретар 2-го класу; 3-й секретар; *аташе.* Закон визначає також порядок присвоєння та позбавлення Д. р. в Україні. Присвоєння Д. р. здійснюється згідно з посадою, яку займає дип. працівник. Відповідність посад держ. службовців Д. р. визначається Переліком посад, приписаних до Д. р. України, затверджених указом Президента України 26.03.2002. Дип. працівникам, які працюють у системі органів дип. служби, та держ. службовцям, які працюють в Апараті ВР України, Адміністрації Президента України та Секретаріаті Кабінету Міністрів і фахова діяльність яких відповідає характеру дип. служби, Д. р. від аташе до радника 1-го класу присвоюються міністром закордонних справ, а вищі Д. р. (Надзвичайний і Повноважний посол, Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу та Надзвичайний і Повноважний Посланник 2-го класу) — Президентом України. Особам, яким присвоюється один із трьох найвищих Д. р., видається відп. грамота за підписом Президента України, що засвідчує їхній статус. Дип. працівник, якому присвоєно Д. р., перебуває в ньому довічно й може бути позбавлений його лише за вироком суду, а також у разі припинення громадянства України. *В.М. Матвієнко*

Дипломатичного представництва внутрішня охорона — система організації власної охорони *дипломатичного представництва,* що стало досить розповсюдженим явищем у сучас. дип. практиці. Активізація діяльності терористичних орг-цій, зокрема випадки захоплення *посольств* терористами, викрадення дипломатів із метою використання їх як заручників, вбивства останніх стали головними причинами створення багатьма д-вами Д. п. в. о. Звичайно в тій чи іншій формі посольська охорона існувала в минулому (насамперед для супроводу спец, місій, що відряджались однією д-вою до іншої). У США положення про внутр. охорону було затверджене Конгресом ще 1932, і з 1948 в амер. представництвах за кордоном несуть постійну охорону мор. піхотинці США. Наприкінці XX ст. позначилась тенденція до різкого посилення акредитуючими д-вами режиму безпеки в дип. представництвах, збільшення кількості співробітників внутр. охорони. Заг. керівництво співробітниками внутр. охорони здійснюють зазвичай офіцери безпеки дип. представництв, внутр. охорона здебільшого оснащена легкою вогнепальною зброєю.
Чинними міжнар.-прав. договірними нормами питання про орг-цію та статус Д. п. в. о. прямо не регулюється. Згідно з міжнар. звичаєм дип. представництва можуть організовувати внутр. життя на свій розсуд, за традиціями та звичаями своєї країни. Посиланням на цей привілей можна пояснити й допустимість створення Д. п. в. о. за умови, що її орг-ція та діяльність пов'язуватимуться виключно із внутр. справами представництва. Широке розповсюдження практики орг-ції Д. п. в. о. майже не зустрічає заперечень з боку д-ав перебування. Питання ввезення, збереження, носіння й використання внутр. охороною зброї д-ви перебування вирішують або застосуванням норми діючого законодавства, або шляхом видання спец, законів та інструкцій стосовно персоналу іноземн. дип. представництв.
В.М. Матвієнко

Дипломатичного представництва персонал — працівники *дипломатичного представництва* чи *місії* будь-якої держави. За *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* вони поділяються, залежно від виконуваних функцій, на 3 категорії: дип., адмін.-техн. та обслуговуючий персонал. До Д. п. п. належать члени персоналу представництва, які мають *дипломатичні ранги,* перебувають на *дипломатичних посадах* представництва (зазвичай після глави дип. представництва за посадою слідують радник-посланник, радник, 1-й, 2-й, 3-й секретарі, *аташе)* і, як правило, є *громадянами* акредитуючої д-ви; вони мають дип. паспорти, які видаються МЗС своєї д-ви, а після *нотифікації* про прибуття до країни

перебування їхні прізвища вносяться до публікованого дип. списку в цій країні. Протокольним відділом (управлінням) МЗС д-ви перебування проводиться акредитація членів дип. персоналу іноземн. представництв та видача їм *дипломатичних карток;* усі члени Д. п. п. користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами* в повному обсязі та на рівних засадах. За Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 глава дип. представництва та члени Д. п. п. відносяться до категорії *дипломатичних агентів* (ст. 1, п. (є)), які здійснюють безпосередні зносини з органами іноземн. д-ви та з членами *дипломатичного корпусу.* До Д. п. п. відносяться й *військові аташе* та їхні помічники, а також аташе зі спец, питань (культури, науки, с. г-ва тощо), які зараховуються в штат представництва на відп. дип. посади. У дип. практиці України, у країнах, де діють її *торговельно-економічні місії,* їхні керівники та заступники керівників є членами Д. п. п. (за посадою: керівники торг.-екон. місій — радники-посланники або радники, заступники — перші секретарі дип. представництва), інші працівники — членами адмін.-техн. або обслуговуючого персоналу відп. дип. представництв.

До адмін.-техн. персоналу відносяться працівники представництва, які здійснюють адмін.-техн. обслуговування (завідувачі канцелярії, референти, перекладачі, шифрувальники, техн. секретарі-діловоди, стенографістки та інші працівники канцелярії, бухгалтери тощо); привілейований статус, яким вони користуються в д-ві перебування, дещо вужчий, ніж у *дипломатів.* До обслуговуючого персоналу представництва належать: водії, кур'єри, кухарі, садівники, двірники, ліфтери та ін. Цей персонал користується

імунітетом стосовно дій, пов'язаних із виконанням його обов'язків, а тому в сучас. дип. практиці досить часто формується з громадян країни перебування. За Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 співробітники представництва мають право утримувати «приватних домашніх працівників», які не є службовцями акредитуючої д-ви. Питання чисельності Д. п. п. вирішується за

ВЗаЄМНОЮ ЗГОДОЮ СТОРІН. *В.М. Матвієнко*

Дипломатичної діяльності інформатизація — впровадження новітніх інформ. технологій у роботу різноманітних структур *відомств закордонних справ.* Більшість МЗС провідних країн світу вже створили або працюють у галузі інформатизації своїх структур. Починаючи з 1993, інформатизація роботи дип. служб світу набула масового характеру. Із 1996-97 в комп'ютерній мережі почало активно працювати Відділення ООН у Женеві. Замість дорогого та малоефективного розповсюдження документації ООН у друкованому вигляді інформація поширюється за допомогою *Глобальної інформаційної мережі.* У МЗС ФРН з 1997 став можливий обмін завізованими док-тами через комп'ютерну мережу, завдяки чому їх можна не друкувати взагалі; аналогічні можливості створено в Держдепартаменті США. Новою тенденцією, яка найближчим часом застосовуватиметься в діяльності дип. місій за кордоном, є оформлення через глобальну інформ. мережу офіц. док-тів, напр., віз, паспортів тощо. Запровадження цієї новації означатиме переворот у діяльності коне, підрозділів відомств закорд. справ та закорд. місій. Швидкість і надійність є першочерговою вимогою до комунікаційних та інформ. систем у відомствах закорд. справ. Лише завдяки сучас. інформ. системам відомства закорд. справ можуть вчасно отримувати необхідну інформацію, щоб оперативно орієнтувати політ, керівництво країни, громадськість, промисловість щодо розвитку подій за кордоном, а також швидко й оперативно розповсюджувати інформацію про свою країну по всьому світу. МЗС України, починаючи із сер. 90-х ХХ ст., плідно працює над проектами автоматизацій своєї діяльності: розроблена система автоматизації документообігу в рамках міністерства, створюються власні веб-сайти дип. та коне, місій, використовується мережа Інтернетдля міжнар. комунікацій.

В.Ф. Коломієць

Дипломатів міжнародний захист — забезпечення за допомогою міжнар.-прав. засобів безпеки осіб, які користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами.* Підставою для надання *дипломатам* міжнар. захисту є заг.-визнаний у *міжнародному праві* принцип недоторканності дип. представників і *посольств.* Питання Д. м. з. неодноразово опинялось у центрі уваги *Організації Об'єднаних Націй.* У кількох своїх резолюціях *Генеральна Асамблея ООН*закликала д-ви забезпечувати належний захист дипломатів. Звертався до цієї проблематики й *Міжнародний Суд ООН.* Основними міжнар.-прав. актами, які регулюють питання забезпечення Д. м. з., є *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961* та *Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973.* Ст. 29 Віденської конвенції 1961 містить заг. правило, згідно з яким д-ва перебування зобов'язана ставитись до дип. агента з належною повагою та вживати всіх належних заходів для запобігання будь-яким посяганням на його особу, свободу й гідність. Відповідно до ст. 1 Конвенції 1973 міжнар. захист поширюється на дипломата та членів сім'ї, які проживають із ним, у випадках, якщо проти нього, його свободи та гідності, його офіц. приміщень, трансп. засобів, було вчинено злочин. Конвенція акцентує увагу на тому, що злочини проти дипломатів мають «тяжкий

характер». Відповідно до положень ст. 2-4 Конвенції д-ви мають не лише встановлювати свою юрисдикцію над усіма вчиненими проти дипломатів злочинами, але й вживати всіх практично здійсненних заходів для запобігання їх

ПІДГОТОВЦІ. *О.В. Задорожній*

Дипломатія — офіц. діяльність *глав держав та глав урядів, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв* та інших *органів зовнішніх зносин* з реалізації цілей і завдань *зовнішньої політики* держави, а також захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном. Д. є одним із найважливіших засобів здійснення зовн. політики д-ви. Якщо зовн. політика, як заг. курс д-ви в *міжнародних відносинах,* у низці випадків може здійснюватись військ., агресивними методами, то головне призначення й визначальна особливість Д. полягає в тому, щоб вирішувати спірні питання лише мирним шляхом, засобами переговорів і домовленостей. Класичним стало визначення Д., що міститься в «Охгопі Еп§1І8П Оісїіопагу» («Оксфордському словнику англійської мови»): «Дипломатія — це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів, метод, за допомогою якого ці відносини регулюються і ведуться послами та посланниками, робота чи мистецтво дипломата». Багатьма відомими дипломатами та науковцями Д. розглядається саме як наука міжнар. відносин та мистецтво ведення переговорів, що передбачає переговорний процес, підписання міжнар. угод із метою запобігання чи врегулювання міжнар. конфліктів, пошуки компромісів та взаємоприйнятних рішень, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнар. відносин із метою розширення та поглиблення міжнар. співробітництва тощо. Основними критеріаль-ними ознаками Д. можна назвати: приналежність до сфери міжнар. відносин та зовн. політики д-ви; застосування механізму переговорів і домовленостей як основного інструмента облаштування мирними засобами міждерж. стосунків; наявність інституту держ. службовців — *дипломатів* (дип. працівників), які безпосередньо виконують обов'язки, передбачені статусом *дипломатичної служби* кожної д-ви.

Основними й найпоширенішими дип. методами є: офіц. та інші візити на вищому й високому рівнях, двосторонні та багатосторонні переговори, підготовка та укладення *договорів міжнародних Й інших ЛИП.* док-тів, дип. конгреси, конференції, наради і зустрічі, представництво д-ви за кордоном, участь у роботі міжнар. орг-цій та їхніх органів, *дипломатичне листування* та публікація дип. док-тів тощо. Керівництво дип. діяльністю д-ви здійснюється її главою та урядом, безпосереднє оперативне керівництво — відомством закорд. справ. Повсякденна дип. робота виконується зазвичай спеціально підготованими кадрами професіоналів — дипломатами, які для успішного вирішення покладених на них складних завдань повинні мати високий рівень заг. освіченості й культури, широкий політ, кругозір, здібність оцінювати будь-яку проблему крізь призму нац. інтересів.

Д. як інструмент зовн. політики існувала ще в глибоку давнину та продовжує розвиватись, проте як визначення держ. діяльності у сфері зовн. зносин саме слово «дипломатія» було введено в практику спілкування в Зах. Європі з кінця XVII ст. Методи та прийоми Д. змінювались разом із змінами цілей та завдань

зовн. політики д-ав на різних етапах розвитку суспільства. Кожна істор. формація мала характерну для неї Д. Історія свідчить, що ще в XVI — XII ст. до н. є. досягли високого рівня *Стародавньої Індії дипломатія,* зі своїми методами превентивної Д., та Єгипту, де міжнар. дог-ри вже в XV ст. до н. є. укладались за правилами дип. мистецтва, близького до наших днів. Досить розвиненою була *Стародавнього Китаю дипломатія,* що першою в історії Д. звернулась до практики підписання міжнар. дог-рів про вирішення спірних питань й укладання угод про ненапад. Однак найбільший вплив на світову Д. мали *Стародавньої Греції дипломатія та Стародавнього Риму дипломатія,* а пізніше *Візантії дипломатія.* Грец. Д. дала багато для розвитку наступної методології зовн. зносин, але вона відкрито використовувала обман та під-ступність, і ці традиції перейшли від греків до римлян. Рим. дипломатія вирізнялась використанням сили проти слабшого противника, розпалюванням суперечок між сусідами. Візантія взяла багато негативного з досвіду грец. та рим. дипломатії й передала у спадок Венеції та іншим італ. містам такі риси й методи, як інтриганство, лукавство, обман та ін., що фактично до Нового часу мало свій вплив на форми та методи Д. більшості країн. Існує думка, що тільки франц. Д., починаючи з Ф. Кальєра (поч. XVIII), поступово стала набувати більш моральних форм. Основу нової моделі Д. в Європі заклав *Вест-фальський мир 1648,* а остаточне формування закріпили *Віденський конгрес 1814-15* та *Аахен-ський конгрес 1818;* утвердження принципу легітимізму призвело до посилення уваги щодо прав, основ міжнар. відносин та дип. служби.

Рубежем у розвитку новітньої Д. вважаються *Перша світова війна* та події, що відбулись у ході й після неї: проголошення *«Чотирнадцяти пунктів» В. Вільсона* — т. зв. «відкритої дипломатії»; відмова рад. Росії від кабальних дог-рів і «таємної дипломатії». Саме після Першої, а згодом *Другої світової воєн* з'явились умови для створення перших універсальних міжнар. орг-цій, метою яких було запобігання війнам *(Ліга Націй* та *Організація Об'єднаних Націй);* для більшої відкритості Д. й активнішого залучення

д-ав до взаємовигідного міжнар. співробітництва. Із прийняттям низки міжнар.-прав. актів *(Статут ООН, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963та* ін.), що регулюють дип. та коне.

зносини, *дипломатію багатосторонню,* світова дипломатія отримала остаточно сформований цивілізаційний інструментарій. Великою мірою вплинули на стиль світової Д. сучас. глобальні зміни. Широкого розповсюдження набули засоби зв'язку й інформації, що змусило дипломатів діяти більш оперативно й активно в напрямку розширення своїх джерел інформації. Суттєво змінилася роль громадськості в політиці, що сучас. Д. вимушена обов'язково враховувати. Особлива увага звертається на превентивну Д. Необхідність для Д. упереджати події вже стала аксіомою: загасити конфлікт у зародку набагато легше, ніж ліквідовувати ускладнення, що виникають, особливо якщо вони набувають характеру військ, протистояння та призводять до людських жертв.

Складним і водночас унікальним є істор. досвід укр. дипломатії: фактично в усі часи їй доводилось зосереджувати свої зусилля не на розбудові, а на захисті укр. державності, відстоюванні права на власну д-ву й зовн. політику. Незалежна Україна вибирає прагматичну, а головне — реалістичну Д., здатну знайти єдино вірний шлях у сучас. світі. Д. сучас. типу — це чітко структу-рована система, здатна оперативно реагувати на зміни у світі. А тому вона має жорстко відстоювати інтереси д-ви в політ, та безпековій сферах, підтримувати інтереси вітчизняного бізнесу на зовн. ринках, працювати на захист інтересів своїх громадян за кордоном. Ключовим завданням укр. Д. на найближчу перспективу є подальше ствердження України як європ. д-ви, орієнтованої на майбутнє членство в *Європейському Союзі* й *НА ТО.*

Література: История дипломатии. Т. 1. — М., 1959; Кова-лев А. Азбука дипломатии. — М.,1993; Никольсон Г. Дип-ломатия. — К., 1999; Попов В.И. Современная диплома-тия: теория и практика. — М., 2000; Гуменюк Б.І. Основи дипломатичної та консульської служби. — К., 1998; Мат-вієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії XX століття у постатях. — К., 2001; Ревякин А.В. История между-народньїх отношений в новое время. — М., 2004.

В.М. Матвієнко

Дипломатія багатостороння — дип. діяль ність за участю представників кількох держав, яка пов'язана з роботою міжнар. міжурядових орг-цій та конференцій, проведенням переговорів, консультацій та ін. Форуми Д. б. є тим місцем, де головні принципи *міжнародних відносин* знаходять своє підтвердження та оформлюються в юрид. норму. Головною метою Д. б. є

безпосереднє або опосередковане встановлення співробітництва між д-вами, вирішення міжнар. проблем мирним шляхом. Розвиток Д. б. зумовлений багатоплановими факторами — політичними, економічними, соціальними, ідейними та ін. Д. б. відрізняється від дипломатії двосторонньої низкою особливостей: вона може діяти шляхом громад, обговорень, у формі неофіц. зустрічей та обміну думками; робота її форумів, як правило, регулюється встановленою процедурою, а рішення, що приймаються ними, оформлюються у вигляді резолюцій, декларацій, заключних актів, конвенцій, протоколів та ін.

До принципів Д. б. віднесено сакральний принцип, шо поєднує людей однієї віри; принцип підтримання рівноваги заради забезпечення миру та плідного співробітництва; принцип балансу сил (див. *Балансу сил концепція),* спрямований проти домінування якоїсь однієї д-ви. Видами Д. б. є дипломатія конференційна, дипломатія превентивна, *дипломатія паритетна* та ін. Формами Д. б. є переговори багатосторонні, зустрічі багатосторонні, *конференції міжнародні,* конгреси міжнародні, *конференції послів* тощо. У XX ст. вищою формою Д. б. стали міжнар. орг-ції (універсальні, регіональні, суб-регіональні), які створені д-вами на основі багатосторонніх дог-рів та згідно з нормами *міжнародного права.*

Значення Д. б. зросло після *Другої світової війни* в результаті утворення *Організації Об'єднаних Націй,* її спеціалізованих установ, регіональних орг-цій та міжурядових інститутів. Черговий етап розвитку Д. б. позначений виникненням міжнар. об'єднань інтеграційного характеру. її поширення пов'язане з інтенси-фікацією міждерж. спілкування та збільшенням самої кількості д-ав (на кінець XX ст. — утричі порівняно з 1945) унаслідок процесів деколонізації, розпаду СРСР та низки колишніх країн соціал. системи. Важливі політ, та соц.-екон. зрушення, що відбулись у світі наприкінці XX ст., значною мірою зумовлені наук.-техн. прогресом, який сприяв розвиткові Д. б. через поєднання зусиль усіх д-ав для вирішення глобальних проблем. Особливого значення вона набуває за умов екон. *глобалізації* та *інтеграції міжнародної,* регіоналізації та фрагментації багатьох д-ав. Зростає вплив на Д. б. з боку світової громад, думки та З МІ. Україна є активним учасником Д. б. її діяльність спрямована на розвиток мир-

ного співробітництва й участь у сучас. інтеграційних процесах. *Н.Л.Яковенко*

Дипломатія «без краваток» — зустрічі неформального характеру представників іноземн. держав на високому рівні. Під цим висловом, перш за все, розуміється вільне від норм офіц. протоколу спілкування, що дозволяє зробити зустріч більш дружньою, створити незвичну теплу атмосферу. Зустрічі «без краваток» практикуються, як правило, *великими державами.* Деякі зах. та рос. політологи й дипломати, напр., *З. Бжезінський* та Ф. Сутирін, розглядають Д. «б. к.» як спрощене розуміння суті відносин глав

суверенних д-ав, що ніяким чином не допомагає розв'язанню складних проблем міждерж. відносин, а, навпаки, створює хибне уявлення та приховує справжню сутність проблем.

Т.І. Шинкаренко

Дипломатія Війська Запорозького (Української козацької держави сер. XVII -XVIII СТ.). Переможні битви українства проти Речі Посполитої 1648 змусили навколишній світ уже тоді визнати Військо Запорозьке на міжнар. рівні, що офіційно засвідчили не лише участь кримськотатарської орди в поході до Вісли, але й укладення Османською імп. з *Б. Хмельницьким* першого відомого науці дог-ру (див. *Українсько-турецька угода про вільне мореплавство 1648).* Підписання цього док-та мало надзвичайно велике значення для зміцнення міжнар. авторитету укр. козацтва, адже вперше у своїй історії воно визнавалось як рівноправний партнер могутньої сусідньої д-ви, із правом відкривати в столиці Османської імп. постійне представництво. Водночас це спричинилося до того, що процес створення рівноправних відносин із козацькою д-вою почав швидко поширюватись. Зрештою, кандидати на польський королівський трон намагались восени 1648 заручитись підтримкою укр. гетьмана. А 16.03.1649 в Україну вирушило перше офіц. посольство Московської держави; після переговорів між *Г. Унковським,* послом *Олексія Михайловича,* і козацькою старшиною до Москви було відряджено чигиринського полковника *Ф. Вешняка,* який мав продовжити дип. контакти з півн. сусідом. Тоді ж прибув із Варшави посол польського короля Я. Смяровський, який повідомив про згоду піти на поступки в переговорах із козацтвом. Зрештою, укладенням *Зборівського дого-*

вору 1649 гетьман Б. Хмельницький добився міжнар. визнання козацької державності також із боку Речі Посполитої. У ході Визвольної війни укр. народу сер. XVII ст. йому вдалось налагодити міждерж. зв'язки також із Великим князівством Литовським, Молдовським князівством, Валахією, Трансільванією, Австрією, Бранденбургом і навіть далекою Швецією.

Але одним із найважливіших дип. кроків укр. гетьмана було втягнення у війну з Річчю Посполитою Московської держави, чого він добивався вже з 1648, і, крім того, отримання від останньої гарантій, що вона воюватиме з Варшавою доти, доки укр. землі не будуть повністю визволені від інозем. поневолення. Щоправда, прийом моск. послів у зв'язку з цим на Переяславській раді 8.01.1654 не увінчався підписанням очікуваного дог-ру. Перш ніж присягати цареві, Б. Хмельницький і старшина зажадали від моск. посла *В. Бутурліна* гарантій, що Олексій Михайлович не віддасть України полякам, не добиватиметься скорочення козацьких збройних сил, не порушуватиме кордонів та управлінських структур Гетьманщини, тобто не обмежуватиме її суверенних прав. Коли ж моск. посол відмовився дати такі гарантії, посилаючись на те, що його самодержець ніколи подібних присяг своїм підданим не складає, для цього досить його високого слова, — сталось непередбачене: гетьман залишив представників Москви в церкві, а сам кілька годин відбував нараду зі старшинами. Сталося це тому, що, як писав академік А. Кримський, козацькій старшині «Україна уявлялася як самостійна держава, але в злуці з однією із сусідніх держав». Тому ген. старшина Війська Запорозького відправила до Москви власний проект угоди, що увійшов у історію як «Статті Богдана Хмельницького», що складались із 23 пунктів (див. *Переяславсько-Московська угода 1654).* Коли ж Березневими статтями 1654 моск. цар порушив дане ним через Бутурліна слово, заборонивши, зокрема, Війську Запорозькому мати дип. стосунки з Туреччиною, Кримом і Польщею, козацька старшина змушена була розвинути активну дип. діяльність для забезпечення міжнар. прав власного народу, здійснюючи, по суті, самостійну політику. Особливо цей процес посилився після підписання *Вілен-ського перемир'я 1656* між Московським царством і Річчю Посполитою, коли на вимогу поляків моск. делегація погодилась не допустити козацьких послів на переговори, де вирішувалась доля України. Після того, як посли, які повернулися з Вільно, розповіли, що «погибло тепер Запорозьке військо, помочі не маємо нізвідки, нема куди прихилити голову. Москва хоче віддати Україну назад ляхам — козацьких послів не допустили до посольського табору, як псів не пускають до церкви», Б. Хмельницький заявив: «Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від православного царя! Підемо туди, куди нам Всевишній вкаже, — не тільки під християнського царя, а й під бусурманського». Від його імені полковник *П. Тетеря* на поч. 1657 навіть заявив у Москві, що «он, гетман, Виленской комис-сии не принял и был о том сумнителен, не для тово, чтобы покою не хотеть, а вести войну... а для тово, что поляки на сьезде хотели делать оманою».

Відтоді укр. гетьман, не пориваючи з Московською державою, не платив їй ніяких податків, війська утримував понад 60 тис. чол., незважаючи на протести Олексія Михайловича, вів переговори зі Швецією, Трансільванією, Туреччиною, Польщею. Не прислухаючись до застережень і прямих заборон з боку Москви, гетьман намагався розширити кордони своєї д-ви, прилучаючи до неї істор. укр. землі. Про такі наміри він виразно заявив моск. послу Кі-кіну влітку 1656: «Від початку кордон у великих князів руських з польськими королями був по саму Віслу і угорський кордон». Аналогічну позицію козацька старшина обстоювала і під час укладання *українсько-шведського договору 1657.* Так, ген. писар /. *Виговський* заявив шведському послові Г. Веллінгу, що козацька старшина не збирається «вступати ні в які трактати, доки

королівська величність [Карл X] не признає за нами права на всю Стару Україну, або Рок-соланію, де грецька віра була і мова ще існує — по Віслу». Щоправда, наприкінці життя Б. Хмельницькому довелось воювати з кримською ордою, оскільки після Переяславсько-Московської угоди 1654 татари відмовилися від союзу з Військом Запорозьким. І. Виговський, ставши гетьманом, різко змінив вектор зовн. політики Української козацької держави, впритул зайнявшись відродженням відносин із Бахчисараєм. Засвідчуючи готовність до мирного співжиття з татарами в листі до ханського візира Шефер-гази від 10.09.1657, він наголошував, що «впрям ведаем, что ваша милость, наши милостивьіе паньї, время воинское на нас на зиму отложили;

однакож мьі, к доброй приводи, живучи поблизу в соседстве, того бьі есмя не желали... мьі все заказали есмя, чтоб никакая чайка на море не пошла».

І. Виговський спочатку не збирався поривати з Москвою, намагаючись знайти підтримку в царя з перших кроків свого гетьманування, він 11.09.1657 навіть звернувся до жителів Бихова з проханням, аби вони присягнули на вірність Москві. У цей час гетьман головну увагу звернув на Стокгольм, забезпечивши підписання союзного укр.-шведського договору. Але вже з першого моск. посольства І. Виговський переконався, що Олексій Михайлович не збирається визнавати його гетьманом — *А. Матвєєв* привіз царську грамоту І. Виговському, в якій той іменувався писарем, і моск. посол під час переговорів уперто так іменував гетьмана. Царський уряд хотів обмежити козацький реєстр 40 тис. чол., вислати своїх воєвод із ратними людьми до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Кор-суня, Білої Церкви, Прилук. Крім того, ставилось питання про передачу царським властям Бихова. Коли про цей моск. проект довідались в Україні, піднялась широка хвиля протестів й обурення серед козацтва; коли на спеціально скликаній козацькій раді 11.10.1657 у Корсуні І. Виговський розтлумачив її учасникам суть пропозицій Москви та заявив при цьому про своє небажання «бути в неволі», йому було повернуто гетьманські регалії й обіцяно одностайну підтримку всього війська в б-бі за давні права й вольності України. У маніфесті до європ. д-ав гетьман чітко вказував на те, що «Москва готовить нам ярмо насамперед домашньою війною, себто нашою ж власною зброєю, а потім відверто підносить проти нас свою власну зброю без жодної нашої вини. Все те ми виявили, а тепер ми змушені підняти законну оборону та й удатися до сусідів з просьбою за поміччю для своєї свободи».

Найоптимальнішим кроком для збереження власної державності дипломати Війська Запорозького обрали, довірившись обіцянкам Варшави, укладення рівноправного союзу трьох князівств — Польського, Литовського та Руського, що було оформлено *Гадяцьким договором 1658.* За допомогою кримських татар І. Виговський розгромив заколотників і величезну моск. армію під Конотопом 28-29.06.1659, але підбурені царськими воєводами запорожці на чолі з І. Сірком кинулись палити Крим, унаслідок чого татари

не тільки покинули Військо Запорозьке, а й спустошили в помсту Полтавщину. Вмілі закулісні режисери спрямували народний гнів на 1. Ви-говського, із чого скористались прихильники Москви, які під проводом Цюцюри знищили залогу Виговського в Ніжині; подібне сталось і в інших містах. Демагогічна й розкладницька політика воєвод Олексія Михайловича в середовищі старшини й духовенства вже витворила партію моск. орієнтації, яка підпорядковувалася самозваному гетьманові І. Безпалому. Здобувши перемогу на Лівобережжі та поставивши всюди моск. залоги, кн. О. Трубецькой міг уже сміливо взятися до орг-ції виборів нового укр. гетьмана, якого одразу ж необхідно було зв'язати новою присягою. У таємному наказі князю доручалось: коли полковники та все поспільство заявлять, що не хочуть більше І. Виговського, а бажають обрати нового гетьмана, О. Трубецькой повинен вибори дозволити й виголосити промову, після чого лишень віддати гетьманові булаву. Потім новообраний гетьман має скласти присягу цареві, а коли б почав відмовлятись, посилаючись на те, що вже складав присягу за Б. Хмельницького й І. Виговського, то пояснити, що в той час він «бьіл в рядовьгх под влас-тью, а ньіне все войско Запорожское вручено под его регимент и ему ньтне, будучи в наи-вьішшем уряде, царскому величеству на верное подданство вера по святой непорочной еван-гелской заповеди надобно учинити вновь без отговоров».

Як видно зі статейного списку О. Трубецького, він успішно виконав царський наказ: щойно одержавши повідомлення, що правобережні полки обрали на гетьмана *Ю. Хмельницького,* негайно зав'язав зносини з ним, закликаючи прибути до Переяслава. Але молодий Хмельницький натомість вислав до О. Трубецького посольство на чолі з чигиринським полковником *П. Дорошенком,* яке привезло свої статті (див. *Жердівські статті 1659)* та запропонувало царському послові їхати до Терехтемирова. Зрештою молодий гетьман погодився приїхати на зустріч із царськими воєводами, які від нього в Переяславі добились повторної присяги, але вже на обмежених правах (див. *Переяславські статті 1659).* Коли укр. делегація повернулась до Чигирина, то старшини, що не були з молодим гетьманом на новій Переяславській раді, ознайомившись із привезеними статтями, почали висловлювати занепокоєння їхнім зміс-

том. Зрештою, і ті полковники, що їздили до Переяслава, при уважному повторному перегляді договору теж побачили, що він не співпадає з оригінальними Березневими статтями 1654. Після довгих і гарячих суперечок старшина вирішила вислати посольство до царя та просити його відновити їхні права та зняти всі обмеження, однак, за винятком незначних поступок, у Москві відмовились переглядати вирваний під примусом у Війська Запорозького договір. Це справило тяжке враження на українське військо й послужило однією з головних причин до повного розриву з Москвою, що ознаменувався підписанням *Слободищенського трактату 1660* про союз із Польщею. Це спонукало моск. владу шукати інші варіанти підкорення України, зокрема піти на шлях її розколу. Обраний за підтримки Москви на стихійній Чорній раді 17-18.06.1663 під Ніжином гетьманом Лівобережної України /. *Брюховецький* погодився, по суті, на всі пункти, які йому продиктували дяки *Посольського приказу* сусідньої д-ви (див. *Московські статті 1665).* На Чорній раді під Ніжином руками самих українців, зокрема запорожців, Козацьку Україну розкололи на дві Гетьманщини. Лівобережжя з цього часу фактично потрапило в залежність від Москви, яка повсюдно посилила свій вплив. За допомогою запорожців під владу царя потрапили й окремі правобережні міста. Зокрема, про це кошовий І. Сірко доповідав як «нижайший раб и верной подданой» в листі до Олексія Михайловича 13.03.1664: «В той же, великий государь царь, грамоте написано, чтоб я над изменниками Черкаси (правобережними козаками, що не присягали московському царю — авт.) расправу учинил; и я с войском Запорожским, оборотясь из-под Тягина, города Турецкого, пришол под городьі Черкаские... чрез нас, Йвана Сирка, к вашему царскому величеству привращена єсть вся Малая Росия, над Богом и за Богом будучие городьі, а именно Бряславской полк, Каль-ницкой, Могилев, Рашков, Уманской повет, до самого ж Днепра от Днестра...». Потрапивши в повну залежність від Москви, І. Сірко не тільки здобував для неї укр. міста, але й просив царя, щоб той присилав своїх ратників «для их оборони».

Щоправда, його наступники — *Д. Многогрішний* та /. *Самойлович* — пробували хоча б інколи протестувати проти посилення моск. експансії на укр. землі, зокрема, висловлюючи невдоволення підписанням *Андрусівського перемир 'я 1667,* що без участі представників України ділив її землі по Дніпру між Польщею та Московською державою. Подавали іноді голоси протесту й січовики, коли Москва вже наблизилась до їхніх володінь. Але розбрат, якого цар добився на той час у середовищі укр. козацтва, вже за інерцією працював проти консолідації всього суспільства. У важких умовах Руїни, що охопила укр. землі після смерті Б. Хмельницького, тільки П. Дорошенко намагався добитись їхньої соборності. Весь свій дип. талант він узявся використати насамперед для зміцнення своєї влади на Правобережжі, а далі зробив спробу прихилити до себе й Лівобережжя. Андрусівське перемир'я та втручання царя у справи Лівобережної України змусили П. Дорошенка шукати опори не тільки в татарській, а й у тур. допомозі, аби звільнитись від Польщі й відібрати лівий берег від Москви (див. *Українсько-турецький союзний договір 1669).* Однак, спираючись тільки на сили й засоби зруйнованої та знелюдненої Правобережної України й таких непевних союзників, як татари, П. Дорошенко не зміг знайти виходу з трагічного трикутника Польща — Москва — Туреччина. Зрозумівши, що допомога Османської імп., яка вийшла з політ, союзу з Україною через відсутність підтримки козаків на слизькому політ, грунті України, П. Дорошенко 19.09.1676 піддався Москві, що відповідало тоді розумінню й настроям багатьох українців. Зміни в політиці щодо Москви відбувались лише з поч. 90-х XVII ст., коли в 1692 Запорозька Січ уклала угоди з кримським ханом, що передбачали своїм головним завданням «отобрание от Мос-ковской власти Малороссийской Украиньі».

Справу утвердження незалежної України за допомогою зацікавлених у послабленні Московського царства д-ав намагався продовжити /. *Мазепа.* Шляхом таємних комбінацій зі шведським королем Карлом XII та польським С. Лещинь-ким йому вдалось заручитись їхньою підтримкою, що в ході *Північної війни 1700-21* давало Україні шанс уникнути політ, залежності від моск. царя (див. *Українсько-шведський союз 1708).* Усвідомивши надзвичайно важливе значення такого кроку для долі рідного народу, до цієї політ, акції підключилися й учорашні противники Мазепи — запорожці на чолі зі своїм кошовим отаманом К. Гордієнком. Проте знову проти укр. інтересів спрацювала роз'єднаність укр. суспільства, що не дало тоді змоги вирва-

тись з-під моск. панування. Водночас поразка під Полтавою 1709 не ліквідувала дип. зносин укр. козацтва з навколишнім світом. Перебравши після смерті І. Мазепи гетьманську булаву, *П, Орлик,* витворивши першу європ. Конституцію, зумів нав'язати контакти з багатьма країнами. Насамперед йому вдалось організувати союз із кримським ханом і спільний похід в Україну, який мав завершитись її визволенням від моск. поневолення (див. *Українсько-кримський союзний договір 1711).* Загальновідомо, що цей план через недотримання умов з боку татарських вояків, які повели себе як грабіжники, зазнав невдачі. Проте П. Орлик і його прибічники продовжували представляти укр. козацтво перед світом, намагаючись

звернути увагу європ. монархів, різних міжнар. форумів на важке становище, у якому опинилась Україна, і підтримати її у відстоюванні суверенних прав. Після смерті емігрантів мазепинської хвилі ця активність припинилась. Спроби останнього гетьмана України *К. Розумовського* нав'язати міжнар. відносини успіху не мали, як не могла вже бути справжнім суб'єктом міждерж. зв'язків і сама Гетьманщина.

Література: Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995; Сергійчук В. Переяславська рада — трагедія України і програш Європи. — К., 2003; ЧухлібТ. Дипломатія Української козацької держави // Політика і час. — 2003. — №3, 4.

В.І. Сергійчук

Дипломатія віртуальна в найширшому розумінні означає таку форму *дипломатії,* яка асоціюється з появою глобальних інформ.-комунікаційних мереж. У вузькому смислі Д. в. охоплює прийняття рішень, координацію, комунікацію та практику закорд. справ, що здійснюються за допомогою інформ. і комунікаційних технологій. Термін «дипломатія віртуальна» введений в обіг у США в сер. 1990-х і пов'язаний із впровадженням концепту «м'якої влади» (запропонованого Дж.С. Наєм молодшим) — для розвитку та втілення концепції нової дипломатії США. Йдеться, насамперед, про методи, технології та інструментарій глибокого «м'якого ідеологічного впливу» на світову громадськість, на розбудову та «вбу-дову» в її масову свідомість системи амер. базових ідеалів і цінностей. Д. в. означає також перебудову діяльності *посольств,* консульств і
місій та якісно нову підготовку *дипломатів,* які мають володіти різноманітними масовоко-мунікаційними навичками й інноваційними інформ.-комунікаційними інструментами. Інформ. рев-ція, яка лежить в основі *глобалізації,* швидко й фундаментально змінює світ, і володіння навичками Д. в. стає важливим компонентом сучас. дипломатії, яка трансформується відповідно до змін у дип. середовищі та структурі закорд. справ. Виділяються підходи до дипломатії та стратегії для *міжнародних відносин* інформ. ери, які вбирають у себе окреслення ідей, цінностей, норм, законів та етики через вплив. Д. в. можуть користуватись як державні, так і недержавні *актори міжнародні.* Це не означає, що концепція «твердої влади» зникає з порядку денного, вона лише суттєво доповнюється різноманітними стратегіями, по-в'язаними з концепцією «м'якої влади».

О.В. Зернецька

Дипломатія Галицько-Волинської Русі.

Відповідно до свого геополіт. становища й особливостей політ, життя Давньоруської д-ви Галицько-Волинська Русь була своєрідним містком, що з'єднував схід.-слов. світ із країнами Заходу й Півдня. Уже на початку складення територій Галицької й Волинської земель (П-а пол. XI — поч. XII ст.) їхні князі виявились втягненими в стосунки з традиційними дип. партнерами Київської Русі: Візантією, Угорщиною, Польщею, Болгарією. Давньоруські літописи, візантійські істор. твори й зах.-європ. хроніки скупо розповідають про дипломатію перших відомих нам із джерел західноруських князів — Ростиславичів. Особливо активну зовн. політику проводив Василько Ростиславич, князь Теребов-ля, який у 90-х XI ст. успішно воював із Польщею та мав намір заволодіти нею, претендував на частину Болгарії, використовував для цього кочові племена печенігів, берендеїв, торків. Його старший брат Володар, князь перемишльський, був дип. партнером і союзником Візантії, 1104 видав свою доньку Ірину за сина імп. Олексія 1 Ісаака. Володар і Василько спирались на союзи із зах. сусідами в протистоянні київ. кн. *Володимиру Мономаху.* 1123 вони разом з угорськими, польськими й чеськими загонами допомагали претендентові на київ, престол Ярославу Свято-полчичу здобувати м. Володимир із тим, щоб після цього рушити на Київ. Успіху вони не досягли.

Зовн. політика Галицько-Волинської Русі більшої частини XII — XIII ст. значною мірою відрізнялась від дип. зв'язків попереднього часу з Візантією, країнами Зах. і Центр. Європи. Відійшли в минуле великі війни, масштабні мор. й суход. походи руських на Царгород, важливі міждерж. угоди, обміни повноважними посольствами, одне з яких очолювала навіть сама кн. *Ольга* (946). Удільна (феодальна) роздробленість, яка в сер. XII ст. розколола Русь на півтора десятка великою мірою авт. земель і князівств, стала гол. причиною того, що дип. стосунки між Галицько-Волинською Руссю, Візантією та країнами Заходу здрібнювались, зводились до локальних і нерегулярних контактів поміж галицькими і волинськими князями та государями тих чи інших д-ав, переносились переважно до церковної сфери. Уламки відносин із Візантією із сер. XII ст. майже повністю зосередили у своїх руках галицькі й волинські князі, а Галицька й Волинська землі висунулись на перший план за інтенсивністю (дуже відносною порівняно з X — I пол. XI ст.) і важливістю цих нових зв'язків з імперією. Галицьке князівство, що утворилось на поч. 40-х XII ст. і швидко висунулось у перший ряд давньоруських держ. утворень, від самого початку свого існування намагалось вести незалежну політику щодо Візантії та водночас спиратись на неї в суперництві з іншими руськими князівствами, насамперед Волинським. Перший галицький князь *Володи-мирко Володаревич* доклав багато зусиль для того, щоб залишитись суверенним володарем і по відношенню до Києва, спираючись при тому на Візантію та Польщу.

У 60-і його син *Ярослав Осмомисл,* що доти був вірний угоді батька з Візантійською імп., та й сам, мабуть, підписав із нею дружній договір бл. 1162, незабаром по тому уклав спрямований проти неї союз із Угорщиною, а 1164 підтримав суперника імп. Мануїла I — Андроніка Комні-на, надавши останньому політ, притулок. Імператорові довелось піти на замирення із суперником і відновити договірні стосунки з галицьким князем. Київ, літопис XII ст. розповідає про обмін посольствами між Константинополем і Галичем. Після цього Мануїл I зумів розладнати русько-угорський альянс. Т. ч., наприкінці XII ст. пожвавились стосунки Галицько-Волинської Русі з Візантією. 1197 чи 1198 волинський кн. *Роман Мстиславич* відгукнувся на прохання візантійського патріарха про до-
помогу, розбив і відігнав половців від Константинополя. У 40-х XII ст. тісними були зв'язки між Галицько-Волинською Руссю й Угорщиною, що втручалась у внутр. суперництво в краї, допомагаючи то галицькому, то волинському князеві. Однак близькі стосунки з Угорщиною не заважали дип. контактам обох государів із Польщею. Волинське князівство в 30 — 40-х схилялось до тривалого союзу з Польщею, свідоцтвом чого може бути *династичний шлюб* 1136 між краківським кн. Болеславом IV і небогою волинського кн. Ізяслава Мстиславича; далі подібні русько-польські династичні шлюби відбувались неодноразово.
1199 Роман Мстиславич об'єднав Галичину з Волинню, утворивши сильне Галицько-Волин-ське князівство. 1204 чи 1205 він уклав потрійний союзний договір із польським кн. Леше-ком й угорським королем Андрієм. Та після загибелі Романа в польському поході (червень 1205) створена ним д-ва розпалась, на 40 років поринувши у вир удільної роздробленості. У Га-лицько-Волинській Русі порядкували бояри, а спадкоємці Романа *Данило Галицький* і *Василько Романович* сиділи на клаптику Волині. Угорський король і польський князь підступно порушили умови угоди з Романом і намагались загарбати його князівство, уклавши 1214 у Спі-ші договір про розділення між ними Галицько-Волинської Русі. Король добився від папи проголошення його сина Коломана галицьким королем, однак народ не визнав того й повстав проти нього 1215. Досягши повноліття (1219), Данило Романович розпочав б-бу за відновлення батьківського князівства. Він виявив себе видатним полководцем і дипломатом, вступаючи в угоди то з тодішнім галицьким князем Мстиславом Удатним, то з Польщею, то з Угорщиною, то з Литвою. Суто дип. засобами 1219-20 Данило Романович зумів роз'єднати союз Угорщини з Польщею, що послабило їхній тиск на Волинь. У наступні роки він обмежив польську *агресію,* залучивши в союзники Литву. У 30 — 40-і Данило мав союзником мазо-вецького князя Конрада, якому він сприяв у змаганнях за краківський, головний тоді в Польщі, престол. На кінець 30-х Романовичі зуміли відновити свою владу над Волинською землею.
По смерті галицького князя Мстислава (1228), що необачно перед тим передав Галицьке князівство своєму зятеві, угорському королевичу

Андрію, Данило розпочав б-бу за повернення галицької спадщини Романа. Він діяв у важкій для нього міжнар. обстановці: у Галичі сидів із залогою угорський королевич, у краї порядкували бояри, які підшукували суперників Данилові серед руських удільних князів, протиставляючи йому спочатку белзького князя Олександра, а далі чернігівського княжича Ростислава Михайловича. При тому у внутр. справи Галицько-Волинської Русі постійно втручались Польща (краківський престол) та Угорщина. Напередодні монголо-татарської навали на Русь (1238) Данило вигнав із Галича й угрів, і Ростислава та об'єднав Галичину з Волинню. Однак вторгнення орд Батия, винищення населення, зокрема бояр і рицарства, руйнування міст і сіл послабили князівську владу. На горизонті політ, життя знову з'явився Ростислав Михайлович (1241). Напруживши всі сили, виявивши воєнний і дип. таланти, Данило роз'єднав ворожі сили, здолав у битві під Ярославом (1245) приведені Ростиславом угорське та польське війська й остаточно став великим князем галицько-волинським. По тому Угорщина запропонувала йому мирну угоду, а польські князі зробились його союзниками. У наступні роки Данило Романович втручався в польські справи, впливав на заміщення краківського престолу, заволодів на час Люблінською землею. Із ним рахувались можновладці багатьох європ. країн.
1252-53 Данило брав участь у європ. змаганнях за австр. спадщину — корону Австрії, що по смерті герцога Фрідріха зробилась предметом б-би між *Священною Римською імперією,* Угорщиною, Чехією та Галицько-Волинською Руссю. Перебування його сина Романа на австр. престолі виявилось короткочасним, але піднесло європ. авторитет д-ви Романовичів. Те ж саме можна сказати й про *галицько-папські переговори сер. XIIIст.,* що завершились наприкінці 1253 коронацією Данила Романовича папським легатом у Доро-гичині. Вдало поєднуючи воєнну силу з дипломатією (зокрема, союз із володимиро-суздаль-ським князем Андрієм Ярославичем), Данило успішно боровся проти татар, постійно перемагаючи орду Куремси 1252-58. По смерті Данила Романовича створена ним д-ва розпалась, спадкоємці почали змагатись між собою, що послабило міць Галицько-Волинської Русі й призвело до занепаду її дипломатії.

Література: Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. — М., 1968; Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець X - середина XIV ст.) // Пам'ять століть. — 2002. — №4; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — К., 2002.

М.Ф. Котляр

Дипломатія громадська — сучас форма міжнар. діяльності неурядових інституцій (екологічної, правозахисної, наукової, масмедійної, культ.-освітньої, гуманітарної спрямованості), які включаються в *міжнародні відносини* як неофіц. суб'єкти впливу на політику урядових та неурядових структур зарубіжних країн.

У *міжнародних відносин теорії* поняття «дипломатія громадська» містить деякі внутр. протиріччя: а) недерж. інституції та фізич. особи не володіють зовн. *суверенітетом* держ. влади й теоретично не можуть вважатись носіями зовн.-політ, ініціативи, тобто *дипломатичними місіями;* діяльність таких *акторів міжнародних* розглядається як додаткова (субсидіарно-консультативна), а не офіц.-легітимна дип. активність; б) Д. г. скеровується відп. держ. установами, відповідальними за офіц. представництво д-ви в міжнар. відносинах і є похідною від зовн.-політ, урядових програм.

Ю.В. Романенко

Дипломатія Державного Центру УНР В ЄКЗИЛІ. 14-21.11.1920 Державний Центр (ДЦ) УНР (голова Директорії *С. Петлюра,* 65 депутатів Трудового Конгресу народу України, 14 членів Ради Народних Міністрів УНР, 1680 урядовців та більше 15 тис. козаків і старшин Армії УНР) змушений був під ударами Червоної армії залишити нац. територію й відступити до Польщі, маючи всі ознаки легітимності як із погляду *міжнародного права,* так і згідно із «Законом про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» і «Законом про Державну Народну Раду УНР» від 12.11.1920. Залежно від місця перебування, структури й зовн.-політ. стратегії ДЦ УНР в ек-зилі, його дипломатію можна поділити на 3 періоди: 1) 1921-23 («Тарнівський період»); 2) 1924-40 («Варшавсько-Паризький період»); 3) 1948-92. Підчас першого періоду ДЦ УНР (до 14.01.1922 його МЗС продовжував очолювати *А. Ніковський,* потім — /. *Токаржевський-Карашевич,* зовн.-політ. питаннями опікувався безпосередньо голова Ради Народних Міністрів *А. Лівицький)* жив надіями на швидке повернення на Батьківщину, розраховуючи на орг-цію заг-народного антибільшовицького повстання всередині України. Його дип. діяльність була спрямована на здо-

буття міжнар. визнання УНР і пошуки зовн. допомоги для продовження б-би за незалежність України. Із цією метою уряд УНР утримував дип. місії й представництва в Австрії *(Г. Сидоренко),* Бельгії та Голландії *(А. Яковлів),* Великій Британії *(Я. Олесницький),* Італії *(В. Мазуренко),* Німеччині *(Р. Смаль-Стоцький),* Польщі *(Л. Ми-хайлов),* Румунії *(К. Мацієвич),* Туреччині *(В. Мур-ський),* Франції *(О. Шульгин),* Чехословаччині *(М. Славинський)* і Швейцарії *(М. Василько).* Після офіц. визнання УНР Аргентиною 5.02.1921 повіреним у справах до Буенос-Айреса 31.03.1921 було призначено *М. Шумицького.* З огляду на зусилля Франції щодо формування під своєю егідою блоку центр.-східноєвроп. д-ав (Польща й *Антанта мала),* що міг би слугувати «санітарним кордоном» від більшовизму та опорою проти нім. реваншизму, ДЦ УНР активно пропагував концепцію створення *Балто-Чорномор-ського* і/або *Чорноморського союзів,* де УНР мала відігравати ключову роль. Військ, поразка білої контрреволюції нарешті уможливила порозуміння ДЦ УН Р із демокр. Росією в особі Російського політичного комітету Б. Савінкова та укладення *Конвенції «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921* сторін, а варшавська дип. місія УНР виступила посередником у розробленні аналогічної союзної угоди між орг-цією Б. Савінкова й Донською демократичною групою полковника М. Гнилорибова.

Від початку існування ДЦ УНР в екзилі важливим об'єктом його дип. діяльності стали великі міжнар. форуми й орг-ції, передусім новостворювана *Ліга Націй,* на 1 -у сесію Асамблеї якої в Женеві в листопаді 1920 прибула урядова делегація УНР (О. Шульгин, *О. Коваленко* й *А. Марголін),* яка розгорнула активну видавничо-пропагандистську діяльність. Однак 25.11.1920 підкомісія «С», що розглядала кандидатури балт. республік, Грузії й УНР, відмовила їм у вступі до орг-ції з огляду на невизначеність внутр.-політ. ситуації; 6.12.1920 Асамблея Ліги Націй остаточно прийняла негативне рішення щодо подання УНР, проте не базувала його на заг. принципі, формально зберігши за Україною право знову виставити свою кандидатуру. Тому дип. акції екзильного уряду УНР у Женеві тривали й надалі. Восени 1921 О. Шульгин направив голові 2-ї сесії Асамблеї Ліги Націй «Протест проти насилля над правами українців Радянською Росією» та меморандум про війну РСФРР з УНР,

які рішенням ген. секретаря орг-ції були опубліковані англ. й франц. мовами та роздані для ознайомлення делегатам. Опосередковано дип. діяльність ДЦ УНР на цьому терені здійснювалась і через *Українське товариство прихильників Ліги Націй,* а у квітні 1922 О. Шульгин і Р. Смаль-Стоцький зробили спробу зацікавити укр. питанням *Генуезьку конференцію 1922.*

Дип. активність ДЦ УНР змусила Кремль підключити на формально рівноправних засадах до участі в укладенні *Ризького мирного договору 1921* УСРР і дозволити їй заснувати в країнах найбільшого

скупчення укр. політ, еміграції власні повноважні представництва. Протягом 1921-22 послів УНР у Польщі, Німеччині, Австрії й Чехословаччині змінили відповідно повпреди УСРР *О. Шумський, В. Ауссем, Ю. Коцюбинський* і *М. Левицький;* найдовше (до 1924) функціонували дип. місії УНР у Парижі й Бухаресті та до 1926 — у Швейцарії. Початок смуги міжнар. визнання СРСР, відсутність підтримки з боку провідних зах. д-ав, які шукали шляхів торг.-екон. зближення з Москвою, неспроможність відновити контроль хоча б над частиною нац. території (невдача Другого зимового походу Армії УНР у листопаді 1921, затухання повстанського селянського руху), поглиблення суперечностей між різними угрупованнями укр. політ, еміграції та загострення фінанс. труднощів спричинили глибоку кризу ДЦ УНР в екзилі, перехід його фактично на нелегальне становище, розформування військ, таборів Армії УНР у Польщі й ЧСР та від'їзд наприкінці 1923 С. Петлюри і *В. Прокоповича* до Парижа (А. Лівицький і Р. Смаль-Стоцький залишились у Варшаві).

У «Варшавсько-Паризький період» існування ДЦ УНР (після вбивства С. Петлюри 25.05.1926 його очолив А. Лівицький, МЗС керували 1926-36 і 1939-40 О. Шульгин та 1936-39 В. Прокопович) його орієнтація на зах. демократії, передусім Францію та Велику Британію, базувалась на концепції неминучості збройного конфлікту між ними та СРСР, наслідки якого будуть сприятливими для відновлення незалежної УНР. Тому головні дип. зусилля ДЦ УНР спрямовувались на встановлення тісних зв'язків із впливовими політ, колами зах. д-ав та їхніх союзників у Центр.-Схід. Європі з метою ґрунтовного з'ясування перед ними не лише антидемокр. й тоталітарного, але й колоніального характеру сталінського режиму, ознайомлення з цілями

укр. визв. руху та переконання в доцільності відродження демокр. укр. державності як центр, ланки системи регіональної безпеки.

Колишні голови дип. місій УНР (А. Марголін, К. Мацієвич, В. Мурський, М. Славинський, 0. Шульгин) продовжували вести відп. роботу за місцем проживання. Восени 1926 А. Лівиць-кий поновив союзницькі зв'язки з *Ю. Пілсудсь-ким,* який повернувся до влади в результаті держ. перевороту 12-14.05.1926 і плекав ідею створення військ.-політ. блоку нових незалежних д-ав від Скандинавії до Туреччини. До початку *Другої світової війни* Східний відділ польського МЗС сприяв дипломатії ДІД УНР, особливо в Парижі та Празі, а Другий відділ штабу військ, мін-ва УНР співпрацював з аналогічним підрозділом польського Генштабу в здійсненні розвідки на території УСРР, міністр інформації екзильного уряду Р. Смаль-Стоцький доклав чимало зусиль для зменшення напруги в польсько-литовських відносинах після *анексії* Варшавою Віденської області 24.03.1922. Звичайно, за таких обставин ДЦ УНР не міг претендувати на зах.-укр. землі в складі 2-ї Речі Посполитої, обстоюючи нац.-персональну автономію укр. меншини, але принаймні двічі союзні стосунки з Варшавою псувались різкими протестами екзильного уряду УНР (1926-39 його очолював В. Прокопович): щодо «пацифікації» Схід. Галичини 1930-31 та у зв'язку із суверенізацією Карпатської України 1938-39.

Зручними каналами для встановлення зв'язків ДЦ УН Р із франц. колами стали: комітет «Франція — Схід» («Ргапсе Огіепі»), до якого входили визначні франц. політики й дипломати, що спеціалізувались на проблемах Бл. Сходу та Центр.-Схід. Європи (з укр. боку його членами стали 1. Косенко, І. Токаржевський-Карашевич, О. Шульгин і М. Шумицький); заснований 1930 клуб «Осередок Українських студій» («Сегсіе сГЕіисІек ІЛсгаіпіеппек»), очолюваний відставним дипломатом Ферраном і І. Токаржевським-Карашевичем. Аналогічну установу — Болгарсько-українське товариство — було засновано в Софії з ініціативи представника екзильного уряду УНР *М. Пара-щука.* За участю О. Шульгина 1932 в болг. столиці було влаштовано урочисте відкриття пам'ятника М. Драгоманову. За допомогою прихильних до укр. справи брит. політиків (лордів Дікінсона й Ноель-Бакстона, членів палати громад Дж. Гілса та Дж. Мандера й інших) Р. Смаль-Стоць-кому вдалось створити Англійсько-українсь-кий комітет, заходами якого 1935 була видана брошура «Українське питання і його значення для Великої Британії». Для ознайомлення амер. громадськості з укр. проблематикою Р. Смаль-Стоцький використав канали очолюваного ним же у Варшаві осередку *«Прометеївського руху»,* унаслідок чого 29.10.1929 сенатор Р. Коупленд поставив на засіданні відп. комісії Сенату США питання про визнання екзильних урядів УНР і Грузинської Демократичної Республіки у формі призначення для зносин із ними спец. амер. представників, що мало певний пропагандистський ефект. Наприкінці 30-х XX ст. Р. Смаль-Стоцькому вдалось увійти в приязні стосунки з послом США у Варшаві А. Бідлом і забезпечити передачу президенту *Ф. Рузвельту* ноти В. Про-коповича від 9.11.1937 і телеграми А. Лівиць-кого від 20.02.1939 з пропозицією, щоб уряд США зажадав негайного виведення з України «окупаційних московських військ».

Як і попереднього періоду, досить активною напр. 20-х - у 30-і була дип. діяльність ДЦ УНР у Лізі Націй, на ім'я голови Асамблеї та Ради якої за підписами В. Прокоповича й О. Шульгина надсилались меморандуми, листи та заяви з приводу тих чи інших питань. Зокрема, 8.09.1930 В. Прокопович виступив із меморандумом уряду УНР «У справі європейської федерації та України», де обґрунтовувалась екон.

доцільність вступу в майбутньому незалежної України до проектованої франц. мін. зак. справ *А. Бріаном* Європ. федерації. До урядового меморандуму О. Шульгин доклав свого листа від 10.09.1930, у якому звертав увагу лідерів Заходу на порушення військ.-політ. й госп. рівноваги в Європі внаслідок відновлення Російської імп. у формі СРСРта здійснення ним курсу на світову рев-цію каналами *Комуністичного Інтернаціоналу.* Коли ж під тиском лівих сил Ліга Націй змушена була запросити СРСР до участі в обговоренні проекту А. Бріана й М. Литвинов 18.05.1931 з'явився на засіданні Європ. комісії в Женеві, О. Шульгин заперечив його право говорити від імені України та викрив імперську сутність політики Кремля. 12.02.1932 МЗС екзильного уряду УНР звернулось із нотою до голови *Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34* в Женеві, у якій містився протест щодо «узурпації прав української нації» делегацією СРСР, вимога виведення рад. військ з УСРР та висловлювалась підтримка зусиллям світового співтовариства щодо обмеження озброєнь. 25-27.09.1933 О. Шульгин

вручив головам Ради Ліги Націй і 14-ї сесії Асамблеї листи у справі голодомору в УСРР із закликом організувати міжнар. допомогу голодуючим. Попри формальний опір секретаріату, голова Ради Ліги Націй Мовінкель порушив проблему на приватному засіданні, що ухвалило звернутись у справі допомоги до Міжнародного к-ту Червоного Хреста. Але після прийняття 18.09.1934 до Ліги Націй СРСР можливості використання її трибуни для популяризації укр. питання різко зменшились, хоча дип. демарші ДІД УНР продовжувались до кінця 30-х.

Із початком Другої світової війни А. Лівиць-кий був інтернований у Варшаві, керівництво ДЦ УНР перейшло до В. Прокоповича. Після взяття вермахтом Парижа він змушений був переховуватися в неокупованій частині Франції, а О. Шульгина заарештувало гестапо. Дип. діяльність ДЦ УНР в екзилі була поновлена після підписання А. Лівицьким 10.06.1948 в Аугсбурзі (Зах. Німеччина) Тимчасового Закону про його реорганізацію, до якого невдовзі приєдналися керівники емігрантських укр. політ, партій. За міжнар. діяльність у реформованому ДЦ УНР відповідали президент УНР в екзилі як правонаступник Голови Директорії (1948-54 — А. Лі-вицький, 1954-65 — *С. Витвицький,* 1967-89 — М. Лівицький, 1989-92 — М. Плав'юк) і голова уряду УНР (1948-52 -1. Мазепа, 1952-53 - С. Баран, 1954 - С. Витвицький, 1954-57 — С. Созон-тів, 1957-67 — М. Лівицький, 1967-69 — А. Фіголь, 1969-72 — С. Довгаль, 1972-74 — В. Федорон-чук, 1974-80 — Т. Леонтій, 1980-89 — Я. Руд-ницький, 1989-92 — І. Самійленко). Перебуваючи в Мюнхені та Філадельфії, ДЦ УНР у повоєнний період засобами «персональної дипломатії» продовжував інформувати світову громадськість про стан справ в УРСР, розвиток дисидентського руху та історію нац.-визв. змагань укр. народу; налагоджував міжнар. зв'язки з впливовими політ, і наук, колами; через свої представництва підтримував контакти з осередками укр. діаспори; брав активну участь у роботі міжнар. конференцій (так, віце-прем'єр екзиль-ного уряду УНР І. Самійленко 1987 був рад-ником Комісії Конгресу США у справі голодомору в Україні 1932-33). Згідно з постановами 10-ї сесії УНР від 19.06.1989 та Надзвичайної сесії 14-15.03.1992 М. Плав'юк передав 22.08.1992 Президентові України *Л. Кравчуку* «Грамоту про складання повноважень і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі», наголосивши, що «проголо-

шена 24.08.1991 й утверджена 1.12.1991 народом України Українська Держава продовжує державно-національні традиції УНР і є правонаступ-ницею УНР».

Література: Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріяли. — Філядельфія-Київ-Вашингтон, 1993; Ніколаєнко І., Шинкаренко Т. Зовнішньополітичний аспект діяльності Державного центру УНР в еміграції. Тарнівський період // Вісник Київського університету. Серія: Міжнародні відносини. — 1997. — Вип. 6; Матвієнко В. Україна і Ліга Націй. — К., 2000; Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994.

В.І. Головченко

Дипломатія долара — визначення зовн.-політ. дій США, здійснюваних в інтересах амер. бізнесу. Вперше було використано щодо *зовнішньої політики* адміністрації президента *В. Тафта,* який у грудні 1912 заявив про прагнення «замінити кулі на долари» як засіб амер. екон. експансії; силові прийоми тиску поступились економічними. На зміну жорсткому курсу *«великої палиці» політики* прийшла Д. д., розрахована на використання фінанс. важелів для досягнення стратегічних цілей США, які визначали *Монро доктрина* і *«відкритих дверей» доктрина.* Заохочуючи й підтримуючи інвестиції та позики в лат.-амер. країни, уряд В. Тафта намагався стабілізувати політ.-екон. ситуацію в цих країнах і зміцнити позиції США в них, зокрема в районі *Панамського каналу,* а також витіснити європ. капітал із Центр. Америки. Д. д. як засіб захисту інтересів монополій США цілеспрямовано втягувала провідні амер. банки в зовн,-політ. процес. Д. д. використовувалась для фінансування будівництва залізниці в Китаї з 1909, застосовувалась на Гаїті, в Гондурасі та Нікарагуа, де амер. позики поєднувались не лише з введенням у 1911 посади амер. збирача податків, але й амер. військ, інтервенціями США. У широкому розумінні поняття Д. д. застосовується для визначення всієї сукупності фінанс. засобів, що використовуються США в зовн.-

ПОЛІТ. ЦІЛЯХ. *БМ.Гончар*

Дипломатія економічна — органічна складова *зовнішньої політики* суб'єктів світового госп-ва. Головна

роль у формуванні та здійсненні Д. є. належить окремим країнам світу, тому її сутність розкривається, насамперед, у діяльності держ. органів та їхніх підрозділів у сфері зовн.-екон. політики. Проте д-ва не є монопольним оператором міжнародних екон. відносин. Серед

останніх можна визначити низку суб'єктів зовн.-екон. діяльності. Із цих позицій конкретний її зміст полягає у міжнар. госп. діяльності суб'єктів різного рівня, яка характеризується заздалегідь виваженим розрахунком і спрямована на досягнення поставленої мети. У практ. площині Д. є. знаходить свій прояв у сукупності екон.-прав. норм, принципів, методів, форм, інституційних інструментів, вартісних важелів, які використовуються операторами при здійсненні *міжнародних економічних відносин.* Д. є. — багатогранна діяльність, яка в сучас. умовах розвивається на двосторонній та багатосторонній основах і функціонує на мега-, макро-, мезо-, мікрорівнях, відповідно віддзеркалюючи матеріал, інтереси міжнар. екон. та валютно-фінанс. орг-цій, регіонів, д-ав, галузей нац. економіки, *транснаціональних корпорацій,* госп. об'єднань, підприємств. З точки зору об'єкта Д. є. зорієнтована на реалізацію зовн.-торг. зв'язків, міжнар. валютно-фінанс. та виробничих відносин, екон. стосунків у сфері реалізації сукупного екон. та наук.-техн. потенціалу країн світу, вирішення
ГЛОбаЛЬНИХ Проблем. *АЛ.Румянцев*

Дипломатія Запорозької СІЧІ. Від початку свого орг. оформлення запорозьке козацтво, усвідомивши свою роль у б-бі проти тур.-кримськотатарської експансії, саме розпочинає процес утвердження себе *суб'єктом міжнародного права,* нав'язуючи зносини із сусідами. До найперших таких зв'язків треба віднести контакти з прикордонними старостами польсько-литовського уряду та воєводами моск. царя, які вже тоді намагались поставити запорожців на свою службу. Зокрема, 1527 кримський хан скаржився польському королеві, що урядники «черкаский и ка-невский пускают казаков с казаками неприя-теля твоего и моего путивльскими по Днепру под улусьі наши, о войсках тогда наперед дают ведать до Москвьі». Однак по-справжньому запорожці висувають себе на суб'єкта міжнар. відносин із приходом на дніпровські острови кн. *Д. Вишневецького.* Заснована ним на Хортиці Запорозька Січ водночас починає становити нову суспільну силу й територіально. А перший відомий нам візит Вишневецького до Туреччини дає підставу вважати 1553 за початок офіц. визнання укр. козацтва в *міжнародних відносинах* такою могутньою на той час д-вою, якою була Османська імперія. Ті ж голосні походи укр. козацтва під проводом князя Вишневецького
проти степової орди, які відбулись 1556-62, знайшли широкий відгук і збудили інтерес європ. правителів до навдивовиж орг. сили, що зародилась на межі Дикого поля, а відтак у багатьох столицях з'явились проекти застосування її в безупинних війнах, що спалахували в різних регіонах. Уже 1572 під час франц.-іспан. війни в Нідерландах перебували якісь козацькі частини. Зах. Європа звертала тоді увагу на запорожців тому, що на арену міжнар. відносин висувалась збройна сила, із якою неспроможна була впоратись Туреччина. З огляду на це та на постійне підвищення авторитету запорозького козацтва, польський король з 1568 змушений визнати його офіційно, пропонуючи службу й оплату. Той реєстр, шо його з 1578 запровадив польський король Стефан Баторій, набираючи дніпровських козаків на Лівонську війну, водночас дозволив запорожцям поширювати свій вплив і на «городову Україну».

У 90-і XVI ст. запорозьке козацтво вступило в дип. зносини з багатьма європ. країнами, Вати-каном. Напр., ще 8.11.1593 папа Климент VIII звертався до козацького старшого як до «генерального гетьмана»: «Ми знаємо, як славне твоє козацьке військо, і тому воно може бути дуже корисним християнському суспільству в боротьбі із спільними ворогами нашої віри. Тим паче, що ми проінформовані про твою сміливість і знання військової справи: бо ти не поступаєшся найхоробрішим людям у сміливості й умінні командувати військами». Такі й подібні оцінки, які містились в європ. друкованих виданнях кінця XVI ст., означали, що Річ Посполита виявилась безсилою втримати в покорі запорозьке козацтво. Воно швидко добилось для себе жаданих прав, що давало можливість закласти юрид. базу під легалізацію й оформлення нової, досі не знаної сусп. орг-ції, з якою стали рахуватись у світі. І коли на поч. XVII ст. в Європі почала складатись із різних народів антитур. «Ліга християнської міліції» на чолі з франц. князем де Невером, до неї вписали й укр. козацтво. У справі супроти турків до запорожців приїжджали посли з Іспанії, Франції, Неаполя, Мальтійського ордену, Австрії. 1618 із цього приводу козацький посол мав зустрічі з перським шахом, який хотів найняти кілька десятків тисяч запорожців для зміцнення свого кордону з Туреччиною. Походи укр. козацтва на Чорноморське узбережжя Туреччини, як правило, узгоджувались з одночасними бойовими діями союзників по «Лізі християнської міліції» в районі Середземномор'я, що змушувало султана оборонятися одночасно з кількох сторін. А регулярність таких спільних узгоджених дій виснажувала екон. можливості Туреччини, підривала боєздатність її армії, знижуючи відтак і військ, могутність країни. Бурхливий розвиток цієї сили непокоїв тур. султана, який змушений був рахуватись із витвореною на півдні України збройною силою, що розладнувала його завойовницькі наміри: за свідченням укр. літописця *Г. Граб'янки,* коли султану повідомляли про повстання на окраїнах Османської імп., він і слухати не хотів; що ж до козаків — відповідав: «Мушу

єдиним вухом слухати».
Тим часом в Європі зростання авторитету запорозького козацтва, яке за образним висловом одного із сучасників, сміливо простягало руку в пащу звіра, давало можливість представникам дніпровської вольниці не тільки сидіти на рівних за столом переговорів у Варшаві, не лише налагоджувати постійні контакти із сусідніми д-вами, а й закріплювати своє становище в системі міжнар. відносин того часу. Так, поряд із збільшенням козацького реєстру до 6 тис. чол., на що змушена була піти Річ Посполита за *Куруківською угодою 1625,* Запорозька Січ одержала визнання від Швеції, посли якої 1626 приїжджали з пропозицією виступити проти Польщі; ще через два роки запорожців запросили втрутитись у міжусобицю претендентів на кримський престол. Попри важкі поразки повстань 30-х XVII ст. проти шляхетської Польщі, низове козацтво продовжувало підтримувати свій високий авторитет у Європі. Свідченням цього був не лише намір європ. монархів використати запорожців в об'єднаному поході проти Туреччини, а й запросини значних їхніх підрозділів Австрією проти Франції, а останньою — проти Іспанії під час *Тридцятилітньої війни 1618-48.* Зокрема, участю в здобутті Дюнкерка дніпровська вольниця закріпила свою славу хороброго воїнства на полях Франції. На повну ж силу вона заявила про себе в початковий період Хмельниччини. На відміну від попередніх своїх досягнень, коли їй вдавалось добитись окремих поступок від польської влади чи бути використаною іншими д-вами, тепер вона збройною сконсолідованою силою за допомогою свого офіц. союзника — Кримського ханства — не лише могла зайняти тверду позицію щодо власних
прав, а й на повний голос заявила про себе як оборонця рідного народу.
Після відродження укр. державності на «волості» погляди тодішнього світу спрямовувались на Гетьманщину, яка в офіц. док-тах часто виступала під назвою Військо Запорозьке (див. *Дипломатія Війська Запорозького).* Саме ця інституція, як правило, репрезентує українство в міжнар. відносинах.
Література: Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — середини XVII століття. — К., 1991; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994; Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). — Чернігів, 1999.
В.І. Сергійчук

Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Області УНР).

Згідно зі схваленим Українською Національною Радою (УНРадою) у Львові 13.11.1918 «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», територія ЗУНР охоплювала етнічні укр. частини колишніх австр. коронних країв Галичини й Буковини та угорських комі-татів Закарпаття. Відповідно до еволюції держ. статусу й гол. напрямів зовн. політики ЗУНР, її дипломатію доцільно поділити на 3 етапи: 1)9.11.1918-22.01.1919; 2)22.01.1919 - листопад 1919; 3) грудень 1919 - 14.03.1923. Заг. керівництво дип. діяльністю ЗУНР (ЗО УНР) здійснював *Є. Петрушевич;* оперативне — *В. Панейко* (9.11.1918-3.01.1919), Л *Цегельський* (4.01-9.03.1919), *М.Лозинський* (10.03-17.04.1919), *С. Витвиць-кий* (18.04.1919 -січень 1921), *К. Левицький* (січень 1921 - 14.03.1923).
На 1-му етапі — самостійного існування ЗУНР — її дипломатія зосередилась на вирішенні трьох взаємопов'язаних питань: здобуття міжнар.-прав. визнання зах.-укр. державності на підставі *«Чотирнадцяти пунктів» В. Вільсона* й забезпечення її територ. цілісності; налагодження добросусідських відносин із суміжними д-вами — Чехословацькою Республікою, Угорщиною та Румунією; політ, об'єднання з Наддніпрянською Україною. Міжнар. становище ЗУНР значно ускладнювалось укр.-польською б-бою за Львів, яка розпочалась 1.11.1918 і швидко переросла в повномасштабну *українсько-польську війну 1918-19* окупацією 6-12.11.1918 румунськими військами Півн. Буковини, рішенням міжнар. конференції русинів-емігрантів у Скрентоні (США)

12-18.11.1918 про входження Закарпаття на федерат, основі до ЧСР і вступом чеських військ 15.01.1919 до Ужгорода, а також однобічною орієнтацією галицьких лідерів на Австро-Угорщину й Німеччину під час *Першої світової війни,* що унеможливило офіц. зв'язки УНРади з урядами країн Антанти та США.
Оскільки в умовах ескалації бойових дій орг-ція центр, апарату дип. відомства ЗУНР виявилась проблематичною, головна увага приділялась заснуванню закорд. представництв і місій. У грудні 1918 Є. Петрушевич призначив своїм представником у Відні для Австрії й Німеччині *М. Василька* (австр. уряд був єдиним, що визнав легітимність зах.-укр. посольства на своїй території, Відень став центром усієї дип. діяльності ЗУНР, її делегати брали участь у роботі Ліквідаційної комісії для розподілу активів і майна колишньої Австро-Угорської імп.), відвідав Прагу й Будапешт, де зустрівся з Президентом ЧСР *Т. Масариком* і Прем'єр-міністром Угорщини М. Каройї та створив дип. місії на чолі зі *С. Смаль-Стоцьким* і Я. Біберовичем. 30.12.1918 у Будапешті відбулись переговори щодо входження Півд. Закарпаття до ЗУНР шляхом проведення плебісциту під нейтральним наглядом, але угорський уряд погодився лише на прийняття закону про автономію «Руської Країни» (у травні — червні 1919 чеські війська повністю встановили контроль над регіоном).

Із метою подолання міжнар. ізоляції, наприкінці листопада 1918 уряд ЗУНР через брит. і амер. посольства у Швейцарії та Швеції звернувся з відп. нотами до Лондона й Вашингтона, а 3.01.1919 В. Панейко був призначений головою зах.-укр. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20* і водночас заст. голови Надзвичайної дип. місії УНР *Г. Сидоренка.* Потреба одержання фінанс.-матеріал, й військ, допомоги від Великої України зумовила доручення УНРади Тимчасовому держ. секретаріату від 10.11.1918 вжити необхідних заходів для об'єднання (злуки) укр. земель в одну д-ву. Цей процес дещо уповільнився у зв'язку з початком антигетьмансь-кого повстання під проводом Директорії та прагненням більшості нац. демократів — лідерів ЗУНР — зберегти для неї якомога ширшу автономію, оскільки, на їхню думку, «східногалицьке питання» розглядалось Антантою та США як окрема міжнар. проблема й мало більше шансів на позитивне для ЗУНР розв'язання, ніж «загальноукраїнське».
1.12.1918 у Фастові делегацією ЗУНР *(Д. Ле-вицький,* Л. Цегельський) і членами Директорії УНР *(В. Винниченко, С. Петлюра,* П. Андрієвсь-кий, Ф. Швець) підписаний «Передвступний договір про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю». 3.01.1919 він був одноголосно затверджений 1-ю сесією УНРади у Станіславі, 22.01.1919 у і Києві урочисто оприлюднений Універсал Ди- і ректори' УНР про злуку *(Акт злуки УНР і ЗУНР 1919),* схвалений 23.01.1919 Конгресом трудо- | вого народу України. Т. ч., на другому етапі І своєї дип. діяльності зах.-укр. д-ва виступала ! як авт. складова Соборної України — Західна ! Область УНР, Є. Петрушевич увійшов до складу ■; Директорії, Л. Цегельський був призначений товаришем мін. зак. справ УНР, обидві республіки мали створити спільний фронт на міжнар. арені, а їхні закорд. представництва — працювати в повному порозумінні у справах, що стосуються об'єднаної України; подвійність допускалась лише у випадках, коли того вимагали специфічні інтереси тієї чи іншої частини; для забезпечення інтересів ЗО УНР у кожній закорд. місії УНР гарантувалось місце радника галичанину.
Але досягти інтеграції двох держ. організмів, погодження й синхронізації їхньої дип. діяльності не вдалось, передусім тому, що керівники ЗО УНР здебільшого не бажали поступатись регіональними інтересами заради заг.-укр. справи. Переоцінивши тимчасові успіхи Галицької армії на польському фронті, дипломатія ЗО УНР відкинула посередницькі зусилля антантівської місії генерала Ж. Бартелемі (див. *«Бартелемі лінія»)* та військ, делегації УНР *С. Дельвіга,* що значною мірою спричинилось до рішення Ради міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції від 25.06.1919 (того ж дня затвердженого Найвищою радою конференції) про дозвіл польським військам окупувати Схід. Галичину до р. Збруч. Помилкою була й відмова В. Панейка та *С. Томашівського* в липні 1919 взяти участь у роботі підкомісії конференції щодо вироблення політ, статусу Схід. Галичини. Набагато продуктивнішими залишались дип. стосунки ЗО УНР із ЧСР та Угорщиною: у березні — квітні 1919 торг, місія С. Вітика уклала торг.-екон. угоди з Будапештом і Прагою, за якими ЗО УНР мала отримати зброю, вугілля й пром. вироби в обмін на поставки нафти. Зах.-укр. представництво залишилось єдиним іноземним у Будапешті після комуніст, рев-ції

21.03.1919, проте коли *Б. Кун* неофіційно запропонував Я. Біберовичу посередництво в порозумінні між ЗО УНР і РСФРР, Державний секретаріат рішуче відмовився. Аналогічним чином Є. Петрушевич відкинув пропозицію *Х. Раковсь-кого* від 9.05.1919 про перемир'я та спільний наступ проти Польщі й Румунії, натомість 30.05.1919 уряд ЗО УНР виніс на розгляд Паризької мирної конференції план розташування у Схід. Галичині й Буковині контингенту антан-тівських військ, а в разі неможливості — надання ЧСР мандата на окупацію регіону до остаточного вирішення «східногалицького питання». Протя-гом червня 1919 з *Е. Бенешем* у Празі й Парижі *В. Темницьким* і представником Є. Петруше-вича Т. Окуневським велись переговори щодо утворення (конфедерації ЗО УНР і ЧСР, але керівництво останньої з огляду на позицію Антанти не відважилося на такий крок.
Небезпідставні побоювання, що Директорія УНР може піти на військ.-політ, союз із Польщею коштом відмови (нехай і тимчасової) від принципу соборності укр. земель, а також успіхи рос. контрреволюції та постійний тиск з боку Антанти підштовхнули дипломатію ЗО УНР до пошуків порозуміння з «білою» Росією на платформі федералізму. Ініціаторами пророс. орієнтації виступили В. Панейко, С. Томашівський і К. Левицький, які ще влітку 1919 увійшли у зв'язок із членами Російської політ, наради в Парижі. Ідея союзу з А. Денікіним поступово знаходила дедалі більше прихильників серед командування Галицької армії, що уклало 6.11.1919 перемир'я з Добровольчою армією й перейшло на її бік. 17.11.1919 з дозволу Є. Петрушевича в Одесі було підписано остаточний договір між представниками Збройних сил Півдня Росії й Начальної команди Галицької армії про перехід її в повне розпорядження А. Денікіна. Від'їзд Є. Петрушевича 16.11.1919 з Кам'янця-Подільського до Відня і формальний розрив ним Акта злуки на зборах депутатів УНРади 9-17.12.1919 започаткували останній етап дип. діяльності знову незалежної ЗУНР в умовах військ, окупації її території Польщею та невизначеності політ, статусу (за *Сен-Жерменським мирним договором 1919* Австрія передала свої права суверенітету над Схід. Галичиною

Антанті, а договір між останньою та Польщею, укладений 10.07.1920 на *Спа конференції 1920,* передбачав запрошення галицьких представників на спец, конференцію в Лондоні). Розраховуючи використати зацікав-
леність великих д-ав нафтою та концесіями у Схід. Галичині й брит.-франц. суперечності щодо повоєнної відбудови Центр.-Схід. Європи, 30.04.1921 Є. Пертушевич запропонував Антанті проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», що мала стати «Швейцарією Сходу». Для популяризації ідеї самостійної та нейтральної Схід. Галичини екзильний уряд ЗУНР утримував дип. представництва й місії в 11 д-вах: Австрії *(В. Сінгалевич),* Бразилії (77. *Карман-ський),* Італії (О. *Колесса,* В. Бандрівський), Канаді *(І. Боберський, О. Назарук),* Німеччині *(Є. Левицький, Я.* Біберович), США *(Ю. Бачинський,* Л. Цегельський, *Л. Мишуга),* Угорщині (Я. Біберович), Франції й Великій Британії (С. Вит-вицький), Чехословаччині *(С. Смаль-Стоцький, Є. Левицький),* Югославії *(Г. Микитей).*
Зах.-укр. дипломатією також активно використовувались трибуни *Ліги Націй* та міжнар. конференцій, зокрема 8.11.1920 делегація ЗУНР подала до секретаріату Ліги Націй ноту з вимогами припинити польський окуп. терор у Схід. Галичині та допустити представників УНРади до участі в засіданнях Ради Ліги Націй під час обговорення «східногалицького питання»,
26.12.1920 з аналогічною нотою до Ради звернувся Є. Петрушевич. Результатом цих демаршів стало одноголосне рішення Ради Ліги Націй
23.02.1921 про те, що Схід. Галичина знаходиться поза межами її фактичного окупанта — польської д-ви; визначення держ.-прав. статусу регіону передавалось Раді послів великих д-ав у Парижі. За наполяганням делегацій ЗУНР, 2-а і 3-я сесії Ліги Націй рекомендували великим д-вам звернути увагу на потребу негайного вирішення проблеми Схід. Галичини, а 10.05.1922 за підтримки *Д. Ллойд-Джорджа* «сіхдногалицьке питання» було внесене до порядку денного *Генуезької конференції 1922* (хоча польському урядові за допомогою франц. та амер. делегацій вдалось не допустити його обговорення).
Паралельно активізувались закулісні дип. контакти між урядом ЗУНР і представництвами РСФРР та УСРР, за допомогою яких Є. Петрушевич розраховував актуалізувати «східнога-лицьке питання» на міжнар. арені й одержати політ, підтримку та фінанс.-матеріал, допомогу проти Польщі (кредит у 5 млн. нім. марок, зброя, орг-ція військ, бази над р. Збручем й утримання галицького легіону), а Кремль — перешкодити зміцненню *«санітарного кордону».* Під час Генуезької конференції Є. Петрушевич таємно

зустрічався з Х. Раковським, улітку 1922 — з Ю. Коцюбинським, а 4.01.1923 призначив Надзвичайну дип. місію до РСФРР і УСРР (Е. Брайтер та І. Коссак), яка провела переговори в Москві, їхнім результатом були ноти урядів УСРР і РСФРР д-вам Антанти від 12.03.1923, де попереджалось про невизнання встановлення будь-якого режиму в Схід. Галичині без завчасної згоди Харкова й Москви та опитування самого населення.
Але на той час міжнар. кон'юнктура для ЗУНР катастрофічно погіршилась унаслідок зближення зовн.-політ, позицій Франції та Великої Британії й Італії. Останні виявили готовність піти на поступки Парижу та Варшаві в питанні Схід. Галичини. З огляду на ухвалення польським сеймом 26.09.1922 закону про т. зв. «воєводську автономію» для Схід. Галичини, Рада послів Великої Британії, Франції, Італії та Японії на прохання Варшави 14.03.1923 прийняла остаточне рішення про передачу Схід. Галичини під політ.-адмін. управління Польщі, поклавши кінець дип. діяльності екзильного уряду ЗУНР, що саморозпустився 30.03.1923.
Література: Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протиборство (листопад 1918 — липень 1919 рр.). — Львів, 1999; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.—Львів, 1998; Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. — 1997. — №3-4; Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Київська старовина. — 1999. — №6.
В.І. Головченко

Дипломатія ІМІДЖева — дип. діяльність держави, спрямована на створення за допомогою засобів масової комунікації іміджу нац. інтересів та роз'яснення мети й основних завдань *зовнішньої політики* країни, а також формування бажаної світової *думки громадської.*
Д. і. забезпечує просування нац. цінностей, стратегічних інтересів (екон., фінанс, політ, та військ.) суб'єктів міжнар. відносин. Д. і. — нове явище в зовн. політиці XX — поч. XXI ст., яке виступає вагомим фактором впливу на прийняття рішень у сфері зовн. зносин.
Д. і. розробляється інституціями, причетними до реалізації доктрини зовн. політики д-ви, зокрема адміністраціями *глав держав,* урядовими структурами та галузевими зовн.-політ, відомствами.
КМ України прийняв Державну програму забезпечення позитивного *іміджу України міжнародного* на 2003-06, у якій окреслені урядові заходи з формування, підтримання та просування
нац. інтересів; у МЗС України розроблено Концепцію програми формування позитивного міжнар. іміджу України у країнах перебування дип. представництв та місій; Державний комітет телебачення та радіомовлення України здійснює інформ. підтримку Д. і. задопомогою Всесвітньої служби Українського радіо, каналів супут-никового мовлення та *Глобальної інформаційної мережі.*

Д. і. України на сучас. етапі ефективно здійснюється зовн.-політ, відомством та в межах діяльності *дипломатичних представництв* за кордоном. Прес-служба МЗС України як офіційний речник зовн.-політ. відомства співпрацює із зарубіжними інформ. агентствами та їхніми кореспондентами, акредитованими в Україні, займається питаннями акредитації представників зарубіжних ЗМІ, готує та розповсюджує позиційні матеріали (диски, відеоплівки, брошури, тощо) про країну. Діяльність зовн.-політ. відомства України сприяє забезпеченню належного іміджу України у світовому інформ. просторі, а також попереджує появу в ЗМІ країн перебування *місій дипломатичних* необ'єктивної інформації про д-ву.

Література: Аналітика. Експертиза. Прогнозування. — К., 2003; Кашлев Ю., Галумов З. Информация и РР в между-народньїх отношениях — М., 2003; Концепція створення національного каналу супутникового іномовлення України на період 2000-2004 року. — К., 2000.

О.В. Шевченко, А.В. Яковець

Дипломатія Київської Русі IX - XI ст.

Історію дипломатії схід, слов'ян і їхньої д-ви -Київської Русі — можна умовно поділити на три періоди: додержавний (кінець V — сер. IX); ранньодержавний (II пол. IX — XI); часів удільної роздробленості д-ви (XII - XIII). Саме в XI— XII ст. дип. діяльність набрала виразних рис, з'явились перші постійно діючі *дипломати,* які, втім, поєднували зовн.-політ. службу з іншими держ. справами. Разом із тим, про послів і посольську службу історики мають підстави говорити вже на поч. X ст. У преамбулі першої відомої науці дип. угоди Давньоруської держави з Візантією 907 перелічені посли київ, кн. *Олега,* які представляли самого государя, інших князів і бояр.

Міжнар. перетрактації велись на різних рівнях. Найбільш відповідальні посольства часом очолювали великі князі (кн. *Ольга* 946 уперше в історії Давньої Русі попрямувала з мирним посольством до Константинополя; у його складі було

чимало купців). Звичайно, купці не лише на Русі, а й у інших країнах доби раннього середньовіччя найчастіше виконували посольську службу. Лише з перебігом часу, із кінця XI посольські функції почали перебирати довірені люди князів, ближні бояри, старші дружинники, священики та ін. Принципово змінило характер давньоруської дипломатії й посольської служби запровадження християнства кн. *Володимиром Святосла-вичем* як офіц. ідеології д-ви (990). Саме до цього часу фахівці (В.Д. Пашуто) відносять орг-цію сталої посольської служби й дип. імунітету. Тоді складається вже ієрархія дипломатів, у якій джерелами називані «сол» *(посол)* і «вестник» або «посольник» — представники уряду нижчого рангу. Безперечно, вага дипломата насамперед залежала від авторитету й політ, статусу його країни, але багато важили його якості.

Розвиток зовн.-політ, контактів призвів до складання та вдосконалення князівського дип. апарату: з'явились посади дяків і «печатників» (канцлерів, керівників дип. служби). Правителі Давньоруської держави сприяли вивченню іноземн. мов, зокрема *Ярослав Мудрий* усіляко підносив людей, які оволодівали книжними премудро-щами. Саме такі люди ставали дипломатами. Його син Всеволод, за свідоцтвом свого сина *Володимира Мономаха,* «дома седя», вивчив п'ять мов. А сам Мономах у своєму «Повчанні дітям» наголошував на увазі та гостинності щодо іноземн. прибульців, насамперед послів, бо це приносило політ, вигоди д-ві. Послів звичайно поважали, вони користувались недоторканністю (імунітетом). Зневажання чи образа посла означала вороже ставлення до його країни і, зазвичай, призводила до війни. Зате чим краще й гостинніше їх приймали, тим більша шана висловлювалась країні, що їх надіслала. *Русько-візантійські договори 907, 911* і *944* дозволяють судити і про статус руських послів, і про вигоди, якими вони користувались у Візантії (відповідно візантійські — на Русі). Із тексту руськовізантійського дог-ру 907 (вписаного до «Повісті временних літ», так само, як угоди 911, 944 і 971) відомо, що посли вручали государеві країни, яка їх приймала, *вірчі грамоти.* Це джерело описує саму процедуру *ратифікації мтнар.* дог-ру: руські посли брали клятву вірності з візантійського імператора, а візантійські — з руських князів та їхніх дружинників.

Історію *дипломатії Київської Русі* вчені починають з першої точно відомої дати: 839, коли *посольство* від «хакана русів» (якогось руського князя, найімовірніше київського) відвідало короля франків Людовіка в Інгельгеймі. Та початком держ. дипломатії Русі вважають 860, коли руський флот під командуванням київ. кн. *Ас-кольда* напав на Константинополь і примусив *імп. Михаїла сплатити контрибуцію та укласти* вигідний для Русі мир. Так Русь вийшла на світову політ, арену. Через півстоліття наступник Аскольда на київ, престолі Олег об'єднав руські Північ і Південь, започаткувавши Давньоруську державу, що її історики називають Київською Руссю. До історії Олег увійшов завдяки переможному походові 907 на Константинополь й укладенню надзвичайно вигідного для його д-ви дог-ру з Візантією, яким забезпечувались виключні права для руських купців і дипломатів у Візантії, а візантійських — на Русі. Наступник Олега *Ігор* також здійснив два походи на Константинополь (941 і 944), проте успіху не досяг; відповідно мирна угода з Візантією була менш вигідною, ніж укладена Олегом. Дружина Ігоря Ольга, що заступила його на київ, престолі, відвідала Царгород 946 на чолі

мирного посольства й уклала союзний договір з імперією, що зблизив обидві країни. Ольга прагнула навіть поріднитися з імп. Константином (одруживши сина *Святослава* з його донькою), проте одержала відмову. Син Ольги Святослав спілкувався з Візантією з позиції сили, провівши дві війни (969-71) у її володіннях. Здобувши кілька перемог, врешті-решт успіху він не досяг, задовольнившись мирним дог-ром (971), менш вигідним для Русі, ніж укладений Ольгою.

Новий етап у *зовнішній політиці* Київської Русі почався за князювання в Києві *Володимира Святославича* (978-1015), який відмовився від одновекторної, спрямованої на Візантію дипломатії та вступив у зносини з низкою європ. країн (Германією, Польщею). Він одружився із сестрою візантійського імп. Василія Анною (979), що піднесло міжнар. авторитет руського князя. Багатополярну зовн. політику Володимира продовжив і розвинув його син Ярослав (1019-54). Історики вважають, що саме з часів Ярослава Мудрого можна говорити про справжню давньоруську дипломатію як цілеспрямовану, розраховану на багато років зовн. політику Київської Русі, що переслідувала як близькі тактичні, так і далекі стратегічні цілі. Подібно до Володимира Святославича, Ярослав Мудрий віддавав перевагу мирним засобам ведення дипло-

матії перед військовими, хоча й не завжди йому вдавалося здійснювати таку політику. Не відмовляючись від традиційних стосунків із Візантією, Ярослав зав'язував нові для Русі: з Францією, *Священною Римською імперією,* Англією, пожвавив зносини з традиційними партнерами — Польщею, Угорщиною, Чехією. Програвши війну з Візантією (що спалахнула з ініціативи імп. Константина Мономаха) 1043, Ярослав не став домагатись реваншу, а почав збивати антивізантійську коаліцію з кількох європ. країн, у якій важливу роль відігравала Священна Римська імп. Імп. Константину довелось шукати миру, що був укладений 1046 і згодом (перед 1052) скріплений шлюбом сина Ярослава Всеволода й донькою імператора Марією. Важливим інструментом дипломатії Ярослава, спрямованої на захід і північ Європи, стали *династичні шлюби.* Його недарма називають «тестем Європи». Сам він був одружений із донькою шведського конунга Олава Ейріксона Інгігер-дою (1019), одна його донька Анна стала дружиною франц. короля Генріха I (Реймс, 19.05.1051), друга Єлизавета — норвезького короля Хараль-да Суворого (1043), третя Анастасія — угорського короля Андраша I (бл. 1046). При дворі Ярослава знаходили притулок знатні вигнанці з Норвегії й інших країн Скандинавії: норвезький король Олав і його наступник Магнус Добрий, той же Харальд.

По смерті Ярослава (1054) і послабленні держ. єдності Київської Русі знизилась інтенсивність її зовнішньої політики. Стосунки з Візантією стали спорадичними, хоча руські найманці, як і раніше, служили у візантійському війську, а купці відвідували грец. торги. Та джерела II-їпол. XI ст. вже не згадують обміну посольствами між Києвом і Царгородом, зустрічей чільних представників правлячих еліт. Але, відчуваючи сильний тиск з боку кочовиків степів Півн. Причорномор'я половців, Візантія запропонувала союзну угоду Русі. Зі свого боку, київ. кн. Всеволод Ярославич дорожив союзом з імперією, також з огляду на загрозу від половецьких ханів, шо неухильно зростала з 60-х XI ст.; бл. 1078 було підписано союзний договір між двома країнами, унаслідок якого Всеволод одержав Тмуторокань, що було відпала від його д-ви. Наприкінці XI ст. русько-візантійські контакти відзначені джерелами гол. ч. на ниві військ, співробітництва. 1091 імп. Олексій Комнін потрапив у важке становище — йому загрожувала пів-

мільйонна орда печенігів. Його врятували гол. ч. традиційні вороги печенігів — половці ханів Боняка й Тугоркана, разом із половцями перебував 5-тис. загін руських воїнів. На думку деяких істориків, то був надісланий Васильком тере-бовльським військ, контингент. Поч. XII ст. ознаменувався династичними шлюбами нащадків *Ярослава* з членами родин візантійських імператорів. Бл. ПОЗ київ, князь Святополк одружився з донькою імп. Олексія Комніна Варва-рою, а 1104 перемишльський князь Володар Ростиславич видав доньку за сина цього імператора.

Налагоджені в часи Ярослава мирні русько-нім. стосунки зберігались і за його синів. 1061 імператор Священної Римської імп. Генріх IV прихистив вигнану з Угорщини вдову короля Андраша Анастасію. А коли 1073 київ. кн. Ізяслав був вигнаний братами Святославом і Всеволодом, він теж знайшов притулок у Генріха IV. Влітку 1089 донька Всеволода Ярославича Євпраксія, що перед тим була дружиною саксонського маркграфа Генріха Штаденського (помер 1086), була урочисто обвінчана й коронована під ім'ям Адельгейди з лиховісним і розпутним Генріхом IV. Той розраховував на підтримку Русі в його б-бі з папським престолом, але Всеволод відмовився брати участь у тому далекому від нього суперництві, після чого імператор став знущатись над Єв-праксією. Вона виявилась твердою характером і публічно, на двох церк. соборах, засудила чоловіка, після чого той був відлучений папою від церкви та втратив германську корону. Євпрак-сії вдалось повернутись на Русь, і вона померла в Києві черницею (1109).

У тіні цих знаменних і широко відомих у світі стосунків Русі з обома світовими імперіями середньовіччя залишились її відносини із зах. сусідами — Польщею та Угорщиною. Давньоруські князі перебрали

ініціативу в цих стосунках, спираючись на зрослу міць і міжнар. авторитет своєї д-ви, її розгалужені дип. зв'язки.

Література: Шекера І. Міжнародні зв'язки Київської Русі. — К., 1963; Сахаров А. Дипломатия Святослава. — М., 1982; Толочко П.П. Київська Русь. — К., 1996.

М.Ф. Котляр

Дипломатія культурна: 1. Зовн. культ, політика (культурополітика), мета якої полягає у збереженні нац. культури, обстоюванні нац.-культ. ідентичності в міжнар. співробітництві тощо; поєднує політику д-ви щодо певних сфер культ.

діяльності, культуру зовн.-політ. діяльності, інструментальне використання культури та культ, норм у зовн.-політ. діях.

2. Врахування в дип. діяльності д-ви культ, факторів задля досягнення міждерж. порозуміння через подолання культ, бар'єрів.

3. Використання різноманітних чинників культури, мистецтва й освіти з метою захисту й просування на міжнар. арені нац. інтересів.

МЛ. Ожеван, О.П. Кучмій

Дипломатія мережева — використання

Глобальної інформаційної мережі в проведенні д-вами своєї *зовнішньої політики* в умовах «інформаційного суспільства», коли кордони між внутр. і зовн. політикою стають все менш чіткими, ступінь відкритості інформ. джерел зростає, і вони стають доступні для користування як держ. установам, так і науковцям, підприємницьким структурам та широкій громадськості, які поступово стають самостійними акторами в *міжнародних відносинах* (див. *Транснаціональні відносини).*

О.В. Зернецька

Дипломатія паритетна — різновид *дипломатії багатосторонньої, яка* передбачає дип. діяльність різних блоків держав, об'єднаних за етнічним, геогр. або політ.-екон. принципом. У рамках Д. п. малі д-ви з обмеженими дип. ресурсами, виступаючи на боці того чи іншого блоку, мають можливість вести переговори на рівноправній основі і, т. ч., зробити свій внесок у розробку угод щодо глобальних проблем. Труднощі, які має при цьому дипломатія багатостороння, полягають у частих розходженнях між представниками того самого блоку д-ав.

Н.Л. Яковенко

Дипломатія південноруських князівств

XII - XIII СТ. Із поч. XII послабилась держ. єдність Київської Русі, але, вокняжившись у Києві 1113, *Володимир Мономах* тимчасово зумів об'єднати князівства й землі, що складали держ. територію Київської Русі, зміцнив центр, владу та високо підніс свій авторитет государя-самодержця. Він одноосібно вирішував усі справи внутр. й *зовнішньої політики.* Самовладдя Мономаха та його сина Мстислава (1125-32) було основною причиною того, що зовн. політика Русі в їхній час знову зробилась активною та гідною великої середньовічної д-ви, піднеслась на вищий, ніж раніше, рівень, близький до того, на якому вона перебувала в роки панування діда Мономаха — *Ярослава Мудрого.* Насамперед це позначилось на відносинах із Візантією: вони залишались спокійними й мирними до 1116, коли в Подунав'ї спалахнули воєнні дії між імперією та Руссю. Загострення суперництва Мономаха з Олексієм І Комніним у Криму призвело до того, що руський князь вирішив використати проти імператора його політ, противника. У Візантії наприкінці XI з'явилась людина, що видавала себе за Лева, сина імп. Романа IУДіогена; грец. історик Анна Комніна називає його самозванцем, який походив із низів, бо справжній Лев був уже давно схоплений людьми Олексія Комніна та осліплений. Однак Володимир Мономах визнав самозванця за справжнього Лева Діогена й навіть видав за нього свою доньку Марицу (Марію). 1116 Лжедіоген за явної підтримки тестя пішов на імп. Олексія й навіть захопив кілька дунайських міст, та в Доростолі він був забитий двома «сарацинами», підісланими візантійським імператором. Утративши маріонеткового «царевича», Володимир Мономах відкрито вступив у конфлікт із Візантією і, як сповіщає «Повість временних літ», посадив своїх посадників у дунайських містах імперії. Та його військо було вибите звідти візантійцями, ця локальна сутичка загалом не погіршила стосунків між країнами. Вони й у часи Мономаха грунтувались, поряд з іншим, на династичних зв'язках. 1122 його онука Ірина Мстиславна вийшла заміж за царевича Андроніка, сина Іоанна II Комніна. Мирні загалом стосунки з Польщею погіршились, коли 1118 проти Мономаха повстав син Святополка Ізяславича Ярослав, який претендував на київ, престол. Краківський кн. Болеслав підтримав його військом, але після смерті Ярослава 1120 поляки попросили миру. Стосунки Києва з Краковом поліпшились, а 1124 муромський кн. Всеволод Дави-дович побрався з якоюсь польською княжною. На початку київ, князювання Володимира Мономаха (1113-25) ускладнились відносини Русі з Угорщиною. Король Кальман, який 1112 побрався з його донькою Євфимією, раптом без пояснення причин відіслав її до батька. Дехто з істориків вважає, що київ, князь «охолов» до Угорщини, яка підтримувала Ярослава Свято-полчича. Дип. конфлікт затягнувся й не був подоланий і в роки князювання в Києві сина Мономаха Мстислава.

Вступ Київської Русі в добу удільної роздробленості (40-і XII ст.), послаблення її держ. єдності призвели до кардинальних змін у зовн. політиці. У федерації князівств, на яку перетворилась раніше одноосібна монархія, государі найбільших і найсильніших серед них почувались самовладними та прагнули до незалежності від великого князя. Вони здобули право не лише на самостійні політ, дії всередині країни, а й на міжнар. зв'язки та союзи. В історії Давньої Русі новим елементом стала внутр., міжкнязівська дипломатія. Із 40 — 50-х XII ст. формувались угруповання князів, які протистояли одне одному. На Півдні то були Моно-машичі, Ольговичі й Давидовичі, які суперничали за стольний град і заг.-руське верховенство, на Півночі — Юрій Долгорукий та його діти (теж Мономашичі, які не визнавали прав півд.-руських дітей та онуків Мономаха — Мстисла-вичів), на Заході — смоленські Ростиславичі (нащадки Ростислава Мстиславича). Усі вони в б-бі між собою за першість у регіоні постійно зазіхали на Київ. Із кожним роком все активніше втручались у міжкнязівську й міжнар. політику міста, заможна верхівка яких вкупі з боярами часом диктувала князям напрямки та характер дипломатії, керуючись при цьому не інтересами д-ви в цілому, а власними, вузько місцевими міркуваннями. Найактивнішими були в цьому плані політично діяльні городяни Києва й Галича, Володимира на Клязьмі й Новгорода Великого. Міжкнязівська дипломатія проводилась тими самими методами, що й зовн.-політ. діяльність Давньої Русі. Разом із тим, у федерат. Київській державі довгий час зберігались основні напрямки колишньої заг.-руської зовн. політики. Багато значили в цьому традиція, давні й укорінені договірні відносини з далекими та близькими сусідами. Новим явищем у русько-візантійських стосунках із 30-х XII ст. стала активна участь у них митрополитів і вищого духовенства, які надсилались від патріарха з Константинополя. Греки — церк. ієрархи — відстоювали зовн.-політ, лінію Константинополя, були провідниками його ідеолог, експансії, посередничали (певна річ, в інтересах Візантії) в міжкнязівських відносинах у самій Київській державі. У часи князювання в Києві молодшого брата Мстислава Володимировича Яропол-ка (1132-39) між імперією й Давньою Руссю спочатку зберігались приязні відносини, 1136 небіж Ярополка Борис Коломанович (народжений
на Русі син угорського короля Коломана від вигнаної ним 1113 дружини Євфимії, доньки Мономаха) побрався з родичкою візантійського імп. Іоанна II. Та незабаром стосунки між імператором і київ, князями почали швидко гіршати, у чому відіграло певну роль ускладнення міжнар. обстановки в Європі того часу. 1146 угорський король Геза II одружився з онукою Володимира Мономаха Єфросинією, сестрою Ізяслава Мстиславича, який став того року великим князем київським. Цей *династичний шлюб* мав метою політ, і військ, союз, відтоді імперія стала розглядати Ізяслава як свого ворога. Тому імп. Мануїл зробив ставку на галицького кн. *Володимирка Володаревича* й суперника Ізяслава в б-бі за Київ — його дядька Юрія Володимировича Долгорукого, який княжив тоді в Суздалі. Ворожнеча з Візантійською імп. та суперництво з Юрієм Долгоруким підштовхнули Ізяслава Мстиславича до рішучого кроку в церк. сфері. 1147 ставленик кн. Ізяслава Климент Смолятич був обраний митрополитом на соборі єпископів, що зібрались у кафедральному соборі Русі — Софійському. Як думає багато істориків церкви, Ізяслав вирішив порвати з традицією поставлення руських митрополитів у Константинополі через те, що попередник Кли-мента на митрополичій кафедрі грек Миха'ш активно втручався в міжкнязівські відносини й вороже поставився до самого Ізяслава. Ще до вокняжіння в Києві Ізяславові вдалось добитись від грец. патріарха зміщення Михаїла з кафедри. Климент виявився вірним і постійним союзником Ізяслава Мстиславича. Заволодівши Києвом після кончини Ізяслава Мстиславича й недовгого князювання в ньому Ізяслава Давидовича (поч. 1155), Юрій Долгорукий добився в Константинополі рукоположення в київ. митрополити грека Константина (Климент знайшов притулок у Володимирі-Волинському). Константина вигнав з Києва Мстислав Ізяславич у грудні 1158, повернув на кафедру Климента, (і надалі той брав активну участь у дипломатії, князь використовував його як авторитетного й освіченого церк. діяча в переговорах з Візантією). Коли Мстислав втратив київ, стіл, то Кли-ментові знову довелось залишити кафедру. На Русі було чимало прибічників Климента, у т. ч. серед церк. ієрархів і панівного класу. 1164 в Києві помер митрополит Феодор, і тодішній кн. Ростислав Мстиславич вирішив повернути Климента на митрополичу кафедру. Імперському урядові

довелось докласти чималих зусиль для того, щоб київ, князь прийняв невгодного йому митрополита грека Іоанна.

На поч. 60-х XII ст. черговий раз серйозно змінилась політ, ситуація в Європі. Наступник і син Володимирка Володаревича на галицькому княжінні *Ярослав Осмомисл* (1152-87) почав шукати шляхів для примирення з Угорщиною, що спонукало візантійський уряд добиватись підтримки в Києві. 1164 і 1165 відбулись обмін *місіями дипломатичними* та встановлення дружніх відносин між Києвом і Константинополем. Імп. Мануїл уклав, а далі підтвердив мирний дог-р із київ. кн. Ростиславом і висловив невдоволення тим, що той не надав йому допомоги проти Угорщини. Та поступово епіцентр стосунків з імперією перемістився у зах. землі Давньоусь-кої держави (див. *Дипломатія Галицько-Волин-ської Русі).* У наступні роки київ. кн. Ростислав Мстиславич шукав у Візантії підтримки в б-бі проти Галицького

князівства й Угорщини. Ростислав мав ще одну причину бажати союзу з Візантією: він остерігався надмірного посилення володимиро-суздальського кн. Андрія Юрійовича Боголюбського, який претендував на заг.-руські першість і владу. По смерті Ростислава (1167) його ненадовго змінив на київ, столі небіж Мстислав Ізяславич, що зберіг мир із Візантією. У той же час Андрій Боголюбський вороже ставився до імперії, бо вона підтримувала його суперників — київ, князів. Візантія перебувала в добрих стосунках із Києвом і Галичем аж до свого падіння 1204 унаслідок завоювання її хрестоносцями. На частині її території виникла Нікейська імп., із якою київ, та галицькі князі мали дружні стосунки, підтримуючи її в б-бі проти експансії папства й католицьких д-ав Заходу.

Незабаром по смерті Мстислава Володимировича (1132) поліцентризм Русі різко посилився, що одразу відбилось на зовн. політиці князівств, які складали федерат. Давньоруську державу. Волинське князівство (де з 1136 правив енергійний онук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславич) спочатку пішло на союз із Польщею. Так само вчинило Чернігово-Сіверське. Галицьке ж тоді орієнтувалось на союз із Угорщиною та Візантією. 1136 було укладено династичну угоду між Володимиром-Волинським і Краковим (що був в удільно роздробленій Польщі центром найбільшого Малопольського князівства): син краківського кн. Болеслава III Болеслав IV Кучерявий одружився з небогою

Ізяслава Верхуславою. Із метою подальшого зміцнення київ.-волинсько-малопольського союзу 1151 було укладено два династичних шлюби. Між 1151 і 1154 син Ізяслава Мстислав одружився із сестрою Болеслава IV Агнешкою, а Мєшко III бл. 1151 взяв у дружини Євдокію Ізяславну. Та в наступні роки польські союзники маневрували між Ізяславом Мстиславичем, його сином і наступником Мстиславом, з одного боку, і галицьким кн. Ярославом Осмомислом — з іншого, причиною чого була запекла династична б-ба в самій Польщі. І все ж, мало-польсько-волинський союз зберігався в II-й пол. 50 — 60-х. 1167 польські князі підтримали Мстислава Ізяславича в справі оволодіння Києвом, надалі внук Ізяслава *Роман Мстиславич* волинський, син Мстислава від польської княжни Агнешки, бачив у малопольських князях своїх основних союзників, у т. ч. й у протистоянні з іншими руськими князями.

Відносини з Угорщиною з настанням роздробленості Давньоруської держави також були поділені між князівствами, глави яких суперничали за заг.-руську владу. Ще будучи волинським князем, онук Мономаха Ізяслав Мстиславич уклав династичний союз із Угорщиною. 1145 він віддав сестру Єфросинію за короля Тезу II. Однією з цілей русько-угорського союзу була протидія галицькому кн. Володимирку Володаревичу, який 1146 підписав союзну угоду з його дядьком і суперником Юрієм Долгоруким. За допомогою Угорщини Ізяслав переміг і Юрія, і Володимирка; останній був змушений визнати себе васалом великого князя київського. Однак після кончини енергійного й талановитого Ізяслава Мстиславича (1154) русько-угорський союз схилявся до занепаду: Київ перейшов до Юрія Долгорукого, а по його смерті (1157) — до брата Ізяслава — Ростислава, що не мав інтересу до союзу з Угорщиною. Тому хитрий політик — галицький князь Ярослав Осмомисл — уміло перехопив ініціативу в нового київ, государя й зосередив у своїх руках відносини Давньоруської держави з Угорщиною. Наприкінці 1150-х він уклав союзну угоду з Гезою II. Угорський король спробував протиставити волинсько-київ. союзові договір із кн. Святославом Всево-лодичем, який з 1181 спільно з Рюриком Ростиславичем управляв Києвом і Київською землею. Проте сторони не дійшли згоди. Зовн. політика Давньої Русі XII — XIII була позбавлена цілісності, государі князівств і земель, що скла-

дали її, не були в змозі виробити єдині погляди на неї. При всьому тому дипломатія зазначеного періоду мала певні досягнення та слугувала інтересам Русі.

Література: Левченко М. Очерки по истории русско-визан-тийских отношений. — М., 1956; Пашуто В.Т. Внешняя по-литика Древней Руси. — М., 1968; Котляр М. Князівські клани в дипломатичному суперництві за Київ (середина XII ст.) // Київська старовина. — 2002. — №1.

М.Ф. Котляр

Дипломатія публічна — міжнар. діяльність, спрямована на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, недерж. громад, орг-цій та окремих індивідів) у *міжнародних відносинах.* Д. п. також визначається як діяльність офіційних урядових установ, спрямована на формування міжнар. комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття й розуміння *зовнішньої політики* д-ви та протидії негативному позиціонуванню. Серед суб'єктів Д. п. велику роль відіграють медіа-структури, *транснаціонаїьні корпорації.*

Д. п. охоплює виміри міжнар. відносин за рамками традиційної дипломатії; сприяє формуванню громад, думки в інших країнах; інформуванню громадськості про міжнар. політику д-ав та її вплив на політику в країнах перебування; проведенню інформ.-роз'яснювальної роботи для *дипломатичного корпусу* та представників зарубіжних медіа; здійсненню міжкульт. співробітництва. Метою Д. п. є просування нац. інтересів країни шляхом роз'яснення, інформування та бажаного впливу на світову громадськість. Однією з цілей Д. п. є забезпечення включення інтересів окремих д-ав та міжнар. регіонів у глобальний світопорядок.

Основними інструментами Д. п. є засоби масової комунікації, міжнар. та нац. неурядові орг-ції, міжнар. неформальні контакти й обміни.

Є А. Макаренко, О.П. Кучмій

Дипломатія сучасної України — основна форма та засіб у міжнар. спілкуванні України з країнами, із якими встановлені *дипломатичні відносини,* міжнар. орг-ціями, об'єднаннями, установами. Вона базується на встановленні та підтриманні сталих офіц. відносин з іншими д-вами відповідно до принципів і *норм міжнародного права* та правил, які існують у практиці зовн. зносин. Повністю нормалізовані у прав, плані відносини дають Україні можливість якнайширше реалізувати свою міжнар.-прав.
суб'єктність за визнання існуючого сусп.-політ, ладу в країнах-контрагентах та існуючої в них системи законодавства. Водночас сучас. укр. дипломатія характеризується не лише готовністю підтримувати ділові стосунки зі світом, але й має зобов'язання сприяти дружнім відносинам між акредитуючою д-вою та д-вою перебування *дипломатичних представництв.* У цьому сенсі Д. с. У, як і кожної країни, виконує обидві ролі. Датою народження новітньої *зовнішньої політики* України слід вважати 16.07.1990, коли Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про держ. *суверенітет* України, якою колишню республіку СРСР було проголошено *суб'єктом міжнародного права* та рівноцінним учасником міжнар. спілкування. Але перші спроби визначити самостійність у сфері зовн. політики було зроблено ще до схвалення Декларації. 29.04.1990 колегія *Міністерства закордонних справ УРСР* розглянула питання «Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах». У червні 1990 колегія міністерства прийняла рішення «Про протокольну практику УРСР». Безпосередньо роботу щодо становлення нової дипломатії здійснювала Комсія ВР України із закорд. справ на чолі з *Д. Павличком.* 28.06.1990 вона зобов'язала МЗС УРСР у двотижневий термін підготувати та внести на розгляд Комісії пропозиції щодо законодавчого забезпечення зовн.-політ, діяльності УРСР. 23.07.1990 Комісія одноголосно рекомендувала на посаду Міністра закордонних справ УРСР А *Зленка,* який підготував концепцію діяльності МЗС. Важливим зовн.-політ, актом України стала постанова Верховної Ради УРСР від 25.12.1990 «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх відносин». У док-ті підкреслювалось, що при встановленні дип. зносин з інозем. д-вами слід виходити з необхідності найефективнішого забезпечення інтересів України, їх пріоритетності. Особливі зусилля було спрямовано на гарантування безпосередньої участі України в заг.-європ. процесі та європ. структурах. До виборів Президента України 1.12.1991 керівництво зовн. політикою здійснювалось ВР України. Із санкції Верховної Ради встановлюються зв'язки з іншими республіками. У листопаді 1990 в Києві було підписано *українсько-російськш договір про основи відносин 1990;* у листопаді -грудні двосторонні дог-ри було укладено з республіками Балтії, Білоруссю, Узбекистаном і Ка-

захстаном. 3.08.1990 був ухвалений Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР». Після ухвалення 24.08.1991 Акта проголошення незалежності України та підтвердження його на всеукраїнському референдумі 1.12.1991 перед відродженою Українською державою постало завдання розбудови повноцінної *дипломатичної служби.*
Упродовж перших років незалежності, центр, апарат МЗС та апарати посольств і представництв України за кордоном зросли у кілька разів. Але через нестачу професійних кадрів гостро постала потреба у формуванні нац. системи підготовки дип. працівників. Було розширено факультет міжнар. відносин *Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка,* що згодом перетворено на *Інститут міжнародних відносин,* на базі якого відкрито *Дипломатичну академію України при МЗС України.* Президентам та урядам України здебільшого вдалось запобігти кадрової нестачі. У процесі становлення дипломатії нового типу виросли її видатні представники, серед яких посли *Ю. Сергеєв, Ю. Костенко, М. Резник, І. Мітюков, В. Чупрун, І. Долгов, В. Огризко, В. Кальник, В. Хандогій, Ю. Рилач, Ю. Богаєвський, Л. Кожара, О. Тараненко,* що здобули авторитет серед світової громадськості, самовіддано виборювали нац. інтереси д-ви.
Базові нац. інтереси України та завдання її зовн. політики були визначені у схваленому ВР України 2.07.1993 док-ті *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993.* Такі інтереси у сфері міжнар. відносин становлять три основні групи: стратегічні та геополіт. інтереси (пов'язані з гарантуванням нац. безпеки України та захистом її політ, незалежності); економічні (пов'язані з інтегруванням економіки України у світове госп-во); регіональні, субрегіональні, локальні (пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутр. розвитку д-ви). Україна здійснює відкриту зовн. політику, прагне до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами, уникаючи за цих обставин залежності як від окремих д-ав, так і від певних держ. об'єднань. У своїх двосторонніх і багатосторонніх відносинах укр. д-ва керується принципами добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутр. справи. Вона не висуває територ. претензій до сусідніх д-ав і не визнає жодних територ. претензій до себе, неухильно дотримується міжнар. стандартів *прав людини* та прав нац. меншин. Україна виходить з постулату, що дотримання

прав людини — не лише внутр. справа окремих країн, і вважає, що загроза нац. безпеці будь-якої д-ви становить загрозу заг. безпеці миру. Вона керується приматом права в зовн. політиці, визнає пріоритет заг.-визнаних норм міжнар. права перед нормами внутр.-держ. права, спирається в зовн. політиці на фундаментальні заг.-людські цінності й засуджує практику подвійних стандартів у міжнар. стосунках.

Поява незалежної України викликала у світі геополіт. вибух. її відродження та становлення випало на період переходу від *«Холодної війни»* та міжблокового протистояння до виникнення нового світопорядку, що тільки спинався на ноги. Створювалась нова архітектура європ. безпеки. Цей процес виявився багатовимірним, суперечливим. Співіснували елементи нової епохи із залишками попередніх, що зумовило особливості становлення зовн. політики України, вироблення головних засад, завдань і пріоритетів, визначених у вищезгаданих док-тах ВР України. Головний зміст діяльності України на міжнар. арені — добитись створення такої системи міжнар. відносин, яка могла б забезпечити стабільність міжнар. становища та нац. безпеки д-ви, сприяти здійсненню соц.-екон. реформ. Цю лінію на світовій арені проводить Президент України *Л. Кучма* своїми візитами до зарубіжних країн та на численних зустрічах в Україні з міжнар. діячами. Найважливішим завоюванням укр. дипломатії стало широке визнання України світовим співтовариством як суб'єкта міжнар. життя. У Центр.-схід.-європ. регіоні вона здобула оцінку провідника виваженої, передбачуваної політики, що зробило її одним із важливих факторів гарантування стабільності та безпеки як у цьому регіоні, так і в усій Європі. Цьому сприяли послідовне дотримання взятих на себе зобов'язань щодо ядерного роззброєння, скорочення звичайних озброєнь в Європі, скорочення та реформування збройних сил, активізація політ, діалогу з Росією та провідними країнами Заходу, здатність до пошуку компромісів при розв'язанні спірних питань. Серед здобутків Д. с. У. наступні: приєднання до *Договору про нерозпов-сюдження ядерної зброї 1968;* вступ до *Ради Європи;* приєднання до *Центральноєвропейської ініціативи;* зміцнення позицій у *Міжнародному валютному фонді, Всесвітньому банку* і *Європейському банку реконструкції та розвитку;* укладення *Хартії про особливе партнерство між Україною й НАТО 1997;* участь у програмі *«Партнерство*

заради миру»; укладення *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми країнами-членами 1994;* визнання України д-вою з перехідною економікою; прийняття «Плану дій ЄС щодо України»; нормалізація стосунків із найближчими сусідами, зокрема укладання повномасштабних політ, дог-рів із РФ та Румунією. Стратегічною метою України є інтеграція в європ. та євроатлантичні структури. Дип. служба добивається підтримки прагнення укр. д-ви стати повноправним учасником *Світової організації торгівлі,* полегшеного доступу укр. товарів на ринки країн-членів *Європейського Союзу.* Україна також бере участь у регіональних інституціях: Північне співробітництво, *Рада держав Балтійського моря, Чорноморське економічне співробітництво, ГУУАМта* ін. Нові умови дип. відносин виникли у зв'язку зі стикуванням укр. кордонів із кордонами ЄС. Україна зацікавлена в інституціоналізації стосунків із цим союзом на рівні асоційованого партнера; їй доводиться вести з ним напружений діалог, докладати чималих зусиль для повно-масштабного входження до європ. простору, подальшої інтеграції в європ. екон. та політ, структури. Звертаючи погляд до *НАТО,* прагнучи до членства в Альянсі, Україна дотримується принципу неподільності безпеки та уникнення появи нової *«залізної завіси»* в Європі. Одним із пріоритетів дипломатії України є поглиблення й розвиток відносин із РФ на принципах добро-сусідства, рівноправності та взаємоповаги. Багато уваги приділяється розширенню екон. зв'язків і підтримці постійного діалогу з країнами *Співдружності Незалежних Держав,* особливо щодо двостороннього співробітництва. На схід, векторі дип. зусилля України спрямовані на формування *Єдиного економічного простору,* створення *зони вільної торгівлі.* Укр. дипломатія активізувалась не лише в напрямі задіяння невикористаних можливостей у розбудові двосторонніх відносин із країнами СНД, а й із найближчими сусідами України по регіону Центр.-схід. Європи та з країнами Бл. й Сер. Сходу, Азіатсько-тихоокеанського терену, Півд. Америки. Дип. служба сучас. України, увійшовши до єдиного прав, поля д-ви, здобула всі можливості для ефективного захисту її нац. інтересів у світі.

Література: Україна на міжнародній арені. Книга 1, 2. — К., 2003; Зленко А. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. — К., 2001; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. *Д.В. Табачник*

Дипломатія Української Держави була

досить ефективним засобом *зовнішньої політики* гетьмана *П. Скоропадського,* що прийшов до влади внаслідок держ. перевороту 29.04.1918 й усунення від влади Центральної Ради. Розбудова вітчизняної *дипломатичної служби* зазначеної доби відбувалась у вкрай складних умовах фактичної окупації території Наддніпрянщини нім. й австр.-угорськими військами, що зумовило однобічну зовн.-політ, орієнтацію гетьманату на Центральні держави, принаймні до жовтня 1918. Але водночас П. Скоропадський, на відміну від своїх попередників із Центральної Ради, в умовах порівняної внутр.-політ. стабілізації приділяв набагато більше уваги міжнар. проблемам й особисто контролював здійснення головних напрямків зовн. політики д-ви. Серед них: відносини з країнами Четверного союзу; взаємини з

РСФРР та іншими д-вами й держ. утвореннями, що постали на теренах колишньої Російської імп. («окраїнними державами»); відносини з нейтральними д-вами і (з поч. листопада 1918) з Антантою.
З огляду на заг. становище гетьманату та пріоритетні цілі *дипломатії* Української Держави, хронологічно її можна поділити на два нерівні за тривалістю періоди: 29.04-14.11.1918, коли вітчизняна дипломатія, незалежно від політ, уподобань її керівників, спрямовувала свої зусилля на утвердження Української Держави як повноправного суб'єкта *міжнародних відносин;* 14.11-14.12.1918, коли намітилось повернення до федералістського зовн.-політ, курсу. У 1-му періоді МЗС Української Держави очолювали *М. Василенко* (03-20.05.1918 як т. в. о. мін. зак. справ) і *Д.Дорошенко* (20.05-02.09.1918 як керуючий МЗС і 02.09-14.11.1918 як міністр), у 2-му-*Г. Афанасьєв.* Коло партнерів Української Держави розширилось за рахунок Швейцарії, Швеції та нових незалежних д-ав на простос. просторі -Грузинської, Вірменської й Азербайджанської демократичних республік, Всевеликого Війська Донського, Кубанської й Білоруської народних республік, Польщі та Фінляндії. У Києві тоді перебувало 11 інозем. дипл. представництв.
Із приходом до влади П. Скоропадський підтвердив усі міжнар. зобов'язання Центральної Ради й у бесідах з інозем. держ. діячами та дипломатами, численних інтерв'ю зарубіжній пресі постійно наголошував на миролюбності Української Держави, а також її прагненні всіляко розвивати взаємовигідні та рівноправні стосунки
з усіма країнами. Але, безперечно, першорядне місце серед них для Києва посідали д-ви австр.-нім. блоку, *дипломатичні відносини* з якими різнились: від приязних і безпроблемних із Болгарією та Туреччиною, певною мірою конфліктних, але в цілому взаємовигідних із Німеччиною, до вельми напружених з Австро-Угорщиною. Відп. чином укр. дипломатії вдалось забезпечити вирішення надзвичайно важливої проблеми ратифікації цими д-вами *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918:* 15.07.1918 це зробила Болгарія (посол України — *О. Шульгин),* 24.07.1918 — Німеччина (посол України — *Ф. Штейнгель),* 22.08.1918 — Туреччина (посол України — *М. Суковкін).* Але попри всі зусилля посла у Відні, дипломата-історика *В. Липинського,* Австро-Угорщина відмовилась ратифікувати мирний договір і в липні офіційно анулювала таємну угоду щодо створення авт. зах.-укр. коронного краю під формальним приводом невчасного виконання Києвом продовольчих поставок.
П. Скоропадський намагався використати військ, силу й політ, вплив Німеччини у Схід. Європі для внутр. й міжнар. зміцнення Української Держави, забезпечення їй сприятливих зовн. кордонів (як це мало місце на *українсько-кримських переговорах 1918* \ переговорах із білоруською делегацією О. Цвікевича у травні того ж року) та захисту від можливої інозем. *агресії.* Із такими цілями в серпні 1918 Берлін відвідав голова Ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуб і домовився про надання Німеччиною кредиту в розмірі 1 млрд. марок, розвиток взаємної торгівлі та підтримку Києва в територ. суперечках із сусідами. А 4-17.09.1918 держ. візит (перший в історії вітчизняної дипломатії XX ст.) до Німеччини здійснив гетьман, який мав зустрічі з імп. *Вільгельмом 11* і рейхсканцлером, погодив із ними лінію укр.-рос. кордону й домовився про визнання Криму авт. частиною Української Держави, а також про повернення їй частини Чорноморського флоту. Проте в обох випадках укр. керівникам не вдалось отримати згоду на створення повноцінних Збройних сил. Важливе місце у двосторонніх відносинах мали й торг, відносини, формалізовані в *економічних договорах УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918.*
Наступність дипломатії Української Держави з добою Центральної Ради виявилась і в подальшому здійсненні курсу на згуртування на-
вколо Києва «окраїнних держав», що ускладнювалось окупацією значної їх частини (Фінляндія, балт. країни, Польща, Білорусь) нім. військами та розгортанням громадян, війни на теренах Кубані й Дону. З огляду на подібність політ, режимів поміркувано-консервативного гетьманату й «білої» Фінляндії *К. Маннергейма* та Дону саме між ними склались найбільш конструктивні й довірливі відносини, скріплені низкою дип. домовленостей. Уже 26.07.1918 Сенат Фінляндії ухвалив рішення про призначення *Г. Гуммеруса* повіреним у справах при уряді Української Держави, а 9.08.1918 відбулось призначення фінських консулів. Зі свого боку, 10.09.1918 гетьманський уряд ухвалив законопроект про створення в Гельсінкі посольства 2-го розряду, а 8.10.1918 П. Скоропадський призначив туди т. в. о. повіреного у справах Української держави *К. Лоського.* Переговори між укр. делегацією, очолюваною Ф. Лизогубом і Д. Дорошенком, та повноважним представником Дону генерал-майором О. Черячукіним (майбутнім послом у Києві) увінчались підписанням 7.08.1918 *українсько-донського союзного договору 1918.* Водночас із ним була укладена «Додаткова секретна угода», за якою Київ зобов'язувався в найко-ротший термін забезпечити Всевелике Військо Донське озброєнням і предметами військ, й санітарного спорядження за приблизним розрахунком на 3 корпуси. 2.09.1918 тимчасовим Надзвичайним представником Української Держави на Дону було призначено *М. Славинського.*
До цих домовленостей слід додати й укр.-ку-банські Угоду про здійснення кредитно-перевідних операцій (13.11.1918), Угоду відносно поштово-телеграфних зносин (14.11.1918), угоди «Про шляхи сполучення» і

«З фінансових питань» (16.11.1918). Міністром-резидентом Української Держави при Кубанському урядові 8.11.1918 було призначено полковника Ф. Боржинського. За сприяння Г. Афанасьєва на поч. грудня 1918 з Особливою торг.-екон. комісією уряду Білоруської Народної Республіки був узгоджений текст базового двостороннього дог-ру, що передбачав створення *зони вільної торгівлі* (у сучас. розумінні) між двома країнами. 5.12.1918 товариш міністра торгу та промисловості С. Борода-євський та посол Грузинської Демократичної Республіки В. Тевзая підписали в Києві *Українсько-грузинський договір 1918,* що мав на меті формування *митного союзу*. Безперечно, саме Наддніпрянська Україна з її найчисельнішими

в Балто-Чорноморському регіоні людськими ресурсами, найрозвиненішими екон. потенціалом і трансп. інфраструктурою, надзвичайно вдалим геополіт. розташуванням об'єктивно була покликана відігравати провідну роль серед «окраїнних держав», у т. ч. і в орг-ції їхніх військ.-політ, й екон. союзів. Визнання важливої ролі України серед «окраїнних держав» неодноразово підтверджувалось на офіц. й приватному рівнях їхнім держ. керівництвом, главами зовн.-політ, відомств і *дипломатичним корпусом.*

На відміну від дещо однобокої позиції Центральної Ради, важливим напрямом дип. зусиль гетьманату було міжнар.-прав. врегулювання відносин із РСФРР. Необхідність порозуміння з півн.-схід. сусідою обумовлювалось потребами забезпечення як зовн. миру й недоторканності держ. кордонів України, так і відвернення втручання в її внутр. справи шляхом підтримки комуніст, опозиції аж до збройної допомоги, а також встановлення нормальних торг, відносин. Попри кон'юнктурний підхід Кремля до *українсько-російських мирних переговорів 1918,* уже 12.06.1918 вдалось досягти підписання *прелімінарного мирного договору між Українською Державою і РСФРР 1918* про припинення бойових дій, хоча, зрештою, переговорний процес уже в жовтні 1918 з вини Москви зайшов у глухий кут.

Важливим напрямком діяльності дипломатії гетьманату було забезпечення реалізації ідеї соборності укр. етнічних земель і приєднання територій, історично пов'язаних з Україною, зокрема це стосувалось окупованої Румунією на поч. 1918 Бессарабії. До моменту вирішення проблеми держ. належності Бессарабії Київ вирішив не встановлювати дип. відносини з Бухарестом на рівні послів, а 11.05.1918 гетьманський уряд видав розпорядження «Про заборону вивозу товарів у Румунію і Бессарабію». Т. зв. «митна війна» тривала протягом усього літа, доки до Києва не прибула для відп. переговорів румунська урядова делегація. Проте заг. зміна військ.-політ, ситуації в Європі у зв'язку з наближенням перемоги *Антанти* в *Першій світовій війні* змусила гетьманський уряд піти на підписання з Бухарестом 26.10.1918 угоди, що фактично визнавала *статус-кво* в Бессарабії.

Окрім поступливої позиції в Бессарабському питанні, дипломатія Української Держави розраховувала використати для пошуку шляхів налагодження контактів з Антантою посольства в нейтральних Швейцарії *(Є. Лукасевич)* і Шве-

ції (генерал-майор Б. Баженов). На доручення П. Скоропадського Д. Дорошенко і Є. Лукасевич на поч. листопада 1918 здійснили спробу порозуміння з представниками союзних д-ав у Берні. Б. Баженов спробував переконати військ, представника США в Стокгольмі у вимушеному характері запрошення німців в УНРулютому 1918 та готовності гетьманського уряду встановити торг, зв'язки із США. Але ця дип. активність, як і місія спец, представника гетьмана І. Ко-ростовця до Ясс, де перебували військ, пред-ставництва Антанти, на жаль, не мали успіху. Корекція зовн.-політ, курсу Української Держави відповідно результатів Першої світової війни відбулась занадто пізно, а оприлюднення 14.11.1918 т. зв. «федеративної грамоти» гетьмана про поновлення держ. зв'язку з майбутньою небіль-шовицькою Росією лише прискорило початок повстання під проводом Директорії й утрату значної частки дип. здобутків.

Література: Проданюк Ф. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. — 1992. — №5; Несук М. Драма вибору (Відносини України з Центральними державами у 1917-1918). — К., 1999; Станчев М. «Мирубіль-шовикам не потрібно»//Пам'ятьстоліть. — 1998. — №1;Гай-дуков Л., Вєдєнєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Дипломатія УНР доби Директорії формувалась і діяла за надзвичайно складних умов руйнування Брестської й становлення *Версаль-сько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* у Європі, загострення громадян, війни на теренах колишньої Російської імп. й активізації реставраторських зусиль як «червоної», так і «білої» Росії. Реальна влада укр. уряду жодного разу не поширювалась на всю нац. територію. Зречення *П. Скоропадським* влади 14.12.1918 і відновлення УНР співпало з виведенням із території України нім.-австр. військ (що позбавило її захисту від зовн. загрози), висадкою десанту *Антанти* на чорноморському узбережжі, поновленням збройної *агресії* з боку РСФРР і відкриттям двох нових фронтів: проти Добровольчої армії на півд. сході та Польщі на заході й півн. заході. Т. ч., якщо роком раніше УНР доби Центральної Ради безуспішно намагалась утриматися між більшовицькою Росією, Центральними державами й Антантою, то із завершенням *Першої світової війни* на сході Європи залишилось два центри сили — Антанта, яка

зробила ставку на «білий рух», і «червона» Росія, що, в кращому випадку, неприхильно ставились до укр. незалежності.

Майже суціль вороже оточення та вкрай напружена внутр. ситуація диктували керівництву УН Р необхідність пожвавлення міжнар. зв'язків із метою забезпечення більш-менш сприятливого зовн. середовища для успішного держ. будівництва. Але Директорія (до 9.02.1919 її очолював *В. Винниченко,* потім — фактично, а з 9.05.1919 і формально — *С. Петлюра)* прийшла до влади, не маючи чіткої зовн.-політ, концепції. У зверненні Директорії «До народів всього світу» від 28.12.1918 йшлося лише про «братній привіт всім народам світу і їх урядам» та бажання «жити в добрій, дружній згоді з ними», а також висловлювалась готовність УНР до обміну *дипломатичними представництвами.* У п. 7 ухваленого Конгресом трудового народу 28.01.1919 «Закону про форму влади на Україні» декларативно підтверджувалось, що «український народ хоче бути нейтральним і в дружніх стосунках з усіма іншими народами». Керівництво «другої» УНР роздирали парт.-політ. суперечності: центристи, очолювані С. Петлюрою, у б-бі проти більшовицької Росії прагнули спертися на Антанту, Польщу та Румунію, а ліве крило під проводом В. Винниченка і *В. Чехівського* виступало за рівноправний союз із Москвою й розглядало Антанту як реакційну силу.

Зазнаючи поразок на антибільшовицькому й антиденікінському фронтах та поступово втрачаючи держ. територію в умовах «війни всіх проти всіх», Директорія та уряд УНР покладали дедалі більші надії саме на дип. діяльність. Попри внутр. нестабільність і часту зміну складу Ради Народних Міністрів, включно з главами МЗС *(В. Чехівський* (26.12.1918-9.02.1919), *К. Мацієвич* (13.02-9.04.1919, але фактично до 25.04.1919), *В. Темницький* (25.04-27.08.1919), *А. Лівицький* (27.08.1919-26.05.1920), *А. Ніковський* (26.05.1920 — в екзилі до 14.01.1922)), її головні завдання залишались незмінними: здобуття *визнання міжнародно-правового* (де-факто і де-юре) з боку провідних *акторів міжнародних,* передусім США, Росії, Великої Британії й Франції; вступ до ново-створеної міжнар. структури безпеки та співробітництва — *Ліги Націй;* договірне оформлення держ. кордонів, успадкованих у результаті розпаду д-ав, до складу яких входили укр. землі, чи заново визначених на підставі етнічного принципу з урахуванням екон. доцільності;

налагодження взаємовигідної співпраці із суміжними й геогр. близькими д-вами; формування, по можливості, регіонального військ.-політ, й екон. блоку під своїм домінуючим впливом *(Бал-то-Чорноморський союз* та *Чорноморський союз).*

Відповідно до змін акцентів у визначенні пріоритетних напрямків *зовнішньої політики* та стратегічних партнерів УНР, розстановці політ, сил у її керівництві вітчизняну дипломатію зазначеної доби умовно можна поділити на 4 періоди: 1) 14.12.1918 — поч. лютого 1919 —спроби збереження *нейтралітету* УНР і формування системи зарубіжного дип. представництва; 2) поч. лютого — поч. квітня 1919 — орієнтація на Антанту; 3) сер. квітня - сер. листопада 1919 — «орієнтація на власні сили»; 4) із сер. листопада 1919 — формування укр.-польського військ.-політ. і дип. союзу (після залишення 21.11.1920 Армією УНР нац. території й відступу до союзної Польщі він переріс у Тарнівський період *дипломатії Державного Центру УНР в екзилі).*

Важливою особливістю дипломатії УНР доби Директорії стала спроба формування заг.-укр. *дипломатичної служби,* що було пов'язано з реалізацією *Акта Злуки УНР і ЗУНР 1919.* Президент Національної Ради ЗУНР *Є. Петрушевич* увійшов до складу Директорії, а керуючий справами держ. секретаріату закорд. справ ЗУНР *Л. Цегельський* був призначений товаришем мін. зак. справ УНР. Нарада керівників УНР і Західної Області УН Р (ЗО УН Р) ухвалила об'єднати *місії дипломатичні* обох держ. організмів у заг.-укр., за винятком тих країн, що утворились на місці Австро-Угорської імп. Проте існування заг.-укр. дип. апарату на практиці виявилось суперечливим і нетривалим. За визнанням В. Темницького, «було дві армії і дві закордонні політики», переважно соціалістичних за парт, приналежністю наддніпрянських дипломатів обурювали консерватизм, вузький регіоналізм і кон'юнктурництво їхніх галицьких колег (див. *Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Області УНР)).* Не в останню чергу саме ця обставина призвела до поразки вітчизняної дипломатії на *Паризькій мирній конференції 1919-20.*

Дип. представництва УНР доби Директорії поділялись на: тимчасові дип. місії, відряджені для ведення переговорів (див. *Українсько-антантів-ські переговори 1919, Українсько-російські мирні переговори 1919);* постійні *дипломатичні представництва* (Австрія, Бельгія й Нідерланди,

Болгарія, Ватикан, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Італія, Королівство сербів, хорватів і словенців, Латвія, Німеччина, Польща, Румунія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Чехословаччина, Швеція та Норвегія, Швейцарія; готувалось посольство до Аргентини, що останньою визнала де-юре УНР 5.02.1921); делегації для участі в роботі міжнар. форумів та орг-цій (Паризька мирна конференція 1919-20, Ліга Націй); надзвичайні дип. місії, що відряджались для налагодження стосунків із провідними держ.

світу (Франція, США). Голови дип. представництв призначались Головою Директорії за пропозицією Ради Народних Міністрів і мали права директорів департаментів МЗС. Однак на практиці часто не лише керівник, а й увесь персонал місії затверджувався Директорією, що призводило до зайвої бюрократизації процесу побудови дип. представництва. Статус укр. дип. представництв за кордоном був різний: в Австрії, Болгарії, Німеччині, Румунії, Туреччині, Угорщині, Чехословаччині, Польщі та інших «окраїнних державах» вітчизняні посли фігурували у списках дип. корпусу та користувались *дипломатичними привілеями й імунітетами,* в інших вони мали напівофіц. становище чи тільки дозвіл на перебування.

Головною, на думку сучасників, закордонною репрезентацією УНР доби Директорії була її Надзвичайна дип. місія на Паризьку мирну конференцію, рішення про створення якої було ухвалено ще у грудні 1918. Згідно із затвердженими 10.01.1919 штатами, вона складалась із 14 членів, 34 співробітників канцелярії, 20 працівників інформбюро та спостерігачів від провідних політ, партій; місію очолював колишній міністр шляхів УНР *Г. Сидоренко,* якого в серпні 1919 замінив посланник у Ватикані граф *М. Тиш-кевич.* Однак попри всі зусилля місії, *великі держави* дивились на укр. питання в контексті заг.-рос. проблем, представники країн Антанти постійно й послідовно переконували вітчизняних делегатів у необхідності відмовитись від домагань самостійності України й погодитись на федерацію з Росією. Інтерес до України зростав у зах. лідерів лише тоді, коли Армії УНР вдавалось здобути успіх на фронті (як, приміром, у липні — серпні 1919 підчас наступу укр. військ на Київ), але такі перемоги були епізодичними й нетривалими, щоб змінити заг. ставлення Антанти та США до укр. справи. Діяльність місії УНР була також суттєво послаблена

браком належної дип. підготовки багатьох її членів (включно з головою делегації), гострими політ, конфліктами й особистими чварами всередині делегації.

Антанта погодилася б визнати за Україною приблизно те ж місце, яке посідала в регіоні колишня Російська імп., лише в разі створення над Дніпром міцного й життєздатного держ. організму, спроможного нейтралізувати поширення більшовизму та стабілізувати військ.-політ, ситуацію. Але керівникам вітчизняного визв. руху так і не вдалось переконати Захід у доцільності закріплення за Україною ключової ролі у створенні системи регіональної безпеки на Сході Європи шляхом орг-ції Балто-Чорноморського союзу. На перешкоді цьому, серед інших обставин, був і переважно лівосоціал. характер урядів УНР, який мав наслідком тривалу невизначе: ність зовн.-політ, держ. пріоритетів. Лише 1920 укр. дипломатія нарешті дійшла принципового висновку, якого дотримується увесь сучас. цивілізований світ: у незалежної й самодостатньої д-ви немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси, тому зовн. політика повинна відповідати нац. інтересам незалежної України. Однак укр.-польський стратегічний союз (див. *Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920),* як і підписання Політичної конвенції на 4-й конференції прибалтійських д-ав 31.08.1920 (див. *Балтійські конференції 1919-20),* виявились надто запізнілими й політично нестійкими, не в останню чергу внаслідок втрати взаємної довіри та невирішених територ. проблем між учасниками зазначених угод.

Упереджене ставлення володарів повоєнної Європи до УНР, вичікувальна позиція залежних від них багатьох інших міжнар. партнерів України (Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Швеція та ін.) зумовлювали певну специфіку у формах роботи вітчизняної дипломатії. Дип. представництвам часто доводилось обмежувати свою діяльність виконанням коне, функцій, що теж було надзвичайно важливо в умовах процесу повоєнної репатріації, а потім й еміграційного потоку з охопленої вогнем революції України. Ще одним важливим напрямом роботи дип. інституцій УНР була міжнар.-інформ. діяльність, нагальна потреба в якій зумовлювалась поганим знанням України взагалі та її сучас. проблем зокрема, а також необхідністю давати відсіч анти-укр. пропаганді з боку рад. й білогвардійської України та Польщі (1918-19). Міжнар.-інформ.

роботу здійснювали пресові або ж інформ. відділи представництв, які вміщували в закорд. пресі велику кількість матеріалів щодо внутр. становища й зовн. політики, історії, культури України, а також налагоджували випуск власних видань.

Військ, поразка УНР від більшовицької Росії в листопаді 1920 і прагнення країн Заходу до встановлення торг.-екон. відносин з останньою, що мали компенсувати жахливі матеріал, втрати Першої світової війни, призвели до припинення їхніх взаємин із дип. представництвами УНР, які припиняли свою діяльність унаслідок браку фінанс. коштів для утримання, та до поступового визнання СРСР у світі.

Література: Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002; Шевченко І., Балюн О. Антанта проти українського «сепаратизму»: Дипломатія доби Директорії УНР та її уроки // Політика і час. — 1998. — №7, 8; Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 — квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. — 2000. — №2, 3; Павлюк О.В. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. //Український історичний журнал. — 2000. — №6; Матвієнко В. Україна і Балтія у 1920-ті роки: перший досвід налагодження союзницьких міждержавних відносин // Київська старовина. — 2002. — №4. *В.М. Матвієнко*

Дипломатія УНР доби Центральної Ради.

Перший дип. досвід модерної укр. нац. державності пов'язаний із діяльністю Центральної Ради, створеної з ініціативи укр. соціал. партій і культ. -просвітніх орг-цій 4.03.1917 в умовах перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 в Росії. З огляду на особливості розвитку вітчизняного визв. руху в умовах загострення політ, б-би на теренах колишньої Російської імп. й пошуків виходу з *Першої світової війни,* історію дипломатії Центральної Ради можна умовно поділити на 3 періоди: 4.03-7.11.1917 —б-ба за створення авт. укр. державності й накопичення міжнар.-прав. та орг. передумов для формування самостійної дип. діяльності; 7.11-11(24).О1.1918 — вихід УНР на міжнар. арену й започаткування власного *відомства закордонних справ;* 11(24).О1.-29.04.1918 — здобуття дип. визнання суверенної УНР. Під час 1-го періоду, внаслідок *автономістсько-федералістського курсу Центральної Ради,* питання про власну *зовнішню політику* та створення відп. держ. апарату не стояло на порядку денному, дип. зусилля були майже цілковито зосереджені на досягненні порозуміння з рос. Тимчасовим урядом щодо забезпечення широкої нац.-територ.
автономії для етнічних укр. земель. Із цього приводу 16-21.05.1917 у Петрограді й 29-30.06.1917 у Києві тривали переговори між лідерами Центральної Ради *(В. Винниченко, М. Грушевський,* С. Єфремов,Д *Одинець, С. Петлюра* таін.) і представниками Тимчасового уряду (О. Керенський, І. Церетелі, *М. Терещенко* та ін.), що увінчались одночасним оприлюдненням постанови Тимчасового уряду про визнання Ген. Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні та 2-го Універсалу Центральної Ради, який відкладав вирішення проблеми автономії до скликання Всеросійських Установчих зборів. Результатом другого візиту укр. делегації (В. Винниченко, Х. Барановський, М. Рафес) до Петрограда наприкінці липня 1917 стала «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду» від 4.08.1917, яка значно звужувала компетенцію першого й обмежувала його повноваження Київською, Волинською, Подільською, Полтавською та Чернігівською (без 4 півн. повітів) губерніями. Але й після цього соціал. більшість Центральної Ради обмежувала свої зовн. зв'язки відносинами з Петроградом та перебувала на автономістсько-федералістських позиціях, що засвідчили рішення скликаного за її ініціативою 8-14.09.1917 в Києві «З'їзду поневолених народів». Однак, хоча Центральна Рада до проголошення УНР своїм 3-м Універсалом фактично не розглядала Україну як *суб'єкта міжнародних відносин,* дедалі ширшого громад, визнання набувала ідея участі її представників у процесі повоєнного мирного врегулювання. Ще в резолюції Всеукр. нац. конгресу (6-8.04.1917) йшлось про «спеціальну вимогу на участь України в міжнародній акції» та потребу делегування її депутатів на майбутню мирну конференцію. А у виголошеній В. Винниченком 12.10.1917 на засіданні Малої ради Декларації Ген. секретаріату стверджувалось, що він «уживає всіх заходів, щоб на світовій конференції, яка обговорюватиме наслідки війни, були серед російської делегації і представники українського народу», очолюване ж *О. Шульгиним* секретарство міжнац. справ «має бути заступником інтересів не тільки на Україні, але і за її межами». Суттєвою обставиною, що стимулювала керівництво Центральної Ради до самостійного виходу на міжнар. арену, було зростання інтересу до України з боку провідних іноземних держав як до потенційно важливого фактору військ.-політ, ситуації у Східній Європі. У липні 1917 військ, аташе посольства

Японії в Росії Ашида відвідав Центральну Раду й Ген. Секретаріат із метою отримання достовірної інформації про ситуацію в регіоні. У вересні аналогічний візит здійснила франц. військ.-санітарна місія, на поч. жовтня — керівник франц. військ, місії генерал Ніссель, який залишив у Києві для спостереження за розвитком подій генерала *Ж. Табуї,* що мав 9.10.1917 зустріч із С. Петлюрою. О. Шульгин наприкінці серпня відвідав Петроград і мав розмову з послом Франції Ж. Нулансом. Не випадково після розгрому більшовиками Ставки Верховного головнокомандування рос. армії в Могильові до Києва переїхали військ.-дип. місії Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Бельгії, Румунії й Сербії. Але «вихід» Центральної Ради на міжнар. арену після проголошення УНР 7.11.1917 відбувся не зовсім вдало, усередині її керівництва точилась гостра б-ба щодо стратегічного вибору *між Антантою,* яка намагалась зберегти Схід, фронт проти Німеччини, і Центральними державами, які, на думку багатьох вітчизняних політиків, були зацікавлені в становленні незалежної України. Тому під час зустрічі в листопаді 1917 у Петрограді Ж. Ну-ланса з ген. секретарем у справах фінансів УНР Х. Барановським останній відхилив франц. пропозицію щодо надання позики на придбання військ, спорядження, а на поч. грудня в розмові з Ж. Табуї й брит. офіцерами В. Винниченко та О. Шульгин в обмін на свою згоду продовжувати війну з Німеччиною й Австро-Угорщиною вимагали *визнання де-юре* Антантою укр. державності та встановлення з нею *дипломатичних відносин* (хоча, згідно з 3-ім Універсалом, УНР була проголошена, «не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її»). На додаток, відряджені у грудні 1917 на переговори з Антантою до Ясс (Румунія) делегати Центр. Ради *А. Галіп* і *Є. Голіцинський* заявили, що УНР відмовляється визнавати свою частку зовн. боргів царського уряду.
І Не більшу недовіру й занепокоєння, ніж у питаннях збереження держ. єдності Росії, у країн Антанти викликало задекларованe Центральною Радою (як головний напрям дипломатії УНР) досягнення заг. миру без *анексій* і *контрибуцій* шляхом скликання міжнар. конференції за участі всіх сторін на засадах

визнання права націй на самовизначення. Нота такого змісту була схвалена 9.12.1917 Малою радою та відправлена 11.12.1917 Ген. Секретаріатом усім воюючим
і нейтральним д-вам. У док-ті також зазначалось, що УНР «стає на шлях самостійних міжнародних стосунків до того часу, поки не буде створено загальнодержавної федеративної власті в Росії». На відміну від країн Антанти, Німеччина та її союзники вже 13.12.1917 погодились на участь «повноважних представників УНР» у *Брестських мирних переговорах 1917-18* (ще 3.12.1917 депутати Центральної Ради *М.Любин-ський* і *М. Левитський,* перебуваючи формально в складі рос. делегації, мали неофіц. зустріч у Бресті з нач. штабу нім. Схід, фронту генералом М. Гофманом і принцем Леопольдом Баварським). 15.12.1917 VIII сесія Центральної Ради ухвалила запропоновану фракцією УСДРП резолюцію про участь у мирних переговорах «нарівні з іншими державами» і затвердила урядову постанову про негайне відрядження делегації. Вона стала першим закорд. дип. представництвом УНР і була сформована шляхом висування кандидатів від провідних парт, фракцій Центральної Ради: *В. Голубович* (голова до 15(28).01.1918, УПСР), *О. Севрюк (голова з* 15(28).01.1918,УПСР), М. Любинський (УПСР), *М. Полоз* (УПСР) і М. Левитський (УСДРП), а також екон. радник проф. *С. Остапенко.*
Із 29.12.1917 делегація Центральної Ради як самостійна договірна сторона брала результативну участь у Брестських мирних переговорах, рішуче обстоюючи нац. інтереси УНР й успішно використовуючи суперечності між представниками більшовицької Росії та Центральних держав. Паралельно активізувались переговори про надання Антантою фінанс.-техн. допомоги УНР з Ж. Табуї та *П. Багге,* які отримали офіц. призначення до Ген. Секретаріату від урядів Франції й Великої Британії (вручили відп. ноти В. Винниченку 21.12.1917 і 24.12.1917). Керівництво Центральної Ради розглядало цю обставину як *визнання де-факто* укр. державності, хоча насправді єдиною метою антантівських дипломатів було утримати УНР від сепаратних мирних переговорів із Німеччиною та її союзниками. До того ж, перші дип. успіхи Центральної Ради були затьмарені її військ.-політ, конфліктом із ленінським Раднаркомом, коли керівництво УНР відмовилось із принципових міркувань визнати останній за легітимний зап-рос. уряд. Особливе роздратування в Петрограді викликало звернення Ген. Секретаріату УНР від 23.11.1917 до крайових органів влади Башкири, Півд.-Схід. союзу козачих військ, Півн. Кавказу,

Закавказзя, Криму, Молдови, Сибіру та до ленінського Раднаркому з пропозицією негайно вступити в переговори щодо формування заг.-рос. соціал. уряду на платформі укладення заг. демокр. миру та своєчасного скликання Всеросійських Установчих зборів. У разі згоди уряд УНР прохав повідомити про готовність прибути до Києва відп. представників для участі у спец, нараді. Засади майбутнього федерат, ладу Росії були уточнені в урядовій телеграмі (за підписами В. Винниченка і О. Шульгина) з Києва до Петрограда, Новочеркаська, Омська, Тифліса, Сімферополя, Мінська й Кишинева від 25.11.1917: «республіканський і дійсно демократичний політичний устрій», а також «повне взаємне невтручання в політичне життя Республік, які федеру-ються». Проте обидві ініціативи не принесли очікуваних результатів, лише від уряду Південно-Східного союзу ЗО. 11.1917 до Києва прибула делегація для переговорів.
Заходи Центральної Ради щодо формування заг.-рос. федерації (з центром у Києві) призвели до прямо протилежного наслідку — збройного конфлікту з ленінським Раднаркомом (див. *«Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради»)* і запрошення нім.-австр. військ для порятунку УНР від більшовицької агресії. Лише в критичній ситуації, коли більшовицькі війська вже стояли на підступах до Києва, а представники Німеччини й Австро-Угорщини відмовлялись укладати мирний договір із УНР без формального проголошення її незалежності, Центральна Рада наважилась на повний держ. розрив із Росією у 4-му Універсалі (датований 9(22).01.1918, ухвалений 11(24).01.1918), задекларувавши своє бажання «жити у злагоді й приязні» з усіма сусідніми народами. Цим же док-том вона доручала Раді Народних Міністрів УНР підписати мирний договір із Центральними державами (див. *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918),* що сталось у ніч на 27.01(9.02). 1918; 23.04.1918 він був доповнений «Господарським договором між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною» (див. *Економічні договори УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною).*
Ці вимушені кроки Центральної Ради призвели до розриву відносин з Антантою, а згодом неодноразово використовувались антиукр. силами для дискредитації нац. державності на Заході; тому у довгостроковій перспективі зроб-
лений Центральною Радою в січні 1918 зовн.-політ. вибір на користь Німеччини та її союзників, що згодом зазнали поразки в Першій світовій війні, виявився помилковим. Але водночас укладення Брестського мирного дог-ру між УН Р і Центральними державами та дип. визнання України з боку останніх відкрило нові можливості для розбудови вітчизняної дипломатичної й консульської служби, змусило РСФРР погодитись на початок *українсько-російських мирних переговорів 1918* та забезпечило Києву сприятливі позиції на *українсько-білоруських переговорах про державний кордон 1918,* Україна

поступово перетворювалась на притягальний центр для нових незалежних нац. д-ав на території колишньої Російської імп.

Література: Вировий В., Притуляк П. Центральна Рада у боротьбі за підписання Брестського миру // Політологічні читання. — 1995. — №2; Веденєєв Д., Гошуляк І. Ровесник національного відродження: Біля колиски дипломатії України: доба Центральної Ради // Політика і час. — 1997. — №2; Несук М. Драма вибору (Відносини України з Центральними державами у 1917-18). — К., 1999; Матвієнко В. Центральна Рада і Всевелике Військо Донське: співпраця чи конфронтація? // Пам'ять століть. — 2002. — №4.

В.М. Матвієнко

Дипломатія УРСР. Після вступу УРСР в *Організацію Об'єднаних Націй* 1945 та до складу інших міжнар. орг-цій дипломатія УРСР стала невід'ємною частиною рад. дипломатії, що створило певний парадокс. Якщо сучас. світова дипломатія є засобом реалізації *зовнішньої політики* д-ви, то в УРСР такої політики не було. її дипломатія реалізувала зовн. політику тодішньої союзної д-ви. Надання 1944 союзним республікам, у т. ч. УРСР, прав на безпосередні зносини з іноземн. д-вами й досі достатньо не пояснено дослідниками, особливо у світлі майже безперервного посилення централізації, унітарності в СРСР після *Другої світової війни.* Теза про те, що 1944 йшлось лише про майбутнє членство в ООН, не підтверджується формулюваннями відп. нових статей у Конституції СРСР, якими дозволялись саме «безпосередні», тобто дип., двосторонні відносини з іноземн. д-вами. Про остаточну нез'ясованість цього питання свідчить і побудова укр. НКЗС, створеного 1944, що містив підрозділи, до функцій яких входили двосторонні відносини, та взагалі не було підрозділу міжнар. орг-цій. Одразу після закінчення Другої світової війни почалася т. зв. *«Холодна війна»,* створення військ.-політ, союзів, очіку-

вання нової війни між Сходом і Заходом і т. п., тому питання про двосторонні міждерж. відносини республік не виникло. Більше того, окремі спроби зах. д-ав встановити такі відносини, зокрема з Україною, наштовхнулись на негативну реакцію з боку керівництва СРСР як на спроби «розколоти» Радянський Союз, створити на його території «шпигунські кубла» тощо.

Дипломати УРСР в ООН, на міжнар. конференціях діяли як представники «суверенної» д-ви, і хоча саме так вона характеризувалась у конституції, усім було відомо, що це не відповідає дійсності. Утім, і укр. дипломатія, і часом союзні дипломати відчували необхідність підтримувати «фасад суверенності». Для цього в міністерствах закорд. справ і Союзу, і Української РСР розроблялись т. зв. ініціативи, тобто проекти питань для внесення в порядок денний, резолюцій, інших док-тів, які доручалось укр. дипломатам подати на розгляд у міжнар. орг-ціях. Незалежно від того, де розроблялись ці ініціативи — у Москві чи в Києві (останні обов'язково затверджувались у Москві) — відповідальність за їх реалізацію несла укр. дипломатія, зазвичай за допомогою союзної (відносини між представниками «двох дипломатій» завжди були дружніми). Діяльність навколо таких ініціатив сприяла професійному зростанню укр. дипломатів, завойовувала їм авторитет серед колег. Укр. ініціативи залишились в анналах ООН: про припинення б-би Нідерландів і Великої Британії з нац.-визв. рухом в Індонезії (1946), про міжнар. рік співробітництва в медицині (1958), про подолання неписьменності у світі (1961), про допомогу у створенні кадрів для індустріалізації країн, що розвиваються (1962), про заборону найманства (1968), про б-бу з *апартеїдом* у Півд. Африці та на захист прав палестинського народу (70-ті), про прискорення заборони хім. зброї (70-ті) та ін. Дипломати УРСР активно працювали, коли республіка обиралась кілька разів непостійним членом *Ради Безпеки ООН,* керівних органів інших міжнар. орг-цій та конференцій. Виступаючи на міжнар. форумах, представники УРСР не тільки «цілком і повністю» підтримували політику СРСР, а й посилались на волю і прагнення укр. народу, на його історію й сучас. буття. Такі посилання нагадували світові, що на території СРСР існує Україна. Як мінімум двічі високі представники УРСР виступили з трибуни **ООН** укр. мовою, а в *ЮНЕСКО* дипломати домагались зафіксувати

в календарі подій дати, пов'язані з укр. історією, культурою та наукою. Дипломатія УРСР залучалась і до відрядження укр. спеціалістів для участі в екон. зв'язках СРСР із закордоном, де, зокрема, стала відомою продукція заводів і фабрик України.

Досвід дип. роботи засвоювався також, коли представники України працювали в секретаріатах міжнар. орг-цій, в окремих посольствах СРСР, із ген. консульствами низки країн (гол. ч. тих, що тоді називались «соціалістичними», а також Індії), розташованими в Україні. Працівники МЗС УРСР брали участь в орг-ції візитів делегацій з-за кордону в УРСР, спілкувались з іноземн. журналістами, вивчали іноземн. пресу. Із 1958 в Нью-Йорку було відкрито Постійне представництво УРСР при ООН, згодом — при ЮНЕСКО в Парижі, при Європейському Відділенні ООН у Женеві, при орг-ціях системи **ООН** у Відні. За часів УРСР ці установи стали школами для укр. дипломатії. Представництва, зокрема, встановлювали контакти з укр. діаспорою.

Дип. службу УРСР складали здебільшого випускники Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (див. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка)* (міжнародники, історики, юристи, економісти, філологи) та Моск. держ. ін-ту міжнар. відносин. «Вбудованість» дипломатії УРСР у заг.-союзну, спільні програми навчання майбутніх дипломатів мали результатом співпадіння форм практ. дип. роботи, які, у

свою чергу, мало відрізнялись від світових. Коли 1991 було проголошено незалежність України, вона вже мала ядро дип. кадрів, із якого почалось створення справжньої *дипломатичної служби* д-ви.

Література: Гриневич В.А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — №3; Полянський П. Вступ України до ООН // Нова політика. — 1997. — №4; М.М.Білоусов. Зовнішньополітична і дипломатична ініціатива // Політика і час. — 1999. — №4.

М.М. Білоусов

Дипломатія УСРР. Радянська Україна була єдиною республікою договірної федерації 1919-22, яка широко користувалась правом здійснювати власну *зовнішню політику,* а саме: укладати *договори міжнародні* з д-вами, що визнали УСРР, відкривати власні торг, й *дипломатичні представництва.* Походження цього феномена пояснюється тим, що на чолі НКЗС УСРР 1919-23 перебував за сумісництвом голова Раднаркому *Х. Раковський,* якого Кремль відрядив свого часу керувати Україною та якому цілковито довіряв. У тому, що УСРР дістала вихід на міжнар. арену, відіграли свою роль не тільки дип. здібності, зв'язки та особисті знайомства Раковського з багатьма європ. політиками, а й відсутність у нього коренів в укр. парт.-держ. середовищі. Вважаючи Раковського своїм, Москва могла не турбуватись про небезпеку пожвавлення укр. сепаратизму.

Уже на сер. 1919 НКЗС УСРР був розгалуженою установою у складі 9 відділів, зокрема дип.-конс, прав., іноземн. агентств, дипкур'єрів, загального, інформаційного, архівного. Перша *місія дипломатична* УСРР у складі *Ю. Коцюбинського* (голова), *В. Ауссема* і В. Ляха була утворена при уряді РСФРР на поч. січня 1921. 14.01.1921 представник УСРР на Ризькій мирній конференції 1920-21 *Е. Квірінг* надіслав на розгляд політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку «Про дипломатичні представництва УСРР», у якій пропонував їх відкрити у Польщі, країнах Балтії та д-вах, де розташовувались етнічні укр. землі й де була зосереджена укр. еміграція, зокрема в Чехословаччині, Румунії та Австрії. Щодо інших країн було висловлено побажання, щоб представники НКЗС УСРР працювали в рос. посольствах у ранзі радників або секретарів. Свої пропозиції Е. Квірінг мотивував тим, що «ми не можемо відвовлятися від самостійних посольств УСРР, оскільки передача повноважень УСРР російським послам означала б для цих держав фіктивність усіх розмов про суверенну Україну, давала б дуже сильну зброю нашим ворогам». Тобто, йшлось про елементарний камуфляж, витіснення зі свідомості зах. політиків «тіні уряду УНР», яка продовжувала існувати у вигляді його дип. представництв при більшості урядів європ. д-ав. ЦК КП(б)У підтримав цю пропозицію та видав директиву щодо можливих керівників укр. рад. дип. представництв.

А вже 14.02.1921 Ю. Коцюбинський та спец, посланник уряду УСРР *Ф. Кон* уклали в Москві перший у короткій історії незалежної дипломатії УСРР договір про встановлення *дипломатичних відносин* із Литвою. 3.08.1921 УСРР уклала мирний договір із Латвією, а 25.11.1921 — з Естонією, того ж року її повноважним представником у країнах Балтії було призначено колишнього лівого есера й наркома юстиції УСРР *Є. Тер-лецького,* а послом у Варшаві — колишнього боротьбиста *О. Шумського.* У грудні 1921 Повноважним представником УСРР в Австрію направлено Ю. Коцюбинського. Після злиття в єдине представництво дип. місії УСРР в РСФРР і повноважного представництва УСРР у справах народного госп-ва керівник останнього *М. Полоз* очолив цей об'єднаний орган. Дип. зв'язки УСРР з іншими д-вами давали можливість налагоджувати екон. співробітництво. За ініціативою Х. Раковського у складі РНК УСРР було утворено наркомат зовн. торгівлі, а з кінця 1921 утворено експортний фонд в 60 млн. крб. золотом. Голова укр. уряду добився істотної самостійності в роботі НКЗТ, до сфери інтересів якого увійшли Польща, Чехословаччина, Румунія, Туреччина, балканські д-ви.

Із 1922 ініціативи уряду Раковського в галузі зовн. відносин все частіше не знаходять підтримки у Кремлі, який все частіше діє у протилежному напрямі. Зокрема, УСРР не дозволили відкрити повноважне представництво в Італії, на поч. квітня 1922 укр. уряд змушений був ліквідувати свою дип. місію в країнах Балтії. Щоправда, у вересні 1922 Москва прийняла рішення про заснування укр. місії в Туреччині, а в листопаді 1922 відкрито місію УСРР у Німеччині, її очолив *М. Левицький,* який до цього керував місією УСРР у Празі. Однак ще 18.10.1922 у зв'язку з утворенням майбутньої союзної д-ви ЦК КП(б)У приймає постанову «Про згортання апарату НКЗС» і доручає заст. наркома закорд. справ УСРР В. Яковлєву розпочати переговори з НКЗС РСФРР про об'єднання наркоматів. Таке рішення, як і постанова сесії ВУЦВК про намір України ініціювати утворення Союзу РСР, зі слів останнього посла УСРР у Польщі М. Хур-гіна, стали повною несподіванкою для тих країн, із якими Україна підтримувала дип. відносини. У серпні 1923 консулати й дип. служби УСРР були злиті з апаратом союзного НКЗС. Остаточно апарат НКЗС УСРР припинив своє існування 20.09.1923, натомість при уряді УСРР було створено представництво *уповноваженого НКЗС СРСР,* яке очолив *О. Шліхтвр.*

Деякий час ще за інерцією представники парт.-держ. номенклатури УСРР були представлені в союзних повпредствах Польщі, Австрії, Німеччини, Великої Британії, Франції та інших країн, як правило, на

посадах радників посольств або торг, представників. Так, П. Жигалко протягом 1924-27 працював торгпредом у Німеччині, Новаковський, а потім Барський — у Лондоні, М. Лебединець — у Польщі, а М. Калюжний

1926 був призначений радником посольства СРСР у Празі, представляючи інтереси УСРР. У 1930 Радянська Україна мала своїх радників у складі посольств СРСР у Польщі, Чехословаччині та Німеччині та власного консула у Львові.

Література: Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922 рр.). — К., 1957; Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни: Дипломатична діяльність УРСР (1917-1920). — К., 1962; Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917-1923 рр.). — К., 1966; Ве-дєнєєв Д. Нігілізм тут недоречний. Історія дипломатичної служби Радянської України 1917-1923 років // Політика і час. — 2001. — №6. *М.С.Дорошко*

Дискримінація (з лат. сііззгітіпаїіо — розрізнення, виокремлення) — навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій суб'єктів права за конкретно визначеними ознаками. У міждерж. відносинах Д. полягає в обмеженні або звуженні однією д-вою прав і законних інтересів іншої д-ви всупереч принципові їх рівності. Прикладом Д. у сфері міжнар. торг, та екон. відносин є введення США штучних обмежень у торгівлі з Україною, зокрема на експорт укр. товарів до США (поправка Джексона — Веніка, прийнята ще 1974); спец, митні збори, запроваджені в країнах *Європейського Союзу* щодо товарів, які походять із третіх країн; встановлення митних бар'єрів, створення гіршого режиму для *імпорту* товарів тощо. Проведення викликає зазвичай з боку д-ви, проти якої вона спрямована, у відповідь заходи у вигляді *реторсій.* У сфері міжнар. захисту *прав людини* під Д. розуміють нерівноправність у соц. і прав, становищі людей, яка Грунтується виключно на ознаках їхньої приналежності до певної раси, нації, етнічної групи, політ, об'єднання, релігії, класу або соц. групи. Поширена расова Д. — обмеження в правах і переслідування осіб із мотивів їхньої расової приналежності. Існують такі види Д., як нижча оплата праці жінок, молоді, обмеження в правах за ознаками політ, і реліг. переконань. *Міжнародне право* засуджує всі види Д. Зокрема, *Генеральною Асамблеєю ООН* прийнято Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (рез. №2106 /XX від 21.12.1965), яка набула чинності 4.01.1969. *О.В. Задорожній*

Дискримінація в економічних відносинах — обмеження або позбавлення прав одних екон. суб'єктів (держав, підприємств, громадян) порівняно з іншими без законних на те підстав.

Суб'єкти екон. діяльності, які зазнають Д., опиняються в невигідному, несприятливому становищі. Формально Д. в екон. відносинах засуджується як неприйнятний метод конкурентної б-би, однак на практиці вона досить широко використовується. Прикладом може служити дискримінаційний тариф, згідно з яким ставки на імпортовані товари встановлюються на різному рівні залежно від країни-постачальника цих товарів, використання в дискримінаційних цілях ліцензійної системи ТОЩО. *О.К. Єременко*

Дискурс (з лат. с!І8сиг8и5 — міркування, аргумент, дискусія) — теорет.-аналітична процедура, метод наук, аналізу комплексу теорет.-методол. проблем з акцентуванням на змістових, логічних, понятійних елементах та засобах аналізу, єдність розуміння яких зумовлюється наявністю спільних установок у дослідників.

Автором такого тлумачення поняття «дискурс» є франц. антрополог і соціолог М. Фуко, який проілюстрував існування у суспільстві різних Д. у вигляді типів мислення і ракурсів бачення сусп,-політ. проблем. Згідно з Фуко, Д. не тільки змінюють один одного або співіснують одночасно, підтримуючи один одного, вони можуть перебувати у стані конфлікту, суперечності.

Розрізняють Д. політичний, соціолінгвістичний, комунікативний тощо. Д. політичний (зовн.-та внутріполітичний) має практ. застосування у *міжнародних відносинах,* зокрема в дип. протоколі, крос-культ. та міжнар. комунікаціях, у *дипломатії публічній,* у зв'язках з мас-медіа та громадськістю. *Є А. Макаренко, О.П. Кучмій*

Діалло (Оіаііо) Ель-Хадж Сайфулай (1923-1981) — гвінейський держ.-політ. діяч і дипломат. 1958-63 — голова Національних зборів і політ. секр. правлячої Демократичної партії Гвінеї; 1963-69 — держ. міністр фінансів і планування; 1969-72 — мін. зак. справ, активізував участь країни в *Русі неприєднання;* 1972-73 — міністр при канцелярії президента *А. Секу Туре,* 1973-79 -міністр-координатор соц. справ; 1979-81 — міністр зв'язків із постійним Секретаріатом політ-бюро Партії-держави Гвінеї (до 1978 — Демократична партія) і Народними нац. зборами. *В.І. Головченко*

Діалог АЗІЯ — Європа (Азіа-Еигоре Мееііпе), **АСЕМ** (А8ЕМ) — неформальний екон.-політ.

діалог між країнами *Європейського Союзу та* окремими державами Азії, спрямований на зміцнення миру та стабільності, створення сприятливих умов для екон. та соц. розвитку двох регіонів; започаткований у

рамках зустрічі глав д-ав та урядів у Бангкоку 1-2.03.1996. Учасниками АСЕМ є члени ЄС, Єврокомісія та 7 членів *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН):* В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Бруней, Філіппіни), КНР, Республіка Корея та Японія. Зустрічі на найвищому рівні відбуваються раз на два роки в азійських та європ. д-вах почергово. Діяльність орг-ції здіснюється за трьома напрямками: політ, діалог (із 1997 проводяться зустрічі міністрів закорд. справ, із 2000 — щорічні; із 1996 — щорічні зустрічі старших посадових осіб); екон. співробітництво (із 1997 відбуваються зустрічі міністрів економіки та фінансів, із 2000 — щорічні; із 1996 — щорічні зустрічі старших посадових осіб з питань торгівлі та інвестицій); співробітництво в галузі науки, культури та освіти (із 1997 діє Фонд Азія — Європа (Сінгапур), із 1999 — Центр дослідження технологій у галузі захисту довкілля (Таїланд)). Завданнями меж-регіональної співпраці є забезпечення глобальної безпеки, реформування *Організації Об'єднаних Націй,* контроль над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї; співробітництво в торгівлі та інвестиціях, у наук.-техн. сфері; розвиток освіти; подолання бідності. У ході 2-ї зустрічі на найвищому рівні (Лондон, 3-4.04.1998) було створено Групу планування у складі 25 експертів, що мали розробити програму розвитку АСЕМ після 2000, затверджено Рамкову програму співробітництва на 1998-99, а також плани дій зі сприяння торгівлі та заохочення інвестицій. На 3-й зустрічі на найвищому рівні (Сеул, 19-21.10.2000) було прийнято Сеульську декларацію про мир на Корейському піво-ві, у якій сторони схвалили зусилля Республіки Корея та КНДР, спрямовані на встановлення миру та стабільності; на основі рекомендацій Групи планування було прийнято нову Рамкову програму співробітництва, що визначила пріоритети АСЕМ. За підсумками 4-ї зустрічі на найвищому рівні (Копенгаген, 22-24.09.2002) учасники АСЕМ прийняли Декларацію про співробітництво в б-бі проти *тероризму міжнародного,* у якій визначили його як одну з найбільших загроз міжнар. безпеці й погодились об'єднати зусилля в б-бі з нею, узгодивши відп.

програму співробітництва. Також було прийнято другу Політичну декларацію про мир на Корейському піво-ві, у якій учасники зустрічі підтвердили свою підтримку процесу примирення корейських Д-ав. *А.М. Кобзаренко*

Діалог Південь — Південь — взаємовідносини країн, що розвиваються, у рамках відносин Південь — Північ (див. *Півночі — Півдня проблема).* На 18-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* 1963 група із 75 країн представила спільну декларацію країн, що розвиваються, у якій давалась негативна оцінка існуючому механізму *міжнародних економічних відносин,* зазначалось, що «діючі принципи й структура світової торгівлі все ще сприяють розвиненим регіонам світу» й поточні тенденції спрямовані на збагачення розвинених країн. Ініціативна група країн, що підписали Декларацію, отримала назву «Група 75». У 1964 на Женевській конференції учасників була створена *«Група 77»,* одна з найбільш ефективних структур у рамках Д. П. — П. Розвитком Д. П. — П. стало проведення 1 -го саміту Півдня 10-14.04.2000 в Гавані (Куба). Це була перша зустріч представників країн, що розвиваються, на найвищому рівні (засідання «Групи 77» відбувались на рівні експертів, іноді на рівні міністрів). На порядку денному саміту було 4 питання: позиції країн Півдня в процесах *глобалізації&* вплив тенденцій світової економіки на розвиток країн, що розвиваються; відносини Південь — Північ; співробітництво в рамках Д. П. — П. і доступ країн Півдня до розробок у галузі новітніх технологій.

За результатами саміту прийнято три основні док-ти: Фінальна декларація, Програма дій і Доповідь про співробітництво осі Південь — Південь. Вони констатували фактичне встановлення нового світового устрою, у якому відбувається «глобалізація бідності та недорозвиненості», а нерівномірність відносин Північ — Південь і технол. маргіналізація Півдня є головними загрозами міжнар. миру та безпеці. План дій наголошував на пріоритетному характері технол. співробітництва між країнами Півночі та Півдня. Одним із шляхів вирішення проблем у відносинах Північ — Південь проголошувалось запровадження ефективного «діалогу цивілізацій». Широко обговорювалась проблема боргів. Фактично на саміт Півдня скоординував позиції країн, що розвиваються, на *Саміті тисячоліття,* Конференції фінансування розвитку (березень 2001) та Саміті зі сталого розвитку 2001. *с.в. Гринько*

«ДІ-ГО» концепція (концепція «рівних держав») — одна з основних зовн.-політ, теорій Стародавнього Китаю; теорія та практика рівноправних партнерських взаємин між д-вами. Найбільшого розвитку набула в періоди Чуньцю (770-476 до н. є.) та особливо Чжаньго (475-221 до н. є.); знайшла своє відображення, насамперед, у традиціях школи *«Цзун іхвн».* У цей час між д-вами Стародавнього Китаю поширились такі форми зовн.-політ, зв'язків, як договір із заприсяганням («мен»), укладання угоди «перед обличчям духів», а також закріплення добросусідських міждерж. відносин шляхом *династичних шлюбів* та практики заручників (як правило, синів правителя). Така теорія знайшла відображення передусім у трактаті «Чжаньгоце», де було узагальнено досвід зовн.-політ, діяльності періоду Чжаньго. Правителі стародавніх китайських царств укладали угоди не лише між собою, а й із сусідами-«варварами».

Традицію «Ді-го» було перервано за часів імперії Цінь (221-06 до н. є.), проте поновлено на початковому етапі існування імперії Хань (206 до н. є. — 220), передусім через практику відносин із сюнну. Відомо, що ханьці 198 до н. є. уклали договір з сюнну «про мир та споріднення», у якому обидві сторони називались «Ді-го» (рівноправні господарі). У цей час сусідні з Китаєм варварські правителі не називали себе «слугами сина Неба», не брали за обов'язок сплату данини й не надсилали в односторонньому порядку заручників до ханьського двору. Але з II ст. у стосунках китайських д-ав із сусідніми народами утвердився принцип, який виходив з конфуціанської доктрини «світорозбудовчої монархії» та стверджував неповноцінність варварів; офіц. конфуціанська ідеологія розглядала інші країни лише як потенційних рабів та данників Піднебесної.

Л.Ф. Гайдуков

ДІЗраелІ (Оікгаеіі) Бенджамін, граф Біконс-філд (21.12.1804, Лондон - 19.04.1881, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, один із засновників Консервативної партії. Нар. в сім'ї відомого письменника Ісака Дізраелі. Освіту здобув у Блекхіті та Хайем-Холі. 1835 вступив до партії торі, 1837-76 — чл. палати громад, із 1876 — чл. палати лордів. Лідер консерваторів у 1848-81, проголосив, шо гордість за Британську імп., особливо її інд. частину, є однією з основ Консервативної партії; активно відстоював політику соц. реформ, житлового і фабрично-робітни-

чого законодавства. 1852, 1858-59 і 1866-68 -міністр фінансів, 1868 і 1874-80 — Прем'єр-міністр Великої Британії, здійснював політику колоніальних захоплень. 1875 скупив акції *Суець-кого каналу,* що підготувало подальше фінанс. закабалення й фактичну *анексію* Єгипту Великою Британією. Під час *Східньої кризи 1875-78* підтримував Австро-Угорщину й Туреччину; ініціатор скликання *Берлінського конгресу 1878,* здійснив захоплення Кіпру (див. *Кіпрська конвенція 1878).* Після провалу спроб завоювання Трансваалю й Афганістану (1878-80) був змушений у 1880 піти у відставку.

РЛ. Кршонж

Діна МІСІЯ — місія уповноваженого *Континентального конгресу* США Сайласа Діна для з'ясування можливості утворення амер.-франц. союзу проти Великої Британії під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83.* У січні 1776 Континентальний конгрес США уповноважив комітет таємної кореспонденції, що виконував функції амер. зовн.-політ, відомства, укласти дог-ри про купівлю в Європі зброї та амуніції для амер. армії. Головним контрагентом США одразу виступила Франція — суперник Великої Британії в колоніальних суперечках. Допомагаючи американцям, Франція прагнула послабити Велику Британію та повернути собі Канаду, розширити франц. торгівлю на морях і зміцнити вплив Парижа в Європі. Наприкінці 1775 у Філадельфію прибули франц. представники, з якими було укладено контракти на постачання пороху та зброї, що таємно ввозились в Америку. Для розвитку співпраці та обговорення із Францією можливості утворення антибрит. союзу Континентальний конгрес відрядив 3.03.1776 з таємною місією свого члена Сайласа Діна в Париж, де він зустрівся з франц. мін. зак. справ Шар-лем де Верженом. Не маючи достатніх сил для початку відкритої війни проти Великої Британії, франц. уряд прийняв рішення про надання фінанс. допомоги США. Переговори, проведені Діном і Верженом, заклали основу для визнання Францією незалежності США й забезпечили амер. військам надійне джерело постачання воєнних матеріалів. *в.м. вдовенко*

ДІнуку (Оіписи) Міхай (19.11.1938, с. Шіпешть повіту Мегединець, Румунія) — румунський дипломат. Закінчив ф-т філософії Ун-ту іноземн. мов (1966, Бухарест). 1966-67 — референт-поміч-ник в МЗС Соціалістичної Республіки Румунія;

1967-72 — аташе, 3-й секр. посольства у Празі; 1972-77 - 2-й секр. МЗС; 1977-1984 - 1-й секр., радник посольства в Белграді; 1984-90 — 2-й секр. МЗС; 1990-91 — радник посольства Румунії у Празі; 1992-93 — ген. консул у Братиславі; 1993-97 — посол у Словацькій Республіці; 1997-98 — радник-посланник МЗС; 1998 — нач. управління МЗС. 1998-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії в Україні.

В.І. Головченко

Доан Дик (1937, провінція Ха Нам, В'єтнам) — в'єтнамський дипломат. Із 1959 — на дип. роботі; 1961-65 — працівник посольства В'єтнаму в КНДР; 1966-72 — працівник Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС ДРВ; 1973-77 — 2-й секр. посольства В'єтнаму в Монголії; 1978-79 — помічник дир. Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС СРВ; 1980-82 — заст. дир. Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС; 1983-89 — заст. керівника Секретаріату МЗС; 1990-92 — радник посольства В'єтнаму в Чехословаччині; 1993-97 — заст. дир. Фінансово-майнового управління МЗС. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні.

П.М. Ігнатьев

Добринін Анатолій Федорович (16.11.1919, с. Красна Горка Уваровського р-ну Москов. обл.) — рад. дипломат. Закінчив Моск. авіаційний ін-т і Вищу дип. школу МЗС СРСР (1946), кандидат істор. наук (1947). 1947-52 — помічник зав. навч. відділу МЗС, помічник заст. мін. зак. справ; 1952-55 — радник,

радник-посланник посольства СРСР у США; 1955-57 — на відповідальній роботі в центр, апараті МЗС; 1957-59 - заст. Ген. секретаря ООН; 1959-61 — зав. відділу країн Америки, член Колегії МЗС СРСР. 1962-86 - посол СРСР у США; 1986-88 -секр. ЦК і зав. міжнар. відділу ЦК КПРС, голова Комісії у закорд. справах Ради національностей ВР СРСР; 1988-91 — радник Голови Президії ВР СРСР з міжнар. питань, потім — консультант у МЗС РФ. Герой соціалістичної праці (1988).

Н.Ф. Сербіна

Добрі послуги — різновид мирних засобів вирішення *спорів міжнародних,* що передбачає сприяння з боку третьої сторони. Роль Д. п. полягає в тому, що д-ва, яка їх надає, сприяє початку або відновленню прямих переговорів

між сторонами спору з метою створення сприятливих умов для його мирного розв'язання. На відміну від посередництва, коли третя д-ва сама вступає в переговори зд-вами, які є сторонами спору, і до певної міри спрямовує ці переговори, Д. п. не покликані впливати на хід і результати переговорів. Для інституту Д. п. характерна можливість бути наданими з ініціативи третьої сторони або на підставі прохання однієї чи кількох сторін у спорі до третьої сторони. У ролі третьої сторони можуть виступати група д-ав, окремі д-ви, міжнар. орг-ції й навіть приватні особи. Пропозиція надати Д. п. не можуть розглядатись як недружній акт. Нормативне закріплення Д. п. отримали в Конвенції про мирне вирішення міжнар. зіткнень, підписаній у Гаазі 5.10.1907. Вона сприяла значному збільшенню випадків Д. п. і посередництва задля мирного вирішення міжнар. спорів, дала неза-цікавленим у конфлікті д-вам право пропонувати свої послуги. У Манільській декларації про вирішення міжнар. спорів 1982 і Принципах урегулювання спорів та Положеннях процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів 1991 Д. п. включені в перелік мирних засобів вирішення міжнар. спорів.

У сучас. практиці *міжнародних відносин* широко відомий внесок України й РФ у врегулювання становища в Молдовському Придністров'ї. Д. п. США, Росії та країн *Європейського Союзу* сприяли вирішенню спорів на території колишньої Югославії. У сучас. практиці між-держ. спілкування відоме надання Д. п. *Генеральним секретарем ООН* або його спец, представниками, шо проводиться за постановою *Ради Безпеки ООН*або *Генеральної Асамблеї ООН.* 1998 Ген. секретар ООН запропонував Д. п. Індонезії та Португалії для вирішення міжнар. спору щодо Схід. Тимору та з цією метою організував зустріч міністрів закорд. справ двох країн у штаб-квартирі орг-ції, під час якої було визначено шляхи вирішення конфлікту. Цього ж року значний позитивний резонанс у світовому співтоваристі викликав факт посередництва Ген. секретаря ООН *К. Аннана* у врегулюванні відносин з Іраком, що сприяло усуненню загрози військ, операції армії США проти Іраку в лютому 1998. *Т.І. Шинкаренко*

Добровольці — особи, які добровільно вступають у діючу армію однієї з воюючих держав. Відповідно до 5-ї Гаазької конвенції про права та

обов'язки нейтральних д-ав і осіб на випадок сухопутної війни 1907, окремі особи-добро-вольці можуть «переходити кордон з метою вступу на службу однієї з воюючих сторін». У ст. 6 Конвенції йдеться: «... відповідальність нейтральної держави не виникає внаслідок того, що приватні особи окремо переходять кордон для того, щоб вступити на службу однієї з воюючих сторін». Оскільки зазначені приватні особи з нейтральних д-ав добровільно вступають до складу збройних сил однієї з воюючих д-ав, вони, з одного боку, набувають статусу законних *комбатантів,* а з іншого — втрачають статус особи нейтральної д-ви. При цьому відповідальність за їхні дії покладається на воюючу д-ву, на боці якої вони виступають. За *міжнародним правом* статус Д. отримують лише особи, які вступають в армію д-ви — жертви *агресії,* що веде війну на захист своєї країни від інозем. загарбників. Д. слід відрізняти від *найманців.*

О.В. Задорожній

«Доброго сусіда» політика — поширена назва зовн.-політ, курсу адміністрації Президента США *Ф.Д. Рузвельта* стосовно країн Лат. Америки, який узяв відп. зобов'язання у своєму першому інавгураційному зверненні 4.03.1933. «Д. с.» п. позначила відхід США від політики інтервенціонізму в Лат. Америці. На *Міжамериканській конференції* в Монтевідео у грудні 1933 США офіційно відмовились від свого права на одностороннє втручання у внутр. справи країн регіону. У 1934 в рамках «Д. с.» п. були виведені амер. війська з Гаїті. «Д. с.» п. відіграла важливу роль у привернені лат.-амер. д-ав на бік *антигітлерівської коаліції* під час *Другої світової війни.* США відмовились від «Д. с.» п. і повернулись до політики інтервенціонізму після початку *«Холодної війни».* *В.Ю. Константинов*

Добросовісного виконання міжнародних

зобов'язань принцип — один з *міжнародного права принципів основних* (п. 2 ст. *2 Статуту ООН).* Досить грунтовно принцип закріплено у *Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969* і *Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між*

міжнародними організаціями 1986. Згідно з положеннями ст. 26 Конвенцій, що мають назву «расіа кипі зегуапсіа» (з лат. — дог-ри повинні виконуватись), кожен діючий договір обов'язковий для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись. Його учасники не можуть посилатись на положення свого внутр. (національного) права з метою виправдання невиконання ними дог-ру (ст. 27 Конвенцій). Важливе значення для розуміння змісту Д. в. м. з. п. має Декларація про принципи міжнар. права 1970. Зокрема, вона підкреслює, що сфера дії вказаного принципу не обмежується лише *договорами міжнародними.* За змістом Декларації, *суб'єкти міжнародного права* зобов'язані добросовісно виконувати: зобов'язання, взяті ними відповідно до Статуту ООН; зобов'язання, шо випливають із заг.-ви-знаних принципів і *норм міжнародного права;* зобов'язання, які випливають із міжнар. дог-рів, дійсних за сучас. принципами й нормами міжнар. права. Таке розуміння зобов'язань, які випливають із вказаного принципу, було підкреслено і в *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* Підтвердженням такого підходу до міжнар. зобов'язань слугує Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ (1989), який підкреслює, що кожна д-ва зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання: за Статутом ООН; за заг.-визнаними принципами й нормами міжнар. права; за міжнар. дог-рами, які дійсні відповідно до цих принципів і норм. На випадок суперечностей між зобов'язаннями за міжнар. дог-рами та зобов'язаннями як членів ООН за його Статутом перевага надається останнім. Кожна д-ва, здійснюючи свої суверенні права, у т. ч. й такі, як встановлення власних законів й адмін. правил, повинна забезпечити, щоб такі закони й адмін. правила, як і практика їх застосування відповідали її зобов'язанням за міжнар. правом. Д. в. м. з. п. стосується всіх зобов'язань, як таких, що випливають із міжнар. дог-рів і звичаїв, так і тих, що сформульовані в обов'язкових рішеннях міжнар. органів та орг-цій, міжнар. судів, арбітражів тощо. За цим принципом не можна в односторонньому порядку відмовитись чи переглянути міжнар. зобов'язання. Д. в. м. з. п. є критерієм законності діяльності суб'єктів міжнар. права. Його добросовісна реалізація — головна умова стабільності й ефективності міжнар. правопорядку. У сучас. *міжнародному праві* вироблені досить ефективні інституційні механізми дотримання Д. в. м. з. п., зокрема: взаємні консультації, переговори, суди, третейські суди.

Д.В. Скринька

Довгі хвилі в економіці — довгострокові коливання екон. показників у промислово розвинених країнах. Автором цієї теорії є рос. економіст М. Кондратьєв, який очолював Кон'юнктурний ін-т у Москві (1920-28). За його висновками на основі аналізу економічної динаміки за тривалий період часу поряд із 7-11-річними циклами існують також інші цикли екон. динаміки тривалістю бл. 48-55 років; вчений називав їх великими екон. циклами. Одночасно з Кондратьєвим і незалежно від нього явище Д. х. відкрив голландський вчений С. де Вольф. Перші погляди на механізм Д. х. будувались на аналізі показників цін, органічної структури капіталу та механізму його оновлення. Сучас. дослідження пояснюють механізм Д. х. особливостями розвитку наук.-техн. прогресу. Теорія великих циклів цінна не лише як спроба виявити тенденції госп. розвитку в минулому, але як і можливий підхід до оцінки екон. динаміки в майбутньому.

С.М. Березовенко, О.К. Єременко

Договір «2 ПЛЮС 4» — див. *Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990.*

Договір *до Енергетичної хартії (Епещеііс*

СЬагіег Тгеагу), **ДЕХ** (ЕСТ) — екон. угода, що об'єднує республіки колишнього СРСР, країни Центр.-Схід, та Півд.-Схід. Європи з централізованою економікою країн-членів *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)* (крім США, Канади, Мексики та Нової Зеландії). Підписаний у грудні 1994 в Лісабоні (Португалія) як Заключний акт Конференції по Європейській енергетичній хартії (ЄЕХ). Головним завданням ДЕХ є створення та удосконалення юрид. рамок співробітництва в енергетичній сфері. ДЕХ — юридично обов'язкова багатостороння угода (на відміну від Європ. енергетичної хартії (ЄЕХ) — політ, зобов'язання (декларації) співпраці між Сходом і Заходом, підписаного 51 д-вою 17.12.1991, що не є обов'язковим) про захист інвестицій, торгівлі, застосування транзитних правил до енергетичних систем, яка передбачає юридично обов'язкове вирішення спірних питань.

Основними цілями ДЕХ визначено: встановлення стандартів економіки енергетичного ринку; створення енергетичного співтовариства, заснованого на взаємодоповнюваності зах. ринків, капіталу та технологій і природ, ресурсів

Сходу; підвищення безпеки за допомогою тісної співпраці у провідному секторі економіки; створення основи для контрактних і торг, взаємин; стимулювання та захист інвестицій в енергетичному секторі (розвідка, видобуток, переробка, виробництво, зберігання, транспортування сушею, передача, розподіл, торгівля, маркетинг або продаж енергетичних матеріалів і продуктів, будівництво енергетичних об'єктів, пошукові роботи, консультування, управління та проектування, а також діяльність, пов'язана з підвищенням енергоефективності). ДЕХ доповнюють 15 спеціалізованих додатків (напр., «Тимчасові

положення вирішення торгових суперечок»), Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності й відповідності екологічним аспектам, Заключний документ Гаазької конференції по ЄЕХ від 17.12.1991, Поправка до Положень, пов'язаних із торгівлею, ДЕХ від 24.04.1998. *в.і. Резніченко*

Договір колективної безпеки СНД 1992 —

див. *Організація договору колективної безпеки.*

Договір мирний — різновид *договору міжнародного, яким* юридично закріплюється припинення *стану війни* та *поновлення мирних відносин* між воюючими сторонами. Основним його наслідком є відновлення дип. зносин між воюючими сторонами. Як правило, Д. м. містить положення про припинення воєнних дій і стану війни, врегулювання територ. питань, відшкодування збитків, спричинених війною, повернення *військовополонених,* відповідальність *злочинців воєнних,* чинність укладених до війни дог-рів тощо. Д. м. поділяються залежно від сторін на загальні (укладаються між усіма воюючими сторонами) та сепаратні (укладаються лише між деякими сторонами — учасниками війни); за часом дії — на *прелімінарні договори* (попередні) та остаточні. Зміст Д. м. визначається характером війни, що передувала його укладанню. Проте укладанням Д. м. закінчується лише менше половини війн. Укладання Д. м. де-юре є фактом припинення війни за міжнар., але не за нац. правом, і має бути підтверджене відп. прав, актом (ратифіковано) завнутр.-держ. прав, процедурою. Порядок укладання Д. м. є традиційним і піддягає регулюванню *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969.* Імперативний принцип заг. міжнар. права про заборону агресивної війни, визнання

її міжнар. деліктом і встановлення міжнар. відповідальності за її розв'язування та ведення пов'язаний із підписанням і набуттям чинності *Бріана — Келлога пакту.* Згідно із законодавством України Д. м. є найважливішим видом міжнар. угод, а тому укладається від імені України. Д. м. — один із найдавніших ін-тів міжнар. права (відомий *єгипетсько-хеттський договір 1295 до н. є.* між фараоном Єгипту Рамзесом II і царем стародавньої Хеттської держави Хатту-шилем III, що містив усі ключові процедурні елементи та положення, притаманні Д. м.). Найвідоміші Д. м.: *Вестфальський мир 1648, Версальський мирний договір 1919, мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947тощо.*

О.В. Буткевич

Договір міжнародний — угода між двома або кількома *суб'єктами міжнародного права,* що встановлює, змінює або припиняє їхні взаємні права та обов'язки й регулюється міжнар. правом. Порядок укладання, виконання та припинення дії Д. м. регулюється *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* та *Віденською конвенцією про право договорів між: державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986.* Д. м. є універсальним *міжнародного права джерелом,* його юрид. чинність походить із заг. міжнар. права. Джерелом обов'язкової чинності Д. м. є згода й чітко висловлена воля його сторін. Д. м. дозволяє найоперативніше врегулювати міжнар. відносини. Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів 1969 встановлює для цього акта письмову форму та передбачає можливість укладання дог-рів в одному док-ті чи у двох або кількох пов'язаних між собою док-тах тощо. Назва та форма дог-ру не впливають на його обов'язкову чинність. Більшість Д. м. має письмову форму, але зустрічаються й дог-ри в усній формі. За числом сторін міжнар. дог-ри поділяються на *договори міжнародні двосторонні* або *договори міжнародні багатосторонні* (регіональні чи універсальні); за можливістю участі в них — *договори міжнародні відкриті* та *договори міжнародні закриті;* за терміном дії — строкові та безстрокові. Двосторонні дог-ри, як правило, укладаються на мовах сторін. Підписаний Д. м., як правило, підлягає *ратифікації* або затвердженню (прийняттю). Він набуває чинності після підписання, якщо це прямо зазначено в дог-рі, або після обміну ратдц{цкаціиними грамотами
чи після їх здачі на зберігання *депозитарію.* Зазвичай укладений Д. м. публікується д-вами, що його уклали, у їхніх офіц. виданнях. Дія Д. м. припиняється внаслідок закінчення строку його дії, у зв'язку з виконанням, за взаємною згодою сторін, у порядку денонсації, перегляду, анулювання тощо.

Джерелом міжнар. права є Д. м. об'єктивно правомірний, укладений відповідно до принципів і норм сучас. міжнар. права та законодавства д-ав (сторін) у частині, що стосується договірної процедури; реалізується згідно з принципами і *нормами міжнародного права* та положеннями самого дог-ру. Такий договір повинен також надавати права й покладати обов'язки на суб'єктів міжнар. права; регулювати відносини, які складають об'єкт міжнар.-прав. регулювання тощо. Д. м. у доктрині поділяють на «договори-закони» (конститутивні) й «договори-угоди» (або «договори-правочини»). Пріоритетність Д. м. залежить від: простору дії (перевагу мають *Статут 00Н,* універсальні); часу дії; часу укладення дог-ру (принцип Іех розіегіог сІего§аі ргіогі); характеру норм (імперативні норми мають перевагу перед диспозитивними); відповідності діючим принципам і нормам міжнар. права (партикулярні зобов'язання поступаються перед зобов'язаннями, що випливають з принципів міжнар. права та універсальних норм) тощо. Недійсними є

дог-ри, які суперечать Статуту ООН або основним принципам міжнар. права, що мають імперативний характер (ді$ со§еп§). Д. м., які містять імперативні норми міжнар. права, мають перевагу перед Д. м., що формулюють диспозитивні норми. Визнається пріоритет Д. м. перед міжурядовими, міжурядових перед міжвідомчими. Універсальні дог-ри мають перевагу перед регіональними, регіональні над локальними й партикулярними. Переважаючу роль у регулюванні міжнар. відносин Д. м. набув у 11-й пол. XX ст. Кількість міжнар. договірних норм значно перевищує кількість норм, що випливають з інших джерел міжнар. права.

О.В. Буткевич

Договір міжнародний багатосторонній -

міжнар. угода за участю трьох або більше сторін, яка укладається зазвичай під егідою або в рамках міжнар. орг-цій. Д. м. б. може бути: обмеженим, що становить бл. 90% таких дог-рів і має обмежену кількість сторін, особливо зацікавлених у його об'єктах і цілях; характер

його, як правило, регіональний; загальним — що стосується кодифікації та прогрес, розвитку *міжнародного права,* або об'єкти й цілі якого становлять інтерес для міжнар. співтовариства в цілому (Декларація про заг. участь у Віденській конвенції про право міжнар. дог-рів); універсальним — різновид заг. міжнар. дог-рів, які мають специфічні об'єкт та ціль, що становлять особливі інтерес та вагомість для людства. Встановлення обмеження на участь у заг. та універсальних міжнар. дог-рах з політ, та інших мотивів, що було поширеною практикою часів *«Холодної війни»,* суперечить принципу суверенної рівності д-ав та є юрид. недійсним, тому сучас. міжнар. право вимагає, щоб заг. та універсальні дог-ри були відкритими. Відсутність дип. або коне, відносин між сторонами Д. м. б. не перешкоджає укладанню між ними такого дог-ру. На відміну від *договору міжнародного двостороннього,* у Д. м. б. стороною може стати не лише первинний учасник (переговорів, розробки тексту та інших стадій укладання дог-ру), але й сторона, що приєднується до нього на будь-якій стадії. За існуючим звичаєм датою укладання Д. м. б. є день підписання, вчинення або прийняття на міжнар. конференції чи в міжнар. орг-ції 2/3 голосів; набуття чинності — день передачі відп. кількості ратифікаційних грамот *депозитарію,* що є додатковою гарантією дієвості та ефективності дог-рів з найважливіших питань *міжнародних відносин,* який охоплює більшу кількість сторін. Якщо при укладанні нового Д. м. б., за умови чинності попереднього Д. м. б. з того ж питання, не всі сторони попереднього дог-ру стають сторонами нового, то застосовується той договір, сторонами якого є кожна з них (попередній). Застереження до Д. м. б. буде чинним у відносинах між д-вою, що його висловила, і тими сторонами дог-ру, які його прийняли. Порушення Д. м. б. однією стороною тягне за собою зупинення або припинення його дії іншими сторонами з нею або в цілому між усіма сторонами. У сучас. міжнар. праві існує презумпція пріоритетності Д. м. б. перед двосторонніми дог-рами та односторонніми зобов'язаннями д-ав. У сучас. *доктрині міжнародного права* Д. м. б. часто пов'язують із поняттям «міжнародне законодавство».

О.В. Буткевич

ДОГОВІР МІЖНарОДНИЙ ВІДКрИТИЙ — багатостороння угода, до якої мають право приєднатися сторони, що не брали участі в переговорах щодо її укладання. За критерієм приєднання Д. м. в. поділяються на такі, до яких можуть приєднатися будь-які д-ви; такі, до яких можуть приєднатися д-ви певного регіону; такі, до яких мають право приєднатися лише спеціально вказані в дог-рі д-ви. Відкритими можуть бути лише ті дог-ри, що мають більше двох сторін. У сучас. *міжнародному праві* є тенденція до збільшення кількості Д. м. в., що походить із вимоги відкритості загальних та універсальних *договорів міжнародних.* Д. м. в. часто називають договорами-законами, на відміну від закритих (договорів-угод). Д. м. в. слід відрізняти від дог-рів, відкритих для підписання. В останньому випадку йдеться про стадію укладання міжнар. дог-ру, який може бути відкритий для підписання впродовж певного періоду, після закінчення якого до нього можна лише приєднатись (як правило, більшість міжнар. дог-рів, укладених у рамках *Організації Об'єднаних Націй).* Окремі міжнар. дог-ри, особливо щодо питань *прав людини (Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права)* є відкритими для підписання без обмежень у терміні.

О.В. Буткевич

Договір міжнародний двосторонній

укладають між собою дві сторони, кожна з яких може складатись із двох або більше *суб'єктів міжнародного права.* Особливістю таких дог-рів є неприпустимість застережень до них та вимога повного узгодження всіх частин і статей док-та між договірними сторонами. Датою укладання Д. м. д., за заг. правилом, є дата його підписання. На можливість укладання таких догрів, як правило, не впливає факт наявності *дипломатичних* чи *консульських відносин* між сторонами, окрім випадків, якщо вони були суттєвою умовою їх укладання (союзні дог-ри, дог-ри про дружбу, про кордони та ін.), достатнім є взаємне визнання сторін в обсязі, необхідному для укладання дог-ру. За заг. правилом, не припускається *денонсація* таких дог-рів: у разі односторонньої відмови, згідно з *нормами міжнародного права,* від дог-

ру якоїсь зі сторін Д. м. д. припиняє дію. Його перегляд часто означає укладання та заміну нового дог-ру між цими сторонами. Порядок укладання, вступу та припинення дії Д. м. д. регулюються відповідно до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969.* *О.В. Буткевич*

ДОГОВІР МІЖНарОДНИЙ ЗакрИТИЙ — *договір міжнародний,* що не передбачає можливості його підписання, ратифікації чи приєднання до нього третіми сторонами; договір, відповідно до положень якого коло його учасників обмежене певними критеріями. Д. м. з. найчастіше бувають дог-ри, укладені на регіональній основі або дог-ри, укладені з приводу вузького кола питань. За своїм змістом Д. м. з. є переважно партикулярними та спрямованими на вирішення конкретних питань *міжнародних відносин.* Тому в *доктрині міжнародного права* Д. м. з. називають договорами-угодами (на відміну від відкритих міжпар. дог-рів — «договорів-законів»). Поняття «договір міжнародний закритий» застосовується лише щодо багатосторонніх міжнар. дог-рів, оскільки двосторонні дог-ри є за своєю природою закритими для участі третіх сторін. Сучас. міжнар. право негативно ставиться до інституту Д. м. з., який, як стверджують у доктрині, суперечить принципам суверенної рівності суб'єктів міжнар. права, співробітництва, сумлінного дотримання міжнар. зобов'язань тощо. У випадку правонаступництва щодо такого дог-ру до функцій депозитарію належить повідомити всі сторони Д. м. з. про виникнення правонаступника колишньої сторони цього дог-ру та про його бажання стати стороною за правона-ступництвом. Закритими не можуть бути універсальні та заг. міжнар. дог-ри (міжнар. дог-ри, що мають найбільший інтерес для людства в цілому, та такі, що мають на меті кодифікацію і прогресивний розвиток міжнар. права).
О.В. Буткевич

Договір міжнародний України — міжнар. угода, стороною якої є Україна; регулюється *міжнародним правом,* незалежно від її форми й найменування. Д. м. У. поділяються на міждержавні, міжурядові та міжвідомчі. Д. м. У. укладаються з інозем. д-вами та міжнар. орг-ціями. До найважливішого різновиду належать дог-ри, що укладаються від імені України, передбачають більш складну процедуру набуття чинності й підлягають обов'язковій ратифікації. їхнім об'єктом є широке коло питань заг.-політ., екон. характеру, права людини та суверенні права України. Міжурядові та міжвідомчі дог-ри України укладаються щодо та в межах компетенції відп. органу держ. влади. Пропозиції щодо укладання Д. м. У. подаються Урядові України *Міністерством закордонних справ України.* Ведення перего-
ворів щодо підготовки тексту міжнар. дог-ру, прийняття чи встановлення його автентичності та підписання Д. м. У. здійснюється лише уповноваженими на те особами. Президент України, Прем'єр-міністр України і мін. зак. справ України мають право вести переговори й підписувати Д. м. У. без спец, повноважень (ex оЯсіо). Глава *дипломатичного представництва* України в інозем. д-ві або при міжнар. орг-ції має право вести без спец, повноважень переговори про укладення Д. м. У. з д-вою перебування або в рамках відп. міжнар. орг-ції. На етапах проведення переговорів про укладання Д. м. У, розробки його тексту чи попереднього підписання обов'язковим є врахування рекомендацій Міністерства закорд. справ щодо відп. дог-ру. Ратифікація Д. м. У. здійснюється ВР України; якщо Д. м. У. містить положення, які суперечать Конституції України, його ратифікація можлива після внесення відп. змін до Конституції. Затвердження Д. м. У., що не потребують ратифікації, здійснюється відп. органом держ. влади України, до компетенції якого належить договір, або який його уклав. Д. м. У. підлягають неухильному дотриманню Україною норм міжнар. права. Виконання зобов'язань за Д. м. У. забезпечується органами держ. влади, до компетенції яких входять питання, що регулюються відп. міжнар. дог-ром. Заг. нагляд за виконанням Д. м. У. здійснює Міністерство закорд. справ. Укладені й належним чином ратифіковані Д. м. У. становлять невід'ємну частину нац. законодавства України та застосовуються в порядку, передбаченому для норм нац. законодавства. Законодавство України встановлює пріоритет норм міжнар. дог-ру перед нормами нац. законодавства в разі, якщо такий договір набрав чинності в установленому порядку. Д. м. У. підлягають опублікуванню. Реєстрація Д. м. У. в *Організації Об'єднаних Націй* здійснюється Міністерством закорд. справ України. Денонсація Д. м. У. здійснюється у формі прав, акта того органу, який укладав відп. договір.
О.В. Буткевич

Договір про Відкрите небо підписаний 24.03.1992 у Гельсінкі (Фінляндія) представниками 27 країн, у т. ч. усіма членами *НАТО,* Росією та Україною; набув чинності 1.01.2002; Україна ратифікувала договір 2.03.2000. Д. в. н. встановив режим «відкритого неба», який дозволяє країнам-учасницям збирати інформацію

про військ, сили й діяльність на території одна одної за допомогою взаємних спостережних обльотів неозброєними повітр. засобами, власними або наданими іншою стороною, оснащеними регламентованим спец, обладнанням. Кожна країна-учасниця має право проводити таку кількість спостережних обльотів над територією будь-якої іншої країни-учасниці, яка дорівнює кількості обльотів її власної території,

здійснених цією країною-учасницею. Договір встановлює для кожної країни «загальну пасивну квоту» — річну кількість спостережних обльотів, які вона зобов'язана дозволити над своєю територією в разі відп. вимог, і «загальну активну квоту» — річну кількість спостережних обльотів, які вона має право провести над територією інших країн-учасниць. Розподіл активних квот щорічно визначається Консультативним комітетом договору. Д. в. н. розширює арсенал заходів взаємної довіри та запобігання конфліктам, моніторингу за виконанням угод про контроль
Над ОЗбрОЄННЯМИ. *СП.Галака*

Договір про відмову від війни як засобу національної політики 1928 — див. *Бріана — Келлога пакт 1928.*

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) відкритий для підписання 24.09.1996 у Нью-Йорку; депозитарій — *Генеральний секретар 00Н.* Станом на 1.01.2002 ратифікований 90 д-вами, підписаний ще 76-ма; із 44 країн, ратифікація якими необхідна для набуття ДВЗЯВ чинності, до 1.01.2002 Договір був ратифікований 31-ю, підписаний, але не ратифікований ще 10-ма д-вами. Три країни — Індія, Пакистан та КНДР — не підписали його. Україна підписала договір 27.09.1996. Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухових пристроїв і закликає сторони запобігати таким ядерним випробуванням у будь-якому місці, що знаходиться під їхньою юрисдикцією або контролем, а також утримуватись від сприяння проведенню, заохочення або будь-якої іншої участі в проведенні будь-якого ядерного випробування. Договір набуває чинності через 180 діб із моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 д-вами, що мають на своїй території ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори, переліченими в Додатку до договору, але не раніше 2 років від дня відкриття для підписання.
Договір передбачив створення Організації ДВЗЯВ та Міжнародної системи моніторингу дотримання учасниками його положень, що складатиметься з 321 станції спостереження та 16 лабораторій у 90 Країнах. *С.П. Галака*

Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону між Великою Британією, Францією, Бельгією, Нідерландами та **Люксембургом** — див. *Брюссельський договір 1948.*

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та ПІД ВОДОЮ 1963 (Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах) підписаний 5.08.1963 у Москві представниками СРСР, США та Великої Британії; набув чинності 10.10.1963 після ратифікації трьома першими учасниками. Ратифікований УРСР 30.12.1963; є безстроковим та відкритим для підписання всіма д-вами, станом на 1.01.2002 його учасниками були 125 країн. Крім того, забороняється випробування в будь-якому іншому середовищі, якщо вибух призводить до радіоактивних опадів за межами територ. кордонів д-ви, під юрисдикцією чи контролем якої проводяться такі випробування. Підписання дог-ру призвело до зменшення загрози радіоактивного забруднення довкілля, хоча він і не заборонив підземні ядерні випробування.
С.П. Галака

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці 1967 (Договір Тлателол-ко) відкритий до підписання 14.02.1967 у Мехіко (Мексика); набув чинності 22.04.1968; доповненнями до договору від 10.05.1991 його дію поширено на весь Карибський бас. Мета його — заборонити присутність у регіоні ядерної зброї в будь-якому вигляді. Сторони погодились не випробовувати, не використовувати, не виробляти та не набувати ядерну зборю, а також не отримувати, не зберігати та не розміщувати її на своїх територіях. Для контролю за виконанням положень дог-ру створено регіональну інспекційну орг-цію — Агентство із заборони ядерної зброї у Латинській Америці (ОПАНАЛ). Сторони також погоджувались на проведення всеохоплюючих інспекцій своєї ядерної діяльності експертами *Міжнародного агентства*

з атомної енергії (МАГАТЕ). Договір визнавав компетенцію МАГАТЕ та ОПАНАЛ рівною мірою, але згідно з доповненням від 26.08.1992 було визнано верховенство МАГАТЕ та його виключне право здійснювати спец, інспекції.
Договір доповнений двома протоколами, які містять зобов'язання позарегіональних країн. Згідно з 1-м протоколом д-ви, що несуть міжнар. відповідальність за території в Лат. Америці, зобов'язуються поширити на них без'ядерний статус. 2-й протокол містить негативні гарантії безпеки, надані державам-учасницям дог-ру з боку ядерних д-ав, а також їхні зобов'язання утримуватись від транспортування та розміщення ядерної зброї в регіоні.

Усі д-ви, що мають залежні території в регіоні — США, Велика Британія, Франція та Нідерланди — підписали та ратифікували 1-й протокол; усі 5 ядерних д-ав підписали та ратифікували 2-й протокол. Договір може бути денонсовано, якщо найвищі інтереси будь-якої сторони, мир та безпеку однієї або кількох країн-учасниць та інтереси сторін суперечать зобов'язанням згідно з дог-ром або протоколами. Попри наявність розбіжностей у тлумаченні певних положень дог-ру про заборону ядерної зброї у Лат. Америці (напр., стосовно визначення терміна «мирний вибуховий пристрій», права транзиту ядерної зброї через території країн регіону), він став одним з ефективних складників міжнар. режиму нерозПОВСЮДЖЕННЯ. *С.П. Галака*

Договір про запобігання конфліктів між американськими державами 1923 —

див. *Гондра договір.*

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) підписаний 19.11.1990 у Парижі представниками 22 держав-членів *НАТО* й ОВД; був спрямований на встановлення однакових рівнів озброєнь між двома воєнними блоками, усунення дисбалансу й асиметрії в розвитку озброєнь та зменшення небезпечної концентрації військ і сил, насамперед у Центр. Європі, а також у прилеглих районах. В основу ДЗЗСЄ покладений блоковий підхід, за яким встановлювались однакові між НАТО й ОВД рівні озброєнь: танки — по 20 000, бойові броньовані машини (ББМ) — по 30 000, артилерія калібром 100 мм і більше — по 20 000, бойові літаки — по 6 800, бойові вертольоти — по 2 000. Фактичне припинення дії *Варшавського договору 1955*

на час підписання ДЗЗСЄ призвело до додаткового закріплення в його тексті розподілу озброєнь між СРСР й іншими країнами ОВД: танки— 13 300 та 6 700; ББМ — 20 000 та 10 000; артсистеми — 13 700 та 6 300; бойові літаки -5 150 та 1 650; бойові гелікоптери — 1 500 та 500.

Виконання зобов'язань за ДЗЗСЄ щодо рівнів озброєнь мало бути здійснене протягом 44-міс. терміну в три етапи: період підтвердження вихідних даних (120 днів); період скорочень (3 роки); період підтвердження кінцевих рівнів (120 днів). ДЗЗСЄ має безстроковий термін, передбачає систему обміну інформацією про склад, кількість та місця розташування озброєнь, а також заходи верифікації, головним із яких стали інспекції на місцях: інспекції оголошених місць без права відмови та інспекції на вимогу в межах зазначених районів (із правом відмови). Уся європ. територія держав-учасниць, згідно з ДЗЗСЄ, поділялась на три райони: центральний, фланговий і тиловий. Для кожного з них були визначені максимальні квоти бойової техніки та озброєнь, що можуть бути розміщені в бойових частинах та окремо зберігатись на складах. У кордонах колишнього СРСР під дію ДЗЗСЄ підпали військ, угруповання Ленінградського, Прибалтійського, Білоруського, Київського, Прикарпатського, Одеського, Півн.-Кавказького, Закавказького, Московського та Приволзько-Уральського військ, округів.

Після розпаду СРСР і виникнення на його території нових незалежних д-ав, 8 із яких стали учасницями ДЗЗСЄ, постала необхідність адаптувати його до нових умов. У грудні 1991 розпочались переговори між Україною, РФ, Білорусією, Казахстаном, Молдовою, Вірменією, Азербайджаном і Грузією про розподіл бойової техніки та озброєнь рад. армії, які були розгорнуті на території дії ДЗЗСЄ. 15.05.1992 в Ташкенті ці д-ви підписали Угоду про принципи і порядок виконання договору про звичайні збройні сили в Європі, у якій було підтверджено всі зобов'язання колишнього СРСР, визначено основні принципи взаємодії та співробітництва учасників ДЗЗСЄ, для кожної д-ви встановлено макс. індивід, рівні озброєнь і техніки відповідно до ДЗЗСЄ. У період скорочення з 17.07.1992 до 16.11.1995 держави-учасниці зменшили озброєння й техніку для досягнення встановлених макс. рівнів.

Нова необхідність зміни умов дог-ру виникла у зв'язку з приєднанням Польщі, Угорщини

та Чехії до НАТО. Ці зміни були враховані в новій редакції дог-ру, закріпленій в Угоді про адаптацію ДЗЗСЄ та Заключному акті конференції держав-учасниць договору під час *Стамбульського саміту ОБСЄ 1999.* В адаптованому дог-рі блоковий принцип його побудови був замінений на позаблоковий, який полягав у забезпеченні нац. безпеки держав-учасниць власними силами, незалежно від приєднання країни до того чи іншого блоку. НАТО погоджувалась на зменшення граничних рівнів наземних озброєнь. Сумарні скорочення нац. рівнів озброєнь 19 членів НАТО склали: танків — бл. 4,8 тис. одиниць, ББМ — 4,0 тис. одиниць, артсистем — понад 4,0 тис. одиниць. У результаті адаптації для кожної з держав-учасниць дог-ру були закріплені нац. та територ. граничні рівні озброєнь. Нац. рівень визначає макс. кількість озброєнь, яку може мати кожна окрема країна згідно з дог-ром. Територ. рівень визначає сумарну кількість озброєнь, яка може бути розміщена на території тієї чи іншої д-ви, включно з її нац. збройними силами та розміщеними на її території інозем. військами. При цьому територ. рівні поширюються тільки на наземні озброєння й не розповсюджуються на авіацію. Згідно з умовами адаптованого дог-ру, дозволяється також передача наземних озброєнь держав-учасниць одна одній. Адаптований договір у цілому створює більш жорсткий і стабільний режим, який практично виключає

неконтрольоване накопичення наземних озброєнь і проведення широкомасштабних наступальних операцій.

Для країн, що входили до ОВД, в адаптованому дог-рі нац. рівні озброєнь відповідають рівням територіальним. Для країн НАТО рівень наземних озброєнь зменшений, але при цьому для таких країн, як Німеччина, Італія, Іспанія та ін., визначена значна різниця між нац. та територ. рівнями, шо дає можливість перекидання на їхні території військ інших країн НАТО. Така ж схема у визначенні різниці рівнів прийнята й для Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії. Ці країни заявили, що зберігають за собою право при тимчасовому розгортанні збільшити військ, угруповання на своїй території на 459 танків, 723 ББМ і 420 артсистем. Право на таке збільшення тимчасового розгортання передбачено також для інших учасниць дог-ру, включаючи й Україну. Для 7 країн ЦСЄ, колишніх членів ОВД, а також для України залишились обмеження на озброєння, що знаходяться в регулярних
військ, частинах; так, Україна у військ, частинах може мати не більше 3,13 тис. танків, 4,35 тис. ББМ і 3,24 тис. артсистем.

В адаптованому дог-рі для України та Росії збереглись вимоги щодо «флангових зон», але параметри цих зон суттєво змінені в бік зменшення. В Україні «флангова зона» звузилась до меж території однієї Одеської області. Згідно з новими умовами, в Одеській області може розміщуватись не більше 400 танків, 400 ББМ і 350 артсистем. Перевищити цю стелю з метою запобігання загрозам нац. безпеці Україна може тимчасово, додатково розгорнувши в Одеській області 153 танки, 241 ББМ і 140 артсистем. Іноземн. війська на території держави-учасниці дог-ру можуть бути присутні тільки з її згоди. Для проведення миротворчих операцій іноземн. військ, контингенти можуть бути розгорнуті тільки на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН* або рішення ОБСЄ. Після набуття чинності Угоди про адаптацію дог-ру приєднатися до нього може будь-яка європ. д-ва на добровільній основі та в індивід, порядку.

Г.М. Перепелиця

Договір про згоду та співробітництво між Великою Британією, Італією, Німеччиною та Францією 1933 — див. *Пакт чотирьох 1933.*

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ) підготований у рамках Комітету з роззброєння; схвалений *Генеральною Асамблеєю ООН* 12.06.1968; відкритий до підписання 1.07.1968 у Вашингтоні, Лондоні та Москві; набув чинності 5.03.1970. Після виходу з ДНЯЗ 10.01.2003 його учасниками є 187 д-ав; Україна приєдналася до нього 16.11.1994; договір набув для неї чинності 5.12.1994. Цілі дог-ру — зупинити розповсюдження ядерної зброї шляхом здійснення міжнар. контролю за виконанням зобов'язань, узятих на себе д-вами; створити можливості для мирного використання ядерної енергії. Кожна із держав-учасниць ДНЯЗ, що має статус ядерної д-ви (такими вважаються ті, що здійснили ядерне випробування до 1.01.1967 — Велика Британія, Китай, РФ, США та Франція), зобов'язується не передавати будь-якій іншій д-ві ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також безпосередній або опосередкований контроль над такою зброєю; ніяким чином не допомагати.

не заохочувати й не спонукати будь-яку д-ву, що не володіє ядерною зброєю, до вир-ва або набуття в інший спосіб ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями. Кожна з держав-учасниць ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, зобов'язується не приймати від будь-кого ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над ними прямо чи опосередковано; не виробляти і не набувати якимось іншим шляхом ядерну зброю; не домагатись і не приймати будь-якої допомоги в її вир-ві. Усі держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, зобов'язались прийняти гарантії щодо всіх вихідних матеріалів та матеріалів, які розщеплюються, і підписати відп. угоди з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ),* яке здійснює контроль за нерозповсюдженням ядерної зброї.

Договір закріплює право всіх держав-учасниць розвивати дослідження, вир-во та використання ядерної енергії в мирних цілях, без дискримінації, і зобов'язує сприяти якнайширшому обміну устаткуванням, матеріалами, наук, й техн. інформацією. Договір зобов'язує до ведення переговорів про впровадження ефективних заходів, спрямованих на припинення гонки ядерних озброєнь та ядерне роззброєння, укладення дог-ру про заг. і повне роззброєння під суворим та ефективним міжнар. контролем. На випадок можливого застосування проти них ядерної зброї або можливої загрози застосування такої зброї держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, отримали гарантії безпеки. Кожна держава-учасниця дог-ру має право вийти з нього, якщо вирішить, що пов'язані зі змістом док-та виняткові обставини поставили під загрозу її виші інтереси. Про такий вихід вона має повідомити всіх учасниць дог-ру та *Раду Безпеки 00Н.* Термін дії ДНЯЗ визначався в 25 років із моменту набуття чинності, після чого мала бути скликана конференція для визначення наступного терміну його дії. У 1995 Нью-Йоркською конференцією було вирішено подовжити дію ДНЯЗ безумовно
Та безстроково.

С.П. Галака

Договір про остаточне врегулювання ЩОДО Німеччини 1990 (Договір «2 плюс 4») підписаний 12.09.1990 у Москві Великою Британією, США, СРСР, Францією, НДР та ФРН; міжнар.-прав, акт, що юридично оформив повернення Німеччини до повного держ. *суверенітету,* обмеженого по завершенні *Другої світової війни,* та узгодив міжнар. аспекти об'єднання ФРН і НДР у єдину д-ву. Договір включив у кордони об'єднаної Німеччини територію ФРН та НДР, разом із Зах. Берліном, та проголосив ці кордони остаточними; об'єднана нім. д-ва зобов'язалася підтвердити остаточний характер її кордонів із Польщею міжнар.-прав, дог-ром. Договір також підтвердив дію конституційних норм Німеччини про відмову від наступальної війни, а також відмову Німеччини від вир-ва, володіння, контролю за розповсюдженням *зброї масового знищення* та зобов'язав її скоротити особовий склад збройних сил до 370 тис. вояків. Військ, підрозділи СРСР мали залишити територію Німеччини до кінця 1994, до завершення виведення рад. військ розміщувати на території колишньої НДР дозволялося лише підрозділи бундесверу, що не були інтегрованими в командну структуру *ИАТО,* а після виводу військ заборонялось розміщувати на цій території ядерну зброю. Договір припинив дію особливих прав Великої Британії, США, СРСР та Франції щодо Берліна та Німеччини в цілому.
В А. Манжола

Договір «перестрахування» 1887 - підписаний 6(18).О6.1887 в Берліні таємний договір між Росією та Німеччиною. У 1887 закінчився термін дії *Союзу трьох імператорів,* Росія відмовилась його поновлювати через загострення відносин з Австро-Угорщиною. Нім. канцлер *О. Бісмарк* запропонував укласти двосторонню нім.-рос. угоду, яка пізніше отримала нсофіц. назву «Договір "перестрахування"». «Застрахувавшись» проти Росії та Франції за допомогою *австрійсько-німецького союзу 1879* і *Троїстого союзу* за участі Австро-Угорщини та Італії, Німеччина «перестраховувалася» шляхом укладення дог-ру з Росією, щоб перешкодити її зближенню з Францією та усунути небезпеку війни на два фронти. Договір передбачав, що кожна з двох сторін зберігатиме сприятливий *нейтралітет* у випадку війни однієї з них із будь-якою третьою д-вою. Однак це положення не стосувалось випадків нападу Німеччини на Францію чи Росії на Австро-Угорщину. Німеччина визнавала «історично придбані» права Росії на Балканському піво-ві; сторони зобов'язались протидіяти будь-якій спробі порушити там *статус-кво,* а також підтверджували обов'язковість принципу закри-

тості проток Босфор і Дарданелли для військ, кораблів усіх країн. У додатковому таємному протоколі Німеччина обіцяла Росії моральну й дип. підтримку для захисту входу в Чорне море, тобто при встановленні Росією контролю над чорноморським протоками. Ця обіцянка мала на меті втягнення Росії в авантюри на Бл. Сході та в зоні чорноморських проток, що могло спровокувати її зіткнення з Британією. Німеччина також зобов'язалася не давати своєї згоди на відновлення на болг. престолі принца Батенберзького. Договір був укладений на 3 роки, і термін його дії закінчився в червні 1890, коли Бісмарк уже пішов у відставку. Новий уряд Капріві відмовився від його подовження, вважаючи, що він заважатиме зближенню Німеччини з Британією і зміцненню союзу з Австро-Угорщиною.
Б.М. Гончар

Договір про співробітництво між Францією та ФРН 1963 — див. *Єлисейський договір 1963.*

Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, В Африці 1996 (Договір Пеліндаба) розроблений у травні — червні 1995 у Пеліндабі (ПАР) групою експертів і відкритий для підписання 11.04.1996 в Каїрі; підписаний 50 з 53 африк. д-ав (окрім Мадагаскару, Сомалі та Екваторіальної Гвінеї); чинності не набув. Після франц. випробувань ядерної зброї в Сахарі 1961 *Генеральна Асамблея 00Н* закликала членів ООН утриматись від таких випробувань в Африці й не використовувати територію даного континенту для зберігання або транспортування ядерної зброї. 1964 *Організація африканської єдності* заявила про свою готовність розпочати переговори для підписання відп. міжнар. угоди. Переговори розпочались після того, як 1991 ПАР прийняла рішення про приєднання до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* у ролі без'ядерної д-ви.

Договір про створення *зони, вільної від ядерної зброї,* в Африці забороняє на території даного континенту вир-во, випробування, зберігання, володіння або контроль над ядерними вибуховими пристроями; наук.-дослідні та випробувальні роботи щодо таких пристроїв, а також пошук допомоги для проведення такої діяльності. Ст. 6 договору, визнаючи існування ядерної програми ПАР на час його укладання, вимагає від держав-учасниць демонтувати та знищити

всі ядерні вибухові пристрої, вироблені ними до набуття дог-ром чинності, а також демонтувати та знищити обладнання й потужності для вироблення таких пристроїв або конвертувати їх для використання з мирними цілями. Дог-ром також спеціально забороняється накопичення/зберігання ядерних вибухових пристроїв. Договір не поширюється на океанічні райони за межами територ. вод учасників. Договір забороняє збройний напад із застосуванням звичайної зброї на ядерні об'єкти в африк. зоні (ст. 11).

Цілковито заборонено захоронення радіоактивних відходів у межах зони, вільної від ядерної зброї, в Африці. 2-й Додаток зобов'язує держави-учасниці укласти з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)* угоди про повномасштабні гарантії виконання положень дог-ру. Для контролю за виконанням дог-ру створено Африканську комісію з атомної енергії. МАГАТЕ отримує за дог-ром, окрім звичайних прав щодо повномасштабних гарантій, дозвіл на проведення разом з Африканською комісією з атомної енергії перевірок знищення або демонтажу ядерних пристроїв та знищення або конверсії відп. виробничих потужностей. З протоколи до дог-ру відкриті для підписання неафрик. д-вами: 1 -й Протокол вимагає не застосовувати та не загрожувати застосуванням ядерних вибухових пристроїв проти держав-учасниць дог-ру; 2-й Протокол — не випробувати, не сприяти, не заохочувати випробування ядерних вибухових пристроїв на території Африки; 3-й Протокол адресовано Франції та Іспанії та зобов'язує їх забезпечувати дотримання дог-ру на африк. територіях, за які вони де-юре або де-факто несуть

МІЖНар. ВІДПОВІДальНІСТЬ. *С.П. Галака*

Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого **океану 1985** (Договір Раротонга) підписаний 6.08.1985 на атолі Раротонга (о-ви Кука, самоврядування у вільній асоціації з Новою Зеландією) представниками 12 з 16 держав-члснів Пів-деннотихоокеанського форуму (див. *Форум тихоокеанських островів);* набув чинності 11.12.1986. Півд. частина Тихого океану та прилегла частина акваторії в різні роки була місцем проведення ядерних вибухів трьома зах. д-вами — США, Великою Британією та Францією, чверть усіх зах. випробувань здійснена саме в цьому регіоні. Занепокоєна становищем, що склалось, Австралія виступила 1983 з ініціативою про створення *зони,*

вільної від ядерної зброї, у регіоні. За Договором сторони зобов'язались не випробовувати, не використовувати, не виробляти та не набувати ядерну зборю, а також не отримувати, не зберігати та не розміщувати її на своїх територіях. Договір забороняє також мирне використання ядерних зарядів та скидання радіоактивних матеріалів у води на території зони. Дозволяється перебування ядерної зброї на суднах або літаках, які заходять у порти, сідають на аеродроми або перетинають територ. води чи повітр. простір держав-учасниць договору. Договір вводить поняття «міжнародна система нерозповсюдження ядерної зброї», що заснована на *Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* та системі *МАГАТЕ гарантій.* Сторони зобов'язалися сприяти забезпеченню ефективності цієї міжнар. системи та дотриманню режиму експортного контролю. Для контролю за виконанням Договору створено Консультативний комітет та укладені угоди з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГА ТЕ)* про повномасштабні гарантії. До Договору додаються два протоколи — про дотримання його положень на територіях, що належать д-вам, які не підписали договір, та про повагу до дотримання режиму ЗВЯЗ із боку ядерних д-ав і надання ними негативних гарантій державам-учасницям дог-ру. Протоколи підписані Великою Британією, Китаєм, Росією, СШАта Францією; ратифіковані

ВСІМа, КрІМ США. *С.П.Галака*

Договір рятування — угода між капітаном судна, яке зазнає аварії, та рятівником, який надає цьому судну допомогу. Правове регулювання рятування на водах включає два взаємопов'язані аспекти: закріплений *у міжнародному праві* обов'язок надання допомоги тим, хто терпить біду на морі, та нац. законодавство країн, яке визначає конкретні заходи з додержання цього обов'язку й врегульовує приватноправові аспекти рятування, включаючи Д. р. і питання винагороди. Відповідно до *Конвенції 00Н з морського права 1982* (ст. 98), кожна д-ва як обов'язок капітана будь-якого судна, що ходить під її прапором, у тій мірі, у якій він може це зробити, не піддаючи серйозній небезпеці судно, екіпаж чи пасажирів визначає: а) надавати допомогу будь-якій особі, знайденій у морі, якій загрожує загибель; б) прямувати з усією можливою швидкістю на допомогу тим, хто терпить біду, якщо йому повідомлено, що вони потребують допомоги, оскільки на таку дію

з його боку можна розумно розраховувати; в) після зіткнення — надати допомогу іншому судну і, коли це можливо, повідомити цьому] іншому судну найменування свого судна, порт І його реєстрації та найближчий порт, у який 1 воно ввійде. Для гарантування безпеки на морі і й над морем кожна прибережна д-ва зобов'я- 1 зана організувати пошуково-рятувальну службу І та співробітничати із сусідніми д-вами шляхом і взаємних регіональних домовленостей. Обов'я- І зок надання допомоги на морі поширюється на 1 випадки аварії або загибелі літальних апаратів, | у т. ч. об'єктів, які повернулись після запуску в косм. простір. Відмова від надання допомоги на морі є протиправною бездіяльністю, заходи відповідальності за яку визначаються нац. пра-] вом д-ви прапора судна, що не надало допомоги. * В укр. праві Д. р. регулюється гл. 6 (ст. 326-340) і Кодексу торг, мореплавства України «Винагорода за рятування на морі». Вона, зокрема, встановлює, що будь-яка з корисним результатом дія, спрямована на рятування судна в небезпеці, вантажів та інших предметів, які на ньому знаходяться, а також на збереження фрахту й оплати за перевезення пасажирів і вантажу чи іншого майна, рівно як і довкілля, надає право на одержання винагороди. її розмір визначається угодою сторін, а за її відсутності — судом, арбітражним судом чи Морською арбітражною комісією. При цьому будь-який Д. р., укладений у момент небезпеки і під її впливом, може бути на вимогу однієї зі сторін визнаний недійс-

ним або зміненим у судовому порядку, якщо буде визнано, що умови цього дог-ру є несправедливими. Розмір винагороди може бути зменшений чи у винагороді може бути відмовлено, якщо рятівник із власної вини викликав необхідність рятування чи вчинив інші протиправні дії. Макс. розмір винагороди не може перевищувати вартості врятованого судна та іншого майна. Не дають права на винагороду послуги, надані всупереч чіткій і розумній забороні власника чи капітана щодо рятування судна чи будь-якого іншого майна в небезпеці, яке не знаходиться й не знаходилось на борту судна. Ніякої винагороди не вимагають від порятованих людей. Ці та інші правила, встановлені укр. законодавством щодо рятування, застосовуються незалежно від того, у яких водах рятування мало місце, у випадку, коли відп. спір розглядається в Україні. Якщо судно-рятівник і врятоване судно ходять під прапором однієї д-ви, застосовується

право цієї д-ви. При розподілі винагороди за рятування між власником та екіпажем судна-рятів-ника, а також між членами екіпажу, застосовується право д-ви прапора. *в.с. Ржевська*

Договір таємний — різновид міжнар. угоди, яка за згодою сторін не має бути оприлюднена. Чітко встановлених критеріїв Д. т. не існує. Поняття «таємний договір» не тотожне поняттю «закритий договір», яке означає тип міжнар. док-та, приєднання до якого є неможливим для інших сторін, окрім тих, що її підписали. Він, як правило, є угодою, розголошення змісту якої зашкодило б нац. інтересам або міжнар. іміджу сторін, що її підписали. На відміну від інших міжнар. угод, які зазвичай проходять чотири стадії оформлення (підготовка, парафування, підписання та *ратифікація),* процедура набуття чинності Д. т. не передбачає ратифікації взагалі або передбачає її проведення в закритому режимі. У міжнар. практиці зустрічається включення до звичайних міжнар. угод «таємних» статей, додатків, протоколів.

М.С. Каменецький

Договір торговий — письмова угода, яка регулює торг, та інші екон. відносини між державами, кооперативними й торг, підприємствами інших форм власності, а також підприємствами й орг-ціями — постачальниками товарів. Значення Д. т. особливо посилюється за умов ринкового реформування в Україні.

В.І. Серажим

Договори міжнародних організацій —

міжнар. угоди, що регулюються *міжнародним правом* та укладені в письмовій формі між однією або кількома д-вами з одного боку та однією чи кількома міжнар. міжурядовими орг-ціями — з іншого, або між міжнар. міжурядовими орг-ціями. Особливості Д. м. о. випливають із статусу останніх як вторинних *суб'єктів міжнародного права.* Міжнар. орг-ції як суб'єкти міжнар. права мають авт. волю, спец, функціональну правоздатність та спец, договірну правоздатність; найширшу з них має *Організація Об'єднаних Націй.* В установчих док-тах більшості міжнар. орг-цій договірна правоздатність спеціально не обумовлена. Об'єктом та предметом дог-рів за участю міжнар. орг-цій є питання, віднесені до їхньої компетенції (у т. ч. угоди про штаб-квартири цих орг-цій). Якщо укладання

договорів міжнародних за участю д-ав є здійсненням останніми свого *суверенітету,* то укладання Д. м. о. є здійсненням останніми своєї компетенції, закріпленої в установчому док-ті (у *доктрині міжнародного права* також існує менш поширена теорія, згідно з якою договірна правоздатність міжнар. орг-цій базується на звичаєвому праві). Обов'язковими стадіями укладання таких дог-рів є вироблення тексту та вираження згоди на обов'язковість дог-ру. Міжнар. орг-ції укладають міжнар. дог-ри через свої відп. органи. Правило *альтернату* при укладанні Д. м. о. не застосовується. На Д. м. о. поширюється принцип сумлінного виконання міжнар. угод. Дія Д. м. о., як правило, поширюється на всю територію їхніх держав-членів. Для набуття чинності таких дог-рів інколи потрібне їх затвердження керівними органами міжнар. орг-ції. Порядок укладання, вступу та припинення дії двосторонніх міжнар. дог-рів кодифіковані у *Віденській конвенції про право договорів між: державами та міжнародними організаціями або між: міжнародними організаціями 1986.*

О.В. Буткевич

Договорів міжнародних послідовність застосування — правило щодо пріоритетності застосування учасниками послідовно укладених *договорів міжнародних* з одного й того ж питання. Переважно такі дог-ри містять положення про послідовність їх застосування. Сучас. *міжнародне право* встановлює, що у випадку суперечностей будь-якого дог-ру з положеннями *Статуту ООН,* зобов'язання за останнім завжди мають перевагу (ст. 103 Статуту ООН). *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* визначає заг. засади застосування послідовно укладених міжнар. дог-рів у ст. 30. Відповідно до неї, якщо в дог-рі встановлюється, що він обумовлений попереднім або наступним дог-ром або що він не повинен вважатись несумісним із таким дог-ром, то переважну силу мають положення цього другого дог-ру. Якщо всі учасники попереднього дог-ру є також учасниками наступного дог-ру, але дію попереднього дог-ру не припинено або не зупинено належним чином, попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного дог-ру. Якщо не всі учасники наступного дог-ру є учасниками попереднього дог-ру, то: а) у відносинах між

державами-учасницями обох дог-рів попередній договір застосовується лише тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного дог-ру; б) у відносинах між державою-учасницею обох дог-рів і державою-учасницею тільки одного дог-ру договір, учасниками якого є обидві д-ви, регулює їхні взаємні права й обов'язки. *М.М. Гнатовський*

Договору міжнародного анулювання — спосіб припинення дії міжнар. договору, що виражається в односторонній відмові держави від укладеного нею договору, у результаті чого він втрачає для неї юрид. чинність. З огляду на *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип,* Д. м. а. припускається в міжнар. праві у виключних випадках. Правомірними підставами цього є: припинення існування контрагента як *суб'єкта міжнародного права;* суттєве порушення дог-ру контрагентом; *докорінна зміна обставин* у деяких випадках; подальша неможливість виконання дог-ру; недійсність міжнар. дог-ру тощо. Рад. *доктрина міжнародного права* серед підстав правомірного Д. м. а. розглядала рев-цію, наслідком якої є зміна держ. ладу в країні. У сучас. міжнар. праві встановлено заборону Д. м. а., об'єктом яких є захист *права людини.* Умову про Д. м. а. та його порядок може бути включено в текст дог-ру, але в сучас. договірному праві це робиться рідко. Д. м. а. внаслідок його порушення контрагентом має відбуватись після відп. повідомлення про це постраждалою стороною. У разі його неприйняття іншою стороною ситуація має бути вирішена на переговорах сторін. *О.В. Буткевич*

Договору міжнародного виправлення — усунення помилки в тексті договору, яка за своїм характером не призводить до недійсності договору; є виправленим текстом, який замінює текст, що містить помилку аЬ іпііію. Процедура внесення Д. м. в. врегульована в ст. 79 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969.* Після встановлення автентичності тексту дог-ру виправлення може мати місце лише в разі спільної констатації сторонами, які його підписали, та договірними сторонами того факту, що договір містить помилку. Методи Д. м. в. залежать від того, чи є в дог-рі *депозитарій.* Якщо його немає, то шляхами виправлення є: внесення відп. виправлення до тексту й парафування цього виправлення належним чином уповноваженими представниками; складення док-та з викладом виправлення, яке погодились внести, або обмін такими док-тами; складення виправленого тексту всього дог-ру в тому ж порядку, як і при оформленні *автентичного тексту.* Якщо договір здають на зберігання депозитарію, то вибір методу виправлення належить останньому. Депозитарій повинен повідомити сторони, які підписали договір, і договірні сторони про помилку та внести пропозицію про її виправлення, а також встановити термін, упродовж якого може бути зроблено заперечення проти цієї пропозиції (за заг. правилом *Організації Об'єднаних Націй* такий термін — 90 днів). Депозитарій вносить виправлення до тексту дог-ру та надсилає його сторонам лише в разі, якщо до закінчення цього терміну не надійшло заперечень. Виправлення до тексту дог-ру можуть вноситись й у випадку, якщо було встановлено автентичність тексту більш як однією мовою та між цими текстами виявилась розбіжність. Виправлення тексту зареєстрованого дог-ру доводиться до відома *Секретаріату ООН.* *О.В. Буткевич*

Договору міжнародного зворотня сила — умова, за якою сторони договору за згодою між собою, вираженою в самому договорі, можуть поширити дію його положень на події та факти, що мали місце до набуття договором чинності; є винятком з міжнар.-прав. практики. Обов'язковою умовою надання дог-ру зворотної сили є окреме зазначення в дог-рі про такий намір сторін. Більшість *договорів міжнародних* не мають зворотної сили й застосовуються лише щодо подій і фактів, що мали місце після набуття чинності міжнар. дог-ром для конкретного учасника *(Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950* щодо юрисдикції *Європейського суду з прав людини).* Деякі міжнар. дог-ри прямо забороняють можливість ретроактивної дії їхніх положень (ст. 4 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969).* За заг. правилом у сучас. *міжнародному праві* презюмується, що договір не має зворотної сили, якщо про інше не домовляться його учасники або це не буде чітко зазначено в його тексті (лише бл. 9% міжнар. дог-рів мають зворотну силу, а більшість із них — зворотну силу щодо фактів чи подій, що мали місце протягом не більше одного року до укладання дог-ру). Можлива ситуація, за якої міжнар. договір може стосуватись дії, факту, чи ситуації, що мали місце в минулому, і продовжують мати місце після набуття дог-ром чинності. Міжнар. судові установи можуть згідно з положеннями міжнар. дог-ру, що встановлюють їхню юрисдикцію, поширювати цю юрисдикцію на факти, що мали місце до набуття юрид. чинності міжнар. дог-ром про заснування цих судових установ (зокрема, міжнар. воєнні трибунали, утворені для розслідування та засудження воєнних злочинів). Від Д. м. з. с. слід відрізняти правило, за яким сторони,

що надали згоду на чинність для них міжнар. дог-ру, до набуття ним чинності зобов'язуються утримуватися від дій, що суперечать меті дог-ру або можуть зробити неможливим його подальше застосування.

У *доктрині міжнародного права* припускається, що дія в часі окремої міжнар. договірної норми може істотно відрізнятись не тільки від дії інших норм цього ж дог-ру, але дог-ру в цілому. За заг. правилом договірна норма набуває обов'язкову чинність з моменту набуття чинності самим міжнар. дог-ром. Проте набуття юрид. чинності міжнар. дог-ром — складний процес, який може розтягнутись на тривалий період і не носити заг. характер. Міжнар. договір може взагалі не набути чинності, але це не перешкоджатиме дії в часі окремих або всіх прав, норм, що містяться в ньому. Обов'язкова сила договірних норм може бути поширена на факти, що передували за часом офіц. набуття міжнар. дог-ром чинності, за наявності наміру самих учасників дог-ру, зафіксованого у відп. договірно-прав. формі. За ст. 28 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969 положення про зворотну силу може бути встановлене в самому дог-рі або ж випливати із сутності дог-ру. Заг. правило про відсутність в міжнар. дог-рів зворотної сили (ст. 28 Конвенції) не зачіпає дію *імперативних норм загального міжнародного права* та заг.-визнаних міжнар.-прав. звичаїв, що можуть міститись у тексті дог-ру. Згідно зі ст. 18 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969 ще до офіц. набуття дог-ром чинності д-ви, які підписали договір або обмінялись док-тами, що утворюють договір, під умовою ратифікації, прийняття або затвердження чи висловили згоду на обов'язковість для них дог-ру до набуття ним чинності, зобов'язані утриматися від дій, які позбавили б договір його об'єкта й мети. Обов'язок добросовісної поведінки д-ви, яка виявила свою згоду на обов'язковість для неї дог-ру, займає особливе місце серед обов'язків д-ав, визначених ст. 18 Віденської конвенції 1969. У часовому аспекті дія даного обов'язку охоплює період від моменту

висловлення згоди на обов'язковість дог-ру через ратифікацію, прийняття чи затвердження до набуття дог-ром чинності. Крім обов'язку добросовісної поведінки зі збереження об'єкта й мети дог-ру, на д-ву покладається обов'язок добросовісного виконання всього дог-ру в цілому. У *міжнародному приватному праві* принцип Д. м. з. с. особливо активно застосовується у сфері захисту авторських прав та інтелектуальної власності. Це випливає із сутності прав, відносин, породжених нормами авторського права та права інтелектуальної власності. Принцип ретроактивності сформульований у п. 1 ст. 22 Договору *Всесвітньої організації інтелектуальної власності* про виконання і фонограми, відповідно до якого д-ви застосовують, з урахуванням відп. змін, положення ст. 18 Бернської конвенції про права виконавців і виробників фонограм, передбачених

У ДОГОВОРІ. *О.В. Буткеви ч*

Договору міжнародного зупинення дії

тимчасова перерва в дії *договору міжнародного* на певний строк, яка настає під впливом різних обставин. У сучас. *праві міжнародних договорів* встановлено презумпцію чинності міжнар. догрів на основі расіа кипі зегуапсіа. Проте за деяких обставин можливе тимчасове зупинення їхньої дії (серед найбільш поширених підстав Д. м. з. д. — війна, розірвання дип. відносин тощо, хоча вони автоматично не тягнуть за собою такс зупинення). За певних обставин Д. м. з. д. може призвести до його припинення. Дія зупиненого міжнар. дог-ру може поновлюватись автоматично (після усунення обставин, які викликали зупинення, напр., після закінчення війни) або за спец, згодою сторін. Д. м. з. д. може відбуватись на основі умов та обставин, зазначених у цьому дог-рі, та на основі положень *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969.* Згідно зі ст. 57 цієї Конвенції Д. м. з. д. щодо всіх учасників або щодо якогось окремого учасника можливе відповідно до положень самого дог-ру або в будь-який час за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними д-вами. Оскільки деякі договірні д-ви, що висловили свою згоду на обов'язковість для них дог-ру, можуть через певні (тимчасові) обставини процедурного характеру ще не стати його учасниками, то на Віденській конференції було вирішено включити в Конвенцію положення про обов'язкові консультації з такими д-вами («іншими договірними державами»)

про можливість Д. м. з. д. Проте голоси останніх не враховуються при вирішенні питання про Д. м. з. д. по суті, коли необхідна згода всіх учасників дог-ру. Зупинення дії може стосуватись міжнар. дог-ру в цілому або окремих його частин. Д. м. з. д. тягне за собою настання певних прав, наслідків: звільняє учасників дог-ру від обов'язку його дотримуватись упродовж усього періоду зупинення його дії. Це положення може бути змінено за спец, угодою. У той же час, учасники зупиненого дог-ру зобов'язані утримуватися від дій, що можуть позбавити договір його об'єкта й мети або спричинити неможливість його подальшого застосування, та від дій, що можуть завадити поновленню його дії. Поняття Д. м. з. д. тісно пов'язане з *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципом,* тому в процесі зупинення дії міжнар. дог-ру необхідне суворе дотримання всіх умов, що висуваються до цього акту. Суттєве порушення *договору міжнародного багатостороннього* одним із його учасників дає право іншим учасникам припинити дію дог-ру у відносинах з д-вою, що порушила договір, або з усіма учасниками. У багатосторонніх міжнар.

дог-рах можливе Д. м. з. д. лише між деякими його учасниками (якщо така можливість передбачена в самому міжнар. дог-рі або ним прямо не заборонена, і за умови, що таке зупинення не впливатиме на дію міжнар. дог-ру між іншими його
учасниками). *О.В.Буткевич*

Договору міжнародного мета — основний намір первинних учасників договору; те, на що спрямована реалізація положень договору. Мета дог-ру визначається сторонами, що виробляють договір, і, як правило, формулюється в його преамбулі. Сукупність прав та обов'язків сторін дог-ру спрямована на досягнення його мети. Згідно з метою дог-ру визначаються такі елементи дії дог-ру, як набуття ним чинності, строк його дії тощо. Поняття «мета» пов'язане з поняттям «об'єкт договору», як загальне і конкретне: метою дог-ру є врегулювання питань, що складають його об'єкт. У ст. 18 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* закріплюється, що коли сторона (держава) підписала, або ін. ч. висловила згоду на обов'язковість для неї дог-ру до набуття ним чинності, то вона зобов'язана утримуватись від дій, які суперечать меті цього дог-ру. Діяти згідно з метою (або не всупереч) дог-ру є важливим
елементом *добросовісного виконання міжнародних зобов 'язань принципу. Міжнародне право* забороняє висловлювати сторонами застереження до дог-ру, які б суперечили його меті. Мета дог-ру є важливою для розуміння й тлумачення міжнар. дог-ру. Так, ст. 31 Віденської конвенції вимагає, щоб тлумачення міжнар. дог-рів здійснювалось відповідно до неї та з її урахуванням. Будь-які зміни міжнар. дог-ру повинні вноситись з урахуванням його мети. Д. м. м. в широкому значенні є досягненням відп. стану врегульованості міжнар. відносин, які складають об'єкт цього
ДОГ-ру. *О.В. Буткевич*

Договору міжнародного порушення -
протиправне діяння (дія чи бездіяльність) сторони *договору міжнародного,* що спричинило порушення договірних зобов'язань і тягне міжнар.-прав, відповідальність. Д. м. п. є одночасно порушенням *добросовісного виконання міжнародних зобов 'язань принципу* та підставою для визначення шкоди, завданої іншому *суб'єкту міжнародного права* таким порушенням. Відповідно до ст. 60 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969,* суттєве Д. м. п. стороною дог-ру дає іншим його учасникам право вийти з дог-ру або відмовитись від нього.
О.В. Задорожніп

Договору міжнародного прийняття —
одна з форм висловлення державою згоди на обов'язковість для неї *міжнародного договору.* Ст. 11 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* називає прийняття в числі таких способів висловлення згоди на обов'язковість для д-ви міжнар. дог-ру, як підписання, обмін док-тами, що утворюють договір, *ратифікація* міжнар. дог-ру, затвердження, приєднання. Д. м. п. не слід змішувати з прийняттям тексту міжнар. дог-ру як однією із стадій укладання міжнар. дог-ру, оскільки голосуючи за договір (напр., у ході міжнар. конференції) д-ви лише приймають його текст, а не висловлюють згоду на його обов'язковість. Д. м. п. здійснюється здебільшого у випадку, коли воно передбачено самим дог-ром, та у формі, що ним
Встановлена. *ММ.Гнатовський*

Договору міжнародного припинення —
втрата юрид. чинності *договором міжнародним.* Правомірне Д. м. п. повинно відповідати положенням самого дог-ру або відбуватись відпо-

відно до принципів і *норм міжнародного права.* Неправомірне Д. м. п. є міжнар.-протиправним діянням, що порушує сам договір та *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип,* і тягне міжнар.-прав. відповідальність. Розрізняють такі види Д. м. п., як *денонсація,* скасування, *анулювання* та *новація.*
М.М. Гнатовський

Договору міжнародного ревізія — внесення змін до *договору міжнародного,* його перегляд, зміна. Без згоди всіх учасників міжнар. дог-ру його ревізія не дозволяється. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* терміна «ревізія міжнародного договору» не містить, віддаючи перевагу висловам «поправки до міжнародного договору» та «зміна договору».
М.М. Гнатовський

Договору міжнародного реєстрація —
прав, акт, який полягає в тому, що *договір міжнародний,* який набув чинності й переданий до секретаріату відп. міжнар. орг-ції для Д. м. р., заноситься у відп. реєстр; внесення в спец, реєстр міжнар. орг-ції міжнар. дог-ру, який набув чинності, що дозволяє посилатись на нього в органах такої орг-ції. Д. м. р. здійснюється в секретаріатах *Організації Об'єднаних Націй* та інших міжнар. орг-цій. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* визначає органом для реєстрації міжнар. дог-рів

Секретаріат ООН (ст. 80; ця ж норма міститься і в ст. 102 *Статуту ООН).* Дог-ри, зареєстровані в ООН, публікуються в спец, збірниках ООН. Д. м. р. в міжнар. орг-ції, як правило, належить до функцій депозитарію. Вона є новим інститутом міжнар. права, що виник після *Другої світової війни.* Урез. *Генеральної Асамблеї ООН від,* 14.12.1946 затверджено Правила про реєстрацію і опублікування міжнар. дог-рів. Реєстрації підлягають всі міжнар. дог-ри незалежно від їхньої форми та найменування, укладені після набуття чинності Статутом ООН 1945. Д. м. р., здійснена стороною дог-ру, депозитарієм чи міжнар. орг-цією, звільняє всі інші сторони від зобов'язання її здійснити. Секретаріат ООН зобов'язаний щомісяця публікувати й розсилати всім членам ООН повідомлення про зареєстровані дог-ри. Реєстрації підлягають як самі міжнар. дог-ри, так і всі док-ти, шо пов'язані з ними: поправки, зміни, приєднання, ратифікації, застереження, декларації, пролонгації, денонса-
ції тощо. Існують різні види Д. м. р.: а) одностороння (реєстрація, що здійснюється одним з учасників дог-ру; є найбільш поширеною); б) повторна (вже зареєстрований договір знову передається на реєстрацію іншим учасником; є недоречною); в) сумісна (має місце у випадках, коли в міжнар. дог-ру кілька депозитаріїв, за згодою між ними); г) подвійна (реєстрація одного міжнар. дог-ру в кількох міжнар. орг-ціях).

О.В. Буткевич

Докорінна зміна обставин — зміна обставин, що існували під час укладання договору, яка не передбачалась сторонами й дозволяє стороні договору, посилаючись на цю зміну, в односторонньому порядку вийти з договору, припинити його або зупинити його дію. Д. з. о. є правомірною підставою припинення дог-ру або виходу з нього. Посилання на Д. з. о. стало можливим завдяки закріпленню в дог-рах *клаузули* геЬш кіс зіапііЬш — умови про збереження існуючого стану, яка пізніше стала розглядатись як звичаєва норма та застосовуватись, навіть якщо не була прямо передбачена в дог-рі. На практиці посилання на Д. з. о. часто використовувалось д-вами недобросовісно. У зв'язку з цим ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* встановила обмеження шодо посилання на Д. з. о., заборонивши його за винятком випадків, коли: а) наявність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них дог-ру; б) наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за дог-ром. На Д. з. о. не можна посилатись ні за яких обставин як на підставу для припинення дог-ру або виходу з нього: якщо договір встановлює *кордони держави;* якщо така докорінна зміна, на яку посилається учасник дог-ру, є результатом порушення цим учасником або зобов'язання за дог-ром, або іншого міжнар. зобов'язання, взятого ним на себе стосовно будь-якого іншого учасника дог-ру. Як свідчить практика д-ав, у більшості випадків посилання Д. з. о. служить підставою для перегляду дог-ру або його припинення за
ЗГОДОЮ СТОрІН. *Ю.О.Ноговіцина*

Доктрина зовнішньополітична (з лат. сіос-їгіпа — вчення, система догмата віри) — офіційно проголошена система принципів зовн.-політ. діяльності, цілей та засобів *зовнішньої*

політики міжнар. актора. Формулювання Д. з. є етапом визначення зовн.-політ, поведінки *актора міжнародного,* що пов'язаний із соц. легі-тимізацією та раціоналізацією його наступної діяльності в *міжнародних відносинах.* Тому публічний характер політ, процесу й активна зовн.-політ. стратегія актора є факторами, що сприяють інституалізації Д. з. як невід'ємної складової процесу його взаємин з іншими міжнар.
акторами. *АЛ.Субботін*

Доктрина міжнародного права — система поглядів і концепцій про сутність та призначення *міжнародного права.* Розглядається як *міжнародного права джерело допоміжне.* Розрізняють також Д. м. п. у вузькому сенсі — наук, праці юристів-міжнародників. Із виникненням науки міжнар. права його доктрини відігравали значну роль у формуванні та розвитку цієї прав, системи. Незаперечним авторитетом у практиків міжнар. права, інколи навіть вищим, ніж норми позитивного міжнар. права, користувались висновки глосаторів і постглосаторів. їхні тлумачення розглядаються як *міжнародного права джерела* раннього середньовіччя. Праці юристів-міжнародників класичного періоду *(Г. Гроціи,* А. Джентілі, Ф. Суарес, Ф. Вітторіа, С. Пуффендорф та ін.) мали авторитет для практиків і ними часто керувались при вирішенні міжнар. проблем: регулюванні міждерж. відносин, тлумаченні *норм міжнародного права,* винесенні судових рішень тощо. Така функція Д. м. п. походить із часів Стародавнього Риму (право якого розглядається як попередник сучас. міжнар. права), у якому відп. доктрина була одним з основних джерел права (висловлювання рим. юристів, систематизовані в Дігестах Юстиніана, були чинними нормами права, що регулювали відп. сфери правовідносин, у т. ч. міжнародних). Із поч. XIX ст. робились спроби доктри-нальної кодифікації міжнар. права: проект кодифікації Й. Бентама (1808), «Сучасне міжнародне право цивілізованих держав, викладене у вигляді кодексу» І.К. Блюнчлі (1868), кодекс Д. м. п. Д. Філда (1872), «Кодифіковане міжнародне право» П. Фіоре (1890),

«Думка про кодифікацію міжнародного права» В.П. Да-невського (1879), «Новітні проекти міжнародного статуту» *В.А. Незабитовського* (1880) та ін. Той факт, що саме в доктрині вперше почали висловлюватись ідеї про необхідність кодифікування та прогресивного розвитку міжнар.
права та здійснюватись відп. спроби (зокрема, Д.І. Каченовський «Про сучасний стан науки міжнародного права», 1862), сприяв тому, що міжнар. право П-ї пол. XIX — поч. XX ст. стали називати також «доктринальним правом», «правом вчених» (І. Блюнчлі, Г. Лаутерпахт, Дж. Швар-ценбергер). Висловлювалось твердження про правотворчу функцію Д. м. п. (згода найвизначніших вчених з якогось питання конституює нову норму міжнародного права).
Роль доктрини як допоміжного джерела міжнар. права знижується. Дещо звужується тенденція звернення до вчених із метою отримання їхнього тлумачення норм міжнар. права. Цю функцію перебирають на себе міжнар. судові установи, відп. комітети міждерж. орг-цій. *Міжнародний Суд 00Н,* ст. 38 Статуту якого доктрину визначено як допоміжне джерело, так ніколи й не посилався у своїх рішеннях на неї. Думка вчених-міжнародників використовується переважно як засіб встановлення наявності чи відсутності норм міжнар. права, як кваліфіковане тлумачення міжнар.-прав, актів. У сучас. міжнар. праві спостерігається широке оприлюднення міжнар.-прав, док-тів, зовн.-політ. актів д-ав, дип. джерел, рішень міжнар. орг-цій, що також є чинником зменшення ролі
Д. М. П. *О.В. Буткевич*

ДОЛГОВ Ігор Олексійович (6.06.1957, Славута Хмельницької обл.) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (1980), канд. філол. наук. 1980-92 — асистент кафедри рос. мови і методики її викладання як іноземної Київ. держ. ун-ту ім. Тараса Шевченка; 1992-93 — 1-й секр., радник відділу інформації МЗС України; 1993-94 — помічник-радник Секретаріату МЗС України; 1994-97 — радник, радник-посланник Посольства України у Фінляндській Республіці; 1997-2000 — в. о. заст. начальника, заст. нач. Управління політ, аналізу і планування МЗС України; 2000-01 — заст. керів. Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У вересні
2001 — січні 2002 — дир. Департаменту з питань політики та безпеки — нач. Управління політ, аналізу та інформації МЗС України. У січні
2002 — липні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. З липня 2004 — заст. міністра зак. справ України.
В.М. Матвієнко

ДольфуС (Оо11Гив$) Енгельберт (4.10.1892, Тек-сінг, Австро-Угорщина - 25.07.1934, Відень) — австр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, лідер Християнсько-соціальної партії. 1931-32 — федерал. міністр землеробства й лісового госп-ва Австрійської Республіки; із травня 1932 — федерал. канцлер, мін. зак. справ й міністр землеробства, а з вересня 1933 — міністр оборони та громад, безпеки. Глава делегації Австрії на Лозаннській конференції 1932, де було продовжено дію *Женевських протоколів 1922,* які передбачали заборону *аншлюсу.* Сприяв встановленню в березні 1933 в Австрійській Республіці тоталітарного режиму влади за зразком фаш. Італії. У лютому 1934 жорстоко придушив кероване с.-д. робітниче повстання. Підписання урядом Д. т. зв. Римських протоколів 1934 суперечило загарбницьким планам Гітлера щодо Австрії. Вбитий прибічниками аншлюсу 25.07.1934.
Р.Л. Кривонос

ДОМІНІОН (з лат. сіотіпіит — влада, володіння) — термін, що застосовувався до самоврядних частин Британської імп. (переважно колишніх колоній переселенців). Д. в різні часи стали Канада (1867), Австралійський Союз (1901), Нова Зеландія (1907), Південно-Африкансь-кий Союз (1910), Ньюфаундленд (1917), Ірландія (1921). Д. були самостійними у внутр. справах, проте метрополія значною мірою зберігала контроль над їхніми зовн.-політ, відносинами. *Вестмінстерський статут 1931,* ухвалений брит. парламентом, затвердив юрид. рівноправність зазначених 6-ти Д. у їхніх відносинах із Лондоном, повну самостійність у внутр. і зовн. політиці; усі вони увійшли до складу *Співдружності Націй,* яку очолювала Велика Британія (Ірландія вийшла зі складу Співдружності 1949, Південно-Африканська Республіка — 1961 і повернулася
В червні 1994). *Б.М. Гончар*

«ДОМІНО» теорія — зовн.-політ, концепція США, розроблена в оточенні Президента *Д. Ей-зенхауера* у зв'язку з поразкою Франції у *війні в Індокитаї 1946-54.* Згідно з нею, падіння прозах, режиму Півд. В'єтнаму й перемога ДРВ неминуче мала призвести до перемоги комуністів в усіх країнах Півд.-Схід., а згодом і Півд. Азії. Слугувала обгрунтуванням амер. інтервенції у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі. Згодом використовувалась в узагальненому вигляді, стверджуючи, що падіння прозахідного режиму в одній д-ві якогось регіону призведе до падіння інших подібних режимів у сусідніх країнах. «Д.» т. була ідеолог, основою амер. втручання у країнах, у яких, на думку США, існувала загроза приходу
ДО ВЛаДИ КОМУНІСТІВ. СЯ. *Гамака*

ДОНЦОВ Дмитро Іванович (17.08.1883, Мелітополь Таврійської губернії — 30.03.1973, Монреаль) — укр. громад.-політ. діяч і публіцист. Нар. в сім'ї заможного поселенця. Навчався на юрид. ф-ті Петербурзького (1902-05) і Віденського (1909-11) ун-тів, д-р права (1917). 1903-05 -чл. РУП, 1905-14 — чл. УСДРП. За рев. діяльність двічі заарештовувався. 20.04.1908 змушений був таємно емігрувати до Львова. 1913 на 2-му студ. з'їзді висунув гасло «політичної сепарації» Наддніпрянської України від Росії та переорієнтації нац.-визв. руху на Захід, 1914 виступив співзасновником *Союзу Визволення України* й був його першим головою. 1915-16 — голова Української інформ. служби в Берліні, 1916-17 — голова Бюро національностей Росії в Берні. Наприкінці березня 1918 повернувся до Києва, вступив до Української демократично-хліборобської партії й був обраний до її Головної управи, підтримав гетьманський переворот *П. Скоропадського.* 29.04.1918 призначений дир. Українського телеграфного агентства, входив до складу політ, комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918.* За доби Директорії — керівник пре-сово-інформ. відділу Дип. місіїУНРу Швейцарії. 1922-39 редагував часописи «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Заграва» у Львові. Із 1939 — в еміграції в Берліні, Бухаресті, Празі, Лондоні, із 1947 — у Канаді. 1949-52 викладав укр. літературу в Монреальському ун-ті. Розробив ідеологію т. зв. «чинного *націоналізму».*

Твори: «Модерне москвофільство» (1913), «Історія розвитку української державницької ідеї» (1917), «Міжнародне становище України і Росії» (1918), «Підстави нашої політики», «Націоналізм» (1926), «Де шукати українських традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944).

В.І. Головченко

«Дорожня карта» — план просування до постійного врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту згідно з принципом існування двох д-ав на підставі оцінки виконання сторонами своїх зобов'язань і досягнення визначених цілей з чіткими етапами, тимчасовим графіком та критеріями в політ., екон. та гуманітарній сферах, у галузі інституціонального будівництва; підго-

тований «четвіркою» (США, *Європейський Союз,* Росія та *Організація Об'єднаних Націй)* та представлений урядові Ізраїлю та Палестинській над. адміністрації 30.04.2003; викладений у листі *Генерального секретаря ООН* від 7.05.2003 на ім'я головуючого *Ради Безпеки ООН.* Головна мета плану — остаточне та всеохоплююче врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту до 2005. У плані підкреслювалось, що вирішення палестино-ізраїльського конфлікту можливе тільки шляхом припинення насильства й тероризму, Ізраїль та Палестина мають жити в мирі й безпеці, врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту повинно бути досягнуте через припинення окупації на підставі мадридських принципів (див. *Мадридська мирна конференція 1991)* і формули «земля в обмін на мир», Резолюцій РБ ООН №242, №338 та №1397. «Четвірка» брала на себе зобов'язання сприяти виконанню плану, включаючи допомогу в налагодженні прямих контактів між сторонами, постійні зустрічі з метою обговорення його виконання.

На 1-му етапі (до травня 2003) передбачались припинення терору та насильства, нормалізація умов життя палестинців, формування палестинських інститутів, здійснення конкретних заходів у політ, галузі, галузі безпеки, гуманітарній сфері, розвиток громадян, суспільства, вирішення проблеми будівництва ізраїльських поселень. На 2-му — перехідному (червень — грудень 2003) — головні зусилля мали бути зосереджені на створенні незалежної Палестинської д-ви з тимчасовими кордонами та з атрибутами *суверенітету* на основі нової конституції. Після завершення палестинських виборів «четвіркою» мала бути скликана міжнар. конференція для досягнення всеохоплюючого врегулювання на Бл. Сході (включаючи врегулювання між Ізраїлем та Си-рією й Ліваном), вирішення проблем екології, водних ресурсів, екон. розвитку, біженців та контролю над озброєнням. На 3-му етапі (2004-05) передбачалось досягнення угоди з постійного статусу та припинення палестино-ізраїльського конфлікту. Мала бути скликана міжнар. конференція для затвердження домовленості щодо утворення Палестинської д-ви з її можливим членством в ООН, остаточного врегулювання Бл.-схід. конфлікту, включаючи питання щодо кордонів, Єрусалима, *біженців* і поселень, всеохоплюючого врегулювання із Сирією та Ліваном. Арабські д-ви мали встановити нормальні

відносин з Ізраїлем на основі визнання права на безпечне існування всіх країн регіону в контексті досягнення всеохоплюючого арабо-ізраїльсь-

КОГО МИру. *ОЛ.Коппель*

Дорошенко Дмитро Іванович (8.04.1882, Вільно — 19.03.1951, Мюнхен) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, історик. Нар. в сім'ї військ, ветеринара, походив зі старовинного козацько-гетьманського роду. Освіту здобув у Варшавському, Петербурзькому й Київському ун-тах. Розпочав активну громад, діяльність спершу в укр. студ. громаді, згодом — у РУП та УСДРП. До 1917 вчителював, займався наук.-публіцис-тичною діяльністю. У березні 1917 обраний товаришем (заступником) голови Центральної Ради та призначений заст. губернiяльного комісара Київщини (віце-губернатором); у квітні призначений Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора; з реорганізацією Союзу укр. автономістів-федералістів в Українську партію соціалістів-федералістів —

один із її лідерів. Після відступу рос. військ із Галичини в липні 1917 змушений був повернутися до Києва. У серпні під час першої кризи в Ген. Секретаріаті опинився в епіцентрі подій, протягом кількох днів (13-18.08.1917) офіційно був головою укр. уряду, однак відразу ввійшов у конфлікт з Центральною Радою. Наприкінці серпня призначений губерніяльним комісаром Чернігівщини зі збереженням за ним посади галицько-буковинського комісара. Після гетьманського перевороту 29.04.1918 повернувся до Києва, на пропозицію *П. Скоропадського* ввійшов до кабінету міністрів на особистісних засадах (це йому коштувало членства в УПСФ). 20.05-2.09.1918 виконував обов'язки керуючого МЗС, 2.09-14.11.1918 — мін. зак. справ. Йому вдалось досягти значних успіхів у міжнар. визнанні Української Держави: дип. стосунки було встановлено з 20 країнами. Водночас, перебуваючи в жорсткій залежності від австр.-нім. окуп. адміністрації, постійно наражався на обмеження у своїй діяльності. Значні колізії виникли, зокрема, через послідовні намагання Д. реалізувати таємні угоди *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* щодо Холмщини й Підляшшя та коронного краю для зах.-укр. земель у складі Австро-Угорщини. Посилаючись на невиконання Україною екон. зобов'язань, Австро-Угорщина

врешті взагалі відмовилась від ратифікації угоди. Значної ваги надавав розвитку стосунків із «рандштатами» — окраїнними нац.- і держ.-територ. утвореннями колишньої Російської імп. Виступаючи посередником між П. Скоропадським й Українським національним союзом, до якого входили представники соціал. партій, прагнув виробити умови формування укр. уряду нац. згоди. У жовтні 1918 у Швейцарії провадив переговори з представниками країн *Антанти* про визнання *суверенітету* України та надання їй допомоги. У процесі загострення кризи гетьманського режиму після розвалу Австро-Угорщини та революції в Німеччині, пошуку П. Скоропадським нових зовн.-політ. орієнтацій був відправлений у відставку як «германофіл». Після відродження УНР під проводом Директорії — доц. Кам'янець-Подільсь-кого ун-ту.

Із 1920 перебував в еміграції, активний діяч укр. гетьманського руху. Протягом 1921-51 — проф. Українського вільного ун-ту у Відні, Празі, Мюнхені; проф. Карлового ун-ту в Празі (1926-36); дир. Укр. наук, ін-ту в Берліні (1926-31); проф. Варшавського ун-ту (1936-39), проф. Колегії Св. Андрія у Вінніпезі (1947-50), президент Укр. вільної академії наук (1945-51).

В.Ф. Солдатенко

Дорошенко Михайло (? - 1628) — укр. військ, і держ. діяч. Із 1618 — козацький полковник. Як один із найавторитетніших козацьких ватажків був делегований напередодні Хотинської битви 1621 до похідного табору польського війська, де узгодив з його провідниками план операції проти тур. армії. Відзначившись у самій битві як «славний і хоробрий вождь», тричі обирався гетьманом Війська Запорозького низового 1622-23; учетверте обраний на гетьманську посаду 1625 після поразки антипольського повстання під проводом М. Жмайла, підписав з поляками *Куруківську угоду 1625.* Під час перебування на Січі уклав *запорозько-кримський союзний договір 1624.* Виконуючи союзницькі домовленості, у травні 1628 виступив на чолі 4-тис. загону козаків на допомогу Шагін-Гереєві, але під час взяття Бахчисарая загинув.

В.І. СергШчук

Дорошенко Петро Дорофійович (1627, Чигирин — 19.11.1698, с. Ярополче під Москвою) — укр. військ, і держ. діяч. Онук *М. Дорошенка.*

Здобув освіту в Києво-Могилянській колегії. Як один із найближчих сподвижників *Б. Хмельницького* брав активну участь в нац.-визв. війні від самого її початку. Як писар Чигиринського полку виконував різні дип. доручення гетьмана, зокрема 1657 їздив на переговори до Швеції, тоді ж був призначений прилуцьким полковником. За дорученням гетьмана *Ю. Хмельницького* 1660 як чигиринський полковник очолював посольство до Москви, що добивалось скасування окремих пунктів *Переяславських статей 1659,* які обмежували автономію Війська Запорозького. З огляду на непоступливість царя *Олексія Михайловича,* у подальшому зайняв до нього непримиренну позицію та став одним з ініціаторів розриву, підписавши *Слобо-дищенський трактат 1660.* Після обрання 10.10.1665 гетьманом Правобережної України поставив завдання об'єднати під своїм регімен-том всі укр. землі, використовуючи для цього, насамперед, дип. засоби; завдяки різним політ, комбінаціям неодноразово залучав до здійснення своїх планів учорашніх противників. Зокрема, 1668 на його боці проти Москви виступали і поляки, і лівобережний гетьман /. *Брюховецький,* що дало Д. можливість возз'єднати Козацьку Україну; 1669 на його боці проти самозванця П. Суховія виступив кошовий отаман І. Сірко, який ще рік тому намагався усунути Д. з гетьманства, привівши до Чигирина цього свого ставленика. Тоді ж уклав *українсько-турецький союзний договір 1669,* за сприяння Туреччини намагався звільнити правобережні укр. землі від польського поневолення. Військ, допомога Порти дала можливість розгромити польські війська, що підтримували ще одного претендента на гетьманський престол — уманського полковника М. Ханенка, і змусити Річ Посполиту до підписання *Бучацького мирного договору 1672.* За ним остання зрікалась своїх претензій на Правобережну Україну, що відтепер ставала самостійною д-вою під *протекторатом* Туреччини. Однак Москва втрутилася в процес відродження укр. самостійної д-ви, організовуючи проти Д. непокору окремих правобережних полковників, що змусило його восени 1675 зректись гетьманської

булави, яку передав кошовому отаманові І. Сіркові. На вимогу принести присягу цареві на Лівобережжі відповів категоричною відмовою, у результаті чого у вересні 1676 був обложений у Чигирині полками лівобережного гетьмана /. *Самойловича* та моск. Воєводи

Г. Ромодановського. У такій безвихідній ситуації здався, після чого спочатку переселений до Сосниці на Чернігівщині, а 1679-82 — царський
ВОЄВОДа у ВЯТЦІ. *В.І. Сергійчук*

ДОСЛІДЖЄННЯ миру теорія — сучас. *міжнародних відносин теорія,* що виникла як альтернатива конфліктології. Предметом дослідження є не міжнар. конфлікт, а мир в його позитивних і конструктивних аспектах з точки зору практ. спрямованості результатів досліджень. Крім повернення до етичної нормативності, Д. м. т. зазнала значного впливу з боку провідних альтернативних теорій: неомарксистської «теорії світової системи», «екологічної» теорії міжнар. відносин. Від різних форм «конструктивізму», що також продовжує т. зв. «ідеалістичну» традицію в теорії міжнар. відносин, Д. м. т. відрізняє, передусім, намагання поєднати суто академічні дослідження з практ. діяльністю врегулювання міжнар. конфліктних ситуацій.
АЛ-. Субботін

Доха-раунд — раунд багатосторонніх торг, переговорів у рамках *Світової організації торгівлі;* започаткований в столиці Катару Доха в листопаді 2001 на міністерській конференції держав-членів СОТ. Згідно з домовленістю, досягнутою 142 д-вами, у ході переговорів мають бути розглянуті такі питання, як зниження тарифів на пром. товари, субсидії аграрному сектору, усунення бар'єрів для іноозем. інвестицій, скорочення можливостей для застосування антидемпінгових процедур та низка інших. Раунд переговорів розпочався в обстановці гострих суперечностей, особливо з питань торгівлі продукцією с. г-ва, зокрема стосовно субсидій у цю галузь. СІНА виступають за скасування субсидій в аграрний сектор; протилежну позицію займають країни *Європейського Союзу;* країни, що розвиваються, намагаються ліквідувати ті протекціоністські механізми, за допомогою яких розвинуті країни захищають свої ринки с.-г. продукції. Про гостроту суперечностей з основних питань, внесених до порядку денного переговорів, свідчить фактична безрезультативність їх обговорення на зустрічі міністрів держав-членів СОТ у Канкуні
(Мексика) у Вересні 2003. *О.К. Єременко*

Драго (Ога§о) Луїс Марія (6.05.1859, Буенос-Айрес — 9.06.1921, Буенос-Айрес) — аргентинський дипломат і юрист-міжнародник. 1902-03 —
мін. зак. справ Аргентини. 29.12.1902 в ноті *Державного департаменту США* у зв'язку з Венесуельським конфліктом 1902-03 сформулював доктрину, що передбачала виключення з міжнар. практики застосування будь-якою країною збройної *інтервенції* (але не дип. втручання) з метою стягнення з іншої країни боргів, які виникли внаслідок випуску держ. позик. Вона була підтримана всіма лат.-амер. д-вами, але уряд *Т. Рузвельта* утримався від її схвалення й добився прийняття 18.10.1907 на 2-й Гаазькій конференції миру, виробленої за участю делегата США Х. Портера т. зв. Драго — Портера конвенції, що допускала використання збройної сили в тих випадках, коли країна-боржник відкидає чи залишає без відповіді пропозицію третейського розгляду або не погоджується виконати його рішення. У 1907-13 — чл. Постійної палати Третейського суду в Гаазі. 1920 призначений представником Аргентини в *Лізі Націй.*
В.І. Головченко

Дронь Анатолій Андрійович (18.03.1945, с. Сед-нів Чернігівської обл.) — укр. держ. та громад.-політ. діяч, дипломат. Закінчив Київ, інженерно-будівельний ін-т (1972) і Київ, вищу парт, школу (1979); кандидат екон. наук. 1987-91 — заст. міністра житлово-комунального госп-ва УРСР; 1991-94 — голова Держ. к-ту України по житлово-комунальному госп-ву; 1994-97 — голова підкомітету К-ту ВР України з питань базових галузей та соц.-екон. розвитку регіонів. У січні 1998 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь. Із липня 2003 — заст. мін. зак. справ України у зв'язках із ВР України. Нагороджений орденом «За заслуги» **III** ступеня.
В.М. Матвієнко

Друга світова війна (1939-45) велась між Німеччиною, Італією, Японією та їхніми союзниками з одного боку й державами *антигітлерівської коаліції* (Велика Британія, СРСР, США, Китайська Республіка та інші) — з іншого; була розв'язана Німеччиною та Японією, що прагнули до встановлення світової гегемонії. У ній взяли участь 72 д-ви із понад 80% населення земної кулі, велась на кількох театрах воєнних дій у Європі, Азії, Африці та на Тихому океані, на території 40 д-ав. Загострення протиріч у Європі було зумовлене прагненням Німеччини, яка зазнала поразки в *Першій світовій війні,*

до відновлення великодерж. статусу, а також намаганням Японії встановити контроль над Тихоокеанським регіоном і Схід. Азією. Демонтаж *Версальско-Вашингтонської системи міжнародних відносин,* що була на заваді реалізації їхніх планів, відбувся за фактичної згоди великих д-ав, які стали на шлях замирення (див. *Ліга Націй, Мюнхенська угода 1938).* Невдача спроб створення в Європі ефективної

системи колективної безпеки, розбіжності в позиціях Великої Британії, Франції та СРСР на політ, і військ, переговорах у Москві 8.05-23.08.1939, політика нейтралітету США не сприяли забезпеченню протидії мілітаризації Німеччини і Японії та здійсненню ними *агресій* проти сусідніх д-ав.

Д. с. в. розпочалась 1.09.1939 нападом Німеччини на Польщу 3.09.1939 Велика Британія та Франція оголосили війну Німеччині. У квітні — травні 1940 гітлерівські війська окупували Данію, Норвегію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, а в червні — Францію. 10.07.1940 у війну на боці Німеччини вступила Італія, війська якої в серпні - вересні захопили Брит. Сомалі, частину Кенії та Судану, вдерлись у Єгипет. У грудні вони були розбиті й у січні-травні 1941 вигнані зі Схід. Африки брит. військами. У квітні 1941 Німеччина захопила Грецію та Югославію, Японія окупувала півд. райони Китаю й півн. частину франц. Індокитаю. 22.06.1941 Німеччина напала на СРСР (див. *«Барбаросса план»).* Період війни СРСР проти Німеччини під час Д. с. в. отримав назву Велика вітчизняна війна Радянського Союзу 1941-45.

У 1941-42 склалось ядро антигітлерівської коаліції — СРСР, Велика Британія та США (див. *Атлантична хартія, Вашингтонська декларація 1942).* 7.12.1941 нападом на Перл-Харбор Японія розв'язала війну проти США й наприкінці 1941 — на поч. 1942 захопила Малайю, Сінгапур, Індонезію, Філіппіни, М'янму. До травня 1943 англ.-амер. війська звільнили Півн. Африку, у липні 1943 фаш. режим в Італії було повалено, і в жовтні вона оголосила війну Німеччині, після чого гітлерівці окупували її півн. частину. У липні 1943 союзні війська висадились в Італії, у червні 1944 — у Нормандії, відкривши другий фронт (див. *Другого фронту проблема);* 1944-45 рад. війська звільнили країни Центр, і Півд.-Схід. Європи.

Дип. діяльність д-ав антигітлерівської коаліції під час Д. с. в. була спрямована на забезпечення перемоги над Німеччиною та її союзниками, а також на вирішення питань повоєнного устрою світу (див. *Московські конференції 1941, 1943, Каїрська конференція 1943, Тегеранська конференція 1943, Думбартон-Оксконференція 1944, Сан-Франциська конференція 1945). На Кримській (Ялтинській) конференції 1945*глави урядів Великої Британії, СРСР і США погодили свої військ, плани повного й остаточного розгрому фаш. Німеччини та післявоєнного устрою світу. У квітні 1945 союзні війська звільнили Півн. Італію, зайняли Зах. Німеччину. 2.05.1945 рад. армія оволоділа Берліном. Опівночі 8.05.1945 у передмісті Берліна Карлсхорсті представники нім. командування підписали акт про беззастережну капітуляцію. *Потсдамська (Берлінська) конференція 1945* глав урядів СРСР, США й Великої Британії 1945 визначила умови післявоєнного устрою в Європі.

Останнім етапом Д. с. в. стало завершення бойових дій союзників проти Японії. На япон. міста Хіросіма (6.08.1945) і Нагасакі (9.08.1945) були скинуті амер. атомні бомби, а 9.08.1945 рад. війська розпочали воєнні дії проти Японії, розгромили япон. Квантунську армію, звільнили Півн.-Схід. Китай, Півн. Корею, Півд. Сахалін й окупували Курильські о-ви. 2.09.1945 Японія підписала акт про беззастережну капітуляцію. У країнах, що брали участь у Д. с. в., було мобілізовано бл. ПО млн. чол., у війні загинуло бЛ. 62 МЛН. ЧОЛ.

О.С. Пархомчук

Другого фронту проблема в Другій світовій ВІЙНІ — питання про відкриття союзниками СРСР фронту в Європі в період Великої вітчизняної війни 1941-45; одне з найгостріших у відносинах між провідними членами *антигітлерівської коаліції.* Д. ф. п. постала практично одразу після нападу Німеччини на СРСР 22.06.1941. Уже 27.06.1941 посол СРСР у Великій Британії /. *Майський* у бесіді з членом брит. уряду лордом Бівербруком поставив питання про необхідність початку бойових дій в Європі брит. військами проти Німеччини. 18.07.1941 *Й. Сталін* у листі до *В. Черчілля* також поставив питання про відкриття Другого фронту в Півн. Франції. Але брит. керівництво не бажало форсувати його вирішення, оскільки побоювалось посилення впливу СРСР у повоєнному світі й поширення його контролю на країни Центр.-Схід. Європи, відтак прагнуло вступити в бойові дії на континенті в той час і в тому місці, що найбільшою мірою відповідатимуть інтересам Лондона. Водночас існували об'єктивні перешкоди для швидкого відкриття Другого фронту. Амер. армія ще була на стадії перебудови, британська, що зазнала значних втрат при відступі з Франції в 1940, не встигла відновити сили; у союзників не було матеріал, засобів для здійснення десантної операції великих масштабів.

Після вступу США у війну проти Німеччини амер. керівництво виявило певну підтримку рад. вимог про відкриття Другого фронту. Рішеннями амер.-брит. конференції на Ньюфаундленді в серпні 1941 перемога в Європі була проголошена першочерговим завданням союзників, після чого вони перейшли до практичної фази планування операцій. У грудні 1941 генерала *Д. Ейзенхауера* було призначено відповідальним за підготовку операції союзників з висадки у Франції. Під його керівництвом було розроблено та представлено у квітні 1942 брит. стороні два плани висадки в Європі: 1943 (операція «Раундап») і 1942 — у разі розгрому рад. армії та виходу СРСР із війни (операція «Следжхам-мер»). За основу було прийнято план операції «Раундап», водночас брит. сторона зберегла певні застереження навіть щодо терміну висадки в 1943. У результаті, замість відкриття Другого фронту в Європі, на Вашингтонській конференції 22.12.1941-14.01.1942 було прийнято рішення про висадку амер. та брит. військ у франц.

Півн. Африці (операція «Торч»). Під час візиту наркома закорд. справ СРСР *В. Молотова* до Вашингтона в червні 1942 в амер.-рад. комюніке терміном відкриття Другого фронту було визначено 1942; аналогічні зобов'язання було взято й брит. керівництвом. Але в серпні 1942 Велика Британія та США переглянули свої наміри й повернулися до планів операцій лише в Півн. Африці. Під час свого візиту до Москви 14.08.1942 В. Черчілль передав рад. уряду меморандум, у якому повідомлялось про неможливість відкриття 1942 Другого фронту в Європі та про початок операції «Торч» у жовтні того ж року. Брит. й амер. керівництво заявили про перенесення терміну висадки в Європі на весну 1943.

Під час *Касабланської конференції 1943* Велика Британія та США не прийняли рішення про відкриття Другого фронту в Європі. Було ухвалено завдати ударів на Сицилії та на півдні Італії (операції «Хаскі» та «Аваланш»). У травні 1943 у Вашингтоні Ф. Рузвельт і В. Черчілль домовились перенести відкриття Другого фронту в Європі на травень 1944. Під час *Квебекськоїконференції 1943* лідери Британії та США підтвердили

дату висадки в Півн. Франції (операція «Овер-лорд») — 1.05.1944. Попри вимоги СРСР, питання про укладення зобов'язуючої угоди між союзниками щодо терміну відкриття Другого фронту не було включено в порядок денний Московської конференції міністрів закорд. справ Великої Британії, СРСР та США (див. *Московські конференції 1941, 1943).* Конкретні рішення щодо Д. ф. п. були ухвалені на *Тегеранській конференції 1943.* Вона взяла до уваги, що операцію «Оверлорд» буде здійснено протягом травня 1944 разом з операцією в Півд. Франції. Другий фронт у Європі було відкрито висадкою амер.-брит. війську Нормандії 6.06.1944.

В.Ю. Константинов

Дуаєн дипломатичного корпусу (з франц. сіоуеп — старшина, старійшина) — особа, що очолює *дипломатичний корпус* у країні перебування. Д. д. к. стає глава *дипломатичного представництва,* який перший серед інших глав дип. представництв у країні перебування вручив *вірчі грамоти* та належить до вищого *дипломатичного класу* (як правило, *посол* чи *нунцій).* У деяких католицьких країнах Д. д. к. за усталеною традицією, незалежно від часу акредитування, є виключно папський нунцій. Д. д. к. не має ніяких особливих прав стосовно інших членів очолюваного ним дип. корпусу й не може давати їм свої розпорядження, однак ця посада завжди вважалась досить почесною. Функції Д. д. к. носять, насамперед, протокольний характер. Він очолює дип. корпус на різних церемоніях і за необхідності виступає від його імені (при передачі поздоровлень чи вираженні співчуття тощо), підтримує постійний контакт із *відомством закордонних справ* країни перебування, консультує своїх колег з питань місцевого протоколу та особливостей взаємин із місцевою владою тощо. Д. д. к. може виступити на захист інтересів дип. корпусу чи окремих його членів, якщо в діях місцевого протоколу помітить порушення привілеїв та імунітетів чи етикету. Але він не має права від імені дип. корпусу або за його дорученням робити заяви чи *демарші* політ, характеру. Такого роду дії Д. д. к. можуть бути *дезавуйованими* будь-яким членом дип. корпусу як такі, що не відповідають позиції країни, яку представляє останній.

В.М. Матвкнко

ДубІНІН Юрій Володимирович (1930) — рад. і рос. дипломат. Кандидат істор. наук. На дип.

роботі з 1955. 1955-56 — співробітник посольства СРСР у Франції, 1956-59 — Секретаріату ЮНЕСКО; 1960-63 — співробітник центр, апарату МЗС СРСР; 1963-68 — 1-й секр., радник посольства СРСР у Франції; 1968-71 — на відповідальній роботі в центр, апараті МЗС СРСР; 1971-78 — зав. 1-го Європ. відділу МЗС, 1972-78 - чл. Колегії МЗС СРСР; 1978-91 - посол СРСР в Іспанії, США, Франції, постійний представник СРСР при ООН. 1996-99 — заст. мін. зак. справ, Надзвичайний і Повноважний Посол РФ В Україні. *Н.Ф. Сербіна*

Дубчек Олександр (27.11.1921, с. Угровець, Словаччина — 7.11.1992, Прага) — чехословацький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї столяра. 1925-38 разом із батьками мешкав у СРСР, навчався в середніх школах Фрунзе (сьогодні — Бішкек, Киргизстан) та Нижнього Новгорода. По поверненні на Батьківщину працював слюсарем і ковалем. Із 1939 — чл. КПЧ, брав активну участь у Словацькому нац. повстанні 1944; із 1949 — на керівних посадах у компартії Словаччини. 1955 закінчив юрид. ф-т ун-ту ім. Яна Коменського, 1955-58 навчався у Вищій парт, школі при ЦК КПРС у Москві. Із 1963 — 1-й секр. ЦК компартії Словаччини, 1968-69 — 1-й секр. Компартії ЧССР (КПЧ), 1951-55 та 1960-70 — депутат Нац. зборів ЧСР. Ініціював проведення ліберальних реформ й ухвалення 5.04.1968 «Програми дій», у якій заперечувався репресивний характер утримання влади, відкидалась доктрина про керівну роль КПЧ в суспільстві й гарантувалась реальна свобода думки та слова (див. *«Празька» весна 1968).* Коли дип. тиск на керівництво КПЧ з боку роздратованого Кремля не приніс результату, 20.08.1968 війська ОВД окупували ЧСР, її лідери, у т. ч. Д., були затримані та літаком доставлені в Москву, де були примушені визнати «законною» цю акцію. У квітні 1969 був відсторонений від керівництва КПЧ й відряджений послом до Туреччини; у липні 1970 — виключений з лав КПЧ і позбавлений статусу депутата. 1970-81 — працівник

системи лісового госп-ва в Братиславі; 1981-89 — пенсіонер. 1989-92 — голова Федер. зборів ЧССР (із квітня 1990 — ЧСФР). Помер від травм, отриманих в автомобільній катастрофі.
РА. Кривонос

Дугерсурен Мангалин (1922) — монгольський держ. діяч і дипломат. Із 1950 — чл. ЦК Монгольської народно-рев. партії; 1951-52 — заст. завідувача, зав. відділу МЗС МНР; 1953-56 — секр. ЦК Монгольського рев. союзу молоді, заст. міністра юстиції; 1956-58 — заст. мін. зак. справ; 1958-62 — посол МНР в Індії й за сумісництвом у Бірмі та Непалі; 1962-63 — 1-й заст. мін. зак. справ, 1963-68 і 1976-88 — мін. зак. справ. 1968-72 — постійний представник МНР при ООН, 1972-76 — постійний представник МНР при Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях
У Женеві. *В.І.Головченко*

Дуглас-Г'юм (Ооіщіак-Ноше) Александр Фре-дерік, барон Колдстрим (2.07.1903, Лондон -9.10.1995, Бервікшир, Шотландія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Освіту здобув в Ітоні й Оксфорді. 1931-45 і 1950-51 —депутат палати общин від Юніоністської партії. 1951 успадкував титул графа Г'юма й перейшов до палати лордів. 1937-39 — парл. особистий секр. Прем'єр-міністра Великої Британії *Н. Чембер-лена,* брав участь у виробленні *Мюнхенської угоди 1938;* 1945 — парл. заст. мін. зак. справ; 1951 — держ. міністр у справах Шотландії; 1955-60 — міністр у справах Співдружності, 1960-63 — мін. зак. справ; 1963-64 — Прем'єр-міністр Великої Британії; 1964-65 — лідер консервативної опозиції; 1970-74 — мін. зак. справ й у справах Співдружності. Активно сприяв налагодженню стратегічного партнерства зі США на засадах послідовного, але неагресивного анти-комунізму; як головуючий на конференції прем'єр-міністрів *Співдружності Націй* у липні 1964 забезпечив компромісне вирішення расових проблем. Після 1974 залишив громад.-політ.
ДІЯЛЬНІСТЬ. *РА. Кривонос*

Думбартон-Окс конференція відбувалась 21.08-7.10.1944 у Вашингтоні, у резиденції Думбартон-Окс; визначила засади створення універсальної міжнар. орг-ції для повоєнного світу. Скликана за рішеннями Московської конференції 1943 (див. *Московські конференції 1941, 1943).* До 28.09.1944 переговори в Думбартон-Окс і велись лише за участі делегацій трьох *великих держав* — Великої Британії, СРСР та США. Із 29.09.1944 — між делегаціями Великої Британії, Китаю та США. їх очолювали заст. мін. зак. справ Великої Британії А. Кадоген, посол СРСР у США *А. Громико* та заст. держ. секретаря *Е. Стеттініус.* Основна робота велась у Керівному комітетові та 6-й підкомісіях. Результатом

переговорів було підписання «Попередніх пропозицій щодо створення Заг. міжнар. орг-ції з підтримки миру і безпеки», які стали основою *Статуту 00Н,* прийнятого на *Сан-Франциській конференції 1945.* На конференції вперше запропоновано назву *«Організація Об'єднаних Націй»;* сторони в цілому дійшли згоди щодо визначення її цілей та принципів, основних елементів структури. Водночас не були вирішені питання членства, статусу *Ради Безпеки ООН, Міжнародного Суду ООН,* долю підмандатних територій і взагалі залежних народів тощо. Ці питання були розв'язані тільки під час *Кримської (Ялтинської) конференції 1945.* 9-Ю. 10.1944 пропозиції, ухвалені конференцією в Думбартон-Оксі, були
ОПублІКОВаН І. *В.М. Вдовенко*

ДумІН Осип (1893 - 1945) — укр. військ, діяч та історик. Нар. в Галичині. Під час *Першої світової війни* — в австр.-угорській армії, потрапив у рос. полон і працював на шахтах Криворіжжя. Після Лютневої революції 1917 таємно організував загін із полонених-галичан, на чолі якого 14.01.1918 прибув до Києва та приєднався до Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців; активний учасник антигетьманського повстання під проводом Директорії. 1919 — командир сотні, куреня, полку та бойової групи Корпусу Січових Стрільців. 1920-21 очолював антибільшовицький повстанський загін на Трипільщині. 1921-25 — керівник відділу розвідки Начальної Команди Укр. Військ. Орг-ції; у стислий термін розгорнув розвідувальну мережу на території Схід. Галичини, Волині та етнічної Польщі. 1923 забезпечив укладення домовленості з литовським урядом щодо співпраці в галузі обміну розвідданими про Польщу й СРСР. 1925 вийшов з УВО на знак незгоди з пронім. орієнтацією її керівництва та спільно з прибічниками *Є. Петрушевича* створив радя-нофільську Зах.-укр. Народно-рев. орг-цію.
Твори: «Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919», «Історія Легіону українських Січових Стрільців», «Партизани», «Історія українського війська» (у співавторстві, 1938).
В.І. Головченко

Думка громадська в *міжнародних відносинах* — сукупність поглядів, вираження установок суспільства та окремих індивідуумів щодо певної проблеми світового розвитку.
Роль Д. г. в теорії та практиці міжнар. відносин та *зовнішній політиці* залишається предметом
дискусій. На поч. XX ст. представники *політичного ідеалізму* вважали, що саме Д. г. та гласність під час обговорення та прийняття зовн.-політ. рішень сприяє запобіганню нових світових війн, оскільки таємний, елітарний характер традиційної дипломатії спричиняє міжнар. кризи. Представники *політичного реалізму* вважали, що масова громадськість не підготована до сприйняття складних закономірностей міжнар.

політики й може привнести в процес прийняття рішень небажані емоції. Д. г. виступає істотним фактором зовн. політики, причому її роль у сучас. глобалізованому й технологізованому світі постійно зростає.
Д. г. набуває стійкості завдяки існуванню т. зв. «лідерів думки», які, на відміну від масової публіки, уважно стежать за політ, подіями та слугують центрами «неформальних інформаційних мереж», на судження яких повністю спираються щодо зовн.-політ. проблем.
Відкриті суспільства мають такі джерела, які породжують Д. г.: безпосереднє спостереження за оточенням, уловлювання, схвалення тих чи інших дій, заяв тощо; засоби масової комунікації, що породжують т. зв. «дух часу» (тематику світової громадської думки, яка тримається впродовж
ТрИ ВалОГО Періоду). *А.В. Яковець*

Дунайська (Белградська) конференція 1948 відбулась згідно з рішенням сесії *Ради міністрів закордонних справ* у грудні 1946 з метою післявоєнного врегулювання міжнар.-прав, режиму судноплавства на Дунаї. Учасниками були представники придунайських країн — СРСР, УРСР, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії, а також США, Великої Британії та Франції як членів РМЗС, із дорадчим голосом — представники Австрії. Активну участь у роботі конференції брала укр. делегація, очолювана заст. Голови Ради Міністрів УРСР *А. Барановським.* У результаті гострої дискусії та всебічного обговорення проблеми була розроблена Конвенція про режим судноплавства на Дунаї, підписана придунайськими д-вами в Белграді 18.08.1948. Конвенцією встановлено демокр. статус використання судноплавної частини Дунаю (від м. Ульм у ФРН до гирла Дунаю з виходом до Чорного моря), яка має бути вільною та відкритою для громадян усіх д-ав на основі рівності щодо портових і навігаційних зборів та умов *судноплавства міжнародного торгівельного.* Військ, суднам недунайських д-ав заборонялось ходити по річці. При-дунайські д-ви зберігали право юрисдикції у внутр. *територіальних водах* і водночас гарантували охорону інтересів міжнар. торгівлі на Дунаї. Президія ВР УРСР ратифікувала Конвенцію 18.02.1949, і після її ратифікації іншими державами-учасницями вона набрала чинності 11.05.1949 (1960 до конвенції приєдналася й Австрія як повноправний член). 1949 згідно з Конвенцією (ст. 5) була створена Дунайська комісія як міжнар. орган для забезпечення вільного судноплавства на Дунаї та розвитку міжнар. співробітництва відповідно до інтересів і суверенних прав держав-учасниць Белградської конвенції. Вона складається виключно з представників придунайських д-ав (по одному від кожної), і хоча не має ні законодавчих, ні судових функцій, спостерігає за виконанням Конвенції 1948, складає заг. плани розвитку судноплавства на основі пропозицій країн-учасниць, уніфікує правила річкового й санітарного нагляду, координує гідрометеорологічну й екологічну служби на Дунаї тощо. Штаб-квартира Дунайської комісії перебуває в Будапешті, де проводяться щорічні сесії (до 1954 була в румунському Галаці). УРСР у 70-ті XX ст. була позбавлена права мати свого представника в Дунайській комісії, її інтереси представляв делегат від СРСР. Лише 1992 право України було відновлено. Негативно позначились на розвитку дунайського судноплавства й роботі Дунайської комісії погіршення відносин між СРСР та Югославією 1948-53, а також розпад СФРЮ і *санкції міжнародні* проти Югославії з 1992 (зокрема, суттєвих збитків зазнала Україна) й особливо — бомбардування силами НАТО Югославії 1999. Метою Дунайської комісії на поч. XXI ст. є відновлення судноплавства в повному обсязі заради забезпечення комунікативних потреб об'єднаної Європи.
С.В. Віднянський

Дунайська КОМІСІЯ — див. *Дунайська конференція 1948.*

Дурдинець Василь Васильович (27.09.1937, с. Ромачевиця (тепер с. Залужжя) Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) — укр. держ., громад.-політ, діяч. Закінчив юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1960). 1960-70 працював у молодіжних орг-ціях (Львів, Москва); 1970-78 перебував на парт, роботі (Львівський обком КПУ, ЦК КПУ). Із 1978 — заступник, із 1982 — 1-й заст. міністра внутр. справ УРСР; двічі (1990, 1994) обирався народним депутатом України; 1991-92 — чл. Президії, голова комісії ВР України з питань оборони й держ. безпеки; 1992-94 — 1-й заст. голови ВР України. Із 1994 — 1-й заст. голови, а з 1995 — голова координаційного к-ту по б-бі з корупцією і орг. злочинністю при Президентові України (по квітень 1999), чл. Ради нац. безпеки і оборони України. 1995-96 — віце-прем'єр-міністр з питань держ. безпеки й надзвичайних ситуацій; 1996-97 — 1-й віце-прем'єр-міністр України, у червні — липні 1997 — виконуючий обов'язки Прем'єр-міністра України. 1997-99 —дир. Нац. бюро розслідувань України. Із березня 1999 — міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; водночас у серпні 1999 призначений представником України в постійних органах Частково відкритої угоди Ради Європи щодо запобігання, захисту та надання допомоги в разі великих природних і техногенних катастроф. 2.12.2002-15.07.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці. Нагороджений орденами, медалями й відзнаками СРСР та України, зокрема «За особисту мужність» (1991), князя Ярослава Мудрого V ступеня, «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою КМ України.
В.М. Матвієнко

ДюбюІССОН (ОиЬиІ88оп) П'єр (1949) — бельгійський дипломат. Закінчив пед. коледж у Мон-сі (Бельгія). 1973-87 — перекладач з франц., нім. й англ. мов в Ун-ті Монс-Хайнау. Із 1987 — надип. службі. 1989-92 — аташе постійного представництва Бельгії при Раді Європи, 1992-97 — заст. постійного представника Бельгії при Раді Європи, 1997-2000 — 1-й секр. Департаменту європ. інтеграції МЗС Бельгії. У 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства
БеЛЬГІЯ В Україні. *В.І. Головченко*

Дюма (Битак) Ролан (23.08.1922, Ліможа, Франція) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї цивільного службовця, розстріляного нацистськими окуп. військами за участь в Опорі під час *Другої світової війни.* Сам був активним учасником б-би з нацистами. Після війни працював журналістом, адвокатом, був юрид. консультантом відомих діячів Опору, учасник

низки великих політ, процесів; тричі обирався депутатом Нац. зборів від Франц. соціал. партії. 1981-84 — політ, радник президента *Ф. Міттє-рана,* 1983-84 — міністр у європ. справах, 1984-86 і 1988-93 — мін. зак. справ. 1995 призначений президентом Конституційного суду, але 2000 залишив цю посаду через звинувачення в корупції. Засуджений до 6-ти міс. ув'язнення у 2001, але апеляційний суд відмінив вирок 2003.
Р.Л. Кривонос

Дюранда ЛІНІЯ (англ. Оигапсі Ьіпе) названа на честь М. Дюранда — секретаря з інозем. справ колоніальної адміністрації в Брит. Індії, що підписав у Кабулі 12.11.1893 нерівноправний договір з еміром Абдуррахман-ханом щодо встановлення держ. кордону між брит. колоніальними володіннями на півострові Індостан та Афганістаном. У результаті втілення в життя домовленості Дюранда виникла пуштунська проблема, суть якої зводилась до претензій Афганістану на територію Пакистану площею в 150 тис. км^2, населену пуштунськими племенами в півн.-зах. прикордонній провінції Пакистану. 1947 Афганістан проголосував проти прийому Пакистану до *Організації Об'єднаних Націй,* а 1949 афган. уряд не визнав Д. л. як
міжнар. кордон між країнами. У подальшому Д. л. стала основною причиною ворожнечі між обома країнами. Станом на 1.01.2004 в пакистанському секторі Д. л. мешкало 10 млн. пуш-
тунів. *П.М. Ігнатьєв*

Дяченко Олег Маркович (5.03.1939, Ромни Сумської обл. — 11.12.2003, Київ) — укр. дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин МЗС СРСР (1963). 1963-66 — аташе, 2-й секр., 1-й секр., відповідальний секр., радник Комісії України у справах ЮНЕСКО; 1966-72 — співроб. Секретаріату ЮНЕСКО; 1979-80 — консул генконсульства СРСР у Нью-Йорку; 1984-89 — 1-й секр. посольства СРСР у США; 1989-91 — нач. відділу кадрів, чл. Колегії МЗС УРСР; у 1991 — ген. консул СРСР у Торонто; 1992-94 — нач. Управління держ. протоколу МЗС України; 1994-97 — нач. Управління культ, зв'язків МЗС України. У травні 1997 -січні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туніській Республіці, водночас у січні 1998 — січні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко за сумісництвом.
В.М. Матвієнко

Е

Еанеш (Еапек) Антоніу душ Сантуш Рамалью (25.01.1935, Алкаїн, Португалія) — португальський держ. і військ, діяч, учасник колоніальних війн Португалії в Африці. Розчарувавшись у колоніальній політиці Лісабона, приєднався до опозиційного руху молодших офіцерів, які повалили авторитарний режим М. Каетану 25.04.1974. Очолив центристське угруповання й нейтралізував спробу ультралівого перевороту 25.11.1975. У грудні 1975 призначений нач. штабу португальських збройних сил. 27.06.1976-9.03.1986 — Президент Португальської Республіки. У внутр. і зовн. політиці спирався на широку центристську коаліцію, шо складалась із соціалістів, народних демократів та соціал-демократів. Відіграв важливу роль у консолідації демократії в країні та забезпеченні її вступу до *Ради Європи* (1976) і *Європейського економічного співтовариства* (1.01.1986). *РА. Кривонос*

ЕбердІН (АЬегсіееп) Джордж Гамільтон Гордон (28.01.1784- 14.12.1860) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. З 1801 — чл. Палати лордів. У 1813-14 — посол Великої Британії в Австрії, брав участь у підготовці *Шомонського трактату 1814* й *Паризького мирного договору 1814.* У 1828-30 та 1841-46 — мін. зак. справ Великої Британії. У 1834-35 — військ, міністр і міністр колоній. 19.12.1852-

6.02.1855 — Прем'єр-міністр. У 1844 розпочав тривалі переговори з рос. царем *Миколою I* про поділ Османської імп., фактично провокуючи Росію проти Туреччини. У 1853 уклав угоду з Францією про спільні дії проти Росії у схід, питанні,
а в 1854, після розгрому тур. флоту при Синопі, оголосив війну Росії. Змушений був піти у відставку через невдачі брит. військ у *Кримській*
війні 1853-56. *РА. Кривонос*

Еванс (Еуапз) Гарет (5.09.1944, Мельбурн) — австралійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Мельбурнський (право) та Оксфордський (політика, економіка, філософія) ун-ти; чл. керівництва Лейбористської партії. У 1983-84 — ген. прокурор Австралії. 1984-87 — міністр з ресурсів й енергетики; 1987-88 — міністр транспорту та шляхів сполучення. У 1988-96 — мін. зак. справ. Узяв активну участь у вирішенні ООН *Камбоджійської проблеми.* Сприяв укладанню *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993.* Ініціював створення *Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва* (1989) та комісії Канберри зі знищення ядерної зброї. 1990 в Австралії був названий гуманістом року. Із 1996 — президент і виконавчий дир. Міжнародної кризової
Групи. *В.І.Головченко*

Еватт (Еуаіі) Герберт Вір (30.04.1894, Мейт-ленд, Новий Півд. Уельс, Австралія - 2.11.1965, Канберра) — австралійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. 1925 обраний від Австралійської лейбористської партії до Законодавчих зборів шт. Новий Півд. Уельс; 1930 призначений наймолодшим в історії країни членом Верховного суду; 1940 обраний до палати представників федер. парламенту. 1941-49 — мін. зак. справ Австралійського Союзу, водночас 1946-49 — віце-прем'єр-мі-ністр; очолював делегацію Австралії на *Сан-Франциській конференції 1945* і Комісію ООН з Палестини 1947, головував на 3-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* 1948-49. Із 1949 — голова Всесвітньої федерації асоціацій сприяння ООН. 1951-60 — лідер Лейбористської партії, відстоював демокр. права та свободи в умовах активізації *«Холодної війни»,* зірвав спробу заборонити діяльність комуніст, партії. 1960-62 — гол. суддя шт. Новий Півд. Уельс, змушений подати у відставку у зв'язку з хворобою.
В.І. Головченко

ЕвІанСЬКІ УГОДИ 1962 — франц.-алжирські домовленості, підписані 18.03.1962 в Евіан-ле-Бені (Франція) уповноваженими делегаціями

франц. уряду й Тимчасового уряду Алжирської республіки (ТУАР); завершили *війну за незалежність Алжиру 1954-62.* Провал переговорів 1961 з питань самовизначення Алжиру, фактичне розв'язання орг-цією «Таємна армія», яка виступала проти відокремлення від Франції, громад, війни в країні, а також вирішальні перемоги алжирських визв. сил і зростаючий міжнар. авторитет політ, інститутів руху за незалежність схиляли франц. громадськість до ідей незалежності Алжиру. 7.03.1962 в умовах суворої таємності в Евіані за посередництва представника Швейцарії О. Лонга відновилися франц.-алжирські переговори, у ході яких обидві сторони пішли на взаємні поступки: ТУАР погодився врахувати інтереси франц. нафтових компаній у Сахарі, а також зберегти франц. військ, бази в Алжирі; Франція погодилась визнати територ. цілісність Алжиру, відмовилась від вимоги підписання угоди про взаємну оборону й від встановлення контролю над зовн. політикою Алжиру. Завдяки компромісу стало можливим підписання 18.03.1962 Е. у, за схвалення яких висловились 90% учасників референдуму, проведеного у Франції 8.04.1962. Домовленості включали: угоду про припинення вогню; угоди про проведення в Алжирі референдуму з питання незалежності та про тимчасову орг-цію держ. влади в країні в перехідний період, оформлені у вигляді декретів Президента Французької Республіки; кілька декларацій про принципи франц.-алжирського співробітництва у різних сферах. Відповідно до Е. у. на всій території Алжиру з 19.03.1962 обома сторонами припинялись бойові дії та розпочиналась підготовка до референдуму з питання самовизначення алжирського народу, призначеного на 1.07.1962. Франція зобов'язувалася негайно визнати суверенність Алжиру, якщо за результатами референдуму більшість населення висловиться за незалежність. У ході голосування 91% виборців підтримали суверенітет. Угоди також передбачали скорочення франц. збройних сил в Алжирі до 90 тис. солдатів й офіцерів, їх перебування на його території протягом 3 років, збереження за Францією на 5 років ракетного полігона в Колон-Бешарі, атомного — в Реггані (Сахара) й військ.-мор. бази в Мерс-ель-Кабірі впродовж 15 років. Визнавши суверенне право Алжиру на Сахару, Франція досягла домовленості про спільну експлуатацію її нафтових і гірничорудних родо-
вищ, добилась твердої гарантії недоторканності особи та майна алжирських французів, перебування країни у франковій зоні, ряду суттєвих пільг для франц. капіталу в обмін на свою техн., фінанс. і культ, допомогу.

Підписання Е. у. знаменувало переможне завершення алжирської нац.-визв. рев-ції, ліквідацію франц. колоніального панування й завоювання нац. незалежності. Зі зміцненням екон. і політ, самостійності Алжиру багато положень Е. у, зокрема військ, статті та статті, які забезпечували екон. й торг, пільги Франції в цій країні,
ВТраТИЛИ ЧИННІСТЬ. *І.Д. Коміренко*

ЕДЖЄВІТ (ЕСЄУІІ) Бюлент (28.05.1925, Стамбул) — тур. громад.-політ, і держ. діяч. 1957, 1961, 1965 і 1969 обирався депутатом парламенту від Народно-республіканської партії (НРП). 1961-65 — міністр праці. Із 1966 — ген. секретар НРП, із 1972 — голова НРП. 1985 заснував і очолив Демократичну ліву партію. 25.01-17.11.1974,21.06-11.7.1977,5.01.1978-12.11.1979 і 11.01.1999-18.11.2002 — Прем'єр-міністр Турецької Республіки, тричі заарештовувався військ, урядами за політ, діяльність усупереч забороні. У зовн. політиці у відстоюванні нац.-держ. інтересів віддавав перевагу наступальній тактиці. 20.07.1974 ініціював військ, інтервенцію на Кіпр, у січні 1999 — захоплення в Кенії в полон лідера курдського визв. руху А. Оджалана. Неодноразово вводив війська в Півн. Ірак, водночас на Гельсінському саміті *Європейського Союзу* 1999 добився визнання Туреччини кандидатом на вступ до цього об'єднання. *В.І. Головченко*

ЕЙзенхауер (Еі8еппо\уег) Дуайт Девід (14.10.1890, Денісон, шт. Техас - 28.03.1969, Вашингтон) — амер. громад.-політ., держ. і військ, діяч, 34-й Президент США (20.01.1953-20.01.1961). Нар. в сім'ї дрібного крамаря-ме-ноніта. Закінчив Військову академію у Вест-Пойнті (1915), курси Академії ген. штабу у Форт-Лівенворті (1924) та Військовий коледж у Вашингтоні. 1915-29 — на командних посадах у танкових військах. 1929-35 — в апараті помічника військ, міністра, співавтор плану «промислової мобілізації» США. 1935-41 — помічник нач. штабу сухопутних військ Д. Макар-тура, нач. штабу 3-ї армії. 1941-42 — нач. оперативного відділу ген. штабу, виступав за якнайшвидше відкриття «другого фронту» через Ла-

Манш у Франції. Як командувач амер. військами в Європі (із червня 1942) був змушений попередньо провести успішні десантні операції в Півн. Африці (8.11.1942), на Сицилії (10.07.1943) й Апеннінському піво-ві (3.09.1943), після чого у грудні 1943 був призначений командувачем експедиційними союзними військами в Європі й 6.06.1944 здійснив їх висадку в Нормандії. 7.05.1945 у Реймсі підписав акт про безумовну капітуляцію нім. збройних сил на всіх фронтах. На посаді військ, губернатора амер. зони в Німеччині сподівався продовжити амер.-рад. співпрацю. Вислювався проти застосування ядерної зброї в Японії, оскільки це могло зашкодити відносинам із СРСР, і виступав проти деіндустріалізації Німеччини. У листопаді 1945 — лютому 1948 — нач. штабу сухопутних військ США. Після виходу у відставку — президент Колумбійського ун-ту. У грудні 1949 — червні 1952 — 1-й головнокомандувач Збройними силами *НАТО.* На липневому 1952 конвенті Республіканської партії в Чикаго був висунутий кандидатом у президенти США, отримав майже 34 млн. голосів (55% виборців). Переобраний на 2-й термін у листопаді 1956. У внутр. політиці спирався на засади «динамічного консерватизму» («сучасного республіканізму») й розвиток вільної конкуренції; у зовнішній — запровадив *«масованої відплати» доктрину,* конкретизовану для Півд.-Схід. Азії в *«доміно» теорії.* Конфлікт Захід — Схід сприймав як протистояння між аморальною комуніст, диктатурою та вільною зах. демократією, що має згуртуватись у міцну коаліцію. Задля цього форсував прийняття ФРН у НАТО, підтримав створення *Європейського економічного співтовариства* та ініціював ухвалення Конгресом 9.03.1957 резолюції, що дозволяла президенту надавати екон. і військ, допомогу кожній нації, яка зазнала збройної *агресії* з боку д-ви, контрольованої «світовим комунізмом» *{Ейзенхауера — Даллеса доктрина).* Водночас виявляв зацікавленість у послабленні конфліктів із СРСР та його союзниками (див. *Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954; Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954; Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955).* Запросив *М. Хрущова* з офіц. візитом до США, що відбувся у вересні 1959 *(У-2 інцидент* у відповідь зірвав президент. візит і зустріч на вищому рівні в Парижі 16-17.05.1960). Сприяв антиколоніальній пропагандистській кампанії. У грудні 1953 проголосив програму «Атом заради миру», а на зустрічі на вищому рівні в Женеві в липні 1955 запропонував систему інспекцій з повітря для контролю за заг. роззброєнням. У прощальному зверненні до амер. народу в січні 1961 наголосив на небезпеці *військово-промислового комплексу,* із яким слід боротися. Після залишення Білого дому офіційно знаходився поза політикою та займався написанням мемуарів.

Твори: «Хрестовий похід у Європу» (1948), «Документи Дуайта Д. Ейзенхауера. Тт. 1-9» (1970-1978).
В.І. Головченко

Ейзенхауера — Даллеса доктрина запропонована 5.01.1957 у посланні Президента США *Д. Ейзенхауера* до Конгресу США з викладом нової бл.-схід. політики; підготована на підставі меморандуму *державного секретаря США Дж.Ф. Даллеса* (грудень 1956), у якому йшлося про потребу США заповнити «вакуум сили», що утворився на Бл. Сході після *Суецької кризи 1956.* З огляду на наявність у регіоні «комуністичної загрози» і його значення для «глобальної політики» США Д. Ейзенхауер прохав

санкцію Конгресу щодо екон. (400 млн. дол. на найближчі два роки) і військ, допомоги країнам Бл. Сходу та використання на його розсуд амер. збройних сил. 9.03.1957 Президентом США була підписана спільна резолюція палати представників і сенату, яка передбачала надання Д. Ейзен-хауеру повноважень «здійснювати в регіоні Бл. та Сер. Сходу програму військ, допомоги будь-якій країні чи групі країн цього району, що бажають отримати таку допомогу». Крім того, США мали бути готові «використати свої збройні сили з метою надання допомоги будь-якій такій країні чи групі країн, що попрохали допомогу, проти збройної агресії, здійснюваної будь-якою державою, яка контролюється міжнародним комунізмом». Пояснюючи, які країни входять до сфери дії доктрини, Дж.Ф. Даллес заявив у Конгресі, що під Бл. Сходом мається на увазі район, який охоплює Лівію на заході, Пакистан на сході, Туреччину на півночі, увесь Аравійський півострів на півдні, а також Ефіопію та Судан. Е.-Д. д. була безумовно підтримана регіональними учасниками Багдадського пакту (Ірак, Іран, Пакистан, Туреччина), Ліваном та Ізраїлем (див. *Організація Центрального*

договору). Проти неї рішуче виступили Афганістан, Єгипет, Ємен і Сирія. Решта д-ав Бл. Сходу погодились на амер. екон. допомогу, висловившись проти використання військ США. Але проголошення 1.02.1958 Об'єднаної Арабської Республіки у складі Єгипту й Сирії, антимонархічна рев-ція в Іраку 14.07.1958 і вихід країни з Багдадського пакту 24.03.1959 та невдале збройне втручання США в Ліванську кризу в липні — серпні 1958 (уряд *Р. Караме* оголосив політику нейтралітету) засвідчили неспроможність Е.-Д. Д. *В.І. Головченко*

ЕЙКЄН (Аікеп) Френк (13.02.1898, Камлу, графство Арма, Ірландія — 18.05.1983, Дублін) — ірландський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Із 1913 брав активну участь у нац.-визв. русі проти брит. колоніального панування. 1923-25 — нач. штабу підпільної Ірландської респ. армії, що невизнана угоди з Лондоном від 6.12.1921 про залишення в складі Великої Британії 6-ти ольс-терських графств і продовжувала збройну б-бу. Згодом вступив до респ. партії «Фіанна файл» («Солдати долі»), яка ставила за мету ліквідацію поділу країни та здобуття її екон. самостійності мирним шляхом. 1932-39 — міністр оборони Ірландської Вільної д-ви (із 1937 — Вільної д-ви Ейре), добився виведення брит. військ.-мор. баз. 1939-45 — міністр з координації оборонних заходів. 1945-48 —міністр фінансів. 1951-54 і 1957-69 — мін. зак. справ, водночас 1965-69 — віце-прем'єр Ірландської Республіки. Активно сприяв вступові країни до Організації європ. екон. співробіт-

Н И ЦТВа (1960). *В.І. Головченко*

ЕЙхельман Отон Отонович (27.04.1854, Ям-бурзький повіт Петербурзької губернії — 21.02.1943, Прага) — укр. учений-юрист і дипломат. Закінчив Ревельську гімназію та юрид. ф-т Дерптського (Тартуського) ун-ту (1875), доктор права (1880, дисертація «Військова окупація ворожої території»). Із 1882 — проф. історії права на юрид. ф-ті Київ, ун-ту, з 1884 — зав. кафедри міжнар. права. 1905-09 — декан юрид. ф-ту, брав активну участь у міському самоврядуванні Києва, був членом адмін. суду, головою комісії юрид. справ, 1906 — виступив співавтором проекту Конституції Російської імп. Взимку 1918 як експерт з політ.-юрид. питань брав участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* УНР із Німеччиною й Австро-Угорщиною, працював у мін-ві торгу та промисловості. За гетьманату

П. Скоропадського — член Ради МЗС Української Держави, голова іспитової комісії *Консульських курсів* при МЗС, експерт з політ.-юрид. питань й уповноважений Ради Міністрів на *українсько-російських мирних переговорах 1918* і переговорах із Німеччиною та Австро-Угорщиною з екон. питань. За доби Директорії — консультант, старший радник і товариш мін. зак. справ УНР. 1921 розробив «Проект Конституції (основних держ. законів) УНР», який спирався на засади федералізму та прямої демократії, тоді ж склав «Меморандум уряду УНР» із усебічним обгрунтуванням прав народів колишньої Російської імп. на власну державність. Із 1921 — в еміграції в ЧСР, проф. Укр. вільного ун-ту, Укр. госп. академії та Укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова.

Твори: «До питання про історію міжнародного права» (1885), «Консульське право» (1885), «Нариси з лекцій з міжнародного права» (1905), «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права» (1931).

Вl. Головченко

Еквадорсько-перуанський збройний конфлікт 1995 — завершальна стадія тривалого *територіального спору* між двома державами, що виник після проголошення ними незалежності 1821-30; загострювалася в 1941, 1978, 1981 та 1991. Не визнаючи положень Протоколу про мир, дружбу і кордони, підписаного в Ріо-де-Жанейро 1942 з метою остаточного закріплення міждерж. кордонів, Еквадор висував *територіальні претензії* до Перу в районі схід, схилу гірського хребта Кондор. Збройні сутички між еквадорськими та перуанськими прикордонними патрулями, що тривали протягом січня 1995 в районі недемар-кованої ділянки кордону поблизу печери Тайос та р. Сенепа, які на підставі протоколу Ріо-де-Жанейро Перу вважала своєю територією, загрожували перерости в повномасштабну війну. Еквадор окупував перуанську гірську зону Тівінса й вимагав повернути територію всього гірського пасма Кондор. 15.02.1995 конфліктуючі сторони досягли домовленості про припинення вогню, а в листопаді 1995 під-писали договір про ненапад. За активного посередництва Аргентини, Бразилії, Чилі та США — гарантів

протоколу Ріо-де-Жанейро — 24.10.1998 Президент Перу *А. Фухіморі* та Президент Еквадору Дж. Мауад уклали мирний договір, згідно з яким демаркація спірних 78 км кордону проводилась по вершинах гір, як того

вимагала перуанська сторона, внаслідок чого р. Сенепа і зона Тівінса залишалися під юрисдикцією Перу; Еквадор отримував у приватну власність 1 км^2 перуанської території в зоні Тівінса, на яку, проте, не поширювався його суверенітет; у районі конфлікту планувалося створити еквадорський і перуанський екологічні парки, де жодна зі сторін не повинна встановлювати нові військ, пости чи збільшувати чисельність своїх військ; також було встановлено лінію поділу між еквадорським і перуанським пунктами спостереження та визнано приналежність сектора Лагартокоча Перу. 14.05.1999 за погодженням обох країн було завершено демаркацію наземного й мор. кордонів. *Н.М. Весела*

Екзекватура (з лат. ехкеяиаге — з'ясовувати, встановлювати) — офіц. документ про визнання державою перебування особи, вказаної в *консульському патенті,* главою самостійної *консульської установи* та про надання їй права виконувати *консульські функції* в певному *консульському округі.* Форма й порядок видачі Е. визначаються внутр. законодавством *приймаючої держави;* як правило, вона видається її МЗС. Е. може бути окремим док-том чи мати форму дозвільного напису на коне, патенті. До отримання Е. глава коне, установи може бути допущеним до виконання своїх обов'язків тимчасово. Д-ва перебування вправі відмовити у видачі Е. чи анулювати її, якщо *консула* оголошено *персоною нон грата,* і при цьому вона не зобов'язана повідомляти про мотиви свого рішення. Е. не потрібна: завідувачам коне, відділів *дипломатичних представництв,* оскільки виконання коне, функцій доручається одному із членів дип. персоналу *посольства* чи місії; іншим співробітникам коне, установ, які вільно призначаються д-вою, що їх направляє (при цьому ст. 19 *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* закріплено положення про те, що Е. може бути видана коне, посадовій особі, яка не є главою коне, установи, у випадку прохання про це д-ви, що її направляє, або коли це вимагається законами і правилами країни перебування). *В.М.Матвієнко*

ЕКОВАС — див. *Економічне співтовариство західноафриканських держав.*

Економічна допомога країнам, що розвиваються — передання однією державою іншій матеріал., техн., фінанс. та інших ресурсів переважно на безплатній основі або на певних пільгових умовах. Об'єктами Е. д., як правило, є найбідніші країни Тропічної Африки. Зменшується частка допомоги, що надається країнам Півд. й Півд.-Схід. Азії. Суб'єктами Е. д. в сучас. умовах виступають переважно розвинені країни та країни *ОПЕК.* Частка екон. допомоги країнам, що розвиваються, поступово замінюється комерційними кредитами та приватними інвестиціями, але вона залишається однією з форм розв'язання протиріч, що виникають при *експорті* приватних прямих капіталовкладень. *І.С. Кравченко*

Економічна зона — термін, який вживається в нац. законодавстві ряду держав на позначення мор. простору, що в міжнар. мор. праві, зокрема, в *Конвенції ООН з міжнародного морського права 1982,* має назву *виключна економічна зона.* Така розбіжність у назві пов'язана, ймовірно, з тим, що появі й закріпленню в сучас. міжнар. мор. праві інституту виключної екон. зони передувала наук, концепція Е. з. В її основі лежать рекомендації з питання прав прибережної д-ви щодо ресурсів прилеглих районів, розроблені на регіональному семінарі африк. країн з мор. права (Яунде, червень 1972). Концепція Е. з., яка передбачала право прибережних д-ав встановлювати за межами 12-мильних *територіальних вод* виключну юрисдикцію з метою збереження живих ресурсів моря та контролю за його забрудненням, та концепція патримоніального моря, висунута д-вами Карибського басейну, яка дозволяла прибережним д-вам встановлювати суверенні права щодо всіх мор. ресурсів у зоні до 200 миль поза *територіальними водами,* взаємодіяли й дали поштовх до розробки нового інституту міжнар. мор. права — виключної екон. зони. Сучас. поняття Е. з., що зустрічається в законодавстві ряду д-ав, не має розбіжностей з інститутом виключної екон. зони в Конвенції ООН з міжнар. мор. права 1982. *в.с.Ржевська*

Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану (іііііегі №ііоп$ Есопотіс ала[1] 5ос1а1 СотгІ88Іоп ґог Азіа апсі іЬе РасіГіс), **ЕСКАТО** (Е5САР) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН*

(ЕКОСОР). Створена за резолюцією ЕКОСОР від 28.03.1947 як центр екон. і соц. розвитку в системі ООН для регіону Азії і Тихого океану. До її складу входять 51 держава-член, із яких 8 — колишні рад. республіки (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргистан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), 3 європ. д-ви (Велика Британія, Нідерланди та Франція) і 9 асоційованих членів (Півн. Маріанські о-ви, о-ви Кука, Франц. Полінезія, Гуам, Спец. адм. район КНР Сянгам, Спец. адм. район КНР Аомень, Нова Каледонія, Ніуе, Амер. Самоа). Цілями комісії є сприяння екон. і соц. розвитку в регіоні;

надання техн. допомоги урядам країн-членів; вивчення проблем регіонального екон. розвитку; сприяння розвиткові регіональної торгівлі й посиленню екон. зв'язків у межах регіону та з д-вами інших регіонів світу. Основні напрямки діяльності комісії полягають у сприянні комплексному розвиткові країн Азії, Дал. Сходу та Тихого океану; розвиткові промисловості, с. г-ва, транспорту; координації нац. планів та програм розвитку; вирішенню питань щодо соц. розвитку, ліквідації неписемності та зубожіння населення, житлового будівництва, народонаселення, міграції робочої сили, навколишнього середовища; розвиткові інвестиційної діяльності, передачі технологій, приватизації та підприємництву; участі в реалізації проектів, які фінансуються *Програмою розвитку ООН* тощо.

Вищим органом комісії, який вирішує найважливіші питання її функціонування й діяльності, є щорічна сесія міністрів держав-учас-ниць. Секретаріат очолюється Виконавчим секретарем, який політично підзвітний комісії, адміністративно — *Генеральному секретареві ООН.* Діють також постійні комітети, допоміжні органи, що займаються вивченням екон. і соц. проблем та дають свої рекомендації, і Консультативна рада. У рамках ЕСКАТО розвивається субрегіональне співробітництво з окремих питань, напр., щодо лібералізації внутр. регіональної торгівлі, фінансування проектів у галузі розвитку, щодо проектів освоєння басейну р. Меконг; діє Спеціальна програма для країн Центр. Азії та ін. Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджету ООН, внесків держав-членів та добровільних внесків урядів і неурядових структур. Штаб-квартира ЕСКАТО знаходиться в Бангкоку (Таїланд).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна і соціальна комісія ООН для Західної АЗІЇ (Шіiесі №iiоп8 Есопотіс аші 8осіа1 Сотті88іоп &г \¥е8їегп Азіа), **ЕСКЗА** (Е8С\¥А) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР).* Заснована відповідно до резолюції ЕКОСОР від 9.08.1973 як правонаступниця Екон. і соц. представництва ООН у Бейруті. У 1985 було переглянуто основні цілі та напрямки діяльності ЕСКЗА. До її складу входять 12 арабських д-ав регіону (Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія) і Палестинська автономія. Цілями ЕСКЗА є сприяння розвитку та поглибленню екон. співробітництва й *інтеграції міжнародної* країн Зах. Азії; підтримка та зміцнення екон. відносин країн регіону між собою та з іншими д-вами світу; проведення досліджень з екон. та соц. питань, надання експертної та консультативної допомоги країнам-учасницям. Комісія сприяє реалізації програм і проектів у таких галузях, як с. г-во, охорона навколишнього середовища, пром. розвиток, міжнар. торгівля; у галузі регіонального розвитку та глобальних змін; здійснює збирання, обробку та розповсюдження екон., техн. та статистичної інформації; сприяє ЕКОСОР у виконанні її функцій, пов'язаних із вирішенням екон. проблем, у т. ч. надання техн. допомоги країнам регіону.

ЕСКЗА активно співпрацює з іншими регіональними орг-ціями, такими, як *Ліга арабських держав, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки* та *Організація ісламської конференції з* цілями уникнути дублювання дій, забезпечити взаємодоповнюваність та сприяти ширшому обміну інформацією між країнами задля екон. і соц. розвитку регіону. Вищим органом комісії є Конференція, яка складається з делегацій держав-учасниць на міністерському рівні; збирається щорічно. Обслуговування діяльності комісії та щорічних зустрічей здійснюється Секретаріатом ЕСКЗА, що очолює Виконавчий секретар, який призначається і підзвітний *Генеральному секретареві ООН.* Діяльність комісії фінансується за рахунок бюджету ООН та внесків країн-учасниць, а також донорських внесків для реалізації конкретних проектів та програм. Штаб-квартира ЕСКЗА розміщується в Бейруті (Л І ван).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОР) — один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй,* що відповідає за екон., соц., культ, й гуманітарні аспекти діяльності ООН. ЕКОСОР — центр, форум для обговорення міжнар. екон. проблем і вироблення рекомендацій щодо їх вирішення. Вона координує екон. й соц. діяльність ООН та її спеціалізованих установ, готує доповіді й дослідження. Об'єкти ЕКОСОР: екон. і соц. розвиток, *права людини,* культура, освіта, охорона здоров'я, торгівля й транспорт, населення, житлові проблеми, умови праці та ін. ЕКОСОР має комісії, комітети, спец, групи: 6 функціональних комісій (статистична комісія, з народонаселення, із соц. розвитку, з прав людини, про становище жінок, з наркотичних засобів); 5 регіональних комісій, мета яких полягає в сприянні екон. та соц. розвитку регіонів та їхніх відносин з іншими країнами *(Європейська економічна комісія, Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну, Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Африки);* функціонують постійні к-ти: Комітет для програм і координації і Комітет з урядових орг-цій. У структуру ЕКОСОР входять також різні групи експертів: Комітет з планування розвитку, Комітет з екон., соц. і культ, прав, Комітет з природних ресурсів та ін. ЕКОСОР координує діяльність ряду органів ООН, які діють в екологічній і соц. сферах, а саме: *Програма розвитку ООН (ПРООН), ЮНІСЕФ, Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД),* Світова продуктова програма, *Програма ООН з навколишнього*

середовища (ЮНЕП) та ін. ЕКОСОР складається з 54 членів. Щорічно *Генеральна Асамблея ООН* обирає 18 членів терміном на три роки. Передбачено таке представництво держав-членів: 14 — від Африки; 11 — від Азії; 6 — від Схід. Європи; 10 — від Лат. Америки й Карибського басейну; 13 — від Зах. Європи та США. ЕКОСОР не є постійним органом; вона проводить одну організаційну й дві чергові сесії на рік. Резолюції ЕКОСОР мають рекомендаційний характер. *В.С.Бруз*

Економічна комісія ООН для Африки

(ШНесі №ііоп§ Есопотіс Соттіккіоп ґог Аґ-гіса), **ЕКА** (ЕСА) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР).* Засно-
вана згідно з резолюцією ЕКОСОР від 29.04.1958, налічує 53 африканські д-ви. Цілями ЕКА є сприяння екон. та соц. розвитку в Африці; підтримка та зміцнення екон. відносин країн і регіонів Африки між собою та з іншими д-вами світу; проведення досліджень з екон. і технол. проблем; надання інформації та консультативних послуг; орг-ція підготовки професійних кадрів; надання допомоги в розробці узгодженої політики держав-членів для реалізації практичних заходів щодо подальшого екон. і техн. розвитку регіону. Основними напрямками діяльності Економічної комісії є здійснення програм у низці галузей промисловості, фінансів, транспорту, с. г-ва, природ, ресурсів і туризму; надання допомоги у розробці політики та планування розвитку населених пунктів, соц. досліджень; співробітництво з міжнар. і субрегіональними орг-ціями; створення багатонац. центрів з планування й оперативного керівництва тощо. ЕКА є основним координатором втілення Спеціальної ініціативи для Африки (1996), започаткованої з метою реалізації розробленого ООН «Нового порядку денного для Африки» (1991), а також бере активну участь у створенні та розвитку таких субрегіональних орг-цій, як *Економічне співтовариство західноафриканських держав,* Зона преференційної торгівлі для Схід, та Півд. Африки, Співтовариство країн схід, та півд. Африки, *Африканський банк розвитку* та ін.

Вищим органом Економічної комісії є Конференція африканських міністрів, відповідальна за екон. і соц. розвиток та планування, яка скликається щорічно. У разі необхідності проводяться зустрічі міністрів з окремих спеціалізованих питань екон. розвитку Африки. Допоміжним органом Конференції міністрів є Підготовчий комітет, що складається з держ. посадових осіб та експертів, який розробляє рекомендації з усіх питань діяльності ЕКА. Проведення щорічних сесій Конференції забезпечують Технічний підготовчий комітет і Секретаріат комісії, який очолюється Виконавчим секретарем. Виконавчий секретар ЕКА призначається та підзвітний *Генеральному секретареві ООН.* У рамках ЕКА діє понад 30 допоміжних інституцій. Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджетних коштів ООН та внесків держав-членів, а також донорських внесків третіх сторін. Штаб-квартира ЕКА знаходиться в Аддис-Абебі (Ефіопія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну (Ь'пігесі

№ііоп$ Есопотіс Сотпшзіоп Гог Ьаііп Атегіса апб СаггіЬЬеап), **ЕКЛАК** (ЕСЬАС) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР).* Заснована відповідно до резолюції ЕКОСОР від 25.02.1948 як Економічна комісія для Лат. Америки, з 1984 — Економічна комісія ООН для Лат. Америки і Карибського басейну. До складу ЕКЛАК входять 41 д-ва (окрім країн регіону, її членами є Велика Британія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Португалія, США та Франція) та 7 асоційованих членів. Цілями ЕКЛАК є сприяння екон. розвитку в країнах Лат. Америки та Карибського басейну; розвиток екон. співробітництва країн регіону між собою та з третіми країнами; дослідження й вивчення екон. і техн. проблем регіонального розвитку; участь у розробці скоординованої політики країн-членів заради здійснення практ. заходів для екон. розвитку країн регіону. Діяльність комісії поширюється на такі галузі: с. г-во, транспорт, міжнар. торгівля, фінансування розвитку, природні ресурси та енергетика, наука й техніка, соц. розвиток та гуманітарні проблеми, навколишнє середовище, підготовка екон. проектів і професійних кадрів для держав-учасниць. Окрім основних цілей і завдань, передбачених для Економічних комісій ЕКОСОР, Комісія для Лат. Америки і Карибського басейну додатково виступає як виконавчий орган щодо регіональних, субрегіональних, міжгалузевих та міжрегіональних проектів, які фінансуються *Програмою розвитку ООН (ПРООН).* ЕКЛАК безпосередньо сприяла створенню *Латиноамериканської асоціації інтеграції, Центральноамериканського спільного ринку* та *Карибського спільного ринку.*

Найважливіші питання функціонування ЕКЛАК та програма діяльності на дворічний термін обговорюються під час зустрічей делегацій міністерського рівня держав-учасниць раз на 2 роки в одній із країн регіону. Виконавчий секретар комісії призначається і підзвітний *Генеральному секретареві ООН* та очолює Секретаріат, який складається з головних відділів (відділ з планування та оперативного обслуговування програм; с.-г. відділ; відділ транспорту і зв'язку та ін.) і допоміжних органів (Комітету

урядових експертів, Комітету з розвитку та співробітництва країн Карибського басейну, Регіональної конференції та
Регіональної ради з планування тощо). Штаб-квартира ЕКЛАК знаходиться в Сантьяго (Чилі). Комісія має субрегіональні представництва: у Мехіко (Мексика) — координує діяльність у регіоні Центр. Америки та в Порт-оф-Спейн (Тринідад і Тобаго) — для Карибського басейну, а також офіси в Буенос-Айресі (Аргентина), Монтевідео (Уругвай) і Боготі (Колумбія). Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджету ООН та приватних
внесків. *В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун*

Економічне співтовариство західно-африканських держав (Есопотіс Сотти-пііу or iЬe \Уе8і Аігісап $Ше$), **ЕКОВАС** (ЕСО\\А§) — субрегіональна екон. орг-ція, заснована 1975. До складу ЕКОВАС входить 16 країн (Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того). Штаб-квартира розташована в Абуджі (Нігерія). Вищий політ. орган ЕКОВАС — Конференція глав д-ав та урядів (проводиться щорічно); Рада міністрів збирається двічі на рік для обговорення найважливіших питань діяльності співтовариства; виконавчий орган — Секретаріат, що підпорядковується Раді міністрів. Створені Трибунал співтовариства, спеціалізовані комісії та зах.-африк. розрахункова палата, яка має стимулювати використання грошових одиниць держав-членів за взаємними розрахунками в поточних торг, операціях. Із сер. 1990-х здійснюються програми лібералізації торгівлі, створення багатостороннього клірингового та платіжного механізмів, розвитку с. г-ва, промисловості, трансп. інфраструктури.
У липні 1995 вступив у дію оновлений Договір про співтовариство (1993), який передбачає поетапне введення вільного переміщення товарів та послуг, єдиної *валюти,* встановлення безвізового режиму для громадян країн-членів ЕКОВАС, створення єдиного парламенту, екон. та соц. суду, арбітражного трибуналу. У рамках ЕКОВАС здійснюється *інтеграція фінансова;* країни-члени погоджують макроекон. показники з метою підготовки введення єдиної валюти. Гана, Нігерія, Ліберія, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Гвінея 2001 заснували Зах.-африк. валютний фонд, у січні 2002 створено Центр. банк Зах. Африки, у лютому 2002 — Фонд співробітництва та стабілізації ЕКОВАС.

Поглиблюється політ, інтеграція в рамках співтовариства. Перша сесія його парламенту, що відбулась 15.01.2001 в м. Абуджа (Нігерія), прийняла рішення про заснування регіонального центру врегулювання конфліктів у столиці Буркіна-Фасо Уагадугу зі сферою відповідальності, поширеною на території Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Нігеру та Малі. У рамках ЕКОВАС створено спільні сили швидкого реагування ЕКОМОГ, які брали участь у миротворчих операціях у Сьєрра-Леоне, Ліберії, Гамбії та Кот-д'Івуарі. Інтеграційні процеси в субрегіоні Зах. Африки відбуваються досить активними темпами; головними перешкодами ефективній та повномасштабній реалізації інтеграційних проектів є конфлікти на терені країн-
ЧЛЄНІВ Співтовариства. *С.В. Гринько*

Економічний і валютний союз ЄС (Есо-потіс апсі Мопеіагу иіпіоп), **ЕВС** (ЕЇУШ) — інститут координації екон. та валютної політики держав-членів *Європейського Союзу з* метою запровадження єдиної європ. *валюти.* Запровадженню ЕВС передував багатоетапний процес екон. та валютно-фінанс. інтеграції. Із завершенням 12-річного підготовчого періоду (1957-68) в *Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС)* було започатковано перехід до екон. та валютного союзу. Згідно з планом голови уряду Люксембургу П. Вернера (1970), передбачалася побудова ЕВС упродовж 10 років, однак відсутність *єдиного економічного простору* в ЄЕС та фінанс. криза 1971-73 зірвали виконання проекту. 1972 створено європ. систему обміну валют (т. зв. *«валютну змію»),* а 1979 — *Європейську валютну систему (ЄВС),* яка стала основою валютної інтеграції в ЄЕС. Центр, елементом ЄВС була єдина *європейська валютна одиниця* (екю), вартість якої визначалась на базі *валютного кошика* всіх членів ЄЕС. Відповідно до проекту голови Європейської комісії *Ж. Делора,* у червні 1989 Європейська рада ухвалила основні принципи переходу до ЕВС: введення єдиної валюти, паралелізм у валютній та екон. політиці, поетапність процесу (перший етап мав розпочатись 1.07.1990). Згідно з *Маастрихтським договором 1992,* передбачалось досягнення ЕВС утри етапи: лібералізація фінанс. ринку, покращення координації екон. політики, розвиток співробітництва між центр, банками держав-членів у період з 1.07.1990 до 31.12.1993;
досягнення значного ступеня конвергенції екон. та валютних політик держав-членів, заснування Європ. валютного інституту та забезпечення автономії нац. центр, банків у період з 1.01.1994 до 31.12.1998; від 1.01.1999 — заміна Європ. валютного інституту Європ. центр, банком (ЄЦБ), остаточна фіксація *валютних курсів* та перехід до єдиної євровалюти. Були визначені 4 критерії валютно-фінанс. конвергенції, обов'язкові для вступу країн в ЕВС: стабільність цін (рівень інфляції не повинен перевищувати більше ніж на 1,5% середній рівень інфляції трьох членів ЄС із найнижчими показниками

інфляції); стабільність держ. фінансів (дефіцит бюджету не вище 3% ВВП, *державний борг* не більше 60% ВВП); рівень процентних ставок по довгострокових кредитах (не більше 2% від рівня, досягнутого трьома країнами з найнижчими відсотковими ставками); дотримання встановлених меж коливань обмінних курсів без девальвацій упродовж 2 років.

3.05.1998 спец, засідання Європейської ради в Брюсселі затвердило введення євро як безготівкової валюти з 1.01.1999 та на основі критеріїв конвергенції визначило склад учасників третього етапу ЕВС: Австрія, Бельгія, Ірландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія та Франція. Через невідповідність фінанс. показників Греція приєдналася до ЕВС лише 1.01.2002, коли в обіг вводились банкноти та монети євро. Із політ, причин від запровадження єдиної євровалюти відмовились Данія, Велика Британія та Швеція. Із 1.01.1999 повноваження по реалізації європ. *валютної політики* перейшли до незалежного від держав-членів та комунітарних органів ЄЦБ, який координує діяльність Європ. системи центр, банків. Керівні органи ЄЦБ — Керівна рада та Виконавча рада, місцезнаходження — Франкфурт-на-Майні (Німеччина).

МА. Миронова

Економічний суд СНД — юрисдикційний орган *Співдружності Незалежних Держав (СНД),* що складається з представників держав-членів (по два від кожної) з числа професіоналів високої кваліфікації в галузі адмін. і госп. питань. Термін повноважень — 10 років. Вирішує спори щодо невиконання (неналежного виконання) екон. зобов'язань, щодо відповідності нац. нормативних та інших актів

з екон. питань актам СНД, інші спори, які виникають у зв'язку з виконанням актів СНД у разі домовленості з цього приводу між д-вами. Суб'єктами права на звернення до Е. с. є дер-жави-члени та інститути СНД. Судочинство ведеться рос. мовою. За період із лютого 1994 (фактичний початок діяльності Е. с.) до січня 2002 Е. с. розглянув 53 справи, з яких лише 7 пов'язані з невиконанням д-вами екон. зобов'язань, заснованих на актах Співдружності; 2 справи стосувалися трудових відносин і 44 — тлумачення застосування актів Співдружності. Із 7 справ про невиконання д-вами екон. зобов'язань лише 3 були вирішені судом по суті, причому зазначені справи розглядались Е. с. у початковий період його діяльності (1994-96). Дві справи розглянуті за заявою уряду Республіки Білорусь про неналежне виконання урядом Республіки Казахстан двосторонніх угод від 9.02.1992 та 4.08.1993, одна — за заявою уряду РФ до уряду Республіки Казахстан про неналежне виконання екон. зобов'язань та відшкодування збитків. *О.В. Задорожній*

Економічні договори УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918 укладені на підставі п. 1 ст. 7 *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918,* що зобов'язував сторони до 31.07.1918 налагодити й провести взаємний товарообмін надлишків с.-г. і пром. виробів «для покриття поточних потреб». Для визначення обсягів й асортименту поставок 25.03.1918 у Києві почала роботу спільна нім.-австр.-укр. комісія під головуванням відповідно *Мума фон Шварценштайна, Й. Форгача* та *М. Порша.* На переговорах нім. делегації вдалося відразу зосередити увагу на питаннях вивезення з України продовольства, відсунувши на задній план *імпорт* до неї пром. товарів, причому їх поставки передбачалися лише після отримання укр. сировини. Протягом квітня, за результатами напружених дискусій, у 8 підкомісіях було укладено низку угод: 1) 6-9.04.1918 — про орг-цію та розміри поставок Центральним д-вам хліба, хлібних продуктів, жирів, олійного насіння та стручкових овочів з УНР (60 млн. пудів, до виконання цієї домовленості Україна могла експортувати збіжжя в інші країни лише за згодою Центральних д-ав); 2)11.04.1918 — про поставку Німеччині й Австро-Угорщині 4 млрд. яєць; 3) 13.04.1918 —

про постачання рогатої худоби з України, за якою уряд УНР зобов'язувався експортувати 2,75 млн. пудів живої худоби; а також договір про постачання картоплі, овочів, капусти й цибулі; 4) 18.04.1918 — про поставки Німеччиною й Австро-Угорщиною в УНР 315 тис. т кам'яного вугілля (ціни на нього встановлювалися у пропорції 8:25 щодо цін на хліб), а також нафти, хім. і фармацевтичних товарів; 5)20.04.1918 — про *експорт* з УНР до Центральних д-ав 37,5 млн. пудів залізної руди, спец, сортів дерева (по 300 вагонів до 31.07.1918 щомісяця), льняної соломи, конопель, вовни, марганцевої руди та металобрухту (не більше ваги, яку Німеччина й Австро-Угорщина ввезуть в Україну у вигляді машин і готових металевих виробів). Зазначені домовленості увійшли в загальний «Господарський договір між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною», що був підписаний головами делегацій 23.04.1918 у Києві й одразу набував чинності. Для розрахунків при товарообміні встановлювався *валютний курс* 1 нім. марка = 75 копійок, 1 австр. корона = 50 копійок; Берлін і Відень мали задовольнити потреби Болгарії й Туреччини з тих запасів, які надійдуть з УНР. У випадку невиконання постачальником своїх зобов'язань до 31.07.1918 імпортер отримував право на продовження поставок після зазначеної дати на попередніх умовах.

Оскільки з наближенням 31.07.1918 стало очевидно, що план вивезення з України сировини та продовольства не буде виконаний з огляду на заг. дезорганізацію народного госп-ва та протидію

населення (поставки були реалізовані лише на 20%), вже на поч. червня в Мін-ві торгу і промисловості Української Держави розпочалась підготовка нового екон. дог-ру з Центральними д-вами, а 29.07.1918 чинність угоди від 23.04.1918 була подовжена до 10.08.1918, потім ще на місяць. 10.09.1918 у Києві укр. міністром торгу й промисловості С. Гутніком та нім. послом Мумом фон Шварценштайном й австр. послом Й. Форгачем був підписаний «Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918/1919 рік». Він набував чинності з дня підписання й був дійсний до 30.06.1919, коли представники зазначених країн мали знову зібратись для вироблення нової угоди, і спирався на принципові засади Брестського мирного

дог-ру між УНР і Центральними д-вами 1918 та передбачав поставку їм Україною 35% урожаю зернових. Якщо ж до 1.12.1918 не було б експортовано 40 млн. пудів хліба, а до 1.06.1919 — 75 млн. пудів, то Центральні д-ви отримували право імпортувати як компенсацію по 1 фунту цукру на 8 фунтів хліба, але в заг. сумі не більше 3 млн. пудів. Крім того, Українська Держава надавала Німеччині й Австро-Угорщині право вивезти 11 млн. пудів живої худоби; 300 тис. овець; 2 млн. курей; 450 тис. пудів сала, масла та сиру; м'ясних консервів і ковбас 20 тис. пудів щомісяця; 2500 вагонів яєць; 2,5 млн. пудів цукру й 20% спирту виготовлення 1918-19 госп. року. До 19.07.1919 Центральним д-вам також надавався дозвіл на імпорт 11200 вагонів дерева спец, сортів (окрім будівельного лісу та шпал), 750 тис. пудів конопель, 250 тис. пудів тютюну, 1 млн. шкір, 30% металу, що перебуває на вільному ринкові й 30% за рахунок металу, що містять у собі ввезені в Україну машини.

Німеччина зобов'язувалася постачати в Україну протягом серпня — жовтня 1918 3 млн. пудів кам'яного вугілля щомісяця, Австро-Угорщина — 4880 т нафти у вересні 1918 і по 5 тис. т щомісяця в подальшому. Товари мали оплачуватися за валютним курсом 1 нім. марка = 85 копійок, 1 австр. корона = 50 копійок; як заг. правило дозволялося вільне придбання імпортованих товарів безпосередньо споживчими й торг, підприємствами. За окремою фінанс. угодою, що увійшла до дог-ру, Рада міністрів Української Держави замовляла в Берлінській держ. друкарні виготовлення до 1.01.1919 11,5 млрд. гривень; із цієї суми 1,6 млрд. гривень передавалось Центральним д-вам по 250 млн. щомісяця 1918 і по 100 млн. щомісяця 1919 для задоволення потреб окуп. військ і приватних закупівельних орг-цій. Замість гривень, що передавались, Центральні д-ви щомісяця мали повертати Україні по 5 млн. нім. марок і 5 млн. австр. корон; на 50% решти укр. валюти Раді міністрів відкривалось конто в Берлінському й Віденському держ. банках, за інші 50% решти укр. уряд одержував 3,5% держ. скарбничих білетів на пред'явника (у рівних частках німецькі й австрійські). Отриманими сумами й білетами Україна могла користуватись протягом року після укладення заг. миру в Німеччині й Австро-Угорщині для закупівлі товарів й оплати зобов'язань перед приватними та громад, інсти-

туціями. Передбачалося створення при Мін-ві торгу і промисловості Української Держави Комітету для зовн. торгівлі в складі представників договірних сторін, торг.-пром. кіл, споживачів і представників діючих в Україні

ГОСП. установ. *В.І, Головченко*

Економічні цілі розвитку міжнародного —

комплекс потреб та вимог суспільства. Жодна нація або група націй не може повністю досягнути своїх цілей. Ця неспроможність виникає з непослідовності та конфліктів цілей як на нац., так і на міжнар. рівнях та з неадекватності інструментів політики. Виникають конфлікти між приватними й нац. цілями, внутрішніми та зовнішніми тощо. Пом'якшити такі конфлікти та знайти можливість задоволення першочергових, значущих цілей є завданням

ЄКОН. ПОЛІТИКИ. *А.В. Склепова*

Економічної зони розмежування —

делімітація виключної економічної зони, що здійснюється між державами з протилежними або суміжними узбережжями шляхом угоди між ними на основі *міжнародного права,* як це визначається у ст. 38 Статуту *Міжнародного суду ООН,* із метою досягнення справедливого рішення (ст. 74 *Конвенції ООН з морського права 1982).* До того, як угоду буде укладено, зацікавлені д-ви в дусі взаєморозуміння та співробітництва вживають усіх зусиль, щоб досягти тимчасової домовленості практ. характеру й не ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або не перешкоджати її ухваленню. Тимчасова домовленість не має зашкоджувати остаточній делімітації. Якщо ж остаточна угода не може бути досягнута за розумний термін, то зацікавлені д-ви вдаються до мирного регулювання спорів відповідно до правил і процедур, передбачених ч. XV Конвенції ООН змор, права 1982: вони можуть застосувати погоджувальну процедуру, звернутися до Міжнародного трибуналу з мор. права, Міжнародного Суду ООН, арбітражу чи спец, арбітражу, або можуть у будь-який час домовитись про вирішення спорів будь-якими іншими мирними засобами за їхнім вибором. Після розмежування *виключної економічної зони* деліміта-ційні лінії, як і встановлені лінії її зовн. кордонів, мають бути вказані на картах. Там, де це прийнятно, такі лінії можуть бути замінені на переліки геогр. координат точок

із зазначенням основних вихідних геодезичних даних. Прибережна д-ва належним чином публікує такі карти або переліки координат і депонує їхні копії в *Генерального секретаря ООН.*

В.С. Ржевська

ЕКОЦИД — масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу; будь-який вплив з воєнними цілями нападаючої сторони на середовище помешкання людей, проти яких ведуться бойові дії. Термін введений в науку А. Гальстоном 1970 після застосування амер. армією гербіцидів, арборі-цидів, створення штучних дір в озоновому шарі в Індокитаї. На відміну від інших видів *зброї масового знищення,* Е. діє не миттєво, а повільно, шляхом зміни довкілля та способу життя людини. За сучас. *міжнародним правом* є одним із найтяжчих злочинів, різновидом екологічних злочинів, що мають на меті посягання на здорове оточуюче середовище або його окремі елементи. 1977 укладена Конвенція про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природ, середовище, що закріпила положення про заборону Е. За кримінальним законодавством України розглядається як *злочин проти миру,* безпеки людства та *правопорядку міжнародного* й карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років (ст. 441 Кримінального кодексу України).

О.В.Буткевич

Експансія (з лат. expapкіо — розширення, розповсюдження) — розширення сфери впливу держави в різних галузях соц. діяльності. Природа Е. зумовлена характерною рисою соц. поведінки, що спричиняється розвитком — потребою розповсюджувати вплив за межі досягнутих рубежів. Посилення процесів Е. в сучас. *міжнародних відносинах* пов'язане з розвитком тенденцій *глобалізації.* Е. є характерною рисою поведінки д-ав, що претендують на лідерство в регіональних або глобальній системах міжнар. відносин. Розрізняють політ., екон., культ, та інформ. Е. Об'єктом її можуть виступати не тільки країни, що розвиваються, але й розвинені д-ви. Таким прикладом може служити Е. амер. поп-культури в Зах. Європі. Передумовою процесу Е., як правило, служить перевага однієї д-ви над іншою в певній галузі. Особливе значення в процесах Е. має наявність відп. орієнтації системи держ. політики.

М.С. Каменецький

Експансія економічна — одна з форм *зовнішньої політики* держав, що спрямована на розширення сфери екон. впливу шляхом захоплення нових ринків збуту, джерел сировини, сфер впливу. Здійснюється як екон. методами через вивезення капіталу, демпінгу, *валютну політику,* так і шляхом дип. тиску тощо. Е. є. може проводитись також окремими *ТНК,* концернами, фірмами для витіснення інших фірм і захоплення ресурсних джерел та ринків збуту.

І.С. Кравченко

Експорт (з лат. exротто — виводжу) — вивезення товарів, послуг чи капіталів за кордон для реалізації на зовн. ринках. Розрізняють Е. товарів, тобто вивезення матеріал, благ, оплатне надання інозем. партнеру послуг виробничого характеру чи споживчого призначення. *Експорт капіталу,* тобто вкладення капіталу за межами певної країни (будівництво та експлуатація відп. підприємств та об'єктів), здійснюється з метою одержання вищої норми прибутку. Е. є результатом міжнар. поділу праці та слугує матеріал, передумовою *імпорту,* оскільки виручка від Е. — основне джерело засобів для оплати імпорту. На практиці експортні та імпортні операції є взаємопов'язаними.

В.І. Серажим

Експорт капіталу — вивезення, розміщення капіталу за кордоном у грошовому чи товарному вираженні з метою вигіднішого, ефективнішого використання, придбання власності в інших країнах, вкладання коштів у виробничі об'єкти, будівлі, споруди, цінні папери, що в майбутньому мають принести високі доходи,

ЗМІЦНИТИ еКОН. ПОЗИЦІЇ.

М.Ю. Рубцова

Експортна КВОТа — кількісний показник, який характеризує питому вагу вивозу продукції до її нац. вир-ва. Може розраховуватись у натуральних або вартісних показниках, є відсотковим відношенням експорту до вир-ва за певний період (місяць, рік). В Україні найбільша Е. к. характерна для таких товарних позицій, як прокат, труби, залізорудна сировина, деякі хім. продукти, олія тощо.

В.С. Будкін

Експортне кредитування — метод фінанс. нетарифної *зовнішньоторговельної політики,* що передбачає фінанс. стимулювання державою розвитку експорту нац. фірмами. Е. к. може мати форму: субсидованих кредитів нац. експортерам, що видаються держ. банками під ставку відсотка, нижчу ринкової; держ. кредитів інозем. імпортерам при обов'язковій умові закупівлі товарів тільки у фірм країни, що надала такий кредит (зв'язаний кредит); страхування експортних ризиків нац. експортерів, які включають також комерційні (неспроможність імпортера оплатити поставку) та політ, ризики (неочікувані дії уряду, що не дозволяють імпортерові виконати свої зобов'язання перед експортером).

Експортні кредити бувають короткостроковими (до 1 року), середньостроковими (1-5 років), та довгостроковими (більше 5 років). Агенція з надання експортних кредитів може бути департаментом усередині урядового міністерства, самостійною орг-цією на правах міністерства і, навіть, приватною фірмою, що працює під контролем уряду. Нерідко нац. агенції з Е. к. вступають у договірні відносини один з одним для фінансування експорту з більш ніж однієї країни, координації політики та обміну інформацією щодо клієнтів. Найбільшим об'єднанням агенцій з Е. к. є Експортна кредитна група, тобто група представників урядів та агенцій з Е. к. у рамках *Організації економічного співробітництва та розвитку,* яка регулює надання середньо-строкових кредитів на 2 і більше років. Серед умов, які учасники групи домовились дотримуватись, наступні: оплата готівкою не менше 15% вартості експортного контракту; виплата по кредитах відбувається через регулярні проміжки часу впродовж 5 років для відносно багатих країн та протягом 10 років для інших країн; мінім, відсоткові ставки по кредитах повинні бути пов'язані з ринковими; мінім, частка пільгового компонента в кредиті — 35% для найменш розвинутих країн. Бернський союз — міжнародний союз страхування кредитів та інвестицій — дорадчий орган агенцій з Е. к., слугує місцем обміну інформацією в галузі короткострокового Е. к. *АМ.Копистира*

Експортно-імпортні банки — держ. або на-півдерж. установи, які здійснюють довгострокове кредитування *експорту,* рефінансування та гарантування страхових кредитів приватних банків. *М.Ю. Рубцова*

Експорту диверсифікація — розширення асортименту експортної продукції, видів наданих послуг. Геогр. Е. д. означає розширення кола країн-імпортерів даної продукції та послуг. Е. д. країни забезпечує більшу стабільність її зовн.-торг. відносин. Вирішення проблеми Е. д. має важливе значення, зокрема ДЛЯ України. *О.К. Єременко*

Експорту добровільні обмеження — один із засобів сучас. зовн.-екон. політики; полягає у вимушеній «добровільній» згоді іноземн. постачальника під тиском країни-імпортера на обмеження *експорту* певних товарів на певний період часу в обумовлених розмірах; фактично є засобом кількісного обмеження *імпорту* даної країни. Такий засіб широко практикують США та ряд інших економічно РОЗВИНУТИХ Країн. *О.К. Єременко*

Експорту та імпорту ліцензування — форма держ. регулювання зовн.-екон. діяльності й контролю за її суб'єктами. Спрямоване на захист екон. інтересів суб'єктів зовн.-екон. діяльності, раціональне використання *валюти,* а також обмеження *імпорту* товарів на внутр. ринок. Інструментами регулювання зовн.-екон. діяльності є контроль за ввезенням і вивезенням ряду товарів у межах визначених кількісних і вартісних квот упродовж встановленого часу. Е. і. л. передбачає встановлення певного порядку отримання від держ. установ або спец, орг-цій офіц., спец, дозволів (ліцензій) на проведення експортних та імпортних операцій, які дають право імпортеру (експортеру) ввезти (вивезти) певну кількість товару в країну (чи з країни). Вони, як правило, використовуються у формі ген. чи індивід, ліцензій. Індивід, ліцензії переважно передбачають разовий дозвіл на *експорт* чи імпорт товарів по кожній окремій угоді, дійсний упродовж обмеженого періоду, необхідного для його здійснення, але не більше одного року. Ген. ліцензія є списком товарів, які дозволяється ввозити чи вивозити вільно впродовж зазначеного в ній часу. Ген. ліцензії зазвичай публікуються в офіц. виданнях країн.

В.П. Мазуренко

Екстериторіальність — див. *Екстратери-торіальність.*

ЕкСТратерИТОрІалЬНІСТЬ — здійснення державою юрисдикції над особами та відносинами поза межами її території. Застосовується у сфері кримінального, податкового, комерційного, антимонопольного права, у випадках націоналізації та застосування *санкцій міжнародних* для захисту внутр. ринку, забезпечення реалізації суверенної влади та досягнення зовн.-політ, цілей тощо. Екстратериторіальне законодавство зазвичай охоплює два види нормативних актів: одні регулюють поведінку громадян країни за кордоном, інші — поведінку негрома-дян поза межами території такої країни. Можна також розрізняти екстратериторіальне значення держ. норм та екстратериторіальне виконання індивід, держ. рішень (адмін., судових). Визнається, що екстратериторіальна дія нац. законодавства є правомірною, коли на це є згода д-ви, на яку поширюється така дія (Рішення Постійної Палати міжнар. правосуддя у справі про пароплав «Лотос» 1927). Формами надання згоди є односторонній акт д-ви, висловлення д-вою згоди на обов'язковість для неї відп. міжнар. звичаю або дог-ру. Правомірність інших випадків Е. оспорюється. Межі застосування екстратериторіального законодавства визначаються на основі двох принципів. Згідно з першим, іноземн. право може діяти в межах, визначених внутр. правом д-ви й відповідно до міжнар. зобов'язань такої д-ви. Згідно з другим, іноземн. закон, який суперечить основам внутр. права д-ви, не підлягає застосуванню. Обгрунтування права на застосування екстратериторіального законодавства було здійснено судами США та Судом ЄС. Було вироблено три доктрини: «впливу» (визнання права

законодавця поширювати застосування антимонопольного законодавства США або *Європейського Союзу (ЄС)* на діяльність, здійснювану за кордоном, у тій мірі, у якій вплив такої діяльності є забороненим відповідно до законодавства США або ЄС відповідно); «розумності» («збалансування інтересів», «юрисдикційне правило розумності» — суд, визнавши, що певна діяльність матиме вплив на нац. ринок, не може легітимізувати застосування екстратериторіального законодавства, не врахувавши попередньо інтереси всіх без винятку акціонерів) та «національності» (визнання поширення дії норм права ЄС на відносини, у яких однією сто-
роною виступають суб'єкти з ЄС, а іншою — суб'єкти третіх країн).
Екстратериторіальне законодавство широко використовується у практиці США щодо застосування екон. санкції проти третіх країн (напр., Закон США «Про торгівлю з ворогом» 1917). Прийняті 1996 *Хелмса — Бертона закон* та закон Д'Амато «Про санкції проти Ірану та Лівії» передбачають застосування санкцій США проти юрид. та фізич. осіб третіх країн, які вступають у комерційні відносини з Кубою, Іраном та Лівією. Протидією екстратерито-ріальному законодавству є прийняття «блокуючого законодавства», прикладом якого є Регламент ЄС 2271/96. Загалом під цим терміном розуміють чотири види механізмів захисту нац. прав, системи: законодавство, яке забороняє надання доказів і док-тів у інозем. судових процесах; законодавство, спрямоване на блокування або запобігання виконанню інозем. судових рішень; законодавство, яке забороняє виконання постанов інозем. органів влади. Останнє полягає в наданні суб'єктові, проти активів якого за кордоном ухвалено інозем. судове рішення, права відшкодувати суму таких активів за рахунок коштів позивача, розміщених у межах місцевої юрисдикції.
Д.І. Кулеба

Екуменічний рух (з грец. оіхог)ЦЄУГ| — всесвіт) — рух христ. церков світу; був започаткований як рух об'єднання протестантських церков. Під час та після Реформації протестантизм розпався на кілька незалежних напрямів. Однією з перших спроб зупинити цю тенденцію був т. зв. Євангелічний альянс, заснований у Великій Британії 1846; амер. філію цієї орг-ції було створено 1867. Іншими орг-ціями, що ставили за мету подолання подібних протиріч, були Молодіжна чоловіча християнська асоціація та Молодіжна жіноча християнська асоціація (1844), Федеральна рада Церков Христа в США (1908). На міжнар. рівні Е. р. започаткувала Всесвітня місіонерська конференція 1910 в Единбурзі; цей процес призвів до заснування в 1921 Міжнародної ради місіонерів, а 1948 — Всесвітнього конгресу церков. Після об'єднання з Міжнар. радою місіонерів 1961, Всесвітній конгрес церков, до якого тепер входять протестанти, православні та католики, став провідною орг-цією Е. р. До його реальних успіхів у справі подолання колишнього

розбрату христ. церков можна віднести прийняття 1999 спільної декларації католицької та протестантських церков про доктрину виправдання, яка вирішила деякі із суперечок, що призвели свого часу до Реформації. Водночас, Е. р. долучається до вирішення світських проблем глобального розвитку, зокрема відіграє важливу роль у міжнар. пацифістському русі.
М.Г. Капітоненко

Елаті (Еіаіі) Мохамед Мішель (29.04.1945, Бардо, Туніс) — туніський дипломат, ліцензіат політ, наук Лозаннського ун-ту (1965). Закінчив Вищі політ, курси Лозаннського ун-ту (1967), Вищі міжнар. курси Женевського ун-ту (1979). Із 1967 — секр., нач. відділу країн Азії МЗС Туніської Республіки; 1971-75 — 1-й секр. посольства в Анкарі; 1975-78 — 1-й секр. постійної місії при Європ. відділенні ООН. 1978-83 — нач. відділу неприєднання та міжнар. конференцій, нач. відділу співробітництва з регіональними орг-ціями МЗС; 1983-85 — 1-й радник посольства в Кот-д'Івуарі; 1986 — заст. Дирекції амер. країн МЗС; 1988-92 — радник-посланник посольства в Марокко; 1993 — дир. відділу країн Магрибу. 1996-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туніської Республіки в Україні.
В.І. Головченко

Ембарго (з іспан. етЬаг§о — накладення арешту, заборона) — термін *міжнародного права,* який спочатку означав заборону держ. владою виходу з портів своєї країни суден інших країн або своїх власних. Згодом термін став застосовуватись для заборони ввезення в країну чи вивезення з неї товарів або *валюти.* Е. може бути введено як у воєнний, так і в мирний час. Е. у воєнний час по суті стає формою екон. *блокади.* У мирний час застосовується як *репресалії* або засіб екон. і фінанс. тиску на інші країни. *Статут ООН* передбачає можливість встановлення Е. як колективного репресивного заходу стосовно д-ви, дії якої є загрозою для міжнар. безпеки. Е. може також використовуватись із політ, метою — для запобігання *експорту* зброї та інших військ, матеріалів дод-ав, які ведуть війну або в яких виникають внутр. збройні конфлікти; у колективних спробах сприяти припиненню воєнних дій; в індивід, зусиллях д-ви зберегти власний *нейтралітет.*
М.С. Каменецький

Емісар (з лат. етІ8$агіш — посланець) — спец, представник держ. чи недерж. установи, орг-ції (інколи — особистий представник якоїсь особи), що направляється до іншої країни для виконання доручень неофіц.,

переважно конфіденційного чи таємного, характеру. Діяльність Е. має деякі спільні ознаки з діяльністю *спеціальних місій,* однак його статус і функції, на відміну від офіц., представницького характеру діяльності спец, місій, важко піддаються узагальненню й не врегульовані в сучас. дип. практиці та *міжнародному праві.* *В.М. Матвієнко*

ЕмпатІЯ — здатність розуміти та відчувати стан іншої сторони на переговорах («пристосуватися»). Має велике значення для *дипломата.* Учасники бесіди, переговорів не завжди належать до однієї соц. системи, культ, середовища та світосприйняття. У них може бути різне уявлення про одні й ті ж поняття через різні традиції, нац. і психологічні особливості. Тому незаангажований, об'єктивний аналіз поведінки та стилю думок партнера по переговорах є для дипломата необхідною умовою проведення будь-яких зустрічей. *В.М. Матвієнко*

Емська депеша — надіслана 13.07.1870 канцлерові *О. Бісмарку* телеграма від прус, короля *Вільгельма I,* у якій був викладений зміст переговорів останнього з франц. посланником у Пруссії В. Бенедетті щодо кандидатури на вакантний трон в Іспанії. Згоду на цю посаду дав родич Вільгельма I принц Леопольд Гогенцоллерн, що викликало тривогу у французів, які побоювались зростання прус, впливу на Піренейському півострові. Хоча через кілька днів Леопольд відмовився від претензій на трон, Бенедетті за дорученням франц. імператора *Наполеона /II в* курортному місті Емс (Німеччина) зустрівся з Вільгельмом I і попросив дати запевнення, що король ніколи не затвердить кандидатуру принца. Вільгельм I відмовився дати такі гарантії та відіслав канцлерові в Берлін телеграму, яка мала бути відправлена в Париж із повідомленням, що криза подолана. Бісмарк, наміром якого було спровокувати війну з Францією, так скоригував її, що перетворив відмову в образу. Цей викривлений зміст Е. д. канцлер передав у пресу й усім прус, місіям за кордоном.

Наступного дня він став відомим у Парижі, що викликало надзвичайне обурення. 19.07.1870 Наполеон III оголосив війну Пруссії (див. *Франко-прусська війна 1870-71),* яка закінчилася ПОраЗКОЮ Франції. *Б.М. Гончар*

Епімахія (грец. *гпщауха)* — тип міждерж. союзу в Стародавній Греції, який мав виключно оборонне спрямування. Іншим типом міждерж. союзу в Стародавній Греції був наступальний союз — *симахія;* так, симахією називають 2-й Афінський мор. союз (див. *Афінські МОРСЬКІ СОЮЗи).* *Л.Ф. Гайдуков*

ЕребруСЬКИЙ мирний ДОГОВІР 1812 підписаний 6(18).07.1812 в Еребру (Швеція) між Росією та Великою Британією за посередництва Швеції; завершив англ.-рос. війну 1807-12. У зв'язку з різким загостренням 1812 рос.-франц. відносин, Росія прагнула завершити протистояння з Великою Британією та залучити на свій бік союзників у війні з Францією, що насувалася. У березні 1812 була укладена таємна *російсько-шведська союзна угода 1812,* яка забезпечила *нейтралітет* Швеції та полегшила укладання Е. м. д. Згідно з Е. м. д., між Росією та Британією встановлювався мир, відновлювались *дипломатичні відносини* й торг, відносини на основі принципу найбільшого сприяння. Сторони домовились також у разі війни захищати одна одну (остаточно умови союзу були визначені в конвенції про союз та субсидії, прийнятій у червні 1813). У Вітчизняній війні 1812 Велика Британія формально виступила на стороні Росії, надаючи їй фінанс. ДО П О М О Гу. *Т.О. Кулінія*

Еренталь (Аепгепіпаі) Алоїз фон (27.09.1854, Гросскаль, сучас. Чехія — 17.02.1912, Відень) — австр.-угорський держ. діяч і дипломат, граф. На дип. службі з 1877. Працював у посольстві Австро-Угорщини у Франції (1877-78), у МЗС Австро-Угорщини (1883-88, 1894-95). У 1878-83 та 1888-94 — секр. посольства Австро-Угорщини в Росії. У 1895-99 — посланник у Румунії. У 1899-1906 — посол у Росії. У 1906-12 — мін. зак. справ Австро-Угорщини, відіграв активну роль у підготовці Віднем *анексії* Боснії та Герцеговини (1908) (див. *Боснійська криза 1908-09).* *РЛ.Кривонос*

ЕррІО (Неггіоі) Едуар (05.06.1872, Труа, Франція - 26.03.1957, Ліон) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, один із лідерів Партії радикалів та радикал-соціалістів. Закінчив Ліцей Людо-вика Великого й Вищу нормальну школу (1894). Протягом 10 років був на викладацькій роботі, 45 років був мером Ліона (1905-40 і 1945-55). 1916-17 — міністр громад, робіт, транспорту й постачання. У 1924-25, липні 1926 та у червні — грудні 1932 — Прем'єр-міністр Франції, водночас 1924-25 та 1932 — мін. зак. справ; 1926-28 — міністр народної освіти; 1934-36 — держ. міністр. 1912-19 — сенатор, 1919-40 та 1946-57 — депутат парламенту; голова палати депутатів (1925-26 та 1936-40); голова (1947-54), почесний голова Національних зборів (1954-57). Встановив *дипломатичні відносини* із СРСР (1924) та підписав рад.-франц. договір про ненапад (1932); активно виступав проти фашизму й за створення системи колективної безпеки у Європі, проти *Мюнхенської угоди 1938.* 1942 взятий під домашній арешт *Віші урядом,* 1944 інтернований нім. окуп. владою, 1945 звільнений рад. військами. У післявоєнні роки виступав проти політики розколу Європи та протистояння військ, угруповань, ремілітаризації Зах. Німеччини і створення

Європейської оборонної спільноти. 1955 нагороджений Міжнародною Ленінською премією «За зміцнення миру між народами».

Твори: «Мадам Рекам'є і її друзі» (1904), «Життя Бет-ховена» (1930), «Біографія Філона Олександрійського», «З минулого» (1958). *РЛ. Кривонос*

ЕрфурТСЬКа КОНВеНЦІЯ 1808 підписана 30.09(12.10).1808 міністрами закорд. справ Франції Ж.Б. Нонпером де Шампаньї та Росії — графом *М. Румянцевим* у ході зустрічі між *Наполеоном I* та *Олександром I,* що відбулась 27.09-14.10.1808 в м. Ерфурт (Німеччина). Укладена терміном на 10 років. Підтверджувала положення *Тільзітських мирних договорів 1807:* сторони зобов'язувались не укладати з Великою Британією сепаратного миру, не вступати з її представниками в переговори та не приймати жодних пропозицій без згоди іншої сторони. Прав, основою мирного дог-ру з Великою Британією мав стати принцип *уті посі-детіс,* із обов'язковим визнанням входження до складу Російської імп. Фінляндії, Молдови та Валахії й переходу іспан. престолу до династії Бонапартів. У разі, якщо Велика Британія

відмовлялась від запропонованих умов, протягом року обидва імператори мали зустрітись задля обговорення угоди про спільні воєнні дії проти неї. Франція визнавала права Росії на Молдову та Валахію; фактичне приєднання цих князівств до Російської імп. мало відбутись на добровільних засадах шляхом переговорів з Оттоманською імп., але Франція не погоджувалась у цьому питанні на роль посередника. Якщо б переговори завершилися безрезультатно та між Росією й Туреччиною виникло військ, протистояння, Франція відмовлялась брати в ньому участь, щоб не спонукати до утворення тур.-брит. союзу. У випадку втручання Австрії або іншої д-ви до війни між Росією та Туреччиною, Франція приєднувалася до Росії на правах союзника. У разі розв'язання Австрією війни проти Франції, Росія зобов'язувалась виступити проти Австрії, оскільки цей випадок вважався «одним з тих, за яких вступає в силу союз, що поєднує дві імперії». Цей пункт Е. к. не був виконаний Росією, коли розпочались воєнні дії між Австрією та Францією

у 1809. *В.В. Копійка*

Ескіпулаські мирні пропозиції — дві

угоди, укладені президентами Гватемали, Гондурасу, Коста-Рики, Нікарагуа та Сальвадору. Декларація Ескіпулас I (прийнята 25.05.1986) засвідчила готовність керівництва 5 центр.-амер. д-ав розпочати процес обговорення та вирішення проблем субрегіону, у першу чергу — *Центральноамериканського мирного урегулювання.* Головними пунктами декларації стали: підтримка мирних ініціатив *Контадор-ської групи,* перетворення Нарад президентів на інструмент аналізу проблем розвитку в Центр. Америці, створення Центр.-амер. парламенту, прискорення процесів *інтеграції міжнародної* в регіоні; передбачалося вирішити такі питання, як розвиток заходів взаємної довіри, контроль над озброєннями тощо. Договір Ескіпулас II (підписаний 7.08.1987) відрізнявся конкретними пропозиціями зі встановлення миру й передбачав нац. примирення в Центр.-амер. країнах, припинення ворожих дій, демократизацію суспільства та вільні вибори, припинення надання допомоги нерегулярним силам та повстанським орг-ціям, заборону використання нац. території для втручання у справи сусідніх д-ав, ведення переговорів з питань безпеки й обмеження

озброєнь, допомогу *біженцям,* міжнар. контроль за дотриманням угод. 29.05.1990 члени Нац. рев. союзу Гватемали, які вели партиз. війну, погодилися визнати чинними положення Договору Ескіпулас II і взяти їх за основу мирної угоди. На продовження Ескіпуласького процесу в 1990 на зустрічі президентів був ухвалений План екон. дії для Центр. Америки, яким передбачалося визначити юрид. рамки регіональної інтеграції. *НМ. Весела*

Ессебсі (Е8§еЬ$і) Бежі Каід (29.11.1926) -туніський громад.-політ, діяч і дипломат, активний учасник нац.-визв. руху. 1956 увійшов до складу особистого кабінету Прем'єр-міністра *Х. Бургіби,* 1958-62 — керівник Управління регіональної й комунальної адміністрації МВС, Управління туризму. 1963-65 очолював Управління нац. безпеки. 1965-69 — держ. секретар внутр. справ, 1969-70 — держ. міністр оборони, 1970-72 — посол Тунісу у Франції. 1972-80 займався адвокатською практикою, 1980 повернувся на держ. службу як міністр-делегат при прем'єр-міністрі, у квітні 1981 обраний до складу політбюро правлячої Соціалістичної дустурівської партії й призначений мін. зак. справ (до 1986). У зв'язку з *Ліванською кризою 1982* запропонував і здійснив дип. забезпечення переводу штаб-квартири ОВП з Бейрута до Туніса. *в.і. Головченко*

Ессенське засідання Європейської ради відбувалось 9-10.12.1994 в Ессені (ФРН); підтвердило готовність *Європейського Союзу (ЄС)* прийняти нових членів, які висловлять ба жання щодо вступу в ЄС і будуть відповідати певним політ, та екон. критеріям. Було схвалено стратегію підготовки країн Центр, та Схід. Європи (Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, а також Болгарії та Румунії) до вступу в ЄС; стратегія мала чітко виражений багатосторонній характер, водночас було зазначено, що ступінь готовності кожної країни-кандидата оцінюватиметься індивідуально. За пропозицією Європ. ради було

вирішено проводити багатосторонні зустрічі з країнами-кандидатами в рамках чергових засідань Ради (один раз на рік), на рівні міністрів закорд. справ (двічі на рік), а також на сесіях Ради, які організуються на рівні галузевих міністрів, відповідальних за окремі напрямки спільної діяльності ЄС. У доповіді Європ. ради, представленій

на Е. з., визначались інструменти реалізації стратегії підготовки до вступу, а також конкретні форми співробітництва в окремих галузях: розширенні внутр. ринку, розвиткові й реформуванні с.-г. сектора, створенні сприятливого інвестиційного середовища, розбудові спільних дій у галузі *зовнішньої політики* та політики безпеки, б-бі *зі* злочинністю, охороні довкілля, створенні, розвитку та експлуатації трансєвроп. трансп. мереж, культ, та освітньому співробітництві, регіональному співробітництві тощо. *Е. з. затвердило нову Середземноморську стратегію* Європ. комісії (див. *Барселонський процес)* та нову стратегію розвитку відносин із країнами Азії, що стосувалося торгівлі, інвестиційного, пром. та наук.-дослідницького співробітництва.

В.В. Копійка

ЕСТОППЄЛЬ у *міжнародному праві* означає втрату державою права посилатись на які-небудь факти або обставини для обгрунтування своїх міжнар. домагань унаслідок висловлення нею раніше явної згоди або мовчазного прийняття таких фактів. Юрид. значення принципу Е. полягає в тому, що д-ва, яка внаслідок своєї активної чи пасивної поведінки дотримувалась позиції, явно протилежної тому суб'єктивному праву, яке вона відстоює в суді, не може більше витребувати це право. Унаслідок застосування Е. д-ва може, напр., згідно з *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* (ст. 45), втратити право посилатись на підстави недійсності, припинення чи призупинення *договору міжнародного* або виходу з нього. Віденська конвенція не передбачає можливості посилання на Е. у випадках, якщо міжнар. договір був укладений під дією сили або всупереч імперативним *нормам міжнародного права.* Е. звичайно застосовується в тих випадках, коли є значна розбіжність між попереднім і теперішнім ставленням д-ви до певного питання. Інститут Е. історично походить з англ. заг. права, у якому він був результатом право-творчої діяльності англ. суду. У сучас. *міжнародному публічному праві* розрізняють Е. як інститут міжнар. судочинства та Е. у широкому значенні, що стосується міжнар. правовідносин взагалі. Е. як фактор підтримання міжнар. стабільності настає внаслідок порушення *суб'єктом міжнародного права* принципу добросовісного дотримання міжнар. зобов'язань, що знаходило вираження у непослідовній поведінці стосовно іншого суб'єкта міжнар. права. Ситуація Е. настає в тому випадку, якщо один суб'єкт міжнар. права своїми юридично значимими діями примушує іншого суб'єкта міжнар. права на основі вираженої ним довіри внести зміни у свою позицію собі на шкоду.

Цей принцип застосовується в міжнар. судовій і арбітражній практиці. Так, у рішенні в справі про спір між Камбоджею і Таїландом 1962 про храм Преах Віхеар *Міжнародний Суд ООН* застосував Е., відхиливши посилання *Таїланду на неправильність карти, що встановлює* кордон між обома д-вами в районі храму, на тій підставі, що впродовж 15 років Таїланд не заявляв про це і, більш того, користувався вигодами, які це йому давало. Внаслідок нерідких практ. труднощів при однозначному встановленні поведінки д-ав (зокрема, наявності мовчазної згоди), Е. у *міжнародних відносинах* може застосовуватись тільки за умови дотримання основних принципів сучас. міжнар. права, перш за все суверенної рівності та незалежності всіх д-ав, самовизначення народів і заборони загрози силою або її застосування у відносинах між д-вами. Юрид. базисом Е. є принцип добросовісності (так, якщо принцип добросовісності вимагає дотримання певного рівня послідовності в поведінці д-ав, то Е. передбачає санкцію за його порушення) та принцип взаємності. Юрид. природа Е. випливає з постійності та передбачуваності поведінки д-ав у міжнар. відносинах. У доктрині Е. розглядається не лише як процедурне правило міжнар. судочинства, але як матеріал, принцип права (заг.-звичаєвої природи). Через судову й арбітражну практику цей принцип утвердився як частина міжнар. звичаєвого

Права. *О.В. Буткевич*

Естради доктрина — концепція неформального визнання урядів. Е. д., на противагу *Тобара доктрині,* заперечує необхідність особливого акту визнання уряду певної д-ви з боку інозем. д-ав та передбачає єдиний спосіб визнання — шляхом збереження чи встановлення *дипломатичних відносин.* Сформульована мін. зак. справ Мексики Х. Естрадою 27.09.1930 в комюніке з питання визнання нових урядів, у якому зазначалося, що Мексика не робитиме заяв з приводу надання визнання новим режимам у країнах, де відбулися заколоти. Вона на власний розсуд, незалежно від перебігу

подій, зберігає свої *дипломатичні представництва,* продовжує приймати дип. представників цих д-ав та підтримує з ними відносини. Це мотивується тим, шо внаслідок заяв про визнання складається практика, яка зазіхає на *суверенітет* інших націй. Внутр. справи д-ви стають об'єктом оцінювання іншими країнами, які позитивно чи негативно висловлюються щодо законності або незаконності політ, режиму. Хоча Е. д. зазнавала критики за те, що не враховує політ, міркувань д-ав і ліквідує різницю між визнанням

та підтримкою дип. відносин, ряд д-ав, напр. Бельгія та Франція з 1965, Велика Британія з 1980, Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія наприкінці 1980-х і деякі інші країни, запровадили практику, відповідно до якої вони не розглядають питання про визнання урядів окремо від визнання д-ав або взагалі відмовляються від визнання урядів. У такий спосіб д-ви прагнуть утримуватися від схвалення або заохочення того чи іншого уряду, але підтримують з ними дипломатичні або інші *міжнародні відносини.* Е. д. в основному спрямована проти використання інституту визнання урядів для втручання у внутр. справи д-ав.

О.В. Задорожній

Етерович (ЕГЄГОУІС) Нікола (1951, Хорватія) — дипломат Св. Престолу, архієпископ, д-р теології (1977). 1980-93 — дип. служба в нунціа-турах у Кот-д'Івуарі, Іспанії, Нікарагуа. 1993-99 — радник секції зв'язків з інозем. д-вами Держ. секретаріату Ватикану. 1999-2003 апостольський *НуНЦІй* В Україні. *Р.Л. Кривонос*

Етика міжнародна (з грец.*Щ%ц* — наука про феномен моралі в його індивід, та соц. проявах) — етичні аспекти *міжнародних відносин.* В академічній дискусії навколо міжнародних відносин значення етики змінювалося впродовж усієї історії розвитку дисципліни. Займає центр, положення в доктрині політ, ідеалізму з його нормативним та етично обгрунтованим твердженням про необхідність і можливість практ. реалізації ідеї універсального миру шляхом розбудови системи інститутів міжнар. безпеки та розвитку *міжнародного права.* Однак Е. м. зазнала онтологічної критики з боку політ, реалізму, який поставив під сумнів саму можливість існування універсальних цінностей в основі зовн.-політ, діяльності *акторів між-*

народних, а потім була відкинута прихильниками «наукового підходу» через неможливість їх поєднання з прагненням перетворити теорію міжнар. відносин у дисципліну, що підкоряється вимогам суворої наук, верифікації та політ, незаангажованості дослідника. У сучас. теорії міжнар. відносин, незважаючи на присутність елементів нормативності в більшості заг.-визнаних парадигм, Е. м. залишається атрибутом т. зв. «теорій середнього рівня» (тісісіїе гап§е Шеогіез), якими є *дослідження миру концепція* або «феміністична перспектива» в теорії

МІЖНар. ВІДНОСИН. *А.Л.Субботін*

Етикет (франц. егіяиеііе — суворо встановлені порядок і форми поводження при дворах монархів) — сукупність правил і норм поведінки, які регламентують зовн. прояви людських стосунків; зовн. форма моральної сутності людини. Складається з традицій, звичаїв, більш або менш схожих у різних народів, які змінюються з плином часу, або залежно від нац. та реліг. укладу конкретного народу. Знання правил Е. та вміння поводитися відповідно до них є однією з умов створення власного іміджу *дипломата,* політика, ділової людини. Розрізняють кілька видів Е.: придворний, дип., військ., світський, службовий або діловий тощо. Дип. Е. — правила поведінки дипломатів та інших офіц. осіб під час різних офіц. дип. заходів (візити, переговори, прийоми, зустрічі делегацій тощо). Дип. Е. менш гнучкий, ніж діловий або світський, консервативніший. Більшість правил дип., ділового, світського етикетів у тій чи іншій мірі співпадають. Відмінність між ними полягає в тому, що дотриманню правил Е. дипломати надають більшого значення, оскільки відхід від них або порушення цих правил можуть завдати шкоди престижу країни чи її офіц. представникам і призвести до ускладнення у взаємовідносинах

Д-аВ. *Т.І. Шинкаренко*

ЕтлІ (АНІее) Клемент Ричард (03.01.1883, Лондон - 08.10.1967, Лондон) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, віконт Прествуд (1955). Закінчив Університетський коледж Оксфордського ун-ту. 1905 отримав право на адвокатську практику. 1913-23 — викладач і лектор соц. наук у Лондонській школі економіки та політ, наук. У роки *Першої світової війни* служив у танковому корпусі, майор. 1922-24 —

парл. організатор Лейбористської партії; 1924 — заст. військ, міністра; 1930-31 — канцлер герцогства Ланкастерського; 1931 — міністр зв'язку. Активно виступав проти потурання диктаторським режимам у Європі, зокрема засудив *Хора — Лаваля угоду 1935,* політику «невтручання» в громад, війну в Іспанії 1936-39. 1940 увійшов до коаліційного військ, кабінету *В. Черчілля,* 1940-42 — лорд-хранитель печатки, 1942-45 — заст. прем'єр-міністра, 1942-43 — міністр у справах домініонів, 1943-45 — лорд-голова Таємної ради. Після перемоги лейбористів на виборах 1945-51 — Прем'єр-міністр, водночас 1945-46 — міністр оборони. 1922-55 — чл. палати громад, з 1955 — чл. палати лордів; 1931-35 — заст. лідера парл. фракції лейбористів. 1935-55 — лідер Лейбористської партії. Брав участь у *Сан-Франциській конференції 1945;* на *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* спочатку член, а на останньому етапі її роботи — голова делегації Великої Британії. Очолював брит. делегацію на 1 -й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* і *Паризькій мирній конференції 1946.* Сприяв реалізації *Маршалла плану,* підтримав *Брюссельський договір 1948* і створення *НАТО.* Одночасно був змушений здійснювати реформування Британської імп. й *Співдружності Націй,* зокрема надав незалежність Бірмі та статус домініонів і членів Співдружності Індії, Пакистану та Цейлону.

Твори: «Воля і шлях до соціалізму» (1949), «Лейбористська партія в перспективі» (1949), «Мета і політика», «Як це відбувалося» (1954). *РА. Кривонос*

ЕТНІЧНІ чищення — використання сили або залякування для витіснення з певних районів людей, що належать до певної етнічної групи. Є центр, фактом воєн у багатонац. регіонах планети або між народами із застарілими невирішеними нац. суперечками. Мета Е. ч. полягає в тому, щоб за допомогою насильства провести кардинальну зміну етнічного складу населення в районах їх проведення. Застосовуються з часів Османських завоювань **XIII-**XIV ст. Найяскравішими прикладами останнім часом є Е. ч. під час воєн на території колишньої Югославії (див. *Балканська криза 1991-2002)* і в міжетнічній війні в Руанді (див. *Громадянська війна в Руанді).* Визнані міжнар. співтовариством одним із найстрашніших *злочинів проти людства. м.с. Каменецький*

Ефективного громадянства принцип -

спосіб визначення, якому з *громадянств* біпатрида слід віддати перевагу при вирішенні питання про надання цій особі *захисту дипломатичного.* Частіше за все це питання може виникнути при перебуванні особи з подвійним громадянством на території третьої країни, особливо в тих випадках, коли д-ви, громадянство яких вона має, намагаються надати їй дип. захист. Е. г. п. визначається наявністю найміцнішого фактичного зв'язку особи з д-авою (постійне місце проживання, роботи, наявність док-тів певної д-ви, здійснення політ, прав, місце проживання родичів, місцезнаходження майна тощо). Запровадження ефективного громадянства стало неминучим після закінчення *Другої світової війни,* коли процеси міграції, зміна кордонів та інтернаціоналізація економіки значно послабили концепцію класичного нац. громадянства. Загально визнано, що остаточно концепція ефективного громадянства укорінилася в міжнар.-прав. практиці після рішення *Міжнародного Суду ООН у* справі Ноттебома (спір між Ліхтенштейном та Гватемалою), що розглядалася 1953-55. Суд, визнавши, що регулювання питань громадянства — суверенне право кожної д-ви, відкинув претензії Ліхтенштейну на захист прав Ноттебома, оскільки зв'язок останнього з Ліхтенштейном мав лише формальний характер. Суд, який дослідив міжнар. арбітражну практику в подібних справах, встановив, що всі вони вирішувались на основі віддання переваги реальному, ефективному громадянству, заснованому на сильних фактичних зв'язках між певною особою й однією із зацікавлених д-ав. Звідси Суд дійшов висновку, що «громадянство є правовим зв'язком, який має в своїй основі громадський факт зв'язку, справжнього поєднання існування, інтересів та почуттів, поряд з наявністю взаємних прав і обов'язків». За відсутності таких якостей з точки зору *міжнародного права* громадянство не є ефективним.

Із того часу Е. г. п. систематично застосовується як нац. судами більшості країн, так і міжнар. арбітражними комісіями у спорах з питань громадянства. Наявність зв'язку, що дозволяє встановити ефективне громадянство, визначається судом або арбітражем шляхом дослідження конкретних обставин справи. Беруться до уваги, передусім, фактичне постійне місце проживання особи, джерело її постій-

ного доходу, наявність нерухомості, перебування на держ. або військ, службі, громадські, сімейні та інші зв'язки. Е. г. п. знайшов відображення в ряді *договорів міжнародних.*

О.В. Задорожній

Ефективності принцип (при визнанні урядів) — ефективність здійснення влади новим урядом у межах території своєї країни, що передбачає також зовн. незалежність уряду, його життєздатність і підтримку населенням. Е. п. є одним із критеріїв при вирішенні питання про визнання уряду. При визнанні д-ви ВІН НЄ ЗаСТОСОВуЄТЬСЯ. *О.В. Задорожній*

ЕфІОППЇта ЕритреїВійна 1998-2000. За результатами референдуму, на якому еритрейці майже одностайно проголосували за відокремлення від Ефіопії, 24.05.1993 Еритрея була офіційно проголошена незалежною д-вою. Ефіопія беззастережно визнала нову д-ву, взяла на себе весь зовн. борг, погодилася на збереження єдиної *валюти* бір, а також уклала вигідні для Еритреї двосторонні дог-ри у сфері безпеки, торгівлі тощо. Але територ. спори, введення Еритреєю 1997 власної валюти та збільшення зборів за використання Ефіопією порту Асеб спричинили загострення двосторонніх відносин. На поч. 1998 уряд Еритреї заявив про своє право на частину провінції Тиграй (бл. 400 км^2) і спробував за допомогою збройних сил встановити контроль над спірною територією. У травні 1998 протистояння вилилось в обмін повітр. бомбовими ударами. Після перших невдалих спроб ефіопської армії відбити спірні території бойові дії до лютого 1999 майже не велися. Сторони активно нарощували чисельність та оснащення збройних сил; зброю їм постачали Болгарія (обом сторонам), Італія (Еритреї), Франція та Китай (Ефіопії). ОАЄ, Руанда і США запропонували посе-

редницькі послуги, але їм не вдалось домогтися підписання мирної угоди між ворогуючими сторонами: Ефіопія прийняла документ «в принципі», а Еритрея відкинула взагалі.

У лютому 1999 Ефіопія здійснила масований наступ на спірні території та відвоювала більшість з них. Еритрея одразу погодилась на мирний план ОАЄ, що передбачав припинення вогню та проведення міжнар. експертизи кордонів без попереднього виведення еритрей-ської армії з тих спірних районів, які

ще залишилися під контролем цієї країни. ОАЄ спільно зі США та *Європейським Союзом* підготували мирний план, на базі якого у травні 2000 в Алжирі розпочались мирні переговори. Але 12.05.2000 ефіопська армія розгорнула успішний наступ, у результаті якого були відвойовані всі спірні території та зайнята значна територія, належність якої до Еритреї ніколи не ставилася під сумнів, у т. ч. порт Асеб. Ефіопія оголосила, що не має на меті завоювання Еритреї, а бажає лише примусити супротивника залишити спірні території. У червні 2000 в Алжирі було підписано угоду про припинення вогню, за якою ефіопським військам дозволялося знаходитись на захоплених територіях до розміщення там миротворчих сил; після розгортання миротворців вони відводилися на позиції, які займали до 6.05.1998, а еритрейські війська — на 25 км углиб власної території. Ця зона була оголошена тимчасовою зоною безпеки, що патрулюється миротворцями *Організації Об'єднаних Націй,* міжнар. комісія розпочала демаркацію ефіопсько-ери-трейського кордону. Конфлікт на тривалий період загострив ситуацію в районі Африканського Рогу. Продовжуються переговори під егідою ООН для вирішення соц.-екон. питань, зокрема повернення біженців та переміщених

ОСІб. *СВ.Гринько*

Є

ЄвразІЙСТВО — філос. течія, що зародилася на поч. 1920-х у рос. емігрантському середовищі; спиралася на концепцію специфічності рос. політ, культури не як виключно європ. феномена, а як органічної комбінації різних світових культур Заходу та Сходу, Європи й Азії. Засновниками євразійської філософії були М. Трубецькой, П. Савицький, Г. Вернадський та ін. Є. вважає головною цінністю істор. традицію і державність, етнос розглядається як механічний набір індивідуумів, народу, населення, нації, кланів, які мають спільне покликання. Є. апологетизує міцну д-ву, потужну армію та інші силові структури як головні інструменти захисту цивілізаційної особливості, базованої на ідеократії.

Євразійська цивілізація протиставляється європ. або євроатлантичній у політ.-ідеолог., екон., культ, і реліг. сферах. Цей конфлікт виводиться за рамки протистояння «Схід — Захід»; геогр. контекст виступає другорядним. Є. заперечує визначальну роль взаємозалежності в розвитку світової системи; наголошує на перманентності існування різних цивілізацій та конкуренції між ними; заперечує науковість міжцивілізаційних порівнянь, передовий характер атлантичної цивілізації. Є. в практ. політ, плані стверджує непридатність зах. принципів побудови політ, систем для інших цивілізації, виправдовує авторитаризм — невід'ємну рису євразійської цивілізації. Є. притаманна переконаність у тому, що кожна цивілізація породжує власну демократію або власний тоталітаризм відповідно до певних сусп. та колективних

принципів і пріоритетів; заперечується ліберальна демократія як чужа колективістським і реліг. засадам Є. Натомість відстоюється євразійська модель демократії, базована на визначенні нацією власної долі на засадах нац. політ, свідомості та самостійного вибору істор. шляху в контексті особливостей нац. історії, ідентичності та культури.

Євразійська ідеологія посткомуніст. епохи заперечує як *атлантизм,* так й етноцентризм, виступає проти європ. напряму інтегрування пострад. д-ав, заперечує універсальність євроатлантичної моделі демократії. Наприкінці 1980-х ідеологія набула розвитку в концепціях «неоєвразійства», що поєднують традиційні ідеї з деякими елементами комуніст, ідеології, виступають проти *глобалізації* та обстоюють «третій шлях» в екон. й соц. розвиткові д-ви. Є. — впливова політ, доктрина в Росії, яка впливає на внутр.- та зовн.-політ, стратегію д-ви.

Є.Є. *Камінський*

Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) — регіональне екон. об'єднання за участі Білорусі, Казахстану, Киргизстану, РФ і Таджикистану. Установчий договір ЄврАзЕС було підписано на саміті п'яти держав 16.10.2000. Метою об'єднання проголошено спільні дії для ефективного просування процесу формування *митного союзу* та *єдиного економічного простору,* а також реалізація інших домовленостей між країнами-учасницями Угоди про *Митний союз СНД 1995,* Договору про поглиблення інтеграції в екон. та гуманітарних галузях 29.03.1996, Договору про Єдиний екон. простір 26.02.1999. Пріоритетними завданнями ЄврАзЕС визначені: створення необхідних умов для подальшого поглиблення взаємодії країн-учас-ниць у торг.-екон., соц.-гуманітарній і прав, сферах за оптимального балансу нац. і спільних інтересів; розширення співробітництва країн у валютно-фінанс, пром. та макроекон. сферах. У січні 2001 державами-учасницями були погоджені Положення про Міждержавну раду ЄврАзЕС і рішення

Міждержавної ради «Про структуру та чисельність Секретаріату Інтеграційного комітету ЄврАзЕС», яким була визначена структура ЄврАзЕС. У квітні 2001 в Алмати домовлено про підготовку Конвенції про статус та імунітет працівників ЄврАзЕС, що мають одержати статус співробітників міжнар. орг-ції. Продовжується робота над

створенням інституту Повноважних представників держав-членів ЄврАзЕС в Інтеграційному комітеті. У структурі ЄврАзЕС зберігаються також інститути Митного союзу СНД — Міждержавна рада, Інтеграційний комітет і Міжпарламентська асамблея. Рішення щодо засад функціонування ЄврАзЕС приймаються консенсусом. При голосуванні з поточних питань рішення приймаються більшістю, кількість голосів залежить від частки країн-учасниць у фінансуванні ЄврАзЕС: за Росією закріплено 40% голосів, за Білоруссю та Казахстаном — по 20%, за Киргизстаном і Таджикистаном — по 10%. Відповідно до установчого договору ЄврАзЕС, місцями перебування Інтеграційного комітету ЄврАзЕС є Алмати й Москва, місцем перебування Міжпарламентської асамблеї ЄврАзЕС — Санкт-Петербург, Суду ЄврАзЕС — Мінськ. Статус спостерігачів у ЄврАзЕС у 2002 отримали Україна та Молдова. В інтеграційних зусиллях країн-учасниць ЄврАзЕС важливу роль відіграють політ, фактори, що проявляються як у взаємодії між самими учасниками ЄврАзЕС, так і в контактах із зовн. партнерами.

С.В. Гринько

Євроатом — див. *Європейське співтовариство з атомної енергії.*

Єврова/ЮТ ринок — міжнар. ринок *валют* основних (західних) промислово розвинених держав; виник наприкінці 50-х XX ст. як ринок доларів США, розміщених у банках європ. фі-нанс. центрів, але з тих пір розширився, охопив усі основні валюти та вийшов за межі Європи, включаючи Півн. Америку й Дал. Схід. Характерною рисою Є. р. є те, що одержання та надання коштів у конкретній валюті здійснюється поза країною, валюта якої є предметом фінанс. операції. Долар залишається основною валютою, на яку припадає майже 80% усіх операцій, у той час як Європа продовжує залишатися головним центром, на який припадає 40-50% усіх операцій. Із моменту заснування Є. р. зростав дуже швидко; заг. обсяг операцій збільшився з 20 млрд. дол. у 1964 до 4920 млрд. дол. у 1989. Існує небагато євробанків, тож його утворено переважно відділеннями й філіями існуючих банків, тісно пов'язаних електронними комунікаціями з іншими Є. р. учасниками. Вважають, що бл. 70% операцій здійснюються між
самими банками, тож заг. обсяг Є. р. дає завищене уявлення про його кредитні можливості для кінцевих позичальників. Вкладники та позичальники на Є. р. подані однією й тією ж самою категорією, що включає центр, банки та міжнар. фінанс. орг-ції, пром. і комерційні підприємства й деяких приватних осіб. Кредит може даватися на період від одного дня до 10 років, а ставки відсотка пов'язані зі ставками на лондонському міжбанківському ринку депозитів *(ЛІБОР* ставки). Різниця між ставками відсотка на депозити й кредити мала, тому що обсяг операцій дуже великий і банківські витрати малі. Із 1968 Є. р. доповнено ринком єврооблігацій, що є найважливішим сектором міжнар. ринку позичкового капіталу (див. *Світові ринки капіталу).* Єврооблігації гарантуються міжнар. синдикатом банків або інших фірм, які займаються цінними паперами, і продаються, гол. ч., не в тих країнах, у валюті яких було здійснено їхню емісію.

В.І. Мазуренко

Євроінтеграційна стратегія України визначається «Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу», затвердженою президентським указом 11.06.1998 задля забезпечення виконання *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами 1994* від 14.06.1994. «Стратегія» визначає пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007, протягом якого мають бути створені передумови для повноправного членства України в ЄС, а в середньостроковому вимірі — для отримання статусу асоційованого члена ЄС. Основні напрями реалізації стратегії: а) адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, що передбачає реформування прав, системи України та її приведення у відповідність із європ. стандартами й охоплює приватне, митне, трудове, фінанс, податкове та інше галузеве законодавство; б) *інтеграція міжнародна* та розвиток торг, відносин між Україною і ЄС, що полягає в лібералізації й синхронізованому відкритті ринків ЄС та України, взаємному збалансуванні торгівлі та сприянні інвестиціям, запровадженні спільного прав, поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та держ. підтримки виробників. Інтеграція базується на координації, синхронізації та відповідності прийняття

рішень у сфері економіки України та ЄС і передбачає обмеження застосування засобів *протекціонізму,* формування основних екон. передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС; в) інтеграція України до ЄС у контексті заг.-європ. безпеки — грунтується на тому, що гарантією власної безпеки для України має стати кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європ. і трансатлантичними структурами, активно здійснює ЄС; г) політ, консолідація та зміцнення демократії, що передбачає неухильне поглиблення політ, діалогу й поліпшення заг. атмосфери відносин між Україною та

ЄС (саміти, міністерські консультації, зустрічі на експертному рівні); ґ) адаптація соц. політики України до стандартів ЄС, що полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соц. політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні заг.-європ. рівня соц. забезпечення й захисту населення; д) культ.-освітня і наук.-техн. інтеграція. Стратегія інтеграції тут полягає у впровадженні європ. норм і стандартів у освіті, науці й техніці, поширенні власних культ, і наук.-техн. здобутків у ЄС. Такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європ. культ, ідентичності та інтеграцію до заг.-європ. інтелектуально-освітнього й наук.-техн. середовища; є) регіональна інтеграція України, що передбачає встановлення та поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України й державами-членами і кандидатами у члени ЄС для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центр, органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територ. громад і, зрештою, якнайширшого залучення громадян України; є) галузева співпраця — взаємодія між Україною та ЄС у пріоритетних галузях (трансєвроп. транспорт, включаючи магістральні газо- та нафтопроводи, електроенергетичні та інформ. мережі, використання атомної енергії з мирними цілями, юстиція, б-ба з організованою злочинністю й поширенням наркотиків, митна справа, наук, дослідження, пром. та с.-г. кооперація тощо); ж) співробітництво в галузі охорони довкілля, що має призвести до створення безпечного та сприятливого для людини заг.-європ. екологічного

ПрОСТОру. *Д.П. Расшивалов*

Єврокліринг — компенсаційна система капіталовкладень, створена з метою скорочення переміщення матеріал, цінностей, коли біржова операція закінчується письмовим підтвердженням, а саме вручення матеріал, цінностей Є НеобОв'яЗКОВИМ. *В.І. Серажим*

Європейська асоціація вільної торгівлі

(Еигореап Ргее Тгасіе А§§осіаііоп), **ЄАВТ** (ЕРТА) — міжнар. міжурядова регіональна торг.-екон. орг.ція, створена згідно з конвенцією, укладеною в Стокгольмі 4.01.1960 з ініціативи Великої Британії як противага *Європейським співтовариствам.* До асоціації увійшли Австрія, Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Швеція. У 1961 до ЄАВТ приєдналася Фінляндія, 1970 — Ісландія, 1991 — Ліхтенштейн. Зі вступом у *Європейське економічне співтовариство* (пізніше — ЄС) з ЄАВТ у 1973 вийшли Велика Британія і Данія, 1986 — Португалія, 1995 — Австрія, Фінляндія, Швеція. ЄАВТ була створена з метою забезпечення вільної торгівлі пром. товарами між краї-нами-учасницями шляхом поступового скорочення митних тарифів і кількісних обмежень (лібералізація торгівлі с.-г. продукцією та продуктами моря не передбачалась). *Зона вільної торгівлі* пром. товарами ЄАВТ була сформована в 1967, шо сприяло зростанню товарообігу між країнами-учасницями. Водночас головна мета — конкуренція з ЄЕС — досягнута не була. У центрі діяльності ЄАВТ від початку її діяльності були відносини з ЄЕС (пізніше — з ЄС). 22.07.1972 ЄЕС підписала з країнами-членами ЄАВТ окремі угоди про принципи взаємної торгівлі, на основі яких між цими країнами була створена зона вільної торгівлі пром. товарами. Етапним на шляху інтеграційного зближення країн ЄЕС та ЄАВТ було підписання 9.04.1984 Люксембурзької декларації, яка передбачала консолідацію та посилення співробітництва у справі гармонізації стандартів, усунення техн. бар'єрів, спрощення прикордонних формальностей із метою утворення «європейського економічного простору». 2.05.1992 країни-члени ЄАВТ і ЄЕС підписали угоду про утворення *Європейського економічного простору* (набула чинності 1.01.1994). Вона передбачала поширення «чотирьох свобод», які діють на Єдиному внутр. ринку ЄС, на країни ЄАВТ. Для досягнення однорідності екон. простору країни ЄАВТ в односторонньому порядку

прийняли асяіш соттипаиіаіге (правопорядок Європейського співтовариства). Швейцарія не ратифікувала угоду у зв'язку з негативним результатом референдуму з цього питання й залишилась поза межами Європ. екон. простору. Керівний орган ЄАВТ — Рада міністрів — здійснює контроль за виконанням угод і рішень, обов'язкових для країн-учасниць. Кожна краї-на-член має в Раді міністрів один голос, однак існує тенденція прийняття рішень на основі консенсусу. Поточними справами ЄАВТ займається Секретаріат на чолі з Ген. секретарем. У системі інституцій ЄАВТ сформувалася структура комітетів та експертних груп, що виконують допоміжні консультативні функції щодо Ради міністрів, а також спостерігають за розвитком торг, відносин країн-членів ЄАВТ із третіми країнами. Із поч. 90-х ЄАВТ активно розвиває відносини з д-вами Центр, і Схід. Європи, а також неєвроп. країнами; із деякими були укладені угоди про вільну торгівлю. 19.06.2000 у Женеві Україна й держави-члени ЄАВТ підписали Декларацію, у якій були визначені основні напрями й інституційні засади співробітництва сторін. 24.09.2002 у Києві відбулося перше засідання спільного комітету України та ЄАВТ у рамках Декларації. Місцеперебування Секретаріату ЄАВТ —

Женева (Швейцарія). *Т.І. Шинкаренко*

Європейська валютна одиниця (Еигореап Сштепсу І-Іпіі), **ЕКЮ** (ЕС1Л) — міжнар. регіональна валютна ОДИНИЦЯ, заснована в 1979 країнами-учасницями *Європейського економічного співтовариства.*

ЕКЮ запроваджено з метою спрощення й уніфікації міжнар. валютних операцій, а також послаблення негативного впливу долара на валютно-кредитний ринок європ. країн. Емісія ЕКЮ наполовину була забезпечена доларами та золотом і наполовину нац. *валютами* країн ЄС. Випуск ЕКЮ здійснювався у вигляді записів на рахунках центр, банків країн *Європейської валютної системи* в Європ. фонді валютного співробітництва. ЕКЮ існувала у двох видах — офіційний (не надходив у приватний платіжний оборот) і комерційний. ЕКЮ використовувалась як розрахункова одиниця для визначення бюджету ЄС і курсів нац. валют («паритетна сітка») та усіх розрахунків і переказів між відомствами ЄС. Вона котирувалася на європ. біржах. Базою для встановлення курсу ЕКЮ були курси нац.
валют країн ЄС. ЕКЮ використовувалась у розрахунках і платежах, а також як резерв міжнар. ліквідних ресурсів, була засобом проведення інтервенцій у межах ЄВС і надання кредитів центр, банками з інтервенційних операцій. ЕКЮ широко використовувалась у приватному обігу — у валютних та депозитних операціях, у кредитних та облігаційних позиках, у зовн. торгівлі, в операціях між приватними особами (чеки, ощадні вклади та ін.).
Запровадженню євро сприяло створення наднац. фінанс.-кредитних установ — Європ. центр, банку та Європ. системи центр, банків. Із 1.01.1999 було запроваджено євро в безготівковий обіг, а з 1.01.2002 євро стало готівковою валютою. Для вступу країни-учасниці ЄС у зону «євро», вона повинна відповідати Маастрихтським критеріям: мати рівень інфляції, що не перевищує 1,5% середнього показника для трьох країн з найнижчими темпами; дефіцит бюджету, який не перевищує 3% ВВП, а держ. борг — не більше 60% ВВП; відсоткові ставки не повинні перевищувати 2% — середнього для трьох країн рівня з найнижчими темпами інфляції; брати участь у системі спільного коливання валютних курсів не менше 2 років. На 1.01.2004 євро запроваджено в 12 із 15 країн-членів ЄС. Три країни (Велика Британія, Данія, Швеція) залишаються, за власним бажанням,
За МежаМИ ЗОНИ «ЄВрО». *І.С. Кравченко*

Європейська валютна система (ЄВС) —
форма орг-ції міжнар. валютних відносин у країнах *Європейського економічного співтовариства,* запроваджена в 1979 з метою забезпечення стабільності *валютного курсу* цих країн, поліпшення міжнац. екон. зв'язків, стимулювання інтеграції їхніх економік, а також упровадження єдиної грошово-кредитної політики й заг. управління валютною політикою щодо інших валют. Для ЄВС є характерними: узгоджена підтримка змін ринкових валютних курсів в обумовлених кількісних межах за допомогою валютного втручання центр, банків; забезпечення *валютних інтервенцій* у ситуації, коли ринковий валютний курс досягає інтервенційної точки; запровадження та використання спец, регіональної розрахункової одиниці країн ЄС — *Європейської валютної одиниці,* а з 1999 — євро; надання фінанс. допомоги (кредитів) урядам тих країн, які мають фінанс. труднощі. Важливим елементом

становлення ЄВС був перехід повноважень щодо прийняття рішень та визначення *валютної політики* від нац. центр, банків до Європ. центр.
банку. *І.С. Кравченко*

Європейська валютна угода (ЄВУ)
прийшла на зміну *Європейському платіжному союзу (ЄПС)* з 27.12.1958 і стала інструментом валютного співробітництва, забезпечуючи створення багатосторонньої системи розрахунків, суть якої полягала в тому, що центр, банк кожної країни-учасниці був здатний проводити розрахунки в доларах за раніше відомим *валютним курсом* у рамках позитивного сальдо цих розрахунків у *валюті* будь-якої держави-учасниці ЄВУ. Це гарантувало кожній д-ві успішне регулювання коливань курсу її валюти в помірних межах та дозволяло оголошувати граничні курси купівлі та продажу своєї валюти на ринку. Згідно з ЄВУ кожна держава-учасниця на випадок зміни курсу своєї валюти зобов'язувалась забезпечувати врегулювання розрахунків за офіц. непогашеним сальдо у своїй валюті в рамках колишніх меж коливань її курсу (окрім сальдо у фунтах стерлінгів у континентальних д-вах), для чого були встановлені граничні межі сум розрахунків за однією угодою. Нагляд за ЄВУ знаходився під контролем Ради керуючих ЄВУ, що складалась із 8 фінанс. інспекторів, запропонованих державами-учасницями та призначених Радою *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).* Податковий агент ЄВУ — Банк міжнар. розрахунків у Базелі із штаб-квартирою в Парижі. Кредити Європ. фонду надавались під забезпечення золотом на строк максимум до 3 років. Із 1.01.1973 замість ЄВУ набула чинності нова валютна угода в рамках ОЕСР, а її Європ. фонд був скасований. *вл.Клочко*

Європейська економічна комісія ООН
(Упігесі №ііоп8 Есопотіс Соттізвіоп ґог Еиго-ре), **ЄЕК ООН** (ІЛЧ/ЕСЕ) - одна з 5 регіональних комісій *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР);* була створена в 1947, 1951 набула статусу постійного органу ООН. Членами комісії є 55 д-ав (усі країни *Співдружності Незалежних Держав,* Зах., Центр.,

Схід. Європи, США й Канада), Україна є учасником ЄЕК із моменту її створення. У діяльності комісії беруть участь більш ніж 70 професійних та
неурядових орг-цій. Головна мета комісії — сприяння екон. розвитку регіону. ЄЕК займається проблемами розвитку міжнар. галузевого співробітництва за напрямками: транспорт, енергетика, статистика, торгівля, екон. аналіз тощо (загалом, 18 напрямків). Робота в ЄЕК ведеться в тісній взаємодії з держ. структурами країн-учасниць та неурядовими міжнар. орг-ціями, які отримали статус спостерігача при ЕКОСОР. ЄЕК не може приймати рішення концептуального характеру, оскільки є допоміжним органом ЕКОСОР. ЄЕК розробляє та готує документацію для ЕКОСОР, *Генеральної Асамблеї ООН* та інших структур ООН щодо питань екон. співробітництва країн регіону. ЄЕК сприяє розвитку європ. країн, які потребують екон. допомоги. У 1993 сесія ЄЕК прийняла рішення про реалізацію Програми надання допомоги країнам із перехідною економікою (колишнім країнам соціал. табору). Штаб-квартира ЄЕК знаходиться в Женеві
(Швейцарія). *Т.І. Шинкаренко*

Європейська і Середземноморська організація захисту РОСЛИН (Еигореап апсі Меоліеггапіап Ріапі Ргоїесііоп Ог§апігаііоп), **ЄОЗР** (ЕРРО) — міжурядова регіональна орг-ція, створена з метою сприяння розвитку міжнар. співробітництва у сфері захисту рослин у європ. та середземноморському регіонах. Заснована в 1951 згідно з конвенцією, укладеною в Парижі 18.04.1951. Від часу заснування кількість країн-учасниць зросла з 15 до 43, тепер орг-ція об'єднує більшість європ. і середземноморських країн; Україна — член ЄОЗР із 1994. Основні цілі ЄОЗР — розробка й проведення заходів по б-бі з особливо небезпечними шкідниками та хворобами рослин і рослинних продуктів, а також їх поширенням; регулярний обмін інформацією про появу цих шкідників та хвороб; уніфікація законодавства про карантин і захист рослин у країнах-членах ЄОЗР. Діяльність ЄОЗР спрямована на встановлення регіональних норм для фітосанітарної продукції та засобів; орг-цію засідань робочих й експертних груп за участю експертів усіх країн-учасниць; публікацію оглядів, бюлетенів, іншої друкованої продукції у справі захисту рослин; проведення відп. міжнар. наук, конференцій. Основні органи ЄОЗР: Виконавчий комітет — керівний орган, складається із семи обраних посадових осіб; Рада — контролює діяльність

Виконавчого комітету, складається з представників усіх країн-учасниць. Техн. робота орг-ції здійснюється в експертних групах. Секретаріат ЄОЗР перебуває в Парижі (Франція).
Т.І. Шинкаренко

Європейська конвенція про боротьбу

З тероризмом — регіональний міжнар. договір, спрямований на сприяння видачі осіб, які вчинили терористичні акти. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 27.01.1977 та набрала чинності 4.08.1978; підписана Україною 8.06.2000, набула чинності для України 14.06.2002. У Конвенції наводяться правопорушення, які сторони зобов'язуються не вважати політ, правопорушеннями або такими, що пов'язані з політ, правопорушеннями, або правопорушеннями, вчиненими з політ, мотивів, а саме: акти особливої тяжкості, захоплення повітр. суден, викрадення та *заручників захоплення,* застосування бомб, гранат, ракет, листів чи пакетів із закладкою вибухового пристрою. Крім того, угода надає сторонам можливість не вважати політ, правопорушенням будь-який акт замаху на життя, фізичну недоторканність або свободу особи із застосуванням насильства. У Конвенції підкреслюється, що ніщо в ній не повинно тлумачитись як таке, що покладає на сторону зобов'язання видавати особу, яка може бути потім піддана кримінальному переслідуванню або покаранню лише на підставі її раси, релігії, нац. приналежності чи політ.
Переконань. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах —

регіональний міжнар. договір, спрямований на надання європ. державами якнайширшої взаємної допомоги з метою збору речових доказів, заслуховування показань свідків, експертів і притягнутих до відповідальності осіб та ін. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 20.04.1959, набрала чинності 12.06.1962; підписана Україною 29.05.1997, набула чинності з протоколом до неї для України — 09.06.1998. Конвенція визначає правила виконання судових доручень органами «запитуваної сторони» з метою отримання доказів (показань свідків, експертів і притягнутих до відповідальності осіб, вручення док-тів та розпоряджень
суду) або надання доказів (матеріалів судової справи чи док-тів), отриманих під час слідчих дій, що здійснюється судовими органами «запитуючої сторони». Конвенція також визначає вимоги, яким мають відповідати прохання про надання взаємної допомоги та судові доручення (органи, що надають інформацію, мови, відмова в наданні взаємної допомоги). Додатковий протокол був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 17.03.1978, набрав чинності 12.04.1982. Він забороняє сторонам відмовляти в наданні допомоги виключно на підставі того,

що прохання про допомогу стосується правопорушення, яке, на думку запитуваної сторони, є фінансовим. Протокол поширює міжнар. співробітництво на вручення док-тів, які стосуються виконання вироку й аналогічних заходів (відстрочення ухвалення вироку, умовне звільнення, відстрочення початку виконання вироку або припинення такого виконання). Крім того, він містить положення про обмін інформацією щодо матеріалів судочинства. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про видачу правопорушників — регіональний міжнар. договір, спрямований на видачу осіб, які розшукуються з метою притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Парижі 13.12.1957 та набрала чинності 18.04.1960; підписана Україною 29.05.1997, набула чинності з протоколами до неї для України 9.06.1998. Конвенція не застосовується до політ, або військ, правопорушень, і будь-яка сторона може відмовитись від видачі своїх громадян іноземн. д-ві. Стосовно фінанс. правопорушень (податки, збори, мито), видача правопорушників може здійснюватися, тільки якщо сторони ухвалили таке рішення щодо будь-якого такого правопорушення чи будь-якої такої категорії правопорушень. У видачі правопорушника може також бути відмовлено, якщо за законодавством запитуючої д-ви особу, видача якої вимагається, може бути засуджено до смертної кари.

Додатковий протокол був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 15.10.1975 та набрав чинності 20.08.1979. Його метою є посилення захисту окремих осіб і людства

у цілому. Відповідно, з категорії політ, правопорушень, шо не тягнуть за собою видачу, виключені воєнні злочини та злочини проти людства. У протоколі також визначаються деякі випадки, коли у видачі правопорушника може бути відмовлено на підставі того, що звинуваченій у вчиненні злочину особі вже було винесено вирок. 2-й додатковий протокол до конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 17.03.1978 та набрав чинності 05.06.1983. Він має на меті сприяти застосуванню конвенції в деяких напрямках, зокрема, додавши фінанс. правопорушення до категорії правопорушень, за вчинення яких особа може бути видана іншій д-ві згідно з конвенцією. Цей протокол містить також додаткові положення, які стосуються амністії та судових рішень, проголошених

За ВІДСУТНОСТІ Відповідача. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про громадянство — регіональний міжнар. договір, що має на меті сприяти набуттю *громадянства,* поновленню в первинному громадянстві, а також обмежити можливість втрати громадянства та запобігти безпідставному його позбавленню. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* та д-вами, які не є її членами, але брали участь у розробці конвенції, у Страсбурзі 6.11.1997 і набула чинності 1.03.2000; Україна підписала її 1.07.2003. Конвенція зобов'язує сторони гарантувати можливість оскарження рішень стосовно заяв, пов'язаних із громадянством, в адмін. чи судовому порядку відповідно до свого внутр. законодавства, її положення застосовуються до осіб, які можуть стати особами без громадянства внаслідок правонаступництва д-ав, до осіб, які належать до громадянства кількох д-ав, а також до осіб, які мають виконувати свій військ, обов'язок. Конвенція передбачає, що кожна сторона визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами, а також проголошує принципи запобігання безгромадянству, заборони дискримінації та поважання прав людини щодо осіб, які на законних підставах постійно проживають на території сторін. Із метою сприяння розвиткові співробітництва сторони зобов'язуються надавати Ген. секретареві Ради Європи інформацію про своє внутр. законодавство, яке стосується громадянства, надавати

одна одній на прохання інформацію про своє внутр. законодавство, яке стосується громадянства, а також про події, що стосуються

конвенції. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню — регіональний міжнар. договір, що засновує Європ. комітет із запобігання катуванням, який доповнив механізм захисту *прав людини,* встановлений Європ. конвенцією з прав людини. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 26.11.1987, набула чинності 1.02.1989; підписана Україною 2.05.1996, набула чинності для України 1.09.1997. Європ. комітет із запобігання катуванням складається з незалежних і неупереджених експертів у сферах права, медицини, пенітенціарної системи тощо. Із метою обстеження умов перебування ув'язнених експерти Комітету відвідують місця ув'язнення, зокрема в'язниці, комісаріати поліції, центри утримання іноземців, місця для ув'язнених в армійських казармах або психіатричних установах. Вони мають право необмеженого доступу до місць ув'язнення та можуть віч-на-віч спілкуватись з ув'язненим або з будь-якою особою, що може надати відп. інформацію, у т. ч. з членами неурядових орг-цій (НУО), які займаються правозахисною діяльністю, або з особами, що є відповідальними за місця утримання. Комітет збирає інформацію в першу чергу для захисту ув'язнених від катувань

та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а не для обвинувачення д-ав, у яких має місце незадовільне обходження. Після того, як комітет здійснює чергову інспекцію або спец. візит до країни, він надсилає урядові доповідь, яка може містити запити щодо інформації, рекомендації та коментарі. У відповідь на це уряд має надати комітетові доповіді: проміжну — протягом 6 місяців і повну доповідь — протягом 12-ти. Доповіді є конфіденційними, але д-ви зазвичай оприлюднюють їх. Поширення рекомендацій Комітету повинно посилити превентивну, позасудову роль цього органу. У виняткових випадках, якщо д-ва відмовляється співпрацювати або виконувати рекомендації комітету із запобігання катуванням, він може ухвалити рішення про публічну заяву.

Поки що таку санкцію було вжито тільки одного разу проти Туреччини в грудні 1992. Протоколи №№ 1 і 2 до Європ. конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню були відкриті для підписання держа-вами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 4.11.1993 і набрали чинності 1.03.2002. Протокол №1 «відкриває» конвенцію, передбачаючи, що Комітет міністрів Ради Європи може запропонувати будь-якій д-ві, яка не є членом Ради, приєднатися до протоколу. Протокол №2 містить поправки техн. характеру, що дозволяють для цілей виборів розподіляти членів комітету на дві групи з метою забезпечення оновлення кожні 2 роки половини його членського складу. Протокол також передбачає, що члени Комітету можуть замість одного разу переобиратись двічі.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про захист прав

ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОбоД — міжнар. договір, що встановлює регіональний механізм захисту *прав людини;* основний документ європ. права з цього питання. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Римі 4.11.1950, набрала чинності 3.09.1953; підписана Україною 9.11.1995, набула чинності для України 11.09.1997 (окрім протоколу №11, який набув чинності 1.11.1998). Конвенція стала першим міжнар. правозахисним док-том, спрямованим на захист широкого спектра громадян, та політ, прав. Це досягалось як завдяки тому, що сам документ був представлений у вигляді міжнар. угоди, сторони якої брали на себе відп. зобов'язання, так і в результаті запровадження системи контролю за імплементацією прав на нац. рівні. Найбільш рев. кроком було включення до Конвенції положення (ст. 34), згідно з яким сторони погодились на контроль з боку *Європейського суду з прав людини* у випадках, коли ініціатором процесу виступала окрема особа, а не тільки д-ва («право на індивідуальні заяви»).

На першому етапі функціонування запровадженого Конвенцією механізму захисту прав людини було створено Європ. комісію з прав людини (1954) та Європ. суд з прав людини (1959). У відповідь на зміни, що відбулись на поч. 90-х у новій «Великій Європі», під час Віденського саміту в 1993 було ухвалено рішен-

ня про створення нового Європ. суду з прав людини, який замінив зазначені два органи. Він почав свою роботу у Страсбурзі 1.11.1998 після набрання чинності протоколом №11. Д-ви під час вступу до Ради Європи зобов'язані підписати Конвенцію та ратифікувати її протягом 1 року. Усі держави-члени Ради Європи, за винятком Ірландії, Норвегії та Великої Британії, інкорпорували Конвенцію до свого внутр. законодавства, зобов'язавши нац. судові установи повністю враховувати її положення при розгляді скарг. Після вичерпання всіх нац. засобів особа, яка вважає, що її права зазнали утиску, може звернутись до Європ. суду з прав людини, посилаючись на порушення Конвенції державою-учасницею. Суд не замінює нац. судові системи, а, в певному розумінні, є їхнім продовженням. Суд може розглядати й спори між д-вами з приводу серйозних порушень прав людини. Конвенція також визначає низку прав та основних свобод: право на життя, заборона катувань, заборона рабства та примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд, заборона покарання без закону, право на повагу до особистого й сімейного життя, свобода думки, совісті та релігії, свобода виявлення поглядів, свобода мирних зборів й асоціації, право на одруження, право на ефективний засіб захисту, заборона дискримінації.

Конвенція стала першою вдалою спробою юрид. забезпечення прав та свобод, визначених у *Загальній декларації прав людини 1948,* та встановила єдиний механізм постійного й незалежного контролю за дотриманням європ. д-вами широкого спектра основних прав (переважно громадянських та політичних). Конвенція стала моделлю для д-ав інших регіонів, зокрема для Американської конвенції з прав людини. Ціла низка додаткових прав гарантується додатковими протоколами до Конвенції. Окрім протоколів №№2, 3, 5, 8 та 11, що для України є чинними згідно з її приєднанням до Конвенції, наша д-ва приєдналася до протоколів №№1, 4, 7 (підписані 19.12.1996, набули чинності для України 11.09.1997), протоколу №6 (підписаний 5.05.1997, набув чинності для України 1.05.2000) та протоколу №13 (підписаний 3.05.2002, набув чинності для України 1.07.2003). Протокол №1 до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами

Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Парижі 20.03.1952 та набрав чинності 18.05.1954. На додаток до основних прав, які захищаються Конвенцією, Протокол містить нові основні права, а саме: право на мирне володіння своїм майном, право на освіту та право на вільні вибори таємним голосуванням. Протокол №4 до Конвенції, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені Конвенцією та Протоколом №1 до неї, був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 16.09.1963 та набрав чинності 2.05.1968. Протокол гарантує деякі права й основні свободи, не передбачені в попередніх дог-рах: заборона позбавлення волі на підставі неспроможності виконання договірного зобов'язання, право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання, заборона вислання своїх громадян, заборона колективного вислання іноземців. Протокол №6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари в мирний час, відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 28.04.1983 та набрав чинності 1.03.1985. Протокол №7 був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 22.11.1984 та набрав чинності 1.11.1988. Протокол №7 розширює коло прав, які охороняються Конвенцією та протоколами до неї, включивши до нього: право іноземців на процедурні гарантії у випадку вислання з території д-ви; право кожної людини, визнаної винною у вчиненні злочину, на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного їй вироку та призначеної міри покарання; право на відшкодування збитків у випадку судової помилки; право кожної людини не бути вдруге притягнутою до відповідальності або покараною в кримінальному порядку за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена (пе Ы8 іп ісіет); рівність прав та обов'язків чоловіка й жінки, що перебувають у шлюбі. Протокол №13 до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Вільнюсі 3.05.2002 та набрав чинності 1.07.2003. Протокол забороняє смертну кару за будь-яких обставин, у т. ч. за злочини, вчинені під час війни або у випадку неминучої загрози війни.

О.В. Задорожній, О.В. Буткевич

Європейська конвенція про імунітет держав — багатосторонній міжнар. договір, що встановлює спільні для сторін правила стосовно обсягу імунітету однієї сторони в судах іншої сторони; був відкритий для підписання державами-членами *Ради Європи* в Базелі (Швейцарія) 16.05.1972 і набрав чинності 11.06.1976. Ключове положення Конвенції містить ст. 15, відповідно до якої за заг. правилом договірна д-ва користується імунітетом від юрисдикції в судах іншої договірної д-ви. Разом з тим, у Конвенції визначаються чисельні випадки, у яких договірна д-ва не вправі заявляти про свій імунітет перед інозем. судом. Йдеться, зокрема, про визнання договірною д-вою юрисдикції суду, а також про заходи, що стосуються трудових дог-рів, участі в компанії або іншій юрид. особі, пром., торг, або фінанс. діяльності, прав на нерухоме майно, розташоване в країні суду, позовів із відшкодування збитків, завданих особам або майну. Конвенція також встановлює правила провадження проти сторони в судах іншої сторони, а також наслідки відп. судових рішень. Додатковий протокол до Конвенції має факультативний характер і регулює процедуру вирішення спорів, що випливають з її застосування. Конвенція діє у відносинах між Австрією, Бельгією, Кіпром, Німеччиною, Люксембургом, Нідерландами, Швейцарією та Великою Британією. Португалія Конвенцію підписала, проте станом на 1.01.2004 не ратифікувала. Додатковий протокол набув чинності 22.05.1985, його учасниками є Австрія, Бельгія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди та Швейцарія. *о.в. Задорожни*

Європейська конвенція про консульські функції — регіональний міжнар. договір, що встановлює деякі правила *консульських відносин* між державами з урахуванням *Віденської конвенції про консульські зносини 1963.* Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Парижі 11.12.1967, але станом на 1.01.2004 не зібрала необхідних для набуття чинності 5-ти ратифікаційних грамот. У ній визначено заг. функції *консулів,* які полягають у захисті прав та інтересів їхніх громадян і країн у межах їхнього коне, округу. Крім того, угода містить правила видачі або передачі док-тів, управління нерухомим майном та надання допомоги суднам. Окремий протокол до Конвенції поширює дію її положень на *біженців* та на цивільні ЛІТаЛЬНІ апарати. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про незастосу-**вання давності до злочинів проти людяності та ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ** — регіональний міжнар. договір, що має на меті забезпечити незастосування давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, якщо вони підлягають покаранню за над. законодавством. До таких віднесено *злочини проти людства,* визначені в конвенції про запобігання злочинові *геноциду 7&* покарання за нього 1948; порушення, згідно зі ст. 50 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949; будь-які порушення *війни законів і звичаїв,* не передбачені у вищезазначених положеннях Женевських конвенцій, якщо правопорушення має особливо небезпечний характер через його фактичну умисність або через масштаби його передбачуваних наслідків тощо. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 25.01.1974 та

набрала чинності 27.06.2003. Станом на 1.01.2004 діє у відносинах між Бельгією, Нідерландами та Румунією.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про передачу

Засуджених ОСІб — регіональний міжнар. договір, що має на меті сприяти соц. реабілітації позбавлених волі осіб шляхом надання інозем. громадянам, засудженим за вчинення кримінального правопорушення, можливості відбувати призначене їм покарання у їхніх країнах. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* та д-вами, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці Конвенції, у Страсбурзі 21.03.1983; набрала чинності 1.07.1985. Україна приєдналася до Конвенції Законом від 22.09.1995, дата набуття чинності для України — 1.01.1996. Конвенція грунтується на міркуваннях гуманності, оскільки труднощі спілкування внаслідок мовних бар'єрів і відсутність контактів із родиною можуть мати негативні наслідки для особи, позбавленої волі в інозем. країні. Передбачено, що із запитом про передачу засудженої особи може звертатися як д-ва, у якій було проголошено вирок (д-ва винесення вироку), так і д-ва, громадянином якої є засуджена особа (д-ва виконання вироку). Передача може здійснюватися за згодою цих обох д-ав, а також засудженої особи. Конвенція також визначає процедуру виконання вироку після передачі засудженої особи. Незалежно від

того, яку процедуру обере д-ва виконання вироку, вирок, що передбачає позбавлення волі, не може замінюватися штрафом, і д-ва виконання вироку повинна враховувати будь-який період вже відбутого засудженою особою покарання. Покарання в д-ві виконання вироку не може бути більш тривалим або суворим, ніж покарання, призначене в д-ві винесення вироку. Додатковий протокол до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи та іншими д-вами, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 18.12.1997, і набрав чинності 1.06.2000; Україна приєдналася до протоколу 8.06.2000, набув чинності для України 1.11.2003. Протокол визначає правила, які застосовуються до передачі засуджених осіб із метою виконання вироку, коли такі особи переховуються на території д-ви, громадянами якої вони є, від правосуддя д-ви винесення вироку, а також до засуджених осіб, які підлягають депортації чи передачі на підставі їхнього

засудження. *О.В. Задорожній*

Європейська конвенція про скасування легалізації документів, виданих дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами — регіональний

міжнар. договір, що передбачає відмову сторін від будь-якої легалізації документів або довідок, виданих дип. агентами чи *консульськими установами* тієї чи іншої сторони. Сторони мають започаткувати в разі необхідності систему перевірки автентичності док-тів, до яких застосовується ця Конвенція. Вона була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Лондоні 7.06.1968 і набрала чинності 14.08.1970. Станом на 1.01.2004 діє у відносинах

МІЖ 20 ЄВрОП. Д-ВаМИ. *О.В. Задорожній*

Європейська конференція адміністрацій зв'язку (Еигореап СопГегепсе оГРокіа! апсі Теіесоттипісаііош Асітіпі$ігаііоп§), **ЄКАЗ** (СЕРТ) — міжурядова регіональна орг-ція, заснована 1959 адміністраціями зв'язку європ. країн із метою розв'язання спільних проблем, розробки й координації позицій у міжнар. заходах, проведення координованої держ. політики й регулювання у сферах зв'язку, розробки та втілення спільних стандартів, орг-ції співробітництва з іншими європ. орг-ціями. Уній беруть участь 45 країн. Основна її діяльність розподілена між 3 комітетами,

що здійснюють регулювання в поштовій, радіо-й телекомунікаційній сферах. Поле відповідальності кожного комітету визначається Пленарною асамблеєю ЄКАЗ. Водночас кожен комітет встановлює власні правила процедури й обирає свого голову. У рамках ЄКАЗ створено раду з підтримки країн Центр, і Схід. Європи. Органи ЄКАЗ уповноважені створювати робочі та проектні групи в межах власної компетенції. ЄКАЗ розробляє й ухвалює такі види док-тів: рекомендації (виконуються за згодою кожної адміністрації); спец, угоди; рішення (обов'язкове виконання). Адміністрація зв'язку України була прийнята до ЄКАЗ 1995. Участь України в діяльності ЄКАЗ є складовою заходів у справі реалізації Програми інтеграції України до *Європейського Союзу* та Спільної робочої програми імплементації *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами 1994.*

Т.І. Шинкаренко

Європейська конференція міністрів транспорту (Еигореап сопгегепсе оГтіїшіегз оґїгапврогі), **ЄКМТ** (ЕСМТ) — міжурядова регіональна орг-ція, створена згідно з протоколом, укладеним під час Європ. конференції міністрів транспорту (Брюссель, 17.10.1953). Об'єднує 40 повноправних членів, 6 — асоційованих і 2 — спостерігачів. Повноправні члени — Австрія, Азербайджан, Албанія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонія, Молдова, Нідерланди,

Німеччина, Норвегія, Португалія, Угорщина, Польща, Республіка Словаччина, РФ, Румунія, Словенія, Туреччина, Україна (з 1996), Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція. Асоційовані члени орг-ції — Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Японія, Республіка Корея; статус спостерігача мають Вірменія та Марокко. Штаб-квартира ЄКМТ знаходиться в Парижі (Франція) в будинку *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).* Цілі ЄКМТ: вживання заходів для ефективного та раціонального використання й розвитку внутр. європ. транспорту; координування діяльності міжнар. орг-цій, які займаються європ. транспортом, з урахуванням діяльності нац. органів д-ав, що входять до міжнар. орг-цій.

Головний орган ЄКМТ — Рада міністрів, що складається з міністрів, відповідальних за внутр. транспорт у складі урядів країн-членів, очолюється головою, обраним на один рік. Рада робить висновки на основі проектів резолюцій (постанов, доповідей), які надаються Комітетом заступників (складається з вищих урядовців, що представляють міністрів). Комітет готує засідання Ради й док-ти для неї. Найбільш поширеною формою прийняття рішень у Раді є прийняття резолюцій. Принцип прийняття рішень більшістю голосів не застосовується; резолюція може бути прийнята окремими країнами. Керівний орган ЄКМТ — Секретаріат, який очолює Ген. секретар. Секретаріат адміністративно підкоряється ОЕРС, яка визначає чисельність штату та забезпечує Секретаріат необхідними засобами. Функціонально Секретаріат не залежить від ОЕРС і координує проведення дослідницьких робіт та підготовку доповідей як організатор робочих груп; представляє ЄКМТ на міжнар. форумах. Постійні органи ЄКМТ — Комітет з безпеки дорожнього руху; Комітет дорожнього руху, маркування й сигналізації; Координаційна група з питань міського транспорту; Група з питань комбінованого транспорту; Група статистики; Група країн ЄС; Комітет екон. досліджень; Група по керівництву. Тимчасові органи ЄКМТ (групи *ад гок):* техн. група гармонізації та лібералізації; група міжнар. інвестицій для створення й розвитку трансп. інфраструктури тощо. Робочі групи експертів, організовані на постійній або тимчасовій основі, займаються діяльністю за напрямками: інтеграція нових членів; транспорт і довкілля; екон. дослідження; безпека на транспорті; залізничний транспорт тощо. Робочі групи у випадку необхідності організовують семінари, круглі столи, симпозіуми для обговорення питань, які вимагають вивчення думки ширшого кола спеціалістів. ЄКМТ співпрацює більш ніж із 25 міжнар. орг-ціями, серед яких *Європейська економічна комісія,* ОЕСР, *Європейський Союз,* фінанс. та професійні орг-ції. *Т.І. Шинкаренко*

Європейська конференція цивільної авіації (Еигореап Сіуіі Ауіаііоп Сошегепсе), **ЄКЦА** (ЕСАС) — міжурядова регіональна орг-ція, створена 1955 з метою сприяння безпеці,

ефективності та стабільності європ. повітр.-трансп. системи; станом на 1.01.2004 до її складу входили 41 д-ва; Україна — член ЄКЦА з 1999. Діяльність ЄКЦА спрямована на гармонізацію політики в галузі цивільної авіації країн-учасниць, координацію цієї політики з третіми країнами з інших частин світу. ЄКЦА співпрацює з багатьма міжнар. орг-ціями, зокрема з *Європейським Союзом, Радою Європи, Міжнародною організацією цивільної авіації.* Рішення приймаються у вигляді резолюцій, рекомендацій, декларацій, якими керуються у своїй діяльності відп. відомства країн-членів. ЄКЦА відіграє роль форуму для дискусій і прийняття рішень міністрів транспорту європ. країн. Під егідою орг-ції країни-учасниці укладають міжнар. угоди. ЄКЦА регулярно організовує міжнар. симпозіуми та семінари. ЄКЦА збирається на пленарні сесії не менше одного разу на три роки, можливо частіше в разі необхідності. Під час пленарних сесій ухвалюються програми діяльності та бюджет орг-ції. Поточна робота орг-ції здійснюється Координаційним комітетом, до роботи якого залучаються експертні групи. Секретаріат ЄКЦА перебуває

В Парижі (Франція). *Т.І. Шинкаренко*

Європейська оборонна спільнота (ЄОС) —

проект військ, блоку зах.-європ. держав, запропонований у жовтні 1950 Прем'єр-міністром Франції Р. Плевеном. 27.05.1952 у Парижі міністри закорд. справ Франції, Італії, ФРН, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу підписали Паризький договір про створення ЄОС, терміном на 50 років. Гол. цілями дог-ру були легалізація та прискорення процесу ремілітаризації ФРН, залучення її до повноцінного військ.-політ. співробітництва зах. країн. На додаток до ЄОС був також підготований проект Європ. політ, спільноти (ЄПС), який було схвалено в березні 1953 Асамблеєю ЄОС. Проте план створення ЄОС, визначений Паризьким договором, не знайшов підтримки у значної частини зах.-європ. політ, еліти. Після того, як 1954 Національні збори Франції відмовилися ратифікувати Паризький договір про створення ЄОС, автоматично зазнав невдачі й сам проект; деякі пропозиції проекту ЄОС були використані при створенні *Західноєвропейського*

СОЮЗу. *І.О. Мінгазутдінов*

Європейська організація вищих органів фінансового КОНТРОЛЮ (Еигореап Ог§апІ2аііоп ог 5иргете Аисііі ІпзііШііош), **ЄОВОФК** (ЕІЖО5АІ) — міжнар. регіональна орг-ція, створена 20.06.1989 в

Берліні під час 8-го Конгресу *Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю* (МОВОФК). ЄОВОФК співпрацює з *Організацією Об'єднаних Націй* і є однією з регіон, орг-цій МОВОФК. Членами орг-ції є ВОФК 41 європ. країни, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Туреччини, а також Рахункова палата *Європейських співтовариств.* Прийняття будь-якого члена залежить від визнання ним Статуту орг-ції та схвалення відп. кандидатури Керівним комітетом. Вихід із ЄОВОФК здійснюється шляхом інформування Керівного комітету. Цілі орг-ції: сприяння розвитку співробітництва ВОФК, обмін інформацією й документацією, дослідження у сфері контролю над держ. фінансами, створення університетських кафедр з цієї дисципліни й уніфікації термінології в галузі фінанс. контролю. Керівні органи ЄОВОФК: Конгрес, Керівний комітет, Секретаріат, який знаходиться в Мадриді (Іспанія). Офіц. мови орг-ції — англійська, іспанська, німецька, російська та французька.

Конгрес як вищий орган ЄОВОФК складається з керівників усіх нац. ВОФК — членів орг-ції та скликається один раз на три роки. 1-й, Установчий конгрес ЄОВОФК відбувся у Мадриді 1990, наступні — у Стокгольмі (1993), Парижі (1999), Москві (2002). Від часу моск. конгресу і до наступного, який повинен відбутися у Бонні 2005, обов'язки президента ЄОВОФК покладені на голову Рахункової палати РФ С. Степашина. Керівний комітет складається з 13 чоловік — 8 повноправних членів (голів ВОФК Німеччини, Данії, Іспанії, Італії, Литви, РФ, Словенії та Франції) й 5 спостерігачів (голів ВОФК Австрії, Великої Британії, Угорщини, Норвегії й Румунії). При визначенні складу Керівного комітету з метою забезпечення адекватного представництва всіх членів ЄОВОФК враховуються як геогр. фактор, так і необхідність представництва в керівних органах орг-ції різних сформованих історично систем фінанс. контролю. Керівний комітет збирається не менше одного разу на рік. Його основним завданням є забезпечення діяльності орг-ції відповідно до рішень, які приймає Конгрес ЄОВОФК. Функції постійного Секретаріату

ЄОВОФК виконує Рахункова палата Іспанії, на базі якої діє штаб-квартира орг-ції. Секретаріат готує й організовує засідання Керівного комітету, розробляє та виконує бюджет орг-ції, а також забезпечує виконання рішень, які приймають Конгрес і Керівний комітет. Укр. делегація вперше взяла участь у діяльності організації під час роботи 4-го конгресу
ЄОВОФК у Парижі (1999). *Т.І. Шинкаренко*

Європейська організація супутникового зв'язку (Еигореап Теіесоттипісаііот ЗаїеШіе Ог§апІ2аііоп), **Євтелсат** (ЕЦІТЕЬЗАТ) —
міжнар. регіональна орг-ція, створена в 1977 із тимчасовим статутом за ініціативи *Європейської конференції адміністрацій зв'язку;* постійно діюча з 1985. Після 1989 до орг-ції увійшла більшість країн Центр, і Схід. Європи; станом на 1.01.2004 Євтелсат включав 47 д-ав Європи та Закавказзя. Євтелсат володіє супут-никовою мережею і має на меті створення й надання на базі супутників зв'язку широкого спектра мережевих послуг. Із 1997 Євтелсат пройшла всі етапи підготовки до процедури приватизації, а у травні 1999 її Асамблея (Кар-діфф, Велика Британія) схвалила рішення про трансформацію в комерційну компанію. Із 2.07.2001 Євтелсат є товариством з обмеженою відповідальністю, яке діє за законами Франції. Супутниковий трафік Євтелсат охоплює послуги з кабельного телерадіомов-лення й нац. телебачення, послуги з обміну телепрограмами країн *Європейського Союзу,* послуги служби теленовин, нац. і міжнар. телефонний зв'язок, факсимільний зв'язок, зв'язок із мобільними абонентами, Інтернет тощо. Уряд України приєднався до цієї орг-ції в 1993, підписавши конвенцію «Євтелсат» та експлуатаційну угоду «Євтелсат». Згідно з його Постановою від 11.06.1994 №474 «Про впорядкування участі міністерств і відомств у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна», Держ. комітет зв'язку України спільно з Концерном радіозв'язку, радіомовлення й телебачення України виконують обов'язки представництва України в «Євтелсат». Компанія управляється Директоратом на чолі з президентом і Наглядовою радою. Водночас до складу органів управління включена міжурядова структура, яка слідкує за дотриманням основних принципів роботи компанії, зокрема за забезпеченням заг.-європ. покриття зон
обслуговування. Штаб-квартира Євтелсат знаходиться в Парижі, філіали — у Бразилії, Італії, *США,* орг-ція має *комерційне представництво*
уФРН. *Т.І. Шинкаренко*

Європейська соціальна хартія 1961 -
регіональний *договір міжнародний,* спрямований на забезпечення соц. та екон. *прав людини* в Європі. Хартія відкрита для підписання дер-жавами-членами *Ради Європи* в Турині (Італія) 18.10.1961 і набула чинності 26.02.1965. Гарантовані нею 19 основних соц. та екон. прав можна поділити на три категорії: захист права на працю, соц. захист усього населення та спец, захист поза робочим середовищем. Договірні сторони не зобов'язані приєднуватись до всіх положень Хартії, однак існує «основне ядро» прав, яких вони мають дотримуватись. Сторони Хартії повинні регулярно надавати доповіді про її

застосування. Цілі, до яких вони зобов'язуються прагнути усіма відп. засобами, наводяться в першій частині. У док-ті визначається, що будь-яка д-ва, яка бажає стати його учасницею, зобов'язується вважати для себе обов'язковими не менш 10 (з 19) статей або 45 позначених цифрами пунктів другої частини. Проте із 7 найважливіших статей кожна сторона повинна прийняти принаймні 5, зокрема: право на працю, право на створення орг-цій, право на укладання колективних дог-рів, право на соц. забезпечення, право на соц. та мед. допомогу, право сім'ї на соц., прав, та екон. захист, а також право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу. Хартія містить положення, які забезпечують дотримання взятих зобов'язань. Створюється наглядовий механізм, що передбачає подання нац. доповідей кожні 2 роки на розгляд комітету із 7 незалежних експертів. Після цього від Урядового комітету надходить до Комітету міністрів Ради Європи доповідь, яка містить його висновки та висновки Комітету незалежних експертів. Комітет міністрів може надавати відп. урядам будь-які необхідні рекомендації.
Додатковий протокол до Є. с. х. був відкритий 5.05.1988 у Страсбурзі для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії; набрав чинності 4.09.1992 і поширює захист соц. та екон. прав, гарантованих Хартією, зокрема на право щодо рівних можливостей та рівного ставлення при вирішенні питань працевлаштування та професії без дис-

кримінації за ознакою статі; право працівників на отримання інформації та консультацій на підприємстві; їхнє право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві; право осіб похилого віку на соц. захист. Протокол про внесення поправок до Хартії відкрито 21.10.1991 в Турині для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії. Він набере чинності після того, як його ратифікують усі сторони Хартії. Протокол значною мірою удосконалює контрольний механізм, передбачений Хартією, і чіткіше визначає відп. функції двох головних контрольних органів — Комітету незалежних експертів (орган незалежних осіб обмеженого складу) та Урядового комітету (до якого входять представники кожної зі сторін). Відповідно до протоколу, для прийняття рекомендації вимагається голосування більшості у 2/3 від числа договірних сторін Хартії (замість більшості у 2/3 від числа держав-членів Ради Європи). Протокол також посилив роль Комітету незалежних експертів, покращив процедуру консультацій із неурядовими орг-ціями, представниками роботодавців і профспілок. Крім того, протоколом було скорочено терміни оприлюднення доповідей договірних сторін, висновків Комітету незалежних експертів і доповідей Урядового комітету. У той же час протокол посилює політ, роль Комітету міністрів і Парламентської асамблеї Ради Європи, а також роль соц. партнерів та неурядових орг-цій. Додатковий протокол до Хартії про систему колективних скарг відкритий 9.11.1995 в Страсбурзі для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії; набрав чинності 1.07.1998. Відповідно до нього, сторони соц. партнерства та неурядові орг-ції отримали право подавати колективні скарги з приводу незадовільного застосування Хартії. Скарга повинна бути направлена до Ген. секретаря Ради Європи, який повідомляє про її отримання відп. сторону Хартії та негайно передає скаргу до Комітету незалежних експертів, на підставі доповіді якого Комітет міністрів приймає резолюцію або — в разі отримання висновку Комітету незалежних експертів про незадовільне застосування Хартії — рекомендацію, адресовану відповідній її стороні.
Є. с. х. (переглянута) відкрита 3.05.1996 для підписання державами-членами Ради Європи у Страсбурзі й набрала чинності 1.07.1999; Україна підписала цей документ 7.05.1999.
Переглянута Хартія має на меті посилити міжнар. гарантії основоположних соц. й екон. прав. Вона враховує події, що відбулися після ухвалення Хартії 1961, і поєднує одночасно всі права, гарантовані Хартією 1961, Додатковим протоколом до неї 1988, та, крім того, містить такі нові права, як: право на захист від злиденності та соц. відчуження, право на житло, право на захист у випадках звільнення, право на захист від сексуальних домагань на роботі та інших форм домагань, право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них, право представників працівників на захист на підприємстві. Переглянута Хартія також спрямована на посилення принципу заборони дискримінації, утвердження рівності між жінками та чоловіками в усіх питаннях, охопленихдог-ром, поліпшення захисту материнства та соц. захисту матерів, соц., прав, та екон. захисту працюючих дітей, захисту інвалідів. Контроль за виконанням нової Хартії здійснюється в такий самий спосіб, який передбачає Хартія 1961, із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу 1991 та Протоколу 1995. Є. с. х. 1961 набрала чинності в 26 країнах Європи, переглянута Хартія —
у 16 країнах. *О.В. Задорожній, К.С. Лобода*

Європейська хартія місцевого самоврядування — регіональний міжнар. договір, що зобов'язує держави застосовувати основоположні правила, які гарантують політ., адмін. та фінанс. незалежність органів місцевого самоврядування. Хартія була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи у* Страсбурзі 15.10.1985, набрала чинності 1.09.1988; підписана Україною 6.11.1996, набула чинності для України 1.01.1998. Хартія передбачає визнання принципу місцевого самоврядування в нац. законодавстві

та, коли це можливо, у конституції. Органи місцевого самоврядування обираються на основі заг. виборчого права й у межах закону повинні мати право здійснювати в інтересах місцевого населення регулювання та управління сусп. справами, які належать до їхньої компетенції. Відповідно до цього в Хартії зазначається, що муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими органами, які мають найтісніший контакт із громадянами, та що органи вищого рівня повинні залучатися тільки тоді, коли координація та здійснення повноважень є неможливими або

неефективними на нижчому рівні. Із цією метою вона проголошує принципи охорони територ. кордонів органів місцевого самоврядування, наявності відп. адмін. структур та ресурсів для виконання цими органами їхніх завдань, визначає умови здійснення функцій на місцевому рівні, передбачає адмін. нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, розглядає питання про фінанс. ресурси та прав, захист місцевого самоврядування. Принципи місцевого самоврядування, що містяться в Хартії, застосовуються до всіх категорій органів місцевого самоврядування. Кожна сторона зобов'язується вважати для себе обов'язковими принаймні 20 пунктів частини I Хартії, з яких принаймні 10 пунктів мають належати до найважливіших суттєвих статей та пунктів.

О.В. Задорожній

Європейська хартія регіональних мов або МОВ меншин — регіональний міжнар. договір, спрямований на охорону та розвиток у Європі істор. регіональних мов або мов меншин, культ, традицій шляхом забезпечення дотримання невід'ємного права особи вживати регіональну мову або мову меншини у приватному та громад, житті. Хартія відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 5.11.1992, набрала чинності 1.03.1998. Станом на 1.01.2004 її підписали 30 країн, у 17 з яких вона ратифікована. Хартія входить до обов'язкового переліку угод, які повинні ратифікувати нові держави-члени Ради Європи. Від імені України Хартію підписано 2.05.1996. Закон про ратифікацію Хартії від 24.12.1999 Конституційним Судом України було визнано неконституційним. Повторно вона була ратифікована ВР України 15.05.2003.

Хартія містить багато заг. понять, які лише окреслюють необхідні механізми охорони регіональних мов або мов меншин. її укладення стало результатом специфічного європ. процесу — співжиття різних народів на території сусідніх д-ав, їх перемішання, взаємопроникнення їхньої культури, у т. ч. мови. У Хартії визначаються цілі та принципи, які сторони зобов'язуються застосовувати до всіх регіональних мов або мов меншин, що вживаються в межах їхньої території: поважання кордонів кожної геогр. місцевості, у якій використовується регіональна мова або мова меншини; необхідність розвитку регіональних мов або мов меншин; сприяння використанню регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формі, у держ. та приватному житті та/або заохочення такого використання (за допомогою викладання та вивчення мов, підтримання та розвитку відносин між групами, які вживають мови у такій самій або схожій формі в інших д-вах). Крім того, Хартія передбачає низку конкретних положень, спрямованих на заохочення використання регіональних мов або мов меншин у громад, житті. Ці положення стосуються: освіти, правосуддя, адмін. властей та публічних послуг, засобів масової інформації, культ, діяльності та засобів її здійснення, екон. та соц. життя і транскордонних обмінів. Кожна сторона зобов'язується застосовувати якнайменш 35 пунктів або підпунктів із цих положень, включаючи певну кількість обов'язкових положень із числа найбільш суттєвих. Кожна сторона у своїй ратифікаційній грамоті або док-ті має також визначити прийняття чи затвердження кожної регіональної мови або мови меншини чи офіц. мову, яка менш широко використовується на всій її території або частині території й до якої застосовуються названі пункти. Виконання Хартії контролюється Комітетом експертів, який періодично розглядає доповіді, що подаються сторонами.

Хартія визначає механізми впровадження регіональних мов або мов меншин в освіті (від дошкільної до вищої), судовій владі (особливо у провадженні й документації), адмініструванні, засобах масової інформації, культ, житті (зокрема, щодо субтитрування фільмів, здійснення наук, досліджень мов меншин), екон. житті (законодавство та регулятивні акти приватних компаній не можуть обмежувати права меншин). Передбачаються транскордонні обміни з країнами, мова яких подібна до мови меншин.

О.В. Задорожній

Європейське економічне співтовариство (Еигореап Есопотіс Соттипігу), **ЄЕС** (ЕЕС) — регіональна міжурядова екон. та політ. орг-ція країн Зах. Європи. Договір про заснування ЄЕС був ухвалений 25.03.1957 у Римі представниками Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Франції та ФРН; набув чинності 1.01.1958. 1.01.1973 до договору приєдналися Велика Британія, Данія та Ірландія, 1.01.1981 — Греція, 1.01.1986 — Іспанія та Португалія. Після реорганізації ЄЕС у *Європейський Союз*

1.01.1995 членами ЄС стали Австрія, Фінляндія та Швеція. Гол. органи ЄЕС: Рада міністрів, Комісія європ. співтовариств, Європ. парламент та Суд. Із 1967 вони стали єдиними керівними органами для

Європейських співтовариству 1974 запроваджено інститут Європейської ради (регулярні зустрічі на рівні голів д-ав та урядів).
Згідно з Римським договором 1957, головною метою ЄЕС проголошувалося формування спільного ринку шляхом створення умов для вільного руху товарів, послуг, робочої сили та капіталів; поступового скасування між країна-ми-членами митних тарифів та кількісних обмежень на *імпорт* й *експорт* товарів; введення заг. митного тарифу та спільної *торгової політики* відносно третіх країн; проведення солідарної політики в галузі с. г-ва й транспорту; гармонізації законодавств і техн. норм та координації екон., соц. і *валютної політики.* Основні положення програми щодо створення єдиного митного простору, ринку с.-г. продукції та вільного переміщення пром. товарів були успішно виконані до 1969. У той же час виявилися труднощі у втіленні положень щодо вільного переміщення капіталів, послуг і робочої сили, гармонізації законодавств та екон. політик. На рубежі 70-80-х в умовах екон. кризи та загострення внутр. протиріч спостерігалося сповільнення євроінтеграційних процесів.
Зі створенням 1969 механізмів Європ. політ, співробітництва інтеграція поширилася на політ, сферу. 1974 ЄЕС отримало статус спостерігача в *Організації Об'єднаних Націй* та в деяких спеціалізованих установах ООН. Разом із делегаціями країн-членів співтовариство брало активну участь у підготовці *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* 1977 представників Європ. комісії було вперше запрошено взяти участь у засіданні *Великої сімки.* Затвердження Єдиного європ. акта 1986 та програми «Європа 1992», що передбачала побудову до 31.12.1992 «простору без внутрішніх кордонів», поклало край періоду «євростагнації» та відновило інтеграційний процес. Ухвалення *Маастрихтського договору 1992* призвело до переходу ЄЕС на якісно новий рівень — створення Європейського Союзу. ЄЕС, яке за Маастрихтським договором було перейменоване в Європ. Співтовариство, продовжує залишатися центр, елементом ЄС, першою опорою в трикомпонентній Структурі ЄС. *МЛ. Миронова*

Європейське поліцейське відомство (Еиго-
реап Роііce ОШсе), **ЄвроПОЛ** (ЕІЖОРОЬ) —
установа, яка координує оперативно-пошукові поліцейські дії держав-членів *Європейського Союзу,* збирання та обмін інформацією про діяльність міжнар. злочинних орг-цій. Мета Європолу — підвищення ефективності співробітництва компетентних відомств у справі запобігання й протидії особливо небезпечним злочинам європ. масштабу. Європол було засновано відповідно до Конвенції про створення Європейського поліцейського відомства (18.07.1995), розробленої на основі Декларації про поліцейське співробітництво, яка увійшла в Заключний акт *Маастрихтського договору 1992.* Положення про поліцейське співробітництво було підтверджено *Амстердамським договором 1997.* Європол почав свою роботу в Гаазі 1.07.1999 після прийняття низки док-тів, що регламентують його діяльність. Європол займається збиранням, аналізом і забезпеченням обміну інформацією з метою протидії нелегальній торгівлі наркотиками, ядерними, вибуховими й радіоактивними речовинами, зброєю, краденими машинами, антикваріатом і творами мистецтва, фальшивими док-тами, створенню мережі нелегальної імміграції й транспортування людей, тероризму, замахам на власність і шахрайству, крадіжкам, рекету, підробці грошових знаків, корупції, завданню шкоди довкіллю.
Європол надає підтримку д-вам ЄС шляхом поліпшення обміну інформацією між своїми офіцерами зв'язку; аналізу оперативної діяльності поліцейських відомств країн ЄС; підготовки доповідей стратегічного характеру, які містять інформацію про злочини заг.-європ. масштабу; проведення експертизи й надання техн. допомоги для розслідування й оперативних заходів у масштабах всього Євросоюзу під контролем та за відповідальністю д-ви, на території якої було скоєно злочин. Виконавчим органом Європолу є Координаційний комітет, який складається з представників країн-членів ЄС та підзвітний Раді міністрів внутр. справ і правосуддя. Рада міністрів відповідає за діяльність установи в цілому та призначає директора і його заступників. У 1999 першим директором Європолу терміном на 5 років був призначений Юрген Сторбек (Німеччина). Європол фінансується д-вами ЄС відповідно до ВНП кожної з них, його бюджет на 2003 становив 55,5 млн. євро. Штаб-квартира Європолу знаходиться в Гаазі (Нідерланди).
Т.І. Шинкаренко

Європейське співтовариство вугілля І сталі (Еигореап Соаі апсі Зїееі Согштшпну), **ЄСВС** (ЕС8С) — регіональна міжурядова екон. орг-ція, що об'єднала металургійну, залізорудну, кам'яновугільну галузі промисловості ряду зах.-європ. країн. Заснована за дог-ром від 18.04.1951 (Париж), укладеним Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом на 50 років. Створення ЄСВС було ініційоване мін. зак. справ Франції *Р. Шуманом* (Декларація 9.05.1951). Паризький договір (набув чинності 25.07.1952), який засновував спільний ринок вугілля, залізної руди, залізного брухту і сталі, базувався на принципах вільної торгівлі й регульованої конкуренції. Він мав на меті координацію й

модернізацію вир-ва заради його зростання, а також зниження цін шляхом скасування торг, мит і кількісних обмежень на рух товарів. Договір був спрямований на забезпечення рівноправного доступу користувачів до джерел вир-ва й забороняв нечесні методи ведення конкурентної б-би, зокрема дискримінацію за нац. ознакою. Також передбачався вільний рух капіталу й робочої сили. Для досягнення цієї мети в рамках дог-ру були розроблені правила інвестування, фінанс. допомоги й ціноутворення. Угода заснувала інституції, які стали попередниками відп. інститутів *Європейських співтовариств.* Вище правління — виконавчий, колегіальний, незалежний від урядів наднац. орган, рішення якого були обов'язковими для держ. установ країн-членів. Рада міністрів представляла уряди для координації діяльності Вищого правління з екон. політикою окремих країн. Асамблея призначалась нац. парламентами держав-членів для здійснення демокр. контролю над Вищим правлінням. Суд складався з призначених урядами, але незалежних від них 6 суддів, які розв'язували спірні питання й могли анулювати рішення органів ЄСВС. Консультативний комітет — дорадчий орган, який представляв промисловців, робітників, комерсантів і споживачів країн-учасниць. Створення в системі ЄСВС Вищого правління, наділеного широкими наднац. повноваженнями, було серйозним кроком на шляху екон. інтеграції Європи, проривом у традиційних уявленнях про інституційну систему міжнар. орг-цій.

Паризький договір передбачив незалежне від д-ав фінансування ЄСВС шляхом впро-

вадження податку на продукцію металургійної та вугледобувної галузей промисловості — першого дійсно європ. податку. Вище правління уповноважувалося щорічно встановлювати суму оподаткування різноманітних виробів ЄСВС згідно з їхньою середньою вартістю, яка не могла перевищувати 1%. Спільний ринок вугілля і сталі формувався поступово. Протягом перехідного періоду (до 1958) був створений *митний союз* і запроваджений спільний митний тариф щодо третіх країн шляхом зниження нац. митних тарифів у середньому від 12-28% до 6%. Вільний рух робітників був забезпечений між 1954-61. Функціонування спільного ринку вугілля і сталі продемонструвало, що екон. інтеграція не лише можлива, але й вигідна. Лібералізація торгівлі продукцією металургійної й вугледобувної галузей у межах ЄСВС мала наслідком зростання її обсягів майже на 130% протягом п'яти перших років існування співтовариства, що стимулювало розвиток і модернізацію пром. потенціалу країн-членів. Вир-во сталі подвоїлося, було стабілізоване постачання заліза, залізного брухту й вугілля. Вдалося поліпшити охорону праці робітників, збільшити допомогу по безробіттю й регіональне сприяння реконверсії проблемних регіонів.

Разом із тим ЄСВС відіграло роль трампліна для розвитку євроінтеграційних процесів. Подальше співробітництво між країнами-чле-нами ЄСВС призвело до усвідомлення необхідності розбудови ширшого й всеохоплюючого екон. об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 країни-члени ЄСВС підписали Римські договори, які заснували *Європейське економічне співтовариство* і *Європейське співтовариство з атомної енергії.* Із моменту їх появи Асамблея й Суд були спільними для всіх трьох співтовариств. Згідно з Договором про злиття від 1965, який набув чинності 1.06.1967, були утворені єдина Рада і єдина Комісія Європейських співтовариств. У процесі розширення Європейських співтовариств кількість країн-членів ЄСВС зросла від 6 до 15-ти. *Маастрихтський договір 1992* заснував на базі трьох Європейських співтовариств, у т. ч. ЄСВС, *Європейський Союз,* що дало початок новому етапові розвитку євроінтеграційних процесів. ЄСВС згідно з Паризьким договором припинило існування 23.07.2002. Із цього часу інтеграція

у вугільній та металургійній галузях країн-чле-нів ЄС регулюється Договором про заснування Європейського співтовариства. Європейська Рада в Ніцці (2000) ухвалила додатковий протокол щодо фінанс. наслідків закінчення Договору про заснування ЄСВС та стосовно наук.-дослідного фонду з питань вугілля і сталі.

Т.І. Шинкаренко

Європейське співтовариство з атомної

енергії (Еигореап Аіотіс Епег§у Соттипііу), **Євроатом** (Еигоаїот) — регіональна міжурядова орг-ція з координації та фінансування спільних дій країн Зах. Європи у сфері вир-ва й використання атомної енергії. Договір про створення Євратому було підписано 25.03.1957 у Римі. До створення Євроатому зах.-європ. країни підштовхнула *Суецька криза 1956,* яка загострила проблему енергетичної безпеки та джерел енергопостачання Зах. Європи; частково вирішити її намагалися через створення для розвитку атомної енергетики орг-ції з таким самим статусом, як *Європейське економічне співтовариство* та *Європейське співтовариство вугілля і сталі.* Євроатом мав сприяти підвищенню рівня життя в державах-учасни-цях договору й розвитку відносин з іншими країнами завдяки швидкому створенню та зростанню атомної промисловості. До Євроатому входять усі члени *Європейського Союзу.* Основними органами Євроатому є Директорат з гарантій (опікується питаннями забезпечення гарантій нерозповсюдження усіх ядерних матеріалів у неядерних державах-учас-ницях та ядерних матеріалів цивільного призначення — у ядерних д-вах), Ген. директор з питань енергетики, Агентство Євроатому з поставок (воно підпорядковується

безпосередньо Європ. комісії та відповідає за регулярність і достатній обсяг постачання ядерного палива державам-учасницям) і Спільні дослідницькі центри в Італії, Німеччині, Бельгії та Нідерландах.
Євроатом має власну систему контролю за ядерною діяльністю держав-учасниць, і до підписання *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* (ДНЯЗ) у державах-учасницях Євроатому *МАГАТЕ гарантії* фактично не застосовувались. У 1973 Євроатом і МАГАТЕ уклали базову угоду, за якою, відповідно до положень ДНЯЗ, гарантії МАГАТЕ застосовуються паралельно з гарантіями Євроатому в неядерних д-вах ЄС; проте у відносинах між двома орг-ціями залишалось багато невирі-шених питань. 28.04.1992 була підписана нова угода про започаткування партнерського підходу, цілями якої стали активізація співпраці, започаткованої угодою 1973, усунення дублюючих функцій обох орг-цій та скорочення витрат на проведення інспекцій ядерних установок. Євроатом підтримує ініціативи МАГАТЕ з реформування її системи гарантій, введенної на поч. 1990-х; деякі елементи нової системи гарантій вже запроваджено в рамках Євроатому.
С.П. Галака

Європейський банк реконструкції та РОЗВИТКУ (Еигореап Вапк Гог Кесоп-$ішсііоп апсі Оеуеіортепі), **ЄБРР** (ЕВІШ) —
міжнар. фінанс. орг-ція, яку було створено в 1991 з метою прискорення процесу екон. реформ, сприяння розвитку приватного бізнесу в країнах Центр, та Схід. Європи, а також у країнах *Співдружності Незалежних Держав.* Стратегія ЄБРР спрямована на підтримку структурних і галузевих екон. реформ шляхом розвитку конкуренції, приватизації та підприємництва. ЄБРР сприяє розвитку приватного сектора, зміцненню фінанс. закладів та прав, систем, а також розвитку інфраструктури, яка є необхідною для підтримки приватного сектора. Через надання позик та здійснення інвестицій ЄБРР стимулює надходження до приватного та держ. секторів економіки згаданих країн додаткових фінанс. ресурсів, допомагає мобілізувати місцевий капітал на реалізацію проектів розвитку нац. економіки. Проекти, які підтримуються ЄБРР, мають сприяти сталому розвиткові економіки країни, бути фінансово самоокупними та екологічно безпечними.
До складу ЄБРР входять 62 члени: 60 країн, *Європейський Союз* та Європ. інвестиційний банк (2003). Кожна країна-член представлена в Раді керуючих і Раді директорів. Банк здійснює свої операції у 26 країнах-членах — Азербайджані, Албанії, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстані, Киргизстані, Латвії, Литві, Македонії, Молдові, Польщі, Румунії, РФ, Словацькій Республіці, Словенії, Таджикистані, Туркменистані, Угорщині, Україні, Хорватії, Чеській Республіці. Заг. активи банку становлять 20 млрд. євро, частка України в статутному

капіталі — 16 000 акцій (160 млн. євро). Україна стала членом ЄБРР у серпні 1992 після підписання президу. указу «Про членство України в Європейському банку реконструкції і розвитку»; 1993 відкрилось представництво банку в Києві. У серпні 1999 на базі т. зв. «української команди» ЄБРР, яка належить до бізнес-групи Півд. та Схід. Європи, було створено окремий департамент ЄБРР по Україні з розміщенням у Києві.
Україна співпрацює з ЄБРР у таких напрямках: розвиток приватного сектора економіки шляхом відкриття кредитних ліній, а також надання кредитів та участі в акціонерному капіталі укр. приватних підприємств; розвиток фінанс. сектора, а саме — підтримка кредитоспроможних укр. комерційних банків, банківських ініціатив щодо орг-ції фінансування приватних підприємств; інвестиції в енергетичний сектор, а саме — реалізація проектів, спрямованих на підвищення потужності енергетичних об'єктів та впровадження енергозберігаючих технологій; підтримка підприємств с.-г. сектора з метою надання нац. агропромисловому комплексові можливості отримання фінансування для придбання мінеральних добрив, насіння, с.-г. техніки та обладнання; впровадження інфраструктурних проектів, зокрема в галузі транспорту й телекомуні-кацій, а також мереж тепло- та водопостачання; підтримка приватизаційних процесів шляхом надання техн. послуг та фінансування найперспективніших приватизованих під-приємств; експортні вир-ва в машинобудуванні; розвиток готельного госп-ва, експериментальні проекти у житловому будівництві.
Б.І. Гуменюк

Європейський вибір України — стратегічний курс України, що визначає пріоритетні напрямки її сучас. зовн. та внутр. політики. Формальне закріплення елементів Є. в У. було здійснено Постановою ВР України про *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993,* яка визначила інтегрування в європ. та євроатлантичні структури основним пріоритетом *зовнішньої політики України,* а членство України в *Європейському Союзі* — її перспективною метою. Перший крок у практ. реалізації стратегічного завдання укр. політики щодо європ. інтеграції було зроблено 14.06.1994 у Люксембурзі підписанням *Угоди про партнерство*
і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-учас-нищями

1994 (УПС). Угода передбачала перспективу приєднання до Договору про вільну торгівлю з ЄС, запровадження політ, діалогу, формалізацію механізмів двосторонніх консультацій із широкого кола питань. УПС фактично розглядалась Україною як засіб досягнення стратегічного партнерства з ЄС. У період 1995-98, до завершення процесу ратифікації УПС (1998), було реалізовано значну кількість її положень, запрацювали двосторонні механізми співробітництва. Після набуття чинності УПС Україна вдалась до подальшої формалізації свого європ. вибору. Указом Президента України від 11.06.1998 була затверджена *Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу 1998,* у якій визначено основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 з метою створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в ЄС. Стратегія інтеграції поставила завдання входження України до заг.-європ. політ., екон., прав, простору, а також залучення д-ви до співробітництва у сфері зовн. політики та політики безпеки ЄС. Зовн.-політ, пріоритетом України було визначено набуття статусу асоційованого члена ЄС. На основі Стратегії інтеграції було розроблено заг.-нац. програму заходів з інтеграції України до ЄС, затверджену Указом Президента України від 14.09.2000, та низку відп. галузевих програм. Для ефективної реалізації курсу на інтеграцію України в ЄС та його орг. забезпечення було створено спеціалізовані держ. інституції: Міністерство економіки та з питань європ. інтеграції України, Нац. агентство України з питань розвитку та європ. інтеграції, Управління з питань європ. інтеграції Секретаріату КМ України, Комітет ВР України з питань європ. інтеграції. Із метою реалізації нац. Програми інтеграції України до ЄС було запроваджено інститут уповноваженого України з питань європ. інтеграції (Указ Президента України №1146 від 26.11.2001). Подальшим формуванням курсу на європ. інтеграцію України стало послання Президента України до ВР України про концептуальні основи стратегії екон. й соц. розвитку України на 2002-11 «Європейський вибір України» (18.06.2002). У Посланні визначено конкретні етапи здійснення планів європ. інтеграції України на шляху до повного членства в ЄС: вступ до *Світової*

організації торгівлі (до 2004); укладення Угоди про асоціацію України та ЄС (2003-04); початок переговорів про запровадження *зони вільної торгівлі* між Україною та ЄС (2003-04); адаптація нац. законодавства України до вимог європ. законодавства в пріоритетних сферах співробітництва з ЄС (2002-07); виконання процедур, необхідних для набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2004-07); запровадження *митного союзу* між Україною та ЄС (2005-07); завершення виконання умов Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і забезпечення критеріїв, які висуваються до майбутніх членів ЄС (2007-11), що загалом створює необхідні передумови для набуття статусу повноправного члена ЄС.

ЄС у цілому схвально сприйняв проголошення Є. в. У, але водночас його повноважні представники та керівники зах.-європ. д-ав утримуються від оцінки перспектив набуття Україною повноправного членства в ЄС, наголошуючи лише на потребі подальшого поглиблення стратегічного партнерства між сторонами в рамках т. зв. «Великої Європи». За таких міжнар. умов вірогідність реалізації Є. в. У. об'єктивно зменшується, а його привабливість для широких верств населення в Україні ЗНИЖУЄТЬСЯ. *Л.В. Губерський*

Європейський економічний простір (Еиіх)-реап Есопотіс Агеа), **ЄЕП** (ЕЕА) — спільний ринок, що об'єднав 18 держав-членів *Європейського Союзу* та *Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ).* Угода про створення ЄЕП була укладена 2.05.1992 в м. Порто (Португалія) *Європейськими співтовариствами,* їхніми 12 країнами-членами та 7 д-вами, що входили до ЄАВТ; набула чинності 1.01.1994 після ратифікації всіма учасниками. Відповідно до негативних результатів референдуму 6.12.1992 Швейцарія відмовилась від участі в ЄЕП. Головна мета ЄЕП полягала у зміцненні екон. та торг, відносин між учасниками шляхом створення внутр. ринку, заснованого на принципах вільного переміщення товарів, робочої сили, послуг та капіталів, та рівних умов конкуренції, що означало поширення норм права Співтовариств на країни-члени ЄАВТ. У той же час не передбачалося створення *митного союзу* в Є. є. п., зберігалась незалежна економічна політика членів ЄАВТ відносно третіх країн. Фінанс, податкова та валютна політики залишились поза компетенцією ЄЕП,

а принцип вільного переміщення товарів не розповсюджувався на с. г-во та рибальство. Для Фінляндії, Швеції й Австрії утворення ЄЕП стало етапом на шляху інтеграції до ЄС, членами якого вони стали з 1.01.1995. Інші учасники ЄАВТ (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн) отримали можливість участі у спільному ринку без зобов'язань повного членства в ЄС. Зі свого боку, країни-члени ЄС отримали доступ на ринки країн-чле-нів ЄАВТ, захищені до того митними тарифами та зборами. Головні органи ЄЕП — Рада ЄЕП (складається з членів Ради міністрів ЄС, Європ. комісії та представників ЄАВТ), Спільний комітет та Спільний парл. комітет. 2003 із завершенням переговорів про вступ 10 країн-кандидатів до ЄС постало питання про їхню участь у ЄЕП. Сторони досягли згоди щодо одночасного розширення ЄС та ЄЕП з 1.05.2004.

МА.. Миронова

Європейський ІНВеСТИЦІЙНИЙ баНК (Еиго-реап Іпуекітепі; Вапк), **ЄІБ** (ЕІВ) — міжнар. фінанс. орг-ція. Діє з 1959 згідно з Римською угодою про створення *Європейського економічного співтовариства*

(1957) як його фінанс. установа. При заснуванні нараховував 6 учасників, нині має 12 членів. Банк призначений для сприяння розвитку, інтеграції та співробітництва своїх членів шляхом надання інвестиційних позик. Його статутний капітал формується за рахунок внесків країн-членів і складає 100 млрд. євро. Залучені кошти ЄІБ утворюються шляхом випуску облігаційних позик на міжнар. грошовому ринку. Банк надає позики з 7,5% річних держ. і приватним підприємствам країн-членів, а також ряду африк. д-ав, що входять до орг-ції Євафрика. Видані кредити спрямовуються на створення й поліпшення інфраструктури та розвиток с. г-ва. Переважають кредити в регіональний розвиток менш розвинених районів. До складу банку входять не лише країни-члени, але й асоційовані з ними д-ви. Очолюваний Радою керуючих, Директоратом та правлінням, ЄІБ розташований у Люксембурзі. *В.П. Клочко*

Європейський комітет із стандартизації

(Еигореап СоттіИее ґог Зіапсіагсіігаііоп), **ЄКС** (СЕ1Ч) — регіональна міжнар. неурядова орг-ція, членами якої є нац. органи стандартизації 28 європ. д-ав — країн-членів і країн-кандидатів на членство в *Європейському Союзі*

та учасників *Європейської асоціації вільної торгівлі* (крім Ліхтенштейну). ЄКС було засновано нац. органами стандартизації країн-членів ЄЕС і ЄАВТ у 1961 (до 1970 мав назву «Європейський комітет з координації стандартів»). Головна мета ЄКС — сприяння техн. гармонізації в країнах Європи. ЄКС працює в партнерстві з *Міжнародною організацією стандартизації, Європейським комітетом із стандартизації в електротехніці,* Європ. інститутом із стандартизації в галузі телекомунікацій. Гармонізація й уніфікація техн. норм і стандартів країн регіону сприяють усуненню торг, бар'єрів, створенню спільного для всіх підприємств техн. середовища з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку, поліпшенню безпеки споживачів, захисту довкілля. Діяльність ЄКС сприяє ефективному функціонуванню Єдиного європ. ринку, розвитку європ. економіки та підвищенню добробуту населення. Серед пріоритетів ЄКС — розробка європ. стандартів (євронорм) для країн ЄС, ЄАВТ та інших міжурядових орг-цій з обов'язковим використанням міжнар. стандартів МОС; забезпечення одноманітного застосування в країнах-учасницях ЄКС міжнар. стандартів МОС; співробітництво з усіма орг-ціями регіону, що займаються стандартизацією; надання послуг із сертифікації на відповідність європ. стандартам. *Т.І. Шинкаренко*

Європейський комітет із стандартизації В електротехніці (Еигореап Соттііее тог

Еіесігоіесппісаі Зїапсіагсіігаїіоп), **СЄНЄЛЄК** (СЕNЕ^ЕС) — регіональна міжнар. неурядова орг-ція; створена 1973. До неї входять нац. електротехнічні комітети 27 європ. країн — країн-членів *Європейського Союзу* і *Європейської асоціації віільної торгівлі,* а також кандидатів на членство в ЄС. Мета Сенелек — підготовка стандартів для електротехнічних та електронних товарів і послуг, що сприяє розвитку Єдиного європ. ринку та *Європейського економічного простору,* зокрема підвищенню якості продукції європ. підприємств. Країни-учасниці Сенелек приймають європ. стандарти як нац. без будь-яких поправок. Сенелек співпрацює з *Міжнародною організацією стандартизації.* Органи Сенелек — Генеральна асамблея, Адміністративна рада, Технічна рада, технічний комітет. Центр, секретаріат орг-ції перебуває у Брюсселі (Бельгія). Станом на 1.01.2004 в рамках Сенелек працювали 342 комітети, ПІДКОМІТетИ, робОЧІ ГруПИ. *Т.І. Шинкаренко*

Європейський платіжний союз (ЄПС)

1950-58 був створений для вирішення специфічних завдань орг-ції співробітництва європ. д-ав як тимчасова система розрахунків, призначена для сприяння цим країнам доти, доки вони займуть своє місце у світовій системі. Угоду про ЄПС підписали 17 країн — Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, ФРН, Швейцарія, Швеція. Функції ЄПС — щомісячний залік усіх платежів країн-учасниць, виведення сальдо кожної країни, що передається *Банку міжнародних розрахунків,* який виконував роль агента чи посередника в багатосторонньому *клірингу.* Завдяки механізму ЄПС відбувалось переливання золота й доларів від країн-боржників у країни-креди-тори (напр., у ФРН). Завдяки діяльності ЄПС була значно лібералізована *зовнішня торгівля* та досягнута оборотність *валют.* ЄПС здійснював централізовані взаємні розрахунки по *експорту* й *імпорту* та забезпечував погашення державами-учасницями боргу кредитами й золотом відповідно до системи квот. Валютою клірингу була розрахункова одиниця, еквівалентна долару США. Досягненням ЄПС було обґрунтування ідеї рівноваги *балансів зовнішньоторговельних* своїх членів й усунення дискримінації в торгівлі. Країнами-кредиторами ЄПС на кінець його існування були ФРН (найбільший кредитор), Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Австрія, Швеція. Найбільшими боржниками були Франція та Велика Британія. Із грудня 1958 ЄПС замінений *Європейською валютною угодою,* у 1973 замість неї набула чинності нова валютна угода в рамках *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).* *В.П. Клочко*

Європейський СОЮЗ (Еигореап Шіоп), **ЄС** (ЕІЛ) — об'єднання європ. держав зі своєрідним інституційно-політ. устроєм. ЄС створений згідно з *Маастрихтським договором 1992* про Європейський Союз країнами-членами *Європейських співтовариств:* Бельгією, Великою Британією, Грецією, Данією, Італією, Ірландією, Іспанією, Люксембургом, Нідерландами, Німеччиною, Португалією, Францією. Маастрихтський договір не відмінив і не замінив інші установчі дог-ри Європ. співтовариств. Формально він створив нову струк-

туру — ЄС — та одночасно вніс зміни й доповнення до Паризького договору 1951 та Римських договорів 1957. Зокрема, назва *«Європейське економічне співтовариство»* була замінена на «Європейське співтовариство» (така зміна віддзеркалювала значне розширення завдань і поля діяльності Співтовариства). 1.01.1995 до ЄС вступили Австрія, Швеція й Фінляндія; 1.05.2004 членами ЄС стали ще 10 країн Центр, та Схід. Європи: Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Кіпр, Словенія, Мальта.

Згідно з Маастрихтським договором структура ЄС включає Європ. співтовариства *(Європейське співтовариство вугілля і сталі,* яке припинило існування 23.07.2002, Європ. співтовариство, *Європейське співтовариство з атомної енергії)* — об'єднання нового типу в галузі міжнар. права зі спільними інститутами й елементами «наднаціональності» у своїй діль-ності; та політ, союз, у компетенцію якого входять сфери зовн. й безпекової політики, а також співробітництво у сфері юстиції та внутр. справ. Договір про ЄС розмежував соц.-екон. сектор (у якому домінують співтовариства) і політичний (із перевагою міжурядових інститутів). Євросоюз не має статусу юрид. особи, проте його мають співтовариства, що є незалежними суб'єктами права із самостійною компетенцією, незалежною від держав-членів. Діяльність ЄС охоплює внутр. ринок, у т. ч.: умови праці й безпеку споживачів; конкурентну політику; екон. й валютну політику; торг, політику; с. г-во; рибальство тощо. Маастрихтський договір передбачив заснування Екон. й валютного союзу (ЕВС), запровадження єдиної валюти в рамках ЄС, посилення соц.-екон. згуртування. Програма створення ЕВС була реалізована до 30.01.2002. Для управління ним було засновано Європ. центр, банк і Європ. систему центр, банків. Учасниками «єврозони» є 12 країн-членів ЄС, окрім Великобританії, Данії, Швеції.

Амстердамський договір 1997 вніс нові зміни до установчих дог-рів ЄС: він визначив центр, місце питань про права та свободи людини в діяльності ЄС, закріпив культ, й соц. виміри політики ЄС, посилив відкритість і демократичність у функціонуванні його інститутів.

Після розширення ЄС у 2004 чисельність населення його 25 країн-членів склала 450 млн. чол., площа території — бл. 4 млн. км^2.

ЄС перетворився на один з основних екон. центрів сучас. світу, який переважає США та Японію за сукупним валовим продуктом (9 200 млрд. євро) й об'ємом зовн. торгівлі. Частка ЄС у світовому валовому продукті перевищила 20%, на нього припадає майже 1/4 світової торгівлі. ЄС відіграє провідну роль у наданні техн. та фінанс. допомоги країнам, що розвиваються, підтримує дип. стосунки більш ніж зі 130 країнами світу. Він має статус спостерігача в *Організації Об'єднаних Націй* і в її спеціалізованих орг-ціях, бере участь у роботі *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР),* від початку є активним учасником *Організації з безпеки та співробітництва в Європі.* Євросоюз є ключовим компонентом системи європ. безпеки. На поч. XXI ст. ЄС перебував на якісно новому етапі еволюції, який позначався кардинальним розширенням на Схід, проведенням радикальної інституційної реформи, поглибленням інтеграційного процесу в рамках політ., екон. й валютного союзу. Лісабонська сесія Європейської ради (березень, 2000) поставила перед країнами-членами ЄС нове стратегічне завдання на наступне десятиріччя — перетворення економіки ЄС у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості та якості робочих місць і посилення соц. згуртування.

Інститутами ЄС є: Рада ЄС (Рада міністрів), Європейська комісія (ЄК), Європейський парламент (ЄП), Суд Європейських співтовариств, Рахункова палата (палата аудиторів). Особливе й незалежне місце в інституційній системі ЕС займає Європейська рада у складі глав д-ав та урядів і голови ЄК. Вона вирішує ключові питання інтеграційного будівництва й політики ЄС. Прийняті нею політ, установки втілюються у формальні акти ЄС відповідно до встановленої процедури. Голова Європейської ради — вищий керівник д-ви, головуючої в даний момент у Раді ЄС. Засідання ЄР проводяться щонайменше 2 рази на рік; зазвичай на території країни, що головує в Раді ЄС, допускаються позачергові засідання ЄР. Європейська комісія — центр, елемент у системі інститутів ЄС, оскільки вона представляє та захищає спільні інтереси. Основні напрямки діяльності комісії: охорона й реалізація права співтовариств; ініціювання політики ЄС;

реалізація спільних політик; представництво ЄС у третіх країнах і в міжнар. орг-ціях. Згідно з установчими дог-рами лише ЄК має право законодавчої ініціативи. Вона виконує адмін. й розпорядчі

функції, здійснюючи управління фінансами співтовариств, зокрема фондами (ЄСФОГ, ЄСФ, ЄФР, ЄФРР), а також бюджетом наук.-дослідних програм. Із 1995 Комісія нараховує 20 членів; у ній представлені по 2 спеціальні уповноважені особи від кожної великої держави-учасниці й по 1 — від кожної з менших д-ав. Згідно з додатком до *Ніцци договору 2000* із січня 2005 всі країни-члени матимуть по 1 представникові в ЄК. Комісія ЄС працює під політ, керівництвом свого голови, який з часу призначення бере участь у виборі її членів. Голова й члени ЄК призначаються на посади строком на 5 років. Місце перебування ЄК — Брюссель, де сконцентрована більша частина адміністрації. Менша частина функціонерів перебуває в Люксембурзі. Рада ЄС — основний орган прийняття рішень ЄС. Вона зазвичай приймає рішення на пропозицію ЄК за різними формами участі ЄП. Рада ЄС — міжурядова інституція, у якій кожна д-ва представлена міністром нац. уряду. В інституційній системі ЄС вона виступає як єдина установа, але фактично включає в себе кілька спеціалізованих Рад: із заг. і закорд. справ (координує діяльність всіх підрозділів Ради), з економіки й фінансів, внутр. ринку, с. г-ва, технології та промисловості, транспорту, навколишнього середовища та ін. Кожна Рада міністрів складається з міністрів відп. галузевих міністерств країн-членів і відп. члена Комісії. Роботу Ради організовує та спрямовує країна, що головує в ній у даний час. Кожні 6 місяців у Раді відбувається ротація головуючої країни. З місяці її засідання відбуваються в Люксембурзі, а іншу частину року — в Брюсселі, де перебуває Секретаріат Ради. Повноваження Ради: забезпечення координації спільної екон. політики держав-членів; прийняття рішень щодо життєдіяльності співтовариств шляхом законотворчої діяльності; право наділяти комісію компетенцією виконувати норми, напрацьовані Радою. Рада призначає членів багатьох дорадчих і контролюючих органів, разом із Парламентом здійснює контролюючі функції в бюджетній сфері. ЄП розміщується в Страсбурзі, де він збирається 6-7 разів на рік. Після роз-
ширення ЄС кількість місць у ЄП збільшено до 732, розподіл місць між окремими країнами визначається кількісним складом населення. Члени ЄП обираються на заг. прямих виборах строком на 5 років. Роботою ЄП керують президент, Бюро та конференція президентів. ЄП має законодавчі, бюджетні та контролюючі можливості. Суд Європейських співтовариств — головний правоохоронний орган, який зберігає засади інтеграції та одночасно розвиває право співтовариств. Кількісний склад Суду відповідає числу держав-учасниць плюс один у випадку непарного числа його членів. Судді призначаються за взаємною згодою нац. урядів терміном на 6 років й обирають зі свого складу голову Суду. Суд виконує правоохоронні, правотворчі, консультативні й контролюючі функції. Рахункова палата (палата аудиторів) контролює фінанс. діяльність усіх інститутів, органів та орг-цій, що входять до системи ЄС, а також подає свою думку в рамках процедури прийняття регламентів фінанс. характеру й на запити інших інститутів співтовариств. До неї входить по 1-у представникові від кожної країни-члена, що призначаються рішенням Ради після консультації з ЄП.

Інституційна система ЄС включає 2 консультативні органи: Економічний і соціальний комітет та Комітет регіонів. Конкретні напрямки політики здійснюються через розгалужену мережу авт. агентств: Європ. інвестиційний банк, Європол, Європ. фонд освіти тощо. ЄС володіє авт. бюджетом, який базується на власних фінанс. ресурсах співтовариства й слугує, передовсім, для фінансування спільних політик. Щорічний бюджет ЄС складає не більше 1,27% ВНП країн-членів.

Норми права ЄС мають пряму дію та верховенство над нац. законодавством держав-членів. Суб'єктами права ЄС, окрім держав-членів та інститутів ЄС, є також юрид. й фізич. особи. Конвент щодо майбутнього Європи, скликаний 28.02.2002, розпочав підготовку Міжурядової конференції представників урядів держав-членів із метою поглибленої інституційної реформи ЄС в умовах його розширення на Схід і поглиблення євроінтеграційних процесів. 29.10.2004 в Римі було підписано договір про Конституцію для Європи, що сприяло створенню фундаменту цілісного конституційного устрою об'єднаної

ЄврОПИ. *Т.І. Шинкаренко*

Європейський суд з прав людини —

головний елемент у регіональному механізмі захисту прав людини та основних свобод, встановленому Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Суд діє на її підставі та на основі власного Регламенту й рішень, прийнятих у попередні роки. За період існування (включаючи роботу «старого» Суду до набуття чинності Протоколом № 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1.11.1998) розглянув понад півтори тисячі справ. Судді обираються Парламентською Асамблеєю Ради Європи з трьох представників, запропонованих д-вою, по одному судді від держави-члена Ради Європи. Вони розглядають справи Великою палатою — 17 суддів, Малою палатою — 7 та комітетом суддів — 3. Значна робота щодо розгляду справ ведеться в чотирьох секціях суду. Юрисдикція Суду поширюється на всі справи, що стосуються тлумачення й застосування конвенції та передаються

йому договірною стороною, або на підставі заяви будь-якої особи, неурядової орг-ції чи групи осіб, які вважають себе потерпілими від порушення їхніх прав однією
3 договірних сторін. Суд надає Консультативні висновки з прав, питань на запит Комітету Міністрів Ради Європи. Передбачена можливість дружнього врегулювання справи, коли Суд на основі конфіденційності надає сторонам послуги з примирення. Судді при здійсненні своїх обов'язків користуються дип. привілеями та імунітетами. Згідно з Регламентом, Суд має
4 секції, які створюються на 3 роки з урахуванням географії, різних прав, систем, міри завантаження справами. Офіц. мови Суду — англійська та французька. Сторони можуть при слуханні справи користуватись неофіц. мовою.

О.В. Задорожній

Європейські співтовариства (Еигореап СоттипШез) — термін, яким визначають провідні інституції зах.-європ. інтеграції: *Європейське економічне співтовариство, Європейське співтовариство вугілля і сталі* та *Європейське співтовариство з атомної енергії.* Є. с. мали спільні органи — Європ. раду, Раду міністрів, Європ. парламент тощо й розглядались як єдиний інтеграційний комплекс, на основі якого було створено *Європейський Союз.*

В.В. Копійка

Європейські угоди (Угоди про асоціацію) — тип угод про основи двосторонніх взаємовідносин між *Європейським Союзом* та його краї-нами-членами з одного боку і країнами-партнерами — з іншого. Є. у. охоплюють коло питань, пов'язаних з орг-цією торгівлі, політ, діалогу, адаптацією нац. законодавства країн-партнерів та з іншими галузями співробітництва (промислового, транспортного, митного, з проблем навколишнього середовища тощо). Метою Є. у. є поступове запровадження *зони вільної торгівлі* між ЄС та країнами-партнерами протягом встановленого періоду на основі взаємності, але в асиметричній формі (тобто, більш швидка лібералізація з боку ЄС, аніж з боку країн-партнерів). У результаті цього процесу пром. продукти з асоційованих країн мають фактично вільний доступ до ринку країн ЄС із обмеженнями, що поширюються на такі сектори, як с. г-во та вироби текстильної промисловості. Також Є. у. передбачають вільне переміщення послуг, платежів, капіталів та робочої сили. Відповідно до Є. у, країни-партнери також зобов'язуються наближати своє законодавство до законодавства ЄС, особливо у сферах, які регулюють внутр. ринок (запровадження законодавства щодо конкуренції та держ. допомоги, захисту інтелектуальної, пром. та комерційної власності, подібного до аналогічного законодавства ЄС). Інституційне забезпечення Є. у. здійснюють Ради асоціації (двосторонні зустрічі на рівні міністрів, що обговорюють напрями адаптації країн-партнерів до вимог ЄС) та Комітети асоціації (зустрічі на рівні високих представників, які детально обговорюють конкретні питання, що регулюються Є. у.). Крім того, створюється низка підкомітетів, у яких відбувається постійне всебічне обговорення по всіх напрямах співробітництва, а також спільні парл. комітети, які складаються з членів нац. парламенту країни-партнера та Європ. парламенту. *В.В. Копійка*

Європейського Союзу спільні стратегії—
інструмент *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС;* запроваджені *Амстердамським договором 1997.* Мета — створення прав, механізму, який би прив'язував зовн.-політ. рішення країн-членів ЄС до спільної зовн.-політ. позиції ЄС і т. ч. сприяв здійсненню послідовної та цілісної Спільної зовн. політики та політики безпеки. ЄС вже прийняв спільні стратегії щодо

Росії, України та Середземноморського регіону. Спільні стратегії відображають комплексне бачення ЄС певної сфери зовн. політики (регіональної або проблемної) та визначають у зобов'язуючій формі низку конкретних заходів, у яких має втілитися дане бачення. Спільна стратегія схвалюється одноголосно Європ. Радою. Заходи, що втілюють її в життя (спільні позиції, спільні дії), затверджуються кваліфікованою більшістю
Ради ІЗ Заг. ПИТаНЬ. *В.В. Копійка*

Єврорегіон — одна з орг. форм транскордонних відносин, де в межах своєї компетенції та за згодою центр, держ. органів (на базі спец, розширених повноважень на міжнар. співробітництво) місцеві органи влади прикордонних адмін.-територ. одиниць мають можливість розробляти спец, комплексні програми екон., культ, та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні екон. проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Є. мають свою орг. структуру та визначені джерела фінансування, їхня діяльність базується на укладених дог-рах, угодах міждерж. рівня та статутах. Співробітництво в рамках діючих Є. здійснюється в напрямках поєднання зусиль в екон. сфері для розбудови соц., інформ. та виробничої інфраструктури, будівництва та модернізації кордону, розвитку трансп. мережі, наук, та культ, співпраці, охорони довкілля. У межах Є. реалізується ряд проектів і програм транскордонного співробітництва, які мають відп. вплив на подальший розвиток екон. й соц. розвитку регіонів. Станом на 1.01.2004 на зах. та півд.-зах. кордонах України функціонували 4 Є.: *євро-*

регіон «Карпати», єврорегіон «Буг», єврорегіон «Нижній Дунай» та *єврорегіон «Верхній Прут»*. 29.04.2003 підписана Угода про створення Є. «Дніпро», до якого увійшли Чернігівська обл. України, Брянська обл. РФ та Гомельська обл. Республіки Білорусь. Проводиться робота щодо створення Є. «Слобожанщина» (Харківська обл. України та Бєлгородська обл. Росії), «Дністер» (Вінницька й Одеська обл. України та прикордонні р-ни Республіки Молдова). Опрацьовується питання щодо розробки проекту Є. «Сян» (Львівська обл. України та Підкарпатське воєводство Республіки Польща). Ведуться переговори про входження Миколаївської області до Є. «Померанія». Зустрічаються пропозиції щодо створення Є. «Полісся» та «Донбас».

В.М. Матвієнко, Н.В. Рябчун

ЄврорегІОН «Буг» — транскордонне об'єднання, засноване з метою розвитку співпраці прикордонних територій трьох держав — України, Польщі та Білорусі. Угоду про його створення підписано в Луцьку (Україна) 29.09.1995 воєводами хелмським, люблінським, тарнобжеським, замостським та головою Волинської обласної ради. У травні 1998 територія єврорегіону збільшилась на воєводство Біло-підляське і Брестську область Білорусії, у травні 2000 до його складу увійшли Сокальський і Жовківський райони Львівської області. Територія об'єднання становить 80 916 км^2, чисельність населення — 4997,7 тис. чол. Є. «Б.» охоплює 3 регіональні частини: Брестська область Білорусі (з осередком у Бресті), Люблінське воєводство в Польщі (з осередком у Любліні), Волинська обл. в Україні (з осередком у Луцьку), а також 64 субрегіональні одиниці, які складаються з 54 районів/земських повітів (16 — у Брестській обл., 20 — у Люблінському воєводстві, 16 — у Волинській області, 2 — у Львівській області), а також 12 міст на правах районів/повітів (по 4 в кожній регіональній одиниці). Із червня 1996 Є. «Б.» є членом Товариства європ. прикордонних регіонів.

Основною метою діяльності об'єднання є розвиток співпраці прикордонних територій у таких напрямках: просторовий благоустрій; комунікації, транспорт і зв'язок; освіта, охорона здоров'я, культура, спорт і туризм; охорона та поліпшення довкілля; ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій і стихійних лих; сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвиток співпраці між суб'єктами госп. діяльності. Керівними органами Є. «Б.» є: Рада об'єднання; Президія Ради об'єднання; Секретаріат об'єднання; Ревізійна комісія. Керівні органи виконують координаційні й дорадчі функції, які пов'язані з реалізацією цілей і завдань та представляють об'єднання в зовн. відносинах. Рада об'єднання є найвищим органом, до складу якого входять по 10 делегованих представників від кожної сторони. Президія об'єднання виконує координаційну та представницьку функцію (складається з 3 членів і скликається Радою по одному члену від кожної сторони). Секретаріат об'єднання є виконавчим й адмін. органом, який складається з Нац. бюро в Бресті, Хелмі та Луцьку. До складу ревізійної комісії входить 6 осіб (по 2 з кожної сторони), які

вибираються на 2 роки та здійснюють контроль за діловодством і використанням засобів фінансування об'єднання, що забезпечує кожна зі сторін. Бюджет може бути збільшений або поповнений із зовн. джерел. Статутна діяльність Є. «Б.» забезпечується 7 білорусько-польсько-укр. робочими групами з питань: територ. облаштування, комунікації, транспорту та зв'язку; охорони й поліпшення стану навколишнього середовища; атестації, інформації та бази даних; співробітництва між установами й суб'єктами госп. діяльності; освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та молоді; контактів між органами самоврядування й мешканцями; безпеки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Станом на 1.01.2004 за спільним проектом учасників єврорегіону створено банк «ПЕКАО» ЛТД (Україна); відкрито фінансування від програми ТАСІС для будівництва другого мосту через Зах. Буг у зоні міжнар. автомобільного переходу «Ягодин — Дорогуськ», який відіграє важливу роль у трансп. коридорі Чорне море — Балтійське море, де проходять найко-ротші шляхи, що з'єднують Берлін, Варшаву та Київ; розроблено програму створення міждерж. біосферного резерву, до якого увійдуть Шацький нац. природ, парк України, Поліський національний та Собіборський ландшафтний парки Польщі.

В.М. Матвієнко, Н.В. Рябчун

ЄврорегІОН «Верхній Прут» — форма співробітництва трьох суміжних держав — України, Румунії та Молдови — із метою забезпечення сталого соц.-екон. розвитку регіонів, подальшої інтеграції та наближення спільних інтересів прикордонних адмін.-територ. одиниць зазначених країн. Об'єднання утворено 22.09.2000 на основі підписаної тоді Угоди. До нього входять Чернівецька область України, Ботошанський та Сучавський повіти Румунії, Бриченський, Єдинецький, Фалештський, Глоденський, Окницький і Ришканський райони Республіки Молдова. Об'єднання розташоване на площі більше ЗО тис. км^2 із населенням понад 3 млн. чол. Цілями створення єврорегіону є розширення існуючих субрегіональних зв'язків та сприяння розвиткові транскордонного співробітництва адмін.-територ. одиниць (місцевих органів влади, установ, підприємств, фізич. осіб, неурядових

і громад, орг-цій та осіб, що належать до нац. меншин) у галузях економіки, освіти, науки, культури та спорту, розбудова нових механізмів субрегінального співробітництва та забезпечення сталого розвитку

регіону в рамках інтеграції до сучас. заг.-європ. процесу. Основними завданнями транскордонного співробітництва визначено: розвиток і вдосконалення торг, та екон. відносин; розробка нових проектів співробітництва; розвиток і впровадження передових технологій; екологічна безпека; гармонізація розвитку інфраструктур; розвиток транскордонних взаємин і розширення співпраці у сферах нормативно-прав. забезпечення, науки, освіти, культури, спорту та молоді; забезпечення повної рівності між особами, які належать до нац. меншин; охорона здоров'я населення, розвиток туризму й рекреаційної діяльності.

Єврорегіон є нетрадиційним: у його складі створено нову структуру — екологічний єврорегіон. Це форма співробітництва між органами держ. і місцевого управління, спеціалізованими орг-ціями у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки, моніторингу, цивільного захисту населення, санітарно-епідеміологічного нагляду, а також між суб'єктами госп. діяльності суміжних країн із метою покращення техногенно-екологічної безпеки в басейнах річок та на певних територіях задля забезпечення сталого соц.-екон. розвитку цих територій.

Орг. структура єврорегіону представлена: вищим органом управління — Радою, до якої входять керівники повітових рад і голова Чернівецької облдержадміністрації; виконавчим головою Ради, що обирається її членами терміном на один рік; секретаріатом Ради (створюється виконавчим Головою і формується з числа спеціалістів власного апарату); робочими комісіями, які є основними виконавчими органами єврорегіону (утворюються Радою об'єднання). Існує 4 робочі комісії, що складаються з 9 представників (по 3 від кожної країни): з економіки, інфраструктури і туризму; з питань екологічної безпеки, охорони довкілля, сталого розвитку регіону та діяльності екоєврорегіону; з питань науки, освіти, культури, охорони здоров'я, спорту та молоді; з питань розвитку міжрегіональних та міжнац. зв'язків, місцевого самоврядування та засобів масової інформації. Забезпечення діяльності

кожної з 4 робочих комісій єврорегіону з укр. боку покладено на держ. наук.-техн. центр «Екоресурс», держ. центр стандартизації, метрології та сертифікації в Чернівецькій області, Інститут медико-екологічних проблем МОЗ та Буковинський політологічний центр при Чернівецькому нац. ун-ті. Заг. наук.-метод. координацію цієї діяльності покладено на ДНТЦ «Екоресурс». *Н.В.Рябчун*

ЄврорегІОН «Карпати» — міжрегіональна асоціація прикордонних адмін. районів 5 держав: України, Польщі, Угорщини, Словаччини та Румунії. Створена 14.02.1993 зі схваленням у Дебрецені (Угорщина) Угоди та Статуту, які є основними прав, актами, що регулюють її функціонування. Територія єврорегіону складається з 4 областей зах. частини України (Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької), з 5 областей Угорщини (Боршод-Абауй-Земплейн, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар), а також міст з обласним статусом Дебрецен, Егер, Мішкольц, Ніредьгаза; у Польщі територія охоплює Підкарпатське воєводство, що складається з 20 повітів і 4 міст на правах повітів (Кросно, Перемишль, Жешув, Тарноб-жег); у Словаччині — це територія Кошицького та Прешовського країв; у Румунії, яка приєдналася до асоціації в 1997, до єврогеріону входять території 7 округів (Бігор, Ботошані, Марамуреш, Сучава, Сату Маре, Зілаг і Хар-гіта). Якщо при заснуванні асоціація охоплювала територію 53 200 км^2 із населенням 5 млн. осіб, то згодом вона збільшилася до 161 279 км^2 і 16 млн. осіб.

Згідно зі Статутом, цілями асоціації є орг-ція та координація спільної діяльності, сприяння екон., наук., екологічному, культ, та освітньому співробітництву, а також підтримка окремих проектів щодо розвитку інфраструктури прикордонних районів, сприяння розвитку контактів і співробітництву з міжнар. орг-ціями. Місія єврорегіону полягає в покращенні рівня життя населення, збереженні миру, сприянні добросусідським відносинам між сусідніми д-вами, забезпеченні прозорості кордонів. Асоціація має власний бюджет, який включає кошти регіональних та місцевих органів влади, а також закорд. спонсорів, зокрема Фонду братів Рокфеллерів, Ін-ту досліджень «Схід — Захід». Станом на 1.01.2004 основними здобут-

ками єврорегіону були проведення міжнар. ярмарків і виставок, орг-ція конференцій для обговорення спільних проблем країн, утворення Асоціації університетів єврорегіону, посилення зовн.-екон. контактів між прилеглими територіями, заснування Асоціації Карпатських торг.-пром. палат, створення Фонду розвитку єврорегіону. На 30-му засіданні Ради асоціації в Ужгороді у квітні 2001 схвалено міжнар. проект «Комплексна програма облаштування басейну річки Тиса».

Організаційна структура Є. «К.» складається з таких органів: Рада єврорегіону; Президія Ради; Голова Ради; Міжнар. секретаріат; Нац. делегації; Постійні нац. представники держав-членів; робочі комісії. Рада є найвищим органом асоціації, до її складу входять 15 чоловік (по 3 представники від кожної країни-учасниці). Голова Ради обирається з числа її членів на 2 роки за принципом ротації та є водночас головою Президії єврорегіону; Президія Ради — виконавчий орган. Міжнар. секретаріат — виконавчий і адмін.

орган асоціації, що складається з Постійних нац. представників кожної зі сторін. Нац. представництва засновуються в кожній із країн-членів, їх очолюють постійні нац. представники.
25.01.1996 на 14-у засіданні Ради єврорегіону було затверджено положення про Секретаріат, згідно з яким виконавчі та адмін. функції здійснює виконавчий директор, що призначається Радою на 2 роки на підставі конкурсного відбору (до його повноважень входять організаційні та координуючі функції). Для успішного функціонування асоціації створено галузеві робочі комісії, до яких входять представники від усіх нац. частин. Функціонують 7 робочих комісій із питань: навколишнього середовища, туризму, регіонального розвитку, соц. інфраструктури, торгівлі, надзвичайних ситуацій, а також ревізійна комісія.
Н.В. Рябчун

Єврорегіон «Нижній Дунай» — форма прикордонного співробітництва між сусідніми територ. громадами та місцевими органами влади України, Республіки Молдова та Румунії відповідно до положень *українсько-румунського договору про відносини добросусідства і співробітництва 1997,* Протоколу про тристороннє співробітництво між Урядами України, Республіки Молдова та Румунії, підписаного

в Ізмаїлі 3-4.07.1997, і «Європейської Рамкової Конвенції про тристороннє співробітництво між територіальними громадами або владами», ухваленої в Мадриді 21.05.1980. Док-ти про формування та діяльність Є. «Н. Д.» були підписані 14.08.1998 в Галаці (Румунія). До його складу входять: від України — Одеська область, від Республіки Молдова — повіт Кагул і від Румунії — повіти Бреїла, Галац, Тульча. Єврорегіон охоплює територію бл. 53 тис. км^2 із населенням понад 4 млн. чол. Учасники єврорегіону співпрацюють у таких напрямках: орг-ція та координація заходів із просування співробітництва у сферах економіки, науки, екології, культури, освіти та спорту; розробка спільних програм прикордонного співробітництва у сферах діяльності, встановлених заг. угодами; просування та сприяння прямим контактам між екон. агентами, інститутами, неурядовими орг-ціями й експертами, які діють у різноманітних галузях; посередництво та сприяння співробітництву своїх членів із міжнар. орг-ціями, інститутами й агентствами.
Орг. структура єврорегіону включає: Раду єврорегіону — керівний орган управління, до складу якого входять по 3 представники від регіональних влад кожної сторони; Голову єврорегіону (обирається на 1-му засіданні Ради терміном на 2 роки з числа представників сторін); віце-голів єврорегіону (Рада обирає
2 віце-голів із числа своїх членів, які є представниками двох інших сторін); Координаційний центр — адмін. орган, до складу якого входять керівник та 2 координатори, що забезпечують діяльність Голови, а також по 1 координатору, що забезпечують діяльність віце-голів єврорегіону (зазначені особи призначаються Радою єврорегіону терміном на 2 роки); комісії зі сфер діяльності. У рамках єврорегіону сформовано 9 комісій: з регіонального розвитку; з економіки, торгівлі й туризму; з гармонізації нормативних док-тів, які належать до місцевої компетенції; з транспорту й комунікацій; з демографії; з навколишнього середовища; з освіти, науки, досліджень, культури, охорони здоров'я та спорту;
3 фінанс. аудиту; комісія з ліквідації наслідків стихійних лих та б-би з орг. злочинністю. Фінансування діяльності єврорегіону забезпечується рівною участю кожної зі сторін
з місцевих бюджетів, а також з інших власних або залучених джерел.
Станом на 1.01.2004 діяльність єврорегіону була зосереджена на підготовці техн.-екон. документації, необхідної для реалізації ряду проектів прикордонного співробітництва. Це стосується спорудження паромних переправ через Дунай для вантажних автомобілів за маршрутом «Рені — Тульча», а також між населеними пунктами Орлівка (Одеська обл.) та Ісакча (повіт Тульча). Розроблено концепцію створення єдиної міжнар. *вільної економічної зони* Рені — Галац — Джурджулешти, планується формування транскордонного біосферного заповідника в дельті Дунаю та відновлення екологічної рівноваги придунайських озер. У 1999 в Кагулі (Республіка Молдова) відкрито філію ун-ту «Нижній Дунай» румунського міста Галац, де навчаються студенти з Румунії, півдня Молдови
та Одеської Обл. *В.М. Матвієнко. Н.В. Рябчун*

Євтух Володимир Борисович (14.07.1948, с. Зарічна Зарічненського р-ну Рівненської обл.) — укр. держ. діяч, науковець. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка (1971); д-р істор. наук, член-кореспондент НАН України. У 1971-78 працював в Інституті історії АН УРСР, упродовж 1978-90 — в Ін-ті соц. і екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1990-91 — зав. відділом Ін-ту історії НАН УРСР; 1991-95 — керівник Центру етносоціол. та етнополіт. досліджень Ін-ту соціології НАН України. У грудні 1995 — серпні 1996 — міністр у справах національностей та міграції України; у серпні
1996 — грудні 1997 — голова Держ. к-ту України у справах національностей та міграції. У грудні
1997 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в липні 1998 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом та в грудні 1998 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в

Республіці Сан-Марино. Згодом — декан ф-ту соціології та психології Київ. нац. ун-ту ім. Т Шевченка. Заслужений діяч науки і техніки України.

Твори: автор понад 200 публікацій, зокрема монографій: «Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція» (1991); «Українці в Канаді» (1993); «Німці в Україні» (1994); «Етнополітикав Україні: правничий та культурологічний аспект» (1997).

В.М. Матвієнко

Єгипетська криза 1831-33 — конфлікт між єгипетським пашею Мухаммедом-Алі й тур. султаном Махмудом П. Намагаючись розширити свої володіння в межах послабленої Оттоманської імп., Мухаммед-Алі восени 1831 розпочав війну проти свого номінального володаря — тур. султана. До сер. 1832 єгипетські війська під командуванням Ібрагім-паші зайняли Палестину, Сирію, Кілікію, потім вступили в Анатолію; 11.12.1832 вони розбили в Конії (Кон'ї) тур. армію й рушили на захід до Стамбула. Махмуд II, не отримавши підтримки від зах. країн, звернувся до Росії. Дип. маневри Росії та висадка рос. десанту на Босфорі в березні — квітні 1833 спонукали Мухам-меда-Алі зупинити просування своїх військ. Позиція Росії викликала жорстку протидію Великої Британії та Франції; побоюючись зростання впливу Росії в Османській імп., європ. країни втрутились у конфлікт і примусили ворогуючі сторони примиритись. 9.05.1833 між султаном та єгипетським пашею було підписано Кютахійський договір, який передбачав перехід під управління Мухаммеда-Алі Сирії, Палестини і пашалику Адана; за це Мухаммед-Алі визнавав себе підданим тур. султана. Після підписання *Ункіяр-Іскелесійського договору 1833* рос. війська евакуювались із Туреччини. *М.С. Бур'ян*

Єгипетська криза 1839-41 — тур.-єгипетський конфлікт, що виник унаслідок спроб перегляду положень Кютахійського договору (див. *Єгипетська криза 1831-33).* До розв'язання воєнних дій сторони підштовхнула Велика Британія, незадоволена політикою Мухаммеда-Алі, зокрема його небажанням визнавати англ.-тур. торг, конвенцію 1838. Улітку 1839 тур. війська розпочали воєнні дії проти Мухам-меда-Алі. У першій битві 24.06.1839 у Нізіпа (Газіантепа) тур. армія була розбита; невдовзі тур. флот перейшов на бік Мухаммеда-Алі. Проте позиції Мухаммеда-Алі були хиткими; у багатьох районах Сирії відбулись повстання проти єгипетського володарювання, спричинені використанням населення Сирії на примусових роботах у будівництві шляхів та укріплень і жорсткими податками; на боці тур. султана активно виступили всі європ. д-ви, за винятком Франції, яка розраховувала затвердити свої права на території Мухаммеда-Алі. Велика Британія, Австрія, Пруссія та Росія
27.07.1839 офіційно втрутилися в Є. к. та запропонували султанові не приймати самостійного рішення без погоджень із європ. д-вами. На Лондонській конференції 1840 європ. д-ви домовились про спільну військ, допомогу Туреччині. Після того, як Мухаммед-Алі відхилив ультиматум великих д-ав від 19.08.1840, у вересні 1840 воєнні дії проти Єгипту розпочали флоти й десантні частини Великої Британії, Австрії та Туреччини. Не отримавши обіцяної підтримки з боку Франції, Мухаммед-Алі під загрозою бомбардування Александрії капітулював. Він відкликав свої війська з Адани, Сирії, Палестини, Аравії та з Криту. Зазначені території залишалися під владою тур. султана. Особливими указами султана від 13.02.1841 та 1.06.1841 був встановлений новий статус Єгипту: Єгипет та Схід. Судан проголошувалися спадковими володіннями Мухаммеда-Алі, який визнав себе підданим султана; єгипетська армія була скорочена з 200 000 до 18 000, будування військ, кораблів було заборонено; на Єгипет були поширені всі домовленості Туреччини з іншими д-вами; Мухаммед-Алі зобов'язався вносити данину
В СКарбнИЦЮ Султана. *М.С. Бур'ян*

Єгипетська криза 1881-82 виникла у зв'язку з намірами Великої Британії встановити повний контроль за Єгіптом. Із побудовою 1869 *Суецького каналу,* який фактично перебував під фінанс. контролем Франції, загострилося питання забезпечення Великою Британією своїх позицій у Середземномор'ї та колоніального протиборства з Францією. Відтак, проблема встановлення контролю над Єгіптом стала однією з ключових у брит. зовн. політиці. Після купівлі 1875 акцій Суецького каналу, що належали єгипетському хедиву, і перехоплення т. ч. фінанс. контролю над каналом, Велика Британія пов'язувала остаточне вирішення проблеми із встановленням політ, контролю. Загострення фінанс. проблем єгипетського уряду та його банкрутство призвели до встановлення 1876 контролю брит.-франц. *кондомініуму,* інсти-туціоналізованого в «Касі єгипетського боргу», над фінансами Єгипту, а 1878 — до утворення нового єгипетського уряду, який фактично контролювався брит.-франц. адміністрацією «Каси». Посилення іноземн. контролю над Єгіптом призвело до виступів офіцерів єгипетської армії в 1879 та 1881 і зміни урядів. У 1881 до влади в Єгипті прийшов нац. уряд,

який відсторонив від фактичного управління європ. контролерів.

Дії єгипетського уряду стали формальним приводом для прямого втручання Великої Британії. Послаблення франц. *позицій у* Європі, спричинене утворенням *Троїстого союзу* 1882 і зростанням небезпеки для Парижа з його боку, уможливлювало однобічні брит. дії в Єгипті. З ініціативи Франції, яка

намагалася запобігти брит. діям, 23.06.1882 у Стамбулі для розгляду єгипетського питання було скликано міжнар. конференцію за участі Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції. *Великі держави* зобов'язались не прагнути отримати в Єгипті будь-які територ. вигоди або виключні переваги. Під час конференції в Єгипті розпочалось нац.-визв. повстання проти інозем. контролю, у результаті якого було скинуто хедива; під час заворушень загинуло кілька десятків підданих інозем. д-ав. Повстанці почали укріплювати Александрію, на рейді якої стояли брит. та франц. ескадри. Загроза життю брит. підданих та безпеці брит. кораблів була використана як привід для початку Великою Британією бойових дій проти Єгипту. 11.07.1882 брит. флот розпочав бомбардування Александрії, 13.07.1882 в місті було висаджено десант.

Подальше проведення конференції великих д-ав втратило сенс, вони відкликали своїх представників. При цьому лише Австро-Угорщина та Німеччина, які сподівались на подальше загострення брит.-франц. протиріч з колоніальних питань, погодились надати Великій Британії свободу дій у Єгипті. 15.09.1882 брит. війська взяли Каїр, невдовзі ними було встановлено контроль над усією територією Єгипту. Формально він залишався у складі Османської імп.; брит. уряд заявив, що його війська перебуватимуть у Єгипті до встановлення миру та стабілізації внутр. становища в країні. Фактично Єгипет опинився під брит.

контролем. *В.Ю. Константинов*

Єгипетсько-ізраїльський мирний договір 1979 підписаний 26.03.1979 у Вашингтоні Президентом Єгипту *А. Садатом* і Прем'єр-міністром Ізраїлю *М. Бегіном* за участі Президента США *Дж. Картера* як свідка; набув чинності 25.04.1979. Із середини 1970-х визначився курс єгипетського керівництва на сепаратне вирішення проблеми бл.-схід. врегулювання.

За посередництва держ. секретаря США *Г. Кіс-сінджера* була підготована та підписана 4.09.1975 представниками Єгипту й Ізраїлю проміжна Синайська угода, за якою Єгипет зобов'язався не вдаватися до воєнних дій проти Ізраїлю та відкрити Суецький канал, а Ізраїль повернув Єгипту частину раніше захоплених територій на Синайському піво-ві. У березні 1976 Єгипет денонсував Договір про дружбу і співробітництво з СРСР від 27.05.1971, а 9.11.1977 Президент Єгипту зробив заяву про свою готовність зустрітися з керівниками Ізраїлю з метою досягнення миру на Бл. Сході. На переговорах 1977-78 між представниками Єгипту, Ізраїлю та США були вирішені всі основні питання майбутнього єгипетсько-ізраїльського мирного дог-ру. 5.09.1978 в Кемп-Девіді (США) зустрілися делегації США, Єгипту та Ізраїлю, очолювані відповідно Картером, Садатом і Бегіном. За результатами переговорів 17.09.1978 у Вашингтоні керівники Єгипту та Ізраїлю підписали два док-ти — «Рамковий документ для укладення мирного договору між Єгиптом і Ізраїлем» та «Рамковий документ для миру на Близькому Сході». Прийнятий проект бл.-схід. врегулювання передбачав розв'язання *Палестинської проблеми* шляхом надання обмеженого самоврядування палестинцям Зах. берега ріки Йордан і сектора Гази з 5-річним збереженням управління ізраїльської адміністрації, але не містив пропозицій щодо вирішення питань майбутнього Єрусалима, сирійських Голанських висот, права палестинського народу на самовизначення, а також не розглядав Орг-цію визволення Палестини як законного представника палестинського народу; цей проект не був прийнятий в арабському світі. У вересні 1978 Алжир, Лівія, НДРЄ, Сирія та ОВП (члени «Фронту стійкості і протидії») прийняли рішення про розірвання відносин із Єгиптом та застосування проти нього екон. санкцій.

У преамбулі Єгипетсько-ізраїльського мирного дог-ру йшлося про необхідність встановлення справедливого й тривалого миру на Бл. Сході згідно з рішеннями *Ради Безпеки ООН*. Договір передбачав відновлення *суверенітету* Єгипту над усім Синайським піво-вом по завершенні евакуації ізраїльських військ, яка мала завершитись протягом 3 років. Забезпечували виконання дог-ру «сили і спостерігачі ООН», про дислокацію яких на піво-ві мали

домовитись Єгипет, Ізраїль і США. Оскільки РБ ООН фактично відмовилась забезпечити розміщення сил ООН на Синайському піво-ві, США, Єгипет й Ізраїль сформували «багатонаціональні сили», основу яких складав амер. контингент. Договір передбачав встановлення нормальних дип., екон. та культ, відносин між Єгиптом й Ізраїлем, зняття екон. бойкоту та всіх обмежень щодо пересування громадян Ізраїлю по закінченні першого «тимчасового» етапу виведення ізраїльських військ. Президент США надіслав керівникам Єгипту й Ізраїлю листи, у яких йшлося, що у випадку фактичного порушення дог-ру чи загрози його порушення США будуть консультуватися зі сторонами та «здійснювати інші заходи, які вони вважатимуть доречними і доцільними для гарантій дотримання договору».

Практично усі арабські країни засудили Єгипетсько-ізраїльський мирний договір, розірвали з Єгиптом *дипломатичні відносини* та призупинили з ним політ, й екон. зв'язки. Було також призупинено членство Єгипту в *Лізі арабських держав*. 25.04.1982 Ізраїль завершив евакуацію своїх військ із Синайського півова, а вздовж міжнар. кордону розташувались підрозділи багатонац. сил; водночас, Ізраїлем були фактично

анексовані Єрусалим (1980) і сирій-ські Голанські висоти (1981), продовжувалось будівництво євр. поселень на Зах. березі Йордану та в секторі Гази, а в червні 1982 Тель-Авів здійснив *агресію* проти Лівану (див. *Ліванська криза 1982),* що призвело до подальшого загострення положення на Бл. Сході. Нормалізація Єгиптом відносин з Ізраїлем спричинила його ізоляцію в арабському світі протягом певного періоду, проте засвідчила необхідність компромісу для досягнення бл.-схід. врегулювання. У 1-й пол. 1990-х шлях нормалізації відносин з Ізраїлем обрали й деякі інші арабські країни. *І.Д. Коміренко*

Єшпетсько-хеттський договір 1295 до н. є. — угода між Єгиптом та Хеттською державою, ініційована царем хеттів Хаттушилем **III,** яка мала антиассирійське спрямування; найдавніша з відомих пам'яток *міжнародного права* та яскравий приклад стародавньої дипломатії Сходу. Договір зберігся у трьох редакціях — двох єгипетських й одній хеттській. Складався з 3 частин — преамбули, основного тексту та заключної частини. Є.-х. д. засвідчував дружній союз між хеттами та Єгиптом і передбачав у разі необхідності взаємну допомогу в б-бі не лише проти зовн., але й внутр. ворога, тобто, на випадок повстань у підлеглих областях. Окрема стаття передбачала взаємну видачу політ, перебіжчиків. Договір між фараоном Рамзесом **II** та хеттським царем відображає характерні риси держ. ладу країн того часу, зокрема — повне ототожнення д-ви з носієм верховної влади: усі переговори велися виключно від імені царя. У свідки щодо точності виконання дог-ру закликалися боги обох країн. У Є.-х. д. зустрічаються поняття й категорії, які згодом увійшли до дип. практики", «ненапад», «взаємна допомога» тощо. Політ, союз між двома країнами після смерті дружини фараона був закріплений *династичним шлюбом* фараона Рамзеса **II** з хеттською царівною — донькою Хаттушиля **III.** Останній особисто прибув на весілля до Єгипту, і цей факт став першим історично засвідченим дип. побаченням правителів двох могутніх країн Сходу. *о А. Борділовська*

Єдина сільськогосподарська політика **країн ЄС (ЄСП)** — політика сприяння аграрному сектору економіки в країнах *Європейського Союзу.* Поряд із фінансуванням структурної політики витрати на неї складають більше 80% бюджету ЄС. ЄСП передбачає непряму багатоканальну підтримку рівня цін, які відшкодовують підвищені витрати фермерів деяких країн ЄС при вир-ві с.-г. продукції. Разом із цим на черзі дня — проведення реформ, зумовлених низькою ефективністю ЄСП, а також вступом до ЄС країн Центр, і Схід. Європи (ЦСЄ) та висунутими *Світовою організацією торгівлі (СОТ)* вимогами про встановлення нормальних умов для *міжнародної торгівлі* с.-г. продукцією. Реформою передбачається поступовий перехід від непрямої багатоканальної підтримки рівня цін до прямих доплат підприємствам у розрахунку на земельну площу або поголів'я худоби для вирівнювання доходів сільгоспвиробників. До програми Європ. комісії «Порядок денний 2000» включені також пропозиції щодо реформування ЄСП, найважливішими серед яких є пропозиції про зниження цін на зерно, яловичину та молоко, а також поступове зближення цін усередині ЄС із цінами на світовому ринку та в країнах-кандидатах до вступу в цю орг-цію. Зниження цін на названі товари компенсуватиметься у вигляді прямих платежів. При нижчих цінах ЄС зможе експортувати надлишки продукції без субсидіювання, виконуючи, тим самим, свої домовленості із СОТ.

Проте деякі з найбільших країн ЄС (напр., Німеччина) мають заперечення проти окремих пропозицій у реформуванні, що вносить елементи невизначеності щодо можливості їх прийняття. Доходи фермерських господарств ФРН залежать від субсидій у рамках ЄСП, і тому Асоціація німецьких фермерів категорично виступає проти скорочення с.-г. бюджету на 40 млрд. євро, наполягаючи на збільшенні витратної статті до 2006 приблизно на 12 млрд. євро. Щоб усунути таке протистояння, ухвалено рішення про поступове зниження гарантованих цін, що буде компенсуватись поєднанням різних премій, а також про збереження субсидій ЄС на вир-во деяких продуктів. Виникли й проблеми у зв'язку зі вступом 2004 в ЄС 10 нових членів. Прийнято рішення не надавати членам із числа д-ав Схід. Європи в повному обсязі виплат відповідно до принципів ЄСП. Ці країни впродовж кількох років одержуватимуть свої субсидії лише частково. Експерти ЄС вважають, що виплата 100% прямих субсидій сільським виробникам Схід. Європи при їх вступі в ЄС заважатиме необхідній структурній реформі, оскільки доходи фермерів зростуть більш ніж у 2 рази. А якщо б пройшла пропозиція країн-кандидатів, сумарний дохід їхніх фермерів, за розрахунками експертів Єврокомісії, збільшився б у 4 рази, що здатне викликати небезпеку соц. напруженості. Комісар ЄС із проблем с. г-ва Ф. Фішлер у зв'язку з цим заявив, що поетапне збільшення субсидій для країн-новач-ків із 25% до 35% у 2006 становитиме найкращі можливості для адаптації, порівняно з неучастю в ЄС. Компромісне рішення щодо с.-г. субсидій новим членам ЄС у 2004, досягнуте між Францією та ФРН, виходить із поступового підвищення частки допомоги до 100% у 2013. Але ця домовленість ще повинна отримати схвалення інших країн ЄС. *в.п. Клочко*

Єдиний економічний простір (ЄЕП) —

спільне госп. утворення кількох держав, яке виникає внаслідок їх економічної *інтеграції міжнародної.* Формується на такій стадії її розвитку, як *митний союз,* коли ряд країн утворюють спільну митну територію з єдиними екс-
портно-імпортними тарифами. Характерними рисами ЄП, які поступово формуються при переході до вищих форм інтеграції, є вільне пересування в його межах людей, товарів, послуг та капіталів (принцип т. зв. «чотирьох свобод»), а також спільна політика стосовно екон. зв'язків із третіми країнами. ЄП поки що утвердився лише в межах *Європейського Союзу.* Угода між ЄС та *Європейською асоціацією вільної торгівлі* в жовтні 1991 призвела до виникнення *Європейського економічного простору,* який має основні риси ЄП із певними винятками щодо відсутності уніфікації відносин членів ЄАВТ із третіми країнами. У 1995-2000 не були реалізовані намагання утворити ЄП у межах лише проголошеного Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану й Таджикистану, а з 2000 — на основі *Євразійського економічного співтовариства* цих д-ав. Ялтинська угода від 19.09.2003 передбачає формування ЄП України, Росії, Казахстану й Білорусі, але суттєві розходження між її учасниками стосовно конкретних форм та етапів їхнього інтеграційного зближення дозволили поки що домовитись лише про утворення *зони вільної торгівлі* без будь-яких вилучень, що не забезпечує утворення такого простору в повному обсязі. У 2003 ЄС висунув ідею про створення на пан'європ. рівні відкритого та інтегрованого ринку як передумови виникнення в подальшому Спільного європ.

еКОН. ПрОСТОру. *В.С. Будкін*

Єдиний європейський акт (ЄЄА) 1986

підписаний 17.02.1986 в Люксембурзі 9 краї-нами-членами *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС),* додатково 28.02.1986 в Гаазі схвалений Грецією, Італією та Данією; вніс доповнення до установчих дог-рів ЄЕС (Паризька угода 1951 та Римські угоди 1957); набув чинності 1.07.1987 після ратифікації нац. парламентами. У ЄЄА проголошувались наміри сторін сприяти просуванню до *Європейського Союзу,* основою якого мали стати *Європейські співтовариства* та система Європ. політ, співробітництва (ЄПС). До 31.12.1992 мало завершитись формування спільного внутр. ринку ЄЕС та остаточне усунення всіх перешкод для вільного руху товарів, людей, капіталів та послуг. Крім того, держави-члени ЄЕС зобов'язувалися координувати *економічну* та *валютну політику* з метою переходу до екон. та валютного союзу. ЄЄА закріпив повноваження

Європейських співтовариств у сфері наук.-техн. інтеграції, регіональної та соц. політик, охорони навколишнього середовища.

ЄЄА реформував інституційну систему ЄЕС та механізм прийняття рішень. Був закріплений міжнар.-прав. статус Європ. Ради (зустрічі голів д-ав та урядів проводилися на регулярній основі з 1974), створено європ. Суд першої інстанції, розширено повноваження Європ. комісії та Європ. парламенту. Відповідно до положень ЄЄА розширювалося коло питань, які ухвалювались більшістю голосів у Раді міністрів. У той самий час держави-члени зберігали за собою можливість застосування права «вето», якщо рішення стосувались їхніх «життєвих інтересів». ЄЄА закріпив механізми Європ. політ, співробітництва, що розвивалося паралельно з ЄЕС з 1969. Згідно з розділом 3-м ЄЄА «Положення про європейське співробітництво в сфері зовнішньої політики», проголошувалось прагнення сторін не тільки інформувати партнерів щодо власних позицій, але й координувати зовн.-політ, дії. Однак формування «європейської зовнішньої політики» не передбачало обговорення питань воєнної безпеки, а поширювалось лише на її політ, та екон. складові. ЄЄА став важливим кроком до трансформації Європейських співтовариств у ЄС. У той самий час його положення мали перехідний характер, що зумовило розробку *Маастрихтського договору 1992.*

МЛ. Миронова

Єдиний імпортний тариф ЄС — інструмент спільної *торгової політики,* який визначає рівень митного оподаткування товарів, що імпортуються до *Європейського Союзу* з третіх країн. Встановлюється з 1968 як наслідок створення *митного союзу* виключно на комунітар-ному рівні. Середній рівень імпортного тарифу ЄС постійно знижується внаслідок торг, раундів переговорів у межах *ГАТТ/СОТ.* У 2000 заг. імпортний тариф ЄС складав 6,9%, на с.-г. продукцію — 17,3%, несільськогосподарську продукцію — 4,5%, нафтопродукти — 2,9%. Найбільші «тарифні піки» ЄС має на с.-г. продукцію, а також текстиль та одяг. ЄС диференціює імпортний тариф залежно від торг, режиму, який визначається до *імпорту* товарів з окремих країн та їхніх груп. Найбільший імпортний тариф встановлюється на основі режиму найбільшого сприяння до товарів з окремих
розвинутих країн та країн із перехідною економікою. Преференційний режим (понижений для чутливих галузей та нульовий для інших) ЄС встановлює з 1971 у межах Ген. системи преференцій (для 178 країн, що розвиваються у 2003); у межах Яундських, Ломейських, Котонуських угод з 1963 (для 78 країн АКТ у 2003); у межах ініціативи «Все, крім зброї» з 2001 (для 49 найменш розвинутих країн). Режим вільної

торгівлі ЄС на поч. XXI ст. застосовував у відносинах із більш ніж 20 країнами в межах *Європейського економічного простору,* Євро-Середземноморських угод про асоціацію, Європ. угод із країнами Центр. Європи. В останні роки ЄС активно веде переговори щодо створення міжрегіональних *зон вільної торгівлі* зі *Спільним ринком країн Південного конуса (МЕРКОСУР), Радою співробітництва арабських держав Перської затоки,* країнами Середземномор'я, а також підтримує відп. ініціативи щодо Трансатлантичної угоди з країнами Півн. Америки, Спільного європ. екон. простору з окремими країнами *Співдружності Незалежних Держав.* У разі формування митного союзу в межах Єдиного економічного простору (ЄЕП) Росії, Білорусі, України та Казахстану, ЄС визначатиме свою торг, політику
ДО ЄЕП у ЦІЛОМУ. *О.І. Шнирков*

Єлизавета I (ЕіігаЬеіН) (7.09.1533, Грінвіч (сучасний Лондон) — 24.03.1603, Лондон) — королева Англії (1558-1603), донька англ. короля Генріха VIII та Анни Болейн, остання представниця династії Тюдорів. Зійшла на престол попри те, що Папою римським у 1536 шлюб її батьків було оголошено недійсним. Остаточно відділила англіканську церкву від підпорядкування Риму. Зовн. політику спрямовувала на посилення позицій протестантського англ. королівства на противагу католицьким монархіям Зах. Європи. Вміло грала на суперництві між Францією та Іспанією. У 1559 підтримала протестантське повстання в Шотландії проти королеви Марії Стюарт — дружини франц. короля Франциска II. У подальшому активно втручалась у внутр. справи Франції, надаючи підтримку протестантській (гугенотській) партії. Діяльно підтримала нідерландських кальвіністів, що повстали проти короля Іспанії Філіппа II. У 1584 скерувала на допомогу їм англ. війська під командуванням графа Лес-тера, що призвело до неоголошеної війни

з Іспанією. У вирішальній мор. битві 1588 іспан. Непереможна Армада була розбита та розсіяна англ. флотом, а на зворотному шляху зазнала важких втрат від штормів. В останній момент перед смертю за вимогою парламенту вказала на сина страченої 8.02.1587 Марії Стюарт — Якова VI — як на свого спадкоємця, що поклало початок особистій *унії* Англії й
Шотландії. *Р.Л. Кривонос*

Єлизавета II (ЕіігаЬеЇЇі II) (21.04.1926, Лондон) — брит. королева і глава *Співдружності Націй* від 1952, донька короля Генріха VI. Провадить активну міжнар. діяльність із метою зміцнення позицій Великої Британії у світі та єдності Співдружності: у 1953-54 разом із чоловіком здійснила 6-міс. навколосвітню подорож країнами Співдружності, відвідала Австралію та Нову Зеландію; у 1957 під час візиту до Канади відкрила засідання парламенту; у 1961 відвідала країни Індостану, Італію й Ва-тикан; у 1967 взяла участь у святкуванні 100-ліття Канади; у 1968 відвідала Бразилію й Чилі; у 1976 взяла участь у відзначені 200-літ-тя США; у 1977 здійснила нову поїздку країнами Співдружності; у 1979 відвідала д-ви
Перської ЗаТОКИ. *Р.Л. Кривонос*

Єлисейський ДОГОВІР 1963 (Договір про співробітництво між Францією та ФРН) підписаний 22.01.1963 в Парижі Президентом Франції *Ш. де Голлем* і Канцлером ФРН *К. Аде-науером;* набув чинності 2.07.1963. Договір був символічним актом примирення двох народів, які припиняли вікову традицію протиборства та конфліктів. Він започатковував інститут регулярних франц.-нім. зустрічей на вищому рівні з питань міжнар. політики, політики безпеки, двостороннього екон. і культ, співробітництва. Консультативні зустрічі Президента Франції та канцлера ФРН і міністрів урядів двох країн мали відбуватись щонайменше 2 рази на рік. Сторони домовились про розширення співробітництва між збройними силами Франції та ФРН у проведенні навчань та орг-ції бойової підготовки, взаємодії командного складу франц. армії та бундесверу, а також реалізації спільних військ.-техн. проектів. Було створено комісію з проблем двостороннього співробітництва, яка координувала екон. і наук.-техн. співробітництва. Окремим напрямком у сприянні зближенню двох народів
стали молодіжні обміни, які здійснювались під егідою створеної для цього спеціалізованої інституції — Франц.-нім. молодіжного проекту.
АЛ. Субботін

ЄЛЬЦИН Борис Миколайович (1.02.1931, с. Бут-ка Талицького р-ну Свердловської обл.) — рос. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Уральський політехн. ін-т (Свердловськ, 1955), за спеціальністю інже-нер-будівельник. Із 1955 працював у будівельних орг-ціях, у 1961 вступив до КПРС (вийшов 12.07.1990). У 1963-68 — гол. інженер, дир. Свердловського домобудівельного комбінату. У 1968-88 — на парт, роботі: 1968-75 — зав. відділом Свердловського обкому КПРС; 1975-85 — секретар, 1-й секр. Свердловського обкому; 1985-87 — секр. ЦК КПРС, 1-й секр. Моск. міського к-ту КПРС; із 1986 — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС. Після критичного виступу на пленумі ЦК щодо методів здійснення «перебудови» в жовтні 1987 знятий з посади, виведений зі складу Політбюро ЦК КПРС і призначений 1-м заст. голови Держ-буду СРСР. 26.03.1989 за підтримки демокр. сил був обраний народним депутатом СРСР. 29.05.1990-10.07.1991 - Голова ВР РРФСР
19.11.1990 у Києві підписав *українсько-російський договір про основи відносин 1990;*
12.06.1991 обраний на заг. виборах Президентом РСФРР. 3.07.1996 у другому турі обраний на 2-й

президент. термін (53% голосів). У серпні 1991 очолив опір антидемокр. путчу в Москві. 8.12.1991 разом із *Л. Кравчуком* і *С. Шушкевичем* підписав *Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991.* Як Президент РФ керував здійсненням реформ у Росії, спрямованих на перехід до політ, демократії та ринкової економіки. Водночас ініціював розроблення та прийняття на референдумі 12.12.1993 нової Конституції РФ, що ліквідувала систему рад і запровадила президент. республіку. На міжнар. арені сприяв подоланню залишків *«Холодної війни»* і поглибленню процесу роззброєння (див. *Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993, Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996).* Під час держ. візиту в Україну 30-31.05.1997 підписав *українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997.* 31.12.1999 заявив про дострокову

відставку з посади президента, назвавши своїм наступником *В. Путіна.*

Твори: «Сповідь на задану тему» (1990), «Записки Президента» (1994), «Президентський марафон: роздуми, спогади, враження» (2000). *Н.Ф. Сербіна*

ЄЛЬЧЄНКО Володимир Юрійович (27.06.1959, Київ) — укр. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1981). 1981-84 — 3-й секр. протокольного відділу МЗС УРСР; 1984-86 — 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1986-92 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР (України) при ООН (Нью-Йорк); 1992 — 1-й секр. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України; 1992-93 — заст. нач. відділу міжнар. орг-цій — зав. сектора політ, питань ООН і Ради Безпеки МЗС України; 1993-95 — зав. відділу та заст. нач. Управління міжнар. орг-цій МЗС України; 1995-97 — нач. Управління міжнар. орг-цій, чл. Колегії МЗС України. У жовтні 1997 — листопаді 2000 — Постійний представник України при ООН (водночас, у грудні 1999 - листопаді 2000 — Представник України в РБ ООН). У грудні 2000 — серпні 2001 — заст. міністра закорд. справ України; у серпні 2001 — березні 2003 — заст. держ. секретаря МЗС України; березні - липні 2003 — держсекретар МЗС

України. Із 16.07.2003 — 1-й заст. міністра закорд. справ України; із 22.01.2004 — 1-й заст. міністра закорд. справ України — керівник апарату (водночас із 20.05.2004 — представник України у Виконавчій раді ЮНЕСКО).

В.М. Матвієнко

ЄремІЇВ Михайло Михайлович (7.02.1889, с. Новосілки Волинської губ. — 16.09.1975, Женева) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї шляхтича. Навчався в Київ, політехн. ін-ті, де вступив до УСДРП і взяв активну участь у нац.-визв. русі, двічі був заарештований. 8.04.1917 на Укр. нац. конгресі був обраний до Центральної Ради від студентства, згодом увійшов до Малої Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. 6.11.1917-23.03.1918 — секр. Центральної Ради, гол. редактор її «Вістей», потім — чл. редколегії «Робітничої газети». За доби Директорії УНР — секр. дип. місії в Італії (Рим), редактор газети «Ьа Уосе сієї (Легата» («Голос України»). У 1924-27 — доц. Укр. госп. академії у Подєбрадах (ЧСР), 1928-44 — керівник міжнар. пресового агентства «ОГіпог» (Женева), що займалося поширенням українознавчих матеріалів.

Твори: «За лаштунками Центральної Ради» («Український історик», 1968,4.1-4). *В.І. Головченко*

Ж

Жванецьке перемир'я 1653 — угода між Військом Запорозьким, Кримським ханством і Річчю Посполитою, підписана 5(15).12.1653 в результаті повної блокади козацько-татарськими військами польської армії в таборі під Жванцем поблизу Кам'янця на Поділлі й таємних переговорів хана *Іслам Герея III* з королем Яном II Казимиром. Цим док-том скасовувався важкий для України *Білоцерківський договір 1651* і відновлювалась дія *Зборівського договору 1649,* крім того, польський король зобов'язувався виплатити ханові контрибуцію в розмірі 100 тис. злотих і на підставі таємної угоди дозволив протягом 40 днів грабувати населення та брати ясир на Волині. Перемир'я готувалось якраз у той момент, коли в таборі *Б. Хмельницького* одержали звістку про ухвалу Земського собору Московської держави взяти під протекторат Військо Запорозьке й розпочати війну проти Речі Посполитої. Відтак, укр. гетьман втратив інтерес до тих незначних поступок, на які під тиском хана погоджувалася польська сторона. У листі до послів моск. царя з табору під Гуся-тином він так написав про це: «А то обьявляем, что король польский с татарьі помирился, а мьі

С НИМ И В ОЧИ НЄ ВИДаЛИСЯ...». *В.І. Сергійчук*

Жданович Антон (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із дрібної укр. шляхти. До 1648 був сотником реєстрового Чигиринського полку, 1649-53 і 1655-56 — київ, полковник, 1656-57 — ген. суддя, 1657 — наказний гетьман Війська Запорозького. Як один із найближчих соратників *Б. Хмельницького,* часто
виконував його дип. доручення; на чолі козацького посольства в липні 1650 був відправлений до столиці Туреччини для продовження союзницької угоди, підписаної наприкінці 1648; наприкінці червня 1653 як противник підданства Московській державі був уповноважений їхати до короля Яна II Казимира з метою добитися відновлення умов *Зборівського договору 1649,* але у Варшаві був заарештований і посаджений під варту на кілька місяців. 1656-57 як ген. суддя розв'язував конфлікти, що виникали в стосунках між козацькими й моск. військами. 1657 очолив 20-тис. козацький корпус, який прийшов на допомогу шведському королеві Карлу X і трансільванському кн. Юрію Ракоці II в б-бі проти Польщі. Після смерті Б. Хмельницького підтримав самостійницькі прагнення /. *Виговського,* виконуючи його дип. доручення у Варшаві та Стамбулі (1659). 1660 потрапив до моск. полону, де, очевидно, загинув.
В.І. Сергійчук

Желіба Володимир Іванович (24.02.1934, с. Журавка Варвинського р-ну Чернігівської обл.) — укр. держ. та громад.-політ, діяч. Закінчив Уманський с.-г. ін-т (1957) й Академію сусп. наук при ЦК КПРС (1980). 1957-62 — агроном, нач. райсільгоспінспекції, гол. держ. інспектор у справі закупівель на Тернопільщині. 1962-71 — на парт, роботі; 1971-73 — 1-й заст. голови Тернопільського облвиконкому; 1973-78 — секр. Чернігівського обкому Компартії України; 1978-80 — слухач Академії сусп. наук при ЦК КПРС; 1980-90 — голова Кіровоградського облвиконкому; народний депутат України (1990); 1990-92 — голова Кіровоградської обласної Ради народних депутатів; із лютого 1992 — чл. Комісії ВР України з питань діяльності Рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування. У березні 1992 — січні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь.
В.М. Матвієнко

Женевська мирна конференція з Близького СХОДУ 1973-74 скликана 21.12.1973 відповідно до резолюції *Ради Безпеки ООН* №338 від 22.10.1973; узгоджувала припинення бойових дій (див. *Арабо-ізраїльська війна 1973)* із початком політ, врегулювання Бл.-схід. конфлікту. У роботі конференції, співголовами якої виступили мін. зак. справ СРСРЛ. *Громико*

і держсекретар США *Г. Кіссінджер,* брали участь Генеральний секретар ООН *К. Вальд-хайм* і міністри закорд. справ Єгипту, Йорданії та Ізраїлю. Сирія спочатку погодилась бути учасницею, але не направила свого представника в Женеву, зберігши за собою право приєднатися до роботи конференції згодом. Механізм конференції дозволяв виробити взаємно-прийнятні умови врегулювання на Бл. Сході. Проте закласти міцний фундамент для мирного співіснування, відносин добросусідства між усіма д-вами й народами Бл. Сходу завадила позиція керівників Єгипту, Ізраїлю та США, які віддали перевагу маневруванню в напрямку досягнення часткових рішень. Зокрема, непослідовність позиції Єгипту дала можливість США й Ізраїлю відійти від обговорення кардинальних питань бл.-схід. врегулювання та спрямувати роботу конференції на переговори щодо роз'єднання військ воюючих сторін.

У грудні 1973 було проведено два відкритих й одне закрите засідання конференції, яка в цілому працювала протягом двох днів. Після цього К. Вальдхайм заявив, що досягнуто згоди на продовження роботи у військ, робочій групі, яка обговорить питання роз'єднання військ. Він повідомив також, що конференція продовжить роботу на рівні послів і буде знову скликана на рівні міністрів закорд. справ, як тільки в цьому виникне необхідність. 18.01.1974 на 101-му кілометрі шосе Каїр — Суец була підписана єгипетсько-ізраїльська угода про роз'єднання військ у районі *Суецького каналу.*

Підсумкові док-ти, що визначали порядок і час роз'єднання сирійських та ізраїльських військ, були підписані 5.06.1974 в Женеві на засіданні військ, робочої групи. Вони передбачали звільнення окупованих Ізраїлем 1973 сирійських територій і частини території, окупованої 1967 (див. *Арабо-ізраїльська війна 1967).* Заг. площа звільнених Ізраїлем сирійських територій становила 663 км^2, на ній було розташовано 21 стратегічний та укріплений пункт, що мали важливе військ, значення. Ізраїль відмовився також від позицій на горі Хермон, розташованої поблизу Дамаска. Сирійсько-ізраїльська угода про роз'єднання військ передбачила розміщення в зоні роз'єднання *Збройних сил ООН* зі спостереження, чисельність яких могла скласти лише 1250 військовослужбовців. Передбачалося, що вони будуть підпорядковані сирійським законам
і не перешкоджатимуть роботі місцевих органів цивільного управління.

Робочі зустрічі й консультації учасників Женевської конференції тривали до жовтня 1974, коли Єгипет й Ізраїль розпочали за посередництва США переговорний процес, спрямований на досягнення сепаратного повоєнного врегулювання (див. *Єгипетсько-ізраїльський мирний договір 1979),* і робота конференції була фактично припинена, хоча формального рішення щодо цього не приймалось. Незважаючи на те, що на

конференції не було ухвалено суттєвих практ. рішень, вона стала першою за історію арабо-ізраїльської воєнної конфронтації мирною конференцією з проблем Бл. Сходу та спробою створення спец, міжнар. механізму для розв'язання проблем бл.-схід. врегулювання. *ІД.Коміренка*

Женевська нарада з врегулювання Лаоського питання 1961-62 відбувалась 16.05.1961-23.07.1962 в Женеві за участю представників СРСР, США, Великої Британії, Франції, КНР, Індії, ДРВ, Бірми, Камбоджі, Польщі, Канади, Таїланду та Республіки В'єтнам; була спрямована на вирішення проблеми зовн. втручання у внутр.-політ, б-бу між правими (підтримуваними США й Таїландом), лівими (підтримуваними СРСР і ДРВ) та нейтралістськими силами в Лаосі. Ініціатива проведення наради належала СРСР і Великій Британії. У ході переговорів виявились два протилежні підходи до проблеми майбутнього Лаосу: проект Декларації про нейтралітет Лаосу, запропонований СРСР, передбачав проголошення *нейтралітету* Лаосу, неучасть країни у військ, блоках, неприпустимість розміщення на її території іноземних військ, баз, виведення іноземних військ, персоналу; проект, підтримуваний США, передбачав проголошення міжнар. опіки над Лаосом і поетапне формування коаліційного уряду країни. Учасниками наради більшу підтримку було надано рад. проектові, текст якого в серпні 1961 був узгоджений як основа майбутньої Декларації.

Після формування в Лаосі уряду нац. єдності на чолі з Суванна Фумою 11.06.1962 і тимчасового припинення громадян, війни виникли сприятливі умови для прийняття підсумкових док-тів наради. Декларація про нейтралітет Лаосу та протокол до неї були підписані 23.07.1962. Згідно з цими док-тами, королів-

ський уряд Лаосу брав на себе зобов'язання дотримуватись у *зовнішній політиці* п'яти *мирного співіснування принципів* (див. *«Панча шила»),* не вдаватись до застосування сили або погрози силою в *міжнародних відносинах* та не втручатись у внутр. справи інших д-ав, не вступати до жодних військ, союзів, не розмішувати на своїй території іноземних військ, баз і не визнавати захисту з боку військ, союзів, включаючи *Організацію договору Південно-Східної Азії (СЕАТО).* Решта учасників наради погоджувалась не чинити дій, що порушували б *суверенітет,* незалежність, *нейтралітет,* єдність і територ. цілісність Лаосу, не вдаватись до застосування сили до цієї країни, не супроводжувати умовами політ, характеру надання Лаосу екон. допомоги, не створювати військ, баз на його території. Згідно зі ст. 5 протоколу до Декларації, передбачалося виведення всіх іноземних військ із території Лаосу. Амер. та частково в'єтнамські війська було виведено до кінця 1962. Створювалася Міжнародна комісія зі спостереження за нейтралітетом Лаосу, відповідальність за дотримання умов домовленостей покладалась на всіх учасників наради.

Положення угод із врегулювання лаоського питання не виконувались учасниками в повному обсязі у зв'язку з поновленням 1963 громадян, війни в країні, а також активним використанням території Лаосу амер. та в'єтнамськими збройними силами під час війни
У В'єтнамі 1964-73. *АМ.Кобзаренко*

Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954 відбувалась 26.03.-21.07.1954 в Женеві за участю представників СРСР, США, Великої Британії, Франції, КНР, ДРВ, Держави В'єтнам, Лаосу, Камбоджі, а також Філіппін і Таїланду (допущені лише до участі в переговорах з корейського питання) з метою врегулювання військ, конфлікту в Індокитаї та мирного врегулювання в Кореї (корейське питання на конференції залишилось нерозглянутим). Рішення про проведення наради з обговорення індокитайського та корейського питань було прийнято з ініціативи СРСР у ході *Берлінської наради міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954.* Протягом першого місяця роботи Ж. н. в центрі уваги учасників перебувало питання представництва прокомуністичних опозиційних сил Лаосу
(Патет-Лао) та Камбоджі (Кхмер-Іссарак). СРСР, КНР та ДРВ наполягали на їхній повноправній участі, США та Франція відмовлялись визнавати їх як представників відп. народів. Результатом домовленостей між КНР та США стало рішення про підписання представником ДРВ заключних док-тів наради від імені опозиційних сил Лаосу та Камбоджі. Роботу ускладнювало також невизнання рядом сторін одна одної (США не визнавали КНР, Держава В'єтнам — ДРВ, ДРВ — королівські уряди Лаосу та Камбоджі) та небажання вступати в переговори одна з одною (представники Франції та ДРВ відмовлялись проводити двосторонні переговори до кінця червня).

На хід конференції істотно вплинули капітуляція франц. військ у фортеці Дьєнбьєнфу на півн. заході В'єтнаму (7.05.1954) і зміна влади у Франції (18.05.1954 уряд очолив *П. Мендес-Франс,* який, на відміну від уряду Ланьєля-Бідо, наполягав на політ, вирішенні проблеми Індокитаю). 8.05.1954 розпочалося сесійне обговорення індокитайської проблеми. Францією було запропоновано проект домовленостей, що не передбачав визнання *суверенітету* й незалежності В'єтнаму, Лаосу та Камбоджі. У відповідь

10.05.1954 делегація ДРВ висунула проект, який передбачав гарантію незалежності В'єтнаму, виведення інозем. військ із території д-ав Індокитаю, проведення в трьох країнах вільних виборів. Ідучи на деякі поступки Франції, ДРВ погоджувалась на розгляд питання про входження В'єтнаму до Французького Союзу та визнання екон. інтересів Парижа в Індокитаї. Саме проект ДРВ ліг в основу Женевських домовленостей з мирного врегулювання в Індокитаї, підписаних 21.07.1954.

Пакет Женевських угод включав 4 двосторонніх акти, 1 багатосторонній (Заключна декларація) та 7 односторонніх. Усі учасники наради зобов'язувалися поважати суверенітет, незалежність, єдність та територ. цілісність В'єтнаму, Лаосу й Камбоджі, утримуватися від втручання до внутр. справ цих д-ав. Передбачалось виведення франц. військ із Півн. В'єтнаму та Народної армії В'єтнаму — із Півд. В'єтнаму за демаркаційну лінію, що проходила по р. Бенхай, дещо північніше 17-ї паралелі (на перегрупування військ відводилось 300 днів). Влада у Півд. В'єтнамі передавалась «цивільній адміністрації Французького Союзу». По обидва

боки від демаркаційної лінії створювалась демілітаризована зона завширшки 5 км. Військ, сили ДРВ мали бути виведені з Лаосу протягом 120 днів, із Камбоджі — 90 днів. Сили опору в Лаосі до остаточного політ, врегулювання в країні мали відійти до півн.-схід. провінцій, сили опору в Камбоджі підлягали демобілізації або інкорпорації до королівської армії. Д-ви Індокитаю зобов'язувались не брати участі у військ, союзах, не надавати своєї території для створення інозем. військ, баз і не ввозити до країн регіону військ, спорядження в кількостях, більших за потреби оборони.

Створювалась міжнар. комісія зі спостереження та контролю за дотриманням умов перемир'я. Політ, врегулювання в д-вах Індокитаю було передбачено досягнути шляхом проведення заг. вільних виборів (у Лаосі та Камбоджі — 1955, у В'єтнамі — не пізніше липня 1956). Контроль за дотриманням угод покладався на спец, комісію у складі Індії (голова комісії), Канади та Польщі. На практиці Женевські угоди щодо Індокитаю не було виконано у зв'язку з військ, переворотом у Півд. В'єтнамі, активним втручанням США, СРСР та КНР у справи регіону, а також поширенням на територію Індокитаю дії Договору про оборону Півд.-Схід. Азії (див. *Організація договору Південно-СхідноЇ Азії).*

А.М. Кобзаренко

Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 — універсальна міжнар. угода, підписана 17.06.1925 у Женеві; набула чинності 10.05.1926; депозитарієм договору є уряд Франції; учасники — 133 держави (2002). Ж. п. забороняє застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Згідно з Ж. п. учасники зобов'язувалися докладати всіх зусиль для приєднання до нього інших д-ав, документ містить посилання на інші міжнар. дог-ри, які також забороняють застосування газів та інших отруйних речовин: Гаазьку декларацію 1899 про незастосування снарядів, єдиним призначенням яких є розповсюдження задушливих або шкідливих газів; *Версальський мирний договір 1919* (ст. 171); *Сен-Жерменський мирний договір 1919 {сі.* 135); *Нейї-ський мирний договір 1919* (ст. 82); *Тріанонський мирний договір 1920 {ст.* 119); *Севрський мирний договір 1920* (ст. 176), т. ч. узагальнюючи міжнар. договірну базу в єдиній системі норм. СРСР приєднався до Ж. п. спец, декларацією від 02.12.1927, США підписали його, але ратифікували лише в 1975. Обидві д-ви зробили застереження щодо збереження за собою права застосовувати певні види хім. зброї, згадані в Ж. п., у разі війни проти супротивника, який НЄ приєднався ДО НЬОГО.

С.П. Галака

Женевський саміт СРСР та США 1985 -

офіц. зустріч між Ген. секретарем КПРС *М. Горбачовим* та Президентом США *Р. Рейганом,* відбулась 19-21.11.1985 у Женеві. Лідери двох країн виступили зі спільною заявою, у якій погодились, що робота на переговорах щодо ядерних і косм. озброєнь має бути прискорена, щоб виконати завдання, поставлені у спільній рад.-амер. заяві від 8.01.1985: запобігти гонці озброєнь у космосі та припинити її на Землі, обмежити й скоротити ядерні озброєння та зміцнити стратегічну стабільність. Сторони висловились за швидше досягнення прогресу у сферах роззброєння, щодо яких залишається незгода, зокрема в застосуванні принципу 50% скорочення ядерних озброєнь сторін, а також укладанні проміжної угоди про ракети середньої дальності в Європі. При обговоренні проблем безпеки керівники д-ав підтвердили, що вони виступають за заг. і повну заборону хім. зброї та знищення існуючих запасів такої зброї, домовились активізувати зусилля з підготовки міжнар. конвенції про заборону хім. зброї. Було досягнуто згоди щодо активізації двостороннього обговорення на рівні експертів з усіх аспектів проблеми заборони хім. зброї, включаючи питання контролю, а також щодо започаткування переговорного процесу з питання запобігання розповсюдженню хім. зброї.

В А. Манжола

Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права — спільна назва чотирьох

Женевських конвенцій 1949 та двох Додаткових протоколів до них 1977, що становлять основу т. зв. «права Женеви», або «права Червоного Хреста» як частини сучас. *міжнародного гуманітарного права* поряд із «правом Гааги» (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права).* Перші спроби розробки конвенцій з гуманітарних аспектів ведення збройних

конфліктів були здійснені в сер. XIX ст. 1-а конференція з цих питань відбулась у Женеві 1864 з ініціативи швейцарського юриста А. Дюнана та інших засновників *Міжнародного комітету Червоного Хреста.* Прийнята на ній Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни до 1876 була ратифікована 27д-вами. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 поширили дію Женевської конвенції 1864 на мор. війну. Женевська конвенція 1864 переглядалась у 1906 з урахуванням досвіду рос.-япон. війни 1904-05. У 1929 Женевська конвенція 1864 була переглянута вдруге, її замінила нова Женевська конвенція про ставлення до *військовополонених.* 12.08.1949 на черговій міжнар. конференції в Женеві були прийняті 4 чинні конвенції (станом на 1.01.2004 їх ратифікували 187д-ав): Конвенція про покращення становища поранених та хворих у діючих арміях (1-а Женевська конвенція); Конвенція про покращення становища поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (2-а Женевська конвенція); Конвенція про ставлення до військовополонених (3-я Женевська конвенція); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (4-а Женевська конвенція). 8.06.1977 до Женевських конвенцій було прийнято 2 Додаткові протоколи: 1-й Протокол про захист жертв міжнар. збройних конфліктів та 2-й Протокол про захист жертв збройних конфліктів неміжнар. характеру. 4 конвенції 1949 включають 429 статей, додаткові протоколи 1977 — 128 статей.
Усі 4 конвенції містять співпадаючі статті, що їх відкривають. Такими ключовими положеннями є абсолютне зобов'язання сторін за будь-яких обставин дотримуватись і примушувати дотримуватись норм цих конвенцій як мінім, стандартів поводження з *війни жертвами.* Також абсолютною є норма, яка встановлює, що положення цих актів застосовуватимуться в разі оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, який виникає між двома чи кількома договірними сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. 1 -й Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 містить норми щодо ставлення до осіб, які перебувають під владою сторони противника у військ, конфлікті. У доктрині міжнар. гуманітарного права конвенції та протоколи до них
інколи визначаються як кодифікація прав учасників збройних конфліктів та жертв війни.
1 -а Женевська конвенція містить положення, які можна звести до основного принципу «права Женеви»: поранені, хворі, військові, що зазнали корабельної аварії на суші й на морі, та особи з подібним статусом мають право на повагу та захист за будь-яких обставин; померлі та вбиті мають бути належним чином поховані. Основні норми 1-ї Конвенції приписують, зокрема, що особи, які склали зброю, мають право на збереження життя; забороняється вбивати або калічити противника, який здається в полон або припинив участь у воєнних діях; поранених і хворих, як з числа військовослужбовців, так і цивільних осіб, потрібно підібрати й забезпечити їм належний догляд (незалежно від того, до якої воюючої сторони чи народу ці особи належали); захоплені в полон *комбатанти* й цивільні особи, що перебувають під контролем противника, включаючи жителів окупованих територій, мають право на збереження їхнього життя; взятим у полон комбатантам повинні бути забезпечені захист від будь-яких актів насильства й гуманне ставлення за будь-яких обставин, вони повинні мати право на листування зі своєю сім'єю й на отримання допомоги; ніхто не повинен піддаватись фізич. або моральним тортурам, тілесним покаранням, а також жорстокому та принижуючому гідність ставленню; сторони в конфлікті й особи зі складу *збройних сил* обмежені у своєму праві вибору методів і засобів ведення війни (забороняється використовувати таку зброю й такі методи ведення воєнних дій, які здатні заподіяти зайві пошкодження та надмірні страждання). Додаткову та спец, охорону передбачено мед. персоналу (до якого включено членів збройних сил, що на постійній або тимчасовій основі займаються підбиранням, транспортуванням і лікуванням поранених, а також співробітників Червоного Хреста та адмін. чи добровільних мед. працівників) і реліг. персоналу (капелани армій). Для членів такого спец, персоналу передбачено спец, розпізнавальні емблеми та ідентифікаційні картки, що захищаються відп. нормами конвенцій. Потрапивши під владу противника, представники мед. і реліг. персоналу повинні безперешкодно продовжувати виконувати свої обов'язки. Окремою нормою встановлюється спец, захист емблеми Червоного Хреста.

2-а Женевська конвенція передбачає ідентичні обмеження щодо ведення війни на морі, її положення практично повторюють пункти попереднього дог-ру, але щодо ведення війни на морі та з урахуванням такої специфіки. На відміну від 1-ї Конвенції, у даному дог-рі значно обмежено випадки використання емблеми Червоного Хреста. 3-я Женевська конвенція забороняє нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження з військовополоненими, умисне вбивство, тортури, свідоме спричинення шкоди здоров'ю, напад на цивільне населення, збройні напади на ядерні об'єкти, на місцевості, що не обороняються, на поранених, використання мед. емблеми у військ, цілях. Об'єктом захисту цієї конвенції

є особи, що розглядаються як військовополонені, до них зараховуються: члени збройних сил та добровольці, які відповідають певним критеріям, військ, постачальники та інші особи, що супроводжують армію. Конвенція гарантує належне поводження з військовополоненими, повагу *прав людини* та гідності. Військовополонені (окрім офіцерського складу), стан здоров'я яких це дозволяє, можуть бути залучені стороною, що їх узяла в полон, до фізич. робіт. Із переліку виключаються роботи військ, характеру й пов'язані з ризиком для життя та здоров'я. Конвенція також гарантує право військовополонених на безперешкодне відправлення обрядів за їхнім віросповіданням. Окремі положення док-та присвячено режиму утримання таких осіб: він має містити належне харчування та мед. догляд, можливість зберігання військовополоненим особистих речей та грошей, листування, кожен комбатант має право на основні судові гарантії тощо. Док-том передбачено можливість *репатріації* (видачі) серйозно хворих або поранених військовополонених їхній стороні без затримки (це положення є прогресивним порівняно з нормами попередньої Конвенції 1929 та свідчить про суттєвий розвиток гуманітарного права в напрямі гуманізації).

4-а Женевська конвенція стала якісно новим нормативним док-том у сфері законів та звичаїв війни. Його основним принципом, що став імперативним принципом галузі, є заборона нападу та гарантія поваги й захисту цивільному населенню. Із цією метою в Конвенції детально врегульовано поняття «цивільне населення» саме в негативній формі, щоб уникнути різночитань: цивільною визнається особа, що
не є членом збройних сил та не бере участі у воєнних діях. Конвенцією передбачено створення *демілітаризованих зон* та встановлюється спец, захист некомбатантам. Окремо передбачено можливі дії влади-окупанта щодо цивільного населення окупованої території. Сторони в конфлікті зобов'язані завжди розмежовувати поняття «цивільне населення» та «комбатанти» для забезпечення захисту цивільного населення
Й ЦИВІЛЬНИХ Об'єктів. *О.В. Буткевич*

Женевські протоколи про позику для Австрії та про заборону аншлюсу 1922

підписані 4.10.1922 урядом Австрії й урядами Великої Британії, Італії, Франції та Чехословач-чини. Падіння курсу австр. крони влітку 1922 набуло катастрофічних масштабів, і 8.06.1922 австр. уряд звернувся до конференції зах. д-ав, що засідала в Лондоні, із проханням надати гарантію для позики Австрії; прохання було вмотивоване наявністю реальної загрози екон. катастрофи Австрії та її потенційними наслідками для всієї Центр. Європи. 14.08.1922 *Д. Ллойд-Джордж* від імені Верховної ради союзників рекомендував австр. урядові звернутися до *Ліги Націй*. Рада Ліги на осінній сесії 1922 обговорила Австрійське питання; результатом стало підписання трьох протоколів про гарантії позики для Австрії в розмірі 650 млн. золотих крон і про політ, умови цієї гарантії. Австр. уряд зобов'язався відповідно до ст. 88 *Сен-Жерменського мирного договору 1919* утримуватися від будь-яких переговорів, а також від екон. і фінанс. угод, що могли прямо чи опосередковано призвести до порушення незалежності Австрії; т. ч. підтверджувалась заборона *аншлюсу*. Для спостереження за проведенням передбачених протоколами екон. і фінанс. заходів та за витратою позики були призначені ген. комісар Ліги Націй і контрольна комісія з представників держав-гарантів. 30.06.1926 контроль з боку Ліги Націй був скасований, однак політ, зобов'язання, прийняті Австрією 1922, залишалися в силі надалі, до погашення позик. У липні 1932 за Лозанською угодою австр. уряд підтвердив ці зобов'язання. Вони продовжували діяти до 1938, коли Австрія була окупована Німеччиною. *о.с. пархомчук*

Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988 підписані 14.04.1988 в Женеві; складаються з 5-ти основоположних

док-тів з політ, врегулювання навколо Афганістану. Після військ, перевороту 27.04.1978 в Афганістані розпочалось проведення докорінних соц.-екон. і політ, перетворень, що охопили всі сфери життя. Ці реформи викликали в суспільстві опір; обстановка в країні різко загострилась також унаслідок посилення внутр.-політ, б-би — у червні 1978 в правлячій Народно-демократичній партії Афганістану (НДПА) відбувся розкол, у вересні 1979 було здійснено держ. переворот і НДПА та уряд Афганістану очолив *Х. Амін*. Новий режим розгорнув репресії проти політ, опонентів і став проводити реформи переважно насильницькими методами. З Афганістану почалася масова втеча представників усіх верств населення, рух опору набув більших масштабів: на кінець 1979 у 18 з 26 провінцій Афганістану йшли бойові дії між муджахедами («борцями за віру») та урядовими військами. Значна частина му-джахедів навчалась й озброювалась у спец, таборах на території Пакистану, а потім перекидалась до Афганістану. Для збереження ідеологічно близького режиму рад. керівництво, посилаючись на прохання афган. уряду та положення рад.-афган. Договору про дружбу, добро-сусідство і співробітництво (5.12.1978), прийняло рішення про введення військ в Афганістан, яке відбулось 27.12.1979. За підтримки СРСР до влади в Афганістані було приведено Б. Кар-маля. Ці події спричинили подальшу дестабілізацію, лідери ісламської

опозиції закликали афганців до джихаду не тільки проти кабульського режиму, але й проти інозем. агресора.
Афган. антиурядова опозиція була підтримана міжнар. співтовариством. Уже в січні 1980 *Генеральна Асамблея ООН* переважною більшістю голосів засудила рад. вторгнення в Афганістан і висунула вимогу про негайне виведення військ із його території. Фінансову та військ.-техн. підтримку афган. опозиції здійснювали США, а також Пакистан, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Іран, деякі країни Зах. Європи й Китай. В Афганістані до опозиційних сил приєдналися тисячі *найманців* і добровольців з арабських та інших мусульм. країн. Афган. конфлікт набув міжнар. характеру. Кабульський режим фактично опинився в міжнар. ізоляції, його підтримували лише СРСР, деякі соціал. країни, Півд. Ємен і Нікарагуа. На сер. 1980-х збройні сили опозиції контролювали вже до 80% території Афга-
ністану. Розширення масштабів бойових дій з боку рад. військ й урядової армії не внесло перелому в ситуацію, жодна зі сторін не змогла добитися суттєвої переваги.
Із приходом до влади в СРСР *М. Горбачова* рад. керівництво розпочало пошук мирних шляхів припинення війни в Афганістані. Було активізовано контакти зі спец, представником *Генерального секретаря ООН* в Афганістані Д. Кордовесом, який виступав координатором непрямих переговорів кабульського режиму з Іраном і Пакистаном. Двосторонні непрямі афгано-пакистанські переговори під егідою ООН у Женеві велися з 1982. У травні 1985 на посту керівника Афганістану Б. Кармаля замінив М. Наджибулла, який проголосив політику нац. примирення в країні. У грудні 1986 Лоя Джирга (всеафганські збори) прийняла нову Конституцію країни, що отримала назву Республіка Афганістан, й обрала Наджибуллу президентом. У січні 1987 Наджибулла виступив із програмою нац. примирення, закликавши лідерів опозиції укласти *перемир'я* та сісти за стіл переговорів; але його пропозиції були відкинуті ісламською опозицією.
Наприкінці 1980-х спроби мирного врегулювання афган. конфлікту активізувались. Рад. й афган. керівництво домовились встановити конкретну дату початку виведення рад. військ (15.05.1988) і завершити його протягом 10 місяців; ця дата визначалась, виходячи із запланованого підписання Ж. у. до 15.03.1988, після чого ще 2 місяці були потрібні для набуття угодами чинності. Проте Ж. у. не були підписані у визначений термін через вимогу Пакистану про створення «перехідного» уряду в Афганістані за участі ісламської опозиції; США підтримали позицію Пакистану. Розбло-куванню переговорного процесу посприяла спільна рад.-афган. заява від 7.04.1988, у якій, зокрема, підтверджувалось, що у випадку підписання угод найближчий часом залишиться чинною домовленість про початок 15.05.1988 виведення рад. військ з Афганістану.
До пакета Ж. у. про політ, врегулювання навколо Афганістану увійшли: Двостороння угода між Республікою Афганістан (РА) та Ісламською Республікою Пакистан (ІРП) про принципи взаємовідносин, невтручання і відмову від інтервенції; Двостороння угода між РА та ІРП про добровільне повернення *біженців;* Угода про взаємозв'язок для врегулювання

положення, що стосується Афганістану; Декларація про міжнар. гарантії, підписана від імені урядів СРСР і США мін. зак. справ СРСР *Е.А. Шеварднадзе* й держсекретарем США *Дж. Шульцем.* Ці док-ти не торкались внутр. проблем Афганістану, які мав вирішувати сам афган. народ. Набувши чинності 15.05.1988, Ж. у. регламентували процес виведення рад. військ з Афганістану й декларували міжнар. гарантії про невтручання, зобов'язання щодо яких взяли на себе СРСР і США.
Відповідно до ст. 2 Двосторонньої угоди між РА та 1РП обидві сторони зобов'язалися: утримуватися від сприяння, заохочення чи підтримки прямо або опосередковано повстанської чи сепаратистської діяльності проти іншої сторони під будь-яким приводом; не допускати на своїй території навчання, спорядження, фінансування й рекрутування найманців будь-якого походження з метою ведення ворожих дій проти іншої сторони чи засилання таких найманців на територію іншої сторони; не допускати будь-якої допомоги або використання терористичних груп, саботажників чи диверсантів, що діють проти іншої сторони; не допускати на своїй території присутності, укриття в таборах і на базах, або якимось ін. ч., орг-ції, навчання, спорядження та озброєння осіб і політ., етнічних та будь-яких інших груп із метою ведення підривної діяльності проти іншої сторони. Ж. у. перекривали для афган. опозиції можливості діяльності проти РА з території Пакистану, виключили можливість мати на цій території військ.-навч. бази, склади зі зброєю, здійснювати перекидання зброї, створювати збройні загони з біженців тощо.
Ж. у., зокрема Декларація про міжнар. гарантії, не містили зобов'язань США одночасно з початком виведення рад. військ з Афганістану припинити надання військ, допомоги афган. збройній опозиції. 15.05.1988 відповідно до розробленого графіка розпочалось виведення рад. військ з Афганістану. Вже до 15.08.1988 було виведено половину особового складу рад. військ, решту — у період до 15.02.1989. Після виведення рад. військ з Афганістану збройне протистояння між різними політ, силами не припинилось, і

громадян, війна тривала до початку міжнар. антитерористичної операції в Афганістані у відповідь на події 11.09.2001 у США (див. *«Вісь зла»).* *ід.Коміренко*

Жердівські статті 1659 — проект угоди гетьмана *Ю. Хмельницького* з моск. царем, підготований козацькою старшиною в Жердовій Долині напередодні підписання Переяславського договору 1659. Подальший союз із Московською державою пропонувався на тих статтях, які були проголошені за *Б. Хмельницького;* з огляду на те, аби не допустити більше втручання моск. залог у внутр. справи України, п. 2. Ж. с. вимагалося, щоб царські воєводи були лише в Києві, в інших же замках і містах «щоб жодного воєводи і раті насилано не било»; коли ж царське військо висипатиметься в Україну, то воно має бути «в загадованью гетьмана Запорожского». Враховуючи те, що в часи /. *Виговського* відбувалися зносини М. Пушкаря, Я. Барабаша та інших заколотників безпосередньо з царем, минаючи гетьмана, і в *Посольському приказі* приймали різні листи від безвідповідальних та ворожих гетьманові осіб, то п. 3 містив вимогу, щоб цар не приймав жодних листів, які не будуть підписані гетьманом із прикладанням військ, печатки. Дві наступні статті обстоюють право на уряд гетьмана, до виборів якого, крім населення України, ніхто чужий не може втручатися. Оскільки в попередні роки були спроби втручання моск. воєвод у справи козацької адміністрації, то ст. 6 ставить вимогу, щоб влада полковників у Війську Запорозькому не порушувалась, щоб вони у своїх «городах неотменно зоставали и ни в чем ни от кого перешкодьі жаднои не поносили». Інші пункти Ж. с. вимагали підтвердження права приймати й відпускати чужоземних послів за умови, що копії з посольських грамот і листів будуть надсилатись цареві; внутр. автономії д-ви, зокрема, щоб усі перебували під присудом і відомом гетьмана й не зазнавали жодних труднощів та утиску; аби при мирових переговорах моск. представників із сусідами, насамперед із поляками, татарами, шведами, були присутні «комісари» Війська Запорозького і, «повагу свою маючи, голос вільний подати могли». Остання стаття містить вимогу, щоб по всій Україні вільно було кожному фундувати школи й монастирі, а вже існуючі школи «всякого язика для ученія дітей» були вільні «и ни от кого не бьіло зборено». Жердівський проект козацької старшини був відкинутий представниками моск. царя, які в Переяславі нав'язали недосвідченому Ю. Хмель-

ницькому фальсифіковані «Березневі статті» 1654 (див. *Переяславські статті 1659).*

В.І. Сергійчук

Жискар д'Естен (Сіксагсі сГЕзіаше) Валері (2.02.1926, м. Кобленц, Німеччина) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в багатій аристократичній сім'ї урядовця франц. окуп. адміністрації. Закінчив Політехнічну школу і Нац. школу адміністрації. Депутат Національних зборів 1956-59, 1962, 1967-69, 1973; 1959-62 — держсекретар з питань фінансів. 1962 — міністр фінансів, 1962-66 і 1969-74 — фінансів й економіки. Намагався обмежити амер. екон. вплив у Франції. 1966 заснував правоцентристську Національну федерацію незалежних республіканців, перейменовану 1977 у Республіканську партію. 27.05.1974-21.05.1981 — Президент Франції, виступав за забезпечення нац. незалежності та самостійності Франції в питаннях зовн. політики й оборони, політику розрядки та розширення екон. і культ, співробітництва із СРСР й іншими країнами «східного блоку». Із 1986 — голова регіональної ради Оверні. 1988 очолив правоцентристську коаліцію Союз за франц. демократію. 2002-03 — голова Європ. конвенту, що розробив конституцію *Європейського Союзу.* *РЛ. Кривонос*

ЖОМІНІ Олександр Генріхович (1814 - 1888) — рос. дипломат, барон. Брав участь у дип. переговорах у Берліні й Парижі після *Кримської війни 1853-56.* Обіймав посаду старшого радника МЗС (1875 тимчасово очолював міністерство), як талановитий редактор попередньо проглядав усі дип. док-ти. 1879-80 виконував обов'язки товариша мін. зак. справ; був прихильником тісного співробітництва Росії з Австро-Угорщиною та Німеччиною. У 1875 вів переговори з Віднем, які призвели до орг-ції *Рейхштадтського побачення 1876.* Після укладення *австрійсько-німецького союзу 1879* та створення *Троїстого союзу* змінив зовн.-політ, погляди й у 80-і XIX ст. сприяв рос.-франц. зближенню.

Твори: «Дипломатичне дослідження Кримської війни 1852 - 1856, здійснене колишнім дипломатом» (1874); Росія та Європа в добу Кримської кампанії» (1886).

Н.Ф. Сербіна

ЖорданІЯ Ной Миколайович (9.03.1869, с. Лан-чхуті Кутаїської губ. — 1953) — грузинський громад.-політ. і держ. діяч. Походив із дворян.

Закінчив Тифліську дух. семінарію, навчався у Варшавському ветеринарному ін-ті. Із 1893 — у маркс. русі, на 2-у з'їзді РСДРП приєднався до меншовиків; у 1906 обраний від Тифліської губернії до 1-ї Державної думи, де очолив с.-д. фракцію; у 1907-12 — чл. ЦК РСДРП, під час *Першої світової війни* — «оборонець». Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 — голова Тифліської ради, делегат Всеросійської демократичної наради 14-22.09.1917 і чл. Передпарламенту Російської Республіки, обраний депутатом Установчих зборів, наполягав на збереженні єдності рев.-демокр. сил проти змовницької тактики більшовиків. 26.11.1917 очолив президію Національної ради Грузії, у січні 1918 ініціював скликання Закавказького сейму. З огляду на небезпеку тур. окупації регіону після підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами* /9/#виступив проти негайного

проголошення незалежності *Закавказзя,* але *після в'щп. рішення* Сейму та його саморозпуску 26.05.1918 очолив Тимчасовий парламент Грузинської Демократичної Республіки (ГДР) (до 12.03.1919). Із 24.06.1918 -прем'єр-міністр ГДР. У зовн. політиці спершу покладався на військ, допомогу Німеччини, щоб не допустити повної окупації країни Туреччиною, а після поразки Центральних д-ав переорієнтувався на Велику Британію. У червні 1919 уклав з А. Денікіним угоду про спільну б-бу проти більшовиків. Зі співчуттям поставився до *Української революції 1917-20,* надаючи всіляке сприяння дип. місії УНР /. *Красковського,* але навесні 1920 під впливом успіхів Червоної армії змушений був ініціювати мирні переговори з РСФРР, що увінчались підписанням дог-ру 7.05.1920 і встановленням дип. відносин; 31.01.1921 аналогічна угода була укладена з УСРР (див. *Українсько-грузинський мирний договір 1921)* Після окупації ГДР Червоною армією в березні 1921 емігрував до Франції, взяв участь у підготовці меншовицького повстання в Грузії 1924.

Твори: «Більшовизм» (1922), «Наші розбіжності» (1928), «Підсумки» (1928), «Моє життя» (1968). *В.І. Головченко*

Жук Андрій Ілліч (1880, с. Вовчок Лубенського повіту Полтавської губернії — 1968, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Походив із давнього козацького роду. 1901 -05 — активіст РУП, 1905-08 — чл. ЦК УСДРП, редагував часописи «Боротьба» (1906) і «Праця» (1909-10), за рев. діяльність неодноразово заарештовувався

царською владою. З осені 1907 — в еміграції у Львові й Відні, перейшов на самостійницькі позиції в укр. питанні. 1914 виступив спів-засновником *Союзу Визволення України,* увійшов до його президії. 1915-16 — чл. Загальної української ради у Відні й Центральної управи українських січових стрільців. У червні 1918 -серпні 1920 — радник з особливих доручень посольства Української Держави в Австро-Угорщині й дип. місії **УНР** в Австрії, радник «похідної канцелярії» *В. Темницького.* У серпні 1920 — березні 1923 — референт екзильного уряду ЗУНР у Відні. По поверненні до Львова 1930 очолив статистичне бюро Ревізійного союзу укр. кооперативів, редагував часописи «Хортиця» та «Крайова кооперація». Із 1940

Мешкав у ВІДНІ. *В.І. Головченко*

Жуковський Олександр Тимофійович (1884, с. Йозифівка Подільської губернії — ?) — укр. військ, діяч. Закінчив Одеське юнкерське уч-ще, підполковник рос. армії. Після Лютневої рев-ції 1917 вступив до УПСР й активно включився в укр. військ, рух, був делегатом 1-го (травень 1917) і 2-го (червень 1917) Всеукраїнських військ, з'їздів. На останньому увійшов до складу Українського ген. військ, к-ту, від якого кооптований до Центральної ради та призначений представником УГВК при Ген. штабі рос. армії. Із 8.11.1917 — товариш ген. секретаря військ, справ, із 29.01.1918 — виконуючий обов'язки військ, міністра УНР в уряді *В. Голубовича* в ранзі полковника, водночас із 9.03.1918 — виконуючий обов'язки мор. міністра, 22.03.1918 — формально затверджений на цих посадах Центральною радою, 28.04.1918— заарештований нім. військ, владою за причетність до інтернування дир. київ. Банку для зовн. торгівлі А. Доброго, відомого своїми пронім. симпатіями. Після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії наприкінці грудня 1918 призначений командиром окремого кордонного корпусу й нач. гарнізону Кам'янця-Поділь-ського. Із вересня 1919 — ревізор військ, місій УНР у Празі, Берліні й Відні, уклав низку угод про закупівлю військ, майна для укр. армії та будівництво збройного заводу. Як секр. Закордонної делегації УПСР негативно поставився

до *Варшавського договору УНР із Річчю Посполитою 1920.* Улітку 1920 разом із *М. Грушевським* звернувся з листом до КП(б)У з пропозицією про співпрацю. 1922 повернувся в УСРР, на відміну від однопартійців уникнув репресій і помер від інфекційного захворювання наприкінці

1920-Х бІЛЯ КахОВКИ. *В.І. Головченко*

Журавненський мир 1676 підписаний 17(27). 10.1676 в Журавному (тепер — Жидачів-ський р-н Львівської обл.); завершив польсько-тур. війну 1672-76 і підтвердив положення *Бучацького мирного договору 1672,* за яким Польща віддавала Туреччині Правобережну Україну та Поділля. Водночас за умовами Ж. м. скасовувалась щорічна данина в сумі 22 тис. злотих, яку Польща сплачувала Туреччині на підставі зобов'язань Бучацького мирного договору; Поділля залишалось у складі Османської імп.; значна частина Правобережної України (за винятком території колишніх Білоцерківського й Паволоцького полків) визнавалась козацькою під управлінням гетьмана *П, Дорошенка.* Ж. м., як і Бучацький, не був ратифікований сеймом. 1683 Польща в союзі з Австрією відновила бойові дії проти Туреччини, які завершились підписанням *Карловицькихмирних договорів 1699.*

М.Г. Капітоненко

«Жур-фІКС» — вид неофіц. дип. прийому, який влаштовують дружини міністрів закорд. справ або послів для дружин послів у певні дні й години протягом певного проміжку часу (як правило, упродовж усього осінньо-зимового сезону). Особи, які одержали запрошення на «Ж.-ф.» (т. зв. «середи», «четверги», «п'ятниці»), можуть приходити в означений день до закінчення сезону без повторних запрошень. Влаштовується між 16-18 годинами; тривалість — 1-1,5 години. Для «Ж.-ф.» накриваються один

або кілька столів, подаються кондитерські й булочні вироби, десертні й сухі вина, соки, мінеральна вода, чай або кава. На прийоми «Ж.-ф.» можуть запрошуватись також чоловіки. Інколи такі прийоми мають форму музичних та літературних вечорів. Усучас. дипл. практиці такий вид прийомів
пракТИКуЄТЬСЯ рІДКО. *Т.І. Шинкаренко*

З

Забігайло Володимир Костянтинович (27.05.1944, Київ) — укр. юрист, науковець, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1967), навчався в аспірантурі Ін-ту д-ви і права АН УРСР (1967-71); д-р юрид. наук, професор. У 1971-88 — молодший, старший наук, співробітник, зав. сектором Ін-ту д-ви і права АН УРСР. Із 1988 працював у Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: проф. кафедри міжнар. права та порівняльного правознавства ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права, заст. директора Ін-ту міжнар. відносин КНУ, дир. управління міжнар. зв'язків КНУ, зав. кафедри порівняльного правознавства ІМВ КНУ. У 1992-95 — радник Посольства України у США; у 1998-99 — заст. міністра юстиції України — уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Указом Президента України від 30.09.2003 призначений Надзвичайним та Повноважним Послом України в Республіці Кенія; водночас, із лютого 2004 призначений Постійним представником України при *Програмі ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)* за сумісництвом та Постійним представником України при Програмі ООН з населених пунктів (Хабітат) за сумісництвом.
Твори: «Право і суспільство» (1981), «Демократія, права і свободи» (1983, у співав.); «Порівняльне правознавство: теорія і метод розвитку правової системи України» (1998, у співав.) та ін. *В.М.Матвієнко*

Заборгованість країн, що розвиваються —
сума фінанс. запозичень країн, що розви-
ваються, перед іноземн. кредиторами, яка має бути виплачена в установлений термін. На поч. XX ст. найбільшими нетто експортерами капіталу в країни, що розвиваються, є США, д-ви *Європейського Союзу* та Японія. До основних кредиторів країн зазначеної групи відносять міжнар. фінанс. орг-ції, такі, як *Міжнародний валютний фонд (МВФ),* групу Світового банку та регіональні банки розвитку. Зовн. заборгованість країн, що розвиваються, врегульовується такими шляхами: списання боргу, перетворення короткотермінових держ. запозичень в єдину довготермінову, консолідація, конверсія, випуск держ. облігацій тощо. Умови погашення заборгованості розробляються *Паризьким клубом, Лондонським клубом* та М ВФ.
І.В. Івлєва

Загальна Декларація прав людини —
один із найважливіших міжнар. документів, який став підставою для розвитку міжнар.-прав, захисту *прав людини* та громадянина. Була прийнята 10.12.1948 *Генеральною Асамблеєю ООН* (48 д-ав проголосували «за», 8 — «утримались») на розвиток статутних цілей ООН, зокрема утвердження віри в основні права людини, заохочення та розвиток поваги до прав людини й основних свобод для всіх, не зважаючи на колір шкіри, статі, мови та релігії (преамбула; ч. З ст. 1 *Статуту ООН).* З. Д. п. л. за формою є резолюцією та згідно зі Статутом ООН має рекомендаційний, а не зобов'язуючий характер. Проте, поступово, вона стала важливою частиною *міжнародного права,* а її норми — звичаєво-прав. стандартами поведінки д-ав, що впливають, серед іншого, на нац. правотворчі процеси в сучас. д-вах. Для того, щоб надати Декларації універсальний характер, до неї було включено тільки основні права та свободи, які визнавались в усіх сусп. системах. Щорічно в усьому світі, відповідно до рез. №423 ГА ООН від 4.12.1950, день прийняття З. Д. п. л. святкується як День прав людини. З. Д. п. л. не накладає на д-ви, які підписали чи приєдналися пізніше до неї, ніяких зобов'язань як стосовно закріплення та забезпечення цих прав і свобод у нац. законодавстві, так й у відносинах д-ав між собою. У З. Д. п. л.: встановлюється безпосередній зв'язок між досягненнями справедливості та заг. миру в *міжнародних відносинах* і визнанням рівних та невід'ємних прав людини; визначається, що необхідною

умовою забезпечення прав людини є верховенство права, встановлення такого режиму, за якого гарантується дотримання всіх основних прав та свобод людини, тобто режиму прав, д-ви й громадян, суспільства як головних факторів забезпечення прав людини; закріплюється ідея про тісний зв'язок змісту Декларації із зобов'язанням держав-членів ООН сприяти заг. повазі та дотриманню прав людини; визнається неподільність прав та свобод людини, їхня взаємопов'язаність та непротиставлюваність.

Декларація складається з преамбули і ЗО статей. У сучас. *доктрині міжнародного права* серед закріплених у Декларації прав і свобод виділяють 4 основні групи. Першу групу (найбільш широку) складають невід'ємні від особистості права та свободи. Визнання д-вами цього блоку прав і свобод, відображення їх у законодавстві, створення механізму їхньої реальності та забезпеченості складає основу інституту міжнар.-прав. співробітництва д-ав. Ці права та свободи засновуються на положенні про те, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного у дусі братерства» (ст. 1). Невід'ємними правами та свободами є: право на життя, свободу й особисту недоторканність (ст. 3); свобода від рабства (ст. 4); заборона тортур, жорстокого або нелюдського поводження (ст. 5); рівність усіх людей перед законом та їхнє право на рівний захист законом (ст. 7); недоторканність особистого й сімейного життя, таємниця кореспонденції тощо (ст. 12). До 1-ї групи прав і свобод також входять положення стосовно гарантій правосуддя (ст.ст. 8-11). До 2-ї групи основних прав і свобод відносяться громадян, права: право кожної людини на визнання її правосуб'єктності (ст. 6); свобода пересування та вільного обрання місця проживання (ст. 13); право на притулок (ст. 14); право на громадянство (ст. 15), на шлюб (ст. 16), на вільне володіння майном (ст. 17). 3-ю групу в Декларації складають політ, права та свободи: свобода думки, совісті, релігії, поглядів і їх вільного вираження (ст.ст. 18-19); право на свободу мирних зборів та асоціацій (ст. 20); право брати участь в управлінні країною та право рівного доступу до держ. служби (ст. 21). До 4-ї групи в Декларації належать соц., екон. та культ, права. Декларація називає в цьому зв'язку право на соц. забезпечення (ст. 22), право на

працю, право на рівну оплату за рівну працю (ст. 23), право на створення профспілок, право на відпочинок і дозвілля (ст. 24), право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я й добробуту (ст. 25); право на освіту (ст. 26); право вільно брати участь у культ, житті суспільства та в наук, прогресі й користуватись його благами (ст. 27). Складовою цих прав є право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту людини та її сім'ї. Окремо в Декларації зазначаються права щодо материнства й дитинства: матері та діти мають перебувати під особливим захистом права (ст. 25).

3. Д. п. л. не містить переліку зобов'язань, вказуючи лише на те, що кожна людина має зобов'язання перед суспільством, у якому вона проживає, зокрема при здійсненні своїх прав і свобод повинна поважати права та свободи іншої та відповідати справедливим вимогам моралі, громад, порядку тощо (ст. 29). 3. Д. п. л., як і нац. право д-ав і міжнар. право в цілому, не виключає можливість обмеження прав і свобод громадян при об'єктивних обставинах, що склалися (напр., у випадку *війни,* стихійного лиха, введення надзвичайного стану). Такі обмеження не повинні суперечити цілям і принципам ООН, як і здійсненню людиною своїх прав і свобод (ст. 29). У Декларації визначено правило про єдине тлумачення її тексту. Та чи іншад-ва, певна група осіб чи окрема людина не повинна використовувати текст Декларації, те чи інше відображене в ній право у власних інтересах на шкоду іншим, чи т. ч., щоб у результаті їхніх дій були порушені або скасовані права й свободи інших осіб (ст. 30). На розвиток Декларації на її основі ООН прийняла низку важливих міжнар.-прав, актів з прав людини *(Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966та* Факультативний протокол до нього; *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966;* Конвенція про права дитини 1989; ціла низка декларацій ООН та резолюцій ГАООН). *О.В.Задорожніи*

Загальний договір між США, Великою Британією, Францією та ФРН — див. *Боннський договір.*

Загальні принципи права — спільні прав, поняття, логічні правила, техн. принципи, які використовуються при тлумаченні та застосу-

ванні як міжнар., так і внутр.-держ. права. У доктрині *міжнародного права* зустрічаються й інші розуміння терміна «загальні принципи права»: Дж. Фіцморіс вважав, що він охоплює заг. принципи природ, права та справедливості, а В. Дурденевський ототожнював 3. п. п. з *міжнародного права основними принципами.* Відповідно до ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН* 3. п. п. є одним із сучас. *міжнародного права джерел.* Значна кількість 3. п. п. є трансформованими у право закономірностями розвитку сусп. відносин, принципами функціонування систем управління в суспільстві. Поняття «загальні принципи міжнародного права» охоплює: а) заг. принципи, які трансформувались у право через закономірності розвитку сусп. відносин (особистий позов, який виник із делікту, вмирає разом із суб'єктом; дія, вчинена мною проти моєї волі, — не моя дія; не можна врахувати випадкові події та нікого не можна зобов'язати їх передбачити; благо народу є вищий закон); б) заг. принципи, які склалися в праві на основі принципів функціонування систем управління в суспільствах (справедливість і благо є закон законів; застереження, яке забороняє відмову, недійсне із самого початку; незаконна умова не вважається зобов'язуючою; де є вина, там повинно бути покарання); в) 3. п. п., які склалися на основі розвитку прав,

систем (у матеріал, праві — ніхто не повинен мати користь від здійсненого ним правопорушення; ніхто не може надати право до тих пір, доки воно йому не належить; наступний закон скасовує попередній; рішення, винесене зі спору між суб'єктами, не стосується суб'єктів, які не є учасниками спору; спеціальний закон скасовує загальний; у процесуальному праві — вислухай також іншу сторону; тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує; обов'язок доброго судді — приймати рішення, які сприяють розвитку правосуддя; тлумачення закону не породжує порушення права); г) заг. принципи внутр.-держ. права (покарання за держ. зраду перевищує покарання за інші злочини; шлюб між чоловіком і жінкою відповідає законам природи); г) заг. принципи *міжнародного приватного права* (торгівля повинна бути загальною та не перетворюватись у монополію: шлюб дійсний за законами місця його укладення; принцип «закону суду»); д) заг. принципи *міжнародного публічного права* (власник території володіє нею до неба і до найбільших глибин; загальне користування берегами ріки аналогічне користуванню самою річкою). 3. п. п. хоч і є прав, положеннями, але за сутністю не є Нормами права. *О.В.Задорожній*

Загальноєвропейське економічне співробітництво здійснюється з 1951 в рамках співпраці екон. угруповань країн Зах. Європи і країн Центр, та Схід. Європи, таких, як *Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський Союз* та *Центральноєвропейська зона вільної торгівлі.* Головним напрямом 3. є. с. є формування *Європейського економічного простору.*

І.В. Івлєва

Загальної поваги прав людини принцип — один з *міжнародного права основних принципів. Статут ООН* визначає як мету цієї орг-ції «сприяння і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх» (п. 3 ст. 1, ст. 55). Серед найбільш важливих актів у цій сфері — *Загальна Декларація прав людини 1948; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966.* Укладено чисельні конвенції зі спец, аспектів *прав людини:* Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 тощо. Паралельно формуються нормативні акти на регіональній основі: *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950,* Амер. конвенція прав людини 1969, Африк. хартія прав людини і народів 1981; Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995 тощо. Уже до сер. 1970-х у галузі прав людини діяло понад 200 багатосторонніх конвенцій. Нині принцип поваги прав й основних свобод людини покладає на *суб'єктів міжнародного права* такі головні обов'язки: поважати права людини й основні свободи незалежно від статі, раси, мови, релігії; сприяти та розвивати ефективне здійснення громадян., політ., екон., соц., культ, та інших прав і свобод; поважати право людини на об'єднання з іншими, свободу особистості сповідатись одноособово чи спільно з іншими; поважати право нац. меншин на рівність перед законом, надати їм повну можливість користуватись правами людини й основними свободами та захищати їхні законні інтереси в цій галузі;

визнати право людини знати свої права й свободи та захищати їх; дотримуватись міжнар. пактів, декларацій та угод з прав людини; прийняти законодавчі акти та вжити інших заходів, необхідних для забезпечення міжнародно визнаних основних прав і свобод людини; гарантувати людині, права якої порушені, ефективні Засоби захисту. *Д.В. Скринька*

Загроза миру на основі положень *Статуту ООН* може бути визначена як ситуація, що вже склалась і продовження та/або розвиток якої може призвести до порушення миру чи *агресії акту.* У *міжнародному праві* не існує ані нормативного всеохоплюючого визначення 3. м., ані примірного переліку ситуацій, які можуть бути такою загрозою. Відповідно до Статуту ООН наявність 3. м. в кожному конкретному випадку визначає *Рада Безпеки ООН,* вона ж робить рекомендації або вирішує, які заходи слід вжити в такому випадку для підтримки або відновлення міжнар. миру й безпеки (ст. 39 Статуту ООН). Серед ситуацій і подій, визначених РБ ООН як 3. м., були: відмова Лівії видати осіб, підозрюваних в орг-ції терористичного акту проти літака над Локербі (рез. №748, 1992), політика уряду Союзної Республіки Югославії щодо албанського населення Косова (рез. №1199, 1998), акти тероризму та, зокрема, терористичні напади (рез. №1368, 2001), невиконання Іраком резолюцій РБ ООН і розповсюдження *зброї масового знищення* та ракет великої дальності (рез. №1441, 2002). При визначенні 3. м. РБ ООН діє на власний розсуд, залежно від тяжкості ситуації, політ, обставин і нац. інтересів постійних членів. Утих випадках, коли незгода між постійними членами Ради не дозволяє в подальшому прийняти резолюцію, яка б уповноважила держави-члени на застосування військ, сили, держави-члени ООН можуть іноді користуватись як «сигналом для дії» резолюцією, що визначила ту чи іншу ситуацію як загрозу миру, хоча правомірність військ, операцій, розпочатих держа-вами-членами ООН на таких підставах, оспорювалась у юрид. науці, особливо в 90-ті XX ст.

В.С. Ржевська

ЗаЙЦЄВ Павло Іванович (23.09.1886, Сумський повіт Харківської губернії — 2.09.1965, Мюнхен) — укр. громад.-політ, діяч, літературознавець, дипломат. Закінчив Сумську гімназію (1904) і філол. ф-т Петербурзького ун-ту (1909), викладав у середніх школах Петербурга рос, польську, лат. і грец. мови, в укр. громаді вів семінар з шевченкознавства. У березні 1917 був обраний до виконкому Петроградської УНРади, від якої делегований до Центральної Ради; у травні 1917 вступив до УПСФ, увійшов до її Головного комітету й літературно-видавничої комісії. Із 15.09.1917 очолював канцелярію Генерального секретарства освіти, викладав в Укр. народному ун-ті. 1918 — дир. Департаменту заг. справ Мін-ва освіти УНР і Української Держави, редактор видавництва «Друкар», часопису «Наше минуле» й «Записок історично-філологічного відділу УАН»; 1919 — нач. культ.-освітнього відділу Армії УНР; 1920 — в. о. керуючого справами Мін-ва преси і пропаганди УНР, секретар, голова Дип. місії УНР у Варшаві, активний прибічник військ.-політ, і дип. союзу УНР із Польщею. Із 1921 — в еміграції у Варшаві, викладав укр. мову у Варшавському ун-ті, працював в Укр. наук, ін-ті. 1934-39 підготував повне видання творів Т. Шевченка у 16-ти томах (було надруковано лише 13 томів), 1938 обраний головою комісії шевченкознавства НТШ. Із 1941 мешкав у Мюнхені, працював дир. Ін-ту шевченкознавства при Українській вільній академії наук, деканом Укр. вільного уН-Ту. *В.М. Матвієнко*

Зайчук Валентин Олександрович (27.08.1949, Старокостянтинів Хмельницької обл.) — укр. громад.-політ та держ. діяч, педагог. Закінчив Київ. держ. пед. ін-т (1971), кандидат пед. наук, член-кор. АПНУ. 1966-67 — слюсар РБУ Жовтневого р-ну м. Києва; 1967-71 — студент Київ, пед. ін-ту; 1971-72 — учитель укр. мови та літератури Лебедівської середньої школи та Музи-чанської 8-річної школи Київ, області. 1972-73 — служба в Збройних силах СРСР. 1973-75 — організатор позакласної та позашкільної роботи, заст. директора з навч.-виховної роботи, дир. Гореницької середньої школи Києво-Свя-тошинського району Київ, області; 1975-82 — дир. Боярської середньої школи №3 Київ, області. 1982-88 — заст. завідувача Київ, обласного відділу народної освіти; 1988-91 — 1-й заст. начальника управління народної освіти Київ, облвиконкому; 1991-97 — заст., 1-й заст. міністра освіти України; 1997-98 — радник Президії АПНУ; 1998-99 — заст. директора Наук.-

дослідного ін-ту педагогіки АПНУ. У 1999 — міністр освіти України. У травні 2000 - вересні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. 2001-02 — держ. секретар Міністерства освіти і науки України, згодом — керівник апарату ВР України. Автор понад 80 наук, праць з питань педагогіки. Заслужений працівник народної освіти України (1999), нагороджений орденом «Знак ПОШаНИ» (1986). *ВМ.Матвієнко*

Заключний акт — найменування документа, у якому підбиті підсумки міжнар. конференції, конгресу тощо. Зміст, структура, прав, значення 3. а. можуть бути різними. Вони визначаються характером, цілями й ходом роботи конференції або двосторонніх переговорів, у результаті яких приймається 3. а. Термін «заключний акт» нерідко слугує найменуванням *договорів міжнародних,* напр., Гаазький заключний акт міжурядової конференції про захист культ, цінностей у випадку збройного конфлікту 1954, *Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.* *ТІ. Шинкаренко*

Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва В Європі 1975 («Гельсінський акт») підписаний 1.08.1975 у Гельсінкі (Фінляндія) керівниками 33 європ. держав, США й Канади. У ньому зафіксовано домовленості, досягнуті на Нараді з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) з широкого кола питань європ. безпеки, а також щодо орг-ції співробітництва д-ав у різних галузях. Серцевиною Заключного акта стала Декларація принципів взаємовідносин між д-вами. Зокрема, учасники наради зобов'язувалися у своїх відносинах керуватися принципами суверенної рівності, незастосу-вання сили або погрози силою, недоторканності кордонів, територ. цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутр. справи, поважання прав людини, рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва між д-вами та сумлінного виконання зобов'язань за *міжнародним правом.* Важливе значення мали також зафіксовані в Заключному акті домовленості про заходи зміцнення довіри, зокрема повідомлення про великі військ, навчання, запрошення спостерігачів для присутності на них та ін. Спец, розділ присвячений питанням безпеки та співробітництва в Середземноморському регіоні. Заключний акт передбачав подальший розвиток взаємовигідного співробітництва у сфері економіки, науки й техніки, охорони довкілля. Його положення створювали передумови для істотного розширення співпраці між державами-учасницями з гуманітарних питань, культури, освіти, інформації, міжособистісних контактів. У прикінцевому розділі сторони домовились про продовження багатостороннього процесу, започаткованого НБСЄ. Відтак стали регулярними зустрічі на різних рівнях у рамках НБСЄ. *І.О. Мінгазутдінов*

Заключний протокол — особливий акт, який підписується учасниками міжнар. наради у випадку необхідності внести до виробленої угоди деякі зауваження, уточнення тощо, які роз'яснюють текст окремих її статей. У 3. п. можуть міститись ті або інші застереження учасників. 3. п. є невід'ємною частиною угоди, про що зазвичай у ньому вказується. У договірній практиці 3. п. нерідко є додатком як до двосторонніх, так і до багатосторонніх угод. Наявність 3. п. спричиняється переважно тим, що договірні сторони не бажають перевантажувати основні угоди деталями, або за необхідності в роз'ясненнях і застереженнях, що виникла вже після того, як основний текст був повністю узгоджений і його перередагування могло б викликати нові
ускладнення. *Т.І. Шинкаренко*

Закон про зменшення радянської військової загрози 1991 — див. *Нанна — Лугара програма.*

Закон про нейтралітет США (англ. №и-Ігаііґу Асі) — акт Конгресу США про заборону *експорту* зброї, боєприпасів або військ, матеріалів із будь-якого пункту США та їхніх володінь до будь-якого порту воюючих держав чи до нейтрального порту з метою переправлення або використання у воюючій країні. Закон, підписаний 31.08.1935 президентом *Ф.Д. Рузвельтом,* мав термін дії 6 місяців; набував чинності після визнання Президентом США факту *війни* між двома або кількома д-вами; передбачав застосування мандатного (обов'язкового) ембарго на експорт військ, продукції обом воюючим сторонам, чим прирівнював *агресора* до його жертви. Американцям було заборонено використовувати для поїздок судна воюючих д-ав. Схваленню закону сприяло

посилення ізоляціоністських настроїв у США під впливом зростання міжнар. напруженості.
Уперше закон був застосований 5.10.1935, через два дні після вторгнення італ. військ до Ефіопії (див. *Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36),* унаслідок чого остання була позбавлена можливості купувати зброю в США, у той час як амер. компанії продовжували продавати стратегічну сировину Італії. Після завершення терміну дії (29.02.1936) 3. про н. був подовжений до 1.05.1937, доповнений положенням про заборону надавати позики й кредити воюючим країнам, зі сфери його дії були виключені лат.-амер. д-ви у випадку нападу на них неамер. країни. Влітку 1936, коли в Іспанії розпочалась громад, війна, Рузвельт опинився перед необхідністю визначити політику США щодо воюючих сторін, оскільки в 3. про н. не йшлося про такі випадки. З огляду на неможливість перегляду закону під час періоду відпусток у Конгресі США, Президент прийняв рішення підтримати англ.-франц. політику невтручання в іспан. справи, заборонивши експорт зброї обом сторонам усупереч торг, угоді з Іспанією та правам її законно обраного уряду. Розпочавши сесійну роботу, конгрес у січні 1937 підтримав дії Рузвельта, а 1.05.1937 замінив 3. про н. 1935 новим безстроковим законом, доповненим, порівняно з попереднім, положеннями про поширення його дії на випадки громад, війни та про дозвіл воюючим д-вам купувати у США сировину й інші матеріали, за винятком зброї, сплачуючи готівкою та забезпечуючи перевезення не на амер. кораблях. Це положення було сприятливим перш за все для Великої Британії, яка як велика мор. д-ва могла контролювати ситуацію на морях. Положення про заборону експорту зброї, як до країни-агресора, так і його жертви, залишилось.
Після початку *Другої світової війни* на надзвичайній сесії Конгресу США (21.09.1939) Рузвельт закликав представників законодавчої влади скасувати ембарго на експорт амер. зброї. 4.11.1939 Конгрес, беручи до уваги нову міжнар. обстановку, дозволив продаж зброї воюючим д-вам на тих самих засадах, що й сировину. Поступове втягнення США після поразки й капітуляції Франції в червні 1940 в «неоголошену війну» проти фаш. блоку, свідченням чого стали схвалений конгресом Закон про ленд-ліз 1941 (див. *Ленд-ліз),* заява Рузвельта (24.06.1941) про на-
дання допомоги СРСР після нападу на нього нацистської Німеччини та підписання *Атлантичної хартії* 1941, означало фактичний розрив США з політикою нейтралітету та початок формування *антигітлерівської коаліції.*
І.С. Покровська

Закон «Про посольства і міси Української Держави» 1918 — нормативний акт, що заклав орг.-прав. основи для формування мережі *дипломатичних представництв* України за кордоном у період гетьманату *П. Скоропадського;* ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом 14.06.1918. Відп. законопроект був розроблений МЗС Української Держави спільно з мін-вами торгу та промисловості, судових справ і держ. контролю на виконання постанови уряду від 27.05.1918. Закон визначив такі функції дип. представництва України: ведення політ, зносин з урядами країн акредитації; захист інтересів політики й торгівлі України за її межами; піклування про права укр. громадян за кордоном; виконання коне, функцій у зарубіжних місцевостях, де відсутні коне, заклади України. Встановлювався порядок призначення до закорд. дип. установ, згідно з яким глави дип. представництв призначались гетьманом за поданням МЗС, решта персоналу — наказами міністра. Законом передбачалась класифікація та штати

дип. представництв: 1) *посольство* 1 -го розряду на чолі з *послом* чи посланником й уповноваженим міністром у складі радника, старшого секретаря, 2-х секретарів, 2-х перекладачів і 5-й канцелярських працівників; 2) посольство 2-го розряду на чолі з міністром-резидентом чи *повіреним у справах* у складі секретаря й перекладача. Встановлена градація дип. представництв дозволяла визначати їхнє розміщення залежно від значимості певної д-ви в зовн.-політ, планах гетьманату. Закон також обумовлював, що співробітники дип. представництв не можуть займати інших посад, окрім доручених, не мають права брати участі в роботі комерційних товариств та володіти нерухомістю за місцем акредитації.
Згідно із Законом нові представництва були запроваджені чи переоблаштовані в д-вах Центрального блоку — Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині (посольства 1-го розряду), а також Румунії (посольство 2-го розряду). Ряд посольств 2-го розряду відкри-

лись у д-вах та держ. утвореннях, що виникли на території колишньої Російської імп. — Фінляндії, Польщі, на Дону та Кубані. Із метою подолання дип. ізоляції від зах.-європ. д-ав у жовтні 1918 були запроваджені посольства 2-го розряду в Швейцарії та до скандинавських країн (із місцем перебування у Швеції). Коли з'явилася змога вступити в безпосередні відносини з д-вами *Антанти,* були сформовані дві *місії дипломатичні:* до Франції та до США
Й ВеЛИКОЇ Британії. *ВМ.Матвієнко*

Закон про свободи і демократичну солідарність З Кубою 1996 — див. *Хелмса — Бертона закон.*

Закон про спільне зменшення загрози
1994 — див. *Нанна — Лугара програма.*

Закон України «Про дипломатичні ранги» 2002 — нормативний акт, що встановлює *дипломатичні ранги* в Україні, визначає порядок їх присвоєння та позбавлення; прийнятий ВР України 28.11.2002. Складається з 6 статей: дип. ранги; порядок присвоєння дип. рангів; строки перебування в дип. рангах; ранги адмін.-техн. працівників; позбавлення дип. рангу; прикінцеві положення. Законом встановлені 11 дип. рангів в Україні: Надзвичайний і Повноважний Посол; Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу; Надзвичайний і Повноважний *Посланник 2-го класу; радник* 1-го класу; радник 2-го класу; 1-й секретар 1-го класу; 1-й секретар 2-го класу; 2-й секретар 1-го класу; 2-й секретар 2-го класу; 3-й секретар; *аташе.* Дип. ранги від Надзвичайного і Повноважного Посла до аташе прирівнюються до рангів держ. службовців відповідно від 1-го до 11-го рангу (ст. 1). Держ. службовцям, які працюють в органах *дипломатичної служби* та держ. службовцям, які працюють в Апараті ВР, Адміністрації Президента та Секретаріаті КМ України дип. ранг присвоюється міністром зак. справ України; три найвищі дип. ранги присвоюються Президентом України за поданням міністра зак. справ (ст. 2). Строк перебування в дип. рангах від аташе до 1-го секретаря 2-го класу складає 2 роки; 1 -го секретаря 1-го класу та радника 2-го класу — 3 роки. Перебування в дип. рангах від радника 1-го класу до Надзвичайного і Повноважного Посла є безстроковим (ст. 3). Згідно зі ст. 4. Закону,
адмін.-техн. працівникам присвоюють ранги держ. службовців. Держ. службовець, якому присвоєно дип. ранг, перебуває в ньому довічно й може бути позбавлений його лише за вироком суду, а також у разі припинення *громадянства України* (ст. 5). У прикінцевих положеннях визначені деякі зміни, що вносяться до *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001,* насамперед, визначено таким, що втратив чинність, його розділ III «Дипломатичні
раНГИ». *ВМ.Матвієнко*

Закон України «Про дипломатичну службу» 2001 — нормативний акт, що визначає правові засади та порядок орг-ції діяльності *дипломатичної служби* України; прийнятий ВР України 20.09.2001. Складається з 9 розділів (45 статей): заг. положення; кадровий склад дип. служби, призначення на *дипломатичні посади; дипломатичні ранги;* проходження дип. служби, службова кар'єра; прав, статус працівників дип. служби; матеріал, та соц.-побутове забезпечення працівників дип. служби; припинення дип. служби; відповідальність за порушення законодавства України про дип. службу; прикінцеві положення. Законом визначені основні принципи, завдання та функції дип. служби, закріплено систему органів дип. служби, яку складають: *Міністерство закордонних справ України, представництва МЗС України на території України,* закордонні дип. установи України *(ст. 6).* Встановлено порядок прийняття на дип. службу (здійснюється на конкурсній основі, крім випадків, коли призначення на дип. посади здійснює Президент України) та призначення на дип. посади і звільнення з них. Згідно із Законом (ст. 13) міністр зак. справ України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Постійний представник України при міжнар. орг-ції призначаються та звільняються з посад Президентом України (подання щодо кандидатур на призначення на дві останні посади вносяться мін. зак. справ після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах).* Законом встановлені *ротація,* терміни *відрядження довготермінового* працівників дип. служби та порядок їх дострокового відкликання. Ст.ст. 23-24 визначають особливості роботи працівників дип. служби в секретаріатах міжнар. орг-цій та

проходження дип. служби працівниками інших органів держ. влади. Законом обумовлені також навчання,

підвищення кваліфікації, стажування, наукова та викладацька діяльність працівників дип. служби. Визначені їхні основні права та обов'язки, заохочення й дисциплінарна відповідальність; працівники дип. служби користуються всіма правами і виконують обов'язки, які встановлені для держ. службовців у Законі України «Про державну службу» (ст.ст. 29-30). З. «П. д. с.» визначає порядок оплати праці, щорічні й додаткові відпустки, соц.-побутове забезпечення та гарантії, держ. страхування життя і здоров'я, пенсійне забезпечення працівників дип. служби. Встановлений граничний термін перебування на дип. службі, що становить 60 років для чоловіків і 55 років для жінок, який може бути продовжений, але не більше як до досягнення граничного віку 65 років (ст. 42). Законом визначені підстави припинення перебування на дип. службі дип. працівників та передбачена відповідальність за порушення в цій сфері діяльності.

В.М. Матвієнко

Законність міжнародна — політ.-прав. реальність *міжнародних відносин,* яка характеризує міжнар.-прав. дійсність під кутом зору правотворчої та правозастосовчої діяльності учасників міжнар. співробітництва, морально-політ. засади системи *міжнародного права,* оціночні критерії її зв'язків із міжнар. політ, інститутами, політ, режимами членів світового товариства. З. м. є оціночним критерієм обов'язкового функціонування не лише міжнар. права, а й інших систем управління, які функціонують у міжнар. сфері (політики, релігій, моралі, етики тощо). Основними в З. м. є її міжнар.-прав. властивості. Головні юрид. вимоги З. м.: загальність міжнар. права, тобто необхідність такого розвитку міжнар. права, при якому міжнар. відносини, які вимагають юрид. опосередкування, регулюються міжнар. дог-ром, звичаєм чи іншими *міжнародного права джерелами;* верховенство *Статуту ООН,* тобто залежність усіх інших міжнар. угод від його положень; рівність усіх перед міжнар.-прав. зобов'язаннями, відсутність привілеїв у праві, однаковий масштаб поведінки для всіх; наявність юрид. механізмів забезпечення З. м.; гарантія якісної реалізації *норм міжнародного права,* ефективна й рішуча б-ба з міжнар. правопорушеннями; стабільність і стійкість
міжнар. правопорядку, ефективна робота механізму міжнар.-прав. регулювання.

О.В. Задорожній

Залежність — стан взаємовідносин між суб'єктами *міжнародних відносин,* у якому їхнє існування та поведінка визначаються фактом існування та поведінки контрагента. З. виникає між акторами як результат їхньої взаємодії та є проявом однієї з фундаментальних функцій соц. систем — інтегративної. Категорія залежності є базовою для «теорії залежності» (іНеогіа сіє сіе-репсіепсіа), яка стверджує, що соц.-екон. розвиток у країнах «третього світу» є похідним процесом від динаміки циклу розвинутих економік. Свобода вибору макроекон. політики в країнах, що розвиваються, обмежена вимогами ринку, які формуються всередині домінуючих економік розвинутих країн. Екон. експлуатація країн зі слабкою економікою, що перманентно існують у стані З., є важливим механізмом сучас. світової капіталістичної економіки й фундаментальною передумовою її нормального функціонування. Похідною від концепції З. є категорія *взаємозалежності.* *АЛ. Субботін*

Залізна завіса — термін, що використовувався для визначення кордону між Схід. Європою, яка перебувала під рад. контролем, та Зах. Європою в період *«Холодної війни».* Під поняттям «залізна завіса» розуміли політ, ізоляцію країни, політ, й ідеолог, бар'єри між народами. Автором даної метафори традиційно вважають екс-прем'єр-міністра Великої Британії *В.Чер-чілля,* який у своїй промові 5.03.1946 у Фултоні (шт. Міссурі) заявив: «Від Щецина на Балтиці до Трієста на Адріатиці, через всю Європу опустилася залізна завіса». Цю промову багато дослідників називають початком «Холодної війни». Однак ще 1914, після того, як Німеччина, один із гарантів нейтралітету Бельгії, вдерлася на її територію, бельгійська королева Єлизавета з гіркотою вимовила: «Тепер між Німеччиною і мною немов впала залізна завіса»; В. Розанов 1919 писав: «З брязкотом, гуркотом і виском опускається над російською історією залізна завіса»; один із ватажків нацистів Й. Геб-бельс у статті «2000 рік», надрукованій у журналі «Оа8 ЯеісЬ» 23.02.1945, вжив цей вислів, стверджуючи, що СРСР відгородить З. з. Схід, і Півд.-Схід. Європу від інших країн, якщо здобуде
ПереМОГу у ВІЙНІ. *В.Ю. Крушинськиіі*

ЗалІЗНЯК Микола Кіндратович (1888, Мелітополь Таврійської губернії — 1950) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат. Із 1905 брав активну участь у нац.-рев. русі, у червні 1907 заарештований у Києві й засуджений на довічне заслання до Сибіру, але наприкінці того ж року втік із Лук'янівської в'язниці й емігрував до Львова. 1914 став співзасновником *Союзу Визволення України,* проте невдовзі вийшов із нього й очолив Закордонний комітет українських соціалістів-революціонерів. 1915 увійшов до Загальної Української Ради у Відні, згодом заснував Українське інформ. бюро у Стокгольмі, зблизився з *М. Васильком, К. Левицьким* і мін. зак. справ Австро-Угорщини *О. Черніним,* за згоди яких узяв неформальну

участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18 як* консультант делегації УНР. Домагався прийняття сприятливих для України умов *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918,* зокрема сприяв укладенню таємного протоколу між УНР й Австро-Угорщиною щодо створення авт. коронного краю із зах.-укр. земель. 1.08.1919 призначений повіреним у справах УНР при уряді Фінляндії, активно просував ідею створення Східної (Балтійської) Антанти та *Балто-Чорноморського союзу,* забезпечив визнання де-юре Фінляндією Директорії УНР 12.06.1920. Наприкінці липня 1920 виїхав до Відня, де видавав «Політичну бібліотеку», пізніше перебрався до Праги, де працював професором Українського вільного ун-ту. 1945 заарештований рад. військ, органами й засуджений до 15 років ув'язнення, де помер у 1950.

В.М. Матвієнко

ЗалОЗЄЦЬКИЙ-Сас Володимир Сергійович (1884, Чернівці - 13.07.1965, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Вивчав право та історію мистецтва в ун-тах Чернівців, Відня, Мюнхена та Флоренції. 1910-14 належав до центр, комісії зі збереження мистецьких та істор. пам'яток у Відні, під час *Першої світової війни* потрапив у рос. полон. Із грудня 1918 — депутат Укр. Нац. Ради ЗУНР, голова укр. правління окупованої Румунією Буковини. 1919-20 — радник Дип. місії УНР у Швейцарії, по поверненні до Чернівців був співзасновником і головою Укр. нац. партії на Буковині (1927-38), сенатором румунського парламенту (1928-32, 1934-38), де представляв укр. нац. меншину. 1933 виступив у брит. парламенті із за-

судженням голодомору в УСРР, заснував й очолював Укр. музей народознавства в Чернівцях (1927-40). Після *Другої світової війни* мешкав

У ВІДНІ. *В.І. Головченко*

Запорозько-кримський союзний договір 1624 укладений з ініціативи хана *Мехмеда Герея III і* його брата Шагін Герея, які потребували зовн. допомоги в б-бі проти Османської імп. та ногайських феодалів. Під час переговорів на Запорозькій Січі в грудні 1624 Шагін Герей пропонував обмежитись встановленням добросусідських відносин між козаками й ха-натом, а зі свого боку обіцяв не здійснювати набігів на територію Речі Посполитої й надавати на її прохання військ, допомогу. Але козацька старшина на чолі з гетьманом *М. Дорошенком* висунула зустрічні вимоги, що передбачали надання ханатом у разі потреби допомоги Війську Запорозькому, встановлення мирних відносин із союзниками запорожців (донськими козаками) та негайну сплату Січі тих «поминок», які Крим отримав від Варшави (15 тис. злотих). Зрештою, під тиском козацької сторони в остаточному варіанті дог-ру, підписаному 24.12.1624 удвох примірниках польською та кримськотатарською мовами, була відсутня будь-яка згадка про Річ Посполиту, а натомість Шагін Герей присягав не завдавати жодної шкоди запорожцям (у противному разі видати «десятьох за одного») і приходити їм на допомогу, якби хто вчинив напад на Січ; запорожці, у свою чергу, зобов'язалися підтримувати Мехмеда і Шагін Гереїв у б-бі проти третьої сторони. Угода була чинною до загибелі Мехмеда

Герея III 1629. *В.І. Головченко*

Запрошення — документ *дипломатичного листування,* який використовується при проведенні дип. прийомів. Кожне *дипломатичне представництво* має свою форму З., бланки яких виготовляються друкарським способом. Як правило, від руки в З. вписують прізвище та посаду особи, яку запрошують, зазначають вид прийому, місце, дату та час проведення, однак ці дані можуть бути надруковані, що вважається менш пристойною формою. Якщо прийом влаштовується з нагоди перебування в країні високопоставленого гостя, ювілейної дати, нац. свята, то готують спец, бланки З., у яких зазначають на чию честь або з якої нагоди влаштований прийом. У З. такого виду від руки

вписують лише прізвище та посаду запрошеного. На одному бланку можна розмістити З. однієї особи або подружжя, а якщо треба запросити інших членів родини, напр., дорослу доньку, то надсилається окреме запрошення.

Із метою попереднього з'ясування можливості присутності гостя на прийомі в правому нижньому куті бланка З. проставляють абревіатуру «К. 8. V. Р.» (з франц. геропсіег, §'П УОШ ріаіі — просимо відповісти). Якщо при цьому вказаний номер телефону, то це означає можливість відповіді по телефону. При З. головного гостя — президента, глави парламенту, прем'єр-міністра, мін. зак. справ тощо — *посол* попередньо домовляється з ним усно й лише після одержання згоди надсилає З. У цьому випадку «К. 5. V. Р.» закреслюються, а замість цього пишуть «р. т.» (з франц. роиг тетоіге — для пам'яті). З. зазвичай відсилається за два тижні до прийому в білих заклеєних конвертах. На З. з незакресленими літерами К. 5. V. Р. необхідно

ВІДПОВІДаТИ без Затримки. *Т.І. Шинкаренко*

ЗаручнИКІВ Захоплення — *злочин міжнародного характеру,* який полягає в захопленні або утриманні особою іншої особи, що супроводжується загрозою вбити, завдати ушкодження чи продовжувати

утримувати заручника для того, щоб примусити третю сторону (д-ву, міжнар. орг-цію, фізич. особу, юрид. особу або групу осіб тощо) здійснити чи утриматись від здійснення будь-якого акту як умови для звільнення заручника. Заручник — особа, насильницьким чином захоплена й утримувана з метою забезпечення виконання відп. вимог тими, хто зацікавлений у її звільненні. При З. з. вимоги злочинця пред'являються відкрито, нерідко він прагне привернути до себе широку увагу громадськості. З. з. при обтяжливих обставинах має місце тоді, коли це діяння вчинене групою осіб за попередньою змовою, неодноразово, із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я, із застосуванням зброї, проти явно неповнолітнього, проти вагітної жінки, проти двох або більше осіб, із корисливих мотивів або за наймом, організованою групою осіб або якщо це захоплення призвело до смерті людини чи до інших тяжких наслідків. З. з. характеризується прямим наміром і спец, метою, яка полягає в примушуванні третіх осіб до виконання вимог злочинця. З метою заохочення позитивної
поведінки винних в законодавстві багатьох д-ав та згідно з *нормами міжнародного права* передбачена можливість звільнення їх від кримінальної відповідальності у випадку, якщо вони добровільно звільнять потерпілого. Це питання регулюється низкою міжнар.-прав, актів: Міжнародна конвенція про б-бу із захопленням заручників 1979, Конвенція про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Міжнародна конвенція про б-бу з фінансуванням тероризму 1999, Європейська конвенція про б-бу з тероризмом 1977, Конвенція про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971, Конвенція про злочини та деякі інші акти, здійснені на борту повітр. суден 1963, Конвенція про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки мор. судноплавства 1988. У кримінальному законодавстві України (згідно зі ст. 147 Кримінального кодексу України) захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, держ. або іншої установи, підприємства чи орг-ції, фізич. або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови З. з. — карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. У випадку ж захоплення неповнолітнього заручника або організованою групою, ці ж дії, поєднані з погрозою знищення людей, караються позбавленням волі на строк від 7 до 15 років.
З. з. є одним із найбільш тяжких злочинів, оскільки такі дії порушують право людини на життя, особисту свободу й безпеку, передбачені в *Загальній Декларації прав людини 1948,* Міжнародному пакті про громад, і політ, права 1966, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 тощо. З. з. є злочином, що викликає серйозне занепокоєння в міжнар. співтовариства. Відповідно до норм міжнар. права будь-яка особа, що вчиняє акт З. з., підлягає або кримінальному переслідуванню, або видачі. Сучас. *міжнародне право* (зокрема Конвенція про б-бу із захопленням заручників 1979) зобов'язує д-ву, на території якої утримується захоплений злочинцем заручник, вжити всіх заходів, які вона вважає доцільними, для полегшення положення заручника, зокрема забезпечення його звільнення та сприяння, у відп. випадку, його від'їзду після звільнення. Сучас. міжнар. право закликає д-ви до співробітництва в запобіганні

З. з. шляхом: вживання всіх можливих практ. заходів для запобігання підготовці в межах їхніх територій здійснення цих злочинів, включаючи вживання заходів для заборони на їхній території незаконної діяльності осіб, груп й орг-цій, які заохочують, підбурюють, організовують або беруть участь у здійсненні актів З. з.; обміну інформацією та координації вживання зокрема адмін. заходів для запобігання здійсненню таких злочинів. Д-ва, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, відповідно до своїх законів повинна взяти його під варту або вжити інших заходів, що забезпечують його присутність до тих пір, доки це необхідно для того, щоб порушити кримінальне переслідування або вчинити дії з видачі. Така д-ва повинна негайно провести попереднє *розслідування відп. фактів. У той* же *час* міжнар. право встановлює, що прохання про видачу передбачуваного злочинця не задовольняється, якщо в д-ви, до якої звернене прохання про видачу, є вагомі підстави вважати, що прохання про видачу було направлене з метою переслідування або покарання особи з причин, пов'язаних з її расовою, реліг., нац. або етнічною приналежністю або політ, поглядами. Д-ви зобов'язані надавати одна одній якнайповнішу допомогу у зв'язку з кримінально-процесуальними діями, відносно злочинів З. з., включаючи надання всіх доказів, що є в їхньому розпорядженні, необхідних для судового РОЗГЛЯДУ. *О.В. Задорожній*

Застереження до міжнародного договору — одностороння офіц. заява однієї зі сторін *договору міжнародного* щодо наміру виключити або змінити юрид. дію окремих положень договору стосовно цієї сторони. Правила щодо процедури формулювання, прийняття, заперечення, зняття та юрид. наслідків застережень регулюються *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* (ст.ст. 19-23). З. до м. д. може висловлюватись на стадії надання згоди сторін на обов'язковість для них дог-ру (при підписанні, затвердженні, *ратифікації міжнародного договору,* прийнятті або приєднанні до нього), що відп. заг. договірній практиці. На більш ранніх стадіях укладання міжнар. дог-рів міжнар. практика

знає висловлення «попередніх застережень». Якщо міжнар. договір не містить правил щодо висловлення застережень до нього, то можливість
таких застережень презюмується. Застереження не допускається у випадках, коли: воно прямо забороняється самим міжнар. дог-ром; договір передбачає, що можна робити тільки певні застереження, до числа яких це застереження не належить; застереження є несумісним з об'єктом і цілями дог-ру. Застереження, як правило, забороняються міжнар. дог-рами про захист *прав людини.* Заборонені також застереження до деяких універсальних міжнар. дог-рів *(Конвенція ООН з морського права 1982, Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998),* про що сказано в цих дог-рах. За заг. правилом застереження фіксується письмово при підписанні або включається в документ чи ратифікаційну грамоту. Про висловлення стороною чи сторонами застережень до дог-ру (як і про виражену згоду *із* застереженням або заперечення проти застереження, що також фіксуються письмово) всі інші сторони повинні повідомити депозитарію даного міжнар. дог-ру. Кожен учасник дог-ру має право на висловлення заперечень проти застереження, висловленого іншою стороною або висловити власні застереження на них. Міжнар. договір може сам містити умови та правила процедури висловлення застережень до нього (напр., щодо встановлення строків висловлення застережень — необмежені та обмежені в часі, протягом якого сторони повинні заявити про свою незгоду із застереженням). Якщо можливість висловлення застережень передбачена самим дог-ром, то застереження не потребує якого-небудь наступного прийняття іншими договірними д-вами, якщо тільки договір не передбачає такого прийняття. Якщо з обмеженої кількості учасників дог-ру, або з його об'єкта та цілей випливає, що застосування дог-ру в цілому між усіма його учасниками є істотною умовою для згоди кожного учасника на обов'язковість для нього дог-ру, то застереження вимагає прийняття його всіма учасниками. За заг. правилом встановлюється строк у 12 місяців, після якого сторони, що не заявили про свою незгоду із застереженням, автоматично стають учасниками правовідносин, встановлених застереженням.
Інститут застереження до окремих положень міжнар. дог-ру дозволяє підвищити ефективність міжнар. дог-ру, гнучкість його застосування й реалізації його положень, а часто — розширити коло його учасників. За заг. правилом, застереження або заперечення проти

нього можуть бути зняті в будь-який час і для його зняття не потрібно згоди д-ви чи правила заперечення проти нього. Якщо застереження зроблено при підписанні дог-ру, який підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню, воно має бути офіційно підтверджене д-вою, яка зробила застереження, при вираженні нею своєї згоди на обов'язковість для неї цього дог-ру. Застереження до *договору міжнародного багатостороннього* є чинним у відносинах між д-вою, що його висловила, та тими сторонами дог-ру, які його прийняли. Заперечення іншої договірної д-ви проти застереження не перешкоджає набранню дог-ром чинності між д-вою, яка заперечує проти застереження, і д-вою, яка сформулювала застереження, якщо д-ва, яка заперечує проти застереження, не заявить протилежне. Застереження не змінює положень дог-ру для інших учасників у їхніх відносинах між собою. У результаті застережень у рамках одного міжнар. дог-ру може утворитись кілька прав, режимів, що можуть розглядатись як додаткові угоди в рамках цього дог-ру, але не повинні виходити за його межі та зачіпати його сутності. За доктринальними поглядами й заг. правилом застереження до двостороннього дог-ру неприйнятні, хоча в міжнар. практиці такі приклади існують. Рез. *Генеральної Асамблеї ООН* від 9.12.1993 затвердила рішення *Комісії міжнародного права ООН* включити до порядку денного останньої тему «Право та практика щодо застережень до міжнародних договорів». У рамках роботи над цією темою, що триває, у 1999 Комісією прийнято в першому читанні проект основних положень про застереження до міжнар. дог-рів.

О.В. Буткевич

Застосування СИЛИ в найширшому розумінні охоплює всі види примусових чи насильницьких дій держав. Сфера дії принципу неза-стосування сили або загрози силою в сучас. *міжнародному праві* за панівним уявленням включає лише використання збройних сил д-ви та пов'язану з цим діяльність держ. органів. Робляться спроби розширити сферу дії цього принципу за рахунок заборони також екон., політ, та інформ. тиску одних д-ав на інші. Принцип незастосування сили або загрози силою в тому вигляді, як він закріплений у *Статуті ООН {п.* 4 ст. 2), визначає обов'язок усіх членів ООН утримуватися в їхній *міжна-*
родних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територ. цілісності або політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. ч., несумісним із цілями Об'єднаних Націй. ООН також забезпечує, щоб д-ви, які не є її членами, діяли відповідно до цього й інших принципів Об'єднаних Націй, оскільки це може виявитись необхідним для підтримки міжнар. миру й безпеки. Поряд із таким договірним формулюванням, принцип незастосування сили або загрози силою продовжує існувати у формі міжнар.-прав, звичаю, час формування якого відносять до періоду між *Першою* та *Другою світовими війнами.* Наслідком існування принципу незастосування сили або загрози силою в міжнар. праві є запровадження з одного боку інститутів порушень цього принципу, найтяжчим із яких є міжнар.

злочин *агресії,* а з іншого — інститутів т. зв. законного 3. с, коли воно дозволяється міжнар. правом в обмежених випадках як виняток і має значення міжнар.-прав, примусу до порушників миру. За Статутом ООН до видів законного 3. с. належать: дії щодо загрози миру, порушення миру та акту агресії, які вчиняються на основі глави VII Статуту ООН під керівництвом *Ради Безпеки ООН;* реалізація права на *самооборону індивідуальну;* реалізація права на *самооборону колективну.* Ще одне положення Статуту ООН — ст. 107, яка дозволяє застосовувати силу проти д-ав, які під час Другої світової війни були ворогами будь-якої д-ви, що підписала цей Статут — вважається таким, що втратило чинність. Дискутується правомірність застосування збройної сили в порядку реалізації права націй та народів на самовизначення, а також із метою захисту *прав людини* від тяжких і систематичних порушень в іншій д-ві (т. зв. *«гуманітарна інтервенція»).* Виходячи з того, що *Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960* визначає як заборонене 3. с. дії д-ав, що виражаються в насильницькому позбавленні будь-якого народу права на самовизначення, можна визнати правомірним 3. с. колоніальними країнами й народами з метою опору таким діям метрополій. В усіх інших випадках правомірність 3. с. при реалізації права на самовизначення народів, які не є колоніальними, викликає сумніви, особливо якщо ці народи використовують терористичні методи б-би. Це питання в кожному конкретному випадку вирішується

залежно від ставлення світового співтовариства й визнання з боку ООН та зацікавлених д-ав. Визнання права на гуманітарну інтервенцію як виду законного 3. с. значною мірою ускладнюється через те, що в багатьох істор. випадках її застосування зацікавленими д-вами без згоди ООН обсяг зловживань ішов нарівні з позитивними наслідками, навіть незважаючи на те, що в 1999-2000 ідея втручання з гуманітарною метою одержала схвалення та підтримку з боку Генерального секретаря ООН *К. Аннана.* Законним у рамках сучас. міжнар. права визнається втручання у внутр. справи з метою захисту прав людини, якщо воно відбувається на основі резолюції РБ ООН. В усіх інших випадках, окрім перелічених, застосування д-вою сили першою проти іншої д-ви безперечно становить порушення сучас. міжнар. права. *в.с. Ржевська*

Застосування сили загроза — вид порушення державою її міжнар.-прав, зобов'язань за *незастосування сили чи загрози силою принципом,* який виражається в діях держави, що створюють всупереч *Статутові ООН* загрозу територ. цілісності чи політ, незалежності іншої держави, а також діях, інакше не сумісних із цілями ООН, із яких можна вивести намір держави застосувати силу проти іншої держави всупереч *міжнародному праву.* Ніякого нормативного визначення 3. с. з. на міжнар. рівні не схвалено. У науці міжнар. права робились пропозиції розглядати як 3. с. з. не лише дії збройних сил д-ви (як-от: надмірна концентрація військ на держ. кордоні, демонстрація сили, розміщення зброї у просторах, які звичайно не використовуються у військ, цілях, зокрема косм. просторі тощо), але й *війни пропаганду.* 3. с. з. може бути визначена *Радою Безпеки ООН* як *загроза миру* чи, залежно від рівня її серйозності, як порушення миру. Д-ва, проти якої безпосередньо спрямована загроза силою, має право вдатися до самодопомоги — ідентичних за характером дій у відповідь, які можуть включати обмежене застосування військ, сили, але не можуть переходити на *інозем.* територію або включати військ, допомогу третіх д-ав. Ті д-ви, які поділяють концепцію так званої «самооборони за загальним міжнародним правом» і які використовують у своїй *зовнішній політиці* доктрину т. зв. «запобіжної самооборони», вважають себе правомочними застосувати збройну силу в по-

рядку реалізації права на самооборону, якщо вони з великою часткою ймовірності визначили існування загрози для їхньоїнац. безпеки, яка походить із території інозем. д-ав. На підставі тексту ст. 51 Статуту ООН ця позиція може оспорюватись. На поч. XXI ст. небезпека *тероризму міжнародного* й визначення б-би з ним як однієї з цілей міжнар. правопорядку, у поєднанні з дією такого фактору, як зростання темпів розповсюдження *зброї масового знищення,* призвели до того, що великі д-ви застосовують 3. с. з. як метод захисту своєї нац. безпеки й засіб політ, тиску, майже не побоюючись негативних наслідків для себе. Нездійснена на практиці 3. с. з. є найменш тяжким і найменш небезпечним порушенням принципу незастосування сили або загрози силою.

В.С. *Ржевська*

Затвердження міжнародного договору —

одна з форм останньої стадії укладання *договору міжнародного,* що полягає в розгляді й схваленні договору компетентним органом держави, від імені якої він був підписаний, із метою надання йому чинності; форма вираження згоди державою на обов'язковість для неї міжнар. договору, який не підлягає ратифікації, але передбачає його схвалення після підписання. Дог-ри, що підлягають затвердженню, звичайно потребують для набуття чинності обміну письмовими *нотифікаціями* у вигляді *нот дипломатичних* або листів, які підписуються керівником відп. органу виконавчої влади або його заступником. Док-ти про 3. м. д. не мають, як правило, урочистого вигляду та чітко встановленої форми. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* прямо не робить поділу між поняттями

«ратифікація», «прийняття», «затвердження» та «приєднання» (ст.ст. 2, 14), об'єднуючи їх як прав, акти, за допомогою яких д-ва в цілому виражає, залежно від випадку, згоду на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру. Процедура З. м. д. визначається за нац. законодавством відп. д-ви й *міжнародним правом* не обумовлена. Термін «затвердження міжнародного договору» також застосовується щодо міжнар. дог-рів, які укладають міжнар. орг-ції (ст. 63 *Статуту ООН;* ст. 14 *Віденської конвенції про право договорів між: державами та міжнародними організаціями або між: міжнародними організаціями 1986).* Уданому випадку з боку

міжнар. орг-ції затвердження проводить її керівний або центр, орган. Згода д-ви або міжнар. орг-ції на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру виражається шляхом затвердження на умовах, подібних до тих, що застосовуються до ратифікації або, залежно від випадку, до акту офіц. підтвердження. За заг. практикою укладання багатосторонніх міжнар. дог-рів, останні передбачають ратифікацію, прийняття або затвердження, як рівнозначні акти вираження сторонами згоди на їхню обов'язковість. У результаті міжнар. договір має рівну юрид. чинність та однаковий прав, статус унаслідок кожного з цих видів вираження згоди на його обов'язковість. Інститут З. м. д. (як й інститут його прийняття) було запроваджено з метою запобігти тривалому розглядові дог-ру парламентами д-ав та з метою надання д-вам можливості уникнути вимог своїх конституцій про обов'язковість надання згоди на обов'язковість міжнар. дог-ру законодавчими органами, що часто утруднювало процедуру набуття ним чинності та ефективність застосування.

За заг. правилом, якщо інститут ратифікації є прерогативою законодавчих органів влади, то затвердження належить до функцій виконавчої влади — тобто тих її органів, до компетенції яких належить укладання міжнар. дог-ру. Це положення відбиває докорінну проблему співвідношення та взаємодії міжнар. і нац. права при колізії між їхніми нормами. Історично ця проблема виникла зі спробами парламентаризму, що зароджувався, обмежити владу суверена. Зокрема, це проявилося у встановленні обов'язкового положення, за яким договір д-ви набуває для неї обов'язкової чинності лише після згоди на нього, даної парламентом (ратифікація), а не за фактом його підписання главою д-ви. Із метою запобігання обговорення парламентами міжнар. дог-рів виконавчі органи влади почали звертатися до інших («виконавчих») процедур — З. м. д. На практиці умови З. м. д. передбачаються в дог-рах, які потребують затвердження або за законодавством їхніх учасників, або на вимогу однієї зі сторін. За Законом України «Про міжнародні договори України» затвердження *договору міжнародного України,* який не потребує ратифікації, але потребує затвердження, здійснюється: а) щодо дог-рів, які укладаються від імені України, — Президентом України у формі указу; б) щодо дог-рів, які укладаються від іме-

ні Уряду України, — Урядом України у формі постанови. З. м. д. України міжвідомчого характеру провадиться в порядку, що визначається УрЯДОМ України. *О.В. Буткевич*

ЗатОКИ МОрСЬКІ — один із різновидів мор. просторів. Конвенція про територ. море та прилеглу зону 1958 та *Конвенція ООН з морського права 1982* регулюють питання проведення вихідних ліній, від яких відміряється ширина територ. моря, й обмеження *внутрішніх морських вод* у затоках, береги яких належать тільки одній д-ві. Ці положення не поширюються на т. зв. *«історичні затоки»* або будь-які випадки, коли застосовується система прямих вихідних ліній, передбачена ст. 4 Конвенції 1958 і ст. 7 Конвенції 1982. Для цілей цих конвенцій затока визначається як «добре окреслене заглиблення берега, яке вдається у суходіл такою мірою — у співвідношенні до ширини входу до нього, — що містить замкнуті суходолом води і утворює дещо більше, ніж просту звивину берега» (ст. 7 Конвенції про територ. море та прилеглу зону 1958 і ст. 10 Конвенції ООН з мор. права 1982). При цьому площа заглиблення мусить бути не меншою площі півкола, діаметром якого слугує лінія, що перетинає вхід до цього заглиблення. Площею заглиблення для цілей вимірювання вважається площа, розташована між відміткою найбільшого відливу навколо берега заглиблення та лінією, яка з'єднує відмітки найбільшого відливу пунктів його природ, входу. Якщо внаслідок наявності островів заглиблення має кілька входів, за діаметр такого півкола береться лінія, довжина якої дорівнює сумі ліній, що перетинають окремі входи. Острови, розташовані в заглибленні, розглядаються як частина водного простору цього заглиблення й не беруться до уваги при обчисленні ширини входу до затоки. Якщо відстань між відмітками найбільшого відливу пунктів природ, входу до затоки не перевищує 24 мор. милі, то затока може повністю вважатися внутр. водами д-ви. Якщо ця відстань перевищує 24 мор. милі, пряма вихідна лінія довжиною 24 мор. милі, яка розмежовує внутр. мор. води й територ. море, проводиться всередині затоки т. ч., щоб обмежити щонайбільший

ВОДНИЙ ПРОСТІР. *В.С. Ржевська*

ЗатонСЬКИЙ Володимир Петрович (28.07.1888, с. Лисець Ушицького повіту Подільської губ. (тепер Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) — 29.07.1938) — укр. рад. держ. і парт. діяч. Нар. в сім'ї волосного писаря. Закінчив Кам'я-нець-Подільську гімназію та фізико-матема-тичний ф-т Київ, ун-ту (за

участь у рев. русі двічі виключався). Викладав фізичну хімію в Київ, політехн. ін-ті; до с.-д. руху прилучився 1905; належав до течії меншовиків-партійців; із березня 1917 приєднався до більшовиків. Один з організаторів збройного повстання проти штабу КВО у жовтні 1917. Із листопада — секр. Київ, к-ту більшовиків, чл. Головного к-ту РСДРП(б) — соціал-демократії України, чл. ВУЦВК, обраного першим Всеукраїнським з'їздом Рад. Народний секр. у справах освіти в першому уряді радянської України. 30.12.1917 рішенням ВУЦВК разом із *Ю. Медведєвим* і *В. Шахраєм* був включений до складу делегації радянської України на *Брестські мирні переговори 1917-18.* По дорозі на них за рекомендацією *В. Леніна* 1.01.1918 залишений у Петрограді як представник Народного секретаріату України при РНК. 8.01.1918 на засіданні РНК було ухвалено включити його до складу уряду радянської Росії з правом дорадчого голосу, а наступного дня він одержав право вирішального голосу в РНК з питань, які стосувались України, і дорадчого голосу — з інших питань, став повноправним офіц. «членом РНК на посаді народного секретаря з українських справ». Протягом місяця докладав зусиль для відправки з України продовольства в центр, губернії Росії, займав активно негативну позицію щодо спроби створення Донецько-Криворізької республіки та її виділення зі складу України. 1.03.1918 призначений за сумісництвом народним секр. зовн. (закордонних) справ, однак уже 4.03.1918 підчас реорганізації уряду цю посаду обійняв новообраний голова Народного секретаріату *М. Скрипник.* Очолюване 3. відомство встигло вдатись лише до ряду дип.-пропагандистських демаршів, спрямованих на викриття австр.-нім. окупації України. 2-м Всеукраїнським з'їздом Рад (17-19.03.1918) був обраний головою ВУЦВК, підтримував ленінську лінію на завоювання мирного перепочинку, очолюючи делегацію радянської України на 4-у надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад, який ратифікував *Брестський мирний договір між РСФРР і Цент-*

ральними державами 1918. Виступав виразником «лівих» поглядів на проблеми створення КП(б)У, ставлення до стихійного повстанського руху в Україні. Член ЦК КП(б)У, у роки громадян, війни перебував на відповідальних парт, і держ. посадах, у т. ч. в РНК України, на політроботі у військах Червоної армії; 1920 — голова Галицького рев. к-ту. 1922-23, 1933-37 — нарком освіти УСРР, 1925-27 — секр. ЦККП(б)У, 1927-33 - голова ЦКК КП(б)У й нарком РСІ УСРР. 1923-24 — кандидат, 1925-37 — чл. Політбюро ЦК КП(б)У. Академік Академії наук України (1929). Заарештований у листопаді 1937 і за звинуваченням у належності до «антирадянського націоналістичного центру» 29.07.1938 офіційно засуджений до 10 років тюремного ув'язнення без права листування, однак того ж дня розстріляний. Реабілітований у березні 1956.

В.Ф. Солдатенко

Захист дипломатичний надається державою згідно з *міжнародним правом* по дип. каналах своїм громадянам із метою забезпечення чи поновлення їхніх прав та інтересів, порушених інозем. державою. 3. д. полягає у виконанні процедур, які мають на меті реалізацію відповідальності д-ви за шкоду, завдану іноземцю, а також забезпечення чи поновлення його прав. Д-ва надає 3. д. своєму громадянину, заявляючи іншій д-ві претензію чи протест із вимогою відшкодування завданих збитків, поновлення або забезпечення прав громадян. Відповідно до *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* (ст. 3), д-ви захищають інтереси громадян за кордоном у межах, які допускаються міжнар. правом, через свої *дипломатичні представництва.* У рамках 3. д. *посольство* консультує своїх громадян з усіх питань, які стосуються їхнього перебування в певній країні, робить запити з приводу захисту інтересів своєї д-ви та її громадян, а в необхідних випадках заявляє протести й робить подання керівництву країни перебування. 3. д. повинен здійснюватись у межах норм законодавства країни перебування та її міжнар. зобов'язань. Метою 3. д. є забезпечення прав, режиму іноземців стосовно своїх громадян на території певної д-ви. У разі порушення власним громадянином законодавства країни перебування 3. д. зводиться до з'ясування істинних фактів правопорушення та надання

цьому громадянинові необхідної прав, допомоги. 3. д. є інститутом як міжнар., так і внутр.-держ. права. За міжнар. правом будь-яка д-ва має право, але не зобов'язана надавати 3. д. своїм громадянам на території інших д-ав. Д-ви у своїх взаємовідносинах повинні поважати це право. У широкому сенсі до 3. д. відносять також коне, захист, який полягає в забезпеченні коне, службою прав та інтересів громадян країни, що представляється, з використанням місцевих засобів прав, захисту та звернення до місцевої влади д-ви перебування. Такий захист передбачений *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 {сі.* 5).

За внутр.-держ. правом більшості країн надання 3. д. своїм громадянам за кордоном є обов'язковим (ст. 25 Конституції України: «Україна гарантує захист своїм громадянам, які знаходяться за її межами»). У такому випадку громадяни мають право вимагати від своєї д-ви надання їм 3. д. при перебуванні в іншій д-ві, а д-ва громадянства зобов'язана надавати цей захист. 3. д. надається д-вою виключно своїм громадянам, однак в окремих випадках за спец, домовленістю допускається також 3. д. громадян третіх країн (делегований захист). 3. д. грунтується на нормах міжнар. звичаєвого права та може передбачатись і

регламентуватись положеннями *договору міжнародного.* 3. д. — дискреційна функція д-ви й надається на її розсуд; право д-ви на 3. д. своїх громадян не залежить безпосередньо від наявності прохання зацікавленої особи. Деякі д-ви надання 3. д. залишають на розсуд дип. представництва та коне, установи. За таких обставин громадяни цих д-ав, перебуваючи за кордоном, мають право лише просити про надання 3. д.

Із міжнар.-прав, точки зору 3. д. може здійснюватися при дотриманні низки умов. При здійсненні 3. д. (як і в процесі діяльності посольства в цілому) не повинно відбуватися втручання у справи, які входять до внутр. компетенції д-ви перебування. Перед тим, як застосовувати засоби 3. д., посольство має бути впевненим у тому, що громадянам або органам його д-ви чи відмовлено в засобах судового захисту, чи всі засоби, передбачені цим законодавством для поновлення порушених прав, уже вичерпані й не дали результату. 3. д. може надаватись тільки громадянам чи держ. органам країни, права якої захищаються певним посольством. *Апатриди* чи біпатриди (тобто

особи, які взагалі не мають громадянства чи особи, які мають громадянство однієї чи більше д-ав одночасно), а також громадяни й органи іноземн. д-ви звичайно не вправі розраховувати на заступництво іноземного для них посольства, якщо це не викликано крайньою необхідністю й не є предметом спец, домовленості, угоди між зацікавленими д-вами, як це передбачається ст.ст. 45 і 46 Віденської конвенції про дип. зносини 1961. Здійснення функції 3. д. є найбільш складною сферою діяльності посольства, оскільки кожен індивід знаходиться під владою д-ви, на території якої він перебуває. Це стосується і громадян іноземн. д-ав, які знаходяться на території іншої д-ви й зобов'язані підкорятись її правопорядку. У результаті виникає ситуація, за якої іноземці опиняються під юрисдикцією двох д-ав — країни громадянства й тієї, на чиїй території перебувають у даний час. За цих умов 3. д., який допускається міжнар. правом, повинен здійснюватися т. ч., щоб уникнути зіткнення

ЦИХ ДВОХ ЮРИСДИКЦІЙ. *ОБ. Задорожній*

Захист культурних цінностей під час війни — передбачена нормами *міжнародного права* охорона культ, цінностей у районах, де відбуваються воєнні дії. Принципи та положення про 3. к. ц. під час війни були сформульовані в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907, у Вашингтонському пакті від 15.04.1935, Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культ, цінності 1970, Додаткових протоколах 1-му та 2-му 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права.* Базовим міжнар.-прав, док-том з цього питання є Конвенція про захист культ, цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. Зі збільшенням числа збройних (воєнних) конфліктів та руйнівних масштабів нової зброї, що застосовується в них, зростає й загроза культ, цінностям людства. Згідно з Конвенцією 1954 культ, цінності кожного народу є культ, спадщиною всього людства. Головною вимогою, яку *міжнародне гуманітарне право* в цій сфері правовідносин висуває до д-ав, є заборона застосування будь-яких репресивних заходів щодо культ, цінностей. Сучас. міжнар. право як культ, цінності розглядає рухомі або нерухомі речі, що мають велике значення для культ, спадщини кожного

народу, такі, як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, реліг. або світські; археологічні, архітектурні ансамблі, що становлять істор. або художній інтерес; витвори мистецтва, рукописи, книги, наук, зібрання або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей; будівлі, головним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культ, цінностей, музеї, бібліотеки, сховища архівів; укриття, призначені для збереження в разі військ, конфлікту рухомих культ, цінностей; центри, у яких є значна кількість культ, цінностей. 3. к. ц., згідно з *нормами міжнародного права,* включає охорону й повагу цих цінностей. Конвенція 1954 зобов'язує д-ви підготувати ще в мирний час охорону культ, цінностей, розташованих на їхній території, вживаючи заходи, які вони вважають необхідними. Забороняється реквізиція культ, цінностей, розташованих на території іншої д-ви. Д-ви зобов'язані поважати й охороняти культ, цінності під час збройного конфлікту, розташовані як на власній території, так і на території інших д-ав, включаючи територію противника. Сучас. міжнар. гуманітарне право забороняє використовувати центри культ, цінностей, власне культ, цінності, споруди для їхнього захисту та безпосередньо прилеглі до них ділянки у воєнних цілях та в цілях, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей. Д-ва, яка в ході збройного конфлікту окуповує територію іншої д-ви, повинна підтримувати зусилля компетентних нац. властей окупованої території, щоб забезпечити охорону та збереження її культ, цінностей. Міжнар. правом передбачено інститут спец, захисту культ, цінностей, що є сукупністю особливих заходів, які забезпечують імунітет культ, цінностей, внесених у Міжнародний реєстр культ, цінностей, що знаходяться під спец, захистом. Культ, цінності, що знаходяться під спец, захистом, повинні бути позначені особливим знаком відповідно до ст. 16 Конвенції 1954 і мають бути доступні для міжнар. контролю. Імунітет культ, цінності, що знаходиться під спец, захистом, може бути знятий тільки у виняткових випадках неминучої військ, необхідності й лише до тих пір, доки існує ця

необхідність. Д-ви зобов'язані утримуватися від будь-якого ворожого акту відносно транспорту, що використовується винятково для перевезення культ, цінностей. Персонал,
призначений для захисту культ, цінностей, повинен, наскільки це дозволяють вимоги безпеці, користуватися повагою з метою збереження цих цінностей. Трансп. засоби, що користуються спец, захистом, та культ, цінності, які вони перевозять, користуються імунітетом від конфіскації, взяття як призу або захоплення.
У випадку *збройного конфлікту неміжнарод-ного характеру* його сторони повинні утримуватися від будь-яких ворожих актів, спрямованих проти культ, цінностей. До З. к. ц. у цьому випадку застосовуються ті положення Конвенції 1954, які визначають поняття «повага культурних цінностей». Д-ви можуть звертатися до *ЮНЕСКО* з проханням про техн. допомогу для орг-ції захисту своїх культ, цінностей. ЮНЕСКО надає цю допомогу в межах своєї програми та своїх можливостей і має право за власною ініціативою робити пропозиції з цього питання. Д-ви зобов'язані вживати в рамках свого кримінального законодавства всі заходи, необхідні для того, щоб були виявлені та піддані кримінальним або дисциплінарним санкціям особи, незалежно від їхнього *громадянства,* що порушили або наказали порушити відп. норми міжнар. гуманітарного права з приводу З. к. ц. Д-ви повинні якомога ширше популяризувати як у мирний час, так і під час збройних конфліктів положення міжнародного гуманітарного права щодо З. к. ц., зокрема норми Конвенції 1954 та її Виконавчого регламенту (особливо серед представників збройних сил і персоналу, призначеного для З. к. ц.).
О.В. Задорожній

Західного Берліна блокада 1948-49.

Командувачі окуп. військ США, Великої Британії та Франції в Німеччині повідомили 18.06.1948 керівництво рад. зони про проведення з 20.06.1948 грошової реформи у трьох зах. зонах; реформа не поширювалась на зах. сектори Берліна. 22.06.1948 рад. командування сповістило про проведення грошової реформи вже у своїй зоні окупації Німеччини та в районі Великого Берліна. Наступного дня зах. д-вами було ухвалене рішення про поширення грошової реформи на зах. сектори Берліна. У відповідь 24.06.1948 рад. окуп. адміністрація цілком перекрила залізницю, шляхи, канали та комунікації між зах. зонами окупації й Берліном. Розпочалась фактична *блокада* Зах. Берліна, у якому тоді проживало бл. 2,5 млн. жи-

телів. Справжньою метою цих дій була спроба змусити зах. д-ви відмовитись від планів створення зах.-нім. уряду. У відповідь на З. Б. б. ці д-ви організували «повітряний міст» між своїми зонами окупації та Берліном.
На зустрічі з послами США, Великої Британії та Франції 2.08.1948 *Й. Сталін* наполягав на відкладенні рішення про створення сепаратного уряду. Припинення трансп. обмежень пов'язувалося зі згодою цих країн на введення в обіг у Берліні нім. марки рад. зони й вилучення з обігу «марки Б». Рад. керівництво затягувало переговори, розраховуючи на неможливість ефективного функціонування «повітряного мосту». Але зах. країнам вдалося за час З. Б. б. зробити бл. 250 тис. польотів і перевезти бл. 1,5 млн. т. вантажів. СРСР змушений був визнати провал З. Б. б. і 12.05.1949 скасував усі обмеження зв'язку, транспорту й торгівлі між Берліном і зах.-нім. землями, а також між зах. і схід, зонами окупації Німеччини. Припинення З. Б. б. збіглось у часі зі схваленням військ, губернаторами основного Закону зах. Німеччини, який було оприлюднено 23.05.1949. Ця дата вважається днем створення ФРН.
В.Ю. Крушинський

Західного Берліна проблема — визначення статусу міста, яке було утворенням, відокремленим від оточуючої його території, розташованим у центрі колишньої НДР. Як особлива політ, одиниця Зах. Берлін був створений у повоєнний період у межах трьох секторів Берліна, окупованих збройними силами США, Великої Британії та Франції відповідно до угоди між ними та СРСР від 12.09.1944. На поч. 1948 в результаті дій зах. д-ав чотиристоронння міжсоюзницька комендатура та єдиний магістрат Великого Берліна, створені 1945, припинили своє існування. У зах. секторах було проведено місцеві вибори, створено зах.-берлінський магістрат та військ, комендатуру трьох окуп. зон. Після утворення двох нім. д-ав 1949 майже всі офіц. зв'язки між зах. та схід, частинами міста були розірвані. У перших числах серпня 1961 урядом НДР прийнято рішення про початок побудови в ніч на 13.08.1961 вздовж усього кордону із Зах. Берліном бетонної стіни («Берлінська стіна») та встановлення прикордонного режиму, що поклало край безконтрольній міграції між схід, та зах. частинами міста. Крім того, схід.-нім. керівництвом
було дано розпорядження прикордонним службам стріляти без попередження по кожному, хто намагатиметься перетнути кордон. Усе це призвело до т. зв. «Берлінської кризи» 1961. Після довготривалих переговорів між СРСР, США, Великою Британією та Францією була підписана *Чотиристоронння угода про Західний Берлін 1971,* яка визначала його прав, статус. Держ.-політ, устрій Зах. Берліна визначався Конституцією, шо набула чинності 1.10.1950 після затвердження ЇЇ зах. окуп. д-вами.

Така ситуація проіснувала до 9.11.1989, коли в ході демокр. рев-ції в НДР «Берлінську стіну» було зруйновано й відбулось де-факто об'єднання двох частин Берліна. Усі прав, питання, пов'язані з відновленням статусу міста як єдиного адмін. формування було вирішено в ході переговорів між ФРН, НДР, СРСР, США, Великою Британією та Францією й після офіц. *Німеччини об'єднання 1989-90.*

І.О. Мінгазутдінов

Західноєвропейський союз (\¥e$ierп

Еигореап Шюп), **ЗЄС** ОУЕП) — військ.-політ. союз, створений у 1954; до нього входять 10 держав: Бельгія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія та Франція. Органами ЗЄС є Рада та Секретаріат, які в січні 1993 було переведено з Лондона до Брюсселя, та Парламентська асамблея, розташована в Парижі. ЗЄС бере свій початок від *Брюссельського договору 1948.* Із підписанням *Вашингтонського договору 1949* відповідальність за військ, діяльність ЗЄС перейшла до *НАТО.* За Паризькими угодами 1954 ФРН та Італія приєднались до Брюссельського договору, й орг-цію було перейменовано в Західноєвропейський Союз. У 1990 членами ЗЄС стали Іспанія та Португалія, а в 1995 — Греція. 19.06.1992 було ухвалено Петерсберзьку декларацію ЗЄС, у якій держави-члени ЗЄС заявили про готовність виділити свої військ, контингенти для виконання військ, завдань під керівництвом ЗЄС. Ці завдання, відомі під назвою «Петерсберзьких завдань», включали гуманітарні та рятувальні операції, операції з підтримання миру та застосування збройних сил для врегулювання кризових ситуацій. *Амстердамський договір* /997закрі-пив місце ЗЄС у розвитку *Європейського Союзу* й надав ЄС доступ до оперативних сил ЗЄС.

9.05.1994 ЗЄС надав 9 країнам Центр, та Схід. Європи, що підписали Європ. угоди, статус «асоційованих партнерів», у 1996 Словенія стала 10-м асоційованим партнером ЗЄС. Ісландія, Норвегія й Туреччина як члени НАТО мають статус асоційованих членів; Данія та Ірландія як члени ЄС є спостерігачами. Після вступу до ЄС в 1995 статус спостерігачів в ЗЄС отримали Австрія, Фінляндія та Швеція. 23.03.1999 нові члени НАТО (Чеська Республіка, Угорщина та Польща) стали асоційованими членами ЗЄС. 3-4.06.1999 на саміті ЄС у Кьольні було прийнято рішення щодо розробки та реалізації в межах *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС* спільної європ. політики в галузі безпеки й оборони. Кьольнське рішення, яке передбачало надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військ, операцій з підтримання миру в умовах збройних криз з опорою на інфраструктуру НАТО, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітет з політики безпеки, Військовий комітет, штаб ЄС тощо), по суті означало повну інтеграцію ЗЄС до ЄС.

І.О. Ммгазутдінов

Західної Сахари проблема породжена невизначеністю міжнар.-прав. статусу колишнього колоніального володіння Іспанії (з 1884) на півн.-зах. атлантичному узбережжі Африки, де зосереджено чверть світових запасів високоякісних фосфатів, а також перспективні родовища урану, залізних і мідних руд, ртуті, калійних солей. 1965-66 *Генеральна Асамблея ООН* прийняла дві резолюції, що пропонували Мадриду негайно звільнити Зах. Сахару й визнавали право її народу (напівкочові племена арабо-берберського походження) на самовизначення. У травні 1973 за підтримки Алжиру був створений ліворадикальний Народний фронт за визволення Сегієт-ель-Хамра й Ріо-де-Оро (Фронт ПОЛІСАРІО), який розпочав бойові дії проти колонізаторів. Проте 1974 марокканський король *Хасан II* на підставі того, що в XI-XI I ст. Зах. Сахара була частиною д-ви Альморавідів, заявив про свої права на півн. частину країни, а Мавританія висунула претензії на південну. Всупереч рішенням ГА ООН і *Міжнародного Суду ООН,* 14.11.1975 в Мадриді було підписано тристоронню угоду про передачу Іспанією до кінця лютого 1976 під тимчасове адмін. управління Марокко півн. району Сегієт-ель-Хамра з родовищами фосфатів, а півд. району Ріо-де-Оро — Мавританії. Із метою «реінтеграції Сахари» Хасан II організував т. зв. «зелений марш» 350 тис. переселенців. У грудні 1975 на територію Зах. Сахари вступили марокканські та мавританські війська. У відповідь Фронт ПОЛІСАРІО розгорнув проти них активні бойові дії та 27.02.1976 проголосив незалежну Сахарську Арабську Демократичну Республіку (президент — ген. секретар Фронту ПОЛІСАРІО М. Абдельазіз, прем'єр-міністр — Б. Хаммуді); її «уряд у вигнанні» знайшов політ, притулок в Алжирі, що не визнавав Мадридської угоди; Марокко та Мавританія розірвали *дипломатичні відносини* з АНДР.

У червні 1976 бійці Фронту ПОЛІСАРІО здійснили рейд на столицю Мавританії Нуак-шот. Унаслідок спричинених конфліктом фінанс.-екон. труднощів у липні 1978 в Мавританії стався держ. переворот, Військ, комітет нац. порятунку денонсував союзну угоду з Марокко від 13.05.1977, визнав резолюцію 16-ї Асамблеї *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в Монровії щодо проведення в Зах. Сахарі під наглядом ООН референдуму для визначення майбутнього політ, статусу території й у серпні 1979 відмовився від претензій на Ріо-де-Оро та вивів звідти мавританські війська. 11.08.1979 Марокко анексувало цей район. На поч. 1982 САДР була визнана 26 африк. д-вами (більше ніж половиною тогочасних членів ОАЄ), на підставі чого 22.02.1982 вона була прийнята в ОАЄ як 51 член, проте 19 африк. д-ав виступили

проти, внаслідок чого було зірвано проведення 19-ї Асамблеї ОАЄ у Тріполі. 12.11.1984 Марокко призупинило своє членство в цій континентальній орг-ції й протягом 1981-87 спорудило 2,5-тисячокілометровий «оборонний вал» навколо фосфатних родовищ, що знизило ефективність бойових операцій Фронту ПОЛІСАРІО. Лише після цього в серпні 1988 марокканський уряд і Фронт ПОЛІСАРІО принципово схвалили пропозиції *Генерального секретаря ООНщодо* припинення вогню, орг-ції референдуму під міжнар. контролем, призначення спец, представника Ген. секретаря ООН і створення комісії для відбору виборців на підставі вивчення та оновлення даних іспан. перепису 1974. 1990 була сформована Місія ООН з референдуму в Зах. Сахарі, 27.04.1991 *Рада Безпеки ООН ухвалила* рез. №690 з визначенням комплексу заходів щодо його проведення. 6.09.1991 набула чинності угода про припинення

вогню, якої дотримуються обидві сторони. У вересні 1997 в Х'юстоні за посередництва особистого посланника Ген. секретаря ООН по Зах. Сахарі *Дж. Бейкера* делегації Марокко й САДР узгодили «кодекс поведінки», який визначав правила *репатріації,* обміну *військовополоненими* та ідентифікації осіб, допущених до участі в референдумі. Але Марокко всіляко затримує його проведення, не погоджуючись допустити до голосування бл. 150 тис. біженців (3/4 корінного населення), які перебувають у таборах поблизу м. Тіндуф на території АНДР.

В.І. Головченко

Західноукраїнське товариство Ліги Націй — орг. структура зах.-укр. політ, діячів, що була створена у Відні 22.01.1922 з метою підтримки *Ліги Націй* та розширення впливу на міжнар. рівні екзильного уряду ЗУНР для вирішення проблеми держ. статусу Схід. Галичини (як відомо, на 2-й Асамблеї Ліги Націй делегації ЗУНР вдалося добитись пленарного розгляду схід.-галицького питання). До складу президії Товариства увійшли *Р. Перфецький* (голова), О. Марітчак (секретар), Е. Брайтер, І. Вальдман, отець Йосафат Жан і Я. Підля-шецький. Тоді ж була обрана Головна рада і створені 4 комісії товариства: пропагандистська, організаційна, економічна та для збору коштів. Уже на 6-у конгресі Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй у Празі 04-07.06.1922 З. т. Л. Н. було прийняте до цієї орг-ції, причому Схід. Галичина визнана окремим *суб'єктом міжнародного права.* На підставі відп. внесення Зах.-укр. товариства Головна рада Унії на засіданні в Будапешті в жовтні 1922 вирішила включити питання Схід. Галичини до порядку денного чергового конгресу, що мав відбутись у червні 1923 у Відні. Однак після рішення Ради послів Антанти від 14.03.1923 про включення Схід. Галичини до Польщі та оприлюднення протестаційних заяв з приводу цього рішення, екзильний уряд *Є. Пет-рушевича* невдовзі саморозпустився. Представники З. т. Л. Н. 23.06.1923 не були допущені до засідань 7-ї конференції Міжнародної унії товариств Ліги Націй у Відні, а їхні повноваження призупинені. Наступного року, з огляду на визнання на черговій конференції в Ліоні Міжнародною унією рішення Ради послів Антанти від 14.03.1923, Зах.-укр. товариство заявило про вихід із цієї орг-ції, відкинувши
пропозицію бути відділом польського товариства, І самОрОЗПуСТИЛОСЯ. *ВМ.Матвієнко*

Захоронення відходів у морі — будь-яке навмисне видалення відходів та інших матеріалів із суден, літальних апаратів, платформ або інших штучно споруджених у морі конструкцій; будь-яке навмисне знищення суден, літальних апаратів, платформ або інших штучно створених у морі конструкцій. Захороненням не вважається видалення відходів у результаті нормальної експлуатації суден, літальних апаратів тощо. Захоронення в межах територ. моря, *економічної зони,* на *континентальному шельфі* не повинно здійснюватись без згоди прибережної д-ви. *Держава прапора* судна забезпечує виконання відп. міжнар. норм і нац. законодавства стосовно своїх суден і літальних апаратів (ст. 1, 210, 216 *Конвенції ООН з морського права 1982).* Норми, що стосуються З. в. у м., містяться також у Конвенції із запобігання забрудненню моря викидами відходів та інших матеріалів 1972. *о.в. Задорожнщ*

Заяви — односторонні, двосторонні та багатосторонні дип. документи. З. уряду, мін-ва закорд. справ, *посольства* країни є односторонніми позиційними док-тами, які використовуються з метою оперативного реагування на події міжнар. життя, висловлення позиції країни з конкретного приводу. З. уряду, МЗС нерідко несуть змістовніше навантаження, ніж класичні док-ти *дипломатичного листування;* на відміну від таких док-тів, З. не є прямим зверненням до певної д-ви або д-ав і тому не обов'язково вимагає офіц. відповіді. З. уряду може бути не лише опублікованою, але й офіційно направленою зі спец, (супровідною) нотою відп. д-вам. З. посольства розповсюджується в країні перебування після узгодження з керівництвом МЗС. Спільні З. про двосторонні чи багатосторонні переговори є офіц. док-тами, за допомогою яких учасники інформують громадськість, інші уряди про проведені переговори, обговорені питання, досягнені домовленості, спільні погляди й принципи, можливо, про розходження між ними або особливу позицію того або іншого учасника. Якщо спільна З. текстуально містить формулювання про досягнуті рішення й угоди, що не мають іншої офіц. форми, вона розглядається як *договір міжнародний.* *Т.І. шинкаренко*

Зборівський договір 1649 — угода між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, укладена 8(18).О8.1649 після переможної для укр. козацтва Зборівської битви; є першим юрид. документом з боку Польщі, яким визнавалась укр. державність. Але, з огляду на закулісні переговори хана *Іслам Герея III* і польського короля Яна II Казимира, *Б. Хмельницькому* не вдалося досягнути результатів, які адекватно відповідали б успіхові укр. збройної сили. Зокрема, згідно з дог-ром козацька юрисдикція поширювалася лише на територію 3 воєводств — Київського, Брашіавського й Чернігівського, куди шляхетські війська не могли прибувати на постій. Кордон мав проходити полінії Дністер — Ямпіль - Брацлав — Вінниця - Погребище - Паволоч - Коростишів -Горностайпіль — Димер — Дніпро — Остер — Чернігів — Ніжин — Ромни, у той час, як козацькі дипломати пропонували розмежування провести значно західніше: Дністер — Берлин-ці — Бар — Старий Костянтинів — Случ — Прип'ять — Дніпро — Любеч - Стародуб — і до моск. кордону. Т. ч., порівняно з вимогами козацької старшини, до повного володіння Речі Посполитої відходили Київ. Полісся, частина Сіверщини, Поділля та Волинь. Козацький реєстр обмежувався 40 тис, водночас за його межами опинялися сотні тисяч, які брали участь у бойових діях, а тепер повинні були повернутися в повне послушенство своїм державцям чи шляхті, що могла відновити свої права на власність. На вказаних укр. землях урядові посади могли займати лише особи православного віросповідання. Питання про унію та про церк. майно виносилося для розв'язання на найближчий сейм, а Київ, митрополитові надавалось місце в сенаті. У Києві та інших містах не мали права проживати єзуїти. Усім повстанцям гарантувалася повна амністія. На гетьманську булаву віддавався Чигирин з околицями.
Аби применшити гіркоту власної поразки й вимушене підписання 3. д. з українським козацтвом, поляки в односторонньому порядку опублікували його під заголовком «Декларація ласки короля Його милості на пункти прохання Запорозького війська». Сейм Речі Посполитої ратифікував 3. д. на поч. січня 1650 (без реліг. статей), але він фактично не виконувався обома сторонами, бо поляки не могли змиритись із втратою значної частини України, і він не задовольнив широкі маси укр. населення. У багатьох місцях селяни відмовлялись визнавати над собою зверхність польської шляхти, яка поверталася у свої колишні володіння, відтак вибухали повстання.

В.І. Сергійчук

Збройний конфлікт міжнародного характеру — зіткнення між збройними силами держав, між збройними силами нац.-визв. руху й метрополії, між збройними силами повсталої сторони (або воюючої сторони), що визнана в цій ролі, і збройними силами якої-небудь держави. 3. к. м. х. характеризується обмеженим театром воєнних дій і відносно невеликою тривалістю в часі. Усі сторони 3. к. м. х. зобов'язані у своїх діях дотримуватися відп. норм *міжнародного права,* зокрема *війни законів і звичаїв.* 1-й Додатковий протокол 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 юридично оформив міжнар. правосуб'єктність нації, яка веде б-бу за своє держ. становлення та незалежність. Протокол покладає на сторони, які беруть участь у конфлікті, зобов'язання «завжди розрізняти цивільне населення і *комбатантів,* а також цивільні об'єкти і військові об'єкти і відповідно спрямовувати свої дії виключно проти військових об'єктів» (ст. 48). Протокол ставить під особливий захист культ, цінності, забороняє здійснювати напади на об'єкти, які є необхідними для виживання цивільного населення (посіви, худоба, іригаційні споруди, джерела питної води), а також споруди, які містять небезпечні сили, вивільнення яких може спричинити серйозні втрати серед цивільного населення (греблі, дамби, атомні електростанції тощо). Протокол встановлює також особливий захист для жінокідітей, хворих і поранених, мед. персонал і санітарно-транспорті засоби. Передбачається відповідальність за збитки, завдані *агресором* під час нападу й *окупації воєнної* чужої території. 3. к. м. х. необхідно відрізняти від *збройного конфлікту неміжнародного характеру.*

О.В. Задорожній

Збройний конфлікт неміжнародного характеру — зіткнення, яке відбувається на території певної держави між її збройними силами й антиурядовими збройними силами чи іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відп. командуванням, здійснюють певний контроль над частиною території держави. Це визначення зафіксовано

в 2-му Додатковому протоколі 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права),* який регламентує захист жертв 3. к. н. х. Протокол не застосовується до випадків порушення внутр. порядку та виникнення обстановки внутр. напруги, на зразок безпорядків, окремих актів насильства, інших актів аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами (п. 2 ст. 1 Протоколу). У Протоколі зазначається, що захистом *війни законів і звичаїв* користуються також особи, які були позбавлені свободи або свобода яких була обмежена у зв'язку зі збройними конфліктами. Протокол застосовується до всіх осіб, яких торкається збройний конфлікт без жодних обмежень, заснованих на расових ознаках, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи

віросповідання, політ, або інших переконань, нац. чи соп. походження, майнового стану, народження та іншого
Статусу. *О.В. Задорожній*

Збройний напад відповідно до ст. 51 *Статуту ООН* — підстава для реалізації державою, яка є його об'єктом, права на *самооборону індивідуальну* або *самооборону колективну.* Те, що 3. н. за сучас. *міжнародним правом* є єдиною підставою для застосування збройної сили в порядку самооборони, оспорюється практикою та наук, школами ряду д-ав на основі концепції т. зв. «самооборони за загальним міжнародним правом», яка історично випереджає утворення ООН і дозволяє самооборону на підставі негайної невідворотної необхідності захисту, яка не залишає ані змоги обрати засоби, ані часу для розмірковування. *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військові та напіввійськові дії, вчинені на території Нікарагуа проти Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) визначив, що право д-ав на колективну самооборону не може бути реалізоване у відповідь на дії, які не становлять 3. н., і що в сучас. міжнар. праві існує згода між д-вами стосовно того, що вважати 3. н. Суд вважав, що міжнар.-прав, звичаї, які розкривають поняття «збройний напад» у сучас. міжнар. праві, кодифіковані у ст. 3 «Визначення агресії» рез. №3314 *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974. Т. ч., поняття «збройний напад» включає акти *агресії прямої* і *непрямої.* Формальна різниця між 3. н. як підставою для самооборони та *агресії актом*

полягає в тому, що факт 3. н. констатує д-ва, проти якої він спрямований, а наявність акту агресії має право визначити лише *Рада Безпеки ООН,* причому вона може, залежно від масштабу та серйозності наслідків, визнати актом агресії й інші дії, ніж ті, які визначені у ст. 3 «Визначення агресії» та входять до поняття «збройний напад». Не визнаються 3. н. і, відповідно, підставою для самооборони, незначні за характером та наслідками прикордонні інциденти, на які д-ва може відповісти дуже обмеженим застосуванням збройної сили у формі збройних заходів самодопомоги, які не переходять на територію
ІНОЗЄМ.Д-ВИ. *В.С.Ржевська*

Збройний нейтралітет — співробітництво Росії, Данії та Швеції, а також низки інших держав із метою охорони торг, мореплавства нейтральних країн, яке склалося 1779-83 у зв'язку з *війною за незалежність у Північній Америці 1775-83* і було відновлене 1800-01. 1778 Росія запропонувала Данії разом охороняти торг, судна, що прямували в рос. порти. Навесні 1779 Росія, Данія та Швеція, не вступаючи у формальний союз, направили воюючим країнам — Великій Британії, Франції та Іспанії декларації про заходи, вжиті ними для захисту нейтральної торгівлі, і вислали в море свої ескадри. Коли іспанцями були захоплені голландські й рос. судна, що йшли за рос. хлібом у середземноморські порти, 28.02(10.03).1780 рос. уряд звернувся до Британії, Франції й Іспанії з декларацією, у якій було викладено такі принципи 3. н.: нейтральні кораблі можуть вільно проходити біля берегів воюючих країн; власність противника під нейтральним прапором (за винятком «заповідних товарів») недоторканна; предметами воєнної контрабанди визнаються тільки зброя та різноманітне військ, обладнання; блокованим вважається лише порт, вхід до якого практично ускладнений у зв'язку з діями військ.-мор. сил воюючих д-ав. На основі цієї Декларації Росія уклала конвенції з Данією 9(20).07.1780 і Швецією 1(12).08.1780. Сторони оголосили про закриття Балтійського моря для військ, кораблів воюючих д-ав і про взаємні зобов'язання захищати проголошені принципи. Т. ч., виник союз трьох д-ав, відомий як «перший збройний нейтралітет». До нього приєдналися Голландія (4.01.1780), Пруссія (8.05.1781), Австрія (9.10.1781), Португалія (13.07.1782). Франція, Іспанія та США також ви-

знали принципи 3. н., хоча формально до нього не приєдналися. Із великих мор. д-ав лише Британія не визнала 3. н. Після укладення *Версаль-ського мирного договору 1783* 1-й 3. н. розпався.

1800 у зв'язку із захопленням англійцями данського фрегата «Фрея» рос. імп. Павло I звернувся до Данії, Пруссії та Швеції з пропозицією відродити принципи 3. н. 4-6(16-18). 12.1800 в Петербурзі були підписані конвенції між Росією, Данією, Швецією та Пруссією, відомі як «другий збройний нейтралітет». Конвенції 1800 повторили принципи 1-го 3. н. і доповнили їх вимогою спец, повідомлення нейтральних суден про *блокаду морську* даного порту для отримання права на обвинувачення нейтрального судна в її порушенні; визнанням того, що нейтральні торг, судна, які йдуть під конвоєм нейтрального військ, судна, не можуть бути доглянуті, якщо командувач конвою заявить, що на них немає контрабанди. 2-й 3. н. діяв до квітня 1801, коли було укладено перемир'я між Британією й Данією. В історії розвитку *міжнародного права 3.* н. мав велике значення. Він вказав нейтральним д-вам на колективні заходи для б-би з *агресією* та вперше виробив принципи, які пізніше було утверджено на *Паризькому конгресі 1856.* *в.м. вдовенко*

Збройні СИЛИ — спільний термін для позначення для організованих військ, формувань, який об'єднує регулярні (як правило, армія, тобто сухопутні сили, військ.-повітр. сили і військ.-мор. сили) і нерегулярні (ополчення, партизани і повстале населення) війська, підпорядковані певній державі. Міжнар.-прав. визначення 3. с. міститься у ст. 43 Додаткового протоколу до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права,* від 8.06.1977. Згідно з ним, «Збройні сили сторони, яка перебуває у

конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними противною стороною. Такі збройні сили підкоряються внутрішній дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує додержання *норм міжнародного права,* які застосовуються у період збройних конфліктів». Будь-якого разу, коли сторона, яка перебуває в конфлікті, включає до своїх З. с. напіввійськ. орг-цію чи збройну орг-цію, яка забезпечує охорону порядку, вона повідомляє про це інші сторони, які перебувають у конфлікті. Склад З. с. д-ви включає *комбатантів* — осіб, які мають право брати безпосередню участь у воєнних діях, і *некомбатантів* — осіб, функції яких полягають в обслуговуванні та забезпеченні бойової діяльності З. с, і які мають право застосовувати силу виключно з метою самооборони (мед., дух. та інтендантський персонал, військ, юристи, репортери, кореспонденти). За сучас. *міжнародним правом* до складу З. с. не входять *найманці.*

На основі особливої орг-ції командування виділяють міжнар. З. с. — об'єднання контингентів нац. З. с. під міжнар. керівництвом і командуванням, які утворюються й застосовуються з урахуванням положень *Статуту ООН.* До них належать *Збройні сили ООН;* З. с. регіональних міжнар. орг-цій та інших форм регіонального співробітництва (напр., корпус швидкого реагування, створений у рамках Спільної політики безпеки й оборони *Європейського Союзу);* З. с. д-ав, об'єднані на тимчасовій або постійній основі з метою *самооборони колективної* (напр., Збройні сили *НАТО).* В укр. законодавстві З. с. України визначаються як військ, формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її *суверенітету,* територ. цілісності й недоторканності. З. с. України забезпечують стримування збройної аг^ес/7проти України та відсіч їй, охорону повітр. простору д-ви та підводного простору в межах територ. моря України. З'єднання, військ, частини та підрозділи З. с. України відповідно до закону, у межах, визначених указами Президента України, що затверджуються ВР України, можуть залучатись до надання військ, допомоги іншим д-вам, а також брати участь у міжнар. військ, співробітництві та міжнар. миротворчих операціях на підставі *договорів міжнародних України* та в порядку й на умовах, визначених законодавством України. в.с. Рж™»ко

Збройні СИЛИ Іноземні — військ, формування однієї держави, які перебувають на території іншої. Залежно від мети й підстав їхньої присутності на території д-ви, прав, статус інозем. *збройних сил* або визначається як статус окуп. військ відповідно до 4-ї Гаазької конвенції 1907 про закони та звичаї війни на суходолі (розділ 111 «Про військову владу на території держави супротивника» Положення про закони та звичаї війни на суходолі,

яке є додатком Конвенції) та Женевських конвенцій 1949 про поводження з військовополоненими і про захист цивільного населення під час війни (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права, Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права),* або регулюється міжнар. угодою д-ви, яка їх надсилає, і д-ви, яка їх приймає. Угоди про статус З. с. і. можуть бути регіональними чи локальними, укладатися в рамках міжнар. орг-ції (напр., Угода між сторонами Північноатлантичного договору щодо статусу їхніх збройних сил, укладена між членами *НАТО* 19.06.1951), або у двосторонніх відносинах (напр., *українсько-російські угоди про поділ Чорноморського флоту).* Оскільки З. с. і. є органом інозем. д-ви, питання статусу території, де вони знаходяться, здійснення юрисдикції щодо цивільного населення цієї території, можливості та обсягу імунітету З. с. і. від місцевої юрисдикції, усунення небезпеки втручання інозем. військ, частин у внутр. справи д-ви, де вони знаходяться, тощо визначаються д-вою перебування на підставі угоди з нею.

У випадку окуп. військ *суверенітет* над зайнятою ними територією не переходить автоматично до держави-окупанта на підставі самого лише факту вилучення території з-під контролю її законного уряду. Окуп. війська в особі їхнього командування виступають у ролі тимчасового органу управління зайнятою територією. На них покладається обов'язок забезпечити додержання прав населення зайнятої території згідно з Женевськими конвенціями 1949; «за можливістю» і «за відсутністю перешкод» на зайнятій території продовжує діяти й застосовуватись її законодавство, чинне на момент *окупації воєнної.* У випадку перебування інозем. військ на території д-ви в мирний час за міжнар. угодою місця дислокації інозем. військ залишаються територією д-ви базування та можуть надаватись в оренду д-ві, яка надіслала війська. У таких випадках укладання угоди про оренду потребує значної уваги. Відомі випадки, коли під виглядом безстрокової оренди ділянок території, супроводжуваної повним вилученням її населення з-під юрисдикції держави-орендодавця, мала місце уступ-ка території д-ві, яка розмістила на ній свої війська (амер. база в Гуантанамо на Кубі, зона *Панамського каналу).*

Поширена практика надання д-вою перебування інозем. військам обмеженого імунітету в договірному порядку. Інозем. війська не повинні втручатися у внутр. справи д-ви перебування. За сучас. *міжнародним правом* розцінюється як *агресії акт* застосування збройних сил однієї д-ви, що знаходяться на території

іншої д-ви відповідно до угоди з д-вою, яка їх приймає, на порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення ДІЇ УГОДИ. *В.С. Ржевська*

Збройні СИЛИ ООН — вид міжнар. *збройних сил,* який утворюється з контингентів збройних сил держав-членів *Організації Об'єднаних Націй* із метою підтримки міжнар. миру й безпеки, у т. ч. — для вчинення дій щодо загрози мирові, порушень миру й *агресії актів.* Повинні створюватись і діяти за рішенням і під керівництвом *Ради Безпеки ООН.* Порядок їх формування та здійснення міжнар. командування ними закріплений у главі VII *Статуту ООН* (ст.ст. 43-50). Ним передбачені: укладення між РБ ООН та державами-членами або їхніми групами угод, що підлягають ратифікації д-вами, про надання в розпорядження РБ збройних сил, допомоги й відп. засобів обслуговування; обов'язок держав-членів тримати в постійній готовності контингенти нац. військ.-повітр. сил для спільних міжнар. примусових дій; утворення з начальників штабів постійних членів РБ ООН або їхніх представників Військово-штабного комітету, який буде надавати допомогу Раді Безпеки у використанні З. с. ООН, буде підзвітний Раді та нестиме відповідальність за стратегічне керівництво будь-якими збройними силами, наданими в розпорядження Ради; обов'язок членів Організації об'єднатися для надання взаємної військ, допомоги в проведенні заходів, про які прийняте рішення РБ ООН. Модель формування та командування З. с. ООН, визначена Статутом ООН, ніколи за всю історію Організації не була повністю реалізована. Угоди РБ ООН з державами-членами з питань формування З. с. ООН не укладались, орг-ція практичного застосування З. с. ООН знаходиться в руках *Генерального секретаря ООН,* а не Військово-штабного комітету. Вперше З. с. ООН були утворені за ініціативою *Генерально Асамблеї ООН,* а не Ради Безпеки. У 1956

ГА 00Н для забезпечення припинення воєнних дій між Ізраїлем, Францією та Великою Британією з одного боку та Єгиптом — з іншого (див. *Суецька криза 1956)* і спостереження за цим утворила Перші надзвичайні збройні сили ООН на Бл. Сході (ЮНЕФ-1), які діяли з 1956 по 1967. Вони були сформовані на основі угод між Ген. секретарем ООН і тими дер-жавами-членами, які вільно погодилися надати свої війська, фінансувалися ООН і підкорялися тільки ГА ООН та Ген. секретареві. Командувач ЮНЕФ був призначений ГА ООН, а права та обов'язки військ ЮНЕФ визначені Ген. секретарем на основі повноважень від ГА ООН. На відміну від передбаченого Статутом ООН порядку участь д-ав у формуванні ЮНЕФ була абсолютно добровільною. Починаючи з 1969, З. с. ООН для миротворчих операцій створювались під егідою РБ ООН. У період *«Холодної війни»* створювались З. с. ООН для операцій у Конго (1960-64), на Кіпрі (з 1964), Другі надзвичайні З. с. ООН на Бл. Сході (ЮНЕФ-2, 1973-79) тощо. Недодержання в багатьох випадках букви Статуту ООН створило Грунт для того, що СРСР оспорював правомірність деяких акцій З. с. ООН — на Бл. Сході в 1956-67 та в Конго. Залишається не визначеним остаточно, чи можна вважати найпершими З. с. ООН міжнародні збройні сили, які в 1950-53 захищали Півд. Корею від Північної; створені за рекомендацією РБ ООН (рез. №83, 1950) та на основі рез. ГА ООН №377 «Єднання заради миру» (1950), вони діяли під командуванням США. Після 1991 й операції «Буря в пустелі» переважає практика РБ ООН уповноважувати на вчинення дій на основі глави **VII** Статуту ООН ті д-ви, які виявляють для цього бажання та здатність (т. зв. коаліції здатних і згодних — соаііііопз оіЧпе аЬіе апсі \уІШП§).

В.С. Ржевська

Зброя масового знищення (ЗМЗ) —

засоби ведення війни, які багаторазово перевищують звичайні озброєння за силою руйнування та ураження. До завершення *Другої світової війни* визнавали два види ЗМЗ — хім. та бактеріологічну (біологічну). У 1948 *Генеральна Асамблея ООН* визначила два нових види ЗМЗ — ядерну та радіологічну, а також віднесла до ЗМЗ будь-яку іншу, що може бути розроблена в майбутньому та за руйнівними характеристиками буде рівною або перевищуватиме

вже існуючі види ЗМЗ. Одним із головних завдань процесу роззброєння міжнар. співтовариство вважає саме скорочення та знищення ЗМЗ. Практичного виявлення кроки, спрямовані на знищення деяких видів ЗМЗ, набули в *Женевському протоколі про заборону використання на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925,* у *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972* і *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її*

Знищення 1993. *С.П. Галака*

Звичай Міжнародний — правило, що склалось у практиці, за яким *суб'єкти міжнародного права* визнають юридично обов'язкову силу. У *доктрині міжнародного права* склалось неоднозначне ставлення до З. м., від твердження: «аж до останніх часів міжнародне право в переважній частині складається із звичаєвих норм» (Дж. Старк) до думки про «неможливість застосувати міжнародний звичай, тому що звичай являє собою звичайну поведінку, а поведінку не можна застосувати до певного випадку» (Г. Кельзен). У ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН* закріплено: «Суд, який зобов'язаний вирішувати

передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: ... міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма». Стверджують, що це формулювання є неточним, оскільки звичай виступає не доказом заг. практики, а правилом поведінки, яке конституйоване заг. практикою (В. Буткевич). При цьому термін «загальна практика» охоплює практику тих д-ав, для яких звичай є обов'язковим. Заг. визнання необхідне лише для універсальних звичаїв (принцип свободи наук, досліджень у відкритому морі, принцип свободи досліджень і використання косм. простору, право свободи доступу до космосу, правило визнання кордону між повітр. і косм. простором, принцип міжнар. відповідальності тощо). У рішеннях Міжнародного Суду ООН визнано існування також регіональних і партикулярних звичаїв. Так, у спорі між Португалією та Індією про право проходу по інд. території (1960) Суд вирішив, що «партикулярна практика лише між двома державами, яка визнається ними як правова, дає підстави для визнання звичаєвої норми, що діє між ними». Необхідно

розрізняти З. м. від міжнар. звички (узвичаєння) як юридично не обов'язкового правила поведінки, а також від заг. принципів права, які можуть визнаватись і без міждерж. практики.

Будучи поряд із *договором міжнародним* основним сучас. *міжнародного права джерелом,* З. м. суттєво відрізняється від нього за процедурою створення, існування та застосування. Так, на відміну від міжнар. дог-ру, у З. м. пра-вотворча процедура й нормативний результат чітко не відокремлені. Міжнар. договір створюється в рамках формальних переговорів, З. м. — завдяки практиці д-ав. Форма існування міжнар. дог-ру — конкретний прав, акт, форма існування З. м. — правило поведінки д-ав, конституйоване їхньою практикою. Завдяки міжнар. дог-ру можна сформувати як загальні, так і конкретні, деталізовані рішення; З. м., як правило, формує лише основні прав, принципи, керівні засади. Міжнар. договір є джерелом практично всіх галузей міждерж. відносин, які підпадають прав, регулюванню. З. м. не може бути джерелом прав, регулювання тих галузей *міжнародних відносин,* які потребують детальної, чіткої регламентації. Міжнар. договір властивими йому засобами регулювання може сприяти розвиткові нових міжнар. відносин. З. м. базується на існуючій практиці, не може бути інструментом випереджувального регулювання. Серед значної кількості міжнар. договірних норм більшість — норми регіонального й партикулярного характеру. Серед міжнар. звичаєвих норм, як правило, переважають норми універсального характеру.

У сучас. міжнар. праві З. м. відіграє значну роль як джерело права, як форма вираження норм міжнар. права і як процедура створення таких норм. На випадок відсутності конвенційного регулювання звичай заповнює відп. прогалини. Часто звичай регулює міжнар. відносини паралельно з міжнар. дог-ром (на цю практику нерідко є посилання в самих міжнар. дог-рах, напр., преамбула *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969).* З. м. є основним регулятором відносин між д-вами, що не є учасницями міжнар. дог-ру, а також між державами-учасницями дог-ру та д-вами, що не є його учасницями. З. м. також застосовується між державами-сторонами міжнар. дог-ру для регулювання відносин, які виникли до набуття дог-ром чинності (Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів, ст. 4), а також

у цілій низці випадків — для регулювання відносин, які виникли після набуття дог-ром чинності (паралельне, подвійне прав, регулювання). Для підтвердження наявності З. м., як правило, вказують на три головні фактори: а) міжнар. практика (прецеденти); б) оріпіоіигік 8ІУЄ песе88аїі$ (думка, яка визнає цю практику (прецеденти) юрид. нормою); в) фактор часу (тривалість застосування). Процедура створення З. м. не повинна суперечити принципам і *нормам міжнародного права.* Вона базується на неформалізованому консенсусі, практиці й визнанні цієї практики як прав, норми. Д-ви, які наполегливо протестували проти такої практики, звичаєм зв'язані не будуть. За певних умов звичай може зв'язувати треті д-ви. Наступний звичай може змінити положення дог-ру. З. м. важко піддаються кодифікації, але така систематизація міжнар. права можлива, і відкидати її

неДОЦІЛЬНО. *О.В. Задорожніи*

ЗІя уль-Хак (2іа-и1-Ная) Мохаммад (12.08.1924, Джаландхар, Схід. Пенджаб, Брит. Індія -17.08.1988) — пакистанський військ, і держ. діяч. Закінчив Інд. королівську військ, академію, Коледжі вищого командного складу у Кветті (Пакистан, 1955) і форті Ліванворт (шт. Канзас, СІЛА). Із 1945 — на службі в Британських ЗС у Бірмі, Малайзії та Індонезії, з 1947 — в армії Пакистану, брав участь у війні з Індією 1965 у Кашмірі. 1.05.1976 отримав звання повного генерала й посаду нач. ген. штабу. 5.07.1977 здійснив безкровний держ. переворот і заарештував Президента Пакистана *З.А. Бхутто* та його уряд, запровадив жорсткий військ, стан. У вересні 1978 проголосив себе Президентом Пакистану. Здійснював політику ісламізації країни шляхом утвердження норм шаріату, відкриття реліг. шкіл, запровадження реліг. податків. У зовн. політиці після 1979 зблизився зі США та нафтовидобувними країнами Перської затоки; перетворив Пакистан на базу для тренування та перерозподілу зброї й фінанс. ресурсів для афган. моджахедів, що вели «священну війну» проти рад. військ в Афганістані. Загинув унаслідок авіаційної катастрофи.

П.М. Ігнатьєв

ЗЛЄНКО Анатолій Максимович (2.06.1938, с. Ставище, тепер смт. Київської обл.) — укр. держ. діяч і дипломат. Закінчив 1956 Київ, будівельний технікум, 1967 — ф-т іноземн. Мов

Київ, ун-ту. Трудову діяльність розпочав у 1959 гірничим машиністом на шахті «Максимівка — Пологa» (Кадіївка Донецької обл.). 1967-73 — аташе, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1973-79 — співробітник секретаріату *ЮНЕСКО* в Парижі; 1979-83 — радник відділу міжнар. орг-цій у справах ЮНЕСКО МЗС УРСР; 1983-87 — Постійний представник УРСР в ЮНЕСКО. Із 1987 - заст., із 1989 - 1-й заст. міністра, а із 27.07.1990 — мін. зак. справ України. У 1994-97 — Постійний представник України при ООН; 19.09.1997-1.10.2000 -Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці, Постійний представник України у Виконавчій раді ЮНЕСКО; водночас 14.04.1998-1.10.2000— Надзвичайний і Повноважний Посол України в Португальській Республіці за сумісництвом. 2.10.2000-2.09.2003 — вдруге мін. зак. справ України.

Під час першого терміну повноважень мін. зак. справ у своїй діяльності спирався на постанову Верховної Ради УРСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25.12.1990, яка доручала уряду «при встановленні дипломатичних, консульських, торговельних зносин з іноземними державами виходити з необхідності найбільш ефективного забезпечення інтересів Української РСР та їх пріоритетності» й передбачала акредитацію іноземн. коне, установ на території республіки при МЗС та виділення в бюджеті «статті видатків на зовнішньополітичну діяльність». У руслі формування засад власне укр. зовн. політики 27-28.09.1990 у Києві, зокрема, відбулись переговори з офіц. делегацією Угорської Республіки; підписано *українсько-білоруську заяву про взаємостосунки 1990,* розроблено й укладено *українсько-російський договір про основи відносин 1990* (до широкомасштабної угоди від 31.05.1997 був прав, основою двосторонніх відносин). Зростання міжнар. активності республіки в напрямку наповнення її *суверенітету* реальним змістом викликало жорстоку протидію з боку союзного центру, подеколи й нерозуміння з боку світової еліти. Унаслідок цього УРСР не отримала навіть статусу спостерігача на Паризькому самі-ті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1990. На знак протесту З. вийшов зі складу спільної рад. делегації, очолюваної лідером СРСР *М. Горбачовим,* і залишив конференцію. Незаперечною заслугою міністра стало дип.
забезпечення безпрецедентно швидкого визнання незалежної укр. д-ви. Водночас відкриття посольств і представництв за кордоном вимагало неабияких зусиль від д-ви та її мін. зак. справ щодо розміщення їх на території країни перебування, добору кадрів (на яких у провінційній республіці був дефіцит), масового освоєння ними дип. професії. Але достатньої уваги цьому питанню не приділялось. До зовн.-політ, відомства потрапила значна кількість випадкових людей. Затягнулось створення *Дипломатичної академії України* на базі *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка.* Було допущено різкий розрив зв'язків із колишніми рад. республіками, нагромаджувались суперечки з Росією. Часто зовн.-політ, заяви та рішення були фактично погіршеною калькою з дій США та країн Зах. Європи.

Із другим приходом на посаду керівника зовн.-політ, відомства З. заявив про намір продовжувати курс своїх попередників. На зустрічі з главами дип. міст, акредитованих в Україні, 10.10.2000 наголосив: «Наш курс на євроінтег-рацію залишається незмінним. А головна мета зараз полягає в тому, щоб активніше вишукувати нові нестандартні підходи, інструменти і механізми для його реалізації... Визначаючи низьку ефективність суто декларативної дипломатії, ми будемо прагнути до того, щоб наш європейський вибір матеріалізувався в конкретних формах і знаходив розуміння та підтримку європейської спільноти». Водночас виявив прихильність до двовекторної міжнар. політики президента. Із 2003 — радник Президента України зі спец, міжнар. питань. Представник України в комісії ООН з прав людини, чл. Держ. ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Твори: «ЮНЕСКО і актуальні проблеми сучасності» (1986), «Нові реалії зовнішньої політики» (1992), «Важливий крок в Європу» (1994), «Україна — ООН: переговори, компроміси, рішення» (1997), «Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму» (2001), «Від внутрішніх потреб до зовнішніх пріоритетів» (2002), «Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін» (2003). *Д.В.Табачник*

ЗЛОЧИН міжнародний — міжнар. протиправне діяння, яке порушує міжнар.-прав, норму, основоположну для забезпечення життєво важливих інтересів міжнар. співтовариства, недодержання якої розглядається як

злочин перед міжнар. співтовариством у цілому. При З. м. об'єктом правопорушення є заг. *міжнародного права принципи.* З. м. вчинюються д-вами, посадовими особами д-ав, які використовують механізм д-ви у злочинних цілях, а також звичайними виконавцями; вчинюються в безпосередньому зв'язку з д-вою; зазіхають на міжнар. мир і безпеку, загрожують засадам міжнар. правопорядку; тягнуть відповідальність д-ви як *суб'єкта міжнародного права* та персональну кримінальну відповідальність виконавців. Відповідальність за З. м. наступає в рамках міжнародної, а в деяких випадках — нац. юрисдикції. Термін

«міжнародний злочин» виник у результаті доктринальної розробки питань відповідальності д-ав за порушення *норм міжнародного права.* У позитивному праві перші згадки про З. м. у сучас. розумінні зустрічаються на поч. XX ст. в актах *Ліги Націй* (Декларація про агресивні війни 1927). У 1996 *Комісія міжнародного права ООН* при розробці статей про міжнар. відповідальність д-ав застосувала як критерій рівень небезпеки правопорушення для життєво важливих інтересів міжнар. співтовариства в цілому та сприйняла поділ правопорушень на *делікти міжнародні* та З. м. До останніх були віднесені: *агресія,* утримання силою колоніального панування, рабство, *геноцид, апартеїд,* серйозні порушення середовища проживання людини (забруднення атмосфери, морів). Утім, під тиском представників багатьох д-ав з остаточного варіанта Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар. протиправні діяння (2001) такий поділ правопорушень було усунено. Усі міжнар. правопорушення д-ви, незалежно від ступеня їх тяжкості, рівною мірою вважаються міжнар. протиправними діяннями. Станом на 1.01.2004 З. м. найповніше кодифіковані в численних *договорах міжнародних* і *Римському Статуті Міжнародного кримінального суду.* Багато фахівців виступають за віднесення до цієї ж категорії злочину *тероризму міжнародного.* Розвиток концепції З. м. тісно пов'язаний із розвитком інших *доктрин міжнародного права,* зокрема *суверенітету* та здійснення універсальної юрисдикції. *М.М. Гнатовський, Д.І. Кулеба*

ЗЛОЧИНИ ВОЄННІ — такі порушення *війни законів і звичаїв* чи *міжнародного гуманітарного права,* за здійснення яких конкретні фізичні особи несуть кримінальну відповідальність. Ще до початку *Першої світової війни* д-ви
визнали, що певні порушення законів війни, складають злочин. 1945 Статут Нюрнберзького міжнар. воєнного трибуналу визначив З. в. як «порушення законів і звичаїв війни», зокрема вбивства, жорстоке поводження або *депортація* цивільного населення на окупованих територіях; вбивство або жорстоке поводження з *військовополоненими;* вбивство заручників; розграбування суспільної чи приватної власності; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, не спричинені воєнною необхідністю. У *Женевських конвенціях з міжнародного гуманітарного права* названі такі З. в., як навмисне убивство; катування й нелюдське поводження, включаючи біол. експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва; завдання шкоди здоров'ю; незаконне, невмотивоване й широкомасштабне руйнування та привласнення майна, не викликані воєнною необхідністю; примушування цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої д-ви; позбавлення їх прав на неупереджене й нормальне судочинство; незаконне депортування, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників. 1 -й Додатковий протокол 1977 розширив захист, наданий Женевськими конвенціями, у випадку *конфліктів міжнародних,* включивши до числа серйозних порушень проведення мед. експериментів; перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що стосується цивільного населення чи цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертних випадків, поранень серед цивільних осіб; віроломне використання на порушення ст. 37 емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця; переміщення державою-окупантом частини її цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території; невиправдана затримка *репатріації* військовополонених чи цивільних осіб; *апартеїд;* напад на істор. пам'ятки; позбавлення цивільних осіб права на неупереджене й нормальне судочинство. Женевські конвенції та 1-й Додатковий протокол зобов'язують д-ви переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у сер-

йозних порушеннях, чи передавати таких осіб д-ві, готовій здійснити подібне переслідування.
Зазначені норми про серйозні порушення застосовуються лише до міжнар. конфліктів і тільки до дій, вчинених у ході бойових операцій проти «осіб, яким надається сприяння» (поранені чи хворі комбатанти, що воювали на суші й на морі, військовополонені та цивільні особи, що опинились під владою д-ви, громадянами якої вони не є). У випадку, коли жорстокості, вчинені в ході війни, не підпадають під заборонні норми Женевських конвенцій чи 1-го Додаткового протоколу, вони можуть становити З. в. у рамках звичаєвого права; такий злочин визначається як «порушення законів і звичаїв війни». Щодо міжнар. конфліктів д-ви погодились, що до таких злочинів відносяться певні порушення *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* та Положень про закони і звичаї війни 1907, зокрема використання отруйних речовин, руйнування міст, не викликане воєнною необхідністю, напад на місцевості, що не обороняються, напади на реліг. і культ, установи, розграбування сусп. й особистої власності. *Римський Статут Міжнародного кримінального суду* називає серед З. в. у міжнар. конфліктах не тільки серйозні порушення Женевських Конвенцій, але й 26 серйозних порушень законів і звичаїв *війни,* більшість із яких д-ви розглядають як злочини ще з часів *Другої світової війни.*
Норм, що регулюють конфлікти неміжнар. характеру, у сучас. міжнар. праві набагато менше. Додатковий протокол II, положення якого здебільшого регулюють дії сторін у ході такого роду конфліктів, не містить

ніяких норм, що визначають відповідальність, а сформоване у звичаєвому міжнар. праві визначення 3. в. є недостатньо чітким. Римський Статут Міжнародного кримінального суду відносить до 3. в. у конфліктах неміжнар. характеру 4 серйозних порушення заг. ст. 3 Женевських конвенцій (зазіхання на життя й фізичну недоторканність, зазіхання на людську гідність, узяття заручників і сумарні страти) і 12 серйозних порушень законів і звичаїв війни (таких, як напади на цивільних осіб, грабіж, зґвалтування, заподіяння каліцтв). Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968, до 3. в. строки давності не застосовуються.

М.М. Гнатовський

Злочини міжнародного характеру — діяння, які посягають на нормальні відносини між державами, завдають шкоди міждерж. співробітництву в різних галузях, а також фізич. та юрид. особам, і підлягають покаранню згідно з нормами, встановленими в міжнар. угодах або згідно з нормами нац. кримінального законодавства відповідно до цих угод. 3. м. х. також називають конвенційними, оскільки співробітництво д-ав у б-бі з конкретними 3. м. х. здійснюється згідно з *договорами міжнародними багатосторонніми.* Специфіка 3. м. х., порівняно зі *злочинами міжнародними,* полягає в тому, що їхні суб'єкти діють в особистій якості, за власним мотивом, поза безпосереднім зв'язком із політикою тієї чи іншої д-ви. Відповідальність за 3. м. х. настає не за міжнар., а за нац. правом, хоча й на підставі *договору міжнародного.* Підставами для віднесення того чи іншого злочину до категорії 3. м. х. в літературі називають дві обставини: а) сусп. небезпека діяння, що посягає на міжнар. правопорядок; б) наявність спец, міжнар. конвенції про б-бу з таким протиправним діянням або спец, постанов у міжнар. дог-рах подібного змісту. Міжнар. характер мають такі злочини, як *піратство,* ненадання допомоги на морі, *работоргівля,* торгівля жінками та дітьми, розповсюдження порнографічних видань, підробка грошових знаків, легалізація злочинних доходів, *геноцид,* найманство, *тероризм міжнародний,* забруднення мор. середовища, незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин ТОЩО.

М.М. Гнатовський

ЗЛОЧИНИ проти ЛЮДСТВа — 1. Найтяжчі *злочини міжнародні,* які загрожують існуванню націй та держав, їхньому розвитку та мирному міжнар. спілкуванню й виникають внаслідок тяжкого порушення міжнар. зобов'язань, що мають основоположне значення для забезпечення міжнар. миру й безпеки, права народів на самовизначення, захисту прав особи, охорони довкілля тощо. 2. Те ж, що і *злочини проти людяності.*

М.М. Гнатовський

Злочини проти людяності — будь-яке з наступних діянь, які вчинюються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: вбивство; винищення; поневолення; *депортація* або приму-

сове переміщення населення; ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи на порушення основоположних *норм міжнародного права;* катування; згвалтування, перетворення на сексуальних рабів, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати за політ., расовими, нац., етнічними, культ., реліг., Тендерними або іншими мотивами, що повсюдно визнані неприпустимими згідно з *міжнародним правом;* викрадення людей; злочин *апартеїду;* інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають у навмисному завданні страждань або значних тілесних ушкоджень або значної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю (п. 1 ст. 7 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду).* 3. п. л. є найтяжчими *злочинами міжнародними.*

Перше визначення терміна «злочини проти людяності» містилось у ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу 1945. Ця категорія, із часом охоплюючи дедалі більшу кількість конкретних злочинів, також була включена до Статутів Токійського трибуналу, Міжнародного трибуналу колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди та Міжнародного кримінального суду. 3. п. л. частково співпадають зі злочином *геноциду* та *злочинами воєнними,* проте відрізняються від них. На відміну від злочину геноциду, 3. п. л. не обов'язково означають знищення групи «повністю чи частково», як вказується в Конвенції про попередження злочину геноциду й покарання за нього, але звернені проти певної групи людей і здійснюють політику широко розповсюдженого й систематичного насильства. 3. п. л. відрізняються від воєнних злочинів тим, що вони можуть скоюватись як під час війни, так і в мирний час.

Інститут 3. п. л. входить до складу міжнар. звичаєвого права, а відп. міжнар.-прав, норми належать до імперативних норм заг. міжнар. права. Особи, що скоїли 3. п. л., підлягають універсальній юрисдикції, тобто будь-яка д-ва може здійснювати свою юрисдикцію, переслідуючи в судовому порядку особу, яка

вчинила такі злочини, незалежно від місця їх вчинення. Згідно з принципом «аиі іисіісаге, аиі сіесіеге» д-ви зобов'язані самостійно переслідувати або видавати таких злочинців, а також співробіт-
ничати в наданні доказів за обвинуваченням у таких злочинах; обвинувачений у скоєнні З. п. л. не може посилатись на вчинення дій за наказом керівника або уряду, або на свій імунітет як глави д-ви. До З. п. л. не застосовується
термін давності. *М.М. Гнатовський*

ЗЛОЧИНИ проти миру — найтяжчі *злочини міжнародні,* що включають планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної *війни* або війни на порушення *договорів міжнародних,* угод чи запевнень, або участь у спільному плані чи змові, що спрямовані на здійснення будь-якої з названих дій (Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнбергу). Концепція «злочинів проти миру» була включена до Статуту Нюрнберзького трибуналу за наполяганням США. З. п. м. не є власне *злочинами воєнними,* оскільки останні передбачають протиправну поведінку під час війни. Рез. *Генеральної Асамблеї ООНвід* 3.11.1947 до З. п. м. віднесено пропаганду війни. До З. п. м. відносять також діяння, пов'язані із застосуванням *зброї масового знищення,* порушення дог-ру про роззброєння, масове забруднення атмосфери та морів тощо. За З. п. м. д-ви несуть політ, та матеріал, відповідальність, а конкретні фізич. особи — індивід, кримінальну відповідальність. Уперше за вчинення З. п. м. були притягнені головні *злочинці воєнні* нацистської Німеччини та мілітаристської Японії після *Другої світової війни.* Ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу відносить до суб'єктів кримінальної відповідальності за З. п. м. керівників, організаторів, підбурювачів та поплічників, що брали участь у складанні чи здійсненні спільного плану або змови, спрямованої на скоєння названих злочинів. Посадове становище підсудних, їхній статус як глав д-ав або відповідальних чиновників різноманітних урядових відомств, а також той факт, що вони діяли за наказом уряду чи керівника, не повинні розглядатись як підстава для звільнення від відповідальності чи пом'якшення покарання. Згідно з Конвенцією про незасто-сування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти миру 1968 представники держ. влади та приватні особи, винні у скоєнні вказаних злочинів, несуть відповідальність незалежно від часу вчинення злочину. Кримінальне переслідування осіб за З. п. м. ускладнюється через відсутність заг.-визнаного

та достатньо конкретного визначення *агресії.* Так, у п. 2 ст. 5 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду* зазначено, що Суд здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії лише після прийняття відп. поправок до Статуту, які будуть містити визначення цього злочину та умови здійснення Судом юрисдикції щодо цього злочину згідно зі *Статутом ООН.*
М.М. Гнатовський

Злочинних доходів легалізація — *злочин міжнародного характеру;* дії щодо надання правомірного вигляду володінню, користуванню чи розпорядженню доходами або щодо приховування джерел походження таких доходів. Міжнар. співтовариство приділяє значну увагу б-бі із З. д. л. Положення, спрямовані на б-бу зі З. д. л. містяться в Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 (для України набула чинності 27.11.1991) та Конвенці ООН проти транснац. організованої злочинності 2000 (Україна ратифікувала 24.02.2004). Із 1990 діє Конвенція *Ради Європи* про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Україна приєдналася 17.12.1997). На інституційному рівні б-бою з легалізацією займаються різні міжнар. орг-ції. Відп. стандарти для д-ав розробляються в *Організації Об'єднаних Націй, Європейському Союзі,* Раді Європи, *Організації американських держав.* У 1988 було створено Групу з розробки фінанс. заходів б-би з відмиванням грошей (ФАТФ), основне завдання якої полягає в допомозі д-вам боротись зі З. д. л. Група розробила Рекомендації ФАТФ, імплементація яких у нац. законодавство створює перешкоди на шляху до З. д. л. Групи такого ж характеру створено для країн Карибського регіону, Азії, Європи, Півд. Африки. В укр. д-ві основним нормативно-прав. актом, присвяченим цій проблематиці, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від
28.11.2002. *Д.І.Кулеба*

Злочинність міжнародна інформаційна —
використання телекомунікаційних інформ. систем і ресурсів, вплив на телекомунікаційні та інформ. системи й ресурси в *міжнародному інформаційному просторі* з протиправною метою. Визнання З. м. і. принципово новою потен-
ційною загрозою для світового співтовариства, зумовленою наук.-технол. прогресом та глобальною взаємозалежністю всіх сфер життєдіяльності, підтверджено в Резолюціях *Генеральної Асамблеї ООН* №53/70 (4.12.1998), №54/49 (1.12.1999), №57/505 (7.11.2002), Європейській конвенції з кіберзлочинності (23.11.2001), Факультативному протоколі до Європейської конвенції з кіберзлочинності (28.01.2003). У міжнар. док-тах класифіковано такі види З. м. і.: кіберзлочинність — несанкціоноване втручання в інформ.-телекомунікаційні системи та інформ. ресурси (процеси збирання, обробки, накопичення,

зберігання, відображення, пошуку, поширення, використання інформації) з метою порушення функціонування систем або порушення цілісності, конфіденційності й доступності інформ. ресурсів; кібертероризм — протиправне руйнування або загроза протиправного руйнування критично важливих інформ.-телекомунікаційних систем з боку міжнар. терористичних, екстремістських та злочинних угруповань із метою дестабілізації суспільства. Тенденції злочинного використання досягнень у сфері телекомунікацій та інформатизації (збитки від кіберзлочинності, кібер-шахрайства та кібертероризму оцінюються в мільярди доларів) викликають необхідність вироблення єдиної міжнар. політики у сфері *безпеки міжнародної інформаційної іа* створення міжнар. механізму контролю для попередження й припинення правопорушень у міжнар.

Інформ. Просторі. *Є А. Макаренко*

ЗЛОЧИНЦІ ВОЄННІ — особи, які вчинили *злочини воєнній* несуть індивід, міжнар. кримінальну відповідальність. Відповідно до Московської декларації СРСР, США та Великобританії від 2.07.1943 головні 3. в., тобто особи, чиї злочини не пов'язані з конкретним геогр. місцем, підлягають суду міжнар. військ, трибуналів, тоді як інші (неголовні 3. в.) повинні нести кримінальну відповідальність перед судами окремих д-ав. До 3. в. не застосовуються жодні строки давності; на них не поширюється право притулку. 3. в. підлягають видачі. Міжнародний воєнний трибунал для суду над головними нац. 3. в. засідав у Нюрнбергу 20.11.1945-1.10.1946, Міжнародний воєнний трибунал для суду над головними япон. 3. в. засідав у Токіо 3.05.1946-12.11.1948. Нюрнберзький і Токійський воєнні трибунали були утворені угодами д-ав і діяли

на підставі своїх статутів відповідно до демокр. принципів кримінального процесу. У статутах були сформульовані склади трьох *злочинів проти людства,* за здійснення яких були притягнуті до суду головних 3. в.: *злочини проти миру,* воєнні злочини, злочини проти людства, *злочини проти людяності.* У 90-х XX ст. *Організацією Об'єднаних Націй* було створено два міжнар. кримінальні трибунали *ад гок* для покарання 3. в., що вчинили злочини на території колишньої Югославії та в Руанді. 17.07.1998 в Римі було підписано Статут постійно діючого *Міжнародного кримінального суду,* який набув

ЧИННОСТІ 1.07.2002. *ММ.Гнатовський*

Зовнішнє фінансування — фонди, отримані суб'єктом екон. діяльності або шляхом емісії акцій, або шляхом отримання позики для забезпечення фінансування власної активності. 3. ф. — забезпечення фінанс. ресурсами економіки д-ви, соц. потреб і програм, вир-ва продукції, наук.-техн. досліджень, будівництва й переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних орг-цій. Джерелами фінансування є кошти інозем. юрид. та фізич. осіб,

МІЖНар. ОрГ-ЦІЙ ТОЩО. *І.В. Івлєва*

ЗОВНІШНІ запозичення — сума фінанс. зобов'язань країни інозем. кредиторам, що повинна бути виплачена у встановлений термін. Існують такі види 3. з.: капітальні (термін погашення платежу по яких ще не настав) і поточні (термін погашення платежу по яких настане в найближчому майбутньому або вже настав); по позиках на комерційній та пільговій основі; по офіц. позиках, позиках від приватних інвесторів, позиках від міжнар. фінанс. орг-цій. За строком дії виділяють такі групи 3. з.: короткотермінові — зі строком погашення до 1 року, середньотермінові — зі строком погашення від 5 до 10 років, довготермінові — зі строком

ПОГашеННЯ бІЛЬШ НІЖ 10 РОКІВ. *І.В. Івлєва*

ЗОВНІШНІЙ борг — заборгованість д-ви по непогашених *зовнішніх запозиченнях* і відсотках, що не виплачені по них. 3. б. державний складається із заборгованості даної д-ви перед міжнар. і регіональними банками, урядами, приватними інвесторами. Поточний 3. б. державний — борг, по якому термін погашення настає в поточному або найближчому бюджетному році. Капітальний 3. б. — борг, термін платежу по якому

ще не настав. 3. б. визначає держ. заборгованість, яка підлягає сплаті у встановлені терміни, міжнар. валютно-фінанс. орг-ціям, офіц. урядовим інститутам (центр, банкам й урядам), приватним банкам. Його класифікують за такими ознаками: видами кредитів (банківські, комерційні, фінансові), умовами кредитування (на ринкових умовах, пільгові), термінами сплати (короткострокові — до 1 року, середньострокові — до 5 років, довгострокові — понад 5 років), джерелами кредитування (державні, приватні, міжнародні). 3. б. передбачає сплату інозем. *валютою* або товарами та послугами зобов'язань. Зовн. заборгованість д-ви, термін оплати якої не настає в поточному або найближчому бюджетному році, зараховують до капітального 3. б. Його відрізняють від поточного 3. б., термін сплати якого настає

НАЙбЛИЖЧИМ ЧаСОМ. *І.В. Івлєва*

ЗОВНІШНІЙ РИНОК — сфера товарно-грошових відносин між країнами, що пов'язані участю в міжнар. поділі праці. 3. р. розкривається через систему зовн. екон. зв'язків, які формують середовище та структуру 3. р. Зовн,-екон. зв'язки є системою екон. відносин, що виникають у процесі руху ресурсів всіх видів між д-вами та екон. суб'єктами різних країн. Двосторонні відносини даного типу охоплюють усі сфери екон.

життя д-ви, а передусім її виробничу, торг., інвестиційну та фінанс. діяльність. Сутність зовн.-екон. зв'язків як екон. категорії полягає в її функціях: орг-ції та обслуговуванні міжнар. обміну природ, ресурсами й результатами праці у вартісній формі; міжнар. визнанні споживчої вартості продуктів міжнар. поділу праці; орг-ції міжнар. грошового обігу. Одночасно зовн.-екон. зв'язки виступають інструментом впливу на екон. систему д-ав через механізм зовн.-екон. діяльності, за допомогою якого попит на товари 3. р. переносяться на внутр.

РИ НОК Д-ВИ. *І.В. Івлєва*

Зовнішніх запозичень консолідація.

Консолідовані зовн. запозичення окремої країни за існуючою методологію включають зовн. борг д-ви, заборгованість, що гарантована д-вою, і приватний негарантований борг. За термінами консолідований *зовнішній борг* підрозділяється на довгостроковий і короткостроковий. При 3. з. к. окремої країни враховуються: суми заборгованості за одержаними

кредитами від д-ав; заборгованість за кредитами, наданими приватними установами; суми боргів унаслідок незбалансованості *балансу платіжного;* суми перевищень надходжень інозем. інвестицій над вивезенням власних; заборгованість за кредитами міжнар. кредитно-фінанс. орг-цій. 3. з. к. є методологією розрахунку спец, показника, що використовується з метою узагальнення даних про зовн. заборгованість окремої д-ви чи групи країн, аналізу рівня й динаміки зовн. боргу, розрахунків здатності країни обслуговувати зовн. борги.

Упродовж 1970-80-х була поширена практика залучення кредитів, коли стороною-позичаль-ником виступали власне держ. інституції, або надавались держ. гарантії під інші інозем. позики. У 1990-х таке кредитування стало менш поширеним. З огляду на масивні відтоки капіталу протягом 1980-х із багатьох країн, шо розвиваються, негайною потребою стала необхідність показати безпосередню причину поглиблення держ. зовн. неплатоспроможності (у т. ч. держ. (публічного) або гарантованого д-вою боргу). Проблема зовн. заборгованості країни загострювалась не стільки внаслідок надмірного держ. зовн. боргу, скільки завдяки зростанню показників заг. заборгованості країни. Держ. закорд. запозичення збільшуються одночасно зі зростанням обсягів дефіциту поточного *балансу зовнішньоторговельного,* зростаннями резервів у інозем. *валюті* й валових відтоків приватного короткострокового капіталу. Держ. закорд. запозичення зростають одночасно зі зменшенням обсягів чистого притоку довгострокового приватного капіталу. Водночас зростання чистої зовн. заборгованості країни визначається лише обсягом дефіциту поточного балансу: чисті притоки довгострокового приватного капіталу більші, ніж дефіцит поточного балансу, відображаються в резервах в інозем. валюті або валових відтоках приватного короткострокового капіталу.

На практиці при розгляді проблеми обслуговування держ. заборгованості велике значення може мати те, який з останніх двох показників переважає. Якщо валові відтоки приватного короткострокового капіталу великі за обсягами, навіть коли чиста заборгованість зросла незначно, д-ва може й далі мати складнощі з обслуговуванням запозичень. Це трапляється, перш за все, завдяки тому, що держ. інституції не мають можливості використовувати доходи

резидентів у вигляді відсотків на їхні закорд. приватні інвестиції з метою обслуговування держ. або гарантованих д-вою зовн. запозичень. Отже, з іншого боку, 3. з. к. розглядається як регулятивний захід в умовах надмірної зовн. заборгованості тієї чи іншої д-ви з метою недопущення впливу зовн. шоків, відпливу капіталів тощо. 3. з. к. передбачає впровадження інструментів держ. контролю за зовн. запозиченнями, у т. ч. приватним сектором, обмеження одержань інозем. кредитів держ. установами. 3. з. к. можна розглядати як передумову проведення реструктуризації ЗОВН. боргу. *В.І. Мазуренко*

Зовнішніх зносин органи — сукупність держ. органів та осіб, які мають право представляти інтереси держави та її громадян у процесі здійснення міжнар. зв'язків. Розрізняють внутр.-держ. й закорд. 3. з. о. До перших відносяться органи заг. політ, керівництва: *глава держави, глава уряду,* парламент, уряд, *відомство закордонних справ,* а також органи, які здійснюють зовн. зносини в окремих галузях. 3. з. о. за кордоном можуть бути постійними *{дипломатичне представництво, консульська установа, постійне представництво при міжнародній організації)* або тимчасові (делегації на *міжнародних конференціях,* двосторонніх переговорах, *спеціальні місії* та ін.). Діяльність 3. з. о. регулюється як нац. законодавством, так і *нормами міжнародного права.*

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Зовнішніх зносин органи спеціалізовані — структурні підрозділи в центр, галузевих (відомчих) органах держ. влади, що створюються з метою ефективного здійснення функцій зовн. зносин держави з іншими країнами. 3. з. о. с. складаються здерж, службовців, спеціалістів, фахівців та експертів, які працюють в управліннях, відділах зовн. зносин міністерств, відомств, обласних і міських держадміністрацій. Вони

ведуть переговори й готують до підписання міжнар. док-ти *(договори міжнародні,* угоди, *протоколи* й *меморандуми* про співробітництво) з галузевих питань, стежать за виконанням договірних зобов'язань д-ви, у конкретних галузях співробітництва, які відносяться до сфери їхньої компетенції. Діяльність З. з. о. с. регламентується відп. положеннями про мін-ва, відомства та органи держ. управління. Як правило, їхні співробіт-

ники не є дип. працівниками (не перебувають на *дипломатичній службі),* зазвичай мають статус держ. службовця. Координацію діяльності З. з. о. с. покладено відп. Указом Президента України на *Міністерство закордонних справ України.* *МЛ. Кулінич*

Зовнішніх зносин органи тимчасові — категорія закорд. держ. *зовнішніх зносин органів,* до якої відносяться різноманітні делегації, окремі уповноважені представники за кордоном, а також спостерігачі на міжнар. конференціях, з'їздах, у міжнар. комісіях, представники на держ. ювілеях, коронаціях, траурних церемоніях тощо. З. з. о. т. створюються відп. нормативними актами центр, органів зовн. зносин д-ви *(глави держави, глави уряду, відомства закордонних справ* тощо) для виконання окремих конкретних доручень зовн.-політ, керівництва д-ви, спец, представницьких функцій, ведення *переговорів міжнародних.* *мл. Кулінич*

Зовнішньоекономічна діяльність — форма торг.-екон. міжнар. діяльності держави, орг-цій, установ усіх форм власності, пов'язана з *експортом* та *імпортом* товарів, послуг, реалізацією спільних проектів, утворенням спільних виробничих, торг., трансп. структур за участі міжнар. фінанс. капіталу, кредитів, інвестицій. Цей механізм зовн.-екон. зв'язків передбачає відкритий характер економіки, інтеграцію її в міжнар. торг.-екон. систему, в міжнар. регіональні Й ТОВарнІ РИНКИ. *В.І. Серажим*

Зовнішньоекономічна політика — один з основних макроекон. інструментів, застосовуваний для прискорення або уповільнення екон. зростання всередині країни; держ. політика в області *експорту* й *імпорту,* митних зборів, тарифів, обмежень, залучення іноземн. капіталу й вивезення капіталу за рубіж, зовн. позик, надання екон. допомоги іншим країнам, здійснення спільних екон. проектів. Проявами З. п. є свобода торгівлі (відсутність установлених д-вою обмежень у вигляді штучних бар'єрів на ведення торгівлі між приватними особами й фірмами в країнах), *протекціонізм* ТОЩО. *Р.О. Заблоцька*

ЗОВНІШНЬОЄКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ — сукупність напрямів, форм і методів торг.-екон. та наук.-техн. співробітництва, а також кредитних і валютно-фінанс. відносин певної країни із закорд. д-вами з метою ефективного використання
Переваг МЇЖНар. ПОДІЛУ Праці. *В.І. Серажим*

ЗОВНІШНЬОЄКОНОМІЧНІ ЦІНИ — ціни, за якими здійснюються розрахунки із закорд. партнерами при *імпорті* (імпортні ціни) та *експорті* (експортні ціни) товарів або при продажу їх усередині країни іноземн. покупцям за іноземну *валюту;* встановлюються за взаємною домовленістю між продавцем та покупцем на світовому ринку. При формуванні З. ц. враховуються *світові ціни, валютні курси,* особливості кон'юнктури зовн. та внутр. ринків, умови здійснення угоди, методи держ. регулювання цін у країнах-партнерах, рівень *митних тарифів.* Тому З. ц. можуть відрізнятись від світових цін.
В.П. Ма.іуренко

Зовнішньої політики засоби — сукупність матеріал, та нематеріал. факторів, що забезпечують *актору міжнародному* здатність реалізовувати свою суб'єктність у *міжнародних відносинах.* Категорія З. п. з. знайшла прихильників як серед дослідників міжнар. відносин, що продовжували реалістичну традицію (вважаючи З. п. з., які є в розпорядженні міжнар. актора, детермінантою його позиції в ієрархії міжнар. системи), так і їхня послідовних критиків, які цю категорією використовують як альтернативну *«влади — сили» концепції.*
АЛ. Субботін

Зовнішньої торгівлі економічна ефективність — результативність *зовнішньої торгівлі,* яка визначається сукупністю показників, що характеризують доцільність експортно-імпортних операцій. З. т. є. є. визначається співвідношенням витрат вітчизняних виробників на виготовлення імпортних товарів і витрат на виробництво експортних товарів. З. т. є. є. розраховують для розробки й обгрунтування планів розвитку зовн. торгівлі, здійснення закупівлі або продажу окремих товарів тощо. Якщо витрати на вітчизняне вир-во необхідної продукції, яку заплановано отримати від *імпорту,* більші, ніж витрати на вир-во експортних товарів, то такий зовн.-торг. обмін є економічно вигідним. Частковими показниками З. т. є. є. є ефективність *експорту та* ефективність імпорту. Ефективність експорту вимірюється відношенням вартості в зовн.-торг цінах товару, вивезеного з країни,

до його вартості у внутр. цінах. Ефективність імпорту вимірюється відношенням вартості імпортного товару, що реалізується на внутр. ринку за внутр. цінами, до його вартості за зовн.-
ТОрГ. ЦІНаМИ. *І.С. Кравченко*

Зовнішньої торгівлі фінансування — інтегральний термін для позначення фінансування *експорту* та *імпорту.* 3. т. ф. здійснюється кредитними інститутами або спец, банками, зокрема закорд. банками. Розрізняють коротко-, середню- Та ДОВГОСТрОКОВе 3. Т. ф. *З.О. Луцишин*

Зовнішньополітична інформація — сукупність відомостей та фактичних даних про внутр. і зовн. стан іноземн. країн, що використовуються для оцінювання ситуації та розробки й прийняття зовн.-політ. рішень держави. 3. і. є важливою складовою *дипломатичної служби,* посідає провідне місце в повсякденній діяльності *дипломатичного представництва* й передбачає збирання, обробку, аналіз та доповідь до центр, органів зовн. зносин акредитуючої д-ви даних про ситуацію та події в країні перебування та в регіоні, де ця країна розташована, відношення країни перебування до актуальних проблем міжнар. життя. Цей напрямок діяльності дип. структур регламентований *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961.* Так, у ст. 3 вказаного док-та підкреслюється, що до функцій дип. представництва відноситься «з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування і повідомлення про них уряду акредитуючої держави». У затвердженому розпорядженням Президента України від 22.10.1992 «Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном» до функцій дип. представництва відноситься «з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування та інформування про них відповідних органів України» (п. 4); «поширення у державі перебування інформації про становище в Україні та події міжнародного життя» (п. 5). Важливими джерелами 3. і. вважаються: особисті контакти й бесіди глави закорд. дип. представництва з політ, керівництвом країни перебування, зустрічі дип. представників з іноземн. *дипломатами,* поїздки по країні, прес-конференції та брифінги, вивчення офіц. док-тів щодо зовн. та внутр. політики країни перебування, публікації в місцевих засобах масової інформації. *МА.Кулінич*

Зовнішньополітична пропаганда (від лат. ргора§апсІа — те, що підлягає поширенню) — технологія формування сусп. думки, мотивації поведінки суспільства або маніпулювання політ, ідеологією. 3. п. пов'язана зі значними потрясіннями та подіями міжнар. масштабу: світовими війнами, рев-ціями, іншими сусп. трасформаціями, які сприяють поширенню нових (прогресивних/регресивних) ідеалів, що впливають на значні маси населення інших країн. Пропаганда поширюється через ЗМК (друковані, телерадіомовні, електронні), рекламу, публічне інформування тощо, але їй, як правило, притаманне прагнення контролювати засоби та канали комунікації, тобто впливати на світогляд. Усі д-ви більшою чи меншою мірою здійснюють пропагандистську діяльність (як усередині країни, так і за кордоном), шо визначається як громад, інформ. програма, ефективність якої залежить від ступеня свободи вираження поглядів, демократичності та плюралізму влади, незалежності ЗМК. Основні напрями пропаганди: іміджево-політичний (інформація, яка формує бажаний образ влади й суспільства); маніпулятивний (інформація, яка поширює маніпулятивні міфологеми, спрямовані на створення атмосфери підозр щодо політ, намірів і дій інших д-ав). Особливого міжнар. розмаху набула 3. п. протягом XX ст., коли істор. умови зумовили розкол світу на дві протилежні соц.-екон. системи. Саме тоді пропаганда стала невід'ємним елементом *зовнішньої політики,* партнером *дипломатії* в розподілі й перерозподілі світу, тобто стала виконувати ідеолог, функції як інструмент втручання у внутр. справи інших д-ав (так, до апарату 3. п. у Великій Британії належить Міністерство інформації й Департамент пропаганди на супротивника, у ФРН — Військ, бюро преси і друку, у США — Комітет сусп. інформації, спец. наук, центри пропаганди — Гуве-ровський інститут війни, рев-ції'та миру тощо). Основні цілі 3. п.: розвиток двостороннього (багатостороннього) співробітництва д-ав у різних сферах міжнар. діяльності; активізація ділових зв'язків зі світовим співтовариством; протидія контрпропаганді. Інформ.-пропагандистська діяльність зовн.-політ. відомств та *дипломатичних представництв* здійснюється, контролюється та регулюється д-вою, а також спеціально уповноваженими групами експертів, агентствами, компаніями тощо.

В умовах глобалізації інформ.-комунікаційних систем пропаганда перетворилась на могутній політ, інструмент інформ. впливу на світову громад, думку для переконання в підтримці політ, рішень і конкретних дій (інформ. війни США в Перській затоці (1991-2004), операція «Помста» в Афганістані, коли обидві сторони конфлікту намагались впливати на світову спільноту через телебачення й міжнар. Інформ. ПОТОКИ). *ЄЛ.Макаренко,О.П.Кучмій*

Зовнішньополітичне планування — сукупність методів та засобів, що дозволяють обрати з множини можливих варіантів здійснення зовн.-політ, діяльності оптимальний, завдяки якому найефективніше досягається мета. Процес 3. п. тісно пов'язаний із визначенням нац. інтересів д-ви та *стратегією зовнішньополітичною.* Необхідними умовами для ефективного планування є: централізація задіяних у виконанні плану структур; наявність визначеної лінії поведінки д-ви, висококваліфікованих кадрів аналітиків; раціональна орг-ція відносин усередині держ. апарату. 3. п. спирається на внутр.-політ. ситуацію в д-ві, у т. ч. на наявні в ній ресурси — кадровий, екон., демографічний, військ., наук.-техн., культ, потенціали. Співвідношення цих ресурсів визначає можливості зовн.-політ, діяльності д-ви в

окремих напрямах, ієрархію пріоритетів у постановці й реалізації зовн.-політ, цілей. Удерж, структурах переважної більшості сучас. країн існують спец, органи, які займаються зовн.-політ, діяльністю та контролюють її: мін-ва закорд. справ (або зовн. стосунків), парл. комітети з питань зовн. політики тощо. Такі органи мають спеціалізовані підрозділи, що займаються аналізом та плануванням зовн.-політ, діяльності. 3. п. має регіональні особливості. Напр., у сфері безпеки 3. п. в європ. д-вах здійснюється з урахуванням двох найістотніших для стабільності в Європі процесів — європ. інтеграції та міграції з країн
«третього СВІТУ». *М.С. Каменецький*

Зовнішньополітичні комунікативні технології—системний процес обміну інформ. потоками на міжнар. рівні, призначений забезпечити формування та підтримання міжнар. іміджу держави й просування її нац. інтересів. Існують різні класифікації 3. к. т.: за методами впливу (психологічні, інформаційно-технологічні, соціальні, соціокультурні тощо); за інтенсивністю
впливу (слабоінтенсивні та гіперінтенсивні); за функціональністю (спрямовані на забезпечення радикальних змін у свідомості або на створення сприятливого контексту для можливих майбутніх дій); за характером впливу (технології прямого та непрямого впливу); за спрямованістю (контентні та фонові). Забезпечення сучас. *зовнішньої політики* здійснюється традиційними 3. к. т. (інформ.-аналітична робота територ. і функціональних департаментів зовн.-політ, відомства д-ви, дип. заходи дип. представництв в інших д-вах), медіа та мережевими технологіями (див. *Медіа-дитоматія; Дипломатія імідже-ва),* технологіями *брендингу державного.* 3. к. т. забезпечують політ, систему міжнар. відносин, оперативне реагування на зміну ситуації, прогнозування розвитку подій на основі аналізу інформ. масивів, адекватний вплив на небажані зміни. Розвинені д-ви створюють розгалужену структуру орг-цій, що забезпечують ефективність застосування зовн.-політ, комунікацій, зокрема таких, як преса, радіо, телебачення, *Глобальна інформаційна мережа,* виставкова діяльність, публічне представництво, видавнича справа, кіно та аудіовізуальні засоби тощо.
Є А. Макаренко, О.М. Флюр

Зовнішньополітичного рішення механізм

ПРИЙНЯТТЯ — система інституцій, які на постійної основі та за своєю компетенцію займаються розробкою *зовнішньої політики* колективного *актора міжнародного.* Механізм прийняття зовн.-політ. рішень д-ви складається, у більшості випадків, з інститутів та агенцій системи виконавчої влади. Інші гілки влади — представницька та судова — у переважній частині країн світу позбавлені можливостей для активного та постійного впливу на більшість рішень виконавчої влади з питань зовн. політики. Тенденції розвитку держ. 3. р. м. п. полягають, з одного боку, в розширенні кола бюрократичних установ, що займаються їх розробкою на різних етапах формування зовн.-політ, курсу д-ви, а з іншого — у зменшені ролі *дипломатичної служби,* передусім системи постійних зовн. представництв, на користь дипломатії *ад гок* та *дипломатії багатосторонньої в* рамках міжнар. орг-цій і конференцій. *АА.Субботін*

Зовнішньоторговельна експансія — розширення сфер впливу монополістичних об'єднань і груп, а також держав в області *зовнішньої*

торгівлі, що знаходить свій прояв у посиленні б-би за джерела сировини та ринки збуту. 3. є. — складова частина екон. експансії, яка є розширенням сфери екон. впливу, екон. дій країни, концерну, фірми шляхом витіснення інших суб'єктів захоплення ринків, придбання ресурсних ДЖереЛ. *І.В. Івлєва*

Зовнішньоторговельна квота — різновид нетарифних заходів з регулювання *зовнішньої торгівлі,* що вводиться держ. і міжнар. органами з обмеження вир-ва, *експорту* та *імпорту* товарів. Підгрунтям для даних обмежень можуть бути захист нац. інтересів д-ви, зобов'язання країни по міжнар. угодах. Експортні квоти зазвичай вводяться відповідно до міжнар. стабілізаційних угод, що встановлюють частку кожної країни-учасниці угоди у вир-ві або експорті товару. Квоти встановлюються при добровільному обмеженні експорту товарів до певної країни. У рамках встановлених квот експорт й імпорт товарів здійснюється за ліцензіями, що видаються уповноваженими держ. установами. 3. к. використовується як захід для обмеження кількості товару, що перетинає кордон, за умови спільної погодженості країн та для захисту нац. ринку. Інше визначення 3. к. — показник, який характеризує співвідношення між вартістю експортно-імпортних поставок країни та ВВП. 3. к. визначають як відношення сукупної вартості експорту та імпорту, поділеної на половину та зіставленої з вартістю вироблених товарів і послуг, за винятком тієї частини, яка витрачається в процесі вир-ва повністю, тобто предметів праці. 3. к. є узагальненим показником реальної відкритості (й водночас залежності) нац. економіки лише в зіставленні з екон. потенціалом країни.
І.В. Івлєва

Зовнішньоторговельний баланс країни — співвідношення вартості *експорту* й *імпорту* товарів за встановлений період часу. З. б. к. включає фактично оплачені й здійснені в кредит товарні угоди та складається по окремих країнах і по групах д-ав. *Р.О. Заблоцька*

Зовнішньоторговельний оборот — сума вартостей *експорту* й *імпорту* країни чи групи країн за встановлений період: місяць, квартал, рік. *Р.О. Заблоцька*

Зовнішньоторговельні операції — усі види експортно-імпортних операцій з продажу товарів, послуг, ліцензій, технологій тощо. Характерною рисою цих операцій (угод) є участь у них інозем. юрид. особи (нерезидента). *У міжнародній торгівлі* виділяють чотири основні види З. о.: експортна операція — продаж інозем. контрагенту товару з вивезенням його за межі країни; імпортна операція — придбання товару в інозем. контрагента з вивезенням його в країну; реекспортна операція — продаж із вивезенням за межі країни раніш імпортованого, непридатного (або не підданого переробці) товару; реімпортна операція — придбання із ввезенням із-за кордону раніш експортованого й непридатного (або не переробленого там) товару. Порядок здійснення З. о. (угод) в Україні регламентується Цивільним, Господарським та Митним кодексами, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими законодавчими актами України. *ом.Григоров*

ЗОВНІШНЯ політика — система дій *актора міжнародного,* спрямована на забезпечення впливу на поведінку інших суб'єктів міжнар. відносин та пристосування до наслідків процесів *системи міжнародної.* З. п. того чи іншого актора не зводиться до окремих дискретних актів, а має характер зовн.-політ, діяльності, в основі якої лежить більшою або меншою мірою формалізована стратегія поведінки в міжнар. середовищі. За своїм функціональним змістом З. п. актуалізує соц. інтереси в індивід., корпоративному та універсальному аспектах, а також у субнац., нац., регіональному та глобальному вимірах. У сучас. теорії міжнар. відносин більшість дослідників схиляється до визнання діалектичного характеру взаємодії внутр. та З. п. д-ав, конкретний стан якої, не в останню чергу, залежить від статусу суб'єкта міжнар. відносин. *АА. суШтін*

ЗОВНІШНЯ політика України. Відновлення незалежності України 24.08.1991 та розвиток її держ. інститутів припав на період кардинальних політ, змін у системі *міжнародних відносин,* пов'язаних із завершенням *«Холодної війни»,* розпадом «соціалістичного табору» та припиненням глобальної конфронтації між *наддержавами.* У Європі ці зрушення позначились насамперед виникненням нових незалежних д-ав та зникненням військ.-політ. й ідеолог, протистояння. У процесі формування власної *зовнішньої політики* України ставила дві основні цілі: забезпечення визнання її незалежності та *суверенітету,* сприяння закріпленню та подальшому розвитку державотворчого процесу, політ, та екон. реформ у д-ві; забезпечення її входження до світового співтовариства як повноправного та впливового *актора міжнародного,* використання наявних екон. та ресурсного потенціалів, геополіт. становища для закріплення належної ролі України в європ. регіональній системі.

Основні засади З. п. У. визначено Конституцією України (28.07.1996), її принципи та завдання викладені в Декларації про держ. суверенітет (1990), Постанові ВР України про *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993,* Законі України про основи нац. безпеки України (2003). З. п. У. базується на принципах рівноправності та відкритості, взаємоповаги та взає-мовигідності, невтручання д-ав у внутр. справи одна одної. Україна обстоює непорушність міжнар. миру та безпеки, засуджує використання війни як засобу політики, дотримується принципу незастосування сили та загрози силою, прагне до вирішення міжнар. суперечок лише мирними засобами, визнає примат *міжнародного права,* пріоритет заг.-визнаних норм міжнар. права перед нормами внутр.-держ. права. Як основа З. п. У. проголошена відсутність територ. претензій до сусідів, у свою чергу укр. д-ва не визнає жодних територ. претензій до себе. Україна проголосила, що буде неухильно дотримуватись міжнар. стандартів *прав людини,* забезпечувати права нац. меншин, що мешкають на її території, вживати належних заходів щодо збереження нац. самобутності українців за її межами згідно з нормами міжнар. права.

Завданнями З. п. У. є: утвердження та розвиток незалежної укр. д-ви; забезпечення стабільності міжнар. становища України, її територ. цілісності та недоторканості її кордонів; захист прав, інтересів громадян України та її юрид. осіб за кордоном; створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями; поширення у світі образу України як надійного й передбачуваного партнера. У З. п. У. проявляється прагнення д-ви брати активну участь у світовій політиці, виступати на міжнар. арені як самостійний та динамічний актор (див. *Міжнародні ініціативи України).* Саме відп. зовн. політика д-ви та

послідовне виконання нею взятих на себе міжнар. зобов'язань сприяли закріпленню у світі ставлення до укр. д-ви як до надійного та прог-
нозованого партнера. Формуванню такого ставлення сприяли, зокрема, добровільна відмова України від третього в світі за потужністю ядерного потенціалу та приєднання до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 як* без'ядерної д-ви, дотримання зобов'язань щодо скорочення звичайних озброєнь (див. *Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990),* врегулювання *територіальних спорів* із сусідніми д-вами, закриття Чорнобильської атомної станції тощо.

Особливе місце в З. п. У. посіли завдання інтеграції укр. економіки у *світове господарство,* забезпечення екон. реформ у д-ві. Т. зв. «економізація» зовн. політики стала відмітною рисою сучас. періоду укр. історії, наочним проявом її прагматичної орієнтації на досягнення конкретних цілей у сусп. розвитку. Розвиток пром., торг, та фінанс. зв'язків із д-вами світу, активне співробітництво з міжнар. екон. орг-ціями виступають важливим фактором внутр. екон. розвитку укр. д-ви. Україна активно співпрацювала зі світовими та європ. фінанс. структурами *(Міжнародний валютний фонд,* Світовий банк, *Європейський банк реконструкції та розвитку* та ін.) у проведенні внутр. реформ у д-ві, прагне набути членства в *Світовій організації торгівлі* для посилення зайнятих із часу набуття незалежності позицій у *міжнародній торгівлі.*

Для України залишається важливим використання зарубіжного екон. потенціалу та досвіду ринкового господарювання для прискорення реформ уд-ві, залучення інозем. інвестицій у нац. економіку, сприяння модернізації управління в економіці та запровадження нових технологій. Зусилля З. п. У. також спрямовані на встановлення та розвиток наук.-техн. співробітництва з розвиненими країнами світу, скерованого на підтримку нац. науки й освіти, збереження інтелектуального потенціалу д-ви, інтегрування його у світовий наук, та інформ. простір.

Провідним пріоритетом З. п. У. є інтегрування "д-ви в європ. та євроатлантичні структури. Стратегічним курсом д-ви, шо визначає основні напрямки її сучас. зовн.-політ, та внутр. розвитку, є *Європейський вибір України,* який передбачає її поступове інтегрування в *ЄС.* Відносини України з ЄС базуються на положеннях *Угоди про партнерство і співробітництво України і Європейських співтовариств та їхніх країн-членів 1994,* розвиваються в політ., екон., безпековій, наук.-техн. та інших сферах і спираються на розгалужену структуру двостороннього співро-

бітництва: саміти Україна — ЄС тощо. Стосунки з *НА ТО* розглядаються Україною в контексті забезпечення нац. безпеки, а також як засіб зміцнення європ. регіональної безпеки. За роки незалежності Україні вдалося розвити конструктивний діалог із НАТО з широкого кола питань європ. безпеки. Відносини України із НАТО формалізовані в рамках *Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997,* а також у рамках *Ради євроатлантичного партнерства* та програми *«Партнерство заради миру».* Україна не виступає проти *НАТО розширення на Схід* у принципі, але заперечує утворенню нових ліній поділу континенту внаслідок розширення, а також наполягає, щоб воно супроводжувалось подальшою розбудовою особливого партнерства між Україною та НАТО. Укр. д-ва надає вагомості розвитку інших напрямів європ. регіонального співробітництва, особливо в безпековому вимірі. Вона розглядає *Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* як важливий механізм забезпечення регіональної *безпеки міжнародної,* виступає за подальше розширення сфери діяльності ОБСЄ, зміцнення та підвищення ефективності діяльності її структур.

Пріоритетними напрямками у сфері двосторонніх відносин є розвиток політ., екон., наук.-техн., культ, та інших стосунків із сусідніми д-вами. Україна послідовно дотримується курсу на укладення з такими д-вами повномасштабних договорів про добросусідство й співробітництво з метою закріплення існуючих держ. кордонів та розбудови добросусідських та взаємовигідних відносин у всіх галузях. Значну увагу Україна приділяє інтегруванню разом із сусідніми д-вами в структури субрегіональної співпраці: *Центральноєвропейську ініціативу, Чорноморське економічне співробітництво* тощо. Відносини із зах. д-вами розглядаються як основний засіб забезпечення інтегрування України у світову економіку, зміцнення її ролі в європ. справах, створення умов для розширення участі та входження в недалекому майбутньому укр. д-ви до європ. та євроатлантичних структур. Ключову роль як партнери з-поміж зах. д-ав для України відіграють США та провідні зах.-європ. д-ви. Особливості геополіт. розташування України, її екон. становища, стану госп. зв'язків, а також істор. та культ, розвитку зумовлюють особливе місце укр.-рос. відносин у системі З. п. У. Через різно-плановість, багатовимірність та значимість для розвитку України та європ. регіону загалом ці
відносини за своїм характером мають бути саме «стратегічним партнерством», визначальною характеристикою якого стає постійне поглиблення взаємозалежності двох д-ав. Основою для розбудови укр.-рос. відносин є, насамперед, *українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997.*

Серед зовн.-політ, пріоритетів України важливе місце відводиться співробітництву з д-вами пострад. простору: подальший розвиток двосторонніх відносин та співробітництво в між-держ. регіональних орг-ціях. Україна як дер-жава-засновниця *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* виступає за активізацію багатостороннього екон. співробітництва, розвиток торг.-екон. та інших зв'язків між країнами СНД на засадах суверенного партнерства, рівноправності та взаємовигоди. Водночас вона активно розвиває співпрацю з пострад. країнами в таких угрупованнях як *ТУУАМ, ЄЕП та* ін. Головним завданням З. п. У. на пострад. просторі є створення *зони вільної торгівлі,* сприяння розвитку пром. кооперації тощо. Водночас Україна виступає проти створення наддерж. інституцій у рамках СНД та інших регіональних структур, перетворення СНД у наддержавну структуру федерат, чи конфедеративного характеру.

Традиційно важливе місце в З. п. У. займає діяльність в *Організації Об'єднаних Націй,* одним із засновників якої є Україна, та *спеціалізованих установах ООН.* Активна участь України в цих міжнар. орг-ціях є одночасно інструментом утвердження д-ви на міжнар. арені та засобом ефективного впливу на розвиток світової системи, сприяє здійсненню прагнення укр. д-ви до дієвої участі у формуванні нового міжнар. порядку. Україна надає першочергового значення миротворчій діяльності ООН, спрямованій на відвернення та врегулювання міжнар. конфліктів та є одним із провідних учасників миротворчої діяльності під егідою ООН по всьому світі. Особливості істор. розвитку укр. етносу зумовили його геогр. розпорошеність, призвели до утворення чисельних нац. укр. осередків у багатьох країнах у різних частинах світу. Тому підтримання контактів з укр. діаспорою є для З. п. У. особливим завданням, покликаним сприяти розвитку гуманітарних та інших контактів зарубіжних українців з істор. Батьківщиною. Важливою функцією З. п. У. є захист прав зарубіжних українців, пов'язаних із збереженням ними своєї нац. ідентичності. У процесі становлення та роз-

будови незалежної України її зовн. політика відіграла суттєву роль в утвердженні міжнар. статусу укр. д-ви, створенні позитивного іміджу України у світі та визначенні її місця в сучас. світових Процесах. *Л.В. Губерський*

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ — торгівля між покупцями й продавцями різних країн світу, що складається з *експорту* та *імпорту* товарів та послуг. Зовн. і *міжнародну торгівлю* характеризують три важливі параметри: заг. обсяг проданої продукції, товарна та геогр. структури. Для більшості д-ав З. т. є основною формою зовн.-екон. зв'язків. Виникла в епоху стародавніх цивілізацій. Базується на міжнар. поділі праці, спеціалізації окремих країн на вир-ві певних товарів та послуг, що зумовлено двома чинниками: нерівномірним розподілом між країнами екон. ресурсів (природних, людських, фінансових) і різною ефективністю вир-ва окремих товарів і послуг, яке базується на передових технологіях, високому рівні концентрації вирва (ефект масштабу), істор. і культ, традиціях націй тощо. З. т. є засобом підвищення продуктивності використання ресурсів, її розвиток позитивно впливає на вир-во та зайнятість. Вивезення товарів збільшує сукупний попит і забезпечує підвищення нац. доходу. З. т. характеризують вартісні показники й динаміка експорту та імпорту, що складають *зовнішньоторговельний оборот, зовнішньоторговельний баланс,* умови торгівлі, еспортну квоту, товарну структуру та геогр. розподіл торгівлі. З. т. реалізується через комерційні транзакції, що оформлюються зовн.-торг, контрактами, і регулюється д-вою в рамках реалізації *зовнішньоторговельної політики.* Для цього використовуються такі заходи, як *митний тариф, ліцензування,* квотування, субсидування експорту в деяких країнах.
І.В. Івлева

Золотаренко Іван Ничипорович (? - 7.10.1655, Старий Бихів, Білорусь) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із корсунських міщан, брат третьої дружини *Б. Хмельницького* Ганни. У серпні - жовтні 1651 разом із козацькими полковниками *С. Савичем* і Л. Мозирею брав участь у дип. переговорах у Москві з метою спонукати царя надати збройну допомогу укр. народові в б-бі проти польської шляхти. Після призначення 1652 ніжинським полковником неодноразово виконував дип. доручення Б. Хмельниць-
кого, контактуючи з посольствами моск. царя й литовського гетьмана. Під час походу 1654-55 на білоруські землі як Сіверський наказний гетьман на чолі 20-тис. козацького корпусу на прохання місцевого населення впроваджував там військ.-адмін. устрій Війська Запорозького, що викликало дип. протести моск. царя. Загинув у бою під Старим Биховом, який відмовився передати під контроль моск. воєводам.
В.І. Сергійчук

ЗОЛОТИЙ Стандарт (СоШ $іапсіагсі) — принцип орг-ції світової валютної системи, при якому курс і вартість *валют* визначаються кількісним вмістом золота та встановлюються в законодавчому порядку. З. с. не використовується з 1930-х. *Р.О. Заблоцька*

ЗОЛОТІ ТОЧКИ (СоШ роіпік оґ ехсЬап§е): 1) Імпортна З. т. — у системі міжнар. *золотого стандарту* — курс іноземн. *валюти,* нижче якого власної валюти країни недостатньо, і для здійснення платежів в іншу країну необхідно ввозити до неї золото; 2) Експортна З. т. — у системі міжнар. золотого стандарту —

курс інозем. валюти, вище якого валюту не купували, а експортували золото в інозем. д-ву для здійснення платежів там. *Р.О. Заблоцька*

Зона, вільна від ядерної зброї (ЗВЯЗ) - будь-яка зона, створена групою д-ав, що вільно використовують свої суверенні права, шляхом угоди або *конвенції,* визнаною за таку *Генеральною Асамблеєю ООН,* у якій: а) визначено статут повної відсутності ядерної зброї в зоні, ут. ч. процедуру делімітації зони; б) встановлено міжнар. систему перевірки та контролю з метою гарантування виконання зобов'язань, що випливають зі статуту (рез. №3472 ГА ООН). Ідеї створення ЗВЯЗ вперше з'явились у сер. 50-х XX ст. 7.03.1956 СРСР запропонував створення в Європі зони обмеження озброєнь, у якій, зокрема, заборонялось розгортання «атомних військових з'єднань і будь-яких видів атомної та водневої зброї». У 1957 польський мін. зак. справ *А. Ра-пацький* висунув ідею проголошення ЗВЯЗ Центр. Європи. Уже проголошені ЗВЯЗ 4 регіони світу: Лат. Америка (див. *Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967),* півд. частина Тихого океану (див. *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985),* Півд.-Схід. Азія (див. *Банг-*

кокський договір 1995) та Африк. континент (див. *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996).* Створюючи ЗВЯЗ, д-ви прагнуть гарантувати у відп. регіоні вищий рівень безпеки, зменшити загрозу втягування в ядерний конфлікт. Як правило, угоди про створення ЗВЯЗ забороняють володіння, розробку, вир-во, набуття або розгортання ядерної зброї в межах території дії угоди. Крім того, угоди про ЗВЯЗ передбачають «негативні гарантії» безпеки, тобто зобов'язання ядерних д-ав не затосовувати й не погрожувати застосуванням ядерної зброї проти д-ав, що входять до ЗВЯЗ. Важливість ЗВЯЗ для зміцнення світового режиму нерозповсюдження була підкреслена 2000 на Конференції з розгляду *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968.* Україна підтримує ідею створення ЗВЯЗ і виступає за створення такої зони в регіоні Центр. та СХІД. ЄврОПИ. *С.П. Галака*

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) — договірний режим, спрямований на усунення перешкод із метою суттєвого розширення торгівлі шляхом відміни тарифів та квот, полегшення доступу до ринку, удосконалення правил для інвесторів, посилення захисту прав на *інтелектуальну власність,* покращення правил техніки безпеки та гігієни праці, а також обмеження деяких дій уряду, напр., у сфері надання субсидій. Угода про вільну торгівлю охоплює практично всі аспекти торгівлі між сторонами, що її підписали. Вона передбачає усунення всіх суттєвих перешкод у торгівлі товарами та послугами та встановлення твердих правил щодо інвестицій та прав на інтелектуальну власність, дозволяючи економіці країн-учасниць функціонувати на ринкових принципах. Переваги від угод про вільну торгівлю вагомі. Фірми мають змогу приймати рішення відповідно до своїх ринкових можливостей, а не з урахуванням довільних тарифних та нета-рифних бар'єрів. Економія, яка виникає при збільшенні масштабів вир-ва, дозволяє їм підвищити конкурентоспроможність на світових ринках. Збільшення *експорту* в свою чергу веде до утворення нових робочих місць, зростання доходів та прискорення розвитку країн-учасниць. *Р.О. Заблоцька*

Зона, заборонена для польотів — чітко визначена частина повітр. простору держави, у якій заборонені польоти повітр. суден. Згідно зі ст. 9 Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944, кожна з договірних д-ав, виходячи з міркувань нац. безпеки у випадку надзвичайних обставин або в період надзвичайного стану, має право для повітр. суден інших договірних д-ав на однаковій основі: встановлювати заборонені для повітр. польотів зони; тимчасово обмежувати або забороняти польоти над усією своєю територією; вимагати від будь-якого повітр. судна, що входить в 3. з. для п., здійснити посадку в указаному аеропорту в межах своєї території. Введення 3. з. для п. передбачає негайне інформування інших дер-жав-учасниць Конвенції, а також *Міжнародної організації цивільної авіації* з одночасною передачею інформації з описом діючих заборонених зон. Вищезгадані заборонені зони повинні мати розумні розміри й не перешкоджати аеронавігації. Згідно зі ст. 9 Повітряного кодексу України використання її повітр. простору чи окремих районів може бути частково або повністю обмеженим. Постійно діючі заборонені зони й зони з обмеженням польотів у нові райони простору України включаються до офіц. аеронавігаційних збірників і наносяться на аеронавігаційні карти. Уся інформація про заборону чи обмеження використання повітр. простору негайно доводиться до відома всіх зацікавлених фізич. та юрид. осіб, зайнятих в повітр. аеронавігації. *ОМ. Григоров*

Зона миру — територія, на якій заборонені застосування або загроза застосування сили, розміщення, вдосконалення, володіння, розгортання, випробування й застосування будь-якого виду зброї масового знищення, включаючи ядерну, хім., біол., токсичну зброю, а також її перевезення територією д-ав. Проголошення зони миру є добровільним міжнар.-прав. актом держав-учасниць. 3. м. базується на розвитку довіри, співробітництва та постійних консультацій у сфері безпеки, оборони, скоординованої

діяльності на відп. між-нар. форумах, прозорості й поступового обмеження придбання озброєнь згідно з порядком, встановленим відп. міжнар. угодами. З. м. було проголошено Центр. Америку (1990), територію країн-членів *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР),* Болівії та Чилі (1998), Півд.
Америку В ЦІЛОМУ (2002). *Н.М. Весела*

ЗОНИ валютні — угруповання держав, між якими укладено спільні угоди з метою проведення узгодженої політики в галузі міжнар.

валютних відносин. Як правило, об'єднували країни, що перебували в певній фінанс.-екон. або політ, залежності від д-ви, яка очолювала дану зону. *Валюта* такої д-ви використовувалась як платіжний і резервний засіб усіма членами зони. Метою створення З. в. був захист фінанс.-екон. інтересів країни-лідера. З. в. були засновані під час або невдовзі після *Другої світової війни,* фактично більшість їхніх членів виконували ті ж функції, що й колишні колонії, а потім члени *союзів валютних,* які слугували ринками збуту, джерелом дешевої сировини й вигідною сферою інвестування капіталу країн, які очолювали відп. зону. Торгівля держав-лідерів із рештою країн З. в. здійснювалась переважно на нееквівалентних засадах, а інколи взагалі безоплатно. Як і члени валютних блоків, учасники З. в. зобов'язувались підтримувати незмінним курс своєї валюти відносно валюти країни-гегемона, зберігати в її банках свої золотовалютні резерви у формі її ж цінних паперів. Відмінність З. в. від блоків полягала в тому, що вони були юридично оформленими й мали централізовані керівні органи. Внутр. механізм З. в. характеризувався єдиним валютно-фінанс. режимом, спільною системою валютного контролю та обмежень, а також пільговим режимом валютних розрахунків між країнами кожної З. в. Міжнар. екон. угоди учасників угруповання, як правило, укладались країною-лідером З. в.

Усього було створено 6 З. в.: франц. франка, брит. фунта стерлінгів, долара США, португальського ескудо, іспан. песети та голландського гульдена. З усіх створених З. в. саме зона франка виявилась найбільш стабільною та життєздатною, хоча й зі значними модифікаціями (найсерйознішими після зникнення самого франка) вона функціонує навіть і після введення євро. Із моменту заснування зони франка (1939) до неї входили колонії, заморські департаменти та залежні території Французької Республіки, а очолила її метрополія. Для координації валютної та кредитної політики в цій З. в. 1945 її члени заснували Валютний комітет, який згодом замінив Секретаріат. У ході післявоєнного розвитку світу зона франка втратила свою колоніальну базу, і деякі колишні колонії, проголосивши незалежність, полишили її (Ліван 1948, Сирія 1949, після них Туніс, Алжир, Марокко та деякі ін.). За своєю екон. сутністю зона франка
нагадує систему «валютного управління» — два валютних союзи, об'єднані спільною угодою, при тому, що кожен союз має власні органи грошово-кредитного регулювання та власний франк. Обидва франки є вільно конвертованими по відношенню до франц. франка, виступаючи законними платіжними засобами у відп. валютних союзах.

Створення стерлінгової З. в. диктувалося складним екон. становищем, у якому опинилась Велика Британія в роки Другої світової війни. Переродження стерлінгового валютного блоку в З. в. не супроводжувалось інституціональним оформленням, її учасниками стали гол. ч. краї-ни-члени *Співдружності Націй,* до яких приєднались Ірландія, Ісландія, Йорданія, Єгипет та деякі інші д-ви, що історично мали тісні екон. та політ, стосунки з Великою Британією. Об'єднуючим фактором стали не тільки традиції колоніальної системи, але й значна роль Лондонського фінанс. центру, яку він віками відігравав у міжнар. розрахунках цих країн. Край існуванню стерлінгової зони поклав крах колоніальної системи. Третя за величиною З. в. — доларова — є трансформованим доларовим валютним блоком. Вона об'єднувала країни Америки, зовн.-екон. зв'язки яких були найтіснішими зі США, а грошові системи — орієнтовані на долар. Як і стерлінгова З. в., вона не мала ні офіц. юрид. основи у вигляді спец, міждерж. угод, ні інсти-
ТуЦІОНаЛЬНОЇ структури. *НД.Амалян*

ЗЮЛКОВСЬКИЙ (2иl1ко\у§кі) Марек (5.07.1955, Кентшин) — польський дипломат. Закінчив ф-т сусп. наук (Інститут філософії) Варшавського ун-ту. 1975-76 — техн. співробітник Головної школи с. г-ва; 1981-82 — інструктор Спілки польських журналістів; 1982-86 — спеціаліст бюро подорожей «ОгЬі8»; 1986-90 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Ін-ту туризму; 1990-91 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Гол. управління статистики; 1991-92 — консул ген. консульства Польщі в Мінську; 1992-96 — радник, тимчасово повірений посольства Польщі в Білорусі; 1996-2001 — старший радник, заст. директора, дир. Департаменту Схід. Європи МЗС Польщі. У травні 2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні.
ОМ. Знахоренко

І

Ібероамериканське співробітництво —
система відносин між Іспанією, Португалією та країнами Лат. Америки, заснована на ідеї ібероамер. культ.-істор. єдності. Одним із перших інститутів І. с. було Бюро з питань освіти ібероамер. країн, створене в 1949. Нового імпульсу І. с. надало проведення щорічних ібероамер. конференцій та зустрічей глав д-ав і урядів, ініційоване Іспанією. У першій зустрічі глав д-ав та урядів, яка відбулась 18-19.07.1991 у м. Гвадалахара (Мексика), взяли участь керівники Іспанії, Португалії, Аргентини, Болівії, Бразилії, Колумбії, Коста Рики, Куби, Чилі, Еквадору, Сальвадору, Гватемали, Гондурасу, Мексики, Нікарагуа, Панами, Парагваю, Перу, Домініканської Республіки, Уругваю та Венесуели. У підсумковому док-ті (Гвадалахарській декларації) глави д-ав та урядів зобов'язались на засадах демократії, поваги *прав людини* й основних свобод встановити співробітництво у вирішенні проблем у трьох основних сферах *(міжнародного права,* екон. та соц. розвитку, освіти та культури) і висловили схвалення процесів регіональної та субрегіо-нальної інтеграції. На саміті в Барілоче (Аргентина, 16-17.10.1995) було підписано Договір про співробітництво, який визначав механізми та принципи І. с. Декларація Вінья дель Мар (Чилі) від 11.11.1996 засвідчила бажання лідерів країн-учасниць підвищити рівень існуючих відносин, створивши І. с. Рішення самітів в Порто (Португалія, 17-18.10.1998) і Гавані (Куба, 15-16.11.1999) про створення Секретаріату І. с. зі штаб-квартирою в Мадриді та
Ібероамериканської системи співробітництва, координаційного органу програм і проектів, схвалених на зустрічі глав д-ав і урядів, заклало підвалини інституціональної структури І. с.
Основним завданням І. с. визначено розвиток форм регіонального та міжрегіонального співробітництва, які сприятимуть включенню країн-учасниць у світову економіку.
Н.М. Весела

ІбрагІМІ (ІЬгаш'ті) Ахмед Талеб (5.01.1932, Сетіф, Алжир) — алжирський держ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї засновника культ.-просвіт-ницької поміркованої Асоціації мусульм. учених Башира Ібрагімі. Активний учасник *війни за незалежність Алжиру 1954-62,* 1957-62 перебував в ув'язненні у франц. тюрмах. 1965-70 — міністр нац. освіти, 1970-77 — міністр інформації і культури, 1977-79 і 1980-82 — міністр-радникпри Президентові АНДР, з 1979 — чл. ЦК Фронту нац. визволення (ФНВ), 1979-80 і з 1982 — чл. політбюро ФНВ, 1982-88 — мін. зак. справ. Під час передвиборної президент. кампанії 1999 як незалежний кандидат виступав за налагодження політ, діалогу з опозиційним Ісламським фронтом порятунку, отримав 12,5% голосів (2-е місце після переможця *А. Бутефліки* з 73,8%). *в.і. Головченко*

ІбрагІМОВ (ІЬгапітоу) Назім Гусейн-огли (1963, Нахічеванська Автономна Республіка) — азербайджанський дипломат. Закінчив машинобудівний ф-т Азербайджанського політехн. ін-ту (1985); 1985-86 — працівник Нахічеванського електротехн. заводу; 1986-91 — на комсомольській роботі; 1991-96 — дир. фірми «Супутник ЛТД». 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану в Україні.
П.М. Ігнатьев

Іван III (22.01.1440, Москва - 27.10.1505, Москва) — великий князь московський (з 1462), старший син Василія II Темного (1415-62). Ріс у тяжкий час феод, міжусобиць, рано набув досвіду та прилучився до держ. справ, з 1456 нарівні з Василієм II брав реальну участь в управлінні д-вою; успадкував право на велике княжіння за дух. грамотою батька і, вперше з часів нашестя Батия на Русь, не поїхав до Орди для отримання ярлика. Найважливішим завданням *зовнішньої політики* було завершення об'єднання півн.-схід. Руських

земель у єдину д-ву; продовжуючи батьківський курс, силою або дип. угодами підкорив князівства: Ярославське (1463), Ростовське (1474), Тверське (1485-88), В'ятську землю (1489), Арську землю (Удмуртію), значну частину Рязанського великого князівства (1503); 1467-69 — успішно вів воєнні дії проти Казані, добився її васальної залежності. Вміла дип. політика І. III і союз із кримським ханом *Менглі І Гереєм* дозволили в 1480 остаточно покінчити з владою Золотої Орди над Московською Руссю. Після війн із Великим князівством Литовським (1487-94; 1500-03) приєднав Верховські князівства (у гирлі Оки) і Сіверські землі (залишки Чернігово-Сіверських князівств). Узяв титул «государя всея Русі» (з 1485), заохочував переселення до Москви іноземців: італ. та нім. будівничих, послів багатьох країн, з якими були встановлені дип. відносини, грец. родичів племінниці візантійського імператора Софії (Зої)

Палеолог, з якою одружився у 1472. Установив постійні дип. зв'язки з Папською курією в Римі, *Священною Римською імперією,* Угорщиною, італ. д-вами, Туреччиною, Іраном, Ногайською Ордою і Сибірським ханством; з Молдовою були налагоджені союзні стосунки.
Н.Ф.Сербіна

Іван IV Грозний (25.08.1530, Москва - 18.03.1584, Москва) — великий князь московський (з 1533), 1-й моск. цар (з 1547); син великого князя московського Василія III (1479-1533) та
0. Глинської. Після її смерті 1538 на великокняжому дворі панувало засилля боярських придворних угруповань (Шуйських, Бєль-ських, Глинських та ін.), які управляли від імені
1. IV. 1547 вінчався на царство і розпочав самостійно правити д-вою; впродовж 1549-60 за допомогою Вибраної ради *(О.Адашев,* А. Курб-ський, протопоп Сильвестр) здійснив ряд реформ, спрямованих на зміцнення і централізацію Московського царства: ліквідував систему кормлінь, створив єдиний централізований апарат управління, зміцнив органи держ. влади на місцях, прийняв новий Судебник (1550), упорядкував відносини з церквою, запровадив скликання Земських соборів та ін. У зовн. політиці намагався вирішити два найважливіших завдання: ліквідувати загрозу з боку ординських ханств і забезпечити Московській державі вихід до Балтійського моря. 1547-52 було завойоване Казанське ханство,
1556 — Астраханське, що відкрило можливості для освоєння Поволжя і розвитку торгівлі з Іраном. Залежність від Москви визнали: сибірський хан Єдигер (1555), Велика Ногайська Орда (1555), кабардинські та черкеські князі (1557); розпочалося завоювання Зах. Сибіру. Прагнучи захопити укр. та білоруські землі, а також здобути вихід до Балтійського моря, 1558 втрутився у війну з Лівонським орденом. Орден був розгромлений, однак Московському царству довелося вступити в б-бу одночасно з Литвою, Польщею, Данією, Швецією і Туреччиною. Лівонська війна закінчилася невдало, і відповідно до дог-рів про *перемир'я,* укладених Московською державою з Польщею і Швецією в 1582-83, І. IV відмовився від усіх попередніх завоювань. Здійснив обмін посольствами з Голландією, Угорщиною, Молдовою, Грузією, Персією; нерідко сам проводив переговори з іноозем. послами та складав дип. послання. У 1555-57 — уклав угоди про безмитну торгівлю
З АНГЛІЄЮ. *Н.Ф. Сербіна*

Іван XXIII (Іоаппе§ XXIII), Анжело Джузеппе Ронкаллі (25.11.1881, Сотто-іль-Монте, Італія — 3.06.1963, Ватикан) — Папа римський (28.10.1958-3.06.1963); з 1904 - священик, з 1905 — секр. єпископа Бергамо, проф. церк. історії в єпископському семінарі, з 1924 — викладач патристики в Латеранському ун-ті. 1925 став архієпископом і призначений апостольським візитатором Болгарії. 1934-44 — апостольський делегат у Греції й голова вати-канської дип. місії в Туреччині. 1944-53 — нунцій у Франції. У січні 1953 став кардиналом і був призначений патріархом Венеції. Обраний Папою на 12-му балотуванні 28.10.1958 як компромісна кандидатура з огляду на похилий вік. Ініціював процес «аджорнаменто» — адаптації католицької церкви до повоєнного індустріального суспільства. Попри опір ряду кардиналів наполіг на скликанні 21-го *Вселенського собору* (1962-63), на якому було затверджено принципи реліг. свободи, постанову про екуменізм, декрет про апостолат мирян, принцип єпископської колегіальності. Прагнув мирного врегулювання міжнар. конфліктів, яке поклав в основу сучас. концепції ролі католицької церкви у світі (енцикліка «Расет іп Іеггіз», 1963). Багато зробив для налагодження відносин із СРСР та країнами Центр.-Схід. Європи.
В.І. Головченко

Іван Павло II (Іоаппез Раиіик II), Кароль Юзеф Войтила ОУоііуіа) (18.05.1920, Вадовіце, Польща) — Папа римський з 16.10.1978. Нар. в сім'ї військового. Закінчив гімназію; навчався на філол. ф-ті Ягеллонського ун-ту (1938-39); закінчив ф-т теології (1945); навчався в Університеті «Ангелікум» (Рим). 1.11.1946 став священиком. 1958 — єпископ, помічник архієпископа Кракова, 1964 — архієпископ, митрополит Краківський, 1967 — кардинал. На 21-у *Вселенському соборі* (1962-65) підтримав курс *Івана XXIII* щодо реформування католицької церкви. У 1971 — обраний до Ради синоду. 16.10.1978 став першим в історії Папою-сло-в'янином і вперше за останні 456 років Папою неітал. походження. Зосередився на реалізації рішень 21-го Вселенського собору, суттєво розширивши сучас. сусп. вчення католицької церкви (енцикліка «Сепіекііптик аппи§», 1991), з метою залучення християн і реліг. інститутів до вирішення питань, пов'язаних із захистом прав людини, соц. справедливості й миру, тобто прилучення їх до істинного «богослів'я визволення» (на відміну від лат.-амер. варіанту безпосередньої участі священиків у політ., навіть збройній б-бі). Здійснив понад 200 за-корд. пастирських поїздок. Під час відвідин Польщі 1979 виступив дух. натхненником «Солідарності» й проголосив доктрину «духовної єдності християнської Європи». В енцикліці «Віауогит арозіоііс» (1985) визнав все-світньо-істор. значення слов. апостолів Кирила й Мефодія. У 1986 першим ізхрист. глав церкви відвідав синагогу й покаявся за помилки Апостольського престолу щодо ставлення до євр. народу. Результатом стало

встановлення *дипломатичних відносин* між Ізраїлем і Ватиканом. У березні 2001 під час поїздки Сирією взяв участь у спільному з мусульм. богослужінні у Великій мечеті Дамаска. У травні під час візиту до Греції прилюдно вибачився за зруйнування хрестоносцями Константинополя 1204. Першим серед понтифіків відвідав Кубу й центри кальвіністського (Женева) та англіканського (Кентербері) віросповідань. Приймав у Вати-кані *М. Горбачова* і *Б. Єльцина;* 23-27.06.2001 як глава Держави Ватикан здійснив офіц. візит до України. 13.05.1981 був здійснений замах на його життя тур. націоналістом Алі Агджі, й унаслідок чого Папа римський був серйозно

ПОраненИЙ. *В.І.Головченко*

Іванов Алмаз (Єрофій) Іванович (? - 1669) — рос. держ. діяч і дипломат. 1640-46 — дяк Казенного двору; 1646 переведений до *Посольського приказу.* З 1648 — в. о. нач. Приказу, печатник (з 1667); 1649 — у складі моск. посольства їздив у Стокгольм, де була укладена договірна угода зі шведами; 1652-53 — чл. посольської делегації до польського короля Яна II Казимира; 1653-67 — думний дяк і нач. Посольського приказу, одночасно управляв Печатним приказом (з 1654). Був останнім, хто носив старовинне звання глави дип. відомства — «думний дяк і печатник»; найдовше пробув у XVII ст. на посту глави Посольського приказу: загалом 19 років, із них 14 — офіційно, а інші — як в. о. керівника. Брав безпосередню участь у переговорах з іноземцями, що приїжджали до Москви, під час рос-польської війни 1654-67 неодноразово очолював посольства у Варшаву. *Н.Ф. Сербіна*

Іванов Ігор Сергійович (23.09.1945, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї кадрового військового. Закінчив Суворовське училище (1964), Моск. держ. пед. ін-т іноз. мов ім. М. Тореза (1969) й аспірантуру Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин АН СРСР. З 1973 — на дип. службі: 2-й секр. 1-го європ. відділу МЗС, інженер торгпредстава СРСР у Мадриді; 1-й секр., радник-посланник посольства СРСР в Іспанії (1977-83); 1983-91 -у центр, апараті МЗС СРСР; 1991-93 — посол СРСР і Росії в Іспанії, взяв активну участь у підготовці *Мадридської мирної конференції 1991* з урегулювання на Бл. Сході; 1993-98 — 1-й заст. мін. зак. справ Росії. 1998-2004 — мін. зак. справ Росії. Діяльно сприяв пошукам шляхів вирішення *Косовської проблеми,* ратифікації *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* та виробленню *українсько-російського договору про державний кордон 2003.* З 9.03.2004 — секр. Ради

безпеки РФ. *В.І.Головченко*

Ігнатьєв Микола Павлович (17.01.1832, Петербург — 20.06.1908, с. Круподеринці Київ, губ.) — рос. держ. діяч і дипломат, граф, генерал від інфантерії. Нар. в сім'ї військового, закінчив Академію Генштабу. Почав свою дип. кар'єру з поста військ, аташе в Лондоні (1856-58); 1858 — очолив військ.-дип. місію до Хіви й Бухари, уклав торг, договір із Бухарою;

1859-60 — посланник у Китаї, де вів переговори про затвердження *Айгунського договору 1858,* уклав *Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860,* використавши військ, вторгнення англійців і французів у Китай та запевнивши китайців у дружньому ставленні до них Росії. 1861-64 — голова Азійського департаменту МЗС Росії; 1864-77 — посланник, потім посол у Туреччині. Під час *Східної кризи 1875- 78* відстоював проведення рішучого курсу стосовно тур. уряду, що особливо проявилося на *Константинопольській конференції 1876-77.* У лютому — березні 1877 був направлений у Берлін, Лондон, Париж і Відень, щоб забезпечити *нейтралітет* європ. д-ав у рос-тур. війні. Був одним із укладачів проекту *Сан-Стефанського мирного договору 1878* і гол. уповноваженим Росії при його підписанні. Після того, як престол посів *Олександр* ***III,*** був призначений міністром внутр. справ (1881-82), ініціював створення «Священної дружини» для б-би з рев. рухом. Змушений залишити свою посаду після пропозиції поновити діяльність Земського собору, в якому імператор вбачав спробу створити уряд, що обмежував би його права. 1882-1908 — чл. Державної ради.

Н.Ф. Сербіна

Ігор Старий (помер восени 944) — великий київський князь, син Рюрика. Згідно зі свідченнями літописів, у 882 *Олег* привіз І. до Києва і від його імені вокняжився в стольному граді Русі, що поклало початок утворенню Давньоруської держави. «Повість времен-них літ» вважає Олега справжнім київ, князем, а Новгородський 1-й літопис молодшого ізво-ду — воєводою, який правив за дорученням І. По смерті Олега (912 — за «Повістю временних літ», 922 — за Новгородським 1-м літописом) І. став київ, князем. Продовжував справу централізації Давньоруської держави, інкорпорував до її складу племінні об'єднання уличів і древлян. Проводив традиційну для його попередників зовн. політику, вістря якої було спрямоване на Візантію: 941 здійснив мор. похід на Константинополь, але зазнав поразки в мор. бою. Прагнучи реваншу, 943 розпочав ще більший за масштабами мор. і суходільний похід на Константинополь, але візантійський уряд владнав справу миром. *Русько-візантійський договір 944* виявився менш вигідним, ніж аналогічний *русько-візантійський договір 911,*

І. довелося відмовитись від претензій на залежний від Візантії Крим, а руські купці були позбавлені майже всіх пільг на візантійських торгах. 913 і 943-944 провів два походи на Каспійське море для розширення торг, зв'язків Русі на Сході. Не маючи достатнього авторитету в суспільстві й залежачи від своїх дружинників, по поверненні з походу на Візантію восени 944 вирушив збирати данину (полюддя) в землю древлянського союзу племен, де був забитий за жорстокість і ненаситність.
М.Ф. Котляр

Ігор теорія — математична теорія оптимальних рішень у конфліктній ситуації; її логічною основою є формалізація понять конфлікту, прийняття рішень у ньому та їх оптимальності. Галузь прикладної математики, що аналізує ситуації, в яких учасники вдаються до дій, 1. т. досліджує взаємодію акторів, які для виконання власних завдань мають визначену множину варіантів поведінки. В *міжнародних відносин теорії* І. т. може бути застосована при аналізі процесів, що принаймні частково контролюються їх учасниками: формування міжнар. союзів та коаліцій, процес прийняття зовн.-політ. рішення, взаємодія *акторів міжнародних* у рамках конкретних ситуацій співробітництва або *конфлікту міжнародного.*
АЛ. Субботін

ІДЄН (Есіеп) Ентоні, граф Ейвон (12.06.1897, Дарем - 14.01.1977, Алведістон, Англія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Крайст-Чьорч-коледж Оксфордського ун-ту (1922). Член палати громад 1923-57 від Консервативної партії; 1926-29 — парл. секретар мін. зак. справ *О. Чемберлена;* 1934-35 — лорд-хранитель печатки; 1935 — міністр без портфеля, у справах *Ліги Націй;* 1935-38 — мін. зак. справ, подав у відставку на знак протесту проти політики умиротворення нацистів *Н. Чемберлена;* 1939-40 — міністр у справах *домініонів;* 1940 — військ, міністр; 1940-45 — мін. зак. справ в уряді *В. Черчілля,* одночасно 1942-45 — лідер палати громад, брав участь в укладенні рад.-англ. угоди 1941 й договору 1942, в *Московській 1943, Тегеранській 1943, Кримській (Ялтинській) 1945, Сан-Франциській 1945* і *Потсдамській (Берлінській) 1945 конференціях.* 1945-51 — лідер опозиції; 1951-55 — заст. прем'єр-міністра і мін. зак. справ, відіграє важливу роль у підготовці

й проведенні *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954;* 6.04.1955-10.01.1957 — Прем'єр-міністр Великої Британії, після провалу англ.-франц.-ізраїльської агресії проти Єгипту в ході *Суецької кризи 1956* був змушений подати у відставку. З 1961 — чл. палати лордів.
Твори: «Свобода і порядок» (1947); «Дні прийняття рішень» (1949); «Повне коло» (1960); «Віч на віч з диктаторами» (1962); «Роздуми» (1965). *РЛ. Кривонос*

ІДЄНТИЧНІСТЬ (у *міжнародних відносинах)* — сукупність базових характеристик суб'єкта, що визначають його самоототожнення з певною цілісністю; І. у міжнар. відносинах виступає, як правило, в суб'єктивному вимірі, пов'язана з самоідентифікацією *актора міжнародного* (напр., формальна або звичаєва самоідентифі-кація з певним геогр. простором, міжнар. регіоном тощо). Неоднозначність та комплексність іманентних будь-якому міжнар. актору характеристик зумовлює спрощену та хромосоматичну І.; безумовною вона виступає лише в рамках конкретних характеристик (напр., самоідентифікація міжнар. актора як складової європ. регіональної системи за приналежністю до зах.-європ. культ, традиції) і переважно набуває дихотомного характеру.
В.Ю. Константинов

Ієрархія (грец. ієрар/іа, з ієрбд — священий та архл — влада) — відображення структурних характеристик *системи міжнародної* в безпосередніх статусних взаємовідносинах *акторів міжнародних.* При дослідженні *міжнародних відносин* як правило виходять з факту стратифікації міжнар. акторів як елементів глобальної системи міжнар. відносин; рівноправні системи розглядаються лише як модель, що характеризує перехідні форми системи міжнар. відносин від однієї ієрархічної структури до іншої. І. в міжнар. відносинах констатує наявність різного статусу д-ав — *наддержав, великих держав* тощо. Атрибути міжнар. акторів, за якими визначається їх місце в І., можуть варіюватися залежно від специфічної характеристики структури відносин між ними, яка зумовлює та підтримує міжнар. ієрархію.
АЛ. Субботін

ІЗВОЛЬСЬКИЙ Олександр Петрович (6.03.1856, Москва- 16.08.1919, Париж) — рос. держ. діяч і дипломат. Закінчив Олександрійський ліцей.

1894-97 — міністр-резидент у Ватикані; 1897 — посланник у Белграді, 1897-99 — у Мюнхені, 1899-1903 — у Токіо й 1903-06 — у Копенгагені. 1906-10 — мін. зак. справ; брав безпосередню участь у переговорах і укладені рос.-англ. угоди 18(31).08.1907 щодо розмежування сфер впливу в Тибеті, Афганістані й Персії, рос.-япон. угоди 17(30).07.1907 про поділ Маньчжурії та Монголії на сфери впливу, рос.-австр. угоди 2(15).09.1908 щодо умов *анексії* Віднем Боснії і Герцеговини та зміни міжнар.-прав, режиму чорноморських проток на користь Петербурга. 1910-17 — посол у Парижі, сприяв зміцненню *Антанти* в період підготовки *Першої світової війни.* У травні 1917 пішов у відставку, залишившись у Франції, виступав на підтримку інтервенції Антанти проти радянської Росії.
Н.Ф. Сербіна

ІЗЄТ6ЄГОВИЧ (І2ЄІЬЄ§ОУІС) Алія (8.08.1925, Бо-санскі Шамац, Королівство сербів, хорватів і словенців - 19.10.2003, Сараєво, Боснія та Герцеговина) — боснійський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Сараєвського ун-ту. У 1946 був уперше заарештований за звинуваченням у пропаганді ісламу і ув'язнений на 3 роки; з 1950 працював юристом-консультантом в різних підприємствах Боснії; знову був заарештований у 1983 за пропаганду т. зв. «ісламської декларації» і позбавлений волі на 14 років, проте випущений у 1988. На відміну від інших лідерів балканських д-ав, ніколи не був членом КПЮ/СКЮ. У 1989 заснував Партію Демократичної дії (ПДД), світсько-нац. партію боснійських мусульман, яка у травні 1990 здобула більшість голосів на респ. виборах, а в листопаді 1990 став головою колективної президії, що складалася із 7 членів: по 2 представники від мусульман, сербів та хорватів, а також одного — від решти національностей. Напруженість серед різних етнічних груп і вимоги відокремлення та об'єднання із Сербією боснійських сербів з часом призвели до міжетнічної війни в Боснії та Герцеговині, незалежність якої була міжнародно визнана у квітні 1992. З огляду на важку хворобу серця, у 2000 пішов у відставку з посади Президента Боснії та Герцеговини; до кінця життя залишався почесним головою ПДД і неформальним лідером боснійських мусульман. Внаслідок нещасного випадку у вересні 2003 потрапив до лікарні, де й помер від ускладнень.

Разом зі *С. Милошевичем* і *Ф. Туджманом* вважався відповідальним за виникнення міжетнічної війни на Балканах у 1991-95.

М.С. Каменецький

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ: 1. Напрям зовн.-політ, думки і *зовнішньої політики* США, що грунтувалися на необхідності відмови від втручання в політ, справи Європи. Коріння І. США сягають колоніальних часів; його розвитку сприяла геогр. віддаленість від Старого Світу. Можливість уникнути втягнення в європ. війни розглядалась як один із благотворних наслідків досягнення незалежності США. Вимушений союз США з Францією, що забезпечив перемогу у *війні за незалежність у Північній Америці 1775-83,* був розірваний наприкінці XVIII ст. Проголосивши *нейтралітет* після початку в Європі епохи рев. і наполеонівських війн, США продовжували дотримуватися цієї політики до *Першої світової війни.* Навіть вступивши в Першу світову війну, США ухилилися від укладання формального союзу з країнами *Антанти,* розглядаючи їх як «спільно діючі» країни. Провал ратифікації *Версальського мирного договору 1919* в Конгресі США і відмова США від вступу в *Лігу Націй* призвели до відродження І. як основного принципу зовн. політики США, якого вони дотримувалися до *Другої світової війни.* По її закінченні І. був виключений з практики зовн. політики США, які стали на шлях формування біполярного світу. У період *«Холодної війни»* І. став складником ідеології амер. антивоєнного руху, який закликав уникати втягнення США у війну поза межами Зах. півкулі. 2. Зовн.-політ курс Великої Британії II—ї пол. XIX ст. (див. *«Блискучої*

ІЗОЛЯЦІЇ» курс). *БМ. Гончар*

Ізраїльсько-йорданський мирний договір — двостороння угода, підписана 26.10.1994 в Акабі між Хашимітським Королівством Йорданія та Державою Ізраїль. У 1993-94 відбувався інтенсивний переговорний процес між Ізраїлем та Йорданією. 14.09.1993 у Вашингтоні підписано спільний документ про графік переговорів. У присутності Президента США *В. Клінтона* відбулась зустріч спадкового принца Йорданії Хасана з мін. зак. справ Ізраїлю *Ш. Пересом.* Було створено тристоронню комісію з екон. аспектів підготовки *договору мирного.* 18.07.1994 відновився переговорний

процес між обома сторонами. 25.07.1994 в Білому Домі відбулась зустріч короля Йорданії *Хусейна Бен Талала* та Прем'єр-міністра Держави Ізраїль /. *Рабина.* Було підписано Вашингтонську декларацію, в якій визначено принципи мирного врегулювання та конкретні кроки його досягнення. 16.10.1994 відбулась друга зустріч короля Йорданії та Прем'єр-міністра Ізраїлю, на якій було обговорено хід виконання Вашингтонської декларації. Останній тур переговорів розпочався 20.10.1994, а 26.10.1994 було підписано І.-й. м. д. З боку Йорданського Хашимітського королівства це зробив Прем'єр-міністр А. Аль-Маджалі, з боку Держави Ізраїль — І. Рабин.

Договір складається з преамбули та 14 статей. У ст. 1 «Встановлення миру» проголошується припинення стану *війни* між Йорданією та Ізраїлем. Ст. 2 «Загальні принципи» визначає принципи нормалізації відносин між двома країнами. Ст. 3 «Міжнародні кордони» визначає постійні кордони між Йорданією та Ізраїлем. Ст. 4 «Безпека» визначає принципи гарантування безпеки на Бл. Сході та у відносинах між двома країнами. Ст. 5 «Дипломатичні та інші двосторонні відносини» підтверджує наміри сторін встановити *дипломатичні відносини* та *консульські відносини* через 1 місяць після обміну грамотами щодо *ратифікації* І.-й. м. д. У ньому регулюються проблеми водних ресурсів, екон. відносин, свободи мореплавства та доступу до портів. 10.11.1994 сторони обмінялись ратифікаційними грамотами, і договір

Набув ЧИННОСТІ. *ОА.Коппель*

Ізраїлю утворення. З часу проголошення *Бальфура декларації 1917,* попри заяви Великої Британії щодо відсутності негативного впливу євр. колонізації Палестини на законні права палестинських арабів,

«поселення євреїв на землю» фактично супроводжувались вигнанням арабів-феллахів. У 20-30-ті XX ст. араби Палестини неодноразово піднімалися на б-бу, в т. ч. і збройну, за скасування брит. мандата, надання Палестині незалежності, припинення євр. іммігрaції і захоплення земель євр. поселенцями. Поступово започаткований декларацією Бальфура «єврейський національний дім» в Палестині перетворювався на д-ву у д-ві, Велика Британія втрачала контроль за ситуацією і не могла запобігти подальшому загостренню арабо-євр. конфронтації. По закінченні

Другої світової війни загострилось також англ.-євр. протистояння в Палестині. Нездатність Великої Британії знайти вирішення палестинської проблеми, яке влаштовувало б і арабів, і євреїв, провал спроб проведення в Лондоні англ.-арабо-євр. конференції у вересні 1946 та січні — лютому 1947 і антибрит. дії євр. збройних формувань в Палестині змусили Лондон звернутися в лютому 1947 до *Організації Об'єднаних Націй* з проханням розглянути питання про подальшу долю Палестини. 15.05.1947 надзвичайна сесія *Генеральна Асамблея ООН* прийняла рішення про створення Спеціального к-ту у справах Палестини, до якого увійшли представники 11 країн (Австралії, Гватемали, Індії, Ірану, Канади, Нідерландів, Перу, Швеції, Чехословаччини, Уругваю, Югославії). 31.08.1947 Спеціальний к-т оприлюднив звіт, підписаний 7 членами, в якому рекомендувалось утворити на території Палестини дві д-ви — єврейську та арабську і надати міжнар. статус Єрусалиму (Індія, Іран та Югославія виступили за утворення єдиної федерат, д-ви). Через 2 роки, по закінченні брит. мандату, обидві д-ви мали стати незалежними.

29.11.1947 2-а сесія ГА ООН більшістю голосів («за» — 33, в т. ч. СІЛА, СРСР, Франція; «проти» — 13, вт. ч. арабські д-ви, Греція, Індія, Туреччина; «утрималися» — 10, в т. ч. Велика Британія) прийняла рез. №181 про поділ Палестини на дві д-ви — арабську і єврейську — і про виділення Єрусалима в самостійну адмін. одиницю з міжнар. статусом. Євр. д-ві відводилася територія в 14,1 тис. км^2 (56% території Палестини) з населенням 499 тис. євреїв і бл. 510 тис. арабів із бедуїнськими племенами включно, арабській —11,1 тис. км^2 (43% території Палестини) з населенням 549 тис. арабів і 95 тис. євреїв, міжнар. зоні Єрусалиму з околицями — 1% території Палестини з населенням 105 540 арабів і 59 690 євреїв. Резолюція передбачала утворення екон. і *митного союзу* двох майбутніх д-ав, спільність їх *валют,* єдність трансп. системи і комунікацій, спільне користування іригаційною системою; брит. війська мали бути виведені до 1.08.1948, тоді ж закінчувався мандат Великої Британії на Палестину. Проголошення незалежності обох д-ав передбачалося здійснити не пізніше 1.10.1948.

Перспектива утворення на території Палестини двох незалежних д-ав задовольняла зовн.-політ. інтереси як США, так і СРСР; обидві

д-ви прагнули закріпитися в багатому на нафту Бл.-схід. регіоні, використавши як «плацдарм» євр. д-ву. Велика Британія, прагнучи зберегти свої позиції в регіоні, підтримувала ідею створення на території Палестини єдиної євр.-арабської д-ви. Палестинські араби виступили категорично проти плану поділу країни, їх підтримали усі арабські д-ви. Євр. керівники, схваливши резолюцію ГА ООН у цілому, бажали розширення території майбутньої д-ви; в Палестині розгорнулася «неоголошена війна», метою якої було вигнання арабів як з території майбутньої євр. д-ви, так і з районів, що призначалися для арабської д-ви, але які євр. лідери планували відторгнути від неї. 14.05.1948 було проголошено утворення Держави Ізраїль. У день проголошення Декларації про незалежність Ізраїлю *Д. Бен-Гуріон* звернувся до всього арабського світу з закликом утриматися від дій, які могли призвести до війни в регіоні. Але 15.05.1948 війська Єгипту, Йорданії, Лівану, Сирії, Саудівської Аравії, Ємену й Іраку вступили в Палестину; розпочалася *арабо-ізраїль-ська війна 1948-49,* в ході якої Ізраїль приєднав додатково до відведеної йому рішенням ООН території ще 6,7 тис. км^2 — більше половини території, на якій передбачалося утворити арабську д-ву. З цієї території були вигнані бл. 950 тис. арабів, що призвело до виникнення проблеми палестинських біженців (див. *Палестинська проблема).* *ІД.Коміренко*

ІЛІЄСКу (Піе&си) Іон (3.03.1930, Олтеніта, Румунія) — румунський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї залізничника. Закінчив коледжі Моск. енергетичний ін-т (1954), з 1944 — чл. Союзу комуніст, молоді (СКМ), з 1953 — Румунської компартії (РКП). 1956-60 — секр. ЦК Союзу трудової молоді, одночасно очолював Союз студентських асоціацій Румунії; 1960-65 — заст. зав. відділу освіти та охорони здоров'я ЦК РКП, 1965-67 — зав. відділу агітації й пропаганди ЦК РКП, 1967-71 — 1-й секр. ЦК СКМ і міністр у справах молоді, 1968-84 - чл. ЦК РКП, 1969-79 - кандидат у члени політвиконкому ЦК; у серпні 1968 на засіданні Великих нац. зборів (депутат з 1957) засудив рад. окупацію Чехословаччини і закликав до виходу Румунії з ОВД. У лютому — липні 1971 — секр. ЦК РКП з питань ідеології, за незгоду з наміром *Н. Чаушеску* здійснити в країні «культурну революцію» звинувачений

у космополітизмі та «інтелектуалізмі» й відряджений до Тімішоари і Ясс для перевиховання за китайським зразком (очолював повітові парт, комітети). У 1979-84 — голова Національної ради з водних ресурсів, за незгоду з екон. політикою Н. Чаушеску був виведений зі складу ЦК РКП і позбавлений

урядових посад; 1984-89 — дир. «Технічного видавництва». 22.12.1989 — очолив Фронт національного порятунку і його виконком, 13.02-20.06.1990 — голова Тимчасової ради нац. згоди; 20.06.1990-29.11.1996 і з 20.12.2000 -Президент Румунії й водночас з липня 1993 — голова Партії соц. демократії. У *зовнішній політиці* віддає пріоритет відносинам із США і країнами Зах. Європи, забезпечив членство Румунії в *Раді Європи* (вересень 1993), набуття статусу асоційованого партнера *Західноєвропейського союзу* (травень 1994), асоційованого члена *Європейського Союзу* (1995), вступ до *НАТО* 2004. Підчас другого президентського терміну виявив більш конструктивний підхід до проблемних питань відносин з Україною, що сприяло інтенсифікації двосторонніх стосунків за результатами держ. візиту до Києва у вересні 2002 й укладенню *українсько-румунського договору 2003*

Про ДерЖ. КОРДОН. *Л.В.Губерський*

Імідж України міжнародний — забезпечення позитивного сприйняття України у світі; посідає одне з центр, місць у зовн.-політ, діяльності д-ви. З набуттям незалежності І. У. м. значною мірою зумовлював вирішення таких зовн.-політ, завдань укр. д-ви: міжнар. визнання з боку світового співтовариства; закріплення її статусу в міжнар. орг-ціях та режимах; забезпечення міжнар. підтримки проведенню екон. реформ в Україні. В умовах становлення укр. державності відсутність відповідної інформації про Україну як у широкої світової громадськості, так і в політ, еліти більшості д-ав світу вимагали особливої уваги владних структур до проблеми формування та закріплення І. У. м. В *«Основних напрямах зовнішньої політики України» /993* її важливою складовою була визначена функція «проведення активної інформаційно-аналітичної роботи, спрямованої на роз'яснення своєї внутрішньої і *зовнішньої політики,* формування прихильного ставлення до України в парламентських, урядових і неурядових колах» інших д-ав.

Першочергове значення у створенні позитивного іміджу України відіграє внутр. стабільність у д-ві (як в політ., так і в екон. сферах). Відданість заг.-прийнятим демокр. цінностям та процедурам, послідовність у процесі адаптації нац. законодавства до європ. стандартів, сталий розвиток нац. економіки — не лише необхідна умова для зміцнення позицій України у світі, але й фактична основа формування позитивного ставлення до неї світової спільноти. Складовою формування І. У. м. є також активне просування до світового простору інформації про ресурсні та екон. потужності д-ви, її виробничі, наук.-дослідні та наук.-технол., освітні можливості, рівень кваліфікації робочої сили в д-ві, переваги геогр. розташування та транзитний потенціал. Важливим чинником у розбудові міжнар. іміджу є поступове формування європ. ідентичності д-ви та закріплення сприйняття України у світі як невід'ємної частини європ. цивілізації та європ. регіональної системи *міжнародних відносин.* Формуванню позитивного І. У. м. сприяють *ініціативи міжнародні України,* які набувають широкого розголосу у світі: активна й дієва участь у врегулюванні міжнар. конфліктів, зусилля д-ви в здійсненні миротворчих операцій під егідою *Організації Об'єднаних Націй,* пропозиції щодо скорочення озброєнь, роззброєння та підтримання режиму нерозповсюдження тощо. Особливо значущим фактом конструктивної діяльності України в цьому напрямку є її добровільна відмова від третього за потужністю ядерного потенціалу у світі та перетворення укр. д-ви з де-факто ядерної на де-юре без'ядерну. Цей прояв доброї волі України продовжує зберігати потужний потенціал у закріпленні позитивного іміджу д-ви завдяки своїй унікальності, зваженості підходу до вирішення однієї з ключових проблем сучасності та сприяє закріпленню реноме України як передбачуваного та послідовного міжнар. партнера.

Водночас у країнах світу уявлення про Україну залишається досить поверховим та фрагментарним, а інколи — негативним. Формування подібного негативного іміджу України є результатом не лише дій, безпосередньо спрямованих на дискредитацію України, але й недостатнього просування у світі інформації про позитивні зрушення в її внутр. розвитку та зовн. політиці. Особливого значення в про-

тидії негативним факторам у формуванні І. У. м. набуває розробка та реалізація механізмів реагування та мінімізації таких тенденцій, посилення інформ. безпеки д-ви. Україна розбудовує систему інформ. захисту своїх нац. інтересів, завданнями якої є подолання штучної інформ. ізоляції, донесення до світу інформ. потоків з укр. д-ви, забезпечення політ., договірно-прав. та орг.-техн. можливостей включення вітчизняних інформ. служб у міжнар. систему обміну інформацією. Заходи, спрямовані на формування позитивного іміджу, включають: безпосереднє централізоване розповсюдження фактичної, статистичної та довідкової інформації про Україну, орг-цію поїздок представників інозем. д-ав (співробітників наук, та парл. структур, неурядових орг-цій), міжнар. орг-цій, інозем. ЗМІ, встановлення постійних контактів із впливовими політиками, політологами, представниками ЗМІ в країнах світу тощо. Для підвищення ефективності заходів із формування позитивного іміджу України як важливий засіб поширення інформації про д-ву використовуються сучас. інформ. технології, перш за все — мережа Інтернет.

Центр, місце в реалізації заходів, спрямованих на формування та закріплення позитивного І. У. м., займає *Міністерство закордонних справ України,* активно долучаються до цього процесу Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України та інші держ. органи, а також неурядові орг-ції. Особливу роль у

формуванні І. У. м. відіграють ЗМІ та незалежні, недержавні укр. дослідницькі центри та інститути, повідомлення і матеріали яких виступають одним з основних джерел інформації про Україну для зовн. світу. Залучення інформ., інтелектуального, культ, та фінанс. потенціалу укр. діаспори також підвищує ефективність заходів щодо створення привабливого І. У. м., а політ, та сусп. вплив, якого в деяких д-вах набули представники укр. діаспори, виступає самостійним фаКТОрОМ ПОЗИТИВа. *Л.В. Губерський*

Іміджу теорія — концепція в *міжнародних відносин теорії,* що пояснює закономірності взаємодії *акторів міжнародних* у ситуації конкуренції або конфлікту особливостями перцеп-тивно-психологічного середовища особи, яка приймає зовн.-політ, рішення. Напр., тривалість та гострота конфлікту між СРСР та США в період *«Холодноївійни»* призвела до створення в обох сторін стійкого негативного сприйняття іншої сторони («імідж ворога»), що визначало а ргіогі конфліктний характер реакції на будь-які дії, демарші, пропозиції іншої сторони, навіть коли вони були нейтральними або конструктивними. Внаслідок впливу «іміджу ворога» рад.-амер. конфлікт постійно відновлювався. *АА.Субботін*

Імперативна норма загального міжнародного права (лат. .иіз со§еп§) — норма, що приймається і визнається міжнар. співтовариством д-ав у цілому як така, відхилення від якої неприпустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою заг. *міжнародного права,* що має такий самий характер (ст. 53 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969).* Наявність норм іи$ со§еп$, які наділені особливою юрид. силою, є однією з характерних рис сучас. міжнар. права. Передумови виникнення І. н. були закладені в *Статуті ООН,* згідно з яким *Організація Об'єднаних Націй* забезпечує повагу принципів Організації навіть д-вами, які не є її членами, наскільки це може бути необхідним для підтримання міжнар. миру і безпеки (п. 6 ст. 2). Другим кроком у тому ж напрямку були *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* і *Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986,* які вперше в чіткій формі закріпили концепцію І. н. (спільна ст. 53). З конвенційного визначення випливає, що І. н. приймається так само, як і універсальні норми заг. міжнар. права — шляхом узгодження міжнар. співтовариством у цілому. Таким же чином вона визнається І. н., тобто її вища юрид. сила є заг.-визнаною. Відхилення від неї неприпустиме як у двосторонніх, так і в багатосторонніх дог-рах. У разі виникнення нової І. н. існуючі дог-ри, суперечні їй, стають недійсними і їхня дія припиняється (ст. 64 зазначених конвенцій).

Характерні риси І. н.: регулювання найважливіших заг. відносин міжнар. співтовариства в цілому; їхнє порушення завдає шкоди всьому міжнар. співтовариству, а не окремим д-вам; визнання всіма суб'єктами міжнар. права; І. н. є критерієм оцінювання юрид. дійсності інших міжнар.-прав. норм; в ієрархії норм міжнар. права вони займають найвищу сходинку.

І. н. становлять незначну частину міжнар. -прав. норм, оскільки переважна більшість *норм міжнародного права* є диспозитивними. Вважається, що до І. н. належать *міжнародного права принципи основні.* Інші норми багатосторонніх універсальних конвенцій мають пройти ретельний прав, аналіз для визначення їхньої імперативності. Міжнар. практика підтверджує, що обов'язкові рішення міжнар. орг-цій не можуть бути джерелом І. н. Серед І. н. заг. міжнар. права також прийнято виділяти такі, що регулюють: рівноправність і самовизначення народів, невтручання у внутр. справи; незастосування сили та мирне вирішення спорів; заг.-демокр. стандарти елементарної гуманності та основних прав людини; неприпустимість групового привласнення «нічийних» земельних, мор., повітр. і косм. просторів, які мають життєво важливе значення для всього міжнар. співтовариства д-ав (Л. Алексідзе). Незважаючи на те, що в *доктрині міжнародного права* і в діяльності міжнар. судових установ концепція І. н. є зап-прийнятою і узвичаєною, відсутність офіц. кодифікації таких норм спричиняє: вкрай обережне ставлення до них д-ав та міжнар. орг-цій у своїй практичній діяльності; можливість суб'єктивного підходу до визначення І. н. в односторонньому порядку. *О.В. Задорожній*

Імперіалізм — домінування або контроль однієї держави над іншими державами або несамоврядованими територіями, що здійснюється за рахунок останніх. Класичною формою І. є колоніальний поділ світу між провідними д-вами в II-й пол. XIX ст. І. мав експансіоністський характер і його метою було забезпечення політ., екон. та військ, переваги над іншими д-вами за рахунок використання ресурсів підконтрольних територій. У класичний період був, як правило, пов'язаний з безпосереднім територ. приростенням імперіалістичних д-ав. Похідним від І. є неоім-періалізм (або неформальний імперіалізм), за якого немає прямого політ, контролю, а домінування здійснюється за рахунок технол. переваги, екон. контролю в умовах вільної торгівлі або ідеолог, та культ, впливу. *В.Ю. Константинов*

Імперія (з лат. ітрегіит — влада, панування, держава) — монархічна, здебільшого велика держава, утворена переважно шляхом примусового чи напівпримусового включення до свого складу територій інших народів і держав, глава якої носить титул імператора; назва походить від Римської імп., яка була створена наприкінці 1-го ст. до н. є. проголошенням одноосібної влади імп. Августа. І. була однією з найдавніших форм держ. устрою, і більша частина істор. розвитку людства пройшла в межах І. Такими були Візантія (Східна Римська імп.), Франкська держава (з прийняттям 800 Карлом Великим титулу імператора), середньовічна *Священна Римська імперія.* Російська імп. проіснувала 1721-1917; Франція звалася І. за часів *Наполеона І* (Перша імперія) і *Наполеона* ///(Друга імперія); Австрія була І. з 1804 (з 1867 — Австро-Угорською імп.) до розпаду у 1918, Німецька імп. існувала 1871-1918. І. називають інколи орг-цію колоніального панування окремих д-ав (Британська імп., Французька колоніальна імп., Португальська колоніальна імп. тощо). І. створювалися як за допомогою експансії (розв'язання загарбницьких війн, *анексії* та підкорення інших народів), так і мирною колонізацією — заселенням і приєднанням вільних земель (див. *Колоніалізм).* Траплялися випадки добровільного приєднання до І. д-ав і народів, які опинилися перед загрозою поневолення чи *геноциду* з боку більш агресивних д-ав. Прикладом може бути входження свого часу до складу Російської імп. України, Вірменії, Грузії. Характерна риса 1. — надзвичайна централізація структури держ. органів, панування єдиної держ. ідеології. Представники імперської влади (намісники, губернатор, генерал-губернатор та ін.) користувалися на місцях необмеженою владою; вони протидіяли проявам *сепаратизму,* хоч і допускали створення місцевих органів самоврядування, до компетенції яких відносилися другорядні питання. Досередини 1970-х всі колоніальні І. зникли. Своєрідною формою І. залишався СРСР, який припинив своє існування 1991.

Б.М. Гончар

Імплементація норм міжнародного права — фактична реалізація міжнар. прав та обов'язків на внутр.-держ. рівні шляхом трансформації міжнар.-прав, норм у нац. зако-

ни і підзаконні акти. У ряді д-ав ратифіковані *договори міжнародні* автоматично стають частиною нац. законодавства. І. здійснюється за допомогою передбаченого «механізму імплементації», який міститься в «імплементаційних статтях» міжнар.-прав. актів. Механізм І. означає передбачену міжнар. дог-ром систему заходів контролю за його здійсненням (йдеться про певний орган, створений з цією метою міжнар. дог-ром і про процедуру його роботи). Для реалізації міжнар.-прав. норм на нац. рівні необхідні додаткові внутр.-держ. заходи з перетворення цілей, закладених у нормах міжнар. права, на реальні дії юрид. осіб та громадян, які перебувають під держ. юрисдикцією. Як основний інструмент функціональної регламентації діяльності підвладних їй органів щодо І. приписів *норм міжнародного права* д-ва використовує своє нац. право. Сукупність прав, заходів, що здійснюються з метою І. міжнар.-прав. норм, слід розглядати як прав, стадію заг. процесу І. цих норм, сутність якої полягає не в трансформації міжнар.-прав. норм у норми нац. права, а у прийнятті (рецепції) нац. правом правил

МІЖНар. ДОГ-рІВ. *О.В. Задорожній*

Імпорт — вид підприємницької діяльності, пов'язаний з комерційним ввезенням до країни товарів, послуг, робочої сили та капіталу. Купівля товару як І. визначається фактом перетинання товаром митного кордону країни та фіксація цього в митній звітності. І. послуги відбуваються у формах переміщення за кордон споживача послуги або фізич. особи, яка її надає; комерційної присутності послугодавця в іншій країні; поставки послуг через кордон. І. робочої сили має місце за умов іммігрaції громадян (або осіб без *громадянства)* та здійснення ними екон. діяльності на території чужої країни. І. капіталу є вкладенням інозем. інвестицій у нац. економіку, як правило, в прямій та портфельній формах. Імпортна політика д-ви щодо руху основних факторів вир-ва може мати характер стимулювання або обмеження. Стимулювання 1. відбувається внаслідок входження країни до системи дво- та багатосторонніх міжнар. угод (про преференційну або вільну торгівлю, *митний союз,* спільний ринок, валютний та екон. союз, запобігання подвійному оподаткуванню, захист інозем. інвестицій, торгівлю послугами тощо) та орг-цій *(ГАТТ/СОТ, Європейський Союз, Спільний ринок*

країн Південного конусу, Асоціація держав Південно-Східної Азії, ЦЄЗВТ та ін.), метою яких є зменшення або усунення імпортних бар'єрів. Найлібералізованішим у глобальному масштабі є І. товарів та капіталу, обмеженішим — І. послуг Та робОЧОЇ СИЛИ. *О.І. Шнирков*

Імпортна квота: 1. Нетарифне кількісне обмеження завезення певних видів товарів у країну, що встановлюється урядом із метою захисту внутр. ринку. 2. Показник, що характеризує обсяг *імпорту* певного товару, встановленого відповідно до потреби в ньому та обсягів власного вир-ва. *м.ю. Рубцова*

Імпортний депозит — один із фінанс. засобів прихованого протекціонізму, спрямований на зменшення імпорту. Полягає у введенні державою-імпортером законодавчої норми про обов'язкове

депонування коштів фірмою-імпортером на рахунку центр, банку країни, з якого потім буде здійснено оплату імпортної поставки. Введення даного засобу передбачає дві мети: виведення частини коштів з обороту фірми імпортера і можливість іншими прихованими засобами затримувати оплату експортерові. *А.М. Копистира*

Імунітет держави — міжнар.-прав. принцип, що обмежує можливість подання судового позову проти держав, їхніх органів та держ. підприємств у цивільних і комерційних (господарських) судах інших держав, а також визначає міру, в якій можливе виконання судового рішення за рахунок власності іноземн. держави. Протягом тривалого часу в *міжнародному праві* домінувала *абсолютного імунітету держави теорія,* відповідно до якої позови проти іноземн. д-ви за відсутності її згоди на це вважаються неприйнятними без винятків. Сучас. міжнар. право та практика д-ав схиляються на користь *функціонального (обмеженого) імунітету держави теорії,* відповідно до якої принцип І. д. поширюється лише на діяльність д-ви, що має суверенну природу (асіа .іиге ітрегіі), на відміну від діяльності, не пов'язаної з виконанням д-вою суверенних функцій (асіа]иге §е8ііопІ8). Проекти статей про юрисдикційні І. д. та їхньої власності, розроблені *Комісією міжнародного права ООН* (редакція 2003) встановлюють заг. принцип І. д. та винятки з нього. Так, д-ва не може посилатися на імунітет, якщо вона уклала арбітражну угоду, порушила провадження чи взяла участь у розгляді справи по суті, а також при зустрічному позові. Крім того, д-ва, як правило, не може посилатися на імунітет у справах, які виникають: з укладених нею комерційних пра-вочинів та трудових дог-рів; із завданої нею шкоди особі та власності; щодо права власності на окремі види майна (нерухомість, спадщина, довірча власність тощо); промислової та *інтелектуальної власності;* участі в компаніях та інших об'єднаннях тощо. Проект статей Комісії міжнар. права ООН відображає усталену в між-нар. праві заборону вживати до власності іноземн. д-ви примусові заходи із забезпечення позову та виконання судового рішення, за винятком випадків згоди д-ви на це або резервування нею своєї власності для цих цілей. Разом з тим, допускається виконання рішення за рахунок власності д-ви, що використовується в комерційних цілях та прямо пов'язана з предметом позову. (Див. *Європейська конвенція про імунітет держав 1972)* *ММ.Гнатовський*

Імунітет податковий — звільнення від обов'язку сплачувати податки, що надається окремим фізич. та юрид. особам згідно з нац. чи *міжнародним правом.* *ом. Григоров*

Інвестиції ПОртфеЛЬНІ — довгострокові вкладання капіталу в пром., с.-г., транспортні та інші підприємства за кордоном із метою отримання прибутку. Як правило, І. п. формуються шляхом придбання цінних паперів закорд. акціонерних компаній, які не забезпечують їхньому власникові контроль над підприємством або володіння ним. У більшості випадків І. п. складають невеликі за розміром капіталовкладення, питома вага яких менша 10% величини акціонерного капіталу підприємства. *В.І.Філіпенко*

ІНВЄСТИЦМ прямі — довгострокові вкладання капіталу за кордон, які спрямовані на вир-во продукції шляхом придбання, створення або розширення фондів підприємства (філії) з метою отримання прибутку. І. п. забезпечують їх власнику фактичний контроль за діяльністю ПІДПрИЄМСТВа. *В.І.Філіпенко*

Інвестицій іноземних захист — комплекс екон., прав, і орг. заходів з охорони зарубіжних капіталовкладень. Оформлюється у вигляді міждерж. угод. Завдяки угодам вводиться сприятливий режим інвестування шляхом лібералізації умов. Зазвичай передбачаються однакові заходи регулювання взаємних інвестиційних потоків між експортерами капіталів і реципієнтами, в т. ч. — взаємне надання інвесторам нац. режиму. І. і. з. визначають також, як комплекс юрид. або екон. норм та заходів, покликаних охороняти інтереси інвесторів, вкладників капіталу (див. *Багатостороннє агентство з гарантій іноземних інвестицій).* *І.В.Івлєва*

Індійсько-китайський конфлікт 1962 -

прикордонне зіткнення між Республікою Індія та Китайською Народною Республікою у зв'язку з рішенням першої прийняти на своїй території далай-ламу, дух. і політ, керівника тибетців, та кілька тисяч тибетських біженців після придушення НВАК повстання в Тибеті 10.03.1959. Незважаючи на визнання Індією приналежності Тибету до Китаю (Делі підтримав китайсько-тибетську угоду 1951 про суверенітет КНР над Тибетським авт. районом), після інциденту з далай-ламою китайська сторона звинуватила Індію в експансіонізмі в Тибеті та всьому гімалайському регіоні. Було також офіційно висунуто претензії до Індії на території заг. площею бл. 104 тис. км^2, переважно в Півн.-Зах. Прикордонному агентстві та районі Аксай Чін в Ладакху (шт. Джамму і Кашмір). 8.09.1962 китайські війська перейшли кордон у схід, секторі (лінія Мак-Магона) в районі Тхагла, 20.10.1962 почалося широкомасштабне вторгнення китайських військ на територію Індії на зах. та центр, ділянках. У результаті бойових дій Китай зайняв 14 тис. км^2 території в Аксай Чін і і ряд територій на півн. сході, які Індія вважала своїми. Індія, що розраховувала на фактор рельєфу при обороні своїх півн. і схід, кордонів, зазнала поразки, причому ситуація була вкрай несприят-

ливою для Делі. У жовтні 1962 д-ви розірвали дип. стосунки між собою (відновлені 1976). Бойові дії завершилися з одностороннім оголошенням 21.11.1 962 Китаєм *перемир* я, з 22.11.1962 почалося відведення китайських військ на 20 км від лінії Мак-Магона.
Одночасно з оголошенням перемир'я Індії було передано пропозиції Пекіна, що передбачали відведення китайських військ у центр.

та зах. секторах кордону на 20 км від позицій, які вони займали на момент оголошення перемир'я, у той час як інд. війська мали залишитися на своїх позиціях. У схід, секторі Індія повинна була відвести свої війська на 20 км на південь від лінії Мак-Магона. Сторони могли засновувати пости з невійськ. персоналом по обидва боки лінії фактичного контролю. Реакція Делі на зміст китайських пропозицій була різко негативною. Переговори було перервано, але армії сторін продовжували дотримуватися перемир'я. Інд. парламентом було прийнято резолюцію про необхідність звільнення усіх захоплених Китаєм територій, що унеможливило двосторонні переговори Делі та Пекіна з проблеми кордонів. У війні з Індією Китай розраховував використати фактор *Карибської кризи 1962,* що відволікала від Півд. Азії увагу *великих держав* і не давала їм можливості втрутитися до перебігу подій у регіоні. Проте на практиці дії КНР викликали різку критику з боку США та Великої Британії, що надали військ, допомогу Індії. СРСР, на підтримку якого розраховував Пекін, обмежився закликом до припинення вогню і мирного врегулювання конфлікту, не бажаючи погіршення відносин з Індією і уникаючи підтримки не узгодженого з Москвою рішення КНР.
10.12.1962 з ініціативи Прем'єр-міністра Цейлону *С. Бандаранаїке* в Коломбо було проведено конференцію міністрів закорд. справ 6 д-ав, що не приєдналися (Цейлону, Египту, Камбоджі, Гани, Індонезії та Бірми), на якій було розроблено пропозиції для урядів Індії та КНР, спрямовані на досягнення мирного врегулювання конфлікту (див. *Коломбо нарада 1962).* Ці пропозиції передбачали відведення китайських військ на зах. ділянці кордону на 20 км і перетворення звільненої території на *демілітаризовану зону.* На схід, ділянці лінією фактичного контролю повинна була стати лінія Мак-Мгона (окрім двох спірних районів, питання яких мало вирішуватися шляхом подальших переговорів). Пропозиції конференції в Коломбо створювали реальну основу для зниження рівня конфронтації і продовження переговорів, тому інд. уряд прийняв їх повністю, китайський — як основу для подальших консультацій. Наслідком згоди сторін стало остаточне припинення бойових дій вздовж кордону і збереження контролю Китаю над частиною інд. території (площею
бЛ. 36 ТИС. КМ^2). *А.М. Кобзаренко*

Індійсько-китайського кордону проблема — сукупність суперечностей між Індією та Китаєм щодо приналежності територій у прикордонній зоні, викликаних територ. претензіями КНР, а також відсутністю чіткої демаркаційної лінії на окремих ділянках кордону в Гімалаях.
На зах. ділянці кордону між д-вами Пекін висунув претензії щодо високогірного району Аксай Чін, через який проходить відрізок стратегічної Сіньцзян-Тибетської дороги. 1963 на цій ділянці Пакистаном було передано КНР частину території Кашміру, що опротестувала Індія. На центр, ділянці кордону Китай претендує на 2 тис. км^2 території, зокрема на цілий ряд стратегічних перевалів, які сполучають Індію та Китай. На східній — КНР не визнає кордону, встановленого англо-тибето-бірман-ськими угодами 1913-14 («лінія Мак-Магона») і претендує на 90 тис. км^2 території, спираючись на визначену брит. владою 1873-76 «внутрішню лінію» між Ассамом і зоною племен. Окрім того, КНР не визнає приєднання до Індії 1973 Сіккіму.
Виникнення конфлікту пов'язане з поширенням *суверенітету* КНР на Тибет, здійсненим 1950, що ліквідувало Тибетську державу як буфер між Індією та Китаєм. Перша декларація Китаєм територ. претензій до Індії містилася в листі голови Держради КНР *Чжоу Еньлая* на ім'я Прем'єр-міністра Індії *Дж. Неру* від 23.01.1959, яким офіційно стверджувалося, що інд.-китайський кордон ніколи не було визначено формально і не існує угод між центр, урядом Китаю та урядом Індії щодо кордону між двома д-вами, а сучас. кордон встановлено «британськими колонізаторами». Одночасно в рамках т. зв. «картографічної агресії» 1950-х ряд інд. територій на китайських картах було позначено як частини Тибетського та Сінь-цзян-Уйгурського авт. районів КНР. Напруженою була ситуація в прикордонних районах: з червня 1955 по серпень 1962 відбулося бл. 30 збройних інцидентів, протягом 1955-59 Китаєм було зайнято бл. 33 тис. км^2 інд. території в Аксай Чіні. У вересні — листопаді 1962 між Індією та Китаєм відбувалися повномас-штабні бойові дії, внаслідок яких Китаєм було додатково зайнято бл. 14 тис. км^2 території Індії, переважно в Аксай Чіні (див. *Індійсько-китайський конфлікт 1962).* Під час війни інд. парламентом було прийнято резолюцію про

необхідність звільнення усіх захоплених КНР територій (яка залишається чинною до сьогодні), що суттєво ускладнювало вирішення територ. питання між Індією та Китаєм у 60-70-х.

У червні 1981 в ході візиту до Делі мін. зак. справ КНР інд. сторона погодилася на обговорення прикордонно-територ. питання без виконання Пекіном попередньої умови — звільнення «окупованої» інд. території. 1981-87 відбулося 8 раундів переговорів з урегулювання проблеми, на яких виявилася головна розбіжність підходів сторін. Індія наполягала на посекторному підході: вимагала від КНР визнання лінії Мак-Магона на схід, ділянці як держ. кордону, лінії перевалів згідно з Угодою про торгівлю між Індією і Тибетським районом Китаю 1954 — на центр, ділянці та звільнення частини території Аксай Чіну. Китай виступав за пакетний підхід, пропонуючи визнати лінію Мак-Магона держ. кордоном в обмін на визнання Індією статус-кво на півн. ділянці кордону. Переговори було припинено у зв'язку з військ, зіткненнями в долині Самсдуронг-Чу в Півн.-Схід. Індії.

У ході візиту до Пекіна Прем'єр-міністра Індії *Р. Ганді* 19-23.12.1988 було прийнято рішення про відновлення переговорів, а також створено Спільну робочу групу на рівні заст. міністрів закорд. справ з метою пошуку шляхів вирішення прикордонної проблеми. На поч. 1990 здійснено суттєве скорочення військ у прикордонних районах, а 7.09.1993 між Індією та Китаєм було підписано Угоду про підтримання миру і спокою на лінії фактичного контролю, що запроваджувала систему заходів довіри на кордоні. Сторони зобов'язалися поважати лінію фактичного контролю та утримуватися від застосування сили, спільними зусиллями здійснювати контроль над ситуацією в зоні кордону, скоротити військ, присутність у прикордонному районі до мінім, рівня. Згідно з угодою, створено експертну групу представників МЗС та оборони для уточнення лінії фактичного контролю. 28.11.1996 в ході офіц. візиту до Індії Голови КНР *Цзян Цземіня* сторони підписали угоду про заходи довіри у військ, сфері, що стала де-факто пактом про ненапад між двома д-вами. Разом з тим, реальних кроків з *делімітації кордону* здійснено не було. Таке становище відповідає китайським інтересам, оскільки протягом 90-х XX ст. активно розвивалося екон. співробітництво Пекіна та Делі, водночас територ. проблеми
відійшли на другий план; фактично щодо спірних прикордонних районів реалізується сформульована *Ден Сяопіном* концепція «відійти від суперечностей щодо територій і почати їх
СПІЛЬНе ОСВОЄННЯ». *АМ.Кобзаренко*

Індійсько-пакистанська війна 1965 —

військ, зіткнення між Індією та Пакистаном, викликане початком збройних заворушень в інд. шт. Джамму і Кашмір. Інд. керівництво вважало, що виступи мусульман у Джамму і Кашмірі інспіровані Пакистаном. На загострення ситуації також вплинув збройний конфлікт навколо Качського Рану, що виник на поч. 1965 і залишався неврегульованим. Пакистан розраховував на підтримку в конфлікті з Індією з боку союзників по військ, блоках *Організації Центрального договору (СЕНТО)* і *Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО).* Усну підтримку позиції Пакистану надали Іран, Туреччина, Індонезія, а також КНР, що з поч. 60-х перетворилась на головного союзника Пакистану в регіоні. Водночас, за винятком КНР, що провела військ, приготування на кордонах Індії, решта д-ав обмежилися політ, заявами і не надали реальної допомоги Пакистану у війні. Індія натомість у 1965 спиралася на потужну військ, та політ, підтримку СРСР, зв'язки якого з Пакистаном у 1-й пол. 60-х значно послабилися внаслідок пакистансько-китайського зближення. На поч. серпня 1965 уряд Пакистану та влада Азад Кашміру («Вільного Кашміру») виступили з заявами, в яких відкидали звинувачення у своїй причетності до заворушень в Джамму і Кашмірі, але назвали їх початком повстання проти Індії і оголосили про солідарність з антиінд. опозицією. Напруженість на лінії припинення вогню в Кашмірі, викликана спробами інд. військ запобігти проникненню з території Пакистану озброєних груп, у середині серпня переросла в численні зіткнення між підрозділами інд. та пакистанської армій, розташованими вздовж кордону. Активна фаза війни розпочалася на поч. вересня і тривала бл. 3 тижнів; жодна із сторін не досягла помітного успіху.

Миротворчі зусилля *Організації Об'єднаних Націй* протягом тривалого часу були безрезультатними, оскільки Індія вимагала визнання *агресії з* боку Пакистану, а Пакистан наполягав на виведенні всіх військ із території Кашміру і проведенні плебісциту під наглядом міжнар. сил ООН, сформованих із представників країн

Азії та Африки. Безперспективність продовження бойових дій змусила сторони погодитися на припинення вогню згідно з резолюцією *Ради Безпеки ООНвід* 20.09.1965. 17.09.1965 послуги у врегулюванні конфлікту між воюючими сторонами запропонував голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін, який запросив Прем'єр-міністра Індії *Л.Б. Шастрі* та Президента Пакистану *Айюб Хана* до Ташкента для проведення двосторонніх переговорів. При цьому СРСР пропонував переговори в двосторонньому форматі, відмовляючись від функцій посередництва. 22.10.1965 цю пропозицію прийняла Індія, 25.11.1965 — Пакистан. За результатами переговорів сторін 10.01.1966 було прийнято Ташкентську декларацію, яка зафіксувала зобов'язання двох д-ав відновити «нормальні мирні відносини» (див. *Ташкентська конференція 1966).* Активним противником Ташкентської декларації виступив мін. зак.

справ Пакистану *З.А. Бхутто,* який наполягав, що без вирішення *Кашмірської проблеми* мирне співіснування двох д-ав є неможливим. Багато в чому це стало причиною неповного виконання положень декларації з боку Ісламабада. США ще до початку конференції заявили про невизнання домовленостей, яких сторони дійдуть у Ташкенті. *А.М. Кобзаренко*

Індійсько-пакистанська війна 1971 (Війна за незалежність Бангладеш) — збройний конфлікт між Індією та Пакистаном 3-17.12.1971, викликаний втручанням Індії у внутр.-політ, кризу в Пакистані, що була спричинена скасуванням *Ях'я Ханом* результатів заг.-нац. виборів грудня 1970 та репресіями проти опозиції й бенгальського населення Схід. Пакистану. 26.03.1971 у Схід. Бенгалії було проголошено Народну Республіку Бангладеш (НРБ). Міжурядовими військами та загонами «Мукті Бахині», сформованими опозиційною бенгальською партією «Авамі Ліг», розпочалися бойові дії, що призвели до масового відтоку біженців на територію Індії (на сер. 1971 у прикордонних районах Індії перебувало бл. 10 млн. біженців). До грудня 1971 Індія офіційно займала нейтральну позицію щодо конфлікту в Пакистані, але засуджувала практику силового придушення пакистанським військ, режимом громадян, свобод схід.-бен-гальського населення. Урядом /. *Ганді* послідовно здійснювалася дип. підготовка війни проти Пакистану. Індія домоглась засудження
дій Ісламабада світовим співтовариством, що істотно обмежило можливу допомогу Пакистану з боку США під час війни. 9.08.1971 Індія підписала Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу з СРСР, чим забезпечила собі рад. підтримку в конфлікті з Пакистаном. 3.12.1971 пакистанські ВПС здійснили бомбові удари по інд. військ, аеродромах. Скориставшись цим, Індія розпочала війну, одночасно здійснивши напад на Пакистан у зах. і схід, його частинах. 6.12.1971 Індія визнала Бангладеш, у відповідь Пакистан розірвав із нею дип. стосунки. 16.12.1971 пакистанська армія у схід, секторі капітулювала, внаслідок чого було укладено *перемир'я.* Мирне врегулювання між двома д-вами було досягнуто з підписанням *Сімлської угоди 1972.*1.-п. в. кардинально змінила геополіт. картину регіону Півд. Азії: з утворенням незалежної НРБ Ісламабад втратив стратегічну перевагу, яку давала йому можливість загрожувати Індії з двох напрямків, тому був змушений усе тісніше зближуватися з КНР Індія остаточно утвердилася як регіональний лідер.
А.М. Кобзаренко

ІНЄНЮ (Іпбпи, до 1.01.1935 - Мустафа Ісмет) Ісмет (24.09.1884, Смірна (нині — Ізмір), Османська імп. — 25.12.1973, Анкара) — тур. громад. -політ. і держ. діяч, дипломат. Під час *Першої світової війни* командував 4-ю армією в Сирії, 1918 — заст. військ, міністра Османської імп., голова комісії з підготовки *договору мирного* з *Антантою;* 1920 — приєднався до нац.-визв. руху під проводом *М. Ататюрка* і очолив ген. штаб респ. армії, завдав поразки грец. інтервентам у січні — квітні 1921 біля с. Іненю (звідси — майбутнє прізвище). 1922-24 — мін. зак. справ Турецької Республіки, очолював урядову делегацію на *Лозаннській конференції 1922-23,* забезпечив міжнар. визнання незалежної Туреччини в сучас. кордонах. 30.10.1923-21.11.1924, 6.03.1925-27.09.1937 і 20.11.1961-21.02.1965 — Прем'єр-міністр, 11.11.1938-22.05.1950 — Президент Туреччини, 1938-72 — лідер Народно-респ. партії, під час *Другої світової війни дотримувався* нейтралітету, уклав *німецько-турецький договір про ненапад 1941* і ухилився від вступу у війну з Німеччиною на *Каїрській американсько-англійсько-турецькій конференції 1943,* під тиском *антигітлерівської коаліції* 23.02.1945 оголосив війну Німеччині та Японії, з 1947 ініціював зближення із США, приєднався
ДО *Маршала Плану.* *В.І. Головненко*

«Ініціатива для Америк» («План Буша») — програмна заява про зовн.-політ, курс США в Зах. півкулі, виголошена 27.06.1990 у Вашингтоні Президентом США *Дж.Г.В. Бушем* перед дипломатами і представниками ділових кіл країн Лат. Америки та Карибського басейна. США керувалися потребами коригування політики в регіоні, необхідністю зміцнення політ, стабілізації і пом'якшення наслідків екон. кризи 1980-х у Лат. Америці та Карибському басейні, а також довгостроковими стратегічними розрахунками зміцнення свого екон. впливу в регіоні. Програма «Ініціатива для Америк» передбачала: створення *зони вільної торгівлі* в межах усього амер. континенту, стимулювання спільно з *Міжамериканським банком розвитку* ряду реформ і перетворень з метою залучення в регіон іноозем. капіталовкладень, зменшення боргового тягаря країн Лат. Америки і Карибського басейна шляхом списання частини (12 млрд. дол.) їх заборгованості уряду США, яка в 1990 загалом становила 48 млрд. дол. США. Політика наступного Президента США *В. Клінтона* в регіоні характеризувалася дотриманням зазначеного курсу, з наголосом на торг.-екон. питаннях, що яскраво проявилося в ході переговорів про створення *Панамериканської зони вільної торгівлі* (див. *Наради голів держав та урядів країн Західної ПІвКуЛІ).* *Н.М. Весела*

Ініціативи Міжнародні України. Становлення незалежної укр. держави відбувалось на тлі кардинальних змін у світовій системі *міжнародних відносин;* демонтажу блокового протистояння і завершення

«Холодної війни», розпаду соціал. табору та СРСР. Ці обставини значною мірою визначили характер та завдання зовн. політики України. Закріплене в Постанові ВР України про *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993* прагнення д-ви зайняти належне їй місце у світі відповідно до наявного геополіт., екон. й наук.-техн. потенціалу та позитивно впливати на сучас. процеси міжнар. розвитку в європ. регіоні й у світовій *системі міжнародній,* зумовили високу активність України на міжнар. арені в діях, спрямованих на забезпечення міжнар. миру і стабільності. Такі пріоритети укр. зовн. політики повною мірою проявились у міжнар. ініціативах, які д-ва висувала з часу набуття незалежності.

Найбільш значущою І. м. У. стало визначене в Заяві ВР України «Про без'ядерний статус України» від 24.10.1991 та закріплене Постановою ВР України «Про додаткові заходи щодо забезпечення без'ядерного статусу...» 1992 бажання позбутись третього за потужністю арсеналу ядерної зброї у світі та офіційно набути без'ядерного статусу. Цей безпрецедентний крок д-ви не лише став свідченням її миролюбності, але й засвідчив курс у сфері роззброєння на загальну та повну ліквідацію *зброї масового знищення,* який Україна продовжує послідовно проводити. Без'ядерний статус укр. д-ви було оформлено та забезпечено міжнар. угодами й домовленостями: *Лісабонським протоколом 1992, Тристоронньою заявою президентів України, США та Росії 1994,* укр.-рос. угодою про порядок переміщення ядерних боєприпасів із території України (17.04.1992). Ініціатива України сприяла утвердженню в сучас. міжнар. відносинах прямих гарантій безпеки ядерних д-ав без'ядерним, що були надані Україні ядерними державами у зв'язку з виведенням з її території ядерної зброї та приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (див. *Меморандум про гарантії безпеки України 1994).* Україна також підтримує пропозиції щодо створення *без'ядерних зон* у різних регіонах світу.

Важливе місце в здійсненні зовн.-політ, завдань України традиційно займає *Організація Об'єднаних Націй.* Після набуття незалежності укр. д-ва виступила в ООН із низкою важливих міжнар. ініціатив, спрямованих на вирішення нагальних питань міжнар. розвитку та зміцнення власного міжнар. авторитету. Україною були озвучені, насамперед, пропозиції щодо реформування *Ради Безпеки ООН,* зокрема, розширення складу її постійних та непостійних членів, а також включення до її складу на постійній основі представника схід.-європ. країн, ліквідації «права вето» постійних членів РБ ООН та інші. Україна стала одним з ініціаторів ухвалення *Конвенції про безпеку персоналу ООН 1994* та пов'язаного з нею персоналу (набула чинності в січні 1999). 52-га сесія *Генеральної Асамблеї ООН,* яка проходила за головування представника України, мін. зак. справ України *Г. Удовенка,* увійшла в історію ООН як Асамблея реформ. У вересні 2000 за ініціативи України, яка з 1.01.2000 була обрана непостійним членом РБ ООН, було проведено саміт держав-членів Ради Безпеки, присвячений

розгляду питань посилення ролі РБ ООН у підтриманні міжнар. миру та стабільності, зокрема в Африці. Україна внесла пропозицію про скликання спец, сесії ГА ООН для розробки нової стратегії та практичних дій з метою зміцнення міжнар. співробітництва в б-бі зі СНІДом. Укр. д-ва ініціювала створення постійно діючого органу РБ ООН з огляду заг. політики в галузі санкцій тощо.

Активну роль Україна відігравала в процесі забезпечення безпеки в Схід. Європі на поч. 1990-х. У 1992-93 укр. д-ва виступила ініціатором створення в Балтійсько-Чорноморському регіоні системи регіональної *безпеки міжнародної,* до якої мали увійти, окрім України, також Польща, Білорусь та країни Балтії. У лютому — квітні 1993 висунуто ініціативу про створення зони стабільності та безпеки в Центр.-Схід. Європі у складі України, Білорусі, країн Балтії, Молдови та схід.-європ. д-ав — колишніх членів ОВД. Пропозиції були спрямовані на запровадження механізмів двосторонніх та багатосторонніх консультацій для врегулювання міждерж. суперечок у регіоні, запобігання та раннього врегулювання конфліктів. Створення такої системи мало перш за все запобігти появі т. зв. «сірої зони» безпеки в колишній Схід. Європі, спричиненої ліквідацією ОВД та відсутністю гарантій безпеки країнам регіону з боку євроатлантичних безпекових структур. Як продовження ініціатив, спрямованих на розбудову системи безпеки в регіоні ЦСЄ, в липні 1996 Україна запропонувала створити *зону, вільну від ядерної зброї,* в Центр.-Схід. Європі.

Особливе місце в зовн. політиці України займають ініціативи, спрямовані на сприяння вирішенню міжнар. та внутр. конфліктів, перш за все в Європі та на пострадянському просторі. У 1992 укр. д-вою висунуто ряд ініціатив щодо врегулювання конфліктів на теренах колишньої СФРЮ й надалі вона послідовно підтримувала розширення повноважень *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* в цьому регіоні як засобу досягнення реальних позитивних результатів у мирному процесі. Незмінною залишається позиція України щодо необхідності активізації ролі ОБСЄ у справі врегулювання т. зв. «тліючих конфліктів», зокрема, вона активно наполягала на проведенні спец, розширених засідань ПР ОБСЄ, присвячених обговоренню ситуації з урегулювання *грузино-абхазького* і *Придністровського конфліктів,* а також брала активну участь у процесі постійного обговорення цих питань у рамках ОБСЄ. Україна висунула низку дієвих пропозицій з урегулювання конфлікту в Придністров'ї та виступає одним

із гарантів його мирного вирішення. У 1999 Україна активно шукала шляхи мирного врегулювання ситуації навколо *Косовської проблеми,* а ініціативи щодо умов припинення операції *НАТО* в Косово стали свідченням прагнення укр. д-ви до підтримання миру та стабільності в Європі. Україна наполегливо намагається сприяти розв'язанню бл.-схід. конфлікту: неодноразово пропонувала його учасникам проведення мирних переговорів на своїй території. У травні 2003 з ініціативи укр. сторони в Києві відбулась Міжнародна Конференція ООН на якій порушувались питання щодо підтримки миру на Бл. Сході. Вона фактично стала першим міжнар. форумом, на якому план бл.-схід. врегулювання *«Дорожня карта»* дістав підтримку багатьох держав-членів ООН.

Україна є одним із лідерів процесу зміцнення та поглиблення відносин у Чорноморському регіоні. 30.11.1993 на сесії Парламентської асамблеї *Чорноморського економічного співробіт-нитцва (ЧЕС)* вона виступила з планом розвитку екон. співробітництва, наповнення його практичним змістом та поширення дієвого співробітництва на сферу безпеки, зокрема, для створення системи заходів взаємної довіри між д-вами ЧЕС. На основі укр. пропозицій було запроваджено механізм консультацій щодо зміцнення заходів довіри та безпеки у військ.-мор. сфері між Україною, Болгарією, Грузією, Росією, Румунією та Туреччиною. Україна виступила ініціатором розширення політ, та безпе-кового діалогу в ЧЕС та перетворення цього форуму на повномасштабну міжнар. орг-цію.

Важливим елементом зовн.-політ, діяльності укр. д-ви щодо розвитку регіональної інтеграції стали ініціативи з розвитку співробітництва на пострад. просторі, зокрема, створення 10.10.1997 субрегіонального об'єднання у складі України, Азербайджану, Грузії та Молдови в рамках регіональної групи ГУАМ (з приєднанням у 1999 Узбекистану — *ГУУАМ).* Ця ініціатива започаткувала новий етап екон. та політ, співробітництва між новими незалежними д-вами, сприяла розбудові сталих зв'язків та по-глибленню взаємозалежності між ними, створила умови для ширшого доступу енергоносіїв

із регіонів Каспійського моря та Центр. Азії до Європи.

Важливе місце в зовн. політиці України займають відносини з *Європейським Союзом (ЄС).* Низка І. м. У, спрямованих на забезпечення належного рівня співробітництва з ним, передбаченого *Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх країнами-членами1994,* за своїм значенням вийшли за межі суто двостороннього формату, оскільки фактично торкаються встановлення режиму відносин ЄС з т. зв. «особливими сусідами» — групою д-ав, що стали його схід, сусідами після розширення в 2004. Визначення *європейського вибору України* в 2002 було підкріплено українськими пропозиціями до ЄС про поглиблення відносин із країнами-сусідами (окрім України до зазначеної групи належать Білорусь та Молдова), конкретно визначити терміни та умови надання їм статусу асоційованих членів ЄС й утворити з ними *зону вільної торгівлі,* яка допомогла б запобігти дискримінації нових сусідів ЄС у торг., фінанс. та пром. сферах. І. м. У. свідчать про її відповідальне ставлення до своєї ролі в європ. та світовій системі, прагнення активно долучатись до вирішення ключових проблем сьогодення, ефективно інтегруватись у процеси екон. та політ, зближення д-ав світу.

Л.В. Губерський

ІНКОТЕРМС (Іпіегпаііопаі Соттегсіаі Тепга — міжнародні комерційні терміни) — система міжнар. правил тлумачення найрозповсюдже-ніших у *міжнародній торгівлі* термінів, які описують умови постачання товарів в угодах купівлі-продажу, тобто базисні умови міжнар. контрактів. *Міжнародна торгова палата* з 1920 почала роботу зі складання системи правил. Перше видання в 1923 мало назву «Міжнародний збірник комерційних термінів». У 1936 було видано «Правила тлумачення комерційних термінів», які доповнені та перероблені в 1953,1980, 1990, 2000. Сучас. редакція ІНКОТЕРМС включає 4 групи умов постачання: Група Е передбачає постачання з заводу (ЕХ\¥); Група Р — основне перевезення не сплачене (РСА — франко перевізник, РАЗ — франко уздовж борту судна, РОВ — франко борт судна); Група С — основне перевезення сплачено (СРК. — вартість та фрахт, СІР — вартість, страховка та фрахт, СРТ — фрахт/перевезення сплачено до ..., СІР — фрахт/перевезення та страхування сплачені до...);

Група *Т)* — з доставкою (ОАР — поставлено до кордону, ОЕ5 — поставлено на судні, ОЕС) — поставлено з пристані, ООЫ — поставлено без сплати мита, ВОР — поставлено зі сплатою мита). Правила мають необов'язковий характер, однак згідно з Указом Президента України №567/94 від 4.10.1994, правила ІНКОТЕРМС застосовуються при укладанні дог-рів суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, зокрема, зовн.-екон., предметом ЯКИХ Є ТОВарИ. *О.І. Шнирков*

Інновація — кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового або вдосконаленого технол. процесу, запровадженого на ринку продукту чи в системі до соц. послуг. І. виступає реалізованим на ринку результатом, отриманим від вкладання капіталу в новий продукт або операцію (технологію, про-цес). І. є екон. категорією, яка відображає най-загальніші та найсуттєвіші властивості, ознаки, зв'язки, а також взаємозв'язки вир-ва й реалізації НОВОВВедеНЬ. *М.Ю. Рубцова*

ІНОЗеМНИХ Справ КОЛегІЯ — відомство, що займалося зовн. політикою Росії 1717-1802; перетворене з *Посольської канцелярії.* У лютому 1720 *Петро І* склав «Визначення» І. с. к., а в квітні того ж року була видана для неї «Інструкція». Обидва док-ти завершили орг-цію І. с. к., на чолі якої стояли президент і його заступник; членами І. с. к. були: таємної канцелярії радник, канцелярії радник і асесори (зазвичай їх було два). Радники й асесори складали найважливіші дип. док-ти і контролювали діяльність секретарів, що очолювали відділи («експедиції»). І. с. к. складалася з двох відділень: «політичного департаменту» (інакше «секретної експедиції») й «публічної експедиції». «Секретна експедиція» підрозділялася на 4 експедиції: «експедиція чужоземних справ» — завідувала прийомом і відкликанням інозем. дипломатів у Росії, відправкою рос. дипломатів за кордон, *дипломатичним листуванням,* діловодством, складанням *протоколів* тощо; всі справи і матеріали на зах. мовах; дип. матеріали польською мовою; «орієнтальна експедиція» — матеріали на схід, мовах. На чолі кожної з експедицій стояв секретар. «Публічна експедиція» відала госп. і поштовими справами, а також справами народів, що живуть у прикордонних губерніях.

із регіонів Каспійського моря та Центр. Азії до Європи.
Важливе місце в зовн. політиці України займають відносини з *Європейським Союзом (ЄС).* Низка 1. м. У., спрямованих на забезпечення належного рівня співробітництва з ним, передбаченого *Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх країнами-членами1994,* за своїм значенням вийшли за межі суто двостороннього формату, оскільки фактично торкаються встановлення режиму відносин ЄС з т. зв. «особливими сусідами» — групою д-ав, що стали його схід, сусідами після розширення в 2004. Визначення *європейського вибору України* в 2002 було підкріплено українськими пропозиціями до ЄС про поглиблення відносин із країнами-сусідами (окрім України до зазначеної групи належать Білорусь та Молдова), конкретно визначити терміни та умови надання їм статусу асоційованих членів ЄС й утворити з ними *зону вільної торгівлі,* яка допомогла б запобігти дискримінації нових сусідів ЄС у торг, фінанс. та пром. сферах. І. м. У. свідчать про її відповідальне ставлення до своєї ролі в європ. та світовій системі, прагнення активно долучатись до вирішення ключових проблем сьогодення, ефективно інтегруватись у процеси екон. та політ, зближення д-ав світу.
Л.В. Губерський
ІНКОТЕРМС (Іпїегпаїїопаі Соттегсіаі Тепте — міжнародні комерційні терміни) — система міжнар. правил тлумачення найрозповсюдже-ніших у *міжнародній торгівлі* термінів, які описують умови постачання товарів в угодах купівлі-продажу, тобто базисні умови міжнар. контрактів. *Міжнародна торгова палата* з 1920 почала роботу зі складання системи правил. Перше видання в 1923 мало назву «Міжнародний збірник комерційних термінів». У 1936 було видано «Правила тлумачення комерційних термінів», які доповнені та перероблені в 1953,1980, 1990, 2000. Сучас. редакція ІНКОТЕРМС включає 4 групи умов постачання: Група Е передбачає постачання з заводу (ЕХ\У); Група Г — основне перевезення не сплачене (ГСА — франко перевізник, РА8 — франко уздовж борту судна, РОВ — франко борт судна); Група С — основне перевезення сплачено (СРК — вартість та фрахт, СІР — вартість, страховка та фрахт, СРТ — фрахт/перевезення сплачено до ..., СІР — фрахт/перевезення та страхування сплачені до...);
Група Б — з доставкою (ОАР — поставлено до кордону, ОЕ8 — поставлено на судні, ОЕ(} — поставлено з пристані, *ОТ>\]* — поставлено без сплати мита, ООР — поставлено зі сплатою мита). Правила мають необов'язковий характер, однак згідно з Указом Президента України №567/94 від 4.10.1994, правила ІНКОТЕРМС застосовуються при укладанні дог-рів суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, зокрема, зовн.-екон., предметом ЯКИХ Є товари. *О.І. Шнирков*
Інновація — кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового або вдосконаленого технол. процесу, запровадженого на ринку продукту чи в системі до соц. послуг. І. виступає реалізованим на ринку результатом, отриманим від вкладання капіталу в новий продукт або операцію (технологію, процес). І. є екон. категорією, яка відображає най-загальніші та найсуттєвіші властивості, ознаки, зв'язки, а також взаємозв'язки вир-ва й реалізації НОВОВВеДеНЬ. *М.Ю. Рубцова*
ІНОЗемНИХ Справ КОЛеГІЯ — відомство, що займалося зовн. політикою Росії 1717-1802; перетворене з *Посольської канцелярії.* У лютому 1720 *Петро І* склав «Визначення» І. с. к., а в квітні того ж року була видана для неї «Інструкція». Обидва док-ти завершили орг-цію І. с. к., на чолі якої стояли президент і його заступник; членами І. с. к. були: таємної канцелярії радник, канцелярії радник і асесори (зазвичай їх було два). Радники й асесори складали найважливіші дип. док-ти і контролювали діяльність секретарів, що очолювали відділи («експедиції»). І. с. к. складалася з двох відділень: «політичного департаменту» (інакше «секретної експедиції») й «публічної експедиції». «Секретна експедиція» підрозділялася на 4 експедиції: «експедиція чужоземних справ» — завідувала прийомом і відкликанням інозем. дипломатів у Росії, відправкою рос. дипломатів за кордон, *дипломатичним листуванням,* діловодством, складанням *протоколів* тощо; всі справи і матеріали на зах. мовах; дип. матеріали польською мовою; «орієнтальна

експедиція» — матеріали на схід, мовах. На чолі кожної з експедицій стояв секретар. «Публічна експедиція» відала госп. і поштовими справами, а також справами народів, шо живуть у прикордонних губерніях.

На чолі І. с. к. стояли видатні рос. дипломати *Г. Головкін, А. Остерман, О. Бестужев-Рюмін, М. Воронцов, М. Панін, О. Безбородько* та ін. Розширення іноземн. *дипломатичного представництва* в Росії привело до утворення в І. с. к. в 70-х XIX ст. т. зв. «церемоніального департаменту». У 1796 у складі «секретної експедиції» був створений особливий департамент азійських справ. Після утворення в 1802 Міністерства закорд. справ І. с. к. була підпорядкована міністру; у складі мін-ва проіснувала до 1832.
Н.Ф. Сербіна

ІНСТИТУТ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН — спеціалізований вищий навч. заклад при Наркоматі освіти УСРР, створений 1920 у Києві на базі ліквідованих більшовиками *Близькосхідного інституту* (утворений 1918 як Ін-т схід, мов) та *Консульських курсів* при Укр. товаристві економістів (засновані 1917). Його першим ректором став проф. Е. Сташевський. В Інституті діяли два ф-ти — консульський та зовнішньоторговельний. Вони, у свою чергу, поділялися на окремі навч. цикли: англосаксонський, східний, германський, романський, слов'янський (схід, цикл охоплював, зокрема, Болгарію, Сербію, Румунію, Чорногорію, Грецію, Туреччину; на германському циклі вивчали Австрію, Німеччину, Нідерланди, скандинавські країни, Угорщину; до складу романського циклу входили Франція, Бельгія, Італія, Швейцарія, держави Піренейського піво-ва; слухачі слов. циклу вивчали Галичину, Польщу, Чехію). Діяло також 4 кафедри: міжнар. відносин та права, світового госп-ва, орг-ції товарообміну та економіки, торгівлі, тарифів і тарифної політики. Значна увага приділялась вивченню *іноземн. мов: англійської, німецької, італійської,* арабської, турецької, румунської, французької, новогрецької, болгарської, сербської, шведської (викладались, як правило, носіями). Випускники Інституту мали вільно володіти трьома іноземн. мовами. Студентами І. з. з. ставали особи з вищою освітою, колишні студенти Ін-ту схід, мов, Ін-ту нар. госп-ва та інших вузів, а також робітнича і селянська молодь, яка складала вступні іспити. Відповідно до рівня підготовки частина студентів інституту мала отримати фах вищої кваліфікації (консул, експерт), інша — кваліфікацію нижчого рівня (статистики, торг., митні та коне, агенти).
До викладацької роботи в Інститут залучались кращі наук, і пед. кадри: академік А. Кримський (очолював кафедру схід, історії), професори І. Бабат (міжнар. право), О. По-кровський (зовн. політика англосаксонських країн), А. Горовцов (міжнар. відносини). Однак невдовзі після створення Інституту, у руслі політики великорос, більшовиків щодо формування єдиного союзного центру та відп. припинення будь-яких зовн.-політ, повноважень України, почались безперервні реорганізації вузу, кадрові переслідування; дедалі наполегливіше наголошувалося на тому, що в Москві вже є навч. заклад відп. спеціалізації, а тому сенсу існування І. з. з. у Києві немає. 18.10.1922 ІДК КП(б)У ухвалив постанову «Про згортання апарату Наркомату закордонних справ», внаслідок чого 20.09.1923 І. з. з. був ліквідований. Спочатку І. з. з. був реорганізований у Київ, технікум зовн. зносин, а влітку 1923 — у торг, технікум, що супроводжувалось кадровим погромом: були звільнені колишній ректор Інституту І. Бабат (за «відсутність педагогічних навичок»), проф. П. Кованько і Б. Лічков (за «явно контрреволюційні переконання»), проф. М. Гроссу (за «приналежність до духовенства»), А. Жилін, В. Петров, П. Сльозкін (за «негативне ставлення до радянської політики») та ін. Підготовка дип. кадрів в Україні була припинена до 1944.
Л.Ф. Гайдуков

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ІМВ) — вищий заклад освіти, що готує фахівців для роботи у сфері *міжнародних відносин* і *зовнішньої політики* України. Історія ІМВ починається з наказу Наркомату освіти УРСР *від 18.10.1944 про відкриття в Київ.* ун-ті ф-ту міжнар. відносин, що було пов'язано з потребою підготовки фахівців для новостворе-ного союзно-респ. *Народного комісаріату закордонних справ УРСР.* Того ж року було прийнято студентів одночасно на два курси (на 1-й — 19, на 2-й — 42). Спершу навчання на факультеті зводилось гол. ч. до підготовки практичних працівників МЗС і мало переважно прикладний характер. Згодом, починаючи з 1950, на факультеті стали готувати вже за класичною університетською системою фахівців із двох спеціальностей — «Історії міжнародних відносин» і «Міжнародного права». Очолювали факультет у 1944-55 доценти ІА Василенко, П.М. Овчаренко.

У 1955 факультет тимчасово припинив свою діяльність, але підготовка фахівців-міжнарод-ників продовжувалась на істор.-філос. та юрид. факультетах. У 1971, з огляду на потреби часу, насамперед, на нові завдання щодо розширення масштабів підготовки іноземн. студентів у Київ, ун-ті, було відновлено факультет, який став іменуватись — факультетом міжнар. відносин і між-нар. права (зі спеціальностями «Історія міжнародних відносин» та «Міжнародне право»). У 1972 було відкрито нову спеціальність — «Міжнародні економічні відносини». Деканами факультету (1971 -90) були відомі фахівці, засновники

наук, шкіл із міжнар. відносин і міжнар. права проф. Г.М. Цвєтков, чл.-кор. (згодом — академік) АН України А.А. Чухно, доцент О.К. Єременко, професори К.С. Забігайло, В.Г. Буткевич, А.С. Філіпенко. За час функціонування факультет підготував понад 3,5 тис. кваліфікованих фахівців-міжнародників переважно з числа іноземців, а вітчизняні випускники факультету склали основу нечисельного тоді *дипломатичного корпусу* в Україні, заклавши підвалини нац. пед. й наук, шкіл у галузі міжнар. відносин і міжнар. права.

4.05.1988 факультет міжнар. відносин і міжнар. права було перетворено в Інститут міжнар. відносин і міжнар. права (директор — проф. В.Г. Буткевич), згодом (3.12.1990) — перейменовано в Український ін-т міжнар. відносин при Київ, ун-ті ім. Т.Г. Шевченка (директор — проф. *В.В. Пащук).* У 1994 інститут отримав нинішню назву (його очолив проф. *Л.В. Губер-ський).* У процесі розвитку ІМВ сформувалося 5 відділень: «Міжнародні відносини», «Міжнародне право», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна інформація», «Міжнародний бізнес». Станом на 1.01.2004 в інституті навчалось бл. 2,5 тис. студентів, аспірантів і стажистів, майже 250 з яких — іноземн. громадяни з більш як 50 країн світу; понад 300 осіб здобували другу вищу освіту на відділенні післядипломної освіти (заочна магістратура). Навч. процес в ІМВ забезпечує висококваліфікований проф.-викладацький колектив, що нараховує більше 175 осіб, серед яких — 25 доктори наук, професори; 90 — кандидати наук, доценти. Функціонує 11 спец, кафедр та заг.-інститутська кафедра іноземн. мов. У складі ІМВ діють: Центр підготовки та перепідготовки іноземн. громадян; лабораторії: техн. засобів навчання, інформатики та обчислювальної техніки, множильної техніки; наук, бібліотека. У 1997 відкрито музей історії ІМВ. З 2000 в ІМВ діє Центр європ. студій; з 2001 — Центр іноземн. мов. У 2002 у складі відділення післядипломної освіти (функціонує з 1995) створено Центр дистанційного навчання, що займається впровадженням в навч. процес новітніх освітніх технологій.

Невід'ємною складовою підготовки фахівців-міжнародників є наук.-дослідна робота: вчені ІМВ досліджують теорет. й практ. аспекти міжнар. відносин та зовн. політики України, країнознавства, міжнар. екон. відносин, міжнар. права, сучас. гуманітарних проблем, мовознавства, результати яких використовуються в навч. процесі для підготовки та впровадження нових курсів і спецкурсів. В ІМВ систематично проводяться міжнар. наук, конференції, семінари, симпозіуми, «круглі столи»; щорічно викладачі готують до 40 монографій та підручників, друкують більше 300 наук, статей; видаються збірники: «Вісник Київського університету. Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин» та «Наукові записки Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка». В аспірантурі ІМВ щорічно навчається понад 120 громадян України та зарубіжних д-ав, бл. 100 осіб працюють на кафедрах як здобувачі наук, ступеня кандидата наук, а 20 — наук, ступеня доктора наук. В ІМВ функціонує 3 спеціалізовані вчені ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій.

Міжнар. зв'язки ІМВ здійснюються як у рамках угод *Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,* так і на основі двосторонніх угод про співробітництво, що укладаються між ІМВ і профільними зарубіжними навч. закладами та наук, установами. У рамках міжуніверси-тетських угод ІМВ співпрацює з більш ніж 60 вищими навч. закладами-партнерами з Великої Британії, Бельгії, Греції, Єгипту, Ірану, Іспанії, Канади, КНР, ФРН, Республіки Корея, Польщі, Росії, США, Франції, Японії та ін. Двосторонні угоди про співробітництво укладені з Моск. держ. ін-том міжнар. відносин (університетом) МЗС РФ, Університетом м. Айова, Університетом Брігем Янг (США), Карлтон-ським ун-том (Канада), Балканською освітньо-наук. асоціацією (Благоєвград, Болгарія), Інститутом міжнар. відносин нац. ун-ту Ченг-Чі (КНР), Інститутом міжнар. відносин (СРВ), Інститутом міжнар. студій Вроцлавського ун-ту (Польща),

Вищою школою м. Мерзебург (ФРН) та ін. Угодами передбачено взаємний обмін навч.-метод. планами, програмами, наук, літературою, викладачами та студентами, проведення спільних наук.-теорет. конференцій, симпозіумів, «круглих столів» тощо. ЇМ В бере активну участь у реалізації багатосторонніх великомасштабних міжнар. проектів, співпрацює з іноземн. партнерами в рамках міжнар. програм ТЕМПУС-ТАСІС, *ЮНЕСКО,* ІНТАС, ІАН та ін., з Фондами Аденауера, Бертельсмана, Еберта, Рози Люксембург (ФРН), «Відродження», «Євразія», Єгипетським фондом техн. співробітництва з країнами *Співдружності Незалежних Держав* та ін. У 1997 на базі ІМВ відкрито Центр європ. документації, Інформ. центр *Міжнародного валютного фонду,* Центр інформації і документації *МАТО,* у 2002 - Інформ. офіс *ГУУАМ.*

Від початку створення ІМВ постійно надає метод, допомогу в розвитку системи навч. закладів України, що проводять освітню діяльність за спеціальностями напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини». Указом Президента України від 30.05.1995 ІМВ було визначено «головним навчально-методичним центром з підготовки на базі повної середньої загальної освіти фахівців для

роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України». Зароки свого функціонування ІМВ набув значного досвіду освітньої діяльності й став добре знаним в Україні та за її межами центром підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері зовн. зносин.
Л.В. Губерський

ІНСТИТуцІЙНІ фактори — фактори, пов'язані з управлінням, регулюванням окремих сфер, галузей, екон. і сусп. відносин (наук.-техн., фі-нанс, інвестиційні, соц. чинники й заходи щодо поліпшення управління, перебудови інститутів
управВЛІННЯ ЦИМИ Сферами). *М.Ю.Рубцова*

ІНСТИТуцІОНаЛІЗМ — екон. вчення, що приділяє головну увагу ролі, яку відіграють інститути у сфері прийняття та спрямування екон. рішень, їхній ефективності та екон. діяльності взагалі. Метод І. грунтується на вивченні конкретних даних, а суб'єктом його досліджень є *«людина економічна».* Вчення виникло в XIX ст., його засновниками вважаються Т. Веблен, Ф. Сіміан і Л. Брокар. *м.ю.Рубцова*

ІНСурекцІЯ (від лат. ішштесШз — повсталий) у *дипломатичному праві* — відмова дип. працівника виконувати свої функції; одна з причин припинення повноважень дип. представника. Підставою для І. може бути принципова незгода з рішенням відп. органу держ. влади чи посадової особи. Внаслідок цього, згідно зі ст. 43 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961,* функції такого *агента дипломатичного* припиняються після відп. повідомлення акредитуючою д-вою д-ві перебування. І. може мати місце внаслідок зміни уряду чи вищих посадових осіб в акредитуючій д-ві тощо. У практиці *міжнародних відносин* І. є швидше винятком, оскільки одним з основних принципів здійснення *дипломатичної служби* є персональна відповідальність дипломата за виконання ним службових обов'язків та додержання дисципліни (зокрема, ст. 3 *Закону України «Про дипломатичну службу»).* Згідно з законодавством України, можливість І. передбачена в ст. 43 Закону України «Про дипломатичну службу», якою перелічено випадки відставки дип. представників. Серед причин такої відставки є, зокрема, принципова незгода з рішенням відп. органу держ. влади чи посадової особи та примушування дип. працівника до виконання рішення органу держ. влади чи посадової особи, яке суперечить законодавству України або може завдати значної шкоди д-ві, підприємствам, установам, орг-ціям, окремим громадянам. У даному вигляді останнє положення кореспондує ч. 2 ст. 61 Конституції України. За заг. правилом, відставку працівника дип. служби приймає та посадова особа, яка призначила цього дип. працівника на посаду, або це відбувається в порядку, передбаченому законодавством відп.д-ви. І. дип. представника є одним з аспектів статусу дип. працівника за нац. правом його д-ви і не може розглядатися як недружній акт або порушення норм міжнар. ввічливості щодо д-ви його перебування. *О.В.Буткевич*

Інтеграції-дезінтеграцГ дихотомія — феномен розвитку *системи міжнародної.* Одним із завдань інтеграції є зниження загроз для міжнар. системи, які походять від радикального *націоналізму,* котрий, у свою чергу, виступає складником процесів дезінтеграції міжнар. системи та ескалації напруженості між д-вами через їх відчуження. І.-д. д. виступає в різних проявах. По-перше, в протистоянні між сусп.

підтримкою правил *міжнародної торгівлі* в широкому розумінні поняття та неприйняттям її в конкретних нац. вимірах, особливо в розвинутих країнах світу. Цей підхід проявляється у виправданні *протекціонізму* в рамках нац. держ. політики, а з іншого боку — в його засудженні в міжнар. системі в разі використання іншими, зокрема, слабшими *акторами міжнародними.* Т. ч., лібералізація торгівлі як органічна складова інтеграції наштовхується на суб'єктивну протидію в рамках традиційного сприйняття нац. інтересу. Цей вимір І.-д. д. часто визначається як один із проявів заг. глобалізаційної дихотомії.

По-друге, І.-д. д. пов'язана з наявністю двох протилежних підходів до *інтеграції міжнародної* — технологічного і політичного. У той час як технол. контекст передбачає підтримку інтегрування в усіх сферах екон. співжиття і міжнар. торгівлі, політ, складова інтеграційного процесу часто викликає опір з боку різних верств населення, стурбованого потенційною втратою нац. ідентичності. Найбільше це позначається на підходах і оцінках громадян та еліт малих країн. Політ, вимір І.-д. д. набуває особливого значення для нових незалежних д-ав, де поряд із прагненням до участі в інтеграційних процесах спостерігається процес внутр. дезінтеграції. Прикладом є процес розпаду і подрібнення колишньої Югославії, конфлікт між центром та
аВТОНОМІЯМИ В Грузії ТОЩО. *Є.Є. Камінський*

Інтеграція міжнародна (з лат. іпіе§гаііо — поповнення, відновлення) — процес екон. взаємодії країн, що веде до зближення госп. механізмів, набуває форми міждерж. угод та узгоджено регулюється міждерж. органами. Активної форми процес І. м. набув після завершення *Другої світової війни,* в умовах екон. зростання, збільшення обсягів *міжнародної торгівлі,* руху капіталів і робочої сили, запровадження нових

систем транспорту та зв'язку. Це зумовило необхідність створення надійних виробничих зв'язків між країнами та усунення численних перешкод на шляху міжнар. торгівлі. Політ, мета інтеграційних процесів полягала в зниженні напруги в *міжнародних відносинах* завдяки розширенню торгівлі, посиленню *взаємозалежності між* д-вами, поглибленню держ. та сусп. контактів між д-вами. Численні інтеграційні об'єднання, що виникли в післявоєнний час, ставили собі такі завдання: поглиблення взаєморозуміння та співробітництва між країнами в політ., екон., військ., соц., культ, та інших галузях; використання переваг від збільшення розмірів ринку, зокрема зниження транзакційних витрат, розширення обсягів збуту, можливість залучення більших об'ємів інозем. інвестицій; підтримка найвразливіших галузей промисловості, які, отримуючи більші ринки збуту, одночасно стають більш захищеними від конкуренції ззовні; посилення впливу під час багатосторонніх торг, переговорів тощо.

Початок та успішний розвиток інтеграційних процесів зумовлюється наявністю політ, волі й підтримкою з боку населення в країнах, що інтегруються; геогр. близькістю, наявністю в більшості випадків спільних кордонів і сталих екон. зв'язків, що історично склалися; спільністю екон. та інших проблем, які стоять перед країнами у сферах екон. розвитку, фінансування, регулювання економіки, політ, співробітництва тощо. Розширення існуючих інтеграційних утворень зумовлене, зокрема, психологічним впливом від позитивних зрушень у різних сферах сусп. життя, що часто є результатом інтеграції. Попри відмінності між різними інтеграційними угрупованнями, в своїй еволюції вони проходять спільні стадії. На початковій стадії між д-вами укладаються преференційні торг, угоди, що передбачають надання країнам-учасницям більш сприятливого режиму, аніж вони надають третім країнам. При цьому не передбачається створення будь-яких міждерж. органів для управління преференційними угодами. На другій стадії д-ви переходять до створення *зони вільної торгівлі* (ЗВТ), що передбачає повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні нац. митних тарифів по відношенню до інших країн. У більшості випадків умови ЗВТ поширюються на всі товари, окрім продуктів с. г-ва. Діяльність ЗВТ може координуватися невеликим міждерж. секретаріатом або періодичними зустрічами керівників відп. відомств.

Перехід до третьої стадії пов'язаний з утворенням *митного союзу* між д-вами, що передбачає узгоджене скасування нац. митних тарифів і введення спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх д-ав. Митний союз передбачає безмитну торгівлю товарами та послугами і їх вільне переміщення всередині об'єднання. Функціонування митного союзу вимагає створення розгалуженої системи міждерж. органів, що координують проведення узгодженої

зовнішньоторговельної політики. При досягненні четвертого рівня — спільного ринку — д-ви, що інтегруються, укладають угоди про свободу пересування товарів, послуг, капіталу і робочої сили. Ця система відносин вимагає більш високого рівня координації екон. політики, внаслідок чого виникає потреба в проведенні зустрічей на високому та найвищому рівні, існуванні постійних структур управління.

Досягнення рівня екон. союзу означає перехід до п'ятої стадії інтеграції, на якій відбувається координація макроекон. політики, уніфікація законодавства у валютній, бюджетній, грошовій галузях, запровадження спільної валюти тощо. На цьому етапі виникає потреба у створенні не лише наглядових, а й регулюючих органів, яким передається частина суверенітету та повноважень нац. урядів. Такі міждерж. органи володіють правом приймати рішення без узгодження з урядами країн-учасниць і часто мають наднац. характер. Шоста стадія передбачає формування політ, союзу, що означає передусім розробку механізмів проведення спільної *зовнішньої політики,* політики в галузі безпеки, оборони, внутр. справ та юстиції, цілковите скасування внутр. кордонів для переміщення громадян і вантажів тощо. Фактично утворюється об'єднання д-ав з елементами федерації, зокрема, з наднац. органами, що мають широкі зобов'язуючі повноваження відносно країн-учасниць.

На поч. XXI ст. у світі нараховувалося понад ЗО різноманітних інтеграційних об'єднань, які мають різні завдання та перебувають на різних етапах розвитку. Найуспішнішим інтеграційним проектом є *Європейський Союз,* що перебуває в процесі переходу від 5-ої до 6-ої стадії, має розгалужену систему управління, в т. ч., наднаціональну. Крім того, активно розвиваються такі утворення, як Північноамериканська зона вільної торгівлі, Австралійсько-Новозеландська зона вільної торгівлі, *Спільний ринок країн Південного конусу, Центральноамериканський спільний ринок* Та ІНШІ. *В.В. Копійка*

Інтеграція фінансова — міждерж. процес

гармонізації та уніфікації податкових систем, бюджетних процесів, держ. витрат, бюджетних класифікацій, систем контролю з боку центр, банків за діяльністю банків комерційних. Здійснюється з метою кращої координації д-ав, що входять до складу регіональних угруповань.

М.Ю. Рубцова

Інтелектуальна власність — сукупність прав на результати інтелектуальної діяльності (твори, фонограми, винаходи тощо) та засоби індивідуалізації (товарний знак, фірмове найменування тощо). Включає права стосовно: літературних, художніх та наук, творів; виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх галузях людської діяльності; наук, відкриттів; пром. зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та позначень; захисту проти недобросовісної конкуренції; всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, наук., літературній і художній галузях. На конвенційному рівні термін «інтелектуальна власність» вперше вжито в Конвенції про створення Всесвітньої орг-ції інтелектуальної власності 1967. До основних джерел прав, регулювання питань І. в. належать Паризька конвенція про охорону пром. власності 1883, Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право 1952, Договір про патентну кооперацію 1970, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971, Європ. патентна конвенція 1994 тощо. В укр. законодавстві питання права І. в. регулюються Цивільним кодексом України (книга четверта), законами України «Про авторські та суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на зазначення походження товарів» та

ІНШИМИ актам И. *ОМ. Григоров*

Інтервенція (від лат. ІПІЄГУЄШЛО — втручання) — один із видів застосування сили у формі втручання однієї д-ви у внутр. справи іншої або в її відносини з *третіми державами.* Згідно із міжнар.-прав. *невтручання принципом,* жодна д-ва не має права з будь-якої причини втручатися прямо або опосередковано у справи іншої д-ви; таке втручання, а також погроза втручання, спрямовані проти політ, незалежності або територ. цілісності будь-якої д-ви, є порушенням *міжнародного права.* І. заборонена низкою міжнар. угод, в т. ч. *Статутом ООН*(ст. 2, п. 4). Від І. відрізняють інтерцесію, що передбачає втручання у внутр. справи іншої д-ви не в інтересах держави-інтервента. Інтер-цесія у формі «добрих послуг» та ін., як правило, здійснюється в інтересах підтримання

МІЖНар. МИРУ Та безпеки. *ВЛ. Манжола*

Інтервенція валютна — форма девізної політики, яка передбачає цільові операції купівлі або продажу іноземних *валюти* чи золота центр, банком з метою впливу на *валютний курс,* досягнення бажаного рівня валютних резервів і накопичення іноземних валюти для виконання державою своїх зовн. зобов'язань. За допомогою І. в. центр, банк має можливість підтримувати фіксований валютний курс або усувати надмірні коливання плаваючого валютного курсу. У випадку продажу іноземних валюти центр, банк сприяє підвищенню курсу нац. валюти, а за допомогою купівлі іноземних валюти — зниженню курсу нац. валюти. І. в. проводиться за рахунок використання офіц. золотовалютних резервів і короткострокових взаємних кредитів центр, банків за угодами своп. Оскільки ці ресурси центр, банку мають обмежений характер, І. в. є тимчасовим засобом стабілізації валютного курсу. Розрізняють такі види І. в.: стерилізована І. в. (передбачає здійснення центр, банком операцій на відкритому ринку, спрямованих на збереження обсягу грошової маси); нестери-лізована І. в. (здійснюється за відсутності цих заходів і, отже, впливає на обсяг грошової маси в країні); одностороння І. в. (проводиться центр, банком однієї країни); колективна І. в. (передбачає одночасні узгоджені дії центр, банків кількох країн). Прикладом масштабних І. в. є операції з купівлі доларів Банком Японії за рішенням міністерства фінансів у 1993-95 з метою недопущення надмірної ревальвації єни. Проте азійська фінанс. криза 1997 призвела до необхідності І. в. у протилежному напрямку (лише 10.04.1998 було продано майже 20 млрд. дол.). З поч. 90-х XX ст. ряд розвинутих країн не використовує односторонні І. в. (Велика Британія після 1992, Швейцарія після 1991).

О.І. Рогач, О А. Чугаєв

Інтервенція економічна: 1. Насильницьке втручання однієї чи кількох д-ав в економіку іншої д-ви або в її взаємозв'язки з третіми д-вами. 2. Виступ д-ви на власному товарному або грошовому ринку з метою впливу на ціни товарів або *валютний курс* (інтервенція товарна, *інтервенція валютна). м.ю.Рубцова*

Інтернаціоналізація — процес поширення певного явища за межі нац. кордонів, встановлення таких зв'язків між державами в певній галузі, за яких діяльність окремої держави стає

складовою світових процесів. Поширені застосування цього поняття в різних галузях: 1. конфлікту, *інтернаціоналізація господарського життя,* І. вир-ва, І. ринків, І. злочинності тощо.

М.С. Камєнецький

Інтернаціоналізація господарського життя — об'єктивний процес виникнення та розвитку екон. відносин між економіками окремих країн, обумовлений поглибленням міжнар. поділу праці, спеціалізації та кооперації виробників різних країн. За умов І. г. ж. екон. відносини між різними країнами стають невід'ємною складовою та важливим фактором розвитку окремих нац. економік та світового госп-ва в цілому. Вона бере свій початок у XVI-XVП ст., коли мануфактурний спосіб вир-ва призвів до розширення

міжнар. ринків збуту та необхідності сталого надходження сировини, у т. ч. імпортної. За умов І. г. ж. міжнар. обмін розширився на всі основні фактори вир-ва: продукцію, капітал, робочу силу, послуги, інтелектуальну власність. Так, завдяки І. г. ж. відкритість нац. економік (відношення зовн. товарообігу до ВВП) зросла з 16% в сер. XX ст. до 48,2% у 2002. Заг. обсяг закорд. інвестицій в 1850 складав 2 050 млн. дол., в 1914 — 43 млрд. дол., в 1980 — 600 млрд. дол., а в 2001 — 6 846 млрд. дол. Важливими формами прояву І. г. ж. є *інтеграція міжнародна та глобалізація* СВІТОВОЇ еКОНОМІКИ. *О.І. Шнирков*

ІНТернет — див. *Глобальна інформаційна мережа.*

Інтернування — примусове переселення *громадян іноземних* в особливі місця поселення державою, яка є воюючою або нейтральною стороною, у зв'язку зі збройним конфліктом. 5-а Гаазька конвенція про права та обов'язки нейтральних д-ав і осіб у сухопутній війні 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права)* передбачає право й обов'язок нейтральної д-ви, що прийняла на свою територію війська, *військовополонених,* які втекли, хворих або поранених воїнів, які належать до воюючих армій, розселити їх у місцях, що, наскільки це можливо, є найбільш віддаленими від театру воєнних дій. Війська, які підпали під І., повинні роззброїтися і розташуватися в таборах, укріпленнях та інших місцях, спеціально обладнаних з цією метою, за бажанням нейтральної сторони. І. також підлягають *судна морські військові* воюю-

чих сторін та їхні екіпажі, які опинилися в портах нейтральних д-ав і відмовилися їх залишити. Відшкодування витрат з утримання інтернованих здійснюється згідно з умовами мирного врегулювання збройного конфлікту. Після початку збройного конфлікту воюючі сторони, як правило, піддають І. громадян ворожої д-ви, які опинилися на її території, та інших інозем. громадян, якщо того вимагають її інтереси (за винятком осіб, які користуються міжнар. захистом, у т. ч. дип. працівників). Термін «інтернування» застосовується до режиму військовополонених, визначеному статтями 21 та 22 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949. І. передбачене також у ч. 2 4-ї Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 стосовно інозем. громадян, які опинилися на момент початку воєнних дій на окупованій воюючою д-вою території противника (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права).* Інтернованим повинні надаватися засоби існування та необхідна мед. допомога.

О.В. Задорожній

ІнтернунцІЙ (з лат. іпіеггшпііик — посередник, вісник) — глава *дипломатичного представництва* Ватикану який акредитувався при главах держав. За старшинством належав до другого класу дип. представників, що відповідає класу *посланника.* І. очолював папське дип. представництво — інтернунціатуру й за своїм *дипломатичним класом* та ієрархією *дипломатичної служби* Ватикану слідував після *нунція.* Оскільки починаючи з XVII ст. І. були главами представництв 2-го класу, то їх направляли в д-ви, які в дип. відношенні не відігравали значної ролі, чи в країни некатолицького віросповідання. їхній статус викликав ряд протокольних незручнос-тей, оскільки був недостатньо високим. Згідно з новим Кодексом канонічного права від 1983, категорія І. в дип. службі Ватикану була ліквідована. *В.М. Матвієнко*

Інтерпол (Іпіегпаїіопаі Сгітіпаї Роііое Ог§апі-гаііоп — Іпіегроі) — міжнар. орг-ція кримінальної поліції. Необхідність у створенні подібного органу почала проявлятись ще на поч. XX ст. у зв'язку із зростанням інтернаціоналізації злочинності. Вперше подібна ідея була висловлена в 1914 на 1-у Конгресі кримінальної поліції, проте *Перша світова війна* стала на перешкоді

реальних дій. На 2-у Конгресі кримінальної поліції в 1923 було створено Міжнар. комісію кримінальної поліції з центром у Відні. її членами стали 17 д-ав, гол. ч. європейських. У 1956 було прийнято чинний Статут Міжнар. орг-ції кримінальної поліції — Інтерполу, місцем перебування якої було визначено Париж. Принципом діяльності орг-ції є категорична заборона втручання у внутр. справи д-ав. Основні завдання Інтерполу: забезпечення широкої взаємодії всіх органів кримінальної поліції в рамках існуючого законодавства держав-членів та в дусі *Загальної Декларації прав людини;* створення і розвиток установ для успішного запобігання злочинності і б-би з нею; своєчасне попередження нац. служб про можливість вчинення злочинів та надання допомоги у викритті й розшуку злочинців; координація міжнар. розшуку злочинців, підозрюваних, осіб, що зникли безвісти, та викрадених цінностей. Основними сферами діяльності І. є б-ба з торгівлею наркотиками, відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих незаконним шляхом, *тероризмом міжнародним,* фальшивомонетництвом, крадіжками виробів мистецтва, злочинністю неповнолітніх. Фінанс. ресурси орг-ції складаються з грошових внесків держав-членів та з пожертв, дарунків, субсидій, дотацій та інших ресурсів, що приймаються І. за згодою Виконавчого комітету. Орг-ція може консультуватися з міжнар. та нац. орг-ціями з усіх питань, які входять до її компетенції.

І. має бл. 670 територ. орг-цій. Найвищим його пленарним органом є Генеральна асамблея. До її складу входять представники всіх держав-членів, у її роботі також можуть брати участь спостерігачі від третіх д-

ав та інших міжнар. орг-цій. Постійно діючим робочим органом є Ген. секретаріат, на чолі якого стоїть Ген. секретар. Сесії Генеральної асамблеї проводяться щорічно. її рішення з орг. і процедурних питань є обов'язковими для виконання, а резолюції на адресу поліцейських органів — рекомендаційними. Представники держав-членів також регулярно проводять регіональні конференції. В період між сесіями Генеральної асамблеї найвищим адмін. органом є Виконавчий комітет, який складається з обраних Генеральною асамблеєю президента (строком на 4 роки), 3-х віце-президентів (строком на 3 роки), що повинні представляти різні країни та континенти, і 9 делегатів. Президент Виконавчого комітету фактично є главою всієї

орг-ції і керує її діяльністю в період між сесіями Генеральної асамблеї. Засідання Виконавчого комітету проводяться один раз на рік. Всі рішення ухвалюються більшістю голосів.

З 1987 у складі Ген. секретаріату діє Європ. секретаріат для вирішення регіональних проблем б-би з незаконною торгівлею наркотиками на континенті та іншими злочинами і вдосконалення поліцейської співпраці д-ав Європи. Особливе місце в системі органів управління Інтерполу займають Національні центральні бюро (НЦБ), шо створюються в структурі поліцейської служби кожної держави-члена І. і є центрами міжнар. співпраці д-ав у б-бі зі злочинністю. НЦБ не здійснюють самостійну опе-ративно-розшукову діяльність, а лише забезпечують обмін необхідною інформацією. Згідно з Постановою КМ України від 25.03.1993, Нац. центр, бюро І. в Україні є Міністерство внутр. справ. У практиці І. розрізняють 3 види розшуку: звичайний, терміновий і змішаний. Співробітники І. не виконують поліцейських функцій і є міжнар. чиновниками; до їхніх повноважень належить не оперативна діяльність, а аналіз відп. інформації. Важливим досягненням І. є Картотека міжнар. злочинів і злочинців. На сьогодні орг-ція об'єднує понад 180 д-ав світу, Україна вступила до І. у 1992.

Б.І. Гуменюк, О.В. Задорожній

Інтифада — повстання палестинців на окупованих Ізраїлем територіях (див. *Палестинська проблема),* що мало на меті забезпечити вирішення головного питання арабо-ізраїльського врегулювання про палестинську державність. І. розпочалася в грудні 1987 на окупованих територіях, де проживало приблизно 1,5-1,7 млн. палестинців, як результат ініціативного руху палестинських народних мас за самовизначення. І. стала не тільки одвертим викликом Ізраїлю, але й спробою палестинців змінити застійний характер розвитку бл.-схід. конфлікту, заявити про себе як про суб'єкта регіональних міжнар. відносин. Політ.-ідеолог. криза Палестинського руху опору (ПРО), криза Організації Визволення Палестини (ОВП), суперництво між окремими угрупуваннями свідчили про відсутність реальних шансів для швидкого відродження нац. ідеї на основі консолідації всіх сил навколо ОВП. Причиною І. стала також відсутність скоординованої політики арабських д-ав з проблеми бл.-схід. врегулювання. У цих умовах населення

окупованих територій стало політ, силою, яка спромоглася змінити ситуацію і знову привернути увагу світового співтовариства до палестинської проблеми.

На 1-му етапі І. її характерною рисою стала відмова палестинців від використання вогнепальної зброї, проведення т. зв. «війни каміння». Це було демонстрацією ненасильницького характеру протесту проти ізраїльської окупації. Цьому етапу були притаманні три головні форми опору: орг-ція і проведення маршів та демонстрацій; відмова від будь-якого співробітництва з ізраїльським окуп. режимом, бойкот ізраїльських товарів, екон. тиск на Ізраїль шляхом страйків; орг-ція нелегальних структур місцевого самоуправління, органів керівництва І. У результаті б-би між окремими палестинськими угрупуваннями за розширення своєї соц. бази влітку 1988 керівництву ОВП, яке знаходилося в Тунісі, вдалося очолити І. На 2-му етапі (з кінця 1980-х) відбулася її радикалізація, керівництво рухом опору почало переходити до радикальних сил, перш за все ХАМАС та «Ісламського джихаду», посилився вплив ісламського елементу в ПРО. І., що почалася як «мирне повстання», стала поступово набувати форми збройного опору, переходити в криваві сутички цивільного населення Палестини з ізраїльською армією. Новим явищем стало і розширення внутр.-палестинського насильства, міжфракційне суперництво, б-ба з колабораціоністами, що набуло системного характеру. Поштовхом до подальшого посилення насильства в 2-й І. (т. зв. «інтифада Аль-Акса») став візит лідера ізраїльського політ, блоку «Лікуд» *А. Шарона* 28.09.2000 до Харам аш-Шаріф (Храмової гори). І. виявилася неспроможною вирішити застарілі проблеми і протиріччя всередині ПРО. У той же час вона засвідчила загострення Палестинської проблеми та її остаточний перехід у практ. політ, площину.

О А. Коппель

Інфляція експортована — інфляція, що переноситься з одних країн в інші в процесі *міжнародних економічних відносин,* які впливають на грошовий обіг, платоспроможний попит і ціни. Гол. ч. І. є. є: підвищення цін на експортні товари; зростання трансфертних цін на товари, що вивозяться в дочірні підрозділи підприємств; збільшення обсягу валютних резервів, що переміщуються З ОДНИХ Країн В ІНШІ. *М.Ю. Рубцова*

Інфляція Імпортована — інфляція, що виникає під впливом факторів зовн.-екон. походження (напр., надмірного припливу в країну іноземн. валюти, підвищення цін на імпортні товари). *М.Ю. Рубцова*

Інформаційна діяльність у сфері зовнішньої політики — сукупність процесів збирання, фіксації, аналізу, перетворення, зберігання й поширення інформації, спрямована на задоволення інформ. потреб суб'єктів *міжнародних відносин* — індивідуумів, д-ав, міжнар. орг-цій, сусп. і політ, інституцій. І. д. базується на дослідженні відкритих джерел інформації, здійснюється шляхом моніторингу міжнар. інформ. потоків (друкованих та електронних засобів масової комунікації, спеціалізованих фахових видань, офіц. документації), громад, думки й передбачає пошук, збирання та аналіз інформації за такими напрямами: інформація заг. характеру (політ., екон., військ., культ, тощо) про суб'єктів міжнар. відносин, яка слугує основою для вироблення прогнозів на тривалий період і прийняття зовн.-політ, рішень; спец, інформація про конкретні галузі міжнар. співробітництва та стан внутр. політики, яка є частиною заг. стратегічного планування і водночас об'єктом професійного спеціалізованого дослідження; персональна інформація. І. д. у сфері зовн. політики забезпечує дип. діяльність держав, роз'яснення стратегічного курсу суб'єктів міжнар. відносин, просування нац. інтересів та формування позитивного інформ. іміджу д-ав у процесі міжнар. співробітництва.
А.Ф. Гуцал, О.П. Кучмій

Інформаційно-аналітичні центри (ІАЦ) —
відомчі або незалежні структури, які цілеспрямовано займаються інформ. та аналітичною роботою у сфері *зовнішньої політики* та *міжнародних відносин.* ІАЦ — один із характерних інституційно-орг. елементів постіндустріального (інформаційного) суспільства. ІАЦ різних рівнів забезпечують діяльність органів держ. управління та місцевого самоврядування. Діють та вдосконалюються інформ.-аналітичні служби Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Генеральної Прокуратури України, центральних та інших органів
виконавчої влади, що надають продукти та послуги підприємствам та орг-ціям України.
Залежно від специфіки завдань, які вирішують ІАЦ, розрізняють: інформ. центри (займаються пошуком, збором, обробкою та обліком інформації); власне ІАЦ (займаються збором, аналітичною обробкою інформації та підготовкою результатів аналізу для потреб споживача); центри інформації та банки даних (спеціалізуються на обліку та зберіганні тематичних масивів інформації; зберігають бази даних та знань, традиційні та електронні бібліотеки, архіви тощо); інформ. агентства, прес-центри та центри зв'язків із громадськістю (займаються оперативним розповсюдженням інформації). ІАЦ напрацьовують нові ідеї, нові підходи, нове мислення й нове бачення зовн. політики; готують контингент експертів, які можуть бути використаними для роботи в урядових установах; організують форуми для дискусій на високому рівні; ведуть просвітницьку роботу щодо зовн. політики в середині країни та за кордоном, а подекуди здійснюють акції цілеспрямованого впливу; допомагають офіц. органам у посередництві при розв'язанні конфліктів. Найактивніше ІАЦ функціонують у зовн.-політ. системі США.
А.Ф. Гуцал, А.Г. Дерев'янко

Інформаційно-роз'яснювальна робота —
система політ., сусп., інформ., культурологічних та орг. заходів, спрямованих на поширення за кордоном інформації про країну, її історію та культуру, основи та сучас. стан внутр. й міжнар. політики, місце та роль у світовому співтоваристві. І.-р. р. загалом має два вектори спрямування: на внутр. й зовн. громадськість, а саме — уряди й держ. заклади іноземн. д-ав, вітчизняні та зарубіжні громад, й політ, орг-ції, ЗМІ, ділові кола, групи лобі тощо. Ефективність інформ. забезпечення зовн.-політ. діяльності є одним з основних показників роботи закорд. установ та відп. підрозділів зовн.-політ. відомств. У сфері *зовнішньої політики* одним із важливих напрямів забезпечення нац. інтересів є діяльність з роз'яснення міжнар. громадськості та урядам зарубіжних країн мети та основних завдань держ. політики країни, її позиції щодо значимих подій міжнар. життя. Тенденції змін дип. діяльності підтверджують актуальність усебічного використання інформ. ресурсів як ключового завдання зовн.-політ. відомства. І.-р. р. в країні перебування та позиціонування

зовн. політики в міжнар. інформ. потоках є чинником політ, культури, що формує рівень співробітництва *акторів міжнародних.* Для забезпечення системності та послідовності в орг-ції І.-р. р. складаються річні, квартальні та місячні плани. Вони враховують політ, обстановку в країні перебування, рівень проінформованості громадян інших д-ав про об'єкт заходів.
І.-р. р. проводиться під безпосереднім керівництвом глави зовн.-політ, відомства, а за кордоном — першої особи *дипломатичного представництва.* Глава дип. представництва повинен: координувати всю І.-р. р., залучаючи до цього представників інших орг-цій, акредитованих у зарубіжній країні; забезпечувати

поточне й перспективне планування такої роботи; надавати допомогу дружнім орг-ціям країни перебування (товариства, земляцтва, діаспорні орг-ції тощо); сприяти реалізації спільних заходів. Під час проведення такої роботи слід враховувати, насамперед, склад аудиторії, з якою відбувається обмін інформацією. Найпоширеніші методи І.-р. р.: пряме спілкування з представниками зарубіжних країн; розповсюдження в різних урядових та громад, колах інформ. матеріалів; проведення фестивалів, презентацій, «круглих столів»; участь у вернісажах та художніх виставках, туристичних та книжкових ярмарках. Незамінна роль у забезпеченні високої ефективності І.-р. р. належить друкованим й електронним засобам масової інформації, інформ. агенціям та вмілому використанню потужностей *глобальної інформаційної мережі* (Інтернету). Окремою формою роботи в цьому напрямі є орг-ція поїздок до країни прихильно налаштованих журналістів та керівників ЗМІ, забезпечення їх відп. матеріалами, влаштування зустрічей із представниками різних верств суспільства. Необхідно ініціювати встановлення безпосередніх контактів між редакціями вітчизняних і зарубіжних друкованих видань, теле- та радіокомпаній, навч. закладів із підготовки журналістських кадрів. Сучас. форми ведення І.-р. р. за кордоном можуть бути усними й письмовими, індивідуальними та груповими, використовувати всі сучас. інформ. носії. Запорукою успішного здійснення І.-р. р. за кордоном є добра проінформованість дипломата про події й тенденції політ., соц. та екон. розвитку у власній д-ві. Необхідною умовою для успішної реалізації програми І.-р. р. є наявність єдиного ідеолог.
(контролюючого) центру та спеціально створених установ.
Стратегія зовн. комунікації в Україні розробляється й контролюється відп. підрозділами МЗС України (Управління інформації, прес-служба, Управління політ, аналізу та планування), а також Міністерства культури України та Міністерства освіти і науки України, за участі яких проводяться відп. заходи за межами країни. Безпосереднім інформуванням світової спільноти про події в Україні опікується Українське нац. інформ. агентство УКРІНФОРМ та нещодавно створена на базі Всесвітньої служби радіомовлення України Державна телерадіоком-панія «Всесвітня служба "Українське телебачення і радіомовлення"» (ефірна назва «УТР»). Прикладами успішно діючих аналогічних проектів є такі канали: «АТУ» (Польща), «ОеШксЬе \Уе11е» (Німеччина), «ТУ-2», «ТУ-Оептагк» (Данія), «ВВС ХУогіо[1]», «Кеиіега» (Велика Британія), «Яаі ЬІпо», «Каі Оие», «Теїе Реасе» (Італія), «Сапаї Ргапсе Іпїегпасіпаі», «Ргапсе 2», «Ргапсе 3» (Франція), «Е§урі Оі§їїа1 Раска§е» (Єгипет), «НТВ-плюс», «ОРТ-интернешнл», «ТВ-6», «Культура», «РТР» (Російська Федерація), «МаЬиІіеу» (Філіппіни), «Меазаі» (Малайзія), «Тпаісот» (Таїланд) та ін. У ФРН структура, яка здійснює підготовку матеріалів інформ. характеру для І.-р. р. за кордоном та поліпшення іміджу Німеччини у світовому інформ. просторі, входить до Федерального відомства преси та інформації Федерального уряду. Федеральне відомство преси та інформації випускає журнал «Німеччина», який виходить 6 разів на рік, у т. ч. й укр. мовою, і розповсюджується, насамперед, через дип. представництва ФРН за кордоном. Опосередковано на поліпшення іміджу ФРН в інформ. просторі за кордоном впливає установа «СоетЬе-ІП8ІШІ», що приблизно на 2/3 фінансується МЗС Німеччини, і телерадіомовна компанія «ОеиіксЬе \Уе11е». У Республіці Польща основним органом, відповідальним за поширення інформ.-роз'яснювальних матеріалів МЗС, є Польська інформ. агенція (ПІА — Роізка А§епсіа Іпіогтасуіпа 8.А.). Згідно зі статутом, головною метою її діяльності є сприяння формуванню позитивного іміджу Польщі у світовому інформ. просторі. ПІА здійснює інформ. та видавничу діяльність, надає послуги місцевим та інозем. журналістам, має веб-сторінку в мережі ІНТЄРНЄТ 5 МОВаМИ. *СІ.Даниленко*

Інчхонський договір 1882 підписаний 30.08.1882 в Інчхоні (Корея) між Японією та Кореєю; розширював япон. привілеї в Кореї, закладені в *Канхваському договорі 1876.* Після розгрому 1882 япон. місії в Кореї повстанцями Токіо висунув ультиматум щодо покарання винних та відшкодування збитків, який корейська сторона прийняла. Відп. зобов'язання були закріплені І. д., за умовами якого Японія вводила до Сеула війська для охорони місії, япон. чиновники та дипломати отримували право вільного пересування територією Кореї, що зобов'язалась відкрити порт Янхвачжин для інозем. торгівлі. Корея також виплачувала Японії 500 тис. ієн. Разом із низкою подібних дог-рів Із провідними д-вами світу, зазначена угода заклала основи перетворення Кореї на колоніально Залежну Країну. *М.Г. Капітоненко*

Іракcько-іранська війна 1980-88 — збройний конфлікт, що є наслідком суперечок з прикордонних питань, розбіжностей політ., нац. та реліг. характеру; пов'язана з внутр.-політ., екон. та соц. проблемами Ірану й Іраку, а також перерозподілом впливу на Бл. та Сер. Сході. Однією з головних її причин була б-ба за гегемонію в Перській затоці. Іракcько-іранські протиріччя мають істор. характер і виходять з територ. суперечок між Перською та Османською імперіями. 6.03.1975 Іран та Ірак підписали т. зв. Алжирські угоди, які тимчасово нормалізували відносини між сторонами, передбачали врегулювання територ. проблем та *демаркацію кордонів* на суходолі на підставі Константинопольського протоколу 1913. 13.06.1975 у Багдаді було укладено Договір про держ. кордони та добросусідські відносини між Іраном та Іраком

(набув чинності 17.09.1975). Він торкався проблем демаркації сухопутних та *демілітаризації кордонів* річкових, забезпечення безпеки на кордонах. У 11-й пол. 1970-х і особливо після ісламської рев-ції в Ірані (1979) і проголошення Ісламської Республіки Іран (ІРІ) відносини між двома країнами значно погіршилися. Ірак, скориставшись рев. подіями в Ірані, вирішив повернути собі спірні території, якими поступився за Договором 1975. 17.09.1980 Ірак проголосив, що він анулює Алжирські угоди та Договір 1975, а 22.09.1980 розпочав воєнні дії проти Ірану. Конфлікт, який швидко переріс у повномасш-табну війну, тривав 8 років і пройшов 4 етапи.

На 1-му етапі І.-і. в. (осінь 1980 — літо 1982) Іран переважно оборонявся. До грудня 1980 іракський наступ зупинився внаслідок значного опору з боку противника, однак контрнаступ іранці розвинути не зуміли. Іракські війська заглибилися на 80-120 км вглиб території Ірану і окупували бл. 26 тис. км^2. Міжнар. втручання на початковому етапі війни не мало успіху: резолюція *Ради Безпеки ООН№479* (28.09.1980), яка вимагала припинення вогню сторонами, була підтримана Іраком за умови, що Іран визнає права Багдада на область Шатт-аль-Араб; Тегеран цю умову відкинув. 2-й етап І.-і. в. (середина 1982 — кінець 1984) почався з того, що Ірак добровільно звільнив частину території Ірану і почав шукати можливість укладання мирної угоди, але Тегеран проголосив метою війни повалення режиму *С. Хусейна* і тому продовжив воєнні дії. У липні 1982 Іран вирішив вдертися на територію Іраку, однак значного просування іранські війська домогтися не змогли. Фронт, у цілому, стабілізувався по ірансько-іранському кордону, сторони продовжували завдавати повітр. і ракетних ударів містам, військ, об'єктам, нафтовим установкам і танкерам з нафтою. Удари Іраку по танкерах Кувейту та інших країн Перської затоки спонукали США збільшити військ, присутність у регіоні. На 3-му етапі (1985-87) І.-і. в. остаточно набула позиційного характеру, жодна із сторін не мала значних військ, успіхів. За таких умов активізувались міжнар. зусилля, спрямовані на врегулювання конфлікту. 20.07.1987 РБ ООН прийняла рез. №598, в якій вимагала припинення вогню та відведення збройних сил ворогуючих сторін за нац. кордони. 4-й, заключний, етап І.-і. в. охоплює кроки міжнар. співтовариства *(Організація Об'єднаних Націй, Рух неприєднання, Організація ісламської конференції, Ліга арабських держав)* та ворогуючих сторін, спрямовані на врегулювання конфлікту. Міжнар. передумови для досягнення його мирного вирішення склалися після потепління врад.-амер. відносинаху 11-й пол. 1980-х. 20.07.1987 Іран погодився на врегулювання на основі рез. РБ ООН №598. З 20.08.1987 набуло чинності *перемир'я.*

У серпні — вересні 1990, під час вторгнення Іраку в Кувейт, Іран та Ірак відновили в повному обсязі *дипломатичні відносини.* 12.08.1990 у зв'язку з необхідністю передислокації військ з ірансько-іранського кордону та територію Кувейту (див. *Війна у Перській Затоці 1990-91)* Багдад погодився на відновлення Договору 1975, звільнення іранської території, яку продовжував утримувати, та обмін *військовополоненими.*

Конфлікт спричинив певний перегляд геополіт. інтересів *великих держав* у регіоні. Суперечливий характер мало ставлення наддержав до конфлікту. СРСР та США проголосили свій нейтралітет, але після перемог іранської армії США поступово почали зближення з Іраком: були відновлені дип. відносини між д-вами, США надавали пільгові кредити Іраку та скасували ембарго на торгівлю. Водночас США таємно постачали зброю Ірану (т. зв. операція «Іран-контрас»). Фактично жодна з воюючих сторін не мала однозначної та безумовної підтримки ані США, ані СРСР. І.-і. в. негативно вплинула і на ситуацію на Бл. та Сер. Сході. За своїми масштабами, тривалістю, втручанням інших д-ав вона посідає особливе місце серед повоєнних регіональних конфліктів. Війна загострила проблему безпеки Перської затоки. Ескалація воєнних дій, «танкерна війна» в Затоці і значне нарощування іноземних військ, присутності призвели до фактичної *інтернаціоналізації* конфлікту. *ОЛ. Коппель*

Ірансько-німецький договір 1873 про

дружбу, торгівлю та мореплавство підписаний 11.06.1873 у Петербурзі іранським посланником Мірзою Абдул-Рахімом та нім. послом принцем Райсом. І.-н. д. започаткував відносини між сторонами, Німеччина отримала право вільної торгівлі та навігації, капітуляційні привілеї, дозвіл заснувати консульства в Тегерані, Тебризі та Бендер-Буширі. І.-н. д. також передбачав посередництво Німеччини у випадку виникнення конфлікту між Іраном та третьою д-вою.

М.Г. Капітоненко

Ірансько-німецький договір 1929 про

дружбу підписаний 17.02.1929уТегерані мін. зак. справ Ірану Мохаммед-Алі-ханом Фарзіном і посланцем Німеччини Шуленбургом; замінив тимчасову ірансько-нім. угоду про взаємовідносини (16.05.1928) та остаточно оформив визнання Німеччиною ліквідації капітуляційного режиму та встановлення митної автономії Ірану. І.-н. д. передбачав запровадження найбільшого сприяння для дип. і коне, представників. У разі виникнення суперечок з питань, що не могли бути вирішені дип. шляхом, сторони домовились

звертатись до процедури арбітражу. Одночасно з І.-н. д. було підписано конвенцію про поселення, торгівлю та мореплавання, за якою громадяни обох д-ав отримували рівні та взаємні
права в'їзду, перебування та поселення на території іншої д-ви, а також право займатись професійною діяльністю, утворювати компанії та товариства на основі *найбільшого сприяння принципу* та за умови підпорядкування місцевим законам. *Г.О. Музика*

Ірансько-радянський договір 1940 про
торгівлю і мореплавство — двостороння угода, підписана 25.03.1940 в Тегерані терміном на 3 роки з можливістю подовження. І.-р. д. передбачав надання сторонами одна одній режиму найбільшого сприяння в торгівлі, судноплавстві та перевезеннях суходільними, водними й повітр. шляхами, а також права вільного транзиту товарів у треті країни. І.-р. д. визначив статус торг, представництва СРСР в Ірані. Одночасно з підписанням угоди між сторонами відбувся обмін листами про статус Каспійського моря, про охорону товарних знаків, про представництво рад. орг-цій в іранських судах, про порядок реєстрації паспортів співробітників торг, представництва СРСР в Ірані. І.-р. д. був доповнений угодою про транзитні питання від 25.04.1957. Угода фактично закріплювала двосторонній ірансько-рад, характер контролю за Каспійським морем, встановлений *ірансько-російським договором 1921.* *ід.Коміренко*

Ірансько-російський договір 1921 підписаний 26.02.1921 в Москві *Г. Чичеріним, Л. Ка-раханом* та іранським послом у Москві Алі Голі-ханом Ансарі (набув чинності з дня підписання). Уряд РСФРР підтверджував незалежність і *суверенітет* Ірану, заявляв про повну відмову від імперіалістичної політики та скасування всіх нерівноправних дог-рів, угод та конвенцій, укладених царським урядом Росії з Іраном, беззастережно засуджував політику усіх імперіалістичних д-ав щодо народів Сходу і відмовлявся від участі в будь-яких діях, що порушували б суверенітет Ірану. І.-р. д. скасовував усі угоди, укладені царським урядом з третіми д-вами, якщо вони несли шкоду Ірану, встановлював між Росією й Іраном нормальні *дипломатичні відносини* і *консульські відносини.* Сторони погодилися визнавати і дотримуватися кордону, встановленого рос.-перською угодою 1881; визначалося право обох д-ав спільно використовувати прикордонні річки. Згідно з І.-р. д. уряд РСФРР передавав у повне володіння Ірану грошові суми рос. обліково-позичкового банку в Ірані і все

його рухоме і нерухоме майно, побудовані Росією в Ірані шосейні дороги, пристані та склади, а також пароплави на озері Урмія, телеграфні і телефонні лінії, порт Ензелі з товарними складами, електростанцією й іншими будовами; відмовлявся від усіх концесій, одержаних від іранського уряду царським урядом і рос. підданими. Іранський уряд зобов'язувався не передавати повернуті Ірану концесії і майно у володіння або розпорядження третіх д-ав або їх громадян. Уряд РСФРР відмовлявся від права коне, юрисдикції для своїх громадян в Ірані, погоджувався, що обидві сторони будуть користуватися правом вільного плавання по Каспійському морю під своїм прапором, а також домовився про можливість використання РСФРР рибних ресурсів півд. узбережжя Каспію. Сторони домовлялися в найкоротші терміни відновити торг, відносини, надати одна одній право транзиту товарів через свої території в треті країни, негайно приступити до відновлення телеграфного і поштового зв'язку, а також обмінятися дип. представниками.

Сторони зобов'язувалися утримуватися від втручання у внутр. справи одна одної, не допускати на своїй території утворення чи перебування орг-цій або груп, що мали на меті б-бу проти законної влади іншої сторони, не допускати на своїй території вербування особового складу до збройних формувань таких орг-цій, а також не допускати всіма доступними засобами перебування на їхній території військ третіх д-ав, якщо це створювало загрозу іншій стороні. У ст. 61.-р. д. зазначалось, що в разі спроб збройного втручання третіх д-ав на територію Ірану з метою проведення загарбницької політики або для створення небезпеки для РСФРР, та якщо уряд Ірану не зможе самостійно відвернути таку небезпеку, РСФРР матиме право ввести свої війська на територію Ірану для здійснення військ.

ЗаХОДІВ З МеТОЮ СаМООборОНИ. *ІД. Коміренко*

Ірансько-турецький договір 1926 про дружбу і безпеку підписаний 22.04.1926 в Тегерані терміном на 5 років. Після підписання рад.-тур. договору про дружбу і нейтралітет 1925, прагнучи до стабілізації ситуації на Бл. Сході, у лютому 1925 СРСР запропонував добрі послуги тур. й іранському урядам з урегулювання всіх існуючих між ними непорозумінь. Іранський уряд взяв це до відома і зі свого боку запропонував укласти ірансько-тур. та ірансько-рад, гарантійні пакти,
які мали включати зобов'язання про ненапад і взаємну повагу існуючих кордонів. У липні 1925 іранський посол у Москві від імені свого уряду висловив бажання укласти з Туреччиною договір про дружбу. Сторони зобов'язувались утримуватися від *агресії актів* одна проти одної; не укладати жодних політ., екон. чи фінанс. угод, спрямованих проти іншої сторони, а у випадку військ, нападу на іншу сторону зберігати *нейтралітет,* включно із збройним, якщо буде мати місце спроба використати територію однієї із сторін для ворожих дій проти іншої; не допускати на своїй території діяльності орг-цій чи груп, що

мають ворожі до іншої цілі, здійснювати запобіжні заходи проти такої діяльності прикордонних племен. 1932 договір був поновлений на наступні 5 років. *ід. коміренко*

Ірансько-французький договір 1855 про

дружбу і торгівлю підписаний 12.07.1855 у Тегерані. За його умовами встановлювалась екстериторіальність франц. підданих в Ірані, для них також затверджувалося право коне, юрисдикції. Були засновані франц. консульства в Тегерані, Бендер-Буширі, Тавризі, та іранські — в Парижі, Марселі й на о. Реюньйон. Сторони також домовлялися про взаємне встановлення свободи торгівлі. Режим капітуляцій для Франції в Ірані, встановлений І.-ф. д., був остаточно скасований *ірансько-французьким договором 1929.*

В.Ю. Константинов

Ірансько-французький договір 1929 про

дружбу підписаний 10.05.1929 у Тегерані мін. зак. справ Ірану Мохаммед-Алі-ханом Фарзіном і посланцем Франції Вільденом. Замінив тимчасову ірансько-франц. угоду про взаємини (10.05.1928); остаточно оформив визнання Францією ліквідації капітуляційного режиму і встановлення митної автономії Ірану. І.-ф. д. передбачав запровадження найбільшого сприяння для дип. і коне, представників, а також процедури арбітражу, аналогічної положенням *ірансько-німецького договору 1929* про дружбу. І.-ф. д. передбачав, що торг, і митні відносини, питання мореплавства, поселення і перебування громадян однієї сторони на території іншої будуть урегульовані шляхом підписання спец, угод на основі повної взаємності і рівності. Одночасно з підписанням І.-ф. д. сторони обмінялися листами, в яких зобов'язалися встановити у взаємній торгівлі мінім, ставки мита. *о.с. Пархомчук*

ІрІГОЙЄН (Угі£оуеп) Іполіто (12.07.1852, Буенос-Айрес — 3.07.1933, Буенос-Айрес) — аргентинський громад.-політ. і держ. діяч, за фахом — адвокат. 1878 обраний до законодавчих зборів провінції Буенос-Айрес, 1881 — до палати депутатів Конгресу; 1891 став співзаснов-ником лівоцентристської партії Громадянський радикальний союз, 1896 очолив її. 12.10.1916-12.12.1922 і 12.10.1928-6.09.1930 - Президент Аргентинської Республіки. У внутр. політиці виступав із позицій класової співпраці в ім'я заг.-нац. інтересів, запровадив 8-годинний робочий день і пенсійне забезпечення для робітників, здійснив університетську, адмін. і муніципальну реформи, усунув від влади консерваторів у центрі й на місцях, обмежив латифундистське землеволодіння, націоналізував нафтові родовища. У *зовнішній політиці* виступав проти *«великоїпалиці» політики* США, намагався створити альтернативний їй союз лат.-амер. д-ав, засудив *Першу світову війну* і *Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин* (за що отримав у деяких дослідників прізвисько «аргентинського Ганді»), встановив торг, стосунки з радянською Росією, 5.02.1921 підписав декрет про юрид. визнання УНР. Усунений від влади внаслідок реакційного ВІЙСЬК. Перевороту. *В.І. Головченко*

Ісаєвич Дмитро Григорович (7.10.1889, с. Ве-лицьке Ковельського повіту Волинської губернії — 17.01.1973, Стрий Львівської обл.) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Крем'янецьке дух. уч-ще (1903), Волинську семінарію (1910) і екон. ф-т Петербурзького політехн. ін-ту (1916), водночас брав активну участь у роботі укр. студ. громади. Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Києва, вступив до УПРС, на 1-у Всеукраїнському селянському з'їзді 28.05-2.06.1917 обраний до Всеукраїнської ради селянських депутатів і в її складі кооптований до Центральної Ради, увійшов до Малої ради, на 2-у з'їзді УПСР 15-19.07.1917 став членом ЦК партії й оргко-місії бюро ЦК, працював у редакції «Народної волі». 22.04.1918 увійшов до складу делегації УНР на *українсько-російських мирних переговорах 1918,* чл. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20,* водночас як представник Дніпросоюзу 26-28.06.1919 взяв участь у роботі Конгресу споживчої кооперації союзних і нейтральних д-ав (вітчизняна

кооперація була прийнята в Міжнародний кооперативний альянс), а в серпні, як один із керівників УПСР (центр, течії) — в Люцерн-ській міжнар. соціал. конференції, де було визнано право України на самостійне держ. існування. 1920-29 — мешкав у Парижі (був секр. Комітету незалежної України), Празі (організував і очолив Кооперативні курси Української Селянської спілки, вчений секр. Укр. ін-ту громадознавства), Брюсселі. По поверненні на Волинь працював журналістом у Луцьку, з осені 1939 вчителював на Рівненщині й у Стрию. Незважаючи на тиск з боку КДБ УРСР, відмовився виступити з публічним осудом власного минулого і *Української революції 1917-20.* *ВЛ. Головченко*

ІСІЇ (Ізііі) Кукудзіро (1865 - 1945) — япон. дипломат, закінчив юрид. ф-т Токійського Унту (1890), фахівець із брит. звичаєвого права. З 1890 — працював в япон. дип. представництвах у Франції, Кореї, Китаї та у МЗС; 1907 — відряджений до США для переговорів у зв'язку з наростанням антияпон. настроїв на Заході США; 1912-14 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії у Франції; 1915-16 — мін. зак. справ Японії. 1917 — очолив спец, місію до США, уклав *Лансінга-Ісії угоду 1917* про визнання

«особливих» прав Японії в Китаї; 1918-19 - посол Японії у США, 1920-27 -у Франції й водночас представник Японії в Лізі Націй. З 1928 — чл. Таємної ради при імператорі, брав участь у Лондонській екон. конференції 1933-34. *П.М.Ігнатьєв*

ІСкалІЄВ Нажамеден Іксанович (5.09.1941, с. Байбек Астраханської обл.) — казахстанський дипломат. Закінчив Астраханське пед. уч-ще (1958), Казахський с.-г. ін-т (1966), Академію народного госп. при Раді Міністрів СРСР (1980); 1966-78 — працював в агропром. підприємствах Казахської РСР; 1980-92 — на парт, і рад. роботі; 1992-93 — голова Зах.-Казахстанської і Кокшетауської обласних адміністрацій; 1993-94 — радник Прем'єр-міністра Казахстану; 1994-97 — посол Казахстану в Узбекистані й Таджикистані (за сумісництвом). 1997-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Казахстану в Україні.
В.І. Головченко

Іслам ГереЙ III (1604, Бахчисарай - 1654, Бахчисарай) — кримськотатарський держ. діяч, хан 1644-54. Під час походу в Наддніпрянщину 1630 потрапив на 7 років у козацький полон, де навчився укр. мови. 1644 здійснив успішний похід на черкесів. У січні 1648, не довіряючи *Б. Хмельницькому,* відхилив пропозицію запорозького посольства полковника Я. Клиші про надання допомоги кіннотою проти поляків, обумовивши продовження переговорів вчиненням Січчю тиску на донських козаків з метою припинення їхніх нападів на татарські улуси. Але в березні того ж року пішов на укладення *українсько-кримського союзного договору 1648,* що відіграло позитивну роль на початковому етапі Укр. нац. рев-ції 1648-76. Проте, оскільки Наддніпрянщина до *Переяславсько-Московської угоди 1654* формально продовжувала належати королеві Речі Посполитої — головному супротивнику Криму, хан вважав законним брати ясир з України, ігноруючи союзні стосунки з *Б. Хмельницьким.* До того ж, провадячи політику «рівноваги сил», намагався не допустити остаточного розпаду польсько-литовської д-ви і змушував Військо Запорозьке до компромісних угод із Варшавою за підсумками переможних для повсталих військ, кампаній 1649 (див. *Зборівський договір 1649)* і 1653 (див. *Жванецьке перемир'я 1653).* Враховуючи наявність проукр. настроїв серед значної частини ногайських і кримських мурз, протягом весни 1654 утримувався від виявів ворожнечі до Війська Запорозького і схиляв його до розриву угоди з Москвою, але внаслідок прорахунків козацької дипломатії в липні пішов на укладення «вічного договору» з Річчю Посполитою про спільні воєнні дії проти України та Росії.
В.І. Головченко

Ісламський чинник у міжнародних відносинах — вплив сукупності ісламських цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною істор., політ., екон., соц.-культ, практикою народів. Серйозний вплив ісламського чинника на міжнар. відносини зумовлений як внутр., так і зовн. обставинами. Іслам є найбільш динамічною та прогресуючою релігією останньої третини XX — поч. XXI ст., представлений на 5 континентах. У 1800 в усьому світі мусульман нараховувалося 105 млн., у 1954 їх кількість перевищувала 365 млн., у 1975 — більше 800 млн., а вже 1991,
за даними *Організації Об'єднаних Націй* — 1 325 млн. осіб. Згідно з деякими прогнозами, у 2020 їх кількість має зрости до 2 млрд. Значні темпи зростання чисельності мусульман обумовлені не лише демографічним чинником азійських і африк. країн, але й прийняттям мусульманства громадянами інших д-ав. Мусульм. світ, передусім, охоплює територію Центр, та Півд.-Зах. Азії, Півн. Африки. Більше 2/3 мусульман (69%), тобто приблизно 840 млн., мешкає в Азії, в Африці їх нараховується бл. 350 млн. (29%), в Європі — бл. 18 млн. (1,5%) і приблизно 6 млн. в Америці та Океанії (0,5%). Мусульм. світ досить строкатий: бл. 89% — суніти, 10% — шиїти та 1% — харіджити; характеризується етнічним та лінгвістичним різноманіттям: 29% мусульм. общини — індостанці (Індія, Пакистан, Бангладеш), 19% — малайці (Індонезія, Малайзія), 17% — араби, 12% — тюркські народи (Туреччина, Центр. Азія), 8% — перси. У міжнар. політиці ісламський чинник може проявлятись як прямо, так й опосередковано. Прямий вплив ісламу на політику притаманний перш за все мусульм. д-вам, але прояви його можуть відрізнятись. Деякі країни використовують іслам як засіб реалізації зовн.-політ, амбіцій, претензій на регіональне та субре-гіональне лідерство; інші пов'язують приналежність до ісламського світу з можливістю отримання фінанс. допомоги з боку інших країн мусульм. світу. У деяких випадках ісламські гасла слугують для виправдалня агресивних дій проти тієї чи іншої країни. У зв'язку з цим слід виокремити функції ісламу: комунікативну (доведення змісту прийнятих рішень найзрозумілішою для більшої частини населення формою), інтегруючу (створення консенсусу на підтримку своїх зовн.-політ. акцій), легітимі-зуючу (виправдання свого зовн.-політ. курсу в очах власного населення та всього мусульм. світу). Опосередковано ісламський фактор впливає на політику немусульм. д-ав.
Ідейні течії ісламу можна поділити на два типи: традиціоналісти, які виступають проти будь-яких нововведень, та течії реформаторського типу. Реформаторський тип може виступати в двох формах: фундаменталізм та модернізм. Традиціоналізм як офіц. ідеологія існує в країнах Перської затоки. Прихильники ісламського модернізму вважають іслам системою, здатною до саморозвитку в змінених

умовах. Вони не наполягають на відособленні мусульм.

світу, а також виступають за співробітництво з неісламськими країнами, припускаючи можливість синтезу ісламської та неісламської культур. Найактивнішою серед сучас. ідейних течій в ісламі є фундаменталізм. З її посиленням пов'язане «ісламське відродження». Фундамен-талісти проголошують необхідність відновлення інститутів та норм раннього ісламу, закликають очистити його від пізніших нашарувань, відновити в первісній чистоті. У багатьох арабських та інших мусульм. країнах зміцнюються позиції ісламських фундаменталістів.

Ісламський фактор відігравав значну роль у подіях ліванської проблеми, впливає на генезу регіональних конфліктів на Бл. та Сер. Сході. Він має вагомий вплив на проблему Бл.-схід. врегулювання, її «серцевину» — *Палестинську проблему.* Осередки палестинської еміграції, розкидані по багатьох країнах світу, є важливим джерелом поповнення фундаменталістських орг-цій. Вплив ісламського фактору на світову політику простежується на кількох рівнях: у стосунках між мусульм. д-вами; у відносинах між мусульм. та немусульм. країнами; у політиці немусульм. д-ав щодо країн розповсюдження ісламу (двосторонні відносини мусульм. країн із зовн. світом і спільна лінія в рамках *Організації ІСЛаМСЬКОЇ Конференції).* *О А. Коппель*

ІСМЄЙ (Іатау) Гастінгс (21.06.1887, Наіні Тал, Британська Індія - 17.12.1965, Бродвей, графство Ворсестершир, Англія) — брит. держ. і військ, діяч. Закінчив Королівський військ, коледж (Сандхерст, 1907); з 1907 — на дійсній військ, службі в Брит. Індії, Сомалі, штабі головнокомандувача збройних сил імперії. Під час *Другої світової війни* — заст. секр. військ, кабінету, нач. штабу *В. Черчілля* і *К. Етлі,* учасник конференцій глав д-ав *антигітлерівської коаліції;* 1946-47 — нач. штабу *Л. Маунтбет-тена* під час переговорів щодо надання незалежності Індії й Пакистану. 13.03.1952 — призначений 1-м Ген. секр. *НАТО* і водночас 4.04.1952 — віце-головою Північноатлантичної ради; пішов у відставку в травні 1957.
В.І. Головченко

Іспанська унія 1479 — об'єднання Арагону та Кастилії в єдину іспан. державу внаслідок династичного шлюбу 1469 між спадкоємцем арагонського престолу Фердинандом і кастильською королевою Ізабеллою І. Після смерті
короля Хуана II в 1479 Фердинанд II зайняв трон Арагону, внаслідок чого й відбулася І. у. *Унія* Кастилії та Арагону спочатку була особистою, обидва королівства зберігали свої закони та адмін. системи, спільною була лише зовн. та військ, політика. Але згодом було запроваджено спільну *валюту* та усунено торг, бар'єри між королівствами. Важливим етапом в об'єднанні країни стало створення Іспанської інквізиції 1478-87, що сприяла зміцненню католицького суспільства як основи для централізації Іспанії. Посилення Арагону та Кастилії внаслідок І. у. дозволило їм успішно завершити б-бу проти арабського панування на Піренейському піво-ві, захопивши 1492 Гранаду, останній арабський халіфат на території Іспанії, а також домогтися суттєвої переваги над Португалією в б-бі за колоніальне панування (див. *Алькаковаська угода 1479* і *Толедська угода 1480).* *о А. Борділовська*

Іспансько-французька угода 1808 про

відмову династії Бурбонів від іспан. престолу підписана 5.05.1808 в Байонні (Франція). 17.03.1808 іспан. король Карл IV відмовився від престолу на користь свого сина Фердинанда, але *Наполеон I* не визнав останнього королем Іспанії. 23.08.1808 франц. війська увійшли в Мадрид, Карл IV заявив, що його примусили зректися престолу й запросив *арбітраж міжнародний* у Наполеона І. Карла та Фердинанда було запрошено в Байонну для вирішення суперечки. Наполеон І змусив Фердинанда відмовитись від своїх прав на користь батька, а Карла — відмовитись від іспан. корони за себе та своїх спадкоємців на користь імператора Франції. За І.-ф. у. Карл IV поступався своїми правами на трон Іспанії на користь Наполеона І, який зобов'язався зберегти цілісність іспан. королівства в існуючих кордонах і незалежність короля, що буде зведений ним на іспан. престол. 10.05.1808 ним став зведений брат Наполеона Жозеф. Угода була анульована *Паризьким мирним договором 1814.* *Т.О. Кулінич*

ІСТОРИЧНІ ВОДИ — у *міжнародному морському праві* особливий вид мор. просторів, що входить до *внутрішніх вод* держави. Особливість І. в. полягає в тому, що за заг. правилами делімітації мор. просторів, закріпленими сучас. міжнар. мор. правом, ці водні ділянки (ними можуть бути води заток, бухт, губ, лиманів, проток, морів) мали б входити до *терито-*

ріальних вод д-ви або/та вод *відкритого моря,* але мають статус внутрішніх вод прибережної д-ви на підставі її одностороннього акту (ухвалення відп. нац. законодавства), рідше — міжнар. угоди. Рішення прибережної д-ви оголосити ту чи іншу водну територію своїми І. в. може бути вмотивоване геогр. розташуванням та конфігурацією вод; їхнім екон. та оборонним значенням для прибережної д-ви; тривалим здійсненням щодо цих вод влади прибережної д-ви, що підтримане міжнар. визнанням тощо. Режим І. в. також має особливість, яка відрізняє його від звичайного прав, режиму внутр. вод: в І. в. зберігається

право мирного проходу, якщо воно діяло в цих водних просторах до оголошення їх І. в. прибережної д-ви. У решті аспектів прав, режим І. в. визначається нац. законодавством прибережної д-ви як звичайний режим внутр. вод, або з певними особливостями на її розсуд.

Як приклад І. в., статус яких встановлений міжнар. угодою, можуть розглядатися Азовське море та Керченська протока. Договором між Україною і РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 26.12.2003 визнано, що ці водні простори «історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації» (ч. 1 ст. 1 Договору). Ч. 2 ст. 3 Договору підтверджує право торг, суден третіх д-ав заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою, якщо вони прямують до укр. або рос. порту чи повертаються з нього. Для перебування та проходу *суден морських військових* або інших держ. суден третіх д-ав, що експлуатуються в некомерцій-них цілях, вимагається запрошення або дозвіл, погоджений між обома сторонами (ч. 3 ст. 3 Договору).

В.С.Ржевська

ІСТОРИЧНІ ЗатОКИ — у *міжнародному морському праві* поширений вид *історичних вод.* Це затоки, ширина входу до яких перевищує 24 мор. милі, але прибережна д-ва (зрідка більше ніж одна) розглядає їх як частину своїх внутр. вод. Статус І. з. визначається шляхом ухвалення відп. нац.-прав, акту прибережної д-ви (рідше — укладенням *договору міжнародного* декількома прибережними д-вами). Д-ва встановлює свій *суверенітет* над затокою з огляду на тривале здійснення щодо неї своєї влади, зумовлене стабільними оборонними, екон. чи іншими інтересами. Прав, режим І. з. визначається нац. законодавством як режим *внутрішніх вод* д-ви, за тим винятком, що на підставі міжнар.-прав. звичаю в затоці зберігатиметься право мирного проходу, якщо воно діяло там до визнання даного водного простору І. з. Термін «історична затока» присутній, хоча й не визначений, у п. 6 ст. 7 Конвенції про тери-тор. море та прилеглу зону 1958 і п. 6 ст. 10 *Конвенції ООН з морського права 1982:* на І. з. не поширюється дія закріплених цими статтями правил делімітації мор. просторів у «звичайних» затоках. Приклади І. з.: затоки Петра Великого, Чеська Губа і Печорська Губа (Росія); Брістольська затока, затоки Моррі-Форт і Кон-сепшн (Велика Британія); затока Фанді (США); Гудзонова затока і затока Святого Лаврентія (Канада); затока Варангер-Фйорд (Норвегія). З них затока Петра Великого має ширину входу 112 мор. миль, Брістольська затока — бл. 100 мор. миль, затока Фанді — 75 мор. миль, затока Моррі-Форт — бл. 75 мор. миль; ширина входу до Гудзонової затоки — 51 мор. миля, до Варангер-Фйорду — понад 30 мор. миль. Приклади І. з., які належать двом і більше д-вам, — Ла-Плата (Аргентина і Уругвай), Фон-сека (Гондурас, Нікарагуа і Сальвадор).

В.С. Ржевська

Італії об'єднання 1858-70 — нац.-визв. рух за знищення інозем. панування та залишків феод.-абсолютистського ладу, сприяння зростанню економіки через скасування перешкод на шляху руху товарів у межах Італії, пром. рев-ції тощо. Відповідно до рішень *Віденського конгресу 1814-15,* Італія залишалася у стані роздробленості, причому значна її частина входила до складу Австрії або перебувала під її контролем. Перші активні спроби І. о. були здійснені під час *Італійської революції 1848-49.* Вирішальними для успіху І. о. стали франц,-австр. взаємовідносини, зокрема прагнення Франції послабити Австрію, витіснити її з Апен-нінського піво-ва, встановити власний вплив в Італії та отримати надійного союзника на півдні Європи. Вирішити це питання можна було шляхом війни з Австрією, в якій взяло б участь Сардинське королівство. 20.07.1858 на курорті Пломб'єр між *Наполеоном НІ* та першим міністром Сардинського королівства *Кавуром* було укладено угоду про спільний виступ проти Австрії. За нею Сардинське королівство поступалося Франції Ніццою та Савойєю, а Франція зобов'язувалася вести разом із Сардинією бойові дії, доки австрійці не будуть повністю вигнані з Венеції та Ломбардії. Після завершення війни ці області мали бути приєднані до Сардинії. Забезпечивши нейтралітет Великої Британії, а також підтримку Росії, Наполеон III та Кавур шляхом дип. маневрів змусили Австрію 23.04.1859 висунути П'ємонту *ультиматум* щодо його роззброєння, тобто відмовитися від міжнар. посередництва і стати ініціатором воєнних дій. Відтак Австрія була позбавлена можливості вимагати військ, підтримки від Німецького Союзу. Цілковита поразка австр. військ від об'єднаних сардинсько-франц. сил викликала зростання рев. руху в італ. д-вах. Наполеон III не бажав цього, як і об'єднання всієї Італії під проводом Сардинії, тому 8.07.1859 уклав сепаратне перемир'я з Австрією у Віллафранці. Відповідно до його умов, Сардинія отримувала Ломбардію, а Венеція залишалася у складі Австрії. У свою чергу, Сардинія була змушена виконати зобов'язання перед Францією і передати їй Ніццу та Савойю.

Результати війни 1859 спричинили активізацію нац.-визв. руху в Італії. У квітні 1860 розпочалося повстання на Сицилії, підтримане Сардинським королівством та «тисячею» Дж. Гарібальді; увесь острів опинився в руках революціонерів, причому жодна з провідних д-ав Європи не висловила серйозних заперечень. Після перемоги в Сицилії загони Гарібальді переправилися через Мессінську протоку та розпочали успішне повстання в Неаполітанському королівстві. У жовтні 1860 в Умбрії та Королівстві

обох Сицилій відбулися плебісцити, в результаті яких вони приєдналися до Сардинського королівства. Було утворено Італійське королівство на чолі з *Віктором- Еммануїлом II.* Наступний етап 1. о. — приєднання Венеції та Рима — знову відбувся завдяки сприятливим зовн. обставинам: *австрій-ськопрусській війні 1866* і *франко-прусській війні 1870-71.* Відповідно до прус, планів війни з Австро-Угорщиною, Італія мала слугувати «другим фронтом», відтягнувши на себе значну частину австр. військ. Попри низку військ, поразок італійців, за результатами війни до Італійського королівства була приєднана Венеція. Приєднання Рима відбулося внаслідок поразки Франції під Седаном та фактичної ліквідації її впливу в Італії. Отримавши звістку про перемогу прус, армії, італ. війська вступили до Рима, чим
фаКТИЧНО Завершили І. О. *ВВ. Копійка*

Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36 -
прояв експансіоністської зовн. політики фаш. уряду Італії на чолі з *Б. Муссоліні,* до планів якого входило створення Італійської Східно-Африканської імперії у складі Еритреї, Ефіопії та Сомалі. Безпосереднім приводом до війни став інцидент на еритрейсько-ефіопському кордоні в оазисі Уал-Уал (5.12.1934) між ефіопськими прикордонниками та італ. колоніальним експедиційним корпусом, який заглибився на територію Ефіопії на 50 миль від кордону з італ. Сомалі. Внаслідок збройної сутички загинуло бл. 100 ефіопських і 50 італ. солдатів. Спроби *Ліги Націй* досягти врегулювання мирними засобами були відкинуті Муссоліні й італ. війська 3.10.1935 вдерлися без оголошення війни на територію Ефіопії. Рада Ліги Націй 7.10.1935 визнала Італію *агресором,* ухваливши рішення про застосування екон. і фінанс. санкцій щодо Італії. Було також введено *ембарго* на ввіз зброї до Італії. Запровадження санкцій не виявилось ефективним, оскільки, хоча згідно зі ст. 16 Статуту Ліги належало розірвати з агресором усі безпосередні екон. та фінанс. зв'язки, більшість д-ав застосовували санкції на свій розсуд. США, які не були членом Ліги Націй, 5.10.1935, посилаючись на *Закон про нейтралітет США* від 31.08.1935, оголосили про заборону продажу амер. зброї Італії та Ефіопії, але залишились головним постачальником стратегічної сировини для Італії. Невдалою спробою мирного врегулювання конфлікту стала таємна підготовка в Парижі 9.12.1935 Прем'єр-міністром Франції *П. Лавалем* і брит. мін. зак. справ *С. Хором* проекту угоди (див. *Хора-Лаваля угода 1935),* за якою Італія фактично могла здійснювати *протекторат* над де-юре незалежною Ефіопією. Остання відмовилась прийняти цей план. Після розголосу франц. пресою проекту угоди Хор був змушений подати у відставку. 5.05.1936 італ. війська увійшли до Аддис-Абеби, 9.05.1936 у Римі було оголошено про приєднання Ефіопії до Італії, а 1.06.1936 з Ефіопії, Еритреї та Італ. Сомалі було створено Італ. Схід. Африку під управлінням генерал-губернатора. 4.07.1936 Ліга Націй скасувала санкції щодо Італії. Італ.-ефіопська війна засвідчила неспроможність Ліги Націй запровадити ефективні санкції та зупинити
агресора. *І.С. Покровська*

Італійська революція 1848-49 — бурж. нац.-визв. рев-ція, спрямована на ліквідацію феодалізму, скинення австр. панування, подолання феод, роздробленості та створення єдиної італ. держави. Початком рев-ції стало повстання 12.01.1848 в м. Палермо (Сишілія). На 1 -му етапі (січень — серпень 1848) було здійснено спроби об'єднати країну «зверху» навколо Савойської династії або Папи римського Пія IX. У лютому — березні 1848 повстання охопило Королівство обох Сицилій, Сардинське королівство, Велике герцогство Тосканське та Папську державу. у березні 1848 було скинуто австр. владу в Ломбардії та Венеції, в герцогствах Пармата Модена було усунуто проавстр. правителів. У березні 1848 король Сардинії Карл Альберт розпочав воєнні дії проти Австрії та досягнув значних успіхів, через шо Відень був практично готовий віддати Сардинії Ломбардію, до чого схиляв Австрію і брит. міністр *Пальмерстон,* побоюючись переростання воєнних дій у потужний і неконтрольований рев. рух. Але успіхи повстанців були нетривалими, 15.05.1848 стався контрреволюційний переворот у Неаполі, а 25.07.1848 італ. армія зазнала при Кустоцці поразки від австр. військ. Франція, держ. влада якої була паралізована рев. рухом, не підтримала П'ємонт, а Британія не наважилася виступити проти Австрії наодинці. Росія надавала дип. підтримку Відню, розірвала відносини з Сардинією та відмовилась виступити посередником в обговоренні італ. справ. 9.08.1848 Карл Альберт за посередництва Франції та Англії уклав *перемир'я* на умовах зіаіих яио апіе Ьеііит (тобто, Ломбардія та Венеція залишалися за Австрією). 2-й етап рев-ції розпочався восени 1848 під гаслами народної війни проти Австрії та скликання Всеіталійських установчих зборів для вирішення питання про майбутній держ. устрій країни. Головними центрами рев-ції стали Венеція і Тоскана, а з листопада 1848 — Папська держава. 16.11.1848 — розпочалося повстання в Римі, в результаті якого було утворено світський уряд, а 9.02.1849 — Римську республіку під керівництвом тріумвірату на чолі з Дж. Ма-дзіні. В умовах зростання рев. руху все частіше звучали заклики до поновлення війни з Австрією. Під тиском революційно налаштованих сил Карл Альберт був змушений перервати перемир'я та 20.03.1849 розпочати воєнні дії. Але вже наступного дня п'ємонтська армія зазнала поразки біля Мортари, а 23.05.1849 була

вщент розбита австр. військами біля Новари. Сардинський король Карл Альберт втік з Італії, передавши владу сину *Віктору Еммануїлу II,* який 26.03.1849 уклав з австр. генералом Ра-децьким перемир'я, згідно з яким австр. війська окупували Ломбардсько-Венеціанську область. У травні 1849 австр. армія зайняла Флоренцію, де перед цим відбувся монархічний переворот, а війська неаполітанських Бурбонів, вигнані 1848 з Сицилії, знову оволоділи островом. 3.07.1849 об'єднані сили Франції, Австрії, Іспанії та Королівства обох Сицилій розгромили Римську республіку. 6.08.1849 в Мілані було укладено мир між Австрією та Сардинським королівством, за яким останнє виплачувало Австрії 65 млн. франків контрибуції. Завершенням рев-ції стало падіння 22.08.1849 Венеції. Незважаючи на свою поразку, І. р. стала важливою передумовою *Італії об'єднання 1858-70.*

В.В. Копійка

Італійські війни 1494-1559 — війни між Францією та Іспанією за встановлення контролю над територіями в Італії. На Апеннінському піво-ві 5 більших д-ав (Венеціанська республіка, герцогство Міланське, Неаполітанське королівство, Флорентійська та Папська держави) співіснували з багатьма дрібними. Ці політ, та екон. роз'єднаності використовувались провідними європ. д-вами для утвердження свого впливу в Італії, з її важливим стратегічним положенням і багатствами італ. торг. міст. На 1-му етапі І. в. (1494-1516) Франція мала намір приєднати Неаполітанське королівство, а згодом — і Міланське герцогство. На початку війни на боці Франції виступили Мілан, Венеція та Папська держава, а Неаполь підтримувала Флоренція. Розпочавши бойові дії влітку 1494, франц. війська одразу досягли значних успіхів. Вони взяли під контроль Ломбардію та здобули перемогу над військами Неаполя 1503. Успіхи Франції змусили втрутитися Іспанію, яка в кампаніях 1495-97 та 1501-04 потіснила франц. війська з півдня Апеннінського піво-ва. 1511 Іспанія, Англія, Венеція, Швейцарія та Папська держава утворили «Священну лігу», яка вигнала франц. війська з більшої частини Півн. Італії. Невдовзі Франція відновила бойові дії, а після перемоги при Маріньяно було підписано Нойонський договір 1515, за яким Франція отримувала Міланське герцогство, а Іспанія — Неаполітанське королівство.

Італійські д-ви намагалися використати вторгнення французів для виконання власних зовн.-політ, завдань. Активну роль в І. в. на цьому етапі відігравала Папська держава. їй вдалося створити потужну антивенеціанську коаліцію, до складу якої увійшли також Франція, Іспанія та *Священна Римська імперія.* Але венеціанська дипломатія зуміла розбити коаліцію, уклавши серію сепаратних договорів, натомість Папській державі пощастило підпорядкувати власному контролю Флоренцію. Протягом всього 2-го етапу І. в. (1516-59) б-ба за контроль над італ. землями точилася між Францією та Іспанією. У кампаніях 1521-25 та 1526-29 на боці Мадрида брала участь Генуя, чий флот допоміг іспанцям захопити більшість Міланського герцогства. 1525 іспанці завдали франц. військам нищівної поразки в битві при Павії і змусили Францію відмовитися від більшості надбань на Апеннінському піво-ві. 1534 Франція уклала військ, союз з Османською імп., й Іспанія вимушена була вести війну одразу на кількох фронтах — в Італії, на Середземному морі, а згодом — на іспан.-франц. кордоні. 1535-42 Іспанія зазнала кількох поразок, а 1544 пішла на підписання тимчасового мирного дог-ру на принципах відновлення *статус-кво.* Бойові дії знову почалися 1552 і велися за переваги іспанців. Після їхньої перемоги при Сен-Квентіні було підписано мир у Като-Камбрезі (1559). Франція відмовлялася від претензій на італ. землі, більшість з яких підпали під владу Іспанії, а за Францією залишався тільки П'ємонт. Головним результатом І. в. було політ, та екон. послаблення італ. д-ав, війни стали одним з вирішальних факторів закріплення роздрібненості Італії.

ОА. Борділовська

Італійські коаліції — система балансу сил на Апеннінському піво-ві в II-й пол. XV ст. 2.07.1450 Венеція та король Неаполя Альфонс Арагонський уклали союз, перетворений навесні 1451 на військ, лігу, до якої приєдналися Сієна, Савойя та Монферрата. Коаліція створювалась на противагу можливому посиленню Флоренції та Мілана внаслідок зближення останніх із Францією. Учасники коаліції зобов'язалися одночасно розпочати бойові дії: Неаполь — проти Флоренції, а венеціанці — проти Мілану. Оскільки формально залишався чинним союз між Флоренцією та Венецію, укладений раніше, то було вирішено очікувати

на привід для початку воєнних дій. Водночас Венеція і Неаполь запевнили Флоренцію, що їх союз має оборонний характер. Флорентійці стали готуватися до війни і насамперед почали шукати союзників. Флоренція увійшла в союз із Міланом, а також знайшла підтримку у франц. короля. Утворення двох військ, союзів спонукало решту італ. д-ав приєднатися до них або шукати гарантій *нейтралітету* від обох коаліцій. Т. ч., в Італії сер. XV ст. знайшла втілення *балансу сил концепція,* в якій основними гравцями стали 5 найпотужніших держ. об'єднань на чолі з Римом, Неаполем, Венецією, Флоренцією та Міланом, що намагалися в такий спосіб не допускати значного посилення жодної з д-ав. Наприкінці XV ст. система балансу сил була порушена під час *Італійських воєн 1494-1559.*

О А. Борділовська

Італійсько-ефіопська війна 1895-96 -

прояв експансіоністської політики Італії, яка намагалася розширити колоніальні володіння в Африці за рахунок Ефіопії. Після денонсації імп. Ефіопії Менеліком II *Уччіалійського договору 1889* Італія в липні 1894 без оголошення війни вступили до Кассали та розгорнула воєнні дії проти Ефіопії. Ген. наступ італ. армії розпочався в березні 1895. На початку війни італ. війська здобули ряд перемог, був зайнятий Адді-Грат, однак Менеліку II вдалося об'єднати навколо себе місцевих феодалів та створити велику армію. Спроби укласти з Італією мирний договір були марними через неприйнятні для Ефіопії умови *перемир'я.* 7.12.1895 ефіопські війська перемогли в битві при Амба-Алаге, розпочалися повстання та розгорнувся партизанський рух на окупованих Італією територіях. Міжнар. ситуація під час війни була сприятливою для Ефіопії. Велика Британія, яка надавала Італії допомогу в підготовці війни проти Ефіопії, проводила власну військ, інтервенцію у Судані; Франція, зі свого боку, постачала зброю Ефіопії, Менелік II розглядав відносини з Францією як політ, противагу Італії. Підтримка Франції пояснювалася її власними інтересами в регіоні та протиріччями з Великою Британією в б-бі за панування в бас. р. Ніл. Активну підтримку Ефіопії під час війни з Італією надала Росія, пов'язана з країною традиційними культ, та церк. зв'язками. Росія не брала участі в колоніальному розподілі Африки, проте робила спроби завадити зміцненню коло-

ніальних позицій інших д-ав на Африканському Розі, тому об'єктивно була зацікавлена в існуванні сильної Ефіопії. Крім того, до активізації політики в ефіопському питанні царський уряд спонукало загострення протиріч із *Троїстим союзом,* учасником якого була Італія. Вирішальною подією війни стала битва між італ. та ефіопськими військами 1.03.1896 біля м. Адуа. Нищівна поразка, якої зазнали італ. війська, змусила Італію піти на підписання мирного д-ру (див. *Аддис-Абебський договір 1896),* за яким вона визнавала повну незалежність ЕфІОПІЇ. *МЛ. Маренова*

Італійсько-ефіопський договір 1928 про

дружбу і арбітраж підписаний 2.08.1928 в Аддис-Абебі принцом-регентом Ефіопії Тефері Ме-коннином (з 1930 — імп. *Хайле Селассіє І)* та італ. уповноваженим майором Джуліано Кора; укладено терміном на 20 років. Після закінчення *Першої світової війни* Італія зробила Великій Британії ряд пропозицій щодо розподілу Ефіопії. Брит. уряд після невдачі спроб одержати від Ефіопії концесію на будівлю греблі на оз. Тана позитивно поставився до італ. пропозицій. У грудні 1925 Велика Британія й Італія намагались домовитися про розділ Ефіопії на сфери впливу без участі Франції, що викликало незадоволення як з боку Франції, так і самої Ефіопії (див. *Муссоліні-Грехема угода).* На поч. 1926 Велика Британія й Італія довели до відома уряду Ефіопії про угоду, що відбулася між ними. У відповідь принц-регент Тефері Меконнин заявив протест і, за підтримки Франції, звернувся до *Ліги Націй* з заявою про порушення *суверенітету* Ефіопії. Лондон і Рим були змушені формально заявити, що укладена між ними угода не є обов'язковою для Ефіопії. Італія погодилася розпочати безпосередні переговори з Ефіопією, в результаті яких був підписаний І.-є. д. За його умовами сторони зобов'язалися поважати незалежність одна одної, сприяти розвитку торг, відносин між собою, вирішувати всі суперечки мирним шляхом або арбітражем. І.-є. д. підтверджував юрид. екстериторіальність італ. громадян в Ефіопії. Одночасно з І.-є. д. була підписана конвенція, якою передбачалося будівництво автомобільної дороги між портом Асеб (Еритрея) і м. Десіє (на півночі від Аддис-Абеби), а також створення в Асебі вільної митної зони, в якій за торгівлю з Ефіопією на стягувалось мито.

О.С. Пархомчук

Італійсько-німецька інтервенція в Іспанії—

безпосередня участь нім. та італ. військ у громадян, війні в Іспанії 1936-39. Після перемоги на виборах 16.02.1936 до влади в Іспанії прийшли партії, що входили до лівого Народного фронту. За активної підтримки Італії та Німеччини 17-18.07.1936 було здійснено правона-ціоналістичний заколот під проводом генералів Х. Санхурхо та *Ф. Франко,* у ході якого більша частина іспан. збройних сил (бл. 100 тис. вояків) перейшла на сторону заколотників. В Іспанії розпочалась громадян, війна, яка точилась до березня 1939. Італія та Німеччина надавали силам Франко масштабну екон. та військ.-техн. допомогу, а також відправили в зону конфлікту свої війська. Військ.-мор. флоти Німеччини та Іспанії фактично блокували узбережжя останньої, перешкоджаючи постачанню респ. військ (див. *Ніонська угода 1937).* За 3 роки війни до Іспанії було відправлено 300 тис. італ. та нім. офіцерів і солдатів. Інтервенція стала одним із вирішальних чинників перемоги сил Франко та встановлення в Іспанії профаш.

режиму. *ОЛ. Волошин*

ІталІЙСЬКО-НІмецьКИЙ ДОГОВІР 1939 («Сталевий пакт») — двостороння союзна угода, підписана 22.05.1939 в Берліні міністрами закорд. справ Німеччини /. *Ріббентропом* та Італії *Г. Чіано* строком на 10 років із можливістю продовження; зафіксувала створення військ.-політ, союзу двох д-ав. Сторони зобов'язались: узгоджувати свої позиції з усіх питань, що стосувались взаємних інтересів в Європі; проводити консультації в разі, якщо їхні взаємні інтереси були під загрозою; надавати одна одній повну політ, та дип. підтримку для протидії таким загрозам. У випадку військ, конфлікту однієї із сторін з

третьою д-вою або д-вами інша сторона зобов'язувалась надати підтримку всіма наявними збройними силами. Було домовлено про поглиблення співробітництва у військ, та військ.-екон. сферах. І.-н. д. разом із Троїстим пактом 1940 завершив формування військ, блоку Німеччини, Італії та Японії і став важливим етапом дип. підготовки *Другої світової війни.*

ОЛ. Волошин

Італійсько-російська угода 1909 — двостороння домовленість, оформлена 11 (24). 10.1909 у Ракконіджі (П'ємонт, Італія) шляхом обміну листами між мін. зак. справ Італії Т. Тіттоні

і мін. зак. справ Росії *О. Ізвольським. Анексія* Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною 1908 (див. *Боснійська криза 1908-09)* викликала різке невдоволення Італії, що було використано рос. дипломатією. Під час побачення Ізвольського і Тіттоні в Дезіо 23-30.11.1908 був розроблений проект зближення Росії з Італією. Велику роль у підготовці проекту відіграв посол у Римі Н. Муравйов. У жовтні 1909 імп. *Микола II* здійснив давно запланований візит до короля Італії *Віктора-Еммануїла II,* під час якого міністри закорд. справ оформили І.-р. у. Італія і Росія домовилися про взаємне прагнення зберегти *статус-кво* на Балканах і забезпечити незалежність малих країн регіону. У випадку територ. змін на півострові сторони зобов'язалися послідовно протистояти дип. засобами будь-якому інозем. пануванню над балкан-ськими народами, не укладати угоди з будь-якою третьою д-вою стосовно Балкан без залучення іншої сторони. Італія мала доброзичливо поставитися до рос. інтересів у питанні про протоки в обмін на аналогічне зобов'язання Росії щодо італ. інтересів у Тріполі та Кіренаїці — територіях, що належали Туреччині. І.-р. у. віддаляла Італію від *Троїстого союзу* і наближала її *до Антанти.* У 1911 Італія, скориставшись сприятливим міжнар. становищем і згодою Росії на анексію Тріполі та Кіренаїки, розв'язала війну проти Туреччини (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12).* *БМ.Гончар*

Італійсько-турецька війна 1911-12 —

війна Італії проти Туреччини з метою захопити Тріполі і Кіренаїку — півн.-африк. володіння останньої. Ще 1900 Італія заручилася у Франції підтримкою своїх дій проти Туреччини, а 1909 — і у Росії (див. *Російсько-італійська угода 1909).* Скориставшись тим, що увага *великих держав* була прикута до Агадірської кризи (див. *Німецько-французька угода 1911),* 28.09.1911 Рим висунув Туреччині ультиматум з вимогою протягом 24 годин дати згоду на окупацію Тріполі і Кіренаїки військами Італії. Турецький уряд відповів примирливою нотою, виявивши прагнення вирішити це питання мирним шляхом, але 29.09.1911 Італія оголосила Османській імп. війну. Італ. війська порівняно легко здобули перемогу над незначним тур. гарнізоном у Тріполі, але потім їм довелося вести важку і затяжну б-бу проти місцевих арабських племен. Італ. флот розгорнув бойові

дії в центр, та схід, частині Середземного моря і навіть у Чорноморських протоках, викликавши занепокоєння європ. д-ав. Були окуповані острови Додеканезького архіпелагу, що належали Туреччині.

Тур. уряд, зі свого боку, відмовлявся визнати загарбання Тріполі. Проте посилення внутр. труднощів і можливість виникнення іншої війни, що загрожувала Туреччині на Балканах (див. *Балканські війни 1912-13),* змусили тур. уряд розпочати мирні переговори. 18.10.1912 в Лозанні був підписаний *договір мирний,* що припиняв воєнні дії між сторонами і зобов'язував Туреччину вивести свої війська з Тріполі і Кіренаїки. Італія зобов'язувалася евакуювати війська з окупованих нею Додеканезьких о-вів; у подальшому вона не виконала це зобов'язання, зберігши свій контроль над островами до закінчення *Другої світової війни.* Тріполі і Кіренаїка були відірвані від володінь Османської імп. і фактично перетворювалися на італ. колонію, яка пізніше була названа Лівією. І.-т. в. стала завершальним актом б-би європ. д-ав за розділ Африки перед *Першою світовою*

війною. *Б.М. Гончар*

Італійського Відродження дипломатія —

дипломатія італ. д-ав епохи Відродження. Політ, роздробленість Італії, наявність великої кількості міст-держав, насамперед таких впливових, як Венеція, Генуя, Мілан, Флоренція, зумовлювали гостре зовн.-політ, суперництво, часом із втручанням зовн. сил. Між італ. д-вами утворювалися коаліції, союзи, як оборонного, так і наступального характеру. Особливу роль відігравала в Італії в *міжнародних відносинах* Папська держава. Це стало причиною зародження нових форм орг-ції міждерж. відносин. Саме в Італії періоду Відродження виникають деякі з прецедентів сучас. дипломатії, а також розвивається теоретичне осмислення міжнар. відносин.

У завершальний період епохи Середньовіччя та на початку Відродження дип. контакти між європ. д-вами були непостійними, *місії дипломатичні* тривали, як правило, від кількох місяців до кількох років. Однак наприкінці XIV ст. Венеція, Мілан та Мантуя мали вже постійні представництва одне в одного, а також постійних *послів* до Папи римського та імператора *Священної Римської імперії.* Практика обміну постійними посольствами поширились по всій

Італії до кінця **XV** ст.; на поч. **XVI** ст. ця практика поступово стала поширюватися на північ від Апеннінського піво-ва. Постійний дип. представник Мілана прибув 1463 до двору франц. короля Людовіка XI, невдовзі у Франції з'явилося й постійне *посольство* Венеції. Тогочасні посли виконували важливі політ, та розвідувальні функції, а також обов'язки торг, представників. Як правило, послами італ. д-ав були вихідці з аристократичних родин. Рим швидко став центром дипломатії Італійського Відродження, Папи з поч. **XIV** ст. приймали послів, але тривалий час потому не запроваджували інституту власних постійних посланців. При дворі Папи вперше було організовано *дипломатичний корпус* — Папи зверталися до всіх послів одночасно, розсаджували їх єдиною групою під час церемоній, а також встановили правила поведінки дип. корпусу як цілісного інституту.

З часом, коли постійні представництва стали нормою, актуальною стала проблема розробки *дипломатичного протоколу,* який тісно пов'язувався з ієрархією монархів. Папські посли мали пріоритет перед послами інших д-ав, а Папа часто власними постановами визначав порядок дип. церемоніалу. До **XVI** ст. титул «посол» застосовувався тільки по відношенню до представників монархів та Венеціанської республіки. Латинь залишалася міжнар. мовою дипломатії. Основні принципи та правила дип. практики були узагальнені видатними теоретиками, серед яких *Н. Макіавеллі* та Ф. Гвіч-чардіні. У Венеції наприкінці **XIII** ст. було започатковано «Книгу договорів» та «Пам'ятну книгу подій», які стали одними з перших форм зберігання дип. док-тів. Дип. мистецтво італійців відіграло значну роль у б-бі італ. держав проти франц. вторгнення 1494 (див. *Італійські війни 1494-1559*). Італ. війни, утворення сильних централізованих д-ав на північ від Альп та початок Реформації знаменували завершення Італійського Відродження, але також сприяли поширенню італ. системи дипломатії по всій Європі. Англ. король Генріх VII одним із перших перейняв практику постійних представників, призначаючи ними здебільшого італійців. У 1520-х франц. король Франциск I організував дип. корпус при своєму дворі.

Статус і функції дипломатів епохи Відродження значно відрізнялися від сучас, у першу чергу тим, що дипломати рідко були професійними бюрократами, а посли були персональними представниками європ. монархів.

М.Г. Капітоненко

ІТО (По, справжнє ім'я — Тошісуке) Хіробумі (14.10.1841, провінція Суо, Японія - 26.10.1909, Харбін, Китай) — япон. громад.-політ. і держ. діяч, князь (1907). Нар. в сім'ї самурая. 1863 став одним із перших японців, що поїхали на навчання до Великої Британії, незважаючи на ізоляціоністську політику правлячого режиму. По поверненні вступив фінансистом на службу до МЗС Японії, 1871-73 вивчав фінанс. системи д-ав Зах. Європи, брав участь в укладенні нерівноправного корейсько-япон. дог-ру 1876. 1878-85 — міністр внутр. справ, автор першої япон. конституції, розробленої за прус, взірцем 1883 (оприлюднена 1889). 1885-88 - 1-й Прем'єр-міністр Японії, був Прем'єр-міністром також 1892-96, 1898-99 та 1900-01; прагнув до перегляду на користь Японії угод, укладених зі США та європ. д-вами; водночас здійснив дип. забезпечення перемоги в *китайсько-японській війні 1894-95,* виступив розробником *Сімоносекського мирного договору 1895.* 1906-09 — ген. резидент Японії в Кореї, підготував її *анексію;* з 1909 — голова Таємної ради Японії. Убитий корейським НаЦІОНаЛІСТОМ. *П.М. Ігнатьєв*

ІШИК (Шк) Хасан Есат (1916-98) — тур. держ. діяч і дипломат. 1945-49 — працівник генкон-сульства в Парижі, 1942-52 — співробітник мін-ва торгівлі і економіки, мін-ва міжнар. екон. відносин, 1952-54 — у постійному представництві Туреччини при Європ. відділенні ООН в Женеві, 1954-57 — ген. директор управління торгівлі і торг, угод МЗС, 1957-62 — помічник з екон. питань ген. секретаря МЗС, 1962-64 — посол Туреччини в Бельгії, 1964-65 і 1966-68 — посол Туреччини в СРСР, у лютому -жовтні 1965 — мін. зак. справ, 1965-66 — гол. радник МЗС, 1968-73 — посол Туреччини у Франції, у січні — листопаді 1974, червні — липні 1977 і 1978-79 — міністр оборони.

В.І. Головченко

Й

Йоффе Адольф Абрамович (10.10.1883, Сімферополь - 17.11.1927, Москва) — рад. парт, діяч і дипломат. Нар. у сім'ї купця. Навчався на мед. ф-ті Берлінського ун-ту і юрид. ф-ті Цюріхського (1906-07); чл. РСДРП з кін. 90-х XIX ст. Після Лютневої 1917 демокр. рев-ції у складі «міжрайонців» разом із *Л. Троцьким* приєднався до більшовиків; у жовтні 1917 — чл. Петроградського ВРК, делегат 2-го Всеросій-ського з'їзду рад; обраний депутатом Установчих зборів від Пскова. У листопаді 1917 — січні 1918 —

голова, у січні — лютому 1918 — консультант рос. більшовицької делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з країнами Четверного союзу, з питання укладення мирного дог-ру дотримувався позиції Л. Троцького «ні війни, ні миру»; на 7-му з'їзді РКП(б) 08.03.1918 обраний кандидатом у члени ЦК. У квітні — грудні 1918 — повпред РСФРР в Німеччині; як діяльний учасник інспірування в Німеччині революції, висланий звідти з усім штатом посольства 06.11.1918. 1919-1920 — чл. Ради оборони, нарком держконтролю УСРР; 1920-21 — голова рад. делегацій на мирних переговорах з Естонією, Латвією, Литвою, Ризькій мирній конференції з Польщею; чл. рад. делегації на *Генуезькій міжнародній конференції 1922,* потім — уповноважений Раднаркому з переговорів з Японією, голова делегації РСФРР і *Далекосхідної республіки* на Чанчунській конф. (04-26.09.1922) щодо евакуації япон. військ із Примор'я. 1922-24 — повпред СРСР у Китайській Республіці,
1924-25 — в Австрії; 1925-27 — учасник троць-кістської опозиції. Покінчив життя самогубством. *М.С. Дорошко*

К

КабинСЬКИЙ ПрОТОКОЛ 1883 — див. *Петербурзький договір 1881.*

Кабіла (КаЬііа) Лоран (27.11.1939, Джадотвіль, тепер — Лікаші, Бельгійське Конго - 16.01.2001, Кіншаса) — конголезький громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав політ, філософію в Паризькому ун-ті, але з початком *Конголезької кризи 1960-65* повернувся на батьківщину, став керівником молодіжної орг-ції Національного руху Конго, очолюваного 77. *Лумумбою.* 1964 — очолив повстанський фронт проти режиму *Мобуту* у схід, провінції Ківу. 1967 — заснував Народно-революційну партію і створив повстанську базу в районі м. Увіра на оз. Танганьїка; у жовтні 1996 сформував «Альянс демократичних сил за визволення Конго» і, скориставшись повстанням заїрських тутсі, встановив контроль над схід, частиною країни та розгорнув стрімкий наступ на столицю — Кіншасу. *Організація африканської єдності (ОАЄ)* продемонструвала в цій ситуації повну безпорадність, а посередницькі миротворчі зусилля *Н. Мандели* виявилися безрезультатними. 17.05.1997-16.01.2001 — Президент Демократичної Республіки Конго (ДРК), проголосив 2-річний перехідний період, у рамках котрого зосередив у своїх руках усю повноту влади; в *зовнішній політиці* зробив наголос на ідеях панафриканізму і континентальної солідарності. У січні 1998 відвідав Пекін і налагодив тісні стосунки з КНР та КНДР у військ.-техн. і екон. сферах. Але процес подолання міжнар. ізоляції ДРК і повернення до конституційних методів управління був зірваний черговим загостренням внутр.-політ, ситуації, що швидко переросло у «Велику африканську континентальну війну» за контроль над природ, ресурсами регіону, в котрій К. підтримали колишні країни «соціалістичної орієнтації» (Ангола, Зімбабве, Намібія і Республіка Конго), а також Судан і Чад проти вчорашніх союзників — тутсі, Уганди і Руанди. Загинув у результаті замаху охоронця під час спроби держ.
Перевороту. *В.І. Головченко*

«Кавказька четвірка» — субрегіональний міждерж. форум Азербайджану, Вірменії, Грузії та Росії; перший саміт у такому форматі було проведено 3.06.1996 у Кисловодську (Росія). Завданнями «К. ч.» визначено обговорення питань урегулювання конфліктів на Півд. Кавказі, зміцнення регіональної безпеки, б-би
З *тероризмом міжнародним,* а також перспектив міждерж. взаємодії в гуманітарній та інших сферах. Під час 3-го саміту 20.06.2000 було прийнято рішення проводити зустрічі глав
4 кавказьких д-ав на регулярній основі, щонайменше раз на рік. На Мінському саміті «К. ч.» 31.05.2002 було досягнуто згоди сторін щодо «провідної ролі держав регіону у визначенні підходів до забезпечення безпеки та розвитку співробітництва на Кавказі». У 2001 в Санкт-Петербурзі відбулася перша зустріч керівників парламентів «К. ч.»; досягнуто домовленості про надання таким зустрічам регулярного характеру. Між д-вами «К. ч.» набула регулярного характеру взаємодія на рівні МЗС (т. зв. «Боржомська четвірка»), з 2002 проходять щорічні зустрічі секретарів Рад безпеки
Держав «К. Ч». *В.Ю. Константинов*

Кавур (Сауоиг) Камілло Бенсо (10.08.1810, Турин, Королівство Сардинії — 6.06.1861, Турин, Королівство Італія) — італ. держ. діяч і дипломат, граф. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчив Туринську військ, академію (1827); 1831 — залишив військ, службу, зайнявся комерцією та благодійністю, приєднався до реформістського руху поміркованих лібералів; у червні 1848 обраний до парламенту Королівства Сардинії, де очолив помірковану більшість палати депутатів. 1850-52 — міністр

землеробства, торгівлі і флоту, водночас 1851-52 — міністр фінансів; 1852-61 (з перервою у 1859) — Прем'єр-міністр Королівства Сардинії (з 14.03.1861 — Королівство Італія). У б-бі за *Італії об'єднання 1858-70*

намагався заручитися підтримкою *Наполеона III,* для чого брав участь у *Кримській війні 1853-56* на боці Франції й Великої Британії, спритно використовував брит.-франц. суперництво в європ. справах і забезпечив укладення *Віктором-Еммануїлом II* та Наполеоном III таємного наступально-оборонного союзу проти Австрії (Турин — Париж, 24.11.1859-26.01.1860); водночас надав дип. допомогу експедиції Дж. Гарі-бальді на Сицилію 1860. Після проголошення Об'єднаного Італійського королівства забезпечив його дип. визнання Великою Британією, Швейцарією, США, скандинавськими і лат.-
амер. Д-ВаМИ. *В.І. Головченко*

Каддафі (аі-ОасИаи) Муаммар (повне ім'я — Муаммар бен Мухаммед Абу Меньяр Абдель Салям бен Хамід аль-Каддафі Моаммар; 1942, Лівійська пустеля поблизу м. Сірт) — лівійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в бідній сім'ї кочівника-бедуїна. Закінчив ліцей у Місураті (1963), військ, коледж у Бенгазі (1965), школу зв'язку в Боунінгтон-Хіс (Велика Британія, 1966), 1963-65 навчався на істор. ф-теті Лівійського ун-ту (Бенгазі). З 1959 брав участь в антиурядовому підпільному русі, симпатизував соціал. ідеям, 1963 створив панарабістську орг-цію «Вільні офіцери». 1.09.1969 очолив безкровний військ, переворот і був призначений головою Ради рев. командування (з 2.03.1977 — Голова Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії), полковник (1969), з 1970 — головнокомандувач збройних сил, 1972-77 — голова правлячого Арабського Соціалістичного Союзу. За сприяння *Г.А. Насера* запровадив соціал. модель розвитку країни; 1970 — ліквідував брит. й амер. військ, бази, вислав більшість італійців і євреїв; прагнув до створення лівій-сько-судано-єгипетської федерації; ініціював нафтову блокаду Заходу після *арабо-ізраїльської війни 1973.* До поч. 1990-х надавав суттєву матеріал.-фінанс. підтримку ліворадикальним рухам в Ірландії (ІРА), США («чорні пантери»), Палестині (ФАТХ), ПАР (АНК); *зовнішню політику* здійснював із позицій арабського націоналізму і яскраво вираженого антиімперіалізму, передусім антиамериканізму; активно виступав проти *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979;* 1976, 1981 і 1987 відвідав з офіц. дружніми візитами СРСР. У березні — квітні 1986 у зв'язку з причетністю до фінансування терористичних актів зазнав військ.-повітр. агресії з боку США.

Внаслідок падіння світових цін на нафту та інфляції 1988 відмовився від політики тотальної націоналізації та прискореної індустріалізації, зайняв більш поміркована позицію в таких питаннях, як приватизація власності, запровадження вільного ринку і репарації висланим громадянам італ. та євр. походження. 1999 дав згоду на те, щоб два лівійці, підозрювані в орг-ції вибуху амер. авіалайнера над Локкербі в грудні 1988, з'явилися на виїзну сесію шотландського суду в Нідерландах, а 15.08.2003 офіційно визнав причетність лівійських спецслужб до трагедії й погодився виплатити 2,7 млрд. дол. родинам загиблих (по 10 млн. дол. кожній) в обмін на остаточне скасування *санкцій міжнародних,* запроваджених 31.03.1992 *Радою Безпеки ООН,* і вилучення Лівії з переліку країн *«осі зла».* Засудив терористичні акти 11.09.2001 у США і ув'язнив членів «Аль-Каїди», що перебували на території Лівії, а 19.12.2003 офіційно оголосив про відмову Лівії від створення *зброї масового знищення,* в т. ч. ядерної, чим сприяв нормалізації відносин із США і *Європейським Союзом.* Ініціатор реформування *Організації африканської єдності (ОАЄ)*
В *Африканський СОЮЗ.* *ВІ.Головченко*

Каджар Где Арса (17.08.1937, Сингараджа, провінція Балі) — індонезійський дипломат, закінчив ф-т права Ун-ту Ерлангга (1966, Сурабайа) і курси молодшого (1966), середнього (1976) та вищого (1989) фахівця у закорд. справах. 1970-74 — 3-й, 2-й секр. посольства Індонезії в Італії; 1977-81 — 1-й секр. посольства в Польщі; 1981-84 — зав. відділом країн Схід. Європи Управління європ. справ МЗС Індонезії; 1984-88 — радник посольства Індонезії в Іспанії; 1990-94 — радник-посланник в Аргентині; 1995-97 — нач. Консульського управління МЗС. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.
П.М. Ігнатьев

КазаролІ (Сакагоіі) Агостино (24.11.1914, П'я-ченца, Італія — 9.06.1998, Рим) — дипломат Святого престолу, кардинал (1979); працював в Академії Понтифіка (школі ватиканських дипломатів); на дип. службі з 1940; 1968-79 — секр. Ради з держ. справ церкви (зовн.-політ, відомство Ватикану), відповідав за схід, політику Ватикану, представляв Святий престол на найважливіших міжнар. зустрічах та конференціях, зокрема на підписанні *Договору про нерозпо-*

всюдження ядерної зброї 1968 та Нараді з безпеки та співробітництва у Європі (Гельсінки, 1975). 30.04.1979 призначений Папою римським *Іваном-Павлом II* держсекретарем Ватикану (главою папського уряду) і префектом Ради
З ДерЖ. Справ ЦерКВИ. *РА. Кривонос*

Казус беллі (з лат. сазиз Ьеііі — привід до війни) — формальний привід для розв'язування *війни* однією державою проти іншої. У класичному *міжнародному праві* К. б. вважався законною підставою для початку воєнних дій, а також слугував виправданням війни. Тісно пов'язаний із *справедливої війни теорією,* згідно з якою не можна починати війну без справедливої причини. На практиці К. б. часто використовувався д-вами для приховання справжніх цілей і причин ВІЙНИ. *О.О. Мережко*

Казус фЄДерІС (з лат. сазив Гоесіегік — випадок, обумовлений договором) — передбачена *договором міжнародним* умова або юрид. факт, настання яких дає сторонам договору підстави розпочати певні дії чи утриматися від них. Напр., К. ф. у міжнар. конвенціях щодо правил ведення *війни* слугує для визначення моменту, з якого д-ви, які беруть участь у збройному конфлікті, зобов'язані дотримуватися норм *міжнародного гуманітарного права.* У двосторонніх дог-рах про співробітництво та взаємодопомогу між д-вами К. ф. визначає, що в разі збройного нападу на будь-яку із сторін дог-ру інша сторона повинна надати їй всю необхідну допомогу, включаючи збройні сили. Такий К. ф. передбачається і в багатосторонніх дог-рах, напр., уст. 5 *Вашингтонського договору 1949.* *О.О. Мережко*

Каїрська американсько-англійсько-ки-тайська конференція 1943 — зустріч Президента США *Ф. Рузвельта,* Прем'єр-міністрів Великої Британії *В. Черчілля* і Китайської Республіки *Чан Кайші,* що відбулася 22-26.11.1943, напередодні *Тегеранської конференції 1943.* На ній було розглянуто ряд питань воєнного і політ, характеру, що засвідчило опубліковане 1.12.1943 комюніке керівників урядів трьох країн (Каїрська декларація). З політ, міркувань В. Черчілль наполягав на необхідності для Британії заволодіти Сінгапуром і Сянганом (Гонконгом). Він прагнув переглянути рішення *Квебекської конференції 1943* шодо відкриття другого фронту в Європі 1.05.1944, добитися згоди США перенести військ, операції союзників у Схід. Середземномор'я і на Балкани та з цих спільних позицій виступити з амер. президентом на майбутній Тегеранській конференції. У Каїрській декларації зазначалося, що метою війни трьох д-ав на Тихому океані є покарати Японію за *агресію* аж до її беззастережної капітуляції, позбавити її всіх островів у Тихому океані, які вона захопила з початку *Першої світової війни,* повернути Китайській Республіці всі загарбані Японією китайські території, в т. ч. Маньчжурію (Півн.-Схід. Китай), Формозу (Тайвань) і Пес-кадорські о-ви (Пенхуледао), звільнити Корею і надати їй «у відповідний час» незалежність. Країни-учасниці конференції заявили, що вони «не прагнуть до будь-яких завоювань для самих себе і не мають жодних намірів щодо територіальної експансії». Прийняті на конференції рішення були порушені після капітуляції Японії: Велика Британія знову ввела свої війська в Сянган (Гонконг), політика США і СРСР сприяла розчленуванню Корейського піво-ва на дві частини, на яких невдовзі утворилися дві д-ви, США фактично окупували в 1950 о-ви Формозу (Тайвань) і Пескадорські (Пенхуледао) і тримали там свої війська включно до встановлення дип. відносин з Китайською Народною Республікою 1.01.1979. *ІД.Коміренко*

Каїрська американсько-англійсько-ту-рецька конференція 1943 відбувалась 2-7.12.1943 в Каїрі (Єгипет) одразу після завершення *Тегеранської конференції 1943.* Прем'єр-міністр Великої Британії *В. Черчілль* і Президент США *Ф. Рузвельт* обговорювали питання відкриття другого фронту та вирішили, що основними операціями англ.-амер. військ у 1944будуть форсування Ла-Маншу (операція «Оверлорд») і висадка на півдні Франції (операція «Енвіл»), а також досягли рішення щодо використання франц. військ в операціях в Європі (див. *«Вільна Франція»).* Водночас брит. сторона намагалась включити до планів наступу операцію у Схід. Середземномор'ї, зокрема висадку на о. Родос, що, на думку В. Черчілля, мало прискорити вступ Туреччини у війну. Ухвали конференції передбачили проведення такої операції за умови, що вона не зашкодить здійсненню операцій «Оверлорд» та «Енвіл». Основні зусилля проти Японії було вирішено сконцентрувати в Тихому океані; побоюючись проникнення амер. Військ

на територію Бірми, брит. сторона наполягла на скасуванні запланованої висадки союзницьких військ на Андаманських о-вах і на зах. узбережжі Бірми. 4.12.1943 до лідерів Великої Британії та США приєднався Президент Туреччини /. *Іненю.* Основне питання— обговорення перспектив вступу Туреччини у війну проти Німеччини. Посилаючись на неготовність збройних сил та невигідне для початку операцій на Балканах стратегічне становище в Європі, Президент Туреччини ухилився від визначення терміну вступу його країни у війну. Відмовився він і від розташування на території Туреччини військ.-повітр. баз СОЮЗНИКІВ. *В.Ю. Константинов*

Кайфу (КаНіі) Тосікі (2.01.1931, Ітіномія, префектура Аіті) — япон. громад.-політ. ідерж. діяч. Нар. у сім'ї власника фотоательє. Закінчив ф-т права Університету Васеда (1954, Токіо), працював секр. депутата парламенту від ЛДП. 1960 — вперше обраний до Палати представників парламенту (був наймолодшим

депутатом), в апараті ЛДП очолював молодіжне бюро, займав пост заст. ген. секретаря; 1976-77 і 1985-86 — міністр освіти, виступав посередником між правлячою партією й опозицією в пошуках компромісних рішень. 9.08.1989-6.07.1991 — Прем'єр-міністр Японії; наріжним каменем зовн. політики країни вважав тісні стосунки зі США на основі «договору безпеки» 1960. Не дістав підтримки однопартійців щодо участі службовців Сил самооборони Японії у *війні в Перській затоці 1990-91* і змушений був піти у відставку. 1994 — відмовився від членства в ЛДП і заснував власну партію — Сінсінто (Партію нових рубежів), але 1995 залишив посаду лідера; з 1997 — безпарт.

Депутат Парламенту. *П.М. Ігнатьєв*

Калішський союзний договір 1813 —

договір про мир, дружбу і наступальний та оборонний союз між Росією та Пруссією, підписаний 15(27).О2.**181**3 у Бреслау (сучасний Вроц-лав) і 16(28).02.1813 в Каліші; розпочав формування 6-ї *антифранцузької коаліції.* За умовами К. с. д. Пруссія відновлювалась у кордонах 1806, нім. д-вам поверталася незалежність. Сторони зобов'язалися вести спільні дії проти Франції і не укладати сепаратних дог-рів з нею. Після підписання дог-ру Пруссія розірвала союз із Францією (див. *Паризькі союзні договори 1812)* та 16.03.1813 оголосила останній війну.

Т.О. Кулінич

Каллаген (Са11а§Ьап) (Леонард) Джеймс (27.03.1912, Портсмут) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Отримав середню освіту, працював клерком у податковому управлінні; 1931 — вступив до Лейбористської партії; учасник *Другої світової війни;* чл. палати громад з 1945; 1947-50 — парл. секретар мін-ва транспорту, 1950-51 — військ.-мор. міністерства; 1951-64 і 1970-74 — один із керівників парл. фракції Лейбористської партії, чл. «тіньового кабінету». 1964-67 — міністр фінансів, активно сприяв впровадженню міжнар. угоди щодо *спеціальних прав запозичення;* 1967-70 — міністр внутр. справ; 1974-76 — міністр закорд. справ й у справах Співдружності, одночасно 1975-76 — міністр з питань розвитку заморських територій. 1976-80 — лідер Лейбористської партії; 5.04.1976-4.05.1979 — Прем'єр-міністр Великої Британії; 1979-80 — лідер опозиції; 1985 залишив політ, діяльність. 1987 отримав титул барона. *РА. Кривонос*

Кальмарська унія 1397 — об'єднання королівств Данії, Швеції та Норвегії під владою одного монарха з метою відсічі *агресії* на скандинавські землі з боку півн.-нім. феодалів і сприяння б-бі скандинавських купців з *Ганзейським союзом* за балт. ринки. Фактично укладена в результаті персональної *датсько-норвезькоїунії* 1380 під проводом данської королеви Маргарети і визнання її «повноважною господинею та законною володаркою» Швеції в 1387. Формальне закріплення унії відбулося з ініціативи Маргарети на урочистому з'їзді 17.06.1397 в Кальмарі (Швеція) з нагоди обрання королем усіх трьох д-ав Еріка Померан-ського, небожа Маргарети. Унія мала формально особистий характер і передбачала широку внутр. *автономію* (включаючи збереження дії всіх місцевих законів) Данії, Швеції та Норвегії в межах єдиної д-ви, очолюваної єдиним королем, влада якого поширювалася лише на *зовнішню політику* та збирання транзитного мита з торг, кораблів за прохід з Балтики до Північного моря системою проток, що відокремлювала Скандинавський піво-в від піво-ва Ютландія. Угода сприяла перемозі об'єднаних Скандинавських королівств у війні з Ганзою, відп. обмеженню привілеїв нім. купців на Балтиці, однак спроби данських феодалів використати унію для цілковитого поглинання Данією інших її суб'єктів призвели

до серії повстань у Швеції та Норвегії. Центр б-би проти влади королів К. у. згодом пересунувся до шведських територій, де в результаті серії шведсько-данських воєн влада кілька разів переходила від шведських королів до дан-ських і навпаки. Після чергового антиданськo-го повстання в 1521 правителем Швеції було проголошено Густава Вазу, який 1523 був обраний шведським королем і відновив повний суверенітет Шведського королівства. Після остаточного відокремлення Швеції К. у. припинила своє існування; Норвегія залишалась під владою Данії до 1814 (див. *Шведсько-норвезька унія).*

ВЛ. Рубель

Кальник Віктор Мартинович (21.05.1949, с. Антоновичі Овруцького р-ну Житомирської обл.) — укр. держ. діяч, економіст. У 1971 закінчив Київ, ін-т народного госп-ва. У 1971 — економіст планового відділу Мукачівського винзаводу Закарпатської обл.; 1972 — економіст, старший економіст з контролю за цінами, з серпня 1975 — заст. нач. ряду відділів Держкомцін УРСР. 1983-88 — нач. Державної інспекції цін; нач. Головного управління контролю за цінами; 1988-91 — нач. зведеного екон. відділу, чл. Комітету цін при Раді Міністрів України. 1991-92 — заст. нач. Державної інспекції з контролю за цінами. У 1992-98 — заст. міністра економіки України; 1994-98 — народний депутат України. 1998-2001 — 1-й заст. міністра економіки України. Указом Президента України від 27.03.2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грецькій Республіці, одночасно від 11.01.2002 — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Республіці Албанія за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст., Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко,

Кальнокі (Каіпоку) Густав Зигмунд (29.12.1832, Леттовіц — 13.02.1898, Прьодліц) — австр. держ. діяч і дипломат, граф. Надип. службі з 1854; 1860-70 — працював в посольстві Австрії у Великій Британії; 1871-74 — посланник Австро-Угорщини в Росії; 1881-95 — мін. зак. справ Австро-Угорщини, виступав прибічником союзу з Німеччиною, провадив експансіоністську політику на Балканах; сприяв оформленню *Троїстого союзу,* уклав *австрійсько-сербський союз 1881* і австр.-румунський таємний договір
30.10.1883 про взаємодопомогу. Відіграв активну роль у продовженні *Союзу трьох імператорів,* щоб утримати Болгарію від зміцнення зв'язків з Росією, та в орг-ції 1887 *Антанти середземноморської* (Велика Британія, Австро-Угорщина й Італія), що мала зберегти *статус-кво* у Схід. Середземномор'ї. *РЛ.Кривонос*

Камара (Сатага) Ассан Муса (1923, Ман-саянг) — гамбійський держ. діяч і дипломат. З 1960 — депутат парламенту, 1960 — міністр без портфеля, 1960-62 і 1966-68 — міністр праці, водночас 1960-62 — міністр охорони здоров'я, 1962-65 і 1966-68 — міністр освіти і сусп. добробуту, 1965-66 — міністр громад, робіт і зв'язку, 1967-74 — мін. зак. справ, 1974-77 — міністр у справах місцевого самоврядування і земель, 1977 і 1981-82 — міністр у справах молоді, освіти і спорту, 1977-79 — міністр фінансів і торгівлі, 1978-82 — віце-президент Гамбії. 1.02.1982 — подав у відставку на знак незгоди з утворенням конфедерації з Сенегалом — *Сенегамбії.* *в.і. Головченко*

Камбоджійська проблема — комплекс конфліктів локального, регіонального і глобального характеру, складовими частинами якої стали: внутр.-політ, камбоджійський конфлікт; в'єтнамо-камбоджійський конфлікт; в'єтнамо-китайський конфлікт; регіональна конфронтація між КНР, США, країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)* і камбоджійськими опозиційними силами в еміграції, з одного боку, і блоком країн Індокитаю, підтримуваних СРСР — з іншого. Стрижнем К. п. стали протистояння між монархічними силами на чолі з *Н. Сіануком,* бурж.-респ. (правими силами) і народно-демокр. силами (ліві сили на чолі з Камбоджійською комуніст, партією (ККП), а також міжфракційна б-ба всередині ККП, за владу і право визначати шляхи розвитку країни в постколоніальний період. Гору взяли націоналістичні ліворадикальні сили в ККП (т. зв. «червоні кхмери») на чолі з *Пол Потом,* які прийшли в Камбоджі до влади 17.04.1975. Полпотівський режим організував масовий геноцид народу Камбоджі, поставивши його на межу повного знищення; в *зовнішній політиці* також провадився націоналістичний, недружній курс щодо зовн. світу, за винятком КНР і КНДР, що призвело до ізоляції країни на міжнар. арені і підриву

традиційно дружніх відносин із сусідніми д-вами. Найсерйознішою проблемою стало загострення відносин із Соціалістичною Республікою В'єтнам (СРВ), проти котрої полпо-тівський режим здійснював численні агресивні дії. Мета цієї політики — послаблення СРВ, на території якої після 1975 перебували опозиційні Пол Поту сили, можливе відторгнення від неї півд. частини, що до XVII ст. належала Камбоджі, та встановлення гегемонії останньої на Індокитайському піво-ві. З 1977 *агресії акти* де-факто набули характеру воєнних дій проти В'єтнаму. Спроби Ханоя вирішити конфлікт мирним шляхом завершились невдачею, в грудні 1977 в односторонньому порядку «Демократична Кампучія» (так стала називатися Камбоджа з набуттям чинності республіканською конституцією в січні 1976) розірвала дип. відносини з В'єтнамом і розпочала концентрацію військ на кордоні.

Політику «Демократичної Кампучії» (ДК) щодо СРВ підтримувала КНР, яка сподівалася встановити контроль над політикою В'єтнаму та закріпити своє домінування в Індокитаї і в Півд.-Схід. Азії (ПСА). З 1977 КНР надавала широкомасштабну допомогу режиму «червоних кхмерів» у конфронтації з В'єтнамом, а влітку 1978 прийняла рішення про готовність до проведення збройних операцій проти Ханоя. Фактично на боці ДК виступали і США, які в умовах зближення з КНР на антирад. основі підтримали антив'єтнамську політику, в односторонньому порядку припинили переговори з нормалізації відносин із Ханоєм, а також здійснювали тиск на країни-члени АСЕАН з метою перешкодити розвиткові нормальних зв'язків і співробітництва між ними та СРВ. У несприятливих міжнар. умовах Ханой із сер. 1978 переніс пріоритет своєї стратегії з екон. розвитку на зміцнення безпеки і відвернення загрози війни з двох боків — на півночі (з Китаєм) і на півд. заході (з ДК). Головним завданням в'єтнамської політики стало забезпечення військ, перемоги над ДК і повалення режиму Пол Пота в макс. стислий термін, щоб не дати КНР часу втрутитися в конфлікт. 25.12.1978 в'єтнамські війська разом із опозиційними збройними формуваннями створеного 22.12.1978 Єдиного фронту нац. порятунку Кампучії увійшли на територію Камбоджі і повалили полпотівський режим. 10.01.1979 була проголошена Народна Республіка Кампучія (НРК).

Введення 250-тис. контингенту в'єтнамських війську НРК викликало неоднозначну реакцію у світі. В СРСР і деяких інших соціал. країнах ця акція розцінювалася як виконання інтер-нац. обов'язку перед братерськими камбоджійським і лаоським народами, захист незалежності та миру в Індокитаї і ПСА.

Країни Заходу, ПСА та КНР розцінювали дії В'єтнаму як агресію проти Камбоджі, спрямовану на експансію на Індокитайському піво-ві. У відповідь на введення в'єтнамських військ у Камбоджу і повалення режиму «червоних кхмерів» 17.02.1979 Китай розпочав обмежену військ, операцію проти В'єтнаму. Всередині НРК розпочалася громад, війна, в якій військам НРК та В'єтнаму протистояли три основних угруповання — «червоні кхмери», партизанські загони, що підтримували Сіанука, та Народний фронт нац. визволення кхмерів; тривала міжнар. ізоляція країни. Присутність в'єтнамських військ на камбоджійсько-таїландському кордоні викликала занепокоєння країн АСЕАН щодо безпеки Таїланду, що в регіональній конфронтації підштовхнуло ці країни на бік КНР і США. НРК стала об'єктом тривалого регіонального конфлікту між країнами АСЕАН, КНР і США, з одного боку, і підтримуваним СРСР союзом В'єтнаму, Лаосу і НРК, з іншого.

У березні 1989 збройні формування, що протистояли уряду НРК, створили об'єднане командування на чолі з Сіануком, бойові дії ще більше активізувалися після завершення 26.08.1989 виведення в'єтнамських військ з Камбоджі. Водночас КНР, СРСР і США розпочали пошук шляхів до покращання відносин між собою, що позначилося й на рівні конфліктності в ПСА; *великі держави* виступили за політ, врегулювання К. п. З 1988 СРСР і США, а з 1989 і КНР приєдналися до переговорів з політ, врегулювання в Камбоджі, що сприяло підписанню *Паризьких угод з остаточного врегулювання в Камбоджі 1991.* НРК була перейменована в Державу Камбоджа, в країні розгорнуті сили ООН для контролю за припиненням бойових дій і проведенням заг. виборів до Установчих зборів, що відбулися навесні 1993. На них здобув перемогу Єдиний нац. фронт за незалежну, нейтральну, мирну і співпрацюючу Камбоджу (ФУНСІПЕК), очолюваний сином Сіанука принцем Нородомом Ранаритом, який став 1-м Прем'єр-міністром коаліційного уряду; 2-м Прем'єр-міністром було призначено ко-

лишнього голову Ради міністрів НРК комуніста *Хун Сена* (з 30.11.1998 — одноосібний глава уряду). 21.09.1993 набула чинності нова конституція, що закріпила відновлення монархії в Королівстві Камбоджа на чолі з Н. Сіануком, до кінця 90-х опір «червоних кхмерів» на таїландському кордоні поступово припинився.

Література: Мосяков Д.В. Кампучия: особенности революционного процесса и полпотовский «зксперимент». — М., 1986; Новейшая история Кампучии. — М., 1989; Ильинский М.М. Индокитай: Пепел четырех войн (1939-1979). — М., 2000.
ІД. Коміренко

Камбон (СатЬоп) Жюль Мартен (5.04.1845, Париж - 19.09.1935, Віві, Швейцарія) — франц. дипломат. Учасник *франко-прусської війни 1870-71;* 1878-91 — префект Константний (Алжир), департаментів Норд і Рона, ген. секретар префектури Парижа; 1891-97 — генерал-губернатор Алжиру. 1897-1901 — посол Франції у США, взяв активну участь у виробленні амер.-іспан. Паризького мирного дог-ру 10.12.1898, що підбив підсумки *американсько-іспанської війни 1898;* 1902-07 — посол Франції в Іспанії, 1907-14 — у Німеччині, сприяв залагодженню Касабланкського інцидента 1908-09, разом із братом Полем — послом у Великій Британії — намагався уникнути війни з Німеччиною. 1915-19 — ген. секретар МЗС Франції, член франц. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20,* брав активну участь у підготовці *Версальського мирного договору 1919,* очолював комісії в грецьких, чеських і польських справах; 1919-22 очолював Раду послів *Антанти.* 1918 — обраний академіком Французької Академії.
РА. Кривонос

Каммер (Кагшпег) Жан-Франсуа (1946, Женева) — швейцарський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Женевського ун-ту; з 1977 — у Федеральному департаменті закорд. справ Швейцарської Конфедерації, працював у дип. представництвах Швейцарії в Тунісі, Москві, Парижі та Відні; 1998 — комісар (у ранзі посла) 27-ої Міжнародної конф. Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в Женеві. 2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарської
Конфедерації В Україні. *РА. Кривонос*

Кампальський форум — конференція з безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва в Африці за участю глав африк. держав
та відомих громад, діячів континенту, скликана з ініціативи Форуму африк. лідерів (неурядової орг-ції, що об'єднує багатьох діючих та колишніх голів африк. д-ав); відбулася 19-22.05.1991 у м. Кампала (Уганда) за підтримки *Організації африканської єдності (ОАЄ)* та *Економічної комісії ООН для Африки.* Метою форуму було проголошено обговорення поточних проблем розвитку континенту та шляхів їх подолання на наступні десятиліття, а також реформування інструментів забезпечення регіональної безпеки ОАЄ. 22.05.1991 форум прийняв Кампальський документ, в якому підкреслювалась взаємозалежність розвитку всіх африк. д-ав і необхідність забезпечення миру та стабільності в регіоні як основи спільного розвитку, пропонувалось започаткувати Конференцію з безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва в Африці. Документ містив 4 розділи (саіаЬакп — «калебаси»), що визначають необхідні спільні заходи для забезпечення безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва. У сфері безпеки передбачалось: впровадження механізмів посередництва, примирення та арбітражу, а також посилення миротворчої

діяльності при врегулюванні конфліктів; розвиток заходів зміцнення довіри, підписання пактів про ненапад, скорочення військ, витрат усіма країнами Африки. Пропонувалося створити в структурі ОАЄ Раду старших посадових осіб з питань миру для нагляду за дотриманням принципів безпеки д-вами та визначення засобів колективного втручання в разі виникнення конфліктів.
Забезпечення регіональної стабільності було пов'язане з демократизацією політ, режимів африк. країн шляхом вироблення демокр. процедур прийняття конституцій, плюралістичних політ, систем, обмеження термінів перебування при владі лідерів д-ав, захисту *прав людини,* запровадження вільних виборів та системи пропорційного представництва. Регіональний розвиток передбачалося забезпечити власними силами, завдяки екон. інтеграції африк. країн та диверсифікації їхніх економік, стимулюванню людського розвитку (подолання неписьменності, підвищення якості освіти тощо), мобілізації фінанс. ресурсів, розвитку промисловості та енергетики, зміцненню продовольчої безпеки. Було визначено 3 основні напрямки розвитку співробітництва між африк. країнами: в рамках дво- та багатосторонніх угод, з метою формування Африк. екон. співробітництва;

за лінією Південь-Південь; за лінією Південь-Північ. З метою розвитку співробітництва завдання африк. країн полягало в екон. інтеграції, спільній експлуатації природ, ресурсів, створенні наднац. координуючих інститутів співробітництва, стимулюванні торгівлі шляхом розвитку трансп. та фінанс. інфраструктури, формуванні регіон, програм екон. співробітництва. Кампальський документ визначив напрямки розвитку африк. д-ав у XXI ст. і став основою політ, та екон. змін, що розпочалися в Африці у 1990-Х. *АМ. Кобзаренко*

Кампоформійський мирний договір 1797 — фрац.-австр. угода, підписана 17.10.1797 у м. Пассаріано командувачем франц. армії в Італії генералом Наполеоном Бонапартом (див. *Наполеон I)* та австр. представником *Л. Кобенцаем;* завершив переможну для Парижа війну проти Австрії. Отримав назву від містечка Кампоформіо, біля якого спочатку передбачалось його підписати. За К. м. д. Австрія поступалася Франції територією Бельгії та визнавала новостворену Цизальпійську республіку. Венеціанська республіка ліквідовувалась, з її територій до Австрії відходили Венеція, лівий берег р. Адідже, землі в Істрії та Далмації, до Франції — Іонічні о-ви та землі в Албанії. Австрія погоджувалася на передачу Франції лівого берега Рейну, за що як компенсацію отримувала м. Зальцбург та частину баварської території ДО р. ІНН. *С.О. Маковський*

КанагавськиЙ ДОГОВІР — амер.-япон. угода, підписана 31.03.1854 у м. Канагава (сучасна Йокогама, Японія); визначала умови доступу в япон. порти амер. торг, суден. У листопаді 1852 за рішенням Президента СІЛА М. Філл-мора до Японії було надіслано військ.-мор. експедицію з 4 військ, кораблів під командуванням М. Перрі (див. *Перрі місія 1853).* 8.07.1853 експедиція прибула до Токійської затоки, де Перрі вручив япон. представникам листа з вимогами про відкриття для торгівлі япон. портів. Наступного року силовим тиском він добився «відкриття» для СІЛА портів Нагасакі, Сімода, Хакодате, дозволу здійснювати в них торгівлю за посередництва япон. чиновників та згоди на перебування амер. консула в одному з цих портів. СІЛА отримали додаткові права в Японії за *Сімодським договором 1857.*
С.О. Маковський

Канали міжнародні — штучні мор. шляхи, які пов'язують між собою окремі моря та океани й використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного.* За прав, статусом К. м. є частиною території д-ви, де їх прокладено, та, як правило, перебувають під її *суверенітетом.* Прав, режим К. м. може регулюватись міжнар. угодою та нац. законодавством д-ви, у якій їх прокладено (напр., *Суецький канал* і *Панамський канал),* або лише нац. законодавством (прав, режим *Кільського каналу* нині визначається тільки законодавством ФРН, прав, режим Корінтського каналу — лише законодавством Греції), яке в усіх випадках має враховувати інтереси міжнар. судноплавства.
В.С. Ржевська

Канг Кин Тек (13.10.1945) — півд.-корейський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Сеульського Нац. ун-ту (1972), магістр Джорджтаун-ського ун-ту (СІЛА). З 1972 — у МЗС Республіки Корея, 1974-76 — 3-й секр. постійного представництва при Відділенні ООН у Женеві, 1976-81 — 2-й секр. посольства в Уганді, 1981-84 — 1-й секр. посольства у Великій Британії; 1984-85 — гол. радник президента *Чон Ду Хвана,* 1985-88 — заст. директора Департаменту з питань нац. безпеки МЗС, 1988-91 — гол. радник президента Ро Де У; 1991-96 — посол у Республіці Фіджі; 1996-97 — спец, радник мера Пусана з питань міжнар. відносин; 1997-98 — заст. дир. Департаменту з питань політ, планування МЗС. 1998-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея В Україні. *ВЛ. Головченко*

КаннІНГ (Саппіпв) Джордж (11.04.1770, Лондон - 8.08.1827, Чісвік, побл. Лондона) — брит. держ. діяч і дипломат. Чл. палати громад з 1793; 1796-99 — заст. мін. зак. справ. У 1799-1801, 1804-06 і 1816-20 займав ряд держ. посад у податковій системі. 1807-09 — мін. зак. справ Великої Британії; 1809-14 — один із лідерів опозиції; 1814-16 — посол Великої Британії в Португалії; представляв Велику Британію на

Лайбахському конгресі 1821. 1822-27 — мін. зак. справ і лідер палати громад, 1827 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Боровся за утвердження брит. гегемонії в Європі, протидіючи політиці *Священного союзу,* взяв активну участь в укладенні *Петербурзького протоколу 1826.*
РА. Кривонос

Каннська конференція 1922 — проходила 6-11.01.1922 у м. Канн (Франція) за участю країн *Антанти,* представника Німеччини і спостерігача від США; розглядала питання про скликання міжнар. конференції з урегулювання екон. та фінанс. проблем післявоєнної Європи. Країни-учасниці К. к. визнали, що екон. відродження Європи можливе за умов об'єднання зусиль наймогутніших д-ав і вирішили провести екон. конференцію в Генуї за участю всіх європ. країн, включно з РСФРР, Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією, а також запросити США. Було прийнято резолюцію, в якій метою майбутньої конференції визначалося вирішення питань екон. відновлення країн, особливо Центр, та Схід. Європи, усунення перешкод для міжнар. торгівлі. У 6 пунктах резолюції були сформульовані принципи встановлення відносин співробітництва. Серед них найважливіше значення мав 1-й пункт, де зазначалося, що «нації не можуть привласнювати собі права диктувати іншим принципи, за якими ті повинні організовувати свою систему власності, внутрішнє економічне життя і спосіб правління. Кожна нація в цьому відношенні має право обирати для себе ту систему, перевагу якій вона віддає». В інших 5 пунктах зазначалося, що *визнання де-юре* РСФРР можливе лише за умов виконання нею вимог щодо повернення боргів царського та тимчасового урядів Росії, відшкодування збитків, які зазнав іноземн. капітал внаслідок конфіскації, відмови від ворожої іншим державам пропаганди тощо. Під час конференції проявилися внутр. франц. суперечності стосовно франц.-нім. відносин, що уособлювалися в позиціях прем'єр-міністра *А. Бріана,* який виступав за франц.-нім. зближення, та президента А. Мільєрана, який наполягав на повному виконанні Німеччиною умов *Версальського мирного договору 1919.* Наслідком цього протистояння стала відставка Бріана, про яку він заявив одразу після схвалення К. к. рішення про запрошення до Генуї РСФРР та Німеччини.
Рішення К. к. були важливим етапом підготовки *Генуезької конференції 1922,* яка стала першою спробою включення радянської Росії до Версальської системи дог-рів (див. *Версаль-сько-Вашингтонська система міжнародних відносин)* на умовах Заходу. *і.с. Покровська*

Кантемір Дмитро Костянтинович (26.10.1673, Молдова - 21.08.1723, маєток Дмитрівка Харківської губ.) — молдовський держ.-політ, діяч, дипломат і вчений. 1687-91 — заручник Османської імп. в Стамбулі; 1695-1700 — посол Молдовського князівства у Стамбулі. Ставши з дозволу султанського уряду молдовським господарем у 1710, змінив зовн.-політ, орієнтацію й уклав 13.04.1711 з *Петром I* союзний антитур. договір про входження Молдови до складу Росії. Після невдалого Прутського походу рос. армії (1711) перейшов на рос. службу, отримав титул ясновельможного князя, маєтки і пенсію. З 1721 — чл. рос. сенату; 1722 як близький радник Петра І, що добре знав схід, справи, супроводжував царя в Перському поході й керував похідною канцелярією. У 1714 — обраний членом Берлінської академії наук.
Твори: «Історія утворення і падіння Османської імперії», «Давня і нова історія Дакії» , «Історія родин Бранковано і Кантакузенів», «Історичний, географічний і політичний опис Молдови», «Система турецького віросповідання» (1722).
Н.Ф.Сербіна

Канхваський договір 1876 — корейсько-япон. угода, підписана 26.02.1876 на о. Канхва (Корея); проголошувала *суверенітет* та незалежність Кореї, а також право екстериторіальності та консульської юрисдикції для япон. підданих у Кореї. Договір встановив *дипломатичні відносини* між двома країнами. Корея відкривала для торгівлі з Японією порти Пусан, Вонсан та Інчхон. Пізніше було підписано додаткові статті про торгівлю, за якими товари япон. купців звільнялися від митних зборів, а також встановлювався режим япон. сетльмен-
ТІВ у ВІДКРИТИХ Портах. *М.Г. Капітоненко*

КаперСТВО (від гол. карег — морський розбійник) — властива стародавньому мореплавству й визнана *міжнародним морським правом* до XIX ст. практика захоплення у *відкритому морі* під час *війни* торг, суден ворожої держави або суден нейтральних держав, якщо вони перевозили вантаж ворога, здійснювана приватними суднами воюючої сторони або нейтральної держави під військ, прапором. Якщо вороже судно перевозило нейтральний вантаж, то він підлягав захопленню й конфіскації разом із судном. Для К. потрібен був держ. дозвіл — каперське свідоцтво встановленого зразка. Ухвалена в 1787 Конституція США досі зберігає «мертву норму»

(п. 11 розділу 8), за якою до повноважень Конгресу США належить видача каперських свідоцтв (Ьепегз or мащие). Вважається, що К. ВИНИКЛО в епоху феод, суспільства або ж було запозичене з мор. звичаїв Стародавньої Індії. Кодекс мор. звичаїв Середземномор'я «Консолато дель маре» (кінець XIII — XIV ст.) визнавав право загарбника на корабель з моменту, коли останній відведено в порт капера. Засудження К. як протиправної практики пов'язане з посиленням міжнар.-прав. захисту нейтральних суден та ста-

новленням принципу «прапор покриває вантаж». Значний внесок у скасування К. був зроблений запровадженням *Збройного нейтралітету* під час *Війни за незалежність у Північній Америці 1775-83.* К. остаточно було заборонене Паризькою декларацією про мор. війну 16.04.1856.

В.С. Ржевська

Капіталу міграція — актуальний процес з погляду як зап, так і фінанс. глобалізації. Для нинішньої фінанс. *глобалізації* характерною є К. м. за межі *кордонів держави,* завдяки чому регулюється сукупність відносин, пов'язаних із формуванням, акумулюванням і використанням ресурсів у міжнар. масштабі. Наприкінці 2001 накопичений обсяг світових транскордонних банківських кредитів і депозитів складав 9 трлн. дол. З них лише 700 млрд. дол. припадало на позичальників із країн, що розвиваються. Накопичений обсяг транскордонних інвестицій у цінні папери складав бл. 12 трлн. дол., з яких на частку позичальників із країн, що розвиваються, припадало лише 600 млрд. дол. За джерелами походження міжнар. потоки капіталу поділяються на держ. та приватні; за характером використання капітал поділяється на підприємницький і позичковий. Згідно з цим основними формами К. м. є вивезення підприємницького та вивезення позичкового капіталу.

Специфічною формою К. м. є втеча капіталу, стихійний, нерегульований державою відтік грошових коштів юрид. і фізич. осіб за кордон із метою більш надійного та/або зискового їх розміщення, та/або для захисту їх від ризиків країни, у т. ч. від експропріації, високого оподаткування та знецінення в результаті інфляції та/або *девальвації.* Капітал, що тікає з країни, може мати як легальне, так і нелегальне походження.

Н.В. Резнікова, НД. Амалян

Капітуляція (від лат. capiiiiaiio — угода, домовленість щодо певних пунктів) — повне і остаточне припинення опору *збройних сил* однієї з воюючих сторін повністю або здача окремих частин збройних сил сторони збройного конфлікту. К. характеризується припиненням бойових, диверсійних, розвідувальних дій супротивних сторін; відбувається під впливом переважаючої військ, сили держави-переможниці на умовах останньої або на умовах, погоджених внаслідок переговорів між командувачами збройних сил сторін. Процедура проведення переговорів про К. частково регулюється Гаазькою конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права).* Умови К. може запропонувати будь-яка з воюючих сторін. Переговори про К. супроводжуються припиненням вогню сухопутними, повітр., військ.-мор. силами або їхніми частинами на територіях і в районах воєнних дій, населених пунктах, укріпленнях, на морі, військ.-мор. чи військ.-повітр. базах тощо. За заг. звичаєвою нормою, на час переговорів про умови К. між сторонами встановлюється стан тимчасового *перемир'я.* У разі неприйняття сторонами умов К. бойові дії поновлюються. К. оформляються підписанням акта про К. з покладенням відп. політ., воєнних, екон. та інших зобов'язань на д-ву, що капітулювала. При К, як правило, все військ, майно і техніка переходять до переможця, а особовий склад збройних сил сторони, що капітулювала, переходить на становище *військовополонених* сторони-переможниці. К. юридично не припиняє стан *війни* між воюючими сторонами. Домовленість про припинення стану війни, встановлення, відновлення або врегулювання політ., екон. та інших відносин, територ. питань між воюючими сторонами має бути оформлена шляхом укладення *договору мирного.* Найбільш відомими актами капітуляції є Акт про повну і безумовну К. всіх нім. збройних сил (від 8.05.1945) та Акт про повну і безумовну К. всіх япон. збройних сил (від 2.09.1946) в результаті їхньої воєнної поразки від сил *антигітлерівської коаліції,* що завершили *Другу світову війну* та містили припис щодо припинення першими воєнних дій та негайного складення

Зброї.

О.В. Задорожній

Капіца Михайло Степанович (1921) — рад. дипломат і вчений; д-р істор. наук, проф., заслужений працівник культури РСФСР (1981), лауреат Державної премії СРСР (1982). На дип. роботі з 1943: 1943-47 і 1950-52 — співробітник посольства СРСР у Китаї; 1947-50 і 1952-60 — працівник центр, апарату МЗС СРСР; 1960-61 — посол СРСР у Пакистані; 1961-66 — на відповідальній роботі в центр, апараті МЗС СРСР; 1966-70 — зав. відділом Півд.-Схід. Азії МЗС СРСР; 1970-82 — зав. 1-м Далекосхідним відділом МЗС СРСР; з 1982-86 — заст. мін. зак. справ СРСР. Член Колегії МЗС СРСР із 1970. Брав участь у роботі ряду міжнар. конференцій і нарад.

Твори: «Радянсько-китайські відносини» (1958), «КНР: два десятиліття — дві політики» (1969), «КНР: три десятиліття — три політики» (1979), «Сукарно» (у співав., 1980), «Історія міжнародних відносин на Далекому Сході. 1945-1977» (у співав., 1978).

Н.Ф.Сербіна

КапнІСТ Василь Васильович (12.02.1758, с. Обу-хівка, сучас. с. Велика Обухівка Миргородського р-ну Полтавської обл. - 28.10.1823) — укр. громад.-політ, діяч і письменник. Нар. у сім'ї миргородського полковника (1737-50) і бригадира рос. армії *В.П.* Капніста; вихований під *впливом матері С. Дунін-Борковської в укр.* дусі. Після недовгого перебування в Петербурзі оселився в Україні, де був обраний маршалком шляхетства Миргородського повіту (1782) і Київської губернії (1785-87). 1783 — з'явилася його «Ода на рабство», що була протестом проти скасування автономії Гетьманщини рос.

урядом; склав проект «Положення, за яким може бути набране й утримане військо охочих козаків» (1787), де висунув ідею відродження укр. козацтва (незважаючи на підтримку генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева-Задунайського і *Г. Потьомкіна,* проект був відкинутий царським урядом). У квітні 1791 за дорученням укр. патріотичних сил відбув до Берліна, де просив прус, допомоги в разі повстання проти Росії, але не дістав позитивної відповіді від канцлера Е.-Ф. Герцберга. 1798 — опублікував комедію «Ябеда», яка була осудом рос. централістичної політики в Україні; як ген. суддя (1802) і полтавський губернський маршалок(з 1820) відстоював укр. інтереси (зокрема, під час набору козацького ополчення 1812-1813). Переклав рос. мовою «Слово о полку Ігоревім», переклад доповнив цікавим коментарем, в якому підкреслено укр.
ПОХОДЖеННЯ ТВОру. *М.С.Дорошко*

КагіОДІСтрІЯ (Саро сГІйгіа) Іоанн (Іван) Антонович (1776, о. Корфу - 9.10.1831, Навплія, Греція) — грец. і рос. держ.-політ. діяч та дипломат. Закінчив мед. ф-т Падуанського ун-ту. 1803-07 — статс-секретар з внутр. та інозем. справ Республіки Семи З'єднаних о-вів (Іонічних). 1809-27 — на рос. дип. службі: 1813-15 — посланник у Швейцарії, брав участь у роботі *Віденського конгресу 1814-15;* 1815 одержав звання статс-секретаря з інозем. справ і з 1815 керував (разом з *К.-Р.Нессельроде)* МЗС Російської імп., відаючи відносинами з країнами Сходу; водночас був тісно зв'язаний з грец. нац.-визв. рухом. Основне завдання рос. зовн. політики бачив у зближенні з Францією, а також у звільненні від османського панування європ. володінь Туреччини та у створенні на Балканах ряду христ. д-ав під *протекторатом* Росії. Брав участь у *Троппауському конгресі 1820;* виступав проти придушення *Священним союзом* неаполітанської рев-ції. 1822 взяв безстрокову відпустку, оселився в Женеві для пропаганди грец. питання; 11.04.1827 — обраний повсталими Президентом незалежної Греції. Намагався побудувати бюрократичну д-ву на рос. взірець; став жертвою
ЗМОВИ. *Н.Ф. Сербіна*

Капуста Лаврін (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат, з реєстрових козаків. У 1-й пол. 40-х XVII ст. перебував на Запоріжжі; в квітні \648 взяв участь у повстанні реєстровців проти польсько-шляхетського командування і перейшов на *бік Б. Хмельницького,* котрий доручив йому організувати Гадяцький полк; відзначився під час походу на Городок і Перемишль. У лютому 1649 призначений суботівським отаманом і очолив укр. контррозвідку, розкрив низку змов проти гетьмана. У 1653 — двічі очолював укр. посольство до Москви, де зустрічався з царем *Олексієм Михайловичем* (4.10.1653) і брав участь у засіданні Земського собору, на якому розглядалося питання про протекторат над Військом Запорозьким (25.05.1653); привіз гетьманові царську грамоту з позитивним рішенням Земського собору від 1.10.1653. У квітні 1655 і в березні 1657 їздив за дорученням гетьмана
ДО ТуреЧЧИНИ. *В.І. Сергійчук*

Капуто (Сарійо) Данте (25.11.1943, Буенос-Айрес) — аргентинський громад.-політ. діяч і дипломат. Працював консультантом із питань держ. управління в ун-ті Буенос-Айреса,

експертом із зовн.-політ. питань у штаб-квартирі *Організації американських держав* і в *Організації Об'єднаних Націй,* був чл. Національного центру наук, досліджень Франції, здійснював керівництво проектами надання Аргентині техн. допомоги у проведенні адмін. реформи. 1976 — заснував Аргентинський центр соц. досліджень, 1981-83 — займався видавницькою діяльністю; 1983-89 — мін. зак. справ, активно співпрацював із *Контадорською групою* щодо *Центральноамериканського мирного урегулювання,* 1986 — уклав угоду про інтеграційний союз із Бразилією.
В.І. Головченко

Караджич (Кагасіас) Радован (19.06.1945 с.Петніца, Чорногорія) — сербський громад. -політ. діяч, письменник. У 1960 — переїхав з родиною до Сараєва, закінчив мед. ф-т Сараєв-ського ун-ту, за фахом «лікар-психіатр». Працював штатним психологом футбольної команди Сараєва; автор дитячих поезій, збірок сербських народних пісень, якими і став відомий населенню Боснії та Герцеговини. Виступив засновником Сербської демократичної партії Боснії і Герцеговини, що у листопаді 1990 на виборах до респ. парламенту здобула перемогу в багатонац. виборчому окрузі й взяла участь у боснійському уряді під керівництвом президента *А. Ізетбеговича.* В умовах розпаду СФРЮ у 1990-91 заявив, що в разі проголошення незалежності Боснії та Герцеговини боснійські серби відокремляться і об'єднаються з Сербією. Став президентом самопроголошеної Республіки Сербської зі столицею в м. Пале, коли в ході громад, війни до грудня 1992 серби взяли під свій контроль бл. 70% території Боснії та Герцеговини. К. та командувача військами Республіки Сербської Р. Младича вважають *злочинцями воєнними;* у листопаді 1995 *Міжнародний трибунал для колишньої Югославії* (Гаага) висунув проти нього звинувачення у *злочинах воєнних;*
ОГОЛОШеНИЙ у РОЗШУК. *М.С.Каменецький*

Каракаська конвенція про консульські функції 1911 — одна з перших багатосторонніх угод, які регулюють *консульські відносини.* Була укладена 1911 в столиці Венесуели — Каракасі — 5 лат.-амер.

країнами (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела). Поряд із *Гаванською конвенцією про консульських чиновників 1928* (ратифікована 12-ма амер. д-вами) та *Віденською конвенцією про консульські зноси-*
ни 1963 є основним джерелом *консульського права.* До появи згаданих док-тів, серед яких К. к. є першим, коне, право було переважно звичаєвим, тобто базувалось на основі усталених звичаїв та норм внутр.-держ. права. К. к. започаткувала становлення коне, права як
КОНВеНЦІЙНОГО. *МА. Кулінич*

Каракаська конференція 1954 (10-а *Міжамериканська конференція)* — проходила І-28.03.1954 в Каракасі (Венесуела) і була останньою міжамер. конференцією; в її роботі не брала участі Коста-Рика. Делегація США виступила з проектом резолюції, що визначала проникнення міжнар. комуніст, руху в політ, інституції будь-якої амер. країни як загрозу *суверенітету* та незалежності усіх амер. д-ав; в такому випадку, за проектом резолюції, вживалися заходи, які відповідають діючим між амер. д-вами дог-рам (колективні заходи, передбачені Міжамериканським дог-ром про взаємну допомогу і Статутом *Організації американських держав).* Лат.-амер. країни виступили проти проекту резолюції, оскільки він де-факто лега-лізовував практику втручання США у справи будь-якої амер. д-ви, яка, на думку останніх, потрапляла під комуніст, вплив. Певного компромісу було досягнуто, коли до проекту резолюції було включено параграфи про те, що застосування відп. заходів мало ухвалюватися на Консультаційній нараді амер. д-ав. У резолюції підкреслювалося, що міжамер. механізми не будуть використовуватися для утиску жодної амер. д-ви, а лише для захисту невід'ємного права кожної з них на вільний вибір форми правління, екон. системи, соц. та культ, життя. 26.03.1954 компромісний текст резолюції було схвалено під назвою «Декларація солідарності з метою збереження політичної цілісності американських держав проти втручання міжнародного комунізму»; проти неї проголосували Мексика, Аргентина і Гватемала. На конференції були також ухвалені 3 конвенції: про дип. притулок, про територ. притулок і про міжамер.
КуЛЬТ. ВІДНОСИНИ. *НМ. Весела*

КараманлІС (Кагатапіік) Константінос (8.03.1907, с. Проті, Македонія, Османська імп., сучас. Греція - 22.04.1998, Афіни) — грец. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Афінського ун-ту (1932). Вступив до консервативної Народницької партії й 1935 був

обраний до парламенту; 1952-55 — міністр громад, робіт; 6.10.1955-5.03.1958, 17.05.1958-20.09.1961 і 4.11.1961-17.06.1963 - Прем'єр-міністр Греції від правоцентристського Національного радикального союзу, у зовн. політиці здійснював прозахідний курс і погодився на проголошення незалежності Кіпру (1960); пішов у відставку на знак незгоди з візитом короля Павла до Лондона. У 1963-74 — перебував в еміграції; після повалення диктатури «чорних полковників» 24.07.1974 повернувся на батьківщину як прем'єр-міністр і створив партію «Нова демократія», що здобула переконливу перемогу на парл. виборах у листопаді 1974. 23.07.1974-9.05.1980 - Прем'єр-міністр Греції, ініціював успішне проведення референдуму щодо скасування монархії, запровадження демокр. респ. конституції (1975) й повернення країни до *НАТО* (1980) після попереднього врегулювання *Кіпрської проблеми;* 15.05.1980-10.03.1985 і 4.05.1990-10.03.1995 - Президент Грецької Республіки, активно виступав на користь розширення участі країни в європ. інтеграції та більш самостійній позиції в НАТО.
В.І. Головченко

Караме (Кагаті) Рашид Абдул Хамід (30.12.1921, Мір'ята побл. Тріполі, Ліван -1.06.1987, побл. Бейрута) — ліванський громад.-політ. і держ. діяч. Народився в мусульм.-сунітській сім'ї нотаблів (традиційних лідерів) Півн. Лівану. Вивчав право в Каїрському ун-ті. 1948-51 працював за фахом, але після смерті батька став лідером мусульман Тріполі та з 1951 постійно обирався до ліванського парламенту, однак не створив власної політ, партії. У 1951, 1953-55 обіймав посади міністра юстиції, економіки та соц. справ. Прем'єр-міністр Лівану (19.09.1955-20.03.1956; 24.09.1958-14.05.1960; 31.10.1961-20.02.1964; 25.07.1965-9.04.1966; 7.12.1966-8.02.1968; 15.01.1969-13.10.1970; 1.07.1975-8.12.1976; 30.04.1984-1.06.1987), у сформованих ним урядах залишав за собою одну чи кілька міністерських посад — міністра внутр. справ, нац. оборони, фінансів, економіки, інформації або закорд. справ (15.01.1969-24.04.1969). Належав до «лівого табору» сунітських традиційних лідерів, виступав за знищення ліванської конфесійної системи, стояв на панарабістських позиціях, підтримував палестинську присутність у Лівані. Під час ліванської кризи 1958 був одним із лідерів опо-
зиції, яка виступала за відставку президента К. Шамуна, відмову від *Ейзенхауера доктрини* та на користь налагодження співпраці з Єгиптом і Сирією. Після врегулювання кризи очолив 24.09.1958 «уряд національного порятунку». 24.04.1969, протестуючи проти застосування зброї ліванською армією проти палестинців у Лівані, подав у відставку. У період *Ліванського конфлікту 1975-90,* не маючи під своїм контролем власної сунітської міліції, мав імідж політика, спроможного зберегти єдність країни та виступити як посередник між конфліктуючими сторонами. 1.07.1975 очолив Кабінет міністрів, але 8.12.1976, у зв'язку з нездатністю уряду утримати контроль над країною та запобігти дезінтеграції армії,

подав у відставку. Після ізраїльської операції під час *Ліванської кризи 1982* — один із фундаторів «Фронту нац. порятунку» (23.07.1983), який мав на меті анулювання лівано-ізраїльської угоди від 17.05.1983. Брав активну участь в орг-ції та роботі конференції з нац. діалогу (31.10-4.11.1983, Женева; 12-20.03.1984, Лозанна). 30.04.1984 сформував «уряд національної єдності». Загинув внаслідок катастрофи гелікоптера біля
Бейрута. *Ю.С. Скороход*

Караосманоглу (Кагао8тапо§1и) Альп (12.02.1943, Маніса) — тур. дипломат. Закінчив Лозаннський ун-т (1964); 1971-73 — 3-й секр. Департаменту Кіпру та Греції МЗС Туреччини, 1973-76 — 2-й секр. посольства у Франції, 1976-78 — 1-й секр. посольства в Афганістані, 1978-80 — керівник відділу Департаменту країн Сер. Сходу, 1980-84 — радник посольства в Тунісі, 1984-86 — керівник Департаменту Ради Європи, 1986-88 — керівник Департаменту країн Схід. Європи, 1988-93 — ген. консул Туреччини в Брюсселі, 1993-94 — консультант МЗС Туреччини, 1994-97 — помічник ген. директора Департаменту центральноазіатських, кавказьких та слов. країн. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки
В Україні. *В.І. Головченко*

Карахан (справжнє прізвище — Караханян) Лев Михайлович (20.01.1889, Тбілісі - 20.09.1937, Москва) — рад. дипломат. У листопаді 1917 — березні 1918 — чл. і секр. рад. делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18з* Німеччиною та її союзниками; 1918-21 і 1922-23 — заст. наркома закорд. справ РСФРР; 1921-22 — повпред

РСФРР у Польщі, 1923-27 — повпред СРСР у Китаї, водночас 1925-27 і 1927-34 — заст. наркома закорд. справ СРСР; 1934-37 — повпред СРСР у Туреччині. Очолював урядові делегації СРСР в Монголію, Іран, Туреччину, підписав низку
МІЖДЄРЖ. УГОД. Репресований. *Н.В. Шпакова*

Кардель (КагсІеШ Едвард (27.01.1910, Любля-на, Австро-Угорщина — 10.02.1979, Любляна, Словенія, СФРЮ) — югославський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї залізничника. Після гімназії здобув освіту шкільного вчителя в Любляні. У 1926 вступив до молодіжної секції КПЮ, за комуніст, та профспілкову діяльність був заарештований та знаходився у в'язниці (1930-32). У 1934 залишив Югославію й переїхав спочатку до ЧСР, а згодом до СРСР, де навчався методам нелегальної політ, роботи, тоді ж познайомився з *Й.Б. Тіто.* Повернувся до Югославії в 1937. З початком нім. окупації 1941 очолив партизанський рух у Словенії й увійшов до вищого керівництва комуніст. Югославії. Був ідеологом першої повоєнної конституції ФНРЮ 1946. Очолював югославську делегацію на переговорах у лютому 1948 у Москві делегацій Болгарії, СРСР та Югославії з проблем формування Балканської федерації. Безрезультатність переговорів стала однією з головних причин *радянсько-югославського конфлікту 1948-53.* Разом із Б. Кідрічем вважається архітектором югославської моделі самоврядного соціалізму, яка з 1950-52 почала запроваджуватись в Югославії на противагу рад. моделі централістсько-бюрократичного соціалізму. Виступив теоретиком у галузі нац. питання в Югославії, водночас ініціював політ, чистки в КПЮ після 1948, став прибічником «жорсткої» течії в керівництві д-ви. Мав великий вплив на формування *зовнішньої політики* Югославії, але союзним секр. (міністром) закорд. справ був тільки 31.08.1948-14.01.1953. Сформулював концепцію неприєднання Югославії у відносинах між США та СРСР. З 60-х офіційно вважався наступником Й.Б. Тіто, у 1963-67 очолював Скупщину СФРЮ. Дійсний чл. Академії наук Словенії. На його честь м. Плоче (сучасна Хорватія) у 1950-54 та 1980-90 носило
Назву КардеЛЄВО. *М.С. Каменецький*

Карденас (Сагсіепаз) Ласаро (21.05.1895, Мехіко - 19.10.1970, Мехіко) — мексиканський громад.-політ., військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї
ткача-кустаря. Активний учасник Мексиканської рев-ції 1910-17, у 1920-і — на командних посадах у військ, округах, відзначався демократизмом, порядністю та непідкупністю; дивізійний генерал (1928); 1928-32 — губернатор шт. Мічоакан, здійснив низку реформ в інтересах трудящих; 1930-31 — голова виконкому правлячої Національно-революційної партії (НРП); 1931 — міністр внутр. справ, 1933-34 - військ.-мор. міністр. 1.12.1934-30.11.1940—Президент Мексиканських Сполучених Штатів. Спираючись на підтримку робітничих і селянських орг-цій та патріотичних середніх верств, 1937 частково націоналізував залізниці, 1938 — власність інозем. нафтових компаній, започаткував здійснення радикальної аграрної реформи і створення кооперативного сектора. Водночас скасував обмеження на діяльність опозиційних політ, сил, надавав політ, притулок революціонерам, виступив із засудженням *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36,* активно допомагав респ. урядові Іспанії. 1942-45 — міністр нац. оборони, потім займав різноманітні адмін. посади. З 1949 брав активну участь у Русі прихильників миру, з 1955 — віце-президент, з 1969 — почесний президент Всесвітньої Ради Миру, чл. міжнар. трибуналу з

розслідувань військ, злочинів США у В'єтнамі, лауреат Міжнар. ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1955). *вл.головченко*

КарДОЗу (Сапіо8о) Фернандо Енріке (18.06.1931, Ріо-де-Жанейро) — бразильський громад.-політ. і держ. діяч; проф. соціології Ун-ту Сан-Паулу. Після військ, перевороту 1.04.1964 емігрував, повернувся на батьківщину 1968. У 1986 обраний сенатором від шт. Сан-Паулу. Як прихильник ідеї соц. справедливості водночас зарекомендував себе прагматиком, що наполягає на системному підході до екон. перетворень. У червні 1988 виступив співзасновником лівоцентристської Партії бразильської соціал-демократії, котра проголосила своєю метою б-бу за демократію й соц. реформи та посилення ролі Бразилії на міжнар. арені. 1992-93 — мін. зак. справ, у травні 1993 — березні 1994 — міністр фінансів. У центр своєї діяльності К. поставив подолання бюджетного дефіциту й інфляції, підготувавши «План реал», професійна швидкість реалізації якого за збереження послідовності етапів і довіри населення дозволила утримувати курс нової валюти країни — реала — на рівні амер. долара.

1.01.1995-1.01.2003 — Президент Федеративної Республіки Бразилія. У внутр. політиці прискорив процес приватизації, добився фінанс. стабілізації й забезпечив стійке екон. зростання, провів адмін. реформу й скоротив чисельність збройних сил. У *зовнішній політиці* лібералізував зовн.-екон. діяльність й активізував інтеграційні процеси в рамках *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР).* Під час офіц. візиту до Бразилії 26.10.-1.11.1995 Президента України *Л. Кучми* підписав *українсько-бразильський договір про дружні відносини і співробітництво 1995.*

В.І. Головченко

Карибська криза 1962 — гостра міжнар.
криза, що виникла в умовах *«Холодної війни»* між СРСР та США і була спричинена розміщенням рад. стороною ракетно-ядерної зброї на Кубі. У результаті переговорів навесні-влітку 1962 між СРСР та Кубою було досягнуто конфіденційної домовленості про розміщення на острові ракет середньої дальності з ядерними боєголовками, засобів ППО і обслуговуючого персоналу. Куба в такий спосіб прагнула захистити себе від можливої амер. агресії; для СРСР розміщення ракет поблизу від амер. території мало на меті забезпечити стратегічний паритет зі США, які на той час мали кількісну перевагу в ракетно-ядерному потенціалі та бази біля кордонів СРСР, зокрема, на території Туреччини й Італії. У ході таємної операції «Анадир» на Кубу було перекинуто 42 ракети середньої дальності з ядерними боєголовками та 40 тис. військ, контингенту. 14.10.1962 амер. розвідувальні літаки У-2 зафіксували на Кубі будівництво стартових майданчиків для ракет, а 16.10.1962 фотоматеріали разом із висновками військ, експертів були представлені Президентові США *Дж. Кеннеді.* Небезпека розгортання рад. ракет на Кубі була сприйнята як надзвичайно серйозна, і США вдалися до жорстких дій у відповідь. 22.10.1962 було прийнято рішення про встановлення з 24.10.1962 «суворого карантину на всі види наступальної зброї, що перевозяться на Кубу», США розгорнули *блокаду морську* острова; була розпочата підготовка до можливого вторгнення на Кубу та оголошений підвищений ступінь готовності в збройних силах. Одночасно 22-23.10.1962 через посла СРСР у США А *Добриніна* відбувся обмін листами між лідерами двох країн. Кеннеді попереджав про рішучість США усунути
загрозу безпеці Зах. півкулі навіть силовим шляхом. Прем'єр-міністр СРСР *М. Хрущов* охарактеризував заходи США як агресивні, спрямовані проти Куби та СРСР, і наголосив на про-типравності встановлення США контролю над *судноплавством міжнародним торговельним;* водночас наявність рад. ракет на Кубі він заперечував. 24.10.1962 СРСР заявив рішучий протест проти встановлення блокади Куби та проти інших військ, заходів США і попросив негайно скликати *Раду Безпеки ООН.* Рад. збройні сили було переведено в стан підвищеної бойової готовності. Вранці того ж дня два рад. судна під прикриттям підводного човна наблизилися до лінії блокади за 500 миль від Куби. їм назустріч вийшла група амер. кораблів на чолі з авіаносцем «Ессекс». Щоб запобігти прямому зіткненню, рад. керівництво віддало наказ суднам зупинитися на лінії блокади. Хрущов запропонував Кеннеді термінову зустріч, але той погоджувався зустрітися лише після усунення з Куби рад. ракет. 26.10.1962 Кеннеді віддав наказ про підготовку до вторгнення на Кубу.

Того ж дня увечері Хрущов надіслав Кеннеді нового листа, в якому закликав Президента США проявити стриманість, щоб відвернути небезпеку ядерної війни між двома д-вами. Хрущов більше не заперечував наявність на Кубі рад. ракет і зазначав, що блокада позбавлена сенсу, оскільки вся ядерна зброя вже доставлена на о. Кубу; він наголосив, що ракети знаходяться під контролем рад. офіцерів і не будуть використані для нападу на США. Хрущов пропонував Кеннеді зняти блокаду і дати зобов'язання не вторгатися на Кубу; в такому разі СРСР забере з Куби ракетну зброю. Наступного дня, ще не отримавши відповідь, Хрущов направив нове послання до Кеннеді, в якому вимагав, щоб американці забрали свої ракети з Туреччини. У відповідь Кеннеді заявив про готовність США зняти блокаду і дати гарантії ненападу на Кубу, якщо СРСР забере з острова наступальну зброю. Публічне обговорення «турецького

питання» не влаштовувало Кеннеді, оскільки формально бази в Туреччині були базами *НАТО;* водночас конфіденційно він дав зрозуміти, що не бачить нездоланних перешкод для вирішенні цього питання. 28.10.1962 СРСР прийняв амер. пропозиції.
7.01.1963 представники СРСР та США направили *Генеральному секретарю ООИ* спільний

лист, в якому у зв'язку з врегулюванням кризи запропонували зняти це питання з порядку денного Ради Безпеки. К. к. була вирішена політ, шляхом, завдяки активному та оперативному діалогу між сторонами, які розуміли катастрофічність переростання конфронтації у відкритий збройний конфлікт. Невдовзі після розв'язання К. к. СРСР та США здійснили ряд кроків для зниження міжнар. напруги, були підписані перші рад.-амер. угоди у сфері забезпечення стратегічної стабільності (див. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963),* угода про створення т. зв. «гарячої лінії» зв'язку між
МОСКВОЮ та ВаШИНГТОНОМ. *СП.Галака*

Карибське співтовариство (СагіЬЬеап
Соттипііу), **КАРІКОМ** (САКІСОМ) - регіональна міжурядова орг-ція; заснована 4.07.1973 в Чаугарамасі (Тринідад і Тобаго); об'єднує д-ви й території Карибського бас; в рамках співтовариства створено ряд субрегіональних орг-цій, у т. ч. Карибський спільний ринок (КСР). Статутом КАРІКОМ проголошувались такі цілі: *інтеграція міжнародна* шляхом зміцнення торг.-екон. відносин між країнами, орг-ція КСР, об'єднання зусиль країн-учасниць в інтересах прискореного і стабільного розвитку економіки, координація екон. зв'язків із позарегіональними країнами і орг-ціями, розробка єдиних підходів, перш за все у відносинах із найменш розвинутими країнами КАРІКОМ, розширення співробітництва й інтеграція в соц., наук, і культ, сферах, координація *зовнішньої політики* членів співтовариства. Першим кроком на шляху інтеграції стало утворення 1965-68 Карибської асоціації вільної торгівлі (КАРІФТА), членами якої стали Гаяна, Антигуа і Барбуда, Барбадос, Тринідад і Тобаго, Гренада, Домініка, Монтсеррат, Сент-Вінсент, Сент- Кристофер- Н евіс-Ангілья, Сент-Люсія, Ямайка, а з 1970 — Беліз; договір про створення КАРІФТА вступив у дію 1.05.1968 і передбачав скасування митних тарифів усередині зони. КАРІФТА проіснувала до 1973, коли на зміну прийшов КАРІКОМ. Для надання допомоги у фінансуванні програм екон. розвитку регіону 18.10.1969 був створений Карибський банк розвитку (КБР) з розташуванням у Бриджтауні (Барбадос). До його складу ввійшли всі члени КАРІФТА, Багамські о-ви, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, о-ви
Теркс і Кайкос, Велика Британія і Канада, а з 1972 — Колумбія і Венесуела.
У червні 1968 декілька країн регіону заснували Східнокарибський спільний ринок, програма якого передбачала більш динамічний і широкий характер інтеграції у порівнянні з КАРІФТА, що загострило в ній протиріччя. Для подолання розбіжностей 1972 була досягнута домовленість про формування КАРІКОМ, що згодом передбачало створення КСР та 8 інших структур. У 1973 договір вступив у дію для Гаяни, Барбадосу, Тринідаду і Тобаго, Ямайки, а з 1974 — для Антигуа, Белізу, Гренади, Домініки, Монтсеррату, Сент-Вінсенту, Федерації Сент-Кристоферу і Невісу, Ангільї, Сент-Люсії. КСР почав діяти з 1.08.1973, Багамські о-ви приєднались до КАРІКОМ, але не увійшли в КСР. Згодом були утворені комісії у відповідності до напрямів інтеграції: економічної, політичної, з введення спільної грошової одиниці, з внутр. і зовн. тарифів, з вільного пересування населення в межах території КАРІКОМ, зі створення спільного інвестиційного фонду тощо. На чолі кожної комісії стояла одна з країн-учасниць. Вищим керівним органом КАРІКОМ є регулярні та позачергові конференції глав урядів, також проводяться зустрічі на рівні міністрів. За роки діяльності на початковому етапі (70 — 90-і) орг-цією досягнуті певні успіхи в екон., політ, та культ, інтеграції спочатку 13, в 1995 — 14, 1997 — 15 країн регіону. Найбільші здобутки відзначаються в орг. сфері, найменші — у сфері реалізації проголошених принципів і цілей. Етапним став саміт 14 глав д-ав КАРІКОМ у Гаяні 4-7.07.1995. Був відзначений прогрес у створенні спільного ринку в регіоні та подальшій лібералізації зональної торгівлі, особливо в галузі обміну с.-г. продукцією, здійснено нові кроки щодо переходу до єдиної грошової одиниці. КАРІКОМ співпрацює з США, інтеграційними об'єднаннями Лат. Америки *(Спільний ринок країн Південного конуса, Андський спільний ринок, Центральноамериканський спільний ринок), Європейським Союзом.* У порівнянні з 80-ми, темпи екон. зростання в країнах співтовариства наприкінці 90-х — на поч. XXI ст. підвищилися, але відстають від показників провідних країн Лат. Америки. Штаб-квартира КАРІКОМ знаходиться в м. Джорджтауні (Гаяна).
ГД. Хоменко

КарІМОВ (Кагітоу) Іслам Абдуганійович (30.01.1938, Самарканд, Узбецька РСР) — узбецький громад.-політ, та держ. діяч. Кандидат екон. наук, Почесний доктор Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (2004). У 1960-61 — помічник майстра на заводі Ташсільмаш (м. Ташкент). 1961-66 — інженер-конструктор

Ташкентського авіаційного заводу; 1966-83 — провідний спеціаліст, зав. відділу, заст. голови Держплану Узбецької РСР; 1983-86 — заст. Прем'єр-міністра й голова Держплану Узбецької РСР. У 1986-89 — 1-й секр. Кашкадар'їнського обкому Компартії Узбекистану; у 1989-91 — 1-й секр. Компартії Узбекистану. 24.03.1990 на сесії Верховної Ради Узбецької РСР обраний першим президентом республіки; у 1992 обраний Президентом незалежного Узбекистану. За результатами референдуму 26.03.1995 його повноваження було продовжено до 2000. На виборах 9.01.2000 переобраний президентом д-ви на новий термін (отримав 91,9% голосів). У внутр. політиці орієнтується на екон. й технол. модернізацію за збереження керівної ролі д-ви в економіці (т. зв. «дозрілий державний капіталізм»). За його правління в Узбекистані створено низку нових галузей промисловості — нафтохімічну, автомобільну та переробну; активно розробляються власні родовища нафти й газу. У *зовнішній політиці* проводить курс на розбудову відносин із країнами Центр. Азії в рамках *Співдружності Незалежних Держав;* зміцнює зв'язки зі США та іншими д-вами Заходу; підтримує розвиток взаємовигідних двосторонніх стосунків з Україною та суб-регіонального співробітництва в рамках *ГУУАМ.*

Твори: «Узбекистан: національна незалежність, економіка, **політика, ідеологія»** (1993); «Батьківщина священна для всіх і **для кожного» (1995);** «Узбекистан на шляху поглиблення **економічних реформ»** (1995); «Узбекистан на порозі XXI століття: **загрози** безпеки, умови та гарантії прогресу» (1997).

Л.В. Губєрський

Карловицькі мирні договори 1699 —

двосторонні угоди, підписані в м. Карловиц у Славонії (сучасне Сремські-Карловци, Сербія) за результатами війни 1683-97, яку *Священна ліга* вела проти Османської імп. Переговори проходили з жовтня 1698 за посередництва Англії та Нідерландів. За польсько-тур. мирним дог-ром 16.01.1699 Речі Посполитій поверталося Поділля з фортецею Кам'янець-Подільський, а польські війська звільняли молдовські міста, зайняті ними під час війни. За австр.-тур. мир-

ним дог-ром 26.01.1699 Австрія отримувала всю територію Угорщини, частину Трансільванії, Хорватії та Славонії. Туреччині поверталась область Тіміш. За мирним дог-ром між Венецією та Туреччиною 26.01.1699 до Венеції відходили Морея (Пелопоннес), частина Далмації та о-ви Архіпелагу, якими її війська оволоділи під час війни. Московське царство не підписало тоді з Туреччиною мирний договір, але 14(24).01.1699 уклало перемир'я терміном на 2 роки на основі принципу *уті посі-детіс;* Азов, захоплений рос. військами 1696, залишався за Московським царством. Остаточне врегулювання між двома д-вами було досягнуте за *Константинопольським миром 1700.* К. м. д. фактично поклали кінець тур. експансії в Європі та розпочали її витіснення з континенту. *В.Ю. Константинов*

Карлссон (Сагі88оп) Інгвар (9.11.1934, Бурос, Швеція) — шведський громад, -політ, і держ. діяч. У 1961 очолив Соціал-демократичний юнацький рух — молодіжну орг-цію СДРП Швеції; за її підтримки в 1964 обраний до парламенту. 1967-69 — заст. держ. міністра; 1969-73 — міністр освіти, 1973-76 — міністр житлового будівництва в уряді *У. Пальме.* Після поразки СДРПШ на парл. виборах 1976 очолив роботу з повернення партії до влади й розроблення плану оздоровлення економіки країни. У 1982-86 — віце-прем'єр і особистий радник Прем'єр-міністра Швеції У. Пальме, займався опрацюванням перспективної стратегії партії; водночас у 1985 призначений міністром охорони навколишнього середовища. Після вбивства У. Пальме очолив СДРПШ. 28.02.1986-3.10.1991 і 7.10.1994-21.03.1996 — Прем'єр-міністр Королівства Швеція. Забезпечив вступ країни до *Європейського Союзу* і приватизацію збиткових підприємств

Держ. сектора. ВХ *Головчєнко*

КармансьКиЙ Петро (1878 - 1956, Львів) — укр. поет-перекладач і дипломат, представник модерністської групи «Молода Муза». До *Першої світової війни* вчителював у галицьких гімназіях; 1920-22 — голова Дипломатичної місії ЗУНР у Бразилії, 1922-32 — в еміграції у Бразилії й Канаді, редагував часописи «Праця» і «Український Хлібороб». По поверненні до Львова відійшов від політ, діяльності й зосередився на перекладах з Данте (разом

із М. Рильським), Й.В. Гете, Е.А. По, Дж. Леопарді, Ф. Грільпарцера.

Твори: поетичні збірки «З теки самоубійця» (1899), «Ой люлі, смутку» (1906), «Блудні вогні» (1907), «Пливем по морю тьми» (1909), «До сонця» (1941), «По ясній дорозі» (1952); роман «Кільці рож», «Між рідними в Південній Америці», «Українська богема», «Крізь темряву» (1956).

В.І. Головченко

КарпинськиЙ Олександр Михайлович (1867, Холмщина — 1929, Рівне) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Працював в окружному суді Чернігова, належав до УПСФ. З 22.11.1917 — товариш ген. секретаря внутр. справ в уряді *В. Вішниченка,* з 17.07.1918 — чл. Ради МЗС Української Держави, 14.10.1918 — призначений послом до Варшави, але у зв'язку з початком антигетьманського повстання під проводом Директорії не зміг приступити до виконання обов'язків. З 1921 — адвокат у Рівному, 1922-28 — депутат польського сенату від укр. населення Волині, очолював Український сенаторський клуб.

В.М. Матвієнко

КарпІНІ (Сагріпі) Джованні да Плано (бл. 1182, Умбрія, Італія - 1.08.1252, Ліон) — францисканський чернець, дипломат і мандрівник. 1245-47 був відряджений Папою римським Інокентієм IV до Монголії з завданням встановити дружні стосунки з великим ханом і схилити його до християнства; їхав через Півд.-Зах. Русь, залишив опис недавно перед тим зруйнованого монголо-татарами Києва.Водночас йому було доручено зав'язати переговори з урядом Галицько-Волинської Русі й навернути «руських схизматиків» у католицтво. У грудні 1245 прибув до Кракова і зустрівся з *Василько́м Романовичем,* братом *Данила Галицького,* від якого одержав запрошення відвідати Галич, де пробув кілька днів, виступив перед руськими єпископами і оголосив їм папську буллу. Але Василько з єпископами ухилились від відповіді, бо глава Галицько-Волинського князівства перебував тоді в Батия в Орді. На шляху до Сарая (столиці Орди) поміж Дніпром і Доном зустрівся з Данилом Галицьким і запропонував тому зав'язати стосунки з курією. Повернувшись до Холма, Данило Галицький відрядив свого представника ігумена Григорія до Ліона, де тоді перебував папа. З ініціативи Карпіні зав'язалось тривале листування між курією і галицько-волинським князем (див. *Галицько-папські переговори сер. ХГНст).* *м.Ф.Котляр*

КаррІЛЬО Флорес (Саггііо Ріогез) Антоніо (23.06.1909, Мехіко - 20.03.1986, Мехіко) -мексиканський громад.-політ, діяч і дипломат. 1952-58 — міністр фінансів, 1959-64 — посол Мексики у США, 1964-70 — мін. зак. справ Мексики, виступив одним із організаторів укладення *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967;* 1972-74 — ген. секретар Конференції ООН з проблем народонаселення. З 1977— радник уряду Мексики з фінанс. і зовн.-політ. питань; 1979-82 — чл. палати депутатів Національного конгресу, очолював комісію із закорд. справ; 1980-81 — посол Мексики в СРСР, з 1984 — посол з особливих доручень МЗС МеКСИКИ. *В.І. Головченко*

КаррІНГТОН (Саггіп§хоп) Петер Александер Руперт (6.06.1919, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, барон. Закінчив Ітонський коледж і Королівську військ, академію в Сандхорсті, учасник *Другої світової війни.* З 1938 — депутат Палати лордів, 1951 — парл. секретар мін-ва с. г-ва, 1954 — мін-ва оборони; 1956-59 — верховний комісар (посол) Великої Британії в Австралії; 1959-62 — 1-й лорд Адміралтейства і чл. Таємної Ради; 1964-70 — лідер консервативної опозиції в Палаті лордів; 1970-79 — держ. секретар у справах оборони, водночас 1972-74 — голова Консервативної партії. 1979-82 — мін. зак. справ; очолював «конференцію круглого столу» в Ланкастер-Хаусі, що уможливила мирне вирішення *Південної Родезії проблеми* і проголошення незалежності Республіки Зімбабве 18.04.1980; намагався віднайти переговорний шлях до врегулювання Бл.-схід. конфлікту і кризової ситуації навколо Фолклендських (Мальвінських) о-вів, але змушений був подати у відставку після початку *англійсько-аргентинського конфлікту 1982.* 1983-84 — голова Загальної електричної компанії; 25.06.1984-30.06.1988 — Ген. секретар *НА ТО;* у своїй діяльності виходив із першорядності налагодження діалогу з СРСР, вважаючи його ключовим у справі поновлення громад, довіри до НАТО.

В.І. Головченко

Карташов Євген Григорович (1.01.1942, с. Щегловське Макіївського р-ну Донецької обл.) — укр. держ. та громад.-політ, діяч. У 1969 закінчив Запорізький машинобудівний ін-т, 1983 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС (Москва), кандидат філос. наук. 1969-90 — на комсомольській, згодом — парт, роботі. 1990-92 — заст. голови виконкому Запорізької обласної ради народних депутатів, заст. голови Запорізької обласної держ. адміністрації; 1992-97 — заст. ген. директора, дир. зовн.-екон. фірми комбінату «Запоріжсталь»; 1997-98 — заст. голови правління з питань зовн.-екон. діяльності, дир. зовн.-екон. фірми ВАТ «Запоріжсталь»; 1999 — голова Запорізької обласної держ. адміністрації. У січні 2000 - березні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Казахстан. У березні 2001 — липні 2003 — голова Запорізької обласної Держ. адміністрації. *В.М. Матвієнко*

Картахенська декларація 1991 — заява голів держав-членів *Групи Ріо,* оприлюднена 3.12.1991 на 5-й нараді президентів, в якій дається оцінка змінам міжнар. та регіональної систем. Учасники схвалили запровадження *«Ініціативи для Америк» 1990,* наголосили на необхідності активізації переговорів у рамках *ГАТТта* поглиблення політ, діалогу із США щодо проблем зовн. боргу лат.-амер. країн, розвитку торгівлі та інвестицій, а також висловили зацікавленість у регіональній інтеграції. Важливими напрямками співробітництва країн регіону було також визначено взаємодію в б-бі з *тероризмом міжнародним,* з вир-вом, перевезенням та споживанням наркотичних речовин, у сфері захисту довкілля, в забезпеченні енергетичної безпеки, а також співробітництво в розв'язанні проблеми *Центрально-американського мирного урегулювання,* оздоровленні міжамер. системи, роззброєнні. У К. д. значна увага приділяється необхідності підвищення ролі *Організації Об'єднаних Націй,* що повинна якнайповніше відображати волю держав-членів. Голови д-ав підкреслили важливе місце Групи Ріо як основного інституту політ, консультацій і координації в регіоні.

Н.М. Весела

Карт-бланш (з франц. сагіе Ьіапсііе — біла, чиста картка) — чистий бланк, підписаний особою, яка надає право іншій особі заповнити
його текстом на свій розсуд; у переносному сенсі — необмежені повноваження, повна свобода дій, які надає довіритель своєму повіреному для здійснення конкретних операцій
ВІД СВОГО Імені. *В.М. Матвієнко*

Картер (Сагіег) Джеймс Ерл (01.10.1924, Плейнс, шт. Джорджія) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 39-й Президент США (20.01.1977-20.01.1981). Нар. в сім'ї фермера, навчався в Технологічному ін-ті в Атланті. Закінчив Військ. -мор. академію в Аннаполісі (1946), служив на підводному флоті. Після виходу у відставку 1953 займався бізнесом і благодійністю; 1962 і 1964 обирався в сенат шт. Джорджія, де входив до ліберально-демокр. опозиції; 1970 — обраний губернатором штату від Демократичної партії, активно боровся з залишками расової дискримінації. Міжнар. зовнішньополітичну частину передвиборної президент. кампанії 1976 побудував на забезпеченні прав людини в СРСР, країнах «соціалістичного табору» і «третього світу», обіцянках відкликати амер. війська з Півд. Кореї, Таїланду, Філіппін і Японії та покласти край «таємній зовнішній політиці одинака-ковбоя»; отримав 51% голосів виборців. На тлі безрезультатної внутр. політики зумів досягти суттєвих успіхів на міжнар. арені завдяки т. зв. «терплячій дипломатії» й піднесенню «мора-лізма» в ранг держ. політики: 7.09.1977 підписав з урядом Панами дві угоди про передачу останньому до 31.12.1999 суверенітету над *Панамським каналом;* 5.09-17.09.1978 організував у своїй заміській резиденції Кемп-Девід переговори *М. Бегіна* і *А. Садата* з бл.-схід. врегулювання, що увінчалися підписанням *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979;* 1.01.1979 були встановлені *дипломатичні відносини* з КНР, а 18.06.1979 підписав у Відні з *Л. Брежнєвим* договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, що передбачав їх скорочення протягом 1981 до сумарної кількості в 2250 одиниць для кожної сторони. Але політика «співпраці й суперництва» з СРСР закінчилася після вторгнення рад. військ в Афганістан у грудні 1979, після чого президент наклав вето на поставки амер. пшениці в СРСР, оголосив про бойкот Олімпійських ігор 1980 у Москві й висунув *Картера доктрину.* Невдала операція 25.04.1980 зі звільнення взятих у заручники ісламістами в Тегерані працівників посольства США і екон.

труднощі призвели до поразки К. на президент. виборах того ж року. Протягом 80-90-х виступав міжнар. спостерігачем на виборах у країнах, що розвиваються, і посередником при вирішенні регіональних конфліктів (Гаїті, Ефіопія, Нікарагуа, Панама). 2002 удостоєний
НобелІвСЬКОЇ Премії Миру. *В.І. Головченко*

Картера доктрина — зовн.-політ, доктрина США; висунута 23.01.1980 Президентом США *Дж. Картером* у щорічному посланні до Конгресу США. Вона декларувала наміри США захищати силою перед «загрозою ззовні» свої життєво важливі інтереси в багатому на нафту регіоні Перської затоки. Практична реалізація К. д. призвела до посилення амер. військ, присутності На Бл. СХОДІ. *ОА. Коппель*

Картка акредитаційна — документ, що засвідчує належність до осіб, які користуються привілеями та імунітетами (дипломатичними чи консульськими). К. а. оформляється протокольним відділом (управлінням) *відомства закордонних справ* країни перебування при акредитації співробітників (членів їхніх сімей) *дипломатичних представництв, консульських установ* іноземн. держав, міжнар. орг-цій чи представництв міжнар. орг-цій тощо. В Україні, згідно з Положенням про акредитацію співробітників дип. і коне, установ іноземн. д-ав, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших іноземн. орг-цій від 28.01.2003, видаються 4 види К. а.: *дипломатичні картки* (серія «Д»); *консульські картки* (серія «К»); службові картки (серія «С») та звичайні картки (серія «А»). К. а. оформлюються на підставі паспортів (національних дипломатичних, службових, звичайних) чи запису, що підтверджує акредитаційний статус, та відп. *нотифікації.* Строк дії К. а. не може перевищувати термін дійсності паспорта особи, якій вона належить, а також строку перебування цієї особи в Україні (К. а. оформляються на такі терміни: дипломатичні — на 4 роки; консульські — на 4 роки; службові — на 3 роки; звичайні — на 2 роки). К. а. повертаються до *Міністерства закордонних справ України* у випадку, коли закінчується їхній термін дії та у зв'язку із зміною посади або статусу осіб,
ЯКИМ ВОНИ Належать. *ВМ. Матвієнко*

Картка візитна — широко використовується в дип. практиці при підтримці зв'язків з офіц.
особами, представниками дип. корпусу, ділових і громад, кіл країни перебування. К. в. «заочно» представляє власника, діє від його імені. К. в. прийнято передавати, надсилати або залишати особисто. На К. в. друкуються ім'я та прізвище (у деяких країнах також по батькові), посада, у правому нижньому кутку — назва столиці країни перебування. На К. в. дипломатів також можуть бути розміщені реквізити, що необхідні для продовження контактів: службовий телефон, телефакс, службова адреса. На картках дружин дипломатів проставляється лише ім'я та прізвище, назва столиці країни перебування. У дип. практиці використовується також сімейна (спільна) К. в. подружжя. За правилами *протоколу* в певних

випадках на К. в. у нижньому лівому кутку можуть бути проставлені чорним олівцем від руки літери лат. алфавіту, які означають привід, згідно з яким вручена або передана ВІЗИТІВКа. *ТІ. Шинкаренко*

Картка кувертна — картка з написаними від руки або надрукованими іменем та прізвищем особи, запрошеної на дип. прийом, якою позначається місце за столом, де повинен сидіти запрошений. К. к. виготовляються з цупкого паперу білого кольору у вигляді невеликих прямокутників (розміром із візитну картку). Якщо запрошений — висока посадова особа — на картці позначається лише його посада.
Т.І. Шинкаренко

Касабланкська група (Організація Каса-бланкської хартії) — політ, об'єднання 6 африк. країн — Алжиру, Гани, Гвінеї, Єгипту, Малі та Марокко; утворена на конференції представників цих д-ав, що відбувалася 3-7.01.1961 в Касабланці (Марокко). Конференцію скликано за ініціативою Марокко для вироблення спільної позиції щодо *Конголезької кризи 1960-65,* у ній також взяли участь представники Лівії та Цейлону, які не ввійшли до складу орг-ції. Було прийнято Касабланкську хартію, яка визначила завдання групи; її головною метою проголошувалися ліквідація *колоніалізму* та *неоколоніалізму* в усіх його формах та проявах, визволення колоніальних територій на континенті, захист незалежності африк. д-ав від політ, втручання та екон. тиску. Країни, що підписали Хартію, також проголошували принцип неприєднання до будь-яких військ.-політ. союзів. Хартія закликала африк. д-ви орієнтувати

свою екон. та соц. політику на «використання національних багатств в інтересах своїх народів»; К. г. залишалася відкритою для приєднання інших африк. д-ав. У ході Касабланкської конф. були прийняті резолюції з алжирського (див. *Війна за незалежність Алжиру)* та палестинського питань (див. *Палестинська проблема),* проти ядерних випробувань Франції в Сахарі, проти расової сегрегації та *апартеїду,* декларація про становище в Конго тощо. У резолюції з палестинського питання вперше в практиці африк. конференцій засуджувалася політика Ізраїлю, учасники конференції виступили на підтримку цілісності Республіки Конго та виведення інозем. військ з території цієї країни.

Основними органами К. г. були Африк. політ, комітет (до якого входили голови д-ав або їхні представники), Африк. екон. комітет (у складі міністрів економіки держав-учасниць), Африк. комітет з питань культури, Вища рада об'єднаного верховного військ, командування. У рамках групи були сформовані поштовий та телеграфний союзи, її учасники підписали конвенції про заснування Африк. платіжного союзу, *Африканського банку розвитку,* розробили проект формування Африк. спільного ринку. Діяльність орг-ції здебільшого мала політ, характер, що зумовлювалось відмінностями підходів щодо реалізації екон. проектів та територ. віддаленістю держав-учасниць К. г. Після створення *Організації африканської єдності,* до якої увійшли всі незалежні країни Африки, група саморозпустилася і припинила

СВОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ. *С.В. Гринько*

Касабланкська конференція 1943 —

нарада Президента США *Ф.Д. Рузвельта,* Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* і вищих військ, керівників двох держав; проходила **14-21.01.1943** в Анфі, передмісті Касабланки (Марокко). *Й.В. Сталін* відмовився від участі в нараді, посилаючись на важливі військ, операції, які розгорталися на рад.-нім. фронті. В Анфі були обговорені перспективи воєнних операцій проти д-ав «Осі» в 1943. Було підтверджено, що першорядним завданням *антигітлерівської коаліції* є розгром фаш. Німеччини. *Другого фронту проблема* в Європі фактично залишилася невирішеною (В. Черчілль пропонував операцію союзників на Балканському піво-ві, його пропозиція не знайшла підтримки з боку Ф.Д. Рузвельта). Союзники домовилися

провести лише операцію на піво-ві Котантен (на півн. заході Франції) у серпні 1943 замість широкого вторгнення у Франції навесні і 943. Був затверджений план висадки на Сицилії після завершення кампанії союзних військ у Півн. Африці (операція «Хаскі» розпочалася 10.07.1943). Союзники домовилися про посилення б-би з нім. підводними човнами в Атлантиці, розширення бомбардувань Німеччини, а також обмін інформацією про хід робіт над атомною бомбою. На конференції були розроблені плани ведення воєнних операцій на Тихому океані в 1943. В. Черчілль пообіцяв амер. президентові, що після перемоги над нацистською Німеччиною Британія візьме активну участь у війні проти Японії. Обидва керівники дійшли висновку, що для успішного закінчення війни з Японією необхідний вступ у неї СРСР. Був прийнятий план наступу союзників у Півн. Бірмі, звільнення м. Рабаула (о. Нова Британія), збільшення кількості союзних військ.-повітр. сил у Китаї. При обговоренні політ, питань найбільшу увагу було приділено франц. проблемі. Відбулися переговори Президента США і Прем'єр-міністра Великої Британії з генералом *Ш. де Голлем,* якого правлячі кола США відмовлялися визнати як лідера б-би за визволення Франції (особливо після успішної операції мор. сил *«Вільної Франції»* зі звільнення 24.12.1941 розташованих біля берегів Ньюфаундленду о-вів Сен-П'єр і Мікелон, що контролювались *Віші урядом),* і

генералом Жіро, тимчасовим головнокомандувачем франц. сил у Півн. Африці, якого підтримували США. Відбулися також зустрічі двох франц. генералів, проте виробити компромісну угоду не вдалося. Було досягнуто домовленості про необхідність створення в майбутньому єдиної франц. адміністрації, очолюваної генералами Жіро і де Голлем (Франц. комітет нац. єдності розпочав свою работу 3.06.1943).
На конференції було вирішено добиватися вступу Туреччини у війну проти фаш. д-ав. Обговорення питання повоєнної долі колоніальних імперій виявило серйозні розбіжності в поглядах керівників США і Великої Британії. В. Черчілль, який відмовився поширювати на брит. колонії проголошене *Атлантичною хартією 1941* право всіх народів вибирати собі форму правління, прагнув збереження в повоєнний час брит. колоніальної імперії. США розраховували після війни обійняти провідні позиції у формально

незалежних колишніх колоніальних країнах і домагалися деколонізації. Спільне англ.-амер. послання рад. урядові про результати конференції від 27.01.1943 підтверджувало намір союзників вести війну до беззастережної капітуляції ворога, але не називало конкретних операцій з відкриття Другого фронту і термінів їх проведення. Строки висадки англ.-амер. військ на Європ. континенті в серпні або вересні 1943 були повідомлені рад. керівництву В. Черчіллем, за згодою Ф.Д. Рузвельта, у посланні від 9.02.1943.
ід. Коміренко

Каслрі (Сазї1егеа§п) Роберт Стюарт, лорд Лон-дондеррі (18.06.1769, Дублін - 12.08.1822, Лондон) — брит. держ. діяч і дипломат. 1798-1801 — гол. секретар лорда-лейтенанта Ірландії; 1802-06 — голова контрольної ради у справах Індії; 1805-06 і 1807-09 — військ, міністр; брав участь у переговорах з Росією про спільну б-бу проти *Наполеона I;* 1812-22 — мін. зак. справ. Уклав *Еребруський мир 1812* між Великою Британією і Росією та Шомонський трактат 26.02(10.03).1814 про спільні дії Великої Британії, Росії, Австрії й Пруссії проти наполеонівської Франції та врегулювання територ. питань після перемоги, *Паризький мирний договір 1814.* Представляв Велику Британію на *Віденському конгресі 1814-15,* підписав із Францією й Австрією таємний Віденський договір 3.01.1815, спрямований проти Росії й Пруссії; активно підтримував політику *Священного СОЮЗу.* *РЛ. Кривонос*

Кастаседа-і-Альварес де ла Роса (Сакіасе-
<3а у АІУагег сіє 1а Коза) Хорхе (1.10.1921, Мехіко — 11.12.1997, Мехіко) — мексиканський дипломат і фахівець з *міжнародного права.* На дип. службі з 1950; 1955-58 — юрид. радник МЗС Мексики, 1959-60 — зав. відділом міжнар. орг-цій МЗС Мексики, 1961-62 — заст. постійного представника Мексики при ООН, 1962-65 — посол Мексики в ОАР, 1965-70 — нач. управління, чл. Колегії МЗС Мексики, 1970-76 — представник Мексики при Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві та в Комітеті із розброєння; з 1967 — член, з 1973 — голова *Комісії міжнародного права;* 1976-77 — заст. мін. зак. справ, 1977-79 — посол з особливих доручень МЗС Мексики, 1979-82 — мін. зак. справ Мексики, 1983-86 — посол Мексики у Франції.
В.І. Головченко

Кастро Рус (Сакіго Яиг) Фідель (13.08.1926, Біран муніципалітету Майарі провінції Ор'єн-те) — кубинський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного землевласника. Закінчив єзуїтський Колегіо де Белен (1945) і юрид. ф-т Гаванського ун-ту (1950). 1947 взяв участь у невдалій спробі збройного повалення домініканського диктатора Р. Трухільйо, 1948 — вступив до с.-д. Партії кубинського народу і очолив її молодіжне крило; 26.07.1953 здійснив напад на казарми Монкада в м. Сант-Яго-де-Куба, потрапив у полон і був засуджений до 15 років ув'язнення. 15.05.1955 під тиском громад, думки був амністований, емігрував до Мексики, де заснував «Рух 26 липня» і підготував збройну експедицію в кубинську провінцію Ор'єнте 2.12.1956, що поклала початок переможній антиолігархічній рев-ції 1.01.1959. 16.02.1959-2.12.1976 — голова Революційного уряду Куби, з 3.12.1976 — голова Державної ради і Ради міністрів Куби, водночас з жовтня 1965 — 1-й секр. ЦК Компартії Куби. У зовн. політиці спершу сподівався на порозуміння зі США та зах.-європ. д-вами задля отримання фінанс.-матеріал, допомоги, але заг. націоналізація іноз. власності й придушення політ, опозиції призвели до гострої конфронтації з Вашингтоном і *Карибської кризи 1962* та швидкого зближення з СРСР. До поч. 90-х здійснював політику експорту революції в Лат. Америку і військ, підтримки режимів соціал. орієнтації в Алжирі, Анголі, Афганістані, Гвінеї, Ефіопії, Конго, Мозамбіку, НДРЙ, Танзанії; 1979-83 — голова *Руху неприєднання,* прагнув надати йому антиімперіалістичної спрямованості. Після *СРСР розпаду* зайняв на міжнар. арені більш поміркувані позиції.
В.І. Головченко

Касумігасекі (Ка§иті§а5екі) — назва престижного ТОКІЙСЬКОГО кварталу, де розташоване МЗС Японії, що згідно з Законом про заснування від 1.12.1951 (нова редакція від 16.07.1999) є «головним відомством у здійсненні контактів Японії із зарубіжними державами, в реалізації зовнішньополітичного курсу країни»; синонім МЗС, що складається з таких підрозділів: секретаріат міністра, бюро міжнар. політики, регіональні бюро (бюро у справах Азії та Океанії, бюро у справах Півн. Америки, бюро у справах Лат. Америки та Карибського басейну, бюро у справах країн Європи, бюро у справах бл.-схід.

та африк. країн), бюро з екон. питань, бюро екон. співробітництва, бюро дог-рів, бюро розвідки та аналізу. До складу секретаріату міністра входять наступні підрозділи: прес-служба, департамент заг. справ, з кадрових питань, з протоколу, департамент культури та міжнар. обмінів, департамент у справах міграції та коне.

СЛужбИ. *МЛ.Кулінич*

Касьяненко Анатолій Іванович (12.08.1942, Тбілісі, Грузія) — укр. держ. та громад.-політ, діяч. У 1969 закінчив Одеський технол. ін-т харчової і холодильної промисловості ім. М. Ло-моносова. 1969-73 — на комсомольській роботі: інструктор, зав. відділом спортивної і оборонно-масової роботи, голова бюро міжнар. молодіжного туризму Херсонського обкому ЛКСМ України. 1974-91 — на парт, роботі у м. Херсоні. Народний депутат України (1990); 1991-93 — чл. Комісії ВР України у закорд. справах. У липні 1993 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії. 1997-98 — голова Держ. к-ту України з туризму; 1998-99 — голова Херсонської обласної держадміністрації. З січня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан, одночасно, з березня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан за сумісництвом, а також з липня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Перехідній Ісламській Державі Афганістан за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» II ступеня (2000) та Почесною грамотою КМ України. *В.М. Матвієнко*

Катамадзе (Каіатасіге) Грігол (1961, Кутаїсі) — грузинський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. права і міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1985), кандидат юрид. наук; 1985-93 — інженер, заст. завідуючого кафедрою заг.-юрид. дисциплін Академії МВС Грузії; 1993-94 — заст. директора Департаменту зовн.-екон. зв'язків МЗС Грузії; 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посланник в Посольстві Грузії в Україні; 1998-2000 — заст. міністра оборони Грузії з питань військ, політики і міжнар. військ, співробітництва (1-й цивільний заст. міністра оборони). З 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії В Україні. *П.М. Ігнатьев*

Катерина II (Софія-Фредеріка-Августа) (24.04.1729, Штеттін, нині Польща-6.11.1796, Петербург) — імператриця Російської імп. (1762-96), походила з нім. князівської династії Ангальт-Цербст. 1745 — вийшла заміж за майбутнього імп. Росії Петра III, 1762 — внаслідок двірцевого перевороту й усунення свого чоловіка стала імператрицею. Вела активну загарбницьку зовн. політику. Внаслідок рос.-тур. воєн (1768-74,1787-91) та трьох *поділів Речі Посполитої* (1772, 1793, 1795) Російська імп. захопила більшу частину укр. земель (крім Галичини, Буковини та Закарпаття). Проводила курс на остаточну ліквідацію автономії укр. земель: 1764 — скасовано гетьманство, 1765 — розформовано козацькі полки на Слобожанщині, 1775 — остаточно зруйновано Запорозьку Січ, 1781 — на Гетьманщині ліквідовано полкову та сотенну адміністрацію і запроваджено поділ на намісництва, 1783 — розформовано козацькі полки на Лівобережжі та юридично запроваджено кріпосне право. 1785, видавши «Жалувану грамоту дворянству», законодавчо оформила права та привілеї рос. дворянства і прирівняла до нього укр. козацьку старшину, закріпивши за нею земельні

ВОЛОДІННЯ. *Н.Ф.Сербіна*

Като (Каїо) Такаакі (25.01.1860, Нагоя -28.01.1926, Токіо) — япон. держ. діяч і дипломат, віконт. 1887-90 — особистий секр. мін. зак. справ *С. Окума;* 1891-94 — дир. бюро банків і бюро податків мін-ва фінансів; 1894-99 — посланник, 1908-13 — посол Японії у Великій Британії, 13.07.1911 підписав угоду з *Е. Греєм* (див. *Англійсько-японський союз 1902-21),* на підставі котрої 23.08.1914 Японія оголосила війну Німеччині. 1900-01, 1906, 1913 і 1914-15 — мін. зак. справ Японії, керував виробленням *«Двадцять однієї вимоги» Японії до Китаю* (1915), заснував центристську Конституційну партію; 11.06.1924-27.01.1926 — прем'єр-міністр, 20.01.1925 — підписав у Пекіні конвенцію про встановлення дип. відносин із СРСР, що підтвердила чинність *Портсмутського миру 1905,* а також значно скоротив армію та її політ, вплив, поширив виборче право на жінок, обмежив повноваження Палати перів і запровадив сучас. соц. законодавство.

В.І. Головченко

Катувань заборона — встановлена міжнар. документами з захисту *прав людини* абсолютна заборона застосування катувань, для виправдання

яких жодна держава не може посилатися ні на надзвичайний стан, ні на виключні обставини, включаючи стан *війни* чи її загрозу (ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції проти катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання). Також для офіц. осіб не може слугувати виправданням катувань наказ вищого за рангом начальника чи представника держ. влади.

Б-ба із застосуванням катувань становить один з головних пріоритетів правозахисної діяльності *Організації Об'єднаних Націй.* Послідовній кодифікаційній і політ, діяльності з метою заборони катувань поклала початок ст. 5 *Загальної Декларації прав людини* («Ніхто не повинен бути підданим катуванням, а також жорстоким, нелюдським, або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання»). Серед док-тів, прийнятих ООН на розвиток цього принципу, найважливішими є: рекомендації *Генеральної Асамблеї ООН* «Про дострокові заходи з метою повного скасування тілесних покарань в усіх підопічних територіях» (рез. №44 від 2.12.1950); Мінім, стандартні правила поводження з ув'язненими (рез. *Економічної і Соціальної Ради ООН* №663 CI від 31.07.1957); Декларація про захист усіх осіб від катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (рез. №3452 від 9.12.1957); Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку (рез. №34/169 від 17.12.1979); Принципи медичної етики (рез. №37/194 від 18.12.1982); Конвенція проти катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (рез. №39/46 від 10.12.1984); Звід принципів захисту усіх осіб, які затримуються або утримуються в будь-якій формі (рез. №43/173 від 9.12.1988).

До числа універсальних міжнар. механізмів К. з. входять: Спеціальний доповідач Комісії ООН з прав людини, призначений у 1985 для вивчення питань, пов'язаних з катуванням; Робоча група, створена Комісією в 1980 для вивчення питань, що стосуються насильницьких або недобровільних зникнень людей; Комісія ООН з прав людини, традиційним пунктом у порядку денному якої є «Питання про права людини стосовно всіх осіб, які піддавалися затриманню або тюремному ув'язненню в будь-якій формі». Одним із дійових міжнар. інструментів є Комітет проти катувань, створений відповідно до Конвенції проти катувань 1984, який провів свою першу сесію у квітні 1988. Комітет розглядає доповіді держав-учасниць Конвенції про вжиті ними заходи з метою реалізації положень Конвенції, володіє низкою інших можливостей контролю за дотриманням Конвенції. 1981 ГА ООН заснувала добровільний фонд для жертв катувань, який здійснює розподіл отриманих на добровільних засадах внесків у вигляді гуманітарної, прав, і фінанс. допомоги жертвам катувань і їхніх сімей. З поч. 80-х XX ст. подібні фонди, а також центри реабілітації жертв катувань, організуються на нац. і регіональній основі. У 1990 створено Європ. комітет із запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання, до функцій яких входять відвідування з превентивними цілями пенітенціарних та інших подібних установ держав-учасниць *Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.* Б-ба з застосуванням катувань та жорстокого поводження посідає чільне місце в діяльності міжнар. неурядових гуманітарних орг-цій *(Міжнародний комітет Червоного Хреста,* «Міжнародна амністія»). *О.В. Задорожній*

Каунда (Кашкіа) Кеннет Дейвід (28.04.1924, с. Лубве, Півн. Родезія) — замбійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї шкільного вчителя — пресвітеріанина. Закінчив середню школу в Лусакі. 1943-49 — учитель, дир. школи, службовець колоніальної адміністрації в Півн. та Півд. Родезії, Танганьїці, з 1948 — чл. поміркованого Африканського національного конгресу Півн. Родезії (АНК ПР), 1953-58 -ген. секретар АНК ПР, 1958-59 — лідер радикального АНК Родезії, 1959 — ув'язнений колоніальною владою, 1960 — очолив Об'єднану партію нац. незалежності (ЮНІП). Після уміло проведених переговорів із Лондоном у грудні 1962 призначений міністром місцевого самоврядування і соц. забезпечення Півн. Родезії, 1963 — гол. міністром, 22.01.-24.10.64 — Прем'єр-міністр Півн. Родезії. 24.10.1964-2.11.1991 — Президент Замбії, водночас 1969-70 — мін. зак. справ, 1987-88 — голова *Організації африканської єдності.* У внутр. політиці запровадив однопартійну систему і спирався на вироблену ним концепцію «замбійського гуманізму», що передбачала побудову суспільства, вільного від експлуатації і гноблення, на базі змішаної економіки. У *зовнішній політиці* здобув визнаний авторитет, виступаючи посередником в урегулюванні регіональних конфліктів, займав послідовну антирасистську позицію, надаючи територію Замбії для підготовки бійців СВАПО і АНК ПАР. В умовах екон. кризи, спричиненої падінням цін на мідь, зазнав поразки на перших багатопартійних виборах 31.10.1991; 1995 — вдруге очолив ЮНІП і задекларував прагнення взяти участь у президент. виборах 1996, але дістав відмову. У грудні 1997 заарештований за звинуваченням у підготовці держ. перевороту, після звільнення в червні 1998 залишив політику. *В.І. Головченко*

КаунІЦ (Каипііг) Вензель Антон, кн. Кауніц-Ріт-берг (з 1764) (2.02.1711, Відень - 27.06.1794, Відень) — австр. держ. діяч і дипломат. У 1742-44 — посланник Австрійської імп. в Туріні (Савойя); у 1750-53 — посол у Парижі. У 1753-92 — Держ. канцлер Австрійської імп., за правління Марії Терезії (1740-80) керував усією політикою д-ви. Своїм головним завданням вважав б-бу проти посилення міжнар. позицій Пруссії, для чого прагнув до зближення зі старою суперницею Австрії — Францією. Добився укладення

австр.-франц. союзу 1756, що став основою для формування анти прус, коаліції в *Семилітній війні 1756-63.* Сприяв налагодженню союзницьких відносин Австрії з Російською імп., передусім у б-бі проти Османської імп. У внутр. політиці був прибічником освіченого абсолютизму, централізації управління, проведення мо-дернізаційних реформ «зверху». За правління імп. Йосипа II (1780-90) суттєво втратив вплив

На ПОЛІТИКУ Д-ВИ. *В.І. Головченко*

Кацура (Каїхига) Таро (04.01.1847, Хагі, провінція Нагато — 10.10.1913, Токіо) — япон. держ. діяч. Нар. в самурайській сім'ї. Замолоду взяв участь у поваленні сьогуната, був прихильником радикальних реформ у країні. У 1870 — здобув освіту в Німеччині, де залишився працювати в япон. дип. представництві на посаді військ, аташе; по поверненні на батьківщину став ініціатором проведення військ, реформи за прус, зразком, для чого 1885 запросив нім. інструкторів; за його участі 1878 був створений

Ген. штаб, що підпорядковувався лише імператору. 1886-97 — заст. військ, міністра, 1897-98 — генерал-губернатор Тайваню, 1898-1901 — військ, міністр, був ініціатором формування стратегічного *англійсько-японського союзу 1902-21.* 02.06.1901-07.01.1906, 14.07.1908-30.08.1911 і 19.12.1912-12.02.1913 - Прем'єр-міністр Японії, активно сприяв її перетворенню у *велику державу,* наполіг на *анексії* Кореї; 1912 — отримав титул принца. Пішов у відставку внаслідок потужної парл. опозиції його олігархічним методам урядування і програмі *гонки озброєнь.*

П.М. Ігнатьєв

КаченОБСЬКИЙ Дмитро Іванович (1827 -1872) — укр. юрист-міжнародник. Закінчив Харківський ун-т (1847), 1849 — захистив магістерську дисертацію «Про владарювання над морями» і очолив кафедру міжнар. права в Харківському ун-ті; 1855 — захистив у Моск. ун-ті докторську дисертацію «Про каперів і призове судочинство», де був розроблений зміст Паризької декларації 1856 про відміну *каперства.* Зблизився з моск. гуртком західників; висунув ідею створення міжнар. наук, орг-ції з розвитку і кодифікації *міжнародного права,* втіленням чого стало заснування 1873 Ін-ту міжнар. права в Генті.

Твори: «Успіхи науки міжнародного права в Німеччині й Англії» (1856), «Погляд на історію політичних наук у Європі» (1859), «Нова Європа і нова Росія» (1861), «Про сучасний стан політичних наук у Західній Європі та в Росії» (1862), «Курс міжнародного права» (1863-1866). *В.І. Головченко*

Кашмірська проблема — територ. суперечка щодо держ. приналежності колишнього князівства Джамму і Кашмір між Республікою Індія та Ісламською Республікою Пакистан. Витоки конфлікту — у прийнятому 14.08.1947 брит. парламентом Законі про незалежність Індії, в якому за основу розподілу Брит. Індії на два домініони (Пакистан та Індійський Союз) було покладено реліг.-общинний принцип: території, де переважало мусульм. населення, мали увійти до Пакистану, території, переважно населені індусами, — до Індії. Водночас при визначенні майбутнього формально незалежних від Великої Британії князівств прерогатива надавалася волевиявленню правителів, які могли самостійно прийняти рішення про приєднання до одного з домініонів або про збереження незалежності.

На 1947 понад 70% населення Кашміру становили мусульмани, а його магараджа сер Харі Сінгх був індуїстом.

Конфлікт із приводу Кашміру розпочався після спровокованого Пакистаном вторгнення пуштунських племен із пакистанської Півн.-Зах. Прикордонної провінції на територію князівства Джамму і Кашмір. На захопленій пуш-тунами території з представників Мусульм. конференції Джамму і Кашміру 24.10.1947 було створено тимчасовий уряд «Азад Кашміру» (Вільного Кашміру). Магараджа звернувся по допомогу до Індії; передумовою надання такої допомоги інд. уряд висунув вимогу про приєднання Кашміру до Індійського Союзу. 26.10.1947 — магараджею був підписаний Акт про приєднання Кашміру, 27.10.1947 він був схвалений інд. парламентом. Того ж дня на територію князівства увійшли інд. війська і зупинили вторгнення пуштунів. Приєднання Кашміру до Індії не було визнано Пакистаном, він заявив про його незаконність і надав військ, допомогу Азад Кашміру, що призвело до індійсько-пакистанської війни 1947-49. З ініціативи лорда *Маунтбеттена,* колишнього віце-короля Індії, в січні 1948 питання Кашміру було передано Пакистаном на розгляд *Ради Безпеки ООН,* яка 20.01.1948 прийняла резолюцію про створення Комісії з Індії та Пакистану для розгляду обставин суперечки і для посередництва між сторонами у врегулюванні конфлікту. Індію зобов'язували скоротити до мінімуму свою військ, присутність у Кашмірі, після чого передбачалося проведення плебісциту, за результатами якого мала вирішуватися приналежність Джамму і Кашміру.

Протягом 1948 Комісія ООН здійснила три поїздки до району конфлікту з метою посередництва, але через жорстку позицію Індії, яка наполягала на визнанні законності факту приєднання Кашміру й відмовлялася від виконання положень резолюції про виведення військ та проведення плебісциту, діяльність Комісії виявилася малоефективною. Під тиском міжнар. співтовариства Індія та Пакистан погодилися на перемир'я (вступило в силу 1.01.1949). Під наглядом *спостерігачів* ООН було встановлено лінію припинення вогню, яку уточнено Угодою про лінію припинення вогню між Індією та Пакистаном у Джамму та Кашмірі, підписаною 27.07.1949 в Карачі. Вона закріпила наявні позиції збройних сил сторін

і фактично розділила територію Кашміру на дві частини — індійську та пакистанську. Під контроль Пакистану перейшла півд.-зах. частина Кашмірської долини (2/5 території), а також північні залежні території Кашміру (колишні Гілгітське агентство, Балтистан, Хунза, На-гаур), що під час війни оголосили про приєднання до Пакистану. У 1963 Пакистан передав КНР частину контрольованого ним Кашміру. Індія зберігала контроль над більшою частиною Кашмірської долини, Джамму, Ладак-хом. У 1952, після зречення магараджею влади, інд. частина Джамму і Кашміру була проголошена штатом із широкою автономією (Доповненнями до Конституції Індії 1957 було підтверджено широку автономію Кашміру, але згодом його особливий статус поступово скасовано).

Пакистан протягом 50-60-х неодноразово висловлював протести щодо дій Індії в Кашмірі і вимагав проведення плебісциту. Індія розглядала це як втручання до її внутр. справ, відмовлялася від проведення плебісциту і наполягала на тому, що у зв'язку з окупацією Пакистаном частини Кашміру рішення РБ ООН де-факто втратили силу. К. п. стала причиною *індійсько-пакистанської війни 1965.* Під час *Ташкентської конференції 1966,* скликаної для її врегулювання, жодного зрушення у вирішенні проблеми не було досягнуто. *Індійсько-пакистанська війна 1971* також безпосередньо зачепила К. п.: після втручання Індії до бойових дій у Схід. Бенгалії і обстрілу позиції інд. військ у Кашмірі. 3.11.1971 інд. армія перетнула лінію припинення вогню і захопила частину території Азад Кашміру, яку утримувала до укладення сторонами перемир'я 17.11.1971. За умовами врегулювання (див. *Сімлська угода 1972)* лінія припинення вогню в Кашмірі стала «лінією контролю», за якою де-факто закріплювався статус кордону. Сторони відмовлялися від спроб змінити лінію контролю «в односторонньому порядку, незалежно від відмінностей у поглядах на проблему».

Протягом 70-80-х К. п. залишалася в центрі уваги політ, кіл і громад, думки Індії та Пакистану. Індія послідовно відстоювала позицію, згідно з якою проблему було врегульовано Сімлською угодою, пакистанська сторона продовжувала наполягати на необхідності проведення плебісциту. Ситуація кардинально

змінилася після початку наприкінці 1989 масових антиінд. виступів у Кашмірі. Індія звинуватила Пакистан у підтримці сепаратистів, у відповідь Пакистан звинуватив інд. владу у порушенні прав мусульм. населення в Кашмірі. 1990-96 у штаті було введено пряме президент. правління та додатково розміщено від 600 тис. до 1 млн. інд. військ для придушення пропакистанських та сепаратистських збройних угруповань («Хізб-ул-Муджахеддин», «Лашкар-і-Тойба», Фронт визволення Джамму і Кашміру). У травні — червні 1999 у високогірних р-нах Кашміру відбулися зіткнення інд. військ з підрозділами пакистанської армії, що проникли за лінію контролю (т. зв. Кар-гілський інцидент). Інд. уряд зробив спробу мирного вирішення конфлікту, оголосивши 19.11.2000 про припинення вогню в Кашмірі на час Рамадану і запропонувавши опозиційним угрупованням розпочати переговори. У зв'язку з діями сепаратистських угруповань, які не прийняли умов перемир'я, мирні ініціативи було зірвано. Після початку глобальної б-би з тероризмом та нападу 13.12.2001 бойовиків на парламент Індії, інд. уряд зайняв жорстку позицію щодо кашмірських повстанців і намагається вирішити проблему силовими методами.

АМ.Кобзаренко

КашгарськиЙ ПРОТОКОЛ 1882 — див. *Петербурзький договір 1881.*

Квасневський (К\уа§піе\у$кі) Александр (15.11.1954, Бялоград, ПНР) — польський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї лікаря. Навчався на екон. ф-ті Гданського ун-ту, де став активістом Соціалістичного союзу польських студентів (ССПС) і очолив його відділ культури; з 1977 — чл. Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП); з 1980 — член виконкому гол. ради ССПС, у листопаді 1981 — лютому 1984 — гол. редактор його тижневика «Ііісі», у лютому 1984 — листопаді 1985 — газети «Прапор молодих». 1985-87 — міністр у справах молоді та спорту, 1987-90 — голова к-ту з питань молоді і фізичної культури; 1988-89 — чл. президії Ради міністрів, голова сусп.-політ. к-ту Ради міністрів; 1988-91 — голова Польського Олімпійського комітету. 1990-95 — голова Соціал-демократії Польської Республіки (спадкоємиця ПОРП), з якої вийшов після президент. виборів 1995. Обирався депутатом Сей-

му 1-го (1991-93) та 2-го (до грудня 1995) скликання, очолював парл. клуб Союзу демократичної лівиці, 1993-95 — голова конституційної комісії Національного зібрання. 19.11.1995, у 2-му турі виборів, обраний на посаду Президента Польської Республіки (51,7% голосів), 8.10.2000 переобраний на 2-й термін (уже у 1-му турі набрав 53,9% голосів). У внутр. і зовн. політиці вирізняється прагматичними підходами: ініціював прийняття Сеймом Польської Республіки 2.04.1997 нової конституції, водночас добившись закріплення в ній відокремлення церкви від д-ви; заборонив продаж золотого запасу країни і кредитування бюджетного дефіциту нац. банком, запровадив свободу валютного обігу, що привело до стабілізації курсу злотого і притоку в країну іноземн. інвестицій; забезпечив реалізацію курсу на євроатлантичну інтеграцію Польщі шляхом вступу її в *НЛТО* (1999), *Європейський Союз* (2004) і активної участі в міжнар. *антитерорис-тичній коаліції.* Діяльно сприяє формуванню укр.-польського

стратегічного партнерства; 21.05.1997 під час держ. візиту в Україну разом із *Л. Кучмою* підписав *українсько-польську Спільну заяву «До порозуміння і єднання».*
Л.В. Губерський

Квебекська угода 1943 — англ.-амер. домовленість про співробітництво у сфері атомної енергії, підписана 19.08.1943 у Квебеку (Канада) Президентом США *Ф. Рузвельтом* та Прем'єр-міністром Великої Британії *В. Черчіл-лем* під час *Квебекської конференції* 1943. Вона передбачала тісне співробітництво між двома д-вами в дослідженнях атомної енергії та створенні на її основі бойових засобів; фактично атомний проект став спільним англійсько-американським. Сторони домовились про об'єднання необхідних ресурсів та дослідницьких установ, а також про обмін усією інформацією щодо проекту; вони зобов'язувались ніколи не застосовувати атомну зброю одна проти одної, не використовувати її проти третіх д-ав без спільної згоди, не поширювати інформацію про деталі проекту чи про його існування третім д-вам без згоди іншої сторони. У Вашингтоні створювалась Об'єднана комісія, до функцій якої входили координація робіт над проектом в обох д-вах та управління ресурсами
Проекту. *В.Ю. Константинов*

КвебекСЬКІ конференції — переговори Президента США *Ф. Рузвельта* та Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* з питань розробки та координації військ, планів і принципів повоєнного устрою світу, що відбувались під час *Другої світової війни* за участю вищих військ, та політ, діячів обох країн у Квебеку (Канада).
1-а конференція (кодова назва «Квадрант») проходила 14-24.08.1943 на тлі розгрому рад. армією фаш. військ під Курськом та успішного здійснення зах. союзниками операції по захопленню Сицилії. Питання висадки англ.-амер. військ у Нормандії (Півн. Франція) з метою відкриття в Європі Другого фронту (операція «Оверлорд») стало головним у порядку денному конференції. З цього приводу 24.08.1943 була схвалена доповідь Об'єднаного комітету начальників штабів США, яка визначила операцію «Оверлорд» головним напрямком англ.-амер. наступу на суші та в повітрі проти європ. д-ав «Вісі», і визначала її початок не пізніше 1.05.1944. План вторгнення військ зах. союзників на Балканах, запропонований Черчіллем, був відхилений, а дії на Балканах обмежувались наданням допомоги партизанам з повітря і моря й розглядалися як допоміжні. Одночасно був затверджений план воєнних дій в Азії проти Японії, який включав операції по захопленню Маршаллових, Каролінських і Маріанських о-вів у Тихому океані, підготовку наступу в Бірмі, а також встановлював термін остаточного розгрому Японії протягом 12 місяців після капітуляції Німеччини. У контексті прискорення строку завершення війни важливе значення мало підписання Рузвельтом і Черчіллем таємної *Квебекської угоди 1943* про співробітництво у створенні атомної бомби (опублікована в 1954), яка фактично зберігала за США пріоритет у вир-ві атомної зброї. Крім того, між Великою Британією та США були досягнуті домовленості щодо дип. визнання Французького комітету національного визволення (ФКНО) і погоджені плани розгортання італ. кампанії та умови капітуляції Італії. У рамках підготовки до наступної конференції міністрів закорд. справ у Москві (див. *Московські конференції 1941, 1943)* був розроблений проект декларації США, Великої Британії, СРСР і Китаю про створення *Організації Об'єднаних Націй* та про відповідальність 4 великих д-ав за збереження миру після війни. Із рад. урядом було погоджено питання про
скликання в Москві конференції міністрів закорд. справ СРСР, США й Великої Британії. 2-а конференція (кодова назва «Октагон») відбулася 11-16.09.1944, після відкриття другого фронту в Європі, в умовах вирішальних перемог військ *антигітлерівської коаліції.* Крім Рузвельта і Черчілля, в її роботі брали участь міністр фінансів США Г. Моргентау, мін. зак. справ Великої Британії *Е. Іден,* вищі військ, діячі обох д-ав. На конференції були розглянуті питання розробки та затвердження планів спільних операцій проти Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, які включали наступ у Бірмі, визволення Філіппін і бомбардування пром. центрів Японії. Розглядаючи характер та перспективи розвитку воєнних дій у Півн.-Зах. та Півд. Європі, керівники США й Великої Британії наголошували на необхідності швидшого оволодіння головними пром. центрами Німеччини — Руром та Сааром. Особливу увагу було приділено обговоренню ролі Німеччини в повоєнній Європі. З цього питання сторони вирішили парафувати 15.09.1944 т. зв. «план Моргентау», запропонований міністром фінансів США, в якому йшлося про розчленування та деіндустріалізацію Німеччини. Однак пізніше *Державний департамент США* та МЗС Великої Британії переконали Рузвельта і Черчілля в абсурдності ідеї утримання аграризованої Німеччини на грошові дотації країн-переможниць. Згодом США та Велика Британія відмовились також від розчленування Німеччини. К. к. відіграли роль механізму координації спільних англ.-амер. військ, планів та узгодження принципів майбутнього повоєнного устрою
ЄврОПИ Й СВІТу. *І.С. Покровська*

КвІрІНГ Еммануїл Йонович (1.09.1888, с. Фрі-зенталь Новоузенського повіту Самарської губернії, сучас. с. Новолиповка Федоровського р-ну Саратовської обл., Росія — 26.11.1937, Москва) — укр. рад. парт, і

держ. діяч. Нар. в сім'ї волосного писаря німця-колоніста; з 1906 брав участь у рев. русі на боці есерів, з 1912 — як більшовик. Після Лютневої рев-ції 1917 — чл. Катеринославського к-ту РСДРП(б), з грудня — голова ради робітничих і солдатських депутатів; у жовтні 1918 — березні 1919 — секр. ЦК КП(б)У; у січні — серпні 1919 — голова Раднаргоспу України; 1919-20 — голова Чернігівського губревкому, секр. Катеринославського губкому партії і голова раднаркому. Будучи

представником УСРР на Ризькій мирній конференції, 14.01.1921 надіслав на розгляд Політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку «Про дипломатичні представництва УСРР», в якій пропонував відкрити представництва УСРР у Польщі, країнах Балтії та д-вах, де розташовувались етнічні укр. землі і де була зосереджена укр. еміграція, зокрема в Чехословаччині, Румунії та Австрії. ЦК КП(б)У підтримав цю пропозицію і видав директиву щодо можливих керівників укр. дип. представництв. 1923-25 — 1-й секр. ЦК КП(б)У, 1925-27 - заст. голови ВРНГ СРСР, 1927-30 і 1934-37 — заст. голови Держплану СРСР. Репресований. *М.С.Дорошко*

КвІСЛІНГ (ОиІ8Ііп§) Відкун (18.07.1887, Фюрес-даль, Норвегія — 24.10.1945, Осло) — норвезький військ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив військ, академію (1911). У 1916-18 — військ, аташе в Петрограді, 1918-21 — у Гельсінкі; потім до 1927 був співробітником місії Ф. Нан-сена в радянській Росії. У 1931 — міністр оборони Норвегії; у 1933 створив праворадикальну партію «Національне об'єднання», яка ніколи не мала своїх депутатів у стортінгу. Неодноразові відвідини Німеччини сприяли його захопленню нацистськими ідеями та особистістю *А. Гітлера.* Повернувся в Осло з Берліна за три дні до нім. вторгнення в Норвегію у квітні 1940. У 1942 очолив маріонетковий колабораціоністський уряд. Після війни оголошений зрадником, засуджений до смертної Кари, СТрачеНИЙ. *РА.Кривонос*

Ке-д'Орсе (Оиаі сі'Огзау) — набережна р. Сена в Парижі, де знаходиться будинок міністерства закорд. справ Франції. Вислів «Ке-д'Орсе» використовується як синонім МЗС Франції.
ТІ. Шинкаренко

КедрОВСЬКИЙ Володимир Іванович (13.08.1890, Херсонська губернія — 13.03.1970, Вашингтон) — укр. громад.-політ, та військ, діяч, дипломат. На 3-у з'їзді УПСР обраний до складу її ЦК; входив до Центральної Ради і Українського Генерального Військового Комісаріату (товариш його голови *С. Петлюри);* товариш ген. секретаря військ, справ. 13.05.1919 — очолив Державну військ, інспекцію у званні полковника Армії УНР. 12.11.1919-27.01.1921 -голова Надзвичайної дип. місії УНР у країнах Прибалтики, активно пропагував ідею ство-

рення *Балто-Чорноморського союзу.* 1921 переїхав до Відня, де активно співпрацював із Спілкою українських журналістів в Європі; з 1923 — мешкав і працював у США, редагував газету «Свобода» (1926-33), очолював укр. відділ «Голосу Америки» (1955-63).
Твори: «Боротьба з погромами на Україні» (1933); «Римське Андрусово. Спомини про польсько-російські мирові переговори в 1920 р.» (1936); «Дві військові організації» (1939); «Обриси минулого» (1966); «1917 рік» (1967).
В.М. Матвієнко

КеЙСІ (Сазеу) Ричард Гардінер (29.08.1890, Бріс-бен — 17.06.1976, Бервік, Австралія) — австрал. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Отримав техн. освіту (інженер) в ун-тах Мельбурна (1909) і Кембриджа (1913). Взяв участь у *Першій світовій війні* як офіцер тилової служби; 1919-24 намагався знайти себе в приватному бізнесі, працюючи на дрібні торг, фірми Австралії. 1924-30 — політ, представник зі зв'язку між урядами Австралії й Великої Британії в Лондоні; 1933-39 — помічник міністра, міністр фінансів, водночас 1937-39 — міністр з питань розвитку Австралії; 1939-40 — міністр постачання і розвитку; 1940-42 — посланник Австралії у Великій Британії; 1942-43 — входив до складу Брит. військ, кабінету, відповідав за зв'язки Австралії зі США; 1944-46 — губернатор Бенгалії (Британська Індія). У повоєнний час очолив Ліберальну партію Австралії, але з 1949 знову був призначений на міністерську роботу; серед його численних посад найбільш вагомі — мін. зак. справ (1951-60) та генерал-губернатор Австралії (1965-69). *П.М.Ігнатьєв*

КеЙНСІанство — напрям в екон. науці, що дає обгрунтування неможливості саморегулювання капіталістичної економіки на макрорівні та необхідності держ. втручання в екон. процеси. Ця теорія отримала назву від імені всесвітньо відомого брит. економіста Дж. Кейнса. Його вчення було своєрідною реакцією на *неокласичну економічну теорію* та *маржиналізм,* які панували в екон. науці раніше. Кейнс визнав, що капіталізм з його принципами вільної конкуренції вичерпав свої можливості. Він чітко сформулював новий напрям екон. теорії — теорію держ. регульованої економіки. У докейн-сіанській екон. теорії, зокрема неокласицизмі, переважав мікроекон. підхід. Умови процвітання окремого господарюючого суб'єкта ототожнювались з умовами зростання та процвітання

країни в цілому. На відміну від цього К. віддає перевагу заг.-екон. умовам відтворення. Кейнс зробив спробу розглянути капіталістичне госп-во в цілому, оперувати переважно агрегатними категоріями —

споживання, нагромадження, заощадження, зайнятість, інвестиції — величинами, які визначають рівень і темпи зростання нац. доходу. Аналізуючи ці народногосподарські величини він прагнув встановити причинно-наслідкові зв'язки, залежність та пропорції між ними, чим і було покладено початок макроекон. напряму в екон. науці. За К. сучас. рівень вир-ва або нац. доходу залежить від платоспроможного попиту, а неузгодження у сфері попиту виступає основною перешкодою для раціонального використання ресурсів і причиною порушень процесу відтворення.

У цілому К. спричинило суттєвий вплив як на екон. теорію та всю сучас. екон. науку, так і на екон. політику значної частини країн світу. Виникнувши в 1930-і, К. займало провідні позиції в екон. теорії та політиці провідних країн світу упродовж 1940-х. Однією з головних теорій Кейнса є ідея держ. регулювання ринкової економіки. На відміну від класиків та неокласиків, Кейнс не розглядав капіталізм як систему екон. гармоній, акцентуючи увагу на властивих йому недоліках, серед яких — неповне використання виробничих та трудових ресурсів, кризи, безробіття. Зробивши спробу дослідити причини цих недоліків, Кейнс розробив конструктивні рекомендації щодо їх усунення. На думку Кейнса, головна причина криз та безробіття — недостатність сукупного попиту, обумовлена дією основного психологічного закону. Згідно з цим законом зі зростанням доходу збільшується і споживання, але не тією мірою, якою збільшується дохід, оскільки зростає схильність до заощаджень. Це стримує зростання попиту й споживання. Тому в центрі теорії Кейнса — проблема факторів, що визначають величину попиту та його зростання. На перший план висувається споживання і найважливішою стає категорія ефективності попиту. К. розрізняє двоякий попит — споживчий та інвестиційний (виробничий) на засоби вир-ва. Кейнс розглядає ефективний попит у зв'язку з дією трьох факторів — схильності до споживання, схильності до інвестицій та переваги ліквідності. З'ясувавши причини, що породжують недоліки капіталістичної системи та фактори, які на них впливають, кейсіанці розробили практичні рекомендації щодо їх усунення —

екон. програму держ. регулювання економіки. За К. д-ва повинна стимулювати підвищення ефективного попиту, перш за все — інвестиційного, продуктивного, за рахунок бюджетних методів (система держ. закупівель і домовленостей), за рахунок заходів із підвищення граничної ефективності капіталу й завищення норми процента за допомогою помірної інфляції, впровадження пільгової (заохочувальної) для корпорацій системи податків, держ. субсидіювання з метою зростання вир-ва. Т. ч., податки і позики розглядалися К. як інструмент антицик-лічного регулювання. У цілому, екон. теорія та програма Кейнса спричинили значний вплив на розвиток екон. науки та екон. політику провідних країн СВІТу. *Н.В. Резнікова*

Кейта (Кеїта) Модібо (4.06.1915, Бамако, Франц. Судан — 16.05.1977, Бамако, Малі) — малійський громад.-політ, і держ. діяч, за фахом — учитель. За активну участь у нац.-визв. русі неодноразово ув'язнювався колоніальною владою. 1946 — виступив співзасновником партії Суданський союз, 1947-68 — ген. секретар Суданського союзу; з 1956 — мер м. Бамако і депутат Національних зборів Франції, 1957-58 — держ. секретар уряду Франції у справах «заморських територій». З 5.04.1959 — Прем'єр-міністр Федерації Малі, після її розпаду 20.06.1960-19.11.1968 — Президенті Прем'єр-міністр Республіки Малі, 1960-61 — мін. зак. справ; у внутр. політиці здійснював курс «некапіталістичної орієнтації», у зовнішній — займав антиімперіалістичні позиції, зблизився з КНР. Відсторонений від влади внаслідок держ. перевороту, решту життя провів під
арештом. *В.І.Головченко*

КЄККОНЄН (Кеккопеп) Урхо Калева (3.09.1900, Пієлавесі, Велике князівство Фінляндське — 31.08.1986, Гельсінкі) — фінляндський громад.-політ, і держ. діяч, активний учасник громадян, війни 1918 на боці «білих». 1927-32 — службовець мін-ва с. г-ва; 1936-37 і 1944-47 — міністр юстиції, 1937-39 — міністр внутр. справ; водночас 1936-56 — депутат парламенту від центристського Аграрного союзу. 1940-43 — голова парл. Комітету у справах переселенців, забезпечив розміщення на території Фінляндії 300 тис. карелів, вигнаних з СРСР під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40,* був одним із 2 депутатів, які голосували проти територ. Поступок

Кремлю. Але, переконавшись на поч. 1943 у невідворотності поразки Німеччини в *Другій світовій війні,* дійшов висновку, що єдиним порятунком для Фінляндії може бути політика дружнього *нейтралітету* щодо СРСР (див. *Фінляндизація);* 1944 увійшов до складу уряду *Ю. Паасіківі* й узяв діяльну участь в укладенні рад.-фінляндського дог-ру 6.04.1948 про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. 17.03.1950-17.11.1953 і 20.10.1954-3.03.1956 -прем'єр-міністр, водночас 1950-52 — міністр внутр. справ, 1952-53 і 1954 — мін. зак. справ; 1.03.1956-27.10.1981 — Президент Фінляндії. Завдяки заслугам у підтриманні добросусідських відносин із СРСР і жорстким методам керівництва країною зумів зламати опір політ, опозиції, сформувавши на рубежі 60-70-х неофіційну партію своїх прибічників у порушенні старих парт, традицій. Виступив з ініціативою створення *зони, вільної від ядерної зброї,* на півночі

Європи, забезпечив успішне проведення Гельсінської *наради* з безпеки та співробітництва в Європі 30.07.-1.08.1975. Пішов у відставку у *ЗВ 'ЯЗКУ ІЗ хворобою.* *В.І. Головченко*

Келлог (Ке11о§§) Френк Біллінгс (2.12.1856, Потсдам, шт. Нью-Йорк - 21.12.1937, Сент-Пол, шт. Міннесота) — амер. держ. діяч і дипломат. 1917-23 — сенатор-республіканець; 1923-25 — посол США у Великій Британії; 1925-29 — *державний секретар США* в респ. адміністрації К. Куліджа. Найвизначнішим зовн.-політ. досягненням К. стало ініціювання спільно з *А. Бріаном* підписання в Парижі 27.08.1928 представниками 15 країн дог-ру про відмову від війни як знаряддя нац. політики і засобу врегулювання міжнар. суперечок *(Бріана-Келлога пакт),* до котрого з часом приєдналися 48 д-ав. Але угода не містила дійового механізму безпеки для застосування в разі порушення умов. Водночас взяв активну участь в орг-ції військ, втручання США в громадян, війну в Нікарагуа 1927-33, хоча внутр. меморандум *Державного департаменту США* 1928 заперечував, що *Монро доктрина* може слугувати виправданням амер. інтервенції в Зах. півкулі. Виступав проти визнання СРСР, попри зростаючий торг, товарообіг; але 1928 забезпечив дип. визнання нац. уряду Китайської Республіки під керівництвом *Чан Кайші* й дотримувався щодо неї *«відкритих дверей» доктрини.* 1930-35 — чл. Постійної палати МІЖНар. правосуддя В Гаазі. *В.І. Головченко*

Кеніата (Кепуаііа, справжнє ім'я — Нгені Камау) Джомо (20.10.1891, Найробі - 22.08.1978, Момбаса, Кенія) — кенійський громад.-політ. і держ. діяч, один із лідерів панафрик. руху. Закінчив місіонерську школу, коледж у м. Вуд-брук (Велика Британія), навчався в Лондонській школі екон. і політ, наук. У 20-і — перекладач у Верховному суді Кенії й службовець муніципалітету м. Найробі. 1928 — очолив антиколоніальну Центральну асоціацію кікуйю (ЦАК), з 1929 — представник ЦАК в Європі, брав активну участь у діяльності Антиімперіалістичної ліги, Міжнар. конференції негритянських робітників у Гамбурзі (1930), 5-му Панафрикан-ському конгресі в Манчестері (1945). По поверненні на батьківщину 1947 очолив Союз африканців Кенії, жовтень 1952 - серпень 1961 — в ув'язненні за звинуваченням у керівництві повстанським рухом Мау-Мау; *1961-78* — президент Національного союзу африканців Кенії (КАНУ), автор її ідеолог, доктрини «африканського демократичного соціалізму», квітень 1962 — травень 1963 — міністру справах конституції й *екон. планування перехідною уряду Кенії, червень - грудень 1963 — голова* уряду самоврядування. 1.06.1963-12.12.1964 — Прем'єр-міністр і мін. зак. справ незалежної Кенії, 12.12.1964-22.08.1978 - Президент. Відігравав активну роль у *Русі неприєднання,* виявив себе майстром пошуку компромісних рішень, зберіг конструктивні відносини з країнами Заходу, що забезпечило Кенії політ, стабільність і динамічний розвиток економіки. *В.І. Головченко*

Кенігсберзький ДОГОВІР 1697 між Московським царством та курфюрством Бранденбург (майбутнє королівство Пруссія) укладений 12(22).06.1697 в Кенігсберзі (сучасний Калінінград) під час перебування там *Великого посольства 1697-98* в Європу. Підписанню угоди передувала усна домовленість моск. царя *Петра І* та бранденбурзького курфюрста Фрід-ріха III про антишведський союз двох д-ав, скріплений обопільною клятвою обох монархів. Договір проголошував дружбу Московського царства і Бранденбургу, включав угоду про обопільну вільну торгівлю та вільний транзит товарів, передбачав взаємну видачу політ, злочинців, гарантував підтримку бранденбурзького курфюрста всім росіянам, котрих Москва відправила за кордон. З початком

Північної війни 1700-21 курфюрст, наляканий успіхами шведської зброї, фактично припинив дотримуватись умов К. д., хоча формально його НЄ Денонсував. *ВЛ. Рубель*

Кеннан (Кеппап) Джордж Фрост (16.02.1904, Мілуокі, шт. Вісконсин) — амер. дипломат і політолог. Нар. в сім'ї публіциста-соціолога. Закінчив Військову академію Сент-Джонс і Прінстонський ун-т (1925), навчався у Східноєвропейському ун-ті (Берлін). З 1926 — надип. службі: 1926-28 — віце-консул США у Женеві, Гамбурзі, Таллінні й Берліні; 1929-31 і 1939-41 — працівник посольства США у Німеччині; 1933-37 — помічник посла, 2-й секр. посольства в СРСР; 1937-38 — експерт у справах СРСР у *Державному департаменті США;* 1938-39 — працівник посольства у ЧСР; 1942-44 — співробітник посольства в Португалії, брав участь у переговорах щодо капітуляції Італії 1943; 1944-45 — працював у Європейській консультативні комісії, що займалася питаннями повоєнного врегулювання. 1945-46 — міністр-радник посольства США в СРСР, у своїх доповідях держдепартаментові «Міжнародне становище Росії напередодні закінчення війни з Німеччиною», «Меморандум від 22.02.1946» і «Сполучені Штати та Росія» з позицій *політичного реалізму* обгрунтував необхідність вироблення Білим домом нового — наступального — зовн.-політ, курсу щодо Кремля. 1946-47 — заст. нач. Національного військ, коледжу, У липні 1947 після попереднього звертання до керівництва держдепартаменту опублікував у журналі «Рогеі§п АГГаігз» за підписом «Х» статтю «Джерела радянської поведінки», де були викладені головні засади доктрини «стримування комунізму». 1947-49 — керівник Бюро з планування зовн. політики

Держдепартаменту США; 1949-50 — радник Держдепартаменту, гол. радник при держсек-ретарі з питань довгострокового планування; 1950-52 — співробітник Ін-ту вищих досліджень у Прінстонському ун-ті; березень — вересень 1952 — посол США в СРСР (був відкликаний на вимогу Кремля); 1953-61 — працював в Ін-ті вищих досліджень; 1961-63 — посол США в Югославії. 1956-74 — проф. історії та міжнар. відносин, з 1974 — почесний проф. Прінстон-ського ун-ту, того ж року разом із Дж. Біллінг-тоном заснував радянологічний Інститут Кенна-на; лауреат Пулітцерівської й Банкрофтської премій за праці з істор. та політологічної тематики. У 70-і скоригував свої погляди в бік поліпшення відносин із СРСР заради усунення загрози ядерної війни і обмеження гонки озброєнь, за що був звинувачений радяноло-гами-прихильниками «жорсткої лінії» (Л. Ла-бедз, М. Ласкі, Р. Левенталь, Р. Пайпс, Х. Сетон-Вотсон) у сприянні політ, роззброєнню Заходу.

Твори: «Реалії американської зовнішньої політики» (1954), «Радянсько-американські відносини 1917-1920» (у 2-х т., 1956, 1958), «Захід, атом і Росія» (1958), «Росія і Захід при Леніні й Сталіні» (1961), «З Праги після Мюнхена» (1961), «Мемуари» (у 2-хт., 1967, 1973), «Маркіз де Кюстін і його «Росія в 1839» (1972), «Хмара, що несе загрозу» (1977).

В.І. Головченко

КЄННЄДІ (Кеппесіу) Джон Фіцджеральд (29.05.1917, Бруклін, шт. Массачусетс -22.11.1963, Даллас, шт. Техас) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 35-й Президент США (20.01.1961-22.11.1963). Нар. в сім'ї бізнесмена і дипломата ірландського походження, закінчив із відзнакою Гарвардський ун-т (1940); 1941-44 - служба у ВМФ США. 1947-53 -чл. палати представників від Бостона, 1953-60 — сенатор-демократ від шт. Массачусетс; як чл. сенатського комітету в закорд. справах критикував франц. колоніальну політику в Алжирі й висловлювався на користь надання йому незалежності; наполягав на виділенні посиленої допомоги новим афро-азіатським д-вам. Водночас разом із респ. депутатами критикував *Г. Трумена* і Дж. Маршалла за недостатню підтримку режиму *Чан Кайші* в Китаї, вимагав ліквідувати відставання від СРСР в ракетній техніці (після запуску супутника 4.10.1957) й освіті. У липні 1960 на конвенті Демократичної партії в Лос-Анджелесі був висунутий кандидатом у Президенти США, переміг *Р. Ніксона* з перевагою в 120 тис. голосів, ставши наймолодшим в історії США главою д-ви і першим президентом-католиком. У *зовнішній політиці* його концепція «нових рубежів» означала пом'якшення *«Холодної війни»* і перехід до *«гнучкого реагування» стратегії;* тобто, зміцнення військ, могутності США і зах. блоків (план створення багатосторонніх ядерних ВМС *НАТО,* розширення мережі амер. військ, баз, модернізації ракетно-ядерного потенціалу та ін.), рішуче протистояння рад. експансії (див. *Карибська криза 1962,* гарантії захисту Зах. Берліна після спорудження «стіни» 13.08.1961 та ін.) мало поєднуватися з обмеженням гонки

озброєнь (див. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963),* по можливості мирним урегулюванням регіональних конфліктів (див. *Женевська нарада з урегулювання Лаоського питання 1961-62)* та нарощуванням екон. допомоги країнам, що розвиваються, задля посилення там позицій США і «стримування комунізму» (див. *Корпус миру, «Союз заради прогресу»).* Проте, незважаючи на неодноразово задекларовану миролюбну зовн. політику, дії президента на практиці були досить суперечливими, про що свідчать схвалення ним підготовленого ЦРУ десанту контрреволюціонерів-емігрантів на Кубу 17.04.1961 (при одночасній забороні використання амер. армії в операції) і ведення «прихованої війни» в Півд. В'єтнамі. Був застрелений убивцею-одинаком (за офіц. висновком спец, комісії голови Верховного суду США Е. Уоррена) під час відвідин шт. Техас.

В.І. Головченко

Керзон (Сигсоп) Джордж Натаніел (11.01.1859, Кедльстоун, графство Дербішир — 20.03.1925, Лондон) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, маркіз (1921). Закінчив Оксфордський ун-т. 1886 — обраний до палати громад за списком консерваторів; 1891-92 — заст. міністра у справах Індії; 1895-98 — заст. мін. зак. справ; 1898-1905 — віце-король Індії, здійснив низку податкових реформ, опікувався збереженням пам'яток давнини. З 1911 — чл. Палати лордів. 1915-16 і 1924-25 — лорд-хранитель печатки; 1916 — міністр авіації; 1916-19 — лорд-голова Таємної ради; 1919-24 — мін. зак. справ Великої Британії, водночас лідер Палати лордів у 1916-24. Добився укладення англ.-іранськоїугоди 9.08.1919, що запроваджувала фактичний *протекторат* Лондона над Персією; брав активну участь у *Лозаннській конференції 1922-23;* виступив одним з організаторів антибільшовицької інтервенції д-ав *Антанти* на терени колишньої царської Росії 1918-20; 11.07.1920 — від імені Антанти запропонував як рад.-польський кордон межу, що отримала згодом назву *«Керзона лінії»;* 8.05.1923 направив НКЗС СРСР ноту (див. *Керзона ультиматум 1923)* зі звинуваченнями Кремля у втручанні у внутр. справи країн Сходу. Намагався підтримувати дружні відносини між Францією, Німеччиною і Великою Британією, для чого ініціював заснування Дауесівського

КОМІТету З репарацій. *РА. Кривонос*

Керзона ЛІНІЯ — умовна назва схід, кордону Другої Речі Посполитої, визначеного комісією з територ. питань *Паризької мирної конференції 1919-20* під тиском дипломатії «білої» Росії; 8.12.1919 оприлюднена в «Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав», підтверджена на *Спа конференції 1920.*

Проходила від Гродно на Ялівку — Немирів — Брест-Литовський — Дорогуськ — Устилуг, на схід від Грубешова через Крилов, на захід від Рави-Руської й на схід від Перемишля до Карпат, залишаючи під владою Варшави значну частину укр. етнічних територій (Лемківщину, Над-сяння, Підляшшя і Холмщину). 10.07.1920 в умовах успішного наступу Червоної армії на Варшаву і Львів визнана польською делегацією у Спа, 11.07.1920 — офіційно запропонована *Дж. Керзоном* урядові РСФРР як лінія польсько-рос. перемир'я. Внаслідок контрнаступу польської армії у серпні — жовтні 1920 і *Ризького мирного договору 1921* кордон між УСРР та БСРР і Польщею був встановлений на 200-350 км східніше від К. л. Але згідно з *німецько-радянським договором про дружбу і кордони 1939* вона була покладена в основу кордону між СРСР і Німеччиною (з поправками на користь першого). 11.01.1944 запропонована Кремлем як кордон з відновленою в етнічних межах демокр. Польщею. Визнана таким на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* (з відступами на користь Варшави на 5-8 км) і юридично оформлена *польсько-радянським договором про державний кордон 1945 (з* відхиленнями на 17-30 км на користь Польщі). *В.І. Головченко*

Керзона ультиматум — нота брит. уряду, пред'явлена 8.05.1923 НКЗС СРСР брит. мін. зак. справ лордом *Дж. Керзоном.* У ній висувалися звинувачення в антибрит. пропаганді в Індії, Афганістані та Персії. Керзон вимагав відкликати рад. дип. місії з Афганістану та Персії, протестував проти репресій щодо контрреволюціонерів у Росії, вимагав компенсації за засуджених брит. шпигунів. Термін для виконання К. у. було поставлено в 10 днів. Уразі невиконання Керзон погрожував розірвати торг, стосунки, що здійснювалися на основі *англійсько-радянської угоди 1921.* Нотою від 11.05.1923 рад. уряд відхилив К. у. У червні 1923 обидві сторони заявили, що вважають конфлікт вичерпаним. *О.С. Пархомчук*

Кий (кінець V - І пол. VI ст.) — полянський князь, згідно з «Повістю минулих літ» Нес-тора — засновник Києва. Бл. 530 здійснив подорож до Константинополя і був прийнятий з «великою честю» візантійським імп. Юстиніа-ном І, після чого, швидше за все, йому було доручено охороняти від «варварів» пониззя Дунаю (на думку М. Котляра, К. і антський полководець Хільбудій з «Історії воєн Юстиніана» Прокопія Кесарійського — одна й та ж особа). Прагнучи закріпитися у Подунав'ї, збудував там укріплене містечко Києвець; імовірно, був присутнім при мирних переговорах антських послів з Юстиніаном І у 545, коли Візантійська імп. визнала право антів на володіння лівобережжям Дунаю з фортецею Турріс. Унаслідок загострення відносин із місцевим населенням змушений був повернутися до Києва, де невдовзі помер. За руською літописною традицією XI-XУI1 ст. став родоначальником першої київ, династії, що припинила своє існування з загибеллю *Аскольда.* *в.і. Головченко*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка — провідний вищий навч. заклад України, що має статус нац. та самоврядного (автономного), всесвітньо визнаний центр вищої освіти, науки і культури. Бере початок від Університету Св. Володимира, відкритого 15.07.1834 (навчання розпочалось 28.07.1834) відповідно до указу імператора *Миколи І* «про заснування у Києві університету» від 8.11.1833. Базовим закладом для утворення університету став Волинський ліцей, переведений з м. Кременця до Києва. Спочатку почав працювати філос. факультет із двома відділеннями (істор.-філол. та фізико-матема-тичним), у 1835 — юридичний, у 1847 — мед. факультет. Згодом філософський розділився на два самостійні факультети. У такому складі університет працював до 1917. Першим ректором університету був проф. М.О. Максимович. Діяльність університету спочатку регулювалась його статутами від 1833 і 1842. Потім на нього було поширено дію заг.-університетських статутів 1863 і 1884, а від поч. XX ст. — Тимчасових правил для університетів.

Університет Св. Володимира став одним із провідних центрів освіти й науки в тогочасній Україні та Росії. На його факультетах працювали талановиті вчені й викладачі, зокрема історики й філологи М.О. Максимович, М.І. Костомаров,

В.Б. Антонович, І.В. Лужицький, М.П. Драгома-нов, В.М. Перетц, О.І. Білецький, А.Ю. Кримський, Є.В. Тарле; правознавці М.Ф. Владимир-ський-Буданов, К.О. Неволін, Г.М. Данилович, М.Д. Іванишев, О.Ф. Кистяківський, *В.А. Неза-битовський,* Л.Й. Петражицький; економіст М.І. Зібер; математики В.П. Єрмаков, Д.О. Граве, М.М. Боголюбов; механіки 1.1. Рахманінов, Г.К. Суслов, П.В. Воронець; фізики М.П. Авена-ріус, М.М. Міллер, Й.Й. Косоногов; хіміки С.М. Реформатський, А.К. Бабко, А.М. Голуб, А.Т. Пи-липенко; геологи К.М. Феофілактов, В.М. Чир-винський, М.І. Андрусов, П.А. Тутківський; ботаніки І.Ф. Шмальгаузен, С.Г. Навашин, К.А. Пурієвич, О.Ф. Фомін, М.Г. Холодний; зоологи К.Ф. Кеслер, О.О. Ковалевський, О.М. Се-верцев, О.О. Коротнєв; біохімік О.В. Палладій; медики В.О. Бец, М.С. Скліфосовський, Ф.Г. Яновський, В.П. Образцов, М.Д. Стра-жеско. Зі стін університету вийшла ціла плеяда визначних діячів укр. культури — письменники Михайло Старицький, Максим Рильський, композитор Микола Лисенко та ін.

У жовтні 1917, за Української Центральної Ради, у Києві було відкрито Укр. нар. університет. 1918 гетьман *П. Скоропадський* перетворив його на Держ. укр. університет, який проіснував недовго. 1919, вже за рад. влади, його було об'єднано з Університетом Св. Володимира в єдиний Київський університет. 1920 у зв'язку з реформою вищої школи університську форму освіти в УСРР було ліквідовано. Влітку того року Київський університет реорганізовано: на базі фізико-математичного та істор.-філол. факультетів утворено Київ, ін-т нар. освіти; мед. факультет виділено у самостійний навч. заклад, а юридичний увійшов до складу новоствореного Київ, ін-ту народного госп-ва. У вересні 1933 було відновлено діяльність Київського університету під назвою «Київський державний університет» у складі 9 факультетів. Указом Президії ВР СРСР від 5.03.1939 у зв'язку зі 125-річчям від дня народження Т.Г. Шевченка університетові присвоєно його ім'я (він свого часу працював в Університеті Св. Володимира).
Напередодні Великої Вітчизняної війни Київський університет був третім за кількістю студентів в СРСР: тут навчалось бл. 4 тис. чол.; на 52 кафедрах працювало 326 викладачів. Під час війни університет спочатку було евакуйовано до Харкова, а згодом — до Казахстану, де у м. Кзил-Орда на базі Київського та Харків-

ського університетів було утворено Об'єднаний Укр. держ. ун-т. Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка відновив діяльність у Києві в січні 1944. Серед викладачів було багато талановитих педагогів. На новоствореному факультеті міжнар. відносин (відкритий відповідно до наказу наркома освіти УРСР від 18.10.1944), зокрема, працювали такі відомі вчені як І.В. Василенко, О.К. Касименко, В.А. Жебокрицький, *В.Я. Та-расенко, П.П. Удовиченко,* І.Д. Кондюба, Г.Л. Нікольніков, І.В. Кузовков, В.О. Маркіна, А.О. Введенський та ін.
У 1990-х університет став називатись Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Його особливий прав, статус обумовлений винятковою роллю університету в підготовці висококваліфікованих спеціалістів, непересічним значенням як провідного вищого навч. закладу України. Цей статус регулюється статутом університету та указами Президента України. Відповідно до указу Президента України «Про Київський національний університет імені Тараса Шевченка» від 25.11.1999 статут університету затверджується главою д-ви, ректор університету призначається та звільняється з посади Президентом України за поданням вченої ради університету і прирівнюється за статусом до міністра України. Майно, яке передано університетові в оперативне управління, належить йому на праві повного госп. відання, використовується самостійно. Університет звільнений від оплати ряду податків та інших обов'язкових платежів до бюджету; виділені земельні ділянки знаходяться в його безстроковому і безоплатному користуванні.
За роки існування університет підготував бл. 350 тис. фахівців та понад 25 тис. кандидатів та докторів наук. Нині в університеті навчається бл. 20 тис. студентів (щорічно приймається на навчання понад 3,5 тис. юнаків та дівчат за традиційно високим конкурсом). Тут діють: 14 факультетів — біологічний, географічний, геологічний, економічний, історичний, кібернетики, механіко-математичний, радіофізичний, соціології та психології, фізичний, філософський, хімічний, юридичний, підготовчий; 5 інститутів — військовий, журналістики, міжнар. відносин, післядипломної освіти, філології; до його складу входять наук, бібліотека (фонд — 3,5 млн. примірників); видавництво «Київський національний університет імені Тараса Шевченка» та інші підрозділи. На 158 кафедрах
працює більше 1800 викладачів, із яких 110 академіків та членів-кореспондентів НАН України, 350 професорів, 900 доцентів. В університеті ведеться підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів за 72 природничими й соц.-гуманітарними спеціальностями (157 спеціалізаціями), проводиться значна наук.-дослідна робота. Підготовка наук, та наук.-пед. кадрів вищої кваліфікації в докторантурі та аспірантурі ведеться за 140 наук, спеціальностями. Наук, здобутки, отримані вченими університету, дали можливість сформувати 47 наук, шкіл, визнаних як в Україні, так й у світі. Станом на 1.01.2004 наук, потенціал університету становив 2% наук, потенціалу України (5,9% докторів наук, 5,1% кандидатів наук, 3,8% наук.-пед. працівників України). За роки незалежності України вченими університету отримано 15 держ. премій в галузі науки і техніки. Університет видає велику кількість наук, і навч. літератури, підтримує партнерські зв'язки з 75 університетами з 36 країн світу. З 1985 університет очолює відомий вчений-хімік, академік НАН України, академік АПН України, Герой України *В.В. Скопенко.* (Див. також: *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка).*

Література: Історія Київського університету. — К., 1959; Киевский университет. Документи и материалы. — К., 1984; З іменем Святого Володимира, кн. 1-2. — К., 1994; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: 165 років. Сторінки історії. Видатні вчені. — К., 1999.

Л.В. Губерський

Кирей Василь Тадейович (1879 - 1942) — укр. військ, діяч і дипломат, генерал-майор артилерії царської рос. армії. Наприкінці *Першої світової війни* — командир 23-го армійського корпусу. 18.12.1917 затверджений Ген. секретаріатом УНР нач. Українського Генерального військ, штабу, згодом — командир

артилерії Гайдамацького коша Слобідської України, інспектор артилерії армії УНР, за гетьманату *П. Скоропадського* — нач. артилерії 6-го корпусу. З січня 1919 — у Добровольчій армії, нач. артилерійського постачання, 1920 — очолював укр. раду Рос. армії П. Врангеля, відповідав за зв'язок із повстанськими антибільшовицькими загонами Таврії, був доповідачем з укр. справ. У серпні — вересні 1920 брав участь у переговорах із делегацією УНР полковника І. Литвиненка щодо налагодження військ.

співпраці, встановлення розмежувальної смуги по Дніпру, визнання «Урядом Півдня Росії» самостійності УНР та передачі їй Чорноморського флоту; наполягав на створенні альтернативного укр. уряду за участю прибічників П. Скоропадського. В еміграції в ЧСР із 1924 командував артилерійською бригадою.
В.І. Головченко

Кирик Віктор Андрійович (22.06.1944, Новосибірськ, РФ) — укр. професійний дипломат. У 1964 закінчив Уманський технікум механізації с. г-ва; у 1973 — ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. З 1973 — в МЗС УРСР (МЗС України): 1973-74 — аташе відділу міжнар. орг-цій; 1974-89 — 3-й, 2-й, 1-й секр., радник, заст. нач. коне, відділу, 1989-91 — нач. коне, відділу, 1991-95 — 1-й заст. начальника, виконуючий обов'язки начальника, нач. Консульського управління МЗС України. 1995-98 — Ген. консул України в Чикаго. У 1998-2001 — нач. Консульського управління МЗС України, 2001 — дир. Департаменту коне, служби, чл. Колегії МЗС України. З жовтня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія, одночасно, з квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Боснія і Герцеговина за сумісництвом.
В.М. Матвієнко

КИСІЛЬ Адам Григорович (1580, с. Низкиничі, нині Нововолинський р-н Волинської обл. — 3.05.1653, с. Низкиничі) — укр. і польський держ. діяч, дипломат. Походив зі стародавнього укр. шляхетського роду. Закінчив Академію в Замості. З 1617 служив у коронному війську, відзначився у війнах з Османською імп., Московським царством і Швецією. У червні 1629 представляв короля Речі Посполитої Сигізмунда **III** Вазу на Київ. церк. соборі у справі примирення православних і уніатів. Сприяв ухваленню сеймом у 1632 «Статей про заспокоєння грецької віри» щодо зрівняння уніатської й православної церков. У 1637-38 був урядовим комісаром на переговорах із повсталими козаками. У 1639-46 — чернігівський каштелян, з 1641 — сенатор; 1646-47 — київ, каштелян; 1647-49 — брацлавський воєвода; з 1649 — київ, воєвода. Учасник *Переяславських переговорів між Військом Запорізьким і Річчю Посполитою 1649,* укр.-польських мирних
переговорів у Зборові (серпень 1649) й Білій Церкві (вересень 1651), на яких прагнув досягти компромісу, обіцяючи привілеї козацькій старшині та зрівняння її в правах із польською шляхтою, чим викликав звинувачення на свою
адресу З Обох СТОРІН. *В.І. Головченко*

Китайсько-радянська угода 1924 —
двосторонній договір про заг. принципи для врегулювання питань між СРСР і Китайською Республікою, підписана 31.05.1924 в Пекіні (Китай). Переговори про встановлення рівноправних дип., коне, і торг, відносин між рад. урядом в Росії і Китайською Республікою розпочалися ще в листопаді 1917. Проте лише 14.03.1924 керівниками делегацій сторін на переговорах були парафовані тексти угод і спільних декларацій про заг. принципи врегулювання кит.-радянських відносин, про Китайську Східну залізницю (КСЗ) і деякі інші питання; однак через втручання США та Франції в остаточне вирішення питання про КСЗ підписання цих док-тів було відкладено. За результатом кит.-радянських переговорів, що відновилися 21.05.1924, була укладена К.-р. у, за якою сторони відновлювали *дипломатичні* та *консульські відносини,* погоджувалися організувати в місячний термін з часу її підписання конференцію, що мала підготувати нові договори та угоди між двома д-вами на основі рівності, взаємності і справедливості. Всі договори, угоди та інші акти, укладені царським урядом з будь-якою третьою країною, які стосувалися суверенних прав та інтересів Китаю, анулювались та оголошувалися такими, що втратили силу. Сторони зобов'язувалися не укладати жодних дог-рів чи угод, які могли зашкодити суверенним правам чи інтересам одній із сторін, не вести пропаганду проти політ, і соц. системи одна одної і не допускати на своїй території створення чи діяльності будь-яких орг-цій чи груп, метою яких є б-ба проти уряду іншої сторони. У спец, ноті китайського уряду повідомлялося про рішення звільнити з армії та поліції колишніх підданих Російської імп., які становили загрозу безпеці СРСР.
За К.-р. у. передбачалося: провести кит.-радянську конференцію для спільної перевірки кордону між Китаєм і СРСР (до того часу сторони зобов'язалися дотримуватись існуючих кордонів); врегулювати питання судноплавства прикордонними водними шляхами, а також проблему КСЗ на основі рівності і взаємності.

Сторони уклали угоду про тимчасове управління КСЗ, яка оголошувалася комерційним підприємством і мала управлятися двома сторонами на паритетних засадах. СРСР відмовлявся від спец, прав і привілеїв

стосовно всіх концесій, отриманих царським урядом в Китаї. У спец, декларації китайський уряд зобов'язався не передавати ці права і привілеї будь-якій третій д-ві чи орг-ції. СРСР відмовлявся від прав екстериторіальності і коне, юрисдикції в Китаї та погоджувався з тим, що громадяни СРСР, які перебувають на території Китаю, повністю підпадатимуть під китайську юрисдикцію. У спец, декларації СРСР відмовлявся від рос. частини *контрибуції* за втрати під час «боксерського» повстання (бл. 100 млн. рублів), яка за рад. пропозицією мала бути повністю передана на потреби народної освіти в Китаї. Для розподілу цього грошового фонду передбачалося створення змішаної рад.-китайської комісії. Сторони домовились укласти торг, договір і спільно опрацювати митний тариф.

ІД. Коміренко

Китайсько-радянський договір 1937 про

ненапад — двостороння угода, підписана 21.08.1937 в Нанкіні (Китай) терміном на 5 років з можливістю подовження на дворічні періоди, доки одна із сторін не заявить про бажання відмовитись від продовження договору. У 1929 гоміндановські війська захопили Китайську Східну залізницю (КСЗ), яка перебувала під спільним китайсько-рад, управлінням (див. *Китайсько-радянська угода 1924),* що призвело до розриву *дипломатичних відносин* між Китаєм та СРСР. їх було відновлено у 1932, а після початку япон. агресії 7.07.1937 у Півн. Китаї за пропозицією китайської сторони укладено К.-р. д. Сторони засуджували використання *війни* як засобу вирішення міжнар. спорів і зобов'язалися утримуватися від будь-якого нападу одна на одну як окремо, так і спільно з іншими д-вами; взаємно зобов'язалися не надавати ані прямої, ані опосередкованої підтримки д-вам, які здійснять напад на одну із сторін, і протягом усього конфлікту утримуватися від усяких дій чи укладання угод, що матимуть негативні наслідки для сторони, яка зазнала нападу. 1.09.1938 було підписано китайсько-рад, угоду про позику, за якою Китай отримав у 1938 два кредити на суму 50 млн. дол. кожний, а у червні 1939 за новою угодою Китай одержав кредитів ще на 150 млн. дол.; в рахунок цих кредитів

в 1938-39 СРСР поставив бл. 600 літаків, 100 гармат, понад 8 тис. кулеметів, трансп. засоби, снаряди, патрони тощо. На середину лютого 1939 в Китаї перебувало 3665 рад. військ, спеціалістів, понад 200 з яких загинули у боях проти япон. військ. Договір став основою для надання рад. допомоги Китаю у б-бі

ПРОТИ ЯПОН. Окупації. *ІД. Коміренко*

Китайсько-радянський договір 1945 про

дружбу і союз — двостороння угода, підписана 14.08.1945 в Москві терміном на 30 років; набув чинності 24.08.1945 і діяв до підписання Китайсько-рад, дог-ру 1950 про дружбу, союз і взаємодопомогу. Сторони зобов'язалися: вести війну проти Японії до повної перемоги і взаємно надавати одна одній всю необхідну військ, підтримку та іншу допомогу в цій війні; не вступати в сепаратні переговори з Японією і без взаємної згоди не укладати з нею *перемир'я* чи мирного дог-ру, здійснювати по закінченні війни спільні заходи, щоб зробити неможливим повторення *агресії* і порушення миру Японією та надати одна одній допомогу у випадку нападу Японії на одну із сторін; працювати в тісному співробітництві після встановлення миру і надавати одна одній екон. допомогу, діючи при цьому у відповідності з принципами взаємної поваги *суверенітету,* територ. цілісності і невтручання у внутр. справи одна одної. Одночасно з К.-р. д. були підписані угоди, які передбачали, що основні магістралі Китайської Чанчунської залізниці (КЧЗ) після вигнання япон. збройних сил із трьох півн.-схід, провінцій Китаю перейдуть у спільну власність СРСР і Китайської Республіки. У спільне використання мав також відійти Порт-Артур як військ.-мор. база, оборона якої доручалася рад. урядові за наявності китайської цивільної адміністрації. Угода про порт Дальній (Далянь) оголошувала його вільним, відкритим для торгівлі й судноплавства всіх країн, з виділенням для передачі СРСР в оренду частини причалів і складських приміщень. Окремою угодою визначалися відносини між рад. головнокомандувачем і китайською адміністрацією після вступу рад. військ на територію трьох півн.-схід, провінцій Китаю у зв'язку зі спільною війною проти Японії. При підписанні К.-р. д. між сторонами відбувся обмін нотами про визнання Китаєм незалежності Монгольської Народної Республіки та про суверенітет його над трьома півн.-схід.

ПРОВІНЦІЯМИ (Маньчжурія). *ІД. Коміренко*

Китайсько-радянський прикордонний

конфлікт 1969 — збройні зіткнення між рад. та китайськими військами на о. Даманський на р. Уссурі (приток Амуру) в березні 1969. Ідеолог, суперечка між СРСР та КНР, що стала явною після 20-го з'їзду КПРС (1956), який визначив курс на демократизацію сусп. життя в СРСР і підвищення матеріал, добробуту рад. народу, а в *зовнішній політиці* поставив завдання розрядки міжнар. напруженості і налагодження ділового співробітництва з Заходом, призвела до загострення протиріч між двома д-вами. З 1958 поступово почав змінюватися зовн.-політ, курс КНР, китайська позиція проявлялась у відмінному від СРСР та його союзників баченні шляхів вирішення найважливіших міжнар. проблем. З того ж року пішли на спад рад.-китайські відносини. У 1959 СРСР відмовився передати КНР технологію вир-ва ракетно-

ядерної зброї відповідно до рад.-китайської угоди від 15.10.1957, мотивуючи своє рішення тим, що в разі нападу на КНР третьої д-ви СРСР виступить на боці КНР; влітку 1960 Кремль відкликав із КНР рад. спеціалістів, що ще більше загострило рад.-китайські відносини. Подальше їхнє погіршення було спричинене висуненням КНР територ. претензій до СРСР. Пекін посилався на нерівноправний характер дог-рів, укладених між Китаєм і Російською імп., за якими визначалась існуюча лінію кордону між СРСР і КНР (див. *Айгунський договір 1858, Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860, Лівадійський договір 1879, Петербурзький договір 1881).* У квітні — травні 1962 відбулися перші сутички на рад.-китайському кордоні. У ноті МЗС КНР від 27.09.1963 китайський уряд офіційно підняв питання «про нерівноправні договори».

Після початку в КНР «культурної революції» ще більше загострилось ідеолог, протистояння двох д-ав; керівництво КНР звинувачувало КПРС в ревізіонізмі. У 1967-69 в Пекіні систематичного характеру набули недружні акти та акти насильства щодо співробітників рад. посольства. 25.01.1967 китайські студенти в Москві організували заворушення, яке було придушено силами міліції, студентів вислано з країни. Зростала напруженість на рад.-китайському кордоні. Безпосередньою причиною збройного конфлікту на о. Даманський стали претензії КНР на нього. За Пекінським договором 1860 і картами розмежування, підписаними представниками Росії та Китаю в 1861, кордон між двома д-вами в районі острова було встановлено по китайському березі р. Уссурі, а о. Даманський став невід'ємною частиною рос. території. Під час консультацій з прикордонних питань в 1960 рад. сторона визнала, що відповідно до заг.-прийнятих *норм міжнародного права* кордон має проходити не китайським берегом, а головним фарватером р. Уссурі; в такому разі о. Даманський мав відійти до КНР. Але сторони не уклали нового дог-ру про розмежування, і острів залишався частиною території СРСР. 2.03.1969 китайські війська здійснили спробу за допомогою сили встановити контроль над о. Даманським; збройний конфлікт згодом поширився, зіткнення відбувались також на кордоні провінції Сіньцзян та Казахської РСР. Сутички було остаточно припинено після переговорів 11.09.1969 в Пекіні між *Чжоу Еньлаєм* та головою Ради міністрів СРСР О. Косигіним. Р.-к. п. к. став проявом відкритої конфронтації двох д-ав після 9-го з'їзду КПК (квітень 1969), який оголосив СРСР класово ворожою «соціал-імперіаліс-тичною державою» і «ворогом №1» та закріпив антирад. курс КНР. *щ.Коміренко*

Китайсько-російський договір 1896

(таємний) про союз та про побудову Китайської Східної залізниці (КСЗ) підписаний 22.05(3.06).1896 в Москві мін. зак. справ *А. Ло-бановим-Ростовським* та міністром фінансів *С. Вітте,* з рос. сторони, та Надзвичайним і Повноважним Послом Китаю *Лі Хунчжаном,* з китайської сторони. Поразка Китаю в япон,-китайській війні 1894-95 посилила міжнар. контроль над економікою країни. У зв'язку з необхідністю сплачувати *контрибуції*Японії китайський уряд був змушений звернутися до європ. д-ав. Росія використала ці умови для поширення експансії в півн.-схід. районах Китаю. У 1895 було створено Російсько-Китайський банк, що мав забезпечити фінанс. підтримку рос. дипломатії на Дал. Сході. У цей період загострилася б-ба між *великими державами* за сфери впливу та залізничні концесії в Китаї. Рос. уряд звернувся до Китаю з пропозицією продовження Сибірської магістралі через Півн.-Схід. Китай до Владивостока. США, конкурент Росії в цьому проекті, прагнули отримати концесію на будівництво залізниці Кантон-Ханькоу-Пекін і далі на Півн. Схід, яка з'єднала би Півд. та Центр. Китай з північчю країни. Проникнення європ. Та

амер. капіталу і товарів у Маньчжурію створювало серйозні загрози для політ, та екон. домінування Росії в Півн. Китаї.

Через дип. активність інших д-ав переговори про надання Росії концесії були перенесені з Пекіна до Москви і відбувалися під час коронації рос. імператора *Миколи II.* У відповідь на надання Китаєм концесії Росія погоджувалася на підписання оборонного союзу проти Японії. Договір укладався терміном на 15 років з можливістю його продовження; за ним у випадку нападу Японії на Китай, Корею чи території Росії у Схід. Азії сторони мали прийти одна одній на допомогу своїми збройними силами. У разі воєнних дій всі порти Китаю були відкриті для рос. військових кораблів. Для полегшення доступу рос. військ щодо виконання положень дог-ру Китай надавав Російсько-Китайському банку концесію на будівництво КСЗ через Амурську та Гірінську провінції Китаю в бік Владивостока. Росія отримала право на транзит своїх військ по залізниці як у воєнний, так і в мирний час. Договір вступав у силу лише після затвердження Китаєм контракту на будівництво та експлуатацію залізниці. 27.08(8.09). 1896 між урядом Китаю та Російсько-Китайським банком було укладено контракт на будівництво та експлуатацію КСЗ, за яким створене «Товариство Китайської Східної залізниці» отримувало право на експлуатацію магістралі строком на 80 років. Уряду Китаю надавалося право викупити залізницю через 36 років після введення її в

експлуатацію. Договір зміцнював військ.-стра-тегічні позиції Росії на Дал. Сході та створював передумови для екон. проникнення Росії в Китай і стримання можливої япон. агресії проти Кореї Та Китаю. *МЛ. Миронова*

Китайсько-японська війна 1894-95 точилась між Цинською та Японською імперіями за встановлення домінування на Корейському піво-ві. Після бурж. рев-ції в Японії 1867-68 Корея опинилась в епіцентрі колоніальної політики Токіо на Дал. Сході. Спроби Китаю перешкодити поширенню япон. впливу в Кореї, яка знаходилась у статусі формального васалітету до Китаю, призвели до зростання япон.-китайських протиріч, тимчасового врегулювання яких вдалося досягти за *китайсько-японською конвенцією 1885.* Але у 1890-х із посиленням експансії Японії на Дал. Сході відносини з Китаєм знову загострились. У червні 1894 корейський уряд звернувся до Китаю за військ, допомогою в придушенні селянського повстання. Під приводом захисту своїх громадян Японія відправила в країну військ, частини та висунула корейському урядові вимоги щодо проведення реформ, які призвели б до встановлення фактичного япон. контролю на півострові. Після відмови прокитайського уряду задовольнити вимоги 23.07.1894 в Сеулі за допомогою япон. солдатів був здійснений військ, переворот. 27.07.1894 новий уряд звернувся до Токіо з проханням звільнити країну від китайських військ, і 1.08.1894 Японія офіційно оголосила Китаю війну, хоча япон. військ.-мор. флот розпочав бойові дії проти Китаю ще 25.07.1894. Завдяки перевазі япон. армії та флоту Китай зазнав відчутних поразок на суші та на морі. Єдине велике зіткнення на території Кореї у вересні 1894 під Пхеньяном закінчилось перемогою япон. військ. Із жовтня 1894 бойові дії були перенесені на територію Півн.-Схід. Китаю. До березня 1895 япон. армія захопила Ляодунський піво-в, частину Маньчжурії, під загрозою опинився Мукден. Розвиток подій у К.-я. в. мав безпосередній вплив на зміну позицій *великих держав* у регіоні. На початку війни, незважаючи на особливі інтереси Великої Британії в Китаї, посилення Японії розглядалось нею як фактор стримування Росії. Рос. уряд, у свою чергу, обговорював можливість окупації частини китайських територій, що призвело б до неминучого зіткнення з Японією. Обравши шлях дип. тиску, Росія звернулася за допомогою до європ. д-ав. Занепокоєні захопленням япон. армією стратегічних позицій у Кореї та континентальному Китаї, Велика Британія, Росія та Франція в березні 1895 уклали угоду про збереження незалежності Кореї. Перед загрозою англ.-рос. зближення Японія пішла на підписання *Сімоносекського мирного договору 1895.* Війна закінчилась розгромом Китаю; перемога зміцнила позиції Японії в Кореї та створила плацдарм для подальшої територ. експансії В регіоні. *МЛ. Миронова*

Китайсько-японська конвенція 1885 — двостороння угода, що була підписана 18.04.1885 у Тяньцзині (Китай) і визначала позиції Цінської та Японської імп. у Кореї. Після підписання *Канхваського договору 1876* Японія значно активізувала свої зусилля зі встановлення контролю в Кореї. Водночас, побоюючись надмірного посилення япон. позицій, Корея у 1883 уклала торг, договір з Китаєм, в якому підтверджувала васальну залежність від нього. Зіткнення інтересів Японії та Китаю призвело до низки урядових переворотів у Кореї в 1884, внаслідок яких спершу до влади прийшов прояпон. уряд, але за кілька днів його було скинуто за допомогою китайських військ. Вирішення корейського питання було винесено на китайсько-япон. переговори, що завершилися підписанням К.-я. к. Згідно з нею обидві сторони зобов'язувалися в 4-міс. строк вивести свої війська з Кореї, а також не надсилати своїх офіцерів як військ, інструкторів. У разі, якщо загострення ситуації в Кореї вимагало введення туди військ однієї із сторін або обох, це мало робитися виключно за попереднім повідомленням іншої сторони та на тимчасовій основі, до вирішення питань, які спричинили введення військ. Події 1884-85 та підписання Конвенції привели до посилення позицій Китаю в Кореї, але водночас створили передумови для відкриття внутр. корейського ринку також для Японії та США, що мали в країні статус найбільшого сприяння.

В.Ю. Константинов

Китаю традиційного дипломатія — комплекс принципів і практик зовн.-політ, поведінки давніх та середньовічних китайських держав. В основу дип. стратегії традиційного Китаю покладено принцип китаєцентризму, який визначав центральною і єдиною цивілізацією Всесвіту — «Піднебесної» (китайською «Тянь Ся») — «Серединну державу» (китайською «Чжун Ґо»), тобто власне Китай, де мешкають ханьці (китайці), єдині носії справжньої цивілізації. Всі інші народи вважалися згідно з цією доктриною «варварами з людськими обличчями та звірячими серцями», чиї способи життя та соц. орг-ції апріорі не можуть вважатися цивілізованими, оскільки відрізняються від єдиного вірного стандарту цивілізованого життя — китайського. Всі «варвари» поділялися на «заспокоєних» (таких, що продовжують зберігати власну етнокультурну та госп. ідентичність, але вже визнають над собою військ.-політ, панування з боку китайсь-

кого імператора і поступово долучаються до стандартів китайської цивілізації) та «тимчасово бунтуючих» — тих, хто поки що не визнає світового панування китайського імператора, але обов'язково визнає його в перспективі.

До другого типу «варварів» відносили персів, арабів, індійців, японців, а з розширенням геогр. знань у Китаї — африканців і європейців. Іноді на землі «тимчасово бунтуючих варварів» навіть формально призначалися китайські губернатори, які отримували платню і мали штат чиновників, але продовжували жити в Китаї (напр., створена в VII ст. «губернія Персія»).

Відповідно, К. т. д. вважала неприйнятним застосовувати в контактах з «варварами» принцип рівноправності, будуючи відносини з ними виключно у формі данницьких відносин «варварів» із китайським імператором; тому всі дари, з якими приїздили до Китаю інозем. посли чи купці суверенних д-ав, офіційно оголошувались даниною та свідченням «виявлення покірності з боку варварів». Стратегічною метою тогочасної китайської зовн. політики вважалося тотальне окитаєння («Тянь Ся») шляхом поширення на все людство етнополітич-них, культ.-госп. та реліг.-побутових принципів «Чжун Ґо». Проте реалізація означеної програми визнавалася справою далекої перспективи, а процес втягнення «варварів» у сферу Китайської держави розбивався на два етапи. На першому — перетворення чергового суверенного народу з числа «тимчасово бунтуючих варварів» на васала, в статусі якого китайці мали наполегливою культуртрегерською політикою долучити означений народ до висот своєї цивілізації (прищепити китайську ієрогліфіку, китаємовне діловодство, китайські одяг, кухню, госп-во, релігію тощо). На другому — по завершенні процесу цивілізаційної китаїзації — неки-тайський в минулому народ ставав складовою не лише політ, великокитайської спільноти, але й органічною етнокультурною частиною власне великокитайського етносу, приналежність до якого визначалась за Конфуцієм не похо-дженням, а способом життя. Відтоді цивіліза-ційно-територ. експансія Китаю мала продовжуватись уже на сусідів цього некитайського в минулому народу за тим самим сценарієм. Так у перспективі, згідно з офіц. зовн.-політ, доктриною традиційного Китаю, весь світ мав стати китайським: спочатку політично, а після певного перехідного періоду — і етнокультурно.

Із стратегічними завданнями К. т. д. органічно пов'язувались методи її тактичної реалізації, що грунтувалися на базовому принципі: «Дружити з далекими варварами проти близьких» (юань цзяо — цзінь гун). Він передбачав,

що традиційний Китай завжди мав вступати в союзницькі відносини тільки з тими народами і д-вами з числа «тимчасово бунтуючих варварів», з якими «Чжун Ґо» не мала безпосередніх кордонів, аби використати їхню військ.-політ. допомогу для розгрому і поневолення сусідніх «варварських» народів, з якими у власне Китаю був спільний кордон. Після спільної з віддаленим варваром-союзником перемоги над черговими сусідами-варварами останні включалися в політ, структуру Великокитайської імп. Відтак союзник внаслідок територ. експансії Китаю ставав безпосереднім сусідом, союз із ним автоматично втрачав цінність, а сам він потрапляв до категорії «ворожих близьких варварів», у б-бі з якими Китай шукав наступних союзників із числа віддалених д-ав.

Керуючись цими принципами дип. стратегії і тактики, китайська імперія Хань (206 до н. є. — 220 н. є.) спільно з сяньбійцями і юечжами боролась проти імперії хуннів. Імперія Суй (581-618) спільно з ефталітами та уйгурами воювала проти каганату тюркютів. Імперія Тан (618-907), яка досягла найбільших за історію традиційного Китаю успіхів у територ. експансії, спочатку в союзі з уйгурами, басмалами і карлу-ками громила тюрків, а згодом спільно з киргизами нищила Уйгурський каганах Імперія Сун (960-1279) використала для розгрому д-ви киданів союз із чжурчженями, а потім спільно з монголами знищила д-ви тангутів і чжур-чженів. Імперія Мін (1368-1644) скористалась ворожнечею монголів-халхасців з півд. монголами (тумети, ордосці й чахари) для поневолення останніх, а імперія Цин (1644-1911) використала в б-бі з монголами-ойратами (джунгарами) війну останніх із казахами. Звичайно, практична реалізація дип. принципів традиційного Китаю не завжди виказувала свою абсолютну ефективність для країни. Так, розгром киданів китайською імперією Сун в союзі з чжурчженьською імперією Цзінь настільки посилив останню, що чжурчжені спромоглись невдовзі завоювати весь Півн. Китай (XII ст.), а знищення д-ви чжурчженів Китаєм у союзі з Монгольською державою Чінгіс-хана завершилось у XIII ст. цілковитим завоюванням Китаю монголами.

Доволі утопічною виявилась ідея тотального окитаєння більшості «заспокоєних варварів» (особливо з числа степняків), котрі, як правило, навіть потрапивши під військ.-політ. контроль

китайського імператора, зберігали власну етно-мовну, культ.-госп. та реліг. ідентичність. З іншого боку, зовн.-політ, активність традиційного Китаю дозволила зберегти нац. китайську державність, пронісши її навіть крізь часи інозем. завоювань і окупацій, а також сприяла постійному розширенню «Чжун Го» як основного територ. простору китайського етносу на всю територію навколо річкових долин Хуанхе і Янцзи, придатну для аграрного використання і традиційних методів китайського землеробства. Це

забезпечило виживання китайського народу в умовах дефіциту родючих грунтів, хронічної перенаселеності та пов'язаних з нею періодичних екологічних ускладнень.
В.Л. Рубель

КІЛЬСЬКИЙ канал — *канал міжнародний,* який, простираючись на території ФРН, сполучає Балтійське й Північне моря, відкритий для судноплавства у 1896. Довжина К. к. — 98, 7 км, ширина — 102 м, глибина фарватеру — 11,3 м. За результатами *Першої світової війни* відповідно до ст. 380 *Версальського мирного договору 1919* канал було відкрито для торг, суден та військових кораблів усіх д-ав, як у мирний, так й у воєнний час. Лише перебуваючи в стані війни, Німеччина мала право не впустити до К. к. військ, кораблі ворожих держав. Напередодні *Другої світової війни* Німеччина в односторонньому порядку прийняла нормативні акти, які регулюють умови проходження військ, кораблів К. к. За статусом К. к. є частиною території ФРН, його режим визначається нац. законодавством ФРН, а саме — Правилами плавання К. к., виданими у 1939. Канал відкритий для торг, суден усіх д-ав у будь-яку годину після сплати встановленого збору. Іноземн. військ, судна можуть проходити каналом на основі дозволу, одержаного дип. шляхом. К. к. скорочує шлях між двома морями на 685 км. Має розширення для розходження зустрічних суден та шлюзи біля обох входів. За рік каналом проходять
бл. 100 ТИС. СУДеН. *В.С.Ржевська*

КІМ Єн **Нам** (Кіт Уоп§ N3111) (1928) - корейський громад.-політ, і держ. діяч. 1963-67 — заст. мін. зак. справ КНДР; 1967-72 — на відповідальній роботі в апараті ЦК правлячої Трудової партії Кореї, з 1972 — депутат Верховних народних зборів КНДР, 1972-83 — зав. міжнар. відділом ЦК ТПК, водночас 1975-83 — секр.

ЦК ТПК, з 1978 — чл. політкомітету ТПК. 1983-98 — мін. зак. справ КНДР; активний прибічник розігрування «ядерної карти» задля виведення країни з міжнар. ізоляції при збереженні правлячого режиму, учасник підготовки і підписання Рамкової угоди між КНДР і США 1994 про невихід Пхеньяна з *Договору про нерозпо-всюдження ядерної зброї 1968* та відкриття його ядерних об'єктів для інспекцій *Міжнародного агентства з атомної енергії* в обмін на фінансування міжнар. консорціумом спорудження 2-х легководневих ректорів і щорічні поставки 500 тис. т нафти. З вересня 1998 — голова президії Верховних народних зборів КНДР — вищого законодавчого органу в країні, на нього також покладені дип. функції та прийом *вірчих грамот.* *в.і. Головченко*

КІМ Ір **Сен** (Кіт 11 5ип§, справжнє ім'я — Кім Сон Чжу) (12.04.1912, поблизу Пхеньяна — 8.07.1994, Пхеньян) — корейський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї, що, рятуючись від япон. окупації, змушена була емігрувати до Маньчжурії. По закінченні китайської школи 1929 вступив до підпільного маркс. гуртка. З 1932 брав активну участь у партиз. антияпон. б-бі в провінції Гірін, взяв нове ім'я на честь її корейського героя. 1940 відступив на територію СРСР, влітку 1942 у званні капітана Червоної Армії призначений командиром корейського батальйону 88-ї окремої стрілецької бригади, де проходили підготовку кадри для заміщення адмін. посад у Китаї й Кореї після вступу рад. військ. Наприкінці вересня 1945 відряджений до Пхеньяна для орг-ції комуніст, влади на півночі Корейського піво-ва, з жовтня 1945 — відповідальний секр. Північнокорейського оргбюро Комуністичної партії Кореї, з лютого 1946 — голова Народного комітету (уряду) Півн. Кореї, 9.09.1948-28.12.1972 - Прем'єр-міністр КНДР, 28.12.1972-8.07.1994 — Президент КНДР, водночас 3.09.1948-8.07.1994 — ген. секретар правлячої Трудової партії Кореї, керівник Комітету її ЦК з військ, справ, Держ. к-ту оборони і Держ. політ, бюро безпеки. Ініціатор силового об'єднання півострова під зверхністю комуніст, влади, що призвело до *Корейської війни 1950-53* і дип. ізоляції КНДР. Наприкінці 50-х звільнився від політ, залежності від КНР і СРСР, зайняв позицію рівновіддаленості від Пекіна і Москви у міжнар. справах, звинувачуючи останню у «ре-
візіоністському примиренні з імперіалізмом», надавав суттєву військ.-фінанс. допомогу радикальним нац.-визв. рухам в афро-азіатських країнах. Перетворив КНДР у монолітну воєнізовану д-ву з украй централізованою промисловістю, одержавленим с. г-вом і поліцейським контролем за населенням; маркс.-ленінську ідеологію замінив націоналістичним ученням «чучхе» (корейською — «сам господар свого тіла») з наголосом на досягненні екон. самодостатності країни, всебічної нац. безпеки і чистоти культури від запозичень. На рубежі 80-90-х це призвело до даремної розтрати фінанс. і трудових ресурсів, стало причиною істотного зниження темпів розвитку, викликало в народному госп-ві кризові явища.
В.І. Головченко

КІМ ЧЄН Ір (Кіт Ьп§ II) (16.02.1942, с. В'ятське, Хабаровський край РРФСР) — корейський громад.-політ, і держ. діяч, син *Кім Ір Сена,* закінчив Пхеньянський держ. ун-т ім. Кім Ір Сена (1964); виховувався як спадкоємець батьківської влади. З 1973 — секр. ЦК ТПК, з 1974 — член її політбюро, з жовтня 1980 — чл. президії політбюро ЦК ТПК і Центр, військ, комітету ТПК, з грудня 1991 — верховний головнокомандувач Корейської народної армії, маршал (1992), з квітня 1993 — голова Державного

комітету оборони КНДР, переобраний у вересні 1998 сесією Верховних народних зборів зі збереженням посади голови Державного комітету оборони, що була проголошена найвищою в країні. Прагнучи забезпечити міжнар.-прав, легітимність власного тоталітарного режиму, в розвиток Рамкової угоди між КНДР і США 1994 пішов на укладення в грудні 1995 домовленості про постачання Пхеньяну Сеулом легководневих реакторів. Водночас продовжив здійснення ядерної програми, що увінчалася успішним випробуванням у серпні 1998 балістичної ракети середньої дальності «Тепходон» з радіусом дії 1,7-2 тис. км та завершенням роботи над створенням ракети «Тепходон-2», яка, за даними амер. розвідки, може мати дальність польоту до 6 тис. км. На поч. жовтня 2002 офіційно зізнався в тому, що в порушення угоди 1994 не припинив реалізацію ядерної програми, і 10.01.2003 вивів КНДР із *Договору про нерозповсюдження Ядерної Зброї 1968.* *В.І. Головченко*

КІнах Анатолій Кирилович (4.08.1954 с. Бра-тушани, Молдавська РСР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Ленінградський суднобудівний ін-т (1978), інженер-суднобудів-ник. У 1978-92 працював на судноремонтному та суднобудівному заводах Таллінна та Миколаєва, пройшов шлях від докмайстрадо нач. вирва заводу. У 1990 обраний депутатом ВР України 1 скликання, чл. Комісії з питань екон. реформи й управління народного госп-ва. 1992-94 — представник Президента України в Миколаївській обл., голова облдержадміністрації; 1994-95 — голова Миколаївської облради народних депутатів; 1995-96 — віце-прем'єр-міністр України з питань пром. політики. З 1996 — радник Президента України з питань пром. політики; голова укр. частини укр.-япон. Комісії; президент Українського союзу промисловців і підприємців. З травня 1997 — чл. Міжвідомчої Ради з реалізації програм екон. реформ; чл. робочої групи з розробки пропозицій зі стимулювання інвестиційної діяльності в Україні; чл. оперативної міжвідомчої комісії з питань подолання кризи платежів; чл. Єдиної робочої групи з узгодження проектів законів України та інших законодавчих актів з питань реформування податкової системи. З червня 1997 — 1-й заст. голови ради Міжнар. конгресу промисловців і підприємців. З липня 1997 — чл. Вищої екон. ради Президента України, голова Міжвідомчої координаційної ради з приватизації стратегічно важливих пром. підприємств. З вересня 1997 — чл. Національної ради України з питань якості. У березні 1998 — обраний народним депутатом України 3-го скликання, голова Комітету з питань пром. політики; з серпня по грудень 1999 — 1-й віце-прем'єр-міністр України; з лютого 2000 — голова Партії промисловців та підприємців України. 29.05.2001-21.11.2002 — Прем'єр-міністр України. З 4.09.2003 — голова Федерації роботодавців України. *Л.В.Губерський*

КІОТСЬКИЙ ПРОТОКОЛ до рамкової Конвенції ООН про зміни клімату (КЗК) — підписаний 11.12.1997 у Кіото (Японія) представниками 84 держав під час третьої Конференції держав-учасників КЗК. До нього приєдналась 121 д-ва. К. п. ратифікований 36 д-вами (2004). Оскільки зобов'язання щодо стабілізації концентрації парникових газів у атмосфері, взяті державами-учасницями за КЗК (див. *Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992)* обмежувались 2000 та були визнані недостатніми, під час Кіотської конференції в грудні 1997 консенсусом був прийнятий К. п., що визначав подальше скорочення обсягів викидів парникових газів. У К. п. в юридично забов'язуючій формі передбачено заг. середнє зниження обсягів викидів 6 основних парникових газів упродовж 2008-12 на 5% порівняно з показниками 1990 для країн із розвиненою та перехідною економікою; зафіксовано конкретні зобов'язання щодо зниження викидів для окремих д-ав: США — 7%, Японія та Канада — 6%, *Європейський Союз* — 8%, Росія та Україна — 0% тощо; закладено орг.-прав. механізми для сприяння у вирішенні завдання скоротити обсяг викидів парникових газів («механізм чистого розвитку» передбачає передачу країнам, що розвиваються, сучас. технологій енергозбереження), у реалізації спільних проектів, які дозволяють скоротити обсяги викидів, у торгівлі квотами на емісію тощо.

На 4-й конференції держав-учасниць КЗК у листопаді 1998 в Буенос-Айресі (Аргентина) був прийнятий «План дій Буенос-Айреса», у якому визначені напрями подальшого співробітництва з формування механізмів реалізації К. п. Завершено формування механізму його імплементації на 7-й конференції держав-учасниць КЗК, що проходила в листопаді 2001 в Марраке-ші (Марокко). Було домовлено про неврахування в нац. квотах розвинених д-ав обсягів викидів, які поглинаються лісовими масивами на їхній території, а також про порядок надання юридично зобов'язального характеру процедурі дотримання К. п. після його ратифікації. Для набуття чинності необхідна ратифікація К. п. не менше 55 д-вами, у т. ч. найрозвиненішими економічно, частка яких складала не менше 55% заг. обсягу викидів станом на 1990. У березні 2001 США заявили про своє рішення не брати участі в К. П. *В.Ю. Константинов*

КІПГЄН (Кір§еп) Шехкхолен (1945) — інд. дипломат. 1974-76 — аташе, помічник секр. МЗС Індії; 1976-79 — 2-й, 1-й секр. посольства (Верховного комісаріату) в Малайзії; 1979-80 — 1 -й секр., спец, помічник

посла у Великій Британії; 1980-1982 — тимчасовий повірений у справах Індії в Сурінамі; 1982-84 — заст. нач. управління МЗС; 1984-87 — 1-й секр., заст. посла в Австралії; 1987-90 — заст. посла в Нігерії, тимчасовий повірений у Камеруні;

1990-94 — посол Індії в КНДР; 1994-97 — посол у Зімбабве; 1998-2002 — посол у Новій Зеландії. 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індія в Україні.
В.І. Головченко

КІпріану (Кургіапои) Спірос (28.10.1932 Ліма-сол, Кіпр — 12.03.2002 Нікосія, Кіпр) — кіпрський громад.-політ, і держ. діяч. Став речником архієпископа *Макаріоса* після його обрання в 1950 архієпископом кіпрської церкви та етнархом (нац. лідером) грец. населення острова. З проголошенням на Кіпрі республіки в 1960 призначений мін. зак. справ, у травні 1972 був змушений піти у відставку за наполяганням військ, хунти Греції; вступив до Демократичного фронту — найпопулярнішої партії греків-кіпріотів. У результаті виборів 5.09.1976 у півд. частині Кіпру було сформовано новий парламент грец. частини острова, в якому Демократичний фронт посів 21 місце з 35, а К. став спікером парламенту. Після смерті Макаріоса 3.08.1977 автоматично зайняв посаду діючого Президента Кіпру. 31.08.1977 одноголосно обраний президентом на засіданні Палати представників. Продемонстрував силу волі, відкинувши шантаж з боку таємної екстремістської групи ЕОКА-В, яка 14.12.1977 викрала 19-річного сина К. Ахілесса і погрожувала його вбити, якщо президент не змінить політику. К. заявив, що готовий пожертвувати сином, але не країною. Ахілесса пізніше було звільнено, а 22 керівники ЕОКА-В було заарештовано. У січні 1978 та лютому 1983 переобрався на 5-річні президентські терміни. Добився швидкого екон. зростання на півдні Кіпру, але не зміг просунутися вперед у вирішенні *Кіпрської проблеми.* Програв президентські вибори в лютому 1988. Займав посаду спікера Палати представників 1996-2001. *М.С.Каменецький*

Кіпрська конвенція 1878 — таємна брит-тур. антирос. конвенція «про оборонний союз», підписана 4.06.1878 в Стамбулі, напередодні відкриття *Берлінського конгресу 1878.* За її умовами Велика Британія отримувала право окупувати Кіпр і контролювати проведення тур. урядом реформ у Малій Азії. К. к. містила зобов'язання Лондона надати Туреччині військ, допомогу у випадку, якщо Росія, утримавши за собою Батум, Ардаган і Каре, що перейшли до неї в результаті рос.-тур. війни 1877-78, зробить нові спроби територ. придбань у Малій Азії. Однак це зобов'язання носило суто формальний характер, оскільки ще 30.05.1878 Велика Британія уклала з Росією таємну угоду, в якій визнавала права останньої на Батум, Ардаган і Каре, а Росія відмовилася від нових придбань в Малій Азії. Після вступу Туреччини в *Першу світову війну* на боці Німеччини Велика Британія 5.11.1914 оголосила про *анексію* Кіпру і анулювала К. К. *В.М. Вдовенко*

Кіпрська проблема — комплекс проблем етнополітичного характеру у відносинах між грец. і тур. частинами населення о. Кіпр. У повоєнний період греки-кіпріоти розпочали політ, агітацію за нац. самовизначення й об'єднання з Грецією. Коли Велика Британія відхилила цю вимогу, Нац. орг-ція кіпрських борців (ЕОКА) у квітні 1955 розгорнула партиз. війну проти британців, яка протягом наступних років набула значного розмаху. У червні 1958 Велика Британія оголосила «План партнерства», який передбачав надання більшої автономії грец. і тур. громадам у внутр. справах при збереженні брит. суверенітету над Кіпром. Туреччина прийняла цей план, але Греція і провідник грец. опору на острові, голова православної церкви Кіпру архієпископ *Макаріос* відхилили його. Британія була змушена погодитися надати незалежність острову за умови забезпечення її стратегічних інтересів у регіоні, а 11.02.1959 у Цюріху Греція і Туреччина дійшли згоди щодо структури влади в Республіці Кіпр. 19.02.1959 в Лондоні була підписана угода між Грецією, Туреччиною, Великою Британією, архієпископом Макаріосом і доктором Фазілем Кучуком, що представляли відповідно громади грец. і тур. кіпріотів. Вона передбачала надання Кіпру незалежності, визнавала можливість його об'єднання з Грецією, а для забезпечення стратегічних інтересів Лондона залишала за ним дві військ. бази. Гарантами незалежності нової д-ви ставали Велика Британія, Греція і Туреччина. 16.04.1960 була проголошена незалежність Кіпру, того ж року він був прийнятий в *Організацію Об'єднаних Націй,* 1961 став членом *Співдружності Націй.*

Конституція Кіпру проголосила респ. правління на чолі з президентом, якого обирає грец. громада, і віце-президентом, якого обирає тур. громада, термін їхніх повноважень становив 5 років. Було забезпечене фіксоване кількісне

представництво двох спільнот в усіх урядових структурах, *включно з урядом — 70% греків і 30% турків. Законодавчу владу уособлювала* Палата представників із 80 членів, що обиралися терміном на 5 років роздільно кожною громадою (56 від греків-кіпріотів і 24 від турків-кіпріотів). Грец. й тур. депутати отримали право сепаратно приймати рішення з питань, пов'язаних з виборчим законодавством, введенням

мита і податків для кожної з громад. У грудні 1959 Президентом Кіпру був обраний архієпископ Макаріос, а віце-президентом — доктор Фазіль Кучук. Але у грудні 1963 відбулося розмежування грец. і тур. громад. Конституція 1960 залишалася чинною, однак турки-кіпріоти відмовились брати участь у роботі держ. органів. Загострилися протиріччя з К. п. і між Грецією та Туреччиною, які погрожували ввести свої війська на острів. Згідно з рез. *Ради Безпеки* <X>#№186 від 4.03.1964, на Кіпр були направлені *Збройні сили ООН з* підтримки миру. 1968 почалися переговори між двома громадами: греки-кіпріоти виступали за збереження держ. єдності, турки-кіпріоти — за федерат, систему. У 1973 Макаріос був знову обраний президентом, але 15.07.1974 на острові за підтримки військ, хунти Греції був здійснений військ, переворот, Макаріоса усунено від влади. 20.07.1974 на острові висадилися тур. війська, які зайняли 37% території Кіпру; внаслідок числених збройних сутичок між сторонами бл. 200 тис. греків-кіпріотів і 40 тис. турків-кіпріотів стали біженцями. У лютому 1975 в тур. зоні була проголошена Федеративна Турецька Держава Республіки Кіпр, а в листопаді 1983 — Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК), яку визнала лише Туреччина; 1985 тут була прийнята власна конституція. Зв'язки між обома частинами країни фактично перервалися. У 80-і намітилась певна розрядка у відносинах між обома частинами Кіпру, 1984 ТРПК в принципі погодилася на передачу грекам анклаву Вароша-Мараш, вивід іноземн. військ (турецьких і грецьких), відкриття міжнар. аеропорту в Нікосії й обговорення проблем свободи пересування, вільного вибору місця проживання та захисту прав власності. Прийняття цих принципів було поставлено в залежність від згоди кіпрського керівництва на визначення терміну «федерація» як утворення, в котрому кожна громада буде зберігати за собою високий ступінь автономності в питаннях, що за Конституцією 1960 належали до *компетенції центр, уряду. У травні 1989 були відведеш війська з 24 прикордонних* постів на «зеленій лінії», що розділяла Нікосію; на острові залишився 2,3-тисячний контингент ООН і близько 20 тис. тур. вояків.

У 1992 Генеральний секретар ООН *Б. Бутрос-Галі* запропонував план урегулювання, який передбачав створення на Кіпрі федерат, республіки з президентом — представником греків-кіпріотів і віце-президентом — представником турків-кіпріотів. ТРПК відхилила пропозиції, зажадавши, щоб кожна з зон острова була суверенною. 1993 на виборах Президента Кіпру переміг Г. Клірідєс, який займав жорсткі націоналістичні позиції, греки-кіпріоти також відкинули пропозиції ООН, переговорний процес між двома громадами фактично було заморожено. Найважливішим аспектом політики Кіпру в 90-і стали відносини з *Європейським Союзом.* Республіка Кіпр подала заяву про вступ в ЄС 1990, переговори з цього питання були призначені на січень 1998. ТРПК заявляла, шо буде протидіяти прийняттю Республіки Кіпр до ЄС, поки Туреччина не увійде до його складу. З 1997 ЄС здійснив численні дип. спроби знайти вихід з цього глухого кута, але усі вони завершилися невдачею. У результаті ЄС ухвалив рішення, згідно з яким Республіку Кіпр (тобто, грец. частину острова) було прийнято окремо 1.05.2004; у відповідь ТРПК заявила, що буде змушена піти на ще більш тісну інтеграцію з Туреччиною.

Наприкінці 90-х загострилося військ.-політ. протистояння двох частин острова, Греції та Туреччини. 1997 уряд Республіки Кіпр повідомив про свій намір придбати в Росії комплекси ППО з радіусом дії 150 км і розмістити їх біля міста Пафос; розгорнулася кіпрська «ракетна криза». Туреччина оголосила про намір збільшити до 35 тис. чол. свій військ, контингент у ТРПК. У свою чергу, збройні сили Республіки Кіпр були тісно інтегровані з грецькими. ТРПК підписала 1998 нові екон. угоди з Туреччиною, що привели до поглиблення їх екон. інтеграції.

М.С. Каменецький

КІр'яков Павло Олексійович (23.01.1954, Київ) — укр. гідрогеолог, науковець, дипломат. У 1977 закінчив Одеський держ. ун-т імені І. Мечникова, за спеціальністю інженер-гео-лог-гідролог, кандидат геолого-мінералогічних наук; 1999 — курси в Дипломатичній академії

МЗС РФ. У 1977 — інженер Укр. дніпрового водного госп-ва Мін-ва водного госп-ва УРСР. 1977-80 — аспірант, 1980-83 — молодший наук, співробітник Ін-ту геології АН УРСР. 1983-85 — наук, працівник-консультант наук.-орг. відділу Президії АН УРСР. 1985-88 — наук, секретар наук.-дослідного центру Рогбане-Конакрі (Гвінейська Республіка). 1988-91 — наук, працівник-консультант, провідний спеціаліст Управління міжнар. зв'язків Президії АН УРСР. 1991-93 — старший наук, співробітник, наук, секретар наук.-дослідного центру Рогбане-Конакрі (Гвінейська Республіка). 1993-96 — 1-й секр. відділу країн СНД та Балтії Управління двосторонніх відносин; т. в. о. зав. відділу двосторонніх відносин з РФ 1-го тери-тор. управління; 1-й секр., радник, в. о. зав. відділу, зав. відділу Росії Управління країн СНД МЗС України. 1996-99 — радник-посланник Посольства України в РФ. 1999-2001 — в. о. начальника, нач. 1-го територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. У вересні 2001 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Македонія.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

КІССІНДЖер (КІ88Іп§ег, справжнє ім'я — Хайнц Кіссінгер) Генрі Альфред (27.05.1923, Фюрт, Баварія) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат і політолог. Нар. в сім'ї вчителя гімназії, що внаслідок нацистських переслідувань євреїв 1938 емігрувала до Франції, а потім до США. Бакалавр Гарвардського ун-ту (1950), д-р політології (1954), у дисертації про дипломатію часів *Віденського конгресу 1814-15* спирався на *балансу сил концепцію* як первинний і основний засіб збереження порядку. 1951-69 — викладач Гарвардського ун-ту, водночас консультант Об'єднаного комітету начальників штабів родів військ (1956-60), Ради нац. безпеки США (1961-62), Агентства з контролю над озброєннями і роззброєнням США (1961-68), держдепартаменту і посла США в Півд. В'єтнамі (1965-69). Виступив одним із теоретиків *політичного реалізму,* обстоював безпідставність *«масованої відплати» доктрини.* Натомість стверджував, що володіння ядерною зброєю, крім цілком воєнного, має велике політ, значення, а загроза ядерного удару є надійним стримуючим чинником для будь-якого агресора, тому ядерна зброя сприяє зміцненню миру.

1969-74 — помічник президента *Р. Ніксона* з нац. безпеки, 1973-77 — *державний секретар США;* ініціював політику розрядки у відносинах із СРСР, що привела в листопаді 1969 до початку переговорів щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь і підписання *американсько-радянської угоди про заходи по зменшенню небезпеки виникнення ядерної війни 1971,* 26.05.1972 — безстрокового Договору про обмеження систем протиракетної оборони (Договір про ПРО, дозволяв прикриття кожною стороною не більше ніж 200 протиракетами лише двох районів радіусом 150 км) і Договору про обмеження стратегічних озброєнь 1972 (див. *Обмеження стратегічних озброєнь процес),* безстрокової *американсько-радянської угоди міме СРСР та США про запобігання ядерної війни 1973,* 03.07.1974 Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї і додаткового протоколу до Договору про ПРО (передбачав скорочення районів розташування систем ПРО з двох до одного і зменшення кількості протиракет до 100 для кожної сторони). Забезпечив нормалізацію амер.-китайських відносин і проведення офіц. візиту Р. Ніксона в Пекін у лютому 1972; відіграв вирішальну роль у реалізації політики «в'єтнамізації» війни в Індокитаї та успішному завершенні *Паризьких переговорів про врегулювання у В'єтнамі 1968-73,* за що разом із представником ДРВ Ле Дик Тхо отримав *Нобелівську премію миру.* Активно використав «човникову дипломатію» для розблокування бл.-схід. конфлікту після *арабо-ізраїльської війни 1973.* З 1977 — викладач Ін-ту міжнар. відносин при Джорджтаунському ун-ті (Вашингтон), керівник фірми із політ, консультацій приватних компаній, політиків і бізнесменів.

Твори: «Ядерна зброя і зовнішня політика» (1957), «Необхідність вибору» (1961), «Неспокійне партнерство» (1965), «Роки в Білому домі» (1979), «Роки зрушення» (1982), «Дипломатія» (1997), «Чи потрібна Америці дипломатія ?» (2001). *В.І. Головченко*

КІСТЯКІВСЬКИЙ Ігор Олександрович (1876, Київ — 1941, Париж) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, правник. Нар. в сім'ї відомого вченого-криміналіста й історика права. Закінчив юрид. ф-т Київ, ун-ту ім. Св. Володимира, навчався в ун-тах Німеччини. В юнацькі роки зблизився з діячами укр. громадівського руху (В. Антонович, П. Житецький, В. Науменко та ін.), що

вплинуло на формування його позиції в нац. питанні; по поверненні на батьківщину обраний доцентом Київ, ун-ту. З 1903 займався адвокатською практикою і викладав у Моск. ун-ті, 1910 — звільнився на знак протесту щодо реакційної політики міністра освіти Л. Кассо, 1910-17 — викладав у Моск. комерційному ін-ті, матеріально підтримував часопис «Украинская Жизнь». У травні — жовтні 1918 — держ. секретар гетьманату *П. Скоропадського,* водночас 23.05-10.08.1918 — заст. голови делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918,* активно відстоював її нац. інтереси; 14.11-14.12.1918 — міністр внутр. справ Української Держави, згодом — в еміграції у Стамбулі й Парижі.

Твори: «Боргова відповідальність спадкоємця в римському праві» (1900); «Поняття про суб'єкт права» (1903).
В.І. Головченко

КІшфа/іВІ Янош (1942, Боцонад, Угорщина) — угорський дипломат. Закінчив Київ, політехнічний ін-т за фахом «інженер-механік» (1966); 1967-69 — інженер-механік заводу «Ікарус»; 1969-73 — секр. районного к-ту молодіжної орг-ції Угорської Соціалістичної Робітничої Партії (УСРП) в Будапешті; 1973-87 — політ, працівник відділу закорд. справ ЦК УСРП; 1987 — заст. нач. 6-готеритор. управління МЗС Угорської Народної Республіки; 1987-1990 — посол Угорської Республіки в Норвегії; 1990-91 — заст. нач. 1-го територ. управління МЗС; 1991-92 — заст. нач. Протокольного управління МЗС; 1992-96 — гол. радник Протокольного управління; 1996-97 — нач. Протокольного управління МЗС Угорщини. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки В Україні. *РА. Кривонос*

Юіарендон (Сіагепсіоп) Джордж Вільям Фре-дерик Вільерс (12.01.1800, Лондон — 27.06.1870, Лондон) — брит. держ. діяч, дипломат, граф; віг (пізніше — ліберал). На дип. службі з 1820: у 1820-23 — аташе в брит. посольстві в Санкт-Петербурзі, 1833-39 — посол Великої Британії в Мадриді. У 1839-41 — лорд-хранитель печатки, 1846 — міністр торгівлі, 1847-52 — лорд-намісник Ірландії, жорстоко придушив

Ірландське нац.-визв. повстання 1848. У1853-58, 1865-66 та 1868-70 — мін. зак. справ. Прагнучи послаблення позицій Росії в районі Середземного моря, підштовхував Туреччину до війни з нею. У ході *Кримської війни 1853-56* підтримав ідею *Г. Пальмерстона* про поділ Росії.

РА. Кривонос

Кларк (Сіагк) Хелен (26.02.1950, Гамільтон, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ. і держ. діяч; 1971 — вступила до Лейбористської партії, з 1981 — депутат парламенту; 1984-87 — очолювала комітет закорд. справ і оборони, активно сприяла набуттю Новою Зеландією 1984 статусу *зони, вільної від ядерної зброї,* і прийняттю закону, що забороняв заходити ядерним суднам до портів країни 1987, а також розробленню й підписанню *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985;* 1986 — удостоєна щорічної Нагороди миру Данської фундації миру. 1987-89 — міністр житлового будівництва, 1989-90 — віце-прем'єр і міністр праці та охорони здоров'я, 1990-93 — заст. лідера парл. опозиції, в грудні 1993 обрана головою Лейбористської партії, з 10.12.1999 — Прем'єр-міністр НОВОЇ Зеландії. *В.І. Головченко*

Клас (Сіаез) Віллі (24.11.1938, Хасселт, Бельгія) — бельгійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. 1964 — обраний до міської ради Хас-селта, з 1968 — депутат Палати представників від Соціалістичної партії; 1972-73 — міністр освіти; 1973-74, 1977-82 і 1988-92 — міністр економіки, водночас 1979-82 і 1988-92 — віце-прем'єр; 1983-88 — держ. міністр. 1992-94 — віце-прем'єр і мін. зак. справ, голова Партії європ. соціалістів в Європарламенті. 29.09.1994 — рекомендований міністрами зак. справ країн *ЯАТОна* посаду Ген. секретаря НАТО після раптової смерті *М. Вер-нера;* 17.10.1994 — отримав офіц. призначення, але 20.10.1995 змушений був подати у відставку, в зв'язку зі звинуваченням Соціалістичної партії в отримані хабарів від італ. авіакомпанії «Аугус-та»в1988. *в.і. Головченко*

Клаузула — особливо важливе положення в *договорі міжнародному* або окрема прав, концепція. Найвідомішими є К. про збереження існуючого стану (К. геЬіі8 зіс 8іапііЬи§); визнання юрисдикції міжнар. судів (юрисдик-ційна К.); відповідальності третьої особи в мор. перевезеннях (гімалайська К.); надання д-вою інвесторові гарантій щодо непоширення на зроблені інвестиції майбутніх податкових, валютних змін (стабілізаційна К.); відмови

зарубіжного інвестора звертатись за дип. захистом своєї країни для врегулювання спорів із д-вою, в якій здійснюються інвестиції (К. Каль-во); вибору права д-ви для регулювання відносин за дог-ром (контрактом) тощо.

Д.І. Кулеба

Клаус (Кіаш) Вацлав (19.06.1941, Прага) — чеський громад.-політ. і держ. діяч, науковець. Закінчив Празьку школу економіки за фахом «економіка зовнішньої торгівлі» (1963), навчався на курсах менеджменту зовн.-екон. діяльності в Італії (1966) і США (1969), кандидат екон. наук (1968). 1963-70 — наук, співробітник Ін-ту економіки Чеської АН; 1987-89 — працівник Ін-ту прогнозування Чеської АН, проф. фінансів Празької школи економіки (1995). У грудні 1989 призначений міністром фінансів Чехословацької Федеративної Республіки, у жовтні 1991 — віце-пре-м'єр, водночас у квітні 1991 виступив співзаснов-ником правоцентристської Громадянської демокр. партії, яку очолював до грудня 2002. 2.07.1992-17.12.1997 — Прем'єр-міністр Чеської Республіки (1.01-02.02.1993 — виконував обов'язки президента). 1998-2003 — голова Палати депутатів Національних зборів Чехії; 28.02.2003 — обраний Президентом Чеської Республіки. У зовн. політиці, насамперед, здійснює курс на завершення інтеграції країни в *Європейський Союз* 2004 і активізацію ЇЇ учаСТІ В *НА ТО.* *Л.В. Губерський*

КлеЙТОна-Булвера ДОГОВІР — див. *Американсько-англійський договір про Панамський канал 1850.*

Клемансо (Сіетепсеаи) Жорж Бенжамен (28.09.1841, Муйрон-ан-Паре, Вандея — 24.11.1929, Париж) — франц. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї лікаря. Закінчив мед. ф-т Сорбонни (1865), д-р медицини (1866), брав активну участь у респ. опозиції. 1871-93 — депутат Національних зборів, лідер фракції радикалів, з 1902 — сенатор (з перервами), завоював репутацію самовідданого республіканця і безстрашного полеміста — «руйнівника міністерств» (за що отримав прізвисько «Тигр»). У березні — жовтні 1906 — міністр внутр. справ; 26.10.1906-24.07.1909 — Прем'єр-міністр Франції, відіграв важливу роль у створенні *Антанти* і встановленні франц. протекторату над Марокко; після виходу у відставку сконцентрував зусилля на протистоянні з Німеччиною, виступаючи з цих позицій у сенаті та пресі. 16.11.1917-20.01.1920 — Прем'єр-міністр (глава «кабінету перемоги») і військ, міністр Франції, твердо здійснював курс на доведення *Першої світової війни* до переможного завершення, переконав уряд США відрядити війська до Європи. Голова *Паризької мирної конференції 1919-20,* прагнув встановлення гегемонії Франції в Європі шляхом закріплення за нею Саарського бас. і всього лівого берега Рейну, відіграв значну роль у виробленні *Версаль-ськогомирного договору 1919.* Після

поразки в б-бі за президент. посаду з П. Дешанелем відійшов від політ, діяльності й зосередився на літературній.

Твори: «Демосфен» (1926), «Вечірні думки» (1927), «Клод Моне» (1928), «Реконструкція в Америці: 1865-1870», «Велич і злиденність перемоги» (1930). *РА. Кривонос*

Клерк (Кіегк) Фредерік Віллєм де (18.03.1936, Йоганнесбург) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї провідного діяча Націоналістичної партії (НП). Закінчив юрид. ф-т Почеф-струмського ун-ту (1958); з 1961 займався адвокатською практикою, професор адмін. права в Почефструмському ун-ті, 1972 — обраний до парламенту від НП, 1979-82 — міністр шахт і енергетики, 1982-85 — міністр внутр. справ, 1984-89 — міністр нац. освіти і планування. У 1989 у зв'язку з хворобою *П. Боти* обраний головою НП, 15.08.-20.9.1989 — виконуючий обов'язки Президента, 20.09.1989 — 10.05.1994 — Президент ПАР. У внутр. політиці ініціював 5-річну програму демокр. реформ, спрямованих на демонтаж *апартеїду.* 2.02.1990 легалізував Африканський національний конгрес (АНК), Панафриканський конгрес і звільнив *Н. Манделу,* того ж місяця зупинив військ, ядерну програму (демонтаж ядерних зарядів тривав до кінця червня 1991), 10.07.1991 приєднався до *Договору про нерозпо-всюдження ядерної зброї 1968;* на референдумі серед білого населення в березні 1992 дістав підтримку політики реформ від 69% виборців. 1993 — уклав угоду з керівництвом АНК про створення перехідного уряду на партнерських засадах на 5-річний термін, починаючи з травня 1994. Разом із Н. Манделою удостоєний *Нобелівської премії миру* за співпрацю у встановленні нерасової демократії в ПАР. З 10.05.1994 — 2-й віце-президент в уряді нац. єдності Н. Мандели. У червні 1996 пішов у відставку, щоб зайнятися перетворенням НП у багаторасову опозиційну партію, але наступного року залишив політ, діяльність.

В.І. Головченко

Климпуш Орест Дмитрович (14.02.1941, с. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.) — укр. держ. діяч, науковець. У 1964 закінчив Київ, автомобільно-дорожній ін-т; кандидат техн. наук. У 1965 — інженер Хустської автобази Головльвівбуду; 1967-70 — аспірант Київ, автодорожнього ін-ту. З 1971 — інженер, молодший наук, співробітник, старший наук, співробітник, завідувач сектора Державного НДІ транспорту, 1977-88 — заст. дир. з наук, роботи, а з 1988 — дир. Державного НДІ транспорту — ген. директор ВО «Автотранспорт». 1992-94 — міністр транспорту України; 1994-97 — народний депутат України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку. У грудні 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці, представник України в Дунайській комісії, одночасно, в березні 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія за сумісництвом.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

КЛІНТОН (Сііпіоп) Білл (повне ім'я Вільям Джефферсон Клінтон) (19.08.1946, м. Хоуп, шт. Арканзас) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 42-й Президент США (20.01.1993-22.01.2001). Був студентом Джорджтаунського ун-ту (Вашингтон), отримав престижну брит. стипендію Родса (для талановитих молодих людей із США і країн *Співдружності Націй),* що дозволило йому навчатися 1968-70 в Оксфордському ун-ті; 1970-73 навчався в Єльській школі права; сам фінансував своє навчання, підробляючи на кількох роботах. Викладав в юрид. коледжі Аркан-заського ун-ту. У 1974 активно вступив у політику; 1977 обраний міністром юстиції штату Арканзас, 1978 — губернатором цього штату, ставши в 32 роки наймолодшим губернатором в історії США. Обіймав цю посаду до 1981, а також у 1985-91. 1992 обраний Президентом США від Демократичної партії. Успіхи в здійсненні екон. політики (ліквідація федер. дефіциту, реформування системи оподаткування, збільшення витрат бюджету на освіту і професійне навчання) та підвищення життєвого рівня американців сприяли його переобранню 1996 на другий термін. Міжнар. діяльність була спрямована на ствердження США як глобальної д-ви, що покладає на себе відповідальність за мир і стабільність у різних регіонах світу. Так,

К. досяг угоди з Півн. Кореєю щодо призупинення півн.-корейської програми виготовлення ядерної зброї; нормалізував відносини з В'єтнамом; надав Мексиці позику на 52 млрд. дол., що врятувало її від фінанс. катастрофи; сприяв мирному процесу на Бл. Сході і в Півн. Ірландії, укладанню *Дейтонських угод 1995* по Боснії та Герцеговині; підтримав *НАТОрозширення на Схід;* ініціював програму *«Партнерство заради миру».* Одночасно вдався до військ.-силових акцій проти Іраку та, в складі *НАТО,* проти Сербії, застосував санкції проти Куби, Лівії, Ірану.

Ставлення К. до незалежної України було неоднозначним. В 1993 — на поч. 1994 він займав стримано-вичікувальну позицію, фактично блокувавши широкі політ, й екон. контакти з нею. Доля ядерної зброї, що залишилася на її території, стала ключовою проблемою в амер.-укр. відносинах, хоча Київ проголосив курс на досягнення без'ядерного статусу. Прийшовши до Білого дому, К. зробив ставку на розвиток двосторонніх відносин з РФ як єдиною спадкоємицею СРСР, на підтримку Б. Єльцина та його курсу. Незалежна Україна розглядалася К. як ускладнюючий елемент у відносинах США з Росією. Поміркована і виважена позицію України дала можливість підписати *Тристоронню заяву президентів України, США та*

Росії 1994 про ліквідацію ядерного арсеналу в Україні. Вона створила підґрунтя для прискорення розвитку амер.-укр. екон. співробітництва і контактів у сфері безпеки. Про це свідчило і проголошення К. 1994 «роком України». Поступальні кроки в двосторонніх відносинах були зафіксовані в Спільній заяві про розвиток дружби і партнерства між Україною та США, зробленій під час другого офіц. візиту до США Президента України *Л. Кравчука* (3-7.03.1994), в Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, підписаній під час першого офіц. візиту в США *Л. Кучми* (20-24.11.1994), в *Меморандумі про гарантії безпеки України* трьома ядерними д-вами — США, Росією, Великою Британією на *Будапештському саміті НБСЄ 1994,* в *Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997.* Візит К. в Україну 11-12.05.1995 закріпив позитивні тенденції в амер.-укр. відносинах. К. розширив екон. допомогу США Україні, сприяв виділенню позик і кредитів *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* і Світового банку, розвиткові зв'язків

України з *НАТО\ Європейським Союзом.* Наприкінці діяльності К. як Президента відносини США з Україною дещо загальмувалися через негативне ставлення Вашингтона до уповільнення екон. реформ в Україні, проявів корупції серед укр. урядовців. Політика К. щодо України, незважаючи на періоди спаду в її активності, характеризувалася діалогом, зокрема, в рамках міждерж. комісії «Кучма — Гор». Візит К. в Київ 5.06.2000 продемонстрував зацікавленість Вашингтона в розвитку відносин з Україною. Під час нього розглядалися проблеми прискорення екон. реформ в Україні, співпраці Києва з МВФ, закриття Чорнобильської АЕС. Цей візит К. став завершенням важливого 8-річного періоду в історії взаємовідносин США і України.

Б.М. Гончар

Кліринг — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що будується на заліку взаємних вимог та зобов'язань. Розрізняють міжбанківський К. (розрахунки між банками шляхом зарахування взаємних грошових вимог юрид. осіб певної країни) й міжнар. валютний К. (розрахунки в *зовнішній торгівлі* та інших формах екон. відносин між країнами, що здійснюються на основі *угод міжнародних платіжних).* Уперше К. почав застосовуватись через недостачу металевих грошей. Застосування міжнар. К. скоротилося після зменшення валютних обмежень, введення оборотності основних резервних *валют* наприкінці 50-х XX ст. Країни, що розвиваються, на частку яких припадає переважна більшість платіжних клірингових угод, продовжують їх укладати здебільшого внаслідок недостачі конвертованої валюти.

В.І. Серажим

КНДР-КНР ДОГОВІР 1961 про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу — підписаний 11.07.1961 у Пекіні; набув чинності 10.09.1961. Договір залишається чинним, доки сторони не згодяться на його перегляд або денонсацію. Сторони домовились про здійснення спільних заходів для запобігання *агресії* проти однієї з них: у разі нападу третьої д-ви на одну із сторін інша зобов'язується надати військ, і будь-яку іншу допомогу всіма засобами, які є в її розпорядженні. Сторони зобов'язались не вступати до військ, союзів, які спрямовано проти іншої сторони, а також не вдаватися до дій, які можуть зашкодити іншій стороні.

Вони домовились консультуватися з усіх важливих міжнар. питань, що стосуються інтересів обох д-ав; розвивати й поглиблювати співробітництво в екон., наук.-техн. та культ, сферах. Договір підтверджував позицію сторін щодо здійснення об'єднання Кореї виключно мирним шляхом, внаслідок волевиявлення всього корейського народу.

В.Ю. Константинов

КнередСЬКИЙ мир 1613 — дансько-швед-ська мирна угода, підписана 20.01.1613 у м. Кне-ред (територія сучасної Швеції); завершувала Кальмарську війну 1611-13, що велась двома д-вами за контроль на Балтійському морі, і була спричинена торг, суперечками, особливо навколо данського мита в протоці Ересунн та домінування на рос. ринку. Данці здобули повну перемогу над Швецією, яка воювала на той час ще й із Московією. К. м. передбачав, що Швеція відмовляється від будь-яких тери-тор. зазіхань на скандинавське узбережжя Баренцового моря, яке належало тоді Данії, які уся Норвегія. Крім того, до сплати Швецією викупу в розмірі 1 млн. срібних талерів Данія зберігала контроль над єдиним у Північному морі шведським портом Ельвсборг, фортецею Кальмар та 7 шведськими повітами уздовж шведсько-данського кордону. Угода надавала право безмитної торгівлі данським купцям — у Швеції та шведським — у Данії.

ВЛ. Рубель

КобенЦЛЬ (СоЬепгі) Людвіг (1753 - 1809) -австр. держ. діяч і дипломат, граф. 1774-79 — посланник Австрії в Пруссії; 1779-84 — посланник, 1784-1800 — посол Австрії в Росії, відіграв значну роль в укладенні антитур. австр.-рос. союзного дог-ру в травні 1781 та *Кампофор-мійського мирного договору 1797;* представляв Австрію на *Раштаттському конгресі 1797-99.* 1800-01 — мін. зак. справ і віце-канцлер Австрійської імп., підписав *Люневільський мирний договір 1801;* 1801-05 — глава уряду і мін. зак. справ Австрії, відновив дип. відносини з Росією, підписав 1804 таємну австр.-рос. угоду про оборонний союз, а

в серпні 1805 таємно приєднався до брит.-рос. військ, союзу. Після поразки союзної армії під Аустерліцем й укладення *Прессбурзького мирного договору 1805* звільнений
У ВІДСТаВКу. *РА. Кривонос*

КовалевськиЙ Єгор Петрович (6.02.1811, с. Ярошівка Харківської губ. — 20.09.1868, Петербург) — рос. дипломат, учений-сходознавець і письменник. Походив зі слобідського козацько-старшинського роду. Закінчив Харківський ун-т, служив у Гірському департаменті, на алтайських і уральських заводах. 1837 на запрошення правителя Чорногорії Петра Негоша, відвідав цю країну для налагодження пром. розробки золотоносних пластів, але виступив як дипломат, сприявши швидкому вирішенню одного з австро-чорногорських прикордонних конфліктів. У 1839 брав участь у Хивінській експедиції графа Перовського, 1847 на запрошення єгипетського правителя Мохаммеда Алі здійснив геологічне дослідження Півн.-Схід. Африки, 1849 супроводжував рос. дух. місію в Пекін. 25.07(6.08). 1851 підписав з представниками Цинської імп. Куль-джинський договір про налагодження рос-китайської торгівлі в Центр. Азії. У 1853 — відряджений комісаром (послом) до Чорногорії, сприяв припиненню воєнних дій з Туреччиною і початку мирних переговорів; 1856 — призначений дир. Азійського департаменту МЗС Росії, керував виробленням тексту рос.-китайського *Айгунського договору 1858*. З 1861 — чл. ради МЗС Росії, сенатор; 1856-62 — помічник голови Імператорського геогр. товариства.
Твори: «Чотири місяці в Чорногорії» (1841), «Мандрівник суходолом і морями» (1843-45), «Подорож у внутрішню Африку» (1849), «Подорож у Китай» (1853), «Гр. Блудов і його час. Царювання імператора Олександра І» (1866), «Війна з Туреччиною і розрив із західними державами у 1853 і 1854 роках» (1866). *Н.Ф. Сербіна*

Кова/1ЄВСЬКИЙ Іван (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат; ген. осавул Війська Запорозького в 1648-59. За дорученням *Б. Хмельницького* вів переговори з моск. послами, урядами Молдови й Валахії (осінь 1654), Трансільванії (літо 1656, зима 1657), Швеції (весна 1657), Речі Посполитої (1658). Разом із ген. писарем /. *Грушею* уклав *українсько-трансільванський союзний договір 1656*. Влітку 1657 спільно з *Ю. Немиричем* вів у Чигирині переговори з послом шведського короля Карла X *Г. Лільєкроною* про умови союзної угоди, що увінчалися підписанням *Корсунського договору 1657*. У 1659 за вказівкою наказного гетьмана /. *Безпалого* приводив до присяги моск. урядові населення ряду міст Правобережної України. У 1663 очолював Глинську сотню Лубенського полку. Подальша доля невідома.
В.І. Головченко

Коваленко Олександр Михайлович (10.08.1875, Ромни Полтавської губернії — 17.10.1963, Женева) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив Харківський Технологічний ін-т (1902), де брав активну участь у діяльності укр. студентської громади і виступив співзасновником Революційної Української Партії (РУП). Під час проходження служби інженером-механіком на панцерникові «Потьомкін» брав участь у відомому повстанні 1905, після — до Лютневої рев-ції 1917 в політ, еміграції. 1919-22 — на дип. службі УНР як її консул в Женеві, Парижі, секр. делегації УНР на асамблеї *Ліги Націй* у Женеві. З 1922 — доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах і Укр. техн.-госп. ін-ту в Празі, водночас — секр. дип. місії екзильного уряду УНР у різних структурах Ліги Націй. Після *Другої світової війни* мешкав і працював у Женеві.
Твори: «Одинадцять днів на панцирнику «Князь Потемкин-Таврический» (1906). *В.І. Головченко*

Ковалів Левко Борисович (18.12.1894, Харків -26.10.1937, Бамлаг) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї техніка електростанції. Закінчив 3-є петербурзьке реальне училище, з 1913 навчався на техн. відділі Київ, комерційного ін-ту, де вступив до групи укр. есерів; у зв'язку з небезпекою арешту 1915 переїхав до Полтави. Після Лютневої рев-ції 1917 виступив співзасновником УПСР і був обраний до її першого ЦК, чл. Лівобережного бюро УПСР, належав до лівого крила партії й обстоював ідею соціалізації землі. З липня 1917 — товариш голови Полтавської губернської земельної управи, водночас — помічник губернського комісара Тимчасового уряду; обраний депутатом Всеросійських установчих зборів. Після гетьманського перевороту 1918 очолив центр, контррозвідку лівих есерів-боротьбистів. Наприкінці 1918 став на шлях співпраці з більшовиками, на 3-у Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1919 був обраний чл. ВУЦВК, тоді ж виступив співзасновником Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів-бо-ротьбистів); 14.06.1919 вніс на розгляд ВУЦВК проект декларації про об'єднання рад. республік на засадах федерації (був відхилений більшовицькою більшістю *Х. Раковського)*. Після захоплення денікінцями Києва у вересні — жовтні 1919 разом із членами Закордонного бюро боротьбистів Г. Гриньком і

М. Полозом вів у Москві переговори з керівниками *Комуністичного Інтернаціоналу* щодо членства в ньому Української комуніст, партії (боротьбистів) (назва з серпня 1919 УПСР (к-б)) як єдиної комуніст, орг-ції в Україні та самостійності УСРР, але з огляду на військ.-політ. ситуацію 17.12.1919 погодився на підпорядковане становище боротьбистів у Всеукраїнському рев-комі (4:1). Коли Виконком Комінтерну під тиском ЦК РКП(б) і особисто *В. Леніна* 26.02.1920 відмовив УКП(б) у прийомі, виступив проти злиття з більшовиками, проте, поставлений перед фактом об'єднання у березні 1920 боротьбистів із РКП(б), став

членом останньої. У лютому 1921 призначений заст. наркома закорд. справ УСРР Х. Раковського і, оскільки той був перевантажений обов'язками голови РНК, керував усією практичною діяльністю зовн,-політ. відомства радянської України, в т. ч. щодо укладення українсько-литовського мирного договору 19.02.1921, Ризького мирного договору 3.08.1921, українсько-латвійського мирного договору 25.11.1921 і українсько-естонського мирного договору 1921, однак перед підписанням останнього подав заяву про вихід із КП(б)У, що означало водночас звільнення з урядової посади. Переїхавши до Києва, зайнявся вивченням фототехнічних процесів і техніки кольорової фотографії, 1926 у Харкові очолив Українську філію товариства «Радіопередача», 1930 — вступив до аспірантури, котру закінчив 1933 у Моск. фізико-хім. ін-ті ім. Карпова і був зарахований до нього старшим хіміком. 5.11.1934 — заарештований у Харкові за звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної боротьбист-ської організації», на київ, процесі 27-28.03.1935 єдиний не визнав себе винним і отримав вищу міру покарання. Реабілітований Військовою колегією Верховного Суду СРСР 4.08.1956.

В.І. Головченко

Коваль Володимир Олександрович (21.02.1946, с. Стадниця Тетіївського р-ну Київської обл.) — укр. науковець, дипломат. У 1969 закінчив Львівський політехнічний ін-т, інженер-кон-структор-технолог радіоапаратури; д-р техн. наук. З 1969 — асистент Львівського політехнічного ін-ту; 1972-75 — аспірант Ленінградського електротехнічного ін-ту. 1975-96 — асистент, старший викладач, доцент, проф., зав. кафедри Львівського політехнічного ін-ту. У 1996-2000 — радник Посольства України в Сполученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії. 2000-01 — заст. нач. Управління орг.-тех. забезпечення МЗС України. Указом Президента України від 14.02.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сирійській Арабській Республіці. *В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун*

Ковальська Ніна Климівна (6.07.1937, с. Шкарівці Гриців ського р-ну Хмельницької обл.) — укр. професійний дипломат. У 1960 закінчила романо-германське відділення філол. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1960-63 — гід-перекладач Київ, відділення «Інтуристу», 1964-65 — стенографістка Постійного представництва УРСР при ООН (Нью-Йорк), 1966-67 — старший перекладач Київ, відділення «Інтуристу», 1967-70 — техн. секретар відділу металургії, машинобудування і житлового будівництва Європ. екон. комісії ООН у Женеві. 1970-91 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу інформації МЗС УРСР; 1991-96 — радник відділу міжнар. орг-цій, зав. сектором гуманітарного співробітництва і прав людини договірно-прав. відділу; зав. відділом прав людини та соц. питань ООН Управління міжнар. орг-цій МЗС України. 1996-98 — радник, заст. Постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У лютому 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, одночасно, у жовтні 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом та у вересні 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані за сумісництвом, згодом, у червні 2000 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані.

В.М. Матвієнко

Кодифікація та прогресивний розвиток

міжнародного права — процес удосконалення та систематизації чинних *норм міжнародного права,* створення нових і зведення їх усіх у внутрішньо узгоджену систему. Відповідно до Положення про *Комісію міжнародного права* вираз «кодифікація міжнародного права» означає точніше формулювання та систематизацію норм міжнар. права в тих галузях, де вже існує широка держ. практика, прецеденти та доктрини; а під «прогресивним розвитком міжнародного права»

мається на увазі підготовка проектів *конвенцій* з тих питань, які ще не регулюються *міжнародним правом* або щодо яких право ще недостатньо розвинуто в практиці д-ав. Межа між кодифікацією і прогресивним розвитком міжнар. права не завжди буває чіткою, оскільки обидва *процеси є тісно взаємопов'язаними. Як свідчить* практика, К. та п. р. м. п. відбувається шляхом: а) встановлення точного змісту та *чіткого формулювання вже давно чинних (звичаєвих* або договірно-правових) *міжнародного права принципів* і норм у певній сфері міждерж. відносин; б) зміни або перегляду застарілих норм; в) розробки нових принципів і норм з урахуванням наук.-техн. прогресу та актуальних потреб *міжнародних відносин;* г) закріплення в узгодженому вигляді всіх цих принципів і норм в єдиному міжнар.-прав, акті (в конвенції, дог-рі, угоді) або в низці актів (у конвенціях, деклараціях і резолюціях конференцій).

Найбільшого поширення кодифікація міжнар. права набула в XX ст., починаючи з прийняття *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права,* а також роботи Конференції з кодифікації, яка відбулась під егідою *Ліги Націй* у 1930. Нині К. та п. р. м. п. відбувається гол. ч. у рамках *Організації Об'єднаних Націй,* її спеціалізованих установах, а також на міжурядових конференціях, що проводяться під егідою **ООН.** *Генеральна Асамблея* ***ООН,*** відпо-*ВІДНОДО п. 1(а) ст. 13 Статуту* ***ООН,*** *має організовувати*

дослідження та *давати рекомендації* з метою заохочення прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації. Вагому роботу в цьому напрямку виконує спеціально створена ГА ООН Комісія міжнар. права, яка за період свого існування підготувала значну кількість проектів міжнар. конвенцій, завдяки чому були кодифіковані цілі галузі та інститути міжнар. права *(дипломатичне право* та *консульське право,* морське право, договірне право, інститут правонаступництв тощо). Активну участь у К. та п. р. м. п. беруть також головні комітети ГА **ООН,** *Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОР)* і її допоміжні органи, Комітет з використання косм. простору в мирних цілях та *спеціалізовані установи ООН.* Серед міжнар. неурядових орг-цій, діяльність яких сприяє К. та п. р. м. п., слід перш за все назвати *Міжнародний комітет Червоного Хреста,* який розробив чимало проектів міжнар. конвенцій у галузі *міжнародного гуманітарного права.* Офіційну

К. та п. р. м. гг., яка здійснюється д-вами та між-нар. міжурядовими орг-ціями, треба відрізняти від неофіц. (наукової), яка проводиться окремими науковцями та внутр.-держ. наук, інститутами І установами. *О.О. Мережко*

Козакевич *(Когакіетсг) Єжи (23.03.1948,* Краків) — польський дипломат. Закінчив Ягел-лонський ун-т. У 1972-85 — асистент, старший *асистент, ад'юнкт у Центрі* наук, інформації Польської академії наук у Кракові; 1985-90 — ад'юнкт у Центрі наук, інформації Польської академії наук у Варшаві; 1990-91 — консул у ген. консульстві Республіки Польща в Києві; 1992-93 — радник у посольстві Республіки Польща в Україні, повноважний міністр, тимчасовий повірений у справах Республіки Польща в Україні. 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

ОМ. Знахоренко

Кожара Леонід Олександрович (14.01.1963, Полтава) — укр. професійний дипломат. У 1985 закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1985-90 — лаборант, молодший наук, співробітник, зав. кабінетом кафедри рад. держ. будівництва і права Вищої партійної школи. 1990-92 — старший консультант секретаріату ВР України (працював в апараті Комісії з питань держ. суверенітету, *міжнац. та міжресп. відносин). 1992-94 — старший консультант Служби з міжнар. питань* Адміністрації Президента України. 1994-97 — 1 -й секр. Посольства України в СІЛА. 1997-2003 — заст. зав. відділу, зав. відділу, заст. керівника Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У листопаді 2002 — липні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція. З липня 2004 — заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовн. політики.

В.М. Матвієнко

КбҐДЗумІ (КоІ2иті) Дзуньїтіро (8.01.1942, Йо-косука, префектура Канагава, Японія) — япон. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї професійного політика. Закінчив екон. ф-т Ун-ту Кейо (1967); 1970-72 — секр. члена Палати представників *Т. Фукуди;* 1972 вперше був обраний депутатом Палати представників від Ліберально-де-мократичноїпартії (ЛДП, переобирався 10 разів);

1979-80 — заст. міністра фінансів; 1980-86 — голова к-ту фінансів ЛДП; 1986-87 — голова к-ту фінансів Палати представників; 1987-88 — 1-й заст. голови к-ту парл. політики ЛДП; 1988-89 і 1996-2001 — міністр охорони здоров'я і добробуту; 1992-96 — міністр зв'язку і телекомунікацій. 1989 — обраний головою над. орг. комітету ЛДП, 1991 - 1-м заст. ген. секретаря ЛДП, 24.04.2001 — головою ЛДП. З 26.04.2001 — Прем'єр-міністр Японії; виявив себе послідовним прихильником держ. реформ, спрямованих на подолання екон. стагнації. У зовн. політиці дотримується курсу на зміцнення стратегічного союзу зі США й активізацію участі Японії в міжнар. справах; у грудні 2003 вперше в повоєнній історії країни добився згоди парламенту на участь наземних Сил самооборони в миротворчій операції в Іраку.

Л.В. Губерський

Колективна безпека — система *норм міжнародного права,* закріплених у *Статуті ООН,* яка регулює колективне застосування сили під егідою ООН з метою підтримання чи відновлення міжнар. миру та безпеки. Сучас. система К. б. базується на наступних основних елементах: система заг.-визнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою в *міжнародних відносинах;* розв'язання *спорів міжнародних* виключно мирними засобами; суверенна рівність д-ав; повага до основних *прав людини;* невтручання д-ав у внутр. справи одна одної тощо; система засобів мирного розв'язання міжнар. спорів; система колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру, порушень миру та актів агресії; система колективних заходів із роззброєння; система заходів, спрямованих на зміцнення довіри між д-вами. Поняття «колективної безпеки» треба відрізняти від поняття «колективна самооборона» (див. *Колективна оборона),* оскільки під першою розуміється захист держав-членів певної системи К. б. від можливого нападу з боку будь-якого члена цієї

ж системи, а не з боку д-ви, що знаходиться поза цією системою. Однак, на практиці чіткої межі між К. б. та колективною самообороною немає.

Система К. б. існує на універсальному та регіональному рівнях. Універсальна система К. б. грунтується на положеннях Статуту ООН і включає: систему колективних заходів як примусового, так і превентивного характеру,

передбачених Статутом ООН (ст.ст. 2, 5, 50); заходи, спрямовані на заборону погрози силою чи її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2); заходи, спрямовані на роззброєння (ст.ст. 11, 26, 47); заходи з використання регіональних орг-цій безпеки (гл. VIII); заходи, спрямовані на забезпечення безпеки в перехідний період (гл. XVII); тимчасові заходи, спрямовані на припинення порушень миру (ст. 40); примусові заходи без використання збройних сил (ст. 41); примусові заходи з використанням збройних сил (ст. 42). Головна відповідальність за підтримання міжнар. миру та безпеки в рамках універсальної системи К. б. покладена на *Раду Безпеки ООН.* Вона є єдиним органом ООН, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного чи примусового характеру, у т. ч. до створення й застосування міжнар. збройних сил. РБ ООН визначає існування будь-якої загрози миру; будь-якого порушення миру чи *агресії акту,* а її рішення мають обов'язковий характер. Регіональні системи К. б. є складовою її всесвітньої системи. До них Статут ООН висуває низку наступних вимог: брати участь у таких регіональних системах К. б. можуть лише д-ви одного політ.-геогр. регіону; дії через регіональні угоди не можуть виходити за межі цього регіону; ці дії не можуть суперечити діям ООН і повинні відповідати цілям та принципам Статуту ООН. Головним у системі регіональних заходів К. б. є сукупність дій щодо мирного розв'язання міжнар. спорів. Примусові заходи (за винятком заходів щодо колишніх ворожих д-ав) можуть вживатися регіональними орг-ціями лише за рішенням РБ ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН). *О.О. Мережко*

Колективна оборона — спільні та узгоджені дії держав, спрямовані на запобігання або відсіч *агресії* проти однієї чи кількох із них з боку третіх держав. К. о. є проявом конфронтаційного підходу до забезпечення *безпеки міжнародної;* вона передбачає застосування індивід, чи колективної самооборони від супротивника, який не належить до зони К. о., відтак являє собою оборону в традиційному її розумінні. У більшості випадків для реалізації К. о. створюються формальні коаліції д-ав, які спрямовані проти певного потенційного супротивника (напр., *НАТО* проти загрози з боку СРСР). Стримування потенційного агресора

має пасивний характер і відбувається через погрозу застосуванням сили з боку учасників К. о. Превентивний ефект К. о. по відношенню до міжнар. збройних конфліктів є непрямим і не здатним запобігати т. зв. «випадковим» війнам, які є результатом швидкої ескалації між-держ. конфронтації, поширення внутр.-держ.

КОНФЛІКТІВ ТОЩО. *С.В. Гринько*

Колективні заходи — спільні дії декількох держав або міжнар. орг-цій, спрямовані на примус до відповідальності (заходи санкційного характеру) та/або відновлення порушеного права. К. з. можуть мати як невійськовий характер (розрив екон. відносин, залізничного, мор., повітр. поштового, телеграфного та інших видів сполучення, а також розрив дип. відносин), так і у визначених *міжнародним правом* випадках (дії, уповноваження на які надане *Радою Безпеки ООН,* та *колективна оборона)* — військовий (дії сухопутними, мор. або повітр. силами, включаючи демонстрації, розгортання військ, блокади, військ, операції тощо). Глава VII *Статуту ООН* визначає порядок застосування К. з., які мають вживатися на підставі резолюції РБ ООН щодо загрози миру, порушень миру та *агресії актів.* Регіональні орг-ції з питань підтримки *безпеки міжнародної* можуть бути використані РБ ООН для примусових дій під своїм керівництвом там, де це підходить, однак без повноважень від РБ ООН регіональними орг-ціями не можуть бути вжиті жодні примусові заходи (гл. VIII, ст. 53 Статуту ООН). У порядку К. з. колективні заходи військового характеру можуть застосовуватися лише на підставі звернення д-ви, яка стала жертвою збройного нападу. Покладені в основу орг-ції універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН уявлення про міжнар. мир як спільну цінність і про загальний для всіх д-ав світу обов'язок його захищати надають К. з. винятково важливого значення, зокрема, як засобу підтримки й відновлення міжнар. миру й безпеки, та створюють формальні передумови для того, щоб К. з., застосованим відповідно до вимог міжнар. права, надавалася істотна перевага перед односторонніми діями д-ав. Разом з тим, практична розробка ефективних механізмів застосування К. з., включаючи порядок прийняття рішень про їхнє застосування, залишається одним із завдань сучас. міжнар. права, що вирішені не до кінця.

В.С. Ржевська

Коленкур (Саиіаіпсоий) Арман Огюстен Луї (9.12.1773, Коленкур - 19.02.1827, Париж) -франц. держ. діяч і дипломат, герцог. 1796-97 служив при франц. посольстві в Туреччині, 1801-02 — у Росії, передав від *Наполеона* /поздоровлення *Олександру I* зі вступом на престол; 1807-11 — посол Франції в Росії, виступав

за розвиток франц.-рос. союзницьких відносин попри плани Наполеона І;супроводжував останнього під час ерфуртського побачення з рос. імператором 27.09-14.10.1808, коли було поновлено рос.-франц. союз на підставі *Тільзитських мирних договорів 1807,* а також під час походу в Росію 1812. У листопаді 1813 — квітні 1814 й у період «Ста днів» Наполеона І (1815) — мін. зак. справ Франції.
рл.кривошк

Колесса Олександр Михайлович (12.04.1867, с. Ходовичі Стрийського повіту на Львівщині — 23.05.1945, Прага) — укр. громад.-політ, діяч, літературознавець. Закінчив Львівський ун-т, працював у ньому доцентом (з 1895) і професором (1898-1918), належав до Укр. нац.-демокр. партії, дійсний член НТШ з 1899. 1907-18 — депутат австр. парламенту, де активно відстоював культ.-нац. інтереси укр. населення Галичини, був співзасновником (травень 1915) і заст. голови Загальної Української Ради у Відні. На поч. 1921 очолив дип. місію ЗУНР у Римі, наполягав на підтримці Італією внесення зах.-укр. питання на розгляд *Ліги Націй.* З осені 1921 жив і працював у Празі, став співзасновником Українського вільного університету і кількаразовим його ректором (1921-22, 1925-28, 1935-37, 1943-44), читав на філос. ф-ті лекції з історії укр. мови та літератури, палеографії; 1923-39 — проф. Кардового ун-ту, заст. голови Чесько-українського к-ту приязні.

Твори: «Погляд на сучасний стан історії розслідів української літератури» (1901); «Погляди на історію української мови» (1924); «Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII -XVI ст.» (1925); «Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору» (1927).

В.І. Головченко

КолІЗІЙна норма (в *міжнародному приватному праві)* — норма, яка визначає право держави, що застосовується до конкретних цивільних правовідносин з іноземн. елементом. К. н., на відміну від матеріал.-прав, норми, яка безпосередньо регулює поведінку суб'єктів міжнародного приватного права, не визначає зміст прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише

вказує на компетентний матеріал.-прав, закон, який підлягає застосуванню в разі конфлікту (колізії) цивільного законодавства різних країн. Тобто, за допомогою К. н. здійснюється вибір права країни, яке застосовується до цивільних правовідносин з іноземн. елементом з метою подолання колізійної проблеми. К. н. міститься у внутр. (національному) законодавстві або в *договорі міжнародному* й складається з двох елементів: обсягу та прив'язки. Обсяг К. н. вказує на відносини цивільно-прав. характеру, до яких ця норма застосовується; а прив'язка вказує на прав, систему тієї країни, що підлягає застосуванню до даного виду відносин. Так, напр., у К. н. «речові права визначаються за законом місцезнаходження речі»; слова «речові права» означають обсяг, а слова «закон місцезнаходження речі» — прив'язку.

К. н., яка вказує лише на те, коли застосовується право своєї країни, називається односторонньою К. н., що вказує на ознаку (заг. принцип), за якою можна визначити, право якої країни підлягає застосуванню до даних правовідносин з іноземн. елементом, називається двосторонньою, оскільки вона вказує на межі застосування як вітчизняного, так й іноземн. права. Прив'язка двосторонньої К. н. називається формулою прикріплення. Найроз-повсюдженішими формулами прикріплення в міжнар. приватному праві є наступні: Іех рег-копаііз (особистий закон фізич. особи), Іех раігіае (закон громадянства), Іехсіотісііі (закон місця проживання), Іех зосіеіаііа (особистий закон юрид. особи), Іех геі 8Ііае (закон місцезнаходження речі), Іех уошпіаііз (закон, обраний особою, що вчинила правочин), Іех Іосі асШз (закон місця здійснення акту), Іех Іосі сопігасШз (закон місця укладення дог-ру), Іосик ге§іі асіит (закон місця вчинення правочину, який визначає його форму), Іех УЄПС1ІІОГІ8 (закон країни продавця), Іех Іосі сіеііісіі сотгІ88І (закон місця вчинення правопорушення), Іех сашае (закон, який регулює статут (сутність) відносин), Іех Іосі се1еЬгаііопІ8 (закон місця укладення шлюбу), Іех па§і (закон прапора), Іех ГОГІ (закон суду) ТОЩО.
О.О. Мережко

Колізійне право — сукупність колізійних норм, за допомогою яких вирішуються колізії між законами різних держав. К. п. входить до складу *міжнародного приватного права,* а в деяких країнах заг. права (напр., США та Велика Британія) поняття «колізійне право» ототожнюється з поняттям «міжнародне приватне право». К. п. є засобом вирішення колізій, що виникають внаслідок дії законів у просторі (просторові колізії), колізій, що є результатом дії законів у часі (інтертемпоральні колізії), а також колізій, які виникають унаслідок належності фізич. осіб до певної нац. чи реліг. групи (інтерперсональні колізії). На основі того, що з погляду міжнар. приватного права просторові колізії поділяються на колізії законів різних д-ав (міжнародні, інтернаціональні колізії) та колізії законів внутр.-держ. утворень (членів федерації) у межах однієї д-ви (внутрішні, міжобласні колізії) К. п. поділяється на міжнародне та Внутрішнє.
О.О. Мережко

КоллонтаЙ Олександра Михайлівна (19.03.1872, Петербург — 9.03.1952, Москва) — рад. парт, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї генерал-майора Ген. штабу М. Домонтовича. З 90-х рр. XIX ст. — у рев. русі, чл. більшовицької партії з 1915, на 6-у з'їзді РСДРП(б) 26.07.-3.08.1917 обрана членом її ЦК, активна

учасниця жовтневого перевороту 1917. 30.10.1917-19.03.1918 —нарком соц. забезпечення РСФРР, 1920 — завжінвід-ділом ЦК РКП(б), 1921-22 — учасниця «робітничої опозиції». З 1922 — надип. службі: 1922-23 — радник представництва СРСР, 1923-24 — тимчасовий повірений у справах СРСР, 1924-26 — повпред і торгпред СРСР в Норвегії (перша у світі жінка-посол); 1926-27— повпред СРСР у Мексиці; 1927-30 — повпред СРСР у Норвегії; 1930-41 — повпред, 1941-45 — посланник СРСР в Швеції. 1945-52 — на відповідальних посадах у центр, апараті НКЗС (з 1946 — МЗС) СРСР.
Н.В. Шпакова

Коломацькі петиції Війська Запорозького ДО Петра І — дві чолобитні укр. козацької старшини з вимогою відновлення давніх прав і воль-ностей Гетьманщини, складені з ініціативи миргородського полковника *Д. Апостола* на р. Ко-ломак (ліва притока Ворскли) під час походу влітку 1723. У цих поданнях на царське ім'я ставилося питання про відновлення гетьманства і скасування підвищених податків з маєтностей, які були накладені *Малоросійською колегією,* а також її ліквідацію. У відповідь на «Коломацькі чолобитні» рос. уряд заарештував наказного гетьмана *П. Полуботка,* Д. Апостола та їхніх ОДНОДУМЦІВ. *В.І. СергШчук*

Коломацькі статті 1687 — договірні умови між новообраним гетьманом Лівобережної України /. *Мазепою,* козацькою старшиною і царським урядом, ухвалені 25.07.1687 на козацькій раді в містечку Коломак (сучас. смт Харків, обл.). К. с. складалися з 22 пунктів (статей), в основі котрих були попередні укр.-моск. договори, затверджені козацькими радами при обранні гетьманів *Д. Многогрішного* та /. *Самойловича.* Вони підтверджували козацькі права і привілеї та зберігали 30-тис. реєстрове військо і компанійські полки. Але гетьманові заборонялося усувати ген. старшину з керівних посад, а старшині — скидати гетьмана без дозволу царського уряду. Було проголошено непорушність володіння старшиною маєтностями, подарованими за царськими грамотами (ст. 4), водночас обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військ, землями. Гетьманський уряд був зобов'язаний видавати царському урядові селян-утікачів (ст. 8). Гетьман повинен був направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною, в Батурині — гетьманській столиці — розміщувався полк моск. стрільців (ст. 17). Гетьманському урядові заборонялося підтримувати дип. відносини з інозем. д-вами, а ст. 19 перед гетьманом і старшиною ставилося питання тіснішого держ. об'єднання Війська Запорозького з Московським царством і ліквідації нац. окремішності Гетьманщини. *В.Ю. Крушинський*

Коломбо (СоіотЬо) Еміліо (14.04.1920, По-тенца, Італія) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. 1946 — обраний до Установчих зборів від Християнсько-демократичної партії; з 1948 — чл. Палати депутатів італ. парламенту; 1955-58 - міністр с. г-ва, 1958-59 — зовн. торгівлі, 1959-63 — промисловості й торгівлі, 1963-70, 1972 і 1974-76 — міністр казначейства; 1970-72 — голова Ради міністрів; 1972-73 — держ. міністр із відносин з ООН; 1973-74 — міністр фінансів; 1976-80 — депутат, 1977-79 — голова Європарламенту, 1979-80 — голова його політ, комісії. 1980-83 і 1992-93 — мін. зак. Справ Італії. *РЛ.Кривонос*

Коломбо нарада 1962 — зустріч, яка відбулася 10.12.1962 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) за участі міністрів закорд. справ 6 країн, що не приєдналися (Цейлону, Камбоджі, Єгипту, Гани, Індонезії та Бірми); скли-
кана з ініціативи Прем'єр-міністра Цейлону *С. Бандаранаїке* з метою вироблення положень мирного врегулювання між Індією та КНР (див. *Індійсько-китайський конфлікт 1962).* Пропозиції, внесені нарадою, передбачали відведення китайських військ на зах. ділянці інд.-китайського кордону (у Аксай Чіні) на 20 км від позицій, які вони займали на 22.11.1962, і перетворення звільненої ділянки на *демілітаризовану зону.* На схід, ділянці кордону (Півн.-схід. прикордонне агентство, сучас. шт. Аруначал-Прадеш) лінією фактичного контролю вважалась лінія Мак-Магона (за винятком двох спірних районів, доля яких мала вирішуватися в рамках подальших переговорів). Інд. уряд прийняв пропозиції наради без застережень, китайський — як «попередню основу» для подальших консультацій. Головним наслідком згоди сторін стало припинення активних бойових дій вздовж лінії кордону. Китай продовжував утримувати бл. 36 тис. км^2 інд. території, але Індія уникла збройн. конфлікту і забезпечила міжнар. підтвердження власного суверенітету над територіями, щодо яких висувала Претензії КНР. *А.М. Кобзаренко*

Коломбо план (План співробітництва в інтересах екон. розвитку держав Азіатсько-Тихо-океанського регіону) — міжнар. екон. орг-ція, створена на основі угоди, підписаної 28.11.1950 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) представниками країн *Співдружності Націй* (Австралії, Великої Британії, Індії, Канади, Нової Зеландії, Пакистану і Цейлону) з метою сприяння екон. й соц. розвитку д-ав Півд. та Півд.-Схід. Азії (початкова назва — План Коломбо в інтересах співробітництва заради екон. розвитку Півд. та Півд.-Схід. Азії). Учасниками К. п. є 24 країни (2003). Пропозиції щодо створення К. п. були висунуті у

травні 1950 Канадою, Австралією та Новою Зеландією, які прагнули сформувати багатосторонню систему надання екон. допомоги структурному розвитку країн Азії. Безпосередню діяльність К. п. розпочато 1.07.1951 терміном на 6 років; він подовжувався кожні 5 років, з 1980 — термін безстроковий.
Головними органами є Консультативний комітет, Рада Плану Коломбо та Секретаріат. Консультативний комітет розробляє засади діяльності плану, робить висновки про екон. та соц. розвиток д-ав регіону; складається з представників усіх держав-учасниць і проводить засідання

раз на 2 роки. Рада, до складу якої входять представники усіх держав-учасниць (посли країн-учасниць у Шрі Ланці), проводить засідання кілька разів на рік і має дорадчі функції у визначенні кола питань, що повинні розглядатися в рамках здійснення плану, та заходів, що реалізуються країнами-учасницями. Секретаріат керує фінанс. та орг. діяльністю організації. Допомога учасницям — країнам, що розвиваються здійснюється переважно двосторонніми механізмами, в рамках двосторонніх угод між промислово розвинутими д-вами і реципієнтами допомоги; орг. структура К. п. виступає лише форумом для обговорення потреб країн, що розвиваються.
На початкових етапах реалізації К. п. передбачав надання більш розвиненими країнами менш розвиненим основного капіталу, обладнання та сировини, необхідних для модернізації промисловості, а також продовольчу допомогу, передачу технологій, техн. допомогу, що було спрямовано на забезпечення соц. стабільності та прискорення прогресу країн Півд. й Півд.-Схід. Азії. На сьогодні К. п. здійснює 4 програми: з розвитку громад, управління, сприяння співробітництву по лінії Південь-Південь, б-би з поширенням наркотиків та підтримує діяльність Коледжу техн. освіти для співробітників К. п. Головними донорами техн. допомоги є Австралія, Японія, Нова Зеландія
та США. *А.М. Кобзаренко*

Колоніалізм — політика та практика держав поширювати безпосередній територ. контроль на інші держави й території. К. існував ще у Стародавньому Світі та Середньовіччі, коли провідні д-ви створювали поселення (колонії) на інших територіях для забезпечення торг., екон. і, нерідко, військ.-політ. контролю. Завдяки політиці К. також здійснювалося розширення кордонів д-ав: колонізація англ. поселенцями територій в Уельсі та Ірландії передувала приєднанню останніх до Англії — т. зв. «внутрішній колоніалізм»; К. нових земель амер. поселенцями завершувалась їх приєднанням до США (див. *Техасу анексія).* Найбільшого розквіту політика К. набула в 11-й пол. XIX ст., коли великі колоніальні імперії завершили розподіл світу між собою (див. *Імперіалізм).* У залежності від форми контролю та характеру відносин, шо встановлювалися між метрополією й колоніями, в цей період розрізняли колоніальні, напівколоніальні відносини, а також територ. поглинання колонізованих територій. Створена наприкінці XIX ст. світова колоніальна система проіснувала з певними змінами до П-ї пол. XX ст. Безпосередній територ. контроль згодом замінювався на опосередковані форми контролю: економічні, політичні тощо
(ДИВ. *НеОКОЛОНІаЛІЗМ).* *В.Ю. Константинов*

КОЛОСОВСЬКИЙ Володимир (1886 - ?) — укр. військ, діяч і дипломат, підполковник Ген. штабу Республіканської армії УНР. У березні 1918 очолював відділ розвідки Українського Генерального Військового Штабу; в січні 1919 — призначений радником Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20,* 1919-20 військ, аташе УНР у Франції. З 1920 перебував в еміграції, автор статей на військ, теми у журналі «Табор». *в.і. головченко*

КОЛЬ (Коіііі) Гельмут (30.04.1930, Людвігсха-фен, Німеччина) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї фінанс. службовця. Вивчав історію та право в ун-тах Франкфурта-на-Майні й Гайдельберг. У 1958 захистив дисертацію з історії утворення політ, партій у захід, зонах окупації Німеччини, отримавши вчений ступінь д-ра філософії. Член Християнсько-демократичного союзу (ХДС) з 1947; був активістом молодіжної орг-ції «Юнге уніон». У 1955 увійшов до складу земельного правління ХДС федер. землі Рейнланд-Пфальц, у 1959 — депутат земельного ландтага; в 1961 — заст. голови, 1963 — голова фракції ХДС в земельному парламенті; 1966-74 — голова ХДС Рейнланд-Пфальца, 1969-76 — прем'єр-міністр цієї землі. З 1973 — голова ХДС; у 1976-82 очолював фракцію ХДС у бундестазі ФРН. 1.10.1982-27.10.1998 — Федер. канцлер ФРН. У *зовнішній політиці* орієнтувався на США та *НА ТО,* виступав за посилення координації політики зах. д-ав у рамках НАТО, беззастережно підтримав рішення НАТО щодо *ракет середньої дальності розміщення в Європі.* Одночасно розвивав відносини з СРСР та НДР, був одним з авторів політики стабільної розбудови особливих відносин між ФРН та НДР, незалежно від стану відносин між Сходом і Заходом, та поступового екон. прив'язування НДР до Федеративної Республіки. Після падіння Берлінської стіни 9.11.1989 провадив активну політику, спрямовану на заохочення входження НДР до ФРН. Уряд К. уклав

з першим вільно обраним урядом НДР дог-ри про валютний, екон. та соц. союз, про держ. об'єднання та угоду про заг.-нім. вибори, які відкрили шлях до *Німеччини об'єднання 1989-90.* У липні 1990 шляхом

вмілої дипломатії досяг згоди керівництва СРСР, очолюваного *М. Горбачовим,* на членство об'єднаної Німеччини в НАТО. Наслідком цього стало підписання в Москві *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990,* яким знімались зовн.-політ, заперечення щодо перспективи об'єднання двох нім. д-ав. Після невдалих для його партії виборів 1998 був змушений залишити посаду канцлера й голови ХДС; був депутатом бундестагу до 2002. Відмовився від висунення своєї кандидатури через фінанс. скандал, пов'язаний із протиправним фінансуванням партії. Активно підтримував розвиток європ. інтеграції, підписав від імені ФРН *Маастрихтський договір 1992* про створення *Європейського Союзу.*

Р.Л. Кривонос

Комбатанти — особи, що входять до складу будь-яких організованих *збройних сил,* груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих; підкоряються внутр. дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує дотримання *норм міжнародного права,* що застосовуються в період збройних конфліктів (п. 1 ст. 43 1 -го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права).* К. є суб'єктами воєнних дій (лише вони мають право застосовувати збройн. силу) та об'єктами воєнних дій (до них допускається застосування під час бойових дій вищої міри насильства, тобто фізичного знищення). У випадку отримання поранення, захоплення в полон, переведення для роботи в тил або завершення воєнних дій вони перестають бути об'єктами воєнних дій, тобто проти них не може застосовуватись зброя. У полоні К. користуються статусом *військовополоненого.* К. захищені від судового переслідування за участь у законних бойових діях, навіть якщо в мирний час їхні дії кваліфікувалися б як злочини. Вони несуть відповідальність за порушення норм міжнар. гуманітарного права, зокрема за вчинення *злочинів воєнних.*

Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 К. є: особовий склад збройних сил; ополчення; загони добровольців, як ті, що входять до складу регулярних збройних сил, так

і ті, що до них не входять; особовий склад організованих рухів опору й партизан (при цьому К. повинні відповідати чотирьом критеріям: їх повинна очолювати особа, відповідальна за поведінку підлеглих, зобов'язані мати знаки розрізнення, відкрито носити зброю, дотримуватись законів та звичаїв війни); особи, які слідують разом зі збройними силами, надають їм допомогу, але безпосередньої участі в бойових діях не беруть; члени екіпажів торг, суден та цивільних літаків, які безпосередньо надають допомогу воюючим; населення, яке при наближенні противника озброюється (якщо при цьому воно відкрито носить зброю й дотримується законів та звичаїв війни). Також розрізняють «незаконних або таких, що не користуються захистом конвенцій, комбатантів». Цей термін застосовується винятково в контексті права міжнар. збройного конфлікту; зміст поняття охоплює усіх осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях, не маючи на це права. Основна відмінність прав, статусу таких К. полягає в тому, що потрапивши в полон, вони не можуть розраховувати на статус військовополоненого. Незаконними К. зазвичай вважають цивільних осіб, які фактично беруть безпосередню участь у бойових діях, а також членів народного ополчення та інших добровільних формувань, які не входять до складу регулярних збройних сил, але належать до сторони конфлікту, за умови, що вони не дотримуються вимог, які містяться у ст. 4А(2) 3-ї Женевської конвенції 1949. Захист прав незаконних К. здійснюється відповідно до положень 4-ї Женевської конвенції, але лише в тому випадку, якщо вони відповідають критерію *громадянства* (ст. 4 4-ї Женевської КОНВеНЦІЇ). *Д.І.Кулсба*

Комбол (СотЬої) Мар'ян (1951, Загреб) — хорватський дипломат. Закінчив механіко-інженерний та кораблебудівельний ф-ти Загребського ун-ту (1980); 1981-86 — консультант у сфері винаходів; 1991-92 — радник, керівник Департаменту Азії та Африки МЗС Хорватії; 1992-93 — керівник Департаменту МЗС; 1993-95 — керівник Служби протоколу МЗС; 1995-98 — посол Хорватії в Пакистані. 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Комерційні права при міжнародних **польотах** («свободи повітря») — основні договірні стандарти сучас. цивільних міжнар. повітр. перевезень, що застосовуються в практиці держав-членів *Міжнародної організації цивільної авіації.* Під час Чиказької дип. конференції 7.12.1944 поряд із Чиказькою конвенцією про міжнар. цивільну авіацію були підписані Угода про транзит на міжнар. повітр. лініях та Угода про міжнар. повітр. транспорт. Зазначені угоди вперше в міжнар.-прав, практиці закріпили п'ять із семи відомих сучас. доктрині *міжнародного повітряного права* свобод повітря. До першої «свободи повітря» відноситься право транзитного польоту (без посадки) через повітр. простір д-ви, що надала це право. Друга полягає в праві транзитного польоту з можливістю не комерційної (технічної) посадки на території д-ви, що надала це право. Третя — право на здійснення посадки цивільного повітр. судна на території д-ви, що надала це право, з метою висадки пасажирів і розвантаження вантажу та пошти, що були прийняті на борт цього повітр. судна в його д-ві реєстрації. Четверта — право приймати на борт повітр. судна на території іноземної (щодо цього повітр. судна) д-ви пасажирів, вантажу та пошти, метою призначення

яких є д-ва реєстрації цього повітр. судна. П'ята — право приймати на борт повітр. судна інозем. пасажирів, що прямують на територію будь-якої третьої д-ви, вантажі й пошту, що відправляються в тому ж напрямку, а також висаджувати пасажирів і розвантажувати вантажі й пошту, що прямують з території третьої д-ви. Шоста та сьома полягають у праві повітр. перевезення пасажирів, вантажу та пошти між двома д-вами як через повітр. простір д-ви реєстрації повітр. судна, так і з використанням повітр. лінії, що не проходить через повітр. простір цієї д-ви. Окрім семи основних «свобод повітря» в сучас. доктрині міжнар. повітр. права передбачається також восьма, що припускає можливість надання інозем. повітр. перевізнику права здійснювати внутрішні (каботажні) перевезення в повітр. просторі тієї чи іншої д-ви. Порядок та правила міжнар. польотів в укр. д-ві регламентуються положеннями Повітряного кодексу України, а також двосторонніми угодами про повітр. сполучення.
ОМ.Григоров

КОМЕСА — див. *Спільний ринок Східної та Південної Африки.*

КомІсарЄНКО Сергій Васильович (9.07.1943, м. Уфа, РФ) — укр. вчений-біохімік та держ. діяч. У 1966 — закінчив Київ. мед. ін-т ім. О.О. Богомольця; д-р біол. наук; академік НАН України (1991), академік Академії мед. наук України (1993). 1966-69 — аспірант Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР. 1969-89 — молодший наук, співробітник, вчений секр. ін-ту, керівник лабораторії імунохімії, керівник відділу молекулярної імунології Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР, 1989-92 — дир. Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна НАН України. 1990-92 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР, заст. Прем'єр-міністра України з гуманітарних питань. У травні 1992 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританія та Півн. Ірландія, одночасно, у березні 1995 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії за сумісництвом. Має велику кількість праць в галузі молекулярної імунології та біохімії. Лауреат Державної премії
УРСР (1979). *В.М. Матвієнко*

Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Соттіз$іоп Гог іпе Сопзегуаііоп оГАтагсію тагіпе пупц гезоигсек), **КЗМЖРА** (ССАМЬК) — створена з метою реалізації Конвенції зі збереження мор. живих ресурсів, як складової дог-ру про *Антарктику,* що набула чинності 1982. Метою конвенції є збереження мор. тварин при раціональному веденні промислу. Базуючись гол. ч. на рекомендаціях наук, комітету, комісія розробляє підходи до управління мор. живими ресурсами Антарктики, враховуючи невизначеність у необхідних для цього знаннях, встановлює рівні вилову пром. видів, а також вживає заходів для збереження, метою яких є мінімізація шкоди від можливого впливу промислу на непром. види. Виконання обмежень на вилов чи інших заходів для кожного промислу забезпечується за допомогою розробленої комісією регулятивної системи, яка намагається також реєструвати потенційний вплив промислу на пром. ресурси та інші елементи екосистеми. Контроль за виконанням цих заходів, як правило, входить до обов'язків окремих держав-членів. Разом з тим, комісія намагається пропагувати дотримання відп. заходів шляхом різноманітних публікацій. Основними механізмами діяльності Комісії вважаються моніторинг, контроль

та спостереження. Засідання комісії проводяться один раз на рік у м. Хобарт (Австралія). Україна є повноправним членом комісії з 1994.
О.Ю. Ковтун

Комісія міжнародного права — допоміжний орган *Генеральної Асамблеї 00 Н,* створений її резолюцією №174 з метою заохочення *кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.* К. м. п. щорічно проводить сесії і складається з 34 (до 1981 — 25) юристів-між-народників, які «користуються визнаним авторитетом у галузі міжнародного права». При цьому весь склад К. м. п. має забезпечувати представництво головних форм цивілізації та основних прав, систем світу. Члени К. м. п. обираються на 5 років і виконують свої обов'язки в особистій якості, а не як представники своїх урядів. До складу К. м. п. входив видатний укр. вчений, юрист-міжнародник *В. Ко-рецький* (1949-52). Основним напрямком роботи К. м. п. є підготовка док-тів з питань міжнар. права, деякі з яких для розгляду обирає сама К. м. п., а інші передаються їй ГА ООН та *Економічною та Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР).* У процесі своєї роботи К. м. п. може звертатися до урядів з проханням направити до неї тексти законів, судових рішень, дог-рів, *дипломатичного листування* та інших док-тів, які необхідні для вивчення питання, шо підлягає кодифікації. Комісія враховує зауваження, зроблені урядами, при створенні остаточного проекту док-та з того чи іншого питання міжнар. права. Після завершення розробки проекту ГА ООН зазвичай скликає міжнар. конференцію представників д-ав для втілення проекту статей у конвенцію, яка потім відкривається для підписання д-ав. Завдяки діяльності К. м. п. були розроблені проекти таких конвенцій, як, зокрема, *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* тощо. К. м. п. продовжує роботу над кодифікацією та прогресивним розвитком норм права, які стосуються відповідальності д-ви; права несудноплавних видів використання міжнар. водотоків; статусу *кур'єра дипломатичного* та

дипломатичної пошти, яка не супроводжується дип. кур'єром; застережень до *договорів міжнародних;* міжнар. відповідальності за шкідливі наслідки дій, які не заборонені міжнар. правом; відносин між д-вами й міжнар. орг-ціями, також проектом кодексу *злочинів проти миру* та безпеки людства. К. м. п. підзвітна ГА ООН і періодично надає їй доповіді про свої сесії. К. м. п. засідає в Європ. відділенні ООН у Женеві (Швейцарія).

О.О. Мережко

КОМІСІЯ ООН З Прав ЛЮДИНИ — функціональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР),* створена відповідно до рез. №5 ЕКОСОР від 16.02.1946 для надання допомоги ЕКОСОР у здійсненні покладених на неї *Статутом ООН* завдань у сфері захисту *прав людини.* Комісія складається з представників 43 держав-членів *Організації Об'єднаних Націй,* які обираються ЕКОСОР строком на 3 роки (11 членів — від д-ав Африки, 9 — Азії, 8 — Лат. Америки, 10 — зах.-європ. та інших д-ав, 5 — від д-ав Схід. Європи). Комісія подає пропозиції, рекомендації та доповіді ЕКОСОР щодо: міжнар. хартії прав, міжнар. декларацій або конвенцій про громадян, свободи, прав жінок, свободи інформації та інших питань подібного характеру, захисту меншин; попередження дискримінації за ознакою раси, статі, мови та релігії; усіх інших питань, які стосуються прав людини. Комісія підготувала проекти Міжнар. пактів про права людини 1966, конвенцій про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, проти *апартеїду* тощо. Вона обирає своїх посадових осіб (голову, заст. голови, доповідача тощо) і створює допоміжні органи. Серед них Підкомісія з попередження дискримінації та захисту меншин, а також ціла низка органів для вивчення проблем прав людини в конкретних країнах, а також питань, що відносяться до сфери компетенції Комісії. Рішення Комісії приймаються більшістю голосів присутніх членів, які беруть участь у голосуванні. Сесії Комісії проводяться один раз на рік у Женеві (Швейцарія). Як спостерігачі, в її роботі можуть брати участь д-ви, які не є членами Комісії, нац.-визв. рухи, а також ряд неурядових орг-цій. Засідання Комісії проходять відкрито, якщо вона не прийме іншого рішення. Орг.-техн. обслуговування її роботи забезпечується Секретаріатом ООН. Офіц. мовами комісії є англійська, іспанська, китайська, французька та російська, а робочими — англійська, іспанська, французька.

О.О. Мережко

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (Ілпкесі №ііоп5 Сотітшкіоп оп Іпіегпаііо-паі Тгасіе Ьа\у), **ЮНСІТРАЛ** (ІЖСІТКАЬ) -
допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН,* створений на її 21-й сесії (рез. №2205 від 17.12.1966) з метою сприяння прогресивному узгодженню та уніфікації права *міжнародної торгівлі.* Комісія почала роботу в 1968; складається з 36 держав-членів, які представляють різні геогр. регіони й основні прав, системи світу. До завдань, доручених Комісії, входять: координація роботи міжнар. орг-цій, що займаються питаннями права міжнар. торгівлі; сприяння активній участі д-ав в існуючих *конвенціях міжнародних;* розробка нових конвенцій та док-тів, що стосуються права міжнар. торгівлі. До функцій Комісії відносяться підготовка кадрів і надання допомоги в галузі права міжнар. торгівлі з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються. Комісія приділяє увагу переважно вивченню й підготовці однакових норм права в наступних галузях: міжнар. купівля-продаж товарів, міжнар. платежі, міжнар. торг, арбітраж і міжнар. законодавство в галузі мор. перевезень. ЮНСІТРАЛ підготувала, зокрема, такі міжнар.-прав, акти: Конвенцію про позовну давність у міжнар. ку-півлі-продажу товарів 1974 і Протокол про поправки до неї 1980, Конвенцію про мор. перевезення вантажів 1978 (Гамбурзькі правила), Конвенцію ООН про договори міжнар. купівлі-продажу товарів 1980, Конвенцію ООН про міжнар. перевідні векселі та міжнар. прості векселі. Комісія щорічно направляє звіт ГА ООН, а також представляє доповідь *Конференції ООН з торгівлі і розвитку* з тим, щоб остання висловила свої зауваження щодо неї. Комісія проводить щорічні сесії почергово в Нью-Йорку
І В ЖєНЄВІ. *О.О. Мережко*

Комісія по захисту Чорного моря від забруднення — орган, створений з метою реалізації положень *Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992* (Україна підписала 21.04.1992, ратифікувала 4.02.1994). Кожна з договірних сторін (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна) має в Комісії одного представника, головування здійснюється за чергою, проводяться засідання не рідше одного разу на рік, рішення і рекомендації Комісії ухвалюються причорноморськими д-вами на основі принципу одноголосності. Допомогу Комісії
в її роботі надає постійно діючий Секретаріат. З метою надання комісії можливості ефективно здійснювати свої обов'язки, держави-учасниці Конвенції уклали 4.09.2000 у Стамбулі Угоду про привілеї та імунітети Комісії по захисту Чорного моря від забруднення, яка, зокрема, надала їй права юрид. особи. Штаб-квартира Комісії і Секретаріат перебувають у Стамбулі (Туреччина).

Т.І. Шинкаренко

Комітет Верховної Ради України у закордонних справах — орган Верховної Ради України;

обирається з числа народних депутатів України на строк повноважень Верховної Ради України відп. скликання. Основними завданнями Комітету є законопроектна робота з питань зовн. зв'язків України, яка включає: орг-цію розроблення за дорученням ВР України або за власною ініціативою проектів законів та інших актів, що розглядаються ВР України; попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій *щод,о ратифікації чи денонсації договорів міжнародних* і угод, внесення їх на розгляд ВР України; аналіз законопроектів, внесених іншими суб'єктами законодавчої ініціативи з погляду забезпечення в них нац. інтересів України, відповідності їх *нормам міжнародного права;* узагальнення та систематизація пропозицій, поправок і висновків інших комітетів та підготовка їх на розгляд ВР України за умов визначення Комітету головним із законопроекту чи проекту, іншого акту ВР України з питань, що належать до компетенції Комітету; пошук, збір, вивчення, дослідження, аналіз інформації, участь у формуванні стратегії зовн.-політ, та зовн.-екон. діяльності України; здійснення контролю за виконанням органами держ. виконавчої влади законодавчих актів, прийнятих ВР України за поданням Комітету, або тих, що належать до його компетенції; вивчення доцільності та ефективності дій Уряду України, інших органів держ. виконавчої влади, їх посадових осіб у питаннях, пов'язаних із зовн. діяльністю України, підготовка та подання відп. висновків на розгляд ВР України; участь у складанні, прийнятті, контролі за виконанням Державного бюджету України, зокрема в частині, що стосується фінансування зовн.-політ, та зовн.-екон. діяльності України, з метою забезпечення доцільності та ефективності використання держ. коштів; попереднє обговорення кандидатур посадових осіб, які відповідно до

Конституції та законів України обираються, призначаються або затверджуються ВР України, підготовка відп. висновків щодо цих кандидатур. Комітет визначається головним із законопроектів про ратифікацію міжнар. договорів і угод: політичних (про дружбу, взаємну допомогу і співпрацю, про нейтралітет), територіальних, мирних; про участь у міждерж. союзах та інших міждерж. об'єднаннях (орг-ціях), системах *колективної безпеки;* інших міжнар. дог-рів, ратифікація яких передбачена законом чи самим міжнар. дог-ром. Всі подані на ратифікацію *договори міжнародні України* попередньо розглядаються Комітетом. Він готує пропозиції щодо складу офіц. делегацій ВР України, формує групи народних депутатів України з двосторонніх міжпарл. зв'язків та подає їх на затвердження Голови ВР України. Комітет координує та контролює діяльність офіц. делегацій, двосторонніх міжпарл. груп, які сформовані на постійній основі. Він організує метод., інформ., консультативну допомогу народним депутатам України з питань *зовнішньої політики.* Комітет бере участь в орг-ції і проведенні наук.-практичних конференцій, семінарів, нарад з питань *міжнародних відносин,* як в Україні, так і за кордоном. Він координує проведення підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації народних депутатів України, працівників апарату ВР України за кордоном. Очолює Комітет Голова, який обирається на посаду та відкликається з неї виключно ВР України згідно з процедурою, визначеною гл. 4.4 Регламенту ВР України. З числа членів, обраних ВР України, Комітет на своєму засіданні за процедурою, визначеною ст. 26 та 25 Закону України «Про Комітети Верховної Ради України» відповідно обирає заступників Голови та Секретаря Комітету. Для забезпечення конкретних напрямків його діяльності Комітету створюються і функціонують підкомітети. Голови підкомітетів обираються на засіданні комітету. До складу кожного підкомітету, крім його голови, входять не менш як по два народних депутата України — члена Комітету. Орг-метод. та інформ. обслуговування Комітету, а також забезпечення його функціонування здійснює секретаріат комітету.
В.І. Резніченко

Комп'єнське перемир'я 1918 — укладено 11.11.1918 у Комп'єнському лісі, поблизу станції Ретонд (Франція) між країнами *Антанти,* з одного боку, та Німеччиною, яка зазнала
поразки в *Першій світовій війні,* з іншого, терміном на 36 днів з правом продовження. Умови перемир'я, які Німеччині продиктував франц. маршал Фош, мали ультимативний характер і передбачали припинення воєнних дій протягом 6-ти годин після підписання перемир'я; звільнення протягом 15 днів зайнятих нім. військами територій Бельгії, Франції, Люксембургу; виведення нім. військ з Ельзасу та Лотарингії, Румунії, Австро-Угорщини і Туреччини, їх капітуляції у Схід. Африці та негайне повернення *військовополонених* Антанти. Значна частина нім. озброєння, всі підводні човни передавались переможцям, надводні військ, кораблі підлягали роззброєнню та інтернуванню в нейтральних або союзницьких портах. Умова щодо введення на територію лівого берега Рейну окуп. військ Антанти, з їх утриманням за рахунок майбутнього нім. уряду, викликав найбільший протест делегації Німеччини, яка намагалася зберегти пром. потенціал своєї країни. Крім того, Німеччина мала денонсувати Бухарестський мирний договір 1918 з Румунією та *Брестський мирний договір між: РСФРР і Центральними державами 1918.* Однак, ст. 12 перемир'я передбачала, що нім. війська залишать територію колишньої Російської імп. лише тоді, коли союзники визнають це за доцільне, беручи до уваги внутр. становище цих територій. К. п. діяло до підписання *Версальського мирного договору 1919.*
І.С. Покровська

Комулович (Сотиіеііх) Олександр (? - 1598) — хорватський священик і ватиканський дипломат, легат. За дорученням Папи римського Кли-мента VIII організовував антитур. лігу європ. д-ав (Трансільванія, Литва, Молдова, Московське царство), до якої намагався залучити і запорозьких козаків. З цією метою навесні 1594 відвідав Україну (Поділля), де мав переговори з козацьким провідником С. Наливайком та укр. православними Ієрархами. *В.І.Сергшчук*

Комунікації теорія — (від лат. соттипісаііо, соттипісо — роблю спільним, поєдную, спілкуюсь) — вчення про зміст, форми, фундаментальні принципи та закономірності процесу передачі повідомлень (сигналу, інформації) від джерела до одержувача в часі й просторі, вир-ва та обміну символами, кодами, знаками. Вона об'єднує в собі різні теорет. концепції, що грунтуються на розгляді основоположних питань

людської комунікації. Виходячи за рамки конкретної дисципліни, К. т. є базовою дисципліною для таких прикладних наук як журналістика, реклама, зв'язки з громадськістю, *переговорів теорія, конфліктів міжнародних вирішення концепція,* риторика і спічрайтинг та ін., що знаходять своє використання в практиці сусп.

Комунікацій. *СІ.Даниленко*

КОМУНІСТИЧНИЙ Інтернаціонал (Комінтерн, Третій Інтернаціонал) — міжнар. об'єднання комуніст, партій різних країн; створений на 1-ому (Установчому) конгресі, що проходив 2-6.03.1919 в Москві. Завдання Комінтерну полягали в розвиткові міжнар. комуніст, руху, підготовці кадрів компартій та перетворенню їх на масові рев. орг-ції. Усі органи Комінтерну були розташовані в Москві, головним з них був Всесвітній конгрес, але значна влада концентрувалась у Виконкомі та його президії, що сприяло встановленню рад. домінування в Комінтерні та його поступовому перетворенню на інструмент *СРСР дипломатії.* Комінтерн розглядався як важлива ланка в підготовці до «світової комуністичної революції», курс на здійснення якої займав важливе місце в рад. зовн. політиці. Після встановлення нацистської диктатури в Німеччині 7-й конгрес Комінтерну в 1935 відмовився від завдання поширення комуніст, рев-ції в світі та затвердив курс на до-лучення комуніст, партій до «народних фронтів» разом із соціал. та ліберальними партіями з метою протистояння поширенню фашизму в Європі та в усьому світі. Від підтримки цього курсу Комінтерн фактично відмовився після укладення *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*. У 1943 у відповідь на побоювання союзників СРСР по *антигітлерівській коаліції* щодо поширення впливу комуніст, сил у повоєнній Європі Комінтерн було розпущено, а його функції з підтримання зв'язків між комуніст, партіями передано ЦК ВКП(б). У 1947 було створено нову структуру міжнар. комуніст, руху — Комуністичне інформаційне бюро (Комінформ-бюро), що проіснувало до 1956.

В.Ю. Константинов

Комюніке (з франц. соттигщие) — офіц. повідомлення про хід або результати міжнарод. переговорів, про досягнуту міжнар. угоду тощо. Двостороннє К. зазвичай називають «спільне комюніке», «спільне повідомлення». К. може

бути докладним або стислим, з викладенням позицій сторін із конкретних питань, прийнятих рішень. Воно може також віддзеркалювати досягнуті між сторонами домовленості та мати в цьому випадку певні правові наслідки

ДЛЯ СТОрІН. *Т.І. Шинкаренко*

Кон Фелікс Якович (18.05.1864, Варшава -28.07.1941, Москва) — рад. парт, і держ. діяч. Навчався у Варшавському ун-ті. З 1882 чл. польської партії «Пролетаріат»; 1884-1904 — на каторзі й поселенні у Схід. Сибіру; по поверненні до Варшави 1904 вступив до Польської соціалістичної партії (ППС), 1906-08 — чл. Центрального робітничого комітету ППС; 1907-17 — в еміграції в Австро-Угорщині і Швейцарії. З кінця 1917 — в Україні, комісар у польських справах по Харківській губернії; 1918 вступив до РКП(б), був членом колегії народного секретаріату закорд. справ більшовицької УНР; з березня 1919 — член ЦК КП(б)У, 1919-22 — чл. колегії НКЗС УСРР, разом із *Ю. Коцюбинським* 14.02.1921 підписав першу мирну угоду від імені УСРР з Литвою; у липні — серпні 1920 — чл. Польського тимчасового ревкому в Білостоці. 1920-21 — кандидат у члени політбюро і чл. оргбюро ЦК КП(б)У, зав. агітпропвідділом ЦК; у березні — грудні 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У; 1922-23 — секр. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу,* 1924-35 — чл. інтернаціональної контрольної комісії Комінтерну, редактор газет «Красная звезда» і «Рабочая газета», журналу «Каторга и ссылка»; 1933-37 — зав. музейним відділом наркомату освіти РСФРР; 1937-41 — редактор журналів «Советский музей» і «Наша страна».

Твори: «Спогади» (1935), «За п'ятдесят років» (1933-1935).

М.С. Дорошко

Конвенційний пріоритет — правило, передбачене в ст. 4 Паризької конвенції про охорону пром. власності 1883, за яким заявка, що була подана в одній державі-учасниці, володіє пріоритетом у всіх інших державах упродовж 12 місяців (для винаходів та корисних моделей) або 6 місяців (для пром. зразків і товарних знаків), починаючи з моменту подання заявки в першій д-ві. Умовою надання К. п. є належне оформлення нац. заявки згідно з внутр. законодавством країни.

О.М. Григоров

Конвенція Міжнародна (з лат. СОПУЄПІО — угода) — юридично обов'язкова угода між *суб'єктами міжнародного права.* Застосовується для позначення договірного права загалом (ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН)* або міжнар. угод певного виду. Характерною рисою є закріплення в К. м. детальних норм для регулювання певного виду відносин. Зазвичай К. м. є *договорами міжнародними багатосторонніми (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969),* хоча іноді цей термін може застосовуватись до деяких видів двосторонніх угод (напр., *консульські КОНвеНЦІЇ). Д.І. Кулеба*

Конвенція ООН з морського права

1982 — *договір міжнародний багатосторонній,* який визначає прав, режим просторів та ресурсів *Світового океану та* встановлює прав, засади співробітництва держав з усіх аспектів його використання. Містить 320 статей у 16 частинах і має 9 додатків. Конвенція ухвалена 30.04.1982 за результатами 3-ї Конференції *Організації Об'єднаних Націй* з мор. права 3.12.1973-10.12.1982, в якій брало участь понад 160 делегатів. Відкрита для підписання 10.12.1982 на Ямайці у м. Монтего-Бей. У перший день Конвенцію підписали 119 д-ав (у т. ч. Українська РСР) з усіх регіонів земної кулі, як прибережних, так і тих, які не мають виходу до моря, що дало голові Конференції Томмі Ко підстави сказати про «новий рекорд в історії права». Конвенція набула чинності 16.11.1994, через рік після депонування 60-ї ратифікаційної грамоти. Розроблена й ухвалена під час тривалої роботи, спрямованої на поступове досягнення компромісу: суттєві питання не голосувались, а приймались методом консенсусу; вживався т. зв. «пакетний підхід», який спонукав д-ви на поступки тощо. З цієї причини не передбачена можливість робити застереження до Конвенції. Оскільки наймогутніші мор. д-ви висловлювали незгоду з закріпленим у частині ХГ Конвенції прав, режимом розробки природ, ресурсів дна і надр Світового океану, ратифікація ними Конвенції стала можливою лише в 90-ті ХХ ст. після укладення додаткової Угоди про імплементацію частини XI Конвенції. Конвенція повністю систематизувала норми міжнар. мор. права як галузі *міжнародного публічного права.* Вона охоплює всі напрямки використання людиною моря й мор. ресурсів, та кодифікує звичаєві норми міжнар. мор. права
і запроваджує ряд новацій, зокрема: інститути *виключної економічної зони* та *архіпелажних вод;* право *транзитного проходу в міжнародній протоці;* визначення міжнар.-прав. статусу й режиму Міжнародного району мор. дна з застосуванням концепції заг. спадщини людства; міжнар.-прав. засади охорони мор. середовища та проведення наук, досліджень; гарантії прав д-ав, що не мають виходу до моря, та тих, що перебувають у географічно несприятливому становищі; обов'язкову систему врегулювання мор. спорів; три нові міжнар. органи: Міжнародний орган із мор. дна, Міжнародний трибунал із мор. права й Комісія з меж *континентального шельфу.* Конвенцію доповнюють 2 міжнар. дог-ри: Угода про імплементацію частини XI (29.07.1994, чинна з 28.07.1996) й Угода про імплементацію положень Конвенції про збереження та контроль за мігруючими і немігруючими видами риб (4.08.1995, чинна з 11.12.2001). Станом на 23.12.2003 у конвенції беруть участь 144 держави та *Європейський Союз;* в Угоді 1994 — 117 держав, в Угоді 1995 — 51 держава. Україна ратифікувала конвенцію та Угоду 1994 26.07.1999, Угоду 1995 — 27.02.2003. *в.с. Ржевська*

Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 —

універсальний міжнар.-прав. договір, укладений з метою попередження нападів і посягань на персонал *Організації Об'єднаних Націй,* а також забезпечення ефективності здійснення операцій ООН з підтримання та відновлення миру. Була відкрита для підписання всіма д-вами до 31.12.1995, набрала чинності 15.01.1999. Україна ратифікувала Конвенцію 6.07.1995, що набула чинності для неї 5.08.1995. Згідно з Конвенцією, військ, та поліцейські складові операцій ООН та їхні трансп. засоби мають спеціальне позначення. Приймаюча д-ва й ООН укладають угоду щодо статусу операцій ООН і задіяного в них персоналу, а також обсягу привілеїв та імунітетів. Передбачено обов'язок персоналу ООН забезпечувати дотримання законів і правил приймаючої д-ви. Згідно з Конвенцією, держави-учасниці зобов'язані вживати заходів безпеки й захисту персоналу ООН; звільняти або повертати персонал, який було затримано чи захоплено; закріплювати на рівні нац. законодавства визнання деяких дій злочинами проти персоналу ООН; встановлювати свою юрисдикцію щодо злочинних

діянь; співробітничати в питаннях попередження злочинів проти персоналу; вживати заходів із надання необхідної інформації, забезпечення судового переслідування та видачі злочинців; надавати взаємну допомогу в кримінальних питаннях тощо. Конвенція також надає певні права процесуального характеру особам, щодо яких здійснюється розслідування чи судовий розгляд.
О.В. Задорожній

Конвенція про біологічне різноманіття

1992 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою захисту біол. різноманіття, забезпечення стійкого використання його компонентів, спільного отримання на справедливій основі вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів та передачі відп. технологій. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами й будь-якою регіональною орг-цією в Ріо-де-Жанейро з 5-14.06.1992, а також у Центр, установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку 15.06.1992-4.07.1993; набула чинності 29.12.1993. В Україні Конвенція була підписана 11.06.1992, дата набуття чинності для України — 7.02.1995. Конвенція закріпила принцип суверенного права д-ав розробляти свої власні природ, ресурси, а також принцип відповідальності за будь-яку діяльність, що може спричинити шкоду навколишньому середовищу. Конвенція визначає обов'язки д-ав: вживати заходів щодо збереження та стабільного використання біол. різноманіття; здійснювати моніторинг його компонентів; вживати заходів для збереження біол. ресурсів ех-§іШ та іп-$іїи; розробляти й здійснювати програми підготовки кадрів; заохочувати наук, дослідження, підвищувати обізнаність громадськості; проводити оцінку впливу екологічних проектів на навколишнє середовище тощо. Конвенція регулює питання доступу до генетичних ресурсів і технологій та їхньої передачі, обміну інформацією; питання наук.-техн. співробітництва, застосування біотехнологій. Значну увагу приділено проблемам країн, що розвиваються. Конвенція має Додаток 1 («Визначення і моніторинг») та Додаток II («Процедура арбітражного розгляду»). До Конвенції прийнято Картахенський протокол із біобезпеки 2000, що регулює питання транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, який набув чинності 11.09.2003. Україна приєдналася до Протоколу
6.12.2002. *М.О. Медведєва*

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні ушкодження або мають невибіркову дію 1**980** — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на захист цивільного населення від небезпечних військ, дій, заборону в конфліктах застосування зброї, що спричиняє надмірні пошкодження чи страждання, а також обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї. Набула чинності 2.12.1983, була відкрита для підписання всіма д-вами в Центр, установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку протягом 12 місяців, починаючи з 10.04.1981. Україна підписала Конвенцію та всі протоколи
10.04.1981, що набули чинності для неї
23.12.1982. Згідно з Конвецією, д-ви зобов'язані як у мирний час, так і під час збройного конфлікту розповсюджувати тексти Конвенції та протоколів до неї, зокрема включати їх вивчення до програм військ, підготовки. До Конвенції прийнято 3 протоколи: 1-й Протокол про уламки, що не виявляються, згідно з яким забороняється застосовувати зброю, що ушкоджує такими уламками, які неможливо виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів; 2-й Протокол про заборону чи обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, згідно з яким встановлено загальні обмеження щодо мін, що управляються дистанційно, мін, що не управляються дистанційно, заборону застосування деяких видів мін-пасток, інших пристроїв; визначено зобов'язання держав реєструвати й обнародувати відомості про розташування мінних полів, мін та мін-пасток, вживати заходів із захисту сил і місій ООН від небезпечних мінних полів, співробітничати в справі розмінування цих полів і мін; 3-й Протокол про заборону чи обмеження застосування запалювальної зброї, згідно з яким забезпечується захист населення й цивільних об'єктів від нападів із застосуванням цього виду зброї. У 1995 до Конвенції прийнято 4-й Протокол про засліплюючу лазерну зброю (підписаний
Україною 17.01.2002). *М.О.Медведєва*

Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на попередження вико-

ристання сил природи як зброї для ведення *війни,* зміцнення миру й припинення гонки озброєнь. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами, набула чинності (у т. ч. для України) 5.10.1978. Вона забороняє здійснення антропогенного впливу шляхом умисного втручання в природ, процеси. Держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до використання засобів впливу на природ, середовище у військ, чи інших ворожих цілях як способів знищення чи спричинення шкоди, що перевищує встановлену конвенцією межу. Об'єктами виступають не лише природ, ресурси, й збройні сили та цивільне населення. Вплив на природ, середовище вважається ворожим, якщо він має широкі, довгострокові та серйозні наслідки. Конвенція не забороняє використання засобів впливу на природ, середовище в мирних цілях. Д-ви зобов'язані вживати заходів із заборони та попередження будь-якої діяльності, що суперечить по-

ложенням конвенції, а також консультуватись і співпрацювати одна з одною у вирішенні будь-яких питань, що виникають у зв'язку з виконанням Конвенції. *М.О. Медведєва*

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної*) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 — універсальний *договір міжнародний,* схвалений 16.12.1971 26-ю сесією *Генеральної Асамблеї ООН;* відкритий для підписання 10.04.1972, набув чинності 26.03.1975, термін дії безстроковий. Депозитарії Конвенції — Велика Британія, Росія та США. Учасницями Конвенції є 145 д-ав (2002); Україна приєдналася до неї 26.03.1975. Конвенція забороняє розробку, вир-во, накопичення або придбання будь-якими іншими шляхами і зберігання мікробіологічних та інших біол. агентів чи токсинів, незалежно від їх природи та засобу вир-ва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів і речовин, для використання у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що знаходяться у розпорядженні сторін, або їх перепризначення для мирного використання, мало бути здійснено не пізніше
9 місяців після набуття Конвенцією чинності. Мандатом, наданим Конференцією з огляду та подовження Конвенції у 1996, проведення верифікації та інших заходів, спрямованих на забезпечення дії Конвенції, було доручено Спеціальній робочій групі. *С.П. Галака*

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 -
універсальний *договір міжнародний,* відкритий для підписання 13.01.1993 в Парижі; набув чинності 29.04.1997, термін дії безстроковий, депозитарій конвенції — *Генеральний секретар ООН.* Конвенцію підписали 145 д-ав (2002), Україна приєдналася до неї 16.10.1998. Перший проект конвенції про заборону та знищення хімічної зброї запропоновано до розгляду в Комітеті ООН із роззброєння в березні 1972 групою д-ав, серед яких була УРСР. У 1976 в Женеві почалися рад.-амер. переговори про заборону хім. зброї, які поновилися у 1985 і завершилися підписанням рад.-амер. Угоди про ліквідацію 80% запасів хім. зброї сторін протягом 12 років та про відмову від її вир-ва у майбутньому (5.06.1990). Учасники Конвенції зобов'язалися знищити хім. зброю, яку мають в своєму розпорядженні, та демонтувати потужності для її вир-ва протягом 10 років після набуття чинності. Конвенцією розроблена система контролю за імплементацією, центр, інститутом якої виступає створена Організація по забороні
ХІМІЧНОЇ Зброї. *С.П. Галака*

Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 —
універсальний *договір міжнародний,* спрямований на забезпечення особистої недоторканності членів *дипломатичного представництва* та інших осіб, що користуються захистом згідно з *міжнародним правом.* Прийнята на 28-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* (1973); була відкрита для підписання 14.12.1973; набрала чинності 20.02.1977; ратифікована Указом Президії ВР УРСР 26.12.1975 і набрала для неї чинності з 20.02.1977. Відповідно до Конвенції, до «осіб, що користуються міжнародним захистом», відносяться глави д-ав, які перебувають в іноземн. д-ві, у т. ч. члени колегіального органу, що виконує функції глави д-ви згідно з її конституцією;

глави урядів; міністри закорд. справ, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують; представники або посадові особи д-ав; будь-яка посадова особа чи інший агент міжнар. міжурядової орг-ції, які мають за міжнар. правом спец, право на захист, а також члени сімей, які проживають із ними (ст. 1). Як передбачає Конвенція, навмисне вчинення вбивства, викрадення чи іншого нападу проти особи або свободи особи, що користується міжнар. захистом; насильницький напад на офіц. приміщення, житлове приміщення чи трансп. засоби такої особи, який може їй загрожувати; загрози чи спроби будь-якого такого нападу; співучасть у будь-якому такому нападі повинні розглядатись кожною державою-учасницею Конвенції відповідно до її внутр. законодавства як злочин (ст. 2.1). Кожна держава-учасниця Конвенції повинна передбачити відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їхнього тяжкого характеру (ст. 2.2).
Держави-учасниці зобов'язані співпрацювати у справі запобігання злочинів, передбачених Конвенцією, та надавати одна одній найповнішу правову допомогу у зв'язку з кримінально-процесуальними діями, які здійснюються щодо таких злочинів (ст. 4, 10). Держава-учасниця Конвенції, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, зобов'язана в тому разі, якщо вона не видає його, передати справу без будь-яких винятків і без необгрунтованого зволікання своїм компетентним органам для кримінального переслідування з дотриманням процедур, встановлених законом цієїд-ви (ст. 7). У разі, якщо держава-учасниця Конвенції, яка обумовлює видачу злочинця наявністю відп. дог-ру, отримає прохання про видачу від іншої держави-учасниці, з якою вона не має дог-ру про видачу, вона може розглядати цю

Конвенцію як прав, підставу для видачі у зв'язку зі згаданими ЗЛОЧИНамИ (СТ. 8.2). *О.О. Мережко*

Конвенція про захист Чорного моря від **забруднення 1992** підписана 21.04.1992 у м. Бухаресті (Румунія) 6-ма причорноморськими державами: Болгарією, Грузією, Росією, Румунією, Туреччиною й Україною з метою поглиблення співробітництва цих країн у сфері захисту мор. середовища Чорного моря і збереження його живих ресурсів. Конвенція надала прав, й дип. платформу для спільних дій договірних сторін щодо запобігання забрудненню мор. середовища Чорного моря небезпечними речовинами або матеріалами з будь-яких джерел та захисту мор. живих ресурсів; включає наук.-техн. співробітництво та створення системи моніторингу забруднення для Чорного моря (ст. 15). Для реалізації положень Конвенції договірні сторони домовились про створення *Комісії по захисту Чорного моря від забруднення* (ст. 17). ВР України ратифікувала конвенцію 4.02.1994. *Т.І. Шинкаренко*

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921 — двостороння угода про взаємовизнання та об'єднання зусиль УНР і Області Війська Донського (ОВД) в рамках спільного антибільшовицького фронту. Підписана у Тарнові (Польща) 2.04.1921 мін. зак. справ Державного Центру УНР (в екзилі) *А. Ніковським* і заст. голови Донського Військового Кругу полковником М. Гнилорибовим, який представляв Донську демократичну групу, що оформилася у середовищі евакуйованих до Болгарії з Криму підрозділів Донського козачого корпусу, на хвилі гострого невдоволення курсом генерала П. Врангеля. Конвенція складалася з 14 статей: ст. 1 підтверджувала повну держ. суверенність УНР та ОВД на чолі з відп. демокр. респ. установами; остаточне розмежування території УНР і ОВД відкладалося на розгляд парл. органів обох д-ав у майбутньому, а доти межі ОВД визнавалися за станом на 1917 (ст. 3); принципово новим у вітчизняній дип. практиці стала передбачена ст. 6 можливість створення спільних офіц. представництв до урядів інших країн і до установ *Ліги Націй,* де це буде визнано необхідним. Договірні сторони зобов'язалися за першої ж можливості укласти фінанс. та екон. угоди. З огляду на активізацію антибільшовицького повстанського руху уряд УНР і Донська демокр. група задекларували намір взяти на себе політ, керівництво ним і виробити з цією метою заг. стратегічний план (ст. 9). Ст. 11 передбачала укладення військ, конвенції для спільної б-би своїми регулярними військами проти рад. урядів. Конвенція стала важливою сполучною ланкою договірно-прав. оформлення єдиного антибільшовицького фронту. Спираючись на вже укладені союзні угоди УНР із Кубанню, Рос. політ, комітетом Б. Савінкова (див. *Конвенція «Проміжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського Політичного Комітету 1921)*

та між останнім і Кубанською Радою, МЗС УНР висунуло завдання завершення договірно-прав, оформлення *Чорноморського союзу* шляхом підписання аналогічних дог-рів із демокр. урядами Грузії, Азербайджану та Вірменії. Департамент чужоземних справ МЗС УНР 21.04.1921 розіслав усім послам і головам дип. місій «Загальну інструкцію у справі організації конференції і союзу Причорноморських держав» у складі України, Дону, Кубані, Тереку, закавказьких республік і Російського політ, комітету. *В.М. Матвієнко*

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського політичного комітету підписана 1.04.1921 у Варшаві *О. Ейхельманом, Л. Михайловим, С.* Стемпков-ським (від першого уряду УНР в екзилі В. Про-коповича) та Д. Філософовим і О. Дикгоф-Дерентальом (від РПК), затверджена 2.04.1921 *А. Ніковським'ї* 6.04.1921 Б. Савінковим. Містила взаємне визнання суверенності сторін; передбачала обмін офіц. представниками для інформації та зміцнення союзних відносин, узгодження і, в разі потреби, об'єднання дип. представництв (за участю також Білоруської Народної Республіки, Грузинської Демократичної Республіки і Кубанської Народної Республіки) та спільне військ.-політ, керівництво антибільшовицьким повстанським рухом, для чого обрана з представників договірних сторін спец, комісія мала виробити стратегічний план. Термін дії Конвенції передбачалося визначити окремою УМОВОЮ. *В.І. Головченко*

Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою збереження цінностей культ, та природ, спадщини людства; підлягає ратифікації або прийняттю державами-членами *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).* Приєднання інших д-ав можливе за умови отримання запрошення від Ген. секретаря ЮНЕСКО. Конвенція вступила в силу 17.12.1975. Ратифікована Україною 4.10.1988, набула чинності 4.01.1989. У Конвенції даються визначення понять «культ, і природ, спадщини». Д-ви зобов'язані забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культ, та природ, спадщини, яка перебуває на їхній території, для чого використовують власні ресурси і, за необхідності, міжнар. допомогу. Міжнар. охорона, за Конвенцією, — система міжнар. співробітництва й допомоги д-вам у зусиллях зі збереження цієї

спадщини. Конвенція засновує Міжурядовий комітет з охорони всесвітньої культ, та природ, спадщини, а також Фонд охорони всесвітньої культ, та природ, спадщини. Визначаються також умови й форми надання
МІЖНар. ДОПОМОГИ. *М.О. Медведева*

Конвенція про права дитини 1989 — універсальний міжнар.-прав. акт, прийнятий з метою заохочення міжнар. співробітництва задля покращання умов життя дітей, сприяння гармонійному розвитку особистості дитини та надання їй захисту й гарантій здійснення прав. Конвенція відкрита для підписання й приєднання до неї будь-якої д-ви, вступила в силу 2.09.1990. Конвенцію підписано Україною 21.02.1990, набула чинності для неї 27.09.1991. Д-ви зобов'язані гарантувати кожній дитині в межах своєї юрисдикції без будь-якої дискримінації такі права: громадянські (право на життя, на ім'я та громадянство, на збереження індивідуальності, не розлучення з батьками всупереч її бажанню, право на свободу думки, совісті й релігії, право на захист від фізичного та психологічного насильства, від усіх форм сексуальної експлуатації, незаконного переміщення й торгівлі дітьми, право на особисте та сімейне життя, захист від посягань на честь і репутацію, право на свободу від тортур, право на гуманне поводження, право на прав, допомогу); політичні (право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів, право на отримання статусу біженця); соціально-економічні (право на відпочинок, право на захист від екон. експлуатації, від незаконного вживання наркотичних і психотропних речовин, право на врахування особливих інтересів дитини при встановленні усиновлення *чи* опіки, користуватися досягненнями системи охорони здоров'я та благами соц. забезпечення, право на достатній рівень розвитку); культурні (право на доступ до інформації, право на освіту, право користуватися правами нац. меншин у випадку належності до них). Конвенцією засновано Комітет з прав дитини.
О.В. Задорожній

Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою визначення прав, привілеїв та імунітетів *Організації Об'єднаних Націй* та її персоналу. Конвенція відкрита для приєднання державами-членами ООН, набула чинності для кожної д-ви з дати передачі на зберігання док-та про ратифікацію чи приєднання до Конвенції. Україна приєдналася до Конвенції 22.09.1953, що набула чинності для неї 20.11.1953. Конвенція визначила права ООН як юрид. особи укладати дог-ри, набувати нерухоме й рухоме майно, порушувати справи в суді. Згідно з її положеннями майно, фонди та активи ООН володіють імунітетом і є недоторканними. Активи, прибутки та інша власність ООН звільняються від прямих податків, митних зборів. Передбачені привілеї та імунітети для: офіц. засобів зв'язку; офіц. кореспонденції; кур'єрів ООН; представників держав-членів ООН в її органах і на конференціях під час виконання службових обов'язків; категорій посадових осіб, які визначає *Генеральний секретар ООН;* експертів у відрядженнях у справах ООН; а також додаткові привілеї та імунітети Ген. секретаря і його персоналу. Крім того, регулюється питання видачі спец, пропусків ООН і питання видачі віз. *о.в. Задорожнш*

Конвенція про спеціальні місії 1969 — універсальний *договір міжнародний,* одне з основних джерел сучас. *права зовнішніх зносин.* Відкрита для підписання в Нью-Йорку 16.12.1969, набула чинності 21.06.1985. Україна приєдналась до конвенції 26.09.1993. Учасниками Конвенції є 31 країна (2001). Конвенція визначає спец, місію як місію, що має представницький і тимчасовий характер та надсилається однією д-вою до іншої за згодою останньої для розгляду певних питань чи для виконання в цій державі певного завдання. Функції спеціальної місії встановлюються за взаємною згодою д-ви, що приймає, і д-ви, що направляє, та порівняно з постійним дип. органом мають обмежений характер, оскільки спец, місія не здійснює заг. представництва д-ви, що її направляє. Прав, статус спец, місії згідно з Конвенцією багато в чому подібний до статусу *дипломатичного представництва.* Разом із тим, спец, місії можуть направлятись і прийматись незалежно від наявності *дипломатичних відносин* чи *консульських відносин* між д-вами, а розрив цих відносин сам
по собі не означає припинення діяльності спец, місії, яка відбувається в момент розриву дип. відносин. Главою спец, місії може бути політ, діяч (глава д-ви, глава уряду, міністр, депутат парламенту) чи інша уповноважена особа, у т. ч. така, яка не займає дип. посади. Дип. представник, акредитований як у країні перебування, так і поза її межами, може здійснювати від імені своєї країни спец, місію в країні перебування чи в іншій д-ві. Громадяни приймаючої д-ви не можуть призначатись без її згоди до складу спец, місії, причому така згода може бути анульована в будь-який час. МЗС або інший орган приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість, повідомляється про склад спец, місії та будь-які наступні його зміни, про прибуття і остаточне відбуття членів місії та припинення їхніх функцій в місії, про прибуття та остаточне відбуття будь-якої особи, що супроводжує членів місії, про призначення глави спец, місії, про

місцезнаходження приміщень, що займатиме спец, місія, та приміщень осіб, які користуються недоторканністю. Приймаюча д-ва має право в будь-який момент повідомити акредитуючу д-ву про те, що будь-який із представників останньої у спец, місії є *персона нон грата,* або про неприйнятність будь-якого члена персоналу місії. Виконання функцій спец, місії починаються з моменту встановлення нею офіц. контакту з МЗС або іншим органом приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість. Діяти від імені місії та вести листування з приймаючою д-вою уповноважений голова місії або, за відсутності такого, один із представників акредитуючої д-ви, названий останньою. Привілеї та імунітети місії та її членів аналогічні дипломатичним.

В.М. Матвієнко, О.В. Задорожни

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений із метою охорони навколишнього середовища й б-би з забрудненням повітря, у т. ч. з перенесенням забруднювачів повітря на великі відстані. Була відкрита для підписання у Європ. відділенні ООН у Женеві 13-16.11.1979 й набула чинності (у т. ч. для УРСР у складі СРСР) 16.03.1983. Конвенція закріплює основні принципи, згідно з якими д-ви зобов'язані шляхом обміну інформацією, консультацій, наук.-дослідницької діяльності та моніторингу розробляти політику по-

передження забруднення повітря та б-би з забруднювачами повітря. Д-ви зобов'язуються розробляти системи регулювання якості повітря через використання безвідходної технології, проводити дослідження й розробки в даній галузі, сприяти взаємному обміну інформацією, здійсненню «Спільної програми нагляду і оцінки розповсюдження забруднювачів повітря на великі відстані в Європі». Конвенція заснувала Виконавчий орган для здійснення її положень. До Конвенції прийнято 8 протоколів.

О.В. Задорожній

Конвергенція — процес наближення за зовн. формою та змістом феноменів і процесів, різних за істотними характеристиками. У соц. дисциплінах категорія К. активно обстоювалась у теорії зближення в процесі істор. еволюції основних соц.-екон. характеристик ринкової капіталістичної та командної соціал. економік завдяки впливу технології (теорія конвергенції). У сфері *міжнародних відносин* теорія К. використовувалась для ідеолог, обгрунтування політики міжнар. розрядки в сер. 60-70-х XX ст.

АА. Субботін

Конверсія — переведення промисловості та інших сфер економіки з вир-ва воєнної на вир-во цивільної продукції; складова процесу *демілітаризації.* Передбачає перерозподіл всієї сукупності ресурсів військ, сфери в цивільному секторі, зниження військ, витрат при одночасному збільшенні цивільних; включає планування і здійснення змін орг, техн., професійного, екон. характеру, необхідних для переорієнтації оборонної промисловості, дослідницьких і навч. закладів, військ, баз та інших об'єктів з військового на цивільне використання.

О.С. Пархомчі/к

Конголезька криза 1960-67 — збройний конфлікт, що виник у липні 1960 в Республіці Конго (з 1.07.1966 — Демократична Республіка Конго, з 27.10.1971 — Республіка Заїр, з 17.05.1997 — знову Демократична Республіка Конго) у зв'язку з введенням бельгійських військ. 30.06.1960 — проголошено незалежність Республіки Конго; Президентом Республіки Конго став Дж. Касавубу, який виступав за федерат, устрій д-ви та мав прозах, орієнтацію, а уряд очолив лівий націоналіст *П. Лумум-ба,* прихильник унітаризму. 5.07Л960 в столиці Леопольдвілі (Кіншаса) почалися виступи солдатів конголезької армії, що стало приводом для початку Бельгією інтервенції, під гаслами захисту своїх громадян та власності. Почався процес розчленування д-ви: 11.07.1960 М. Чомбе проголосив незалежність найбагатшої корисними копалинами провінції Катанга (сучасна провінція Шаба), фактично самостійними стали Східна провінція і провінція Касаї. На прохання конголезького уряду 14.07.1960 *Рада Безпеки ООН* прийняла резолюцію, яка закликала Бельгію вивести війська з території Конго і зобов'язувала Генерального секретаря ООН *Д. Хаммаршельда* вжити заходів для стабілізації ситуації в країні. 15.07.1960 в Конго почали розгортатися *Збройні сили ООН,* наступного місяця Д. Хаммаршельд направив контингенти військ Ірландії та Швеції до Катанги і розпочав переговори з Чомбе. У відповідь Лумумба виступив із вимогою відкликати зах. контингенти з Катанги та ввести війська африк. країн. 14.09.1960 в результаті військ, заколоту, очолюваного начальником штабу сухопутних військ полковником *Ж. Мобуту,* уряд Лу-мумби було скинуто; Касавубу призначив новий уряд і надав ООН дозвіл на реорганізацію конголезьких збройних сил.

21.02.1961 РБ ООН прийняла резолюцію, яка дозволяла військам ООН у Конго застосовувати силу для попередження виникнення громадян, війни. У вересні 1961 вони почали наступальні операції в Катанзі й до грудня 1962 спільно з урядовими конголезькими військами розбили сили Чомбе. Після відновлення цілісності країни, до середини 1964 війська ООН було виведено з Конго. Активну роль у вирішені К. к. відіграла *Організації африканської єдності (ОАЄ).* 30.12.1964 РБ ООН ухвалила резолюцію, яка пропонувала усім д-вам утримуватися від збройного *втручання у внутр. справи Республіки* Конго й

вимагала вивести з її території іноземн. війська; контроль за виконанням резолюції покладався на ОАЄ, яка стала першою регіональною орг-цією, що отримала такий мандат від РБ ООН. Завершення кризи відбулося після приходу до влади 24.11.1965 головнокомандувача конголезькою нац. армією Ж. Мобуту і розгрому в листопаді 1967 урядовими військами десанту найманців (південноафриканців, південнородезійців та португальців), який висадився в липні 1967 в Букаву та Кісангані з метою захоплення столиці. *СВ.Гринько*

Конгрес Міжнародний — вид *конференції міжнародної.* У XVII — XIX ст. конгресами називали зібрання глав держав, міністрів закорд. справ, дипломатів, що були скликані для обговорення і вирішення важливих політ, питань, гол. ч. для укладення миру та розробки нового територ.-політ, устрою (Карловицький конгрес 1698-99*, Віденський конгрес 1814-15, Паризький конгрес 1856, Берлінський конгрес 1878).* У XX ст. цей термін частіше застосовано відносно конференцій неурядового характеру: міжнар. наук, з'їздів (Конгрес архітекторів, Конгрес лікарів, Конгрес вчених та ін.), форумів руху за мир та роззброєння (Всесвітній конгрес миролюбних сил 1973), представників жіночого руху (Всесвітній конгрес жінок 1961), представників міжнар. громад, орг-цій та ін. *нл.Яковенко*

Кондомініум (з лат. соп— разом і дотіпіит — володіння) — спільне володіння та здійснення юрисдикції над однією територією двома чи декількома д-вами. Необхідність встановлення К. може бути пов'язана з істор. особливостями або геополіт. становищем певної території. Зазвичай К. встановлювався з метою усунення нерозв'язаних іншим шляхом суперечностей між двома чи кількома д-вами з приводу юрисдикції над однією й тією ж територією. В історії *міжнародних відносин* відомо кілька випадків К. Напр., К. у Морені на прус.-бельгійському кордоні виник через те, що Пруссія та Нідерландське королівство не змогли домовитись щодо проходження кордону в цьому районі на підставі акта *Віденського конгресу 1814-15* й дог-ру від 26.06.1816. Цей К. проіснував до *Версаль-ського мирного договору 1919.* У 1889-99 існував К. США, Великої Британії та Німеччини над о-вами Самоа; в 1898-1953 під К. Великої Британії та Єгипту знаходився Судан із метою захисту витоків р. Ніл. Велика Британія та Франція здійснювали К. над о-вами Нові Геб-риди з 1887 до отримання ними незалежності в 1980 (нині — Республіка Вануату). Австралія та Нова Зеландія здійснювали спільну юрисдикцію над копальнями на о-вах Різдва. К. міг встановлюватись також над водними просторами (напр., К. Сальвадору й Гондурасу над затокою Фонсека). Нині К. має більше історичне, ніж практичне значення, окрім Андорри та о-ва Фазанів (Не сіек Раізаш), що є іспан.-франц. К. *о.о. Мережко*

Конкордат (з лат. сопсогсіаішп — угода) — угода між папою Римським як головою католицької церкви та світським урядом; як правило, вона регулює статус католицької церкви в тій чи іншій д-ві. Сучас. прав, статус К. регулюється нормами *міжнародного права* і визначається як угода між церквою та д-вою. Перший К. було укладено 1122 (Вормський К.) між Папою римським та імператором *Священної римської імперії;* він розмежував функції світської та церк. влади при призначенні єпископів і завершив т. ч. б-бу за інвеституру. Болонський конкордат 1516 між Папою Левом X та королем Франції Франциском 1 давав королю право призначати єпископів та абатів, але залишав за Папою право затвердження таких призначень. К. Папи Пія VII із *Наполеоном 1* (15.07.1801) визначив становище католицької церкви у Франції. 22.02.1847 було укладено К. між Російською імп. та Римським престолом, який значно розширив владу Папи над католицьким духовенством у Росії; 22.11.1866 його було розірвано. 1929 Папа уклав К. із урядом *Б. Муссоліні,* який разом із *Латеранськими угодами 1929* визнав суверенітет Папи над територією Ватікану. Термін «конкордат» також використовувався для визначення інших прав, актів: напр., у Швейцарії до 1848 федер. рішення мали
Назву «КОНКОрдаТИ». *М.Г. Капітоненко*

Конкурентоспроможність — споживчі властивості товару (послуги), які відрізняють його від товару-конкурента за ступенем їх відповідності конкретним потребам, вимогам конкурентного ринку з урахуванням витрат на їх задоволення. Поняття «конкурентоспроможність» відносне, міцно пов'язане з ринком і часом продажу та індивідуалізацією споживчих переваг. Головними елементами К. є: рівень цін, якість продукції, умови сервісу, термін гарантії, обсяг післяпродажних послуг у процесі використання, реклама та ін. Чинники К.: техн.-екон. рівень і якість продукції, її здатність задовольнити потреби певної категорії споживачів. Для визначення та оцінки К. використовують триєдину систему показників: одиничні (відсоткове співвідношення величин будь-якого екон. або техн.-технол. параметра певного товару з відповідним параметром товару-конкурента); групові (зведений показник, який синтезує одиничні та відображає рівень К. за однаковими групами параметрів); інтегровані (дають

кількісну характеристику К. товару у вигляді відношення групового показника за екон. параметрами). У реальних маркетингових дослідженнях використовується увесь комплекс показників К. товарів у різних їх комбінаціях. Етапи оцінки К. власного товару: аналіз ринку та вибір найконкурентоспроможнішого товару як бази для порівняння й визначення рівня К. власного товару; визначення набору порівняльних

параметрів власного товару та товару конкурента; розрахунок інтегрального показника К. власного товару. В екон. практиці розрізняють К. нац. економіки, галузі, підприємства Та Товару. *О.І. Ступницький*

Коносамент (франц. соппаІ88етепі) — документ, що містить умови договору мор. перевезення вантажу. Складається мор. перевізником (фрахтівником) на підставі наданих відправником (фрахтувальником) даних. За видами визначають чартерний К. (якщо прийому вантажу передує укладення між сторонами чартеру) та лінійний К. (за лінійними перевезеннями). Залежно від особи, за якою визначено право на отримання вантажу, розрізняють іменні К., ордерні К. та К. на пред'явника. Відповідальність перевізника (фрахтівника) за перевезення вантажів з використанням К. визначається Міжнар. конвенцією про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 з Протоколом 1968 про зміни цієї Конвенції та/або відп. нац. законодавством. Видача К. презюмує прийом вантажу фрахтівником виключно на умовах, які в ньому зазначені (якщо не буде доведено зворотне). У разі, якщо К. передається третій особі, оскарження даних К. не дозволяється. Положеннями Конвенції ООН із мор. перевезень вантажів 1978 були розширені права сторін при використанні К. Зокрема, дані, зазначені в К., є доказом ргіта ґасіе у стосунках фрахтівника та фрахтувальника й доказом при його відносини із третім
ДОбрОСОВІСНИМ Набувачем. *І.М. Забара*

КОНОТОПСЬКІ статті 1672 — договір між лівобережним Військом Запорозьким і Московською державою, укладений 17.06.1672 у Козачій Діброві під Конотопом при обранні на козацькій старшинській раді гетьманом ген. судді /. *Са-мойловича.* 10 пунктів, ухвалених за участю моск. посольства Г. Ромодановського і архієпископа Л. Барановича, в основному підтверджували попередні *Глухівські статті 1669,* доповнюючи
їх новими обмеженнями гетьманських повноважень. Зокрема, відтепер укр. послам заборонялося брати участь у зустрічах моск. дипломатів з іноземними, навіть тоді, коли обговорювалися справи, які стосувалися Війська Запорозького. Гетьман не мав права без царського дозволу і рішення козацької ради посилати своїх представників до чужоземних монархів. Крім того, І. Самойлович не мав права входити в будь-які зносини з правобережним гетьманом *П. Дорошенком,* а укр. козакам заборонялося порушувати кордон з Річчю Посполитою, який встановлювався по Дніпру. Були чинні до ухвалення *Коло-мацьких статей 1687.* *вл.Сергшчук*

Константинеску (Сошіапііпезси) Еміль (Іон) (19.11.1939, Тигіна, сучас. Молдова) — румунський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юридичний, а потім — геологічний ф-ти Бухарестського ун-ту. У 1966-93 — викладач Бухарестського ун-ту, академік, ректор. У 1989 — засновник низки орг-цій, опозиційних диктаторському режиму *Н. Чаушеску* («Університетська солідарність», «Меморія», «Громадянський альянс» та інших). У 1992 безуспішно балотувався на посаду Президента Румунії від Демократичного конвенту Румунії, що об'єднав політ, партії та орг-ції, опозиційні до лівого Фронту нац. порятунку. 1993 очолив Демократичний конвент. 29.11.1996-20.12.2000 — Президент Румунії. Здійснював послідовну політику ринкових реформ та інтеграції Румунії до *Європейського Союзу і И'АТО;* діяльно сприяв налагодженню добросусідських стосунків із Києвом, підписавши *українсько-румунський договір 1997* про відносини добросусідства і
СПІВробІТНИЦТВа. *Р.Л. Кривонос*

Константинопольська конференція 1876-77 — проходила 11(23). 12.1876-8(20).01.1877 в Стамбулі за участю представників Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Росії та Франції. Була скликана за ініціативою Росії та Великої Британії для обговорення становища, яке склалося в балканських володіннях Османської імп. внаслідок повстання в Герцеговині, Боснії та початку Стамбулом бойових дій проти Сербії та Чорногорії (див. *Східна криза 1875-78).* На попередніх переговорах представників *великих держав* було домовлено про необхідність надання Боснії, Герцеговині та Болгарії статусу автономних

провінцій Османської імп.; за введенням авт. устрою в кожній провінції мав наглядати комісар, призначений всіма великими д-вами. За вимогою Австро-Угорщини, Болгарія мала бути розділена на Східну та Західну. Росія відмовилась від окупації Болгарії, а Австро-Угорщина — Боснії і Герцеговини. Але 23.12.1876(4.01.1877), в день офіц. відкриття Константинопольської конференції, султан проголосив у Туреччині конституцію; наголошуючи, що конституція вже закріпила всі необхідні реформи. Представник Туреччини на заключному засіданні конференції, мін. зак. справ Саффет-паша заявив, що вимоги д-ав — учасниць конференції безпідставні. Усі подальші спроби д-ав переконати Туреччину прийняти проект рішення конференції, хоча б частково, НЄ МаЛИ УСПІХУ. *М.С. Бур'ян*

Константинопольська конференція послів 1885 — дип. нарада, що проходила 24.10(05.11)-18(30). 11.1885 у Стамбулі (Константинополі) за участю послів Росії, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини та Італії й представника Туреччини; була спробою великих д-ав узгодити

позицію щодо об'єднання Півд. та Півн. Болгарії, яке відбулося внаслідок вересневого повстання 1885 у Схід. Румелії. Після *Берлінського конгресу 1878* позиції Росії на Балканах послаблювалися, внаслідок політ, і ще більшою мірою екон. переорієнтації Сербії та Болгарії на Австро-Угорщину, тому Росія не бажала посилення Болгарії і виступила за збереження рішень Берлінського трактату 1878. Рос. пропозиції лягли в основу рішення «руме-лійського питання», запропонованого конференцією, але через протиріччя між її учасниками домовленість не була досягнута. 24.03(5.04). 1886 у Константинополі послами країн-учасниць Конференції підписаний протокол, за яким підтверджувались положення *Берлінського трактату 1878,* однак Схід. Ру-мелія була визнана авт. провінцією Туреччини, де генерал-губернатором міг бути тільки болгарський КНЯЗЬ. *М.С. Бур'ян*

Константинопольський «вічний» мир 1720 — рос.-тур. *договір мирний,* підписаний 5(16).11.1720 в Стамбулі рос. уповноваженим О. Дашковим і тур. великим візирем Ібрагім-пашою. В останні роки *Північної війни 1700-21* учасники антирос. блоку, на чолі з Великою
Британією, Ганновером і Австрією, підштовхували Туреччину до військ, конфлікту з Росією, щоб відтягнути сили останньої від Балтики. Як привід для загострення рос.-тур. відносин було використано розміщення військ *Петра I* в Польщі, що суперечило статтям *Прутськогомиру 1711*і *Адріанопольського мирного договору 1713.* Однак тур. уряд був більше занепокоєний можливістю нової війни з Росією через Азов, тому, побоюючись, що після завершення Північної війни, Росія вимагатиме повернення Азова, Стамбул добивався укладення з нею міцного миру. Зі свого боку, рос. уряд теж не бажав конфлікту з Туреччиною і прагнув до завершення Північної війни утримати Стамбул від воєнного виступу. З метою досягти угоди, в Стамбул був відправлений рос. посланець О. Дашков, який запропонував Туреччині підтвердити мир на основі умов Прутського і Адріанопольського дог-рів. К. д. встановлював «вічний мир» між рос. царем і тур. султаном, сторони зобов'язалися не надавати жодної допомоги д-вам, які перебували з іншою стороною у стані війни. Росія отримала право мати у Стамбулі постійного дип. представника. Тур. уряд не заперечував проти введення в Польщу рос. військ у випадку необхідності охорони існуючого ладу і територ. цілісності Речі Посполитої. Азов лишався в тур. володінні; заборонялося будівництво фортець між Азовом і Черкасами, в гирлі р. Самари і між річками Орель і Самара. Підтверджувалися взаємні права рос. і тур. купців на вільну торгівлю в обох д-вах. Рос. підданим дозволялося без сплати тур. податків відвідувати «святі місця» в Єрусалимі. Договір урегульовував рос.-тур. відносини, забезпечив півд. кордони Росії і сприяв зміцненню її міжнар.
СТаНОВИЩа. *В.М. Вдовенко*

Константинопольський договір 1879 —
рос.-тур. угода, підписана 27.01(8.02). 1879 у Стамбулі (Константинополі) рос. послом кн. *О. Лобановим-Ростовським* та тур. міністром інозем. справ О. Каратеодорі. Угода проголошувала мир та дружбу між обома країнами і закріплювала зміни до положень *Сан-Сте-фанського мирного договору 1878,* внесені на *Берлінському конгресі 1878.* Туреччина зобов'язувалася сплатити Росії 802,5 млн. франків у відшкодування військ, витрат та компенсацію рос. підданим і установам збитків, завданих унаслідок війни; проголошувалась амністія

всім учасникам визв. руху балканських народів проти тур. влади; відновлювалась дія всіх попередніх домовленостей, що регулювали питання торгівлі та становище рос. підданих у Туреччині. *М.С. Бур'ян*

Константинопольський мир 1700 — рос-
тур. договір, підписаний 3(13).07.1700 у Стамбулі (Константинополі) у вигляді перемир'я на ЗО років. Він юридично оформив фактичне завершення рос.-тур. військ, протистояння у війні Османської імп. проти коаліції христ. д-ав *Священної Ліги,* інші учасники якої вже вийшли з війни та уклали з Туреччиною сепаратні від Росії *Карловицькі мирні договори 1699.* К. м. передбачав припинення всіх бойових дій, звільняв Росію від щорічних данницьких виплат васалу тур. султана — кримському хану та повертав під контроль Османської імп. захоплене росіянами м. Казикермень, де турки зобов'язувалися знищити всі фортифікаційні оборонні споруди. Із територій, завойованих росіянами, за Московським царством залишався лише Азов з навколишніми землями; Москва отримувала право мати флот в Азовському морі. К. м. дозволив *Петру* /зосередити військ.-екон. зусилля на *Північній війні 1700-21* зі Швецією, але рос. політ, елітою сприймався як вимушений, оскільки не зафіксував за Московським царством усіх земель, окупованих його військами в ході воєнних дій. К. м. фактично припинив дію, коли цар Петро І розпочав Прутський похід 1710-11 (див. *Прутський*
Мир 1711). *В А. Рубель*

Конституційні основи зовнішньої політики України — основні засади, що містять принципи формування та механізм реалізації *зовнішньої політики* України, систему органів зовн. зносин держави та *зовнішньополітичного рішення механізм прийняття,* які закріплені в чинній Конституції України.

Основну роль у визначенні та формуванні зовн. курсу України згідно з Конституцією України покладено на *главу держави.* Президент має широкі повноваження в галузі здійснення зовн. політики країни. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України він «є гарантом державного *суверенітету,* територ. цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Як глава д-ви Президент України є вищою посадовою особою, і саме він
наділяється повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх питаннях міжнар. життя. Тобто Президент України діє як гарант Конституції України щодо забезпечення відповідності внутр. й зовн. політики інтересам д-ви. Ст. 106 Конституції України містить перелік конкретних повноважень Президента України в галузі здійснення дип. діяльності та реалізації зовн. зносин. Так, Президент України «звертається з посланням до народу та із щорічним та позачерговим посланням до Верховної Ради України» (п. 2); «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» (п. 3); «приймає рішення про визнання іноземних держав» (п. 4); «призначає та звільняє глав *дипломатичних представництв* України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає *вірчі грамоти* і *відкличні грамоти* дипломатичних представників іноземних держав» (п. 5); «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану *війни* та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної *агресії проти* України» (п. 19); «присвоює вищі військові звання, вищі *дип/Ю-матичні ранги* та інші вищі спеціальні звання і класні чини» (п. 24).
Значну роль у визначенні основних принципів і напрямків реалізації зовн.-політ, курсу України відповідно до Конституції України відводиться вищому законодавчого органу д-ви — Верховій Раді України. Згідно з Конституцією України (ст. 85) до повноважень ВР України належать: «визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики» (п. 5); «затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням» (п. 14); «схвалення рішень про надання військової допомоги державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України» (п. 23); «надання у встановлений законом строк згоди щодо обов'язковості міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України» (п. 32). Безпосередньо питаннями зовн. політики у ВР України

опікується *Комітет Верховної Ради України у закордонних справах.* Чільне місце у здійсненні зовн.-політ, курсу в Конституції України закріплено за урядом д-ви. Так, згідно з п. 1 ст. 116 Конституції України КМ України «забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України». Безпосередньо керівництво зовн.-політ. діями та дип. службою уряд здійснює через *Міністерство закордонних справ України,* керівникові якого уряд дає прямі доручення і слідкує
За ЇХ ВИКОНаННЯМ. *МА. Кулінич*

Конструктивізм — теорет. напрямок досліджень *міжнародних відносин;* розглядає світову політику як сусп. феномен, що відтворюється соціально. У досліджені міжнар. відносин ця теза конкретизується в наступних положеннях: *акторами міжнародними* є індивіди та колективні ідентичності; інтереси створюються в ході процесу соц. взаємодії; *система міжнародна* та колективні ідентичності взаємно відтворюють одна одну; наслідками співробітництва акторів є реконструкція їх тотожностей та інтересів у спільні соц. норми і формування нової колективної тотожності, міжнар. інституції здатні трансформувати і керувати ідентичністю та інтересами акторів; норми ефективно встановлюють і регулюють поведінку акторів; взаємодія між акторами, з одного боку, та акторами і структурою, з іншого, викликає і відтворює політ, зміни в міжнар. системі. К. не є універсальною теорією міжнар. відносин, а лише системою принципів для застосування в теорет. та прикладному аналізі. *АА. Субботін*

Консул (з лат. сопкиї) — посадова особа однієї держави, призначена в певний район *(консульський округ)* іншої держави, за згоди останньої, для виконання там покладених на неї відп. *консульських функцій.* Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963,* К. — це глава *консульської установи* відп. класу; встановлено поділ глав коне, установ на 4 класи: генеральні консули, консули, віце-консули, коне, агенти (ст. 9). *Консульський статут України 1994* терміном «консул» узагальнює найменування глав коне, установ всіх чотирьох класів. К., як глава самостійної коне, установи, приступає до виконання своїх обов'язків після отримання
консульського патенту від направляючої д-ви та *екзекватури* від д-ви перебування. У своїй діяльності К. підпорядкований МЗС країни, яку він представляє, та діє під заг. керівництвом глави її *дипломатичного представництва* (якщо воно є). Нерідко К. — коне, посадова особа, що має відп. *консульський ранг* та займає відп. посаду в ген. консульстві і виконує в цьому статусі доручені коне, функції.

У сучас. коне, практиці К. поділяються на штатних (професійних) та нештатних *(почесних консулів).* Штатний К. — особа, яка перебуває на держ. службі країни, яку він представляє, і, як правило, є її громадянином. Консульський статут України визначає, що «консульські службові особи перебувають на дипломатичній службі в Україні. Працівники консульських установ, які є громадянами України і постійно проживають в Україні, перебувають на державній службі в МЗС України». При виконанні своїх функцій К. користуються *консульськими привілеями та імунітетами.* *в.м. Матвієнко*

Консула функції визначаються міжнар. угодами *(Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Європейська конвенція про консульські функції 1967),* двосторонніми коне, конвенціями, дог-рами про торгівлю і мореплавство, а також внутр.-держ. законодавством. Згідно з *міжнародним правом* і практикою основними функціями *консула* є: захист у д-ві перебування інтересів своєї д-ви та її громадян (фізич. осіб); сприяння розвиткові торг., екон., культ, і наук, зв'язків між посилаючою д-вою і д-вою перебування; сприяння розвиткові дружніх відносин між іншими д-вами; з'ясування всіма законними засобами умов і подій у торг., екон., культ, та наук, житті д-ви перебування, повідомлення про них урядові своєї д-ви та надання відомостей заінтересованим особам; надання в необхідних випадках юрид. сприяння громадянам, юрид. особам, мор. суднам і літакам акредитуючої д-ви, а також їх екіпажам; ведення обліку громадян своєї д-ви, які проживають або тимчасово знаходяться в межах його *консульського округу,* і підтримання з ними контактів у необхідних випадках; видача, продовження терміну дії та внесення змін до паспортів громадян посилаючої д-ви; видача, продовження терміну дії, погашення віз громадянам своєї д-ви та іноземн. громадянам, бажаючим поїхати в акредитуючу д-ву; прийом заяв від

осіб, які проживають у межах його коне, округу з питань *громадянства;* реєстрація актів громадян, стану (громадян акредитуючої д-ви); здійснення нотаріальних дій стосовно оформлення док-нтів і угод, заповітів і спадкоємних прав тощо; охорона інтересів громадян (фізич. осіб) посилаючої д-ви у випадках правонаступ-ництва на території д-ви перебування згідно з законами і правилами д-ви перебування; здійснення *консульської легалізації* док-тів і актів, складених за участю органів влади коне, округу або таких, що виходять від них. При здійсненні своїх функцій консул може представляти громадян і юрид. осіб своєї країни перед судами та іншими органами влади д-ви перебування згідно з порядком, передбаченим у *консульських конвенціях,* або відповідно до місцевих звичаїв та практики. Функції консулів України детально регламентовані *Консульським статутом України 1994,* а також укладеними Україною коне, конвенціями.

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Консульська картка — вид *карток акредитаційних,* що видаються в країні перебування штатним коне, посадовим особам *консульських установ* іноземн. д-ав та членам їхніх сімей, а також почесним коне, посадовим особам; визначають належність до осіб, які користуються *консульськими привілеями та імунітетами.* В Україні, згідно з Положеннням про акредитацію співробітників дип. і коне, установ іноземн. д-ав, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших іноземн. орг-цій від 28.01.2003, К. к. (серія «К») оформляються *Управлінням державного протоколу МЗСУкраїни* на підставі відп. паспортів та *нотифікації.* *в.м. Матвієнко*

Консульська конвенція — угода між двома і більше державами, що визначає порядок заснування *консульств* і призначення *консулів,* коло їх компетенції, а також *консульські привілеї та імунітети,* що надаються коне, посадовим особам і співробітникам *консульських установ.* До багатосторонніх К. к. відносяться, зокрема, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* та ін. Двосторонні К. к. укладаються між д-вами для врегулювання питань, які не мають належного закріплення в універсальних дог-рах. Вони мають різний обсяг, але подібну структуру. Складаються, гол. ч., із наступних розділів:

преамбула, заснування консульств, призначення консулів, персонал консульств, права, консульські привілеї та імунітети, *консулів функції,* заключні положення. К. к., надаючи права і привілеї персоналу консульств, передбачають, що всі особи, які користуються недоторканістю, повинні поважати закони д-ви, в якій вони

Перебувають. *МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький*

Консульська легалізація (від лат. ie§aii8 — законний) — встановлення і засвідчення *консулом* особистим підписом та печаткою *консульської установи* дійсності підписів на будь-якому акті або документі, складеному і затвердженому місцевими органами влади *консульського округу.* К. л. здійснюється по відношенню як до громадян своєї д-ви, так і до громадян д-ви перебування. Практикується також К. л. док-тів, складених у д-ві, яку представляє консул, і призначених для пред'явлення в д-ві перебування. К. л. підтверджує законну силу (чинність) док-тів у міжнар. спілкуванні. Право консула легалізувати док-ти є заг.-визнаною *консула функцією.* Метою К. л. є забезпечення гарантії органам д-ви, де документ має діяти, в тому, що він є справжнім і оформлений належним чином. За зміст док-та консул відповідальності

НЄ несе. *МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький*

Консульська установа — постійний орган зовн. зносин держави, що здійснює в межах відп. *консульського округа* на території іноземної країни коне, функції щодо захисту інтересів своєї держави, її громадян та юрид. осіб. К. у. входить до системи МЗС посилаючої д-ви, в д-ві перебування вона підпорядкована главі *дипломатичного представництва.* Розрізняють самостійні К. у. та коне, відділи дип. представництв. Самостійні К. у. діють лише в межах свого коне, округу та поділяються на 4 класи: ген. консульство, консульство, віце-консуль-ство та коне, агентство. їх очолюють відповідно ген. консули, *консули,* віце-консули, коне, агенти. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* місце розташування К. у., її клас і межі коне, округу визначаються посилаючою д-вою і потребують згоди д-ви перебування. Внутр. структура К. у., встановлення відп. посад і т. ін. визначається законодавством посилаючої д-ви і залежить від особливості завдань та виконуваних функцій К. у. Як правило, персонал К. у. поділяється на: коне.

посадових осіб, яким доручено виконання коне, функцій; коне, службовців, які виконують адмін.-техн. функції; працівників обслуговуючого персоналу, які виконують обов'язки щодо обслуговування К. у. Загалом коне, персонал не має чіткої міжнар.-прав. класифікації. Присвоєння *консульського рангу* регулюється внутр. законодавством посилаючої д-ви. Щодо коне, служби України, то її особливістю є фактичне об'єднання з дип. службою, і, працівникам коне, служби присвоюються *дипломатичні ранги,* в порядку *ротації* кадрів вони можуть використовуватися на іншій оперативній дип. роботі.

К. у. та її персонал користуються *консульськими привілеями та імунітетами.* На приміщенні К. у. може вивішуватися Державний прапор та встановлюватися щит із зображенням Державного герба і назви К. у. держ. мовами акредитуючої д-ви та д-ви перебування. До К. у. відноситься також коне, відділ дипломатичного представництва, який очолюється завідувачем коне, відділу та, як правило, іменується ген. консулом чи консулом. Завідувач та співробітники цього відділу входять до складу дип. персоналу представництва, що визначає всі зв'язані з цим особливості їх роботи та статусу; вони мають право виконувати коне, дії стосовно громадян своєї країни, які проживають в межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до коне, округу інших самостійних К. у. посилаючої д-ви. *ВМ.Матвієнко*

Консульська ЮРИСДИКЦІЯ (від лат. іигізсіісіо — судочинство; .іш — право, сіісііо — проголошення) — повноваження *консульської установи* в особі *консула* давати прав, оцінку юрид. фактам, засвідчувати правомірність вчинених дій та вирішувати інші прав, питання стосовно юрид. і фізич. осіб своєї держави. Коне, установа захищає інтереси своєї д-ви, її громадян та орг-цій, контролює їх діяльність, стежить за виконанням фізич. та юрид. особами нац. законодавства, а також за тим, щоб цих осіб не обмежували в їх правах, за виконанням д-вою перебування дог-рів зі своєю д-вою. У *Консульському статуті України 1994* визначено функції коне, служби, в яких містяться ознаки нормотворчості, виконавчої та судової юрисдикції: «Консул інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його *консульському окрузі,* про законодавство держави пере-

бування, а також про місцеві звичаї. Розпорядження консула, видані у межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову чинність» (ст. 25). Ознаки судової юрисдикції закріплено в ст.ст. 21, 28 Консульського статуту України, в яких передбачені обов'язки консула приймати від своїх та іноземних фізич. і юрид. осіб заяви та звернення, виконання консулом доручень слідчих або судових органів України. Найбільшою за обсягом є виконавча юрисдикція, яка виявляється в наданні допомоги та захисті інтересів громадян України (ст.ст. 20, 24. 26), сприянні проведенню всеукр. референдуму та виборів (ст. 23), веденні військ, обліку громадян (ст. 27), а також у повноваженнях із питань паспортів і віз (ст.ст. 40,41), громадянства (ст.ст. 42, 43) тощо. Значними юрис-дикційними повноваженнями наділений консул щодо вчинення нотаріальних дій (ст.ст. 44, 48, 54), щодо військ, кораблів і військ.-допоміж-них суден військ.-мор. сил України (ст.ст. 58, 59, 60, 62, 63), суден України (ст.ст. 67, 69. 72, 73, 77, 79). Відп. повноваженнями наділений консул стосовно цивільних повітр. суден України (ст.ст. 84, 85-87). *Консульські конвенції* та внутр. законодавство д-ав визначають межі К. ю., обсяг, повноважень консулів, суб'єктний склад щодо яких поширюється К. ю. та прав, наслідки від виконання цих дій. Обсяг юрис-дикційних повноважень *почесних консулів* визначається *відомством закордонних справ.*

В.М.Репецький

Консульське право — сукупність міжнар.-прав. норм і принципів, які регулюють діяльність *консульських установ,* визначають їх прав, статус, функції, права та обов'язки. Джерелами К. п. є *договір міжнародний,* міжнар. звичай та законодавство окремих д-ав. У преамбулі *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* зазначено, що «норми міжнар. звичаєвого права продовжують регламентувати питання, які прямо не передбачені положеннями даної конвенції». Сучасне К. п. прийнято вважати конвенційним правом, оскільки за останнє сторіччя воно зазнало суттєвих змін у плані як кодифікації, так і розширення сфери застосування. Перші спроби кодифікації у сфері К. п. здійснені в XIX ст. відомими

спеціалістами в галузі *міжнародного права* і за своїм характером мали неофіц. характер. Значну увагу приділив цьому

питанню Інститут міжнародного права на декількох сесіях: у Лозанні (1888), Гамбурзі (1891), Женеві (1892). На одній із сесій інституту у Венеції (1896) було прийнято проект конвенції з питань коне, імунітетів, що складався з 21 статті. Проект, що стосувався прав, статусу *консулів,* був також підготовлений Гарвардською школою права в 1932. Однак комітет експертів з питань кодифікації міжнар. права *Ліги Націй,* розглянувши ці матеріали, не зумів довести справу до кодифікації норм К. п. До відп. міжнар.-прав, актів, крім Віденської конвенції про коне, зносини 1963, належать також *Каракаська конвенція про консульські функції 1911* (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу), *Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* (її ратифікували 12 амер. д-ав), *Європейська конвенція про консульські функції 1967,* а також двосторонні *консульські конвенції.* Значний вплив на формування норм К. п. справляють акти міжнар. органів і нац. прав, доктрини. Основними прав, актами України в галузі К. п. є *Консульський статут України 1994,* Постанова ВР України про *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993,* «Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні (1993)» тощо.

В.М. Репецький

КОНСУЛЬСЬКИЙ корпус — сукупність глав *консульських установ,* що знаходяться в тому чи іншому пункті країни перебування (в межах *консульського округу,* де вони виконують свої функції). У більш широкому розумінні — це всі коне, посадові особи інозем. коне, установ у даному пункті, а також члени їх родин. До К. к. також відносяться *почесні консули* і співробітники коне, відділів *дипломатичних представництв.* К. к очолює старший за рангом (див. *Консульські ранги)* і перший за часом отримання *екзекватури* або попереднього визнання глава коне, установи, який іменується дуаєном. Він виконує, в основному, церемоніальні функції: представляє весь К. к.; знайомить новоприбулих членів К. к. з особливостями і традиціями д-ви перебування; вирішує внутр. питання в рамках К. к.; захищає права членів К. к. у випадку їх порушення в д-ві перебування. На відміну від *дипломатичного корпусу* в країні перебування можуть бути декілька К. к. (відповідно до числа пунктів, де розташовані коне.
установи). К. к. не володіє правами юрид. особи і цей інститут, як правило, не має постійного
характеру. *МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький*

КОНСУЛЬСЬКИЙ Округ — район у країні перебування, що відведений *консульській установі* посилаючої держави для виконання коне, функцій. Межі К. о. визначаються за домовленістю між двома д-вами і зазначаються в *консульському патенті.* До складу К. о. можуть входити декілька адмін.-територ. одиниць, одна й та ж д-ва може мати в д-ві перебування кілька К. о., що визначається за взаємною домовленістю між ними. Зміна межі К. о. може бути лише з дозволу країни перебування. *Консул* виконує коне, функції в межах свого К. о. і лише за особливих обставин та за згоди д-ви перебування може виконувати їх за його межами. Завідувачі коне, відділами *посольств* мають право виконувати коне, дії стосовно громадян своєї країни, які проживають у межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до К. о. інших самостійних коне, установ акредитуючої д-ви. Консул у межах свого К. о. може звертатися письмово чи усно з усіх питань, що пов'язані з виконанням визначених функцій коне, установи, до компетентних властей тих адмін.-територ. районів, що входять до складу даного К. о. До центр, органів влади країни перебування він, як правило, може звертатися тільки через *дипломатичне представництво* своєї д-ви, якщо інше не передбачено спец, угодами. Згідно зі ст. 18 *Консульського статуту України 1994,* консул зобов'язаний не менш, як раз на рік, проводити
об'ЇЗД СВОГО К. О. *ВМ.Матвієнко*

КОНСУЛЬСЬКИЙ патент — документ, що підтверджує факт призначення відп. особи главою *консульської установи;* видається компетентними органами посилаючої держави і направляється по дип. каналам чи іншим шляхом уряду *приймаючої держави.* У К. п. вказується повне ім'я, прізвище, громадянство особи, яка призначається, категорія або клас, до якого належить цей консул, *консульський округ* та місцезнаходження коне, установи. Залежно від визначеної законодавством тієї чи іншої д-ви процедури, К. п. видається главою д-ви, урядом чи керівником *відомства закордонних справ.* В Україні К. п. видається МЗС за двома підписами — міністра та керівника коне, управління, засвідчується

гербовою печаткою. Видача нового К. п. передбачається при кожному новому призначенні глави коне, установи, зміні класу, місцезнаходження чи території коне, округу коне, установи. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* главі коне, установи для виконання *консульських функцій* передбачається обов'язкова видача, і, відповідно, наявність К. п. і *екзекватури.* У процесі призначення особи главою коне, установи країна перебування, розглянувши К. п., надає цій особі спец, дозвіл на виконання коне, обов'язків — коне, екзекватуру. *В.М. Матвієнко*

основний законодавчий акт із питань коне, служби України, який представляє кодифіковане зібрання положень про *консулів* і *консульські установи* України, в якому визначені задачі та орг-ція коне, установ України на території інозем. д-ав, їх класи і функції. Затверджений Указом Президента України 2.04.1994 К. с. У. складається з 94 статей і 9 розділів: 1. Завдання і орг-ція коне, установ України. 2. Функції консула щодо юрид. осіб і громадян України.
3. Нотаріальні дії, коне, легалізація, коне. збір.
4. Консула функції щодо військ, кораблів і військ.-допоміжних суден Військово-морських сил України. 5. Функції консула щодо суден України. 6. Функції консула щодо цивільних повітр. суден України. 7. Функції консула щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту. 8. Функції консула по санітарній, фітосанітарній і ветеринарній охороні. 9. Нештатні (почесні) консули. Згідно з К. с. У. метою діяльності коне, установ України є захист за кордоном прав та інтересів України, юрид. осіб і громадян України; сприяння розвиткові дружніх відносин України з іншими д-вами, розширення екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. При здійсненні своєї діяльності коне, установи України керуються положеннями К. с. У, законодавства України, *договорів міжнародних України* та міжнар. звичаїв.

МА. Кулінич, О.С. Полторацький

КОНСУЛЬСЬКИЙ ЩИТ — назва, що закріпилася в коне, практиці за емблемою (щитом) направляючої держави з зображенням її *Державного герба* та назви консульської установи держ. мовами країни, яку представляє консульство,
і країни перебування. Право коне, установи встановлювати Державний герб на своєму приміщенні закріплено внутр. законодавством д-ав у двосторонніх та багатосторонніх *консульських конвенціях,* в т. ч. у *Віденській конвенції про консульські зносини 1963.* Згідно із ст. 8 *Консульського статуту України* «коне, установа має право встановлювати на будинку, зайнятому нею, щит із держ. гербом України і назвою коне, установи укр. мовою і мовою д-ви перебування». *ВМ. Матвієнко*

КОНСУЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ — врегульовані нормами *міжнародного права* стосунки між державами, які направлені на захист юрид. осіб та громадян власної д-ви за кордоном та покликані сприяти розширенню екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. Історично корені інституту консульства беруть свій початок у містах-по-лісах Греції та Риму. Нерівноправне становище чужоземців у Стародавньому світі зумовило виникнення звичаю гостинності, який значно пом'якшував їхнє перебування. Греки зобов'язувалися оберігати недоторканність життя та власності тих чужоземців, які просили їх заступництва. Така приватна гостинність саме в Греції отримує статус публічного інституту — звичаю, який охороняється держ. владою. Чужоземці почали звертатися за заступництвом до знатних громадян міста — проксенів. Ті, відповідно, брали на себе добровільні обов'язки турбуватися про перебування приїжджих, а в разі потреби виступали з клопотанням за них перед народними зборами. За заг. правилом, проксеном можна було стати лише згідно з офіц. постановою ради і народних зборів поліса, інтереси якого він представляв. Оскільки проксена призначала інозем. д-ва з-поміж підданих країни перебування, акредитуюча д-ва не могла вимагати від нього вірності й покірності, тоді як країна перебування могла застосувати до нього заходи примусу (як до свого підданого). Проксени виконували досить широкі функції, зокрема: встановлення порядку ліквідації спадщини чужоземця, який не залишив нащадків; засвідчення складання заповітів чужоземцями; спостереження за продажем ними товарів; забезпечення чужоземцям доступу в культові споруди для здійснення реліг. обрядів; посередництво між д-вою, яку він представляв, і д-вою перебування чуже-

земця; ведення дип. переговорів тощо. Інститут *проксенії* на практиці сприяв значному розвитку торгівлі, політ., культ, зв'язків між містами-державами. У Римі також був відомий принцип публічної гостинності стосовно чужоземців (пофіїіит риЬііси), а також патронат над чужоземцями, наближений за статусом до грец. проксена. Як і в Греції, патронами у Римі ставали представники з вельможних родів патриціїв. Крім цього, у Римі виник інститут чужоземного претора (ргаеіог реге§гі-ґШЗ), який розглядав спори на основі права народів (]и§ §епїіит), де одна або обидві сторони були чужоземцями.
У період Середньовіччя, у зв'язку з розвитком торг, мореплавства виник інститут спец, суддів, які на підставі мор. правил і звичаїв розглядали спори між чужоземцями і місцевими купцями. Вони отримали назву морських (сошиіез тагіпагіошт) і торгових (сошиіек тегсаїогит) консулів. Торг, суди утворювались здебільшого у торг, містах. У VIII ст. вони з'явились у Китаї, у IX ст. — у містах Півд. Франції, в XIII ст. — у Іспанії, а в XIУ-XУ ст. — у портових містах Півн. Європи. Хрестові походи дали значний поштовх зближенню христ. та мусульм. народів і зумовили інтенсивний розвиток торг, відносин зі Сходом. Разом із хрестоносцями сюди мандрували купці, які отримували певні права і пільги на території окупованих країн. Представники купецтва влаштовували там під охороною христ. властей колонії (факторії), які керувалися у своїй діяльності законодавством своєї д-ви та її органів. Ці колонії очолювали *консули,* які зобов'язані були турбуватися про торгівлю і мореплавство співвітчизників, охороняти їхні інтереси. їхня

юрисдикція поширювалась не лише на торгові та цивільні, але й на кримінальні справи. У цей період формується практика поділу консулів на ген. консулів, консулів і віце-консулів. Перше ген. консульство в Європі було засноване в 1267. У XI-XYI ст. майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноозем. д-вах. К. в. зазнали певних змін у період абсолютизму. Згідно з *Вестфальським миром 1648, консульські установи* позбавлялися права виконувати дип. функції та виступати єдиними органами акредитуючої д-ви; для консулів відводились функції захисту торг, і приватних інтересів підданих своїх д-ав.

Відродження К. в. було пов'язане передусім із пром. рев-цією, яка відбулася напр. XVIII — XIX ст. У торг, і коне, угодах закріплювались функції, *консульські привілеї та імунітети.* Найбільші мор. і торг, д-ви почали запроваджувати статути, в яких визначались функції їхніх консулів за кордоном (Французькі ордонанси 1781 та 1833, Голландське консульське регулювання 1786, Акти про коне, службу США 1792 та 1856). Під впливом *Віденського конгресу 1814-15* в країнах Європи та інших регіонах стали приймати прав, акти, що закріплювали орг. основи коне, служби, визначали прав, становище консулів, характер їх діяльності, права та привілеї. Між д-вами укладаються двосторонні коне, угоди, яких на поч. XX ст. нараховувалось понад 150. Фактично з цього періоду К. в. базуються на конвенційному праві з широким використанням звичаєвого права. У 1918-21 Україна брала участь у К. в. як незалежна і суверенна д-ва; до середини 1918 укр. коне, установи функціонували в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, Грузії. За часів Директорії вони були зорієнтовані на країни Зах. Європи, які ще раніше мали розвинутий товарообмін з Україною (див. *Консульські відносини українських національних урядів 1917-21).*

Справжній розвиток К. в. у глобальному масштабі настає в кінці *Другої світової війни* і особливо в сер. 80-х XX ст., коли міжнар. напруга між супердержавами починає спадати під впливом демократизації сусп. відносин. Тепер вони регламентуються універсальною *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963,* двосторонніми *консульськими конвенціями* між зацікавленими д-вами та нац. законодавством кожної із д-ав. Зміна *консульських функцій,* розвиток техн. засобів транспорту і зв'язку приводить до того, що коне, установи відкриваються не лише в портових містах, як у минулому сторіччі, але й в багатьох великих екон. і культ, центрах. За останні десятиріччя компетенція коне, установ зазнала значних змін. З одного боку, сьогодні вони виконують багато нових функцій у політ., екон. і культ, сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування коне, діяльності інтересам д-ви; головним завданням коне, органів став захист суверенних прав посилаючої д-ви. Особливо розширились функції коне, установ у сфері туризму, культури, освіти і науки. Відбувається переорієнтація їх основних завдань на захист приватно-прав.

інтересів громадян і юрид. осіб за кордоном. Згідно з Віденською конвенцією про коне, зносини 1963 вони здійснюються за взаємною згодою між д-вами. Конвенція визначає, шо згода на встановлення *дипломатичних відносин,* означає, якщо інше не застережено, згоду також і на встановлення К. в. Розірвання дип. відносин не тягне за собою розірвання К. в. При відсутності дип. відносин для встановлення К. в. необхідна спец, угода між зацікавленими д-вами. К. в. України з іноозем. д-вами регулюється двохсторонніми коне, конвенціями, а також внутр. законодавством України.

В.М. Репецький

Консульські відносини українських національних урядів 1917-21 формувалися згідно з законами та розпорядженнями УНР і гетьманського уряду, котрі, незалежно від характеру держ. влади, зводили коне, систему в єдину й нерозривну цілісність, що регулювала взаємини з укр. громадянами за кордоном, стосунки з іноземцями, здавна пов'язаними з екон. життям України. Коне, служба сприяла регламентації перебування іноземців на території України, а укр. громадяни, урядовці, працівники посольств, члени особливих місій (торговельних, санітарних, пресових тощо) за кордоном мали опіку й допомогу від коне, апарату, який до того ж був і пропагандистом укр. справи.

Поряд із заснуванням на території України *консульств* цілого ряду країн, УНР з січня 1918 у рамках міждерж. відносин із суміжними та союзними країнами приступила до формування штату осіб, які, крім дипломатичних, могли б виконувати й *консула функції.* Ще наприкінці 1917 був розроблений проект закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР». Основні положення законопроекту знайшли відображення й конкретизацію у створеному пізніше «Статуті про консульські установи УНР», згідно з яким планувалося запровадити 68 *консульських установ* різних типів у 23 іноозем. д-вах. Провідними районами розміщення коне, закладів мали стати д-ви, що утворилися на території Російської імп. і де мешкали численні громади українців (33 установи) та регіони Центральних держав (21 установа). Проте через несприятливі зовн. фактори та брак коштів Центральна Рада не змогла релізувати план створення широкої коне, мережі. До травня 1918 коне.

служба України лише певною мірою розпочала діяльність у Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, в Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан) та в Росії.

Повномаштабні коне, відносини України розгорнулися за доби гетьманату *П. Скоропадського.* Тоді працювало загалом 50 коне, установ, у т. ч.: генеральні — в Берліні, Яссах, Москві, Петрограді;

консульства — в Астрахані, Баку, Бухаресті, Варшаві, Владивостоці, Вільнюсі, Відні, Воронежі, Гданську, Галаці, Гельсінкі, Стамбулі, Казані, Катеринодарі, Мінську, Новочеркаську, Омську, Ризі, Саратові, Софії, Ташкенті, Стокгольмі, Чернівцях, Харбіні; віце-консульства — в Архангельську, Благовєщенську, Іркутську, Красноярську, Курську, Ніколаєвську-на-Амурі, Москві, Новосибірську, Орші, Пензі, Поті, Рибінську, Самарі, Тобольську, Тулі, Читі, Хабаровську; коне, агентства — в І мані, Нікольську-Уссурійському, Петропавловську-Камчатському, Свободному.

Протягом 7 місяців існування Української Держави коне, мережа розвивалася насамперед за рахунок розширення її в регіонах Росії, де діяло 30 коне, установ. Тут, як це намітилося ще за доби Центральної Ради, укр. коне, установи створювалися насамперед на основі укр. допомогових комітетів або рад. Загалом же кількість місцевостей, де належало заснувати консульства та агентства, гетьманський уряд планував довести до 100; передбачалося, крім штатних коне, установ, заснувати почесні (нештатні) консульства, співробітники яких не належали до числа офіц. урядовців.

Основним завданням укр. консульств було опікування громадян України, незалежно від їхнього нац. походження та реліг. належності. За кордоном громадянином України ставав кожний, хто склав присягу вірності Українській Державі в приміщенні представництва, згідно з законами про укр. громадянство від 4.03.1918 та 2.07.1918. Зростання обсягу коне, функцій, особливо щодо *репатріації,* а пізніше — закупівлі потрібного Україні військ, та мед. майна, зумовлювало необхідність відп. збільшення штату співробітників і коштів, у зв'язку з чим до консульств і посольств включалися окремі торг, місії, виділялися спец, грошові фонди. У деяких випадках віце-консульські установи переводилися в ранг консульства.

Встановлення коне, відносин і призначення коне, службовців Української Держави відбувалися залежно від характеру *дипломатичних відносин* України з конкретною д-вою. *Визнання де-юре* Української Держави, напр., Центральними д-вами зумовлювало чітко окреслені функції та компетенції коне, служби на території цих країн. Дещо по-іншому виглядали функції укр. консульств у д-вах, які визнавали укр. місію лише де-факто чи напівофіційно. У таких випадках укр. дип. місія могла розгортати свою коне, та інформ. діяльність лише через певний час після отримання статусу де-факто. Все залежало від інтересів конкретної д-ви в Україні, істор. традицій, а подекуди й від ставлення до укр. проблематики керівних діячів даної д-ви — міністрів, прем'єрів тощо. Напр., у таких д-вах, як Швеція чи Швейцарія укр. *місії дипломатичні,* консульства чи уповноважені в коне, справах секретарі посольств, місій, не маючи визнання де-юре, фактично не відчували будь-яких складностей у роботі, оскільки уряди цих країн цінували гостинне прийняття їхніх представників у Києві та проявляли зацікавленість у подальшому розвитку відносин.

Укр. консули в містах Європи призначалися укр. урядом у випадках, коли коне, бюро існувало при *посольстві* чи дип. місії; голова представництва, згідно з *міжнародним правом,* повідомляв МЗС країни перебування прізвища осіб, уповноважених вести коне, справи. Офіційно визнані укр. консули користувалися всіма привілеями міжнар. представника. У розглядуваний період не було жодного випадку усунення укр. консула внаслідок порушення правил чи порядків, передбачених міжнар. правом чи законами країни перебування. Як консули іноземн. д-ав в Україні, так і укр. консули чи уповноважені для ведення коне, справ у зарубіжних країнах офіційно приймалися у *відомствах закордонних справ* цих країн. Зазвичай, консулами призначали фахівців із числа добре підготовлених осіб із вищою освітою, здебільшого з економічною або юридичною, інші проходили підготовку на *Консульських курсах* при Українському товаристві економістів, які діяли за держ. підтримки та замовленням. Коне, працівники, які перебували в Росії, очолювали укр. клуби або ради за обранням місцевими укр. громадами; на пропозицію громад їх затверджувало МЗС у Києві. Коне, апарат

Української Держави становив 73 особи, не рахуючи допоміжного персоналу.

Розбудова дип. та коне, служби Директорії відбувалося на фоні згортання коне, відносин з радянською Росією. У зв'язку з розірванням урядом радянської Росії (в листопаді 1918) *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* й відносин з Українською Державою (в жовтні 1918) коне, контакти між Росією та Україною припинилися. З Києва, Полтави, Одеси, Харкова виїхали рос. консули. Одночасно ліквідувалися укр. коне, установи в Росії. Цей процес тривав бл. 3 місяців, і на пов'язані з ним витрати Директорія виділила 400 тис. крб. Внаслідок швидкого закриття укр. консульств у Росії паспортні та репатріаційні справи, захист інтересів укр. громадян було передано представництву Данії, інтереси ж громадян колишньої царської Росії в УНР представляли коне, установи Іспанії. Інтереси громадян радянської Росії представляли її консульства, що залишилися в 4 містах України.

Характерною рисою коне, служби за часів Директорії стала орієнтація на Захід, на Європу, що ставила за мету налагодження торг, відносин, насамперед з Італією, Швейцарією, Бельгією, Францією, Великою Британією, які ще з царських часів мали досить розвинутий товарообмін із пром. осередками України.

Направлені до цих країн укр. торг.-фінанс. місії представляли інтереси УНР як активного партнера на зах.-європ. ринках. Так, згідно з планом товарообміну та екон. співробітництва між УНР і Швейцарською Конфедерацією, детально розробленим укр.-швейцарською торг, палатою, Швейцарія мала будувати в Україні фабрики, залізничні та трамвайні лінії, постачати локомотиви та пром. обладнання, одержуючи натомість льон, цукор, вовну, збіжжя. За прелімінарним дог-ром з Нідерландами (від 8.07.1919) насіння, зерно, цукор, пром. сировину Україна зобов'язувалася постачати цій країні в обмін на пром. продукцію, кораблі, допомогу в будівництві портів. Подібні угоди були укладені з Італією, Бельгією, прибалтійськими д-вами. Питання репатріації й транспортування полонених з Італії, Німеччини, Румунії, Югославії, Австрії до Чехословаччини з перспективою їх наступного переправлення в Україну також було нелегкою й відповідальною ділянкою роботи укр. консульств. До того ж, усі укр. громадяни потребували паспортів.

На той період коне, служба України мала коне, установи в Берліні, Тифлісі, Афінах, Баку, Берні, Брюсселі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Данцігу (Гданську), Женеві, Гаазі, Гельсінкі, Стамбулі, Копенгагені, Кошиці, Лондоні, Мюнхені, Парижі, Празі, Ризі, Софії, Сухумі, Таллінні, Стокгольмі, Цюріху, Чернівцях, Єревані. Це при тому, що дип. представництвам УНР у той період часто доводилося обмежувати свою роботу виконанням коне, функцій. За доби Директорії останнім держ. актом УНР, що стосувався коне, служби, був закон про укр. громадянство від 15.11.1921, який замінив закон, прийнятий за гетьманування П. Скоропадського. Новим законом регулювалися справи громадянства аж до кінця 1924, коли було закрито останні коне, установи УНР у Берні та Будапешті. Укр. консульства ліквідовувалися, починаючи від весни 1921, тобто після підписання Ризького дог-ру між радянською Росією та Польщею; в 1922-23 було майже повністю скорочено коне, персонал, 1923-24 остаточно ліквідовано коне, установи УНР.

Діяльність коне, установ УНР та Української Держави, що існували в багатьох д-вах світу, була незаперечним виявом становлення суверенної укр. д-ви в 1918-21: 5 ген. консульств, 42 консульства, 3 віце-консульства й 17 коне, агентств у 67 містах 32 країн Європи та Азії здійснили велику роботу з розбудови міжнар. відносин України в той період.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917-20 років і українська консульська служба // Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Веденєєв Д., Гошуляк І. Ровесник національного відродження // Політика і час. — 1997. — №2; Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. — Т.1-2. — К., 2002; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 роки: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Консульські закони Української Держави 1918 — нормативні акти гетьманату *П. Скоропадського,* що визначали розбудову коне, служби України (прийняті 4.07.1918 та 6.11.1918). Перший коне. Закон України від 4.07.1918 поклав на *консульства* такі завдання, як підготовка грунту для поширення торг.-екон. зносин між Україною та радянською Росією, матеріал, та юрид. допомоги громадянам України в РСФРР, піклування про потреби українців у схід, діаспорі та на території інших регіонів колишньої Російської імп. Відповідальною функцією консульств ставала й допомога у справі *репатріації,* особливо за умов розгортання в Росії громадян, війни та «червоного терору». Відповідно до цього закону запроваджувалися такі типи *консульських установ,* як ген. консульство (ген. консул, секретар), коне, агентство 1 розряду (коне, агент, секретар), коне, агентство 2 розряду (коне, агент); клас закладу обирався МЗС у залежності від ваги місцевої укр. громади в житті регіону. Ген. консульства відкривалися в Москві та Петрограді, 10 коне, агентств 1 розряду мали розміститися у важливих адмін. центрах Росії, Білорусії, Фінляндії, Закавказзя, а коне, агентства 2 розряду повинні були дислокуватися в місцях компактного проживання українців у Центр. Чорнозем'ї та Поволжі (9 установ), Сибіру та на Уралі (5), Кавказі (6), Дал. Сході (4), Туркестані та Сер. Азії (3). Всього ж у рамках реалізації згаданого закону було створено 2 ген. консульства і 19 коне, агентств. Набула поширення практика, коли коне, представниками затверджувалися голови місцевих укр. громад або особи, рекомендовані ними. Дозволялося також встановлювати при ген. консульствах на громад, засадах посади радників із числа авторитетних і компетентних місцевих українців.

Розвиток політ, та зовн.-екон. зв'язків України з іншими, насамперед, європ. д-вами вимагав поширення діючої коне, мережі та вдосконалення її орг.-прав. засад. 6.11.1918 приймається коне, закон, котрий вводив нову градацію коне, установ України: ген. консульство, віце-консульство, коне, агентство. Предбача-лося розміщення нових консульств у більшості країн Європи, «окраїнних державах» колишньої Російської імп., в Туреччині та Ірані. Загалом мало бути створено 57 коне, установ у 24 країнах та регіонах колишньої Російської імп. Порядок дислокації консульств відбивав провідну міжнар. орієнтацію гетьманату на стосунки з Центр, д-вами, тому в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині повинні були розміститися 24 коне, установи. У нових д-вах постімперського простору (в т. ч. — РСФРР) передбачалося організувати 23 коне, установи, у нейтральних д-вах Європи — 8 консульств, в Ірані — 2 коне, установи. Повно-масштабно втілити другий коне, закон у життя не вдалося через анти гетьманське повстання

і ліквідацію гетьманату, однак сформована мережа коне, установ Української Держави слугувала доброю основою для подальшого розгортання коне, служби УНР доби Директорії.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917-20 років і українська консульська служба //Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Гайдуков Л., Ведєнєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6. *В.М. Мапгвієнко*

Консульські збори — платежі, що справляються *консулом* (консульством) з іноземн. і своїх громадян, закладів й орг-цій за виконання консулом (консульством) на прохання зацікавлених осіб офіц. дій, таких як видача паспортів або продовження терміну їх дії, видача віз, прийом та оформлення клопотань з питань громадянства, реєстрація актів громадян, стану, *консульська легалізація* док-тів, нотаріальні та деякі інші дії. К. з. справляються згідно з тарифом, встановленим відповідно до законодавства країни, яка призначила консула, і надходять до держ. бюджету цієї країни. Збори, які справляються *почесними консулами,* є доходом цих консулів. Відповідно до принципу взаємності всі або деякі коне, дії, що здійснюються в інтересах іноземн. громадян і підлягають оплаті, можуть справлятись безоплатно. Відповідно до *Консульського статуту України 1994* К. з. справляються за коне, дії, що виконуються за кордоном і на території України відповідно до Тарифу коне, збору України й Положення про коне, збір України: за кордоном — у *валюті* країни перебування, в Україні — в нац. валюті. Положення про коне, збір затверджується МЗС України за погодженням з Мін-вом фінансів України. Тариф передбачає справляння К. з. за: видачу або продовження термінів дії паспортів; оформлення й розгляд клопотань з питань *громадянства;* реєстрацію актів громадян, стану; легалізацію док-тів тощо.

МА.. Кулінич, О.С. Полторацький

КОНСУЛЬСЬКІ курси — навч. підрозділ для підготовки укр. коне, працівників у період *Української революції 1917-20.* Перші К. к. були створені наприкінці 1917 — на поч. 1918 при Українському товаристві економістів (УТЕ), яке очолював відомий вчений і громад, діяч, проф. Київ, ун-ту ім. Св. Володимира М. Туган-Барановський (офіц. датою відкриття К. к. при УТЕ слід вважати 20.04.1918). Уряд *П. Скоропадського* активно підтримав ініціативу створення К. к. На перший потік курсів було зараховано 99 слухачів із вищою юрид. та екон. освітою, 63 з яких — за держ. набором. Заняття на курсах велися за 10-тижневою програмою. Навч. процес органічно поєднувався з вихованням у слухачів вірності ідеям укр. державності, її нац. інтересам. Упродовж 240 лекційних і практичних занять слухачі курсів повинні були опановувати 18 основних дисциплін, зокрема міжнар. право, економіку, коне, справу, діловодство, іноземн. мови тощо. Значна увага приділялась урядом питанням кадрового забезпечення, добору професорсько-викладацького складу К. к. (викладачами, як правило, були відомі вчені, громад, діячі України). Високим авторитетом серед слухачів К. к. користувався, зокрема, проф. міжнар. права Київ, ун-ту *О. Ейхельман,* якого пізніше було призначено головою держ. екзаменаційної комісії при МЗС, що почала працювати 8.06.1918. Укр. д-ва належну увагу приділяла не лише підготовці коне, працівників, але й створенню необхідної законодавчої бази розбудови коне, служби. Так, ще за доби Центральної Ради, наприкінці 1917, став розроблятись проект Закону «Про установи для охорони інтересів укр. підданих за межами УНР», але саме за гетьманату П. Скоропадського був затверджений «Статут про консульські установи УНР». Досвід підготовки коне, працівників та створення законодавчої бази їх діяльності відіграли важливу роль у розбудові дип. та коне, служби ТОГОЧаСНОЇ України. *Л.Ф. Гайдуков*

Консульські привілеї та імунітети —

сукупність пільг і переваг, які надаються державою перебування *консульським установам,* коне, посадовим особам (які виконують *консула функції)* і співробітникам коне, установ з метою забезпечення безперешкодного здійснення ними своїх обов'язків. Привілеї коне, установи включають: право встановлювати *консульський щит* і піднімати прапор посилаючої д-ви на будівлі консульства; право на здійснення безперешкодних зносин із урядом своєї д-ви, з *дипломатичним представництвом* і коне, установами своєї країни, що знаходяться на території д-ви перебування, а також на територіях третіх країн за допомогою звичайних засобів зв'язку, шифрованих депеш, *дипломатичної пошти* і коне, кур'єрів (зі згоди д-ви

перебування коне, установа може використовувати радіопередавач як засіб зв'язку); звільнення від всіх видів податків, зборів і мит всіх коне, приміщень та помешкань коне, посадових осіб і співробітників коне, установ, власником, наймачем або користувачем яких є посилаюча д-ва або будь-яка особа, яка діє від її імені; звільнення *консульських зборів* від всіх податків і мит.

Імунітети коне, установи передбачають недоторканість коне, приміщень, яка забезпечується на основі взаємності. Проте це не дає право використовувати їх у цілях, не сумісних із функціями коне, установи. Коне, приміщення, предмети їх обстановки, майно коне, установи, а також її засоби пересування

користуються імунітетом від будь-яких видів реквізиції. Коне, архіви і док-ти є недоторканими в будь-який час і незалежно від їх місця знаходження. Імунітети коне, посадових осіб включають їх особисту недоторканість; вони не можуть бути заарештовані або підлягати попередньому ув'язненню інакше як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів. Коне, посадові особи і співробітники консульств не підлягають юрисдикції д-ви перебування щодо дій, вчинених ними при виконанні коне, функцій; це положення не застосовується відносно деяких цивільних позовів. У випадку відмови коне, посадової особи, викликаної як свідка при веденні судових або адмін. справ, давати свідчення до неї не можуть застосовуватися жодні засоби примусу або покарання. Д-ва перебування надає коне, посадовим особам і співробітникам консульства, а також членам їх родин різноманітні пільги у вигляді звільнення від податків, зборів і мит, виконання особистих повинностей і обкладень, огляду особистого багажу (див. *Митні привілеї).*

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Консульські ранги — особливі службові звання *консулів,* що, як правило, відповідають їх посадам, котрі мають аналогічні найменування. Ранги поділяються на 4 групи (згідно з положеннями *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* вони іменуються класами): ген. консули, консули, віце-консули, коне, агенти. Як свідчить практика д-ав стосовно питання К. р., за згодою сторін, які бажають встановити *консульські відносини,* визначається

клас *консульської установи* і ранг її глави. Відносно інших посадових осіб єдина класифікація відсутня. Присвоєння К. р. здійснюється посилаючою д-вою і є внутр. справою цієї д-ви. У штаті ген. консульства може бути лише один ген. консул — глава коне, установи і різна кількість коне, посадових осіб, які мають інші К. р. У ряді випадків вимагається формальне визнання їхнього статусу з боку д-ви перебування, пов'язане з допуском до виконання функцій на території цієї д-ви. Країна, яка приймає консула, може не визнати його в ранзі вище того, про який було домовлено при заснуванні консульства. Глава коне, установи повідомляє *відомство закордонних справ* д-ви перебування про порядок старшинства коне.

ПОСаДОВИХ ОСІб. *МЛ. Кулінич*

Консультативні висновки Міжнародного Суду ООН — висновки з «будь-якого юридичного питання», що надає *Міжнародний Суд ООН* відповідно до ст. 96 *Статуту ООН на* прохання *Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН* чи інших органів **ООН** та її спеціалізованих установ, яким Генеральна Асамблея дозволила звертатись за такими висновками. Нині право звертатися за К. в. надано *Економічній і Соціальній Раді ООН,* деяким іншим органам **ООН,** усім спеціалізованим установам **ООН** і *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ).* Міжнародний Суд **ООН** може відмовити в наданні К. в. незалежно від того, який орган чи установа звернулись до нього з проханням. Процедура прийняття К. в. є подібною до процедури прийняття Судом його обов'язкових рішень. Судові направляється письмова заява, що містить точне формулювання питань, щодо яких орган чи установа **ООН** просить надати К. в. До заяви додаються всі необхідні док-ти. Д-вам, які мають право доступу до Суду, а також міжнар. орг-ціям, які, на думку Суду, можуть дати відомості з питання, що розглядається, пропонується надати свої письмові чи усні доповіді, які враховуються при винесенні К. в. Слід зазначити, що хоча К. в. і мають значну морально-політ. силу, але вони не є юридично обов'язковими навіть для того органу чи установи, які зверталися до Суду з проханням їх надати. За деякими *договорами міжнародними* К. в. можуть визнаватися вирішальними для сторін у спорі (напр., відповідно до *Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946* у разі ви-

никнення розбіжностей між ООН і державами-членами ці висновки мають вирішальну силу). За час свого існування Судом було винесено бл. 20 К. в. на запити РБ ООН, ГА ООН, *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітньої організації охорони здоров'я,* ІМО та інших орг-цій. Висновки, зокрема, торкалися таких питань, як статус територій (Півд.-Зах. Африки — 1971, Зах. Сахари — 1975), тлумачення дог-рів (угода 1951 між ВООЗ і Єгиптом — 1980) тощо. К. в. сприяють розвиткові *міжнародного права* та з'ясуванню юрид.

ЗМ ІСТу ЙОГО НОрМ. *О.О. Мережко*

Консультації міжнародні — особлива форма мирного врегулювання міждерж. відносин і розв'язання *спорів міжнародних.* Більшість юристів-міжнародників розглядає К. м. як особливу форму переговорів, що застосовується з метою запобігання виникненню потенційного спору. У міжнар. практиці використовують два різновиди К. м.: факультативні та обов'язкові. Факультативними є консультації, до яких сторони в спорі вдаються за взаємною згодою. Використання обов'язкових консультацій за певних обставин передбачається в *договорі міжнародному* за вимогою будь-якої сторони спору. Обов'язкові (договірні) консультації характеризуються такими особливостями: зумовлені заздалегідь взятими зобов'язаннями сторін консультуватися між собою з метою розв'язання визначених у дог-рі спорів; мають обов'язковий характер і повинні проводитись на вимогу будь-якої із сторін, що прийняли на себе зобов'язання щодо консультацій; під час їх проходження д-ви, незалежно від їхнього військ., екон., політ,

потенціалу, розмірів території та чисельності населення повинні радитись одна з одною як рівні, узгоджувати, а не протиставляти свої позиції; застосовуються, коли необхідним є термінове з'ясування обставин, швидка координація дій та швидке прийняття рішень (тоді як переговори, як правило, розраховані на тривале обговорення спірних питань); їхнім предметом звичайно є питання, які мають життєво важливе значення для сторін, окремих регіонів або всього міжнар. співтовариства (тоді як предметом переговорів можуть бути й незначні питання); їхньою метою є розв'язання спору на початковій стадії, тоді як переговори застосовуються на будь-якій стадії спору. Нині
існує чимало двосторонніх і багатосторонніх міжнар. дог-рів, які містять положення щодо обов'язкових консультацій у разі виникнення спорів між їхніми учасниками. Зокрема, проведення обов'язкових консультацій передбачають: Договір про принципи діяльності д-ав щодо використання і дослідження косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967; Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї та токсичної зброї та про їх знищення 1972* тощо.

О.О. Мережко

Контадорська група — регіональний форум, створений 9.01.1983 за ініціативою Мексики, Колумбії, Венесуели та Панами з метою сприяння *Центральноамериканському мирному врегулюванню,* а також вирішенню політ., екон. і соц. проблем у країнах регіону. Пропозиції, з якими неодноразово виступала К. п, не знаходили підтримки лише в адміністрації США, яка вважала їх занадто сприятливими для сандиністського режиму в Нікарагуа, тоді як Вашингтон підтримував антисандиністські партиз. формування («контрас»). Створення Групи підтримки Контадори (або Лімської групи) 28.07.1985 у складі Аргентини, Бразилії, Перу та Уругваю надало більшої політ, ваги зусиллям К. г. Важливим досягненням став заключний документ другої зустрічі «Групи восьми», — членів К. г. та Групи підтримки Контадори, — що відбулася 11-12.01.1986 у Венесуелі, під назвою «Послання з Карабайеди в ім'я миру, безпеки та демократії в Центр. Америці». У ньому наголошувалося на необхідності припинення іноземн. допомоги воюючим сторонам, скороченні закупівлі зброї, прогресивному скороченні та відмові від послуг іноземн. військ, радників у зоні конфлікту; 5 центр.-амер. країн закликали укласти угоди про ненапад, започаткувати постійний політ, діалог всіх зацікавлених сторін, створити Центр.-амер. парламент. У Гватемальській декларації 14.01.1986 усі центр.-амер. країни взяли на себе зобов'язання дотримуватися принципів Послання з Карабайеди. Значну увагу члени Групи восьми надавали проблемі зовн. боргу: Уругвайська декларація 29.10.1988 закликала розпочати новий діалог зі США для

вирішення цієї, а також проблеми *протекціонізму* в торгівлі. Незважаючи на невисоку ефективність рекомендацій К. г, спільні зусилля лат.-амер. країн для досягнення миру у Центр. Америці породили процес консультацій і координації, створили клімат взаємної довіри, а цілі, принципи і зміст плану мирного врегулювання, запропоновані К. г., визначили параметри наступних мирних угод. Країни, що входили до К. г. та до Групи підтримки Контадори, стали засновниками *Групи РІО.* *НМ. Весела*

Контактна група — неформальна міждерж. орг-ція, що складається з представників США, Росії, Великої Британії, Франції та Німеччини, створена 25.04.1994 у Лондоні, за пропозицією співголови МККЮ Д. Оуена для сприяння встановленню миру на теренах колишньої Югославії. 18.03.1994 було підписано Вашінгтон-ський договір між боснійськими хорватами і боснійськими мусульманами, за яким утворювалася мусульм.-хорватська Федерація Боснії і Герцеговини і фактично створювався єдиний фронт проти сербів. 11.05.1994 К. г. затвердила підхід, за яким мусульм.-хорватська федерація мала отримати 58% території Боснії і Герцеговини і переважне право формування місцевих органів влади у 8 кантонах. 13.05.1994 у Женеві міністри закорд. справ країн К. г. домовилися про єдину стратегію у вирішенні Боснійського конфлікту. Підписаний того ж дня план передбачав поділ Боснії і Герцеговини на 2 частини: 51 % — мусульм.-хорватській федерації та 49% — боснійським сербам; столиця Боснії та Герцеговини Сараєво отримувала особливий статус під міжнар. контролем. У разі, якщо федерація прийняла б умови плану, а боснійські серби відмовилися, передбачалося надати федерації міжнар. гарантії реалізації мирного плану і міжнар. допомогу у відновленні госп-ва та облаштуванні *біженців;* проти сербів мав запровадитись жорсткіший режим *санкцій міжнародних.* У випадку, якщо боснійські серби погодилися б з планом, а федерація відмовилась, скасовувались санкції проти сербів та розпочинався процес поступового скасування санкцій проти СРЮ. Переговорний процес під егідою К. г. було розбито на кілька етапів. Спочатку передбачалося досягти угоду про перемир'я, потім підписати договір про територ. розподіл, після цього почати обговорення питання про конституційний устрій єдиної д-ви. К. г. відмовилася від
ведення прямих переговорів з учасниками конфлікту, зустрічі проходили індивідуально з кожною делегацією тільки з метою консультацій. Примусовий характер дипломатії К. г. проявився в застосуванні

тиску на учасників конфлікту, основним механізмом якого стала ультимативна формула «візьми або залиш» («Іаке іі ог Іеауе іі»), що передбачала застосування заходів заохочувального характеру і заходів покарання. Набір примусових засобів К. г. одержав назву «мирного ультиматуму». 18.07.1994 парламент мусульм.-хорватської федерації прийняв план К. г., парламент Республіки Сербської прийняв його лише умовно, посилаючись на невизначеність у плані майбутнього конституційного устрою Боснії і Герцеговини. На прохання країн К. г. Росія вдалася до тиску на боснійських сербів з метою змусити їх схвалити план. 26.07.1994 в Белград зі спец, посланням Президента Росії *Б. Єльцина* прилетіли міністр оборони П. Грачов і спец, посланець Росії на Балканах В. Чуркін, але їх зусилля не принесли результату. Керівництво боснійських сербів так само не зважало на тиск з боку Президента Сербії *С. Милошевича.* 4.08.1994 Белград закрив свій кордон із Боснією і Герцеговиною й дав дозвіл *Європейського Союзу* на розміщення уздовж кордону міжнар. спостерігачів із метою контролю режиму екон. санкцій проти Республіки Сербської.

Після відмови боснійських сербів підписати план К. г. її члени розійшлися в оцінках подальших дій: США пропонували застосувати повітр. удари з одночасним скасуванням ембарго на постачання зброї для боснійських мусульман; Росія пропонувала застосувати заохочувальні заходи — пом'якшення і поступове зняття екон. санкцій із СРЮ; Британія і Франція виступали проти скасування ембарго на постачання зброї для боснійських мусульман. «Мирний ультиматум» зазнав невдачі також через незгоду країн К. г. щодо застосування сили — європ. члени *НАТО* не схвалювали застосування повітр. ударів через побоювання за безпеку власних миротворчих контингентів, розгорнутих у регіоні, США не бажали виділяти для миротворчої операції свої сухопутні війська. Основні положення плану К. г. були використані в *Дейтонських угодах 1995* по Боснії та Герцеговині. Сама К. г. зіграла важливу миротворчу роль і під час переговорів із *Косов-*

СЬКОЇ проблеми. *М.С. Каменецький*

КОНТЄ (Сопїе) Лансана (1934, префектура Дуб-река, Франц. Зах. Африка) — гвінейський держ. і військ, діяч. Вищу військ, освіту отримав у навч. закладах Франції, Кот д'Івуару, Сенегалу і Гвінеї. 1955-58 — проходив службу у франц. колоніальній армії, з 1962 — у Народній армії Гвінеї, з 1975 — заст. нач. штабу сухопутних військ, полковник. Внаслідок держ. перевороту 3.04.1984 очолив Військовий к-т нац. відродження, 5.04.1984 — затверджений ним на посаді Президента і міністра оборони, обирався Президентом на заг. виборах 1993 і 1998, генерал-майор. У внутр. політиці проводить курс ринкового реформування і залучення в країну іноземн. капіталу, у зовнішній — диверсифікації гвінейської дипломатії та участі в мирному урегулювання регіональних конфліктів. 16-19.06.1998 здійснив офіц. візит в Україну, під час якого було підписано *українсько-гвінейську декларацію 1998 про принципи відносин дружби та співробітництва.* *В.І. Головченко*

Контент-аналіз: 1. Якісно-кількісний метод вивчення док-тів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікації тексту з подальшою інтерпретацією результатів. 2. Переведення у кількісні показники масової текстової (чи будь-якої іншої) інформації. Сутність К. а. полягає в підрахунку репрезентованих у певному інформ. масиві смислових одиниць, обраних для дослідження. Предметом К.-а. є проблеми соц. дійсності, що виявляються чи приховуються в контексті; внутр. закономірності самого об'єкта дослідження; соц. орієнтації та установки комунікатора. Процедура К.-а. передбачає виявлення категорій — ключових понять дослідження, відповідно до яких аналізується зміст та залежить характер отриманих даних.

Виділяють два типи К.-а.: кількісний (розглядається лише частота присутності цих елементів) та якісний (фіксується присутність чи відсутність елементів змісту). Становлення методу К.-а. відносять до поч. XX ст. У 1927 вийшла праця Г. Лассуелла «Пропагандистська техніка у світовій війні». Г. Лассуелл, у зв'язку з великою роллю, яку відігравала пропаганда в *Першій світовій війні,* проаналізував, якими соц. моделями поведінки маніпулювала пропаганда воюючих країн, а потім з цього зробив висновки щодо того, які цілі вона переслідувала. Суть цієї моделі була в розчленуванні

тексту на окремі частини (стандарти чи символи), які мали обиратись і враховуватись залежно від мети дослідження.

О.В. Швець, ОМ. Флюр

Континентальна блокада — екон. *блокада*

Великої Британії, проголошена декретом *Напо-леона* /у Берліні 21.11.1806. Відповідно до нього, всім країнам, що були підвладні Франції або залежали від неї, заборонялося підтримувати будь-які відносини з Лондоном та його колоніями. Судна нейтральних д-ав не мали права заходити до континентальних портів у разі, якщо, прямуючи до них, вони побували в брит. портах. Всі брит. піддані, що знаходилися в країнах континенту, мали бути негайно заарештовані, а товари брит. походження — конфіс-ковуватися. 23.11.1807 та 17.12.1807 Наполеоном I були підписані т. зв «Міланські декрети», які посилювали режим

К. б., зокрема прирівнювали судна нейтральних д-ав, що співпрацювали з брит. владою, до ворожих. Екон. важелі, за умови нездатності Наполеона I здійснити переможне вторгнення до Великої Британії через Ла-Манш або захопити Індію, найважливішу брит. колонію, були спрямовані на суттєве зменшення спроможності Лондона протистояти подальшій експансії Франції. К. б. була знята 1814 з поразкою Наполеона I (див. *Паризький мирний договір 1814).* *В.В. Копійка*

КоНТИНеНТаЛЬНИЙ КОНГреС — зібрання представників 13-ти амер. колоній Великої Британії, а потім штатів, яке проголосило незалежність і створило США. Обрані офіц. палатами представників, або спеціально скликаними зборами, 56 представників, спочатку 12 колоній (за винятком Джорджії), зібралися 5.09.1774 у Філадельфії (Пенсільванія) для вироблення спільних заходів з метою подолання порушень метрополією екон. прав колоній. К. к. прийняв Декларацію прав і скарг, яка засуджувала репресивні акти брит. парламенту проти колоній, наголошувала на збереженні їхніх прав «на життя, свободу і власність» та закликала американців до опору метрополії. К. к. прийняв рішення про повне припинення торг, відносин із Британією, а 26.10.1774 його члени оголосили про свій розпуск, прийнявши постанову про нове зібрання в разі невиконання метрополією їх вимог. 2-й К. к., який зібрався у Філадельфії 10.05.1775 вже після

перших військ, сутичок між повсталими колоністами і англ. військами, перебрав на себе функції центр, органу влади повсталих колоній. Він створив континентальну армію під командуванням *Дж. Вашингтона,* а 15.05.1776 ухвалив рішення про перетворення колоній у незалежні республіки-штати. 4.07.1776 К. к. схвалив Декларацію незалежності, яка проголошувала відокремлення 13 колоній від Великої Британії та створення США. Декларація, автором якої був *Т. Джеферсон,* містила положення про *права людини,* зокрема про рівність людей та їх невід'ємні права на життя, свободу і прагнення до щастя; вона стверджувала принципи народного суверенітету і самовизначення націй. День 4 липня став нац. святом США.

К. к. з президентом на чолі взяв на себе централізоване керівництво *Війною за незалежність у Північній Америці 1775-83,* а у відповідності зі «Статтями конфедерації» (1781) також і управління США. Завершальним етапом діяльності К. к. стало скликання Конституційного конвенту та прийняттям 17.09.1787 Конституції США. Після виборів Президента США, віце-президента і Конгресу США у 1789 К. к. припинив

СВОЄ Існування. *Б.М. Гончар*

Континентальний шельф — у *міжнародному морському праві* різновид мор. просторів з особливим прав, режимом. Поняття «Континентальний шельф» у геології та в міжнар. мор. праві не співпадають, оскільки для *міжнародного права* вирішальне значення мають формально встановлені межі К. ш., тобто межі простору, на яких діють особливі права прибережної д-ви. Статус і режим К. ш. у міжнар. мор. праві визначаються частиною VI *Конвенції ООН з морського права 1982* та Женевською конвенцією про континентальний шельф 1958. Відповідно до ст. 76 Конвенції ООН з мор. права 1982, К. ш. прибережної д-ви включає в себе мор. дно й надра підводних районів, що сягають за межі її те-ритор. моря уздовж природ, продовження її сухопутної території до зовн. кордону підводної окраїни материка або на відстань 200 мор. миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територ. моря, коли зовн. межа підводної окраїни материка не сягає такої відстані. Макс. ширина К. ш. прибережної д-ви встановлена Конвенцію 1982 з мор. права, — 350 мор. миль від вихідних ліній або 100 мор. миль від

ізобати, яка з'єднує глибини 2 500 метрів. Така найдальша межа визначена для випадків, коли підводна окраїна материка сягає далі, ніж на 200 мор. миль від вихідних ліній. К. ш. є підводним мор. простором, що покритий водами, які мають статус *територіальних вод* та *виключної економічної зони.* Права прибережної д-ви на К. ш. не зачіпають прав, статусу вод, що покривають шельф, та повітр. простору над цими водами.

К. ш. є міжнар. територією. Особливості його міжнар.-прав, режиму зумовлені суверенними правами прибережної д-ви, якими вона володіє щодо К. ш. в цілях розвідки й розробки його природ, ресурсів (ст. 77 Конвенції ООН з мор. права 1982). Виключний характер цих прав полягає в тому, що навіть коли прибережна д-ва не проводить розвідку К. ш. або не розробляє його природ, ресурси, ніхто не має права цього робити без явно вираженої згоди прибережної д-ви. Права прибережної д-ви на шельф не залежать від його окупації нею ефективно або фіктивно або від прямої про це заяви. Відповідні обов'язки прибережної д-ви за Конвенцією 1982: здійснювати свої права щодо К. ш. так, щоб не шкодити судноплавству та іншим правам і свободам решти д-ав, передбаченим Конвенцією 1982 (насамперед — свободам *відкритого моря),* або призводити до будь-яких невиправданих перешкод для них; публікувати карти, на яких зазначено лінії проходження зовн. кордонів К. ш. або переліки геогр. координат відп. точок, і депонувати у *Генерального секретаря ООН* копії цих карт; робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробкою неживих ресурсів К. ш. за межами 200 мор. миль від вихідних ліній. Ці відрахування або внески робляться через Міжнародний орган з мор. дна, який розподіляє їх між

державами-учасницями Конвенції ООН з мор. права 1982 на основі критеріїв справедливості, беручи до уваги інтереси та потреби країн, що розвиваються, особливо тих, які найменш розвинені й не мають виходу до моря. Право прокладати на К. ш. підводні кабелі та трубопроводи належить усім д-вам, але траса для прокладання визначається за згоди прибережної д-ви. Вона має право визначати умови прокладання кабелів або трубопроводів, що проходять її територією чи в територ. морі, та володіє юрисдикцією щодо кабелів та трубопроводів, які прокладені або використовуються

у зв'язку з розвідкою її К. ш., розробкою його ресурсів або експлуатацією штучних островів, установок або споруд під її юрисдикцією.

В.С. Ржевська

Континентального шельфу розмежування між державами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається за угодою між ними. Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 передбачає, на випадок відсутності угоди, і якщо інша лінія кордону не виправдана особливими обставинами, принцип рівного віддалення: кордоном може слугувати серединна, або рівновіддалена лінія, що відміряється від найближчих точок тих висхідних ліній, від яких відміряється ширина *територіальних вод* кожної з цих д-ав (п. 2 ст. 6 цієї Конвенції). Розв'язуючи спір про розмежування континентального шельфу між ФРН, з одного боку, і Данією та Нідерландами з іншого, *Міжнародний Суд ООН* в рішенні 20.02.1969 постановив, що принцип рівного віддалення не є міжнар.-прав. звичаєм, отже, не може бути обов'язковий для д-ав, які не беруть участі в Женевській конвенції 1958. Ст. 38 *Конвенції ООН з морського права 1982* закріплює, що делімітація континентального шельфу між д-вами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається шляхом угоди на основі *міжнародного права,* як це визначається у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, в цілях досягнення справедливого рішення. До того як угоду буде укладено, зацікавлені д-ви в дусі взаєморозуміння і співробітництва вживають усіх зусиль, щоб досягти тимчасової домовленості практ. характеру і не ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або не перешкоджати її досягненню. Тимчасова домовленість не має зашкоджувати остаточній делімітації. Якщо ж остаточна угода не може бути досягнута за розумний термін, то зацікавлені д-ви вдаються до мирного врегулювання спорів, відповідно до правил і процедур, передбачених ч. XV *Конвенції ООН з морського права 1982:* вони можуть застосувати погоджувальну процедуру, звернутися до Міжнародного трибуналу з мор. права, Міжнародного Суду, *арбітражу* чи спец, арбітражу, або можуть у будь-який час домовитися про вирішення спорів будь-якими іншими мирними засобами за їх вибором. Після К. ш. р. делімітаційні лінії, як і встановлені лінії його зовн. кордонів, мають бути вказані на картах. Там, де це прий-

нятне, такі лінії можуть бути замінені на переліки геогр. координат точок із зазначенням основних висхідних геодезичних даних. Прибережна д-ва належним чином публікує такі карти або переліки координат і депонує їх копії в *Генерального секретаря ООН.* Мор. карти і переліки геогр. координат, які показують зовн. кордони континентального шельфу, мають бути депоновані і в Ген. секретаря ООН, і в Ген. секретаря Міжнародного органу з мор. дна.

В.С. *Ржевська*

КОНТИНуїТЄТу Теорія — теорія, відповідно до якої держава як *суб'єкт міжнародного права,* незважаючи на зміни, пов'язані з її територією, конституційним устроєм, урядом чи назвою, все одно залишається тим самим суб'єктом міжнар. права. К. т. передбачає продовження існування д-ви як суб'єкта міжнар. права та збереження її ідентичності. Слід відокремлювати континуїтет д-ви від *правонаступництва держави* в *міжнародному праві,* при якому замість держави-попередниці виникає новий суб'єкт міжнар. права — держава-правонаступ-ниця. Питання щодо континуїтету набуває важливості, зокрема, тоді, коли відбуваються зміни офіц. назви д-ви чи її території в результаті *цесії, анексії,* об'єднання з іншою д-вою, відділення частин території д-ви. Д-ва, яка продовжує існувати, але в якій відбулись відп. зміни, в доктрині отримала назву «держава-продовжувач». К. т. не завжди послідовно застосовується в міжнар. практиці. Так, напр., Австрійська Республіка, яка виникла після краху Австро-Угор-ської імп. 1918, стала новим суб'єктом міжнар. права, але Австрія після *Другої світової війни* в цілому розглядалась як той самий суб'єкт міжнар. права, що й Австрія до її анексії Німеччиною 1938. Сербія продовжувала залишатись тим самим суб'єктом міжнар. права й після *Першої світової війни,* коли вона називалась Королівством Сербів, Хорватів і Словенців, а також пізніше, коли вона з 1929 стала називатися Королівством Югославія.Що стосується СРСР, то висуваються різні погляди щодо кваліфікацій територ. змін, які відбулись на його терені. З одного боку, в низці міжнар. актів (у т. ч. *Біловезькій угоді про створення Співдружності Незалежних Держав 1991)* та *Алматинською зустріччю країн-учасниць СНД 1991,* закріплено, що СРСР припинив своє існування як суб'єкт міжнар. права, а тому не може йтись

про континуїтет держави. З іншого боку, РФ була визнана державою-продовжувачем СРСР для цілей продовження членства СРСР в *Організації Об'єднаних Націй,* у т. ч. у *Раді Безпеки ООН,* а також в односторонньому порядку підтвердила несення прав та обов'язків за дог-рами колишнього СРСР. Україна

є державою-продовжувачем УРСР, оскільки зміна назви, а також вихід з федер. союзу не припинили її міжнар.
праВОСуб'єкТНІСТЬ. *О.О. Мережко*

Контра (Копїга) Ференц (1954, Будапешт) — угорський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1977). 1977-78 — на дійсній військ, службі; 1980-85 — консул, прес-аташе посольства Угорської Народної Республіки в Ірані; 1985-92 — співробітник Територіального департаменту МЗС Угорської Республіки; 1989-90 — працював у Намібії у складі ЮНТАГ; 1992-97 — заст. дир. Територіального департаменту МЗС, за сумісництвом — заст. посла в Афінах; 1997-98 — керівник Секретаріату політ, держ. секретаря МЗС; 1998-2000 — співробітник, заст. директора, дир. Територіального департаменту МЗС. У 2001 -2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки в Україні.
Р.А. Кривонос

Контрабанда — *злочин міжнародного характеру,* що полягає в переміщенні через митний кордон держави поза митним контролем або з підробленими документами чи з недостовірним декларуванням: наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних і вибухових речовин; зброї, запальних пристроїв, вогнепальної зброї, боєприпасів; ядерної, хім., біол. та інших видів зброї масового знищення, а також матеріалів та приладів, що можуть використовуватись при її створенні; стратегічно важливих сировинних товарів; предметів художнього, істор. й археологічного надбання. К. також визнається неповернення на митну територію д-ви предметів художнього, істор. й археологічного надбання народу цієї д-ви, якщо таке повернення є обов'язковим. Єдиної універсальної міжнар. конвенції проти К. не існує, проте для б-би з нею можуть застосовуватись такі міжнар.-прав, акти: Конвенція ООН про б-бу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних засобів 1988, Міжнародна конвенція про б-бу з підробкою
грошових знаків 1929, Міжнародна конвенція про попередження обігу порнографічних видань і торгівлі ними 1910, Міжнародна конвенція про б-бу з торгівлею жінками й дітьми 1921, Конвенція про б-бу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами 1950, Міжнародна конвенція Ради митного співробітництва про взаємне адмін. сприяння в попередженні, розслідуванні та припиненні митних правопорушень 1977, Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культ, цінності 1970. Нині ведеться робота щодо прийняття Рамкової конвенції про контроль над тютюном.
М.О. Медведєва

Контрабанда воєнна — предмети й речі, які під час війни постачаються противнику мор. шляхами нейтральною д-вою чи її громадянами всупереч її нейтральному статусу. На початку війни воюючі д-ви публікують списки предметів, що відносяться ними до К. в., яка поділяється на пряму (предмети, безпосередньо призначені для військ, цілей: озброєння, боєприпаси тощо) та непряму (предмети, що однаковою мірою можуть слугувати як для військових, так і для мирних цілей). Перша підлягає захопленню в будь-якому випадку, друга — лише якщо встановлено, що вона призначена для збройних сил чи військ, командування противника. Виявлення К. в. здійснюється шляхом огляду судових док-тів офіцерами військового корабля. Згідно з Паризькою декларацією 1856 на К. в. не розповсюджується заборона захоплювати вантаж противника, якщо він знаходиться на нейтральному судні, та вантаж нейтральної д-ви, навіть якщо він транспортується судном противника. К. в. не можуть вважатись предмети догляду за пораненими й хворими. К. в. підлягає конфіскації разом із засобами її постачання.
М.О. Медведєва

Контрибуція — примусові платежі або вилучення майна, що здійснюється державою, яка перемогла у *війні,* в іншої переможеної держави або в її населення. Сучас. *міжнародним правом*
заборонена. *В.П. Мазуренко*

Контумас (Сопішпаз) Дімітріс (1946, Афіни) — грец. дипломат. Закінчив Афінський ун-т за спеціальністю «цивільне право». 1973-75 — аташе

МЗС Греції, 1975-78 — 3-й секр. ген. консульства Греції у Стамбулі; 1978-81 — 2-й, 1-й секр. посольства Греції в Республіці Кіпр (Нікосія); 1981-84 — ген. консул Греції в Ганновері (ФРН); 1984-85 — радник посольства у ФРН; 1985-91 — працівник постійного представництва Греції при ЄС; 1991-94 — співробітник МЗС; 1994-95 — повноважний міністр 2-го класу; 1995-98 — міністр-радник посольства Греції в ФРН. 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Україні.
В.І. Головченко

Конфедерація (з лат. сопґоесіегаііо — союз, об'єднання, спілка) — форма союзу, за якої держави, що в нього входять, зберігають свій *суверенітет* у повному обсязі. К. поєднує риси як міжнар.-прав., так і держ. орг-ції. К. створюються з метою досягнення спільних цілей їхніх членів. Заг. органи координують діяльність членів конфедерації у певних сферах (зокрема, зовнішньополітичній, військовій, валютно-

фінансовій, митній, зв'язку, комунікацій тощо). Як правило, органи конфедерації створюються з представників держав-членів і рішення в них приймаються одностайно або кваліфікованою більшістю голосів. К. зазвичай утворюються на основі *договору міжнародного.* Члени К. продовжують залишатись *суб'єктами міжнародного права.* У *доктрині міжнародного права* К. розглядаються як перехідна (або проміжна) форма до більш тісного міждерж. союзу або як засіб розпаду такого союзу. За всіма членами К. зберігається право вільного виходу з неї. У доктрині висловлюється думка, що у світі існує лише одна К.: *Європейський Союз.* У різні часи конфедераціями були: Австро-Угорщина — у 1867-1918, Швеція і Норвегія — у 1814-1905, США - у 1781-89, Швейцарія - у 1815-48 (сучас. д-ва Швейцарська Конфедерація є, по суті, *федерацією);* у 1958-61 К. складали Єгипет іСирія; у 1982-89 — Гамбія та Сенегал (див. *СенегамбІЯ).* *О.В.Буткевич*

Конференції міжнародні — з'їзди представників держав, міжнар. міжурядових і міжнар. неурядових орг-цій для обговорення якогось питання та прийняття відп. рішень (резолюцій). К. м. поділяються на міжурядові та неурядові. Сучас. міжурядова конференція — це тимчасовий колективний орган держав-учасниць, який складається з офіц.
представників щонайменше трьох д-ав, кожна з яких має один голос, із можливою участю спостерігачів від третіх д-ав, міжурядових та неурядових орг-цій, які не мають права голосу. Міжурядові конференції переслідують узгоджені державами-учасницями цілі й мають, як правило, закріплену в правилах процедури певну орг. структуру та компетенцію. Цілі та діяльність будь-якої К. м. повинні відповідати основним *міжнародного права принципам.* Різниця в назвах міжурядових конференцій (з'їзд, конгрес, конференція, форум, нарада) не має юрид. значення.
За колом учасників міжурядові конференції поділяються на універсальні (всесвітні), в роботі яких має право брати участь будь-яка д-ва, та регіональні, у яких беруть участь д-ви, що належать до певного політ.-геогр. регіону. Залежно від рівня проведення конференції, який визначається важливістю питань або ступенем їх готовності для обговорення та врегулювання, делегації, що направляються на міжурядові конференції, очолюють: глави д-ав та урядів (нарада на найвищому рівні), міністри закорд. справ, інші офіц. особи. Міжурядові конференції поділяються на періодичні та конференції *ад гок,* які скликаються для вирішення окремих питань разового характеру, напр., прийняття міжнар. конвенції. Залежно від сфери діяльності міжурядові конференції поділяються на мирні, політичні, економічні, дипломатичні та змішані. Здебільшого вони скликаються для однієї з таких цілей: а) підготовка та прийняття тексту *договору міжнародного,* у т. ч. й установчого акта міжнар. орг-ції (напр., *Сан-Франциська конференція 1945,* на якій було прийнято *Статут ООН,* Конференція ООН 1968-69 з права міжнар. договорів, на якій була прийнята *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969);* б) для обговорення певних міжнар. проблем і вироблення спільної заяви (напр., Тегеранська конф. з прав людини 1968, Бухарестська конф. з питань народонаселення 1975); в) для обміну думками та інформацією з певних проблем, а також вироблення рекомендацій (напр., Конференція ООН з використання науки й техніки у слаборозвинутих районах, Женева, 1963).
Як правило, К. м. відкриває представник приймаючої д-ви або орг-ції, під егідою якої була скликана конференція. Орг. питання (правила процедури, фінансування, робочі та офіц. мови, робота секретаріату тощо) вирішуються самими

К. м. Рішення К. м. приймаються або більшістю голосів — простою чи кваліфікованою, або шляхом консенсусу, акламації тощо. К. м., які скликаються в рамках *Організації Об'єднаних Націй,* здебільшого керуються правилами процедури *Генеральної Асамблеї ООН.* Неурядові конференції найчастіше мають наук, або сусп. характер, і в них беруть участь переважно представники неурядових орг-цій або окремі особи
З РІЗНИХ країн. *О.О. Мережко*

Конференції НБСЄ з людського виміру —
проходили у Парижі (30.05-23.06.1989), Копенгагені (5-29.06.1990) та Москві (10.09-4.10.1991) згідно з рішенням Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ 1986-89; реалізовували заходи т. зв. «третього кошика» Наради з безпеки та співробітництва в Європі в Гельсінкі 1975, який містив комплекс гуманітарних питань, у т. ч. дотримання *прав людини* (права вільного пересування людей, права вільно обирати місце свого проживання тощо). У ході Конференцій держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою відданість всім принципам *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Паризької хартії для нової Європи* та інших док-тів НБСЄ, що стосуються визначення поваги до прав людини і основних свобод, а також розвитку суспільств на основі плюралістичної демократії та верховенства закону як необхідну умову для створення стабільного і тривкого миру в Європі. Було відзначено, що існують серйозні загрози для принципів і положень НБСЄ, відбуваються їх порушення; зокрема, йшлося про акти дискримінації, ворожості та насильства проти осіб або груп за нац., етнічною

або реліг. ознакою. Держави-учасниці підкреслили, що питання прав людини, основних свобод, демократії та верховенства закону мають міжнар. характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнар. порядку; було заявлено, що зобов'язання, прийняті у людському вимірі, є питаннями, які становлять безпосередній та законний інтерес для всіх держав-учасниць НБСЄ і не відносяться до категорії суто внутр. справ окремих д-ав.

І.О. Мінгазутдінов

Конференції послів — істор. форма *дипломатії багатосторонньої,* яка передбачає дип. діяльність за участю *послів* кількох держав, спрямовану на вирішення спільних актуальних
міжнар. проблем. Вперше К. п. діяла протягом 1816-18 у Парижі і мала спостерігати за тогочасним слабким франц. урядом. Інша конференція послів, що діяла в Парижі в 1822-26, обговорювала питання, пов'язані з іспан. рев-цією. У 1823 конференція послів зібралася в Римі для обговорення проблем реформування Папської д-ви. Великого значення набула конференція послів 1839, результатом якої було утворення Королівства Бельгії. На порядку денному наступних конференцій послів стояли питання припинення *Балканських війн 1912-13* та протидія більшовицькому режиму в Росії.

Н.Л. Яковенко

Конференція В СпартІ — зібрання *Пелопоннеського союзу,* скликане 432 до н. є. за ініціативою Коринфа, який звинуватив Афіни у порушенні однієї зі статей *Тридцятилітнього миру 445 до н. є.* (нею Афінам і Спарті заборонялося розширювати свої союзи за рахунок залучення до них нових членів) через т. зв. Епідамнський інцидент, коли Афіни взяли участь в одній із мор. битв між Коринфом і Керкірою на боці останньої. На Конференції були присутні й представники Афін, однак, не діставши підтримки з боку інших учасників, вони покинули її. Спартанський цар Архідам висловився проти проголошення Афінам війни, посилаючись на положення Тридцятилітнього миру, за якими не дозволялося застосовувати збройну силу проти д-ви, що готова до переговорів чи арбітражу. Проте після тривалих дебатів більшість делегатів Конференції ухвалили рішення про оголошення війни; розпочалася
ПеЛОПОННеССЬКа війна. *О А. Борділовська*

Конференція договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Сопгегепсе оГ іпе сопїгасїіп§ раггіек ог їКе СОПУЄПїЮП ОП \\ен-Іапсіз) — орган, заснований з метою реалізації Конвенції про водно-болотні угіддя, підписаної 1975 у м. Рамсар (Іран). На 1.01.2004 сторонами конвенції були 138 країн; депозитарієм угоди є *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).* Україна, після ратифікації Конвенції про водно-болотні угіддя 29.10.1996, поновила своє членство як договірна сторона цієї угоди. Основною метою Конвенції є збереження та розумне використання водно-болотних угідь та їхнього біосвіту. Конференція договірних сторін цієї Конвенції складається

з представників усіх держав-учасниць і є найвищим органом, який визначає напрямки діяльності для реалізації угоди і координує співробітництво з іншими міжнар. урядовими і неурядовими орг-ціями в цій галузі. Засідання Конференції, під час яких розробляються і поглиблюються норми Конвенції та розглядаються звіти держав-учасниць щодо імплементації угоди, було раз на 3 роки (станом на 1.01.2004 відбулося 8 засідань Конференції); між засіданнями відбуваються техн. сесії, на яких розглядаються й аналізуються поточні питання щодо імплементації угоди. У своїй діяльності Конференція спирається на Постійний комітет та Секретаріат, а також дорадчу наук.-техн. комісію. Постійний комітет складається з 13 членів, які обираються на пропорційній основі від 6 регіонів: Африки, Азії, Європи, тропічних країн, Півн. Америки, Океанії. Збирається Постійний комітет щорічно у проміжках між засіданнями Конференції; він готує документацію для наступних засідань конференції, затверджує бюджет і політику секретаріату, розглядає проекти, що подані з метою отримання грантів від Рамсарського фонду малих грантів. Секретаріат здійснює поточну роботу конференції, очолює її ген. секретар. Штаб-квартира Конференції знаходиться в м. Гланд
(Ш вейцарія). *О.Ю. Ковтун*

Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34 (СопГегепсе ґог тпе Кесіис-Ііоп апсі Ьітіїаіїоп огАгтатепїк) — була скликана 2.02.1932 в Женеві (Швейцарія) і проходила за участі представників держав-членів ./7/гг/ *Націй,* а також Афганістану, Бразилії, Єгипту, Еквадору, Коста-Рики, Мексики, СРСР, США і Туреччини. Перші спроби досягти на міжнар. рівні домовленостей щодо обмеження озброєнь були здійсненні на Гаазьких конференціях 1899 та 1907. Країни *Антанти,* окрім США, взяли на себе зобов'язання розпочати процес роззброєння за *Версальським мирним договором 1919.* У 1925 Ліга Націй створила підготовчу комісію з роззброєння (1926-32), завданням якої стало визначення переліку озброєнь, що підлягатимуть обмеженням, та розробка заходів з роззброєння. До 1931 вона розробила проект для дискусії, який став основою роботи Конференції. Перше її спільне засідання відбулося 2-24.02.1932. Франція висунула пропозицію щодо інтернаціоналізації деяких видів озброєнь (зокрема, бомбардувальної авіації, лінкорів
тоннажем понад 10 тис. т., далекобійної артилерії тощо) та створення міжнар. військ, сил під егідою Ліги

Нації. Водночас вона виступила проти обговорення заг. скорочення сухопутних та повітр. озброєнь і наполягала на збережені диференційованого підходу до різних д-ав, в залежності від їх ролі в європ. безпеці та «історії ведення агресивних війн»; Велика Британія і Японія виступили проти включення питання про скорочення мор. озброєнь в обговорення в принципі. СРСР запропонували два плани — негайного повного роззброєння і пропорційно-послідовного скорочення всіх озброєнь. Німеччина пропонувала прийняти за основу для скорочення озброєнь та збройних сил кількісні обмеження, накладені на неї Версальським мирним дог-ром; в разі незгоди Берлін залишав за собою право збільшити кількісні параметри власних збройних сил для досягнення паритету з іншими великими д-вами. Принцип «рівності в озброєннях» разом з Німеччиною підтримала також Італія. 22.06.1932 амер. делегація висунула план паритетного скорочення озброєнь на 1/3 всіма д-вами світу (план *Г. Гувера).* Однак жоден із планів не дістав значної підтримки в учасників Конференції. Більшість делегацій наполягала на необхідності в першу чергу провести скорочення озброєнь, які могли використовуватися для наступальних дій і становили безпосередню загрозу міжнар. миру. Відтак основне обговорення зосередилося навколо визначення понять «агресивної» та «неагре-сивної» зброї. Після того, як учасниками не вдалося дійти згоди і з цього питання, 23.07.1932 в роботі була оголошена перерва, після якої загальні сесії більше не проводилися, Конференція фактично припинила роботу, а обговорення проблем роззброєння проводились в комісіях та групах експертів. Відновлення роботи Конференції блокувалося Німеччиною, що наполягала на якомога швидшому вирішені питання про рівні з іншими д-вами права щодо озброєнь. 14.09.1932 Німеччина офіційно припинила участь в Конференції і повернулася лише після підписання 11.12.1932 п'ятьма д-вами (Великою Британією, Італією, Німеччиною, США та Францією) протоколу про надання Німеччині рівних з іншими прав у рамках майбутньої єдиної системи безпеки. Одночасно Велика Британія, Італія, Німеччина та Франція підписали декларацію про відмову від застосування сили для вирішення міждерж. спорів.

Після відновлення обговорення проектів роззброєння ключовим планом став т. зв. план £до/о-Поль-Бонкура, який передбачив орг-цію системи взаємних гарантій безпеки, заборони далекобійної артилерії та важких танків, встановлення єдиного 3-міс. терміну військ, служби. У плані повторювались франц. пропозиції про створення міжнар. військ, формувань під проводом Ліги Націй, встановлення міжнар. контролю над європ. повітр. шляхами та цивільною авіацією, а також пропонувалося скоротити мор. озброєння. Оскільки план надавав однобічні переваги Франції, проти нього виступили представники Великої Британії, Італії та Німеччини, і в лютому 1933 сесія Ген. комісії Конференції відхилила план Ерріо-Поль-Бон-кура, формально вмотивувавши це невідповідністю плану до формату Конференції, оскільки він передбачав заходи, спрямовані не на скорочення, а на обмеження озброєнь. У березні 1933 брит. делегація запропонувала план Макдональ-да, який передбачав встановлення граничних рівнів сухопутних озброєнь для д-ав континентальної Європи, однакових рівнів повітр. озброєнь для всіх *великих держав,* встановлення короткострокового (8-12 місяців) військ, обов'язку та створення постійної міжнар. комісії з роззброєння, яка мала перебрати на себе вирішення питань, що залишалися б нерозв'язаними після закриття конференції. 8.04.1933 Ген. комісія прийняла план *Дж. Макдональда* за основу майбутньої конвенції з роззброєння, але 14.10.1933 Німеччина, яка взяла курс на ремілітаризацію, відкликала своїх представників із Женеви та офіційно припинила участь в Конференції. Остання сесія Ген. комісії Конференції відбулася 29.05-11.06.1934 і завершилась фактично без результату. *В.Ю. Константинов*

Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку («Саміт Землі») — відбувалась 3-14.06.1992 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) за участю представників 172 д-ав, 108 з яких було представлено главами д-ав та урядів. Метою Конференції було вироблення спільних підходів до забезпечення сталого розвитку країн світу в XXI ст., на ній було ухвалено низку загальних та конкретних міжнар. док-тів, що мали визначити основні напрями розвитку світу на наступне століття й встановити механізми вирішення нагальних проблем людства. Основними док-тами, ухваленими на Конференції, стали: Декларація Ріо-де-Жанейро, в якій було визначено 27 заг. принципів міжнар. співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екон. розвитку; «Порядок денний 21» — широка програма дій сталого розвитку світового співтовариства в XXI ст.; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на обмеження та скорочення викидів у атмосферу газів, що призводять до глобального потепління; Принципи сталого розвитку лісових ресурсів — угода про розвиток, збереження та управління світовими лісовими ресурсами; Конвенція про біол. різноманіття — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на посилення контролю та збереження біол. ресурсів на нац. рівні.

У Декларації Ріо-де-Жанейро було закріплено, зокрема, принципи: відповідальності д-ав за наслідки їхньої діяльності для навколишнього середовища в глобальному масштабі; рівного доступу д-ав світу до

проектів з екон. розвитку та охорони навколишнього середовища; обмеження шкоди для навколишнього середовища під час збройних конфліктів; прозорості інформації щодо природ, та техногенних інцидентів, що спричинюють негативні наслідки для навколишнього середовища. Декларація проголосила завдання б-би з бідністю, визначила принципову та першочергову важливість нац. заходів та нац. законодавства в забезпеченні ефективності та результативності охорони навколишнього середовища тощо. Рішеннями Конференції було створено низку міжнар. механізмів, відп. за координацію співробітництва у сферах, визначених нею зокрема Комісію зі сталого розвитку. Принципи, закріплені на Конференції, було покладено в основу подальших міжнар. заходів зі сталого розвитку та охорони навколишнього середовища на глобальному й регіональному
РІВНЯХ. *В.Ю. Константинов*

Конференція ООН із торгівлі і розвитку

(ипііесі №ііоп§ Сопїегепсе оп Тгасіе апсі Оєує-Іортепі), **ЮНКТАД** (ІЖСТАБ) — постійний орган *Генеральної Асамблеї ООН,* заснований 30.12.1964; до його складу входять усі держави — члени ООН (191), а також Ватикан. Основною метою ЮНКТАД є інтеграція країн, що розвиваються, у світову екон. систему, а також сприяння використанню можливостей у сфері торгівлі та розвитку, що виникли внаслідок

процесів *глобалізації.* До компетенції ЮНКТАД відносяться питання торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій та сталого розвитку. За 40 років свого існування ЮНКТАД набула досвіду в розробленні багатосторонніх механізмів стимулювання торгівлі, зокрема в таких галузях, як надання торг, пільг і преференцій, торгівлі сировинними товарами, послугами, програмах управління зовн. заборгованістю, взаємозв'язку між інозем. інвестиціями і передачею технологій, а також у здійсненні програм техн. допомоги, перш за все країнам, що розвиваються, у розробленні нац. політики і створенні відп. інституційних структур з метою сприяння розвиткові *зовнішньої торгівлі* шляхом оптимізації експорт-

ш» щт, щшкшшнл жщтаявої системи

тощо. Міжурядовий механізм ЮНКТАД включає Конференцію, що є найвищим органом, який визначає політ, курс орг-ції, Раду з торгівлі та розвитку і її допоміжні органи, що обслуговуються постійним Секретаріатом.
З 1964 відбулося *10* конференцій ООН із торгівлі та розвитку, остання — 12-19.02.2000 в Бангкоку (Таїланд) під назвою «Прикладаючи уроки минулого з метою використання глобалізації як ефективного інструменту задля розвитку всіх країн та народів». Виконавчим органом ЮНКТАД є Рада з торгівлі та розвитку, що проводить свої засідання двічі на рік. На першій частині своєї щорічної сесії Рада розглядає питання, що відносяться до міжнар. наслідків макроекон. політики, використовуючи як аналітичний матеріал дані щорічної Доповіді з питань торгівлі та розвитку; на другій частині щорічної сесії вона розглядає питання торг, політики, структурного регулювання та екон. реформ. Допоміжними органами Ради є Комісія з інвестицій, технологій та інших фінанс. питань; Комісія з торгівлі товарами та послугами; Комісія з підприємництва, сприяння бізнесу та розвитку. Ген. секретарем ЮНКТАД з вересня 1995 є Р. Рі-куперо *(Бразилія). Взаємодія* України з *ЮНКТАД базується на необхідності використання можливостей* орг-ції з надання консультативної та матеріал.-техн. допомоги на шляху приєднання до *Світової організації торгівлі.* У роботі Міжурядової групи експертів з питань законодавства та політики в галузі конкуренції, створеної в рамках ЮНКТАД, бере активну участь Антимонопольний комітет України. Секретаріат ЮНКТАД знаходиться в Женеві (Швейцарія).
А.Г. Гуменюк

Конференція сторін Віденської конвенції

про Охорону ОЗОНОВОГО шару (СопГегепсе оґ іпе Рагсіез оіЧЬе Уіеппа СОПУЄППОП ГОГ Іпе Ргоіес-ііоп оґ іпе Охопе Ьауег) — орган, створений з метою реалізації відп. конвенції, підписаної в 1985 і ратифікованої в 1987; станом на 1.01.2004 її підписали 187 країн світу (Україна в 1986). Діяльність Конференції визначається ст. 7 Конвенції, яка передбачає такі функції: постійний нагляд за імплементацією Конвенції; обмін наук, інформацією про озоновий шар, його можливу модифікацію та передбачуваний ефект від неї; розвиток та гармонізація політики, стратегії й засобів виявлення речовин, що впливають на модифікацію озонового шару, та мінімізація їхньої дії; вироблення рекомендацій, пов'язаних із конвенцією; координація програм дослідження, систематичного спостереження, наук, і технол. співробітництва, обмін інформацією та технологіями; внесення поправок та доповнень до конвенції; співробітництво з іншими орг-ціями і інституціями орг-цій *(Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація,* Координаційний комітет з озонового шару, Екологічна програма *Організації Об'єднаних Націй);* визначення правил процедури та фінанс. питань; заснування допоміжних інституцій. Сесії Конференції відбуваються щорічно почергово в кожній із країн-учасниць, конвенцією передбачена також можливість проведення позачергових сесій. У перервах між засіданнями

Конференції працює секретаріат, який обслуговує сесії Конференції; займається підготовкою звітів про роботу та про отриману інформацію щодо стану озонового шару, його модифікації тощо; здійснює необхідну координацію між відп. інституціями; виконує додаткові функції, покладені на нього Конференцією. ООН, її спеціалізовані установи (напр., *МАГАТЕ),* а також будь-яка д-ва — не член Конференції, неурядова орг-ція може бути присутня на сесіях Конференції як *спостерігач. Секретаріат Конференції знаходиться в Найробі (Кенія).*

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Конференція сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття (СопГегепсе оГїпе раїтіез оїЧЬе СОПУЄППОП ОП Ьіо1о§іса1 СПУЄГ-8Ігу) — орган, створений з метою імплементації Конвенції про охорону біол. різноманіття 1994. Конференція є основним органом, який приймає рішення щодо напрямків співробітництва

з метою подальшої реалізації Конвенції. Функціями Конференції визначені: розгляд звітів від підлеглих установ та виконавчого секретаря найбільш важливих питань і визначення нових пріоритетних напрямків діяльності, контроль фінанс. механізмів, узгодження робочих планів для держав-учасниць, створення необхідних додаткових органів, співробітництво з іншими міжнар. орг-ціями та угодами. У 1994-96 засідання Конференції проводились щорічно; з 2000, після прийняття відп. процедурних змін, — один раз на два роки. Конференція діє у відповідності до стратегічної програми, прийнятої на 6-му засіданні Конференції 2002 у Гаазі (Нідерланди) і розрахованої на період 2002-10. Поступово відбувається розширення тематики засідань Конференції (напр., екосистеми різних природ, комплексів, фінанс. механізми й обмін технологіями тощо) та перегляд і прийняття змін у плани для реалізації угоди; станом на 1.01.2004 відбулося 7 засідань Конференції, де загалом було прийнято 146 поправок загального і процедурного характеру. У своїй діяльності Конференція спирається на роботу дорадчого к-ту з науки, техніки і технологій, який складається з експертів урядового рівня у відп. галузях та секретаріат на чолі з виконавчим секретарем. Основними функціями секретаріату є: підготовка зустрічей конференції, ведення документації, допомога країнам-учасницям в імплементації угоди, збір та аналіз інформації. Діяльність конференції фінансується державами-учасницями конвенції, Екологічною програмою ООН, *Програмою розвитку ООН,* Світовим банком.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) —
орган, відповідальний за виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, прийнята 9.05.1992 в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. На *Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку* Рамкову Конвенцію підписали 155 країн, у т. ч. Україна; вона набула чинності 24.03.1994. Головна мета Конвенції — розробка глобальної стратегії захисту системи клімату та її збереження для сучас. і майбутнього поколінь, спільному пошуку можливостей стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, що запобігав би дестабілізуючому антропогенному впливу на клімат. Конвенція має два додатки, які є її невід'ємною частиною. До 1-го Додатку включено 35 промислово розвинутих країн, у т. ч. Україну, які повинні робити найбільший внесок у справу зменшення викидів парникових газів. Робочі органи Конвенції: Допоміжний орган із виконання та Допоміжний орган для консультування з наук, та техн. аспектів РКЗК ООН. Допоміжні органи збираються на сесії, що проводяться паралельно, та яким, як правило, передує тиждень неформальних консультацій і семінарів. Станом на 1.01.2004 відбулось 8 сесій конференції. Україна ратифікувала Конвенцію 29.12.1996, а на поч. 1998 подала до Секретаріату Конвенції 1-е нац. повідомлення з питань зміни клімату. 14.04.1999 постановою КМ України за №583 було створено Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, поновлений склад якої затверджено постановою КМ України за №1262 від 11.08.2000. Координацію роботи міністерств та відомств з питань, пов'язаних із виконанням Україною зобов'язань за Конвенцією, здійснює Міністерство охорони навколишнього природ, середовища України. *В.І. Резніченко*

Конфлікт Міжнародний — стан *міжнародних відносин,* який характеризується зіткненням інтересів їхніх суб'єктів із застосуванням військ, сили або інших силових засобів їх реалізації, для досягнення політ, панування в міжнар. середовищі. У К. м. кожен із суб'єктів реалізує свої претензії на володіння об'єктом конфлікту. Найтиповішими серед К. м. є зовн. симетричні та асиметричні конфлікти. У випадках, коли основним суб'єктом зовн. симетричних конфліктів виступає д-ва, конфлікт набуває ознак міждерж. конфлікту. Об'єднуючи зусилля суспільства, д-ва спрямовує їх на реалізацію своїх інтересів у К. м., спираючись при цьому на силові інститути, а також на норми *міжнародного права.* Міждерж. конфлікт відрізняється надзвичайною багатогранністю і різноманіттям. Його крайньою формою є *війна,* в якій переслідуються насамперед держ. інтереси і яку ведуть нац. збройні сили. Найвищим і наймасштабнішим рівнем симетричного К. м. є конфлікт між коаліціями д-ав (коаліційні конфлікти). Коаліційними конфліктами були *Перша світова війна* між країнами *Антанти* і *Троїстим союзом, Друга світова війна*

між державами «Осі» й *антигітлерівською коаліцією.* Особливість таких конфліктів

полягає в тому, що в складі ворогуючих сторін як суб'єкт виступає не одна, а відразу кілька д-ав, які утворюють коаліцію. Відтак, у конфлікті проявляються коаліційні інтереси (визначені або на базі спільних життєво важливих інтересів д-ав коаліції, або на базі спільної загрози цим життєво важливим інтересам).

До зовн. асиметричних конфліктів належать конфлікти між суб'єктами різних соц. орг-цій: між соц. групою однієї д-ви й соц. прошарком іншої д-ви; між соц. групою й інозем. д-вою; між соц. прошарком й інозем. д-вою; між д-вою й блоком д-ав. У зовн. асиметричних конфліктах соц. групи можуть здійснювати воєнні акції з метою відторгнення частини території д-ви або встановлення свого панування над населенням, що мешкає на даній території. Подібні цілі можуть переслідувати й соц. прошарки в конфлікті з інозем. д-вою. Але, на відміну від соц. груп, дії соц. прошарків у конфліктах даного типу носять масштабніший, гостріший і відкритіший характер. Такі конфлікти мають широку соц. базу, вони тривалі й зберігають значні руйнівні можливості. Д-ва, до якої належить такий соц. прошарок, досить часто не в змозі придушити його войовничі наміри та змушена займати нейтральну або посередницьку позицію, щоб не перетворити такий конфлікт у міждержавний. Подібна ситуація характерна для конфлікту між Туреччиною й іракськими курдами, а також для конфлікту між Таджикистаном і фундаменталістсько налаштованими ісламськими прошарками Афганістану.

К. м. між д-вою та коаліцією ворожих д-ав, характерні як для минулого сторіччя, так і для сучасності. Такими були війни *антифранцузьких коаліцій,* конфлікти між РСФРР і Антантою 1918-20, між Іраком й антиіракською коаліцією в 1990 та 2003. Інтереси, співвідношення сил і поєднання суб'єктів у подібних конфліктах можуть бути різноманітними: *наддержави* проти коаліції невеличких д-ав, об'єднаних спільною загрозою, коаліція д-ав проти д-ви, що представляє загрозу інтересам світового співтовариства тощо. Важливою характеристикою протікання К. м. є його масштаб, який визначається двома критеріями: геогр. ознакою й тривалістю протікання. За геогр. ознакою виділяються: глобальні, регіональні та локальні конфлікти. До глобальних К. м. відносяться війни, що виходять за межі одного континенту (театру війни), в яких беруть участь одна чи кілька *великих держав* або блоків д-ав. Регіональний К. м. — збройна

сутичка між д-вами, які належать до одного регіону й не виходять за його межі. Локальний К. м. — збройне зіткнення між д-вами, обмежене рамками певного геогр. району, а також кількістю застосовуваних збройних сил і засобів.

К. м. сучас. доби мають такі особливості: відбуваються на регіональному та локальному рівнях (регіональні та локальні конфлікти все частіше набувають форми озброєного протистояння, супроводжуються зростанням тероризму); для них характерне зникнення межі між внутр. та зовн. конфліктами (внутр. конфлікт може набувати рис міжнародного через збільшення кількості учасників — представників інших країн); їх сторонами все частіше виступають не д-ви, а різного роду угруповання (політичні, етнічні, релігійні, економічні); їх регулювання потребує зусиль як традиційної дипломатії, так і недержавних, неурядових орг-цій. До К. м. відносять також екстремальні ситуації як наслідки конфлікту, різноманітні за своїм характером кризи (ідеологічні, соціальні, демографічні, політичні), які впливають на існування і життєдіяльність значних груп, спільнот та етносів.

І.Л. Валевська, Г.М. Перепелиця

Конфліктів вирішення концепція —

система поглядів, ідей і принципів, спрямованих на припинення протидії та розв'язання протиріччя, що призвело до зіткнення інтересів суб'єктів конфлікту. Головна мета розробки та реалізації К. в. к. полягає в мінімізації збитків та негативних наслідків для кожної зі сторін, завдяки чому сам конфлікт стає продуктивнішим. К. в. к. окреслює основні умови, за яких конфлікт може мати позитивний результат, і передбачає розробку теорет. положень прогностичного характеру, а також відп. стратегій розв'язання конфліктів; включає діагноз конфлікту (визначення його поточного стану); прогнозування (окреслення варіантів його майбутнього розвитку); розробку рекомендацій, планування практ. дій та визначення конкретних засобів і шляхів розв'язання конфлікту.

Розробка рекомендацій у К. в. к. складається з проробки теорет. основ розв'язання конфлікту (його структура розбивається на окремі фрагменти: суб'єкти конфлікту, їхні засоби, рівень конфліктної свідомості, конфліктні відносини, збройна конфліктна взаємодія) та визначення заг. ідей щодо необхідних дій для його розв'язання (висуваються робочі гіпотези

стосовно шляхів нейтралізації кожного з елементів структури конфлікту), на основі яких будуються стратегії розв'язання конфлікту. Зміст стратегій включає визначення завдань, шляхів, сил, засобів і

методів, за допомогою яких передбачається досягти врегулювання конфлікту, а також план найважливіших заходів щодо реалізації завдань врегулювання.

Із можливих стратегій урегулювання вибирається найоптимальніша, що враховує стратегії дій і намірів воюючих сторін. Потім розробляються конкретні заходи з реалізації обраної стратегії. У стратегії може акцентуватись увага як на окремих особливо важливих фрагментах, так і на питаннях розв'язання конфлікту в цілому. Так, для нейтралізації суб'єктів конфлікту може бути застосована стратегія деконсолідації конфліктуючих сторін — система заходів, що дозволяють відітнути шляхом дискредитації або в інший спосіб найрадикальніші, екстремістські групи від основної маси соц. прошарків у конфлікт, і надати підтримку тим силам, які найбільшою мірою схильні до компромісів та мирних угод. Із метою нейтралізації кількох елементів конфлікту використовується стратегія *санкцій міжнародних.* Дуже поширеною є також стратегія превентивної дипломатії, що включає складний комплекс заходів розв'язання конфлікту в цілому. До них належать: відновлення довіри, посередництво, раннє попередження, превентивне розгортання миротворчих сил, створення *демілітаризованих зон* тощо. Наявність рекомендацій дозволяє перейти до планування практ. дій щодо розв'язання конфлікту. Планування є продовженням процесу прогнозування конфлікту й будується на базі останнього, воно зводиться до вибору тих стратегій, які найнеобхіднішідля реалізації
бажаного сценарію. *ГМ. Перепелиця*

Конфронтація міжнародна — стан зіткнення інтересів держав, їх об'єднань та коаліцій. К. — складова частина *конфлікту міжнародного,* за деякими теоріями — одна з початкових його фаз. За своїм походженням протиріччя, які породжують К. між д-вами, можуть бути територ., нац., реліг., екон., військ.-стратегічними, наук.-техн. тощо. Але К. завжди набуває політ, форми, оскільки ці протиріччя усвідомлюються і вирішуються д-вами з властивою їм внутр., зовн. і військ, політикою через механізм формування та здійснення цієї політики. Виникнення конфронтації пов'язане не тільки
з об'єктивними протиріччями, що виникають у відносинах між д-вами, але й з суб'єктивними чинниками, що визначаються зовн.-політ, курсом д-ав. К. виникає, готується та вирішується свідомою цілеспрямованою *зовнішньою політикою* Д-аВ. *М.С. Каменецький*

КОНЦЄСІЙНИЙ ДОГОВІР — договір між держа-вою-реципієнтом та інозем. інвестором (концесіонером), який регламентує правовідносини між учасниками договору стосовно надання державою (концесієдавцем) інозем. інвестору особливих прав щодо об'єктів держ. власності, вилучених зі звичайного комерційного обігу, а також стосовно прав на заняття такими видами госп. діяльності, які є монополією держави. Дог-ри концесії укладаються між уповноваженими органами виконавчої влади та інозем. інвестором. В укр. д-ві концесійна діяльність регулюється Законом України «Про концесії» та «Про концесії на будівництво та експлуатацію
аВТОМОбІЛЬНИХ ДОрІГ». *ОМ. Григоров*

Кон'юнктура (з лат. сопішісШга; від лат. соп-Іип§о — поєдную, з'єдную) — сукупність умов, взаємозв'язків, ситуацій, обставин, здатних вплинути на реалізацію певних планів, програм, вирішити справу, досягти певних результатів. Поняття «кон'юнктура» пов'язане з розвитком конкретних умов сусп.-екон., соц., політ, характеру, що діють у певний час і суттєво впливають або можуть впливати на протікання сусп. життя. Екон. зміст поняття «кон'юнктура» полягає у визначенні поточного стану справ (речей) на ринку і окреслює найближчу перспективу розвитку економіки країни в цілому або окремих товарних чи регіональних ринків. К. ринку характеризує екон. процеси і явища, що доступні для безпосереднього спостереження за ринковими процесами (співвідношенням попиту і пропозиції, рівнем цін, ступенем і розвитком товаропровідної мережі, рівнем орг-ції торгівлі і культурою обслуговування, засобами формування попиту і ступенем його задоволення тощо) крізь призму сфери обміну для їх кількісної і якісної оцінки з метою прогнозування ринкових процесів та їх регулювання. На стан К. ринку впливають такі чинники: розвиток продуктивних сил, рівень товарного вир-ва та обсяги експортно-імпортних операцій, умови формування попиту населення, його обсяги, структура, якість і динаміка, матеріал, база і якість торг, обслуговування

населення, рівень цін, стан соц. забезпечення населення і його доходи, рівень культури, освіченості і духовності населення тощо. К. ринку може бути сприятлива, коли ринок збалансований, і несприятлива — за умов розбалансованості ринку. Для одержання достовірних інформ. матеріалів про стан К. (співвідношення інтересів провідних сусп. сил) у певних сферах сусп. життя на заг.-нац., регіональному чи міжнар. рівнях проводяться кон'юнктурні дослідження. Наявність даних про К., що склалася в досліджуваній сфері, дає змогу приймати рішення щодо поліпшення там ситуації і розв'язання назрілої проблеми на основі нац. інтересів.

В.І. Серажим

Копенгагенський договір 1709 — моск-данська угода, підписана 11 (22). 10.1709 у Копенгагені за ініціативою данського короля Фре-деріка IV; передбачала відновлення антишвед-ського союзу. До її

укладення призвів корінний перелом на користь Московського царства в ході *Північної війни 1700-21,* що стався після розгрому 27.06(8.07). 1709 шведської армії короля Карла XII під Полтавою. За умовами К. д. Данія зобов'язувалася поновити бойові дії проти Швеції, сприяти поверненню саксонського курфюрста Августа II на втрачений ним престол Речі Посполитої, схилити до входження в антишведську коаліцію Пруссію та узгоджувати свою подальшу зовн. політику з інтересами Росії. Між обома д-вами поновлювалася взаємна торгівля на умовах вільного мореплавства. *В А. Рубель*

Копенгагенський мир 1660 — шведсько-данський договір, підписаний 27.05.1660 в Копенгагені; завершив війну 1658-60. Мир було укладено після підписання Олівського мирного дог-ру Швецією та союзниками Данії. За К. п. Швеція зберігала територ. надбання в Скандинавії, закріплені *Роксильським миром 1658,* але повертала Данії Тронхеймський лен та о. Борн-хольм. Було відмінено заборону на плавання в Балтійському морі флотів небалтійських д-ав.

М.Г. Капітоненко

Копенгагенський трактат 1758 — франц-данський договір, підписаний 4.05.1758 у Копенгагені; оформив вступ Данії до антипрус. коаліції в *Семилітній війні 1756-63.* Пізніше К. т. Як його гаранти підписали Австрія і Росія.

Згідно з К. т. Данія, залишаючись нейтральною, повинна була сконцентрувати в Голштейні 24-тис. армію і направити її проти Пруссії у випадку нападу останньої на Голштинію, Любек або Гамбург. Пруссії та Великій Британії заборонялося вербувати людей і закупати припаси й коней у данських володіннях. У випадку нападу Пруссії на Данію Франція зобов'язувалася надати останній допомогу і сприяти в отриманні від приватних осіб позики в 6 млн. ліврів та в оформленні угоди із спадкоємцем рос. престолу голштинським герцогом Петром Федоровичем щодо обміну Голштинії на графства Оль-денбург і Дельменхорст (Півн. Німеччина), які належали Данії, але були оточені прус, володіннями. Намагаючись закріпити приєднання Данії до антипрус. союзу, Росія погодилася на переговорах сприяти укладенню угоди щодо обмінну, заявивши в той же час, що це не може розглядатися як поступки правам Петра Федоровича.

В.М. Вдовенко

КОРДОН України ПОВІТРЯНИЙ — частина держ. кордону України, яким, згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітр. простору. Повітр. простором України є частина повітр. сфери (умовно до висоти 100-110 км над рівнем Світового океану), яка знаходиться над держ. територією України. Згідно з положеннями ст. 9, 10 вказаного Закону та ст. 58 Повітряного кодексу України порядок виходу з повітр. простору України визначається законодавством України. *ОМ.Григоров*

Кордони держави — лінія на суші та воді, а також вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії через надра, води й повітря, яка визначає межі території держави та її територ. суверенітету. Розрізняють суходільні, водні (річні, озерні, морські), повітр. кордони. У *доктрині міжнародного права* за принципом проведення розрізняють орографічні (проводяться з урахуванням особливостей місцевості: по хребту гір, уздовж річки), геометричні (проводяться по прямій між певними точками) та астрономічні (проводяться відповідно до проходження паралелей та меридіанів) кордони. Встановлення кордонів д-ви включає *делімітацію кордону* та *демаркацію кордону. Міжнародне право* спрямо-

ване на забезпечення стабільності держ. кордонів. Цій меті служать: принцип непорушності держ. кордону, який є звичаєвим в Європі й закріплений у договірному порядку у відносинах між деякими д-вами інших регіонів; принцип *уші посіде-тіс,* який визначає кордони новоутвореної д-ви; ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969,* яка забороняє посилання на *докорінну зміну обставин* як на підставу для припинення або вихід із дог-рів, що встановлюють кордон; ст. 11 *Віденської конвенції про правона-ступництво держав стосовно договорів 1978,* що виключає вплив правонаступництва на кордон та його режим, що встановлені дог-ром. Визначення, статус і режим держ. кордону України закріплено в Законі України «Про державний кордон України» ВІД 4.11.1991. *Ю.О. Ноговіцина*

Кордону державного лінія — лінія, описана в документах, позначена на карті та/чи на місцевості, яка визначає межі території держави та просторові межі її *суверенітету.* У сучас. *міжнародному праві* лінія держ. кордону визначається на підставі *договору міжнародного* між сусідніми д-вами; внутр. акта д-ви (напр., зовн. межа територ. моря, що межує з *відкритим морем);* рішення міжнар. судового органу або *арбітражу міжнародного. Міжнародний Суд ООН* неодноразово розглядав спори д-ав щодо К. д. л. (напр., справа щодо *територіального спору* між Лівією та Чадом, спір про кордон між Буркіна-Фасо й Малі, спір про *делімітацію кордону* морського в затоці Мейн Еріа між Канадою та США, спір про сухо-

дільний, острівний та мор. кордон між Сальвадором та Гондурасом за участю Нікарагуа). Відомі випадки, коли К. д. л. між колоніальними країнами визначалась дог-рами між метрополіями, а також на підставі звичаю. При утворенні нової д-ви, яка здобула незалежність, К. д. л. визначається на основі принципу *uti possidetis,* що трансформує лінії адмін. розмежування колишнього суб'єкта федерації або іншої адмін.-територ. одиниці в держ. кордон. К. д. л. між двома країнами не може бути змінена в односторонньому порядку. Закріплена в дог-рі К. д. л. не залежить від його дії, залишається чинною навіть у разі його припинення на підставі принципу стабільності кордонів, але вона може бути змінена угодою сторін. У міжнар. дог-рах термін «лінія державного кордону», як правило, вживається в тому самому значенні,
що й термін «державний кордон» або «кордон» (напр., Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний держ. кордон від
14.10.1993). *Ю.О. Ноговіцина*

Корейська війна 1950-53 — війна між Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР) і Республікою Корея (РК) з метою об'єднати Корею збройн. шляхом. Питання повоєнної долі Кореї стояло на порядку денному *Каїрської конференції 1943,* в ході якої глава Тимчасового уряду Кореї в імміграції Кім Гу шукав підтримки Китаю щодо вимог незалежності Кореї. На пропозицію Президента Китаю *Чан Кайші* учасники конференції домовилися включити в Каїрську декларацію положення про право Кореї на самовизначення і незалежність. Після звільнення від япон. колоніального гноблення Корею було розділено по 38-й паралелі внаслідок окупації півн. частини військами СРСР, а південної — військами США. Військ, адміністрації СРСР та США розпочали формування в своїх зонах відповідальності органів місцевої влади. У травні 1948 в результаті проведених на Півдні виборів в Національні збори був сформований уряд, який претендував на наступництво Тимчасового уряду Кореї в імміграції, тобто на представництво всього корейського народу; його очолив Лі Син Ман, колишній голова створеного у Вашингтоні в роки *Другої світової війни* Комітету з європ.-амер. зв'язків. 15.08.1948 було проголошено утворення РК. У серпні 1948 півн.-корейськими політ, орг-ціями на території всієї Кореї були проведені вибори до Верховних народних зборів, а у вересні проголошено утворення КНДР. її лідер *Кім Ір Сен* сформував уряд, який заявив, що виступає єдиним законним представником корейського народу. Т. ч., у 1948 на Корейському піво-ві де-факто оформилися дві д-ви, КНДР та РК, зорієнтовані відповідно на СРСР та США. Претензії урядів обох д-ав на законне представництво всього корейського народу, жорстка ідеолог, конфронтація між ними призвели до військ, протистояння, яке невдовзі переросло у міжкорейську війну. 25.06.1950 відбулися бої в районі 38-ої паралелі, в результаті яких півн.-корейська армія розгромила війська РК, розгорнула наступ на Сеул, за 3 дні оволоділа ним і вийшла на р. Нактонган в районі м. Тсгу. Обидві сторони звинувачували одна одну в роз-

в'язанні конфлікту, але на скликаному 25.06.1950 засіданні *Ради Безпеки ООН,* що проходила за відсутності представника СРСР, була прийнята резолюція, яка звинувачувала КНДР в *агресії* і зобов'язувала її відвести свої війська за 38-у паралель. 27.06.1950 Президент США *Г. Трумен* віддав наказ збройним силам США вступити у воєнні дії на Корейському піво-ві на боці РК. Того ж дня РБ ООН прийняла резолюцію, яка закликала членів *Організації Об'єднаних Націй* надати допомогу РК. 1.07.1950 в Півд. Корею почали прибувати війська СИТА і 15 інших країн: Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії, Франції, Канади, ПАС, Туреччини, Греції, Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Колумбії, Ефіопії, Таїланду і Філіппін. Три скандинавські країни надіслали до РК військ.-польові госпіталі з мед. персоналом. 7.07.1950 РБ ООН прийняла резолюцію, за якою об'єднані війська країн-членів ООН стали називатися *Збройними силами ООН,* їх командувачем був призначений амер. генерал Д. Макартур.

На сер. вересня 1950 півн.-корейська армія тримала під своїм контролем майже увесь Корейський піво-в, проте після висадки союзників в Інчхоні (15.09.1950) вона втратила військ, ініціативу. 1.10.1950 війська ООН і РК перейшли 38-у паралель і на кінець жовтня, фактично розгромивши армію КНДР, підійшли до кордонів Китаю. З 25.10.1950 у бойові дії на боці КНДР вступили китайські добровольчі з'єднання, 25.11.1950 вони разом з рештками армії КНДР перейшли в контрнаступ і протягом місяця звільнили всю територію на північ від 38-ої паралелі, а 4.01.1951 знову заволоділи Сеулом. Перегрупувавшись, війська ООН у свою чергу перейшли в контрнаступ і 14.03.1951 звільнили Сеул та вийшли на 38-у паралель. З цього часу і до підписання перемир'я фронт у цілому стабілізувався вздовж 38-ої паралелі. Основний тягар війни КНДР проти військ ООН і РК з жовтня 1950 і до підписання перемир'я несли на собі китайські добровольці, які отримували значну матеріал.-техн. допомогу СРСР.

Затяжний характер міжкорейської війни, потенційна можливість використання в ній ядерної зброї і, як наслідок, зіткнення СРСР та США підштовхнули останніх до пошуків шляхів урегулювання конфлікту. На пропозицію рад. керівництва переговори про перемир'я розпочалися в липні 1951 в м. Кесоні, а в листопаді того ж року були перенесені в м. Пханмунчжом,
де продовжувалися 2 роки. 27.07.1953 була підписана угода про перемир'я між командуванням військ ООН, з однієї сторони, і представниками КНДР і китайських народних добровольців — з іншої. Лі Син

Ман відмовився підписати угоду про перемир'я, наполягаючи на продовженні війни «до переможного кінця». До підписання Угоди про примирення і ненапад в ході міжкорейських переговорів 18-21.02.1992 у Пхеньяні юридично РК не була учасницею угоди про перемир'я на Корейському піво-ві. К. в. засвідчила неможливість вирішення корейської проблеми силовими методами і продемонструвала об'єктивну небезпеку в ядерну епоху переростання будь-якого конфлікту в зіткнення

МІЖ ЯДерНИМИ Д-ВаМИ. *ІД. Коміренко*

Корейська проблема — військ.-політ.

напруженість на Корейському піво-ві, що виникла наприкінці 1940-х у зв'язку зі створенням двох корейських держав, їх політ, протистоянням та втручанням *великих держав* у розвиток міжкорейських відносин. Виникнення проблеми пов'язується з розгортанням «холодної війни», яке унеможливило формування єдиної корейської д-ви. Погіршення відносин між СРСР та США стало причиною припинення діяльності Спільної комісії з представників рад. та амер. командування в Кореї (жовтень 1947) і не дало можливості сформувати Тимчасовий уряд Кореї, як це було передбачено рішеннями *Московської наради міністрів закордонних справ США, СРСР та Великої Британії 1945*. Тоді згідно з резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* було створено Тимчасову комісію ООН з Кореї, під наглядом якої в травні 1948 в амер. зоні окупації було проведено вибори і сформовано уряд на чолі з Лі Син Маном. 15.08.48 він заявив про створення Республіки Корея, суверенітет якої мав поширюватися і на рад. зону окупації. У серпні 1948 прорад. Трудова партія Кореї провела у Північній та частково (шляхом збору підписів) Півд. Кореї альтернативні вибори, які дали формальні підстави для формування уряду на чолі з *Кім Ір Сеном.* 9.09.48 у Пхеньяні було проголошено Корейську Народно-Демократичну Республіку, конституція якої оголосила КНДР «представником усього корейського народу». Політ, режими корейських д-ав відмовилися визнати легітимність один одного, уникали контактів на офіц. рівні і взяли курс на об'єднання країни силовим шляхом, розраховуючи на підтримку

великих д-ав. Наслідком конфронтації стала *Корейська війна 1950-53,* за підсумками якої було підтверджено фактичний розподіл Кореї на дві д-ви, між котрими формально зберігався стан війни (Республіка Корея не підписала угоди про перемир'я) та не існувало дип. відносин. СРСР, КНР та країни «соціалістичного табору» не визнавали РК, США та переважна більшість країн світу — КНДР

Розгляд К. п. на *Женевській нараді з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* за участю представників корейських д-ав засвідчив істотні суперечності в позиціях сторін з питання об'єднання Кореї. Згідно із зробленою після наради заявою 16 д-ав, війська яких перебували у складі Збройних сил ООН на Корейському піво-ві, подальші переговори з К. п. мали відбуватися виключно в рамках ООН. Обговорення К. п. в ООН у 50-60-і не внесло змін до ситуації, оскільки вступ корейських д-ав до орг-ції блокувався США та СРСР. Водночас у питанні об'єднання Кореї Пхеньян та Сеул зайняли протилежні позиції: Республіка Корея пропонувала здійснити його шляхом проведення заг. виборів під наглядом ООН, КНДР наполягала на виведенні амер. військ і дотримувалася курсу на «здійснення в Південній Кореї народно-демократичної революції», що передбачало силове усунення півд.-корейського режиму. Напруженість між обома д-вами посилювалася у зв'язку з формуванням у них протилежних зовн.-політ, орієнтацій та соц.-екон. устрою, присутністю іноземн. військ (китайські війська перебували в КНДР до 1958, амер. військ, присутність в Республіці Корея зберігається), наявністю на озброєнні амер. контингенту в Кореї тактичної ядерної зброї, а також значними обсягами військ, та техн. допомоги Півн. та Півд. Кореї збоку США, СРСР та КНР, що у II-й пол. 1950-х фактично визнали статус-кво на Корейському піво-ві. У 1953 було підписано *американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953,* 1961 — рад.-північноко-рейський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу та *КНДР-КНР договір 1961* про дружбу співробітництво та взаємну допомогу, які формально забезпечили обом корейським д-вам з боку *великих держав* гарантії військ, допомоги в разі агресії проти них.

У серпні 1971 за взаємною домовленістю відбулися контакти представників товариств Червоного Хреста КНДР та Республіки Корея,

за підсумками яких у червні 1972 було узгоджено порядок денний міжкорейського діалогу, що передбачав ряд заходів із возз'єднання родин, розлучених війною 1950-53. За результатами серії закритих переговорів між представниками урядів КНДР та Республіки Корея (проходили в травні — червні 1972) було узгоджено «Спільну заяву Півночі та Півдня» (4.06.1972), яка зафіксувала спільний підхід сторін до вирішення корейської проблеми на основі трьох принципів об'єднання країни: воно мало здійснюватися без втручання ззовні, мирним шляхом і на основі «національної консолідації». Сторони зобов'язалися утримуватися від ворожої пропаганди, військ, акцій, запобігати збройним зіткненням у *демілітаризованій зоні,* сприяти обмінам між Північчю та Півднем. Відразу після підписання заяви між Сеулом та Пхеньяном почала працювати «гаряча лінія». У грудні 1972 було створено Координаційний комітет із реалізації домовленостей (у складі підкомітетів з політ., військ., дип., екон. та культ, питань). У рамках комітету сторони домовилися про окремі заходи розрядки напруженості, запобігання військ, зіткненням, скорочення збройних сил до 100 тис. чол. із кожного боку, проведення узгодженої лінії на міжнар. арені.

Але 1973-79 міжкорейський діалог було згорнуто внаслідок розбіжностей у підходах сторін, загострення внутр.-політ. ситуації в Півд. Кореї (запровадження надзвичайного становища в 1972) та початку проведення амер.-південнокорейських військ, навчань в районі демілітаризованої зони (1976). 23.08.1973 КНДР припинила участь у діяльності Координаційного комітету, 1976 було згорнуто «гарячу лінію», у 1977 — розірвано зв'язки за лінією Червоного Хреста. Сторони зайняли протилежні позиції з питань об'єднання: КНДР пропонувала здійснити об'єднання в короткі терміни, для чого провести нараду представників політ, партій сторін і об'єднати парламенти (пропозиції 1972), скликати заг.-нац. збори, створити конфедерацію і вступити до ООН під єдиною назвою («п'ять пунктів» 1973), проголосити Демократичну Конфедеративну Республіку Корея, що мала стати нейтральною д-вою, забезпечити скорочення збройних сил, денонсувати військ, дог-ри з іншими д-вами, забезпечити виведення інозем. військ (пропозиції 1980). Республіка Корея наполягала на продовженні політики «малих кроків» і співіснуванні корей-

ських д-ав: самостійний вступ в ООН корейських д-ав (пропозиції 1974), укладення пакту про ненапад, встановлення торг.-екон. зв'язків, проведення заг. виборів («три пункти» 1977). У сер. 80-х міжкорейський діалог було поновлено: відбулася зустріч представників КНДР та Республіки Корея на рівні заступників міністрів (листопад 1984, Пханмунчжом), створено Спільний комітет з екон. співпраці Півночі та Півдня, що мав визначити напрямки співробітництва сторін в освоєнні природ, ресурсів, риболовстві, с. г-ві, торгівлі та транспорті (травень 1985), відновлено конференції представників товариств Червоного Хреста (травень 1985), ініційовано міжпарл. співробітництво (липень 1985). Водночас у військ.-політ, сфері змін не відбулося: США та Республікою Корея були відхилені пропозиції КНДР з проведення тристоронніх переговорів і укладення мирного дог-ру між США та КНДР (1984), обмеження військ, маневрів (1985) та формування на Корейському піво-ві *зони, вільної від ядерної зброї,* (1986, 1989); амер. пропозиції щодо здійснення заходів безпеки та довіри в Кореї (1986) були відхилені КНДР. 1987 політ, діалог було перервано внаслідок звинувачення Сеулом Пхеньяна в аварії півд.-корейського пасажирського літака. І все ж у зв'язку з проголошенням 7.07.1988 нового курсу Республіки Корея щодо КНДР («північна політика»: розвиток «внутрішньонаціональної торгівлі», припинення дип. протистояння, суспільні обміни, сприяння покращанню відносин КНДР із США і Японією, заява про незастосування сили першою), а також формулюванням Президентом Ро Де У концепції «корейського співтовариства» як проміжного етапу об'єднання (створення Ради глав д-ав, Ради міністрів, органів міжпарл. співпраці) міжкорейський діалог було поновлено. У вересні 1990 — вересні 1992 відбулася серія зустрічей прем'єр-міністрів д-ав, у лютому 1992 було підписано Спільну декларацію про перетворення Корейського піво-ва в без'ядерну зону, 18.09.1992 — Основоположну угоду про примирення, ненапад, обмін та співробітництво, що передбачала створення координаційних органів з екон. співробітництва, культ, обмінів, примирення, а також військ, комісії. Після 1993 у зв'язку зі зміною влади в Республіці Корея та загостренням міжнар. напруженості навколо питання півн.-корейських ядерних озброєнь міжкорейський діалог було перервано (призначена на 25.07.1994 зустріч глав д-ав не відбулася у зв'язку зі смертю Кім Ір Сена).

У 90-х визначальним фактором К. п. стала криза, пов'язана із звинуваченнями КНДР у розробці ядерної зброї з боку США та *МАГА ТЕ* (1992 були підтверджені факти приховування КНДР плутонію). 12.03.1993 КНДР оголосила про початок процедури виходу з *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968,* пізніше — провела випробування балістичної ракети середнього радіусу дії. Під тиском з боку США 11.07.1993 КНДР погодилася на призупинення процедури виходу зДНЯЗ. У результаті амер.-північнокорейських переговорів у Женеві (липень — серпень 1994) було підписано Рамкову угоду (21.10.1994), згідно з якою КНДР погоджувалася закрити реактор в м. Йонгбйон, зупинити спорудження двох нових ядерних реакторів та дотримуватися положень ДНЯЗ. США зобов'язувалися мобілізувати 4 млрд. дол. для спорудження міжнар. консорціумом (США, Японія, РК) двох ядерних реакторів на легкій воді, а також надавати паливо для півн.-корейських теплових електростанцій. 5.03.1997 міжкорейський діалог було поновлено в рамках тристороннього зустрічі представників США, КНДР та Республіки Корея в Нью-Йорку. Ініціатором серії зустрічей на різних рівнях виступило керівництво Півд. Кореї (т. зв. «сонячна політика»). 13.07.2000 у Пхеньяні відбулася перша зустріч керівників КНДР *(Кім Чен Ір)* та Республіки Корея (Кім Те Чжун), за підсумками якої було зроблено Спільну заяву щодо принципів об'єднання Кореї.

Але у вересні 2001-02 загострилися амер.-північнокорейські відносини (КНДР було включено до т. зв. *«Осі зла»,* США звинувачували її у невиконанні умов Рамкової угоди 1994). У грудні 2002 КНДР обмежила доступ інспекторів МАГАТЕ до ядерного реактора в Йонгбйоні, а 10.01.2003 заявила про вихід з ДНЯЗ; 12.05.2003 КНДР відмовилася від своїх зобов'язань за декларацією про без'ядерну зону на Корейському піво-ві. Під тиском США та МАГАТЕ КНДР погодилася на проведення 27-29.08.2003 у Пекіні переговорів за участю представників КНДР, Республіки Корея, США, Японії, КНР та Росії щодо

врегулювання ядерної кризи. Вони засвідчили розбіжність у позиціях сторін: КНДР погоджувалася згорнути свою ядерну програму в обмін на гарантії безпеки з боку США, які,

в свою чергу, вимагали поновлення інспекцій МАГАТЕ. Неофіційна делегація США отримала доступ до реактора в Йонгбйоні 10.01.2004, але другий раунд шестисторонніх переговорів з ядерної проблеми КНДР у Пекіні 25-28.02.2004 закінчився безрезультатно, а проведення третього раунда наприкінці червня того ж року було зірване Пхеньяном.

Література: Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. — К., 2002; Торкунов А.В. Загадочная война: корейский конфликт 1950-1953 годов. — М., 2000. *АМ.Кобзаренко*

Корейсько-російський договір 1884 про

дружбу та торгівлю — двостороння угода, підписана 25.06(7.07). 1884 у Сеулі; встановлювала *дипломатичні відносини* між державами. За умовами дог-ру для рос. торгівлі відкривались порти Інчхон, Вонсан, Пусан, а також міста Сеул та Янхваджин, де рос. підданим надавалось право купувати або орендувати землю та будівлі, будувати будинки, склади, фабрики. Вони також отримували право вільного пересування на певну відстань від відкритих для іноозем. торгівлі міст і портів, а з рос. паспортом за підписом та з печаткою місцевої влади — по всій території Кореї. Рос. військ, кораблям надавалось право заходу в усі, в т. ч. й не відкриті для іноозем. торгівлі, корейські порти. Договір містив статтю про надання рос. підданим режиму найбільшого СПРИЯННЯ. *МА.Миронова*

Корейсько-французький договір 1886

про дружбу, торгівлю і мореплавство — угода, підписана 4.06.1886 у Сеулі; за її умовами між Кореєю і Францією встановлювались *дипломатичні* та *консульські відносини.* Для франц. торгівлі відкривались порти Інчхон (Чемульпо), Вонсан і Пусан та міста Сеул і Янхваджин. Франц. громадянам у Кореї надавалося право екстериторіальності та інші привілеї, якими користувалися в Кореї за аналогічними угодами піддані інших д-ав. Договір забезпечив можливості ефективного франц. втручання у ВНуТр. Справи Кореї. *В.В. Копійка*

Корейсько-японський договір 1894 про

союз у війні проти Китаю — підписаний 26.08.1894 у Сеулі мін. зак. справ Кореї Кім Єн Сиком та япон. посланцем Оторі Кейсуке. Він став для Японії черговим етапом у б-бі з Китаєм за контроль над Кореєю, яка на той час перебувала у васальній залежності від Пекіна. Договір було підписано в умовах япон. окупації Кореї: 23.06.1894 япон. війська зайняли королівський палац та домоглися створення фактично підконтрольного їм уряду, який 25.07.1894 уповноважив Японію, щоб китайські війська залишили корейську територію. Угода визнавала головними завданнями япон.-корейського союзу «встановлення незалежності Кореї» та реалізацію взаємних інтересів Японії й Кореї «шляхом вигнання китайських військ з Корейського півострова». Договір передбачав, що вести бойові дії проти китайських військ мають япон. збройні сили, а Корея повинна гарантувати їм необхідні умови для пересування та забезпечення. Термін дії Договору визначався до завершення війни проти Китаю, але фактично япон. окуп. режим в Кореї зберігся і після укладення *Сімоно-секського мирного договору 1895.*

В.Ю. Константинов

КорецькиЙ Володимир Михайлович (5.02.1890, Катеринослав — 25.06.1984, Київ) — укр. юрист-міжнародник. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив юрид. ф-т Харківського ун-ту (1916). 1919-49 — на навч.-викладацькій роботі у вузах Харкова і Ташкента, професор (1920), д-р юрид. наук (1939), заслужений діяч науки УРСР (1947), академік АН УРСР (1948); 1949 очолив Сектор (з 1969 — Інститут) д-ви і права АН УРСР. Був юрид. радником рад. делегацій на 1, 2 і 4 сесіях *Генеральної Асамблеї ООН,* в *Раді міністрів закордонних справ,* на *Паризькій мирній конференції 1946,* в *Раді Безпеки ООН* (1946). 1949-51 — чл. *Комісії міжнародного права,* брав участь у роботі Комісії з прав людини, Комітету з прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації, 1957-69 — чл. Постійної палати міжнар. арбітражу, голова делегації УРСР на 1-й і 2-й (Женевських) Конференціях ООН з мор. права 1958 і 1960. З 1959 — чл. Польсько-норвезької постійної узгоджувальної комісії, 1961-70 — чл. *Міжнародного Суду ООН,* 1967-70 — його віце-голова. Заст. голови Рад. асоціації міжнар. права (1959-84), чл. Мексиканської академії міжнар. права (1969), чл.-кор. Ін-ту міжнар. права, Герой Соціалістичної праці (1980).

Твори: «Нариси міжнародного господарського права» (1928); «Лекції з історії держави і права» (1947); «Нариси англо-американської доктрини і практики міжнародного *приватного права» (1948); «"Загальні* принципи права" у міжнародному праві» (1957); «Декларація прав і обов'язків держав» (1962). *В.І. Головченко*

Коридор валютний — межа коливання *валютного курсу,* що встановлюється з метою його держ. регулювання та підтримки нац. банком за допомогою купівлі й продажу *валюти.*

М.Ю. Рубцова

Коринфський КОНГреС — з'їзд представників давньогрецьких міст-держав, що відбувся 147 до н. є. для обговорення проблем відносин Риму та *Ахейського союзу;* спричинений зверненням до Риму за посередництвом та допомогою союзної йому Спарти, яка знаходилась у стані війни з союзом. До конгресу звернулася делегація від римського Сенату із закликом припинити ворожнечу із Спартою, але рим. посланців було вилучено від участі в зібранні. Невдовзі з Риму прибуло нове посольство, яке також не досягло успіху у врегулюванні протиріч між Римом та Ахейським союзом. Провал конгресу призвів до початку Ахейської війни 147-146 до н. є., в якій рим. армія завдала грекам поразки в битві на Істмі (146 до н. є.) та зруйнувала Коринф. Ахейський союз було частково розпущено і підпорядковано Риму.
ОЛ, Борділовська

Корінні народи — особлива категорія спільнот, які мають істор. безперервність із суспільствами, що розвинулися на їхніх територіях до окупації чи колонізації, та зберегли соц., культ., екон. й політ, особливості, що відрізняють їх від суспільства, в якому вони живуть. Вперше проблема К. н. знайшла своє висвітлення в Конвенції *Міжнародної організації праці* №107 «Про захист та інтеграцію корінного й іншого населення, що веде племінний чи напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах» 1957. На сьогодні нараховується бл. 300 млн. представників К. н. У сучас. *міжнародному праві* не вирішене питання щодо статусу К. н.; тривають дискусії стосовно захисту прав К. н. як самостійних народів і визнання їхньої міжнар. правосуб'єктності. Значної уваги проблемі надається в рамках *Організації Об'єднаних Націй.* Одним із головних форумів, на якому вирішуються питання щодо К. н.,
є Робоча група з К. н., створена 1982 *Економічною і Соціальною Радою ООН(ЕКОСОР)* як координаційна ланка в системі ООН із заохочення захисту прав К. н. Робоча група складається з 5 незалежних експертів, що є членами Підкомісії з заохочення і захисту прав людини. Засідання Робочої групи відкриті для представників усіх К. н., їхніх громад та орг-цій. Завдяки її зусиллям упродовж 1985-93 розроблено проект Декларації ООН про права корінних народів. Хоча вона не має юридично обов'язкової сили, її значення полягає у визнанні індивід, і колективних прав К. н., зокрема, права на самовизначення, права на виживання, права на політичну й культурну самобутність, права на захист від геноциду, а також права на контроль над своїми ресурсами. Проект охоплює права, що стосуються релігії, мови, освіти, самоврядування, участі в житті д-ви тощо. Декларація є системою мінім, стандартів для забезпечення захисту прав і добробуту К. н. Нараховується бл. 16 орг-цій К. н., які мають консультативний статус при ЕКОСОР, що дає їм право бути присутніми на *конференціях міжнародних,* а також брати участь у засіданнях ООН. Значним кроком у підвищенні ролі корінних представників К. н. у діяльності ООН стало створення Постійного форуму з питань КОрІН НИХ НарОДІ В. *М.О. Медведєва*

КОРНЄЄНКО Борис Іванович (18.11.1935, Ніко-лаєвськ-на-Амурі, Росія) — укр. професійний дипломат. Закінчив Ін-т схід, мов при Моск. ун-ті ім. М.В. Ломоносова (1960). У 1960-63 — перекладач групи рад. спеціалістів у Республіці Індія. З 1963 — на дипломатичній роботі в МЗС УРСР; 1975-79 — 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1979-83 — нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1983-86 — заст. Постійного представника УРСР при ООН; 1986-91 — заст. нач. відділу (по резерву) МЗС УРСР; 1991-92 — нач. відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва, нач. Управління двосторонніх відносин МЗС України. У лютому 1993 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Грецькій Республіці; згодом — консультант
МЗС України. *ВМ.Матвієнко*

Корнійчук Олександр Євдокимович (12.05.1905, ст. Христинівка Київ. губ. (тепер м. Христинів-ка Черкас, обл.) — 14.05.1972, Київ) — укр. рад.

громад.-політ. і держ. діяч, письм.-драматург. Закінчив 1929 Київ, ін-т нар. освіти. Працював на Одеській кінофабриці, у тресті «Україн-фільм». У 1938-41 — голова правління Спілки письменників України. Перші п'єси написав наприкінці 20-х XX ст.; літературну славу здобув після постановки (1933) п'єси «Загибель ескадри». Широкою популярністю користувались його довоєнні твори «Платон Кречет», «Правда», «В степах України», а також воєнного періоду — «Партизани в степах України» (1941), «Фронт» (1942). Остання за розпорядженням *Й. Сталіна* друкувалась у газеті «Правда» укр. мовою. У 1943-44 як представник нац. кадрів працював заст. наркома закорд. справ СРСР. Відповідно до ухваленого ВР СРСР закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5.02.1944 постановою політбюро ЦК КП(б)У був утворений Народний комісаріат закордонних справ УРСР, який очолив К. За півроку перебування на посаді республіканського наркома закорд. справ він розробив концепцію зовн.-політ. відомства, штатний розклад, структуру, розпочав його формування у визволеному від нім. окупації Києві. У структурі НКЗС УРСР передбачалось створити більше 10 відділів. Спочатку було засновано політ., протокольно-конс, секретно-шифрувальний та кілька відділів службового обслуговування. Заг. штат було затверджено із 75

співробітників. До червня 1944 у відомстві працювало 40 дипломатів, які виконували окремі доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Було складено істор. довідки та етнографічні карти сусідн. д-ав, аналогічні матеріали щодо стану укр. еміграції у США, запропоновано відкрити *дипломатичні представництва* УРСР за кордоном. У концепції діяльності зовн.-політ. відомства республіки К. зазначив, що військова могутність і міжнар. авторитет СРСР, а також перетворення за роки рад. влади УРСР на велику індустріально-колгоспну д-ву дають їй усі підстави розраховувати на широкі міжнар. зв'язки з іноземн. д-вами. Нарком виступив ініціатором виходу України на міжнар. арену через встановлення *дипломатичних відносин* із Великою Британією і США: «Якщо ми вста-
новимо дипломатичні зв'язки з цими країнами або тільки з однією з них, то багато інших країн антигітлерівської коаліції наслідують їх приклад, оскільки уряди цих країн у своїй політиці переважно орієнтуються на Велику Британію і США, цим актом ми не тільки прискоримо встановлення необхідних нам зв'язків з іноземними країнами, але й забезпечимо позитивне вирішення питання про нашу участь у мирних переговорах». Пропонував також встановити дип. відносини з Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією. К. наголошував на необхідності активізувати пропагандистську діяльність на зовн.-екон. арені, аби роз'яснити роль України як великої європ. д-ви, її внесок у б-бу з нацистською Німеччиною, політ., екон. та культ, розвиток за роки рад. влади. Однак ці плани залишились романтичною мрією наркома. З призначенням на посаду одержав вітальні листи в т. ч. від брит. і амер. послів Керра та *В. Гаррімана.*

11.07.1944 К. дізнався про звільнення з посади. Вірогідно це відбулось за особистою вказівкою Й. Сталіна. К. заступив *Д. Мануїльський,* в акті про передачу справ зазначалось: НКЗС УРСР перебуває тепер у такій стадії орг-ції, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дип. зв'язків УРСР з іноземн. д-вами. Наркомат виконав корисну роботу зі складання етнографічних карт зах. областей України, зробив до них істор. довідки. Підкреслювалось, що орг. структура здатна забезпечити спец, вивчення сусідніх з УРСР країн, не дублюючи союзного НКЗС, а доповнюючи його. Однак зазначалось, що слабким місцем політ, діяльності наркомату була недостатня інформація про найближчі країни (Польща, Чехо-словаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Югославія, Туреччина). Звільнення з посади першого наркома могло бути викликане зайвою активністю в розбудові зовн.-політ. відомства. На Заході утвердився погляд, ніби звільнення гол. ч. викликане міжнар. діяльністю дружини К. — голови спілки польських патріотів В. Василевської, яка невдовзі, 21.07.1944, стала заст. голови *Польського комітету національного визволення.* За традицією тоталітарного часу чоловік не міг зустрічатись з дружиною як представники різних д-ав. Від 12.07.1944 К. — голова Комітету у справах мистецтв при Рад-наркомі УРСР; 1953-55 — 1-й заст. голови Ради Міністрів УРСР. Опісля повністю зосереджу-

ється на творчій роботі. Брав активну участь у міжнар. русі борців за мир. З 1950 — чл. Всесвітньої Ради Миру та її бюро, чл. президії (1949), з 1957 — 1-й заст. рад. Комітету захисту миру, з 1959 — чл. Президії Всесвітньої Ради Миру. Після війни К. написав п'єси: «Приїздіть у Дзвінкове» (1945), «Макар Діброва» (1948), «Калиновий гай» (1950), «Крила» (1954), «Чому посміхалися зорі» (1958), «Над Дніпром» (1960), «Розплата» (1967), «Мої друзі» (1968), «Пам'ять серця» (1970). Його творчість поряд із майстерністю позначена й політ, кон'юнктурністю. Обирався чл. ЦК КПРС (1952-72), чл. ЦК КПУ (1949-72), чл. президії ЦК КПУ (1953-54). Депутат ВР СРСР і УРСР 1939-72, Голова ВР УРСР 2, 3, 5, 8-го скликання. Герой соціалістичної праці (1967), нагороджений багатьма орденами і медалями СРСР.

Д.В. Табачник

КорНЯ (Согпеа) Александру (1956, Москва) — румунський дипломат. Закінчив ф-т технологій машинобудування Бухарестського політехн. ін-ту і Коледж стратегічних досліджень та економіки оборони при Європ. центрі для досліджень у галузі безпеки ім. Дж. Маршалла (1996). 1981-84 — інженер на підприємстві електричної апаратури в м. Титу; 1984-90 — інженер-дослідник ф-ту механіки Бухарестського політехн. ін-ту; 1990 — 3-й секр. МЗС Румунії; 1990-93 — 3-й, 2-й секр. посольства Румунії в Москві; 1993-97 — 2-й, 1-й секр. МЗС; 1997-98 — дир. Управління сусідніх країн та нових незалежних д-ав МЗС. 2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії В Україні. *РА. Кривонос*

Коробка Федір (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат, один із найближчих соратників *Б. Хмельницького.* У 1648-49 — чигиринський городовий отаман, 1649 — наказний полковник Чигиринського полку, 1650-54 і 1669 — ген. обозний; постійно виконував дип. доручення гетьманів Богдана і *Ю. Хмельницьких* та /. *Вигов-ського,* очолював посольства до Москви (1657), Швеції (1657 і 1658), Туреччини (1657), Молдови (1657) ТОЩО. *В.І. Сергійчук*

Корпорація — широко розповсюджена в країнах із розвинутою ринковою економікою форма орг-ції підприємницької діяльності, що передбачає приватну власність, юрид. статус
і функцію управління у верхньому ешелоні професійних управляючих. Сучас. К. є материнською компанією з мережею дочірніх компаній та філій із різним юрид. статусом і рівнем самостійності. Метою

корпоративного об'єднання є формування погодженої політики зі спеціалізації та інтеграції вир-ва, визначення обсягів випуску продукції, розподілу сегментів ринку й обсягів інвестицій, кооперації в наук.-пошукових та дослідно-конструкторських роботах й освоєння наукомістких і високотехнол. виробів (див. *Транснаціональні корпорації).*

В.І. Серажим

«Корпус миру» — амер. волонтерська неполіт. урядова орг-ція, яка підпорядковується Президенту США; створена 1.03.1961 за ініціативою Президента США *Дме. Кеннеді.* Завдання «К. м.»: допомагати країнам, що розвиваються, у підготовці кваліфікованих спеціалістів в галузях освіти, охорони здоров'я та с. г-ва тощо, сприяти кращому розумінню Америки у світі і допомогти американцям краще зрозуміти світ та інші країни. «К. м.» фінансується з держбюджету США, штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні, має представництва більш ніж у 136 країнах світу. В Україні функціонує з 1993.

В.М. Вдовенко

КорсунСЬКИЙ ДОГОВІР 1657 між Військом Запорозьким і Швецією — двостороння союзна угода, укладена 25.10.1657 у Корсуні на старшинській козацькій раді, підписана козацькими старшинами *Ю. Немиричем, І. Ковалев-ським* та І. Богуном за дорученням новообраного гетьмана /. *Виговського,* а з шведського боку — *Г. Лільєкроною.* Статті цього дог-ру, зокрема, передбачали: «воєнна спілка має бути наступальна, крім Московського царства, проти котрого Військо Запорозьке відмовляється підняти зброю; шведський король Карл-Густав X признає і проголошує Військо Запорозьке з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підлеглий народ, і цю свободу й інтереси боронитиме проти усіх ворогів; границі і території володінь Війська Запорозького признає і проголошує, що вони простягаються не тільки до Вісли, але й до границь Пруссії, пообіцяє спільними силами добувати й до рук Запорозького Війська віддавати як от у Литві воєводства Берестейське і Новгородське; коли Бог поможе обом союз-

никам так, що вони зможуть погодити короля польського (в землях) за Віслою, то він має бути вибраний спільно і під такою умовою, щоб присягнув всіляко пильнувати приязні, свободи і згаданих границь Війська Запорозького; якби довелось королеві шведському миритись з поляками, то не інакше він мав би увійти в згоду, ніж би поляки проголосили Військо Запорозьке з його землями за народ вільний, відреклися всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спец, записом, але і присягою, за котру поручиться король шведський; обидві сторони подбають про те, щоб обопільні зносини і торг, операції не перервалися між Пруссією і Військом Запорозьким; скільки потрібно буде Війську Запорозькому зібрати і найняти на свою потребу офіцерів і вояків, також майстрів і ремісників у Шведському королівстві і в землях короля, він то йому дозволить; вільно буде набувати, купувати і вивозити для потреб Війська Запорозького з королівства і земель короля шведського зброю і амуніцію, і взагалі обидві сторони можуть вести всяку торгівлю сухопутну і морську, платячи податки і мита». Але початок шведсько-данської війни і складна внутр.-політ, ситуація в Гетьманщині унеможливили реалізацію укр.-шведської угоди, підштовхнувши І. Виговського до укладення *Га-дяцького договору 1658.* *в.і. Сергшчук*

Кортеж (з франц. соґіе§е — урочиста хода, виїзд, процесія). Держ. протокол України передбачає формування кортежів під час візитів держ. діячів на високому та найвищому рівні при їх слідуванні в автотранспорті. Заг. правилом при розсадженні офіц. гостей в трансп. засобах є їх розміщення за протокольним старшинством. На автомашині, в якій слідує високий гість та особа, що його зустрічає, встановлюються відп. розмірів прапори (зменшені копії держ. прапорів) іноз. д-ви та прапорець України або, за домовленістю сторін, прапорці (штандарти) відп. держ. діячів. До складу К., крім автомобілів у яких їдуть високі гості, включають також трансп. засоби ДАІ й охорони. Окремими автомобілями їдуть посол країни гостя в країні перебування, дип. працівники й супроводжуючі особи. Під час *візитів державних* і офіційних від аеропорту (вокзалу) до держ. резиденції, в якій розміщується високий гість, а також при

пересуванні по м. Києву автомашину гостей супроводжує почесний ескорт мотоциклістів.

Т.І. Шинкаренко

Корутюрк (КошШгк) Фахрі (3.08.1903, Стамбул — 12.10.1987, Стамбул) — тур. держ. і військ, діяч, дипломат. З 1934 проходив службу у розвідувальному відділенні Ген. штабу, 1935 — військ.-мор. аташе Турецької Республіки в Німеччині, 1936 — в Італії, брав активну участь у *Монтрьо конференції 1936,* де наполягав на передачі чорноморських проток під військ, контроль Туреччини, 1942-43 — військ.-мор. аташе в Німеччині та Швеції. 1953-57 — займав командні посади у ВМС Туреччини, 1957-60 — командувач ВМС Туреччини, адмірал флоту (1957). 1960-64 — посол Туреччини в СРСР, 1964-65 — в Іспанії, 1968-73 — сенатор. 6.04.1973-6.04.1980 — Президент Турецької Республіки; скориставшись заколотом прибічників енозиса на Кіпрі, 20.07.1974 відрядив на острів експедиційний корпус, що окупував бл. 40% його території; підтримав проголошення 13.02.1975 «Турецької федеративної держави Кіпру» (див. *Кіпрська проблема),* що призвело до гострої конфронтації Анкари з Грецією й тимчасового погіршення ВІДНОСИН ІЗ США. *В.І. Головченко*

Корфуська декларація 1917 про принципи створення незалежної держави сербів, хорватів і словенців — підписана 20.07.1917 на о. Корфу Прем'єр-міністром Сербії *Н. Па-шичем* і А. Трумбичем, головою емігрантського Півд.-слов. нац. к-ту, який було утворено у травні 1915 в Лондоні представниками хорватської, словенської і сербської буржуазії півд.-слов. областей Австро-Угорщини. Сербський уряд пішов на компроміс із Півд.-слов. нац. к-том, оскільки останній мав підтримку Великої Британії та Франції. Декларація проголошувала нац. єдність сербів, хорватів і словенців, вимагала відділення сербських, хорватських і словенських областей від Австро-Угорщини та їх об'єднання із Сербією і Чорногорією в єдину нац. незалежну д-ву — Королівство сербів, хорватів і словенців, яке мало стати конституційною, демокр. і парл. монархією під проводом династії Карагеор-гійовичів. Проголошувалась рівноправність сербів, хорватів і словенців у майбутній д-ві, започаткування конституційного процесу

в рамках Установчих зборів, обраних на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування; водночас зазначалось, що Установчі збори мали безумовно визнати монархічний лад і династію Карагеоргійовичів, а сама конституція та інші закони, прийняті Установчими зборами, набували сили лише після санкції короля. Заявою від 11.08.1917 до Декларації приєдналися представники Чорногорського нац. к-ту. Основні положення Декларації були покладені в основу конституції майбутнього Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія).

О.С. Пархомчук

Корфуське засідання Європейської ради 1994 — проходило 24-25.06.1994 на о. Кор-фу в період головування Греції в *Європейському Союзі.* На зустрічі були підписані Угоди про вступ до ЄС Австрії, Швеції, Фінляндії та Норвегії, після ратифікації яких Австрія, Швеція та Фінляндія з 1.01.1995 стали членами ЄС. У Норвегії результати референдуму продемонстрували небажання населення приєднатися до європ. інтеграційних процесів, внаслідок чого країна не вступила до ЄС. На саміті обговорювалися питання координації *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС* з регіональних проблем (щодо конфліктів на Бл. Сході, в Руанді та колишній Югославії), розвитку відносин з країнами Середземномор'я, розробки нових угод про партнерство з Ізраїлем, Марокко та Тунісом. Європ. рада доручила Раді міністрів та Єврокомісії підготувати конференцію ЄС-Середземно-мор'я (див. *Барселонський процес)* та стратегію ЄС в Середземноморському регіоні. Під час К. з. також було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між ЄС й Росією (24.06.1994). У заключному док-ті К. з. наголошувалося на підтримці незалежності, суверенітету та територ. цілісності України і проголошувалась необхідність розвитку відносин у відповідності до *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-члена-ми 1994.* Водночас розвиток двосторонніх відносин пов'язувався з проведенням в Україні екон. та політ, реформ, ратифікацією *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як без'ядерною д-вою, розв'язанням проблем
ядерної безпеки, включно з закриттям Чорнобильської АЕС. *МА. Миронова*

Космічний простір — простір за межами земної атмосфери. Відповідно до рішення 22-ї сесії Комітету ООН з космосу 1979 умовний кордон розмежування повітр. простору й косм. простору проходить на висоті 100-110 км. над рівнем Світового океану. Проблема чіткого визначення поняття «космічний простір», а також делімітації повітр. й К. п. є найгострішими в доктрині сучас. *міжнародного космічного права.* Відповідно до його норм К. п. і небесні тіла відкриті для дослідження та використання всіма д-вами на основі рівності й без дискримінації. Вони не підлягають нац. привласненню ані шляхом проголошення на них *суверенітету,* ані шляхом використання чи окупації, ані якими-небудь іншими засобами. Існує розбіжність у режимах К. п. і небесних тіл. Останні мають використовуватись лише в мирних цілях; на них забороняється створення військ, баз, споруджень й укріплень, випробування будь-яких типів зброї, проведення військ, маневрів, загроза або застосування сили, будь-які інші ворожі дії чи погроза їх здійснення. Особливе значення має частина К. п., відома як геостаціонарна орбіта (ГСО) — являє собою просторове кільце на висоті бл. 36 тис. км у площині земного екватора. Запущений в ГСО супутник робить обороти з кутовою швидкістю, що дорівнює кутовій швидкості обертання Землі навколо своєї осі. Тому супутник залишається практично нерухомим щодо поверхні Землі, що створює оптимальні умови, зокрема, для здійснення безпосереднього телевізійного мовлення. Низка екваторіальних країн у 1976 на конференції в Боготі (Колумбія) заявили свої претензії на сегменти ГСО, які відповідають їхнім територіям, що суперечить принципу заборони привласнення космосу.

О.М. Григоров

Космічних об'єктів реєстрація — дії
запускаючої держави, яка згідно з положеннями Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в косм. простір, 1974, реєструє нац. косм. об'єкт шляхом запису у відп. держ. реєстр. Кожна запускаюча д-ва додатково надає *Генеральному секретарю ООН* належну інформацію про кожний косм. об'єкт, що запускається

на орбіту навколо Землі або далі у косм. простір. У рамках ООН під керівництвом Ген. секретаря ООН ведеться міжнар. реєстр, до якого всі дер-жави-члени ООН мають відкритий доступ. Порядок ведення реєстру косм. об'єктів в Україні визначають ст. 12-14 Закону України «Про КОСМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ». *ОМ. Григоров*

Косовська проблема — комплекс політ., екон. та етнічних суперечностей у співіснуванні албанського та сербсько-чорногорського населення в Косово, який переріс у протиріччя між косовськими албанцями та югославською федерацією і став проблемою міжнар. відносин в Півд. Європі. За конституцією СФРЮ 1974 Косово отримало статус авт. краю в складі Сербської республіки. В етнічному складі краю бл. 90% складали албанці; одночасно край був територією з найнижчим рівнем життя в СФРЮ. На несприятливому соц.-екон. тлі загострювався міжетнічний конфлікт у Косово: албанці вимагали підвищення статусу краю у складі Сербії до республіки у складі федерації, проти чого заперечувало керівництво СФРЮ та Сербії. Після придушення відкритих виступів на поч. 80-х албанці Косово почали здійснювати політику бойкоту виборів та інших заходів, які проводила центр, влада. 1987 були прийняті поправки до конституції Сербії, які значно обмежували права автономій. У березні 1989 ключові функцій автономії були передані сербському керівництву, в краї введено пряме *правління Белграду. У відповідь влітку 1990* косовська опозиція, яка мала більшість у Скупщині краю, проголосила його самостійною республікою у складі СФРЮ. Після цього представницькі органи Косово були розпущені, обмежено викладання та використання албанської мови, вжито дискримінаційних заходів проти албанців при прийомі на роботу.

Протягом 90-х протистояння в Косово не припинялося, а з жовтня 1997 загострилось після збройних сутичок албанців із сербською поліцією. Озброєні загони албанського населення Косово об'єдналися в Визвольну армію Косово (ВАК), яка розпочала бойові дії проти сербських поліцейських і сил безпеки. На поч. 1998 через небезпеку поширення косовської кризи на сусідні країни, *НАТО* розробила програми військ, допомоги Албанії та іншим країнам регіону на випадок ескалації конфлікту. США висловлювалися за здійснення тиску на керівництво СРЮ з метою припинення силових дій проти албанців, але в *Раді Безпеки ООН* Росія та КНР виступали за визнання К. п. внутр. проблемою СРЮ. 17.01.1999 голова місії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* в Косово В. Уол-кер виступив із повідомленням про вбивство 40 мирних албанців у с. Рачак, Президент Сербії М. Мілутинович звинуватив Уолкера в упередженості і перевищенні своїх повноважень, федер. уряд наказав Уолкеру протягом 48 годин залишити країну. На своєму надзвичайному засіданні Рада НАТО висунула вимогу до сербської влади знайти та притягнути до суду винних у подіях в Рачаку, а також надати представникам *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ)* можливість розслідувати це масове вбивство, проте групу слідчих Трибуналу було затримано на югославсько-македонському кордоні. 19.01.1999 представники командування НАТО направили *С. Милошевичу* вимоги про скасування рішення про висилку Уолкера та надання дозволу групі слідчих МТКЮ на проведення розслідування. Після візиту в Белград голови ОБСЄ К. Волєбека 22.01.1999 уряд СРЮ призупинив виконання рішення про висилку Уолкера.

У сер. січня 1999 представники країн *Контактної групи* почали роботу над розробкою плану проведення переговорів між сербами і албанцями; за основу було взято «план Хілла», запропонований наприкінці 1998 послом США в Македонії К. Хіллом, який пропонував надання автономії Косово без повної *незалежності краю. План Контактної групи* передбачав також розгортання в Косово миротворчих сил НАТО. Наприкінці січня 1999 Рада НАТО висунула ультиматум сербам і косов-ським албанцям, вимагаючи негайно розпочати переговори за планом Контактної групи. Міжнар. конференція з мирного врегулювання в Косово почалася 06.02.1999 в Шато-Рамбуйє, неподалік від Парижа. Делегації безпосередньо не зустрічалися одна з одною, посередники ознайомили обидві сторони з планом Контактної групи і додатками до нього. 22.02.1999 держсекретар США *М. Олбрайт* попередила сербську делегацію, що в разі зриву ними переговорів по СРЮ будуть нанесені повітр. удари. Більшість пунктів плану мирного врегулювання в Косово були прийняті обома сторонами, невирішеними залишались лише два: косовські албанці наполягали на проведенні референдуму з питання про незалежність

Косово після закінчення 3-річного перехідного періоду, представники Сербії категорично заперечували проти введення на територію Косово іноземн. військ, особливо військ НАТО, як миротворчих сил. На переговорах була оголошена перерва, а сторонам запропоновано протягом 2 тижнів обміркувати план мирного врегулювання. 15.03.1999 албанська сторона оголосила про готовність підписати план Контактної групи, серби відповіді не дали.

24.03.1999 НАТО почала бомбардування території СРЮ з метою змусити її прийняти план мирного врегулювання, але згоди *Ради Безпеки ООН* на це отримано не було; 26.03.1999 12 із 15 членів РБ ООН висловилися за схвалення дій, проти виступили Росія, КНР та Нігерія. Росія висунула пропозицію засу-

дити дії НАТО проти СРЮ як *агресію.* Повітр. удари НАТО змусили керівництво СРЮ прийняти умови плану і вивести війська та поліцію з Косово. Для закріплення результатів повітр. кампанії, забезпечення повернення албанських біженців та виведення Косово з-під контролю уряду СРЮ НАТО провела під своїм керівництвом миротворчу операцію в краї за участі бл. 50 тис. військовослужбовців із США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії й ряду інших д-ав. Рос. контингент, введений в Косово, залишився під нац. контролем.

Література: Бондар Р. «Балканізація Європи»? Деякі аспекти Косовської кризи // Політика і час. — 2000. — № 7-8; Самохвалов В. Нова гаряча точка. Албанський сепаратизм на Балканах: формування і сучасний етап // Політика і час. — 2001. — № 9; Матвійчик В. В ім'я «Великої Албанії». Південні Балкани на порозі нових потрясінь// Політика і час. — 2002. — № 1.

М.С. Каменєцький

КОСТЄНКО Юрій Васильович (6.11.1945, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1968 закінчив істор. ф-тет Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1968-71 — аташе, 3-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1971-72 — служба в Збройних силах СРСР. 1972-74 — 3-й, 2-й секр. ген. секретаріату МЗС УРСР; 1974-75 — помічник міністра зак. справ УРСР; 1975-84 — 1-й секр., радник відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1984-85 — відповідальний секр. Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО. 1985-88 — нач. відділу кадрів, член Колегії МЗС УРСР. 1988-94 — Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні, водночас у березні 1992 — грудні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській *Республіці.* У *грудні 1994 — серпні 1997* — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина. У грудні 1997 призначений послом з особливих доручень МЗС України, у березні 1998 — ген. інспектором МЗС України. З січня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України В ЯПОНІЇ.

В.М. Матвієнко

Котирування ІНОЗемНИХ валют — встановлення курсу інозем. *валюти* щодо валюти даної країни на певну дату або на певний період часу; здійснюється на основі законів, норм, правил, чинних у даній країні, держ. (національними) або найбільшими комерційними банками. К. і. в. може бути прямим, за яким ціна одиниці інозем. валюти виражається в певній кількості нац. грошових одиниць, або непрямим — прирівнюванням одиниці нац. валюти до певної кількості інозем. валюти. Пряме котирування здійснюється в більшості країн світу. Непрямого — традиційно дотримуються Велика Британія та її колишні *домініони* — Австралія і Нова Зеландія. У США практикується як пряме, так і непряме котирування валют. В Україні для визначення обмінного курсу гривні використовується пряме К. і. в.

О.К. Єременко

КофОД (КоГосІ) Мартін (1937) — данський дипломат. 1961-64 — співробітник МЗС Данії; 1964-69 — секр. представництва Данії при ООН; 1969-71 — зав. відділом МЗС Данії; 1971-74 — 1-й секр., радник посольства Данії у Польщі; 1974-82 — зав. відділом, нач. управління МЗС Данії; 1982-86 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія у Бразилії; 1986-92 — нач. управління МЗС Данії; 1992-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії у Мексиці; 1997-2001 — ген. консул Данії в Лос-Анджелесі (США). 2001-02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія В Україні.

РА. Кривонос

Коцюбинський Юрій Михайлович (25.11.1896, Вінниця - 8.03.1937, Москва) — укр. рад. парт, і держ. діяч. Син письменника М. Коцюбинського. Закінчив Чернігівську гімназію (1916), Одеську школу прапорщиків (1917) і Соціалістичну академію (1934); член більшовицької партії з 1913, учасник жовтневого перевороту 1917 у Петрограді, делегат 1-го і 2-го Всеросій-

ських з'їздів рад. З грудня 1917 входив до складу Народного Секретаріату як заступник, а потім — в. о. народного секр. у військ, справах; у січні — лютому 1918 — головнокомандувач військами більшовицької УНР, потім — голова Надзвичайного к-ту оборони України, чл. Всеукраїнського ВРК, оргбюро по скликанню 1-го з'їзду КП(б)У, Тимчасового робітничо-селянського уряду України; 1919 — голова Чернігівського губвиконкому, секр. губкому КП(б)У; з серпня 1919 - чл. Зафронтбюро ЦК КП(б)У З 1920 -на дип. роботі, зокрема, у грудні 1920 — голова делегації УСРР на переговорах із Грузинською Демократичною Республікою, на поч. січня 1921 очолив дип. місію УСРР при уряді РСФРР, 14.02.1921 разом із спец, посланником уряду УСРР *Ф. Коном* уклав у Москві перший у короткій історії незалежної *дипломатії УСРР* договір про встановлення дип. відносин із Литвою; у фудні 1921-22 — повноважний представник УСРР в Австрії, 1925-26 — радник постпредства СРСР в Австрії, 1927-30 — радник постпредства СРСР у Польщі. 1930-33 —заступник, 1933-34 — голова Держплану і заст. голови РНК УСРР. З 1925 — в опозиції *Й. Сталіну,* але 1928 написав заяву до ЦК ВКП(б), в якій «визнав помилки опозиції, заявив, що фракційної роботи не вів і що лінію партії вважає цілком вірною». 3.11.1934 — звільнений пленумом ЦК КП(б)У від обов'язків голови Держплану і виключений зі складу ЦК КП(б)У, 7.02.1935 — заарештований і засуджений до 6 років заслання у Зах. Сибіру; у жовтні 1936— заарештований на засланні і звинувачений у створенні «Українського троць-кістського центру», 8.03.1937 — засуджений до розстрілу. Реабілітований у грудні 1955.

М.С. Дорошко

Кочарян (КосЬагуап) Роберт (31.08.1954, Степанакерт, Нагірно-Карабахська автономна обл. Азербайджанської РСР) — вірменський держ. і громад.-політ, діяч. Закінчив ф-т електроніки Єреванського політехн. ін-ту (1982). У 1971-80 працював на Степанакертському електротехнічному заводі, у 1980-89 займав різні посади в комсомольських і парт, органах. З лютого 1988 брав активну участь у русі за приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії; був членом вірменської націоналістичної орг-ції «Крунк». Після її розпуску в 1989 заснував громад.-політ, орг-цію «Міацум» («Об'єднання»). У 1989-90 був депутатом і чле-

ном президії Верховної Ради Вірменської РСР. У 1992 — Прем'єр-міністр та голова комітету оборони Нагірно-Карабахської Республіки. У грудні 1994 обраний парламентом Президентом Нагірного Карабаху; у 1996 на всенародних виборах переобраний Президентом Нагірного Карабаху. 20.03.1997-10.04.1998 - Прем'єр-міністр Республіки Вірменія; у другому турі виборів 30.03.1998 обраний Президентом Республіки Вірменія (отримав 59,5% голосів). Проводить політику балансування між Росією (з якою Вірменія пов'язана договорами щодо прав, статусу рос. збройних сил 1992, рос. військ, бази на терені країни 1995 та «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу[7]» 1997, що створили передумови для тісного військ, союзу обох країн) та зах. д-вами, передусім США, на допомогу яких Вірменія покладає надії при позитивному для неї розв'язанні *Нагірно-Карабах-*

СЬКОгО Конфлікту. *Л.В. Губерський*

КочубеЙ Віктор Павлович (11.11.1768 -3.06.1834, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (з 1799), князь (з 1831). Походив з укр. козацько-старшинського роду. Виховувався в Петербурзі у дядька — *О. Безбородька;* в дитинстві був записаний у гвардію, отримав прекрасну освіту в аристократичному пансіоні. 1784 направлений в рос. посольство в Швецію; продовжив освіту в Упсальському >н-ті; 1784-97 — перебував на дип. службі у Швеції, Великій Британії, Туреччині; 1786-87 супроводжував *Катерину II* в її подорожі до Криму. З 1798 — віце-канцлер, 1801-02 — управляючий Колегії іноземн. справ, 1802-08 і 1819-23 — міністр внутр. справ, відзначався ліберальним підходом до вирішення держ. справ. За правління *Миколи I* призначений головою Державної Ради і Кабінету міністрів (з 1827).

Н.Ф. Сербіна

КочубеЙ Юрій Миколайович (9.07.1932, Полтава) — укр. професійний дипломат, літературознавець, перекладач. У 1955 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат філол. наук. 1957-63 - 3-й, 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР 1963-68 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН, згодом в ЮНЕСКО. 1968-71 — 1-й секр. відділу преси МЗС УРСР. 1971-77 — Постійний представник УРСР при ЮНЕСКО у Парижі. 1977-87 — заст. нач. відділу,

нач. відділу, заст. мін. зак. справ УРСР, голова нац. комісії у справах ЮНЕСКО. 1987-90 — заст. ген. директора ЮНЕСКО у Парижі; 1990-92 — заст. ген. директора, представник ЮНЕСКО при ООН та спеціалізованих установах у Женеві; у серпні 1992 — серпні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці, Постійний представник України при ЮНЕСКО. З 2000 — гол. редактор журналу «Східний світ», викладач Дипломатичної Академії при МЗС України.

Автор численних публікацій, присвячених арабській літературі, фольклору, театру; переклав окремі твори М. Дервіша, А. Джарека, М. Дакруба, Ю. Ідріса. Член Спілки письменників України (1972).

Твори: «Марокко. Сучасне і майбутнє» (1960); «Арабсько-мусульманська культура» (1978); «Що таке євразійство» (1992) та ін.

В.М. Матвієнко

Коштуніца (КозШпіса) Воїслав (24.03.1944, Белград) — югославський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Белградського ун-ту (1966), у 1970 отримав ступінь магістра права за роботу «Політична теорія і практика Конституційного суду в Югославії», 1976 — докторський ступінь за роботу «Опозиція в політичній системі капіталізму». У 1970-74 — асистент на юрид. ф-ті Белградського ун-ту, звільнений з політ, мотивів; був співробітником редакцій і гол. редактором кількох великих юрид. і філос. журналів, чл. Філософського товариства Сербії і Пен-центру Сербії; у 80-х займався правозахис-ною діяльністю, виступив співзасновником Демократичної партії, в якій перебував до її розколу на поч. 1992. У тому ж році заснував нову партію — Демократична партія Сербії, є її головою. У 1990 і 1993 обирався в Скупщину (парламент) Сербії (був депутатом до 1997); відмовився підтримати *Дейтонськіугоди 1995,* заявивши, шо вони несправедливі стосовно боснійських сербів. У жовтні 2000 К. переміг *С. Милошгвича* на президн. виборах, результати яких влада була змушена визнати під тиском європ. д-ав і США. У зовн. політиці зосередився на відновленні зв'язків Югославії зі світовим співтовариством; водночас критикував політику *НАТО* в Косово, так само як і поведінку С. Милошевича, однак дав зрозуміти, що не збирається видавати його Міжнародному трибуналові по військ, злочинах у Косово. 4.03.2004 — обраний Прем'єр-міністром Сербії. *М.С. Каменецький*

Кравець Володимир Олексійович (3.05.1930, с. Шарни Уманського р-ну Черкаської обл.) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив 1953 ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту, 1956 — аспірантуру Харків, ун-ту, кандидат істор. наук. 1954-55 інструктор Київ, міськкому КПУ, 1956-61 — асистент, старший викладач

Харк. авіаційного й Уманського с.-г. ін-тів. У 1961-65 — консультант ЦК КПУ; 1965-67 — старший викладач Київ, інженерно-будівельного ін-ту; 1967-71 — радник Постійного представництва УРСР при ООН; 1971-79 — заст. мін. зак. справ УРСР, 1979-84 — Постійний представник УРСР при ООН. 29.12.1984-27.07.90 - мін. зак. справ УРСР. Брав участь у роботі 22-ї, 23-ї, 24-ї, 36-їта 39-ї сесій *Генеральної Асамблеї ООН;* очолював укр. делегації на 40-44-й сесіях ГА ООН, на 6-й, 8-й і 9-й Надзвичайних спец, сесіях ГА ООН, 3-й спец, сесії з роззброєння і 14-й спец, сесії з намібійської проблеми. 1985 кілька разів головував на засіданнях *Ради Безпеки ООН.* Дбав про активізацію ролі ООН у вирішенні глобальних проблем. У листі до *Генерального секретаря ООН* 26.06.1985 писав: «Підвищення ефективності й авторитету Організації Об'єднаних Націй залежить від готовності держав-членів діяти у строгій відповідності з положенням Статуту, на ділі довести прихильність демократичним принципам і нормам міжнародного спілкування. Українська РСР одна з засновниць Організації Об'єднаних Націй, яка взяла безпосередню участь у розробці ЇЇ Статуту, знову заявляє про свою незмінну відданість цілям і принципам *Статуту ООН* і всемірну підтримку зусиль Організації, спрямованих на збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки». Проявляв активність у просуванні ініціатив України на форумах ООН, *Організації Об'єднаних Націй* з питань освіти, науки і культури, інших міжнар. орг-цій. Був депутатом ВР УРСР, делегатом з'їзду народних депутатів СРСР,
ЧЛ. ЦК КПУ (1986). *Д.В.Табачник*

Кравчук Леонід Макаровим (10.01.1934, с. Великий Житин Рівненського р-ну Рівненської обл.) — укр. держ. і громад.-політ, діяч, кандидат екон. наук (1970), почесний доктор, проф. багатьох вітчизняних і зарубіжних ун-тів. Закінчив 1953 Рівненський кооперативний технікум, 1958 — екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1958-60 — викладач

політекономії Чернівецького фінанс. технікуму. З 1960 — на парт, роботі в Чернівецькому обкомі КПУ. У 1967-70 навчався в аспірантурі Академії сусп. наук (Москва). З 1970 — в апараті ЦК КПУ, де пройшов шлях від зав. сектора до 2-го секр. ЦК, чл. політбюро ЦК КПУ. У 1989-90 — секр. ЦК КПУ з ідеолог, роботи; одночасно (з липня 1990) — чл. ЦК КПРС. 19.081991 вийшов з КПРС. Депутат ВР УРСР 10-11-го скликань, народний депутат України 1-4 скликань. 23.07.1990-5.12.1991 — Голова ВР УРСР/України; був чл. Ради Федерації СРСР і чл. Держ. Ради СРСР. Як Голова ВР УРСР підписав постанову ВР УРСР «Про проголошення незалежності України» (24.08.1991) та указ Президії ВР України «Про заборону діяльності Компартії України» (30.08.1991), Заяву ВР України «Про без'ядерний статус України» (24.10.1991). З 5.12.1991-19.07.1994 — Президент України; одночасно (з 25 лютого по жовтень 1992) — голова Держ. думи України. Підписав *Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991.* Під час перебування К. на посаді Президента Україна стала членом Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1992), була прийнята до *Ради північноатлантичного співробітництва* (10.03.1992), приєдналась до Програми НАТО *«Партнерство заради миру»* (8.02.1994), встановила партнерські та взаємовигідні міжнар. відносини з багатьма країнами світу. У 1994-98 — чл. Комісії/Комітету ВР України з питань культури й духовності, з 1998 — чл. Комітету ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД. Від 7.07.1997 — голова Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи, голова Укр. ради миру, президент Укр. товариства «Інтелект нації», шеф-редактор укр. культурологічного альманаху «Хроніка-2000». Один із лідерів Соціал-демократичної партії України (об'єднаної).

Твори: «Оплата праці і матеріальне стимулювання» (1972); «Є така держава — Україна» (1992); «Останні дні імперії... Перші кроки надії» (1994); «Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми» (2002). *Л.В.Губерський*

Країна-рантьє — країна, яка має значні капіталовкладення в інших країнах з метою отримання прибутків у вигляді дивідендів від вкладів у цінні папери та відсотків за надані кредити. К.-р. — держави, в яких монополії й *транснаціональні корпорації* здійснюють широкомас-
штабний вивіз капіталу та отримують відп. дивіденди. На поч. XX ст. найважливішими К.-р. були Велика Британія і Франція. Після *Другої світової війни* найбільшими експортерами капіталу, окрім названих країн, стали США, Німеччина, Японія. Таке визначення К.-р. переважало в маркс. політ, та екон. думці.
В.П. Мазуренко

Країни, що розвиваються, в системі

СВІТОВОГО ГОСПОДарСТВа — більшість країн міжнар. співтовариства, що не належать до розвинутих і є особливою групою д-ав, які відрізняються неоднорідністю та своєрідністю істор., соц.-екон. й політ, розвитку. їм притаманна аграрна, мінерально-сировинна спеціалізація економіки й відповідно слабкий розвиток обробної промисловості, вузькість внутр. ринку, залежне місце в системі світового госп-ва. Водночас, зазначені країни диференціюються за рівнем свого соц.-екон. розвитку. При їх класифікації важливо враховувати рівень розвитку й структуру продуктивних сил, а також ті характерні риси соц.-екон. діяльності, які найповніше відображають положення країни у світовому екон. і політ, середовищі.
В.П. Мазуренко

КрайСЬКИЙ (Кгеізку) Бруно (11.01.1911, Відень — 7.08.1990, Відень) — австр. громад.-політ, і держ.

діяч, дипломат. Нар. в сім'ї фабриканта. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1937). 1925 — вступив до молодіжної орг-ції Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), після встановлення 1932 диктатури *Е. Дольфуса* і заборони СДРПА був одним із засновників орг-ції «Революційні соціалісти»; під час *Другої світової війни* перебував в еміграції в Швеції, працював журналістом, 1946-51 — радник австр. місії у Стокгольмі. По поверненні на батьківщину 1951 — віце-директор канцелярії Президента; 1953-59 — статс-секретар у закорд. справах, брав активну участь у підготовці *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955,* наполягав на оформленні статусу постійного нейтралітету для країни. 1959-66 — мін. зак. справ, 1970-83 — Федеральний канцлер Австрії («ера Крайського»); ініціював низку реформ, спрямованих на побудову соц. д-ви, а також відкриття у Відні Міжнар. центру *Організації Об'єднаних Націй.* 1967-83 — голова,

1983-86 — почесний голова Соціалістичної партії Австрії; з 1976 — *один із заст. голови* Соціалістичного *Інтернаціоналу, співавтор кокиепції «демократичного соціалізму».*

РА. Кривонос

КрасІН Леонід Борисович (27.07.1870, Курган -24.11.1926, Лондон) — рад. парт, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї дрібного урядовця. Закінчив Харківський технол. ін-т (1900), інженер; з 1890 брав участь у рев. русі, 1903-07 — чл. ЦК РСДРП. У грудні 1917 - березні 1918 — чл. рос. більшовицької делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з Німеччиною в Брест-Литовську, потім працював у НКЗС РСФРР, 27.08.1918 у Берліні підписав «додаткові угоди» до Брестського дог-ру, за якими Кремль визнав незалежність Грузинської Демократичної Республіки і погодився сплатити Німеччині 6 млрд. марок контрибуції. У березні 1919 — березні 1920 — нарком шляхів, 1920-24 — нарком зовн. торгівлі РСФРР; водночас перебував на дип. роботі: у грудні 1919 — лютому 1920 — голова рад. делегації на мирних переговорах з Естонією, 1920-23 — повпред і торгпред РСФРР у Великій Британії, у березні 1921 підписав з нею першу торг, угоду (що означало *визнання де-факто* Лондоном РСФРР), чл. рад. делегацій на Генуезькій міжнар. конференції 1922 і *Гаазькій конференції 1922,* 1924-25 — повпред СРСР у Франції, 1925-26 — у Великій Британії. Член ЦК ВКП(б) в 1924-26. Автор наук, праць з екон. питань. Похований у Кремлівській стіні.

Н.В. ПІ пакова

КрасковськиЙ Іван Гнатович (1882 - ?) — укр. і білоруський громад.-політ, діяч, дипломат і науковець. Нар. на Гродненщині в сім'ї священика. Закінчив Варшавський ун-т, активний учасник білоруського й укр. нац. рухів; під час *Першої світової війни* — уповноважений комітету Півд.-Зах. фронту Всеросійського союзу міст у Галичині. Після Лютневої рев-ш'ї 1917 — губернський комісар Тимчасового уряду на Тернопільщині, вступив до УПСР, з 8.09.1917 — товариш ген. секретаря внутр. справ в урядах *В. Винниченка* і *В. Голубовича;* за гетьманату *П. Скоропадського* — чл. Ради МЗС. 26.01.1919-19.10.1920 — голова Української дип. місії на Кавказі (Тифліс), активно обстоював ідею створення *Чорноморського союзу* за участю

Кубанської Республіки, Республіки Горців *Швн. Кавказу, Грузинської, Вірменської й Азербайджанської демокр. республік при провідній* ролі *УНР. 1927* — повернувся до БСРР; доцент Білоруського держ. ун-ту (Мінськ), у 30-х рр.

репресований. *ВМ.Матвієнко*

КраСОВСЬКИЙ Олександр (1891 - 1921) — укр. громад.-політ, і військ, діяч, дипломат. Чл. УСДРП, 1917 — чл. Київ, губернського виконавчого комітету, 1919 — помічник держ. інспектора Республіканської армії УНР *В. Кед-ровського,* сотник. 2.11.1919 за наказом Ради Міністрів УНР очолив делегацію до штабу 12-ї армії РСФРР (Гомель) з метою укладення тимчасової військ, угоди для б-би з А. Дені-кіним і проведення переговорів щодо визнання Кремлем незалежності УНР; останні відбулися в Москві 14.11-1.12.1919 за участю члена політ-бюро, секр. ЦК РКП(б) *М, Крестинського,* який запевнив укр. делегацію у можливості визнання суверенності УНР і невтручання у її внутр. справи, в обмежених територ. кордонах (переважно на Правобережжі); уряд УНР мав прийняти повноважного представника ЦК РКП(б) П. Красикова, але внаслідок військ, поразок укр. армії реалізація домовленості виявилася неможливою. Загинув у бою з більшовиками. *В.І. Головченко*

Кревська унія 1385 (Кревський акт) — укладена 14.08.1385 у замку Крево поблизу м. Вільно (сучасний Вільнюс) династична угода про входження Великого князівства Литовсько-Руського «до корони Польської на вічні часи», оформлена шлюбом великого князя литовського *Ягайла* з польською королевою Ядвігою; мала за мету об'єднання сил Польщі та Литви для спільної відсічі тевтонській експансії на схід. Унія передбачала, що після прийняття католицтва та шлюбу з Ядвігою Ягайло ставав польським королем, за що обіцяв обернути в латинство всіх «нехрещених литвинів», видати полякам всіх католиків, що перебували в Литві в полоні, «на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські до корони Польської», сплатити 200 тис. срібних флоринів неустойки колишньому нареченому Ядвіги австр. ерцгерцогу Вільгельму, а також повернути від сусідів землі, втрачені Польщею та Литвою в минулому.

Після прийняття у лютому 1386 католицтва Ягайло повінчався з Ядвіґою

та став польським королем під ім'ям Влади-слава II. К. у. викликала масове невдоволення серед православних литовсько-руських князів і бояр, яких очолив кузен Ягайла князь *Вітовт.* Результатом протистояння стало підписання між Владиславом II (Ягайлом) та Вітовтом 5.03.1392 Островської угоди, що передбачала відновлення авт. прав Великого князівства Литовського на чолі з пожиттєвим правителем Вітовтом, але вже без титулу великого князя.

ВА. Рубель

КреДИТ МІЖНарОДНИЙ — відносини, що складаються між кредиторами та позичальниками різних країн з приводу надання, використання й погашення позики з виплатою відсотка. Характерними рисами цих відносин (кредиту) є умови терміновості, повернення та сплати відсотків. Суб'єктами міжнар. кредитування виступають банки, кредитні установи різних країн, міжнар. фінанс. інституції та інші юрид. й фізич. особи. Мета кредиторів полягає в отриманні високого відсотка чи підприємницького прибутку, а джерелом позичкового відсотка є додана вартість, яка створюється в країні боржника. За допомогою К. м. забезпечується перерозподіл матеріал, і фінанс. ресурсів між країнами у світовій економіці та їх раціональніше використання; сприяння процесу нагромадження та використання тимчасово вільних коштів в одних країнах на фінансування капіталовкладень в інших; прискорення розвитку економік, особливо країн, що розвиваються. К. м. залежно від об'єктів кредитування поділяються на комерційний кредит і фінансовий. Перший ще називають «пов'язаним кредитом», оскільки він має цільовий характер і поєднаний з купівлею-продажем товару чи певних послуг або виступає як інвестиційний кредит, коли засоби спрямовуються на будівельні програми.

Фінанс. кредит — надання засобів у грошово-валютній формі, які через цінні папери розміщуються на міжнар. та нац. ринках позичкового капіталу за допомогою банків. Фінанс. кредити не мають цільового призначення і є формою валютного кредитування на відміну від товарного, в ролі якого виступають пов'язані кредити. За термінами кредити поділяються на короткострокові (до 1 року); середньо-строкові (1-5 років); довгострокові (понад 5-7 років). Перші обслуговують, як правило,

міжнар. торгівлю й міжнар. обмін послугами, другі — експорт машин та обладнання; а довгострокові — інвестиції в інфраструктуру та виробничу сферу. Залежно від того, хто є кредитором, розрізняють кредити приватні, державні та кредити міжнар. і регіональних орг-цій. Посилення глобалізації світових фінанс. потоків впливає на стан міжнар. кредитування та створює передумови гострої кризи, що проявляється в недовірі між учасниками кредитних відносин; позичальники все частіше виявляються неспроможними відповідати за зобов'язаннями, а найбільші інституції-кредитори часто опиняються перед загрозою неповернення своїх коштів. Важливе місце в системі К. м. займають кредити, що надаються промислово розвинутими країнами, особливо для пост-соціал. країн на етапі транзитивних процесів.

МЛ. Дудченко, М.Ю. Рубцова

КрестинСЬКИЙ Микола Миколайович (13.10.1883, Могильов - 15.03.1938, Москва) — рад. парт, і держ. діяч. Нар. в сім'ї вчителя гімназії. Закінчив юрид. ф-т Петербурзького ун-ту (1907); з 1903 — чл. РСДРП, більшовик, входив до складу юрид. комісії с.-д. фракцій 3-ї і 4-ї Державних дум. 1917 — голова Уральського обласного і заст. голови Катеринбурзького комітетів РСДРП(б), заочно обраний чл. ЦК; 22.12.1917 — виїхав до Петрограда для участі в роботі Установчих зборів, призначений чл. колегії наркомату фінансів, заст. гол. комісара Народного банку; 1918-21 — нарком фінансів РСФРР, чл. політбюро ЦК РКП(б), секретар ЦК РКП(б). З 1921 на дип. роботі: 1921-30 -повпред СРСР у Німеччині, чл. рад. делегації на *Гаазькій конференції 1922,* з 1930 — заст. наркома закорд. справ СРСР, член ЦВК СРСР. Репресований, реабілітований посмертно.

Н.В. Шпакова

Кретьєн (Спгеііеп) Жан (11.01.1934, Шовіні-ган, провінція Квебек, Канада) — канадський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї канадців франц. походження. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Лаваль (1958), 1957-58 був віце-президентом «Ліберальних студентів Канади». 1958-63 — займався юрид. практикою, очолював колегію адвокатів м. Труа-Рів'єр (Квебек); 1963 — обраний до Палати громад федер. парламенту від Ліберальної партії (переобирався за винятком 1986-90), був парл. секретарем прем'єр-

міністра (1965) і міністра фінансів (1966). 1967-68 — держ. міністр при міністрі фінансів, 1968 — міністр над. прибутку, 1968-74 — міністр у справах індіанців і Північних територій, 1974-76 — голова федер. казначейства, 1977-79 — міністр фінансів; 1980-82 — міністр юстиції й Ген. прокурор, активно виступав проти гасла незалежності Квебеку на референдумі 1980 за єдність англомовної й франкомовної частин країни, водночас сприяв ухваленню законів, які послаблювали зв'язки Канади з Великою Британією; 1982-84 — міністр енергетики, 1984 — віце-прем'єр і держ. секретар закорд. справ; після поразки Ліберальної партії на виборах 1984 виступав у парламенті як офіційний критик від опозиції з питань зовн. політики. 23.06.1990 — очолив Ліберальну партію Канади, яка здобула перемогу на парл.

виборах 26.10.1993. 4.11.1993-12.12.2003 -Прем'єр-міністр Канади, домігся ратифікації *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю* і прийняття низки законопроектів, спрямованих на упередження квебекського сепаратизму. Відносини з Україною підняв на рівень «особливого партнерства» (Спільна декларація 31.03.1994, Київ), формалізований в *українсько-канадській угоді про дружбу і співробітництво 1994;* ініціював проведення у жовтні 1994 у Ванкувері конференції «Партнерство заради економічних перетворень в Україні» за участю представників країн Великої сімки та міжнар. фінанс. установ; під час головування на саміті *Великої сімки* в Галіфаксі 15-17.06.1995 підтримав надання Україні фінанс. допомоги; сприяв виділенню Києву кредиту розширеного фінансування *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* в серпні 1998 та його чергового траншу в березні 1999. 27-28.01.1999 — здійснив офіц. візит до України.

Л.В. Губерський

Креховецький-Демкович Іван (?, с. Кре-хівці, Руське воєводство - ?) — укр. військ, діяч і дипломат. У сер. 40-х **XVII** ст. — поручник панцирної хоругви польської армії, у 1648 перейшов на бік *Б. Хмельницького* і був призначений писарем Корсунського полку, потім — наказним полковником ніжинським. У січні 1650 разом із *М. Нестеренком* за дорученням гетьмана прибув до Варшави на сесію сейму, що мав ратифікувати *Зборівський договір 1649,* представив на затвердження урядові Речі *Посполитої 40-тис. козацький реєстр.* У вересні 1654 і *червні 1655 очолював* посольства до трансільванського князя Юрія II Ракоці. Напр. 1656 призначений радником командувача 20-тис. експедиційного корпусу полковника А. Жда-новича, що спільно з трансільванськими військами вів бойові дії на польській території; потім займався підготовкою *Корсунського договору 1657.* З 1658 — полковник корсунський; за гетьманування *П. Тетері* — ген. суддя. 4.04.1665 потрапив у моск. полон, але бл. 1668 був звільнений і повернувся в Гетьманщину.

В.І. Головченко

Криза боргова — характеристика стану зовн. заборгованості країни, пов'язана з неможливістю виконати свої фінанс. зобов'язання перед іноозем. кредиторами, що підлягають погашенню в установлені терміни. Найгост-ріше проблема К. б. або зовн. заборгованості стоїть перед країнами, що розвиваються. К. б. визначає держ. заборгованість міжнар. валютно-фінанс. інституціям, офіц. урядовим інститутам (центр, банкам та урядам), приватним банкам. К. б. зумовлена станом усієї системи відносин госп. спілкування між країнами з приводу руху капіталів, товарів і послуг. Вона розглядається як криза всієї системи фінанс.-кредитних відносин у першу чергу між пром. розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Розв'язання проблеми К. б. потребує докорінної зміни системи нерівноправних госп. відносин між ними, встановлення нового міжнар. екон. порядку. Масштаби К. б. визначаються не лише абс. обсягом боргу, але й сумою платежів по його погашенню, їх відношенням до валового нац. продукту та експорту. Погіршення умов кредитування (на ринкових умовах, пільгові кредити) країн, що розвиваються, упродовж тривалого періоду супроводжується швидшими темпами збільшення виплат по обслуговуванню боргу, особливо відсотків, ніж зростання розмірів самого боргу. Ця обставина в поєднанні з різким скороченням експорту, погіршенням умов торгівлі, зростанням масштабів нееквівалентності в обміні та посиленням протекціоністських дій *транснаціональних корпорацій* не дає змоги країнам, що розвиваються, своєчасно сплачувати заборгованість, і т. ч. проблема зовн. боргу переростає в К. б.

Країни з розвинутою ринковою економікою також мають зовн. борги, однак через дію ряду об'єктивних чинників (масштаби ВВП та зовн. торгівлі, стану торг, балансу та *балансу платіжного,* обсягів закорд. інвестицій) зовн. заборгованість не має ознак і не переростає в К. б. Термін «К. б.» може бути використаний і для характеристики стану зовн. заборгованості деяких країн Центр, та Схід. Європи, у т. ч. й України. На кінець 2002 заг. *державний борг* України становив 34,3% від ВВП, у т. ч. зовнішній складав 24,6% від ВВП. За міжнар. стандартами критичною межею відп. заборгованості вважається 60% від ВВП. Найбільшу заборгованість Україна має перед *Міжнародним валютним фондом* та Групою Світового Банку.

ВА. Вергун

Криза валютна — загострення протиріч у валютній сфері, яке проявляється в різких змінах *валютних курсів* та золотовалютних резервів. До інших ознак К. в. належать підвищення процентних ставок, введення додаткових валютних обмежень, використання надзвичайної допомоги. За масштабами поділяються на світові, регіональні й К. в. на рівні окремих країн. За переважною формою прояву виділяють валютні крахи та резервні кризи. Валютні крахи є результатом вдалих спекулятивних атак і характеризуються різкими змінами перш за все валютного курсу. При резервних кризах зміни валютного курсу незначні порівняно із зменшенням золотовалютних резервів. За характером зв'язку з екон. кризами розрізняють циклічні К. в., що виникають внаслідок циклічних екон. криз, і специфічні К. в. пов'язані не з останніми, а з іншими факторами. За причинами виникнення виділяють: а) кризи платіжного балансу внаслідок неузгодженості цілей макроекон. політики (поєднання експансіоністської грошово-кредитної

політики з підтримкою фіксованого валютного курсу); б) зростання внутр. заборгованості д-ви; в) зростання внутр. заборгованості приватного сектора; г) зростання зовн. заборгованості. Виникненню К. в. сприяють такі основні фактори: завищений реальний валютний курс, недостатні валютні резерви, недостатні темпи зростання вир-ва, негативний поточний баланс, надмірні темпи зростання грошової маси та кредитування, зростання інозем. відсоткових ставок, К. в. в інших країнах. В епоху *золотого стандарту* К. в. були порівняно рідким явищем. У міжвоєнний період частота виникнення К. в. зросла більш ніж у 3 рази, а в післявоєнний — ще більш ніж у 1,5 рази. Почастішанню К. в. сприяли *Перша* та *Друга світові війни* та екон. рецесії поч. 30-х і 70-х XX ст. Після 70-х К. в. в розвинутих країнах стають значно рідшими. Проте піковими роками за кількістю К. в. виявились 1980-і для Лат. Америки і 1990-і — для країн Центр. Європи, СНД та СХІД. Азії.

О.І. Рогач, ОЛ.Чугаєв

Криза Міжнародна (від грец. *"хріощ* — рішення, переломний момент) — фаза розвитку *конфлікту міжнародного,* яка характеризується радикальними змінами основних компонентів міжнар. конфліктної системи (склад учасників, сфери їх взаємодії, об'єкт конфлікту, геогр. локалізація, цілі сторін, характер засобів, що застосовуються сторонами тощо) на протязі відносно короткого часу, що свідчить про ескалацію антагоністичного протистояння конфліктуючих СТОрІН.

АА. Субботін

Криза системна — динамічний процес трансформації базисних компонентів *системи міжнародної,* наслідком якого є або її перехід із однієї історично обумовленої конфігурації в іншу, або припинення її існування в даній системній якості. Категорія «системної кризи» є фундаментальною в апараті системних досліджень; за її допомогою відтворюється дія еволюційного механізму саморозвитку міжнар. системи в її взаємодії зі зовн. середовищем. Періодичне відтворення К. с. зумовлюється неадекватністю можливостей регуляторного механізму міжнар. системи по відношенню до рівня інтенсивності внутр. процесів та конфігурації структури системи або безпосередньо дією факторів зовн. середовища.

АА. Субботін

Криза фінансова — порушення рівноваги у функціонуванні системи фінанс. відносин, що проявляється в нестабільності фінансів підприємств та кредитно-фінанс. установ і виражається в різкому падінні ВВП, яке дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів держави. Термін «фінансова криза» використовується як найбільш заг. й широке поняття. К. ф. складається з бюджетної кризи, кризи грошового обігу, банківської,

біржової та валютної криз. Багато криз мають змішаний характер, поєднуючи елементи погіршення платоспроможності одних та обмеження ліквідності інших (Таїланд в 1997, Мексика в 1995). У зах. екон. літературі К. ф. розглядають як процес дезорганізації фінанс. ринку, за якого проблеми несприятливого вибору та психологічного ризику призводять до того, що фінанс. ринки припиняють відігравати роль каналу передачі фінанс. ресурсів суб'єктам із найкращими інвестиційними можливостями. Головними характеристиками зазначеного визначення виступають несприятливий вибір та психологічний ризик, які у поєднанні утворюють канал реалізації складнішої проблеми асиметрії інформації, що порушує рівновагу у функціонуванні фінанс. системи. Різниця у визначеннях К. ф. пояснюється тим, що в зах. літературі фінанс. система ототожнюється з кредитною, а тому К. ф., на думку дослідників, впливає передусім на систему кредитно-фінанс. установ, тобто фактично інтерпретує фінанс. системну кризу. Визначаючи фінанс. систему як об'єкт фінанс. кризи, західні інтерпретації К. ф. розглядають фінанс. ринок як найбільш наочну форму вияву нестабільності. Така К. ф. є наслідком дії п'яти факторів, які здатні загострити проблему несприятливого вибору та морального ризику. До них відносяться зростання процентних ставок, падіння курсів акцій на фондовому ринку, непередбачене падіння рівня цін, зростання невизначеності та банківська паніка.

н.в. Резшкова

Кризове управління у міжнародних відносинах — контроль над розвитком кризової ситуації, усунення в ній невизначеності. К. у. застосовується в розв'язанні *конфліктів міжнародних,* подоланні наслідків стихійного лиха й техногенних катастроф тощо. К. у. передбачає дослідження й аналіз наслідків криз, негативних сусп. тенденцій, породжених кризою, а також нейтральних і позитивних тенденцій у посткри-

ЗОВИЙ перЮД.

І.Л. Валевська

Кризові комунікації міжнародні — обмін інформацією між суб'єктами *міжнародних відносин,* світовою громадськістю та засобами масової інформації (ЗМІ) під час кризи. Комунікативна стратегія *актора міжнародного* за кризових умов передбачає оперативне реагування на подію та інформування внутр. й зовн.

громадськості про свою позицію і бачення ситуації з метою впливу на сприйняття проблеми та запобігання поширенню чуток і дезінформації. К. к. м. включають також заходи з нейтралізації чи

мінімізації наслідків кризи, зокрема для іміджу суб'єкта міжнар. відносин. Для реалізації цілей кризових комунікацій використовується широкий спектр каналів комунікації,
Насамперед ЗМІ. *ОМ. Запорожець*

КрижанІВСЬКИЙ Володимир Петрович (24.01.1940, м. Вінниця) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, інженер. У 1963 закінчив Київ, інженерно-будівельний ін-т. 1963-64 — інженер НДІ «Укрдніпросільмаш» (м. Київ), інженер тресту «Київоргтехбуд» (м. Київ); 1964-90 — старший інженер, керівник бригади, гол. спеціаліст, зав. відділу «УкрНДІпроект-стальконструкція» (м. Київ). Народний депутат України (1990); 1990-91 — секр. Комісії ВР України з питань будівництва, архітектури та житлово-комунального госп-ва. 1991-92 — Повноважний представник України в Росії, у червні 1992 — вересні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в РФ.

В.М. Матвієнко

Кримська війна 1853-56 (Східна війна 1853-56) — між Росією, з одного боку, та Великою Британією, Францією, Туреччиною і Сардинією, з іншого; причиною війни стала б-ба за домінування на Бл. Сході та в зоні чорноморських проток. На сер. XIX ст. Велика Британія й Франція витіснили Росію з ринків Малої Азії, Бл. Сходу та Балкан і встановили фактичний контроль над *зовнішньою політикою* Османської імп. Спроби Росії домовитися з Великою Британією про розподіл сфер впливу на Бл. Сході не дали результатів, тому Петербург вирішив удатися до безпосереднього тиску на Туреччину з вимогою прав, закріплення рос. преференцій на Бл. Сході. У протистоянні з Росією підтримку Туреччині надали європ. *великі держави.* Безпосереднім приводом до війни стала суперечка між католицькою та православною церквами щодо контролю над христ. святими місцями в Палестині. За дог-ром 1740 між Францією та Туреччиною вони були закріплені за католиками, проте з кінця XVIII ст. єрусалимські патріархи за підтримки Росії стали поступово перебирати від католиків контроль над святими місцями в Єрусалимі.

Загострення суперечки відбулося в сер. XIX ст., коли підтримувані Францією католики вимагали перегляду умов, що існували, а права православних ієрархів підтримала Росія. На бік Туреччини стала Франція, чим спричинила дип. демарші Росії. У січні 1853 до Стамбула було надіслано рос. надзвичайну місію на чолі з князем *О. Меншиковим* з метою забезпечити поновлення прав православних. 8.04.1853 він передав тур. урядові *ноту* з формальною вимогою укласти конвенцію про права та преференції Росії в Османській імп. А 23.04.1853 О. Меншиков висунув тур. уряду ультиматум впродовж 5 днів відповісти на попередню ноту, Велика Британія пообіцяла Туреччині захистити Стамбул силами свого флоту, і, попри пряму погрозу війною з боку Росії, 6.05.1853 Туреччина відхилила вимоги Петербурга. 2.06.1853 на стоянку в Мармуровому морі стала об'єднана англ.-франц. ескадра.

14(26).О6.1853 імп. *Микола I* проголосив маніфест про окупацію дунайських князівств для гарантії виконання Туреччиною рос. вимог.

21.06.1853 рос. війська перетнули Прут і почали окупацію Молдови та Валахії. 27.09.1853 Туреччина, підтримувана Великою Британією, висунула вимогу звільнити територію князівств протягом 18 днів і, не отримавши відповіді на свої вимоги, почала просувати війська на Дунаї та на кавказькому узбережжі. 4.10.1853 Туреччина оголосила війну Росії й почала проти неї бойові дії, 21.10.(2.11). 1853 Петербург оголосив війну Стамбулу. Після знищення рос. ескадрою тур. кораблів біля Синопу (18.11.1853) активізувалися європ. д-ви. 22.11.1853 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція запропонували сторонам своє посередництво для ліквідації конфлікту, передумовою для початку переговорів було виведення рос. військ з дунайських князівств. Росія відхилила пропозицію, після чого англ.-франц. флот увійшов до Чорного моря (23.12.1853). 28.02.1854 Велика Британія та Франція уклали договір про оборонний союз з Туреччиною й висунули Росії ультиматум звільнити Молдову та Валахію. Не отримавши відповіді від Росії, Велика Британія та Франція проголосили її війну (відповідно 15.03 та 16.03.1854). Росія звернулася по допомогу до Австрії та Пруссії, але отримала відмову.

30.03.1854 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція підписали угоду про колективні зобов'язання захищати недоторканість Туреч-

чини, вимагати звільнення дунайських князівств, спільно охороняти права християн в Османській імп. та не вступати з Росією в сепаратні переговори. Росія опинилася в дип. ізоляції.

У квітні 1854 англ.-франц. флот бомбардував Одесу, після чого Росія оголосила війну Великій Британії та Франції (11(23).04.1854). На першому етапі війни союзники встановили повний контроль над Чорним морем, але не втручались у бойові дії між рос. та тур. військами. Рос. війська успішно просувалися в напрямку Сілістрії та Варни, але через концентрацію австр. сил на кордоні та небезпеку англ.-франц. десанту у Варні було прийнято рішення про їх відведення на лівий берег Дунаю. До кінця літа 1854 бойові дій на Дунайському фронті було фактично припинено, а до 3.09.1854 рос. війська було відведено за Прут. Велика Британія та Франція продовжували діяти лише на морі, здійснивши бомбардування рос. портів на Чорному морі, а також Аландських о-вів у Балтійському, Соловець-кого монастиря на Білому морі та

Петропав-ловська-Камчатського на Тихому океані. Одночасно союзники вирішили сконцентрувати свої зусилля проти Севастополя, головної бази рос. Чорноморського флоту, вважаючи, що його падіння сприятиме ліквідації впливу Росії на Бл. Сході та в чорноморському басейні. Формування антирос. коаліції було завершено з підписанням англ.-франц. союзного дог-ру 2.12.1854 та проголошенням Сардинією війни Росії (22.02.1855).

2-6.09.1854 союзники висадили 60-тис. десант в Криму, біля Євпаторії, й відкрили Кримський фронт, який фактично став основним у війні. 13.09.1854 союзники вийшли до Севастополя й почали його облогу, яка тривала 11 місяців. Перемоги союзників при р. Альма (8.09.1854) та на Інкерманських висотах (24.10.1854) паралізували основні сили рос. армії в Криму і дозволили повністю блокувати Севастополь. Намагаючись уникнути військової поразки, Росія пішла на переговори з союзниками на основі попередніх умов (див. *«Чотири пункти» Напо-леона III).* Але організована для проведення цих переговорів *Віденська конференція 1855* завершилась невдачею через незгоду Росії нейтралізувати Чорне море. 27.08.1855 Севастополь було захоплено союзниками. Були також окуповані Керч і Єнікале на Азовському морі, Анапа на кавказькому узбережжі та фор-

теця Кінбурн на Дніпровському лимані. Певних успіхів Росії вдалося досягти *тільки на Кавказькому фронті, де протягом 1854-55* були захоплені фортеці Баязет, Ардаган та Каре. Після падіння Севастополя Росія відновила переговори з союзниками, але продовжувала виступати проти нейтралізації Чорного моря. 16.12.1855 Австрія висунула Росії ультиматум, вимагаючи укласти мир на основі чотирьох попередніх умов із приєднанням двох додаткових: виправлення бессарабського кордону на користь Молдови та обговорення на міжнар. конгресі додаткових умов миру, зміст яких Росії не повідомляли. У разі відмови від ультиматуму Австрія погрожувала розпочати війну. Росія змушена була погодитися на австр. умови та прийняти посередництво Відня в переговорах з союзниками.

13.02.1856 в Парижі було відкрито мирну конференцію і в перший день її роботи підписано попередній договір про перемир'я та припинення бойових дій. За результатами *Паризького конгресу 1856* було укладено *Паризький мирний договір 1856,* який завершив К. в. Внаслідок неї Росія втратила вплив на Бл. Сході, було підірвано її міжнар. престиж та вплив в Європі в цілому. Безпосереднім наслідком поразки у війні стали внутр. реформи в Російській імп., спрямовані на подолання технол. відсталості та відставання у сусп.-екон. розвитку від європ. д-ав, що проявились під час К. в.

В.Ю. Константинов

Кримська (Ялтинська) конференція

1945 — зустріч глав держав *антигітлерівської коаліції* 4-11.02.1945 у Лівадійському палаці поблизу Ялти за участю делегацій СРСР, США та Великої Британії, очолюваних *Й. Сталіним, Г. Труменом* та *В. Черчіллем.* Мета конференції: координація військ, дій для прискорення остаточного розгрому нацистської Німеччини та її беззастережної капітуляції, завершення війни з Японією та визначення основних принципів повоєнного урегулювання. На конференції були ухвалені рішення про спільну політику і плани примусового здійснення умов капітуляції Німеччини на засадах док-тів, вироблених Європ. консультативною комісією (ЄКК), які визначили зони окупації Німеччини, механізм управління «Великим Берліном» та контрольний механізм для всієї Німеччини, а також надання в ньому місця для Франції. З брит.

та амер. зон окупації було виділено окрему *окуп. зону для Франції. У заяві глав урядів про окупацію Німеччини* та контроль над нею йшлося про необхідність знищення нім. мілітаризму і нацизму, та створення гарантій того, шо Німеччина «ніколи більше не буде здатна порушити мир». Для цього було вирішено роззброїти всі нім. збройні сили, ліквідувати ген. штаб, знищити військ, обладнання, ліквідувати або поставити під контроль всю нім. військ, промисловість, покарати військ, злочинців. Глави трьох урядів прийняли рішення доручити міністрам закорд. справ розглянути можливість включення до умов беззастережної капітуляції Німеччини положення щодо її розчленування. Після розгляду питання про відшкодування збитків, заподіяних Німеччиною країнам антигітлерівської коаліції, було вирішено створити в Москві спец, комісію *з репарацій* з метою розробки рішення про їхні обсяги та форми вилучення; за основу була взята рад. пропозиція, за якою заг. сума репарацій мала становити 20 млрд. дол., а частка СРСР — 50%.

Важливе місце в роботі конференції зайняло обговорення питань щодо створення *Організації Об'єднаних Націй,* які залишились невиріше-ними після *Думбартон-Окс конференції 1944.* Зокрема, для вирішення питання про голосування в *Раді Безпеки* була прийнята формула, за якою міжнар. конфлікти і суперечки поділялись на дві категорії: ті, що загрожують міжнар. миру й безпеці і вимагають застосування санкцій ООН; ті, що в разі їх продовження можуть загрожувати миру, але вирішуються без застосування санкцій. При голосуванні з питань першої категорії постійні члени Ради Безпеки ООН мають право вето, питання другої категорії вирішуються простою більшістю голосів, причому сторона, що є учасницею суперечки, не бере участі в голосуванні. З метою остаточного опрацювання й прийняття *Статуту ООН було*

вирішено провести в США 25.04.1945 конференцію Об'єднаних Націй (див. *Сан-Франциська конференція 1945)* за участю країн, які підписали «Декларацію Об'єднаних Націй» або оголосили війну д-вам «Осі» до 1.03.1945. Д-вами, які запрошували на конференцію, визначалися США, СРСР, Велика Британія, Франція та Китай. Однак, уряд Франції відмовився від розсилки запрошень, мотивуючи це своєю неучастю в конференціях у Думбартон-Оксі та в Ялті. Було також

досягнуто домовленості, що Українська РСР та Білоруська РСР стануть засновниками ООН.
Важливе значення мала узгоджена союзниками «Декларація про визволену Європу», яка передбачала погодження політики трьох д-ав у вирішенні екон. та політ, проблем визволених європ. країн, формування в них демокр. урядів шляхом проведення вільних виборів, до завершення яких мав діяти тристоронній контроль держав-союзниць. Польське питання на конференції було одним із найгостріших. Воно складалося з двох частин: польських кордонів та створення і визнання польського уряду. Стосовно схід, кордону Польщі було вирішено, шо він повинен проходити вздовж т. зв. *«Кер-зона лінії»* з передачею у деяких місцях від 5 до 9 км території на користь Польщі. Лінія зах. кордону визначена не була внаслідок розбіжностей між союзниками, остаточне рішення цієї проблеми було залишено до закінчення війни, але глави трьох урядів визнали, що Польща повинна отримати суттєві збільшення території на півночі та заході. Щодо питання про польський уряд було домовлено про реорганізацію діючого Тимчасового уряду на демокр. засадах, з включенням до його складу демокр. діячів із самої Польщі та поляків з-за кордону. З югославського питання було вирішено прискорити введення в дію Угоди про створення єдиного уряду і тимчасового парламенту, укладеної в листопаді 1944 між маршалом *Й. Тіто* і Прем'єр-міністром югославського уряду в еміграції І. Шубашичем.
11.02.1945 було підписано угоду трьох великих д-ав з питань Дал. Сходу, згідно з якою СРСР давав згоду вступити у війну проти Японії через 2-3 місяці після капітуляції Німеччини на умовах збереження *статус-кво* МНР, відновлення прав Росії, що були порушені внаслідок її поразки у рос.-япон. війні 1904-05 (див. *Портсмутський мир 1905),* а також передачі їй Курильських о-вів. К. к. започаткувала процес створення *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних*
відносин. *І.С. Покровська*

КРИМСЬКОГО ханату дипломатія. Оформлення самостійної кримськотатарської д-ви на чолі з представниками династії Гереїв сталося в серпні 1449 в умовах екон. і військ, послаблення Золотої Орди. Союз першого кримського хана *Гадджі Герея* з *Вітовтом* і гірським князівством Феодоро та вміле використання
конфліктів генуезьких колоній із Венецією й Османською імп. дозволило йому в сер. 60-х XV ст. поширити свою владу на весь Кримський півострів (за винятком південного узбережжя); невдовзі територія ханату збільшилася за рахунок земель Півн. Причорномор'я і Приазов'я (Джамбуйлуцька і Єдичкульська орда) та Прикубання (Кубанська орда, черкеські племена). В умовах феодальних міжусобиць і спроб золотоординського хана Ахмата відновити владу над колишнім Кримським улусом османські війська у травні — грудні 1475 захопили всі генуезькі колонії та князівство Феодоро, 1478 тур. султан Мехмед II поновив на ханстві *Менглі Герея I* з умовою визнання османської зверхності. Але аж до поч. XVIII ст. Стамбул активно не втручався у внутр. справи ханату, штучно консервуючи його степові традиції, й залишав простір для самостійних дій у зовн. політиці, за тур. законами навіть вважалося, що в разі припинення чоловічої лінії Османської династії її місце посядуть Гереї як легендарні нащадки Чингіз-хана.
За т. зв. «етнічним» поділом праці в Османській імп. Кримському ханатові було доручено зносини з Валахією, Молдовою, Польщею, Литвою, Московською державою і Півн. Кавказом. Гереями ці стосунки розумілися передусім як данницькі (сплата сусідами «поминків»), причому данина залишалася в розпорядженні ханів, лише невільники, котрих постачали черкеси, частково відправлялися до Стамбула. У посольській практиці польсько-литовські, укр. й півн.-кавказькі *дипломати* могли відвідувати Стамбул, оминаючи ханат, але моск. *посли* мусили обов'язково завітати до Бахчисарая, передати «поминки» і дістати від кримського хана дозвіл на продовження подорожі (така практика офіційно проіснувала до *Константинопольського мирного договору 1700).* Водночас Кримський ханат міг підтримувати дип. відносини з тими зах.-європ. д-вами, що ворогували з Москвою — Габсбурзькою імп., Данією і Швецією.
З огляду на ступінь автономності Кримського ханату і пріоритетні напрямки зовн.-політ, діяльності його дипломатію можна умовно поділити на 3 етапи: 1449 — кінець XVI; кінець XVI — кінець XVII; кінець XVII — 1783. Основним змістом 1-го етапу було забезпечення міжнар. правосуб'єктності кримськотатарської д-ви шляхом опанування золотоординською спадщиною, що закріпило б за Гереями статус і титул

ханів в очах підданих та сусідів. Спершу головним зовн. союзником Кримського ханату висту- , пало Велике князівство Московське, що прагнуло остаточно позбавитися залежності від Золотої орди і спрямувати войовничу енергію Гереїв проти Литви. Ще на поч. 70-х XV ст. Менглі Герей I запропонував рівний союз («братство») *Івану III* проти Ахмата, однак тоді великий > моск. князь не ризикнув відкрито виступити : проти Золотої Орди. Та вже 1478-80 між Кри- ; мом і Москвою відбувся подвійний обмін посольствами (одне з них очолювалося вези-ром ханату Аллаг-бірди і кн. Темеш Уланом), який увінчався укладенням військ.-політ, і союзу проти Золотої Орди і Литви. Завдяки йому Івану III і Менглі Герею I вдалося розіграти блискучу операцію, що увінчалася катастрофічною поразкою Ахмата після безрезультатного «стояння на Угрі». 1502 кримськотатарські війська узяли Сарай, що традиційно вважа- *4* , ється кінцем існування Золотої Орди як д-ви.

Оскільки після перемоги над Ахматом Іван Ш < утратив інтерес до золотоординських справ, і кримсько-моск. союз обернувся проти під- : владних Литві укр. земель: 1.09.1482 татарські (війська спустошили Київщину і сплюндрували ; Київ, Менглі Герей I відправив у дар моск. князю і награбовані речі із собору Св. Софії. Крим- і ськотатарські напади на укр. землі, що мали *1* екон. природу (работоргівля), стали постійною і складовою життя ханату, яка виявилася сильнішою від його політ, альянсів, у т. ч. з Литвою.

На поч. XVI у зв'язку з суперництвом за контроль над Середнім Поволжям відбулося охолодження кримсько-моск. відносин, що швидко переросло в силове протистояння, коли Мех-меду Герею I вдалося знову накласти на Москву данину, а 1521 скинути моск. ставленика з казанського трону і посадити на нього свого брата *Сагіба Герея I,* тоді ж брати здійснили перший кримськотатарський напад на Москву. До поч. 50-х XVI ст. дип. засобами Кримському ханату вдавалося контролювати Казань і астраханських ханів, але *Іван IV* перехопив ініціативу в цих регіонах і приєднав їх до Московського царства протягом 1551-56. До кінця XVI кримська даплошлул нл ШКУ.. ¥шурдал\ утекла оборонного характеру, укладення 1593 Гази Гереєм II мирного дог-ру з царем Федором Івановичем означало поразку ханату в змаганні за золотоординську спадщину.

Тому на 2-му етапі історії кримськотатарської дипломатії її вістря змістилося на захід, і вона перетворилася в активний чинник формування структури міжнар. відносин Центр.-Схід. Європи (чому сприяла відносна слабкість османського уряду і його зав'язаність на протистоянні з Габсбургами, Венецією та Сефевід-ською Персією). В орбіті зовн.-політ, інтересів ханату опинилося укр. козацтво, яке вступило у гострий конфлікт із тогочасним головним регіональним суперником Криму — Річчю Посполитою. Ще 1585 Іслам Герей II схвально поставився до посольства гетьмана *Я.* Оришов-ського, що пропонував примирення і перехід на службу до ханату, щоправда, до реалізації цього проекту справа не дійшла. *Мехмед Герей III* і його брат Шагін Герей розраховували на допомогу Січі в б-бі за самостійність ханату від Османської імп. й уклали перший *запорозько-кримський союзний договір 1624.* Автономіст Інает Герей у б-бі з ногайцями і бунтівливими феодалами 1637 залучив 5-тис. загін реєстровців під проводом майбутнього ватажка антишля-хетського повстання Павлюка, причому акція була дипломатично узгоджена з польським королем Владиславом IV в обмін на обіцянку припинення набігів. *Іслам Герей III* планував заснувати в Наддніпрянщині підконтрольну союзну д-ву і утвердитись у Молдові, щоб створити широку спілку для відвоювання в Москви золотоординської спадщини, й тому погодився на *українсько-кримський союзний договір 1648.*

Але перехід Війська Запорозького під моск. протекцію і поразка Укр. нац. рев-ції 1648-76, внутр. нестійкість Кримського ханату і успішні централізаторські реформи в Османській імп. поклали край великим самостійним дип. проектам Гереїв щодо відновлення Золотої Орди. За умов наростаючої з кінця XVII рос. експансії та подальшої втрати автономії ханат швидко перетворився в рядового учасника військ.-дип. протиборства між Османською імп. та Московським царством (після підписання *Бахчисарайського мирного договору 1681* Москва стала безпосередньо зноситися із Стамбулом). З початком 3-го етапу кримськотатарської дипломати Ті ініціатива остаточно перейшла до Туреччини, хоча Гереї ще тривалий час зацікавлено ставилися до перспективи відриву України від Росії, про що свідчать договір *Петрика* з ханатом 1692, надання протекції

запорожцям 1709-34 та *українсько-кримський союзний договір 1711 Девлет Герея Ні П.Орлика.* Протягом XVIII відбулося скасування практики посольств (єзуїтські місії в ханаті у своїх функціях не виходили за межі проповідей християнства та обслуговування католиків із місцевих невільників), що призвело до занепаду застарілу систему кримськотатарської дип. служби, котра не мала спец, орг-ції. Навіть останній більш-менш самостійний хан Кирим Герей (1758-64, 1768-69), відомий як особистий приятель прус, короля Фрідріха II, мусив зноситися з османським великим везиром в усіх справах, що найменшою мірою стосувалися зовн.-політ. інтересів Стамбула. Дип. активність ханату зводилася до спорадичних стосунків із Запорозькою Січчю та підтримання відносин із консулами європ. д-ав у Стамбулі й франц.

консульством у Криму (1748-69). 8.02.1783 *Катерина* //видала маніфест про анексію формально незалежного за *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* Кримського ханату.

Література: Брехуненко В.А. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Український історичний журнал. — 1995. — № 4; Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Пет-рика) з Кримом 1692 року // Київська Старовина. — 1994. — №6; Санин Г.А. Отношения России и Украиньї с Крьімским ханством в середине XVII века. — М., 1987; Станіслав-ський В.В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. — 1995. — №6.

В.І. Головченко

КрІСПІ (Сгізрі) Франческо (4.10.1819, Рібера, Сицилія - 12.08.1901, Неаполь, Італія) — італ. громад.-політ, і держ. діяч. В юності був прибічником демократів-республіканців, брав участь у плануванні успішного повстання на Си-цилії, був членом тимчасового уряду острова 1848. Розраховував розпочати процес об'єднання Італії з орг-ції повстання на Сицилії. У 1860 брав участь у поході Дж. Гарібальді та його «тисячі». Після захоплення о. Гарібальді призначив себе диктатором, а К. — міністром внутр. справ. На цій посаді вступив у конфлікт із *Віктором- Емануїлом* //і *К. Кавуром,* був змушений піти у відставку. З 1861 — чл. парламенту Італії, після приходу до влади лівих очолив палату парламенту (1876). У 1887 сформував свій перший кабінет, у якому, крім посади прем'єра, очолив мін-ва внутр. та закорд. справ. Зовн. політика К. була непопулярною в Італії, тому що він у 1889 розірвав торгівлю з Францією, викликавши серйозні екон. проблеми, та відновив
непопулярні союзні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Екон. прорахунки уряду змусили К. піти у відставку 1891; знову очолив уряд у 1893. Його політика цього періоду відрізнялась жорсткістю щодо соціалістів та репресіями у відповідь на соц. заворушення. З урахуванням попередніх помилок екон. політика останнього кабінету К. була успішнішою. У галузі міжнар. відносин висунув ідею перетворення Італії на колоніальну д-ву шляхом захоплення нових територій в Африці. Поразка італ. військ у битві при Адуа 1896 (Ефіопія) змусила кабінет К. піти у відставку.

М.С. Каменецький

КрІСТОфер (Спгізіорпег) Воррен (27.10.1925, Скрентон, шт. Півн. Дакота) — амер. держ.-політ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Стенфордського ун-ту (1949). У 1949-67 — працював у Верховному Суді США і займався приватною юрид. практикою; 1967-69 — заст. Ген. прокурора США; 1977-81 — заст. держсек-ретаря США, відіграв ключову роль у дип. вирішенні проблеми 52-х працівників посольства в Ірані (січень 1981), захоплених заручниками студентами Тегеранського ун-ту, шо вимагали екстрадиції шаха Мохаммеда Рези Пехлеві; нагороджений за це «Медаллю Свободи». 1993-97 — *державний секретар США* в уряді президента *В. Клінтона,* зосередився на просуванні бл.-схід. миротворчого процесу в рамках, започаткованих *Мадридською мирною конференцією 1991,* а також на урегулюванні в Боснії та Герцеговині; головував у Незалежній комісії у справах Лос-Анджелеського департаменту поліції. У 2000 — невдало очолював передвиборчу президент. кампанію А. Гора.

Твори: «У плині історії» (1998), «Шанси життя» (2001).

В.І. Головченко

КрІСТОфферсен (Сгі$Юпег$еп) Інгеборг (29.04.1944, Антверпен, Бельгія) — бельгійський дипломат, д-р політ, і дип. наук. 1968 — склала екзамен для допуску на дип. службу. Від 1970 працювала в Орг-ції сприяння екон. розвитку (Париж, Дублін, Гаага); 1982-84 — в департаменті європ. справ МЗС Бельгії; 1984-89 — ген. консул Бельгії в Торонто (Канада); 1989-92 — повноважний міністр посольства Бельгії в Москві. 1992-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія В Україні. *РА.Кривонос*

Крогберк (Сго§Ьегс) Йорн (1938) — данський дипломат. Має вищу юрид. освіту (1965). 1966-70 — працівник центр, апарату МЗС Королівства Данія; 1970-74 — секр. посольства в Аргентині; 1974-77 — 1-й секр., радник посольства в Індії; 1977-88 — зав. секції, відділу МЗС Данії; 1988-91 — посол Данії в Бангладеш; 1991-94 — посол Данії в Гані й за сумісництвом у Буркіна-Фасо і Гвінеї; 1994-97 — посол Данії в Замбії. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні.

В.І. Головченко

КроС-ДЄфОЛТ — 1. За англ.-амер. договірним правом можливість розриву кредитодавцем (банком-кредитором) дог-рів кредитування та позики на єврорінку щодо всіх боржників. Причини розриву: несплата сум, термін погашення яких наступив, зокрема, боргів, процентів, премій та інших вимог упродовж короткого проміжку часу; неправдивість зроблених кре-дитоодержувачем в дог-рі заяв у важливих пунктах або невиконання інших договірних зобов'язань (напр., нецільове використання кредитних коштів); погіршення екон. становища кредитоодержувача; позбавлення важливих для гарантування кредиту держ. дозволів та ліцензій. Правило К.-д.: можливість розриву дог-ру, якщо кредитоодержувач не виконує нагальні платіжні зобов'язання щодо третіх осіб (переважно залучаються дочірні підприємства та пов'язані з кредитоодержувачем підприємства, а також інші форми невиконаних зобов'язань, напр. із забезпечень та гарантій).

2. Пред'явлення до негайної оплати всіх міжнар. зобов'язань д-ви, термін погашення яких вже настав і тих, що ще не настали. Як правило, зумовлений невиконанням країною поточних платежів щодо обслуговування її боргу без попереднього узгодження з її кредиторами. Після пред'явлення країні до оплати всіх боргових зобов'язань формується клуб її кредиторів, який вирішує подальшу долю щодо обслуговування заборгованості шляхом реструктуризації боргів або заміни іншими майновими чи корпоративними правами за попередньою згодою кредитора про прийняття їх у погашення заборгованої суми. На час дії К.-д. зовн.-екон. діяльність країни блокується неможливістю здійснення міжнар. розрахунків.

З.О. Луцишин

Кув де МюрвІЛЬ (Соиуе сіє Мигуііе) Моріс Жак (24.01.1907, Реймс - 24.12.1999, Париж) -франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. З 1930 працював фінанс. інспектором; 1943-44 — комісар фінансів Франц. к-ту нац. визволення; 1944-45 — представник Франції в Консультативнії раді у справах Італії; 1945 — посол Франції в Італії; 1945-50 — ген. директор політ, департаменту МЗС Франції, відіграв важливу роль у розробленні мирних договорів із колишніми союзниками нацистської Німеччини на *Паризькій мирній конференції 1946;* 1950-54 — посол Франції в Єгипті, 1954 — постійний представник Франції при Північноатлантичній раді, 1955-56— посол Франції у США, 1956-58 — у ФРН. 1958-68 — мін. зак. справ, активно сприяв укладенню франц.-нім. дог-ру про військ, співпрацю 22.01.1963, виступав проти прийняття Великої Британії до ЄЕС, підтримав вихід Франції з військ, орг-ції *НАТО* і дип. визнання КНР; у травні - липні 1968 — міністр економіки і фінансів; 1968-69 — Прем'єр-міністр Французької республіки; 1973-86 — депутат Національних зборів, 1986-95 — сенатор; 1973-78 — голова парл. Комісії в закорд. справах; 1978-81 — чл. постійного представництва Франції при ООН.

Р.А. *Кривонос*

Кулеба Іван Дмитрович (11.07.1953, с. Погар-щина Лохвицького р-ну Полтавської обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. У 1982 закінчив Полтавський с.-г. ін-т; у 1992 — Всеросійську академію зовн. торгівлі. У 1992 — комерційний директор на будівництві газопроводу в Туркменистані; 1992-95 — 1-й секр., радник, зав. відділом Управління міжнар. орг-цій МЗС України; 1995-97 — радник, заст. Постійного представника України при міжнар. орг-ціях у Відні. У листопаді 1997 — серпні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. З січня 2001 по червень 2002 — дир. Департаменту адмін.-фінанс. питань, документації та архіву МЗС, у червні 2002 — липні 2003 — заст. державного секретаря МЗС України; з липня 2003 — заст. міністра закорд. справ України. *ВМ. Матвієнко*

Кун Бела (20.02.1886, с. Сільдчех, сучас. Румунія—30.11.1939, Москва) — угорський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї сільського писаря. Навчався в Клужському ун-ті. З 1902 —

чл. Соціал-демократичної партії Угорщини; у *Першу світову війну* — прапорщик австр.-угорської армії, потрапив до рос. полону, де вступив до РСДРП. У березні 1918 створив угорську групу РКП(б), редагував угорські газети , з травня 1918 — голова федерації інозем. груп РКП(б). У листопаді 1918 нелегально повернувся до Угорщини, став одним із засновників комуніст, партії, обраний її головою; після проголошення Угорської радянської республіки 21-22.03.1919 — нарком інозем. та військ, справ; ініціював у червні 1919 вторгнення угорської Червоної армії до Словаччини і проголошення її рад. республікою (7.07.1919 на вимогу *Ж. Кле-мансо* угорські війська залишили Словаччину); під час перебування в Будапешті *В. Винниченка* відстоював ідею створення заг. рев. фронту рад. Угорщини, УНР та РСФРР проти *Антанти.* Після поразки диктатури пролетаріату в Угорщині 1.08.1919 емігрував до Австрії, а в серпні 1920 приїхав до РСФРР, був чл. Реввійськради Південного фронту і чл. президії ВЦВК; 1921-36 — чл. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу.* Репресований, реабілітований

ПОСМерТНО. *Н.В. Шпакова*

КунеО (Сипео) Мігель Анхель (1944, Буенос-Айррес) — аргентинський дипломат. Закінчив ф-т права та соц. наук Нац. Ун-ту Буенос-Айреса (1971), Ін-т держ. зовн. служби (1972), Ун-т Дж. Хонкінса і Вищу школу міжнар. наук (Вашингтон, 1987-88), магістр міжнар. політики. 1972 — 3-й секр. Головного управління коне, справ МЗС Аргентини; 1973-78 — працівник посольства Аргентини в Таїланді; 1978 — урядовець Управління держ. церемоніалу; 1979-86 — працівник Секретаріату з адмін.-техн. питань; 1989-91 — працівник посольства Аргентини в СРСР; 1992-93 — урядовець посольства Аргентини в Парагваї; 1993-99 — заст. директора Управління Центр, та Схід. Європи. 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентинської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Курашик Віталій (1939, с. Дівин Кобринсь-кого р-ну Брестської обл.) — білоруський дипломат. Закінчив Київ, політехнічний ін-т. 1963-74 — технолог, гол. технолог Костянти-нівського заводу високовольтної апаратури", 1974-82 — зав. відділу промисловості, 2-й, 1 -й секр. Костянтинівського міськкому партії

Донецької обл.; 1982-85 — голова міськвиконкому м. Євпаторія Кримської обл.; 1985-87 — зав. відділу промисловості Кримського обкому партії; 1987-89 — заст. голови Кримського облвиконкому з питань будівництва і комунального госп-ва, 1-й заст. голови облвиконкому; 1989-93 — голова Кримського облвиконкому, Голова Ради Міністрів Республіки Крим. 1993-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні.

Н.В. Шпакова

Курдська проблема належить до числа найважливіших проблем, що мають нац., регіональний та міжнар. характер, і пов'язана з вирішенням питання самовизначення курдського народу, чия чисельність перевищує 25 млн. чол. на сумарній площі 400 тис. км^2 на стику Вірменського й Іранського нагір'їв. Відсутність власної державності стала причиною незавершеності процесу становлення курдів як етнодержавної спільноти. Процес політ, роздробленості Курдистану у своєму політ, розвитку проходить два етапи. Перший — міждерж. етап поділу курдського ареалу, розпочався в 1514, коли тур. султан Селім I Явуз завдав поразки військам перського шаха Ісмаїла Сефевіда. Територія етногеогр. простору Курдистану стає об'єктом суперництва Перської та Османської імперій. Другий етап поділу Курдистану — міжнародний, відбувається в період *Першої світової війни.* Як політ, явище на Бл. Сході К. п. загострилась після розпаду Османської імп. та її поділу на сфери екон. і політ, впливу між краї-нами-переможницями у війні. Нині основна частина території Курдистану входить до складу Туреччини, Іраку, Ірану, менша — Сирії й Вірменії. З усіх згаданих країн лише Іран визнає за частиною цього геогр. простору істор. назву «Курдистан».

Курди є четвертою за чисельністю етнолінг-вістичною групою Бл. Сходу (у Туреччині за різними оцінками — від 10,5 до 6,5 млн., Ірані — 5,5 млн., Іраку — 4 млн., Сирії — 0,72 млн.). Курдська мова належить до іранської групи індоєвропейських мов і близька до фарсі — держ. мови Ірану, але більшість курдів — мусульмани-суніти. Вони дотепер залишаються слабко інтегрованим народом, для якого здавна була характерна кланова структура. Зберігається сильний вплив племен, очолюваних шейхами чи племінними вождями.

Цей гірський народ існує на своїй етнічній території декілька тисячоліть. Про племена, що звуться «курд», згадують письмові джерела стародавньої Месопотамії. Єгипетський правитель кінця XII в. Салах-ад-Дін, або Саладін, що очолив опір мусульман хрестоносцям, також був курдом. Останні 6 сторіч своєї історії Курдистан служив прикордонням між Персією (Іраном) і Османською імп. (Туреччиною) *з усіма наслідками, що звідси випливають: часті війни, екон. і культ, периферійність та ін. При цьому деякі* курдські феод, володіння змогли зберегти *елементи політ, самостійності* аж до 1-ої пол. XIX ст.

В історії курдського народу було декілька невдалих спроб створення державності. Перша датується 1920 р., коли в результаті розпаду Османської імп., на її уламках з'явилася дуже урізана територіально Турецька Республіка. Створення незалежної курдської д-ви (поряд із сусідньою суверенною Вірменією) гарантувалося *Севрським мирним договором 1920,* підписаним представниками *Антанти* і султанської Туреччини. Цей договір так і не був ратифікований, залишивши тільки на папері проекти створення на території Мосульського вілайєту д-ви Курдистан. *Лозаннський мирний договір 1923* уже не містив згадувань ні про Курдистан, ні про курдів. Територія колишнього Мосульського вілайєту була в 1924-25 поділена між Туреччиною й Іраком — новоутвореною брит. підмандатною територією. До другої можна віднести утворення 24.01.1946 рад. окуп. владою Півн. Ірану Курдської Мехабадської республіки. Республіка припинила своє існування після виведення рад. військ у 1947. Третя спроба мала місце в сер. 70-х, коли на півн. сході Іраку був створений Курдський авт. район. Автономія охоплювала лише близько половини населеної курдами території Іраку, за її межами виявилася, напр., багата нафтою провінція Кіркук. Досвід автономізації виявився невдалим і був незабаром перерваний багдадським урядом *С. Хусейна.* Курди продовжили б-бу за свої права, яка найчастіше ведеться насильницькими методами з використанням воєнних дій і терористичних актів.

Міжнар. аспект К. п. полягає в тому, що Курдистан завжди входив до бл.-схід. вузла конфліктів і споконвіку був геополітично ключовим регіоном, тому курдами часто маніпулювали зовн. сили. Найяскравішим прикладом може

служити використання курдських -угруповань \ конфронтуючими сторонами в роки ірано- І іракського конфлікту 1980-88. За час, що пройшов після закінчення *Другої світової війни,* нац. рух у кожній з частин Курдистану розвивався у відриві від інших частин. Становище курдів в Іраку пов'язане з політикою *геноциду* стосовно цієї нац. меншини (24% населення *країни) і з насильницькою депортацією з районів традиційного проживання з метою зміни І в них нац. складу. Хоча, на відміну від* законів Туреччини, Ірану і Сирії, Конституція *Іраку 1970* визнавала існування в країні курдів і проголошувала, що іракський народ складається з двох основних національностей — арабської і курдської, підтверджувала нац. права курдського народу і законні права всіх меншин у межах єдиного Іраку. Але права, надані

курдам владою Іраку, грубо порушувалися, т. ч., курдська автономія 1974 залишалася тільки на папері. Іракська влада розпочала терор проти курдів, що з 1975 прийняв тотальний характер. За даними курдських і зах. джерел, у 70-80-і в Іраку було знищено більше 3 тис. курдських сіл, жителі яких насильно виселені на південь, у болотисті і пустельні райони Іраку.
Після поразки Іраку у *війні у Перській затоці 1990-91* Рада Безпеки ООН прийняла рез. №688, що засуджувала репресії багдадського режиму проти цивільного населення, особливо курдів. Під тиском країн коаліції С. Хусейн був змушений вивести свої війська з багатьох районів Іракського Курдистану. Користуючись цим, курди Іраку почали формувати там власні органи держ. влади і місцевого самоврядування. 4.06.1992 Національна асамблея (парламент) Курдистану сформувала Регіональний уряд, а 4.10.1992, після ряду невдалих спроб лідерів найбільших орг-цій — Демократичної партії Курдистану (ДПК) і Патріотичного союзу Курдистану (ПСК) домовитися в Багдаді з С. Ху-сейном про статус курдів, прийняла Декларацію про Федеративний союз. Особливий статус Іракського Курдистану був визнаний ООН, а також багатьма д-вами Заходу. Однак незабаром, не без участі зовн. сил (гол. ч. Туреччини, Ірану і Сирії), відбувся розкол серед двох основних військ.-політ, орг-цій іракських курдів — ДПК і ПСК. Справа дійшла в 1994-96 навіть до збройних зіткнень між ними, в яких періодично брали участь армійські підрозділи Туреччини, Ірану й Іраку. Адміністрація США

організувала переговори між керівниками ПСК і ДПК, 17.09.1998 у Вашингтоні лідерами курдів Іраку, у присутності держсекретаря СІЛА, була укладена угода про мирне врегулювання конфлікту. Але ці домовленості так і не були цілком реалізовані. По-іншому розвивалися події в тій частині Іракського Курдистану, що залишився під владою Багдада (південніше 36-ї паралелі). Там проводилась політика «етнічних чисток», що мала на меті встановлення повного контролю над нафтовими родовищами. Найбільше курдів живе в Туреччині, де вони є не тільки економічно пригнобленими, але також і позбавленими всіх політ, та культ, прав. На держ. рівні заперечується сам факт існування в цій країні курдського етносу. Активність курдських повстанських угруповань у Туреччині стала різко зростати з 70-х XX ст. Найважливішим політ, і військ, угрупованням тут була Курдська робітнича партія (КРП), що вела збройну б-бу з урядовими силами у 1983-99, користуючись при цьому базами, розташованими на території Півн. Іраку і Сирії.
Позиція країн Заходу в К. п. в цілому визначається їх інтересами в бл.-схід. регіоні, що грунтуються на геогр. положенні Курдистану, його багатих природ, ресурсах (насамперед нафти), трансп. комунікаціях тощо. Ставлення до курдів і їхньої б-би розглядається крізь призму відносин США і Європи з країнами регіону (Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією), а також суперництва з Росією. Береться до уваги готовність самих курдів до співробітництва з Заходом, їхня політ, й ідеолог, платформа, орг. сила. Захід розглядає К. п. не як цілісну проблему майже 30-мільйонного народу, що веде б-бу за свої права, а як внутр. К. п. окремо в Туреччині, Ірані, Іраку і Сирії. Стосовно Туреччини Захід обмежується осудом влади за порушення *прав людини* і нац. меншин. Такому стану справ багато в чому сприяє і відсутність єдності в самому курдському нац. русі, непогодженість і ворожнеча між політ, орг-ціями в окремих частинах Курдистану, відсутність заг.-нац. структур, що виражають інтереси курдської нації на міжнар. арені.
Зростання значення К. п. в системі міжнар. відносин на Бл. Сході веде до її подальшої інтернаціоналізації. У даний час існують реальні можливості для поетапного вирішення К. п. Світове співтовариство навряд чи допустить прецедент зміни держ. кордонів на Бл. Сході —
найбільш конфліктному регіоні світу, що може зруйнувати тендітну стабільність політ, сил у цьому геополіт. просторі. До того ж, курдський нац. рух роз'єднаний на кілька воєнізованих партій, що мають між собою серйозні розбіжності. Курди ніколи не мали своєї державності і їм необхідно її розбудовувати практично на порожньому місці. Курди не мають виходу до моря й оточені винятково недружніми народами, вони вкрай уразливі геополітично. Виходом з конфлікту може бути створення в кожній з основних частин Курдистану широких нац.-культ. курдських автономій, що мають органи місцевого самоврядування і, можливо, нац. парламенти. У перспективі на основі цих авт. утворень можливе створення наддержавної заг.-курдської територ.-політ, структури.
О А. Коппель

Кур'єр дипломатичний (з франц. соштіег — гонець) — уповноважена офіц. особа, якій доручається доставка *дипломатичної пошти.* Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961,* К. д. під час виконання своїх обов'язків користується захистом д-ви перебування, особистою недоторканністю і не підлягає арешту або затриманню в будь-якій формі. К. д. користується привілеями та імунітетами при проїзді через територію іноземн. д-в до місця призначення. Основою для визнання за відп. особою статусу К. д. є офіц. документ, що підтверджує його повноваження *(кур 'єрський лист),* із зазначенням статусу кур'єра та кількості місць дип. пошти, належним чином оформлений установою, яка відряджає К. д., і в необхідних випадках завізований правомочними органами д-ав, через які він слідує. В Україні доставка дип. пошти до її представництв за кордоном та з цих представництв в Україну доручається спеціально

сформованій Службі дип. кур'єрів, що перебуває у складі Державної фельд'єгерської служби при Державному комітеті зв'язку України. Згідно з Положенням про порядок доставки дип. пошти України, затвердженим розпорядженням Президента України від 27.07.1992 (з відп. змінами від 27.01.1999), призначення К. д., розробка розкладу і маршруту доставки дип. пошти здійснюється Державною фельд'єгерською службою за погодженням з МЗС України. МЗС України за поданням Служби оформляє К. д. *дипломатичні паспорти* з відп. візами та веде облік кур'єрських листів.

Згідно з Віденською конвенцією про дип. зносини 1961, акредитуюча д-ва чи *дипломатичне представництво* можуть призначати тимчасових К. д. (К. д. *ад гок) для* перевезення тільки конкретної дип. пошти; дія імунітетів, що надаються тимчасовим К. д., завершується в момент доставки ними дорученої пошти за призначенням. Дип. пошта може бути ввірена командирові екіпажу цивільного літака; в такому випадку командир екіпажу повинен отримати офіц. документ із зазначенням числа місць, що складають дип. пошту, але сам він не вважається К. д.; дип. представництво може направити одного із своїх співробітників прийняти дип. пошту безпосередньо і безперешкодно від командира літака. Відп. органи д-ви перебування зобов'язані всебічно сприяти К. д. у виконанні їхніх офіц. повноважень і функцій. Більшість д-ав прирівнюють статус К. д. до статусу дипломатів і звільняють їх від податків, митних зборів,

ОГЛЯДУ речей. *В.М. Матвієнко*

Кур'єрський ЛИСТ — спец, документ, який визначає статус *кур'єра дипломатичного* і дає право на провезення через кордон указаної в ньому кількості місць *дипломатичної пошти.* К. л. надається кур'єру дипломатичному, спеціальному (ай *гок),* а також командирові екіпажу цивільного літака, якому ввірена доставка дип. пошти. В останньому випадку в ньому вказується лише кількість місць, що складають пошту, оскільки сам командир цивільного літака не вважається дип. кур'єром. Наявність К. л. зобов'язує владу країни, через яку слідує дип. кур'єр, надавати йому особливе сприяння та допомогу у виконанні своїх функцій. К. л. видається *відомством закордонних справ* або *дипломатичним* (консульським) *представництвом* д-ви, якій належить дип. пошта. При її відправленні з акредитуючої країни К. л. підписується особою, уповноваженою мін. зак. справ даної д-ви, а при ввезенні — головою дип., коне, чи іншого представництва даної д-ви за кордоном, чи особою, що його заміщає. Зазвичай, К. л. має бути завізованим у відомстві закорд. справ чи дип. (консульському) представництві країни, в яку направляється пошта. Візування не обов'язкове лише в тому випадку, якщо між двома країнами існує домовленість стосовно цього, або коли воно не вимагається правилами інозем. д-ви. Україна має домовленості з багатьма країнами про взаємну

відмову від їх візування. Список країн, для яких скасовано візування К. л., повідомляється митним Органам. *Т.І. Шинкаренко*

КурнІадІ (Кшпіасіі) Роні Хендраван (7.01.1933, Модкоагунг, Нідерландська Індія) — індонезійський дипломат. Закінчив Академію закорд. служби і 1956 зарахований до складу МЗС Індонезії, провів на молодших дип. посадах 15 років; 1975-80 — радник посольства Індонезії в Бангкоці; 1980 — призначений нач. відділу у справах країн Індокитаю; 1982-85 — заст. голови місії в Манілі; 1985 — нач. Управління у справах європ. країн; 1990 — секретарем Ген. директорату МЗС Індонезії з політ, питань. 1994-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки

ІНДОНеЗІЯ В Україні. *ПМ.Ігнатпьєв*

Курокава Юдзі (1944, префектура Айті) — япон. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Токійського ун-ту (1976). 1977-81 — 1-й секр. посольства Японії в Пакистані, 1981-83 — заст. директора відділу Управління Півд.-Зах. Азії МЗС Японії; 1983-86 — дир. відділу техн. співробітництва Управління екон. співробітництва МЗС; 1986-89 — радник посольств у Швейцарії й Таїланді; 1994-96 — ген. консул у Монреалі. 1996-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол ЯПОНІЇ В Україні. *П.М. Ігнатьєв*

КурукІВСЬКа угода 1625 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою підписана 26.10.1625 новообраним козацьким гетьманом *М. Дорошенком* і польським коронним гетьманом С. Конєц-польським в урочищі Медвежі Лозки біля Куру-кового озера (поблизу сучасного м. Кременчука Полтавської обл.); завершила козацько-селянське повстання під проводом гетьмана М. Жмай-ла. З огляду на взаємне виснаження ворогуючих сторін і відсутність очевидної військ, переваги, мала компромісний характер: козацький реєстр збільшувався з 3 до 6 тис. чол., йому встановлювалася платня в сумі 60 тис. злотих, реєстровим козакам дозволялося обирати гетьмана, але затверджувати його мав король, всім учасникам повстання оголошувалася амністія, козаки зобов'язувалися спалити човни і відмовитися від мор. походів проти Османської імп. й Кримського ханату, не підтримувати дип. стосунків з інозем. д-вами і не втручатися у справи міських та замкових влад на волості. Особи, виписані з реєстру (бл. 40 тис. чол.), не позбавлялися козацьких

прав, але той, хто розраховував і надалі володіти своєю землею на території приватних маєтків, перетворювався на підданого, а якщо ні — мусив переселитися в одну із 6 королівщин, які проголошувалися відповідно резиденціями козацьких полків: Білоцерківського, Канівського, Кор-сунського, Переяславського, Черкаського і Чигиринського. Умови угоди обговорювалися на заг. козацькій раді, після її підписання від козаків було прийнято присягу. Фактично угода зберігала
ЧИННІСТЬ ЛИШе 3 рОКИ. *В.І. Головченко*

Курусу МІСІЯ 1941 — місія колишнього посла Японії в Берліні С. Курусу, яка розпочалася 16.11.1941 у Вашингтоні; була формально відряджена япон. урядом до СІЛА для продовження дип. переговорів з питань урегулювання спірних проблем, які велися з березня 1941. Мета місії — відвертання уваги амер. керівництва від активізації Японією підготовки до нападу на володіння США в Тихому океані. Місія мала посилити позиції япон. посла у США К. Номури на переговорах з *Державним департаментом США* після япон. окупації Індокитаю та демонструвати зацікавленість япон. сторони в поліпшенні двосторонніх відносин. На цей час уряд США на знак протесту проти поширення япон. *агресії* ввів екон. санкції щодо Японії. 20.11.1941 урядові США були передані останні пропозиції Японії, в яких вона вимагала запровадження принципу рівних екон. можливостей у Китаї та на Тихому океані, залишення япон. військ у Півн. Китаї, Монголії та на Хайнані ще бл. 25 років. Японія обіцяла вивести свої війська з інших районів Китаю після того, як там буде наведено порядок, а з Індокитаю — після підписання дог-ру зі США. 26.11.1941 уряд США офіційно відхилив ці пропозиції і висунув контрпропозиції: укласти багатосторонній пакт про ненапад між усіма країнами, зацікавленими в проблемах Дал. Сходу, вивести всі війська з Китаю та Індокитаю, анулювати *Потрійний пакт 1940.* Не припиняючи офіційно переговорів, япон. уряд здійснив 7.12.1941 неоголошений напад на амер. військ.-мор. базу *Перл-Харбор* на Гаваях. 8.12.1941 США відповіли оголошенням війни, шо прискорило остаточне оформлення *антигітлерівської коаліції.*
І.С. Покровська

Кучабський Василь (4.11.1895, с. Волиця поблизу Пустомит на Львівщині — 1945) — укр. військ, діяч, історик і дипломат, дійсний чл.
НТШ (1938). Закінчив Академічну гімназію у Львові (1913), навчався на юрид. ф-ті Львівського ун-ту, був активним учасником січово-стрілецького руху. З початком *Першої світової війни* вступив до Легіону Українських Січових Стрільців, сотник, за хоробрість нагороджений Військовим Хрестом Заслуги 3-го класу. 21.09.1916 потрапив у рос. полон, у січні 1918 здійснив втечу з табору для військовополонених біля Царицина і дістався Києва, де вступив до Куреня Січових Стрільців; у складі Січових Стрільців командував запасною сотнею і 2-м піхотним полком, був членом Старшинської ради. Напоч. 1919 призначений до складу Української дип. місії *К. Лоського* у Швеції, але невдовзі повернувся на батьківщину і взяв участь в *українсько-польській війні 1918-19;* в грудні 1919 потрапив у польський полон; після звільнення навесні 1920 перебрався до Праги, де взяв участь у створенні Української Військової Організації. 1921-24 жив у Львові і спільно з *Д. Донцовим* редагував націоналістичний журнал «Заграва»; потім емігрував до Німеччини, закінчив Берлінський ун-т і захистив докторську дисертацію з філософії. З 1938 викладав у Кільському ун-ті, активно співпрацював з Українським Науковим Ін-том у Берліні, належав до прихильників *П. Скоропадського;* під час *Другої світової війни* — дир. бібліотеки в Кракові. 1945 пропав безвісти (за деякими даними переїхав до Відня, де був заарештований НКВС СРСР і розстріляний у Львові).
Твори: «Українська дипломатія і держави Антанти в 1919» (1931), «Польська дипломатія і східногалицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919» (1931), «Україна і Польща» (1933), «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918-1923 рр.» (нім. мовою, 1934), «Симон Петлюра в світлі історії» (1936); «Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис» (1937).
В.І. Головченко

Кучан (Кисап) Мілан (14.01.1941, Кріжевці, Югославія) — югославський і словенський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив середню школу в м. Мурска Собота і юрид. ф-т Ун-ту вЛюбляні; чл. СКЮ з 1958. Після закінчення навчання — на парт, роботі (від університетського к-ту Союзу Комуністів до ЦК Союзу комуніст, молоді Словенії); з сер. 70-х — депутат парламенту Словенії, 1978-82 — голова парламенту Словенії; 1982-86 — один із двох представників Союзу комуністів Словенії у федер. Президії ЦК СКЮ; у 1986-89 — голова ЦК Союзу комуністів Словенії. Виступав

за необхідність проведення в країні ліберальних реформ, що стало причиною його конфлікту з керівництвами Сербії і СКЮ, які стояли на ортодоксальних позиціях. У 1989 першим з вищих комуніст, лідерів Югославії схвалив багато-партійну систему і вибори на такій основі. На них у квітні 1990 словенські ліві, очолювані К., поступилися позиціями в парламенті некому-ніст. коаліції ДЕМОС. К. був обраний першим Президентом Словенії і у червні 1991 оголосив її незалежність, що здобула міжнар. визнання на поч. 1992. У 1992 та 1997 переобирався Президентом Словенії, внаслідок закінчення другого

терміну президентства, максимально можливого за конституцією (прийнята 23.12.1991), пішов з цієї посади в грудні 2002.
М.С. Каменецький

КучинСЬКИЙ Валерій Павлович (25.10.1944, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1967 — закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (за фахом — референт-перекладач з англ. та франц. мов); 1988 — закінчив Вищі курси Дипломатичної академії МЗС СРСР. 1967-70 — перекладач на будівництві лінії електропередач в Асуані (Єгипет). З 1971 — на дип. роботі: аташе коне, відділу, 2-й секр. Секретаріату Комісії у справах ЮНЕСКО, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1975-80 — співробітник Секретаріату ООН. 1980-92 — радник відділу міжнар. орг-цій, нач. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС УРСР (МЗС України). 1992-97 — радник-посланник Посольства України в США. З жовтня 1997 по грудень 1999 — нач. Управління міжнар. орг-цій, нач. Четвертого територ. управління МЗС України. З грудня 1999 — 1-й заст. Постійного представника України при ООН та заст. Представника України при РБ ООН. З 2.08.2001 — Постійний представник України при ООН (з 4.01.2003 представник України в Комісії ООН з прав людини), одночасно з січня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ямайці за сумісництвом, з березня 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Трінідад і Тобаго за сумісництвом.
В.М. Матвієнко

Кучма Леонід Данилович (9.08.1938, с. Чай-кине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) — укр. держ. і громад.-політ, діяч, кандидат тех. наук (1990), проф. (1992), чл. Інженерної академії України, почесний доктор багатьох вищих навч. закладів, дійсний чл. ряду академій наук зарубіжних країн. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив фізико-тех. ф-т Дніпропетровського ун-ту (1960), за фахом «інженер-механік у галузі ракетної техніки». З 1960 працював у конструкторському бюро «Південне» (Дніпропетровськ): інженер (1960-64), старший інженер (1964-66), провідний конструктор (1966-72); тех. керівник випробувань ракетних комплексів на космодромі «Байконур», помічник гол. конструктора (1972-75), секр. парт, комітету КБ «Південне» (1975-80) та ВО «Південний машинобудівний завод» (1980-82). З 1982 — 1-й заст. начальника і ген. конструктора КБ; 1986-92 — ген. директор ВО «Південний машинобудівний завод». У 1990-94 — народний депутат України 1-го та 2-го скликань, чл. Комісії ВР України з питань оборони і держ. безпеки (1990-92), чл. Ради нац. безпеки (1992-93). Був президентом Укр. союзу промисловців і підприємців (1993-94). 13.10.1992-21.09.1993 — Прем'єр-міністр України. 10.07.1994 обраний Президентом України. Запровадив Програму радикальних екон. перетворень в Україні. Співголова Конституційної комісії (1994-96), активно сприяв прийняттю Конституції України 1996. Як глава д-ви К. підписав *Меморандум про гарантії безпеки України 1994, українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997, Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997;* видав Указ про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (1998). За президентства К. Україна стала повноправним членом міжнар. співтовариства, членом *Ради Європи,* вперше у своїй історії врегулювала відносини з усіма сусідніми д-вами, створивши навколо себе пояс добросусідства й безпеки. 14.11.1999 К. вдруге обраний Президентом України. Запропонував стратегію екон. та соц. політики на 2000-2004 «Україна: поступ у XXI століття». Як глава д-ви К. — Верховний Головнокомандувач ЗС України, Голова Ради нац. безпеки і оборони. За участь у створенні унікальних косм. технологій К. удостоєний Ленінської премії в галузі науки і техніки (1981). Лауреат Держ. премії України у галузі науки і техніки (1993).
Твори: «Про найголовніше» (1999), «Вірю в український народ» (2000), «Україна — не Росія» (2003).
Л.В. Губерський

Кушнір Макар Олександрович (10.08.1890, Черкаси - 16.09.1951, Бельгія) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї священика. Закінчив черкаську гімназію, істор.-філол. ф-т Петербурзького ун-ту, був секр. Головної ради укр. студ. громад Петербурга, співпрацював у часописі «Український студент» (1913-14). По завершенні навчання залишений професорським стипендіатом, але після Лютневої рев-ції 1917 повернувся до Києва, у червні увійшов до складу Головного к-ту УПСФ, від котрої був обраний до Центральної і Малої рад; на Київ. З'їзді народів 8-14.09.1917 виступив із доповіддю «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)». 1919 — член (радник) Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20,* займав виразну самостійницьку позицію; згодом — в еміграції у Парижі, Женеві, де керував роботою Українського Пресового бюро, та Відні. 1929-38 — чл. Проводу і гол. суддя Організації Українських Націоналістів, після втрати зору в 1937 відійшов від активної політ, діяльності.
В.І. Головченко

Кьольнське засідання Європейської **ради** — відбулося 3-4.06.1999 в м. Кьольн (ФРН); прийнято рішення про розробку та реалізацію спільної європ. політики в галузі безпеки і оборони в межах *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.* Передбачалось надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військ, операцій щодо підтримання миру в умовах збройних конфліктів, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітету з політики безпеки, Військового комітету, штабу сил ЄС тощо). Фактично, рішення К. з. означали повну інтеграцію *Західноєвропейського союзу* до *Європейського Союзу.*

І.О. Мінгазутдінов

Кюльман (Киштапп) Ріхард (1873 - 1948) — нім. дипломат. На дип. службі з 1899, працював у дип. представництвах Німеччини в Росії (1900-01), Персії (1901-04), Танжері (1904-06), США (1906-07), Нідерландах (1907-08). 1908-14 — радник посольства Німеччини у Великій Британії, брав участь у брит.-нім. переговорах з приводу Багдадської залізниці та португальських колоній; 1915-16 — посланник Німеччини у Нідерландах; 1916-17 — посол Німеччини в Туреччині; 1917-18 — статс-секретар закорд. справ, очолював нім. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18* \ при укладенні Бухарестського мирного дог-ру 7.05.1918 («нафтового договору») між Центр, д-вами та Румунією. *РА.Кривонос*

Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 — рос.-тур. угода, укладена 10(21).О7.1774 у с. Кючук-Кайнарджі поблизу м. Селістрія (сучасна територія Болгарії) після завершення рос.-тур. війни 1768-74. За її умовами Кримське ханство оголошувалося незалежною д-вою; Російська імп. приєднувала укр. землі в межиріччі Дніпра і Півд. Бугу до узбережжя Чорного моря та частину мор. узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кін-бурн і Азов; остаточно потрапляли під царську владу Велика і Мала Кабарда; рос.-тур. кордон на Півн. Кавказі встановлювався по р. Кубань. Договір передбачав відновлення Туреччиною автономії Молдовського князівства та Волощини, які фактично потрапляли під *протекторат* Російської імп. Рос. торг, судам дозволялося плавати в Чорному морі та вільно проходити через Босфор і Дарданелли. Стамбул сплачував Росії 4 млн. рублів контрибуції й оголошував амністію своїм підданим (болгарам, грекам, грузинам, румунам, сербам), що боролися проти османського панування. *Н.Ф.Сербіна*

Л

Лаваль (Ьауаі) П'єр (28.06.1883, Шатодьон -15.10.1945, Париж) — франц. громад.-політ. ідерж. діяч. Нар. в сім'ї дрібного підприємця. Закінчив юрид. ф-т Паризького ун-ту. 1914-26 — депутат парламенту від Французької соціал. партії, з 1927 — безпартійний сенатор; 1925 — міністр сусп. робіт, 1926 — міністр юстиції; 27.01.1931-20.02.1932 і 7.06.1935-24.01.1936 -Прем'єр-міністр Франції; водночас 1932, 1934-35 і 1935-36 міністр зак. справ Франції, 1934 — міністр колоній. Брав активну участь в укладенні *Римського пакту 1935* і *Хора — Лаваля угоди 1935,* активно підбурював *Б. Муссоліні* до *Італійської агресії проти Ефіопії 1935-36.* У червні — липні 1940 — держ. міністр; в липні - грудні 1940 — заст. прем'єр-міністра і мін. зак. справ, 18.04.1942-17.08.1944 — прем'єр-міністр *Віші уряду.* Страчений за вироком франц. Верховного суду як

ЗраДНИК. *Р.Л.Кривонос*

Лаваля — Муссоліні угода 1935 — див.

Римський пакт 1935.

Лайбахський конгрес 1821 — зібрання

монархів *Священного союзу,* що відбулося 26.01 -12.05.1821 в м. Лайбах (сучасна Любляна, Словенія); був продовженням *Троппауського конгресу 1820.* У конгресі брали участь австр. та рос. імператори, прус, король, представники Великої Британії, Франції, італ. д-ав та Папи римського. На прохання неаполітанського короля Фер-дінанда І, учасники Л. к. вирішили надати йому військ, допомогу для відновлення абсолютної монархії. Рішення про використання австр. армії

було підтримано представниками всіх італ. д-ав, окрім Папської області. Після офіц. закриття засідань Л. к. розпочалась рев-ція в П'ємонті та грец. повстання проти тур. панування. Росія запропонувала Австрії військ, допомогу для придушення виступу в П'ємонті, але австр. війська після швидкоплинної військ, компанії самотужки відновили абсолютистські режими в Неаполі (березень 1821) та П'ємонті (квітень 1821). 12.05.1821 Австрія, Пруссія та Росія підписали в м. Лайбах декларацію, що підтверджувала принципи Священного союзу. *В.Ю. Консшантинов*

Назаренко *Павло Іванович (23.01.1953, с. Кар- і півка Широківського* р-ну Дніпроп. обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1978 закінчив Дніпропетровський с.-г. ін-т; д-р екон. наук (1997). Працював гол. агрономом, головою колгоспу ім. Калініна Новомосковського р-ну Дніпропетровської області; 1984-85 — голова Цари-чанського районного агропром. об'єднання, нач. управління с. г-ва, 1-й заст. голови Царичанського райвиконкому Дніпропетровської області. У 1985-90 — на парт, роботі: 2-й секр. Царичан. райкому КПУ (серпень — грудень 1985), зав. відділу с. г-ва і харч, промисловості, зав. агр. відділу Дніпропетровського обкому КПУ. З лютого 1990 — голова ради АПК Дніпропетровської області, водночас (від серпня 1990) — 1-й заст. голови Дніпропетровського облвиконкому. 1992-94 — представник Президента України в Дніпропетровській області; з червня 1994 — голова Дніпропетровської облради; з липня 1995 — голова Дніпропетровської облдержадміністрації. У листопаді 1995 — травні 1996 — 1-й віце-прем'єр-міністр України. 28.05.1996-2.07.1997 — Прем'єр-міністр України. Як глава уряду підписав *українсько-російськіугоди про поділ Чорноморського флоту* (28.05.1997), про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України (28.05.1997), про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту РФ на території України (28.05.1997), протокол про додаткові заходи з виконання угод про Чорноморський флот (28.05.1997). Народний депутат України 1-3 скликання. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1995). Голова політ, ради Всеукраїнського об'єднання «Громада» (з 1997). У лютому 1999 виїхав за кордон, тоді ж ВР України, за поданням Ген. прокуратури України,

дала згоду на притягнення Л. до крим. відповідальності за незаконні валютні операції. Перебуває у США, де проти нього порушена крим. справа (2000) і відбувся судовий процес (2004).

Твори: «Україна — останній шанс: стратегія національного порятунку» (1998). *В.М.Матвієнко*

ЛакаДЄМОНСЬКИЙ СОЮЗ — див. *Пелопоннеська ліга.*

ЛамЗДОрф Володимир Миколайович (25.12. 1844 - 6.03.1907, Сан-Ремо, Італія) — рос. дипломат, граф. Закінчив Олександрійський ліцей. З 1866 — на службі в МЗС Росії; у 1882-96 — дир. канцелярії МЗС; 1897-1900 — товариш мін. зак. справ; 1900-06 — керуючий мін-вом, потім мін. зак. справ. Дотримувався пронім. орієнтації, але після відмови Берліна в 1890 поновити *Договір «перестрахування» 1887* став активно підтримувати франц.-рос. союз; виступав за «помірний» курс дал.-схід. політики Росії, що суперечило поглядам царського оточення. Напередодні рос.-япон. війни 1904-05 усунутий від дал.-схід. справ. Був прихильником зміцнення впливу Росії в Персії й Туреччині та послаблення в останній впливу Німеччини. У жовтні 1905 увійшов до кабінету *С. Вітте,* разом з яким наполіг на розірванні Бйоркського дог-ру 1905 з Німеччиною. У травні 1906-07 — чл. Державної ради. *Н.Ф. Сербіна*

Ланге (Ьап§е) Девід Рассел (1942, Окленд, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Оклендського ун-ту (1966), де 1963 вступив до Лейбористської партії (ЛП). Займався юрид. практикою до обрання 1977 в парламент від округу Мангер; у жовтні 1979 став заст. керівника ЛП у парламенті, в лютому 1983 очолив партію і опозицію. 26.07.1984-8.08.1989 — Прем'єр-міністр (наймолодший в історії країни) і мін. зак. справ Нової Зеландії; заборонив заходити до портів Нової Зеландії амер. та іншим військ, суднам із ядерною зброєю на борту та атомними двигунами, проголосив Нову Зеландію і навколишню 200-мильну акваторію без'ядерною зоною (відп. закон набув чинності в червні 1987); виступив співініціа-тором підписання *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, в південній частині Тихого океану 1985.* 1996 пішов у відставку з посади Лідера ЛП. *П.М. Ігнатьєв*

ЛансІНГ (Ьапзіп§) Роберт (1864 - 1928) — амер. держ. діяч і дипломат, за фахом — юрист. 1892-1914 — юрисконсульт у міжнар. арбітражних комісіях із питань рибальства; 1907 заснував «Американський журнал міжнародного права»; 1914-15 — радник *Державного департаменту США* з права; 1915-20 — *державний секретар США* в уряді *В. Вільсона,* виступав за встановлення союзних відносин із Великою Британією та вступ США в *Першу світову війну* на боці *Антанти;* брав активну участь у виробленні *Лансінга — 1сії угоди 1917,* підготовці й проведенні *Паризької мирної конференції 1919-20.*

Твори: «Великі чотири та інші на мирній конференції» (1921); «Мирні переговори» (1921); «Нотатки про суверенітет» (1921); «Військові спогади Роберта Лансінга» (1935).

В.І. Головченко

Лансінга — IcГГ угода 1917 укладена 2.11.1917 у Вашингтоні у формі обміну нотами між держсекретарем США *Р. Лансінгом* і керівником спец. япон. місії *К. Ісії;* за нею США визначали «спеціальні інтереси» Японії в Китаї. Вступ США в *Першу світову війну* 6.04.1917 викликав занепокоєння Японії, яка побоювалася, що посилення США в Тихому океані поставить під загрозу інтереси Японії в Півн. Китаї, де за роки війни вона зайняла домінуючі позиції. Намагаючись отримати амер. згоду *на статус-кво* в Китаї, 13.08.1917 до США прибула япон. місія на чолі з колишнім мін. зак. справ віконтом

Ісії. Офіційно місія мала висловити «задоволення» у зв'язку зі вступом США у війну. Японія домоглася амер. визнання своїх «особливих інтересів» у Китаї. США, у відповідь, дістали формальне запевнення Японії у визнанні цілісності й суверенітету Китаю та дотриманні *«відкритих дверей» доктрини.* У секретному додатку говорилося, що США і Японія не будуть добиватися особливих прав чи привілеїв у Китаї, які б урізували права громадян інших д-ав. Л.-і. у. була укладена без згоди Китаю, який не визнав її законної сили. Вона дещо послабила напруженість у двосторонніх відносинах, але не призупинила зростання протиріч між США і Японією та посилення їх суперечностей за домінування на Тихому океані. 1923 США і Японія визнали Л.-І. у.

За таку, ЩО Втратила СИЛу. *Б.М. Гончар*

Лаоська проблема — комплекс політ, суперечностей, пов'язаних із відновленням суверенітету Лаосу, втручанням інозем. д-ав у внутр.-політ. б-бу та порушенням ними суверенітету країни в 1940-70-х. Згідно з рішеннями *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945,* територію Індокитаю на північ від 16-ї паралелі було окуповано китайськими, на південь — брит. військами. У зв'язку з намаганнями Китаю анексувати Півн. Лаос, рух «Вільний Лаос» сформував тимчасовий уряд і 12.10.1945 проголосив незалежність Патет Лао (країна Лао). У лютому — травні 1946, згідно з угодами про заміну військ між Францією та Британією і Китаєм, було відновлено франц. контроль над Лаосом. 27.08.1946 між Францією та королем Лаосу підписано конвенцію про встановлення тимчасового *модус вівенді,* згідно з яким королівство Луанг Прабанг та 4 провінції півд. Лаосу об'єднувалися в Державу Лаос, що ставала частиною Індокитайської Федерації та Французького Союзу. Згідно з підписаною 19.07.1949 в Парижі франц.-лаоською ген. конвенцією, Франція визнавала Лаос незалежною д-вою у складі Французького Союзу та здобувала право розміщувати на його території війська. Конвенцію було схвалено рухом «Вільний Лаос», представники якого увійшли до уряду.

Із 1950 у Лаосі розпочалася війна між королівським урядом, підтримуваним франц. владою, з одного боку, та Фронтом визволення Лаосу (створений 15.08.1950 за підтримки ДРВ та Комуністичної партії Індокитаю, 11.03.1951 увійшов до Союзу В'єт-Кхмер-Лао) і в'єтнамськими добровольцями (див. *Війна в Індокитаї 1945-54),* з іншого. На 1952 країну фактично було розподілено на зони: контрольовану урядом і т. зв. «визволені райони», що блокували сполучення між Лаосом та головним театром бойових дій у В'єтнамі. З 1951 в рамках доктрини «стримування комунізму» та згідно з Угодою про допомогу для спільної оборони в Індокитаї (підписана 23.12.1950 В'єтнамом, Камбоджею, Лаосом, США та Францією) СІМА розпочали надання допомоги урядові Лаосу в б-бі з ФВЛ, 1953 до Лаосу були направлені амер. військ, радники. За підсумками *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* підписано Угоду про припинення бойових дій у Лаосі (20.07.1954), згідно з якою командування збройних сил Французького Союзу в Індокитаї та мін-во нац. оборони ДРВ, що підписало угоду від імені ФВЛ, погоджувалися на припинення з 6.08.1954 бойових дій на всій території Лаосу. Іноземні війська виводилися з території країни (підтверджено спец, заявою уряду Франції) протягом 120 днів, починаючи з дати вступу угоди в дію — 22.07.1954 (присутність 5 тис. франц. військових на 2 військ, об'єктах зберігалася). Сили ФВЛ та ДРВ відводилися в півн. провінції Пхонгсалі та Хуапхан до остаточного політ, врегулювання. У країні заборонялося створювати нові військ, бази, ввозити озброєння та боєприпаси (підтверджено спец, заявою уряду Лаосу). Виконання угоди покладалося на командування королівської армії та сил ФВЛ. Контроль за виконанням положень угоди мала здійснювати Міжнар. комісія зі спостереження й контролю (МКК) у складі представників Індії, Канади та Польщі. У Заключній Заяві наради Франція зобов'язувалася поважати *суверенітет,* незалежність, єдність та територ. цілісність Лаосу. Окремими заявами уряд Лаосу взяв на себе зобов'язання не вступати до військ, союзів та не надавати свою територію для військ, цілей інших д-ав, а також провести в 1955 загнац. вибори. Але всупереч рішенням Женевської наради, на територію Лаосу було поширено дію Договору про оборону Півд.-Схід. Азії від 8.09.1954 (див. *Організація договору Південно-Східної Азії).*

У 1955 відновилась війна між центр, урядом, воєнні витрати якого повністю покривалися за рахунок допомоги США, та ФВЛ, що спирався на підтримку ДРВ і КНР; бойові дії тривали до 1960. 11.02.1959 уряд Лаосу заявив про завершення виконання Угоди про припинення бойових дій у Лаосі 1954 і активізував бойові дії проти Патріотичного фронту Лаосу (сформований 6.01.1956 на основі ФВЛ), водночас звернувшись по допомогу до СЕАТО, США та Таїланду, які надали озброєння та військ, інструкторів. Внаслідок військ, перевороту 9.08.1960 до влади в країні прийшов нейтралістський уряд на чолі з Суванна Фумою, що домовився про спільні дії з лідером ПФЛ принцем Суфанувон-гом. Праві політ, сили (саванакхетське угруповання) розпочали б-бу проти уряду, отримавши військ, допомогу від США, Таїланду, Півд. В'єтнаму та Філіппін. У Південнокитайське море було передислоковано 7-й флот США, на територію Таїланду додатково введено 4 тис. амер. військових. У березні 1961 сесія СЕАТО розглянула можливість *інтервенції* в Лаосі (рішення було заблоковано Францією та Великою Британією).

За ініціативою короля Камбоджі *Сіанука Но-родома* СРСР та Велика Британія, як співголови Женевської наради 1954, закликали 24.04.1961 ворогуючі сторони в Лаосі припинити бойові дії та запросили 9 держав-учасниць Женевської наради, членів МКК, а також Бірму і Таїланд до участі в переговорах на рівні міністрів закорд. справ для розв'язання Л. п. 16.05.1961-23.07.1962 відбулася *Женевська нарада з урегулювання лаоського питання, за* підсумками якої були підписані Декларація про нейтралітет Лаосу та протокол до неї. У країні створювався уряд нац. єдності у складі представників нейтралістів (Суванна Фума), ПФЛ (Суфанувонг) та саванакхетського угруповання (Фумі Носаван). Але 1963 громадян, війна в Лаосі відновилася, набувши додаткової гостроти внаслідок активного використання території країни Національним Фронтом Визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ) для ведення бойових дій проти урядових та амер. військ, у зв'язку з чим з 17.05.1964 по 22.02.1973 ВПС США завдавали повітр. удари по території Лаосу. Протягом 1964-71 в бойових діях у Лаосі на боці уряду брали участь амер., таїландські і півд.-в'єт-намські військ, радники та найманці, активну підтримку ПФЛ надавали ДРВ та НФВПВ. У лютому — березні 1971 відбулося вторгнення військ Республіки В'єтнам та США до Лаосу.

Згідно з В'єнтьянськими угодами між урядом та опозицією (Угода про відновлення миру та досягнення нац. згоди в Лаосі 21.02.1973, Протокол 14.09.1973), припинялася громадян, війна, іноозем. війська виводилися з території країни, сторони зобов'язувалися додержуватися Женевських угод 1962 та утримуватися від наступальних операцій одна проти одної, формувався тимчасовий уряд нац. єдності, В'єнтьян та Луангпрабанг нейтралізувалися. Протягом 1974-75 війська ПФЛ встановили контроль над усією країною. 2.12.1975 скасовано монархію і проголошено Лаоську Народно-Демократичну Республіку. *А.М. Кобзаренко*

Ла-Платська група (Ог§апІ2асіоп сіє 1а Сиепса сіє 1а Ріаїа) — субрегіональне екон. угруповання в Півд. Америці; створене 23.04.1969 у відповідності з т. зв. «Договором Бразиліа» в рамках *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛААВТ).* Об'єднує 5 країн бас. р. Ла-Плата — Аргентину, Болівію, Бразилію, Парагвай і Уругвай. Заг. площа території басейну р. Ла-Плата становить 3 млн. 200 тис. км^2 і є третьою за розмірами після бас. р. Амазонка (6 млн. 110 тис. км^2) та р. Конго (3 млн. 700 тис. км^2); на ній проживає 70% населення країн-членів об'єднання, що становить понад 100 млн. чол. Учасники Л.-П. г. ставлять за мету: сприяння розвиткові судноплавства, залізничних і повітр. шляхів сполучення; збереження і розвиток природ, ресурсів бас. р. Ла-Плата; спільне використання водних ресурсів; розвиток прикордонних областей тощо. Керівними органами об'єднання є Рада міністрів закорд. справ і Міждержавний координаційний комітет. Штаб-квартира знаходиться в Буенос-Айресі (Аргентина).
Г.Д. Хоменко

ЛапчинськиЙ Георгій Федорович (7.01.1887, Царське Село поблизу Петербурга - 13.03.1938) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї військ, лікаря. Закінчив гімназію в Петербурзі (1906) і юрид. ф-т Петербурзького ун-ту (1911). У рев. русі з 1905; у листопаді 1912 заарештований і висланий в Естляндську губернію, навесні 1914 отримав дозвіл поселитися в Новогеоргієвську (сучасний Світловодськ, Україна), де займався адвокатською практикою, 1915 — перебрався до Кременчука. З березня 1917 — чл. к-ту Кременчуцької об'єднаної орг-ції РСДРП, голова Кременчуцької ради робітничих і солдатських депутатів; у грудні 1917 обраний до складу Головного комітету РСДРП(б) — соціал-демократії України, керуючий справами Народного Секретаріату, чл. ЦВК Рад України. У травні 1918 був відкликаний до Москви, де працював у НКЗС РСФРР зав. укр. відділення, входив до складу більшовицької делегації під час *українсько-російських мирних переговорів 1918;* у грудні 1918 — уповноважений Тимчасового робітничо-селянського уряду України на Чернігівщині, 1919 — голова Чернігівського губревкому, секр. ВУЦВК, чл. Київ, губревкому та губкому КП(б)У. 1920 — виключений з КП(б)У за т. зв. «федералістський ухил», учасники якого відстоювали утворення самостійної Укр. комуніст, партії та рівноправних федерат, відносин між УСРР і РСФРР; звинуватив керівництво РКП(б) в імперіалістичному й колонізаторському ставленні до України. Із тактичних міркувань 1926 поновив членство в КП(б)У і в лютому 1928 був призначений ген. консулом СРСР у Львові; у жовтні 1930 - березні 1931 — помічник зав. коне, відділу НКЗС СРСР; у листопаді 1931 – квітні 1934 чл. президії Держплану УСРР. 1935 — заарештований, 21.04.1936 засуджений на 5 років спецтаборів і засланий на Колиму. Реабілітований 30.10.1956. *м.с. Дорошко*

Латеранські договори 1929 (Латеран-ський *конкордат)* підписані 11.02.1929 у Ла-теранському палаці в Римі; визначали юрид. та фінанс. взаємовідносини між Ватиканом та Італією. Дог-ри вирішували т. зв. «римське питання»: повертали Папі римському світську владу над територією в 0,44 км^2 у межах Риму, на якій проголошувалась держава-місто Вати-кан. Італія визнавала його *суверенітет* у між-нар. справах, встановлювала з ним дип. відносини. Римо-католицька релігія визнавалася державною в Італії, питання сім'ї і шлюбу передавалися в компетенцію церкви, в усіх початкових та середніх школах

вводилося викладання католицької релігії. При призначенні єпископів Ватикан зобов'язувався попередньо консультуватися з урядом відносно політ, благонадійності кандидатур. Будівлі, в яких розташовувалися церк. установи, звільнялися від сплати податків. Фінанс. конвенція, яка була частиною дог-рів, передбачала відшкодування Ватикану збитків, пов'язаних із ліквідацією Папської області 1870. 18.02.1984 до Л. д. було внесено зміни, які затверджували принципи відокремлення церкви від д-ви і освіти від церкви, що містилися в італ. конституції 1947, а також зафіксували відмову від визнання римо-католицької релігії єдиною держ. релігією В Італії. *ОЛ. Волошин*

Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Азосіаііоп Ьаііпоатегісапа сіє ЬіЬге Сотегсіо), **ЛААВТ** (АЬАЬС) — регіональна міжурядова торг.-екон. орг-ція; створена відповідно до Монтевідео договору 18.02.1960, який підписали Аргентина, Бразилія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай і Чилі та який набув чинності 2.04.1961. Згодом до дог-ру приєднались Еквадор, Колумбія, Венесуела і Болівія. Метою ЛААВТ проголошувалося утворення в Лат. Америці *зони вільної торгівлі* шляхом поступового скасування митних зборів та інших засобів регулювання зонального товарообігу, що мало створити основу для розвитку більш досконалих форм екон. інтеграції. Договір передбачав щорічне зниження митних тарифів й інших зборів на товари в середньому не мен-
ше, ніж на 8%, для того, щоб до середини 1973 основна частина взаємної торгівлі здійснювалась без застосування митних тарифів. Передбачалися координація планів індустріалізації і заохочення розвитку взаємодоповнюваності виробничих структур у різних галузях економіки, а також уніфікація режиму торгівлі з *третіми країнами.*

Відмінності в рівнях соц.-екон. і політ, розвитку країн ЛААВТ, а також сильні позиції іноземного капіталу в їхніх економіках створили значні ускладнення в діяльності орг-ції. З метою зниження протиріч у сер. 60-х для економічно менш розвинутих країн ЛААВТ — Болівії, Еквадору і Парагваю були введені торг, пільги. Проблеми при узгодженні заг. списків товарів, торгівля якими мала здійснюватись на безмитній основі, прискорила формування в рамках ЛААВТ субрегіональних угруповань *(Ла-Платська група, Андська група, Амазонський пакт).* У 1969 термін дії зони вільної торгівлі було подовжено до 31.12.1980, а в сер. 70-х — до 1985. 27.09.1975 — вступив в дію Протокол про створення Ради міністрів ЛААВТ. Рада була вищим керівним органом ЛААВТ і ухвалювала до виконання відп. рішення. Намагаючись розширити можливості для інтеграції країн Лат. Америки і Карибського басейну, у 1980 ЛААВТ прийняла рішення про її перетворення в *Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАА1).* *Г.Д. Хомен ко*

Латиноамериканська асоціація інтеграції (Азосіасіоп Ьаііпоатегісапа сіє Іпіе§гасіоп), **ЛААІ** (АІАОІ) — регіональна міжурядова екон. орг-ція; створена на базі *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛААВТ)* відповідно до *Монтевідео договору 1980,* підписаного Аргентиною, Болівією, Бразилією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією, Мексикою, Парагваєм, Перу, Уругваєм і Чилі. Разом зазначені країни виробляють 95% ВНП, займають 87% території, в них проживає 86% населення Лат. Америки і Карибського басейну. У листопаді 1998 асоціацією схвалена резолюція про прийняття до її складу Куби. Згідно з дог-ром ЛААІ є право-наступницею ЛААВТ. Відносини між д-вами, які не ратифікували Монтевідео договір 1980 між собою, та країнами, які його ратифікували, будуються згідно з положеннями договору про створення ЛААВТ, за винятком пунктів, що стосуються орг. структури ЛААІ. Метою ЛААІ проголошено утворення лат.-амер. спільного ринку шляхом регулювання взаємної торгівлі

і розвитку екон. співробітництва. Монтевідео договір 1980 визначає характер регіональних угод, які можуть підписувати країни-учасниці, встановлює систему надання підтримки країнам із відносно нижчим рівнем екон. розвитку, а також принципи співробітництва членів ЛААІ з іншими д-вами й зонами екон. інтеграції як в Лат. Америці, так і за її межами. Найменш розвинуті країни-члени ЛААІ (Болівія, Еквадор і Парагвай) користуються спец, пільгами. ЛААІ залишається відкритою для вступу інших країн Лат. Америки і Карибського басейну як окремо, так і в рамках регіональних інтеграційних об'єднань. Асоціація розвиває горизонтальні зв'язки з інтеграційними угрупованнями інших частин світу та третіми країнами в окремих сферах, що приносить взаємну вигоду всім сторонам. Правова основа ЛААІ дозволяє включати до її складу дво-, багатосторонні та субре-гіональні інтеграційні об'єднання континенту: *Андський спільний ринок, Група трьох, Спільний ринок країн Південного конуса* та ін.

Управління ЛААІ здійснюється трьома політ, органами: Радою міністрів закорд. справ, Конференцією з оцінки і конвергенції та Комітетом представників; існує і техн. орган — Генеральний секретаріат. Із моменту заснування в рамках асоціації було підписано понад 80 дог-рів двостороннього і субрегіонального характеру, які передбачають різний рівень співробітництва. В останні роки підписано 11 угод «нової генерації», з них 2 про митний союз і 9 про вільну торгівлю, що надало додатковий імпульс процесам лібералізації, кооперації та екон. взаємо-доповнюваності. Кінцевою метою угод проголошується встановлення зони вільної торгівлі між членами асоціації. На початку третього тисячоліття поглиблюється процес політ, інтеграції, який формалізують угоди т. зв. третього покоління. Цей процес

прискорюється завдяки конкретним крокам у політ., екон. і культ, житті країн-членів та набуває стійкої позитивної динаміки. Тривають переговори між інтеграційними угрупованнями регіону з метою укладення угод про співробітництво на зразок підписаної в 1998 угоди між Андським співтовариством і МЕРКОСУР. Штаб-квартира ЛААІ знаходиться в Монтевідео (Уругвай). *Г.Д. Хоменко*

Латиноамериканська економічна система (5І8іета Есопотісо Ьаііпоатегісапо), **ЛАЕС** (§ЕЬА) — регіональна міжурядова орг-ція країн Лат. Америки і Карибського басейну. Панамську угоду про створення ЛАЕС 17.10.1975 підписали Аргентина, Багамські о-ви, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Еквадор, Ко-лумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка. Основними завданнями ЛАЕС було визначено: формування єдиних позицій та стратегій екон. розвитку країн Лат. Америки і Карибського басейну, відстоювання їх інтересів у відносинах з д-вами, групами д-ав і міжнар. орг-ціями, сприяння співробітництву та інтеграції в регіоні. Найвищий орган ЛАЕС — Латиноамериканська рада — формує основні напрями її діяльності. Спеціалізовані комітети сприяють розробці і впровадженню спільних програм та проектів у різних сферах; Постійний секретаріат виконує адмін.-техн. функції. З метою приведення цілей і завдань орг-ції у відповідність до сучас. міжнар. ситуації та з'ясування пріоритетних потреб її членів на 24-й сесії Латиноамериканської ради, яка проходила з 30.11-3.12.1998 в Гавані (Куба), першочерговими напрямами було визначено сприяння включенню цих країн у процес глобалізації світової економіки, покращанню зв'язків між різними субрегіонами, розвитку регіонального співробітництва. Нова програма дій ЛАЕС охопила три великих групи питань — міжнар. відносини, внутр.-регіональні відносини та регіональне співробітництво. Штаб-квартира ЛАЕС знаходиться в Каракасі (Венесуела).
Н.М. Весела

Лаурель (Ьаигеі) Сальвадор Ідальго (18.11.1928, Танауан, провінція Батангас, Філіппіни — 27.01.2004, Атертон, шт. Каліфорнія, США) — філіппінський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї сенатора і майбутнього президента Республіки Філіппіни 1943-45. Із сер. 60-х брав активну участь у політ, житті як активіст Націоналістичної партії, обирався сенатором, очолював у конгресі комісії у справах юстиції, економіки, реорганізації уряду, комунального розвитку; входив до складу філіппінських делегацій на міжнар. конференції. У 1978-83 — депутат тимчасового парламенту, призначався віце-головою комісій з питань юстиції, *прав людини,* закорд. справ, нац. безпеки. У 1982 очолив легальну опозиційну режиму *Ф. Маркоса* «Об'єднану націоналістичну демократичну організацію», що спільно з рухом *К. Акіно* в лютому 1986 поклала край диктатурі. 25.02-25.03.1986 — Прем'єр-міністр Філіппін; 1986-87 — мін. зак. справ. 1986-92 — віце-президент Філіппін. Активно просував ідею створення в Півд.-Схід. Азії *зони, вільної від ядерної зброї,* виступав за прискорення створення *зони вільної торгівлі* в рамках *Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН).* Після поразки на презид. виборах 1992 відійшов від політ, діяльності, але в березні 2003 був звинувачений у хабарництві, невдовзі отримав дозвіл виїхати на лікування до США.
В.І. Головченко

Лебедь Микола (23.11.1909, с. Нові Стрілища Бібрського повіту, Схід. Галичина — 1999, Йон-керс, шт. Нью-Йорк, США) — укр. громад.-політ. діяч. Закінчив Львівську гімназію (1930). 1930-32 — організатор молодіжних груп ОУН, 1932-34 — зв'язковий крайової екзекутиви ОУН з Проводом за кордоном; 1934— підготував замах на міністра внутр. справ Польщі Б. Пєраць-кого, затриманий нім. поліцією в Гданську і екстрадований, засуджений на Варшавському процесі 1935-36 до смертної кари, заміненоїдо-вічним ув'язненням, 5.09.1939 здійснив втечу з в'язниці. Під час розколу ОУН 1939-40 підтримав С. Бандеру і став його заступником; 30.06.1941 увійшов до складу створеного у Львові Я. Стецьком Українського Державного Правління як міністр держ. безпеки; уникнувши нім. арешту, очолив ОУН(б) на зах.-укр. землях, один з організаторів УПА; на 3-у Надзвичайному великому зборі ОУН (б) у серпні 1943 обраний членом Головної ради і керівником Ре-ферентури зовн. зв'язків при Проводі ОУН(б); у серпні 1944 став співзасновником Української головної визвольної ради (УГВР), призначений нею ген. секретарем закорд. справ, здійснював координацію військ.-політ. переговорів ОУН-УПА з командуванням угорських і румунських окуп. військ та польським збройним підпіллям і емігрантським урядом у Лондоні. Наприкінці 1944 за дорученням УГВР відбув за кордон для здійснення зовн.-політ, діяльності від імені укр. визв. руху і встановлення контактів із зах. союзниками; з грудня 1949 мешкав у США, 1952-74 — директор дослідно-видавничого ін-ту «Пролог», з 1974 — чл. Ради директорів, видавець журналу «Сучасність»; 1956-91 — чл. управи Українського товариства закорд. студій у Мюнхені та Торонт-ського видавничого к-ту «Літопис УПА».
Твори: **«УПА» (1946, 1987).** ***В.І. Головченко***

Лев І Данилович (бл. 1225 - бл. 1301) -галицький і перемишльський князь, 2-й син *Данила Галицького* і доньки Мстислава Мсти-славича Удатного Анни. З юних років брав участь у військ, акціях батька; 1247 одружився з дочкою угорського короля Бели IV Констан-цією, скріпивши *русько-угорську мирну угоду 1246;* на політ, арену виступив на поч. 1250-х, відбиваючи за наказом батька наступ татарського воєводи Куремси на півд. рубежі Галицько-Волинського князівства, проявив себе вмілим воєводою та мужнім, хоробрим воїном. По смерті Данила Галицького (1264) успадкував Галицьку і Перемишльську землі, став най-силь-нішим серед Романовичів. У 1267 литовський князь Войшелк віддав Литву молодшому братові Л. І Д. — Шварнові, а сам постригся в ченці. За це розлючений Л. І Д., що сподівався стати литовським князем, забив Войшел-ка, після чого Литовське князівство (по смерті Шварна 1269) було назавжди втрачене для Романовичів і канула у вічність ідея створення Русько-Литовської держави під їхньою зверх-ністю. Довгі роки свого князювання в Галицькій і Волинській землях Л. І Д. провів майже в безперервних війнах із сусідами: Польщею, Угорщиною, Литвою і ятвягами, не гребуючи союзами з польськими і литовськими князями для зведення рахунків із своїми братами, насамперед з *Володимиром Васильковичем,* воло-димиро-волинським князем. Л. І Д. був недалекоглядним і зрадливим політиком, неодноразово порушував угоди з сусідами, визнаючи головною зброєю дипломатії війну; у 70 — 80-х рр. XIII ст. невдало намагався стати краківським князем (але малопольські нобілі-барони відмовили йому), ходив у походи на Литву і ятвягів, залучаючи до них татар; так само не вдалося йому заволодіти Люблінською землею Польщі. Нацьковував татарських ханів і воєначальників на своїх суперників. Був ва-салом Орди, 1283 разом із татаро-монголами воював в Угорщині, на деякий час захопивши частину її території (Закарпаття). Через його безперервні війни з сусідами Галицьке князівство і Галич економічно занепали.

М.Ф. Котляр

Левитський Микола Григорович (1880 -1935) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Під час *Першої світової війни* — поручик рос. армії. На Всеукраїнському нац. конгресові 6-8.04.1917 — обраний до Центральної Ради від УСДРП, очолював її агітаційно-просвітній відділ, був членом комісій для розроблення Статуту автономії України і законодавчих внесень, в Українському Генеральному Військо-вому Комітеті завідував юрисконсультським відділом. 28.12.1917-27.01.1918 брав активну участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18,* разом із *О. Севрюком* і *М. Любинським* поставив підпис під *Брестським мирним договором між УНР і Центральними державами 1918.* 17.03.1918 призначений послом УНР до Османської імп., врегулював можливі непорозуміння між обома країнами щодо держ. належності Криму на основі *статус-кво.* За гетьманату *П. Скоропадського* — віце-директор Департаменту чужоземних зносин МЗС Української Держави, учасник *українсько-російських мирних переговорів 1918;* за Директорії входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20.* 1925 з дозволу Кремля повернувся в УСРР, працював у Харкові старшим економіс-том об'єднання «Сталь», 1929 за-арештований, 1931 засуджений і засланий до таборів Красноярського краю. *В.І. Головченко*

ЛевицькиЙ Дмитро Павлович (1877, с. Добра-чин Сокальського повіту, Галичина — 31.10.1942, Бухара Узбецької РСР) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї будівельника. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту, д-р права. З 1912 працював адвокатом у Рава-Руській і Бережанах. Під час *Першої світової війни* офіцер австр. армії, 1915 потрапив у рос. полон і був вивезений до Ташкента; після Лютневої рев-ції 1917 перебрався до Києва і очолив Галицько-Буковинський к-т допомоги жертвам війни. За гетьманату *П. Скоропадського* був секр. опозиційного Українського Національного Союзу. 1.12.1918 разом із *Л. Цегельським* від імені Державного Секретаріату ЗУНР підписав у Фастові з представниками Директорії «Передвступний договір» про злуку укр. земель; 10.01.1919-1921 — голова Дип. місії УНР у Данії, значною мірою сприяв формуванню позитивної щодо *Української революції 1917-*2#громад. думки в цій країні. 1919-21 очолював патріотичну орг-цію «Молода Галичина» у Відні, по поверненні до Львова редагував газету «Діло»; виступив співзаснов-ником і першим головою центристського Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО, 1925-35); 1928-35 - депутат польського сейму і голова Української парл. репрезентації; 1936-39 — керівник Українського координаційного к-ту і заст. голови УНДО. 28.09.1939 заарештований НКВС СРСР і ув'язнений у Луб'янці, згодом засланий ДО Бухари. *В.І. Головченко*

ЛевицЬКИЙ Євген (17.01.1870, с. Сидорів Густинського повіту, Галичина — 21.11.1925, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Закінчив тернопільську гімназію і юрид. ф-т Львівського ун-ту. Був прихильником зах.-європ. марксизму, 1890 виступив співзаснов-ником Русько-української радикальної партії, 1892 обирався головою Всеслов'янського студ. конгресу у Відні. Згодом перейшов на поміркованіші позиції й узяв участь у створенні Української національно-демократичної партії; 1907 і 1911 обирався депутатом австр. парламенту. Під час *Першої світової війни* за дорученням *Союзу Визволення*

України вів орг. і просвітницьку роботу серед полонених-україн-ців у нім. таборах; 1918-19 — депутат Української Національної Ради ЗУНР; 1919-20 — голова дип. місій ЗУНР у Берліні й Празі; потім займався адвокатською практикою у Відні.
В.І. Головченко

ЛевицЬКИЙ Костянтин Антонович (18.11.1859, с. Тисмениця на Станіславщині — 12.11.1941, Львів) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Походив із родини священика. Навчався у Стані-славській гімназії, Віденському і Львівському ун-тах, де здобув ступінь д-ра права, займався адвокатською практикою. Зі створенням 1899 Української національно-демократичної партії (УНДП) увійшов до президії Народного комітету (проводу), згодом став його головою і перебував на цій посаді до 1919; 1907 — обраний депутатом австрійського парламенту, 1910-16 очолював Укр. парл. клуб, водночас з 1908 — депутат Галицького сейму, керівник укр. сеймового клубу. 1.08.1914 очолив організовану політ, партіями Галичини Головну Українську Раду (ГУР), бойова управа якої сформувала легіон Українських січових стрільців; 1915 ГУР поповнилася послами від Буковини і представниками *Союзу Визволення Ук-*

раїни, прибравши назву Загальної Української Ради, що в роки *Першої світової війни* відстоювала ідею коронного краю для українців Австро-Угорщини і гасло самостійної України для Наддніпрянщини. 18.10.1918 у Львові було сформовано Конституанту — Українську Національну Раду (УНРаду) на чолі з *Є. Петру-шевичем,* а невдовзі — Галицьку делегацію УНРади під керівництвом Л., що стала орг. центром нац.-політ, руху. Л. вів переговори з цісарським намісником про передачу влади в Схід. Галичині укр. адміністрації, а після відмови віддав наказ укр. воякам зайняти в ніч на 1.11.1918 держ. установи у Львові. Перебуваючи в епіцентрі тогочасних подій у Львові, Л. зосереджував у своїх руках важелі керівництва політ, життям, процесом становлення укр. державності; 9.11.1918 сформував перший уряд д-ви на зах.-укр. землях (з 13.11.1918 — ЗУНР) — Державний Секретаріат (згодом — Рада Державних Секретарів) і став його президентом; виступав прибічником об'єднання обох гілок укр. народу в одне ціле, зробив внесок у започаткування соборницького процесу, що завершився 22.01.1919 проголошенням *Акту Злуки УНР і ЗУНР 1919.* В умовах польської агресії, що змусила провід ЗУНР залишити Львів і переїхати до Тернополя, вирішив піти у відставку; політ, роботу 1919-20 обмежував законотворчістю в УНРаді; 1920-21 входив до еміграційного уряду ЗУНР у Відні як уповноважений з питань преси і пропаганди, потім — закорд. справ, відстоював у міжнар. орг-ціях і на конференціях, конгресах інтереси галицьких українців. Повернувшись 1924 до Львова, входив до різних культ., госп., професійних установ, займався адвокатською практикою. З приходом у Західну Україну рад. військ був заарештований органами НКВС і провів у тюрмах 20 місяців, повернувся до Львова напередодні нападу Німеччини на СРСР; після проголошення 30.06.1941 Акту відновлення Української Держави 6.07.1941 був обраний головою Ради сеньйорів, в якій вбачався майбутній заг.-нац. парламент.
Твори: «Німецько-український правничий словник» (1893, 1920), «Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914» (1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців в часі світової війни 1914-1918 рр.» (1928), «Великий зрив» (1931).
В.Ф.Солдатенко

Левицький Михайло Васильович (9.02.1891, с. Явче (тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) — 1933, Москва) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Отримав агрономічну освіту, з 1912 — чл. Української с.-д. партії Галичини. Під час *Першої світової війни* був мобілізований до австр. армії і потрапив до рос. полону, інтернований у Таш-кенті; 1917 вступив до Червоної гвардії й організував Українську секцію при Туркестанському крайовому к-ті РСДРП(б). З 1919 — в Україні, військом Школи червоних командирів при 14-й армії, голова Галбюро при ЦК КП(б)У, чл. Тимчасового к-ту Комуністичної партії Схід. Галичини (КПСГ); 1920 — чл. Галицького орг. к-ту КП(б)У, делегат 2-го конгресу *Комуністичного Інтернаціоналу,* чл. політбюро і оргбюро ЦК КПСГ, Галицького ревкому. З кінця 1920 — на дип. роботі: повпред УСРР у Чехо-словаччині, Німеччині, Австрії. З 1924 — на парт, роботі в УСРР, кандидат у члени ЦК КП(б)У, 1933 заарештований у справі т. зв. «Українського національного центру» і засуджений до розстрілу.
М.С. Дорошко

ЛевиЦЬКИЙ Модест Пилипович (25.08.1866, с. Вихилівка Подільської губернії — 16.06.1932, Луцьк) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат і лікар. Нар. в шляхетській сім'ї. Навчався на істор.-філол., закінчив мед. ф-т Київ, ун-ту (1893). Працював лікарем на Волині, Поділлі, у Боярці й Білій Церкві. 1905 виступив спів-засновником Української радикальної і Української радикально-демократичної партій, брав активну участь в укр. громад.-культ, орг-ціях, Товаристві українських поступовців. За гетьманату *П. Скоропадського* — гол. санітарний лікар залізниць України і дир. культ.-освітнього відділу мін-ва шляхів; за Директорії — радник, голова Дип. місії УНР у Греції, чимало зробив для популяризації укр. питання. 1921 — переїхав до Тарнова і був призначений міністром здоров'я екзильного уряду УНР, 1922-27 — лектор і лікар Української господарської академії в Подєбрадах. *ві.головченко*

Легалізація — процедура встановлення та підтвердження відповідності документів законодавству держави їхнього походження з метою їх використання в міжнар. спілкуванні. Л. полягає в засвідченні

дійсності підпису, печатки держ. установи, а також у підтвердженні повноважень посадової особи, що видала документ чи акт. Л. необхідна для надання док-ту

юрид. сили на території іншої д-ви. Існує два види Л.: консульська (дипломатична) і проставлення штампу *«Апостиль».* Іноземн. док-ти, призначені для використання на території певної д-ви, можуть бути легалізовані в ній або на території д-ви, де вони були видані. Функції Л. виконують: за кордоном — *консульства* або коне, відділи *посольства* акредитуючої д-ви *(консул);* у самій д-ві — коне, департамент (управління) МЗС. Коне. Л. є послідовним проставленням різними органами підтверджуючих написів на док-тах. Л. не вимагається в тих випадках, коли це прямо передбачено в *договорі міжнародному* (напр., у двосторонніх дог-рах про надання прав, допомоги). Між державами-учасницями *Співдружності Незалежних Держав* 22.01.93 підписано Конвенцію про прав, допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ст. 13 якої закріплює норму про скасування необхідності Л. док-тів, виданих на території однієї з д-ав, що підписали цю Конвенцію (у т. ч. Україна). Л. не підлягають док-ти й акти, які суперечать законодавству д-ви або можуть спричинити шкоду її нац. інтересам; які оформлені з порушенням відп. інструкцій або містять відомості, що шкодять честі й гідності громадян. «Апостиль» застосовується в тих випадках, коли д-ва є учасницею Гаазької конвенції 1961, що відміняє вимогу Л. іноземн. офіц. док-тів.

М.О. Медведева

Лекс меркаторІЯ (з лат. Іех тегсаїогіа — торгове право) — сукупність авт. норм, відокремлених від нац. систем права, створених безпосередньо учасниками *міжнародної торгівлі* з метою регламентації зовн.-екон. операцій. Л. м. є результатом самоорганізації міжнар. ділового співтовариства та спробою самостійно регулювати комерційні відносини в межах цього співтовариства за допомогою позадерж. прав, засобів. Л. м. виникла у зв'язку з невдоволеністю міжнар. ділового співтовариства існуючими нац.-прав, механізмами нормативної регламентації міжнар. торг.-екон. відносин. Л. м. є альтернативою колізійному методу прав, регулювання приватноправових відносин з іноземн. елементом. Існує істор. зв'язок сучас. Л. м. із середньовічним Л. м. італ. міст. Термін «Іех тегсаїогіа» поширився в юрид. літературі та арбітражній практиці, хоча окремі юристи користуються термінами «транснаціо-

нальне право», «позанаціональне право», «міжнародне купецьке право» тощо. До джерел Л. м., зокрема, відносять: міжнар. торг, звичаї; арбітражну практику; конвенції, що регулюють міжнар. торгівлю; типові закони, які розробляються на міжнар. рівні. У літературі нерідко вказується на неможливість дати вичерпний перелік усіх джерел Л. м. Одним з основних джерел Л. м. є Принципи міжнар. комерційних договорів УНІДРУА 1994. Існує тенденція поступового визнання теорії Л. м. не лише міжнар. комерційними арбітражами, але й нац. судовими органами.

Література: Мережко А.А. І_ех Мегсаїогіа: теория и принципи транснационального торгового права. — К., 1999.

О.О. Мережко

ЛЄНД-ЛІЗ (з англ. ЬепсІ-іеаве) — система передачі в оренду або в борг озброєнь, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства, інших товарів між США та іншими державам *антигітлерівської коаліції*під час *Другої світової війни.* Закон про ленд-ліз, який офіційно називався «Акт сприяння обороні США», був підписаний Президентом *Ф. Рузвельтом* 11.03.1941. Дія закону спершу поширювалася на Велику Британію і країни Британської *Співдружності Націй;* допомога почала надаватися з весни 1941, детально умови Л.-л. між двома країнами були визначені за англ.-амер. угодою 23.02.1942 та Угодою про взаємну допомогу між Великою Британією і США 11.06.1942. Переговори представників СРСР та США щодо Л.-л. почалися 29.09.1941, вже 1.10.1941 був підписаний перший протокол про постачання озброєнь в СРСР на суму 1 млрд. дол. США протягом 9 місяців, але лише 7.11.1941 Рузвельт підписав документ про поширення Л.-л. на СРСР; наприкінці року було здійснено перші поставки до СРСР. Постачання по Л.-л. отримували 42 д-ви, заг. обсяг становив бл. 49 млрд. дол. США, у т. ч. Велика Британія і країни Співдружності — бл. 30 млрд. дол., СРСР — 9,8 млрд., Франція — 2,4 млрд., Китай — 1,4 млрд., інші країни — бл. 1 млрд. За свою допомогу США одержували зворотний Л.-л.: продукцію машинобудування, зброю і боєприпаси, стратегічну сировину і дорогоцінні метали. У результаті за період Другої світової війни обсяг зворотних Л.-л. становив

7,3 МЛРД. ДОЛ. США. *ВМ. Вдовенко*

Ленін (Ульянов) Володимир (10(22).04.1870, Симбірськ — 21.01.1924, Москва) — рос. громад.-

політ, і держ. діяч, основоположник зовн. політики і дипломатії РСФРР. Походив із дворянської сім'ї. Навчався в Казанському ун-ті, однак за рев. діяльність був виключений, склав екзамени екстерном за курс юрид. ф-ту в Петербурзькому ун-ті; до 1917 — професійний революціонер. Призначений 26.10.1917 2-м Всеросійським з'їздом Рад головою РНК Росії, справляв визначальний вплив на вироблення і здійснення курсу країни на міжнар. арені. З'їзд ухвалив перший зовн.-політ, документ, підготовлений Л., — *Декрет*

про мир. Урядам всіх країн, що брали участь в імперіалістичній війні, пропонувалося негайно закінчити її заг.-демокр. миром. Коли на заклик рад. Росії відгукнулися лише країни Четверного союзу, Л. виступив за сепаратний мир із блоком. Після укладення *перемир'я* на австр.-нім. фронті у Бресті-Литовському розпочалися переговори щодо вироблення мирного дог-ру; подолавши внутр.-парт. опозицію «лівих комуністів» і *Л. Троцького,* 3.03.1918 Л. домігся його підписання. Вимушена погодитися на значні територ. втрати на користь Німеччини та Австро-Угорщини, рад. Росія одержала мирний перепочинок і змогла зосередитися на розв'язанні внутр. проблем, нагромадженні сил. Виправдався розрахунок Л. на поразку країн Центрального союзу і неминучий рев. вибух у них, скориставшись із чого 13.11.1918 *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918* було денонсовано.

Л. став автором першого дип. док-та, адресованого УНР — *«Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради»* (3.12.1917). Однак політ, демарш не досяг мети — Центральна Рада відмовилася визнати висунуті претензії, що призвело до формального проголошення війни між УНР і рад. Росією та переведення конфлікту у військ, фазу на поч. 1918. Не вдалося досягти порозуміння і з Директорією УНР у січні 1919 (див. *Українсько-російські мирні переговори 1919),* хоча в обох випадках Л., зважаючи на низький військ, потенціал РСФРР, прагнув домогтися мирного розв'язання конфліктів. Не увінчалися успіхом і зусилля Л., всієї рад. дипломатії щодо налагодження стосунків з *Антантою,* яка не тільки сама здійснювала інтервенції в різних регіонах Росії, а й надавала велику військ, та фінанс. допомогу угрупованням, що вели громад, війну проти соціал. влади в РСФРР. Однак всі спроби силою повалити більшовицьку владу зазнали краху, що детермінувало пошук варіантів мирного розв'язання назрілих проблем міждерж. відносин. Найяскравішим уособленням тогочасної рад. дипломатії стала позиція делегації РСФРР (її головою був Л., однак згідно зі спец, урядовим рішенням з міркувань безпеки утримався від поїздки за межі Росії, на той же час припало і чергове загострення хвороби) на *Генуезькій конференції 1922.* Прагнучи будь-що зірвати екон. блокаду зах. країн, водночас вправно використовуючи гострі суперечності в їх таборі, рад. делегація уклала з Німеччиною *Рапалльський договір 1922,* що стало значним успіхом ленінської дипломатії, означало зрив планів створення єдиного анти-рад. фронту, зміцнення міжнар. позицій рад. республік.

Процес підготовки і проведення Генуезької конференції став важливим етапом формування дип. союзу рад. республік. Невизнання їх зах. д-вами, штучні перешкоди, спрямовані на недопущення їх представництва на міжнар. форумі, змусили політ, керівництво УСРР та інших республік передати свої повноваження делегації РСФРР на захист їх інтересів, ведення переговорів і підписання дог-рів. Доповнюючи існуючий військ.-політ. союз республік, двосторонні домовленості (зокрема, *союзний робітничо-селянський договір між: РСФРР і УСРР 1920),* єдиний дип. фронт наближав створення Союзу РСР (31.12.1922), принципи орг-ції якого випливали з ленінської нац. політики, хоча й були істотно деформовані *Й. Сталіним* під час уконституювання федерат, д-ви. Значним був і внесок Л. в розвиток міжнар. комуніст, руху. Розпочавши роботу, спрямовану на консолідацію лівих течій і груп с.-д. партій Європи ще в роки *Першої світової війни,* коли 2-й Інтернаціонал, по суті, зазнав краху, лідер РКП(б) максимально скористався з процесу оформлення комуніст, партій у світі під впливом Жовтневої рев-ції, ініціював створення в березні 1919 *Комуністичного Інтернаціоналу,* заклав ідейно-політ, та орг. основи його діяльності. У зв'язку з хворобою в останній рік життя Л. не міг справляти значного впливу на вироблення і здійснення курсу СРСР на міжнар. арені. Однак обгрунтовані ним принципи, програмні положення, фундаментальні висновки і оцінки (вони містились, зокрема, в численних виступах на парт, і рад. з'їздах, конгресах Комінтерну) офіційно визнавалися відправними, визначальними в усій зовн.-політ., дип. діяльності КПРС і рад. д-ви (див. *СРСР дипломатія)* практично до *СРСР розпаду у* 1991.

В.Ф. Солдатєнко

Леопольд II (Ьеороісі II) (9.04.1835, Брюссель— 17.12.1909, Брюссель) — король Бельгії (з грудня 1865). Під час *франко-прусської війни 1870-71* зберіг *нейтралітет* Бельгії попри сильний тиск з боку обох воюючих сторін. Шляхом вмілої дипломатії прагнув перетворити Бельгію на колоніальну д-ву. З метою освоєння нероз-віданих африк. земель скликав у 1876 в Брюсселі Міжнар. конференцію географів для розгляду комплексу проблем Центр. Африки; заснував *Міжнародну асоціацію розвитку і цивілізації Африки.* У 1878 в рамках діяльності створеного ним Комітету з вивчення Верхнього Конго субсидіював експедицію англійця Генрі Мортона Стенлі до Конго. Після утворення Вільної Держави Конго на *Берлінській конференції 1884-85* визнаний сувереном цієї д-ви. У 1889 оголосив, що заповідає Конго бельгійському народові. У 1903 були оприлюднені відомості про зловживання бельгійського керівного апарату в Конго та безжальну експлуатацію місцевого населення з метою збільшення особистих доходів короля. Під тиском громад, думки в 1908 за велику компенсацію поступився правами щодо Конго на користь бельгійської д-ви, і країну було перетворено на бельгійську КОЛОНІЮ.

РА.Кривонос

Летельєр (Ьеіеііег) Орландо (1932 - 21.09.1976, Вашингтон) — чилійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, чл. керівництва Соціалістичної партії; 1955-59 — радник з екон. питань міністерства гірничорудної промисловості; 1964-70 — займав відповідальні посади в низці міжнар. орг-цій, у т. ч. *Міжнародному банку реконструкції та розвитку* і Міжамериканському банкові розвитку, а також посольстві Чилі у США; в уряді народної єдності С. Альєнде 1971-73 — посол Чилі у США, у травні - серпні 1973 — мін. зак. справ Чилі, в серпні 1973 — міністр внутр. справ, у серпні — вересні 1973 — міністр нац. оборони. Після військ, перевороту 11.09.1973 був заарештований і засланий на о. Досон, 1974 під тиском міжнар. громадськості звільнений і депортований із країни, працював в Ін-ті політ, досліджень (Вашингтон), здійснював
помітний вплив на демокр. кола США щодо орг-ції ізоляції режиму *А. Піночета.* Убитий внаслідок вибуху бомби, підкладеної в його автомобіль агентами чилійських спецслужб.

В.І. Головченко

Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казими-рович (5.04.1882, с. Затурці Володимир-Волин-ського повіту Волинської губернії — 14.06.1931, санаторій Вінервальд поблизу Відня) — укр. громад.-політ. діяч, історик і дипломат. Нар. в сім'ї поміщика польського походження. Закінчив 1-у Київ, гімназію, філос. та істор. ф-ти Ягеллонського ун-ту (Краків, 1903-06), навчався на сусп.-політ, ф-ті Вищої школи політ, наук у Женеві (1906-08). По поверненні на Батьківщину оселився поблизу Умані й займався наук, діяльністю (з 1914 — дійсний член НТШ), започаткував державницький напрям укр. історіографії; 1912 виступив співорганізатором Українського інформ. к-ту у Львові, що мав пропагувати за кордоном ідею держ. незалежності України. Під час *Першої світової війни* був мобілізований до рос. армії; в червні 1917 взяв участь у створенні консервативної Української хліборобсько-демократичної партії. Після держ. перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918 розглядався як кандидат на посаду мін. зак. справ, але відмовився; в червні 1918 був призначений послом Української Держави в Австро-Угорщині, забезпечив обмін ратифікаційними грамотами *Брестського мирного договору між: УНР і Центральними державами 1918* з Німеччиною, Болгарією і Туреччиною; після приходу до влади Директорії УНР продовжував до червня 1919 керувати справами посольства, потім залишився у Відні в еміграції (за винятком 1926-27, коли очолював кафедру історії укр. державності в берлінському Укр. наук, інституті). Влітку 1920 заснував Український союз хліборобів-державників, метою котрого була б-ба за відновлення нац. державності у формі трудової монархії (традиційного гетьманату зі спадковою владою). Після розриву з П. Скоропадським 1930 спільно з *В. Залозецьким-Сасом* і *В, Кучабським* створив Братство укр. класократів-монархістів.

Твори: «Шляхта на Україні» (1909), «Данило Братковський» (1909), «Назва Русь і Україна та їх історичне значення» (1912), «Станіслав-Михайло Кричевський» (1912), «Україна на переломі. 1657-1659» (1920), «Релігія і церква в історії України» (1925), «Листи до братів-хліборобів» (1926).

В.І. Головченко

Липнева криза 1914 — період дип. підготовки держав *Троїстого союзу* і *Антантидо* розв'язання *Першої світової війни;* розпочалася з убивства сербськими терористами австр. пре-столонаступника ерцгерцога Франца-Ферди-нанда 28.06.1914 в Сараєво (Боснія). В Австро-Угорщині прихильники війни з Сербією вирішили скористатися інцидентом як приводом для нападу на неї. Сербія, що намагалася об'єднати навколо себе півд.-слов. народи в єдину д-ву і орієнтувалася на Антанту, була суттєвою перешкодою на шляху експансіоністської політики Австро-Угорщини на Балканах. Ще 13-14.06.1914 в Конопішті, маєтку ерцгерцога Франца-Фердинанда, відбулося його побачення з *Вільгельмом II,* під час якого нім. імператор схвалив план війни Австро-Угорщини з Сербією, обіцяючи повну підтримку. Маневри австр. армії в Боснії, на які поспішав ерцгерцог, були безпосередньою підготовкою до такої війни.

Відразу ж після сараєвського замаху керівництво Австро-Угорщини вирішило отримати санкцію Німеччини на війну проти Сербії, оскільки це питання фактично вирішувалося в Берліні. Імператор Австро-Угорщини *Франц Йосиф I* направив Вільгельму II особистого листа і меморандум віденського уряду з приводу балканської політики. Ці док-ти повіз нач. канцелярії МЗС граф Хойос. 5.06.1914 кайзер прийняв у Потсдамі австр. посла Сегені і порекомендував не затримуватися з виступом проти Сербії. Нім. канцлер *Т. Бетман-Гольвег* на зустрічі з Сегені й Хойосом запевнив, що його країна буде дотримуватися союзницьких зобов'язань щодо Австро-Угорщини. Відтак нім. уряд забезпечив перемогу військ, партії у Відні; вирішальний крок був зроблений. У Берліні розраховували на непідготовленість Росії до війни. Якщо Петербург не втрутиться в австр.-сербський конфлікт, то Австро-Угорщина знищить Сербію, яка є головною опорою політики Росії на Балканах, а це буде серйозним виграшем для австр.-нім. блоку. Якщо Росія усе ж вирішить воювати, то виникне велика війна в умовах, вигідних для Німеччини. Росія, тісніше від інших членів Антанти пов'язана з Сербією, спершу намагалася уникнути загострення конфлікту. Лише під час візиту Президента Франції *Р. Пуанкаре* до Петербурга, що розпочався 20.07.1914, було прийнято

остаточне рішення, що у випадку надзвичайних обставин Росія підтримає Сербію і, в свою чергу, буде підтри-
мана Францією. У другій половині липня 1914 оформилося безпосереднє протистояння Німеччини і Австро-Угорщини, з одного боку, Росії та Франції — з іншого. Вирішальну роль відігравала позиція Великої Британії. Якщо б вона чітко визначилася, то Німеччина напевне не змогла б діяти з безоглядною рішучістю. Але брит. урядовці фактично дистанціювалися від кризи, що розпалювалася, уникаючи проголошення чіткої позиції.

У день від'їзду Пуанкаре з Росії 23.07.1914 австр. посол барон Гізель вручив сербському Прем'єр-міністрові *Н. Пашичу* ноту, що мала характер ультиматуму. Прийняття австр. вимог, відповідь на які необхідно було дати через 48 годин, означало б відмову Сербії від політ, самостійності. Сама нота була складена в підкреслено образливому тоні. Сербські дипломати дали задовільну відповідь на всі вимоги, за винятком однієї, що торкалася присутності австр. поліцейських на території Сербії з метою припинення антиавстр. діяльності. Загалом відповідь була витримана в примирливих тонах. Проте 25.07.1914 австр. посол покинув Белград, дип. відносини були розірвані. 28.07.1914 Австро-Угорщина оголосила Сербії війну і наступного дня почала бомбардувати її столицю. Росія, побоюючись, шо подальша поступливість призведе до втрати будь-якого впливу на Балканах, оголосила часткову мобілізацію.

Німеччина сподівалася на *нейтралітет* Великої Британії. Проте 29.07.1914 брит. мін. зак. справ *Е. Грей* заявив нім. послу, що у випадку втягнення в конфлікт Німеччини і Франції Лондон буде на боці французів. Після цього нім. дипломатія, яка тривалий час провокувала початок війни, зробила спробу спонукати австрійців до компромісу, проте нім. Генштаб виступив категорично проти компромісів і наполягав на прискоренні вступу самої Німеччини у війну. 31.07.1914 уряд Німеччини ультимативно поставив Росії вимогу припинити розпочату мобілізацію; коли ультиматум було відхилено, 1.08.1914 Німеччина оголосила війну Росії; 3.08.1914 оголосила війну Франції та вдерлася на територію Бельгії. Захищаючи бельгійський нейтралітет, Велика Британія 4.08.1914 оголосила війну Німеччині. Розпочалася Перша СВІТОВа ВІЙНа. *Б.М. Гончар*

ЛИСИЦЯ Іван Павлович (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із козацького роду.

1670-74 очолював Брацлавський і Білоцерківський полки, пізніше був полковником охочекомонним (добровільним) на Лівобережжі, часто виконував дип. доручення гетьманів /. *Самойловича* та /. *Мазепи.* Зокрема, наприкінці 1684 за дорученням І. Самойловича разом із моск. посольством виїхав до Константинопольського патріарха з проханням санкціонувати передачу Київської митрополії до Московської Патріархії. *В.І. Сергійчук*

ЛИСОВЄЦЬ Дем'ян Михайлович (? - 1654) — укр. військ, діяч і дипломат. 1649-54 — ген. осавул Війська Запорозького, як один із найближчих соратників *Б. Хмельницького,* часто виконував обов'язки наказного гетьмана, зокрема, 1650 у поході на Дон, 1651 — під час штурму Кам'янця: «И гетман ясаулу своєму Демке дал знамя и булаву, что быть ему вторьім гетманом, и послал за Потоцким и Калиновским, а с ним послал 60 000 казаков да 30 000 нагайских татар». Крім того, часто залучався до дип. місій, у лютому 1651 вів переговори з представниками Туреччини щодо участі останньої у війні проти Речі Посполитої; в листі до гетьмана силістрій-ський паша дуже високо оцінював дип. здібності Л.: «А Демка человек умньїй и смьіш-ленньїй, благочесному государю нашему, его великопомесному порогу, будет такова чело-века пришлите, годен будет, потому, что про все разумеет и ответьі дате знает и всякое дело ему за обычай, и я видел в нем, что он радителен и добра хочет...». 1654 за дорученням Б. Хмельницького уклав угоду про союз із воєводою молдовським Стефаном, котрий «и крест цело-вал при нашем посланнике Демке ясауле».

В.І. Сергійчук

Литвин Володимир Михайлович (28.04.1956, с. Слобода Романівська Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.) — укр. громад.-політ. та держ. діяч, історик. У 1978 закінчив істор. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р істор. наук (1995), проф. (1996), академік Академії прав, наук України (2000), академік НАН України (2003). З 1978 працював у Київ, держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: старший методист, помічник ректора, викладач, старший викладач, доцент істор. ф-ту. 1986-89 — нач. управління Міністерства вищої і середньої, спец, освіти УРСР. З 1989 — в апараті ЦК КПУ: лектор, консультант, помічник секретаря ЦК.

Від 1991 — знову в Київ, ун-ті: доцент, докторант. З серпня 1994 — помічник Президента України, з листопада 1995 — заст. глави Адміністрації Президента України, у вересні 1996 — листопаді 1999 — 1-й помічник Президента України, керівник групи помічників і референтів Президента України. У листопаді 1999 — березні 2002 — глава Адміністрації Президента України, водночас — проф. *Київського національного університету ім. Тараса Шевченка* (з 1996). Очолював ряд консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Президентом України, або входив до їх складу. З грудня 1999 — чл. Ради

нац. безпеки і оборони України, заст. голови Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи. З березня 2000 — голова Координаційної ради з питань держ. служби; з червня 2000 — чл. Комітету з Держ. премій України в галузі науки і техніки, з серпня 2000 — голова Комісії з питань адмін.-територ. устрою; з листопада 2000 — голова Громад, ради експертів з внутр.-політ, питань, чл. Ради з питань реформування судової системи України; з грудня 2000 — чл. Нац. ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС та ін. Лідер виборчого блоку «За єдину Україну» (2001). Народний депутат України 4-го скликання, з травня 2002 — Голова ВР України, водночас — голова Виконавчого к-ту Нац. парл. групи України у *Міжпарламентському союзі.* Із 1998 — чл. президії ВАК України, спеціалізованих вчених рад в Інституті історії України НАН України, на істор. ф-ті Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, редколегій авторитетних наук, видань з істор. проблематики. Заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1999). Нагороджений Почесною грамотою КМ України (2003).

Твори: автор понад 200 публікацій з питань новітньої історії України, теорії і практики державотворення, в т. ч. «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (1994), «Україна: політика, політики, влада» (1997), «Україна на межі тисячоліть (1991-2000)» (2000), «Україна: хроніка поступу (1991-2000 рр.)» (2000), «Україна: доба війн і революцій (1914-1920)» (2003), «Україна: міжвоєнна доба (1921-1938)» (2003) та ін. *Л.В. Губерська*

ЛИТВИН Ігор Антонович (11.05.1954, Клімовськ Подольського р-ну Московської обл., РФ) — укр. професійний дипломат. У 1976 закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1976-80 — аташе,

3-й, 2-й секр. МЗС УРСР; 1981-88 — політ, оглядач Держтелерадіо УРСР. 1988-92 — перекладач, експерт, помічник керівника групи спеціалістів зовн.-екон. об'єднання «Техно-промекспорт» у м. Дакка (Бангладеш). 1992-97 — 1-й секр., зав. відділу країн Азії і Тихоокеанського регіону, заст. начальника, нач. Управління країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. У січні 1997 — серпні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індонезія, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї Даруссаламі, Малайзії, Республіці Сінгапур, Королівстві Таїланд та Республіці Філіппіни за сумісництвом. У серпні 1999 - жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці, одночасно, у червні 2000 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Корейській Народно-Демократичній Республіці за сумісництвом та Надзвичайний і Повноважний Посол України в Монголії за СУМІСНИЦТВОМ. *ВМ.Матвієнко*

ЛИТВИНОВ Максим Максимович (справжнє прізвище — Валлах Макс) (5.07.1876, Білосток Гродненської губ. — сучасна Польща — 31.12.1951, Москва) — рад. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї службовця. З 1898 — чл. РСДРП. Після арешту в 1901 за підпільну роботу втік разом із соратниками з Лук'янів-ської в'язниці (Київ); перебував за кордоном, розповсюджував у Росії більшовицьку газету «Іскра»; в Лондоні одружився на англ. письменниці, а після жовтневих подій 1917 повернувся до Росії, де був залучений до дип. роботи. З 1918 — чл. колегії НКЗС РСФРР, 1920 — повпред в Естонії, з 1921 — заступник, а 1930-39 — нарком закорд. справ СРСР. Виступав за *колективну безпеку* в зв'язку з загрозою з боку нацистської Німеччини, за співробітництво з європ. демократіями та США; був звільнений з посади, коли СРСР взяв курс на зближення з Берліном. Після нападу Німеччини на СРСР був заст. наркома закорд. справ (1941-46), водночас у 1941-43 — послом СРСР у США; брав участь у плануванні повоєнної *зовнішньої політики,* з 1946 — на пенсії. З початком *«Холодної війни»* не приховував від іноозем. журналістів своєї незгоди з рад. курсом на загострення відносин із зах. д-вами та територ. придбаннями. *М.М. Білоусов*

ЛІ (Ьіе) Трюгве Хальвдан (16.07.1896, Осло -13.12.1968, Ейло, Норвегія) — норвезький громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, перший *Генеральний секретар* СОЯ (1.02.1946-10.11.1952). Нар. в сім'ї столяра. Закінчив юрид. ф-т Університету Осло (1919). З молодих років був зв'язаний з Норвезькою робітничою партією (НРП), 1926-46 - секр. ЦК НРП. 1935-40 і 1945-46 -депутат парламенту, 1935-39 — міністр юстиції, 1939 — міністр торгівлі, промисловості, судноплавства і рибальства, 1939-40 — міністр постачання Королівства Норвегія. У червні 1940 у зв'язку з нацистською агресією разом із норвезьким урядом перебрався до Великої Британії для продовження б-би з-за кордону, був призначений мін. зак. справ Норвегії, очолив норвезьку делегацію на *Сан-Франциській конференції 1945,* був головою комісії з підготовки розділу *Статуту ООН,* присвяченого *Раді Безпеки ООН.* На 1-й сесії *Генеральній Асамблеї ООН* був обраний її першим Ген. секретарем, очолив багатопланову орг. роботу з комплектування штату співробітників *Секретаріату ООН;* 1950 направив членам ООН меморандум із 10 пунктів, назвавши його «20-річною програмою досягнення миру», пропонував, зокрема, створити *Збройні сили ООН* і переглянути право «вето» в РБ ООН, однак його пропозиції не зустріли одностайної підтримки її постійних членів. В умовах *«Холодної війни»* зазнав звинувачень від СРСР у сприянні амер. *інтервенції* в Кореї під прапором ООН. Коли закінчився 5-річний термін перебування Л. на посту Ген. секретаря, СРСР

виступив проти його переобрання; зах. країни, використовуючи свою більшість у ГА ООН, подовжили його контракт на 3 роки, але Кремль зайняв позицію бойкоту Ген. секретаря. 10.11.1952 Л. подав у відставку; 1955-63 — губернатор Осло-Акерсхюс, водночас 1959-63 — голова комітету у справах іноземн. промисловості і 1959-66 — посол з особливих доручень; 1963-64 — міністр промисловості, 1964-65 — міністр ТОрГІВЛІ Норвегії. *В.С. Бруз*

Лі Гобан (Іі СиоЬагщ) (1951) — китайський дипломат. З 1975 на дип. службі; 1975-76 — у Департаменті СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1976-80 — у посольстві КНР у СФРЮ; 1980-84 — 3-й секр. Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1984-87 — 2-й секр. посольства КНР у СФРЮ; 1987-91 — зав. відділом, 1-й секр. Департаменту

СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1991-92 — 1-й секр. посольства КНР у СФРЮ; 1992-93 — 1-й секр. посольства КНР у Словенії; 1993-97 — 1-й секр., радник, заст. начальника Департаменту з питань країн Схід. Європи і Центр. Азії МЗС КНР; 1997-2000 — посол КНР у Хорватії. 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В.І. Головченко

Лі Хан Чун (18.01.1935) — півд.-корейський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Сеульського національного університету (1957). 1977-79 — торг, аташе посольства Республіки Корея в Канаді; 1979-82 — торг, аташе посольства Республіки Корея у США; 1982-84 — ген. директор Бюро сприяння торгівлі мін-ва торгівлі та промисловості (МТП); 1984 — ген. інспектор МТП; 1984-85 — ген. директор Бюро електроніки та електронних приладів МТП; 1985-87 — голова Ради з апеляцій орг-ції з пром. власності; 1987-88 — старший спеціаліст-дослідник Ін-ту закорд. справ і нац. безпеки МЗС Республіки Корея; 1988-91 — радник посольства в Японії; 1991-94 — посол Республіки Корея в Йорданії; 1994-95 — комісар по дослідженнях Ін-ту закорд. справ і нац. безпеки МЗС Республіки Корея. 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея В Україні. *В.І. Головченко*

Лі Хунчжан (1823 - 7.11.1901, Пекін) — китайський держ. діяч і дипломат. 1853-64 брав активну участь у придушенні повстання тайпінів, з 1867 — намісник провінцій Цзянсу іАньхой, з 1870 — намісник столичної провінції Чжилі, в подальшому — надзвичайний уповноважений з торгівлі півн. портів і член Цзунляміню — зовн.-політ, відомства Китаю. Прагнув запобігти іноземн. залежності країни завдяки маневруванню в міжнар. справах і використання суперечностей між провідними капіталістичними д-вами. При укладенні *Тяньцзінського французько-китайського договору 1885* добився збереження за Китаєм Тайваню і о-вів Пенхуледао, але не зумів уникнути *китайсько-японської війни 1894-95* і був звинувачений за поразку в ній та усунений від управління Чжилі; під час візиту до Петербурга 3.06.1896 підписав таємний антияпон. союзний китайсько-рос. договір в обмін на надання Росії концесії на побудову КСЗ. В умовах прискорення процесу територ. поділу Китаю 25.08.1898 був звільнений із Цзунляміню і відряджений намісником провінцій Гуанчжоу та Гансі, але в розпал повстання іхетуанів 7.08.1900 призначений главою маньчжурської делегації на переговорах із великими д-вами, 7.09.1901 змушений був підписати принизливий для Китаю Заключний протокол, що передбачав сплату контрибуції розміром 1,5 млрд. золотих рублів і розташування іноземн. гарнізонів у Пекіні та 12 інших важливих ПуНКТаХ. *В.І. Головченко*

Лібералізм — течія сусп.-політ, думки, що обстоює абсолютну цінність та прав, примат індивід, свобод, політ, вторинність держави по відношенню до громадян, суспільства та провідну роль держ. інститутів у захисті прав індивідів. Ліберальна ідея чинила значний вплив на дослідження *міжнародних відносин* протягом історії розвитку дисципліни, починаючи з класичної теорії *політичного ідеалізму*. Ліберальна концепція розглядає громадян, суспільство як центр, елемент зовн.-політ, процесу, а д-ву — в ролі агента, що реалізує сформований всередині громадян, суспільства комплекс зовн.-політ, пріоритетів, які, в свою чергу, перетворюються на зовн.-політ, дії лише після зіставлення та врахування інтересів інших міжнар. суб'єктів. Взаємозалежність, яка спочатку виникає як результат взаємодії д-ав, що намагаються максимально збільшити ефективність власної міжнар. діяльності, згодом перетворюється на об'єктивну реальність, яка нарівні з нац. політ, процесом детермінує поведінку д-ви в міжнар. відносинах.

А А. Субботін

Лібералізм екОНОМІЧНИЙ — сукупність поглядів, теорет. напрямів і шкіл, що грунтуються на принципах екон. свободи як основи розбудови й розвитку вільного громадян, суспільства. Ідеологія і теорія Л. є. покладена в основу певного типу соц.-екон. політики, зорієнтованої на забезпечення умов розвитку інституцій приватної власності, вільного ціноутворення та вільної конкуренції, свободи торгівлі, вільного доступу на ринки для зростання добробуту кожного індивіда зокрема й суспільства загалом. Система вільного підприємництва розглядається прихильниками Л. є. як природ, форма раціональної госп. діяльності, а вільний ринок — як єдино можливий ефективний регулятор госп. процесів, що забез-

печує оптимальний розподіл і використання

обмежених ресурсів. Л. є. обмежує функції д-ви роллю виконання охоронних функцій щодо системи вільного підприємництва, відкидаючи необхідність її втручання в госп. життя суспільства. В основі Л. є. — принцип індивідуалізму, згідно з яким індивід має самостійно обирати вид та масштаби екон. діяльності в межах певних законів та правил, поважаючи існуючу систему майнових прав. Серед представників Л. є. — Дж. Локк, Д. Юм, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Сей, Ф. Хаєк. Після кризи 1929-33 на зміну політиці невтручання д-ви в економіку, набуло поширення вчення *кейнсіанства* про необхідність широкомасштабного втручання д-ви в економіку з визнанням неспроможності ринкового механізму запобігти безробіттю та кризам. На поч. XXI ст. ліберальна екон. думка представлена *неолібералізмом,* який відроджує в теорії та політиці ідеї екон. свободи в усіх її вимірах.

Н.В. Резнікова

ЛІБОР — нац. відсоткова ставка за короткотермінові кредити, які надають європ. банки в Лондоні переважно на 3-6 місяців. Встановлюється на основі ставки відсотків лондонських банків іншим першокласним позичальникам. *Н.В. Резнікова*

ЛІвадІЙСЬКИЙ ДОГОВІР 1879 — рос.-китайська угода, підписана 20.09(2.10). 1879 в Лівадії (Росія) керівником Азійського департаменту та помічником мін. зак. справ Російської імп. *М. Гірсом,* рос. посланником у Пекіні Є.К. Бю-цовим та уповноваженим китайського уряду Чун Хоу. За умовами дог-ру рос. війська, введені в Ілійський край для придушення антицінського дунгано-уйгурського повстання (1877-78), виводилися з нього, населенню краю гарантувалася амністія. За Росією залишилася зах. частина долини р. Ілі та долина р. Текес. Крім того, Росія зберігала контроль над районом Музартського перевалу через Тянь-Шань. Питання торгівлі регламентувалися спец, правилами, які були оформлені у вигляді додатку до дог-ру. Уряд Китаю зобов'язався виплатити Росії 5 млн. рублів компенсації за витрати на утримання військ та управління територією. Умови Л. д. викликали незадоволення серед урядових кіл Китаю, внаслідок чого його не було ратифіковано. Згодом розпочалися нові переговори, які завершилися підписанням *Петербурзького договору 1881.* *М.Г. Капітоненко*

Ліванська криза 1982 (Операція «Мир для Галілеї») — військ, операція Ізраїлю в Лівані, здійснена в рамках курсу на територ. експансію щодо арабських країн. Основними її цілями були: ліквідація палестинської присутності в Лівані; укладення з ліванським урядом сепаратного мирного дог-ру; приведення до влади в Лівані уряду правих християн — союзників Ізраїлю; витіснення Сирії з Лівану. Головна мета — знищення військ, і політ, структури Організації визволення Палестини (ОВП). Агресивні дії Ізраїлю проти Лівану спирались на плани встановлення ізраїльсько-ліванського кордону по р. Літані, що передбачало анексію півдня Лівану (план *М. Даяна* 1955). Після *арабо-ізраїльської війни 1967* Ізраїль повернувся до цього плану, розпочавши в 1968 бомбардування Півд. Лівану. Продовженням такої політики стали ізраїльська агресія в Лівані 1978 (див. *Ліванський конфлікт 1975-90)* та Л. к. 1982. Бойові дії розпочались 4.06.1982 з інтенсивних ударів сухопутних, військ.-мор. і повітр. сил Ізраїлю по районах зосередження палестинців у Лівані. 6.06.1982 ізраїльські війська за підтримки танків, авіації та військ.-мор. сил перейшли ліванський кордон і, зламавши опір формувань Палестинського руху опору (ПРО), ліванських нац.-патріотичних сил і сирійських військ, що входили до складу міжарабських сил стримування (МСС), дійшли до Бейрута. До сер. червня 1982 ізраїльські війська захопили більшу частину території Лівану на південь від Бейрута й за допомогою право-христ. сил Лівану, що діяли у Схід. Бейруті, блокували в зах. секторі ліванської столиці основні сили ПРО, окремі підрозділи МСС, а також керівництво ОВП та інших палестинських орг-цій. Місто було піддане масованим бомбардуванням із повітря та з моря, відрізане від водо- та електропостачання.

Агресію Ізраїлю проти Лівану було засуджено світовою спільнотою. 5.06.1982 *Рада Безпеки ООН*прийняла рез. №508, яка закликала всі сторони конфлікту негайно й одночасно припинити воєнні дії в Лівані. Резолюція РБ ООН №509 від 6.06.1982 вимагала від Ізраїлю негайно й беззастережно вивести свої збройні сили за міжнародно визнані кордони Лівану. Нарада міністрів закорд. справ *Ліги арабських держав (ЛАД)* зібралась у Тунісі лише 26.06.1982; вона засудила агресію, але не затвердила пропозиції Сирії й ОВП щодо спільної б-би проти Ізраїлю

та обмежилась пропозицією створити комітет і звернутись до постійних членів РБ ООН за посередництвом у конфлікті. Попри значну перевагу ізраїльської армії в живій силі й техніці, збройні формування ПРО, ліванських нац.-патріотичних сил і МСС продовжували чинити опір у Зах. Бейруті. Щоб уникнути подальших жертв серед мирного населення Бейрута й повного руйнування міста, керівництво ОВП дало згоду на виведення своїх збройних формувань із ліванської столиці. Упродовж 21.08-1.09.1982 з Бейрута було евакуйовано бл. 12 тис. палестинських бійців, яких розмістили в Сирії, Алжирі, НДРЄ, ЄАР, Іраку, Йорданії, Тунісі та Судані. За рішенням РБ ООН для спостереження за

припиненням вогню та роз'єднанням сторін конфлікту в Бейруті були направлені спостерігачі ООН. На прохання ліванського уряду наприкінці серпня 1982 в Ліван було введено військ, контингенти США, Франції й Італії, а згодом Великої Британії («багатонаціональні сили»). На 1.09.1982 евакуація палестинських підрозділів і контингенту МСС із ліванської столиці практично була завершена. «Багатонаціональні сили» також було відведено, але невдовзі вони повернулись для забезпечення стабільності та недопущення повторення різанини, яка була вчинена 16.09.1982 ізраїльськими військами й ліванським право-христ. ополченням у палестинських таборах Сабра та Шатіла, де загинуло більше 1000 осіб. У лютому 1984 Велика Британія, Італія та Франція вивели з Лівану свої контингенти, а США передислокували підрозділи мор. піхотинців на кораблі 6-го флоту США, що знаходились поблизу берегів Лівану.

Ізраїльсько-ліванські переговори за безпосередньої участі США розпочались 29.12.1982 і проходили почергово в Кирьят-Шемона (Ізраїль) і Хальді (передмістя Бейрута). Ізраїльська сторона обумовила виведення своїх військ із Лівану підписанням мирного дог-ру, встановленням на півдні Лівану демілітаризованої «зони безпеки» глибиною 40-45 км і включенням до складу ліванської армії маріонеткової «південноліванської армії» майора Саада Хад-дада. 17.05.1983 було узгоджено текст лівансько-ізраїльської угоди про мир, за якою формально припинявся стан війни між сторонами, Ліван зобов'язувався не надавати свою територію для проходу чи розміщення військ д-ав, які не мали дип. відносин з Ізраїлем, або для будь-якої во-

рожої діяльності проти Ізраїлю, а також погоджувався на створення «зони безпеки». Фактично Ліван перетворювався на ізраїльський *протекторат.* Підписання угоди спричинило посилення конфронтації між США, Ізраїлем і їхніми ліванськими союзниками, з одного боку, і створеним 23.06.1983 нац. патріотичними силами Лівану Фронтом нац. порятунку, Сирією і ПРО, з іншого. 5.03.1984 ліванський парламент ухвалив рішення про анулювання угоди. Ізраїль вивів свої війська в 1985, але на півдні Лівану збе-регалась «зона безпеки», контрольована «півден-ноліванською армією». *ід.Коміренко*

Ліванський конфлікт 1975-90 — комплекс проблем етноконфесійного характеру, підґрунтям якого була б-ба між христ. та мусульм. общинами за перерозподіл влади. Затяжний характер Л. к. був зумовлений стійкістю причин, які його викликали: невідповідність демографічним реаліям країни кількісно-пропорційних параметрів представництва (залишались незмінними з 1943) у владних структурах общин; криза зовн.-політ. орієнтації (Ліван розташований на стику зах.-христ. та арабомусульм. цивілізацій, і тому зміни на рівні регіональної системи трансформувались у загрози нац. безпеці); полярність підходів христ. та мусульм. общин до палестинської присутності в Лівані, яка призвела до порушення міжобщинного балансу сил; «ліванізація» *палестинської проблеми* (тобто спроби регіональних д-ав використати ліванських акторів із метою посилення тиску на керівництво ОВП), наслідком чого стало інтегрування Л. к. в близькосхідний конфлікт тощо. Ліван упродовж тривалого часу був зосередженням як власне ліванських, так і міжарабських, бл.-схід. та глобальних протиріч, а сам конфлікт мав три виміри: внутрішній, регіональний та глобальний.

Конфлікт у Лівані розпочався 13.04.1975 і набув форми протистояння правих християн, з одного боку, та мусульм.-палестинського блоку, з іншого, яке розгорнулось на фоні дезінтеграції ліванської армії та втрати центр, урядом контролю над країною. 1.06.1976 Сирія ввела свої війська в Ліван, щоб запобігти перемозі мусульм.-палестинського блоку, який вже контролював 80% території країни. На позачерговій сесії Ради *Ліги арабських держав (ЛАД)* 8.06.1976, скликаній з метою припинення вогню та роз'єднання конфліктуючих сторін,

було прийнято рішення про створення та розгортання в Лівані Міжарабських сил безпеки (МАСБ) чисельністю 2,5 тис. чол. (Лівія, Си-рія, Судан, Саудівська Аравія), які знаходились під керівництвом Ген. секретаря ЛАД. При цьому Сирія зберігала свою військ, присутність у Лівані (понад 20 тис. чол.). У цих умовах МАСБ не вдалось відновити безпеку та стабільність у Лівані; відбувалася подальша ескалація конфлікту. На шестисторонній зустрічі (Єгипет, Ліван, Кувейт, Саудівська Аравія, Сирія, ОВП) 16-17.10.1976 у Саудівській Аравії ухвалено рішення (підтверджені зустріччю арабських д-ав на вищому рівні 25-26.10.1976 в Каїрі), які були визнані конфліктуючими сторонами як основа для урегулювання Л. к. Вони передбачали: трансформацію МАСБ у Міжарабські сили стримування (МАСС) (Лівія, Сирія, Судан, Саудівська Аравія, НДРЄ, ОАЕ); підпорядкування їх ліванському президенту та збільшення їхньої чисельності до 30 тис, із них 25 тис. — сирійські війська (з 1979 МАСС репрезентовані виключно сирійським контингентом; на вимогу ліванського уряду в 1983 припинено дію мандата МАСС); припинення вогню; роз'єднання конфліктуючих сторін та повернення їх на позиції, які вони займали 13.04.1975; вилучення важкої зброї. Наголошувалось на необхідності виконання Каїрської угоди 1969 між Ліваном та ОВП. Питання про ліквідацію військ, формувань (міліцій) не ставилось; не було започатковано політ, реформ.

Стабілізація ситуації на півночі та в центр, районах одночасно супроводжувалась її загостренням на півдні Лівану. Військ, контингенти МАСС не були розміщені в цьому регіоні (як це передбачалось їхнім мандатом), оскільки згідно з таємною угодою між Сирією та Ізраїлем (угода про «червону лінію») сирійські війська не мали просуватись на південь від р. Літані. З кінця 70-х і до сер. 80-х саме ізраїльська політика була чинником загострення Л. к. Ізраїль здійснив дві масштабні воєнні операції в Лівані: окупацію частини ліванської території у березні 1978 (на якій була створена т. зв. 10-км «зона безпеки» для попередження можливих військ, операцій палестинців, що проіснувала до 2000) та вторгнення в червні 1982 (див. *Ліванська криза 1982)* з метою ліквідації військ, присутності палестинців на півдні Лівану, приведення до влади в Лівані проізра'шь-ського президента (союзникТель-Авіва Б. Жмайєль був обраний Президентом Лівану 23.08.1982, загинув 14.09.1982) та підписання мирної угоди з Ліваном. У 1982-84 були двічі сформовані та розміщені в Лівані багатонац. сили (БНС): у серпні - вересні 1982 БНС-І (США, Франція, Італія) для гарантування безпеки евакуації палестинців із Зах. Бейрута; з кінця вересня 1982 по лютий 1984 — БНС-П (США, Франція, Італія, Велика Британія) для відновлення стабільності в Лівані шляхом поширення влади центр, уряду на всю країну, забезпечення виведення інозем. військ (насамперед, ізраїльських, що мало сприяти підписанню та реалізації лівано-ізраїльської угоди, яка б визначала умови і термін їх виведення).

Збройне протистояння прихильників та противників (23.07.1983 створено Фронт нац. порятунку Лівану (ФНП), який активно підтримувала Сирія) лівано-ізраїльської мирної угоди 17.05.1983 (денонсована Ліваном 5.03.1984) визначало суть цього етапу громадян, війни. Ліванська армія зазнала поразки від сил ФНП в гірському Лівані. Досягнення 25.09.1983 за посередництва Саудівської Аравії та Сирії угоди про припинення вогню створило умови для проведення конференції щодо нац. діалогу (перший раунд у Женеві, 31.10-4.11.1983; другий — у Лозанні, 12-20.03.1984), на якій сторони затвердили заходи з припинення вогню та схвалили принципи вироблення нової конституції. Домовленостей про прийнятний для всіх план політ, реформ не було досягнуто. У січні 1985 ізраїльські війська були виведені з Лівану (за винятком «зони безпеки»). Період 1985-88 був позначений поглибленням Л. к.: поновилось протистояння між правими християнами та мусульм. угрупованнями (район м. Сайди), відбулись збройні сутички між шиїтськими орг-ціями «Амаль» та «Хізболлах», між палестинцями та «Амаль»; у лютому 1987 з метою припинення протистояння сирійські війська були введені в Зах. Бейрут.

У 1988 в Лівані було встановлено двовладдя. Оскільки нового президента за визначений термін не було обрано, діючий президент А. Жмай-єль 22.09.1988 призначив головою перехідного уряду генерала М. Ауна, але кабінет міністрів *С. Хосса* відмовився піти у відставку. Уряд М. Ауна поширив свою владу на христ. райони, а уряд С. Хосса (який активно підтримувала Сирія) — на мусульманські. 14.03.1989 М. Аун проголосив «визвольну війну» проти Сирії.

21.03.1989 Сирія та її ліванські союзники запровадили тотальну блокаду території, контрольованої урядом М. Ауна. На зустрічі 23.05.1989 арабських країн на вищому рівні (Касабланка, Марокко) було створено «Комітет трьох з Лівану» (Саудівська Аравія, Марокко, Алжир), що розробив комплексний план урегулювання Л. к. (схвалений як урядом С. Хосса, так й урядом М. Ауна), який було затверджено 30.09.1989 депутатами ліванського парламенту в Ет-Таїфі (Саудівська Аравія). Таїфська угода («Хартія національної згоди») запропонувала нову чітко визначену формулу для розподілу влади в країні на основі реально існуючого кількісного співвідношення між субобщинами Лівану. Згідно з нею колективний статус мусульм. общини було підвищено. Вона передбачала: обмеження повноважень президента-мароніта та розширення функцій Ради міністрів, яку очолював мусульманин-суніт; збільшення кількості депутатських місць у ліванському парламенті з 99 до 108 при одночасному встановленні рівного представництва від християн і мусульман (54:54 на відміну від 54:45 у попередні роки); проголошення нац. метою ліквідацію конфесіоналізму; вибори нового президента та формування «уряду національної єдності»; поширення влади центр, уряду на територію всієї країни; зміцнення сил внутр. безпеки та ліванської армії; роззброєння всіх ліванських та нелі-ванських військ, формувань; передислокацію сирійських військ після формування нового уряду в долину Бекаа; визначення їх подальшого перебування спец, угодою між Сирією та Ліваном. Таїфська угода була підтримана всіма ліванськими субобщинами, більшістю арабських д-ав, США, Францією, СРСР, Великою Британією. Проте генерал М. Аун виступив проти неї як такої, що не вирішувала проблеми виведення сирійських військ, і розпустив своїм указом 4.11.1989 ліванський парламент. Однак 5.11.1989 ліванський парламент схвалив політ, реформи та обрав Президентом Лівану Р. Муава-да, а після його загибелі Президентом 23.11.1989 був обраний І. Храуі. На перешкоді реалізації таїфської угоди та врегулювання конфлікту стала політика М. Ауна, який не визнав легі-тимності нового президента та спробував встановити свій контроль над христ. общиною. У січні 1990 мали місце військ, сутички між армією М. Ауна та «Ліванськими силами». 10.10.1990 І. Храуі звернувся за допомогою

до Сирії, а 13.10.1990 режим М. Ауна капітулював. Формування в грудні 1990 «уряду національної єдності» знаменувало закінчення Л. к.

Література: Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80-90-і роки). — К., 2000.

Ю.С. Скороход

ЛІВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович (09.04.1879, с. Липлява Золотоніського повіту Полтавської губернії - 17.01.1954, Карлсруе, ФРН) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Освіту здобув у Прилуцькій гімназії та Колегії П. Ґалаґана в Києві; навчався на математичному та юрид. ф-тах Київ, ун-ту, з якого був виключений за участь у студ. політ, русі, однак 1903 закінчив університетський курс. Працював у різних судових установах. З 1901 — чл. РУП, у 1905-20 — один із провідних членів УСДРП. У березні 1917 був обраний золотоніським повітовим комісаром, а в серпні 1917 призначений губернським комісаром Полтавщини; входив до складу ЦК Селянської спілки й укр. Центральної Ради. Усунений з посади губернського комісара за гетьманату *П. Скоропадського*. Приєднався до опозиційного Українського національного союзу. Після встановлення влади Директорії був одним з організаторів та керівників Трудового Конгресу України. Із січня 1919 обіймав посади: тимчасово керуючого МВС УНР, товариша міністра юстиції. З 09.04.1919 — міністр юстиції та заст. голови Ради Народних Міністрів, водночас з червня 1919 — керуючий МЗС. Активно обстоював ідею формування *Балто-Чорноморського союзу* під егідою УНР. У жовтні 1919 очолив Надзвичайну дип. місію УНР у Польщі, відряджену для вироблення союзного *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920.* З того часу користувався особливою довірою голови Директорії УНР С. Петлюри, з яким зблизився за час перебування у Варшаві. Однак в укр. політ, колах виникла надзвичайно гостра опозиція угоді з Річчю Посполитою, які сприйняли умови дог-ру як образливі, нац.-принизливі. Лише 16.10.1920 у неймовірно критичній ситуації *С. Петлюра* поклав виконання обов'язків голови Ради Народних Міністрів на Л., який за три дні до цього вийшов з УСДРП. Спроба уряду вплинути на моральний стан вояків, підняти їхній бойовий дух на фронті проти Червоної армії на Правобережній Україні (інших можливостей практично не залишалось) не внесла переломного

моменту в ситуацію. Урядові установи УНР 14.11.1920 евакуювались до окупованої Польщею Галичини, а 21.11.1920 останні підрозділи Республіканської Армії УНР залишили терени України. Уряд Л. опинився у вигнанні; 1920-21 та 1922-26 він очолював його в екзилі. Після загибелі 25.05.1926 С. Петлюри Л. став його наступником (згідно із Законом про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12.11.1920), очоливши Державний Центр УНР в екзилі (див. *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі).* Жив у Варшаві під постійним наглядом польської поліції, був одним з ініціаторів створення та активним учасником *«Прометеївського руху».* У роки *Другої світової війни* перебував на окупованій гітлерівцями території. З травня 1945 значно активізував роботу уряду, ініціював скликання 1948 Української Національної Ради в екзилі з метою консолідації політ, сил в еміграції та реорганізації Державного Центру. Після смерті спочатку був похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, згодом перепохований у с. Баунд Бруці
(НЬЮ-Джерсі, США). *В.Ф.Солдатенко*

Ліга арабських держав (Ьеа§ие оГ АгаЬ 5ШЄ8), **ЛАД** (ЬА5) — міжнар. міжурядова регіональна орг-ція. Створена 22.03.1945, коли представники Єгипту, Ємену, Іраку, Лівану, Сирії, Трансйорданії та Саудівської Аравії підписали Пакт ЛАД, який набув чинності 11.05.1945. Станом на 1.01.2004 до ЛАД входили 22 члени: Алжир (1962); Бахрейн (1971); Джібуті (1977); Єгипет (1945); Ємен (1945); Ірак (1945); Йорданія (1945); Катар (1971); Коморські о-ви (1993); Кувейт (1961); Ліван (1945); Лівія (1953); Мавританія (1973); Марокко (1958); Об'єднані Арабські Емірати (1971); Оман (1971); Палестина (1976); Саудівська Аравія (1945); Сирія (1945); Сомалі (1974); Судан (1956); Туніс (1958). Згідно з Пактом ЛАД цілями орг-ції є: зміцнення зв'язків між державами-членами; координація їхніх політ, дій; розвиток тісного співробітництва в екон., фінанс, соц., культ, та інших сферах, у галузі охорони здоров'я, транспорту, зв'язку; реалізація спільних інтересів арабських д-ав, забезпечення їх незалежності та *суверенітету.* Пакт ЛАД забороняє застосовувати силу для вирішення суперечок між державами-членами Ліги, вимагає, щоб кожен її член поважав існуючі політ, режими в інших державах-членах і не вживав дій з метою зміни цих режимів.

До керівних органів ЛАД належать: Нарада керівників д-ав та урядів (де-факто); Рада ЛАД; Рада спільної оборони; Економічна та соціальна рада; Генеральний секретаріат. Відповідно до Пакту головним органом орг-ції є Рада ЛАД, до якої входять представники всіх держав-членів, кожна з яких має один голос. Рада ЛАД збирається на чергові сесії 2 рази на рік — у березні та жовтні; можуть скликатись надзвичайні сесії Ради. Рішення Ради, які прийняті одноголосно, обов'язкові для всіх держав-чле-нів Ліги; рішення, прийняті більшістю голосів, обов'язкові лише для тих д-ав, які за них голосували. Більшістю голосів можуть бути прийняті обов'язкові для виконання рішення щодо питань персоналу, бюджету, внутр. регламенту, закритих сесій. Процедура внесення змін та доповнень до Пакту ЛАД, а також призначення Ген. секретаря ЛАД передбачає більшість у 2/3 голосів. Рішення, які стосуються *агресії* або загрози

агресії проти однієї з держав-членів Ліги, вимагають одностайності; а якщо агресором є держава-член ЛАД, то її голос не береться до уваги. Рада Ліги є уповноваженою визначити «необхідні заходи для усунення агресії» одностайним рішенням, якщо агресором є д-ва — не член Ліги. Рада забезпечує реалізацію цілей ЛАД; контролює виконання домовленостей, які були досягнуті членами орг-ції в різних сферах співробітництва; співпрацює та розвиває зв'язки з міжнар. орг-ціями; виконує інші функції, які покладені на неї Пактом ЛАД. При Раді ЛАД функціонує низка спец, комітетів (Комітет із фінанс. та адмін. питань, Комітет із питань інформації, Комітет із прав, питань, Постійний військ, комітет тощо), 10 спеціалізованих міністерських рад та 17 спеціалізованих агентств, на які покладено завдання вироблення спільної політики з метою регулювання та розвитку співробітництва в різних сферах. У період між сесіями Ради ЛАД керівництво здійснює Генеральний секретаріат, що складається з 16 департаментів й очолюється Ген. секретарем, якого обирає Рада ЛАД терміном на 5 років (станом на 1.01.2004 — єгиптянин Амр Муса).

Рада спільної оборони створена Договором про спільну оборону та екон. співробітництво арабських д-ав від 13.04.1950, складається з міністрів закорд. справ та оборони арабських країн, або ж їхніх представників. До її завдань входять адекватний вибір та застосування необхідних заходів, у т. ч. використання зброй-

них сил (якщо в цьому є потреба) для відбиття агресії, здійсненої проти будь-якої держави-члена ЛАД, та відновлення миру й безпеки; узгодження планів та орг-ція співробітництва арабських країн у сфері оборони. Рішення Ради спільної оборони, прийняті більшістю у 2/3 голосів, є обов'язковими для всіх держав-учас-ниць Договору. Економічна та соціальна рада у складі міністрів має сприяти розвитку економік країн-учасниць; використанню їхніх природ, ресурсів; в цілому орг-ції та координації їхньої екон. діяльності; укладанню відп. угод між країнами-членами. Із січня 1964 функціонує де-факто головний орган ЛАД — Нарада керівників держав та урядів — що, однак, поки не знайшло відп. юрид. оформлення в Пакті Ліги. У жовтні 1947 ЛАД була офіційно визнана *Генеральною Асамблеєю ООН* як регіональна орг-ція. З 1953 ЛАД має постійне представництво в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. У 1960 були визначені основні напрямки та принципи співробітництва між цими двома орг-ціями. У 1961 в рамках ЛАД було створено Бюро зв'язку з ООН, а на заступника *Генерального секретаря ООН* з екон. та соц. питань було покладено обов'язки з підтримки контактів із ЛАД.

Не зважаючи на те, що арабо-ізраїльському конфлікту завжди відводилося пріоритетне місце в діяльності ЛАД, вона не стала тим механізмом, який послідовно просував би вперед бл.-схід. мирний процес. ЛАД зберігає традиційно досить жорстку позицію щодо переговорів з Ізраїлем. В повному обсязі не зняті заборони на розвиток торг.-екон. співробітництва арабських країн з Ізраїлем. На своїй позачерговій сесії в березні 1997 ЛАД ухвалила рекомендації утриматися від подальшої нормалізації відносин з Ізраїлем до того часу, поки не буде досягнуто істотного прогресу в межах мирного бл.-схід. процесу. На Бейрутському саміті ЛАД (березень 2002) арабські країни підтримали мирну ініціативу Саудівської Аравії, яка передбачала досягнення миру з Ізраїлем в обмін на повне виведення ізраїльських військ з усіх арабських територій, окупованих під час *арабо-ізраїльсь-кої війни 1967,* повернення арабських біженців та створення незалежної Палестинської держави. Ізраїль відхилив цю пропозицію.

ЛАД ініціювала значну кількість проектів для розвитку співробітництва та координації дій арабських д-ав в екон., культ., техн., військ, та політ, сферах. Однак далеко не всі рішення,

ухвалені на форумах ЛАД, були реалізовані в повному обсязі. Однією з основних причин низької ефективності діяльності ЛАД є відсутність єдності серед її членів, що приводить до виникнення кризових ситуацій у межах орг-ції. Нагальною потребою є реформування ЛАД. Штаб-квартира ЛАД розташована в Каїрі (Єгипет).

Ю.С. Скороход

Ліга Націй (Ьеа§ие оГ №iiош) — перша універсальна міжнар. міжурядова орг-ція з підтримки миру та безпеки, що діяла в період між *Першою і Другою світовими війнами.* На *Паризькій мирній конференції 1919-20* за пропозицією Президента США *В. Вільсона* питання про створення міжнар. орг-ції, яка мала «назавжди покласти кінець війнам», було поставлено на першочерговий розгляд. У делегацій різних країн були власні варіанти статуту майбутньої орг-ції (амер. проект В. Вільсона та поправка *Е. Хауза,* брит. план лорда У. Філлімора, франц. проект Л. Буржуа, пропозиції фельдмаршала Сметса, італ. план та проект Урядової скандинавської комісії). Основою Статуту Л. Н. став компромісний амер.-брит. проект, ухвалений

28.04.1919. Статут Л. Н. складався з 26 статей, які були тотожні 26 статтям мирних дог-рів, що закріплювали міжнар. порядок після Першої світової війни («пакт Ліги Націй» як частина перша ввійшов до текстів *договорів мирних* з Німеччиною та її союзниками). Насамперед, Статут зобов'язув держави-члени «поважати та захищати територ. цілісність і незалежність усіх держав-членів Ліги Націй» (ст. 10);

встановлювалася *мандатна система* для колишніх колоній Німеччини та арабських територій Туреччини (ст. 22). Датою народження Л. Н. стало
10.01.1920, що пов'язано з ратифікацією *Вер-сальського мирного договору 1919.*
Згідно зі Статутом Л. Н., до неї приймалися союзні д-ви, які підписали мирні дог-ри; 13 нейтральних д-ав, що визнали Статут; будь-які інші незалежні д-ви, за яких проголосують дві третини членів Асамблеї. Уже в сер. 20-х до складу Л. Н. входили 56 д-ав, у т. ч. й колишні учасники нім. блоку; в той період до орг-ції було прийнято Австрію, Албанію, Болгарію, Коста-Рику, Люксембург, Фінляндію (1920); Литву, Латвію і Естонію (1921); Угорщину (1922); Ірландію та Ефіопію (1923); Домініканську Республіку (1924). Згодом до Л. Н. увійшли Німеччина (1926); Мексика (1931); Ірак,

Туреччина (1932); СРСР (1934). Утворення Л. Н. не підтримали у США, Сенат у березні 1920 відмовився від вступу до орг-ції і ратифікації Версальського мирного дог-ру.
До структури Л. Н. входили Генеральна асамблея, Рада, Постійний секретаріат, різноманітні техн. комісії та допоміжні служби. Місцем перебування головних органів орг-ції була Женева, а щорічний бюджет становив бл. 6 млн. дол. США. До Асамблеї входили представники усіх д-ав, що були членами Л. Н. Сесії Асамблеї проходили щорічно у вересні (час від часу скликалися спец, сесії), кожен її член мав один голос. Асамблея дістала широкі повноваження, які охоплювали всі сфери діяльності Ліги. Внутр. структура Асамблеї відповідала принципам побудови законодавчого органу і включала 7 постійних комісій, які зазвичай діяли паралельно техн. службам орг-ції.
Спочатку планувалось, що до складу Ради Л. Н. входитимуть 9 представників д-ав, однак неучасть США скоротила кількість її членів до 8. У наступні 20 років ця цифра змінювалась, і 1.01.1940 кількість членів Ради становила 14 представників. Членство у Раді могло бути постійним та тимчасовим. Представництво малих д-ав здійснювалось на основі принципу ротації. Згідно з Статутом, сесії проводились 4 рази на рік, не враховуючи спеціальних. Функції Ради були такими ж широкими, як і функції Асамблеї, хоча Рада мала виключні права у вирішенні проблем меншин, питань, пов'язаних з системою мандатів, проблеми Данцига (Гданська), Саару, врегулюванні конфліктів та застосуванні статей Статуту, присвячених питанням колективної безпеки. Постійними членами Ради були Франція, Велика Британія, Італія та Японія, пізніше цього статусу набули Німеччина та СРСР. Спочатку Рада мала 4 постійних членів і 4 тимчасових, у наступні роки кількість останніх зростала і у 1936 сягнула 11. У 1939, після того, як Німеччина, Італія і Японія вийшли з орг-ції, а Радянський Союз було виключено за напад на Фінляндію, у Раді залишилося лише 2 постійних члени — Велика Британія і Франція. Вимога прийняття рішень одноголосно зумовлювала впевненість д-ав у тому, що Рада не зможе ухвалити жодного рішення без їх згоди. Крім цього, кожна з *великих держав* контролювала голоси деякої кількості середніх і малих країн. Фактично Л. Н. перебувала під керівництвом і впливом
двох д-ав — Франції і Великої Британії, а наприкінці свого існування практично — лише останньої. Адмін. органом орг-ції був Секретаріат, який діяв на постійній основі та мав значний вплив на політику Л. Н; очолював його Ген. секретар — адмін. керівник Ліги. У 1940 до штату Секретаріату входили співробітники з 50 країн світу.
Основним завданням Л. Н. було збереження миру та поліпшення умов людського життя. До заходів щодо збереження миру належали скорочення озброєнь, зобов'язання держав-членів виступати проти *агресії,* взаємні угоди з *арбітражу міжнародного,* юрид. врегулювання чи проведення спец, розслідувань Ради, угоди членів про спільні дії в застосуванні екон. та воєнних санкцій. Крім цього, було прийнято ряд різних положень, напр., про реєстрацію дог-рів та захист меншин. Незважаючи на те, що Л. Н. вдалося врегулювати, більш чи менш успішно, понад 35 політ, конфліктів, зусилля щодо розв'язання основних протиріч шляхом застосування ст. 16 Статуту про колективну безпеку призвели до її послаблення та припинення діяльності. Невдала спроба застосувати в 1931 ефективні санкції проти Японії, яка напала на Маньчжурію, нездатність впливати на події в ході *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36* та Албанії 1939, *аншлюс* Австрії, окупація нацистською Німеччиною Чехословач-чини та частини Литви, інтервенція Берліна й Рима в Іспанії явно показали потенційним агресорам слабкість механізму застосування силових рішень у мирному врегулюванні. У грудні 1939 Л. Н. виключила СРСР, а у січні 1940 припинила свою діяльність з урегулювання політ, питань. На останній сесії Асамблеї 18.04.1946 було прийнято рішення про передачу власності та матеріал, цінностей Ліги *Організації Об'єднаних Націй,* а її соц. та екон. функції були передані *Економічній і Соціальній Раді ООН.* Л. Н., яка об'єднувала на той час 34 члени, саморозпустилася. Вона не виконала свого завдання — не запобігла виникненню Другої світової війни. Провал Л. Н. значною мірою зумовлювався недоліками її Статуту, а з іншого боку, орг-ція фактично перетворилася на знаряддя політики великих д-ав, трибуну для нескінченних дискусій і джерело нереальних рішень щодо мирного врегулювання.
Попри невдачі Л. Н. у вирішенні політ, проблем, вона мала значні досягнення в соц. Та

гуманітарній сферах, у сфері міжнар. екон. політики та фінанс. регулювання, міжнар. комунікацій та системи транзиту, в поліпшенні системи охорони здоров'я в багатьох країнах світу, в галузі наук, співробітництва, кодифікації *міжнародного права,* підготовки конференцій із роззброєння та в інших соц. і гуманітарних сферах. До успіхів необхідно віднести встановлення контролю за поширенням опіуму та работоргівлею (насамперед жінками).

У 1920 УНР була зроблена спроба вступу до Л. Н. Після прикрої невдачі укр. дипломатії на Паризькій мирній конференції чи не єдиним для УНР шляхом до здобуття міжнар. визнання та прориву зовн.-політ, ізоляції ставав її вступ до Л. Н. Зах.-укр. керівництво пов'язувало з Л. Н. сподівання на справедливе вирішення проблеми міжнар.-прав. самовизначення Схід. Галичини. Принципово важливим було те, що до завдань Л. Н. входив захист прав нац. меншин, гарантований міжнар. угодами, в т. ч. за участю Польщі, Чехословаччини та Румунії, які на той час контролювали майже третину укр. етнічної території. Статут Л. Н. теоретично відводив для України місце в третій категорії д-ав, прийняття котрих вимагало згоди двох третин членів Асамблеї Л. Н. та одноголосної ухвали Радою. Країни третьої категорії, що з'являлися на політ, карті світу під час і після Першої світової війни, за винятком Польщі, Чехословаччини і Хіджазу (Саудівської Аравії), спершу могли входити до створеного при Л. Н. Міжнародного бюро праці — своєрідної випробувальної комісії для всіх бажаючих бути прийнятими до Ліги.

14.04.1920 до Постійного секретаріату Л. Н. у Женеві надійшла заявка на вступ УНР до орг-ції (ймовірно, вона була складена *О. Шульги-ним,* який саме тоді перебував у швейцарській столиці). Паралельно, влітку того ж року, голова дип. місії УНР у Лондоні *А. Марголін* і радник місії *Я. Олесницький* у погодженні з МЗС УНР подали до Женеви клопотання про членство України в Л. Н. Обидва заходи укр. дипломатії мали успіх: Ген. секретар Л. Н. Дж. Драмонд 25.08.1920 відповів урядові УНР листом із проханням надіслати йому докладні відомості про конституювання укр. д-ви. Зусиллями центр, апарату МЗС УНР у короткий термін потрібні док-ти через лондонське представництво були переправлені до Женеви, і вже у жовтні, до відкриття 1-ї Ген. асамблеї Л. Н., за сприяння Дж. Драмонда вони були опубліковані в збірці під №88. Це були тексти універсалів Центральної Ради, матеріали про дип. визнання УНР низкою іноземн. д-ав, до яких Ген. секретар Ліги додав власний меморандум у справі прийняття України. Вирішення проблеми членства УНР у Л. Н. було покладене Радою Міністрів на урядову делегацію у складі О. Шульгина (голова) і *О. Коваленка* (секретар), як юрисконсульт з Лондона прибув А. Марголін, а техн. радником делегації став француз Ніколас Ге.

У листопаді 1920, коли розпочала роботу 1-а Асамблея Л. Н., шанси УНР на вступ до неї були досить реальними. Питання про прийняття нових членів розглядалися у 5-й комісії Л. Н. під головуванням чилійського представника Гунеуша. їй допомагали 3 підкомісії, що готували матеріали для засідань та ухвалювали попередні рішення. Укр. подання (разом із кандидатурами балт. республік та Грузії) потрапило до підкомісії «С» під головуванням норвезького представника Ф. Нансена. 25.11.1920, після докладних розмов із членами укр. делегації, ця підкомісія з огляду на невизначеність внутр.-політ, ситуації в Україні, Естонії, Латвії, Литві та Грузії ухвалила негативну відповідь на їх подання, відклавши розгляд на майбутнє. Безсумнівно, вирішальний вплив на таке рішення справив факт залишення 21.11.1920 армією та урядом УНР нац. території й перехід під ударами Червоної армії за Збруч на територію, окуповану Польщею. 1.12-06.12.1920 проблема членства УНР з аналогічним результатом обговорювалася на засіданнях 5-ї комісії, а після доповіді її голови Асамблея Л. Н. остаточно прийняла негативне рішення щодо вступу України. Однак Україна зберігала за собою право знову виставити свою кандидатуру до Л. Н.

Після підписання *Ризького мирного договору 1921* між Польщею і радянськими Росією та Україною міжнар. становище Державного Центру УНР у Тарнові, як і можливість офіц. постановки питання про вступ України до Л. Н., вкрай погіршилися. Проте дип. активність представників екзильних урядів УНР та ЗУНР на терені Л. Н. ще тривалий час здійснювалася опосередковано — через *Українське товариство прихильників Ліги Націй* та *Західноукраїнське товариство прихильників Ліги Націй* (до 1923). Спроба вступу України до Л. Н. у 1920 є одним із найвагоміших розділів діяльності новітньої вітчизняної дипломатії періоду *Української революції 1917-20,* і попри її неуспіх

екзильні уряди УНР та ЗУНР чимало попрацювали на теренах Л. Н. для захисту і пропаганди української справи.

Література: Илюхина Р.М. Лига Наций, 1919-1934. — М., 1982; Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998; Матвієнко В. Україна і Ліга Націй. — К., 2000. *В.М. Матвієнко*

ЛІЛЬЄкрона (Ьіі)есгопа) Густав (10.10.1623 -19.04.1687) — шведський дипломат і держ. діяч. 10.04.1657 разом із *Греком Данилом* був відряджений королем Карлом X Густавом з дип. місією до *Б. Хмельницького;* 22.06.1657 урочисто прийнятий гетьманом у Чигирині, де виклав умови укр.-шведського

союзу, спрямованого проти Речі Посполитої: в разі перемоги Швеція мала отримати значну частину етнічних польських земель, а Військо Запорозьке — зах.-укр. землі й Півд. Білорусь, укр. сторона повинна була виставити 30-тис. контингент для ведення бойових дій на території Польщі; козацька старшина запропонувала своє посередництво в досягненні миру між Швецією й Московським царством. За результатами переговорів був укладений *Корсунський договір 1657*'між Військом Запорізьким і Швецією. 1679 призначений губернатором провінції, 1685 — президентом комерц-колегії, 1686 — канцлером Лундського ун-ту.

В.І. Головченко

ЛІМСЬКа декларація 1938 («Декларація принципів амер. солідарності») — універсальна угода, одноголосно ухвалена 24.12.1938 на 8-й *Міжамериканській конференції,* що проходила 9-27.12.1938 у столиці Перу Лімі. Необхідність узгодження дій амер. д-ав була викликана загостренням ситуації в світі напередодні *Другої світової війни,* а також посиленням спроб Німеччини встановити вплив у півд.-амер. д-вах. За цих умов США домагались укладення зобов'язуючої угоди про спільні дії амер. д-ав у сфері безпеки та оборони, але ряд півд.-амер. країн, побоюючись закріплення *гегемонії міжнародної* США в Зах. півкулі, виступали проти підписання такої між-держ. угоди та фактичного створення системи регіональної безпеки під егідою США. Результатом компромісу між різними позиціями стало ухвалення Декларації. Вона підтверджувала принципи континентальної солідарності задля підтримки миру і стабільності в Зах. півкулі та готовність амер. д-ав протистояти будь-якому втручанню ззовні, яке могло б загрожувати їх

незалежності й *суверенітету.* У разі виникнення безпосередньої загрози миру в регіоні або територ. цілісності будь-якої з них, амер. д-ви погоджувались координувати зусилля, спрямовані на відвернення такої загрози. Задля забезпечення ефективності механізму консультацій з питань регіональної безпеки передбачалось регулярно проводити консультативні наради на рівні міністрів закорд. справ. Засади, на яких була побудована міжамер. система *міжнародних відносин* і які зголошувались захищати амер. д-ви, було підтверджено «Декларацією американських принципів» (24.12.1938). Д-ви підтверджували неприпустимість втручання у внутр. справи одна одної або втручання з боку неамер. країн, наголошували на необхідності вирішення міждерж. суперечок виключно мирним шляхом та на відмові від застосування сили в міжнар. справах, а також висловлювались за сприяння розвитку міжнар. співробітництва. Ці принципи стали основою для створення міжамер. системи оборони (див. *Ріо-де-Жанейро договір 1947).*

В.Ю. Константинов

ЛІНКОЛЬН (Ппсоіп) Авраам (12.02.1809, округ Гардін, шт. Кентуккі — 15.04.1865, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 16-й Президент США (4.03.1861-15.04.1865). Нар. в сім'ї фермера. Працював поштмейстером, помічником окружного землеміра. 1834-42 — депутат палати представників шт. Іллінойс, лідер фракції вігів і голова к-ту з фінансів, 1836 отримав ліцензію на юрид. практику; 1847-49 — конгресмен від партії вігів, активно виступав проти *американсько-мексиканської війни 1845-48,* наполягав на забороні рабства на новопридбаних територіях. 1856 — вступив у Республіканську партію, що прагнула не допустити розширення рабства; на нац. Республіканському конвенті в Чикаго 18.05.1860 висунутий кандидатом у президенти; переміг на виборах 6.11.1860 (40% голосів), що призвело до негайного виходу із Союзу штатів Півд. Кароліни, Міссісіпі, Флориди, Алабами, Джорджії, Луїзіани і Техасу, які проголосили на поч. лютого 1861 рабовласницьку «Конфедерацію штатів Америки». Після відділення Віргінії, Арканзасу, Теннессі й Північної Кароліни наказав запровадити *блокаду морську* бунтівних штатів. 22.09.1862 оприлюднив прокламацію про визволення рабів, які після 1.01.1863 перебуватимуть у «бунтівних штатах», що, зрештою, привело до прийняття 1864 13-ї поправки

до конституції про ліквідацію рабства в усій д-ві; 8.11.1864 переобраний на другий президент. термін із перевагою в 400 тис. голосів. У *зовнішній політиці* зумів нейтралізувати спроби Великої Британії й Франції організувати інтервенцію для допомоги Півдню і зручно скористався рос-брит. суперечностями з польського питання, щоб заручитися підтримкою Петербурга (дві рос. військ.-мор. ескадри 1863 прибули до Нью-Йорка і Сан-Франциско з таємним завданням розпочати крейсерські операції проти брит. флоту в разі початку чергової англ.-амер. війни). Загинув унаслідок замаху змовника.

В.І. Головченко

Лісабонський договір 1703 — португаль-сько-англ. угода про «вічний союз», підписана 16.05.1703 у Лісабоні; передбачала спільні дії країн для перемоги над іспан.-франц. коаліцією у *війні за іспанську спадщину 1701-14.* За умовами Л. д. Англія зобов'язалась допомагати Португалії обороняти володіння останньої в Європі та за її межами, за що Португалія відкривала свої порти для постійного перебування англ. кораблів та зобов'язалася всіляко сприяти англ. армії та флоту у війні проти іспан.-франц. військ. Фактично Л. д. ставив Португалію у *залежність* від Англії, оскільки в усіх її портах мали знаходитися англ. кораблі. Але заради збереження власних заморських колоніальних володінь Португалія, котра вже

не могла утримувати їх під контролем самостійно, погодилась на ці умови. У день підписання Л. д. до нього приєдналися Нідерланди й Австрія, інші союзники
АНГЛІЇ у ВІЙНІ. *В.Л. Рубель*

Лісабонський мир 1668 — іспан.-порту-гальська угода, підписана 13.02.1668 у Лісабоні за посередництва англ. короля Карла II; завершила війну Португалії за незалежність від Іспанії 1640-68. За умовами дог-ру сторони зобов'язувалися припинити воєнні дії, повернути володіння, захоплені одна в одної в ході війни, за винятком фортеці Сеута, яка залишалася під владою іспан. короля. Вони також мали відновити торг, відносини між своїми підданими, надавши їм такі самі свободи, привілеї та гарантії, які мали в обох д-вах піддані Англії. Країни взаємно зобов'язалися забезпечити безпеку та свободу мор. і річкового судноплавства та допомагати одна одній у б-бі із піратством. Португалія отримала право приєднатися до усіх військ, дог-рів між Англією та Іспанією, а також між ними та їхніми союзниками. Окрім сторін, що домовлялися, договір підлягав ратифікації англ. королем.
М.Г. Капітоненко

Лісабонський ПРОТОКОЛ 1992 (Протокол до *американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991 (СНО-1))* — підписаний 23.05.1992 в Лісабоні (Португалія) міністрами закорд. справ Білорусі, Казахстану, Росії, США та України. Розпад СРСР, який відбувся до ратифікації Договору СНО-1 і внаслідок якого частина рад. стратегічних озброєнь, що підлягали скороченню, опинилась на території незалежних України, Білорусі та Казахстану, поставив питання про виконання умов угоди. За Л. п. Росія, Україна, Білорусь та Казахстан взяли на себе зобов'язання колишнього СРСР за СНО-1, а останні три також зобов'язались у найкоротший час приєднатися до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* (ДНЯЗ) як без'ядерні д-ви. Відтак єдиною ядерною д-вою — правона-ступницею СРСР фактично визнавалася Росія. Фінансування ліквідації укр. важких бомбардувальників та стратегічних ракет здійснювалось США згідно з затвердженою Конгресом програмою спільного зменшення ядерної загрози (див. *Нанна-Лугара програма).* Україна ратифікувала Л. п. 18.11.1993 із застереженнями, які були зняті 2.02.1994. У відповідності до його положень 16.11.1994 ВР України прийняла Акт про приєднання України до ДНЯЗ.
С.П. Галака

Лісабонський саміт ОБСЄ 1996 — проходив 2-3.12.1996 в Лісабоні (Португалія) за участі 54 країн-членів *Організації з безпеки та співробітництва в Європі;* мав на меті оцінку ситуації, що склалася в європ. регіоні після закінчення *«Холодної війни»* в умовах очікуваного розширення *НАТО,* та розробку моделі безпеки в Європі для XXI ст. Рішення Л. с. визначили шляхи врегулювання міжнар. політ, проблем та заходи щодо підвищення ефективності ОБСЄ в протидії загрозам безпеці та стабільності в Європі в нових істор. умовах. Одним із головних результатів Л. с. стало рішення про розробку нової системи заг.-європ. безпеки, яка має будуватися на кооперативному підході (див. *Безпека міжнародна),* на основі взаємодії д-ав

і регіональних орг-цій щодо безпеки, рівноправності, партнерства і солідарності усіх д-ав. Схвалений учасниками Л. с. Заключний документ складався з двох частин — Декларації Лісабонського саміту та Лісабонської Декларації про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи XXI ст. Декларація Л. с. визначала завдання орг-ції в галузі безпеки на наступні 2 роки, зокрема, щодо найшвидшого початку переговорів про перегляд *Договору про звичайні збройні сили в Європі.* Підтверджувалося право кожної д-ви самостійно обирати засоби забезпечення своєї безпеки, включно з правом вступати до військ.-політ. союзів. Наголошувалось, що в рамках ОБСЄ жодна д-ва, орг-ція або угруповання не можуть бути наділені виключними повноваженнями щодо підтримання миру та стабільності в регіоні ОБСЄ або розглядати будь-яку частину цього регіону як сферу свого впливу. Учасники саміту погодилися з необхідністю розробки «Хартії європейської безпеки», основоположного док-та ОБСЄ в XXI ст., який мав переглянути відп. положення *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975.*
І.О. Мінгазутдінов

ЛІТТОНа КОМІСІЯ — група, створена 10.12.1931 *Лігою Націй* для розгляду скарги уряду Китайської Республіки у зв'язку з вторгненням 19.09.1931 япон. військ до Півн.-Схід. Китаю. Питання обговорювалось Радою Ліги Націй з 21.09.1931; 30.09.1931 була ухвалена резолюція, в якій обидві сторони закликалися не поширювати інциденту. Протягом наступних трьох місяців Японія завершила окупацію Півн. Маньчжурії і дійшла до кордонів СРСР. За цей період Рада Ліги Націй неодноразово розглядала т. зв. «маньчжурське питання», засудивши дії Японії, однак відмовившись від застосування колективних санкцій відповідно до ст. 16 Статуту Ліги Націй. Посилаючись на брак об'єктивної інформації, Рада Ліги для подальшого вивчення питання на місці створила комісію на чолі з брит. лордом Літтоном, колишнім віце-королем Індії. За час до приїзду комісії Японія розширила військ, операції. «Маньчжурське питання» спонукало США вперше піти на співробітництво з Лігою Націй і направити

свого представника для участі в засіданнях її Ради. Реакцією Білого дому на япон. загарбання в Китаї стала «доктрина
Стімсона», що проголошувала невизнання будь-яких дій, які порушують суверенітет та цілісність Китаю і принцип рівних можливостей, а також будь-яких угод, що легалізують анексію Маньчжурії. Л. к. розпочала роботу в Маньчжурії в квітні 1932, коли Японія вже проголосила там створення «незалежної держави *Маньчжоу-Го»* на чолі з Пу І, останнім представником китайської імператорської династії Цін. Доповідь Л. к. була оприлюднена 2.10.1932, у ній констатувалося, що Маньчжурія є складовою частиною Китаю і лише присутність япон. військ гарантує «незалежність» Маньчжоу-Го; пропонувалось не визнавати останню, провести міжнар. конференцію, шо визначила б новий статус Маньчжурії як авт. одиниці у складі Китаю під наглядом міжнар. комісії, розглядалася можливість обмеженої військ, присутності інозем. д-ав на її території. 24.02.1933 Асамблея Ліги, стурбована подальшим поширенням япон. агресії, схвалила резолюцію про невизнання Маньчжоу-Го де-юре або де-факто, необхідність виведення япон. військ і дотримання Японією Статуту Ліги Націй, *Бріана — Келлога пакту* 1928 та Вашингтонського дог-ру 9 д-ав (див. *Вашингтонська конференція 1921-22).* Т. ч., Ліга Націй лише морально засудила Японію, утримавшись при цьому від застосування екон. або військ, санкцій проти неї. У відповідь Японія 27.03.1933 вийшла з Ліги Націй, остаточно взявши курс на ліквідацію встановленого після *Першої світової війни* консенсусу держав-переможниць щодо збереження *статус-кво* в Тихоокеанському регіоні та

На Дал. СХОДІ. *І.С. Покровська*

ЛЛОЙД Джордж (Ііоус І Оеоще) Девід, граф Дуайфор (17.01.1863, Манчестер - 26.03.1945, Тайнвід, графство Карнарвон, Півн. Уельс) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дир. школи. Закінчив приходську школу. Займався юрид. практикою. Член палати громад у 1890-1945 від Ліберальної партії, активно обстоював право Уельсу на автономію і виступав проти англ.-бурської війни 1899-1902; 1905-08 — міністр торгівлі; 1908-15 — канцлер казначейства (міністр фінансів), ініціював прийняття білля про обмеження повноважень палати лордів (1911), 1915-16 — міністр військ, постачання, у 1916 — військ, міністр. 7.12.1916-23.10.1922 — Прем'єр-міністр Великої Британії; відіграв визначну роль на *Паризькій мирній*

конференції 1919-20 та при виробленні *Версаль-ського мирного договору 1919,* започаткував у дипломатії систему зустрічей «на вищому рівні» *(Сан-Ремо конференція 1920, Генуезька конференція 1922* та ін.); наполегливо утверджував брит. контроль над енергетичними ресурсами «на Схід від Суецу»; виявляв певне розуміння ваги укр. питання в повоєнному облаштуванні Європи. 1922 вийшов у відставку у зв'язку з провалом інтервенції *Антанти* в Туреччині (див. *Муданій-ське перемир'я 1922).* Після приходу *А. Гітлера* до влади в Німеччини вважав, що нацизм не загрожує позиціям Великої Британії в Європі та світі, але після громадян, війни в Іспанії 1936-39, пересвідчившись у протилежному, активно виступав за створення системи колективної безпеки в Європі, в т. ч. із залученням СРСР.

Твори: «Воєнні мемуари» (1933-1936); «Правда про мирні договори» (1938). *РА. Кривонос*

Лобанов-РОСТОВСЬКИЙ Олексій Борисович (18.12.1824, Воронізька губ. - 18.08.1896, с. Шепетівка, тепер — Хмельницька обл.) — рос. дипломат, князь. Закінчив Олександрійський ліцей. Дип. службу почав у 1844; 1856-59 — радник посольства, а в 1859-63 — посланник Росії в Туреччині. 1863-67 — у відставці, жив у Франції, продовжуючи цікавитись дип. питаннями і виконуючи деякі неофіційні доручення рос. уряду. 1867-78 — товариш міністра внутр. справ; 1878-79 — посол Росії в Туреччині, де йому вдалося в короткий термін установити тісні зв'язки з султанським урядом і домогтися укладення *Константинопольського договору 1879.* 1879-82 — посол Росії у Великій Британії, 1882-95 — посол Росії в Австрії, 1895 — посол Росії у Німеччині; з березня 1895 по серпень 1896 — мін. зак. справ. Був прихильником активізації зовн. політики Росії на Дал. Сході, ініціював спільний дип. виступ (квітень 1895) Росії, Німеччини і Франції, щоб змусити Японію пом'якшити умови *Сімоносекського мирного договору 1895.* Наслідком такої політики було укладення 22.05(3.06). 1896 сепаратного рос-китайського дог-ру про союз та будівництво Китайської Східної залізниці. Чимало часу присвятив вивченню генеалогії рос. дворянських родів, а також збиранню і виданню істор.

ДОК-ТІВ. *Н.Ф.Сербіна*

Лобанова — Ямагати протокол 1896 —

рос.-япон. угода, підписана 28.05(9.06).1896

у Москві, під час коронації рос. імператора *Миколи II,* мін. зак. справ Росії *А. Лобановим-Ростовським* та надзвичайним послом Японії маршалом *А. Ямагатою.* Відмова Китаю від сюзеренітету над Кореєю відповідно до положень *Сімоносекського мирного договору 1895* посилила колоніальну експансію Японії на Корейському піво-ві. Зміцнення япон. позицій спровокувало активізацію рос. дипломатії, спрямованої на збереження незалежності Кореї. Для ліквідації пророс. партії в оточенні королівської родини японці організували заколот, в результаті якого 8.10.1895 було вбито корейську королеву Мін. Загроза фізичної

розправи змусила короля Кочжона звернутися до рос. повіреного К. Вебера з проханням надати притулок. Переїзд короля до рос. місії в Сеулі послаблював домінуючий до того часу політ, вплив Японії в Кореї та посилював вплив Росії. В умовах зростання антияпон. настроїв Японія погодилася на підписання угоди з Росією. У відповідності до рос.-япон. меморандуму від 2(14).05.1896 Росія діставала право тримати рівну з Японією кількість солдат для охорони місії. Л.-Я. п. підтверджував це положення, а також передбачав рівність сторін у контролі над внутр. та зовн. політикою країни, започаткування механізму консультацій сторін з питань корейської політики, спільний контроль над бюджетом та інозем. позиками Кореї, формуванням її збройних сил та поліції. Японія зберігала за собою управління проведеними телеграфними лініями в Кореї, а Росія отримала право на встановлення телеграфного сполучення між Сеулом та своїм кордоном. Протокол передбачив, що в майбутньому ці лінії зможе викупити корейський уряд. У 1898 між Японією та Росією було укладено нову угоду з корейського питання (див. *Розена-Нісі протокол 1898).* *мл.Миронова*

Лобіювання в міжнародних відносинах — діяльність соц. груп, які відстоюють свої політ, та екон. інтереси, інтереси д-ав, коаліції д-ав або *транснаціональних корпорацій* у *міжнародних відносинах;* групи тиску на нац. або міждерж. органи законодавчої та виконавчої влади з метою прийняття рішень на користь лоббі. Л. вважається важливим елементом процесу управління в міжнар. співробітництві, відіграє важливу роль у передачі та отриманні інформації в політ, процесі, який забезпечує життєздатність демокр. інститутів та суспільств. Відкритість Л.

запобігає маніпулюванню в міждерж. зносинах, виявляє групи, зацікавлені в прийнятті відповідних лобістським інтересам зовн.-політ. та міжнар. рішень, внаслідок чого групи тиску відіграють цілком визначену роль у зовн.-політ. діяльності.

ЄЛ-. Макаренко

ЛОДСЬКИЙ мир 1454 — багатостороння угода, підписана 9.04.1454 у Лоді (Ломбардія) між Флоренцією і Міланом з одного боку та Венецією, Неаполем, Савоєю і Монферратом — з іншого; завершила війни за домінування в півн. Італії 1447-54. За умовами дог-ру під контролем Мілана залишились Павія, Комо, Парма і П'я-ченца, до Венеції відійшли Падуя, Верона, Ві-ченца, Удіно й Бергамо, за Флоренцією закріпили Пізу та Ліворно. Політ, наслідком миру стала суттєва зміна балансу сил у регіоні: зміцнили свої позиції Флоренція, в якій володарювала родина Медичі, та Мілан, де панувала родина герцогів Сфорца. Остаточно склалася система балансу сил між «п'ятьма великими» Італії (Мілан, Венеція, Флоренція, Неаполь, Папська область). Стратегічним результатом миру стало збереження в Італії режиму стабільної політ, роздробленості, в умовах якої заради збереження свого етно-держ. суверенітету та спільної відсічі територ. зазіханням на італ. землі з боку *Священної Римської імперії,* Арагону, Франції та Туреччини того ж 1454 була сформована Італійська ліга у складі Флоренції, Мілана й Венеції (див. *Італійські коаліції).* *ВЛ. Рубель*

Лозаннська конференція 1922-23 —

міжнар. конференція, що проходила 20.11.1922-24.07.1923 (з перервою 4.02-22.04.1923) у Лозанні (Швейцарія) за участю Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, а також Туреччини; розглядала питання остаточного мирного врегулювання з Туреччиною після *Першої світової війни* та встановлення режиму чорноморських проток. Делегацію РСФРР, до складу якої входили представники УСРР та Грузинської СРР, запросили лише для обговорення питання про режим чорноморських проток, як і делегацію Болгарії; США були представлені спостерігачами. Велику увагу на конференції було приділено питанню підготовки нового мирного дог-ру між країнами *Антанти* та Туреччиною, котрий мав замінити підписаний султанським урядом *Севрський мирний договір 1920,* що викликало піднесення в країні нац. руху та створення уряду на чолі з генералом М. Кемалем *(Ататюрком).* Він розпочав успішні бойові дії проти грец. військ, які за підтримки брит. та франц. частин намагалися з окупованої ними території Анатолії повести наступ на Анкару. Після визволення Анатолії від грец. військ у вересні 1922 і підписання Туреччиною *Муданійського перемир'я 1922* розпочалася підготовка до Л. к., на якій Туреччина могла розраховувати на укладення більш справедливого мирного дог-ру. Три комісії (економічна, юридична та політична), що були створені конференцією, вирішували питання європ. кордонів Туреччини та бл.-схід. проблеми. Важливе місце у роботі конференції зайняло питання про встановлення режиму чорноморських проток, стосовно якого були запропоновані три проекти конвенції — британський, радянський і турецький. Внаслідок розбіжностей, що виникли під час їх обговорення, конференція була перервана. Після відновлення її роботи 24.07.1923 були підписані Заключний акт, *Лозаннський мирний договір 1923* та конвенція про режим проток, яку СРСР не ратифікував. Конвенція була переглянута на *Монтрьо Конференції 1936.* *І.С. Покровська*

Лозаннський мирний договір 1923 —

міжнар. договір, підписаний 24.07.1923 на заключному засіданні *Лозаннської конференції 1922-23* представниками Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Королівства сербів, хорватів та словенців і Румунії з Туреччиною; замінив *Севрський мирний договір 1920.* Ратифікований Туреччиною 23.08.1923, рештою учасників — 6.08.1924. Королівство сербів, хорватів та словенців не ратифікувало Л. м. д., протестуючи проти віднесення частини отто-манського боргу на його рахунок. Внаслідок перемог у 1923 над грец. військами Туреччина домоглася суттєвих поступок з боку держав-переможниць, що було зафіксовано новим мирним договором: скасовувалися привілеї іноземц. громадян і режим капітуляцій в країні; встановлювалися нові кордони Туреччини, згідно з якими вона зберігала свої етнічні території, але відмовлялась від прав на арабські території, Мосул, визнавала *анексію* Кіпру Великою Британією та її протекторат над Єгиптом; погоджувалась із запропонованою країнами *Антанти* системою розподілення отто-

манського боргу (див. *Оттоманського боргу проблема).* На конференції була схвалена Конвенція про режим чорноморських проток, основою якої став брит. проект. Вона передбачала демілітаризацію Босфору й Дарданелл, вільний прохід у мирний час через ці протоки не лише торг., але й військ, суден усіх д-ав із певними обмеженнями для останніх за тоннажністю та кількістю. У воєнний час право вільного проходу отримували торг, судна та військ, кораблі нейтральних д-ав. За дотриманням конвенції мала спостерігати створена під егідою *Ліги Націй* у Стамбулі міжнар. комісія проток у складі Великої Британії, Італії, Франції, Японії, Болгарії, Греції, Румунії, СРСР, Королівства сербів, хорватів та словенців і Туреччини. За США залишалося право надіслати до комісії свого представника після їх приєднання ДО КОНВеНЦІЇ. *І.С. Покровська*

ЛОЗИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (30.07.1880, с. Бабине Калузького повіту, Галичина — 3.11.1937, Соловки) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, юрист. Нар. в селянській сім'ї. Навчався на юрид. ф-тах Львівського і Віденського ун-тів (1901-03), був прибічником анархо-комунізму; з 1906 редагував львівський щоденник «Діло»; під час *Першої світової війни* співпрацював із *Союзом Визволення України.* На поч. листопада 1918 був кооптований до Української Національної Ради і взяв участь у невдалих переговорах із Польським комітетом Львова та представником *Антанти* старшим лейтенантом Віллємом щодо укладення укр.-польського перемир'я; наприкінці лютого 1919 був учасником аналогічних переговорів із спец, місією Антанти генерала Ж. Бартелемі (див. *Бартелемі лінія).* 10.03.1919 призначений заст. держ. секретаря закорд. справ ЗО УНР з керівництвом секретаріатом на час відсутності *В. Панейка,* наприкінці березня 1919 очолював зах.-укр. делегацію на третіх переговорах із польською стороною за участю генерала США Ф. Кер-нана, що також зайшли у глухий кут унаслідок непоступливості Варшави. 17.04.1919 очолив Надзвичайну дип. місію ЗО УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20* для вирішення конфліктних проблем у взаєминах із Польщею; увійшов до складу Надзвичайної дип. місії УНР *Г. Сидоренка;* займав самостійницьку і собор-ницьку позиції, за що 12.12.1919 був звільнений з посади *Є. Петрушевичем.* 1921-27 — проф.

міжнар. права і історії укр. політ, думки Українського вільного університету в Празі, з міжнар.-прав. погляду доводив нелегітимність входження зах.-укр. земель до складу 2-ї Речі Посполитої. Наприкінці 1923 встановив зв'язки з повпредством СРСР у ЧСР і перейшов на радянофільські та нац.-комуніст. позиції, вважав УСРР основою для реалізації ідеї соборної укр. д-ви. У вересні 1927 прибув до Харкова, працював професором міжнар. права в Харківському ін-ті народного госп-ва (1928-30) і Всеукраїнському комуніст, ін-ті рад. будівництва та права (1930-33). 21.03.1933 заарештований за звинуваченням у приналежності до «Української військової організації» і засуджений до 10 років виправно-трудових та-борів, страчений рішенням особливої трійки Управління НКВС СРСР по Ленінградській області. Реабілітований Військовим трибуналом Київ, військ, округу 24.09.1957.

Твори: «Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання» (1906), «Польський і руський революційний рух і Україна» (1908), «Автономія країв в австрійській конституції» (1912), «Галичина в житті України» (1916), «Галичина на мировій конференції в Парижі» (1919), «Галичина в рр. 1918-20. Розвідки і матеріали» (1922), «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (1923), «Уваги про українську державність» (1927), «У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки» (1928), «Міжнародне право» (1931). *В.І. Головченко*

ЛокарнськІ угоди 1925 — низка угод, парафованих на конференції в Локарно (Швейцарія), що проходила 5-16.10.1925 за участю міністрів закорд. справ Бельгії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Франції, а також Польщі й Чехо-словаччини. Мета конференції — послаблення міжнар. напруженості, яка виникла внаслідок гострої політ, кризи в Європі 1923 через відмову Німеччини сплатити черговий репараційний внесок відповідно до *Версальського мирного договору 1919.* Л. у. були підписані 1.12.1925 в Лондоні. їх головною метою було об'єднання Європи на засадах політ, інтеграції Німеччини до *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.* Головним док-том конференції став Рейнський гарантійний пакт між Бельгією, Німеччиною та Францією, яким установлювались непорушність кордонів між цими д-вами під гарантією Британії та Італії і виконання статей Версальського мирного дог-ру 1919 щодо рейнської демілітаризованої зони. Були також схвалені двосторонні арбітражні дог-ри Німеч-

чини з Бельгією, Францією, Чехословаччиною та Польщею, які визначали порядок вирішення прикордонних суперечок у разі виникнення таких. Відсутність гарантійних угод щодо схід, кордонів Німеччини викликала занепокоєння Польщі та Чехословаччини — союзників Франції. Наслідком цього стало підписання Францією з ними дог-рів про взаємну допомогу в разі нападу на одну із сторін. Слабким місцем цих дог-рів було те, що надання військ, допомоги ставилось у залежність від виконання громіздкої процедури прийняття відп. рішення *Лігою Націй.*

Л. у. передбачали вступ Німеччини до Ліги Націй і надання їй місця як *великій державі* в Раді Ліги. Найбільші розбіжності між дер-жавами-учасницями з цього приводу виникли через різне тлумачення ними ст. 16 Статуту Ліги відносно колективних санкцій. Німеччині вдалося зафіксувати такий підхід, за яким кожен член Ліги мав брати участь у санкціях за принципом асі и§ит, тобто в тому обсязі, який відповідає його воєнному становищу та з урахуванням особливостей геогр. положення. Наслідками угод стали зміцнення міжнар. позицій Німеччини, яка у вересні 1926 увійшла до Ліги Націй, послаблення ролі Франції у вирішенні європ. проблем та системи її військ, союзів на континенті, підвищення ролі Великої Британії. Різний статус кордонів Німеччини фактично створював два стандарти європ. безпеки: західний (з наданням гарантій сусіднім із Німеччиною д-вам щодо недоторканності кордонів) і східний (без надання таких гарантій, що відкривало Німеччині шлях до ревізії територ. статей Версальського мирного дог-ру). 7.03.1936 за наказом *А. Гітлера* нім. війська були введені в демілітаризовану Рейнську зону, чим Німеччина порушила Рейнський гарантійний пакт. Однак інші країни, що підписали цей документ, виступили лише з формальним протестом, який засвідчив початок політики «умиротворення агресора».

І.С. Покровська

Ломбардська ліга — об'єднання північно-італійських міст на чолі з Міланом, створене 1167 з ініціативи Папи римського Олександра III; ставило за мету домогтися формальної незалежності від імператора *Священної Римської імперії.* Міста Ломбардії фактично являли собою самостійні д-ви з власним управлінням і мали підтримку з боку Папи римського. Ситуацію

спробував змінити імп. Фрідріх I Барбаросса (1152-90), що вимагав від них беззастережного визнання своєї верховної влади і сплати великої данини. 1162 імперські війська захопили і зруйнували Мілан. Зростання загрози з боку імперії спричинило створення Л. л., об'єднані війська якої завдали імперським силам поразки

1176 у битві при Леньяно (поблизу Верони).

1177 у Венеції відбувся конгрес за участю імператора Священної римської імп., Папи римського та представників міст Ломбардії. Було досягнуто перемир'я, за умовами якого міста відновлювали своє самоуправління. Остаточний мир з ломбардськими містами було підписано 1183 у Констанці (на Боденському озері); за його умовами північноіталій-ські міста отримали підтвердження своєї самостійності, за імператором закріплювалось право верховного суду, а під час його перебування в Італії міста мали утримувати імператорський

ДВІр. *О А. Борділовська*

ЛомеЙСЬКІ конвенції — система угод про співробітництво між країнами *Європейського Союзу,* Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів. 1-а Л. к., підписана 28.02.1975 у Ломе (Того) представниками 9 д-ав *Європейського економічного співтовариства* та 46 д-ав Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів, містила зобов'язання європ. д-ав надавати країнам, що розвиваються, екон. допомогу та поширити на них торг, преференції, зокрема відкрити свої ринки продуктів харчування для їх товарів. Основні положення 1-ї Л. к. з часом уточнювалися і доповнювалися. Заходи, закріплені у 2-й Л. к. (1979), спрямовувалися на створення нових галузей економіки або реконструкцію галузей, які були зруйновані за часів колоніального панування європ. д-ав. Основні положення 3-ї Л. к. (1984) стосувалися розвитку сільських районів і безпеки харчування. У центрі уваги 4-ї Л. к. (1990) була проблема структурного упорядкування, яке, в першу чергу, охоплювало соц. сектор — охорону здоров'я, освіту, розвиток людських ресурсів. У 1994 відбувся перегляд останньої конвенції, до неї були включені пункти про сприяння розвитку демократії і ринкової економіки, б-бу з бідністю, підвищення торг, конкурентоспроможності економік країн, що розвиваються. Для недиверсифікованих аграрних економік африканських, карибських і ти-

хоокеанських країн Л. к. забезпечували експорт продукції до Європи і гарантували сталий прибуток, хоча не вирішили проблему екон. розвитку. Із завершенням у 2000 терміну дії чергової Л. к. 29.02.2000 у Суві (Фіджі) краї-нами-учасницями Л. к. була підписана Угода про партнерство між д-вами ЄС, Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів.

Н.М. Весела

ЛОМИКОВСЬКИЙ Іван (? - 1714, Ясси) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. на Волині. Як свояк правобережного гетьмана М. Ханенка очолював у нього на поч. 70-х XVII ст. уряд ген. писаря. Після

переходу на Лівобережжя зарахований до знатних військ, товаришів (1677, 1681). З 1688 — чл. ген. суду, в 1689-92 — ген. хорунжий, у 1692-1707 — ген. осавул, водночас одержав титул стольника, з 1707 — ген. обозний аж до смерті /. *Мазепи.* Належав до відвертих прихильників розриву з Москвою, підтримував політ, концепцію Великого Князівства Руського у федерат, чи конфедерат, зв'язку з Річчю Посполитою. Саме в його помешканні, починаючи з 1707, козацька старшина збиралась й обговорювала проблему повернення статусу України до умов *Гадяцького договору 1658.* Як послідовний прихильник розриву з Москвою пішов у вигнання разом з І. Мазепою. Після обрання гетьманом 77. *Орлика* залишився Ген. обОЗНИМ. *В.І. Сергійчук*

Лондонська декларація 1909 — міжнар.
угода про кодифікацію заг.-визнаних правил і звичаїв мор. війни; прийнята на конференції 10 провідних д-ав (Великої Британії, Німеччини, Росії, Японії, США, Франції, Італії, Іспанії, Нідерландів, Австро-Угорщини), яка відбулася 4.12.1908-26.02.1909. Сформульовані у декларації принципи були спрямовані на захист нейтрального судноплавства, завдяки чому вона стала найважливішим й останнім в історії *міжнародного права* док-том, що обгрунтував доктрину *відкритого моря свободи* у воєнний час. Декларація не була ратифікована парламентом Великої Британії, яка володіла наймогутнішим флотом у світі, після чого від ратифікації відмовилася решта д-ав. З початком *Першої світової війни* воюючі д-ви практично відмовилися від
ПРИНЦИПІВ Л. Д. *Б.М. Гончар*

Лондонська конвенція 1841 про протоки — багатостороння міжнар. угода, підписана 1(13).07.1841 представниками Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Туреччини та Франції. Вперше у дип. практиці була спеціально присвячена регламентації режиму чорноморських проток. Підтверджувала т. зв. «давнє правило Османської імперії», згідно з яким у мирний час протоки залишались закритими для військ, кораблів усіх д-ав, і зобов'язувала Туреччину не допускати в мирний час у протоки жоден інозем. військ, корабель. Режим проток у військ, час не визначався. За султаном закріплювалось право надавати дозвіл на проходження протоками легких військ, кораблів, що знаходились у розпорядженні інозем. дип. місій дружніх д-ав. Підписання конвенції ліквідувало переваги Росії у встановленні режиму проток двосторонніми рос.-тур. домовленостями, як це було визначено *Ункіяр-Іскелесіпським договором 1833.* Режим чорноморських проток, встановлений конвенцією, в цілому зберігся до *Першої*
Світової війни. *В.Ю. Константинов*

Лондонська конвенція 1861 — англ-франц.-іспан. угода про спільну інтервенцію в Мексиці, підписана 31.10.1861 в Лондоні мін. зак. справ Великої Британії графом Д. Россе-лем, франц. послом графом Флао де ла Більяр-дері та іспан. посланцем Істуріс-і-Монтеро. Після перемоги в громадян, війні в Мексиці лібералів, яких очолював *Б. Хуарес,* і ухвалення 17.07.1861 мексиканським конгресом декрету про тимчасове припинення платежів за інозем. борговими зобов'язаннями розгорнулась активна підготовка інтервенції Великої Британії, Франції та Іспанії в Мексику. Спільною метою трьох д-ав було повалення уряду Хуареса і заміна його на підконтрольний. Крім того, Лондон і Париж розглядали інтервенцію в Мексиці у контексті створення плацдарму для активного втручання в громадян, війну у США. *Наполеон III* розраховував у разі успіху перетворити Мексику на монархію під правлінням свого ставленика — австр. ерцгерцога Макси-міліана. Іспанія прагнула, якщо їй не вдасться повернути свою колишню колонію Мексику під контроль, то принаймні посадити на престол принца з династії іспан. Бурбонів. Сторони зобов'язалися відправити сухопутні і мор. сили для захоплення й окупації укріплень на узбережжі Мексики, погоджувалися не здійснювати на внутр. справи Мексики «жодного

впливу, що може завдати шкоди праву мексиканської нації обрати і вільно конституювати форму свого правління». Д-ви, що підписали Конвенцію, запросили до участі США, але не отримали згоди останніх. Навесні 1862 Франція розпочала війну проти Мексики. Іспанія, вбачаючи в цих діях загрозу для власних планів щодо Мексики, але не маючи змоги піти на конфлікт з Францією і США, у квітні 1862 вийшла з числа учасників Конвенції. Так само зробила й Велика Британія, яка на той час відмовилась від планів війни проти США. Однак брит. уряд підтримав дії Наполеона III, оскільки останні були спрямовані на скинення уряду Хуареса в Мексиці та водночас могли спричинити погіршення стратегічного становища США і послаблення Франції в Європі. Провал мексиканської експедиції франц. сил у 1867 означав припинення дії Л. к. 1861.
В.М. Вдовенко

Лондонська конвенція 1871 — багатостороння угода, підписана 1(13).03.1871 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Італії, Росії, Туреччини та Франції; переглядала режим Чорного моря, встановлений *Паризьким мирним договором 1856.* 18(30). 10.1870 мін. зак. справ Росії *О. Горчаков* розіслав рос. дип. представникам в Австро-Угорщині, Великій Британії, Італії та Туреччині циркуляр, в якому повідомляв д-ви, які підписали Паризький мирний договір, про те, що Росія надалі не

вважає себе зв'язаною його положеннями, які обмежували її права та суверенітет на Чорному морі. Петербург вмотивовував свої дії численними порушеннями відп. положень мирного дог-ру іншими державами-учасницями, в той час як сама Росія чітко їх дотримувалася. Австро-Угорщина, Велика Британія і Франція висловили протест проти дій Росії, брит. уряд запропонував винести питання на розгляд міжнар. конференції. Лондонська конференція для розгляду вимог Росії відкрилася 5(17).01.1871 і завершилась прийняттям Л. к. Вона скасувала «нейтралізацію» Чорного моря, дозволивши Росії та Туреччині тримати на Чорному морі необмежену кількість військ, кораблів; суверенні права Росії на Чорному морі були відновлені. По відношенню до Чорноморських проток зберігався встановлений *Лондонською конвенцією 1841* і Паризьким мирним договором
принцип закритості для військ, кораблів нечорноморських д-ав. Лондонська конвенція 1871 дозволяла Туреччині відкривати протоки у мирний час для військ, кораблів дружніх і союзних їй країн, у випадку, якщо вона буде вважати це за необхідне для забезпечення виконання Паризького мирного дог-ру. Конвенція визначала режим чорноморських проток до прийняття нової конвенції на *Лозаннській*
Конференції 1922-23. *М.С. Бур'ян*

Лондонська конференція 1921 — проходила 21.02-14.03.1921 у Лондоні за участю представників держав *Антанти* (Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, Франції, Японії), з одного боку, і переможених країн (Німеччини і Туреччини), з іншого. На конференції були розглянуті бл.-схід. та репараційне питання. Франція й Італія запропонували обговорити шляхи завершення грец.-тур. війни і перегляду тих статей *Севрського мирного договору 1920,* які давали однобічні переваги Великій Британії. Делегація уряду Великого нац. зібрання Туреччини, що представляла країну на конференції, вимагала відновлення території д-ви в кордонах 1913 (без арабських територій), встановлення режиму проток, що гарантував би її безпеку та *суверенітет,* забезпечення Туреччині права мати військ.-мор. сили, необхідні для оборони, а також скасування режиму капітуляцій. Пропозиції країн Антанти, які не передбачали перегляду положень Севрського дог-ру і лише незначною мірою враховували вимоги Туреччини і Греції, були відхилені представниками останніх. Після закриття конференції бойові дії між грец. та тур. військами в Анатолії було поновлено. Остаточне вирішення бл.-схід. питання відбулося за результатами роботи *Лозаннської конференції 1922-23.*
Запропонований на Л. к. репараційний план країн Антанти передбачав виплату Німеччиною 226 млрд. золотих марок. Остання погоджувалася на сплату лише 30 млрд. золотих марок; тоді її делегації вручили меморандум, в якому вказувалося, що в разі невиконання зазначених вимог до 7.03.1921, війська країн Антанти окупують Дуйсбург, Рурорт та Дюссельдорф, а також залишать за собою право встановити митний кордон по Рейну й обертати на свою користь все мито, що збирають нім. митниці на кордонах окупованих тери-

торій. Внаслідок невиконання Німеччиною вимог країн Антанти, 9.03.1921 ці погрози були здійснені. Репараційне питання для Німеччини було остаточно вирішено з прийняттям *Дауеса*
плану 1924. *М.С. Бур'ян*

Лондонська конференція 1830-31 — міжнар. нарада за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції в листопаді 1830 — листопаді 1831. Л. к. мала вирішити нагальне питання щодо статусу Бельгії після проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Проблема міжнар. статусу Бельгії гостро постала під час рев. воєн Франції, що окупувала її 1792 і згодом включила до складу Батавської республіки. 1810 Бельгія увійшла до складу Французької імп. Контроль над бельгійськими та голландськими портами був для Франції важливим чинником у здійсненні *Континентальної блокади.* Під час наполеонівських воєн звільнення Бельгії від франц. панування було одним з основних завдань Великої Британії, яка почала розглядати бельгійську територію як стратегічно важливу для забезпечення власних інтересів на континенті. У жовтні 1813 розпочалися консультації між Лондоном і Петербургом з приводу майбутнього Бельгії, що завершились у лютому 1814 досягненням двосторонньої домовленості про включення територій Бельгії та Голландії до єдиного Королівства Нідерландів. Того ж року до цих домовленостей приєднались Австрія та Пруссія. Додатковими таємними статтями до *Паризького мирного договору 1814* було формально затверджено унію між Бельгією та Голландією. Існування об'єднаних Нідерландів у таких межах, які забезпечили б їхню спроможність самостійно захищати свою незалежність, було підтверджено *великими державами* як елемент європ. балансу сил. Передача бельгійської території під нідерландську корону найбільшою мірою відповідало інтересам Великої Британії, що сподівалась використати нову д-ву як противагу Франції в разі її повернення до експансіоністської політики. Питання про приєднання бельгійської території до Нідерландів було остаточно вирішено під час *Віденського конгресу 1814-15.* У меморандумі від 28.01.1815 Велика Британія проголошувала свою готовність будь-якими засобами перешкоджати можливим спробам Франції окупувати Нідерланди. Цей мемо-

рандум не лише став одним із формальних приводів для Лондона виступити на захист Нідерландів проти *Наполеони* /після його втечі з о. Ельба (ще в 1814 між союзними д-вами було досягнуто згоди щодо гарантування брит. силами військ, безпеки бельгійських провінцій), але й формальною декларацією брит. позиції стосовно Бельгії, яка зберігалась незмінною до початку *Першої світової війни.*
31.05.1815 у Відні було підписано договори про створення Об'єднаного Королівства Нідерландів, до якого увійшли бельгійська та голландська території. Але унія мала штучний характер і не відповідала інтересам бельгійських провінцій, екон. розвиток яких у новій д-ві уповільнився порівняно з періодом франц. панування, а політ, вплив у королівстві був незначним. Загостренню відносин сприяли також мовні й реліг. розбіжності між франкомовними бельгійськими (валлонськими) провінціями та власне Голландією. У серпні 1830 в Бельгії розпочалася рев-ція, яка призвела до проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Події в Бельгії безпосередньо зачіпали інтереси великих д-ав. Відокремлення Бельгії від Голландії розглядалось ними як порушення європ. балансу сил, невід'ємною частиною якого виступало Об'єднане Королівство Нідерландів. Після того як воно, з огляду на неспроможність власними силами перемогти повсталі бельгійські провінції, звернулось до великих д-ав за допомогою, було створено формальний привід для їх втручання з метою вирішення «бельгійського питання». З ініціативи Франції, підтриманої Великою Британією, було скликано конференцію великих д-ав, яка відкрилась 4.11.1830 в Лондоні. Франція фактично підтримувала прагнення Бельгії до незалежності, оскільки т. ч. прагнула позбутися створеного Віденським конгресом бар'єра на своєму півн. кордоні; з іншого боку, Париж не ставив вимог приєднання бельгійської території, оскільки це безумовно призвело б до опозиції всіх інших великих д-ав. Велика Британія не могла підтримати Нідерланди через побоювання підштовхнути Бельгію до союзу з Францією, а тому була схильна задовольнити бельгійське прагнення до відокремлення за умови забезпечення її нейтрального статусу щодо Франції. Австрія, Пруссія та Росія вбачали у відокремленні Бельгії загрозу *Віденській системі міжнародних відносин,* але їхня

торій. Внаслідок невиконання Німеччиною вимог країн Антанти, 9.03.1921 ці погрози були здійснені. Репараційне питання для Німеччини було остаточно вирішено з прийняттям *Дауеса*
Плану 1924. *М.С. Бур'ян*

Лондонська конференція 1830-31 —

міжнар. нарада за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції в листопаді 1830 — листопаді 1831. Л. к. мала вирішити нагальне питання щодо статусу Бельгії після проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Проблема міжнар. статусу Бельгії гостро постала під час рев. воєн Франції, що окупувала її 1792 і згодом включила до складу Батавської республіки. 1810 Бельгія увійшла до складу Французької імп. Контроль над бельгійськими та голландськими портами був для Франції важливим чинником у здійсненні *Континентальної блокади.* Під час наполеонівських воєн звільнення Бельгії від франц. панування було одним з основних завдань Великої Британії, яка почала розглядати бельгійську територію як стратегічно важливу для забезпечення власних інтересів на континенті. У жовтні 1813 розпочалися консультації між Лондоном і Петербургом з приводу майбутнього Бельгії, що завершились у лютому 1814 досягненням двосторонньої домовленості про включення територій Бельгії та Голландії до єдиного Королівства Нідерландів. Того ж року до цих домовленостей приєднались Австрія та Пруссія. Додатковими таємними статтями до *Паризького мирного договору 1814* було формально затверджено унію між Бельгією та Голландією. Існування об'єднаних Нідерландів у таких межах, які забезпечили б їхню спроможність самостійно захищати свою незалежність, було підтверджено *великими державами* як елемент європ. балансу сил. Передача бельгійської території під нідерландську корону найбільшою мірою відповідало інтересам Великої Британії, що сподівалась використати нову д-ву як противагу Франції в разі її повернення до експансіоністської політики. Питання про приєднання бельгійської території до Нідерландів було остаточно вирішено під час *Віденського конгресу 1814-15.* У меморандумі від 28.01.1815 Велика Британія проголошувала свою готовність будь-якими засобами перешкоджати можливим спробам Франції окупувати Нідерланди. Цей мемо-
рандум не лише став одним із формальних приводів для Лондона виступити на захист Нідерландів проти *Наполеона I* після його втечі з о. Ельба (ще в 1814 між союзними д-вами було досягнуто згоди щодо гарантування брит. силами військ, безпеки бельгійських провінцій), але й формальною декларацією брит. позиції стосовно Бельгії, яка зберігалась незмінною до початку *Першої світової війни.*
31.05.1815 у Відні було підписано договори про створення Об'єднаного Королівства Нідерландів, до якого увійшли бельгійська та голландська території. Але унія мала штучний характер і не відповідала інтересам бельгійських провінцій, екон. розвиток яких у новій д-ві уповільнився порівняно з періодом франц. панування, а політ, вплив у королівстві був незначним. Загостренню відносин сприяли також мовні й реліг. розбіжності між франкомовними бельгійськими (валлонськими) провінціями та власне Голландією. У серпні 1830 в Бельгії розпочалася рев-ція, яка призвела до проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Події в Бельгії безпосередньо зачіпали інтереси великих д-ав. Відокремлення

Бельгії від Голландії розглядалось ними як порушення європ. балансу сил, невід'ємною частиною якого виступало Об'єднане Королівство Нідерландів. Після того як воно, з огляду на неспроможність власними силами перемогти повсталі бельгійські провінції, звернулось до великих д-ав за допомогою, було створено формальний привід для їх втручання з метою вирішення «бельгійського питання». З ініціативи Франції, підтриманої Великою Британією, було скликано конференцію великих д-ав, яка відкрилась 4.11.1830 в Лондоні. Франція фактично підтримувала прагнення Бельгії до незалежності, оскільки т. ч. прагнула позбутися створеного Віденським конгресом бар'єра на своєму півн. кордоні; з іншого боку, Париж не ставив вимог приєднання бельгійської території, оскільки це безумовно призвело б до опозиції всіх інших великих д-ав. Велика Британія не могла підтримати Нідерланди через побоювання підштовхнути Бельгію до союзу з Францією, а тому була схильна задовольнити бельгійське прагнення до відокремлення за умови забезпечення її нейтрального статусу щодо Франції. Австрія, Пруссія та Росія вбачали у відокремленні Бельгії загрозу *Віденській системі міжнародних відносин,* але їхня

увага була прикута до рев. виступів в Італії та до *польського повстання 1830-31.* Відтак основні суперечки під час конференції виникли між Великою Британією та Францією, а їх урегулювання становило сутність вирішення бельгійського питання.

18.12.1830 представники Великої Британії й Франції погодились підтримувати відокремлення Бельгії від Нідерландів. Під час пленарного засідання 20.12.1830 спільна позиція двох д-ав була доведена до відома інших учасників конференції та врахована при визначенні порядку денного подальшої роботи. На цьому ж засіданні учасники конференції в окремому протоколі узгодили її мету: досягти такого врегулювання щодо Бельгії, яке поєднуватиме забезпечення незалежності останньої з гарантуванням інтересів великих д-ав та недоторканістю балансу сил в Європі. У січні 1831 спільне розуміння принципів врегулювання щодо Бельгії було розширено; зокрема, сторони домовились, що вона має стати постійно нейтральною д-вою, а всі великі д-ви — гарантами її *нейтралітету,* недоторканості кордонів та збереження територ. цілісності. 27.01.1831 учасники конференції узгодили основні засади (т. зв. «Вісімнадцять статей»), на основі яких мало відбуватись відокремлення бельгійської території в окрему д-ву, та які юридично закріпили домовленість великих д-ав про майбутній нейтральний статус Бельгії. Але як Нідерланди, так і Бельгія тривалий час не приймали умов, запропонованих великими д-вами. Нідерланди виступали проти відокремлення Бельгії та вимагали досягнення врегулювання за умови збереження цілісності Нідерландів. Бельгійський тимчасовий уряд заперечував нейтральний статус своєї д-ви як умову її визнання з боку великих д-ав. Лише в липні 1831 Бельгія визнала «Вісімнадцять статей» як основу для майбутнього дог-ру. 21.07.1831 зі схвалення великих д-ав принц Леопольд Саксен-Кобург і Готта став першим королем Бельгії під іменем Леопольда I, що означало фактичне визнання Бельгії незалежною д-вою. Але нідерландський король Вільгельм I відмовився визнавати проект урегулювання, розроблений конференцією, розірвав перемир'я, а його війська увійшли на бельгійську територію. Лише під загрозою виступу на стороні Бельгії франц. військ наступ голландської армії було зупинено.

Тоді учасники конференції підписали 15.11.1831 окремий договір з Бельгією про визнання її незалежності. Великі д-ви також брали на себе зобов'язання домогтися приєднання до угоди Об'єднаного Королівства Нідерландів. До складу Королівства Бельгія увійшли провінції: Півд. Брабант, Льєж, Намюр, Геннегау, Зах. та Схід. Фландрія, Антверпен, частина Лімбургу та частина території Великого Герцогства Люксембург. Останнє отримувало як компенсацію частину Лімбурзької провінції. За дог-ром Бельгія та Нідерланди взаємно відмовлялись від територ. претензій; визначались умови використання обома д-вами водних шляхів на їхніх територіях. Окремо підтверджувалось збереження статті Паризького мирного договору 1814, за якою Антверпен мав залишатись виключно комерційним портом. Договір затвердив довічно нейтральний статус Бельгії.

14.12.1831 представники великих д-ав підписали в Лондоні ще один договір, за яким кілька фортець (Менен, Ат, Монс, Філіпвіль та Марієн-бург), побудованих Королівством Нідерландів на франц.-бельгійському кордоні після Віденського конгресу, мали бути знищені за кошти, надані спеціально з цією метою великими д-вами. Не визнавши умов Лондонського дог-ру 1831, Нідерланди спробували силою зброї повернути контроль над Бельгією, але франц. армія та брит. військ.-мор. флот змусили Нідерланди припинити бойові дії. 21.05.1833 було підписано Конвенцію між Нідерландами, з одного боку, та Великою Британією й Францією, з іншого, про припинення бойових дій та згоду Нідерландів досягти остаточного врегулювання шляхом укладення відп. дог-ру. Цією Конвенцією Нідерланди офіційно визнавали незалежність Бельгії на основі умов Лондонського дог-ру 1831. Остаточне врегулювання бельгійського питання відбулося з підписанням 19.04.1839 в Лондоні трьох дог-рів: між п'ятьма великими д-вами та Нідерландами, між п'ятьма великими д-вами та Бельгією й між Бельгією та Нідерландами. Ці договори підтвердили розподіл територій між Бельгією та Нідерландами, встановлений Лондонським дог-

ром 1831, взаємне визнання кордонів обома д-вами та визнання кордонів з боку великих д-ав, а також затвердили гарантії нейтрального статусу Бельгії
З боку веЛИКИХ Д-ав. *В.Ю. Константинов*

Лондонська конференція 1930 з мор. озброєнь проходила 21.01-22.04.1930 за участі

представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії. Після *Вашингтонської конференції 1921-22,* на якій було досягнуто домовленостей щодо обмеження тоннажу авіаносців та лінкорів п'яти провідних мор. д-ав, останні значно активізували програми будівництва і модернізації крейсерів та інших бойових кораблів своїх ВМС. Л. к. було скликано для укладення нової угоди п'яти д-ав щодо обмеження будівництва нових кораблів у класах, не передбачених попередніми домовленостями. Італія вимагала встановлення рівних з Францією квот в усіх класах бойових кораблів, Японія — рівної з Великою Британією та США кількості підводних човнів. Наявність суперечок між сторонами призвела до ухвалення рішення, за яким учасники конференції могли приєднуватися лише до тих статей кінцевого дог-ру, з якими були згодні. До 1.04.1930 було досягнуто компромісного рішення між Великою Британією, США та Японією, що передбачав наступні умови: Японія отримувала право на 60% від тоннажу амер. важких крейсерів, 70% — амер. легких крейсерів та есмінців і рівний із Великою Британією та США тоннаж підводних човнів. Хоча Японія продовжувала висувати вимоги про збільшення квоти у важких крейсерах до 70% тоннажу США в цьому класі, компроміс між трьома д-вами дозволяв підписати остаточну угоду. Франція та Італія не досягли жодної домовленості.
На заключному пленарному засіданні конференції 22.04.1930 було підписано договір про обмеження та скорочення мор. озброєнь. За ним сторони зобов'язувались не спускати на воду нові лінкори в 1931-36 (із застереженням, що Франція та Італія залишають за собою право добудовувати лінкори до досягнення власної граничної норми тоннажу в цьому класі, встановленої для кожної д-ви на Вашингтонській конференції 1921-22); Велика Британія, США та Японія зобов'язувалися демонтувати або переобладнати кілька лінкорів з тим, щоб за 14 місяців після ратифікації угоди у Великої Британії та США залишилось по 15 лінкорів, а в Японії — 9. Договір встановлював граничний тоннаж підводних човнів у 2 тис. т, кожна д-ва отримувала право на три підводні човни тоннажем до 2,8 тис. т. Також у дог-рі було закріплено норми використання підводних човнів у воєнний час, зокрема визначалося, що по відношенню до цивільних кораблів підводні човни дотримуються таких самих *норм міжнародного права,* що й надводні бойові кораблі. Велика Британія, США та Японія також підписали частину дог-ру, в якій визначались квоти тоннажу в класах крейсерів, есмінців та підводних човнів: сумарний тоннаж у цих класах для Великої Британії становив 541,7 тис. т, для США — 526,2 тис. т, для Японії — 367,05 тис. т. Гранична кількість важких крейсерів для США була 18 одиниць, для Великої Британії — 15 та для Японії — 12. Договір набув чинності 1.01.1931, термін його дії визначався до 31.12.1936. Угода формально закріпила рівність амер. та брит. флотів, але також дозволяла Японії суттєво скоротити відставання від США. Для Великої Британії значення дог-ру нівелювалося тим, що його не підписали в повному обсязі Італія та Франція.
В.Ю. Константинов

Лондонська морська конференція —

відбувалась 9.12.1935-25.03.1936 за участю представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії. Була скликана з ініціативи Лондона й Вашингтона та мала на меті продовжити регламентацію мор. озброєнь, розпочату *Вашингтонською конференцією 1921-22* та *Лондонською конференцією 1930.* Формальним приводом для її скликання став оголошений 1934 Токіо намір вийти з Вашингтонського дог-ру 1922. Під час конференції япон. представники виступили з вимогою підписання нової угоди на основі паритету япон. флоту з американським та британським, але, отримавши відмову інших учасників, залишили зібрання. Італія взяла участь у роботі конференції, але відмовилась підписувати будь-який документ. Договір було укладено 25.03.1936 Великою Британією, США та Францією. Залишаючись відкритим для підписання іншими д-вами, він, на відміну від попередніх міжнар. домовленостей у сфері мор. озброєнь, встановлював не кількісні, а якісні обмеження на тоннажність та калібр гармат для різних класів кораблів: лінкорів (35 тис. т та 14 дюймів відповідно), авіаносців (23 тис. т та 6,1 дюйма), крейсерів (8 тис. т та 6,1 дюйма) і підводних човнів (2 тис. т та 5,1 дюйма). Після закладення Японією лінкорів, тоннаж яких перевищував 35 тис. т договір було переглянуто й обмеження на тоннаж лінкорів знято. Договір фактично втратив силу з початком *Другої світової війни.*
В.Ю. Константинов

ЛОНДОНСЬКИЙ ДОГОВІР 1915 — таємна угода щодо умов вступу Італії в *Першу світову війну* на боці *Антанти,* підписана 13(26).О4.1915 у Лондоні Великою Британією, Росією, Францією та Італією. Відповідно до дог-ру, Італія мала розпочати бойові дії проти д-ав *Троїстого союзу* протягом 1 місяця

після його підписання. За це країни Антанти погодилися на вимоги Італії передати їй по закінченні війни австр. провінції Трентіно, Півд. Тіроль, Гориця, Градіска, Істрія та Трієст, широку смугу далматинського узбережжя з островами, частину албанської провінції Валона, окремі тур. середземноморські території, колоніальні території в Африці, визнати повний суверенітет Італії над Додеканезькими о-вами, які остання загарбала в Туреччини раніше (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12),* а також право на частку контрибуцій. Приймаючи умови, країни Антанти сподівались на швидкий розгром італ. військами Австро-Угорщини, що, на їх думку, мало прискорити перемогу над Німеччиною. 04.05.1915 Італія направила Австро-Угорщині ноту про вихід з Троїстого союзу. Однак після оголошення 23.05.1915 війни Австро-Угорщині Італія не змогла здійснити наступальні операції, які б докорінно змінили ситуацію на фронті на користь Антанти. На *Паризькій мирній конференції 1919-20* Президент США *В. Вільсон* виступив за дотримання етнічного принципу визначення кордонів, чим фактично озвучив необов'язковість договору для США. Франція та Велика Британія також виступили проти задоволення всіх вимог Італії, внаслідок чого вона отримала значно менше компенсацій за участь у війні, ніж було передбачено угодою, що спричинило погіршення відносин між союзниками

В ПОВОЄННИЙ ПерІОД. *І.С. Покровська*

ЛОНДОНСЬКИЙ клуб: 1. Неформальне об'єднання бл. 600 комерційних банків, перед якими мають заборгованість країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Установа створена для перегляду термінів погашення кредитів комерційним структурам, що надані комерційними банками без гарантії уряду банку-кредитора. Інтереси банків-кре-диторів у Л. к. представляє Консультативний комітет у складі тих банків, на які припадає максимальна частина боргу даної країни. Угода, досягнута між країною-боржником та Комітетом, повинна отримати підтримку банків, на

які припадає 90-95% непогашених зобов'язань боржника, і лише після цього дана угода може бути офіц. підписана. 2. Див. *Група ядерних постачальників.*

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

ЛОНДОНСЬКИЙ мир 1913 — мирна угода, що визначила територ.-політ. устрій на Балкан-ському півові після 1-ї Балканської війни (див. *Балканські війни),* яка велася між Сербією, Болгарією, Грецією, Чорногорією з одного боку і Туреччиною — з іншого; підписана в Лондоні 30.05.1913. Війна завершилася поразкою тур. військ, 3.11.1912 уряд Османської імп. звернувся до *великих держав* із проханням про посередництво. 3.12.1912 було підписано перемир'я, а 17.12.1912 в Лондоні відкрилася мирна конференція, яка фактично поділялася на дві частини: конференція балканських країн і Туреччини та нарада послів 6 великих д-ав (Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції).

Переговори були тривалими і важкими через опір Туреччини, втручання великих д-ав і загострення суперництва між самими бал кане ь-кими країнами-переможницями. Під час конференції проявилися протиріччя між *Троїстим союзом* і *Антантою,* перш за все — між Росією та Австро-Угорщиною. Сербія претендувала на Півн. Албанію, щоб отримати вихід до моря, але наштовхнулася на рішучий опір Австро-Угорщини, яка загрожувала Сербії війною. Уряд Росії підтримував Сербію в суперечці з Австро-Угорщиною, але через непідготовленість до війни не наважився на рішучі дії. Сербія була змушена відмовитися від своїх вимог. Туреччина, враховуючи антисербську позицію Австро-Угорщини та Німеччини, зайняла непоступливу позицію. На початку лютого 1913 воєнні дії відновилися, однак тур. війська знову зазнали поразки. 21.04.1913 Туреччина уклала нове перемир'я з балканськими країнами, в Лондоні відновилися мирні переговори, які завершилися підписанням миру.

За ним Туреччина поступалася балканським країнам усією своєю європ. територією на захід від лінії Мідія-Енос. Македонія, у відповідності з попереднім дог-ром, була поділена між Сербією та Болгарією, частина півд. Македонії відійшла Греції. Албанія, яка проголосила себе незалежною 28.11.1912, зберегла свою цілісність, вирішення питання про її кордони

і внутр. устрій передавалися на розгляд великих д-ав. Доля о. Кріт й інших тур. островів в Егейському морі, що були окуповані в результаті *Італійсько-турецької війни 1911-12,* також мала визначатися великими д-вами. Л. м. остаточно звільнив Балкани з-під влади Османської імп. і одночасно призвів до посилення напруженості у відносинах великих д-ав та загострення протиріччя між балканськими країнами, що спричинило 2-у Балканську війну. 29.04.1913 договір було анульовано.

Б.М. Гончар

Лондонський протокол 1877 — угода, підписана 19(31).03.1877 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції. Після провалу *Константинопольської конференції 1876-77* рос.-тур. відносини різко погіршилися. У лютому — березні 1877 *М. Ігнатьєв,* рос. посол в Туреччині, був відряджений зі спец, місією в Берлін, Лондон, Париж та Відень з метою схилити європ. д-ви до підписання протоколу, що мав підтвердити домовленості Константинопольської конференції та забезпечити нейтралітет великих д-ав у можливій рос.-тур. війні. У результаті переговорів

було підписано Л. п. та дві додаткові декларації: про зобов'язання Росії розпочати переговори щодо роззброєння у випадку, якщо Туреччина переведе свої війська на мирне положення і розпочне адмін.-політ, реформи на територіях, населених переважно християнами, та про автоматичне позбавлення сили Л. п., в разі, якщо угоди про спільне роззброєння не буде досягнуто. Туреччина, яку підтримувала Велика Британія, відхилила Л. п.; 24.04.1877 розпочалася рос.-тур. війна.

В.В. Копійка

Лондонські конвенції про визначення агресії 1933 — міжнар. договори, укладені 3-5.08.1933 з ініціативи СРСР на міжнар. екон. конференції в Лондоні: 1) конвенція 3.08.1933, яку підписали СРСР і сусідні з ним д-ви: Афганістан, Естонія, Іран, Латвія, Польща, Румунія (в 1934 до неї приєдналась Фінляндія);

2) конвенція 4.08.1933 за участю Румунії, СРСР, Туреччини, Чехословаччини та Югославії, була відкрита для приєднання інших д-ав;

3) конвенція 5.08.1933 між Литвою та СРСР. Тексти всіх конвенцій були ідентичними. Згідно з ними, *агресором* мала вважатися д-ва,

яка першою здійснила одну з таких дій: оголошення *війни* іншій д-ві; вторгнення своїми збройними силами на територію іншої д-ви навіть без оголошення війни; напад своїми сухопутними, мор. або повітр. силами, навіть без оголошення війни, на територію, мор. або повітр. сили іншої д-ви; оголошення *блокади морської* берегів іншої д-ви; надання допомоги озброєним бандам, що були створені на власній території і вторглися на територію іншої д-ви, або відмова, незважаючи на вимоги д-ви, на яку було здійснено напад, застосувати на власній території всі можливі заходи для позбавлення цих банд всілякої допомоги або заступництва. Конвенції наголошували, що ніякі міркування політ., військ., екон. або іншого роду не можуть бути вибаченням або виправданням агресії. Л. к. були першими міжнар. дог-рами, в яких давалось визначення

агресії. *І.С. Покровська*

ЛОПЄС Мікельсен (Ьорег Місгіеі8еп) Аль-фонсо (30.06.1913, Богота) — колумбійський громад.-політ, і держ. діяч, юрист. Нар. в сім'ї відомого політика і президента А. Лопеса Пу-марехо (1934-38, 1942-45). 1958-67 — один із лідерів Революційно-ліберального руху, з 1967 — лівого крила Ліберальної партії, що на поч. 90-х перейшло на с.-д. позиції; 1960-66 — чл. палати депутатів Національного конгресу, 1966-70 — сенатор; 1968-70 — мін. зак. справ, 7.08.1974-7.08.1978 — Президент Колумбії. У вересні 1974 запровадив у країні «надзвичайний економічний стан», що передбачав заходи з оздоровлення нац. економіки та обмеження її залежності від інозем. капіталу, зокрема, 1975 був прийнятий закон про викуп контрольного пакету акцій 6 інозем. банків. У *зовнішній політиці* здійснив низку кроків, спрямованих на збалансованість відносин із Заходом і Сходом; активно сприяв створенню 1975 *Латиноамериканської економічної системи* (за участю Куби, але без США). *В.І. Головченко*

ЛОСЬКИЙ Кость Володимирович (28.01.1874, Петербург — 14.10.1933, Прага) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в дворянській сім'ї. Закінчив істор. та юрид. ф-ти у Варшавському і Петербурзькому ун-тах; служив на різних адмін. посадах у Сибіру й Холм-щині, де став одним з ініціаторів нац. відродження. 1905 заснував «Просвіту» в Грубешові,

видавав газету «Буг». У квітні 1917 призначений Центральною Радою товаришем губернського комісара Тернопільщини, у червні 1917 вступив до УПСФ і був обраний до її гол. комітету, з поч. серпня 1917 — дир. біжинецького департаменту Ген. секретарства внутр. справ. 25.08.1917 на з'їзді делегатів від холмських біженців-селян у Києві обраний комісаром Холмщини і затверджений Центральною Радою; у жовтні — листопаді 1917 — представник Ген. секретаріату при штабі Київ, військ, округу. З 5.12.1917 виконував обов'язки дир. канцелярії секретарства міжнар. справ. За гетьманату *П. Скоропадського* — дир. Заг. департаменту МЗС Української Держави, з 8.10.1918 т. в. о. повіреного у справах Української Держави в Фінляндії, 17.01.1919 Директорією УНР призначений головою дип. місії в Швеції й Норвегії, багато зробив для формування прихильної до укр. справи громад, й урядової думки в цих країнах. З 1920 — в еміграції в ЧСР, проф. рим. права Українського вільного університету, 1927-28 — декан правничого ф-ту, 1929-30 — проректор.

Твори: «Українське питання: Росія і Антанта» (1918), «Нарис римської історії» (1919), «Короткий нарис грецької історії» (1921), «Історія джерел римського права» (1921).

В.М. Матвієнко

ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Гнатович (9.03.1870, с. Брониця біля Кам'янця-Подільського — 22.10.1939, Варшава) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат і історик. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Київ. дух. академію зі званням кандидата богослов'я (1896), дійсний член НТШ (1900); працював урядовцем держ. контролю в Києві й Петербурзі (остання посада — товариш ген. контролера). Водночас був засновником видавництв «Вік» (Київ) і «Благодійного товариства видання загальнокорисних книг» (Петербург), сприяв орг-ції укр. фракцій у 1-й і 2-й Державних думах, з 1908 — чл. Товариства українських

поступовців. Після Лютневої рев-ції 1917 очолив Укр. нац. раду в Петербурзі, у травні 1917 Тимчасовим урядом призначений губернським комісаром Буковини і Покуття, вступив до УПСФ і був обраний до її гол. комітету, у вересні — листопаді 1917 — ген. писар Ген. Секретаріату, 1918 — держ. контролер УНР. 24.10-14.11.1918 — міністр віросповідань Української Держави; виконуючи обов'язки міністра віросповідань в уряді *В. Чехівського,*
ініціював проголошення 1.01.1919 автокефалії ; Української православної церкви. У квітні 1919 — березні 1920 — голова Дип. місії УНР у Стамбулі, вів переговори зі Вселенським патріархом у справі визнання укр. автокефалії. 1920 — емігрував до Відня, потім до Праги, 1922-29 — доцент, проф. церк. права Укр. вільного ун-ту; 1929-39 — проф. історії православної церкви Варшавського ун-ту, водночас 1930-39 — засновник і дир. Укр. наук, ін-туу Варшаві; 1927-30 — заст. прем'єр-міністра і міністр внутр. справ екзильного уряду УНР.

Твори: «Церковна справа в Україні» (1923), «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія» (1938), «Сторінки минулого» (1932-1934), «В Царгороді» (1939).

В.І, Головченко

Лубе (ЬоиЬеі) Еміль (31.12.1838, Марсанн, Франція - 20.12.1929, Монтелімар, Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Почав свою трудову діяльність як юрист, у 1876 обраний до палати депутатів від Республіканської партії, з 1885 — сенатор, в 1887 призначений міністром сусп. робіт, у 1892 — Прем'єр-міністром Французької Республіки, але невдовзі пішов у відставку у зв'язку з банкрутством компанії *Панамського каналу,* що призвело до масового розорення франц. вкладників; у 1896 став головою сенату. 18.02.1899-18.02.1906 — Президент Французької Республіки; в умовах розколу франц. суспільства справою капітана А. Дрейфуса, якого було звинувачено в держ. зраді, рішуче виступив на його захист. Як Президент приймав рос. імп. *Миколу ІІпід,* час його візиту до Франції в 1901 й побував з візитом-відповіддю в Росії в 1902. Приймав також брит. короля ЕдуардаУІ і відвідав його в Лондоні з офіц. візитом у 1904. Ці візити стали важливою складовою укладання дог-ру *Антанти.* З 1906 мешкав у Монтелімарі, де займав посаду мера
МІСТа. *П.М. Ігнатьєв*

ЛубкІВСЬКИЙ Роман Мар'янович (10.08.1941, с. Острівець Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.) — укр. громад.-політ. діяч, письменник, перекладач. У 1963 закінчив філол. ф-т Львівського держ. ун-ту. 1963-65 — служба в Збройних силах СРСР. 1965-66 — зав. відділу газети «Ленінська молодь» (Львів), зав. відділу поезії журналу «Жовтень»; 1966-80 — заст. гол. редактора журналу «Жовтень». 1980-92 — голова правління Львівської орг-ції Спіл-

ки письменників України. 1990-92 — народний депутат України; чл. Комісії ВР України у закорд. справах. З березня 1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській і Словацькій Федеративній Республіці, у вересні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській Республіці. 1995-97 — проф. Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка, згодом — нач. управління культури Львівської обласної держ. адміністрації. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1992).

Твори: «Зачудовані олені» (1965); «Громове дерево» (1967); «Рамена» (1969); «Високі радуги» (1979); «Львів очима письменника» (1985) та ін. *В.М.Матвієпко*

Луїзіани купівля 1803 — найбільше одночасне територ. придбання в історії США, що вдвічі збільшило площу країни. Луїзіана, яка обіймала територію в зах. частині долини р. Міссісіпі від витоків до гирла і до Скелястих гір на півн. заході, була колоніальним володінням Франції, яке вона втратила після поразки в *Семилітній війні 1756-63.* За *Паризьким мирним договором 1763* більша частина Луїзіани відійшла Іспанії. *Наполеон І,* сподіваючись відновити в Америці колоніальну імперію, 1800 спонукав Іспанію повернути Луїзіану Франції. Це викликало у США серйозне занепокоєння. У травні 1802 посланнику США в Парижі Р. Лівінгстону було доручено почати переговори про придбання частини Луїзіани — Нового Орлеана і обох Флорид. У січні 1803 на допомогу посланнику був направлений *Дж. Монро,* який мав повноваження запропонувати за цю територію понад 10 млн. дол. Через поразки франц. військ у Сан-Домінго і перспективи відновлення війни з Британією Луїзіана почала втрачати свою привабливість для Наполеона, який вирішив запропонувати її США разом із Новим Орлеаном. Переговори Левінгстона і Монро з франц. міністром фінансів Ф. Барбе-Марбуа завершилися підписанням дог-ру 30.04.1803. Замість Флорид, якими Іспанія не поступилася, США отримали у Франції 500 млн. акрів землі за 11,25 млн. дол. і взяли на себе борги Франції перед амер. громадянами на суму 3,75 млн. дол. Невизначеність схід, кордону Луїзіани дала США привід до висування претензій на сусідні іспан. володіння. 1810 вони захопили Зах. Флориду, півн. кордон був затверджений за угодою з Лондоном у 1818 (див. *Американсько-англій-*
ський договір 1818), півд.-зах. кордон — за *Трансконтинентальним договором 1819.*

Б.М. Гончар

ЛукаСЄВИЧ Євмен Кирилович (26.12.1871, с. Біле Чортківського повіту, Галичина — 20.12.1929, Варшава) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. Навчався на мед. ф-тах

Львівського і Віденського ун-тів (був виключений за участь у студ. виступах), закінчив мед. ф-т Цюріхського ун-ту. Займався лікарською практикою у Харкові й Києві, водночас брав активну участь у діяльності громад, орг-цій, з 1907 — чл. мед. секції Укр. наук, товариства. Після Лютневої рев-ції **1917** — **один** з організаторів мед.-санітарної служби УНР і укр. Червоного Хреста, заст. голови Всеукраїнської спілки лікарів, редактор «Українських медичних вістей». 1.06.1918 призначений радником при мін. зак. справ Української Держави; у липні — серпні 1918 відвідав зі спец, місією Швейцарію, уряд якої висловив готовність визнати Українську Державу де-факто і встановити з нею торг.-екон. зв'язки. У жовтні 1918 — червні 1919 — голова Укр. дип. місії у Швейцарії, видав один із кращих інформ. довідників про Україну. З 1920 мешкав у Варшаві, займався лікарською практикою, видавав газету «Українська Трибуна». *В.І. Головченко*

Лукашенко Олександр Григорович (30.08.1954, с. Колись Оршанського р-ну Вітебської обл.) — білоруський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Могильовський держ. ун-т ім. А.А. Ку-лешова (1975) і Білоруську сільгоспакадемію (1985). У 1975-77 — інструктор політвідділу Зах. прикордонного округу (Брест). У 1977 — секр. к-ту комсомолу Могильовського міськ-харчоторгу; 1977-78 — інструктор Октябрсь-кого райвиконкому Могильова; 1978-80 — секр. районного товариства «Знання»; 1980-82 — заст. командира роти з політроботи, у 1982-83 — заст. голови колгоспу «Ударник» Шклов-ського району; 1983-85 — заст. директора Шклов-ського заводу будматеріалів; 1985-87 — секр. парторганізації колгоспу ім. Леніна Шклов-ського району; 1987-94 — дир. радгоспу «Городець» Шкловського району. У 1990-94 — депутат Верховної Ради Білоруської РСР. З 20.07.1994 — Президент Республіки Білорусь. У листопаді 1996 ініціював референдум щодо поправок до Конституції Білорусі 1994, які розширили його

повноваження та продовжили термін перебування на посаді президента до 2001. На презид. виборах 9.09.2001 переобраний на другий термін (отримав 75% голосів). Наприкінці 90-х проводив активну політику реінтеграції Білорусі з Росією та посилення інтеграційних процесів у рамках *СНД;* підписав Договір про створення *Росії та Білорусі союзної держави* 8.12.1999; обіймав посаду голови Вищої державної ради Союзної держави. Однак згодом намітились певні проблеми у стосунках з РФ. Прагне тісної інтеграції в рамках СНД та активнішої участі України в цьому міждерж. об'єднанні. Виступив одним з ініціаторів створення *ЄЕП.* Підписав *українсько-білоруський договір про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995,* проте станом на 1.01.2004 *українсько-білоруський договір про державний кордон 1997* через відп. позицію білоруської сторони не ратифікований, домовленості про *делімітацію кордону* між обома д-вами не досягнуто.
Л.В. Губерський

Лук'яненко Левко Григорович (24.08.1927, с. Хрипівка Городнянського р-ну Чернігівської обл.) — укр. громад.-політ, діяч, правозахисник. У 1958 закінчив юрид. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова. 1958-59 — пропагандист райкому КПУ на Львівщині; 1959-61 — адвокат. У 1961 — заарештований за «антира-дянську діяльність» (участь у підпільній групі, яка опрацювала юрид. аспекти виходу України з СРСР); 1961-76 і 1977-89 перебував в ув'язненні та на засланні за дисидентську діяльність. 1989-90 — голова виконкому Української гельсінської спілки (брав активну участь у відродженні укр. державності); 1990-92 — голова Укр. респ. партії. Народний депутат України 1-го (1990), 2-го (1998) і 4-го (2002) скликань. У травні 1992 — листопаді 1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.
Твори: «Сповідь у камері смертників» (1991); «За Україну, за її волю...» (1993); «Не дам загинуть Україні...» (1995).
В.М. Матвієнко

Лула да Сілва (Ілііа да 5і1уа) Луїс Інасіо (27.10.1945, Гаранхунс, шт. Пернамбуко, Бразилія) — бразильський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в багатодітній сім'ї портового вантажника. Закінчив неповну середню школу в Сан-Паулу (1959), після чого працював токарем на підприємствах міста, беручи з 1966 активну

участь у профспілковому русі. У 1969 обраний заст. члена виконкому профспілки робітників-металургів Сан-Паулу, 1975 очолив профспілку. У січні 1979 на з'їзді металургів індустріального пояса Сан-Паулу виступив з ініціативою створення Партії трудящих, яка невдовзі стала впливовою заг.-нац. лівою політ, силою, що діяльно боролася за відновлення в країні демократії, ліквідацію каральних органів і скликання Нац. установчої асамблеї. У 1983 став співзасновником Нац. федерації профспілок. Після завершення періоду військ, диктатури на парл. виборах 1986 був обраний до федер. сенату від шт. Сан-Паулу; висував свою кандидатуру як лідера лівої опозиції від Партії трудящих на презид. виборах 1989 (40% голосів), 1994 і 1998; гостро виступав проти неоліберальних екон. реформ Президента Бразилії *Ф. Кардозу,* на захист соц. прав трудящих і нац. виробника, за зміцнення держ. сектора економіки, стимулювання *експерта,* проведення переговорів з проблеми *зовнішнього боргу* країни, ширше використання плебісцитів і референдумів. У другому турі презид. виборів 6.11.2002 здобув переконливу перемогу, отримавши 61,27% голосів. З 1.01.2003 — Президент Федеративної Республіки Бразилії. У *зовнішній політиці* спирається на принцип «національного розвитку», що означає б-бу з амер. і європ. *протекціонізмом,*

залучення до країни інозем. інвестицій, зміцнення торг, зв'язків із півд.-амер. сусідами та активну участь у формуванні *Панамериканської зони вільної торгівлі,* жорстку позицію при проведенні переговорів і укладанні міжнар. торг, угод; ініціював створення неформальної «лівої осі» в Лат. Америці за участю Президентів Куби *Ф. Кастро,* Венесуели *У. Чавеса* (допоміг виконати йому зобов'язання з експортних поставок нафти) і Еквадору Л. Гутьєрреса. У вересні 2003 прийняв з офіц. візитом Президента України *Л. Кучму,* а у травні 2004 відвідав із робочим візитом Київ, задекларувавши повну підтримку завершенню будівництва укр. ракетно-косм. стартового комплексу «Циклон-4» на бразильському космодромі Алкантара. *В.І.Головченко*

Лумумба (ілітитЬа) Патріс Емері (2.07.1925, с. Оналуа, провінція Касаї, Бельгійське Конго — 17.01.1961, поблизу Елізабетвіля, провінція Катанга) — конголезький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив середню

школу при католицькій місії та курси поштових службовців. Працював у Стенлівілі писарем, поштовим урядовцем, службовцем бельгійських пром. компаній. З поч. 50-х брав активну участь у політ, житті країни, керував виданням газет «Ухуру» («Свобода») і «Енде-пенданс» («Незалежність»); спершу поділяв помірковані погляди, був прибічником ідеї «бельгійсько-конголезького співтовариства», виступав за «європеїзацію» Конго і поступову ліквідацію расової сегрегації; у подальшому під впливом антиколоніальної б-би в Африці перейшов на радикальні позиції і в жовтні 1958 заснував Національний рух Конго, шо мав на меті негайне здобуття незалежності ненасильницькими засобами. У грудні 1958 представляв Конго на 1-й конф. народів Африки (Аккра), був обраний членом її постійного секретаріату; двічі заарештовувався за антиколоніальну діяльність; після звільнення 1960 увійшов до делегації нац. сил на Брюссельських конференціях круглого столу щодо самовизначення Конго, наполягав на збереженні його територ. цілісності. 24.06.-14.09.1960 — Прем'єр-міністр Республіки Конго, з патріотичних позицій виступав проти *сепаратизму* і спроб розколу країни, вимагав виведення з Конго бельгійських військ і ліквідації баз *НАТО* в Африці, збирався жорстко обмежити роль європ. д-ав у Конго. Після усунення від влади в умовах *Конголезької кризи 1960-65* був заарештований змовниками й убитий, але 30.06.1966 причетний до цього злочину тогочасний Президент країни *Мобуту* проголосив Л.

Нац. ГерОЄМ. *В.І. Головченко*

Лунс (Ьипк) Йозеф Марі Антуан Хуберт (1911, Роттердам - 17.07.2002, Амстердам) — нідерландський держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Амстердамського ун-ту (1937), навчався в Лондонській школі економіки і Берлінському ун-ті. На дип. службі з 1938; працював у МЗС Нідерландів (1938-40, 1943-44), дип. представництвах Нідерландів у Швейцарії (1940-41), Португалії (1941-43), Великій Британії (1944-49); у 1949-52 — Постійний представник Нідерландів при ООН; 1952-56 — міністр без портфеля; 1956-71 — мін. зак. справ Нідерландів. Чотири рази обирався до парламенту від Католицької народної партії. 25.03.1957 від імені Нідерландів підписав Римський договір про створення *ЄЕС.* 1971-84 — Ген. секретар *НАТО.* *рл.кривонос*

Лусакська мирна угода 1994 (Лусакський протокол 1994) — договір щодо мирного урегулювання в Анголі, підписаний 20.11.1994 в м. Лусака (Замбія). Після підписання 1988 угоди про припинення вогню між урядом Анголи на чолі з президентом *Ж.Е. душ Саншушем* та Національним союзом за повну незалежність Анголи (УНІТА), очолюваним Ж. Савімбі, 31.05.1991 було укладено мирну угоду (Есторільська угода), яка передбачала перехід до багатопартійної демократії, ринкової економіки, входження військ, формувань УНІТА до складу нац. армії і підготовку до вільних виборів у другій половині 1992; спостерігачами при підписанні угоди були представники США, СРСР та Португалії. Але результати виборів, які відбулися у вересні 1992 і були визнані *Організацією Об'єднаних Націй* вільними і справедливими, УНІТА не визнала, і виконання мирної угоди було зірвано. У країні відновилась громадян, війна. Після відмови США продовжити підтримку УНІТА та нормалізації відносин між ангельським урядом і ПАР відновилися мирні переговори за посередництва США, Росії та Португалії, які завершились підписанням Л. м. у.

Угода передбачала демобілізацію збройних формувань УНІТА, 26 тис. її колишніх вояків, в т. ч. 18 генералів, мали бути інтегровані у збройні сили та поліцію Анголи. У травні 1995 Савімбі офіційно визнав душ Сантуша законним Президентом Анголи, у 1997 було сформовано уряд нац. єдності, до парламенту повернулися депутати від УНІТА, обрані в 1992. Проте УНІТА не виконала зобов'язань про розпуск збройних формувань до лютого 1998, продовжувала здійснювати напади на урядові війська. 20.03.1999 ООН фактично визнала провал мирного процесу, започаткованого угодою, і згорнула місію спостерігачів. Савімбі відмовився співробітничати з США, Португалією та Росією, представники яких разом із представниками УНІТА й ангельського уряду спостерігали за мирним процесом в Анголі; в грудні 1998 відновилися бойові дії між урядовими військами та загонами УНІТА. Після смерті Савімбі в березні 2002 УНІТА погодилась на відновлення мирних переговорів про реалізацію Лусакського протоколу. 30.03.2002 за підтримки ООН, США, *Європейського Союзу,* Нігерії і ПАР було підписано додаток до угоди —

меморандум про наміри, що передбачає припинення вогню та вирішення політ, і адмін. питань, які перешкоджають реалізації УГОДИ. *С.В. Гринько*

Лусакська угода про припинення вогню 1999 — багатосторонній договір, укладений 10.07.1999 в Лусаці (Замбія) представниками Демократичної Республіки Конго (ДРК), Анголи, Зімбабве, Намібії, Руанди та Уганди; 1.08.1999 до Л. у. приєднався Рух за визволення Конго — одна з основних конголезьких опозиційних сил.

Із часу набуття Республікою Конго в 1960 незалежності в політ, системі країни склалася складна ситуація хиткого балансу різних політ, сил, сформованих на етнічній та регіональній основі. Протистояння між ними неодноразово виливалось у збройні конфронтації, частина з яких набувала й характеру міжнар. конфліктів (див. *Конголезька криза 1960-67).* Під час правління президента С. Мобуту, що 1965 внаслідок заколоту захопив владу в Республіці Конго (у 1971-97 — Республіка Заїр), природ, копалини країни активно використовувались зах. країнами, а у відповідь на підтримку свого режиму з боку США Мобуту надавав свою територію (зокрема, базу Каміна в зах. частині країни) для матеріал, забезпечення та перегрупування ангольського антиурядового угруповання УНІТА. Із території Заїру також активно діяли проти урядових сил Уганди збройні формування угандійської опозиції, якій Мобуту надавав матеріал, допомогу.

Навесні 1997 Мобуту було скинуто силами повстанського лідера Л. Кабіли, допомогу якому надали угруповання етнічних тутсі зі схід, провінції Ківу, а також збройні сили Руанди та Уганди. Готовність Л. Кабіли припинити діяльність угандійської опозиції зі своєї території зумовила виступ на його боці Уганди. Між Кабілою та Президентом Уганди Й. Мусавені 27.04.1998 було укладено угоду, за якою сторони домовились співпрацювати в справі забезпечення безпеки та миру в зоні конголезько-угандійського кордону. На підставі цієї угоди угандійські збройні сили увійшли на територію ДРК та виступили на боці урядових сил, що забезпечили перемогу Л. Кабіли, але водночас призвели до остаточної інтернаціоналізації конфлікту. У травні 1997 Заїр було перейменовано в ДРК.

Після спроби тутсі закріпити свій контроль у столиці ДРК Кіншасі Л. Кабіла розірвав відносини із своїми колишніми союзниками та 27.07.1998 заявив, що висилає з країни всіх інозем. військових і цивільних чиновників,

переважно етнічних тутсі; було також розформовано всі підрозділи конголезької армії, укомплектовані «особами неконголезького походження». Водночас Л. Кабіла звинуватив Руанду, Уганду та Бурунді в спробах захопити схід, райони ДРК та приєднати їх до єдиної д-ви тутсі.

У відповідь у серпні 1998 в схід, провінціях ДРК військові-тутсі та прихильники колишнього президента Мобуту розпочали антиурядовий заколот; повстанців підтримали Руанда, Уганда та Бурунді. Основними антиурядовими силами, що виступили проти Л. Кабіли, були Конголезьке об'єднання за демократію та Рух за визволення Конго. їхні збройні формування розпочали стрімкий наступ на столицю, який урядовим силам вдалося зупинити лише завдяки втручанню інозем. збройних сил: сили повстанців на підступах до Кіншасу було розбито військами Анголи, що не хотіла втратити в особі Л. Кабіли важливого союзника, який припинив діяльність УНІТА з території ДРК та блокував тилові позиції останньої, що забезпечувало успішні дії ангельських урядових сил. Допомогу в б-бі проти повстанців надавали урядові ДРК Судан, Намібія та Зімбабве. На боці Л. Кабіли також виступили збройні формування хуту, які час від часу вдиралися й на територію Руанди та Бурунді (де сили хуту вели війну проти урядових сил), що спричиняло збільшення чисельності збройних сил цих д-ав на кордоні з ДРК та на території останньої.

У сер. 1999 під контролем уряду Л. Кабіли перебувала приблизно половина території ДРК, переважно зах. та півд. провінції (зокрема, урядові війська утримували головний алмазовидо-бувний центр країни в Мбужі-Майї). Але значна частина східних та економічно важливих центр, провінцій утримувалась повстанцями або опинилась під фактичною окупацією сусідніх д-ав. У червні 1999 ДРК звернулась до Міжнародного трибуналу в Гаазі з проханням визнати Руанду, Уганду та Бурунді агресорами, що порушили Статут ООН.

Загострення в 1998 збройного конфлікту в ДРК спричинили зростання напруги в цілому в регіоні Тропічної Африки; виражений міжнар. характер конфлікту та втягування в нього все нових д-ав призвів до активізації спроб світового співтовариства сприяти мирному врегулюванню протистояння. У серпні 1998 *Рада Безпеки ООН* висловила занепокоєння загострен-

ням ситуації в ДРК й закликала сторони до пошуку шляхів мирного врегулювання конфлікту. У квітні 1999 *Генеральний секретар ООН* призначив М. Н'яссе своїм спец, представником у мирному процесі в ДРК. РБ ООН в рез. № 1234 від 9.04.1999 підтримала призначення спец, представника та висловила готовність підтримати мирний процес силами *Організації Об'єднаних Націй.* Водночас РБ ООН наголосила на неприпустимості подальшого перебування інозем. військ на території ДРК та закликала до

їх виведення задля створення передумов для внутр. конголезького мирного процесу. Резолюція РБ ООН №1234 стала основою для укладення Л. у.

Л. у. передбачала: припинення сутичок між ворогуючими сторонами; нормалізацію ситуації на кордонах ДРК; контроль за незаконним ввезенням зброї та проникненням озброєних груп; початок нац. діалогу; створення механізму роззброєння збройних формувань та сприяння інтеграції їхніх членів у суспільство. Було також передбачено створити Політичний комітет та Спільну військ, комісію, до складу якої мали увійти по два представники від кожної сторони; головою передбачалось призначити представника нейтральної країни, призначеного Організацією африканської єдності (ОАЄ). Також передбачалось розташування в зоні конфлікту миротворчих сил під егідою ООН у співробітництві з ОАЄ.

6.08.1999 РБ ООН рез. № 1258 привітала укладення Л. у., закликала іншу орг-цію повстанських сил, Конголезький рух за демократію, приєднатися до Л. у., а також ухвалила рішення про розгортання в зоні конфлікту 90 військ, спостерігачів ООН для нагляду за виконанням умов Л. у. Започаткування місії ООН стало важливим чинником мирного процесу. За резолюцією РБ ООН №1279 від 30.11.1999 тимчасову місію було перетворено на місію ООН у ДРК (МООНДРК), до компетенції якої, окрім нагляду за виконанням Л. у, увійшли заходи із забезпечення гуманітарної допомоги постраж-далим унаслідок збройних дій, розташування й надання допомоги біженцям, надання мед. допомоги та забезпечення адмін. підтримки у виконанні умов Л. у; особовий склад МООНДРК було доведено до 500 спостерігачів. За резолюцією РБ ООН №1291 від 24.02.2000 мандат МООНДРК було розширено, а заг. кількість військ, персоналу МООНДРК було збільшено до 5 537, включно з 500 військ, спостерігачами.

Розширений мандат МООНДРК також передбачав реалізацію заходів з припинення вогню та розведення ворогуючих сторін, звільнення військовополонених. За резолюцією РБ ООН №1493 від 28.07.2003 кількісний склад МООНДРК було збільшено: вона включала 737 військ, спостерігачів (у т. ч. й від України) та контингент сил ООН у кількості 10 800.

Укладення Л. у. та подальше розгортання МООНДРК у зоні конфлікту в ДРК спричинили значне зниження рівня збройного протистояння між сторонами конфлікту та сприяли початку процесу виведення інозем. військ із території ДРК. Започаткований Л. у. мирний процес було розширено під час зустрічі президентів Анголи, ДРК, Замбії, Зімбабве, Руанди та Уганди, яка відбулась 24.01.2000 у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку з ініціативи постійного представника СШАв ООН Р. Холбрука; президенти підтвердили свою готовність виконувати положення Л. у. та наголосили на необхідності подальшого розширення участі ООН та її місії в мирному процесі.

Але зусилля ООН та ОАЄ, що сприяли укладенню низки нових угод про врегулювання в ДРК, зокрема угоди про роз'єднання ворогуючих сторін, укладеної в Мапуту 27.11.2000, а також Кампальського плану роз'єднання 8.04.2000, не призвели до припинення бойових дій, а сторони Л. у. неодноразово порушували її умови. Вбивство 16.01.2001 Л. Кабіли спричинило чергове загострення ситуації в ДРК, шо погіршувалось унаслідок невиконання учасниками Л. у. умов останньої. Новий президент Дж. Кабіла, син Л. Кабіли, проводить політику збереження територ. цілісності ДРК та ставить за мету звільнення з-під контролю повстанців усіх захоплених ними територій; у цьому прагненні його підтримують Ангола, Зімбабве й Намібія. Водночас Руанда та Уганда продовжують надавати підтримку повстанцям. Руанда заявляє, що її війська залишать територію ДРК лише після того, як буде гарантовано недоторканність кордонів. Бурунді, визнаючи присутність своїх військ на території ДРК, наголошує, що вони не втручаються у внутр. конголезький конфлікт і діють виключно проти повстанців хуту. Участь Уганди у збройних діях на території ДРК частково пояснюється наявністю в схід. провінціях останньої баз збройних формувань опозиційних угандійських Союзних демокр. сил, частково — прагненням угандійського

керівництва, перш за все президента Мусавені, забезпечити регіональне лідерство країни в Тропічній Африці. Інший, фактично міждерж. конфлікт, що точиться між Угандою та Суданом через підтримку угандійським урядом опозиційної Суданської народно-визв. армії, спричинив втручання Судану в конфлікт у ДРК на боці урядових сил і, т. ч., подальше розширення геогр. меж конфлікту.

С.В. Гринько

Лучинський (Ьисіп$сгіі) Петру (27.01.1940, с. Редуленій Вєк, Флорештського р-ну, сучасна Молдова) — молдовський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив істор. ф-т Кишинівського держ. ун-ту (1962); кандидат істор. наук (1977). 1962-63 — служив у Збройних силах СРСР. У 1963-71 на комсомольській роботі: 1964-67 — 1-й секр. Бєльцького міськкому ЛКСМ Молдавії; 1967-71 — 1-й секр. ЦКЛКСМ Молдавії. 1971-76 — секр. ЦК Компартії Молдавії; 1976-78 — 1-й секр. Кишинівського міськкому Компартії Молдавії; 1978-86 — заст. зав. відділу пропаганди ЦК КПРС; 1986-89 — 2-й секр. ЦК Компартії Таджикистану, кандидат у члени ЦК КПРС, депутат Верховної Ради СРСР; 1989-91 — 1-й секр. ЦК Компартії Молдавії, чл. ЦК КПРС; січень - серпень 1991 — секр. ЦК КПРС та чл. Політбюро ЦК КПРС; народний депутат СРСР. 1991-92 — старший наук, співробітник Інституту сусп.-політ, досліджень АН СРСР (РАН),

виконавчий дир. Фонду сусп. наук РАН. У 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в РФ; 1993-96 — Голова парламенту Республіки Молдова; голова Аграрної демокр. партії Молдови. 1.12.1996 виграв 2-й тур президент. виборів у *М. Снєгура,* отримавши 54% голосів. 15.01.1997-7.04.2001 — Президент Республіки Молдова. Активно сприяв розбудові укр.-моддовських відносин: 23.10.1998 підписав Договір про екон. співробітництво між Україною та Молдовою на 1998-2007, 18.08.1999 — *українсько-молдовський договір про державний кордон 1999* та Додатковий протокол до нього про передачу у власність України ділянки автомобільної дороги Одеса-Рені в районі населеного пункту Паланка (Республіка Молдова). З 2001 — у відставці; очолює дослідницьку фундацію власного імені, що спеціалізується на проблематиці *міжнародних відносин* та вивченні глобальних проблем сучасності.

Л.В. Губерський

ЛхаСЬКИЙ ДОГОВІР 1904 — двостороння англ.-тибетська угода, підписана 7.09.1904 в Лхасі; стала важливим етапом експансії Великої Британії в Центр. Азії та на Дал. Сході. Наприкінці XIX ст. із захопленням Бутану, Сіккіму та інших пригімалайських князівств англ. війська підійшли до кордонів Тибету, який Великою Британією розглядався як стратегічно важливий регіон для подальшого проникнення в Півд.-Зах. Китай та Центр. Азію. Влітку 1903 англ. війська здійснили збройну інтервенцію в Тибеті; 3.08.1904 ними було захоплено тибетську столицю Лхасу. Глава тибетського уряду — Далай-лама XIII — залишив столицю ще до її захоплення англ. військами. Відтак командувач англ. експедиційних сил уклав Л. д. із групою тибетських сановників, які не мали офіц. повноважень ані від Далай-лами, ані від китайської влади, під суверенітетом якої формально знаходився Тибет. За Л. д. Велика Британія отримала право безмитної торгівлі в містах Ятунзі, Гартоці та Г'янтзе; тибетський уряд не міг без дозволу уряду Великої Британії пускати на свою територію представників інших д-ав. Тибет мав сплатити контрибуцію в розмірі 500 тис. ф. ст., до чого долина Чумбі залишалась під англ. окупацією. 6.11.1904 Л. д. було доповнено додатковою угодою, за якою Велика Британія отримала право направляти в Тибет постійних політ, і торг, агентів. Л. д. не був визнаний центр, китайською владою, але попри очевидну нелегітимність він залишався центр, елементом системи міжнар. відносин у регіоні й надалі використовувався як основа в міждерж. переговорах між Великою Британією та Китаєм щодо статусу Тибету й визначення ВІДП. КОРДОНІВ.

МА. Миронова

ЛюбекськиЙ мир 1629 — мирна угода між Данією та *Священною Римською імперією,* підписана представниками данського короля Кріс-тіана IV та імперським полководцем Валленш-тейном у Любеці (сучасна ФРН) 12.05.1629; завершила «данський період» (1625-29) *Тридцятилітньої війни 1618-48.* Побоюючись посилення в Півн. Німеччині влади імп. Ферди-нанда II та сподіваючись на допомогу Англії й Нідерландів, данський король Крістіан IV розпочав навесні 1625 проти Священної Римської імп. воєнні дії, але при спробі проникнути в Середню Німеччину його було розбито. Загроза вступу Швеції у війну примусила імператора укласти з Данією мирний договір, за яким останній повертались її володіння, окуповані імперськими військами, а данський король брав на себе зобов'язання не втручатися В НІМ. СПраВИ.

М.Г. Капітоненко

Любинський Микола Михайлович (5.10.1891, с. Стріхівці Новоушицького повіту Подільської губернії - 1938, Карелія, РРФСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, вчений-філолог. Навчався на істор.-філол. ф-ті Київ, ун-ту. У квітні 1917 від УПСР був обраний до складу Центральної Ради і її Комітету — Малої ради. За дорученням Центральної Ради працював секретарем комісії для скликання З'їзду народів Росії, що відбувся в Києві у вересні 1917, був обраний секретарем утвореної на цьому з'їзді Ради народів. На поч. грудня 1917 був відряджений на Румунський фронт із зверненням Центральної Ради до всіх воюючих д-ав укласти заг. демокр. мир. У січні — лютому 1918 — чл. делегації УНР на *Брестських мирних переговорах 1917-18,* де виявив багато наполегливості, витримки й такту, зокрема в гострій полеміці з головою делегації рос. Раднаркому *Л. Троцьким,* коли той заперечував повноваження делегатів УНР і намагався довести монопольне право представляти інтереси України прибулих на переговори представників укр. рад. уряду *(Ю. Медведєва, В. Шахрая).* У складі делегації УНР добився підтвердження з боку Німеччини й Австро-Угорщини міжнар. визнання самостійної УНР і підписання *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918;* від імені укр. делегації підписав «Відозву до німецького народу» (30.01(13.02).1918), у якій ішлось про необхідність надання Німеччиною військ, допомоги УНР в обороні її незалежності. Повернувшись до Києва, з 24.03.1918 увійшов до складу уряду *В. Голубовича* як керуючий МЗС УНР; займався поточною роботою, розбудовою *дипломатичної служби.* 28.04.1918 за розпорядженням нім. командування був заарештований та ув'язнений. За доби Директорії певний час перебував на дип. службі УНР. У 1920-х проживав в УС РР, працював у ВУАН: чл. Комісії для складання енциклопедичного словника (1921-23), наук, співробітником, секр., головою однієї із секцій Ін-туукр. наук, мови, співредактором «Вісника Інституту української наукової мови» (1930). 14.10.1930 був заарештований, а в березні

1932 — засуджений до 3 років позбавлення волі. Відбував покарання в «Біломорбалтлагу» в Карелії, згодом одержав ще 3 роки заслання; розстріляний. Посмертно реабілітований у 1989.
В.М. Матвієнко

Люблінська унІЯ 1569 — угода про об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у спільну державу під назвою «Річ Посполита» (польск. Кхесхрокро-Іііа — республіка), прийнята 1.07.1569 у Любліні (Польща) депутатами польського й литовського сеймів та затверджена 4.07.1569 першим «королем» польсько-литовської «Республіки» Сигізмундом II Августом. Метою Л. у. було насамперед об'єднання сил Польщі й Литви для б-би з експансією Московської держави під час Лівонської війни 1558-83. Угода передбачала уніфікацію держ. устрою, створення спільного польсько-литовського сейму, запровадження єдиної грошової системи. Главою д-ви вважався король польський і він же князь литовський, якого обирав польсько-литовський сейм, однак збереження шляхетських привілеїв дуже обмежувало повноваження «короля Речі Посполитої», причому відтоді всі права й привілеї польської шляхти були цілковито поширені і на литовську шляхту католицького віросповідання. Проте, враховуючи потужні державницькі традиції Великого князівства Литовського, унія передбачала збереження в межах Речі Посполитої за урізаним до меж сучас. Литви й Білорусі Литовським князівством значних елементів автономії: власної системи судочинства на базі Литовських статутів, окремої казни та власного війська, очоленого окремим литовським гетьманом. Без суттєвих змін основні положення унії зберігали чинність до ліквідації Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. (див. *Поділи Речі Посполитої).* Враховуючи, що Л. у. передбачила перехід більшості укр. земель під пряму юрисдикцію польської корони, її наслідком стала активізація польсько-католицької експансії на православних укр. інтересів і цілей людини необхідно розглядати відповідно до структури сусп. способу вир-ва. Основними підсистемами його є продуктивні сили, техн.-екон. відносини, виробничі відносини (або екон. власність) та госп. механізми. З погляду принципу суперечності екон. сутність людини розкривається в суперечливій єдності людини, працівника як основного елемента системи продуктивних сил та суб'єкта екон. відносин (ут. ч. техн.-екон. та виробничих), а також власника своєї робочої сили, інтелектуальних Здібностей.
В.П. Мазуренко

ЛЮДОВИК XVIII (ЬоіЙ8 XVIII) (17.11.1755, Версаль — 16.09.1824, Париж) — король Франції. Напередодні *Французької буржуазної революції 1789-99* був втягнутий у чисельні політ, інтриги та вважався керівником реакційної партії при королівському дворі. У 1791-1814 перебував в еміграції; після розгрому *Напо-леона* /в 1814 проголошений королем Франції. Провадив політику сусп. компромісу та поступок середнім верствам. Установив конституційну монархію і зберіг окремі досягнення рев-ції та наполеонівського режиму. У 1815-20 підтримував певний рівень лібералізму в країні, протистояв реакціонерам, що об'єднувались навколо його брата Карла Артуа. Здійснив реформи в армії, пом'якшив цензуру, досяг виведення в 1818 окуп. армій Чотиристороннього союзу з терену Франції. Після вбивства у 1820 герцога Беррийського, спадкоємця престолу, почав провадити реакційніший курс — насаджував жорстку цензуру друку, обмеження прав
Виборців ТОЩО. *РА. Кривонос*

Люксембурзьке засідання Європейської ради 1997 — проходило 12-13.12.1997 в період головування Люксембургу в *Європейському Союзі.* На ньому було ухвалено формальне рішення щодо переговорів про розширення ЄС з 10 країнами Центр, та Схід. Європи і Кіпром, які мали розпочатися 30.03.1998 у Лондоні на конференції міністрів закорд. справ при збереженні єдиних умов і критеріїв вступу для всіх кандидатів. Згідно з рішенням Європейської ради, навесні 1998 на двосторонній основі розпочали переговори з т. зв. «першою хвилею розширення»: Республікою Кіпр, Угорщиною, Польщею, Естонією, Чеською Республікою та Словенією; одночасно вели підготовку до переговорів із країнами «другої
хвилі»: Словаччиною, Латвією, Литвою, Румунією та Болгарією. Було прийнято рішення щодо проведення з кінця 1998 щорічного моніторингу виконання країнами-кандидатами Копенгагенських критеріїв для вступу в ЄС. Через невідповідність Туреччини екон. та політ, критеріям, на Л. з. їй було відмовлено у включенні навіть до «другої хвилі» розширення. Водночас було вирішено ухвалити спец, стратегію відносин ЄС із Туреччиною, яка передбачала інтенсифікацію фінанс, митної та прав, співпраці. При цьому рівень співробітництва пов'язувався зі станом дотримання Туреччиною прав людини та нац. меншин, встановленням стабільних добросусідських відносин із Грецією та сприянням політ, врегулюванню *Кіпрської проблеми.* Європейська рада прийняла резолюцію щодо координації екон. політики, яка мала завершити підготовку третього етапу *Економічного і валютного союзу ЄС.*
МА. Миронова

Люневільський мирний договір 1801 —
франц.-австр. мирна угода, підписана 9.02.1801 в м. Люневіль (Франція) після розгрому австр. військ у битвах при Маренго (14.06.1800) та Гогенліндені (3.12.1800). Л. м. д. встановлював жорсткіші умови, ніж попередній *Кампофор-мійський мирний договір 1797.* Австрія цілком залишала лівий берег Рейну, що

переходив до Франції, яка також отримувала нідерландські володіння Габсбургів (територія сучас. Бельгії) та Люксембург. Австрія визнавала васальні до Франції республіки: Гельветичну (Швейцарія), Батавську (Нідерланди), Лігурій-ську (район Генуї) та Цизальпійську (Ломбардія), а П'ємонт залишався під франц. окупацією. Австрія залишала за собою Істрію та Далмацію, до неї також відходила Венеція з частиною області до р. Еч, правий берег переходив до Цизальпійської республіки. Велике герцогство Тосканське перетворювалось на королівство Етрурію. З укладенням Л. м. д. припинила існування 2-а *антифранцузька коаліція.*

Н.Л. Яковенко

ЛяСОТа (Ьа88ОІа) Еріх (бл. 1550, Бляйшвіц, тепер — Блажейовіци, Сілезія, — 1616) — австр. дипломат. Нар. в шляхетській сім'ї. Навчався у Лейпцігському і Падуанському ун-тах. У 1576-84 перебував на військ, і дип. службі в Іспанії й Португалії; з 1585 — при дворі імп. Рудольфа II.Л. у. сприяла посиленню нац.-реліг. й феод.-кріпосницького тиску на Україну і стала одною з причин посилення визв. руху укр. народу, починаючи З КІНЦЯ XVI СТ. *В А. Рубель*

Людина економічна — сукупність екон. потреб, цілей індивіда. Структуру таких потреб,

У червні 1594 року за завданням останнього побував на Запорозькій Січі, де, зустрічаючись з провідниками дніпровської вольниці Богданом Микошинським, Северином Наливайком і Григорієм Лободою, намагався схилити низове козацтво до походу проти Туреччини. Залишив цікаві спогади про військ, устрій та

побут запорозького козацтва — «Щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау» (157394). У ньому, зокрема, називається козацький посол до Московської держави полковник Станіслав Хло-пицький і сотники Сасько Федорович та Ни-чипор, котрих в його присутності вирядили до австр. імператора. *в.і. Сергшчук*

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абс. - абсолютний австр. - австрійський авт. - автономний агр. - аграрний адмін. - адміністративний амер. - американський англ. - англійський антич.- античний археол. - археологічний афган. - афганський африк. - африканський
балт. - балтійський бас. - басейн біогр. - біографічний біол. - біологічний бл. - близько Бл. Схід - Близький Схід болг. - болгарський б-ба - боротьба брит. - британський бурж. - буржуазний
в т. ч. - в тому числі ВР України - Верховна Рада України визв. - визвольний в. о. - виконуючий обов'язки вир-во - виробництво відп. - відповідний військ. - військовий вкл. - включно внутр. - внутрішній
ген. - генеральний геогр. - географічний гл. - глава гол. - головний гол. ч. - головним чином госп. - господарчий, господарський госп-во - господарство грец. - грецький громад. - громадський громадян. - громадянський
Дал. Схід - Далекий Схід демокр. - демократичний д-ва - держава держ. - державний, державницький див. -дивись дип. -дипломатичний дир. - директор дог-р - договір док-т - документ дол. - долар США д-р - доктор дух. - духовний
екон. - економічний етногр.- етнографічний екз. - екземпляр євр. - єврейський європ. - європейський
зав. - завідуючий, завідувач заг. - загальний закорд. - закордонний заст. - заступник зах. - західний зем. - земельний зовн. - зовнішній ідеолог. - ідеологічний імпер. - імператорський ім. - імені імп. - імператор, імператриця, імперія ін. ч. - іншим чином інд. - індійський індивід. - індивідуальний іноземн. - іноземний ін-т - інститут інформ. - інформаційний іспан. - іспанський істор. - історичний італ. - італійський
КМ України - Кабінет Міністрів України канад. - канадський київ. - київський клас. - класовий класич. - класичний к-т - комітет комуніст. - комуністичний коне. - консульський конф. - конференція кн. - князь косм. - космічний культ. - культурний лат. - латинський літ. - літературний м. - місто макс. - максимальний маркс. - марксистський матеріал. - матеріальний мед. - медичний метод.- методичний методол. - методологічний МЗС - Міністерство закордонних справ міжнар. - міжнародний мін. зак. справ - міністр закордонних справ мінім. - мінімальний мін-во - міністерство міс. - місяць млн. - мільйон млрд. - мільярд мор. - морський моск. - московський муніц. - муніципальний мусульм. - мусульманський
н. є. - наша ера н. ст. - новий стиль навч. - навчальний наз.- називається напр. - наприклад нар. - народився наук. - науковий нац. - національний нач. - начальник нім. - німецький
о. - острів обл. -область о-ва - острова оз. - озеро окуп. - окупаційний орг. - організаційний орг-ція - організація офіц. - офіційний парл. - парламентський парт. - партійний партиз. - партизанський пед. - педагогічний петерб. - петербурзький півд. - південний півн. - північний повітр. - повітряний пол. - половина політ. - політичний поч. - початок практ. - практичний прав. - правовий презид. - президентський природ. - природний прогрес. - прогресивний пролет. - пролетарський пром. - промисловий просвіт. - просвітницький проф. - професор прус.- прусський р. - рік рад. - радянський рев. - революційний рев-ція - революція рез. - резолюція реліг. - релігійний респ.- республіканський рим. - римський р-н - район рос. - російський рр. - роки румун. - румунський РФ - Російська Федерація
с. г-во - сільське господарство с. - селище, село с.-г. - сільськогосподарський с.-д. - соціал-демократич-ний секр. - секретар сер. - середній
Сер. Схід - Середній Схід сканд. - скандинавський слов. - слов'янський соц. - соціальний соціал. - соціалістичний соціол. - соціологічний спец. - спеціальний ст. - століття, стаття студ. - студентський сусп. - суспільний суход. - суходільний сучас. - сучасний схід. - східний
та ін. - та інший т. зв. - так званий т. - том т. ч. - таким чином теорет. - теоретичний територ. - територіальний техн.- технічний технол. - технологічний т. в. о. - тимчасово виконуючий обов'язки тис. -тисяча торг. - торговельний, торговий трансп. - транспортний трлн. - трильйон тт. - томи тур. - турецький
укр. - український ун-т - університет уч-ще - училище
фаш. - фашистський федер. - федеральний федерат. - федеративний феод. - феодальний фізич. - фізичний (ант. юридичний) філол. - філологічний філос. - філософський фінанс. - фінансовий франц. - французький ф-т - факультет ф. ст. - фунт стерлінгів хім. - хімічний христ. - християнський центр.- центральний церк. - церковний
чл.-кор. - член-кореспон-дент чл. - член
швейц. - швейцарський шт. - штат
юрид. - юридичний япон. - японський

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У ДВОХ ТОМАХ

Том 1

Відповідальні за випуск: Д.В. Кушерець, Є.А. Харлан
Комп'ютерне верстування: А.В. Біткова, М.І. Перловська Редагування: Є.П. Кравченко, Г.І. Кучера, О.О. Складана Корегування: Є.П. Кравченко, Г.В. Плотнікова, О.О. Складана Макет обкладинки М.І. Перловської
Підписано до друку 4.11.2004. Формат 84х108'/іб. Папір офс. Друкофс. Умов.-друк арк. 74,76. Обл.-вид. арк. 84,97. Тираж 3000 прим. Замовл. № 802 .
Видавництво — ТОВ «Видавництво "Знання України"».
03150, м.Київ-150, вул. Велика Васильківська (Червоноармійська), 57/3, к. 314.
Тел. 227-41-45, 227-30-97. (Усі види редакційно-видавничих та поліграфічних послуг)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
иготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №217 від 11.10.2000 р.
Друк та кольороподіл друкарні ТОВ "Баланс-Клуб"
49008, Україна, Дніпропетровськ,
провулок Верстатобудівельний, 4
Тел. (056) 370-44-25. Е-таіі: ойісе@Ьа1апсе.ар.иа
Свідоцтво ДК № 39 від 24.04.2000 р.